Digitized by Google

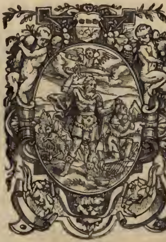
FR. ADAMI SAS-BOVT DELPHII THEO-LOGI DOCTISSIMI, ET DIVINARVM SCRIPTVRARVM APVD LOVANIEN-SES DVM VIVERET PRO-FESSORIS.

OPERA OMNIA.

NVNC DEMVM IN GRATIAM STVDIO-SORVM IN VNVM CORPVS REDACTA.

CVM INDICE NOVO, VERBORVM RERVMQVE memorabilium locupletiſsimo.

Catalogum operum ſanè quam eruditorum pagina poſt Indicem indicabit.

COLONIAE AGRIPPINAE
APVD IOANNEM BIRCKMANNVM.
ANNO SALVTIS M. D. LXVIII.
Cum Gratia & Priuilegio Cæſa. Maieſtatis.

36 M-E-15

REVERENDISSIMO
IN CHRISTO PATRI, AC PRINCIPI ILLVSTRISSIMO, D. SALENTINO COMITI AB ISENBURG,

Dei Gratia Sanctæ Colonienſis Eccleſię Electo Archiepiſcopo, ſacri Romani Imperij Principi Electori, Legatoque nato, & per Italiam Archicancellario, VVeſtphaliæ & Angariæ Duci. &c. D. ſuo clementiſsimo.

S.P.D.

CELEBRIS AC ILLVSTRIS FAMA VOLAT, Reuerendiſsime ac Illuſtriſsime princeps, de celſitudine animi tui, rara in te reſidente virtute, pietate, fide & continentia, de maiorum tuorum, auorum, atauorum, generoſa & eximia nobilitate, de diuitiarum ac opum inexhauſta opulentia, de heroica corporis tui forma quo DEVS animi inuicti robur ac virtutẽ circũueſtiuit. Hæc magna atq; præclara DEI dona ſunt, præſertim in Principe, vt cũ cæteros dignitate, & auctoritate vincat, animi ac corporis dotibus eoſdem pręcellat ac ſuperet. Ob eius generis dona, viri fortes, Reuerendiſsime Præſul à ſcriptoribus commendantur: at his maiora de T. C. circumferuntur. Animi enim tui celſitudinem, maiorum eximiam nobilitatem: vincit modeſtia ac Principe viro digna lenitas & manſuetudo: Corporis tuî heroicam formam, diuitiarum ac theſaurorum amplitudinem: ſuperat eruditio & doctrina, ac amor quo ſtudium, omneſque rei literariæ ſtudioſos amplecteris. Magnam de T. C. ſpem concipiunt docti, admirantes tuas illuſtres atque magnificas virtutes, quibus effeciſti, vt quanto quis doctior atque amantior virtutum ſit, eo magis in tuam beneuolentiam ſe inſinuare cupiat. Verum dum Principes rerum gerendarum varietate occupatos intempeſtiuè, aut ſine graui cauſa interpellare, hominis aut dementis aut impudentis ſit, exiſtimaui T. C. non temere eſſe occurrendum. Grauis enim cauſa eſt, quæ me eo perpulit. Fra. Adami Sasbout Delphij ſcripta hinc inde collecta, ea forma ac venuſtate nunquam antea promulgata ſumptibus ac expenſis Ioannis Birckmanni, viri de ſtudijs optime meriti, ac in bonis ſcriptoribus conquirendis ſtudioſiſsimi, in lucem emiſimus. Hunc Catholicum ſcriptorem (cuius laudes perſequi ſuperfluum iudico, cum nulla in eo ipſo periodus ſit, quæ non ſingularem ſapientiam redoleat) T. C. dedicamus, quo ab huius tempeſtatis iniuria, qua diris ac horrendis modis interturbatur fidei integritas, cana ac veneranda religio ſeuiſsimis procellis contenditur, tutus eſſe poſsit. Quo enim vrbes magis munitæ ac potentiores fuerint, eo plus proditores

ac hoſtes formidare debent. Sic cum noſter hic ſcriptor ſolus vana ac doloſa pſeudoapoſtolorum figmenta protelare poſsit haud dubie multis calumnijs ac hæreticorũ blaſphemijs ſubiectus erit. Huius patrocinium ſi T. C. ſuſceperit profectò omnibus Catholicis, qui hũc ſcriptorẽ auidè atque ſummis præcibus exoptarunt rẽ gratiſsimam faciet. Quod & ego quo meus labor ijs gratior ſit, quem Catholicæ Eccleſiæ deſtino ſummis precibus à T. C. optinere contendo, recipiens me perpetuo tuis obſequis fore deuotum. Vale, feliciſsime princeps, Colonia, ex officina noſtra Typographica. vj. Calenda. Aprilis.

Cel. T.

Deditiſsimus cliens

Theodorus Gramineus Typographus.

INDEX OMNIVM

QVAE IN HISCE F. ADAMI SASBOVT EXPOSITIONIBVS ET CONCIONIBVS PASSIM

inſperſa ſunt annotatione digna, & in ordinem Alphabeti digerenda. Prior numerus paginam. Secundus paginæ primam vel ſecundam columnam oſtendit.

A.

AAronis ſacerdotium cum Chriſti ſacerdotio confert Paulus. 570.1.
Abel piorum omnium autor & caput. 5.1.
Abrahæ filij ſunt qui ex fide quærunt iuſtificari. 378.2.
Abrahæ ſimiles in quo eſſe debeamus. 582.3.
Abraham adorans dominum pronus in terram ſe deijcit. 594.1.
Abraham & Iudæorum & Gentium pater dicitur. 293.2.
Abraham ex ſancti ſpiritus conſilio pro typo nobis datus eſt. 295.2.
Abraham forma omnium credentium & iuſtificandorum. 379.1.
Abraham in tabernaculis, non in domibus cur habitaſſe legatur. 582.2.
Abraham, Iſaac, Iacob, Moſes, & Helias in ſcripturis montes appellari. 689.1.
Abraham perſecutionem paſſus eſt propter iuſtitiam. 623.2.
Abraham vidit Chriſtum. 659.2.
ablactati dicũtur ſoli qui dei verbum capere poſſunt. 122.2.
abſtinentia ad res vendendas refertur apud Paulum. 486.1.
abſtinentia infructuoſa quæ ſit. 47.8.
Achom tutatus eſt Deus. 668.2.
Adami delictum cauſa mortis & damnationis totius eſt. 599.1.
Adami in ſuperbiam elatio. 602.1.
Adam à corpore nomenclaturam habet non ab animo. 602.1.
Adam & Chriſtus cõtrariarum rerum fontes fuere. 298.1.
Adam fuit typus Chriſti. 299.2.
Adam habuiſſe cognitionem de promiſſione Meſſiæ. 236.1.
Adam non per eſum ligni, ſed per transgreſſionem mandati peccauit. 599.1.
Adami primi parentis pulchra deſcriptio. folio. 597.1.
Adam quomodo ſeductus fuerit, & quomodo non fuerit. 511.1.
Adinuentionum duplex acceptio. 23.1.
adinuentiones quæ dictæ ſint. 63.1.
adoleſcentia Gentilitatis quæ fuerit. 81.2.
admirabilis cur Chriſtus ſit dictus. 49.1.
adoleſcentes turpitudinis ſuſpitione carere debent. 548.2.
ad omne opus bonum egere nos gratia Dei. folio. 447.2.
Adonai nomen ineffabile eſſe. 108.2.
adoptati in filios dei quid ſit. 389.1.
aduentus Chriſti vt duplex, ita duplex eſt regeneratio. 109.1.
aduentus Chriſti prænunciatio. 256.1.
aduentus domini ad iudicium horribilis futurus eſt. 255.1.
Aemulatio pro indiuidentia & imitatione capitur. 323.2.
Aërius hæreticus ordines ſacros confundebat. folio. 545.1.
æternitates multas ante mundum conditum choros angelorum ſeruiſſe deo. 543.1.
Affectus dei erga nos quam vehemens ſit. folio. 176.1.
Agapas, hoc eſt conuiuia pauperibus olim à ditioribus fuiſſe exhibita. 501.2.
Agni qui dicantur. 140.2.
In agricultura negotio oſtendit deus bonitatem ſuam. 128.1.
Alarum nomine quid intelligatur. 80.2.
alienus pro adulterio & notho. 74.1.
alieni in ſcriptura qui dicantur. 105.1.
allegoria duplex eſt. fol. 1.1. & 393.1.
allegoricè interpretanti quid obſeruandum ſit. folio. 3.1.
alleuiare & aggrauare quid ſit. 47.2.
Amaritudo radix eſt vnde altera vitia pululant. 455. & 523.2.
ambitionem fugiendam eſſe. 534.2.
ambulantes in iuſtitia & veritate dei regnum diuitate poſſidebimus:
ambulare eo pacto vt dignum eſt quomodo contingit homini. 450.1.
ambulare in veritate quid ſit. 111.1.
amen dupliciter accipitur. 105.1.
amoris Chriſti cum eccleſia quæ ſit cauſa. 460.2.

Amos vocabulum duobus attributum. 7.1.
Anabaptiſtarum dogma de politicis ordinationibus ex depravata Pauli ſententia. 479.2.
anathema eſſe quid ſit. 316.1.
angeli boni, mali, vt inſignibus dei creatoris blaſphemare metunt. 492.1.
angeli homines an mittantur ad homines. 559.2.
angeli Simonis liturgia Platonicorum & philoſophorum exploduntur. 472.2.
angelorum ordines ab Apoſtolo recenſentur. 440.1.
angulus in ſcriptura pro quo vſurpetur. 125.1.
anima carnalis quæ ſit. 399.1.
anima duplicem habet vim appellativam. 398.2.
anima pro vita Hebraiſmus eſt. 421.1.
anima per ſpiritum bene operans, non habet opus lege admonitrice. 400.2.
animalia quædam immunda ſunt, non natura ſed ſignificatione. 546.2.
animalis ab anima non ab animali dicitur. 502.2.
animalis ſpirituali opponitur. 503.1.
animas iuſtorum diſcedentes à corporibus ſtatim admitti in cœlum. 410.2.
animi moderatio & æquitas modeſtia vocatur. folio. 429.2.
animi morbo qui laborare dicantur. 522. 2.
annum placabilẽ quẽ appellet ſcriptura. 234.2.
annus ſeu dies mercenarius dupliciter accipitur. 77.2.
antitheſi quintuplici pulchrè explicantur quædam. 118.2.
ante adventum Chriſti nulli erat data poteſtas remittendi peccata. 596.2.
Apòſtolis & verbum dei prædicantibus nihil impedimenti accidere poteſt. 62.1.
apoſtolorum imitatores nos eſſe decet quorum converſatio in cælis eſt. 583.1.
apoſtoli ſacerdotes vocantur in ſcripturis ſacris. 236. 2.
apoſtolus gloriatur tribulationum & tentationum nomine. 647.1.
apoſtolus in ſacris literis quid ſignificet. 261.1.
apoſtoli inter miniſtros eccleſiæ digniſſimum locum tenent. 261.1. & 263. 2.
apoſtolus non officij ſolum ſed & dignitatis eſt vocabulum. 261.1.
ab Apoſtolis ſancitum eſt vt defunctorum memoria in celebratione myſteriorum habeatur. 411.1.
apoſtoli magna charitas declaratur. 531.2.
apoſtolorum temporibus non apud vulgus ſed Epiſcopos depoſita eccleſiæ miſteria fuiſſe. 528.2.
Apoſtolorum præcepta domini Salvatoris præcepta eſſe. 493.1.
apoſtolus ſibi conſcius fuit, ſe exactè ſuum miniſterium exercuiſſe. 431.1.
apoſtoli quomodo illuminare dicantur. 448.1.
apoſtolatum Paulus gratiam vocat. 331.2.
apoſtolorum temporibus receptiora erant prophetarum oracula quam ipſorum dicta. 489.1.
Appollonius philoſophus totum perambulavit orbem virtutes inquirendæ gratia. 677.2.
apprehendendi vocabulum quid propriè ſignificet. 504.2.
Aqua marina Rempub. Aegyptij ſignificant. 82.2.
aqua rubri maris baptiſmi typus eſt. 633.1.
aqua nomine chaos intelligi. 494.1.
aquarum nomine quid ſignificetur. 62.2.
Arabum culpa factum erat, vt ibi nihil dignũ Apoſtolatu geſſerit Paulus. 359.2.
Araratus Armenia regio. 163.2.
arbitrari provectum habere poni. 288.1.
arbores antiquo florentes perituras eſſe inditum eſt. 502.2.
arca virtus & pulchritudo Iſraelis dicta eſt. 500.1.
Archontici hæretici reſurrectionem factam aſſerũe in liberorum procreatione. 532.2.
argentũ in ſacris literis quomodo accipiatur. 13.2.
ariel quid ſit declaratur. 128.1.
ariel ſubnectitur à Chaldæis, eodem. 120.2.
Arioli qui dicti ſint. 21.1. & 28.2.
armati debemus eſſe adverſus diaboli calidiſſimi hoſtis noſtri fraudes. 672.2.
per arrogantiam perdimus omnem virtutẽ. 402.0.
Ar Moabitarum metropolis. 72.2.
Arnon fluvius eſt. 75.1.
ἄσοφοι qui verè dicantur. 275.2.
aſtra anima carent. 189.1.
Avaritia apud Paulum quid ſignificet. 275.1.
avaritia pro exceſſu modicis & rationis. 454.1.
avaritia Iudæorum & ſuperbia retunditur. 18.1.
avaros æterna manet damnatio. 29.2.
avarus ſpinarum aculeis & curis vndique pungitur. 523.2.
Auguſtini authoritas ſolvitur dicentis defunctos ignorare quid faciant vivi. 24.2.
Auguſtini Stuchotis error. 598.1.
Aureum vel fictile & hominem non eſt natura ſed voluntatis vel prædeſtinationis. 534.1.
authoritatem ſuam apud Hebræos Paulus cur diſſimulet. 560.1.
auxilium dei expectandum etiam in perſecutionibus. 527.2.
Azotus Paleſtina civitas potentiſſima. 85.1.

B.

BAal appellativum Idolũ ſignificat. 324.2.
Babylonia deſertum maris dicta. 86.2.
Babylonia regnum diaboli typum habuit. 196.1.
Babylonia typus mundi eſt. 5.1.
Babylonij nullius potentia ſi cum Iudæis conferantur. 129.1.
Babilonij ſpolijs Iudæorum non ſunt facti ditiores. 129.2.
Babylonica turris exſtructores diſpergendi ſunt.

babylonis præclara deſcriptio. 63.1.675.1.
babylonis turrim qui ædificare ſpiritualiter dicantur. 582.2.
babylon redigendam ad extremam miſeriam prædicitur. 193.1.
babylonis excidium. 675.2.
bacchanalia taxantur. 642.1.
balaam cum ſacerdotibus ſuis arioli erant. 21.1.
baptiſmata varia eſſe. 574.1.
baptiſmi munus proprium quod ſit. 302.1.
in Baptiſmo abrenunciamus Satanæ,& omnibus vitijs valedicimus. 585.1.
baptiſmo mundatam eſſe Eccleſiam contra hæreticos. 474.1.
per Baptiſmum deriuatur donum baptizatis ad iuſtitiam. 300.2.
poſt Baptiſmũ redire ad vitia, eſt Deo grauem facere contumeliam. 585.2.
baptiſmum non requirere pœnitentiam. 329.1.
per Baptiſmũ noua creatura efficimur in Chriſto. 351.2.
baptiſmum non eſſe ſignum tantum. 302.1.
baptiſmi myſterium per omnem vitam meditandum eſſe. 585.2.
baptiſmus organum eſt diuinitus inſtitutum quo Deus operatur remiſſionem peccatorum. 302.1.
baptiſmus vnus eſt, qui iterari non poteſt à quocunque adminiſtratus. 450.2.
baptiſta Chriſti & Ioannes Euangeliſta duo ſunt caſtitatis ſpecula. 666.1.
baptiſta Chriſti & Ioannes Euangeliſta ſunt in peccato concepti. 666.2.
baptizandos eſſe paruulos docet. 300.2.
baptizati in Chriſto omnes accipiũt ſpiritum ſanctum. 686.1.
baptizatis manus imponuntur ad robur, quæ impoſitio confirmatio eſt. 574.1.
baſan quid ſit docet. 16.2.
baſilidis hæreſis quæ fuerit. 445.1.
baſilides negat Chriſtum verè hominem fuiſſe paſſum aut mortuum, ſed Simonem Cyrenenſem eius loco hæc ſubiſſe. 470.1.531.
D. Baſilij apophtegma. 511.2.
Beatitudo Dei verbum ſeminantibus promittitur. folio. 148.1.
bel quis dictus ſit. 191.1.
bellorum prænunciatio quæ gentes inter ſe commiſſura eſt. 154.2.
benedicendi vocabulum variè exponitur. 435.1.
benedicentur quicunque imitantur fidem Abrahæ & qui fide nituntur. 379.1.
benedicere inimicis an ſit præcepti. 333.2.
benedicere pro donis proſequi. 576.2.
benedici quid ſit. 379.2.
benedictio omnis in Chriſto Ieſu ſit. 250.1.
benedictio ſpiritualis quæ ſit. 435.1.
benedicere ad exemplum vitæ refertur. 348.1.
beneficijs obruendum inimicum. 334.1.
beneficiorum Dei per Chriſtum nobis collatorum frequenter recordari debemus. 438.2.
beneficiorum Dei gratos ac memores nos ſemper eſſe decet. 351.2.
beneficiorum nomine Deum patrem & Chriſtum Dei filium eſſe colendos.
beneficium nati Saluatoris ad omnes omnino homines pertinet. 154.1.
bene paſti rupti frenis pro arbitrio viuunt. 520.1.
benignitas Stoicis qualis ſit virtus. 551.2.
beneficiorum Dei duplex genus. 455.2.
Bernardo familiare eſt per accommodationem tantum vti ſcripturis. 323.1.
beſeldel faber ærarius obſolutiſſimus. 21.2.
beth Hebraicum quam vim habeat. 486.1.
beth adhæſiones quomodo ſumatur. 486.2.
Bibentes ex aqua quam Chriſtus dat non ſitient iterum. 196.1.
bibere poſſe calicem domini occultum Dei donum eſt Blaſphemiæ quid ſit. 284.1.
Bona terra quænam ſit deſcribitur. 12.2.
boni non ſolum perfectio ſed initium quoque à Deo eſt. 407.1.
bonitatis & gratia Dei eſt quod nobis fiat applicatio meritorum Chriſti. 291.1.
boues triturantes doctores ſunt & epiſcopi. 520.2.
Brabeum propriè ſtadiorum eſt. 425.2.
brachiũ domini in ſcripturis quid ſignificet. 204.1.
bruchus quid ſit explicatur. 149.1.
Bucerus & Caluinus errant credentes hominem non poſſe excedere à gratia. 328.1.
butyrũ & mel variè doctoribus explicatur. 40.1.

C.

CAecitas Iudæorum futura prædicitur tempore Chriſti. 29.2.
cedar & Nabaioth filij fuerunt Iſmaelis. 233.1.
cedar quid ſignificet. 180.1.
cæleſtis patriæ fœlicitas & delitiæ quanta. 692.1.
cæli nomine nebuloſum hunc aërem ſignificari. 494.2.& 495.1.
cæli dæmonis peccatũ ſuſtinere non poterant. 630.1.
cæli immutatione non oblatione peribunt. 559.1.
cælos & terram arſuros ſub iudicium. 494.1.
cælum & terra poſt iudicium multo præſtantiora erunt. 250.2.
cælum quomodo dicatur obtenebrari. 65.1.
in Cælorum regno neque ſenex neque infans futurus eſt. 251.1.
Caim impiorum omnium author & caput 5.1.
calamitas Iudæorum ingens futura prædicitur. 18.& 19.1.22.1.
calamitas Deum nobis ad memoriã reuocat. 112.1.
calix dupliciter accipitur. 613.1.
calix nunc lætæ nunc triſtis rei ſignum eſt. 106.2.

calix in literis ſacris quid ſignificet. 205.2.
Caluini argumentum eluditur. 261.1.
caluinus ſcripturas cogit ſeruire ſuis affectibus. folio. 416.2.
calumniator inſignis diabolus. 514.1.
capillitium præcipuum eſt mulierum ornamentum. 24.1.
per carbonem ignitum quid intelligatur. 27.2.
carmelus mons optimus dicitur. 24.1.
caro omnis cur dicatur fœnum. 76.2.
caro pro imbecillitate apoſtolo valde familiare. folio. 315.1.
caro variè accipitur in ſcripturis. 463.1.
caro officina animæ cur dicatur. 398.2.
carnalem quomodo ſe fatetur Paulus. 307.2.
caſtitas duplex eſt. 637.1.
caſtitatis Mariæ encomium. 665.1.2.
caſus Babylonis deſcribitur. 102.2.
cataphrygæ erroris cauſam vnde ſumpſerint. 514.1.
cataractæ in ſacris literis quid ſignificent. 103.1.
catholicus non eſt qui Chriſtum etiamnum vt roget patrem inuocat. 314.1.
cauda cur plebæi primores autem dicantur. 83.2.
Cenſuræ Eccleſiaſticæ non ſunt contemnendæ. folio. 564.1.
centurio quis propriè dicatur. 21.1.
cerinthus & eius complices Aſiæ Eccleſiam ſua prædicatione conduxant. 434.1.
cerinthus Chriſtum reſurrecturum dicebat tantũ in extremo iudicio. 531.1.
certum genus hominum ſemper in epiſtolis reſpiciunt apoſtoli. 489.1.
Chirographus ad nulla ſe extendit. 107.1.
chirographum ſeu legem mandatorũ deleuit Chriſtus. 444.2.
chriſtianos veros ſuam carnem crucifixiſſe. folio. 400.2.
chriſtiani quibus rebus debeant exerceri. 398.1.
chriſtians pauci fatentur eſſe peccatores. 65.2.
chriſtianiſmus quid requirat. 591.1.
chriſtianis horribile ſcelus eſſe poſt preces ad pocula redire. 130.2,
chriſtianis peculiari ratione benefaciendum eſſe. folio. 403.2.
chriſtianos volunt opprimere gentes. 212.2.
chriſtianus alios ſua probitate ad credendum inuitare debet. 16.2.
chriſtianus Emanuele fretus nihil metuere debet. folio. 65.2.
chriſtianos, populum acceptabilem eſſe. 551.2.
ad Chriſtianos ſemen Abrahæ ſpectat & promiſſio facta illo. 587.1.
chriſtianus quanta vitæ puritate pollere debeat. folio. 62.1.
chriſtianus omnes vitæ ſuæ actiones mortem denique ad Dei gloriam referre debet. 339.2.
chriſti concionum vis & energia quanta fuerit. 196.2. & 617.1.
chriſti exemplo de nobis humiliter ſentire debemus. 414.2.
chriſti fidem qui non receperint damnabuntur. folio. 234.1.
chriſti magnitudo angelorum reparatione effertur. 558.2.
chriſti maieſtas deſcribitur. 587.2.
chriſti modeſtia & manſuetudo depingitur. folio. 179.1.
chriſti paſſio ſufficiens non fuit ad conuerſionem gentium. 470.1.
chriſti potentia qua in re maximè eluceat 244.1.
chriſti encomium. 686.2.
chriſti virtute omnia mala nos poſſe ſuperare. folio. 663.1.
chriſti Sacerdotium æternum eſſe. 572.1. 577.2. & 580.2.
chriſtum cum Aarone confert Paulus. 570.2.
chriſtum cum Moſe in multis componit Paulus. folio. 566.2.
chriſtum confitentes munificos eſſe decet erga Eccleſiaſtas. 552.2.
chriſtum verum Deum eſſe teſtabitur omnis creatura. 190.2.
chriſtum eſſe Deum conuincit Paulus. 265.1.
chriſtum induere quid ſit. 337.2.
per Chriſtum duo nobis præſtita eſſe docetur. 351.2.
chriſtum multi quidem quærant in initio, ſed non perſeuerant. 25.1.
chriſtum in propria venientem cur tam pauci recipiant. 218.1.
chriſtum qui non recipiunt verè cæci ſunt & miſeri. 202.1.
chriſtum aduenientem qui exceperint, verè beati ac felices. 281.2. 614.1.
chriſtum deſiderauerunt prophetæ, quem contemnunt Iudæi impij. 209.1.
ad Chriſtum vt quis venire poſſit gratia opus habet. 215.1.
per Chriſtũ ſolum reconciliari nos poſſe. 471.2.
chriſtum totius Eccleſiæ principem & caput eſſe docetur. 440.2.
chriſto omnia ſubiecta eſſe quomodo intelligatur. 561.2.
chriſto qui adhæſerit nullas vnquam metuet aduerſitates. 249.1.
chriſtus abſciſſus de terra viuentium quomodo intelligatur. 210.2.
chriſtus ad homines non ad angelos liberandos venit. 564.2.
chriſtus adoptauit nos in Dei filios. 613.2.
chriſtus aduocatus noſter & mediator. 14.2.
chriſtus agnus ex Moab proceſſurus. 74.1.
chriſtus inter homines homo obambulans Iudæos reprehendit. 16.2.

chriſtus

chriſtus angulus cur dictus ſit. 125.1.
chriſtus diſperſionem Iſraelis in vnam Eccleſiam congregauit. 61.1.
chriſtus cur offenſionis lapis ſit factus. 320.1.45.2.
chriſtus cur voluerit circuncidi. 620.2.
chriſtus cur nos ſua voluerit paßione & non alio medio redimere. 562.2.
chriſtus fuit Angelis & nomine & adoratione præſtantior. 558.1.
chriſtus Dei filius, non adoptione ſed natura eſt. folio. 554.1.
chriſtus nobis ſeipſum tradidit. 63.1.
chriſtus deſpectus fuit in cruce. 28.2.
chriſtus Deus eſt indiuulſe natura cũ patre. 695.1.
chriſtus diabolum ſpolijs ſuis exuet. 200.2.
chriſtus fortitudo noſtra & aduerſus omnes noſtros inimicos. 105.2.
chriſtus nomenclaturam à rebus ipſis ſortitus eſt. folio. 613.1.
chriſtus optimi concionatoris dona habuiße probatur. 202.1.
chriſtus & apoſtolus & pontifex confertur, cũ Moſe & Aarone. 567.2.
chriſtus in terris cum verſaretur, voluntati patris per omnia obtemperauit. 197.2.
chriſtus in extremo iudicio, grauis & intolerabilis
chriſtus Bethleem quod ſit quærendus. 695.1.
chriſtus iuſtus & oriens cur ſit dictus. 174.1.2.
chriſtus à captiuitate nos, nullo noſtro merito abſoluit. 189.1.2.169.1.2.
chriſtus lux mũdi & Dei gloria cur dicatur. 232.1.
chriſtus moriturus erat ſed non perituris. 60.2.
chriſtus natus eſt toti mundo. 198.1.
chriſtus nõ ſic nos tractauit vt ipſe à vinea ſua tractatus eſt. 117.1.
chriſtus non reſpicit perſonam. 693.1.
chriſtus omnia peccata noſtra in cruce pertulit. folio. 630.1.
chriſtus omni genere malorũ exercitatus eſt. 570.2.
chriſtus omnibus obtemperantibus ſibi meruit immortalitatem. 528.1.
chriſtus per omnia ſimilis nobis fuit excepto peccato. 563.2.564.2.570.2.
chriſtus poſtponit curam corporis, quo poßit expeditius Dei verbum annunciare. 637.1.
chriſtus oſtium prophetarum quorum ſenſus ab ijs petendus eſt qui à Chriſto ſunt edocti. 489.1.
chriſtus non nobis ſolum ſed ſibi etiam meruit. folio. 417.1.
chriſtus nobis author eſt pacis tranquillitatis & reconciliationis. 296.1.
chriſtus pro omnibus mortuus eſt & ſatisfecit licet non omnes ſaluentur. 562.2.
chriſtus quomodo declaratus ſit filius Dei. 262.2.
chriſtus quomodo finis legis dicatur. 321.1.
chriſtus qui legis author eſt, quam terribili modo tulit, etiam abrogare poteſt. 385.1.
chriſtus ſanctarum cogitationum omnium author eſt. 637.2.
chriſtus ſeminator verbi Dei à patre exijt. 637.1.
chriſtus quo ſenſu pro nobis interpellat. 314.1.
chriſtus ſeruus qua ratione ſit dictus. 197.1.
chriſtus ſeruus non eſt. 415.1.
chriſtus ſuo imperio dæmones ſpoliauit ac eos velut in triumphum duxit. 475.2.
chriſtus ſitiuit noſtram ſalutem. 211.1.
chriſtus per omnia ſimilis Deo patri fuit. 621.1.
chriſtus ſolus ſuperauit diabolum cum ſuis aßeclis. folio. 241.1.
chriſtus tempore paſcæ cur maluerit in deſerto quã Hieroſolymis. 657.1.
chriſtus velut iniecta manu quoſdam ad ſe trahit ſicut Paulum. 425.1.
chriſtus tentatus quomodo intelligatur. 565.1.
chriſtus vere habuit corpus mortale doloribus obnoxium & quare. 562.1.
chriſtus vocatus fuit Dei & Mariæ filius. 662.2.
chriſtus vt altißime deſcendit, ſic aſcendit quo altius non potuit. 451.2.
chriſtus vtriuſque naturæ eſt particeps factus. folio. 178.2.
Cibi aliqui an mali ſint aut immundi. 341.1.
ciborum delectus & abſtinentia ſecundariò ſpectãt ad regnum Dei. 342.1.
cibus communis quis dicatur. 40.2.
cilicium quid ſignificet. 85.1.
cinguli duplex acceptio. 94.1.
circuncidendum eſſe totum corpus, non vnicum membrum. 614.2.
circuncißionis Chriſti elogia. 474.2.
circuncißio cuius admoneat Iudæos. eodem.
circuncißio in quem finem ſit inſtituta. 345.2.
circuncißio obſignauit iuſtitiam fidei & clauſit. folio. 292.1.
circuncißio ſignum tantum fuit non habẽs vim iuſtificandi. 292.1.
circuncißio vera cordis eſt. 282.2.
circuncißionis vocabulo quomodo vtatur Paulus. folio. 282.1.
Clamare magis affectus quam vocis eſt. 389.1.
clades Aegyptiorum ingens. 143.2.
per claues Eccleſiæ munera deſignantur in arcanis libris. 941.1.
claudus in ſcripturis quomodo accipiatur. 685.2.
clemens Alexandrinus Paulum in coniugatorum catalogum reycit. 429.1.
clerus Hieroſolymæ Dei voluntatem ignorat. 122.1.
Cœnobia cur inſtituta ſint. 53.1.
cœtus Chriſti vtrumque populum complectitur. folio. 212.1.
communicare pro communicare. 432.2.1.
concio idiotæ cui reſpondet vita, pluris eſt quam doctißimi viri diſſidente vita. 641.1.
concionator debet eſſe inculpata vita. 657.1.

concio-

concionatori eruditione potiſſimũ opus eſt. 675.2.
concionatoris officium pingitur. 675.1. & 550.1.
conciones omnes Pauli crucem & reſurrectionẽ habebant. 377.2.
conciliatio locorũ qui diſſidere videbantur. 284.2.
conciſionis & circũciſionis quod ſit diſcrimẽ. 421.2.
concupiſcentiæ motus an ſint inuoluntarij & peccata propriè dicta. 314.1.
concupiſcentia in renatis quomodo dicatur peccatum. 309.2.
confeſſio generalis taxatur. 629.
confidentes in dominum ab eo proteguntur. 185.1.
confidere non ſemper certitudinem includit. 315.2.
confirmationis ſacramenti pixiphraſis. 574.2.
cognitio ſui, quam ſit vtilis. 601.2.
cognoſcere quos dicatur Deus. 324.1.
congregatio gentium ad Chriſti eccleſiam. 200.1.2.
conſcientia pro vita familiare Paulo. 526.2.
conſolari nos debet quod Chriſtus nos pro fratribus agnoſcat. 563.1.
conſolatio electorum. 114.2.252.1.
contemptus poſt peccata ex deſperatione Deo maximè diſplicet. 93.1.
contra conſcientiam palam agens exponit ſe graui periculo. 343.1.
contritum ſpiritum quem appellet ſcriptura. 252.1.
conuerſio gentium ad fidem prædicitur. 47.2. & 160.1. de conuerſione cordis ad Deum non poſſumus certi eſſe. 147.2.
conuiuium lautiſſimum eſt vita æterna. 106.1.
cordis ad Deum conuerſio non conſtare debet fide, de miſericordia Dei. 321.2.
coronandi vocabulum Hebræis copiam ſignificat. folio. 561.2.
corpora noſtra non eſſe mactanda ſed viua offerenda. 331.1.
corpus carnis Paulo eſt corpus carneum. 474.1.
corpus Eccleſia augetur & perficitur, ſi ſinguli ſuum officium præſtant. 477.2.
corpus eſt animi officina & domicilium. 601.1.
cornu in ſacris literis quid ſit. 27.2.
Creatura dupliciter accipitur. 272.1.
credentium quanta paucitas. 27.2.
credere in Chriſtum quid ſit. 614.2.
credere quid ſit apud Paulum. 267.2.
crimine vacare quomodo ſitum ſit in noſtra poteſtate. 544.2.
crucis inimici qui ſint. 679.2. & 689.
crux Chriſti Iudæis eſt ſcandalum. 252.1.
crux Chriſti quo nos vocet. 427.1.
Cultum iuſtitiæ ſilentium eſſe. 147.2.
cupiditates facilè contemnet qui vitæ æternæ ſemper recordatur. 595.1.
Cyrus Rex Perſarum optimè de Iudæis meritus eſt. folio. 173.2.
Cyrus Perſarum rex vniuerſum orbem ſibi ſubiugauit. 189.2.
Cyrus Rex Perſarum Chriſti typum geſſit. 173.1. 183.1.

D.

DAmaſcus, Metropolis Syriæ. 77.2.
damaſci prænuntiatio. 77.2.
Dauid, ad feſti celebritatem inuitat populum, 94. Pſalmo. 567.1.
dauidi, Deus promiſſa præſtitit. 216.1.218.2.219.1.
dauid in omnibus Domini præceptis, ſe promptum & paratum exhibuit. 625.2.
dauidi, prædictum eſſe Chriſti regnum, ac vulgo etiam creditum. 558.2.
dauidi de Chriſto, promiſſionem eſſe factam. 557.2.
Decanus, à decem viris, quibus præeſt, denominatur. 21.2.
decreta conciliorum & pontificum non ſunt præter Euangelium. 354.2.
decreta pontificum reijciunt Lutherani. 480.1.
delectum ciborum, apoſtoli & Eccleſia inſtituit, non quod immũdi ſint cibi, ſed quod vtile ſit. 547.1.
delibare & delibatio, quid ſit. 327.2.
delictum & peccatum, quomodo differant. 441.1.
Dæmonum aſtutia, notatur. 267.1.
dæmonum deſcriptio, quæ eſt Apulei reprehenditur. 679.2.
dæmones incorporea natura eſſe. 671.2.
dæmones, magna rerum cognitione præditi ſunt. 675.2. à deſperatione, ſummopere cauendum, ac ad Dei miſericordiam confugiendum. folio. 176.2. 716.1.
Dei aduerſus Iudæos, ingens affectus. 243.1.
dei auxilium non imploramus, niſi aduerſis coacti. 605.1.
dei filius natus in hac eſt, vt, nos à peccati captiuitate liberet. 184.1.
dei filio nemo credit, niſi patris benignitate huc productus. 184.2.
dei gratiam, pijs precibus in nobis excitandam eſſe. 570.1.
dei magnificentia, multis laudibus in cœlum effertur. 113.2.
dei magnitudo & potentia, quanta ſit. 170.2.
dei mandata, cur tam facilè tranſgredimur. 583.2.
dei miſericordia, & ingens bonitas deſcribitur. folio. 605.2. 606.1.
dei promiſſa vera, & firma eſſe. 203.2.
dei vtile, pro deſyderare & cupere. 309.1.
deo nihil impoſſibile, aut difficile eſſe. 170.1. & 604.2. 662.2.
deo nihil eſſe abſconditum. 684.1.191.2.
deo reddendam nobis eſſe omnium rationem. 570.1.
depoſitum apud Deum ponit, qui hic boni aliquid facit. 528.1.
deum glorificare vt Deum, quid ſit. 272.2.
deum ignorantes, mortaliter peccare. 277.1.
deum non eſſe mali authorem. 273.3.

deum

Deum non pœnitet electionis aut vocationis. folio. 329.2.
Ad Deum comparati homines, nihil pœnitus ſunt. 170.2.
deum non omnes inueniunt, qui eum querũt. 626.1.
deus ad tempus vult ſanctos ſuos in monumentis qui eſcere. 112.2.
deus amantes ſe non deſeret. 656.2.
deus author eſt, ſtabilis & perpetuæ generationis. 175.2.
deus carnem noſtram induit, vt ipſum imitari poſſemus. 584.2.
deus cur nos præ cæteris gentibus elegerit, ac ab alijs ſeparauerit. 584.2.
deus etiam illos reprehendit aliquando qui ſibi nullius mali conſcij ſunt. 224.1.
deus quod ſit fidelis, & verax docetur. 139.1.
deus fidem promiſſi, gemino obſtrixit vinculo. 577.1.
deus in omnibus temporis rationem obſeruat. 127.1.
deus, quomodo hominem tentare dicitur. 655.1.
deus ſuos inuitus punit. 126.1.
deus liberabat populum ſuum, à poteſtate diaboli. 208.1.241.1.
deus impios ſupplicio afficiens, non egreditur limites rationis. 118.1.
deus non eſt timendus ab his, qui benè operantur.
deus nobis auxilium ſuum ſubtrahit aliquando, vſque ad extremam neceſſitatem. 382.2.
deus nos cum adhuc inimici eſſemus, ſua miſericordia liberauit. 224.2.
deus nos non iuſtificat, niſi voluntatis noſtræ conſenſu accedente. 207.2.
deus occultum eſſe voluit qui pertineant ad partem diaboli, qui non. 535.1.
deus omnibus ſaluandis venit. 289.1.
deus pater, omnia voluit vocare ad vnum caput Chriſtum. 437.1.
deus orantibus, dare poſtulata paratus eſt. 642.2.
deus poteſtatem aut magiſtratum, non ſingulos principes inſtituit. 335.1.
deus punit peccatores inuitus. 13.2.
deus quanta in carne, pro nobis ſit paſſus docetur. 584.1.
deus quomodo homini ſimilis, quomodo nõ ſit. 600.2.
deus quieuiſſe dicitur metaphoricè & typice, ad nos relatum. 569.1.& 2.
deus quod vniuerſa inſpiciat, debet verſari perpetuo in mente noſtra. 703.1.
deus quomodo dicatur iraſci. 32.1.
deus reconciliatus eſt nobis, per filium ſuum. 117.2.
deus reddendis debitis, ſeruat proportionem. 279.2.
deus regẽ Achas iam deſperantẽ conſolatur. 38.2
deus ſim lis eſt agricola, in opere ſuo. 126.1.
deus vendidit nos diabolo, permiſſiuè. 207.2.
deus verbo ſuo, conterriturus eſt peccatores. 175.1.
deus vineam ſuam ſedulò ſeruat. 117.2.
deus vltrò Iudæis offert ſuã gratiã. 40.117.3.
Dextra & ſiniſtra, quomodo deo tribuatur. 556.1
dextra data, phraſi Hebraica quid ſit. 367.2.
Δευτερώσεις, traditiones Thalmudicæ, & cerimonialia Moſis, fabulas appellat Paulus. 146.2.
Diaboli inſidiæ deleguntur. 673.1.
diaboli poteſtatem, ſua incarnatione Chriſtus fregit. 207.2.
diaboli poteſtas, in infima eſt orbis parte. 671.2. 670.1.
diabolo oppreſſo, gaudium erit perpetuum. 115.1.
diaboli ſuggeſtionibus, aures occludere debemus. 604.1.
cum diabolo, pugna grauior, quam cum cæteris inimicis. 463.1.
diabolum Chriſtiani metuere non debent. 214.2.
diabolus calumniator eſt inſignis. 455.1.
diabolus callidiſſimus eſt noſter aduerſarius. 463.1.
diabolus cur dictus ſit ſerpens. 214.2.115.1.
diabolum dici vectem, quomodo intelligatur. 114.2.
diabolus hæreticos ad pugnam armat. 463.1.
diabolus tam imperij poteſtatem habuit, vt ad duplicem mortem pertraheret homines. 563.2.
diabolus inſidias ſtruit fidelibus hæreticorum miniſterium. 462.2.
Dies pro pura Chriſtianiſmi cognitione ponitur. 489.1.
Differre ſapientiã à prudentia. 321.
difficillimũ fuiſſe, Iudæis perſuadere Meſſiam promiſſum, ad Gentes pertinere. 344.2.
Dilectio, electio & prædeſtinatio, quem inter ſe ordinem habeant. 463.2.
dilectus eſſe poteſt, qui non ſit dignus diligi. 480.1.
diligentia noſtra ad dei dona accedere debet. folio. 486.1.
Dioniſij Carthuſiani lapſus oſtenditur. 6.2.
Diſcipuli gaudium & corona erant Paulo, & quomodo. 428.1.
diſcrimen ciborum ſublatum eſſe per Chriſtum. 339.1.
diſcrimen holocauſti & hoſtiæ proponitur. 11.2.
diues epulo, cur in lingua potiſſimum cruciatus ſit. 616.1.
diuinationem quandam eſſe licitam. 17.2.
diuinæ naturæ conſortium vnde nobis eueniat. folio. 466.1.
diuitiarum & cupiditatum contemptus. folio. 595.1.
diuitiarum vocabulum quid ſignificet. folio. 377.2.
diuitiæ damnandæ non ſunt, ſed cupiditas illarum. 513.2.
diuitias eſſe incertas & prorſus inſtabiles. folio. 525.1.
Docentis partes, ex natura & politia ſunt, metiendæ, non ex ſpiritu. 511.1.
doctorem noſtrum Chriſtum & ſpiritum ſanctum nobiſcũ permanſurum, vſque ad finẽ ſæculi. 139.2.

Docti à Deo qui dicantur in ſacris literis. 214.1.
doctorum multitudo ſine delectu hæreſeos & partium eſt occaſio. 539.2.
doctrinæ puritatem inueni difficile eſt ſeruare. 528.1.
doctrina vera & Chriſtiana quæ ſit. 506.2.
doctrinas varias ſequentes temulentos eſſe. 535.1.
Dolor variè accipitur in ſcripturis Hebræorum. folio. 527.1.
Domini vocabulum in literis arcanis ſoli Deo attribuitur. 180.1.636.2.
dominis ſeruire duobus fieri non poſſe. 126.1.
dominus omnium certo non verum ſcribitur loco. folio. 252.1.
dominus cur Deus dicatur. 272.2.
dominus propter immenſam ſuam miſericordiam vix adduci poteſt ad ſumendam vindictam de impijs. 116.1.
domus pars Moſes fuit, cuius architectus Chriſtus deus eſt. 556.1.
Dona fidelibus largitur Deus, vt lapſos per peccatũ erigat. 451.2.
donum cœleſte remiſſio eſt peccatorum. 574.2.
Doſithæi & Iudaizantium patientia inſana. 547.2.
doſithæorum hæreſis qualis fuerit. 477.1.
Dromedarij in arcanis literis quid ſignificent. folio. 233.1.
Duplex populus quis ſit explicatur. 284.2.
duri homines ſeuerè & ad viuum ſunt caſtigandi. fol. 546.2.

E.

E*Brietas animo pariter & corpori nocet. folio.* 513.1.
Eccleſia Chriſti apud quos ſit vetus eſt controuerſia. 705.2.
eccleſia Chriſti ex Iudæorum ſemine orta eſt. 708.1.
eccleſia Chriſti æterna eſt. 158.1.
eccleſia Chriſti latiſſimè dilatanda prædicitur. 212.1.
eccleſia Chriſti bonos pariter & malos complectitur ſub vnius præſulis authoritate. 533.2.7.10.
eccleſia cibos nullos damnat, ſed eorum vſum præſcribit, vt concupiſcentia refrenari poſſit. 516.2.
eccleſia Dei & Chriſtus huius caput vnum tantum corpus efficit. 198.1.2.
eccleſiæ caput Petrus, cur dicatur fundamentum, quod Chriſto competit. 712.1.
eccleſia amœniſſimus fluuiorum locus dicitur. 153.1.
eccleſiæ doctores & cuſtodes aſſiduè orare debere. folio 36.1.
Ab eccleſia lege lata de ciborum delectu & ieiunijs iam non licet quibuslibet veſci. 339.2.
eccleſia loco neq; ætati aut nationi eſt alligata. folio. 706.3.
eccleſiam Chriſtus Petro commiſit. 711.2.
eccleſiam ſuam nunquam deſeret Chriſtus. folio 117.2.199.2.
eccleſia noſtra vna eſt cum ea, quæ cœpit ab origine mundi. 708.1.
eccleſia nõ damnat cibos aut nuptias, tanquam per ſe noxias. 516.1.
In eccleſia permanendum eſt, ſi ſalutem conſequi volumus. 714.1.
eccleſia primitiua quatenus ex gentibus conſtabat, primum quidem ſterilis erat, deinde fœcunda. folio. 394.2.
eccleſia non temere requirit in ſacerdotibus cœlibatum, & alia quædam. 519.2.
eccleſia ſecatur in duas partes. 706.1.
de eccleſia ſententia Ioannis Huſs recenſetur. 709.2.
eccleſiaſtæ indocti animam eſurientem reddunt inanem. 16.3.
eccleſiaſtica officia non ſunt temere ſuſcipienda. folio. 36.1.
Pro eccleſiaſtica fide & repub. catholica, prælatus eccleſiæ quomodo ſe gerere debeat. 220.1.
Edom, cuius ſit regionis vocabulum. 240.1.
Ego dominus, cur ad ſingula ferè præcepta replicatur. 583.2.
Effœminati nominentur. 21.2.
Elcale ciuitatis nomen, in terra Moab, 13.1.
electio Dei gratuita & non noſtri meriti eſt. 585.2.
electio et prædeſtinatio præter meritum etiam Chriſti contingit. 435.3.
electio miſericordiæ eſt non debiti. 317.2.
eleemoſyna fructus cur dicatur. 247.1.
eleemoſyna larga eſt facienda. 656.1.
eleemoſyna ſine acceptione perſonarum eſt diſtribuenda. 403.1.
elementa mundi ſunt philoſophorum dogmata. folio. 473.2.
elementa mundi Paulo ſunt principia. 388.1.
elementa quæ & quomodo ſint infirma. 390.2.
elementis mundi mori quid ſit. 477.2.
Emanuel diu quum eſſet promiſſus, tandem venit. folio. 663.1.
emanuel venturus promittitur. 661.1.
emanuelis vocabulum quid ſignificet declarat. folio. 40.1.2.
Encomium canit in aduentum Meſſiæ 694.1.
enallage in ſcripturis frequens. 235.1.
energia & vis Græcarum vocum quanta ſit. 333.1.
ἐντελέχειν & ἐνέχειν quid ſit Paulo. 447.2.367.1.
Epicuræi dicunt Deum non curare mortalia. 133.1.
Epicurus ſuo dogmate mortalitatem animæ aſſeruit. 92.2.
Epimenides Cretenſis poeta citatur à Paulo in lib. de oraculis. 546.2.
epheſiorum epiſtolam Romæ ſcriptã. 464.1.
Epiphanius aduerſus Simonem, Menandrum Baſilidemq; hæreticos ſcripſit. 489.1.
epiſcopi dignitate presbyteris ſunt præſtantiores. folio. 545.1.
epiſcopi & doctores qui ſuo munere non funguntur.

boues ſunt non triturantes, quibus iure diuino non competit ſalarium. 521.1.
epiſcopi etiam curati, dicti ſunt. 511.2.
epiſcopi nomen ſanctum, vt taciam quæ extra illos ſunt, ipſis imputentur. 544.1.
epiſcopi vocabulum ſpeciale, docetur ad quos ſiu ſacerdotes non ſpectare. 511.2.
in Epiſcopo maximè requiritur, cognitio ſcripturarum, quæ vt olim ita hodie etiam vehementer deſideratur. 545.2.
epiſcopos luculento ſalario alendos eſſe comprobat. folio. 520.2.
epiſcopum, rectè fungentem ſuo munere Saluatorem eſſe. 558.1.
epiſcopus an vxorem habere debeat, aut etiam poſſit. 544.1.
epiſcopus dignitatis nomen, quod tamen non habet ex etymologia. 261.2.406.1.
epiſcopus diuitiarum contemptor eſſe debet. 545.1.
epiſcopus non ordinatur qui mortua vxore ſecundam duxerit. 544.1.
epiſcopus quibus debeat eſſe virtutibus ornatus. folio. 514.1.
epiſcopus in eccleſia hoc eſt aliquo modo quod maritus in familia. 512.1.
epiſcopus ſuo munere indignus eſt qui ſuæ vxori defunctæ non ſeruauit fidem. 512.2.
epiſtola ad Romanos partim Didactica eſt, partim Ethica. 258.2. *ex Epiſtola ad Titum, concionum themata eſſe ſumenda.* 550.1.
epiſtolam canonicam ſecundam, Petrus iam ſenex ſcripſit. 487.2.
epiſtola ad Hebræos, quis ſit ſcopus. 553.1.
epiſtola ſecunda Petri, & Iudæ, Canonica Epiſtolæ idem eſt argumentum. 485.
Eraſmum Rot. in verſione ſua, noui teſtamenti probatur. 566.1.
Eſaiæ concio tam ad nos ſpectat, quam ad ſui temporis populum. 218.2.
eſaias cur vaticinatus ſit, cauſa aperitur. 6.2.
eſaias in bonorum recenſendo catalogo, à particularibus ad vniuerſalia progreditur. 554.1.2.
eſaiæ cadu cauſa oſtenditur. 10.2.
eſaiæ vaticinij tempus declaratur. 7.2.
eſaias cum Cherubim, dominum laudare non audet, reputans ſuorum pollutionem labiorũ. 25.1.
eſaiæ duo ſecreta, arcanaq; myſteria reuelata eſſe. folio. 102.2.
eſca, natura ſua res eſt indifferens, ſi cum offendiculo ſumatur mala. 342.1.2.
eſurire ſciunt multi, ſaturari autem pauci. 432.1.
Ethnici philoſophi, ſi quid redarguunt, id non à lumine manifeſtari. 457.2.
etymologia nominis Melchiſedech, explicatur. 578.1.
etymologia nominis Pauli, varia eſt. 260.2.
Euaneſcere in cogitationibus, quid ſit. 272.2
euangelij lucem non conſequentur, qui Chriſtum reijciunt. 224.1.
euangelij nomen quando, & vsum. 43.1.
ab Euangelio ſe ſubtrahunt, qui huius mundi delitijs deliniuntur. 181.1.
euangelij fides, in luctam eſt. 412.2.
euangelij tempus, nouiſſimum tempus eſſe. 502.2.
euangelij magna fiducia, vſus eſt Paulus. 361.1.
euangelium prædicandum, per vniuerſum mundum. 580.1.
euangelium prædicare debere, reliquias Iudæorum folio. 256.2.
euangelium quid ſit, eiuſq; laus explicatur. 263.2.
euil meredoch, à patre detentus fuit in carcere. folio. 69.1.
euil meredach regnauit poſt mortem patris. 69.1.
Excecare, aut in errorem inducere, quomodo Deus dicatur. 530.1.362.
exemplo docet Apoſtolus, non profuturum Euangelium, niſi in fide perſtiterimus. 568.1.
exemplo militum & agricolæ, ab ocio Epiſcopum deterret Paulus. 530.2.
ex fide in fidem, quid ſignificet. 268.2.
exhortatio Pauli, ad virtutis ſtudium. 303.2.
exemplo vitæ docere, docendi genus eſt efficaciſſimum. 431.1.
extendere ſe ad priora, quis dicatur in ſacris. fo-
exterminandi bello, Aegyptij. 81.2.
Ezechiam Regulũ, facit propheta & morbus. 163.2.
ezechiæ. 71.1.
ezechiam deſeruit Deus, propter ſuperbiam. 167.1.
ezechias cur fleuerit. 164.1.
ezechias moriturus, vitæ ſuæ innocentiam Deo aperit. 163.2.
ezechias Rex Iudæ, adminiſtrabat iudicium ſecundum veritatem. 75.1.

F.

FAcere leuius, quam conſentire. 276.1.
facies quid denotet in ſcriptura. 597.1.
fames, quid in ſcripturis ſignificet. 206.1.
faſcia quid. 25.1.
faſcia, vinculum, & tela in ſacris quem habeant vſum. 507.1.
faſcinum pueris potiſſimùm nocere creditur. folio. 377.2.
Feſtorum obſeruatio, & delectus ciborum eccleſiæ, non ſunt à Paulo reprehenſa. 479.2.
Fide & longanimitate, conſequimur promiſſiones. 576.1.
fidei, ab hæreticis omnia tribuuntur, operibus verò nihil. 52.2.
fidei vnitas, ſeps eſt eccleſia. 228.1.
fideles per ſpiritum, mira poſſunt, ad quæ ante erãt imbecilles. 567.1.
fideles pertinere ad Chriſtum, non ad Legem. folio. 387.2.

in fide ſtabiles eſſe oportet, alioquin fruſtra Chriſto inſiti ſumus. 567.2.
fide liberamur à metu mortis corporis, ſpe autem à metu mortis animæ. 564.1.
fidem irritam facere, pro vota violare, aduerſus Lutheranos. 520.1.
fidem iuſtificare, quomodo intelligatur. 288.2.
fides Abrahæ, qualis fuerit. 290.2.
fides Dei, pro veritate ponitur. 283.2.
fides efficaciam operandi, habet ex charitate. 396.1.
fidem eſſe initium ſubſtantiæ, quid ſit. 567.2.
fide ſola iuſtificari hominem quomodo verum ſit. folio. 373.2.
fides in Scripturis, perpetuo reſpicit Chriſtũ. 466.2.
fides facit, vt contempto fomite, auſcultemus ſpiritui. 376.2.
fides in ſanguine Chriſti, qualis ſit. 287.1.
fides mulieris Chananeæ, plurimum laudatur. folio. 653.1.
fides multis modis accipitur. 269.1.
fides apud Paulum, qualis ſit, quæ iuſtificat. 286.2.
fides non meretur remiſſionem peccatorum, niſi gratia interueniente. 184.2.
fides pro diſpoſitione, vt ei applicentur merita Chriſti. 288.2.
fides pro donis, quæ credentibus dantur. 331.2.
fides pro virtute ponitur, Chriſto tributa. 149.2.
fides à Paulo, quomodo accipiatur. 268.2.
fides quomodo & noſtra, & non noſtra dicatur. folio. 442.2.
fides quæ laudem meretur, qualis eſſe debeat. 653.1.
fides Euangelica, longè alia eſt ab illa, quam hodie quidam iactitant. 653.1.
fides, ſemper Chriſtum Ieſum reſpicit, in Scripturis. 618.1.
fides ſola, non ſufficit homini ad iuſtitiam. 596.1.
fiducialiter petit, qui intelligit Chriſtum regem, & Sacerdotem agere. 572.1.
fiduciam de poſſidenda æterna requie, ne obijciamus, monet Paulus, exemplo Iſraëlitarum. folio. 569.2.
fiducia ſpei ad Deum, naſcitur ex operibus bonis. folio. 575.2.
fiducia ſeu παῤῥησία, quid ſit exponitur. 448.2.556.
filia Syon, periphaſis Hieruſalem, frequens apud prophetas. 239.2.
filia Syon, quæ ſint dicta figuratè. 24.1.
filij Dei, non ex natura propagatione, ſed gratia & electione æſtimandi. 317.1.
filij Dei humilitatem, & gloriam eximiam, ſæpè animo reuoluere expediet. 556.1.
filij Dei nomen, longè excellentius eſt quam angelorum. 556.1.
filij Dei æternitas, ac diuinitas conuincitur. 557.1.
filij deſertores, qui dicantur. 135.2.
filios Dei eſſe, qui per Spiritum excitantur, ad appellandum patrem. 389.2.
filium ad dextram Dei patris ſedere, quid ſit. folio. 559.1.
filium Dei, Paulus radio, à ſole, velut à patre procedentem, comparat. 555.1.
filium eiuſdem naturæ eſſe cum patre. 572.2.
per filium acceſſum habemus, ad patrem, idque duce ſpiritu. 445.2.
finis, multiplex ſignificatio. 505.1.
Fomes viget in nobis. 376.2.
fomes, peccatum dicitur, cuius cauſa eſt. 303.1. 306. 2.
fomes quomodo lex peccati, dicitur. 308.2. & Lex mortis. 309.1.
fomes ſopita latet, interdum mox pullulat. 306.2.
fontes aquarum, Sacra ſcriptura ſunt. 19.1.
fornicatio ſpiritualis, quæ ſit. 13.2.
D. Franciſci dictum, memorandum. 506.2.
Fragilitas omnium hominum ſubita. 169.2. & 171. 2.
fraterno amore, quilibet Chriſtianus, quemlibet fidelem, proſequi debet. 333.1.
fraudes & dolos hæreticorum taxat, quibus hodie multi capiuntur, à nouis hæreticis. 536.2.
frenum errorum, diaboli poteſtas vocatur. 541.2.
fruſtra impendimus operam, in rebus inutilibus. 216.2.
fructus labiorum dicuntur, quod orando obtinemus. 224.1.
Fumus in ſcriptura, quid ſignificet. 27.1.
fundamentum, ratio & conſilium Dei immotum. folio. 533.2.
furor, & ira quid ſint. 455.2.
furta adulteria, falſa dogmata, &c. abnegare, non eſt difficile, ſed his valedicere. 549.2.

G.

GAlatæ, pecudum ritu à falſis apoſtolis fallebantur. 378.1.
Galatis epiſtolam, Paulus proprijs articulis ſcriptam miſit. 403.2.
Gallim, ciuitatis nomen quæ ſita eſt in finibus Moab. 73.2.
gaudere in domino quid, ſit. 421.1.
gaudium de Chriſti aduentu prænunciatur. 184.2.
gaudium magnum futurum, prædicit Eſaias, poſt liberationem generis humani à captiuitate. 204.1.
gaudium mundi omne ceſſabit in die Iudicij. 101.1.
gaudiũ Pauli, vincula & afflictiones erant. 407. 2.
gaudium ſaluandorum, in extremo iudicio. 141. 2.
geneſeos intellectus, bona pars ex Paulo pendet. folio. 381.2.
gentes credentes in Chriſtum, gauiſuras, ſe talem ſortem nactas. 236.2.
gentes efferas & barbaras, relictis legibus patrijs, Euangelio ſubieciſſe colla, miraculo dignum eſt. 515.1.

gentium

gentium conuerſione, vſus eſt Deus ad ſalutem Iudæorum. 326.2.
gentes generalis nationis vocabulum. 379.2.
gentium inter ſe, bellorum concurſum, prænuntiat propheta. 100.2.
gentium arrogantiam reprimit apoſtolus. 327.2.
non Gentibus, ſed Iudæis miſericordiam promiſſam. 344.2.
gentes eruendæ eſſe à poteſtate diaboli. 154.2.
gentes Iudæorum locum obtinent. 581.1.
gentes promiſſiones Iſraëli factas, accipient. 185.2. 159.2.
gentes, quæ fidem amplexuræ ſunt, arrabonem ſpiritus accipient. 177.1.
gentes taxantur, propter ſuam Idololatriā. 170.2.
gentes, pares in promiſſione cum Iudæis, quomodo non ſit reuelatum antiquis patribus, & prophetis. 447.2.
gentes verā Dei fidem amplexuras prænunciatur. 146.2. 154.1. 147.1. 174.1. 176.2. 232.1. 233.2.
gentium ad fidem vocatio prophetatur. 216.1. 219.2. 23.2. 238.1.
gentium & Iudæorum mutuum odium, quantum fuerit. 444.1.
germanus filius, quis dicatur. 504.1.
Gith, genus frumenti quale. 127.1.
Gladio verbi Dei, vſus eſt Chriſtus contra diabolum. 404.2.
gladij nomine, in ſcripturis quid accipiatur. 255.2.
gloria Dei, cur pro iuſtitia ponatur. 287.1.
gloria hominum, in corpore vana eſt. 677.1.
non Gloriandum, in rebus turpibus. 420.1.
gloriandum, in ſola cruce domini noſtri Ieſu. 679.1.
gloriantes in corporis donis, caſtigantur. 6 76.1.
gloriantur quidam impiè, in flagitijs & ſceleribus ſuis. 679.2.
gloria pro gratia, & miſericordia poſitum. 489.2.
glorias ſiue δόξας, variè ſumi. 500.1.
Gnoſtici hæretici, à ſcientia nomen habent, quam iactitabant. 525.2.
gnoſtici βορβορῖται dicti. 493.1.
gnoſtici, Chriſtum verè natum, paſſum, reſurreiſſe, imò verè Chriſtum fuiſſe negabant. 496.1. 499.2. 498.2.
gnoſtici conſpurcant ſe libidine. 486.1.
gnoſtici Chriſtianam religionem conſtituunt, in aſtrologia & alijs. 472.2.
gnoſtici hæretici, vnde dicti. 427.1.
gnoſtici, Iudicium non futurum, cur perſuadere conabantur. 502.1. 493.2.
gnoſtici prædones ſunt. 473.1.
gnoſtici ſtudio cognoſcendi, ſolum dediti. 487.1.
gnoſticorum hæreſis, quàm diu durauerit. 493.2.
gnoſticorū impuritatē, palàm facit Paulus. 501.2.
gnoſticos, in veteri teſtamento, fuiſſe præfiguratos. 501.1.
Grando, tonitru, & ſimilia in ſcripturis, iram Dei ſignificant. 147.2.
gratia Chriſti, & electionis quæ ſit. 314.2. &c. 352.2.
gratia Chriſti eſt, quod non dominetur nobis peccatum. 170.1.
gratiæ Dei, iuſtificationem noſtrā debemus. 184.2.
gratiæ, Deo ſemper agendæ, miſericordiæ ſuæ potiſſimum nomine. 241.2.
gratiæ diffidunt, qui aliunde quærunt iuſtificari. folio. 396.1.
gratiæ præconium, in Paulo ſingulare. 358.1.
gratiam oblatam, Iudæi repellunt & reprobi fiunt. 246.1.
gratiam omnibus datam eſſe, non noſtro merito, ſed Dei voluntate, qui quantum vult cuique dat. 451.1.
gratiæ, varia acceptio. 264.2. 263.2.
gratias agere Deo, quid ſit. 272.2.
per Gratiam, relicta eſſe ſeptem millia virorum in Iſrael. 325.1.
gratias agere domino debemus, immenſorum ſuorum beneficiorum nomine. 702.
gratia vnde dicatur, explicatur. 375.1.
gratia, quomodo operibus repugnet. eodem.
grex domini, vberrima paſcua depaſcet. 248.2.
Gygantes in ſacris literis, qui appellati ſint. 111.2.

H.

Habitus, multipliciter accipitur. 416.1.
Hæretici, ab angeli Michaelis modeſtia, quā longiſſimè abſunt. 500.2.
hæretici aptè, pſeudoprophetæ ſunt dicti. 489.2.
hæreſeos occaſionem, præbet impia vita catholicorum. 487.1.
hæretici, authoritatem detrahunt, omnibus ſcriptoribus, præterquam Biblijs. 35.1.
hæretici, de prophetis malè ſentiunt volentes eos limphaticorum morè, propheta ſſe. 6.1.
hæretici, docendi munus aſſumunt, non Dei voluntate, ſed proprio arbitrio. 466.1.
hæretici docent, ſecuros eſſe, etiam perditè viuentes, modò fidem habeant. 492.1.
hæretici fontes ſine aqua, dicti & inconſtantes in dogmatibus. 492.1.
hæretici, habent ſpiritum compunctionis. 325.1.
hæreticos longiſſimè abeſſe, ab Eccleſia. 627.2.
hæretici malos negant eſſe, in Eccleſia. 459.1.
hæretici neque intrant in regnum Dei, neque alios intrare permittunt. 145.1.
hæretici notantur quòd omnia quæſtus gratia, & faciant inſtituant. 453.2.
hæretici ordinationibus Eccleſiæ ſunt infeſti. 472.2.
hæretici pro arbitrio recipiunt, & reijciunt, ſcripturas, quas pro ſuo genio, iterum interpretantur. 489.1.

bareticis,proprium quid ſit. 489.2.

barerici, quiduis ſibi licere putant. 498.2.

batetici,qui ſint ditendi. 355.2.& 552.2.

bæreticis qui confidunt, procul à Chriſto aberrant. folio. 627.1.

bæreſis,vnde nomen habeat. 399.2.

bæreticorum fraudes,palam fient,vt poſt hac decipere non valeant. 536.2.

bæretici ſolam fidem, ad ſalutem ſufficere volunt. folio. 486.2.

bæreticorum oratione,ſemper alijs tancri more affricatur error. 532.2.

bæreticos eſſe arguit, ſegregatio ab Ecclesia doctoribus. 502.2.

bæreticos nulla ratione,magis poſſe conuinci,quàm diligenti ſtudio,ſacrarum literarum. 538.2.

banes quid ſit Hebrais. 128.1.

Hebraiſmo,ſæpe vtitur Paulus. 274.2.

bebrais,ad fidem conuerſis & abſnetis ſacerdotio, perſuadet Paulus nõ deeſſe ſacerdotiũ,in Chriſto. 580.1.

bebrai,vocabula geminaut,vebementiæ cauſa,ac præteritum pro futuro ponunt. 576.2.

bebræorum Epiſtolam,Pauli non eſſe,Leui argumẽto quidam probant. 560.2.

Heliam,Deus corui miniſterio pauit. 656.2.

belias, Iudæos, ad veram Chriſti fidem conuertet, in fine mundi.. 328.1.

belim,vrbis vocabulum in finibus Moabitarum. folio. 73.2.

beſebon & Sabama,propria vrbiũ vocabula. 76.1.

bieremias, deplorat vices Moabitorum. 76.2.

D.Hieronymus notatur. 4.1.

D.Hieronymi,cum Auguſtino contertatio.folio. 268.2.

D.Hieronymus purgatur. 104.1.

Hieruſalem,in tria ciuitatis membra diuiditur. 22.1. 121.2.

bieruſalem à poteſtate diaboli per Chriſtum eſt liberata. 168.2.

bieruſalem, Leo Dei vocata. 128.e.

bieruſalem cur filia Syon ſit denominata. 10.2.

bieruſalem pro primitiua Ecclesia ſumitur. 232.1.

bieruſalem ob ſua ſtelera reprebenditur. 223.2.

bieruſalem relinquetur deſerta. 119.2.

bieruſalem ſedes iuſtitia fuit. 13.1.

bieruſalem ſi pœnitentiam egerit ſalutem conſequetur. 206.1.

bieruſalem ſpiritualem conſolatur Deus. 168.2.

bieruſalem typus Ecclesia fuit. 149.2. 626.2.

biſtoria antiquitatis recenſet bæreticos multa de angelis confinxiſſe. 500.1.

Homines immundi fictilia vaſa eſſe. 534.1.

bominibus biſariam placere poſſumus. 356.1.

bominis definitionẽ nõ rectè propoſuit Plato 593.1.

bominis pij montes vocantur in ſacris literis. 16.1.

bominis vtilitas quanta. 598.1.

bominũ varia genera ad Deũ cõuertuntur. 606.2.

bomo carnalis quis dicatur. 399.1.

bomo & vir quomodo accipiantur. 18.2.50.2.

bomo in ſuperbiam efferri non poſſet,ſi ſuam originem ſemper animo reuolueret. 602.1.

bomo inter animantia ſolus expendit quæ videt. folio. 603.2.

bomo iuxta animum morti non eſt obnoxius. folio. 722.1.2.

bomo mortalis factus eſt per eſum ligni vetiti. folio. 598.1.

bomo opus habet mediatore & recõciliatore. 385.2.

bomo non poteſt ſibi polliceri craſtinum. 594.2.

bomo vita ſua diem vnum non poteſt adijcere. folio. 594.2.

bomo vetus & nouus quis ſit. 454.1.

bonor pro ſubſidio poſitum. 520.2.

bonoris appetentes ſumus omnes. 664.2.

boſtiam cruentam Chriſtus cum obtulerit,Melchiſedech incruentam,tamen eius ordinis Sacerdos dicitur. 572.1.

boſtienſis Epiſcopus Romano pontifici benedicit, quatenus Paulus aut pius eſt,non quatenus epiſcopus eſt. 579.2.

Humani generis dignitas in Chriſto liquet, quod cum eo noſtra natura ad dexteram patris euecta eſt. 561.2.

Humaniora ſtudia hominem famelicum relinquere. 216.1.

bumiles,pauperes rudes eſſe. 333.2.

bumiliare ſeu ſe affligere quid ſit. 225.2.

bumilitas Adami & Baptiſtæ Chriſti quanta fuerit. 594.1.

bumilis verè nemo niſi ſui cognitionem habeat. 66.

bumilitas quam ſit Deo grata. 223.2.

bumilitas mulieris Chananææ deſcribitur. 653.2.

bumilitas ſanctitatis initium. 593.1.

bumilitatis initium ſui cognitionem eſſe. 593.2.

bumilitatis luculentum præconium B. Mariæ exemplo. 664.1.

Hymenæus ante Hereſim, vas fuit in contumeliam ſicut & Paulus vas in honorem in ipſa perſecutione. 534.1.

byperbato fraquenter vtitur Paulus. 260.1.

bypocriſeos formalis cauſa, in quo ſit. 371.2.

bypocryſin Paulus D.Petro tribuit. 371.2.

I.

Iacob & Iſrael nomina vnius viri. 50.2.

Iacobus frater Domini dictus alius eſt à Iacobo Alphæi & Zebedæi. 360.1.

Iaſa nomen ciuitatis. 73.1.

Iaſpis quid ſignificet. 213.1.

per Idiotas diſcipulos deſtruxit Scribas & Pharizeos omnemque mundi ſapientiam. 501.1.

Idola non poterant prædicere ſuam ruinam. 177.1.

idola Iudæorum populus abijciunt. 140.1.

idola

idola non potuerunt prædicere ſutura. 178.2.
idola onera duntaxat ſacerdotum. 191.1.
idola quæ dicuntur. 119.1.
idololatræ fornicari ſcriptura dicuntur conſuetudine. 221.2.
idololatria abijcienda. 519.1.
Ieiunij errores ſoluuntur. 132.2.
ieiunium abſque oratione, & oratio ſine ieiunio friget. 646.1.
ieiunium carnis frenum. 517.1.
ad Ieiunij & purgatorij mentionem hodie multi auertunt aurem. 539.2.
ieiunium Eccleſiaſticum quale ſit. 342.1.
ieiunium ſit ad Deum placandum. 131.2.
ieiunium, fletus & planctus ſunt penitentiæ opera. 667.1.
ieiunium non repugnat mandatis diuinis contra Lutheranos. 131.2.
ieiunium quale Deus reprobat. 225.1. 132.1.
ieiunium res adiaphora ait Melanthon. 131.1 132.1.
Ignis ante iudicium tantum attolletur quantum in diluuio aquæ ſublatæ ſunt. 495.2.
ignis inferni perpetuus & æternus. 104.2.
ignorantia Dei exprobratur. 119.2.120.
Imago Dei in quibus conſiſtat eodem.
imaginum vſus quis ſit apud Chriſtianos. 186.1.
imperitus dialecticus malus coquus. 532.1.
imperitus aut bleſus ad Epiſcopi munus ineptus eſt. 513.1.
imperium Chriſti in quo ſitum eſt. 49.2.
per Imperium quid ſignificetur. 58.2.
impietas & iniuſtitia quid ſit. 284.1.
immunditia pro ordinaria turpitudine. 399.2.
immotum perſiſtere oportere in fide duas potiſſimum ob cauſas. 538.1.
impoſſibile pro admodum difficile. 575.1.
impudicitia in quibus conſiſtat. 400.1.
Infantes quid in ſacris literis ſignificent. 5.
indulgentiarum confirmatio ex Paulo. 472.2.
infidelis hominis eleemoſyna an ſit peccatum. 547.1.
infidelis & coinquinatus quis ſit. eodem.
infidelium actionem omnem peccatum non eſſe. folio. 343.1.
in iudicio extremo omnes æquales dignitate erimus. 99.2.
iniuſtitia omne vitium complectitur. 275.1.
inobedientia & ingratitudo non cibus hominem polluit. 516.1.
inſinuatione captat beneuolentiam Romanorum. folio. 207.1.
Ioannes cur quærat à Chriſto num ipſe ſit verus Meſſias. 680.2.
iannes & Mambres magi Aegyptiorum reſtiterunt Moſi in editione ſignorum. 536.2.
ioannes exiſtimatus eſt Chriſtus. 685.2.
ioannes præparat viam in aduentum domini. eodē.
ioannes victus ob iuſtitiam. 180.1.
ionici philoſophi Epheſi ſedem habuere. 435.2.
Iouinianus male ſentit de ieiunio. 132.1.
Ira Dei quomodo reuelatur in ſcripturis. 271.1.
ira Dei pro vindicta. 284.1.
iram Dei nemo poteſt effugere. 18.2.
irriguum quid dicatur in ſcriptura. 83.1.
Iſmahelitæ vaſtiſſima heremi incolunt. 89.2.
iſraël Dei & Iſrael.
iſrael hereditas domini vocabitur. 84.2.
iſraëliticus populus & Syriacus in captiuitatem ducendi. 77.2.
Iuda nomine quid intelligatur. 70.2.
iudæi altiſſimè ſeriem ſuæ genealogiæ repetebant & quare. 505.1.
iudæi ab omnibus timebantur. 81.1.
iudæi an præponendi ſunt Euangelij negotio. 267.2.
iudæi arrogabant ſibi nomen magiſtri & doctoris. 268.1.
iudæi auxilium petendo ab Aegyptijs peccant. folio. 136.1.
iudæi confidunt in potentiam Aegyptiorum. 142. 138.2.
iudæi credentes in Chriſtum Deum, non debent moueri aliorum non credentium conuitijs. 204.1.
iudæi Chriſtum blaſphemant. 22.2.
iudæi credentes ſpoliati ſunt facultatibus ſuis. folio. 368.1.
iudæi cur ſint reiecti. 172.2.
iudæi dicunt Deum non curare res mortaliū. eodem.
iudæi dediti Luxuriæ & Idololatriæ. 255.2.
iudæi nolunt audire prophetas quia non loquuntur quæ ipſis placent quod & in Chriſtianos competit. 137.2.
iudæi & gentes omnes iniuſti. 178.2.
iudæi ex Abraham & Sara. 203.1.
iudæi ex optimis viris electi. 28.2.
iudæi falſo colunt Deum. 659.2.
iudæi gentes expectantes vocantur. 81.1.
iudæi gloriantur de circumciſione. 679.1.
in Lege gloriantur. 281.1.
iudæi mercedem peccatorum recipient. 22.2.
iudæi nomine tantum populus Dei fuère. 194.
iudæi non audierunt Chriſtum vocantem eos ad fidem. 201.1.
iudæi omnes ſemel Chriſti fidem recipient. 31.1.
iudæi ore tantum Deum laudant. 150.2.
iudæi peccata ſua prædicant. 22.2.
iudæi pauci ſaluandi. 138.2.
iudæi Pelagianorum errore infecti. 320.2.
iudæi percuſſi ſunt ſigno cæcitatis quare non intelligunt prophetas. 126.1.
iudæi prophetiam intelligunt cum fuerit expleta. folio. 137.2.
iudæi principes Zodomorum vocantur. 10.
iudæi proprio affectu malè operantur. 228.1.
iudæi proprio iugulantur gladio. 28.
iudæi puniuntur propter peccata parentum. 257.

iudæi quanto magis puniuntur tanto peiores ſiunt. 9.
iudæi qua ratione gentibus præferantur & quomodo pares ſint. 288.1.
iudæi rediguntur ad magnam angustiam. 52.1.
iudæi reyciuntur propter peccata. 57.2.
iudæi reyciunt fidem. 190.1.
iudæi rudes prophetas omnes ſecundum carnem interpretatur. 659.2. & 660.
iudæi ſibi ipſi malum accerſunt. 220.
iudæi ſuperantur à Chaldæis propter deriſionem prophetæ. 124.1.
iudæi vt olim ad cultum Idolorum trahebantur ab alijs, ita hodiè Chriſtiani ad Lutheraniſmum. folio. 194.
iudæorum cæcitas notatur. 232. & 230.1.
iudæorum craſſa ignorantia. 130.1.
iudæorum conſilia & opera mala notātur. 229.2.
iudæorum duo ſunt ordines. 292.2.
iudæorum captiuitas in Babylonia. 568.1.
iudæorum & Chriſtianorum ingratitudo. 8.
iudæorum expectatio vana. 120.1.
iudæorum liberatio è captiuitate Babylonica per Cyrum perſarum regem. 187.2.
iudæorum peccata obſtaculum ponunt Dei beneficijs. 228.2.
iudæorum reliquia ſaluanda. 61.1. 76.2.
iudæorum ſacrificia cur Deus contemnat. 146.1.
iudæorum vaſtitas maxima prædicitur. 146.1.
iudaicam gentem excæcatā quomodo Paulus ſanctā vocet. 327.2.
iudaicus populus propenſus fuit ad idololatriā. 595.1.
iudaizantes canes vocantur. 421.2.
iudaizantes partem ſolum legis vrgebant. 476.1.
iudaizantes Romanos modeſtius corrigit quam Galatas. 339.1.
iudaizantium error. 373.1. 551.2.
iudaizantium familiam 4. Epiſtola Pauli præſertim reſpiciunt. 553.
iudas argumentum ab apocryphis Iudæorum ſumit. 500.2. 502.1.
iudas longæuus fuiſſe putatur. 502.2.
iudas apoſtolus triplici exemplo dehortatur ab incredulitate. 499.1.
iudicij extremi vltio. 156.1.
de Iudicio malo Chriſtus liberatus eſt. 210.2.
iudicium contra diabolum dilatum eſt propter peccatum noſtrum. 230.1.
iudicium de doctrina olim ex vita ſumebatur. folio. 502.2.
iudicium Dei duplex. 179.1.
iudicium Dei iuſtum. 277.1.
iudicium pro damnatione. 490.1.
iudicium Dei qui euadere vult abijciat praua opera. 119.2.
iudicium & iuſtitia aliquando rei latæ vocabula. 139. 144.1. 146.2.
iudicium & iuſticia aureæ vocabula. 210.1.
iudicium in malam partem ſumitur. eodem.
iudicium quomodo accipiatur à Iudæis. 58.2.
iudicij tempus meſſis eſt. 402.2.
à Iudicijs priuatis cur abſtinendum. 340.1.
iugerum quid. 20.
ius, fœdus, & leges nomina apud Eſaiam eiuſdem rei. 100.1.
iuramenti formula per, Si. 576.2.
iuramentum & promiſſio res immutabiles ſunt apud Deum. 577.1.
iuſti dicuntur aliqua ex parte perfecti. 164.1.
iuſti etiam molem timent quod eſt contra Lutheranos. 164.1.
iuſtificare forenſe vocabulum quid ſit. 272.2.
iuſtificare ſeipſum eſt ſeipſum, iuſtum pronunciare. 279.2.
iuſtificari Deum in ſermonibus variè exponitur. folio. 283.2.
iuſtificari quemuis hominem gratis ſine vllis operū meritis. 349. 371.1.
iuſtificatio duplex eſt. 146.2.
iuſtificationem impij Dei donum eſſe. 111.2.
iuſtificationes gratia gratuita eſſe. 227.1.
iuſtificari quid ſit. 147.1. 373.2.
iuſtificatio quomodo intelligitur eſſe gratuita. folio. 287.1.
iuſtificatio an ex fide ſola homini obueniat. 290.1. & 291.1.
iuſtificationis vocabulum variè exponitur à doctis. 279.2.
iuſti poſt mortem nulla memoria apud homines. folio. 221.1.
iuſti poſt reſurrectionem cognoſcent omnia ſua præterita facta. 250.2.
iuſtitia Dei ampliſſima & excellentiſſima eſt. 660. 2.
iuſtitia Dei duplex eſt. 268.2.
iuſtitia Dei verè à doctioribus accipitur. 268.1. 303.2.
iuſtitia Dei complectitur duo potiſſimum. 288.1.
iuſtitia Dei quomodo manifeſtari dicatur. 288.1.
iuſtitiam facere quid ſit. 225.1.
iuſtitia de Petro qualis ſit. 485.1.
ad iuſtitiā & vitæ integritatē exhortatio. 218.1.
iuſtitia generali nomine omnem virtutem continet. 454.2. 534.2.
iuſtitia legis non remittit peccata ſed tantū à ſupplicio humano liberat. 321.1.
de iuſtitia legis vel operum diſſerens Paulus non de quibuſuis operibus loquitur. 380.1.
iuſtum quanti faciat Deus. 720.1.
iuſtus quis dicatur. 14.1. 23.2.

K.

KArà, præpoſitio variè in ſcripturis exponitur. 539.1. & 543.2.

L.

Laborem cito tranſire ſed laboris fructum eſſe perpetuum. 639.1.
labores & cruciatus quos Chriſtus pertulit pauci Chriſtianorum expendunt. 617.1.
labruſca genus vitis ſylueſtris eſt. 79.2.28.1. 83.1.2.
laicus non eo ſenſu offert preces quo ſacerdos. folio. 572.2.
laicus quid præſtare debeat. 483.2.
laicus volens offerre exteriora dona debet accedere ad ſacerdotem ac per illum offerre. 571.1.
latriæ vocabulum in ſacris quomodo vſurpetur. folio. 266.1.
laus oblique & parcè adhibenda eſt. 467.2.
Lectio humaniorum literarum neglectis ſacris reprehenditur. 678.1.
lectio gentilium authorum quatenus ſit vitanda. 681.1.
legalium obſeruatio quando mortifera, quando non. 368.2.
ſub lege aliter Iudæi aliter erat Chriſtus. folio. 389.1.
ſub lege eſſe, quid ſit. 386.2.
legem volentes obſeruare legi repugnant. 392.2.
legis cæremonias vmbras fuiſſe gratiæ. folio. 369.1.
non legis imperio ſed hominum vitio abundaſſe delictum. 301.1.
legis in charitate vnum eſſe compendium. folio. 336.2.
legis munus quod ſit. 309.1.
legis obſeruatio quomodo hominem ſaluat. folio. 279.2.
legi mori quis dicatur. 375.2.
legis ſtudium non reprehendendum, ſed ſtudentis ſcopus. 505.2.
legis vel minima portio ſinceritatem euangelicam illi admiſta vitiat. 396.2.
legis vſus quis ſit. 384.2.
legi viuere quis dicatur. 376.1.
Leuiathan quid ſit in ſacris literis exponitur. folio. 113.1.
Leuiathan typus diaboli. 114.1.
leui quomodo Melchiſedech decimas dederit nondum natus. 579.2.
leuitica tribus ſortem cur non acceperit in terra promiſsionis inter fratres. 588.2.
leuitica tribus tempore miniſterij ſui abſtinebat ab omni quod inebriare poterat. 588 2.
leuitici ſacerdotes veri nominis laici reſpectu Melchiſedech quod illi decimas ſoluerint. 579.2.
lex accuſatrix tranſgreſſorum. 279.2.
lex dura iugum ſeruitutis dicitur. 395.2.
lex factorum & fidei qua ſit. 288.1.
lex magis nos reddit obnoxios vindictæ quam per ſpiritum adiuuet. 293.1.309.2.& 351.1.
lex mandatorum, hoc eſt, Moſis per Chriſtum eſt antiquata. 444.2.
lex Moſis cur chirographum dicatur. 475.2.
lex Moſis dicitur lex mortis, 505.2.
lex non intraſſe, ſed ſubintraſſe cur dicatur. folio. 300.2.
lex pædagogo perſimilis. 386.2.
lex quatenus moralis eſt, etiam ad gentes pertinet. 380.2.
lex quæ ſpiritualis hominis ſunt præſcribit. 307.1.
lex vetus teſtamentum vniuerſum complectitur. 285.2.
Libanus mons Phœniciæ editiſſimus. 19.1.
libanus ſpiritualiter pro quo accipiatur. 133.2.
liber cœli quis ſit. 155.1.
libertas Chriſtiana in tribus eſt ſita. 397.1.
libertas vera longe alia eſt quam mentiantur Lutherani, eodem. & 483.1.
libertatem credentibus datam circa ea quæ non ſunt ad ſalutem neceſſaria quomodo intelligi debeat. 397.2.
libertas Chriſtiana quouſque ſeſe extendat. folio. 462.1.& 548.2.
liber vitæ variè explicatur à doctis. 429.1.
liberum arbitrium inualidum ad bonum ſi non adſit gratia. 418.2.
libidinem in lumbis ſitam eſſe. 464.1.
libido probroſa contra naturam quæ ſit. 274.2.
lingua multorum malorum occaſio. 615.2.
literæ nimium addicti ſæpe turpiter labuntur. folio. 167.1.
literæ ſenſus non contemnendus, ſed prætereundus interdum. 457.1.
liturgiæ Platonicorum, inutiles ſunt. 504.1.
Loci communes à Paulo tractati. folio. 518.1.528.2.529.2.
locus tenebrarum hic aer craſſior eſt ad quem poteſtates detruſi ſunt. 155.2.
longanimitas dei erga peccatores. 507.1.
Loth aſpectu & auditu iuſtus fuiſſe probatur. 490 1.
Lucifer pro quo vſurpetur. folio. 68.2.
lumbos noſtros ſpirituales munire veritate & iuſtitia debemus contra hæreſes. 464.1.
Lutherani diaconos, aliter atque veteres accipiunt, 513.2.
Lutherani aberrantes à ſcopo Pauli detorquent dicta eius. 479.1.516.1.& 527.1.
Lutherani falſo aſſerunt, ſpem ſiue fiduciam, niti ſolis promiſsionibus. 296.2.
Lutherani falſo aſſerunt nos debere certos eſſe, de gratia dei & perſeuerantia. 418 2.
Lutherani non recte de ſide ſentiunt. folio 270. 1.
Lutherani ſecuritatem operibus tribuunt. folio 549. 2.

Lutheranorum doctrina laxat habenas carni. 457.1.
lutherus de iuſtitia malè ſentit. 110.1.
lutherus de fide non rectè diſcernit. 710.1.
lutherus negat aliquem nouas leges condendi habere poteſtatem. 131.1.
Lyra taxatur, quod vim faciat ſcripturis. folio. 6.1.

M.

MAdian & Epha, regiones ibi ſint ſita. folio. 233.1.
magiſterij titulum, ambiunt legis imperiti. folio. 505.2.
magiſtratus & poteſtas in quem finem ſint inſtituta. 335.2.
magi tres, typum vocationis gentium, præ ſe ferunt. 622.1.
mala vita multis cauſa ruinæ eſt. folio. 464.1.
malè ſibi conſcij, maxime terrentur aduerſitatis tempore. 150.2.
malignitas quid ſit, docetur. 275.1.
mali deo non ſunt inutiles, quibus vtitur ad bonorũ exercitium & caſtigationem. 53.1.54.2.
maledicto eſſe obnoxio, qui nituntur operibus. folio. 379.2.
maledictum pro nobis quomodo deus ſit factus. folio. 380.2.
maledictus omnis qui pendet in ligno, variè interpretatur. 381.1.
malefici candenti ferro notantur. 515.2.
mali ſemper bonis permiſti fuêre. 525.2.
mali tantiſper ſunt in eccleſia, donec à pontifice fuerint eiecti. 715.1.
mali totius fons & origo eſt neglectus timoris domini. 289 1.
Mammonæ cultores, quales ſint. 582.2.
Manaſſes poſt multa flagitia & ſcelera ad deum fiducialiter ſe conuertit. 50.1.
mandatum non ſolum fidem, ſed & opera complectitur. 492.2.
Manichæi, Eucratitæ, & Marcioniſtæ taxantur. folio. 515.2.
manichæi vnde errorem ſuum hauſerint. 598.2.
manichæorum hæreſis, in iudicijs ciborum & nuptijs prohibendis eſt ſita. 516 1.
manichæus dicebat, ducentes vxores poſt mortem fœminas fieri, & viris tradi 516.
manichæus in ea animalia conuertendos homines dicebat, quibus ipſi veſcerentur. 516.1.
manſueti & contriti corde, qui dicantur. folio. 52.1.235.2.
manus in ſcripturis, quid ſignificet. 385.2.
mare omnes occiduas partes complectitur in ſacris. 233.1.
mare pro mundo poſitum. 102.1.
mare Tharſis, pro quouis mari apud Hebræos ponitur. 95.1.
Maria concepta abſque originali culpa aſſeritur. 666.1.
maria ex angeli promiſſis, non eſt facta elatior. folio. 662.2.
maria mater domini à Moſaica lege liberrima fuit. 628.1.
maria liberrima à lege cum Chriſto filio, cur obtemperare voluerit. 628.2.
maria omnium virtutum pleniſſima. 661.2.
maria prima omnium deo promiſſam caſtitatem ſeruauit. 665.1.
maria prima à deo eſt. 668.1.
maria ſimilem ſibi non habuit, neque in cœlis, neque in terris. 666.1.
maritus ad epiſcopi munus non admittebatur olim niſi à legitimo thoro abſtineret. 512.2.
Maſſa quid ſignificet. 327.1.
Materiam primam ingenitam falſo docet Plato. 436.1.
Mediatoris dicitur qui vtriuſque naturæ particeps eſt. 509.2.
mediatoris vocabulum non ſoli Chriſto conuenire. 509 1.
Medi & Elamitæ magnam excitarunt tragœdiam, in Babylone. 86.2.
medico cum omnes egeamus, nullus tamen medici operam implorat. 628.1.
Melanthonis errori reſpondetur. 131.1.
melanthon male de pœnitentia ſentit. folio. 85.1.
melanthon à Luthero diſſentit. 121.1.
Melchiſedech Abrahamo maior fuiſſe, oſtenditur. 575.2.
melchiſedechis ſacerdotium, quale fuerit. folio. 572.1.& 537.1.
melchiſedech non fuit gentis Hebraicæ, ſed Cananæus filium Noe, quidam fuiſſe aſſerunt. 579.1.
melchiſedech ſacerdotis nulli fuerunt tituli. folio. 577.2.
melchiſedech typum gerit filij dei. 578.1.
Membra cur arma vocet Paulus. 303.1.
membra pro affectibus ponuntur. 480.2.
Mendacium cur vocetur Idolum. 274.1.
mendax quomodo omnis homo, & quod non ideo, omnis eius actio ſit peccatum. 283.2.
menſa apud Paulum & Dauidem quid ſit. 326.1.
mens ſibi male conſcia, omnium miſerrima eſt. folio. 639.2.
mentiri pro fallere ponitur. 577.1.
Mercedis vocabulum, fere in bonam partem accipi. 560. 1.
mercedem vitæ æternæ rependi operibus contra Bucerum, & Philippum. 462.1.
mereri poſt hanc vitam nihil nos poſſe. folio. 645.1.

merces

merces pro penſatione ponitur. 274.2.
merita fruſtra deſtruere conantur Lutherani verbis Pauli. 330.2.
meritorum Chriſti applicatio, iuſtificat. folio. 288.2.
an meritum ſit paſſionum tolerantia. 311.1.
Merodach cur Ezechiae regi dona miſerit. folio. 167.1.
merodach regis Babylonis legatio ad Ezechiam. 169.2.
Meſſiae aduentus praedicitur. 188.1.& 192.1.
meſſiam vt Deus mittat obnixè orat Eſaias. folio. 137.1.
Metum etiam in magnis viris eſſe. 418.1.
milites in pugna lumbos ſcuto tegere, quid innuat. 464.2.
milium genus quoddam frumenti. 127.2.
minas exhortationi interdum admiſcet Paulus. 570.1.
miſericordia dei latiſſimè patet. 660:2.
miſericordia dei multiplex eſt. folio. 184.2.
mites in ſacris literis qui dicantur. folio. 134.2.
Moab ad internecionem perdendus praedicitur, folio. 109.1.
moabitae tributarij fuere, Iſraeli. 74.2.
moabitae vnde nomen acceperint. folio. 72.1.
modeſtia Paulo quid ſit. 400.1.
monachorum regulam ex Paulo falſo comprehendunt Lutherani. 480.1.
in monachos omnium oculos eſſe coniectos. folio. 548.1.
mons quid ſignificet in arcanis literis. folio. 16.1.
mons Syon: latera Aquilonis, ciuitas regis magni, eiuſdem rei eſſe nomina. 199.2.
montes in ſcripturis, dicuntur pij homines. folio. 16.1.19.1.
mons in ſcripturis appellatur Chriſtus. 16.1.
mors Chriſti cauſa ſufficiens eſt iuſtificationis. folio. 295.1.
mors inimica deſtruenda praedicitur. 108.1.
mors Paulo imminens cauſa erat quod Timotheum tam ſtudioſe inſtituerit. 539.2.
mortem eſſe peccati effectum. 298.2.
mortem potius obeundam, quam aliquam turpitudinem admittendam. 684.2.
mors pro cauſa mortis poſita. 307.1.
mortalitas cur non aboleatur peccato abolito. folio. 598.2.
mortem nemini parcere. 691.1.
mortalitas quanta bona pariat homini. 599.1.
mortis meditationem, optimam eſſe philoſophiam. 600.1.
mortis memoria apud nos pene nulla. 603.1.
mortualia tempore Chryſoſtomi vt nũc fuiſſe celebrata. 564.1.
Moſes mediator fuit inter deum & populum. folio. 389.2.
motus carnis, & ſpiritus inter ſe pugnant. folio. 481.
Mulier domi intra parietes, ſexum ſuum docere permittitur. 548.1.
mulieres moderato amictu ornatas, decet orare Deum. 510.2.
mulieribus non librorum ſed liberorum tractatio conuenit. 511.1.
mundani homines Idololatriae ſunt dediti. 58.2.
mundani homines, qui ſint. 585.1.
mundi nomine, quid ſignificetur. 532.1.
mundum hunc per filium dei conditum, ab eodem etiam gubernari, idque ſolo nutu ac voluntate. 555.2.
mundus captiuus detinetur, ſub poteſtate diaboli. 168.1.
mundus hic deſertum, recte dicitur. 669.2. 670.1.673.1.
mundus meritus non eſt, vt ad illum Chriſtus mitteretur. 661.1.
mundus nonnullis Paradyſus delitiarum eſt. folio. 669.1.
mundus pro omni eo, quod craſſum eſt ponitur. folio. 477.2.
munus veri ſacerdotis, quod ſit. 564.2.
mutuas vices reddendas eſſe parentibus, qua ratione. 518.2.
mutus inter Chriſtianos, quis vere ſit. 685.1.
myſterium pro typo, vel allegoria poſitum. folio. 460.2.

N.

NAbo & Medaba, vocabula ciuitatum, in terra Moab. 72.2.
nabo idoli nomen. 191.1.
Nabuchodonoſor per ſuperbiam ſe & regnum ſuum perdidit. 69.1.
Nabuchodonoſor typus principis daemoniorum. folio. 68.1.
Natiuitas Chriſti hominibus mundanis, nihil prodeſt. 694.2.
de natura Chriſti multae hereſes fuêre. 531.1.
naturam duplicem in Chriſto agnoſcere multum refert. 554.2.
natura daemonum, qualis ſit. 671.2.
naufragium multi faciunt per apoſtaſian hereſin & ſchiſma. 507.2.
Neceſſitas pro inopia rei familiaris. 333.1.
negant quidem multi deſyderia, ſed abnegãt pauci. 549.2.
nemo illuminatur, aut ſalutē conſequitur, niſi per Chriſtum. 508.2.

nemo propter ſua merita vocatus eſt, ſed ſola dei miſericordia. 551.2.
nequitia quid proprie ſit, explicatur. folio. 275.2.
Nero Leo à Paulo ob crudelitatem vocatur. folio. 541.1.
Neronem adorabat Simon, non contemnebat magiſtratum. 499.2.
Neronem honorabat Simon quæſtus gratia, Galilæos accuſans. 502.2.
Neomenia quid ſit docetur, 11.2.
Nihil temere agendum eſſe Epiſcopo. 521.2.
Noctis & diei nomine, quid Paulus ſignificet. 337.1.
nomen innocari ſuper aliquem, quid ſit. 25.2.
nominari pro exiſtere vel eſſe, in ſanctis paginis frequens. 449.1.
noua creatura dicitur homo, non ratione primæ creationis, ſed regenerationis. 443.1.
Nouatianorum & Donatiſtarum hæreſis, malos non eſſe in eccleſia dei. 534.1.
Nouatus relapſos in peccatum mortale, poſt baptiſmum negabat poſſe redire ad pœnitentiam. 574.2.
noua vita qualis ſit. 404.1.
noui & veteris teſtamenti quadruplex diſcrimen, ex Apoſtolo ponitur. 554.1.
non ſufficere, quod Chriſti fidem acceperimus, niſi & doctrinæ iniquitatem vitauerimus. 533.2.
nouiſsima tempora, ſcriptura ætatem Chriſti, ad vltimum vſque iudicium nominat. 502.2.515.2.
nouiſsimi dies, qui dicantur. 16.1.
Νοῦς, ea pars eſt animi, qua à brutis ſecernimur. 453.2.
Nubere viduas iuniores vult Paulus, ne adulterentur. 5‘0.2.
nubes aqua vacantes, hæreticorum eſſe dogmata. 501.
nullus veræ pietatis fructus ex quæſtionibus naſcitur. 505.1.
numerus ſeptenarius & denarius Hebræis familiaris & myſticus. 25.2.
nuncium omni iucunditate pleniſſimum, de humani generis reconciliatione cum deo pâtre. 694.2.
nuptias damnabant Manichæi, & Saturnius Simonis Magi diſcipulus. 516.1.
nuptias tanquam malas, ab authore Satana, & cibos per ſe immundos, Manichæi dicebant. 506.1.
Nympha, viri non mulieris nomen, apud Paulum. 484.2.

O.

Obedientia Eſaia commendatur. folio. 85.2.
obſecrationes, poſtulationes, & orationes, ad miſſæ ſacrificium pertinentia, quid differant. folio. 508.1.
obſignatio ſpiritus, quæ ſit, & vnde denominata. 438.2.
obtemperandum eſſe principibus, licet Ethnicis, in bono tantum, non in malo. 550.2.
obteſtationem Pauli, Timotheo factam ſerio apud ſe expendant Epiſcopi & doctores. 539.1.
Oculi nullorum malorum nobis authores ſunt. folio. 654.1.
oculos noſtros portas & feneſtras animæ eſſe. folio. 654.2.
oculis in terram demiſsis, nobis incedendum eſſe. 654.2.
oculus duplex eſt, mentis & corporis. folio. 160.1.
Offendicula, effectus diſſenſionum eſſe. folio. 348.2.
offendiculum non exhibendum fratri, nec in licitis quidem. 340.2.
officia eccleſiaſtica, non temerè quibuſuis eſſe committenda. 544.1.
Olea & oliua varia acceptio. 78.1.
oleum exultationis, ſpiritus ſancti eſſe oleum. folio. 554.1.
omnes omnino homines, peccatis eſſe obnoxios. folio. 630.1.
Ouus Aegypti, quale ſit. 82.1.
onyx quid ſit. 206.1.
Opera iuſtitia, non ſunt opponenda dei iudicio. folio. 147.2.
opera legis biſariam accipiuntur. 286.1.280.1.
opera legis qui facit, non qui legem habet, iuſtus eſt. 280.2.
per opera legis non iuſtificari hominem. 374.2. & 377.1.
opera meritoria eſſe, aduerſus omnes hæreticos. folio. 278.2.279.1.
opera noſtra omnia debemus ad certum aliquem ſcopum dirigere. 635.2.
operantes videns deus cooperatur illis, aduerſus hoſtes liberi arbitrij. 527.2.
opera piorum, non tam piorum ſunt quam Chriſti. 376.1.
operariorum diuerſis horis ad vineam conductorum ratio explicatur. 635.2.
Orandum eſſe magna cum fiducia. 650.2.
orantes credere oportet. 510.2.
orantes iuxta dei voluntatẽ, exaudit deus. folio. 717.2.
orantes non omnes exaudiuntur. 648.2.
oratio humilium, deo ſummopere placet. 651.1.
oratione magis proficere nos quam ſtudio. folio. 657.2.
ab oratione non deſiſtunt Iudæi, etiam irato illis deo. 245.2.
in oratione, opus eſt perſeuerantia. 651.2.
orationis contentione inuari cupit Paulus, ſed ea qua à noſtra longe abeſt. 345.2.

orationes

Orationes frigidæ, deo exoſæ. 660.2.
In orationibus fide opus habemus. 648.2.
orationis ſtudium familiare ſibi fecit Paulus. folio. 439.1.
oratio placentis ſibi, deo minimè eſt grata. folio. 651.2.
orbis totius excidium futurum deſcribitur. folio. 49.1.
orbis totus in die iudicij, relinquetur deſertus. folio. 101.2.
ordinans indignum, communicat peccatis eius. 421.2.
ordinem & progreſſum diſputationis Paulinæ, vehementer intueri conducet. 271.1.
ordinis curam ſedulò gerebat Paulus, nec temere cuiuſuis. 472.1.
ordinis ratio, quid contineat. 304.2.
Origenis & Pelagianorum error reijcitur. folio. 436.1.
originale peccatum quale ſit. 298.2.
Origenes taxatur. 104.1.2.164.2.
Orpheus apud Thraces, deorum cultum commentus eſt, & varias cæremonias. 476.2.
Oſculum ſanctum, quid ſit. 284.1.

P.

PAce nihil melius homini contingere poſſit. 613.2.
pactum ſuum, deus non fecit irritum. 212.2.
paleſtina regionis ſitus & deſcriptio. folio. 71.1.
palmus & pugillus, quid ſignificent. 170.2.
Panis pro fruge terræ. 40.2.
panis & aqua in ſacris quid ſignificent. folio. 20.2.
Paſſiones animæ, quomodo Deo attribuantur. folio. 141.1.
participia paſſiua, paſſim habent ſignificationem nominum in, bile, deſinensium. 370.2.
paſtores, & concionatores admonentur. folio. 507.2.
paſtoris boni affectus. quis eſſe debeat. 245.2.
Pati poſſe pro Chriſto, donum dei eſt, nec omnibus dari. 413.1.
patriarcha quis propriè eſſe dicatur. 578.2.
paucitas ſaluandorum, pulchre depingitur. folio. 521.2. & 103.1. 634.1.
Paulus aliter legendus, quam Ariſtoteles, aut alius prophanus. 542.1.
Paulus à paſtoribus eſt imitandus. 391.1.
Pauli ingens erat, erga Romanos charitas. folio. 265.2.266.2.
Paulum à Petro, Ioanne, & Iacobo accepiſſe Euangelium, pſeudoapoſtoli falsò iactitabant. 358.2.
Paulus Coloſſenſes præmunit, contra familiam Simonis, & Iudaizantium. 472.1.
Paulus cur nos non velit cibum ſumere, cum ebrii ſis. 715.1.
Paulus diſcipulorum bonum ſuum eſſe gaudium teſtatur. 413.2.
Paulo familiare eſt, de dei iudicio loqui. 281.1.
Paulus frequenter infirmatus eſt. 391.1.
Pauli ingens ſtudium, & cura, etiam in vinculis. 540.1.
Paulus hactenus imitandus concionatoribus, quod concioni interſeras preces interdum. 349.1.
Pauli nomen, cur præpoſitum non fuerit Epiſtolæ ad Hebræos. 553.1.
Paulus miſericordiam conſecutus eſt, duplici nomine. 507.1.
Paulum non habuiſſe vxorem, oſtenditur. 428.2.
Paulus non impugnat ieiunia eccleſiaſtica, & dies feſtos. 339.1.
Pauli prudentia in reuocandis Galatis. 350.2.
Paulus, Theodidactus fuit. 356.2.
Paulus verè timuit, ne reprobus fieret, prædicans Euangelium, & non faciens. 635.1.
Paulus vas electionis fuit, adhuc in vtero matris exiſtens. 357.2.
pauperes à Iudæis ieiunio opprimuntur. 226.1.
in pauperes, qui munificus fuerit, non perdet mercedem ſuam. 227.1.
pauperes veri qui dicantur. 8.2.134.2.
pax dei, dilectio eſt. 430.1.
pax, eſt effectus iuſtitiæ. 145.1.632.1.
pax Euangelica per Chriſtum data, qualis, & quomodo in cordibus fidelium multiplicetur. 265.1.
pax illorum, quis ſit vſus. 94.2.
pax reconciliatio cum deo. 445.1.
pax vniuerſalis, tempore Chriſti facta eſt. 17.1.
Peccata auferenda eſſe, per dei gratiam. 154.1.
peccata carnis & mentis quid differant. 441.2.
peccata fumbus ſimilia eſſe docetur. 31.2.
peccata nemo remittere poteſt, niſi ſolus deus. folio. 586.2.
peccata noſtra, merentur accelerari iudiciũ. 495.2.
peccata noſtra, deus tranſtulit in humeros filij ſui. 631.1.
peccata noſtra mala hæc quæ patimur meruerunt. 102.1.
peccata omnium hominum, in extremo iudicio omnibus erunt manifeſta. 687.2.
peccata parentum puniri aliquãdo in filios. 718.2.
peccata quomodo iuſte in alijs puniri dicãtur. 247.2.
peccati corpus, Paulo quid ſit. 302.2.
peccatores, infirmos, impios, & inimicos eſſe. 297.1.
peccatores, Chriſtum deo patri lucrifeciſſe. 210.2.
peccatores, dupliciter orans. 81.2.
peccatores omnes nos eſſe. 666.1.
peccatores quales deus exaudiat, quales nõ. 649.1.
peccatores gratiam dei non recipientes, diabolo in direptionem dabuntur. 181.2.
peccatores vltro, deus vocat ad ſe. 649.1.

Peccatori conuerſo, deus ſe pacatum, ad praſtandam miſericordiam exhibet. 606.2.
peccatum ad mortem, quod ſit. 716.
peccatum, alumnus legis eſt. 304.2.
peccatum mortem inuexit in hunc mundum. folio. 597.1.
peccatum non eſſe tentari. 647.2.
peccatum per tropum, pro hoſtia, pro peccato oblata. 309.1.& 380.1.
peccatum, quomodo cedat in gloriam dei. 284.1.
peccatum, quomodo etiam pœna peccati ſit. 273.1.
peccatum, nos ſeruitutis iugo adſtringit. 613.2.
Penula pallij genus quale. 540.2.
Peregrinis vltro vocandi ſunt, ad hoſpitium. 333.2.
perſecutionem pati debere omnes Chriſtianos. folio. 645.2.
perſecutionem pati, quomodo, intelligatur. 537.1.
Petrum fuiſſe authorem ſecundæ epiſtolæ canonicæ probatur. 488.1.
Petrus an peccauerit, ſubducens ſe à gentibus. folio. 360.1.
Petrus inconſtans iudicatus, à gentibus. 371.1.
Pharao, Regiæ poteſtatis nomen eſſe Aegyptijs. 16.1.
Phariſæi conſtitutiunculas Seniorum ſeruantes, dei præcepta negligunt. 131.1.
phariſæi in errorem mittunt alios. 134.2.
phariſæi vulgum ad internitionem perducunt. folio. 145.1.
phariſæorum deploranda cæcitas. 133.2.
phariſæorum fera crudelitas. 676.1.
phariſæorum mandata, cum dei præceptis pugnant 131.1.
philippènſium laus. 406.2.
Philippenſium & Coloſenſium, Epiſtolas, vno impetu, tempore & loco eodem ſcriptas eſſe. 462.2.
Philippi Melanthonis errores, in negotio pœnitentiæ referuntur. 690.2.
philoſophia falſi nominis eſt ſcientia. 473.2.
philoſophia nil prodeſt abſque dei timore, & cognitione. 701.1.
philoſophia, non quæuis reprehenditur ab Apoſtolo. 479.1.
philoſophi etiam acutiſſimi, Chriſtum ignorantes, in tenebris verſantur. 433.2.
philoſophorum duo genera eſſe, Italicum & Ionicũ. 435.2.
Piaculum quid ſit. 309.2.
pietas nulla parit commoda, hic & in futuro. 517.1.
pignus pro arabone. 438.2.
placere in carne quid ſit. 403.2.
placere ſibi, quis dicatur. 343.2.
plagiarius quis ſit. 506.1.
Platonis error reprehenditur. 601.1.
Platonis religio caſtigatur. 132.2.
Plato ex Ionica ſchola quid docuerit. 516.2.
plebis animi præoccupandi ſunt, ſacra doctrina, ne hæreticorũ fraudibus, abducantur à fide. 539.1.
plebs quid ſcire debeat. 528.2.
plebs quid praſtare debeat. 456.2.
pluuia gratiam ſpiritus ſancti deſignat. 140.1.
Pœna damnandorum, quanta. 142.1.
pœna ignis purgatorij, qualis. 45.1.
pœnitentes, non repellit deus. 246.1.
pœnitentia agenda eſt, quando tempeſtiuum eſt. 645.1.
pœnitentia alia quæ præcedit baptiſmum, alia quæ ſequitur. 574.1.
pœnitentiæ encomium. 217.1.
pœnitentiæ vtilitas varia. 597.1.
pœnitentia lapſis iniungenda eſt. 210.2.
pœnitentiam veram, cur tam pauci agant. 607.1.
ad pœnitentiam deus nos inuitat ſæpe. 596.1. 904.2.606.1.
pœnitentiam noſtram, patienter expectat Deus. 138.2.
ad pœnitentiam, omnes generaliter vocamur. 687.2.
de pœnitentia, quid patres ſenſerint. 609.1.
pœnitentia quid ſit Philippo, & Ciceroni. 609.1.
pœnitentia, ſecunda tabula eſt poſt naufragium. 575.1.
pœnitentia quæ eſt actio baptiſmi, reijcit Paulus. 575.1.
pœnitentia poſt baptiſmum, multa requirit. 575.1.
pœnitentibus promiſit deus, remiſſionem peccatorum. 650.1.
pœnitentia requirit afflictiones carnis. 600.2.
pœnitentia vera, quæ ſit. 535.1.
politia multiplex. 443.2.
poetarum lectio non ſemper reprehendẽda. 59.2.
Pomeranus confutatur. 519.2.
pontificis conditiones. quæ debeant eſſe. 571.1.
populum exhortatur propheta, ad præparandam viam Chriſto. 223.2.224.1.
populum ſuum Iſrael conſolatur dominus. 248.1.
populus Iſraeliticus typus eſt, & figura populi Chriſtiani. 634.1.
Porphyrius falſo calumniatur arrogantiam Pauli quem refutat Chryſoſtomus. 358.2.
poſtulantibus, deus paratus eſt praſtare ſuam miſericordiam. 644.1.
potationi & ebrietati dediti, dei voluntatem ignorant. 122.1.
potentia dei, in Iudæos multis modis eſt declarata. 194.1.
poteſtas multiplex eſt. 48.2.
potentia & brachium domini, non eſt abbreuiatum. 201.1.
poteſtas & principatus dici, tam in dæmonibus, quã in bonis angelis. 463.1.
præceptores & pædagogi, raro eſſe qui in vera pietate inſtituant iuuentutem concreditam. 680.2.
præceptores flagellantur, qui obſcœna poemata. & fabulas diſcipulis prælegunt. 680.2.
præceptũ & cõſiliũ quid ſint, & quid differãt. 543.1.

praci-

praecipitare quid ſit. 106.2.
praedeſtinare, variè interpretes addunt. 263.1.
praedicatio Euangelij futura per totum mundum, praedicitur. 182.2.
praedeſtinare quid ſit. 319.1.
praelati iniuſtis exactionibus, ſubditos aliquando premunt. 24.1.
praeputium, pro delictis carnalibus. 475.1.
praeputium quid ſit. 282.1.
praeſcire eſt voluntatis. 313.1.
praeteritorum peccatorum, nulla nobis eſt recordatio. 645.
primogenitus in ſcriptura, quis dicatur. 71.2.
primogenitus pro Chriſto. 558.1.
principes Iudaeorum, luxuriae deditos fuiſſe. 23.1.
princeps pacis, cur Chriſtus ſit dictus. 49.1.
prodigia quae ſint. 346.1.
promiſſio Dei, non eſt fruſtra. 569.
promiſſione vitae aeternae, ne priuemur, ſummoperè nobis cauendum eſt. 568.1.
promiſſionis diuinae, duplex genus. 283.2.
promiſſio pro re, digna ſit promiſſio. 386.1.
promiſſio, pro re promiſſa, quae praeſtanda non eſt per legem, ſed per iuſtitiam fidei. 293.1.
propheta ſpeculatoris munus ſubit. 88.2.
propheta malis, malè cauet 111.2.
propheta ſuae diffidens puritati, non audet laudare dominum. 588.2.
prophetae membratim, & per partes ſua dogmata tradiderunt. 554.1.
prophetae, qui per hypocriſim ſimulauerint, aliquid, non admittuntur. 85.2.
prophetae, mandandi & expectandi verbo, potiſſimùm vtuntur. 122.2.
prophetarum dicta, inuolucris plena eſſe. 661.1.
prophetia, de Gentium vocatione. 133.2. 135.1. 159.2. 177.2. & 179.2.
prophetia, futuri Meſſiae. 192.1.
propitiatio actiuè ſumitur, & paſſiuè. 182.1.
prudentia carnis, pro affectu eius. 310.1.
Pſalmus ſecundi commentarium, ex actibus eſſe petendum. 556.2.
pſalmus 44. Epithalamium Chriſti eſt. 558.2.
Pſalmus 94. myſticus eſt, typum habens vitae aeternae. 568.2.
pſeudoapoſtoli, eleuare conantur, authoritatem Pauli. 356.2.
pſeudoapoſtoli, falſò traducunt Paulum quorum calumniam, efficaciſſime refutat Apoſtolus ſecundùm Graecos. 364.1.
Publicas preces Paulus vehementer commendat. 510.2.
pugnae verborum, partium ſtudia diuerſa faciunt. 332.1.
puluis pro quo in ſacris literis, accipi ſoleat. 75.1.
purgationes animarum tradunt Platonici, & ſchola Simonis. 477.2.516.1.2.
puro corde Deum diligere quis dicatur. 505.1.
Pytagoram, ex Epheſo prodiiſſe. 435.2.

Q.

QVae res caetar nobis adiicere debeat, ad puritatem ſectandam. 514.2.
in Quadrageſima, qui carnibus veſcuntur, non eſu carnium polluis, ſed per inobedientiam. folio. 516.2.
quaeſtus cauſ, quidam amplectuntur Chriſtianiſmum. 523.1.
quinquagenarius quis dicatur in ſacris literis. folio. 21.1.
quo ordine ſalutem conſequantur gentes. 322.2.

R.

RAab, Babylonem ſignificat in ſacris literis. 204.
Rabini Iudaeorum, ſcripturas inuertunt. 556.2.
radix malorum omnium, eſt pecuniae ſtudiū. 523.2.
rationalis animae vis, contrariis affectibus diſtrahitur. 398.2.
rationalis & voluntaria animae vis, per Adam corrupta. 481.2.
rationalis, pro ſpirituali poſitum. 331.1.
Rebus non verbis, mutuo diligere debemus. 456.1.
regnum Chriſti, & Salomonis quid differāt. 557.2.
redemptio quid ſit. 287.1. 437.1.
redemptio perfecta, qualis ſit. 438.2.
redemptio pro pretio redemptionis. 509.2.
regnum Dei, ſeu potior pars religionis Chriſtianae, in quo conſiſtat. 341.2.
regnum decem tribuum, vocatur regnum ſuperbiae. 121.1.
regnum decem tribuum vaſtatur propter ſuperbiam, crapulam, & Idololatriam. 120.1.
regnum Iuda, cur inſula vocetur. 86.2.
regnum peccati, longum fuiſſe. 300.2.
regnum quod Chriſtus poſſidet perpetuum. 49.2.
regnum ſuum auferet Deus, ab iis, qui mandatis eius non parent. 581.1.
religio, nunquam requirit puritatem. 521.2.
religionem angelorum, ad coelibatum malè referre Lutheranos. 474.2.
reliquiae Iudaeorum ſaluandae. 203.2. 206.2. & 248.1.
remiſſio pro languore & fractis viribus, apud Paulum. 287.2.
remitti iniquitates, excludit merita. 291.2.
reproba mens quae dicatur. 275.1.
reprobationis cauſa, an Dei voluntas ſit, ſine vllo reprobati merito. 318.1.
reprobationis exemplum, terribile ac dirum in Pharaone. 318.1.
reputari, aut imputari quid ſit. 291.1.

requies populo Chriſtiano ſeruatur, poſt hanc vitam. 569.2.
reſurrectionem Chriſti, cur toties inculcet Paulus. 351.1.
reſurrectionem duplicem eſſe. 511.2.
reſurrectionem, & ſepulturam ſpiritualem, nunc pauci ſentimus, & quare. 475.1.
reſurrectionem futuram, prædicit Eſaias. 255.1.
reſurrectione ſua, Chriſtus nihil meruit. 295.1.
reſurrectione ſua, Chriſtus quodammodo genitus eſt ad vitam, quam depoſuerat. 557.1.
reſurrectio regeneratio eſt. 557.1.
reſurrectio ſeriò cogitata, animum in bono roborat. 427.2.
Roboam, iuuenum conſilia ſecutus eſt, ſeniorum relictis. 22.1.
Romam abijt Paulus, non vt prædicator, ſed vt conſolator. 346.1.
romani, permiſerunt Iudæis, vt gladio, Iudæos ad legem compellerent. 553.1.
romani, promptiſſimè amplexi ſunt fidem. folio. 348.2.
romanus pontifex legitimus Petri ſucceſſor, folio. 753.1.

S.

SAbbata noſtra, qualia eſſe debeant oſtenditur. 228.1.
ſabbatum quid. 11.2.
ſaccos duplicis generis, agnoſcit ſcriptura. 85.1.
ſacerdos ad miſericordiam propenſus eſſe debet. folio. 571.1.
ſacerdotes, Deus præ cæteris elegit. 586.1.
ſacerdotes hodiè, fere accedunt ad altare, ex conſuetudine, vel quæſtus gratia. 565.1.
ſacerdotes, in delitijs viuentes terrentur. 518.1.
ſacerdotij dignitas, eximia. 586.1. 587.1. 588.2.
ſacerdotij ius quibuſuis benedicere. 577.2.
ſacerdotis officia duo. 575.1.
ſacerdotum quid requirat. 589.1.
ſacerdotum impuritas reprehenditur. 666.2.
ſacerdotum vita, debet eſſe puriſſima. 586.1.
ſacerdotum vita, & ſtudia taxantur. 591.1.
ſacrarum literarum neglectus, quanta pericula pariat. 591.1.
ſacrificia qualia Deus ſuſcipit. 122.
Sæculum, & ſæcularia carmina quæ. 543.1.
ſæculum malum eſſe, quomodo intelligatur. folio. 351.1.
ſæculum periturum, dixere apoſtoli, vt ab ijs rebus nos abducant. 495.1.
Salem, ciuitas in Chanaam. 577.2.
Salomon, in veteri teſtamēto dicebatur dilectus, in nouo verò Chriſtus. 227.2.
ſaluandorum numerus paucus, damnadorum vero copioſus. 699.1. 673.1. 674.
ſaluator non potuit argui, de peccatis. 657.2.
ſaluator, dicit diabolum, tribus rationibus, quibus & nos ipſum conuincere poſſumus. 646.2.
ſaluari poſſumus, ſi volumus. 634.2.
ſaluos peccatores, quomodo Chriſtus facit. 506.2.
ſalus diſcipulorum, quam fuerit Paulo cura. folio. 419.2.
ſamaria, Metropolis regni Iſraël. 74.2.
ſancti, aſſcribendi numero cœleſtis Hieruſalem. folio. 248.2.
ſanctificatio, ad puritatem vitæ aſpectat. 555.2.
ſanctificationem non excludit, quod dominus non imputat homini peccatum. 291.2.
ſancti, impiorum tormenta aſpicient. 257.1.
ſancti, quomodo eſſe poſſimus. 581.1.
ſanctitatem cur Deus toties exigat, à ſuo populo. folio. 589.1.
ſancti vniuerſa opera noſtra, quaſi in ſpeculo intuentur. 243.2.
ſanctorum ſuffragia, non fuêre antè natum Chriſtum implorata. 243.1.
ſanctus aliter Deus, aliter nos dicimur. 583.2.
ſanctus bifariam dicitur. 264.1.
ſanctus dicitur omnis baptizatus. 433.2.
ſanctus eſt Deus, & ideo ſanctum vult habere populum. 581.1.
ſanctus, quis verè dicatur. 26.2.
ſanctus ter, cur repetat, Eſaias. 34.2.
ſanguinis Chriſti effuſi, efficatia magna. 210.1.
ſanguis Chriſti eſt baptiſmus, à peccatis noſtris. folio. 209.1.
ſanguis Chriſti effuſus eſt, in remiſſionem peccatorum. 751.1.
ſanguis Chriſti, quid in ſacris denotet libris. folio. 12.1.
ſanguis Chriſti, quomodo ſit redemptio totius mundi, & multorum. 510.1.
ſaphyrus, quid ſignet, & cuius coloris. 213.1.
ſapientes apud ſemetipſos, quis ſint. 32.1.
ſapientia Dei, exaggeratio. 330.1.
ſapientia phariſaica vana. 133.1.
ſapientia ſumma eſt ſcire, quid Deus ab æterno, de nobis decreuerit fieri. 437.1.
ſacculum, quid ſignificet. 42.2.
Scola Simonis, docebat mundum ab angelis eſſe factum. 448.1. & angelos adorandos. eodem. 2. & 469.2. 476.2.
ſchola Simonis notatur à Paulo. 454.1. 457.2. 472.1. 468.1.
ſcientia, complectitur omne id quod pertinet ad rem Theologicam. 408.1.
ſcopus quid ſit. 425.2.
ſcopus vnde dicatur. 414.1.
ſcriptura diſcenda magiſterio ſpiritus, non priuato ingenio. 489.1.

ſcriptura interpretatio, ad publicam eccleſiam ſpectat. 489.2.
ſcriptura (quæ per antonomaſiam ſacra intelligitur) ad multa vtilis eſt. 538.1.
ad ſcripturarum conſiderationem hortatur Paulus. 565.2.
ſcriptura ſacra, inſignes habet tropos. 690.2.
ſcriptura ſacra, verſatur circa domini dei opera. 30.1.
ſcytha quouis Barbaro truculentior. 48.2.
Securum eſſe non oportet. 425.2.
ſedere ad dexteram, quid ſit. 439.2.
ſemen nunc vnum, nunc multa complectitur. folio. 383.1.384.1.2.
ſemen, verbum, in ſacris ſignificat. 140.2.
ſemina argumentorum, paſſim inſpergit Paulus. 371.1.573.1.
ſeminantes verbum dei, beati ſunt. 448.1.
ſenior, ætatis, non ordinis aliquando eſt vocabulum. 518.1.
Sennacherib deprędatus eſt totam Iudæam tandem occiſus à filijs. 148.1.
ſenſus ſcripturæ duplex. 1.2.
ſeraphim non audent aſpicere deum. 34.2.
ſeraphim vox vnde dicat. 34.2.
ſermo dei omnia etiam intima penitrat & examinat. 570.1.
ſerui dei, ſoli Iudæi olim erant. 249.1.
ſeruiri ſibi vult prudenter deus, ne nimia afflictione deficiamus. 521.2.
ſeruis quid debeatur. 482.
à ſeruitute peccati, ſumus redempti. 437.1.
ſeruitus legis, in quo conſiſtat. 393.1.
ſeruum Chriſti, cur ſe vocet Paulus. 405.1.
ſeruus & miniſter differunt. 260.2.
ſeruus quid præſtare debeat. 549.1.
ſex tantum eſſe dona ſpiritus ſancti. 58.1.
Signa quæ ſunt dicenda. 346.1.
ſigni duplex acceptio. 33.1.
ſignum quid ſignificet. 238.1.
ſignum vnde dicatur. 60.1.
Siloe fluuius. 44.1.
Simeon iuſtus mori cupit, quia promiſſio ſpiritus ſancti impleta eſt. 63.1.
ſimeon iuſtus lugebat peccata populi. 631.2.
ſimeonis conſcientia puritas laudatur. folio 632.2.
ſimilitudo non omnibus partibus debet quadrare. 318.2.
ſimonis doctrina demoniorum eſt doctrina. folio. 516.2.
ſimonis familiam taxat Petrus. 485.1.
ſimonis ſchola inducebat multos mediatores præter Chriſtum. 435.1.445.1.
ſimonis ſchola ſex epiſtolas concernunt Apoſtolorum. 553.2.
Simon pro pecunia videbat communicare ſpiritum ſanctum. 51.1.
ſimplicitas obnoxia eſt fraudi. 340.2.
Sinus fluminum quid. 61.2.
Solidus cibus allegoricè quid ſit docet. 555.2.
ſollicitos de victu, nos non vult eſſe Paulus. 530.2.
ſolicitudinis Apoſtoli Petri cauſa quæ fuerit. folio. 488.1.
Sophiſta ſapiens & ſapientiæ ſimus. 487.2.
Spes anchora animæ 576.2.
ſpei non confundi proprium. 296.2.
ſpes pro re ſperata. 577.1.
ſpes noſtra cur non ſit inanis. folio. 551.2.
ſpiritualiter ambulantes demones impedire conantur. 463.2.
ſpiritus arrabonem qui guſtauerit facile maiora ſequutura conijciet. 438.2.
ſpiritus compunctionis quis ſit. folio. 525.2.
ſpiritus ſanctus non eſt minor patre, licet intercedere pro ſanctis dicatur. 302.2.
ſpiritus ſancti organa ſunt os & lingua miniſtrorũ verbi. 514.1.
ſpiritus ſanctus ſpiritus ardoris & iudicij. folio. 27.1.
ſpiritus ſapientiæ, conſilij & fortitudinis. folio. 57.2.
ſpiritus vis & energia varia. folio. 586.1.
Status diſputationis Paulinæ quis ſit. folio. 286.2.
ſtatus gratiæ & legis quis ſit. 303.1.
ſtatus iuſtitiæ, & peccati. 305.2.
ſtatus iuſtitiæ pulchra antitheſis. 304.1.
ſterilitas mulierum in lege probroſa. folio. 25.1.
ſtigmata quid nam ſint. 404.2.
ſtipendium non eſſe eleemoſynam, quod datur paſtori aut eccleſiaſtæ. 432.2.
ſtudiorum vanitas damnatur. 595.2.
ſtudioſi fructum ſtudij ſui ad deum non referunt. 89.1.
Summa doctrinæ Paulinæ ad Epheſios. folio. 450.1.
ſumma doctrinæ totius Eſaiæ. 7.2.
ſuperbia Moab retunditur. 76.1.
ſuperbia moreſque hominum, huius temporis reprehenduntur. 616.2.
ſuperbia retunditur illorum qui propter dona naturæ deſignantur, quærere natum Chriſtum. folio. 624.2.
ſuperbire de donis non debet Chriſtianus, & quare. 452.1.
Synagogæ caſus prædicitur. 153.2.154.1.

T.

TAbernaculis hæreticorum recedendum. folio. 533.2.

tartarus pro aëre turbulento. 490.1.
Templum & templorum hominem non reddunt beatiorem. 23.2.
templum, mons teſtamenti dicitur & latera aquilonis. 68.2.
tempus etiam aliarum rerum diſpendio, eſt emendum. 483.2. 458.1.
tempus gratia iam eſt, in quo ſumus. 198.2.
tenebras appellari, homines mundo deditos, quibus dominantur demones. 463.1.
tentationibus nō poſſumus reſiſtere, abſque orationibus. 646.1.
tentationibus reſiſtere oportet. 647.2.
tentatio ſuperat hominem, niſi fortiter reſiſtat. folio. 105.2.
terra, corda hominum in ſacris literis ſignificat. folio. 140.2.
terra fructus, pro Chriſto ponitur. 26.1.
terra inuia, quæ dicatur. 159.1.
terra longinqua, pro quo ſumatur in ſacris literis. folio. 151.2.
terra, nō poterat ferre peccatum Core, Dathan, & Abyron. 630.1.
terra noſtra exilij locus. 596.1.
teſtamentum nouū, cum veteri comparatur. 89.1.
teſtamentum pro pacto, frequens in ſacris literis. folio. 383.2.
teſtamentum vetus, exigendum cum obſeruatoribus legis, & cæremoniarum. 395.1.
In teſtamento veteri, angeli perſonam Dei gerebant. 474.1.
teſtimonium ſpiritus, vitam ſanctam eſſe. 311.1.
Thalmud & Cabala Iudæorum, falſas eſſe traditiones. 304.2.
thanis, Metropolis Aegypti. 83.1.
tharſis, quid propriè ſignificet. 95.1. 19.2.
theogonia Heſiodi, quid doceat. 449.2.
theologis cauendum, ne in Mataeologiam incidant. 505.2.
thezaurizare in cælis & terris, qui dicuntur. 612.2.
thezaurizare, quid ſignificet apud Paulum. 277.2.
thronus regni, iudicium eſt. 555.2.
Tiburtij ad Torquatum liberrimum dictum. 430.2.
timor caſtus, & filialis quis ſit. 231.2.
timotheus à Paulo epiſcopus ordinatus eſt, ex reuelatione ſpiritus ſancti. 507.2. 527.1.
timotheus, cur à Paulo circumciſus. 363.2.
timotheus, Epiſcopus epheſiorum. 504.1.
timotheus, orantibus epiſcopis, manumque imponentibus, ordinatus eſt Epiſcopus. 518.1.
timotheum, monet Paulus in multitudine ordinandorum, quid ſit faciendum. 522.1.
timuiſſe, quomodo dictus ſit Petrus. 371.1.
titulus pro monumento domus ſui poſitum. 84.1.
Titus, Cretæ fuit Epiſcopus. 540.1.
titus, cur ab apoſtolis non ſit compulſus circumcidi. 363.1.
Traditiones hominum, quæ ſint dicendæ. 473.2.
traditionis nomine, quid ſignificetur. 357.1.
traditio, præcepta & cōſtitutiones continet. 473.1.
tres loci inſignes, apud Petrum. 489.1.
tria genera diſtinctionum. 363.2.
tria genera hominum, in quibus verbum Dei, parum fructum facit. 638.2.
tribunal iudiciariam poteſtatem deſignat. 340.1.
tribus Iuda, iumenti nomine appellatur. 136.1.
tribus Iuda onus. 136.2.
trinitatis aperta mentio, in apoſtolorum epiſtolis. 551.2.
tritura & area, quid ſignificent. 88.1.
triumphus Chriſti, depingitur. 240.1. 241.1.
Turpes affectus carnalium, non opera tantum, ſed & veſtes poſuit. 583.2.
tutos nos, & abſque timore eſſe in pace Dei. 430.2.
Tyconij vtiliſſima regula, de Chriſto & corpore eius. folio. 558.1.
typus bonorum omnium, Hieruſalem eſt. 5.1.
tyrus à Chaldæis euertitur. 98.1.
tyrus, fidem Chriſti amplectitur. 99.1.
tyrus, cur meretrix dicta. 98.2.
tyrus, filia Sidonis dicta. 98.1.
tyrus, metropolis Phœnicia. 95.1.
tyrus, quòd poſt aliquot annos, iterum ſit extruenda. 98.2.

V.

VAe, accipitur ferè ſemper, pro æterna damnatione. 23.1.
væ, variè aliàs accipitur. 8.2.
valentini & Apellis hæreſis, de incarnatione filij Dei. 388.2.
vallis, in ſacris quid ſignificet. 687.1.
vaniſſima eſſe omnia, quæcunque hic mundus admiratur. 698.1. 699.1.
vaſtatio Iudæorum, dicitur gloria & liuor domini. 10.2.
Vectis, diabolus eſt vocatus & quare. 672.2.
venter vino æſtuans, facilè deſpumat in libidinem. folio. 458.2.
vepres diuitijs, cur ſint ſimiles. 639.1.
verbū Dei, arma miniſtra aduerſus diabolū. 647.1.
verbi Dei verus auditor, quis ſit. 658.2.
verbum Dei externum, & iuxta literam, non replet animam. 216.1.
verbum Dei incorruptibilem, à corruptione præſeruat credentes. 632.2.
verbum Dei, quomodo accipiatur. 658.1.
verbum Dei ſinceriſſimum etiam, opus habere teſtimonio hominum. 568.1.
veritas Dei, ipſius diuinitas eſt. 274.1.
veſtimentorum luxus Deo diſplicet. 25.1.
veſtitus ſumptuoſus, tam viros quàm mulieres dedecet. 510.2.

vetus

vetus homo animus eſt hominis cum vitiata natura. 481.2.

vetus homo ſepelitur in baptiſmo, qui eſt circunciſio Chriſti. 474.2.

Via paupertatis, caſtitatis, & obedientiæ arcta eſt. 625.2.

via triplex eſt in qua homines ambulant. 625.2.

via duplex, vna qua ducit ad vitam, altera ad mortem tendit. 633.2.

via pro vitæ tenore poſita. 501.1.

via veritatis, verus & purus eſt Chriſtianiſmus 489.2.

viduæ olim alebantur publico eccleſiæ prouentu. folio. 520.2.

viduæ cur gentes dictæ, & quis maritus earũ. 212.2.

viduæ vouebant continentiam. 520.1.

viduarum inſtitutum, quale & vnde nomen habeant. 518.

viduarum olim certum erat inſtitutum, eodem.

viduis aliquid officij olim incubuiſſe, ad quarum numerum, non quæuis temerè admittebatur. 519.1.

ex vinculis Pauli quid boni euenerit. 409.1.

vindicta Sion futura ſit. 458.1.

virga virorum caſtigare, pro humaniter tractare, Hebraiſmus eſt. 158.1.

virtuoſam potentiam Chriſti ſentiunt, quotquot ſunt in Chriſto. 462.2.

virtutis ſtudium maximè munit nos aduerſus hæreſes. 489.2.

virtus apud latinos, dupliciter accipitur. 431.1.

vinum merum, quod dicatur. 115.1.

violatores ſacræ ſcripturæ reprehenduntur. 13.2.

vires dæmonum, quantæ. 672.2.

virga, varia acceptio. 57.2.

virga oris Chriſti, quæ dicatur. 58.2.

virginitas, matrimonio dignior. 661.2.

virtutem quid ſit, philoſophos non ignorauiſſe. 174.2

viri præſtantes appellantur pingues. 54.2.

virtutes Mariæ in quibus ſe exercuit. 663.1.

virtutes ſunt delitiæ operantibus. 674.1.

virum perfectum Auguſtinus qualẽ eſſe velit. 453.1.

viſcera miſericordiæ induere nos quid ſit. 482.2.

viſitare dupliciter accipitur. 98.2.

vita æterna meritis operum redditur. 215.1.

vita æterna ex operibus & non ex fide ſola. 424.2.

vita æterna corona debitum quoddam & creditum eſt, vnde & corona iuſta dicitur. 540.1.

vita æterna quomodo gratis data. 304.1.

vitijs ſeruientes inimici Chriſti conſtituuntur. folio. 244.2.

viuere in mundo, quid ſit. 478.1.

viuendi rationem norunt quidam præſcribere, cum ipſi diuerſa ſequerentur. 536.1.

viuere ſine deo non poſſumus. 624.2.

viuos & mortuos quomodo deus iudicaturus intelligatur. 538.2.

Vmbraculum quid ſit. 10.2.

Vnicornis, animalis nomen, pro quo ponatur. folio. 157.2.

vnitatem, cognationem, & dignitatem nos habere cum Chriſto. 440.2.

Vocatio dei gratuita, non reſpiciens conditionem, aut meritum. 366.1.

vocatio & electio dei non vlla merita, ſed ſpontaneam electionem ſpectare. 817.2.

vocatio Gentium ad Euangelium Chriſti. 693.2. & 708.1.

vocatio in ſcripturis ſemper deo patri attribuitur. 352.2. 390.2.

vocem dei vocantis nos, audire nolumus. 594.1.

vocationi ſuæ pauci ſunt qui ſatisfaciant. 633.2.

voluntatem dei ſeruos facere, qui Ethnicis ſeruientes obediunt contra Lutheranos. 462.1.

voluntas pro beneuolentia, & fauore. 320.1.

voluntas quandam proprij nominis, quandam ſigni eſt. 505.1.

voces & res, quæ variantur in ſcriptura, ſunt aliarum rerum ſigna. 689.1.

voluntate dei, & non falſo omnia fieri. folio. 164.1.

voluptatibus & ebrietati deditι damnabuntur. folio. 32.2.

vox clamantis in deſerto, quis proprie dicatur. 568.2.

Vrbs fidelis, quid dicatur. 134.1.

non vrgendum importunè libertatem per Chriſtum nobis conceſſam. 342.1.

Vt, vocabulum cauſam dicit vel conſequentiam. folio. 272.2.

vt, vocabulum ambigue ſumi. 416.2.

Vulua quid apud Paulum ſignificet. folio. 294.2.

Vxores ſuas diligere, etiam Ethnicos. folio. 459.2.

vxoris propriæ vſum, peregrinis concedebant hæretici, pietatis prætextu. 458.2.

X.

XAnthis Pagnini, theſaurus linguæ ſanctæ citatur. 316.2.

Z.

ZElo veritatis commotus Paulus perſecutus eſt Eccleſiam dei. 506.2.

FINIS.

CANDIDO LECTORI S.

HAec ſunt candide lector quæ in hoc opere annotatione digna videbantur, quare æqui bonique ea vt conſulas precamur. Prolixiorem forſan indicem, hoc tam venuſtum, ſummo iuditio ac ſingulari ſapientia conſcriptum opus, requirere videbatur. Verum nos maluimus breuem, pulcherrimaq; huius operis complectentem, quam amplum, ac ea quę vix lector requireret continentem indicē adijcere. Nemo enim (vt credo) cui huius auctoris legendi facultas dabitur, inuenietur, qui non in hoc ſcriptore malit memoria prompta atque expedita, legendi aſsiduitate confirmata, quam indice licet copioſo ac amplo vti. Vale candide lector noſtrum laborem boni conſulens.

CATALOGVS OPERVM F. ADAMI SASBOVT, IN HOC VOlumine contentorum.

In Eſaiam Prophetam commentaria.

In omnes D. Pauli & quorundam aliorum Apoſtolorum Epiſtolas explicatio.

Opus Homiliarum.

Oratio quodlibetica demonſtrans veram Chriſti Eccleſiam.

Oratio funebris, in obitum Præſidis Collegij Pontificij, in Academia Louanienſi.

IOAN. XIIII.

Vt cognoſcat mundus, quia diligo Patrem: & ſicut mandatum dedit mihi, ſic facio.

IN ESAIAM PROPHETAM COMMENTARIA F. ADAMI SASBOVT DELPHII.

DE SCRIPTVRARVM SENSIBVS.

ANtequam Eſaiæ expoſitionem aggrediamur, quædam de
ſcripturarum ſenſibus breuiter præmittenda ſunt. Eſt
itaque ſacrarum ſcripturarum duplex ſenſus, literalis vi- *Duplex ſcripturæ ſenſus.*
delicet & myſticus. Senſus autem literalis eſt, quē author *Quid ſenſus literalis.*
ſcripturæ, id eſt, Spiritus ſanctus primò per voces ſignifi-
care voluit, & nihil refert ſiue propriè ſumātur voces, ſi- *Quid myſticus.*
ue impropriè: Myſticus verò eſt, quem ex rebus corporaliter geſtis aut gerendis
ſignificare voluit. Ex his duabus deſcriptionibus tria diſcimus: primum eſt, ſen-
ſum literalem eſſe fundamentum ac baſim ſenſus myſtici: Secundum eſt, quan-
do de rebus diuinis ſeu cœleſtibus ſermo eſt, tantùm vnicum eſſe ſcripturæ ſen-
ſum eumque literalem, plerunque per tropos, metaphoras, ænigmata ſignifica-
tum: Tertium eſt, geminum iſtum ſenſum non à patribus nouæ legis, aut ab ho-
mine aliquo ad fidei & morum inſtructionem confictum aut inuentum, ſed à
Spiritu ſancto in ſacris literis indicatum eſſe. Iſtud certo certius eſt, atque aliter
opinari hæreſis eſt, quod licèt multis ſcripturarum teſtimonijs probari poteſt, *Exod. 12. g*
vnum tantùm idq; apertiſſimum adducemus. Scriptum eſt Exod. 12. Os non cō-
fringetis ex eo: quæ verba cùm nemo dubitet, quin ſecundum literam de agno
paſcali veteris teſtamenti intelligantur, Ioannes tamē Euangeliſta ad Chriſtum
refert. Ait anim cap. 19. ſui Euangelij hoc modo: Ad Ieſum autem cùm veniſſent, *Ioan. 19. g*
vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt crura eius, ſed vnus militum lan-
cea latus eius aperuit, & continuò exiuit ſanguis & aqua: facta ſunt autem hæc,
vt ſcriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo.

Scriptura itaque ſacra præter literalem ſenſum habet alium, quem Paulus *1. Ad Cor. 10. a.*
1. ad Corinth. 10. typicum appellat, & ad Gala. 4. allegoricum, dum ea quæ ſcriptu- *Ad Gal. 4. d*
ra narrat de Abraham quòd duos habuerit filios, dicit eſſe per allegoriam di- *Duplex allegoria.*
cta, vſu vocabuli è media arte petito. Verùm aduertendum in primis duplicem
eſſe allegoriam, vocum videlicet & rerum. Sic enim diſtinguit Auguſtinus de
Trin. libr. 15. cap. 9. Vocum autem allegoria nihil aliud eſt quàm perpetua meta- *Allegoria vocum.*
phora, vt exempli gratia, ſcriptum eſt Eſaiæ 11. Habitabit lupus cum agno, &
pardus cum hœdo accubabit, vitulus & leo & ouis ſimul morabuntur, etc. Hoc
loco eſt allegoria vocum: neque enim lupum intelligit proprij nominis, qualem
vulgus, nec agnum nec pardum, ſed ſingulas voces metaphoricè vſurpauit. Nomi-
ne enim lupi, pardi, leonis & vrſi, barbaras & efferas nationes intelligit, quæ de-

 poſita

poſita ſæuitia & immanitate ſanctiſſimis conſpirabunt ſtudijs in vnitatem fidei cum ſimplici & humili populo Chriſtiano: & hic eſt literalis ſenſus, & quia de rebus myſticis ſeu diuinis ſermo eſt, non oportet alium ſenſum inquirere. Hæc allegoria, ſcripturæ cum poetis & oratoribus communis eſt, neque de hac in præſentiarum ſermo eſt: hoc tamen notandum obiter, quòd ſcriptores eccleſiaſtici ſenſum literalem ſub tropis & metaphoris propoſitum, nonnunquam allegoricum vocant. Rerum verò allegoria ſacræ ſcripturæ propria & peculiaris, eſt quando res corporaliter geſtæ aut gerendæ, notæ ſunt & figuræ aliarum rerum, vtpote Chriſti & eius regni.

Allegoria rerum.

Verùm quia duplex eſt Chriſti regnum, alterum in terra adhuc militans, alterum in cœlo triumphans: hinc eſt quòd Hier. allegoriam bifariam diuiſit, ſcilicet in tropologiam & theoriam: Tropologiam vocans quando à litera tranſimus ad Chriſtum & regnum eius in terris conſtitutum. Theoriam verò, cùm ex litera conſurgimus ad Chriſtum & regnum eius in cœlis triumphans. Hanc diuiſionem tradit Hier. in epiſtola ad Hedibiam, quæſtione vltima, cuius verba ſunt: Deſcriptio & regula ſcripturarum triplex eſt in corde noſtro: Prima, vt intelligamus eas iuxta hiſtoriam: Secunda iuxta tropologiam: Tertia iuxta intelligentiam ſpiritualem. In hiſtoria, eorum quæ ſcripta ſunt ordo ſeruatur. In tropologia, de litera ad maiora conſurgimus, & quicquid in priori populo carnaliter factum eſt, iuxta moralem interpretamur locum, & ad animæ noſtræ emolumenta conuertimus. In ſpirituali theoria ad ſublimiora tranſimus, terrena dimittimus, de futurorum beatitudine & cœleſtibus diſputamus, vt præſentis vitæ meditatio vmbra ſit beatitudinis futuræ. Hactenus Hierony. Verùm aduertendum, neque ipſius Hieronymi ſeculo, neque apud veteres ipſum præcedentes, diſtinctionem hanc tritam fuiſſe. Siquidem Auguſtinus Hieronymo contemporaneus hiſtoriam tantùm agnoſcit, & allegoriam, in libr. ad Honoratum. Non enim ibi docet Auguſt. quadruplicem eſſe ſcripturæ ſenſum, quod prima fronte videtur, ſed ſcripturam quadrifariam tractari tradit: videlicet ſecundum hiſtoriam, cùm docetur quid factum ſit, aut non factum: ſecundum ætiologiam, cùm oſtenditur qua de cauſa ſit factum: ſecundum anagogiam, cùm oſtenditur ſcriptura veteris teſtamenti non aduerſari ſcripturæ noui teſtamenti: ſecundum allegoriam, cùm ex literali ſenſu intelligitur ſenſus myſticus. In eo autem, quòd oſtendimus vel cauſam facti, vel ſcripturam non eſſe contrariam ſcripturæ, non indicamus eiuſdem ſcripturæ plures eſſe ſenſus.

Tropologia. In epiſtola ad Hed quæſt. 12. Theoria.

Auguſt. in lib. ad Honor. cap. 3.

Auguſtinus itaque ſub triplici illa traditione, ſecundum hiſtoriam, ætiologiam, & anagogiam, intelligit triplicem modum declarandi ſenſum literalem, adeoque ſub quarto membro videlicet allegoria, intelligit omnem ſenſum non literalem, quemadmodum ipſemet explicat. Et quemadmodum Auguſtinus duplicem tantùm facit ſenſum ſcripturæ, literalem videlicet & allegoricum, ita etiam Origenes, itē Baſilius Mag. & Grego. Nazianz. Nam quod illi Paulum ſequuti allegoriam vocant, ipſi appellant tropologiam: & tropologicōs, id eſt, allegoricōs hunc aut illum locum intelligendum dicunt. In qua ſignificatione tropologia etiam Hieronymus in ſuis commentarijs paſſim vtitur, nihil omninò diſcernens inter allegoriam & tropologiam, licet in illa ſua diuiſione in epiſtola ad Hedibiam ea

Orige. homil. 11. ſuper Num.

biũ ea voce ſtrictius vtatur, quam diuiſionem ab eo poſtea mutauerunt ſcholaſtici ſenſum ſcripturæ trifariam diuidentes, ſed alijs, quàm ipſe, vtuntur nominibus. Nam quod Hiero. ibi tropologiam vocat, ipſi appellant allegoriam, generali ſignificatione vocis allegoriæ in arctiorem contracta. Et quod ipſe vocat theoriam, ipſi appellant anagogiam, id eſt, ſubductionem, cùm ſenſus ad altiora ſuſtollitur. Dicitur enim anagogia ſeu anagoge non ab ἀνὰ & γῆς vt quidam putant, cùm ea vox græcis nihil ſignificet: ſed à græco verbo ἀνάγω, quod (vt doctiſſimè annotat Budæus in cõmentarijs linguæ Græcæ) inter cætera ſignificat ſuſtollo, ſubueho. Hie. tamen generalius ea voce vtitur, anagogen vocans omnem ſenſum myſticum: loca in commentarijs eius vbique obuia ſunt. Alij rurſus ſenſum allegoricum hoc modo ſtrictè acceptum bifariam diuiſerunt: videlicet in ſenſum moralem, quem tropologicum vocant, qui ſcilicet in rebus geſtis docet, quid agere debeamus: & in ſenſum intellectualem, quem communi vocabulo allegoriam vocant, qui ſcilicet vel in rebus vel cæremonijs deſignatus eſt, docens ea quæ credenda ſunt de Chriſto & eius eccleſia in hac vita. Qui verò docet ea, quæ credenda ſunt de Chriſto, & eius eccleſia in cœlo triumphante, appellant anagogicum, vt dictum eſt. Atque ſecundũ hos quadruplicem habemus ſcripturæ ſenſum, literalem ſiue hiſtoricum, tropologicum, allegoricum, & anagogicum. Hæc ideo in primis dicta ſunt, vt melius intelligantur veterum ſcripta. Nam qui didicerit ſolùm vulgares iſtos verſiculos:

Secundum quoſdam quatuor ſcripturarum ſenſus.

Littera geſta docet, quid credas allegoria,
Moralis quid agas, quò tendas anagogia:

Turbabitur cùm peruenerit ad veteres ſcriptores. Deinde etiam eam ob cauſam dicta ſunt, vt melius intelligantur prophetæ, ſub quorum ſcriptis aliud latet quàm ipſa litera prima fronte præ ſe fert. Qui enim non ſtatuerit apud ſe ſcripturam duos ad minimum habere ſenſus, & agnouerit prophetam aliquando tranſire à litera ad ſenſum myſticum, qui omnino alienus videtur à litera, mirabitur ſtylum propheticum. Nam & apoſtolo Paulo omnis ſenſus ſcripturæ aut grammaticus erat, hoc eſt, literalis: aut allegoricus, quemadmodum & priſcis illis & primis doctoribus Origini, Baſilio, Naum, Aug. Hierony. qui omnes non agnoſcunt niſi duos ſcripturæ ſenſus, literalem & ſpiritualem, quem varijs appellant nominibus, nunc allegoriam, nunc tropologiam, nunc anagogen, nullo tamen diſcrimine, quod diligenter apud eos, & præcipuè apud Hiero. obſeruandum eſt. Hactenus breuiter de ſcripturarum ſenſibus, iam reſtat vt dicamus quid obſeruandum ei qui iuxta ſenſum ſpirituatẽ cupit interpretari ſcripta prophetarum & nouæ legis.

Ex his quæ annotauimus hactenus, conſtat, literam vel hiſtoriam eſſe baſin ac fundamentum allegoriæ: propterea volenti ſcripturam interpretari allegoricè, imprimis curandum eſt, vt literam ad vnguem teneat, quia puerile eſt, ſtultum, imò nihil offendiculo magis poteſt eſſe Iudæo, quàm quòd quis de ſenſu ſpirituali diſputet, non antè intellecta litera. Ille enim abuſus ſcripturæ eſt maximus, tam liberè pro cuiuſque ingenio & phantaſia confingere allegorias: hoc namque modo ſcriptura ſacra eſſet quaſi Lesbia regula, & eam quò quiſque vellet, detorqueret. An autem tota ſcriptura & ſingula eius verba exponenda ſint ſecundum alle-

Quid obſeruandum volenti interpretari ſcripturam allegoricè.

dum allegoriam, dubium eſt vel potius dubium non eſt, quia hoc minimè ſolidum
eſt. Præterea totam ſcripturam tractare ſecundum triplicem aut quadruplicem
ſenſum, nec hoc ſolidum eſt, non ſolùm quia difficile eſt ſemper cohærentia dice-
re, ſed etiam quia neceſſe eſt ſæpe multa confingere, quod vtique periculoſum
eſt in tanto theſauro, cui illam debemus reuerentiam, ne quid facilè comminiſca-
mur. Atque adeò credibile non eſt, totam prophetarum ſcripturam allegoricè
vel tropologicè interpretandam: Nam licet omnia illis in figura contigerunt, vt
1.Cor.10. ſcribitur 1. ad Corinth. tamen nuſquam dicitur, quòd omnes omnium factorum
ſcripturarumque particulæ, modi, & circumſtantiæ ſuas habeant allegorias,
vt oporteat ſtudere ad perpetuum aliquem commentarium. Alioqui ſi omnia
iſta ſuam habeant et propriam allegoriam, lex vetus non vmbra fuiſſet & typus
ad legem nouam, ſed imago, quod eſt contra Apoſtolum ad Hebr. cap. 10. Lex
Ad Heb. 10. non eſt imago, id eſt, abſoluta expreſſio, ſed vmbra, id eſt obſcura tantùm futu-
rorum bonorum expreſſio. In typo autem & vmbra ſatis eſt, ſi ſumma & extre-
mis lineis res adumbretur. Sic apud Platonem lib. 8. de Repub. & Theophra-
ſtrum lib. de plantis, & Ariſt. ſæpiſſimè, in typo ſeu figura dicere, eſt rudi quo-
dam modo rem exprimere, extremis tantùm delineamentis adumbrare, & non
addere colores perficientes. Sic lex vetus erat tantùm ſumma quædam delinea-
tio earum rerum quæ in eccleſia Chriſti contigerunt. Si igitur Babylon, Aegy-
ptus, Damaſcus, & cæteræ ciuitates vel nationes typi tantummodo erant, inſpi-
ciatur tantùm ſumma delineatio: neque ſingula de excidio Babylonis, Aegypti,
Damaſci, & aliarum ciuitatum prodita putentur eſſe allegorica: neque omnia
& ſingula quæ dicuntur ab Eſaia, ſuam habere allegoriam. Quapropter omnes
& ſingulos modos excutere ſupernacaneum foret et inutile. In hac re vel Hiero.
videte, qui dum ſingula exponit allegoricè, quàm multa dicat inconſequentia,
dum etymologiam Babylonis proſequitur, ex ea incipiens ſenſum allegoricum. Ba
bel ait interpretatur confuſio, ergo Babel ſiue Babylon ſpiritualiter eſt mun-
dus, id eſt, figura mundi. Iſtud ferè facit cùm occurrunt nomina fluuiorum, mon-
tium, vel locorum, quod tamen ipſe Hiero. in præfatione lib. 5. comment. ſuper
Eſaiam reprehendit in Origene faciente ſuum ingenium ſacramenta eccleſiæ.
Certum quidem eſt, facta Iudæorum typica fuiſſe & allegorica: ſed quæſtio eſt,
an nomina harum vel illarum rerum, vel fluminum, vel montium debeant habe-
Ad Heb. 7. re ſuam allegoriam. Huius rei habemus vnicum exemplum in epiſtola ad Hebr.
vbi Paulus interpretatur nomen Melchiſedec, & noman Salem iuxta etymolo-
giam grammaticam, ex qua adſert myſteria facientia ad dignitatem Chriſti. In
exemplo dubites, an iuxta exactam veritatem Paulus hæc fecit, an potiùs per
occaſionem forte oblatã, quam conuertit ad propoſitum ſuum: ſicut altare quod
Act. 17. fortè præteriens viderat apud Athenienſes, conuertit ad prædicationem ſuam,
cùm interim nihil haberet certi inſcriptum de Chriſto.

Quanquã ergo res geſtæ apud Iudæos figuratiuæ fuerunt, vt conſtat ex euange-
lio & ſcriptis Apoſtolorum, rerum tamen nomenclaturas typicas fuiſſe non per-
inde conſtat. Hierony. ergo ſicut dictum eſt, Babylonem figuram mundi facit,
Medos autem & Perſas, Apoſtolorũ & ſucceſſorum, qui dominicæ crucis eleua
to ſigno bellum indicunt toti mundo & confuſum mundum euertunt: hæc proba-
biliter.

biliter. Sed ſequitur: Ingrediantur portas duces, quod hoc modo interpretatur, Duces Eccleſiæ aperiant portas myſteriorum Dei, id eſt, patefaciant Apoſtoli ſacramēta ſcripturarum populis ſibi creditis: Iudæi hoc non fecerunt, faciant Apoſtoli. Iam hoc quàm non cohæreat præcedentibus, nemo non videt. Portas, per quas ingreſſus eſt ad ſacramenta ſcripturæ, an ſtuduerunt Apoſtoli demoliri, vt Medi & Perſæ portas Babylonis? certum eſt quòd non. Ergo illa expoſitio improbabilis videtur: aliud eſſet, ſi quiſpiam portas alicuius Ethnici philoſophi demoliretur. Minus cohæret quòd Reges gentium congregatarum, interpretantur quidam hæreſiarchas, quam allegoriam habet & D. Hierony. An ergo hæreſiarchæ concurrant cùm Apoſtolis ad euertendum mundum, & ſtabiliendum regnum Chriſti? certum quòd non. Eandem in conſequentiam videre eſt in Dyoniſio Carth. Per portas ille intelligit portas templorum, commentarius eius ſic habet: Prælati fidelium ad inſtruendum gregem ſibi commiſſum ingrediantur portas Eccleſiæ, ſed portæ illæ non deſtruuntur. Talia ſunt: Vnuſquiſque ad populum ſuum reuertetur, quod ad finem mundi refert, hoc ſenſu: In conſummatione ſeculi electi coniungentur electis, & reprobi reprobis, & ſinguli ad terram ſuam fugient, hoc eſt iudicis data ſententia electi ibunt ad terram viuentium, reprobi verò ad terram tenebroſam & mortis caligine opertam: hæc ille. At Eſaias de impijs tantùm loquitur, ſcilicet propugnatoribus Babyloniæ: quare & expoſitio illius parùm accommoda eſt. Sic de infantibus allidendis: Infantes ille intelligit paruulos Chriſtianorum, qui in fine mundi ſimul cum matribus à miniſtris Antechriſti trucidabuntur, quaſi Babylon typum geſſiſſet Chriſtianorū quod prius non fecerat. Hæc iccirco annotauimus, vt lecturi commentarios ſecum adferant iudiciū, ne omnia certa putent ac indubitata, quæ illic leguntur, quin & Hierony. non vult ſua ſcripta ſic intelligi. Præterea ne laboremus in allegorijs pro perpetuo commentario, quia hoc præterquam quod difficile eſt, etiā ſuperuacaneum eſt.

Dionyſ. Carth. in 13. capit. Eſaiæ poſt explicationē literæ.

Sed ad Babylonem reuertamur, quam D. Hierony. typum facit mundi, & verè eſt typus mundi, id eſt, cœtus impiorum hominum, ſiue ille ciuitas vocetur, vt apud Auguſtinum, ſiue regnum ſeu reſpublica. Aduertendum enim eſt, quòd à primo iniuſto Cain conſtituta eſt reſpublica hominum impiorum, quam ſcripturæ frequenter reſpiciunt, & ſine qua ſcripturæ non facilè intelliguntur. Alia eſt reſpublica hominum iuſtorum, quæ cœpit in Abel, atque huius typus fuit Hieruſalem, ſicut illius Babylon, ſecundum omnium ſententiam tam Latinorum quàm Græcorum. Cur autem omnes iſtud dicant, cauſa eſt, non quia Babylon interpretatur confuſio, ſed quia multæ valdè conueniunt qualitates, multa valdè concurrunt, quæ Hieruſalem & Babylon tribuuntur, quæ in regno iuſtorum & impiorum licet agnoſcere. Hæ ſcripturæ paſſim ſunt in libr. Auguſt. de ciuitate Dei. Nam ibi vtriuſque ciuitatis ſtudia, initia, progreſſus comparantur. Illa ergo quæ Babylon communia habet cum mundo, putentur eſſe allegorica, & allegoricè exponantur, de alijs non debet eſſe anxia cura, & quod de Babylone dicimus, hoc in alijs allegorijs obſeruetur. Cætera proſequi nimis longum foret, interim illud diligenter aduertendum ſtudioſo, quòd prophetæ, quia ſub typis, vmbris, & figuris ea deſcribunt, quæ ad Chriſtum & eius regnum pertinent,

& rurſus ad diabolum & ipſius regnum, frequenter in medio hiſtoriæ curſu, relicta hiſtoria tranſeunt ad ſpiritum, id eſt, ad res ſub typis illis propoſitas & occultatas. Quod olim non aduertentes hæretici, dixerunt prophetas more hominum limphaticorum, qui temerè de vna ſententia in aliam prorſus ſeparatā rapiuntur locutos. ſed errāt, cùm conſuetudo ſit prophetarum, poſt literalē ſenſum rem aperire figuratam, quod doctores vocāt à litera tranſire ad ſpiritum: atque iſtos occultos tranſitus poſſe cognoſcere præcipua clauis eſt ad intelligēdos prophetas: Neque pro libitu poſſumus facere tranſitum, qua in re peccat gloſſa ordinaria, ſed tunc demum, & tunc ſolùm, quando ipſa litera exigit, id eſt, quando maiora & ſublimiora ſunt quæ dicuntur, quàm vt præſenti rei conuenire poſſint, aut cō modè adaptari, qualia multa ſunt in ſcriptis prophetarum. Vnde Lyra qui vbique ſtudet retinere literā, videtur frequenter vim facere ſcripturæ, maximè in pſalmis. Neque rurſus ſolidum eſt, quòd ſymbolo ſpeciei in prophetis totum genus ſignificatur, in quo multum peccat Dio. Carth. Exempli gratia: narrant prophetæ, hunc aut illum, aut alium quempiam, propter hoc aut illud ſcelus periſſe: his non ſignificatur, quod omnes qui ſimilia perpetrant, ſimili morte perituri ſint: Hoc non eſt ſcripturam exponere ſecūdum geminum ſenſum, neque ſecundum allegoriam, ſed per accommodationem. Hoc enim ſecundum analogiam accipimus, & obliquo quodam modo ad mores & vitam noſtram accōmodamus, præter ipſius ſcripturæ ſenſum, licet non contra ſcripturæ ſenſum fiat.

Cauſa ob quam prophetauit Eſaias. *Iam reſtat breuiter aperire cauſam, ob quam potiſſimum prophetauit Eſaias. Primùm peccata, quibus populus obnoxius fuit tēpore Eſaiæ prophetæ, ſunt hæc, ignorātia Dei, fiducia operum, ſuperbia, contemptus fratrum miſerorum, fraudes in iudicijs publicis, idololatria, & Zodomiæ vitium. Patent hæc partim ex 4. Reg. & 2. Paralip. partim ex hoc ipſo propheta. Miſſus eſt ergo Eſaias vt populū à prædictis vitijs ad vnius veri Dei cultū reuocaret. Interim ſuæ prophetiæ admiſcet multa de Chriſto & eius regno, id eſt, eccleſia Dei, de reiectione Iudæorum & vocatione gentiū. Vnde obſcurior eſt propheta propter latentes tranſitus ad Chriſtum, Eccleſiam, & Eccleſiæ Sacramenta.*

CAPVT

CAPVT PRIMVM ESAIAE.

Anno ante Chriſtum natum 796. A mundo condito 3166.

VIſio Eſaiæ filij Amos, quam vidit ſuper Iudam & Hieruſalē in diebus Oziæ, Ioathan, Achaz, & Ezechiæ regum Iuda.

Iſtud eſt titulus totius huius operis, breuiter complectens & nomen ipſius prophetæ, & populi, cui ipſe prophetauit, & tempus quo prophetauit.

Varia acceptio viſionis.

V*Iſio Eſaiæ*) Vocabulum (viſio) variè obuium eſt in ſcriptutis. Interdum enim ſignificat actum videntis, interdum rem viſui repræſentatam, interdum verò reuelationem, quandoque etiam ipſam ſpecierum apparitionem: hic autem potiſsimum accipi videtur pro re viſa & intellectui repræſentata. Quod autem dicit, Viſio Eſaiæ, in tertia perſona, & nō hoc modo, viſio quam ego Eſaias vidi, hoc facit vel modeſtiæ cauſa vel aliorum ſcriptorum conſuetudine: Is enim mos eſt ſcriptoribus, tam eccleſiaſticis quàm profanis omnibus ferè communis, vt dum propria ſua aut dicta, aut facta enarranda veniunt, ea ſub aliena perſona referre malint. Sic hoc loco facit propheta noſter, viſio inquiens Eſaiæ, perinde ac ſi alius eſſet Eſaias: & alius qui hæc enarrat.

Filij Amos) hic àduertendum (vt etiam annotat Hiero.) quòd Amos iſte non eſt minorum prophetarum tertius, vt quidam arbitrantur, ſed longe alius: Cuius rei fidem in primis faciunt nobis Hebræi, apud quos diuerſis ſcribuntur literis. Amos enim pater Eſaiæ, primā habet Aleph, & vltimam Tſade: Amos verò propheta primā habet Ain & vltimam Samech. Præterea pater Eſaiæ (vt ait Rabbi Salomon) fuit nobis, frater Amaziæ regis Iuda: Amos verò propheta ruſticus fuit, & humili loco natus. Eſt & tertia differentia, quòd pater Eſaiæ interpretatur fortitudo ſiue robuſtus: Amos verò propheta, populus durus vel grauis. His tamen nō obſtātibus alij Hebræorum regulam ſequuti (qua aſſerunt, quòd quandocunq; in titulis prophetarum nominatur pater prophetæ, vel auus, vel proauus, datur intelligi, quòd quilibet horum propheta fuerit) audent dicere patrem Eſaiæ prophetam fuiſſe, nō quidem illum minorum prophetarum tertium, ſed alium quendam nobili progenie natum.

Quam vidi ſuper Iudā) Videre hoc loco, quē admodū apud Ethnicos ſcriptores frequētiſſimè, accipitur pro intelligere. Vbi noſter interpres habet (ſuper) Septuaginta interpretes verterūt (contra) vt in initio aduerſa prophetare noſcatur. Vox autem Hebræa על al ambigua eſt ad vtrūque, habetq; alia ſignificata, quemadmodum in principio ſecundi capitis dicetur. Nomine Iuda ſcriptura etiā intelligit tribum Beniamin: Ab eo enim tempore, quo diuiſum fuit regnum Iſraēl, ſemper tribus Beniamin adhæſit tribui Iuda: hinc & commune nomen accepit. Senſus ergo tituli eſt iſte: hoc volumine continentur tum proſpera, tùm aduerſa, quæ Eſaias propheta, filius Amos fratris Amaziæ regis intellexit, ſciuit, imò & prædixit euentura ſuper tribū Beniamin, Iudæ, & habitatores vrbis Hieruſalem, ijs temporibus, quibus regnauerunt Ozias, Ioathā, Achaz, & Ezechias reges Iuda. Hinc facilè colligitur quòd eodem prophetauit tempore, quo Ioēl & Ozeas. Hactenus de titulo.

Quid nomine Iuda intelligatur.

AVdite cœli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus eſt, Filios enutriui & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me. Cognouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui, Iſraēl autem me non cognouit, & populus meus non intellexit.

A*Vdite cœli &c.*) Antequā propheta enarrat ea quę vidit, vt auditores ſuos reddat magis attentos, & ad audiendum alacriores, prouocat ipſum cœlum & terram ad audiendū ea quæ dicturus eſt. Huius loci duplex eſt commentarius, & vterq; egregius. Quidam enim metonymicōs hęc accipiūt, per cœlos, cœleſtes ſpiritus ſeu angelos; per terram, terræ incolas intelligentes: Sic Hieron. intelligendum putat. Alij verò ſimpliciter & ſine figura hæc accipiunt, vt propter magnitudinem enormitatemque peccatorum populi, in vltionem & deteſtationem intelligatur propheta ad audiendū prouocare res etiam inanimatas, hoc ſenſu: Audite vos orbes cœleſtes, & auribus percipe tu brutum elementum terræ, vt cùm audieritis, vos teſtes ſitis eorum, quæ dominus in ſequentibus loquitur de populo ſuo, quem ſibi peculiarem elęgerat: Sic intelligit Rupertus & vehementior eſt hic ſenſus, quàm prior.

Duplex huius loci ſenſus.

Filios enutriui &c.) Licet iſtud ad cuiuſuis temporis homines referri poteſt, propheta tamen de Iudęis potiſsimū loqui videtur, quos quomodo Deus olim in populū peculiarem ſibi elegerit, & tanquam filios cibo tum corporali, tum ſpirituali enutriuerit: quomodo præterea eos reliquis nationibus ſuperiores fecerit, ad ſummum denique honoris & imperij gradum euexerit, ex varijs veteris teſtamenti locis manifeſtum eſt. Legimus enim in primis quòd miſerit prophetas, qui

eis cibum ſpiritualem, doctrinam videlicet
ſalutarem ſuppeditarent: miſit & cœlitus
Exodi.16. Pſal.77. manna cibum corporalem in deſerto, aliaq;
alimenta ad vitæ ſuſtentationem neceſſa-
ria ſemper adminiſtrauit: forti præterea ma-
nu admirabili modo eos à ſeruitute Aegy-
ptiorum liberauit, hoſtibus denique omni-
bus deuictis ac ſuperatis, ad terrã promiſſio-
Exod.17. nis, terram inquam lacte & melle manan-
tem, perduxit. His tamen omnibns non ob-
ſtanribus, ſpreuerunt Dominum Deum ſu-
um, adorando gentiũ idola, murmurando
contrà Moyſẽ Dei famulũ, Meſſiam ad ipſos
tandem miſſum turpiſſima morte afficiẽdo.
Meritò ergo dicit domin⁹, filios eu utriui &
exaltaui, ipſi autem ſpreuerũt me. Hierony.
& Rupertus iſtud propriè referunt ad rẽpo-
ra Chriſti, & afflictionẽ intelligunt vltimam
captiuitàtem Roma. non Babylonicam. Ad
quæ rempora ſi referam⁹, non opus eſt expo
nere quod propheta dicit, Ipſi autem ſpreue-
rũt me, ſed petere oportet ex Euãgelica hiſto
ria, in qua pleniſſimè hoc deſcribitur. Si ve-
rò ad tempora quib⁹ Eſaias vixit, hic ſenſus
eſt: Ipſi relicto me, ad idola confugerunt: vt
ex 4. lib. Reg. patet. Locus iſte, ſimiliter & ſe-
quens valdè inſignis eſt pro concionatorib⁹
ad reprehendendum õnium noſtrũ ingrati-
tudinem. Licet enim Deus nobis tanta ac
tam magna quotidie præſtet beneficia, om-
niaque ad vitæ ſuſtentationẽ neceſſaria imò
ſuperflua ſuppediter, nos tamen manem⁹ æ-
què ingrati, ęquè frigidi, ęquè à Deo auerſi.

Cognouit bos poſſeſſorem ſuũ &c.) Ex compa-
ratione brutorum animantiũ docet maximã
Iudæorũ ingratitudinẽ, quib⁹ tametſi Deus
tanta præſtiterit beneficia, ipſi tamẽ Deo nõ
hoc retulerunt, quod bruta animantia refer
re ſolẽt ijs à quib⁹ nutriũtur ac curãtur: imò
tãtùm non fecerũt, quantùm intet animalia
illa quæ maximè bruta ſunt facere conſue-
uerunt. Quid quęſo ſtolidius boue? quid ſtu
pidius aſino? At bos agnoſcit paſtorẽ ſuũ, &
aſinus præſepe Domini ſui, populus autem
Iſraël me non cognouit paſtorẽ ſuum & nu-
triciũ. Hinc & rectè Hier. ait quòd eos non
canib⁹, quod eſt ſagaciſſimum animaliũ ge-
nus & pro paruo cibo domũ hero ſuo cuſto-
dit, ſed ſtolidorum animaliũ generi, boui vi-
delicet & aſino cõparauit: Quæ animalia etſi
ſtolida ſint, õniſq; rationis expertia, tamẽ do
mino ſuo pro exiguo pabulo, quod accipiũt
maximum referunt laborẽ in frangẽdis gle-
bis, in ferendis oneribus. Eſt ergo pathos à
minori: valet enim locus iſte multũ ad mo-
uendos affectus. Quantum ad lectionem at-
tinet non habẽt hic Hebræi pronomen, me,
ſed legũt, Iſrael autẽ nõ cognouit, nec quiſ-
quam alius pręter Septuag. Si omittatur, ſen-
ſus eſt: Iſraël non cognouit poſſeſſorem ſu-
um, & præſepe domini ſui.

*VAe genti peccatrici, populo graui iniqui-
tate, ſemini nequam, filijs ſceleratis, Dere-
liquerunt Dominum, blaſphemauerunt ſanctum
Iſraël, abalienati ſunt retrorsũ. Super quo percu-
tiam vos vltrà, addentes præuaricationẽ? Omne
caput languidum, & omne cor mærens, A plan-
ta pedis vſque ad verticẽ, non eſt in eo ſanitas,
Vulnus, & liuor, & plaga tument: non eſt circũ-
ligata, nec curata medicamine, neque fota oleo.*

VÆ genti peccatrici &c.) Particula Hebræa,
quam noſter interpres vertit (væ) am-
bigua eſt: Interdum enim comminanris par
ticula eſt, interdum verò dolentis, & eadem
vox eſt apud Hebręos הוי hoi videlicet, quã
interpres noſter, hoc loco per (Væ) particulã
comminantis, & infra hoc eodem capite per
(heu) dolentis particulã, tranſtulit, cùm ait:
Heu conſolabor &c. Et quidã intelligũt, vt
ſit hoc loco particula Dei dolentis ſuper cæci
tate & ingratitudine populi ſui: Alij verò, vt
ſit particula Dei cõminantis ęternã damnati-
onẽ, quorũ ſententia videtur magis cõſenta-
nea iexui. Eſt pręterea hoc loco cõgeries Rhe
torica, qua ſignificat propheta gentẽ vehe-
menter peccatricem, omniq; flagitiorũ ge-
nere plenam. Hoc ergo gens eſt peccatrix,
quod populus grauis iniquitate: & hoc po-
pulus grauis iniquitare, quod ſemen nequã.
& cætera idẽ valẽt, ſed repetit toties & idẽ in-
culcat propheta ad maiorẽ vehementiam &
exaggerationem. Eſt etiam locus iſte mul-
tum inſignis ad mouendos affectus.

Dereliquerũt dominũ &c.) Quomodo Iudęi
ſeu populi Iſrahelitici dereliquerũt domi-
nũ Deũ, manifeſtè docetur in lib. Re. Exo. & 3. Reg 11.
alibi ſæpius quãdo cultũ veri Dei tranſtule- 12.14.16.
rũt ad idolũ: *Blaſphemarunt.*) Verbũ Hebræ- Exod. 32.
um נאצן naiſu ſignificat abijcere, flocci fa-
cere, reprobare: & quãdo eſt coniugationis
grauis videlicet piel, ſignificat iracundũ face
re (Sic enim verterunt hunc locũ Septuag.)
quę ſignificatio huic loco maximè cõſenti-
re videtur.

Sanctũ Iſrael &c.) Eſt periphraſis ipſius Dei
qui ſanct⁹ Iſrael vocatur ex eo potiſſimum,
quòd populũ Iſraël, ſibi peculiariter electũ
ſanctificauit, à quo proinde Iſrael ſanctitatẽ
ſuã habebat. Senſus ergo eſt: Iudęi relinquẽ
do verum Deum, eiuſq; cultũ ad idola trãſ-
ferendo, atque in eo obſtinati perſeuerãtes,
Deũ irritauerũt & ad iracundiã prouocarũt.

Super quo percutiam vos &c) Ex hoc inquit
Hiero. teſtimonio diſcim⁹ iccirco Dominũ
percutere delinquẽtes, nõ intẽdẽdo finaliter
vt affligat, ſed vt afflictos corrigat, atq; emẽ-
det vt ipſa afflictio nõ tã pœna ſit quã emẽda
tio. Eſt hui⁹ loci duplex eſt ſenſ⁹ & vterq; ſatis Duplex huius loci ſenſus.
cõueniẽs, quorũ prior eſt: Nõ inuenio quã
plagis veſtris adhibere poſſim medicinã, ita

membra

membra veſtra vndique vulneribꝰ ſunt plena, vt nullam corporis partem, quæ non ſit antè percuſſa, reperiam. Ex qua interpretatione patet, quid hoc ſit quod dicit, Super quo, nempe ſuper quo membro, ſiue in qua corporis parte. Non licet tamen hîc imaginari, quòd quiuis in populo in qualibet corporis parte ita fuerit afflictus atque vulneratus, vt nulla prorſus corporis particula eſſet ſana aut integra: ſed ſciendum eſt, prophetam conſiderare populum iſtum, veluti vnũ quoddam corpus, cuius caput obtinent Principes & Reges, cor autem prælati, doctores & presbyteri: pedes verò ſiue infimam partem plebei & indoctum vulgus, quos omnes in ſuo ordine ita afflixerat Deus, vt nulli iam reſtarent affligendi. Altera interpretatio eſt iſta: Nullas inuenio plagas, quibus veſtram frangam duriciam. Quanto enim tormenta, quæ adhibeo, ſunt maiora, tanto magis creſcit impietas veſtra atque iniquitas: vnde nihil reſtat, niſi vt deſeram vos, & ſinam ambulare ſecundum deſideria cordis veſtri. Atque hæc eſt ſumma & grauiſsima Dei vltio, quando hominem in peruerſa ſua volũtate relinquit, non caſtigãdo eũ ex affectu paterno in hac preſenti vita. De
Pſal.80.b. hac vltione ipſe loquitur Pſal. 80. Dimiſi eos ſecundum deſideria cordis eorum, ibunt in
Oſee 4.c. adinuentionibus ſuis. Item Oſeæ: Non viſitabo ſuper filias veſtras, cùm fuerint forni-
Ezech.16.e catæ etc. Præterea Ezech. 16. Zelus meus recedet à te, & non iraſcar tibi ampliùs. Et Pau.
Ad Ro.1.d ad Roma. Propter quod tradidit illos Deus in deſideria cordis eorum. Ex hac poſteriori interpretatione quiuis facilè animaduertit illud, ſuper quo, hîc longè aliter ſumi quàm in priori interpretatione. Ibi enim, vti diximus, accipiebatur pro membro aut alia corporis parte: hîc verò, pro plaga ipſa aut afflictione vel tormento. Vtramque expoſitionem refert Hieronymus.

Omne caput languidum etc.) Per metaphoram (ait Hiero.) docet, quòd à principibus vſque ad extremam plebem, à doctoribus vſque ad imperitum vulgus, in nullo ſit ſanitas: ſed ad vnum omnes in impietatem pari ardore conſentiant. Quia ſuperiùs diximus, & hîc iterum dicendum putamus, prophetam conſiderare populum iſtum, veluti vnum quoddam corpus: ideo videre oportet, in quo conſiſtat ſimilitudo. Illa autem in hoc potiſsimùm ſita eſt, quòd quemadmodum in corpore humano caput, in quo ſenſus maximè vigent, & cor, à quo eſt initium omnis motus, ſunt præcipuæ corporis partes, à quibus reliqua membra gubernantur & in ſuo officio diriguntur: Ita in populo iſto, qui corpus quoddã myſticum eſt, caput ſunt ipſi reges & principes, cor verò ſapiẽtes & doctores, quorum officium eſt, reliquam plebis multitudinem regere, & in ſuo quemque officio dirigere & retinere. Nihil ergo aliud hoc loco dicere vult propheta, quàm quòd tam reges quàm plebei, tam doctores quàm imperitũ vulgꝰ, & ad vnum õnes declinauerũt à virtutibꝰ ad õne flagitiorũ genus.

A planta pedis etc.) Manet adhuc propheta in incepta metaphora. Sicut enim eſt videre in corporibꝰ humanis, quę aut verberibus liuẽt, aut plagis tument, aut vulneribꝰ hiant: ita in hoc populo eſt, qui à minimo vſq; ad maximũ, non ad horam tantùm peccato conſentiunt perpetrantq́;, ſed & longo peccandi vſu liueſcunt, & cum tumore ſuperbię culpã defendũt, imò maxima inter ſe diſcordia hiant. Varij hîc varia ſpeculãtur. Quidam enim per vulnus intelligunt interiorem animę lęſioné, peccatum videlicet cordis, per liuorem aũt peccatum oris: liuor enim ex quadam occulta læſione cauſatur: per plagam verò tumentem, peccatum operis deſignatur, quod inſtar manifeſti vulneris foras erũpit. Alij verò per vulnus intelligunt apertam & manifeſtam malitiam: per liuoré, latẽtem inuidiam: per plagam tumentem, animi inflati elationé. His itaq; potiſsimùm vitijs ſcribit propheta obnoxios fuiſſe Iudæos, & vſq; in hodiernũ diem, obnoxios eſſe: quare teſte Apoſtolo peruenit in eos ira Dei vſque in finem, vnde ſequitur:

Non eſt circumligata etc.) Sermo iſte dupliciter intellgi poteſt. Primò, Non eſt circũligata, quia videlicet nemo fuit qui circũligaret, aut curaret, oleóue ſoueret. Secundò, Nõ eſt circunligata, quia videlicet noluerũt medẽtis manũ admittere. Et hũc eſſe ſenſum prophetæ magis veriſimile eſt, ad quem etiã inuitãt Septuaginta interpretes, qui, vbi noſter vertit, non eſt circũligata, reddiderunt, Nõ eſt malagma imponere: vt nõ ſit ex defectu medici, ſed ex inuidia malè habẽtis. Sẽſus ergo eſt: Voluit Deꝰ Iudęos faſcijs ſalutis circũligare, & ad pœnitentiã adſtringere, ſed ea (prò dolor) fuit eorum peruerſitas, vt noluerint pœnitentiæ ligamẽta admittere. Effudit de latere ſuo aquam & ſanguiné medicamẽtũ ſalutis ęternę, ſed recuſarunt accedere. Dedit prætèrea oleum, id eſt, ſpiritus ſancti gratiam credentibus in ſe, ita vt loquerentur omnibꝰ linguis homines idiotæ, ſed noluerũt audire. Hactenus ab illo, loco Super quo etc. oſtẽdit ꝓpheta populi in peccatis obſtinationé, iam ſequitur obſtinationis pœna.

TErra veſtra deſerta, ciuitates veſtræ ſuccẽſæ ſunt igni. Regionem veſtram coram vobis alieni deuorant & deſolantur, ſicut in vaſtitate hoſtili. Et derelinquetur filia Sion vt vmbraculum in vinea, & ſicut tugurium in cucumerario, & ſicut ciuitas quæ vaſtatur.

vaſtatur. Niſi Dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi, Sodoma fuiſſemus, & quaſi Gomorra ſimiles eſſemus.

T*erra veſtra deſerta &c.*) Futurum tanquam præteritum enuntiat, propter certitudinem prophetiæ. Senſus eſt: Quia vos Iudæi, tot modis tantiſque beneficijs ad meliora prouocati, manetis in cæcitate & malitia veſtra obſtinati, propterea terra veſtra deſeretur, ciuitates veſtræ ſuccendētur igne, regionem veſtram vobis aſpicientibus hoſtes tui deuorabunt & in nihilum redigent. Hęc ſub Babylonijs magna ex parte impleta ſunt quando incenſo templo, ſubuerſa Hieruſalem, regionem decem tribuum Samaritani occupauerunt, & in tantam terra repromiſſionis redacta eſt ſolitudinem, vt etiam à leonibus alijsque feris beſtijs inhabitaretur. Plenius verò & perfectius impleta ſunt in aduētu Romanorum, tēpore Titi & Veſpaſiani, qui ita vaſtauerūt, adeoq; ſolo æquarunt ciuitatē Hieruſalē, vt ne lapis quidē relinqueretur ſuper lapidē. Quę Iudęorū vaſtatio atque diſperſio vſq; in finē mūdi perdurabit.

Quare Hieruſalem vocetur filia Sion.

Delinquetur filia Syon &c.) Eſt periphraſis ciuitatis Hieruſalem, quæ vel propterea vocatur filia Sion, quia ædificata in pede montis Sion, ex eo quaſi naſci videbatur: vel quia Deus eam non aliter quàm filiam dilectam maximo paternæ pietatis affectu proſequebatur. Quam ciuitatem prædicit hîc, ſimilitudine quadam ab agricolis deſumpta, penitus deſtruendam. Cucumerarium autē eſt locus, in quo ſunt vel creſcunt cucumeres: Vmbraculum verò eſt caſula illa ſiue domuncula iuxta vineam extructa, in qua ipſi vinearum cucumerumque cuſtodes, propter ſolis ardorem, aeriſque intemperiem latitant, vel ad fures arcendos, vel beſtiolas ne frugibus noceāt, abigēdas. Similitudo ergo prophetæ hæc eſt: Sicut ſub finē æſtatis, vindemia iam peracta, & cucumerib⁹ alijſq; vndiq; collectis, vinearū cucumerūq; cuſtodes tuguria ſua aut caſulas deſtruunt penituſq; demoliuntur: Ita florentiſſima iſta ciuitas, inſtar viliſſimi tugurij, in nihilū proſus redigetur: nec ſimpliciter ſicut cuſtos vineæ, tugurium ſuū deſtruit, demolietur, ſed hoſtiliter, cum impetu & crudelitate quadam hoſtium, atque hoc eſt quod ait: Sicut in vaſtitate hoſtili.

Cucumerarium. Vmbraculum.

Niſi dominus exercituum &c.) Vox Hebræa שׂריד ſarid, quam noſter interpres (ſemen) tranſtulit, ſignificat paruas reliquias. Secundum quoſdam ergo ſenſus eſt: Niſi dominus exercituum reliquiſſet nobis paucos illos ex captiuitate Babylonica, ſub Zorobabel duce & ſacerdote Ieſu filio Ioſedec, reuerſos, tota gens noſtra perijſſet, ſicut Zodoma & Gomorra perierunt. Sic Lyra, cuius expoſitionem is facilè ſequetur, qui ſolùm inſpexit ea, quæ præcedunt & ſequuntur in Eſaia: ſed qui D. Paulum magnifico nec non viuifico ſpiritu prędiū, in epiſtola ad Rom. vel à limine ſalutauerit, dicet hunc eſſe ſenſum: Niſi dominus exercituum reliquiſſet nobis paruas reliquias, diuam Virginem videlicet, Apoſtolos & paucos alios ex Iudæis credentes, tota gens noſtra Iudaica penitus abolita fuiſſet, non aliter quàm Zodoma & Gomorra. Voluit ergo ſignificare propheta, paucos admodum futuros, qui Chriſtum in propria venientem reciperent atque in eum crederēt. Quapropter oportet hoc loco âduertere ſubitum prophetæ tranſitum à litera ad ſpiritum, quod illis frequens eſt, & peculiare, ſed in eo quod ſequitur, redit iterum ad literam. Ad Ro. 9.

A*Vdite verbum Domini principes Sodomorum, percipite auribus legem Dei veſtri populus Gomorræ. Quò mihi multitudinem victimarum veſtrarum dicit Dominus? Plenus ſum, holocauſta arietum, & adipem pinguiū, & ſanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Cùm veniretis ante conſpectū meum, quis quæſiuit hæc de manibus veſtris, vt ābularetis in atrijs meis? Ne offeratis vltrà ſacrificium fruſtra: Incenſum abominatio eſt mihi.* Amos 5.f.

A*Vdite verbum Domini &c.*) Licet hęc prima fronte in bonam partem interpretari poſſe videantur, in malam tamen omnino accipienda ſunt. Vocat enim propheta Iudæos principes Zodomorum, non quod principatum aut imperium aliquod in Zodomitas exercebant, ſed quia illorum in omni flagitiorum genere imitatores extabant, quēadmodum idem propheta eis in ſequentib⁹ improperat dicens: Peccatum ſuum quaſi Zodoma prędicauerunt, nec abſconderunt. Similis phraſis eſt in Euangelio Iohannis quum Chriſtus ait eos ex patre eſſe diabolo, quia eius faciunt deſideria. Referūt Hebræi Eſaiam duab⁹ potiſſimum de cauſis à Iudæis interſectum, quarū prior hoc loco ponitur, quia videlicet eos principes Zodomorum & populum Gomorræ appellauit. Altera eſt, quòd cùm Dominus Exod. 33. dixiſſet ad Moyſen, Non poteris vidēre faciem meam, non enim videbit me homo & viuet: ipſe tamen infrà capite 6. auſus eſt dicere, Vidi Dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum.

Infra c.3.b

Duabus de cauſis Eſaias à Iudæis occiſus.

Quò mihi multitudinem victimarum &c.) Carpit hîc propheta pernicioſam in Iudæis operum confidentiam. Iſtud eſt verbum ô Iudæi, quòd Deus vult vos audire: Ad quid ait tantam victimarum multitudinem mihi quotidie offertis? an putatis me ijs indigere

digere

digere? quaſi dicat, minimè, atque hoc eſt quod ſequitur, Plenus ſum, pro quo Hebræi legunt, diues ſum, ideſt, nulla re indigeo, nec proinde victimis veſtris aut ſacrificijs opus habeo. Mea enim eſt terra, & plenitudo eius. Sunt qui hæc & ſequentia ita ſimpliciter exponunt, vt dicant Dominum hîc prorſus reprehendere & reijcere ſacrificia & cæremonias Iudæorum, verùm eorum tantùm, quibus loquebatur propheta, & propterea ſæpè emphaticῶs dici (veſtra) iuxta illud quod in Prouerbijs ſcribitur: Victimæ impiorum abominabiles ſunt. *Prouer. 15.* Hæc expoſitio quibuſdam non placet, propterea quòd hac ratione etiam repudiaret illa: Quærite iudicium, ſubuenite oppreſſo etc. quæ ſunt in eodem hoc capite, cùm & hæc in peccatoribus minimè placeant Deo. Sed reſpondendũ Deum, illo loco non requirere vnum genus virtutis atque alterum, ſed paucis virtutibus enumeratis, omnes per ſynechdochen intelligit, vt hic ſit ſenſus Eſaiæ: Quicquid iudicaueritis pertinere ad charitatem Dei & proximi, hoc vbi præſtiteritis, grata erunt mihi oblationes & ſacrificia veſtra. Errabãt enim in hoc Iudæi, quòd præſtitis cæremonijs, omnia ſibi ſalua eſſe credebant, ſed nihil minùs, quoniam illas poſtremo loco habet Deus: Primo verò loco charitatem. Secundo in hoc errabant, quòd non reſpiciebant in fidem mediatoris, qui eſt propitiatio pro peccatis noſtris, ſed remitti ſibi peccata putabãt ſi ſolùm præſtarent cæremonias ſuas etiam fide vacuas. Ex his facilè eſt intelligere Eſaiam, qui in eis arguit pernicioſam fidem operum. Alij tamẽ vetuſtiſsimi quiq; vt Irinæus, Tertullianus, Cyprianus referunt hęc ad tẽpora Chriſti, & clauſulam illam, Manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt, interpretãtur de ſanguine illo, de quo dicitur in Euan-
Mat. 27. c. gelio: Sanguis eius ſuper nos & ſuper filios
Iohan. 19. noſtros. Et ſecundũ hos etiam facilè eſt interpretari prophetam, ceſſatque illa quæſtio, quomodo Deus hîc reijciat Iudęorum ſacrificia, quæ in lege præcepit ſibi offerri, quia in morte Chriſti illa iam finem acceperant. Hieronymus tamen, qui & ipſe refert hæc ad eadem tempora notat, quòd propheta vſus ſit verbo prętetiti temporis (nolui) Quia inquit in præterito dicit (nolui) nunquam ſe hoſtias Iudęorum voluiſſe demonſtrat, quòd in Pſal. 49. legimus: Non accipiam de domo tua vitulos &c. Et hoc ſenſu intelligendum dicit, quòd hoſtiæ & immolatio victimarũ non principaliter à Deo quęſita ſunt, ſed propter alium finem ne videlicet idolis immolarentur, & vt à carnalibus victimis, quaſi per typum & imaginem ad ſpirituales hoſtias tranſiretur.

Holocauſta arietum &c.) Eorumquæ in ſacrificijs legalibus offerebantur, alia holocauſta, alia verò hoſtiæ dicebantur. Holocau- *Holocauſta.*
ſta autem tota in altari cremabantur, & inde dicta quaſi tota incenſa, vnde & aliàs incenſum appellantur, vt infra cùm ait, Incenſum abominatio eſt mihi. Horum autem tria erant genera: primum, bouis: ſecundum, ouis aut capræ: tertium, auium, turturum videlicet aut columbarum. Hoſtiarum verò, ſolis *Hoſtiæ.*
crematis adipibus, cætera cędebant in vſum ſacerdotis ſeu eorum, qui offerebant.

NEomeniam, & ſabbatum, & feſtiuitates *Amos 5. f.*
alias non feram, Iniqui ſunt cœtus veſtri. *Infra 58. c.*
Calẽdas veſtras, & ſolẽnitates veſtras odiuit anima mea, facta ſunt mihi moleſta, laboraui ſuſtinens. Et cùm extenderitis manus veſtras, auertam oculos meos à vobis: & cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam: Manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt.

NEomeniam &c.) Neomenia autem fe- *Neomenia.*
ſtum erat, propter gubernationis diuinę beneficium, in nouilunio: Sabbatum ve- *Sabbatum.*
rò in memoriam creationis mundi, ſeptimo quoque die à Iudęis celebrandum. Per alias feſtiuitates intelligit feſta tabernaculorum, tubarum, Paſchæ, Pentecoſtes, etc.

Iniqui ſunt cœtus veſtri &c.) Redditur hîc vna cauſa, ob quam Deus reijciat & contem- *Quare Deus contemnat Iudæorum ſacrificia.*
nat Iudæorum ſacrificia, quia videlicet animo impœnitenti & in malitia obſtinato ea offerebant. Quod hoc loco interpres noſter vertit Calendas, ſuperiùs Neomeniam tranſtulit, eſtque eadem vox vtrobique apud Hebræos nempe חדשיכם chodſcechem.

Odiuit anima mea &c.) Nõ eſt hoc ita intelligendum, quaſi Deus animã habeat, ſed loquitur humano more. Nõ enim intelligeremus niſi per corporalia nobis loqueretur.

Et cùm extenderitis manus &c.) Eſt periphraſis orationis ſeu precum. Senſus eſt: Cùm tẽpore tribulationis confugeritis ad auxiliũ meum & miſericordiam implorandam, non præſtabo vobis eam, ſed potiùs longè remouebo à vobis, atque hoc eſt, quod dicitur in in Euangelio: Scimus autem quia Deus pec- *Iohan 9. f.*
catores non audit. Ad pleniorem huius loci intellectum ſciendum, quòd peccatores dupliciter orant. Quidam enim orant, quemad- *Peccatores dupliciter orant.*
modum publicanus ille euangelicus, qui orabat pœnitenti corde remitti ſibi quod cõ- *Luca 18.*
miſerat: & horum preces nunquam ſpernit Deus. Alij autem orant quomodo Phariſęus ille, pleni inuidia, odio, ira, nihil cogitantes de vita in melius commutanda, ſed ſecurè viuunt, interim legunt orationem dominicam, aut ſeptem pſalmos: hos ita orantes non exaudit Deus. Et tales erãt iſti, quibus hîc loquitur Eſaias.

Manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt &c.) Hæc particula (ſaltem ſecundum eos, qui

ſuprà

ſuprà dicta referunt ad populum Iudæorum captiuitatem Babylonicam præcedentem) continet aliam cauſam, ob quam Deus reijciat & contemnat Iudæorum ſacrificia, cæremonias, & oblationes. Nomine ſanguinis, ſcriptura frequenter vtitur, pro rebus craſsioribus & peccatis quaſi corporalibus. Sic Dauid: Libera me de ſanguinibus etc. Senſus eſt: Propterea ſacrificia veſtra & cæremoniæ non ſunt mihi accepta, imò cum nauſea & magno tædio ſuſtineo vos ea offerentes, quia man⁹ veſtræ ſanguine plenæ ſunt, id eſt quia maximi eſtis peccatores, quia nihil ſapitis, nihil intelligitis, niſi craſſa illa & corporalia ſacrificia, nihil interim cogitantes de vita mutanda, nihil ſoliciti de fide & charitate. Poſtquam autem in præcedentibus propheta oſtendit maximam Iudæorum ingratitudinem, & proinde eorum ſacrificia, feſtiuitates, & id genus alia Deo eſſe ingrata, pergit in ſequẽtibus declarare, quid facere debeant, antequam eorum ſacrificia ſint Deo grata & accepta.

Quid nomine ſanguinis aliquando intelligatur.

Pſal. 5. oc.

Lauamini, mundi eſtote, auferte malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis: quieſcite agere peruerſe, diſcite benefacere: quærite iudiciũ, ſubuenite oppreſſo, iudicate pupillo, defendite viduam, & venite, & arguite me, dicit Dominus. Si fuerint peccata veſtra vt coccinum, quaſi nix dealbabuntur: & ſi fuerint rubra ſicut vermiculus, velut lana alba erũt. Si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod ſi nolueritis, & me ad iracundiã prouocaueritis, gladius deuorabit vos, quia os Domini locutum eſt.

Lauamini, mundi eſtote etc.) Licet ſint, qui hæc de corporali baptiſmatis lotione intelligant, textui tamen magis conſentaneũ videbitur, ſi de ſpirituali lotione interpretemur, hoc ſenſu. Si in precibus veſtris vultis exaudiri à me, ſi vultis vt ſacrificia veſtra ſint perfecta & mihi grata, lauamini, id eſt, purgate vos, non à corporali immunditia, ſed ab omni mentis malitia: mundi id eſt, puri & alieni eſtote ab omni ira, odio, inuidia, alijsque vitijs: prauas præterea cogitationes ex animis veſtris deponite, ne oculos meos offendant. *Quieſcite agere peruerſe etc.*) Senſus eſt: Vos hactenus longa conſuetudine, peſsima quæq; vitia perpetrare aſſueuiſtis, iam mutatis vicibus aſſueſcite optima quæque agere, virtutes exercere, operibus charitatis inſiſtere, cæteraque pietatis opera proximo exhibere, atq; hoc eſt, quod ſequitur: Quærite iudicium, ſubuenite oppreſſo, iudicate pupillo, defendite viduam) Iſtis paucis ſynechdochicõs ſignificare vult propheta omne genus bonorum operum, quibus proximo quoquo modo ſubueniri poteſt.

Docet quibus præſtandis Deus placari poteſt.

Venite & arguite me dicit Dominus.) Hæc (inquit Dominus) ſuperius enumerata vbi præſtiteritis, ſi non reddidero vices & præmia, quæ pollicitus ſum, contendite mecum in iudicio, arguite me infidelitatis, inconſtantiæ, & leuitatis: Si fuerint peccata veſtra vt coccinum, id eſt, ſi fuerint peccata veſtra in modum coccini ſanguinea, id eſt, valde enormia & grauia, quaſi nix dealbabuntur, id eſt, diluentur prorſus & condonabũtur vobis, ſi tamen præſtiteritis ea, quæ dixi. Quæ ſequũtur, eundem habent ſenſum: Et ſi fuerint rubra quaſi vermiculus, velut lana alba erunt) Hîc aduertendum, quòd vbi noſter interpres habet vermiculus, vox Hebræa כתולע cattola ambigua eſt: ſignificat enim vel vermiculum vel colorem purpureum. Eſtq; hic inſignis locus, docens, quibus præſtandis Deus placari poteſt: Licet enim nihil eorum, quæ iuſtificationem præcedunt, ſiue fides ſiue opera ipſam iuſtificationis gratiã promercantur, ipſa tamen opera, ſicut fides, hanc impetrant. Prouocant enim miſericordiam Dei ad dandum illam homini, diſponuntque hominem ad illam recipiendam. Docet iſtud hoc loco clarè Eſaias: nam quibus ipſe loquebatur, peccatores adhuc erant & dicit, Si hæc feceritis, quæ iam commemoraui, peccata veſtra, quæ prius in modum coccini erãt ſanguinea, penitus diluẽtur. Quod putat Philippus aduerſari doctrinæ euangelicæ. Verum quidem eſt ad culpę remiſsionẽ primas habere fidem, cum fide tamen etiam opera ipſa conferunt ad culpę remiſsionem, ita vt Dei miſericordiã prouocent ad purgationem & iuſtificationem. Quare hic locus cùm ſit inſignis & manifeſtus, notandus eſt contra eos, qui omnia fidei tribuunt, operibus nihil.

Si volueritis & audieritis me &c.) Bona terræ, quidam hîc dici putant ea, de quibus Pſal. 26. Credo videre bona Domini in terra viuentium, hoc eſt, intelligunt illa bona, quibus fruuntur beati in vita æterna. Verùm quia Iudæis loquebatur, qui nondum ſpiritualia capere poterant, ſimplicius videbitur, ſi dicamus quòd polliceatur bona præſentis ſeculi, vt ſaltem præſentibus inuitati, faciant quæ præcepta ſunt. Senſus ergo eſt: Si volueritis præſtare, quæ ſuperiùs commemoraui, & obtemperaueritis præceptis meis, eritis felices in hoc mundo, & omnium rerum copia affluentes: quòd ſi nolueritis audire & obtemperare, ſed econtrariò ad iracundiam me prouocaueritis, eritis miſeri & infelices: gladius hoſtilis, ſcilicet Babylonicus, vel ſecundum Hiero. Romanus exercitus delebit vos funditus: Quod reipſa poſtea impletum eſt. Quia os domini locutum eſt, cuiùs ſen-

ſententia(permanentibus hominum peccatis)immutari non poteſt. Hic locus diligenter notandus eſt: multum enim facit pro ſtatuendo libero hominis arbitrio.

QVomodo facta eſt meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij? Iuſticia habitauit in ea, nūc autem homicidæ. Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam, vinum tuum mixtum eſt aqua. Principes sui infideles, ſocij furum, Omnes diligunt munera, ſequuntur retributiones. Pupillo non iudicant, & cauſa viduæ non ingreditur ad illos. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum fortis Iſrael.

Hiere. 5. g

QVomodo facta eſt meretrix &c.) Miratur ſpiritu prophetico, quòd ciuitas illa Hieruſalem, quæ quondam fuit fidelis, omniumque fidelium receptaculum, tam ſubito facta ſit meretrix, id eſt, infidelis, relinquando verum Deum, & conuertendo ſe ad idola. Licet hæc ſecundum D. Hieron. plenius ad tempora paſsionis Chriſti (quando omnes declinauerunt, ſimul inutiles facti ſunt) referantur, rectè tamē de iis qui fuerunt tempore Eſaiæ intelligi poſſunt, & ſic totum ferè hoc caput expoſuimus. Tametſi locus iſte de duplici fornicatione & ſpirituali & corporali intelligi poſsit, magis tamen loqui videtur de fornicatione ſpirituali. Eſt autem fornicatio ſpiritualis, quando homo Deo relicto & neglecto, ſeruit idolis aut vitiis. Quid verò ſit fornicatio corporalis, notius eſt quàm vt declaretur. Ciuitas ergo fidelis, quæ quondam vnum tantùm agnoſcebat virum, Deum videlicet, eique fidem ſeruabat, quomodo nunc facta eſt fornicaria, vt relicto vero Deo adhęreat idolis & ſeruiat illis?

Quid fornicatio ſpiritualis.

Iuſtitia habitauit in ea &c.) Pro eo quod nos habemus (habitauit) Septuaginta interpretes tranſtulerunt ἐκοιμήθη id eſt, dormiuit ſeu requieuit: Et per fictionem introducit iuſticiam tanquam perſonam, hoc ſenſu: In ciuitate Hieruſalem, in qua tanquam in ſede ſua olim morari & magna cum pietate exerceri ſolet vera iuſticia, nunc hac poſtpoſita & profligata, magna cum impietate homicidia exercentur, & proinde iniuſticia & homicidæ morantur in ea.

Argentum tuū &c.) Per argentum ſcriptura ferè intelligit doctrinam puram & incontaminatam. Vnde Dauid Pſal. 11. Eloquia Domini, eloquia caſta, argentum igne examinatum. Scoria propriè eſt ſpurcitia illa ſiue ſordes, quæ ex metallo inter coquendum veluti ſpuma quædam, expurgatur. Senſus eſt: Doctrina à Moyſe purè & ſyncerè olim tradita, veſtris traditionibus vitiata eſt, & adulterata: *Vinum tuum &c.*) Iſtud eādem habet ſententiam cū ſuperiori particula. Senſus eſt: Lex Dei purà, & (vt ita dicam) mera veritate ſubnixa, Scribarum & Phariſęorum traditionibus deprauata eſt: quod pleniùs docet Saluator in Euangelio, dicens eos violata atq; omiſſa lege Dei, ſequi mandata hominū. Sic & hodie, qui auſteritatē ſcripturarum (qua poſſunt & debent audientes corripere, hominumq; mores & vitia reprehendere) vertunt ad ſenſum mitem, atq; adeò ad gratiam loquuntur, vt delectent auditores ſuos, violāt ſcripturas. Qui in Germania hodie ſcribunt commentaria, putant pertinere ad conſtitutiones Pontificis, & regulam S. Franciſci, & aliorum. Haberet quidem illorum opinio aliquam apparentiam, ſi docere poſſent eas pugnare cum fide aut præceptis euangelij, quod certè nunquam poterunt.

Quid nomine argenti Scriptura intelligat. Pſal. 11.

Scoria.

Matth. 15.

Qui violant Scripturas.

Principes sui infideles &c.) Videtur hîc loqui non de ea infidelitate, qua quis dicitur non habere fidem, vt in Euāgelio Iohannis: Nunquid ex principibus aliquis credidit in eū? ſed de ea qua quis dicitur iniuſtus in iudicio, aut in rebus emendis vel vendēdis, aut alijs quibuſcunq; contractib⁹, quam etiā Cicero intelligeret. Cui interpretationi fauēt, quæ ſequuntur: *Socij furum &c.*) Senſus eſt: Superiores tui tam ciuiles quàm eccleſiaſtici infideliter ſuis funguntur officijs: In iudicādo non iuſticiam & æquitatem, ſed munera quærunt: *Pupillo non iudicans*) quia videlicet ex eius cauſa non ſperant munera: *Viduarum cauſa non ingreditur ad illos*) id eſt Viduarū cauſas nō ſuſcipiūt defendendas aut iudicandas, propterea quòd ex talibus nō expectant retributiones. Diteſcunt per rapinam, non proponunt iuſticiam, ſed pecuniam.

HEu ego cōſolabor ſuper hoſtibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Et conuertam manū meam ad te, & excoquam ad purū ſcoriā tuam, & auferā omne ſtannū tuum, & reſtituam iudices tuos, vt fuerunt priùs, & conſiliarios tuos, ſicut antiquitus.

HEu cōſolabor &c.) Heu, vox eſt Dei dolentis. Nō enim delectatur Deus in punitionibus aut pœnis hominib⁹ irrogandis, ſed ipſe (licet inuitus) punit, quia peccata noſtra hoc merentur. Quod ait, Cōſolabor, loquitur humano affectu: homines enim iniuria affecti, ſi ſe de iniuria ſibi illata vlciſci queunt, magnam inde, imò totam interdum capiunt conſolationem, & ſatiatur eorum animus. Quod ergo ait: Conſolabor ſuper hoſtibus meis, nihil aliud eſt quàm ſi dicat, vindicabo de hoſtibus meis, & ſupplicium ſumā, quod ſequēs particula pleni⁹ declarat.

Et conuertam manum meam &c.) Secundum quoſdam vox eſt Dei irati & comminantis, vt ſenſus ſit: Extendam manum meam ad puniendum. Eſtq; metaphora ab aurifabris deſumpta, qui adhibito igne, aurū à ſordibus

purgant. Senſus eſt: Sicut aurifaber rudem auri maſſam tam diu igne coquit atque examinat, donec purum aurum à ſordibus ſecernatur: ita & ego igne tribulationum, tormẽtis, varijs afflictionibus & anguſtijs tam diu vos afficiam, donec ſordes peccatorum veſtrorum ad plenum expurgatæ fuerint. Alij volũt, vt ſit vox Dei propitij, quod nõ eſt infrequens prophetis, etiam in eadem periodo miſcere ea quæ ſunt Dei propitij, & ea, quæ Oſee.11.b ſunt Dei irati, vt patet Ozee: Quomodo dabo te Ephraim, protegam te Iſrael? quomodo dabo te ſicut Adama: Ponam te vt Ceboim? Hæc nemo dubitat quin verba ſint irati Dei: & ſtatim ſubiungit. Non faciã furorẽ iræ meæ. Et ſic exponit Rupertus, vt ſit vox Dei propitij. Vtraq; expoſitio eſt bona. *Et auferam omne ſtannum.*) Stannum opponit argento. Senſus eſt: omnes doctrinas falſas, humanaſq; traditiones, quibus legem meam coinquinaſtis, auferam à vobis.

Et reſtituam iudices &c.) Priores iudices fuerunt Moyſes, Ioſue & cæteri, à quibus liber Iudicum habet nomen impoſitum: poſtea fuerunt Dauid, Salomon & alij. Vult ergo dicere, quòd reſtituet priores iudices, non omnino eoſdẽ, ſed illis in vera iuſticia & æquitate ſimiles, hoc eſt, inſignes dabit iudices, qui non ſecundum affectum, ſed ex æquitate iudicabunt. Quod Iudæi impletum arbitrantur poſt captiuitatem Babylonicam, quando habuerunt iudices Zorobabel, Nehemiam, Eſdram, alioſq; ſimiles, qui vſque ad Hyrcani tempora populo præfuerunt, cui in regnum ſucceſsit Herodes. Noſtri verò rectiùs & veriùs (vt ait Hiero.) referunt hæc ad tẽpora Chriſti, hoc ſenſu: Reſtituam vobis iudices veſtros, Apoſtolos videlicet & alios, qui per Apoſtolos credituri ſunt, & principes Eccleſiæ futuri. Ad hunc ſenſum inuitant quæ ſequũtur, nempe: Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti. Nam conſuetudine ſcripturæ, nomine iuſti ſignificatur Chriſtus, Act.7.g. cùm alijs in locis, tum maximè in Actis cap. 7. Occiderunt eos, qui prædicabant de aduentu iuſti. Ob hæc tamen & ea quæ ſequuntur, non eſt omnino neceſſe, vt hæc referamus ad tempora Chriſti. Quidam tamen cõcretum pro abſtracto poni dicunt iuſtum pro iuſticia. Si intelligamus de tempore captiuitatis Babylonicę, notandum eſt quòd vtranq; liberationem miſcet, quia liberatio Babylonica typus fuit liberationis factæ per Chriſtum.

POſt hæc vocaberis ciuitas iuſti, vrbs fidelis. Sion in iudicio redimetur, et reducẽt eã in iuſtitia. Et cõteret ſceleſtos & peccatores ſimul, & qui dereliquerunt Dominũ, conſumentur. Confundentur enim ab idolis, quibus ſacrificauerunt. Et erubeſcetis ſuper hortis, quos elegeratis, cùm fueritis velut quercus defluentibus folijs, & velut hortus abſque aqua. Et erit fortitudo veſtra vt fauilla ſtuppæ, et opus veſtrum quaſi ſcintilla. Et ſuccendetur vtrunque ſimul, & non erit qui extinguat.

P*Oſt hæc vocaberis ciuitas iuſti*) Videlicet Chriſti, quãdo miſſo de cœlis ſpiritu ſancto, fortitudine cõſtruêris, & virtute cœleſti corroboraberis. Hæc inquit Hier. perſpicuè de Eccleſia, quæ in Dominũ creditura eſt, tam de Iudæis quàm de Gentibus propheticus ſermo complectitur. *Vrbs fidelis*) Annotauim⁹ priùs in expoſitione illius loci: Quomodo facta eſt meretrix ciuitas fidelis etc. quæ ſit vrbs fidelis, & dixim⁹ quòd illa, quæ ſolùm vnum agnoſcit maritũ, ſcilicet Chriſtum verum Deum, & illi fidem ſeruat.

Sion in iudicio redimetur &c.) Per Sionẽ intelligit reliquias ex Iſrahelitis ſaluandas. Iudicium rectè intelligitur illud de quo apud Iohannem 12. Nunc iudicium eſt mũdi, nũc princeps huius mundi eijcietur foras. Senſus eſt: Deus pater aliquando miſertus generis humani, ſumet partes iudicis, dabitq; aduocatum, mediatorem & ſatisſactorem, qui vbi cauſam egerit, proferet Deus ſententiam pro humano genere contra Diabolũ huius mundi principẽ, & ſic liberabitur Sion. Cauſa autem noſtra erat, quòd eramus digni æterna morte, à qua per Chriſtum mediatorẽ liberati ſumus. Vocabula iſta iudicium & iuſticia, iucunda ſunt, pulchra ac planè aurea, & proinde in ſcripturis præcipuè in Pſalmis frequentiſsimè obuia: Secundum iudicium tuũ iudica me, & in iuſticia tua libera me etc. Vide D. Turnout lib.3. de Eccleſiaſt. dog. fol.82. ſecundũ poſtremã editionem. Et de captiu. & redemp. generis humani, ſol.15. ſecundum poſtremam editionem, vbi iſtas voces tractat, docens quomodo opus redemptionis ſactum ſit per iudicium & iuſticiã.

Et conteret ſceleſtos. &c.) Quamquã Sion redimetur, & in priſtinam imò maiorem dignitatem conſtituetur, non tamen omnes liberabuntur, ſed ſolùm ij qui per fidem ſe cõiungent Chriſto tanquam aduocato, mediatori & ſatisſactori: Alij verò, qui in incredulitate ſua & peccatis perſeuerabunt, qui relicto vero Deo, idolis adhærebunt, condemnabuntur & confundentur propter peccata & idola, quæ coluerunt: *Et erubeſcetis ſuper hortis &c.*) Per hortos deſignat loca luxuriæ, lucos & nemora, in quibus luxuriari ſolent Iudæi. *Cùm fueritis &c.* Duabus comparationibus docet eos, nõ ſolùm mala incurſuros, ſed õni bono ſine ſpe recuperationis deſtituendos: Ideo dicũtur futuri ſicut quercus,

quæ

quæ quãdiu eſt in vigore ſuo, folijs ornatur, veſtitur atque protegitur, quibus præ nimia ariditate decidentibus, quaſi emoritur.

Et velut hortus &c.) Quemadmodum hortus omni humore deſtitutus, perpetua ariditate marceſcit, nullumque fructum producit: Ita & vos, aqua gratiæ deſtituti abſque fructu eritis, omniaque ſine recuperatione amittetis.

Et erit fortitudo veſtra &c.) Per fortitudinem, commentarij ferè intelligunt idola, in quibus omne præſidium collocabant.

Pſal. 77. f. Et qui ita interpreantur, reſpiciunt ad con- *Arca Dei virtus Iudæorũ.* ſuetudinem loquendi ſcripturæ. Sic Pſal. 77. Arca Dei, ſecundum Symmachum, vocatur virtus ſiue fortitudo Iudæorum: Et tradidit in captiuitatem virtutem eorum. Senſus eſt: Idola veſtra, in quibus omnem ſalutis ſpem & præſidium collocaſtis, in nihilum penitus conterentur, inſtar purgamentorum ſtuppæ, quæ leniſsimo igne conſumuntur: ſimiliter & cultus idolorum, ſuperbia veſtra, & reliqua impietatis opera, in quibus delectare conſueuiſtis, ſubito inſtar ſcintillæ ignis peribunt, atque adeò vtrunque & fortitudo veſtra & opus veſtrum ſuccendetur à Domino, quo ſuccendente, nemo erit qui extinguere poterit.

Hoc ergo capite in ſumma hæc tractantur. In primis oſtendit propheta peccata, quibus tunc temporis laborabat populus. Quæ autem illa fuerint, ſuperiùs diximus, nempe ingratitudo, ignorantia Dei, idololatria, fiducia operum pernicioſa, auaritia, fraudes in iudicijs publicis.

Summa ſiue epilogus totius capitis. Deinde cum ait: Terra veſtra deſerta &c. Prædicit ſupplicia ob huiuſcemodi peccata infligenda, nempe excidium ciuitatis Hieruſalem, totiuſque regni vſque ad internecionem, & ignem inextinguibilem. Tertiò cùm ait: Lauamini &c. declarat, quibus præſtandis Deus placari poteſt. Quartò quando ait: Niſi Domin⁹ exercituũ &c. agit propriũ munus prophetę, aperiens myſterium Chriſti redemptoris, ſed hoc tectiùs, miſcens interim vtranque libetationem, & quæ facta eſt per Cyrum & quę facta eſt per Chriſtum. Illa verba: Niſi Dominus exercituum &c. doctore Paulo ad literam de Apoſtolis ad Rom. 9. intelliguntur: Et locum illum, Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti, dicit D. Hieron. Chriſto intelligendum, qui dicitur iuſtus, ſicut ſæpe dicitur Saluator: Quod autẽ quandoq; ad mores Chriſtianorum transferuntur, ſicut illud: Filios enutriui &c. hoc fit per accõmodationem.

CAPVT II.

V*Erbum quod vidit Eſaias filius Amos ſuper Iudam & Hieruſalem. Et erit in nouiſ-* Mich. 4. a. *ſimis diebus præparatus mõs domus Domini in vertice montium, & eleuabitur ſuper colles, & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, & dicent: Venite aſcendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob: & docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis eius: quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Hieruſalem, Et iudicabit gentes, & arguet populos multos, Et conflabunt gladios ſuos in* Mich. 4. b. *vomeres, & lanceas ſuas in falces, Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltrà ad prælium.*

V*Erbum quod vidit &c.*) Caput hoc in initio apertã habet de Chriſto prophetiam, ſub metaphora tamen eaque vſitata. In principio primi capitis diximus vocem Hebręã על al, quam noſter interpres hîc & ibi vertit ſuper, ambiguã eſſe ad, ſuper, contra, de vel pro. Quòd autẽ Septuaginta interpretes in ſuperiori capite eam interpretati ſunt, contra, hîc verò, de: eo fortè fecére conſilio, quòd ibi ſtatim in principio capitis aduerſa narrantur, quæ in malam partem: hîc verò proſpera, quæ in bonam partem accipi poſſunt. Si tamen ipſum textum penitiùs introſpiciamus, deprehendemus hæc vtrobique miſceri, & læta & aduerſa contineri. Ibi enim ſtatim poſt aduerſa, proſpera & læta ſubiungit: hic verò, poſt læta ſtatim ac proſpera, aduerſa & dura comminatur. Quare iuxta Hebraicum textum, & in illo & in iſto capite non contra, vt Septuag. illo loco, vel pro, vt Symmachus hoc loco, ſed abſolutè ſuper vel de transferri debet, in quo & læta & triſtia, proſpera & aduerſa contineri poſsunt. Duæ enim iſtæ propoſitiones, ſuper & de, etiam apud Latinos ſcriptores tam ad proſpera quàm aduerſa ſe extendunt. Hinc patet noſtrum interpretem vtrobique bene tranſtuliſſe: *Super Iudam & Hieruſalem &c.*) Optimi enim inerpretis eſt, verba in ea latitudine ſignificationis quam habent, ſeruare in tranſferendo, potiſsimùm quando circunſtantiæ & res ipſa expoſtulet. Hoc loco, ait Hieronymus conſiderandum, quod in priori capite viſionem videat, in hoc verò, verbũ, quod erat in principio apud Deum: atque adeò in illo à Iudæorum comminatione ad Gentium veniat ſalutem: in iſto verò à gentium ſalute incipiens, punito Iſraële, ex vtraque vocatione credentes in Chriſti Eccleſiam congreget. Facit autem propheta mentionem Hieruſalem: quanuis enim Hieruſalem in tribu Iuda ſita ſit in ſorte Beniamin,

 vt patet

vt patet ex lib. Ioſue, promiſsiones tamen præcipuè ſactæ ſunt illis qui ſunt de tribu Iuda.

Quid per nouiſsimos dies.

Et erit in nouiſsimis diebus.) Conſuetudo ſcripturæ eſt, per nouiſsimos dies ſignificare fines ſeculorum, ſiue vltimam mundi ætatem, quam Paulus in epiſtola ad Galat. vocat plenitudinem temporis, quo videlicet natus eſt Chriſtus: Vbi inquit venit plenitudo temporis, miſit Deus filium ſuum &c. De hoc tempore & de Chriſto in eo nato, loquitur & Iacob patriarcha ad filios ſuos dicens: Cōgregamini vt annunciem, quæ ventura ſunt in nouiſsimis dieb⁹, hoc eſt in vltima mūdi ętate in fine ſeculorū, & ſtatim ſubdit: Nō auferetur ſceptrū de Iuda donec veniat, qui mittendus eſt, videlicet Chriſtus ſeu Meſsias, quem hoc loco per montem ſignificare vult propheta.

Ad Gal. 4. a.

Geneſ. 49. a.

Præparatus mons &c.) Iudæi per montem hoc loco intelligunt montem Sion, quem putant in aduentu Chriſti in altum eleuandum: ſed Iudæi vt ſunt craſsi & carnales, ita nimis craſſa eſt hæc eſt eorum interpretatio. Scripturæ verò per mōtem intelligunt Chriſtum, vt Daniel. 1. Lapis, qui percuſſerat ſtatuam, factus eſt mons magnus, & impleuit vniuerſam terram. Item ad Hebræos: Non enim acceſsiſtis ad montem tractabilem. Per domum autem domini intelligit propheta Eccleſiam ſuper Chriſtum fundatam, de qua Dauid: Vnam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini.

Daniel. 2. a.

Ad Heb. 12. c

Pſal. 26. a.

In vertice montium &c.) Quis quæſo vidit vnquam montem in vertice montium? hoc autem dicit propheta, vt oſtendat ſublimitatem Chriſti, magnitudinem, dignitatem, & excellentiam eius. Chriſtus enim, quemadmodum ex Daniele docuimus, eſt magnus ille mons, qui impleuit vniuerſam terram: Minores autem montes ſunt angeli, patriarchæ, prophetæ & apoſtoli: Colles verò ſunt martyres, eremitæ, & alij viri ſancti virtutibus eminentes. Inſignis mons Abraham extitit, item Iſaac, item Iacob, ſed & Moyſes, & Helias, quorum celſitudinem & ſublimitatem dum in diuinis literis legimus etiamnū miramur: Verùm omnibus iſtis altior ſeſe eriget, qui extremo tempore apparebit. Conſpicu⁹ ille erit toti orbi, & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, nimirum excitati huius montis altitudine & claritate, nec propria contenti erunt ſalute, ſed & obuios quoſque ſecum rapient, dicentes: Venite, aſcendamus ad mōtem Domini, & ad domum Dei Iacob, id eſt, demus nomina Chriſto, iungamur Eccleſiæ. Adhæſimus hactenus plerique Moyſi, plerique Platoni & Philoſophis alijs. Ille legem, quam in ſolitudine acceperat, tradidit: Hi placita ſua propoſuerunt: Vtrique conati ſunt ad virtutem erudire, & ad fœlicitatem perducere auditores ſuos, ſed nihil aliud quàm conati ſunt. Hic, quod illi non potuerūt, pręſtabit certiſsimè, non ſolùm præſcribet, quæ recta ſunt, ſed & robur, quo poſsimus præſtare quæ præſcripta ſunt, adminiſtrabit, atque hoc eſt, quod ſequitur: Et docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis eius. Hebræi autem diſtingunt inter gentes & populum: omnes enim pręter ſe gentes vocant, ſe verò populum: ſed differentia ſæpe confunditur, vt in præcedēti capite vbi dicitur: Vę gēti peccatrici, populo graui iniquitate. Idē enim ibi ſignificant. Quidā tamē dicunt hîc diſtingui, ob id quia dicit ꝓpheta gētes fluere, id eſt, turmatim ad Chriſtū venire: Iudæos verò venire, in quo paucitas & tarditas ſignificatur. Hęc autē nō ſunt corporaliter intelligenda de paſsibus corporis: ſed ire, eſt hîc credere: dicere, venite, eſt alios ad credendum inuitare. Diſcam⁹ hinc ſtudium cuiuſuis Chriſtiani eſſe, vt nō ſua ſalute ſit contentus, ſed & alios ad credēdum inuitet.

Quia de Sion exibit lex &c.) Hic ſubiungit cauſam, ob quam gentes ſeſe mutuò hortabuntur, dicentes, venite aſcendamus &c. quaſi dicat: Idcirco fluent gentes, & ibunt populi multi, & dicēt ad ſe mutuò, venite aſcendamus ad montem Domini & ad domum Dei Iacob, quia dabitur lex à Chriſto, quæ pertinebit nō ad vnam familiam Abrahæ, non ad vnum aliquem populum Iudaicum, ſed ad omnes omnino gentes: promulgabitur quidem primùm in Iudæa, non tamen vnius Iudæę terminis cohibebitur, ſed inde per Apoſtolos, quaque verſum patet terrarum orbis, deferetur, hoc eſt ergo quod ait: De Sion exibit, id eſt, promulgabitur lex noua, lex gratiæ, lex viuificās, & verbum, id eſt, euangelium de Hieruſalem. Hanc legis & euangelij promulgationem impletam legimus apud Matth. Euntes ergo docete omnes Gentes. Itē apud Marcum: Ite in mūdum vniuerſum, prædicate euangelium etc.

Matth. vlt.
Marci vlt.
Lucæ vlt.

Et iudicabit gentes &c.) Quod hîc dicit, iudicabit gentes, hoc idem propheta cap. 42 alijs quidem verbis, ſenſu tamen eodem hoc modo extulit: Iudiciū gentibus ꝓferet. Sunt qui dicūt verbū, iudicare, aliā habere ſignificationē cum datiuo, aliam cū accuſatiuo: & cum accuſatiuo idem eſſe quod contra aliquem, cum datiuo verò pro aliquo ſententiam ferre ſeu pronuntiare. Quæ differentia in ſcripturis nō eſt perpetua, vt patet ex Pſal. Iudica me Deus, & diſcerne cauſam meam de gente non ſancta, vbi ſine dubio petit Dauid non contra, ſed pro ſe ferri ſententiam. Sēſus ergo eſt iſte: Chriſtus ſumet partes iudicis,

Pſal. 42.

dicis, & pro gentibus ſeret ſententiam contra calumniatorem diabolum, & eas abſoluet in ſua iuſticia. *Et arguet populos multos.*) Quomodo Chriſtus hîc in terris ambulans arguit Iudæos, Scribas & Phariſæos, qui eum in propria venientem non receperunt, ex euãgelio varijs in locis manifeſtius eſt, quã vt opus ſit probatione: Idem quoque per Apoſtolos fecit, quum aſcendiſſet in cœlum. Vnde Chriſtus promittẽs diſcipulis ſuis Spiritum ſanctum, dixit: Quum venerit ille, arguet mundum de peccato.

Et conflabunt gladios ſuos in vomeres &c.) Id eſt, arma bellica mutabunt in inſtrumenta agriculturæ. Significatur his verbis, adueniente Chriſto altiſsima & inſolita pax futura. Sẽſus eſt: Tempore Chriſti naſcituri, pro diſcordia, quæ antea in toto terrarum orbe regnabat, erit concordia & ſtudium pacis maximum, ita vt agricolę liberè & ſine metu hoſtium exerceant agriculturam. Hæc in natiuitate Chriſti impleta eſſe, nemo eſt qui ignoret. Reuoluamus inquit Hiero. veterũ hiſtorias, & inueniemus vſque ad 28, annum Augusti Cæſaris, cuius 41. ãno natꝰ eſt Chriſtus in Iudæa, in toto terrarum orbe fuiſſe diſcordiam, & ſingulas nationes contra vicinas gentes arſiſſe ſtudio præliandi, ita vt cæderent & cæderentur. Orto autem Domino Saluatore, quando ſub præſide Syrię Cyrino prima eſt in orbe terrarum ſacta deſcriptio, & euangelicæ doctrinæ pax Romani imperij præparata, tunc omnia bella ceſſauerunt, & nequaquam per oppida & vicos ad prælia, ſed ad agrorum cultus exercebantur: Hactenus Hieron. Vltra, hoc loco non perpetuitatem, ſed diuturnitatẽ ſignificat. Sic 4. Reg. Vltra non venient latrones Syriæ in terram Iſraël, id eſt, ad longum tempus non veniẽt. Sic etiam hoc loco: Nam pax illa cœpit ante tẽpora Chriſti annis duodecim, durauit tota eius vita & quadraginta annis poſt mortem eiuſdẽ. Præterea in voce (vltra) eſt hyperbole. Alij interpretantur hunc locum de pace euangelica hoc eſt, de tranquillitate mentis, quę faciliùs in animo ſentitur, quàm verbis exprimitur: ſed videtur magis loqui de corporali pace & tranquillitate, qua abſtinetur ab armis bellicis.

DOmus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dei noſtri. Proiecisti enim populum tuum domum Iacob: quia repleti ſunt vt olim, & augures habuerunt vt Philiſtijm, & pueris alienis adhæſerunt. Repleta eſt terra argento & auro, & non eſt finis theſaurorum eius. Et repleta eſt terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta eſt terra eius idolis. Opus manuum ſuarum adorauerũt, quod fecerunt digiti eorũ. Et incuruauit ſe homo, & humiliatus eſt vir. Ne ergo dimittas eis.

DOmus Iacob venite &c.*) Poſt vocationẽ gentium, & oſtenſionem Domini ſuper verticem montium, conuertitur propheta ad populũ ſuum, qui domus Iacob vocabatur, quia de familia Iacob erat oriundus, hortãs, vt qui in tenebris erroris verſabatur, lumen veritatis recipiat, quaſi dicat: Vos Iſraelitæ, poſteri tam inſignis patriarchæ Iacob, popule meus, venite ambulemus in lumine Dei noſtri, recipiamus euangelium Chriſti, & illuminemur ab eo, ad quem gentes turmatim confluunt & credunt in eum: accedamus & nos vt ſimiliter illuminemur, & credamus in eum.

Proiecisti enim populum tuum &c.) Propheta abrupit potius ſermonem quàm finiuit. Cùm enim videret impœnitens eorum cor, & in malis obduratum, per apoſtrophen conuertitur ad Dominum. Senſus autem eſt iſte: Ideo hortor eos ô Domine, vt pariter tuo mecum fruantur lumine, quia ego ſcio, quòd ꝓieceris eos, quibus tamen ꝓmiſiſti: Meſsiã ꝓieciſti inquam eos, nõ ſine cauſa, ſed peccatorum ſuorum meritis: Quæ autẽ ſint illa peccata explicat propheta, cùm adijcit: *Quia repleti ſunt*) ſcilicet peccatis idololatrię, quæ ſunt antiqua illius populi peccata, vt patet ex Moyſe quando adorabant vitulum in Oreb.

Augures habuerunt) id eſt, attenderunt augurijs contra præceptum tuum, quod dediſti Deut. 18. Quando ingreſſus fueris terrã, quam Dominus Deus dabit etc. Augures autem dicuntur, qui ex garritu auium futura prædicunt. Diuinatio autem ex garritu auiũ aliquando eſt licita, aliquando non. Licita quidem eſt & ſine peccato fieri poteſt, ſi coniectura de his duntaxat ſumatur, ad quæ cœleſtia corpora ſeſe extendere poſsint. Vt ſi ex garritu ſeu clamore auium quarundam colligam pluuiam futurã: Aues enim plerunq; citiùs aëris mutationem percipiunt quàm homines. Si verò talis diuinatio extendatur ad actus humanos, qui dependent ex libero arbitrio, ſuperſtitioſa eſt & illicita. Atque tali vtebantur Philiſtæi, ſimiliter & Iudæi, qui vſque adeò deditierant huiuſmodi ſignis, vt ea haberent pro lege ſuorum operum.

Deut. 18. b.

Augures.

Diuinatio quadam licita, quadam non.

Et pueris alienigenis adhæſerunt.) ſcilicet fornicando contra naturam, hoc modo quidam interpretãtur de peccato Zodomitico, quod quantum diſpliceat Deo, ſatis hîc innuit propheta, cùm populum adeò dilectũ propter hoc reiectum dicat. Hieronymus ſcribit quòd Græci & Romani hoc vitio maximè laborarint. Alij interpretantur hoc modo: Pueris alienigenis adhæſerunt, id eſt, cõiunxerunt ſe gentibus in cultu idolorum. Quæ interpretatio non videtur omnino abſurda, propterea quòd alienigenæ ſeu alieni

in ſcripturis ferè dicuntur, qui cum idolis fornicantur.

Et repleta eſt terra eius argento &c.) Inter reliqua vitiorum genera quibus laborabant Iudæi, ob quæ & reiecti ſunt à Deo numeratur etiam immoderata auaritia, rerumq́; cupiditas inſatiabilis, quam hoc loco ſignificare vult propheta, & potiſsimum cùm ait: Et non eſt finis theſaurorũ eius, non quòd theſauri finem non habeant, ſed quòd poſsidẽtium animos explere nequeant, iuxta illud Salomonis: Auarus non implebitur diuitijs. Item iuxta illud Poetę: Semper auarus eget. Theſaurus ergo Iudæorum finem quidem habebat, ſed animus eorũ cupiditate inflammatus terminum ignorabat. *Et repleta eſt terra eius equis &c.*) id eſt, contra Dei præceptũ comparauerunt ſibi vndique ingentem & quaſi innumerabilem equorum copiam, & quadrigarũ multitudinem. Pręceperat enim Dominus Deut. 17. dicens: Cùm cõſtitutus fuerit Rex, nõ multiplicabit ſibi equns &c. Si ergo Dominus prohibet Regi, ne multiplicet ſibi equos, quantò magis cæteris inhibitum intelligemus? Notatur autem hîc populi Iudæorum ſuperbia & diffidẽtia. Superbia quidem, quia corraſerant ſibi magnam equorum curruumque multitudinem, non ad defenſionis neceſsitatem, ſed ad vitæ ſuperbiam, oſtentarionem & voluptatem. Diſfidentia verò, qnia in equorum curruumq́; multitudine, nõ in diuino auxilio omnem ſalutis ſpem collocabant. Vnde Dauid: hi in curribus, & hi in equis: nos autem in nomine Domini noſtri inuocabimus. Non inhibuit iſta Iudęis Dominus, quia mala ſunt, ſed vt vni ſolique Deo adorando non equis ſeruirent: erant enim multùm inclinati ad idololatriam vt ex ſuperioribus patet.

Repleta eſt terra idolis &c.) Hnmo accipitur pro plebeio, vir pro potente ſeu primate ſecundum Hebræos, qui inter ſuas voces noſtris reſpondentes eo modo diſtinguũt. Senſus eſt: Tam plebeij quàm principes & ad vnum omnes proni in terra adorauerũt idola, quæ ipſi arte confinxerant, mutantes gloriam incorruptibilis Dei in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis.

Ne ergo dimittas eis &c.) Noſter interpres hæc tranſtulit quaſi eſſent verba prophetæ loquentis ad Deum, Ne ergo dimittas eis: Septuaginta verò, quaſi eſſent verba Dei dicentis, Non ergo dimittam eis. Quare cùm huius loci duplex ſit translatio, admitt it & duplicem ſenſum. Si ergo referamus da perſonam Dei, ſenſus erit iſte: Quia tanta tamque enormia mala perpetrauerunt, non parcam eis, neque dimittam eis peccata eorum. Si verò ſint verba prophetę, ſenſus erit iſte. Ne ergo Domine dimittas eis peccata, qui tanta mala commiſerunt. Non eſt hoc ita intelligendum, quaſi propheta mala imprecetur populo ſuo, cui antè tam blandè, tam amicè loquebatur, dicens: Venite aſcendamus &c. ſed ex conſideratione peccatorum concedit diuinæ iuſtitiæ vindictam. Vel dicendum, quòd more prophetico prædicit ea quæ manentibus cauſis certiſsimè ſunt euentura.

INgredere in petram, & abſcondere in foſſa homo à facie timoris Domini, & à gloria maieſtatis eius. Oculi ſublimes hominis humiliati ſunt, & incuruabitur altitudo virorum. Exaltabitur autem Dominus ſolus in die illa.

INgredere in petram &c.) Eſt iterũ apoſtrophe ad populum, quaſi dicat propheta: Ego quidem vos hortatus ſum, dicens, Domus Iacob venite &c. ſed quia noluiſtis audire, & proinde merito veſtro abiecit vos Dominus, ideo iam prædico vobis, quæ ventura ſunt mala, & hortor vos, vt ingrediamini in petras, & in ſpeluncis ac terræ foſsis abſcondamini à timore horribili Romani vel Babylonici exercitus, per quem effundet Deus furorem ſuum, exeret magnitudinem potentiæ ſuę, qua ipſe agnoſcetur magnus & verè glorioſus. In tantam venies formidinem, quòd profundiſsima antra ſectaberis, optabis tibi ſcindi petras, & dehiſcere terram, vt poſsis abſcondi. Vaſtatio autem Iudæorum à Romanis facta, dicitur timor Domini, quia erat effectus Domini valde timendus. Similiter dicitur & gloria Dei, quia erat diuinæ potentiæ & iuſtitiæ glorioſus effectus. Huius timoris meminit in Euangelio: Tũc incipient dicere mõtibus, cadite ſuper nos: & collibus, operite nos.

Oculi ſublimes hominis &c.) Præteritum pro futuro enunciat propter certitudinem prophetiæ. Notat his verbis non ſolùm plebeios, qui nomine hominis intelliguntur, ſed potẽtes, ſuperbos, qui nomine viri ſignificantur, ſecundum diſtinctionem Hebręorum, quemadmodum ſuperius diximus. Sẽſus eſt: Cùm venerint Chaldæi vel Romani hoſtes infeſtiſsimi, tunc tam potentes quàm plebeij, tã nobiles quàm ignobiles, & ad vnũ omnes, ſuperbi & elati humiliabuntur ac proſternentur, eritq́; omnium eadẽ calamitas: ſolus autem Deus tunc ſublimis, potẽs, glorioſus apparebit, cuius iram & vindictã nemo, quantumuis potens, effugere poterit. Alij non improbabiliter referunt hęc ad diẽ extremi iudicij, in quo omnis creatura diuinæ gloriæ & potentiæ humiliabitur & incuruabitur, atq; ad diuinã maieſtatem collata agnoſcet ſe nihil eſſe. Cauſam aũt, ob quã debeat humiliari & incuruari, reddit, cũ ſubdit.

QVia dies Domini exercituum ſuper omnem ſuperbũ, et excelſum, et ſuper omnẽ arrogantem, & humiliabitur, & ſuper omnes

tedros libani, ſublimes, & erectas, & ſuper omnes quercus Baſan, & ſuper omnes mõtes excelſos: & ſuper omnes colles eleuatos, et ſuper omnem turrim excelſam, & ſuper omnem murũ munitum, et ſuper omnes naues Tharſis, et ſuper omne quod viſu pulchrum eſt.

Dies Domini variè accipitur. 1. ad Cor. 5. b. 2. ad Cor. 1. c.

QVia dies Domini exercituum &c.) Dies domini in ſcriptura aliquando peculiariter ꝑ die extremi iudicij accipitur. Sic ad Corinth. Vt ſpiritus ſalu⁹ ſit in die Domini. Itẽ 2. ad Corinth. 1. Aliquando accipitur ꝑ examine ſeu ſtricto Dei iudicio. Sic primæ ad Corinth. 3. Dies enim Domini declarabit. Interdũ verò ꝑ quouis tempore, quo dominus exerit potentiã ſuam, ſiue ad pœnam malis infligendam, ſiue ad præmia bonis remunerãda. Nonnunquã etiam pro ipſa pœna ſeu Dei vindicta, quomodo hîc accipi poteſt, hoc ſenſu: Vindicta Dei veniet ſeu redũdabit ſuper omnẽ ſuperbũ, id eſt, corde elatum magnaq; de ſe ſentientẽ: & ſuper omnẽ excelſum, id eſt, in magnis & mirabilibus ſupra ſe gradientẽ: & ſuper arrogantẽ, id eſt, magna de ſe iactantem: & humiliabitur, id eſt, deprimetur.

Et ſuper omnes cedros &c.) Libanus mons eſt inter Arabes & Phœnices, altiſsimas habens cedros. Baſan verò regio eſt trans Iordanẽ Iudeæ ſita, quam duæ tribus & dimidia poſſederunt, in qua creſcũt altiſsimæ quercus. Et nominib⁹ harũ arborũ metaphoricῶs ſignificare vult magnos principes, ſuperbia, diuitijs, honorib⁹ elatos. Sẽſus eſt: Ira Dei ſiue vindicta veniet ſuper õnes principes ſuperbos & elatos. Lyra, per cedros intelligit machinamenta facta ex cedro: per quercus, machinamẽta facta ex quercu, ſed prior expoſitio veriſimilior eſt.

Libanus. Baſan.

Et ſuper omnes montes &c.) Eſt ſimilis metaphora cũ præcedẽte. Sicut enim ꝑ magnitudine varietateque virtutũ homines boni, mõtes appellãtur & colles: Ita è contrario, ꝑ magnitudine peccatorũ & diuerſitate, maximè ſuperbiæ, mali, montes appellãtur & colles. Senſus eſt fere idẽ cum præcedẽtib⁹: Vindicta Dei veniet ſuper õnes, qui in ſuperbiã erigũtur ſiue ob eruditionẽ, ſiue generis nobilitatem, vel ob quodlibet aliud quod in Deum non refertur.

Et ſuper omnem turrim excelſam &c.) Qui hæc ad Veſpaſiani Adrianiq; tempora referunt, corporaliter impleta eſſe dicũt, quãdo nulla turris, licet excelſa, nullus murus licet fortiſsimus, nõ deniq; vlla nauiũ multitudo aduerſus vim Romani exercitus potuerit præualere: ſed habitatores Iudeæ in tantã venerũt formidinẽ, vt ipſi cũ cõiugibus, liberis, argento, auro, quæ ſibi auxilio fore exiſtimabant, in abditiſsimas terræ foueas demerſi ſint, & ꝓfundiſsima antra ſectati. Metaphoricῶs autem per turrim & murum intelliguntur illi, qui in ædificijs, caſtris, alijsq; locis turriũ altitudine, murorumq; firmitate munitis confidebant, ſuper quos etiam veniet dies vltionis diuinæ. Septuaginta pro Tarſis verterunt mare. Eſt autẽ Tharſis vox neque Latina, neque Græca, ſed Hebraica, cui⁹ naturale ſignificatũ habetur Exod. 28. vbi in rationali Aaron poni iubentur quatuor ordines lapidum, quorum nomina ibi referuntur, & inter cæteros lapides, nominatur etiam, Tharſis, quam vocem noſter interpres Chryſolytum vertit, ſiue vt alij Hyacinthum. Et propter huius lapidis cæruleũ colorem, qualem & mare ſæpe habet, factũ eſt vt Tharſis pro quouis mari accipiatur apud Hebræos.

Quid propriè Tharſis.

ET incuruabitur ſublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorũ, Et eleuabitur Dominus ſolus in die illa, et idola penitus conterentur. Et introibunt in ſpeluncas petrarũ, & in voragines terræ, à facie formidinis Domini, & gloria maieſtatis eius, cùm ſurrexerit percutere terram.

Infra 31. d

ET incuruabitur. *omnis ſublimitas &c.*) Quia res maximi eſt momenti, eandem repetit propheta & inculcat ſæpius, vt firmius inhæreat animis eorum. Et diligenter attendere debent omnes ſuperbi, ambitioſi, & id genus malorum hominum, ad hanc Eſaiæ prophetiam, quia eadem Dominus facturus eſt in conſummatione ſeculi, quæ fecit in destructione Hieruſalem, quæ typum geſsit totius orbis in extremo iudicio conſumendi, adeò vt multi ſint, qui non dubitẽt hæc omnia ad ſeculi conſumationem eſſe referenda.

IN die illa proijciet homo idola argenti ſui, et ſimulachra auri ſui, quæ fecerat ſibi vt adoraret talpas et veſpertiliones. Et ingredietur ſciſſuras petrarum, & in cauernas ſaxorum à facie formidinis Domini, & à gloria maieſtatis eius, cùm ſurrexerit percutere terram, Quieſcite ergo ab homine, cuius ſpiritus in naribus eius eſt, quia excelſus reputatus eſt ipſe.

Luca. 23. e.

IN *die illa proijciet homo idola &c.*) Diem illam vocat diem terrificam obſeſsionis Hieruſalem. Idola argenti & ſimulachra auri vocat, idola & ſimulachra ex auro argentoque confecta. Et iſtud: Talpas & veſpertiliones, per appoſitionem additur, hoc ſenſu: In die illa quilibet homo idololatra abijciet idola ſua argentea & ſimulachra aurea, quæ erant talpæ & veſpertiliones. Et putant quidã, quòd populus Iudaicus huiuſmodi animaliũ imagines adorauerit: quẽ ſenſum reddit Pagni. qui hoc modo vertit: In die illa ꝓijciet homo idola argentea & aurea quæ fecerat ſibi, vt incuruaret ſe ad imagines talparũ & veſpertilionum. Id ſi verum eſt, mira eſt &

admiranda ſummopere huius populi ſtultitia. Alij aliter interpretantur, videlicet ipſe populus, non talpas aut veſpertiliones adorauerit, ſed abſolutè idola, quæ propter defectum occulorum aut luminis, huiuſmodi animantibus comparantur. Sic Hier.

Et ingredietur ſciſſuras petrarum &c.) Quẽadmodum nos, quum volumus aliquid in auditorum animis firmiter hærere, & in memoria perpetuo retineri, idem ſemel atque iterum, ter aut quater aliquando repetimus. Ita hoc loco facit propheta, qui iam tertiò eadem repetit & inculcat, ne vnquam memoria excidant, vt vel hoc modo humiliarentur ſub manu Dei omnipotentis.

Quieſcite ergo ab homine &c.) Locus iſte difficilis eſt & obſcurus. Excitat autem propheta Iudæos ad diligentiam, vt videlicet omnibus modis caueant, ne impingant in Chriſtum venturum: quia videbitur quidem in forma ſerui, homo fragilis & mortalis, vt cæteri omnes, ſed interim erit reuera Deus. Et iſtud, Quieſcite ergo &c. eſt totius huius capitis quaſi epiphonema. Senſus eſt: Quum hæc ita ſeſe habeant, quòd in nouiſsimis diebus oſtendetur mons domus Domini in vertice montium: præterea dies Domini ventura ſit, in qua vniuerſus Iudæorũ ſtatus ſubuertendus eſt: moneo vos & præcipio, vt diligenter caueatis ab homine, cuius vita tam fragilis eſt, quàm eſt vita cuiuſuis animantis, quod reſpiratione viuit: quia ſecundum diuinitatem, quæ ſub humana ſpecie latebit, ipſe excelſus, ingens & magnus reputabitur. Sumitur ergo ſpiritus pro vita, & nares pro reſpiratione, per quam vitam animãtis expreſsit. Eſt enim notatio, quæ ſpecies eſt periphraſis. Quieſcite ergo ab homine, cuius ſpiritus in naribus eius eſt. Videtur omnino nouus & inſolitus loquendi modus, ſed his verbis, vt diximus, voluit exprimere frágilitatẽm futuri Meſsiæ. Poſteriorem aũt partẽ iſtam, Quia excelſus reputatus eſt ipſe, interpretes variè reddiderunt. Quare notandum imprimis, quòd Septuag. (vt refert Hieron.) hanc partem omnino prætermiſerunt. Vnde diſcimus editionem, quę nunc in manibus eſt, non eſſe Septuaginta interpretũ, vel certè nos eam nunc non purè habere. Nã in omnib' exemplaribus tam Græcis quàm Latinis hæc pars reperitur, & cæteri omnes, præter Septuag. reddiderũt, ſed aliter quàm noſter interpres. Aquila enim qui vetus teſtamentũ ex Hebræo in Græcũ tranſtulit, hoc modo reddidit: Quieſcite ergo &c. quia in quo reputatus eſt ipſe? quaſi dicat, in nullo. S. Pagnin', qui ex Hebræo in Latinũ vertit, ſic tranſtulit: Quid enim reputationis eſt ipſe? Munſterus autẽ hoc modo, Quid enim ille reputatur? Solus Hieron. interpretatus eſt quod nos habemus. Et vox Hebręa במה bammo, ambigua eſt: interdum enim ſignificat excelſum: interdũ verò, in quo. Et Hieron. dicit Iudęos, qualis erat Aquila, intelligentes prophetiam eſſe de Chriſto, vt viderẽtur non laudarẽ Chriſtum, ſed vilipendere, vocem ambiguã in deteriorẽ partẽ vertiſſe, cùm tamen verborũ conſequentia, & rationis ordo, & ſenſus ipſe alterum ſignificatum expoſtularent, illum nimirum quem reddidit Hier. Nemo enim hoc modo quempiã laudat: Cauete ne offendatis in eum, qui omnino nihil eſt.

CAPVT III.

Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet ab Hieruſalem, & à Iuda validum & fortem, & omne robur panis, & omne robur aquæ & fortẽ, & virum bellatorem, & iudicem, & prophetam, & hariolum, & ſenem principem ſuper quinquaginta: & honorabilẽ vultu, & conſiliarium & ſapientem de architectis, & prudentem eloquij myſtici.

E*Cce enim dominator Dominus &c.*) Caput iſtud pendet omnino à præcedenti capite, & eſt cum eo quaſi continuus textus, quod facilè indicat coniunctio (enim) quæ refertur ad illam pręcedentis capitis partem: Quieſcite ergo &c. & eſt ordo talis. Quoniã noluiſtis ceſſare & cauere ab homine, cuius ſpititus in naribus eius, qui excelſus reputatus eſt, ſed econtrario occidiſtis eum iuſtum & innocentem: ideo fructum adinuentionum veſtrarum comedetis, ideo hæc quæ ſequuntur euenient vobis màla. Imprimis Dominus auferet ab Hieruſalem & Iuda omnes homines corpore validos ac robuſtos & in bello fortes, ita vt ne vnius quidem rei bellicæ peritus aut alicuius fortitudinis remanebit. Vbi nos habemus, validum & fortem, Septuaginta tranſtulerunt, validum & validam in fœminino genere. Hæc corporaliter eſſe impleta, ex hiſtorijs antiquitatis ſatis cõſtat. Si verò ſpiritualiter interpretemur, vt etiam quidam ex Iudæis interpretantur, per validum & fortem intelliguntur Apoſtoli & Apoſtolici viri, qui cũ Paulo dicere poſsũt, Omnia poſſumus in eo, qui nos confortat. Tales etiã à Iudæis ablatos vſq; in hodiernũ diem, ſatis cõſtat. Deinde auferet Dominus omne robur panis, & õne robur aquæ. Hebræi, nomine panis, omne genus cibi, & nomine aquæ omne genus potus ſignificant: & hęc corporaliter intellecta manifeſta ſunt, & tempore Titi & Veſpaſiani impleta, quando (vt refert Ioſephus) tantam ciborum paſſi ſunt inopiam, vt matres neceſsitate famis coactæ proprias proles coxerint, eaſque ſibi

Quid nomine panis & aquæ intelligũt Hebræi.

alijſque

alijſque comedendas appoſuerint. Spiritualiter autem nomine panis & aquæ, ſacra ſcriptura intelligenda venit, quo homo ſpiritualiter nutritur atque fouetur. Vnde ait Salua-
Matth. 4. a tor: Non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. Hunc ſcripturę panem abſtulit Dominus à Iudęis, & dedit Genti facienti fructus eius, quem-
Matth. 21. d admodum in euangelio prædixerat: Auferetur à vobis regnum & dabitur Genti facienti fructus eius. De hac aquæ penuria loquitur quoque Dominus apud alium prophe-
Amos. 8. d tam: Ecce (*ait*) dies viuient & mittam famem in terram, non famem panis, neque ſitim aquæ, ſed famem audiendi verbum Domini. Habent quidem Iudæi panem, ſed abſque fortitudine: habent & aquas, ſed abſque robore, hoc eſt, habent quidem veteris teſtamenti ſcripturas, & legunt, ſed non intelligunt: tenent quidem membranas, ſed Chriſtum in membranis depictum & annunciatum perdiderunt.

Fortem & virum bellatorem &c.) Quod priùs in genere dixit, fortem & validum, hîc ſpecialius enarrat & particulariter. Arioli erant, qui incantationibus quibuſdam futura prædicebant, qualis erat Balaam & reliqui ſacerdotes, de quibus 1. Reg. 6. qui conſiliũ dabant, quomodo reduceretur arca in terrã Iſraeliticam, Latini tales vocant diuinos. Per virum bellatorẽ, intelligit ſtrenuum virum & in bellicis negotijs benè exercitatum. Intelligitur hîc ſenex non ætate, ſed merito, cõſilio aut prudentia, quia nec hodie deſunt ſenes ætate apud Iudæos: Hunc ſenſum probabilem faciunt Septuaginta, qui pro ſene, presbyterum tranſtulerunt: Si tamen hæc ſpecialiter referamus ad tempora Romanorum, nihil obſtabit, quo minus etiam intelligatur ſenex ætate. Princeps ſuper quinquaginta dicebatur apud Iudæos quinquagenarius, qui quinquaginta militibus præerat. Quemadmodum enim apud Latinos centurio, qui centum: & decurio ſeu decanus qui decem præeſt: ita apud Hæbræos quinquagenarius dicebantur, qui quinquaginta hominibus præerat. Significat autem à parte totum per ſynecdochen, vt annotat Hieron. Senſus eſt: non erit in vobis qui valeat ducere bellum.

Et honorabilem vultu &c.) Pro duobus iſtis, honorabili vultu & cõſilario Septuaginta, Vnũ admirabilem conſiliariũ verterũt. Inter cætera dona, etiam hoc Dominus auferet à Iuda & Hieruſalem, vt nõ habeant vel vnum conſiliarium, ſed omnia agant ſine conſilio.

Et ſapientem de architectis &c.) pro quo Aquila ſapientiſsimum artificum tranſtulit, qui videtur de artifice artis mechanicæ perito intellexiſſe: qualis fuit Beſeleel filius Vri filij Vr de tribu Iuda, quem impleuit Deus ſpiritu ſapientiæ & diſciplinæ, vt eſſet faber perfectiſsimus in omni opere. Sed nihil prohibet, quin intelligamus de tali artifice, qualem Paulus ſe facit: vt ſapiens inquit architectus fundamẽtũ poſui &c. Iudæis enim perdentibus architectos, omnis ędificãdi gratia ad Eccleſiam tranſlata eſt.

Prudentem eloquij myſtici &c.) Hũc locum varij variè interpretantur. Symmachus autẽ eodem modo, quo noſter hîc interpres trãſtulit: Septuaginta verò prudentem auditorem: Theodotion, prudentem incantatorẽ: Aquila prudentem ſuſurratorem. Quantũ ergo ad Septu. interpretationem attinet, prudens auditor videtur ille, qui in Eccleſia de doctrina docentis diiudicare poteſt, an vera ſit & fidei conſentanea, an falſa: & dicere, an docens loquatur ex ſpiritu Dei, an ex ſpiritu diaboli. Tales auditores conſtituebantur apud Iudæos, qui inter prophetas & pſeudoprophetas diſcernerent, quales apud nos fortè dici poſſent hæreticę prauitatis inquiſitores. Reliquas translationes videtur Hieronymus habere pro eodem. Ait enim hoc modo, Prudens autem eloquij myſtici ſiue ſuſurrator: & (*vt Theodotion voluit*) incantator videtur mihi vir eſſe eruditus & exercitatus tam in lege & prophetis, quàm in euangelio & Apoſtolis, qui poſsit ſingulas animi perturbationes ſua ſanare doctrina, & ad integrũ mentis ſtatũ reducere: dum & ſcortator recipit caſtitatẽ, & ganeo frugalitatẽ, & quondã auarus dat eleemoſynam. A principio capitis huc vſque nihil aliud voluit dicere propheta, quàm quòd foret & virorum maxima raritas, & aliarũ rerũ penuria ſupramodum.

E*T dabo pueros principes eorum, & effœminati dominabuntur eis. Et corruet populus, vir ad virum, et vnuſquiſque ad proximum ſuũ, Tumultuabitur puer contra ſenem: & ignobilis contra nobilem. Apprehendet enim vir fratrem ſuum: domeſticum patris ſui, Et dicent, veſtimẽtum tibi eſt, princeps eſto noſter: ruina autem hæc ſub manu tua.*

E*T dabo pueros principes eorum &c.*) Hactenus per prophetam: iam ex ſua perſona loquitur Deus. Pueros intelligit non tam ætate, quàm ſenſu, moribus, & conuerſatione: Effœminatos verò, qui rebus Venereis dediti, fortitudinem ſtabilitatemque virilem in molliciem fœmineam habent redactam. Senſus eſt ſecundum Hieron. Sublatis his, quæ antè donaueram, eaque quaſi bona iratus abſtuleram, iam econtrario dabo mala, quaſi dicat: Non ſolùm auferam ſenes, prophetas, prudentes, principes, & ad vnum omnes potentes, ſed & in illo-

rum

rum locum conſtituam pueros, id eſt, imbecilles, laſciuos, diſſolutos & omnia puerorum more agentes, qualis fuit Roboam, qui ſenum conſilio contempto, iuuenum conſilia ſecutus eſt: non quòd puer eſſet ætate, quando accepit regnum, vtpote qui quadraginta erat annorum, ſed quia pueriliter & diſſolutè agebat.

Et corruet populus &c.) His verbis ſignificat totius populi diſſolutionem, quaſi dicat: Ex eo, quòd principes eorum erunt pueri, & effœminati dominabuntur eis, ſequetur hoc malum, quòd nec ætatis, nec dignitatis vllus ſeruabitur ordo: ſed ſine diſcrimine puer aduerſus ſenem, ignobilis aduerſus nobilem, quiſque contra proximum ſuum conſurget. Quod reuera accidit tempore Titi & Veſpaſiani, quando ciuitas propter ſeditioné diuiſa erat in tres partes, vt ait Ioſephus. Quidam enim arcem & templum, alij inferiorem, alij ſuperiorem vrbis partem tenuerunt.

Apprehendet enim &c.) Domeſticũ patris ſui vocat, qui eſt eiuſdé ſecũ familię. Veſtimé tum, per Synecdochen pro opibus & diuitijs capitur. Pro ruina, Symmachus infirmitatem tranſtulit. Senſus eſt: Singuli dicent ad ſingulos, quia opes tibi ſunt & diuitiæ, ſis nobis princeps, libera nos ab hac ruina, noſtra hæc calamitas & miſeria tuo ſuſtentetur & protegatur auxilio. In hac diuerſa principum electione, ſignificatur ſeditio, dum alius hunc, alius illum petit principem.

R*Eſpondebitque in die illa, dicens, Non ſum medicus, & in domo mea non eſt panis, neque veſtimentum, nolite conſtituere me principem populi. Ruit enim Hieruſalem, & Iudas concidit: quia lingua eorum, & adinuentiones eorum contra Dominum, vt prouocarent oculos maieſtatis eius. Agnitio vultus eorum reſpondebit eis, & peccatum ſuum quaſi Sodoma prædicauerunt, nec abſconderunt. Væ animæ eorum: quoniam reddita ſunt eis mala.*

R*Eſpondebitque in die illa &c.*) Eſt iterum ſynedoche in pane & veſtimento, & ad verbum transferri debebat, Non ſum alligator vel alligans vulnera quemadmodum reddidit Theodotion. Senſus eſt: Is, quem in principem volebant eligere, videns, ſuam imbecillitatem & impotentiam, reſpondebit, non ſunt mihi opes aut diuitiæ, quibus poſſem mederi veſtris malis, non eſt in mea poteſtate depellere hanc ruinam, miſeriam & calamitatem, proinde nolite me eligere in principem. Admonet hîc Hieron. vt non ſtatim præbeamus conſenſum multitudini, quando nos eligit vel in paſtores vel rectores vel principes, ſed quiſq; ſe humiliet ſub potenti manu Dei, qui ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam, ſed electi in principé videamus quid ferre recuſent, quid valeant humeri: populus enim & vulgus ferè ditiores eligit, & ſæpe iudicat aliquem meliorem, quàm reuera eſt.

Ruit enim Hieruſalem &c.) Verba ſunt nõ illius, quem volebant eligere principem, ſed prophetæ, dicentis, ideo neminem velle pręeſſe populo, quia Iuda & Hieruſalem penitus excidentur, & huius excidij cauſam adiũgit, dicens: (*Quia lingua*) id eſt, voces eorũ, quibus blaſphemabant, dicentes, Dæmonium habet, in Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia, tolle, tolle, crucifige &c. (*& adinuentiones*) id eſt, peccandi ſtudia ſunt contra Deum, quem & vocibus ſuis blaſphemiæ, & peccandi ſtudijs ad iracundiam prouocarunt.

Agnitio vultus eorum reſpondebit eis) Id eſt ſecundum Hieronymum ſua recipient peccata. Eſt quidem breuis hæc Hieron. expoſitio, ſed obſcura. Iſtud autem vult propheta: hoc eueniet eis, quod magnitudo ſeu enormitas peccatorum meretur, quaſi dicat: Facies eorum indicat eos eſſe ſuperbos, ira, inuidia, & odio plenos, ideo ſecundum hæc fiet eis, id eſt, præmia factis ſuis digna recipient: Secundum magnitudinem delicti, erit & plagarum modus. Similem Hebraiſmũ habemus Oſeæ 10. Vitis frondoſa Iſrael fructus adæquatus eſt ei.

Et peccatum ſuum &c.) Senſus eſt: Quemadmodum Zodomitæ cum omni libertate peccantes, nec pudorem vllum ſceleris habentes, dixerunt ad Loth: Educ viros foras, vt cognoſcamus eos: Sic & iſti publicè, proclamantes prædicauerunt peccatum ſuum, ſine verecundia dicentes: Dæmonium habet: Tolle, tolle, crucifige eum: Reus eſt mortis &c.

Væ animæ eorum &c.) Futurum tanquam præteritum enunciat propter certitudinem prophetiæ, quod Eſaiæ admodum frequens eſt & familiare. Senſus eſt: Aeterna damnatio manet eos, & hoc propter ſcelera eorum.

D*Icite iuſto quoniam bene: quoniam fructũ adinuentionum ſuarum comedet. Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. Populum meum exactores ſui ſpoliauerunt, et mulieres dominatæ ſunt eis, Popule meus qui te* Luce. 22. f.
beatum dicunt, ipſi te decipiunt, & viam greſſuum tuorum diſſipant.

D*Icite iuſto quoniam bene etc.*) Alloquitur propheta lecturos hanc prophetiam. Hieron. in commentario & in textu legit pluraliter, comedent: ſimiliter legunt exemplaria Hebraica, & refertur ad illos,

de qui-

de quibus antè ſermo fuit, hoc ſenſu: Vos, qui lectnri eſtis hanc de Iudæorum perditione prophetiã, dicite iuſto ſcilicet Chriſto, id eſt, laudate Chriſtũ, quia bene, iuſtè & nõ crudeliter fecit, euertẽdo Hieruſalem & rẽgnũ Iudę. Si verò ſequamur noſtrã trãſlationem legendo in ſingulari numero, comedet, tunc erit conſolatio iuſtorum, hoc ſenſu: Dicite iuſto, id eſt, cuiuis homini pio & virtute prædito quòd ſecum benè agetur, quoniam perenntibus iniuſtis ipſe laborum ſuorum fructus bonos recipiet. Comedere pro recipere frequẽs eſt in ſcripturis. Et vocabulum (adinuentiones) aliquando accipitur in bonam partem, vt hoc loco: Aliquãdo in malam, vt ſuperiùs cùm ait, Et adinuẽtiones eorum contra Deum etc. Quẽadmodum enim mali ſtudent prauis adinuentionibꝰ, & toti in hoc ſunt, vt peccata perpetrẽt: Ita boni pijs ſtudent adinuentionibus, & toti in hoc ſunt occupati, vt faciant bona, & Deo placeant.

Duplex adinuentionum acceptio.

Væ impio in malum &c.) Eſt ferè eadem ſententia cum illa: Agnitio vultus eorum reſpõdebit eis. Item cum illa: Væ animæ eorum, quoniam reddita ſunt illis mala: & quod ibi in præterito, hìc in futuro enunciat. Vbicunque ponitur particula illa (væ) in ſcriptura, accipitur ferè pro æterna damnatione. Senſus eſt: Aeterna dãnatio manet õnes impios.

Et populũ meũ exactores etc.) Hactenꝰ cauſam futuri excidij ſignificauit propheta peccatũ reiecti Chriſti: Nũc etiam alia adijcit quæ ſimul etiam cauſa fuerunt. Verba Dei ſunt ad Scribas & Phariſęos, quos ideo nõ doctores, ſed exactores vocat, quia traditionibus ſuis quodammodo extorquebant bona populi. Hic locus multo dilucidior erit & clarior, ſi cõferatur cũ illo, qui eſt apud Mattheũ: Quare vos tranſgredimini etc. Idẽ enim hìc exprobratur Iudæis, quod ibi. Vide Theophilactum ſuper illum locum Matth. qui eum optimè explicat, inter cætera dicẽs: Phariſæi perſuadebant pueris, ne quid darent parentibꝰ, ſed offerrẽt in theſaurum templi: docebãtq; ipſos, vt dicerent, donũ Dei eſt, id eſt, oblatum Deo, ô pater, id quod per me vſui eſſe tibi cupis. Et ſic parentes relinquebantur & contemnebantur, nec in ſenectute alebantur.

Mulieres dominatæ ſunt eis) Quos antè effœminatos, hìc deſpectiuè mulieres vocat, & notat turpem libidinoſamque Scribarum & Phariſæorum conuerſationem. Senſus eſt: ideo omnibus modis ſtudent à populo corradere pecuniam, vt melius libidinem ſuam exercere poſſint, & voluptates, rebuſq; Venerijs liberiùs incũbere. Nihil prohibet etiã mulieres propriè accipi, hoc ſenſu: Tam molles facti ſunt Scribæ & Phariſæi, vt mulieres, hoc eſt, vxores eis dominatæ ſint.

Popule meus &c.) Videtur Deus humano affectu loqui ad ſimplicem plebem, & quaſi compati eis. Senſus eſt: O popule meus, Scribæ & Phariſæi, propter munera à vobis in tẽplo oblata, cæremoniaſq; præſtitas, prædicant vos beatos atq; felices: ſed (ſed prô dolor) ipſi vos fallunt & à via veritatis ſeducũt. Per viam greſsuum, vitæ rationem intelligit, quam huiuſmodi homines diſsipant. Non enim munera, non cæremoniæ, non templum, hominẽ faciunt beatum: ſed charitas ex corde puro procedens, & fides per dilectionem operans.

STat ad iudicandum Dominus, & ſtat ad iudicandos populos: Dominus ad iudicium veniet cum ſenibus populi ſui & principibus eius. Vos enim depaſti eſtis vineam meam, & rapina pauperis in domo veſtra. Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis, Dicit Dominus exercituum?

STat ad iudicandum Dominus &c.) Sunt iterum verba prophetæ commemorantis iudicium Dei aduerſus exactores populi, & vt eos magis terreat, dicit eum ſtare & quaſi paratum eſſe ad iudicandum. Hieronymus in Commentar. illud (cum) quando dicitur, Cũ ſenibus populi etc. exponit contra. Vox Hebræa ambigua eſt ad vtrunque. Secundum Hieronymum ergo ſenſus eſt iſte: Veniet Dominus ad iudicandum contra ſenes & principes Iudæorum, qui oppreſſeruut populum ſuum, atque hoc eſt, quod ſequitur.

Vos enim depaſti eſtis &c.) Secundũ alteram interpretationem ſenſus eſt iſte: Deus cum ſenibus, id eſt, patriarchis & prophetis, & principibus, id eſt Apoſtolis veniet ad iudicandum populos.

Vos depaſti eſtis &c.) Seruat (inquit Hieronymus) conſuetudinem prophetarum, vt mutet repentè perſonas: Suprà enim *ipſe* Dominus dixerat: Popule meus, qui beatum te dicunt, ipſi te decipiunt: & poſtea propheta ſubiecerat, Stat ad *i*udicandum Dominus, Dominus ad iudicium veniet. Igitur poſt prophetam ipſe Dominus, qui ad *i*udicium venerat cum ſenibus populi ſui, & principibus eius, loquitur ad eos, & corripit delinquentes. Quid autem intelligatur per vineam, aperit propheta 5. cap. vbi ait: Vinea Domini exercituum, domus Iſraël eſt. Sẽſus itaq; eſt: Vos Scribæ & Phariſæi depaſti eſtis plebẽ meã ſpoliando eã bonis ſuis, & deponendo ea apud vos quæſtus gratia. *Quare atteritis?*) id eſt, paulatim conſumitis populum meum, & facies pauperum cõmolitis, id eſt, macie & fame attenuatis, vt habet Amos. Poſteriorẽ illã partẽ; Dicit Dominꝰ exercituũ

neque

neque Hiero. legit in textu, neque Haymo: poſtrema tamen editio Pariſiẽſis & alia quędam exemplaria conſtanter legunt. Hæc quoque locum habent non ſolùm in noſtros Reges & Principes ſeculares, ſi malè & iniuſtè exigũt aliquid à ſimplici plebecula, ſed etiam in eccleſiaſticos Prælatos, Epiſcopos & alios, qui aliquando malè torquent excõmunicationes in miſeros homines ob debitum paruum aut aliam cauſam alioqui leniſsimam, præterea qui Eccleſiæ bona malè & inutiliter conſumunt in alendis equis aut concubinis.

ET dicit Dominus Deus, Pro eo quòd eleuatæ ſunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, & ambulabant pedibus ſuis, & compoſito gradu incedebant, decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinẽ earũ nudabit.

ET dicit Dominus: pro eo &c.) Superiùs etiam populum quàm principes populi corripuit propheta & Dominus: nunc ad mulieres conuertitur ſermo propheticus, ne ſe putent liberas, & ab õni crimine alienas, ob quarum luxuriam & voluptatẽ depaſti ſunt principes vineam Domini. Per filias Sion, quidam intelligunt minores Iudeæ vrbes, quæ erant ſub poteſtate & ditione Hieruſalem. Et phraſis hæc frequens eſt in ſcriptura, & maximè in libro Ioſue, vbi per ſingulas tribus ponuntur nomina ciuitatum, & poſtea deſcribuntur villæ & caſtella, quæ filiæ illarum ciuitatum appellantur. Et quando hoc modo interpretamur hunc locũ, oportet vt per metonymiam accipiamus ciuitatem Sion pro populo habitante in ea. Alij ſimpliciter intelligunt filias & mulieres ciuitatis Hieruſalẽ. Et eſt hoc loco notatio, qua ſignificatur libido, ſuperbia, procacitas, quæ vitia ſunt in mulieribus, & maximè dominãtur in puellis. Locus iſte alioqui facilis eſt & cuiuis obuius.

Decaluabit Dominus &c.) Id eſt, propter hanc mulierum & puellarum libidinem, ſuperbiam & procacitatem afficiet eas Dominus maxima ignominia: præcipuum enim ornamentum, quod eis natura dedit, ipſum videlicet capillitium, in quo ſibi ferè placẽt mulieres, auferet, quo ſublato, ſuccedet caluitium, quod quàm magna ſit ignominiæ nota, facilè patet ex antiquis, qui captiuis ſuis caluitiũm inducere conſueuerunt ignominiæ cauſa, & in ſignum ſubiectionis plenique dominij in ipſos.

IN die illa auferet Dominus ornamentum calciamentorum: & lunulas & torques, & monilia & armillas, et mitras, & diſcriminalia, & periſchelides, & murenulas, & olfactoriola, & inaures, & annulos, & gemmas in fronte pendẽtes, & mutatoria, & palliola, & linteamina, & acus, & ſpecula, & ſyndones, & vittas, & theriſtra.

IN die illa auferet Dominus &c.) Eſt ſynecdoche: per hæc enim quæ enumerat propheta, ſignificare vult omne genus ornamẽtorum ſeu mundi muliebris. Per diem illam captiuitatem Romanam intelligit. Lunulæ, ornamenta erãt mulierum, quæ habebant figuram lunæ, quibus partes veſtium inter ſe connectebãtur. Torques vel torquis, cùm eius vſus & apud nos frequens eſt, quid ſit, omnibus notum eſt. Monile ornamentum gutturis eſt, quod ſolet ex collo virginum dependere, ex eo dictum, quòd virtutis admoneat. Solet enim olim ob egregium aliquod factum dari. Armillæ ſunt in circulorum modum confectæ, quas ab imperatoribus donatas viri militares in brachijs geſtare ſolebant, hinc & brachialia à Priſciano vocantur: Dicuntur autem armillæ ab armis quia antiqui humeros cum brachijs, armos vocabant. Mitra vox eſt barbara, ornamentũ ſignificans in modum coronæ factum. Diſcriminalia, inſtrumenta ſunt, quibus virgines ſegregabant crines, in fronte pendentes. Periſchelides, ſunt ornamenta aut potiùs inſtrumenta, quibus mulierum greſſus cõponi ſolent, à περὶ & σκέλος, quod ſignificat crus, tibiam. Murenulæ, ſunt ornamenta colli flexuoſa inſtar murenarum, ſeu catenæ ex auro confectæ à murena piſce ſic dicta, qui longitudine anguillæ nõ adeò diſsimilis eſt. Vide Hieron. ad Marcellam. Per olfactoriola, metaphoricè intelligit pixedulas: ſeu odorum faſciculos, in quibus ponebãt muſcum & alia aromatum genera. Inaures, ſunt circuli aurei vel argentei, qui ex auribus perforatis dependent. Per mutatoria, Thomas diuerſa veſtimentorum genera intelligit, qualia videmus in aulicis, qui quotidie & aliquoties bis in die aliam & aliam induunt veſtem. Hiero. tamen dicit veſtium muliebrium certi generis eſſe ornamenta, quibus humeri & pectora teguntur. Pro linteaminibus Sept. tranſtulerunt, perſpicua Laconica, volentes ſignificare tenuiſsimas veſtes, quibus olim vtebantur Lacedæmonij. Acus, inſtrumenta ſunt, quibus ornamẽtorũ crinium compago retinetur, ne laxiùs huc atque illuc diffluant capilli. Theriſtrum, eſt genus pallij muliebris ex optimo genere lini contextum, adeò tenue atque ſubtile, vt ſi quis inde tunicam habeat indutam, maculam corporis nequeat abſcondere: Solent autem mulieres potiſſimum Arabicæ hac veſte vti in æſtate, vnde & nomen ſortita eſt θέρος: theros enim idem eſt quod æſtas.

Lunulæ. Monile. Armillæ. Mitra. Diſcriminalia. Periſchelides. Murenulæ. Quid per olfactoriola intelligatur. Inaures. Mutatoria. Linteamina. Acus. Theriſtrum.

ET erit pro ſuaui odore fætor, et pro zona funiculus, et pro criſpãti crine caluitiũ: et pro faſcia

faſcia pectorali cilicium. Pulcherrimi quoq; viri tui gladio cadent, & fortes tui in prælio. Et mœrebunt, atq; lugebunt portæ eius, & deſolata in terra ſedebit.

E*T erit pro ſuaui odore &c.*) Id eſt, pro muſco & alijs aromatum generibus benè olentibus, erit maximus & intolerabilis fœtor, quo in captiuitate ex miſeria affligētur: & pro zona, id eſt, cingulo aureo erit funiculus, quo ducentur captiuæ ad exteras nationes. Per faſciam intelligit, qua conſtringuntur mamillæ, ne turpitudinem ingerant ſua magnitudine: pro pulcherrimis quoq; crinibus, quibus ſuperbire ſolent, erit caluicium.

Faſcia.

Et mœrebunt atq; lugebūt &c.) Olim apud Iudæos portæ, erant loca adeò celebria, vt in ijs iudicia publica exercerentur. Poteſt hîc eſſe duplex figura, & proinde duplex ſenſus. Imprimis metonymia, vt per portas & ciuitatē intelligamus inhabitatores earum, hoc ſenſu: Non ſolùm illi, qui in portis morabantur lugebunt atque mœrebunt, ſed & totius vrbis habitatores triſtes erunt, atque deſolati in terris ſedebūt. Deinde metaphora aut ſi mauis metalepſis, vt portę & ciuitas, res alioqui inanimatæ, iam penitus deſtructæ atq; euerſæ, ob id dicantur lugere atque mœrere, quia adſpicientibus luctum quendam atq; mœrorem ingerunt. Sic pratum dicimus ridere ex eo, quòd inambulantib9 lætitiam quandam adſerat, & quodammodo riſum excitet. Senſus igitur eſt: Portæ ciuitatis Hieruſalem iam euerſę, ipſaq; ciuitas penitus deſtructa, & ah habitatoribus ſuis deſolata quaſi lugebit, & adſpicientibus triſtitiam quandam atque mœrorem ingeret. Ex hoc igitur loco diſcendū eſt, quantum diſpliceat Domino Deo veſtimentorum luxus & pompa ſeculi, qui populum tam dilectum ob huiuſmodi cauſam damnauit. Si diſplicuerunt hæc Domino in tali populo, quanto magis in Chriſtianis diſplicent, qui ſemel in baptiſmate abiurarunt huius ſeculi pompas? Quo teſtimonio vtendum eſt contra mulieres noſtri ſeculi, quæ ſunt in eccleſia. Notandum etiam circa eundem locum, quòd cùm potuiſſet dicere propheta: In die illa auferet Dominus omne genus mundi muliebris, maluit tamē multis verbis id inculcare, quò populum efficaciùs moneret, qui nihil ſibi dici putat, niſi dicatur ei in particulari. Id enim officium debet eſſe concionatoris, vt in particulari populum moneat, alioqui in genere dictū, ſibi dictum eſſe non intelligit.

CAPVT IIII.

E*T apprehendent ſeptem mulieres virum vnum in die illa, dicentes: Panem noſtrum comedemus, & veſtimentis noſtris operiemur, tantummodo inuocetur nomen tuum ſuper nos, aufer opprobrium noſtrum.*

A*Pprehendit ſeptem mulieres &c.*) Præcedens caput omnino triſtia, iſtud verò læta continet, niſi quòd in initio quædam triſtia ſunt, quæ adhuc ad ſuperi9 caput pertinent. Septenarius numerus Hebræis multum familiaris eſt propter Sabbatum, ſicut & denarius propter Decalogum: vnde illis frequenter abutuntur, ſeptenarium aut denarium numerum certum pro incerto ponentes, vt hoc loco. Et D. Hieronymus dicit dictionem Hebræam hoc loco poſitam, ambiguam eſſe, & nunc ſeptem, nunc plura ſignificare. Senſus eſt: In excidio Hieruſalē tanta erit virorum cædes, vt præ paucitate virorum ſeptem mulieres aut etiam plures vix vnum maritum acquirere poſſent. In quo ſignificatur fore maxima virorum clades, ita vt multæ mulieres cupientes nubere in marito, vix poſſint voto potiri propter virorū raritatem.

Dicentes panem noſtrum &c.) Nomine panis, quemadmodum ſuperius diximus, Hebræi intelligunt omnem cibum. Similiter & veſtimentum generaliter accipitur pro quolibet corporis indumento. In pronomine (noſtrum) emphaſis eſt, hoc ſenſu: Omnia labore & induſtria noſtra comparata, qualiacunq; illa fuerint, ſiue cibus, ſiue potus, aut veſtimentum, aut quælibet alia, erunt tibi nobiſcum communia.

Quid nomine panis ſignificetur.
Quid nomine veſtimenti.

Tantummodo inuocetur &c.) Eſt Hebraica phraſis, latinè hoc modo dixiſſet: Tantummodo dicaris maritus noſter, & nos tuæ vocemur vxores. Phraſis hæc valde frequens eſt in ſcriptura. Hac vtitur Iacob Geneſ. 48. dicens: Inuocetur nomen meum ſuper eos, id eſt, Manaſſes & Ephraim dicantur filij Iacob. Hac vtitur & Hieremias dicens: Tu autem in nobis es Domine, & nomen tuum inuocatum eſt ſuper nos, id eſt, tu dictus es noſter Deus, & nos populi tui. Item Eccle. 36. Miſerere plebi tuæ, ſuper quam inuocatum eſt nomen tuum. Senſus ergo eſt: Non cupimus vt compares nobis victū aut amictum, ipſe nobis & tibi comparabimus: ſed hoc vnum tantùm à te petimus vt dicaris noſter maritus, & nos vocemur vxores tuæ, vt auferatur opprobrium ſterilitatis & maledictio legis à nobis. Probroſum enim erat olim in Iſrael, & maledictioni erat obnoxia mulier, quæ non faciebat ſemen ſuper terram. Ini-

Quid ſit inuocari nomē ſuper aliquē.
Gene. 48. c
Hiere. 14. b
Exod 23. f
Deut. 7. c

tium huius capitis hucuſque referri debet cum ſuperiori capite ad tempus Romanæ captiuitatis. Quare mirum eſt Haymonem hæc referre ad tempus captiuitatis Babylonicæ: Illa verò, Pulcherrimi quoque viri tui &c. in fine præcedentis capitis, ad tempus captiuitatis Romanæ, cùm hæc ex illis inferantur, & vtraq; ad idem tempus pertinẽt. Quæ iam ſequuntur, valde læta ſunt & iucunda.

IN die illa erit germen Domini in magnificentia, & gloria, & fructus terræ ſublimis, & exultatio his qui ſaluati fuerint de Iſrael. Et erit, omnis qui relictus fuerit in Sion & reſiduus in Hieruſalem, ſanctus vocabitur: omnis qui ſcriptus eſt in vita, in Hieruſalem. Si abluerit Dominus ſordes filiarum Sion, & ſanguinẽ Hieruſalem lauerit de medio eius, in ſpiritu iudicij, & ſpiritu ardoris.

Germen. IN *die illa &c.*) Germen aliquando accipitur pro Chriſto, qui eſt germẽ Dei patris: Aliquando pro eccleſia, quæ eſt germen ipſius Chriſti, quomodo videtur hîc accipi hoc ſenſu: Eo tempore quando ſeptem mulieres apprehendent virum vnum, tunc germen Domini, id eſt, Eccleſia erit in magnificentia & gloria, quia magni ſecundum ſeculum & glorioſi paſsim ſeſe iungẽt Eccleſiæ, & conſpirabunt in vnitatem fidei cum Eccleſia Dei. *Et fructus terræ ſublimis &c.*) Secundũ quoſdã periphraſis eſt Chriſti. Sunt duo loca ſimilia, vbi terræ fructus pro Chriſto ponitur. Alter eſt apud Eſaiã: Aperiatur terra & germinet Saluatorẽ. Alter eſt in pſal. Terra dabit fructum ſuũ. Senſus eſt: Terræ fructus, id eſt, Chriſtus virginis Mariæ filius in terra natus, ſublimis erit in cordibus omnium credentium, quia illi magnificè de illo ſentiẽt. *Et exultatio his qui &c.*) id eſt, magnum gaudium erit his, qui Chriſtũ in propria venientem receperunt. Iſtud eſt vnum ex præcipuis, quæ pollicetur Dominus in nouo Teſtamento, videlicet nouum gaudium conſcientiæ, quod ſentiri quidem poteſt, exprimi autem nequaquam, licet id conetur Eſaias cùm ait: Lætabuntur coram te, ſicut qui lætantur in meſſe: ſicut exultant victores capta præda, quando diuidunt ſpolia. Et nihil maius poteſt homini contingere quàm iſtud gaudium, quod in eo conſiſtit, vt atteſtetur eis Spiritus ſanctus eos eſſe electos, & inſcriptos in libro vitæ.

Infrà capite 45 b

Pſal. 66. a.

Eſa. 9. a.

Et erit: Omnis qui relictus fuerit &c.) Quod hîc ait propheta: Omnis qui relictus fuerit, hoc primo capite dixit: Niſi Dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen &c. Paulus hoc modo extulit: Reliquiæ ſaluæ fient. Veteres hæc interpretantur, quaſi propheta reſpexerit non ſolùm ad ſtatum præſentis Eccleſiæ, ſed etiam futuræ. Et prophetę habent hoc pro more vt frequenter miſceãt ea quæ in hac Eccleſia fiunt cum ijs quę fient in futura. Vt cap. 60. huius prophetiæ: Pro eo quòd fuiſti derelicta, ponam te &c. vbi apertè coniungit ea, quæ hîc cõtingunt, cum ijs quæ in futuro ſeculo contingent. Nomen (ſanctus) ſcriptura his tribuit, quorum remiſſa ſunt peccata, licet aliquid adhuc vitij habeant. Sic ſumitur in epiſtola ad Rom. 1. & alibi ſæpius. Senſus eſt: omnis qui non fuerit publico infidelitatis malo inuolut⁹, vocabitur ſanct⁹, id eſt, Chriſtianus & fideliũ numero adſcript⁹, atq; hoc eſt quod ſequitur.

Quibus tribuatur nomẽ ſanctus.

Rom. 1. a.

1. Cor. 1. a.

2. Cor. 1. a.

Et omnis qui ſcriptus &c.) Id eſt, omnis qui præordinatus eſt ad vitam æternam. Scribi in vita, Hebraico more dixit, pro prædeſtinari. Non enim habetur materialis liber in cælo in quo electorum nomina ſcribuntur, ſed liber ille eſt præſcientia Dei.

Si abluerit Dominus &c.) Iſta coherent ad huc cum præcedentib⁹, hoc modo: Sanctus inquã vocabitur omnis qui relictus fuerit in Sion & Hieruſalem, ſi tamen antè abluerit Dominus ſordes filiarum Sion &c. Significatur hoc loco baptiſmus, qui fit igne Spiritus ſancti & elemento aquæ. Spiritus ſanctus autẽ vocatur ſpiritus iudicij, id eſt, diſcretionis, quia fidelẽ ab infideli diſcernens, per fidem tribuit remiſsionẽ peccatorum: Ardoris verò, quia hominẽ à peccato purgatum, boni zeli igne accendit. Per ſanguinẽ, quidã intelligunt ſanguinem prophetarũ, per ipſos & patres eorum effuſum: Alij verò ſanguinem Chriſti, de quo dicitur: Sanguis eius ſuper nos &c. Nos autem generaliter accipiemus, per ſordes leuiora, per ſanguinem grauiora & craſsiora peccata intelligentes. Quod aũt ſcriptura nomine ſanguinis craſſiora peccata aliquãdo intelligit, primo cap. oſtendimus, circa illum locũ: Manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. Senſus eſt: Omnis qui relict⁹ fuerit in Sion & Hieruſalem, ſanct⁹ vocabitur, id eſt, Chriſtianus: & proinde fidelium & ſanctorum numero adſcribetur, ſi tamen prius baptizatus fuerit, & per lauacrũ regenerationis à peccatis repurgat⁹.

Quare Spiritus ſanctus vocetur ſpiritus iudicij & ardoris.

ET creabit Dominus ſuper omnem locũ montis Sion, & vbi inuocatus eſt, nubem per diem, & fumum, & ſplendorem ignis flammantis in nocte: ſuper omnem enim gloriã protectio, & tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æſtu, & in ſecuritatem, & abſconſionem à turbine, & à pluuia.

ET *creabit Dominus &c.*) Alludit propheta ad illum locum qui eſt Exod. 14. ac ſi dicat: Reddetur populo felicitas priſtina, quam aliquando de Aegypto exeuntes habuêre, præcedente eos Domino per diem in columna nubis, & per noctem in columna

ignis,

ignis, vt nec in proſperis efferantur, nec in aduerſis deijciantur. Significatur itaq; per fumum, nubem, & ſplendorē, ſingulare Dei auxilium: per diem verò res proſperæ, & per noctem res aduerſæ: Per montem Sion Eccleſia; quia is ſemper typum geſsit Eccleſiæ. Hiero. per ſumum intelligit gloriam, & vt ſuã ſententiam faciat probabiliorem, adducit locū qui eſt cap. 6. huius prophetiæ: Domus repleta eſt fumo, id eſt, gloria. Alij per fumum intelligunt lachrymoſam compunctionem. Hi ad actum fumi reſpiciunt, qui cùm vehemens eſt, lachrymas ex oculis elicit. Verùm ſi reſpiciamus ſcripturam Exo. ad quam videtur alludere propheta, germanior erit expoſitio, ſi per fumum intelligamus peculiare Dei auxilium, quo protegit ſuos aduerſus hoſtiū poteſtates ne accedant & noceant. Senſus eſt: Magna quidem olim Deus præſtitit veteri populo, ſed multo maiora præſtabit Eccleſię ſuæ ex omni natione congregandæ, omni cura eam fouebit, peculiari auxilio defendet, omni diligētia in via veritatis diriget, & in eminētiori ſalutis gradu collocabit.

Super omnem enim gloriã protectio &c.) Rupertus hoc modo: Verè enim qui guſtauit contemplando beatitudinem futuri ſeculi, ſuper omnem computat gloriam mundi, vacare & in ſecreto abſcondi ab æſtu atq; à turbine & pluuia huius ſeculi. Alius: Nihil erit ita glorioſum quàm quòd Chriſtiani ita protegātur à Chriſto Saluatore ſuo. Sic ferè exponunt Commentaria, ſed germana huius loci ſententia videtur mihi hæc eſſe: Super omnem enim gloriam, id eſt, glorioſum & verè in Chriſtum credentem, perfectoq; corde ei adhærentem atq; ipſum ex animo inuocantem erit protectio Dei. Secundū hanc expoſitionē hæc pars eſt quodammodo explicatio præcedentis particulæ: Super omnem locū montis &c. *Et tabernaculum &c.*) Id eſt, ſuper omnem verè glorioſum erit peculiáre Dei auxilium, quo velut vmbraculo per diem proſperitatis ab æſtu malæ cupiditatis aut concupiſcentiæ protegetur: & ſub quo tanquam ſub tecto tutus latebit à turbine & pluuia huius ſeculi, id eſt, ab omnibus aduerſis. Eſt breue caput, ſed inſigne, & iucundum lectu omni Chriſtiano.

CAPVT V.

CAntabo dilecto meo canticū patruelis mei vineæ ſuæ. Vinea facta eſt dilecto meo in cornu filio olei. Et ſepiuit eam, & lapides elegit ex ea, & plātauit vineam electā, Et ædificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea. Et expectauit vt faceret vuas, & fecit labruſcas.

CAntabo dilecto meo &c.) Pergit propheta arguere populi Iudæi ingratitudinem, & vt efficacius inhæreāt animis eorum, quæ dicturus eſt, carmine vtitur. Quod nos ſimpliciter dicimus, Cantabo, Hebræi addunt נא na particulam, quæ interdum obſecrantis, interdū lubentis eſt particula: vnde hoc loco, cantabo, idem eſt quod, lubet canere. Dilectus in veteri Teſtamēto, epitheton eſt Salomonis. ſi verò nouum Teſtamentum legamus, inueniemus Chriſtū dici dilectum, vt Matth. 3. Lucæ 20. ad Eph. 1. & alibi ſæpius. In voce (patruelis) catachreſis eſt. Non enim accipitur propriè pro cognatione, quæ eſt inter filios duorum fratrum, ſed ſimpliciter pro cognatione. Senſus eſt: Lubet canere dilecto meo carmen Chriſti, qui eſt patruelis meus, id eſt, cognatus, propter eandē naturam, quam ex mea gente aſſumpturus eſt. *Vineæ ſuæ*) Datiuus eſt, vt patet ex Hebræo, vbi præponitur litera ל lamed, quę nota eſt, ſiue articulus datiui, ac ſi diceret: Lubet canere carmen in gratiam Chriſti, quod ipſemet vbi in carnem venerit, quā ex gente mea aſſumpturus eſt, cantabit vineæ ſuæ, id eſt, populo Iudaico. Iſtud carmen cecinit Chriſtus vineæ ſuæ Matth. 21. dicens: Homo erat paterfamilias, qui plantauit vineā, & ſepem circundedit ei &c.

Salomō in veteri teſtamēto dicitur dilectus, Chriſtus verò in nouo teſt.

Matth. 3. d & 17. a
Luc. 20. b
Ephe. 1. b
Matth. 21. d

Vinea facta eſt dilecto meo &c.) Per dilectū, quemadmodum diximus, ſignificatur Chriſtus. In voce (cornu) Hebraiſmus eſt, latinè dixiſſet in loco firmo, ſeu terra firmiſsima. Hebræi enim vtuntur voce cornu, ad ſignificandū cuiuſuis reī robur, & quod in quauis re præcipuum eſt fundamentum. Sic capitur 1. Regum 2. Exultauit cor meum in Domino, & exaltatū eſt cornu in Deo meo. Item Lucæ 1. in cantico Zachariæ: Et erexit cornu ſalutis nobis, id eſt, magnam ſalutem. Item 2. Regum 22. Dominus cornu ſalutis meæ. Similis tropus eſt apud Latinos in nomine (robur) quod licet propriè arborem ſignificet, accipitur tamen frequentiſsimè pro fortitudine, & quauis re firma. *In filio olei*) Eſt iterum Hebraiſmus. Ponitur enim filius olei pro ipſa oliua. Sic filius iniquitatis, id eſt, filius iniquus: Item filius ſuperbię, id eſt filius ſuperbus. Similis phraſis eſt Zachariæ 4. vbi dicitur: Iſti ſunt duo filij olei, id eſt, duæ oliuæ. Vnde manifeſtius hāc partem Symmachus tranſtulit, dicens: In medio oliuarum. Nomine autem olei ſiue oliuæ, Scriptura frequēter ſignificat omnium rerum abundantiam & vbertatem. Senſus eſt: Vinea plantata eſt Chriſto dilecto meo in loco firmo, in terra multū pingui & ferti-

Talis tranſlatio eſt in voce cornu apud Hebræos, qualis in nomine robur apud Latinos.

1. Reg. 2. a
Luc. 1. g.
2. Reg. 22. a

Quid nomine olei intelligatur in ſcriptura.

li: ſic interpretati ſunt Septuag. ſenſum non, verba reddentes. Et intelligit Hieronymus de terra Iudaica, qua nihil pinguius. Vocatur enim in ſcripturis terra lacte & melle fluens. Quid autem per vineam intelligat propheta, ipſe poſtea declarat, dicens: Vinea autem Domini exercituum, domus Iſrael eſt, hoc eſt, populus Iudæorum.

Exod.3.c & ſ. & 13.a &c. Leui.20.b Num.20.d Deut.6.a

Et ſepiuit eam &c.) Hac rerum vniuerſitate ſignificatur ſumma diligētia & ſtudium, quo Dominus vſus eſt in excolenda vinea ſua. Eſt itaq; hoc loco perpetua quædam allegoria: & ſicut in alijs allegorijs ſiue parabolis, per ſe ſingulæ partes non habent certam ſignificationem, ita nec hic neceſſe eſt vt habeant. In parabolis enim, vt docet Turnout, conſideranda eſt intentio referentis eam, qua habita, reliqua non ita conſideranda ſunt. Quidam tamen hæc ſigillatim interpretantur, vt ſenſus ſit: Sepiuit eam, videlicet lege & mandatis, vel cuſtodia, ſeu auxilio angelorum: & lapides elegit ex ea, id eſt, idola & ſuperſtitioſas opiniões, quales Gentes & Philoſophi de Deo habebant, abſtulit, & omnia quæ Dei cultum impedire poſſunt, amouit. *Et plantauit vineam electam.*) Pro electa Hieronymus & in Commentarijs & in textu legit, Soreck. Eſt autem Soreck nomen propriæ non appellatiuæ qualitatis, ſignificans genus vitis optimæ & ſelectiſſimæ, cuius vuę acinis carent. Rabbi Salomon (vt refert Pagninus) ſcribit in Commentarijs, quòd Soreck eſt palmes ſiue ramus vitis optimæ, vnde & hoc modo vertit: Et plantauit eam plantis vitis optimæ. Iudæorum ſiquidem primi parentes fuêre viri ſanctiſſimi, Abraham, Iſaac, Iacob, Moyſes. Per turrem, Hieronymus & alij intelligunt templū Salomonis in medio ciuitatis exſtructum: per torcular, ipſum altare. Sicut enim ad torcular omnes vuæ conferuntur & peſſundantur, vt ex eis vinū exprimatur: ita altare omnis populi fructus ſuſcipit, & immolatas hoſtias deuorat. Verùm an hæc ita ſigillatim ſignificare voluerit propheta, incertum eſt: ſummum verò culturæ ſtudium, hac rerum vniuerſitate ſignificare voluiſſe, certiſſimū eſt.

Turnout lib. de eccl. dog. folio 309.

Et expectaui vt faceret vuas &c.) Pro labruſcis, Aquila interpretatus eſt fructus peſſimos: Symmachus, fructus imperfectos: Septuaginta & Theodotio, ſpinas vertêre. Hebræis autem eſt vox באשים, beuſin, quæ deducitur à verbo, באש, baas, quod ſignificat fœtere, putreſcere. Quare pro labruſcis, potuiſſent etiam vertere, fructus fœtidos. Rectè tamen noſter interpres labruſcas vertit, quia in illa voce ſeruatur cœptæ translationis ſimilitudo. Labruſca enim eſt genus vitis agreſtis, quę erratica dicitur, quòd in terræ marginibus & ſepibus naſcatur. Et Rabbi Hai (vt refert Pagninus) docet vocem Hebræam ſignificare genus vuæ notæ inter cæteras peſſimæ. Senſus eſt; expectaui vt vinea mea ex ſelectiſſimo vitis genere plantata adferret fructus optimos, ſed attulit peſſimos. Hactenus ergo ab eo loco, Vinea facta eſt dilecto meo &c. nihil aliud dicere voluit propheta, quàm quòd Deus olim elegerit ſibi populum Iudaicum peculiarem, primò ex optimis quibuſq; viris, nempe Abraham, Iſaac, Iacob, Moyſe & cæteris conſtatū, quem deinde in loco firmo, pingui & multum fertili terra, nimirum promiſſionis, conſtitutum omni cura & diligentia cuſtodiuit, fouit & defendit, eo fine, vt ipſum verum Deum colerent, eiusq́; mandata obſeruarent, omne denique virtutum & bonorum operum genus exercerent: ſed contrarium euênit. Ipſi enim relicto vero Deo coluerunt idola, contemptis mandatis & calcatis virtutibus, omne flagitiorum genus exercuerūt. Si iſtud de Iudæis meritò conqueſtus eſt Dominus Deus, quanto rectius de nobis conqueri poteſt. Expectat enim à nobis Dominus charitatem ex corde puro proficiſcentem, & fidem per dilectionem operantem: At non ſolùm hoc non reddimus, ſed auaritiam, ſimultatem, odium & alia quæuis vitia.

Quid labruſca.

NVnc ergo habitatores Hieruſalem, & viri Iuda, iudicate inter me & vineam meam. Quid eſt quod debui vltrà facere vineæ meæ & non feci ei? An quod expectaui vt faceret vuas, & fecit labruſcas? Et nunc oſtendam vobis quid ego faciam vineæ meæ: auferā ſepem eius, & erit in direptionem. Diruam maceriam eius, & erit in conculcationem, & ponam eam deſertam. Non putabitur, & non fodietur, & aſcendent ſuper eā vepres, & ſpinæ: & nubibus mandabo, ne pluant ſuper ea imbrem.

N*Vnc ergo habitatores &c.*) Antequā propheta explicet parabolam, requirit iudicium populi, vt proprio iugulentur gladio, & ſuo teſtimonio vincantur. Sic fecit & Nathan propheta, qui à Domino miſſus, vt argueret Dauidem adulterij cum homicidio coniuncti, prius propoſita parabola de ouicula, coegit Dauidem vt reſponderet, Viuit, inquit, Dominus, quia filius mortis eſt vir, qui fecit hoc. Vnde ſtatim intulit Nathan, Tu es ille vir, qui feciſti hanc rem. Sic & Dominus in euangelio, propoſita parabola de duobus filijs, quorum vnus cùm renuiſſet patri ire in vineam, & poſtea pœnitentia ductus, iuit: Alter verò ſe iturum dixit, & tamen nō iuit: Coegit Iudæos reſpondere, quòd qui pœnitentia ductus, iuit in vineam, fecerit voluntatem patris: Vnde ſtatim

2.Reg.12.b

Matth.21.e

tim intulit, Amen dico vobis, quia publicani & meretrices præcedēt vos in regno Dei. Sic & eodem capite, propoſita parabola de patrefamilias, qui plantauit vineam, peregrè proficiſcente, qui huius curā tradiderat miniſtris, qui ſeruos à patrefamilias miſſos, vt fructus reciperent, aut occiderunt, aut contumelia affecerunt, coegit fateri & contra ſe ſententiam ferre, dicentes, Malos malè perdet, & vineam ſuam locabit alijs: Ideoq; ſubiungit dicens, Auferetur à vobis regnū Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.

An quod expectaui &c.) Eſt quaſi ironia. Senſus eſt: An fortè in hoc erraui, quòd pro labore meo expectaui vt faceret vuas & non labruſcas, quas inculta & deſerta vinea proferre ſolet? *Et nunc oſtendam vobis &c.*) Pars illa (& nunc) apud Virgilium ſemel atq; iterum vim habet illatiuam, & apud Hebræos hoc loco eſt particula inferentis, hoc ſenſu: Quoniam feci vineæ meæ omnia, quæ debui, illa tamen pro vuis attulit labruſcas: idcirco hæc faciam vineæ meæ, eaq; oſtendam vobis. *Auferam ſepem eius &c.*) Sicut ſuprà vniuerſitate rerum ſignificauerat ſummum Dei ſtudiū, quo vſus eſt in excolenda vinea: Ita hîc vniuerſitate rerum contrarium ſignificatur, nempe maximum ſtudiū deſtruendi vineam. Et quidam hoc loco omnia etiam ſigillatim interpretantur, per ſepem angelorum auxilia intelligentes, per maceriā viros ſanctos, qui populo pro muro ſunt iuxta illud vulgare dictum, Murus magnus in ciuitate vir bonus: per ſpinas & vepres, miſerias & calamitates: per nubes verò Apoſtolos. Sic
Infrà 60.b etiam capitur nubes Eſaiæ 60. vbi dicitur, Qui ſunt iſti, qui vt nubes volant? & quaſi columbæ ad feneſtras ſuas? *Et erit in conculcationem*) id eſt, diripietur ab aduerſarijs ſuis, & conculcabitur ab hoſtibus ſuis & beſtijs terræ. *Non putabitur*) id eſt, non reſecabuntur malorum radices. *Et nubibus mandabo &c.*) id eſt, mandabo Apoſtolis, ne pluant imbrem ſalutaris doctrinæ: Vnde Pau-
Act.13.g lus in Actis, Vobis oportuit primùm loqui verbum Dei, ſed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitę, ecce conuertimur ad Gentes: ſic enim præcepit nobis Dominus.

Vinea autem Domini exercituum &c.) Exponit hîc propheta parabolam de vinea prius poſitam. Per domum Iſrael, decem tribus intelliguntur: per viros verò Iuda, reliquæ duæ tribus, quas vocat germen Dei delectabile, quia ex illis Chriſtus humanam naturam aſſumpturus erat: pronomen (eius) hîc refert Deum, non vineam. *Et expectaui &c*) Taxat propheta hoc loco inhumanitatē in populo ſuo. Poſtquam expoſuit quid per vineā & germen Domini intellexerit, nunc declarat quid intellexerit per labruſcas. Iudicium & iuſtitia hoc loco pertinent ad æqualem hominum inter ſe conuictum: expectauit autem Dominus vt facerent iudicium decernendo quæ iuſta ſunt fieri ſecundum leges, expectauit vt quiſq; ſecundum æquitatis legem viueret cum proximo ſuo. *Et ecce clamor.*) Capitur hoc loco clamor eodem modo quo cap.4. ad Epheſ. vbi dicitur, Omnis amaritudo, ira, & indignatio, & clamor & blaſphemia tollatur à vobis cum omni malitia, videlicet pro motu incompoſito iratorum hominum. In Hebræis autem circa hunc locum pulchra eſt alluſio vocum, משפט miſphat, iudicium: & משפח miſpach, iniquitas: צדקה tſecada. Iuſtitia: & צעקה tſeaca, clamor.

VAE, *qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis vſq; ad terminum loci. Nunquid habitabitis vos ſoli in medio terræ? In auribus meis ſunt hæc, dicit Dominus exercituum. Niſi domus multæ deſertæ fuerint grandes & pulchræ, & abſque habitatore: Decem enim iugera vinearum facient lagunculam vnam: & triginta modij ſementis facient modios tres.*

V*AE, qui coniungitis &c.*) Licet hîc prima fronte videatur alius tractatus, eſt tamen cum præcedentibus continuus contextus. Declarat enim propheta, quòd Iudæi pro vuis attulerunt labruſcas: & notat imprimis eorum auaritiā, cuius deinde pœnam ſubiungit. Quod autem ait, Vſque ad terminum loci, idem valet ac ſi diceret, donec aliquis locus reſtet: vel vt Symmachus & Theod. donec deſinat, vel non ſit amplius locus. Senſus eſt: Aeterna damnatio manet non ſolum eos, qui tam multas, tamq; magnificas ædes extruunt: verumetiam eos, qui non vno atque altero fundo contenti, ſed quàm plurimos agros fundoſque tam diu emunt donec aliquis reſtat, idq; faciunt non neceſsitatis cauſa, ſed auaritiæ ſuæ & ſuperbiæ explendæ gratia. Nunqnid vos terram, quæ lata & ſpacioſa eſt & proinde multis ad inhabitandum data, ſoli occupabitis? Hæc quidem ſpecialiter ad populum Iudaicum pertinent, rectè tamen generaliter ad omnes quibus nunquā ſatis eſt, referri poſſunt, & præcipuè ad eccleſiaſticos, qui non habent vxores aut liberos, quibus hęc relinquant.

In auribus &c.) id eſt, audita ſunt hæc in auribus meis, ſiue cognita ſunt mihi. *Niſi domus multæ &c.*) Eſt apoſiopeſis, quemadmodum in pſal. Si introibunt in requiē me- Pſal.94.e
am, vbi ſubintelligendum eſt, cupio vt non ſim Deus eorum, aut tale quid. Ita & hoc loco ſimile quid intelligēdum eſt, hoc ſenſu:

Volo vt me non habeatis pro Deo, ſi domus veſtræ non relinquantur deſertæ & ab habitatoribus vacuæ, & agri veſtri inculti &c. Quod enim de domibus, idem etiam de vineis & agris intelligendum reliquit, quemadmodum in ſequentibus declarat, cùm ait:

Iugerum.

Decem enim iugera &c.) Iugerũm ſecundũ ſcriptores eſt tantum ſpacij terræ, quantum vno die par boũ arare poteſt. Pro Lagnncula alij interpretati ſunt, batũ, quod eſt eiuſdẽ menſuræ genus in liquidis, cuius eſt ephi in aridis: & proinde hoc continet tres modios, illud verò tres amphoras. Senſus eſt: præter hoc quòd domus veſtræ erunt deſertę, & ab habitatoribus derelictæ, etiam vineæ veſtræ erunt tam ſteriles, vt decem vinearũ iugera vix adferant tres amphoras vini: præterea agri veſtri tam erunt infructuoſi, vt pro triginta modijs à vobis ſeminatis, vix tres modios recipiatis, hoc eſt, multò plus ſeminabitis quàm metetis: & multò plus expẽdetis in vinea excolenda, quàm recipietis.

Batum. *Ephi.*

VAE qui conſurgitis manè ad ebrietatem ſectandã & potandum vſque ad veſperã, vt vino æſtuetis. Cithara, & lyra, & tympanũ, & tibia, & vinum in conuiuijs veſtris, & opus Domini non reſpicitis, nec opera manuum eius conſideratis. Propterea captiuus ductus eſt populus meus, quia non habuit ſcientiã, & nobiles eius interierũt fame, & multitudo eius ſiti exaruit. Propterea dilatauit infernus animã ſuam, & aperuit os ſuũ abſq; vllo termino. Et deſcendent fortes eius, & populus eius, & ſublimes, glorioſiq; eius ad eum. Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir, & oculi ſublimiũ deprimẽtur.

VAE qui conſurgitis &c.) Pro ebrietate, quomodo Aquila & Symmachus interpretati ſunt, Septuaginta poſuerunt vocem Hebraicam שכר ſechar, quam nos ſiceram efferimus, quæ ſecundũ Hieron. ſignificat omnem potationem, quæ inebriare poteſt, aut ſtatum mentis euertere.

Sicera.

Et opus Domini non adſpicitis &c. Vniuerſa ſcriptura circa duo potiſsimum Dei opera verſatur, circa opus videlicet creationis, & circa opus redemptionis. Et quidam interpretantur hunc locum de opere creationis, hoc ſenſu: Vos ebrietatibus & huius ſeculi voluptatibus dediti, nõ reſpicitis ad cælum & terram, neq; ad ea quæ in eis ſunt, vt ex illis eorumq; ornatu & pulchritudine diſcatis cognoſcere ipſum creatorem, & agnitum laudare. Alij verò putant pertinere ad opus redemptionis, & ad hunc ſenſum inuitant ſcripturæ affines. Vt pſal. 91. vbi cùm Dauid meminiſſet miſericordiæ Dei, qua promiſit Meſsiam: & veritatis, quam ſeruat in promiſſis, addit: Quia delectaſti me Domine in factura tua, & in operibus manuum tuarum exultabo. Item pſal. 27. Redde retributionẽ eorum ipſis, quoniam non intellexerunt opera Dei. Et ſecundum hos ſenſus eſt: Opus Domini nõ reſpicitis, id eſt, non videtis myſterium redemptionis, ſanguinem effuſum, & mortem Domini &c. Tales erant Iudæi, quos non ſequimur modò, ſed etiam excedimus, vt eſt videre: nõne omnes ſequimur voluptatem, ebrietatem, auaritiam &c? Nihil abſurdi ſequetur ſi prędictum locum de vtroq; opere intelligamus, cui ſauere videntur ſequentia: Propterea inquit ductus eſt populus meus captiuus, quia videlicet non ſtuduit ex hac pulcherrima mundi machina cognoſcere ipſum creatorem verum Deum: præterea nõ dedit operam vt per fidem agnoſceret Dei filium, atq; hoc eſt quod ait, quia non habuit ſcientiam, ſcilicet Dei & filij eius. Hanc autem captiuitatem & alia quę hîc narrantur, tempore Titi & Veſpaſiani corporaliter impleta eſſe (vt ait Hieronym') tam Gręca quàm Latina clamat hiſtoria. Hodie etiã ſpiritualiter idem patiuntur Iudæi, quia non habent ſcientiam, captiui tenentur in peccatis, & pereunt fame bonorum operum. Obiter autem hîc adnotandum, quod dicit propheta, Iudæos ductos captiuos, non quia ſcortatores erant aut adulteri, ſed quia non habuerunt ſcientiam: & vt diximus, loquitur non ſolùm de ea ſcientia, qua ex rebus creatis naturaliter quodammodo cognoſcimus ipſum Deum, verumetiam de ea ſciẽtia quæ ſcripturis propria eſt, id eſt, de ſciẽtia fidei, ſanguinis effuſi, & crucis Domini noſtri Ieſu Chriſti, quod latiùs explicat Paulus ad Rom. Ignorantes inquiens iuſtitiam Dei, & ſuam quærentes ſtatuere, iuſtitiæ Dei non ſunt ſubiecti.

Scriptura verſatur circa duo Dei opera. *Pſal. 91. a* *Pſal. 27. b* *Rom. 10 a*

Propterea dilatauit &c.) Eſt hoc loco proſopopœia. Non enim infernus animal eſt, vt quidam arbitrati ſunt: proinde nec animam habet, aut os, ſed per fictionẽ hæc ei tribuit propheta, vt ſic viuacius exprimeret & multitudinem damnandorum, & ipſius inferni capacitatem. Nomen autem (infernus) interdum refertur ad calamitatem & cladem, qua multi ſecundum corpus intereunt: Interdum verò vſurpatur pro loco damnatorum, quomodo hoc loco accipit D. Hieronymus, & ex materia ſubiecta veriſimile eſt ſic hic debere accipi. Homo autem (vt ſuperius annotauimus) conſuetudine Hebraica pro plebeio: vir verò, pro primate ponitur. Et hæc tria, humiliabitur, incuruabitur, deprimẽtur, eadem ſunt. Nihil ergo aliud hoc loco dicere vult propheta, quàm quòd ſine diſcrimine omnes tam nobiles quàm plebei Deum ignorantes, & voluptatib' ſeculi dediti, in infernũ detrudentur & damnabuntur perpetuò.

Inferni duplex acceptio. *Differentia hominis & viri apud Hebræos.*

ET

ET exaltabitur Dominus exercituum in iudicio: & Deus ſanctus ſanctificabitur in iuſtitia. Et paſcentur agni iuxta ordinem ſuum, & deſerta in vbertatē verſa aduenæ comedent. Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quaſi vinculum plauſtri peccatum, Qui dicitis, Feſtinet & citò veniat opus eius, vt videamus, & appropiet, & veniat conſilium ſancti Iſrael, & ſciemus illud. Væ qui dicitis malum bonum, & bonum malū, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras, ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum.

ET *exaltabitur Dominus &c.*) Senſus eſt: cùm dilatauerit infernus animā ſuam, & aperuerit os ſuum ſine vllo termino, & deſcenderint fortes, ſublimes, glorioſique in profundum eius, & receperint iuxta merita ſua, tunc Deus exaltabitur in iudicio, & ſanctificabitur in iuſtitia. Aliter autem hîc ſumuntur iudiciū & iuſtitia, quàm ſuperiùs. In primo enim capite Deo tribuuntur: & in principio huius capitis, hominibus: hîc verò partim hominibus, partim Deo. Et quando hoc modo eis vtitur ſcriptura, pertinent ad locum pſal. 50. Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, id eſt, vt in promiſsis tuis & alijs rebus quas agis, pronuncieris ab omnibus iuſtus & verax: & vincas, id eſt, litis victoriā obtineas, quando iudicaris ab impijs iniuſtus, immitis, durus & crudelis. Exaltabitur itaq; Deus in iudicio, quando omnes agnoſcent ipſum, non ira, odio, aut humano affectu, ſed iuſto iudicio damnaſſe peccatores: Et ſanctificabitur in iuſtitia, quando ab omnibus pronunciabitur iuſtus.

Et paſcentur agni &c.) Vox Hebræa דבר dauar quam noſter interpres tranſtulit, ordinem, ſignificat viam, morem ſeu conſuetudinem. Senſus eſt: Cùm Iudæi ignorantes iuſtitiam Dei, & ſuam quęrentes ſtatuere fame & ſiti interibunt, & abſque numero deſcendent in profundum inferni, tunc verè Chriſtiani paſcentur in vberrimis Eccleſiæ pratis iuxta ordinē, id eſt, iuxta viam & morem ſuum. Qui autem ſint illi agni, & quibus pabulis paſcētur, docet pſal. 22. & idem aperit propheta dum adijcit: Et deſerta in vbertatem verſa aduenæ comedēt, id eſt, gentes ad fidem conuerſæ & iam Chriſtiani effectæ fruentur magnificis illis promiſsis Abraham, Iſaac, & Iacob factis, à quibus Iudæi exciderunt. Promiſſa quidem erat illis terra lacte & melle fluens, ſed illis expulſis, nos olim gentes, iam autē Chriſtiani ea fruimur: ipſi verò ab Eccleſia longè ſemoti, incertis ſedibus per totum terrarū orbem vagantur, & nuſquam habent fixum manendi locum.

Væ qui trahitis iniquitatem &c.) Eſt comminatio nō aduerſus eos, qui peccantes ſtatim reſipiſcunt, & peccata delerunt, quia nō eſt iuſtus ſuper terram, qui non aliquando peccet: ſed contra eos, qui longo vſu venerunt in conſuetudinē peccandi, & ſemper peccata adijciunt peccatis. Funes autem appellari peccata, aut potius longā peccandi conſuetudinem, qua homo ita adſtringitur, & quaſi vinculo alligatur, vt ſe nunquam aut difficulter extricare poſsit, patet Prouer. 5. vbi dicitur: Iniquitates ſuæ capiunt impium, & funibus peccatorum ſuorū conſtringitur. Quòd autem peccatum vocet funiculos vanitatis, ſignificat quòd facientibus, peccatū facilè texitur & adeò mane eſt ac futile vt aranearum tela, ſed quum indè voluerimus exire, ſolidiſsimis vinculis nectimur. *Peccata appellari funes.*

Et quaſi vinculum &c.) Sicut plauſtrū trahitur vinculo ſuo, nō aliter vos trahitis peccatum. Senſus eſt: Aeternis pœnis cruciabuntur illi, qui nunquam faciunt peccandi finem, ſed vſq; & vſq; peccata peccatis accumulant, donec eorum grauiſsimā ſarcinam tanquam plauſtrum funiculo ſecū trahant.

Qui dicitis feſtinet &c.) Refert propheta verba eorum hominum, qui ſeculo & cupiditatibus dediti nihil morantur & quaſi rident conciones prophetæ, hoc ſenſu: Tu toties inculcas nos in captiuitatē abducendos & alia mala nobis euentura: cupimus videre illam captiuitatem, cupimus videre illa mala, veniant citò: expectamus conſilium Dei, quo deliberauit nos tradere in manus hoſtium, veniat illud conſiliū, & tunc ſciemus rem ita ſe habere, vt dicis. Eſt ergo hoc loco ironia: nam iram Dei & captiuitatem, quam propheticus ſermo prædicebat venturam, non putabant verā, & pro fabulis habebant, quæ dicebantur à propheta.

Væ qui dicitis malum &c.) Quidam inquirunt quo ordine hæc cohæreant ſuperioribus, ſed nimia eſt eorum curioſitas. Sufficit enim ſcire, quòd oſtendat propheta vineam Domini pro vuis attuliſſe labruſcas, easque varias: Hieron. autem accipit hæc in maſculino genere, quemadmodum interpretatus eſt Aquila, cuius verſio ſic habet: Væ qui dicunt malo, bonus es: & bono, malus es. Alij verò in neutro genere accipiūt, & referunt ad ipſas res. Sic, dicere contractum vſurarij eſſe iuſtum, eſt dicere malum bonum. Ponentes tenebras erroris, lucem veritatis. *Dulce in amarum.*) Per amarum intelligunt dogmata veritati contraria. Hi veritatem, quæ ſola dulcis eſt, vertunt in hæreſes. Alij hæc referunt ad affectum, hoc ſenſu: Vitam, quæ in peccatis agitur æſtimantes dulcem: & vitam, quę in virtutibus ducitur, eſſe amaram. Hi qui ita exponunt ſuperius dicta ad intellectum referunt.

VÆ qui ſapiētes eſtis in oculis veſtris, et corā vobiſmetipſis prudentes. Væ qui potētes

eſtis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miſcendam ebrietatem. Qui iuſtificatis impium pro muneribus, & iuſtitiã iuſti aufertis ab eo. Pro- Num. 17. c *pter hoc ſicut deuorat ſtipulam lingua ignis, & calor flammæ exurit, ſic radix eorũ quaſi fauilla erit, & germen eorum vt puluis aſcendet. Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & eloquium ſancti Iſrael blaſphemauerunt. Ideo iratus eſt furor Domini in populum ſuũ, & extendit manum ſuam ſuper eum, & percuſſit eum. Et conturbati ſunt omnes, & facta ſunt morticina eorum quaſi ſtercus, in medio platearum. In his* Infrà 9. b *omnibus non eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta.*

V*æ qui ſapientes eſtis &c.*) Id eſt, qui vobis ipſis videmini ſapientes. Inter ſapi- *Differentia inter ſapientiam & prudentiam ſecundum Stoicos.* entiam autem & prudentiam, hoc intereſſe dicunt Stoici, quòd ſapientia rerum ſit diuinarum humanarumq; notitia: prudentia verò tantùm moralium. Verba hæc propriè ad eos pertinent, qui eò venerunt dementiæ, vt *Qui dicantur ſapientes apud ſemetipſos.* poſthabitis ijs quæ à principio Doctores catholici tradiderũt, proprio ingenio freti ex ſcripturis perperam intellectis noua dogmata ſtatuere conantur: Vel qui ne lectis quidem ſcripturis ab Eccleſia recedũt, falſis hæreſibus adhærentes, & in talibus maximè locum habet hæc prophetæ comminatio.

Væ qui potentes eſtis &c.) Eſt comminatio aduerſus eos qui gloriantur ſe multũ poſſe bibere citra ebrietatem. Pro eo autem quod nos habemus, ad miſcendam ebrietatem, Hebræis eſt, ad miſcendam ſiceram, hoc ſenſu: Væ vobis qui potentes eſtis ad miſcenda inebriatiua. Sicera enim ſignificat omnem potum, qui quoquo modo inebriare poteſt.

Qui iuſtificatis impium &c.) Quidam putant prophetam reſpexiſſe ad iuſtitiã humanam, quæ in iudicijs & contractibus exercetur. Et ſecundum hos, hic locus pertinet ad iudices & aduocatos, hoc ſenſu: Væ vobis, qui fertis ſententiam pro eo qui iniuſtam habet cauſam, contra eum qui iuſtã habet, & hoc propter munera. Alij verò putant prophetam reſpexiſſe ad iuſtitiam diuinam, & ſecundum hos locus iſte pertinet ad Scribas & Phariſæos, hoc ſenſu: Væ vobis Scribæ & Phariſæi, qui iuſtos & Deo gratos dicitis eos, qui quod vſui deberet eſſe parentibus, offerunt in theſaurum templi, iuxta illud quod ſcri- Matth. 15. bitur Matth. 15. Munus quodcunq; ex me eſt, tibi proderit.

Propter hoc ſicut &c.) Significatur his verbis extremum Iudæorum excidium. Et quia Radix. Germen. in vocibus (radix & germẽ) videtur propheta alludere ad vineã, per quam Iudæos ſuperius intellexit, non erit omnino abſurdum, ſi per radicem, ipſos Iudæorum primores intelligamus: per germen verò, filios eorum & poſteritatẽ, hoc ſenſu: Propter cauſas paulò antè enumeratas, nimirum inhumanitatem, auaritiam, ſuperbiã & ebrietatem, & iniuſtitiam, ſicut ignis ſummitate flammæ ſuæ leuiter tangendo ſtipulã exurit, deuorat & in nihilum redigit: ita Iudæi quoq;, & nõ ſolùm ipſi, ſed & filij eorum, omneſq; poſteri internecione peribunt & funditus delebuntur. Quæ interpretatio nõ debet videri tam aliena, cùm ſcripturis frequens eſt per radicem, parentes: per germen, filios aut poſteritatem intelligi. Hieronymus tamen de radice malitiæ intelligit, & poſtea ſubdit: Poteſt radix in malis cogitationibus accipi, fructus autẽ & germen in malis operibus atq; ſermonibus: vt quod in radice latet, monſtretur in germine, quæ vtraq; Domini incendio deuorabuntur. Dionyſ. autem Carth. per radicem, intelligit fundamentum ſeu cogitationem ſeu ſubſtantiam impiorum prædictorũ: per germen verò, proles, poſteritatem aut opus. Haymo verò ſequitur Hieron. cuius verba ferè penitus eadem tranſcripſit.

Abiecerunt enim legem &c.) D. Hier. iſtud pertinere putat, non ad legẽ Moyſi in tabulis lapideis deſcriptã, ſed ad legem ſpiritus, de qua Hierem. Ecce dies venient &c. Et pro Hier. facit quod ſequitur: Et eloquiũ ſancti Iſrael blaſphemauerunt. Iudæi enim quanuis ſæpe legem Moyſi neglexerũt, nunquã tamẽ leguntur blaſphemaſſe eam. Senſus ergo eſt: Quia abiecerunt legem euangelij, & doctrinam Chriſti tanquã ridiculam & rem nihili blaſphemauerunt, dicentes: Dæmonium habet, & inſanit, quid eum auditis?

Ideò iratus eſt furor Domini &c.) Iraſci & furere dicitur Deus, nõ quòd humanis perturbationib⁹ ſubiaceat, ſed quòd ad modũ iraſcentis aut furentis ſe habeat in puniẽdo. *Quomodo Deus dicatur iraſci.*

Et conturbati ſunt montes) Montes, quidã interpretãtur contrarias fortitudines, ſiue eos ſpiritus qui in miniſterio Dei ſunt, quibus traduntur peccatores ad puniendũ. Alij verò intelligunt principes & primates populi. Hier. autẽ ſimpliciter accipi putat, vt vulgus accipit per hyperbolẽ, hoc ſenſu: Tale & tam horridum erit excidium, vt etiã montes turbabuntur & admirabuntur. Et hic videtur german⁹ huius loci ſenſus. *Et facta ſunt morticina &c.*) per morticina, intelligit cadauera: eaq; vt ſterc⁹ fœtere, quia inhumata & inſepulta iacentia, ſaniẽ fœtoremq; teterrimũ emittebãt. Hæc accidiſſe Iudæis poſt paſſionẽ Chriſti ſub Tito & Veſpaſ. nemo dubitat.

In his omnibus &c.) Id eſt, poſt tantas miſerias & calamitates Iudæis immiſſas, non eſt placatus Deus, nec ceſſauit affligere populũ ſuum, ſed adhuc extenta & parata eſt manus eius ad puniendum. Peruenit enim ira Dei 1. Theſ. 2. c in illos vſq; in finem. Et ſecundum Danie- Dan. 9. g lem: Vſq; in finem perſeuerabit deſolatio.

Vnde

Oſee 9.d Vnde Dominus: Non addam inquit vt diligam eos. Ideò ſequitur.

ET eleuabit ſignum in nationibus procul, & ſibilabit ad eum de finibus terræ, & ecce feſtinus velociter veniet. Non eſt deficiens neq; laborans in eo, non dormitabit neq; dormiet, neque ſoluetur cingulum renum eius, nec rumpetur corrigia calceamenti eius. Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extenti. Vngulæ equorum eius vt ſilex, & rotæ eius quaſi impetus tempeſtatis. Rugitus eius vt leonis, rugiet vt catuli leonum. Et frendet & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat: & ſonabit ſuper eum in die illa, ſicut ſonitus maris. Adſpiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata eſt in caligine eius.

E*T eleuabit ſignum &c.*) Iudæi hunc locũ de Babylonijs & Nabuchodonoſor intelligunt, quos etiã ſequitur Lyra. Sed quia addit propheta, In nationibus procul: & rurſus, De finibus terræ, gentes longè diſsitas intelligit, & quæ in finibus terræ commorantur. Sicq; haud dubiũ, quin Romanos, Italiæ, Hiſpaniæ, Galliæq; populos, qui tempore Veſpaſiani Romano ſubiacebant imperio, intelligat: nõ autem Babylonios, qui nõ ita procul aberant à Iudæa. Aliud autem ſignum eſt hoc loco, & aliud cap. 7. vbi dicitur ad Achar, Pete tibi ſignum. Hic enim accipitur pro ſigno militari, à quo anteſignani dicuntur: ibi verò pro aliquo miraculo. Sibilare hoc loco vox eſt prouocãtis ad bellum, Senſus eſt: Dominus faciet erigi ſignũ militare in nationibus procul, euocabitque Romanum exercitum contra Iudæos. *Ecce feſtinus &c.*) Hac verborum multitudine diuinus ſermo deſcribit exercitum, qui venturus eſt, fore velocem, expeditum, numeroſum, omnibusq; rebus ad bellum pertinentibus vndiq; inſtructum.

Duplex ſigni acceptio.

Neq; ſoluetur cingulum &c.) Eſt periphraſis balthei: quaſi dicat, nihil erit quod impediet iter eius. *Sagittæ eius acutæ &c.*) Id eſt, exercitus iſte ſagittis acutis, equis fortiſsimis, curribus, ex quibus antiqui pugnare ſolent, alijsq; rebus bellicis optimè inſtructus erit, non ſolùm ad iter celerius faciendum, ſed ad bellandum acriter. *Rugitus eius &c.*) ſignificatur his verbis auiditas prædandi. *Et frendet*) ſcilicet, præ nimia feritate. Senſus omnium verborum eſt iſte: Exercitus ille munitiſsimus, qui venturus eſt nõ ſua ſpontè, ſed à Domino prouocatus, licet adhuc procul ſit, citò tamẽ & celerrimè ſine aliquo itineris impedimento aderit, & tanta prædandi cupiditate erit accenſus, vt nequaquam ſomnũ daturus ſit oculis ſuis: aderit inquã non aliter quàm leo rugiens, & præ nimia feritate frendens ad capiendum prædam.

Et adſpiciemus in terram.) Propheta compatientis affectu iungit ſe populo, hoc ſenſu: Cùm venerit Romanus exercitus, & tenuerit prędam, & non fuerit qui eruat, tunc adſpiciemus in terram, & nõn audebimus quidem oculos in cælum attollere, quia habitatorẽ eius offendimus. *Ecce tenebræ &c.*) Quaqua verſum verterimus oculos, videbimus tenebras tribulationum. *Et lux obſcurata eſt &c.*) Eſt hyperbole. Præ magnitudine tribulationum etiam lux ipſa ferè obſcurabitur. Dicitur autem lux obſcurari aduerſa patientibus, quia non fulget eis ad conſolationem, ſed tam dies quàm noctes obtenebrati ſunt. Caput iſtud ad mores pertinet, ideoq; neceſſarium eſt concionatori. Quæcunq; enim hic de vinea dicuntur, in Chriſtianos maximè competunt.

CAPVT VI.

I*N anno quo mortuus eſt rex Ozias, vidi Dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum et eleuatum, & plena erat domus à maieſtate eius: & ea quæ ſub ipſo erant, replebant templum. Seraphim ſtabant ſuper illud, ſex alæ vni, & ſex alæ alteri. Duabus velabant faciem* Apoc. 4. c *eius: & duabus velabant pedes eius: & duabus volabant. Et clamabant, alter ad alterum, & dicebant, Sanctus, ſanctus, ſanctus, Dominus Deus exercituum, plena eſt omnis terra gloria eius, & commota ſunt ſuperliminaria cardinum à voce clamantis, & domus repleta eſt fumo.*

I*N anno quo mortuus eſt Rex Ozias, vidi Dominum &c.*) Ex titulo huius voluminis didicimus ſub quatuor iſtis Regibus prophetaſſe Eſaiam, videlicet ſub Ozia, Ioathan, Achaz, & Ezechia. Quæ autem hactenus dicta ſunt, oſtenſa ſunt prophetæ ſub Ozia, quo mortuo, & regnante pro eo Ioathan filio eius, vidit propheta quæ hoc capite ſcribuntur. Lege 4. Regum, & ſecundũ Paralyp. propter horum geſta. In hoc capite propheta, quia aliquid memorabile dictur' erat, quod mentibus eorum omnino infigi voluit, maximo & verborum & rerum vtitur apparatu, quemadmodum & in præcedenti capite, vt parabolam vineæ populus perpetuò in memoria haberet, carmine vſus eſt. Totũ ſiquidem quod hoc capite dicit, potuiſſet tribus verbis ſic dixiſſe: Futurum eſt quòd Iudæi à Domino reijcientur. Et eſt hoc loco figura rhetorica, quę hypotypoſis dicitur, quãdo videlicet res ita exprimitur ſcribendo, vt videatur delineari, & oculis cerni poti' quàm audiri. Et dicit propheta, ſe vidiſſe Dominũ ſedentem ſuper thronum, quod iudicantis

eſt, vt

eſt, vt ſignificet ſententiam de Iudæorum reiectione iam definitam. Et Dominus, quem vidit Eſaias, non fuit pater neq; ſpiritus, ſed filius, quod diſcimus ex 12. cap. Iohan. Cùm enim dixiſſet Euangeliſta, Propterea nõ potuerunt credere Iudæi, quia iterum dixit Eſaias, Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, quæ verba ex hoc capite deſumpta ſunt, ſtatim ſubiunxit: Hæc dixit Eſaias quando vidit gloriam eius, Chriſtum vtiq; ſignificans, in quem Iudæi credere noluerunt. De hac viſione vide plura in a. lib. Sententiarum, diſt. 10. Ait ergo:

Vidi Dominum ſedentem ſuper ſolium &c.) Non ſatis erat prophetæ, ſolio appoſuiſſe vnum epitheton, excelſum: adiecit & ſecundum, eleuatum, vt Dei cathedrã incomprehenſibilem demonſtret, quam neq; cogitatione concipere, neq; verbis quis exprimere poteſt: ſic ferè Chryſoſt. *Et plena erat domus*, &c.) Partem hanc Hebræi non habent, neq; Hieron. neq; in vetuſtiorib⁹ Latinis exemplaribus inuenitur: ſed ex editione Septuaginta videtur inſerta per indiligentiam aut inſcitiam alicuius. Nam pro eo quod nos habemus, Et ea quæ ſub ipſo erant, replebant templum, Septuaginta tranſtulerunt, Et plena erat dom⁹ gloria ſeu maieſtate eius: quare emendandi ſunt codices noſtri. Pro eo autem quod habemus, Et ea quæ ſub ipſo erãt, replebant templum, Theodotio & Symmachus tranſtulerunt, Et ea quæ ſub pedibus eius erant, replebant templũ. Iuxta Hebraicam autem veritatem eſt hoc modo, Et fimbriæ eius replebãt templum. Senſus eſt: fimbriæ veſtimentorum eius adeò latæ erant & ſinuoſæ, vt implerent totum templũ, id eſt, ipſum cęlum: aut ſecundum alios, templum Salomonis, in quo Eſaiam Dominum vidiſſe aſſerunt. Et ſignificatur iſtis, potẽtia Dei, quæ tam ingens eſt & magna, vt omnia impleat, cuiq; reſiſti non poteſt.

Verba autem illa) Vidi Dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum, quomodo contraria non ſunt ſcripturæ, quæ eſt Iohan. 1. Deum nemo vidit vnquam, & Exo. 33. Non videbit me homo & viuet, & ſimilibus pleniſsimè docet Auguſt. in epiſt. ad Paulinam, quæ eſt numero 112. vbi reſpondet ad quæſtionem hanc: Vtrùm per oculos corporeos poſsit videri Deus, & ſumma reſponſionis eius hæc eſt: Diuinitatem non poſſe oculis carnis adſpici, ſecundũ breuem & veracem D. Hieron. definitionẽ: Res incorporea corporeis oculis non videtur. Quòd autem ſanctis quibuſdam in veteri Teſtamento Deus viſus commemoratur, vt Abraham, Iſaac, Iacob, Moſi, Eſaiæ, id non in propria fuit natura, ſed in ſpecie, in qua apparere voluit.

Seraphim ſtabant ſuper illud) Seraphim incendia ſonant, à ſaraph quod eſt incendere: *Seraphim vnde dicatur.* & nomen eſt non qualitatis, ſed ſubſtantiæ. Annotat hîc D. Hieron. nuſquã in tota ſcriptura reperiri hanc vocem, præter quàm in hoc loco: Notat & hoc, quòd Seraphim ſtare dicantur ſuper templum, vel (vt Septuaginta tranſtulerũt) in circuitu Domini. Vnde ait errare eos, qui ſolent dicere in precibus ſuis, Qui ſedes ſuper Cherubin & Seraphim, quod ſcriptura non docuit. Eſt quidẽ hoc loco typus ſeu figura, ſed quænã, incertum eſt. Incertũ enim eſt, quare duo tantùm apparuerunt & non plura: & quia ſcriptura hoc non exponit, ideo nõ eſt immorandũ.

Sex alæ vni &c.) Hebręi non diſtinguunt ꝓnomina reciproca à nõ reciprocis, & hinc eſt quòd duplex hîc habeatur lectio. Prior autem eſt: Duabus velabant faciem ſuam, reciprocè. In quo ſignificatur religio & reuerentia, quam ipſa Cherubin habent erga Deum, ita quòd ex reuerẽtia & propter maieſtatem ipſius, nõ audeant reſpicere faciem eius: & quoniam inexplebilem habeant erga creatorem reuerentiam, eamq; vndequaque præſtare conãtur, nec aſſequũtur quod expetunt, idcirco velant & pedes ſuos, vt quod deeſt affectui, illud velo hoc obtegãt: Ita Chryſoſtomus. Non ſunt autem hæc ita craſsè intelligenda, quaſi Cherubim alas habeant, pedes aut faciem: ſunt enim incorporea, ſed propheta hæc eis per fictionem tribuit, vt ſic nobis craſsis, & non niſi ſenſibilibus rebus aſſuetis declaret ea vndequaque metu & reuerentia contracta ſeruire Deo. Diſcamus igitur & nos, quo metu & qua reuerentia accedere debeamus ad Deũ in orationibus noſtris: & qua modeſtia & religione adſiſtere in laudibus eius. Altera verò lectio eſt, vt Seraphim non ſuã, ſed Dei faciem & pedes velare dicantur, & hãc reddidit noſter interpres. Sermo aũt Hebraicus admittit vtrunq; ſenſum æquè probabilẽ, quamuis prior magis pro morib⁹ noſtris formandis faciat. Si ergo legamus, Duabus velabant faciem eius, ſcilicet Dei, ſignificatur diuinã eſſentiam nobis eſſe incognitam, neq; à nobis contemplari poſſe. In hoc autem quòd velent pedes eius, indicatur humanitatem Chriſti nos latere. Quod verò poſtremo ſcribantur duab⁹ alis volare, ſignificatur prompta eorum voluntas & obedientia.

Et clamabat alter ad alterum) cohortando ſeſe mutuò ad diuinam laudem, dicentes: Sanctus, ſanctus, ſanctus: Quia nihil ſanctum eſſentialiter, niſi diuina ſubſtantia ſeu eſſentia. Idcirco repetitur ter, Sanctus, vt ſignificet Deum primum & vberrimum ſanctitatis fontem. Hieronymus verò propterea ter repeti putat, vt declaretur nobis profundiſsimum trinitatis ſanctæ myſterium.

Plena

Plena eſt omnis terra gloria eius.) Quia videlicet diuina potentia, ſapientia & bonitas vbiq; quaſi literis inſcripta eſt. Hymnus aūt iſte, in miſſa Chryſ. vocatur hymn' angelic'.

Et commota ſunt ſuperliminaria &c.) id eſt, tanta erat vis vocis angelorum clamantium, vt etiam ipſum cælum viſum ſit moueri. Hebræis autem vſitatiſsimum eſt, vt nominib' pluralis numeri iungant verba ſingularia & participia. Sic hoc loco clamãtis pro clamantium ponitur: erant enim potiſsimum duo clamantes. *Et domus*) id eſt, ipſum templum repletum eſt fumo. Significatur typicè excæcatio & infidelitas Iudæorum, ſecundũ Hieronymum. Quia cùm tota terra impleta eſſet gloria Chriſti, ipſi in denſiſsimis perfidię erroribus permanſerunt. Idem cap. 4. huius prophetæ, fumum pro gloria accipit, atq; vt expoſitionem ſuam confirmet, quæ noua videbatur, adducit hunc locum putans & hîc pro gloria capi: At hìc ſeipſum oblitus, non dubitat fumum pro caligine accipere.

Hebreis vſitatiſſimum eſſe verba ſingularia iungi nominibus pluralis numeri.

ET dixi. Væ mihi, quia tacui, quia vir pollutus labijs ego ſum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito, & regem Dominum exercituum vidi oculis meis. Et volauit ad me vnus de Seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari, & tetigit os meum, & dixit: Ecce tetigi hoc labia tua, & auferetur iniquitas tua, & peccatũ tuũ mundabitur.

ET dixi: Væ mihi quia tacui &c.) Propheta conſpiciens ipſa Seraphim ad Dei maieſtatem tremere, obiectuq; alarum velare faciem ſuam, atq; ita maxima cum reuerentia laudare Deum, commotus eſt, & cupiebat ſe ĩngere angelis, & cum Seraphim cantare, ſanctus, ſanctus, ſanctus, &c. Verùm propter peccati ſui conſcientiam, nõ audebat, & hoc eſt quod ait, Væ mihi, quia tacui, id eſt, quia tacendum mihi iudicaui, cuius cauſam deinde ſubdit. Quia (inquit) vir pollutus labijs ego ſum. Dicit autẽ ſe habere polluta labia, propter peccatum cordis. Alij tamen, polluta labia, interpretãtur, quia aliquid dixiſſet, quod nõ oportebat. Sic Hieronymus cuius verba ſunt: Felix conſcientia, quę tantũm in ſermone peccauit, & non ſuo vitio, ſed ſocietate populi habẽtis polluta labia, cum quo loqui ſæpiſsimè cogebatur. Ex quo oſtenditur noxium eſſe, viuere cum peccatorib'. Qui enim tangit picem, inquinabitur ab ea: ſed quia in Hebræo legimus, Væ mihi, quia tacui, plangit ſe propheta, quòd non fuerit dignus laudare Dominum Sabaoth cum Seraphim, quos angelicas fortitudines intelligimus. Non fuit autem auſus laudare Dominum, quia labia habebat immunda, & propterea labia habebat immunda, quia cũ peccatore populo verſabatur. Vel certè ita intelligendum: Quia tacui & non audacter Oziã impium regem corripui, ideò labia mea immunda ſunt, & laudes Domini cum angelis cantare non audeo, ne mihi dicatur: Quare tu enarras iuſtitias meas? &c. Non eſt enim pulchra laudatio in ore peccatoris. Hoc aũt dicimus, non quòd Eſaiam talem fuiſſe doceamus: ſed quòd ipſe pro humilitate & immundis tantùm labijs, indignum ſe Dei laude fateatur. Hactenus ille. Verùm prior eius expoſitio ſimplicior eſt & magis germana.

Pſa. 49. c.
Eccle. 15. b.

Et in medio populi &c.) Non populum accuſat propheta, ſed ſeipſum, ac ſi dicat: Similis ſum cæterorum, hoc eſt, peccator ſum.

Et Regem Dominum &c.) Et cùm talis ſim, videlicet pollutus labijs & ſimilis cæterorũ, vidi Dominum exercituum, quod iudicabat propheta maximè indignũ. Duo autem ſunt hic annotãda: Alterum quidem, quòd ſanctus Eſaias peccatorem ſe fateatur, nõ ſicut Pharizæus ille Luc. 18. dicens: Deus gratias ago tibi, quòd non ſum ſicut cæteri homines &c. qui ſeipſum excuſando, alios accuſabat: nõ ita propheta noſter, qui ſeipſum potius, quàm alios accuſat. Alterum verò, quòd propter polluta labia, id eſt, leuia peccata, ſine quibus hæc vita non ducitur, indignum fateatur ſe laude Dei: Non tamen hoc proceſsit ex ſcrupuloſitate, aut conſcientiæ anguſtia, ſed ex viſione maieſtatis Domini, quod ſimiliter & nos in nobis inuenirem', ſi diuinam maieſtatem contemplaremur, ſicut S. propheta faciebat.

Et volauit ad me &c.) Alludit propheta ad antiquum Iudæorum ſacrificandi modum, qui in ſacrificijs forcipes habebant, quibus mouebant prunas. Nam pro eo quòd noſter interpres tranſtulit, Et in manu eius calculus, Hebræi habent, Et in manu eius רצפה ritſpa, quod ſignificat prunam viuã, ſeu carbonẽ ignitum. Et per carbonem ignitũ, intelligunt Catholici gratiam Spiritus ſancti, quæ exurit & purgat peccata: Lutherani aũt intelligunt verbum Dei, & quidẽ probabiliter, quum verbo Dei, quemadmodum ex ſcripturis conſtat, peccatũ deleatur. Ioh. 15. Iam vos mundi eſtis, ꝓpter ſermonẽ quem locutus ſum vobis. Sed falſum eſt quod addunt, Bonum concionatorem non poſſe aliquid adferre, quod ſumptũ nõ ſit de altari, id eſt, (vt ipſi dicũt) ex ſacra ſcriptura. Quare nihil volunt ex concilijs aut patrib', Hiero. aut Aug. è ſuggeſtu doceri poſſe. Sed hoc apertè falſum eſt, cùm Paulus, præter præcepta ſeniorum, quę Eccleſijs ſeruanda propoſuit, paſsim etiam gentilium poetarum teſtimonia in mediũ adducat, Arati, Menandri, Epimenidis &c. Ergo ſi Paulus hoc fecit ex poetis gentilib', multò magis licebit nobis aliquid adferre ex concilijs aut patribus.

Act. 17. g.
1 Cor. 15. d.
Ad Tit. 1. c.

Et tetigit os meũ) *ſcilicet ad deſignandũ peccatorum*

catorum purgationem: Et dixit: Ecce tetigi hoc labia tua &c.)Non dixit abſtuli peccata tua: hoc enim ſolius Dei eſt,ſed tetigi hoc calculo labia tua, ad deſignandũ peccata eius eſſe ablata. Quæ autem hîc dicuntur de calculo & forcipe, accipienda ſunt vt ea, quæ ſuperius dicta ſunt de alis Seraphim,non corporaliter, ſed ſpiritualiter, propter nos carnales,qui non capimus ſpiritualia.

Intelligentiam autem illius loci, *Volauit ad me vnus de Seraphim*)explicat Dio.Ariop. cap.13.cæleſtis Hierarchiæ, vbi docet non vnum ex altiſsimis illis primisq; ſpiritibus, quos proprio nomine Seraphim vocamus, ad purgationem Eſaiæ veniſſe, ſed aliquem ex ijs, qui nobis præfecti ſunt angelis, Seraphimq; appellari cognomine, ob incendendi miniſterium, quo & peccata deleta ſunt: & is,qui purgatus fuerat, ad diuinæ obedientiæ reparatus eſt ardorem: vel certè, quia iuſſu Seraphim hoc purgandi munus ſuſcepit & executit.In eodem quoq; capite explicat,quid ſignificet illa ſex alarum ſacratiſsima confictio.Item quòd faciem velent & pedes,& ſimilia. Hanc quæſtionem etiam tractat M. Sententiarum lib.2.diſt.10.vbi duas proponit reſponſiones, vnam Dionyſij, alteram aliorum: & vtraq; videtur ipſi æquè probabilis. Verùm ſententiæ Dionyſij magis inhærendum eſt, qui ſe ſcribit accepiſſe à Paulo,quæ illo capite docet.

Matth.13.b Mar 4.a Luc 8.b Actu 24.f Rom.11.b.

ET audiui vocem Domini dicentis: Quem mittam,& quis ibit nobis? Et dixi. Ecce ego,mitte me. Et dixit, Vade, & dices populo huic, Audite audientes,& nolite intelligere:& videte viſionem, & nolite cognoſcere. Excæca cor populi huius,& aures eius aggraua, & oculos eius claude,ne fortè videat oculis ſuis,& auribus ſuis audiat,& corde ſuo intelligat,& conuertatur, & ſanem eum.

ET audiui vocem &c.) Quod autẽ ex Dei perſona dicitur(nobis) in plurali numero,illo ſenſu accipiendum eſt,quo in Geneſi,Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram, ve trinitatis ſacramentum ſignificet. *Et dixi: Ecce ego, mitte me.*) Quod autem propheta ſe vltro offert ad miniſterium, non temeritatis aut arrogantiæ eſt,ſed zeli & charitatis. Vide Gregorium in paſtoralibus cap.7.primæ partis, qui & hoc diligenter obſeruauit, quòd propheta non antè ſe in miniſterium obtulerit,quàm viderat calculo altaris labia ſua purgata. Quo facto docemur,ne ſacra miniſteria, vt officiũ prædicationis & huiuſmodi alia, ſuſcipere audeamus,niſi antea purgati. Et quia difficile eſt agnoſcere nos eſſe purgatos, idcirco tutius hæc declinamus. Propheta enim prius non auſus fuit clamare cũ Seraphim, ſanctus,ſanctus,ſanctus, propter polluta labia, at vbi purgatum ſe ſenſit, etiã ad prædicandum ſeſe obtulit.Vide Aug.cap.19.de ciuit. Dei,vbi tractat hanc quæſtione: An aliquis libera conſcientia poſſet ſuſcipere huiuſmodi officium,& definit nos non debere ſuſcipere,niſi neceſsitas incumbat.

Officiã eccleſiaſtica non temere ſuſcipienda.

Et dixit. Vade &c.) Hæc tanto apparatu præfatus eſt propheta, vt Iudæi ea quæ ſequuntur diligenter expendant.Et hunc habent ſenſum:Vos nunc magnopere expectatis Meſsiam vobis promiſſum, ſed futurum eſt,vt cùm venerit,eum reijciatis:conciones illius audietis quidem, ſed non intelligetis: & miracula eius, quæ facturus eſt, videbitis quidem,ſed non cognoſcetis hæc eſſe opera Meſsiæ: Et propterea non intelligetis, neq; cognoſcetis Meſsiæ eſſe opera, quia propter peccata veſtra à Domino reijciemini.

Audite audiẽtes & nolite intelligere.) Phraſis eſt Hebræa, ſicut & illa,Quod facis,fac citiùs.Habet quidem ſpeciem imperantis,ſed eſt prædicentis quod futurum eſt:Vnde Septuaginta tranſtulerunt, Et non intelligetis,quorum translationem refert Paulus Acto.vlt. *Act.vlt.g.*

Excæca cor populi huius &c.) Verba ſunt non prophetæ, vt quidam arbitrantur, ſed ipſi* Dei,quod facilè colligitur ex eo,quod poſtea additur: Et conuertatur & ſanẽ eum. Excæca,id eſt,excæcetur: aggraua,id eſt,aggrauetur, certa perſona, pro incerta ponitur. Septuaginta autem tranſtulerunt, Excæcatum ſiue incraſſatum eſt cor populi huius,quod eo fecere conſilio,ne gentiles hęc apud Eſaiam legentes, putarent Deum authorem huius excæcationis. Dicitur enim Deus excæcare aut indurare, non quòd cæcitatem aut duritiam immittat, ſed quia deſerit, & non ſuppeditat gratiam, qua deſtitutus homo,neceſſario labitur in varia peccata,& induratur & excęcatur ſuo tamen vitio. Vnde Aug.indurat,inquit, & excæcat eos, quorum corda emollire & illuminare noluerit.Et Theop.ſuper 12.cap.Iohan.per ſimile declarat, Cùm audieris, inquiens, quòd excæcat Deus, ſic intellige, quòd excæcat cùm præſens non ſit,ſicut ſol facit noctem,quando occidit.Et indurat & excæcat aliquando Deus non ſolùm deſerendo, ſed etiam ingerẽdo correptiones, monitiones, miracula,aliaq; beneficia, quibus ipſi ſecundum reprobum ſenſum abutentes, efficiuntur deteriores, magisq; indurantur. Sicut Deus dicit de Pharaone: Ego indurabo cor Pharaonis, quod hunc aut ſimilem habet ſenſum: Ego faciam aliqua,quibus cor Pharaonis contra Deum Iſrael & populum eius ſæuiens atq; rebellans,magis erit durũ, idq; me deſerente cor eius in malitia,& nõ emollicnte

Quomodo Deus dicatur excæcare aut indurare.

liente illud: ipſe ſuę voluntati ſuisq; deſiderijs dimiſſus, ſibi erit cauſa maioris ruinæ & rebellionis. De hac re vide dominum Turnout de concordia lib.arb. & prædeſt. diuinæ, ſol 11.& rurſus, fol.227.

Ne fortè videat &c.) Additur (ne fortè) propter libertatem arbitrij.

ET dixi. Vſquequo Domine? Et dixit. Donec deſolentur ciuitates abſq; habitatore, & domus ſine homine, & terra relinquitur deſerta, & longè faciet Dominus homines. Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ: & adhuc in ea decimatio. Et conuertetur: & erit in oſtenſionem ſicut terebinthus, & ſicut quercus, quæ expandit ramos ſuos. Semen ſanctum erit id quod ſteterit in ea.

E*T dixi: Vſquequo Domine?*) Propheta audiens Iudæorum excæcationem futurā, ſolicitus de eis, quærit quam diu illa ſit duratura. Senſus eſt: Quam diu Domine hæc ſententia permanebit, vt audiens nō audiat, & videns non videat? Id eſt, quam diu relinques populum Iudaicum in iſta cęcitate? *Et dixit: donec deſolentur &c.*) Id eſt, tam diu non audiet, & non videbit, & excæcatum habebit cor, donec ciuitates Iudęæ Tito & Veſpaſiano expugnantibus, penitus vaſtabuntur, & domus, ſi quæ remanſerint, ſine habitatore ſint, & donec tota Iudæorum terra redigatur in ſolitudinem, ipſiq; populi vel fuga vel captiuitate in totum terrarum orbem diſpergantur.

Et multiplicabitur &c.) Valde incerta eſt huius loci expoſitio. Senſus eſt: Poſtquam Iudęi per totum terrarum orbem ita fuerint diſperſi, procurabit Dominus, ne ſtirpitus excidantur. Nam pars illa, quæ derelicta fuerat, vel bello non interierat, multiplicabitur per propagationē in medio terræ, id eſt, in ipſa Iudæa, vel in orbe terrarum. Hanc vtranq; expoſitionem habet Hieron.

Et adhuc in ea decimatio) Vox illa (decimatio) nuſquam in ſcriptura, niſi hoc loco reperitur, & ſicut apud Latinos dicitur à decem, ita apud Hebræos. Et quidam hoc modo vertunt: Et adhuc in ea denarius. Alij autem ad hunc modum: Et adhuc in ea decas. Alij verò: Et adhuc in ea decima, ſiue decima pars. Et hoc modo interpretatur Hiero. quod nos habemus, Decimatio, id eſt, decima pars. Alterius eſt enim ſignificatiōis vox iſta, quàm cùm dicimus Chriſtum decimatum, & decimas ſacerdotum, quamuis ita Lyra interpretatur, & ſignificātur per eam pauciſsimæ Iudæorum reliquiæ ſaluandæ. Senſus eſt: Licet tota Iudæorum natio delebitur atq; in nihilum redigetur, pauciſsimi tamē ex illa relinquentur ſalui & incolumes, qui ad Deum conuerſi, in fide & religione multiplicabuntur in ſtar arboris, quæ ſicut paulatim creſcens, ramorum multitudine augetur, quos vndiq; latè à ſe diffundit: ita paruæ iſtæ reliquiæ, paulatim creſcentes augebuntur, & per totum terrarum orbem diffundentur. Quod ex parte impletū eſt tempore Chriſti, quando Apoſtoli ex Iudæorū natione oriundi, miſsi ſunt in vniuerſum terrarum orbem ad prædicandum euangelium, plenius autem implebitur in conſummatione ſeculi. Quæ quidem reliquiarum ſaluatio cedet in maximam Dei gloriam, atque hoc eſt quod ait, Et erit in oſtenſionem. Hoc ferè modo interpretatur Aecolampadius, & Pellicanus, & quidam Catholici qui hunc locum pertinere putant ad illum: Re- Rom.9.d
liquiæ ſaluæ fient, quod non eſt improba- Eſaiæ 10.e
bile. Hiero. verò longè aliter interpretatur, quemadmodum & multo aliter legit in ſuo textu ſequutus Septuaginta. Habet enim ad hunc modū: Et erit adhuc in ea decimatio. Et rurſus: Et erit in deprædatione ſicut terebinthus, & quercus, quæ proijcit fructus ſuos. Et interpretatur hoc modo: Poſtquam Veſpaſianus diſceſſerit, & Iudæi, qui in illo bello non interierunt, multiplicati fuerint, veniet Imperator Adrianus, & tunc ipſæ reliquiæ Iudæorum, rurſus erunt in direptionem, in tantū, vt terebintho & quercui, quæ glandes amiſerunt, comparentur. Iſtud accidit poſt annos ferè 50. à captiuitate, quæ facta eſt ſub Tito & Veſpaſiano. Vbi autem nos habemus, Et erit in oſtenſionem, Hebræi habent, Et erit in deriſionē, à verbo Hebræo בער baar, quod ſignificat ardere, comburere, excidere, depaſcere, deſipere: Nihil autem ad oſtenſionem pertinens ſignificat, niſi fortè interpres noſter, per hoc quod habet, Et erit in oſtenſionem, ſignificare velit, quod erit deriſui.

Quæ expandit ramos) Vox Hebræa huius loci ſignificat proijcere, & illud, ramos ſuos, non eſt in Hebræo.

Semen ſanctum erit &c.) Senſus eſt: Qui ex populo Iudaico crediderint in Chriſtum, & relapſi non fuerint in infidelitatem, erunt propagatio ſancta. Et eſt eadē ſententia cum illa: Et erit omnis, qui relict⁹ fuerit in Sion, & reſiduus in Hieruſalem, ſanctus vocabitur &c.

CAPVT VII.

E*T factū eſt in diebus Achaz filij Ioathan, filij Oziæ regis Iuda: aſcendit Raſin rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ, rex Iſrael in Hieruſalem, ad præliandum contra eam, & non potuerunt debellare eam. Et nunciauerunt domui Dauid, dicentes: Requieuit Syria*

ſuper Ephraim, & commotum eſt cor eius, & cor populi eius, ſicut mouentur ligna ſyluarum à facie venti.

OZias, qui in libro Regum & Azarias vocatur, rex Iudæ regnauit in Hieruſalem annis 52. cuius extremo iam tempore vidit Eſaias, quæ prioribus quinq; capitibus expoſita ſunt: Quo verò mortuo, & regnante pro eo filio eius Ioathan, vidit ea quæ continet ſextum caput, in quo dicit ſe contemplatum Dominum Saluatorem in ſua maieſtate ſedentem, & annunciantem populi Iudaici cæcitatem, & ſubuerſionem Hieruſalem cæterarumq; vrbium ſub Tito & Veſpaſiano, deinde ſub Adriano, & quòd tandem reliquiæ in Apoſtolis ſaluandæ ſunt. Tertius autem Rex, Achaz filius Ioathan ſucceſsit, qui ob impietatem à Domino derelict⁹ eſt, & ſurrexerunt aduerſus eũ Raſin rex Syriæ, & Phacee rex Iſrael, & ſicut legimus 2. Paral. Raſin victo Achaz, multos de Iudęis Damaſcum tranſtulit, & Phacee vna die centum viginti milia hominũ bellatorum de Iudæis percuſsit, & ducenta milia puerorum, mulierum, puellarumq; cum infinita præda in Samariam duxit captiua. De quo certamine hîc non loquitur, ſed ſecundũ refert prælium, de quo 4. Reg. quando ſuæ fortitudinis & victoriæ experimẽto habito, prædæq; magnitudine inuitati rurſus veniunt in Iudæam ad expugnandũ Hieruſalem, ſed non potuerunt expugnare eam, quia auxiliatus eſt ei Dominus, vt ſub occaſione miſericordiæ, qua populum obſeſſum liberabat, nunciaret filium ſuum naſciturum ex virgine.

Et factum eſt in diebus Achaz filij Ioathan filij Oziæ regis Iudæ) Id eſt, duarum tribuum. Rex autem Iſrael, Rex Ephraim, Rex Samariæ, Rex decem tribuum nomina ſunt eiuſdem regis. *Et nunciauerunt domui Dauid*) id eſt, duabus tribubus ſequentibus domum Dauid. *Requieuit Syria ſuper Ephraim*) id eſt, animo ſe coniunxit ſeu conſpirauit Syria cum Ephraim, id eſt, cum decem tribnbus ſeu cum Rege decem tribuum. Similis phraſis eſt 1. Regum 7. Requieuit Iſrael poſt Dominum, id eſt, rurſum cœpit adhærere Domino. *Et commotum eſt cor eius &c.*) id eſt, tam Rex quàm populus ita contremuerũt, vt putares arborum folia ventorum tempeſtatibus agitari. Significatur ergo hoc loco maxima & Regis & totius populi formido.

ET dixit Dominus ad Eſaiam. Egredere in occurſum Achaz, tu & qui derelictus eſt Iaſub filius suus, ad extremum aquæductus piſcinæ ſuperioris, in via agri fullonis: & dices ad eum, Vide vt ſileas. Noli timere, & cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium iſtorum, in ira furoris Raſin Regis Syriæ, & filij Romeliæ, eò quòd conſilium inierit contra te Syria in malum. Ephraim, & filius Romeliæ, dicentes. Aſcendamus ad Iudam, & ſuſcitemus eum, & auellamus eum ad nos, & ponamus Regem in medio eius filium Tabeel.

ET dixit Dominus ad Eſaiã: Egredere &c.) Cùm in extrema neceſsitate, maximoq; timore eſſent conſtituti, & iam omnino deſperarent, venit tandem Dominus ad conſolandum & auxiliandum eis. Vnde diſcimus, non niſi rebus iam deſperatis frequenter venire Dominum. Quare in aduerſitatibus conſtituti, non debemus deſpondere animum, ſi non ſtatim pro voto noſtro mittatur auxilium à Domino, ſed perſiſtẽdum eſt fortiter, infractoque animo perſeuerandũ, donec ipſi vel liberare vel adiuuare placuerit. Sic & Suſannam in extremo poſitam periculo, quũ à Iudæis ad mortem eſſet condemnata, liberauit. Daniel 13. Sic & diſcipulos ſuos propter metum Iudæorum congregatos, veſperi quando maius immineret periculum viſitauit, & cõſolatus eſt eos. Idem in omnibus martyribus factum legimus. Achaz autem iſte, vt referunt Commentaria Hebræorum, erat extra Hieruſalem in oppidulo quodã ignobili, quo relicto venit Hieruſalem, tanquam ad locum munitiorem, tutioremq;. Hinc eſt quòd ait Dominus ad prophetam, *Egredere in occurſum Achaz, tu & qui derelictus eſt filius tuus Iaſub*) Iaſub idem ſignificat, quod vox præcedens, derelictus. Vnde quidam Hebręorum, ex his duobus faciunt vnum vocabulum. Alij verò volunt eſſe nomen proprium filij Eſaiæ, vel vt alijs placet, famuli. Et quod dicitur, Derelictus, hunc habet ſenſum. Qui non, vt cæteri, adiunxit ſe ipſi Achaz in cultu idolorũ, vel certè qui nõ eſt extinctus prioribus bellis, de quibus 2. Paralyp. 28. *Ad extremum aquæ ductus*) Locus eſt prope Hieruſalem, vt habetur 4. Reg. cap. 18.

Dominũ frequenter non venire ad auxiliandũ nobis niſi rebus iam deſperatis.

Et dices ad eum &c.) Poſtquam audiſſet Achaz Regem Syriæ & Regem Samariæ iuncto venire exercitu ad expugnandam Hieruſalem, vehementer, vti diximus, exterritus eſt, pertimuitq;, cumq; penitus iam deſperaret, miſit ad eum Dominus prophetam ſuum Eſaiam, qui hæc ei diceret: Vide agas ſilentium, & ne quicquam moliaris, noli timere, & cor tuum ne formidet à duab⁹ iſtis caudis titionum fumigantium, id eſt, à Rege Syriæ & Rege Samariæ. Illi enim, quos tu tantopere formidas, nequaquam præualebunt, ſed Dominus miſericordia motus, te licet impium, & Deum non timentem defendet, & populum tuum: atque ipſos, omnemq; eorum potentiam delebit, & quidem breui. Vnde eos ira, ſuperbia, & furore inflatos,

tos, comparat caudis titionum, qui citò extinguuntur.

Aſcendamus ad Iudam,) Id eſt, ad duas tribus, quarum regio in montibus ſita eſt. *Et ſuſcitemus eum*) Hier. quaſi feriatum & à bello iam quieſcentem, & quodammodo dormienté, ſubiungemus eum imperio noſtro, hoc eſt, quod dicit, *Auellamus eũ ad nos &c.*)

Tabeel. Tabeel vox Hebræa eſt compoſita ex bono ſeu cõmodo & forti ſeu Deo. Et putant quidam hîc eſſe nomen appellatiuæ qualitatis, hoc ſenſu: Ponamus in medio eius Regem nobis commodum atq; vtilem. Alij verò volunt eſſe nomen proprium filij Regis Syriæ. Atque ita per Tabeel qui interpretatur bonus Deus, vel hominé hoc nomine vel idolum demonſtraret.

HAEc dicit Dominus Deus, Non ſtabit, & non erit iſtud: ſed caput Syriæ Damaſcus, & caput Damaſci Raſin. Et adhuc ſexaginta & quinq; anni: & deſinet Ephraim eſſe populus, & caput Ephraim Samaria: & caput Samariæ filius Romeliæ. Si non credideritis, nõ permanebitis.

HAEc dicit Dominus Deus: Nõ ſtabit etc.) Verba ſunt Domini per prophetam ad Achaz. Senſus eſt. Hoc eorum conſiliũ non ſortietur effectum ſuũ, neq; eueniet, quod ipſi intendunt. Ipſi enim ſtatuerunt expugnare ciuitatem, eaq; expugnata, conſtituere Regem pro ſuo arbitrio, non fiet hoc, ſed caput, id eſt, Metropolis vrbium Syriæ, erit Damaſcus, & caput Damaſci erit Raſin, hoc eſt, in ipſa Metropoli Damaſco regnabit Raſin. Verba autem iſtã, Sed caput Syriȩ Damaſcus &c. habent emphaſim, quaſi dicat, Caput ſolius Syriæ erit Damaſcus, & caput ſolius Damaſci Raſin, & nullius præterea ditionis. Sperant autem hi Reges ſe poſſe adiungeré ex Iudæa aliquam regionem ſuę ditioni, ſed egn non permittam.

Et adhuc ſexaginta & quinq; anni &c.) Id eſt, regnum Ephraim ceſſabit poſt annos ſexagintaquinq;. Iſtud niſi diligenter attendamus, ſtare non poterit: Nam à principio imperij Achaz vſq; ad deſtructionem Samariæ, & translatipnem populi ad Medos, fuerunt tantùm anni 23. aut vt quidã 24. vt patet ſupputanti ex 4. Regũ & Paralyp. 2. Qui numerus longè abeſt à 65. annis, in quibus dicitur hoc regnum Ephraim ſeu Iſrael finiendum. Ad iſtud reſpondendum eſt, quòd multò antè prophetatum fuerit, nimirum duobus annis ante terræ motum ſub Ozia Rege ab Amos propheta: A quo tẽpore vſq; ad Babylonicã captiuitatem, ſunt anni 65. Quod ergo hîc dicitur, nõ eſt prophetia Eſaiæ, ſed ſolùm repetitio eius, quod ab alio propheta fuerat prænunciatum. Hæc ergo, Non ſtabit &c. per prophetam domino prædicente, non credebat Achaz, neq; populus eius illa futura. Vnde ſubijcit.

Si non credideritis non permanebitis.) Senſus eſt: Si vos, qui pertinetis ad domum Dauid ſeu ad duas tribus, non credideritis ſore, quod futurum prædixi, non permanebitis in iſto regno, ſed in captiuitatem abducemini, ſuſtinentes eorum pœnas, quorum ſequuti eſtis infidelitatem. Alij autem hoc modo vertunt: Si non credideritis, non eritis ſtabiles, nimirũ in regno, quod idem eſt cum noſtra translatione. Septuaginta verò verterunt: Si non credideritis, non intelligetis. Vbi autem nos habemus, Credideritis & permanebitis, Hebræi habent vnam & eandem vocem, ſed priori loco eſt coniugationis hiphil, & ſignificat credere, & poſteriori loco eſt coniugationis niphal, & ſignificat ſtabilem & permanẽtem eſſe, ſiue certiorem fieere. Qui enim certi ſunt, intelligũt: Ideoque, pro eo quod habemus, Permanebitis, Septuaginta interpretes verterũt, Intelligetis, quam verſionem etiam ſæpè citat Auguſt.

ET adiecit Dominus loqui ad Achaz, dicẽs, Pete tibi ſignum à Domino Deo tuo in profundum inferni: ſiue in excelſum ſupra. Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo Dominum. Et dixit, Audite ergo domus Dauid. Nunquid parum vobis eſt moleſtos eſſe hominibus, quia moleſti eſtis & Deo meo?

ET adiecit Dominus loqui ad Achaz &c.) Cùm videret Dominus, quod Achaz adhuc maneret in impio ſuo affectu, neq; induci poſſet vt crederet quæ dicebantur, ſed ad alios potiùs deos & humanum reſpiceret auxilium, pergit loqui ad eum, dicens: Quia tibi videtur difficile, quod regna potentiſſima breui finienda ſint, & tu cum populo tuo de magno periculo liberandus ſis, pete tibi ſignum: Si nudis verbis non credis, pete tibi aliquod veritatis ſignũ, vt cùm ſignum acceperis, credas futura quæ dixi. Vis vt ſcindatur terra, & grandi hiatu inferi pateãt? An vis vt aperiantur cœli, & inſpicias quæ clauſa ſunt? Atq; hoc eſt, quod dicit, Siue in profundum inferni, ſiue in excelſum ſupra. Sic Hieronymus.

Et dixit Achaz: Non petam &c.) Quod dicit, Non petam ſignum, poſsit videri ex humili ſpiritu proficiſci, & hunc habere ſenſum: Credo verbis tuis abſque omni ſigno. Verùm quia conſtat impium fuiſſe Achaz, & ad alios deos receſsiſſe, nõ humilitatis eſt, ſed ſuperbiæ, hypocriſis eſt. Si enim affectũ cordis, quem celabat, aperuiſſet, hoc modo dixiſſet: Etſi ſignum daret, non crederem prioribus bellis edoctus, in quibus ſuperatus & deuictus ſui. Quanquam iuxta ſermo-

nia Hebræi ambiguitatem, poſsit hoc loco etiam legi, Non exaltabo Dominū. Sciebat enim Rex impius, quòd ſi ſignum peteret, accepturus eſſet, & glorificaretur Dominꝰ. Ergo quaſi idolorum cultor, & gloriæ veri Dei inuidens, non vult ſignum petere.

Et dixit: Audite ergo domus Dauid &c.) Achaz perſeuerante in impio ſuo affectu, ſermo propheticus ad domum Dauid conuertitur. Senſus eſt: Quia tu Achaz perſeueras in impio tuo affectu, te omiſſo, monebo populum: Nunquid parum vobis eſt, moleſtos eſſe hominibus, quia moleſti eſtis & Deo meo? Id eſt, hactenus moleſti fuiſtis prophetis, quorum dicta ridetis, atq; hoc vobis ſatis non eſt, moleſti eſtis & Deo qui offert vobis ſignum, & non vultis recipere: Tales vos exhibetis erga Deum, quales hactenus vos exhibuiſtis erga prophetas, quos contempſiſtis & irriſiſtis. Idcirco faciet Dominus quæ ſequuntur, ipſe dabit vobis ſignum.

Matth.1.d *PRopter hoc dabit Dominus ipſe vobis ſignum. Ecce virgo concipiet, & pariet fi-*
Luc.1.c *lium: & vocabitur nomen eius Emanuel. Butyrum & mel comedet, vt ſciat reprobare malum, & eligere bonum. Quia antequam ſciat puer reprobare malum, & eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu deteſtaris à facie duorum regum ſuorum. Adducet Dominus ſuper te, & ſuper populum tuum, & ſuper domum patris tui, dies qui non venerunt à diebus ſeparationis Ephraim à Iuda cum rege Aſſyriorum.*

E*Cce virgo concipiet, & pariet filium &c.*) Expectabatur ſignum, quod duo iſti reges Raſin & Phacee non vincerent: quod autem hîc dicitur, Ecce virgo concipiet &c. nihil ad rē pertinere videtur, cùm multò poſt bellum Syriacum euenerit. Nam inter victoriam Achaz promiſſam, & hoc ſignum præſtitum, fluxerunt anni circiter 767. Quare ergo hic inſeritur? Certè lectori, qui in gentilium tantùm ſcriptis verſatus eſt, mirum videri poteſt, quare id fecerit Eſaias, quare in media rei bellicæ mentione, virginis pariturae & Emanuelis meminerit. Sed qui nouerit, prophetarum omnia eſſe plena inuolucris, & ipſos ſub rebus temporalibꝰ geſtis aut gerendis Eccleſiæ deſcribere ſacramenta, nihil mirabitur. Quicquid enim de bello Syriaco, & populi liberatione hîc dicitur, cauſa Emanuelis & humani generis liberatione dicitur. Propterea in media hiſtoria ſubito & præter omnem expectationem lectoris, ad rem typo ſignificatā tranſit, & quod maximè mirandum, facit id per notam illationis, Propter hoc, inquit, dabit Dominus vobis ſignū, vt ſtudio videatur Spiritus ſanctus voluiſſe offendiculū ponere carnalibus Iudæis, vt abſcondatur tam ſanctum myſterium ab indignis, & non detur ſanctum canibus. Alij verò dicūt, licet res, quæ promittitur tanquam ſignum, non pertineat ad liberationem Achaz & populi eius, ea tamen declaratur à ſimili, & hunc reddunt ſenſum: Quanquam populus hîc impius ſit, & indignus, cui fiat miſericordia: quanquam totus mundus inimicus ſit Deo, nec mereatur vt mittatur Chriſtus, tamē mittam Chriſtum: Ecce virgo concipiet &c. Ecce mittam vobis ſaluatorem, non quales hactenus feci, non Gedionem aliquem, aut Sampſonē, ſed Emanuelem, naſcetur quidem ex virgine, verùm egreſsio eius ab initio, à diebus æternitatis. Sic ſimiliter quamuis populus hic impiꝰ ſit, & non mereatur miſericordiam, faciam tamen miſericordiam & liberabo. Iudæi hunc locum interpretātur de vxore Achaz, quod ſi verum eſſet, vt minimè eſt, difficilè foret ipſis dicere, quare hoc eſſet ſignū, cùm vxor Achaz antè non fuerit ſterilis. Alij autem interpretantur de vxore Eſaiæ, ſed certum eſt ad Chriſtum pertinere, cùm de eo interpretetur & ipſe Matthæus primo cap. ſui Euangelij: Pariet (inquit) filium, & vocabis nomen eius Ieſum: Deinde ſubdit: Hoc autem totum factum eſt, vt adimpleretur quod dictum eſt à Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit &c. Præterea vox Hebræa alma, quā licet omnes, præ- Alma.
ter Septuaginta, adoleſcentulam tranſtulerint, non abſolutè adoleſcentulā ſignificat, ſed cum epitaſi, adoleſcentulam abſconditam, quæ nunquam patuit virorum aſpectibus, ſed magna parentum diligentia cuſtoditur. Dicitur enim ab עלמה, alam, quod eſt abſcōdere, & in tota Scriptura, vt ait Hieron. non niſi de integra & incorrupta dicitur. Significatio autem nominis Emanuel Emanuel.
exprimitur Matth.1.cap. vbi dicitur: Et vocabis nomen eius Emanuel, quod eſt interpretatum, nobiſcum Deus. Hebræi enim ab ipſis rebus ferè nomina imponunt: Sic nomen huius pueri vocatur Emanuel, propter diuinam humanamq; naturam in vna hypoſtaſi vnitam.

Butyrum & mel comedet &c.) In his verbis duplex eſt tropus. Imprimis ſynecdoche: Nomine enim butyri & mellis, ſignificatur omne genus cibi, quo veſcuntur infantes. Deinde, notatio: Per hoc enim quòd veſcetur cibis infantilibꝰ, ſignificare voluit propheta, noſtri generis puerum naſciturum, id eſt, puerum qui ſit verus homo. Potuiſſet propheta ſine tropo hoc modo dixiſſe: Puer qui naſcetur ex virgine, erit verus homo.

Vt ſciat reprobare malū & eligere bonū &c.) Eſt hîc iterum notatio. Senſus eſt: Noto & conſueto puerorum more abhorrebit & reſpuet ea, quæ offendunt guſtum: & ea quæ

ſentiet

ſentiet naturæ amica, appetet. Significatur ergo his verbis humanæ naturę veritas. Coniunctio (vt) hîc nõ cauſam finalem, ſed conſequutionem aut euentum ſeu ſequelam deſignat. Non enim ſignificatur, quòd comedet butyrum & mel, eo fine, vt ſciat reprobare malum & eligere bonum, ſed quòd ita comedet butyrum & mel, vt etiam in comedendo ſciat reprobare malum & eligere bonum.

Quia antequam ſciat puer &c.) Id eſt, antequam puer adoleuerit ad id ætatis, vt valeat diſcernere inter bonum & malum, quod ſtatim primò nati infantes nequeunt, terra Syriæ & Samariæ, quã tu tantopere formidas, deuaſtata erit. Addunt commẽtarij imò antequam omnino naſcetur Chriſtus, terrą Syriæ & Samariæ vaſtabitur: Addunt, inquã, hoc Commentarij propter Matthæum, qui hæc de Chriſto interpretatur, verùm quid iſtud ad rem præſentem? Hactenus pertinet ad Iudæos. Si, inquit, in hunc puerum vel etiam nondum natum credideritis, & illum inuocaueritis, ſentietis illum liberatorem, non veniet Aſſur in terram veſtram, ſicut veniet in Samariam. Significatur itaq; occultè Iudæis, quo modo mala, quæ manebant Syriam & Samariã, ipſi poſſent euadere, nimirum ſi crederẽt in puerum naſciturum, ſed quia non erant credituri, ideò ſequitur.

Adducet Dominus ſuper te &c.) Hebraiſmus eſt, intelligitur enim coniunctio (cæterùm) aut (verò) hoc modo: Cæterùm adducet Dominus, vel: Adducet verò Dominus ſuper te &c. Septuaginta hanc coniunctionem expreſſerunt. Studet autem propheta metu reuocare populum ad meliora conſilia. Senſus eſt: A die, qua facta eſt ſeparatio decem tribuum à duabus tribubus, multa ipſis acciderunt mala, verùm iam multo maiora ſentietis.

Cum Rege Aſſyriorum) Senſus hic eſſe poteſt: hæc mala ſiue hos dies afflictionis adducam ſuper vos cùm venerit Rex Aſsyriorum. Apud Hebręos poteſt & hic eſſe ſenſus: Adducam ſuper te dies afflictionis, Regem Aſsyriorum, vt ſit appoſitio, & ita verterunt Septuaginta & Pag.

ET erit in die illa, ſibilabit Dominus muſcæ, quæ eſt in extremo fluminum Aegypti, & api, quæ eſt in terra Aſſur, & venient, & requieſcent omnes in torrentibus vallium, & in cauernis petrarum, & in omnibus frutetis, et in vniuerſis foraminibus. In die illa radet Dominus in nouacula conducta, in his qui trans flumen ſunt, in rege Aſſyriorum, caput, & pilos pedum, & barbam vniuerſam.

ET erit in die illa, ſibilabit Dominus &c.) Idem hîc dicit, quod in præcedenti particula, ſed pluribus verbis. Senſus eſt: Euocabit Dominus in prælium populũ, qui habitat ad ſeptem oſtia Nili, id eſt, Aegyptios, qui natura imbelles ſunt. In nomine itaque muſcæ eſt duplex tropus. Imprimis ſynecdoche ſeu enallage numeri, muſca pro muſcis. Deinde notatio: Per muſcã enim quod eſt animal imbelle, ſignificatur Aegyptiorũ imbecillitas. *Et api quæ eſt in terra Aſſur*) id eſt, euocabit Domin9 in prælium Aſsyrios, qui potentiſsimi ſunt & ad bellandũ promptiſsimi. Eſt etiam hîc duplex figura ſicut in dictione muſcæ. Nam per ſynecdochen api pro apib9 ponitur, deinde per notationem nomine apis, quod inter reliqua animalia eſt maximè ſagax & bellicoſum, ſignificatur illius populi animoſitas, & bellandi peritia. *Et venient & requieſcent omnes in torrentibus vallium &c.*) Hęc per metaphorã dicta ſunt, vt quia ſemel muſcas & apes nominauerat, translationẽ ſeruaret in reliquis. Significat propheta quòd Aegyptij & Aſsyrij venient cum magna multitudine, & occupabunt terram Iuda, & omnia loca vaſtabunt, nihilque intactum relinquent, quaſi dicat: Suſcitabit Dominus ad præliandum contra vos, Aegyptios & Aſsyrios in tãta multitudine, vt muſcis & apib9 meritò comparari poſsint, quæ turmatim volitantes, prata, fruteta, aliaque loca vndiq; occupant atq; inuadunt.

In die illa radet Dominus &c.) Quædã exemplaria hoc loco habent, In nouacula acuta, ſed vox Hebręa nihil ad acutiem ſpectans ſignificat. Septuaginta verterunt, In nouacula inebriata, & vox Hebræa שכר ſcachar dum habet punctum in dextro cornu, ſignificat inebriare, vel ebriũ eſſe: dum verò punctum habet in ſiniſtro cornu, mercede conducere, atq; hinc orta eſt lectionis varietas. Quomodo autem Dominus conducat Reges, patet Ezech. 29. vbi dicitur: Fili hominis, Nabugodonoſor Rex Babylonis ſeruire fecit exercitum ſuum &c. ad cuius intellectum ſciendum, quòd Tyrij videntes vrbi ſuæ imminere excidium, precioſa quęq; per mare ad alias inſulas tranſmiſerunt ne Chaldæi vrbẽ ingreſsi ſpolia pinguia repeterent. In his autem tribus, Nouacula cõducta, His qui trans flumen ſunt, & Rege Aſsyriorum, ſynonymia eſt. Intelligit enim per nouaculam conductam, eos qui trans flumen ſunt: & per eos qui trans flumen ſunt, Regem Aſſyriorum & populum eius. Flumen autem ponitur per antonomaſiam, pro Euphrate, quemadmodum Poeta pro Virgilio. Per caput verò & pilos pedũ, & barbam, ſynecdochicõs expreſsit propheta, quicquid pertinet ad regnum Iudaicum, hoc eſt, per caput intelligit ipſum regem: per pilos pedum, populum: per barbam, omnę robur virorum.

Cumq; in genere tribus verbis potuit dixiſſe mirabilem futuram captiuitatem, ſingula tamen per partes explicare voluit, vt mágis moueret populum. Nihil ergo aliud vult dicere propheta, quàm quòd Dominus auferet omnia à Iudæis, nihilq; reſidui eis relinquet.

E*T erit in die illa. Nutriet homo vaccam boum, & duas oues, & præ vbertate lactis comedet butyrum. Butyrum enim & mel manducabit omnis qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa. Omnis locus vbi fuerint mille vites, mille argenteis, & in ſpinas, & in vepres erunt. Cum ſagittis & arcu ingredientur illuc. Vepres enim & ſpinæ erunt in vniuerſa terra. Et omnes montes qui in ſarculo ſarrientur, nõ veniet illuc terror ſpinarum & veprium, & erit in paſcua bouis, & in conculcationem pecoris.*

E*T erit in die illa, nutriet homo vaccã &c.)* Iſtud adhuc ad minas pertinet. Senſus eſt: Eo tempore, quum fuerint omnes opes Iudæorum in Chaldæam translatæ, tanta erit in terra Iudæ ſolitudo, tamq; incredibilis vaſtitas, vt nequaquam armenta boũ habeant, nec greges ouium, ſicut habere conſueuerunt, ſed vix rarus habitator vnam vaccam & paucas oues nutrire poterit. *Et præ vbertate lactis comedet butyrum.)* Et iſtud ad minas pertinet, hoc ſenſu: Tanta erit hominũ paucitas, vt omnia futura ſint plena graminum, etiam ipſæ plateę, in quibus alioqui enata pedibus hominum conculcari ſolent, plenæ erunt graminibus: & proinde vt ſatis magna quidem futura ſit copia lactis, & præ multitudine lactis quod faciet, comedet butyrum, quia nõ habebit aliud quo veſcatur. Lyra autem multo aliter exponit, ſed hic videtur verus ſenſus. *Butyrum enim & mel manducabit &c.)* Id eſt, Quicunq; poſt captiuitatem Babylonicam relictus fuerit in Iudęa, butyrum ſolũ & mel manducabit, quia non habebit aliud ad manducandum.

Et erit in die illa, omnis locus &c.) Id eſt, eo tempore præ paucitate hominum, tanta erit vini inopia deſertis vineis, quæ hoſtium metu nequaquam putabuntur, vt ſingulæ vites ſiclis argenteis ſingulis vix emãtur. In ſpinas enim & in vepres omnis terra redigetur, tantaq; erit vbiq; formido ſæuientibus gladijs, vt abſq; arcu & ſagittis, alijsq; munimentis, nullus ſuum agrum inuiſere audeat: & derelictis locis campeſtribus, ad montana confugiant, ibiq; locorum difficultate muniti, vix aſperos montes manu ſodiant, quia neque boues, neq; aratra aut vomeres habebunt. Sicubi ergo rarus cultor in montibus fuerit inuentus, indè vitam miſerabilem ſuſtentabit. Cætera autem patebunt paſcuis, atq; abſque vllo cuſtode à brutis animantibus conculcabuntur. Sic ferè Hieronymus hunc locum interpretatur. *Et in ſpinas & in vepres erunt)* id eſt, Propterea quòd non erit cultor & habitator, orientur in locis illis ſpinæ & vepres.

Cum ſagittis & arcu ingredientur illuc.) Prę metu ferarum, quæ erunt illic, non niſi armati loca illa intrare audebũt. Vepres enim & ſpinæ erunt in vniuerſa terra Iudaica. *Et omnes montes qui in ſarculo ſarrientur)* Sarculum eſt inſtrumentum tam hortis quàm vineis atq; ſegetibus purgandis accommodũ. Sarculum.
Senſus eſt: Loca montoſa, ad quæ metu hoſtium confugient, in ſarculo ſarrientur, id eſt, manu à ſpinis & vepribus purgabuntur, vt valeant ſeminari. Homines enim in terra relicti nõ habebunt boues ad arandum, aut vomeres ad ſcindendum terram, ſed propria manu terram montanam purgabunt, ſcindent, & ſeminabunt: cætera autem pars terræ manebit inculta, eritq; in paſcua bouis, & à pecoribus conculcabitur. Quæ interpretatio eſt ferè eadem cum D. Hieronymi interpretatione. Pro eo autem quod nos habemus, Et erit in paſcua &c. Pagninus vertit in plurali numero, Et erunt in paſcua bouis & in conculcationem pecoris; & ſecundum illum, ſuppoſitum verbi, erunt, eſt montes.

CAPVT VIII.

E*T dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & ſcribe in eo ſtilo hominis, velociter ſpolia detrahe, citò prædare. Et adhibui mihi teſtes fideles, Vriam ſacerdotem, & Zachariam filium Barachiæ. Et acceſſi ad prophetiſſam, & concepit, & peperit filium.*

E*T dixit Dominus ad me.)* Pergit adhuc propheta deſcribere partũ virginalem, ſed ſub alia verborum forma quàm priùs: & caput iſtud continet euangelium potiùs quàm prophetiã, propterea etiam dignum eſt, vt legatur diligenter ab omnibus Chriſtianis.

Sume tibi librum grandem &c.) Eſt hoc loco ſchema quo propheta ſignificare voluit rem, quam proponit eſſe maximi momenti: & licet eam pauciſsimis, imò quinq; duntaxat verbis expreſſerit, tanta tamen latent myſteria, vt ſi quis ea explanare velit, nec grandi quantumuis volumine id poſsit: Neque id ſolùm, ſed præterea ſignificare voluit, vt maximi momenti, ita quæ in longum tempus conſeruetur ac memoriæ mãdetur, rem apprimè eſſe dignam. Quam ob cauſam & ſcribi voluit ſtilo hominis, hoc eſt, tali ſtilo cui aſſueuerunt homines, ne res ob-

ſcuris

ſcuris verbis inuoluta fugiat, aut lectoris animum remoretur. Siquidem idem eſt hoc loco, Scribe ſtilo hominis, quod apud Abacuc, Explana ſuper tabulas; vt percurrat qui legerit. Sed poſſet quis obijcere, Scio quid ſit ſpoliū, quid detrahe, quid prædare, quid item velociter & citò: interim dum audio, Sume tibi librum grandem, & ſcribe in eo. Velociter ſpolia detrahe, citò prædare, quid dicatur neſcio? Nec ipſe modò, verùm mecum iuxta ignorant & quique doctiſsimi. Quomodo ergo ſtilo hominis ſcripſit, ſi ſtilus hominis, hoc eſt quod ſtilus planus, vt quilibet ſine difficultate aliqua aut moleſtia intelligere poſsit? Ad hoc dicimus prophetam ſtilo quidem hominis ſcripſiſſe, ſed ijs quorum lingua ſaliua ſcripturæ imbuta eſt, quiq; aliunde didicerunt quid ſit Euangelium. Licet enim nomen euangelij à tempore Chriſti ortum videatur, res tamē euangelij ſemper fuit. In ipſo enim ſtatim libro Geneſeōs agnoſcitur, vbi ait: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & inter ſemen tuum & ſemen illius. Ipſa enim, vel ſecundum alios, ipſum ſcilicet ſemen quod eſt Chriſtus, conteret caput tuum. Hanc rem ſignificare voluit propheta his verbis, Velociter ſpolia detrahe, citò prædare, quaſi dicat: Hactenus diabolus exultauit in mundo, efficax fuit in mentibus hominum, iam eijcietur foras, puer qui naſcetur, velociter ſpolia detrahet, quæ ſumus nos, citò prædabitur, non vltrà patietur regnare ipſum. Eſt ergo ſermo ad puerum, cuius nomen in præcedenti capite vocatum eſt Emanuel.

Nomen Euangelij quando ortum.

Et adhibui mihi teſtes fideles &c.) De Vria iſto ſcribitur 4. Regum cap. 16, qui licet impius, magni tamen nominis erat apud Iudæos. Vnde propter dignitatem ſacerdotij, & eius authoritatem propheta eum in teſtem adducit. De Zacharia verò ſcribitur 2. Paralyp. cap. 26. licet quidam putent alium fuiſſe, de quo ſermo eſt in eodem libro cap. 29. Locus autem iſte nō eſt ita ſimpliciter intelligendus, quaſi propheta re ipſa adhibuerit hos teſtes, ſed per tropum. Significare enim vult propheta grauiſsimum eſſe quod dicitur, & dignū vt ab omnibus credatur: quamuis quidam commentarij velint non eſſe figuratum ſermonē, ſed rem in imagine & viſione peractā, & pro eis facit quod ſequitur.

Et acceſsi ad prophetiſſam.) Niſi enim hic viſionem imaginariam intelligamus, difficile erit dicere, quæ ſit illa ꝓphetiſſa, de qua hic loquitur propheta. Iudæi autem intelligūt vxorem Eſaię. Quod ſi verum eſt, puer iſte 19. annorum fuiſſet, cùm euerteretur Samaria. Illa enim, vt conſtat ex 4. Regum & 2. Paralyp. euerſa eſt anno ſexto Ezechiæ regis: & puer conceptus ſignificatur quarto anno Achaz. Inter annum verò ſextum Ezechiæ, & quartum Achaz intercedunt viginti anni. At puer facilè vocet patrem & matrem ſexto aut ſeptimo ſuæ ætatis anno. Nō eſt ergo vera hæc Iudæorum interpretatio, neq; ſcripturis cōſentanea. Thomas tamen hoc argumentum ſoluit, dicens hic agi de alia captiuitate, quàm in ſuperiori capite, cū dicitur, Antequam puer ſciat reprobare malum, & eligere bonum. Ibi enim ſecundum ipſum ſermo eſt de captiuitate, quæ accidit anno 9. Oziæ regis Iſrael, & 6. anno Ezechiæ per Salmanaſar: hic verò ſecundum ipſum loquitur propheta de captiuitate, quæ facta eſt tempore Phaceę per Teglatphalaſar Aſsyriorum Regem. Verùm ſimilitudo duorum capitum ſatis declarat de eodem bello eſſe ſermonem. Prophetiſſa ergo hæc intelligenda eſt virgo Maria, quæ prophetauit Lucæ 1. Ex hoc beatam me dicent omnes generationes.

Et concepit & peperit filium.) Prophetia iſta ſimilima eſt illi, quę ſuperiori capite ſcribitur, Ecce virgo concipiet &c. & idem eſt filius, qui hic & ibi naſci dicitur, & de eodē hîc & ibi dicitur, quòd antequam puer adoleuerit ad id ætatis, vt valeat diſcernere inter bonum & malum, & vocare patrem & matrem, auferetur fortitudo Damaſci, & ſpolia Samariæ.

ET dixit Dominus ad me: Voca nomē eius, accelera, ſpolia detrahe, feſtina prædari. Quia antequam ſciat puer vocare patrem ſuum & matrem ſuam, auferetur fortitudo Damaſci, & ſpolia Samariæ, coram rege Aſsyriorum.

ET dixit Dominus ad me: Voca nomen eius &c.) Hebræis familiare eſt in fingendis nominibus propriæ qualitatis, plura nomina in vnum congerere, ſicut Ozeę primo capite, Voca nomen eius, non populus meus: ſic hoc loco, puer qui in præcedenti capite Emanuel dicitur, pluribus nominibus vocatur, Accelera, ſpolię detrahe, & citò prędari. Proprium enim eſt Chriſto fortem alligare, & eripere ſpolia. *Quia antequam ſciat puer &c.*) Addunt commentarij Chriſtianorum, imò antequam omnino naſcetur puer, auferetur fortitudo Damaſci. Samaria enim & Damaſcus euerſæ fuerūt multo tempore antequam naſceretur Chriſtus. Et addunt præterea, Non auferetur veſtra virtute, ſed pueri naſcituri. Vnde ſignificantiùs tranſtulerunt Septuaginta, qui ita habent, Auferet puer fortitudinem Damaſci. Similiter habent & Hebræi. Et ſignificatur, quòd ſi voluerint in eum credere, liberabuntur. *Coram rege Aſsyriorum*) id eſt, ad præſentiam regis Aſsyriorū. Eſt enim Hebraiſmus, Sic etiam dicitur, à facie ignis, id eſt, à pręſentia ignis.

ET adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicẽs: Pro eo quòd abiecit populus iſte aquas Siloe, quæ vadunt cum ſilentio, & aſſumpſit magis Raſin, & filiũ Romeliæ, propter hoc ecce Dominus adducet ſuper eos aquas fluminis fortes & multas, regem Aſſyriorum, & omnem gloriam eius. Et aſcendet ſuper omnes riuos eius. Et fluet ſuper vniuerſas ripas eius, & ibit per Iudam inundans, & tranſiens, vſq; ad collum veniet. Et erit extenſio alarum eius, implens latitudinem terræ tuæ, O Emanuel.

ET *adiecit Dominus loqui ad me &c.*) Prophetia eſt contra decẽ tribus. *Pro eo quod adiecit populus &c.*) Tropus eſt Latinis multùm familiaris, & maximè poetis, cùm regna, ciuitates, regiones non proprijs nominibus, ſed fluuiorum nominibus appellãt, qui ſunt inſignes in illo regno. Sic apud Poetam de Auguſto, Te Nilus miratur, id eſt, Aegyptus, ſeu populus ille quem Nilus præterlabitur. Sic hoc loco aquas Syloe pro populo Iuda dixit. Syloe enim fluuius eſt in Iudæa, qui ad radices montis Sion oritur. *Quæ vadunt cum ſilentio*) id eſt, quæ placidè & leniter fluunt. Significat paruitatem fluuij, & ex paruitate fluuij, intelligit exiguitatẽ paucitatemq́; populi Iuda: deinde ex paruitate, contemptibilitatem per metalepſin: Sicut apud poetam primo Aeneidos, Speluncis abdidit atris, Vbi ex atris nigræ intelliguntur, ex nigris tenebras habẽtes, & per hoc in præceps profundę. *Et aſſumpſit magis Raſin &c.*) Id eſt, potiùs adiunxit ſe Raſin Regi Syriæ tanquam fortiori, & Phacee filio Romeliæ.

Syloe.

Propter hoc, ecce adijciet Dominus &c.) Per aquas fluminis, intelligit Regem Aſſyriorũ, vt ex eo quod ſubditur manifeſtũ eſt, quod videtur per appoſitionem adijci hoc ſenſu: Adducet Dominus ſuper eos aquas fortes, Regem videlicet Aſſyriorũ cum toto exercitu & poteſtate ſua magna, qui aſcendet ſuper omnes riuos, id eſt, exercitus Aſſyriorũ, occupabitq́; terram decem tribuum, nec ibi ſiſtet gradum, ſed perget vlteriùs per Iudam inundans, id eſt, quãdo decem tribus erunt ſubuerſæ, etiam ciuitates Iudæ ſubuertentur, præter collum eius, id eſt, præter Ieruſalem, quæ mirabili Dei miſericordia libera erit.

Et erit extenſio alarum eius &c.) Potentiam Aſſyrij regis & innumerabilis ei⁹ exercitus, quam ſub fluminis metaphora priùs deſcripſit, nunc per aliam translationem oſtendit, quòd videlicet, alis, id eſt, ducib⁹ ſuis & infucta hominum multitudine occupabit terram Emanuel, id eſt, terram Iuda. Eſtq́; apoſtrophe ad puerum naſciturum.

COngregamini populi, & vincimini, & audite vniuerſæ procul terræ. Confortamini, & vincimini, accingite vos, & vincimini, inite conſilium, & diſſipabitur, loquimini verbũ, & non fiet, quia nobiſcum Deus. Hæc enim ait Dominus ad me: Sicut in manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius, dicens: Ne dicatis, coniuratio.

C*Ongregamini populi &c.*) Eſt ſarcaſmus, ſicut apud poetam, En agros & quam bello Troiane petiſti Heſperiam &c. Quam figuram Rhetores vocant amarulentam & hoſtilem irriſionem. Congregari iubet propheta, quos negat contra Iudam quicquam valituros, quaſi dicat: Vos populi Syriæ & Samariæ iam congregatis exercitum, & armatis, & accingitis vos gladijs, initisq́; conſilium de expugnanda Hieruſalem, & hortamini inuicem dicentes, Aſcendamus ad Iudam & ſuſcitemus eum, & auellamus eum ad nos: ſed non capietis Hieruſalem, verùm ſuperabimini, & hoc propterea quia Deus eſt nobiſcum. Pro nobiſcum Deus, Hebræi habent Emanuel.

Hæc enim ait Dominus ad me ſicut in manu forti.) id eſt, peculiari auxilio, miſericordia erudiuit me. Sic ferè Hieronymus interpretatur. Et alibi ſcriptura frequenter habet manum in hac ſignificatione, pro auxilio. *Ne irem in via populi huius*) Illud (in via) Hebraicè dictum eſt, Latini dicerent, inſtituta vitæ & mores. Senſus itaq; eſt: Quemadmodum Dominus peculiari ſua gratia erudiuit me, ne ſequerer inſtitutum vitæ & mores populi huius: ſic quoq; peculiari ſua gratia mihi iam locutus eſt, dicens: Ne dicatis coniuratio. Significat hic propheta ſe peculiari gratia à Deo donatum, ſed quam (vt Hieronymus ait) per bona opera ipſe ſibi meruerat. Quod notandum eſt contra Lutherum & Melanthonem, qui hoc negarent. Senſus eſt: Ne vſurpetis inter vos huiuſmodi dicta, Conſpirant aduerſus nos Raſin rex Syriæ, & Phacee rex Samariæ, & iuncto veniunt exercitu ad expugnandum Hieruſalem. Pertinet iſtud ad promiſsionem liberationis ab illo bello, quod parauerat Samaria, de quo in præcedenti capite.

OMnia enim quæ loquitur populus iſte, coniuratio eſt, & timorem eius ne timeatis, neq; paueatis. Dominum exercituum ipſum ſanctificate, & ipſe pauor veſter, & ipſe terror veſter, & erit vobis in ſanctificationem, in lapidem autem offenſionis, & petram ſcandali duabus domibus Iſrael, & in laqueũ, & in ruinam habitantibus Hieruſalem. Et offendent ex eis plurimi, & cadent, & conterentur, & irretientur, & capientur.

O*Mnia enim quæ &c.*) Per parentheſin causam reddit illius quod præceſsit, Ne dicatis coniuratio, & eſt hic ſenſus: Nihil

aliud

aliud in ore habet populus iſte Hieroſolymitanus quàm coniurationem, non reſpiciens ad Dei auxilium. Monet ergo ne ita pergant, & ne formident exercitum Regis Syriæ & Samariæ. Quod ſi hæc ad tempora noſtra referantur, & ſic verum inuenitur. Cùm enim nuper Martinus Roſſemius Louanium obſideret, quid aliud quæſo audiebatur quàm coniuratio? quis erat qui non plus formidaret Martini Roſſemij exercitũ quàm Dei ſperaret auxilium?

Et timorem eius) videlicet hoſtilis exercitus ne timeatis, ſed Dominum exercituum ſanctificate vita & conuerſatione veſtra, id eſt, talis ſit vita veſtra & conuerſatio, vt Dominus ſanctificetur per eam, id eſt, iudicetur ſanctus.

Et ipſe pauor veſter) Hunc locum imitatus eſt in epiſtola ſua Apoſtolus Petrus, vnde & ipſa verba penè tranſcripſit, dicens: Timorem autem eorum ne timueritis, & non conturbemini, Dominum Chriſtum ſanctificate in cordibus veſtris. Similem ſententiam profert Saluator apud Matthæum, dicens: Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non poſſunt occidere: ſed potiùs timete eum, qui poteſt & animam & corpus perdere in gehennam. *Et erit vobis in ſanctificationem.*) Senſus eſt: Ille vos ſanctificabit, ſi vos illum ſanctificaueritis & timueritis.

In lapidem offenſionis & in petram ſcandali &c.) Eandem ſententiam habet propheta infrà capite 28. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem &c. Tractat hunc locum Paulus ad Romanos 9. Item Petrus 1. capite 2. Item Lucas 2. Denique & Saluator apud Matthæum 21. quæ loca pertinent ad regnum Chriſti. Vnde & hic oportet intelligere tranſitum à bello corporali ad bellũ, cui opponimus non arma corporalia, ſed ſpiritualia. Chriſtus autem factus dicitur in lapidem offenſionis & in petram ſcandali, propter infirmitatem naturæ aſſumptæ, & patibulum crucis. Venit namque in forma ſerui, & viderunt eum Iudæi ſimilibus miſerijs obnoxium, quibus nos, ideoq; parui faciebant ipſum & doctrinam eius. Si verò velimus hæc referre ad illos, quibus prima facie videbatur loqui propheta, tunc dicendum eſt, quòd Chriſtus nondum natus factus eſt in ſcandalum duabus domibus Iſrael, id eſt, populo Iuda & populo Ephraim, quia paſſus eſt regnum Iſraeliticum in nihilum ferè recidere: hinc dixerunt, Deus noſter non eſt ille, quem putabamus, non eſt tam fortis quàm exiſtimabamus. Huiuſmodi cogitationes ſubibant animos eorum, quando Raſin & Phacee iuncto veniebant exercitu ad expugnandum Hieruſalem: Vel

Quare Chriſtus factus lapis offenſionis.

cùm Sennacherib obſideret Hieruſalem, vt quidam putant.

Liga teſtimonium, ſigna legem in diſcipulis meis, expectabo Dominum qui abſcondit faciem ſuam à domo Iacob, & præſtolabor eum. Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in ſignum, & in portentum Iſrael, à Domino exercituum qui habitat in monte Sion.

Liga teſtimonium &c.) Eſt hîc locus ſatis obſcurus. Sicut enim in principio huius capitis non ſumpſit propheta librum realem: ſic hoc loco non id agit Dominus, vt liget reipſa hoc conſilium ſeu decretum, ſed hoc vult vt ſua decreta non abeant in obliuionem. Sic Deuter. 6. præcipitur filijs Iſrael, vt ligent mandata Dei in manu ſua. Metaphora autem ſumpta eſt ab ijs, qui timentes, nerei, cuius meminiſſe volunt, obliuiſcantur, ad manũ vel in digitis ſuis ligant quippiam, quo inſpecto, ſi fortè obliuioni eſſet tradita, ad memoriã redigitur. Sic Prouer. 7. dicitur: Liga legem meam in digitis tuis. Ita & hoc loco decreta ſua & diſpenſationem ligari vult Dominus, quaſi dicat: Etſi vulgus ea negligat, ſaltem pueri mei, id eſt, qui in me credunt, obſeruabunt.

Et expectabo Dominum.) Vox illorum eſt, qui perpetuò fidẽ ſeruant non obſtantibus malis, quæ interim patiuntur, non obſtantibus etiam multis argumentis, quę contra fidem facere videntur, quorum mirabilis in Scripturis eſt cõmendatio. Senſus eſt: Quanuis Dominus videatur oblitus populi ſui, ego tamen expectabo eum, & non abijciam ſpem, etiã ſi morã fecerit, præſtolabor eum.

Ecce ego & pueri mei &c.) Significat propheta ſe promptum & paratum in omnem euentum Domini: Etſi Dominus moram ſecerit, tamen præſtolabor eum, & non ego ſolus, ſed & cęteri prophetæ: Prophetas pueros ſuos vocat vtpote à ſe inſtitutos.

Quos dedit mihi Dominus in ſignum &c.) Id eſt, qui facti ſunt in ſignũ & portentum ſeu ſpectaculũ. Vt dicit Paulus 1. ad Corinth. 4. Eſaias enim & cæteri prophetæ, quia diuitias, honores contemnebant, erant ſpectaculum carnali Iſraeli, alijs eos ſtultos dicentibus, alijs aliud improperantibus. *A Domino exercituum &c.*) Phraſis eſt Hebræa. Similis habetur in Geneſ. Pluit Dominus ſulphur & ignem à Domino de cælo: Et eo modo accipitur quo apud Latinos, quando dicitur, Villa tacta eſt de cælo, id eſt, cælitus: Sic à Domino, id eſt, diuinitus, quanquam ſubeſſe poteſt metonymia, vt à Domino idem ſic quod à cælo. Sicut apud Poetam, Iam proximus ardet Deucalion, poſſeſſor pro poſſeſsiõe. *Qui habitat in monte Sion*) non quidẽ in illo, qui eſt in terrena Hieruſalẽ, ſed in illo,

illo, qui ſurſum eſt, de quo Apoſtolus ad Hebræos: Acceſiſtis ad montem Sion. Hoc modo hunc locum exponunt ferè Commentarij. Verùm Paulus ad Hebræos 2. teſtimonium hoc, Ecce ego & pueri mei &c. docet ex perſona Saluatoris debere intelligi: & ſecundum illum, pueri ſunt Apoſtoli & cæteri credentes. Quomodo autem iſti pueri fuerint in ſignum & portentum ſapientiæ ſeculi & ſuperbiæ Iudæorum, docet idem Apoſtolus 1. ad Corinth. dicens: Spectaculú facti ſum mundo, & angelis, & hominibus, ſtulti propter Chriſtú, vos autem prudentes in Chriſto: nos infirmi, vos autem fortes.

ET cùm dixerint ad vos, quærite à Pythonibus, & à diuinis qui ſtrident in incantationibus ſuis, nunquid non populus à Deo ſuo requiret viſionem? pro viuis à mortuis? Ad legem magis, & ad teſtimonium. Quod ſi nõ dixerint iuxta verbum hoc, non erit eis matutina lux.

ET *cùm dixerint ad vos &c.*) In hac parte vſq; ad finem capitis, ad præſentem tantummodo hiſtoriam reſpexiſſe videtur Eſaias. Nõ (enim Pythones) allegoriam vocum habent, quorum propria ſignificatio nihil ad Chriſtum & eius tempora pertinet. Sunt autem verba prophetæ inſtruentis filios ſuos, id eſt, prophetas ſuos contra impoſtores & peruerſos homines ſui temporis. Python autem ſpiritus diuinator dicitur, quo qui

Pythonici. correpti ſunt, Pythones ſeu Pythonici appellantur. Sic Act. 16. capitur, vbi dicitur quòd Paulus ſuſcitauerit puellam habentem ſpiritum Pythonicum. *Qui ſtrident in incantationibus*) Id eſt, qui ſingultú proferunt, quaſi pectus non poſſet capere verba, quæ putant diuina: tanquam pleni eſſent diuino numine. Vnde quos nunc Pythones appellamus, antiqui, teſte Plutarcho, ἐγγαστριμύθους eugaſtrimythous, id eſt, de vẽtre loquẽtes ſeu ventriloquos vocabant, quod nomen & hîc Septuaginta verterunt. Cùm ergo impoſtores & mali homines dixerint vobis, Cur auditis Eſaiam & alios prophetas? quid verbis Eſaiæ decipimini, & illũ putatis, quæ ventura ſunt noſſe? quærite potiùs à Pythonibus veritatem, & diuinis: hæc inquam illis dicentibus vos reſpondebitis: *Nunquid non populus à Deo ſuo requiret?*) Id eſt, nunquid vnaquæque gens conſulit deos proprios? & ab illis quærit reſponſa? quanto magis nos Deũ noſtrũ, qui verus eſt, audire debemus per prophetas, & nõ à Pythonibus quærere reſponſa. *Pro viuis à mortuis*) Exemplaria ferè habent, Pro viuis ac mortuis, ſed mendum eſt, vt ex Hebræis patet, & ex Septuaginta & Hieronymi commentarijs. Ipſi enim habẽt pro viuis à mortuis. Explicat præcedentem ſententiam, videlicet quòd cæteræ nationes requirunt ſtatum viuentium à ſimulacris hominum mortuorũ, ab Appolline nimirum, qui nihil aliud erat quàm hominis ſimulacrum, & alijs dijs.

Ad legem magis &c.) Vt habeatur plena ſententia, ſubintelligendum eſt (reſpicere debemus) aut ſimile aliquid, hoc ſenſu: Reſpicere magis debemus ad legem Moyſi & ſcripturæ teſtimonium quàm ad Pythones. Alioqui perfectus non eſt ſenſus. Septuaginta verò clarius tranſtulerunt, hoc modo: Legem enim in auxilium dedit. Per legem autem, intelligit legem Moyſi: per teſtimonium verò, ſcripturas. Nos quoq; ſi quis roget cur non malimus legere iſtos qui in Germania ſcribunt hodie commentarios, qui omnia noua tradũt, qui omnia faciliter, qui deniq; doctiſsimi ſunt in literis, & antiquorum patrum ſcriptis, reſpondere debemus ex propheta: Nunquid populus à Deo ſuo requiret viſionem pro viuis à mortuis?

Quòd ſi non dixerint iuxta verbum hoc &c.) Id eſt, ſi impoſtores iſti, qui inuitant vos ad diuinos, non dixerint iuxta verbum hoc: id eſt, teſtimonium legis, non erit illis matutina lux, id eſt, veritatem non intelligent. Vbi nos habemus, eis, Hebræi habent, ei, id eſt, ſecundum Hieronymum, veſtræ congregationi. Intelligunt enim Hebræi per nomen ſingulare plures, propterea quòd multi pro vno habentur propter communem conſenſum & conſpirationem: hoc in prophetis admodum frequens eſt. Aut ergo Hieronymus dixit, ei, & non, eis: aut ſi, eis, vtitur, reſpexit ad ſenſum magis quàm ad verba.

ET tranſibit per eam, & corruet, & eſuriet, & cùm eſurierit iraſcetur, & maledicet regi ſuo, & Deo ſuo. Et ſuſpiciet ſurſum, & ad terram intuebitur, & ecce tribulatio, & tenebræ, & diſſolutio, & anguſtia, & caligo perſequens, & non poterit auolare de anguſtia ſua.

ET *tranſibit per eam &c.*) id eſt, lux veritatis pertranſibit veſtrã congregationem, & non fruetur ea. Quæ ſequuntur intelligenda ſunt non aliter quàm ſi Cicero aut Virgilius ea dixiſſet. *Corruet*) ſcilicet veſtra congregatio in manus hoſtium, & ſuſpiciet ſurſum, id eſt, tempore neceſsitatis, & tribulationis quæret vndique auxilium, ſed non inueniet, tantiſque malis obruetur, vt indè nequaquam euadere poſsit: ſiue ad cœlum flectat oculos ſiue ad terram, nihil inueniet niſi tribulationem.

CAPVT

CAPVT IX.

P*Rimo tempore alleuiata eſt terra Zabulon & terra Nephtali, & nouiſſimo aggrauata eſt via maris trans Iordanem Galileæ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione vmbræ mortis, lux orta eſt eis.*

P*Rimo tempore alleuiata eſt &c.*) Illud (primo) accipitur quidem propriè (nouiſsimo) verò impropriè pro deinde. Præterea illud, Via maris &c. expoſitiuè additur. Exponit enim illud quod præcedit: Terra Zabulon & terra Nephthalim, quaſi dicat: Eã terram Zabulon & Nephthalim intelligas volo, quæ vulgò via maris appellatur à lacu, qui eius gentis conſuetudine nomen maris obtinet: Sicut & cæteræ aquarum congregationes, Hebræorum more maria appellantur. Hunc locum Iohannes cap. 6. mare Tyberiadis appellat: & Matthæus 4. mare Galilææ: & Lucas 5. ſtagnum Genezareth, & hoc proprijſsimè. Nam proprium eius loci nomen eſt Genezareth ſiue Genæzarah. Hæc eadem terra, Galilæa Gentium dicitur, eò quòd Salomon eam donauit Hiram Regi Tyriorũ, qui gentilis erat. Terra autem hæc, primùm alleuiata eſt, deinde aggrauata, hoc eſt, ſecundum Iudæorum expoſitionem, primùm leuiter afflicta eſt per Theglathphalaſar: deinde eadem terra grauiter afflicta eſt per Salmanaſar, quando decem tribus in captiuitatem ſunt ductæ.

Populus qui ambulabat in tenebris &c.) Intelligunt Iudæi hoc loco coniunctionẽ aduerſatiuam, quod illis non eſt infrequens, hoc ſenſu: At populum duarum tribuum, qui verſabatur in perpetuo captiuitatis terrore, & ſimilem omnino timebat captiuitatem, qua populus decem tribuum captus erat, ille inquam populus duarum tribuum vidit lucem magnam, quando percuſſo Aſſyrio ſubitò & præter omnem ſpem per angelum eſt liberatus. *Habitantibus in regione vmbræ mortis &c.*) Id eſt, populo iſti cui ante oculos perpetuò verſabatur imago mortis, lux orta eſt, quando ab obſidione liberatus eſt.

M*Vltiplicaſti gentem, non magnificaſti lætitiam. Lætabuntur coram te, ſicut qui lætantur in meſſe, ſicut exultant victores capta præda, quando diuidunt ſpolia. Iugum enim oneris eius, & virgam humeri eius, et ſceptrum exactoris eius ſuperaſti, ſicut in die Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, & veſtimentũ mixtum ſanguine erit in combuſtionem, & cibus ignis.*

M*Vltiplicaſti gentem.*) ſcilicet in exercitu Sennacherib. Apoſtrophe eſt ad Deum. Senſus eſt: paſſus es vt multi milites ſequerentur Regem Sennacherib. *Non magnificaſti lætitiam*) Id eſt, non dediſti ei vt lætus rediret potita victoria. Propterea ipſi Iudæi per angelum ab obſidione liberati lætabuntur coram te, ſicut lætãtur meſſores propter opimam meſſem. *Iugum enim oneris eius*) ſcilicet Sennacherib, qui grauiſsimo ſeruitutis iugo omnium colla premebat, & virgam humeri eius, qua percutiebat vniuerſos, & ſceptrũ exactoris eius, quo ſibi tributa reddere compellebat, ſuperaſti, ſicut in die Madian, hoc eſt, abſq; vllo exercitu, & ſine effuſione ſanguinis in abſcondita manu, ſicut olim populo Iſraeli victoriam de Madianitis tribuiſti.

Quia omnis violenta prædatio cum tumultu) ſcilicet acquiſita: *Et veſtimentũ mixtũ &c.*) Eſt notatio. Significatur enim præda, quæ ferè non acquiritur ſine ſanguine. Et nõ ita intelligendum eſt, quaſi veſtimenta, arma, & ſpolia Aſsyriorum fuerint combuſta (illa enim ſolis corporibus incineratis intacta manſerunt) ſed quòd fuerint cauſa combuſtionis. Et hactenus Thomas ſequitur expoſitionem Iudæorũ: verùm Euangeliſta Matthæus 4. cap. totum præcedentem locum de Chriſto interpretatur. Quod ſi ſecundum literam hoc facit, vt veriſimile eſt, tunc Thomæ & Iudæorum interpretatio locum non habet. Præcipua autem difficultas eſt in duabus potiſsimùm vocibꝰ, Alleuiata & Aggrauata, quarum verba, alleuiare tantùm quinquies aut ſexies, & aggrauare octies aut decies tantùm in tota ſcriptura inueniuntur, & in longè alia ſignificatione quàm iſti vſurpant. Alleuiare enim in ſcriptura ferè pertinet ad ſubleuationẽ malorum, & aggrauare ad malorũ multiplicationẽ: Et proinde Hieron. optimè & conſentaneè ad Euangelium interpretatur. Terrã enim dicit eſſe alleuiatam, quia releuata eſt onere peccatorum, nimirum per prædicationẽ Chriſti, qui maximam prædicationis ſuæ partẽ, item miraculorum in illius terræ partibus conſumpſit, & potiſsimum in ciuitatibꝰ Capharnaum, Bethſaida, & cæteris quæ ſitæ erãt in littore ſtagni Genezareth in finibus Zabulon & Nephthalim. Quę eadẽ terra poſtea grauata eſt, multis ipſorum ſcandala patientibus, Chriſtumq; verũ Meſsiam in lege promiſſum reijcientibus. Vnde Iohan. 6. Durus eſt hic ſermo, quis poteſt audire eũ? &c. Ex quo aggrauabãtur in peccatis ſuis. Vnde & Matth. 11. Væ tibi Chorozaim, væ tibi Bethſaida, quia ſi in Tyro & Sydone factę eſſẽt virtutes, quę factæ ſunt in vobis, olim in cinere & cilicio pœnitentiã egiſſent. Secundum hanc interpretationẽ illud, Populus qui ambulabat in tene-

Alleuiare.

Aggrauare.

tenebris, eſt explicatio prioris periodi, videlicet, Primo tempore alleuiata eſt terra Zabulon &c. Neq; ſubanditur particnla aduerſatiua, quã Thomas & Iudæi ſubaudiebant. Et ſenſus hic eſt: Populus qui ſedebat in tenebris ignorantiæ, vidit lncem prædicationis euangelicæ, & habitantibus in regione vmbræ mortis, id eſt, qui verſabantut in caligine dẽſiſsima & perpetua, qualis eſt apud inferos, lux orta eſt eis, videlicet Chriſtus, qui primò ibi prædicare cœpit, illosq́; ſuæ prædicationis lumine, ſuæque cognitionis claritate illuminauit: atq; hoc eſt quod ſequitur:

Multiplicaſti gentem &c.) Eſt apoſtrophe ad Chriſtum̃, qua explicatur illa altera periodꝰ, Nouiſsimè aggrauata eſt via maris. Senſus eſt: Pręedicatione tua & Apoſtolorum factum eſt, vt multi valdè ex gentibus adiungerent ſe fidei Abrahæ, ſed non ex eo magnificaſti lætitiam populo Iudæorũ, cui tamen promiſſus eras peculiariter.

Lætabuntur coram te &c.) Id eſt, Gentes, quæ ſentiẽt beneficia natiuitatis tuæ, & paſſionis, lætificabuntur coram te, & quidem vehementiſsimè, quod ſignificatur per illas duas ſimilitudines adhibitas, videlicet: Sicut qui lætantur in meſſe, ſicut exultant victores capta præda, quaſi dicat: Inexſpectato beneficio affecti ſumus, qui aſſcribimur electis, Abraham, Iſaac & Iacob per fidem Chriſti, per quem à tyrannide diaboli, & ſeruitute peccati liberati ſine timore in ſanctitate & iuſtitia ſeruiemus ipſi, atq; hoc eſt quod ſequitur.

Iugum enim oneris eius &c.) ſcilicet diaboli, qui priùs exultabat in mundo, & grauiſſimo ſeruitutis iugo omnium colla premebat: vbi explicatur gaudij cauſa. *Et virgam humeri eius*) qua percutiebat vniuerſos. *Et ſceptrum exactoris*) quo peccata ſibi quaſi quoddam tributum reddere compellebat, detraxiſti de humeris eorum. *Sicut in die Madian*) Id eſt, abſq; vllo exercitu, & in abſcondita manu, quomodo olim liberaſti populum Iſrael à Madianitis. Quare autem populus hæc paſſus ſit, & quomodo & per quem liberati ſnnt, vide 6. 7. 8. cap. Iudicum. His metaphoris, Ingum enim oneris &c. explicat propheta tyrannidem diaboli, vel certè ſtimulos peccati, quod regnauit ante Chriſtum natum & paſſnm, quod docendi cauſa ſcholæ vocant peccatum originale: & Paulus ad Roman. 7. ſimpliciter explicat, quod propheta hîc figuratè dicit. Metaphoræ autem deſumptæ ſunt ab ijs, qui iniqua tyrannide premunt ſubditos.

Quia omnis violenta &c.) Hieron. Quemadmodum enim veſtis, quæ humano ſanguine cruentata eſt, lauari non poteſt, ſed infecta ſanguine igne comburitur, vt maculæ cum veſtimento fœdi cruoris intereãt: Sic diaboli violenta prædatio, & tumultus ac turbæ, quibus humanum ſibi ſubiecerat genus, gehennæ ignibus deputatæ ſunt. Septuaginta verò interpretes hunc locũ multò aliter reddiderunt, hoc modo: Quia omnem ſtolam congregatam dolo, & veſtimentum commutationis reſtituent, & cupient ipſi igne eſſe combuſti: ſecundum quos ſenſus eſt, quòd omnes animas, quas Dei auxilio nudauerat, cum ornamẽtis priſtinis redditurus ſit diabolus, non ſolùm ipſe, ſed & ſatellites eius dæmones, quibus ſi optio detur, magis eligant perire flammis, quàm prędam reddere.

P*Arunlus enim natus eſt nobis, & filius datus eſt nobis, & factus eſt principatus ſuper humerum eius, & vocabitur nomen eius admirabilis, conſiliarius, Deus, fortis, pater futuri ſeculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis. Super ſolium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio, & iuſtitia amodo, & vſq; in ſempiternum, Zelus Domini exercituum faciet hoc.*

P*Arunlus enim natus eſt nobis &c.*) Ideo diabolus, & omn's eius violenta prædatio, qua humanum genus ſuppreſſerat, erit in combuſtionem & in cibũ ignis æternі, quia paruulns natus eſt nobis &c. Prophetia eſt de Chriſto, & propter certitudinem eius, futurum tanquam præteritum enunciat. *Et factus eſt principatus &c.*) Phraſis eſt Scripturæ à Iudæorũ more profecta, qua ſignificatur puer iſte princeps futurus, & Imperator ſiue rex, quaſi dicat, Puer iſte qui naſcetur, Rex erit & Imperator. Locutio deſumpta videtur ab his qui virgas in humeris geſtabant, quæ Iudæis ſigna erant & indicia poteſtatis aut imperij. Sic in præcedentibus verbis, Virgã humeri eius, id eſt, poteſtatem eius & imperinm ſuperaſti. Et apud Romanos faſces præferebanrur, quibus ſignificabatur poteſtas & authoritas publica, & huius index tempore Pauli erat gladius, Vnde ad Rom. 13. ait: Non ſine cauſa gladium portat iudex. Similem locutionem habemus apnd Eſaiam 22. Et dabo clauem domus Dauid ſuper humerum eius. Qnanquã ibi non ſolùm ſignificatur poteſtas & poſſeſsio, ſed & poteſtatem imperij eſſe ad manum, & in promptu, vt quicquid velit, exequatur. Hac itaq; phraſi in Scriptura duo ſignificantur: Interdum enim poteſtas imperij: Interdum verò id quod ad manum eſt, in humero ſine ſuper humerum eſſe dicitur. Sic Iob 31. Et librum ſcribat ipſe, qui iudicat, vt in humero portem illum, id eſt, vt circumferam illum,

& ve

& vt ſit mihi enchiridion & manuale.

Et vocabitur nomen eius.) Quem ſuprà duobus nominibus vocauerat, cap. 7. Emanuel: & cap. 8. Accelera, ſpolia detrahe, feſtina prædare: duobus inquam nominibus ſignificantibus res, per quas Chriſtus potuit facilè agnoſci: Ita & nunc eundem appellat ſex alijs nominibus. Non enim, vt quidam putant, bina coniungenda ſunt nomina, vt legamus, Admirabilis conſiliarius, & rurſus, Deus fortis: ſed Admirabilis ſeparatim, & rurſus, conſiliarius ſeorſum &c. Admirabilis autem dicitur, propter vnionem naturarũ diuinæ videlicet & humanæ in vnam hypoſtaſin: Secundum alios tamen propterea, quòd inſperato ex inimicis Dei amicos fecerit: Hiero. verò admirabilia opera refert, quæ Chriſtus fecit in terra. Quid autem horum trium ſignificetur, incertum eſt: fortaſſis omnia iſta tria ſignificare voluit Spiritus ſanct᷑. Vox enim Hebrea בלא pele, ſignificat mirabilem, miraculoſum, & mirificum. Nomen verò conſiliarij in Scriptura pertinet ad ingenij & prudentiæ laudem: Interdum etiam ad functionem muneris publici, ſicut apud Iob. Adducit conſiliarios in ſtultum finem &c. Nihil autem refert vtro modorum hîc ſumatur.

Quare Chriſtus dicatur admirabilis.

Deus) Dionyſius Carthuſianus in commẽtarijs in hunc locum, annotat apud Hebræos eſſe nomen tetragrammaton ſeu ineffabile, ſed falſus eſt. Habent enim Hebræi hoc loco אל el. quod nomen ſecundũ Moyſen Aegyptium in libro perplexorum primo, conuenit non ſolùm Deo, ſed & angelis, & hominibus admiratione dignis. Vnde non videtur ex hoc loco efficaciter poſſe colligi, Chriſtum eſſe Deum contra proteruientem.

Fortis.) Mira eſt vicinitas huius vocis, cum voce אל, & frequenter vna ponuntur, ſicut in pſal. Sitiuit anima mea ad Deum fortem viuum, licet nos fontem viuum legamus. Et Hieremias 32. אל el pro forti vſurpat, quæ eſt naturalis huius vocis ſignificatio.

Pater futuri ſeculi) Hieron. præter morem ſuum reliquit hîc veritatem Hebraicam. Ad verbum enim in Hebræo eſt, Pater vſque, & vocula Hebræa עד ad, licet idem ferè ſignificet, quod apud Latinos, vſque: interdum tamen ad perpetuitatem pertinet: Quemadmodum etiam, vſque, apud Latinos aduerbialiter ſumptum, perpetuò ſignificat. Senſ᷒ ergo eſt: Puer iſte præter hoc quòd futurus ſit princeps & Imperator, perpetuò etiam exhibebit ſe omnibus patrem.

Princeps pacis) id eſt, autor pacis, non quidem illius pacis, quæ eſt feriandi à bellis: ſiue illius quæ facta eſt ſub Auguſto Cæſare (licet nonnulli ita interpretentur, non omnino ineptè tamen) ſed alterius, quæ videlicet in conſolatione conſcientiarum ſita eſt, & qua humanum genus Deo conciliatum eſt: cuius pacis in Scripturis frequens eſt mentio, & præſertim in nouo teſtamento. Quidam hunc locum de pace inter angelos & homines interpretantur, quod non admodum eſt ex more Scripturarum, & proinde ſatis frigidus eſt illorum commentarius.

Multiplicabitur eius imperium &c.) Vbi nos habemus, multiplicabitur, Hebræi habent למרבה lemarbe. Et notandum quòd nuſquam mem litera in principio vel medio dictionis clauſa reperitur, præterquàm in vna hac voce, quod non non ſine myſterio factum eſt. Significatur enim ſupra naturam eſſe, quod his capitib᷒ ſcribitur: veluti quòd virgo ſit paritura, quòd paruulus erit Deus, ſicut contra naturam literæ mem eſt, quòd in medio vel principio dictionis claudatur. Vel certè clauditur mem in hac dictione, ad figurandum æternitatem imperij Chriſti, quod aperturam ſiue diuiſionem non patitur. Imperium iſtud in quo ſit ſitum, docet Paulus ad Roman. 14. cùm ait. Non eſt regnum Dei eſca & potus, ſed iuſtitia, pax, & gaudium in Spiritu ſancto. Ergo in conſolatione & tranquillitate conſcientiarum & mentis iſtud pacis imperium ſitum eſt. Et ante aduentum Chriſti in carnem, inter gentes nullus, nec ipſi philoſophi nouerunt iſtam pacem ſiue gaudium iſtud, quod eſt in ſpiritu. Inter Iudæos autem apud quos natus erat Chriſtus, pauci admodum nouerãt. Poſt aduentum Chriſti, hoc imperium, quo regnat in mentibus fidelium, multiplicatum eſt, videlicet quando gentes receperunt fidẽ & veram pacem ſpiritus. Et de dilatatione imperij & perpetuitate pacis huius loquitur pſal. 71. Deus iudicium tuum Regi da. Præterea Zacharias cap. 9. poteſtas eius à mari vſque ad mare.

Ad Roma. 14. c.

Imperium Chriſti in quo ſitum ſit.

Pſal. 71. a.

Super ſolium Dauid.) Ad hæc verba apertè alludit Angelus Gabriel apud Lucam, vbi ait ad virginem, Dabit ei Dominus ſedem Dauid patris eius. Et quemadmodũ locum illum apud Lucam malè intelligunt illi, qui Millenarij dicuntur, putãtes Chriſtum mille annos in terra regnaturum: Sic Iudæi præſentem locum interpretantur de regno corporeo, quale eſt regnum Principum huius mundi, cùm apertiſsimè ſint Scripturæ in veteri teſtamento, teſtantes regnum Chriſti huiuſmodi non futurum. Dicitur enim apud Zachariam 9. Et ipſe erit pauper & ſedebit ſuper aſinum &c. Dicitur autẽ Chriſtus ſuper ſolium Dauid ſedere, & regnum eius

Luc. 1 a.

non habiturum finem, quoniam in Eccleſia, & populo fideli, coius typus erat regnũ Dauid, ipſe dominium & imperinm tenet, amodò vſque in ſempiternum etc. Significatur ſempiternitas regni Chriſti, quæ variè in pſal. exprimitur, & præcipuè in pſal. 88. & 2. Regum cap. 7. Et regnum iſtud, cuius non erit finis, non illud intelligendum eſt, quo Chriſtus in cœlis regnat, ſed quo regnat in terra in cordibus credentium, de quo dictum eſt: Regnum Dei intra vos eſt, de quo dicitur etiam in oratione dominica, Adueniat regnum tuum. Non eoim oramus vt mox in cœlum perueniamus, ſed vt cedat regnum diaboli, & deſtruatur regnum peccati, & inhabitet corda ooſtra Chriſtus per ſuam gratiam.

Luc. 17. e. Math. 6. b. Luc. 11. a.

Zelus Domini exercituum faciet.) id eſt, Vehemens ille amor Dei erga genus humanũ, quo ſolus amari voluit, non patiens vt quiſquam vel mundus vel diabolus æquas ſecũ ferat partes. Vehemens inquam ille amor faciet illud, id eſt, mittet filium ſuum in carnem, per quem regnum iſtud confirmabitur. De verbo, Zelus, legite Turnout lib. 3. de eccleſ. dogmatibus fol. 208.

VErbum miſit Dominus in Iacob, & cecidit in Iſrael. Et ſciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in ſuperbia, et magnitudine cordis, dicentes: Lateres ceciderunt, ſed quadris lapidibus ædificabimus: Sycomoros ſucciderunt, ſed cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hoſtes Raſim ſuper eum, & inimicos eius in tumultum vertet, Syriam ab oriente, & Philiſtym ab occidẽte, & deuorabunt Iſrael toto ore.

VErbum miſit &c.) A capite ſeptimo vſque ad hunc locum, fuit quaſi perpetua prophetia de puero naſcituro, id eſt, de Emanuele. Quare indocto lectori, & nõ niſi in gentiliũ ſcriptis verſato videri poteſt Eſaias ſui oblitus, per occaſionem tantùm, vt videtur, à mentione rei temporalis de Achaz trãſiẽs ad Emanuelẽ, de quo tot verba facit: ſed mirabile eſt in hoc ꝓphetarũ artificiũ, vt omnia inuolucris tegant, & ſi quæ principaliter narrare videntur, propter aliud narrẽt: Rurſum quæ obiter & per occaſionem, ea principaliter referant, quod à lectore diligẽter obſeruandum eſt. Dimiſſo iam ergo Emanuele, redit ad id quod cœperat capite 7. & euerſionẽ Raſin & Ephraim, id eſt Syriç, & Samariæ vaticinatur. Locum hunc, verbũ ſuũ miſit Domin' &c. Hieronym' ita exponit, regnare voluit dominus Iudam, vt Iacob propherat in Geneſi, & Iſrael, hoc eſt, decem
Geneſ. 49. tribus imperium ſibi vendicauerũt, de quibus dicirur, Ipſi regnauerunt & non ex me. Hieronymus itaque verbum interpretatur pro iuſſu, & per Iacob intelligit duodecim tribus, ſcilicet filios Iſrael. Senſus eſt: Præcepit Dominus duodecim tribubus, vt non aliũ ſibi eligerẽt regem quàm ex tribu Iuda, quod præceptum eſt in Geneſi 49. vbi dicitor. Sceptrum de tribu Iuda noo auferetur; & præceptum hoc cecidit, id eſt, irritum factum eſt in Iſrael, id eſt, in decem tribubus, quæ noluerunt Dauid regẽ, & duæ tantùm tribus ſeruauerunt. Contra Hier. faciunt Septuaginta, qui tranſtulerunt, non verbum aut iuſſum, ſed mortẽ miſit Dominus. Vox autem hebræa דבר anceps eſt, ſignificans nunc mortem, nunc iuſſum ſiue verbũ, nũc luem, ſecundum punctorum varietatem. Dum enim habet ſubſtrata puncta camets, hoc ſono דבר dauer, ſignificat verbũ: cùm verò punctuatur cum duplici ſegol, hoc ſono דבר deuer, mortem ſiue peſtilentiam ſignificat. Quod autem ait Hiero. varietas ſermonis feſellit Septuaginta, cùm & ipſe ſuo tempore legerit ſine punctis, ſicut & Septuaginta, mirum eſt cur ipſi, & non ipſe, falſus eſt. Alij verò per Iacob intelligunt tribum Iuda, ſed id durũ eſt, neq; ex more Scripturę. Alijs placet vt Iacob & Iſrael nomina ſint eiuſdem rei: & reliquæ ſcripturæ dum hæc nomina vſurpant, pro eodem planè accipiunt, vt in pſal. eſt videre. In exitu Iſrael de Aegypto, domus Iacob de populo Pſal. 113. a.
barbaro. Quare & hoc loco ſic accipiẽda videntur: & quod dicitur, hũc habet ſenſum.

Verbum miſit dominus in Iſrael, id eſt, per prophetas miſit minas & comminationes in Iacob, & ceciderunt in Iſrael, hoc eſt, minę iſtę non ſunt fruſtratæ, ſed ceciderunt in locum, in quem erant deſtinatæ: et quod minatus eſt euenit: Et locutiò ſumpta videtur à iaculantibus, & hoc eò quòd dicitur, miſit & cecidit.

Et ſciet omnis populus &c.) Hyperbaton eſt, ſiue ſermo perturbatus: ordo autem verborũ hic eſt, Et ſciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, quòd eleuabit Dominus hoſtes Raſin. &c. quæ in medio ponuntur, perturbant ſeriem & ordinẽ. Senſus eſt: Iſte ſuperbus populus Ephraim & Samariæ, qui iam confœderatum habet ſibi Regem Syriæ, ipſum videlicet Raſin, putat quòd expugnabit Iudam: verùm ſciet, quòd Dominus eleuabit, id eſt, ſuperiores faciet hoſtes Raſin, & quòd Raſin ſuperabitur: quo ſuperato, vertet Dominus inimicos eius, ipſos videlicet Aſſyrios in tumultũ, id eſt, curabit vt per Aſſyrios fiat tumultus belli contra Iſrael ſiue decem tribus, & adducet Dominus Syrios ab oriente, & Philiſtijm, id eſt, Paleſtinos ab occidente, & deuorabunt Iſrael totu ore, id eſt, toto deſiderio. Iſrael autem, populus Ephraim, populus

lus Samariæ, decẽ tribus, nomina ſunt eiuſdem rei. Iſtæ ergo ſunt minæ quas miſit Dominus in Iſrael, ſiue in populum Ephraim, qui à Iuda aliquoties ſuperatus nunc iactat, Lateres ceciderunt, id eſt, domus ex lateribus exſtructæ ceciderunt, ſed quadris lapidibus reædificabimus. Sycomoros ſuccidерunt, ſed cedros immutabimus, id eſt, ædificia ex vilibus lignis facta demolita ſunt, ſed ſumptuoſiora & magis magnifica illis exſtruemus. Sycomoros, pro quouis vili ligno: Cedros, pro ligno ſumptuoſo poſuit figuratè.

IN omnibus his non eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta: & populus non eſt reuerſus ad percutientem ſe, & Dominum exercituum non inquiſierunt. Et diſperdet Dominus ab Iſrael caput & caudam, incuruantem & deprauantem in die vna. Longæuus & honorabilis ipſe eſt caput: et propheta docens mendacium, ipſe eſt cauda. Et erunt qui beatificant populum iſtum ſeducentes, & qui beatificantur præcipitati.

IN *omnibus his non eſt auerſus &c.*) id eſt, poſt tantam calamitatem & excidium non eſt placatus Dominus, ſed adhuc manus eius extenta ad perdendum. Et ratio quare non ſit auerſus furor Domini, eſt, quia ipſi non ſunt auerſi à ſua malitia per pœnitentiã. *Et Dominum exercituum &c.*) Id eſt, non reliquerunt adhuc vitulos ſuos aureos, ſed pro vero Deo eos adorauerunt. *Incuruantem & deprauantem &c.*) id eſt, eũ qui recta peruertit, & eum qui vera deprauat, Dominus diſperdet.

Longæuus & honorabilis) id eſt, qui funguntur magiſtratu, aut qui valent alioqui apud populum authoritate, hos per caput intelligit, quæ metaphora nota eſt. Per caudã verò intelligit Pſeudoprophetas, quæ metaphora vnde ſit ſumpta, non ſatis conſtat. Quidam volunt hoc nomen illis tribuiſſe prophetam, propter adulationem ipſorum: Alij propter vtilitatem ipſorum, vtpote qui propter commodum & quęſtum falſa & peruerſa docebant.

Et erunt qui beatificant populum iſtum &c.) id eſt, qui populum Ephraim feliciorẽ prædicant populo Iudæ, ſeductores ſunt: & qui beatificantur, præcipitantur in mortem.

PRopter hoc ſuper adoleſcentulis eius nõ lætabitur Dominus, & pupillorum eius, & viduarum nõ miſerabitur. Quia omnis hypocrita eſt & nequam, & vniuerſum os loquutum eſt ſtultitiam. In omnibus his non eſt auerſus furor eius: ſed adhuc manus eius extenta. Succenſa eſt enim quaſi ignis impietas, veprem, & ſpinam vorabit. Et ſuccendetur in denſitate ſaltus, & conuoluetur in ſuperbia fumi.

PRopter hoc.) ſcilicet quia creditur falſis prophetis & doctoribus. *Super adoleſcentulis eius.*) Quãdo Scriptura ſignificare vult vehementem affectum & ſtudium iuuandi, huiuſmodi phraſi vtitur: Lætabor ſuper eũ. *Et pupillorum eius & viduarum non miſerebitur.*) Qui natura miſericordes ſunt imprimis mouentur miſericordia ſuper pupillos & viduas. Significare ergo vult ꝓpheta, Dominũ vehementer offenſum populo Ephraim, ac ſi diceret: adeo Dominus offenſus eſt populo huic, quòd nec puerorum nec pupillorum neque viduarum miſerebitur, ſed omnes ſimul in manus hoſtium tradet.

Quia omnis hypocrita eſt &c.) Hebræi quando ſignificare volunt ſine diſcrimine nullo excepto õnes ſimpliciter, dicunt, omnis nõ addẽtes ſubſtantiuum. Senſus eſt: Quia omnis populus hypocrita eſt. Et interpretatur Hiero. Aliud agens, aliud ſimulans, promittens caſtitatẽ, & viuens luxurioſè: & præferẽs paupertatem, & replens marſupium. An autẽ hoc ſignificare voluerit propheta, incertum eſt. Vox Hebręa etiam impium ſonat, & ea ſignificatio magis cõgruere videtur propoſito. *Et vniuerſum, &c.*) Stultitia in Scriptura pertinet ad quamlibet impietatẽ & malitiam, quando quis ſine vllo reſpectu Dei loquitur: Eadẽ vox apud Hebræos hic eſt: quę in illo Pſal. Dixit inſipiens in corde ſuo, Pſal. 13. a.
non eſt Deus. *In omnibus his non eſt auerſus &c.*) id eſt, propter hæc omnia non ceſſat 52. a.
Dominus iraſci, ſed adhuc ad percutiendũ eleuat manum ſuam.

Succenſa eſt enim quaſi ignis impietas) Meritò nõ ceſſat Dominus percutere, quia ſuccenſa eſt quaſi ignis impietas. Mirè propheta impietatem igni comparat, nõ qui in domo aut ciuitatibus, ſed qui in ſyluis & agris graſſatur, atque primùm ſpinas & vepres, deinde ſyluam aut agrum abſumit: & hoc eſt quod dicitur, *Et ſuccendetur in denſitate ſaltus.*) Senſus eſt: Poſt vepres & ſpinas, etiam ſyluam in ea parte, qua eſt denſiſsima, ſuccẽdet & abſumet. Et conuoluetur. ipſa, ſcilicet denſitas ſaltus in ſuperbia, id eſt, elatione & altitudine fumi. Omne enim quod excelſum eſt, & in ſublime conſurgens, ſuperbũ appellari poteſt. Sicut hoc de igne, ſic quoque de impietate & hæreſi: primùm enim ſimplices & plebeios, deinde epiſcopos, duces & reges ſubuertunt.

IN ira Domini exercituum cõturbata eſt terra, & erit populus quaſi eſca ignis. Vir fratri ſuo non parcet, & declinabit ad dexteram: & eſuriet, & comedet ad ſiniſtram: & non ſaturabitur. Vnuſquiſque carnem brachij ſui vorabit, Manaſſes Ephraim, & Ephraim Manaſſen, & ſimul ipſi contra Iudam. In omnibus his non eſt auerſus furor eius: ſed adhuc manus eius extẽta.

IN *ira Domini exercituum &c.*) id eſt, ad irã vel propter irã perturbata eſt terra Ephraim. *Et erit populus quaſi eſca ignis*) ſcilicet diuinæ vltionis, id eſt, penitus conſumetur. *Vir fratri ſuo non parcet &c.*) Tanta eſt vis & rabies impietatis, vt ne chariſsimo quidem germanitatis nomine parcat. Hæreticus ſi fratrem habeat catholicum, omni ſtudio nititur vt eum in ſuam pertrahat ſententiam. *Et declinabit ad dexteram.*) Senſus eſt: Nunc ad vnam partem curret, & ſeminabit ibi zizania ſua, nec hoc contentus erit, quòd in illa parte ſeminarit, ſed curret rurſus ad aliã partem, ibi quoque ſeminabit: nec ſic quidem contentus erit aut ſaturatus.

Vnuſquiſque carnem brachij ſui) id eſt, propinqui, Manaſſes Ephraim &c. id eſt frater fratrem vorabit. Synecdoche eſt, pars pro toto. *Simul ipſi contra Iudam*) id eſt, quamuis ipſi inter ſe diſsident, pari tamẽ ſtudio & ardore mouebũtur ad expugnationem Iudæ. Iſtud videmus in hæreticis, qui dum ſeipſos contraria ſentiendo dilaniant, concordi tamen malignanti ſpiritu contra catholicam debacchantur eccleſiam.

CAPVT X.

VAE qui condunt leges iniquas, & ſcribentes iniuſtitiam ſcripſerunt, vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent cauſæ humiliũ populi mei, vt eſſent viduæ præda eorum, et pupillos diriperent. Quid facietis in die viſitationis & calamitatis de longè venientis? Ad cuius confugietis auxilium, & vbi derelinquetis gloriam veſtram, ne incurnemini ſub vinculo, et cum interfectis cadatis? Super omnibus his non eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta.

V*AE qui condunt leges &c.*) Popter prophetiam Emanuelis inceptam 7. cap. & rurſus hoc capite repetitam, valde refert videre conſequentia & cõtextum huius tractatus. Diuus autem Hier. putat prophetàm omiſsis decem tribubus, ſermonem conuertere ad Iudam & Hieruſalem, & interpretatur hunc locum & refert ad δευτερώσεις, id eſt, leges humanas, propter quæſtum excogitatas, & legi Moyſi ſuperadditas, qualis erat illa, quæ neglectis egenis parentibus, docebat in theſaurum templi pecuniam offerendam. Itaque ſecundum Hiero. leges iniquæ & iniuſtæ, non forenſium ſunt, ſed moralium & vitæ communis. Senſus iſte eſt: Væ vobis Scribis & Phariſæis, qui aduerſum legem Dei nouas inſtituitis traditiones. Nam Deus dixit, Honora patrem & matrem &c. Vos econtrariò docetis filios dicere parentibus, Munus quodcunque ex me eſt tibi proderit. Nec ſatis eſt vobis tradere leges huiuſmodi, ſed etiam ſcripta ad poſteros tranſmittitis, quò bona pauperum & viduarum veſtra faciatis. Si ad hunc modum cum Hiero. exponamus, non videtur vlla conſequentia huius textus cum textu præcedentis capitis, vel etiam hiſtoriæ quæ incepit cap. 7. Nam iſti deuterotæ, id eſt, Scribæ & Phariſæi non tempore Achaz, ſed longè pòſt, non multò ante Chriſtum natum orti ſunt. Proinde alij referunt ad decem tribus, de quibus ſermo fuit in pręcedenti cap. pro quibus facit, quòd in antiquis exemplaribus (vt refert Lyra) principiũ huius capitis iungatur cum pręcedenti, & initium capitis decimi incipiat ibi: Væ Aſſur &c. Huius rei meminit & Thomas in ſuis commẽtarijs. Secundum hos comminatio eſt contra principes Samariæ & iudices, qui ad depreſsionẽ ſubditorum conſtituebant iniquas leges, quod proprium eſt tyrannorum.

Quid facietis in die viſitationis? &c.) id eſt, cùm vel captiuitatis vel iudicij dies aduenerit: & calamitatis, id eſt, miſeriæ quæ multo antè tempore prædicta eſt. Sic Hieron. interpretatur: Alij, de longè venientis referunt ad Aſsyrios.

Et vbi derelinquetis gloriam veſtram &c.) id eſt, ſecundum Hier. opinionẽ ſanctimoniæ veſtræ quam colligitis ex ſtultis veſtris traditionibus apud populum. Secundum alteram expoſitionem, gloriam veſtram, id eſt, gloriam diuitiarum veſtrarum. *Ne incurueminì ſub vinculo.*) Notatio eſt, Captiui enim ſubdũt colla iugo. Senſus eſt: ne captiui ducamini. *Et cum interfectis cadatis*) id eſt, occidamini vt cæteri: quaſi dicat, illo tempore nec ſimulata veſtra ſanctitas, nec diuitiæ veſtrę proderunt vobis, ne vinctos in hoſtilem terram ducat Aſsyrius. *Super omnibus his &c.*) id eſt, finis mali eorum non erit captiuitas, ſed etiam in hoſtili terra, Domini gladius eos perſequetur.

V*AE Aßur, virga furoris mei, et baculus ipſe eſt. In manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat ſpolia, & diripiat prædam, & ponat illum in conculcationem, quaſi lutum platearum. Ipſe autem non ſic arbitrabitur, et cor eius non ita æſtimabit, ſed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum.*

V*AE Aßur*) Aſſur Sennacherib rex eſt Aſſyriorũ. Comminatio autẽ hæc non tam propter ipſum Aſſur, id eſt, regem Aſsyriorum fit, quàm propter Iudam & Hieruſalem, & populum Iſrael. Propheta enim hac re erigere vult eos in ſpem, quaſi dicat: Premet quidem vos Aſſur, ſed non in perpetuũ.

Alij comminationem hanc de Aſſur, hîc inſeri putant, eo quòd ipſe typum geſſerit eius rei, de qua hic apud prophetam eſt ſermo, nempe diaboli & eius regni. Propter conſequentiã ergo de regno Chriſti, de quo mox ſermo erit, cui diaboli regnum opponitur, comminatio hæc adducitur.

Virga furoris &c.) id eſt, vtar eo tanquam inſtrumento ad caſtigandum populum, cui iratus ſum. Dicitur autem Aſſur vel etiam quilibet malus, virga furoris Domini, quantum ad minores punitiones, quas per eos exercet: Baculus verò quantũ ad maiores. Pueri enim virga cæduntur, famuli verò & ancillæ baculo percutiuntur.

In manu eius &c.) Hieron. in textu ſuo habet, In manu eorũ, & ſic eſt in Hebræo. Frequens eſt autem Hebræis loco ſingularium, pluralibus vti, & contrà. Ex qua lectione patet, quòd ſuperius dicendo, Aſſur, intellexerit non ſolùm Regem, ſed & ipſum populũ. In manu ergo eorum, & Regis Aſſur & populi, indignatio mea implebitur. Mali autem homines in hoc mundo, non ſunt Deo mali aut inutiles, quamuis in ſe & ſibiipſis ſint peſſimi. Per eos enim Deus corripit inobedientes, probat iuſtos, coronat martyres, erudit confeſſores, doctores exercet & pios, & ſic multa ſua iudicia eorum implet factis. Quamuis enim peccẽt, eorũ tamen manus, & potentia, & voluntas per omnia, diuina regitur prouidentia, qui eorum impia voluntate propter ſuam omnipotentiã nouit vti ad complementum eorum, quæ in tempore futura ab æterno præſciuit. Vide pulcherrimam huius rei declarationem apud Hugo. de S. Vict. qui optimè declarat, quòd Deus omni creaturæ, & omnis creaturæ actui intimè præſidens, inflectit eorum impias voluntates ad ſuam voluntatem complendam: vide bene ſingula eius verba, quibus ponderatis & bene intellectis, faciliùs intelligẽtur, quæ hîc dicũtur, & alijs locis huic ſimilibus.

Mali homines in hoc mundo non ſunt Deo mali aut inutiles.

Hug. lib 1. de Sacramentis, parte 5. c. 27. & præcipuè quoad id quod maioris eſt difficultatis cap. 29.

Ad gentem fallacem mittã eum &c.) Id eſt ſecundum Hieron. ad gentem quæ inter me ſemper & idola claudicauit, quæ præcepta mea ſe facturam eſſe mentita eſt: hoc eſt, mittam eum ad Iudæos, qui præcepta mea non cuſtodierunt: *Contra populum &c.*) Id eſt, im piam eius voluntatem inflectam ad meam voluntatem perficiendã, id eſt, ad oppugnãdum populum, cui iratus ſum propter peccatum.

Ipſe autem non ſic arbitrabitur &c.) Senſus eſt: Sennacherib virga quidẽ, & furoris mei baculus eſt, & vtar eo vt inſtrumento ad caſtigandum tantùm populum meum, nõ ad delendum penitus, licet ipſe hoc arbitrabitur, & propoſitum eius erit vſque ad internecionem delere totã gentẽ, agnoſcetq; ſe non inſtrumentum, ſed authorem: atque hoc eſt quod ſequitur.

Dicet enim: Nunquid non principes me ſimul reges ſunt? Nunquid non vt Charchamis, ſic Chalanno? et vt Arphad, ſic Hemath? Nunquid non vt Damaſcus ſic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, ſic & ſimulachra eorum de Hieruſalem, & de Samaria. Nũquid non ſicut feci Samariæ, & idolis eius, ſic faciam Hieruſalem, & ſimulachris eius?

Dicet enim: Nũquid non principes mei etc.) Deſcribit ſuperbiam Sennacherib, qui victorias ſuas bellicas, non diuinæ, ſed ſuæ attribuebat virtuti & induſtriæ. *Nunquid nõ vt Charchamis?*) ſcilicet à me expugnata eſt? Gharchamis & Chalanno ciuitates ſunt ad fluuium Euphraten: Arphad verò & Emath, ciuitates ſunt Damaſci. Nunquid non ſicut Damaſcus à me expugnata eſt, ita & Samaria? Damaſcus Metropolis eſt Syriæ. Samaria verò Metropolis eſt regni Iſraël. Senſus eſt: Nunquid omnes ciuitates iſtas expugnaui? quid ergo obſtabit, quò minus Iudã & Hieruſalem ſubuertam?

Carchamis. Chalanno. Aarphad. Emath.

Quomodo inuenit manus mea regna idoli) Hebraiſmus eſt, ſicut filius gehennæ, filius gehennalis. Nos per poſſeſſiua diceremus, Regna idoli, id eſt, idolis dedita. Sẽſus eſt: Quẽadmodũ cætera regna, quæ idolorum cultui ſeruiebant, meis ſubieci pedib⁹: ſic & Hieruſalem & Iudam meæ ſubijciam poteſtati, nec poterunt liberari per idola ſua.

Nunquid non ſicut feci Samariæ &c.) Id eſt, Sicut cepi Samariã cum idolis ſuis, ſic capiã Hieruſalem. Difficultas hic eſt, quo modo tribuat idola Hieruſalem, cùm conſtet per Ezechiã ea ſublata & demolita: Dicendum, quòd fallitur Sennacherib æſtimans Iudam ex Samaria, ſiue ex decẽ tribubus, quæ idola colebant: aut mentitur, ſicut & alia plęraque de Iuda: Vel certè quod veriſimilius eſt, ipſe vt homo impius pro idolis habebat omnia altaria, ſiue veri Dei ſiue falſi.

Et erit cùm impleuerit Dominus cuncta opera ſua in monte Syon, & in Hieruſalem, viſitabo ſuper fructũ magnifici cordis regis Aſſur, & ſuper gloriam altitudinis oculorum eius. Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci, & in ſapiẽtia mea intellexi. Et abſtuli terminos populorum, & principes eorum deprædatus ſum, et detraxi quaſi potens, in ſublimi reſidentes. Et inuenit quaſi nidum manus mea fortitudinẽ populorũ, & ſicut colliguntur oua, quæ derelicta ſunt, ſic vniuerſam terram ego congregaui, et non fuit qui moueret pennã, & aperiret os, et ganniret.

Et erit cùm impleuerit &c.) Opera ſua vocat caſtigationem ſuam, Senſus eſt: Poſtquam ſatis caſtigauero Iudam & Hieruſalẽ, & poſtquam ipſe Sennacherib fecerit id, ad

quod miſi illum, tunc & ipſum viſitabo: & quod elatio cordis eius meeetur, retribuam ei: Eſt autem mutatio perſonæ. *Super fructũ magnifici tordis*) Pro (fructu) Septuaginta reddiderunt ſenſum, vel mentem magnam.

Dixit enim: In fortitudine &c.) Refert propheta verba Aſſyrij ſuperbientis & tumido ore iactantis de victoria ſua hoc ſenſu: Dixit enim ſcilicet Aſſyrius, in fortitudine manus meę, id eſt, ꝓpria virtute deuici regna, & mea ſapientia inueni modũ expugnandi populos & idola eorum, abſtuli terminos populorũ & adiũxi mihi, & quàm facilè hoc fecerit, aperit in ſequẽtibus duabus cõparationib᷒, dum ait: *Et inueni quaſi nidum &c.*) Id eſt, tã faciliè deuici fortitudinẽ populorũ, quàm facilè nidus auium capitur à tranſeuntibus: Et ſicut ſine labore & moleſtia colligũtur oua, ſic ego ſine labore expugnaui ciuitates. *Et non fuit qui moueret pennam &c.*) Perſiſtit adhuc in incepta metaphora de nido & auibus. Senſus eſt: Sicut auicula cùm audit ſtrepitum prætereuntinm, nõ audet ſemel mouere ſe, aut garrire: Ita aduerſum me nemo ſe mouere auſus fuit, imò ne hiſcere quidẽ aut mutire, tantus fuit terror fortitudinis meæ & victoriæ.

NVnquid gloriabitur ſecuris contra eũ, qui ſecat in ea? aut exaltabitur ſerra cõtra eũ à quo trahitur? Quomodo ſi eleuetur virga cõtra eleuantẽ ſe, & exaltatetur baculus qui vtiq; lignũ eſt. Propter hoc mittet dominator Dominus exercitũũ in pinguibus eius tenuitatẽ, & ſubtus gloria eius ſuccẽſa ardebit, quaſi cõbuſtio ignis, & erit lumẽ Iſrael in igne, & ſanctus eius in flãma, & ſuccẽdetur & deuorabitur ſpina eius, & vepres in die vna, & gloria ſaltus eius et Carmeli eius, ab anima vſq; ad carnẽ cõſumetur. Et erit terrore profugus et reliquiæ ligni ſaltus eius præ paucitate numerabuntur, & puer ſcribet eos.

N*Vnquid gloriabitur &c.*) Arguit Propheta Sennacherib gloriantem & victorias ſuæ virtuti aſſcribentẽ, quaſi dicat: O ſtultiſſime mortaliũ: Dei irã, tuã putas eſſe ſapientiã? illiuſq; iuſsionẽ ad tuã refers fortitudinẽ? Quomodo ſi ſecuris glorietur contra eũ qui ſecurim tenet, & ſerra contra illũ, à quo trahitur, & dicãt cuncta opera, quę per ſecurim & ſerrã fiunt, ſua arte eſſe perfecta? Et ſi eleuet quiſpiã virgã, & exaltet baculum ad percutiendum quem voluerit, & ipſa virga ac baculus glorientur, & dicant à ſe percuſſum eſſe, qui percuſſus eſt? Sic & tu cùm organũ tantùm ſis & inſtrumentum voluntatis Dei erigeris in ſuperbiam, & cuncta quæ geruntur, tuæ gloriaris eſſe virtutis: Ex hoc loco diſcimus, & quòd mali etiam cùm malè agunt, ſint organa & inſtrumenta Dei: & quòd Deus mutet & inclinet affectus hominis ſicut vult, ſicut flectit voluntatem Sennacherib ad oppugnandum Iudam, & ipſo tanquam inſteumento vtebatur. Sed hinc non ſequitur, in homine non eſſe liberũ arbitrium, & in ſuis operationibus trahi ipſum à Deo, non aliter quàm trahitur ſerra ab eo à quo mouetur, aut ſecuris à ſecante. Nam ſimilitudo hæc non debet ita per omnia & ad amuſsim accõmodari homini, ſed in hoc tantùm vt oſtendat, quòd homo ſe habet ad Deum vt inſtrumentum, non tamen per omnia, vt inſtrumentum inanimatum ad artificem. Nam hoc dicere prohibẽt aliæ Scripturæ, quæ plurimæ ſunt, quas citat D. Turnot de gratia & lib. arb.

Mali homines ſunt organa & inſtrumenta, quibus vtitur Deus in hoc mundo.

Turnout de gratia & libero arbitrio li. primo.

Propter hoc) Id eſt, propter hanc ſuperbiã Sennacherib (qua agnoſcit ſe non vt inſtrumentũ, ſed vt primarium victoriæ ſuæ autorem) mittet Dominus in pingnibus eins tenuitatem, pro quo Septuaginta tranſtulerunt, Mittet Dowinns in honorem tnnm ignominiam. Scripturis vſitatiſsimũ eſt, fortes & præſtantes viros, pingues appellari. Sic pſal. 78. vbi Scriptura ſeipſam interpretatur: Occidit (inquit) pingues eornm & electos, hoc eſt, præſtãtiſsimos Iſrael impediuit. Sic hoc loco tenuitatẽ vocat maciẽ: nam opponit ei qnod dixerat, Pinguibus, vt ſeruet metaphorã. Senſus eſt: Ex potentiſsimis & fortiſsimis militibus Sennacherib faciet impotentes & debiles. Et quod hic figuratè dicit propheta, id. 4. Regum 19. ſimpliciter ꝓfertur: Et factum eſt in nocte illa, & venit Angelus Domini & percuſsit in caſtris Aſſyriorũ centum octoginta quinque milia virorum. *Et ſubtus gloriam &c.*) Gloriam vocat exercitum Sennacherib, in quo ille ſpem habebat, & quodam modo gloriam ſuam eſſe exiſtimabat. Subtus, id eſt, ſub armis & veſtibus. Tradunt enim Hebræi (vt refert Hieron.) corpora militum, illęſis veſtibus & armis occulto igne eſſe exuſta.

Et erit lumen Iſrael in igne &c.) Lumen Iſrael commentarij interpretantur angelum Domini percuſſorem ſicut & ſanctum eius. Si recipimus quod tradunt Hebræi de corporib᷒ igne exuſtis, tũc ignis ꝓpriè accipitur, aliàs per ignẽ accipienda eſſet clades per angelũ immiſſa. *Et deuorabitur ſpina eius et vepres*) Id eſt, milites tã maiores quã minores cõſumẽtur. *Et gloria ſaltus ei᷒*) Per ſaltũ ſiue ſyluã intelligit dẽſiſsimũ fortiũ virorũ exercitum, in quo eſt maximũ robur: per gloriã verò ſaltus, ipſi duces & capitanei deſignãtur. *Et Carmeli eius &c.*) Carmelum (qui eſt mõs in Galilæa nemoribus conſitus) poſuit hic pro quouis monte nemoroſo, per ſynecdochen. Non enim magis de Carmelo quàm

de alio

de alio quouis monte cogitabat. *Ab anima vſque ad carnem conſumetur*) Mira & vehemẽs metaphora eſt. Si ſimpliciter voluiſſet efferre dixiſſet hoc modo: Internecione interibit exercitus Sennacherib, vel penitus delebitur. Sed quia res erat admiratione digna, magnifice quoque eam deſcribere voluit, & quod tribus verbis exprimere potuiſſet, multis dicit, tãtoq; vtitur verborũ apparatu, incipiẽs ab hoc loco: Propter hoc mittet Dominator: vſque ad illum, Et erit in die illa.

Et erit terrore profugus &c.) Iſtud ſimpliciter exprimit, ſicut & 4. Reg. cap. 19. ſcribitur fugiſſe Sẽnacherib, vbi vidit exercitũ percuſſum ab ãgelo. *Et reliquiæ ligni ſaltus*) Pergit propheta in incepta metaphora. Reliquiæ ligni ſaltus, id eſt, milites, quos relinquet percuſſor angelus, præ paucitate numerabũtur: tam pauci ſiẽt reliqui ex tam numeroſo exercitu, qui ſyluæ & Carmelo comparabatur, vt vel puer queat dinumerare vel deſcribere. Tradunt enim Hebræi decem tantùm milites euaſiſſe ex tanta multitudine.

ET erit in die illa, non adijciet reſiduũ Iſrael, & hi qui fugerint de domo Iacob inniti ſuper eo qui percutit eos, ſed innitetur ſuper Dominum ſanctum Iſrael. In veritate reliquiæ cõuertentur, reliquiæ inquam Iacob ad Dominum fortem. Si enim fuerit populus tuus Iſrael quaſi arena maris, reliquiæ conuertẽtur ex eo. Conſummatio abbreuiata inundabit iuſticiam. Conſummationem enim & abbreuiationẽ Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terræ.

ET erit in die illa non adijciet &c.) Senſus eſt: Pauci illi, qui captis cæteris Iudęæ vrbibus, in vrbe Hieruſalem obſidebãtur, nõ innitentur ampliùs ſuper eum qui percutit eos, id eſt, ſuper Regẽ Aegypti ſiue Aſſyriorũ, ſicut fecisse legimus Achaz, qui miſit nũcios ad regem Aſſyriorum dicens: Seruus tuus ego ſum &c. inuitans & petens auxilium ab eo, à quo aliquando percuſſus fuerat: ſed liberati ab Aſſyrijs innitentur atq; confidẽt ſuper Dominũ ſanctum Iſrael, id eſt, confident in Deum à quo Iſrael habet ſanctitatẽ. Iſrael autẽ & Iacob, nomina ſunt eiuſdẽ rei.

In veritate reliquiæ conuertentur) Propheta hîc facit, quod fecit in capite 7. In media mentione rei temporaliter geſtæ, vix aduertente lectore (niſi admodũ ſit diligens) redit ad ſuũ Emanuelẽ. Quanquam quidam tranſitum hunc ab illo loco faciunt. *Et erit in die illa &c.*) Nam in Hieruſalẽ, quanuis reliquerint idola ſub Rege Ezechia, non tamen cõuerſi videntur in veritate, quæ particula in Hebræis codicibus iungitur præcedẽti ſententiæ, & apud eos noua eſt period⁹: reliquię conuertentur. Vocẽ Hebręam, quam in præcedẽti ſententia Hiero. reſiduũ vertit, nunc reliquias interpretatur, & mira eſt emphaſis huius vocis quater repetitæ. Nam per ſe poſita paucitatem ſignificat eius, quod ex multis fit reliquum, vt clarius patet in voce Hebræa, & voce Græca ὑπόλιμμα.

Ad Dominum fortem vt &c.) id eſt, ad Deũ fortem: nam eadem ſunt vocabula apud Hebræos, quæ ſuprà, cùm dicitur: vocabitur nomen eius admirabilis, conſiliarius &c. ita vt videatur propheta ſtudio alludere ad locum illum, ac ſi dicat, conuertentur ad illũ de quo ſuprà dixi, quòd vocabitur nomen eius Deus, fortis &c.

Si enim fuerit populus &c.) Senſus eſt: Etſi Emanuele regnãte & moriente, futurus ſit populus Iudaicus numeroſiſsimus, pauci tamen ex eo ad fidem conuertentur. *Conſummatio abbreuiata inundabit iuſticiam*) Epithaſis eſt, ſicut ſi dicas, faciam finem & quidem breuiſsimè: nam conſummatio in ſe finẽ intellectum habet. Thom. & Lyra, etiam hic ſeruant literam. Verum cùm Apoſtolus ad Rom. 9. locum hunc de Chriſto interpretetur, ceſſare debet omnis expoſitio alia. Senſus eſt: Tum demum iuſticia Euangelij, & iuſticia quæ ex fide eſt, latiſsimè per orbem vniuerſum diſſeminabitur, cùm Iudæis Chriſtum reijcientibus, pauci ex ipſis ad fidem conuertentur: Tunc inquam iuſticia illa inundabit. Sententia hæc quia tam mirabile habet vaticinium, ideò à propheta ſub aliis verbis repetitur, niſi quod hîc additur, in medio omnis terræ, id eſt, facturus eſt iſtud domin⁹ palã, vt õnis terrarũ orbis intelligat.

PRopter hoc, hæc dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere populus meus, habitator Syon, ab Aſſur. In virga enim percutiet te, & baculum ſuum leuabit ſuper te, in via Aegypti. Adhuc enim paululum, modicumq́ue, & conſummabitur indignatio mea, & furor meus ſuper ſcelus eorum. Et ſuſcitabit ſuper eum Dominus exercituum flagellum iuxta plagam Madian, in petra Horeb, & virgam ſuam ſuper mare, & leuabit eam in via Aegypti.

PRopter hoc hæc dicit Dominus) Propheta rurſum more ſuo, redit ad rem geſtam, à mentione illius magni myſterij, ad mentionem belli temporaliter geſti, & notandum eſt prophetam hoc facere per notam inſerendi, quod nouum in prophetis non eſt, ſed mirandum quo conſilio id à ſpiritu ſancto factum ſit. Fortaſsis ob id, vt arceatur à myſteriorum intellectu indignus lector. Propterea nõ ſatis eſt vt homo comparet ſibi notitiam linguarum, & diligenter legat ſcripturas, ſed in primis requiritur, vt expurget mentem.

Noli timere etc.) Id eſt, ne timeas, quòd Aſſur vincente capieris.

In virga enim percutiet te &c.) id eſt, leuiter

ter, percutiet quidem, ſed non occidet: Inferet damnum in regno tuo, ſed nõ euertet penitus. Hier. videtur hoc modo interpretari, In virga percutiet te, id eſt, procul immittet terrorem, & leuabit baculum tanquam percuſſurus, ſed interim non percutiet, id eſt, minabitur tantùm. *In via Aegypti*) hoc eſt, in locis tuis, & in illa parte qua itur in Aegyptum. Pergebat enim illa via Rex Aſſur Sennacherib pugnaturus contra Regem Aethiopiæ. Quæ hiſtoria habetur 4. Reg. cap. 19. Pagn. exponit in via Aegypti, id eſt, more Aegypti, id eſt, quo modo percuſsit Aegyptios.

Adhuc enim paululum modicumque &c.) id eſt, Sennacherib, qui iam tibi minatur euerſionem vrbis tuæ, relicta Iudæa perget in Aegyptum, pugnaturus contra Regem Aethiopiæ, vbi reuerſus fuerit ex Aegypto, & obſidere te voluerit, mox indignatione mea ferietur: *Iuxta plagam Madian*) Senſus eſt: Quemadmodum liberaui vos in die Iudicum abſque induſtria & armis veſtris, & copijs: ſic liberabo vos de manu Aſſur, non armis, ſed vltione diuina. Hiſtoria de plaga Madian deſcribitur in libro Iudicum cap. 7.

Oreb. Sabae. *In petra Oreb*) Oreb & Sabæe principes Madianitarum occiſi ſunt ſuper petram duriſſimã, id eſt ſilicẽ, ita vt ex petra & Rege qui in eo occiſus eſt, locus petræ Oreb nomen accepit. Quæ hactenus expoſuimus ab illo loco, Adhuc enim paululum &c. vſque ad hæc verba: Et virga ſuper mare, excluſiuè: per parentheſim interpoſita ſunt, eſtque hic ordo verborum: In virga enim percutiet te, & baculum ſuum leuabit ſuper te in via Aegypti, quam parentheſim, quia non aduertit Dio. Carth. iſtud, In via Aegypti, coactus eſt aliter exponere quàm ſuprà. Similiter Lyra & Pagn. in theſauro linguæ ſanctæ, vbi explicat ſignificatum vocis דרך derech: exponit enim hoc modo, percutiã Aſſur quo modo olim percuſsi Pharaonem, mergens eum cum exercitu ſuo in mari rubro. Eſſe autem parentheſim facilè eſt videre in commentarijs Hieronymi.

E*T erit in die illa, auferetur onus eius de humero tuo, et iugum eius de collo tuo, & computreſcet iugum à facie olei. Veniet in Aioth, tranſibit in Magron, apud Machmas commendabit vaſa ſua. Tranſierunt curſim, Gabaa ſedes noſtra, Obſtupuit Rama, Gabaa Saulis fugit.*

E*T erit in die illa &c.*) id eſt, mox vbi Aſſur fuerit reuerſus ex Aegypto, auferetur onus eius de humero tuo, & iugum imperij eius de collo tuo. *Et computreſcet iugum à facie olei.*) id eſt, à præſentia olei. Et eſt hoc loco tropus. Significatur enim victoria futura non cruenta, & quæ non ferro, neque milite conſtabit, ſed victoria tranquilla & tacita. Latini quoque nomine olei vtuntur, quoties volunt ſignificare tranquillitatem. Hinc prouerbialis ſermo, oleo tranquillior. Hier. autẽ interpretatur hoc modo, *à facie olei*, id eſt, à præſentia diuinæ miſericordiæ. Quid nomine olei ſignificetur.

Veniet in Aioth) deſcribitur iter, quo reuerſus eſt Aſſur ex Aegypto Hieruſalem, & ſimul ſtudium & acceleratio ſubuertendi Hieruſalem. Eſtque hæc topographia planè poetica, & ſingula nomina virorum locorũque per quæ tranſiturus erat Aſſur, ordine recitat, vt credant veram eſſe prophetiam: Sennacherib reuertẽs ex Aegypto, primùm veniet in Aioth, nec ibi figet tentoria ſua, ſed tranſibit in Magron, & ſignificatur ſtudium accelerandi. Senſus eſt: Adeò accelerauit vt relinquat ſarcinas ſuas apud Machmas, vt expeditius faciat iter.

Tranſierunt curſim.) vox Hebræa מעברה maabbara, quam noſter interpres vertit curſim, vel vadum vel tranſitum ſignificat, & ſic vertit Pag. tranſierunt vadum: vel ſignificat tranſitum, quam ſignificationem ſi accipiamus, curſim idem erit, quod feſtinanter.

Gabaa ſedes noſtra.) Mimeſis eſt, Imitatur enim propheta ſermonẽ Sennacherib, quo hortabatur milites ſuos, hæc & ſimilia ipſis dicens: Feſtinemus iam in Gabaa habebim⁹ diuerſorium ibi, & reficiemus corpora noſtra. *Obſtupuit Rama*) Tam celerem ſcilicet tranſitum, vel obſtupuit, id eſt, exterrita eſt.

Gabaa Saulis) id eſt, ciuitas quondam Saulis, vbi habitauit, & vbi primùm ſedes eius regia erat, præ timore fugiet.

H*Inni voce tua filia Gallim, attende Layſa, paupercula Anathoth. Migrauit Medemena, habitatores Gabim confortamini, adhuc dies eſt, vt in Nobe ſtetur. Agitabit manum ſuam ſuper montem filiæ Syon, & collem Hieruſalem. Ecce dominator Dominus exercituum confringet laguneulam in terrore, & excelſi ſtatura ſuccidentur, & ſublimes humilabuntur. Et ſubuertentur condenſa ſaltus ferro, et Libanus cum excelſis cadet.*

H*Inni voce tua filia Gallim &c.*) Apoſtrophe eſt, cauſa maioris vehementiæ adhibita, Sẽſus eſt: Ita eiulabit ciuitas Gallim, vt equorum arbitreris hinnitum.

Attende Layſa) ſcilicet impetum Sennacherib, & declina ſi potes,

Migrauit Medemena) ſcilicet timore perterrita. *Habitatores Gabaim confortamini*) id eſt, reddite vos fortes, prouidete muris veſtris, ſumite arma.

Adhuc dies eſt, vt in Nobe ſtetur) id eſt, tantùm vnus dies adhuc ſupereſt, vt poſsit exercitus ſua tentoria figere in Nobe, ex quo loco (vt ait Hiero.) cõſpici poterat Ieruſalẽ.

Agitabit manũ ſuã) id eſt, Sennacherib procul minabitur Ieruſalẽ. *Super montẽ filiæ Syõ*) periphra-

periphraſis eſt Ieruſalē, quæ è monte Syon videbatur naſci. *Ecce dominator exercituū etc.*) Laguncul am vocat exetcitum Sennacherib, quia ſicut laguncula vitrea vel teſtacea facilè cōſringitur, ſic exercitus ille maxim⁹ ſubito conterendus erit, qui Deo non eſt aliud quàm laguncula. *In terrore*) id eſt modo horribili. *Et excelſi ſtatura &c.*) hoc eſt fortiſsimi quique totius exercitus interibunt. *Et ſubuertentur condenſa ſaltus eius ferro*) id eſt ſubuertetur copioſa multitudo gladio, & hoc virtute angeli. *Et libanus cum excelſis cadet.*) In libano ſynecdoche eſt, Sumitur enim pro monte quouis memoroſo: Deinde eſt metaphora, per montem condenſum, exercitū numeroſum intelligit, vt ſupra de monte Carmelo dictum eſt. Non enim magis cogitauit de Libano, quam alio quouis monte.

CAPVT XI.

E*T egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet, et requieſcet ſuper eū ſpiritus Domini, ſpiritus ſapientiæ & intellectus, ſpiritus conſilij & fortitudinis, ſpiritus ſcientiæ & pietatis, & replebit eum ſpiritus timoris Domini.*

E*T egredietur virga de radice Ieſſe*) Propheta hic conſueto more rurſus tranſit ad ſuum Emanuelem, eſtque hic ſextus tranſitus à mentione rei temporaliter geſtæ, ad mētionem regni Chriſti. Inter Chriſtianos tamen duo aut tres locum hunc interpretātur de re temporaliter geſta, quod ſupra modū mirandum eſt, cùm etiam ipſi Iudæi, qui omnia ad literam interpretari & intelligere cōſueuerunt, hæc ad Chriſtum referant. Eſt autem hic inopinatus tranſitus, propter particulam (&) quæ ſolet eſſe nota copulandi.

Virga de radice Ieſſe &c.) Voces iſtę, virga, radix, flos, figuratè ſumuntur, etiam ipſis Iudæis. Metaphora autem ſumpta videtur ab arboribus exciſis tantùm, & non funditus eradicatis. Nam vox Hebræa גזע geza, quam noſter interpres priori loco radicem vertit, truncum ſignificat, id eſt, partem arboris, quæ ramis truncatis ſuperſtat. Senſus huiuſmodi eſt: Ex ſtirpe virga naſcetur, & ex ea virga poſtea naſcetur flos, id eſt, ex paruis reliquijs regni Iudaici ſeu gentis Iudaicæ, quæ olim quidem fuere arbor, nūc autem ſtirps tantū, naſcetur puella, ex illa naſcetur Chriſtus. Ita ferè exponūt Commentarij, per virgam, intelligentes virginem Mariam, per florem, Chriſtum. Certum quidem eſt, prophetam agere de Chriſto naſcituro. Verùm an hoc ordine, vt primùm meminerit virginis ſub nomine virgæ, & deinde Chriſti ſub nomine floris, hoc non eſt ita certum. Huic rei obſtat virgæ vocabulum, quod exponūt fruticem & arbuſculam tenuem, & ita rectè ſignificari putant virginem Matiam. Verùm vox Hebræa non hoc ſignificat, ſed magis fuſtē & baculum ſiue ſceptrū regale. Quod autem dicitur Gene. cap. 30. Tollēs Iacob virgas &c. Gen.30.d. alia ibi vox eſt apud Hebręos, quàm hoc loco. Quare ſenſus huius loci videtur hic eſſe, Naſcetur aliquis ex iſta radice cum ſceptro regali, aut pedo paſtorali. Talem ſignificationem habet ſuprà, cùm dicit: Virgam humeri eius &c. id eſt, faſces imperiales & imperium. Sic Numeri 24. Orietur ſtella Nu.24.c. ex Iacob, & cōſurget virga ex Iſrael &c. quo loco, virga, eſt rurſum ſceptrum regale. Pro alio intellectu facit, quod in eodem libro ſcribitur cap. 17 Inuenit Moyſes germinaſſe virgam Aarō: vbi habetur talis ſignificatio, qualem faciunt commentarij, qui ad virginem referunt: nam fruticis eſt germinare, non baculi. Paraphraſtes autem Chaldæus accepit in prima ſignificatione, videlicet de Chriſto. Atque ita vterque locus & virgæ & floris primò & immediatè pertinet ad Meſſiam. Paraphraſis eius hæc eſt: Et exibit rex de filijs Iſrael, & Meſsias de filijs filiorum eius, cuncta ſimpliciter efferens, quę figuratè dixerat propheta. Quomodo exponamus parum refert, neque iniuria fit virgini, quia illa ſatis intelligitur in radice.

Et flos de radice eius aſcendet.) Hiero. præter morem ſuum ſequutus eſt Septuaginta, & reliquit veritatem Hebraicam: vox enim Hebræa נצר netſer ſurculum ſignificat, vel (vt Hiero. ſuper 14. caput huius prophetæ tradit) virgultum, quod ad radices arboris naſcitur: quod Theodotio appellauit germē, quomodo etiam cap. 6. huius prophetę tranſtulit Hieron. & capit. 14. ſtirpem vertit.

Et requieſcet ſuper eum ſpiritus domini) Cōmentarij exponunt hoc modo: Spiritus gratiæ Domini conſtanter & non ad tempus, ſed in æternum manebit ſuper Meſsiam. Ex locis ſimilibus Scripturæ non videtur ſignificari iſta perpetuitas per verbū, requieſcet. Similis locutio habetur 4. Regum cap. 2. de Helizæo: Et Prouerb. 14. In corde prudentis ſapientia requieſcit. Apud Lucam cap. 10. Requieſcet ſuper eum pax veſtra. Quibus locis non videtur iſta perpetuitas ſignificari. Paulus autem apertius dixit per verbum, inhabitare, ad Col. primo. Et rurſus alio loco, vt inhabitet ſpiritus Domini in me.

Spiritus ſapientiæ.) Nuncupatur autē Spiritus ſapientiæ & conſilij, & fortitudinis, nō quòd diuerſus ſit ſpiritus iuxta differentiā nominum, ſed quòd vnus atque idem ſpiritus horum omniū fons ſit, atque elargitor.

Doctores

Doctores qui diſputant de donis ſancti ſpiritus, & tradunt ſeptem eſſe numero, hunc ferè locum pro ſe adducunt. Quare diligenter examinandus eſt, & videndum num hoc ex iſto loco ſtatui poſsit.

Spiritus ſapientiæ) Vocē Hebręam D. Hieron. ferè ſemper vertit ſapientiam. Septuaginta etiam vertunt illo vocabulo, quod apud philoſophos ſapientiā ſignificat, tamē in ſcripturis nō ſemper ſignificat hoc, quod apud philoſophos ſapientia, vt patet manifeſtè ex cap. 31. Exodi, vbi Beſeleel ſcribitur plenus ſpiritu Dei, ſapientia & intelligentia &c. Quæ autem ſit differentia apud Philoſophos inter ſapientiam prudentiam & ſcientiam docetur 6. Ethi. *Exod. 31. a.*

Spiritus intellectus) Per intellectum hoc loco non accipitur habitus principiorum, quo modo apud philoſophos vſurpatur. Nuſquam enim vocē Hebræam Septuaginta vertunt νοῦν, id eſt, mentem, ſed vel σύνεσιν, quæ eſt ſpecies adiuncta prudentiæ, vel φρόνησιν. Et ita ſecundum Septuaginta etiā ipſa prudentia muneranda eſſet inter ſeptē dona ſpiritus ſancti, ſi ſic acciperetur intellectus. Hanc autem Hebræam vocem Hiero. hoc quidē loco vertit intellectum, ſed Prouerb. 1. cap. item 3. & alijs locis vertit prudentiam. Pręterea vbi nos legimus Spiritus pietatis & timoris, apud Hebræos vnicū vocabulum eſt, ſignificans timorem. Quare ex hoc loco nō ſeptē ſed ſex tantùm vidētur eſſe dona ſancti Spiritus. Hæ autem rationes quantum habeant efficaciæ examinet ſtudioſus. Voces autem Sapientia, intellectus, ſcientia, & conſilium, quomodo diſtinguātur apud Hebræos nō ſatis cōſtat, niſi quòd ſpectant ad quoduis de quauis re ſanum & rectum iudicium. Quomodo verò diſtinguantur apud eos qui tradūt eſſe dona ſancti Spiritus, videre eſt 34. diſtinct. 3. Sententiarum.

2. Theſ. 2. b. *Infr. 65. b.*

N*On ſecundum viſionem oculorum indicabit, neque ſecundum auditum aurium arguet. Sed iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſuetis terræ. Et percutiet terram virga oris ſui, & ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impium.*

Ioan. 7. c.

N*On ſecundum viſionem oculorum indicabit*) Ioannes euangeliſta vocat iſtud, ſecundum faciem iudicare, quod eſt accipere in iudicijs perſonam, aut attendere quippiam in re, quod non eſt attendendum. Ex illo loco primi Regum 16: Nec ſecundum intuitum hominis ego iudico: alius poteſt eſſe huius loci ſenſus, videlicet hic: Intuebitur etiam occultiſsima, & propterea non poterit decipi, vt iudex qui ex allegatis & probatis fert ſententiam. Iudæi autem hîc tale accipiunt iudicium, quale eſt Regum huius ſeculi: & pauperes tales, quales vulgus dicit pauperes. Inter Chriſtianos verò quidam intelligunt tale iudicium, quale habuit inter Iudæos. Sed plenus & verus eſt commentarius, quem habet Turnont in libro de capt. & redemptione generis humani: Vt illud intelligatur iudiciū, quod exercuit erga principes huius mundi, & aduerſus poteſtates tenebrarum: Et pauperes, ipſos peccatores ſubiectos imperio diaboli: Horum cauſam Chriſtus tuendam ſuſcepit. Sic capitur iudicium In pſalmo cuius initium eſt: Deus iudiciū tuum regi da. Item pauperes ſimiliter eodē loco: Tibi derelictus eſt pauper &c. In quib⁹ locis pauperes appellātur, qui vſuris peccatorum oppreſsi ſunt, qui agnoſcunt captiuitatem ſuam, & miſeriam, & quærunt liberationem.

Quid ſit ſecundum viſionem oculorum iudicare.

Qui dicantur pauperes.

Pſal. 71. a.

Et arguet in æquitate pro manſuetis terræ) Id eſt, quando Chriſtus venturus eſt, illorū tantùm recipiet patrocinium, qui manſueti ſunt & mites. Sic etiam loquitur Dauid Pſal. 24. Diriget manſuetos in iudicio &c. Quod autem alijs locis Scripturæ, dicitur Chriſtus propter peccatores veniſſe, nihil huic loco obſtat, quia Eſaias illos manſuetos & mites vocat, qui ad prædicationem Chriſti & apoſtolorum deponent duritiem, & nō reſiſtent euangelio, ſed præbebunt ſe formandos & docendos. Magis autem dixit pro manſuetis quàm in manſuetis, vt ſignificaret nos non fieri manſuetos ſine voluntate & libero noſtro arbitrio. Quod additur (terræ) Scripturæ phraſis eſt, qua ſignificat omnes homines etiam abiectiſsimæ ſortis, ſine vlla differentia. Sic Pſal. 75. vt ſaluos faceret omnes manſuetos terræ. Et apertius 4. Regum vltimo: De pauperibus terræ reliquit &c.

Pſal. 24. b.

Qui dicantur manſueti.

Pſal. 75. b.

4. Reg. vl. c.

Et percutiet terram &c.) Id eſt, doctrina Chriſti habebit admirabilem vim & energiā in corda hominum. Hebræi iſtud accipiunt hoc modo, quòd Meſsias habebit talem virtutē, qualem habuit Helias, qui verbo fecit ignem deſcendere de cœlo & deuorare ad ſe miſſos, vt habetur 4. Regum cap. 1. Et vult hic dicere propheta, quod doctrina Chriſti habebit maiorem energiam, quàm Ciceronis eloquentia, aut Oratorum orationes vnquam habuerunt.

Quæ dicatur virga oris Chriſti.

4. Reg. 1. c.

Et ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impium.) Synecdoche eſt, aut Antonomaſia. Sic Paulus 2. ad Theſſ. 2. Tunc reuelabitur ille iniquus, vbi Antichriſtum intelligit per antonomaſiam: Sicut per poetam, Virgilium intelligimus, ſic hoc loco per impium, diabolum intelligit, vel Antichriſtum, vel totum genus hominum

2. ad Theſſ. 2. c.

num impioeum, vteeque ſenſus eſt bonus.

ET erit iuſtitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius. Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hado accubabit. Vitulus, & leo, & ouis ſimul morabuntur, & puer paruulus minabit eos. Vitulus & vrſus paſcentur ſimul, requieſcent catuli eorum, & leo quaſi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab vbere ſuper foramina aſpidis, & in cauernam reguli, qui ablactatus fuerit, manum ſuam mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerſo monte ſancto meo, quia repleta eſt terra ſcientia Domini, ſicut aqua maris operientis.

ET erit iuſtitia cingulum lumborum eius.) Mirificè deſcribit regnum Chriſti, & eſt alia nota, qua poterit agnoſci Chriſtus, nempe ex efficacia doctrinæ ſuæ, (Cingulũ lumborum) phraſis eſt Hebræa, qua ſignificare voluit propheta, iuſtitiam Chriſto comitem fore perpetuam. Senſus eſt: Meſsias non erit ad temp° iuſtus, ſed ſemper & in æternũ. Similis phraſis eſt pſal. 108. Fiat ei ſicut veſtimentum quo operitur, id eſt, ſemper hæreat ipſi maledictio. Et rurſus operiantur ſicut diploide confuſione ſua, idem ſignificatur,

Quomodo iuſtitia dicatur cingulũ lumborum Chriſti.

Pſal. 108. c.

Et fides cinctorium renum eius.) Quod mox dixerat cingulum, nunc cinctorium vocat, & ſumitur hic fides, ſicut apud Stoicos ſolet, pro veritate promiſſorum, quando fit quod dictum eſt: Paraphraſtes Caldęus hũc locum aliter intelligit, habet enim ſic: Erunt iuſti circum circa ei, & agentes fideliter appropinquantes ei, Ille enim cõcretiuè intelligit. Sed prior ſenſus ſimplicior eſt, & magis ex more Scripturæ.

Habitabit lupus cum agno &c.) Iudæi lupũ intelligunt qualem vulgus, & reliqua omnia ſine figura, & putãt, quòd veniente Meſſia beſtiæ redigentur in manſuetudinem, & priſtina feritate depoſita, lupus cum agno paſcetur. Fuerunt etiam Chriſtiani qui non potuerunt hic agnoſcere tropum, vt Lactantius, qui ca. 24 lib. 7. Diuinarum inſtitu. tradit Chriſtum poſt iudicium mille annos regnaturum cum electis ſuis in hoc mundo, & illo tempore omnia quæ hîc ſcribuntur, & quæ Poetæ aureis ſęculis facta eſſe Saturno regnante dixerunt, ad literam implenda eſſe dicit. Auguſt. putat in verbis iſtis etiam Virgilium intellexiſſe tropũ 4. ecloga, vbi ait, Nec magnos metuent armenta leones &c. Quibus omnibus ſignificatur aureum ſæculum futurũ. Et certis iſtis ſpeciebus ferum, intelligitur & ſignificatur tota conditio regni Chriſti nomine ferarum lupi, pardi, leonis &c. ſignificãtur efferæ & barbaræ nationes, quæ depoſita ſæuitia & immanitate, cum humili & ſimplici populo Chriſtiano (qui intelligitur nomine agni, hœdi & cæterorũ animalium manſuetorũ) ſanctiſsimis ſtudijs conſpirabunt in vnitatẽ fidei. *Et puer paruulus minabit eos.*) Id eſt, humilis aliquis doctor vt Petrus Apoſtolus antè piſcator, aut Paulus aut ſimilis aliquis efferas illas & barbaras gentes ita demulcebit, ducet & trahet, vt depoſito ſpiritu tyrannico & omni immanitate præbituri ſint ſe formandos Euangelio, ac Chriſtianis moribus inſtituendos.

Leo quaſi bos comedet paleas.) Idem ferè ſignificatur quod in priori periodo, hoc ſenſu: Homines duri, crudeles, intractabiles, & inſtar leonis nihil aliud quàm humanũ ſanguinem ſitientes deponent ſæuitiam, & erunt tractabiles inſtar bouis manſueti.

Et delectabitur &c.) Illud (Infans ab vbere) hebraicè dictum eſt, latinè diceretur: Infans vnius aut alterius diei: & pro tribus illis vocibus Hebræi habent vnicam vocem quæ ſignificat lactentem: Et ludet lactens, id eſt, puer paucorum dierum ſuper foramen aſpidis, & idẽ ſignificatur hoc loco, quod prius cùm diceret, Et puer paruulus &c. Senſus eſt: Duriſsimis hominibus ac tyrannis leniter concionabitur. Et eundẽ habet ſenſum quod ſequitur: Et in cauerna reguli &c.

Non nocebunt &c.) Ex hoc loco nititur probare Lutherus, contra voluntatem ſpiritus eſſe, comburere hęreticos, ſed (vt ait Hiero.) ſermo eſt de regulo, aſpide cęteriſq; venenatis ac feris animalibus, quæ non nocebunt, ſed an aliquis princeps Chriſtianus non occidet, nihil planè hoc loco dicitur.

In vniuerſo monte ſancto.) Ne hoc putaremus dici de monte Sion, iuxta Hæbręorum errorem, ſequenti verſiculo euangelicæ prędicationis ſacramenta monſtrantur.

Quia repleta eſt terra ſcientia &c.) More prophetico, quod antea obſcurè & ſub metaphoris dixit, hoc iam hîc apertè explicat, Senſus eſt: Quomodo aquæ operiunt profunda maris, id eſt, terram, quæ fluctibus operta eſt, ſic ſcientia Domini omnis terra, id eſt, Eccleſia replebitur. Hanc diuerſorum priùs morum coniunctionem etiam Petrus in vaſe linteo ſe vidiſſe teſtatur, habente quatuor principia, per quæ quatuor plagas mundi intelligimus, in quo vaſe erant quadrupedia, ſerpentes &c. Et quod arca in diluuio, hoc Eccleſia præſtat in mundo, admittendo omnis generis homines. *Act. 10. b.*

IN die illa radix Ieſſe, qui ſtat in ſignũ populorum, ipſum gentes deprecabuntur, et erit ſepulchrum eius glorioſum. Et erit in die illa, adijciet Dominus ſecundò manum ſuam, ad poſsidendum reſiduum populi ſui quod relinquetur ab Aſſyrijs, & ab Aegypto, & à Phetros, & ab Aethiopia, & ab Elam, & Sennaar, & ab Hemath, & ab inſulis maris. *Rom. 15. c.*

.In

IN *die iſta &c.*) Eſt alia nota memorabilis regni Chriſti, & videtur locus iſte hoc modo legendus: In die illa radix Ieſſe, & qui ſtat in ſignum populorum &c. Sic legunt Septuaginta & Heron. in comment. Aut certè hoc modo: In die illa radix Ieſſe, quæ ſtat in ſignum populorum. Qui autem legunt, qui, vt Dio. dicunt ſenſu etſi non voce conſtare orationem. Nouo more hic propheta facit Chriſtum radicem Ieſſe, cùm ipſum antea fecit virgam. Et illud, qui ſtat in ſignum populorum, expoſitio eſt prioris, quaſi dicat, Radix Ieſſe, id eſt ille qui ſtat in ſignum populorum. Et in voce, Gentes, emphaſis eſt. Senſus eſt iſte: In illa die quando continget vobis illa magna ſalus, tunc non ſolum vos Iudæi, ſed & Gentes ipſum Meſsiam deprecabuntur.

In ſignum populorum) Metaphora ſumpta eſt à ſignis militaribus, à quibus Latini dicunt anteſignanos. Senſus eſt: Erit iſte Meſſias quaſi vexillum quoddam in altum erectum, in quod omnes oculos ſuos conijcient. *Vnde dicatur ſignum.* Res eadem eſt, ſed eſt diuerſa etymologia vocis apud Hebræos & Latinos. Latinis enim ſigna dicuntur ab effigie animalium, quæ vexillis inſcribebantur, vt aquilæ: Hebræi verò habent etymologiam à leuando in altum. Nam in altum leuantur, vt ſint conſpicua toti exercitui. Eſt itaque hoc loco ſignum, vexillum ſublatum, & in commune, omnium oculis expoſitum. Eadem *Num. 21. b.* vox eſt Numeri 21. fac tibi ſerpentem æneũ: & pone eum pro ſigno. Ad hanc vocem apertè alluſit Chriſtus. *Iohan. 3. b.* Sicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto. *Iohan. 8. d.* Et alibi: Cùm exaltaueritis filium hominis &c. Longè alia eſt *ad Phil. 2. a.* ſignificatio apud Paulum, cùm ait. Propter quod exaltauit illum Deus. Signum huius loci habetur ſupra cap. 5. vbi dicitur: Et leuabit ſignum in nationib⁹. Et infra cap. 13. ibi. Super montem caliginoſum leuate ſignũ. Omnibus illis locis Hebreis eſt נס nes, ſignificans vexillum. Cap. verò 7. ibi, Pete tibi ſignum, alia eſt vox apud Hebræos, ſignificans indicium vel argumentum. Rurſus: *Supra. 8. c.* Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in ſignum, vox diuerſa eſt, ſignificãs portentum, vt ipſemet propheta interpretatur.

Ipſum gentes deprecabuntur) Iſtud Septuaginta hoc modo tranſtulerunt, Conſurget, *Rom. 15. c.* vt ſit princeps in gentibus. Pau. hoc modo citat: Et in eo gentes ſperabunt. Ad verbum autem eſt, Et eum gentes requirent. Senſus eſt: Illo tempore cùm impleta fuerit terra ſcientia Domini, & in toto mundo euangeliũ Chriſti coruſcauerit, tunc Meſsiam, qui erit velut ſignum ſublatum, & in commune, omnium oculis expoſitum, etiam ipſæ gentes quærent, & ad eum confugient tanquam ad liberatorem.

Et erit ſepulchrum eius glorioſum) Fatetur Hieron. eodem quidem ſenſu, ſed non eodem verbo ſe reddidiſſe vocem Hæbræam, dum ait ſepulchrum. Vox enim Hebræa ſignificat dormitionem ſiue requiem vel mortem, & ad verbum in Hebræo eſt, & erit requies eius honor id eſt honoratiſsima: Sicut dicimus ſcelus pro ſceleſto. Significat autẽ vox Hebræa requiem, ſed qualem precamur defunctis. Senſus itaque eſt: Moriturus quidem eſt Meſsias, ſed non periturus vt alij; ſecundum prophetam Dauid. *Pſal. 15. a.* Non dabis ſanctum tuum videre corruptionem: imò non periturus, ſed poſt mortem maximè regnaturus in cordibus credentium.

Et erit in die illa, adijciet &c.) Locus iſte complectitur vocationem vtriuſque populi Iudæorum & gentium admirabilem & apertam, ſed figuris aſſueto & tropis. Quod dicitur (ſecundo) Iudęi referunt ad Meſsiã. Prima vocatio fuit ſub Moyſe. Secunda erit ſub Meſsia, & concipiunt hinc maximam ſpem, quòd aliquando ex Germania, Italia, & cæteris terræ partibus, in quibus diſperſi ſunt, per Meſsiam in terram Palæſtinam reducentur. Inter Chriſtianos quidam iſtud (ſecundo) ad finem mundi referunt, cùm intrabit plenitudo gentium. Hoc reijcit Hiero. cùm in hoc cap. non agatur de illo aduentu: neque enim poſsimus ait, cùm vna dicatur dies, & nunc & ſupra, illam ad primum aduentum referre, & hanc ad ſecundũ. Alijs placet, vt referatur ad Apoſtolos: Prima inquiunt vice Chriſtus, ſecunda vice Apoſtoli poſt Chriſti aſcenſionem prædicauerunt reliquijs Iudæorũ. Sic Haymo Tho. & Dio. Aliud tamen videtur ſtatui poſſe ex euangelio, cùm dicit Chriſtus: Non veni niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael. *Math. 15. c.* Hieron. nõ ad ordinem temporis refert, ſed ad hunc modum interpretatur: Adijciet Dominus ſecundo manum ſuam, id eſt ſecunda cura ei erit de Iudæis, prima de gentibus. Alij intelligunt, ſecundo, id eſt, ſecundam vocationem, vt opponatur illi vocationi, qua vocauit eos ex Aegyptiaca ſeruitute, vt ſit hic ſenſus: Semel liberaui eos ex ſeruitute Aegypti, è ſeruitute corporis, ſecundo liberabo eos ex alia ſeruitute, nimirũ ſpirituali: Qui videtur germanus eſſe ſenſus.

Reſiduum populi ſui) Reliquiæ intelliguntur, de quibus in pręcedenti cap. ſermo fuit, Reliquiæ conuertentur. *Quòd relinquetur ab Aſſyrijs &c.* Certis iſtis nationum ſpeciebus ſignificare voluit propheta omnes nationes, & totum terrarum orbem, per ſynechdo-

necdochen. Senſus eſt: Vbilibet locorum & gentium Iudæi fuerint, vocabuntur: Vt id futurum dicatur, quod Actuum 2. factum legimus. Erant habitantes in Ieruſalem viri religioſi ex omni natione, quæ ſub cœlo eſt. *Ab inſulis maris*) Phraſis Hebræa eſt, qua ſignificatur tota plaga occidentalis, quæ oceani ambitu clauditur, & eſt valde frequens in pſalmis.

ET leuabit ſignum in nationes, & congregabit profugos Iſrael. Et diſperſos Iuda colliget, à quatuor plagis terræ, & auferetur Zelus Ephraim, & hoſtes Iuda peribunt. Ephraim nō æmulabitur Iudam, & Iudas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humeros Philiſtijm, per mare. ſimul prædabuntur filios oriētis.

Exo. 14. b

ET leuabit ſignum) Synecdochen ſuā propheta ipſe explicat, dicens, Et leuabit ſignum in nationes &c. Senſus eſt: Vexillum ſiue crux Chriſti vbiq; terrarum prædicabitur per Apoſtolos. *Et congregabitur &c.*) ſermo hic eſt de illa congregatione, de qua apud Iohannem Euangeliſtam, cum ait: Ieſus moriturus erat pro gente, & nō tantum pro gente, ſed vt filios Dei, qui diſperſi erāt, congregaret in vnum. Profugos igitur ac diſperſos congregabit non in terram Paleſtinam, ſed in vnam Eccleſiam per fidem. *Et auferetur zelus Ephraim*) Senſus eſt: Eo tempore nequaquam Ephraim & Iuda, id eſt, populus decem & duarum tribuū, qui nunc me prophetante hoſtili inter ſe diſsident odio, inimici erunt, ſed coibunt in vnum per beneficium Chriſti.

Iohan. 11. g

Et volabunt in humeros Philiſtijm) Hęc pertinent ad vocationem gentium, ſicut præcedentia ad vocationem Iudæorum. Reliquiæ populi, id eſt, qui de duodecim tribub' crediderunt in Chriſtum, volabunt in humeros Philiſtijm: Quo ſignificatur figuratè communicatio fidei. Sine figura hoc modo dixiſſet, Iudęi ad fidem conuerſi magno ſtudio pergent ad maritimos Paleſtinos, & deinde volucri curſu pergent ad reliquas gentes, vt & eas deprædentur, id eſt, è faucibus diaboli eripiant, & Chriſto per fidem lucrifaciant. Sic Thomas deprædatus eſt Indiam, Bartholomæus Armeniam, Matthæus Aethiopiam &c.

IDumæa & Moab, præceptum manus eorum, & filij Ammon obedientes erunt. Et deſolabit Dominus linguam maris Aegypti, & leuabit manum ſuam ſuper flumen in fortitudine ſpiritus ſui, & percutiet eum in ſeptem riuis, ita vt tranſeant per eum calceati. Et erit via reſiduo populo meo, qui relinquetur ab Aſſyrijs, ſicut fuit Iſrael, in die illa qua aſcendit de terra Aegypti.

IDumæa & Moab) id eſt, Idumæi & Moabitæ, qui hactenus aduerſati fuerunt Iudæis, præbebunt ſe formandos & fingendos Apoſtolis. *Et filij Ammon obedientes erunt &c.*) ſcilicet prædicationi euangelicæ. *Et deſolabit Dominus linguā maris Aegypti &c.*) Prophetia hæc, ſi nihil aliud ſpectes quam literam, planè videtur docere Iudæos aliquando in Paleſtinam reuocandos, maximè cùm dicitur: Et erit via reſiduo populo meo. Hoc modo interpretantur Iudæi, dant enim hūc ſenſum: Futurum eſt, vt in gratiam Iudæorum Dominus exiccet omnia flumina, etiā magnum illud flumen Euphraten, vt tranſire etiam poſsit vel calceatus. Iſtud planè expectant Iudæi veniente Meſsia. Quod autem dicit, linguam maris Aegypti, periphraſis eſt Nili: Hebræi namq; oſtia fluuiorum linguas appellant à ſorbendo: Sine figura dixiſſet, exiccabit Dominus Nilum. Et linguas fluminum, tali figura dicunt Hebræi, quali Latini ſinus, & oſtia ſiue brachia maris. Sinus enim vocamus amnes deductos, & excurrētes è mari aliquando ipſa littora, ad quæ alluunt huiuſmodi amnes. Vtrumq; etiam Hebræis ſignificatur per linguam maris, Nonnunquam etiam amnes vocamus, qui maximis vndis fluunt in mare. Optimè iſtud intelligitur ex Ioſue, vbi lingua hęc in narratione topographica ponitur, cap. 15. A lingua eius quæ reſpicit meridiem. Et capite 18. Contra linguam maris ſalſiſsimi. Eſt enim mare ſalſum ſiue mortuum nihil aliud quàm lacus, qui aut excurrere videtur è mari, aut in mare effunditur oſtijs ſuis. Quod igitur hic figuratè dicit propheta, latinè ſic extuliſſet: Exiccabit Dominus illū amnem, qui in mare Aegyptiacum oſtijs ſuis effunditur, id eſt, Nilum. Hieronymus autem linguam accepiſſe videtur ſimpliciter, quo modo dicimus linguam blaſphemam, & hunc dat ſenſum, Comprimet Dominus linguas blaſphemas Aegyptorum, quib' coluerunt idola, & conuertet eas in laudem Dei. Et in eo quod ſequitur, maris Aegypti, dicit metonymiam eſſe pro hominibus eo tractu agentibus. Sed iſtud neque cum citatis locis ſcripturæ conuenit, neq; cum eo quod ſequitur in propheta.

Idem ſignificatur apud Hebræos per linguas fluminum, quod apud Latinos per oſtia ſeu ſinus aut brachia.

Et leuabit manum &c.) Fluminis antonomaſia ſic frequens eſt in ſcripturis, vt hic nō ſit magnum dubium, quin flumen antonomaticè pro Euphrate ponatur. Eſdræ. 1. lib. cap. 4. Et cæteris quæ trans flumē ſunt. Item in Pſal. A flumine vſq; ad terminos orbis terrarum. Eſaiæ 7. Radet Dominus in nouacula acuta, qui trans flumen ſunt. In quibus locis, flumē, pro Euphrate ponitur. *In fortitudine ſpiritus ſui*) Intelligunt Hebræi hoc modo: Leuabit Dominus terram ſuam ſuper

Pſal. 71. b

flumen in fortitudine ſpiritus ſui, hoc eſt, adducto vento vehemẽti exiccabit Dominus flumen. Qualis ventus habetur Exod. 14. Chaldæus interpres ſentit ſubeſſe figuram, qui hoc modo interpretatus eſt: In fortitudine eloquij ſui, in prædicatione nimirum Apoſtolorum. Quomodo autem intelligãt Iudæi diximus, ſcilicet quòd in gratiam Iudæorum Dominus exiccabit omnia flumina, & ſic in terram ſuam ipſos reducet: Verùm indubitatus ſenſus prophetæ iſte eſt, quod nullus fluuius impedimento futurus ſit Apoſtolis, & alijs Emanuelem aliquando prædicaturis, & quòd nihil eis obſtabit, nõ arma, non maria, non flumina, nec quicquã aliorũ. Quod additur, in ſeptem riuis eius, phraſis eſt ſcripturæ frequens, vt ſeptem, ponatur pro multis. Vt ſepties in diȩ laudem dixi tibi, id eſt, ſæpius.

Pſal. 118. in litera ש.

Et erit via reſiduo populo meo) Iudæi ſupra modum ſpem concipiunt ex hoc loco, ſicut vos legitis factum in Aegypto ſub Moyſe, ita fiet quando reſiduum populi mei reuocabitur ex Aſsyrijs.

CAPVT XII.

Exod. 15. a
Pſal. 117.

ET dices in die illa. Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi, conuerſus eſt furor tuus, & conſolatus es me. Ecce Deus ſaluator meus, fiducialiter agam & non timebo. Quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus eſt mihi in ſalutem.

HOc capite concludit propheta tractatum capite 7. inceptum, & quidem carmine quo magis hæreat, & diſcant homines gratias agere Deo pro beneficio tam inenarrabili. Et eſt iſtud caput inſtar epiphonematis, & ſummam hactenus à cap. 7. dictorum complectitur. Et omnia in hoc capite ediſcenda ſunt, nec vnum ſeorſum, nec alterum ſeorſim, ſed omnia ſimul, alioquin res non intelligetur. Summa autem poſita eſt in illa animi pace ac fiducia, in qua animus Chriſtianus ſanctiſsimè acquieſcit fretus Emanuele, in quem reſpiciens abijcere audet & contemnere omnia, quȩ alioqui terrorem inijciunt, quæ ſunt mors cogitata, diabolus cogitatus, conſcientia peccati, infirmitates carnis, & mundus. Hæ enim res benè cognitæ non poſſunt non vehementer perterrere animũ hominis & commouere, vt legimus cap. 7. Commotum eſt cor Achar, & populi eius à fama belli. Sed mox ſequitur: Noli timere à duabus caudis &c. Hoc nobis præſtatur per beneficium Chriſti, & in gratiarum actionem eius, canit propheta hoc caput 12.

Et dices in die illa, Confitebor tibi Domine &c.) id eſt, vbi ea quæ in ſuperioribus capitibus dicta ſunt de Emanuele, impleta fuerint, tunc dices, Cõfitebor tibi Domine &c. id eſt, quicunq; agnoſcent verè, & in ſe ſentient beneficium Chriſti tam inenarrabile, dicent canticum hoc: Confitebor tibi Domine, quoniam ab eo tempore, quo Adam primum mandatum tranſgreſſus eſt, iratus fuiſti mihi in Adam, nunc autem nato Emanuele, ira tua conuerſa eſt in clementiam, & conſolatus es me, dum à grauiſsimo ſeruitutis iugo liberatum me tibi ſeruire feciſti in ſanctitate, & qui in perpetuo verſabar damnationis terrore, ſalutis æternæ ſpem dediſti firmam & certam. Lege illum locum qui eſt cap. 9. Lætabuntur coram te, ſicut qui lȩtantur in meſſe.

Ecce Deus ſaluator meus) In voce, Deus, emphaſis eſt, hoc ſenſu: Non hòmo aliquis aut angelus, ſed ipſe Deus eſt Saluator meꝰ, cui innixus non deijciam animum, ſiue malum in carne mea habitans, moueat atq; ſolicitet, ſiue mundus adblãdiatur, ſiue inſurgat diabolus, ſemper fiducialiter agam, atq; hoc eſt, quod ſequitur, Non timebo, id eſt, non turbabor neq; in deſperationẽ aut diſfidentiã deijciar, quia fortitudo mea Deus, aduerſus diabolum, aduerſus mundum, & legem accuſantem, ita vt omnia hæc, & præterea quicquid homini formidabile eſſe poteſt, verè vincam, fretus Emanuele, & eius virtute corroboratus. *Et laus mea Dominus*) id eſt, quòd audeam ita fidere, quòd nõ timeo mori, quòd deſpiciam inimicos, bona hæc Deo meo fero accepta, atq; illi gratias ago.

HAurietis aquas in gaudio de fontibus ſaluatoris, & dicetis in die illa. Confitemini Domino, & inuocate nomen eius. Notas facite in populis adinuentiones eius, mementote, quoniam excelſum eſt nomen eius. *Pſal. 104.*

HAurietis aquas in gaudio.) Quid per (aquas) intelligatur exponit Ioannes Euangeliſta cap. 7. Vbi poſt verba illa Saluatoris, Qui credit quemadmodũ dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ, ſubiungit, Hoc autem dixit de Spiritu ſancto, quem erant accepturi crȩdẽtes in eum. Senſus itaq; eſt: Haurietis aquas, id eſt, accipietis conſolationem abundantiſsimam, & ſuauitatem, & gratiam ſancti ſpiritus. Quod ſequitur, de fontibus ſaluatoris, etiam interpretatus eſt Iohannes, vbi dicit, Et de plenitudine eius nos omnes accepimus. Lyra intelligit ſacramenta: Alij Apoſtolos. Hieron. doctrinã euangelicam. *Et dicetis in illa die*) cùm hauſeritis aquas de fontibꝰ Saluatoris, Confitemini ſcilicet confeſsione laudis & gratiarum actionis.

Iohan. 7. f
Quid per aquas intelligat ſcriptura.
Iohan. 1. b

Notas facite adinuentiones eius) Adinuentiones

Admonitiones, tiones vocat molimina & ſtudia pro redemptione humani generis conſumpta. Senſus eſt: Aperite ſimplici turbæ, quid Dominus adhibuerit ad humani generis liberationē, & quā mirabiliter nos redemerit, ſciant hoc pueri, ſciant hoc ſenes. *Mementote quoniam excelſum eſt nomen eius*) id eſt, nunquam excidat è memoria beneficium hoc, quia magnus eſt qui dedit.

3.Para.10.b *CAntate Domino, quoniam magnificè fecit, annunciate hoc in vniuerſa terra. Exulta, & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui ſanctus Iſrael.*

C*Antate Domino quoniā &c.*) hoc eſt, quia ſeipſum dedit, quo maius nihil potuit dare, & non ſolum pro Iudæis, ſed pro omnibus omnino hominibus. Exulta & lauda habitatio Sion, id eſt, cœtus fidelium exulta. *Quia magnus in medio tui*) id eſt, in medio veſtrum conuerſatur, *Sanctus Iſrael*) Periphraſis eſt Dei, à quo Iſrael habet ſuam ſanctitatem. Senſus eſt: Gaudete & exultate vos fideles, quia ipſe Deus conuerſatur inter vos.

CAPVT XIII.

ONus Babylonis, quod vidit Eſaias filius Amos. Super montem caliginoſum leuate ſignum, exaltate vocem, leuate manum, & ingredientur portas duces. Ego mandaui ſanctificatis meis, & vocaui fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea.

ALia eſt prorſus huius capitis materia, & durat vſq; ad caput 24. vel 25. Omiſsis autem Iudæis vaticinatur propheta de exteris nationibus, & hoc ideo vt Iudæorum fidem confirmaret, eorum præcipuè qui experturi erant captiuitatem Babylonicā ſub Ezechia Rege. Didicerant enim ex cap. 49. Geneſ. quòd non deficeret ſceptrum de Iuda, & dux de femore eius donec veniret verus Meſsias, & in expugnatione Babylonica non ſolū deſtituebantur duce, ſed & captiui deducebantur. Alia cauſa eſt, vt ſcirent gentes Deum Iudæorum dominari non ipſis Iudæis tantùm, ſed exteris nationibus quoq; quanquam longè etiam diſsitis à Iudæa, ſicut erat Babylon.

Onus Babylonis) Per verbum Hebraicum חזה chaza vel onus vel pondus intelligi poteſt, & vbicunq; fuerit præpoſitum verbum illud, minarū plena ſunt quæ dicuntur. Babylon Metropolis fuit Chaldæorum tantæ magnitudinis, vt magis regio clauſa muris (ſecundum Ariſtotelem in Politicis) quàm ciuitas fuerit. Muri enim eius coctili latere atq; interfuſo bitumine cōpacti erant, quos tam latos fuiſſe quidam ſcribunt, vt quadrigæ ſibi inuicem occurrentes facilè pertranſire poſſent, vnde & inter ſeptē ſpectacula orbis numeratur, & à fronte murorū 100. portę æneę erant, & ob claritatem quā ſummam obtinuit in toto orbe, tota Chaldæa & Meſopotamia, Babylonia ab ea appellata fuit.

Babylonis deſcriptio.

Quod vidit Eſaias) ſcilicet in ſpiritu futurum. *Super montem caliginoſum*) periphraſis eſt Babylonis, ſimilis illi, homo trium literarum, qua periphraſi furem ſignificamus. Montem vocat propter faſtū eius, alioquin Babylon in loco campeſtri ſita erat. Addit, caliginoſum, propter magnam rerum in ea confuſionem. Nō minus eleganti periphraſi Hieremias eam montem peſtiferū vocat. Ecce ego ad te mons peſtifera ait Domin⁹ &c. Ierem.51.e & caput illud cum præcedenti diligenter legi debet, quia eiuſdem eſt argumenti cum hoc cap. 13. & ſequenti. Simpliciter autem dixiſſet, ſuper Babylonem.

Leuate ſignum) Quid ſignum ſignificet expoſitum eſt cap. 11. Eſt enim hic eadem vox apud Hebræos, quæ ibi, In die illa radix Ieſſe, quæ ſtat in ſignum populorum. Sunt autem verba hæc, leuate ſignū, non prophetæ, ſed Domini, quaſi claſsicum canentis, & euocantis ad bellum Perſas & Medos. Senſus eſt: Vos Perſæ & Medi eleuate vexillum contra Babylonem. Vocula enim Hebræa על al, quā noſter interpres vertit, ſuper, ambigua eſt ad, ſuper & cōtra, vt ſuperius dictum eſt. Supra in principio ſecundi capitis. *Exaltate vocem*) ſcilicet exhortando ad prælium, leuate manum, ad ſignum victoriæ, Et ingrediantur portas Babylonis duces Perſarum & Medorum cum exercitu ſuo. Siquidem Cyrus rex Perſarum, & Darius rex Medorum Babylonem ceperunt.

Ego mandaui ſanctificatis meis) Sanctificatos vocat Perſas & Medos, quomodo apud Hiere. Regem Nabugodonoſor vocat ſeruū Ierem. 50. ſuum, & columbam ſuam, quia peculiariter illo vti propoſuerat. Vox autē Hebræa קדש cadaſch, modo ſanctificare, modo præparare ſignificat. Atq; poſterioris modi vſus eſt ſæpe in ſcriptura. Ierem. 6. Sanctificate ſuper eam bellum. Et rurſus 12. Sanctifica eos in die occiſionis. Et cap. 51. Sanctificate ſuper eam gentem. Quibus locis idem eſt quod (præparare) quomodo etiam ibi quidam interpretantur, priuſquam exires de vulua ſanctificaui te, ſic hoc loco capitur. Mandaui ſanctificatis, id eſt, præparatis à me.

Et vocaui fortes &c.) Tūc Dominus mandauit & vocauit quando inſpirauit eis voluntatem pugnādi contra Babylonē: Quod ait fortes in ira mea, oſtendit illos non ſuis viribus, ſed Dei ira tam ſublimis regni potentiā ſubuertiſſe. *Exultantes in gloria mea*) id eſt, meo beneficio glorioſi ſunt, & triumphos agunt.

V*Ox multitudinis in montibus quaſi populorum frequentium, vox ſonitus regum, gentium congregatarum. Dominus exercituum præcepit militiæ belli, venientibus de terra procul. A ſummitate cœli Dominus, & vaſa furoris eius, vt diſperdat omnem terram.*

V*Ox multitudinis*) Medorum atq; Perſarum deſcribit impetum, quòd multis ſecū auxilijs congregatis, Domino illorum exercitum præcedente ad vaſtitatē veniunt Babylonis. *Regum gentium*) Cyri ſcilicet & Darij & aliorum cum ipſis venientium. *Dominus exercituum præcepit militiæ belli*) id eſt, Medis & Perſis rei bellicæ peritiſsimis.

A ſummitate &c.) Pag. hoc modo diſtinguit: Dominus exercituum præcepit militiæ belli, venientibus de terra procul à ſummitate cœli. Deinde ſequitur, Dominus & vaſa furoris eius. Et quòd ait, à ſummitate cœli ſiue ab extremo cœli, ſignificat eos veniſſe à finibus terræ, quòd ibi videatur cœlū terram tangere. Vaſa furoris vocat Cyrum & Darium cum exercitibus ipſorum, quia per illos Dominus furorem ſuum implebit ſuper Babylonem.

V*Lulate quia prope eſt dies Domini, quaſi vaſtitas à Domino veniet, propter hoc omnes manus diſſoluentur, & omne cor hominis* Naum. 2. c *contabeſcet & conteretur. Torſiones & dolores tenebunt, quaſi parturientes dolebunt. Vnuſquiſq; ad proximum ſuum ſtupebit, facies combuſtæ vultus eorum.*

V*Lulate quia prope eſt dies Domini*) Apoſtrophe eſt ad populum Chaldęorum, & hortatur ꝓpheta vt futura mala plangant, nec de ruina ciuitatis ambigant, cùm Dominus vaſtator adueniat. Sed quomodo diē Domini prope eſſe dicit, cùm adhuc longè aberat nempe annis 178? Dicemus prophetam ſignificare velle regnum Babylonicum non fore diuturnū pro potentia ſua & magnitudine. Et centum ſeptuaginta octo anni parua quidem ætas eſt regni, licet longa ætas hominis ſit.

Propter hoc omnes manus diſſoluentur &c.) Breuiter indicatur quòd tantum malorum pondus immineat, vt pugnatorum Babylonis manus ſoluantur, & cor pauore langueſcat, & in modum fœminarū parturientium dolor torqueat viſcera, & vnuſquiſq; quęrat auxiliū alterius. Naturale eſt enim vt imminentibus malis, alios plus ſapere putemus.

Torſiones &c.) Mos eſt prophetæ, cùm ſignificare vult maximos terrores & anguſtias, phraſi hac vti: *Facies combuſtæ*) Ad verbū eſt, flammatæ facieſ, vel facies flammarum facies eorum. Senſus eſt: Cùm alioquin ſoleamus palleſcere metu, iſti Babylonij nimio terrore perculſi incredibili ardore inflammabuntur, tam inuſitatus erit timor.

E*Cce dies Domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furoriſq;, ad ponendam terram in ſolitudinem, & peccatores eius conterendos de ea, quoniam ſtellæ cœli, &* Ezech. 32. b *ſplendor earum non expandent lumen ſuum. Obtenebratus eſt ſol in ortu ſuo, & luna non ſplendebit in lumine ſuo. Et viſitabo ſuper orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum. Et requieſcere faciam ſuperbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo.*

A*D ponendam terram &c.*) Notandū hic eſt, quòd Cyrus & Darius non poſuerunt in ſolitudinem regnū Babylonicum, neq; etiā Alexander Magnus, qui idem regnum lōgo poſt tempore inuaſit. Poſt ſublatum verò è viuis Alexandrum ſcribit Strabo illud cœpiſſe in ſolitudinē poni. Hiero. in fine cōment. huius capitis dicit ſuo tempore necdum omnino in ſolitudinem poſitum, ſed mœnia adhuc ſupereſſe, & murorum ambitu beſtias coerceri. Eſt igitur hoc loco difficultas non minima, quæ ab eruditis bifariam ſoluitur, & probabiliter, ita vt vtrum alteri præferas ignores. Quidā dicunt eſſe tranſitū à typo ad myſteriū. Sicut enim Nabugodonoſor rex Babylonis, typum gerit diaboli: ita regnum ipſius typus eſt regni diaboli: & excidiū Babylonis, tam perituri tandem orbis, quàm regni diaboli per Chriſtum excidiū ſignificat. Quod ergo dicitur, Ad ponendam terram in ſolitudinem, exponunt iſti hoc modo: Ad abolendam ipſam faciem terræ conſuetam, quod erit in conſummatione ſeculi. Ad hoc modo interpretandū adducti ſunt, quia mox ſequitur, Subuertetur ſicut Zodoma & Gomorra, quòd neq; in Daniele legimus factū, neq; in gentilibus hiſtorijs. Ab his diſſentit Hiero. putans ſine cauſa vehementer vrgente non eſſe diſcedendū à ſenſu hiſtorico, & locum Hiero. quia inſignis eſt duximus annotandum, qui ſic habet ſuper illud, Et erit Babylon ciuitas illa glorioſa: Audiuimus Medos, audiuimus Babylonem, audiuimus inclytam in ſuperbia Chaldæorum. Nolumus intelligere quod ſuit, & quęrimus audire quod nō fuit: & hæc dicimus nō quòd tropologicam intelligentiā condemnemus, ſed quòd ſpiritualis interpretatio ſequi debeat ordinem hiſtoricum, quod pleriq; ignorantes lymphatico in ſcripturis vagantur errore. Vſq; in præſentem ergo diem prophetia Babylonis expletur. Senſus itaq; ſecundū Hier. eſt: Non ſimul ponetur Babylon in ſolitudinē, ſed paulatim: ſub Cyro & Dario cœpit poni in ſolitudinē, & deinde ſub Alexandro Magno & ita paulatim.

Quoniam

Quoniam ſtellæ cæli.) Iſta faciunt pro priori ſententia, nam excedere videtur modum rei geſtæ. Hieron. in figuris verſatus dicit hyperbolen eſſe, vt ſignificentur terrores horribiles, quos patientibus omnia elementa triſtia videbuntur, etiam ipſæ ſtellæ quaſi tenebris obductæ: Atq; hic videtur mos eſſe prophetæ, huiuſmodi hyperbolis plus quam hyperbolicis vti, cū ſignificare vult maximos terrores, quod idē faciunt & cæteri prophetæ. Ezechiel 32. Operiam cùm extinctus fueris cœlos, & nigreſcere faciā ſtellas eius &c. vbi de interitu regis Aegypti loquitur. Sic Iohel cap. 2. loquens de excidio Hieroſolymitano: Prope eſt dies tenebrarum & caliginis, ſol & luna obtenebrati ſunt. Quod non legimus factum, ſed ſignificatur excidium terribile, & terrores horribiles. Ex his locis videmus non eſſe vanum quod annotat Hieronymus. Alia adhuc loca vide apud Moſen Aegyptium cap. 3. 2. libri perplexorum, vbi etiam phyſicè explicat, quare aduerſa patientibus omnia obtenebreſcāt. Videmus enim quòd cū accidit homini ſubita aliqua & magna tribulatio, obtenebrātur oculi ei⁹ adeò vt videre vix poſsit: quia turbatur virtus viſibilis à fumo ſuſpiriorū, qui aſcendit ád caput, & propter debilitatem viſus, prę fortitudine anguſtiæ, & propter retractionem partium animæ ad interiora, omnia vidētur obſcura & obtenebrata. Contrariū accidit tempore lætitiæ, quoniā partes animæ tunc diffunduntur ad exteriora, & ſpiritus viſibilis eſt clarus adeò vt homo putet omnia eſſe clariora & magis illuminata, quàm erant antea.

Quomodo cælum aut lux dicatur obtenebrari aduerſa patientibus.

Et viſitabo ſuper orbis mala) Quia orbem dixit, pertinere putāt ad conſummationem ſeculi, & videtur pro priori ſententia facere: Hieronymus autem orbē intelligit prouinciæ Babylonicę, ſicut ſupra, Vt diſperdat omnem terrā. Idioma eſt enim ſcripturæ, vt omnem terram ſignificet illius prouinciæ, de qua ſermo eſt.

P*Recioſior erit vir auro, & homo mundo obrizo. Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco ſuo, propter indignationem Domini exercituū, & propter diem iræ furoris eius. Et erit quaſi damula fugiens, & quaſi ouis, & non erit qui congreget. Vnuſquiſq; ad populum ſuum conuertetur, & ſinguli ad terram ſuam fugient, omnis qui inuentus fuerit, occidetur, & omnis qui ſuperuenerit, cadet in gladio. Infantes eorum allidentur in oculis eorum, diripientur domus eorum, & vxores eorum violabuntur.*

P*Recioſior erit vir auro*) Precioſum dixit pro raro, ſic Hiero. Senſus eſt: Plurimi ex Babylonijs occidentur, & pauci euadent. In hac ſignificatione ponitur 1. Regum 3. Precioſus erit ſermo Domini, id eſt, rarus. Alij aliter exponunt, nec minus rectè, videlicet vt propheta ſignificet Medos & Perſas ita ſęuituros, vt nullo precio redimi patientur vitam Chaldæorum, etiam ſi aurum denti: corpora enim pluris facient quàm aurum, pluris faciēt viciſſe & interemiſſe, quàm aurum ab eis accepiſſe. Notandum hic quod pro generali vocabulo, auro, Hebræis eſt פז pas, quæ vox aurū ſignificat optimè purgatum, Hieron. pſal. 71. vertit obrizum: Poſuiſti in capite eius coronam de obrizo, vbi noſtra translatio habet de lapide precioſo. Eadem vox eſt 3. Regum 10. cap. Et veſtiuit eum auro fuluo nimis, id eſt, auro aureo, id eſt, purgatiſsimo & maximi valoris. Pro obrizo Hebræis eſt אופיר ophir. Eſt autem ophir inſula Indiæ, ex qua aurum laudatiſsimum euehebatur. Quam vocem habemus 1. Paral. 29. Tria milia talenta de auro Ophir. Et Iob. 22. cap. Flumina Ophir, id eſt, auri Ophir. Et 1. Regū 22. vt iret in Ophir, id eſt, in auro. Ab hac voce Hieron. putat dictum obrizū quaſi dicas Ophirizum. De obrizo vide Plinium capite 3. lib. 33. naturalis hiſtoriæ, vbi tradit obrizum aurum eſſe, quod ſæpe igne exuſtum eſt & candefactum, quod in coctione non minuitur.

Super hoc cælum turbabo) Iſtud pertinere videtur ad conſummationem ſæculi, & facere pro priori ſententia. Rurſus Hiero. fugit ad hyperbolen vt ſenſus prophetæ ſit: Tanta erit indignatio Domini, vt ſi patiatur rerum natura, omnia illa elementa ſenſura ſint indignationem Domini. Synecdochicos per cœlum & terram omnia intelliguntur elementa: vel eo ſenſu hoc accipe, quo ſupra de ſtellis, ſole & luna expoſuimus, quòd videlicet Babylonijs præ magnitudine malorum cœlū ruere videbitur, & terra fluctuare.

Et erit quaſi damula fugiens) Significat Babylonicum & Chaldaicum populum, qui ita pauidus ad eruptionem Medorum Perſarumq; fugiet, quaſi damula & ouis ad rugitum leonis & vlulatū lupi, nec habeat defenſorem vel principem, cuius ſequatur imperium.

Vnuſquiſq; ad populum ſuum conuertetur) Id eſt, omnes peregrini & alienigenæ, & qui nō fuerint genere Babylonij, aduenientib⁹ hoſtibus, relicta Babylonia confugient ad ſuas prouincias. huiuſmodi multi erant in regno & ciuitate Babylonis ſicut nunc Antuerpiæ, Bruxellæ.

Omnis qui inuentus fuerit) ſcilicet in Babylonia, & qui non fugerit occidetur, & ſi milites conductitij ſuperuenerint eum, occidentur. *Infantes eorum*) Tanta erit hoſtium crudelitas, vt nec innoxiæ parcant ætati.

E*Cce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos, qui argentum non quærant, nec aurum velint, ſed*

ſagittis paruulos interficient, & lactantibus vteris non miſerebuntur, & ſuper filios non parcet oculus eorum. Et erit Babylon illa ciuitas glorioſa in regnis inclyta, in ſuperbia Chaldæorum ſubuerſa, ſicut ſubuertit Dominus Sodomam & Gomorram. Non habitabitur vſque in finem, & non fundabitur vſque ad generationem & generationem. Gen.19.c

ECce ego ſuſcitabo) Ex hoc loco apertũ eſt, quos ſupra intellexerit, dum aiebat, Ego mandaui ſanctificatis. *Qui argentum non quærant*) Tantam deſcribit Medorũ Perſarumq́; ſæuitiam, vt ardore ſanguinis effundendi, aurum argentumq́; pro luto reputent. *Sed ſagittis paruulos*) illos intelligit qui adhuc in ventre matris latent, quos cum matre occident.

Et erit Babylon illa &c.) Iſtud ſupra expoſitum eſt ibi, Ad ponendam terram in ſolitudinem. Babylon quæ ſummam claritatem iã obtinet in toto orbe, & inter omnia mundi regna principatum, quã Chaldæi gloriam ſuam ducunt, magnificè de ea ſe iactantes propter latitudinem murorum, illa ſubuertetur ſicut Sodoma & Gomorra.

N*Ec ponet ibi tentoria Arabs, nec paſtores requieſcent ibi, ſed requieſcẽt ibi beſtiæ, & replebuntur domus eorum draconibus. Et habitabunt ibi ſtruthiones, & piloſi ſaltabunt ibi, & reſpondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & ſyrenes in delubris voluptatis.*

N*Ec ponet ibi tentoria Arabs*) In tantum erit Babylon vaſtata atque deſerta, vt ne ad paſcua quidem armentorum vtilis ſit futura. In voce, Arabs, imprimis eſt Enallage numeri, Arabs pro Arabes. Deinde Synecdoche, per Arabes enim ſiue paſtores Arabiæ, quoſuis paſtores intelligit. *Sed requieſcẽt ibi beſtiæ*) id eſt, accubabunt ibi beſtiæ ſylueſtres. Voce Hebræa quæ hoc loco ſcripta eſt, alij omnes, præter Septuaginta interpretes, genera dæmonum intelligi volunt, vel phantaſmatum. *Et replebuntur domus draconibus*) pro draconibus Hebræis eſt אוחים ohim, quæ vox monſtroſi generis beſtiam ſignificat, ſed quo apud Latinos appelletur nomine, vel cuius ſit naturæ nihil certi interpretes potuerunt inuenire. Vnde Symmachus reliquit verbum abſq; interpretatione dicens, & replebuntur domus eorum ohim, ſicut & Ionathas Chaldæus qui more Chaldæorum mutauit m, in n, dicens ohin.

Et habitabunt ibi ſtruthiones & piloſi) id eſt, Fauni & Satyri, de quibus vide Pli. lib. 7. cap. 2. vbi ſcribit Satyros animalia eſſe quadrupedia humana effigie, rectè currentia, quæ vano errore deluſa gentilitas pro dijs ſylueſtrib⁹ coluit. *Et reſpondebunt ibi vlulæ*) Certis iſtis ſpeciebus omne genus ferarum, ſynecdochicõs ſignificat, ſine figura dixiſſet: poſthac Babylon erit locus omnis generis ferarum, & non hominum. Syrenes poetæ monſtra marina fingũt, ore & pubetenus virgines, reliqua corporis parte piſces. Hebræis autem eſt תנים thannim, quã vocem Hiero. dæmones interpretatur aut dracones magnos, criſtatos, & volantes. Senſus eſt: Delubra in quib⁹ hactenus coluerunt feſta Veneris, illa iam erunt habitacula ferarum. His omnibus propheta ſignificare voluit maximam vaſtitatem.

CAPVT XIIII.

P*Rope eſt vt veniat tempus eius & dies eius nõ elongabuntur. Miſerebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Iſrael, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuam. Adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob. Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum ſuum. Et poſſidebit eos domus Iſrael ſuper terram Domini, in ſeruos & ancillas, & erunt capientes eos, qui ſe ceperant, & ſubijcient exactores ſuos.*

P*Rope eſt vt veniat tempus*) Verſum hunc iungunt Hebræi capiti præcedenti, & caput hoc incipiunt ab eo loco, Miſerebitur enim Dominus Iacob &c. Ipſe enim Eſaias non diſtinxit prophetiam ſuam per capita. Inſtare autem dicitur tempus, quo à Medis Perſisq; capiẽda ſit Babylon, quod quomodo intelligendum ſit, expoſitum eſt in præcedenti cap. ibi: Vlulate &c.

Miſerebitur enim Dominus Iacob) Dicitur iſtud ad conſolationem eorum qui viſuri erant vaſtitatem Hieruſalem, & in captiuitatem abducendi erant. Senſus eſt: Quanuis abduceminí in Babylonem captiui, & videbitur vobis ſceptrum eſſe ablatum, non deijciamini, quia miſerebitur veſtri Dominus, & reducet vos in Iudæam, & reſtituet in priſtinam libertatẽ. Significat autem tempus, quo Cyrus Perſarũ rex captiuum populum Hieruſalem redire permiſit. Vide te capite 1. Eſdræ primi libri.

Requieſcere eos faciet) Hiero. qui perpetuo retinet literam ad hunc modum exponit: Sicut paulatim Babylon vaſtata eſt, & in ſolitudinem redacta, ſic requies hęc non ſemel Iudæis tota continget, ſed per interualla temporum. A morte enim Cyri, ſub quo cœpit requies iſta, vſq; ad annum ſecundum regni Darij regis Perſarum non contigit eis ædificare templum, propter finitimarũ gentium inſultus. Lege caput 4. 1. lib. Eſdræ.

Adiungetur aduena ad eos) Et hic Hieron. literam retinet, dicens, Multi exterarũ gentium, vt Medi, Perſæ, atq; alij imitati exemplo

plo ſanctæ vitæ Iudæorum, venient Hiecuſalem relinquentes idola. Verùm quia iſtud factum non conſtat, ſimplicius eſt, ſi agnoſcamus tranſitum à libertate temporali ad libertatem ſpiritualem, qua pecpetua donauit nos Chriſtus, cum vſitatiſsimũ ſit prophetis miſcere vtramq; libertatẽ, ſicut & vtramque captiuitatem. Secundum hanc interpretationem, ſenſus eſt: Miſerebituc Dominus Iacob, id eſt, libecabit Dominus populum Iſrael à miſeria & ſeruitute peccati, & eliget ex eis celiquias quæ ſaluæ fient, & ſecurè eos habitare faciet in Eccleſia, cuius terrena Palæſtina typus erat, & multitudo gentium adiunget ſe eis in fide & religione.

Et tenebunt eos populi) Hic licet retinere literã, nam conſtat Iudæos reductos in locum ſuum. Eius quod dicit, Tenebunt eos populi, ſenſus eſt: Honorificè eos excipient, nam rex Cyeus voluit eos venire in patriam ſuam & literas commendatitias dedit eis ad principes, qui regno ſuo præerant.

Et poßidebit eos domus Iſrael) id eſt, Babylonij qui hactenus domini ſuerunt Iudæorum, nunc eorum ſerui erunt: Et quia iſtud factum non legimus, Hiero. ſynecdochicῶs accipiendum dicit, vt totum intelligamus ex parte, videlicet, quòd tantæ poſtea fuerũt felicitatis, vt è diuerſis per circuitum nationibus ſeruorum & ancillarum familiam ſibi comparauerint, verùm nimis extorta videtur hæc ſynecdoche.

Et erunt capientes eos qui &c.) Hieron. ad Aſſueri tempora refert, quando Holoſerne percuſſo, hoſtilis exercit⁹ cæſus eſt ab Iſrael. Verùm quia magnum dubium eſt, quando ea quæ in hiſtoria narrãtur facta ſint, an poſt iſta, an quod veriſimilius eſt ante captiuitatem hãc, idcieco ſimplicius videtur ſi omiſſa hiſtoria myſtecium hĩc agnoſcamus, cùm dicituc, Et poſsidebit eos &c. vt ſenſus ſit: Reges & principes ſubmittent colla ſua Ecclesiæ & obedient ſpirituali Iſraeli: Vt talis ſit ſenſus, qualis eſt Eſaiæ, vbi dicitur: Reges eorum miniſtrabunt tibi. Et Tobiæ: Relinquent gentes idola ſua &c.

Infra 60.b
Tobiæ 13.
& 14.

ET *erit in die illa cùm requiem dederit tibi Deus, & à labore tuo, & à conenſione tua, & à ſeruitute dura qua ante ſeruiſti, ſumes parabolam iſtam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo ceſſauit exactor? quieuit tributũ? Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, cædentem populos in indignatione, plaga inſanabili, ſubijcientem in furore gentes, & perſequentem crudeliter.*

ET *erit in die illa cum requiẽ dederit*) Sermo dirigitur ad Iſraelem, quod poſtquã reuerſus fuerit Ieruſalem, & iugũ ſeruitutis excuſſerit, recordetur pntentiæ quondã Nabugodonoſoc, & admiretuc quo modo quondam dominus victorque terrarum, & tribus cunctas depopulans contritus ſit & redactus in nihilum.

Sumes parabolã iſtam &c.) Qui agnoſcunt hic clancularios tranſitus, pro ſe facere putãt quod dicitur, Sumes parabolã. Si enim contra Nabugodonoſoc ſermo eſt, & ſimplex hiſtoriæ expoſitio, qnomodo parabola dicituc, quæ nulli compacatur? Verùm notandũ quòd parabola, prætec vulgarem ſignificationem etiam ſabulam ſignificat. Sic pſal. 68. Factus ſum illis in parabolã, hoc eſt, in fabulam, vt me loco peouerbij vterentur. Et 2. Paral. Domum quam ædificaui, tradã in parabolam, id eſt, in communem ſabulã, vt celebris ſit in ore hominũ. Et Iob 17. Poſuit me in prouerbium vulgi. Omnibus his locis eadem vox eſt, apud Hebræos, quæ non ſolùm ſignificat comparare, ſed & multũ in ore hominũ conuerſari. Sẽſus ergo eſt: Iſtud quod ſequitur, Quomodo ceſſauit exactoc &c. erit vobis tanquam fabula & loco prouerbij, & proinde illud frequenter in ore habebitis.

Parabolam etiam pro fabula accipi.
Pſal. 68.
2. Paral. 7.

COnquieuit *& ſiluit omnis terra, gauiſa eſt & exultauit, abietes quoq; lætatæ ſunt ſuper te, & cedri libani. Ex quo dormiſti, non aſcendit qui ſuccidat nos. Infernus ſubter te conturbatus eſt, in occurſum aduentus tui, ſuſcitauit tibi gigantes. Omnes principes terræ ſurrexerunt de ſolijs ſuis, omnes principes nationum, vniuerſi reſpõdebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es, ſicut & nos, & noſtri ſimilis effectus es. Detracta eſt ad inferos ſuperbia tua, concidit cadauer tuum. Subter te ſternetur tinea, & operimentum tuum erunt vermes.*

C*Onquieuit & ſiluit omnis terra*) id eſt, poſt mortem Nabugodonoſor, & Babylonici regni deſtructionem, omnis terra quæ antea erat turbarum, ſeditionis, & luctus plena, quieſcet à turbationibus & miſerijs, omniq; bellandi ſtudio liberata ſilebit. *Abietes quoq; lætatæ ſunt &c.*) Pec nomina iſtarum acborũ, quæ intec cæteras maximè altæ ſunt, duræ, & eximiæ, ſcriptura ſcrè deſignat Reges, Principes, & alios viros fortes. Senſus ergo eſt: Superato Rege Babylonis, ipſi quoq; finitimi reges & principes gaudebunt. *Ex quo dormiſti &c.*) Quia dixerat, abietes & cedros, perſeuerat in metaphora, dicens ſuccidat pro expugnet. Senſus eſt: Ex quo defunctus eris, nullus alius inueniri potecit, qui nos expugnet.

Infernus ſubter te conturbatus eſt) Hieronymus hic agnoſcit fictionem poeticam. Ait enim hæc emphaticῶs & ſcenæ modo legenda, non quòd facta ſint, ſed quia fieri potuerint. Senſus eſt: Manes ipſi ſolliciti ſunt, dum ſtudent tibi pro tua dignitate oc-

currere. Habent autem hęc amarulentam irriſionem, irridet enim ſuperbiam Nabugodonoſor: Cicero in M. ſimilem habet fictionem, ſed rectior eſt hæc noſtri prophetę, qui toti defunctorum ſodalitio vocem dat & artem. Gigantes conſuetudine ſcripturarum dicuntur fortiſsimi viri, quos veteres vocabant hereos.

Qui dicātur gigantes in ſcriptura.

Et tu vulneratus es ſicut nos &c.) Pronomē (tu) emphaſin habet, hoc ſenſu: Etiam tu quem ſemper robuſtum, inuictum, & quaſi immortalem putabamus, infirmatus defunctusq; es, ſicut & nos. Sermo (inquit Hiero.) potentium & principum terræ, quos ſuprà cedros & abietes appellarat, ad regem Babylonium apud Inferos conſtitutū dirigitur: Iam non dolemus nos fuiſſe ſucciſos, cùm & tu eadem ſecuri corrueris: omnis potentia tua, & in cœlum eleuata ſuperbia, ad terram deiecta eſt. Ergóne & tuum cadauer tineam patietur, & ſcatentium vermium multitudine operietur? Senties per mortem, hominis vilitatem, qui Dei in te potentiam præferebas. Iam ſubter te ſterneturtinea, id eſt, putrefies in terra & eris eſca vermibus ſicut & cæteri. Iſtud imprimis aduertere debent illi, qui corpus ſuū ita ſouent, tam delicatè enutriunt, veſtibusq; tam precioſis & ſupra modum exornant. Quid quęſo iſti aliud faciūt, quàm præparant vermibus poſtmodum lautam (vt ſic dicā) menſam & pinguia pabula?

QVomodo cecidiſti de cœlo Lucifer, qui mane oriebaris? Corruiſti in terram qui vulnerabas gentes, qui dicebas in corde tuo: In cœlum conſcendā, ſupra aſtra Dei exaltabo ſolium meum, ſedebo in monte teſtamenti, in lateribus aquilonis, aſcendam ſuper altitudinem nubium, ſimilis ero Altiſsimo. Veruntamen in infernum detraheris, in profundum laci. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teq; proſpicient. Nunquid iſte eſt vir, qui conturbauit terram? qui concuſſit regna, qui poſuit orbem deſertum, & vrbes eius deſtruxit, vinctis eius nō aperuit carcerem?

QVomodo cecidiſti de cœlo Lucifer?) Commentarij ferè omnes hunc locum interpretantur de principe dæmoniorum, cuius Nabugodonoſor typus erat: & ad principem dæmoniorum pertinere vehementer probabile eſt, non ſolùm ex concordi expoſitione Patrum, quanquam hoc ſit magnum argumentum, verumetiā quia in præcedentibus dæmonem hunc cogimur agnoſcere, quemadmodum docet Hieronymus 6. lib. comment. Sed difficultas eſt, an ad literam de diabolo oporteat hæc intelligere, an ſecundum ſpiritum & allegoriam: Et quòd ſecundum literam, ex eo videtur, quòd ea quę hîc dicuntur, minimè competant in Regem Babylonis, non enim ille de cœlo cecidit. D. tamen Hiero. qui in figuris & tropis maximè verſatus erat, hæc ad literam de rege Babylonis interpretatur, & ait eſſe antonomaſian, & ſimpliciter dixiſſet propheta, hoc modo, Quomodo cecidiſti de cœlo Nabugodonoſor? ſed maluit figuratè dicere, pro Nabugodonoſor nomine ꝓprio, Lucifer, qui mane oriebaris, ac ſi pro Carolo imperatore dicas ſolem Aſię aut Europæ. Eſt enim Lucifer apud Hebræos nomen propriæ qualitatis, ſtellæ videlicet matutinæ, quę Latinis Venus, Græcis φωσφόρος phoſphoros dicitur. Hoc ergo nomine regem Nabugodonoſor ſignificat, & ad eandem ſtellam alludit, cùm ait, De cœlo cecidiſti, quaſi dicat: Tu eras clariſsimus inſtar ſolis, aut lucidiſsimæ ſtellæ, ſed more aliarum ſtellarum, quæ quandoq; hominib⁹ decidere vidētur, cecidiſti. Quod ſequitur, Qui mane oriebaris, ad verbum in Hebræo eſt, fili auroræ vel diluculi: Quomodò Lucifer, qui filius es auroræ, cecidiſti? Pertinent hæc omnia ad ſingularem quandam claritatem.

Lucifer.

Corruiſti in terrā qui vulnerabas gentes) Qui tranſitum hîc agnoſcunt, gentes dicunt eſſe cæteros angelos, quibus Lucifer cauſa fuit ruinæ. Quæ expoſitio extorta videtur. *In cœlum aſcendam*) Hiero. dicit hyperbolem eſſe, & iſtud ſignificari: Ego ſtudebo efferre nomen meum & regnum meū quantum poſſum. Et quia frequens eſt in ſcripturis hyperbole, ideo probabile eſt quod dicit Hieron. *Et ſedebo in monte teſtamenti*) Periphraſis eſt, aut ciuitatis Ieruſalem, aut templi: & eiuſdem rei periphraſis eſt quod ſequitur, In lateribus Aquilonis. Simpliciter dixiſſet, ſedebo in templo vel Ieruſalem. Templum autem mons teſtamenti dicitur, quia ibi pacta Dei conſeruabātur: & quia ipſum templum in loco editiori exſtructum erat, propterea montem appellat: & idem templū quia erat ad partem ſiue plagam Aquilonarem ſitum vocauit latera Aquilonis. Quā periphraſim mutuatus eſt ex pſal. vbi ꝓpheta Dauid templum triplici periphraſi deſcribit, dum ait: Mons Sion, ciuitas Regis magni, latera Aquilonis. His tribus idem ſignificare vult propheta. *Aſcendā ſuper altitudinem nubium*) Hyperbole eſt, ſicut ſupra, In cœlum conſcendam. Et ſimilis hyperbole eſt apud Ezech. vbi rex Tyrij de ſe ait: Deus ego ſum. Et Pharao rex Aegypti: meus eſt fluuius, & ego feci meipſum. Vt ſit ſenſus: vſq; adeò ſuperbiſti, vt abiecta omnis numinis reuerentia, vix mortalem te eſſe ſcias. Si cui non placet hæc hyperbole, ille dicat iſtud eſſe ſimile illi, quod eſt in Actis, vbi de Herode ſcribitur: Cui acclamabant, Dei vox eſt & non hominis: Et ad Theſſ. 2. de Antechriſto dicitur, quòd in templo Dei ſedeat, oſtendens ſe tanquam

Pſal. 47. a

Ezech. 28. a

Ezech. 29. a

Act. 12. d

2. Theſſ. 2.

quam ſit Deus. Vt ſimpliciter dixerit, Nabugodonoſor eo veſaniæ progreſſum fuiſſe, vt ſe Deum verè putarit.

Veruntamen ad infernũ detraheris) Eſt antitheſis: Pulchrè enim propheta opponit, ſummum imo, infernum cœlo, latera Aquilonis lateribus laci. Nam Hebræi habent, In latera làci, vbi nos habemus: In profundum laci. Senſus eſt: Tu Nabugodonoſor ſtudet te facere ſummum, Dominus Deus ſtudes te facère infimum, & faciet.

Qui te viderint ad te inclinabuntur) Senſus eſt: qui te viderint in Inferno & profundo laci poſitum, cupient aſpicere qui ſis, hoc eſt, quod dicit, ad te inclinabuntur, & vbi propius te contemplati fuerint, dicent: *Nunquid iſte eſt vir*) Vox eſt inſultantium & admirantium, quomodo vaſtator omnium iam ipſe vaſtatus ſit, atq; deiectus. Et (vt annotat Hiero.) idioma ſcripturæ eſt, nomine orbis non ſemper vniuerſalem orbem, ſed illas tantùm terræ partes ſignificari, de quibus eſt ſermo in materia ſubiecta.

Vinctis eius non aperuit carcerem) Impietatis & crudelitatis magnitudo. exprimitur quaſi dicat: Tã crudelis fuit & inhumànus, vt captiuos non ſolùm cathenis grauabat, ſed & tenebrarum horrore miſeros inuoluebat, adeò vt ne feneſtellæ aperturam relinqueret ad refrigerium, imò proprium filium Euilmerodach cum alijs in carceribus captiuum detinuit.

OMnes reges gentiũ vniuerſi dormierunt in gloria, vnuſquiſque in domo ſua, tu autem proiectus es de ſepulchro tuo quaſi ſtirps inutilis, pollutus & obuolutus, cum his qui interfecti ſunt gladio, & deſcenderunt ad fundamenta laci. Quaſi cadauer putridum non habebis conſortium, neque cum eis in ſepultura.

OMnes Reges gentium &c.) Eſt alia antitheſis, ſed obſcura, in qua interpretanda omnes vtuntur fabula Iudæorum huiuſmodi. Euilmerodach qui patre ſuo Nabugodonoſor viuente per ſeptem annos inter beſtias antè regnauerat, poſtquam ille reſtitutus eſt in regnum vſque ad mortem patris, cum Ioachim Rege Iudæ in vinculis fuit, quo mortuo cùm rurſus in regnum ſuccederet, & non ſuſciperetur à principibus, qui metuebant ne viueret, qui dicebatur extinctus. Quare filius vt fidem patris mortui faceret, aperuit ſepulchrum, & cadauer eius vnco funibuſque extraxit. Senſus itaque eſt: Reliquis regibus ſepulchrum contigit glorioſum, & honorificè ſepulti ſunt, quiſq; in ſepulchro ſuo (hoc eſt quod dicit, vir in domo ſua, nam vir apud Hebræos eſt nomen diſtributiuum) tu autem proiectus es de ſepulchro tuo, vnco extractus, inhumatusque relictus quaſi ſtirps inutilis. Si itaque propriè loquutus eſt propheta, tale aliquid accidit Nabugodonoſor, quale habent Iudæi: Si autem figuratus eſt ſermo, longe certè petitus eſt. Si verò figuratè hîc dicitur, quod apud Danielem ſimpliciter effertur, Daniel 4. tunc ſenſus erit iſte: Credebas Nabugodonoſor te placida morte moriturum, & ſubiectis omnibus tranquillitate perfruiturum, ſed hæc felicitas non continget tibi, viuus adhuc proijcieris à tuis, quod contigit illi propter melancholiam in quam incidit. *Quaſi ſtirps inutilis.*) Metaphora deſumpta eſt à vinitoribus, qui ſtirpes inutiles abijciunt. *Pollutus & obuolutus*) ſcilicet ſanie aut ſanguine ad inſtar eorum, qui confoſſi ſunt gladio. Et pro eo quod nos habemus, obuolutus & pollutus, in Hebræo ad verbũ eſt, Vt veſtimentum occiſorum, qui confoſſi ſunt gladio: Vnde certum eſt Hieronymum aliud exemplar habuiſſe, quàm nos hodie habemus. *Et deſcenderunt in profundum laci*) Id eſt, ſepulchri vel inferni.

Quaſi cadauer putredini &c.) id eſt, non continget tibi ſepultura, quæ multis regibus te inferioribus cõtigit. Illud (neq;) quod noſter textus habet, non eſt in Hebræo, & omnino ſuperfluum eſſe videtur, Hiero. tamen legit, vt patet ex libr. 6. commentar. ſi omittatur, multo clarior erit ſenſus.

TV enim terram tuam diſperdidiſti, tu populum tuum occidiſti. Non vocabitur in æternum ſemen peſſimorum. Præparate filios eius occiſioni in iniquitate patrum eorum. Non conſurgent nec hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatum. Et conſurgam ſuper eos, dicit Dominus exercituum, & perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in poſſeſſionem ericij, & in paludes aquarum, & ſcopabo eam in ſcopa terens, dicit Dominus exercituum.

TV enim terram tuam diſperdidiſti) Difficultas eſt, quomodo Nabugodonoſor terràm ſuã diſperdidit, & reſpondet Hiero. quòd merito ſuperbiæ ſuæ diſperdidit. Habet enim hoc modo: Antiquum Aſſyriorum regnum te multũ ſuperbiente & contra Deum eleuante ceruicem tuam, omnino deſtructũ eſt: Si enim humiliter egiſſes, & ſciuiſſes menſuram tuã, Aſſyrius & Babylonius huc uſque regnarent. Septuaginta verò non videntes quomodo diſperdidit terram ſuam, & populum ſuum occidit, verterunt, Terram meam & populum meum. Secundum quos, ſenſus erit clarior: Terram enim Iudæam, & populum Dei Iſrael Nabugodonoſor interfecit & perdidit.

Non vocabitur in æternum &c.) Septuag. iſtud, Semen peſſimorum, legunt vt ſit

vocatiui

vocatiui caſus, & finiatur ibi periodus, Non vocabitur in æternum, & Semen peſsimorum, iungatur cum ſequentibus, videlicet, Præparate filios eius occiſioni &c. Senſus eſt: Terra tua non verſabitur amplius in ore hominum, neq; populus tuus: putabas famam nominis tui fore immortalem, ſed nõ erit immortalis. Si hoc modo legamus cum Septuag. difficile erit inuenire quis ſit ſenſus ſequentis periodi, nempe, Semen peſsimorum, vel præparate filios &c. Quare Hieron. magis placet, vt, Semen peſsimorũ ſit nominatiui caſus, & ſuppoſitum verbi vocabitur, & ſenſus clarior eſt. Omnes enim hiſtoriæ in hoc conſentiunt, quòd ocioſo Balthaſar nepote Nabugodonoſor, & ſuccedente Dario in regnũ Chaldæorum, nullus de ſtirpe Nabugodonoſor deinceps regnauerit. Hęc ergo ſcriptura prædicit, quod Babylon in tantam veniet vaſtitatem, vt etiam de ſemine regio nullꝰ remanebit ſuperſtes, ſed propter impietatem ad vnum omnes peribunt.

Neq; implebunt &c.) Orbem ciuitatũ vocat propheta ditionem ciuitatibus plenam. Senſus eſt: Terra voſtra Babylon, in qua plurimæ ſunt ciuitates, manebit deſerta, & non habitabitur à ſemine tuo Nabugodonoſor. Quod autem Hiero. tranſtulit, Non implebunt faciem orbis ciuitatũ, in Hebræo pro ciuitatibus ſcriptum eſt verbum עָרִים arim quod vertere poſsimus, & aduerſarios: Eſt enim vox ambigua, ſignificans vel ciuitates, vel hoſtes. Et in poſteriori ſignificatione accepit Pag. qui hoc modo vertit, Neq; implebunt faciem orbis inimicis, & ſenſus eſt: Nullus ex ſemine tuo, qui cupiat reparare regnum, aduerſarius ſuſcitabitur.

Et conſurgam ſuper eos dicit Dominus) Notandũ quod quoties loquitur ſcriptura de interitu Iudęorum, ſemper ſeruat reliquias, hîc verò non ſeruantur illæ reliquię. *Perdam Babylonis nomen*) Id eſt, ego efficiam, vt Babylon non vocetur poſt hac regina regnorum. Per germen autẽ ſignificat filium proximum Nabugodonoſor, per progeniem verò nepotem. *Et ponam eam &c.*) Per ericium ſeu erinaceum (quod animal ſic dicitur, quia ſpinis horret) omnes ferè beſtię per ſynecdochen intelliguntur. Senſus eſt: Efficiam vt Babylon poſthac ſit habitatio omnis generis ferarum. *Et ſcopabo eam &c.*) Latini iſtud prouerbio efferunt, dicentes: Vel cum puluiſculo, ſcilicet auferam, quo vtimur quoties omnia ſic tollũtur, vt nihil maneat reliqui. Senſus eſt: Non relinquam in Babylone vel puluiſculum intactũ, ſed omnia penitus euertam.

IVrauit Dominus exercituum dicens: Si non vt putaui, ita erit, & quomodo mente tractaui, ſic eueniet, vt conteram Aſſyrium in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & auferetur ab eis iugũ eius, & onus illius ab humero eorum tolletur. Hoc conſilium quod cogitaui ſuper omnem terram, & hæc eſt manus extenta ſuper vniuerſas gentes. Dominus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta, & quis auertet eam?

IVrauit *Dominus exercituum &c.*) Hic finit prophetiam de Babylone, & quia poſt annos plurimos Babylon prius deſtruenda erat, idcirco vt fidem faciat Iudæis, aliud adiungit, quod mox erat euenturum, nempe de interitu exercitus Sennacherib. Dicit ergo: ſicut ſtatui mox euertere Sennacherib cum exercitu ſuo: ita euertã & Nabugodonoſor cum populo ſuo: cùm ergo videritis illud fieri, certò credite & hoc euenturum. Loquitur autem propheta de Deo hominũ more, qui ad confirmandam veritatem iuramentum adducunt. Et iuramentum huius eſt execratorium, ſubticetur enim per apoſiopeſin, deſpeream, vel nõ ſim Deus, aut ſimile aliquid. Senſus iſte eſt: Si non, quemadmodum ſtatui, deleuero exercitum Sennacherib in terra Iudæa, quæ montoſa eſt & cultui meo deputata, nõ habear à vobis Deus. *Et auferetur ab eis*) ſcilicet Hieroſolymitanis iugũ ſeruitutis, & onus Sennacherib, id eſt, pondus afflictionis. Hiſtoria hæc habetur 4. Regum 18. & ſequenti.

Hoc conſiliũ quod cogitaui &c.) Hoc quod dicit, Super omnem terram, quoſdam inuitat ad tranſitum, & arbitrantur generalem eſſe contra totum orbem prophetiam, ſed ex interpretatione Hiero. diſcimus, id non eſſe neceſſe. Quare hic omnem terram illius regionis intelligemus, de qua hic propriè ſermo eſt, omnem videlicet terram Aſsyriorum, & vniuerſas gentes eis confœderatas. *Dominus exercituum decreuit*) ſcilicet internecione delere exercitum Sennacherib.

Et quis poterit infirmare) id eſt, quis poterit Dei decretum ſoluere aut irritum facere? *Et manus eius extenta*) id eſt, ad percutiendũ parata eſt. *Et quis auertet eam?*) ſcilicet ne percutiat. Significat propheta quod quicquid à Domino decretum eſt ſemel, nullius virtute prohiberi poſſe.

IN anno quo mortuus eſt Rex Achaz, factum eſt onus iſtud. Ne læteris Philiſtæa, omnis tu, quoniam comminuta eſt virga percuſſoris tui. De radicę enim colubri egredietur regulus, & ſemen eius abſorbens volucrem. Et paſcentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requieſcent, & interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam.

IN *anno quo mortuus eſt rex Achaz &c.*) Sub quatuor Regibus, nempe Ozia, Ioathan,

Achaz,

Achaz, & Ezechia prophetaſſe Eſaiam in titulo huius libri demonſtratum eſt. Et quæ primis quinq; capitibus ſcribūtur, prophetauit ſub Ozia: quæ ſexto capite, ſub Ioathā: quæ ſeptimo & ſequentibus vſq; ad præſentem locum, ſub Achaz: Quæ verò ab hoc loco ad finem vſq; libri, ſub Ezechia vaticinatus eſt, & nihil ad præcedentia pertinent, ſed ex decem gentium oneribus ſecundum eſt, vtpote Palæſtinorum ſiue Philiſtinorū. Pro Palæſtinis Septuaginta ſemper verterūt alienigenas, quod mirandum eſt, cùm alienigenæ nomen ſit generale pertinens ad omnes gentes exteras. Eſt autem Palæſtina pars Syriæ eius quæ circa Euphratem eſt celeberrima, & regionibus Iudææ coniunctiſsima, ita vt videatur vna regio Palæſtina & terra duodecim tribuum.

Ne læteris omnis tu) Si propheta ſimpliciter dixiſſet, ne læteris Philiſtæa ſiue Palæſtina, quia percuſſus eſt Achaz vel Ozias, clarus fuiſſet ſermo: nunc autem quia figuratè locutus eſt, dicens, Quoniā comminuta eſt virga percuſſoris tui, Alij Achaz intelligūt, vt Hieron. Haymo & Thomas, alij Oziam ſiue totum regnum Iſraeliticum: Verùm de Achaz difficile eſt oſtendere, quomodo per cuſſor fuerit Palæſtinæ, cùm neque in libris Regum, neq; Paralyp. huiuſmodi quid legatur, imò à Palæſtinis ipſum percuſſum eſſe conſtat. Quare probabiliter æſtimare videntur ij, qui per virgam percuſſoris Oziam ſignificari volunt, de quo legimus 2. Paralyp. quod Palæſtinos percuſſerit. Senſus itaque
2. Paral. 26. eſt: Ne læteris vſq; adeò Philiſtæa defuncto Ozia, qui vobis videtur fuiſſe coluber, id eſt, aſper & crudelis, quia exurget alius illi ſimilis, imò illum in malitia & crudelitate multum ſuperans, nempe Ezechias, qui per regulum intelligitur. Facit itaq; Oziam colubrum, & Ezechiā regulum, quæ metaphora Hebræis gratioſa eſt, ſumpta tamē à re nō gratioſa. Sic Gene. 49. Fiat Dan coluber in via &c. & ſignificatur fortitudo contra hoſtes. Sicut ergo regulus, qui alio nomine baſiliſcus dicitur, in nocēdo ſuperat colubrū, nō enim ſolo morſu, ſed & viſu afflatuq; interficit: Sic defuncto Ozia exurget alius illo multis modis nocentior, nempe Ezechias qui ipſis in affligendo vix erit comparandus.

Et ſemen eius abſorbens volucrem) id eſt, Quemadmodū nulla auis poteſt reguli conſpectum illæſa tranſire, ſed quamuis procul ſit eius ore ſorbetur: Ita & vos Philiſtæi ad conſpectum regis Ezechiæ omnes peribitis. Pulchrè ſeruat metaphoram, quia illum regulum & hunc colubrum nominarat, ore eius & ſpiritu dicit volucres deuorandos, per quos Philiſtæos ſuperbos intelligit.

Et paſcentur primogeniti pauperum) Primogenitus in ſcriptura dicitur ille, non ſolùm qui primo loco natus eſt, ſed & is qui nobis maximè curæ eſt, & quem præ cæteris amamus. Sic Exodi, Filius meus primogenitus Iſrael, id eſt, quē pro chariſsimo habeo. Sic Hieremiæ, Ephraim primogenitus meus eſt, id eſt, chariſsimus & in delitijs habitus. Item Geneſis, Miſerere plebi tuæ, ſuper quam inuocatum eſt nomen tuum, & Iſrael quem coæquaſti primogenito tuo. Iob mortem primogenitam dicit, pro morte acerbiſſima, & quæ reliquas excedit. Hoc ſenſu dictum eſt & illud: Ego primogenitum ponam illum, quod ipſemet Dauid interpretans ait, excelſum præ regibus terræ. Et illud Deuteron. Primogeniti tauri, id eſt, præſtantiſsimi. Apud Paulum ad Coloſſenſes, & Ioannem in Apocalypſi Chriſtus dicitur primogenitus mortuorū, quaſi in hoc rerum miraculo primas tenens. Quo ſenſu & illa accipienda ſunt, Primogenitus in multis fratribus, & primogenitus omnis creaturæ: Sic hoc loco primogeniti pauperum illi dicuntur, qui non in diuitijs & potentia, ſed in vno Domino confidunt. Senſus itaq; eſt: Populus Chriſtianus humilis & verè pauper, id eſt, qui in vno Domino fiduciā habet, ſuauiter paſcetur in Eccleſia. Qui literam ſeruant, hoc modo interpretantur: Dum Palæſtini iſta patientur, Iudæi ſecura pace requieſcent, & ſuppetet illis omnium rerum copia, & abundè paſcentur. Verùm quia non legimus iſtud accidiſſe ſub Ezechia, veriſimilior eſt prior interpretatio, quæ hæc ad Chriſtum refert, quod & Iudæi faciunt.

Quis dicatur primogenitus in ſcriptura.
Exod. 4.
Hierem. 31.
Geneſ. 36.
Iob 18.
Pſal. 88.
Deut. 33.
Coloſ. 1.
Apoc. 1.

Et interire faciam &c.) Per figuras loquitur, ſed iſtud vult dicere, quòd populo Dei fiducialiter agente & in multa pace requieſcente, radix, id eſt, virtus Philiſtæi ſiccetur, & omnes reliquiæ conſumentur.

VLula porta, clama ciuitas, proſtrata & Philiſtæa omnis. Ab aquilone enim fumus veniet, & non eſt qui effugiat agmen eius. Et quid reſpondebitur nuncijs gentis? Quia Dominus fundauit Sion, & in ipſa ſperabunt pauperes populi eius.

VLula porta) In nomine porta notatio eſt, Id eſt, vos primores ciuitatis, qui præeſtis iudicijs, quæ olim in portis exercebantur, vlulate, clama ciuitas, id eſt, vos plebei & reliquum ſine nomine vulgus clamate. *Ab Aquilone enim fumus veniet*) Philiſtæa ab Aquilone habet Hieruſalem & hinc quod dicit, Ab aquilone, idem eſt ac ſi dixiſſet: Ab Hieruſalem veniet Rex Ezechias, qui hoc vobis erit, quod fumus eſt oculis, hoc eſt, vexabit vos & erit vobis multū moleſtus & nocens.

Et

Et quid reſpondebitur nuncijs Gentis? ;) hoc eſt, Ethnicorum nuncijs de ſtatibus Paleſtinorum & Iudæorum interrogantibus? Vtri ſint potiores: Iudæine an Paleſtini? quibus reſpondebitur quod ſequitur: *Quia Dominus fundauit Sion &c.*) Iſtud ad literam non videtur poſſe intelligi de iſto tempore, ſed ſpiritualiter impletur hodie in Eccleſia, quã Chriſtus fundauit ſuper firmam petram, & propterea inuicta perſtat, quantumuis ab omni parte concutiatur.

CAPVT XV.

ONus Moab. Quia nocte vaſtata eſt Ar, Moab conticuit, quia nocte vaſtatus eſt murus, Moab conticuit. Aſcẽdit domus, & Dibon, ad excelſa in planctũ ſuper Nabo, & ſuper Medaba, Moab vlulabit. In cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur.

Hie. 48. f
Ezech. 7. c

Onus Moabitarum.

ONus Moab) In præcedentibus capitibus multa ſunt, de quibus cõtrouerſia eſt, an ſecundum literam de re præſenti interpretari oporteat, an ſecundum ſpiritum de regno Chriſti: In hoc verò capite nihil prorſus controuerſiæ eſt, ſed omnia ad literã interpretari licet. Quo autem conſilio propheta iſta adiũxerit, quæ ad alienigenas pertinent, & non ſolùm de Iudæis prophetiam ſuam ſcribit, dictum eſt capite 13. vbi etiam quid illa vox onus ſignificet inter cętera explicatum eſt.
Moabitæ vnde dicti.
Gene. 19. c
Moabitæ autem, quorum vaſtitatem hîc prædicit, vt ex Geneſi diſcimus, à Moab filio Lot ex maiori filia nomen habent. Ditio eorum eſt in Arabia Petræa: ad mare mortuum, proximi ſunt tribui Gad,
Ierem. 48.
gens opulenta, vt patet ex Hieremia, & maximè infeſta Iudæis populo Dei: Quare & ipſe Deus ſemper maximè infeſtus fuit ipſis. In ſcripturis enim varia & multa extant iudicia odij Dei in Moabitas, apud omnes ferè prophetas, ita vt Deus in ipſis videtur oſtendiſſe typum aliquem hominibus, quibus iraſcitur. Horum Metropolis erat Ar, quæ hodie ex Hebræo & Græco ſermone compoſita dicitur Areopolis, non vt pleriq; exiſtimant quod ἄρεος, id eſt, Martis ciuitas ſit. Quemadmodum autem quinquageſimum & quinquageſimumprimum caput Hieremiæ, eiuſdem ſunt argumenti cum 13. & 14. Eſaiæ, & illorum velut commentarij: Ita 48. Hieremiæ, eiuſdem eſt argumenti cum iſto & ſequenti Eſaiæ, & multo apertius explicat, quare diligenter legendum eſt.

Quia nocte vaſtata eſt Ar) Addit propheta (nocte) vt faciat vaſtationem magis horribilem. *Moab conticuit*) id eſt, populus Moabitarum ſiluit, non audens rebellare. *Aſcendit domus*) Per partes explicat, quod in genere dixerat, & eſt duplex lectio hoc loco. Hieronymus domũ, quæ Hebraicè dicitur בית baijt intelligit vt ſit nomẽ appellatiuæ qualitatis, & interpretatur de domo regia. Alij volunt eſſe nomen propriæ qualitatis videlicet viri aut vrbis, ſicut Dibon, & legunt hoc modo: Aſcendit Baith & Dybon ad excelſa. Verùm in Hebræo præponitur ei ה he litera notificationis, quæ nominibus propriæ qualitatis non ita adiungi ſolet. Quare prior lectio videtur magis amplectenda. Per hoc autem quod dicit, Ad excelſa, templa ſignificat in montibus extructa. Ad ea enim aſcendebant metu hoſtium, aſcendebãt inquam plangentes vel ad plangendũ, vt deos ſibi propitios & auxiliantes haberent.

Super Nabo &c.) Nabo & Medaba ciuitates nobiles ſunt in Moab, de quarum euerſione tota prouincia Moab vlulabat. Vel intelligi poteſt, quod in Nabo & in Medaba Moab vlulabit, vt propheta hic idem dicat quod antè: Aſcendit ad excelſa in planctu. In Nabo enim, erat Chamos idolum conſecratum, quod alio nomine Beelphegor appellatur. *In cunctis capitibus &c.*) Apud antiquos barbæ capitisq; raſura luctus indiciũ erat: Per hæc ergo quæ hic dicuntur, luctus & mœroris magnitudo ſignificatur.

Nabo.
Medaba.

IN triuijs eius accincti ſunt ſacco, ſuper tecta eius, & in plateis eius omnis vlulatus deſcendit in fletum. Clamabit Heſebon, & Eleale, vſque Iaſa audita eſt vox eorum. Super hoc expediti Moab vlulabunt, anima eius vlulabit ſibi.

IN triuijs) *id eſt, in publicis locis accincti ſunt ſacco, Super tecta eius*) Hoc loco eſt duplex lectio: Quædam enim exemplaria habent, hoc modo: Super tecta & in plateis eius omnis vlulatus &c. Exponunt autem commentarij hoc modo: Omne plangendi genus audietur in Moab, tam ſuper tecta quæ aſcenderunt, vt inde hoſtes conſpiciant, quàm in plateis per quas ſugient cõſpectis hoſtibus. Nonnulla exemplaria hoc modo legunt: Super tecta eius & in plateis eius omnis vlulatus, Et hoc modo eſt in Hebræo, & ſic legit Hieron. 6. lib. comment. & in 5. lib. exponit, cuius verba ſunt iſta: Non erunt priuatæ lacrymæ: publicum luctum, publica lamenta reſonabunt: nec matronæ, nec virgines, nec ætas parua puerorum, nec fracti ſenum greſſus tenebuntur domibus, pudorem & imbecillitatem captiuitas extrema neſcit. Familiare ſiquidem eſt Hebræis, quoties ſimpliciter omnes ſine exceptione ſignificare volunt, vt dicãt ſine adiuncto ſingulariter, omnis.

Deſcendet in fletum) Senſus poteſt eſſe iſte, quod aſcendent quidẽ excelſa ad plangendum,

dum, ſed poſtquam ibi non inuenerint auxilium, deſcendent iterum in terram & ibi plorabunt. Vel hic eſt ſenſus, quod lætitia deſcendet in fletum.

Eſebon. Eleale. Iaſa. *Clamauit Eſebon &c.*) Eſebon & Eleale nomina ſunt ciuitatum Moabiticæ prouinciæ, quemadmodum & Iaſa, quod oppidū mari mortuo imminet, vbi eſt, & terminus prouinciæ Moab. vult ergo ſignificare propheta, quòd non ſolùm in hac aut illa parte, ſed vſque ad extremos prouinciæ terminos vlulatus & fletus reſonabunt. *Super hoc expediti &c.*) Vox Hebræa חלצי halutſe armatos ſignificat, in qua ſignificatione plus quàm ſexies ponitur Nu. 32. Senſus itaque eſt: Non ſolùm plebei & homines imbelles, ſed ipſi quoque milites armis accincti eiulabunt, non ficte & ad oſtentationem, ſed reuera & quiſque in ſinu ſuo vlulabit, atque hoc eſt quod dicit, Anima eius vlulabit ſua ſibi.

COr meum ad Moab clamabit, vectes eius vſque ad Segor, vitulam conternantem. Per aſcenſum enim Luith flens aſcendet, & in via Horonaim clamorem contritionis leuabunt. Aquæ enim Nemrim deſertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interijt.

COr meum ad Moab clamabit) Loquitur iſtud propheta compatiētis affectu, hoc ſenſu: Reuera & ex animo doleo vices eorū, quamuis hoſtes ſint, tanta eſt illorum calamitas. *Vectes eius &c.*) Intelligenda eſt hic coniunctio cauſalis (quia) vel (propterea, quòd) aut ſimile aliquid. Nam iſtud cauſa eſt, quare vel etiā hoſtis condolere queat. Per vectes Hiero. metaphoricè intelligit robur, hoc ſenſu: Doleo vices eorū, quia robur totius regni vſq; ad extremos terminos ceſſit. Segor. Nam Segor (quæ erat vna ex quinque ciuitatibus quas delere ſtatuerat Dominus) ſita erat in finibus Moabitarum, diuidens ab eis terram Phyliſtijm. Quod ſequitur, Vitulam conternantem, per appoſitionem additur, hoc ſenſu: Vectes eius vſque ad Segor, quæ eſt vitula conternans. Et conternantē dixit Hier. pro trienni, non Latinè ſed more Hebræorum, pro quo nonnulla exemplaria habent conſternantem, ſed deprauatè, quod patet ex comment. Hieron. & ex Græcis Hebræiſque exemplaribus. Nam græcè eſt τριτεύουσαν quaſi dicas triennizantem, id eſt, accedentem ad trimatum. Hac autem ætate vituli robuſtiſsimi ſunt & petulantiſsimi ſicut & homo ætatis ſuæ anno 20. Atque ita obiter propheta notat ciuitatem Segor, quæ prius paruula erat & modica, tempore ſuo factam validam & potentem, & ad modum vituli triennis laſciuam. De Segor vide Hiero. 3. lib. Hebr. quæſt. De metaphora vectis plenius dicetur cap. 27.

Per aſcenſum enim &c.) Senſus eſt: Per cliuum itineris quod ducit ad Aſſyrios, populus Moabitarum flens aſcendet: & ſignificatur captiuitas. *Et in via &c.*) Non eſt hic mentio de contritione, quam aſſumunt pœnitentes, ſed clamorem contritionis vocat, qualis eſt illius, qui ſimpliciter dolet ruina oppreſſus, qui vtique miſerabilis eſt: Hoc enim propriè ſignificat conteri. Senſus eſt: In via Oronayn, per quam ducētur captiui, miſerabiles edent voces, & in altum extollent clamores. Luith autem & Oronayn nomina ſunt ciuitatum vel locorum in Moab, quæ deſerunt tranſmigrantes. Luith. Oronayn.

Aquæ enim Nemrim) Nemrim oppidū eſt ſuper mare mortuum ſitum, per quod ſignificare voluit propheta, non tam ipſas aquas Nemrim, quàm totius ciuitatis ſtatum, ſicut ſupra dictum eſt de aquis Syloe. Senſus itaque eſt: Tota reſpublica ciuitas Nemrim turbabitur penitus, atque deſerta erit: *Quia aruit herba &c.*) Quod in genere dixerat, explicat per partes, & nihil aliud his ſignificat quàm totam ciuitatem, imò vniuerſam regionem penitus deuaſtandam. Significatur ergo hoc loco maxima vaſtitas. Nemrim.

SEcundum magnitudinem operis, et viſitatio eorum, Ad torrentem ſalicum ducent eos, quoniam circumibit clamor terminum Moab. Vſque ad Gallim vlulatus eius, & vſque ad puteum Elim clamor eius, quia aquæ Dibon repletæ ſunt ſanguine. Ponam enim ſuper Dibon additamenta, his qui fugerunt de Moab leonem, & reliquijs terræ.

SEcundum magnitudinem operis &c.) Viſitatio non pro remedio ſed pro plaga ponitur, hoc ſenſu: Quantum fuit peccatum eorum, tanta erit & plaga: quanta fuerit ſuperbia, tanta erit & vaſtitas. *Ad torrentem ſalicū ducent eos*) ſcilicet captiuos: Et torrentem ſalicum quidam volunt eſſe periphraſin vallis Arabiæ, per quam pergitur ad Aſſyrios: Alij putant eſſe periphaſin fluminū Babyloniæ, de quib⁹ pſal. Supra flumina Babylonis &c. Pſal. 136. a *Quoniam circuibit clamor &c.*) Id eſt, quaquauerſus patet regio Moab circuibit clamor, id eſt, nulla regni pars immunis erit à calamitate. *Vſque ad Gallim &c.*) Gallim & Helim vrbes ſunt in finibus Moab, & indicat ꝓpheta quòd vſque ad vltimos terræ fines ꝓtendetur clamor eorū & vlulat⁹. Gallim. Helim. *Quia aquæ Dybō etc.*) Vox Hebræa כי quam noſter interpres vertit (quia) multa ſignificat: & hoc loco ſumi videtur nō vt ſit cauſalis ſed, vt idē valeat quod immo vel etiam. Senſus eſt: Calamitas hæc non ſolùm pertinebit ad populum Moab, ſed protendetur vlterius per omnes populos vſq; ad aquas Dybon, vbi tot occidētur, vt & ipſa flumina inundabūt ſanguine.

Et notandum quòd hoc loco duplex eſt lectio: Quædam enim exemplaria habent Dibon, quædam verò Dimon, neque putandum eſt mendum eſſe. nã vna & eadem vrbs per b & m literam ſcribitur: & apud Hebræos in principio huius capitis eſt Dibon, hoc verò loco Dimon.

Ponam enim ſuper Dimon additamenta) Id eſt, Plagam adijciam, plagæ: reliquas ciuitates ſemel, hanc dupliciter vaſtabo. Et quod ſequitur (*leonem*) per appoſitioné conſtruendum eſt, hoc modo: ponam additamenta leonem, & leonem intellige proprij nominis. Senſus eſt: Poſteaquam euertero iſtam ciuitatem, non ſatis mihi erit, ſed addam leones animalia ferociſsima, vt qui fuga elapſi fuerint, ab ijs conſumentur. Vel leonem intellige per metaphoram, ſæuum & crudelem militem, qui ponetur in inſidijs, vt ſi qui effugerint, per illum interimantur.

CAPVT XVI.

E*Mitte agnum Domine, dominatorem terræ, de petra deſerti, ad montem filiæ Sion. Et erit ſicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, ſic erunt filiæ Moab in tranſcenſu Arnon.*

E*Mitte agnum Domine &c.*) In præcedenti capite, quemadmodum diximus, omnia ad literam interpretari licet: in hoc verò duo ſunt loca, de quibus eſt controuerſia, an liceat ſeruare literam nec ne, quorũ prior eſt iſte: Emitte agnum &c. Et putat Hier. nõ niſi de Chriſto poſſe intelligi, cuius verba ſunt hæc: Quod interpretamur non hiſtoria eſt, ſed prophetia. Omnis autem prophetia ęnigmatibus & præciſis ſententijs inuoluitur, dum de alio loquitur, tranſit ad aliud, ne ſi ordinem ſcriptura ſeruet, non ſit vaticinium. Et eſt ſenſus: O Moab in quem deſęuiturus eſt leo, & de quo ne reliquiæ quidem ſaluari poterunt, habeto ſolatium hoc: egredietur de te agnus immaculatus qui tollat peccata mundi, qui dominetur in orbe terrarum: Sic Her. quod in ipſo mirandum eſt, cùm in his decem oneribus non ferat commentarios, qui abſque vrgente neceſsitate, à litera diſcedant, ſicut cap. 13. annotatum eſt. Rabbi Salomon qui ſcripſit poſt tempora Hiero. cuius ſententiam refert Lyra, ab hiſtoria narrari incepta non diſcedit, & ſecundum illum hoc loco Sarcaſmus eſt, qualem annotauimus in capite 8. ibi, Congregamini populi & vincemini.

Particula hæc (*Domine*) nõ habetur in Hebręo, neque in exemplaribus quibuſdam Latinis, neque eam habet Hiero. in comment. quare ſuperflua videtur. *Dominatorem*) In Hebræo poteſt eſſe genitiui caſus, & ſic vertit Pag. Italus: Emitte agnum dominatoris. Poteſt etiam eſſe datiui caſus, quomodo vertit hæreticus quidam Germanus. Poteſt eſſe & accuſatiui caſus, & ſic vertit Hier. Poſtremo poeſt eſſe & vocatiui caſus, & hoc modo vertit alius quidam hæreticus Germanus. Omnia admittit ſermo Hebræus.

Ex cap. 3. quarti libri regum diſcimus Moabitas tributarios fuiſſe, & veniſſe in eam ſeruitutem, vt ſoluerent Regi Iſrael quotannis cétum milia agnorum: Mortuo verò Achab, fœdus hoc, quod cum Rege Iſrael habebant, præuaricati ſunt, & tributum negauetunt. Putat ergo Rabbi Salomon, quòd propheta per amarulentam irriſionem, ſeruitutẽ hanc exprobret Moabitis, & ſenſum huius verſus iſtum eſſe: Vos Moabitæ hactenus negaſtis Regi Iſrael antiquum tributũ, propterea quòd decem tribus deſierint vobis eſſe formidabiles, futurum eſt, vt iterum incipiãt eſſe formidabiles, & cogemini principes Iſrael denuo agnoſcere, & antiquum tributum ſoluere.

Agnũ) Enallage numeri eſt, pro agnis. *Dominatorem*) Exponunt Hebræi dominatori, id eſt (ſecundum Rabbi Salomon) Regi Iſrael, ſecundum alios, Regi Inda. Nam vt dicunt ſubiugatis per Salmanaſar decem tribubus. tributum hoc pendebant regi Iuda.

De petra deſerti) Secundũ quoſdã periphraſis eſt totius regionis Moabiticæ, quæ eſt in Arabia Petræa: Secundũ alios verò, certæ alicuius ciuitatis, quam quia nominare nequeunt, prior expoſitio veriſimilior videtur. Et eſt periphraſis valde accommoda, eo quòd tota illa regio petroſa ſit, & ꝓpter rupes etiã deſerta. Secundum quos ergo ſenſus iſte eſt: Vos Moabitæ mittite dominatori terræ Regi Ezechiæ ex regione veſtra agnos tributarios. Hier. qui de Chriſto interpretatur, Petrã deſerti, periphraſin eſſe dicit Ruth Moabitidis, quæ marito ſpoliata de Booz genuit Obeth, & de Obeth Ieſſe, & de Ieſſe Dauid, & de Dauid Chriſtũ: Quã petram deſertã dici vòluit, quia gẽtilis erat, & à cultu veri Dei deſerta atq; aliena. Hugo Cardinalis qui & ipſe myſteriũ cognouit, petiphraſin eſſe dicit virginis Mariæ, quã ob aliã cauſam petrã deſerti appellari dicit, nimirũ quòd verè deſertus id eſt, õni humano auxilio deſtitut⁹ ad tutũ eã habeat refugiũ. Lyra putat eſſe periphraſin certæ ciuitatis, vnde Ruth oriunda erat.

Ad montem filiæ Sion) Secũdum Hier. periphraſis eſt Ieruſalẽ, quæ ſuper montem Sion fundata ex eo veluti naſci videbatur, vnde & filia eius appellatur. Secundũ Lyrã verò, qui refert ſentẽtiã Rabbi Solomonis, periphraſis eſt Samariæ, quæ erat Metropolis regni

gni Iſrael: & mõs dicitur, quia erat ędificata ſuper montẽ Somer, vnde & nomẽ habet, vt Samaria dicatur, quẽadmodũ ſcribitur 3. Regum cap. 16. Hactenus de primo verſiculò, & cùm abſq; vrgente neceſsitate nõ ſit diſcedẽdum à litera, expoſitio Rabbi Salomonis nõ nìs probabilis videtur quàm Hieronymi: Et quòd Thom. dicit eam extortã eſſe, nunquam puto dixiſſet, ſi vidiſſet Eſaiam Hebraicè ſcriptum, ſed extorta eſt, ſi ſpectemus noſtrum textum, & exponam' quemadmodum Hug. Card. exponit, videlicet hoc modo: Emitte agnum dominatorem terræ, id eſt (vt ipſe ait ſecũdum phraſim Hebræam) ad dominatorem terræ: vel, emitte agnum dominatorẽ terræ, id eſt, agnum qui eſt iudicium dominij terræ, quod Iudæi habent in Moabitas.

Et erit ſicut auis fugiens &c.) Secundum Hieron. redit propheta ad ordinem hiſtoriæ, & per filios Moab, villæ & vrbes Moab intelliguntur, & deinde per vrbes, vicos, & villas, metonomicω̃s earum inhabitatores: de qua phraſi dictum eſt cap. 3. ibi: Eo quòd eleuatæ ſunt filiæ Syon &c. Poſsimus etiam dicere, quòd filias Moab poſuerit pro ipſis Moabitis, eo modo loquẽdi, quo Græci dicunt: Filij medicorum pro ipſis medicis: de qua phraſi etiã dictũ eſt cap. 5. ibi: Vinea facta eſt dilecto meo &c. Dixit autem in fœminino genere filias, & nõ filios, vt notaret eos

Arnon.

timiditatis. Arnon fluuius eſt, qui terminat Amorræos & Moabitas. Per hoc autẽ quod dicit, In tranſcenſu Arnon, captiuitatem ſignificat, hoc ſenſu: Vos Moabitæ captiui ducemini trans fluuium Arnon in Babylonem & exteras nationes, nec hoc vobis dabitur, vt vſq; vna viuatis, ſed per varia loca diſpergemini, non ſecus quàm pulli auium de nido auolantes diſperguntur. Significatur itaque hoc verſu captiuitas, tranſmigratio & diſperſio Moabitarum.

I*Ni conſilium, coge conſilium, pone quaſi noctem vmbram tuam in meridie. Abſconde fugientes, & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei. Moab eſto latibulum eorum à facie vaſtatoris.*

I*Ni conſilium &c.*) Putant quidam eſſe ironiam. Senſus eſt: Maturè delibera, quomodo extricabis te à malis imminentibus. Alij ſimpliciter accipiunt vt vox ſit prophetæ ſanum dantis conſilium, quo ſe poſsunt liberare, atque hæc mala euadere: Sic Hiero. quẽ ferè omnes ſequũtur: Vis inquit ſaluus eſſe, & miſericordiam Dei promereri, fac miſericordiã cum populo. *Pone quaſi noctem &c.*) Scriptura quoties ſignificare vult medium diei æſtum, aut mediam moleſtiã, quam patimur in medijs malis conſtituti, quæ nec euadere nec declinare poſsimus, dicit meridiem. Senſus itaque eſt: Cùm videris Iſrahelitas clade aliqua affectos aut multis malis defatigatos ad te confugere, ſuſcipe eos, prębe eis tecta, & defende illos, atque hoc eſt quod ait, pone vmbram tuam in meridiei quòd autẽ addit, quaſi noctem, idem valet ac ſi dicat, vmbram dẽſiſsimam, hoc eſt, ſuſceptio tua atque defenſio ſit copioſa ac liberalis. Hieron. aliter exponit, hoc modo: In meridie, id eſt, clara luce & in aperta fuga populi mei, tu quaſi nox & vmbra eſto. Et exponens propheta quod obſcuriùs dixerat, ſubijcit: *Abſconde fugientes, & vagos ne prodas: habitabunt*) id eſt, habitent apud te profugi mei, ſcilicet populus Iſrael. Futurũ enim tempus apud Hebræos nonnihil potentialitatis habet.

F*Initus eſt enim puluis, conſummatus eſt miſer, defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in miſericordia ſolium, & ſedebit ſuper eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans & quærens iudicium, & velociter reddens quod iuſtum eſt.* Hier. 48. c.

F*Initus eſt puluis*) Scriptura cùm ſignificare vult ingentem militum vel etiam aliarum rerum multitudinem, vtitur nomine puluis. Iubet itaque propheta Moabitas ſecuros eſſe, & ſine metu ſuſcipere filios Iſrael ad ſe confugientes, nec eis quicquam mali ob eam cauſam metuendum quia finitus eſt puluis, id eſt, Futurũ eſt, vt exercit' Sẽnacherib, qui tanquam puluis terræ innumerabilis eſt, citò conſumatur. Quæ hiſtoria deſcribitur 4. Reg. cap. 19. *Conſummatus eſt miſer*) Miſerum intelligit Sennacherib, qui miſer dicitur eo modo loquendi, quo apud Horatium mors dicitur pallida, quia videlicet pallidos facit. Et vox Hebræa שד ſchod quæ hoc loco ponitur, inimicum ſignificat, hoſtem & vaſtatorem.

Quid nomine pulueris in ſcriptura ſignificetur.

Et præparabitur &c.) Videtur hoc loco eſſe tranſitus ad regnum Chriſti, & de eo expoſitores Latini ferè interpretantur: Et licet multa ſimilia ſcripturæ loca ad tranſitum inuitent, Hebræi tamen ſeruant contextum literæ, & ſeruandus eſt quando ſalua fide licet: Senſus eſt: Quanuis vobis Moabitis videatur ciuitas Heruſalem tam penitùs deſperata, & non dubitatis quidem quin eam euerſurus ſit Sennacherib, minimè tamen euertet, ſed vetus ſolium regni Iuda præparabitur & corroborabitur in miſericordia: Mirabili enim Dei miſericordia, cæteris Iudęæ vrbibus euerſis, Hieruſalem liberata eſt.

Et ſedebit ſuper eum) Senſus eſt: Fugato Aſſyrio Ezechias regnabit ſuper Iudam, & retinebit ſolium Dauid, & ſubiectũ ſibi populũ iudicabit in veritate, id eſt, in iudicio non accipiet perſonam, neque ſecundum faciẽ iudicabit, ſed ex ęquitate. Veritas hoc lo-

co opponitur acceptioni perſonarũ. *Dauid*) Memoria Dauid quia Iudæis grata erat, ſancta & iucunda, propterea eam hoc loco inſerit propheta. *Quærens iudicium*) Sẽſus eſt: Studioſe dabit operam iuri, vt iuſtè & ex æquitate iudicet. *Velociter reddens quod iuſtum eſt*) Id eſt, In iudicijs dicendis non erit procraſtinator, neque in longũ differet, ſed ſine mora iudicabit, & ſuum curabit cuique reddi.

AVdiuimus ſuperbiam Moab, ſuperbus eſt valde. Superbia eius & arrogantia eius, et indignatio eius, plus quam fortitudo eius. Idcirco vlulabit Moab ad Moab, vniuerſus vlulabit. His qui lætantur ſuper muros cocti lateris, loquimini plagas ſuas, quòniam ſuburbana Heſebon deſerta ſunt. Et vineam Sabama Domini Hier.48.c. *gẽtium exciderunt. Flagella eius vſque ad Iazer peruenerunt, errauerunt in deſerto, propagines eius relictæ ſunt, tranſierunt mare.*

A*Vdiuimus ſuperbiam Moab &c.*) Moabitæ quia ſanum conſilium prophetæ de profugis Iſrael ſuſcipiendis contemnebant, confidentes in munitionibus ſuis: idcirco reuertitur propheta ad id quod cœperat, & prædicit mala ſuper eos ventura: *Idcirco*) id propter hanc ſuperbiam. *Vlulabit Moab ad Moab*) id eſt, alter ad alterũ, populus vnius ciuitatis ad populum alterius ciuitatis *Vniuerſus vlulabit*) id eſt, nemo immunis erit à lamentatione propter mala infligenda. Hoc obſeruandum eſt, quòd ſuperbiam ſequitur comminatio.

His qui lætantur &c.) Commemorat propheta muros cocti lateris tanquam inuſitatum, quemadmodum Hieremias & alij prophetæ, atque his freti Moabitæ ſuperbiebãt. Senſus eſt: Annũciate Moabitis calamitates imminentes, & dicite eis, quòd muri illi ex coctis lateribus exſtructi in quibus iam gloriantur & omnem ſalutis ſpem collocant, nihil ipſis proderunt. Suburbana dicuntur vici & villæ ciuitatibus adhærentes. Heſebon autem & Sabama ciuitates propinquæ ſunt, & inter eas ait Hier. vix quingenti ſunt paſſus. Illa inquit ſuburbana & ciuitates à ſuis habitatoribꝰ deſerta ſunt. In voce (vinea) metaphora eſt: ſumitur enim pro toto terræ tractu, qui eſt in agris arandis. Senſus eſt: Sennacherib & qui cum eo venerunt principes exciderũt omnes agros fructiferos. Vel in eadẽ voce poteſt eſſe ſynecdoche, vt in vinea intelligantur omnia alia exciſa.

Iazer. *Flagella eius vſque ad Iaſer*) Iazer eſt vrbs quam extruxerunt filij Gad in nouiſsimo fine Moabitarum. Flagella vineæ ſunt inſtrumenta ſeu clauiculi, quibus vitis ſe retinet ne cadat: Hoc autem loco per flagella, propagines vitis intelliguntur, & eſt huius loci duplex expoſitio. Hiero. autem allegoricè ſignificari putat fugam & captiuitatem populi. Per flagella enim ſeu vitis propagines intelligit populum Sabama, & per hoc quod dicitur, Vſque ad Iaſer peruenerunt & errauerunt, fugam ſignificari arbitratur: captiuitatem verò cùm dicitur, Tranſierunt mare, id eſt, flumen Euphratem, per quod ducti ſunt captiui in Babylonem. Alij verò putant per hæc aliquid lęti ſignificari, & alludi ad vineam latiſsimè ſeſpargentem & luxuriantem, & per multas ambages nexusque longè lateque errantem, quod agricolis gratiſsimum eſt. Atque ſecundum hos ſenſus eſt: Ciuitas Sabama aliquando potens fuit & opulenta, ſed iã derelinquetur. Verùm expoſitio Hiero. probabilior videtur: non enim ſic luxuriari ſolent vites, vt vltra mare propagines eius ſeſe extenderent.

SVper hoc plorabo in fletu Iazer, & vineam Sabama, Inebriabo te lachryma mea Heſebon, et Elcale quoniam ſuper vindemiam tuam, et ſuper meſſem tuam, vox calcantium irruit, Et auferetur lætitia, & exultatio de Carmelo: & in vineis non exultabit, neque iubilabit, Vinum in torculari non calcabit, qui calcare conſueuerat, vocem calcantiũ abſtuli, Super hoc venter meus ad Moab, quaſi cithara ſonabit: & viſcera mea ad murum cocti lateris.

S*Vper hoc plorabo &c.*) Dolet propheta vices Moabitarum, & magnitudinem vaſtitatis eorum, lachrymarum multitudine conteſtatur, cũ ait, Inebriabo te lachryma mea, id eſt, vbertim lachrymabor & deflebo vices tuas miſerabiles. *Vox calcantium irruit*) id eſt, hoſtium exercitus irruit, ipſi videlicet Aſſyrij & Chaldæi, meſſem, vindemiam & omnia vaſtantes. Lege 48. caput Hierem. vbi totum hoc caput ferè exponitur.

Et auferetur lætitia &c.) Carmelus mons Carmelus. eſt opimus atq; nemoroſus iuxta Ptolomaidẽ mari imminẽs, vbi Helias flexis genibus pluuiam à Domino impetrauit. Quare autẽ 3.Reg.18. hoc loco illius meminerit propheta, cùm non ſit ſitus in toto iſto tractu terræ Moabitarum, breui commentario docet Hier. Idioma inquit ſcripturarum eſt, vt ſemper Carmelo monti multũ pingui & nemoroſo fertilitatem & abundantiam comparet. Senſus ergo eſt: Auferetur lætitia ab vberrima regione Moabitarum. *Et in vineis non exultabit neque iubilabit*) ſupple prior vindemiator, id eſt, colonus prouinciæ Moabiticæ. *Vocem calcantium abſtuli*) Hoc Ieremias ait alijs ver- Ierem.48.f. bis: Nequaquã calcator vuæ ſolitũ celeuma cantabit, ſed vbique hoſtilis vaſtitas & hoſtium orietur clamor.

Super hoc venter meus &c.) Eſt vox prophetæ ex animo dolentis de contritione Moab: Super hoc ait, id eſt, ſuper deſtructione Moab venter meus nimio dolore commotus tãquam cithara reſonabit, & ſonitum edet. Ita

enim natura nobis comparatú eſt, vt in maximis doloribus & anguſtijs vent.r noſter commoueri & crepare ſoleat. Quod ergo dicit propheta tale eſt: Verè & ingenuè doleo deſolationem veſtram: quod ſequitur eundē ferè habet ſenſum, Et viſcera mea ad deſtructionem murorum cocti lateris turbabuntur & quaſi reſonabunt, hoc eſt, non fictas lachrymas plorabo, ſed veras & ex intimis viſceribus profectas.

Et erit cùm apparuerit &c.) Senſus eſt: In quo poſuiſtis primum veſtrum præſidium, hoc vobis non opitulabitur: putaſtis quòd fugiendo ad idola veſtra, poſſetis ab Aſſyrijs liberari, ſed fallimini, non ita continget: Verùm quum loca veſtra ſacra magno cum labore & fatigatione acceſſeritis ad orandū & Deorum veſtrorū opem implorandum, non valebitis orare propter ſubitum hoſtium impetum qui vos oppriment.

Hoc verbum quod locutus eſt Dominus etc.) Hic eſt epilogus totius tractatus, qui cœpit cap. 15. & notandū eſt duplicem eſſe vſum huius particulæ, Ex tunc. Interdū enim vſurpatur pro æternitate, vt in pſal. Parata ſedes tua ex tunc, id eſt, ab æterno, Interdum verò pro certo tempore præterito. Sic capitur huius prophetæ cap. 44. 45. & 48. & commentarij hoc loco ferè accipiunt in poſteriori ſignificatione.

Duplex acceptio illius particulæ, ex tunc.

In tribus annis &c.) Iſtud Hebraicè dictum eſt, pro intra ſpacium trium annorum, & notandum quòd annorum ſeu dierum mercenarij frequens eſt mentio in ſcripturis, & præcipuè apud S. Iob, qui hac phraſi multùm delectatur, & dupliciter accipitur. Interdum enim ſignificat ærumnas, & vitam duram moleſtijs laboribusque plenam, quam citiſsimè finire cupimus: Sic ſumitur Iob. 7. Militia eſt vita hominis ſuper terram, & ſicut dies mercenarij, dies eius: Quo loco dies mercenarij nō aliud ſunt, quàm dies miſeriarum pleni. Interdum ſignificat certum & ſtatutū tempus: Sic capitur Iob. 14. Recede paululum ab eo, donec optata veniat ſicut mercenarij dies eius. Vtraq; metaphora ſumpta eſt à mercenariis, eo quòd eorum dura eſt conditio & ſeruitus moleſta, quiq; ea hora qua poſsūt diſcedere, diſcedunt, nihilque morantur. In poſteriori ſignificatiōe accipitur hoc loco, & ſenſus eſt: Ego tribus annis adhuc patiar extrahi gloriam Moab, ſed non diutius, nō magis quàm anni mercenarii extrahuntur, qui finitis ſuæ conductionis annis ſtatim recedunt. Similis omnino phraſis eſt cap. 21. Adhuc in vno anno &c.

Duplex acceptio huius particulæ, annus ſeu dies mercenarij.

Et relinquetur in eo ſicut racemus &c.) Sēſus eſt: Quā pauci ſunt racemi, qui remanēt in vite poſt vindemiā, tā pauci remanebūt in Moab, qui nūc gloriatur in multitudine populi.

CAPVT XVII.

ONus Damaſci. Ecce Damaſcus deſinet eſſe ciuitas: & erit ſicut aceruus lapidum in ruina, Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt: & requieſcent ibi, & non erit qui exterreat, Et ceſſabit adiutorium ab Ephraim, & regnum à Damaſco: & reliquiæ Syriæ ſicut gloria filiorum Iſrael erunt, Dixit Dominus exercituum.

ONus Damaſci) Damaſcus vt patet ex 7. capite huius prophetæ metropolis eſt Syriæ, quæ quia ſemper auxilium decem tribubus contra Iudam præbuit, quemadmodum in lib. Regum, & Paralip. narrat hiſtoria, etiam ipſis vaſtitatem ab Aſſyriis imminere prædicit.

Onus Damaſci.

Ecce Damaſcus deſinet eſſe ciuitas &c.) Non quidem in æternum deſinet eſſe ciuitas, ſed ſolùm ad tempus. Aſſyrii enim euerterunt quidem hanc vrbem, ſed ſub Ptolomæo Rege rurſus ædificata eſt & in priſtinum ſtatū reſtituta. *Et erit ſicut aceruus lapidum*) Id eſt, in tantum vaſtabitur ciuitas iſta, vt priſtinæ potentiæ veſtigia in ruinarum magnitudine vix demonſtrentur.

Derelictæ ciuitates Aroer &c.) Aroer hoc loco nomen eſt non ciuitatis, quæ in Iudæa eſt, ſed regionis in regno Syriæ. *Et requieſcēt ibi*) Id eſt, in mediis ciuitatibus Aroer accubabunt greges, & tanta erit ſolitudo, vt nō inueniatur qui exterreat.

Et ceſſabit adiutorium ab Ephraim &c.) Id eſt, Decem tribus quæ ſemper ſolent confugere ad Damaſcū pro ſuppetiis aduerſus duas tribus, nō vltra confugient, ſed confugiū hoc & adiutorium ceſſabit, quia regnū Damaſci ceſſabit atque euertetur penitus, atq; hoc eſt quod ſequitur: Et regnum à Damaſco, ſcilicet ceſſabit, & ſicut populus Iſrael in captiuitatem ducetur, ſic & populus Syrię: & quàm pauci ex filiis Iſrael reliquentur in terra Samariæ, tam pauci ex Syriis relinquētur in Syria: & quàm illi erūnt ignobiles, tam erunt ignobiles & iſti. Gloriam autem pro ignominia dixit per ironiam: hoc autem fiet, quia dominus loquutus eſt, cuius verba irrita eſſe non poſſunt.

ET erit in die illa, attenuabitur gloria Iacob, & pinguedo carnis eius emarceſcet, Et erit ſicut congregans in meſſe, quod reſtiterit, & brachium eius ſpicas leget, Et erit ſicut quærens ſpicas, in valle Raphaim: & relinquetur in eo ſicut racemus: & ſicut excuſſio oleæ duarum aut trium oliuarum, in ſummitate rami: ſiue quatuor, aut quinque in cacuminibus eius fructus eius, dicit Dominus Deus Iſrael.

ATtenuabitur gloria Iacob) id eſt, decem

tribuum, quarum glotia erat Syria & Damaſcus: In illis enim gloriabátur. *Et pinguedo eius*) id eſt, fortitudo eius marceſcet: De cuius vocis ſignificatiõe dictum eſt ſupra cap. 10. cùm dicitur: Et in pinguibus eius mittet tenuitatem.

Et erit ſicut congregans &c.) Senſus eſt: Damaſceni vel filij Iſrael erunt, quales vulgo eſſe ſolent, qui ſpicas legunt poſt terga metentium, hoc eſt, tam miſeri erunt & pauperes. Hiero. exponit hoc modo: Tam pauci remanebunt in Damaſco, quàm ſolent poſt meſſores paucæ remanere ſpicæ, quas in valle Raphaim latiſsima & potẽtiſsima pauperes quęrere ſolent. Secundum quem tres à propheta hoc loco adducuntur ſimilitudines, & ſunt quaſi bucolicæ, quarum primã nunc explicuimus. Secunda hæc eſt: *Et relinquetur in eo racemus*) Senſus eſt: Quã pauci racemi & quã paucæ vuæ fallere ſolent oculos vindemiatoris, & ſic præteriri: tam pauci futuri ſunt Damaſcęni ſeu filij Iſrael. Eadẽ ſimilitudo ponitur in fine præcedentis capitis. Tertia eſt: *Et ſicut excuſſio oleæ &c.*) Sẽſus eſt: quàm paucæ oleæ relinquuntur à colligente in ſummitate oliuæ, ad quas non ita pertingere poteſt, tã pauci iſti futuri ſunt. Nomen oleæ & oliuæ Latini nunc pro arbore, nunc pro fructu vſurpãt: Hebræis diuerſa ſunt vocabula, & quod priori loco ponitur nõ fructum ſignificat, vt ferè Latini exponũt, ſed arborẽ: Eſt enim Hebraicè זית zayth. Quod verò poſteriori loco ponitur, fructũ ſignificat: Eſt enim גרגרים gargerim, quæ vox granũ vel ſemen aut fructum arboris non oliuę tantũ, ſed cuiuſuis plantæ ſignificat. Hîc proprietas vocabuli, excutere, obſeruãda eſt ex alijs ſcripturæ locis. Deut. 24. Si fruges collegeris oliuarũ, quicquid remanſerit in arboribus, non reuerteris vt colligas. Vbi ad verbũ in Hebræo eſt, ſi excuſſeris oleam tuam, ramos poſt te iterum non excuties. Ex quo loco diſcimus, quòd excutere oleam idẽ ſit, quod legere oleas ſiue oliuas ex àrbore. In eadẽ ſignificatione ponitur Eſa. 24. Quomodo ſi paucæ oliuæ, quæ remanſerunt excutiantur ex olea. Et quod ad lectionem attinet, notãdum quòd poſt, Quatuor aut quinque, non ſit faciendum comma. Nam iſte eſt ſenſus: Sicut excuſſa olea duo vel tres, aut certè quatuor vel quinque fructus relinquuntur in ſummitate ramorum, ita pauci relinquentur & erunt immunes ab occiſione & captiuitate.

Excutere oleam idem eſſe quod legere oleas.

IN die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum & oculi eius ad ſanctum Iſrael reſpicient, & non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus eius & quæ operati ſunt digiti eius, non reſpicient lucos, & delubra.

IN die illa inclinabitur homo &c.) Iſtud ad conuerſionem orbis terrarum per Chriſtũ & apoſtolos factam, quidam pertinere putant: Pia quidem ait Hieron. voluntas interpretantium, ſed non ſeruans ordinem hiſtoriæ. Secundum Hieron. ergo ſenſus eſt: Subuerſa Damaſco, & decem tribubus in captiuitatem ductis, reſidui Iſrael conuertentur ad Deum, qui eos creauit: & oculi eorum nequaquam idola reſpicient, quæ fecerunt in Dan & Bethel, ſed ipſum Deum reſpicient, à quo Iſrael habet ſuam ſanctitatem, condemnantes idola, quæ propria arte & induſtria effinxerunt. Iſtud factum legimus diligẽtia Regis Ezechiæ, ad cuius literas, reliqui qui euaſerant manus Aſſyriorum, ad Deum conuerſi ſunt, & templum Ieruſalem ingreſſi, ſicut narratur lib. 2. Paralip. cap. 30. & 31.

IN die illa erũt ciuitates fortitudinis eius derelictæ ſicut aratra, & ſegetes, quæ derelictæ ſunt à facie filiorum Iſrael, Et erit deſerta: quia oblita es Dei ſaluatoris tui, & fortis adiutoris tui nõ es recordata, Propterea plantabit plantationem fidelem, & germen alienum ſeminabis.

IN die illa erunt ciuitates fortitudinis &c.) Hebraicè dixit, ciuitates fortitudinis, Latinus diceret, Ciuitates fortes ſiue munitas. Lyra hoc modo exponit: Sicut filij Iſrael nõ potuerunt defendere ea, quæ erant in campis venientibus Aſſyrijs, ita nec ſeipſos in ciuitatibus munitis. Sed verus commentarius iſte eſt: Ciuitates Iſrael munitiſsimæ derelinquentur, non aliter quàm olim ad pręſentiã filiorum Iſrael ex Aegypto venientium derelicta ſunt aratra & ſegetes ab ipſis Amorrhęis, & nationibus alijs, Iudęorum conſpectum fugientibus. Ad aduentum ſiquidem filiorum ex Aegypto ſub duce Moyſe & Ioſue, ipſi Amorrhæi, Enæi & cæterę gẽtes, quæ terram promiſsionis tunc temporis inhabitabant, ſubito pauore perterritæ fugiebant ex medio opere, quod in agris exercebant: qui arabant, dimittebant aratra: qui colligebãt meſſem, dimittebant ſegetes: alij alia relinquebant, ſalutem pedibus requirentes. *Et erit deſerta*) Nonnulla exemplaria legunt, Et eris deſerta, ſed veriſimilius eſt, imò certum eſt in tertia perſona eſſe legendum, Et erit deſerta, & hic finitur periodus, & quod ſequitur eſt noua periodus.

Quia oblita es Dei ſaluatoris tui) Eſt apoſtrophe ad Iſrael. Senſus eſt: Quia tu terra Iſrael oblita es Saluatoris tui, qui te liberauit ex Aegypto, & adhæſiſti iodolis: *Et fortis adiutoris*) id eſt, eius qui tibi ſemper aduerſus gẽtes fortitudinem præbuit, non es recordata: *Propterea plantabis plantationem fidelem*) Hoc preſſius & per ironiam legendum eſt: Non enim dicere voluit propheta, quòd idcirco plantarent plantationem fidelem, ſed contrarium. Vnde Septua. non verbum ſed ſenſum

ſum reddentes, dixerunt: propterea plantabis plantationem infidelem: *Et germen alienum ſeminabis*) Alienum more ſcripturæ vſurpatur pro notho & adulterino: Sic pſal. 17. Filij alieni mentiti ſunt mihi. Senſus eſt: Germē nothum & adulterinum ſeminabis. Aliter interpretatur Hieron. qui germen alienum vocat, quod alijs ſeminatur: Seminabitis inquit germen, quod hoſtis auferet.

Alienum interdum pro notho ſiue adulterino accipi.

IN die plantationis tuæ labruſca, & mane ſemen tuum florebit. Ablata eſt meßis in die hæreditatis, & dolebit grauiter.

IN die plantationis tuæ labruſca) Explicat propheta vtranque periodum verſus præcedentis. Nam iſtud, In die plantationis tuę labruſca, eſt explicatio illius, Propterea plantabis plantationem fidelem. Senſus eſt: Pro vera vite plantabis adulterinam, pro vite ſoreck plantabis labruſcam. Eſt autem labruſca genus vitis ſylueſtris, ſic dicta, quod in terræ marginibus & in ſepibus naſcatur, & vulgo erratica dicitur: *Et mane ſemen tuum florebit*) Iſtud explicatio eſt illius periodi, Germen alienum ſeminabis. Et ſecundum Haymonem ſenſus iſte eſt: Mane id eſt ante tempus florebit ſemē tuum, & propterea nō perueniet ad maturitatem. Secundum Hieronymū verò aliquid læti ſignificatur, hoc ſenſu: Semen tuum magnam quidem ſpem copioſæ meſsis promittet in germine, nō eſt tamen quòd magnopere gaudeas, quia vbi maturitas aduenerit ab alio demetetur, & hoc eſt quod ſequitur, *Ablata eſt meßis*) id eſt ſegetes ablatæ ſunt: *In die hæreditatis*) id eſt, eo die quo oportebat iam tenere & congregare in horrea. Hebræi enim hæreditare ſuo more vocant, manu tenere & poſsidere: *Et dolebit grauiter*) Mutat perſonam, dolebit pro dolebis, quod non eſt infreqūēs Hebręis: Senſus eſt: Quando ſperatam & iam penè obtentam meſſem perdideris, tunc dolebis grauiter & ſupra modum. Iſtud hodie vſu venit ſtudioſis omnibus ſiue philoſophiæ ſiue Theologiæ, qui non referunt eò, quò debēt, ſtudia ſua nempe ad Deum, vt per ea ille ſanctificetur: vel qui ita vehementer ſe ſtudijs occupant, vt per hoc in ſe extinguant deuotionis ſpiritum: omnibus illis & ſingulis dicit propheta, In die plantationis tuæ labruſca, id eſt, credis te rectè inſtituiſſe ſtudia tua, ſed poſtea deprehendes eſſe vana: ex celeri ſtudiorum profectu ſpem magnam concipies, ſed vbi meſsis, id eſt, tempus quo quiſque accipiet mercedem, aduenerit, fruſtraberis ſpe tua, & dolebis grauiter.

Labruſca.

VAE multitudini populorum multorum, vt multitudo maris ſonantis: & tumultus turbarum ſicut ſonitus aquarum multarum, Sonabunt populi ſicut ſonitus aquarum inundantium, & increpabit eum, & fugiet procul: Et rapietur ſicut puluis montium a facie venti, & ſicut turbo coram tempeſtate, In tempore veſperæ, & ecce turbatio in matutino, & non ſubſiſtet. Hæc eſt pars eorum qui vaſtauerunt nos, & ſors diripientium nos.

VAE multitudini populorum &c.) Hæc ad Aſſyrios ſeu ad exercitum Sennacherib pertinent, quem propter ingētem militum copiam, fremitum & impetum, fluctibus maris inundantis coparat, Senſus eſt: Væ multitudini populorum venientium cum Sennacherib contra Iudam, quæ tanta eſt, & tanti fremitus, vt multitudini fluctuum maris cōparari queat. Quemadmodum autē occaſione Syrorum, deſolationem decem tribuū prædicit quæ ſemper ad Syros pro ſuppetijs confugiebant: Ita vtrorumque & filiorum Iſrael & Damaſcenorum occaſione vaſtitatē hic pręcedit Aſſyriorum, qui Syros & decem tribus vaſtauerunt.

Sonabunt populi &c.) Illud verbum (increpare) Hebræis familiare eſt, quoties de mari aut ventis loquūtur, quæ cùm Deus pro imperio ſuo iubet, vt deſinant eſſe moleſta, mare aut ventos increpare dicitur. Increpare igitur quanquam Latinè ſit reprehēdere vel arguere, more tamen ſcripturæ & phraſi Hebrææ linguæ pro coercere & compeſcere ponitur: Sic Pſal. Increpuit mare rubrum, & ex *Pſal. 105. b.*
ſiccatum eſt. Et apud Luc. Increpuit mare & *Luc. 8. d.*
tēpeſtatē, id eſt, cōpeſcuit & ſedauit. Quod ergo hic dicit propheta increpabit eum, cap.
39. 4. Reg. alijs verbis dicitur, vbi Dominus *4. Reg. 19. c.*
de Sennacherib loquens, ait: ponam itaque circulum in naribus tuis, & chamum in labijs tuis, & reducam te in via per quam veniſti. Senſus itaque eſt: Dominus ipſum Sennacherib eiusque exercitum magno cum impetu, armorumque ingenti ſtrepitu venientem contra Iudā compeſcet, ſedabit, & penitus diſsipabit, atq; hoc eſt quod ſequitur: Et fugiet procul, & rapietur ſicut puluis mōtiū &c. Senſus eſt: Sicut puluis ventorū impetu proijcitur atq; latè diſpergitur, & veluti turbo in ſublime tendēs vi tempeſtatis in oppoſitā partē reuerberatur: Ita Sennacherib & totus eius exercitus cùm appropinquauerit Hieruſalē diſpergetur atq; redire cogetur. *In tempore veſperæ &c.*) Id eſt, cùm primùm Sēnacherib obſidionē molietur, ſiue cùm veſperi nūciabitur Sēnacherib ad obſidēdum oppidū veniſſe omniū corda, qui in ciuitate Hieruſalē fuerint, cōmouebūtur: ſed primo mane nūciabitur eūdē Sennacherib percuſſo eius exercitu fugiſſe. Hiſtoria habetur 4. Reg. cap. 19. *Hæc eſt pars eorum etc.*) pulchrè epiphonemate concludit propheta hoc caput. Senſus eſt: Ita pœnas dabunt, ita percutientur qui perſequuntur populum Dei.

CAPVT XVIII.

VAE terræ cymbalo alarum, quæ eſt trans flumen Aethiopiæ, qui mittit in mare legatos, & in vaſis papyri ſuper aquas, Ite angeli veloces ad gentem conuulſam, et dilaceratam, ad populum terribilem, poſt quem non eſt alius ad gentem expectantem, & conculcatam, cuius diripuerunt flumina terram eius.

QVemadmodum in præcedenti capite propheta minatur Damaſco, propterea quòd decem tribus ab illa auxilium habentes Dei miſericordiam implorare neglexerunt: Ita etiam hoc capite Aegypto vaſtitatē prædicit, quia ob eius auxilium duabus tribubus præſtitum, neglecta eſt ab eis Dei inuocatio.

Tota autem difficultas huius capitis ſita eſt in hac parte, *Væ terræ cymbalo alarum, quæ eſt trans flumen Aethiopiæ*) Quæ eſt periphraſis vnius ciuitatis, videlicet Aegypti, in qua explicāda multùm variant interpretes. Hiero. rationem reddens periphraſis, Aegyptum dictam eſſe putat cymbalum alarum, propter velocitatem frugum: velox quippe & concitus auium volatus cymbali ſonitū reddit. Secundum quem ſenſus eſt: Væ terræ in qua eſt cita, velox & matura meſsis. Verùm periphraſis hæc nimis longè petita eſt, cùm velocitas quæ eſt in auibus, & quæ in frugibus, toto genere differāt. Haymo verò dictam putat cymbalum alarū, propter ſuauē auxilij ferendi promiſsionem. Secundū quem ſenſus eſt: Væ terræ quæ promittit auxiliares copias, & ſuppetias haud grauatim mittit populo duarum tribuū. Thomas aūt adſert aliam rationem, & Aegyptum dictam eſſe vult cymbalum alarū, quaſi ſemper ſonātem & tinnientem propter Nili cataractas. Secundum quem ſenſus eſt: Væ terræ in qua eſt fluuius Nilus qui citiſsimè decurrēs cymbali ſonitum reddit.

Studioſi verò Hebræorum, Aquila, Pag. & alij cùm non viderent quomodo exponerēt cymbalum alarum, acceperunt vocē Hebræam non pro cymbalo, ſed pro vmbra, quod etiam radix צלל tſalal ſignificat, quamuis nomen צלצל tſiltſal inde deductū frequentius pro cymbalo vſurpetur. Atq; inter hos quibuſdam Aegyptus dicitur vmbra alarū, propter auxiliares copias quas promittebat, & defenſionis auxilium. Hæc interpretatio conſentit cum Haymone, & meminit eius Hier. exponens verſionē Aquilæ. Alijs terra hæc dicitur vmbra alarū, propter vela nauiū, quæ multitudine ſua terram Aegypti quaſi obumbrant. Hoc modo videtur intellexiſſe paraphraſtes Chaldæus, qui habet hoc modo: Væ terræ, ad quam veniunt cum nauib⁹ de terra lōginqua, & vela ſua extendūt, vt aquila volās alis ſuis. Alij deniq; propter multitudinē auium ita dictam putāt, quæ ibi ſine numero & aſsiduè volitando quaſi perpetuā vmbrā faciunt. In hac tanta expoſitionum varietate, illa magis ꝓbata videtur, quę exponit hoc modo: Væ terræ, quæ ſemper alijs eſt vmbra alarū, ad quam confugiunt: vel quæ in vmbra alarū ſuarū alijs gentibus auxiliū pollicetur. Nā nomine alarū ſcriptura frequēter intelligit auxiliū ſeu defenſionē, vt Pſal. 16. Sub vmbra alarū tuarū ꝓtege me.

Quę eſt trans flumen) Haymo legit pluraliter, hoc modo: Quę eſt trans flumina Aethiopię, id eſt, trans riuos Nili fluminis, qui ex Aethiopia in Aegyptū fluit. Similiter legit Hie. non ſolùm in textu, ſed & in commentarijs ita interpretatur: pręterea & ſic habet textus Hebraicus. Deniq; pluraliter loquitur & Ezech. Ecce ego ad te Pharao Rex Aegypti draco magne, qui cubas in medio fluminū tuorum. Quare veriſimilior eſt lectio, quam habent biblia Pariſienſia, iam recēter edita, quæ legunt in plurali numero. Ezech. 29. a.

Qui mittit in mare legatos) Et hîc duplex lectio eſt, quædam enim exemplaria legunt, Qui: alia verò legunt, Quæ. Si ergo legamus, Qui, dicemus prophetam mutare perſonā, & conſiderationem ſuam à terra dirigere ad ipſum Regem terræ. Mare cōſuetudine ſcripturarū, quæ omnes aquarum congregationes maria vocat, Nilum appellauit propheta. Senſus eſt: Qui mittit per Nilum legatos. Quod ſequitur, *Et in vaſis papyri ſuper aquas*) eiuſdē rei loquutio eſt, ſed obſcurior. Vaſa autem Hebræi inſtrumenta vocant. Vaſa papyri, periphraſis eſt nauium ex papyro frutice cōtextarum, quibus multū vtebātur in Aegypto, maximè in illa parte, qua cataractas habet magnas & ꝓfundas: Vel ſecundū Hie. vaſa papyri appellauit vaſa chartacea, id eſt, epiſtolas in charta deſcriptas, quem ſenſum etiā reddiderūt Septua. quorū verſio ſic habet: Qui mittit in mari obſides & epiſtolas biblinas ſuper aquā. Secūdū quos ſenſus eſt: Vę terrę cui⁹ Rex mittit per Nilū legatos vna cū epiſtolis ad duas tribus, quib⁹ ſuū illis pollicetur auxiliū. De papyro vide Pliniū lib. 13. cap. 11. nat. hiſt. Eſt aūt papyrus frutex, habens radicē obliquā triāgulis laterib⁹, decē non amplius cubitorum longitudine, in gracilitatem faſtigiatam: ex quo frutice fiebant olim naues contextiles, & charta.

Ite angeli veloces &c.) Verba ſunt regis Aegypti mittentis nuncios per Nilum ad duas tribus ſiue ad Iudæos, quos gentem conuulſam vocat ex eo quòd vario bello contritierant: *Ad populum terribilem*) ſcilicet aliquando.

quando. Iudęi ſiquidẽ ſub Moſe & Ioſue terrori erant omnibus gentibus, non quod cæteras gentes vincerent multitudine ſed propter Dei auxiliũ, ſicut habetur Ioſue 2. *Poſt quem non eſt alius*) Id eſt, cui non eſt alia gens comparanda. *Gentem expectantem*) Gens Iudæa hoc olim proprium habuit, quòd expectaret auxilium à Deo, quem non videbat, cùm cæteræ haberent Deos ſuos ſibi pręſentes, quos videbant. Ad Gentem ergo expectantem intellige auxiliũ à Deo, quem nunquam videt. Vnde à cæteris gentibus ridebãtur, ſicut teſtatur illud poetæ, Nil præter nubes Iudæus adorat.

Cuius diripuerunt flumina terram eius) Flumina appellat Reges cum exercitibus. Quæ phraſis ſcripturis vſitatiſsima eſt, & apud Ezechielem nuſquam nõ obuia. Senſus eſt: Cuius terram diuerſarum gentiũ Reges Aſſyriorum, Chaldæorum &c. vaſtauerunt. *Ad montem nominis Domini &c.*) Hunc verſum non legit Hieron. neq; illum habent exemplaria Hebræa, neque Græca: quare ſuperuacanea eſt, & ex fine cap. videtur huc inſertus.

OMnes habitatores orbis qui moramini in terra, cùm eleuatũ fuerit ſignum in montibus videbitis. & clãgorem tubæ audietis, quia hæc dicit Dominus ad me: Ego quieſcam, et conſiderabo in loco meo, ſicut meridiana lux clara eſt, & ſicut nubes roris in die meßis, Ante meſſẽ enim totus effloruit, & immatura perfectio germinauit, & præſcindentur ramuſculi eius falcibus, & quæ derelicta fuerint abſcindentur, Et excutientur, & relinquentur ſimul auibus montium, & beſtijs terræ, & æſtate perpetua erunt ſuper eum volucres, & omnes beſtiæ terræ ſuper illam hiemabunt.

O*Mnes habitatores orbis &c.*) Orbem intellige illam terrę partem, de qua ſermo eſt, videlicet Aegypti. Signũ appellat vexillum militare, de qua voce dictũ eſt, cap. 11. circa illum locum, in die radix Ieſſe. Senſus eſt: Vos Aegyptij & cunctæ per circuitũ gentes, quando ab Aſſyrijs vel Chaldæis in altũ erectum fuerit vexillum militare ſignũ, clarè videbitis, & cùm clanxerit tuba apertè audietis & manifeſtè cognoſcetis quid cogitauerit contra Aegyptum Dominus.

Ego quieſcam &c.) Eſt hypotypoſis: Depingit enim propheta Dominum Deũ quaſi in ſolo aliquo cubiculo ſedentem & conſiderantem Aegyptum diripi. Senſus eſt: Tacitus ego & immotus contemplabor quæ futura ſunt, atq; ita clarè & apertè contemplabor, vt eſt clara lux meridiana, hoc eſt, nihil omnino erit impedimenti, quo minus omnia videbo. *Et ſicut nubes roris in die meßis*) Id eſt, Ego licet immotus manens adferam tamen rebus temperiem, ſicut nubes rorida tempore meſsis, quæ refrigerat.

Ante meßem enim totus effloruit) ſcilicet populus Aegypti. Deſcribit propheta ſub metaphora vaſtitatem & interitũ Aegyptiorum. Senſus eſt: Hoc futuri ſunt Aegyptij, quod præcoces fructus, vel quod ſegetes ante maturitatem erũpentes, & antequam perfectio temporis veniat germinantes: quæ ſicut inutiles ſunt & cito pereunt, ſic & Aegyptij cito peribunt. *Et præcidētur ramuſculi eius*) Id eſt, in medio rerum ſucceſſu quaſi ramuſculi inutiles falcibus, id eſt, gladijs Aſſyriorum vel Chaldæorum ſuccidentur, & non ſuccedet quod fauſtum videbatur habere principiũ. *Et quæ derelicta fuerint &c.*) Id eſt, ſi qui Aegyptiorum gladios, Chaldæorũ aut Aſſyriorum euaſerint, illi alio mortis genere abſcindentur, atque è medio auferentur.

Excutientur & relinquentur ſimul &c.) Ne putares ait Hieron. prophetam de vinea dicere & non de hominibus, vertit metaphoram in hiſtoriæ veritatem: Non enim aues & beſtiæ abſciſſos arborum ramos, ſed cadauera deuorant. Et hæc plenius apud Ezech. deſcri- Ezech. 29.
bũtur. *Aeſtate perpetua erunt ſuper eum volucres*) Eſt metalepſis: Significat enim propheta maximam interſectorum multitudinem. Senſus eſt: Tot & tam multa erunt cadauera, vt vna integra æſtate & hieme ſufficiant ad beſtias terræ carniuoras & aues cœli alendas.

IN tempore illo deferetur munus Domino exercituum à populo diuulſo, & dilacerato, à populo terribili, poſt quem non fuit alius, à gente expectante, & conculcata, cuius diripuerunt flumina terram eius, ad locum nominis Domini exercituum, montem Sion.

I*N tempore illo &c.*) Id eſt, poſt Aegypti vaſtitatem, & deletum eius imperium deferetur munus & ſacrificium Domino à Iudæis, qui antea relicto veri Dei cultu idola adorabant, & in vanitate vmbræ Aegypti confidebãt. *A gẽte expectãte*) Bis legendũ eſt (expectante) hoc modo, A gente expectãte, expectãte. Sic enim habẽt exemplaria Hebręa, ſic legit & Hiero. ſic etiam Haymo interpretatur: vt ſit auxeſis. Indiligens aliquis lector putans eſſe ſuperuacaneum alterũ amouit: Et eodem modo legendum eſt in principio capitis, Ad gentem expectantem expectantẽ. Quod autem in fine ponitur, videlicet ad locum nominis Domini, conſtruendum eſt cum verbo, deferetur, hoc modo: In tempore illo deferetur munus Domino exercituum à populo diuulſo, id eſt, à Iudęis ad locum nominis Domini, montem videlicet Sion, id eſt, ad templum Ieruſalem, quod ſuper montem Sion ædificatum eſt.

Iſtud autem factum eſt ſub Zorobabel, Ieſu, Eldra, Neemia.

CAPVT XIX.

ONus Aegypti. Ecce Dominus aſcendet ſuper nubem leuem: et ingredietur Aegyptũ, & cõmouebuntur ſimulacbra Aegypti à facie eius, & cor Aegypti tabeſcet in medio eius.

Onus Aegypti. ONus Aegypti) More prophetico obſcuris clara ſubnectit: Quod enim priùs inuoluta periphraſi dixerat, Væ terræ cymbalo alarum, nunc apertiùs explicat, onus inquiens Aegypti. Et totam hanc prophetiam quidam ad Romani tempora referunt, quando Antonio Cleopatraque ſuperatis Auguſtus Cæſar Aegyptum ſubiugauit: Sed ſimpliciùs eſt, ſi ad tempora Aſſyriorum & Nabugodonoſor Regis Babylonis *Hiere. 46. c* referatur, & eam intelligamus prædici captiuitatem de qua vaticinatur Hieremias, Vitu *Ezec. 30. b* la elegans & formoſa Aegyptus, & Ezech. Ceſſare faciam multitudinem Aegypti &c.

Ecce Dominus aſcendet &c.) In nubem leuem, metalepſis eſt. Significat enim prophetatum quòd iſtud malum velociſsimè veniet: & per nubem leuem intellige exercitum Chaldæorum vel Aſſyriorum velociſsimũ, quia ipſius imperio euocabuntur ad bellũ contra Aegyptios. *Et commouebuntur &c.*) Phraſis iſta, A facie, in ſcripturis frequentiſsima eſt, & idem valet, quod in præſentia, vel ad præſentiam, vel à præſentia. Senſus eſt: Simulachra, quæ Aegyptij hactenus prodijs coluerunt, adueniente Domino cedent ei, nec poterunt ipſis quidquam prodeſſe.

Et cor eorum tabeſcet) Id eſt, Corda Aegyptiorum præ nimio timore langueſcent in viſceribus ipſorum.

ET concurrere faciam Aegyptios aduerſus Aegyptios, & pugnabit vir contra fratrem ſuum, & vir contra amicum ſuum, ciuitas aduerſus ciuitatem, regnum aduerſus regnũ, & dirumpetur ſpiritus Aegypti, in viſceribus eius, & conſilium eius præcipitabo, Et interrogabunt ſimulachra ſua, & diuinos ſuos: & pithones, & hariolos: & tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum.

ET *concurrere faciam Aegyptios &c.*) Temporibus Aſſyriorum & Nabugodonoſor Regis Babylonis ſeditionem factam eſſe in populo Aegypti ex hiſtorijs manifeſtum eſt, alijs ſe tradere volentibus, alijs repugnantib⁹: Hoc eſt ergo quod ait hoc loco, concurrere faciam Aegyptios aduerſus Aegyptios, id eſt faciam eos inter ſe diſsidere.

Et dirumpetur ſpiritus Aegypti) Id eſt, animus Aegyptiorum planè decidet, vel certè voluntas Aegyptiorum in diuerſa ſcindetur, alijs hoc, alijs illud, & non eadem cunctis volentib⁹: vt idem hîc ſignificetur quod prius. *Et conſilium eius præcipitabo*) id eſt, ad nihilum redigam, ita quòd non ſortiatur effectum. *Et interrogabunt ſimulachra ſua*) Id eſt, dæmones ſimulachris præſidentes: *Et diuinos ſuos*) id eſt vates ſeu ſacerdotes: *Et pithones*) De quo vide ſupra capite octauo vbi dicitur, Quærite à pithonibus &c. *Et hariolos*) id eſt, eos qui diuina mente ſantur, quæ *Harioli.* ventura ſunt. Dicuntur autem harioli quaſi ſarioli, aſpiratione in (f) literam mutata.

Et tradam Aegyptium in manu dominorum) id eſt, Chaldęorum & Aſſyriorũ. Hos enim ſcriptura vbique crudeles facit, vt qui nec paruulis pepercerint, nec pręgnantibus miſerti ſunt. *Et Rex fortis*) ſcilicet Nabugodonoſor aut alius quiſpiã dominabitur eorũ.

ET areſcet aqua de mari, & fluuius deſolabitur, atque ſiccabitur, & deficient flumina, Attenuabuntur, & ſiccabuntur riui aggerum, Calamus & iuncus marceſcent, nudabitur alueus riui à fonte ſuo, Et omnis ſemẽtis irrigua ſiccabitur, areſcet, & non erit, Et mærebunt piſcatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandẽtes rete ſuper faciem aquarũ, emarceſcent, Confundentur qui operabantur linum plectẽtes, & texentes ſubtilia, Et erunt irrigua eius flaccentia, omnes qui faciebant lacunas ad capiendos piſces.

ET *areſcet aqua de mari &c.*) Quidam ſimpliciter hæc accipiunt & non hiſtoricè, per mare intelligentes non mare magnum, ſed lacum Mareotidem, eo quòd ſcriptura omnes aquarum congregationes maria appellet: vt veniente captiuitate propheta prædicat Nili & riuorum ſiccitatem. Alij hyperbolem eſſe volunt, vt propter nimiam tribulationem flumina quoque ſiccari, & ea quæ in eis ſunt deficere dicantur. Poſsim⁹ & metaphoricè accipere, quod nobis magis probatur: vt in aquis maris intelligatur Reſpublica Aegypti, ſicut ſupra capite 15. dictum eſt de aquis Memrim: & in fluuio deſignetur Rex Aegyptiorum: in cæteris verò fluminibus cæteri principes, quæ phraſis Ezechieli vſitatiſsima eſt: in riuis denique duces & inferiores principes: in calamo & iunco vilis plebecula & ſine nomine vulgus. *Et nudabitur alueus &c.*) Id eſt, & alue⁹ & fons areſcent ſimul. *Et omnis ſementis irrigua exiccabitur &c.*) Sementis interdũ ipſam ſationẽ ſeu ſeminationẽ ſignificat: interdũ verò capitur pro ſegete, quẽadmodũ hoc loco. Senſus enim eſt iſte: Segetes terræ mãdatæ, quæ Nili inundatione irrigari ſolent, ſiccabũtur & areſcent, *Et mærebunt piſcatores &c.*) Va-

ſtata

ſtata Aegypto & tota prouincia, mœrebunt & dolebunt ipſi qui piſcatione alebantur. *Confundentur qui operabantur linum*) id eſt, ij qui ex lino pectinato facere conſueuerunt reria & ſagenas, confuſionem patientur.

Irriguum. *Et erunt irrigua &c.*) Irriguũ dicitur, quod irrigatur, vel quod facile irrigari poteſt. Interdum etiã irriguum dicitur quod irrigat, ſicu apud Virgilium, Irriguumque bibant fontem. Si ergo in priori ſignificatione accipiatur ſenſus hic erit: Cãpi & agri, qui aquis Nili irrigari ſolent, præ ſiccitate ſteriles erũt. Si verò in poſteriori ſignificatione, hic erit ſenſus: Nilus, riui, flumina, quæ irrigare ſolẽt terram Aegypti, ſiccabuntur. *Omnes qui faci*-

Lacuna. *ebant lacunas*) Lacuna foſſa eſt, in qua aqua collecta ſtare cõſueuit: hîc pro viuarijs ponitur.

STulci principes Thaneot, ſapientes conſiliarij Pharaonis dederunt conſilium inſipiens. Quomodo diretis Pharaoni: Filius ſapientium ego, filius regum antiquorum? Vbi nunc ſunt ſapiẽtes tui? Annuntient tibi, & indicent, quid cogitauerit Dominus exercituum ſuper Aegyptũ, Stulti facti ſunt principes Thaneos, emarcuerũt principes Mempheos, et deceperunt Aegyptum, angulum populorum eius, Dominus miſtuit in medio eius ſpiritum vertiginis, Et errare fecerũt Aegyptum in omni opere ſuo, ſicut errat ebrius & vomens, Et non erit Aegypto opus quod faciat: caput & caudam, incuruantem & refrenantem.

STulti principes Thaneot) Indicat propheta breuiter, quòd veniente captiuitate Babylonica, omnia Magorum conſilia, & eorũ qui promittebant ſnturorum præſcientiam

Thanis. ſtultitiæ arguentur. Thanis Metropolis eſt Aegypti, in qua vigebat literarum ſtudium.

Memphis. Memphis altera ciuitas eſt principalis in Aegypto, artibus magicis plurimùm dedita. Angulnm Hebræi vocant firmamentum, quod Latini dicunt neruum.

Dominus miſtuit in medio eius ſpiritum vertiginis) id eſt erroris, quem facere dicitnr Deus, quia permittit. Senſus eſt: Dominus regnare permittet ſpiritũ erroris in cordibus eorum, qui ſapientes habebantur in Aegypto. *Et non erit Aegypto opus &c.*) id eſt, nullus Aegyptiorum faciet officium tale, quod poſſet eſſe in emolumentum alicuius rei bonæ. *Caput & caudam*) Iſtud conſtrui debet cum illo, Errare fecerunt. Per caput autẽ ſignificãtur primores: per caudã verò plebei tam ſenes quàm pueri, & inferiores principes. Similẽ habemus metaphorã ca. 9. Senſus eſt: Errare fecerunt tã primores quàm ipſum vulgus, tã ſenes quàm pueros, hoc enim eſt quod ſequitur, Incuruãtẽ, quod conuenire ſenib⁹ clarũ eſt, quum plerunq; corpore ad terrã incuruo incedũt. De altera voce Refrenantem, dicit Hier. dũ celeriter quæ ſcripta ſunt vertim⁹, ãbiguitate decepti refrenantẽ diximꝰ pro laſciniẽte, quod in pueros cõuenire certum eſt. Verùm vox Hebræa אגמון agmon, vel nihil huiuſmodi ſignificat quale habet Hie. vel certè imperfecta ſunt lexica Hebręorũ. Significat enim vox Hebręa iuncũ, ſicut præcedẽs ramũ. Ad verbũ legendũ eſſet: Caput & caudã, ramũ & iuncũm, ſicut etiam cap. 8. Diſperdet Dominns de Iſrael caput & caudam, ramum & iuncum: Vbi Rabbi Salomon per ramum & iuncum metaphoricè intelligit fortem & imbecillem: commodè intelligere poſsimus ſenem & puerum. Nã vox Hebręa כפה cippa quæ ramum ſignificat à curuitate ſic dicitur. Alteram verò propter imbecillitatem, quæ in iunco ſignificatur pueris conuenire conſtat.

IN die illa erit Aegyptus quaſi mulieres: & ſtupebunt, & timebunt à facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipſe mouebit ſuper eam: et erit terra Iuda Aegypto in panorẽ, Omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie conſilij Domini exercituum: quod ipſe cogitauit ſuper eam.

IN die illa erit Aegyptus &c.) Sẽſus eſt: cùm venerit Aſſyrius ſiue Nabugodonoſor, õnes fortium virorũ manus in Aegypto quaſi manus mulierũ diſſolutæ erunt, & ſtupebunt ipſi Aegyptij ex inopinato bello, timebuntq; à facie, id eſt, à preſentia manus Domini eleuatæ, quæ habitum percutientis demonſtrat. *Et erit terra Iuda Aegypto in pauorem*) Id eſt, etiam ipſum vocabulum Iudę, terrori erit Aegyptijs, eo quòd dum auxilium voluerunt ei præbere, tãta perpeſsi ſunt mala.

Omnis qui illius &c.) Id eſt, Audientes Aegyptij percuſſum Sennacherib, à quo & ipſi ſuperati ſunt, mirabũtur Deum Iſrael, mirabuntur inquam quod idem non acciderit Iudæ, ſed quòd fuerit defenſa à Deo: Aſſyrii enim venerunt ex Aegypto ad bellandum contra Iudam & Ieruſalem.

IN die illa erunt quinq; ciuitates in terra Aegypti, loquẽtes lingua Chanaã: et iurãtes per Dominũ exercituũ, Ciuitas ſolis vocabitur vna.

IN die illa) id eſt, poſt cõmotionem manus Domini ſuper Aegyptum, erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes lingua Chanaan, id eſt, lingua Cyra, quæ media eſt inter Aegyptiam & Hebręã, Hebręæ magna ex parte cõfinis. Et iſtud ad litteram impletũ cõſtat ex hiſtoriis antiquitatũ. Sẽſus eſt: Aegyptij multũ iã abhorrent à Iudæis, ſed futurum eſt vt ſtudioſi ſint lingue Hebręæ: & nõ lingue ſolùm, ſed & religiõis, hoc eſt quod ſequitur: *Et iurãtes per Dominũ exercituũ*) id eſt, nequaquam dæmonum quos hactenus

coluerunt, ſed Dei omnipotentis recordabuntur,& per eius nomen iurabunt. *Ciuitas ſolis vocabitur vna*) Id eſt, inter iſtas quinque ciuitates lingua Chananæa loquentes, vna erit ciuitas ſolis, quę Gręco nomine & etiam Latinis vſitato vocatur Heliopolis.

IN *die illa erit altare Domini in medio terræ Aegypti, & titulus Domini iuxta terminũ eius, et erit in ſignum & in teſtimonium Domino exercituum in terra Aegypti, Clamabunt enim ad Dominum à facie tribulantis, & mittet eis ſaluatorem, & propugnatorem, qui liberet eos, Et cognoſcetur Dominus ab Aegypto, & cognoſcent Aegyptij Dominum in die illa, & colent eum in hoſtijs, & in muneribus, & vota vouebunt Domino, & ſoluent, Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, & ſanabit eam, & reuertentur ad Dominum, & placabitur eis, & ſanabit eos.*

IN *die illa erit altare Domini &c.*) Ioſephus hanc prophetiam intelligit impletam ſub Onia, qui maxima Iudęorum copia venit in Aegyptum, vbi conſtruxit altare Domino: Verùm prophetam non loqui de Onia manifeſtum eſt, quia illius factum vituperatur, iſtud verò laudatur. Hieron. hîc omittit literam, cuius commentarius ſic habet: Ab hoc loco vſque ad finem Aegyptiæ viſionis, & Iudæi & noſtri de Chriſti aduentu intelligi volũt: ſed illi vota ſua differũt in futurum, nos quaſi iam tranſacta tenemus. Senſus eſt: In medio terræ Aegypti erit altare Deo conſecratum, & non ſolùm in medio terræ Aegypti, verumetiam in terminis eius erit monumentum Domino erectum, atque hoc eſt quod ait, Et titulus Domini iuxta terminũ eius. In illa ſignificatione accipitur titulus Geneſ.29. vbi de Iacob dicitur, quod erexit lapidem in titulum. Et in Leuitico, vbi prohibetur filijs Iſrael ne ſibi titulos erigant id eſt, ſtatuas aut columnas in perpetuam rerũ geſtarum memoriam. Titulus iſte erit in ſignum & teſtimonium, quòd Aegyptus ad populum Dei pertineat: preſſus enim anguſtijs & calamitatibus clamabit pro auxilio ad Dominum, & inuocabit non dæmones, quos hactenus coluit, ſed Deum Iſrael, atque hoc eſt quod dicit, clamabunt enim &c.

Et cognoſcetur enim Dominus &c.) Locus iſte ſimilis eſt illi, qui eſt Hiere.31. Omnes agnoſcent me à minimo eorum vſque ad maximum. Quod ſequitur, *Et colent eum in muneribus & hoſtijs*) apud Hebræos in ſingulari numero ponitur. Vna enim eſt hoſtia & oblatio noui teſtamenti, quæ eſt corpus & ſanguis Chriſti: propter diuerſitatem tamen ſpecierum, quibus corpus & ſanguis Chriſti continentur, interdum pluraliter efferimus, hoſtias & oblationes. Hebræi munus vocant ſacrificium. *Et vota vouebunt Domino & ſoluent*) In quo notatur populi deuotio: parum enim eſt vouere, ſed ſoluere multũ eſt: Intelligi poteſt de illis votis, quæ fiũt in baptiſmo, vel etiam de votis conſilij, vt obedientiæ vel paupertatis.

Hiere.31.f.

Et percutiet Dominus Aegyptũ &c.) Quod hic dicit, percutiet, nõ aduerſatur illi, quod ſupra dixit, Mittet eis ſaluatorem, qui liberet eos, quia percuſsio iſta, vt ex ſequẽti particula patet, non ad interitum pertinet, ſed ad eorum probationem & coronam. Senſus ergo eſt: Dominus primò afficiet Aegyptios pœna, deinde perſequetur eos miſericordia.

IN *die illa erit via de Aegypto in Aſſyrios: & intrabit Aſſyrius in Aegyptum, & Aegyptius in Aſſyrios, & ſeruient Aegyptij Aſſur, In die illa erit Iſrael tertius Aegyptio & Aſſyrio benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens, Benedictus populus meus Aegypti: & opus manuum mearum Aſſyrius, hæreditas autem mea Iſrael.*

IN *die illa erit via &c.*) id eſt Aſſyrij & Aegyptij erunt pacifici, neque erunt amplius hoſtes, ſed erit liber tranſitus de vno regno in aliud, quod ante aduentum Chriſti, quando vnaquæque gens ſuum habebat regem, minimè licebat, & non ſolùm erit communio regnorum, verumetiam rerum. Aegyptij enim merces ſuas vehent ad Aſſyrios, & econtrariò Aſſyrij ad Aegyptios.

In die illa erit Iſrael tertius Aegyptio &c.) Secundum Hieron. ſenſus eſt: Nequaquam Iſrael inter Aegyptium & Aſſyrium medius elidetur, nunc Antiochijs & Demetrijs ad ſe Iudæa trahentibus regnum, nunc Ptolomęis poſſeſsionem eius vendicantibus, ſed & ipſa ſub Rom. imperio cõſtituta, erit eius conditiõis, cuius & Aegypt⁹ & Aſſyrius. Poſsimus & hoc modo intelligere: Iſrael non ſolùm memorabitur inter Dei filios, ſed etiam Aegyptij & Aſſyrij: Et per Aegyptios Aſſyrioſque (apud quos maximè viguit Dei cultus, & monachorum examina floruerunt) etiam reliquas gentes intellige. *Benedictio in medio terræ*) ſcilicet ſtabilietur. *Et opus manuum*) Id eſt, figmentum manuum mearum ſunt Aegyptij & Aſsyrii, quos ita vocat, quia obedierunt præceptis Euangelij: *Hæreditas autem mea Iſrael*) Vocatur autem Iſrael hæreditas Domini, quia iam olim præ cæteris gentibus fuit populus peculiater à Deo electus.

CAPVT

CAPVT XX.

IN anno quo ingreſſus eſt Tharthan in Azotũ, cùm miſiſſet eum Sargon rex Aßyriorum, & pugnaſſet contra Azotũ, & cepiſſet eam, in tempore illo locutus eſt Dominus in manu Eſaiæ filij Amos, dicens, Vade, & ſolue ſaccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit ſic: vadens nudus, & diſcalceatus.

IN *anno quo egreßus eſt &c.*)Ne illa quæ hic dicuntur, ſuperiori felicitati, quæ Aegyptijs promittitur, putes eſſe contraria, annotandũ eſt quòd propheta quaſi aliquid oblitus, hoc caput loco appendicis adijciat, & refert non ad bona dicta in fine capitis præcedentis, ſed ad mala in fine illius capitis deſcripta.

Tharthan. Tharthan dux erat exercitus regis Aſsyriorum, qualis erat & Holoſernes.

Azotum. Azotum vrbs fuit Palæſtinæ potentiſsima, Hebræis dicta אשדוד Aſdod, hinc videtur potius vertendum Aſdotum.

Sargon. Sargon eſt is, qui aliàs ferè vocatur Sennacherib, quem tradit Hieron. ſeptem habuiſſe nomina.

Vade & ſolue ſaccum &c.) Circa hunc locum duo annotanda ſunt: primũ eſt, quòd

Scripturam agnoſcere duplicis generis ſaccos.

duplicis generis ſaccos habet ſcriptura. Vnũ geous eſt, quales ſunt ſacci Latinorum, ſcilicet frumentarij: Tales ſunt in illo loco Geneſis, vbi dicitur, Iuſsit miniſtris vt ſaccos eorum implerent tritico.

Geneſ. 42. c

Alterum genus Latinis non eſt cognitum, ſed Hebræis, & iſti adhibebantur ab iſto populo in argumentum pœnitentis & dolẽtis animi. Hoc genus ſacci habetur Geneſ. 37. vbi de Iacob dicitur, Indutus eſt cilicio lugens filium ſuum. Quo loco Hebræi pro cilicio habent ſaccũ, quod cilicium ideo vertit Hieronymus, vt intelligeret lector quorſum indueret ſaccum: Nõ eſt enim veroſimile eo loco ipſum intellexiſſe de cilicio proprij generis ſic dicto à Cilicibus populis, apud quos primò cilicia confecta ſunt.

Cilicium.

(Erant autem tecta ſiue velamenta ex camelorum caprarumq; pellibus in vnum contexta ad arcendum pluuiam aerisq́ue intemperiẽ) nam vox Hebræa nihil huiuſmodi ſignificat, quanquam fieri potuit, vt Hebręorum ſacci pilos habuerint. In pſalmis quoq; vocem Hebræã interpres noſter ferè cilicium vertit, imitatus fortè Hieron. Cùm mihi moleſti eſſent, induebar cilicio. Rurſus alio pſal. Poſui veſtimentum meum cilicium.

Pſal. 34.
Pſal. 68.

Vtrobiq; Hebræi habent שק ſak. quod Hieron. priori loco cilicium vertit, poſteriori verò ſaccum. Et valde refert hoc tempore huiuſmodi generis ſaccos obſeruare in ſcriptura, qui adhibentur ad luctum & pœnitentiam: & illis potiſsimum locis, vbi pertinent ad eam pœnitentiã, ſine qua non conſequimur remiſsionem peccatorum. Nam Philippus Melanthon hoc facit pœnitentiã, quod nec ſcriptura, nec quiſpiam veterum vnquam de pœnitentia intellexit: vt videlicet complectatur primò horribiles terrores, quos incutit conſcientia peccati, vel lex arguens peccatũ, deinde fidem ſiue fiduciam in Chriſtum: vt videlicet homo conſcientia peccati & terrore indiciorum Dei concuſſus, conuertat ſe ad verbũ Dei, & ex fide miſericordiæ ſiue gratiæ per Chriſtum promiſſæ certo ſtatuat ſibi remiſſa eſſe peccata propter Chriſtum. His duabus partibus ſecundum ipſum abſoluitur pœnitentia. Verùm non ita loquuntur de pœniteotia ſcriptura & veteres: ſed poſt terrores illos quos incutit conſcientia peccati requirunt gemitus, planctus, cilicia, ſaccos, cineres & alia. Scripturæ huiuſmodi nuſquã non obuiæ ſunt in prophetis. Sententias autem veterum hac de re habes apud Roffenſem articulo 5. contra aſſertionem Lutheri, qua dicit nõ eſſe tres pœnitentiæ partes. Quomodo agenda ſit pœnitentia declarat Ambroſius in epiſtola ad quandam corruptam, & Cyprianus in libro de lapſis, ſimiliter Auguſtious in libro de vera pœnitentia.

Secundò hoc loco notandum eſt, prophetas (quemadmodũ traduot tam Iudæi quàm Latini) ſaccis vti ſolere ſolenniter & quaſi propriè, nec erat hoc hypocriſis, ſicut hypocriſis non eſt quòd iam Monachi certo & peculiari habitu vtantur, ſicut & ſacerdotes: vtebantur autem illis tanquã plangentes peccata populi. Et hunc habitum fuiſſe prophetarum probabile facit, quòd habet Zach. 13. Et erit in die illa, confuodentur prophetæ, vnuſquiſque ex viſione ſua, nèc operientur palliò ſaccino, vt mentiantur.

Et fecit ſic vadens &c.)Iſtud variè à diuerſis expooitur: Quidam enim, ne cogantur agnoſcere hanc fœditatẽ, faciunt iſtud imaginariã viſionem. Alij hactenus dicunt prophetam nudum inceſsiſſe, quia abſq; habitu prophetarum, id eſt, abſq; ſacco ambulauit, non tamen ſine omni veſtitu: Nam ſub ſacco dicunt illum habuiſſe aliam veſtem interiorem. Hieronymus & Auguſtinus ſimpliciter intelligunt, vt planè nudus propheta inceſſerit, & adeò illos fœditas illa non offendit, vt etiam in magnam prophetæ laudem vertant. Verba Hieron. ſic habent: Ex hoc loco diſcimus prophetarum obedientiam, quòd vir nobilis (tradunt enim Hebræi, ſocerum fuiſſe Manaſſe filij Ezechię regis Iuda Eſaiam) non erubuerit nudus incedere: ſed Dei præceptis nihil honeſtius iudicans depoſuerit ſaccum, quo abiecto nudus fuerit, vnicam prius habens tunicã & ipſam

cilicinam. Pro Hieron. & Auguſt. facit quod poſtea ſequitur. Sic minabit rex Aſsyriorum captiuitatem Aegypti &c. Facit etiam pro ipſis quòd ſub ſaccis prophetarũ & aliorum pœnitentium non fuerit adhuc alius habitus, ſed caro tantùm. Patet hoc 3. Regum capite 21. vbi Achab dicitur operuiſſe cilicio carnem ſuam. Item 4. Regum 6. vbi de rege Iſrael ſcribitur, quòd ſcidit veſtimenta ſua, & omnis populus vidit ciliciũ, quo erat indutus ad carnẽ intrinſecus. Item ex Iob 16. Saccum conſui ſuper cutem meam. Videtur itaq; propheta planè nudus inceſsiſſe, & diſcoopertis natibus. Hæc annotamus non quòd putamus adeò magni ponderis eſſe, ſed ne facilè à veterum ſententia diſcẽdamus qui ſcripturas diligentius excuſſerunt.

3. Reg. 21. f

4. Reg. 6. g

E*T dixit Dominus. Sicut ambulauit ſeruus meus Eſaias, nudus, & diſcalceatus: trium annorum ſignum & portentum erit ſuper Aegyptum, & ſuper Aethiopiam: ſic minabit rex Aſſyriorum captiuitatem Aegypti, & transmigrationem Aethiopiæ, iuuenem, & ſenem, nudam, & diſcalceatam, diſcoopertis natibus, ad ignominiam Aegypti, Et timebunt & confundentur ab Aethiopia, ſpe ſua: & ab Aegypto, gloria ſua.*

S*Icut ambulauit ſeruus meus Eſaias &c.*) Senſus eſt: Quod paſſus eſt Eſaias, hoc tribus annis patietur Aegyptus & Aethiopia, talem videlicet ignominiam: quamuis Hebraica locutio ambigua ſit. Nam ſecundum Hebræos ſenſus eſſe poteſt quem iam dedimus, nempe quòd illam ignominiam patientur tribus annis, quòd nudabuntur & exnentur bonis ſuis. Poteſt etiam hic eſſe ſenſus, quòd poſt triennium patientur, quæ paſſus eſt Eſaias, ita vt videantur nuda eorũ. Et volunt quidam Eſaiã ad totum triennium planè nudum inceſsiſſe: alij verò tantùm tres dies in portentum trium annorum, ſicut Ezech. 4. dicitur: Diem pro anno dedi tibi.

Et timebunt & confundentur &c.) Senſus eſt: Iudæi qui hactenus fiduciam & ſpem habuerunt in Aegyptijs & Aethiopibus, & in quorum auxilio gloriati ſunt, timebunt & pudore afficientur maximo, cùm viderint ita & tam indignè tractari Aegyptios & Aethiopes, ad quos tanquam ad aſylum tutiſsimum imminentib9 bellis pro ſuppetijs ſemper confugerunt.

E*T dicet habitator inſulæ huius in die illa. Haeccine erat ſpes noſtra, ad quos confugimus in auxilium, vt liberarent nos à facie regis Aſſyriorũ? Et quomodo effugere poterimus nos?*

E*T dicet habitator &c.*) Figuratus eſt ſermo, ſimpliciter dixiſſet, habitator regni Iudæ. Quare autem regnum Iudæ vocetur inſula, diuerſæ redduntur cauſæ. Hiero. inſulam facit, eo quòd vicinarum gentium fluctibus tundebatur, non ſecus quàm inſula fluctibus maris tunditur. Cõment. verò Hebræorum inſulam propterea dictam putant, quia inter mare magnum & mare mortuum ſita erat: ſed nimis longè hoc petitũ eſt. Qui enim Babylonem mare deſertũ figuratè appellari intelligunt, ij facilè etiam intelligent cur regnum Iudę à propheta inſula vocetur: de qua re dicetur in ſequenti capite.

Quare regnum Iudæ vocetur inſula.

Hæccine erat ſpes noſtra &c.) id eſt, iſti ne ſunt, in quibus ſpem noſtram poſuimus? & ad quos confugimus, vt nobis auxiliũ præberent contra Aſsyrios? *Et quomodo effugere poterimus & nos?*) Id eſt, ſi Aegyptij & Aethiopes, qui nobis multo ſunt potentiores, de captiuitate ſe eruere nequiuerunt, quomodo nos poterimus effugere?

CAPVT XXI.

O*Nus deſerti maris: ſicut turbines ab Africo veniunt: de deſerto venit de terra horribili, Viſio dura nunciata eſt mihi. Qui incredulus eſt, infideliter agit. Et qui depopulator eſt, vaſtat.*

O*Nus deſerti maris*) Prima huius capitis pars, quæ durat vſque ad onus Duma, pertinet ad caput 13. & 14. & ad illa referri debet. Eſſet autem hoc loco difficultas non parua, quid per mare deſertum ſignificaretur, niſi ipſe propheta hoc infrà aperuiſſet, cùm ait, Cecidit cecidit Babylõ, ex quo perſpicuum eſt, quòd mare deſertum Babylon appellatur. Similì figura de Babylone dixit Hieremias, Deſertum faciã mare eius, & ſiccabo terram illius, & erit Babylon in cumulos arenarum. A qua autem maris proprietate figuram ſumpſerit propheta, non ita certum eſt. Hiero. putat Babylonem mare dici, propter multitudinem inhabitantium, erat enim populoſiſsima: Quã interpretationem non abhorret ſcriptura, quæ libenter populorum multitudinem, & magnum militum exercitum aquis maris inundantibus comparat. Alijs videtur quòd quia mare tempeſtuoſum eſt, propheta reſpexerit ad illos motus & impetus. Secundum hos ſenſus eſt: In priori parte huius capitis deſcribuntur mala & calamitates illi9 ciuitatis, quæ ſemper tempeſtates, impetus & bella mouet & excitat contra alias ciuitates. Ad hoc reſpexiſſe prophetã, maximè veriſimile eſt, quòd ſicut mare ad alias aquas collatũ, multo amplius eſt & plura complectitur, ſic quoq; regnum Babylonis alijs regnis collatũ latiſsimè pateret, vt mare potius quàm regnum videretur, ad

Onus deſerti maris.

Hier. 51.

quod

quod mare Iudæa collata exigua tantùm inſula erat, exiguis limitib⁹ circumſcripta, cui alia regna circumiacebant tanquam vaſta quædam maria. Ex his facilè patet, quare in fine præcedentis capitis Iudæa inſula vocatur. Addit autem propheta (deſertum) vel quia ab habitatoribus ſuis deſerenda erat, vel certè quia Dei auxilio iam deſtituta erat & deſerta.

Sicut turbines ab Africo veniunt &c.) Secundum Hieron. vox Babylonij populi timentis inducitur, ſiue ipſius Babylonis, quòd audiat Medos & Elamitas contra ſe exercitum præparare, & de ſolitudine venire. Sed ſimplicius eſt ſi dicamus eſſe vocem prophetæ aduentum Medorum atque Perſarum contra Babylonẽ prędicentis. Et notandum quòd vox Hebræa, quam Hieron. Africum vertit, non tam venti nomen ſit quàm plagæ
1 Reg. 27. c orbis, quæ dicitur meridies. 1. Reg. Contra
Geneſ. 8. c meridiem Iudæ &c. Ruſus Geneſ. 8. Dilataberis ad orientem & occidentem, ſeptentrionem & meridiem: Quibus locis eadem vox eſt apud Hebræos, quæ hoc loco. Interdum tamen metaphoricè ſumitur pro vento, qui à plaga meridionali ſpirat, qui Latinis ab hauriendis aquis auſter, Græcis ob eandem rationem Notos dicitur, non autem Africus, qui lateralis ventus eſt, nõ à meridie omnino ſed à parte brumali intra meridiem & occidentem contra Vulturnum ſpirans. Iam difficultas eſt, quomodo tẽpeſtates ſiue turbines excitet Auſter ſiue Africus, cùm ſcriptores Auſtrum nubiloſum faciant, & adſerre pluuias: tempeſtates autem & fulgura Boream. Dicere poſſumus turbines hîc accipi nõ tempeſtates aeris ſed maris, vndè Plinius, Auſtrum tempeſtuoſum facit in mari, quod multũ probabile eſt, eo quòd propheta hic maris meminit. Senſus ergo eſt: Sicut flante Auſtro maxima oritur tẽpeſtas maris, & fluctus fluctibus cumulantur, ſic de deſerto, id eſt, ex Medorum & Perſarum regione (cuius nomen ſine formidine audiri non poterat à Babylonijs) veniet populus, qui Babylonijs magnam excitabit tempeſtatem. Intelligitur enim coniunctio (ſic) quod Hebręis non eſt infrequens.

Viſio dura nunciata eſt mihi) ſcilicet contra Babylonem, & quæ ſit illa viſio, explicatur in ſequentibus, cùm dicitur: *Qui incredulus eſt, infideliter agit*) Notandum quòd vbi Hiero. habet, Qui incredulus eſt, Hebręi habent vnam vocem הבוגד habboged, quæ eadẽ & ſecundo loco ponitur, vbi tranſtulit, Infideliter agit. Vox autẽ Hebræa magis ſignificat præuaricari & fidẽ fallere, quomodo & eam infra cap. 24. vertit: præuaricantes præuaricati ſunt, & præuaricatione tranſgreſſorum præuaricati ſunt, vbi mirabili epitaſi eandem vocem quinquies repetit propheta, vt præuaricationẽ vehementiſsimã ſignificet, & populũ nihil aliud voluiſſe moliri quàm præuaricationem, & in præuaricationibus quaſi abſorptum eſſe. Similis epitaſis eſt hoc loco: ſi enim ad verbum interpretemur Hebræa, hoc modo ſonant: præuaricator præuaricator, & depopulator depopulator. Et intelligi poteſt verbũ, eſt, erit, vel ſit. Si poſtremum intelligatur hic erit ſenſus: per me licet ô Perſæ & Medi fidem fallere Babylonijs, & aduerſus illos ſuſcipere arma: hactenus fuiſtis illis confœderati, nunc ſi libet, per me licet vobis vaſtare terram illorum. Si intelligatur verbum (eſt) quòd in vertendo ſubaudiuit Hiero. eo quod vertit in præſenti, agit, ſenſus erit iſte: Perſæ & Medi populus infidelis, & pacti nequaquam tenax, ſicut alijs gentibus, ita nec Babylonijs ſeruat fidem. Et futurum tanquam præteritum enunciauit propter certitudinem prophetiæ. *Et qui depopulator eſt vaſtat*) id eſt, Perſæ & Medi, qui gaudent alienas terras deuaſtare, etiam deuaſtabunt Babylonem.

Aſcende Elam, & obſide Mede) Elam regio Elam.
eſt Perſidis. Senſus eſt: Vos Perſæ accingimini ad arma, aſcendite ad expugnandos Babylonios, & vos Medi obſidete potentiſsimam vrbem Babylonem. *Omnem gemitum eius ceſſare feci*) Eſt hic duplex ſenſus, prior iſte: feci ne poſthac Babylon excitet alijs gentibus gemitum, quas hactenus frequenter fecit gemere. Alter ſenſus hic eſt: Tantis malis Babylonem oppreſsi, vt ne gemitum quidem liberum habeat.

AScende Elam: obſide: omnem gemitum eius ceſſare feci, Propterea repleti ſunt Ioan. 3. d
lumbi mei dolore: & anguſtia poſſedit me, ſicut anguſtia parturientis, Corrui, cùm audirem, conturbatus ſum, cùm viderem, emarcuit cor meum, tenebræ ſtupefecerunt me, Babylon dilecta mea, poſita eſt mihi in miraculum, Pone menſam, contemplare in ſpecula comedentes & bibentes: Surgite principes, arripite clypeum.

P*Ropterea repleti ſunt lumbi mei dolore*) Hierony. hæc ſimpliciter intelligit, vt ſint verba prophetæ plangentis Babylonẽ, quòd tanta mala ſuper eam ventura ſint, vt ipſe qui enarrat timore ſuperatus nequeat in verba prorumpere, & miſericordiæ affectu motus non minus doleat, quàm mulier in partu dolere conſueuit. Verùm nobis magis probabitur, ſi dicamus hæc verba mimeſim habere, id eſt imitationem alieni ſermonis ſeu affectus, hoc ſenſu: Vos Babylonij tantis malorum vndis afficiemini in obſidione ciuitatis veſtræ, vt dicturi ſitis huiuſmodi verba, Repleti ſunt lumbi mei dolore, anguſtia poſſedit me, id eſt, hoc patiemini quod pa-

tiuntur parturientes: Quanquam ex ijs quæ ſequuntur videri poſsint hæc ad regem Balthaſar pertinere, qui dum manum videret in pariete ſcribentem, paſſus eſt ea quæ hic dicuntur, quemadmodum pleniſsimè habetur in Daniele 5. cap. Vnde ad intelligentiam huius loci diligenter legere oportet illud caput, & verba prophetæ facilia erunt, quando obſeruatur quod mimeſim habet. Loquitur enim tanquam ipſe hæc paſſus ſit, cùm dicat hæc in perſona Babyloniorũ vel regis Balthaſar.

Babylon dilecta mea &c.) Hieronymus fatetur ſe non verba ſed ſenſum reddidiſſe, verum dum verba non retinet, ſenſum amiſiſſe videtur. Ad verbum enim eſt, Caligo dilecta mea, ſiue caligo deſiderij mei. Hebræis enim eſt חשק heſek, quæ vox propriè ſignificat obſcurum tempus, illud videlicet quo ferè nihil inter diem & noctem intereſt ſiue mane primo diluculo ſiue veſperi, quod nos crepuſculum vocamus propter dubiam adhuc lucem. Creperum enim latinè dubium ſignificat, ſecundum Nonium & Feſtum grammaticos. Senſus eſt: Tempus quo ſtatueram remittere animum, & indulgere genio (quod erat tempus noctis) verſum eſt in horribile miraculum & triſte, dum ſubito vidi articulos manus ſcribentis in pariete. *Pone menſam, contemplare in ſpecula*) Durat adhuc mimeſis: Verba enim ſunt regis Balthaſar inſtante crepuſculo, iubentis miniſtris, alijs alia: Pone menſam, hoc vni iubet: Alij, cõtemplare in ſpecula, id eſt, vide quid agat exercitus, quid Cyrus, quid Darius. *Comedentes & bibentes*) Hîc non eſt mimeſis, ſed ſunt verba prophetæ ſimpliciter & ſine figura prolata, quaſi dicat: Hoc tu iubes, ſed audi iam iuſſum meũ, credis hac nocte omnia vobis ſore proſpera ac ſecura, non ita erit, ſed comedentes & bibentes ſurgite, arripite clypeum, id eſt, arma, quia tempus eſt: inuadunt enim ciuitatem Medi & Perſæ.

HAEc enim dixit mihi Dominus. Vade, & pone ſpeculatorem: & quodcunq; viderit annunciet. Et vidit currum duorum equitum: aſcenſorem aſini, & aſcenſorem cameli, & contemplatus eſt diligenter multo intuitu. Et Abacuc 2. *clamauit, leo. Super ſpeculam Domini ego ſum* Hiere. 5. a *ſtans iugiter per diem: & ſuper cuſtodiam meam ego ſum ſtans totis noctibus.*

HAEc enim dixit mihi Dominus &c.) Id eſt, ego Eſaias preter modò dicta, etiam hoc iubeo, & Deo authore iubeo: *Vade & pone ſpeculatorem*) id eſt, tu Balthaſar pone aliquem ſpeculatorem, qui vera annunciet, non qui aliud nunciet, aliud videat, nõ qui dicat, ſecuritas, cùm ſit periculum: Et facit propheta tacitè ſeipſum ſpeculatorẽ, quemadmodum ex ſequentibus patet, quaſi dicat: Si dignetis ô Balthaſar hanc prophetiam legere, ego præbebo vices ſpeculatoris, ego adferam tibi certa, vera, & indubitata, ego dicam quæ reuera futura ſunt. *Et vidit currum duorum equitum*) facit propheta ſe ſpeculatorem, qui videat venientem bigam, & aurigam deſuper, aſinumq; & camelum currum trahere: per quæ obſcurè & longè petitis figuris ſignificat exercitũ duorum populorum, Medorum atque Perſarum, cui vnus præerat Rex, ipſe ſcilicet Cyrus: Nam Darius adiunctus tantum erat Cyro. Atque horum populorum alter ignobilis erat, alter nobilis: Perſæ enim ante Cyrum nullius inter gentes loci habebantur: Medi verò ſemper potentiſsimi fuêre, vnde hos per camelum, illos per aſinum ſignificat, quemadmodum per vtriuſq; animantis aſcenſorem, ipſum Cyrum.

Et clamauit leo) Hebræi frequenter diſsimulant aduerbium & particulam ſimilitudinis (vt) quemadmodum hoc loco. Senſus eſt: Eſaias ſpeculator clamauit vt leo, id eſt, ita clamauit vt facile exaudiri poſſet ab omnibus volentibus attendere, tam ab exteris nationibus quàm à Iudæis, ac ſi diceret propheta: Si vultis attendere ad meam prophetiam, dicam apertiſsimè omnia quæ ventura ſunt.

Super ſpeculam Domini ego ſum ſtans) Quia dubium eſſe poterat de perſona ſpeculatoris, qui viderat Cyrum aſcendentem, ipſe exponit manifeſtius, dicens ſe eſſe ſpeculatorem ſuper ſpeculam Domini. Senſus eſt: Omni diligentia, tota mente & pectore ego Eſaias cupio vobis proponere veritatem, ideo iugiter die noctuq; ſuper ſpeculam Domini ſto, vt videam quid dicatur mihi. Similis locus eſt Abacuc 2. Et qualem oporteat eſ- Aba 2. a
ſe eum, qui ſpeculator eſt conſtitutus pleniſsimè exponit ſermo Domini apud Ezechiel. vbi dicitur: Fili hominis ſpeculato- Ezech. 3.
rem dedi te domui Iſrael &c.

ECce iſte venit aſcenſor, vir bigæ equitum, & reſpondit, & dixit, Cecidit, cecidit Babylon, & omnia ſculptilia Deorum eius contrita ſunt in terra. Tricura mea, & filia areæ meæ, quæ audiui à Domino exercituum Deo Iſrael, annunciaui vobis.

ECce iſte venit) Senſus eſt: ecce iſte aſcenſor cameli & aſini, id eſt, Cyrus duarum gentium fultus exercitu venit contra Babylonem. *Et reſpondit*) ſcilicet propheta ſpeculator & dixit, Cecidit cecidit Babylon, id eſt, breui futurum eſt, vt cadat & deuaſtetur ciuitas illa potentiſsima Babylon, & omnia deorum ſimulachra vſq; ad ſolum ſternantur. Quod autem meminit propheta ſimu-

lachro-

lachrorum, hoc ſtudio facit propter Iudæos, ac ſi diceret: Vos Iudæi toties reſpicitis ad idola aliarum gentium, ecce idola nihil proderunt Babylonijs.

Tritura mea & filia areæ meæ &c.) Iſtud epiphonema eſt & clauſula, ſiue id quod oratores dicunt in fine orationis, Dixi. Si hoc modo extuliſſet, Ciues Hieruſalem, ſiue vos Babylonij dixi quæ audiui à Domino, nulla eſſet difficultas: Nunc verò quia figuratè loquutus eſt, quidam per trituram & aream ſiue filiam areæ quod idem eſt, Hieruſalem intelligunt, & eſt egregia locutio prophetæ: Illam enim ſemper coluit, & à vitiorum paleis in modum triturantis purgauit, atq; in ea verſatus eſt tanquam in ſua area. De hac locutione, filia areæ, ſiue vt alij legunt, filij areæ, vide ſupra capite 5. vbi dicitur: Vinea facta eſt dilecto meo in filio oleæ. Alij trituram & aream Babylonem faciunt æquè probabiliter, hoc ſenſu: Vos Babylonij quibus pro area meſſoria vtor, & prophetia mea conculco, dixi quæ audiui à Domino.

ONus Duma ad me clamat ex Seir. Cuſtos quid de nocte? cuſtos quid de nocte? Dixit cuſtos. Venit mane, & nox, Si quæritis, quærite: conuertimini, & venite.

Onus Idumæorum.

ONus Duma) Pro Duma Septuaginta Idumæam tranſtulerunt. Eſt autem Duma non tota Idumæa prouincia, ſed quædam eius regio, quæ ad Auſtrũ vergit, iuxta quam ſunt montes Seir, ſic dicti ab authore: Seir quippe interpretatur hiſpid⁹ & piloſus, qui Eſau fuit, qui etiam interpretatur Edom, cuius nominis ratio exprimitur in Geneſi, à quo nomine faciunt Græci Idumæam, e in ī verſa. *Ad me clamat ex Seir*) Eſt hoc loco metalepſis. Vnũ enim ex alio ſignificatur. Dum enim, clamat, ſignificare vult quod patiatur, hoc ſenſu: Populus ex Seir ſiue Idumæi ab hoſtibus obſeſsi & in anguſtia conſtituti clamant ad me.

Cuſtos quid de nocte?) Eſt Hebraica phraſis, quam imitantur & Teutones, dicentes, Vvat eſt van der nacht? id eſt, quota eſt hora noctis? Et facit propheta ſe hoc loco cuſtodem eodem ſenſu quo ſupra ſpeculatorem. Interrogant ergo obſeſsi an adhuc diu nox ſit duratura, quaſi dicerẽt, nos cuperemus trãſijſſe noctem, & adeſſe diem: Dies enim adimit multum anguſtiæ, nox verò cumulat. Dic ergo nobis, quota eſt hora noctis? Quibus reſpondet propheta noctem quidem cito præterituram, ſed ita præterituram vt nihil minus cum die remaneat nox, ac ſi diceret: Vos putatis quod ad diem leſſius habebit malum veſtrum, ſed nõ habebit: Veniet quidem mane, ſed mane malum veſtrum nulla ex parte leuabitur, etiam in media die obſideri patietur vos Dominus: Et fortiorem eis commonſtrans conſolationem ait: *Si quæritis, quærite: conuertimini*) ſcilicet ad Deum Iſrael ſerio & ex animo, non in neceſsitatibus tantùm, ſed & alio quouis tempore: quem ſi quæſieritis, ſeriò quærite & non fictè, ſed ex tota tribulatione animæ, & venite ad Deum per veram pœnitentiam, & ſuſcipiet vos & liberabimini. Eadem eſt ſententia Deut. 4. Cùm quæſieris ibi dominum Deum tuum, inuenies eum, ſi tamen toto corde quæſieris & tota tribulatione animæ tuæ. De onere Idumæorũ, & cauſa ob quam paſsi ſunt plenius ſcribunt Hierem. & Ezechiel, Abdi. & Amos. Cauſa autem fuit hæc, quia filios Iſrael, quos proſequi debebant amore & beneuolẽtia, hoſtiliter ſemper perſecuti ſunt.

Deut. 4. d
Ierem. 49.
Ezech. 23.
Abd. 1.
Am. 1.

ONus in Arabia. In ſaltu ad veſperam dormietis, in ſemitis Dodanim. Occurrentes ſitienti ferte aquam: qui habitatis terram Auſtri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt: à facie gladij imminentis: à facie arcus extenti: à facie grauis prælij.

Onus Iſmaelitarum.

ONus in Arabia) Licet Arabia Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Iſmaelitas complectatur: hic tamen de Iſmaelitis tantùm loquitur propheta, quod ex eo manifeſtum eſt, quia in fine huius capitis & prophetiæ mentio fit de Cedar ſiue Agarenis, quos ex Iſmaele ortos eſſe conſtat ex Geneſi: Et hanc coniecturam adiuuat, quod eum propheta in cæteris viſionibus hac forma vtatur.

Onus Aegypti, Onus Babylonis &c.) hîc dicit, onus non quidem Arabiæ, quaſi totius regionis Arabiæ, ſed onus in Arabia, quaſi partis cuiuſdãm regione Arabiæ. Incolunt autem Iſmaelitæ vaſtiſsimam eremum, nec domos habent, ſed tantùm tabernacula preciosa quidem ea & ad oſtentationem facientia, armentis & camelorum gregibus abundant, de quibus vide Hieremiam cap. 49.

In ſaltu ad veſperam dormietis &c.) Metalepſis eſt, qua ſignificatur concita fuga, & quæ nullam patiatur morã, quaſi dicat propheta, non expectabitis diem vt fugiatis, ſed inſtante nocte aufugere cogemini, & dormietis vbi ſors dabit, videlicet in ſemitis Dodanim, id eſt, in itinere, quod ducit ad ciuitatem Dodanim ſiue Dedanim: Sic enim legendum eſt, vt patet ex Hebræo.

Occurrentes ſitienti ferte aquam &c.) Et hic metalepſis eſt, qua ſicut ſuperiore ſignificatur celerrima fuga. Senſus eſt: Vos qui habitatis plagam Auſtralem ſiue Meridionalem, cùm videritis Iſmaelitas fugientes, præbete illis aquam & panem, nec expectate donec ipſi ad vos venerint, ſed occurrite illis, alio-

quin ob ărdorẽ ſitis ex celerrima fuga contractæ interituris, ſimulq; cauſam quare fugiant, & hæc fieri iubeat reddit, dicens: *A facie enim gladiorum fugerunt*) id eſt, fugiunt gladium Chaldæorum.

QVoniam hæc dicit Dominus ad me, Adhuc in vno anno, quaſi in anno mercenarij: & auferetur omnis gloria Cedar: & reliquiæ numeri ſagittariorum fortium, de filijs Cedar imminuentur. Dominus enim Deus Iſrael loquutus eſt.

A*Dhuc in vno anno &c.*) De anno mercenarij dictum eſt ſuprà capite 16. Senſus eſt: Adhuc vno anno & non diutius patiar extrahi gloriam Agarenorum, ille vbi finitus fuerit ſtatim auferetur gloria Cedar, id eſt, Iſmaelitarum, qui à filio Iſmael, habent, vt Cedar vocentur. Hìc argumentum eſt ſatis apertum, quòd propheta nomine Arabię tantùm Iſmaelitas complectitur. Gloria autem Cedar maximè ſita erat in tabernaculis, quorum mentio fit in Canticis, & Hiere. 49. Precioſas facit pelles tabernaculorũ Cedar. Gloria eorum erat etiam in armentis, ſicut patet in eodẽ loco Hieremiæ. Præterea erant egregij ſagittarij, quemadmodum & Iſmael, à quo originem ducunt, de quo Geneſis 21. dicitur: Et factus eſt iuuenis ſagittarius. Hęc omnia certò euenient, quia Dominus Deus Iſrael locutus eſt, cuius verbum ſtabile eſt, & firmum.

Hieronymus, quem ferè omnes ſequuntur, onus hoc in Arabia aliter exponit, videlicet vt primo verſu, qui eſt, *In ſaltu ad veſperam dormietis &c.*) prædicatur Iudæis, quòd qui captiuitatem Babylonicam effugere potuerint, habitaturi ſint in ſolitudine Arabiæ, in itinere quod ducit ad fratres: in ſecundo verò verſu & ſequentibus ſermo conuertatur ad Iſmaelitas, vt laſsis Iudæis & ardore ſitis periclitantib⁹ obuij currãt, aquam ferentes, & panem ad reſocillandum eos: Et ne deſpiciant miſeros, prædicit & ipſorum captiuitatem cito venturam, ibi, Adhuc in vno anno &c. Quæ expoſitio vt plenius intelligatur annotandum eſt, quòd vox Hebræa, quæ in noſtra editione vertitur, veſpera, pro varietate punctorum varia ſignificat. Quando enim ſubſtratum habet duplex ſegol, hoc ſono ערב ereb veſperam ſignificat: quando verò ſub prima ſyllaba ſubſtratum habet hatephpathah, & ſub ſecunda camets, hoc ſono ערב arab, Arabiam ſignificat. Quæ puncta in biblijs Hebræis, quæ hodie in manibus habentur, eis ſubſternuntur. Sequens vox Hebræa תלינו talinu, quam noſter interpres tranſtulit, dormietis, ſignificat pernoctare, manere & commorari. Dedanim autem (vt ait Hiero.) vertitur in propinquos & notos.

CAPVT XXII.

ONus vallis viſionis. Quidnã quoq; tibi eſt, quia aſcendiſti & tu omnis in tecta clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans? Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui tui mortui in bello. Cuncti principes tui fugerunt ſimul, dureq; ligati ſunt, Omnes qui inuenti ſunt, vincti ſunt, pariter procul fugerunt.

CAput hoc variè à varijs exponitur. Euſebius enim Pamphil. ad tempora Chriſti refert, quando à Romanis capta eſt Hieruſalem: Hebræus verò, quo vſus eſt Hieronymus, ad tempora Sennacherib: Alij referunt ad tempora Nabugodonoſor. Verùm ad certum vſq; locum, noſtro iudicio, probabilius intelligitur de captiuitate quę ſub Nabugodonoſor, & poſtea de ea quæ ſub Sennacherib facta eſt, vt caput hoc duo complectatur capitula. Cùm autem hîc in prælio ponantur Elamitæ, quæ vrbs Aſsyriorum eſt, referre hæc non poſſumus ad tempora Romanæ ſubuerſionis, niſi fortè cuncta allegoricè interpretemur.

Onus vallis viſionis) Eſt periphraſis ciuitatis Hieruſalem. Vnde Septuag. licet non habeatur in Hebræo, manifeſtius tranſtulerũt, Verbum vallis viſionis Sion. Dicitur autem Hieruſalem vallis viſionis, quia ſeminarium fuit omnium ferè prophetarum, & in ea viſiones multiplicatæ ſunt. Senſus eſt: Onus illius ciuitatis, in qua prophetæ ſuã hactenus habuerunt ſedem, & vbi ſemper maximè verſati ſunt. Cùm autẽ ciuitas Hieruſalem partim in monte ſita ſit, partim in valle, per tapinoſin vallem appellauit. Eſt autem tapinoſis, ſecundum grammaticos, magnæ rei humilis expoſitio. Prudenter tamen propheta humilitatem ſermonis epitheto temperauit, addens, Viſionis.

Quid tibi quoq; eſt &c.) Id eſt, quid habes ô Sion, quòd tu etiã aſcendiſti tecta? Quando dicit, Etiã tu, oſtendit quod & alij aſcenderint, quare illa particula, Etiam tu, referenda eſt ad caput decimum quintum, vbi de Moabitis dicitur, quòd aſcendebant tecta, cuius loci duplex eſt expoſitio: vna, quòd præ metu hoſtium aſcendebant tecta. Altera, quòd aſcendebant illic oraturi. Senſus itaq; eſt: Quidnam tibi accidit Sion, quòd tu quoque fugiſti ad tecta, id eſt, ad loca idolis conſecrata, qui populus Dei es, & proinde nec reſpicere quidem deberes ad idola?

Clamoris plena) Alia eſt periodus, & noua hîc incipit ſententia, quod ex Hebræo manifeſtũ eſt, vbi (plena) eſt fœminini generis & ſingularis numeri, & propterea ſubintel-

ligere

ligere oportet hanc vocem, ciuitatem vel vrbem, & non tecta. Hanc ſyntaxim annotat Haymo, & eius etiam meminit Thomas. Clamorem poſuit pro eiulatu, qualis eſſe ſolet in obſidione alicuius ciuitatis. Senſus ergo eſt: Tu Ieruſalem ſoles triumphare, nunc autem eiulas.

Interfecti tui &c.) Senſus eſt: Tam diu obſidione cingeris, donec fortes tui & viri bellatores fame pereant, non dabitur tibi vt in campo congrediantur fortes tui cum hoſte, & ibi fortiter pugnando glorioſe occumbant, ſed obſidione ſuperabuntur, & fame interibunt.

Cuncti principes tui fugerunt) Hiſtoria nota eſt ex capite 39. Ieremiæ, & 4. Regum capite vltimo. *Omnes qui inuenti ſunt*) Manifeſtius vertit Pagninus hoc modo: Omnes qui inuẽti ſunt in te vincti pariter, & ſic qui procul fugerant.

PRopterea dixi: Recedite à me: amarè flebo, Nolite incumbere, vt conſolemini me, ſuper vaſtitate filiæ populi mei, Dies enim interfectionis, & conculcationis, & fletuum Domino Deo exercituum, in valle viſionis. Scrutans murum, & magnificus ſuper montem.

PRopterea dixi &c.) Senſus eſt: Ego aduertẽs iſta futura, cogor dolere, & doleo inconſolabiliter ſuper vaſtitatem filiæ populi mei, id eſt, ciuitatis Ieruſalem. *Dies enim interfectionis &c.*) Reddit cauſam, quare dixit recedite à me, & manifeſtius reddiderũt hunc locum Septuag. addentes præpoſitionem (à) hoc modo: Dies enim interfectionis & conculcationis & fletuum à Domino Deo Sabaoth in valle Sion. Senſus eſt: propterea doleo, doleo inquam nullam conſolationem admittens, quia video diem appropinquare, qua interficiemini, & tota ciuitas flebit, & hoc authore Deo & Domino exercituũ. Per hoc quod dicit, Scrutans murum, ſignificare vult propheta demolitionem murorum ciuitatis Ieruſalẽ. Senſus eſt: Dies iſte demolietur muros ciuitatis Ieruſalem. *Et magnificus ſuper montem*) Vox Hebræa שׁוֹעַ ſoa, quę hoc loco ponitur ambigua eſt: nunc enim clamorem ſignificat ſiue clamantem: nunc verò magnificum ſiue ſuperbum. Si ergo in priori ſignificatione accipiamus, in qua accipiũt Hebræi, ſenſus erit iſte: Diẽs clamans ſuper montem, id eſt in montibus vrbi vndiq; circumiacentibus erit ingens militum clamor, atq; hoſtium fremitus. In monte enim eſt enallage numeri pro montibus. Si verò in poſteriori ſignificatiõe accipiamus, in qua accepit Hieronymus, ſenſus erit iſte: Superb⁹ incedet victor exercitus vel in templo. Secundum hanc expoſitionẽ per montem intelligetur templum, quæ figura nota eſt, quia ſuper montem extructum erat.

ET Elam ſumpſit pharetram, & currum hominis equitis et parietem nudauit clypeus, Et erunt electæ valles tuæ, plenæ quadrigarum, & equites ponent ſedes ſuas in porta, & reuelabitur operimentum Iudæ. Et videbitis in die illa armamentarium domus ſaltus: & ſciſſuras ciuitatis Dauid videbitis, quia multiplicatæ ſunt, Et congregaſtis aquas piſcinæ inferioris, & domos Ieruſalem numeraſtis, & deſtruxiſtis domos ad muniendum murum. Et lacum feciſtis inter duos muros, & aquam piſcinæ veteris, & non ſuſpexiſtis ad eum qui fecerat eam, & operatorem eius de longe non vidiſtis.

ET *Elam ſumpſit &c.*) Id eſt, Elamitæ ſumpſerunt. Iſti enim coniuncti fuerunt Chaldæis in expugnatione Ieruſalem. Potuiſſet propheta ſimpliciter tribus verbis dixiſſe: In illa obſidione vrbs euertetur, ſed maluit per partes explicare, vt magis infigeret mentibus eorum, qui adhuc ſanabiles erant. In pharetra, curru &c. ſynecdoche eſt, vel enallage numeri, pro pharetris, curribus &c. Senſus eſt: Veniet exercitus iſte, nõ quidem armis bellicis deſtitutus, ſed & telis & pharetris inſtructus erit, & curribus, quibus necaurigæ deerunt, atq; hoc ſignificat cùm ait, Currum hominis equitis: & non ſolùm pharetris inſtructus erit & curribus, ſed & clypeis, atq; hoc eſt quod dicit, *Et parietem nudabit clypeus.* Clypeos enim tempore pacis ad parietẽ ſuſpenſos, tempore belli quiſque ſecum rapit, quibus iam detractis paries relinquitur nudus. Quanquam in voce Clypeus poſſit eſſe metonymia pro clypeato exercitu, hoc ſenſu: futurum eſt vt clypeatus exercitus non mœnia tantùm, ſed & domeſticos parietes euertat.

Et erunt electæ valles tuæ &c.) Pluribus & per partes adhuc explicat propheta, quod duobus verbis dicere poterat. Senſus eſt: Totus ager ciuitatis plenus erit curribus hoſtilibus. Per valles enim totum vrbis agrum intelligit. *Et equites ponent ſedes ſuas.*) Expreſſius hoc dixit Ieremias capite 39. Sederunt in porta media &c. Hieronymus per operimentum ſancta ſanctorũ intelligit, Hebræi verò quaſuis munitiones. Secundum illum ergo ſenſus eſt: Sancta ſanctorum, quę hactenus fuerunt inacceſſa, nunc etiam profano militi patebunt. Secundum hos verò ſenſus eſt iſte: Quidquid erit munitionum demolietur.

Et videbitis in die illa &c.) Tradunt Hebræi Regem Dauid conſtituiſſe certam domum, in qua arma bellica conſeruabantur, atq; hæc in ſaltu erat conſtructa, quæ vulgo non patebat, ſed nunc patebit etiã cuilibet.

Hæc eſt expoſitio Iudæorum, quæ ſi nõ placet, pro domo accipe illam domum de qua ſcribitur 3. Regum cap. 7. quæ erat in ſaltu Libani, hoc ſenſu: Hoſtis non tantùm vexabit vrbem, ſed etiam illam domum, quæ eſt in ſaltu Libani euertet. *Et ſciſſuras ciuitatis &c.*) Quæ intelligatur hîc ciuitas Dauid, exponit ſcriptura 2. Regum, cùm ait: Habitauit Dauid in arce Sion, & appellauit eam ciuitatem Dauid. Senſus eſt: Arx Sion, quæ licet videatur inexpugnabilis, illa tamen ſubuertetur.

2 Reg. 5.

Et congregaſtis aquas &c.) In genere propheta vult iſtud dicere: Quum ita obſidebimini, vos adhibebitis omnia humana præſidia aduerſus obſidionem, & de Deo ne cogitabitis quidem, nec ad illum pro auxilio confugietis, maluit tamen per partes hoc explicare propheta, dicens: Cõgregaſtis aquas piſcinæ inferioris, id eſt, aquas quæ erant in loco inferiori, vbi poterant intercipi & capi ab hoſte, transferetis ad locum ſuperiorem, firmioremq́; munitionem, ne in obſidione vobis deſint aquæ. *Et domus Ieruſalem numeraſtis*) id eſt, per ſingulas cognationes, quæ domus quantum aquæ indigeat dinumerabitis & perpendetis: Sic Hiero. Vel certè hoc modo: Domos Ieruſalem numeraſtis, ſcilicet ad excubandum, id eſt, ſolliciti eritis de excubijs viciſsim agendis, vt nunc iſta domus excubet, nunc illa. *Et lacum feciſtis inter duos muros*) id eſt, feciſtis ciſternã nouam, ne vobis deſint aquæ ad vſum belli. *Et aquã piſcinæ veteris*) Legendum videtur ad aquam piſcinæ veteris, quomodo etiam habent exemplaria Roberti Stephani, vt ſenſus ſit: Feciſtis ciſternam nouam iuxta ciſternam veterem. Hiero. tamen legit, & aquam, hoc ſenſu: Piſcinam veterem inſtauraſtis ad ſeruandas aquas. Ad verbum in Hebræo eſt: Et congregationem feciſtis inter duos muros aquę piſcinæ veteris. *Et non ſuſpexiſtis ad eum, qui fecerat eam*) Clarioribus verbis dixiſſet propheta hoc modo: In huiuſmodi munitionibus & præſidijs, qualia in obſidione adhiberet aliquis Iulius Cæſar, habebitis fiduciam, & non in [illegible]o, putabitis nullam eſſe ſalutis ſpem in precibus, hymnis & ieiunijs, ſed tantùm in milite & alijs munitionibus.

ET *vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum, & ad planctum, & ad caluicium, & ad cingulum ſacci, & ecce gaudium & lætitia, occidere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinum. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Et reuelata eſt in auribus meis vox Domini exercituum, Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini, dicit Dominus exercituum, Hæc dicit Dominus exercituum.*

1. Cor. 15. a

ET *vocabit Dominus Deus &c.*) Senſus eſt: Captiuitate iam præſente, & obſeſſa ciuitate Ieruſalem, Dominus non planè oblitus veſtri mittet Ieremiam, qui vocabit vos ad pœnitentiam, & è contrario vos, & principes veſtri & miſerabile vulgus tradetis vos commeſſationibus & epulis. Ex hoc loco diſcimus pœnitẽtiã complecti fletum, planctum, ſaccos, & id genus alia, & non tantùm terrores, quos incutit conſcientia peccati, & fiduciam in miſericordiã per Chriſtum promiſſam, quæ ſecundum Philippum abſoluunt pœnitentiam, vt dictum eſt capite 10.

Comedamus & bibamus &c.) Verba hęc paganiſmum habent, quaſi non crediderint futuram reſurrectionem, ſed ſimul animam cum corpore interire, ſicut dicit Epicurus, poſt mortem nihil eſt, & mors nihil eſt. Alijs videtur eſſe ſermo deſperationis, ac ſi dicerent: Quorſum agimus excubias, nihil nobis proderunt, cras enim omnes moriemur & ab hoſte interficiemur. Vtamur ergo præſentibus dum licet, & gaudeamus & bibamus. Hoc modo accipit Hieronymus, vnde hoc teſtimonio dicit Paulũ abuſum ad Corinth. hoc modo ſcribentem: Si mortui non reſurgũt, comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Verba hæc ijs accommodare poſſimus, qui ſecuri omnium rerum, & mortis & inferni, vtuntur præſentibus. 1. Cor. 15. e

Si dimittetur iniquitas hæc vobis) Cùm videret propheta tantam populi ſecuritatem etiam in media obſidione, minatur eis dicens: Si dimittetur vobis &c. Eſt apoſiopeſis, qualis eſt in Andria apud Comicum, Quem ego ſi ſenſero. Senſus eſt: Si ego vnquam dimiſero vobis hanc ſecuritatem vitæ veſtræ, volo vt mihi quiduis potius eueniat. Commentarius Hiero. hoc loco habet, quod nihil ſic offendit Deum, quàm poſt peccata erecta ceruix, & ex deſperatione contemptus. Vnde hic dicitur, ſi dimittetur &c. Lyra exponit, ſi, pro non, ſed tunc oratio non habet efficaciam ſuam, quamuis ille ſit ſenſus.

VAde *& ingredere ad eum, qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpoſitum templi, & dices ad eum, Quid tu hic? aut quaſi quis hic? Quia excidiſti tibi hic ſepulchrum, excidiſti in excelſo memoriale diligenter, in petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus aſportari te faciet, ſicut aſportatur gallus gallinaceus, & quaſi amictum ſic ſublevabit te, Coronans coronabit te tribulatione, quaſi pilam mittet te in terram latam, & ſpacioſam, Ibi morieris, & ibi erit currus gloriæ tuæ, & ignominia domus Domini tui, & expellam te de ſtatione tua, & de miniſterio tuo deponam te.*

V*Ade & ingredere &c.*) Quæ hacten' expoſita ſunt, pertinent ad captiuitatem, quæ

quæ accidit ſub Nabugodonoſor, cui non interfuit Eſaias: nunc incipit quaſi nouum caput, & omnia quæ dicuntur vſq; ad finem capitis, referenda ſunt ad tempora Sennacherib, quo tempore vixit Eſaias propheta, qui nominatim reprehendit Sobnam, qui vehementer offenſus erat Eſaiæ. Hunc Sobnam tradunt Hebræi fuiſſe ſummum pontificem: quidam dicunt Regi fuiſſe à theſauris, & quæſtorem Regis: vtriq; autem factioſum & Eſaiæ offenſum faciunt. Priores illos, qui eum pontificem fuiſſe dicunt, ſecutus Hieronymus quædam liberius tranſtulit. Nam pro habitante in tabernaculo, Hebræi alia habent verba, in quibus nulla aut tabernaculum ſignificant, aut habitantem in tabernaculo: ſed tabernaculum adduxiſſe videtur Hierony. quia tabernaculi cura ſacerdoti erat propria, & ita non conſuluit literam, ſed ſenſum, quem præſumpſit. Verùm nuſquam habetur, quòd ſacerdotes habitauerint in tabernaculo, quod nec rectè colligi poteſt ex primo capite Numeri, in cuius fine & Leuitarum & tabernaculi mentio fit. Vocem Hebræam Aquila reliquit non verſam, dicens, Ingredere ad Sobnem. Significat autem Hebræis Sobnem thecam ſeu repoſitorium. In qua ſignificatione vertit Hieron. 2. Paralip. cap. 32. Apothecas frumenti, vini, olei, &c. Sed hæc ſignificatio longè abeſt à tabernaculo. Significat etiam theſaurarium, in qua ſignificatione vertit Pagninus, qui ſic habet: Ingredere ad theſaurarium iſtum, id eſt, ad Sobnem. *Præpoſitum templi*) Neq; hoc ad verbũ tranſtulit Hieronymus: In Hebræo enim ad verbum eſt, Ad illum qui ſupra domum, & intelligitur verbũ, eſt. Atq; hoc modo alibi vertit Hieronymus capite 36. & 37. huius prophetæ: cap. verò 17. & 18. 4. Regum vertit præpoſitum domus. Ex his locis videtur Hieronymus ſumpſiſſe hunc Sobnam fuiſſe præpoſitum templi, & ſacerdotem, ac curam templi habuiſſe: Sed infirmum eſt argumentum. Nam licet 37. capite Eſaiæ & 18. quarti Regum, domus Domini pro templo accipiatur, non propterea oportet domum, quæ mox in eadem periodo ſequitur, pro templo accipi. Quare alij, inter quos eſt Rabbi Abraham, arbitrantur hunc Sobnam fuiſſe præpoſitum domus regiæ, & ita non eccleſiaſticum, ſed aulicum fuiſſe opinantur. Vtcumq; eſt, hunc Sobnẽ fuiſſe reprehenſibilem, certum eſt.

Et dicet ad eum: quid tu hic?) Senſus eſt: Quid tu profane, qui alienus es à vero Dei cultu, hîc Hieroſolymis agis? Secundũ Hieron. verò hic eſt ſenſus: Quid tu ô pontifex habitas in domo Dei, cùm nihil habeas præter titulum pontificis? ſcelera tua in tota vrbe bacchãtur, & adhuc verſari audes in templo? *Aut quaſi quis hic?*) Ad verbum in Hebræo eſt, Et quis tibi hic, ſcilicet, conatus eſt vt hîc habites? Et hoc ſecundum poſteriores, qui dicunt illum fuiſſe alienigenam. Secundum alios verò, qui legunt, Aut quaſi quis hic? ſenſus eſt: Sic te præbes quaſi aliquis ſis, & aliquo loco habendus, cùm nullus ſis, nulloq; ordine reputandus.

Quia excidiſti &c.) id eſt, Fieri tibi præcepiſti ſepulchrum multa arte elaboratum. *Excidiſti in excelſo &c.*) quaſi alijs verbis diceret: Ambitio tua etiam vſq; ad mortem te ſequitur in extruendo ſepulchrum, quo tui memoriam relinquas poſteris. *In petra tabernaculum &c.*) Idem ſignificat quod prius licet alijs verbis: Per tabernaculum enim ſepulchrum intelligit.

Ecce Dominus aſportari te faciet &c.) Id eſt, putas te hîc diu victurum, & deinde te glorioſe moriturum in hac ciuitate, ſed hoc tibi non cuntinget: auſereris enim ex hac ciuitate non aliter quàm gallus gallinaceus auſertur à ruſticis aliquò, vt vendatur. *Et quaſi amictum &c.*) Id eſt, credis te potentem, & non poſſe à quoquam loco moueri, ſed tam facilè iſtud erit Domino, quàm à nobis pallium in ſcapulas leuatur.

Coronans coronabit te tribulatione) Id eſt, nunc quidem glorioſus es & ſuperbus, ſed inſigniter adhuc coronabit te Dominus tribulatione & anguſtia. Quod dicit, Coronãs coronabit, eſt geminatio Hebraica multùm faciens ad auxeſim. *Quaſi pilam mittet te &c.*) Id eſt, tam facile mittet te in terram latam & ſpacioſam, in terram Aegypti ſiue Aſſyriorum, quàm facile à nobis pila è loco in locum mittitur. *Ibi morieris*) quaſi dicat: Fruſtra iuſſiſti extrui tam magnificum ſepulchrum in Hieruſalem: non enim ibi morieris, ſed in terra ſpacioſa & lata. *Et ibi erit currus gloriæ tuæ*) Id eſt, opes quibus nunc fultus ſuperbè incedis, quæ te iam euehunt, & glorioſum celebremq; faciunt, diripientur, & eris ipſe captus, tunc ſenties ignominiam domus Domini tui, quia propter mala opera & violatum Dei præceptum, hæc patieris. *Et expellam te &c.*) Secundum Hieronymum, ſenſus eſt: Detraham te de gradu tuo, & de pontificatus officio te amouebo. Septuaginta tranſtulerunt: Auſereris de diſpenſatione tua, & de gradu tuo. Nihil ergo ſignificatur quàm quod amouebitur à functione ſua.

ET erit in die illa, vocabo ſeruum meum Eliachim, filium Helchiæ, & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & poteſtatem tuã dabo in manus eius, & erit quaſi pater habitantibus Ieruſalem domui Iuda. Et dabo clauem domus Dauid ſuper humerum

eius,

eius, & aperiet, & non erit qui claudat, & claudet, & non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, & erit in ſolium gloriæ domui patris ſui, & ſuſpendam ſuper eum omnem gloriam domus patris eius, vaſorum diuerſa genera, omne vas paruulum, à vaſis craterarum, vſq; ad omne vas muſicorum.

Iob 12. c Apoc. 3. d

V*Ocabo ſeruũ meum Eliachim &c.*) Sobnę officio functus eſt Eliachim, quemadmodum patet Eſaiæ 36. & 37. cap. & 4. Regum 17. & 18. Hic inſinuatur quòd Sobna ex Præpoſito factus ſit Scriba. *Induam illum tunica tua*) Iſtud eſt Hieron. alterum argumentum pontificatus Sobnæ, & interpretatur omnia de ornatu Aaronis, de quo Exodi cap. 28. ſcribitur. Secundum quem ſenſus eſt: Hunc Eliachim pro te faciã pontificem. Alij metaphoricè accipiunt de honoribus, quos vulgo impendebãt Sobnæ adhuc Præpoſito, hoc ſenſu: Ego efficiam vt honores, quos vulgus hactenus tibi impendit, transferantur ad Eliachim, & illi impendantur. Eſt ſimilis phraſis illi: Stolam gloriæ induet eum, qua ſignificatur vitæ & famæ integritas. Senſus enim illius iſte eſt: Ego efficiam vt de Chriſto omnes honorificè ſentiant & loquãtur, efficiam vt omnes illi genu incuruent, & diuinos honores impendant. Per cingulum metaphoricè intelligunt vitæ ac morum moderamen.

Eccle. 15. a & 45. b

Et erit quaſi Pater &c.) Id eſt, Tu Sobna dominum egiſti ſuperbũ, neq; affectus fuiſti populo tuo, ſicut pater filijs affici ſolet, ſed patrem exhibebit ſe iſte Eliachim.

Et dabo clauem domus &c.) De hac phraſi dictum eſt capite 9. vbi dicitur: Factus eſt principatus ſuper humeros eius. Senſus eſt: Cura Oeconomiæ erit penes Eliachim. Vel ſi dicamus ipſum fuiſſe ſummum pontificem, ſenſus erit iſte: Concedam illi ſummam rerum, quæ ad domum Domini & ad ſacerdotium pertinent. Hoc modo accepit Hieronym⁹, per clauem intelligens poteſtatem omnium cæremoniarum, quid, qui, & quomodo cantabunt, & celebrabunt officium Dei. Haymo verò, Dionyſius, Tho. Lyra clauem proprij nominis accipiunt qualem vulgo intelligunt, qui non ſunt exercitati in figuris: & domũ Dauid appellari dicunt templum, quia authore Dauid extructum eſt, quanquam Salomon ædificauerit, ſed videat ſtudioſus an hoc habeat vſus ſcripturæ. Certè capite ſeptimo huius prophetæ domus Dauid accipitur pro tribu Iuda: Et ſi in priori ſignificatione non reperiatur in biblijs, retineatur poſterior expoſitio. *Et aperiet &c.*) Id eſt, quicquid faciet iſte Eliachim, hoc ratum habebitur, & non erit qui infringat.

Et figam illum paxillum &c.) Vſus paxillorum eſt in Exodo cap. 38. & Num. 3. Sunt autem claui lignei, quibus configuntur tentoria in terra: Vtimur eis & in re domeſtica, quando ſuſpendimus ex illis veſtes, cacabos & ſimilia. Quemadmodum autem ex ipſis paxillis huiuſmodi pendent inſtrumenta, ſic ex principe pendet populus, & proinde ſenſus huius loci iſte eſt: Ego efficiam vt ex Eliachim pendeat populus & tota reſpublica tanquam ex paxillo. *Et erit in ſolium gloriæ &c.*) Id eſt, Iſte Eliachim licet ſit nobilis & illuſtri loco natus, ipſe tamen multũ ſplendoris, non ſolùm ſibi ſed & toti familiæ ſuæ adferet.

Paxillorum vſus.

Vaſorum diuerſa genera) Quia in ſuperioribus ipſum Eliachim figuratè paxillum fecit, metaphoram ſeruat in reliquis, & per iſtud, Suſpendent ſuper eum vaſorum diuerſa genera, nihil aliud ſignificare vult, quàm quod omnes à minimo vſque ad maximum pendebunt ex vno Eliachim tanquam ſummo capite.

I*N die illa dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, & frangetur, & cadet, & peribit quod pependerat in eo, quia Dominus locutus eſt.*

A*Vferetur pixillus*) nõ quidem poſterior videlicet Eliachim, ſed prior ſcilicet Sobna: Sic interpretatur Rabbi Salomon, quem ſequitur Lyra. Alij quia ſtatim eſt habita mentio Eliachim ſimplicius putant, ſi de illo locus hic intelligatur: Verùm quia non admodum in hunc conueniunt ea, quę ſequuntur, probabilior nobis videtur expoſitio Rabbi Salomonis. Quod ſequitur, Et peribit quod pependerat in eo, hunc habet ſenſum: Poſtquam Sobna perierit, etiam qui pependerũt ex illo, cognati videlicet & coniurati eius interibunt, quia dominus loquutus eſt, cuius verba irrita eſſe non poſſunt. Hiero. putat de Eliachim intelligi & non de Sobna, quia non legimus quòd qui pendebant ex Sobna perierint, ſed Eliachim qui erat ſummus ſacerdos, cum omnibus ſacerdotibus perijſſe dicit in vltima captiuitate, verùm non cogit Hieronymi ſententia.

CAPVT XXIII.

O*Nus Tyri. Vlulate naues maris, quia vaſtata eſt domus, vnde venire conſueuerant, de terra Cethim reuelatũ eſt eis, Tacete qui habitatis in inſula, negotiatio Sidonis. Transfretantes mare repleuerunt te in aquis multis, ſemen Nili, meßis fluminis fruges eius, & facta eſt negotiatio gentium.*

Onus

ONus Tyri) Subuerſionem Tyri, quam hoc capite prædicit propheta, & ſubuerſionis cauſas plenius ac manifeſtius exponit Ezechiel capite 26. & duobus ſequentibus. *Tyrus.* Eſt autem Tyrus Metropolis Phœnicis regionis, quæ Hebraico Syroq; ſermone צור tſor appellatur: Regio antem Phœnicia Galilęæ contigua eſt: ſed inter cæteras Phœniciæ vrbes Galilęæ proxima eſt Ptolomais, *Act. 21. b* de qua in Actis, & deinde Tyrus. Hæc autem Tyrus tempore Eſaiæ & Ezechielis inſula erat, vnde capite 27. Ezech. deſcribitur ſita in corde maris, poſtea ab Alexandro Macedonum Rege terra continens facta eſt, propter expugnationem aggeribus in breui freto comportatis, quòd ante ipſum conatus eſt facere Nabugodonoſor. De propinquitate autem eius ad Galilæã, colligere licet ex euangelio, vbi Chriſtus ſcribitur tranſiſſe ex Galilæa in partes Tyri & Sidonis.

Vlulate naues maris) Pro mari in Hebræo eſt Tharſis, frequens quidem vox in ſcripturis, ſed quam Hieronymus & Septuaginta nunc Latina voce maris vertunt, nunc non vertunt, ſed dicunt Hebraicè Tharſis. Superius capite 2. Hieronymus non vertit ſed poſuit Hebraicam vocem dicens, Super omnes naues Tharſis. Similiter Ionæ 1. Inuenit nauem eunté in Tharſis, hoc verò capite ſemper vertit. Septuaginta licet in Iona non vertant, vertunt tamen ſecundo capite huius prophetæ, dicentes, Super omnes naues maris. idem Septuaginta hoc capite vbiq; verterũt Carthaginem. Hæc vnde ſumpta ſint videre licet apud Hieronymum in epiſtola ad Marcellam, vbi omnib⁹ locis collatis (quę eſt optima interpretandi ratio) oſtendit nomen Tharſis hononymnm ſen æquiuocum eſſe, ita vt præter illam terræ partem, quæ in *Quid propriè ſignificet Tharſis.* India ſeu in Africa eſt, etiam lapidem ſignificet, quẽ alij Chryſolitum, alij hiacynthum eſſe volunt, atq; hoc eſt naturale iſtius vocis *Exod. 28.* ſignificatum, in quo ponitur Exodi, vbi in rationali Aaron poni iubetur Tharſis. Item *Ezech. 28.* Ezech. vbi dicitur, Omnis lapis precioſus operimentum tunm: & inter cæteros lapides numeratur Tharſis. Et Danielis 10. vbi de Domino loquens ait, & corpus eius quaſi Tharſis. Quibus locis noſter textus habet Chryſolitum, quomodo etiam vertit Aquila: Symmachus verò & Theodotio interpre- *Quare mare appelletur Tharſis.* tati ſunt hiacynthum: Et qnia mare cæruleum eſt, & ſæpe radijs ſolis percuſſum ſeu con tactum prædictorum lapidum colorem trahit, hinc etiam ipſum mare cœptum eſt apnd Hebræos à colore Tharſis appellari, maximè mare mediterraneum: Nam aliud mare vix agnoſcit ſcriptura, ita vt quicquid extra mare mediterraneum eſt, habeatur tanqnam inſula. In hac ſignificatione ponitur Pſalmo 47. In ſpiritu vehementi conteres naues Tharſis, id eſt, maris. Et pſalmo 71. Reges Tharſis & inſulæ munera offerent: vbi reges maris verti poterat. Et Ionæ 1. Inuenit nauem euntem in Tharſis: Non enim ad certum locum cupiebat fugere Ionas, ſed mare ingrediens quocunq; fortuna ferret pergere feſtinabat. Quanquam Ioſephus eo loco Tharſim interpretatur ciuitatem Ciliciæ, patriam Pauli, mutata tantùm prima litera th aſpirata, in t non aſpiratam, ſed reprehenditur à Hieronymo in epiſtola ad Marcellam. Dictũ iam eſt, quare mare appelletur Tharſis: quare autem Septuaginta verterunt Carthaginem non ita conſtat, fortè circunſtantia loci & ciuitatis Tyri ipſos ad ſic vertendum inuitauit. Erat enim Carthago colonia Tyriorum, vnde Virgilius: Vrbs antiqua fuit Tyrij tenuere coloni. Hos ſicut Chaldæus interpres, Africam vertit, genns ponens pro ſpecie. Et Hieronymus 27. Eze- *Ezech. 27.* chielis, Carthaginem vertit dicens, Carthaginenſes negotiatores tui: qno loco cæteri interpretes habent Tharſis ſiue Tharſenſes negotiatores tui.

Ratio autem quare ibi Carthaginem vertit Hieronymus eſſe videtur, quia ſubijciuntur Græci, Iberi, & cæteri, Dicere poterat, omnes qui verſantur in mari, deferent ad te merces ſuas, & explicans propheta, qui ſint illi, ait: Græcia, Tubal, Moſoch, id eſt, Iones, Iberi, & Cappadoces. Senſus itaq; huius verſiculi, Vlulate naues maris, eſt iſte: Omnes naues quotquot verſamini in mari quocunque, præſertim mediterraneo vlulate, & ſoluite vos in lachrymas, & cauſam reddit cùm adijcit:

Quia vaſtata eſt domus) Aut aliter legunt Hebræi, aut mirè vertit Hieronymus, dicens, Quia vaſtata eſt domus, ſecundum qnem ſenſus eſt: Vlulate naues maris, quia vaſtata eſt Tyrus, quæ eſt quaſi domus. Secundum Hebræos autem iſte eſt ſenſus: Vlulate naues maris, quia vaſtata eſt ſcilicet Tyrus, & ſequitur apud eos מבית mibbait, id eſt, à domo, vt ſenſus ſit: Vaſtata eſt Tyrus ita vt nulla domus ſit reſidua. Deinde ſequitur: *Vnde venire conſueuerant*) pro quo in Hebræo vna vox eſt, nempe מבוא mibbo, ſignificans non venire, vel non ad veniendum, ſiue vt non veniatur. Significat autem propheta his verbis, fore vt Tyriorum emporinm longe celeberrimnm pereat omnino, & illuc amplius non appellant nanes ex omni mari mediterraneo allaturæ merces ſuas. De Tyriorum antem emporio magnifica ſcribit Ezechiel capite 26. & duobus ſequentibus, præcipuè tamen capite 27. ſecundum cuius deſcriptionem Antuerpia

ad

ad Tyrios collata vix emporij nomine digna eſt.

De terra Cethim reuelatum eſt eis) Iſtud eſt altera pars ſententiæ, quæ cum præcedenti nõ ita cohæret. Senſus eſt: Tyrij audiuerunt iſtum belli rumorem de terra Cethim allatũ. Vox Cethim neq; Hieronymi tempore ſatis nota erat, neq; etiam poſterioribus ſæculis. Quidam enim putant Cethim Cyprum fuiſſe partem Græciæ: Alij eſſe volunt partem Macedoniæ: Alij alterius regionis. Pro ijs autem, qui dicunt eſſe partẽ Macedoniæ, facit principium Machabæorũ, vbi Alexander rex Macedonum egreſſus dicitur de terra Cethim. Sed vtut eſt, populo cui loquebatur Eſaias, iſta vocabula nota erant, licet iam trita deſierunt vſurpari.

Tacete qui habitatis in inſula) Hieronymus inſulam accipit ipſam Tyrum, quæ quondam inſula, nunc autem Alexandri oppugnantis operibus cõtinens facta eſt. De qua re vide Plinium cap. 19. lib. 5. Senſus eſt: Qui habitatis in inſula, id eſt, vos Tyrij tacete. Alij per inſulam Cyprum intelligunt, hoc ſenſu: Vos qui habitatis Cyprum nolite prædicare Tyrum tanquam primas obtinentem, abſtinete iam à laudibus ipſius, non habetis quòd nunc prædicetis in ea: *Negotiatio Sidonis*) id eſt, vrbs Sidonia mercaturis dedita tace etiam tu, ne iactes emporiũ Tyriorum, quia citò peribit. Hieronymus verò non facit hic coma, ſed negotiationem adiungit Tyro per appoſitionem, hoc modo: Habitatores Tyri negotiatio Sidonis, ſiue qui eſtis negotiatio Sidonis, ſecundum quem ſenſus eſt: Vos Tyri qui hactenus emporium Sidonijs præbuiſtis, tacete.

Transfretantes mare) Hoc loco varia eſt diſtinctio. Hebræi ſiquidem, quos ſequitur Robertus Stephanus, partem iſtam, Transfretantes mare, iungunt ſuperioribus, & noua ſententia ſecundum ipſos incipit ibi, *In aquis multis &c.*) Secundum Hieronymum verò hoc tantum inciſum eſt, ſiue coma, & initium nouæ periodi ibi incipit, Transfretantes mare, quòd eſt periphraſis mercatorum. Senſus eſt: Mercatores, qui perpetuò in mari verſantur, hactenus ad te tanquam emporium totius orbis celeberrimum contulerunt omnes merces ſuas, ſed amplius nõ facient, quia ſubuerteris.

In aquis multis ſemen Nili) Semen Nili, pe-
Semen Nili. riphraſis eſt frumenti, quod in Aegypto nõ pluuia, ſed Nili exundatione prouenit, atq; hoc eſt quod ait, in aquis multis. Nam præpoſitio (in) deſignat inſtrumentum, quod Hebræis frequens eſt, apud quos litera ב Beth, vim obtinet ſeptimi caſus. Senſus itaq; eſt: Quicquid frumenti inundatione Nili in Aegypto prouenit, ad te comportatur: hactenus mercatores varijs mercibus repleuerunt te ô Tyre, fruges etiam Aegyptiorum ſunt ad te delatæ. *Meſsis fluminis fruges eius*) Eſt alia periphraſis nõ minus iucunda: Nam beneficio fluminis Nili fit, quòd meſsis abundè proueniat in Aegypto: Et meſsis pro ipſis ſegetibus etiam apud Latinos ſcriptores vſitatum eſt. *Et facta eſt negotiatio gentium*) Si ſubſtantiuum intelligatur Tyrus, ſenſus erit iſte: Omnium propemodũ gentium homines exercent commercia in Tyro. Si verò intelligatur, meſsis fluminis, ſenſus erit iſte: Frumenta Aegypti ex te ad reliquas gentes euehentur.

ERubeſte Sidon (ait mare) fortitudo maris, dicens: Non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxi virgines. Cùm auditum fuerit in Aegypto dolebunt, cùm audierint de Tyro. Tranſite maria, vlulate, qui habitatis in inſula. Nunquid nõ veſtra hæc eſt quæ gloriabatur à diebus priſtinis, in antiquitate ſua? Educent eam pedes ſui longe ad peregrinandum.

E*Rubeſce Sidon*) Id eſt, tu Sidon cuius colonia eſt Tyrus erubeſce: Et cauſam quare debeat erubeſcere ſubijcit: *Ait enim mare &c.*) Coniunctio (enim) in quibuſdam exemplaribus deſideratur, quæ quia deeſt, fit vt nonnulli commentarij tradant hoc loco ſenſum omnino alienum. Hieronymus non ſolùm in textu legit (enim) ſed & in cõmentarijs exponit, ſecundũ quem hoc loco proſopopæa eſt. Inducit enim Eſaias mare tanquam perſonam loquentem, atq; ea parte loquentem, qua fortiſsimum eſt, atque hoc ſignificant illa verba, Fortitudo maris, quæ habent correctionẽ rhetoricam, Latinus enim diceret, hoc modo, Ait enim mare imò fortitudo maris, dicens: *Non parturiui &c.*) Id eſt, videbar mihi quondã peperiſſe inſigne emporium, nempe Tyrum, atq; in ea nutriuiſſe pulcherrimos iuuenes ac virgines, ſed iam euerſa Tyro nõ poſſum agnoſcere partum meum. Mare autem quia tantas Tyro diuitias pepererat, idcirco eam partum ſiue filiam vocat, atque hic eſt ſenſus ſecundum Hieronymum. Alij verò non minus probabiliter dicunt prophetam per fictionem rhetoricam vocem tribuere non mari, ſed Tyro, quam figuratè mare appellat, imò maris columen. Secundum iſtos ſenſus eſt: Ego hactenus viſa ſum habere pulcherrimos iuuenes ac virgines, magnaq; populorum examina, iam non valeo agnoſcere. Simili tropo de Tyro locutus eſt & Plinius lib. 5. cap. 19. cuius verba ſunt: Tyrus olim partu clara vrbibus genitis Lepti, Vtica, & illa Romani imperij æmula, terrarum orbis auida Carthagine.

Cùm

Cùm auditum fuerit in Aegypto) Id eſt, cùm Aegyptij audiuerint Tyrum potentiſsimã & vicinam vrbem deletam, vehemẽter dolebunt: quia non poterunt illuc amplius adferre frumenta ſua ad vendendum. *Tranſite maria*) Apoſtrophe eſt ad mercatores. Id eſt, vos mercatores, qui hactenus contuliſtis merces veſtras in Tyrum, prætерita Tyro trãſite vlteriora maria, quærite aliud emporiũ, non eſt quòd iam ſubſiſtatis in Tyro. Hoc loco eadem vox eſt apud Hebræos, quæ in principio huius capitis, videlicet Tharſis, quam etiam hoc loco Septuag. Carthaginẽ tranſtulerunt, ſecundum quos ſeuſus eſt: Vos mercatores tranſite vltra Tyrum ad aliud emporiũ, nempe ad vrbem Carthaginẽ, vel relicta Tyro ſugite Carthaginem. Legimus enim in hiſtorijs Aſſyriorum (vt refert Hiero) mercatores obſeſſos, poſtquam nullam videbant euadendi ſpem, conſcenſis nauibus ſugiſſe Carthaginem, & ad alias Ionij Aegæique maris inſulas. *Vlulate qui habitatatis in Inſula*) Per Inſulam intelligit Tyrum.

Nunquid non hæc veſtra eſt) ſcilicet ciuitas: Arguit propheta Tyrum ſuperbiæ, quòd in conditionis ſuæ antiquitate ſit gloriata, & in perpetuum ſe permanſuram putauerit.

Ducent eam pedes ſui &c.) Significatur captiuitas, Senſus eſt: Habitatores Tyri abducentur captiui in Babylonem.

QVis cogitauit hoc ſuper Tyrum, quondam coronatam? Cuius negociatores principes inſtitores eius inclyti terræ. Dominus exercituũ cogitauit hoc, vt detraheret ſuperbiã omnis gloriæ & ad ignominiam deduceret vniuerſos inclytos terræ.

QVis cogitauit hoc ſuper Tyrum quondam coronatam?) id eſt, regia quadã maieſtate inſignem, & inter cęteras vrbes eminẽtem? Senſus eſt: Quis vnquam crediſiſſet, quòd tam celebre emporium poſſet euerti?

Cuius negociatores principes) Id eſt, cuius mercatores adeò ſunt diuites, adeóque opulenti, vt cum quibuſuis terræ principibus certare poſſent. *Inſtitores eius*) Inſtitutorum humile genus mercatorum eſt, qui non habẽt merces ſemel in ſumma emptas, ſed qui per partes emunt ab ijs, qui in ſumma emerunt. Inſtitores autem ex eo dicti ſunt, quòd inſtent negotio gerendo. *Dominus exercituum &c.*) Eſt reſponſio ad præcedẽtem interrogationem. Terra accipitur non pro orbe terrarũ, ſed pro ea parte de qua in præcedentibus mentio ſuit, nẽpe pro Tyro.

Inſtitores.

TRanſi terram tuam, quaſi flumen filia maris, non eſt cingulum vltra tibi. Manum ſuam extendit ſuper mare, & conturbauit regna. Dominus mandauit aduerſus Chanaan, vt contereret fortes eius, et dixit, Nõ adijcies vltra, vt glorieris calumniam ſuſtinens, virgo filia Sidonis. In cethim conſurgens tranfreta, ibi quoque non erit requies tibi. Ecce terra Chaldæorũ, talis populus non fuit, Aſſur fundauit eam. In captiuitatem traduxerunt robuſtos eius, ſuffoderunt domos eius, poſuerunt eam in ruinam. Vlulate naues maris quia deuaſtata eſt fortitudo veſtra.

TRanſi terram tuam &c.) Id eſt, efflue hac atq; illac quaſi flumen alueo ſuo egreſſum. Significat propheta eos diſpergendos in varias orbis partes, proſugoſque ſuturos. Aliter exponit Hieronymus, hoc modo: Sicut (inquit) fluuius ſiue riuulus facilè tranſitur pede, ita & tu terram tuam in captiuitatem ducta tranſibis. Et quamuis dictũ prophetæ videatur imperantis, vſus tamen ſcripturæ habet, vt ſit prædicentis. Filiam maris vocat Tyrum, quia mare Tyro opulentiam peperit, eamque opibus ſuis quaſi filiam enutriuit & in ſuo flore quàm diu licuit conſeruauit. Pro mari rurſus in Hebræo Tharſis eſt, & Septuag. Carthaginem verterunt, ſecundum quos difficultas eſt, quomodo Tyrus dicatur filia Carthaginis, cùm Carthago dicatur colonia Tyriorum, vt conſtat ex Plinio cap. 19. lib. 5. Ita Tyrus non filia, ſed mater Carthaginis dicenda erat. *Non eſt cingulum &c.*) Voce cinguli ſcriptura bifariam vtitur: Interdum moderationem vitæ & morum ſignificat: Interdum verò ad vires & fortitudinem pertinet. Senſus eſt: Non es accincta amplius fortitudine ad repugnandũ hoſtibus, non habes vires, nec lumbos ad rebellandum accinctos, vt aduerſarijs poſsis contraire. Vnde Symmachus apertius tranſtulit, dicens: Non poteris vltra reſiſtere.

Duplex cinguli acceptio.

Manum ſuam extendit ſuper mare) Suppoſitum verbi extendit, ſecundum Hieron. eſt, Dominus exercituum, non Tyrus, vt vult Lyra. Et mare poni videtur pro mari rubro, vnde in Hæbræo ei additur ה he nota emphaſeos. Hiero. tamen interpretatur pro mari, in quo propriè ſita erat Tyrus. Senſus eſt: Ne contemnas ô Tyre Deum Iſrael, quo authore tibi iſta vaticinor, ipſe enim eſt, qui olim extendit manum ſuam ſuper mare rubrum, & totum Aegyptiorum regnum ad egreſſum filiorũ Iſrael cõturbauit.

Dominus mandauit &c.) Id eſt, Dominus qui præcepit populo ſuo Iſrael, vt Gentem Chananęam fortiſsimam, terram promiſsionis inhabitantem deleret, ille idem iam de te mandauit, & certò decreuit te ſemel interimere, non vult vt ampliùs ſuperbias & triumphos agas, atque hoc eſt quod ſeqnitur: Nõ adijcies vltra vt glorieris &c. Hieron. per Chanaan intelligit Tyrum, quæ in terra Chanaan condita erat, quod patet ex cap. 15. Matth. vbi Chananęa egreſſa ſcribitur de finibus Tyri, & Sidonis. *Calumniã ſuſtinẽs virgo*)

Dicitur autẽ Tyrꝰ filia Sidonis, quia Sidoniorũ colonia erat. Sẽſus eſt: O Tyre filia Sidonis hactenꝰ virgo, id eſt, bellis inuiolata atq; inuicta, nunc autem per Chaldæos oppreſſa magna afficeris ignominia, nec dabitur tibi amplius de potentia tua gloriari. Ex hoc loco diſcimus voculam (vltra) non ſemper ſignificare perpetuitatem, ſed quandoque pertinere ad longum tantùm tempus. Tyrus enim vt in ſequentibus dicetur, poſt ſeptuaginta annos reſtaurata eſt, & in priſtinum ſtatum reſtituta. *In Cethim conſurgens &c.*) Senſus eſt: Licet tẽtes profugere etiam vſque ad Cethæos, nõ tamen ibi poteris inuenire requiem: nam & ibi perſequetur te Dominus.

Particulam (vltra) non ſemper ſignificare perpetuitatem.

Ecce terra Chaldæorum) Manifeſtè hîc propheta exprimit populum, per quem euertẽda erat Tyrus, & vt maiorem excutiat terrorem, deſcribit qualis ſit iſte populus, dicens:

Talis populus non fuit) Id eſt, nullæ Gentes comparari poſſunt Chaldæis potentia, & ſicut potẽtiſſimi ſunt, ita & origine vetuſtiſſimi vt quos Aſſur fundauit: Vide cap. 10. Gen. Senſus eſt: Potẽtiſſimũ & antiquiſſimũ Chaldæorum regnũ euerterte, non tantùm ipſos ciuitatis muros, ſed & parietes domeſticos.

Vlulate naues maris) Id eſt, naues quæ verſamini in mari quocunque præſertim mediterraneo vlulate, quia deuaſtata eſt fortitudo veſtra, id eſt, Tyrus iam demolita eſt.

ET erit in die illa, in obliuione eris, ô Tyre ſeptuaginta annis, ſicut dies regis vnius.

ET *erit in die illa &c.*) Ab hoc loco vſque in finem prophetiæ Tyro proſpera nunciantur, videlicet, ſeptuaginta tantùm annos durabit, quibꝰ elapſis iterũ extruẽda ſit, & in priſtinum ſtatum reſtituenda. Quod ſequitur, Sicut dies Regis vnius, eſt interpretatio Rhetorica, ſiue ſynonymia, Senſus eſt: Tot annos eſt duratura captiuitas veſtra, quot annos viuere ſolent ij, quibus omnia ad vitæ vſum ſuppetunt, quales ſunt Reges.

POſt ſeptuaginta autẽ annos, erit Tyro quaſi canticum meretricis. Sume tibi citharam, circui ciuitatem, meretrix obliuioni tradita. Bene cane, frequenta canticum vt memoria tui ſit. Et erit poſt ſeptuaginta annos, viſitabit Dominus Tyrum, & reducet eam ad merces ſuas, & rurſum fornicabitur cum vniuerſis regnis, ſuper faciẽ terræ: & erunt negotiationes eius, & merces eius ſanctificatæ Domino. Non condentur neq; reponentur: quia his qui habitauerunt corã Domino erit negotiatio eius: vt manducẽt in ſaturitatem, & veſtiantur vſque ad vetuſtatem.

POſt *ſeptuaginta autem annos &c.*) Inter cæteras fallacias, quibus meretrix ſtudet allicere incautos adoleſcentes, eſt cantus. Dicit ergo propheta, ſicut canticum adhibet meretrix, vt alliciat ad ſe adoleſcentes & incautos quoſque, ſic quoque faciet Tyrus, præbebit ſiquidem magnam de ſe ſpem vicinis nationibus fore, vt iterum inſtituatur ibi mercatura, multiſque modis eas alliciet ad commercia ſua. Canticum ergo meretricis ſpem Tyri prophetico more intelligit.

Sume tibi citharam &c.) Per hæc omnia ſignificat Propheta, quòd ſpes hæc & ſtudiũ reuocandi alios ad mercatum, & inſtruendi iterum emporium paulatim creſcet magis ac magis, quaſi dicat propheta: Sicut meretrix comit ſe, ornat, & foras egrediens nemini non ſe contemplandam offert, magnãq; copiæ ſpem præbet, domi reſidẽs ſuauiter cantillat, fidibus ludit, totamq́ue domum dulci ſtrepitu implet, denique nihil non facit quo alliciat amatores quàm plurimos: ſic Tyrus nihil non faciet, omnemq́ue mouebit lapidem, vt vicinarum nationum mercatores ad commercia ſua prouocet.

Cõparatio.

Et erit poſt ſeptuaginta annos &c.) Non multo poſt reditum filiorum Iſrael è Babylone, vbi ſeptuaginta annis detenti fuerunt, inſtaurata eſt Tyrus. Ezechiel autem prophetans de Tyro cauſam captiuitatis eius adiungit hanc, quia gloriabantur in captiuitate filiorum Iſrael. Viſitare aliquando in bonam, aliquando in malam partem ſumitur: Interdum enim idem eſt quod punire & plagas immittere, interdum verò miſericordiã præſtare & bona tribuere, quomodo & hîc accipitur hoc ſenſu: peractis ſeptuaginta annis reſtaurabit Dominus Tyrum, & omnia, quę abſtulit, reddet.

Viſitare dupliciter accipi.

Et rurſum fornicabitur &c.) Pergit propheta in meretricis incœpta methaphora, hoc ſenſu: Non quidem Tyrum meretricem feci quòd ad coitum inuitatura ſit, ſed ad mercatum. Itaque fornicatione eius accipi volo non coitum, vt vulgus accipit fornicationẽ, ſed mercaturam & commerciũ cum omnibus nationibꝰ: Quòd verò Tyrus ſit ita fornicata, hoc eſt, quod poſt ſeptuaginta annos ſit inſtaurata, & ad priſtinam potentiam reuerſa, omnium denique Gẽtium negotiationi expoſita, conſtat ex Græcorum & Phœnicum hiſtorijs. Vnde locũ hunc Septuag. manifeſtius tranſtulerunt, hoc modo: Poſt ſeptuaginta ãnos viſitationem faciet Dominus Tyri, & iterum reſtituetur in antiquum eritq́ue negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum ſuper faciem terræ. Ex quorũ verſione manifeſtum eſt, quid intelligat propheta per fornicationem, nimirum habere commercia & exercere mercaturã cum cæteris Gentibꝰ. *Et erunt negotiationes eius et.*)

Difficul-

Diſſicultas hîc eſt, an poſsit retineri litera. Hieronymus tranſitũ facit, qui quia in præcedentibus frequens eſt, non erit mirum, ſi & hîc eſſe dicatur, maximè cùm iſtud ſecundum hiſtoriam factum nuſquam legatur, neq; in Nehemia aut Eſdra, neque in Ioſepho, aut aliorum ſcriptis. Vnde & hoc loco Iudæi literam relinquũt interpretantes hæc de ſuo Meſsia, cuius tempore dicunt Tyrios opes ſuas daturos in miniſterium Domini & miniſtrorum eius. Senſus eſt: Tyrus inſtaurata amplectetur cultum veri Dei, ſuſcipiet Euangeliũ, conuertet ſe ad fidẽ Chriſti: & tunc negotiatione ſua, & mercibus ſuis ſeruiet nõ Diabolo, nõ carni, non mũdo, quod hacten⁹ fecit, ſed Domino Deo, illi dedicata erũt & cæremoniæ & labor Tyriorũ.

Non condentur neque reponentur) ſcilicet merces vel opes ad auaritiam, ſed quicquid ex mercatura lucri fecerint, dabunt in vſum miniſtrorũ Dei, vt ſuppetant eis neceſſaria, tam quoad victum quàm ad veſtitum.

CAPVT XXIIII.

E*Cce Dominus diſsipabit terram & nudabit eam, & affliget faciem eius: & diſperget habitatores eius. Et erit ſicut populus, ſic ſacerdos: & ſicut ſeruus ſic Dominus eius: & ſicut ancilla, ſic domina eius: ſicut emens, ſic ille qui vendit: ſicut fœnerator, ſic is qui mutuum accipit: ſicut qui repetit, ſic qui debet.*

TRactatum à capite decimo tertio inceptum his quatuor ſequentibus capitib⁹ propheta quaſi ſummatim concludit. Hactenus ergo dicta huc ſpectant, & hæc eſt ſumma, vt ſciamus hoc paſsurum totũ mundum, quod paſſa eſt Babylon & cęteræ gentes, quarum onera præcedentibus vndecim capitibus expoſita ſunt. In hunc ſenſum cõueniunt omnes, tam Hieron. quàm cæteri Chriſtiani interpretes, vt videlicet totius orbis excidium propheticus ſermo nunc deſcribat, & licet non omnino certis, multùm tamen probabilibus coniecturis niti videntur. Prima autẽ coniectura hæc eſt: Solet Eſaias poſt cõmemorata particularia aliquorum mala, libenter tranſire ad generalia, ergo probabile eſt ipſum & hoc loco id feciſſe. Secunda coniectura eſt, quòd cæterorum prophetarum loca, quæ de conſummatione ſęculi loquuntur, ſunt huic loco multũ ſimilia. Proinde etiam quæ hic dicũtur ad cõſummationem ſæculi pertinent, alioquin toto illo tractatu nihil eſt quod omnino cogat nos hic agnoſcere conſummationem ſęculi: Imò quædam ſunt, quæ per ſe conſiderata magis pertinent ad particularem vaſtitatem & ruinam, vnde & Iudæi hęc aliò referunt: Quidam enim eorum de decem tribubus tantùm, alij de Idumæorum gente accipiunt.

Ecce Dominus diſsipabit terram) Id eſt, inanem & vacuam reddet. Vox enim Hebræa בקק bokek quę hoc loco ponitur, propriè ſignificat vacuum & inane reddere. Vnde mirum eſt Hiero. in principio capitis decimi Oſeæ vertiſſe frondoſum: Vitis frondoſa Iſrael, cùm dicere potuiſſet, vitis inanis, aut vitis vacua, quæ ſcilicet pręter folia nihil habet. Aquila vertit, aquoſam: Symmachus, materialem, id eſt, quæ tota in frondibus creuerit: Septuaginta inſigniter pampinoſam. Quę omnia in idem recidunt: ſignificant enim vitem fructibus deſtitutam, quę multum quidem materiæ habeat & aliud nihil. Quos ſequutus videtur Hieron. vertens frondoſam, vbi ſubintelligi videtur (tantùm) *Et affliget faciem eius*) Id eſt, exuret ſuperficiem terræ, atq; euertet ſecundũ quod ſcribitur 2. Petri 3. Terra & omnia quæ in ipſa ſunt opera, igne exurentur. *Oſeæ 10.*

Et diſperdet habitatores eius) Exponit Hieronymus, habitatores terræ diſpergentur in diuerſa terræ loca præmijs vel ſupplicijs deſtinati.

Et erit ſicut populus, ſic ſacerdos &c.) Ab iſto loco vſque ad hæc verba, Diſsipatione diſsipabitur terra, ſynecdoche eſt, qua propheta noto more ſignificat generaliter omnia deſitura eſſe in conſummatione ſæculi, quibus nunc vnus alio potior eſt, & alteri pręfertur, ſiue dignitas ſit illud, ſiue diuitię, ſiue aliorum aliud. Iam ſacerdos, dominus, & domina dignitate potiores ſunt, in conſummatione autem ſæculi, non erunt: emẽs, fœnerator, creditor diuitijs hîc potiores ſunt, tunc autem non erunt, ſed omnes ſine diſcrimine talium rerum pro qualitate peccatorum ſuorum punientur: Non enim omnia peccata paria ſunt, proinde nec pœnæ æquales erunt, quanquam nonnulli ex hoc loco id conentur docere, ſed malè. Nam id tantùm dicitur hoc loco, quòd omnes qui peccauerunt pœnas ſubituri ſunt, tã nobiles quàm igonbiles, tã diuites quàm pauperes, quemadmodum dicitur Iob. 3. Magnus & paruus &c. Hęc Theologia ſcribitur, non vt ſubtiliter intelligatur, ſed vt perpetuò habeatur ante oculos, pręſertim ab ijs, qui diuitijs & honorib⁹ omnia metiũtur, & multùm profecit in Theologia, qui huiuſmodi loca habeat quàm plurima ãnotata, quibus conpungi aſſueſcat.

D*Iſsipatione diſsipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus eſt verbũ hoc: Luxit et defluxit terra & fimrmata eſt. Defluxit orbis, & infirmata eſt altitudo populi terræ, et terra infecta eſt ab habitatori-*

bus ſuis: quia tranſgreßi ſunt leges, mutauerunt ius, diſsipauerunt fœdus ſempiternum.

D*iſsipatione diſsipabitur terra &c.*) Geminationes huiuſmodi Hebræis propriæ ſunt & peculiares, & habent epithaſin quandam ſeu vehementiam & exaggerationem: Latinus hoc modo diceret, Tota terra diſsipabitur, & tota diripietur, & ſine dubio iſtud certo certius eueniet, quia Dominus futurum pronuntiauit, dicens: *Luxit & defluxit &c.*) Propheta noto more ſuturum enunciauit tanquā præteritum propter certitudinem prophetiæ. Senſus eſt: Lugebit & defluet terra, & infirmabitur. Hoc vocabulū (luxit) Pagninus & neoterici quidam vertunt corrupta eſt, ſiue deſtructa, aut perijt: Verùm vox Hebræa quæ eſt אבלה abela, propriè ſignificat lugere, vt patet ex Pentateucho, & libris Regum. Gen. 37. Indutus eſt cilicio lugens filium ſuum. Exod. 33. Audiens populus ſermonem hunc peſsimum, luxit. Num. 14. Luxit populus nimis. 1. Regum 15. Lugebat Samuel Saul. Et capite ſequēti, Vſquequo tu luges Saul? Quib⁹ locis in Hebræo eſt hoc verbum אבל abal, nec vllus eſt locus in ſcriptura vbi propriè ſignificat perire: verum quidem eſt apud prophetas vſurpari nonnunquam pro perire, ſed ea ſignificatio figurata eſt, & in hoc multùm peccant Iudæi & qui ſcribunt lexica, quòd aſsignantes vocis alicuius ſignificationem naturalem, non diſtinguūt ab ea vel ijs quæ flexu ſeu per tropum ſignificantur. Dicam⁹ ergo hoc loco eſſe metalepſin, atq; ex luctu terræ prophetā ſignificare triſtem eius interitum: Atque ita ſignificantius vertit Hieronymus quàm Pagninus & cęteri, ſicut ſignificantius eſt quando dicimus, immoritur ſtudijs, quàm ſi dicam⁹, multùm ſtudet.

Et infirmata eſt altitudo populi &c.) Per altitudinem populi ſignificat propheta eos, qui inter populares ſuos vel dignitate vel diuitijs aut aliquo honoris gradu eminebant, quos in conſummatione ſæculi à ſuo gradu deiiciendos infirmandoſque prædicit.

Et terra infecta eſt &c.) Exemplaria Latina excepto Roberti Stephani conſtanter legunt, Interfecta eſt, & Haymo & Thom. & Dyo. de interſectione interpretantur. Hug. de S. Vict. dicit etiam legi, Inſecta, ſed interim de interſectione interpretatur. Ex commentarijs Hieron. nihil certi colligere licet, quomodo verterit: expoſitio enim ipſius vtrobiq; locum habet ſiue inſecta legeris, ſiue interfecta. Vox autem Hebræa חנף chaneph, ſignificat polluere, contaminare & ſimulare, atque his ferè modis vertit Hiero. vnde veriſimile eſt ipſum vertiſſe inſecta & nō interfecta, cùm nuſquam in tota ſcriptura vox Hebræa hoc ſignificet. Dicit ergo propheta: Et terra inſecta eſt, id eſt, polluta & cōtaminata eſt ab habitatorib⁹ ſuis, quia trāſgreſsi ſunt leges, mutauerunt ius, diſsipauerunt ſœdus ſempiternum. Hæc tria, leges, ius, ſœdus, interpretes variè diſtinguūt, ſed non erit abſurdum imò maximè conſentaneum videbitur, ſi dixerimus hoc loco eſſe congeriem rhetoricam, & tribus iſtis vocib⁹ vnam & eandam prorſus rem ſignificari, illā Rom. 1.
nimirum de qua Paulus ad Ro. Gentes quæ legē non habēt, naturaliter ea quę legis ſunt faciunt: Et Dauid, Signatum eſt ſuper nos lumen vultis tui Domine.

P*Ropter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt habitatores eius, ideoq́ue inſanient cultores eius, & relinquētur homines pauci. Luxit vindemia, infirmata eſt vitis, ingemuerunt omnes qui lætabantur corde. Ceſſauit gaudium tympanorum, quieuit ſonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum, amara erit potio bibentibus illam.*

P*Roper hoc maledictio vorabit terram*) id eſt, Quia violātur iura naturę, ſi[…] quia nos non facimus alijs, quod nobis fieri volum⁹, quod recta ratio & lex ſcripta in cordibus omnium dictat faciēdum, ideo maledictio deuorabit terram, id eſt quod in Deu. prędictū eſt ſore, hoc maximè in cōſummatione ſæculi implebitur, tunc maledictiones ibi ſctiptæ inundabunt ſuper terram. Alludūt enim prophetæ libenter ad ea, quæ ſcribuntur in Pentateucho tū verbis tum etiā ſenſu.

Et peccabunt habitatores eius) Saluator in Euangelio apud Matthęum de conſummatione ſæculi loquens, hoc alijs verbis extulit, dicens: Abundabit iniquitas. *Ideoq; inſanient &c.*) id eſt, in conſummatione ſæculi homines ſuæ conditionis obliti contra ſe mutuò ingenti furore debacchabuntur, quemadmodum pleniùs deſcribitur in illo loco Matthæi: Multi enim venient in nomine meo, dicentes &c. *Et relinquētur homines pauci*) Iſta ſententia videtur magis pertinere ad particulare aliquod excidium, quia in cōſummatione ſæculi nulli omnino homines relinquentur, niſi cū Hieron. ſubaudiam⁹, Et relinquentur homines pauci, videlicet qui habeant imaginē ſupercœleſtem, vt ſenſus ſit: Impijs in infernum detruſis pauci electi remanebunt: Quanquam & referri poteſt ad illud tēpus, quod erit paulò ante conſummationem ſæculi, quo tempore erunt bella, peſtilentiæ, ſames, quibus multi è vita auſerentur, paucis, reſpectu totius multitudinis, relictis.

Luxit vindemia &c.) Quando dies iudicij aduenerit, tunc lugebit vinum & vindemia eo ſenſu, quo ſupra tetra dicta eſt lugere:

& om-

& omnes qui lætabantur inter pocula tunc ingemiſcent, id eſt, qui vinum ſolebant bibere in dulcedine, qui ſectabantur cómeſſationes & in illis lætitiam ſuam ponebant, illi tunc dolebunt: Ceſſabit enim omne gaudium, cóticeſcent & cantica læticiæ, inſtrumenta muſica, quę ſuauitate ſua animos hominum ad exultationem prouocare ſolent, penitus ceſſabút. Vult ergo ſignificare propheta, quòd omnia hæc fluxa ſint, inania & vacua. Ingeramus ait Hieronym⁹ hoc teſtimoniũ his, qui in conuiuijs ſuis non ſolùm gula & ebrietate, ſed & auribus luxuriant, vt per omnes ſenſus animæ fortitudo molleſcat.

Cum tantico non bibent vinum &c.) Idem adhuc explicat peophcta, .quod prius hoc ſenſu: Non reſonabit amplius muſica inter pocula, ſed amara erit potio bibentib⁹. Pro potione in Hebræo eſt שׁכר ſechar, quæ vox in ſcriptura pertinet ad quemuis potum inebriatiuum. Hierony. nunc ſiceram vertit, núc quatuor verbis circumloquitur, dicés, omne quod inebriare poteſt: Interdum verò vertit vinum. Interdum ponitur in ſcriptura cum voce quæ ſignificat vinũ, vt Leuit. 10. Vinum & ſiceram non bibetis tu & filij tui, quando intrabitis in tabernaculũ teſtimonij, vbi comprehédit omne id, quod inebriare poteſt præter vinum. Omnis ergo potio, ſiue vinum, ſiue alia quæcunque, quæ ſuauis eſſe ſolet bibentibus, in conſummatione ſæculi amara erit, & amaritudine commutabitur.

ATtrita eſt ciuitas vanitatis, clauſa eſt omnis domus nullo introeunte. Clamor erit ſuper vino in plateis, deſerta eſt omnis lætitia, tranſlatum eſt gaudium terræ. Relicta eſt in vrbe ſolitudo, & calamitas opprimet portas. Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum. Quomodo ſi paucæ oliuæ, quæ remanſerunt, excutiantur ex olea, & racemi, cùm fuerit finita vindemia. Hi leuabunt vocem ſuam, atque laudabunt cùm glorificatus fuerit dominus, hinnient de mari.

ATtrita eſt ciuitas vanitatis) Noua quidé, ſed perelegans eſt periphraſis orbis. Senſus eſt: Videtur quidem hic orbis terrarum diu duraturus, ſed non ita erit, eſt tantùm vana quædam oſtentatio, & citò interibit. *Clauſa eſt omnis domus &c.*) Id eſt, omnes domus etiam illæ, quarum nunc ſunt aurata laquearia, quarum parietes veſtiuntur marmorum cruſtis, & ſecti eboris nitore reſplédent, remanebunt vacuæ, id eſt, in conſummatione ſæculi ceſſabit omnis domorũ inhabitatio.

Clamor erit ſuper vino &c.) Huius loci duplex eſt expoſitio, quarum prior iſta eſt: Vlulabunt homines in plateis de ebrietate & exceſſu quem fecerunt, Sic Hieron. Altera expoſitio eſt iſta: Vlulabunt homines in plateis propter defectũ vini, Sic Thom. & Lyra.

Relicta eſt in vrbe ſolitudo &c.) Quia additur, In medio terræ & in medio populorum, Hieron. ſatis innui putat hæc ad cõſummationé ſæculi referenda, alioqui magis pertinere viderentur ad particularem aliquam ciuitatem. Orbem ergo terrarum, quem ſuprà appellauit ciuitatem vanitatis, nunc ſimpliciter ſecundum Hieronymum orbem vocat, & ponitur præteritum pro futuro hoc ſenſu: In conſummatione ſæculi relinquetur ſolitudo in orbe terrarum, id eſt, totus orbis habitatoribus deſtituetur.

Quia hæc erunt in medio terræ &c.) Hieron. hanc parté refert ad præcedentia, hoc ſenſu: Hæc õnia prædicta fiét in medio terrę in medio populorũ ſeu gentiũ: Qué ſequitur Haymo. Hebręa verò exemplaria iungunt cum ſequentibus, videlicet, Quomodo ſi paucæ oliuæ &c. quod etiam in commentarijs ſuis faciunt Thom. & Lyra & Dion. Eſtque horrenda & terribilis comparatio, ſi referatur ad totum tempus à condito orbe vſque ad ipſius conſummationem, vt ſit ſenſus: Tam pauci ſaluabuntur in orbe terrarum ex tota hominum multitudine, quàm paucæ relinquuntur oliuæ in arbore poſtquam collectæ ſunt. Tam pauci ſaluabuntur, quàm paucæ relinquũtur vuæ in vite poſt vindemiã. Quia valde horribilis eſt hæc comparatio, ideo referunt ad illud temp⁹ quod erit ſub conſummationem ſæculi, hoc ſenſu: Tempore Antichriſti tam pauci manebunt conſtantes in fide, quàm paucæ relinquuntur vuæ in vite poſt vindemiam, vel oliuæ in arbore poſtquam ſint decerptæ. Et hunc ſenſum videntur magis poſtulare ſubſequentia:

Et leuabunt vocem &c.) Id eſt, quum finito Antichriſti regno Christus iam glorificatus venerit in nubib⁹ cum poteſtate magna & gloria, tunc pauci iſti, qui relinquentur leuabunt vocem atque laudabunt, & hinniét de mari, id eſt, de orbe terrarum prę [illegible]titia toti geſtient. Simili metaphora orbem vocat mare, qua ſuprà Babylonem, cùm ait: onus Suprà c.21.
deſerti maris.

PRopter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in inſulis maris nomé Domini Dei Iſrael. A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iuſti. Et dixi: Secretum meum mihi, ſecretũ meum mihi, Væ mihi præuaricantes præuaricati Hier. 48.g
ſunt & præuaricatione tranſgreſſorum præuaricati ſunt.

PRopter hoc in doctrinis glorificate Dominũ) Iuxta Hieron. in doctrinis, cauſaliter ponitur hoc ſenſu: Vos qui iã diſcitis, quòd ita pauci relinqentur, qui euadent manus Antichriſti

 tichriſti

tichriſti & ſaluabuntur:qui hoc cognoſcitis beneficio ſcripturarum, vos glorificare debetis Dominum in doctrinis, id eſt, quia ipſam doctrinam accepiſtis, quod ſanè magnum eſt beneficium. Rabbi Dauid, In doctrinis, interpretatur, in vallibus, quomodo etiam vertit Pagni. In Hebræo autem eſt אורים vrim, qua voce etiã vtitur Moyſes Exodi 38. vbi Hier. doctrinã vertit, dicens: Pones autem in rationali iudicij doctrinam & veritatem, quo loco mirum eſt quid ſignificent doctrina & veritas. Nomina autem Hebræa fatetur Rabbi Dauid etiam ipſos Hebræos ignorare quid ſignificent. Chaldæus interpres non vertit, ſed ſeruat Hebraica vocabula. Septu. verterunt manifeſtationem & veritatem, quos ſequutus videtur Hierony. Rabbi Salomon his duobus nominib⁹ ſignificari dicit nomẽ Dei tetragrãmatõ, & prius vocabulum interpretatur illuminationem, poſteriùs verò perſectionem. Senſus itaque illius loci Exodi, Pones in rationali iudicij doctrinam & veritatem, eſt iſte: Pones in pectore Aaron nomen Dei tetragrammaton, quo nomine intellecto, mens perficitur in doctrina & illuminatur. Tradunt enim Hebræi ex hoc nomine intellecto totam trinitatem intelligi, & alia multa quæ videre licet apud Rabbi Salom.

In inſulis maris &c.) Secundum Hieron. mare per metaphoram pro mũdo accipitur, inſula verò pro Eccleſia, quæ fluctibus maris huius, id eſt, mundi quotidie tũditur. Sẽſus eſt: propterea vos Inſulares, id eſt, fideles, qui hæc legitis apud me & prophetas alios, glorificate Dominum. Poſſunt inſulæ maris etiam accipi ſicut ſuprà, Vbi dicitur: Adijci-
Supra.ca 11. et Dominus ſecundò manum ſuam ad poſſidendum reſiduum populi ſui, quod relinquetur ab inſulis maris: Vbi inſulæ maris accipiuntur pro plaga mũdi, quę Iudæis eſt ab Occidente, id eſt, pro plaga occidentali, & ſi quis cõſulat alia ſcripturæ loca, inueniet inſulas ferè hoc ſecundo modo accipi, vt Pſal.
Pſal.71.b Reges Tharſis & inſulæ munera offerent, vbi p[illegible] inſulas propheta ſignificat remotiſsimos & etiam vltra mare ſitos populos. Rurſus Pſalm. 96. Dominus regnauit, exultet terra, lætentur inſulæ multæ. Et Eſa. iuſulas
Eſaie 40 d per gentes interpretatur, Ecce inſulæ quaſi puluis exiguus. Sophonias quoq; interpretatiuè dicit, cùm ait, Adorabunt eum viri de loco ſuo, omnes inſulæ gentium. Quanquá hoc loco ſatis interpretetur cùm ſubdit: A finibus terræ &c. Inſulæ itaque maris fines terræ intelliguntur, ſiue remotiſsimi populi, de quibus Iudæi vix per famam aliquid acceperũt. Prophetæ enim ſic de inſulis maris loquuntur, quaſi populo Iudęorũ vltra mare nihil fuerit quàm aquæ & inſulæ,

A finibus terræ laudes audiuimus &c.) Propheta cùm certiſsimè videret implendũ, ad quod hortabatur gentes, intulit, A finibus terræ &c. quod Septug. verterunt ab alis terræ. Et commẽ. Hiero. in hunc locum ſic habet: Pro finibus, quod nos propter explanationem ſenſus apertius expoſuimus, In Hebræo eſt כנף cenaph, quæ vox alam nõ finẽ ſonat, quod quidem verũ eſt, ſi de naturali ſignificatione loquamur, ſed illam naturalẽ vocis ſignificationẽ Hebræi valde latè extendunt, nempe ad omnium rerum extremitates: Latini non ita deflexerũt vocem alam. In tropica autem illa ſignificatione ponitur apud Ezech. cap. 7. Venit finis ſuper quatuor plagas terræ, pro quo in Hebręo eſt, ſuper quatuor alas terræ. Sic 1. Reg. 24. Præſcidit oram veſtimẽti. Hebręi legũt alã veſtimẽti. Quib⁹ locis ſi vertiſſet Hier. alã, viſus fuiſſet Latinis inſolentius loqui. Conſuetudo autẽ ſcripturę eſt, quẽadmodũ & ſuperius dixim⁹ nomine iuſti Chriſtum ſignificari, cùm alijs in locis præcipuè in Actis Apoſtolorũ, & loquitur hîc propheta non de gentiũ vocatione ad fidẽ, ſed de perſeuerantia in fide.

Et dixi: Secretum meum mihi &c.) Senſus eſt: cùm viderem ea quę in conſummatione ſæculi futura ſunt, loquut⁹ ſum mihi interno cordis affectu: Non poſſum cuncta narrare, quæ cerno futura, hęret lingua faucibus meis, & vox dolore concluditur, hoc ſignificat propheta dum dicit, Secretum meum mihi, quaſi alijs verbis diceret: Quantus pœnarũ ordo verſatur ante oculos meos, quæ ſupplicia ego video futura, quàm ingentẽ multitudinem eorum qui damnandi ſunt cerno, maiora ſunt quàm vt eloqui poſsim: & ideo detineo ſecretum meum mihi. Iuxta hunc ſenſum ſubauditur, eſt, vel ſeruabo. Rabbi autem Ioſeph Kimhi non agnoſcit hîc pronomen (meum) ſed legit, ſecretum mihi: Nã ipſe cum aliquot alijs Rabinis in voce Hebræa רזי razi, iod literam accipit non vt ſit pronomen affixum, ſed pro litera radicali, ſeu quæ habet vocem literæ radicalis, quæ eſt ה he, & interpretantur Hebræi hoc modo: Duo ſecreta reuelata ſunt mihi, ſecretũ ſcilicet retributionis iuſtorum, & ſecretum vltionis impiorum: Secundum hos intelligitur verbum, reuelatum eſt, quod expreſsit interpres Chaldæus, qui ſic habet: Dixit propheta ſecretum mercedis iuſtorum conſpectum eſt mihi, ſecretum vltionis reuelatum eſt mihi.

Væ mihi) Id eſt, heu mihi. Vocula enim Hebræa אוי oi, interdũ cõminantis eſt, interdũ verò dolentis, vt hoc loco. *Præuaricantes præuaricati ſunt*) In Hebræo eadẽ vox quinquies repetitur, hoc modo: Pręuaricantes præuaricati ſunt, & præuaricatione præuaricantiũ

præuari-

præuaricati ſunt. Repetitio autẽ iſta maximam habet emphaſin, qua ſignificatur horribilis & ingens omnium ſcelerum vis futura in conſummatione ſæculi, & populum in præuaricatione quaſi abſorptum iri, & hoc dolet propheta cùm dicit, Vę mihi. Saluator in Euangelio iſtud alijs verbis explicat, dicẽs tantam fore iniquitatem, vt etiam electi, ſi fieri poteſt, in erronem ſeducantur.

FOrmido, & fouea, & laqueus ſuper te, qui habitator es terræ. Et erit qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam, & qui ſe explicauerit de fouea tenebitur laqueo: quia cataractæ de excelſis apertæ ſunt, & concutientur fundamenta terræ. Confractione confringetur terra, cõtritione cõteretur terra, cõmotione cõmouebitur terra, agitatione agitabitur terra, ſicut ebrius, et auferetur quaſi tabernaculũ vnius noctis. Et grauabit eã iniquitas ſua, & corruet & non adÿciet vt reſurgat.

F*Ormido & fouea &c.*) Significat propheta quòd ſicut in conſummatione ſęculi exeret ſe horribilis vis ſcelerum, ita etiam pœnę ſuper terram inundabunt, quæ habitatores eius tenebunt captos, ita vt effugere nequeant, & hoc eſt quod ſubiungit, *Et erit qui fugerit*) id eſt, cùm putauerint ſe fugiſſe ex vno malo incident in aliud, & quocunq; ſeſe verterint, impendentem Domini iram non euadent.

Quia cataractæ de extelſis apertæ ſunt &c.)

Quid cataracta.

Cataractæ ſiue cataractes locus eſt in flumine præceps & abruptus, vnde aqua ruit poti⁹ quàm fluit, vt cataractes Nili apud Strabonẽ lib. vltimo. Septua. tranſtulerunt, Quia feneſtrę cœli apertæ ſunt. Alludit autem propheta ad locum qui eſt in Gen. cap. 7. Cataractæ cœli apertæ ſunt, non quòd ignoret propheta orbem amplius aquis non interiturũ, ſed iſtud vult dicere: Eo modo inũdabit plaga & pœnæ in orbe terrarum, quo modo tẽpore Noe aquæ inundauerunt.

Confractione confringetur terra &c.) Quia non habuit aliquod vocabulum quo ſatis & pro dignitate rem potuit explicare, ideo pluribus ad hoc vtitur verbis. D. Hieron. per terram accipit illos, qui verſantur in ea, per metonymiã hoc ſenſu: In conſummatione ſæculi homines in terra verſantes formidine toti diſſoluentur & timore penitus deijciẽtur, & quẽadmodum ebrius neſcit quid agat, ſed hebeſcentibus ebrietate neruis, nec pes, nec mẽs ſuo fungitur officio: ſic iſti malorum pœnarumq; magnitudine oppreſsi, quaſi ebrij ſtupebunt ad cuncta quæ cernẽt, & auferẽtur quaſi tabernaculũ vnius noctis, ita vt nullum antiquæ manſionis veſtigium remaneat. Poſsimus & aliter intelligere & ſimplicius de ipſo elemento terræ. Ipſa enim terra in conſummatione ſæculi confringetur, quando montes vallibus æquabũtur.

Et commotione commouebitur, & agitatione agitabitur ſicut ebrius) qua geminatione ſignificat vehementiſsimam terræ commotionem futuram in conſummatione ſæculi:

Et auferetur quaſi tabernaculum vnius noctis) Pro tabernaculo vnius noctis, Hebræi habent vnicum tantùm vocabulũ מלונה meluna, quod cùm hic tribus vocibus exprimat Hiero. in primo capite huius prophetæ vnica voce reddidit, vertens tugurium. Significat autem vox Hebræa, ſecundum Rabbi Dauidem, talem caſulam, quali nocturno tempore vtitur vinitor in excubijs agendis: Deducitur autem vox iſta à radice לון lun, quæ ſignificat pernoctare. Sic ergo Dominus demolietur terram, ſicut vinitor demolitur tugurium ſuum poſtquam eo vſus eſt: Non quidem quòd Dominus terram in puluerem rediget, & penitus in nihilum, ita enim intelligere prohibent nos alia ſcripturæ loca, quibus ſignificatur terra in æternũ permanſura, ſed demolietur terra, quia abolebitur figurà eius, & alia ſuccedet facies.

Rabb. Dauid in libro Radicum.

Et grauabit eam iniquitas ſua) Poteſt eſſe metonymia hoc ſenſu: Iniquitas ſuper terram inundans ſuo pondere grauabit ipſos homines. Si autem intelligamus de ipſo bruto terræ elemento, tunc illo ſenſu dixit propheta eam iniquitate grauari, quo modo Apoſtolus ad Ro. dicit, quòd expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat, cuius ſenſus eſt: Expectatio creaturæ inanimatæ eſt vt regnum Dei proferat ſe foras, vt & corpora habeant partẽ gratię, quæ iam eſt in anima. Quo loco vſus eſt Apoſtolus grãdiloquẽtia, aut mirabilis eſt ſermo, quòd etiam res inanimatę, aer videlicet & terra &c. appetant liberationem, quia ait, & ipſa muta, ſurda & bruta creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis. *Et corruet*) ſcilicet terra: *et non adÿciet vt reſurgat*) ſcilicet illo ſchemate, habitu ſeu figura, quam nunc habet.

Ad Rom. 8.

ET erit in die illa. Viſitabit Dominus ſuper malitiã cœli in excelſo, & ſuper Reges terræ, qui ſunt ſuper terram. Et congregabuntur in congregatione vnius faſcis in lacum, & claudẽtur ibi in carcere, & poſt multos dies viſitabuntur. Et erubeſcet luna, & confundetur ſol, cùm regnauerit Dominus exercituũ in monte Sion, & in Hieruſalem, & in cõſpectu ſenum ſuorum fuerit glorificatus.

E*T erit in die illa, viſitabit Dominus &c.*) Vocem Hebræam, quam hoc loco vertit Hieron. militiam, alibi tranſtulit ornatum, vt in Geneſi: Perfecti ſunt cœli & omnis ornatus eorum. Alibi, aſtra, vt in Deut.

Geneſ. 2.a

Deut. 4. e Non vidiſtis aliquam ſimilitudinem in die illa, qua locutus eſt vobis in Oreb de medio ignis, ne ſorte eleuatis ad cœlum oculis videas ſolem, & lunam, & omnia aſtra cœli, & errore deceptus adores ea, & colas. Vtrunq; & ornatum & aſtra non ad verbum vertit: Vox enim Hebræa צבא tſeba propriè ſignificat exercitum, vnde illud toties in ſcriptura repetitum, Dominus Sabaoth, id eſt, exercituum.

Quis dicatur exercitus ſeu militia cœli. Quis autem ſit exercitus ſeu militia cœli, patet ex locis iam citatis, vbi Moyſes ſolem, lunam, & aſtra nomine militiæ ſignificat figuratè, propter famulitium & aptum eorum ordinem, ornatumque. Sol ergo & luna in exercitu ſeu militia cœli numerantur, & has res ſic viſitandas ſcribit Hierony. ſicut medicus viſitat infirmum, cùm adhibet cauteriũ & ferrum, quaſi ſol, luna, aſtra eſſent animata.

Excuſatur Hieronymus. Sed aduertendum eſt Hieronymum in commentarijs frequenter aliorũ referre ſentẽtias, non quòd eas vbiq; approbet, ſed vt diſcat poſteritas, quid ſenſerint Veteres. Dixit ergo iſtud Hieronymus ex ſententia Origenis, qui poſuit omnes animas ſimul creatas, & propter peccata in altera illa vita commiſſa, quaſdam aſtris alligatas, quaſdam in corpora humana detruſas & quotidiè detrudi. Verùm quia illius dogma damnatum eſt, ideo aliter hunc locum exponunt, per militiam cœli intelligentes exercitum dęmonum, qui in hoc aere caliginoſo (qui in ſcriptura nonnunquam cœli nomine appellatur) degunt, & perpetuò bellum mouent credentibus. De illo exercitu

Ad Eph. 6. b ſcribit Apoſtolus, dicens: Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem &c.

Et ſuper Reges terræ &c.) Hieronymus accipit principes tenebrarum & dæmones huius mundi rectores: Alij verò qui hos intelligunt per militiam cœli, Reges ſimpliciter accipiũt, quomodo vulgus Reges vocat. Hos ergo & Reges terræ dominos, & dæmones tenebrarum principes ſicút & omnes impios viſitabit Dominus in die iudicij, eo modo qui ſequitur.

Et congregabuntur &c.) Id eſt, tam Reges quàm dæmones & in vniuerſum omnes impios pariter colligatos mittet in lacum inferni, & claudentur ibi tanquam in carcere, & poſt multos dies viſitabuntur. Origenes i-

Error Origenis. ſtud ſimpliciter accipit, & ſic exponit. Claudentur quidem in carcere, ſed non erit perpetu9 carcer, cùm ibi fuerint per multos dies hoc eſt, per certum annorũ circulũ, viſitabuntur vt liberentur. Nos verò non ita poſſumus intelligere, quia dogma iſtud eſt dãnatum, vtpote ſcripturis contrarium, quæ palam teſtantur ignem quo punientur dãnati fore perpetuum, neque ignem ſolùm, ſed & eorum ſupplicia, vt patet Matth. 3. Palea exuret igne inextinguibili. Rurſus alibi: Matth. c & 25. 3. d Ite in ignem æternum, vel vt legit Auguſt. in aduſtionem æternam. Item Apocal. 14. fumus tormentorum eorum aſcendet in ſæcula ſeculorum. Senſus ergo huius loci eſt iſte: Quanuis multis diebus, id eſt, multo tempore futuri ſint in carcere, adhuc tamen ſemper, etiam poſt quãtumlibet multos dies viſitabuntur non ad liberationem, ſed ad punitionem, vt perpetuitas ſupplicij ſignificetur.

Erubeſcet luna) Luna ponitur pro idolo ſeu imagine lunæ, & ſol pro idolo ſolis: & rurſus idola harum rerum pro diabolis ipſa idola inhabitantibus. Senſus eſt: Cùm viderint dæmones, qui iam pro dijs coluntur in terra, & cultòres eorum, Chriſtũ ſimpliciter regnare, deuicta & deſtructa morte, tunc confundentur. Alij ſolem & lunam propriè accipiunt, hoc ſenſu: Cùm omnia ſubiecta erunt Chriſto, etiam ipſa mors quæ omniũ nouiſsima deſtruetur, tunc erubeſcet luna, & confundetur ſol, metaphoricῶs, quia lumen eorum quaſi nullum erit reſpectu luminis patriæ, ſecundum quod dicitur in Apoca. Ciuitas illa nõ eget ſole, neq; luna vt luceant in ea, ſed claritas Dei illuminabit illã, & lucerna eius erit agnus, in conſpectu ſenũ ſuorum, id eſt, patriarcharum & prophetarum.

CAPVT XXV.

DOmine Deus meus es tu, exaltabo te, & confitebor nomi 1
ni tuo. Quoniam feciſti mirabilia, cogitationes antiquas fideles. Amen. Quia poſuiſti ciuitatem in tumulum, vrbẽ fortem in ruinam, domum alienorum vt non ſit ciuitas, & in ſempiternum non ædificetur.

D*Omine Deus meus es tu &c.*) Poſt deſcripta Babyloniorum & cæterarum gentium onera (quæ cœperunt decimotertio capite, & durauerunt vſq; ad viceſimum quartum caput, in quo quid totus mundus in conſummatione ſæculi paſſurus ſit depingitur) ad læta redit propheta, atque tractatus iſte carmine euchariſtico, tanquam epiphonemate clauditur, quod quidem commune habet cum tractatu, qui eſt à capite ſeptimo vſq; ad decimumtertium. Et nihil refert ſiue dicatur eſſe vox prophetę, ſiue ſaluandorũ.

Cogitationes antiquas fideles) Id eſt, quidquid ab æterno facere decreuiſti, & à cõdito homine & lapſo te facturũ ꝓmiſiſti, fideliter impleſti & pręſtitiſti: Deſideransq; fieri quod ꝓphetat, adiũgit verbũ Hebraicum, Amen, pro quo Septuaginta tranſtulerunt, fiat, atq; in eo ferè ſenſu ponitur in veteri teſtamẽto. Nu. 5. Et dicet mulier amẽ. Deu. 27.

Et di-

Amen dupliciter accipi.

Et dicet omnis populus Amen, id eſt fiat, ſiue maledictus ſit, quiſquis trangreſſus fuerit vnum ex his. Interdum verò eſt affirmandi particula, & ita capitur in nouo teſtamento, idem valens quod verè.

Quia poſuiſti ciuitatem in tumulum) Quare autem laudet & confiteatur nomini Domini, & quę ſint iſta mirabilia & cogitationes antiquæ, quas veras opere demonſtrauit, oſtendit dicens: Quia poſuiſti ciuitatem &c. Ciuitatem autem vocat orbem terrarum, ſicut in ſuperiori capite. Hunc orbem poſuiſti in tumulum, id eſt funditus euertiſti. Nõnulla exemplaria legunt, tumultum, ſed nemo commentariorũ ſic exponit, quare mẽdum eſt. *Domum alienorum &c.*) Varius eſt huius vocis in ſcriptura vſus. Interdũ enim alienos vocat, qui Iudęis erant extranei, ſiue qui cum Iudæis non habebant eaſdem cæremonias, id eſt, gentes exteras: In qua ſignificatione frequenter ponitur in libris Moyſi. Interdũ verò eos alienos vocat, qui etſi veri Iudęi eſſent generatione, ſtudijs tamẽ & vita Deũ non colebant. Sic ſumitur in Pſal. Filij alieni mentiti ſunt mihi. Interdum etiam ſcriptura vocem hanc omnibus impijs accõmodat, vt Pſal. 57. Alienati ſunt peccatores à vulua &c. Atq; in hac ſignificatione hìc ponitur, vnde Septuaginta verterunt: Ciuitates impiorum in æternum non ædificabuntur.

Qui dicãtur alieni in ſcriptura.

Pſal. 17. b

SVper hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robuſtarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione ſua, ſpes à turbine, vmbraculum ab æſtu. Spiritus enim robuſtorum, quaſi turbo impellẽs parietem. Sicut æſtus in ſiti tumultum alienorũ humiliabis, et quaſi calore ſub nube torrẽte, propaginem fortium marceſcere facies.*

SVper hoc*) id eſt, ſuper orbis totius omniumq́ue impiorum excidio laudabit te populus fortis. Quis autem ſit iſte populus fortis, ſequens verſus oſtendit, *Ciuitas gentium robuſtarum timebit te*) id eſt, Eccleſia ex gentibus congreganda timebit & laudabit te.

Quia factus es fortitudo pauperi) Exponit Hiero. antonomaticè de Chriſto, hoc ſenſu: Fact' es fortitudo pauperi tuo, ſcilicet Chriſto. Sed magis placet, vt dicatur eſſe enallage ſiue heteroſis numeri, pauperi pro pauperibus. Qui autem ſecundum ſcripturam ſint pauperes, ſuprà dictum eſt, illi nimirum qui verè agnoſcunt ſuam miſeriam, captiuitatẽ & onus quod creatum eſt ſuper omnes filios Adam, & inde liberari ex animo cupiunt, & pro liberatione die ac nocte ſupplicant apud Deum. Hi ergo ſunt pauperes ſcripturæ, his factus eſt Chriſt' fortitudo aduerſus diabolum, aduerſus mundum, carnem, & legem irritantem nos ad peccatum, denique aduerſus omnia, quæ nobis obuenire poſſunt. Hic locus diligenter annotandus eſt, & vna cum alijs obijciẽdus hæreticis, qui ſemper in ore habent imbecillitatem naturæ, & arguunt catholicos hanc fortitudinem iuſtis tribuentes & aſſeuerantes quòd verè fortes ſint aduerſus diabolum, carnem, mundum & legem accuſantem.

Spiritus robuſtorũ &c.) Senſus eſt: Talis res eſt tentatio, ſiue à diabolo, ſiue à mundo, ſiue à carne fiat, qualis eſt turbo impellens parietem. Comparatio ergo in hoc conſiſtit: Quemadmodum turbo aliquis vehemens omnia corpora ferit ac ſecum rapit, niſi ſint admodum ſolida & fortitudine quadam roborata: ſic tentatio aut mundi, aut diaboli, aut carnis, vel alterius, omnes homines ferit, ſuperat, atq; adeò ſecũ rapit, niſi ſint admodum conſtantes & fortitudine quadam firmati. Iſtud quidem quotidiè experimur, ſed tempore Antichriſti multò magis experiemur, cùm tentatio hæc multo vehemẽtior erit: Ad illud enim tempus hęc maximè referenda ſunt.

Elegans comparatio.

Sicut æſtus in ſiti &t.) Antitheſis eſt: Dixit enim propheta quid Chriſt' futurus ſit pauperibus ſeu pijs hominibus, nunc autem dicit quid futurus ſit impijs. Senſus eſt: Chriſtus hoc erit impijs, quod eſſe ſolet ſitientibus æſtus. Ille ſicut vehementiſſimè affligit, ſic in conſummatione ſęculi Chriſtus vehementiſſimè affliget impios, qui nomine alienorum ſignificãtur:

Alia comparatio.

Et quaſi calore &t.) Id eſt, quòd calor ſolis è media nube exertus eſſe ſolet ꝑpagini, quã marceſcere facit, hoc in fine ſęculi Chriſtus erit impijs, id eſt, Sicut in media æſtate ingens & ſuprà modum vehemens ęſtus propagini vitis grauis eſt atq; nociu', adeò vt ipſam marceſcere faciat: Ita in cõſummatione ſæculi Chriſt' iuſticiæ ſuæ feruore impijs adeò grauis erit atq; moleſtus, vt marceſcãt in ſemetipſis.

Alia comparatio.

ET faciet Dominus exercituũ õnibus populis in monte hoc conuiuiũ pinguiũ, conuiuium vindemiæ, conuiuiũ pinguium medullatorũ, vindemiæ defecatæ. Et præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati ſuper omnes populos, & telam quam orditus eſt ſuper omnes nationes. Præcipitabit mortem in ſempiternum. Et auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie, et opprobrium populi ſui auferet de vniuerſa terra: quia Dominus locutus eſt.

Apocal. 7. d & 21. a

ET *faciet Dominus exercituum &c.*) Vſque ad hunc locum carmen fuit, hic rurſus proſa incipit: & pronomen (hoc)

quia

quia nulla mentio montis præceſsit, non poteſt accipi relatiuè, ſed dicticωs pro monte Siō. Erat enim Hieroſolymis Eſaias, cùm hæc diceret, & ita demonſtrās Sion dicebat, in monte hoc: ſicut apud Terentiū, vel hic Pamphilus quàm ſanctè iurauit. Aduertendum eſt, quòd propheta cùm demonſtraret montem Sion, nō eum ſimpliciter demonſtrabat, ſed quatenus typum gerebat illius Sion, quę ſurſum eſt, de quo in fine præcedētis capitis: Et confundetur ſol cùm regnauerit Dominus exercituum in monte Siō. Neque hoc alienum eſt à ſcriptura, ſed vſitatiſſimum. In monte ergo hoc, id eſt, in cœleſti Hieruſalem exhibebit Dominus conuiuium non Iudæis ſolùm, ſed omnibus in vniuerſum fidelibus electis, atq; hoc eſt quod dicit propheta, Omnibus populis. Lautitiæ autem huius conuiuij ijs in rebus ſitæ erunt, in quibus vita æterna. Illa aútem ſita eſt, non in cibo aut potu, aut Venere, vt quidam exiſtimauerunt, ſed in fruitione ſummi boni, quod eſt ipſe Deus: Et proinde quæ ſequuntur de medullatis & vindemia, non ſimpliciter accipi debent, ſed metaphoricè, vt per ea ſignificetur conuiuium iſtud fore delicatiſsimum, non autē vt per ea doceatur quibus in rebus huius conuiuij lauticiæ poſitæ ſint. Dicit ergo propheta,

Vide Adamū in priorì concione de natiuitate Domini, vbi hunc locum elegantiſsimè explicat.

Conuiuium pinguium &c.) Id eſt, apponētur in hoc conuiuio cibi exquiſitiſsimi, & proinde delicatiſsimi: Nam medullata vbique in ſcriptura, cibi delicatiſsimi nomen eſt.

Vindemiæ defecatæ) Id eſt, in hoc conuiuio nō bibetur ſicera, ſed vinū, neq; quoduis vinum, ſed vinum puriſsimum: Vindemiam ſiquidem pro vino poſuit, deſęcatum verò pro puro. Radix autem Hebręa quæ eſt זקק zakak, alioquin magis fundere ſignificat, quomodo funditur aurum & argentū, vnde & alijs locis eadem vox ſæpè vertitur, probatum, vt 1 Paral. 29. Septem milia talentorum argenti probatiſsimi, id eſt, colatiſsimi, cùm præcedenti capite dicitur, aurum puriſsimum. Sic in Pſal. Argentum igne examinatum, probatum, &c. Secundum Iudæos verò idem hoc loco conuiuij apparatus eſt, qui apud Ezechielem de Gog & Magog, ſed contra ipſos facit, ſi inſpiciatur vel occidens litera, quia conuiuiū, quod exhibebit Domin⁹ apud Ezech. non populis, ſed feris & beſtijs auibuſq; exhibitur⁹ eſt, iſtud verò populis. Deinde illud conuiuiū apud Ezechiel. non erit propitij, ſed irati Dei: iſtud verò lætum erit, ac delicatum. Nec conuiuium ſiue ſymposiū (nā vox Hebræa משתה miſte non à conuiuando, ſed à compotando dicitur) vſquam in ſcriptura rei inuidioſæ nomen eſt, ſicut eſt ſæpiſsimè nomen calicis: vnde indoctè faciunt, qui hîc nomē conuiuij ſiue ſympoſij ad calicem detorquent. Neque etiam calix inuidioſæ aut triſtis, ſed lætæ rei nomen eſt, niſi circunſtantiæ literæ aliud requirat. Vt in Pſal. Ignis, ſulphur, ſpiritus procellarum pars calicis eorū. Et apud hunc prophetam infra, Bibiſti de calice iræ eius: Alioqui longè alius calix eſt ille de quo Pſal 22. Calix meus inebrians quàm præclarus eſt. Et Pſal. 115. Calicem ſalutaris accipiam. Rurſus Pſal. 25. Dominus pars hæreditatis meæ & calicis mei, tu es &c. Huius autem loci nomen omnia habet lætiſsima coniuncta, quare nec ipſa litera pro Iudęis facit, ſecundum quos huius loci ſenſus hic eſt: In fine ſæculi veniente Meſsia Iudæi feliciſsimè agent, & venient tunc Gog & Magog, ſed faciet eos Dominus conuiuium, id eſt, mactabit eos & interficiet.

Pſal. 11 b

Ezech. 35.

Calix aliquā do triſtis, aliquando lætæ rei nomē eſt.

Pſal. 10. b

infra 51. f

Et præcipitabit in mōte &c.) Duplex eſt modus interpretandi ſcripturas. Prior eſt, vt velis tibi credere auditorem non redditis etiam cauſis, hoc modo liceret præſens hoc caput vna hora abſoluere & quod nunc dicitur,

Præcipitabit in monte &c.) tribus verbis interpretari, hoc modo: Vinculum & tela nomina ſunt eiuſdem rei, & ſignificat propheta quòd in conſummatione ſæculi præcipitabit Dominus miſeriam omnibus notiſsimam, & mortem, quæ eſt pars huius miſeriæ. Alter modus eſt, vbi interpretationis cauſæ redduntur, vt hoc loco: Quate dixerit, præcipitabit faciem vinculi, cùm homines & animantia tantùm dici ſolēt præcipitari. Rurſus cur dixerit, faciem vinculi, & non ſimpliciter vinculum. Deinde cur dixerit, vinculi colligati, cùm vinculi ſit non ligari, ſed ligare. Hæc iccirco annotamus, vt videant qui incipiunt legere interpretum commētaria, quantum interſit inter eam expoſitionem, quæ reddit cauſas ſingulorum, & eam quæ non reddita ratione ſenſum dūtaxat aperit: & ne ſatis ipſis ſit, Hieronymum aut Auguſtinum hoc vel illo modo exponere, ſed cauſas quare ita expoſuerint inquirant: hoc enim eſt verè ſtudioſorum. Sermo ergo iſte

Præcipitabit Dominus &c.) mirabiliter figurat⁹, eſt & propemodū exorbitans, qualē vix apud Platonem inuenias, cui hoc cum Eſaia commune eſt, quòd grandibus vtitur figuris. Senſus autem huius loci eſt iſte: Obducta eſt ſuper vos ô populi faſcia & tela, has Dominus præcipitabit. Iuuat nos hîc multùm Apoſtolus Paulus, qui ſimili in eadem re vſus eſt grandiloquentia, cùm ait ad Colloſſenſes: Et cùm vos eſſetis mortui in delictis &c. Sicut enim hoc loco Eſaias vnum vinculum ſiue faſciam facit & telam,

Quid ſit præcipitare.

Ad Col. 2

telam, qua in vniuerſum omnes ſine vlla exceptione obducantur ſeu ligentur (Chriſtũ ſemper excipim⁹ & eius matrem) Ita ibi Paulus vnum chirographum commune facit, quo ad vnum omnes obligantur. Eſt & alia ſimilitudo: Sicut Paulus de chirographo dicit, quòd illud Chriſtus deleuit, & de medio tulit, & crucifixit: Ita de faſcia ait Eſaias, quòd eam præcipitabit Domin⁹. Sed quod tribus verbis Paulus, hoc Eſaias vnico præcipitandi vocabulo expreſsit. Nam illa tria, delere, de medio tollere, & crucifigere, nihil aliud ſunt ſeu ſignificant, quàm ſemel & in totum abolere, ſiue vt Hebraica metaphora dicatur abſorbere. Gaudent enim Hebræi abſorbẽdi vocabulo, quoties exprimere volunt quod nos dicim⁹ abolere, qua voce Paulus de hac faſcia loquens vſus eſt, nimirum Hebræus, quanuis Grecè ſcripſerit: Abſor-

[1. Cor. 15. g] pta eſt (inquit) mors in victoria. Rurſus, vt

[2. Cor. 5. a] abſorbeatur quod mortale eſt à vita. Eandẽ metaphoram habet hoc loco vox Hæbræa, vt mirum ſit, D. Hieronymum non vertiſſe per abſorbendi vocabulum, ſanè in commẽtarijs illi precipitandi vocabulum non ſufficit, ſed additei verbum abſorbere. Neq; veriſimile eſt ipſum ſecutum putidam Hebræorum regulam, qua tradunt vocẽ hanc בלע bala in coniugatione Kal ſignificare abſorbere: In Piel verò perdere ſeu præcipitare. Nam in alijs locis Hiero. iſtud non obſeruat, vt Eſaiæ 49. Longe ſugabuntur, qui abſcondebant te. Neque etiam Septuag. interpretes, qui & hoc loco vocem Hebræam, quanuis ſit cõiugatio Piel, verterunt verbo Paulino καταπίνω quod ſignificat abſorbere. Pro illa ergo Hebræorum regula, iſta ſeruanda eſt: Verba ferè vnum habere ſignificatum, verùm troporum flexibus fieri, vt multa ſignificent.

Quid autem naturaliter ſignificet vox iſta בלע bala, quæ hoc loco ponitur, declarant alia ſcripturæ loca, vbi null⁹ eſt tropus, vt Io-

[Ione 2. a] næ 2. Parauit Dominus piſcem grandem, vt deglutiret Ionam. Exod. 7. Deuorauit vir-

[Exod 7. b] [Hiere. 51. d] ga Aaron virgas Magorum. Hierem. 51. Ab-

[Iob 2. a] ſorbuit me tanquã draco. Sic capitur Iob 2. Vt abſorbererem eum gratis, pro quo Hieronym⁹ vertit affligerem, fortaſſe arbitratus vehemẽtius eſſe abſorbere: quo loco etiam abſorbere, iucundum erit vocabulum, ſi ſci-

[2. Reg. 20. f] amus auxeſin: Sic 2. Regum: Quare præcipitas hereditatem Domini? Reſpondẽſque Ioab ait, abſit abſit hoc à me, non præcipito. Vtrobique Hebræis eſt abſorbeo, quod vt diximus, ſignificat ſemel & in totum perdo, ſiue aboleo. Item hoc loco retineri poterat naturalis ſignificatio vocis, vt intelligatur faſcia abſorpta, tela abſorpta, item mors abſorpta, id eſt, ſemel & in totum abolita: Hæc de verbo præcipitare.

Iam de faſcia ſeu vinculo dicamus. Sicut apud Paulum chirographum ad multa ſe ex- [Coloſ. 2. c]

tendit, ita & faſcia hoc loco. Referri enim [*Quid faſcia ſeu vinculũ aut tela.*]

poteſt chirographum ad legem accuſantẽ, ad malum habitans in membris noſtris, id eſt, ad fomitem, ad obligationem inferni ſeu mortis, ad obligationem qua addicti ſumus diabolo, ad conſcientiam iræ diuinæ. Has omnes expoſitiones legere eſt apud interpretes. Auguſtinus autem peccatum originale intelligit per chirographũ, vnde à quibuſdam paternum appellatur chirographum, nimirum quòd à primo parente Adam ſit ſcriptum. Eſt itaque in voce chirographum duplex figura, vt pote metaphora & ſynecdoche: Non enim ſimpliciter ſyngrapha intelligitur per chirographum, ſed in genere teſtimonium. Peccatum quidem originale chirographũ eſt, in quo nos omnes ſcripſimus: reliqua verò quæ diximus, etſi verè teſtantur contra nos, non tamen nos ea ſcripſimus, ſed Deus. Sicut ergo chirographum ad multa referri poteſt, ita & vinculum ad omnia illa refertur, quibus vniuerſi homines ſine vlla exceptione implicantur, ſed per Deum inflicta. Non enim nos fecimus hoc vinculum, aut telam hanc orditi ſumus, ſed ipſemet Deus. Chirographum verò cùm intelligitur peccatum originale nos ſcripſimus non Deus. Omnis itaque in vniuerſum humana miſeria vinculum eſt & faſcia, & ſingulæ quidem miſeriæ faſciæ ſunt latiſsimæ, quarum facies omnes inuoluit: Hactenus de vinculo & tela.

Iam de facie dicendum eſt: Facies pro ſu- [*Quid facies.*]

perficie in ſcripturis valdè vſitatum eſt. Vt

Geneſ. Tenebræ erant erant ſuper faciem [Geneſ. 1. a]

abyſsi. Ad quem locum reſpexiſſe videntur Aquila & Theodotio qui hîc verterunt, Præcipitabit faciem tenebrarum ſuper omnes populos. Pagninus verò vertit, Præcipitabit faciem comperimenti operti ſuper omnes populos, id eſt, quod ſtratum eſt, & volutum ſuper omnes populos. Paraphaſtes autem Chaldeus: Præcipitabit faciem principis, cuius principatus eſt ſuper omnes populos. Symmachus: Præcipitabit faciem dominatoris, qui dominatur ſuper omnes populos. Qui ſi mortem intelligunt, conformi-

ter dicũt Paulo, qui in epiſtola ad Romanos [Rom. 5. b]

ſcripta pronunciat mortem ſuper omnes regnaſſe. Horum verſionem verſimilè eſt ſecutos, qui tempore Hieronymi per faciem intelligebant Antichriſtum. Haymo diabolũ intelligit: Dion. Carth. effectũ peccati originalis, ſiue obligationẽ ad pœnã: Tho. mortẽ: Iudęi ſucceſſum rerũ, quo in hoc mũdo vtũtur Gentes: & quidã inter Indæos, dolos & technas

& technas, quibus vtuntur Gentes aduerſus eos, & probabile reddunt quod dicunt ex capite 28. Eſaiæ, Poſuimus menda cium ſpem noſtram, & mendacio protecti ſum⁹, atque ita mendacium & dolus videntur habere faciem telæ. Sed Iudæorum expoſitionem ſubuertit, quod habet propheta telam iſtam à Domino orditam.

Præcipitabit mortem in ſempiternum) Particula eſt interpretationis præcedentium: Eſt enim mors pars iſtius telæ ſeu miſeriæ. De morte & alia ſcriptura per proſopopęam loquitur, cùm ait: 1.Cor.15.g Abſorpta eſt mors in victoria, vbi eſt mors victoria tua, vbi eſt ſtimulus tuus? Rom. 5.c Rurſus: Regnauit mors ab Adam vſq; Oſee.13.d ad Moyſem. Ero mors tua ô mors &c. Hæc autem figura molliùs quadrat in mortem, quàm in chirographum, quod tamen à Paulo per proſopopæā dictū eſt crucifigi: rurſus quàm in vinculum, quod hîc etiam per fictionem perſonæ dicitur abſorberi.

Et auferet Dominus Deus lachrymam &c.) Rurſus eſt alia particula expoſitionis, ſicut & ſequens: *Et opprobrium*) id eſt, contumeliam populi ſui, quæ ſunt partes huius faſciæ ſeu telæ, & omnis iſta miſeria citiſsimè auferenda eſt, quia Dominus loquutus eſt.

ET dicent in die illā. Ecce Deus noſter iſte expectabimus eum, & ſaluabit nos. Iſte Dominus, ſuſtinuimus eū, et exultabimus, et lætabimur in ſalutari eius, quia requieſcet manus Domini in monte iſto. Et triturabitur Moab ſub eo, ſicuti teruntur paleæ in plauſtro. Et extendet manus ſuas ſub eo, ſicut extēdit natans ad natādum, & humiliabit gloriam eius, cum alluſione manuum eius, & munimenta ſublimium murorum tuorum concident, et humiliabuntur, & detrahentur in terram vſque ad puluerem.

ET dicet in die illa : Ecce Deus noſter iſte) Hæc ſunt verba eorum, qui iam ſunt felices. Exemplaria communiter legunt, (& dicent) ſed Hieron. in ſingulari legit, ſicut & Hebræi: Et dicet nimirum populus Dei, cuius fuit mentio. Hieronymi verba ſunt: Abſorpta morte in perpetuum, populus Dei qui de manu mortis fuerit liberatus, dicet ad Dominum : ecce iſte Ieſus Mariæ filius, quem increduli hominem tantùm putabāt, Deus noſter eſt: Tunc enim pręſentes agnoſcent maieſtatem eius & diuinitatem, quam hîc per ſpeculum tantùm & in ænigmate cō templabantur.

Expectabimus eum &c.) Exemplaria Latina ferè in futuro habēt, expectabim⁹. Hiero. interpretatur ac ſi dixiſſet in pręterito expectauim⁹. Itē Haym. & Dio. & dubiū nō eſt quin ita ſit legendum, cùm & reliqua quæ ſequūtur in præterito ſcribantur. Senſus eſt: Expectauimus eum in hac mortali vita, id eſt, credidimus verbis ipſius & promiſsis, & licet in longum differrentur, & multa interim obuenirent aduerſa, non propterea fracti ſum⁹ animo, ſed longanimiter expectauimus.

Et ſaluabit nos) ſcilicet ſemel & ſemper.

Iſte Dominus) Nihil magis tribui poteſt Mariæ filio, quàm quòd hîc dicitur Dominus: Eſt enim nomen illud ineffabile יהוה adonai, quòd à numero literarum Græcis tetragrammaton appellatur, quo præter vnum ſolum Deum nihil denominari poteſt in cœlo vel in terra. Superiùs verò vbi dicitur, Ecce De⁹ noſter iſte, hábetur nomē אלהים elohim, quod etiam angelis & viris præſtātibus in ſcriptura tribuitur, quemadmodū dictum eſt in cap. 9.

Suſtinuimus eum) Idem eſt verbum apud Hebræos, quod Hieron. mox vertit, expectabimus. *Exultabimus & lætabimur in ſalutari eius*) hoc eſt, in ſalute eius, ſiue in ſaluatione, qua nos omnibus malis ereptos æterna felicitate beabit.

Quia requieſcet manus Domini &c.) Manus pro potētia ſumitur, hoc ſenſu: Deus in hoc monte exeret ſe quantus ſit, cuius potentiam & maieſtatem hîc obſcurè tantùm intelligimus. *Et triturabitur Moab ſub eo*) Duplicem tropū in vnica voce Moab agnonit Hieronymus, metonymiam videlicet & ſynecdochen: Non enim intelligitur hoc loco populus Moab aut ipſa regio, ſed per metonymiā populi illius idolum quod Beelphegor dicitur: deinde ex hac vnica idoli ſpecie concipitur omne idolorum gen⁹ per ſynecdochen. Cōmentarius autem Hiero. ſic habet: Ex vno idolo & dæmone, qui huic idolo præſidebat, omnes indicat contrarias fortitudines humiliandas, & deijciendas in tartarum, & inſtar pulueris cōterendas. Alij verò ſynecdochen tantùm agnoſcunt, accipientes Moab pro ipſo populo, & ex ipſo populo figuratè quemuis impium intelligentes. Ratio autem quare omnes agnoſcant ſynecdochen, eſt iſta, quia cùm ad conſummationem ſæculi hęc pertineant, non videntur particulariter ad Moabitas referenda, maximè cùm nulla eorum præceſſerit mentio. Similem tropum habes explicatum apud Auguſtinum lib. 4. de doct. Chriſt. vbi oſtendēs ſcripturis ineſſe germanam eloquentiam, ſumit exemplum ex principio ſexti capitis Amos prophetæ: Væ vobis qui opulenti eſtis &c. & clauditur ſententia hoc modo: Et nihil patiebantur ſuper contritione Ioſeph: Aug lib. 4 de doct. Chryſt. cap. 7 quod explicans Auguſtinus, Miro (ait) decore non dictum eſt, nihil patiebantur ſuper contritione fratris, ſed poſitus eſt pro fratre Ioſeph, vt quicunque frater proprio eius ſignificaretur nomine, cuius ex fratrib⁹ fama præclara eſt, vel in malis quæ pendit, vel in bonis quæ rependit. Iſte certè tropus,

vbi

vbi Ioſeph qoemcunque fratrem facit intelligi, neſcio vtrum illa quam didicimus & docuimus arte tradatur, quàm ſit tamē pulchrè, & quemadmodum afficiat legentes atque intelligentes, non eſt opus cuiquam dici, ſi ipſe non ſentit.

Non ignorabat Auguſtinus figuram ſynecdochen, & propterea quòd dicit ignorare ſe vtrum arte rhetorica tradatur, idcirco dicit quòd in nominibus proprijs hominū rarò reperiatur, cùm frequentiſsimè in nominibus fluuiorum, montium &c. Sic & apud Ieremiam capite. 32. Aedificauerunt excelſa Baal, vbi ſignificat ſcriptura, quòd non ſoli ipſi Baal, ſed omnibus idolis excelſa ædificauerint. [Leuit. 18. c.] Sic & in Leuitico, De ſemine tuo nō dabis vt cōſecretur idolo Moloch, quod non de illo tantùm idolo, quod erat Moabitarum, dictum eſt, ſed ex illo vno totum genus intelligi voluit ſcriptura per ſynecdochen: quod mirum eſt in libris Moyſi, cùm in illis ferè omnia ſimpliciter dicantur. Iſtud autem figuratè dictū eſſe hinc liquet, quòd populus ibi generaliter inſtituatur, deinde adhuc longè aberat à Moabitis, apud quos iſtud idolum colebatur: Iucundiſsimè itaq; & elegantiſsimè Moab pro vniuerſis impijs hoc loco poſuit propheta. Huiuſmodi locutiones quia non aduertit Lyra, frigidè ſatis hunc locum interpretatus eſt, per Moab Antichriſtum accipiens: & cauſam ſuæ expoſitionis reddit, quia Antichriſtus eſt ex patre mendacij, qui diabolus eſt. Moab enim interpretatur ex patre, ſed non vidit eadem ratione Chriſtum etiam dici poſſe Moab, quia & ipſe ex patre eſt. Haymo autem diabolnm per Moab intelligit, quia ille typnm diaboli gerebat. Thomas ſimpliciter accipit Moab pro populo illo, & intelligit de illo bello, quod intulerunt Moabitis Machabæi, ſed non eſt veriſimile illum commentarium eſſe Thomæ.

[Cõparatio.] *Et triturabitur Moab ſub eo, ſicuti teruntur palea in plauſtro*) Iſtud Hieronymus explicat inxta modum Palæſtinorum, qui ob ſœni & pratorum penuriam, ſtipulas ferratis carpentis, ſeu plauſtris conterunt in paleas pro eſu animantium. Sicut igitur ſtipulæ ferratis carpentis cōteruntur in paleas: ſic impij in conſummatione ſæculi penitus contererentur.

[Alia comparatio.] *Et extendet manus ſuas ſub eo, ſicut extendit natans ad natandum*) Eſt alia ſimilitudo, qua explicat interitum Moab & omnium impiorum, & eſt talis: Sicut is qui natat, explicat totum ſuum corpus, & iactat & reiactat brachia ſua, præbens ſpeciem hominis planè victi: ſic Moab extendet manus ſuas ſub victore luctatore Domino. Simpliciter & ſine figura dixiſſet propheta, hoc modo: Diabolus & omnes impij in conſummatione ſæculi ſic vincientur, & ſubijcientur Domino Deo, vt præbeant ſpeciem hominis ſuperati, & planè victi, qualis eſt natantis, qui habitu & geſtu corporis refert hominem omnino deſperatum, & planè victum.

Et humiliabit gloriam eius &c.) Aliud eſt huius verbi ſuppoſitum, quàm præcedentis, quod mirum eſt in eadem periodo. Senſus eſt: Dominus Deus humiliabit omnem gloriam Moab, ideſt, omnem ſuperbiam & potentiam eius ad ima detrahet, & ipſum allidet in terram.

Et munimenta ſublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur &c.) Apoſtrophe eſt ad Moab, hoc eſt, ad impios. Senſus eſt: Omnia in quibus Moab, ſiue quilibet impius iam confidit, Dominus tunc deſtruet.

CAPVT XXVI.

IN die illa cantabitur canticum iſtud in terra Iuda. Vrbs fortitudinis noſtræ Sion, ſaluator ponetur in ea, murus, & antemurale. Aperite portas, & ingredietur gens iuſta, cuſtodiens veritatem. Vetus error abijt, ſeruabis pacem, quia in te ſperauimus. Speraſtis in Domino in ſæculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum.

I*N die illa*) Ideſt, cùm humilatus fuerit Moab, & detractus ad terram vſque in puluerem, omneſque inimici pedibus Chriſti ſubſtrati, tunc cantabitur canticum iſtud in terra Iuda, hoc eſt, in terra viuentium ſiue in cœlo. Terra enim Iuda accipitur hîc ſicut ſuprà, In monte hoc, vt ſcilicet typum gerat illius terræ ſeu Ieruſalem quę ſurſum eſt.

Vrbs fortitudinis noſtræ Sion ſaluator) Senſus eſt: Antehac habuimus varias ciuitates, hic Romam, ille Ieruſalem, atque alius aliam, poſthac vnam omnes habebimus ciuitatem nempe cœleſtem Ieroſalem. Quod in exemplaribus Latinis fere additur, Sion, per errorem additum eſt: Argumenta ſunt, quia in Hebræo non adijcitur: præterea Lyca & Dionyſius admonent non debere addi, & citant exemplaria emendatiora, quæ non habent. Eſtque hoc loco varia diſtinctio: D. Hieronymus enim diſtinguit vt vox (ſaluator) ad ſuperiora pertineat. Se-

ptuaginta verò ad inferiora referunt, quemadmodum & recentiores, ſed magis placet quod habet Hieronymus, vt ſenſus ſit: Vrbs fortitudinis noſtræ, id eſt, protectio noſtra ſecura, & habitatio quieta, eſt Saluator Chriſtus Dominus. *Ponetur in ea murus &c.*) Ex certis his partibus intelligitur vrbs munitiſſima, per ſynecdochen: ſimpliciter autem dixiſſet, vrbs hæc munitiſſima erit. Hieron. autem per murum bona opera, per antemurale verò fidem intelligit, parum memor, ea quæ hîc dicuntur ad regenerationem pertinere, vbi non fides erit ſed fidei ſuccedet clara Dei viſio: verùm quemadmodum ſcriptura promiſcuè loquitur de duplici Chriſti aduentu, & de duplici conſummatione ſeu regeneratione ·(Siquidem Chriſto nato mundus conſummatus eſt & regeneratus, de qua regeneratiõe Paulus 2. ad Cor. Si qua ergo in Chriſto noua creatura &c. Altera cõſummatio futura eſt, Chriſto ad iudicium veniente) Ita & Hieronymus in ſuis commentarijs miſcet, & promiſcuè de duplici conſummatione loqui, poteſt intelligi.

Duplex Chriſti aduentus & duplex regeneratio ſeu cõſummatio.

Aperite portas & ingrediatur gens iuſta, cuſtodiens veritatem) Apoſtrophe eſt ad angelos, hoc ſenſu: Vos angeli cœleſteſque ſpiritus, reſerate portas terræ Iudææ, id eſt, cœleſtis Ieruſalem, & ingrediatur gens iuſta. Qua autem in re iuſtitia ſcripturarum ſita ſit, hoc loco non dicitur, & hac quæſtione totus mundus hodie plenus eſt. Iuſtitiam Lutherus conſiſtere putat in fide: Hieronymus præter fidem requirit omnium virtutum opera, & palam iuſtitiam operum non vno loco ſtatuit ſcriptura, quæ loca diligenter obſeruanda ſunt, propter hęreticos noſtri temporis. *Cuſtodiẽs veritatem*) Hęretici veritatem verbi Dei intelligunt, ſed iuxta morem ſcripturæ veritates etiam pertinent ad ipſa opera. Sic dicitur. 4. Regum: Memento quomodo ambulauerim coram te in veritate. Ambulare autem in veritate ſecundum idioma linguæ Hebrææ, eſt præſtare tenorem vitæ ſecundum veritatem.

4. Reg. 2. c. Quid ambulare in veritate.

Vetus error abijt) Sermo eſt populi ex animo gratulantis vices & fortunas ſuas coram Domino. Senſus eſt: omnis ignorantia, qua in hac vita laborauimus, & omnis fluctuatio, & inconſtantia, penitus ablata eſt, & propterea tu Chriſte ſeruabis pacem, pacem inquam firmam, ſtabilem, atq; perpetuam: Eſt enim repetitio Hebraica multum vehementiæ adſerens, quaſi dicat: In præſenti ſæculo, pax ſæpe interrumpitur, quod fit quoties peccamus: in alio autem ſæculo, ſeruabitur pax perpetua. *Quia in te ſperauimus*) non in diuitijs, non in fortitudine noſtra, & vacuis ac fluxis rebus, ſed in te redemptore noſtro.

Speraſti in Domino) Hieronymus indicat legi poſſe in imperatiuo, hoc modo, Sperate in Domino in ſæculis æternis, quomodo & Hebræi legunt, ſecundum quos ſenſus clarus eſt: ſed quia vertit, ſperaſtis, obſcurum reddidit locum: Nam quod ſequitur, In ſæculis æternis, non ita commode videtur hærere cum verbo ſperaſtis. Hinc Lyra exponit hoc modo, In ſæculis æternis, id eſt, ad conſequenda ſæcula æterna: Dionyſius, In ſæculis, æternis, id eſt, inde ab initio mundi conditi: Thomas, in ſæculis æternis, id eſt, ſemper.

Quia inturnabit habitantes in excelſo, ciuitatẽ ſublimem humiliabit, humiliabit eam vſque ad terram, detrahet eam vſque ad puluerem, conculcabit eam pes, pes pauperis, greſſus egenorum. Semita iuſti recta eſt, rectus callis iuſti ad ambulandum, & in ſemita iudiciorum tuorum Domine ſuſtinuimus te, nomen tuum & memoriale tuum in deſiderio animæ.

Quia inturnabit inhabitantes &c.) In excelſis habitant, qui verè non ſperant in Domino, vt ſunt ambitioſi, ſuperbi, auari & in vniuerſum omnes qui ad magna aſpirant, qui hinc audiunt euangelium, hinc mundum, & neglecto euangelio, ſequuntur mundum.

Ciuitatem ſublimem humiliabit, humiliabit eam vſque ad terram) Iudæi Romam intelligunt: Hier. Ieruſalem, ſed rectius orbis terrarum intelligitur, hoc ſenſu: Dominus totum terrarum orbem in puluerem rediget, & habitatores eius ſuperbos, ambitioſos, auaros &c. diſperdet.

Pes pauperis &c.) Eſt hoc loco quæſtio an, pes pes, ſit duplicatio ſiue repetitio Hebraica, qualis eſt illa, Pacem pacem: An verò ſit expletiuè dictum, hoc ſenſu: Conculcabit eam pes, pes inquam pauperis. Poſterius (pes) apud Hieronymum in textu & commentarijs eſt pluralis numeri: ſimiliter & apud Hebræos, ſecundum quos poteſt intelligi per correctionem dictum eſſe, hoc modo: Conculcabit eam pes, & quidem pes pauperis. Huiuſmodi correctio ſæpius fit per particulam, immo. Qui autem ſint pauperes iuxta ſcripturam, ſuprà annotatum eſt.

Semita iuſti recta eſt, rectus callis iuſti ad ambulandum) Hieronymus, nomine iuſti Chriſtum intelligit, quod non eſt infrequens

quens ſcripturæ. Septuaginta autem interpretes quemuis iuſtum accipiunt, vnde verterunt: Via iuſtorum recta eſt &cætera: & parum refert vtrum hoc aut illo modo exponamus.

Et in ſemita iudiciorum &c.) Vox eſt eorum qui in conſummatione ſæculi futuri ſunt inter oues. Senſus eſt: Quamdiu in hoc ſæculo egimus, ſuſtinuimus nec receſſimus à ſemitis mandatorum tuorum, quanquam difficile erat ſuſtinere & in mandatis tuis perſeuerare.

Nomen tuum & memoriale &c.) Id eſt, ſuſtinuimus te non ficto corde, ſed in veritate, optauimus vt nomen tuum apud omnes eſſet verè celebre, optauimus vt memoria tua eſſet verè ſancta apud omnes: atque
Officium veri Christiani iſtud eſt hominis verè Chriſtiani, videlicet, hoc agere, vt nomen Chriſti vbique bene audiat.

2 *ANima mea deſiderauit te in nocte. Sed in ſpiritu meo, & præcordijs meis, de mane vigilabo ad te. Cùm feceris iudicia tua in terra, iuſtitiam diſcent habitatores orbis. Miſereamur impio, & non diſcet iuſtitiam facere. In terra ſanctorum iniqua geſſit, & non videbit gloriam Domini.*

ANima mea deſiderauit te in nocte. Sed in ſpiritu meo, & præcordijs meis, de mane vigilabo ad te.) Id eſt, non ſufficit mihi dies, impendi etiam partem noctis, vt ſpiritum meum redderem præſentem tibi. Tale eſt
Pſal. 118. illud, Præueni in maturitate: Sic enim legendum eſt.

Cùm feceris iudicia tua in terra, iuſtitiam diſcent habitatores orbis.) Dicit iſtud propheta de hominibus iuxta affectum mundi viuentibus, quibus huiuſcemodi ſancta deſideria videntur eſſe leuia, puerilia, ridicula, monachalia. Senſus eſt: Mundus non intelliget hanc ſanctimoniam, non putabit hæc eſſe agenda, huiuſcemodi affectus inducendos, niſi viderint aliquando ſeueram Dei vindictam. Inſinuat ergo propheta latenter deſiderium ſuum eſſe, vt exerat Deus potentiam ſuam contra impios.

Miſereamur impio et non diſcet iuſtitiã facere) Quaſi dicat propheta: Iuſtũ eſt Domine de iuſtitia tua in impios exercẽda deſideriũ meũ. Nam contrà, ſi eis indulgeatur & clementia præſtetur, non emendabuntur, etiam ſi opportunè vel inoportunè admoneantur.

In terra ſanctorum iniqua geſſit &c.) ſcilicet hominum, iniqua geſsit, vel in terra, vbi ſancta tractantur, vbi verbum Dei docetur, vbi euangelium prædicatur, iniqua geſſit.

DOmine exaltetur manus tua, vt non videant, videant, & confundantur zelantes populi, & ignis hoſtes tuos deuoret. Domine dabis pacem nobis, omnia enim opera noſtra operatus es in nobis. Domine Deus noſter, poſſederunt nos domini abſq; te, tantùm in te recordemur nominis tui. Morientes non viuant, gigantes non reſurgant. Propterea viſitaſti, & contriuiſti eos, & perdidiſti omnem memoriam eorum.

DOmine exaltetur manus tua &c.) Hoc eo modo dictum eſt, quo Dauid ſæpius, *Pſal. 7.*
Exurge Domine in ira tua, vt exaltare manum idem ſit, quod exerere potentiam, ſeu pœnam pro peccatis infligere. Senſus eſt: Quia impij in malis obdurati nolunt aduertere ad doctrinam tuam, percute eos & affige, ſic punias eos cæcitate, vt non videant vel iuſtitiam tuam vel gloriam. Deinde per correctionem additur, videant ſcilicet quum ſerò erit, videant, ſed ſuo malo, videant tunc eos, quos deriſerunt.

Et ignis hoſtes tuos deuoret) Id eſt ignis pœnitudinis corda eorum excruciet, quòd talem gloriam perdiderint. Sic Hieronymus. poteſt etiam ſimpliciter intelligi de igne gehennæ.

Domine dabis pacẽ nobis etc.) Sẽſus eſt: Sic tractabis impios, vt modò diximus, ſed nobis qui habuimus huiuſcemodi ſancta deſideria, dabis pacem, quæ non interrumpetur.

Omnia enim opera noſtra operatus es in nobis) Ex hoc loco diſcimus non ſolùm opus & donum Dei eſſe iuſtificationem impij, ſed etiam bonum vſum gratiæ iuſtificantis eſſe dnnum Dei & opus. Sic autem operatur Deus opera noſtra in nobis, vt nihilominus nos ea operemur: docent nos hoc apertiſſima ſcripturarum loca, quæ habes collecta apud Dominum Iohannem Turnouth libro de gratia & libero arbitrio.

Poſſederunt nos Domini abſque te) Id eſt, aut affectus noſtri carnales ſiue malum habitans in membris noſtris, aut etiam diaboli, aut horum miniſtri qui ſunt mali homines poſſederunt nos, vel ſaltem conati ſunt nos poſſidere in præſenti ſæculo, nunc à te poſcimus, vt tibi vni ſimus addicti, hoc eſt quod dicit *Tantùm in te recordemur nominis tui. Morientes non viuant*) Id eſt, impij dum moriuntur, ſemel moriantur, morte ſempiterna moriantur.

Gigantes non reſurgant) Gigantes in ſcriptura dicuntur, qui ſuis rebus & viribus freti Deum audent contemnere. Annotandum quòd duplex eſt reſurrectio, vna commu- *Qui dicantur gigantes in ſcripturis* *Duplex reſurrectio.*

nis & generalis, qua etiam peccatores reſurgent. Altera qua ſoli iuſti aſſumentur in occurſum Domino in aera, vt cum illo perpetuò viuant: Hanc Paulus ἐξανάϛασιν, id exſurrectionem vocat propter eleuationem à terra. Et hæc prophetæ verba licet habeant ſpeciem precantis, ſunt tamen prædicentis quod futurum eſt.

Propterea viſitaſti, & contriuiſti eos, & perdidiſti omnem memoriam eorum) id eſt, Quia fuerunt impij, quia fuerunt gigantes, propterea viſitaſti, & contriuiſti eos, & omnem eorum memoriam deleuiſti.

INdulſiſti genti Domine, indulſiſti genti. Nunquid glorificatus es? Elongaſti omnes terminos terræ. Domine in anguſtia requiſierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis. Sicut quæ concepit, cùm appropinquauerit ad partum dolens clamat in doloribus ſuis, ſic facti ſumus. A facie tua Domine concepimus, & quaſi parturiuimus, & peperimus ſpiritum. Salutes non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ.

I*Ndulſiſti genti Domine &c.*) Apoſtrophe eſt ad Dominum, & repetitur, indulſiſti, cauſa vehementiæ. Senſus eſt: Indulſiſti valde diu impijs, quid hactenus promouiſti indulgentia tua? conuertiſti eos ad pœnitentiam? reddidiſti eos meliores? hoc eſt quod dicit: Nunquid glorificatus es? Et reſpondet propheta, Non, ſed alienos magis reddidiſti: Igitur fieri non poteſt vt ſemper indulgeas. Quid ergo me facere vis Eſaia? Reſpondet propheta: *Domine in anguſtia requiſierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis*) Senſus eſt: Ego aduerti aliquos anguſtia preſſos te quærere, quare immitte eis mala, vt ſaltem calamitate edocti diſcant applicare ſtudia ſua doctrinæ tuæ, licet cum murmure hoc faciant, hoc eſt quod dicit, In tribulatione murmuris doctrina tna eis.

Sicut quæ concepit, cùm appropinquauerit ad partum dolens clamat in doloribus ſuis, ſic facti ſumus) Significat iſtis verbis quales ſimus homines. Quanquam enim renati ſumus in Chriſto, tamen magna ex parte veterem referimus hominem, & ferè non conuertimur ex toto corde, niſi affligamur, & tale aliquid patiamur, quale parturientes patiuntur: hoc eſt quod dicit, Sicut mulier quæ concepit, ad partum appropinquans, præ dolore cogitur exclamare: Sic nos facti ſumus à facie tua Domine, id eſt ab indignatione tua, id eſt, cùm affligis nos tunc ferè conuertimus nos, tunc clamamus & te requirimus. Particula iſta, *A facie tua*) referri debet ad ſuperiora, & non ad inferiora, licet ſic exponant Haymo & Dionyſius. In quibuſdam exemplaribus additur, ſalutis, hoc modo: Peperimus ſpiritum ſalutis, ſed apud Hebræos non eſt, neque apud Hieronymum. Qui autem addidit ex editione Septuag. addidit. Legendum eſt ergo hoc modo: Concepimus & quaſi parturiuimus, & peperimus ſpiritum, & hîc finis eſt ſententiæ, deinde noua periodus incipit, *Salutes non fecimus &c.*) Senſus autem iſtius verſus, Concepimus, & cætera, eſt iſte: Sic malis preſſi tandem aliqnando initia pietatis præſtamus, & illa paulatim parturimus, & tardè poſtremò parimus.

Nos ferè non conuerti ad Deum, niſi calamitatibus preſſos.

Salutes non fecimus) Secundum Hieronymum ſenſus eſt: Quia tam lenti ſumus ad ſtudia pietatis, (Hoc eſt enim non facere ſalutes, nempe aut admodum tardè, aut valde interruptè facere) ideo non ceciderunt habitatores terræ, id eſt, illi qui ſequuntur hîc vitam æternam, ſiue in diuitijs eam ponant, ſiue in honoribus, ſiue in alijs rebus perituris, qualeſcunque tandem illæ ſint. Nos autem in cauſa ſumus, vita noſtra, conuerſatio noſtra, quòd inueniantur mali, quòd tam multi ſint hæretici, quia non tales nos preſtamus, quales deberemus.

VIuent mortui tui, interfecti mei reſurgent. Expergiſcimini, & laudate, qui habitatis in puluere, quia ros lucis, ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude oſtia tua ſuper te, abſcondere modicum ad momentum donec pertranſeat indignatio mea. Ecce enim Dominus egredietur de loco ſuo, vt viſitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, & reuelabit terra ſanguinem ſuum, & non operiet vltra interfectos ſuos.

V*Iuent mortui &c.*) Eſt hoc loco mira varietas: Quia affectus noſtri valde varij ſunt, ideo loca ſcripturæ, quæ de illis loquuntur, iſtam affectunm varietatem imitantùr. Quod ergo dicitur, Viuent mortui, apoſtrophe eſt ad Dominum, hoc ſenſu: Qui in te moriuntur Domine, non ſemper morientur, ſed reſurgent. Quod ſequitnr, *Interfecti mei reſurgent*) eſt vox Domini ad Eſaiam affirmantis dictum eius, hoc ſenſu: imo omnino reſurgent mortui mei. Quod ſequitur, *Expergiſcimini &c.*) apoſtrophe eſt ad manes ſiue ad defunctos, qnia ſanctórum mors non eſt aliud qnàm ſomnus quidam, quare & expergiſci & euigilare dicuntur.

Laudate qui habitatis in puluere) Eſt periphraſis mortuorum.

Quod

Comparatio.

Quod ſequitur, *Ros lucis*) rurſus apoſtrophe eſt ad Dominum. Senſus eſt: Sicut ros, quem apud nos videmus, vitam adfert ſatis & plantis, ſic ros tuus diuinus vitam adfert defunctis. Ros ergo lucis hoc loco vocatur ros vitæ.

Et terram gigantum detrahes in ruinam.) Id eſt, mundum iſtum detrahes in ruinam, id eſt, penitus euertes. Aliter exponit Hieronymus, hoc modo: Terram gigantum, id eſt, corpora impiorum detrahes in pœnas ſempiternas.

Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude oſtia tua ſuper te, abſcondere modicum ad momentum donec pertranſeat indignatio mea) Apoſtrophe eſt ad ſanctos, qui ſalutes fecerunt in terra. Senſus eſt: Interea donec pertranſeat indignatio mea, id eſt, donec in peccatores & impios ira mea deſęuiet, vos electi mei quieſcite in ſepulchris veſtris (cubicula enim ſepulchra vocat) quaſi dicat: Non eſt quòd vos popule meus horreatis mortem, mors eſt ad tempus tantùm, mors eſt tantùm ad momentum, non eritis in ſepulchris veſtris diutius quàm iudicij dies aduenerit, quod breue admodũ tempus eſt. *Ecce enim Dominus egredietur &c.*) Id eſt, Dominus veniet è cœlis, vt impijs, qui toto corde inhærent terrenis, retribuat quod merentur, & tunc reuelabit terra iuſtorum ſanguinem, quem ſuſcepit & imbibit. *Et non operiet vltra interfectos ſuos*) id eſt, reddet & refundet terra mortuos ſuos tanquam ex gremio, quo iam eos concludit.

CAPVT XXVII.

IN die illa viſitabit Dominus in gladio ſuo duro, & grãdi, & forti, ſuper Leuiathan ſerpentem vectem, & ſuper Leuiathan ſerpentem tortuoſum, & occidet cetum qui in mari eſt.

QVia à capite. 24. vſque ad pręſens caput contra vniuerſum orbem in conſummatione ſæculi iudicium prædicatum eſt, & nouiſsimè inimica deſtruetur mors: propterea aduerſus diabolum mortis authorem extrema in hoc capite ſententia eſt, vt inducatur ſuper eum gladius durus & grandis & fortis.

In die illa viſitabit Dominus &c.) Id eſt, in conſummatione ſæculi Deus peculiariter

Leuiathan.

tractabit Leuiathan, non tractabit eum ſicut cæteros, ſed in gladio ſuo duro, grandi, & forti. Si autem dixiſſet propheta, In die illa viſitabit Dominus diabolum, facillimus fuiſſet locus & cuilibet obuius, nunc verò diſſicultas eſt propter vocem Leuiathan, qua diabolum ſignificare voluit, quod hinc certũ eſt, quia omnes tam Iudæi quàm Chriſtiani in hanc interpretationem conſentiunt. Significat autem naturaliter vox hæc

Leuiathan.

(Leuiathan) certum piſcis genus vaſtum & immane, quemadmodum apud nos vox cete aut balena: quanquam ſint qui non certũ piſcis genus ſignificare volunt, ſed quoduis genus in mari poſitum vaſtum & grande, quemadmodum apud Latinos belua. Vtrum autem ſit certum piſcis genus, ex ſcripturis non ita conſtat, hoc tamen indubitatum eſt à mole corporis inuſitata, piſci nomen eſſe impoſitum: Siquidem vox Hebræa לבת laua à qua leuiathan, eſt aliquid cumulare, & acceſsionibus augere. Prouerbiorum. 1. capite. Vt addatur gratia capiti tuo,

Prouer. 1. b.

id eſt, vt accedat cumulus ad priorem. Et capite 4. Dabit capiti tuo augmenta gratia-

ibidem. 4. b.

rum. Et elegantiſsimè in pſal. Etenim Aſ-

Pſalm. 2 . b

ſur venit cum illis, id eſt, armis illis adiunctus eſt, hoc eſt, auctio hoſtilis facta eſt. Ipſum autem nomen Leuiathan, non alibi magis naturaliter ponitur quàm apud Iob.

Iob. 40. c.

40. An extrahere poteris Leuiathan hamo? Iob quia arrogantius aliquid locutus erat, comprimit eius arrogantiam, & quàm nihil valeat proponit ei per duas res viribus ſuis ſuperiores, quarum altera eſt extrahere Leuiathan hamo: Quo loco Gregorius per Leuiathan intelligit diabolum. Eadem vox ponitur in pſal. Hoc mare magnum & ſpacio-

Pſal. 103. e.

ſum manibus, id eſt, flexibus ſinuoſum, illic reptilia quorum non eſt numerus. Draco iſte quem formaſti ad illudendum ei. Quod Iob facit capite. 40. hoc Dauid in iſto pſalmo facit, proponit videlicet magnificentiam Dei ex duabus rebus: Recenſet primò mirabilia Dei opera, quę in terra videre licet, cùm epiphonemate concluſiſſet, dicens, Quàm magnificata ſunt opera tua Domine, omnia in ſapiẽtia feciſti, impleta eſt terra poſſeſsiõe tua, addidit, quæ in mari ſunt admiranda: Dixi de terra, inſpiciatur iam mare ſpacioſum manibus, id eſt, multis ambagibus flexibusque ſinuoſum, non minora ibi videas rerum miracula, illic draco quem formaſti ad illudendum ei, id eſt, inter cætera aquatica animantia formaſti & Leuiathan, vt luderet in mari. Nam vbi nos habemus draconem, Hieronymus legit Leuiathan, & ſic habent Hebræi. Quod autem dicitur, Ad illudendum ei, græcè dictum eſt, pro ad ludendum in eo ſcilicet mari: Hic videtur eſſe primus & germanus ſenſus.

Commentarij tamen ferè exponunt figuratè, ad hunc modum: Inter reliquas

huius mundi creaturas (nam per mare mundum intelligunt) formaſti & diabolum, vt ludos nobis faciat. Ex quibus quærendum eſſet, an per metaphoram ita interpretantur, & ſi per metaphoram, vnde illa ſit ducta: illa cùm ducatur à natura rei, quid piſcis iſte proprium habeat, quod diabolo conueniat. Vel ſi per allegoriam rerum diabolum intelligunt nomine Leuiathan, vnde hoc habeant, cùm illa ferè peti ſoleat ex rebus geſtis, & non ex naturis rerum: vbi ex ſcriptura doceri poſſit quòd Dominus piſcem iſtum voluerit eſſe typum diaboli.
Pſal.73.c. Eſt alius locus in pſalmo 73. Tu confregiſti capita draconis, tu dediſti eum eſcam populis Aethiopum. cuius loci ſenſus eſt iſte: Tibi Domine in manu eſt, quando placet, tibi facillimum eſt, ſi velis, comprimere diabolum, nam magna potes & mirabilia feciſti, quæ ibi recenſet propheta: Tu potes facere, vt ingens iſte piſcis capiatur, & in fruſta conciſus mittatur etiam vſque ad Aethiopas, qui longè diſsiti ſunt à mari.

Alij putant hoc loco prophetam alluſiſſe ad notam Aegyptiorum ſubuerſionem, vt ſenſus ſit: Pharaonem & proceres eius ſubuertiſti & ipſos eſcam feciſti coruis: Vt per draconem intelligatur Pharao, per capita verò draconis, proceres eius, & populus Aethiopum periphraſis ſit coruorum. Et quia hæc pertinent ad Eſaiam, referemus & quod Rabbini tradunt. Quidam autem ex Rabbinis ſic ſcribit in hunc locum pſalmi: Quicquid natat in mari & eſt grande, Leuiathan vocatur, & exponit: Tu confregiſti capita draconis, id eſt, omnis draconis: Eſt enim nomen ſpeciei (inquit) ſicut in Geneſi, Eſt mihi bos & aſinus, id eſt, boues & aſini, quamuis enim non additur ſignum vniuerſale, capitur tamen vniuerſaliter. Hic in media verſatur dialectica: quando re ctius Latini, quia vna enallage iſtud exprimunt. Alius quidam Rabbinus phyſicum hîc agit: quia non dicitur pluraliter, inquit, ſed ſingulariter, draconis, intelligitur vnius ſpeciei vnicum tantùm eſſe indiuiduum, & quidem maſculum, quia additur relatiuum maſculini generis, atque hinc tranſit ad Eſaiam: & quod dicitur, Viſitabit Dominus ſuper Leuiathan et cætera, ad hunc modum exponit: In conſummatione ſæculi mactabit Dominus piſcem Leuiathan, vt eo veſcantur electi. Eſt quidem lingua Hebræa pulcherrima, ſed infelices, proh dolor, habet tractatores. Certum eſt hanc vocem non ſimpliciter hoc loco poſitam eſſe: non enim piſcem tractabit Dominus ſimpliciter, ſed homines & dæmones. Oportet ergo agnoſcere metaphoram, qua ſignificatur diabolus, vel miniſtri eius, homines: atque magis conuenit intelligere diabolum propter vires Leuiathan, ad quas ſuperandas opus eſt gladio duro, grandi & forti. Senſus itaque huius loci eſt iſte: Conſolatio electorum.
Vos electi mei, qui in hoc mundo experimini quàm ſit difficile ſuperare diabolum, & ipſius fraudes & tentationes euadere, ecce ego in fine mundi ſemel perdam eum, & quicquid ad ipſum pertinet. Hæc eſt conſolatio eorum, qui hic fortiter & infracto animo certant contra diabolum, quem ſemel conficiet Dominus, & tunc pax erit perpetuò, tunc ſolidum erit gaudium, quod nunquam interrumpetur, nec interpolabitur. Hactenus de Leuiathan. Sequitur in Eſaia,

Serpentem vectem) Serpens appoſitiuè additur ipſi Leuiathan, & vectem appoſitiuè ſerpenti, hoc modo: Dominus occidet Leuiathan, qui eſt ſerpens, ſerpens inquam, vectis. Serpens figuram habet rhetoricam, qualis eſt, ſi quis Lutherum peſtem Germaniæ vocet, aut aliquem columen domus appellet: & quia in vecte diuerſi diuerſa conſiderant, idcirco diuerſimodè tradunt vectem diabolum appellari. Hieronymus autem eam ob cauſſam ita diabolum appellari putat, quia nihil in ſe rectum habet, qui propterea etiam tortuoſus dicitur. Hic reſpicit ad curuitatem palorum: Eſaiæ verò decimoquinto vbi de Moab dicitur, Vectes eius ad Segor: vectes interpretatur robur, vbi in palis iſtis conſiderat, quòd ſint robuſti, quales ſunt in lib. Num. Pergentesque vſque ad torrentem botri abſciderunt palmitem cum vua ſua, quem portauerunt in vecte duo viri. Ita & hoc loco exponi poteſt, vt diabolus dicatur vectis propter robur & fortitudinem maximam, vnde Theodotio ſenſum non verba reddens, vertit ſerpentem robuſtum. Rabbini verò Iudæorum ad tertium vectem reſpiciunt, qui eſt in Exodo, vbi ſcribitur quod tabulæ medio vecte com pingebantur: fecit quoque alium vectem, qui per medias tabulas ab angulo vſque ad angulum perueniret. Sicut ergo vectis ille à prima tabula vſque ad poſtremam tranſibat, ita piſcis iſte Leuiathan tranſit à primo mari vſque ad vltimum mare, quare & vectis appellatur. Sic Iudæi. Vnde & Pag. vertit. In die illa viſitabit Dominus in gladio ſuo duro, forti & grandi Leuiathan ſerpentem tranſeuntem mare inſtar vectis ab extremo vſque ad extremum.

Quare diabolus vocetur vectis. — *Num.13.e.* — *Exod.36.d.*

Alij

Alij rurſus diabolum vectem appellari dicunt quòd multos ſuo carcere clauſerit, & propriæ ſubiecerit poteſtati. Hi in vectibus reſpiciunt, quòd ijs portæ claudantur: Vnde Sym. pro ſerpente vecte, vertit ſerpentem concludentem, ſiue claudentem. Septuaginta vertunt, ſerpentem fugientem. Diabolus autem dicitur ſerpens, propter fraudes & venena ſua: quare verò fugiens dicatur, habes apud Hieronymum in Comment. Vectis denique dicitur propter robur eius & fortitudinem, quam varijs in locis exprimunt ſcripturæ.

Et occidet cetum qui in mari eſt) Cùm propriè potuiſſet dicere propheta, hoc modo, Et occidet diabolum, qui in mundo eſt, maluit tamen figuratè dicere idque longè petita metaphora, licet Hebræis non ſit noua. Nam apud Ezechielem, eodem nomine Pharao vocatur, qui typus fuit diaboli: Ecce ego ad te Pharao draco magne, qui cubas, id eſt, confidis in medio fluminum tuorum. Quo loco apud Hebræos idem nomen eſt, quod hic ponitur, & Hieronymus cetum vertit, & mirum eſt non eodem modo cetum vertiſſe, & apud Ezechielem, quia ſtatim mentio fit aquarum: alioquin ipſum nomen quando per ſe ponitur, nunc piſcem, nunc draconem terreſtre animal ſignificat, vt patet Exodi. 7. Proiecerunt vngues ſuas, quæ verſæ ſunt in dracones, vbi eſt eadem vox, quæ hoc loco ponitur in Hebræo תנים videlicet tannim. Iſtud ergo, & occidet cetum qui in mari eſt, certò intelligi debet de diabolo; qui in fine mundi occidetur, & tunc erit gaudium ſtabile, firmum, quod nunquam interrumpetur.

Ezechie. 29.a.

IN die illa vinea meri cantabit ei. Ego Dominus qui ſeruo eam, repente propinabo ei, ne forte viſitetur contra eam. Nocte & die ſeruo eam, indignatio non eſt mihi. Quis dabit me ſpinam & veprem? In prælio gradiar ſuper eam, ſuccendam eam pariter. An potius tenebo fortitudinem meam? Faciet pacem mihi, pacem faciem mihi.

IN die illa, vinea meri &c.) Vinea meri dicitur, quæ habet merum vinum, ſiue (vt Septuaginta vertunt) vinum quod aqua dilutum non eſt. Eadem vox ponitur pſal. 74. Calix in manu Domini vini meri etcæt. Quo loco Hieronimus vinum meracum vertit, & Deute. meraciſſimum: Et ſanguinem biberent vuæ meraciſſimum, non quia in Hebræo vlla fit mentio ſeu ſignificatio meri, ſed cùm voce Hebræa generoſum vinum ſignificari viderent interpretes, veterunt merum ad ſenſum, ſiue vinum ἄκρατον, vt habent Septuaginta, id eſt, impermixtum ſiue indilutum. Rabbinus quidam Iudæus dicit vocem Hebræam ſignificare ruſum ſiue rubeum quod genus vini in Iudæa præſtat candido vino, Vnde Pagni. vertit, Vinea vinum faciens rubeum.

Pſalm. 74. b

Deut. 32. b.

Cantabit ei) Locus iſte ambigui ſenſus eſt. Hieronymus interpretatur quaſi ſint verba Dei irati, cùm tamen ex conſequentibus videantur eſſe Dei propitij & ſolliciti, ne vinea iſta ſic tractetur, ſicut tractabitur Leuiathan. Vineam Hieronymus intelligit illam, de qua ſuprà capite quinto: Vinea facta eſt dilecto meo, illa autem quæ debeat intelligi, ipſemet propheta poſtea docet dum adijcit, Vinea Domini exercituum domus Iſrael eſt. Cantate pro flere & plangere accipit. Senſus itaque ſecundum Hieronymum eſt: In conſummatione ſæculi vinea meri ſiue vinea ſorek (vt dicitur capite quinto) id eſt, impius & carnalis Iſrahel, qui pro vuis attulit labruſcas, planget. Supra. cap. 5

Ego Dominus qui ſeruo eam, repente propinabo ei) Iſtud, quod videtur omnino eſſe Dei propitij, Hieronymus refert ad tempora præterita, quibus carnalem Iſraelem Dominus ſeruare ſolebat in hoc tempore ad pœnitentiam. Secundum eum ergo ſenſus eſt: Vinea iſta lugebit, propterea quòd ego eam multo tempore in vita ſeruaui ad pœnitentiam, ſed falſus ſum, noluit pœnitere, & ideo repente propinabo ei, id eſt, inebriabo eam calice furoris mei. Verbum præſentis temporis (ſeruo) interpretatur pro præterito, quod valdè extortum videtur.

Ne forte viſitetur contra eam) Videtur iſtud eſſe Dei ſollicitè curantis ne quid mali accidat vineæ iſti, nec ſic tractetur quemadmodum tractabitur Leuiathan. Hieromymus in Comment. hoc non exponit. Minus coactum videtur, ſi omnia hæc faciamus Dei propitij, vt vinea meri ſit ſpiritualis Iſrael, ſiue Eccleſia fidelis: hæc autem Eccleſia in die illa quando videlicet deuictus fuerit Leuiathan, cantabit ei, id eſt, gratulabitur ſibi & triumphabit. Nam quod Latinus textus habet (ei) Hebræis eſt fœminini generis, nec diſtinguunt ipſi inter pronomina reciproca & non reciproca. Quare dicere oportet, Cantabit ſibimet. Cùm enim pronomen (ei) ſit fœminini generis, non poteſt referri ad Dominum, etiamſi ad Dominum referat Haymo, & gloſa interlinealis, & quod magis mi

rum eſt, Lyra. Et Hebræi quia fœminini generis eſt, in imperatiuo legunt, pro cantabit, cantate, hoc modo: Vineæ meri cantate ei, id eſt, gratulemini ei. Verbum enim apud Hebræos eſt imperatiui modi ſecundum puncta, quæ nunc habet ſubſtrata. Vnde apud nos pronomen (ei) abundat, & eſt prolepſis Hebraica, ſicut & ibi: Mons in quo beneplacitum eſt Deo habitare in eo. Pronomen fœminini generis legunt etiam Septnaginta. Hæc omnia faciunt contra Hieronymum. pro Hieronymo autem facit, quod dicit, Repente propinabo ei. Nam (repente) in ſcriptura ferè ad minas pertinet: loca in promptu ſunt: Exod. 33. Semel aſcendam in medio tui, & delebo te. Vbi noſtra tranſlatio habet (ſemel) Hebræi habent (repente) ſiue vno momento aſcendam. Rurſus Num. 16. Separamini de medio congregationis huius, vt eos repentè diſperdam. Item (propinare) videtur etiam eſſe minantis, propterea qui nunc vertunt, reddunt (irrigabo) vt ſingula ſint Dei propitij, hoc modo: Ego ad ſingula momenta curabo ſpiritualem Iſraelem irrigari. Verbum autem Hebræum שקה ſaka ad vtrunque pertinet: ſignificat enim & propinare & irrigare. Vt Geneſis ſecundo capite: Fons aſcendebat è terra irrigans vniuerſam ſuperficiem terræ. & poſt pauca, Fluuius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradiſum. Quibus locis eadem vox ponitur in Hebræo, quæ hoc loco apud Eſaiam, quam Hieronymus vertit propino.

Pſal. 67. d.

Exod. 33. a.

Num. 16. c.

Gene. 2. b.

Nocte & die &c.) Hieronymus iſtud interrogatiuè legit hoc modo: Ego qui die ac nocte hactenus ſeruaui vineam hanc, nunquid indignationem non habeo? & neſcio ferire peccantem & reddere vnicuiq; quod meretur? Iam carnalis Iſrael non audit me, an credat quòd nequeam iraſci?

Quis dabit me ſpinam & veprem? &c.) Hieronymus iſta accipit minaciter, vt ſint molientis vindictam & appetentis arma. Quis, optantis eſt, & pronomen (me) emphaſin habet, hoc ſenſu: Vtinam quis me faciat talem, qualis eſt ſpina & vepris, id eſt durum & aſperum, vt vincam naturam meam add clementiam & miſericordiam propenſam, & in prælio ac certamine truculentus incedam, gradiarque ſuper vineam meam quam ante ſeruaui, & ſiccendam eam, quam meo ſepſeram muro. Poſteriores verò ſic hæc accipiunt, vt requirant reſponſionem negatiuam, hoc ſenſu: Quis faciet vt ego ſumam vindictam de populo meo? quaſi dicat, nemo faciet.

An potius tenebo fortitudinem meam?) Eſt ſermo cohibentis vindictam contemplatione miſericordiæ. Iſtud frequens eſt prophetis, vt nunc minentur, & mox rurſus ſubiungant affectum Dei continentis iram, contemplatione miſericordiæ ſuæ. Tenere ergo ſortitudinem, eſt vires ſuas non exerere, ſed eas continere. Alij pro eo quod nos habemus, An potius, ponunt (vel) & legunt hoc modo, Vel quis tenebit fortitudinem meam, id eſt, quis efficiet vt malè tractem eos, quos habeo mihi charos? quaſi dicat, nemo. Quod ſequitur

Faciet pacem mihi, pacem faciet mihi) Hieronymus preſſe legit, & intelligit ſuppoſitum verbi faciet (CHRISTVS) vt ſenſus ſit: Continebo fortitudinem meam, & non ſumam vindictam, quia Chriſtus faciet pacem mihi. Ex fortitudine, cuius mox mentio fuit, facit Chriſtum ſuppoſitum qui eſt Dei virtus. Thomas autem putat ſuppoſitum eſſe (vnuſquiſque) hoc ſenſu: Vnuſquiſque ſibi apud me faciet pacem ſcilicet bonis operibus. Dionyſio verò Carthuſiano placet vt ſuppoſitum verbi (faciet) ſit ciuitas Ieruſalem & per ciuitatem Ieruſalem metonymicôs intelligit Apoſtolos & apoſtolicos viros, qui inde egrediuntur, vt reconcilient mundum Deo.

QVi egrediuntur impetu à Iacob, efflorebit, & germinabit Iſrael, & implebunt faciem orbis ſemine. Nunquid iuxta plagam percutientis ſe percuſſit eum? Aut ſicut occidit interfectos eius, ſic occiſus eſt? In menſura contra menſuram, cùm abiecta fuerit, iudicabit eam. Meditatus eſt in ſpiritu ſuo duro, per diem æſtus.

QVi egrediuntur impetu à Iacob &c.) Alij codices habent, Qui egrediuntur impetu ad Iacob: Alij, Qui egrediuntur impetu ex ſemine Iacob: & interpretatur Lyra, Qui, ſcilicet Apoſtoli. Ex quo quærendum eſſet vnde venerit ad mentionem Apoſtolorum. Secundum eum ergo ſenſus eſt: Egredientur Apoſtoli ad prædicationem cum impetu, id eſt, feruenti deſiderio à Iacob, id eſt, à populo Iſrael. Qui ſenſus ferè eſt in gloſa interlineali, niſi quòd Apoſtolorum mentionem inducat tribus verbis: propheta (inquit) poſthac de Apoſtolis. Alij Apoſtolorum mentionem inducunt hoc modo: Chriſtus faciet pacem non ſolùm per ſe, ſed etiam per Apoſtolos, qui egrediuntur impetu à Iacob. Verùm omnia omnibus facile accómodarentur, ſi hunc interpretandi modum permitteremus nobis. Hieronymus autem in textu & commentarijs legit:

git: Qui egredientur de radice Iacob: & refert ipſe hæc ad Apoſtolos, quos non legit apud Hebræos, ſed in textu Septuaginta interpretum vidit, atque adeo vtrunque textum confudit. Habet enim ſic: Poſtquam Apoſtoli in toto orbe euangelium prædicauerint, & pacem fecerint Chriſto, tunc qui in excelſis fuerint de ſemine Iacob (hactenus eſt cæſum ſeu comma ſecundum eum, quod explere ſtudens, adiecit ex editione Septuaginta) Apellabuntur filij Iacob, quæ particula in Hebræo non eſt. Quare & hic confudit vtrunque textum, ſed mirum vnde habeat (in excelſis) cùm neque apud Hebræos neque apud Septuaginta aut alibi vſquam legatur. Quare videtur mendum eſſe, & legendum: Tunc qui fuerint egredientes de ſemine Iacob. Hebræi autem codices legunt hoc modo: Hi venientes radicabit Iacob, germinabit & florebit Iſrael: & exponunt venientes pro veniunt, quod ipſis minimè nouum eſt, & ſubaudiunt (dies aliqui certi) quibus diebus Iacob radices aget: Quem ſenſum extulit Pag. cuius verſio ſic habet, In diebus qui veniunt radicabit, germinabit & florebit Iſrael. Mirum eſt ergo, vnde in exemplaribus noſtris habeatur (impetu) quæ vox nec in Hebræo eſt, neque apud Septuaginta, neque in Hieronymo.

Nunquid iuxta plagam &c.) Hactenus locutus eſt Dominus, nunc eum propheta excipit, & quia præceſſit Leuiathan, vinea, & Iſrael, dubium eſt vtrum percutiens & percuſſum accipi debeat Leuiathan, an verò vinea vel Iſrael: Senſus eſt: Vos qui iſta lecturi eſtis iudices facio, an Deus ſupplicia paria exegerit: impij malè & tam indignè tractauerunt Chriſtum, reddidit Deus eis paria? iudicate, & bene perpendite, comperietis quod non fecerit: nondum ſic percuſſit vineam quomodo ab ea ipſe percuſſus eſt. Eſt Leuiathan ſic occiſus, ſicut ipſe noſtros occidit? Nondum quidem factum eſt, ſed futurum eſt vt fiat, vnde ſequitur:

In menſura contra menſuram &c.) Sacra ſcriptura eſt ſecuriſsima relationum, debuiſſet dicere, In menſura contra menſuram, cùm abiectus fuerit, iudicabit eum: Cùm iſte ſathan ſine Iſrael abiectus fuerit, tunc fient paria, hoc eſt quod dicit, In menſura contra menſuram iudicabit eam, hoc eſt, menſura tunc reſpondebit menſuræ.

Meditatus eſt in ſpiritu ſuo duro, per diem æſtus.) Suppoſitum verbi (meditatus) eſt Dominus. Ipſe enim in ſpiritu ſuo duro meditatus eſt quid retribuet vineæ ſuæ id eſt, carnali Iſrael, vel Leuiathan, per diem æſtus, id eſt, in die tribulationis. Per diem enim æſtus ſcriptura ferè intelligit diem calamitatis, miſeriæ aut tribulationis, quia ſicut ingens æſtatis feruor & calor ſolis ſupra modum intenſus, mirum in modum cruciat homines, affligit, & vexat: Ita in die tribulationis ingens iuſtitiæ Domini feruor, cruciabit & affliget omnes impios & carnales homines.

Dies æſtus. *Comparatio.*

Hactenus diximus quid ſenſerint commentarij, in quibus præcedentia mirabiliter dubia fuerunt: nūc quomodo nos iſtud caput intelligamus, paucis aperiemus. In principio itaque capitis diabolus duriſsimè tractandus prædicitur, & in diabolo omnes eius ſatellites & miniſtri. Deinde per antitheſin ſeu oppoſitionem, ſubijcitur de vinea meri, quod huic omnia futura ſint lætiſsima, & feſtæ gratulationis plena. Cæterum hanc tantam vineæ felicitatem, Domini munus eſſe deinde docetur, cùm additur: Ego Dominus qui ſeruo eam, nec perfunctoriè ſeruo eam, ſed ſingulis momentis rore cœliſtis gratiæ irrigo eam, ne accidat ei quòd nolim, ne exterminet eam aper de ſylua, ne beſtiæ deuorent eam, & conculcent. Nam (repente) eſt pluralis numeri apud Hebræos, pro quo Latinus diceret, ſingulis momentis, vel ad ſingula momenta: Alijs verò locis vbi ad minas pertinet, in ſingulari ponitur.

Sequitur iam alia periodus, *Indignatio non eſt mihi*) id eſt, fuit tempus cùm vinea hæc diaboli ſimilis, eſſet inuiſa & odioſa: nunc verò indignari illi ſemel deſino, reconcilia tus per filium. Iſta eſt ſecunda antitheſis, quæ tacitè opponitur illi, In gladio duro, grandi & forti. Seueriſsimè quidem tractabo Leuiathan, nec deſiſtam ab indignatione mea, ſed longè ſecus habeo me erga vineam, cui reconciliatus ſum in filio.

Deinde ſequitur, *Quis dabit me ſpinam & veprem &c.*) cuius ſenſus eſt: Nunc indignari deſiſto vineę reconcilitatus per filium: ſic autem reconciliatus, quis dabit me ſpinam & veprem? id eſt, quænam tandem res efficere poterit, vt tali ſeueritiate vtar erga vineam ſeu eccleſiam meam, quali vtar contra Leuiathan? Quis coget me talia tam dura, tam truculenta exercere in vineam meam qualia in conſummatione ſæculi exercebo cōtra Leuiathan? Quis efficiet, vt ſemel ſtirpitus reijciam vineam? quaſi dicat, nemo: Certum habeat iſtud Eccleſia, quod nunquam fiet.

Poſtea ſequitur, *An potius tenebit fortitudinem*

dinem meam?) Sic enim legendum eſt in tertia perſona, & non tenebo, vt patet ex Hebræis, quanquam aliud dicit Haymo. Senſus eſt: Certum habeat hoc Leuiathã & ipſius ſatellites, quòd nulla penitus res efficere poterit, quò minus ego exeram ſortitudinem meam contra ipſum, nullam volo ipſi aut miniſtris eius eſſe ſpem pacis in die illa. Hîc quidem poſſunt ſperare pacem mali homines, ſed in conſummatione ſæculi nequaquam: atque hoc eſt quod tam violentè dicit, & per repetitonem inuertit, Faciet pacem mihi? pacem faciet mihi?

Sequitur: *Qui ingrediuntur impetu à Iacob, efflorebit & germinabit Iſrael, & implebunt faciem orbis ſemine*) Id eſt, ij qui cenſentur in vinea Iacob, ſiue in ſemine Iacob, quos etiam Iſraelitas vocare ſoleo (ait dominus) æternis temporibus florebunt, & quaqua verſus patet hic terrarum orbis, habebunt ſobolem ſuàm, hoc eſt quòd dicit, Implebunt ſaciem orbis ſemine.

Hæc ita loquentem Dominum propheta excipit, & conuertit ſermonem ſuum ad eos, qui poſtea erant naſcituri, atque hæc lecturi, dicens:

Nunquid iuxta plagam percutientis ſe percuſsit eum? Quaſi dicat, vos compello, vos qui hæc lecturi eſtis iudices facio, an non ſit inſignis amoris argumentum erga Iſrahelitas, quòd etſi ipſi filium indigniſsimè tractauerint, ſimiliter & apoſtolos, nondum tamen ſtirpitus videmus eos perditos? viuunt etiam mali, & viuent adhuc & conuertentur.

In menſura contra menſuram cùm abiecta fuerit, iudicabit eam) Priùs dixit percuſsit eum, quia præceſsit Iſrael, nunc autem mutato genere eam dicit, reſpiciens ad vineam, & pro (iudicabit) Hebræi habent in ſecunda perſona (iudicabis) eſtque apoſtrophe ad Dominum, hoc ſenſu: Ipſi indigniſsimè tractauerunt CHRISTVM, & tu Domine (quare enim non potiùs te compello?) pro tam immani ſcelere iudicabis quidem eos & punies, ſed cum modo quodam, hoc eſt quod dicit, In menſura. Nam vox Hebræa ſignificat non menſuram in communi, ſed quoddam certæ menſuræ genus. Hieronymus nunc modium vertit, vt. 4. Regum: Modius ſimilæ vno ſtatere erit, & duo modij hordei ſtatere vno: Nunc verò vertit ſatum, vt in Geneſi, vbi dicitur, Tria ſata ſimilæ.

4. Reg 7.

Gene. 18.

Quod ſequitur, *Contra menſuram*) ad ſenſum magis ab Hieronymo tranſlatum eſt: Ad verbum enim Hebræi habent, In emiſsione eius, & ſic vocem Hebræam vertit Hieronymus Canticorum quarto: Emiſsiones tuæ paradiſus malorum punicorum. Explicatque particula hæc præcedentem, hoc ſenſu: Punies quidem eos ſed non ſine modo quodam, ita videlicet ſicut agricola, qui arborem vitioſam excindere non ſuſtinens præ amore, tamen ramos eius, & ſurculos inutiles tollit. Hebræi ſiquidem emiſsionem ſiue emiſsiones vocant ſurculos, & gemmas, quas protrudunt arbores in vere, quod in lingua noſtra imitantes dicimus, ſpruyten. Quod ergo agricola facit in arbore, hoc dominus faciet in vinea iſta: multi quidem rami & ſurculi in ea excidentur, atque interibunt, non tamen ipſa vinea ſtirpitus eradicabitur. Quod autem additur: *Cùm abiecta fuerit*) non eſt in Hebræo, & dubium eſt, an aliquis ſtudioſus ex commentarijs Hieronymi textui adiecerit. Sequitur:

Meditatus eſt in ſpiritu ſuo duro) cuius ſenſus eſt: Sic agere aliquando DEVS conſtituit tempore definito, auferet eos è natali ſolo, & quaſi vento adducto, diſperget eos in orbem terrarum. Verbum Hebraicum, quod Hieronimus tranſtulit, meditatus eſt, etiam amouere ſignificat, & auferre: Vnde illud Prouerbiorum viceſimoquinto capite: aufer rubiginem de argento, & aufer impietatem de vultu Regis: Atque in hac ſignificatione hoc loco ponitur, ſecundum doctos Hebræorum magiſtros, quemadmodum teſtatur Reuchlin in rudimentis linguæ Hebrææ. Spiritus autem hoc loco pro vento ponitur.

Ex his, quæ hactenus annotauimus, habemus quinque antitheſes ſeu oppoſitiones, *Quinque antitheſes.* quarum prima hæc eſt: In fine ſæculi duriſſimè tractabitur diabolus & miniſtri eius, *Prima antitheſis.* verùm vinea meri ſibi de ſua felicitate gratulabitur. Secunda eſt, cùm diabolo ego *Secunda antitheſis.* ſemel fuerim iratus, nunquam deſinam iraſci: ſed vineæ meæ, cùm eſſem aliquando iratus, nunc deſino iraſci reconciliatus per filium. Tertia eſt, nulla res efficiet, vt vi- *Tertia.* neam ſuam Dominus DEVS penitus abijciat: nulla etiam res efficiet, vt non exerceat Dominus Deus ſortitudinem ſuam aduerſus diabolum. Quarta eſt, dum in il- *Quarta.* lum exeretur gladius, dum diabolus punietur, interea florebunt electi. Quinta an- *Quinta.* titheſis ibi ponitur, *Nunquid iuxta plagam percutientis ſe*) & eſt hæc, Ipſi in filio percuſſerunt Dominum ſupra modum: Dominus verò parcet èis, puniet quidem eos, ſed cum modo, certam menſurã conſtituit ſibi,

ſecundum

ſecundum quam puniet eos: diſperget quidem eos in orbem terrarum, ſed futurum eſt vt iterum parcat, vnde ſubditur.

IDcirco ſuper hoc dimittetur iniquitas domus Iacob, & iſte omnis fructus, vt auferatur peccatum eius. Cùm poſuerit omnes lapides altaris, ſicut lapides cineris alliſos, non ſtabunt luci, & delubra.

IDcirco ſuper hoc dimittetur iniquitas domui Iacob) Verſus iſte conſolationem habet, ſuperior verò periodus terret. Senſus eſt: Erit tempus cùm reſpondebit menſura menſuræ, vel quando ſecundum certam menſuram, quam ſibi conſtituit Dominus, puniet Iſraelem. Quare qui vobis malè conſcij eſtis, qui timetis diem iudicij, qui effugere vultis malum iſtud magnum quod minatur Dominus, audite me, monſtrabo vobis remedium, quod vnum vos tutos reddere poteſt, & eſt illud, abijcite idololatriam. Iam conſuetudine ſcripturarum latius iſtud patere oportet, quàm aut idola manu fabricata: Diceret enim Iudæus, iam nemo noſtrum habet idola aut lucos.
Quid idolum. Vnde idola ſunt, non ſolùm quæ videntur, ſed etiam quæ non videntur, quæ facimus in animo, ſimiliter & luci. Quod ergo dicit propheta, tale eſt, Quicunque euadere vultis iſtud malum, abijcite tempeſtiuè ex animo auariciam, cupiditatem, libidinem, odium & cætera vitia, antequam vos dies illa comprehendat. Quod ergo ait, Super hoc dimittetur iniquitas, idem valet, ac ſi diceret, hac re fiet vt dimittatur iniquitas veſtra. Similis phraſis eſt primo Regum, In hoc feriam
1.Reg.11. a. fœdus vobiſcum, vt eruam omnium veſtrum oculos, id eſt, hac re. Sic & apud Ioannem, In hoc cognoſcent omnes,
Ioan.13.d. quod diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis.

Cùm poſuerint omnes lapides altaris, ſicut lapides cineris alliſos, non ſtabunt luci, & delubra) Hoc vult propheta, vt auferant idola, altaria & lucos, & ſic auferant, vt non remaneat vel vllum veſtigium, vt penitus auferant & demoliantur, hoc eſt, quod ait, Sicut lapides cineris alliſos.

CIuitas enim munita, deſolata erit, ſpecioſa relinquetur, & dimittetur quaſi deſertum. Ibi paſcetur vitulus, & ibi accubabit & conſumet ſummitates eius. In ſiccitate meſſis illius conterentur mulieres, venientes, & docentes eam. Non eſt enim populus ſapiens, propterea non miſerebitur eius, qui fecit eum, & qui formauit eum non parcet ei.

CIuitas enim munita deſolata erit &c.) Dicere poterant Iudæi apud ſemetipſos, non videtur vllo modo futurum quod prædicitur, quia ciuitas Ieruſalem nimis munita eſt. Ait ergo Propheta voce Domini: Hoc vobis dico, ciuitas hæc quamuis bene munita, relinquetur omnino deſerta, & vos diſpergemini.

Ibi paſcetur vitulus, & ibi accubabit & conſumet ſummitates eius) Illud duplicem habet figuram, & imprimis enallagen ſiue ſynecdochen, deinde notationem. Vult enim ſignificare Propheta per hoc, maximam ibi fore ſolitudinem, hoc ſenſu: Tanta erit ibi ſolitudo, vt non homines, vituli aliaque bruta animantia & feræ beſtiæ moraturæ ſint.

Et conſumet ſummitates eius) Alludit adhuc propheta ad vineam, cuius ſummitates ſunt flagella: Si quid in aliquo Iudææ angulo erit viriditatis, hoc totum conſumetur.

In ſiccitate meſſis illius conterentur mulieres, venientes & docentes eam) Verſum hunc aliter interpretantur Hebræi, & aliter Latini: atque hi rurſum aliter & aliter, ſed omnibus collatis ſenſus iſte videtur nobis maximè probabilis: Mulieres venientes & in obſidione viris ſuis animum addentes conterentur fame atque inopia. Nam in voce (meſsis) ſynecdoche eſt, ſicut ſuprà in dictione (vitulus) & ſiccitas meſsis idem eſt, quod rerum omnium penuria: & pro (docentes) in Hebræo eſt מאירות meroth quæ vox fœminini generis eſt. Vnde hîc locum non habet eorum interpretatio, qui iſtud ad Scribas & Sacerdotes referunt: & verti poterat, inflammantes ſiue accendentes, hoc eſt quod nos diximus, animum addentes.

Non eſt enim populus ſapiens, propterea non miſerebitur eius, qui fecit eum, & qui formauit eum non parcet ei) Iſtud aliàs ſæpe habet ſcriptura, explicatque tanquam rem ingratam Deo, ignorantiam ipſius & aliarum rerum imperitiam. Nos valde addicti ſumus carni, mundo, diuitijs, alijsque fluxis & vanis rebus, atque interea negligimus prophetas, non legimus euangelia, & propterea neſcimus iudicia Dei, ignoramus diſpenſationem eius, redemptionem per fidem in ſanguine Chriſti: hoc ſcriptura vbique exprobrat, & propterea hîc dicitur: Non eſt populus ſapiens, ſiue (vt ad verbum legitur) non eſt populus intelligentiarum: *Propterea non miſerabitur eius*)

1.Cor.14.g. *eius*)Hoc eſt quod dicit Paulus. Qui ignorat, ignorabitur: Qui hic parui faciunt myſteria religionis, & hæc ignorant, in conſummatione ſæculi ignorabuntur & ipſi à ſupremo noſtræ religionis præfecto.

ET erit in die illa, percutiet Dominus ab alueo fluminis, vſque ad torrentem Aegypti, & vos congregabimini, vnus & vnus filij Iſrael. Et erit in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perditi fuerant, de terra Aſſyriorũ & qui eiecti erant de terra Aegypti, & adorabunt Dominum in monte ſancto in Hieruſalem.

ET *erit in die illa &c.*) Eadem eſt eius huius loci ſententia, quę illius in capite. 11. Et deſolabit Dominus linguam maris Aegypti &c. Et magno ſcandalo eſſe poteſt ijs, qui ſunt in illorum numero, qui dicuntur hic populus ignorantiæ. Videtur enim omnino ſignificare propheta, quòd in conſumatione ſæculi veniente Meſsia omnes gentes Dominus ſemel percutiet, & Iudæi qui iam ſparſim habitant, hi in Germania, illi in Italia, tunc ſubitò ſuis reſtituentur ſedibus, & rurſus in terrena Ieruſalem ſacrificia ſua offerent, atque iſtud planè ex hoc loco expectãt Vana Iudæorum expectatio. Iudæi, ſed fruſtra. Significare enim voluit propheta, quòd veniente Meſsia nulla res obſtabit Apoſtolis & alijs euangelium prædicaturis, non montes, non flumina, nec aliud quicquam, neque vlla Gens erit tam remota, ad quam non perueniet ſonus euangelicæ prædicationis. Torrentem Aegypti vocat Nilum, quem vndecimo capite huius prophetiæ linguam maris appellauit: nomina enim ſunt eiuſdem prorſus rei. Nomine autẽ fluminis intelligit Euphraten per antonomaſiam, ſicut & vndecimo capite, & frequens eſt in ſcripturis, quemadmodum ibi annotatum eſt: per hoc verò quod dicitur, *Ab alueo fluminis vſque ad torrentem Aegypti*) ſignificatur vniuerſa totius Iudææ latitudo, vt eſt videre in tabulis geographicis, quas ſi introſpexeris, vide ab Euphrate vſq; ad Nilum, & deprehendes ita eſſe. Et ſicut Iudæam deſcripſit notatione quadam, dicens, ab alueo fluminis vſque ad torrentem Aegypti, ſic in Iudæa orbem ſignificauit figuratè.

Vnus & vnus) id eſt ſigillatim: eſt enim fomula diſtribuendi apud Hebræos. Sic & 4.Reg 17.e. quarto Regum, Gens & gens, id eſt vnaquæque gens. Senſus eſt: Quicunque eſtis veri Iſraelitę, tunc cõgregabimini: loquitur autem Iohan.11.g. de illa congregatione, de qua apud Ioannem: Vt filios Dei, qui erant diſperſi, congregaret in vnum.

Et erit in die illa clangetur &c.) Tuba autẽ Tuba. de qua loquitur hoc loco Propheta, eſt illa euãgelicæ prædicationis tuba, de qua in Pſal. In omnem terram exiuit ſonus eorum, Pſal.18.a. & in fines terræ verba eorum.

Et venient qui perditi fuerant &c.) Synecdoche eſt: neque enim de Aſſyrijs tantùm, neque de Aegypto, ſed ex toto terrarum orbe venient per fidem, & adorabunt Dominum in monte ſancto in Ieruſalem, hoc eſt in Eccleſia. Hoc modo quidam hunc locum exponunt, vt videlicet Propheta in fine capitis reſpexerit ad conſummationem iam præteritã, hoc eſt, ad tempora Chriſti, omiſſa ſecunda regeneratione, qui ſenſus tortus videri poteſt, ſed valdè probabilis eſt apud eum, qui in prophetis benè exercitatus eſt. Alij verò referunt ad conſummationem adhuc futuram, ſiue ad mundi finem: & tunc tuba intelligitur illa apoſtolica tuba, de qua Alia tuba. agitur primo ad Cor. 15. In momento, in ictu oculi, in nouiſsima tuba: canet enim tuba, & mortui reſurgent incorrupti de ſepulchris ſuis, & vbicunque fuerint tunc electi congregabuntur, & adorabunt in Ieruſalem, id eſt, in regno cœlorum.

CAP. XXVIII.

VAE coronæ ſuperbiæ, ebrijs Effraim, & flori decidenti, gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguiſſimæ, errantes à vino. Ecce validus, & fortis Dominus, ſicut impetus grandinis, turbo confringens, ſicut impetus aquarum multarum inundantium & emiſſarum ſuper terram ſpacioſam. Pedibus conculcabitur corona ſuperbiæ ebriorum Effraim, & erit flos decidens glorię exultationis eius, qui eſt ſuper verticem vallis pinguium, quaſi temporaneum, ante maturitatẽ autumni. Quod cùm aſpexerit videns, ſtatim vt manu tenuerit, deuorabit illud.

V*AE coronæ ſuperbiæ &c.*) Hic finitur tractatus, qui cœpit capite. 13. iam ſequitur prorſus alia materia & nouum argumentum. Prior autem pars huius prophetiæ pertinet ad decem tribus ſiue ad regnum decẽ tribuum, quibus prædicit Propheta deuaſtationem, cuius cauſſas reddit, ſuperbiam, crapulam, & idololatriam. Quod autem pertineat ad decem tribus ex duobus patet. Primò quia dicit (Ephraim) quod eſt nomẽ decem tribuum, quemadmodum ex ſcripturis conſtat, ſic dictarum propter Iereboam, qui de tribu Ephraim fuit oriundus. Secundò, quia dixit: *Verticem vallis pinguiſsimæ*) Nam 3.Reg.16. Samaria, in qua regnabant decem tribus, in monte ſita erat, vt habetur in lib. Regum, & in pede montis habebat vallem pinguiſsimam.

mam. Quod ergo figuratè dicit, Væ coronæ ſuperbiæ, ſimpliciter & ſine figura dixiſſet, væ regno decem tribuum. Regnum autem hoc vocat coronam ſuperbiæ, quia comparatione regni Iudæ ſiue duarũ tribuum ſublimis erat, & numero & robore, vnde & gloriabantur decem tribus, & deſpiciebant fratres ſuos populum Iuda. *Et flori decidenti*) id eſt, quòd regnum eſt velut flos decidens, videtur quidem florere, & in ſuo vigore eſſe, ſed non eſt duraturum. *Gloriæ exultationis eius*) id eſt, videtur regnum decem tribuum nunc triumphare, ſed breui futurum eſt vt euertatur.

Qui erant in vertice vallis &c.) Quod Hebraicè dicitur, in vertice Geſſemani, id eſt, væ illis qui ſunt in vrbe Samariæ. Verbum (erant) nõ eſt in Hebræo, neq; aliud verbum vllum: vnde alij accipiunt (ſunt) & legũt hoc modo, Qui ſunt in vertice &c. Hieronymus verò in conſequentibus intellexit verbum (eſt) cùm ait: Qui eſt ſuper verticẽ vallis pinguium: hoc autem loco accepit (erant) quia illud videbat magis accommodum ſuæ expoſitioni. Trahit enim hanc prophetiam ad
Matth.26.d illum locũ, qui eſt apud Matthæũ de Gethſemani, hoc ſenſu: Væ decem tribubus, quæ quondam dum iunctæ erant duabus tribubus, adorabant Deum in templo Ieruſalem, quod in vertice vallis pinguiſsimæ, id eſt, in Gethſemani ſitum erat. Quam interpretationem Dionyſius Carthuſian' alteri præfert, ſed cùm nihil habeat pro ſe quàm verbum (erant) non eſt neceſſe eum ſequi: Et apud Matthæum, non eſt Geſſemani, quod eſt vallis pinguis, ſed Gethſemani, quod eſt torcular pinguedinis ſeu olei: eo enim in loco oliuæ premebantur ad eliquandum oleum.

Ecce validus & fortis Dominus &c.) Quia meminit ꝓpheta vallis pinguis, in qua abundè ſolent creſcere frumenta, propterea exercitum comparat grandini, quæ adfert calamitatem frugibus, vnde & calamitas nomen ſortita eſt. Significat autem comparatione iſta, breui futurum vt omnia in regno Samariæ auferantur. Quod nos autem habemus in nominatiuo (Dominus) Hebræi habent in datiuo: additur enim voculæ (adonai) litera lamech, quæ apud Hebræos nota eſt datiui caſus. Hieronymus verò in genitiuo legit, hoc modo: Ecce validus & fortis Domini ipſe videlicet rex Aſsyriorum, quo tanquam miniſtro vtitur Dominus. Senſus ergo eſt: breui immittet vobis Dominus hoſtem, tanquam grandinem, numeroſum atque nociuum, & tanquam turbinem impetuoſum, atque vehementem, ipſum videlicet Aſsyriorum Regem, qui euertet vos funditus.

Comparatio. *Sicut impetus aquarum &c.*) Iſta comparatio ferè ſimilis eſt ſuperiori, atq; vtraq; prophetis multum frequens, qua vtuntur quoties ſignificare volunt exercitum valde numeroſum, potentem, & fortem ac velocem, qui quicquid obuium inuenerit aut ſecum rapit, aut interficit & conculcat. Sicut enim grando omnes herbas ac fructus deijcit atq; corrumpit, & vehemens turbo, vel ingens aquarum vis ex loco altiori cum impetu quodam decurrens obuia quæq; ſecum rapit: Ita exercitus aliquis magnus & potens.

Quaſi temporaneum &c.) Sententia huius loci iſta eſt: Quod accidit ficubus præcocibus, hoc vobis accidet in regno Samariæ: Illæ ante maturitatem abſumuntur, & vos antequam aſſequamini quod ſperatis, conſumemini. Quod autem Hieronymus hic vertit temporaneum, Ozeæ 9. tranſtulit prima poma, & Ierem. 24. ficus primi temporis, & Mich. 7. præcoquas ficus, id quod hoc loco faciunt Septuag. Et Rabbi Salomon exponit, præcoces fruct', quia in Iudæa ficus proueniunt ante poma, & reliquos fruct', quemadmodum apud nos ceraſa: vnde ſi fuiſſet propheta in his regionibus, dixiſſet quaſi ceraſa præcocia. *Quod cùm aſpexerit videns, ſtatim vt in manu tenuerit, deuorabit illud*: ita & vos deuorabimini. — Alia comparatio.

IN die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ & ſertum exultationis reſiduo populi ſui, & ſpiritus iudicij ſedenti ſuper iudicium, & fortitudo reuertentibus de bello ad portam. Verum hi quoq; præ vino neſcierunt, & præ ebrietate errauerunt. Sacerdos & propheta neſcierũt præ ebrietate, abſorpti ſunt à vino, errauerunt in ebrietate, neſcierunt videntem, ignorauerunt iudicium. Omnes enim menſæ repletæ ſunt vomitu, ſordiumq;, ita vt non eſſet vltra locus.

IN die illa erit Dominus exercituũ &c.) Senſus eſt: Decem tribubus ſupradicta mala patientibus, reliquæ duæ tribus nihil patientur, ſed veniente Sennacherib ad duas tribus vt eas euertat, percutietur exercitus ipſi' per angelũ, hoc eſt quod dicit, In die illa &c. Et ponit propheta tria tanquam membra ciuitatis Ieruſalem, quę ſunt plebs, Rex, & milites: & plebi erit pax, Regi ſpiritus iudicij, militibus victoria. *Sedenti ſuper iudicium*) Periphraſis eſt regis. Regi duarum tribuũ nempe Ezechiæ erit ſpiritus iudicij ad populum rectè & ſanè iudicandum. *Fortitudo reuertentibus &c.*) Id eſt, militibus ex bello ad ciuitatem redeuntibus erit fortitudo, id eſt, victoria. Fortitudinem enim pro victoria, portam verò pro ciuitate poſuit per ſynecdochen, partem pro toto.

Verùm hi quoq; &c.) Hìc partim eſt prophetia, partim exprobratio. Eſaias enim in ciuitate Ieruſalem verſans, cùm videret præ-

cipuè in clero nimiam menſarum luxuriam eam imprimis exprobrat, & ſimul malum illis propter boc peccatum infligendum prædicir. Senſus eſt: Non ſolùm decem tribus, ſed & habitantes in Ieruſalem, populus duarum tribuum, Iudas & Beniamin, de quibus iam læta dixi, nimio vino dediti non intelligunt voluntatem Dei, ignorant quid ab eis reqnirat Dominus.

Sacerdos & propheta neſcierunt præ ebrietate, abſorpti ſunt à vino, errauerunt in ebrietate, neſcierunt videntem, ignorauerunt iudiciū.) Non proprij ſed ſalſi nominis prophetam ſignificat, & per ſynecdochen totum clerum intelligir. Pro ebrietate in Hebræo eſt שכר ſechar, quæ vox ſignificat omnem potionem, quæ ſtatum mentis euertere poteſt, quemadmodum aliquoties dictum eſt. *Neſcierunt videntem*) Per antonomaſian Dominum inrelligit, qui cuncta conſiderat. Senſus eſt: Illi vino dediti neſciunt quid ſit gratia Chriſti, quid iuſtitia Dei, quid euangelium.

Omnes enim menſæ repletæ ſunt vomitu, ſordiumq́;, ita vt non eſſet vltra locus.) Coniunctio (que) quādo dicitur, ſordiumq́;, in nōnullis exemplaribus nō additur, neq; eſt in Hebræo, ſed habēt illi vocem compoſitā ex vomitu & ſorde, quam Aquila vertit, vomitum ſordium, id eſt, vomitum ſordidum: Symmachus tanrùm, vomitum: Theodotio, vomitum dyſaliæ. Significat autem dyſalia quicquid nauſeam adſert, & vomitum excitat. Senſus eſt: Tam multi ſunt in Ieruſalem vino dediti, tamque copioſe ſeſe omni potionis genere implent ingurgitantque, vt nulla ſit menſa, quæ non eſt vomitu conſpurcata, vt nulla ſit domns vacua & libera ab iſto malo, hoc eſt quod ait, Ita vt non eſſet vltra locus. Quod autem hoc loco ad ſenſum myſticum attinet, meminiſſe tanrùm oportet capitis decimi quinti epiſtolæ Pauli ad Romanos. Quæcunque enim ſcripta ſunt, ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt &c. Qui hodie ſtudent menſis, qui addicti ſunt vino, ignorant quid ſit Chriſtianiſmus, neſciunt qua re apprehendatur iuſtitia, ignorant iudicia Dei: propterea non tanguntur ſtimulis conſcientiæ, & ſicut iſti tunc puniti ſunt à Deo, ita & horum ſectatores puniuntur hodie.

Q*Vem docebit ſcientiam? & quem intelligere faciet auditum? Ablactatos à lacte, auulſos ab vberibus, quia manda, remanda, manda, remanda, expecta, reexpecta, expecta reexpecta, modicum ibi, modicum ibi. In loquela enim labij, & lingua altera, loquetur ad populum iſtum, cui dixit. Hæc eſt requies mea, reficite laſſum, & hoc eſt meum refrigerium, & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini manda, remanda, manda, remanda, expecta, reexpecta, expecta, reexpecta, modicum ibi, modicum ibi, vt vadant, & cadant retrorſum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur.*

Q*Vem docebit ſcientiam &c.*) Senſus eſt: Hoc rerum ſtatu, quando totus clerus ita deditus eſt vino, quem docebit ſcientiam? & intelligit ſcientiam quæ ſcripturis propria eſt, nimirum ſcientiam fidei. *Et quem intelligere faciet auditum?*) Id eſt, in iſto populo quis eſt, qui erit capax doctrinæ? Auditum enim pro doctrina poſuit, & vox Hebræa שְׁמוּעָה ſchemuah [שמועה; the Hebrew letters are unclear in the scan] dea licet propriè auditum, ſæpe tamen doctrinam ſignificat, ſed per metaphoram, non ita auditus apud Latinos. *Ablactatos à lacte, auulſos ab vberibus.*) Idem bis dicit, alijs tamen verbis, atq; horum verborum & ſequentium duæ ſunt expoſitiones, altera eſt Chriſtianorum, altera Iudæorum, & vtraq; probabilis, adeo vt difficile ſit iudicare, vtra ſit probabilior. Secundum Hieronymum autem & Chriſtianos interpretes ꝓpheta his verbis, ablactatos à lacte, reſpondet ad interrogationem mox factam, ac ſi dicat hoc modo: Nulli præterea in tota ciuitate capaces ſunt doctrinæ, quàm qui nuper ablactati ſunt, hoc eſt, qui admodum pueri ſunt, tredecim videlicet aut quatuordecim annorum, qui nondum per ætatem attigerunt vel pocula vel mulieres: qui verò ſunt viginti vel viginti quatuor aut triginta annorum corrupti ſunt ad vnum omnes. Iudæi verò in nominatiuo legunt & interpretantur, vt ponatur non reſponſio, ſed cauſa ſuperioris ſentētiæ, hoc modo: Quem docebit Dominus ſcientiam? ſcilicet neminem, deinde redditur cauſa, quia omnes ſunt quaſi nuper ablactati, omnes ſunt pueri licet non ætate ſaltem ſenſibus, & proinde inutiles ad doctrinam Dei ſuſcipiendam.

Quia manda, remanda, manda, remanda, expecta, reexpecta, expecta, reexpecta, modicum ibi, modicum ibi.) Chriſtiani & nominatim Hieronymus capiunt hæc mimiticōs: quando enim volumus aliquem ridere, tunc imitamur ſermonem eius. Accipiunt igitur hæc vt ſint dicta per imitationem ſermonis prophetæ, qua ipſe ridebatur. Eſaias enim & cæteri prophetæ habebanr frequenter in ore verbum mandandi, vt liquet ex eorum libris, vbi ſæpe reperitur, hæc mandat Dominus, hæc mandat Dominus. Item familiare illis erat verbum expectandi, quod Hebræis eſt קוה kaua, & interpres noſter nunc expectare vertit, nunc ſuſtinere: Sæpe enim apud eos legitur, expecta Dominum, ſuſtine Do-

ne Dominum. Item frequenter ipſis in o-
re erat, modicum, Adhuc modicum & ego
mouebo cœlum & terram: Rurſus, Adhuc
modicum & ego viſitabo ſanguinem: Et a-
pud hunc prophetam, Abſcondere modi-
cum & momentum. Iſti ergo vino dediti
imitabantur ſermonem prophetę, & in con-
uiuijs dicebant, Eſaias non dicit noua, ſed
ſemper eandem canit cantilenam, ſemper
eſt, Hæc mandat Dominus, expecta Domi-
num, hoc eſt initium & finis ſermonum e-
ius. Et prophetam occurrentem huiuſmo-
di verbis fortaſsis compellabant, dicentes:
Non hodie es concionatus, Hæc mandat
Dominus? hæc mandat Dominus? expecta,
expecta, adhuc modicum &c. Ita Chriſtia-
ni hunc locum fere interpretantur. Hebræi
verò pro verbo imperatiui modi קו kau,
quod Hieronymus vertit manda, faciunt
nomen mandatum: & pro expecta legunt
(funiculus) ſecundũ quos ſenſus eſt: Quem
docebit ſcientiam? ſubaudiunt, neminem:
cuius deinde redditur cauſa, Quia omnes
tales ſunt, quibus aliud poſt aliud atque ita
ſenſim explicari oportet, quemadmodum
pueri in ſcholis doceri ſolent, hoc eſt quod
dicit propheta, Mandatum ad mandatum,
vel mandatum poſt mandatum. Nam ita le-
gunt loco illius quod nos habemus, Man-
da remanda: Et vbi nos habemus, Expecta
reexpecta, ipſi legunt, funiculus ad funicu-
lum: Et exponunt de populo, qui ita pau-
latim opus habet inſtitui, quemadmodum
ædificatores paulatim extruunt ædificium,
adhibentes funiculum ſine amuſsim. Filo
ſiquidem ab vno angulo ad alium extenſo
ponunt vnum ordinem lapidum in parie-
te, & ſupra illum rurſus eleuato & extenſo
filo ſtruunt alium ordinem lapidum, & ſic
paulatim donec totum perficiant parietem.
Pro Hieronymo autem facit verbum, man-
da: nam ita ferè in alijs ſcripturæ locis vſur-
Num. 5. a patur. Numeri quinto, Præcipe filijs Iſrael.
Eſa. 38. a Apud hunc prophetam cap. trigeſimoocta-
uo, Præcipe, ſiue (vt habet Hieronymus) diſ-
Deut. 3. d pone domui tuæ. Deuteron. 3. Præcipe Io-
ſue. Vbique eſt verbum קו kau, quod hoc
loco ponitur, & nuſquam in tota ſcriptura
(ni fallor) inueni poſitum tanquam nomen.
Pro Hebræis verò facit verbum, expecta,
quod plurima loca, in quib⁹ ſcriptura hanc
vocem vſurpat, clarè docent, vt hoc eodem
capite, Et ponam in pondere iudicium, ad
verbum eſt, funiculum, Rurſus capite tri-
Eſaiæ 34. c geſimoquarto, Extendetur ſuper eam men-
ſura & perpendiculum in deſolationẽ. Rur-
Eſaiæ 44. b ſus cap. quadrageſimoquarto, Artifex ligna-
rius extendit normã. Rurſus cap. trigeſimo
Eſaiæ 34. d quarto, Manus eius diuiſit illam eis in men-
ſuram. His omnibus locis atque alijs mul-
tis eſt eadem vox nimirum קו kau, quæ &
hoc loco ponitur, & nuſquam (quòd ſci-
am) imperatiuè legitur, quanquam impe-
ratiui modi eſſe poteſt ſicut ſub. Sed quan-
do ſcriptura imperatiuè loquitur, vtitur vo- Pſal. 126. d
ce קַוֵּה faue, vt Pſal. 26. Expecta Dominum.
Ierem. 8. Expectauimus pacem. Oſeæ 12. Ex- Ierem. 8. c
pecta Deum tuum.

*In loquela enim labij, & lingua altera loque-
tur ad populum iſtum, cui dixit.*) Hieronymus,
quantum ex commentarijs colligere licet,
per loquelam labij intelligit ſermonem qui
non minatur futura, ſed infligit præſentia.
Senſus eſt: Hactenus loquutus eſt vobis Do
minus nudis verbis, quibus præcipiebat,
quid à vobis fieri vellet, quibuſque iubebat
expectare ea, quæ ventura erãt, poſt hac hoc
non faciet, non loquetur vobis huiuſcemo-
di verbis, ſed præſentibus pœnis. Thomas
verò loquelam labij accipit, vt ſit periphra-
ſis ſermonis non intellecti ab eo cui ſit, cu-
ius locutionis cauſam reddit: Quia (inquit)
qui in loquendo nihil pręter labia mouent,
non linguam nec palatum in efformatione
vocis adhibentes, ferè non intelliguntur. Si
adferet ſimilia loca, iucundus eſſet hic com-
mentarius. Qui hodie ex Hebræo transfe-
runt, ita reddunt, In balbutientibus labio,
& in lingua altera loquetur ad populum i-
ſtum, ac ſi dicat: Miſi ad vos prophetam me-
um Eſaiam hominem facundum & eloquen
tem, miſi & alios prophetas linguæ expedi-
tos, & in ſermone valdè promptos, mittam
poſthac balbos ac bleſos. verùm ex his quæ-
rendum eſſet, quid ſequantur vertentes, in
balbis linguis ſiue in balbis labijs, cùm vox
Hebræa laach ſignificet irridere, ſubſanna-
re, & ita in tota ſcriptura vſurpatur, præter-
quam in hoc loco, vt ipſi volunt, & in capi-
te trigeſimotertio, Quare videtur verten-
dum fuiſſe, in labijs irriſionis, ſiue in irriſi-
one labiorum, quòd hîc faciunt Septuagin-
ta. Diuus Hieronymus cùm hoc loco ver-
tat, loquelam labij, capite trigeſimotertio
transfert diſertitudinem linguæ, ſecutus for
taſſe circunſtantias locorum, quia in capite
trigeſimotertio agitur de populo, qui non
erat loquuturus, ſicut ipſi Iudæi loqueban-
tur. Cum quo loco dum hunc conferimus,
videtur iſte eſſe ſenſus Eſaiæ hoc loco: Ecce
miſi vobis hactenus prophetas, poſthac non
faciam, ſed immittam vobis peregrinum mi-
litem & barbarum, cuius lingua tam erit pe-
regrina, & à communi ſermone aliena, vt mi
nimè ſitis intellecturi. Nam illius loci, po-
pulum imprudentem non videbis &c. ſen- Eſaiæ 33. e
ſus eſt iſt: Iubeo vos eſſe ſecuros atque qui-
etos, quia non videbitis intra mœnia veſtra

hoſtem barbarum, quem non intelligetis. Verùm dum ad Paulum reſpicimus in priori epiſtola ad Corinthios, vbi de dono linguarum agens, dicit eas datas in ſignum infidelium, rurſus longè alius videtur eſſe ſenſus huius loci. Verba Apoſtoli ſic habent: In linguis alijs (ait) & labijs alijs loquar populo huic, & nec ſic exaudient me dicit Dominus. Quod teſtimonium ex hoc loco deſumpſiſſe planè videtur: quodque Eſaias ait, Et noluerunt audire, hoc Paulus dixit, Et nec ſic exaudient me. Senſus videtur eſſe iſte: Quomodo Apoſtoli locuti ſunt in die Pentecoſtes, ſic loquar eis: hactenus dedi vobis doctores, quorum conciones vt notas non admiramini, imò ſunt vobis nauſea, ſed veniet tempus, quo dabo vobis tales doctores, quorum conciones non erunt vobis moleſtæ, ſed plurimum gratæ, qui loquentur varijs linguis, qui imbuti ſpiritu ſancto vos mouebunt ac delectabunt. Si verò omiſſo Paulo & hoc loco, qui eſt capite trigeſimotertio huius Prophetæ, præſentem tantùm locum inſpiciamus, videtur ex parte totum intelligendum, & nihil eſſe aliud loqui in loquela labij & lingua altera, quàm diuerſa ratione, vel ratione hactenus ignota agere, & tali ſynecdoche explicat Ambroſius locum Apoſtoli ad Corinthios capite decimo quarto. Vtcunq; autem capiatur locus iſte, coniunctio (enim) ſumenda eſt non vt cauſam indicet, ſed aduerſatiuè, vt ſenſus ſit: Notas conciones ridetis, ſed alia ratione proponam iudicia mea, quæ non ridebitis.

1.Cor.14.d

Hæc eſt requies mea) Hæc eſt concio ad quam nauſeabant. Senſus eſt: Multo tempore laboraui, ſed in nullo inueni requiem: quare ſi vultis mihi facere rem gratam, reficite laſſum, id eſt, facite vt in cordibus veſtris requieſcam, hoc eſt, refrigeriũ meum, vt in vobis aliquando requieſcam: & noluerunt audire, imo contempſerunt, cum irriſione dicentes: *Manda, remanda, expecta, reexpecta &c.* Et propterea quia videlicet me ita derident, iſta Domini verba, manda, remanda, expecta, &c. quibus me tanquam ſcommate excipiunt, erunt ipſis occaſio, vt vadant, cadantque retrorſum, id eſt, ſuperentur à Chaldæis, conterantur gladio, vinciantur, capianturque. Neq; ſolùm de hac captiuitate loquitur propheta, quæ accidit ſub Zedechia, quando ferro funibusq; vincti adducti ſunt in Babylonem, ſed & de illa captiuitate, quam vſque hodie patiuntur, hoc ſenſu: *Et erit eis verbum Domini, manda, remanda, &c.* id eſt, verba iſta erunt occaſio ipſis vt vadant in interitum, non ſolùm corporis, ſed & animæ: & cadant retrorſum caſu irrecuperabili, nunquam ad meliora proficiant, ſed conterantur in ſpiritu, illaqueentur peccatis, capiantur & captiui teneantur ad diaboli voluntatem.

PRopter hoc audite verbum Domini viri illuſores, qui dominamini ſuper populum meum, qui eſt in Hieruſalem. Dixiſtis enim, Percuſſimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum. Flagellum inundans cùm tranſierit, non veniet ſuper nos, quia poſuimus mendacium ſpem noſtram, & mendacio protecti ſumus. Idcirco hæc dicit Dominus Deus. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem precioſum, in fundamẽto fundatum.

PRopter hoc audite verbum Domini viri illuſores) Id eſt, qui ridetis conciones propheticas, intelligit autem Scribas & Phariſæos: nam illi dominabantur populo. Quod autem dicitur, Viri illuſores, probabilem valdè facit expoſitionem Diui Hieronymi, qui verba illa, Manda remanda, &c. interpretatur vt habeant mimeſin. *Dixiſtis enim*) non quidem ſermone, ſed opere: non verbis, ſed vita veſtra: *Percuſſimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.*) id eſt, ſecuritate vitæ veſtræ videmini vobis perſuadere, quaſi nihil eſſet vobis periculi ab inferno & mortè, tam eſtis ſecuri, ac ſi neque mors, neque infernus vllum in vos eſſet habitura imperium. Mortem & infernum per proſopopeiam inducit tanquam perſonas.

Quod ſequitur, *Flagellum inundans cùm tranſierit, non veniet ſuper nos*) eandem habet ferè intelligentiam quam verſus præcedens. Senſus eſt: Militaris calamitas, cùm illa perranſierit decem tribus, non veniet ſuper nos: *Quia poſuimus mendatium ſpem noſtram, & mendacio protecti ſumus.*) Iſtud addit propheta per irriſionem, ac ſi dicat: habetis vllam cauſam ob quam poſsitis iſtud vobis perſuadere, vtpote vos immunes fore ab iſtis malis? non habetis, niſi fortè mendacium: Dicitis, miſericors eſt Deus, non inferet mala plebi ſuæ, ſuper quam inuocatum eſt nomen ipſius, non maleſaciet ciuitati ſuæ, vbi ſacrificia nomini ipſius offeruntur.

Idcirco hæc dicit Dominus Deus.) Mirabilis eſt conſequentia. Videbatur enim ita debere dicere, atq; hoc expectabatur: Quia vos tales eſtis, quia tam ſupina eſt vita veſtra, idcirco vos ſemel perdam, immittam lupos qui penitus vos abſumant: Nunc verò ait, Quia vos tam inhumani eſtis, tam ſupini & ſecuri, Idcirco hæc dicit Dominus: *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem*) id eſt, licet vos indigni ſitis quibus præſtetur miſericor-

ricordia, ego tamen non quid peccata veſtra mereantur conſiderans, ſed quid fides mea, & veritas exigat, mittam vobis Meſsiam. Similia loca ſunr in ſcriptura, & quidem aperta. Ozeæ capite ſecundo, Propter hoc ecce ego lactabo eam & ducam in ſolitudinem, & canet ibi iuxta dies iuuentutis ſuæ, & iuxta dies aſcenſionis ſuæ de terra Aegypti, id eſt, erit tam læta, quàm erat cùm exiret de populo Barbaro: cùm eſſet Deus maximè iratus, ſubita contemplatione miſericordiæ ſuæ conuertit ſe, & cùm mala expectarentur, intulit lætiſsima. Sic hoc loco: Ecce ego mittam &c. ſimpliciter & duobus verbis dixiſſet: Mittam vobis Chriſtũ ſiue Meſſiam promiſſum, ſed beneficium per ſe magnum, magnificis etiam verbis extulit. Sumpta eſt autem metaphora ab ædificantibus, & locus præſens tranſcriptus eſt ex pſalmo 117. Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli, A Domino factum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris. Quorum verborum hîc eſt ſenſus: Aedificatum eſt aliquando magnum ædificium, & reiectus eſt aliquoties ab ædificantibus lapis vnus tanquam inutilis, & tandem aſſumptus vt poneretur in angulo, id eſt, ille homo nimirum Chriſtus, quem Iudæi putabant abiectiſsimum, ille inquam factus eſt primarius in illa gente. Mirum quidem videri poteſt hominem ita contemptum atq; abiectum eò veniſſe, ſed non erit mirum, ſi reſpiciamus ad Dominum. Illi ædificantes & cæmentarij apud Dauidẽ ſunr, qui nunc appellantur viri illuſores, & principes populi, qui eſt in Ieruſalem. Fundamenta autem Sion, ſunt fundamenta Eccleſiæ, cuius Sion typus erat.

Lapidem probatum) Ad verbum eſt, lapidem probarionis. Significatio autem huius vocis eſt in Geneſi, vbi dicitur: Appendit pecuniam probatæ monetę publicæ. Nos autem diceremus, Lapidem ſpectatum, id eſt, lapidẽ qui dedit multa documenta probitatis ſuæ. *Lapidem angularem*) Ad verbum eſt, lapidem anguli. Nomine autem anguli ſcriptura ſignificat firmitatem. Sic ſuprà propheta Aegyptum vocauit angulum populorum. Et in libro Regum, Iudicum & alijs ſcripturis populi primores vocantur anguli, vt primi Regum decimoquarto. Applicate huc vniuerſos angulos populi, id eſt, primores populi. Item Iudicum capite vigeſimo, Omnes anguli populorum & cunctæ tribus Iſrael, conuenerunt. Item Soph. 3. Diſpergit gentes, & diſsipati ſunr anguli earum. In Chriſtum autem maximè quadrat hæc vox, non ſolùm quia columen eſt eccleſiæ, ſed etiam quia vtrunque populum gentium & Iudæorum per fidem connectit, vt docet Apoſtolus ad Epheſios, dicens: Ipſe enim eſt &c.

Gene. 23. d

Quid per angulum ſignificetur in ſcriptura.

1. Reg 14. f

Iudicũ 20. a

Soph. 3. a

Ephe 2. c

In fundamento fundatum) Significat lapidem iſtum futurum firmiſsimum, vt non poſsit vel ſemel loco amoueri. Lapis iſte non erit ſolùm angularis, ſed & fundamentalis.

QVi crediderit, non feſtinet. Et ponam in pondere iudicium, & iuſtitiam in menſura. Et ſubuertet grando ſpem mendacij, & protectionem. Aquæ inundabunt, & delebitur fædus veſtrum cum morte, et pactum veſtrum cum inferno non ſtabit. Flagellum inundans cùm tranſierit, eritis ei in conculcationem, quandocunque pertranſierit, tollet vos, quoniam mane diluculo pertranſibit, in die & in nocte, & tantummodo ſola vexatio intellectum dabit auditui.

QVi crediderit non feſtinet) Similem ſententiam habes apud Abacuc. Scribe viſum & explana eum. Senſus eſt: Qui crediderit non fatigetur credendo, ſed patienter expectet, ſi non ſtatim poſuero in fundamentis Sion lapidem iſtum, nemo deſperer, quia certiſsimè promiſsionem complebo. Septuaginta reddiderunr iſtud ad ſenſum magis quàm ad verbum, hoc modo: Qui crediderit non confundetur: & iuxta horum verſionem citauit teſtimonium hoc Paulus ad Romanos capite nono, & 1. Petri 2. & ſenſus eſt: Quod prædico futurum, certiſsimè eueniet, propterea qui credit & in fide perſtat, non confundetur.

Abacuc 2.

Rom. 9.

1. Petri 2.

Et ponam in pondere iudicium) Ad verbum eſt, ponam iudicium ad funiculum ſiue ad regulam vel amuſsim, id eſt, exactè iudicabo, ſine reſpectu miſericordiæ ſemel abijciam eos, vt ſint expertes magni illius beneficij promiſsi Abraham, Iſaac & Iacob. Idem habet ſequens particula, *Et iuſtitiam in menſura*) Quia propheta meminit naſcituri Meſſiæ, valde probabiliter intelligunt quidam hunc locum de ijs pœnis, quas adhuc Dominus ſumit de Iudæis: Quanuis interim locus non incommodè accipi poteſt de ijs, quas luerunt ſub Zedechia à Chaldæis.

Et ſubuertet &c.) De grandine & de aquis dictum eſt ſuperius in principio capiris. Senſus eſt: Tum maximè deprehendetur ſpes veſtra fuiſſe ſpes mendacij, & protectio ſub qua vos rutos forè arbitrabamini, vana, quãdo aderit aliqua militaris calamitas, quæ ad vnum omnes inuoluer.

Et delebitur fædus veſtrum cum morte) Id eſt, pactum veſtrũ, quod habebatis cum inferno, peribit: & flagellum de quo dixeratis, flagellum inundans cùm pertranſierit,

veniet ſuper vos. *Eritis in conculcationem*) Id-eſt, omnia mala, quæ putabitis nequaquam vos eſſe paſſuros, patiemini: Et loquitur Propheta non tantùm de flagello quod poteſt videri oculis, quale eſt bellum, calamitas, peſtis &c. verumetiam de flagello, quo adhuc hodie percutiuntur Iudæi, videlicet duræ & horrendæ cæcitatis, vt nihil videant cùm legunt prophetas, ac ſi diceret: Hæc ſecuritas vitæ veſtræ eò paulatim deducet vos, vt ſemel à me reijciamini. Quod ſequitur: *Quoniam mane diluculo pertranſibit*) ſignificat per petuitatem aliqnam temporis, hoc ſenſu: Aliqua annorum perpetuitate pertranſibit flagellum iſtud, & irruet ſuper vos.

Et tantummodo ſola vexatio intellectum dabit auditui.) Iſtud eſt quaſi clauſula omnium præcedentium. Senſus eſt: Quanquam ego hæc prædico vobis, non tamen intelligetis, aut ſi intelligatis, non credetis niſi malis edoceamini, tantùm magna aliqua vexatio efficere poterit, vt intelligatis doctrinam quam ego profiteor. Qui hæc legimus apud prophetam, & nobis conſcij ſumus malæ vitæ, moueāt nos ad ſalutem, nec expectemus ſecundum magiſterium, quod eſt per vexationem.

COanguſtatum eſt enim ſtratum, ita vt alter decidat, & pallium breue, vtrunque operire non poteſt. Sicut enim in monte diuiſionum ſtabit Dominus, ſic in valle, quæ eſt in Gabaon, iraſcetur, vt faciat opus ſuum, alienum eſt opus eius, vt operetur opus ſuum. Peregrinum eſt opus eius ab eo. Et nunc nolite illudere, ne forte conſtringantur vincula veſtra. Conſummationem enim & abbreuiationē audiui à Domino Deo exercituum, ſuper vniuerſam terram.

COanguſtatum eſt enim &c.) Signis iſtis exterioribus aliquid aliud ſignificare vult propheta per notationem, quam aliter Chriſtiani, aliter explicant Iudæi. Chriſtiani autem ſumptam notationem dicunt à lecto mariti: Qui enim putant ſe habere vxorem adulteram, dicere ſolent, non poſſumus tres in vno lecto cubare, quo tacitè notant vxorem adulteram. Ita negat Deus nos ipſi poſſe ſeruire, & diabolo. Senſus itaque eſt: Non fieri poteſt vt mecum permaneatis in coniugio, qui alium admittitis amatorem. Iudæi verò notationem deſumptam putant à rebus bello accifis, non improbabiliter, hoc ſenſu: Res veſtræ ita in anguſtum cogentur, vt tantum ſpacij non maneat in latibulis veſtris, vt duos ſimul capere poſſit, hoc eſt, res veſtræ erunt ſupra modum anguſtæ, non manebit vobis tantum reliqui, vt qui ſunt coniuges, ſe operire nqeant. Vtraque ſententia eſt æquè probabilis.

Sicut enim in monte diuiſionum &c.) Adhibet propheta ſimilitudinem ex duabus hiſtorijs deſumptam: Quarum altera eſt ſecundi Regum capite quinto, & deſcribit iram, quam exercuit Deus aduerſus Philiſtæos tempore Dauidis: Altera Ioſue capite decimo, & deſcribit iram, quam Deus oſtendit contra quinque Reges Amorrhæorum tempore Ioſue, quando ſtetit ſol in medio cœli ſpacio vnius diei. Senſus ergo eſt: Hoc vobis erit Dominus, quod fuit olim hoſtibus veſtris, illis duabus hiſtorijs, tam grauiter vobis iraſcitur, quàm eis olim iratus fuit, & proinde tam durè vos tractabit, quàm eos olim tractauit. Quod autem dicitur, In monte diuiſionum, obſcurè dictū eſt, manifeſtius dixiſſet hoc modo, In Baalpharaſim, quia hoc nomen notum eſt ex ſecundo libro Regum quinto capite. Quod verò dicitur, *Vt faciat opus ſuum*) hunc habet ſenſum, vt exerceat fortitudinem ſuam contra vos, & iuſtam ſumat de vobis vindictam. Opus autem Dei alienum & peregrinum eſt, pnnire, hoc enim ab eius ingenio valde alienum eſt, cùm illi proprium ſit benefacere, miſereri & parcere. Senſus ergo eſt: Effundet quidem Deus iram ſuam, & de vobis ſumet ſupplicium, ſed quodammodò inuitus & præter ingenium ſuum, quia peccata veſtra hoc merentur, & illum ad puniendum vos inuitant, & velit nolit impellunt.

Et nunc nolite illudere) Senſus eſt: Quia iſtud facturus eſt Dominus, & nequaquam parciturus, ſicut non pepercit in monte diuiſionum, & in valle Gabaon, idcirco moneo vos, nolite illudere Deum, neque eius prophetas, dicentes, Manda remanda, & cætera.

Ne fortè conſtringantur vincula) ſcilicet peccatorum veſtrorum, & ſemel reijciamini à Domino. Vel, ne conſtringantur vincula, id eſt, ne captiuitatis tempus vobis adueniat & vincti abducamini in Babylonem.

Conſummationem enim & abbreuiationē audiui à Domino Deo exercituum, ſuper vniuerſam terram.) Sen ſus eſt: Quod Dominus tanto tempore minatus eſt, vincula videlicet, captiuitatem, ſupplicia, iam rebus expleturus eſt, conſummaturus & abbreuiaturus. Itaq; ego propheta, quæ à Domino Deo futura audiui ſuper vniuerſam terram, hæc vobis annnncio, vt imminentem iram pœnitentia præueniatis. Quod autem intulit, Super vniuerſam terram, Iudææ terminos ſignificauit.

AVribus percipite, et audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum.

Nun-

Nunquid tota die arabit arans vt ſerat, proſcindet, & ſarriet humum ſuam? Nonne cùm adæquauerit faciem eius, ſeret Gith, & Cyminum ſparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum, & milium, & viciam in finibus ſuis?

A*Vribus percipite &c.*) Ad eoſdem etiam nunc loquitur, quibus ſuprà dixerat, Audite verbum Domini viri illuſores, & præcipit eis vt vocem eius audiant, & eloquium eius diligenter attendant, iſtud nimirum: Parabola. *Nunquid tota die arabit &c.*) & eſt parabola propriiſsimè dicta, quales ſunt in euangelio plurimæ, quæ à re non quidem geſta, ſed ab ijs quæ quotidie fiunt adhibentur. Senſus iſte eſt: Hactenus loquutus ſum vobis ſine parabola & fortaſsis obſcurius, nunc autem vt melius intelligatis adhibeo parabolam: Agricola arat ſemper? non: quid præterea facit? ſerit: ſeruat eundem ordinem inter ſeminandum? non, ſed vnumquodque ſuis locis ſpargit: Rurſus quando ſeminauit, perpetuo quieſcit? non, ſed ad meſſem ſeſe præparat, & ſuo tempore incipit metere: Demeſſa ſegete, ſeruat eundem modum excutiendi? non, aliter tractat infirmiora legumina, aliter firmiora. Sicut ergo agricola non ſemper arat, ſed nunc arat, nunc æquat terrã, nunc ſerit, nunc occat, nec quoduis vbique ſerit, ſed vnumquodque ſuis locis & finibus: Hîc enim melius prouenit Gith, illic vicia, Hîc ſegetes, illic veniunt felicius vuæ: Ita & Deus nunc hoc, nunc illud, aliàs aliud officium gerit, & ſuo tempore vnumquodque facit, nunc arat, nunc ſerit, nunc metit, nunc excutit, id eſt, nunc miſeretur, nunc punit, nunc corripit, nunc defendit, & hos leuius, illos grauius punit, veruntamen non eos in perpetuum punit, niſi ipſi inflexibiles permanſerint. Iſtud ergo ſignificat propheta hac parabola, ac ſi dicat: Hanc totam varietatem, quam cernitis in agricultura, videre poteſtis in magna illa agricultura, vbi Deus pater agricola eſt. Vos itaq; intelligite, & diligenter attendite quid Dominus circa vnumquemque veſtrum agat, an ſerat, an metat, an excutiat, propterea dicit, Auribus percipite &c. Multiplicatis iſtis verbis monet Iudæos, vt ſint attenti, eiſdem & nobis loquitur, attendite hac hora, hoc die, hoc anno, quid circa vos agat Dominus, an ſerat, an metat &c.

Seret Gith, & Cyminum ſparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum, & milium, & viciam in finibus ſuis?) De iſtis leguminum ſpeciebus, quid ſit apud nos Gith, quid cyminum, item quid vicia, exactè diſputare eſſet difficile, nec ſcire magni refert. Vox autem Hebræa קֶצַח ketſa, quam noſter interpres vertit Gith ſecundum Rabbi Dauid ſignificat genus leguminis, cuius granum eſt nigrum, & Pagninus nigellam vertit, à Græcis μελάνθιον appellatur. Rab. Da. in libro Rad.

De hoc legumine Columella loquens, interdum ait faſtidio ciborum langueſcit pecus, eius remedium eſt genus ſeminis, quod Gith appellatur. Quod autem veteres Cyminum nos cuminum dicimus, y in v vertentes, penultima producta: & ab Hebræis dicitur cammon, nos in vernacula lingua efferimus camyn. Milium verò à mille dictum eſt, ob multitudinem acinorum. Vicia grani genus eſt à viciẽdo ſic dicta, quòd capreolos habeat, vt vitis, quibus ſurſum verſum ſerpit: in Hebræo eſt כֻּסֶּמֶת cuſſemech, & Pagninus ſpeltam vertit. Hieronymus Exodi 9. interpretatus eſt. Colu. lib. 7.

E*T erudiet illum in iudicio, Deus ſuus docebit illum. Non enim in ſerris triturabitur Gith, nec rota plauſtri ſuper Cyminum circumibit, ſed in virga excutietur Gith, & Cyminum in baculo, panis autem comminuetur. Verùm non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plauſtri, nec vngulis ſuis comminuet eum. Et hoc à Domino Deo exercituum exiuit, vt mirabile faceret conſiliũ, & magnificaret iuſtitiam.*

E*T erudiet illum in iudicio, Deus ſuus docebit illum.*) Senſus eſt: Hæc omnia agricola facit edoctus à Deo & inſtitutus, Deus illum docuit hunc delectum rerum & temporum: Sic & nos docet per inſtinctus varios, per conciones, per prophetarum lectionem, per euangelia. *Non enim in ſerris triturabitur Gith*) Pergit in parabola. Senſus eſt: Aliter tractat agricola infirmiora legumina, aliter firmiora. Hæc enim excutiuntur plauſtrorum rotis, quæ in ſimilitudinẽ ſerrarum factæ circumaguntur & trahuntur ſuper demeſſas ſegetes, qui excutiendi modus nõ eſt in his regionibus ita frequens, imo vix agnitus: Illa verò vt gith & alia excutiuntur virga vel baculo, quemadmodum & apud nos videmus. *Panis autem comminuetur*) In voce panis metonymia eſt, pro tritico, vnde conficitur panis, vel etiam pro ſtipulis accipi poteſt, quæ vt diximus in onere Moab, apud Palæſtinos ferratis carpentis conteruntur in paleas pro iumentis. Panis ſiquidem apud Hebræos לֶחֶם lehem dicitur. Lehem autem venit à radice לָחַם laham quod ſignificat comedere, vnde apud eos quicquid comeditur nomine panis accipitur.

Verùm non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plauſtri, nec vngulis ſuis comminuet eum.) Id eſt; quanquam triticum patitur iſtud remedium, nõ tamen ſemper patitur: ſic nec Dominus ſemper infliget durum remedium. *Et hoc à Domino Deo*) Senſus eſt: non caſu aut ſortuitu iſta fiunt, ſed procurante Domino Deo, inter multa alia argumẽta, quibus dedit Deus iudicium bonitatis ſuæ, hoc eſt vnum argumentum, quo intelligere poſsimus bonitatem Dei & iuſtitiam eius, nimirum agricultura.

CAPVT XXIX.

VAE Ariel Ariel, ciuitas quã expugnauit David. Additus eſt annus ad annum, ſolennitates euolutæ ſunt. Et circunuallabo Ariel, & erit triſtis, & mærens, & erit mihi quaſi Ariel. Et circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obſidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum. Et erit quaſi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum muſsitabit.

V*AE Ariel &c.*) In principio huius capitis prædicitur excidium Ieruſalem: An autem prophetia reſpiciat excidium Babylonicum, an Romanum, quando venit Titus & Veſpaſianus, & obſederunt vrbem & expugnauerunt, non ſatis conſtat. Quòd autem figuratè dixit, Væ Ariel, ſimpliciter dixiſſet, væ Ieruſalem. Ariel autem nomen eſt compoſitum ex duobus, ex leone videlicet & Deo, ſiue ex leone & forti. Ari enim Hebræis leonem ſignificat, el verò Deum ſiue fortem. Dicitur autem Ieruſalem leo Dei, quia quondam fortiſsima fuit. Hebręis quidem iſtud familiare eſt, vt ex duobus nominibus vnum nomen compoſitum tribuant rei propriæ qualitatis: Latinis verò nõ item. Eidem ciuitati ſuperius aliud nomen tribuit, nimirum vallis viſionis, niſi quòd ibi periphraſis ſit, hîc verò vnum nomen compoſitum. Et nomen hoc ante Eſaiam vſurpa-
2.Reg.23. tum legimus in libris Regum, Vbi enim noſtra translatio habet, Percuſsit duos leones Moab, in Hebræo eſt, percuſsit duos Ariel Moab, id eſt, duos ex præcipuis aulicis Moab, ſiue duos fortiſsimos Moab. An autem Eſaias primo hoc nomine vſus ſit ad ſignificandum Ieruſalem, non ſatis certum eſt, veriſimile tamen eſt ipſum reſpexiſſe ad poſteritatem ſcribẽdo, & aliter ſcripſiſſe quàm dixerit apud populum. putant nonnulli vocem iſtã primariò competere in altare, quod erat in ciuitate, quaſi dicat propheta: Væ altari, altari inquã quod eſt in ciuitate, quam expugnauit Dauid. Nam quòd nos habemus in nominatiuo, ciuitas, in Hebræo poteſt eſſe genitiui caſus, vel etiam datiui caſus. Et in altare competere vocem hanc certum eſt ex Ezechiele, vbi ſic ſcribitur: Ipſe Ezech. 43.
autem Ariel quatuor cubitorum, & ab Ariel vſque ad ſurſum cornua quatuor, & Ariel duodecim cubitorum in longitudine. Vocatur autem altare Ariel, quia in eo maximè relucet leo, id eſt, fortitudo Dei. Hi faciunt ſynecdochen, per altare ipſam ciuitatem intelligentes. Aliam adhuc adſerunt rationem Talmiſtæ Hebræi quam videre eſt in theſauro linguæ ſanctæ apud Pagninum, vbi explicat ſignificatum huius vocis Ari. Verùm ſiue capiatur pro ciuitate, ſiue pro altari, nouum nomen eſt, & quomodocunq; capiatur, certum eſt prophetam ſignificare voluiſſe ciuitatem Ieruſalem, eò quòd additur, Ciuitas quam expugnauit Dauid. Vide quintum caput, ſecundi libri Regum, & caput vndecimum primi libri Paralip. Quare neceſſe eſt eos, qui per Ariel altare intelligũt, in altari agnoſcere ſynecdochen, quemadmodum mox dictum eſt.

Additus eſt annus ad annum) Annus ad annum dixit, pro biennio hoc ſenſu: Infrà biennium euoluentur ſolennitates: Præteritum enim pro futuro ponitur. Neque tamen annum ad annũ ſimpliciter dixit pro biennio, ſed pro breui ſpacio, quemadmodum nos dicimus, duo verba pro paucis. Senſus ergo eſt: Intra breue temporis ſpacium obſidebo Ariel, & ſolennitates ceſſabunt: ſubuerſo enim templo, & populo in Babylonem translato, omnis Iudæorum feſtiuitas perijt. *Et erit mihi quaſi Ariel*) Elegans eſt locutio, neque tropus eſt, ſed ſchema, quando repetitur idem nomen in peculiari aliqua ſignificatione, vt apud Comicum: Vſque adeo verba ei⁹ magnifica ferre poſſum, verba dum ſint. Sic hoc loco: Erit mihi Ariel quaſi Ariel, hoc eſt, ciuitas hæc cui dedi nomen Ariel, verè mihi erit Ariel: verè erit mihi altare, hoc eſt, quod faciunt in altari ſacerdotes, hoc ego faciam in Ariel, id eſt, totam ciuitatem tam cruentam reddam quàm cruentum reddunt altare ſacerdotes. Aliter exponit Hieronymus hoc modo: Subuertetur quidem Ariel à Chaldæis, ſed rurſus erit mihi quaſi Ariel, id eſt, inſtaurabitur, licet magnificentiam illam & ornatum, quem antea habuit Ieruſalem, nõ ſit habitura. Deinde quæ ſequuntur

Et circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obſidionem tuam.) Refert ad obſidionem

nem

nem Ieruſalem, per Titum & Veſpaſianum ſactam, vt hoc dicatur iſto loco, quod apud Lucam: venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo &c. Verùm ſimplicior videtur expoſitio, ſi omnia referantur vel ad obſidionem Babylonicam, vel ad Romanam. *Luce 19.*

Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum.) Omnibus iſtis verbis idem ferè ſignificatur, iſtud nimirum: In tantas anguſtias te adigam, vt ne ſemel quidem hiſcere audeas, aut vocem attollere, & ſi fortè contingat vocem edere, talem edes quæ videbitur ex terra prodire, hoc eſt, edes humilem vocem, exiguam & imperfectam, & hoc eſt quod ſequitur, *Et erit quaſi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum muſſitabit.*) Senſus eſt: Sic loqueris quemadmodum illi loqui conſueuerunt qui ſunt à Pythonibus ſuſcitati, id eſt, exilis erit vox tua, metu conſtrictis faucibus tenuiſsimas voces edes, tantùm muſsitabis, & non loqueris.

ET erit ſicut puluis tenuis multitudo ventilantium te, & ſicut fauilla pertranſiens multitudo eorum, qui contra te præualuerunt. Eritq; repente, confeſtim à Domino exercituum viſitabitur in tonitruo, & commotione terræ, & voce magna turbinis, & tempeſtatis, & flamma ignis deuorantis. Et erit ſicut ſomnium viſionis nocturnæ, multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra Ariel, & omnes qui militauerunt, & obſederunt, & præualuerunt aduerſus eam. Et ſicut ſomniat eſuriens, & comedit, cùm autem fuerit expergefactus, vacua eſt anima eius. Et ſicut ſomniat ſitiens, & bibit, & poſtquam fuerit expergefactus, laſſus adhuc ſitit, & anima eius vacua eſt, ſic erit multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra montem Sion.

E*T erit ſicut puluis &c.*) Senſus eſt: Qui vos euertent, nihil aliud quàm puluis ſunt, ſi ad vos comparentur: vos filij Abrahæ eſtis genus electum, Babylonij verò ad vos collati puluis tantùm ſunt, & gluma. Vbi enim nos habemus, ſicut fauilla, verſio Pagnini habet, ſicut gluma. Verùm quanuis puluis tantùm ſint, ego vires eis addam, vt te euertant. Aliter exponit Hieronymus, vt videlicet non imbecillitatem eorũ qui contra Ieruſalem militauerunt, pulueri compararet & fauillæ, ſed multitudinem, hoc ſenſu: O Ariel, ô ciuitas Ieruſalem, exercitus qui te circumuallabit, tam erit ingens & copioſus, vt innumerabili pulueri & fauillæ per aera volutanti meritò comparari poſſet. *Eritq; repente &c.*) Id eſt, iſtud fiet vobis non ſperantibus, inopinato fiet, credetis omnia eſſe tuta & ſine periculo & ſubito ſuperueniet hoſtis ille innumerabilis. *A Domino exercituum viſitabitur*) Lyra refert ad puluerem, ſed ex commentarijs Hieronymi ſuppoſitum verbi (viſitabitur) eſt Ariel ſiue Ieruſalem, & omnibus iſtis partibus, rerum terribilium ſignificat propheta crudeliſsimum forè excidium. Senſus eſt: Ego patiar ciuitatem ſanctam Ieruſalem crudeliſsimè euerti, hoc ſignificant tonitrua & alia illa.

Et erit ſicut ſomnium viſionis &c.) Obiter hic prophetat de Babylonijs vel Romanis, hoc ſenſu: Continget quidem Babylonijs victoriæ palmam de vobis Iudæis obtinere, ſed ipſi nequaquam impunè ferent: videbitur quidem exercitus Babylonicus ex ſpolijs ditior factus, ſed non erit ditior: non magis ex ſpolijs iſtis quæ auferet ex ciuitate Ieruſalem, ditabitur, quàm famelicus aliquis ſomnians ſe nocte comedere, ſatiatur. Aut quemadmodum auarus intempeſta nocte ſomnians ſe ingentem habere pecuniarum vim, multosq; theſauros reconditos, mane autem expergefactus nihil inuenit miſer, & videt ſe deceptum: ita exercitus iſte videbitur quidem ex ſpolijs veſtris opulentior factus ſed non erit. *Comparatio.*

OBſtupeſcite, & admiramini, fluctuate, & vacillate, inebriamini, & non à vino, mouemini, & non ab ebrietate, quoniam miſcuit vobis Dominus ſpiritum ſoporis. Claudet oculos veſtros, prophetas & principes veſtros, qui vident viſiones operiet. Et erit vobis viſio omnium, ſicut verba libri ſignati, quem cùm dederint ſcienti literas, dicent: lege iſtum, & reſpondebit, non poſſum, ſignatus eſt enim. Et dabitur liber neſcienti literas, diceturq; ei: lege, & reſpondebit, neſcio literas.

O*Bſtupeſcite & admiramini &c.*) Hic faciunt quidam nouam prophetiam, & non improbabiliter, quia iam deinceps de alia re loquitur. Reſpexit enim ad longè poſteriora tempora, quibus videlicet vixerunt Scribæ & Phariſæi, qui nõ multo ante Chriſtum exorti ſunt: Et verba ſunt imperatiua & præſentis temporis, ſed ſenſum habent indicatiuum rei multo pòſt futuræ, nimirum cæcitatis, de qua Chriſtus in euangelio, Cæci ſunt, & duces cęcorum. Et rurſus Phariſæe cæce munda prius, quod intus eſt calicis &c. Et quia horribilis & mirabilis erat cæcitas, in qua verſabantur tẽpore Chriſti, & in qua perſeuerabant moniti tamen tot miraculis tam inculpata Saluatoris vita, tamq; inſigni eius prædicatione: idcirco ad eam exprimendam tanto verborũ apparatu vtitur ꝓpheta, dicens: *Matth. 15. 1* *Matth. 23. c*

dicens: *Quoniam miſcuit vobis Dominus ſpiritum ſoporis*) vt altiſsimo ignorantiæ ſomno ſtertentes nihil intelligatis: claudet enim oculos veſtros, id eſt, excæcabit corda veſtra: operiet prophetas Eſaiam & alios, id eſt, fiet vt non intelligatis prophetas. Quod ſequitur, Principes veſtros, per congeriem adiectum eſt, quod ex eo patet, quia mox additur, Qui vident viſiones. Quare non de falſis prophetis (vt ferè interpretantur) ſed de veris loquitur prophetis, qui habebunt operculum ſeu velamen, vt non intelliganrur à Iudæis.

Et erit vobis viſio omnium, ſicut verba libri ſignati, quẽ cùm dederint ſcienti literas, dicent: lege iſtum, & reſpondebit, non poſſum, ſignatus eſt enim. Et dabitur liber neſcienti literas, dicetur'q; ei: lege, & reſpondebit, neſcio literas.) id eſt, omnium prophetarum viſiones & prophetiæ tam erunt vobis obſcuræ, & ab intellectu veſtro remotæ, vt nihil earum iotelligatis, erunr inquam vobis tanquam verba libri obſignati & clauſi, quem cùm dederint ijs qui ſcientiam legis profitentur Scribis videlicet & Phariſæis, Rabbinis & alijs legis doctoribus, & dicent lege ſeu interpretare iſtum, reſpondebit non poſſum, ſignatus eſt enim: Si verò dederint hunc neſcienti literas, id eſt, indocto populo ad legendum, reſpondebit, neſcio literas. Quia non vulgaris erit cæcitas, ideo tot verborum ambagibus exprimit, quatuor nimirum periodis, quibus nihil aliud ſignificare vult, quàm maximam & prophetarum & legis Dei ſore ignorantiam: & ſignanter non dixit, quòd viſio omnium prophetarum ſignata ſit cunctis legentibus, ſed vobis (inquit) quibus nunc loquor, quibus hæc ſutura pronuncio erit ſignata, vt vos qui legitis ſcripturas, qui ſemper in ore habetis, & in manibus Prophetas, non intelligatis quod legitis. Scripturæ autem huiuſmodi, quæ dicunt Deum immittere ſpiritum erroris, & ſpiritum vertiginis, ſpiritum ſoporis, excæcare, ſeducere, facere errare, penè innumeræ ſunt tam in veteri quàm in nouo Teſtamento, quas collectas habes apud Auguſtinum, & omnium eadem eſt intelligentia, non quidem hæc: excæcauit, id eſt, cæcitatem immiſit, quemadmodum docet vetus Lutheraniſmus: . Neque rurſus hæc, excæcauit, id eſt, excæcari permiſit, quomodo interpretabatur Iulianus, qui ab Auguſtino loco iam citato reprehenſus eſt, ſed intelligẽtia iſta eſt: Excæcauit, primò non illuminando, deinde cauſis & occaſiones ſubminiſtrãdo, quibus mens peccatoris magis ac magis excæcarur iuſto Dei iudicio, ſuo tamen vicio & malitia. Vide Dominum Iobannem Tur-

Aug. lib. 5. contra Iulianum cap. 3. Et de grat. & lib. arb. cap. 10. & 21.

Tur. f. 259. primi lib. de grat. & lib. arb. Et f. 104 2. lib. Rurſus de cõcor. & lib. arb. & praedeſt. f. 11. & f. 237.

nout de gratia & libero arbitrio. Quãquam igitur recta ſit vulgaris expoſitio, quæ habet Deum excæcare, quando hominem excæcari permittit, non tamen plenè rem explicat.

ET dixit Dominus. Eo quòd appropinquat populus iſte ore ſuo, & labijs ſuis glorificat me, cor autem eius longè eſt à me, & timuerunt me mandato hominum, & doctrinis, ideo ecce ego addam vt admirationem faciam populo huic, miraculo grandi & ſtupendo. Peribit enim ſapientia à ſapientibus eius, & intellectus prudentium eius abſcondetur.

ET *dixit Dominus. Eo quòd appropinquat populus iſte ore ſuo, & labijs ſuis glorificat me, cor autem eius longe eſt à me*) Id eſt, quia populus iſte externũ tantùm cultum mihi exhibet, negligens interim ſpiritum & veritatem, hoc eſt quod dicit, Populus iſte appropinquat ore ſuo, & labijs ſuis glorificat me, cor autem eius longè eſt à me, & quia pro religioſo planè ſuperſtitioſus eſt, ponens in illis rebus Dei cultum, in quibus non debet poni, hoc eſt quod dicit, *Et timuerunt me mandatis hominum & doctrinis: Ideo ecce ego addam, vt admirationem faciam populo huic*) id eſt, ego efficiam vt pro miraculo quo habitus eſt hactenus maximè doctus, habeatur maximè cæcus. Hæc facilè intelliguntur ex Euangelio & ſcriptis Pauli, quæ qui confert cum Prophetis videbit & admirabitur multùm magnam Iudæorum cęcitatem.

Qui autem & hodie legunt certas preces, & audiunt ſacrum, & ijs abſolutis conferunt ſe ad pocula aut bis ſimilia, illi ſunt qui hîc dicuntur labijs ſuis honorare Deum: quod certè valdè horribile eſt in homine Chriſtiano, & maximè in ſacerdote exiſtimante omnia tunc rectè ſe babere, quando lectæ ſunt horæ, non cogitante interim vt mens eleuetur in Deum, vt cor ei per amorem iungatur, vt ſit humiliatum, contritum, & res fluxas & mundanas contemnat. Pro eo quod ſequitur, Et timuerunt me mandato hominum, ad verbum in Hebræo eſt, & fuit timor eornm me mandato hominum doctus, Ibi quæritur vnde regatur (me) quidam dicunt eſſe talem locutionem, qualis eſt illa apud Plaurum in Aul. Sed quid tibi nos tactio eſt, id eſt, cur nos tangis? Alij intelligunt aliquam harum præpoſitionũ, ad, ſecundum, vel iuxta, hoc ſenſu: Et fuit timor eorum, ſecundum quem timuerunt me mandato hominum doctus. Matthæus non ſollicitus de verbis ſenſum reddidit, dicens: Fruſtra colunt me, docentes mandata & doctrinas hominũ. Ex quo apertè patet hanc prophetiam Matth. 15.

perti-

pertinere ad tempora Phariſæorum: tradebant enim illi conſtitutiones de cibo & potu, de oblatione, & in illis ponebant ſummam religionis: Item traditiones pugnantes cum lege Dei. Dicit ergo Saluator apud *Matth. 7.* Matthæum loco citato, & apud Marcum, quia populus iſte Phariſaicus timet me, & colit rebus iſtis friuolis, cùm tamen ei aliam dederim legem, & propter ſuas traditiones mandata mea negligat, idcirco fruſtra colit me.

Vetus Lutheraniſmus habet, nullum eſſe ius pontifici condendi mandata aut canones, & ab ipſo cõdita aboleri oportere. Contra illum Lutheraniſmum colligere oportet loca, in quibus Paulus ipſe condidit nouos canones pro vitijs emergentibus his aut illis, hoc vel illo tempore. Quod perpendens Melanchthon recedit à veteri Lutheraniſmo, vellet tamen canones abolitos, ad quod inuenit aliam rationem: quia prius iſtud videbat non poſſe defendi propter Paulum. Inter alias ergo cauſas de huiuſcemodi negligendis, ponit hanc tanquam fontem: oportet negligere conſtitutiones Epiſcoporum & canones pontificum, quia ſeruantur cum impia opinione cultus, quę ponit in rebus adiaphoris aliquem Dei cultũ. Nam ſi roges à quopiam, quare ieiunas in quadrageſima? reſpondebit, ad honorem Dei, ad placandum & ſatisfaciendum Deo. Hoc Philippus dicit eſſe impium, & probat: quia ſeruare ait ieiunia, eſt mandatum hominum: Dominus autem hîc per Eſaiam, *Matth. 16.* & per ſeipſum in euangelio prohibet ſe coli mandatis hominum. Hunc ſenſum ex hoc loco prophetæ tradit Philippus, contra orthodoxam traditionem. De vero ergo ſenſu oportet ſtudioſum eſſe ſolicitum, vt reſpondeat cauillis Philippi obijcientis illud: Fruſtra me colunt mandatis hominum.

Si inſpiciatur tota circunſtantia Eſaiæ & Chriſti in euangelio, deprehendetur nullius prorſus eſſe momenti quod habet Philippus. Præterea & omnes veteres (id quod nec Philippũ latere potuit) accipiunt hunc locum non de quibuſuis hominum mandatis, ſed de talibus duntaxat, qualia erant Phariſaica, hoc eſt, quæ vel pugnabant apertè cum doctrina Dei, quale eſt illud, Munus quodcunque ex me eſt, tibi proderit &c. (Docebant enim Phariſæi parentem deſerere, & offerre in templo & altari ea, quæ parentibus in egeſtate conſtitutis debebantur) vel quæ merè friuola ſunt, & in rebus exterioribus poſita nihilque faciunt ad internum cultum ſpiritus, qualia erant baptiſmata manuum. Hoc rurſum docent cir- *Matth. 15.* cunſtantiæ Euangelij apud Matthæum & *Mar. 7.* Marcum. Quædam etiam exercebant Phariſæi, quæ etſi poſſent aliquid facere ad internum cultum, quia tamen in illis ponebant principale & ſummam religionis, à Saluatore reprehenduntur. Tale erat dilatare philacteria, quod Deus præceperat in lege, ſed ad finem interiorem. Quare hoc facere tanquam aliquid principale, & non potius vt tale quod moneat me interni cultus & religionis, nihil eſt. Præterea ſi quis talibus mandatis & doctrinis coleret Deum, eſſet verè ſuperſtitioſus: At mandatum eccleſiaſticum de ieiunio, eſt quidem manda- *Mandatum de ieiunio nõ eſſe mandatum hominum.* tum hominum, ſed neque cum mandatis diuinis pugnat, & doctrinis ſcripturarum, & orthodoxorum patrum exemplis & ſanctorum adorantium Deum in ſpiritu & veritate, imprimis eſt conſentaneum, vt docet ſcriptura tam noui quàm veteris Teſtamenti, etiam vt refertur ad cultum, etiam immediatè ſeu proximè. Dicimus autem immediatè ſeu proximè, nam & Philippus patitur vt adiaphorum obſeruatum (quale ſecundum ipſum eſt ieiunium) cultũ habeat, ſed mediatè: ſicut ieiunium preces habet, ſi ieiunes vt aptior ſis ad fundendum preces, in quibus eſt cultus. Sed impium eſſe dicit, ſi ieiunes eo reſpectu, vt places iram Dei, vt tali opere Deo honorem exhibeas, ſed aliud docet ſcriptura: Nam apud Lucam de Anna loquens dicit, non diſce- *Luc. 2. f* debat de templo, ieiunijs & orationibus ſeruiens die ac nocte. En, eodem refert ieiunia, quò preces, ad cultum ſcilicet & honorem Dei, planeque ſicut Paulus prædicabat euangelium ad honorem Dei patris. Ita ſcribitur hîc à Luca colere & latriam exhibere Deo ieiunijs: Vbi enim noſtra verſio habet ſeruiens, in Græco eſt λατρεύουσα, quod ſignificat colere & cultum exhibere. Præterea Actuum capite 13. ſic ſcribitur, Miniſtrantibus illis Domino, & ieiunantibus dixit Spiritus ſanctus &c. Et hîc vna cum ſacris adhibentur ieiunia, & Græcè eſt λειτουργούντων, quæ vox ſignificat operari ſacris ſiue deditum eſſe rei ſacræ. Non ergo hoc fine adhibentur hîc ieiunia vt aptiores fiant ſacris, ſed Deum placare ſtudent liturgia & ieiunijs. Nec aliter refertur 2. Re- *2. Reg. 12.* gum Dauid ieiunaſſe. Vt omittamus iam ieiunia Saræ, Iudith, & Heſter eodem reſpectu adhibita; nimirum ad placandum Deum.

In hæc ſcripturarum teſtimonia intuentes veteres, tradiderũt ſimilem theologiam: Baſilius in homilia de ieiunio, in qua habet, per ieiunium nos ſatisfacere Deo. Chryſoſtomus de hebdomada ſancta, vbi ieiunium ponit inter ea quæ offeruntur Deo: Cyprianus epiſtola 4. lib. 4. in qua hortatur clerum vt ad Deum ieiunijs inſiſtat.

Ex Hieronymo hoc ſatis fuerit proponere, quòd Philippi ſententiam, videlicet ieiunium eſſe rem adiaphorā, habeat tanquam Iouiniani hæretici, qui hoc ipſum defendebat, non quidem eiſdem verbis quibus Philippus, ſed dicebat nihil intereſſe inter veſcentem cibis & abſtinentem à cibis: quaſi iam quis dicat, militaris veſtis aut ſacerdotalis, res adiaphora eſt. Talis res ieiunium eſt ſecundum Iouinianum & Philippum. Iouinianus eodem modo falſus eſt, quo Philippus, nimirum quòd conſideret abſolutè, & ſecundum ſe vſum cibi & abſtinentiam à cibo, abſq; vlla relatione ad aliud bonum: Tale ieiunium verè eſt res adiaphora & media, & non cultus. De tali ieiunio accipi poteſt il- (1.Cor.8.c) lud Pauli, Eſca nos non commendat Deo. Et (Rom.14.c) rurſus, Non eſt regnum Dei eſca & potus. Quibus locis conſiderat cibum in ſe, & in talibus rebus non eſt ſitus cultus. Verùm huiuſmodi ieiunium non eſt eccleſiaſticum, quòd non abſolutè fit, ſed à ratione ordinata, neq; quauis ratione, ſed à ratione fide imbuta: Huiuſmodi ieiunium eſt actus virtutis & cultus. Vnde Hieronymus à conſideratione illa abſoluta reuocans Iouinianum, oſtendit ſcripturas non rectè eſſe ab ipſo citatas contra ieiunium eccleſiaſticum, id eſt, ſuſceptum eo fine vt dometur caro, vt corpus ſubijciatur ſpiritui, vt placeatur Deus. Et ad hunc locum Hieron. ſcribentis contra Iouinianum, nihil habet quod dicat Philippus, propterea in libello de Eccleſia reijcit eum vt Phariſaicum, ethnicum & ſuperſtitioſum. Auguſtinus in libro de hæreſibus ad Quoduuldeum de erroribus Iouin. ſcribens, & hunc inter cæteros recenſet, videlicet nihil prodeſſe ieiunium. Iouinianus nō negauit prodeſſe ieiuniū eo modo quo Philippus dicit prodeſſe, ſed voluit nihil prodeſſe ad placandum Deū, ad impetrandum aliquid ab eo. Et in libro ſermonum, cùm alijs multis locis, tum ſermone ſexageſimo, Nemo inquit pro humana laude ieiunet, ſed pro peccatorū indulgentia. Et alia loca multa ſunt ſimilia apud Auguſt. & veteres, quæ obſeruari oportet contra Philippum, non quidē illa, in quibus approbatur ieiunium (nam & Philippus probat ieiunium) ſed in quibus dicitur eſſe cultus, hoc eſt, rectè fieri, ſi ſuſcipiatur ad placandum Deum, ad ſatiſfaciendum Deo, & ad honorem illi præſtandum.

Quod autem ad circunſtantias Eſaiæ attinet, hoc tantùm perpendite quod ait, obſtupeſcite & admiramini &c. an ſit vllo modo probabile, quòd Eccleſia Dei viuente Auguſtino, Hieronymo, Cypriano, Baſilio fuerit in denſiſſimis illis tenebris & horribili cæcitate, quam proponit hic Eſaias, quorum tempore maximè vigebat Chriſtianiſmus. Iſta ſola circunſtantia, quòd ſcilicet propheta de tam horribili cæcitate loquatur, ſatis docet quòd non de quibuſuis mandatis hominum intelligi debeat quòd dicitur, Et timuerunt me mandato hominum, cùm tempore illorum ſanctorum patrū ſcribentium, Eccleſia non fuerit in tanta cæcitate: de quibus autem mandatis accipi debeat ſuprà annotatum eſt, & ex Matthæo & Marco manifeſtum eſt. Quòd autem apud Matthæū Saluator dixit, Nihil quod intrat (Matth.15.a) per os coinquinat animam, hoc ſolùm vo- (Marc.7.) luit, quò d iſta per ſeſolùm conſiderata, neque faciunt quenquam ſanctiorem, neque non ſanctiorē, ſed hoc efficiunt quę de corde procedūt, vitia & virtutes, cibi per ſe conſiderati res ſunt indifferentes. Eſt & alius locus, quem adducit Philippus in epiſtola ad Coloſſenſes: Si mortui eſtis cùm Chriſto ab (Coloſ.2.d) elementis mundi huius, quid adhuc tanquā viuentes in mūdo decernitis, id eſt, quid adhuc dogmata & decreta ſuſcipitis de cibis & potu, cùm ſitis ſufficienter à me edocti in fide? habetis euangelica præcepta, quid adhuc traditionibus & conſtitutionibus hominum detinemini? Nam pro decernitis in Græco eſt δογματίζεσθε, id eſt, dogmatizamini. Conſiderandum hîc eſt, qua occaſione hæc ſcripſerit Paulus: Vt conſtat ex veteribus, erant viuente Paulo Pſeudoprophetæ, qui inſtituti doctrina Platonis, docebant animas eſſe purgandas ad fruitionem Dei, miniſterio angelorum: Et huic philoſophiæ miſcebant quędā ex lege Moyſi, quæ pertinent ad purgationem, de cibo & potu: huiuſcemodi dogmata reprehendit Apoſtolus, ac ſi dicat: nolo vos huiuſmodi modis purgare animas, nolo vos ponere quicquam purgationis in huiuſmodi obſeruantijs & angelorum purgatione. Platonis enim & hominum hæc commenta ſunt. Doctrinas ergo hominum & elementa mundi eo loco vocat Paulus, quæ nihil habent conſentaneum cum ſcripturis, ſed tantùm à ratione non imbuta fide, profecta ſunt. Dogmata autem quæ Ambroſius & alij epiſcopi conſtituerunt, fidei & ſcripturis conſentanea ſunt. Quod ſequitur eo loco apud Paulum, Quæ ſunt rationem quidem habentia ſapientiæ in ſuperſtitione, pro ſuperſtitione, Græcè eſt ἐθελοθρησκεία quæ vox ſignificat Latinè voluntariam religionem, ſiue religionem quam tibi tua ſponte accerſis. Putat Philippus hoc vocabulum mirè competere in eos, qui canones fecerunt & regulas monachorum, cùm certùm ſit Apoſtolum voluntariam iſtam religionem appellare religionem proprio ingenio effictā, hoc eſt, factā non ſecundum ſcripturas, neq; à ratione

à ratione fide imbuta, quemadmodum Plato fingebat ſibi religionem, & religionem aliam ſibi fingebat Ariſtoteles, hanc vocat ἐθελοθρησκείαν, id eſt, voluntariam religionem. Franciſcus antem & Benedictus, quia fide & euangelica doctrina imbuti & tenentes caput Chriſtum, conſtituerunt regulas, per quas expeditius impleãtur dogmata euangelica, nihil ad eos pertinet locus hic Apoſtoli.

Peribit euim ſapientia à ſapiẽtibus &c.) Teſtimonium hoc citat Apoſtolus cap. 1. prioris epiſtolæ ad Corinthios, non quidem ſecundum Hebraicã veritatem, ſed ſecundum Septuag. Hoc ſenſu: quaſi dicatur ſuturum vt ſapientia Phariſaica conſundatur, Phariſæi viſi ſunt hactenus præ cæteris ſapere, futurũ eſt vt eorũ ſapientia reprobetur. Quare ſapientia hoc loco eodem modo accipitur, quo mandata & doctrinæ hominũ: & quod Eſaias de Phariſaica ſapientia dixit, Paulus etiam ad Græcorum ſapienriam retulit: & ſapieutiam huius mundi ibi vocat ſapientiam Stoicam & Platonicam: hauc ſapientiam dicit eſſe vanam, qnia nullum poterat bonum efficere, nec pręſtare felicitatem illam, quam docet euangelium, & in ſolo Chriſto crucifixo poſita eſt.

VAE qui profundi eſtis corde, vt à Domiuo abſcondatis conſilium, quorum ſunt in tenebris opera, Et dicunt: Quis videt nos? et quis nouit uos? Peruerſa eſt hæc veſtra cogitatio quaſi ſi lutum contra figulum cogitet, & dicat opus factori ſuo, uou feciſti me, & figmentum dicat fictori ſuo, nou intelligis.

VAE qui profundi eſtis corde &c.) Ad verbum eſt, qui profundatis, quod additur, corde, à diuo Hieronymo adiectum eſt explicationis gratia. Senſus eſt: Væ qui ſtudetis tegendis conſilijs veſtris tam apud Deum, quàm apud homines, ſic agitis quaſi etiam Deum poſſetis celare conſilla veſtra: væ illis, qni putant facta ſua poſſe latere & fugere notitiam Dei. *Quorũ ſunt in tenebris opera*) id eſt, quorũ opera tecta ſunr, qui maximis artificijs maximoq; vtuntur ingenio vt non deprehendatur ſua nequitia, qui freti ingenio audent omnia facere, ſperantes homines non intellecturos nequitiam, etiam Deum diſsimulaturũ putantes. Tales ſunt noſtri temporis hæretici, & in illos ſicut in Iudæorum Phariſæos verba hæc competunt. Securitas autem hæc tanta, vt dicant, Quis videt nos? aut quis nonit nos? non eſt tantũ Phariſaica, ſed etiam Epicuræa, qui pntant Deum ſolùm curam habere rerum cœleſtiũ, & non curare mortalia: Et non eſt dubium qnin multi ſint affectu Epicuræi, imo non ſolùm affectu, ſed etiam iudicio, non putan-

Securitas Phariſæorũ, Epicuræorũ & aliorum.

tes malos manere illa ſupplicia, quæ proponuntur in ſcripturis, cùm etiam Phariſæi videntes expreſſum Dei mandatum de honorandis parentibus, illud cõtempſerunt, cùm etiam auſi ſuerinr pecuniam dare militibus, à quibus tamen didicerant Chriſti reſurrectionem. Hinc colligitur Phariſæos tempore Chriſti prorſus abieciſſe timorem Dei, de quo Pſal. 63. vbi Chriſtus paſſurus queritur apud patrem, Dixerunt, quis videbit eos, ecce pater vbi apud ſe conſtituerunt me crucifigere, dicunt, quis videbit dolos noſtros? ram ſunt tæci: Nam illa ſecuritas pſalm. 72. Qnomodo ſit Deus, & ſi eſt ſcientia in excelſo, non eſt propria Phariſæorum, ſed omnium Epicuræorum communis. *Pſal. 63.*

Peruerſa eſt hæc veſtra cogitatio &c.) Id eſt, hæc veſtra opinio, vt ſactorem putetis neſcire quod ſecit, & creatorẽ neſcire creaturam ſuam, cum impietate coniuncta eſt. Tale eſt illud Pſal. 93. Et dixerunt, non vidcbit Dominus, nec intelliget Deus Iacob.

NOnne adhuc in modico & in breui conuertetur libanus in charmel, & charmel in ſaltum reputabitur? Et audient in die illa ſurdi verba libri, & de tenebris & caligine oculi cæcorum videbunt.

NOnue adhuc in modico &c.) Hic eſt pulcherrima prophetia de vocatione gentium, & Iudæorum reiectione. Quòd autem dicitur, In modico & in breui, congeries eſt, quæ facit ad epitaſin. Senſus eſt: Breuiſsimo tempore futurum eſt, vt videatis impleri quod dico. A prophetia hac Eſaiæ vſq; ad tempus quo impleta eſt, fuerunt anni 700. & plures. Sẽſus ergo eſt: Poſt annos 700. conuertetur libanus &c. Mirabile eſt, qnòd Propheta futurum dicat breuiſsimo tempore, quod poſt longum tandẽ tempus futurum erat. Cauſam huius reddit Hieron. quia ad comparationem ait ęternitatis breue eſt hoc ſpacium: Deo quidem quoduis ſpacium eſt breue, & homini perpendenti æternitatem breue eſt etiã ſpacium 700. annorum. *Conuertetur Libauus in Charmel*) Aenigma eſt. Conciones Eſaiæ cùm haberentur ad populum, ferè intelligebantur etiam à vulgo, ſed non omnia ſemper intelligebantur. Ita dubium eſt an vnlg⁹ iſtud intellexerit. Libanus mons eſt inter Arabes & Phœnices, ita altus vt niuibus legatur etiam media æſtate conſperſus, vt videre eſt apud Suetonium, & notus eſt in ſcripturis ſacris duobus nominibus: primo quòd eſt ſyluoſus & incultus: ſecundo quòd eſt altiſsimus, præſtantiſsimasque habens cedros. Hoc loco reſpexit Propheta ad primum, videlicet quod eſt incultus, & generaliter intelligitur quoduis ſolum ſylueſtre & incultum per ſynecdochen: deinde

Prophetia de vocatione gentium, & reiectione Iudæorum.

ex ſolo inculto per metaphoram accipiuntur homines rudes, inculti & à fide prorſus alieni, ſicut ibi, Et erunt praua in directa, & aſpera in vias planas, id eſt, homines ad cultum diuinum incommodi, dabunt ſe ſtudio cultus diuini, Gentes barbaræ & incultæ ſtudebunt vero Dei cultui. Vnde pro Libano ſimpliciter dicere poterat, homines nullo vero religionis ſtudio exculti, illi excolentur, hoc eſt quod dicit, vertetur in Charmel. Hactenus in Iudęa tantùm notus fuit Deus, futurum eſt breui vt etiam gentes agnoſcāt Deum. Alij verò commentarij ad altitudinē cedrorum libani reſpiciunt, & per metaphoram nomine Libani ſuperbum accipiunt, & ſuperbi metaphoram alijs in locis ſcripturæ habet hæc vox Eſaiæ, Super omnes cedros Libani, id eſt, ſuper omnes ſuperbos: ſic & hoc loco interpretantur Libanus, id eſt, quiuis ſuperbus, & de Scribis & Phariſæis intelligunt. Sed hæc interpretatio parum ſuccedit, cùm dicatur, vertetur in Charmel, quem locum ſterilem faciunt: In qua ſignificatione nullus eſt locus in ſcriptura huius vocis. Si expoſuiſſent Charmel pro humili & demiſſo veriſimilis fuiſſet expoſitio, quia aliquando eſt nomen loci campeſtris oppoſiti loco mōtoſo. Huius nominis Charmel duo ſunt loca, & vterq; frugifer inuenitur: Alter eſt Galilææ prouinciæ ad auſtralem plagam, in quo fuit Nabaal Charmeli vxor Abigael: Alter in confinio Palæſtinæ atque Phœnicis iuxta Ptolomaidam mari imminens, in quo Helias flexis genibus pluuiam impetrauit. Commentarius autem Hieron. in 16. caput Eſaiæ ſic habet, Idioma ſcripturarum eſt, vt montem Charmelum fertilitati comparet, ergo ex Charmelo oportet quoduis ſolum frugiferum concipere, & ex ſolo homines, vt ſenſus ſit: Libanus conuertetur in Charmel, id eſt, Gentilitas inculta excoletur ſtudio veræ religionis. *Et Charmel in ſaltum reputabitur.*) id eſt, Iudæorum populus antè cultus negligetur & deſinet coli, adeo vt etiam ethnici homines mirari poſſint eos in ijs rebus ponere cultum, in quibus ipſi ponūt cultum & vitam æternam.

Supra 2.

Et audient in die illa &c.) Hæc pars interpretationem continet præcedentis ſententiæ, hoc ſenſu: Gentium populus qui modò incultus & ſurdus eſt, audiet verba legis & ſcripturæ, & qui nunc habet oculos cordis obcæcatos videbit, nimirum liberatus de tenebris gentilitatis & caligine.

ET addent mites in Domino lętitiā, & pauperes homines in ſancto Iſrael exultabunt, quoniam defecit qui præualebat, conſummatus eſt illuſor. Et ſuccißi ſunt omnes, qui vigilabant ſuper iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta ſupplantabant, & declinauerunt fruſtra à iuſto.

ET addent mites in Domino lætitiam &c.) Mites ſecundum ſcripturā ſunt illi, qui non reſiſtunt, ſed acquieſcunt prædicationi euangelicæ, qui formandos ſe præbent & docendos: Pauperes verò ſunt, qui pondere peccatorū & vſuris oppreſsi agnoſcunt miſeriam ſuam & captiuitatem, & quærunt liberationem, illi exultabunt in ſancto Iſrael, in quo hactenus ſoli Iudæi exultauerunt. *Quoniam defecit qui præualebat &c.*) Senſus eſt: Quoniam defecit tyrannus, nō quidem Sennacherib aut Nabugodonoſor, quamuis in principio capitis mentio fiat talis tyranni futuri, ſed princeps huius mundi, diabolus videlicet. Ad verbū autem in Hebræo eſt, quoniam defecit fortis, & eſt idem nomen quod ſuprà cap. 13. Arrogantiam fortium humiliabo: Et in voce (fortis) antonomaſia eſt, ſicut & in ſequenti. *Conſummatus eſt illuſor*) Id eſt, ille ſingularis illuſor, ille ſingulariter fortis conſummatus eſt, & defecit. Vox autem Hebræa ſignificat non ſimpliciter illudere, ſed ſuperbè irridere. Eadē vox ponitur Pſal. 1. Et in cathedra peſtilentiæ non ſedit, vbi verſio Hieronymi habet in cathedra illuſorū, id eſt, ſuper cathedram ſuperbè deridentium, videlicet principis huius mundi & ſatellitum eius.

Qui dicantur mites in ſcriptura, & qui pauperes

Et ſuccißi ſunt omnes &c.) Verbum vigilare vſu ſcripturæ pertinet ad ſtudium & diligentiam. Senſus eſt: Qui ad hoc diligenter incumbebant & ſtudioſe operam dabant, vt mundus eſſet plenus iniquitate, illi ſucciſi ſunt. *Qui peccare faciebant homines in verbo, &c.*) Si antea meminiſſet propheta philoſophorum aut oratorū, videretur hic eſſe ſenſus: Qui peccare faciebant homines in verbo, id eſt, probabilitate dictionis aut ſermonis, qui probabiliter defendentes cultum deorū, homines detinebant in errore. Nunc quia pertinet ad Phariſæos, oportet referre ad id quod Apoſtolus capite vltimo ad Romanos habet. Qui per dulces ſermones & benedictiones ſeducunt corda innocentium, vt ſenſus ſit: Qui peccare faciebant homines in verbo, id eſt, blandiloqūentia & aſſentationibus. Diuus Hieronymus verò ad dæmones refert, & interpretatur hoc modo: Qui peccare faciebāt vniuerſum hominum genus in verbo blaſphemiæ, vt negarent verbum.

Quid vigilare more ſcripturæ ſignificet.

Et arguentem in porta ſupplantabant) Arguentem in porta Hieron. facit periphraſin Chriſti, ſicut Horatius pro Homero dixit, Troiani belli ſcriptorem: Sed videndū quid hîc ſequatur Hieronymus, maximè cū hoc ſoleat eſſe magiſtratus periphraſis & iudicū.

Sic

Pſal. 68. Sic habes Pſal. 68. Aduerſus me loquebantur qui ſedebant in porta, id eſt, iudices. Antiquitus enim exercebantur iudicia in portis, pro quibus nos habemus iam curias. Rurſus Pſal. 126. Non confundetur cùm loquetur inimicis ſuis in porta, id eſt, in curia ſiue ſenatu. Si obijciatur aliquid viro beato & ſibi bene conſcio, non palleſcet ad crimen obiectum. Forte D. Hiero. ex magiſtratu intellexit quemuis deſenſorem recti, & præcipuè Chriſtum, vt duplex ſit hoc loco figura, videlicet periphraſis, & illa qua aliud ex alio colligitur.

Et declinauerunt fruſtra à iuſto) Si ſequamur D. Hiero. in iuſto antonomaſia eſt, pro Chriſto. Si in præcedenti particula per arguentem in porta, quemuis deſenſorem recti intelligas, hîc per iuſtum quemuis iuſtum accipe per enallagen ſiue heteroſin numeri.

P*Ropter hoc, hæc dicit Dominus ad domum Iacob, qui redemit Abraham. Non modo confundetur Iacob, nec modo vultus eius erubeſcet, ſed cùm viderit filios ſuos opera manuũ mearum, in medio ſui ſanctificantes nomen meum, & ſanctificabunt ſanctum Iacob, & Deum Iſrael prædicabunt, & ſcient errantes ſpiritu intellectum, & muſſitatores diſcent legem.*

P*Ropter hoc, hæc dicit Dominus &c.*) Omnia hæc pertinent ad vocationem gentium, quæ reiectis Iudæis inſertæ ſunt. Senſus eſt: Dixi vobis ſuprà, in modico & in breui conuertetur Libanus in Charmelum, & Charmelus in ſaltum reputabitur: Verũ ne quis putet meo tempore id futurum, idcirco hæc dicit Dominus ad poſteritatem Iacob, is inquam Dominus qui redemit quondã Abraham, & de Vr Chaldæorum eduxit, atque in terram promiſsionis induxit.

Non modo confundetur Iacob &c.) Id eſt, populus Iacob me viuo ſe reiectum iri à Domino non intelliget, ſed tum demum intelliget, cùm videbit Apoſtolos ſanctificantes, id eſt, glorificantes nomen Chriſti, teſtimonium perhibentes quòd ipſe ſit Meſsias, & in nomine eius facientes admirandas virtutes. Apoſtolos, quia de genere fuerunt Iudæorum, filios eorum vocat: Opera autem manuum Chriſti appellat eos, quia Chriſtus peculiariter eos finxerat & inſtituerat. Sanctus Iacob, periphraſis eſt Chriſti, vel quia ortus eſt de ſanguine Iacob, vel quia Iacob ab eo habet ſuam ſanctitatem.

Et ſcient errantes ſpiritu intellectum) errantes ſpiritu, id eſt, ſtulta & rudis gẽtilitas, quæ ſtultiſsimas nunc habet opiniones de cultu & natura Deorum, illa ſciet intellectum, id eſt, intelliget qua re Deus coli velit, qua re Deus placari poſsit, qua re poſsit obtineri remiſsio peccatorum.

Et muſſitatores diſcent legem) Hiero. muſſitatores aliàs vertit murmuratores. Senſus eſt: Gentiles qui antea ridebant Iudæos, putantes ſe optimè ſentire de Deo, illi cognoſcent veritatem, quo modo velit & debeat coli Deus. Vide ſatyram Iuuenalis 14. ab illo loco: Quidam ſortiti metuentem ſabbata patrem, Nil præter nubes & cœli numẽ adorant: Vbi deridet Iudæorum religionem.

CAPVT XXX.

V*AE filij deſertores, dicit Dominus, vt faceretis conſiliũ, & non ex me, & ordiremini telam, & non per ſpiritum meũ, vt adderetis peccatum ſuper peccatum, qui ambulatis vt deſcendatis in Aegyptum, & os meum nõ interrogaſtis, ſperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, habentes fiduciam in vmbra Aegypti, & erit vobis fortitudo Pharaonis in confuſionem, et fiducia vmbræ Aegypti in ignominiam.*

CAput iſtud nihil pertinet ad præcedentia, ſed alterius vaticinationis exordium eſt, quam quidam contra decem tribus ſcriptam putant: vt hiſtoria illa prædicatur, quã in 4. lib. Regũ legimus, vbi ſcribitur, quòd decem tribus auxilium poſtulantes ab Aegyptijs captæ ſint ab Aſsyrijs, & tranſlatæ in ciuitatem Medorum. Alij ad duas tribus referunt, & ex capite 20. huius prophetæ conſtat viuente Eſaia etiã duas tribus fiduciam habuiſſe in Aegyptijs. Verùm Hieronymus reprehendi putat, non quidem qui tempore Eſaię auxilium petebant ab Aegyptijs, ſed qui hoc faciebant tempore Ieremiæ, inter quem & Eſaiam fuerunt anni 150. & ad longinquum tempus reſpicere prophetam ſatis conſtat ex textu, vt in proſecutione eius dicetur. Vt autẽ intelligatur expoſitio Hiero. legere oportet 42. & 43. caput Ieremiæ.

Væ filij deſertores) Deſertores filij appellantur, qui deſerto Dei conſilio, quod acceperant per Ieremiam, ſuã ſecuti ſunt voluntatem. Senſus eſt: Vos capitis conſilium fugiẽdi ad Aegyptios, & videtis me nolle, hoc eſt quod dicit, *& non ex me.* Eandem ſententiam habet quod ſequitur: *Et ordiremini telam & non per ſpiritum meum, vt adderetis peccatum ſuper peccatum*) Id eſt, vt priſtina peccata augeretis peccato contemptus & ſuperbiæ. — *Filij deſertores.*

Qui ambulatis vt deſcendatis &c.) hoc dicit propheta, non quòd non interrogauerint, ſed quòd conſilium prophetæ audire noluerint. Argumentum eſt hic veterum hæreticorũ, quo docere nitebantur, epiſcopis non licere leges vllas condere, quæ non ſunt expreſſæ in ſcripturis. Iſte eſt vetus Lutheraniſ-

mus, quem poſtea correxerunt, patientes fieri leges, modò fiant ad politiã & eutaxiam ſiue ad bonum ciuilis ordinis, & non ad cultum, vt dictum eſt in ſuperiori capite. Verùm iuxta Hiero. nõ habet locum ipſorum argumentum: nam, non ex me, ſecundum interpretationem Hiero. idem eſt quod contra mandatum meum, quo apertè præcepi eis, ne fugerent ad Aegyptios. Quod ſi facias nullum fuiſſe præceptum Domini, nec ipſius Ieremiæ, & peccaſſe ipſos eò quòd os Domini nõ interrogauerint, ſequetur quòd nihil planè licebit nobis facere aut tentare ſine Dei iuſſu, non ſolùm non cõdere leges, ſed nec vxorem ducere, vel huic aut illi rei operam dare, quod abſurdum eſt. Quare ad eos locus hic pertinet, qui auxilium ab exteris petebant contra Dei præceptum, vel qui hoc faciebant neglecto Deo, hoc eſt, qui in humano auxilio ſummam ponebant fiduciã, abiecta Dei fiducia, vt hoc reprehendatur quod Ozee 7. Væ eis quoniam receſſerunt à me. Et Ierem. 2. Obtriuit Dominus confidentiam, quam ſcilicet habuiſti in dijs Aegyptijs deſerto Deo, vt ex conſequentibus patet. Sic ergo ordiri telam, hoc eſt illicitum. Sic S. Franciſcus non eſt orſus telam, & qui fecerunt canones, ſed inſpecto euangelio & regulis fidei orſi ſunt telam.

Speranses auxilium in fortitudine Pharaonis
Pharao. *&c.*) Pharao apud Aegyptios nomen eſt regiæ poteſtatis, & genericum, quale apud nos eſt Cæſar, proprijsq; regum vocabulis præponitur, vt, Pharao Nechao &c. *In vmbra Aegypti*) Iſtud idem eſt, quod in protectione Aegypti. Metaphora ſumpta eſt ab ijs, qui captant vmbram arborum. Septuaginta autem tranſtulerunt, Deſcenditis in Aegyptũ, vt accipiatis auxilium à Pharaone, & protegamini ab Aegyptijs.

Et erit vobis fortitudo Pharaonis &c). Iſtud dicit propheta, quia ſuperatis Aegyptijs à Chaldæis, capti ſunt & Iudæi qui ad Aegyptios confugerant.

ERant enim in Taphnis principes tui, et nuncij tui vſq; ad Thanes peruenerunt. Omnes confuſi ſunt ſuper populo, qui eis prodeſſe non poterat. Non fuerunt in auxilium, & in aliquam vtilitatem, ſed in confuſionẽ, & in opprobrium.

Taphnis. *ERant enim in Taphnis principes tui &c.*) Iſtud emphaticos & cũ irriſione legendum eſt. Taphnis autem ſiue (vt quædam exemplaria legunt) Thannis eſt præcipua ciuitas Aegypti, in qua domus Pharaonis regia fuit, & ſub Moyſe ſigna atque prodigia plurima perpetrata ſunt, quemadmodum legitur in pſal. 77. Qui fecit mirabilia in terra Aegypti in campo Thaneos. De Hanes ſic ſcribit Hieronymus: Hanes vrbem Aegypti in alio loco nõ legimus, ſed ex eò quod ait, nuncij tui vſq; ad Hanes peruenerunt, intelligimus vltimam iuxta Aethiopas & Blemmyas eſſe Aegypti ciuitatem. Sunt & alia exemplaria, quæ hic legunt: Ierant in Taphnis, ſed malè. Legi enim debet hoc modo: Erant enim Thani. Sic habet Hiero. & exemplaria correctiora, & Hebræorum codices.

ONus iumentorum auſtri. In terra tribulationis & anguſtiæ, Leæna & Leo ex eis, vipera, & regulus volans, portantes ſuper humeros iumentorum diuitias ſuas, et ſuper gibbum camelorum theſauros ſuos, ad populum qui eis prodeſſe non poterit. Aegyptus enim fruſtra & vanè auxiliabitur. Ideo clamaui ſuper hoc, ſuperbia tantùm eſt, quieſce.

ONus iumentorum Auſtri) Eſt continuatio prophetiæ. De onere dictum eſt ſuprà. Iumenta Auſtri, periphraſis eſt tribus Iuda (ſecundum Hieron.) eorum maximè, qui reſpuebant conſilium Ieremiæ. Eſt enim in Auſtrali plaga tribus iſta Iudæ deſerto confinis, per quod pergitur in Aegyptum. Rectè autem iumenta appellat, quia cõtempto veri Dei imperio ad Aegypti ſimulachra cõfugerunt, ſpem habentes in Pharaone. De talibus iumentis ſermo eſt pſalm. 48. Homo cùm in honore eſſet, non intellexit, & comparatus eſt iumentis &c. Simpliciter & ſine figura dixiſſet propheta: Onus tribus Iuda, id eſt, pondus malorum & miſeriarũ, quod imminet populo duarum tribuum, & aperiens eorum miſeriam, ait: *In terra tribulationis & anguſtiæ*) quod periphraſis eſt deſerti & eremi vaſtiſsimæ, per quam iter eſt à Iudęa in Aegyptum. Senſus eſt: In terra in qua neceſſe eſt viatorem pati famem, ſitim, & alia incommoda. *Leæna & Leo ex eis*) ſcilicet egredientur, & ſignificat per hoc propheta, viatorem etiam à feris impetendum, & non tantùm fame ac ſiti afflictum iri. Iſtud propterea dicit propheta, vt illos deterreat ab hoc itinere & conſilio, & potius audiãt conſilium Ieremiæ. Diuus Hiero. paulò aliter legit, hoc modo: Leo & Leæna, deinde quod ſequitur, ex eis, cõiungit cum ſequentibus, hoc ſenſu: De leone & leæna nata eſt vipera & regulus ſiue ſerpens volans. Ad hunc modum legunt etiam Haymo, Thomas, Lyra, Dionyſius. Et quia contra naturam rerum eſt, vt de leæna naſcatur vipera, idcirco figuratè hæc accipiunt, vt hoc ſit quod communi prouerbio dicitur, Ex malis ouis mali corui. Accipiunt enim per leænam metaphoricè ciuitatẽ Ieruſalem, & per leunculos ipſos ciues, ex quibus naſcuntur viperæ & ſerpentes volantes, id eſt, malorum parentum peiores liberi. Priorem diſtinctionem ſequitur Robertus Stephanus, & exemplaria Hebræa,

bræa, quæ hodie in manibus ſunt. Et licet bona ſit expoſitio Hieronymi, altera tamen ſimplicior eſt, ſecundum quam ſenſus eſt: Quòd non ſolum feras, ſed etiam venenata animalia videlicet viperas & ſerpentes patientur.

Portantes ſuper humeros &c.) Eſt aliud onus ſeu potius irriſio. Senſus eſt: Suſcipitis laborem fruſtraneum & damnoſum, quia effertis diuitias in aſinis & camelis ad populum, qui prodeſſe non poterit. Hoc apertè ideo dicit, vt eos deterreat ab itinere. Illud quod ſequitur, *Superbia cantùm eſt)* hunc habet ſenſum: Aegyptus regni tantùm habet vocabulum & abſque viribus ſuperbiam, & ideo fallimini ſperautes in Aegypto. Quieſce ergo & remane in ſolo patriæ veſtræ, ne fugias in Aegyptum. Hebræi pro quieſce, paulò aliter legunt, ſi vera ſint puncta ſubſtrata, hoc modo: Fortitudo eorum manſio ſiue quies, id eſt, fortitudo iſtorum fugitiuorum in hoc eſt, quòd maneant: ſi velint ſibi bene couſultũ, maneant & non deſcendant in Aegyptũ. Hoc modo exponit Rabbi Dauid in commentarijs, & Rabbi Abrahã, vt refert Pagninus in voce Rahaph. Hoc loco nonnullum argumentum eſt, prophetiam iſtam teferendam ad tempus Ieremiæ, vt patet expendenti caput quadrageſimum ſecundum Ieremiæ, & conferenti cum hoc loco.

NVnc ergo ingreſſus ſcribe ei ſuper buxum, & in libro diligenter exara illud, & erit in die nouiſſimo in teſtimonium vſque in æternum. Populus enim ad iracundiam prouocans eſt, & filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre, & aſpicientibus, nolite aſpicere nobis ea quæ recta ſunt. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferte à me viam, declinate à me ſemitam, ceſſet à facie noſtra ſanctus Iſrael.

NVnc ergo ingreſſus ſcribe ei ſuper buxum, &c.) Tradit Hieronymus, & ante eum Hebræi, hæc ita accipienda quaſi præcipiantur Ieremiæ non Eſaię, nec mirum hoc videri debet cuipiam, cùm in prophetis vnus ſit ſpiritus, & apud Dominũ omnia iuncta ſint tempora. Senſus ergo iſte eſt: Tu Ieremia quandocunq; tandem naſceris ſcribe eis, vt cùm vaticinium viderint rebus expletũ, malis ſuis edocti, diſcant audire prophetas. Noſtra exemplaria ferè habent (ei) ſed malè: legendũ eſt enim (eis) pluraliter, vt referat Iudęos, & ſic legit Hieronymus, Haymo, & Hebræi. Pro buxo, quod lignum eſt imputribile, Symmachus vertit tabulam, Scribe eis ſuper tabulam latiſsimam, & diligenter ediſſere, vt nulla ſit difficultas lectionis: Sic Hieronymus. Alij accipiunt, vt præcipiátur hæc Eſaiæ, & probabiliter, quia ſequitur, In die nouiſsimo, id eſt, cùm prophetia iſta fuerit rebus expleta (explebitur autem nõ ſtatim, ſed in die nouiſsimo) tunc intelligẽt verum eſſe ſermonem prophetarũ. Hoc loco aliud eſt argumentum, prophetiam hanc longiſſimi eſſe temporis.

Populus enim ad iracundiam prouocans eſt, &c.) Senſus eſt: Populus iſte Iudaicus, populus rebellis eſt, rebellione ſua prouocans me ad iracundiam, filij mendaces ſunt, fingentes ſe velle obtemperare præceptis meis, & nihil minus cogitantes: Patet hoc Ieremiæ 42. vbi dicunt, Cadat oratio noſtra in conſpectu tuo. *Qui dicunt videntibus)* id eſt, prophetis Ieremiæ & alijs, nolite nobis vaticinari quod nolumus, nolite nobis interdicere viam Aegypti, nec quæ recta ſunt prædicetis, ſed loquiminĩ quod nobis placet, vt pergamus in Aegyptum. *Videte nobis errores)* Quid nobis ingeritis quod non libenter audimus? quid monſtratis nobis viã, per quam ingredi nolumus? quid frequenter ingeminas auribus noſtris, hæc dicit ſanctus Iſrael? ceſſet à nobis hæc prædicatio: Talis erat populus Iudaicus tempore Ieremiæ, imo talis fuit ſemper etiam tempore Moyſi. Eprobrat itaq; eis vetus peccatum & antiquam rebellionem. Iſta etiam locum habent in multos hodie Chriſtianos, illos nimirum qui remiſſe ac delicatè viuentes fauent adulatoribus, non ferunt auſteros concionatores: Illi ſi non verbis, ſaltem vita & factis dicunt, nolite videre nobis quæ recta ſunt, nec gehennæ flammas comminemini, ſed promittite nobis regna cœlorum, vt poſt luxurias & delicias pandatur nobis paradiſus. Quid ingeritis nobis toties, hęc dicit ſanctus Iſrael, conuertimini ad me in toto corde veſtro, in ieiunio & fletu & planctu, ceſſet à nobis hæc prædicatio. Viã poſuit pro vitę modo, quod frequens eſt in ſcripturis. Pro eo autẽ quod nos habemus, ceſſet à facie noſtra ſanctus Iſrael, Septuaginta tranſtulerunt apertius, auferte à nobis verbum Iſrael. *Viam frequenter poni pro vita modo.*

PRopterea hæc dicit Dominus noſter ſanctus Iſrael. Pro eo quod reprobaſtis verbum hoc, & ſperaſtis in calumniam, & in tumultum, & innixi eſtis ſuper eo, propterea erit vobis iniquitas hæc, ſicut interruptio cadens, & requiſita in muro excelſo. Quoniam ſubitò, dum non ſperatur, veniet contritio eius, & comminuetur, ſicut conteritur lagena figuli, contritione prænalida, & nõ inuenietur de fragmentis eius teſta, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fouea.

PRopterea hæc dicit Dominus &c.) Quia, inquit Dominus, reiecistis verbũ, quo iuſsi vos manere in Iudæa, & ſperaſtis in calum-

nia,ſcilicet Aegyptiorum, ideſt, quia fiduciam habuiſtis in Aegyptijs, qui verè ſunt calumniatores, & innixi eſtis ſuper tumultu eorum ſiue ſuperbia. *Propterea erit vobis iniquitas hæc, ſicut interruptio cadens*) id eſt, ſicut murus interruptus minans ruinam: quod periculi eſt in talibus muris, hoc periculi eſt in hac veſtra fiducia: ſicut illi ſubito ruunt & homines opprimunt, ſic veniet vobis repentina contritio. Additur(requiſita) quia cùm quis videt murum aliquem minari ruinam, nec videt cauſam eius, ſtatim requirit cauſam, hoc eſt quod dicit, requiſita. *Et cõminetur ſicut conteritur lagena ſiguli &c.*) Omnibus iſtis verbis nihil aliud ſignificat quàm internecionem, ac ſi dixiſſet: ſemel & in totum peribitis. Quando enim ita frangitur lagena, vt non remaneat vel teſta ad hauriendam aquam ex foſſa, tunc tota contrita eſt: Sic vos, cùm iueritis in Aegyptum perſequente illuc vos Nabugodonoſor, vſq; ad internecionem peribitis.

Q*Via hæc dicit Dominus Deus: ſanctus Iſrael. Si reuertamini, & quieſcatis, ſalui eritis. In ſilencio & in ſpe erit fortitudo veſtra. Et noluiſtis, & dixiſtis: Nequaquam, ſed ad equos fugiemus. Ideo fugietis. Et ſuper veloces aſcendemus. Ideo velociores erũt, qui perſequentur vos. Mille homines à facie terroris vnius, & à facie terroris quinque fugietis, donec relinquamini quaſi malus nauis in vertice montis, et quaſi ſignum ſuper collem.*

S*I reuertamini & requieſcatis &c.*) Id eſt, ſi errorem praui conſilij relinquatis, & maneatis in Iudæa, nõ Babyloniorum ſed mea præcepta metuentes, ſalui eritis, id eſt, nihil vobis accidet mali à Babylonijs. Pro iſto verterunt Septuaginta, Cùm reuerſus ingemueris, ſaluus eris. Hic putamus deſumptã tritam illam ſententiam, In quacunq; hora ingemuerit peccator, omnium iniquitatum eius non recordabor, quę alioqui in tota ſcriptura non inuenitur.

In ſilentio & in ſpe erit fortitudo veſtra) Silentium appellat quietem, hoc ſenſu: Ne arripiatis iter iſtud laborioſum, quieſcite & permittite Deo curam de vobis, ipſe poteſt vos paucos contra multos ſuperiores efficere, ſperate tantùm & fidite illi. *Et noluiſtis*) Quod dicitur (noluiſtis) valdè pro Hieronymo facit, videlicet quòd habuerint ſpeciale mandatum ne irent in Aegyptum, Ego iuſsi per prophetam meum Ieremiam, ne iretis in Aegyptum, ſed remaneretis in ſolo patriæ veſtrę, & noluiſtis, contempſiſtis præceptum meum, dixiſtis, nequaquam manebimus, ſed ad equos fugiemus Aegyptiorũ. Hinc patet argumentum Oecolampadij, cuius in principio capitis meminimus, cùm exponeremus illud, & non ex me, eſſe ineptum.

Ideo fugietis) Eſt alluſio ad verba ipſorũ, Vos dixiſtis, ad equos fugiemus, Ideo fugietis, id eſt, verè fugietis, ſed à militibus impulſi & profligati. *Et ſuper veloces aſcendemus*) Hoc eſt, vos ſperatis in equis velocibus, ſed multo velocior erit miles, quē ego dabo vobis hoſtẽm, Chaldæi qui perſequentur vos vſq; in Aegyptum, è quorum manibus non poteritis effugere.

Mille homines à facie terroris vnius &c.) Senſus eſt: Totus veſter grex fugiet territus per quinq; tantùm ex hoſtibus veſtris. *Donec relinquamini quaſi malus nauis*) Hæc ſimilitudo dupliciter explicatur. Hieronymus autem hoc modo: Quomodo fracta naui, & compage eius diſſoluta, ſola arbor quæ dicitur malus, in monte remanet pro ſigno: Sic pro ſigno atque veſtigio vix vnus aut alter ex vobis remanebit ad Dei potentiã demonſtrandam. Quæ expoſitio, vt melius intelligatur, ſciendũ nautis moris eſſe fracta naui erigere malum ſuper montem ſeu locum maris arenoſum, in ſignum alijs nautis, ne & ipſi in eundem locum impingant, & naufragium patiantur. Quemadmodum ergo conſtat rariſsimas eſſe huiuſmodi arbores in ſignum erectas ſuper locum excelſum, tam rari vos eritis & pauci. Alij hoc modo explicant. Quàm raræ arbores ſunt in ſyluis, quæ non inciduntur, ſed ſeruantur in vſum nauis, vt inde mali fiant: & rurſus, quàm raræ ſunt arbores, quæ ſeruantur, vt ſint ſignum viatoribus, tam eritis vos rari & pauci. Prior expoſitio magis placet, & iucundè intelligitur à nautis. *Comparatio.*

P*Ropterea expectat Dominus, vt miſereatur veſtri, & ideo exaltabitur, parcens vobis, quia Deus iudicij Dominus. Beati omnes qui expectant eum. Populus enim Sion habitabit in Ieruſalem. Plorans, nequaquam plorabis, miſerans miſerebitur tui. Ad vocem clamoris tui, ſtatim vt audierit, reſpondebit tibi. Et dabit vobis Dominus panem arctum, & aquam breuem, & non faciet auolare à te vltra doctorem tuum, et erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuæ audient verbum, poſt tergum monentis. Hæc eſt via ambulate in ea, & non declinetis, neque ad dexteram neq; ad ſiniſtram.*

P*Ropterea expectat Dominus &c.*) Pro (Domino) quæ vox bis ponitur hîc in Hebræo, eſt nomen tetragammaton, & refert hæc Haymo ad ſuperiora, hòc modo: Quia imminent vobis tam grauia mala, idcirco Dominus, magnus inquam ille Dominus, cuius nomen eſt ineffabile, expectat vos, & potentem contrahit manum, vt miſereatur veſtri, ſi quando fortè cõuertamini. Grandis

dis inquit Hieronymus clementia Dei, vt expectet noſtram pœnitentiam. Alij verò referunt ad poſteriora, hoc modo: Quia Deus iudicij Dominus eſt, propterea expectat vt miſereatur veſtri. Iam difficultas eſt de contextu: videtur enim iſtud requirere conſequentia textus: Ideo expectat Dominus, vt miſereatur veſtri, quia Deus miſericordiarum eſt, & non quia Dominus iudicij eſt. Nam iudicium terret ſicut & iuſtitia. Ad intelligendum ergo hunc locum legite Dominum Iohannem Turnout libro 3. de eccleſiaſti. dogmata. vbi doctiſsimè tradit ex ſcripturis voces has, iudicium & iuſtitia, interdnm rei lętæ vocabnla eſſe, & iudicium facere, complecti præſtare promiſſa, & ita ſenſus eſt: Quia Deus, eſt magnus ille Dominus, qui nihil abſq; iudicio facit, qui fidelis eſt & verax: propterea expectat, iam perderet vos, ſed non patitur iudicium eius, non patitur promiſsio eius & veritas: Vt ſit talis ſenſus qualis eſt ad Romanos 3. Nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit, id eſt, nunquid hoc effecerunt Iudæi ſua incredulitate, vt Deus non præſtet ſua promiſſa? Abſit, eſt autem Deus verax, ſicut ſcriptum eſt, Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis &c.

In dictis ſiue promiſsis ſemper inuenietur Deus iuſtus & verax, etiam ſi homines iudicent eum interdum fallacem, atq; hoc eſt quod dicit propheta, Quia Deus iudicij Dominus.

Et ideo exaltabitur &c.) Id eſt, fides eius in promiſsis teſtatior fiet apud omnes, atq; illuſtrior: hoc enim modo intelligitur magis veritas Dei, dum videlicet non obſtantibus etiã enormibus peccatis, pręſtat quod promiſit, & quia Deus indicij Dominns eſt, ſemper implens promiſſa: propterea beati omnes qui expectant eum, id eſt, beati qui non abijciunt fiduciam in Deo, propter tumultum bellorum, qui ſperant ſe liberandos freti promiſsione facta ad Abraham, Iſaac & Iacob in nomine Emanuelis, Qui ſperant quòd liberabuntur à peccatis & inferno, illi ſunt beati. Hoc ſenſu etiam Abacuc dixit, Veniens veniet & non tardabit, & ideo iſtus ex fide viuet.

Populus enim Sion habitabit &c.) Quia propheta meminit promiſsionis & fiduciæ in Chriſtum, pergit iam & facit tranſitum à typo ad ſpiritum, quanquam illum hoc loco non agnoſcant Iudæi: referunt enim ipſi hæc ad tempora, quando de Babylone in Iudæam reuerſus eſt populus ſub Sorobabel & Ieſu pontifice. Sed, vt rectè annotat Hieronymus, omnes promiſsiones quæ excedunt typum, ad Chriſtum pertinent & eius Eccleſiam, ſecundum quem ſenſus eſt: Populus Sion non quidem ille typicus, ſed verus, id eſt Chriſtianus populus quondam captiuus, iam liberatus paſsione Domini, habitabit in Ieruſalem, non quidem in terrena Ieruſalem, & typica, ſed cæleſti, id eſt, Eccleſia Dei. Tranſit itaq; propheta à typo ad ſpiritum, ſed ita tranſit, vt ſubinde reſpicere videatur, & alludere ad rem quæ typũ eccleſiæ gerat: Et ideo ad vtrunque flectendus eſt oculus, & ad typum videlicet & ad rem per typum ſignificatam.

Plorans nequaquam plorabis &c.) Hoc excedit redemptionem ſub Cyro factam, vt patet ex Eſdra & Neemia, & pertinet ad eos, qui hodie accipiunt in cordibus conſolationẽ promiſsionis in Chriſto, quibus Spirituſſanctus dat teſtimonium quòd ſint filij Déi.

Ad vocem clamoris tui &c.) Hoc ideo dicit propheta, vt ſi contingat incidere in anguſtias, ſi (vt ſumus homines) cõtingat peccare, non deſperemus, ſed clamemus ad Denm, & exaudiet nos.

Et dabit vobis Dominus panem arctũ &c.) Difficultas hîc eſt, quid intelligat per panem arctum & aquam breuem. Videte caput vltimũ. 3. libri Regum, vbi de Michæa Rex Iſrael pręcipit miniſtris ſuis, mittite virum iſtum in carcerem, & ſuſtentate eum pane tribulationis, & aqua anguſtiæ. Illum locum cum boc conſerte: Nam ibi ſunt eadem verba in Hebræo, quæ hic apud Eſaiã, & vtraq; vox Hebræa, quarum alteram interpres hic vertit arctum, & alterã breuem, ſignificat tam affligere & premere anguſtijs quàm coarctare & conſtringere, iuxta bæc ſenſus erit iſte: Dabit vobis Dominus panem anguſtiæ vel tribulationis, ſine dabit vobis panem arctè & illiberaliter. Verùm quia valdè inconſequens videtur eſſe iſte intellectus, propterea Hieronymus interpretatur de pane ſiue de verbo euangelico recapitulante, vt ſenſus ſit: Pro laciniosâ lege dabitnr vobis lex charitatis Dei & proximi, quia verbum abbreuiatum faciet Dominus ſuper terram.

Et non faciet auolare &c.) Hæc non ad typum, ſed ad rem ſignificatam pertinere videntur. Doctorem intellige Chriſtum, de quo dicitur in euangelio, Hic eſt filius meus dilectus, ipſum andite. Item paracletum, item doctorem talem, qualis eſt Hieronymus, Auguſtinus, & reliqui qui docent catholicam fidem. Senſus eſt: Ego aliquando comminatus ſum vobis famem verbi Dei, hoc nõ erit, ſed ego dabo vobis panem, dabo vobis doctrinam, ero vobiſcum vſq; ad conſummationem ſeculi: verns doctor, qui intelligat & teneat verũ ſcripturæ ſenſum, non auolabit à te, ſed tecum permanebit.

Et erunt oculi tui videntes &c.) Senſus eſt: Doctor ille, quem ego dabo vobis, videlicet, ſpiritus ſanctus, familiariter aget vobiſcum, videbitis eum, audietis eum dicentem vobis: *Hac eſt via, ambulate in ea*) Qui ſtudent quotidie emundare conſcientiam pectoris: qui nocte dum omnia ſilent, effundunt corda ſua ante Deum, illi experiuntur quod hîc dicitur, illorum Dominus aperit aures, vt audiant ipſum tanquam magiſtrũ, ſicut in Iob ſcribitur cap. 33.

Et non declinetis neque ad dexterã &c.) Hęc dicit, quia in vtraq; parte in rebus pertinentibus ad ſalutem, quicquid ſupra modũ eſt, in vitio eſt: non oportet nimium ſecuros eſſe, neq; nimium diffidere, ſed ſequi ſcripturam & Eccleſiam.

ET contaminabis laminas ſculptilium argenti tui, & veſtimentum conflatilis auri tui, & diſperdes ea ſicut immundiciam menſtruatæ. Egredere dices ei, Et dabitur pluuia ſemini tuo, vbicunq; ſeminaueris in terra, & panis frugum terræ erit vberrimus, & pinguis. Paſcetur in poſſeßione tua in die illo agnus ſpacioſe, & tauri tui, & pulli aſinorum qui operantur terram, commixtum migma comedent, ſicut in area ventilatum eſt.

ET *contaminabis laminas ſculptilium &c.*) Senſus eſt: Idola, quæ nunc pro dijs colitis, ita iudicabis immũda, vt mulieris menſtruatæ ſordidiſsimo ſanguini compares, & tanquam menſtruum ſemel omnia abijcies.

Egredere dices ei) ſcilicet idolo. Senſus eſt: Omnia idola, non ſolùm lapidea, aurea, & argentea, conflata vel ſculpta repudiabis, & à te longe remouebis, verumetiam philoſophica, Peripatetica, Stoica, & id genus alia, quæ ſunt in anima, vt ſunt opiniones falſæ de natura deorum, ex animo depones.

Et dabitur pluuia) ſcilicet poſt idola reiecta & longè ſemota: Niſi enim vitia receſſerint, virtutes non ſubeunt. Pluuiam autem appellat gratiam Sancti ſpiritus: Semen verò, verbum doctrinæ: Terram, corda hominum: panem, frugem terræ, fructum verarum virtutum, quas anima ſuſcepto ſemine, id eſt, verbo euangelij & cœleſti pluuia irrigata profert.

Paſcetur in poſſeßione tua &c.) In voce agnus duplex eſt figura, videlicet enallage ſiue heteroſis numeri, & metaphora. Significat enim homines ſimplices ſine fraude & dolo, mites & innocuos, illi paſcentur ſpacioſe, id eſt, latiſsima habebunt paſcua in Eccleſia. Idem dicit Saluator apud Ioannem capite 10. Per me ſi quis introierit ſaluabitur & egredietur & ingredietur, & paſcua inueniet. Vocem autem Hebræam אלף eleph, quam hîc vertit tauros, aliâs ferè vertit boues: Vt Prouerbiorum 14. & pſalm. 8. & alijs. Item vocem Hebræam עיר air, quam hîc vertit pullos aſinorum, ſuprà in hoc eodem capite vertit iumenta, Super humeros iumentorum. Significat autem pullum non ſolùm aſini, ſed omnium iumentorum, quemadmodum apud Græcos πῶλος, & loquitur propheta de illis tauris ſiue bobus, de quibus Paulus ſcriptum illud Deuteronomij, 1.Cor.9.b
Non alligabis os boui trituranti, interpretatur, dicens: Nunquid de bobus cura eſt Deo? Senſus ergo eſt: Apoſtoli & apoſtolici viri, qui operantur & colunt terram, illam nimirum de qua dictum eſt, Dei agricultura eſtis,

Commixtum migma comedent) Id eſt, Apoſtoli & apoſtolici viri ſuauiſsimè reficientur, videntes ad prædicationem ſuam conuerti gentium populum, & multos ex Iudæis, quorũ conuerſio tam gratus erit ipſis cibus, quàm eſt iumentis mundum migma, ſiue migma purgatum à paleis. Migma au- *Migma.*
tem Græca vox eſt à miſcendo dicta, ſicut & Hebræa: Nam בלל balal miſcere ſignificat: hinc בליל belil, quod vocabulum hoc loco ponitur, & ſecundum Rabbi Dauid in libro Radicum, ſignificat pabulum quodlibet mixtum, modò non ſit palea. Vnde multùm aberrant, qui hoc loco exponunt migma, id eſt, hordeum pariter cum palea mixtum, quod eos docere potuerat, vel illud quod ſequitur: *Sicut in area ventilatum eſt*) cuius ſecundum Hieronymũ ſenſus eſt iſte: Sic de area comedent, vt fuerit ventilatum, ne quid videlicet in cibo eorum admixtum ſit palearum.

ET erunt ſuper omnem montem excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui currentium aquarum, in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres. Et erit lux lunæ, ſicut lux ſolis, & lux ſolis erit ſeptempliciter ſicut lux ſeptem dierum, in die qua alligauerit Dominus vulnus populi ſui, & percußuram plagæ eius ſanauerit.

ET *erunt ſuper omnem montem &c.*) Iudæi, vt ſunt carnales, ad literam hæc accipiunt hoc ſenſu: In ipſis montibus, contrà quàm natura comparatum eſt, erunt fluuij: Et interfectos multos & turres ruentes referunt ad tempora Romani imperij, cùm eſſet felix & florens: Iſtud fiet cùm Romani perierint, & eorum potentia fuerit deleta. Sed quia fatuum eſt hoc commentum, ideo figuratè ſeu ſpiritualiter omnia intelligenda ſunt: Per montes enim intelliguntur alti in virtutibus: per riuos currentium aquarum, aquæ illæ viuæ, de quibus apud Ioannem

capite

capite 4.& 7. per interfectos, impij: per turres, poteſtates, principes aeris huius. Et quia excedunt typum, ideo ad Chriſtum referenda ſunt, hoc ſenſu: Veniente Chriſto per omnes montes & colles, id eſt, apoſtolos & apoſtolicos viros, & omnes qui verè eſuriunt & ſitiunt iuſtitiam, current aquarum viuentium flumina, & interficientur multi, ſuperbi quiq; & arrogantes, & magni in iſto ſæculo, non quidem vt non ſint, ſed vt nõ tales ſint quales antè fuerunt: & turres cadent, id eſt, omnis humana philoſophia & omnis altitudo extollens ſe aduerſus ſcientiã Dei peribit. Iſtud partim impletum eſt per Chriſtũ, & partim implebitur in die iudicij: De vtroque enim aduentu loquitur.

Et erit lux lunæ ſicut lux ſolis &c.) Hæc videntur pertinere ad finem mundi. Qui autem hæc referunt ad tempora Syri, confugiunt ad hyperbolen, qualis eſt ſupra cap. 13. Obtenebratus eſt ſol, id eſt, tanta erit calamitas, vt ſol videatur eis obtenebreſcere & occidere, Ita è contrario ipſi hîc exponunt. Vide Moyſen Aegyptium in libro Perpl. capite 30. Hieronymus verò refert ad diem iudicij, cùm expectatio creaturæ expectans reuelationem filiorum Dei, liberabitur à corruptionis ſeruitute: Tunc luna ſolis habebit ſplendorem, & ſol clarius lumen accipiet. *In die qua alligauerit vulnus &c.*) Id eſt, cùm abſterſerit Deus omnem lachrymam, & præſciderit omnem corruptionẽ & mortalitatem, cùm nihil erit triſtitiæ & miſeriarum.

ECce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta ſunt indignatione, & lingua eius quaſi ignis deuorans. Spiritus eius velut torrens inundans, vſq; ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris, quod erat in maxillis populorum.

ECce nomẽ Domini venit de longinquo &c.) Quanquam nonnulli Iudæorum hæc interpretentur, vt pertineant ad Sennacherib & eius exercitum ab angelo percuſſum, omnino tamen veriſimile eſt prophetam reſpicere ad diem iudicij: tum quia dicit, de longinquo, id eſt, longo pòſt tempore venire nomen Domini vt perdat gentes: tum quia inducit Tophet, quam gehennam hoc loco ipſi étiam Hebræi interpretãtur. Per nomen Domini, non tam Deus ipſe ſignificatur quàm maieſtas, potentia & bonitas eius. Sic pſalm. 19. Protegat te nomen Dei Iacob. Et quia mentio hîc eſt furoris & indignationis diuinæ, annotandum eſt quòd id, quod in nobis eſt ſignum paſsionis, etiã in Deo nomine illius paſsionis vocatur: Vt punitio, quæ in nobis eſt ſignum iræ, furoris, & indignationis, in Deo etiam nomine iræ, & furoris appellatur, cùm tamẽ Deus ab huiuſmodi paſsionibus planè immunis ſit & liber. Et hoc eſt quod dicunt interpretes, ſcripturam quæ Deo tribuit iram, furorẽ & huiuſmodi paſsiones, loqui de Deo ἀνθρωποπαθῶς.

Quomodo Deo tribuuntur paſsiones.

Labia eius repleta ſunt indignatione &c.) Iſtud intelligitur ex capite decimo quinto Matthæi, vbi ſcribitur quòd Dominus his qui à ſiniſtris erunt dicet, diſcedite à me maledicti in ignem æternum.

Spiritus eius quaſi torrens inundans &c.) Id eſt, quàm terribile eſt flumen inundans, tam terribilis eſt Dei indignatio. Sicut enim flumen ſuffocat eum, ad cuius collum peruenerit: ſic iudiciũ Dei neminem impunitum abire patietur.

Ad perdendas gentes in nihilum &c.) Id eſt, omnes qui gentilibus cultibus dediti ſunt, & vitijs inclinati. Et frenum erroris vocat poteſtatem dæmonis, qua velut freno ori immiſſo regebat peccatores ad ſuam voluntatem & in omnem ducebat errorem.

Frenum erroris.

CAnticum erit vobis, ſicut vox ſanctificatæ ſolennitatis, & lætitia cordis, ſicut qui pergit cum tibia, vt intret in montem Domini, ad fortem Iſrael. Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ſuæ, & terrorem brachij ſui oſtendet in comminatione furoris, et flamma ignis deuorantis. Allidet in turbine, & in lapide grandinis.

CAnticum erit vobis &c.) Antitheſis eſt. In die iudicij perdentur omnes, qui iam non ſtudent religioni: qui verò hoc faciunt illis contingent omnia: Tunc inquit ſanctis, qui meis iuſsionibus obeditis, erit canticum, *Sicut nox ſanctificatæ ſolennitatis*) Sic enim legendũ eſt, vt patet ex Hebræo, quanquam exemplaria noſtra conſtanter legunt, vox. Et Lyran⁹ dicit in Hebræo haberi, nox, ſed preſſoris indiligentia factum eſt, vt poſitum ſit, vox. Et alludit propheta vel ad noctem de qua Exodi 12. Nox iſta eſt obſeruabilis Domini, vel quamuis noctem intelligit, à qua Iudæi feſta ſua læta auſpicabantur. Sed prius eſt vehementius, & ſenſus eſt: Quã læti eratis in exitu de populo barbaro in liberatione de Aegypto, dicentes, in mari rubro ſubmerſo Pharaone, cantemus Domino &c. tã læti eritis in hac liberatione, quando omnis mortalitas auferetur, & quidquid triſtitiæ materia eſſe poſſet. Et ſecundũ hanc expoſitionẽ, in ſanctificata ſolennitate antonomaſia eſt, pro ſolennitate maximè ſanctificata.

Exod. 12. f

Comparatio.

Et lætitia cordis &c.) Senſus eſt: Tanta tũc erit vobis lætitia, vt imitemini eos, qui ad templum primitiua portantes, & in Dei torcularia deferentes munera, pergunt cum tibijs, cordis gaudia demonſtrantes.

Et

Et auditam faciet Dominus &c.) Id eſt, notam faciet potentiã vocis ſuæ. *Allidet in turbine &c.*) Per hæc, quæ nobis terribilia ſunt, ſignificat propheta, quòd modo terribili & ſupplicio horrendo perdet impios Deus.

A Voce enim Domini pauebit Aſſur, virga percuſſus, & erit tranſitus virgæ fundatus, quã requieſcere faciet Dominus ſuper eum in tympanis, & citharis, & in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata eſt enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda, & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa: flatus Domini ſicut torrens ſulfuris, ſuccendens eam.

A Voce enim Domini pauebit Aſſur &c.) Si in voce, Aſſur, non agnoſcas typũ, tunc figuratè intelligere oportet Diabolum vel quemuis hominem malum. Sicut in Sardanapalo intelligimus mollem & quemuis luxurioſum. Senſus ergo eſt: A voce Domini pauebit diabolus virga diuinæ ſentẽtiæ percuſſus, ſimiliter & quiuis malus & impius. *Et erit tranſitus virgæ fundatus*) Senſus eſt: Nequaquã eum virga percutiet, ac eam rurſus leuabit, & more cædentium finem faciet verberandi, ſed quaſi fundatam & alta radice defixam in pœnis eius faciet permanere. Significatur ergo perpetuitas ſupplicij: Et notandus eſt hic locus contra Origenem, qui diabolo & damnatis dat pœnitentiam: In tympanis & citharis & in bellis præcipuis ſiue in bellis memorabilibus expugnabit eos ſcilicet impios, id eſt, triumphali quadam pompa hoc faciet, expugnabit videlicet impios, & perpetuis cruciatibus adiudicabit.

Tophet. *Præparata eſt enim ab heri Tophet*) Id eſt, gehenna. Sic exponunt tam Hebræi quàm Latini, & propria ſignificatio huius vocis habetur 4. Regum capite 23. vbi ſcribitur, quòd erat locus in valle filij Ennon, vbi Iudæi filios ſuos ac filias conſecrare ſolent idolo Moloch per ignem. Ab illo ergo loco ſic inſami ac contempto infernus nomen accepit, vt dicatur Tophet & Gehenna præparata ab heri, id eſt, à præterito tẽpore tam longinquo quàm propinquo, ac ſi dicas, iam quidem pridem hoc eſt præparatum. Vtitur eodem vocabulo Saluator in Euangelio: Ite in ignem æternum, qui præparatus eſt diabolo & angelis eius.

A rege præparata eſt &c.) Id eſt, ab ipſo Deo, qui ſimpliciter & abſolutè Rex eſt. Hebræi legunt non à rege, ſed regi, in datiuo: præponitur enim ei nota datiui caſus, & ſecundum illam lectionem ſenſus eſt: Præparata eſt Tophet ipſi regi, id eſt, diabolo & angelis eius.

Nutrimenta eius ignis &c.) Hoc dicit propheta, non quòd fomes Gehennę verè ligna ſint, ſed vt ſignificet ignem illum nunquam extinctum iri, ſed ſemper arſurum, ac ſi perpetuò ſubijciantur ligna. Et quoniam ſicut de camino & fornace ignis ardentis meminit, ſeruat metaphoram, vt flatu & ſpiritu ac voluntate Domini hanc ſuccendi dicat, & vt acriora faciat tormenta, ſubijcit, de torrente ſulſuris, quod flammas excitat.

CAPVT XXXI.

VAE qui deſcendunt in Aegyptũ, ad auxilium in equis ſperantes: & habentes fiduciã ſuper quadrigis: quia multæ ſunt: & ſuper equitibus, quia præualidi nimis, & non ſunt confiſi ſuper ſanctũ Iſrael, & Dominum non requiſierunt.

CAput iſtud refert Hieronymus ad eoſdem, ad quos præcedens caput, nimirum ad reliquias captiuitatis Iudææ, vt ſit continuatio prophetiæ capite trigeſimo inceptæ: In fine tamen capitis reuertitur ad tempora Sennacherib, & planè ad Sennacherib pertinet finis capitis: vnde & principium ad decem trib⁹ pertinere videtur, quæ ſub Ozee auxilia poſtulantes ab Aegyptijs contra Aſsyrios, ab ipſis Aſsyrijs ſuperatæ ſunt. Vide caput 17. quarti Regum.

Væ qui deſcendunt in Aegyptum &c.) Arguit propheta decem tribus, non tam quòd auxilium petierint ab exteris, quàm quòd hoc fecerint neglecto Deo, ſpem & fiduciã ponentes in rebus quæ abſque Deo iuuare nõ poterant, in equis nimirum, quadrigis & hominibus.

IPſe autem ſapiens adduxit malum: & verba ſua non abſtulit, Et conſurget contra domum peſſimorum: & contra auxilium operantium iniquitatem, Aegyptus homo, & non Deus: et equi eorum caro, & non ſpiritus.

IPſe autem ſapiens &c.) Id eſt, Dominus Deus, cuius ſapientiæ non eſt numerus, adduxit malum ſuper decem tribus, & verba ſua, quæ per prophetas locutus eſt, non abſtulit, id eſt, minas ſuas vult habere effectũ, vnde ſequitur: *Et conſurget contra domũ peſſimorum*) id eſt, conſurget contra tribum Iſrael vitulos aureos adorantẽ, & abiecta Dei fiducia in Aegyptijs ſperantem. *Et contra auxilium operantium iniquitatem*) id eſt, contra Aegyptios auxilium pollicentes decem tribubus, per quod ipſæ in iniquitate confirmantur.

Aegyptus homo & non Deus &c.) Hoc dicit propheta vt abducat decem tribus à vana hac confidentia. Senſus eſt: Aduerte ô Iſrael, qualis ſit Aegyptus, homo eſt, id eſt, fragilis eſt, & equi eius caro & non ſpiritus, & maledictus

dictus homo qui ponit carnem brachium ſuum, ſicut dicitur Ieremiæ 17. In Deo, qui ſpiritus eſt, & non in carne ponenda eſt fiducia.

ET Dominus inclinabit manum ſuam, & corruet auxiliator: & cadet cui præſtatur auxilium: ſimulq́; omnes conſumentur, quia hæc dicit Dominus ad me. Quomodo ſi rugiat leo, & catulus leonis ſuper prædam ſuam, cùm occurrerit ei multitudo paſtorum, à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit: ſic deſcendet Dominus exercituum, vt prælietur ſuper montem Sion: & ſuper collem eius, Sicut aues volantes, ſic proteget Dominus exercituum Ieruſalem, protegens & liberans, tranſiens & ſaluans.

ET *Dominus inclinabit manum &c.*) Senſus eſt: Dominus extendet manum ſuam ad puniendũ, & corruet auxiliator, ſcilicet Aegyptus, & Iſrael cui præſtatur auxilium cadet: *Simulq́; omnes conſumentur*) id eſt, tam Iſrael quàm Aegyptij, tam profugæ quàm auxiliatores pariter trucidabuntur. Ita tractabit Dominus decem tribus, ſed ſecus aget cũ populo duarum tribuum, qui non abiecit fiduciam. Vnde ſequitur:

Quia hæc dicit Dominus ad me, Quomodo &c.)
Comparatio. Senſus: Quemadmodum leo nihil moratur multitudinem paſtorũ, ſi fameat, aut amor catulorum eum trahat, ſed conſcius virium ſuarum inuadit gregẽ, nec dimittit propter occurrentes paſtores: Ita Deus nihil moratur multitudinem exercitus Sennacherib, deſcendet vt prælietur non contra Sion, ſed ſuper montem Sion contra aduerſarios illius, vt illum defendat contra Sennacherib, tantùm ſperate in Domino. Diuus Hier. hęc refert ad tempora Cyri, quando ſoluta captiuitate populus reuerſus eſt in Ieruſalem, & cœpit reædificare templum.

Sicut aues volantes, ſic &c.) Adhibet pro-
Alia comparatio. pheta aliam comparationem eodem pertinentem hoc ſenſu: Quomodo aues, vt defendant ſuos nidos, ſuperuolitãt, & ſiue ſerpentem ſiue hominem viderint, aueſq; alias ad pullos ſuos accedere, oblitæ imbecillitatis ſuæ roſtro pugnant & vnguibus: Sic Dominus proteget Ieruſalem, hoc eſt, quàm ſunt ſollicitæ aues pro pullis ſuis, tam ſollicitus eſt Deus pro vobis, tantùm committite illi curam veſtri.

COnuertimini, ſicut in profundum receſſeratis, filij Iſrael. In die enim illa abijciet vir idola argenti ſui, & idola auri ſui, quæ fecerunt vobis manus veſtræ in peccatum, & cadet Aſſur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum, & fugiet non à facie gladij, & iuuenes eius vectigales erunt, & fortitudo eius à terrore tranſibit, & pauebunt fugientes principes eius, dixit Dominus cuius ignis eſt Sion, & caminus eius in Ieruſalem.

COnuertimini &c.) Hæc eſt vera ſapientia. Senſus eſt: Sicut omnibus ſtudijs eſtis auerſi à Deo, ita om̃ni ſtudio reuertamini, abijcite idola & adorate Dominum, & adhęrete illi. Hîc Hieronymus recedit à ſua expoſitione, & tranſit ad Sennacherib, ſicut & Haymo ipſius abbreuiator.

Et cadet Aſſur) hoc eſt, Aſſyriorum exercitus. *In gladio non viri*) Angelum ſignificat propheta, à quo centũ octoginta milia Aſſyriorum vna nocte deleta ſunt. Quæ hiſtoria ex cap. 19. quarti Regum nota eſt. *Et fugiet*) videlicet Sennacherib territus ſubita clade ſui exercitus. *Iuuenes eius*) id eſt, fortiſſimi eius vectigales erunt, primũ Chaldæis, deinde Medis & Perſis, qui Chaldæorum regnum expugnauerunt. *Et fortitudo eius*) ſcilicet Aſſyrij domini terrore tranſibit atque præteriet, omneſq; principes eius, qui effugere poterunt, pertimeſcent. Tradunt Hebræi decem tantùm viros ex tam numeroſo exercitu euaſiſſe.

Dixit Dominus cuius ignis eſt in Sion &c.) Notatio eſt ſacrificij. Senſus eſt: Dominus cui ſacrificia & holocauſta offeruntur in Ieruſalem, hæc dixit, & facere decreuit. Lege caput 6. Leuitici.

CAPVT XXXII.

ECce in iuſtitia regnabit Rex, & principes in iudicio præerunt. Et erit vir, ſicut qui abſconditur à vento, & cælat ſe à tempeſtate: ſicut riui aquarum in ſiti: & in vmbra petræ prominentis in terra deſerta.

EXponunt quidam iſtud caput de Rege Ezechia aut Ioſia, & ſic omnia interpretantur quaſi pertineant ad ciuilem aliquam conditionem, qualis expectatur in Rege publico: Verùm nimis humilis eſt iſte ſenſus præterquàm quòd parum probabilis apud exercitatum in ſcripturis. Alij autem referũt ad Chriſtum & eius Eccleſiam, quæ expoſitio digna eſt homine docto & verè Chriſtiano, non ſolùm quòd magnas habeat conſolationes conſcientiarum, ſed etiam quia imprimis conuenit cum reliquis ſcripturis. Simillimus enim locus eſt in Pſal. Deus iudicium tuum Regi da, & iuſtitiam tuam filio Pſal. 71.
Regis. Nam vtrobique regnum Chriſti proponitur, ſed ita, vt aut miſcere, aut certè alludere videatur Spiritus ſanctus ad hiſtoriam alicuius regni, vel Salomonis, vt in Pſalmo, vel regni Ezechiæ, vt hoc loco. Sed quæ ſunt in Pſalm. illo & hoc loco maiora ſunt, quàm vt poſſint conuenire Ezechiæ aut Salomoni. Dicit ergo propheta:

Ecce

Ecce in iuſtitia regnabit Rex) Vocabula hęc, iuſtitia & iudicium, in ſcripturis ſunt mirabiliter & variè obuia, & de rebus quas non docet nos noſtra ratio, aut philoſophia Ariſtotelis, vel Platonis, ſed ſola fides: & ſunt in maximis delitijs habenda, vtpote ex quibus petenda eſt conſolatio cōſcientię. Quorum nominum exactam expoſitionem legite apud dominum Turnout in lib. de cap. & redemp. generis humani, & lib. de eccl. dog.

Iudicium. *Iuſtitia.* Eſt autem iudicium actus mentis decernentis, quod iuſtum eſt: Iuſtitia verò eſt rectitudo voluntatis agentis conſormiter iudicio mentis. Et quia Deus ab æterno decreuit, & à lapſo homine promiſit dare gratiam & miſericordiam: idcirco in ſacris literis vocabula hæc, dum Deò tribuuntur, frequenter ſic accipiuntur, vt iucundæ rei nomina ſint, & complectātur quicquid miſericorditer Deus facere decreuit, & promiſit erga humanū genus propter Chriſtum. Senſus ergo huius, In iuſtitia regnabit Rex, eſt ille quem ſuprà dedimus, exponentes illud capitis 11. Iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſuetis terræ: Cuius ſenſus eſt: Pauperes, id eſt, homines vſuris peccatorum oppreſſos & agnoſcentes miſeriam ſuam iudicabit Deus iuſtitia non quidem reddendo eis quod facta eorum merentur, ſed quod iuſtitia ſua, id eſt, veritas & miſericordia eius requirit, id eſt, abſoluet eos à peccato & calumniatore Diabolo in ſua iuſtitia.

Et principes in iudicio præerunt) Senſus eſt; Populus Chriſtianus habebit principes non quales erant Phariſæi, ſed veros principes, diſcernentes verum cultum à falſo, verā doctrinam à falſa.

Et erit vir, ſicut qui abſconditur &c.) Notis his ſimilitudinib⁹ exprimit Propheta talem animi fiduciam erga Deum, qualem expreſſit cap. 12. & quam experiuntur veri filij Dei, qui gaudent in beneficijs Dei & myſterijs

Comparatio. Chriſti, & ei⁹ meritis. Senſus ergo eſt: Quàm ſuauiter acquieſcit is, qui eſt ſub tecto tempore tempeſtatis, tam ſuauiter acquieſcet ſpiritus hominis verè Chriſtiani in Chriſto, nō etiam obſtantibus omnibus malis, peccato, diabolo, inferno, morte, & alijs quæ nobis alioqui terrori eſſe poſſunt in hoc ſæculo. Addit propheta & aliam ſimilitudinem dicens:

Alia comparatio. *Sicut riui aquarum in ſiti &c.*) Senſus eſt: Qui verè Chriſtianus eſt, gaudens in Chriſto, & ſtudens pro ſua virili ſe retinere in vera Eccleſia & doctrina Chriſti, tale quid patietur in affectibus, quale patiuntur viatores, qui longo itinere deſatigati nanciſcuntur fontem, quo ſitim leuant & reſtinguūt: aut petram eminentem, ſub qua captent vmbram ſole ardente. Quod ergo ſunt riui aquarum viatori ſitienti, aut vmbra petræ verſanti in campo ſole ardente, hoc eſt Chriſtus homini verè Chriſtiano, maximè dum cogitat, in quo malo ſit malus Chriſtianus, dum cogitat, quas tempeſtates patiuntur Iudæi, hæretici, & infideles, & recipit ſe in Chriſtū, per quem agnoſcit ſe ab omnibus his liberatum.

N*On caligabunt oculi videntium: & aures audientium diligenter auſcultabunt: & cor ſtultorum intelliget ſcientiam, & lingua balborum velociter loquetur & planè, Non vocabitur vltra is qui inſipiens eſt, princeps, neq; fraudulentus appellabitur maior.*

N*On caligabunt oculi videntium &c.*) Si velis hoc de regno Ezechiæ exponere, ſenties frigus, maximè cùm perueneris ad illa verba, Lingua balborum velociter loquetur, quod non poteſt conuenire illi tempori. Confer hunc locum cum illo, qui eſt capite 29. vbi dicitur: Et audient ſurdi verba libri &c. ibi eſt verus ſenſus hui⁹ loci, dignus ſpiritu prophetico.

Non vocabitur vltra &c.) Hæc mirabiliter fortia ſunt ſi intelligantur de regno Chriſti. Senſus eſt: Nabal aliquis, & talis ſtultus, de quali ſermo eſt Matth. 23. Stulti & cæci, quid maius eſt, aurum an templum? &c. Item talis ſtultus & inſipiens, qui ſic viuit, quaſi non ſit Deus, & qui audet fingere ex ſuo capite noua circa cultū Dei, quales ſunt hodie hæretici: Huiuſmodi ſtulti ait Eſaias, non habebuntur magni in regno Chriſti: Phariſæi hactenus fuerunt habiti magni, poſthac nō erunt. Vox Hebræa Nabal, quam noſter interpres nunc inſipientem, nunc ſtultum vertit, ſignificat non ſimpliciter ſtultum, ſed talem in quo ſtultitia cum impietate coniuncta eſt. *Nabal.* Sic ſanè capitur Deut. 32. Hæccine reddis Domino popule ſtulte & inſipiens? Et infrà, In gente ſtulta irritabo eos. Et pſalmo 14. Dixit inſipiens in corde ſuo, non eſt Deus. Item 2. Reg. 13. vbi ſoror Salomonis ad Ammon loquitur, & erit vnus quaſi de ſtultis. Et Iob. 2. Quaſi vna de ſtultis locuta es. Omnibus his locis in Hebręo eſt Nabal. Alia autem vox, quam interpres noſter vertit, princeps, propriè ſignificat voluntarium & liberalem, quomodo apud Terentium in Andria dicitur, Pro eo quòd ſeruiebas liberaliter. Ab hac ſignificatione deflectitur ad ſignificandum magnates, quia illos imprimis decet liberalitas. Sic capitur pſal. 118. Melius eſt ſperare in Domino, quā ſperare in principibus. Pſal. 113. Vt collocet eum cum principibus populi ſui. Et rurſus illo loco pſalmi, Spiritu principali confirma me. *Pſal. 50.* Quibus locis in Hebræo eſt eadem vox, quæ hic ponitur, videlicet נדיב nadib. Senſus ergo prophetæ eſt iſte: Qui falſa ſcientiæ opinione

opinioue hactenus magni habiti ſunt, quales erant Scribæ & Phariſæi & Deuterótæ, deſinent tales haberi: vt eò pertineat, quò illud quod habetur cap. 29. Peribit ſapientia à ſapientibus, quod de Phariſæis maximè intelligitur: In Phariſæos etiam maximè competunt quæ ſequuntur.

STultus enim fatua loquetur: & cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat ſimulationem: & loquatur ad Dominum fraudulenter: & vacuam faciat animam eſurientis: & potum ſitienti auferat, Fraudulenti vaſa peſſima ſunt, Ipſe enim cogitationes concinnauit, ad perdendos mites, in ſermone mendacij, cùm loqueretur pau per iudicium, Princeps verò ea quæ digna ſunt principe cogitabit, & ipſe ſuper duces ſtabit.

STultus enim futura loquetur) Phariſæus frigidos cultus pro veris cultibus adſeret, & pro vera doctrina Phariſaicas traditiones: *Et cor eius faciet iniquitatem &c.*) Iſtud peculiariter competit in Phariſæos hypocritas. Sẽſus eſt: Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longe eſtà me: *Et vacuam faciet animam eſurientis*) hoc in eis reprehendit Saluator apud Mathæum, Væ vobis Scribæ & Phariſæi, qui clauditis regnum cœlorum ante homines, ipſi enim non intratis, nec alios ſinitis introire: ſic faciebant animam eſurientis inanem. Neque ſolùm ad Phariſæos hæc pertinent, ſed etiam ad omnes, qui relicta Catholica Eccleſia, in qua regnauit Auguſtinus, Hieronymus & cæteri patres, confingunt nouas doctrinas, qualis eſt Philippus, Buce. Cal. & cæteri hæretici. Rurſus & ad eos: qui videntes pulcherrimam Eccleſiæ ſocietatem, quæ hactenus durauit, nolunt relinquere Eccleſiam, ſed quia ſunt indiligentes, & non dant diligenter operam ſcripturæ, ſit vt frigidè concionentur in pagis & oppidis, & ridicula ſæpe proferant, qui non didicerunt beneficia & merita Chriſti, & virtutem fidei, quæ omnia ſi diligenter explicarentur, non ita amarent homines pecuniã & libidinem, & longè maiori fiducia reſurgerent à peccatis, ad hos etiã pertinet hec ſcriptura. Tales ſunt de quibus Paulus ait ad Timotheum: Qui penetrant domos vniuerſas, & captiuas ducunt mulierculas.

Fraudulenti vaſa peſſima ſunt &c.) Vaſa Hebraico more dixit pro armis & inſtrumentis, & intelligitur locus iſte facile ex Euangelio Ioannis, vbi ad Nicodemum aiunt
Ioan 7. Phariſæi: Scrutare ſcripturas, quia à Galilæa propheta non ſurgit. Et ad eos, qui dixerant, Nunquam ſic loquutus eſt homo, ſicut hic loquitur, nunquis autem ex principibus credidit in eum? Sic concinnabant conciones ad perdendos mites, hoc eſt, ad abducendos homines à Chriſto in ſermone mendacij. Tales etiam erant, de quibus loquitur Paulus ad Rom. vlt. Rogo vt obſeruetis eos, qui diſſenſiones & offendicula præter doctrinam quam accepiſtis, faciunt, & per dulces ſermones & benedictiones ſeducũt corda innocentum, id eſt, friuolis quibuſdam rebus promittunt hominibus regnum cœlorum. Maximè autem in Phariſæos competit, quod ſequitur:

Cùm loqueretur pauper iudicium) Hoc eſt, cùm rem ipſam & ſaluberrimam doctrinam adferet Chriſtus, ipſi Phariſæi falſam adferent, ridicula proponent, & conciones ſuas mirè concinnabunt ad perdendos mites & innocentes. Confer cum hoc loco illum, qui eſt capite 29. huius prophetæ, Arguentẽ in porta ſupplantabant. Et cum illo, qui eſt pſal. 87. Vt annunciem omnes prædicationes tuas in portis filiæ Sion. Secundum hanc expoſitionem, in paupere antonomoſia eſt, pro inſigni illo paupere, qui eſt Chriſtus. Poteſt etiam in paupere eſſe enallage ſiue heteroſis numeri, vt pauper accipiatur puſillus ille grex à Chriſto electus, de quo Apo ſtolus in priori epiſtola ad Corinth. Nonne 1. Cor. 3. quæ ſtulta ſunt mundi & contemptibilia elegit Deus?

Princeps verò ea quæ &c.) Antitheſis eſt. Cùm hæc illi cogitabunt, cùm ſtulti ſtulta proferent, tũc princeps quę digna ſunt principe cogitabit. Princeps, id eſt, ingenuus, qualis erat Paulus, Auguſtinus, aut ſimilis, cogitabit ea quæ digna ſunt, id eſt, ingenua & principalia, id eſt, ea quæ ad veram doctrinam pertinent, non declinabit neque ad dextram, neque ad ſiniſtram: *Et ipſe ſuper duces ſtabit*) Ad verbum in Hebræo eſt, ſuper principalia ſtabit, hoc eſt, incumbet toto animo veræ & ingenuæ doctrinæ. Eſt enim hoc loco eadem vox, quam mox quinque verbis tranſtulit, dicens: *Ea quæ digna ſunt principe.*

MVlieres opulentæ ſurgite, & audite vocem meam, filiæ confidentes, percipite auribus eloquium meum, Poſt dies & annum, & vos conturbabimini confidentes, Conſummata eſt enim vindemia, collectio vltra non veniet, Obſtupeſcite opulentæ, conturbamini confidẽtes, exuite vos, & confundimini, accingite lumbos veſtros. Super vbera plangite, ſuper regione deſiderabili, ſuper vinea fertili.

MVlieres opulentæ ſurgite &c.) Hîc malæ rei prophetia eſt. Hieronymus autem per mulieres intelligit maiores vrbes Iudeæ, quod placet ſtudioſis Hebraiſmi: Vel ſynagogas vel matronas diuites illi^9 populi, vt ſit talis ſenſus: Filiæ Ieruſalẽ nolite flere ſuper

 me,

me, ſed ſuper voſmetipſas flete, & ſuper filios veſtros. Per filias intelligit eaſdem matronas vel ciuitates minores, quod frequens eſt in Ioſue, & in præcedentib⁹ de hac phraſi dictum eſt. *Confidentes*) vox eſt ambiguæ ſignificationis tam enim in bonum quàm in malum in ſcripturis accipitur. Hîc autem in malum accipi videtur, hoc ſenſu: Quæ confiditis in rebus vanis.

Poſt dies enim & annum &c.) Hoc antè dixit propheta, in modico & breui. Senſus eſt. Futurum eſt, vt breui conturbemini. *Conſummata eſt enim vindemia*) Id eſt, defecit vindemia. Commentarius Hieronymi in hunc locum ſic habet: Poſt vltimam vaſtitatem, quæ ſub Veſpaſiano & Tito Adrianoque accidet, non erit alia, ſed ſemel euertetur vrbs veſtra, vt non ſit expectanda alia captiuitas, omnes auferentur, nec remanebũt botri in vinea populis, qui deinceps colligendi ſint. Vnde prouocantur ad planctum, & iubétur nudare pectora, & accingere lumbos ſuos, eò quòd regio quondam deſiderabilis, & vinea fertilis, de qua ſcriptũ eſt Hiere. 2. Ego plãtaui te vineam fructiferam &c. Romano vaſtante deleta ſit.

Exuite vos & confundimini &c.) Iſtud vult dicere propheta: Eſt ſatis cauſæ cur paretis vos ad pœnitentiam & fletum. *Super vbera plangite*) Vbera per metonymiam dixit pro
Matth. 14. b filijs. Pertinet hoc ad eas, quæ pariebant, de
Marci 13. c. quibus Saluator in Euangelio: Væ prægnantibus in illis diebus.

SVper humum populi mei ſpinæ & vepres aſcendent, quanto magis ſuper omnes domos gaudij ciuitatis exultantis. Domus enim dimiſſa eſt, multitudo vrbis relicta eſt, tenebræ & palpatio factæ ſunt ſuper ſpeluncas, vſque in æternum. Gaudium onagrorum, paſcua gregum, donec effundatur ſuper nos ſpiritus de excelſo.

S*Vper humum populi mei, &c.*) Senſus eſt: Terram Iudæam quæ repromiſsionis terra eſt, ſpinæ replebunt & vepres (per quod ſignificatur maxima vaſtitas & ſolitudo) quanto magis alias ciuitates, quę plenæ ſunt
Luc. 6. d. gaudio, & quæ illud Euangelij conſequentur, Væ vobis qui ridetis nunc quoniam plorabitis.

Domus enim dimiſſa eſt &c.) Exponit propheta quod mox dixerat, Super humum populi mei. Iſtud idem Saluator in Euangelio prædicit: Relinquetur inquit domus veſtra deſerta. *Tenebræ & palpatio factæ &c.*) Senſus eſt: Quæ ſunt ſanctiſsima in Ieruſalem, vt adyta templi, palpabiles tenebræ poſsidebunt, & redigentur in ſpeluncas. Qui hodie vertunt ex Hebræo, hoc modo transferunt, Arx & munitio fuerunt ſiue redactæ ſunt in ſpelũcas. Hebræi autem pro tenebris & palpatione habẽt אפל opel & בחן, bachan, quas duas turres in Ieruſalem fuiſſe arbitrantur excelſas atque firmiſsimas, quæ his appellãtur nominibus. Quarum vna videlicet opel interpretatur tenebræ ſiue nubilum, quòd vſque ad nubes erigeret caput. Altera videlicet bachan probamentum & firmitas, ſiue (vt Symmachus vertit) inquiſitio, eò quòd in contemplando culmine eius oculi fallerentur.

Gaudia onagrorum &c.) Senſus eſt: Paſcua quæ hactenus gregum fuerunt, poſthac erunt onagrorum paſcua, in quibus videlicet oblectent ſeſe onagri. In onagris videtur, aut eſſe hyperbole, vt ſignificetur maxima vaſtitas: aut figuratè capi, vt ſignificet feros homines & Dei notitiam non habentes, id eſt, Gentiles. Sic Hie. & vtrunque probabile.

Donec effundatur &c.) Senſus eſt: Duratura eſt hæc vaſtitas, ſeu verius relictio ſynagogę, donec ex carnali fiat ſpiritualis: cùm ſuper nos effuſus fuerit ſpiritus ſanctus, tunc reſtituetur Ieruſalem, non quidem illa terrena, ſed vera Ieruſalem, id eſt, Eccleſia Dei.

ET erit deſertum in Charmel & Charmel in ſaltum reputabitur: & habitabit in ſolitudine iudicium, & iuſtitia in Charmel ſedebit, Et erit opus iuſtitiæ pax, & cultus iuſtitiæ ſilentium, & ſecuritas vſque in ſempiternum, & ſedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta.

E*T erit deſertum in Charmel &c.*) Ex hoc loco patet, quid capite. 29. propheta ſignificauerit per Libanum: Nam quòd figuratè ibi Libanum dixit, hîc deſertum vocat etiam figuratè, ſed non tam remotè. Et quod mox vertit ſolitudinem, dicens: Habitabit in ſolitudine iudicium, in Hebręo idem nomẽ eſt, quod hic vertit deſertũ. Significat autem propheta, quòd ſolitudo Gentium vertetur in diuitias Iſrael, & quòd Iſrael reputabitur in Gentes id eſt, quòd gentiles accipient veram doctrinam, & Iudæos verą doctrina deſtituet.

Et habitabit in ſolitudine iudicium &c.) Hęc nomina, iudiciũ & iuſtitia, hîc hominibus tribuuntur, in principio verò capitis iuſtitia Deo tribuitur. Quomodo autem Eſaias hæc tribuat hominibus, inquirat ſtudioſus. Imprimis hoc conſtat, ipſum non loqui de iuſtitia ciuili, qualis eſt apud philoſophos morales, ſed loquitur de iuſtitia ſcripturarum, quæ cùm duplex ſit (Altera autẽ fidei, quæ eſt ſine operum meritis, qua videlicet *Duplex iuſti*
ex impijs iuſti efficimur: Altera verò operũ, *ficatio.*
quæ eſt iuſtitia vitæ, qua nimirum fide iam iuſtificati præſtamus opera recta) inquirendum eſt num propheta de vtrauis loquatur, an de altera tantùm: & quidem poſterior iuſtitia, quæ operum eſt, videtur hîc nomine iuſtitiæ intelligenda, propter (iudicium)

addi-

additum. Significat itaque propheta fore vt in eccleſia ſint pij, qui diſcernant inter opera verè bona & falſa, & bona ampleſtantur repudiatis falſis: Hoc enim dabitur Eccleſiæ, vt ſciat quibus rebus verè colatur Deus, nimirum fide, ſpe & charitate, oratióne & ſacrificio, & cæteris. Duplicem hác iuſtitiam, fidei nimirum & operum, cùm agnoſcunt nobiſcum & Lutherani, videndum eſt an eo dem modo de ea ſentiant. Catholici autem

Iacobi 2. d. Apoſtolum Iacobum ſecuti dicunt quòd Abraham conſequutus ſit aliquam iuſtitiã ex operibus & operum meritis, ſimiliter & Raab, verùm non eam de qua Paulus in epi-

Quid iuſtificari. ſtola ad Ro. qua ex impio quis efficitur iuſtus, ſed qua ex iuſto fit magis iuſtus. Iuſtificari ergo apud Iacobum, eſt in iuſtitia per fidem accepta magis ac magis proficere. Vocatur hæc ſecunda iuſtitia, quæ operum eſt, à Lutheranis obedientia inchoata, præterea ſpiritualis & noua vita, & fatentur neceſſariã eſſe, nec ſufficere Iuſtitiam fidei, eam mereri etiam corporalia & ſpiritualia bona poſt hanc vitam. Itaque paulò modeſtius iam loquuntur quàm ante viginti annos, quando dogmatizabant omnino damnabilia eſſe iuſtorum opera: Iam aliud docent, ſed nondum ſic docent quomodo Catholici, Aug. Hieron. & cæteri. Negant enim ipſi propter hanc operum iuſtitiam dari vitam æternam, quæ ſecundum ipſos eo modo contingit, quo prima iuſtitia id eſt, gratis abſque vllis operum meritis: Cuius contrarium conſtan ter tenet & docet Eccleſia. Diſſentiunt præterea adhuc in alijs quibuſdam, verùm quia hæc non pertinent ad hunc locum ſuperſedemus: Nam hoc loco id tantùm docetur, quod opera, quæ præſtantur à iuſtificatis, ſint veri nominis iuſtitia ſiue opera iuſtitiæ propriè dictæ.

Opus iuſtitia pax. *Et erit opus iuſtitiæ pax*) Opus iuſtitiæ de qua dixit, erit pax, id eſt: ſi quis fuerit verè & bona fide obediens legi & mandatis Dei, poſtquàm iuſtitiam conſequutus eſt ex operib⁹ iuſtitiæ, pacem conſequetur, pacem inquam non ciuilem iſtam, ſed illam quæ exu perat omnem ſenſum, quæ eſt conſcientiæ ac ſpiritus. Peccata, vt ex ſcripturis conſtat, diuidunt inter Deum & hominem: quare ſublatis peccatis, redit pax & concordia ſpi ritus cum Deo. Itaque pax effectus eſt primę iuſtitiæ: eſt nihilominus etiam effectus ſecũdæ iuſtitiæ, id eſt, iuſtitiæ operum, quemadmodum hoc loco dicit Eſaias. Sicut enim ex operibus auctior fit iuſtitia: ita ex operibus iuſtitię pax magis ac magis perficitur.

Et cultus iuſtitiæ ſilentium) Eandem hæc verba ſententiam habent, quàm præceden-

Cultus iuſtitiæ ſilentiũ. tia. Senſus eſt: Ei uſdem iuſtitiæ nimirum operum effectus erit ſilentium ſiue quies. Sic enim alibi eandem vocem vertit Hieronymus. Vox autem Hebræa, quam noſter interpres cultum vertit, ambigua eſt ad cultũ & ad opus quoduis: Vnde Hieron. 2. cap. Exodi, opera vertit, dicens: Aſcendit clamor eorum ab operibus. Quare & hoc loco vertere potuiſſet, Et opus iuſtitiæ ſilentium, id eſt, ſi quis fuerit obediens legi & præſtiterit opera iuſtitiæ, ſpiritus ipſius valde ſuauiter requieſcet in Chriſto:

Et ſecuritas vſque in ſempiternum) Id eſt, magna aliqua fiducia erit effectus huius iuſtitiæ. Excutiat hîc ſtudioſus, quatenus ingenui iſti de quibus loquitur propheta, hoc eſt, qui ex animo obediunt legi, acquieſcere poſſent in memoria vitæ benè actæ. Dicunt Lutherani nõ licere opera noſtra opponere iudicio Dei, quod neque catholici dicunt, quia nouo modo hoc dictum eſt, & ſonat ne ſcio quid ſuperbum: Verùm dicunt catholici hominem Chriſtianum magno animo eſſe poſſe, & propter opera iuſtitiæ ſperare mercedem & coronam, id eſt, vitã æternam.

Et ſedebit populus meus &c.) Omnium iudicio etiam Ethnicorum pulcherrima res eſt, ſibi bene conſcium eſſe & animum habe re pacatum: Verùm hoc illis ſolis contingit, qui ſecundum verbum Dei ſtudent quotidie expurgare conſcientias ſuas. Locus iſte imprimis conſolatorius, ſed monendus eſt lector, ne ſtatuat illam ſecuritatem de remiſſione peccatorum propter Chriſtum quam Lutherani, ita quòd excludat omnem metũ de venia conſecuta: Non enim certi eſſe poſſumus, quam diu agimus in hac mortali vita, de vera & perfecta cordis conuerſione ad Deum quæ in iuſtificatione eſt neceſſaria. Securitas antè hæc de qua loquitur propheta, non ſtatim adeſt poſt conuerſionem, ſed poſt multos annos in obiedientia trãſactos, ſed nunquam tanta eſt vt ſimus ſine omni metu, quia etiam Auguſtinus, qui tot annis tã ſanctè vixerat, ſollicitus erat, cùm iam eſſet moriturus.

GRando autem in deſcenſione ſaltus, & humilitate humiliabitur ciuitas, Beati qui ſeminatis ſuper omnes aquas, immittentes pe dem bouis & aſini.

GRando autem in deſcenſione ſaltus) Eſt antitheſis, hoc ſenſu: Securitas hæc magna, de qua hactenus locuti ſumus, continget in Eccleſia Dei: E regione in ſaltu id eſt, apud eos qui non recipiunt Chriſtum in propria venientem, erit vindicta & ira Dei. *Et humiliate humiliabitur ciuitas*) hoc eſt, vehementiſſimè humiliabitur ciuitas id eſt ſynagoga Iudaica. Grando ſignificationem habet irę diuinę, quod eſt frequẽs ſcripturę vt per grandinẽ tonitru & ſimilia, Dei irã indicet. *Per grandinem, tonitru & ſimilia in ſcripturis ſignificari iram Dei*

 Addi-

Additur iam epiphonema totius negotij ſuauiſſumum & ſenſu plenum: Quia ego dixi tam magnifica & inſignia de promiſsis dandis in eccleſia Chriſti: idcirco

Beati qui ſeminatis ſuper omnes aquas) Qui retinere hîc cupiunt literam, accipiunt iſtud quaſi ſit notatio maximæ vbertatis, ita vt poſsint mitti boues & aſini in ipſa frumenta. Sed ſecundum verum ſenſum apoſtrophe eſt ad Apoſtolos & doctores Euangelij, ad Paulum, Franciſcum, Dominicum & ſimiles. Beati eſtis ò vos Apoſtoli, cæteriq́ue doctores, qui ſeminatis verbum Euangelij ſuper omnes aquas id eſt, populos immittentes pedem bouis & aſini id eſt, mittentes boues & aſinos, id eſt, prędicatores in agrum Dominicum.

CAPVT XXXIII.

VAE qui prædaris, nonne & ipſe prædaberis? Et qui ſpernis, nonne & ipſe ſperneris? Cùm conſummaueris deprædationẽ, deprædaberis. Cùm fatigatus deſieris contemnere, contemneris.

ESaias, vt ex præcedentibus patet, & maximè ex tractatu qui cœpit capite ſeptimo, ferè vbi prophetat de Chriſto & eius regno, miſcet hiſtoriam rei temporalis, & ita miſcet vt difficile ſit iudicare, vbi tantùm de re geſta & temporali loquatur, & vbi tantùm de ſpirituali. In hoc capite, ſi quis voluerit ſeruare hiſtoriam, non facile reperiet exitum: rurſus qui perpetuo tenore voluerit exponere caput hoc, de rebus pertinentibus ad Chriſtum & eius eccleſiam, etiam difficulter inueniet exitum. In ſuperiori autem cap. obſcurius alluſit propheta ad regnũ Ezechiæ, nimirum in mentione Regis duntaxat: In hoc verò capite apertius alludit, in mentione videlicet deprædatoris & angeli, dicens: A voce angeli ſugerũt populi: quod videtur pertinere ad exercitum Sennacherib per angelum extinctum: ſicut & alia quędam, vt illa, Concipietis ardorem &c. Verùm non ita certò pertinent ad Sennacherib, vt non poſsis dubitare. Dicit ergo propheta

Væ qui prædaris &c.) id eſt, Tu Sennacherib quia omnia miſces deprædationibus in regno Ieruſalem, paulò pòſt & ipſe deprædaberis extincto exercitu tuo diuinitus per Angelũ: Sennacherib, vt ex libris Regũ conſtat, deprædabatur totam Iudæam, primùm decem tribus, deinde duas reliquas, præter Ieruſalem.

Et qui ſpernis &c.) Iſtud ad contemptum Dei pertinet. Senſus eſt: Qui ſpernis tam Deum quàm homines, & ipſe ſperneris ſcilicet à filijs tuis: Ab illis enim occiſus eſt. Verba hæc facilia ſunt quãdo cõſtat de quo ſit ſermo: ſiue ſit ſermo de Sennacherib, vt exponunt qui retinent literam tam noſtri quàm Iudæi, ſiue ſit ſermo de diabolo, vt Hie. interpretatur. Non enim veriſimile eſt pronomẽ (qui) indefinitè poni pro, quicunque.

DOmine miſerere noſtri, te enim expectauimus, eſto brachium noſtrum in mane, & ſalus noſtra in tempore tribulationis. A voce angeli fugerunt populi, & ab exaltatione tua diſperſæ ſunt gẽtes, Et cõgregabũtur ſpolia veſtra ſicut colligitur bruchus, velut cùm foſſæ plenæ fuerint de eo. Magnificatus eſt Dominus quoniam habitauit in excelſo.

D*Omine miſerere noſtri*) Verba hæc ſunt prophetæ inuocantis Dei auxilium in illo periculo, Ecce Sennacherib parat aduerſus nos obſidionem, tu Domine miſerere nobis. *Te enim expectauimus*) id eſt, in tuo ſperauimus auxilio. Verbũ hoc, expectauimus, ſignificat expectationem cum ſpe coniunctam & ſpem cum aſsiduitate, quaſi diceret propheta: Expectauimus auxilium tuum, & nõ deſinimus ſperare. Brachiũ noto ſcripturarũ more pro fortitudine ponitur. Quod aũt additur (in mane) Hebraiſmus eſt, nos latinè diceremus, maturè ſiue tẽpeſtiuè. Sic in Pſalmo, In matutino interficiebã omnes peccatores terrę, id eſt, in regno meo maturè & omni mora ablata omnes impios interficiebã. Et alibi: Dominabuntur eorũ iuſti in matutino, id eſt, maturè, breui erit quòd dominabuntur eis. Vbi nos habemus, brachium noſtrum, Hebræi habent, brachium eorũ, & hoc modo legit etiam Hie. in textu, qui adiunctus eſt commẽtarijs: Tunc refertur ad hoſtes, hoc ſenſu, Eſto brachium eorum, id eſt, preme eos & contere. Brachium.

A voce angeli fugerũt populi) Videtur propheta de illo angelo loqui, qui percuſsit vna nocte 185. milia in exercitu Sennacherib, & ſenſus eſt: Populi ab angelo percuſſore relicti ſugerũt, attoniti ad tantum miraculum.

Et ab exaltatione tua &c.) Apoſtrophe eſt ad Deum. Senſus eſt, gentes iſtæ quæ obſidionem parabant aduerſus Ieruſalem ſugerũt, dum tu exeris vires tuas: Hoc ſignificat, Ab exaltatione tua. In hac ſignificatione ſæpe inuenitur exaltare in ſcripturis pręcipuè in pſalmis. Pro angelo, in Hebræo eſt המון hamon, & putant Hebræi, quemadmodũ in cõmentarijs refert Hie. hoc loco nomen eſſe propriæ qualitatis, id eſt, Gabrielis quem dicunt duo habere nomina: Et alterum eorũ quod hoc loco ponitur, habere etymologiam populi. Deduci autem poteſt vox Hebræa המון hamon à radice המה hamak, id eſt, ſonare, tumultũ & ſtrepitũ facere, & tũc tumultum ſignificat, & ſic vertit Hier. 5. cap. Amos. Deduci etiã poteſt, ab המה haman, id eſt multiplicare & augere, vnde המון hamon

mon multitudo eſt, atque hoc modo vertit Hieron. capite quinto huius prophetæ, dicens: Et multitudo eius ſiti exaruit. Eodē loco etiā vertit populum, ibi: Et deſcēdent fortes eius, & populus eius. Eadem vox ponitur cap. 13. vbi etiam per multitudinem vertit, dicens: Vox multitudinis in montibus. Et Geneſis. 17. Et eris in patrem multitudinis gentiū, ſiue vt nos habemus, multarum gētium. Quare mirum eſt Hie. hoc loco vertiſſe angelum, cùm nulla ſit in voce huius rei ſignificatio, niſi ſimpliciter ſecutus ſit traditionem Hebræorū, quibus ſine certis argumentis credere, puerile eſt: Symmachus aūt reliquit vocem Hebręam non verſam, dicēs: A voce hamon fugerunt populi. Reliqui vertunt, A voce nūcij vel multitudinis fugerūt populi. Si ergo legamus à voce multitudinis, ſenſus erit, quòd populus Iudaicus fuga ſalutem ſibi quęſierit ad tantam multitudinē hominum & militum Sennacherib exterritus, tuncque quod ſequitur: Ab exaltatione tua &c. aduerſatiuè accipiendū eſt, hoc ſenſu: Sed dū tu domine Deus exeris vires tuas, etiam gentes quæ venerunt cum Sennacherib territæ ſunt & diſperſæ, ad quarum multitudinem ipſi Iudæi primùm fugiebant.

Et congregabuntur ſpolia &c.) Similitudo hæc valdè iucundè ab ijs agnoſcitur, qui habitant in partibus orientalibus, à nobis aūt non item, qui ignoramus quomodo colligatur bruchus. Bruchus. Eſt aūt bruchus genus vermis, diuerſum à genere locuſtarū, non multùm tamē diſsimile, maximam calamitatem adſerens frugibus, vnde & nomen accepit. Dicitur enim bruchus à *βρύκω*, id eſt, comedo: Naſcitur autem tāta multitudine in partibus orientalibus, vt cogantur exire ruſtici & colligere, eò quòd omnia vaſtēt, collectos verò in foueis reponunt ac vendunt. Eſt itaque ſenſus: Quanta multitudine ruſticus populus colligit bruchos, tanta multitudine colligentur ſpolia militum Sennacherib. *Magnificatus eſt Dominus &c.*) Etiam iſtud pertinet ad exercitum Sēnacherib, hoc ſenſu: Dominus in exercitu iſto per angelū cæſo valde ac mirabiliter magnificatus eſt, quoniam ipſe eſt habitator excelſorum, ac ſi dicat propheta: Nō eſt mirū quòd magnificatus ſit dominus, quoniā habitator eſt excelſorū.

IMpleuit Sion iudicio & iuſticia: & erit fides in temporibus tuis, Diuitiæ ſalutis ſapientia, & ſciētia: timor Domini ipſe eſt theſaurus eius, Ecce videntes clamabunt foris: angeli pacis amarè flebunt. Diſsipatæ ſunt viæ: ceſſauit tranſiens per ſemitam: irritum factum eſt pactū: proiecit ciuitates: non reputauit homines, Luxit, & elanguit terra, confuſus eſt libanus, & obſurduit. Et factus eſt Saron ſicut deſertum: & concuſſa eſt Baſon, & Carmelus.

I*Mpleuit Sion iudicio &c.*) Hic videtur eſſe tranſitus. Si retinere velis literam, ſenſus erit iſte: Dedit eis Regē, qui rectè conſtitueret iudicia publica. Verùm ſi cętera ſcripturę loca inſpiciantur, dubium non eſt, quin ad Chriſtum iſtud pertineat, maximè cùm præcedēti capite & cap. 29. dixerit propheta terrenam Ieruſalem iuſtitia & iudicio deſtituēdā. Senſus ergo eſt. Impleuit Dominus Sion, id eſt, Ieruſalem, non quidem illam Iudaicā, ſed veram, id eſt, Eccleſiam, cuius terrena Ieruſalem typus fuit. Iudicium & iuſtitiam intellige quo modo in pręcedēti cap. vbi dicitur: Habitabit in ſolitudine iudicium &c.

Et erit fides in temporibus tuis) Vox fidei quando Deo tribuitur, vel Chriſto, non ita accipitur quomodo apud Paulum in epiſtola ad Rom. ſed planè quomodo Stoici acipipiunt, nimirum pro virtute, qua id fit quod dicitur. Senſus ergo eſt: Eo tēpore cùm Chriſtus veniet, præſtabitur reuera quicquid Abrahæ vnquam promiſſum eſt. Poteſt etiam non incongruè fides hoc loco accipi, vt homini tribuatur, vt ea intelligatur, de qua frequens adeo mentio eſt Paulo in epiſtola ad Romanos, vt ſenſus ſit: Eo tempore non dubitabitur, ſed erit vera ac firma fides. Quod aūt ad lectionem attinet, nonnulla exēplaria habēt (ſuis) ſed corrupte: Nam in Hebręo eſt (tuis) Item (tuis) eſt in exemplaribus correctioribus: Et Haymo vtranq; lectionē refert & interpretatur, ſed pręferre videtur, tuis.

Diuitiæ ſalutis ſapientia &c.) Hebraico more dictum eſt. Latinè autē diceremus: Diuitię ſalutares ſunt ſapientia & ſcientia, id eſt, erit aliquando ille ſtatus inter homines, vt vulgares diuitię non habeantur diuitię, ſed verę diuitiæ poſitæ erunt in ſapientia & ſciētia & in timore Domini, qui theſaurus ſapientiæ eſt, ſiue in quo timore theſauri ſapientiæ continentur.

Ecce videntes clamabunt &c.) Redit propheta rurſus ad hiſtoriā. Exactè autē dicere, qui ſunt hoc loco videntes, difficile eſt, eò quòd nō habemus ſimilia loca in ſcripturis. Siquidē vox Hebræa, quæ hic ponitur, rariſſima inuentu eſt, & nuſquam in tota ſcriptura præter quàm hoc locò (quod ſciam) ponitur. Hanc Hebæi tempore Hier. angelos vertebant, & interpretatur Hier. angelos hoc loco præſides tēpli Salomonis. Hebræi aūt noſtri interpretantur nuncios & legatos ab Ezechia miſſos, quales erant Eleachim & Sobna. Diuus Thomas verò videntes indefinitè accipit, hoc ſenſu: Quicunq; videbunt talē multitudinē quę venit cum Sēnacherib &c. Haymo videntes antonomaticè accipit pro Apoſtolis. Lyra videntes ſpeculatores interpretatur. Dio. Charth. angelos ſanctos intelligit. Aquila. Sym. Theod. vocem Hebræā in-

 terpre-

terpretantur, apparebo eis, extremam in ea ſyllabam diuidẽtes, quod ſimiliter facit Rabbi Adon. & Ioſeph Rimhi exponens, oſtendam eis, id eſt, Iſraelitis ſcilicet afflictiones, vt clament foris. Porro in ſcripturis frequenter eadem res duobus nominibus exprimitur, atq; ita ex angelis, ſiue legatis pacis, qui noto ſcripturarum more angeli dicuntur, intelligim⁹ prius, videlicet qui ſint videntes. Huic accedit quòd clamare per ſynonymiã reſpondet verbo flebunt: Nam vox hæc quę in Hebræo ponitur videlicet צעק tſaak, ſignificat non ſimpliciter clamare, ſed calamitatis vocem edere, quomodo clamamus malis preſsi. Senſus itaque eſt: Inſignes legati mittentur, ſed (proh dolor) redibunt triſtes, dicentes non eſſe ſpeciem vllam pacis aut ſalutis.

Diſsipatæ ſunt viæ &c.) Iſta per imitationem accipi poſſunt, vt videlicet referat propheta verba legatorũ narrantiũ quæ viderãt apud hoſtilem exercitum. Senſus eſt: Omnia itinera deſerta ſiue deſolata ſunt, nuſquã videtur viator, pacta quæ Sennacherib inierat cũ Ezechia facta ſunt irrita. Hiſtoria refertur in. 4. li. Reg. *Luxit & elanguit terra*) Id eſt, deſtructa eſt, & deſolata terra Iuda: *Confuſus eſt libanus &c.*) De libano ſuperius aliquoties dictum eſt: Saron aũt omnis iuxta Ioppẽ Liddamq́; appellatur regio, in qua latiſsimi fertilesq; campi tenduntur. Baſan quoque trans Iordanem regio eſt, quam duæ & dimidia tribus poſſederunt. De Carmelo etiam in præcedentibus dictum eſt. Videtur autẽ propheta quatuor Iudææ terminos & loca quondam fertilia ſtudio ob oculos poſuiſſe, vt ex his ſic afflictis, æſtimari totius regni ſumma poſsit. Nam horum quatuor locorũ vnus ad Orientem ſitus eſt, vnus ad Occidẽtem, vnus item ad Meridiem, & vnus ad Septentrionem, ac ſi dixiſſet propheta: Totum regnum Iuda afflictum eſt, ſiue ad Orientẽ ſpectes, ſiue ad Occidentẽ, ſiue ad Meridiem oculos flectas, ſiue ad Septentrionem reſpicias. Et hucuſq; verba prophetæ per mimeſin ſiue imitationem accipiẽda ſunt: Quod ſi nõ placet vt mimeſin habeãt, accipe vt ſint verba ꝓphetæ reddentis cauſam illius quod dixerat: Ecce videntes clamabunt foris.

Saron.

Baſan.

NVnc conſurgã dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc ſubleuabor, concipietis ardorem, & parietis ſtipulam, ſpiritus veſter vt ignis vorabit vos, & erunt populi quaſi de incendio cinis, ſpinæ congregatæ igni comburentur.

NVnc conſurgam dicit Dominus &c.) Id eſt, hoc regnum ſic diſperatum ego ſubleuabo manu mea, conſurgam ad delendum exercitum Sennacherib: *Nunc exaltabor*) & oſtendens quare exaltabitur, ſubiungit. *Concipietis ardorem &c.*) Senſus eſt: Ego efficiam vt omnia hoſtium ſtudia in nihilum decidant. Videtur autem alludere propheta ad illud pſal. Ecce parturit iniuſtitiam, concepit dolorem & peperit iniquitatem. Quæ verba mutuatus eſt Dauid ex cap 15. Iob, in cuius fine ſic ſcribitur: Concepit dolorem, & peperit iniquitatem, & vterus pręparat dolos. Eadem verba ponuntur capite. 26. huius prophetæ: Concepimus & quaſi parturiuimus, & peperimus ſpiritum ſalutis. Tranſlata autem ſunt à noto parturientium more, & vtuntur eis Hebræi quoties ſignificare volunt ſtudium ad rem aliquam. Dicit ergo propheta, vos magno ſtudio molimini & toti in hoc eſtis, vt perficiatis quod animo concepiſtis, ſed quid tandem parietis? Concepiſtis ardorem ſiue (vt Pag. vertit) quiſquilias, id eſt, præparatis vobis materiam magni mali, collegiſtis ſtipulam, & breui ſuccendetur veſtro malo: *Spiritus veſter vt ignis vorabit vos*) Spiritum poſuit pro animi propoſito hoc ſenſu: Quod concipitis & proponitis, hoc euertet vos. Pſal. 71.

Et erunt populi &c.) Senſus eſt: Populus iſte erit, quod eſſe ſolet ignis ſiue cinis poſt incendium, id eſt, erit nihil. Alludere videtur propheta ad exercitum Sennacherib diuinitus exuſtũ. Populus iſte hoc erit, quod ſunt ſpinæ ad incendium collectæ.

AVdite qui longe eſtis, quæ fecerim, & cognoſcite vicini fortitudinem meam. Conterriti ſunt in Sion peccatores, poſſedit tremor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante, aut quis habitabit ex vobis cum ardoribus ſempiternis? Qui ambulat in iuſtitijs & loquitur veritatem, qui proijcit auaritiam ex calumnia, & excutit manus ſuas ab omni munere, qui obturat aures ſuas ne audiat ſanguinem, & claudit oculos ſuos, ne videat malum: iſte in excelſis habitabit, munimenta ſaxorum ſublimitas eius. Panis ei datus eſt, aquæ eius fideles ſunt, Regem in decore ſuo videbunt, & oculi eius cernent terrã de longe, Cor tuũ meditabitur timorẽ.

AVdite qui longe eſtis &c.) Inuitat propheta ad aduertendum miraculum: *Conteriti ſunt in Sion peccatores*) ſcilicet nõ tantùm ad hoſtes, ſed etiam ad miraculum hoc tam grãde. Nam ita ferè natura comparatum eſt, vt qui ſibi male cõſcij ſunt, maximè ſemper terreantur. Legite caput. 17. Sapientiæ. *Poſſedit tremor hypocritas*) hoc eſt, quorum cor non erat rectum cum Domino Deo. Sic qui hodie titulum gerũt Chriſtiani, & non ſunt verè Chriſtiani, illi maximè terrentur tempore belli, peſtis, aut famis.

Quis poterit habitare &c.) Verba ſunt prophetæ ſiue Dei ad hypocritas. Quod autem dicit, cum igne deuorante, periphraſis Dei

eſt

eſt, hoc ſenſu: Quis hypocrita, aut aliquis ſibi malè cōſcius audebit ſe coniungere Deo, qui ſic vno nutu perdere poteſt tantum exercitum? Tacitè alludit ad exercitum igne conſumptum, & inde occaſionem ſumpſit illius periphraſis, quæ magnam habet gratiam, quando hoc aduertitur, quod occaſionem dederit periphraſi. Eiuſdem rei periphraſis eſt, quod ſequitur: *Cum ardoribus ſempiternis &c.*) Proponit propheta Deum terribilem, vt vel hoc modo redeant ab hypocriſi ad ſynceritatem, ac ſi diceret: Quod contigit impijs in hoc miraculo, hoc continget aliquando omnibus hypocritis.

Qui ambulat in iuſtitijs &c.) Reſpondet ad quæſtionem propheta, ac ſi dicat: Eſt quidem formidabilis, ſed non eſt illis formidabilis, qui ipſi placere ſtudent, cum Deo habitare poterit qui ābulat in iuſtitijs. Ambulare quemadmodum aliquoties diximus, in ſcriptura ferè nihil aliud eſt quàm præſtare tenorem vitæ. Senſus eſt: Qui in tenore vitæ ſuæ hoc agit, vt virtutem præſtet, ille poterit habitare cum domino Deo. *Et loquitur veritatem*) Hieron. legit veritates in plurali, & ita interpretatur: Qui inquit non vna vice ſed iugiter loquitur veritates. *Qui proijcit auaritiam ex calumnia*) id eſt, quæ colligitur ex oppreſsionibus & miſerijs. *Qui obturat aures ſuas, ne audiat ſanguinem*) id eſt, quamuis opreſſionem innocentis. Quibus iſta ſunt cordi, illis Dominus non eſt formidabilis, ſed eſt illis mitis pater, tales habitabunt in excelſis, id eſt, id eſt, ſecuriſsimè habitabunt, non torquebit illos cura iudicij aut inferni. Qui enim in excelſis habitant, videntur magis ſecuri & tuti ab hoſtiū incurſibus. *Panis ei datus eſt &c.*) Ex pane & aqua concipiūtur omnia, quæ ad victum pertinent. Senſus eſt: Nihil illis deerit. Aquas fideles appellat perennes & ſtabiles.

Regem in decore ſuo videbunt &c.) Hîc difficultas eſt an literam retinere liceat, hoc eſt, an de Ezechia Rege hæc interpretari oporteat, an de ſummo Rege nimirum Chriſto. Senſus eſt: Qui ambulant in iuſtitijs & veritate, qui exigunt rationem vitæ ſuæ ad regulas diuinas, illorum oculi videbunt Regem in decore ſuo, & cernent terram de longe, id eſt, terram longinquam, quæ non continebitur muris, ſed licebit etiam ad longinquū exſpatiari. Quod hîc vertit Hier. de longe, capite 4. Ieremię, terram longinquam vertit, dicens: Auditum eſt in Ieruſalem cuſtodes venire de terra lōginqua, vbi eadem vox eſt in Hebræo, niſi quòd ibi in ſingulari ponatur, de terra longinquitatis: hic verò in plurali, terram longinquitatum. Quomodo etiam ponitur apud Ieremiam cap. octauo: Ecce vox clamoris filiæ populi mei de terra longinquitatum: Quo loco cùm vocem Hebræam vertat Hierony. terram longinquā, mirum eſt ipſum idem non feciſſe hoc loco. Primùm, cùm hîc ſit incommodum, terram de longe, id eſt, terram lōginquam, vel longo tempore expectatam, quæ eſt terra viuentium, videlicet ipſum cœlum. Quem ſenſum accipit Hieronymus Nam ſiue ita exponas, ſiue hoc modo: cernent terram de longe, id eſt, in cœlo poſiti deſpicient terram. Quem ſenſum etiā proponit Hieronymus: Neutrum tamen habet Latina conſuetudo, neque Græca, neque etiam Hebræa, neque demum vſus ſcripturæ. Si autem haberetur in Latino vel Hebręo, Deſpiciēt de ſublimi, probabile eſſet, quod dicit Hieron. iam verò nihil eſt, quod inuitat ad eam expoſitionē. Lyra autē hoc modo exponit: O Eliachim (nā ad eū hęc verba refert) ex ædibus tuis in edito Sion monte, vnde bona pars terræ Iudeæ conſpici poteſt, videbis terram de longe. Sed iſtud non habet auctoritatem. Præterea literam Mem in voce Hebræa מרחקים marhakim, nō eſſe poſitam loco præpoſitionis מן min, ſed eſſe vocem heemanticam ſatis conſtat ex capite. 10. huius prophetæ, Calamitatis de longe venientis. Et cap. 30. Ecce nomen Domini venit de longinquo. In quib⁹ locis aliter pūctuatur. Sēſus igitur eſt: Videbūt terram longinquam id eſt, ſubmotis vndique hoſtibus, quolibet licebit excurrere, etiam ad extremas orbis partes: non amplius metu hoſtili contineberis in vrbe, ſed poteris liberè ambulare quouis.

Cor tuum meditabitur timorem) Verbum, meditari, in ſcripturis admodum frequens eſt, loco cuius Hebræi habent הגה hagah. cuius vocis ſignificatio latiſsimè patet, nimirum ad omnes omnino rerum omnium actus & officia propria, atque in quibus vnaquæque res ſtudio quodam aſsiduo verſatur, ponitque curam, exercitium & operam. *Meditari.* Hanc vocē Septuaginta interpretes ferè exprimunt per verbum μελετάω, quod eſt verbum ſtudij cum aſsiduitate. Significat enim μελετάω, Græcis ſicut & meditari Latinis, ſtudioſe & feriò ſe exercere in re aliqua. Et quoties homini tribuitur, ſatis reſpondet ſignificationi vocis Hebrææ, vt in Pſalm. Dolos tota die meditabantur, hoc eſt, in ea re ponebant ſtudium, totique hoc mihi moliebantur. Satis etiam reſpondet cùm tribuitur certis hominis partibus, vt: Os meum loquetur ſapientiam, & meditatio cordis mei prudentiam. Et prouerb. 16. Mens iuſti meditabitur obedientiam. Et hoc loco: Cor tuum meditabitur timorem, id eſt frequēter & de induſtria & certo ſtudio iſtum affectū timoris exercebis, memor magnitudinis periculi, in quo obſeſſa vrbe verſaberis, & miraculi

illius quod diuinitus accidit: dedito ſtudio
hæc reuocabis ad memoriam, vt diſcas time
re me. Eſt enim cordis actus meminiſſe præ-
terita, & inde concipere metum, ſpem &c. Sic
prouerb. 8. Veritatẽ meditabitur guttur me
um. Et alio in loco: Lingua mea meditabitur
iuſtitiã. Linguæ propria officia ſunt, loqui,
& prædicare: in qualib⁹ actibus qui multus
eſt & frequens, eius lingua dicitur meditari.
Sic os iuſti meditabitur ſapientiã, id eſt, ſæpi
us ac ſeriò ſapientiam loquetur, & alijs annũ
ciabit. Magis adhuc reſpondet, cùm tribui-
tur reb⁹ rationis expertib⁹, vt, Meditabor vt
columba. Columbæ autem proprium eſt ge
mitum pro fletu edere, illumq; ſæpius repe-
tere, atq; ad repetitionem reſpexit propheta
hoc ſenſu: Ego in gemendo talem me præſta
bo, qualem videmus columbam, quæ ſine fi
ne gemitum iterat. Quo loco alij vertunt
garrire, in quo verbo etiam ſignificari volũt
frequentiam: Sed plenius verterent, ſi dice-
rent, garriendo gemere, id eſt, frequenter ge
mere. Alibi apud Eſaiã leoni tribuitur vox
Hebræa, vnde & Hieron. rugire vertit: Facit
enim ꝓpheta leonem incubantem prædę, &
ſuo rugitu hoc ſedulò agentem, ne præda
ſibi eripiatur. Quod ergo videtis leonem fa-
cere, quando nactus eſt prædam, & timet ne
ſibi eripiatur, dum ſæpius rugit, ita & vos
facietis. Idem Hieron. capite octauo Eſaiæ
vertit ſtridere, quia ibi tribuitur Pythonib⁹,
qui ſtrident in incãtationibus ſuis. Pſal. 89.
à Septuag. meditandi verbum etiam inani-
matis tribuitur: Animi noſtri ſicut aranea
meditabuntur. Quod nec Cicero, nec Quin
tilianus elegantiori figura poſſet dicere: Si-
gnificar enim Dauid tale aliquod ſtudium,
quale ſolet adhibere aranea quando texit te-
lam, quod ſane magno facit ſtudio, ſine om
ni tamen fructu & non eſt opere præciũ. Ta-
les inquit ſunt animi noſtri, hoc eſt, quic-
quid moliuntur homines tanto tempore vi-
tæ, tale eſt ac ſi aranea texat telã, id eſt, vaniſ-
ſima eſt vita noſtra. Eſt etiam alibi in pſalm.
vbi vox Hebræa clamare ſignificat: Non cla-
mabunt in gutture ſuo.

*VBi eſt literatus? Vbi eſt legis verba pon-
derans? Vbi eſt doctor paruulorum? Popu
lum imprudentem non videbis, populum alti ſer
monis, ita vt non poßis intelligere diſertitudi-
nem linguæ eius, in quo nulla eſt ſapientia, Re-
ſpice Sion ciuitatem ſolennitatis noſtræ, Oculi
tui videbunt Ieruſalem, habitationem opulen-
tam, tabernaculum quod nequaquam transferri
poterit, nec auferentur claui eius in ſempiternũ,
& omnes funiculi eius non rumpentur, quia ſo-
lummodo ibi magnificus eſt Dominus deus no-
ſter, Locus fluuiorum, riui latißimi, & paten-
tes, non tranſibit per eum nauis remigum, neque
trieris magna tranſgredietur eum, Dominus e-
nim iudex noſter, Dominus legifer noſter, Do-
minus rex noſter, ipſe ſaluabit nos.*

VBi eſt literatus? &c.) Quod Hieron. ver-
tit literatus, Septuaginta interpres ver-
terunt grãmatici, Vbi ſunt grammatici? Vbi
ſunt conſiliarij? Paulus primæ epiſtolæ ad
Corrinth. capite. 1. cùm ex Eſaia citaſſet hoc
teſtimonium, Perdam ſapientiam ſapientũ
&c. addit: Vbi eſt ſapiens? vbi eſt ſcriba? vbi
eſt inquiſitor huius ſæculi? alludens ad hũc
Eſaiæ locum, quæ alluſio poſita eſt in vna
tantùm voce. Nam quod Hieron. dixit litera
tus, hoc Paulus dixit ſcriba, & mirũ eſt Hier.
vertiſſe literatum. ſi dicamus Paulum ad hũc
locum reſpexiſſe: cùm literatus vox genera-
lis ſit, ſcriba verò ſiue γραμματεὺς, qua voce
vtitur Paulus, nomen eſt eruditionis ſiue
profeſsionis Theologicæ apud ſcriptores
noui teſtamenti vbique pręterquàm act. 19.
ac ſi nũc dicas doctor, baculaureus, &c. Dici-
mus autem apud ſcriptores noui teſtamen-
ti: nam Græcis ciuilis nominis res eſt γραμ-
ματεῦς, eorum videlicet qui conſcribunt a-
ctiones publicas: Vnde Demoſthenes ſubin
de Aeſchynẽ vocat contumelioſe hoc nomi-
ne, eò quòd nihil aliud quàm actiones pu-
blicas ſcriberet. Apud Septuag. verò nunc
ciuile vocabulũ eſt, nũc theologicum. Ciui-
le autem. 4. Reg. capite. 12. Rurſus. 2. libro.
Paralip. cap. 24. Rurſus Heſter cap. 3. Theo-
logicum verò hoc loco, & omnibus iſtis lo-
cis ſemper eſt vnum & idem vocabulum a-
pud Hebræos videlicet סופר Sopher. Ad e- *Eccleſ. 10.*
ruditionem quoque theologicam ſpectare
videtur in Eccleſiaſtico, vbi ſic dicitur: Su-
per faciem ſcribæ imponent honorem.

Legis verba ponderans) Pro iſtis tribus ver-
bis in Hebręo vnica vox eſt nimirum שוכל
ſchokel, id eſt, ponderator. Senſus eſt: In illo
maximo periculo, quãdo parabat Sennache
rib obſidionem aduerſus Ieruſalem, quid fa
ciebant literati? quid faciebant Scribæ & do
ctores legis? non præſtabant ſe tales, quales
prædicabant prius, hoc eſt, quod dicit, Vbi
eſt literatus, id eſt, vbi ſunt illi qui multa ſo-
lent prædicare?

Populum imprudentem non videbis) Omni-
bus his tantùm ſignificatur peregrinitas po
puli, & poſſunt hæc accipi vt habeant mime-
ſin ſiue imitationem ſermonis literato-
rum, qui ſic ſolent dicere: Vos Iudæi non
videbitis exercitum Sennacherib, & militem
peregrinum, non eſt vobis ab illo pericu-
lũ. Poſſunt etiã ſimpliciter accipi vt ſint ver-
ba Eſaiæ, & promiſsionẽ habeãt hoc ſenſu:
Timetis à populo peregrino, ab exercitu Sẽ-
nache ib,

nacherib,non videbitis eũ intra mœnia veſtra. Vbi noſtra exemplaria habent, populũ imprudentem, Hie. & Haymo legunt populum impudentẽ,& vterq; ſic interpretatur. Verba autem Hier. ſunt:Populum impudẽtem videbis,id eſt,populũ Philoſophorum & oratorum mundi, qui applaudant ſibi in eruditione & ſapientia ſæculari. Verba verò Haymonis ſunt iſta:Populum impudentem vocat Platonem,Ariſtotelem,cæteroſq; gentium philoſophos,qui inuerecundè miſcue runt falſa veris. Et vocem Hebræam Hieron. nuſquam refert ad imprudentiã, ſed alicubi vertit impudentiam, vt Prouerb. 21. Procacitec obfirmat vultum,quod eſt impudentiæ non imprudentiæ. Quare omnino mendum eſſe videtur in libris noſtris, qui habẽt imprudentem.

Populum alti ſermonis &c.) Populum alti ſermonis vocat populum peregrinę linguę. De diſertitudine ſiue balbutie, vt alij vertũt, dictum eſt in cap. 28. circa illum locum: In loquela enim labij &c.

Reſpice Sion &c.) Hactenus ferè retinuimus literam, hîc autem ſalua pietate non licet: Transfert enim propheta ſermonem à terrena Ieruſalẽ ad aliam, nimirum cœleſtẽ, id eſt, Eccleſiam. Sion poteſt eſſe vel accuſatiui caſus vel vocatiui. Si autem accuſatiui caſus eſt, tũc propheta appellat iuſtum, hoc ſenſu: Quicunque credis Chrſto, quicunq; ambulas in iuſtitijs, reſpice iam ciuitatem Sion, qualis ſit ciuitas noſtra Sion, id eſt, Eccleſia, quæ eſt ciuitas ſolẽnitatis: Nam Chriſtiano quiuis dies ſolennitas eſt, & ſabbatũ.

Oculi tui videbunt Ieruſalem &c.) In ſuperiori capite omnia triſtia prædicantur de terrena Ieruſalem: non igitur locus iſte ad illã pertinet. Quod autem ſequitur, Habitationem opulentam, tabernaculum &c. appoſitoriè additur, hoc ſenſu: Videbunt ipſam Ieruſalem tabernaculum, quod transferri non poterit. *Nec auferentur claui eius &c.*) Signi ficatur ſempiternitas tabernaculi, id eſt, Eccleſiæ Chriſti. Metaphora autem deſumpta eſt ab ijs, qui moturi ſunt tentoria, illi eximunt clauos & paxillos, quibus in terris figuntur. Senſus eſt: Semper erit ſtabile hoc tentoriũ, Eccleſia Chriſti non auferetur, ſicut lex Moyſi & ſynagoga. Ab eiſdem ſumitur metaphora de funiculis, qui ſoluuntur vel etiam interdum rumpuntur, quãdo mouentur, vel ventorum impetu cadunt tentoria. *Quia ſolummodo ibi magnificus eſt Dominus &c.*) Confer hunc locum cum cãtico quod eſt cap. 12. huius, ꝓphetæ, in quo multa ſunt ſimilia. Senſus eſt: In hac Eccleſia Dominus magnificè agit, in hac oſtendit diuitias ſpirituales, in hac dat hominibus dona ſua & chariſmata ſpiritus. Quod autẽ ſequitur, *Locus fluuiorum &c.*) appoſitoriè additur hoc modo: In Ieruſalem iſta erit Dominus, qui eſt locus fluuiorum & riui latiſsimi, ipſe Dominus erit nobis riuus, fluuius & fons vberrimus. Pertinẽt iſta omnia ad chariſmata, quæ ſunt in Eccleſia, & qui ſtudent purè credere & placere Deo, illi experiuntur quod hîc dicitur, illi ſentiũt ſe refici & quaſi habitare in amœniſsimis fluuiorum locis. Legite pſalmum 22. Dominus regit me &c.

Non tranſibit per eum nauis &c.) Senſus eſt: per hunc locum, qui eſt ipſe Dominus & eius Eccleſia, non tranſibit nauis remigum, neque trieris magna. Duabus iſtis metaphoris, videlicet nauis remigũ & trieris magnæ, ſignificatur poteſtas aduerſa, nimirum princeps tenebrarum ipſe diabolus. Senſus ergo eſt: Per Ieruſalem ſpiritualem, quæ eſt Eccleſia, non tranſibit diabolus ſic vt dominetur quemadmodum ante natum Chriſtum, pee quem iam eiectus eſt foras.

Dominus enim iudex noſter &c.) Legite pſal. 9. vbi dicitur, Feciſſem iudicium & cauſam meã &c. Nam de illo iudicio & iuſtitia intelligitur locus iſte, hoc ſenſu: Ipſe Dominus ſumet partes iudicis inter diabolũ & genus humanũ, & iudicabit pro genere humano, & ſententiam feret cõtra diabolum, hoc eſt quod dicit, Dominus iudex noſter.

Dominus legifer noſter) Senſus eſt: Præſens præſentibus oſtendet voluntatem patris ſui, nõ quemadmodũ olim per Moyſen, ſed nobiſcũ ipſemet ãbulabit: *Dominus rex noſter*) Id eſt, ipſe gubernabit nos ſpiritu ſuo ſancto, non per Dauid aut cæteros: *Ipſe ſaluabit nos*) Nam Samſon, non angelus, ſed ipſemet ſaluabit nos.

L*axati ſunt funiculi tui ſed non præualebunt. Sic erit malus tuus, vt dilatare ſignũ non queas, Tunc diuidentur ſpolia prædarũ multarũ, claudi diripient rapinam, nec dicet vicinus, elangui, Populus qui habitabit in ea, auferetur ab eo iniquitas.*

L*axati ſunt funiculi tui &c.*) Eſt ſenſus hic aduerſatiuus, ac ſi diceret, ꝓpheta: Hactenus læta dixi de cœleſti Ieruſalem, nunc è regione triſtia dicam de terrena Ieruſalẽ. Quædam exemplaria hoc loco habent, Sed non præualebunt. Hie. legit, Et non præualebũt. Alij verò legunt ſine omni coniunctione, & in Hebræo diſſolutũ eſt. Sumpta eſt autem locutio à tentorijs ruituris, quorũ funiculi laxantur: Et ſignificatur quòd tẽtoriũ ſynagogæ nõ ſit futurum perpetuũ. Et quod dicit, Non præualebũt, hũc habet ſenſum: Rũpentur funiculi & non poterunt ſuſtinere tentorium, id eſt, caſura eſt ſynagoga.

Sic erit malus tuus &c.) Notatio eſt & admodum iucunda, quam etiam ipſe Plato admiratus fuiſſet. Simpliciter autem & ſine fi-

gura

gura dixiſſet, malus tuus erit inutilis adauigationem, hoc eſt, habebis quidem malũ in naui, ſed talem vt non poſsis expandere velum: Per quod ſignificat propheta ſynagogam & terrenam Ieruſalem caſuram.

Tunc diuidentur ſpolia &c.) Id eſt, vbi ceciderit ſynagoga, tunc diuidentur ſpolia multarum prædarum, tunc qui habebantur claudi, id eſt, Gentium populus & cultores idolorum diripient iſta ſpolia, id eſt, chariſsimata patribus promiſſa, hoc eſt, intrabunt in poſſeſsionem patrum, Abraham, Iſaac & Iacob. Similem locũ habet capite 32. Cor ſtultorum intelliget ſcientiam, vbi & alium adhuc locum annotauimus. Ex quorum triũ locorum collatiõe facile intelliges quod hic dicitur. *Nec dicet vicinus, elangui*) Id eſt, nemo dicet ſe ęgrotum, omnes fortes erunt in Chriſto.

Populus qui habitat &c.) Quod dicit, Auferetur ab eo iniquitas, eo modo intellige, quo dixit Dauid, Beatus vir cui nõ imputauit Dominus peccatum. Auferetur ergo non per obſeruationem legis Moſaicæ, ſed propoſitis ijs & obſeruatis, quæ proponit Euangelium, id eſt, per gratiam Chriſti.

CAPVT XXXIIII.

ACcedite gentes, & audite, & populi attendite, audiat terra, & plenitudo eius, orbis & omne germen eius, quia indignatio Domini ſuper omnes gentes, & furor ſuper vniuerſam militiam eorum, Interfecit eos, & dedit eos in occiſionem, Interfecti eorum proijcientur, & de cadaueribus eorum aſcendet fœtor.

NOn eſſet omnino inutile hîc breuiter repetere, quod annotatum eſt capite 12. & 24. nimirum Eſaiam pro conſuetudine habere, vt poſt multa bona vel mala particularia enarrata, veniat ad generalia. Capite enim 28. prædixit Samariæ ſua mala: deinde cap. 29. 30. 31. 32. vaticinatur de malis, quæ ciuitati Ieruſalem euentura ſunt, niſi quòd in fine capitis 32. ſpiritu prophetico aliquid miſceat de Chriſto: Præterea capite. 33. Sennacherib ſua mala enunciat, vbi interim etiam Chriſti meminit. Quæ ergo acciderunt huic aut illi genti in ſuperioribus capitib9, illa hoc capite dicuntur aliquando euentura toti orbi. Continet ergo caput iſtud vaticinium de interitu omnium gentium ſeu nationum, & de cõſummatione ſæculi, quæ eſt futura in die iudicij: Hoc modo interpretatur Eſaiam Hierony. Alij vero omiſſa authoritate Hieronymi, putant hoc capite prędici mala præterita certæ alicuius Gentis, videlicet Idumęæ, ſed an rectè, eſt ſtudioſi inquirere. Pro Hieron. facit, quod indeterminatè, Gentes, terra, orbis, & omne germen eius, iubeantur accedere & audire. Niſi hoc ſoluamus ex idiomate ſcripturæ, quod Hier. annotauit cap. 13. huius prophetæ, vtpote loqui prophetam de illa terra, de qua in præſentiarum mentio eſt, præſertim cùm infra ſpecialiter de Idumęa agere videatur. Verùm vtra harum expoſitionum magis probabilis ſit, optimè videbitur ex ipſo contextu.

Accedite Gentes &c.) Gentes & populi in hoc differunt, quòd Gentes ferè accipiantur pro incircuncisis: populi verò pro circuncisis, frequenter tamen diſcrimen iſtud in ſcriptura confunditur. Vt in pſalm. Annunciate inter Gentes gloriam eius, & in omnibus populis mirabilia eius. Vbi eiuſdem rei & eiuſdem multitudinis hominum per copiam repetitio eſt. Loca autem vbi Gentes ad incircunciſos tantùm pertinent, habes aliquot citata à Paulo, in epiſtola ad Romanos ſcripta, capite 15. Hoc verò loco nihil refert quomodo accipiatur.

Quid differant gentes & populi.

Audiat terra &c.) Iſtud pro Hieronymo facit: Nam cùm ex pſalmis deſumptum ſit, generalem videtur habere ſenſum, ſicut in pſalmis Dauid per ſimilem formam omnibus loquitur.

Quia indignatio Domini &c.) De militia dictum eſt capi. 24. & propria huius vocis ſignificatio eſt Gene. 2. cap. Perfecti ſunt cœli & omnis ornatus eorum. Quod hîc militiã vertit, ibi dixit ornatum. Alij vertunt exercitum. Hieron. dicit vocem Hebręam etiam ſignificare fortitudinem. Septuag. verò verterunt, Super numerum eorum. Eſt autem illa vox, quæ toties obuia eſt in veteri teſtamento, quamque noſter interpres modò exercitum vertit, modo non vertit, dicens, Dominus ſabaoth.

Interfecit eos &c.) Hæc ſi ſimpliciter accipiantur, pertinere videntur ad illud quod ſcribitur Math. 24. Conſurget gens aduerſus gentem, id eſt, incident grauiſsima bella, plurimi interficientur. *Interfecti eorum proijcientur*) hoc eſt, tam multi interficiẽtur vt ſepeliri nequeant. Idem ſignificatur per hoc quod ſequitur: *Et de cadaueribus eorum aſcendet fœtor*) Quanquam Hier. iſtud interpretetur de malitia & peccato.

TAbeſcent montes à ſanguine eorum, & tabeſcet omnis militia cœlorum: & complicabuntur ſicut liber cœli: & omnis militia eorum defluet, ſicut defluit folium de vinea, & de ficu, quoniam inebriatus eſt in cœlo gladius meus, Ecce ſuper Idumæam deſcendet, & ſuper populum interfectionis meæ ad iudicium.

TAbeſcent montes à ſanguine &c.) Id eſt, ſublimes virtutes & angeli, qui ſingulis gentibus præſidebant tabeſcent. Sic exponit Hieronymus, ſed nihil vetat quominus ſimpliciter accipiamus montes, hoc ſenſu:

Non

Non ſolùm in locis campeſtribus, ſed etiam in locis montoſis iacebunt interſectorum cadauera, quorum ſanie montes tabeſcent & ſanguine defluent.

Militia cœli. *Et tabeſcet omnis militia &c.*) Militia autẽ cœlorum eſt ſol, luna & congregatio aſtrorum, quæ in modum exercitus aptè diſpoſita ſunt. Hæc tabeſcent eo ſenſu, quo dixit Petrus: properantes in aduentum diei Domini, per quem cœli ardentes ſoluentur, & elementa ignis ardore tabeſcent, nimirum propter inſolitas alterationes. Vel eo modo intellige, quo ſuprà capite. 13. expoſitũ eſt: Stellæ cœli & ſplendor eorum non expandent lumen ſuum, obtenebratus eſt ſol &c. quod per hyperbolen expoſitum fuit, quia omnia tam triſtia fore dicebamus, vt etiam ſol qui ſuo lumine omnes lætificat, triſtis videretur.

Et complicabuntur ſicut liber cœli) In cœlis & in libro Dei, vt ex ſcripturis conſtat, delicta noſtra ſcribuntur. Quod ergo dicit propheta, complicabuntur ſicut liber cœli, hũc habet ſenſum: Non ſcribentur vltra hominum delicta. Sic Hiero. cuius verba ſunt: Et hoc conſiderandum, quòd non dicat interire cœlos, ſed replicari ſiue cõplicari quaſi librũ, vt poſtquã õnia peccata aperta fuerint & relecta, cõplicentur, qui prius aperti fuerãt, vt nequaquã ſcribãtur in eis vltra delicta multorum. Vide cap. 7. Danielis: Libri aperti ſunt &c. Aliter exponit Lyra, nimirum hoc modo: Complicabuntur ſicut liber cœli, id eſt, nõ exercebunt vltra ethnici in cœlis aſtronomiam ſuam, poſthac non legent in aſtris quid futurum ſit. Aliter adhuc exponit Carthuſianus, hoc modo: Non patebit amplius introitus in regnum cœlorum, ſed clauſa erit ianua. Adhuc aliter exponit Oecolampadius hoc modo: Præ amaritudine conuoluetur ipſum cœlum. In hac tanta expoſitionum diuerſitate ſollicitum eſſe oportet lectorem de vero ſenſu, ad quem inueniẽdum multum iuuabit locus qui eſt in Apocalypſi capi. 6. vbi ſic ſcribit: Sol factus eſt niger ſicut ſaccus cilicinus, & luna tota facta eſt ſicut ſanguis, & ſtellæ de cœlo ceciderũt ſuper terram, ſicut ficus emittit groſſos ſuos cùm à vento magno mouetur, & receſſit cœlum ſicut liber inuolutus. Quo loco eiſdem planè verbis vtitur Apoſtolus Iohannes, quibus Eſaias hoc loco ſecundum Septuaginta: Cœlum inquit receſſit ſicut liber qui conuoluitur. Eſt enim præſentis temporis, eſtque in voce, complicabuntur, metalepſis, & ex proprio verbi ſignificato aliud intelligitur. Senſus eſt: Complicabuntur ſicut liber cœli, id eſt, deſinet notus hic cœlorum vſus, non aliter quàm libro vti deſinimus, cùm ipſum complicamus ſeu claudimus: Deſinet inquam notus hic cœlorum vſus, quia tunc electis ſuis Chriſtus erit ſol, luna, ſtellæ & omnia. Atque iſtud ſimpliciter Saluator in Euangelio dixit: Cœlum & terra tranſibunt, non quidem abolitione ſui, ſed immutatione. Verbum autem Hebraicum גלל galal, quod noſter interpres tranſtulit complicare, ſignificat deuoluendo ſiue conuoluendo remouere & loco tollere: ſicut cùm vſi ſimus libro, iubemus eum tolli & remoueri. In ea ſignificatione manifeſtè ponitur Geneſis capite. 28. Moueamus lapidem de ore putei. Et Ioſue. 5. Hodie abſtuli à vobis opprobrium Aegypti. Iſtud etiam facit ad metalepſim, atque iſtud ſignificatur in Apocalypſi, cùm dicitur: Receſſit cœlum: Nã ad verbũ eſt, remotũ eſt cœlum, in voce paſſiua. Vnde mirum eſt Eraſmũ vertiſſe, receſſit. Quod aũt remotũ eſt, eius vſus deſinit, vt vſus mẽſę deſinit quãdo mẽſa remota eſt. Alius locus eſt pſal. 101. ex quo loco iſte optimè intelligi poterit: Et velut opertorium mutabis eos: Pro mutabis apud Septuaginta eſt ἑλίξεις, quo verbo vtũtur hoc loco Eſaiæ, & vertendum erat, conuolues ſiue complicabis eos. Significat enim Dauid hoc idẽ futurum de cœlis, quod dicunt Eſaias & Apocalypſis. Senſus eſt: Iam quidem expandis cœlos ad vſus mortaliũ, tunc verò, id eſt, in fine ſæculi cõuolues eos & complicabuntur, hoc eſt, erit tunc alius vſus cœlorum. Hoc loco verbum Græcum propriè trãſlatũ eſt. Eſt enim ἀλλαγήσονται. Ex iſtis duobus locis, Pſalmi videlicet & Apocalypſis, licet certi aliquid colligere in hoc loco Eſaiæ, hoc nimirum quod diximus.

Et omnis militia eorum defluet &c.) Iſtud Saluator in Euangelio ſimpliciter dixit, Stellæ cadent de cœlo. Quomodo etiam verterunt Septuaginta, dicentes: Aſtra defluent in ſimilitudinem foliorum. Militia cœli, vt iam ſemel atque iterum diximus, eſt ornatus cœli, in quo inter cętera ſtellæ ſunt.

Quoniam inebriatus eſt &c.) Exponit Hie. In cœlo id eſt in aere, qui conſuetudine ſcripturarum cœlum vocatur. Senſus itaque ſecundum eum eſt: Inebriatus eſt gladius meus contra poteſtates tenebrarum harũ, quarum ſedes in cœlo eſt ſiue in aere, quemadmodum ſcribitur. 6. capit. in epiſt. ad Ephe. Iſtud autem an probabile ſit, ex alijs ſcripturarum locis inquirendum eſt. Dicit autem Hiero. conſuetudine ſcripturæ cœlum poni pro aere, de quo nulli dubium eſt: verùm an in huiuſmodi phraſi id habeat conſuetudo ſcripturæ (quia Hieronymus non docet) oportet expendere. Aliter Lyra interpretatur, In cœlo, hoc modo: In ordinatiõe cœleſti euaginatus eſt gladius meus ad effuſionẽ

ſanguinis

ſanguinis:Nec iſte videtur eſſe ſenſus prophetæ.Dionyſius verò Chartuſianus interpretatur,In cœlo id eſt, in dæmonibus habitantibus in cœlo aereo. Eſtque eadem expoſitio cum Hieron. Oecolampadius dicit,inebriatus in cœlo id eſt de cœlo maior ira deſcendit in Idumæam. Vt ergo in tanta expoſitionum varietate habeatur verus huius loci ſenſus, aduertendum eſt, quòd litera ב beth apud Hebræos dum ſeruit,ſerè accipitur pro præpoſitione, in. Interdum etiam (annotante Pagnino) pro,ad & vſq;, quemadmodum in pſal.36.Domine in cœlo miſericordia tua,id eſt, vſqne ad cœlum miſericordia tua,id eſt miſericordia tua ampliſſima eſt & maxima, vſque ad cœlum protenditur, quem ſenſum planè iudicant verba pſalmi ſequentia, & veritas tna vſqne ad nubes.Cœlum enim & nubes eiuſdem rei nomina ſunt,ſicut etiam miſericordia & veritas.Idem intelligitur ex eo quod mox ſequitur,Iuſtitia tua ſicut montes Dei, id eſt, maxima eſt iuſtitia tua & excellentiſsima. Hebræi enim cùm volunt aliquid eximij ſignificare dicunt אֵל el,quod Deum ſignificat: Vt Pſal.79.vbi de vinea ex Aegypto trāſlata Dauid loquens,Operuit(ait)montes vmbra eius,& arbuſta eius cedros Dei,id eſt, cedros altiſsimas.Sic hoc loco, Inebriatus eſt in cœlo gladius meus, id eſt,tanta erit vindicta ſiue vltio, quam ſumam in conſummatione ſæculi,vt etiam ad cœlos vſque pertingat, id eſt,maxima futura eſt vltio & imprimis horrenda.

Ecce ſuper Idumæam deſcendet) Subauditur, gladius meus: *Et ſuper populum interfectionis meæ*)id eſt ſuper populum quem deſtinaui interſectioni.Sic dicitur in Pſalmo:Aeſtimati ſumus ſicut oues occiſionis, id eſt, ad occiſionem deputatæ.

GLadius Domini repletus eſt ſanguine, incraſſatus eſt adipe, de ſanguine agnorum, & hircorum,et de ſanguine medullatorum arietum, Victima enim Domini in Boſra, & interfectio magna in terra Edom, Et deſcendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus, inebriabitur terra eorum ſanguine, & humus eorum adipe pinguium,quia dies vltionis Domini.

G*Ladius Domini repletus eſt ſanguine &c.*) Inſtituit hîc conuiuinm epulare, quale eſt in ſeſtis & oblationib⁹, & adhibet agnos & hircos & medullatos arietes. De medullatis autem ſuprà dictum eſt,cap.25.Hæc omnia figuratè accipiuntur, & per agnos, hircos,arietes, homines intelliguntur, hoc ſenſu:Qui iam facillimè & in delitijs agunt, illi tunc interficientur & grauiſsimis pœnis punientur.

Victima enim Domini in Boſra &c.) Quod Hebræi Edom, Græci Idumæam vocant, & no…na hæc Edom ſiue Idumæa & Boſra frequēter obuia ſunt apud prophetas, habentque plurimum negocij, non ſolùm hoc loco, ſed & alibi, capite. 63. huius prophetæ: Quis eſt iſte qui venit de Edom, tinctis veſtibus de Boſra? Magna profectò difficultas eſt,quid iuxta certum ſenſum prophetæ accipere oporteat per Edom & Boſra, mrximè cùm neget Hierony. Boſram in Idumæa eſſe,eius enim commentarius ſic habet:Boſra, iuxta Ieſum & Ieremiam, non in Edom, ideſt, Idumæa,ſed in terra Moab inuenitur. Si ergo diuerſa ſunt loca,quare ꝓpheta hæc coniungit? Aſcendit ergo Chriſtus de duobus locis? Sic Hieremiæ.49. Ad Idumæam hæc dicit Dominns exerercituum,nunquid non vltra ſapientia eſt in Themam? Sumpſit ibi Hieremias prophetiam contra Idumęam,& inter reliquas ciuitates numerat etiam Boſram.Quare eſt ibi facta mentio Boſræ, ſi non eſt in Idumæa? Reſpondent quidam ideo adiungi Boſram, quia rex Iobab olim Idumęæ oriundus, fuit ex Boſra. Sed quid hoc ad rem? Item Amos 1. Super tribus ſceleribus Edom,& ſuper quatuor non conuertam eum, mittam ignem in Themam, & deuorabit ędes Boſræ, id eſt, quia Idumæi, qui ducūt genus ab Eſau, duriſsimè ſe exhibuerunt in captiuitate Babylonica erga fratres ſuos Iudæos, quibus ratione germanitatis ſubuenire debebant: Idcirco mittam ignem in Themam, quæ eſt Idumæornm regio, & denorabit ędes Boſræ. Quorſum hîc Boſra, ſi non eſt in Idumæa? Reſpondet ad hoc Hieron. Boſram figuratè poſitam pro Idumæa, propterea quia munita erat, & firmiſsimis circumdata muris. Nam Boſra ſi ad radicem ſpectes, ſignificationem habet quaſi à muniendo. Et Hieron. pro ſua ſententia confirmanda citat locum Eſaiæ:Quis eſt iſte qui venit de Edom, tinctis veſtibus de Boſra? Vbi etiam annotat Hieron. in Commēt, pro loco aliquo firmato accipi, vt ſenſus ſit: Quis eſt iſte qui venit de Boſra, id eſt de ciuitate aliqua munita: & intelligit ibi Ieruſalem, hoc verò loco orbem terrarum Domini voluntate ſolidatum. Accipitur igitur ſecundum Hieron. Boſra, non vt ſit nomen propriæ qualitatis: ſed pro quouis loco firmato: ac ſi quis dicat Babylonem ad literā accipi pro loco confuſo, ſicut apud Petrum Eccleſia quæ eſt in Babylone electa, id eſt it… a literam eccleſia quæ eſt Romę. Et in Apoc… 17.& 18.Babylon magna accipi videtur inxta literam pro orbe, qnia agit de conſummatione ſęculi:Et hęc figura ſpecies eſt metonymię, ſicut dicimus Demeam, quemuis triſtem ſignificantes, & Mitionem pro

Boſra. Idumæa.

pro quonſ̃ commodo & hilari. Sic quoque in nomine Boſræ eſt ſignificatio rei munitę. Alij verò dicunt nomen Boſra aliquando appellatiuum eſſe, aliquãdo proprium. Cõmentarius Lyræ habet etiam in Idumæa eſſe quandam Boſram, quod negat Hieronym⁹. Eſſe autem in Moab Boſram quandam certum eſt ex capite 48. Hieremiæ. Quod verò dicit Hieronymus ſecundum Ieſum inueniri Boſrã in Moab, hoc non eſt niſi in capite viceſimoprimo Ioſue, vbi ſcribitur eſſe in tribu Manaſſe. Et ſit Boſra in Moab: difficultas adhuc eſt, cur in generali mentione de conſummatione ſæculi meminit particulariter Boſrę & Moab, cũ in orbe tot ſint aliæ nationes. Reſpondent quidam prophetam hoc facere quaſi exemplificando: Sed fortaſsis probabilius eſt, vt vtroque nomine Boſræ & Edom per tropum intelligatur orbis terrarum, ſecundum illam figurã, quam in primo capite Amos vtcũq; explicat Hieronym⁹ & pleniùs in Ioele capite vltim. vbi etiam in tractatu generali mentio fit Aegyp. & Idum. cùm dicitur Aegyptus in deſolationem, & Idumæa in deſertum perditionis. Super quem locum dicit Hieronymus, Aegyptum & Idumæam potius qualitatem rei ſignificare, quàm propriam rem, vt nomine Aegypti intelligatur quidquid obſcurũ eſt, & nomine Idumæę quidquid terrenum eſt, cruentum, & ſanguineum. Habet hoc etiam proprietas linguæ Latinæ, quemadmodũ cùm dicim⁹, inexplicitoſq; Platones, ſignificamus potius qualitatẽ hominis quàm ipſum hominem.

Ex his quæ annotauimus conſtat Hiero. aliter in Ioele, & aliter in Amos, aliter quoq; ſuper 63. caput Eſaiæ tractare nomina hæc Boſram & Idumęam: In Abdia verò Idumęam ſimpliter accipit, nec agnoſcit figuram. Idem facit in Ezechiele capite 35. Hebręorũ autem magiſtri per Idumæam intelligunt Romam & Romanum imperium, & ſimiliter per Boſram. Sed quomodo, an iuxta literam, an aliter, hoc non explicant. De qua re vide Hieronymum ſuper vltimum caput Ioelis, vbi reprehendit liberam illam Iudeorũ mentiendi licentiam. Summa autem dictorum huc ſpectat, vt ſciamus prophetam hoc loco intelligere non illam Idumæam & Boſram recti nominis & ſpecialis, ſed figuratam & generalis nominis Idumæam, id eſt, orbẽ hunc craſſum & terrenum, ſanguineum, & ſolidatum, in conſummatione ſæculi periturũ. Et ſi quid aliud eſt in etymologia nominis Boſrę & Idumæę, quod vt exactè intelligatur, legantur commentaria Hieronymi in Ioelem & Amos, & conferantur loca vbi non eſt opus agnoſcere hanc figuratam Idumæam, ſed vbi propriè accipiatur. Itẽ conferantur loca vbi ſunt ſimiles figuræ, vt apud Apoſtolum Petrũ: Eccleſia quę eſt in Babylone electa. Et in Apocalyp. Cecidit cecidit Babylon illa magna. Et alibi apud hunc pro- *Apocal. 1*
phetam: Audite verbum Domini principes *Eſaie 1.*
Sodomorum, auribus percipite legem Dei veſtri populus Gomorrhę: Nõ enim loquitur ibi Sodomitis aut Gomorrhæis, ſed Iudæis. Rurſus capite 30. Pauebit Aſſur virga *Eſaie 30.*
percuſſus: Aſſur intelligitur ad literam non Aſſyriorum Rex, ſed diabolus & quiuis impius. Rurſus cap. 25. Triturabitur Moab ſub eo. Et quæ ibi ſimilia dicta ſunt ex Auguſtino: Item conferantur loca ex profanis auctoribus, qualia indicauimus, quę ſimiles habent figuras, ex quibus iſte locus facilè intelligi poteſt. Quod ergo dicit propheta, Victima Domini in Boſra &c. hunc habet ſenſum: multi interficientur in orbe terrarum. Sic ſuprà; Ecce ſuper Idumæam, id eſt, ſuper orbẽ terrarum deſcendet gladius me⁹.

Et deſcendent vnicornes &c.) Secundum Hieronymum ſenſus eſt: Etiam reges & principes terræ occidentur. Similis vſus vnicornium eſt in Pſal. 22. Salua me ex ore leonis, & à cornibus vnicornium. Eſt autem vnicornis fera aſperrima, quam negant capi viuã, cuius deſcriptionem habes apud Plinium in octauo libro Naturalis hiſtoriæ cap. 22. ex quo intelligere potes, quare Eſaias potentes, Reges ac principes cõparet vnicornib⁹. Similem etiam vſum taurorũ habes in Pſal. 21. Tauri pingues obſederunt me. Dicit ergo in genere iſtud propheta: in conſummatione ſæculi nemini parcetur, ſiue nobilis quis fuerit, ſiue ignobilis, pro qualitate criminis punietur à Deo. *Quia dies vltionis Domini &c.*) Exponunt quidam hoc modo: Nemo miretur quòd Deus non parcet orbi, quia nec populo ſuo Sion parcet. Iudæi verò hoc modo: Hæc quæ hactenus dixi cõtingẽt in exordio Romani imperij, quia eſt dies vltionis Domini, qui vlciſcetur quod in Iudæam Romani commiſerunt.

ANnus retributionis iudicij Sion, Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in ſulfur, & erit terra eius in picẽ ardẽtem, nocte et die, non extinguetur in ſempiternũ. Aſcendet fumus eius à generatione in generationem, deſolabitur in ſæcula ſæculorum. Non erit tranſiens per eam, & poſſidebunt illam Onocrotalus, & Ericius, & Ibis & Coruus habitabũt in ea. Et extendetur ſuper eam menſura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in deſolationem.

ANnus retributionis) Quo retribuetur Romanis malum ſuum ſicut in Pſal. Et retributionem peccatorum videbis, hoc eſt, pendent peccatores pœnas meritas atq; debitas:

bitas: *Iudicij Sion*) Quia ſumet Dominus partes iudicis pro Iudæis contra Romanos. Sic exponũt Iudæi, & ſunt loca ſimilia. Threnorum. 3. Iudicaſti Domine cauſam animæ meæ: Et rurſus Hieremiæ. 5. Ecce ego iudicabo cauſam tuam, & vlciſcar vltionem tuam. ſed iuxta Hieronymum & rei veritatem ſubitò tranſit propheta à mentione generalis excidij futuri in conſummatione ſæculi ad mentionem Hieruſalē, quòd videlicet ipſi Sion reddetur malum ſuum, vt ſenſus huius Iudicij Sion, iſte ſit: Ad iudicandum Sion, hoc eſt, ad vindicandum, ſicut Hieremiæ. 2. Paſtores præuaricati ſunt in me, & prophetæ prophetauerunt in Baal, & idola ſecuti ſunt: propterea adhuc iudicio contendam vobiſcum, ſiue (vt alij interpretantur) iudicabo vos, hoc eſt, vindicabo. Annus ergo iudicij retributionis Sion, eſt annus ad ſumendam vindictam de Sion ſiue de terrena Hieruſalem.

Et conuertentur torrentes in picem &c.) Omnia hæc valde figuratè dicta ſunt, & habent partim hyperbolen, partim metaphoram. Saluator autem in Euangelio iſtud ſimpliciter dixit, Et relinquetur vobis domus veſtra deſerta. Similiter Danielis. 9. Ciuitatem diſsipabit populus cum duce venturo. Et quod ſtatim ſequitur apud Danielem, Et finis eius vaſtitas, & vſque in finem perſeuerabit deſolatio: Hic verò dicitur: Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die &c.

Et poßidebunt illam Onocrotalus &c.) Eſt hoc loco ſynecdoche. In ſumma autem ſignificatur maxima vaſtitas & deſolatio illius loci & regni Iudaici.

Et extendetur ſuper eam menſura &c.) Per menſuram & perpendiculum propheta metaphoricè ſignificat ſententiā Domini, hoc ſenſu: Certa ſententia definiuit Dominus apud ſe iſta facere.

N*Obiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erũt in nihilum. Et orientur in domibus eius ſpinæ, & vrticæ, & paliurus in munitionibus eius, & erit cubile draconum, & paſcua ſtruthionum, & occurrent dæmonia. Onocentaurus, et piloſus clamabit, alter ad alterum, Ibi cubauit lamia, & inuenit ſibi requiem. Ibi habuit foueam Ericius, et enutriuit catulos, et circũfodit, et fouit in vmbra eius, Illuc congregati ſunt milui, alter ad alterum.*

N*Obiles eius non erunt ibi &c.*) Secundum Hieronymum ſenſus eſt: Apoſtoli non verſabuntur ibi cùm iſta fient, ſed potius Regem nimirum Chriſtum inuocabunt.

Et occurrent dæmonia, onocentaurus) Id eſt, phantaſmata, qualia in deſertis morari ſolent: & omnibus his in ſumma ſignificatur maxima vaſtitas & deſolatio.

R*Equirite diligenter in libro Domini et legite, vnum ex eis non defuit, alter alterũ non quæſiuit, quia quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & Spiritus eius ipſe congregauit ea, & ipſe miſit eis ſortem, & manus eius dimiſit eam illis in menſuram, vſque in æternum poßidebunt eam, in generatione & generationem habitabunt in ea.*

R*Equirite diligenter &c.*) Id eſt, vos qui hæc lecturi eſtis apud me, diligēter verſate librum Domini, & maximè librũ Deuteronomij, vt aduertatis has maledictiones eſſe prædictas non à me ſed ab ipſo Moyſe, quidquid ibi prædictum eſt fore, hoc fiet vobis.

Alter alterum non quæſiuit) Ad verbum eſt, vnũquodq; iſtorum nō deerit: Nihil eorum quę à Moyſe prędicta ſunt poſſet hodie deſiderari, quia ōnes pœnæ ſunt eis præſentes.

Quia quod ex ore meo procedit ille mandauit) Id eſt, Dominus ille iam olim per Moyſen hæc ſcribi iuſsit.

Et ipſe miſit eis ſortem &c.) Senſus eſt: Prædictis animalib⁹ ac feris ſorte data ſunt loca in Iudæa, Dominus voluit illa habitare ibi.

CAPVT XXXV.

L*Ætabitur deſerta, et inuia, et exultabit ſolitudo, et florebit quaſi liliũ. Germinās germinabit, et exultabit lætabũda, et laudās. Gloria Libani data eſt ei, decor Carmeli, & Saron, Ipſi videbunt gloriā Domini, & decorem Dei noſtri, Confortate manus diſſolutas, & genua debilia roborate. Dicite puſillanimis, Confortamini, nolite timere.*

L*Ætabitur deſerta*) Eſt hic metaphora valde iucunda & ſupra modum læta, veriq; nominis Euangelij: propterea multùm refert vt certò conſtet lectori, quò oporteat referri. Si dixiſſet propheta hoc modo: Lætabitur Iudæa prius neglecta, vel hoc modo: Lætabitur gentilitas hactenus inculta atque neglecta, certus eſſet ſenſus, & lætiſsimum eſſet Euangelium Iudæis vel gentibus. Vel ſi dixiſſet hoc modo: Lætabitur cœtus eorum, qui Chriſtum in propria veniētem recepturi ſunt, ſiue Iudæi fuerint, ſiue gētiles. Nunc verò quia figuratis vtitur verbis, natæ ſunt expoſitiones variæ. Quare vt auferantur opiniones interpretantium & certi aliquid habeatur, inſpicere oportet circunſtanaias huius capitis, & cōſulere loca ſimilia, quæ multa ſunt. Pro (deſerta) autem in Hebræo eſt מדבר midbar, quam vocem Septuaginta verterunt eremum, vnde mirum eſt Hiero-

nymum

nymum vertiſſe deſertum ſubſtantiuè. Proprius autem huius vocis vſus eſt in Exodo, vbi dicitur:Ibimus iter dierum trium in deſertum.Et ſecundum quoſdam in Pſal. Pingueſcent ſpecioſa deſerti, hoc eſt, in locis priùs infrugiferis erit vbertas frugum. Figurati verò nominis & occulti ſenſus deſertum habes apud hunc prophetam capite 41. Poſitam deſertum in ſtagna aquarũ, quo loco habet certam metaphoram, vt conſtat ex circumſtantijs:Similiter& hoc loco,quia nõ agit propheta de corporali deſerto.Loca autem,ex quibus colligi licet, quò pertineat hæc metaphora,ſunt Eſaiæ capite 32. Et erit deſertum in Charmel.Rurſus 41.44.51.61. Nam prophetiam, quæ ſcribitur capite 61. Spiritus Domini ſuper me &c. Et ædificabuntur deſerta à ſæculo,Chriſtus apud Lucam exponit & ad ſe refert, quòd ſuo tempore haberetur ratio colẽdi illa deſerta,quæ ſemper fuerunt deſerta, hoc eſt,ipſam Gentilitatem,cui non erat antea notus Deus.

Luc. 4.

Vocatio gentium.

Quòd ergo dicit propheta,Lætabitur deſerta,hunc habet ſenſum:Illa maximè parte orbis terrarum,in qua vixerunt hactenus ſine cultu Dei,fient participes veræ ſanctimoniæ & gaudij, quod eſt in ſpiritu ſancto. Sic Hierony.per deſertũ intelligens ipſam Gentilitatem. Alij autẽ intelligunt ſynagogam, quæ cùm deſerta fuiſſet in captiuitate Babylonica, accepit conſolationem in Chriſto,quem per fidem recepit:Sed facile eſt videre, quòd in hac interpretatione nihil eſt ſolidi,quòd videlicet Iudæi accipiant conſolationem,quia pauci Apoſtoli accipiunt. Natura autem metaphoræ maximè cõuenit interpretationi Hieronymi,quia nos Gentiles verè eramus ſine cultu Dei.

Quod ſequitur,*Inuia*)etiam ſubſtantiuum eſt inuium, & capite 41. Hieronymus vertit terrã inuiam,quæ eſt terra ariditatis, in qua non eſt ros cœleſtis gratiæ,nihil fidei,ſpei,& charitatis.In Ieremia verò vertit terram ſitis.

Et exultabit ſolitudo &c.) Metaphoræ iſtæ exultandi,florendi, germinãdi valde agnoſcuntur in cordibus ſanctorum hominum, in quibus eſt iuge conuiuium, & ſecuritas conſcientiæ,& vera pax in Chriſto.

Gloria Libani data eſt ei &c.) Huic videlicet deſerto,id eſt,ipſi gentilitati data eſt gloria Libani. De Libano dictum eſt capite 29. Item de Carmelo.De Saron verò dictum eſt capite 33.Significat autem propheta fore,vt transferatur ad Gentilitatem etiam hoc inſtrumentum ſanctimoniæ, quod hactenus fuit in Iudæa. Vide Paulum in epiſtola ad Romanos ſcripta: Quorum adoptio eſt filiorum & gloria & teſtamentum & promiſſa.Hæc gloria, & hæc dona cœleſtia transferentur ad Gentilitatem.

Roma.9.

Ipſi videbunt gloriam &c.)Iſti,ad quos pertinet iſtud Euangelium, videbunt id quod tam magnificè promiſſum eſt Abraham,Iſaac & Iacob.De illo enim decore loquitur propheta, de quo in Euangelio Saluator, cùm ait:Multi Reges cupierunt videre, quæ vos videtis,& non viderunt: Videbunt in quam promiſſum Meſsiam.

Confortate manus diſſolutas &c.) Eſt apoſtrophe ad Apoſtolos,qui mittendi erant ad Eccleſias gentium,his præcipitur, vt manus in gentibus diſſolutas confortent,ac genua debilia roborent,quod fit propoſito Chriſto & eius Euangelio.

Dicite puſillanimis &c.)Iſtud erat Apoſtolorum dicere:Non eſt,ô Gentiles, quòd deſperetis vos pertinere ad filios Abrahæ, eſtis verè filij Abrahæ,ſi recipiatis Chriſtũ, quòd hactenus polluiſtis vos omni flagitiorũ genere, non oberit vobis, tantùm ſuſcipite Chriſtum per fidem:quòd nati eſtis parentibus idololatris nihil obſtabit, Hoc eritis Deo,quod fuit Abraham,Iſaac & Iacob.

ECce Deus noſter vltionem adducet retributionis,Deus ipſe veniet,& ſaluabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum patebunt.Tunc ſaliet ſicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorum, quia ſciſſæ ſunt in deſerto aquæ, & torrentes in ſolitudine, & quæ erat arida in ſtagnum, & ſitiens in fontes aquarum.

ECce Deus noſter &c.) Hic ſermo difficultatem habet:nam, vt videtur, dicere debuerat,Ecce Deus veſter adferet Euangeliũ. & propterea, qui ſequuntur Iudaicum Cõmentarium,de quo dictum eſt in ſuperiori capite,poſſunt habere argumentum, quaſi dicat propheta : Ieruſalem multa quidem mala patietur,ſed Deus ſumet pœnas de inferentibus mala. Verus autem ſenſus iſte eſt: Vos,ô Gentes,ſecundum naturam Dei eſtis creati ad imaginem ipſius, ſed venundati eſtis peccatis veſtris, & poſſeſsi hactenus à diabolo, iam autem eruimini à iugo illius, non permittetur ei amplius,quod hactenus in vos permiſſum eſt ei, Chriſtus ſumet partes vindicis contra diabolum, & afferet vos in libertatem.Lege Pſalmum 71.Deus iudicium tuum Regi da, vbi inter cætera dicitur: Humiliabit calumniatorem,id eſt, diabolũ, qui opprimebat vos vſuris peccatorũ. Et ex illo Pſal.locus iſte facillimè intelligitur.

Deus ipſe veniet &c.)Emphaſis eſt in pronomine(ipſe)Senſus eſt:Non mittet Gedeonem aliquem, non Angelum, quod facere ſolet, ſed ipſemet in ſua perſona: ſentietis multò plura benignitatis argumenta,quàm Iudæi hactenus ſenſerunt.

Tunc aperientur oculi cæcorum &c.) Tunc,

quando videlicet præſtabuntur hæc læta, aperientur oculi cæcorum. Quæſtio hîc eſt, quales oculi accipi debeant, corporales ne, an mentis oculi, an potius vtriq;. Certè Saluator in Euangelio de corporalibus intellexit, cùm apud Lucam loquitur diſcipulis Iohannis: Euntes renuntiate Iohanni quæ audiſtis & vidiſtis, cæci vident, claudi ambulant. Sed apertius (inquit Hieronymus) hodie impletur in gentibus, quæ priùs cæcæ erant, per infidelitaté in lapides & ligna impingentes, deos illa arbitrãtes, ſurdæ ad verba legis, mutæ ad laudem Dei, & inter idola diuerſis erroribus claudicantes: atque ita de vtriſque oculis intelligenda eſt hæc prophetia. Lucæ 7.

Quia ſciſſæ ſunt in deſerto aquæ &c.) Hæc particula facit pro ſenſu ſpirituali ſuperioris loci, de oculis videlicet fidei apertis, quia loquitur propheta, nõ de aquis corporalibus, ſed de chariſmatibus ſpiritus ſancti: de quibus etiam aquis ſermo eſt in Euangelio Iohannis 4. & 7. Senſus eſt: Idcirco aperientur oculi cæcorum, quia ſciſſæ ſunt ſiue eruperunt in deſerta quondam gentilitate aquæ, id eſt, diuerſæ gratiæ ſpirituales.

Et quæ erat arida) Ipſa videlicet gentilitas, quæ non habebat aquas vitales, erit in ſtagnum, & ſitiens, ſcilicet eadem gentilitas erit in fontes aquarum, id eſt, habebit fontes aquarum ſalientium in vitam æternam.

IN cubilibus, in quibus priùs dracones habitabant, orietur viror calami, & iunci, & erit ibi ſemita, & via ſancta vocabitur. Non tranſibit per eam pollutus, & hæc erit vobis directa via, ita, vt ſtulti non errent per eam.

I*N cubilibus &c.*) In draconibus metaphora eſt. Senſus eſt: in mentibus hominum ethnicorum, in quibus priùs regnabant dæmonia, iræ, inuidiæ, contentiones & cæteræ peſtes huiuſmodi, orietur viror calami & iunci, id eſt, herbæ ſuaues, id eſt, erunt ibi fides, ſpes, charitas, ac gaudium in ſpiritu ſancto. *Et erit ibi ſemita & via*) Id eſt, doctrina veræ fidei & veræ religionis, qua homines inoffenſe viuent. *Non tranſibit per eam pollutus*) Id eſt, res hæc, ſiue doctrina Euangelij & fidei requirit integros animos & incontaminatos. Nõ ſatis erit vobis Iudęis, vbi Chriſtus venerit, præſtare cæremonias, ſed oportebit præſtare puritatem ſpiritus.

N*On erit ibi leo, & mala beſtia non aſcendet per eam, nec inuenietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint, & redempti à Domino, conuertentur, & venient in Sion cum laude, & lætitia ſempiterna ſuper caput eorũ. Gaudium & lætitiam obtinebunt, fugiet dolor & gemitus.*

N*On erit ibi leo &c.*) In fine huius capitis eſt tranſitus à beneficijs & bonis, quæ contingunt Chriſtifidelibus in hoc ſæculo, ad illa bona quæ contingent in futuro ſæculo: ſed vbi incipiat iſte tranſitus, non eſt omninò certum. Quod autem dicitur, Non erit ibi leo, ſignificatur ſtudium mititatis & manſuetudinis, quod conuenit Euangelio. Senſus eſt: Immanes huiuſmodi affectus nõ erunt in his, qui vera fide receperunt Euangelium. Hieronymus verò per leonem intelligit diabolum, per malam autem beſtiam, eius ſatellites.

Et ambulabunt qui liberati fuerint &c.) Hic eſt certus tranſitus, quia maiora ſunt quàm contingunt in hoc ſæculo. Senſus eſt: Qui redempti fuerint in ſanguine, venient in Sion cœleſtem, ibi erit perpetuitas lætitiæ, & fugiet dolor & gemitus.

CAPVT XXXVI.

E*T factum eſt in quartodecimo anno regis Hezechiæ, aſcendit Semnacherib rex Aſſyriorum ſuper omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas. Et miſit rex Aſſyriorum Rapſacen de Lachis in Ieruſalem, ad regẽ Hezechiam in manu graui, et ſtetit in aquæductu piſcinæ ſuperioris, in via agri fullonis.*

Et egreſſus eſt ad eum Eliachim, filius Helchiæ, qui erat ſuper domum, & Sobna, ſcriba, & Ioah filius Aſaph, à commentarijs. Et dixit ad eos Rapſaces: Dicite Hezechiæ, Hæc dicit rex magnus, rex Aſſyriorum.

Quæ eſt iſta fiducia, qua confidis, aut quo conſilio vel fortitudine rebellare diſponis? Super quem habes fiduciam, quia receſſiſti à me? Ecce confidis ſuper baculum arundineum confractum iſtum, ſuper Aegyptum: cui ſi innixus fuerit homo, intrabit in manũ eius, & perforabit eam: ſic Pharao rex Aegypti omnibus, qui cõfidunt in eo.

E*T factum eſt in quartodecimo anno &c.*) Hiſtoria, quæ ab hoc capite vſque ad caput 40. ꝓtenditur, magna expoſitione opus non habet, pleniusq; in 4. lib. Regum, capite 18. & 19. & 20. refertur: Quare non eſt diu immorandum, ſed leuiter percurrendũ. Et videtur propheta hanc interpoſuiſſe non tam Iudæorũ ſui temporis cauſa, quàm eorum, qui venturi erant, vt intelligerẽt ipſius vaticinia nõ eſſe ſomnia & vana, ſed vera oracula. Lachis autem ciuitas eſt in tribu Beniamin Ieruſalem proxima. Manum grauem vocat numeroſum exercitum. De Eliachim autem, qui erat ſuper domum, dictũ eſt capite 22. De voce verò (ſcriba) dictum eſt capite 33. hoc loco autem ciuile nomen eſt, Lachis.

non

non theologicum. Quod autem ſequitur à commẽtarijs, Lyra exponit, vt hoc ſit quod cancellarius Regis.

QVòd ſi reſponderis mihi, In Domino Deo noſtro confidimus, nonne ipſe eſt, cuius abſtulit Hezechias excelſa, & altaria, & dixit Iudæ, et Ieruſalem: Coram altari iſto adorabitis? Et nunc trade te Domino meo, regi Aſſyriorũ, & dabo tibi duo milia equorum, nec poteris ex te præbere aſcenſores eorum, & quomodo ſuſtinebis faciem iudicis vnius loci, ex ſeruis Domini mei minoribus?

Quòd ſi confidis in Aegypto, in quadriga, & in equitibus: & nũc nunquid ſine domino aſcendi ad terram iſtam, vt diſperderem eam? Dominus dixit ad me, Aſcende ſuper terram, & diſperde eã. Et dixit Eliachim, & Sobna, & Ioab, ad Rapſacem: Loquere ad ſeruos tuos Syra lingua: intelligimus enim ne loquaris ad nos Iudaicè, in auribus populi, qui eſt ſuper murum.

QVòd ſi reſponderis mihi &c.) Dubium eſt, an Rapſaces hæc per inſcitiam ſit locutus, an calumnioſe: hoc enim non contra Deum, ſed pro Deo fecerat Ezechias, vt idololatria & veteri errore deſtructo, iuberet Deum adorari in Ieruſalem, vbi erat templum eius.

Nec poteris ex te præbere aſcenſores &c.) Iſtis verbis ſignificatur non tam paucitas obſeſſorum, quàm paucitas virorum in re equeſtri peritorũ; quod inde erat, quia mandauerat Dominus, ne Rex Iſrael vltra trecentos equites aleret. Vide caput 17. Deut.

Et quomodo ſuſtinebis? &c.) Id eſt, quomodo poteris reſiſtere fortitudini, & ſuſtinere impetum ducis vnius loci? per iudicẽ enim intelligit ducem ſiue Satrapam, vt dicitur 4. Regum 18.

Loquere ad ſeruos tuos &c.) Iſtud propterea dicebant, quia timebant defectionem popularem.

ET dixit ad eos Rapſaces: Nunquid ad dominum tuum, & ad te, miſit me dominus meus, vt loquerer omnia verba iſta, & non potius ad viros, qui ſedent in muro, vt comedant ſtercora ſua, & bibant vrinam pedum ſuorum vobiſcum? Et ſtetit Rapſaces, & clamauit voce magna Iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Aſſyriorum. Hæc dicit rex: Non vos ſeducat Hezechias, quia non poterit eruere vos, & non vobis tribuat fiduciam Hezechias ſuper Domino, dicens: Eruens liberabit nos Dominus, non dabitur ciuitas iſta in manu regis Aſſyriorũ. Nolite audire Hezechiam: hæc enim dicit rex Aſſyriorum: Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnuſquiſque vineam ſuam, & vnuſquiſque ficum ſuam, & bibite vnuſquiſque aquam ciſternæ ſuæ, donec veniam, & tollam vos ad terram, quæ eſt vt terra veſtra, terram frumenti, et vini, terram panum & vinearum, nec conturbet vos Hezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dij gentium vnuſquiſque terram ſuam de manu regis Aſſyriorum? Vbi eſt Deus Hemath, & Arphad? Vbi eſt Deus Sepharuaim?

NVnquid ad dominum tuum) Id eſt, Ezechiam Regem: *& ad te*, id eſt, ad eũ qui vice Regis loqueretur, miſit me dominus meus, vt loquerer omnia verba iſta, & non potius, ſcilicet miſſus ſum, ad viros, qui poſt paululum eò redigentur, vt præ rerum omnium inopia & penuria cogantur propria ſtercora deuorare & vrinam bibere?

Quod ſequitur, *Facite mecum benedictionem*, hunc habet ſenſum: Gratificamini mihi hac in re.

Comedite vnuſquiſque vineam ſuam) Id eſt, vobis id permittetur, vt vnuſquiſq; vineam ſuam colat & exerceat, quemadmodum hactenus fecit, & alia quæ ſolet poſsidere.

NVnquid liberauerunt Samariam de manu mea? Quis eſt ex omnibus dijs terrarum iſtarum, qui eruerit terram ſuam de manu mea, vt eruat Dominus Ieruſalẽ de manu mea? Et ſiluerunt, & non reſponderunt ei verbum: mandauerat enim eis rex, dicens: Ne reſpondeatis ei. Et ingreſſus eſt Eliachim filius Helchiæ, qui erat ſuper domum, & Sobna ſcriba, & Ioach filius Aſaph, à commentarijs, ad Hezechiam, ſciſſis veſtibus, & nuntiauerunt ei verba Rapſacis.

NVnquid liberauerunt Samariam? &c.) Tacitè ſignificatur, quòd Samaria illos omnes deos coluerit: qui cùm non potuerint liberare Samariã, putat Rapſaces, quòd nec Deus Iſrael poterit populum ſuum liberare.

Et ingreſſus eſt Eliachim &c.) Significat ſe non poſſe ferre blaſphemias Rapſacis.

CAPVT XXXVII.

ET factum eſt, cùm audiſſet rex Hezechias, ſcidit veſtimenta ſua, & obuolutus eſt ſacco, & intrauit in domum Domini. Et miſit Eliachim, qui erat ſuper domum, et Sobnam ſcribam, & ſeniores de ſacerdotibus, opertos ſaccis, ad Eſaiã, filiũ Amos, prophetam, & dixerunt ad eũ: Hæc dicit Hezechias, Dies tribulationis, et correptionis, & blaſphemiæ, dies hæc, quia venerunt filij vſque ad partum, & virtus non eſt pariendi. Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rapſacis, quem miſit rex Aſſyriorum dominus ſuus, ad blaſphemandum Dominum Deum viuentem, & exprobrandum ſermonibus, quos audiuit Dominus Deus tuus. Leua ergo orationem pro reliquijs, quæ repertæ ſunt.

E*T factum eſt, cùm audiſſet rex Ezechias &c.*)De ſacco dictum eſt capite 20. Eſt autem habitus pœnitentium. Quod autem dicit Ezechias, *Dies blaſphemiæ*, argumentum eſt magnæ pietatis ipſius erga Deum, quòd inter multa mala, quibus afficiebatur, hoc vel maximè ipſum angebat, quòd etiam Deus blaſphemaretur.

Quia venerunt filij vſque ad partum &c.) Id eſt, ſic affecti ſumus, & tali tenemur dolore, quali mulieres in partibus difficillimis teneri ſolent.

E*T venerunt ſerui regis Hezechiæ ad Eſaiã, & dixit ad eos Eſaias: Hæc dicetis domino veſtro: Hæc dicit Dominus, Ne timeas à facie verborum, quæ audiſti, quibus blaſphemauerunt pueri regis Aſſyriorum me. Ecce, ego dabo ei ſpiritum, & audiet nuncium, & reuertetur ad terram ſuam, & corruere eum faciam gladio in terra ſua. Reuerſus eſt autem Rapſaces, & inuenit regem Aſſyriorum præliantem aduerſus Lobnam: audierat enim, quia profectus eſſet de Lachis, & audiuit de Taracha, rege Aethiopiæ, dicentes: Egreſſus eſt, vt pugnet contra te. Quod cùm audiſſet, miſit nuncios ad Hezechiam, dicẽs: Hæc dicetis Hezechiæ, regi Iudæ, loquẽtes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis, dicens: Non dabitur Hieruſalem in manu regis Aſſyriorum.*

Ecce tu audiſti omnia quæ fecerunt reges Aſſyriorum, omnibus terris quas ſubuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerunt eos dij gentium, quos ſubuerterunt patres mei, Gozan, & Haran, & Reſeph, & filios Eden, qui erant in Thalaſſar? Vbi eſt rex Hemat, & rex Arphad, & rex vrbis Sepharuaim, Eua & Aua?

E*Cce, ego dabo ei ſpiritum*) ſcilicet aduerſarium, *& audiet nuncium*) de rege Aethiopiæ inuadente regnum ſuum. *& reuertetur ad terram ſuam*) vt defendat eam contra Regem Aethiopum. *Corruere eum faciam gladio in terra ſua*) Non quidem in hoc reditu, ſed in ſecundo reditu, quando videlicet ſuperato Aethiopum Rege, aſcendet rurſus in Iudæam, vt expugnet Ieruſalem, & exercitu per Angelum percuſſo, reuertetur.

E*T tulit Hezechias libros de manu nunciorum, & legit eos, & aſcendit in domũ Domini, & expandit eos coram Domino, & orauit ad Dominũ, dicens: Domine exercituum, Deus Iſrael, qui ſedes ſuper Cherubim, tu es Deus ſolus omnium regnorum terræ, tu feciſti cœlum & terram. Inclina Domine aurem tuam, & audi, aperi oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Sennacherib, quæ miſit ad blaſphemandũ Deum viuentem: verè enim Domine deſertas fecerunt reges Aſſyriorum terras, & regiones earum, & dederunt deos earum igni: non enim erant dij, ſed opera manuum hominum, lignũ & lapis, & comminuerunt eos. Et nunc, Domine Deus noſter, ſalua nos de manu eius, et cognoſcant omnia regna terræ, quia tu es Deus ſolus.*

E*T tulit Ezechias libros de manu nunciorum &c.*)Libros appellat literas regis Aſſyriorum plenas blaſphemiarum. Sequitur oratio Ezechiæ:

Domine exercituum) Id eſt, ex cuius nutu pendet victoria & exitus militiæ. Rectè autem Dominum hoc loco ſic appellat, quia iam erat in oppreſsione hoſtium & exercitus.

Qui ſedes ſuper Cherubim) Alludit ad propitiatorium, vnde Deus reſponſa dabat, quòd ſedes Dei dicebatur, & erat inter alas Cherubim.

Et cognoſcant omnia regna terræ) Id eſt, non mea nec populi mei ſalus me mouet, ſed tua gloria, ſac vt nomen tuum ſanctificetur.

E*T miſit Eſaias filius Amos ad Hezechiam, dicens: Hæc dicit Dominus Deus Iſrael: Pro quibus rogaſti me de Sennacherib, rege Aſſyriorum, hoc eſt verbum quod locutus eſt Dominus ſuper eum. Deſpexit te, & ſubſannauit te, virgo filia Sion, poſt te caput mouit, virgo filia Hieruſalem. Cui exprobraſti, & quẽ blaſphemaſti, & ſuper quem exaltaſti vocem tuam? & leuaſti altitudinem oculorum tuorum? Ad ſanctum Iſrael. In manu ſeruorum tuorum exprobraſti Domino, & dixiſti: In multitudine quadrigarum mearum ego aſcendi in altitudinem montium, iuga Libani, & ſuccidam excelſa cedrorum eius, & electas abietes illius, & introibo altitudinem ſummitatis eius, ſaltum carmeli eius ego fodi, & bibi aquam, & ſiccaui veſtigio pedis mei omnes riuos aggerum.*

V*Irgo filia Sion*) Vocatiui caſus eſt, & periphraſis tenerè amabilis, quam Deus vnicè amabat: ſolemus enim tenerè amare ipſas virgines.

Cui exprobraſtis) Apoſtrophe eſt ad Sennacherib.

Et ſuccidam excelſa cedrorum &c.) Id eſt, quicquid eſt inſigne in terra Iſrael, poſsidebo.

Saltum carmeli eius ego &c.) Iactat potentiam ſuam. Et illud, *Exſiccaui veſtigio pedis &c.*)hunc habet ſenſum: Etiam flumina omnia fiunt vadoſa, & mihi peruia virtute & opere militum meorum.

N*Vnquid non audiſti, quæ olim fecerim eã? Ex diebus antiquis ego plaſmaui illud, & nunc adduxi, & factum eſt in eradicatione collium compugnantium, & ciuitatum munitarum. Habitatores earum breuiata manu contremuerunt, & confuſi ſunt, facti ſunt ſicut fœnum agri, & gramen paſcuæ, & herba tectorum, quæ exaruit antequam matureſceret. Habitationem tuam, & egreſſum tuum, & introitum tuum ego*

cognoui,

cognoui, & inſaniam tuam contra me. Cùm fureres aduerſum me, ſuperbia tua aſcendit in aures meas. Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in labijs tuis, & reducam te in viam per quam veniſti. Tibi autem hoc erit ſignum: Comede hoc anno quæ ſpontè naſcuntur, & in anno ſecundo pomis veſcere: in anno autem tertio ſeminate, & metite, & plantate vineas, & tomedite fructum earum.

N*Vnquid nō audiſti quæ olim fecerim &c.*) Verba Dei ſunt, & pronomen (ei) non additur in 4. libro Regum. Senſus eſt: An non audiſti Sennacherib, quid olim fecerim huic genti?

Ex diebus antiquis ego &c.) Id eſt, ex antiquo decreto permiſi vt colles, id eſt, Principes, qui antè inter ſe pugnabant, eradicarentur, & exciderentur multæ vrbes inuictæ. *Habitatores earum breuiata manu*) Id eſt, conciſa potentia ipſarum contremuerunt. Vel (vt Hieronymus exponit) me contrahente manum, & non præbente ſolitū auxilium, contremuerunt.

Ponam ergo circulum in naribus tuis &c.) Hoc fieri videmus in bubulis. Senſus eſt: Ad meum arbitrium ducam te quò volo.

Tibi autem) Ezechiæ hoc erit ſignum hoc anno, hoc eſt, primo anno receſſus Sennacherib, comede quæ ſpontè naſcuntur ex illis relictis ſeminibus, quæ cōculcauit exercitus. *In anno v ... ò ſecundo pomis veſcere*) Id eſt, arboreo fructu. *In anno autem tertio*) Circa cuius initium redijt Sennacherib, *ſeminate, et metite*) Quaſi dicat propheta, tunc erūt omnia libera, tuta, & ſecura, fugato Aſſyrio & obſidione laxata.

E*T emittet id quod ſaluatum fuerit de domo Iuda, et quod reliquum eſt mittet radicem deorſum, et faciet fructum ſurſum, quia de Ieruſalem exibunt reliquiæ, & ſaluatio de monte Sion, zelus Domini exercituum faciet iſtud, propterea hæc dicit Dominus de rege Aſſyriorum: Non intrabit ciuitatem hanc, & non iaciet ibi ſagittam, & non occupabit eam clypeus, & non mittet in circuitu eius aggerem. In via, qua venit, per eam reuertetur, & ciuitatē hanc non ingredietur, dicit Dominus.*

E*T emittet id quod ſaluatum fuerit &c.*) Significatur iſtis verbis lætiſsimus futurus exitus & ſucceſſus lætus, quòd videlicet omnia rurſus florebunt.

Quia de Ieruſalem &c.) Id eſt, qui ex duabus his tribubus non perierunt, exibunt de Ieruſalem, ad quam metu confugerant: exibunt inquam de Ieruſalem quiſque ad propria ſua.

Et ſaluatio) Id eſt, reliquiæ ſaluatæ. *Zelus Domini exercituum faciet illud*) Id eſt, vehemens ille amor & ſingularis erga populum ſuum Iſrael faciet iſtud.

E*Go protegam ciuitatem iſtam, vt ſaluem eam, propter me, & propter Dauid ſeruum meum. Egreſſus eſt autem Angelus Domini, & percuſsit in caſtris Aſſyriorum centum octoginta quinque millia. Et ſurrexerunt mane, & ecce omnes cadauera mortuorum. Et egreſſus eſt, & abijt. Et reuerſus eſt Sennacherib, rex Aſſyriorum, & habitauit in Niniue. Et factum eſt, cùm adoraret in templo Neſrach deū ſuum, Adramelech & Saraſar, filij eius percuſſerunt eum gladio, fugeruntq́ue in terram Ararath, & regnauit Aſarhaddon filius eius pro eo.*

E*X eo quòd dicit, propter Dauid ſeruum meum &c.*) diſcimus, quòd intantum iuſtitiam diligat Deus, vt etiam poſteros ſanctorum hominum, illorum virtute tueatur. Ararath autem regio eſt in Armenia, campeſtris & incredibilis vbertatis. *Ararath.*

CAPVT XXXVIII.

I*N diebus illis ægrotauit Hezechias vſque ad mortem. Et introiuit ad eum Eſaias filius Amos, propheta, & dixit ei: Hæc dicit Dominus, diſpone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Et conuertit Hezechias faciem ſuam ad parietem, & orauit ad Dominum, & dixit: Obſecro Domine, memento quæſo, quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum eſt in oculis tuis, fecerim. Et fleuit Hezechias fletu magno.*

I*N diebus illis ægrotauit Hezechias &c.*) An Ezechias ante deuictos Aſſyrios, an poſt, *Morbus Ezechiæ.* inciderit in morbum, non eſt ita certum, & parum refert: quæ autem fuerit cauſa morbi, non etiam certò conſtat. Commentarius autem Hieronymi habet: Ne eleuaretur cor ipſius poſt incredibiles triumphos, immiſit ei Dominus hunc morbum. Quod autem nos habemus in nominatiuo, propheta, & in ſuperiori capite prophetā, in accuſatiuo, Hieronymus vertit in genitiuo, prophetæ, & ſic interpretatur.

Diſpone domui tuæ) Senſus eſt: compone res tuas familiares, & negotia regni tui. *Quia morieris tu & non viues*) Non vt eſt in diſpoſitione diuina, ſed vt eſt in cauſis ſecundis: ſpectando enim cauſas ſecundas morieris, hoc eſt, talis eſt hic morbus tuus, & tam grauis, vt humanitùs nō poſsis euadere mortē.

Et conuertit Ezechias &c.) Ne lachrymas ſuas oſtentaret aſtantibus ſiue aſsidentibus, cōuertit faciem ad parietem. Sic Hieronymus.

nymus. Alij dicunt illum faciem cõuertiſſe, vt verſus templum oraret: non autem precatur vitã & annos plurimos, ſed Dei iudicio quid velit præſtare, dimittit. Quid autem ſit ambulare, iam ſæpiùs dictum eſt.

In veritate) Id eſt, ſine hypocriſi: quod feci, ex animo feci. Quærunt hîc interpretes, quorſum Hezechias commemoret ſuam ſanctitatem. Commentarius autẽ Hieronymi ſic habet: Iturus ad Dominum, narrat opera ſua, quomodo ambulauerit coram eo in veritate & corde perfecto: Felix conſcientia, quę afflictionis tempore bonorum operum recordatur. Iſtud contra Lutheranos notandum eſt. Commemorat ergo opera ſua, vt in ſpem & fiduciam animũ erigat, quod eodem conſilio fecit Hilarion Eremita iam mnriturus: Egredere, iuquit, anima mea, ſeptem annis Deo ſeruiuiſti, quid times? Hieronymus in vita Hilarionis.

In corde perfecto) Secundum Hieronymum perſectionem cordis in eo dicit, quod idola & lucos euerterit, vt ſit ſenſus: In rebus religionis & ad cultum tuum pertinentibus nihil, quod faciendum putabam, prætermiſi, idola & lucos ſubuerti, integrè & ex animo hæc feci. Auguſtinus autem, In corde perfecto, interpretatur irreprehenſibiliter, id eſt, ſine crimine, interim multas maculas & veniales culpas contraxit Ezechias, ſed per gratiam Dei lachrymis & alijs bonis operibus etiã inceſſanter ab eis ſeſe mundauit. Non ignorabat Ezechias, quod ſcriptũ eſt: Non intres in iudicium cum ſeruo tuo, quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens. Et rurſus: Quis gloriabitur mundum ſe habere cor? Secundum quandam itaque rationẽ iuſti in hac vita perfecti ſunt, quanquam interim etiam imperfecti. Indicauit vtrumq; Apoſtolus in epiſtola ad Philippenſẽs ſcripta, Non quòd iam apprehenderim aut perfectus ſim &c. Et mox: Quicunque ergo perfecti ſumus, hoc ſentiamus &c.

Iuſtos aliqua ratione eſſe perfectos in hac vita.

Et fleuit Ezechias &c.) Quærunt interpretes, quid mouerit Ezechiam ad fletũ. Secundum Hieronymum, flet propter promiſſionem Domini ad Dauid, quòd ex ſemine illius naſceretur Meſsias, quam in ſe videbat per mortẽ perituram: nam eo tempore non habebat filiũ. Adfert & aliam cauſam: Iuſti, inquit, quantumuis ſancti morte terrentur propter incertum diem iudicij, & ignorationem ſententiæ Dei, quam ſedem habituri ſint. Illud contra Lutheranos notandum eſt, qui nullum admittunt in iuſto timorem.

Cauſa fletus Ezechiæ.

ET *factum eſt verbum Domini ad Eſaiam, dicens: Vade, & dic Hezechiæ: Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui. Audiui orationem tuam, vidi lachrymas tuas. Ecce ego adijciam ſuper dies tuos quindecim annos, & de manu regis Aſsyriorum eruam te, & ciuitatem iſtam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit ſignum à Domino, quia faciet Dominus verbum hoc quod locutus eſt. Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum, per quas deſcenderat in horologio Achaz, in ſole retrorſum, decem lineis. Et reuerſus eſt ſol decem lineis per gradus quos deſcenderat.*

ET *factum eſt verbum Domini ad Eſaiam &c.*) Flente Ezechia, priuſquam egrederetur Eſaias mediam partem atrij, factus eſt ſermo Domini ad eum, dicens: *Reuertere, & dic Ezechiæ, Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui*) Inducitur autem Dauid propter promiſsionem ipſi factam de Meſsia, quam in ſe per mortem ſuam Ezechias perituram timebat.

Ecce ego adijciam ad dies tuos &c.) Ex hoc loco refutatur error Origenis, qui dicebat animas in corpore detentas propter peccata in altera vita commiſſa: nam ſi in corpore viuere condemnatio eſt, quomodo (ait Hieronymus) nunc Dominus donat pro beneficio, vt qui liberandus erat, adhuc quindecim annis viuat in carcere? Simulque fati quæſtio ſoluitur atque neceſsitatis vincula & cauſarum, quòd nequaquam dies mortis ſingulis præſtituta ſit, ſed voluntate Dei & ignotis mortalibus cauſis vel viuat aliquis vel moriatur, præſertim cùm & ſtatuta mortis nunc neceſsitas differatur.

Refutatur error Origenis.

Soluitur etiã quæſtio de fato.

Et de manu Aſsyriorum eruam te &c.) Ex hoc loco habetur argumentum, quòd inciderit in morbum ante percuſſum exercitum Sennacherib per Angelum. Verùm ſoluit illud Dionyſius Carthuſianus, exponẽs hoc modo: De manu Aſſyriorum eruam te, & liberabo etiam in reliquum tempus vitæ: iam liberatus es de manu illius, etiam in poſterum liberabo.

In horologio Achaz) Solent Reges ferè habere ſua horologia. De horologio autẽ iſto variè ſentiunt interpretes: putant enim quidam lineas in eo ita diſtinctas fuiſſe, quòd vmbra ſolis tangens lineam, dimidiatã tantùm horam efficeret. Atque ſecundum iſtos dies hæc non fuit prolongata niſi decẽ horis, quinque videlicet in retrogreſſu ſolis ad Orientem, & quinque, quibus ſol reuerſus eſt ad punctum, à quo regredi cœperat. Alij verò opinantur non dimidiatam, ſed integram effeciſſe horam, ſecundum quos prolongata fuit dies iſta viginti horis. Atque hæc eſt ſententia Dionyſij Ariopagitæ principis Theologorum, in epiſtola ad Policarpum, cui hac in re credendum eſt, vtpote qui inſtructus fuerit à Paulo Apoſtolo.

SCriptura Hezechiæ regis Iuda, cùm ægrotaſſet, & conualuiſſet de infirmitate ſua. Ego dixi in dimidio dierum meorum, Vadam ad portas inferi. Quæſiui reſiduum annorum meorum, dixi, Non videbo Dominum Deum in terra viuentium. Non aſpiciam hominem vltrà, & habitatorẽ quietis. Generatio mea ablata eſt, & conuoluta eſt à me, quaſi tabernacula paſtorũ. Præciſa eſt velut à texente vita mea, dum adhuc ordiret ſuccidit me. De mane vſque ad veſperam finies me, ſperabam vſque ad mane. Quaſi leo ſic contriuit omnia oſſa mea.

Oratio Ezechiæ. SCriptura Hezechiæ Regis &c.) Iſtud eſt titulus carminis quod ſequitur, videlicet: *Ego in dimidio dierum meorum &c.*) Quod carmen hic ſcriptura appellatur. Narrat Ezechias, quid tempore prementis anguſtiæ imminentisq; languoris tacitè cogitarit: Dixi, inquit, in corde meo, Vadam ad portas inferi, hoc eſt, moriar. Quæ periphraſis hinc nata videtur, quòd illo tempore nondum pateret aditus ad regnum cœlorũ. *In dimidio dierũ meorum*) Quia iam erat trigintanouem annorum, quod eſt dimidium tempus vitæ humanæ. *Quæſiui reſiduum annorum meorum*) Id eſt, cùm eſſem trigintanouem annorum, credidi me planè moriturum. *Dixi, Non videbo Dominum Deum in terra viuentium*) Senſus eſt: In templo illo publico non ita agam cum Domino Deo, quemadmodum hactenus egi. An autem terram viuentium vocet ſimpliciter eorum, qui viuunt hîc corporali vita: an verò eorum, qui viuunt ſpe, fide, & charitate, ex ſcriptura non ita certum eſt.

Non aſpiciam hominem vltrà &c.) Quaſi dicat Ezechias: Poſthac populus meus & ciuitas mea fruetur pace ab Aſſyrijs, & iam mihi moriendum eſt. Generatio mea, id eſt, vita mea ablata eſt & conuoluta inſtar tabernaculi paſtoris. De conuolutione autem dictum eſt ſuprà, capite 34. vbi dicitur: Complicabuntur ſicut liber cœli &c. Ipſi autem paſtores quoties mutant ſedes, conuoluunt tabernaculum ſuum & transferunt: hoc modo, ait Ezechias, mihi agendum eſt. Eandem ſententiam habet verſus ſequens: *Præciſa eſt velut à texente vita mea &c.*) Id eſt, quemadmodum textor præcidit telam, ita inopinatò, & præter expectationẽ eſt mihi moriendum. *De mane vſq; ad veſperam finies me &c.*) Id eſt, infra vnius diei ſpaciũ finies me, id eſt, tãtus eſt morbus hic, vt videar nõ poſſe vno die ſuperuiuere. *Sperabã vſq; ad mane*) ſcilicet ſequẽtis diei, hoc eſt, cùm nocte eſſem bona ſpe, mane cœpi deſperare, prorſus deiecit me morbus & vicit. *Quaſi leo ſic contriuit omnia oſſa mea*) Iſtud verum eſſe nouit, qui magnis febribus æſtuat, cuius ignis internus in ſimilitudinẽ leonis omnia corporis oſſa conſumit, nec putat ſe præ doloris magnitudine vltrà eſſe victurum.

DE mane vſque ad veſperam finies me, ſicut pullus hirundinis, ſic clamabo, meditabor vt columba. Attenuati ſunt oculi mei, ſuſpicientes in excelſum. Domine vim patior, reſponde pro me. Quid dicam, aut quid reſpondebit mihi, cùm ipſe fecerim? Recogitabo omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. Domine, ſi ſic viuitur, & in talibus vita ſpiritus mei, corripies me, & viuificabis me: ecce in pace amaritudo mea amariſſima.

SIcut pullus hirundinis &c.) Ezechias gemitum ſuum clamori hirundinis comparat. De verbo autem meditandi dictum eſt capite 33. Senſus eſt: In ſimilitudinem hirundinis & columbæ fletibus atque gemitibus dies noctibus iungebam, & à Deo ſolo, qui poterat ſubuenire: eleuatis in altũ oculis, auxilium præſtolabar, atq; hoc eſt quod dicit, *Attenuati ſunt oculi mei*) ſcilicet fatigatione, id eſt, ſic reſpexi ad Dominũ, vt oculi mei fatigarentur.

Domine vim patior &c.) Significat vehementiam morbi. Senſus eſt: Domine, grauiſſimè affligor & crucior adeò, vt nequeam ſuſtinere dolorem.

Reſponde pro me) Id eſt, ſuſcipe patrocinium meum, non poſſum par eſſe dolori: & quia durius aliquid loquutus videbatur, dum diceret: Domine, vim patior, rurſus in ſe reuertitur, & ait: quid dicam? hoc eſt, quid cauſabor cõtra factorem meum? potius erat patiendum quàm huiuſmodi aliquid effari. *Aut quid reſpondebit mihi?*) qui fecit ipſe quod voluit, hoc eſt, qui morbum hunc ſecreto conſilio immiſit mihi: Suſtinenda ergo ſunt quæcunque ipſe decreuerit.

Recogitabo omnes annos &c.) Hieronymus aliter legit, hoc modo: Reputabo omnes annos vitæ meæ, ſine pronomine, tibi.

Qui autem interpretantur, quod nos habemus, referunt ad affectum pœnitẽtis, hoc ſenſu: Ad memoriam reuocabo cum dolore omnia, quæ feci tempore vitæ meæ.

Commentarius verò Hieronymi hoc modo exponit: Cùm tribulationis tempus aduenerit, omne quod præteritum eſt, nihil adiuuat ſuſtinentem. Vnde ſtulta Epicuri ſententia eſt, qui aſſerit recordatione bonorum præteritorum mala præſentia mitigari: Ergo Ezechias reputare ſe dicit omnes annos regni ſui, & omnia quæ interea acciderunt præſenti amaritudine ſuperari, hoc eſt, tanta eſt hæc præſens amaritudo, vt pro nihilo habeam omnem præcedentem felicitatem regni mei. Prior ſenſus eſt quidem

pius,

pius, ſed pium adſerre ſenſum non eſt ſatis pro reuerentia ſcripturæ.

Domine ſi ſic viuitur &c.) Quia iam ſecurus eſt, ait Hieronymus, nec patitur quæ refert de humano ſtatu, philoſophatur dicés: Domine ſi ſic viuitur, hoc eſt, ſi talis eſt conditio hominis, ſi ad hoc ſumus nati, vt huiuſmodi patiamur, qualia paſſus ſum.

Et in talibus vita ſpiritus mei) Hoc eſt, ſi vita, quam viuimus, verſetur in talibus miſerijs, permitto me tibi, corripe me tu quoties vis, ſed tantùm viuifica me. Quia Hebræi carent futuro optatiui, eius vice vtuntur futuro indicatiui: Sic hoc loco, corripies & viuificabis, pro corripias & viuifices.

Ecce in pace amaritudo mea &c.) Senſus eſt: In media pace & tranquillitate reddita populo & ciuitati meæ patior amariſsima, & limina mortis intraui: Sic Hieronymus. Poteſt & hic eſſe ſenſus: Ecce triſtitia illa, quam paſſus ſum, iam in pace eſt, verſa eſt enim in gaudium. Ex ipſa phraſi colligi non poteſt, vter ſenſus ſit probabilior.

TV autem eruiſti animam meam, vt non periret, proieciſti poſt tergum tuum omnia peccata mea: quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te, non expectabunt qui deſcendunt in lacum, veritatem tuam. Viuens, viuens, ipſe confitebitur tibi, ſicut & ego hodie, pater filijs notam faciet veritatem tuam. Domine ſaluum me fac, & pſalmos noſtros cantabimus cunctis diebus vitæ noſtræ, in domo Domini.

TV autem eruiſti animam meam &c.) Tu Domine ſeruaſti animam meam, ne periret, vel præſenti vitæ vel futuræ: proieciſti poſt tergum omnia peccata mea, ne illa triſtis aſpicerem, ſed tuam miſericordiam contemplarer, atq; hæc tu facis non motus meis meritis, ſed gloria nominis tui. Vis à nobis laudari, & quia non eſt pulchra ſeu ſpecioſa laus in ore peccatoris, proieciſti omnia peccata mea poſt tergum tuum, id eſt, condonaſti ea & oblitus es, & eruiſti animam meam ne periret.

Quia non infernus &c.) Id eſt, illi, qui in inferno ſunt, non confitebuntur tibi. Confeſſio hoc loco non pro pœnitentia, ſed pro gloria & laude accipitur: *Neque mors laudabit te*) Hoc alijs verbis in Pſalm. dicitur: Non mortui laudabunt te Domine. *Non expectabunt qui deſcendunt in lacum*) Id eſt, Infernum, *Veritatem tuam*) quæ videlicet pertinet ad promiſſum Meſsiam, quem expectamus nos, non autem Inferi.

Pater filijs notam faciet veritatem tuam) Quaſi dicat Ezechias: Tua refert Domine, vt gens Iudaica non ſemel pereat, alioquin quis narrabit poſteris veritatem? Pater non faciet notam eam filijs: Ergo ſaluum me fac, & omnes qui in te credimus, vt tuo auxilio liberati, cantica laudis cantemus in templo ſancto tuo omnibus diebus noſtris. Verba hæc, Domine ſaluum me fac, quidam accipiunt vt ſint Ezechiæ: alij verò putant eſſe orationem prophetæ Eſaiæ.

ET iuſſit Eſaias, vt tollerent maſſam de ficis, & cataplaſmarent ſuper vulnus eius, & ſanaretur. Et dixit Hezechias: Quod erit ſignum, quia aſcendam in domum Domini?

ET iuſſit Eſaias &c.) Iſtud priùs legendum eſt, quàm ſcriptura Ezechiæ, quam nunc interpretati ſumus: antè enim cataplaſma vulneri impoſitum eſt, & prius ſignũ ab eo poſtulatũ futuræ ſanitatis, quàm gratias ageret Domino, quod dicitur feciſſe ſanatus. Cæterùm quod ſignum datum ſit, ſuperior hiſtoriæ ordo narrauit. vide cap. 20. 4. lib. Regum, vbi conſequentius iſta leguntur. Vox autem Hebræa, quam noſter interpres vulnus tranſtulit, ſecundum Iudæos non vulnus ſonat, ſed hulcus, quemadmodum in Commentarijs refert Hieronymus. Nam & Aquila, Symmachus, & Theodotio ἕλκος interpretati ſunt, per quod morbum regium intelligi volunt, cui contraria putantur vel ſumpta in cibo, vel appoſita corpori quæcunque ſunt dulcia. Ergo, vt Dei potẽtia monſtraretur, per res noxias & aduerſas ſanitas reſtituta eſt. Alij verò non hulcus, ſed apoſtema ſignificari arbitrantur, quando tumens corpus cocto & putreſcente pure completur, & iuxta artem medicorum omnis lanies liccioribus ficis atque contuſis in cutis ſuperficiem prouocatur, ac per hoc non ſpernendam eſſe medicinam, quæ vſu conſtat & experimento, quòd & hanc fecit Deus.

CAPVT XXXIX.

IN tempore illo, miſit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babylonis, libros & munera, ad Hezechiã. Audierat enim quòd ægrotaſſet & conualuiſſet. Lætatus eſt autem ſuper eis Hezechias, & oſtendit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoramentorum, & vnguenti optimi, & omnes apothecas ſuppellectilis ſuæ, & vniuerſa quæ inuenta ſunt in theſauris ſuis. Non fuit verbum, quod non oſtenderet eis Hezechias, in domo ſua, & in omni poteſtate ſua.

IN tempore illo &c.) Hunc Merodach Baladan Hebræi putant patrẽ fuiſſe Nabuchodonoſor Regis. Libros autem vocat literas ad Ezechiam miſſas. Secundum Hebræos ergo ſenſus eſt: Eodem anno quo

ſupradicta, geſta ſunt, Merodach Beladam pater Nabuchodonoſor Regis miſit literas & munera ad Ezechiam Regem.

Audiuerat enim quòd ægrotaſſet &c.) In Chaldæa namque, cuius præcipua ciuitas Babylon erat, periti erant Aſtronomi, qui cùm vidiſſent ſolis curſum commutatum, & cauſam inquirerent, fama per omnes volitante didicerunt hoc fuiſſe factum propter Ezechiam, qui ęgrotaſſet & iterũ conualuiſſet. Miſit ergo Merodach legatos ſuos ad Ezechiam, vt congratularentur ei, & plenius de portento quod acciderat, interrogarẽt. Vide caput trigeſimũ ſecũdum li. ſecundi Paral.

Lætatus eſt autem ſuper eis Ezechias) ſcilicet in aduentu legatorum Merodach, & in oblatione munerum, & in congratulaione ſanitatis ſuæ. Lætat⁹ eſt autẽ ineptè, ita quòd eleuatum ſit cor eius in muneribus oblatis. Vide caput. 32. libri ſecũdi Paral. vbi ſic ſcribitur: In legatione principum Babylonis reliquit eum Deus, vt tentaretur & nota fierent omnia, quæ erant in corde eius. Et rurſus: Non iuxta beneficia, quę acceperat, retribuit, quia exaltatum eſt cor eius.

Et oſtendit eis &c.) Oſtendit eis non ſolùm theſauros palatij ſui, ſed etiam templi, quod ex eo colligitur quia ſubiungitur: Non fuit verbum (quod iuxta Hebraicam conſuetudinem pro re frequenter accipitur) quod non oſtenderit in omni poteſtate ſua. In poteſtate autem ipſius erant & theſauri templi, de cui⁹ valuis auri laminas iam antè tulerat. Quod autem peccauit in iſto facto Ezechias colligitur facilè ex ſequentibus, cùm dicitur: Ecce dies veniẽt &c. Ex quo iuxta leges quoque tropologiæ, diſcimus non mittendas margaritas ante porcos, nec ſanctum dãdum canibus.

INtroiuit autem Eſaias propheta ad Hezechiam Regem, et dixit ei: Quid dixerunt viri iſti, et vnde venerunt ad te? Et dixit Hezechias: De tera longinqua venerunt ad me, de Babylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Hezechias: Omnia quæ in domo mea ſunt, viderũt. Non fuit res quam non oſtenderim eis, in theſauris meis. Et dixit Eſaias ad Hezechiam: Audi verbum Domini exercituum. Ecce dies venient, & auferentur omnia quæ in domo tua ſunt, & quæ theſaurizauerunt patres tui, vſque ad diem hanc, in Babylonem. Non relinquetur quitquã, dicit Dominus. Et de filijs tuis, qui exibunt de te quos genueris, tollent, & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Hezechias ad Eſaiam: Bonum verbum Domini, quod locutus eſt, Et dixit: Fiat tantùm pax, & veritas in diebus meis.

DE terra lõginqua &c.) Iſtud cum emphaſi & ſupercilio legendum eſt, ac ſi dicat: Tanti ego ſio, vt venirent ad me de terra longinqua, de Babylone, quæ vrbs in toto terrarum orbe potentiſsima eſt. Eſt ergo hoc loco vana gloria & iactantia ipſius Regis.

Omnia quæ in domo mea ſunt, viderunt.) Alterum, videlicet de theſauris templi, vnde offenſam verebatur, tacet.

Et de filijs tuis) id eſt nepotibus tuis, quos genneris non per te ſed per alios, tollent & eunuchi erunt in palatio Regis Babylonis. Ex quo Hebræi volunt Danielem, Ananiam, Miſael, & Azariam, qui fuerunt de regio ſemine, factos eſſe eunuchos, quos in miniſterio Nabugodonoſor fuiſſe non eſt dubium.

Fiat tantùm pax &c.) In his verbis reprehenditur Ezechias ab Hebræis (referente Hieronymo) quia non dixit imitatus Moyſen, qui aiebat, Aut dimitte eis noxam, aut ſi non facis, dele me de libro quem ſcripſiſti, quaſi contra humanitatem, aliquam videatur hic neglexiſſe curam populi. An autem iſtud approbet Hieronymus incertum eſt. Pax autem ad corpus, qualis eſt pax à bellis: veritas verò ad animum refertur: Sic quidam. Dionyſius verò Carth. veritatem pro iuſticia accipit. Sed rectè (ni fallor) intelleximus de veritate, quæ pertinet ad promiſſum Meſsiam, hoc ſenſu: Ego ſcio futurum Domine vt naſcatur aliquando Meſsias, certus ſum quòd non excidet promiſſum: multa quidẽ poſſunt interuenire, ſed quidquid interuenerit, tu nihilominus præſtabis ꝓmiſſum, ſi filij transferantur in Babylonem, tu poſsis eos reſtituere: hoc tantùm opto & cupio, vt veritas promiſsionis appareat populo eo tempore, quo ego viuo: vt appareat populo hoc promiſſum præſtandũ, de quo fortè ambigerent, ſi ad alias terras transferrentur captiui.

CAPVT XL.

C*Onſolamini, conſolamini, popule meus, dicit Deus veſter. Loquimini ad cor Hieruſalem, & aduocate eam, quoniam completa eſt malicia eius, dimiſſa eſt iniquitas illius, ſuſcepit de manu Domini duplicia, pro omnibus peccatis ſuis.*

MAgna profectò res eſt & incomparabilis, audire à Domino, conſolamini: & quia lætiſsimum eſt Euangelium, propterea in primis laborandum eſt, vt ſciatur ad quos pertineat. Iudæorum autem quidam referũt iſta ad finem pręcedentis capitis, ad illa Ezechiæ verba, Fiat tantùm pax &c. hoc modo: Ezechias videtur ſecurus de populo, & tantùm ſuam ſpectare commoditatem, cùm ait,

ait, fiat tantùm pax in dieb⁹ meis, propterea Domin⁹ Deus ſuſcepit curã veſtri. Hęc dicit Deus veſter, ecce Ezechias Rex veſter deſerit vos ac neglıgit, ſed ego conſolabor vos. Iſtud commentum non eſſe probabile, clarum erit ex ſequentibus, quæ non quadrãt in populum illius tempoeis. Aduertendum eſt ergo captiuitatem humani generis ſub tyrannide diaboli non ſemper ſimplicibus verbis, ſed ſub typis frequenter prophetas proponere. Quò fit vt quidam nímis propẽſi ad literam ſæpe errent, vim inferentes literæ: Et rurſus, alij nimis addicti figuris & tropis etiam errent, ſine cauſſa & neceſsitate relinquentes literam. Et ſicut captiuitatem, ita quoque feequenter redemptionem humani generis ſub typis proponunt. Erat autem humanum genus ſub diabolo captiuum, erant & Iudæi olim captiui ſub Rege Babylonio, ſoluta eſt eorum captiuitas, item & humani generis. Hanc vtranque captiuitatem & liberationem è captiuitate ita miſcẽt prophetæ, vt ſæpe neſcias quò reſpiciant. Læta ergo quæ ſequuntur etiam ab Hebræorum nonnullis ad tempora Meſsiæ referuntur: Intelligunt ſiquidem beneficia hæc maiora eſſe, quàm quæ conueniant liberationi è captiuitate Babylonica, videntes nimirũ ſub beneficio Cyri maius aliquod beneficium nimirum Chriſti adumbratum eſſe. Habet itaque litera:

Conſolamini, conſolamini) Iſtud intelligunt quidam hoc modo: Hactenus fuiſtis in Babylone captiui, iam regno Babylonis ſuccedet Rex alius, nimirum Cyrus, qui dimittet vos & ſoluet captiuitatem. Iſtud eeijci non poteſt vt impium, ſi intelligatur vt typus, in quo aliquid aliud adumbretur, ſcilicet conſolatio pertinens ad totum terrarũ orbem. Verùm an primò & immediatè de beneficio ad totum orbem pertinente potius accipiendum ſit, ex ſequentibus patebit.

Zach. 2. *Popule meus*) Quis ſit ille populus interpretatur Zacharias, ſecundum Hier. cùm ait: Gaude & lætare filia Sion: quia ecce veniam & habitabo in medio tui, & confugient gentes multæ ad Dominũ in die illa, & erũt ei in populum. Totus itaque cœtus ille, qui crediturus eſt in Chriſtum, hîc nomine populi ſignificatur, ſiue Iudæi ſint, ſiue gentes, quod etiam patet capite primo Oſeæ.

Loquimi ad cor Hieruſalem) Idioma ait Hieronymus ſcripturarum eſt, qui mœrenti loquitur, & blandiens conſolatur, dicitur ei loqui ad cor. Patet hoc 32. Gen. vbi de Sichen ſcribitur, quòd Dinę, quã corruperat, ad coe loquutus ſit, & blanditus eſt illi, hoc eſt, humanitate & obſequijs ſtuduerat auferre ei mœrorem. Senſus ergo huius, Loquimini ad cor Hieruſalẽ, eſt iſte: Proponite ipſi Hieruſalem non triſtia, non comminationes, non pœnas, ſed læta & conſolatoria: quia ego factus ſum ei propitius & deſii iraſci. Sic Ozeæ. 2. cap. Poſt enumerata mala & in media ira Deus ſubitò ad miſericordiam conuerſus ait: Lactabo eam & loquar ad cor eius, & demulcebo eam.

Quoniam completa eſt malitia eius) Iudęus aliquis iſtud exponeret hoc modo: Non erunt amplius captiui, ſatis pœnarum dederunt. Sed Chriſtian⁹ aliter interpretatur, hoc modo: Conſummata eſt malitia eius, id eſt, remiſsio peccatorum facta eſt, Deus ſtatuit miſereri vobis & auferre peccata veſtra. Apud Latinos vnũ exemplar eſt, quod pro malitia habet militia, neque ex commentarijs Hieronymi conſtat vtro modo ſit legendum. Quidã autem ex Hebræo vertũt, Quia completum eſt tempus eius. Sed quia vulgata exemplaria habent malitia, non eſt temerè eeijciendum.

Suſcepit de manu Domini duplicia) Per duplicia nonnulli ex Hebræis duas intelligũt captiuitates, Babylonicam nimirum & Romanam, hoc ſenſu: Bis punita eſt Hieruſalẽ pro tot peccatis infidelitatis & idololatriæ, ſemel per Chaldæos ſiue Babylonios, & ſemel per Romanos. Alij verò interpretes per duplicia intelligunt parentum peccata & filiorum, hoc ſenſu: Dominus puniuit tam parentum peccata quàm filiorum. ex Chriſtianis autem nonnulli pee duplicia accipiunt toementa corporis & animæ, hoc ſenſu: Et iã cõpleta eſt caſtigatio eius pro peccatis õnibus. Verùm quia Euangelium eſt, hoc modo videtur intelligendum: Hactenus Hieruſalem afflicta eſt malis, ſeruiuit ſub tyrannide diaboli, iam liberauit Dominus, & non ſolùm liberauit ſed & multis beneficiis affecit. Per duplicia ergo intelligimus & redemptionem ſiue liberationem à diabolo, & dona ſiue chriſmata Spiritus, quæ laegitur credentibus: idque pro omnibus peccatis ſuis, hoc eſt cùm nos peccatis noſtris meremus mala ac ſupplicia, Deus Pater peopter Chriſtum reddidit hæc dona ac beneficia.

VOx clamantis in deſerto. Parate viam Domini, rectas facite in ſolitudine ſemitas Dei noſtri. Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons, & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, et aſpera in vias planas. Et reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter, quòd os Domini loquutum eſt.

V*Ox clamãtis in deſerto &c.*) Huius vocis memores Scribæ & Phariſæi cũ audirẽt Iohannem in deſerto docere populum, miſerunt ad eum Leuitas & Sacerdotes, vt ex ipſo interrogarent quis eſſet: cumq; aſſereret nec Chriſtum ſe eſſe, nec Heliam, neque prophetam, tandem omnino ſcire volentibus

quis

quis eſſet, ait: Ego vox clamantis in deſerto, parate viam Domini, ſicut dixit Eſaias propheta. Vbi quærendum, an generali an proprio nomine vocem hāc ad ſe referat Iohannes, hoc eſt, an iſtud quòd dicitur hîc apud Eſaiam, vox clamantis &c. ad literam intelligere oporteat de Iohanne, an potius generalius accipiendum ſit vt talis vox intelligatur & Petrus & Paulus & cæteri Apoſtoli & Apoſtolici viri. Quod autem additur, In deſerto, docere videtur vocem hanc propriè pertinere ad Iohannem: ipſe enim in deſerto verſabatur, vt dicat Propheta venturum magnū prophetam, & illum verſaturum non in vrbe, ſed in deſerto, atque ibi prædicaturum Euangelium. Quòd etiam poſsit aliter accipi videtur ex eo quod mox additur: Rectas facite in ſolitudine ſemitas Dei noſtri, Vbi ſolitudo figurata eſt ſiue Iudæi ſint, ſiue Gētiles, ſiue vtrique. Illud autem, *Parate viam Domini*) idem eſt cum eo quod in Euangelio dicitur, pœnitentiam agite.

Omnis vallis exaltabitur &c.) His verbis in ſumma ſignificatur expeditio & facilitas itineris: Futurum eſt coruſcante Euangelio quod nunr prædico, vt iter, per quod ingredientur homines, facile ſit & expeditū, omnia illa impedimenta quæ erant in genere humano ſiue per peccata ſiue per legis difficultatem, tollentur. Omnis ergo vallis exaltabitur, id eſt, qni manent nunc peccatorū pondere preſsi, erigentur per Chriſti Euangelium: *Et omnis mons & rollis humiliabitur*) hoc eſt, qui nimium ſibi fidebant, deſiſtent ſibi fidere: *Ecerunt praua in directa &c.*) id eſt, Gentes aſperę, diſtortæ & intractabiles feritate, diſcent miteſcere ad Chriſti doctrinam, præbebunt ſe dociles formandosq́ue ipſis Apoſtolis.

Et reuelabitur gloria Domini &c.) Id eſt, exhibebitur tale aliquod opus, per quod Dominus glorificabitur: edetur nobiliſsimum exemplum humanitatis & benignitatis Dei, quando praua iſta fient in directa, & aſpera in vias planas: Tunc videbitur quàm bonus ſit Dominus, quādo ſpiritus Domini effundetur ſupra omnem carnem, quando in iſtis regionibus vbi colebantur Ioues, Mercurij, ligna, lapides, adorabunt Deum in ſpiritu & veritate: Tunc agnoſcent omnes quod os Domini locutum eſt. In voce (caro) notatio eſt: Significantur enim omnes qui ad doctrinam Euangelij cor adſerent carneum, id eſt, qui præbebunt ſe dociles.

VOx direntis, clama. Et dixi. Quid clamabo? Omnis caro fænum, & omnis gloria eius quaſi flos agri. Exſiccatum eſt fænum, & cecidit flos: quia ſpiritus Domini ſufflauit in eo. Vere fænum eſt populus. Exſiccatum eſt fænū, & ceridit flos, verbum autcm Domini manet in æternum.

VOx *dicentis &c.*) Hactenns antem propoſuit propheta lætiſsimum Euangelium: quod verò iam dicit, non tam Enangelium eſt quàm philoſophia, quam intellexernnt etiam Plato & Ariſtoteles. Commentarius autem Hier. ſuper hunc locum ſic habet: Reuera ſi quis fragilitatem carnis aſpiciat, & quod horarum momentis creſcimus atque decreſcimus, nec in eodem ſtatu manemus ipſumq́; quod loquimur, dictamus & ſcribimns, de vitæ noſtræ parte præteruolat, non dubitabit carnem fœnum dicere, & gloriam eius quaſi florem fœni ſiue prata campornm. Qui dudum infans, ſubito puer: qui puer, repente iuuenis: & vſque ad ſenectutem per ſpacia mutatur incerta: & ante ſe ſenem intelligit, quàm iuuenem nō eſſe ſe miretur. Pulchra mulier quæ poſt ſe adoleſcentulorum trahebat greges arata fronte contrahitnr: & quæ prius amori, poſtea faſtidio eſt. Quod & egregius apud Gręcos ſcribit Orator, ſpem corporis aut tempore deficere, aut languore conſumi. Hactenus Hieronymus. Sed quorſum hæc philoſophia, quam etiam Gentilis intelligit? Quātum colligere licet ex commentarijs Hier. ideo Eſaias hanc philoſopbiam de fragilitate humanæ naturæ adducit: vt intelligant homines quòd ſuis viribus non poſsint ad hoc Euāgelium aſpirare: vt agnoſcant quod ex natiuitate carnali nihil habeant, quàm quòd ſint fœnum, fieri tamen poſſe vt perpetuo maneant & immortales fiant, ſi videlicet Euangelium amplectantur & illnd venerentur.

SVper montem excelſum aſcende tu, qui euangelizas Sion, exalta in forticudine vocem tuam, qui euangelizas Hieruſalem. Exalta, noli timere. Dic ciuitatibus Iuda: Ecce Deus veſter. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur. Ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo. Sicut paſtor gregem ſuum paſcet, in brachio ſuo congregabit agnos, & in ſinu ſuo leuabit, fœtas ipſe portabit.

S*Vper monten &c.*) Quod ad lectionem attinet, incertū eſt, an legi debeat, quæ euangelizas, an qui euangelizas. Commentarius autem Hieronymi hoc modo habet: Pręcipitur Apoſtolorum choro, vt ad prædicationem omnis carnis, quæ viſura ſit ſalutare Dei noſtri, excelſa conſcendāt, & de magnis dicturi in ſublimibus commorentur. Porro Hebraicum exemplar & cæteri interpretes ponunt in genere fœminino, vt dicant: Quę euangelizas Sion, & quæ euangelizas Ieruſalem.

ſalem. Quod verbum iuxta Græcos ambiguum eſt, vt poſsimus accipere vel eam quæ annunciat, vel eam cui annunciatur. Hactenus Hierony. Ex quo licet colligere quòd ipſe legerit, Quæ euangelizas Sion, & ita inbetur Sion, vt annunciet verbum Dei & ſalutare eius: Vt Sion intelligatur eſſe vocatiui caſus hoc modo: O tu Sion, quæ enangelizas, aſcende ſuper montem, ecce de te egredietur lex, & verbum Domini de Ieruſalem: tu eris magiſtra orbis terrarum, docebis ea in quibus vera ſalus ſita ſit, quod Plato non potuit. Apud Hebræos, quæ euangelizas, eſt benoni ſiue formam habens benoni, id eſt, participij euangelizans ſiue euangelizatrix. Et quia res magna eſt, quæ nunciari debet, iubetur aſcendere montem, vt facilius & à pluribus audiatur.

Dic ciuitatibus Iudæ &c.) Id eſt, dic reliquis ciuitatib⁹ iſtud quod iam ſequitur: *Ecce Deus veſter &c.*) id eſt, Deus ille rotus expectatus & tam diu feruenti animo deſiderarus, iã adeſt, corporeis oculis eum videre licet, iam licet eum contrectare manibus: ipſe ſuſcipiet bellum contra mundi principem, id eſt, diabolum: ipſe alligabit fortem & diripiet vaſa eius, hoc eſt quod dicit, In fortitudine veniet.

Et brachium eius dominabitur) Id eſt, non dominabitur nobis amplius peccatum ſiue malum habitans in carne noſtra, ſed dominabitur in nobis brachium Dei, id eſt, fortitudo Dei & gratia illius. Gratia enim Chriſti fit quòd non dominetur in nobis peccatum: in omnibus illis turbinibus iræ, inuidiæ, ſuperbiæ, ita agere, vt non obruamur, vt non vincamur, licet interdum maculemur, beneficium Chriſti eſt maximum & pulcherrimum.

Ecce merces eius cum eo) Id eſt, in promptu habet mercedem & in numerato: *Et opus eius cum eo*) Id eſt, facere erit ei maximè in promptu. Merces hoc loco ad vtrunque pertinet & ad bonum & ad malum hoc ſenſu: Qui per fidem Chriſtum receperint accipient aliquid ab eo, nimirum vitam æternã: Similiter qui ipſum reijcient, etiam accepturi ſunt aliquid nimirum æternam damnationem.

Sicut paſtor gregem ſuum paſcet) Iſtud imprimis pertinet ad euangelium, hoc ſenſu: Tam diligens erit erga homines, quàm eſt paſtor erga agnos ſuos: quicquid præſtat agnis paſtor, hoc præſtabit & hodie præſtat Chriſtus ſuis, portat eos in humeris, dirigit, paſcit &c. Non dixit autem propheta, In brachio ſuo congregabit tauros, hircos & arietes, quibus per Ezechielẽ cõminatur, quòd lacte veſcantur, & operiantur lanis, & infirmum conterant gregem: Sed dixit, agnos, id eſt, ſimplicem plebem & innocuum populũ Chriſtianum. *Et fœtas oues ipſe portabit*) per quas intelligit Hier. Apoſtolos & apoſtolicos viros, omneſque Eccleſiæ doctores, qui ſalutem pariunt plurimorum.

QVis menſus eſt pugillo aquas, et cœlos palmo ponderauit? quis appendit tribus digitis molem terræ? & librauit in pondere montes, & colles in ſtatera? quis adiuuit ſpiritum Domini? aut quis conſiliarius eius fuit, & oſtẽdit illi? Cum quo inijt conſilium, & quis inſtruxit eum, & docuit eum ſemitam iuſtitiæ? & erudiuit eum ſcientia? & viam prudentiæ oſtendit illi? Ecce gentes quaſi ſtilla ſitulæ, & quaſi momentum ſtateræ reputatæ ſunt: Et inſulæ quaſi puluis exiguus, & Libanus non ſufficiet ad ſuccẽdendũ, & animalia eius non ſufficient ad holocauſtum. Omnes gentes quaſi non ſint, ſic ſunt corã eo, & quaſi nihilũ, & inane reputatæ ſunt ei.

QVis menſus eſt pugillo aquas &c.) Et hîc philoſophia eſt eaque phyſica. Dicerẽt forte Gentes, Tu dicis iſta, tu proponis nobis iſtud Euangelium: Eſt iſtud probabile quòd Deus ipſe veniet & hæc faciet nobis? Propterea ne quis difficilem putaret eſſe vocationẽ Gentiũ, & quòd omnis caro videret ſalutare Dei: quòd ipſe Dominus veniret in fortitudine, redderetq; vnicuiq; ſecundum opus ſuum: inſtarq; paſtoris agnos foueret in ſinu, & fœtas ipſe portaret: deſcribitur eius magnitudo, quòd nihil erit ei impoſsibile, & qui vniuerſa condiderit, creatorque ſit omnium, etiam hæc quæ cõparatione eorũ praua ſunt, valeat perpetrare. Sic Hier. ac ſi dicat propheta: Non eſt Deo difficile hæc præſtare, habitare in nobis, dare nobis ſpiritum ſuũ, per ſingula momenta regere nos: nõ eſt inquam ei difficile, propter ipſius magnitudinẽ. Magna quidem res eſt minimo digito quem vulgo guſtatorẽ vocant omnẽ aquarũ vaſtitatem ponderare ſeu pugillo menſurare: Eſt præterea res magna tribus digitulis tantã molem ipſam videlicet terrã ſuſpendere: Qui aũt hæc fecit, Dominus eſt, ipſi etiam facillimũ erit ex lapidibus facere filios Abrahæ, id eſt, ex Gẽtibus filios Dei. Propter hãc cauſam, hanc de magnitudine Dei philoſophiã proponit propheta. Quod aũt pugillũ vocat, & palmũ, humanę conſuetudinis vtitur verbis atq; menſuris, vt incomporabilẽ Dei potentiã per noſtra verba diſcamus. Pro pugillo Aquila tranſtulit minimũ ſiue paruũ digitum. Significat aũt palmus extentam *Palmus.*
manũ à pollice vſq; ad extremum digitum, quod ſi contrahamus manum, iam pugillus *Pugillus.*
efficitur. Poſsit iam aliquis mirari, quare Deus hæc faciat, cur ipſemet veniat & portet fœtas in humeris? quare & tandẽ poſt tot elapſa ſæcula venerit? quare Gentes à cognitione ipſius omnino alienas ad fidẽ vocauerit, Iu-

dæis quibus legem dederat, qnibus promiſſiones factę erant, reiectis? Hoc autem à noſtra notitia abſconditū eſt, & niſi audiamus ab aliquo Dei conſiliario, non poſſumus intelligere. Paulus in genere ſignificauit in epiſtola ad Romanos ſcripta, cùm ait: Nolo vos ignorare fratres, quoniam ex parte contigit cæcitas in Iſrael &c. Ex illo loco intelligere poſſumus, quorſum propheta quę ſequūtur dicat, videlicet: Quis adiuuit ſpiritum Domini, & conſiliarius eius fuit? Ideo quemadmodū diximus, propheta hæc proponit, vt deſinat homo inquirere, quare ipſemet Deus hæc & his modis fecerit, quia hoc conſilium non eſt notum hominibus, & longe ab eorum intellectu remotum.

Eece gentes quaſi ſtilla ſiculæ) Et hæc pertinent ad Dei potentiam intelligendam, & eodem conſilio proponuntur quo alia. Commentarius autē Hier. ſic habet: Omnes geotes quę non nouerunt creatorem ſunm, ſiue vniuerſum mortalium genus ad cōparationem Dei quaſi ſtilla ſitulæ ſunt, & quaſi momentum ſtateræ, quod leui pondere in alteram partem declinatur. Pro puluere exiguo, in Hebræo eſt vnica vox, qua ſignificatur leuiſsimus puluis, qui vento raptante ſæpe in oculos mittitur, & ſentitur potius quàm videtur. Democritus aūt & Epicurus huiuſmodi pulueres atomos vocant: Theodotion verò & Sym. propter interpretandi difficultatē, ipſum Hebraicū ponentes, dixerunt: Ecce inſulæ ſicut Dar, quod cecidit. Minutiſsima ergo fruſta pulueris & pænè inuiſibilia hoc verbo appellantur.

Et libanus non ſufficiet &c.) Etiam iſta pertinent ad magnitudinem Dei oſtendēdam, hoc ſenſu: Tantus eſt Dominus Deus, quòd omnia ligna Libani, & armēta quæ in eo paſcūtur holocauſtis ipſius ſufficere nequeūt: Deo nihil ſatis dignum poteſt offerri, tanta eſt eius magnitudo: ſimulq́; hæc dicit, vt homines abducat paulatim ab idololatria.

Omnes gentes quaſi non ſint &c.) In Gentibus Hier. etiam intelligit Iudæos, hoc ſenſu: Omnes omnino homines ſine exceptione ſic ſunt coram Deo quaſi nō ſint. Quod Hebraice dictū eſt, ſicut & apud Paulum in priori epiſtola ad Cor. Elegit Deus ea quæ non ſunt, id eſt, quę pro nihilo habentur, quæ in nulla ſunt æſtimatione. Latinè ergo diceremus hoc modo: Omnes homines ad Deum cōparati nullius ſunt momenti, nullius æſtimationis, imo nihil omnino.

CVi ergo ſimilem feciſtis Deum? aut quam imaginem ponetis ei? Nunquid ſculptile conflabit faber, aut aurifex auro figurabit illud, & laminis argenteis argentarius? Forte lignum & imputribile elegit, artifex ſapiens quærit quo modo ſtatuat ſimulachrum, qnod non moueatur. Nunquid nō ſcietis? Nunquid nō audiſtis? Nūquid non annunciatum eſt vobis ab initio? Nunquid non incellexiſtis fundamenta cerræ?

CVi ergo ſimilem feciſtis Deum? &c.) Hoc dicit contra omnes idololatras, hoc ſenſu: Cùm tantus ſit Deus, & tanta eius maieſtas, quòd reſpectu magnitudinis eius omnes homines ſint tanquam nihil, quomodo eum repręſentare poteſtis imaginibus? Grata aūt eſſe debet gentibus hæc earum mētio, quod etiam in illo capite vbi Euangelium annunciatur de ipſis ſermo fit, vt ſciant etiā ſe pertinere ad Euangeliū: Atq; irridet propheta ſtultitiam Gentium putantiū hoc eſſe Deum, quod faber ærarius aut argentarius fecit. Nec ſiſtere ſe poteſt: Fortè (ait) lignū & imputribile elegit artifex ſapiens, & quærit quo modo ſtatuat, hoc eſt, laminis clauiſq́; compingat ſimulachrū, ne moueatur & ventorum flatibus deijciatur. Hæc aūt dicit propheta, vt idolis reprobatis euāgelicæ doctrinæ paret viam.

Nunquid non ſcietis?) Pro qno alij legnnt, Nunquid non ſciſtis? Nunquid nō audiſtis? idq́; vt videtur ex commentarijs Hier. non aūt ex textu, qui habet, Nunquid non ſcietis? Verba autem Hier. in commentarijs hæc ſunt: Ab initio naturali lege vos docui, & poſtea per Moyſen lege ſcripta teſtatus ſum, quòd nihil eſſent idola, & quòd creator mūdi ipſe eſt Deus. Pro lectione aūt, quę haber, Nunquid non ſcietis? &c. aduertendū verba futuri temporis apud Hebræos habere ſignificationē modi potentialis, quare ſenſus iſte erit: Nunquid non ſcietis? id eſt, nonne potuiſtis hoc facilimè aduertere? Nunquid audietis? id eſt, nunquid facile vobis fuerit audiſſe, quòd lapides nō ſint dij? Nunquid nō annunciatū eſt vobis ab initio? hoc eſt, nonne iā ſtatim ab initio ſemper extitit veri Dei cognitio, nunquid illa per manus vobis eſt tradita iam inde ab Adam condito & lapſo? *Nunquid non incelllexiſtis fundamēca terræ*) Id eſt, Vel hinc ex ipſis videlicet terræ fundamentis cognoſcere poteritis non Iouem aliquē eſſe aut Mercurium qui eā fundauit, ſed aliquid maius Ioue & Mercurio.

QVi ſedet ſuper gyrum terræ, & habitatores eius ſunt quaſi locuſtæ. Qui extendit velut nihilum cælos, expandit eos ſicut tabernaculum ad inhabitandū. Qui dat ſecretorum ſcrutatores, quaſi non ſint, iudices terræ velut inanes fecit. Et quidem neque plantato, neque ſato, neque radicato in terra trunco eorum. Repente flauit in eos, & aruerūt, & turbo quaſi ſtipulā auferet eos: Et cui aſsimilaſtis me, & adæquaſtis me, dicit ſanctus?

QVi ſedet ſuper gyrum terræ) Inſtar regis ac peincipis & gubernatoris, atque ad totam terram collati homines ſunt quaſi lo-

 cuſtæ.

custæ. *Qui extendit velut nihilum cælos*) pro quo in Hebræo eſt: Qui extendit velut telã cœlos. *Et expandit eos &c.*) hoc eſt, quemadmodũ homines extendunt papiliones, ſub quibus agant: ita expandit cœlos Deus inſtar papilionum, ſub quibus agamus.

Qui dat ſecretorum ſcrutatores &c.) id eſt, ſapientes & magnos in hoc ſæculo, quos admiramur ob ſapientiam, auſert, perdit, & in nihilum redigit. *Iudices terræ*) velut Xerxem & innumerabilem eius exercitum, ac varios Reges terrę, quos & Gręca & Barbara Romanaq; narrat hiſtoria, omnes hos deſtruxit & velut in nihilum redegit.

Et quidem neque plantatos &c.) Hoc modo legit Pellicanus & Rober. Steph. & Hebręi etiam pluraliter legunt. Senſus eſt: Principes & terræ Reges cùm maximi eſſe videãtur, & valde potentes in terra, tamen non ſunt plãtati neq; ſati, nec eſt radicatus in terra truncus eorum, facillimo vento ad Dei iuſſum ſubitò euerti poſſunt. D. Hier. tamen in ſingulari legit hoc modo: Eqnidem neq; plantatus neq; ſatus, neque radicatus in terra truncus eorum. Nonnulla etiam exemplaria legunt: Equidem neq; plantato neq; ſato, neque radicato in terra trunco eorum. *Repente flauit in eos*) flatum vocat iuſſum Dei, tantũmodo iuſsit, volo perire hũc Regem & illũ, & factũ eſt, & quàm facilè & repentè ſtipula turbine & tempeſtate raptatur, tam facilè eſt Deo repentè euertere Reges & Principes.

Et cui aſsimilaſtis me? etc.) Cùm ergo tanta ſit potentia mea atq; maieſtas cui me ſimilitudini cõparatis? quo ſimulachro reprę ſentabitis me tam potentẽ, dicit ſanctus, id eſt, ipſe qui natura ſanctus eſt, & à quo ſanctitatem habet, quicunque ſanctus eſt?

LEuate in excelſum oculos veſtros, & videte, quis creauit hæc? Qui educit in numero militiã eorum, et omnes ex nomine vocat, præ multitudine fortitudinis et roboris virtutisque eius, neq; vnum reliquũ fuit. Quare dicis Iacob, et loqueris Iſrael, abſcondita eſt via mea à Domino, et à Deo meo iudiciũ meum tranſibit? Nũquid neſcis aut non audiſti, Deus ſempiternus Dominus, qui creauit terminos terræ non deficiet, neq; laborabit neq; eſt inueſtigatio ſapientiæ eius? Qui dat laſſo virtutẽ, et his qui nõ ſunt, fortitudinẽ et robur multiplicat. Defitient pueri, et laborabunt, et iuuenes in infirmitate cadẽt. Qui aũt ſperant in Domino, mutabunt fortitudinẽ, aſſument pennas, ſicut aquilæ, currẽt et nõ laborabunt, ambulabunt et non deficient.

L*Euate in excelſum oculos etc.*) Quaſi dicat, cur nõ potius ex creaturarũ magnitudine intelligitis conditorẽ? Si non creditis verbis, ſaltẽ ocnlis veſtris credite, illos cõſulite: conſiderate cœlũ & terrã, & ex cœlorum, elementorũ omniũ ſeruitute poteſtatẽ Dei cogitate. *Qui educit in numero militiã eorum etc.*) ſcilicet cœlorum. Educit aũt iuxta numerũ cœlorũ militiam, quia & ſol & luna & aſtra, quæ Abraham numerare nõ poterat, ipſi numerata ſunt, iubetque vt vnumquodq; eorũ ſuo ſeruiat officio, & certis temporũ ſpacijs abſoluat curſum ſuũ: Sol aũt vno anno, lũcifer veſperque biennio, Luna verò ſingulis menſibus. *Et omnes ex nomine vocat*) id eſt, omnes ſtellas nominatim vocare poteſt, ſicut paterſamilias ſuos domeſticos: Quemadmodũ patrifamilias ad iuſſum obtemperant omnes qui ad familiam ipſius pertinẽt, ita ipſi Deo ſtellæ ad nutũ eius obtemperãt, tanta eſt magnitudo eius & virtus: *Neq; vnũ reliquum fuit*) id eſt, non etiã vel vnũ detrectat officium ſunm, ſed omnia ſeruiũt Deo ſuo ordine. *Quare dicis Iacob etc.*) Ecce hæc adeo nota ſunt, vt etiã barbaræ gentes intelligant, illæ ſciunt Deum nihil latere, & omnia illius arbitrio gubernari. Quare ergo tu Iacob, id eſt, duæ tribus, & itẽ tu Iſrael, id eſt, decẽ aliæ tribus, quæ iã captiuæ ductæ eſtis ad Aſſyrios, quare inqnã dicitis, ad Deũ terrena nõ pertinẽt, nec conſiderat quid vnuſquiſq; noſtrũ gerat, cùm ſitis edocti à lege & ꝓphetis? *Et à Deo meo iudiciũ meũ tranſibit*) id eſt, Nõ eſt illi curæ ſiue iuſtè viuamus ſiue iniuſtè: Hactenus ſumus habitæ populus Dei, ecce iã opprimimur ab hoſtibus, Deus nõ liberat nos, nõ ergo illi cura eſt de nobis. Reſpondet eis ꝓpheta ſiue Dominus, cùm ait:

Nunquid neſcis) hoc eſt, nõ intelligitis ſaltẽ ſcripturis docentibus, quòd Deus eſt ſempiternus, qui creauit omnia? *Non deficiet neque laborabit*) vt intelligat tuũ iudiciũ: putatis Deo hoc operoſum eſſe de ſingulis iudicare? An iuſtè opprimamini ab hoſtibus, an iniuſtè, non eſt ei operoſum, in hoc non deficiet neq; laborabit. *Quia non eſt inueſtigatio ſapientiæ eius*) id eſt, tãta eſt ſapientia eius, vt nõ deficiat, aut per hoc quicquam diſtrahatur: Qiiin potius (nã per correctionẽ additur qnod ſequitur) nõ ſolũ ipſe nõ ſatigatur ſed etiã laſsis & deſatigatis dat virtutem.

Et his qui nõ ſunt etc.) hoc eſt, qui in hoc ſęculo vidẽtur eſſe quaſi nihil, virtutẽ, roburque multiplicat: Quicunq; aliquid poſſunt, Deo dante poſſunt: Qnia aũt multi gaudent in ſanitate corporis, in fortitudine, in adoleſcẽtia, quaſi hæc eſſent perpetua, ſubiũgit & dicit quòd florens ætas cito deficiat, & corpora robuſta marceſcãt: *Deficient pueri*) id eſt adoleſcentes qui ſunt in primo ætatis flore, & iuuenes robuſtiſsimi per imbecillitatẽ deficient. Qui aũt ſperãt in Domino & eius miſericordiã ſemper præſtolantur, mutabũt fortitudinẽ. Si quis cõſcius ſuæ infirmitatis, quod nõ poſſet ſuperare mundũ, carnẽ, diabolũ, diſcat inuocare miſericordiam Dei, &

illi

illi confidere, quantumuis magna ingruat tentatio, & videatur maculari, tamen mutabit fortitudinem. Vide Paulum in epiſt. ad
Ephe.4. Eph. Renouamini ſpiritu mẽtis veſtræ. Et ad
Col.3. Coloſſ. Nolite mentiri inuicem. Quod illis locis intelligit Apoſtolus vocabulis renouãdi, induendi, expoliandi, exuẽdi, hoc intelligit Eſaias voce ſua mutare, id quod melius agnoſcetur ex locis cognatis quæ vbiq; multa ſunt. Et imprimis Geneſis.35. Abijcite Deos alienos qui in medio veſtri ſunt, & mundamini & mutate veſtimẽta veſtra. Propriot deinde locus eſt Eſaiæ.9. Sycomoros ſucciderunt ſed cedros imutabimus. Ipſi ciues Samariæ opibus ſuis confidentes nihil mouebantur minis prophetarum, dicebant: Si domos noſtras hoſtes ſubuerterint, nouas extruemus & quidem multo ſumptuoſiores: pro ſycomoris ex quibus iã ædificia noſtra extructa ſunt, vtemur lignis cedrinis. Eſt & alius locus apud Iob cap.4. vbi vox mutare flexum habet: Si præciſum inquit, fuit lignũ, adhuc immutabit ſcilicet ſe, vel adhuc innouabit ſcilicet ſe, ita eſt ad verbũ, quod ad ſenſum trãſtulit Hier. rurſus vireſcet. Et cap.29.
Iob.29. Gloria mea ſemper innouabitur & arcus meus in manu mea inſtaurabitur, vbi ad verbũ in Hebræo eſt, & arcus meus immutabitur ſiue innouabitur, hoc eſt, vires meæ creſcent & augebuntur. Ex iſtis locis præſens hic Eſaiæ locus facilimè intelligitur. Mutabunt fortitudinem, hoc eſt, abijcient vetera, fragilia, humana, terrena, atq; pro illis accipient noua, & cœleſtia & ſpiritualia: & tale mutare eſt apud Eſaiam hoc loco: Non ſequentur quæ dictabit caro, ſed induent nouum quendã hominem, qui ſecundum Deum creatus eſt in iuſtitia & veritate, eius gratia transferentur in ſupernaturalem fortitudinem.

Aſſument pennas ſicut aquilæ). D. Hier. quẽadmodũ ex eius cõmentarijs colligitur, hîc tranſitum agnoſcit ad illa bona, quæ in futura vita ſperamus, habet enim ſic: Crebro diximus aquilarum ſenectutẽ reuiuiſcere mutatione pennarum, & ſolas eſſe quæ iubar ſolis aſpiciunt, & ſplendorem radiorum eius poſsint micantibus oculis intueri pulloſq; ſuos an generoſi ſint hoc experimento probent. Significatur itaq; & ſanctos repueraſcere, & aſſumpto immortali corpore non ſentire laborẽ mortalium, ſed rapi in nubibus obuiam Chriſto. Sed nõ videtur neceſſariũ hũc tranſitum agnoſcere, quia poſſunt conuenire his etiã qui adhuc in mortali corpore moriantur, Paulo & cæteris ſimilibus.

CAPVT XLI.

TAceant ad me inſulæ, & gentes mutent fortitudinem. Accedant, et tũc loquantur, ſimul ad iudicium propinquemus. Quis ſuſcitabit ab oriente iuſtum vocauit eum, vt ſequeretur ſe?

CApu t.40.41. & aliquot ſequentia pertinent ad idem argumentum, quibus collatis multo melius intelligentur quæ dicuntur. Continent autem verum Euangelium & magnam conſcientiarum conſolationem: Verùm hanc tantã rem non vbiq; ſimpliciter proponit propheta, ſed adhibet obſcurum typum, quod mirãdum eſt, maximè quia in typum adhibet Cyrum Perſarũ Regem. Si autem Dauidem aut Ioſiam aut ſimilem aliquem in typũ adhibuiſſet, minus mirabile videri potuiſſet. Siquidem Cyrus etſi cõmendatus Rex fuerit, gẽtilis tamen fuit & alienus à corpore illo vnde Meſsias erat naſciturus: an verò ad magiſterium Danielis vetam religionem ſuſceperit, poſtea expendetur. In hoc autẽ typum Chriſti geſsit, quòd de Iudæis bene meritus eſt, quos è captiuitate liberos emiſit, quemadmodum Chriſtus poſtea humanum genus. Hoc autem beneficium à Cyro præſtitum multo tẽpore poſt Eſaiam extitit, vt colligere licet ex.2. lib. Paral. in cuius vltimo cap. ſic ſcribitur: Anno primo Cyri Regis Perſarum ad explendum ſermonem Domini, quem loquutus fuerat per os Ieremiæ, ſuſcitauit Dominus ſpiritum Regis Perſarum & laxauit captiuitatem. Prophetia autem ſiue ſermo de quo loquitur ſecundus liber Paral. habetur, 25. Ieremiæ, vbi prædicit populum Iuda in Babylone captiuum futurum annis.70. Iam inter Eſaiam & Ieremiam fuerunt anni.150. vnde mirandum prophetam Eſaiam his capitibus Cyrũ proprio nomine appellare, qui tanto tempore poſt naſciturus erat. Sicut aũt in ſuperiori capite, ita & in hoc quædam ſunt, quæ etiã Plato & Cicero intelligerẽt, videlicet de vanitate idolorũ: Cùm iudicio naturali intelligi detur, impium eſſe & inſanum colere idola, expoſtulat Deus cum hominibus quare colant idola: An autẽ cum ſolis Iudæis expoſtulet, an potius cum omnibus terrarum nationibus, nõ ſatis certum eſt, & propterea diligenter inſpiciendæ ſunt circunſtantiæ, Dicit ergo propheta:

Taceant ad me inſulæ) Hoc eſt, attendant aliquantulum longè diſsiti in populis, ſint aliquantulũ in ſilentio & aduertant quæ dicã. Si propriè ad Iacob & Iſrael hæc pertinere dicamus, iſte erit ſenſus: Ego faciam teſtem cõtrouerſiæ, quæ eſt inter me & Iacob & Iſrael, aliquem Gentilẽ, an defuerim partib⁹ meis, an ipſi ſuis: Taceant inſulæ, hoc eſt, præbeãt ſilentium, dum ego expoſtulo cum populo meo de cultu idolorum. Inſulæ autem iucũdum vſum habent in ſcripturis, & non niſi è ſcripturis petere oportet ſignificatum illarum, Cap.11. huius prophetæ inſularum *Quid nomine inſularum intelligatur in ſcripturis.*

nomine tota Occidẽtalis plaga ſignificatur.
Capite. 24. apertè nomine inſularum ſignifi
cari intelliguntur remotiſsimi populi, vt in-
frà in hoc capite, cùm dicitur: Viderunt in-
ſulæ. Nam ſtatim per interpretationem adij-
citur: Timuerunt extrema terræ. Quicunq;
autem Iudæi ad Occidentem & Septentrio-
nem habitabant vſque ad fretum Herculis,
phraſi ſcripturarum inſulares vocantur. Vi-
de quæ annotata ſunt in cap. 24. ſuper illud:
In inſulis glorificate nomen Domini. Et ca.
11. ſuper illud: Et adijciet Dominus ſecũdò
manũ ſuam ad poſsidendum reſiduum po-
puli ſui, quod relinquetur ab inſulis maris.

Et Gentes mutent fortitudinẽ &c.) Non eſt,
hoc loco גוים goim, quam vocem interpre
tes ferè vertunt gentes, ſed alia vox eſt in He-
bræo, illa nimirum quę pſal. 2. vertitur popu
li: Quare fremuerunt Gentes, hoc eſt iuxta
Hilarium, Herodes & Pilatus, & populi,
hoc eſt, ſeniores & Iudæorum principes me-
ditati ſunt inania? Atque hoc modo hîc ver-
tit Pag. dicens: Populi mutent fortitudinẽ.
Senſus ergo eſt: Deponant gentes priſtinam
imbecillitatem, & ſupernaturalem induant
fortitudinem, ne per priſtinam imbecillita-
tem non poſsint Dei audire ſermonem: in
hac enim re opus eſt diuina virtute & forti-
tudine ſupernaturali, alioquin nõ intelligẽt
neq; recipient ſtultam crucis Chriſti prædi-
cationẽ: Hunc ſenſum videtur dare Hieron.
Forte nõ malè etiã hoc modo exponeretur:
Gentes mutent fortitudinẽ, hoc eſt, arment
ſe conſilio & argumentis, ego proponã rem
quam diligenter oportet expendere: Iſtud
probabile facit quod infrà dicitur, Adferte
ſi quid forte habetis, id eſt, ſi habetis fortia
argumẽta adducite in mediũ: quaſi inſtituta
ſit diſputatio contra gentiles de cultu idolo
rũ, & poſtquã inuitauit inſulas & populos,
proponit iudicium & diſputationem dũ ait:

Quis ſuſcitauit ab Oriente iuſtum?) Hoc eſt,
quis ex omnibus veſtris dijs potuit pręſtare,
quod ego præſtiti in quodam iuſto? Ma-
gnum hoc loco dubiũ eſt, quis ſit iuſtus iſte.
Quidam enim ſignificari putant Cyrũ Per-
ſarum Regem. Hebræorum aũt nonnulli de
Abrahã dictũ putant. Quis ſuſcitauit Abra-
ham ab Oriente, hoc eſt, à Chaldæis, & voca
uit vt ſuæ pareret iuſsioni, vt egrederetur de
terra & patria ſua in terràm quam neſciebat,
cui tradidit in manus Reges qui venerant
contra Sodomã & Gomorrã? Sed quæ ſequũ
tur, maiora ſunt quàm quæ poſsint cõpete-
re in Abraham, vnde Hier. ad Chriſtũ refert,
hoc ſenſu: Quis talẽ aliquem doctorẽ miſit
vnquam in mundũ qualis eſt Chriſtus? Iam
quæſtio eſt, quomodo Chriſtus dicatur ſuſ-
citatus ab Oriente. Quis aũt ſit Oriens, Hie.
hoc loco non interpretatur, ſed circa finẽ a-
liquo modo inſinuat, non tamen ſatisfacit.
Haymo aũt hoc modo exponit: Ab Oriẽte,
id eſt, Iudæa quæ conſiſtit in partibus Orien
talibus. Sed videndũ an Iudæa ſit inter par-
tes ſimpliciter Orientales magis quàm Aegy
ptus: quòd ſi non, cõmentarium Haymonis
non eſt multum probabile. Deinde an in Iu-
dæa facile agnituri ſint, patriã ſuã hoc modo
hic appellari. An Iudæus hunc ſenſum hîc a-
gnoſceret: Quis ſuſcitauit ab Oriẽte, id eſt, ſo
lo veſtro natali Meſsiã? Dionyſ. vero Carthu.
interpretatur, Ab Oriente, id eſt, è cœlo, ſecu
tus Hieron. & addit in cõmentarijs, imo ipſe
Chriſtus Oriens appellatur apud Zachariã:
Ecce vir Oriens nomen eius. Verùm ibi alia
vox eſt in Hebræo nimirum צמח tſemah,
quæ non ad plagam ſed ad germen pertinet,
vnde qui hodie vertunt ex Hebræo, hoc mo
do legunt: Ecce vir germen nomẽ eius. Hoc
vero loco apud Eſaiam in Hebræo eſt מזרח
miſrah, quod nomen plagæ eſt, vbi ſol ori-
tur, hoc eſt, talis eſt oriens hoc loco, qualis
eſt in cantico Zachariæ: Viſitauit nos oriens *Zacha. 6.*
ex alto. Vbi Græcis eſt ἀνατολὴ, qua voce
ſignificatur regio ipſa ſeu plaga orientalis &
ipſe ſol oriens, & nomine ſolis ſiue orientis
metaphoricè Chriſtus, qui eſt ſol iuſtitiæ,
qui viſitauit nos veniẽs ex alto. Thomas au-
tem qui nomine iuſti Cyrum intelligit, faci-
le exponit Orientẽ, quia Perſæ quorum Rex
Cyrus fuit, Iudæis ſunt Orientales. Ad hũc
ſenſum etiam inuitat verbũ, ſuſcitauit, quod
hîc ponitur: Nam & illo vtitur ſecundus li-
ber Paral. de Cyro loquens, Suſcitauit Domi *Paral. vlti.*
nus ſpiritum Regis Perſarum. Quare cùm
maiora dicũtur quàm quæ cõpetere poſſunt
in Cyrũ, intelligatur Chriſtus relicto typo
ipſo videlicet Cyro, quod non eſt rarum in
prophetis. Pro iuſto autem in Hebræo eſt iu
ſtitia, quod Hiero. vertit iuſtum, hanc forte
ob cauſam, quòd quæ ſequuntur perſonæ
magis conueniãt quàm rei: & idem puto ſe-
quutos Hebræos, qui etiam iuſtitiam iuſtũ
interpretantur. Septuaginta tamen interpre-
tes, qui hoc loco verterunt iuſtitiã, pergunt
ſic vertere quaſi ad qualitatem pertineat. Le-
gunt enim, Et vocauit eam, nõ eum. Senſus
autem de Cyro talis eſt: Vos inſulares vt in-
telligatis potentiam meam, & vos Iudæi qui
diffiditis potentiæ meæ, & confugitis ad fal-
ſos Deos, quis effeci vt Cyrus Rex Perſarũ à
Iudæis alienus ita bene mereretur de Iudęis?
Hoc veſtra ſtudia ò Iudæi efficere non poſ-
ſent, hoc neque dij veſtri, ò Gentes præſtare
poſſent, ſolius Dei opus eſt, qui in rebus ita
deſperatis ſuſcitauit ſpiritum Cyri à Iudæo-
rum populo prorſus alieni, & vocauit eum
vt ſequeretur ſe, hoc eſt, vt pareret ſuæ iuſ-
ſioni, & bellum ſuſciperet aduerſus Babylo-
nios.

Dabit

Dabit in conſpectu eius gentes, & reges obtinebit. Dabit quaſi puluerem gladio eius, ſicut ſtipulam vẽto raptam arcui eius. Perſequetur eos, tranſibit in pace, ſemita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus eſt, & fecit vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et nouiſſimus ego ſum. Viderunt inſulæ & timuerunt, extrema terræ obſtupuerunt appropinquauerunt & acceſſerunt.

DAbit in conſpectu eius Gentes &c.) Id eſt, vtetur facillimis & maximis triumphis: *Dabit quaſi puluerem &c.*) id eſt, omnia erũt illi facillima ſuperatu: *Tranſibit in pace*) id eſt, euadet incolumnis: *Semita in pedibus &c.*) id eſt, non ſentiet laborem viæ. Sumptum iſtud videtur ab ijs, qui tam leuiter calcãt terram, vt non appareat veſtigium. Quæ hactenus dicta ſunt, ſecundum literam competere poſſunt in Cyrum: habuit enim ille maximas & clariſsimas victorias. Verùm longe plenius agnoſcuntur in Chriſto & victoria verbi Dei, quemadmodum pulchrè exponi tur in pſalm. Dixit Dominus Domino meo &c. cùm dicitur: Dominus à dextris tuis, cõfregit in die iræ ſuæ Reges: Iudicabit in nationibus, implebit ruinas, conquaſſabit capita in terra multorum, hoc eſt, verbum Dei maximas faciet victorias: qui ſunt ſuperbi, auari, libidinoſi, contererentur verbo Dei, non quidem vt nõ ſint, ſed vt tales non ſint: hoc eſt, contererentur in eis ſuperbia, auaritia, luxuria &c. & fient omnia plena fœlicicifſimis cadaueribus.

Quis hæc operatus eſt &c.) Id eſt, Quis tam inſignia præſtitit, faciens perpetuum quendam generationum decurſum, vt vnuſquiſque ſuo & debito veniat tempore? Eſt perpetuus quidam & vnus ciuitatis Dei decurſus à primo Abel iuſto vſque ad vltimum. De qua re vide Auguſtinum in libro de ciuitate Dei. Deus in ſua familia voluit ſuccedere ſibi per generationes alios aliis: voluit vt ſuo tempore veniret Abraham, deinde Iſaac, & poſtea tãdem voluit Chriſtum eſſe in hac generatione: Hoc enim eſt vocare generationes ab exordio, facere vt ſuccedãt ſibi gẽtes in hac familia. Præterea voluit Deus vt ſuo tempore naſceretur Nabuchodonoſor, qui Iudæos in captiuitatem duceret & quòd deinde in regnum eius ſuccederet alius, & tandem veniret Cyrus qui laxaret captiuitatem Iudæorum. Quia autem ſciſcitantis affectu dixerat, quis ſuſcitauit ab oriente iuſtum? ſibi ipſe reſpondet, quòd Dominus Deus eſt, qui hæc operatur.

Viderunt inſulæ) id eſt, Inſulares & remotiſsimi populi viderunt hunc iuſtum ſic ſuſcitatum & hanc potentiam, & timuerunt: & exponens quid inſularum nomine intelligat, ſubijcit: *Extrema terræ obſtupuerunt*) quod maius eſt quàm vt in Cyrum competere poſſit, & multo minus in Abraham, cuius victoriam non timuerunt inſulæ. Quare veriſimile eſt Spiritum ſanctum nos hîc aduertere voluiſſe ad cogitandum maiores victorias. Intelligatur ergo locus iſte de Chriſto, hoc ſenſu: Remotiſsimæ gentes etiam vltra mare ſitæ intellexerunt Chriſtum, audierũt prædicationem Euangelij, obſtupuerunt ad victoriam verbi Dei, & adiunxerunt ſe fidei Chriſti. Sic in pſal. Ipſi videntes ſic admirati ſunt, conturbati ſcilicet ad prædicationem Euangelij, cùm hinc viderent peccatorum turpitudinem, hinc puritatem Euangelicam, & ceſſerunt victoriæ verbi Dei.

VNuſquiſque proximo ſuo auxiliabitur, & fratri ſuo dicet, confortare. Confortauit faber ærarius, percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens glutino, bonum eſt, & confortauit eum clauis, vt non moueatur. Et tu Iſrael ſerue meus, Iacob quem elegi, ſemen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, & à longinquis eius vocaui te, & dixi tibi, Seruus meus es tu, elegi te, & non abiecite. Ne timeas, quia ego tecum ſum, ne declines quia ego Deus tuus. Confortaui te, & auxiliatus ſum tibi, & ſuſcepit te dextera iuſti mei.

VNuſquiſque proximo &c.) In remotiſsimis iſtis inſulis vnuſquiſque proximo ſuo dicet, recede ab idolis, omitte hæc vana, auſculta ad Matthæum, ad Lucam, & indue nouam fortitudinem, confortare in Chriſto. Alij verò iſta ad Iudæos referunt, vt ſit aduerſatiua ſententia, hoc modo: Gentes recipient Chriſtum, ſed nos tamen non ſinamus nobis eripi idola, ſub quibus nobis melius eſt: Vt deſcribatur conſpiratio eorum, qui colebant idola, aduerſus Apoſtolos & prædicatores Euangelij, in iſta conſpiratione vnuſquiſque ꝓximo ſuo auxiliabitur & dicet, confortare: Paulus iſte conatur nobis auferre templa & euertere cultum idolorum & ipſa idola, reſiſtamus fortiter: Ad hunc ſenſum inuitant quæ ſequuntur:

Confortauit faber &c.) Hunc locum paulo aliter transferunt, qui hodie vertunt ex Hebræo, hoc modo: Confortauit faber lignarius artificem lenientem malleum ad percuſsionem bractearum ſuper incudem, dicens artifici, coniunctio bractearum bona eſt, & confortauit ſingulam earum clauis ne moueatur. Vox autem Hebręa hoc loco generalis eſt ad omnem artificem, & eſt accuſatiui caſus, & prępònitur ei (&) ſed res non eſt adeo magni negotij vt multis egeat contentionibus.

Et tu Iſrael ſerue meus &c.) Hæc ſunt Euangelij, & optimus huius loci cõmentarius eſt, legere ſex capita ſequentia, quæ ad idem Euangelium pertinẽt, & valde erigunt animum hominis Chriſtiani. Animus enim humanus naturaliter deijcitur propter miſeriã, quam in ſe quotidie experitur, adeo vt parum ſperet peruenturũ ſed ad beatitudinẽ: ſed contra tales deſperationes oportet ex iſtis magnificis ꝓmiſsionibus concipere magnum animum & ſpem miſericordiæ diuinæ erga ſe. De huiuſmodi autem ſpe concipienda habetis inſignem locũ Auguſtini in 13. de Trinitate, vbi expendit id quod habet Apoſtolus in epiſtola ad Rom. 5. Cõmendat autem charitatẽ ſuam Deus in nobis &c. Si ſic Deus affectus fuit homini cũ adhuc malus eſſet & peccator, quanta ſpes cõcipienda eſt de miſericordia Dei patris erga nos iam reconciliatos per Chriſtũ? Iſtud eſt argumẽtũ, ſex capitũ ſequentiũ, quę oſtẽdũt effectũ Dei patris plus quam paternum etiã erga peccatores. Dicit ergo ꝓpheta, *Et tu Iſrael &c.*) Agnoſcere oportet hic ſpiritualẽ Iſraelẽ, nõ aũt carnalẽ illũ. *Semẽ Abrahã*) id eſt, qui imitamini fidẽ Abrahæ: *Amici mei in quo apprehendi te*) Intelligendum videtur, In quo ſcilicet Abrahã: Sic quidam. Verùm quæ ſequũtur, Ab extremis terræ, non ſatis conueniunt ſi hoc modo exponamus. Quare annotandũ voculam Hebræã אשר aſcher quæ hoc loco ponitur, ſignificare interdum quia, & Græcis hæc phraſis eſt nota, vt in quo, ꝓ quia dicant. In voce autẽ apprehendi Hebraiſmus eſt: ſignificat enim erranti & infirmãti porrigerẽ manus adiutrices. Senſus ergo eſt: Ego ſpiritualẽ Iſraelem non in Iudæa tãtum, ſed vbilibet agentem etiam in extremis terræ apprehendi & velut manu duxi, & eſſe volui in numero amicorum meorum.

Seruus meus es tu &c.) Hæc omnia dant ſignificationẽ maximi affectus Dei erga peccatores: *Ne declines*) ſcilicet à veritate Euãgelij propter varia, quę poſſunt obuenire, quia ego ſum Deus tuus adiuuans te.

ECce confundentur, et erubeſcent omnes, qui pugnant aduerſum te. Erunt quaſi non ſint, et peribunt viri, qui cõtradicũt tibi. Quæres eos, et non inuenies viros rebelles tuos, et erunt quaſi non ſint, et veluti conſumptio hominis bellantis aduerſum te, quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manum tuam, dicenſq; tibi, Ne timeas, ego audiui te, Noli timere vermis Iacob, qui mortui eſtis ex Iſrael, Ego auxiliatus ſum tibi dicit Dominus, et redemptor tuus ſanctus Iſrael.

E*Cce confundentur &c.*) Hæc manifeſta ſunt & proinde expoſitione non indigent, ſed hoc ſolum aduertẽdum quod vbi nos habemus, veluti conſumptio hominis bellantis, Hier. & Hebræi pluraliter legunt hoc modo: Veluti conſumptio hominis bellantes aduerſum te.

Noli timere vermis Iacob etc.) Iſtud intelligitur de ſpirituali Iacob, qui imitatur fidẽ & apprehendit ꝓmiſsiones Iſrael & Iacob factas: iſti dicitur noli temere: ſi quis excidat ab illis promiſsionibus, reuertatur ad Deũ patrem, quia benignus eſt. Vermis autẽ appellantur propter humilitatẽ & contẽptum, quia nondum apparuit quid erimus. Cauſſa autẽ quare non debeat timere, ſubditur cùm ait: Ego auxiliatus ſum tibi & tota vita laborandum eſt Chriſtiano, vt concipiat talẽ ſpẽ de Deo, & in illa ſemper magis ac magis creſcat. *Qui mortui eſtis &c.*) qui habemini pro mortuis. *Redemptor tuus &c.*) In redemptore eſt typica alluſio ad captiuitatem Babylonicam: *Sanctus Iſrael*) id eſt, ipſius Iſraelis.

EGo poſui te quaſi plauſtrum triturans nouũ, habens roſtra ſerrantia. Triturabis montes, & comminues, & colles quaſi puluerem pones. Ventilabis eos, et ventus tollet eos, et turbo diſperget eos, et tu exultabis in Domino, et in ſancto Iſrael lætaberis. Egeni et pauperes quærunt aquas, et non ſunt, lingua eorum ſiti aruit. Ego Dominus exaudiam eos, Deus Iſrael, non derelinquam eos.

E*Go poſui te etc.*) Commentarius Hier. ſic habet: Significat propheta his verbis, quòd prædicatio Euãgelica conterat aduerſarias poteſtates & ſpiritualem nequitiam eleuantẽ ſe contra ſcientiã Dei quæ pro varietate ſuperbiæ montes appellantur & colles. Paulus aliquis aut Petrus, hoc eſt, vir eccleſiaſticus & Apoſtolicus turbabit & comminuet & quaſi puluerẽ ponet, hoc eſt, penitus euertet montes iſtos & colles, hoc eſt, ſuperbos quoſq;: Euertet inquam magno ipſorum bono (eſt enim non comminatio ſed beneficij ſignificatio) vt depoſita ſuperbia ſuſcipiãt Euãgeliũ Chriſti in mãſuetudine.

Egeni et pauperes quærunt aquas etc.) Hoc eſt Gentium populus, qui non habebat legẽ & ꝓphetas, nec aliquem doctorem qui eis viã vitæ monſtraret, quærit per varia philoſophorum dogmata aquas ſalubres, id eſt, ſciẽtiã veritatis, & non inueniẽt, quia non ſunt. *Lingua eorum aruit*) ſine lege & prophetis. Sic Hier. ſpiritualiter exponit de Gentibus, ſed poteſt generaliter ad quoſuis pauperes pertinere, ad pauperes inquã ſcripturarum, de quibus in ſuperioribus aliquoties dictum eſt: cùm non contingeret illis veritas & gratia Dei vlla humana induſtria, Dominus Deus tantùm motus miſericordia ſua reſpexit illos & exaudiuit eos.

APeriam in ſupremis collibus flumina, & in medio camporum fontes. Ponã deſertũ in ſtagna aquarũ, & terram inuiam in riuos aquarum

quarum. Dabo in ſolitudinẽ cedrũ, & pinũ, myrtum, et lignum oliuæ. Ponam in deſerto abietem, vlmũ, buxum ſimul, vt videant, & ſciant, & recogitent, & intelligant pariter, quia manus Domini fecit hæc, & ſanctus Iſrael creauit illud.

A*Periam in ſupremis collibus &c.*) Hæc dicta ſunt de ſpiritu ſancto, quem accepturi erant credentes in Ieſum Sic interpretatur Ioannes Euangeliſta cap. 7. In ſupremis collibus, id eſt, in illis locis, in quibus videntur homines ſemel deſtituti gratia (quia in ſupremis collibus non ſolent eſſe flumina) ibi erit abundans gratia, ibi erunt dona & virtutes ſpiritus ſancti.

Ponam deſertum &c.) Per deſertũ ſignificatur Gentilitas noſtra, in illa erunt fluenta ſpiritus ſancti, & poſtquam eruperint in deſerto flumina, incipient naſci variæ arbores, cedrus, ſpina, myrtus &c. quę varietates arborum, diuerſitatem virtutum ſignificant. Pro ſpina in Hebręo eſt שטה ſchithah, & eſt genus arboris habens ſimilitudinem ſpinæ albæ, vnde omnia ferè ligna arcæ & tabernaculi inſtrumenta facta erant, quæ appellãtur ſethim, quod lignum præter hoc quòd ſit imputribile & leuiſsimum omniũ lignorum tã in fortitudine quàm in nitore ſoliditatẽ & pulchritudinem facile ſuperat. Cedrus quoque & myrtus odoris optimi ſunt & imputribiles.

Sethim.

Cedrus.

P*Rope facite iudicium veſtrum, dicit Dominus, afferte ſi quid forte habetis, dicit rex Iacob. Accedant, & nuncient vobis quæcunque ventura ſunt. Priora quæ fuerũt, nunciate, & ponemus cor noſtrum, et ſciemus nouiſſima eorũ et quæ ventura ſunt indicate nobis. Annunciate quæ ventura ſunt in futurũ, & ſciemus quia dij eſtis vos. Bene quoq; aut male (ſi poteſtis) facite et loquamur, et videamus ſimul. Ecce vos eſtis ex nihilo, & opus veſtrũ ex eo quod non eſt. Abominatio eſt qui elegit vos.*

P*Rope facite iudiciũ &c.*) Hîc omittit propheta Euangelium. Senſus eſt: Qui hactenus fuiſtis idolis dediti, venite & expendite an faciatis quod decet facere homines: hoc enim eſt ꝓpe facere iudiciũ: venite in rẽ pręſentẽ & cõferte rationes, adferte ſi quid forte habetis, hoc eſt, ſi habetis aliquid dignũ, ſi quod eſt verum & ſolidũ argumentũ pro idolis, in mediũ adducite. In Hebræis aũt ad verbum eſt: Adferte fortes veſtros hoc eſt, idola veſtra, quæ putatis fortiſsima. Deinde fit apoſtrophe ad idola ipſa, cùm ſubditur:

Priora quæ fuerunt nunciate) id eſt, dicite nobis vel præterita vel futura, & ex rerum euentibus veſtram potentiã mõſtrate: Certè de ruinis & abolitione templorũ nihil potuerunt prædicere: ſi ergo ſuum interitum ipſa idola neſciebant, quo modo aliena, vel mala vel bona potuerunt nunciare? Quod ſi aliquis obiecerit, multa ab idolis prædicta eſſe, hoc ſciendũ quòd ſemper mendaciũ iunxerunt veritati & ſic ſententias temperarint, vt ſi vel boni vel mali quid accidiſſet, vtrunque poſſet intelligi, vt eſt illud Pyrrhi Regis Epirotarũ: Aio te Aiacida Romanos vincere poſſe. Illud quoq; ſignum eſt, idola Deos non eſſe, quòd nec bene poſsint facere nec male: Non quòd idola vel dæmones idolis aſsidentes mala ſæpe non fecerint, ſed quòd niſi conceſſa eis fuerit poteſtas à Domino, hoc facere non poſſent.

Ponemus cor noſtrum) Hebræa phraſis eſt, qua ſignificatur intendere curam circã rem aliquã. Senſus eſt: Nos afficiemur huiuſmodi rebus, & multum erimus illis intẽti. cap. 1. Iob vertit Hier. conſiderare: Nunquid cõſideraſti ſeruum meum Iob, vbi ad verbum eſt: Nunquid poſuiſti cor tuum ad ſeruum meũ Iob? Et cap. 4. vertit intelligere: Et quia nullus intelligit, idcirco in ęternum peribit.

Ecce vos eſtis &c.) Hoc in priori epiſtola ad Corinthios ſcripta dicit Apoſtolus: Scimus quia nihil eſt idolũ. *Et opus veſtrũ etc.*) hoc eſt, omnia veſtra ſunt plena mendacijs, nihil eſt veri, omnia ſunt ſimulata.

S*Vſcitaui ab Aquilone, et veniet ab ortu ſolis, Vocabit nomen meum, & adducet magiſtratus quaſi lutũ, et velut plaſtes conculcans humum. Quis annunciauit ab exordio, vt ſciamus, & à principio, vt dicamus, iuſtus es? Non eſt annuncians neq; prædicens, neq; audiens ſermones veſtros. Primus ad Sion dicet, ecce adſum, & Ieruſalem euangeliſtas dabo. Et vidi, et nõ erat ex iſtis quiſquam qui iniret conſilium, & interrogatus reſponderet verbum. Ecce omnes iniuſti, & vana opera eorum, ventus et inane, ſimulachra eorum.*

S*Vſcitaui ab Aquilone &c.*) Eſt hîc varia lectio, & locus nõnihil obſcurus eſt. Hier. autẽ hoc modo diſtinguit & interpretatur: Suſcitaui ab Aquilone id eſt, excitaui populũ Aquilonarẽ id eſt, populũ Gentium: & ad hoc excitaui, vt credãt in eum, qui veniet ab ortu ſolis, hoc eſt, in Chriſtum: De ortu autẽ ſolis ſiue oriẽte dictũ eſt in principio huius capitis: Nomine verò Aquilonis accipit totã plagam ethnicorum etiam ſi propriè non agebant in Aquilone, ſed qua ratione id faciat non exponit hoc loco. Haymo verò hoc modo interpretatur: Gentes in Aquilone degentes ſuſcitauit ab Aquilone non proprij nominis ſed figurati, hoc eſt, à frigore iniquitatis ſuſcitauit ad fidei calorem. Et Hier. ſuper. 3. cap. Ieremiæ Aquilonem facit frigoris duritiem, cùm dicit: In diebus illis veniet domus Iuda ad domum Iſrael, & venient ſimul de terra Aquilonis, vbi prophetia eſt de temporibus Chriſti, ita quòd ad literam etiam Aquilo de toto mundo intelligatur,

telligatur, in quo eſt duriſsimum frigus ad Chriſtum. Alij agnoſcunt hoc loco ſynecdochẽ talem, qualis eſt apud Matthæũ: Multi ab Oriente & Occidente venient, vbi per ſynecdocheu intelligi volunt totum mundum. Alia autem diſtinctio hæc eſt: Suſcitaui ab Aquilone, deinde ſequitur, *Ab ortu ſolis vorabit nomen meum*) & exponunt quidam ad hunc modum: Ab Aquilone, id eſt, de longinquo ſiue è cœlis. Et pro hac interpretatione facit locus qui eſt apud Iob cap. 26. Qui extendit Aquilonem ſuper vacuum. Propheta autem Iob apud Chaldæos agebat, & eis regio Aquilonaris longiſsima eſt ſimul & latiſsima, ideo dicit Iob, qui extẽdit Aquilonem tam longam ſcilicet plagam ſuper vacuum, id eſt, rem nihili. Qui verò de Cyro Perſarum Rege interpretautur, dicunt quòd Perſia ad Ieruſalem partim Aquilonaris eſt, partim Orientalis. Certè Darij Medi regnum magis vergit ad Aquilonẽ: Cyri verò ac Perſarum magis ad Orientem. Et quia Cyrus poſsidebat imperium vſq; ad Babylonem, intelligi poteſt Cyrus excitatus ab Aquilone. Sic Ieremiæ capite. 1. Ab Aquilone pandetur omne malum, vbi de Chaldæa ſermo eſt, hoc ſenſu: A Babyloniorũ Rege ſeu Aſſyrijs ſubiectis pandetur omne malum. Et Iere. cap. 3. Vade & clama hos ſermones contra Aquilonem: Reuertere auerſatrix Iſrael. Iam enim decem tribus ductæ erant in Aſſyrios. In eadem ſignificatione vocem hãc accipit Ioel cap. 2. cùm ait. Et eum qui ab Aquilone eſt procul faciam à vobis, hoc eſt, Nabuchodonoſor & Reges Chaldæorum, Aſſyriorumq́; populum procul ſaciam à vobis. Sic quoq; Zacha. cap. 2. Fugite de terra Aquilonis id eſt, de Babyloue. Eandẽ vocem aliter accipit Daniel capite ſuo. 11. vbi Regem Syriæ appellat Regem Aquilouis, ſicut Regem AEgypti Regem Auſtri. Et Syria Iudęæ etiã Aquilonaris eſt. Iſte ergo Cyrus vocabit uomen, id eſt, inuocabit me & agnoſcet pro vero Deo: *Et adducet magiſtratus quaſi lutũ*) id eſt, principes & potentiſsimos Reges adducet quaſi lutum, & premet eos victoriis, & omnes ſibi facillimè ſubdet. Iſtud intelligitur ex Herodoto, qui ſcibit Cyrum triginta annis ſortunatiſsimis bellis vſum: Subiecit enim ſibi Medos qui tum latiſsimè imperabãt, mox Crœſum, deinde reliquam Aſiã, & Ionas, & Caras, & Lypſios, & poſtea Aſſyrios, in quibus eſt Babylon, qua expugnata laxauit captiuitatẽ Iudæorum. D. verò Hier. hæc de Chriſto exponens, per magiſtratus intelligit omues ſuperbos mundi priucipes, hos conculcabit, & ſubijciẽtur ei quemadmodũ lutum figulo, vt ſaciat ex eis aliud vas iu honorem, aliud in contumeliam.

Quis annunciauit ab exordio &c.) Quaſi dicat: Hæc talia nullus dæmonum vel idolorũ potuit annunciare, nemo prædicere potuit naſciturum aliquẽ in Perſide, qui vinceret imperium Medorum, qui ſubijceret Aſiam, qui expuguaret Babylonem: Nullus dæmonum prædicere potuit naſciturum Chriſtũ, & victoriam eius nunciare. Qui verò tale aliquid potuit prædicere, illi dici poſſet, *Iuſtus es*) hoc eſt, verax es. Et conuertens propheta ſermonem ad idola, ait: *Non eſt annunciãs etc.*) id eſt, inter dæmoues non eſt aliquis annuncians eiuſmodi, qualia ſunt de Cyro vel de Chriſto. Deinde ſenſu aduerſatiuo ſubdit, dicens: *Primus ad Sion dicet*) quaſi dicat: Cùm idola iſta non poſſunt, ego iſtud faciã. Pro eo quod uos habemus, Ecce adſum, Hier. legit, ecce adſunt, & ſic legendum eſt. Nam ad verbum in Hebræo eſt, Ecce ecce ipſi. Senſus eſt: Dominus qui ſimplieiter primus eſt, dicit ad ſpiritualem Sion, id eſt, ad Eccleſiam, ecce adſunt ſcilicet filij tui: *Et Ieruſalem Euangeliſtam dabo*) id eſt, dabo ei aliquem qui hæc prænunciet.

Et vidi etc.) Non erat ſcilicet quiſquã ex illis qui ſequuntur cultum idolorum. Exprobrat illis propheta quòd non adhiberẽt animum ad audiendum hos ſermomnes, quaſi dicat: Ego hæc prædico, ſed pauci admodũ auſcultabunt, & interrogati non dignabuutur reſpondere: Iudæis ſiquidem prædicatio Euangelij ſcandalum eſt, Gentibus verò ſtultitia, quarum tota religio eſt iuanis, atq; hoc eſt quod ſequitur: *Ecce omnes iniuſti*) Omnes, hoc eſt, & Iudæi relinquentes Chriſtum eiusq́ue iuſtitiã & ſuam quærentes ſtatuere: & Gentes idola, lapides & ligua colentes, omues iniuſti ſuut & opera eorum vana.

CAPVT XLII.

ECce ſeruus meus, ſuſcipiam eum, electus meus, conplacuit ſibi in illo anima mea. Dedi ſpiritũ meum ſuper eum, iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neq; accipiet perſonam, nec audietur vox eius foris. Calamũ quaſſatum uon conteret, et linum fumigaus non extinguet. In veritate educet iudicium, nõ erit triſtis, neq; turbulentus, donec ponat in terra iudicium, et legem eius inſulæ expectabunt.

E*Cce ſeruus meus etc.*) Iudæorum nonnulli hæc de Iacob interpretantur: Alij de Eſaia. Anne in Cyrum cõpetere poſsiut, expendant ſtudioſi. Certiſsimum autem commentariũ habemus apud Matthæum cap. 12. vbi hęc de Chriſto interpretatur, & eſt cõtinuus ſermo cum præcedẽtibus: Ecce ſeruus meus Chriſtus, qui iuxta diſpẽſatiouẽ carnis aſsũptæ ſeruus erat, verũ iuxta diuinitatẽ nõ ſeruus ſed æqualis patri. Apud Septuag. & Matthæum

thæũ eſt, pu er meus. Sunt autem voces Latinis, Græcis & Hebræis ambiguæ, quandoq; ad conditionem, quandoque ad familiam pertinentes.

Iudicium gentibus proferet) Iudicium in ſcriptura interdum eſt quo diſcernimus inter bona & mala, & tunc ſenſus eſt iſte: gentes hactenus errauerunt, & nõ potuerunt agnoſcere verum, implicitæ erroribus circa cultum idolorum & alia multa, iſte ſeruus meus Chriſtus proferet verum iudicium, ꝓponet Gentibus Euangelium, in quo diſcãt diſcernere verum cultum à falſo. Eſt & aliud iudicium quod fit inter duos reos, quale eſt apud Ioannem cùm dicitur: Iudicium eſt mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Si hoc modo accipiatur, ſenſus eſt: Ipſe ſumet partes iudicis inter diabolum & humanum genus, & feret ſententiam pro humano genere contra diabolum.

Non clamabit &c.) In eadem ſignificatione clamore vſus eſt Paulus in epiſtola ad Ephe. 4. Omnis amaritudo, ira & indignatio & clamor & blaſphemia tollatur à vobis. Senſus ergo eſt: Chriſtus ſecundum humanam naturam aſſumptam ſeruus meus non erit feroci ingenio ac impatienti, non erit amarus, non indignabitur. *Neque accipiet perſonam*) Ad verbum in Hebræo eſt, nõ accipiet, ſiue non aſſumet, ſiue non leuabit. Hier. aũt de ſuo addidit, perſonam, fortè ideo quia verbum iſtud in hac ſignificatione intercedũ inuenitur in ſcriptura ſed aliquo addito, vt accipere faciem vel animam: In commentarijs tamen oſtendit alium ſenſum, non accipiet perſonam in iudicio, ſiue non leuabit ſcilicet in altum vocem ſuam, vt ſit interpretatio prioris.

Nec audietur vox eius foris) Senſus eſt: Nihil faciet ad oſtentationem & vanam gloriã. Significatur his omnibus rebus modeſtia & manſuetudo Chriſti. *Calamum quaſſatum non conteret*) Significatur humanitas Chriſti erga infirmos & imbecilles: quãquam aliquis eſt peccator, licet incipiat ruere in peccatũ, non conteret eum, non abijciet ſed nutriet. *Et linum fumigans non extinguet*) Qui vicini ſunt extinctioni ſua clementia ſeruabit. Cõmentarius autem Hier. ſuper. 12. caput Mathæi ſic habet: Qui peccatori nõ porrigit manum, nec portat onus fratrum, iſte calamum confringit quaſſatum: & qui modicam ſcintillam fidei cõtemnit in paruulis, hic linum extinguit fumigans: qui hodie non dat operam vt errantem quantum poteſt corrigat, ille calamum confringit quaſſatum.

In veritate educet &c.) Id eſt, verum Dei cultum & verum iudicium proferet: verum inquam cultum quo Deus pater gaudet & placatur. *Donec ponet in terra &c.*) Id eſt, omnia hęc ſcilicet modeſtiam & manſuetudinẽ & humanitatem præſtabit, vt homines etiã Gentiles rectè iudicent, quod fit quando Dei voluntas impletur in cœlo & in terra.

Et legem eius inſulæ expectabunt) Manifeſtius iſtud poſuerunt Septuag. interpretes & poſt eos Euãgeliſta Matthæus, hoc modo: Et in nomine eius gentes ſperabũt, quæ in ſcripturis inſulæ appellantur, quia omni ex parte incurſionibus perſecutorum patent: Sic hoc loco Hier. in Eſaiam. Ex quo commentario patet ipſum in inſulis agnouiſſe metaphoram: Sed ex conſuetudine ſcripturæ in præcedentibus aliud annotauimus. Expoſitionem huius loci tradit Hier. in epiſtola ad Algaſiam quæſtio. 2.

HAEc dicit Dominus Deus creans cœlos, et extendens eos, firmans terram, & quæ germinant ex ea, dans flatum populo, qui eſt ſuper eam, et ſpiritum calcantibus eam. Ego Dominus vocaui te in iuſtitia, & apprehendi manum tuam, & ſeruaui te, Et dedi te in fœdus populi, in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum, et educeres de concluſione vinctum, de domo carceris ſedentes in tenebris. Ego Dominus hoc eſt nomen meum. Gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam ſculptilibus, quæ prima fuerunt ecce venerunt, noua quoque ego annuncio, antequam oriantur audita vobis faciam.

HAEc dicit Dominus &c.) Hæc præmiſſa ne quis putet eſſe leuem promiſsionẽ, ego Dominus cœli & terræ omniumque rerum creator hæc prædico & promitto. *Ego Dominus vocaui te in iuſtitia*) In iuſtitia ſcilicet promiſſorum meorum promiſi te Abrahæ & ſemini eius, impleui promiſſum: *Apprehendi manum tuam*) hoc eſt, porrexi manus adiutrices: *Et ſeruaui te*) Intelliguntur hæc de Chriſto ſecundum diſpenſationem carnis aſſumptæ, quemadmodum ſuperius dictum eſt.

Et dedi te in fœdus &c.) hoc eſt, tu eris pacificator inter me & homines, per te ego recõciliabor humano generi, tu eris Gentibus lux: *Vt aperias oculos cæcorum*) Gentes cæcę ſunt malè iudicantes de vero Dei cultu & de vera iuſtitia, hanc cæcitatem tu auferes: & omnes qui vincti ſunt & concluſi in peccatis tu liberabis eos & ſolues. Quodque deinde infert, *Ego Dominus*) non excludit filium, ſed idola, vnde ſequitur, Gloram meam non dabo ſculptilibus. Omnibus autem iſtis capitibus libenter propheta perſtringit cultum idolorum, vt ex hoc etiam poſsit perſpici quòd præcipuè reſpexerit ad vocationem gentium, quæ inter reliquas nationes potiſsimum deditę erant cultui idolorũ. Dicit ergo: Ego Dominus, non

veſtra

veſtra idola, nomen (Dominus) mihi poprium eſt & peculiare, ego meapte natura Dominus ſum: Cæſar & Gallorum Rex Domini quidem ſunt, ſed alieno beneficio: *Gloriam meam alteri non dabo*) id eſt, non patiar amplius gloriam & latriam ſeu cultum mihi debitum impendi idolis, dijsq́ue Gentium, Ioui, Mercurio & cæteris, vt illi appellentur dij & Domini, amplius non feram.

Quæ prima fuerunt) Quæ olim per Moyſen & prophetas prædixi futura, ecce venerunt, hoc eſt, ſortita ſunt effectum ſuum, quaſi dicat: Non eſt cur dubitetis de promiſsis meis, hactenus ego præſtiti, quæ promiſi & futura prædixi. *Noua quoque ego annuncio*) Nunc prædico vobis naſciturum aliquando Chriſtum filium meum, qui liberabit vos longè aliter quàm hactenus quiſquam vos liberauit.

CAntate Domino canticum nouum, laus eius ab extremis terræ. Qui deſcenditis in mare, & plenitudo eius, inſulæ & habitatores earum. Lenetur deſertum, & ciuitates eius, in domibus habitabit Cedar. Laudate habitatores petræ, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, & laudem eius in inſulis nunciabunt. Dominus ſicut fortis egredietur, ſicut vir præliator ſuſcitabit zelum. Vociferabitur, & clamabit, ſuper inimicos ſuos confortabitur.

C*Antate Domino &c.*) Habetis canticum Deuteronomij, inſigne quidem illud ſed vetus, ego aliud proponam quod à vobis decantari volo, & eſt iſtud quod nomen Dei eſt gentibus notum & omnibus modis celebre, atque hoc eſt quod dicit: *Laus eius ab extremis terræ*) quod etiam hoc ſenſu accipi poteſt: Laus eius ab extremis terræ ſcilicet reſultet, vt non canticum ſit, ſed exhortatio ad canticum & laudem.

Qui deſcenditis in mare &c.) Hæc pertinent ad vocationem Gentium. *Lætetur deſertum*) De deſerto dictum eſt eſt cap. 32. In textu autem Hier. non eſt lætetur, ſed leuet deſertum, & addit (vocem ſuam) Leuet deſertum vocem ſuam. Proponit etiam noſtram lectionem. Quod autem habet Hebraica veritas, leuet deſertum ſcilicet vocem ſuam, tantùm valet ac ſi dicas, canat deſertum, hoc eſt, Gentilitas deſerta olim & derelicta cantet Domino.

Cedar. *In domibus habitabit Cedar*) Talem tropum apud Hebræos habet Cedar, qualem apud Latinos Scytha. Latini enim dum ſignificare volunt agreſtem, & barbarum hominé, appellant eum Schythan: Sic apud Hebræos ꝓ barbaris habétur Cedareni: Habitaui cum habitantibus Cedar, id eſt, inter agreſtes & barbaros. Propria autem eius ſignificatio eſt capite. 21. huius prophetæ vbi dicitur: Auſeretur omnis gloria Cedar. Propriè enim Cedareni ſunt, qui deſcenderunt Cedareni. ab Iſraele, qui inhabitabant ſolitudinem maximam, & tabernaculis vtebantur pro domibus. Cedareni ergo dicebantur qui in certis ſedibus vagabantur. Sẽſus igituur eſt: Cedareni poſthac non erunt vagi, ſed certis domibus vtentur. Per metaphoram ſignificãtur Gentes: Nos eramus vagi & à Deo alieni, vagabamur incertis ſedibus dogmatum de natura deorũ, de immortalitate animæ, ſed iam harum rerum habemus certam & firmam notitiam. *Laudate habitatores petræ*) Et hi ſunt agreſtes & barbari habitantes in medijs rupibus alieni à communi viuendi ratione: Vos etiam Laudate Deum. *De vertice montium clamabunt*) Qui habitatis in montibus, ad quos non ſolet peruenire inſtitutio humana, & vos clamate ad Dominum. Eſt hoc loco, licet prima fronte non videatnr, maxima eloquentia, qua ſignificat propheta Euangelio nullum locum fore inacceſſum.

Ponent Domino gloriam &c.) id eſt, remotiſsimis populis, qui inſularum nomine ſignificãtur, Apoſtoli prædicabunt Euangelium, & gloriam Chriſti remotis & penitus abiectis idolis ponent ibi, & cultum Dei inſerent.

Dominus ſicut fortis egredietur &c.) Hoc eſt quod dicitur in Pſal. Exultauit ſicut gigas ad currendum viam. *Suſcitabit zelum*) excitabit in ſe iram. *Vociferabitur & clamabit &c.*) id eſt, potenter deijciet aduerſarios & hoſtes. Hoſtes autem intelliguntur idola & breuiter omnia vitia, quæ ad prædicationé Euangelij proſternentur apud illos, qui purè & magna cum diligentia audiunt & cuſtodiunt Euangelinm. Significatur ergo victoriam verbi Dei fore admirabilem in populo Chriſtiano.

TAcui, ſemper ſilui, patiens fui, ſicut parturiens loquar, Dſsipabo & abſorbebo ſimul, deſertos faciam montes & colles, & omne germẽ eorum exſiccabo. Ponã flumina in inſulas, & ſtagna arefaciam. Et educam cæcos in viam quam neſciunt, et in ſemitis quas ignorauerunt ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, & praua in recta. Hæc verba feci eis, et non dereliqui eos, Conuerſi ſunt retrorſum. Confundantur confuſione, qui confidunt in ſculptile, qui dicunt conflatili, vos dij noſtri.

T*Acui, ſemper ſilui &c.*) Multis iam ſæculis permiſi gentes in cultu idolorum & tot alijs vitijs, quæ legere eſt in libris Ethnicorum, ſed nunc viſum eſt non amplius ferre: Loquar quidem, ſed hoc modo loquar vt parturiens, id eſt, quemadmodũ is quem

tenet

tenet ſenſus maximi & grauiſsimi doloris.

Diſsipabo &c.)Hoc eſt, & montes & colles & omnia ſemel deſtruam, vt cuncta ſint peruia Euangelio: & ne flumina poſsint obſiſtere prædicationi Euangelicæ, ego etiã flumina exſiccabo. Aliam huius loci expoſitionem vide apud Hieronymum.

Et educam cæcos &c.) id eſt, illos qui errabant in maximis rebus, ex quibus pendet tota ſalus & æterna ſalus, illos docebo veritatem Euangelij, quibus videlicet conſtet remiſsio peccatorum.

Hæc verba feci eis &c.) Eſt querimonia Domini. Senſus eſt: Dum ego iſta præſto mundo, interea multi abierunt retrorſum, nolunt adhibere fidem Euangelio, ſed eo relicto conuertuntur ad mundum.

Confundantur &c.)id eſt, qui in media hac luce Euangelica adhuc pergunt idola colere, confundantur vehementiſsimè. Iam idola conſuetudine ſcripturarum non ſolùm ſunt, quæ manibus hominũ fiunt, ſed etiam quæuis vitia. Qui ergo in media hac luce Euangelica colunt auaritiam, Venerem & cætera vitiorum genera, confundantur.

SVrdi audite, & cæci intuemini ad videndũ. Quis cæcus niſi ſeruus meus? & ſurdus, niſi ad quem nuntios meos miſi? Quis cæcus, niſi qui venundatus eſt? Et quis cæcus, niſi ſeruus Domini? Qui vides multa, nonne cuſtodies? Qui apertas habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit vt ſanctificares eum, & magnificaret legem, & extolleret, ipſe autem populus direptus & vaſtatus. Laqueus iuuenum omnes, & in domibus carcerum abſconditi ſunt. Facti ſunt in rapinam, nec eſt qui eruat, in direptionem, nec eſt qui dicat, redde.

S*Vrdi audite &c.*)Id eſt, vos omnes qui addicti eſtis rebus huius ſæculi caducis & perituris, qui excæcati eſtis peccatis veſtris, aduertite parumper ad ea quæ ego propono: & ne quis putaret hoc quod dicitur, Surdi audite &c. ad gentium populum tantùm pertinere, qui prius ſurdus & cæcus fuerat, ipſe propheticus ſermo demonſtrat, qui ſurdi & cæci intell gi debeant: Quis inquit cæcus niſi ſeruus meus? hoc eſt, populus ille Iudaicus cæcus? quia nondũ recipit eum qui in propria venit, qui eſt finis legis. Nuncios intelligit prophetas. *Quis cæcus, niſi qui venundatus eſt?*) ſcilicet peccatis.

Qui vides multa &c.)id eſt, qui habes prophetas plurimos per quos Dei mandata cognoſcas, nonne cuſtodies quæ tibi præcepta ſunt? quaſi dicat propheta: Ecce vos Iudæi qui habétis legem & prophetas putatis vos præ gentibus egregios, ſed fallimini: legem habere, & legem legiſſe nihil eſt, ſed legem obſeruaſſe, hoc aliquid eſt. Qui apertas habes aures, ſcilicet ex prophetis, nonne audies adhibendo fidem prophetis?

Et Dominus voluit &c.)Senſus eſt: Dominus hoc aſsiduè egit apud populum ſuum, vt magnificaretur peculiariter ab eo, ſed populus ipſe propter duriciã & cæcitatem primò vaſtatus eſt & direptus per Nabugodonoſor, deinde vitijs ſuis datus eſt in direptionem principi tenebrarum harum, & factus eſt in rapinam dæmonis & ſatellitum eius: quæ miſerrima direptio eſt & vaſtitas, atque hoc eſt quod ſequitur: Laqueus iuuenum omnes &c.

QVis eſt in vobis qui audiat hoc, attendat & auſcultet futura? Quis dedit in direptionem Iacob, & Iſrael vaſtantibus? Nonne Dominus ipſe eſt, cui peccauimus? Et noluerunt in vijs eius ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit ſuper eum indignationem furoris ſui, & forte bellum, & combuſsit eum in circuitu, & non cognouit, & ſuccendit eum, & non intellexit.

Q*Vis eſt in vobis &c.*) quaſi dicat Propheta: Ego velim ſaltem paucos eſſe in vobis, qui hæc diligenter penſent, nõ enim agitur de re parua, ſed de æterna ſalute.

Quis dedit in direptionem? &c.)id eſt, Quoties carnalis ille Iſrael traditus eſt in captiuitatem, Dei conſilio id factum eſt: idem fiet tempore Meſsiæ, tradetur principi tenebrarum in direptionem, quia peccauit Domino, & venientem in propria recipere noluit, nec eius Euangelium amplecti, atque hoc eſt quod ſequitur: Et noluerunt in vijs eius ambulare &c.

Et combuſsit eum in circuitu, & non cognouit)ſcilicet cauſam pœnæ ſuæ, quòd idcirco punitus ſit, quia peccauit Domino. Iſtud idem nobis hodie vſu venit, punimur bellis, caritate annonæ, alijſque malis multis premimur, & non intelligimus quòd propter peccata noſtra illa patiamur. Si referas hæc ad captiuitatem Romanam, erit bonus ſenſus, ſed ſublimior, ſi generaliter exponas.

CAPVT XLIIII.

ET nunc hæc dicit Dominus, creans te Iacob, & formans te Iſrael. Noli timere, quia redemi te, & vocaui te nomine tuo. Meus es tu. Cùm tranſieris per aquas tecum ero, & flumina non operient te. Cum ambulaueris in igne non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus, ſanctus Iſrael, ſaluator tuus. Dedi propitiationem tuam Aegyptum, & Aethiopiam, & Saba pro te, ex quo honorabilis factus es in oculis meis, & glo-

rioſus, ego dilexi te, & dabo homines pro te, & populos pro anima tua.

ET *nunc hæc dicit Dominus &c.*) Eſt ſermo perpetuus, & eiuſdem argumenti eum ſuperioribus: Et Iacob intelligitur, non carnalis ille, qui ſecundum carnem deſcendit à Iacob, ſed qui eſt ſecundum ſpiritum per fidem Iacob & Iſrael.

Noli timere &c.) Hebræi qui ad carnalem Iacob & Cyrum hęc referunt, hoc modo exponunt: Futurum eſt vt abducaris captiuus in Babylonē, ſed noli timere, ego redimam te per ſeruum meū Cyrum. Sed rectius hæc agnoſcuntur in Chriſto & ſpirituali Iſraele, hoc ſenſu: Quamuis venundatus ſis peccatis tuis, tamen noli timere, ego redimam te dato filio meo. *Vocaui te nomine tuo, meus es tu*) Quod Iſrael vocatur populus Dei, hoc Deo authore factū eſt. Iſto ergo ſignificatur quòd Deo eſt peculiaris cura illius populi.

Cùm tranſieris per aquas &c.) Nominibus iſtis certarum ſpecierum ignis & aquæ, fluminum & flammarum ſignificatur in ſumma per ſynecdochē quæuis perſecutio quorumuis hominum. Qui recipitis filium meum, nolite timere à quibuſuis perſecutoribus, impetu eorū, & furore: nulli poterunt nocere vobis, quia ego ſaluator veſter.

Dedi propitiationē &c.) Hieronymus propitiationem accipit actiuè, hoc modo: Ae-

Propitiatio. gyptus erit propitiatio tua, id eſt, tu eam expiabis & redimes prędicato Chriſto, ſpiritualis Iſrael mittetur in Aegyptum, Aethiopiam & Sabam, & placabit ſeu reconciliabit Deo patri hæc regna prædicatione ſua. Sic quod ſequitur, *Et dabo homines pro te &c*) hunc habet ſenſum: Cunctorum hominum quibus prædicabis, ſalus tibi reputabitur: Sic Hiero. Verùm ſi verba ſpectemus, videtur omnino propitiatio accipi paſsiuè, & ſermo eſſe de precio, quo ipſe Iſrael redimitur hoc ſenſu: Dum ego conſtituam Eccleſiam Chriſti & ſpiritualem Iſraelem, vtar maximis victimis, mactabo pro te Aegyptū, Aethiopiam & Sabam regna opulentiſsima. Nominibus autem horum regnorum, quæ opulentiſsima ſunt, ſignificat propheta rem maximam, rem primi pretij: Non parcam maximis ſumptibus dum redimo te: Sic quod ſequitur: *Dabo homines pro te*) id eſt, dum redimo te, non vtar ſanguine vitulorum, ſed hominēs mactabo pro te, tanti es apud me ô ſpiritualis Iſrael.

NOli timere quia ego tecum ſum, Ab Oriente adducam ſemen tuū, & ab occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, da, & Auſtro, noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnem qui inuocat nomen meum, in gloriam meam creaui eum, formaui eum, & feci eum. Educ foras populum cæcum, & oculos habet, ſurdum, & aures ei ſunt. Omnes gentes cōgregatæ ſunt ſimul, & collectæ ſunt tribus.*

AB *Oriente &c.*) Id eſt, ab omnibus mundi partibus congregabo ſpiritualem Iſraelem, & loquutur propheta de illa congregatione de qua apud Iohannem cap. 11. Ieſus moriturus erat pro gente, & nō pro gente tantùm, ſed vt filios Dei, qui diſperſi erāt, congregaret in vnum.

Educ foras &c.) Educ foras populum antea quidem cæcum, ſed iam oculatum, ſurdum quondam, ſed iam auritum: Gentiles cæci quidē erant & ſurdi, ſed prædicato Euangelio facti ſunt oculati & auriti. Secundū hunc ſenſum eſt læta prophetia. Alij autem interpretantur de populo Iudaico, cui oculi quidem erant & aures in lege & prophetis, ſed oculi cæci & aures ſurdæ, quia legentes prophetas non intelligebant, nec fidem eis adhibebant: Et ſi ſic exponatur, eſt comminatio.

QVis in vobis annunciet iſtud, & quæ prima ſunt audire vos faciet? Dent teſtes eorum, & iuſtificentur, & audiant, & dicant: Verè vos teſtes mei, dicit Dominus, & ſeruus meus quem elegi, vt ſciatis, & credatis mihi, & intelligatis, quia ego ipſe ſum. Ante me non eſt formatus Deus, & poſt me non erit. Ego ſum, ego ſum Dominus, & non eſt abſque me ſaluator. Ego annunciaui, & ſaluaui, auditum feci, & non fuit in vobis alienus. Vos teſtes mei, dicit Dominus, & ego Deus, & ab initio ego ipſe, & non eſt qui de manu mea eruat. Operabor, & quis auertet illud?

QVis ex vobis &c.*) Rurſum perſtringit propheta idola: Quis dæmonum ſeu idolorum hæc prædixit, quòd prædicato Euangelio ex omnibus mundi plagis adducerentur & congregarentur filij Dei?

Dent teſtes) ſcilicet oraculorum ſuorum *Et iuſtificentur*) id eſt, abſoluantur à calumnia, ex rerum euentibus probentur veri dij, quos teſtes eſſe volunt oraculorum ſuorū: Audiant miracula & dicant ea, id eſt, annuncient ea cæteris, quod ipſi non poſſunt, hoc ego efficiam.

Verè vos teſtes &c.) Id eſt, oraculorū meorum teſtes ſunt martyres & confeſſores tot & tam inſignes, ex quibus poteſt intelligi, non eſſe rem fictiaim Euangelium. *Et ſeruus meus*) ſcilicet Chriſtus eſt etiam verus teſtis meus.

Ante me non eſt formatus Deus &c.) quaſi dicat: Relinquite idola veſtra, ego enim ipſe ſum Deus, non idola veſtra: ego annunciaui per prophetas futura, & ſaluaui genus humanum per Chriſtū, non autē idola: Auditum feci

feci quod occultum erat, & non fuit in vobis alienus, id eſt, nullus alius inter vos iſta prædicere potuit.

Operabor, & quis auertet illud?) Senſus eſt: Nemo poterit prohibere vel auertere, quod ego facere inſtituo.

H*AEc dicit Dominus, redemptor veſter, ſanctus Iſrael: Propter vos emiſi in Babylonem, & detraxi vectes vniuerſos, & Chaldæos in nauibus ſuis gloriantes. Ego Dominus ſanctus veſter, creans Iſrael, rex veſter. Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus ſemitam.*

Qui eduxit quadrigam & equum, agmen, & robuſtum. Simul obdormierunt, nec reſurgent, & contriti ſunt quaſi linum, & extincti ſunt.

P*Ropter vos emiſi &c.*) Senſus eſt: Ad laxandam captiuitatem veſtram, ô Iudæi, miſi in Babylonem Cyrum Perſarum Regem, & detraxi vniuerſos vectes, quibus concludebamini, & potentiam Chaldæorum, qui vos ceperunt. Eſt hoc loco typus, & ſub litera aliud ſignificatur quàm prima fronte præ ſe fert: mundus enim in maligno poſitus, Babylon eſt: Chaldæi autem, dæmones. Atq; hoc modo interpretatur Hieronymus, de re videlicet per typum ſignificata, habet enim ſic: Miſi filium meum in Babylonem & confuſionem huius ſæculi, *& detraxi vectes vniuerſos*) Pro quo Theodotion fortes interpretatus eſt. *& Chaldæos*) Id eſt, dæmones in his gloriantes, qui inſtar nauium inter idola fluctuabant.

Hæc dicit Dominus &c.) Intelligit Hieronymus de mari rubro, vel etiam de aquis Iordanis fluuij. Pro torrentibus alij vertunt vehementibus. Hæc dicit ille Dominus, qui fecit filijs Iſrael tranſitum in mari rubro rapidiſsimo flumine decurrente, ita, vt ſiccis pedibus tranſirent.

Qui eduxit quadrigam &c.) Qui ex Aegypto eduxit currus & equos, & totum exercitum Aegyptiorum, & Pharaonem Regem potentem demerſit in profundum, hoc eſt, quod dicit: *Simul obdormierunt*) Scilicet ſomno perpetuo, *& contriti ſunt & extincti quaſi linum*) Hoc eſt, in breuiſsimo temporis ſpacio, in puncto atque momento: linum enim necdum igne correptum pro leuitate ſubſtantiæ ſtatim extinctum in fauillam diſſoluitur. Dicit ergo: Ille ego ſum, qui diuiſi aquas maris rubri, & populum meum traduxi ſubmerſo Pharaone cum toto ſuo exercitu, huiuſmodi facinora ego præſtiti, quæ reliquarum gentium idola nequaquam poſſunt præſtare.

N*E memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua, & nunc orientur, vtique cognoſcetis ea. Ponam in deſerto viam, & in inuio flumina. Et glorificabit me beſtia agri, dracones, & ſtruthiones, quia dedi in deſerto aquas & flumina in inuio, vt darem potum populo meo, electo meo. Populum iſtum formaui mihi, laudem meam narrabit. Non me inuocaſti Iacob, nec laboraſti in me Iſrael. Non obtuliſti mihi arietem holocauſti tui, & victimis tuis non glorificaſti me. Non te ſeruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure. Non emiſti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarum non inebriaſti me.*

N*E memineris priorum &c.*) Id eſt, quæ olim feci quàm magna, tamen ad comparationem Euangelij parua ſunt: ne ergo ad illa priora reſpiciatis, ſed ad maiora reſpicite, videlicet ad filium meum datum vobis, & ad victoriam verbi Dei, & ad ſpiritum ſanctum miſſum in cordibus credentium clamantem, Abba pater: Hæc verè maxima ſunt & verè noua.

Ponam in deſerto viam &c.) Nequaquam in mari rubro faciam amplius viam, ſed in deſerto totius mundi aperiam: nec vnus fluuius erumpet de petra, vt olim tēpore Moyſi, ſed multa flumina: & flumina intellige nō quæ corpora, ſed animas ſitientes reficiant: Tunc quod nunquam factū eſt, fiet, vt omnes beſtiæ, dracones, ſtruthiones glorificent me & collaudent. In his nominibus ferarum metaphora eſt, ſignificantur enim gentiles ſine legibus & ſine Deo viuentes, feritate morum beſtijs ſimiles.

Quia dedi in deſerto aquas &c.) In deſerta gentilitate dedi aquas, & ſermo eſt de illis aquis & fluminibus, de quibus apud Iohannem capite 7. & Eſaiæ capite 12. Haurietis aquas de fontibus Saluatoris, vt bibat populus meus electus, quem acquiſiui ſanguine meo, quem peculiariter aptaui, vt laudes meas virtuteſque enarret.

Non me inuocaſti &c.) Beſtijs agri draconibus & ſtruthionibus inuocantibus me, tu Iacob nequaquam me inuocaſti, non obtuliſti mihi arietem holocauſti. Quod autem arbitraris te mihi arietes obtuliſſe & immolaſſe, ſcias eos à me non eſſe ſuſceptos, non mihi placuerunt oblationes tuæ, neque quæſiui eas de manibus tuis, atque hoc eſt quod dicit, Non te ſeruire feci in oblatione.

Non emiſti mihi argento calamum) Scilicet aromaticum, & omnia hæc ſic intellige, ſicut ſuprà capite 1. eùm dicitur: Quò mihi multitudinem victimarum veſtrarum, dicit Dominus?

Plenus ſum &c.) Ibi prolixè dictum eſt de ſacrificijs Iudæorum. Si hæc referantur ad tempora Chriſti, nulla quæſtio eſt.

VEruntamen ſeruire me feciſti in peccatis tuis, præbuiſti mihi laborem in iniquitatibus tuis. Ego ſum, ego ſum ipſe, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, & iudicemur ſimul, narra ſi quid habes, vt iuſtificeris. Pater tuus primus peccauit, & interpretes tui præuaricati ſunt in me. Et contaminaui principes ſanctos, dedi ad internecionem Iacob, & Iſrael in blaſphemiam.

VEruntamen ſeruire &c.) Non me inuocaſti Iacob, ſed hoc potius feciſti, quòd laborauerim & cum nauſea quadam ſuſtinuerim opera veſtra mala & polluta, adeò, vt coegeris me dicere: Laboraui ſuſtinens.

Ego ſum ipſe qui deleo &c.) Si quis ad hunc verſum tantùm reſpiciat, & non ad reliquam ſcripturam, is poteſt valde errare, quia ſi in ſola Dei cleméntia eſt remiſsio peccatorum, quod ſignificare videtur particula iſta. *propter me*: quorſum ergo baptizamur? quorſum agimus pœnitentiam? & cætera ſimilia agimus? Ne hîc erremus, oportet reſpicere ad alias ſcripturas: Imprimis quòd Dei filius datus ſit nobis, vt tollat peccata mundi, factum eſt nullo noſtro merito vel alterius, ſed ſola patris voluntate, qui ſecundum beneplacitum ſuum voluit nobis miſereri, cùm poſſet non miſereri: Eramus omnes inimici Dei, placuit ipſi ſua ſponte ſimpliciter propter ſe exhibere nobis miſericordiam, vt ſimus in laudem gloriæ gratiæ ſuæ, hoc eſt, vt agnoſcamus hanc miſericordiam eſſe ſpontaneam ipſius gratiam. Deinde quòd vltronea hæc ipſius gratia ad nos deriuata eſt, æquè ſine noſtro merito factum eſt & paterno & auito, ſed non ſine Chriſti merito, qui dedit propitiationem noſtri non Aegyptios vel Aethiopas, ſed benedictum ſuum ſanguinem, cuius contemplatione pater dat nobis gratiam & peccatorum remiſsionem: Et quia pater & filius vnum ſunt, bene dicit, *ego ſum qui deleo iniquitates tuas propter me.* Vtramque rem mirabiliter expreſsit Paulus in epiſtola ad Epheſios capi. e primo: Benedictus Deus &c. Præter ea autem quæ præſtitit pater & filius, Paulus in epiſtola ad Romanos fidem noſtram requirit: Quem (inquit) propoſuit Deus propitiatorem per fidem in ſanguine eius. Non ergo deriuatur gratia Dei in eos, qui filio credere nolunt. Verùm quia hoc ipſum credendi opus non eſt à ſolo noſtro libero arbitrio, ſed à libero arbitrio adiuto dono patris trahentis (Nemo enim poteſt venire ad filium, niſi pater traxerit eum) gratuita bonitate patris credentes agnoſcere debét iſtud Eſaiæ, Ego ſum qui deleo iniquitates tuas propter me: Quia ſic propter noſtrã fidem delet, vt tamen propter ſe, quia fides illa eſt donum Dei. Deinde quòd noſtrum credere tanti fiat apud Deum, vt propter illud deleat peccata noſtra, hoc debemus bonitati & beneplacito paternæ voluntatis ipſius. Ipſum enim credere per ſe non eſt tanti, vt propter illud deleantur peccata noſtra, quia, vt dicit Paulus, reputatur fides ad iuſtitiam ſecundum propoſitum gratiæ Dei, id eſt, quòd per fidem remittantur peccata, hoc eſt gratiæ Dei, non quia fides hoc meretur. Similiter dicendum eſt de Baptiſmo: Abluit quidem Baptiſmus ſordes peccatorum, ſed hoc non habet niſi ex patris clementia propter merita Chriſti. Idem dicendum eſt de pœnitentia. Gratia ergo iuſtificamur, hoc eſt, ſine vllis planè meritis noſtris aut maiorum noſtrorum, non tamen ſine meritis Chriſti, quem quia pater gratuita ſua bonitate & ſpontanea clementia miſit in mundum ad delenda peccata, bene dicit propheta hoc loco, Ego ſum qui deleo iniquitates tuas propter me.

Reduc me in memoriam) Hæc dicuntur Iudæis: Cauete diligenter ne ſtatuatis iuſtitiã veſtram, ſed diſcite agnoſcere iuſtitiam fidei, & vt illam agnoſcatis, proponam vobis aliquid, quo meritò debeatis moueri ad abijciendam ſpem iuſtitiæ veſtræ, & ad miſericordiam Chriſti confugiendum, reducite in memoriam patrem veſtrum, ſiue ille fuerit Abraham, ſiue Iacob, ſiue Dauid: *Iudicemur ſimul)* Expendamus diligenter rem, ſi quid poteſtis inuenire, quo vos iuſtos ſtatuatis, narrate & proponite in medium, illisq; tacentibus, contrà Deus ipſe obijcit.

Pater tuus primus peccauit) Quaſi dicat: Vt ſcias me miſereri tui, non ob meritum tuum vel maiorũ tuorum, ſed propter meam clementiam, à parentibus tuis repetam atque maioribus, vt intelligas te à peccatoribus generatum. Pater tuus primus peccauit, ſiue is Adam ſiue Abraham ſit, ſiue aliquis ſequentiũ (omnes enim peccauerunt & egent gloria Dei) *Et interpretes tui*, hoc eſt, Moyſes & Aaron, qui inter te & me medij loquebantur, *præuaricati ſunt in me. Et cõtaminaui principes ſanctos)* Id eſt, inſignes tuos principes paſſus ſum cõtaminari: immò ipſam ſtirpẽ Iacob dedi ad internecioné, ita quòd duo tantùm ex omnibus viris bellatoribus ingreſſi ſunt terrã repromiſsionis. *Et Iſrael dedi in blaſphemiã)* Id eſt, Iſrael paſſus ſum incidere in peccatũ blaſphemię. Nemo ergo confidat in iuſtitia patrũ: ex meritis enim eorũ nemo iuſtificatur, ſed opus eſt vltronea mea miſericordia. Hęc auté Dei miſericordia, vt diximus, multiplex eſt: Primò in ſolo patre, deinde in filio, deinde per fidé & Baptiſmũ & pœni- *Multiplicem Dei eſſe miſericordiam.*

pœnitentiam & alia multa, quæ ad deletionem peccati efficacia fecit eadem Dei miſericordia.

CAPVT XLIIII.

ET nunc audi Iacob, ſerue meus, & Iſrael, quem elegi. Hæc dicit Dominus, faciens, & formans te ab vtero, auxiliator tuus. Noli timere ſerue meus Iacob, et rectiſſimè quē elegi: effundam enim aquas ſuper ſitientem, & fluenta ſuper aridam. Effundam ſpiritum meum ſuper ſemen tuum, & benedictionem meam ſuper ſtirpem tuam, & germinabunt inter herbas quaſi ſalices iuxta præterfluentes aquas. Iſte dicet, Domini ego ſum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic ſcribet manu ſua Domino, & in nomine Iſrael aſſimilabitur.

E*T nunc &c.*) Omiſſis omnibus alijs, ex quibus ſperari poterat iuſtitia, audi Iacob: Hæc dicit Dominus. Iacob hîc intellige quomodo priùs, non ſecundum carnem, ſed ſecundum ſpiritum. *Ab vtero auxiliator tuus*) Sic Pſalm. De vtero ventris matris meæ tu es protector meus. Significatur quòd mirabiliter adſit ſuis, & regat eos. *Noli timere &c.*) Quaſi dicat, Ego rego te, oculi carnales hoc non vident, ſed oculi mentis, ne ergo timeas. Quanquam autem Dominus regat ſuos, frequenter tamen labuntur, vt ipſe ſolus iuſtificetur, & dicant omnes, Tu ſolus ſanctus, nos immundi omnes: verùm propter lapſus huiuſmodi quotidianos, quales ſunt iuſtorum, non oportet abijcere animum, ſed confidere & pergere in via iuſtitiæ, & poſt lapſum dicere quotidie, Dimitte nobis debita noſtra.

Effundam enim aquas &c.) Tales aquas intellige, quales ſunt illæ, de quibus apud Iohannem 4. & 7. Sitiens verò & arida intelligitur gentilitas. Quod autem ſequitur, *Effundam ſpiritum meum &c.*) interpretatiuè dictum eſt: exponit enim, quid intelligat nomine aquarum.

Iſte dicet &c. Significatur quod latiſſimè effundet ſpiritum ſuum ſanctum inter eos, qui anteà non cognouerunt Deum, ſed idola tantùm coluerunt: *hic dicet, Domini ego ſum*, Non Iouis aut Mercurij. Commentarius autem Hieronymi ſic habet: Alius dicet, Domini ego ſum, qui iuſtitiæ opera in ſe eſſe confidit. Et infrà idem Hieronymus: Pro varietate meritorum alius dicet, Domini ego ſum.

Nota hîc ex D. Hieronymo opera iuſtitiæ, & varietatem meritorū. *Et ille vocabit &c.*) Id eſt, dicet Deus Iacob miſerere mei, non Iupiter.

Hic ſcribet manu ſua Domino) Siue, vt Septuaginta tranſtulerunt, ſcribet in manu ſua, Dei ego ſum, vt nouo tyrocinio ſeruitutis Chriſti militem ſe glorietur.

Et in nomine Iſrael aſſimilabitur) Apud Hebræos actiuum verbum eſt: Et in nomine Iſrael aſſimilabit, ſcilicet ſe. Eadem vox habetur capite ſequenti, vbi de Cyro loquens ait: Vocaui te nomine tuo, aſſimilaui te &c. Quo loco videtur Hieronymus verbum aſſimilare accipere pro typum gerere: Aſſimilaui te, id eſt, typum Chriſti mei te eſſe volui. Hoc verò loco ſic habet: Gentium populus in nomine Iſrael aſſimilabitur, vt legem & prophetas & omnes ſpiritus ſancti gratias, quæ populo Iſrael repromiſſæ ſunt, accipiat. Vox autem Hebræa ſignificat legere ſeu vocare quempiam non aperto, ſed occulto nomine & tacito: quaſi dicat propheta, Romanus non vocabitur Romanus, Brabantus non appellabitur Brabantus, ſed Chriſtianus, agnoſcetur in eo aliud nomen tectius, quo gaudebit appellari ſe.

H*AEc dicit Dominus rex Iſrael, et redemptor eius Dominus exercituum: Ego primus, & ego nouiſſimus, & abſque me non eſt Deus. Quis ſimilis mei? Vocet & annunciet, & ordinē exponat mihi. Ex quo cōſtitui mihi populū antiquū, ventura et quæ futura ſunt, annunciet eis, Nolite timere, neq; cōturbemini. Extunc audire te feci, & annūciaui. Vos eſtis teſtes mei. Nunquid eſt Deus abſque me, & formator, quē ego non nouerim? Plaſtæ idoli omnes nihil ſunt, & amantiſſima eorū non proderunt eis, ipſi ſunt teſtes eorum, quia non vident, neq; intelligunt, vt confundantur. Quis formauit Deum, & ſculptile conflauit ad nihil vtile? Ecce omnes participes eius confundentur: fabri enim ſunt ex hominibus.*

E*T redemptor eius &c.*) In nomine redemptoris alludit ad Cyrum, ſed principaliter reſpicit ad redemptionem per Chriſtum factam: & eſt hic ſermo contra illius temporis idololatras, quo Eſaias propheta ventura populo nuntiat, & arguit eos, qui Dei omnipotentis, religione cōtempta, ſimulachris ligneis inclinantur.

Ego primus & ego nouiſſimus) Id eſt, alij dij non ſunt dij, ego ſum Deus ſimpliciter primus & nouiſſimus: ſi quis eſt mihi ſimilis inter reliquos deos, prodeat, & res geſtas & præteritas iam inde ab orbe condito & homine creato exponat, quòd cùm nō poſſint, certum eſt, non eſſe deos.

Extunc &c.) Id eſt, à priſcis temporibus. Sic in cantico Zachariæ: Qui locutus eſt per os ſanctorum, qui à ſæculo ſunt prophetarum eius. A principio ergo orbis conditi ego te feci audire, quæ ad veritatem pertinent.

Conuenient enim omnes, ſtabunt & pauebunt & confundentur ſimul. Faber ferrarius lima operatus eſt in prunis, et in malleis formauit illud, & operatus eſt in brachio fortitudinis ſuæ. Eſuriet & deficiet, non bibet aquam, & laſſeſcet. Artifex lignarius extendit normam, formauit illud in runcina. Fecit illud in angularibus, & in circino tornauit illud, & fecit imaginem viri, quaſi ſpecioſum hominem habitantem in domo.

Succidit cedros, tulit ilicem, & quercum quæ ſteterat inter ligna ſaltus. Plantauit pinũ, quam pluuia nutriuit, & facta eſt hominibus in focum. Sumpſit ex eis, & calefactus eſt, & ſuccendit, & coxit panes: de reliquo autem operatus eſt Deum & adorauit, fecit ſculptile, & curuatus eſt ante illud. Medium eius combuſſit igni, & de medio eius carnes coxit, & comedit, coxit pulmentum, & ſaturatus eſt, & calefactus eſt, & dixit: Vah, calefactus ſum, vidi focum: reliquum autem eius Deum fecit, & ſculptile ſibi.

Curuatur ante illud, & adorat illud, & obſecrat, dicens: Libera me, quia Deus meus es tu.

CONuenient) Scilicet Plaſtæ ad conſultandum in communi. *Pauebunt*) Quia timor primùm deos fecit.

Non bibent aquam &c.) Id eſt, in artifice tantus erit amor operis perficiendi, vt præ diligentia negligat curam corporis.

NEſcierunt neque intellexerunt: obliti enim ſunt ne videant oculi eorum, & ne intelligant in corde ſuo. Non recogitant in mente ſua, neque cognoſcunt, neque ſentiunt, vt dicant: Medietatem eius combuſſi igni, & coxi ſuper carbones eius panes, et coxi carnes, & comedi, et de reliquo eius idolum faciam. Ante truncum ligni procidam. Pars eius cinis eſt, cor inſipiens adorabit illud, & non liberabit animam ſuam, neq; dicet, fortè mendacium eſt in dextera mea.

NEſcierunt neque intellexerunt) Quia videlicet conſuetudine peccandi obſcurauerunt legẽ naturæ. Cætera quæ ſequuntur facilia ſunt, quemadmodum & priora huius capitis nullam habuerunt difficultatem. Ea autem quæ hîc dicuntur de idolis, Oecolampadius & Pellicanus referũt ad imagines Chriſtianorum, & dicunt gentiles nõ fuiſſe adeò craſſos, vt colerent lapides & ligna pro dijs, ſed vim quandam diuinam illapſam & inexiſtentem lapidibus putabant. Sed Eſaias planè aſſerit ipſos ligna pro dijs coluiſſe, quia dicit quòd artifex vnam partem ligni cõbuſſit, alteram verò fecit Deum ſuum.

Quomodo Christiani colant imagines.

Deinde falſum eſt Chriſtianos ſimiliter colere imagines tanquã illis aliquid numinis ineſſet, ſed vtuntur imaginibus tãquam vocibus ſignificatiuis: quemadmodum enim audito nomine Ieſu, aperimus caput, vel genu, vel caput inclinamus, & nomẽ hoc ſuauiter illabitur animo noſtro ſine omni idololatriæ periculo: Ita ſimiliter quòd caput aperimus, vel caput inclinamus, aut quòd genu flectimus ante imagines tanquam ſignificatiuas Chriſti vel ſanctorum, eſt ſine omni periculo idololatriæ. Quod autẽ Pellicanus pro ſe adducat commentarium Ambroſij ſuper primum caput epiſtolæ ad Romanos, imprudenter facit, & falſo mendacio conatur imponere ſimplici lectori, quia apertè loquitur Ambroſius de imaginibus Ethnicorum, quas pro dijs colebant, vt patet penitius introſpicienti contextum ipſius Ambroſij.

MEmento horum Iacob & Iſrael, quoniam ſeruus meus es tu.

Formaui te, ſeruus meus es tu Iſrael, non obliuiſcaris mei. Deleui vt nubẽ iniquitates tuas, & quaſi nebulam peccata tua.

Reuertere ad me, quoniam redemi te. Laudate cæli, quoniam miſericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terræ. Reſonate montes laudationem, ſaltus & omne lignum eius, quoniam redemit Dominus Iacob, & Iſrael gloriabitur.

MEmento horum Iacob) Cùm hæc ita ſe habeant, & idola ſcias eſſe figmenta hominum, ne obliuiſcaris, ô Iacob, creatoris tui, tibique ipſi iniuriam facias, vt incurueris operibus manuum hominum.

Deleui vt nubem iniquitates tuas) Exoriente ſcilicet Chriſto, per quem ſoluuntur iniquitates, ſicut nebula & nubes diſſoluuntur per calorem ſolis.

Laudate cæli &c.) Omnia ad lætitiam prouocat. Tantum & tam magnum eſt beneficium Chriſti redemptoris, vt meritò omnia iubilent: & ne putarẽt Deo difficile redimere Iacob, deſcribitur in ſequẽtibus eius potentia.

HAEc dicit Dominus redemptor tuus, & formator tuus ex vtero. Ego ſum Dominus, faciens omnia, extendens cælos ſolus, ſtabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens ſigna diuinorum, & hariolos in furorem vertens. Conuertens ſapientes retrorſum, & ſcientiã eorum ſtultã faciens. Suſcitans verbũ ſerui ſui, & conſilium nunciorum ſuorum complens. Qui dico Ieruſalem, habitaberis, & ciuitatibus Iudæ, ædificabimini, & deſerta eius ſuſcitabo. Qui dico profundo, deſolare, & flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, Paſtor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Hieruſalem, ædificaberis, & templo, fundaberis.

EGo ſum faciens omnia) Etiã Iouem, quem vos ex homine Deum feciſtis. *Extendens cælos ſolus*) Non excluditur filius, ſed idola

Deſcribitur potentia Dei.

& omne

& omne id quod non eſt Deus. *Irrita faciens ſigna diuinorum*) Maximè in aduentu Chriſti. *Conuertens ſapientes retrorſum*) Philoſophos videlicet, cum quibus negocium erat Paulo.

Suſcitans) Id eſt, rebus explens verbum ſerui ſui ſiue pueri ſui, hoc eſt, Chriſti: *et conſilium nuntiorum* ſcilicet Apoſtolorum, qui voluntatem magiſtri ſui gentibus nuntiabant, *complens.*

Qui dico Ieruſalem) Quæ deſtruenda eſt à Babylonijs, *habitaberis*) ſcilicet poſt 70. annos in ciuitatibus Iudæ &c.

Qui dico profundo) Id eſt, regno Babylonico, vbi eſt velut abyſſus potentiæ & opum, deſolaberis per Cyrum Perſarum Regem, *& flumina tua*) Id eſt, Regum & Satraparum potentiam areſaciam, id eſt deſtruam.

Qui dico Cyro) Nominatim eum vocat, qui multò pòſt naſciturus erat, non quidem in Iudæa, ſed in gente longiſsimè diſsita, quod magna admiratione dignum eſt. *Qui dico templo &c.*) Significat deſtructionem templi per Babylonios ſiue Chaldæos, poſtquam iterum erat ędificatum tempore Cyri Regis Perſarum.

CAPVT XLV.

HAEc dicit Dominus Chriſto meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, vt ſubijciam ante faciem eius gentes, & dorſa regum vertam, & aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & glorioſos terræ humiliabo. Portas æreas conterā, & vectes ferreos confringam, & dabo tibi theſauros abſconditos, & arcana ſecretorum, vt ſcias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum, Deus Iſrael propter ſeruum meum Iacob, & Iſrael electum meum.

H*AEc dicit Dominus &c.*) Apud Iudæos regnaturi perſundebantur vnguento, & quia hoc erat inſigne apud eos regiæ poteſtatis, Cyrum Chriſtum ſuū appellat propheta, hoc eſt, vnctum Domini. *Cuius apprehendi dexteram*) Vt nullus fortitudini eius valeat reſiſtere. De apprehenſa dextera quid ſit, dictum eſt ſuprà capite 41. etiam illo capite di&um eſt, quæ gentes ſubiectæ ſint ante ſaciem Cyri, ex Herodoto. Legamus, ait Hieronymus, Xenophontis octo librorum Cyri maioris hiſtoriam, & prophetiā Eſaiæ cernemus impletam.

Et dabo tibi theſauros &c.) Hæc omnia faciam, vt cognoſcas quòd dij, quos pater tuus coluit & auus, non ſint dij, ſed quòd ego ſum Deus, qui multo antè tempore quàm naſcereris, nomen tuum prædixi. Vnde Ioſephus 11. libro Iudaicæ antiquitatis refert Cyrum legiſſe hanc de ſe prophetiam apud Eſaiam, & Iudæos ideo quaſi Deo familiares plurimum dilexiſſe. *Propter ſeruum meum &c.*) Iſtud de toto genere Iſraelitico intelligitur, & hunc habet ſenſum; Ego in Iſraele ſpecto bonum populi mei, illius cauſa ego omnia iſta tibi conferam, tot inſignes victorias & triumphos concedam. Capite 37. vbi dicitur, Propter me & ſeruum meum Dauid &c. tempeſtiuum quidem fuiſſet dicere, quid alijs propter alios Deus conferat, an propter ſanctos Deus hominibus benefaciat? ſed hîc intempeſtiuum eſt, quia per hanc formam, Propter ſeruum meū Iacob, Iſtud hoc loco tantùm ſignificatur, nolo populum meum eſſe ſemper captiuum, propter illum liberandum dabo tibi has victorias.

ET vocaui te nomine tuo, aſsimilaui te, & non cognouiſti me. Ego Dominus, & non eſt amplius, extra me non eſt Deus.

Accinxi te, & non cognouiſti me: vt ſciant hi qui ab ortu ſolis, & qui ab Occidente, quoniam abſque me non eſt Deus. Ego Dominus, & non eſt alter, formans lucem, & creans tenebras, facies pacem, & creans malum. Ego Dominus, faciens omnia hæc.

A*Sſimilaui te*) Quid ſit aſsimilare, dictum eſt ſuperiori capite. Senſus eſt: Non contentus ſum tanto tempore antè deſignare te nomine tuo proprio, Cyri videlicet, ſed addam etiam appellatiua nomina, Meſsiæ ſcilicet & paſtoris. Quod ergo capite præcedenti paſtor appellatur, & in hoc capite Chriſtus, id eſt aſsimilare Cyrum. Qui autem hodie ex Hebræo transferunt, vertunt cognominaui te, id eſt, præter nomen proprium addidi tibi cognomen. Eodem modo vertunt in præcedēti capite pro eo quod habetur, Et in nomine Iſrael aſsimilabitur, dicentes: Et in nomine Iſrael cognominauit ſeipſum. Cùm verò dicitur Ozeæ, In manibus prophetarū aſsimilatus ſum, longè alia vox eſt in Hebræo, & ſenſus illius loci eſt iſte: Expreſſus ſum variè per prophetas, nunc iratus, nunc blandus.

Accinxi te) Accingere eſt vires addere & potentiam. Frequens admodum in Pſalmis eſt iſte loquendi modus, vt: Indutus eſt Do- Pſal. 92.
minus fortitudinem, & præcinxit ſe. Et rurſus: Accinctus potentia, qui profundū con- Pſal. 64.
turbas &c. *Et non cognouiſti me*) Scilicet cognitione certa, ſtabili ac perfecta. Cyrum non agnouiſſe Deum Iſrael, ſatis conſtat ex primo capite primi libri Eſdræ.

Vt ſciant hi &c.) Populi Iudaici captiuitas videtur eſſe perpetua, ego laxabo captiuitatem, & liberabo populū meum, & quidē per illū, de quo nemo cogitat: hocq; beneficium

præſtabo Iudæis, vt diſcat Oriens & Occidens, id eſt, totus terrarũ orbis, quòd abſque me nõ ſit Deus alius: formans lucẽ & creans tenebras, id eſt, diem & noctem: faciens pacem, id eſt, otium & quietem: & creans malum, hoc eſt, bellum. Quòd populus Iſrael aliquando in pace vixit, hoc meum erat beneficium: rurſus, quòd nunc detineatur captiuus, & hoc meum eſt opus. Ex interpretatione iſta, quæ eſt Hieronymi, patet hunc locum nihil facere pro ſententia hæreticorum, qui volunt Deum eſſe authorem malorum, quia malum hîc capitur non vt opponitur virtuti, hoc eſt, pro vitio, ſed afflictione & bello. Confunditur & illa hæreſis, quæ duos facit deos, quorum alter lucem, alter tenebras cõdiderit: ille pacem, hic malum.

ROrate cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum, aperiatur terra, & germinet ſaluatorem, & iuſtitia oriatur ſimul. Ego Dominus creaui eum. Væ qui contradicit factori ſuo: teſta de ſamijs terræ. Nunquid dicet lutum figulo ſuo: Quid facis, & opus tuum abſque manibus eſt? Væ qui dicit patri: Quid generas? & mulieri: Quid parturis?

R*Orate cœli deſuper &c.*) Eſt vehemens admodum & deuota apoſtrophe prophetæ optantis, vt diuinum beneficium & cœleſte tot iam annis promiſſum, primo quoq; tempore exhibeatur: Tu tot ingentia promittis per iuſtum quendam, opto iſta citò fieri, ne extrahas in longum. Senſus eſt: Vtinam cœlitùs iam exhibeatur hoc beneficium, & mittatur iuſtus iſte. Eſt autem duplex huius loci expoſitio: quidam enim putant ea, quæ hic dicuntur, adhærere ſuperioribus, & ad Cyrum referri, qui diuinæ iuſtitiæ fuit executor contra Babylonios: ſed frigidus eſt iſte commentarius, vnde Hieronymus ad Chriſtum refert, & in Chriſtum conſuetudine ſcripturæ propriè competit nomen iuſti, propter quod nomen Dionyſius Carthuſianus non vult hîc agnoſcere Cyrum, multò minus etiam agniturus, ſi vidiſſet vocem Hebræam ſignificare iuſtitiam.

Aperiatur terra &c.) Pro Saluatore in Hebræo eſt ſalus. Hieronymus autem ſaluationem vertit eo conſilio, quo dictum eſt capite 42. quia quæ ſubijciuntur, perſonæ conueniunt, & non rei. Senſus eſt: Etiam terra præbitura eſt operam ſuam in opere tam mirabili & natiuitate: naſcetur quidẽ cœlitùs ſaluator iſte, ſed in terris: alij verò terram figuratè accipiunt pro virgine Maria, & ſunt loca ſimilia, capite 4. Et erit fructus terræ ſublimis. Et Pſalm. 84. Terra dabit fructum ſuum.

Ego Dominus creaui eum) Requirebat contextus, vt diceret eam ſcilicet iuſtitiam: verùm Hieronymus vertẽs eum, ad perſonam reſpexit. Eſt autem vox Domini reſpondentis prophetæ optanti, hoc ſenſu: Quod tu tantoperè optas, ego creaui, id eſt, ego creabo, & ſuo tempore certiſsimè præſtabo, hoc eſt, mittam Chriſtum meum. Sic Hieronymus, & addit: Non ſcandalizabitur ad nomen creaturæ, qui illum vermem ac ſeruum & germinatum eſſe legerit de terra.

Væ qui contradicit &c.) Iuxta veterum ſententiam reprehenduntur hoc loco increduli, qui non credebant Cyrum naſciturum: item illi, qui nõ credebant Chriſtum naſciturum: verùm ex ijs, quæ ſequuntur, magis pertinere videntur ad calumniatorem, & ad eos qui dicebant: Quorſum opus eſt Cyro liberatore homine gentili? præterea tu promittis Chriſtum naſciturũ: ſi hoc ſtatuiſti, cur tam diu differs? Samos inſula eſt celebris nominis apud Poetas: hinc Samia vaſa, *Samia.* & in eadem ſignificatione Samia ſubſtantiuum, de quibus Plinius, Samia vaſa Romæ laudantur. Hieronymus autem hoc loco accipit non vt nomen certæ ſpeciei, ſed vt nomen ſit genericũ, pro quibuſuis vaſis fictilibus ſeu terreis, quemadmodũ apud Quintilianũ vaſa Corinthia appellantur vaſa quęcunque ex ære elegantia.

Nunquid dicet lutum figulo? &c.) Senſus eſt: Quàm indignum eſt, ſi lutum expoſcat cum figulo, & dicat illi: Quid facis? non re- *Similitudo.* ctè facis: quàm hoc eſt indignum & abſurdum, ita adhuc magis abſurdum eſt, ſi quis cum Deo expoſcat, quare tam diu differat Chriſtum, quare ita ſinat populũ ſuum tractari & captiuum abduci. *Opus tuum abſque manibus eſt*) Phraſis eſt Hebræa, Latinè autem diceretur, Opus tuum imperfectũ eſt.

Væ qui dicit patri &c.) Eſt altera ſimilitu- *Alia ſimilitudo.* do eodem pertinens, hoc ſenſu: Quàm eſt abſurdum, ſi patrem ac matrem calumnietur filius, cur in terram naturæ lege profuſus ſit? Ita abſurdum eſt, ſi quis expoſtulet cum Deo modo iam dicto, cur videlicet tam diu differat mittere Chriſtum.

HAEc dicit Dominus ſanctus Iſrael, plaſtes eius: Ventura interrogate me, ſuper filios meos, & ſuper opus manuum mearũ mandate mihi. Ego feci terrã, et hominem ſuper eam creaui ego. Et manus meæ tetenderunt cœlos, et omni militiæ eorum mandaui. Ego ſuſcitaui eum ad iuſtitiam, et omnes vias eius dirigam. Ipſe ædificabit ciuitatem meam, et captiuitatem meam dimittet, non in precio, neque in muneribus: dicit Dominus Deus exercituum.

H*AEc dicit Dominus &c.*) Hoc maximè agit ne recipiantur idola, & ipſe ſolus Deus agnoſcatur. *Plaſtes eius*) Hoc eſt, Chriſti, ſe-

ſti, ſecundum Hieronymum, non etiam reprobabile erit, ſi ad Iſraelem referatur.

Ventura interrogate &c.) Hieronymus hæc ita accipit quaſi habeant irriſionem & amarulentiam, cuius verba ſunt: Interroget me teſta, & futurorum ſecreta inquirat, & præcipiat mihi, quomodo adoptiuos filios, qui in meum filium credituri ſunt, regere debeam, quaſi dicat, eſt veſtrum mihi præcipere, quid facere debeã, quomodo debeam regere filios meos?

Et omni militia &c.) De militia dictum eſt in pręcedentibus. Septuaginta autem interpretes verterunt, Omnibus ſtellis mandaui. Senſus eſt: Singulis ſtellis imperaui quò currerent ordine, & dierum ac menſium annorumque diuerſa ſpacia complerent, id eſt, certam legem ac ordinem & motum eis præfixi. Commentarius verò Hieronymi in hunc locum ſic habet: Illud quod ſcriptum eſt, Ego omnibus ſtellis præcepi, occaſionem quibuſdam tribuit, quòd aſtra rationalia ſint, & animam ſenſumque habeant: neque enim (aiunt) præciperet, niſi intelligentibus, nõ recordantes quod in Iona ſcriptum ſit: Præcepit Dominus ſpiritui cõburenti. Et rurſus, Præcepit Dominus vermi matutino. Et quod in Euangelio Saluator ventis & mari imperauit, in quibus tamen nec ſenſum nec rationem eſſe conſpicuum eſt. Hæc annotamus, ne quis offendatur in cõmentarijs Hieronymi, ſicubi legerit aſtra animata, quia non ſuam ibi ſed aliorum refert ſententiam. Quamuis de hac re nulli iam ſit dubium, olim tamen magna quæſtio fuit, & primi philoſophi penè omnes aſtra putauerunt animata. Vnde Auguſtinus 18. libro de ciuitate Dei, capite 4. refert Anaxagoram capitis accerſitum, quòd dixerat ſolem eſſe ſaxum candens. Et libro 3. de Geneſi ad literam, & in enchyridio capite 47. dubitat, an animata ſint aſtra. Verùm Damaſ. libro 2. Theologicarum ſententiarum capite 6. apertè docet aſtra inanimata eſſe, & declarat quo ſenſu intelligendæ ſint ſcripturæ, quæ eiſdẽ animã tribuere videntur.

Ego ſuſcitaui eum &c.) Si hæc de Cyro interpretari velis, oportet particulariter intelligere iuſtitiam, vt hactenus dicatur ſuſcitatus ad iuſtitiam, quia voluit eum Deus eſſe executorem diuinæ iuſtitiæ, & vltorem iniuriæ, quam intulerant Babylonum filijs Iſrael, ſed probabilius eſt quòd ad Chriſtum tantùm reſpexerit.

Ipſe ædificabit &c.) Iſtud apertè non conuenit in Cyrum. Dedit quidem Cyrus Iudæis poteſtatem ædificandi ciuitatem: verùm poſt mortem ſuam priùs ædificata eſt ſub Neemia, maximè quantum ad muros & portas. Quare ad Chriſtum videtur magis referendum, qui ædificauit ciuitatem, id eſt, Eccleſiam ſuam ſuper petram, quemadmodum ſcribitur apud Matthæum. *Math. 19.*

Et captiuitatem &c.) Iſtud in Cyrum competere poteſt. Ipſe ſiquidem beneficio Dei prouocatus ſoluit captiuitatẽ populi Iſrael: ſed dubium non eſt prophetam ad Chriſtum reſpexiſſe, qui non in precio neque in muneribus, id eſt, nullo merito noſtro, ſed in ſanguine ſuo ſoluit captiuitatem humani generis.

HAEc dicit Dominus Deus. Labor Aegypti, & negotiatio Aethiopiæ, & Sabaim viri ſublimes, ad te tranſibunt, et tui erunt. Poſt te ambulabunt, vincti manicis pergent: & te adorabunt, teque deprecabuntur. Tantùm in te eſt Deus, & non eſt abſque te Deus. Verè tu es Deus abſconditus: Deus Iſrael ſaluator. Confuſi ſunt, & erubuerunt omnes ſimul: abierunt in confuſionem fabricatores errorũ. Iſrael ſaluatus eſt in Domino ſalute æterna. Non confundemini, & non erubeſcetis vſque in ſæculũ ſæculi, quia hæc dicit Dominus creans cælos. Ipſe Deus formans terrã, & faciens eam, ipſe plaſtes eius. Non in vanum creauit eam, ſed vt habitetur, formauit eam.

HAEc dicit Dominus &c.) Hoc eſt, quicquid opum ſibi labores Aegyptiorum conquiſierint, ad te tranſibit, quicquid opum etiam Aethiopiæ contigit per negotiationem ad te tranſibit, gentesq; Sabaim, quæ trans Aethiopiam eſt, & viri eius præcipui ad te tranſibunt. Nominibus iſtarum trium nationum, quæ habitant in extremis finibus terræ per ſynecdochen totus orbis intelligitur. Senſus ergo eſt: Totum terrarum orbem poſſidebis tibi deuinctum & tibi deuotũ. Similis ſynecdoche eſt in Pſal. fundamenta eius in montibus ſanctis, vbi nominibus Tyri, Babylonis, Aethiopiæ, Dauid vniuerſum mundum ſignificare voluit. Quantum autem colligere licet ex Herodoto, Iuſtino, & Oroſio, Aegyptius nunquam agnouit Cyrum: ſed Cambyſes, qui ei ſucceſſit, deuicit Aegyptum. Solus autem Xenophon dicit ipſum etiam Aegyptũ ſuperaſſe: iuxta hunc ergo authorem, quæ hîc dicuntur, quodammodò in Cyrum competere poſſent, niſi in eadem periodo adderetur, *Tantum in te eſt Deus*, quòd nõ in Cyrum, ſed in Chriſtum competere certum eſt, qui in Euangelio apud Iohannem ait, Ego & pater vnum ſumus, qui Deus appellatur abſconditus propter corporis aſſumpti ſacramentum. Vehementer etiam hæc competunt in Eccleſiam: in eccleſia enim tantùm eſt Deus, id eſt, ibi verè colitur, & alibi nuſquam.

Confuſi ſunt & erubuerunt omnes) Scilicet Scribæ & Phariſæi, ſimul abierunt in con-

ſuſio-

fuſionem fabricatores errorum, qui in toto mundo diſſeminauerunt mendacium, vt Chriſtum dicerent ab Apoſtolis furto eſſe ſublatum: non tamen improbabile fuerit, ſi generaliter intelligatur.

Iſrael autem ſaluatus &c.) Hoc abſque dubio intelligendum eſt de iis, qui in ſpiritu ſunt Iſrael, qui fidê & opera Patriarcharum imitantur. *Quia hæc dicit Dominus creans cœlos*) Id eſt, propterea volo venire publicum Saluatorem non Iudæorũ tantùm, ſed etiam gentium, quia propterea feci terram, non vt eſſet deſerta, ſed vt cultores mei habitarent in ea.

EGo Dominus, & non eſt alius. Non in abſcondito locutus ſum, in loco terræ tenebroſo. Non dixi ſemini Iacob fruſtrà: Quærite me. Ego Dominus loquens iuſtitiam, annuncians recta. Congregamini, & venite, & accedite ſimul, qui ſaluati eſtis ex gentibus. Neſcierunt qui leuant ſignũ ſculpturæ ſuæ, & rogant Deum non ſaluantem. Annuntiate, & venite, & conſiliamini ſimul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Ex tunc prædixi illud. Nunquid non ego Dominus? & non eſt vltrà Deus abſque me. Deus iuſtus & ſaluans, non eſt præter me.

NOn *in abſcondito locutus ſum*) Sed in monte Syna, de excelſo eius vertice, clara voce, quæ ab omnibus facile intelligi potuit & audiri, additis etiam tonitruis, loquutus ſum contra idola. Hanc expoſitionem cùm retuliſſet Hieronymus, addit: ſed melius, vt hoc dictũ de Euãgelica prędicatione credamus: Moyſes enim vni tantùm populo locutus eſt in abſcõdita ſolitudine: Apoſtolorum autem ſonus in vniuerſum orbem exijt, & verba eorum vſque ad terminos terræ peruenerunt.

Non dixi ſemini Iacob fruſtrà: Quærite me) Sed propoſui maxima & æterna præmia: *Ego Dominus loquens iuſtitiam*) Id eſt, proferens legem Euangelij, quæ verè eſt lex iuſtitiæ, *Et annuncians recta*) Id eſt, docens in quibus rebus verè ſitus ſit cultus Dei, quibus rebus conſtet remiſsio peccatorum.

Congregamini & venite &c.) Quia illi, ad quos peculiariter miſſus ſum, credere noluerunt, & indignos ſe iudicauerunt æterna ſalute, congregamini vos per fidem, de toto orbe venite & accedite me, qui ſaluati eſtis, id eſt, ad vitam pręordinati. Ex gentibus deniquecorripit eos, qui in errore priſtino remanſerunt, dicens: Neſcierunt qui leuant, ſiue vt Septuaginta habent, portant ſeu circunferunt lignum ſculpturæ ſuæ, id eſt, idolum ſculptum, vt ſtatuant illud in loco editiori. Senſus eſt, non intellexerunt ſermones meos, neque prædicationem Euangelij, ſimulachrorum onere pregrauati, & ſperantes in eis, in quibus nulla eſt ſalus. Quædam autem exemplaria legunt ſignũ, ſed lignum omninò legendum eſt: nam ſic habent Hebræi.

Annuntiate &c.) Vos, qui tantoperè addicti eſtis idolis, dicite: Quis dæmonũ iſtud annuntiare potuit, vt congregarentur & venirent ex gentibus plurimi, qui ſaluarentur? quaſi dicat, nemo hoc potuit, & propterea non ſunt dij idola veſtra.

COnuertimini ad me, & ſalui eritis omnes fines terræ: quia ego Deus, & nõ eſt alius. In memetipſo iuraui, egredietur de ore meo iuſtitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meæ ſunt iuſtitiæ, & imperium. Ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino iuſtificabitur, & laudabitur omne ſemen Iſrael.

IN *memetipſo iuraui &c.*) Id eſt, per memetipſum iuraui, quòd ſententia oris mei & verbum, quod ſemel protuli in iuſtitia, nequaquam irritum fiet, ſed re ipſa complebitur. Verbum autem iſtud eſt: *Quia curuabitur omne genu*) Id eſt, non ſolùm natio Iudaica, ſed omnes omninò mundi nationes proſternent ſe mihi: in hac quidem vita inchoatiuè, in futuro verò ſæculo perfectè & integrè, ita vt hoſtes quoque mei vi coacti tanquam ſcabellum ſubijciendi ſint pedibus meis.

Et iurabit omnis lingua) Hanc ſententiam citauit Paulus in epiſtola ad Romanos, ſed non eiſdem verbis: pro eo enim, quod Eſaias habet, *In memetipſo iuraui*) ipſe ait: Viuo ego dicit Dominus: & pro eo quod Eſaias dixit, *& omnis lingua mihi iurabit*) Apoſtolus ait, Omnis lingua confitebitur Deo. Vidit ſiquidem Apoſtolus ſpeciem pro genere poſitam, iurare pro colere, adorare, & agnoſcere. Senſus eſt: Omnis creatura rationalis alicuius ſigni externi profeſsione teſtabitur Chriſtum eſſe verum Deum. Omnis autem lingua confitens Deo, dicet: Meæ ſunt iuſtitiæ Euangelij, & meum eſt imperium Chriſti, non populi tantùm Iudæorum. Rom. 14.

Ad eum venient) Id eſt, ad Chriſtum venient omnes gentes, & confundentur omnes qui repugnant ei, ſiue qui ſeparant ſe ab eo, ſiue Iudæi, ſiue Pagani. *In Domino iuſtificabitur*) Id eſt, per fidem Chriſti iuſtificabitur. *Et laudabitur omne ſemen Iſrael*) Id eſt, quicunq; fidem Iſraelis imitantur: illi enim æſtimantur in ſemine Iſraelis, ſiue Iudæi ſint, ſiue gentes.

CAPVT

CAPVT XLVI.

Onfractus eſt Bel, contritus eſt Nabo, facta ſunt ſimulachra eorum beſtijs & iumentis. Onera veſtra graui pondere vſque ad laſsitudinem contabuerunt, & contrita ſunt ſimul. Non potuerunt ſaluare portantem, & anima eorum in captiuitatem ibit.

C*Onfractus eſt Bel &c.*) In euerſione regni Babylonici cõfractus & penitus de-
Bel. ſtructus eſt Bel, quem Græci Belum, id eſt, Saturnum vocant, cuius tanta apud veteres fuit religio, vt ei non ſolùm hoſtias humanas captiuorum ignobiliumq; mortalium,
Nabo. ſed & proprios liberos immolarent. Nabo autem & ipſum idolum erat Chaldæorum, quod interpretatur prophetia & diuinatio.

Facta ſunt ſimulacbra corũ beſtijs &c.) hoc eſt, in prædá beſtiarum & iumentorum expoſita ſunt.

Onera veſtra &c.) Apoſtrophe eſt ad idola. Senſus eſt: Quæ vos ferebant ipſæ ſcilicet beſtiæ & iumenta onerata erant nimio onere adeo vt laſſarentur. Aliter autem accipit Hieronymus hoc modo: Hæc ſimulacbra, quæ non poſſunt ſaluare portantes, nihil ſunt aliud niſi onera ſacerdotum deprimentia eos vſque ad laſsitudinem.

Anima eorum in captiuitatem ibit) Iſtud ſi ad ſacerdotes, hoc eſt, portantes referas, clarum habet ſenſum: ſi verò ad idola, intelligere tum oportet per catachreſin, vt anima dicatur ipſum dæmonium idolum inhabitans, deinde per animam ſynecdochicῶs ipſum idolum.

A*Vdite me domus Iacob, & omne reſiduũ domus Iſrael. Qui portamini à meo vtero, qui geſtamini à mea vulua, Vſque ad ſenectã ego ipſe, & vſque ad canos ego portabo. Ego feci, & ego feram, ego portabo, & ſaluabo.*

A*Vdite me domus Iacob &c.*) Ex eo quod ſequitur, Cui aſsimilaſtis me? videntur etiam de carnali Iſraele hæc intelligi. Non enim ſpiritualis Iſrael comportat aurum, vt inde fiat idolum. Vnde intelligitur mirabilis Dei affectus & plus quàm paternus etiam erga peccatores: Audite me domus Iacob ego nondum abieci curam veſtri, portamini à meo vtero, geſtamini à mea vulua.

Non quòd ineffabilis Dei incomprehenſibilisq; maieſtas vterũ habeat aut vuluam, ſed hæc dicit, quò nos affectum Dei per noſtra verba diſcamus. Senſus eſt: Quod ma-
Comparatio. ter indulgens & affectibus amoris plena facit ergo fœtum ſuum, hoc ego preſto vobis affectu: quanquã me offendiſtis, tamen ego geſto & geſtare vos pergam, etiam vſque ad ſenectutem non meam ſed veſtram: Mater aliquando deponit curam filij ſui, quando ſcilicet factus eſt vir, ego autem nunquam deponam curam veſtri. Locus hic imprimis annotandus eſt, quia exprimit mirabilem Dei affectum erga peccatores.

C*Vi aſsimilaſtis me, & adæquaſtis, et comparaſtis me, & feciſtis ſimilem? Qui confertis aurum de ſacculo, & argentum in ſtatera ponderatis, cõducentes aurificem, vt faciat Deum, & procidunt & adorant, Portant illum in humeris geſtantes, & ponentes in loco ſuo, & ſtabit ac de loco ſuo non mouebitur, Sed & cùm clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non ſaluabit eos.*

C*Vi aſsimilaſtis me?*) Quare putatis me talẽ eſſe, qualis eſt Iupiter aut Belus? *Qui confertis aurum de ſacculo*) id eſt, de marſupio, vt fiat idolum: quæ inſania eſt hæc? relicto patre ſic vobis affecto tranſire ad idola, & cultum mihi debitũ illis impendere?

M*Ementote iſtud, & confundamini, redite præuaricatores ad cor. Recordamini prioris ſæculi, quoniam ego ſum Deus, & non eſt vltra me Deus, nec eſt ſimilis mei, annuncians ab exordio nouiſsimum, et ab initio, quæ necdum facta ſunt, dicens: Conſilium meum ſtabit, & omnis voluntas mea fiet, Vocans ab oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ, Et locutus ſum, & adducam illud, creaui, & faciam illud, audite me duro corde, qui longe eſtis à iuſtitia.*

M*Ementote iſtud &c.*) Quòd vana ſcilicet ſint idola, & proinde deſerite illa quæ feciſtis, imo ſundamini, id eſt, eſtote fortes & ſundati, ne rurſus ſubitus idololatriæ turbo vos ſubuertat: Sic Hieronymus. Ex qua interpretatione patet ipſum legiſſe: non confundamini, ſed ſundamini. Dionyſius quoq; Carthuſianus legit ſundamini, & interpretatur: Similiter & gloſſ. Lyra quidem legit ſundamini, ſed non interpretatur ſundamini: Etiam Hebræi legunt, ita vt penè certum ſit alteram lectionem nempe confundamini mendoſam eſſe, cuius lectionis apud Hebræos ſolus Rabbi Ioſeph meminit. Deducit enim ille vocem Hebræam ab אֵשׁ eſch, quod eſt ignis, & interpretatur hoc modo: Sitis rubei vt eſt ignis, quod ad confuſionem pertinet.

Recordamini &c.) Conferte illud tempus, quo inſtitutus eſt Deus ipſe ſcilicet Bel, aut Nabo, cum illis antiquis ſæculis, & videbis quòd ego ſum Deus, & quòd non ſit alius Deus præter me. *Annuncians ab exordio nouiſsimum &c.*) Ego ſolus ſum, qui poſſum dicere quæ naſcente mundo facta ſunt,

ſunt, & quæ declinante mundo futura ſunt, dicens, conſilium meum ſtabit, id eſt, ego ſtatui euertere regnum hoc Babylonis potentiſsimum, & certo certius euertetũr: Sic non loquuntur dij gentium ſuis, ambigua enim ſunt eorum reſponſa & fallacia.

Vocans ab oriente auem) Vide caput quadrageſimum primũ, vbi de oriente dictum eſt. Nomine autem auis, Hebræi intelligunt Cyrum per metaphoram, propter velocitatem exercitus ipſius: Procul quidem abeſt à Babylone imperium Cyri, ſed ſubito aderit exercitus eius, inſtar auis leniter celeriterq; veniet contra Babylonem: *Virum voluntatis meæ*) id eſt, qui opere explet, quod hîc prædico per prophetam.

Qui longe eſtis à iuſtitia) ſcilicet quauis, nõ ſolùm ab illa quæ eſt per fidem, ſed etiam à iuſtitia legis & operum.

PRope feci iuſtitiam meam, non elongabitur, & ſalus mea non morabitur. Dabo in Sion ſalutem, & in Iſrael gloriam meam.

PRope feci iuſtitiam &c.) Hîc omiſſo Cyro de Chriſto loquitur propheta, hoc ſenſu: iam appetit tempus quo ego re prꝺſtabo, quod illis antiquis patrib⁹ Abraham, Iſaac, & Iacob tot retro ſæculis promiſi, mittam
1. Cor. 1. Chriſtum, de quo dicit Paulus, quòd factus eſt nobis à Deo iuſtitia, redemptio: *Dabo in Sion ſalutem*) illam ſcilicet, quam per Meſſiam promiſi, *& in Iſrael gloriam meam*, de qua Simeon loquitur, Et gloriam plebis tuę Iſrael.

CAPVT XLVII.

DEſcende, ſede in puluere, virgo filia Babylon, ſede in terra, Non eſt ſolium filiæ Chaldæorum, quia vltra non vocaberis mollis et tenera. Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinem tuam. Diſcooperi humerum, reuela crura, tranſi flumina, Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum. Vltionem capiam, & non reſiſtet mihi homo.

DEſcende, ſede in puluere &c.) Perſeuerat propheta in eo quod cœperat de Cyro, quòd Babylone expugnata liberaturus ſit Iudæos ibi captiuos, & totus ſermo verè tragicus eſt: Babylonẽ enim facit quaſi Hecubam quandam, quæ à ſumma felicitate ad extremam deiecta eſt ſeruitutem & miſeriam: vtiturq; metaphoris valde aptis, ſed prima ſpecie impudicis. Deſcende, inquit, ſede in puluere hactenus maxima & nobiliſsima habita. *Virgo, filia Babylon.*) Vtrunq; nomen ad affectum mirè pertinet. Hactenus in delitijs ab omnibus habita es non aliter quàm puella adhuc viro incognita & intacta: hoc ſignificatur in virgine: quodq́ue eſt patri filia chariſsima, hoc tu eras orbi Babylon.

Non eſt ſolium &c.) Id eſt, euertetur ſolium regni Babylonis, quanuis illud videatur inexpugnabile. Appellatur autem Babylon filia Chaldæorum, quia à Chaldæis (inquit Hieronymus) condita eſt, illis ſiquidem regina in extructione vtebatur: quanuis reſpicere potuit propheta ad auctam poſtea Babylonem à Chaldæis: Sic ſuprà Tyrum vocat filiam maris, quia mare in Tyrum contulerat opes, & mari Tyrus debebat quòd omnium rerum copia abundaret atq; floreret: Vide caput trigeſimum tertium. Dicere etiam poſſumus hîc talem eſſe figuram, qualis eſt Ieremiæ cap. 46. vbi filiã Aegypti pro Aegypto Hebraica figura dixit. Et in Pſal. filia Babylonis miſeria, ipſa Babylon vocatur. De qua phraſi dictum eſt capite quinto.

Quare Babylon appelletur filia Chaldæorum.

Denuda turpitudinem tuam) Hebræorum turpitudo habet molle aliquid, ſiue ſint cincinni mulierum, ſiue velamen aut veſtimentum: Hieronymus in Canticis capite quarto vertit: Id quod intrinſecus latet. Eſt autem turpitudo in re Venerea, quæ videri nõ vult. Capite autem 6. vertit: Abſque occultis tuis. Et in cõmentario ſuo vertit, taciturnitatem, ſecutus Symmachum, eò quòd ob verecundiam taceri debet. Alij verò aliter verterunt. Aquila autem vocem Hebræam reliquit nõ verſam, propterea fortaſſe quòd in ſacra ſcriptura turpitudinẽ ſonaret. Propter hæc verba, Denuda turpitudinẽ tuam, Hebræi illud quod præcedit, *Tolle molam, & mole farinam*, figuratè accipiunt, quòd videlicet virgines Babyloniorum paterent libidini victorum Medorum atque Perſarum. Similia loca ſunt in ſcriptura. Iob 31. Scortum alterius vxor mea, & ſuper eam incuruentur alij: quod ibi Hieronymus vertit, Scortum alterius vxor mea, ad verbum in Hebræo eſt, Molat alteri vxor mea. Quanquam illius loci & hic poteſt eſſe ſenſus: Si ego vnquam admiſi adulterium, contingat hoc mihi, vt videam vxorem meam alterius ancillam. Rurſus Threnorum 5. Adoleſcentulis turpiter abuſi ſunt, ad verbum in Hebræo eſt, Iuuenes ad molendum compulerunt. Quanquam circumſtantiæ literæ hîc non ita inuitent ſicut ſuperiori loco ad Venerem, cùm rectè hoc modo intelligere liceat, Iuuenes ad vilia miniſteria exercenda adacti ſunt, Hieronymus autem modis prædictis vertens, ſecutus eſt Hebręorum explanationes, qui etiam illum locũ in capite 16. Iudicum: Samſonẽ clauſum in carcere molere fecerunt, etiã ad Venerem referũt: quod mirum eſt, cùm circumſtantiæ literæ ad hoc nihil inuitẽt. Simplex verò ſenſus horũ verborum,

borum, Tolle molam &c. iſte eſt : Nunc quidem regina es, & inter cæteras ciuitates potens, nobilis, & libera, verùm redigeris ad extremam ſeruitutem & miſeriam. Veteres autem vtebantur molis manuarijs, & molendæ farinæ operi ſeruire apud eos erat extremæ ſeruitutis.

Tranſi flumina) ſcilicet in captiuitatem. Significat autem propheta Meſopotamiam, quæ Latinè à quodam terra inter amnes dicta eſt. *Reuelabitur ignominia tua*) Hanc quoque vocem ex obſcœnis eſſe videas cap. 8. Exodi: fac eis ſemoralia linea, vt operiant carnem turpitudinis, id eſt, membrum turpe. Eadem vox eſt Geneſis. 9. vbi Cham dicitur vidiſſe verenda patris.

R*Edemptor noſter Dominus exercituum, nomē illius ſanctus Iſrael. Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum, quia non vocaberis vltra domina regnorum. Iratus ſum ſuper populum meum, contaminaui hæreditatem meam, & dedi eos in manu tua. Non poſuiſti eis miſericordias. Super ſemen aggrauaſti iugum tuum valde, et dixiſti: In ſempiternum ero domina. Nō poſuiſti hæc ſuper cor tuū, neque recordata es nouiſſimi tui. Et nunc audi hæc delicata, & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo, ego ſum, & non eſt præter me amplius. Non ſedebo vidua, & ignorabo ſterilitatem. Venient tibi duo hæc ſubito, in die vna, ſterilitas, & viduitas.*

R*Edemptor noſter Dominus &c.*) Loquitur propheta ex perſona populi: Populus apud Babylonicos antè captiuus dicet, hæc fecit redemptor noſter, cuius nomē eſt ſanctus Iſrael. *Intra in tenebras*) hoc eſt, pudeat te tui: nam quos vehementer pudet, non ferunt lucem.

Iratus ſum etc.) Populus meus apud te Babylon captiuus tenetur, hoc ideo eſt quia iratus ſum ei, & corrigere volui, non autem perdere: Tu autem non poſuiſti eis miſericordias, hoc eſt, durè tractaſti & abuſa es crudelitate tua, & plus plagarum impoſuiſti quàm mea vltio flagitabat. Magnum autem Babyloniæ crudelitatis indicium eſt ne ſenibus quidem pepercisſe, quorum ætas etiam in hoſtibus venerabilis eſſe deberet. *Et dixiſti, in ſempiternum ero domina*) Iſtud ſuperbię eſt. Senſus eſt: Inuicta ſum & inexpugnabilis. *Non ſedebo vidua*) hoc eſt, nunquam priuabor regno. *Non ignorabo ſterilitatem*) hoc eſt, non ero ſine examinibus populorum & maxima hominum frequentia.

V*Niuerſa venerunt ſuper te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiam incantatorū tuorū vehementem. Et fiduciam habuiſti in malitia tua, & dixiſti: Non eſt qui videat me. Sapientia tua, & ſcientia tua hæc decepit te. Et dixiſti in corde tuo: Ego ſum, & præter me non eſt altera. Veniet ſuper te malum, & neſcies ortum eius, & irruet ſuper te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet ſuper te repente miſeria, quam neſcis. Sta cum incantatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laboraſti ab adoleſcentia tua, ſi forte quid proſint tibi, aut ſi poſſis fieri fortior. Defeciſti in multitudine conſiliorum tuorum.*

V*Niuerſa venerunt &c.*) Obiecit propheta primò ſuperbiam, deinde crudelitatem: nunc autem obijcit ei incantationes & auguria. Vox autem hæc, maleficia, pertinet ad præſtigia, incantationes, & artes magicas: Vox vero Hebræa, quam noſter interpres tranſtulit, duritiam, pertinet ad augumentum quantitatis & qualitatis. Sēſus eſt iſte: Quia tanti apud te fiunt incantatores, & tanti apud te valent, propterea venient in te tanta mala. *Et dixiſti non eſt qui videat me*) hoc eſt, non agnoſco numen.

Veniet ſuper te malum, & neſcies ortum eius) Non enim poterat arbitrari Babylon, quòd Perſæ nullius antè fortitudinis ipſam regnāte Cyro ſuperarent, & ſuæ ſubijcerent poteſtati.

Irruet ſuper te calamitas &c.) Hoc capite decimo tertio dixit: Ego ſuſcitabo ſuper eos Medos qui argentum non quęrant, nec aurum velint. *In quibus laboraſti ab adoleſcentia tua*) hoc eſt, ab eo tempore, quo primùm cœpit florere regnum Babylonis.

S*Tent & ſaluent te augures cœli, qui contemplabantur ſidera, & ſupputabant menſes, vt ex eis annunciarēt ventura tibi. Ecce facti ſunt quaſi ſtipula, ignis combuſſit eos. Non liberabūt animam ſuam de manu flammæ, non ſunt prunæ quibus caleſiant, nec focus, vt ſedeant ad eum. Sic facta ſunt tibi, in quibuſcunq; laborauerat. Negociatores tui ab adoleſcentia tua vnusquiſque in via ſua errauerunt. Non eſt qui ſaluet te.*

S*Tent & ſaluent te augures cœli*) pro quo Septuaginta interpretes habent, aſtrologi cœli, qui mathematici appellantur, qui ex aſtrorum curſu lapſuque ſiderum res humanas regi arbitrantur. Illud autem, *Non ſunt prunæ*) Hebræi hoc modo exponunt: Nullā habent augures iſti caloris ſcientiam, aut illuminantem ſenſum, qui poſſit eorum tenebras diſcutere, & frigus erroris expellere. Verùm ſimplicior ſenſus iſte erit: Augures iſti ita ſemel conſumentur, vt nullum relinquatur veſtigium, vt ne prunæ quidem ſint reliquę ex incendio, nec paruus quidem focus, quod tamen ferè videmus in reliquis incendijs.

R Nego-

Negotiatores tui ab adoleſcentia tua) Hoc eſt, cum quibus habuiſti commercia vnicè & præcipuè, veuſquiſque in via ſua errauerunt, hoc eſt, vnus ad orientem, alius ad occidentem: de huiuſmodi enim errore intelligitur. Vel vnuſquiſque in via ſua errauerunt, hoc eſt, te neglecta quiſque ſua commoda ſequitur.

CAPVT XLVIII.

AVdite hæc domus Iacob: qui vocamini nomine Iſrael: & de aquis Iuda exiſtis. Quis iuratis in nomine Domini: & Dei Iſrael recordamini, non in veritate, neque in iuſtitia, De ciuitate enim ſancta vocati ſunt et ſuper Deum Iſrael conſtabiliti ſunt, Dominus exercituum nomen eius.

A*Vdite hæc &c.*) Idem eſt argumentum cum præcedentibus, tantùm tranſitus eſt per antitbeſin, hoc ſenſu: Prædixi hactenus Babylonijs ſua fata: audite me nunc ex hac parte vos polteri Iacob, qui appellamini Iſraelitæ. *Et de aquis Iuda exiſtis*) Exire vocabulum eſt originis. Aquis autem Hebræi vtuntur quemadmodum nos fonte. Senſus eſt: Qui ducitis originem ex fonte Iuda, ſiue qui oriundi eſtis ex patriarcha Iuda.

Qui iuratis in nomine Domini) tanquam eius cultores: *Et Dei Iſrael recordamini*) ſcilicet in aſſertione cauſſarum veſtrarum: *Non in veritate neque in iuſtitia*) quæ comites ſunt iuramenti. De ciuitate ſancta nomen trahitis, vt vocemini Hieroſolymitę, & ſuper Deum Iſrael innitimini tanquam ipſius peculiaris populus. Hæc autem eò dicta ſunt, vt ipſi tangantur quaſi opprobrio: Geritis inquit magnos titulos, ſed non reſpondetis illis titulis quos geritis: appellamini Iſraelitæ, Iudæi, habitatores vrbis Ieruſalem, populus Dei, magna ſunt vocabula, ſed vobis caſſa & inania, qui non reſpondetis rebus vocabulorum.

P*Riora extunc annunciaui, & ex ore meo exierunt, et audita feci ea, repente operatus ſum, & venerunt. Sciui enim quia durus es tu, et neruus ferreus ceruix tua, et frons tua ærea, prædixi tibi extunc, antequam venirent indicaui tibi, ne forte diceret, idola mea fecerunt hæc, & ſculptilia mea, & conflatilia mandauerunt iſta. Quæ audiſti, vide omnia, vos autem non annunciaſtis.*

P*Riora ex tunc anunciaui*) id eſt, à priſcis temporibus. Sic in pſalmis frequenter. A capite autem quadrageſimo huc vſque ſæpius inculcauit, quòd ſolius Dei ſit futura prædicere.

Sciui enim quia durus et tu) id eſt, inflexibilis es, & frons tua ærea, id eſt, impudens nec ſciens erubeſcere. Senſus eſt: Hæc tanto tempore antè prædixi, vt reuocarem vos à pertinaci ſtudio idolorum, ad quod fuiſtis ſemper maximè propenſi, vt cùm videretis rebus hęc expleta, reuerteremini ad me relictis idolis. Quod autem illis temporibus erat paganiſmus, hoc hodie eſt Lutheraniſmus. Sicut enim Iudęos olim ad paganiſmum inuitabat primùm ſua vicinia, deinde falſa aliqua ſpecies melioris religionis, quia Babylonijs melius ſuccedit, veriſimile eſt eos habere meliorem Deum: Ita hodie fit vt à vera religione abducantur quàm plurimi, & abducemur facile niſi valde ſoliciti ſimus in Eccleſia catholica permanere: tanta eſt eloquentia, tantus eſt vbique fucus & mentita ſanctitas eorum, qui à vera ſanctitate exciderunt. Quare imprimis prodeſt videre, quid ſcripſerit & tradiderit Eccleſia temporibus Apoſtolorum, quid deinde poſt illorum tempora vſque ad nos.

Quæ audiſti) ſcilicet ventura *Vide omnia*) ſcilicet rebus expleta: *Vos autem non annunciaſtis*) Reprehendit in eis ſilentium: Vos qui legitis hæc in Geneſi & Exodo, cur non annunciatis? Ita qui hodie inſtructi ſunt antiquitate & doctrina catholica, qui lciunt quidiam inde ab initio crediderit & tradiderit Eccleſia, alijs hoc annunciare debent.

A*Vdita feci tibi noua ex tunc, & conſeruata ſunt quæ neſcis. Nunc creata ſunt, & non extunc, & ante diem: & non audiſti ea: ne forte dicas, Ecce ego cognoui ea, neque cognouiſti, neque extūc aperta eſt auris tua. Scio enim quia præuaricans præuaricaberis, & transgreſſorem ex vtero vocaui te. Propter nomen meum longe faciam furorem meum, & laude mea infrenabo, ne intereas. Ecce excoxi te, ſed non quaſi argentum, elegi te in camino paupertatis. Propter me, propter me faciam, vt non blaſphemer, & gloriam meam alteri non dabo.*

A*Vdita tibi feci &c.*) Hieronymus noua apponit præteritis, hoc ſenſu: Non antiqua & præterita nota tibi feci, ſed noua & futura, vtpote de Cyro Perſarum Rege, & euerſione Babylonis &c. Commentarius autem Hieronymi ſic habet: Non narro præterita, quibus ſæpe potentia mea comprobata eſt, quomodo duxerim populum ex Aegypto, Aegyptios ſubmerſerim in mari rubro, terram promiſsionis tradiderim, & gentes vobis varias ſubiugauerim, ſed noua quæ contra Babylonem facturus ſum nuncio: Hactenus Hieronymus. Difficultas iam eſt in particula (ex tunc) quæ pertinet ad tempus multò antè elapſum, niſi forte dicamus mendum eſſe, & legendum, ex nunc.

Certè Hebræis eſt מֵעַתָּה meatta, quod ſignificat ex nunc: & non מֵאָז mear, id eſt, ex tunc, quæ particula ponitur in præcedentibus & ſequentibus, & Septuaginta tranſtulerunt ἀπὸ τοῦ νῦν, id eſt, ex nunc vel à nunc: Noſtra tamen exemplaria omnia conſtanter legunt ex tunc. *Et conſeruata ſunt &c.*) Id eſt, præter illa noua quæ nuncio, habeo adhuc quædam conſeruata, quæ neſcis. *Nunc creata ſunt, & non extunc*) id eſt, non olim. *Et ante diem*) id eſt, paulò antè, id eſt recentia ſunt & talia, vt ne ſimilia qnidem vnquam audiueris. *Ne forte dicas &c.*) id eſt, ne parui ea facias pro notis, vt dicas iſta ſunt nota. Huiuſmodi autem propterea cælo, quia ſcio quid facies in poſterum: *Quia præuaricans præuaricaberis, & trangreſſorem ex vtero vocaui te*) id eſt, ab initio vocaui te trangreſſorem.

Propter nomen meum &c.) Iſtud exponit ipſe textus cùm ait, *Vt non blaſphemer*) Populus Iſrael merebatur quidem ſupplicia propter idololatriam & Dei contemptum, ſed hoc nō erat ſuturum ex honore Dei: Dixiſſent enim gentes, non Dei ira & vindicta ſed noſtrorum idolorum, populus hic interijt: Vt ergo non blaſphemetur nomen meum, differam furorem meum. *Et laude mea*) id eſt, ad laudem meam, ſiue (vt Hiero.) ob laudem meam, id eſt, vt nomen m'eum agnoſcatur & celebretur apud gentes: *Infrenabo te, ne intereas*) id eſt, Tu ruis in interitū, & videris quaſi deuotus eſſe morti, ego non ſinam vt intereas, infrenabo te, vt me quaſi iumētum & effrenis equus ſequaris inuitus: Sic Hieronymus.

Ecce excoxi te) ſcilicet per afflictiones & tribulationes, ſed non quaſi argentum, id eſt, non ad purum: In argento ſiquidem quando excoquitur, omnis ſcoria remouetur, hoc non ſactum eſt in te, tuo tamen vitio & malitia. *Elegi te in camino paupertatis*) Iſtud dupliciter exponitur. Refertur enim vel ad Aegyptum, vt ſenſus ſit: Quum eſſes in Aegypto elegi te: vt caminus ignis periphraſis ſit Aegypti: vel refertur ad Babylonem, vt ſit prophetia futuri.

Propter me) Id eſt, propter nomen meum. *Vt non blaſphemer*) id eſt, ne gloria mihi debita & propria transſeratur ad ſalſos Deos: nō patiar vt idola æquentur mihi, hoc eſt quod dicit, *Et gloriam meam alteri non dabo.*

AVdi me Iacob, & Iſrael quem ego voco, Ego ipſe, ego primus, & ego nouiſſimus. Manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea menſa eſt cælos, Ego vocabo eos, & ſtabunt ſimul. Congregamini omnes vos, & audite. Quis de eis annunciauit hæc? Dominus dilexit eum, faciet voluntatem ſuam in Babylone, & brachium ſuum in Chaldæis, Ego, ego locutus ſum, et vocaui eum, adduxi eum, & directa eſt via eius, Accedite ad me, & audite hæc. Non à principio in abſcondito locutus ſum. Ex tempore antequam fierent, ibi eram: et nunc Dominus Deus miſit me, & ſpiritus eius.

A*Vdi me Iacob &c.*) Videtur populus Iſrael valde obnoxius ſuiſſe cultui idolorum eo tempore, quo ſcribebat hęc Eſaias, ideo tam ſolicitè & tam diligenter inculcat maieſtatē diuini numinis. Audi me Iacob, quem alio nomine etiam Iſrael vocat, quòd reſpicis ad idola gentium ſalleris, idola non ſunt dij, illa nō fecerunt cœlum aut terram, ſed ego: *Ego vocabo eos et ſtabunt ſimul*) Id eſt, præbcbunt ſe paratos iuſſui meo, quemadmodum Dominus quando vocat miniſtrū, venit, & ſtat, vt audiat iuſſa Domini ſui.

Congregamini omnes vos) ſiue Iudæi, ſiue gentes, ſiue Iſraelitæ, ſiue aſtronomiæ periti apud Chaldæos, & ad vnum omnes homines, *Audite, quis de eis*) id eſt, quis inter eos ſeu quis omninm Deorum quos colit gentilitas, hæc tanto tempore antè prædicere potuit de Indæis abducendis in Babylonem, & reducendis per Cyrum?

Dominus dilexit eum) Haud dubium quin Cyrum ſignificet, qui fecit voluntatem Domini contra Babylonem, & exercnit brachium ſuum id eſt, fortitndinem contra Chaldæos. *Ego ego locutus ſum*) Quod illi non potuerunt prædicere, ego prædixi vobis per Eſaiam: *Et vocaui eum*) ſcilicet nomine ſuo Cyrum multo antè quàm naſceretur: vel certè vocaui eum, id eſt, euocaui eum, & contra Babylonios excitaui, adduxi eum & directa eſt via eius, id eſt, ſucceſsit ęi in expugnanda Babylone.

Accedite ad me & audite hæc) Dubium eſt an propheta loquatur, an Deus ipſe: Ex cap. autem. 45. videntur eſſe verba Dei vbi ex perſona Dei eadem ſcribuntur, ex fine verò verſus ſequentis, cùm dicitur, Et nunc Dominus Deus miſit me, videntur eſſe verba prophetæ, niſi ad perſonam Chriſti referamus. Si ergo ſint prophetę, aſſerit ſuam auctoritatem: à principio inquit quo prophetiæ munus mihi iniunctum ſuit, non in abſcondito ſed publicè loquutus ſum.

Ex tempore antequam fieret &c.) Nonnulla exemplaria habent (fierent) in plurali numero, quomodo etiam exponit Dionyſius, & commenrarius ille qui aſſcribitur Thomæ. Verſio autem Pagnini hoc modo legit: A tempore quo ſuit prophetía, ego erā. Sed ille prophetiā, addidit de ſuo, quod imprimis cauere debemus in ſacra ſcriptura, ne videlicet temere ei quicquā adfingamus. Quādo ergo legitnr (fieret) in ſingulari, tūc ſenſus talis eſt: Antequam fieret res iſta de qua loquor, antequam Babylon euerteretur, ibi eram, ſcilicet præſens ſpiritu, videns & con-

templans rei gerendæ modum: & nunc Dominus Dens miſit me, vt annunciem vobis venturum Perſarum Regem, qni ſubruat Babylonem deleatq́ue Chaldæos.

HAEt dicit dominus Deus redemptor tuus, ſanctus Iſrael, Ego Dominus Deus tuus docens te vtilia: gubernans te in via, qua ambulas, Vtinam attendiſſes mandata mea, Facta fuiſſet ſicut flumen pax tua, & iuſtitia tua ſicut gurgites maris, Et fuiſſet quaſi arena ſemẽ tuũ, & ſtirps vteri tui, vt lapilli eius. Nõ interiiſſet et non fuiſſet attritũ nomẽ eius à facie mea.

HAEt dicit Dominus redemptor &c.) Qui redemit te ex Aegypto, vel certè, qui futurus eſt redemptor tuus ex Babylone, ſanctus Iſrael, id eſt, à quo Iſrael habet ſuam ſanctitatem. *Vtinam attendiſſes mandata mea &c.*) Mirabilis eſt hęc prophetæ eloquentia, qua ſignificare voluit pleniſsimam pacem & maximam iuſtitiam. Qui attendunt mandata Dei, illis contingit pax inexplicabilis & maxima mentis tranquillitas.

EGredimini de Babylone: fugite à Chaldæis, in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, et afferte illud, vſq; ad extrema terræ. Dicite, Redemit Dominus ſeruum Iacob. Nõ ſitierunt in deſerto, cùm educeret eos. Aquam de petra produxit eis: & ſcidit petram, & fluxerunt aquæ. Non eſt pax impijs: Dicit Dominus.

EGredimini de Babylone) Auertit hîc propheta intentionem ſuam à Cyro & carnali Iſraele, & dirigit ad id quod typo ſignificatur nimirum ad Chriſtum & liberationẽ per eum factam. Nos autem illi ſumus ad quos maximè pertinet iſta exhortatio, Egredimini de Babylone &c.) vnde Babylon intelligẽda eſt nõ illa proprij nominis, ſed altera cuius illa typus fuit, hoc ſenſu: Egredimini de regno diaboli, fugite à Chaldæis qui vos hactenus captiuos tenuerũt ſub peccato.

Dicite, redemit Dominus ſeruum ſuum Iacob) id eſt, populum Chriſtianum, omnes qui imitantur fidem Iacob, ſiue Iudæi ſiue gentiles, redemit inquam in ſanguine filij ſui.

Non ſitierunt in deſerto) Alludit propheta ad hiſtoriã Exodi quaſi dicat: Deus qui tunc Iudæis præſtitit maxima illa beneficia, è petra eis aquã educens &c. etiam facillimè nũc eadem præſtabit, & præſtat quotidie vbicunque ſint pij, ſiue in Babylone, ſiue in Aegypto, ſiue in deſerto, vbicunque locorum fuerint facile educit eis aquam de petra: aquam (inquam) non quæ corpus ſed animam reficiat, de qua in Euangelio Matthæi: Qui biberit ex aqua quam ego dabo, non ſitiet in æternum. Petra autem erat Chriſtus. Rurſus vbicunq; fuerint impij, & quicquid illis cõtingit, fiant diuites, fiant eloquẽtes, magni, quicquid illis contingit, non eſt eis pax neque tranquillitas.

CAPVT XLIX.

AVdite inſulæ & attendite populi de longe. Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus eſt nominis mei, Et poſuit os meum quaſi gladium acutũ, in vmbra manus ſuæ protexit me, & poſuit me ſicut ſagittam electam. In pharetra ſua abſcondit me, et dixit mihi: Seruus meus es tu Iſrael, quia in te glorificabor. Et ego dixi: In vacuum laboraui, ſine cauſa, & vanè fortitudinem meam conſumpſi. Ergo iudicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo.

AB hoc capite vſque ad finem libri eſt quaſi vnus & perpetuus contextus de Chriſto, & ferè non adhibentur inuolucra quemadmodum in præcedentibus, ſed proponit nudum Euangelium ſine vllis allegorijs & obſcuris tropis: Atque de hac parte verum eſt, quod ſcripſit Hieron. in epiſtola ad Paulinum, Eſaias non prophetiam mihi texere videtur, ſed Euangelium. Dicit ergo ex perſona Chriſti:

Audite inſulæ etc.) In præcedenti capite egi cum Iudæis, nunc autem conuerto ſermonem ad vos gentes & quicunque inſularum nomine, noto ſcripturarum more cenſemini. Inſulę autem ſunt ex lauticijs ſcripturarũ, & de ijs dictum eſt in præcedentibus, quanquam & hoc loco ꝓpheta ſatis indicet, quos appellet inſulares, dum ait: Et attendite populi de longe, id eſt, qui longe habitatis in extremis videlicet terræ finibus. Latini autẽ hanc phraſin non agnoſcunt, Teutones tamen eam imitantur in ſuo idiomate, cùm dicunt, popnlus de Italia. Sic & Hebręi loquũtur: Laudate Dominum de cœlis id eſt, cœleſtes: de terra, id eſt, terreſtres.

Dominus ab vtero vocauit me) Iſtud facile intelligitur ex Euangelio, vbi angelus Gabriel annunciat Ioſeph de partu virginali, dicens: Et vocabis nomen eius Ieſum. Quod autem ſequitur, *Et poſuit os meum etc.*) exprimit vim & energiam verbi Dei & concionũ Chriſti, quæ quanta fuerint apud eos, qui fuerunt præordinati ad vitam, patet ex Euãgelijs: Et quam habeant adhuc vim reliquiæ verborum Chriſti in ſcripturis nobis relictæ, experiuntur quotidie qui eas pio animo accedunt, & religioſe legunt. *Vis & energia concionũ Chriſti.*

In vmbra manus ſuæ protexit me) Significatur aſsidua & familiaris protectio, vnde Septuaginta verterunt, Sub protectione manus ſuę abſcondit me. Eſt autẽ metaphora hæc ſcripturæ frequens, vt per vmbram ſignificet protectionem. Illud quod ſequitur, *Et poſuit me ſicut ſagittam electam*) alij verterunt, Sicut ſagittam terſam ſeu mundam: Vt poſ-

ſem

ſem etiam procul ferire non ſolùm eos, qui me audiunt, ſed etiam illos qui procul ſunt.

In pharetra ſua &c.) Exponit illud quod mox dixerat, Sicut ſagittam electam. *Et dixit mihi, ſeruus meus etc.*) Iſtud videri poſsit pertinere nõ ad Chriſtum, ſed ad totum populum, quia dicitur, Iſrael. Hieronymus tamen ad Chriſtum refert, & dicitur Chriſtus ſeruus, quia cùm in forma Dei eſſet, ſerui formam dignatus eſt accipere: Iſrael autem dicitur, quia natus eſt de ſemine Iudæorum: Sic quidem Hieronymus, ſed videndum eſt, an iſtud habeat ſcriptura. Poteſt enim hoc loco ille eſſe tropus, quo nominibus proprijs nõ res ipſæ ſed rerum qualitas ſignificatur, vt cùm dicimus, inexplicitos Platones, ſignificamus omnes qui ſimilem cum ea quæ in ſcriptis Platonis eſt, habent difficultatem: Sic nomine Iſrael appellari poſſunt, qui vera ſimplicitate boni ſunt, & in quibus dolus non eſt. Vnde de Natanaele dixit Saluator: Ecce verè Iſraelita. Alij cauſſam accipiunt ex etymologia, illa autem quia in Chriſtum competit, putant etiam & nomen in ipſum competere, quod ſignificare dicunt idem quod vir videns Deum. Verùm ſi inſpiciamus ſcripturam aliud ſignificat: Prima enim litera in nomine Iſrael, eſt Iod, & non Aleph enim Iod, & propterea componitur non ab איש iſch, quod eſt vir ראה raah videns, & אל el Deus, ſed ex verbo ſcara quod ſignificat dominari, & אל el, quod eſt Deus, quaſi dicas, præualens aut dominans Deo. Atque etymologia hęc exprimitur capite 32. Gen. cùm dicitur: Si contra Deum fortis fuiſti. Quibus autem nullus tropus placet, aliter explicant nimirum hoc modo: Et dixit mihi id eſt, præcepit mihi, vt ego hæc dicam Iſraeli, videlicet: Seruus meus es tu Iſrael. Deinde quod ſequitur, In te gloriabor, eſt vox patris ad filium, qui in Euangelio ad Chriſtum loquitur, dicẽs: Hic eſt filius meus dilectus &c. *Et ego dixi &c.*) Hæc dicenti patri ad filium, reſpondet filius: Gloriaberis quidem in me pater, ſed meo iudicio labores mei infructuoſi futuri ſunt, pauci Iudæorum attendent doctrinæ meæ, hoc eſt, quod dicit, *In vacuum laboraui ſine cauſa, & vanè fortitudinem meam conſumpſi*) Fortitudinem vocat robur corporis, iuuentutem & ætatem virentem, quam per opera illa quæ in reuocando populo Iudæorum præſtitit, conſumpſit. Pauciſsimi etiam ſunt hodie, qui apud animum ſuum iſtud habent bene expenſum, quot videlicet labores ipſe ſumpſerit in concionibus ſuis, in precibus ſuis ſanctis, in vigilijs, in ieiunijs, in paſsione: quo ardore, qua flamma & animi vehementia paſsionem adierit: quomodo non quieuerit quoad vſque totũ ſanguinem ſuum effudiſſet. Hæc inquã ſunt paucis benè cognita, quia non tantum eſt ipſis otij, vt hæc perpendant, quod ſi facerẽt, mirum eſt ſi non vehementer inflammarentur traherenturque ad illum redamandum.

Ergo iudicium meum &c.) Senſus eſt: Ego feci id quod debui facere, nihil omnino prętermiſi, & propterea totam cauſam hanc cõmitto patri meo, ille iudicet cuius ſit culpa. Totam autem cauſam vocat iudicium. *Et opus meum cum Deo meo*) Opus ſuum vocat quicquid impendit redimendo homini, ſudores, æſtus, fatigationẽ, ſitim, famẽ, cruciatus, paſsionem, deniq; & mortem. Septuag. aũt verterũt πόνος μου, id eſt, labor & dolor.

ET nunc hæc dicit Dominus, formans me ex vtero ſeruum ſibi, vt reducam Iacob ad eũ, & Iſrael non congregabitur. Et glorificatus ſum in oculis Domini, & Deus meus factus eſt fortitudo mea. Et dixit: Parũ eſt, vt ſis mihi ſeruus, ad ſuſcitandas tribus Iacob, & feces Iſrael conuertendas. Dedi te in lucem gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ.

ET nunc hæc dicit Dominus formans.) Particula (Et nunc) vim habet penè illatiuam, hoc ſenſu: Quia ego commiſi totum iudiciũ meum Domino, & nunc itaq; hæc dicit Dominus, formans me ex vtero ſibi ſeruum vt reducam Iacob. Intelligitur autem iſtud de carnali Iacob, & idem eſt cum eo quod habet Paulus in epiſtola ad Romanos, vbi ait: Dico Ieſum Chriſtum miniſtrum fuiſſe circuncisionnis.

Et Iſrael non congregabitur) Senſus eſt: Ego quidem miſſus ſum ad reducendum Iſrael, ſed ille non reducetur. Hebręi autem legunt hoc modo: Et Iſrael ei congregabitur. Annotant enim ipſi quindecim loca in Biblijs, in quibus vocula לא lo, quæ alioqui ſemper ſignificat non, ponitur loco pronominis לו lo id eſt, ei: & dicunt aliter ſcribendam, aliter legendam: ſcribendam quidem per aleph, ſed legendam per vau. Verùm diligenter cauendum ne quis nimium illis tribuat: ſunt enim carnales & non inſtructi egregijs diſciplinis. Quantum itaque ad præſentem locũ pertinet, cõſequentia requirit, vt ſicut ſcribitur ſic quoque legatur per aleph, vt ſignificet non: Hoc enim eſt, In vacuum laboraui & vanè conſumpſi fortitudinem meam, Iſrael non congregabitur. Theodotion inquit, Hiero. Symmachus noſtræ interpretationi conſentiunt: Aquila verò ſeductus regula illa Iudęorum de quindecim locis, vertit, ei. Si qui ſint autem Iudæorum, qui iſta regula corrupti nõ ſunt, & vident hæc ad Meſſiam pertinere, eſt quòd maximè terreãtur. Mirum eſt certè quòd magna Biblia per Robertum impreſſa in textu habeant, Ad eum congregabitur, cùm tamen Hier. in commẽ-

tarijs doceat legendum eſſe non ei vel ad eum, ſed, non congregabitur.

Et glorificatus ſum &c.) Cùm ita malè ſuccederet prædicatio mea, interea tamen glorificatus ſum in oculis Domini, & me triſtem conſolatus eſt, addidit mihi animos, hoc eſt, quod dicit, *Et Deus meus factus eſt fortitudo mea:* Addidit inquam mihi animos his verbis, Parum eſt vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob, id eſt, nô in hoc volui te naſci vt ſolis Iudæis prodeſſes, ſed volui te naſci toti orbi. Huius loci pulcherrimum habemus commentarium in Actis Apoſtolicis, vbi Iudæis Euangeliũ repudiãtibus Paulus & Barnabas conſtanter dixerunt: Vobis primùm oportebat loqui verbũ Dei, ſed quoniam repellitis illud & indignos vos iudicatis vitæ æternæ, ecce conuertimur ad gentes: Sic enim præcepit nobis Dominus, Dedi te in lucem gentium. Paulus ergo & Barnabas intellexerunt hæc ſibi dicta ab Eſaia. Feces autem Iſrael, ſunt reliquiæ populi Iſrael: hoc enim vocabulum Hebræum ſonat.

Act. 13.

HAEc dicit Dominus redemptor Iſrael, ſanctus eius, ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad ſeruum dominorum, Reges videbunt, & conſurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis eſt, et ſanctum Iſrael, qui elegit te. Hæc dicit Dominus. In tempore placito exaudiui te, & in die ſalutis auxiliatus ſum tibi. Et ſeruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt ſuſcitares terrã et poſſideres hæreditates diſſipatas: vt diceres his qui vincti ſunt, exite: & his qui in tenebris, reuelamini.

HAEc dicit Dominus redemptor &c.) Refricat memoriam beneficij præſtiti in Aegypto, quando eduxit eos per Moyſem. *Ad contemptibilem animam*) Refertur iſtud ad Chriſtum & ex anima intelligitur totum per ſynecdochen, hoc ſenſu: Ad eum qui eſt totus cõtemptibilis & prorſus abiectus. *Ad abominatam gentem*) Hieronymus omiſſa hîc Hebraica veritate exponit verſionem Thedotionis, quæ ſic habet: Ad eum qui abominationi eſt Genti ſcilicet Iudæorum, quod in Chriſtum apertè competit, Nam ter per ſingulos dies ſub nomine Nazarenorũ maledicunt ei in ſynagogis ſuis, quando dicunt preces. Vide Epiphanium lib. primo de ſecta Nazaræorum. Si autem retineamus quod ex Hebraica veritate vertit Hieronymus, ad abominatam Gentem, adhibenda eſt hoc loco regula Tichonij inter ſeptem prima, de Chriſto & corpore eius Eccleſia, quod in ſcriptura ſacra tanquam vna perſona introducitur Chriſtus & Eccleſia, cui quædam tribuuntur quæ tantùm in caput, quædam quæ tantùm in corpus competunt. Prius ergo ad caput, poſterius verò ad corpus referendum eſt. *Ad ſeruum Dominorum*) id eſt, ad eum qui omnibus eſt ſeruus: Hoc autem & in caput & in corpus competit. Nam & Chriſtus erat omnibus ſeruus, vt ipſemet teſtatur dicens, Non venio miniſtrari ſed miniſtrare: & ſimiliter Eccleſia ſeruit omnibus.

Regula Tichonij.

Reges videbunt &c.) Senſus eſt: Quamuis Chriſtus iam habeatur contemptus, vermis & non homo, & quamuis etiam Eccleſia iã ſit contempta, futurum tamen eſt vt Reges conſurgant & ei honores & reuerentiam deferant.

Hæc dicit Dominus in tempore &c.) Etiam hic locus referri poteſt partim ad corpus, partim ad caput. In tempore placito, id eſt, in tempore quo placuit mihi misereri humano generi, *Et in die ſalutis*) id eſt, quando viſum eſt mihi exhibere ſalutem mundo exaudiui te, *Auxiliatus ſum tibi.* Significatur tempus gratiæ. ſic locum iſtum exponit Paulus in poſteriori epiſt. ad Corinth. caput. 6. Tempus inquit placabile, de quo loquitur Dominus apud Eſaiam: Dies autem ſalutis eſt tempus præſens, quod iam ad finem decurrit: in hoc tempore decreuit Deus largiri miſericordiam poſcentibus: in hoc tempore piè viuendo ſalutem aſſequi licet, poſt iſtud verò tempus fruſtra quæretur reconciliatio, nec tunc Deus habebit aurem placabilem. 2. Cor. 6.

Dedi te in fœdus populi.) Iſtud ad caput pertinet ſcilicet ad Chriſtum, hoc ſenſu: Miſi te vt fœderes & reconcilies mihi populum, vt terrã idololatria occupatam & quaſi obrutã ſuſcites ab errore idololatriæ, vt poſsideas nõn Iudæos tantùm, ſed vt gentes quoque diſperſas, quas dedi tibi in hæreditatem, in vnum congreges: vt dicas his qui vincti ſunt peccatis ſuis, aut poteſtate diaboli, exite de captiuitate: & his qui in tenebris ſunt dicas, reuelamini id eſt relinquite tenebras gentilitatis & prodite ad lumen Euangelij.

SVper vias paſcentur, & in omnibus planis paſcua eorum. Non eſurient, neque ſitient, & non percutiet eos æſtus, & ſol: quia miſerator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam omnes montes meos in viam, & ſemitæ meæ exaltabuntur. Ecce iſti de longe venient & ecce illi ab aquilone, & mari, & iſti de terra auſtrali.

SVper vias paſcentur &c.) Senſus eſt: Vbi non ſolent eſſe paſcua, ibi erunt paſcua, cùm venerit Meſsias, etiam ipſæ viæ præbebunt vberrima paſcua. Significatur autem hoc loco quòd erit maxima copia pabuli Dei, quodque nulla erit caritas aut verbi Dei annona.

Non eſurient neque ſitient) illa ſcilicet eſurie & ſiti, quæ eſt verbi Dei: *Non percutiet eos æſtus*

æſtus & ſol) id eſt, quicunque agnoſcunt gratiam Chriſti, ij non adurentur ſole, id eſt, quod ſolet alioquin eſſe moleſtum illis, nō erit amplius moleſtum: *Ad fontes aquarum potabit eos*) Fontes de quibus loquitur, ſunt in nouo & veteri teſtamento, Intelligentibus ſcripturas atque eiſdem bene affectis nihil poteſt accidere, quod non leuiter ferant, quod per conſolationem ſcripturarum non facile vincant & ſuperent.

Et ponam omnes montes &c.) Id eſt, omnia impedimenta amouebuntur, nihil remorabitur eos qui præordinati ſunt ad vitā: montes ſiquidem remorari ſolent viatores, ſimiliter & valles, illi humiliabuntur, valles ſublimabuntur, id eſt, omnia erunt expedita.

Ecce iſti de longe venient &c.) Ponit quatuor plagas orbis, vt ſignificet plenam Gētium vocationem. De longe, id eſt, ab Oriente, eo quòd Iudæi vergant ad Occidentem: A mari, id eſt, ab Occidente: De terra auſtrali, id eſt, Meridie.

LAudate cæli, et exulta terra, iubilate montes laudem, quia conſolatus eſt Dominus populum ſuum, et pauperum ſuorum miſerebitur. Et dixit Sion. Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus eſt mei, Nunquid obliuiſci poteſt mulier infantem ſuum vt non miſereatur filio vteri ſui? Et ſi illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiſcar tui. Ecce in manibus meis deſcripſi te, muri tui corā oculis meis ſemper. Venerūt structores tui deſtruentes te, et diſſipantes à te exibunt.

LAudate cæli &c.) Eſt vehemens admodum apoſtrophe, qua omnia prouocat ad lætitiam, ac ſi dicat: tanti facio & pendo iſtud beneficium, vt merito putem cœlos ad lætitiam prouocandos, terram inſuper & montes: *Quia conſolatus eſt Dominus populum ſuum.*) Populum intellige generaliter, non Iudæos tantum, ſed quoſcunque qui pręordinati ſunt ad vitam, ſiue ex Iudæis, ſiue ex Gentibus. *Et pauperum ſuorum miſerebitur*) Pauperes ſunt ſecundum ſcripturam, quicunq; principi tenebrarum obnoxij, agnoſcunt hoc & quærunt liberationē per Chriſtum liberatorem.

Et dixit Sion, dereliquit &c.) Hæc omnia tam magnifica dicta ſunt dd Meſſia, totusq; terrarum orbis vocatur ad gratiam Euangelij & tamen interea adhuc quęritur Sion. Et cùm variè vſurpetur Sion in ſcriptura, quærunt hic interpretes quomodo accipiatur Sion. Commentarius autem Hieronymi ſic habet: Non dubium eſt quin congregatio ſanctorum, quæ prius fuit in Iudæis, iſta cō memoret, & voce lachrymabili cōqueratur ſe eſſe deſertam. Intelligit ergo Hier. nomine Sion Eccleſiam, non quidem totam ſed partem, illam nimirum portionem, quę fuerat in Iudæa à primo Abel iuſto vſque ad Ioannem Baptiſtam: quanquam eadem ſit Eccleſia & eorum qui pręceſſerunt Chriſti aduentum, & eorum qui ſecuti ſunt. Iam quæſtio eſt qua ratione vocetur hîc Sion, ſi hactenus Eſaias fuiſſet vſus typo, nulla eſſet difficultas: ſed quia in hoc capite ſine medio typo de Chriſto loquitur, quæritur an hoc habeat ſcriptura, vt allegoriā agnoſcat in vna dūtaxat voce. Pro maiori huius rei intellectu vide pſalmū quadrageſimū ſeptimum, cuius initium eſt, Magnus Dominus & laudabilis nimis: in quo pſalmo iſta tria, mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas Regis magni, nomina ſunt eiuſdem rei & periphraſis Ieruſalem. Rurſus vide pſalmum cuius initium eſt, Fundamenta eius in montibus ſanctis: qui pſalmus ſupra modum iucūdus eſt, etiam ſi quis non aliud ſpectet quàm ſermonis delitias. Per abruptum enim illud exordium, cùm dicitur, Fundamenta eius &c. ſignificatur animus illius qui ſcripſit hunc pſalmū fuiſſe totus abſorptus in id de quo tā abruptè loquitur cùm ait, Fūdamēta eius: cuius eius? certè Sionis: in montib⁹ ſanctis, id eſt, in ꝓphetis, apoſtolis & apoſtolicis viris, Baſilio, Hier. &c. Si in his pſalmis non agnoſcamus typū, quem ſubeſſe nō eſt veriſimile, ſed ſine medio typo exponamus primò de Eccleſia, videndum eſt quo tropo in illis poſitum ſit nomen Sion, id eſt, quæ ſit figura quando nomē rei quę eſt typus, vſurpatur non pro typo ſed pro ea re cuius eſt typus. Sicut quis ſit tropus, quando apud Virgilium ſceptrū ponitur pro ipſo regno, & eſt metonymia: Sic in hoc capite eleganter Chriſtus nomine Iſrael intelligitur. Seruus meus es tu Iſrael, eo quòd ille cuius erat hoc nomē proprium ſit typus. Congregatio ergo illa ſanctorum apud Iudæos à primo Abel iuſto vſque ad Chriſti aduentum conqueritur & dicit: dereliquit me Dominus, videtur quòd Iſrāel derelinquatur & tantum beneficium deſertur aliò. Cui reſpondet Dominus naturali vtens ſimilitudine: Si fieri inquit poteſt vt mater obliuiſcatur ſui infantis, & ad partum viſcerum ſuorum non flectatur miſericordia, & ego obliuiſcar tui: Plus aliquid dicam, etſi illa oblita fuerit vincens mentis duritia iura naturæ, ego tamen non obliuiſcar tui.

Ecce in manibus meis deſcripſi te) id eſt, pręſentiſſima mihi es, ſemper verſaris in oculis meis & mente, & tui vſque ſum memor. Deſcribi autem in manibus, & eſſe coram oculis, eadem ſunt. Senſus eſt: Nunquam deponam curam tui. *Venerunt ſtructores tui*) id eſt, Apoſtoli & apoſtolici viri venturi ſunt, per quos inſtaurabuntur quæ collapſa ſunt, & Phariſæi & reliqui hypocritæ *Quid ſit deſcribi in manibus.*

tæ deſtruentes te & diſsipantes per traditiones ſuas, exibunt à te: Hactenns latuiſti inter Scribas malos, nũc autem ſecernam eos à te.

LEua in tirenitu oculos tuos, & vide, omnes iſti congregati ſunt, venerunt tibi, Viuo ego dixit Dominus, quia omnibus his velut ornaméto veſtieris, & circundabis tibi eos, quaſi ſponſa. Quia deſerta tua, & ſolitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ, nunc anguſta erunt præ habitatoribus, & longe fugabuntur qui abſorbebant te, adhuc dicent in auribus tuis, filij ſterilitatis tuæ: Anguſtus eſt mihi locus, fac ſpacium mihi, vt habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi iſtos? Ego ſterilis, & non pariens tranſmigrata, & captiua, & iſtos quis enutriuit? Ego deſtituta, & ſola, & iſti vbi hic erant?

L*Eua in cirtuitu oculos &c.*) Ad orientem videlicet & Occidentem, Septentrionẽ, & Meridiem, & vide, omnes iſti venerunt tibi, id eſt, Germania veniet, Italia, Gallia veniet &c. Hæc autem dicuntur illi congregationi, quæ ſuperius nomine Sion ſignificabatur.

Viuo ego dixit Dominus) Quod iuxta vetus teſtamentum iurandi dicitur cõſuetudine. *Quia omnibus his veluti ornamento veſtieris*) id eſt, quicquid habet docta Græcia, ſeruiet tibi: quicquid habet diues Italia, ſeruiet tibi: quicquid denique reliquæ habent nationes, ſeruiet tibi. *Et circundabis eos tibi quaſi ſponſa.*) ſupple circundat monile. Eſt autẽ magnifica & inſignis gentium vocatio ſicut Pſal. 86. & illa quæ eſt in pſal. Fundamenta eius &c. cùm dicitur. Memor ero Raab & Babyloniſ ſcientium me. Ecce alienigenæ & populus Aethiopũ mihi fuerunt illic. Quibus certis nationum ſpeciebus reliquæ ſignificantur. Nunquid dicet Sion, præ admiratione: Ecce video nouam ſobolem, homo & homo natus eſt in ea, hoc eſt, alius poſt aliũ adiunctus eſt Eccleſiæ: Dominus narrauit in ſcripturis, id eſt, in magnis illis catalogis ſcripta ſunt omnium nomina, qui ád vitam præordinati ſunt.

Quia deſerta tua &c.) Id eſt, Tam multi adiungentur tibi vt tota Iudæa vel Syria eos capere nequeat. *Et longe fugabuntur qui abſorbebant te*) nimirum Scribæ & Phariſæi, per quos factum eſt, quo minus congregatio illa poterat facere, quæ volebat.

Adhuc dicent filij &c.) id eſt, Apoſtoli & pauci illi ex Iudaiſmo cõuerſi dicent, nimis anguſtus eſt mihi locus in Iudæa, fac mihi ſpacium, vt habitem latius, vt totum orbem mecum tua capiat latitudo: Tu autem lętitię magnitudinem non valens ore proferre, in corde tuo tacitè cogitabis & dices. Quis genuit mihi iſtos? hoc eſt quod habet pſalmus, Nunquid Sion dicet, homo, & homo natus eſt in ea? id eſt, rurſus natus eſt homo, rurſus natus eſt homo, & ſic deinceps vſque in immenſum, ita multi adiungentur congregationi fidelium per prædicationem Apoſtolorum.

HAEc dicit Dominus Deus. Ecce leuabo ad Gentes manum meam, & ad populos exaltabo ſignum meum. Et afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas ſuper humeros portabũt: Et erunt reges nutricij tui, & reginæ nutrices tuæ. Vultu in terra demiſſo adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. Et ſcies quia ego Dominus ſuper quo non confundentur qui expectant eum.

E*Cce leuabo ad gentes &c.*) Eſt elegans occupatio. Reſpondet enim tacitè huic quęſtioni, quomodo hoc fiet, vt tot ex Gẽtibus accedant congregationi fidelium? dicit ergo: *Ecce leuabo ad gentes manum meam*) in ſignis & prodigijs mirabilibus, quę facturus ſum per Apoſtolos inter Gentes. *Et ad populum exaltabo ſignum meum*). Sine dubio ſignum primum & præcipuum eſt Euangelium, deinde totum verbum Dei, ſiue ſcriptũ, ſiue non ſcriptum, poſtremò vexillum crucis.

Et erunt Reges nutricij tui) Senſus eſt: Reges dabunt operam peouehendæ fidei: aliquis Conſtãtinus, aliquis Carolus magnus, & huiſumodi in hoc incumbent, totiſque viribus ſtudebunt vt fides propagetur.

Vultu in terra demiſſo &c.) Id eſt Reges iſti & principes, item reginæ & terrarum dominæ magni facient Eccleſiam, fatebuntur ſe multum debere cõgregationi fidelium. Eſt ſignificatio animi obnoxij.

Et ſcies quia ego Dominus) Et ſcies ex huius rei euentu quia ego magnus ille ingens & verus Dominus, qui certiſsimè præſto quæcunquæ promitto: & propterea non cõfundentur qui expectant promiſſa mea etiamſi in longum quandoque extrahantur.

NVnquid tolletur à forti præda, aut quod captum fuerit à robuſto ſaluum eſſe poterit? Quia hæc dicit Dominus. Equidem et captiuitas à forti tolletur, & quod ablatum fuerit à robuſto, ſaluabitur. Eos verò qui iudicauerunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego ſaluabo. Et cibabo hoſtes tuos carnibus ſuis, & quaſi muſto ſanguine ſuo inebriabũtur. Et ſciet omnis caro, quia ego Dominus ſaluans te, & redemptor tuus fortis Iacob.

N*Vnquid tolletur à forti præda?*) Eſt obiectio, Fortis iſte & robuſtus diabolus intelligitur, qui omnes gentes ſuo ſubiugarat imperio. Dicit ergo Sion, quomodo? gentes captiuæ ſunt, totum humanũ genus ſub poteſtate tenetur diaboli, poteſt hoc fieri

vt ali-

vt aliquis eripiat illi forti prædam? Reſponſio ſequitur cùm ait: *Equidem & captiuitas à forti tolletur*) fortis iſte quemadmodum diximus eſt diabolus, qui captiuum tenet humanum genus, ſed eo fortior ſupeeueniet, ipſe nimieum Cheiſtus, ille diripiet ei ſpolia.

Et cibabo hoſtes &c.) Iſtud ſignificatio eſt atrociſsimæ pœnæ. *Et ſciet omnis earo & eat.*) Redemptoe abſoluti nominis, non qualis in Aegypto aut Babylone, ſed qui ab omnibus ſimpliciter redimat te.

CAPVT L.

HAEc dicit Dominus: Quis eſt hic liber repudij matris veſtræ, quo dimiſi eam? aut quis eſt creditor meus, cui vendidi vos? Ecce enim in iniquitatibus veſtris venditi eſtis, & in ſceleribus veſtris dimiſi matrem veſtram: quia veni, & non erat vir, vocaui te, & non erat qui audiret.

HAEc dicit Dominus, quis eſt &c.) In peęcedenti capite locutus eſt congregationi ſanctorum vſque ad Cheiſti aduentum: nunc autem illis omiſsis loquitue Iudæis, qui à Cheiſto vocati eum recipere noluerũt, & dicit: Vos qui eeiectuei eſtis Chriſtum in propria venientem, patiemini longum exitium & tam longum vt meritò poſsitis ſuſpicaei matei veſtræ datum libellum repudij. Per matrem antem ſynagogam intellige: in libello verò repudij, metalepſis eſt. Iſtud autem vult dicere peopheta: Quare accuſatis Deum iniuſtitiæ, quaſi ipſe dueicia ſua reiecerit matrem veſtram, vos putatis libellum repudij à me datum matri veſtræ: ſi hoc ita eſt, oſtẽdite libellum repudij, vel ſi non poteſtis, dicite, quis eſt creditoe meus, cui exigenti pecuniam cùm non haberem quod redderem, vos in debiti compenſationem tradidi? Certè nec hnnc oſtendere poteritis. Quare non ego vendidi vos, ſed peccata veſtra, quæ naſcens inueni apud vos, fecerunt vt permitterem vos abduci in exilium, & matrem veſtram adulteram atque abire volentem, abiee permiſerim.

Quia veni & non erat &c.) Exponit peccata & ſcelera eorum: Veni ſcilicet in mundum aſſumpta caene, & nõ erat vir. Hebeaicè hoc dictum eſt, Latinus antem diceret, non erat quiſquam. Notat autem magnam eoeum paucitatem qui conueeſi ſunt ad diuinas conciones Cheiſti, & tales conciones Dei & hominis, quod eſt admiratione dignum. Vocaui: Venite ad me õnes, qui onerati eſtis &c. Et alio loco: Si quis ſitit veniat ad me: & non erat qui audiret me vocantem & tam blandè allicientem.

NVnquid abbreuiata, & paruula facta eſt manus mea, vt non poſſim redimere? aut non eſt in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea deſertum faciam mare, ponam flumina in ſiccum.

Computreſcent piſces ſine aqua, & morientur in ſiti. Induam cælos tenebris, & ſaccum ponam operimentum eorum.

NVnquid abbreuiata &c.) Significat hoc verſu dininitatem ſuam, quæ enim hoc loco commemorat ſunt Deo propeia, in ſequentibus verò ſignificabit humanitatem ſuã in opprobrijs. Senſus eſt: Quòd nõ audiſtis me vocantem, debet hoc aſſcribi impotiẽtæ meę aut imperitiæ meæ? non id dici poteſt, quia ego Deus ſum, in quo nihil poteſt requiri aut deſiderari. *Dei potentia.*

Hæc manus mea ſeu potentia, quam varijs modis ab initio oebis oſtendi, eſt hæc abbeeuiata, vt non poſsim redimere, ſiue ex captiuitate Babylonica ſiue ex captiuitate diaboli, ſiue ex quacunque alia?

Ecce in increpatione &c.) Habet vim coaeguendi. Qui deſertum poteſt facere mare, de illo non poteſt quiſquam ſuſpicari, quod ipſe fuerit in cauſſa, quòd defectus ex ipſo ſit. Apud Hebræos autem futurum eſt plerumque modus potentialis, quemadmodum apud Latinos optatiuus modus, & ad hunc modum quidam exponunt quod hîc dicitur: Ecce deſertum faciam mare, id eſt, poſſum mare facere deſertum, poſſum ponere flumina in ſiccum, poſſum ſi libet induere cœlos tenebris, vt proptee tenebeas videantue quaſi ſacco operti. Dinus autem Hieronymus accipit quaſi alleget præterita miracula, hoc ſenſu: Qui olim mirabilia illa feci in exitu filiorum Iſrael de Aegypto, etiam & nunc abſolntè libeeare poſſum: aliquando maee rubrum feci populo meo peruium, Ioedanis fluenta exſiccaui, effeci tenebras palbabiles in Aegypto, & cætera nunc ſimilia faceee poſſum, aut maiora ſi velim.

DOminus dedit mihi linguam eruditam, vt ſciam ſuſtentare eum, qui laſſus eſt, verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, vt audiam quaſi magiſtrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorſum nõ abij. Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus. Faciem meam non auerti ab increpantibus, et conſpuentibus in me.

DOminus dedit mihi &c.) Eſt perpetua ſententia & vnns contextus cum præcedentibus: hoc ſenſn: Non eſt etiam quòd requiratne in me ſapientia, ant eruditio, aut aliud quicquã, quod doctrinæ cõparaei poteſt, qnia Dominus dedit mihi Chriſto vt homini linguã eruditã, vt ſciã ſuſtentare eũ qui laſſns eſt, hoc eſt, qui nõ eſt erecto ſpiritu ad diuina. Nõ defuit inquit mihi cõmoditas ver-

tas verbi, ita vt nec hac parte culpari poſsim.

Erigit mane &c.) Mane iſtud repetitum iuxta Hebraiſmum ſignificat ſingulis mane, hoc ſenſu: Quotidie iubet me auſcultare horis matutinis, propterea non potuit mihi defuiſſe quicquam, quod in bono concionatore requiritur, cùm habeam tam doctũ Magiſtrum. Quando autem iſtud contingit in concionatoribus, tunc optimè & pulcherrimè concionantur, multo melius quàm dum omnia ex libris hauriunt. *Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico*) id eſt, quicquid ille mihi præcipit, hoc ego propono. *Retrorſum non abij*) id eſt, non refugi quo minus proponerem.

Corpus meum dedi percutientibus &c.) Iudæi quos offendit ſcandalum crucis, malũt hæc de Eſaia interpretari quàm de Chriſto, ſicut & præcedentia ab illa parte, Dominus dedit mihi linguam eruditam. Idem facit & Thomas, quod multum mirãdum eſt, cùm Chriſtiani interpretes ad vnum ſere omnes totum hoc caput de Chriſto exponant: Atq; in iſtis Chriſtus agnoſcitur homo.

DOminus Deus auxiliator meus, & ideo non ſum confuſus. Ideo poſui faciem meam, vt petram duriſsimam, & ſcio quoniam non confundar. Iuxsa eſt qui iuſtificat me. Quis contradicet mihi? Stemus ſimul. Quis eſt aduerſarius meus? Accedas ad me me, ecce Dominus Deus auxiliator meus. Quis eſt qui condemnet me? ecce omnes quaſi veſtimentum conterentur, & tinea comedet eos. Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem ſerui ſui? Quis ambulauit in tenebris, & non eſt lumen ei?

DOminus Deus auxiliator meus) ſcilicet erit. Inter media iſta mala, flagella, ſputa, & cætera Dominus auxiliabitur mihi. *Ideo poſui faciem meam vt petram duriſsimam*) id eſt, neminem reueritus ſum neque Annam, neque Caipham, neq; quenquam aliorum. Iſta autem fiducia eſt nobis imitanda & retinenda in fide catholica & in Chriſto.

Iuxta eſt qui iuſtificat me) Sẽſus eſt: Si quis putet me iuſtè cruci affixum eſſe, & aliquod feciſſe peccatum, in promptu eſt, qui defendat me ab hac calumnia, qui tueatur cauſam meam, & iuſtam pronunciet.

Stemus ſimul) Significatur maxima fiducia bonę conſcientię. *Quis condemnet?*) id eſt, quis ex vobis arguet me de peccato? *Omnes quaſi veſtimentum &c.*) id eſt, tam nobiles quàm ignobiles, qui Chriſtum in propria venientem non receperunt, tanquam veſtimentum conterentur: Ego ait iam videor abiectus & contemptibilis, illi verò magni & in honore habiti, ſed inſtar veſtimenti conterentur, & tinea, id eſt, conſcientia peccati eos paulatim conſumet. Sic ferè Hieronymus.

Quis ex vobis timens Dominum &c.) Hieronymus poſteriori loco legit, qui, non autem quis, & ſic interpretatur: Quis ait inter vos timens Dominum & audiens vocem ſerui vel pueri eius, hoc eſt, Chriſti, qui Chriſtus ambulauit in tenebris, quia non habuit ſpeciem neque ſplendorem aut gloriam. Item Haymo legit (qui) & ſic interpretatur: Qui ſcilicet filius Dei ambulauit in tenebris. Cõmentarius qnoque Thomæ falſo aſſcriptus etiam legit qui. Lyra verò vtroque loco habet quis, ſed veriſimile eſt librum eius eſſe mendoſum, quia ex commentarijs videtur poſteriori loco (qui) legiſſe, hoc ſenſu: Quis inter vos timens Dominum, qui ambulauit in tenebris ignorantiæ, ſi crediderit verbis Chriſti? quaſi dicat, nullus. Eſt ergo hic locus in biblijs noſtris deprauatus, & pro qnis legendum eſt, qui ambulauit in tenebris, hoc ſenſu: Quis eſt inter vos, qui non eſt hypocrita, aut deditus vitijs ſuis, ſed timens Dominnm, & audiens vocem Chriſti, qni hactenus ambulauit in tenebris, ſiue cui hactenus non fuit lumen?

SPeret in nomine Domini, & innitatur ſuper Deum ſuum. Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis. Ambulate in lumine ignis veſtri, & in flammis quas ſuccendiſtis, de manu mea factum eſt hoc vobis. In doloribus dormietis.

SPeret in nomine Domini) Facile recipiet me ſi abiecta ſpe hnius mundi cõuertat ſe ad Deum, & innitatur ſuper Dominum ſuum. Quod autem ſequitur, *Ecce vos omnes accendentes ignem*) habet vim aduerſatiuam, hoc ſenſu: Ego quidem hęc propono, ſed ſruſtra propono, quia omnes vos accenditis ignem iræ meæ. *Accincti flammis*) id eſt, cupiditatibus inflammantibus me ad iram: Cauſa quare me in propria venientem non recepiſtis eſt, quia nimium dediti eſtis rebus huius mundi & vitijs, quia nimis indulgetis malis veſtris cupiditatibus, ideo ſemper inflammatis iram patris mei in vos.

Ambulate in lumine &t.) Eſt irriſio. Pergite quando ita vultis, pergite inquam vt cœpiſtis, & manete ſemper miſeri & perpetuo cæci. *In manu mea factum eſt hoc*) id eſt, hæc cęcitas propter vitia veſtra me permittente vobis continget. Et ideo in doloribus veſtris dormietis.

CAPVT LI.

A*VDITE me, qui ſequimini quod iuſtum eſt, & quæritis Dominum. Attendite ad petram, vnde exciſi eſtis, & ad cauernam laci, de qua præciſi eſtis. Attendite ad Abraham patrem veſtrum, & ad Saram quæ peperit vos.*

Quia

Quia vnum vocaui eum, & benedixi ei, & multiplicaui eum. Conſolabitur ergo Dominus Sion, & conſolabitur omnes ruinas eius. Et ponet deſertum eius quaſi delitias, & ſolitudinem eius quaſi hortum domini. Gaudium & lætitia inuenietur in ea, gratiarum actio, & vox laudis.

A*Udite me &c.*) In ſuperiori autem capite egit cum illis Iudæis, qui Chriſtum in propria venientem non receperunt: hic verò illis omiſsis agit cum Iudæis credentibus, qui imitantur fidem Abrahæ, & ait: Audite me qui ſequimini quod iuſtum eſt. Pro eo autem, quod iuſtum eſt, Hebræi habent vnam vocem צדק tſedek, id eſt, iuſtitiam. Senſus eſt: Audite me vos qui ſequimini iuſtitiam, quæ ex fide eſt, & bona fide quę ritis Dominum.

Attendite ad petram &c.) Hoc quia obſcurè dictum erat, dicit clarius dum ſubiungit: Attendite ad Abraham patrem veſtrum. Per petram itaque intelligitur Abraham, à quo tanquam ex fonte populus Iſrael quaſi riuus deductus eſt: Per cauernam verò laci intelligitur Sara, de illius enim vtero tanquā de lacu egreſsi ſunt Iudæi.

Quia vnum vocaui etc.) Iſtud eſt quod aſpicere eos cupit in primis parentibus. Cùm Abraham inquit vnus eſſet, hoc eſt, ſine liberis, vocaui eum, dicens: Egredere de terra tua, & benedixi ei, id eſt, varijs beneficijs ſum eum proſequutus, & multiplicaui eum ita, vt proles eius facta ſit numeroſiſsima. Qui ergo ſequimini iuſtitiam, ne ſcandalizet vos paucitas credentium & multitudo non credentium in vobis: ruinas has Dominus facile inſtaurabit: qui olim illa præſtitit in Abraham & Sara, facile etiam præſtabit in vobis paucis, vt vehementer multiplicemini & veris bonis locupletimini, & hoc eſt, quod ait propheta: Conſolabitur ergo dominus Sion, & ponet ſolitudinē eius quaſi hortū domini, id eſt, paradiſum voluptatis.

A*Ttēdite ad me popule meus, et tribus mea me audite. Quia lex à me exiet, et iudicium meum in lucem populorum requieſcet. Prope eſt iuſtus meus, egreſſus eſt ſaluator meus et brachia mea populos iudicabunt. Me inſulæ expectabunt, et brachium meum ſuſtinebunt. Leuate in cœlum oculos veſtros, et videte ſub terra deorſum, quia cæli ſicut fumus liqueſcent, et terra ſicut veſtimentum atteretur, et habitatores eius ſicut hæc interibunt. Salus autem mea in ſempiternum erit, et iuſtitia mea non deficiet.*

A*Ttendite ad me populus &c.*) Per populū intelligunt quidam Gentium multitudinem, ſed magis conuenerit, vt reliquiæ ex Iſrael credentiū ſignificētur, hoc ſenſu: Vos reliquiæ Iudæorum credentium tribus mea ſiue gens mea audite me, quia exiet à me lex: hactenus habuiſtis legem Moyſi, & illa vſi eſtis tāquam pædagogo, futurum eſt vt exeat à me alia lex, lex Euangelij: Moyſes deſinet vobis eſſe doctor ſine pædegogus, dabitur vobis alius doctor, ipſe nimirū ſpiritus ſanctus, ille præſcribet vobis quid oporteat facere, ille ſuggeret vobis omnia quæ dixi, ille inuitabit vos ad preces & gemitus: qui hanc legem habent ſcriptam in cordibus ſuis, illi beati ſunt & felices.

Et iudicium meum etc.) In vocibus, lex & iudicium, ſynonymia eſt, qualis eſt in pſalmo, Beati immaculati in via. In quo pſalmo, lex mandatum, & iudiciū ſynonyma ſunt. Hęc lex Euangelica, non in Iudæis tantū, ſed etiam ſuper gentium populos requieſcet. Ne autem putaremus longo pòſt tempore ſuturum quod promiſit, infert:

Prope eſt iuſtus meus) ſiue (vt Hebræi habent iuſtitia mea, Chriſtus enim à patre factus eſt nobis iuſtitia. *Egreſſus eſt ſaluator meus*) Hanc vocem Hieronymus aliàs vertit ſalutem, aliàs ſalutare, aliàs Ieſum: & Septuaginta nunc σωτηρίαν, nunc σωτήριον, nunc σωτῆρα transferunt. *Et brachia mea populos iudicabunt*) id eſt, virtute mea populi iudicabuntur, illo nimirum iudicio de quo apud Ioannem, Nunc iudicium eſt mundi: Ego ſumā partes iudicis inter diabolum & humanum genus, & feram ſententiam pro humano genere contra diabolum, & humanum genus liberabo.

Me inſulæ expectabunt) Quod nomine inſularum gentes & remotiſsimi populi ſignificantur in ſcriptura, iam crebro dictum eſt. Senſus eſt: remotiſsimi quiq; populi de quibus vix per famam aliquid audiuiſti, requirent Chriſtum, qui eſt brachium Domini, & in illo omnem ſalutis ſpem collocabunt, ſuper illum innitentur, & in illo acquieſcent. Hoc ſignificatur per verba iſta, expectabunt & ſuſtinebunt: pauci quidem eritis ex Iudęis credentes, ſed adiungentur vobis exteri populi quàm plurimi.

Leuate in cœlum oculos &c.) Eſt affirmantis. Cœlum videtur futurum perpetuum, terra videtur perpetua futura, illa immutationem patientur: verùm iuſtitia & ſalus mea promiſſa ſine dubio firma erit. Similem locutionem habet Saluator in Euangelio, cùm ait: Cœlum & terra tranſibunt, verba autem mea nō tranſibunt. Tranſibunt, non quidē abolitione ſui, ſed immutatione.

A*Udite me, qui ſcitis iuſtum, populus meus lex mea in corde eorū. Nolite timere opprobriū hominū, & blaſphemias eorū ne metuatis. Sicut enim veſtimentū, ſic cōmedet eos vermis, et ſicut lanam, ſic deuorabit eos tinea. Salus autem mea in ſempiternum erit, & iuſtitia mea in generationes generationum.*

Audite

A*Vdite me qui ſcitis iuſtum*)Rurſus in Hebræo eſt צדק tſedek, id eſt,iuſtitia. Senſus eſt: Vos reliquiæ Iudæorum qui recipietis Chriſtum in propria venientem, in quorum corde lex mea eſt,nolite timere, nolite curare quid dicant homines:Indæi ſiquidem, Scribæ, & Phrariſæi, & Ethnici ridebunt quidem expectationem veſtram,Chriſtum veſtrum, & crucem illius: verùm vos ne moueamini illorum ignominijs, omnes illi etiamſi nunc maximi videantur, peribunt:ſalus autem mea, hoc eſt,Chriſtus qui eſt ſalus mea & iuſtitia mea, iuſtificans in ſe credentes,& ſaluans ſalute æterna, in ſempiternum erit.

C*Onſurge,conſurge, induere fortitudinem brachium Domini. Conſurge ſicut in diebus antiquis in generationbus ſæculorum.Nunquid non tu percuſſiſti ſuperbum? vulneraſti draconem? Nunquid non tu ſiccaſti mare? aquã abyſſi vehementis? Qui poſuiſti profundum maris viam,vt tranſirent liberati.*

C*Onſurge conſurge &c.*)Reliquiæ Iudæorum excitatæ verbo Domini,ipſum rurſus excitare ſtudent, & quaſi animum addunt brachio Domini: Brachium Domini conſurge. Vox enim Hebræa eſt excitantis quaſi ceſſantem. Sic in Pſal. Exurge quare obdormis Domine.

Conſurge ſicut in diebus antiquis)Id eſt, ſicut feciſti olim tempore Moyſi. Generationes autem ſæculorum idem ſunt quod dies antiqui. Sicut feciſti in generationibus illis multò antè præteritis,fac ita & iam. Brachiũ autem metaphoram habet,et ſi quis tantùm conſulat hunc locum, putabit in brachio Domini ſufficere intelligere vires Domini & potentiam,& ita in genere tantùm agnoſcet metaphoram: ſed ex alijs ſcripturæ locis in brachio Domini etiam in ſpecie metaphora agnoſcitur, vt ſignificetur Chriſtus. Sic capite.53.huius prophetæ: Brachium Domini cui reuelatũ? Certè potentia illa, quam exercuit in Aegypto, vbique reuelata erat. Non ergo de illo brachio loquitur, ſed de Chriſto.

Nunquid non tu percuſſiſti? &c.) Hebræi codices iſtud(tu)habent in fœminino genere,& ſimiliter verbum percuſsiſti:An autem eam ob cauſſam,quia brachium apud eos fœminini generis eſt, hoc inquirendum eſt. Certè Pagninus non videtur hoc loco ideo agnouiſſe fœmininum, quia brachium eſt fœminini generis, ſed alia ex cauſſa. Nam cùm in præcedentibus vocem Hebræam verterit brachium, tamẽ in conſequentibus ita tranſtulit:Nunquid non tu es quæ excidiſti Aegyptum? In Hebræo autem eſt illa vox, quæ ponitur in pſal. 87. Memor ero Raab, vbi nomine Raab,Rabbi Abraham, & Rabbi Dauid,& Rabbi Salomon,intelligunt Aegyptum quam à fortitudine & ſuperbia ſic dictam volunt. Vnde & Hieronymus proprium vocis ſignificatum illo loco tranſtulit,dicens: Memor ero ſuperbiæ Babylonis. Et hoc loco,Nunquid non tu percuſsiſti ſuperbum? peculiarem aliquem ſuperbum intelligit per antonomaſiam, ipſum videlicet Regem Aegypti: Sicut apud Virgilium in impio Aeneas intelligitur,cùm ait: Thalamo fixusque manebat Impius. *Vulneraſti draconem?*) Per draconem Pharaonem intelligit. vide caput.27. cùm dicitur: Et occidet cetum qui in mari eſt.

E*T nunc qui redempti ſunt à Domino,reuertentur & venient in Sion laudantes,& lætitia ſempiterna ſuper capita eorum,Gaudium et lætitiam tenebunt,fugiet dolor et gemitus. Ego, ego ipſe cõſolabor vos. Quis tu vt timeas ab homine mortali,& à filio hominis,qui quaſi fænũ, ita areſcet, & oblitus es Domini factoris tui? Qui tetendit cælos,& fundauit terram, et formidaſti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat & parauerat ad perdendum.*

E*T nunc qui redempti ſunt etc.*) Iſtud(núc) non eſt in Hebræo, ſed addit Hieronymus. In Hebræo autem ante (redempti) ponitur vau litera,quæ dum ſeruit à principio, ferè idem valet quod coniunctio copulatiua (&) interdum tamen ſimilitutidinem denotat.Senſus ergo eſt: Quod tunc legimus factum mirabile,hoc idẽ nunc fiet,ſi tu exurrexeris:rurſus interficietur ſuperbus & draco,non quidem Pharao aut ſimilis aliquis tyrannus, ſed coluber ille tortuoſus, ſerpens ille antiquus,diabolus nimirum, & liberabitur populus à tyrannide illius:& venient,qui redempti ſunt, in Sion, id eſt, ad Eccleſiam laudantes & glorificantes Dominum. Quemadmodum enim tunc à tyrannide Pharaonis liberati cantabant Domino,dicentes,Cantemus Domino &c. Ita & nunc per te liberati multo ſuauius cantabunt in ſpiritu,dicentes,Benedictus Dominus in Iſrael &c.

Lætitia ſempiterna ſuper capita eorum) Iſta ad eos pertinent,qui habent vnctionem ſpiritus,in quorum cordibus ſpiritus ſanctus clamat abba pater: Illis eſt lætitia quodammodo ſempiterna,& mirantur homines mũdo deditos nõ imitari ſe,& relinquere mundũ & concupiſcentias eius:illis gemitus non eſt gemitus, illis dolor non eſt dolor, ſed omnia vertunt in gaudium & gratiarum actionem,etiam cruces & afflictiones: Plenius tamen hæc implentur in cœleſti Sion,vbi non ſolùm dolor non erit,aut gemitus, ſed nec vlla materia doloris.

Ego,ego ipſe conſolabor vos) Credentium

populus

populus brachium Domini fuerat deprecatus, vt exereret potentiam: itaq; vel brachium Domini vel ipſe Dominus reſpódet, dicens: Ego ipſe conſolabor vos, non iam per prophetas, ſed per filium meum. Vel ſi brachiũ Domini loquitur, ſenſus eſt: Egomet veniam & præſens præſentes conſolabor, vt nihil ſit cur timeatis ab hominibus.

Quis tu vt timeres &c.) In Hebræo rurſus eſt fœminini generis, Quæ tu vt timeres. Si autem Latinè locutus fuiſſet Eſaias, reſpicere potuiſſet ad animam, vel ad congregationem eorum qui veniunt in Sion. An verò huc reſpexerit, an ſit gen⁹ pro genere, quod faciunt Hebræi, licentius quàm Latini, inquirant ſtudioſi.

VBi nunc eſt furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vſq; ad internetionem, nec deficiet panis eius. Ego autem ſum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumeſcunt fluctus eius: Dominus exercituum nomen meum. Poſui verba mea in ore tuo, & in vmbra manus meæ protexi te, vt plantes cœlos, & fundes terram, et dicas ad Sion, populus meus es tu.

VBi nunc eſt? &c.) Vbi nunc ſunt quos timebatis? ſiue Sennacherib, ſiue Nabugodonoſor, ſiue quicunq; alij, iam perierunt. Oportet ergo timere eum qui perpetuo eſt, & ſolus ſaluare poteſt.

Cito veniet gradiens) Locum hunc aliter exponunt Hebræi, & aliter Latini, & hi rurſus aliter & aliter. Gradiens autem iuxta Hebræam phraſin de eo dicitur, qui vſq; & vſque mutat ſedem: ex eo verò qui mutat ſedem ſeu locum per metalepſin intelligunt Hebræi captiuum, vt ſenſus ſit: Feſtinabit Iſrael, qui nunc captiuus eſt, ad aperiendũ, id eſt, vt ſoluatur à captiuitate. Hieronymus autem de ſuo addit (viam) Hebræos autem ſequitur Pagninus, cuius verſio ſic habet: Feſtinauit ligatus, vt ſolueretur, & non morietur in fouea, ſcilicet captiuitatis, nec deficiet panis eius.

Dionyſius autem Carthuſianus exponit hoc modo: Cito veniet gradiés, ſcilicet perſecutor Eccleſię ad aperiendum viam, id eſt, vt aperiat tibi foueam mortis & te perimat, verum non poterit præualere, ita vt penitus deleat populum Chriſtianum, & panis eius, id eſt, pœna eius non deficiat. An autem ſit ſenſus probabilis, expendat ſtudioſus. Diuus vero Hieronymus hoc modo exponit, & eſt valde probabilis eius expoſitio: Cito veniet brachium Domini ſiue Chriſtus gradiens & conculcans aduerſarios tuos, vt aperiat tibi viam victoriæ contra draconem, vt aperiat tibi viam ad regnum cœlorum. Locutio autem deſumpta videtur à duce & milite graſſatore. *Et non interficiet vſque ad internetionem*, quia aliquot ex Iudæis ſaluabit: *& non deficiet panis eius*, id eſt, nihil deficiet ei ad vſum omnium quæ volet facere, quicquid molietur, habebit ſucceſſum.

Ego autem ſum Dominus &c.) Secundum Hieronymum apoſtrophe eſt Dei patris ad filium ſuum: Ego pater ſum Dominus Deus tuus, qui cùm habeam poteſtatem & imperium totius maris, nullus draco mihi reſiſtere poterit.

Poſui verba mea &c.) Hæc expoſita ſunt in capite præcedenti. *Vt plantes cœlos &c.*) Non ſimpliciter ſed figuratè dictum eſt, hoc ſenſu: Vt plantes cœlos, id eſt, Apoſtolos & Apoſtolicos viros, qui terrenis rebus omnibus abdicatis, conuerſationem agent planè cœleſtem: *Et fundes terram*, hoc eſt, cæteros Chriſtianos terrena quidem tractantes, ſed eis amore non inhærentes.

ELeuare, eleuare, conſurge Ieruſalem, quæ bibiſti de manu Domini calicem iræ eius. Vſque ad fundum calicis ſoporis bibiſti, et potaſti vſq; ad feces. Non eſt qui ſuſtentet eam ex omnibus filijs quos genuit, et non eſt qui apprehendat manum eius ex omnibus filijs quos enutriuit.

Duo ſunt quæ occurrerunt tibi. Quis contriſtabitur ſuper te? Vaſtitas, et cõtritio, et fames, et gladius. Quis conſolabitur te? Filij tui proiecti ſunt, dormierunt in capite omnium viarum, ſicut oryx illaqueatus, pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui.

ELeuare eleuare &c.) Hoc loco Ieruſalem intelligi debet, non illa quæ venientem in propria recepit, ad quam in præcedentibus ſermo fuit, ſed illa quæ occidit prophetas, huic dicitur: Eleuare, eleuare, conſurge, id eſt, expergiſcere Ieruſalem, & age pœnitentiam.

Quæ bibiſti &c.) Nomine calicis in ſcriptura ferè ſignificatur quicquid voluntate diuina obuenit hominib⁹, ſiue bonum illud fuerit, ſiue malum. Senſus ergo eſt: Quæ voluntate Domini duriſsima quæq; perpeſſa es. Quę autem ſint iſta duriſsima, an illa quæ paſſa eſt ſub Nabugodonoſor, an illa quæ à Romanis, an denique illa quæ adhuc hodie patitur à diabolo, hoc inquirendum eſt. Ex eo autem quod ſequitur, Nõ eſt qui ſuſtentet eam &c. videtur locus iſte non poſſe intelligi de malis, quæ paſſa eſt ſub Nabugodonoſor, quia in captiuitate Babylonica & poſt captiuitatem habuit prophetas. Quare pertinet ad mala quæ paſſa eſt à Romanis, vel potiùs quæ vſq; hodie patitur, quod etiam ſequentia indicant: ita tamen propheta ſignificat hæc ſpiritualia, vt videatur alludere ad temporalia illa mala, quæ à Romanis

paſſa eſt. Non eſt ergo qui ſuſtentet eam ex omnibus filijs, id eſt, ex toto Iudæorum populo non continget illi vllus reuera ſanctus inſtitutor & doctor, non propheta, non Apoſtolus.

Duo ſunt &c.) Duo dicit, & quatuor ponit, ſed poſteriora duo exponunt duo priora: Fames enim exponit vaſtitatem, gladius verò contritionem. Senſus eſt: Accidit me volente, primùm vt laborares fame, deinde gladio & quidem gladio cõterente. Famem autem, vt diximus, intelligimus nõ tam eam de qua apud Ioſephum, quàm eam quæ eſt verbi Dei, vt ſenſus ſit: Scriptura ſacra, quæ ſolet vos paſcere, erit vobis in ſcandalum, quemadmodũ dicitur in pſalmo, fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum. Ad eundem modum intellige gladium.

Filij tui proiecti ſunt, dormierunt) Illo videlicet duro ſomno, qui eſt mortis. *Sicut oryx*
Oryx. *illaqueatus*) Oryx animal eſt è caprarum genere: Iudæi autem voce Hebræa ſignificari dicunt bouem ſyluestrem. Senſus eſt: Sicut beſtia illaqueata, ſiue ſicut ceruus apud nos laſſatus & irretitus occiditur à canibus: ita filij tui paſsim occidentur non à Romanis tantùm, ſed etiam morte ſpirituali, qua vſq; hodie occiduntur.

I*Dcirco audi hæc paupercula, & ebria non à vino. Hæc dicit dominator tuus, Dominus, et Deus tuus, qui pugnauit pro populo ſuo. Ecce tuli de manu tua calicem ſoporis, fundum calicis indignationis meæ. Non adÿcies vt bibas illum vltrà. Et ponam illum in manu eorum qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ, incuruare, vt tranſeamus, & poſuiſti vt terram corpus tuum, & quaſi viam tranſeuntibus.*

I*Dcirco audi hæc &c.*) Hieronymus vt retineat Hieruſalem illã, quæ occidit prophetas, ſubintelligit hoc loco conditionalem, hoc modo: O Ieruſalem, cui dixi eleuare, eleuare, conſurge &c. quæ ebria iam es anguſtijs & non vino, ſi egeris pœnitentiam, auferetur à te calix furoris. Dionyſius verò Carthuſianus cùm illa ſuperiora, Eleuare eleuare &c. expoſuiſſet de Ieruſalem, quæ occidit prophetas, hîc prophetã reſpexiſſe dicit ad illam Ieruſalem ſiue ad illos Iudæos, qui futuri ſunt in fine ſęculi & tum conuertentur. Commodè tamen retineri poteſt eadem illa quæ occidit prophetas, hoc ſenſu: O Ieruſalem quantumuis impia & ſanguinea, naſcetur tibi Saluator qui ſeruet eas oues quæ perierunt domus Iſrael, & in illis ſeruatis licet paucis exhibebitur tibi promiſſa ſalus.

Hæc dicit Dominator &c.) Hoc eſt, ille qui hactenus pugnauit pro te, non penitus deſeret te, ſed relinquet tibi ſemen, & in hoc ſemine exhibebit tibi quæ promiſit.

Ecce tuli de manu tua &c.) Senſus eſt, à paucis illis ouibus domus Iſrael quæ ſaluabuntur, & ab ijs quæ fidẽ earum ſequuntur, auferam calicem furoris. Iſta magis vrgent ad cogitationem malorum ſpiritualium, quæ patiuntur à diabolo.

Et ponam illum &c.) id eſt, transferã iram meam in diabolum & ipſius corpus. *Et dixerunt animæ tuæ, incuruare &c.*) hoc eſt, qui abuſi ſunt te veluti mancipio duriſsimo, & multa ab eis paſſa es, ſed liberabo te ab eis.

CAPVT LII.

C*Onſurge, conſurge, induere fortitudine tua Sion. Induere veſtimẽtis gloriæ tuæ Hieruſalem, ciuitas ſancti: quia non adÿciet vltra, vt pertrãſeat per te incircunciſus, & immundus.*

C*Onſurge conſurge &c.*) Caput iſtud hæret adhuc cum præcedenti. Cui autem ſuprà dixerat, Eleuare, eleuare, conſurge Ieruſalem, nunc eidem loquitur, hoc eſt, loquitur populo Iudæorum qui occidit prophetas, & lapidauit eos, qui ad ſe miſsi erant, nec hoc ſatis fuit, ſed etiam in filium Dei miſit manus: Verùm poſt Chriſti reſurrectionem conuerſus eſt, & recepit fidem Chriſti. Iſtæ ergo reliquiæ Iudæorum, quæ ſaluæ factæ ſunt, ſignificantur hîc nomine Sion & Ieruſalem. Iſti Ieruſalem nunc dicitur, Conſurge, expergiſcere, & agnoſce miſeriam tuam in qua verſaris, ſed non diu verſatura: expergiſcere & totam te compone ad lætitiam, & ad vera gaudia, quæ gaudia contingent tibi poſthac perpetua. *Quia non adÿciet vltra vt pertranſeat per te incircunciſus & immundus*) id eſt, non paſſura es poſthac tales dominos ſiue tyrannos, quales hactenus paſſa es. Eſt autem hoc loco tropus, aut heteroſis numeri, vel antonomaſia. Interpretes ferè intelligunt heteroſin numeri, vt incircunciſus ponatur pro incircunciſis, immundus pro immundis. Et refert D. Hieronymus nõ ad circuncisionẽ carnis aut præputium, ſed ad incircunciſionem mentis, & ad operum immundiciam: vt incircunciſos & immundos vocet propheta, qui corporis voluptati & libidini ſeruiũt. Difficultas iam eſt, quomodo nõ tranſeant iſti per Ieruſalem, id eſt, Eccleſiã, cùm inter Chriſtianos tot ſint incircunciſi & immundi etiam inter capita Eccleſiæ? Difficultatem hanc expedire conatur Dionyſius, cuius commentarius ſic habet: Non iſtud de corporali commixtione & tranſitu intelligendum eſt, cùm vſque in finẽ ſæculi mali bonis commiſceantur, ſed de ſpirituali vnione ſeu communione. Verùm

rùm cùm neque prius in Eccleſia, quæ ante Chriſti aduentum erat, mali bonis permiſcebantur in ſpiritu, nõ ſatisfacit iſte commentarius: ſenſus quidem pius eſt, ſed non huius loci, quia excludit illum particula, vltra. Alij autem vrgent vocabulũ pertranſeat, & hunc volunt eſſe ſenſum: Non adijciet vltra vt per te, id eſt, de tuo numero tranſeat ab hac Eccleſia ad cœleſtem incircunciſus & immundus. Verùm ſi conſulatur vox Hebræa, nec iſta videbitur veriſimilis expoſitio: Illa enim ſignificat ſimpliciter venire. Præterea ſi vox Hebræa hoc ſignificaret quod iſti volunt, obſtaret adhuc particula vltra: quia nec ante Chriſti aduentum incircunciſus quiſpiã & immundus ingreſſus eſt regnum cœlorum. Quærendus eſt ergo alius commentarius. Pellicanus autẽ ſic habet: Ieruſalem hoc loco appellatur congregatio fidelium, qui ſpiritu ſancto ipſos ſanctificante aguntur, per hanc congregationem non vt ante per Syriacam, id eſt, terrenam Ieruſalem tranſibunt incircunciſi & immũdi: quia quicunq; ſunt mali, non ſunt in Eccleſia, quanquã videantur eſſe in Eccleſia. Hic commentarius præter hoc quòd hæreticus eſt, nihil ad rem facit, cùm ſecundum ipſum Pellicanum, mali nec ante Chriſti aduentum fuerint in Eccleſia: & ita idem erit ſtatus ante & poſt Chriſtum, quod non admittit particula, vltra. Vt autem ad verum prophetæ ſenſum perueniamus, aduertendum eſt prophetã hoc loco non id agere, qualis futurus ſit populus ſub Chriſto, bonus, an malus, an mixtus, ſed qualia paſſurus eſt, & dicit Eccleſiam non paſſuram ſub Chriſto quod pati ſolet ante Chriſtum ab incircunciſis & immundis. Iam rurſus difficultas eſt, quo ſenſu hoc verum ſit, cùm Eccleſia Chriſti quæ cœpit in Ieruſalẽ, & inde per totum terrarum orbẽ diffuſa eſt, maximas ſuſtinuerit tyrannorum perſecutiones. Lyra autem vt hanc difficultatẽ euadat, refert ea quæ dicuntur hoc loco ad tempora Conſtantini, quando à tyrannis quies eſſe cœpit in Eccleſia. Et quod obijci poterat de Lycinio & Iuliano apoſtata, qui poſt Conſtantinum infeſtauerunt Eccleſiã, ſoluit hoc modo, dicens (voculã) vltra nõ ſemper ad perpetuitatẽ pertinere, ſed interdum quoq; ad longum tempus. Adfert & aliam ſolutionẽ, quæ an ſatisfaciat expendat ſtudioſus. Planus autem ſenſus erit, ſi dicamus hoc loco eſſe antonomaſian, vt ſignificetur ille totus incircunciſus & immundus nimirum diabolus: ille non habet nunc hoc iuris in fideles, quod habuiſſet, ſi fuiſſent ante Chriſtum. Hic ſenſus exprimitur in pſal. 88. Nihil proficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis nõ apponet nocere ei: quæ de Chriſto dicuntur, vt complectitur & caput & corpus. Vbi Auguſt. ſæuit quidem inimicus ſed non proficit, ſolet quidem nocere ſed non nocet &c. Et in Euangelio Iohannis, Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.

EXcutere de puluere, conſurge, ſede Hieruſalem. Solue vincula colli tui, captiua filia Sion, quia hæc dicit Dominus. Gratis venundati eſtis, & ſine argento redimemini. Quia hæc dicit Dominus Deus. In Aegyptum deſcendit populus meus in principio, vt colonus eſſet ibi, & Aſſur abſq; vlla cauſa calumniatus eſt eum.

EXcutere de puluere &c.) Senſus eſt: Expergiſcere & ſurge è miſeria in qua verſaris, & captiuitate & vinculis peccatorum. Hæc autem dicuntur vt intelligamus hac in re opus eſſe noſtro arbitrio, ſecundũ quod Auguſtinus ait: Qui creauit te ſine te, non iuſtificabit te ſine te. Alioqui in pſal. confitetur ꝓpheta Domino, Dirupiſti vincula mea Domine, tibi ſacrificabo hoſtiam laudis.

Gratis venundati eſtis &c.) Qui vendidit, Deus eſt: cui venditi ſunt, princeps eſt tenebrarum. Verùm ſi gratis, quomodo venditi? Ad hanc quæſtionẽ reſpondet Auguſtinus lib. 7. quæſtionum ſuper Iudicũ cap. 17. Verbum autem Hebraicum מִכַר machar, ſignificat vendere & tradere, naturalis tamen eius ſignificatio eſt vendere, per flexum autem ſignificat etiam tradere: ſtudioſus proinde aduertat vbi vertendum erit vendere, & vbi tradere. Optimè autem per tradere vertitur in eo loco vbi dicit ſcriptura: Et vẽdidit eos in manu inimicorum ſuorũ. Et rurſus: Vendidiſti *Pſal.43.e* populum tuum ſine precio: quia illi quibus traditi fuerunt, impij erant, nec ſuo merito dominabãtur populo Dei. Sic & hoc loco: Sine precio venũdati eſtis, hoc eſt, ego ſemel addixi vos diabolo & peccato, ſcilicet permiſsiuè, ſicut dicitur Deus induraſſe cor Pharaonis: & tradidi vos gratis, id eſt, ſine precio, id eſt vt viliſsimum populum abieci vos, & alteri addixi: *& ſine argento redimemini*, ſynecdoche eſt, hoc eſt, ſine precio redimemini, & addendũ eſt, veſtro. Senſus eſt: Redemptio hæc quamuis ſine precio veſtro contigit, non tamen ſine omni pretio, quia redimemini in ſanguine meo.

In Aegyptũ deſcendit populus &c.) Hiſtoria hæc eſt in lib. Gen. ca. 47. De ſeruitute aũt quam ſeruiuit populus ille in Aegypto & liberatione tacet propheta, quia notæ erant: Et Aſſur ſine cauſa calumniatus eſt eum, nõ quidẽ populum qui deſcendit in Aegyptũ, ſed poſteros illius populi. Loquitur autẽ de Sennacherib Aſſyriorum rege aut Salmanazare. Hiſtoria verò eſt in quarto Regum.

ET nunc quid mihi eſt hic, dicit Dominus? Quoniam ablatus eſt populus meus gratis. Dominatores eius iniquè agunt, dicit Dominus,

& iugiter tota die nomen meum blaſphematur. Propter hoc ſciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipſe, qui loquebar, ecce adſum.

ET *nunc quid mihi eſt &c.*) Significat ſe noſſe diutius pati captiuitatẽ populi ſui, hoc ſenſu: Reuocate ad memoriã quòd aliquando captiui fuiſtis in Aegypto, & contigit vobis Saluator: Præterea paſsi eſtis ab Aſſyrijs, & ſimiliter liberaui vos. Quid ergo nunc mihi hîc eſt, id eſt, cùm iſta fuerint typica, cùm fuerint imagines futurorum, certè ego præſtabo quod ſignificabant & liberabo populum meum, non quidẽ à Pharaone aut ſimili tyranno, ſed à poteſtate principis tenebrarum. Vocula aũt (hìc) nõ pronomen eſt ſed aduerbium loci. Inquirat ſtudioſus an (hîc) apud Hebræos ſic accipiatur interdum quomodo apud Latinos (hîc) cùm dicitur: Tu ſi hìc ſis, aliter ſenties, vt ſenſus prophetæ ſit: Et nunc quid mihi agendum eſt hoc rerum ſtatu?

Propter hoc ſciet populus &c.) Quia iſte eſt rerũ ſtatus, quia ſic captus eſt populus meus, & nomen meum blaſphemauit, efficiam vt intelligat populus meus nomen meum: quod ego ipſe, qui per prophetas hactenus tantùm locutus ſum, & ipſe nõ adſui, nunc ipſe præſens ſim.

Naum 1. d
Rom. 10. e
QVam pulchri ſuper montes, pedes annunciãtis et prædicantis pacem, annunciantis bonum, prædicantis ſalutẽ, dicentis Sion, regnabit Deus tuus. Vox ſpeculatorum tuorum leuauerunt vocem, ſimul laudabunt quia oculo ad oculum videbunt, cùm cõuerterit Dominus Sion.*

QV*ã pulchri pedes annũciantis &c.*) Thomas ita interpretatur quaſi ſint illi nũcij qui venerunt à Chaldæa, & nunciauerũt pacem reſtitutã à Syrijs populo Iudaico. Sed verus commentarius eſt apud Paulũ in epiſtola ad Romanos ſcripta, cap. 10. vbi ad regnum Chriſti refert quod hîc dicitur, & de Apoſtolis interpretatur: Quã pulchri ſuper montes pedes annunciantis, id eſt, pedes annunciantiũ, ſic Paulus loco iam dicto. Senſus eſt: Quàm iucundum erit hoc nuncium Apoſtolorũ, qui venient per montes, annunciantes & prædicantes pacem, pacẽ inquam illam qua humanum genus reconciliatũ eſt Deo: prædicantes ſalutem illam ęternam, dicentes Sion (Datiui caſus eſt Sion, additur enim ei in Hebræo litera lamed nota datiui) Regnabit Deus tuus: nõ iam peccatũ regnabit in veſtro mortali corpore, neq; dominabitur vobis diabolus, ſed regnabit verꝰ Deus in vobis, per quem abijcietis affectus peccatorum, & ſequemini ductũ & imperium ſancti ſpiritus.

Vox ſpeculatorum tuorũ &c.) Eſt metaphora Apoſtolorum, Iſti præ nimio gaudio leuabunt vocẽ, quia oculo ad oculum videbũt, id eſt, præſentes præſentem Chriſtum videbunt, cùm conuerterit dominus Siõ, id eſt, cùm venerit illa plenitudo temporis, de qua Apoſtolus in epiſtola ad Galat. cap. 4.

G*Audete & laudate ſimul deſerta Hieruſalem, quia conſolatus eſt Dominus populum ſuum, redemit Hieruſalẽ. Parauit Dominus brachiũ ſanctum ſuum in oculis omniũ gentium, & videbũt oẽs fines terræ ſalutare Dei noſtri.* Supr. 40. d Pſal. 97. 2. Cor. 6. d

G*Audete & laudate &c.*) Ruinæ Hieruſalem hactenus derelictę reparabuntur in hoc, quod non intelligentes prophetas illuminabuntur in vero prophetarũ intellectu: & laudabunt Dominum, quia cõſolatus eſt populum ſuum conſolatione illa æterna, de qua apud Lucam: Expectabat conſolationem Iſrael.

Parauit Dominus brachium &c.) Per brachium Chriſtũ intelligit propheta, hoc ſenſu: Chriſtum ſuum reuelauit Dominus per prædicationem Apoſtolorum. De brachio autem dictum in capite præcedenti.

R*Ecedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere. Exite de medio eius, mundamini qui fertis vaſa Domini. Quoniã non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis. Præcedet enim vos Dominus, & cõgregabit vos Deus Iſrael. Ecce intelliget ſeruus meus, & exaltabitur, & eleuabitur, & ſublimis erit valde.*

R*Ecedite, recedite &c.*) Iudæi hũc locum hoc modo ediſſerunt: Qui hactenus captiui fuiſtis in Babylone, recedite de Babylone. *Pollutũ nolite tangere &c.*) id eſt, ne eſſeratis idola eorum, & vos qui vaſa, quæ Nabugodonoſor capta Hieruſalẽ tulerat, fertis, mundamini, quia ſancta ſunt: Quoniam nõ in tumultu exibitis, nec in timore vt olim de Aegypto, ſed cum pace & voluntate regis Perſarũ ipſius videlicet Cyri, in quo voluntas Domini apparuit, qui protexit & congregauit vos. Hos ſequitur D. Thomas. Alij aũt exponunt de imperio Romano, quia expectant futurũ, vt tempore Meſsiæ liberati redeant in Hieruſalem. D. verò Hiero. & cæteri interpretes Chriſtiani ferè omnes veſtigijs Pauli inhærentes nequaquam de Iudæis, ſed de Apoſtolis iuxta conſequentiam literæ interpretantur: quibus præcipitur vt recedant de Hieruſalẽ, & in toto mundo Euangelium prædicent dicente Saluatore in Euangelio: Ite docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris &c. vt nequaquã cum Iudæis blaſphemantibus maneant, in quorum necẽ Romanus paretur exercitꝰ, ſed pollutos derelinquant & ſeparẽtur ab eis, & mundẽtur qui portant vaſa Domini. Vaſa aũt Domini intelliguntur hoc loco ſacramenta nouæ legis & armatura ſcripturarũ: Vos, quibus incumbit officiũ concionandi & ſacrificia of-

ferendi

ferendi in populo Chriſtiano, mundamini.

Quoniam non in tumultu exibitis nec in fuga, quia non vt victi de Hieruſalem, ſed vt victores recedetis.

Ecce intelliget ſeruus meus) Exponunt quidam, Seruus meus, id eſt, populus Iſrael. Sed aliud exigit conſequentia textus, eſt enim quaſi ſequentis capitis prooemium ad amouendum ſcãdalum crucis. Thomas aũt cùm præcedentia omnia ad captiuitatem Babylonicam retuliſſet, hic Chriſtum agnoſcit. Senſus eſt: Ecce Chriſtus ſeruus meus ſecũdum diſpenſationem naturæ aſſumptæ intelliget, id eſt, prudenter cum omnibus aget.

Rom.15.c *SIcut obſtupuerunt ſuper te multi, ſic inglorius erit inter viros aſpectus eius, & forma eius inter filios hominũ. Iſte aſperget gentes multas, ſuper ipſum continebunt reges os ſuum. Quia quibus non eſt narratum de eo, viderunt, & qui non audierunt, contemplati ſunt.*

S*Icut obſtupuerunt &c.)* Senſus eſt: Tu Chriſte eris aliquando admirationi, aliquãdo deſpectui: obſtupuerunt ad miracula tua nondum excæcati, dicentes: quis eſt hic, quia venti & mare obediunt ei? Deſpexerũt conſputum, flagellatum, coronatum &c. Sic inglorius fuit inter viros, hoc eſt, pręcæteris viris aſpectus eius, & inter filios hominum, id eſt, præ filijs hominũ. Vtroq; loco Hebręi habent Mem comparatiuũ: Si ad alios homines illũ compares, erit inglori' & obſcurus.

Iſte aſperget gentes &c.) Vox autẽ Hebræa ſignificat aſpergere, quomodo aſpergimus ea quæ expiamus. Senſus eſt: Aſperget Chriſtus ſanguine ſuo gẽtes multas. Aſpergimur autem ſanguine Chriſti in baptiſmo, vbi virtute ſanguinis ipſius abluimur à peccatis.

Super ipſum &c.) Senſus eſt: Aliquando nõ audebunt reges hiſcere cõtra eum. *Quia quibus non eſt narratũ de eo)* hoc eſt, quibus non contigit legere Moyſen & prophetas, illi viderunt, id eſt, nos gentès qui tantùm legeramus Ariſtoteles & Platones, nos inquã videbimus eum per fidem, & audiemus eum.

CAPVT LIII.

Ioan.12.f Rom.10.c *QVis credidit auditui noſtro? & brachiũ Domini cui reuelatũ eſt? Et aſcẽdet ſicut virgultum corã eo, & ſicut radix de terra ſitienti. Non eſt ſpecies ei, neque decor. Et vidimus eum, & nõ erat aſpectus, & deſiderauimus eum deſpectum, & nouiſſimum virorum, Virum dolorũ, et ſcientem infirmitatẽ. Et quaſi abſconditus vultus eius, & deſpectus, vnde nec reputauimus eum.*

Q*Vis credidit auditui noſtro?)* In medio ſermonis, cùm diceret inaudita, exclamat propheta: Quis inquit hæc credet? & filius iſte cuius ſanguine aſpergentur gentes multæ, cui reuelabitur? Hanc ſcripturam citat Paulus in epiſtola ad Romanos, & S. Ioannes in Euangelio ſuo, cap. 12. Significat autem raritatem credentium ex Iudæis. De auditu dictũ eſt cap. 28. de brachio verò ca. 51. huius prophetæ. Pergit deinde Eſaias in ſermone cœpto, dicens:

Et aſcendet ſicut virgultum corã eo) ſcilicet patre. Vox autẽ Hebræa ינק ianak ſignificat ſugere quomodo infantes ſugunt vbera matrum: hinc participium יונק ionek, id eſt, lactens, quo nomine per metaphoram ipſi Hebræi teneram plantulã ſignificant quaſi adhuc lactentẽ. Illud ergo participium hoc loco ponitur, quod noſter interpres virgultũ tranſtulit. Aſcendet itaq; Chriſtus tanquam tenera plantula de terra ſitienti. Eſt mirabilis metaphora ſeu potius allegoria: ſimpliciter autem propheta dixiſſet: Ipſe talis prodibit vt videatur planè miſer & verè pauper, ſine præſidio amicorũ & opum. Illa enim miſera ſunt virgulta, quæ proueniunt in terra ſicca: & ſicut in radice terræ ſitientis nihil apparet inſigne, ſic in Chriſto nihil apparebit magnificum, ſi illum æſtimes ab ijs quæ in oculos incurrunt. Iſtius autem metaphoræ ſeu allegoriæ multùm obſcuræ ſequitur interpretatio & quidem dilucida.

Non eſt ſpecies ei, neq; decor, vidimus eum & non erat aſpectus, & deſiderauimus eum &c.) Dionyſ. Charth. refert iſtud ad deſiderium prophetarum: Illum talem, qui prima facie non videtur deſiderabilis, prophetæ tamen deſiderauerunt, iuxta illud Euangelij: Multi prophetæ cupiuerũt videre quæ vos videtis, & non viderunt. Quod autem ſequitur, Deſpectum & nouiſſimum virorum, in alia ponitur periodo & eſt nou' verſus apud Hebræos, quod volens indicare Pagninus ita tranſtulit: Deſpectus eſt & abiectus inter viros &c. Hunc locum refert Marcus Euangeliſta cap. 9. cum ait: Quomodo ſcriptum eſt de filio hominis, vt multa patiatur & cõtemnatur. Senſus eſt: Talem illum vidimus, deſpectum videlicet & nouiſſimum virorum, id eſt, infra omnes reliquos homines abiectiſſimum: virum dolorum: id eſt, torũ doloribus obnoxium: ſcientem infirmitatem, id eſt, qui experientia didicit infirmitates.

Et quaſi abſconditus vultus eius) Exponit Hieronymus: Quia in humano corpore diuina potentia cælabatur. Pagninus autem ita tranſtulit: Abſcõdebamus faciem ab eo, hoc eſt, pudebat nos illius.

VErè languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit. Et nos reputauimus eum quaſi leproſum, & percuſſum à Deo, & humiliatum. Ipſe aũt vulneratus eſt propter iniquitates noſtras, attritus eſt propter ſcelera no- Matth.8.b 1.Pet.2.d

 ſtra.

ſtra. Diſciplina pacis noſtræ ſuper eum, & liuore eius ſanati ſumus.

V*Erè languores noſtros ipſe tulit*) Textus hîc prima ſuperficie ex illis eſt, de quibus Auguſtin' elegāter de ciuit. Dei, lib. 18. cap. 28. cùm citaſſet locum apertum ex propheta Ozee, dixit: Hoc ſi velimus adhuc exponere, eloquij prophetici obtundetur ſapor. Idem eſt de hoc loco, nihil poteſt dici apertius, quàm quod propheta hîc dicit: Verè languores noſtros ipſe tulit &c.

Et nos reputauimus eũ quaſi leproſum) id eſt, immundum & à Deo percuſſum, id eſt, putauimus eũ pro ſuis peccatis percuſſum à Deo & humiliatum. Talis habitus eſt Chriſtus à vulgo Iudæorũ. Sunt enim verba hæc incredulorũ ipſe tamē non ꝓpter ſua peccata ſed ꝓpter noſtra apeccta percuſſ' eſt, atq; hoc eſt quod ſequitur: Ipſe aũt vulneratus eſt &c.

Diſciplina pacis noſtræ ſuper eum) id eſt caſtigatio pro pace ſiue ad obtinēdam pacem cum Deo pro nobis, fuit ſuper eum, & propter nos ipſe caſtigatus eſt.

O*Mnes nos quaſi oues errauimus, vnuſquiſq; in viam ſuam declinauit, & poſuit Dominus in eo iniquitatē omnium noſtrorũ. Oblatus eſt quia ipſe voluit, & non aperuit os ſuũ. Sicut ouis ad occiſionē ducetur, & quaſi agnus coram tōdente ſe obmuteſcet, & nō aperiet os ſuũ.*

P*Oſuit Dominus in eo &c.*) Manifeſtius hoc trāſtulit Pagninus, hoc modo: Dominus ad eum peruenire fecit pœnā omnium noſtrum. Quod Apoſtolus Petrus dixit: Peccata noſtra ipſe pertulit in corpore ſuo ſuper lignum. Hoc loco vno tantùm opus eſt commentario, quem tradit Auguſt. in libro, vbi refellit articulos ſibi falſo impoſitos, eſtq; ille: Quod ad magnitudinē & potentiā precij attinet, ſanguis Chriſti redemptio eſt totius mundi. Verùm redemptionis proprietas penes illos duntaxat eſt, qui per fidem & fidei ſacramentũ, id eſt, baptiſmum Chriſto coniunguntur: Poculum quippe immortalitatis, quod confectũ eſt de infirmitate noſtra & virtute diuina, habet quidem in ſe vt omnibus proſit, ſed ſi non bibitur, non proficit. Quod duobus verbis in ſcholis dicitur Chriſtus ſatisfecit pro omnibus quantũ ad ſufficientiam, non autē quantum ad efficaciam. Vtrumq; autem expreſsit hîc Eſaias, & prius quidem illis verbis, languores noſtros ipſe tulit, & ſequentib' vſq; ad illum locum, De anguſtia & iudicio ſublat' eſt. Poſterius verò cùm dicit, In ſciētia ſua iuſtificabit &c. cui ſimilis eſt locus ille apud Matth. cap. 19. Hic eſt ſanguis meus noui teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſsionē peccatorum. Non autē pro omnibus, ſed pro multis, ad ſignificandum ſanguinē Chriſti effuſum in illis tātùm efficacē eſſe, qui illo aſperguntur. Aſpergimur autē ſanguine Chriſti effuſo, hoc eſt, vis ſanguinis Chriſti effuſi applicatur nobis per fidem, baptiſmum & alia eccleſiæ ſacramenta, quanquam non æqualiter. Hinc eſt quòd relapſis, dum reſipiſcũt, pœnitentia iniungitur & ſatisfactio: non autem ijs qui baptiſma ſuſcipiunt. Iniungitur inquā ſatisfactio, nō qua pro culpa & pœna gehennę ſatisfaciunt, ſed qua pœnā temporalem, quæ peccato dimiſſo, & pœna æterna condonata frequēter remanet, ſoluant & recompenſent. De hac re vide D. Turnout de capt. & redemp. generis humani, fol. 236.

Quomodo Chriſtus ſatisfecit pro omnibus.

D*E anguſtia, & de iudicio ſublatus eſt. Generationem eius quis enarrabit? Quia abſciſus eſt de terra viuentium. Propter ſcelus populi mei percuſſi eum. Et dabit impios pro ſepultura, & diuites pro morte ſua, eò quòd iniquitatem non fecerit, neq; dolus fuerit in ore eius, & Dominus voluit conterere eum in infirmitate.* 2 Pet. 2. d

D*E anguſtia & iudicio &c.*) Hęc ſunt læta. Senſus eſt: Dura quidē, acerba & ignominioſa Chriſtus paſſus eſt, verùm nunc liberatus eſt de prædicta paſsionis anguſtia & de iudicio. Iudicium autē hîc in malam partem accipitur, quemadmodũ cap. 22. ſecundi libri Paralip. cùm euerteret Iehu domum Achab, ad verbum in Hebræo eſt, cùm iudicaret de domo Achab, id eſt, cùm ſumeret vltionem & vindictam. Rurſus Pſal. 9. Iudicentur gentes in conſpectu tuo, ſcilicet ad malum. De huiuſmodi iudicio Chriſtus ſublatus eſt, & omnino liberatus.

Generationē eius quis enarrabit?) Loquitur propheta de generatione diuina, vel etiā humana qua de virgine natus eſt. Siquidē modus ille, quo ſibi vnitæ ſunt in vtero virginis diuina natura & humana, inexplicabilis eſt. Alij autem exponunt generationem eius, id eſt, ſemen & poſteritatē eius quis enarrabit? hoc ſenſu: Tanta Chriſto naſcetur ſoboles & poſteritas ex hoc paſsionis beneficio, vt iam præ nimia multitudine nō poſsit narrari vel numerari, tam erit immenſa & copioſa.

Quia abſciſus eſt &c.) Quia ſemen mortuũ fuit in terra, ideo non manſit ſolum: Hoc autē ſignificat eſſe abſciſum de terra viuentiũ: quia abſciſus eſt Chriſt', id eſt, mortuus eſt, ideo ſemen eius erit immenſum, & generatio eius ſiue poſteritas numerari nō poterit.

Propter ſcelus populi &c.) Frequenter inculcat propheta hoc Chriſti beneficium, vt illius perpetuo ſimus memores ad gratiarũ actionem & conſolationē.

Et dabit impios &c.) Impios generaliter intellige peccatores ſiue ex Iudæis ſiue ex gentibus, quomodo ad Rom. 5. Quid, cùm adhuc infirmi eſſemus, Chriſtus pro impijs mortuus eſt. Illi inquā impij dantur hîc pro ſepultura, quod figuratè dictum eſt, ſimpliciter

citer

citer aũt ita dixiſſet: ipſe lucrifaciet Deo patri peccatores moriẽdo: quotquot erũt peccatores & recipiẽt Chriſtũ, illos lucrifaciet patri.

Et diuites pro morte ſua) Vide pſal. 21. Manducauerũt omnes pingues terræ, & vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis. Et apud hunc prophetam: Reges nutritij tui erunt. Tales ſunt hic diuites, huiuſmodi ergo diuites, id eſt, præſtãtes, Reges terræ morte ſua Chriſtus lucrifaciet patri ſuo.

Eò quòd iniquitatem non fecerit &c.) Vide D. Auguſt. in libro, vbi refellit articulos falſo ſibi impoſitos, in reſpõſione ad primum articulum: Et lib. 13. de trinit. cap. 15. vbi ſic habet: Sanguis Chriſti, quia ei⁹ erat qui nullũ omnino habuit peccatũ ad remiſsionẽ noſtrorũ effuſus eſt peccatorũ, vt quia eos diabolus meritò tenebat, quos peccati reos conditione mortis obſtrinxit, hos per eum meritò dimitteret, quẽ nulli⁹ peccati reum pœna mortis affecit. Ex quib⁹ Aug. verbis facilè intelligitur conſequentia huius prophetiæ.

SI poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum, & voluntas Domini in manu eius dirigetur. Pro eo quod laborauit anima eius, videbit, & ſaturabitur. In ſciẽtia ſua iuſtificabit ipſe iuſtus ſeruus meus multos, & iniquitates eorum ipſe portabit. Ideo diſpertiam ei plurimos, & fortium diuidet ſpolia, pro eo quod tradidit in mortem animam ſuam, & cum ſceleratis Mar 15.d
reputatus eſt. Et ipſe peccata multorum tulit, Luc. 22.
& pro tranſgreſſoribus rogauit.

SI poſuerit pro peccato animam &c.) Vox Hebræa non ſolùm ſignificat peccatum, ſed etiam oblationẽ pro peccato. Sic frequenter accipitur in Leuitico, vt cap. 5. cap. 6. rurſus cap. 7. Hæc quoq; eſt lex delicti, id eſt, hoſtię pro delicto. Et mox: Vbi immolabitur holocauſtum, mactabitur & delictum, id eſt, victima pro delicto. In qua ſignificatione etiam voce Latina vſus eſt Paul⁹ in poſteriori epiſt. ad Corinth. cap. 5. cùm ait: Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit. Senſus ergo huius loci eſt: Si ipſe ſe ſacrificauerit ſeu obtulerit ſe hoſtiam pro peccato, videbit ſemẽ longæuum. Vide pſal. 21. Anima mea illi viuet, & ſemen meum ſeruiet ei, annunciabitur Domino generatio ventura &c. Præpoſitio autem (pro) non eſt in Hebræo: ad verbum enim habetur, Si poſuerit peccatum animam ſuam.

Pro eo quod laborauit &c.) Iterum inculcat paſsionem Chriſti ad maiorẽ vehementiam & memoriam. *Videbit & ſaturabitur*) id eſt, continget illi quod voluerit ipſe: Sitiuit peccatórum ſalutẽ, continget illi: videbit eccleſias in toto terrarum orbe cõſurgere, & gentes relictis idolis amplecti Euangelium. Si quis poſſet ſentire quàm fuerit cordi Chriſto eunti ad paſsionem ſalus omnium impiorum, tunc facilè intelligeret quid ſit quod hîc dicitur, Laborauit & ſaturabitur.

In ſcientia ſua) id eſt, adſerendo Euangelium. Euangelium enim vocat ſcientiam. *Iuſtificabit ipſe iuſtus*) Iſtud ſcilicet iuſtus, eſt proprium epitheton Chriſti frequens in Actis Apoſtolorũ. *Seruus meus multos*) id eſt, omnes qui præbebũt ſe dociles, qui obtemperabunt Euangelio. *Et iniquitates eorũ ipſe portabit*) id eſt eorũ peccata ipſe luet in carne ſua, & ſatisfaciet pro eis: quicquid debuit dependi patri offenſo ſecundum rigorẽ iuſtitiæ, id Chriſt⁹ dependit, ſiue id pertineat ad culpam ſiue ad pœnã: Pœna Chriſti par erat ad compenſandam patris plenam iuſtitiam. Quare autem dictũ ſit, Iniquitates multorum portabit, & mox, peccata multorũ tulit, cum pro totius mundi peccatis pleniſsimè Chriſtus ſatisfecerit, ſuprà annotatum eſt.

Ideo diſpertiã &c.) Ideo, hoc eſt, quia Chriſtus cùm iuſtus eſſet, pro impijs in mortẽ animam ſuam tradidit: ideo diſpertiam ei plurimos, non ex Iudæis ſolùm, ſed etiam ex gentibus omnes omnino qui in ipſum credituri ſunt. *Et fortium diuidet ſpolia*) id eſt, prædã diaboli, ſiue ſpolia dæmonũ ipſe diripiet & tradet ac diuidet Apoſtolis ſuis: Petro, Iacobo, Ioanni dabit populũ circunciſionis. Paulo gentes inter Ieruſalẽ & Illyricum poſitas: Apoſtolo Thomæ Indos, & ſic de reliquis.

CAPVT LIIII.

LAuda ſterilis quæ nõ paris, decanta laudem, et hinni, quæ non pariebas, quoniam multi filij deſertæ, magis Sapien.3.c
quàm eius quæ habebat virum, dicit Luc 23.d
Dominus. Dilata locũ tentorij tui, & pelles ta- Gal.4.d
bernaculorum tuorum extende. Ne parcas, lõgos fac funiculos tuos, & clauos tuos conſolida. Ad dexteram enim, & ad læuam penetrabis, & ſemen tuum gentes hæreditabit, & ciuitates deſertas inhabitabit.

LAuda ſterilis quæ non paris &c.) Caput iſtud, quemadmodũ & præcedens, facile eſt: quando conſtat quæ ſit perſona, de qua vaticinatur Eſaias. Quantum autẽ ad hoc caput attinet, ex epiſt. Pauli ad Gala. perſona ſatis certa eſt. Inducit enim propheta quaſi duas reſpublicas, ſeu duos hominum cœtus cum quorũ altero feliciſsimè agitur, cum altero verò peſsimè. Hos autem duos cœtus proponit ſub nominibus duarum mulierũ, quarũ altera eſt ſterilis & ſolitaria ſine viro: altera verò multa prole fœcũda & maritata. Iuxta Paulum autẽ in epiſt. ad Gal. 4. certum eſt hunc cœtũ cum quo bene agitur eſſe illũ qui beneficio Chriſti liberat⁹ eſt à ſeruitute legis Moſaicę, ſiue qui Chriſtũ in propria venientẽ recepit: alium verò cœtum cum quo male agitur eſſe illũ, qui adhuc cõtinetur iugo ſeruitutis legis Moſaicæ. Porrò cœt⁹ reci-

pientium Chriſtũ in propria venientẽ, complectitur duos populos, Iudæos videlicet & gentiles. Quatenus autẽ cõplectitur gentiles ſterilis eſt, ꝓpterea quòd ante natũ Chriſtũ nõ pariebat fœtꝰ ſuos Deo, ſed diabolo.

Quod ergo dicit: *Lauda ſterilis &c.*) hunc habet ſenſum: Laudate Dominũ quicunq; venientẽ Chriſtũ recipietis per fidẽ, & agnoſcetis: hactenus vos gentiles celebraſtis Iouẽ, Mercurium & cæteros, poſthac vtemini melioribꝰ hymnis. Deinde omiſſa illa metaphora mulieris infœcundæ, eidem cœtui tribuit aliud metaphoræ nomen ſcilicet Deſertæ, dicens: *Quoniam multi filij deſertæ magis &c.* & bene quidem deſerta, quia Deus paſſus erat tot milia hominũ gentilium perire. Hæc ergo mulier deſerta habitura eſt plures filios, quàm ea quæ erat maritata, id eſt, Iudæorum ſynagoga. Maritus autẽ ſynagogæ iuxta ſcripturarum conſuetudinem Deus erat, quem gentiles non cognouerãt. Si verò maritus ſynagogæ intelligatur lex Moyſi iuxta Apoſtolum Paulum in epiſt. ad Rom. 7. Mortificati eſtis legi per corpus Chriſti, id eſt, deſijſtis eſſe obnoxij legi Moyſi: Tunc cœtus credentium Chriſto nato eſt immaritatus quatenus gentiles cõplectitur, quia non habent legem, & quatenus Iudæos complectitur deſiſtit habere maritum, quia Paulus, Petrus & ſimiles per Chriſti beneficium reliquerant legẽ Moyſi & erant iam ſine viro. Hæc ſi bene concipiantur, omnino facilia ſunt: ſi etiã non, maximæ erunt difficultates. Hoc autẽ imprimis diligenter aduertendũ eſt, Chriſti cœtum vtrumq; complecti populum & gentilium & Iudæorum. Quod autem ad grammaticam attinet & lectionem: Hebræa hodie ita habent, Lauda ſterilis quæ non peperit.

Decanta laudẽ & hinni) Hinnitum poſuit vt ſignificaret magnitudinem gaudij. Metaphora autem deſumpta eſt ab equis ad victoriam geſtientibus. *Quæ non pariebas*) ſiue vt Hiero. habet in contextu ſuo, quæ nõ parturiebas. Rurſus eſt præteritum tertiæ perſonæ apud Hebræos, quæ non parturiuit. Deſerta hoc loco nomẽ eſt, quod non habet naturã verbi ſignificans deſolatã, mulierem viro carentẽ. Quaſi dicas: Quoniã multi filij magis, id eſt, plures filij mulieris viro carentis, mulieris innuptæ, immaritatæ, ſolitariæ &c.

Dilata locum tentorij tui) Ex Paulo vt diximus, certum eſt prophetã iſta dicere de cœtu credentium nato Chriſto, & liberatorũ per ipſum à ſeruitute legis. Significat autem his verbis Eccleſiã futuram ampliſsimã & quoquo verſus ſpargendã in omnem terram. Metaphora autem ſumpta eſt ab ijs, qui in bello ſiue alioqui in campis vtuntur tentorijs. Clauos autem vocat paxillos, quibus firmatur tentorium ne ventorum flatibꝰ diſſoluatur.

Ad dexteram enim & ad leuã penetrabis) Id eſt, quoquo verſus penetrabis & dilataberis licet iam ſis paruus cœtus, & ſemen tuum, id eſt, ſoboles tua gentes hęreditabit etiam longiſsime diſsitas, & ciuitates deſertas inhabitabit. Ante natum Chriſtum Italia tota deſolata erat, Gallia deſerta erat & deſtituta Dei cultu & vera religione: has regiones & earum ciuitates nunc inhabitant Chriſtiani: hoc prædicitur hîc futurum.

NOli timere, quia non confunderis, neq; erubeſces. Non enim te pudebit, quia confuſionis adoleſcentiæ tuæ obliuiſceris, & opprobrij viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui qui fecit te, Dominus exercituum nomen eius, et redemptor tuus ſanctus Iſrael, Deus omnis terræ vocabitur. Quia vt mulierem derelictam, et mœrentem ſpiritu, vocauit te Dominus & vxorẽ ab adoleſcentia abiectam.

NOli timere quia &c.) Iſtud dicitur illi paruo cœtui Chriſtianorum priorum, idẽ & nobis hodie dicitur, qui in Chriſtum credimus: Etſi multi ſtudeant vos confundere, ſiue caro, ſiue mundus, ſiue diabolus, ſiue Turca aliquis, ſiue hæreticus, nõ tamen fiet, confidite, ego vici mundum, diabolum &c. Expertis tentationem horribile eſt cogitare quantum poſsit in homine caro, mundus, diabolus, & propterea in nobis habemus vnde vehementer timeamus, freti tamen Chriſto non confundemur, quia ſpiritus ipſius adiuuat infirmitatem noſtram. Hoc autem conſiderans propheta Dauid, In te Domine ait ſperaui, non confundar in æternum.

Non enim te pudebit &c.) Adoleſcẽtia gentilitatis fuit ab Abraham vſq; ad Chriſtum, quę erat turpiſsima, & illis vitijs obnoxia, de quibus Apoſtolus Paulus in epiſt. ad Rom. cap. 1. & in alijs epiſtolis. Illorum autem vitiorum iam prorſus obliuiſcetur & extendet ſe ad interiora adeoq; meliora: hoc curabit diligenter ne rurſum fiat quod antè fuit.

Et opprobrij viduitatis &c.) Hoc loco difficultas eſt in voce viduitatis, quomodo gentes recipi poſsint vt viduæ, quis fuerit earũ maritus. Diuus autẽ Hiero. maritum earum facit legem naturalem, ſed quam abiecerunt ab eo tempore quo cœperunt ſeruire idolis, & obſcuratum eſt inſipiens cor earum. Sed videndũ eſt an hoc habeat conſuetudo ſcripturæ. Si autem reſpiciamus cœtum credentium ſiue Eccleſiam Chriſti ex ea parte qua complectitur Iudæos, iam facilis eſt intellectus: Vnde ſuprà annotauimus multũ referre, an cœtus hîc credentiũ Chriſto complectatur vtrumq; populum, an ſolùm Eccleſiã gentilium. Si itaq; cum D. Hieronymo cœtum credentium accipiamus ex ea parte qua gentiles complectitur, & non placeat expoſitio Hierony. de lege naturali, tunc in voce vi-

te viduitatis agnoſcere oportet catachreſin, vt gentilitas vidua dicatur non quæ aliquando maritata fuerit & viro coniuncta, ſed ſimpliciter innupta & immaritata.

Quia dominabitur tui, qui fecit te) id eſt, maritabit te qui fecit te, hoc eſt, Tu quæ hactenus fuiſti innupta & immaritata, habebis virum tuum illum, qui fecit te. *Quia vt mulierē derelictā, & mærentem ſpiritu vocauit te Dominus*) id eſt, Deus voluit tibi iſtud nomē eſſe, Mulier derelicta, antequā recepiſſes venientem in propria, eras mulier derelicta. Quod autem ſequitur, *Vxorem ab adoleſcentia abiectam*, facit pro expoſitione Hieronymi, qui gentibus tribuit maritum.

DIxit Deus tuus, *Ad punctum in modico dereliqui te, et in miſerationibus magnis congregabo te. In momēto indignationis abſcondi faciem meā parumper à te, & in miſericordia ſempiterna miſertus ſum tui. Dixit redemptor tuus Dominus. Sicut in diebus Noe iſtud mihi eſt, cui iuraui ne inducerem aquas diluuij vltra ſupra terrā, ſic iuraui, vt non iraſcar tibi, & non increpem te. Montes enim commouebuntur, & colles contremiſcent. Miſericordia aūt mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ nō mouebitur.*

AD *punctum &c.*) Hoc loco eadē difficultas eſt Iudæis & Chriſtianis. Iudæi autē, qui referunt hæc ad tempora Titi & Veſpaſiani, cōputant annos viduitatis ſuę accepto libello repudij, annos iam mille quingētos. Ex quib⁹ dum quæritur, quomodo ergo ad punctū & in modico ſint derelicti? Reſpondent quòd ad comparationē æternitatis totum hoc tempus paruum momentū ſit. Eodem modo cogimur & nos Chriſtiani interpretari, quia cœtus hic credentium Chriſto nato multis annis fuit derelictus, ſcilicet à tempore Abrahæ vſq; ad Chriſtū. Senſus ergo eſt: Cū receſſeris in prima tua adoleſcentia à me ad idola, toto illo ſpacio, quod fuit inter Abrahā & Chriſtum, derelicta fuiſti & vidua: hoc tamē ſpacium computo tantum momētum, & reuera eſt tantum momentū: quia poſthac in ęternum mihi coniungeris, eris poſthac vxor perpetua ſemper Chriſto coniuncta, nō quidem merito tuo, ſed mea clementia & miſeratione.

In momento indignationis &c.) Idē repetit & inculcat vt hinc concipiam⁹ ſpem. Quod autem ſequitur, *Sicut in diebus Noe iſtud mihi eſt &c.* hunc habet ſenſum: Quomodo propter hominum peccata inducto in mundum diluuio iuuari Noe nequaquam terris inducendum eſſe vltrà diluuium, & ſponſio mea huc vſq; ſeruata eſt, nec vnquam irrita fiet: Sic iuraui Eccleſię meæ, nequaquam me iratum his fore, quorū ſemel miſertus ſum: *Montes enim commouebuntur &c.*) id eſt, facilius mouebūtur montes & colles, quàm mea ſententia cōmouebitur, quàm miſericordia mea & fœd⁹, quo mihi recōciliatus eſt mundus, irrita fiāt. Hęc ſupra modū expendenda ſunt, & ꝓinde expetenda, vnde multū refert ad quos hæc pertineant: Pertinent aūt ad cœtū credentiū Chriſto & ipſum recipientiū.

DIxit miſerator tuus Dominus. *Paupercula tempeſtate conuulſa, abſq; vlla conſolatione, ecce ego ſternam per ordinē lapides tuos, & fundabo te in ſapphiris, & ponam iaſpidē pro pugnacula tua, & portas tuas in lapides ſculptos, et omnes terminos tuos in lapides deſiderabiles. Vniuerſos filios tuos doctos à Domino, & multitudinem pacis filijs tuis, & in iuſtitia fundaberis.*

PAupercula tempeſtate conuulſa) Adhuc loquitur ad Eccleſiā ex vtroq; populo congregatam, quam pauperculā vocat, quia antequam reciperet Chriſtum, verè paupercula erat & tempeſtate conuulſa, quia inter varios idolorum errores ſine ductore fluctuabat, & ſine cōſolatione, quia nullus Moyſes aut propheta, nullus ei conſolator contigerat. Quod autē dicit, Ecce ego, emphaſim habet, hoc ſenſu: Non Moyſes, ſed ego ipſe fundabo te, ipſe deſcēdam & ædificabo mihi in terris cœleſtem Hieruſalē. De lapidibus iſtis, quorum quia aliæ & alię ſunt proprietates, à commētarijs varia traditur expoſitio, ſed nihil in eis certi eſt, non tamen temerè reijcere licet, quia à grauibus authorib⁹ proponuntur. Id tamen vnum hoc loco certum eſt, in genere nomine certarum ſpecierum per ſynecdochen intelligi vniuerſitatē gratiarum: Sed quæ gratia hoc vel illo lapide ſignificetur, hoc non itidē certum eſt. Hieron. autem per ſapphirum, qui cœli habet ſimilitudinē *Sapphirus.*
& ſupra nos aeris, intelligit eos qui tales ſunt vt poſsint illud Ariſtophanis dicere cum Socrate: Scando aeré, ſolemq; deſpicio. Fūdabo ergo te in ſapphiris, id eſt, in apoſtolis, qui terrena omnia contemnentes, conuerſationem ſuam in cœlis habebunt. Per iaſpidem *Iaſpis.*
verò, quo lapide omnia phantaſmata fugari autumant, intelligit viros eruditione præclariſſimos, qui poſſunt omnem altitudinē eleuantem ſe contra ſcientiā Dei deſtruere atq; conuincere, & mendacium ſubijcere veritati: Huiuſmodi viri erūt propugnatores tui. Deinde per lapides ſculptos, ſiue (vt Septuaginta verterunt) lapides cryſtallos, quibus nihil eſt purius, intelligit eos qui fidei ſunt puriſſimæ: Hi erunt in foribus tuis, hoc eſt, propoſiti tui ſeu prælati. Per lapides deniq; deſiderabiles intelligit reliquos lapides, id eſt, reliqua chariſmata ſpiritus.

Vniuerſos filios tuos doctos à Domino) Hic eſt locus Euangelicus ad gratiā Chriſti pertinens. Doctos hoc loco non eſt participiū, ſed nomen formæ, quale apud nos eſt eruditus.

ditus. Et ad verbũ eſt, doctos Domini, quod Septuaginta dixerunt διδακτούς θεου, quæ verba etiã habet Iohannes cap. 7. citans hoc prophetæ teſtimonium. Et Paulus Apoſtolus prioris ad Theſ. cap. 4. niſi quod pro duabus iſtis dictionibus vnam compoſitã ipſe faciat, dicens: Ipſi enim vos eſtis θεοδίδακτοι. Hiero. verò in commentarijs vertit diſcipulos Domini. Qui autem ſint docti Dei, ſiue docti à Deo, inſigniter explicat D. Auguſtinus contra Pelagiũ & Cœleſtinum lib. 1. de gratia Chriſti cap. 12. 13. & 14. Sunt autem illi qui acceperunt gratiã, id eſt, in quorum mentibus venit ſpiritus charitatis, & duce charitate omnia faciunt. Vnde Paulus cùm dixiſſet ad Theſſalonicenſes de charitate fraternitatis, Nõ habemus neceſſe ſcribere vobis, ipſi enim vos à Domino didiciſtis, vt diligatis inuicem, vt autẽ probaret eos à Deo didiciſſe, ſubiunxit: etenim illud facitis in omnes fratres. Sic apud Ioan. 7. Omnis qui audiuit à patre & didicit, venit ad me. Erit ergo cœtus credentiũ Chriſto, id eſt, illi qui ſecundum propoſitum vocati ſunt ſancti, hoc modo docti à Domino. Qui verò nouerunt quid fieri debeat, & non faciunt, illi non ſunt docti à Domino.

Qui dicantur theodidacti ſiue docti à Domino.

Et multitudinem pacis) De pace hac vide in præcedentibus, cap. 9. & 12. Pax autem hæc de qua loquitur propheta, eſt pax ſpiritus, quæ ſita eſt in conſolatione cõſcientiarum. *Et in iuſtitia fundaberis*) Iſtud eſt interpretatio ſuperioris ſententiæ, explicans qui ſint lapides de quibus locutus eſt.

Recede procul à calumnia, quia nõ timebis, & à pauore, quia nõ appropinquabit tibi. Ecce accola veniet, qui non erat mecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi. Ecce ego creaui fabrum ſufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus ſuũ, & ego creaui interfectorem ad diſperdendũ. Omne vas quod fictũ eſt, contra te non dirigetur, & omnem linguam reſiſtentem tibi, in iudicio iudicabis. Hæc eſt hæreditas ſeruorum Domini, & iuſtitia eorum apud me, dicit Dominus.

R*ecede procul à calumnia*) D. Hiero. accipit iſtud tanquã mandatum, vt ſenſus ſit: Ne facias calumniam ſeu iniquitatẽ. Sed ſequentia indicant potius eſſe vaticinium, hoc ſenſu: Recede procul à calumnia, id eſt, ille magnus calumniator diabolus cũ toto corpore ſuo nihil in te virium habebit, ſicut alibi de Chriſto legitur: Et humiliauit calumniatorem, id eſt, diabolum. Ab huius ergo calumnia cui hactenus fuiſti obnoxia, iã procul eris, ſimiliter & à pauore: nã Chriſto fretus eris boni animi, ſiue erit viuendum, ſiue moriendum, eris paratus ad omnia. Qui autẽ hoc modo nondum affecti ſunt, & adhuc habent pauores humanos, nõ ſunt docti à Deo, nec pertinent ad hunc cœtum integrè, pertinent tamen: & hi orare debent & aſsiduis precibus ambire ſpiritum Chriſti, per quem diffundatur charitas, quæ expellit timorem, illum inquam timorẽ qui pœnam habet, qualis eſt omnis timor inordinatus.

Ecce accola veniet) hoc eſt, Gentilis homo, qui alien⁹ erat à me, & ſine Deo in hoc mundo, veniet. *Aduena quondam tuus*) qui non erat de populo tuo adiungetur tibi per fidẽ, & aſcribetur populo tuo, ſecundum illud Pſalmi: Nunquid Sion dicet, homo & homo natus eſt in ea?

Ecce ego creaui fabrum &c.) Periphraſis eſt diaboli, ipſe eſt faber iſte qui in igne ſufflat prunas, id eſt, incendia ſuſcitat. Ne autẽ hîc erremus adhibendus eſt commentarius D. Hiero. qui ſic habet: Ego creaui diabolum omnium malorum artificem nõ neceſsitate naturæ, ſed mentis arbitrio. Non ergo malus ipſe creatus eſt. *Et proferentẽ vas in opus ſuũ*) qualia vaſa fuerunt Simon & Elimas Magi Petro & Paulo reſiſtentes: qualia vaſa ſunt etiam hodie hæretici omnes. Dicit ergo Dominus ad cœtũ credentium: Non te deijciat potentia diaboli, nõ eſt quòd timeas ab eo, quia ipſe eſt creatura mea, ipſe in manu mea eſt. Eiuſdem diaboli periphraſis eſt, quod ſequitur, *Interfectorem ad diſperdendum*, hoc eſt quod dicit in Euangelio Saluator: Ille homicida erat ab initio.

Omne vas quod fictum eſt &c.) Iſtud hunc habet ſenſum: Quidquid ille molietur per vaſa ſua ſiue per malos homines, contra te, non habebit ſucceſſum. Quæ autem ſint vaſa diaboli, ſequenti ſermone ipſe propheta demonſtrat, cùm ait: *Et omnem linguam reſiſtentem tibi, in iudicio iudicabis*) hoc eſt, cunctos hæreticorum principes, & Iudæorum magiſtros, & mundi Philoſophos, quos faber ille conflauerat, tuo iudicio condemnabis, perdens ſapientiam ſapientum.

Hæc eſt hæreditas ſeruorum Domini) Senſus eſt: Iſtud ego ſtatui dare meis, vt in me vincant, hæc eſt iuſtitia eorum apud me.

CAPVT LV.

O*mnes ſitientes, venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite. Venite, emite abſq; argento, & abſque vlla commutatione, vinum & lac.* Apoc. 22. d

O*Mnes ſitientes venite ad aquas*) Eſt perpetuũ vaticiniũ de Chriſto. Propoſui inquit propheta in præcedentib⁹ Chriſtum ſaluatorẽ & redẽptorẽ in ſanguine ſuo, nũc ſupereſt vt agnoſcatis eum & recipiatis. Quicunq; ergo ſititis ſalutem veſtram, venite ad aquas illas, de quibus ſuperiori capite mul-

tis

tis verbis diſſerui. Cum hoc autem loco conferte illum, qui eſt apud Iohannem cap. 7. In nouiſsimo autem die magno feſtiuitatis ſtabat Ieſus & clamabat, dicens: Si quis ſitit veniat ad me & bibat: qui credit in me quemadmodũ dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ: hoc autẽ dixit de ſpiritu, quem accepturi erãt credentes in eum. Item cum illo loco qui eſt apud Matthæum 11. Venite ad me omnes qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos. Iſtud idem enim Euangelium quod illis locis proponit Saluator, hic ab Eſaia proponitur. Quicunque inquit ſititis iuſtitiam, quæ ex Deo eſt, & veram ſapientiam, venite ad aquas. Quid autem ſit iſtud ſitire, explicat Auguſtinus in lib. de doct. Chriſt. cap. 7. Quicunq; videt ſe longiſsimè abeſſe ab his quæ proponuntur in ſcripturis, ſiue ea ſpectent ad charitatem, ſiue ad obedientiam, ſiue ad humilitatem, & cogitare incipit de mortalitate & iudicio futuro, non poteſt non vehementer cõcuti timore, modo verè credat iudicium Dei. Atq; hic timor inquit & illa pietas, qua non poteſt niſi credere, & credere authoritati librorũ ſanctorũ, cogunt eum ſeipſum lugere. Nã iſta ſcientia bonæ ſpei, hominem ſe non iactantem, ſed lamentantẽ facit. Deinde explicat quo affectu, ſedulis precibus impetret conſolationẽ diuini adiutorij, ne deſperatione frangatur, hoc eſt, quo nõ ita terreatur Dei iudicio, vt non magis conſoletur auxilio Dei in ſcripturis ꝓpoſito. Qui ergo hoc modo aſſiciuntur, videlicet timore, quo timent Dei iudicium, & pietate qua firma fide recipiunt ea quæ proponuntur in ſcripturis, veniant ad aquas: hoc eſt, quicunque agnoſcunt ſe verè peccatores & filios gehennæ, ac vehemẽter cupiunt liberari à peccatis atq; gehenna, veniant ad Chriſtũ. Sed dicit Chriſtus in euãgelio apud Iohannem cap. 6. Nemo poteſt venire ad me niſi pater meus traxerit eum. Quare ex illo loco apud Ioannem, & hoc loco qui nunc in manibus eſt, intelligimus gratiam & liberum arbitrium. Si enim opus non eſſet gratia Dei, non eſſet opus tractu: Et ſi non eſſet liberum arbitrium, fruſtra inuitaret nos propheta vt veniremus, dicens: Omnes ſitientes venite ad aquas, hoc eſt, ad illum ſpiritum Euangelicum, quemadmodũ explicauit aquas Saluator, ca 7. apud Ioan. vel generaliter ad omnia dona, quæ propoſita ſunt nobis in Chriſto.

Et qui non habetis argentum properate) Capite 52. cùm dicitur, Gratis venundati eſtis, & ſine argento redimemini, dictũ eſt in voce argenti ſynecdochen eſſe, ſeu ſpeciẽ poni pro toto genere, ſic & hoc loco. Senſus eſt: Qui nõ habetis vllũ preciũ, properate. Iam preciũ habet metaphorã meriti. Iſtud enim dicere vult ꝓpheta: Qui nõ habetis vlla merita bonæ vitæ, id eſt, qui hactenus peſsimè vixiſtis, properate, nihil oberit vita mala præterita, tantũ venite. Venimus aũt ad Chriſtũ & aquas iſtas nõ greſsibus corporis, ſed paſsibus animi, hoc eſt, fide & pijs deſiderijs. Auguſtinus lib. 13. de Trinitate cap. 10. oſtendit ſine vllis bonis meritis noſtris imò & pręcedentibus malis meritis noſtris Chriſtum indebita largitate dona ſua conferre. Eodẽ loco docet Auguſtinus, quòd poſtquam incorporati ſumꝰ Chriſto, tũ ſequuntur bona merita, pro quibꝰ datur vita æterna. Vt enim fides ait, qua ſcilicet credimus in Chriſtum, & venimus ad Chriſtum, per dilectionẽ operetur, Dei donum eſt: quia charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per ſpiritum ſanctum, qui datus eſt nobis. Datus eſt aũt poſt Chriſti in cœlum aſcenſionẽ, ſicut ſcriptum eſt: Aſcendens in altum, captiuam duxit captiuitatẽ, dedit dona hominibus. Hæc dona inquit ſunt merita noſtra, quibꝰ ad ſummũ immortalitatis bonum & beatitudinẽ peruenimus.

Quomodo veniamus ad Chriſtum.

Venite emite abſq; argento) Hnc loco catachreſis eſt. Voce enim illa (emite) abuſus eſt, quia non emimus niſi precio. Vide cap. 52. vbi dicitur, Gratis venundati eſtis. Senſus eſt: Continget vobis remiſsio peccatorũ gratis, credentibus in eum qui iuſtificat impiũ, & pœnitentibus vitæ malæ actæ. His enim modis venimus, fide nimirũ & pœnitentia: Et quamuis fide & pœnitentia impetremus remiſsionem peccatorum, non tamen meremur propriè. Poſsit tamẽ verbũ (emite) propriè ſumi, hoc modo: Emite ſed precio alieno ſcilicet ſanguine Chriſti vinum & lac.

Vinum & lac) Duabus iſtis ſpeciebus aut intelligitur totum genus illius cibi, quo alimur in Chriſto ad vitam æternã, aut vinum habet tropum illius cibi, qui eſt grandiũ in Chriſto, de quo Apoſtolus 1. ad Cor. 2. Sapientiã loquimur inter perſectos &c. Et lac habet tropũ illius cibi, qui eſt paruulorum in Chriſto, de quo idem eiuſdẽ epiſtolæ cap. 3. & ad Hebræos cap. 5. Lac vobis opus eſt.

QVare appenditis argentũ, non in panibus, & laborem veſtrũ non in ſaturitate? Audite audientes me, & comedite bonum, & delectabitur in craſſitudine anima veſtra. Inclinate aurem veſtram, & venite ad me, audite, & viuet anima veſtra. Et feriam vobiſcum pactum ſempiternum, miſericordias Dauid fideles.

QVare appenditis argentũ? &c.) Sicut Latini pendere deflectunt à naturali ſua ſignificatione ad aliã non naturalẽ, quæ eſt ſoluere: Ita & Hebræi vocabulũ ſuũ flexerũt ad ſoluendũ. De voce aũt Latina vide in dictionarijs latinis. Simpliciter aũt hoc modo

dixiſſet

dixiſſet propheta: Quare operā veſtram inſumitis in illis rebus, quæ nō poſſunt valere ad remiſsionem peccatorum, ad ſalutem, ad vitā æternā? quare omne ſtudiū impenditis in legendo Cicerone? in euoluendo Platone? in perdiſcendis Philoſophorum placitis, quorum ſcripta non poſſunt explere legentis animum? Quare magnis precijs & labore aſsiduo comparare vobis ſtudetis eas ſcientias, in quibus non ſunt panes, & ſudatis in illis in quibus nulla eſt ſaturitas ſacris literis relictis? Generaliter autem reprehendit eos, qui impendunt laborem in rebus ad ſalutem non valituris.

Audite audientes me) Subaudiri hic debet particula aduerſatiua, hoc modo: Quin potius audite me, & comedite bonum. Eſt heteroſis numeri, bonum pro bonis: Comedite vera bona, quæ docentur & dantur per eum, qui eſt ſolus & verè bonus. Reliqua autem omnia relinquunt ſtudioſos ſuos ſamelicos omnibus Philoſophicis ſuis. Non poteſt Ariſtoteles aut Plato explere animū hominis, nec quiduis aliud humanum: ſed verbum Dei non vitiatum, creditū, & præmanſum ab Eccleſia, hoc facit.

Et delectabitur &c.) Iſtud partim hîc impletur, pleniſsimè verò in futura vita: Hoc adipe & hac pinguedine plena erat anima ſancti Franciſci: item anima ſancti Bernardi: pleni ſunt & filij Eccleſiæ: qui autem foris ſunt, vacui ſunt, nullus Bucerus, nullus Lutherus, aut Lutheranus experitur quod hîc dicitur: Et delectabitur in craſsitudine anima veſtra &c.

Inclinate aurem veſtram &c.) Valde diligenter inculcat, & alijs atq; alijs verbis idem repetit: vnde intelligitur magnum deſiderium Dei ad iuuandum nos: Quare præbeamus nos illius deſiderio.

Et viuet anima veſtra) illa nimirum vita, quæ ſcripturarum propria eſt, de qua Paulus in epiſtola ad Rom. cap. 8. Prudentia carnis mors eſt, prudentia autem ſpiritus vita & pax. Et rurſus: Corpus mortuū eſt propter peccatum, ſpiritus viuit propter iuſtificationem.

Et feriam vobiſcum pactum ſempiternum) Id eſt, ſecundum expoſitionem Hieronymi, Feriam vobiſcum pactum non breuis temporis, vt erat Iudæorum, ſed ſempiternum & in perpetuum duraturum. De hoc pacto apertius Paulus in epiſtola ad Hebræos capite 8. & 31. Ieremias: Ecce dies venient &c. Quod autem ſequitur, *Miſericordias Dauid fideles*, interpretatio eſt huius pacti ſempiterni, hoc ſenſu: Quod tam magnificè promiſſum eſt Dauidi, & miſericorditer promiſſum eſt, hoc ego iam præſtabo. Miſericordiæ autem, de quibus hic ſermo eſt, deſcribuntur pſal. 88. qui pſalmus egregium habet vaticinium æterni & noui huius teſtamenti ſiue pacti. Ad cuius pſalmi verba variè etiam hic alludit propheta. Primum in nomine, Miſericordias: Nam dicitur ibi, Miſericordias Domini cantabo. Deinde in fide ſiue veritate: nam dicitur ibi, In generatione & generationem annunciabo veritatem tuam, ſcilicet promiſsionum. Hoc ipſum vocabulum veritatis eſt, & hoc loco apud Eſaiam Hebræum, quaſi dicat propheta: Miſericordias & fidem ſiue veritatem, quæ ſunt in illo pſalmo, ego iam præſtabo. Item alluditur in voce, pactum. Dicitur enim in pſalmo illo: Diſpoſui teſtamentum electis meis. Et pro teſtamento Hebræis eſt ברית berith, quæ vox etiam hoc loco ponitur apud Eſaiam. Rurſum alluſio eſt in voce, Dauid. Poſtremo in voce, Sempiternum. Nam dicitur ibi, In æternum miſericordia ædificabitur, ſiue (vt Hieronymus vertit) ſempiterna miſericordia ædificabitur. Dauid autē hoc loco accipi poteſt, vel ille qui defunctus eſt filius Iſai ſeu Geſſæ, vel ille rex Dauid qui adhuc viuit nimirum Chriſtus: vt intelligamus miſericordias promiſſas, aut defuncto Dauid, aut Dauidi figurati nominis ſeu Chriſto: Quemadmodum ſumitur in Ozee cap. 3. cùm dicitur: Et quærent Dominum Deum ſuum & Regem ſuum Dauid, id eſt, Chriſtum. Et apud Ezech. cap. 34. Suſcitabo vobis paſtorē vnum ſeruum meum Dauid, id eſt, Chriſtū. Nā dicta ſunt hæc per multa ſecula iam dormiente Dauid. Quod autem ad lectionem attinet, nonnulla exemplaria hoc loco habent in ſingulari numero, Fidelis, vt referatur ad Dauid. Quo modo etiam legiſſe videtur D. Hieron. nam expoſitio eius ſic habet: Qui idcirco appellatur fidelis, quia promiſſa compleuit. Verùm Hebræi in plurali habent, Fideles, & ſic quoq; habet textus Hieronymi additus commentarijs. Item textus Haymonis: & pluraliter interpretatur Dionyſius: Lyra quoq; affirmat libros correctiores ſic habere: Septuaginta deniq; pluraliter habent. Quare videndum eſt, an ne legendum ſit in expoſitione Hierony. dicta, hoc modo: Quæ idcirco appellātur fideles, quia promiſſa compleuerunt. Si autem non eſt mendum in commentarijs Hiero. ſed vertit quomodo hodie eius habet expoſitio, dicendum eſt intellexiſſe ipſum (cùm peritiſſimus fuerit linguæ Hebrææ) numerum pluralem poſito loco ſingularis, quæ phraſis Hebræis eſt familiaris. Nam apud Ezech. capite 46. pro eo quod noſtra verſio habet, Vitulum de armento immaculatū, ad verbum in Hebræo eſt, Vitulum filium bouis immaculatos, vbi aperte pluralis adiungitur termino ſingulari, immaculatos pro immaculatum.

latum. Sic apud hunc ꝓphetam ca.42. Hæc dicit Dominus Deus creans cœlos & extendentes eos; ꝓ extendens eos. Et ita quamuis Hebraicè legeretur pluraliter, potuit tamen Hier. vertiſſe, fidelis, ſingulariter, ſecutꝰ illũ Hebraiſmũ: ſenſus tamen magis pertinet ad promiſsiones fideles quàm Dauidis fidelis.

ECce teſtẽ populis dedi eum, ducem, ac præceptorẽ gentibus. Ecce gentem quam neſciebas, vocabis, & gentes quæ te non cognouerunt, ad te current, propter Dominum Deum tuum, & ſanctum Iſrael, quia glorificauit te.

ECce teſtẽ populis etc.) Ex hac particula patet, quod Dauid in ſuperioribus pertineat potius ad Chriſtũ, & non ad alterum Dauidem veteris teſtamẽti Regem, hoc ſenſu: Dedi eum ſcilicet Dauidem non quidem proprij nominis, ſed figurati, hoc eſt, Chriſtum teſtem populis. Quod interpretatur Hieronymus de populis nationum. Verùm vox Hebręa magis pertinet ad quoſuis populos, vt complectatur tam Iudæos quàm Gentiles. Sic Geneſis. 27. Seruiant tibi populi, id eſt, vniuerſi. Rurſus pſal. 7. Synagoga populorum circundabit te, vbi ad literam etiam de Hebræis loquitur.

Ducem ac præceptorem Gentibus) id eſt, præcipientem ac mandantem gentibus. Hoc loco in Hebræo eadem vox eſt, quæ ibi cùm dicitur: Teſtem populis.

Ecce gentem, quam neſciebas) Vox hoc loco poſita in Hebræo propria eſt gentibus: Eſt enim גוים goijm, quare ad nos hæc pertinent. Senſus eſt: Ecce tu Dauid, id eſt, tu Chriſte vocabis gentem tuam, quam antea neſciebas, id eſt, quam non habebas pro gente tua & populo tuo. *Et gentes quæ te non cognouerunt*) Hæc intelliguntur ex capite 52. in cuius fine dicitur: Quibus non eſt narratum de eo, viderunt.

Propter Dominum &c.) Eodem modo locutus eſt Paulus in epiſtola ad Epheſios capite primo, cùm ait: Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti. Et intelligitur hoc ſecundum humanam naturam Chriſti. *Quia glorificauit te*) De iſto vide euangelium Ioannis capite 17. vbi dicitur: Et clarificaui, & iterum clarificabo eum.

QVærite Dominum, dum inueniri poteſt, inuocate eum, dum prope eſt. Derelinquat impius viam ſuam, & vir iniquus cogitationes ſuas, & reuertatur ad Dominum, & miſerebitur eius, & ad Deum noſtrum, quoniam multus eſt ad ignoſcendum. Non enim cogitationes meæ, cogitationes veſtræ, neque viæ meæ, viæ veſtræ, dicit Dominus. Quia ſicut exaltantur cœli à terra, ſic exaltatæ ſunt viæ meæ à vijs veſtris, & cogitationes meæ à cogitationibus veſtris. Et quomodo deſcendit imber, & nix de cœlo, & illuc vltra non reuertitur, ſed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat ſemen ſerenti & panem comedenti, ſic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, ſed faciet quæcunque volui, & proſperabitur in his ad quæ miſi illud.

QVærite Dominum &c.) Iuxta Hierony. propheta monet populum ſui temporis, hoc ſenſu: Moneo vos populares meos atque conteſtor dum tempus eſt agite pœnitentiam, quærite Dominum dum eſtis in corpore, dum datur locus pœnitentiæ, quærite inquam non loco ſed fide. Sic Hierony. Poteſt tamen idem pertinere ad multo pòſt futuros, quale eſt illud in cap. 49. In tempore placito exaudiui te, & in die ſalutis auxiliatus ſum tui &c. quod interpretans apoſtolus in poſt. epiſt. ad Corinth. 9. Ecce nunc ait tempus acceptabile &c. Quaſi dicat propheta: Qui iam viuitis & poſtea naſcemini, attendite diligenter ad tempus illud placabile, ad diem illum ſalutis, id eſt, ad diem Chriſti, ne vos fallat neue prætereat, ſtudete vos facere participes miſericordiarum in Chriſto promiſſarum: neque hoc quempiã retardet, quod ſibi conſcius ſit multorum peccatorum, tantũ relinquat antiqua peccata, & per veram pœnitentiã cõuertatur ad Dominum, & particeps erit huius beneficij & miſericordiarum in Chriſto promiſſarũ quantumuis antè magnus peccator, & hoc eſt quod ait: Derelinquat impius viam ſuam &c.

Non enim cogitationes meæ &c.) Nemo inquit diffidat ꝓmiſsis meis, vel incredulꝰ ſit, quòd poſt tãta ſcelera impius tã repentè ſaluatur: nõ enim cogitationes meæ cogitationes veſtræ. Cogitationes aũt vocat conſilia & voluntates, & refert Hier. ad voluntatem ſaluandi. Senſus eſt: Quod iam inde ab Adã lapſo promiſi Eccleſiæ, quod iam inde ab initio ſtatui ſaluare genus humanum, quod decreui in filio meo dare remiſsionem peccatorum omnibus credentibus & pœnitentiã agentibus, hęc mea conſilia, promiſſa & decreta non ſunt inſtabilia, ſed certa ſunt, firma, & perpetua: Vos vt homines promiſſi ſæpe pœnitentes veterẽ nouella voluntate ſubuertitis, at ego non ita.

Quia ſicut exaltãtur cœli à terra &c.) Vultis inquit ſcire diuerſitatem mei veſtrique conſilij, aduertite: Quantum loci cœlum diſtat à terra, tantum meę cogitationes à veſtris ſeparantur. Addit & aliam ſimilitudinem eodem pertinentem, dicens: Et quomodo deſcẽdit imber &c. Sic erit verbum meum &c. Loquitur autem de verbo promiſsionis ſuę, illud nõ reuertetur ad me vacuum, id eſt, ir-

T ritum

ritum non erit, ſed opere complebitur, certò futurum eſt quod tam magnificè promiſi de futuro Meſsia, de miſericordia in ipſo exhibenda credentibus & pœnitentibus.

QVia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini. Montes, & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. Pro ſaliuncula aſcendet abies, et pro vrtica creſcet myrtus. Et erit Dominus nominatus in ſignum æternum, quod non auferetur.

Q*Via in lætitia egrediemini*) non è Babylone, ſed ſecundum verum ſenſum & conſequentiam miſericordiarum ſiue harũ promiſsionum, egrediemini inquam de lacu in quo non eſt aqua, id eſt, ex inferno inferiori, id eſt, ex laqueis diaboli, & in pace deducemini, quia cõtinget vobis gratia & pax in hac vita à Deo, quæ gratia deducet vos in cœleſtem patriam.

Montes & colles cantabunt &c.) Significat magnam eorum felicitatem, qui recipiunt Chriſtum in propria venientem, omnia congratulabuntur eis, montes, colles, &c. *Pro ſaliuncula aſcendet abies &c.*) Hoc ſine metaphora dixiſſet: pro malis erunt bona, & pro vitijs naſcentur virtutes: Antequam eſſetis inſiti Chriſto, paſsiones peccatorum operabantur in vobis & membris veſtris illa etiã quæ turpe eſt dicere: poſtquam verò eritis inſiti Chriſto, peccatum deſinet illa operari in vobis: pro illis naſcentur longè alia & meliora, ſcilicet pœnitentia, admiratio Dei, pax & gaudium in ſpiritu ſancto, pro iniquitate iuſtitia, pro luxuria temperantia &c.

Et erit Dominus nominnatus &c.) Dionyſ. Lyra, Thomas accipiunt ſignum hoc loco quale eſt capite 11. huius prophetæ, vbi dicitur: In die illa radix Ieſſe, qui ſtat in ſignum populorum. Exponũt enim hoc modo: Dominus cuius nomen habebitur vbiq; celebre, erit in ſignum ſalutis, in quod ipſi electi omnes oculos ſuos conijcient. Sed ſciendum eſt apud Eſaiam Hebræum nõ eſſe hoc loco נס nes, quæ vox ponitur in capite vndecimo, de cuius ſignificatione prolixè ibi dictum eſt: ſed eſt אות oth, quæ ſignificat tale ſignum, quale eſt in primo libro Regum capite ſecundo, cùm dicitur: Et hoc tibi ſignũ, vno die morientur ambo filij tui. Et in Geneſi cap. 4. Poſuit Dominus ſignũ in Cain, vbi apud Hebræos eſt אות oth, & de huiuſmodi ſigno interpretatur locum hunc D. Hieronymus, cuius expoſitio ſic habet: His qui de malo commutati fuerint in bonum, erit Dominus in nomen (Sic enim ad verbũ eſt in Hebræo) & in ſignum ſempiternum: In nomen inquam, vt ex ipſius nomine appellentur Chriſtiani: & in ſignum, vt crucis eius inurantur cauterio, quod non deficiet, nec vllo fine mutabitur. An autem iſtud intelligi poſsit de charactere, qui imprimitur nobis in baptiſmo & indelebilis eſt, expendat ſtudioſus.

CAPVT LVI.

HAEc dicit Dominus. Cuſtodite iudicium, & facite iuſtitiam, quia iuxta eſt ſalus mea, vt veniat, & iuſtitia mea, vt reueletur. Beatus vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehendet iſtud, Cuſtodiens ſabbatum, ne polluat illud, cuſtodiens manus ſuas, ne faciat omne malum.

H*AEc dicit Dominus, cuſtodite iudicium &c.*) Concio hæc Eſaiæ, ſimilis eſt prædicationi Ioannis Baptiſtæ, cùm ait: Pœnitentiã agite, & appropinquabit regnũ cœlorũ. Monet ſiquidẽ vt præparẽt ſe aduẽtui Chriſti, & loquitur non tantùm hominibus ſui temporis, ſed etiam multo pòſt futuris, hoc ſenſu: Qui auditis me iſta vaticinantem de Meſsia, vel qui poſtea lecturi eſtis apud me, & vultis vobis bene conſulere, cuſtodite iudicium & facite iuſtitiam, id eſt, pręparate vos ad eius aduentum, præparate inquam cuſtodiendo iudicium & faciendo iuſtitiã, hoc eſt, omnia illa præſtando quæ pertinent ad vitam rectè agendam: alioquin regnum Dei in medio veſtrum verſabitur, & nõ proderit vobis: ambulabit Meſsias inter vos, & non agnoſcetis, nec recipietis. Vnde Ioannes in Euangel in cap. 3. poſt verba illa: Lux venit in mundum, & dilexerunt homines tenebras magis quàm lucem: aſsignãs cauſam huius, cur videlicet non receperint Chriſtum in propria venientem, dicit: Erant enim opera eorum mala: vita mala facit vt nõ intelligamus ſcripturam & veritatem. Hinc apud eundem Euangeliſtam capite quinto ad Iudæos Saluator loquitur: Quomodo poteſtis vos credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam, quæ à ſolo Deo eſt, nõ quæritis? Hæc eſt cauſa, quare tam multi hodie credunt hæreticis potius quàm Eccleſiæ & veritati, quia videlicet mala eſt ipſorum vita. Monet ergo Eſaias auditores ſuos & lectores, vt præparent ſe Chriſto venturo, & modum præparandi præſcribit, dicens: Cuſtodite iudicium &c.

Concio Eſaiæ non ſolùm ad populum ſui temporis, ſed etiam ad poſteros.

Quia iuxta eſt ſalus mea, & cætera.) Salus mea, id eſt, Chriſtus promiſſus, & iuſtitia mea illa nimirum à qua dicor iuſtus, id eſt, verax in promiſsis, illa iam eſt in foribus. Quaſi dicat: Ego promiſi Chriſtum meum & miſericordiam in Chriſto omnibus pœnitentibus, exhibebo me iuſtũ, id eſt, fidelem

delem præſtabo quod promiſi, præſtate etiam vos iuſtitiam, id eſt, vitæ integritatem, vt poſsitis agnoſcere iuſtitiam meam. Ex his patet quòd aliter ſumatur iuſtitia priori loco, dum hominibus tribuitur: & aliter poſteriori loco, dum Deo tribuitur, quia poſteriori loco accipitur pro fide & veritate.

Beatus vir qui facit hoc) id eſt, qui cuſtodit iudicium, & facit iuſtitiam. Beati ergo qui hæc poſtea lecturi præparabunt ſe ad aduentum illius magni ſeminis nimirum Chriſti, vt non inueniat eos imparatos. Eadem autem hæc verba habes Pſal. 150. Beati qui cuſtodiunt iudicium, & faciunt iuſtitiam in omni tempore. *Et filius hominis &c.*) Pro apprehendere Septuaginta interpretes habent verbum, quod ſignificat mordicus tenere & amplecti, & hoc modo exponit Hieronymus hunc locum, dicens: Qui apprehendit vt non ſolum faciat quod præceptum eſt, ſed ſtricta teneat manu: Vocabulo autem illi, quod habent Septuaginta, valde conuenit vox Hebræa huius loci, quia conſtruitur cum beth adhæſionis, quomodo & aliàs fere conſtruitur, quemadmodum videre eſt in theſauro linguæ ſanctæ apud Pag. in voce haſaph. Ad verbum aũt verteres Qui tenebit in hoc. Séſus eſt: Qui totus incũbet in hoc, vt iſta præſtet: cui vnicum ſtudiũ erit, vt præparet ſe aduentui Saluatoris, cuſtodiendo iudicium & faciendo iuſtitiam.

Cuſtodiens ſabbatum &c.) Dubium hîc eſt, an ex vna ſpecie hac ſabbati totam legem Moyſi intellexerit, vt ad totius legis obſeruationem, dum exſpectatur Meſsias, illius temporis auditores moneat propheta: an potius intellexerit ſabbatum ſpirituale non Moſaicum, id eſt, otium & quietem à vitijs, quod veriſimile eſt, non ſolùm quia ſic interpretantur commentarij, ſed etiam quia ſequitur: *Cuſtodiens manus ſuas ne faciat omne malum*) quę particula, vt videtur, interpretatio eſt præcedentis, quia iſtud libenter facit ſcriptura. Cuſtodiens ergo ſabbatum, id eſt, qui feriatur à vitijs, ille beatus eſt: talis ſiquidem credet Chriſto, ac credendo cõſequetur maxima præmia, quæ à Chriſto propoſita ſunt in Euangelio.

ET non dicas filius aduenæ, qui adhæret Domino, dicens: Separatione diuides me Do-
Sapient. 3.d. *minus à populo ſuo. Et non dicat eunuchus, Ecce ego lignum aridum, Quia hæc dicit Dominus eunuchis: Qui cuſtodierint ſabbata mea, & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus meum, dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, &*
Supra. 29. *nomen melius, à filijs & filiabus. Nomen ſempiternum dabo eis, & quod non peribit.*

ET *non dicat filius aduenæ*) Eſt hîc occulta ſynecdoche: hoc ſenſu: Non dicat Græcus, Barbarus, aut Scytha, aut alius cuiuſcũque tandẽ nationis aut ſexus, Nõ ſum ſemẽ Abrahæ, natus ſum è gẽtibus barbaris, non pertinẽt ad me promiſsiones ſemini Abrahę factæ: ne dicat hoc, quia nõ eſt diſtinctio Iudæi & Græci &c. Vide cap. 10. epiſtolę Pauli ad Ro. Nõ eſt diſtinctio Iudæi & Græci &c. Et ad Gal. 3. vbi idem ferè dicitur quod hîc.

Et non dicat eunuchus &c.) In eunuchis (loquit Hieronymus) nequaquam illi intelligendi ſunt, quos ardens Poeta deſcribens ait: Nec non infelix ferro truncata iuuentus, Atque execta virum, ſed illi qui ſeipſos caſtrauerunt propter regnũ Dei, quos dicit plus offerre Deo quàm offerant alij. Verùm õnibus bene expẽſis videtur magis generaliter intelligendũ, vt ad õnes pertineat, ſiue ad illos qui ſic nati ſunt, ſiue tales facti ab hominibus, ſiue qui ſeipſos caſtrauerunt ꝓpter regnũ Dei, iuxta legẽ Moyſi, quæ habetur Exodi 23. Maledict⁹ ſterilis qui nõ facit ſemẽ in Iſrael. Verùm nunc dicitur, Ne dicat eunuch⁹, ecce lignũ aridũ, quia non eſt Iudęus neq; Gręcus, ſeruus aut liber, maſculus aut fœmina, vir aut ſemiuir, id eſt, eunuchus, ſed omnes vnum ſunt in Chriſto.

Quia hæc dicit Dominus eunuchis) id eſt, hominibus quantumuis iuxta ſæculum abiectis, quantumuis infelicibus iuxta hunc mundũ. *Qui cuſtodierint ſabbata mea &c.*) Eſt hoc loco rurſus verbum illud quod ſupra vertit, apprehendet, pro quo Septuaginta habent *ἀντέχομαι*. Senſus eſt: Qui toti incumbunt in hoc fœdus, & hoc omni amplectuntur fide, *Dabo eis in domo mea*) Sumere videtur locutionem de domo templi Salomonis, tamen de ea domo non loquitur propheta, ſed de domo Eccleſiæ. *Et nomen melius &c.*) id eſt, pluris habebuntur quantumuis abiecti ſecundum ſæculum quàm hactenus habiti ſunt à me filij Iſrael. *Et nomen ſempiternum dabo eis*) id eſt, dabo eis nomen filiorum Dei, quod nunquam peribit.

ET filios aduenæ qui adhærent Domino, vt Mar. 21.b.
colant eum, & diligant nomen eius, vt ſint Mat. 11.c.
ei in ſeruos, omnem cuſtodientem ſabbatum ne
polluat illud & tenentem fœdus meum, addu- Luc. 19 g.
cam eos in montem ſanctum meum, & lætificabo eos in domo orationis meæ. Holocauſta & victimæ eorũ placebũt mihi ſuper altari meo, quia domus mea, domus orationis vocabitur cũctis populis, ait Dominus Deus, qui cõgregat diſperſos Iſrael, adhuc cõgregabo ad eum cõgregatiões eius.

ET *filios aduenæ &c.*) Duabus iſtis ſpeciebus, aduenæ & eunuchi, vt dictum eſt, cõplectitur totũ hominũ genus, qualeſcunque ſunt qui adhærẽt Domino, & colũt eũ, omnes illi grati ſunt ei: hactenus de domo Dei & templo Salomonis excluſi fuerũt eunuchi & aduenæ, poſt hac autem non erunt.

Omnem cuſtodientem &c.) Sabbatum intellige vt prius. *Et tenentem fœdus meum*) Rurſus eſt hîc vox illa Hebræa cum beth ad-

hæſionis. Senſus eſt: Omnes qui ſtudoſi ſunt huius fœderis, & hoc retinent, nec ſinunt ſibi è manibus eripi. *Adducam eos in montem ſanctum meum*) De hoc monte dictum eſt capite ſecundo huius prophetæ, cùm dicitur: Erit in nouiſsimis diebus præparatus mons domus Domini. Senſus eſt: Adducam eos ad Chriſtnm. *Et lætificabo eos &c.*) Quia ſcriptura libẽter vtitur verbis veterũ cæremoniarũ, & tamẽ aliter ſentit, optimè hoc loco per domũ orationis intelligitur Eccleſia Chriſti: de Eccleſia Chriſti interpretantur Eccleſiaſtici expoſitores.

Holocauſta & victimæ &c.) hic vtitur propheta verbis veterum cæremoniarum, & tamen aliud ſentit: Intelligit enim ſacrificium laudis & ſpiritus contribulati, vitulos labiorum &c. Iſtud autem imprimis doceri poteſt ex toto hoc cõtextu, quo hactenus vſus eſt ꝓpheta, quẽ certum eſt pertinere ad Chriſtum & eius regnũ ſeu Eccleſiam: Deinde ex aliorum prophetarũ teſtimonijs, quæ multa ſunt & cuiuis ſacile obuia, ex quibus conſtat prophetas libenter hoc modo loqui.

Quia domus mea &c.) Id eſt, non vni genti, nec vno Hieroſolymæ loco, ſed in toto terrarum orbe vocabitur domus mea, non quidem taurorum aut hircorum vel arietum,
Math. 21. ſed domus orationis. Saluator inqnit Hieronymus hoc teſtimonio abuſus eſt, ſeu potius paulò aliter vſus eſt, referens ad templum Salomonis, quod templum non propriè eſt hîc domus iſta, ſed Eccleſia. Verùm quod de Eccleſia dicitur, hoc aliquo modo etiam pertinet ad templum illud Salomonis pro illo tempore legis.

Qui congregat &c.) Alludere videtur propheta ad captiuitatem Babylonicam: ſed quod hîc dicitur verè pertinet ad generale totius orbis beneficium, quod colligere licet non ſolùm ex toto huius ſermonis contextu, quem certum eſt ad Chriſtum pertinere, verumetiam ex alijs ſcripturæ locis. Similis enim locus eſt apud Ioannem 11. Ieſus moriturus erat pro gente, & non pro gente tantùm, ſed vt filios Dei qui diſperſi erant congregaret in vnum. Ex illo autem loco & loquendi modo, quo ibi vtitur Ioannes, intelligimus hîc Eſaiam loqui non de Iudæis tantùm, ſed etiam de gentibus, omnibuſque omnino hominibus. Eſt & alius locus capite 11. huius prophetæ, vbi dicitur: Et leuabit ſignum in nationes, & congregabit proſugos Iſrael, & diſperſos Iuda colliget à quatuor plagis terræ &c.

OMnes beſtiæ agri venite ad deuorãdũ vniuerſæ beſtiæ ſaltus. Speculatores eius cæci õnes, neſcierũt vniuerſi, canes muti, nõ valentes latrare, vidẽtes vana, dormiẽtes & amãtes ſomnia, & canes impudentiſsimi neſcierũt ſaturitatem. Ipſi paſtores ignorauerunt intelligentiam. Omnes in viam ſuam declinauerunt, vnuſquiſque ad auariciã ſuã, à ſummo vſq; ad nouiſsimũ, Hiere. 6. c. *venite ſumamus vinũ & impleamur ebrietate,* Supra. 2. b. *& erit ſicut hodie, ſic & cras, & multo amplius.*

OMnes beſtiæ agri venite &c.) Eodem conſilio, quo ſuperiora illa, Cuſtodite iudicium & facite iuſtitiam &c. dicta ſunr, etiam hæc dicuntur. Studet enim propheta eos præparare ad iſtud ſuturum beneficium per Chriſtum exhibendum: & prius quidẽ ſtuduit eos præparare per declinationem à malis & per bonam vitam, nũc & minas addit, dicens: Omnes beſtiæ agri &c. cuius ſenſus eſt: Futurum eſt, vt quicunque non ſunt audituri me, nec credituri, vt eos deuorent beſtiæ agri. Et intelliguntur illæ beſtiæ de quibꝰ in Pſal. 73. Ne tradas beſtijs animas cõfitẽtium tibi. Alij autem Romanum intelligunt exercitum crudelem & ferocem.

Speculatores eius cæci &c.) Hoc eſt, Iſrael peritusꝰ eſt vitio ſuorũ ſuperiorũ. Ipſi enim ſpeculatores & ſuperintẽdẽtes in cauſa ſunt, vt veniãt beſtię, & deuorẽt Iſrael. Per ſpeculatores enim Scribas intelligit & Phariſęos, qui lõgè aberãt à verò ſcripturarũ intellectu, vnde & cæci appellãtur. *Vidẽtes vana*) i. ſtudia eorũ & cogitatiões verſantur circa vana, ſiue illa ſint vanæ cęremonię, ſiue ſint aliæ res huius ſeculi vanę & inutiles. *Neſcierunt ſaturitatẽ*) id eſt, ſemper alia & alia cõgregãt: Vel, neſcierũt ſaturitatẽ, id eſt, nõ explẽtur voluptate, ſed ſemper præparãt ſe ad alias & alias voluptates. *Ipſi paſtores ignorauerũt etc.*) quãtũuis videãtur prudẽtes in rebꝰ huiꝰ ſeculi. Nihil aũt hîc difficultatis eſt, ſed videdũ cuiq;, ne ſimilis horũ inueniatur, qui eſt præfectꝰ curæ, nec ſtudet intelligere, quod eſt Chriſti, quid videlicet Euangeliũ, quid Chriſtianiſmus, quid iuſtitia fidei &c. Ad illũ hæc pertinẽt, qui videt populũ abire ad hæreſes & alia vitia, & interim tacet deditus vino & voluptatibus: Ad illũ hæc pertinẽt, qui ſtudẽt beneficijs congerẽdis, & quęrit quę ſunt ſua, & nõ quæ Chriſti ſunt: Ad illos deniqne hæc pertinẽt, qui in patrimonio Chriſti ſecundũ ſeculum triumphant & bellos homũculos agũt, nihil interim cngitãtes de Eccleſia ꝓmouenda, de eleemoſynis pauperibus irrogãdis &c. *Venite ſumamus vinũ ete.*) Iſtud explicat id quod ſuprà dixerat: Neſcierũt ſaturitatẽ. Iſti ſpeculatores, canes muti & paſtores ineruditi hoc ſolùm cogitant, quomodo nũc hic, nũc illic curabunt cuticulã, qnomodo ingurgitabunt ſe vino, & explebunt voluptatibus. Verùm homini altari ſeruienti cogitandum eſt, vt omni modo effugiat prandia etiam amicorum: Non eſt enim decorum aut ciuile ſacerdoti exhibere ſe lætum in conuiuio, melius eſt vt cum gratia Dei abſtineat ab huiuſmodi, & habea-

tur ru-

tur ruſticus & incinilis, quàm in talibus ciuilis.

CAPVT LVII.

IVſtus perit, & non eſt qui recogitet in corde ſuo, & viri miſericordiæ colligũtur, quia non eſt qui intelligat. A facie enim maliciæ collectus eſt iuſtus. Veniat pax, requieſcat in cubili ſuo, qui ambulauit in directione ſua.

I*Vſtus perit*) Durat adhuc præcedens concio: Dum ſpeculatores, Scribæ, & Phariſæi, dum paſtores & ſacerdotes dediti ſunt vino, & ſtudent ijs rebus quibus non debent ſtudere, interim perit iuſtus. In voce autem iuſti, Hieronymus & Hebræi putant eſſe antonomaſiam, ſed aliter ipſe explicat, aliter illi. Hieron. ſiquidem Chriſtum intelligit, qui eximiè iuſtus eſt: Hebręi verò ipſum Eſaiam, vt de ſe prophetet quod à Manaſſe ſerra lignea ſecandus ſit & diuidendus. Verùm pręcedentia & etiam ſequentia magis inuitant ad heteroſin, vt iuſtus accipiatur generaliter pro hominibus iuſtis quomodo & Hebræorum nonnulli interpretantur.

Vide orationem funebrē Adami noſtri in mortem D. Tilmanni præſidis Collegij pontificij, vbi hunc locum optimè explicat.

Et nemo eſt qui recogitet &c.) In Hebræo autem ad verbum habetur hoc modo: Non eſt qui ponat ſuper cor ſuum, id eſt, nihili faciunt ſi quis iuſtus inter tot impios patiatur. Verbum autem (perit) ſecundum Hieronymum, perſecutionis magnitudinem & non ſubſtantiæ finem demonſtrat.

Et viri miſericordiæ colliguntur) Simpliciter dixiſſet, viri miſericordiæ moriuntur. Similis autem phraſis eſt in. 4. Reg. cap. 22. vbi Ioſiæ Regi dicitur: Colligam te ad patres tuos, & colligeris ad ſepulchrum tuum in pace. Sic etiam de Iacob dicitur: Appoſitus eſt ad patres ſuos, id eſt, mortuus eſt. Vt autem ſciamus poſt hanc vitam reſtare aliam, non morimur, ſed colligimur ſecundum ſcripturam. Illud autem, Viri miſericordiæ, dictum eſt phraſi Hebræa, Latinus verò diceret, viri miſericordes.

Quia non eſt qui intelligat) Ad verbum aũt eſt: Nõ intelligẽte, id eſt, nemine intelligẽte, ſiue non eſt qui intelligit. Senſus eſt: Dum ſupradicti paſtores, canes muti, & alij impij ſedent ad pocula, & audiunt quòd bonus aliquis aut iuſtus mortuus eſt, nihil fit ab eis, non mouentur ſemel, nec cogitant quidem de pietate eius.

A facie enim malitiæ &c.) Senſus eſt: Collectus eſt iuſtus vt mala ſeculi non videret, volui eum mori, ne videret mala huius vitæ. Sic. 4. Reg. poſt verba illa: Colligam te ad

4. Reg. 22. patres tuos, vt non videant mala oculi tui.

Veniat pax &c.) Ex Hieronymo apparet hic mendum eſſe, interpretatur enim ipſe pluraliter, requieſcant, & ſic habent Hebræa exemplaria, quod etiam annotauit Haymo. Legendum eſt ergo hoc modo: Veniat pax, requieſcant in cubili ſuo, Deindę rurſus ſingulariter: Qui ambulauit in directione ſua, quod refert Hiero. non ad mox præcedens, Requieſcant, ſed ad illud, Veniat pax, ſcilicet iuſto qui ambulauit in directione ſua. Et ſuppoſitum illius verbi requieſcant ſecundum eum eſt, viri miſericordiæ. Eadem etiã particula videlicet, qui ambulauit in directione ſua, referri poteſt ad verbum requieſcant iuxta Heabraiſmum, quia ſolenne eſt Hebræis negligere numerũ, & ponere nunc ſingularem, nunc pluralem. Per cubile autẽ ſiue lectum intelligit requiem quæ datur bonis poſt hanc vitam. Senſus ergo eſt: Dum ſic omnia turbantur, dum tumultuantur & inſaniunt ſacerdotes luxui, vino, & alijs rebus vanis dediti, interea veniet ſiue continget iuſto, qui ambulauit in directione ſua, id eſt, rectè vixit, vera pax, etiam cùm moritur, & æterna ſede requieſcet, tantum abeſt vt periturus ſit.

V*Os autem accedite huc filij auguratricis, ſemen adulteræ et fornicariæ. Super quem luſiſtis? Super quem dilataſtis os, & eieciſtis linguam? Nunquid non vos filij ſceleſti, ſemen mẽdax? Qui conſolamini in dijs, ſubter omne lignũ frondoſum, immolantes paruulos in torrẽtibus, ſubter eminentes petras. In partibus torrentis pars tua, hæc eſt ſors tua. Et ipſis effudiſti libamen, obtuliſti ſacrificium. Nunquid ſuper his non indignabor?*

V*Os autem accedite huc &c.*) Hic quaſi certum eſt, prophetam loqui ſui temporis Iudæis, quia populus Iudæorum nato Chriſto non erat obnoxius cultui idolorũ, quem hic reprehendit & vocat eos filios auguratricis, quod videlicet Hieruſalem, quæ mater eſt audientium, diuinationibus & augurijs ſit dedita: Semen verò adulteræ & fornicariæ, propter cultum idolorũ, quia Deo relicto ſequi Deos alienos, ſecundum ſcripturas fornicari eſt & mœchari. Quarti Regum cap. 17. Fecerunt ſibi ſtatuas & fornicati ſunt in eis, id eſt, cum eis. Et apud Hierem. cap. 3. Mœchata eſt in lapide & ligno. Vos ergo cultores idolorum & qui tantopere augurijs dediti eſtis, ſequentes in hoc matrem veſtram, accedite ad me, & audite quæ dicam.

Super quem luſiſtis?) D. Hieronymus hæc particulariter ad Chriſtum refert. Super quẽ inquit luſiſtis cõſpuentes faciem eius, barbamque vellentes? Et ſuper quem dilataſtis & aperuiſtis os, & linguam eieciſtis, dicentes ei: Samaritanus es tu, & dæmonium habes, & poſtea in paſsione: crucifige crucifige

talem: &, Vach qui deſtruis templum Dei. Secundum interpretationem verò cœptam intelligemus generaliter de ijs qui ſedent ad pocula, & rident prophetas & concionatores eorum vitia arguentes.

Nunquid non vos? &c.) Quaſi dicat: Si deſcenderetis in vos ipſos, intelligeretis facile vos non eſſe veros Abrahæ filios. *Qui conſolamini in dijs &c.*) id eſt, qui delectamini in ſacrificijs, quæ offertis dijs in lucis ac nemoribus. *Immolantes paruulos in torrentibus*) Iſtud facilè intelligitur ex capite 17. quarti Regum, & pſal. 105.

In partibus torrentis &c.) Senſus eſt: Hoc habes pro ſumma religione, quòd in torrente ſundas ſanguinem liberorum tuorum: Dominus debebat eſſe pars tua, & pro ſorte tua habuiſti cultum idolorum.

SVper montem excelſum & ſublimem poſuiſti cubile tuum, & illuc aſcendiſti vt immolares hoſtias. Et poſt oſtium, & retro poſtem poſuiſti memoriale tuum, quia iuxta me diſcooperuiſti, & ſuſcepiſti adulterum. Dilataſti cubile tuum, & pepigiſti cum eis fœdus. Dilexiſti ſtratũ eorum manu aperta, & ornaſti te regio vnguento, & multiplicaſti pigmenta tua.

SVper montem excelſum &c.) Metaphora eſt cubilis adulteri. Senſus eſt: Non ſolùm in lucis ac nemoribus, torrentibus & vallibus, verumetiam in montibus & collibus explẽuiſti adulteria tua, in exercẽda videlicet idololatria: nec hoc ſuffecit tibi, ſed & poſt oſtium domus & retro poſtem poſuiſti memoriale tuum, id eſt, tutelæ ſimulachrum, vt tã intrans quàm exiens adorares illud, & nunquã obliuiſcereris idololatriæ. Poſt oſtia autem olim ponebant idola ad tuitionem ædium, quos lares appellabant, quibus ponebant ſuffitum, quod etiam faciebant Romani.

Quia iuxta me &c.) Facit ſe Deus virum Gentis Iudaicæ, & quaſi vxorem adulterãm arguit eam, atque confutat. *Dilataſti cubile tuum*) vt videlicet pateres pluribus amatoribus, id eſt, dijs & dæmoniis. *Dilexiſti ſtratum eorum manu aperta*) id eſt, vt nihil puderet, nec fornicationis cuperes abſcondere turpitudinem. *Ornaſti te regio vnguento*) Menda eſt hoc loco. Legendũ eſt enim: Ornaſti te regi vnguento. Ita autem legendum eſſe patet ex commentariis Hieronymi: Lyra quoque affirmat ſic habere libros correctiores. Hunc autem Regem Hieronymus intelligit idolum Ammonitarum, quod appellatur Moloch, & in lingua noſtra Regem ſonat. Alii verò interpretantur de Rege homine, hoc ſenſu: Studuiſti tibi cõciliare ſocietates Regum & principum terræ Deo relicto. *Et multiplicaſti pigmenta tua*) id eſt, varia ornamenta quæſiſti vt & viſu & odore prouocares adulteros.

MIſiſti legatos tuos procul, & humiliata es vſque ad inferos. In multitudine viæ tuæ laboraſti, nec dixiſti, quieſcam. Vitam manus tuæ inueniſti, propterea non rogaſti. Pro quo ſolicita timuiſti, quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitaſti in corde tuo, quia ego tacens, & quaſi non videns, & mei oblita es.

MIſiſti legatos &c.) Senſus eſt: Non ſatis tibi fuit fornicari cum diis vicinarum Gentium, ſed habuiſti præterea ſtudium fornicandi cum diis gentium longè poſitarũ; propterea miſiſti legatos tuos in Babylonẽ & Aegyptum vt & illinc adſerrent idola. *Et humiliata es &c.*) id eſt, deiecta es ad maximam vilitatem, facta es turpiſsima: olim omnia ſummo decore regnauerunt in te, nunc planè deſcendiſti in baratrum libidinum.

In multitudine &c.) Id eſt, multiplici cultu idolorum, & in multiplici fornicatione tua fatigata es, & licet fatigata, non tamen dixiſti, quieſcam: poteras faciliori negotio ſeruire Deo, nunc multo magis laboraſti in falſis diis colendis. Loquitur autem Eſaias Hieruſalem illius temporis, vt ante dictum eſt. Idem & nunc dici poteſt omnibus hoc ſeculum & eius vitia ſequentibus. Vide cap. 5. Sap. Laſſati ſumus in via iniquitatis.

Vitam manus tuæ inueniſti) Senſus eſt: Id quod quærebas inueniſti, & acquiſiuiſti, ſcilicet honores, diuitias &c. quibus abundè habitis neglexiſti Deum & hoc eſt quod ait: *propterea non rogaſti.*

Pro quo ſolicita timuiſti &c.) Id eſt, dum negligis me, cogeris multos alios valde timere, dum ſequeris idola & alios Reges, multa incidunt quæ faciunt te vehementer ſolicitam: ſi me ſuiſſes ſecuta ò Hieruſalem, magnam ſentires in te pacem cordis. *Quia mẽtita es*) dicens: omnia quęcunque locutus eſt dominus faciemus. Vide caput. 24. Exodi. *Neque cogitaſti in corde tuo*) Ad verbum autẽ eſt: Non poſuiſti ſuper cor tuum, id eſt, ea quæ propoſueram tibi, nõ fuerunt tibi cordi, putaſti ea eſſe parua & nullius momenti. *Quia ego tacens &c.*) Senſus eſt: Hactenus diſſimulaui peccata tuà, & ſic me geſsi quaſi ea non viderem, vt ſi non timore mei, ſaltem patientia ad me redires: Sed tu interim ingrata prorſus oblita es mei, nec agnouiſti patientiam quam præſtiti peccatis tuis.

EGo autem annunciabo iuſtitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi, cùm clamaueris liberent te congregati tui, et omnes eos auferet ventus, tollet aura.

Ego

Ego autem annunciabo &c.) Hoc ſecundũ Hieronymnm per ironiam legendum eſt: Veluti ſi quis alicui in ſceleribus deprehenſo dicat, vide bona opera tua: Vel ſtulto, tu multum ſapiens es. Senſus eſt: Quia hactenus tacui, & diſsimulaui peccata tua, nec agnouiſti patientiam meam, vt ſic ad me redires, idcirco palam faciam quàm ſis iniuſta, & quàm ſis operta vitijs & obruta ô Hieruſalem.

Cùm clamaueris &c.) Abhuc obiurgat populum illum peccatorem, hoc ſenſu: Cùm clamaueris preſſa anguſtijs ô Hieruſalem, liberent te tunc congregati tui. Vox autem illa (congregati) complectitur omnes & Deos & Reges exteros, quibus coniuncti erant Iudæi, & quibus innitebantur.

Omnes eos auferet ventus) Id eſt, leuiſsimo momento perdentur omnes, & dij & Reges, & ſynagogæ erunt velut puluis, quem proijcit vêtus à ſuperficie terræ, & hoc eſt quod dicitur in pſalmo primo, Non ſic impij, non ſic, & cætera.

Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram, et poſsidebit montem ſanctum meũ, et dicã: Viã facite, præbete iter, declinate á ſemita, auferte offendicula de via populi mei.

Qui autem fiduciam habet mei) Id eſt, qui ſperat in me, hæreditabit terram illam, de qua in pſal. Credo videre bona Domini in terra viuentium. *Et poſsidebunt montem &c.*) id eſt, cœleſtem Hieruſalem, quæ dicitur mons ſanctus in epiſtola Pauli ad Hebr. 12. Quòd autem de illa terra & de illo monte loquatur, & non de terra Iudæorum Paleſtina, patet ex ſequentibus, quæ maiora ſunt quàm vt conuenire poſsint populo Iſrael ex Babylone redeunti. Redit ergo propheta ad Euangelium & gratiam in Chriſto præſtandam.

Et dicam) Vbi nos habemus, Dicam, Hebræa exemplaria nunc habent, Dicet, quomodo etiam Symmachum legiſſe oſtendit Hieronymus. Variabant ergo tunc temporis Hebræa, quemadmodum & nunc. In tertia perſona vertunt etiam Septuaginta, ſecundum quos ſenſus eſt: Qui hæreditabit terram & poſsidebit montem Dei ſanctum, dicet: viam facire &c. no o erit contentus pro pria ſalute, ſed etiam ad docendum populũ prouocabit cæteros. Secundum noſtram autem tranſlationem ſenſus eſt: Ego Dominus præcipiam Apoſtolis meis & Eccleſiæ doctoribus, & dicam eis: viam facite, præbete iter. Pro quo Hebræi habent: Eleuate eleuate. Sic Pſal. 67. vbi dicitur: Iter facite ei qui aſcendit ſuper occaſum, vbi ad verbum eſt: Eleuate eleuate ei, qui aſcendit ſuper occaſum, & ſubauditur via, quæ in capite 62. huius prophetę exprimitur. Et putant quidam metaphoram ſumptam ab ijs qui ſternunt vias publicas: Alij verò ſumptam putant ab ijs, qui præparant vias tollendo impedimẽta, lapides & cætera, in quæ offendere poſſet homo aut iumentum. In hac autem ſententia eſt Rabbi Dauid In commentarijs in lib. radicum. Vide Pagn. in radice ſalal. Senſus ergo eſt: Planam & expeditam facite viam contẽdentibus ad regnum cœlorum. Confer hunc locum cum eo, qui eſt in capite 62. Præparate viam populo, planum facite iter, & eligite lapides &c.

Quia hæc dicit Dominus excelſus, & ſublimis, habitans æternitatem, & ſanctum nomen eius, in excelſo & in ſancto habitans, & cum contrito & humili ſpiritu, vt viuificet ſpiritum humiliũ, & viuificet cor contritorum. Non enim in ſempiternum litigabo, neque vſque ad finem iraſcar, quia ſpiritus á facie mea egredietur, & flatus ego faciam.

Quia hæc dicit Dominus &c.) Proponit propheta potentiam eius, qui hæc magnifica promittit, ne quis deſperet, ſed expectet promiſſa certò præſtanda. *Et ſanctum nomen eius*) id eſt, in quem nulla cadit mendacij ſuſpicio aut vanitatis. *In excelſo & in ſancto habitans*) id eſt, ſecundum quoſdam, in cœlo: Secundum alios verò, cum viris ſanctis & altis in virtutibus. *Et cum contrito etc.*) Cùm habitet in iſtis altis, non tamen deſpicit humilia, habitat etiam cum contrito & humili ſpiritu. Iſtud inuitat nos ad fiduciã, ſicut & præcedentia illa, per quæ maieſtas Dei ſignificatur, terrent nos. *Vt viuificet ſpiritum humilium &c.*) Omnes eramus in morte peccati, & vitam nemo reſtituere poterat, niſi ille apud quem eſt fons vitæ: propterea dignatur habitare cum homine contriti ſpiritus, vt viuificet illum.

Non enim in ſempiternum litigabo) Senſus eſt: Meretur quidem genus humanum perpetuam irã, ego tamen non ſuſtineo ſemper iraſci peccatis eius: quia omnes ſunt meum plaſma, opus meum, & creatura mea, & hoc eſt quod ſequitur: *Quia ſpiritus á facie mea egredietur*) Verba futuri temporis apud Hebræos plerunque potentialia ſunt, & habẽt vim mirabilem. Spiritus autẽ accipitur pro ſpiritu vegetatore atque agitatore corporis, hoc eſt, pro anima ipſa, hoc ſenſu: Spiritus qui vegetat & agitat corpus, à me egredietur & perpetuò egredietur, ita vt non ab alio quopiam: quemadmodum cùm dicimus, leo rugit, ſecundum proprietatem linguæ Latinę non intelligimus tẽpus aliquod pręſens, ſed qualitatẽ aliquam leoni propriam. *Et flatus ego faciã*) id eſt, animas ego faciã, ſicut in principio Geneſeos: Inſpirauit in faciẽ eius flatũ ſiue ſpiraculũ vitę, id eſt, animã.

Cùm ergo ego ſim creator animarum, & ſpiritus hominis à me egrediatur, non patiar in perpetuum perire hominem, nec ſemper iraſcar peccatis eius.

PRopter iniquitatẽ auaritiæ eius iratus ſum, & percußi eum. Abſcondi à te faciem meam, & indignatus ſum. Et abijt vagus in via cordis ſui. Vias eius vidi, & ſanaui eum, & re-
Supra. 48.d. *duxi eum, & reddidi conſolationes ipſi, et lugentibus eius. Creaui fructum labiorum pacem, pacẽ ei qui longe eſt, & qui prope, dixit Dominus, & ſanaui eum. Impij autẽ quaſi mare feruens, quod quieſcere non poteſt, et redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Non eſt pax impijs, dicit Dominus Deus.*

PRopter iniquitatem &c.) Auaricia hoc loco generale nomen eſt, vt patet ex comẽtarijs Hieronymi & voce Hebræa. Senſus eſt: Propter iniquitatem concupiſcentiæ eius ſiue cupiditatis malæ inflammantis iratus ſum. Illa autem, verba: A te faciem meam, nõ habent Hebræa, neque textus Hieronymi additus commentarijs. Textus quidem Lyrę habet, ſed certum eſt, eum mendoſum eſſe, quia in commentarijs ſuis ſubaudit me: Abſcondi ſcilicet me &c. Hieronymus autem in commentarijs ſubaudit faciem: Abſcondi ſcilicet faciem meam. Vnde veriſimile eſt, hæc verba ex commentarijs Hieronymi, vel certè ex editione Septuaginta interpretũ in noſtrum textum tranſlata eſſe per negligentiam ſcriptorum.

Et abijt vagus &c.) id eſt, præceps in omne malum quocunque ducebat propenſa voluntas carnis, eò iuit. Homo enim à Deo deſertus, facit illa quæ legimus de Gentibus, quæ à Chriſto alienatæ horrenda perpetrabant & turpiſsima, ſicut videre eſt in epiſtola ad Romanos capite primo.

Vias eius vidi etc.) Hîc apertũ eſt euãgeliũ. Cùm eſſemus peccatores, impij, & inimici Dei, placuit Deo oculis miſericordię reſpicere & mittere filium ſuum, & tradere eum in manus peccatorum, vt illius liuore ſanaremur. *Et lugentibus eius*) qui ſumus nos. Nam omnes eramus lugentes & miſeri.

Creaui fructum &c.) Secundum Hieronymum, ſenſus eſt: Impleui quod pollicitus eram labijs, promiſeram fructum aliquem, illum autem fructum iam creaui ſiue præſtiti ſcilicet pacem. Lyra autẽ hoc modo: Creaui fructum labiorum, id eſt, prædicationis Chriſti & Apoſtolorum pacem. Poteſt & hic eſſe ſenſus: Creaui fructum labiorum, id eſt, precum ac orationum pacem, pacẽ inquam illam, qua animus hominis ſuauiter requieſcit in Chriſto etiã in medijs malis & huius ſeculi fluctibus & turbationibus. Quicquid enim precando obtinere poſsimus à Deo, rectè vocatur fructus labiorum: Sicut ſecundum ſcripturam vituli labiorum, preces appellantur. Inter cætera autem quæ precando obtinemus, eſt iſta.

Pacem ei qui longè eſt) id eſt, populo Gentili, qui non habebat legem Moyſi, qua tanquam pedagogo duceretur ad Chriſtum: *Et qui prope*) id eſt, Iudæis, quorum erat teſtamentum & legislatio, & cætera, quæ in epiſtola ad Romanos enumerat Apoſtolus. Locum autem hunc tranſpcripſit Paulus in epiſtola ad Eph. cap. 2.

Impij autẽ quaſi mare feruens) Senſus: Creaui quidem fructum labiorum pacem, interea tamen qui non confidunt in Domino, qui venientem in propria non recipiunt, ſed relicto Deo ſequuntur carnem & mundum, longiſsimè erunt ab hac pace Euangelij: erunt ſicut mare feruẽs, quod nunquam poteſt quieſcere, ſed redundant fluctus eius, & reuoluuntur ad litora, atque iterum reſorbentur, & in ſe fracti lutum efficiunt, quod pedibus conculcatur: ſic ipſi conculcabuntur: & concludens propheta caput iſtud epiphonemate ait: Non eſt pax impijs dicit Dominus, etiam quicquid illis obuenerit in hoc mundo.

CAPVT LVIII.

CLama, ne ceſſes, quaſi tuba exalta vocem tuam, & annũcia populo meo ſcelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. Me etenim de die in diem quærunt, & ſcire vias meas volunt, quaſi gens quæ iuſtitiam fecerit, & quæ iudicium Dei ſui non dereliquerit. Rogãt me iudicia iuſtitiæ, & appropinquare Deo volunt.

CLama, ne ceſſes) Hîc Eſaias non prophetam, ſed cõcionatorem agit: nihil enim propriè de Chriſto vaticinatur, ſed populũ in quo Chriſt⁹ erat naſciturus præparare ſtudet ad illius aduẽtũ, quod idẽ fecit cap. 55. & 56. Cùm autem iam natus eſſet Chriſtus, doceretque Iudæos, multi ſuperuenerunt eum docentem: & in cauſa fuit, quia mala erat eorum vita, quomodo ait Saluator, vos poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à ſolo Deo eſt, non quæritis. Hoc ergo agit propheta, vt vitent mala opera, alioqui nõ eſſent agnituri Chriſtum, nec ipſum recepturi. Clama, vox eſt Dei ad Eſaiam, quaſi dicat: Res memorabilis eſt, quam te enunciare volo, eſt quoddam peccati genus, quod iſti homines non æſtimant peccatum, & quia non habent pro peccato, putant omnia eſſe ſalua, ſi ieiunent, ſi ſabbata

ta cuſtodiant,& alia externa officia quæ lex præſcribit faciant:propterea clama,ne ceſſes clamare. Ex quo patet,quòd res iſta cordi fuerit ſpiritui ſancto.

Quaſi tuba exalta vocem tuam) ſiue iuxta Aquilam & Symmachum:Guttur tuum verte in buccinā,quia res magna eſt, quam per te dici volo. *Annuncia populo &c.*) Quis autem ſit iſte populus, ſequentia demonſtrāt, videlicet: *Et domus Iacob peccata eorū*) id eſt, poſteris Iacob ſeu populo Iſrael. Apud Hebræos autem vtrunque eſt ſingulare, videlicet, Peccatum & ſcelus. Eſt quidem ſcripturę frequens enallage ſiue heteroſis numeri, an autem ea figura ſit hoc loco, quod putauit Hieronymus, an potius propheta ſignificare voluerit certum aliquod peccati genus, ex ipſo contextu patebit.

Me etenim de die in diem &c.) Ex hac periodo ſatis intelligitur, ipſum non agere de manifeſtis peccatoribus & iniuſtis, vt fornicatoribus, adulteris & cæteris, ſed de alio genere hominū peccatorū, qui abſtinent quidem à furtis, latrocinijs, adulterijs, & habent quoddam ſtudium quærendi Deum, tamen toti diſplicent Deo. Quod autē dicitur, De die in diem me quærunt, quidam pertinere putāt ad curioſe ſtudioſos, qui ideo ſtudēt, vt ſe oſtentent, & non præſtent opere quod ſciunt: Sed quia ſequitur: Quaſi gens quæ iuſtitiam fecerit, magis pertinere videtur ad eos, qui quærunt facere. Eſt quoddā genus hominum, qui tenentur quodam ſtudio bonæ vitæ, & tales ſe præſtant ſecundum externam faciem, vt vita & operib⁹ videantur me quęrere, hoc ſtudium eorum diſplicet mihi, dicit ſpiritus ſanctus.

Et ſcire vias meas volunt) Vox hæc (via) pertinet ad omnia illa quæ ſunt in conſilijs Dei. Cur Deus differat pœnas malorum: cur hos deſerat, illos non: cur hoc pręceperit, illud prohibuerit: & ſimilia conſilia diuina complectitur vox illa, via.

Via quid cō-plectatur.

Quaſi gens quæ iuſtitiā fecerit) Facere iuſtitiam, hic eſt illa præſtare quæ lex requirit. Senſus eſt: quaſi gens quę legem pręſtiterit, & iudicium Dei ſui non dereliquerit, id eſt, mandata & præcepta à Deo in lege præſcripta fecerit. Eandem rem alijs verbis explicat propheta, dicens: *Rogant me iudicia iuſtitiæ &c.*) Vbi Hieron. Quaſi fiducia bonæ conſcientiæ iudicium poſtulant iuſtum, ac ſi dicant: Domine nos præſtamus legem tuam, tu tamen non pręſtas ſiue non facis iudiciū, hoſtes opprimunt nos, tu tamen non defendis nos legem tuam præſtantes, quando facies de perſequentibus nos iudicium?

Quid ſit facere iuſtitiā.

QVare ieiunauimus, & non aſpexiſti? humiliauimus animas noſtras, & neſciſti? Ecce in die ieiunij veſtri inuenitur voluntas veſtra, & omnes debitores veſtros repetitis. Ecce ad lites & ad contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impiè. Nolite ieiunare ſicut vſque ad hanc diem, vt audiatur in excelſo clamor veſter.

QVare ieiunauimus &c.) Hoc loco conduplicatio eſt Hebraica. Nam humiliare animas, idem eſt quod ieiunare. Frequens autem eſt hæc phraſis in ſcripturis, præſertim in libris Moyſi. Leuitici 16. In menſe ſeptimo affligetis animas veſtras. Rurſus capite 23. vbi eadem habentur verba. Et Numerorum 29. Decima dies mēſis erit vobis ſancta, & affligetis animas veſtras. Simpliciter autem dixiſſet, ieiunabitis. Dauid pſal. 34. vtramque formam in vnā confundit, dicens: Humiliabam in ieiunio animā meā. Similiter & Eſdras: Prędicaui ieiunium, vt affligeremur corā Deo noſtro. Ex iſtis ſcripturę locis diſcimus quid ſit humiliare animam, & prętereа quis ſit finis ieiunij, videlicet vt non ſolùm ſubijciatur caro ſpiritui, ſed etiam vt humilietur, id eſt, caſtigetur corpus, & ſumatur vindicta de carne: hoc intelligimus ex iſta Hebræorum periphraſi. Caput autem iſtud facile eſt diligenter inſpicienti contextum, & obſeruāti de quo hominum genere loquatur propheta. Prima quidem periodus docet res eſſe maximas quæ annunciandæ ſunt populo. Secunda autem periodus habet, eſſe aliquos qui tenebantur ſtudio aliquo bonæ vitæ, & acquieſcebant in conſcientia ſua, nec ſibi conſcij erāt alicuius mali, tamen non placebant Deo, ſed Deo prorſus exoſi erant. Tertia verò docet, quales iſti fuerint nimirum qui præſtabant quidem externa legis opera, ea tamen quæ grauiora legis erant, relinquebant, videlicet iudicium, miſericordiam, fidē, charitatē Dei & proximi, de quib⁹ apud Matth. 23. & apud Luc. 11.

Quid ſit humiliare ſeu affligere animas.

Ecce in die ieiunij veſtri etc.) Reſponſio eſt ad quæſtionem ſuperius obiectam, hoc ſenſu: Vos propoſuiſtis quæſtionem mihi, ſcire cupientes quare ieiunaueritis, & non reſpexerim ad ieiunia veſtra, cauſa aūt hæc eſt: Ecce in die ieiunij veſtri inuenitur voluntas veſtra. Voce aūt Hebræa ſignificatur non quæcunq; voluntas, ſed illa quæ coniuncta eſt cum vehementi affectu & propenſione animi: Sic Geneſis 34. Amabat puellā valdè, vbi ad verbum in Hebræo eſt: Voluit in puellā, id eſt, valde ferebatur affectu erga illam. Talis eſt hoc loco voluntas. Senſus ergo eſt: Dū ieiunatis nimium indulgetis libidini animi veſtri in hoc quòd eſtis maximè propenſi ſiue ad honorem, ſiue ad auaritiam, ſiue ad alia vitia, ac ſi iam diceretur vobis: In media quadrageſima venamini beneficia magno ſtudio, ſectamini honores & cætera, ideo non reſpicio ieiunia veſtra. Paulus autē in epiſtola ad Epheſios cap. 2. coniunxit

deſiderium

deſiderium huic voluntati, dicens: In quibus & nos aliquando conuerſati ſumus in deſiderijs carnis noſtræ, id eſt, quò nos ducebat propenſa libido carnis, facientes voluntatem carnis, id eſt, vehementer ſequentes amorem & affectum carnis. Propterea ego non reſpicio ait ad ieiunia veſtra etiam legitima, quia vos ſequimíni veſtras malas propenſiones & animi affectiones, quas deberetis mortificare.

Et omnes debitores veſtros repetitis.) Debitores ſcilicet eos, qui non ſunt ſoluendo, qui magna omnium rerum premuntur penuria: Alioquin abſolutè licet repetere debitum.

Ecce ad lites & contentiones ieiunatis) id eſt, tempore ieiunij vacatis iurgijs & contẽtionibus. *Et percutitis pugno impiè*) id eſt, ſine vlla miſericordia vi repetitis debita veſtra.

Nolite ieiunare ſicut &c.) Hieronymus, Ne videatur reprehendere ieiunium quod ipſe præceperat, docet quomodo ſit ieiunandũ, imò antequã hoc doceat, inſtruit quid declinare debeãt. Nõ ergo hoc modo dicit: Nolite ieiunare, terminando ibi ſententiam, ſed addit, Sicut vſq; ad hanc diem, vt ſcilicet audiatur clamor veſter in excelſo: Clamorem autem intelligit pauperum, quos mirum in modum vexabant in repetendis debitis, nõ habentes rationem paupertatis & penuriæ eorum, qui ita vexati & oppreſsi clamabant ad Dominum. Et quod hîc dicit de vno genere operũ, hoc intelligit de omnibus alijs.

NVnquid tale eſt ieiunium quod elegi? per diem affligere hominem animam ſuam? Nunquid contorquere quaſi circulum caput ſuum, & ſaccum & cinerem ſternere? Nunquid iſtud vocabis ieiunium & diem acceptabilem Domino?

N*Vnquid tale eſt ieiunium quod elegi?*) Ac ſi dicat: Ieiunium quod ego cupio non eſt tale, quod ſolùm eſt abſtinentia à cibo, ſed illud quod eſt coniunctum cum charitate proximi. Et patet ex cõſequentibus quod loquatur de ieiunio affligẽte hominem. Sequitur enim: *Per diem affligere hominem animam ſuam*) & ſubauditur, ſolùm. Quare qui in quadrageſima nihil cogitant de mutanda vita, de mortificandis affectibus mális & vitijs, ſed ſatis habent quod ieiunant, illi errant & inſtruẽdi ſunt. Nihil enim prodeſt (ait Hierony.) vacuum portare ventrẽ, & ea facere quæ Deo diſplicent. Similis eſt commentàrius Gregorij: Incaſſum per abſtinentiã corpus atteritur, quando inordinatis moribus demiſſa mens diſsipatur.

Nunquid contorquere quaſi circulum caput? &c.) Quemadmodum faciunt ſuperſtitioſę mulierculæ, quæ etiam cum dolore capitis nimio ieiunare volunt vſque ad veſperam: Vel certè de ijs dicitur, qui capite in terrram deflexo, quaſi oſtentant ieiunium ſuum. Vnde Pag. vertit: Nunquid vt curuet quaſi iuncum caput ſuum? Et ita accipit Hieron. in commentarijs, cuius verba ſunt: Non quærit Deus afflictionem ſolam, & animæ humiliationem per iniuriã corporis, vt inſtar circuli torqueat corpus, & colla ſubmittat, ac triſtis incedat, nec vt ſacco quis veſtiatur & in cinere dormiat, ſed vt cum iſtis hæc faciat, quæ ſequuntur:

Nunquid vocabis ieiunium?) ſcilicet acceptabile, hoc eſt, quod Deus acceptet & cui afficiatur? *Et diem acceptabilem Domino?*) Eſt illa vox in Hebræo, quæ ſupra cap. 49. In tempore placito exaudiui te. Ad verbum autem eſt: Diem voluntatis, ſiue diem beneplaciti aut beneuolentiæ Domino, id eſt, diem in quo Deus habet aurem placabilem ad exaudiendum.

NOnne hoc eſt magis ieiunium quod elegi? Diſſolue cogitationes impietatis, ſolue faſciculos deprimentes. Dimitte eos, qui confracti ſunt, liberos, et omne onus dirumpe. Frange eſurienti panem tuum, & egenos vagosque induc in domum tuam. Cùm videris nudum operi eum, & carnem tuam ne deſpexeris.

N*Onne hoc eſt magis ieiunium? &c.*) Poſtquam docuit quale ieiunium reprobet, oſtendit quale libenter acceptet: & quæ ſequuntur iam ex ordine pertinẽt ad charitatem proximi. Ergo abſtinentia à cibo coniuncta his operibus eſt grata Deo. Diſſolue inquit colligationes impietatis, hoc autem quid ſit, exponit quod ſequitur: *Solue faſciculos deprimentes*) Quos autem vocet faſciculos deprimentes, intelligimus ex verſione Septuaginta quæ habet: obligationes violentarum cautionum. Significat cumulos ſyngrapharum, ſiue faſciculos chartarum in quibus fœneratorum calumniæ continentur, & opprimuntur pauperes ære alieno. Qui ergo habetis huiuſmodi ſyngraphas, rumpite eas, & tunc acceptabit Dominus ieiunia veſtra.

Quale ieiunium ſit Deo gratum.

Et omne onus dirumpe) Hoc manifeſtius tranſtulerũt Septuaginta dicentes: Omnem ſcripturam iniquam conſcinde. Et Symmachus: Et omnem cautionem falſam diſrumpe. *Et carnem tuã ne deſpexeris*) id eſt, eos qui conſtant ex paſsibili carne, quemadmodum tu, ne deſpexeris. Pro iſto autem Septuaginta verterunt: Domeſticos ſeminis tui ne deſpexeris.

TVnc erumpet quaſi lumen tuum, & ſanitas tua citius orietur. Et anteibit faciem tuã

iuſtitia tua, & gloria Domini colliget te. Tūc inuocabis, et domin⁹ exaudiet te, clamabis, et dicet, ecce adſum, quia miſericors ſum, domin⁹ Deus tuus.

TVnc erumpet quaſi &c.) Id eſt, quando illa non feceris quæ præteritus ſermo narrauit, & iſta præſtiteris de quibus nunc dixi, tunc ieiunium tuum acceptabile erit, & erumpet quaſi mane ſiue aurora lumen tuū: *Et ſanitas tua citius orietur*) Eſt hîc egregium dogma, per gratiam videlicet illuminari intellectum, & voluntatem ſanari. Et notādus eſt hic locus, & vna cum illo qui eſt primo capite huius prophetæ, cùm dicitur: Lauamini, mundi eſtote, & obijciendus Philippo & alijs qui in negotio iuſtificationis omnia fidei tribuunt, operibus autem nihil. Certum enim eſt hunc populum impium fuiſſe, & tamen huic dicit Dominus, quando præſtiteris illa opera iam memorata tunc erumpet quaſi mane lumen tuum: infundetur tibi gratia, ad cuius infuſionem ſoluentur tenebræ peccatorum tuorum, & illuminaberis in intellectu, & ſanaberis in volūtate: vt qui prius impotens eras ad præſtandum legem, iam valeas implere legem. Hoc tamen hîc intelligendum eſt, quòd nullis operibus iuſtificationem præcedentibus mereatur homo iuſtificationis gratiam, quemadmodum nec fide: Sed ſicut fide, ita & operibus ex fide procedentibus præparamus nos, ambientes gratuitam Dei miſericordiam, id eſt, iuſtificationem, & remiſsionem peccatorum, quæ prorſus gratis datur.

Per gratiam illuminari intellectum, et voluntatem ſanari.

Et anteibit faciem tuam iuſtitia) Hoc modo vt reuera poſsis vt iuſtus laudari, vtpote habens veram iuſtitiam, quam Eſaias hîc noſtram appellat, & Paulus in epiſtola ad Ro. cap. 3. Dei iuſtitiam appellat. Vtranque autē appellationem explicat D. Aug. in lib. de ſpiritu & litera cap. 9. Dei quidem impropriè dicitur, noſtra verò propriè, quia nobis inhæret: Dei autem non alio ſenſu quàm quia ipſius largitate nobis donatur.

Quæ dicatur noſtra iuſtitia.

Et gloria Domini &c.) Gloria iſta, illa eſt de qua Paulus in epiſtola ad Roman. cap. 3. Omnes peccauerunt & egent gloria Dei, id eſt, gratia Dei iuſtificante & remittente peccata. In hoc enim gloria Dei ſita eſt, quòd hominem indignum miſericorditer iuſtificat, & impotentem præſtare legem, potentē faciat ad præſtandum legem.

Tunc inuocabis &c.) id eſt, vbi deſieris facere voluntatem tuam, & præſtiteris opera miſericordiæ, de quibus iam dixi: tunc inuocātem te exaudiet Dominus, ſenties eum tibi propitium eſſe: clamabis, & dicet, non quidem voce, ſed opere: ecce adſum, id eſt, beneficijs oſtendet ſe præſentem.

SI abſtuleris de medio tui cathenam, & deſieris extendere digitum, & loqui quod non *prodeſt, cùm effuderis eſurienti animam tuam, & animam afflictam repleueris, orietur in tenebris lux tua, et tenebræ tuæ erunt ſicut meridies, Et requiem tibi dabit Dominus Deus tuus ſemper, & implebit ſplendoribus animam tuam, & oſſa tua liberabit, Et eris quaſi hortus irriguus, et ſicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ.*

SI abſtuleris etc.) Iterū inculcat quę prædixit, quia valdè obnoxij erāt vitio auaritię, & inhumaniter agebant cum proximis ſuis, & vtitur figuris longè à nobis poſitis, primò dicens: Si abſtuleris de medio tui cathenam. Cathena autem ter hoc capite ponitur apud Eſaiam Hebræum. Primò ibi, Solue faſciculos deprimentes, vbi in Hebræo ad verbum eſt, Faſciculos cathenæ. Secundò ibi: Omne onus dirumpe, ad verbum eſt, omnem cathenam dirumpe. Tertiò, hoc loco: Si abſtuleris &c. Pertinet autē cathena ad omnia illa, quibus iniqui opprimunt alios, vt ſunt illi qui miſeros citant, excommunicant, aggrauant, & alijs mille modis iniuſtè opprimunt eos qui non ſunt ſoluendo. Docet ergo propheta ciuiliter & humaniter cum hominibus agendū, quibuſcum eſt nobis negotium. Vide cap. 27. 28. Hierem. ex quibus facile intelligitur, quid ſit iſta cathena. Si ergo abſtuleris de medio tui cathenam, hoc eſt, ſi deſieris premere & vexare miſeros, quibuſcunq; tandē modis id agas: Hoc enim eſt auferre cathenā. Quare Septuag. primo loco verterūt: Tolle obligationes violentarū cautionū: Et ſecundo loco: omnē ſyngraphā iniquam conſcinde. Magis quidē ad ſenſum quàm ad verbū tranſtulerunt, nec tamen plenè ſenſum expreſſerunt. Deinde dicitur:

Cathena.

Et deſieris extendere digitum) Hier. de ſuo addit, Et deſieris. Verſio aūt Pag. habet: Vt non mittas digitum, qui etiam de ſuo addit illud, Vt non. Ad verbū verò eſt: Mittere digitū. Quid aūt ſit mittere digitū Hebręis, nō ſatis conſtat. Pag. aūt ad eos refert, qui aliena auferūt, verſio enim eius ſic habet: Vt non mittas digitū in rē alienā. Sed illud, In rē alienā, non eſt in Hebræo Hier. aūt putat pertinere ad eos, qui alios rident, & eos digito demōſtrāt. Septuag. verò referūt ad eos, qui in ſuffragijs dādis in electione magiſtratuū, facile digitos, quib⁹ animi cōſenſum ſignificāt extēdunt. Si ergo in creando magiſtratu nō ſis leuis, non facilè extendas digitum, id eſt, manū. Habent enim Sept. χειροτονίαν, de cuius vſu vide Budæum in commentarijs linguæ Græcæ.

Et loqui quod nō prodeſt etc.) Pro eo, Quod nō prodeſt, in Hebræo vnica vox eſt, quam Hieronymus nunc idolum, nunc inutile, aliàs iniquitatem vertit ſeu iniuſtitiam. Si ergo deſieris loqui iniquitatem, & effuderis eſurienti animam tuam, in eſt, toto

corde

corde pauperi ſubueneris, requiem tibi dabit, id eſt, Pacem & tranquillitatem mentis, ſuauiter acquieſces in Domino etiã in medijs malis & turbationibus: & oſſa tua liberabit, id eſt, præcipuas animę vires, intellectũ, & voluntatẽ, rectè iudicabis de rebus ad religionem pertinentibus, & bene afficieris diuinis: *Et eris quaſi hortus irriguus &c.*) id eſt, nunquam deſtituet te gratia Dei, quæ in ſtar fluminis perpetuò irrigabit animã tuã.

ET ædificabũtur in te deſerta ſæculorum, fundamenta generationis & generationis ſuſcitabis: Et vocaberis ædificator ſepium, auertens ſemitas iniquitatum: Si auerteris ſabbato pedem tuum, facere voluntatẽ tuam in die ſancto meo, & vocaueris ſabbatum delicatum, & ſanctum Domini glorioſum, & glorificaueris eum dum nõ facias vias tuas, & non inuenitur voluntas tua, vt loquaris ſermonem, tũc delectaberis ſuper Domino, & ſuſtollam te ſuper altitudines terræ, & cibabo te hæreditate Iacob patris tui, os enim Domini locutum eſt.

E*T ædificabuntur in te &c.*) id eſt, Quę iam multis ſæculis ſuerunt collapſa & deſerta reſtituentur per te, id eſt, innocẽtia, fides & iuſtitia Abrahæ, Moyſis, Dauid, cæterorũ virtus & laudes in te renouabuntur, quæ iã multo tempore ſuerunt intermiſſa. *Fundamenta generationis &c.*) id eſt, Conſtitues exemplum quod pertinebit ad poſteritatem multis ſæculis. Iſtud patet in S. Franſciſco & Dominico, quorũ pietatis ſtudia adhuc ſundata manent in poſteris.

Et vocaberis ædificator ſepium) Metaphora ſumpta eſt à re ruſtica. Quando enim ſepes eſt ſalua & integra, quæ intus continentur ſalua ſunt & tuta: illa verò diſsipata, frequẽter tolluntur quæ intus ſunt. Scriptura autẽ transſert ad rempublicam Chriſtianam ſiue ad Eccleſiam Dei, cuius ſepes eſt vnitas fidei, diſsipa eã & mordebit te coluber, id eſt, diabolus vel hæreticus. Senſus eſt: Id quod in te pertinebat ad fidẽ erat diſsipatum, hoc per te inſtaurabitur. His ergo tribus ſignis iam dictis ſignificantur inſtauratores optimarũ rerum, ſtudiorum videlicet pietatis, fidei, religionis &c. Pro eo autem quod ſequitur, Auertens ſemitas iniquitatum, textus Hier. commentarijs additus habet hoc modo: Cõuertens ſemitas in quietem. Septuaginta verò habent: Et quieſcere facies ſemitas de medio. Senſus eſt: Hoc modo fiet, vt vbique in ſancta quiete agant homines.

Si auerteris à ſabbato &c.) Per pedem affectum intelligit, hoc ſenſu: Si die ſabbati cohibueris affectus tuos, & non indulſeris illis, & vocaueris ſabbatum delicatum, hoc eſt, ſi præſtiteris mihi ſabbatum tale, quale ego cupio: in quo videlicet quieſcas ab illis, quæ vides à me improbari, nimirum à vitijs & malis affectibus: qualia ſabbata Chriſtianis eſſe debent omnes dies & nõ ſolùm Dominicus,

Tunc delectaberis ſuper Dominum) id eſt, ſenties mirabilem iucunditatem ſpiritus, & vehementer delectaberis in rebus ad Deum pertinentibus. *Et ſuſtollam te ſuper altitudinem terræ*) id eſt ſecũdum Hier. in cœleſtem Ieruſalem. Poteſt etiam pertinere ad præſentem ſtatum, hoc ſenſu: Suſtollam te ſuper altitudinem terræ, vt ſcilicet magno animo deſpicias omnia terrena, & æquiſsimè feras etiamſi perpetuò hic maneas miſer & contemptus: quia frueris alijs delitijs & bonis, illis ſcilicet magnificis promiſsis Abrahæ, Iſaac, & Iacob, & hoc eſt, quod ſubdit: *Cibabo te hæreditate Iacob patris tui, os enim Domini locutum eſt*) Quaſi dicat: Non eſt quòd addubites, certiſsimè præſtabuntur, quia Dominus, qui fallere non poteſt, hæc locutus eſt, ac promiſit.

CAPVT LIX.

ECce non eſt abbreuiata manus
Domini, vt ſaluare nequeat,
neque aggrauata eſt auris e-
ius, vt non exaudiat, ſed ini- Supra. 50.a.
quitates veſtræ diuiſerunt in Nume.11.e.
ter vos & Deum veſtrum, &
peccata veſtrra abſconderunt faciem eius à no-
bis, ne exaudiret. Manus enim veſtræ pollutæ Supra.1.d.
ſunt ſanguine, & digiti veſtri iniquitate. Labia
veſtra locuta ſunt mendacium, & lingua veſtra Iob.15.d.
iniquitatem fatetur.

E*Cce non eſt abbreuiata etc.*) Caput hoc planè cohęret præcedentibus. Ecce vos Iudæi quod hæc non contingunt vobis, quæ in præcedenti capite commemoraui, non eſt ex defectu Dei quaſi ipſe non poſsit, aut non velit ea præſtare vobis. Sicut enim olim liberauit patres veſtros ex Aegypto: ita & nunc vos ſaluare poteſt, vel ex Babylone, vel abſolutè. Sed peccata veſtra in cauſa ſunt, illa quaſi murus quidã in medio oppoſitus inpediũt, ne hæc Dei magnalia ad vos pertingãt. Propterea audiendus eſt Ioannes Baptiſta clamans, pœnitentiam agite, & ita ſentietis hæc Dei ꝓmiſſa. In hoc aũt tractatu, qui cœpit à cap. 44. & ducat vſque ad finem libri, ſemper ante oculos habendum eſt, quòd ſit perpetua ꝓphetia de Chriſto naſcituro: intermiſcet tamẽ frequenter conciones, quib9 docet populũ vitia ſua agnoſcere & vitare, & hoc eo conſilio, vt poſsit ab eis agnoſci & recipi Chriſtus. Quæ ſint autẽ peccata de quibus ſupra generaliter dixerat, Peccata veſtra ab-

ſtra ab-

ſtra àbſconderunt faciem eiùs &c. nunc in partibus explicat dicens:

Manus enim veſtræ pollutæ ſunt ſanguine) ſcilicet innocentium, *Et digiti veſtri iniquitate*) ex oppreſſione ſcilicet pauperum.

NOn eſt qui inuocet iuſtitiam, neq; eſt qui iudicet verè, ſed confidunt in nihili, & loquuntur vanitates, Conceperunt laborem, et pepererunt iniquitatem, Oua aſpidum ruperunt, et telas araneæ texuerunt, Qui comederit de ouis eorum morietur, & quod confotum eſt, erumpet in regulum, Telæ eorum non erunt in veſtimentum, neq; operientur operibus ſuis. Opera eorum, opera inutilia, & opus iniquitatis in manibus eorum.

NOn eſt qui &c.) Id eſt, Non eſt qui adhibet iuſtitiam in conſilio. Huncautem eſſe ſenſum docet quod ſequitur: *Neque eſt qui iudicet verè, ſed confidunt in nihili*) id eſt, in ieiunijs, ſabbatis & ceremonijs fide & charitate vacuis. Vnde in præcedenti capite dicunt: Quare ieiunauimus & non aſpexiſti? &c.

Conceperunt laborem &c.) Quod hîc vertit laborem, in pſal. 7. & cap. 15. Iob vertit dolorem. Vox autem Hebræa naturaliter ſignificat laborem non quemuis, ſed talem, qualis eſt nitentium & eorum qui ſe fatigant laborando: Vnde ipſam vocem deflexerunt ad ſignificandum deſatigationem, quæ quia cum dolore plerunq; coniuncta eſt, vſurparunt etiã pro dolore: Poſtremo deflexerunt ad ſignificandam peruerſitatem ſiue iniquitatem, quòd ea dolorum ſit cauſa, quomodo hîc verti poterat: Conceperunt peruerſitatem & pepererunt iniquitatem. Quibus verbis ſignificat propheta, quòd magno ſtudio moliantur mala, & ingenti cum labore ea perficiant.

Oua aſpidum ruperunt &c.) Oua aſpidum rumpere, hoc eſt quod Latini dicunt, Camarinam mouere, id eſt, ſibi ipſi malum acceſſere. Senſus prophetæ eſt: Videntur ſibi prudenter valde inſtituiſſe conſilia ſua, ſed reuera aperiunt ſibi fontem mali. *Et telas araneæ texuerunt*) id eſt videntur ſibi maxima præſtitiſſe, ſed omnia tam ſunt inania, vt aranearum telæ.

Qui comederit de ouis eorum &c.) id eſt, qui acquieuerit conſilijs eorum, morietur in anima. *Et quod confotum eſt &c.*) Latini hoc dicunt, Mali corui malum ouum. Senſus eſt: Peſtiferum erit, quod ex huiuſmodi ouis egredietur, id eſt, quod ex conſilijs eorũ proficiſcetur. *Telæ eorum &c.*) id eſt, Conſilia ſiue opera ſecundũ conſilia eorum facta non proderunt eis. Ac vt ſciamus in telis opera ſignificari, intulit propheta: Neq; operientur operibus ſuis, ideo autem non operientur, quia opera eorum opera inutilia.

PEdes eorum ad malũ currunt, & feſtinant, vt effundant ſanguinem innocentem, Cogitationes eorum, cogitationes inutiles, Vaſtitas & contritio in vijs eorum, Viam pacis neſcierũt, & non eſt iudicium in greſſibus eorum, Semitæ eorum incuruatæ ſunt eis, omnis qui calcat in eis ignorat pacem. Prouer. 1. d

PEdes eorum ad malum currunt &c.) Verſus hos ſequentes citat Paulus in epiſtola ad Romanos capite tertio, quod multi ignorantes, ex pſalmo decimotertio deſumptos putant, cùm in illo pſalmo neque apud Hebræos, neq; apud Septuaginta, neq; in commentarijs Græcorum reperiantur, vt docet D. Hieronymus in prooemio 16. libr. comment. in Eſaiam.

Vaſtitas & contritio &c.) Id eſt, omne ſtudium eorum in hoc eſt, vt vaſtent, conterant & calamitate afficiant proximos. *Viam pacis neſcierunt*) id eſt, nequaquam pacifici ſunt, ſed quæſtus & auaritiæ cauſa omnia perturbant. *Non eſt iudiciũ in greſſibus eorũ*) Quemadmodum iuſtitia, ita & iudicium generali intellectu comprehendit omnem virtutem. Senſus eſt: Greſſus eorũ peruerſi ſunt. *Omnis qui calcat in eis ignorat pacem*) qualis eſt animæ ſecum, & cum Deo.

PRopter hoc elongatum eſt iudiciũ à nobis, & non apprehendet nos iuſtitia, Exſpectauimus lucem, & ecce tenebræ: ſplendorem, & in tenebris ambulauimus, Palpauimus ſicut cæci parietem, & quaſi abſque oculis attrectauimus, Impegimus meridie quaſi in tenebris, in caliginoſis quaſi mortui, Rugiemus quaſi vrſi omnes, & quaſi columbæ meditantes gememus.

PRopter hoc elongatũ &c.) Sermo eſt agnoſcentium valdè peccata ſua. Vnde videtur eſſe vox Iudæorum ſaluandorum. Iam non agnoſcunt peccata ſua, iam putant ſe præſtare legem, & quaſi fiducia bonæ conſcientiæ dicunt, Quare ieiunauimus & non aſpexiſti? verũ tempus veniet quando agnoſcent peccata ſua, & tunc dicent, Propter hoc elongatum eſt iudicium à nobis, id eſt, propter iniquitates noſtras elongatum eſt iudicium à nobis. Et quia ſequitur, Exſpectamus lucem &c. videntur hæc vocabula, iudicium & iuſtitia, hîc ſumi quomodo in pſalmo: Deus iudiciũ tuum Regi da, & iuſtitiã tuam filio Regis, vt ſenſus ſit: Quia fecimus ea quæ præteritus ſermo narrauit, propterea iudicium illud, quo Dei filius ſuſcepturus erat cauſam noſtram contra diabolum, elongatum eſt à nobis, & iuſtitia diuina tam magnificè nobis promiſſa non apprehendit nos, id eſt, effectus promiſsionum de Meſsia non apprehendit nos.

Cæcitas Iudæorum. *Expectauimus lucem*) Sermo eſt de cæcitate, quæ erat in Iſrael, quando Saluator verſans inter eos, non tamen agnoſcebatur ab eis,nec recipiebatur.*Impegimus meridie &c.*) Senſus eſt: In toto terrarum orbe ſole iuſtitiæ rutilante & Chriſti Euangelio propagato nos impegimus,& incidimus in varios errores.

Rugiemus quaſi vrſi &c.) Hieronymus interpretatur iſtud in malam partem, vt ſignificetur feritas ſiue crudelitas Iudæorum rugientium contra Chriſtum & humilem populum eius.Nos verò ſecundum interpretationem iam cœptam intelligemus de vehementi compunctione cordis & vera pœnitentia,ſecundum illud:Rugiebam à gemitu cordis mei,vt pertineat ad Iſraelem, qui poſt plenitudinem gentium ſaluus fiet. *Et quaſi columbæ &c.*) Iſtud conſtat non eſſe animi crudelis, ſed animi dolentis ſe deſtitutum. Pro eo autem quod nos habemus, Meditantes gememus,Hebræi habent, Meditantes meditabimur. Eſt enim eadem vox apud ipſos. Quid autē ſit meditari, exactè dictum eſt cap.33.vbi dicitur: Cor tuum meditabitur timorem. Eſt autem verbum magni ſtudij,& conatus aſsidui ac perpetui. Senſus eſt: In gemendo tales nos præſtabimus, quales videmus columbas,quæ ſine fine iterant gemitum.

EXſpectauimus iudiciū, & nō eſt:ſalutem, & elongata eſt à nobis. Multiplicatæ ſunt enim iniquitates noſtræ coram te,& peccata noſtra reſponderunt nobis. Quia ſcelera noſtra nobiſcum,& iniquitates noſtras cognouimus, peccare & mentiri contra Dominum, & auerſi ſumus,ne iremus poſt tergum Dei noſtri,vt loqueremur calumniam & tranſgreſſionem, Concepimus, & locuti ſumus de corde verba mendacij, & conuerſum eſt retrorſum iudicium, et iuſtitia longè ſtetit,Quia corruit in platea veritas,& æquitas nō potuit ingredi, & facta eſt veritas in obliuione,& qui receſſit à malo,prædæ patuit.

EXſpectauimus iudicium &c.) Illud videlicet iudicium exſpectauimus,quod faciet Chriſtus contra diabolum pro manſuetis terræ, id eſt, pro omnibus ſibi obtemperantibus.Et expectauimus ſalutem,illam nimirum, quæ in lege promiſſa eſt.

Multiplicatæ ſunt iniquitates &c.) Hæc eſt cauſa quare elongata eſt ab eis ſalus, & quæ ſint illæ iniquitates & peccata,docet cū ſubdit:*Peccare et mentiri contra Dominum*)id eſt, contra Chriſtum Saluatorem,quod ſatis manifeſtum eſt ex hiſtoria Euangelij: *Et auerſi ſumus ne iremus*) id eſt,ne ſequeremur Chriſtum. *Concepimus & loquuti ſumus*) Secundū Hieronymum ſenſus eſt:Contempta Dei lege excogitauimus & ex corde noſtro confinximus alias leges iniquas, videlicet deuteroſes. *Et conuerſum eſt retrorſum iudicium*) illud nimirum,de quo in pſal. Deus iudicium tuum Regi da: Similiter & iuſtitia accipitur.

Quia corruit in platea veritas) Veritas illa generalis nominis,id eſt,ipſa lex & mandata Dei corruerunt apud Iudæos & apud nos. *Et qui receſſit à malo,prædæ patuit*)id eſt,inſidijs & perſecutionibus, ita quòd nudarentur bonis ſuis, & eijcerentur è ſynagogis, ſicut patet apud Ioannem Euangeliſtam de cæco illo,qui oculos receperat. Ioan. 9.

ET vidit Dominus, & malum apparuit in oculis eius,quia non eſt iudicium, Et vidit Deus quia non eſt vir, & aporiatus eſt, quia nō eſt qui occurrat, Et ſaluabit ſibi brachium ſuū, & iuſtitia eius ipſa confirmauit eum , Indutus eſt iuſtitia , vt lorica , & galea ſalutis in capite eius,Indutus eſt veſtimentis vltionis, & opertus eſt quaſi pallio zeli,ſicut ad vindictam quaſi ad retributionem indignationis hoſtibus ſuis, & viciſſitudinem inimicis ſuis. Ephe.5.c 1.Theſ.5.d

ET vidit Dominus) ſcilicet iſtud in populo ſuo, quem habuit ſibi quaſi peculiū, & diſplicuit ei,hoc eſt quòd dicit: Et malū apparuit in oculis eius. *Quia non eſt iudiciū*) ſcilicet tale quo diſcernimus inter verum & falſum,bonum & malum.

Et vidit Deus quia non eſt vir) Id eſt,non eſt quiſquam, nemo eſt qui faciat iudicium in populo iſto.*Et aporiatus eſt*) Pagninus in textu ſuo vertit, Admiratus eſt,& in theſauro linguæ Hebreæ exponit,obſtupuit. Vox autem Græca ἀπορεῶμαι , ſignificat perplexum eſſe,& inopem conſilij. Senſus eſt: Populum quem ego ſic inſtitui, cui legem dedi, hic populus in vniuerſum malus eſt, ita vt præ multitudine peccatorum obſtupuerim,& quaſi perplexus hæſerim quidnam faceremus.

Quia non eſt qui occurrat) ſcilicet mihi irato, cuperem aliquem virum iuſtū mihi irato occurrere , qui cohiberet me ab ira, ſed nullus (proh dolor) eſt, omnes declinauerunt, & ſimul inutiles facti ſunt. Pagninus vertit, quia nullus eſt qui oret. Vox autem Hebræa vtrunque ſignificat, & occurrere & orare ſeu deprecari.

Et ſaluabit &c.)Eſt hoc loco mirabilis textus. Exſpectabatur autem iſtud :Quia populus hic in vniuerſum malus eſt,nec iuſtus quiſquā,qui occurrat mihi irato, ſemel perdam populū hunc: Nunc verò præter talem exſpectationem ſequitur mirabilis Dei miſericordia,& pro minis, morte, inferno,ponitur ſalus, ſaluabit inquit ſibi brachium ſuum,Iſtud autem opponitur illi, Non eſt qui occurrat. Senſus eſt: Solo ſuo brachio,nullo alio

lo alio adhibito ſaluabit hominem peccatorem. Eadem phraſis eſt in pſal. 97. Cantate Domino canticum nouum, quia mirabilia fecit, ſaluabit ſibi dextera eius, id eſt, nõ adhibita humana opera, oullis hominum meritis adhibitis, ſed ſola gratuita ſua miſericordia ſaluabit genus humanum, nihil erit hominibus quod ipſis valere poſsit ad ſalutem, vnde ad ipſorũ ſalutem contulit Deus ſuam potentiam, quam per brachium intelligit propheta.

Et iuſtitia ſua &c.) Iſtud opponitur illi Et aporiatus eſt, cuius vt diximus, ſenſus eſt: Obſtupuit & quaſi perplexus hæſit quid faceret: Dominũ autem ſic quaſi perplexum confirmauit iuſtitia ſua, non quidem iuſtitia vindicatiua, ſed iuſtitia liberans in Chriſto. Senſus eſt: Quanuis populus iſte ſit totus peruerſus, Dominus tamen liberabit eum, & in liberando vtetur iuſtitia, quam petet non ex ipſorum meritis, quæ nulla ſunt, ſed ex meritis Chriſti.

Indutus eſt iuſtitia &c.) Verbis his ſequentibus ſignificatur partim clementia Dei, partim ira ſeu vindicta. Qui autem præbebunt ſe manſuetos, qui obtemperabunt Euangelio, & recipient in propria venientem, in illos exercebit clementiam & miſericordiam, propter illos dicitur, Et indutus eſt iuſtitia, quia videlicet reddet illis nõ quidem quod ipſorum facta merentur, ſed quod meretur obedientia Chriſti: Qui verò permanſerint duri & obſtinati, nolentes obtẽperare prædicationi Euangelicæ, in illos exercebit vindictam & iram, & reddet eis quod ipſorum mala facta merẽtur, & hoc eſt quod ſubdit: Indutus eſt veſtimentis vltionis &c.

INſulis vicem reddet, & timebunt qui ab occidente, nomen Domini, & qui ab ortu ſolis, gloriam eius, Cùm venerit quaſi fluuius violentus quem ſpiritus Domini cogit, et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus, Hoc fœdus meum cum eis dicit Dominus. Spiritus meus qui eſt in te, & verba mea quæ poſui in ore tuo, non recedent de ore tuo, & de ore ſeminis tui, dicit Dominus, amodo, & vſq; in ſempiternum.

INſulis vicem reddet) De inſulis dictum eſt in ſuperioribus. Senſus eſt: Quia ipſe omnium Dominus eſt, non ſolùm Iudæorum, ſed etiam inſularum, id eſt, gentiũ vltra mare & flumina poſitarum, idcirco etiã illis vicem reddet: illis inquam qui nõ præbent ſe dociles Euãgelio. *Et timebũt qui ab occidente*) id eſt, occidẽtales: *Et qui ab ortu ſolis &c.*) id eſt, orientales. Et loquitur propheta de timore caſto & filiali, de quo in pſal. Timor Domini ſanctus &c. Et gloria illa intelligitur, de qua in epiſtola ad Rom. Omnes peccauerunt & egent gloria Dei.

Cùm venerit) ſcilicet Dominus vel gloria eius quaſi fluuius violẽtus. Significatur exundantia gratiæ: veniet gratia non parte, ſed toto & pleno fluuio, quem fluuium ſpiritus Domini cogit & agit. Vox autem Hebræa propriè ſignificat fugare vel facere currere. *Et venerit Sion redemptor*) id eſt, Chriſtus redimet Sion ſuo ſanguine, & ne putemus omnem Sion redimi, ſignanter adiunxit, *Et eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob*) Illud autẽ, In Iacob, phraſi Hebraica dictum eſt, pro a gentibus in Iacob, vel pertinentibus ad Iacob. Ex capite autẽ 11. epiſt. Pauli ad Roma. vbi citat hoc teſtimoniũ, diſcimus Sion hoc loco intelligendam illam, quę eſt in Palæſtina, & Iacob carnalem Iſraelem, id eſt, populum Iudaicum, qui ſecundum carnem ab Iſrael deſcẽdit, Et docet ibi Appoſtolus iſtud vaticinium nondum impletũ, quanuis per Apoſtolos multi in Iacob crediderint, ſed explendum futuro tempore, quando ſubintrante plenitudine gentium totus Iſrael ſaluus fiet, hoc eſt, tam ingens multitudo, vt propter eam, meritò totus populus Iſraeliticus poſsit dici reſtitutus ſeu redemptus.

Hoc fœdus meum cum eis) Ad verbum eſt: Ego hoc pactum meum cum eis, ſcilicet, feriam. Quod autem ſit iſtud fœdus, pactum ſeu teſtimonium ſequitur: *Spiritus meus qui eſt in te*) Si autem dixiſſet, Spiritus meus qui eſt in vobis, facile eſſet: Nunc verò quia mutato numero dixit, Qui eſt in te, aberrãt hîc interpretes. Nonnulli enim referunt ad Eſaiam, nonnulli ad Chriſtum, aliqui ad naſcentem Eccleſiam: Alij rurſus ad totam Eccleſiam, quib⁹ obſtat genus, nam (te) in Hebræo eſt maſculini generis. Minus verò coactum videbitur, ſi dicamus prophetam ab omnibus illis, quos complectebatur (eis) ſermonem dirigere ad vnumquenq; eorũ qui ſunt in illo grege ſaluandorum. Dicit ergo, Fœdus quod faciam tecum, iſtud eſt, *Spiritus meus qui eſt in te*, intellige autem ſpiritum ſanctum, per quem infunditur charitas in corda credentium: *Et verba mea quæ poſui in ore tuo*, id eſt, legem meam & præcepta mea fide præſtabis, vita, & opere, & hoc beneficio iſtius ſpiritus. Prolixam autem hanc periodum, videlicet: Hoc fœdus meum cum eis &c. vſq; ad finem capitis, videtur Paulus abbreuiaſſe ſalua ſententia, eùm dicit in epiſtola ad Rom. Et hoc illis à me teſtamentum cùm abſtulero peccata eorum. Verba ſunt quidem diuerſa, ſenſus tamen idem. Hoc inquit eis teſtamentum à me, auferam peccata eorum. Vide cap. 31. Hieremiæ: Ecce dies veniunt &c. vbi eadem eſt prophetia. Rom. 11.

CAPVT LX.

SVrge, illuminare Hieruſalē, quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper te orta eſt, Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos, ſuper te autē orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur, Sup. 49. *Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in ſplendore ortus tui, Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes iſti congregati ſunt, venerunt tibi, Filij tui de longè venient & filiæ tuæ de latere ſurgent.*

S*Vrge, illuminare Hieruſalem*) Difficultas hîc eſt, quam propheta intelligat Hieruſalem: an illam quæ occidit prophetas: an verò ſpiritualem Hieruſalem, quæ eſt ciuitas credentium ſiue Eccleſia. Hieronymus autem in fine commentariorum ſuperioris libri, vbi interpretatur illum verſiculū, Cùm venerit Sion redemptor &c. talem tradit regulam: Quicquid repromiſsionum legimus & lecturi ſumus ad Sion & Hieruſalem, non generaliter ad omnes Iudæos, ſed eos qui in Apoſtolis & per Apoſtolos electi ſunt ex Iſrael, ſpecialiter dici intelligere debemus. Secundum Hieronymum ergo Hieruſalem intelligitur hoc loco, nō illa quæ occidit prophetas, neq; tota ciuitas credentium, ſed parua illa quæ primùm de Iudaico populo collecta eſt Sion. Quòd autem iſta intelligatur Hieruſalem, probabile eſt, tum quia in ſequentibus dicitur, Omnes iſti congregati ſunt &c. & rurſus, Qui ſunt iſti qui vt nubes volant, vbi parua hæc collectio, id eſt, primitiua Eccleſia ex Iudæis congregata miratur ad ſe volare gentium multitudinem: tum quia perpetuus eſt ſermo huius capitis cum capite ſuperiori. Vnde ſolam compellat Hieruſalem, cuius meminit in fine præcedentis capitis, cùm dicit: Veniet Sion redemptor &c. Quod autem ſit perpetuus ſermo de illa Sion ſiue Hieruſalem, argumentū eſt quòd in Hebræo nō ponatur nomen Hieruſalem hoc loco, ſed tantùm dicitur, Surge, illuminare, quia venit lumen tuū. Imò nec textus Hieronymi additus commentario, habet: & in Septuaginta poſitus, dicit obelo notandum. Veriſimile autem eſt ex vſu eccleſiaſtico additum eſſe in libris noſtris, propter planiorem ſenſum. Senſus ergo eſt: Surge ò Sion illa quam interpretatus eſt Paulus, & cuius mentio eſt in præcedenti capite, ò Ieruſalem Iudaica ſurge & illuminare, quia venit lumen tuum, id eſt, Chriſtus qui eſt lumē mundi, natus eſt tibi, & gloria Domini ſuper te orta eſt: illa autem gloria, de qua in epiſtola ad Rom. 3. Omnes peccauerunt & egent gloria Dei, quæ gloria ſita eſt in miſericordia & clementia Dei erga nos: qua gloria, illa magna contingunt credentibus, quæ nunquam contigerunt amatoribus ſæculi, ſcilicet remiſsio peccatorum, adoptio filiorum Dei, vera iuſtitia, à qua iuſti appellãtur, & ſunt verè credentes & implent legem. Alij verò putant hanc gloriam ſitam eſſe in miraculis Chriſti.

Quia ecce tenebræ operient terram) Id eſt, futurum eſt, vt maximæ tenebræ operiant terram hanc Palæſtinã. *Et caligo populos*) ſiue vt in Hebræo habetur, Trib⁹, quod propriè ad Iudæos refertur. Et ſignificatur cæcitas illa, quam vſq; hodie patiuntur carnales Iudæi: Super te autem ò Sion credens orietur Dominus: & gloria eius, de qua ante dictū eſt, in te videbitur.

Et ambulabunt gentes in lumine tuo) ſiue vt alij vertunt, ad lucem tuam, id eſt, tale lumē & talis ſplendor orietur in te Sion, in Eccleſia adhuc naſcente, vt etiam gentes & earum reges nō dubitent ſe tibi adiungere: lumen Euangelij quod primùm in te orietur per Apoſtolos, deinde tranſibit ad gentes. Et explicans ſpecialiter quomodo gentes ambulabunt in lumine iſto, ſubdit:

Leua in circuitu oculos tuos) ſcilicet ad Orientem & Occidentem, Aquilonem & Meridiem. Loquitur autem paruæ illi congregationi Iudæorum credentium tanquam matri, cuius filij ſunt gentes, quæ poſtea acceſſerunt ad fidem. Huic ergo congregationi dicit, circumfer oculos, & vide, omnes iſti congregati ſunt tibi &c. Dictiõis enim demonſtrat populos nationum. In eo autem quod ſequitur: *Et filiæ tuæ de latere ſurgent*, veriſimile eſt mendum eſſe, & pro ſurgent legendum ſugent. Sic enim habet Hieronymus in ſuo textu, & in commentarijs ita interpretatur. Pagninus verò vertit: Filiæ tuæ iuxta latus tuum nutrientur. Alij autem, Filiæ tuæ iuxta latus ſouebuntur. Secundum noſtram autem lectionem ſenſus eſt: Tam gentes remotæ quàm propinquæ adiungentur tibi, ſurgent ex latere, id eſt, ex propinquo.

T*Vnc videbis, & afflues, & mirabitur, & dilatabitur cor tuum: quando conuerſa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi.* Mat. 8. a *Inundatio camelorum operiet te: dromedarij Madian & Epha. Omnes de Saba venient: aurum & thus deferentes: & laudem Domino annunciantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi: arietes in Nabaioth miniſtrabunt tibi. Offerentur ſuper placabili altari meo: & domum maieſtatis meæ glorificabo.*

T*Vnc videbis & afflues*) Id eſt, cū ita turmatim ad te confluent vndiq; populi,

tunc

tunc in modum fluuiorũ, ſubitis aquarum vndís, id eſt, Gentium populis inundaberis adeò, vt mirabitur, & præ nimio gaudio dilatabitur cor tuum. *Quando conuerſa fuerit ad te multitudo maris*) Mare vocabulum eſt affine inſulis. Complectitur autem omnes occidentales. Senſus eſt: Quicunque ſunt Iudæis ad occidentem, confluent ad iſtam Sionem, non quidem ad terram illam Palæſtinam, quæ tantam multitudinem gentium credentium capere non poſsit, ſed ad Sionem illam Iudaicam, id eſt, Eccleſiam, quæ conſtat ex Petro, Iacobo, Apoſtolis, & cæteris ex Iudæis credentibus. Quod ſequitur, *Fortitudo gentium venerit tibi*, interpretatio eſt ſuperioris.

Inundatio camelorum &c.) Magnificè dictum eſt, ſignificat enim ingentem camelorum copiam, hoc ſenſu: Toti greges camelorum & aliorum animaliũ, venient in tanta copia, vt videantur te quaſi cooperire. *Dromme-drary.* Dromedrarij autem dicti ſunt à currendo, & putant quidam einſdem rei nomen eſſe, cuius eſt camelus: Hebræi verò ſua voce ſignificari dicunt pullos camelorũ. *Madian. Epha.* Madian autem & Epha regiones ſunt trans Arabiam fertiles camelorum, totaq́; prouincia, vt Hieronymus ait Saba appellatur. Quid autem ſignificetur per aurum, an fides, an ſapientia, an aliud: item quid per argentum & thus, incertum eſt. In genere quidem ſignificatur quodcunq; optimum eſt: hoc ſenſu: Quod habet quæq; regio optimum, hoc offeret. *Et laudem Domino annunciantes*) Id eſt, agnoſcẽt ſe munere Chriſti iuſtos & implere legem, atq; de hoc maximè agent gratias Deo.

Omne pecus Cedar &c.) *Cedar. Nabaioth.* Cedar & Nabaioth filij ſunt Iſmaelis, ex quorũ nominibus appellata eſt, ait Hieronymus, ſolitudo quæ frugum inops, plena eſt pecorum. Omne ergo pecus regionis Cedar congregabitur tibi, id eſt, ipſi Cedareni qui in ſcriptura vocantur Iſmaelitę & vulgo Saraceni adiungẽt ſe tibi, & populus Nabaioth ſuſcipiet religionem tuam. Nominibus autem animalium per metaphoram ipſi homines ſignificãtur, quemadmodum ſuprà cùm dicitur, Inundatio camelorum &c. Annotandus eſt hìc commentarius Hieronymi, optimus ad intelligendum ſcripturas prophetarùm, qui ſic habet: Per familiaria nomina gentiũ barbararũ, quæ vícinæ ſunt Iſraeli, totius mundi conuerſio prædicatur, nimirum per ſynecdochen.

Offerentur ſuper &c.) Id eſt, Erunt mihi victimæ imprimis acceptæ. *Et domum maieſtatis meæ*) id eſt, Eccleſiam, in qua verè habitat Deus, glorificabo.

QVi ſunt iſti, qui vt nubes volant: & quaſi columbæ ad feneſtras ſuas? Me enim inſulæ expectant, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè. Argentum eorum, & aurum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, & ſancto Iſrael, quia glorificauit te, Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos, & reges eorum miniſtrabunt tibi. Apoc. 21 g

QVi *ſunt iſti, qui vt nubes &c.*) Miratur Eccleſia de circuncisionis populo primùm congregata volare ad ſe ex toto terrarum orbe gentium multitudinem. Senſus *Comparatio* eſt: Quã denſæ meant nubes per aera quando coguntur vento, quàm item denſæ volant ad nidos ſuos columbæ imminente vel exorta tempeſtate: tam denſæ confluent ad te turmæ nationum, vt dictura ſis præ nimia admiratione, Qui ſunt hi qui vt nubes volant? &c.

Me enim inſulæ exſpectant) Ne putes vicinos tantùm, Syros, & Moabitas, ad fidem Chriſti conuertendos, etiam remotiſsimæ inſulæ quæ ſunt vltra mare, id eſt, Gentes longiſsimè diſsitæ, quæ conſuetudine ſcripturæ inſulares appellantur, adiungent ſe Eccleſiæ: & ideo rectè dixi, quòd eo tempore quo iſta implebuntur, erumpes in vocem admirationis, dicens: Qui ſunt hi, qui vt nubes volant &c.

Et naues maris &c.) Id eſt, homines perpetuò in mari verſantes, ad religionem alioqui ineptiſsimi, hi imprimis adiungent ſe fidei & religioni. *Vt adducam filios tuos de longè*) Id eſt, omnes ad vitã præordinatos, & quos ante tempora ſecularia propoſui ſaluare, hi per fidem adducentur ad Sion, vbicunque terrarum fuerint, licet etiam in vltimis orbis finibus.

Argentum eorum &c.) Per tropum ſignificat, quòd regna gentium, quicquid habent egregium, conuertent ad religionem Chriſtianam, vt Græci ſapientiam, Romani iuſtitiam, alij reuera aurum, & argentum, & ſimilia.

Et ædificabunt filij peregrinorum &c.) Filij peregrinorum Hebraicè dictum eſt, Latinè autem diceretur, peregrini ſeu alienigenæ, id eſt, populi nationum ædificabunt muros tuos. *Et Reges eorũ &c.*) Reges intelligi poſſunt proprij nominis Reges, quemadmodum & muri. Videmus enim, ait Hieronymus, Cæſares Romanos Chriſti iugo colla ſubmittere, & ædificare Eccleſias expenſis publicis: atq; aduerſus perſecutiones gentium atq; inſidias hæreticorum legum ſcita pendere. Poſſunt etiam intelligi figurati nominis Reges, & ſunt illi qui continentia, eloquentia, ſanctitate principes ſunt, & animæ imperio carnem ſubijciunt.

IN indignatione enim mea percuſsi te: & in
reconciliatione mea miſertus ſum tui, Et ape
rientur portæ tuæ iugiter: die ac nocte non clau-
dentur: vt ingrediatur ad te fortitudo gentium:
& reges earum adducãtur, Gens enim & regnũ
quod non ſeruierit tibi, peribit, & gentes ſolitu-
dine vaſtabuntur.

IN indignatione mea &c.) Reſpicit in par-
uulo illo grege radicem & ſtirpem, id eſt,
Iudæã totam: Illam paſſus fuerat Dominus
eſſe abſque prophetis mox à reditu Babylo-
nis vſq; ad Chriſtũ, quo tempore regnabant
hypocritæ, Scribæ, & Phariſæi, homines quæ
rentes ſuam gloriam, ignorantes iuſtitiam
Dei, tradentes traditiones hominum, quod
permittere, erat mirabiliter percutere Iudęã
in indignatione. *Et in reconciliatione mea mi-*
Eph.1. *ſertus ſum tui*) id eſt, iuxta Paulum, ſecundũ
propoſitum voluntatis meæ, ſiue in bene-
placito voluntatis meæ. Vox autem Hebræa
ſignificat vltroneam illam miſericordiam,
clementiam, & voluntatẽ, qua Deus ſponte
per ſe non reſpectu meritorum miſeretur, &
vult eſſe beneficus. Hunc gratuitum affectũ
miſericordiæ Septuaginta ferè expreſſerunt
voce εὐδοκία, nouæ rei nouum vocabulum
fingentes. Vide Hieronymũ in comment.
ſuper primum caput epiſtolæ ad Ephe.

Et aperientur portæ tuæ iugiter) vt omni
tempore introitus pateat credentibus ad ec
cleſiam. *Vt ingrediatur &c.*) id eſt, quicquid
inſigne eſt apud gentes, hoc adferetur tibi.
Gens enim et regnũ quod non ſeruierit tibi, per-
ibit) perditione quæ impijs parata eſt. Qui-
cunq; enim non agnoſcent Eccleſiam, qui-
cunq; nõ diſcunt captiuare intellectum ſu-
um in obſequium fidei, illi peribunt, Hære-
tici videlicet & Pagani, Schiſmatici &c. *Et*
gentes ſolitudine vaſtabuntur) Quæ ſcilicet
non ſeruierunt tibi Sioni. Quanquã autem
initium huius prophetiæ reſpiciebat ad na-
ſcentem Eccleſiam, paulatim tamen progre-
ditur ad prouectam Eccleſiã: Et omnia quæ
hîc dicuntur, poſt primũ Saluatoris aduen-
tum vſq; ad finem mundi ex parte expleta,
& penitus explenda intelligenda ſunt.

Sup.758. *GLoria Libani ad te veniet: abies, & bu-*
xus, & pinus ſimul ad ornandum locum
ſanctificationis meæ, & locum pedum meorum
glorificabo. Et venient ad te curui, filij eorũ qui
humiliauerunt te, & adorabunt veſtigia pedum
tuorum: omnes qui detrahebant tibi, & voca-
bunt te ciuitatẽ Domini Sion, ſancti Iſrael, Pro
eo quod fuiſti derelicta, & odio habita, & non
erat qui per te tranſiret: ponam te in ſuperbiã ſe-
culorũ, gaudiũ in generationẽ, et generationem.

GLoria Libani &c.) Libanus mons eſt Phæ-
niceis celſis arboribus conſitus, de quo
dictum eſt cap.29. Conuertatur Libanus in
Carmel. Et cap.35. Gloria Libani data eſt ei.
Quid autem in ſpecie ſignificetur per abie-
tem, buxum, & pinum, incertum eſt: In ge-
nere tamẽ ſignificatur quod viri magno in-
genio præditi, inſtructiq; ſapientia & philo-
ſophia, omnium deniq; rerum cognitione
ornati, ſapientiam ſuam, & philoſophiã ar-
doremq; pectoris cõuertent ad vſum Eccle-
ſiæ. Vir ſanctus & eloquentiſsimus martyr
Cyprianus & Hylarius, ait Hieronymus, ex-
celſæ quondam in ſeculo arbores, ædifica-
uerunt Eccleſiam Dei, quæ per locum ſan-
ctificationis ſignificatur.

Et venient ad te &c.) Senſus eſt: Quibus
Iudæa ante erat contẽpta, illi venient & pro-
ni adorabunt te Sionem. *Pro eo quod fuiſti*
derelicta) id eſt, bonis præfectis deſtituta, vt
ante dictum eſt: Regnabant enim Scribæ, &
Phariſæi, Annas & Caiphas, homines mali &
auaritiæ dediti, gloriam ſuam & non Dei
quærentes: *Et odio habita*) id eſt, exoſa regi-
bus exteris: *Et nõ erat qui per te trãſiret*) Quo
ſignificatur contemptus, quòd in nullo e-
rat pretio: vel ſecundum Hiero. nõ erat qui
tibi præberet auxilium: *Ponam te in ſuperbi-*
am ſeculorum) id eſt, in magnificentiam ſiue
in gloriam ſempiternam, quomodo apud
Virgilium: Hinc populum latè Regem, bel
loq; ſuperbum, id eſt, nobilem & inſignem.

ET ſuges lac gentium: & mamilla regum
lactaberis, Et ſcies quia ego Dominus, ſal-
uans te: & redemptor tuus, fortis Iacob, Pro ære
afferam aurum, et pro ferro afferam argentum,
& pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum, Et po-
nam viſitationem tuã pacem, & præpoſitos tuos
iuſtitiam.

ET ſuges lac &c.) Pro illo, Mamilla regum
lactaberis, Septuaginta tranſtulerunt,
Diuitias Regum comedes. Senſus eſt: Quid-
quid egregium eſt apud gentes, vertetur in
vſum & bonum tuum.

Pro ære afferam aurum &c.) Per tropum
ſignificatur, quòd fortitudo, qualis erat Ro
manorum, item iuſtitia, temperantia, quæ
non habebant veram laudem apud Deum,
poſt hac habebunt veram laudem ex fide &
gratia Chriſti, erunt poſthac veræ virtutes.

Et ponam viſitationẽ tuam &c.) id eſt, eos
qui viſitabunt te, id eſt, præfectos tuos po-
nam pacem, non erit contentio neq; diſſi-
dium inter viſitatores tuos & te, ſed erit fir-
miſsima pax, & præpoſitos tuos efficiam ve-
hementer iuſtos. Pagninus autem viſitatio-
nem in malam partem accipit hoc ſenſu: Po-
nam perfectos tuos, qui te opprimebant, pa
cem: Similiter in malam partem accipit præ-
poſitos, intelligens exactores. In qua ſigni-
ficatione vocem Hebræam etiam accipit D.
Hieronymus cap.9. huius prophetæ, cùm di

citur:

citur: Et ſceptrum exactoris eius &c. Et capite 14. Subijcient exactores ſuos, vbi in Hebræo eſt eadem vox quę hoc loco. Quod autem hîc propoſitos vertit, veriſimile eſt ipſum ſecutum Septuaginta, qui tranſtulerunt epiſcopos.

NOn audietur vltrà in terra iniquitas tua, vaſtitas, & contritio in terminis tuis, & occupabit ſalus muros tuos, & portas tuas laudatio. Nõ erit tibi amplius ſol ad lucendum per
Apoc.22.g *diem, nec ſplendor lunæ illuminabit te, ſed erit tibi Dominus in lucem ſempiternam, & Deus*
Apoc.2.a *tuus in gloriam tuam. Non occidet vltrà ſol tuus, & luna tua non minuetur: quia Dominus erit tibi in lucem ſempiternam, & complebuntur dies luctus tui, Populus autẽ tuus, omnes iuſti, in perpetuum hæreditabunt terram: germẽ plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandũ.*

N*On audietur vltrà in terra iniquitas &c.*) Illud autem erit quando abſorptum erit in victoria regnũ mortis & peccati. Nam inter Chriſtianos iã auditur magna iniquitas, & à die natiuitatis noſtræ vſque ad diem mortis, luctus, lachrymæ, & miſeriæ. Reſpicit ergo propheta ſtatum vitæ futuræ.

Non erit tibi amplius ſol ad lucendũ) Id eſt, in altero illo ſæculo non vteris amplius beneficio ſolis per diem, neq; lunæ per noctẽ, ſed Deus erit tibi omnia, ille te illuminabit, ab illo pendebis, & illo frueris.

MInimus erit in mille: & paruulus in gentem fortiſſimam, Ego Dominus: in tempore eius ſubito faciam iſtud.

M*Inimus erit in mille*) Hieronymus accipit vt pertineat ad poteſtatem, & hoc ſit, quod apud Lucã dicitur cap. 19. Tu eſto poteſtatem habens ſuper decẽ ciuitates. Et in Apoca. cap. 2. Qui vicerit, dabo illi poteſtatem ſuper gentes. Contra hanc autem expoſitionem eſt formula illa loquendi, Minimus in mille. *Et paruulus in gentem &c.*) Quæ magis ad propagationem pertinere videntur & ſobolem, quemadmodum in Geneſi dicitur de Abraham, quòd futurus ſit in gentem magnam. Vnde Pagninus vertit: Parua familia erit in mille, & parua familia in gentem fortem. Secundum quam interpretationem reſpicit præſens ſæculum, & loquitur de propagatione ſpirituali. Sic ſanctus Franciſcus minimus quidẽ fuit in mille, id eſt, multos ꝓpagauit in religione Chriſtiana.

Ego Dominus in tempore) ſcilicet à me conſtituto & determinato ſubitò faciam iſtud. Pro, ſubitò faciam, Hebræi habent vnicum vocabulum quod ſignificat facere accelerare.

CAPVT LXI.

S*Piritus Domini ſuper me eo quòd vnxerit me, Ad annunciandum manſuetis miſit me, vt mederer cõtritos corde: & prædicarẽ captiuis indulgentiam, & clauſis apertionem, vt prædicarem annum placabilem Domino, & diem vltionis Deo noſtro, vt conſolarer omnes lugentes: vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere: oleũ gaudij pro luctu: pallium laudis pro ſpiritu mœroris.*

S*Piritus Domini ſuper me &c.*) Principium huius capitis expoſuit Saluator apud Lucam capite quarto, cùm ait: Hodie impleta eſt prophetia hæc in auribus veſtris, quia ego Chriſtus ſum ille, de quo Eſaias loquitur. Quod autem dicit, Spiritus Domini ſuper me, intellige iuxta diſpoſitionem naturæ aſſumptæ: nam ſecundum diuinitatem non erat ſuper eum. Per Dominum hoc loco intelligit ipſum patrem.

Eo quòd vnxerit me) Qua autem re Deus pater vnxerit Chriſtum, docet Petrus in A- *Quare Chriſtus ſit vnctus.*
ctis cap. 20. vbi de Chriſto loquens ait: Quẽ vnxit Deus ſpiritu ſancto & virtute. Vnctus eſt ergo plenitudine gratiæ.

Ad annunciandum) id eſt, ad Euangelizandum manſuetis miſit me. Manſueti au- *Qui dicantur manſueti: & qui contriti corde.*
tem ſecundum ſcripturam ſunt, qui ad prædicationem Euangelij credunt, & obediunt verbo Dei, qualeſcunque antè fuerint. Contritos verò corde vocat eos, quorum conſcientia tota cõtrita eſt, id eſt, turpitudine peccatorum vulnerata. Vnde Symmachus & Theodotion vertetũt: Ad alliganda vulnera peccatorum. Idem autem eſt cum illo, quod in Euangelio dicit Saluator: Venit filius hominis quęrere quod perierat. Alij verò contritos corde accipiunt illos, qui dolent de peccatis ſuis. In qua ſignificatione ea voce vtuntur ſcholæ.

Et prædicare captiuis) ſcilicet à diabolo. *Indulgentiam*) id eſt, libertatem ſiue relaxationem à captiuitate. *Et clauſis*) ſcilicet in tenebris peccatorum. *Apertionem*) Quod manifeſtius Symmachus tranſtulit: Vinctis ſolutionem. Clauſura autem hæc, eſt conſuetudo peccatorum, *Vt prædicarem annum placabilem &c.*) Ad verbum autem eſt: Annum beneplaciti, ſiue annum voluntatis. Eſt autem illa vox in Hebræo quæ ſuprà in capite præcedenti, cùm dicitur: In reconciliatione mea miſertus ſum tui. Annus autem placabilis eſt, quo Deus pater vult beneplacito ſuo vti erga homines, id eſt, quo decreuit miſericordiam ſuam

exhibere humano generi: non quia id merebatur humanum genus, ſed quia libuit illi eſſe miſericordem. *Et diem vltionis*) ſcilicet aduerſus principem tenebrarum. Diabolus poſſidebat humanum genus & variè abuſus eſt, iam ſumet vindiĉtam ab eo, iam princeps huius mundi eijcietur foras.

Vt ponerem fortitudinem &c.) Sion autem Palæſtina intelligitur: Lugentes verò tales, qualis erat Simeon, & ſimiles in Iudæa, qui deplorabant ſtatum populi Iſraelitici, qui expeĉtabant conſolationem Iſrael per Meſſiam. Nonnulla exemplaria habent fortitudinem: Vt ponerem fortitudinem lugentibus. Nonnulla verò habēt, conſolationem. Sed neutrum eſt in Hebræo neq; apud Hieron. & ex comment. Haymonis patet redundare, & adieĉtū eſſe ab indiligenti ſcriptore.

ET vocabuntur in ea fortes iuſtitiæ, plantatio Domini ad glorificandum, Et ædificabunt deſerta à ſæculo, & ruinas antiquas erigēt, & inſtaurabunt ciuitates deſertas, & diſſipatas, in generationem & generationem, & ſtabunt alieni, & paſcent pecora veſtra, & filij peregrinorum agricolæ, & vinitores veſtri erunt. Vos autem ſacerdotes Domini vocabimini, miniſtri Dei noſtri dicetur vobis, Fortitudinem gentium comedetis, & in gloria eorum ſuperbietis.

ET *vocabuntur in ea*) ſcilicet Sion Palæſtina. *Fortes iuſtitiæ*) id eſt, eximij in iuſtitia. Iam quidem regnant Scribæ & Phariſæi, ſed futurum eſt, vt excitentur in ea inſignes iuſti, quos admirabitur mund', Petrus, Paulus, Iacobus, & cæteri Apoſtoli, quorū conciones erunt admirabiles.

Et ædificabunt deſerta à ſæculo &c.) Adam habuit cognitionē promiſsionis Dei de ſemine mulieris, cuius virtute cōtereretur caput ſerpentis, hanc tradidit filijs ſuis, quam mali neglexerunt, & ita ventum eſt in magna peccata, idololatriam, neglectum Dei & veræ pietatis: Hæc ſunt deſerta quæ ædificabūtur, religio ſcilicet Dei iam diu intermiſſa & quaſi abolita & ſtudium pietatis. *Et ruinas antiquas erigent*) Ruina magna erat ignorantia promiſsionum Dei, & cultus idolorum.

Et ſtabunt alieni &c.) per alienos & filios peregrinorum gentiles intelligit, hoc ſenſu: Omnia credent vobis in veſtrum vſum, Paulus mittet vobis Titum ſuum, vel Clementem, vel alium quempiam ex gentibus, qui præſit gregi veſtro, qui aratro fidei proſcindat terram veſtram, & vineā veſtram excolat verbo doĉtrinæ. *Vos autem ſacerdotes &c.*) Vos qui propriè pertinetis ad Sion Palæſtinam, de quibus diĉtum eſt: Niſi Dominus Sabbaoth reliquiſſet nobis ſemē &c. id eſt, vos Apoſtoli vocabimini ſacerdotes Domini, quod exponens Hiero. ait: quales erāt filij Dauid. 2. Reg. cap. 8. Senſus ergo eſt: Vocabimini primi & præcipui in populo Domini. Nam ſic accipitur ea vox in loco à Hiero. citato, quod patet ex 1. lib. Paralip. Pro eo enim quod in lib. Reg. dicitur: Filij Dauid ſacerdotes erāt, in 1. Paralip. cap. 18. dicitur: Filij Dauid erant primi ad manū Regis. Sic Exod. 19. Eritis mihi in regnum ſacerdotale, quo loco ſacerdotale pro nobili vſurpatur, hoc ſenſu: Eritis in regnū celebre & inſigne. Vide comment. Caietani ſuper illum locum, & ſcholiū Antonij Fonſeca in margine adieĉtum. *Fortitudinem gentium comedetis*) id eſt, quicquid eſt apud gētes inſigne illo vtemini ad gloriam religionis. *Et in gloria eorum ſuperbietis*) Non quidem ea ſuperbia, quæ in vitio eſt, ſed ea quæ pro potentia & magnificentia ponitur, Vnde & Septuag. tranſtulerunt: Et in diuitijs earum eritis admirabiles, quod Hiero. intelligit de diuitijs ſpiritualibus, fide, iuſtitia, continentia &c. 1. Paralip. 18.

PRo cōfuſione veſtra dupliei, & rubore, laudabunt partem eorum. Propter hoc in terra ſua duplicia poſſidebunt, lætitia ſempiterna erit eis, Quia ego Dominus diligens iudiciū, & odio habens rapinam in holocauſtum, Et dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. Et ſcietur in gentibus ſemen eorum, & germen eorum in medio populorum, Omnes qui viderint eos cognoſcent illos, quia iſti ſunt ſemen cui benedixit Dominus.

PRo *confuſione veſtra duplici &c.*) id eſt, vehementi, ſicut Latini bis ineptū dicunt, pro vehementer inepto. *Laudabunt partem ſuam*) Sic legit Hiero. & interpretatur, item Haymo, & vterq; ſimpliciter accipit quod præceſſit: Pro cōfuſione veſtra duplici. Verba autē Hiero. ſunt: Pro eo quod duplicem habetis confuſionem, tam ſuper populo Iudæorū qui à Deo receſſerat, quàm ſuper nationibus quæ idolis ſeruiebāt, videbitis eos conuerſos ad timorem Dei, laudare partem ſuam. Nomine aūt partis ſignificat id quod continget eis per Chriſtū. Senſus eſt: Iudæi & imprimis gentiles per prędicationē Apoſtolorum ad Chriſtum conuerſi, agnoſcent magnifice ſecum agi, vnuſquiſq; dicet, nollem mihi contigiſſe inſigne aliquod regnū pro parte ſortis meæ.

Propter hoc &c.) Duplicia, id eſt, maxima quæq; & eximia. Sic cap. 40. Suſcipiet de manu Domini duplicia. Et apud Ieremiam 16. Reddam primum duplices. Et cap. 17. Duplici contritione contere illos. Et apud Zacha. cap. 9. Duplicia reddam tibi, id eſt, valde inſignia, æterna ſcilicet præmia. Figuratè etiā accipitur in priori epiſt. ad Timotheum.

um: Qui bene præſunt presbyteri, duplici honore digni habeãtur, id eſt, valdè magno honore. Haymo autem ſimpliciter accipit, hoc ſeuſu: In terra ſua, id eſt, cœleſti Ieruſalem poſsidebunt duplicia, & corporis immortalitatem, & beatitudinem animæ.

Quia ego Dominus diligens iudicium) id eſt, quod iuſtum eſt & rectum. *Et odio habens rapinam*) etiam ſi conferatur illa ad holocauſtum. Rapina autem generale nomẽ eſt hoc loco ad omne peccatum: Quando Dei voluntate neglecta noſtrã facimus, rapina eſt generalis nominis, & hanc odit Deus etiam in ieiunijs & holocauſtis.

Et dabo opus eorum &c.) Iſtud opponitur hypocriſi Phariſæorum. Senſus eſt: Beneficio ſpiritus quem dabo eis, faciẽt opera ſua bona fide, in veritate, & non in hypocriſi: & fœdus non breui tempore ſed perpetuo duraturũ feriam cum eis. Fœdus autẽ hoc exprimitur apud Ierem. cap. 31. Ecce dies venient &c. Et apud Paulum in epiſtola ad Hebræos cap. 8.

Et ſcietur in gentibus &c.) Significatur quòd Apoſtoli & alij primitiuæ eccleſię fundatores futuri ſint vehementer nobiles, & ſuprà modum vbiq; approbati, adeo vt qui vitam eorum & mores propè aſpexerint, agnoſcant eos eſſe verè Chriſtianos, & ſemen à Deo electum & benedictum:

G*Audens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo, Quia induit me veſtimentis ſalutis, & indumento iuſtitiæ circundedit me, quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis, Sicut enim terra profert germen ſuum, & ſicut hortus ſemen ſuum germinat, ſic Dominus Deus germinabit iuſtitiam, & laudem coram vniuerſis gentibus.*

G*Audens gaudebo &c.*) Hic mutatiõ eſt perſonæ. Hactenus enim locutus eſt Chriſtus, nunc verò ſermones eius excipit Eccleſia: illa poſt promiſsiones has dicit, Gaudens gaudebo. Eſt autem conduplicatio Hebraica, quæ facit ad auxeſim, hoc ſenſu: Suprà modum gaudebo & exultabo in Domino. Hoc gaudium autem & hæc exultatio non poteſt exprimi verbis, ſed ſentiunt in ſeipſis qui verè ſunt in Chriſto, & qui ſpiritu ſunt in Eccleſia. Et lætitiæ cauſam exprimens ait:

Quia induit me veſtimentis &c.) Induere & circundare apud Hebræos verba ſunt copię & largitatis. Senſus eſt: Maxima ſalute & maxima iuſtitia donauit mè Dominus, & hac iuſtitia fretus, fit vt audeam exultare etiam imminente morte, facit quidem natura ſuum affectum, ſed ſpiritus Dei vincit naturales timores.

Quaſi ſponſum decoratum corona) Per ornamenta hæc ſignificantur vera chariſmata ſpiritus ſancti. Diximus autem vocem eſſe Eccleſiæ, & omnium eorum qui verè ſunt in Eccleſia ſecundum ſpiritum: ſed iam difficultas eſt, quomodo Eccleſia dicatur ſponſus. Iſtud mouit Auguſtinum vt adhiberet in explicatione huius loci regulam Tychonij de Chriſto & eius corpore ſeu Eccleſia: Quod de ijs loquatur ſcriptura tanquam de vna perſona. Vide Auguſtinum lib. 3. de doctrina Chriſtiana cap. 31. Verùm Hieronymum iſtud nihil mouit, & ſponſum & ſponſam interpretatur de Eccleſia, cuius verba ſunt: Ponit ſimilitudinem duorum in Eccleſia agminum, perfectorum atq; incipientium: perfectos autem ſponſi comparat pulchritudini, incipientes verò ſponſæ aſsimilat ornatui.

Sicut enim terra &c.) Senſus eſt: Ea copia, largitate, & benignitate qua terra pluuijs irrigata profert germen ſuum, & cætera, Dominus germinabit iuſtitiam illius nominis, quæ poſita eſt in præſtanda lege: & hoc faciet non coram vna tantùm gente Iudaica, ſed cunctis gentibus: ſic quod gentes quæ antè idololatriæ deditæ erant, iam verè præſtabunt legem, non quidem ſuis viribus ſed gratia Dei adiutæ & ſpiritu Chriſti.

CAPVT LXII.

P*Ropter Sion non tacebo, & propter Hieruſalem non quieſcam, donec egrediatur vt ſplendor iuſtus eius: & ſaluator eius, vt lampas accendatur. Et videbunt gentes iuſtum tuum: & cuncti reges inclytum tuum, Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit, Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui.*

P*Ropter Sion non tacebo &c.*) In præcedenti autem capite introducitur Chriſtus loquens vſque ad illa verba, Gaudens gaudebo in Domino, quæ deinde ſequuntur vſque ad finem capitis, ex perſona Eccleſiæ dicuntur: iam verò in hoc capite eſt vox prophetæ exprimentis vehementem ſuum erga populum Iudaicũ affectum. Quod ergo dicit, Non tacebo, Hieronymus accipit non de docendo populo aut concionando vel ſcribendo, ſed de precando, & Sion Palæſtinam intelligit, hoc ſenſu: Iugiter precabor Dominum, vt tandem aliquando populo huic præſtet magnas illas promiſsiones: clamabo & precibus iungam preces, nec quieſcam à precando,

donec

donec egrediatur vt ſplendor iuſtus eius, id eſt, Meſsias Sioni promiſſus: egrediatur inquam à patre & naſcatur in Iudæa, nec ibi concludatur, ſed inſtar lampadis accendatur in toto terrarum orbe, & ſplendore ſuo illuminet mundum. Propterea ſequitur:

Et videbunt gentes iuſtum &c.) Nomine gentium intelliguntur omnes illi, qui alieni ſunt à Iudaiſmo. Sic ea voce perpetuò vtitur Paulus, & ferè vbiq; prophetæ, vt videlicet opponatur Iudæis. Homines ergo gentiles à verò Dei cultu alieni agnoſcent Chriſtum, & hoc eſt quod dicit, videbũt iuſtum tuum, nimirum per fidem. *Et cuncti Reges inclytum tuum*) Alludit ad locum pſal. 101. Timebunt gentes nomen tuum Domine, & omnes Reges terrę gloriam tuam. Vocem autem Hebræam, quam ibi gloriam vertit, hic tranſtulit inclytum.

Et vocabitur tibi nomē nouum) Senſus eſt: Sion quatenus agnoſcet venientem in propria, accipiet nomen nouum, quod nomen ſecundum Hieronymum eſt Eccleſia, quod os Domini nominauit Matthęi 16. cùm dicit: Super hanc petram ædificabo Eccleſiam meam. Hieronymũ autē ſequitur Haymo, item Dionyſius & Lyra. Veriſimilius tamen eſt nomen hoc nouum poſitum eſſe, non in voce aliqua grammatica, ſed in ipſa re, hoc ſenſu: Continget tibi longè aliud quiddã, quam hactenus cõtigit, hactenus fuiſti ſub lege & timore, pręſtitiſti quę legis ſunt: poſthac autem ſub gratia eris, & amore omnia facies. Si cui iſtud nõ placet, intelligat nomen nouum, illud quod poſtea ſequitur: Vocaberis voluntas mea in ea.

Et eris corona gloriæ &c.) Id eſt, in te apparebit ſumma quædam & regia aliqua gloria, & hæc gloria in tuto erit, quia in manu Domini. *Et diadema regni &c.*) Eundem ſenſum habet cum priori. Quando autem reſpicimus ad Hieronymum, Auguſtinum, Cyprianum, quales Eccleſia multos habuit ſæculis prioribus, & adhuc hodie habet viros Chriſto in totum deditos, & omnia contemnentes, tunc agnoſcimus in ea eſſe coronam gloriæ & diadema regni: Quando rurſus reſpicimus ad alios multos malos, tunc nõ apparet in Eccleſia corona gloriæ & diadema regni.

NOn *vocaberis vltrà derelicta, & terra tua non vocabitur amplius deſolata, Sed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitata, Quia complacuit Domino in te, & terra tua inhabitabitur, Habitabit enim iuuenis cum virgine, & habitabunt in te filij tui, Et gaudebit ſponſus ſuper ſponſam, & gaudebit ſuper te Deus tuus.*

NOn *vocaberis vltrà derelicta*) ſcilicet à Deo, ſed vocaberis voluntas mea in ea. Voluntas hoc loco apud Hebræos eſt vocabulum affectus, cuius radix ſignificat valdè amare, & vehementer aliquid velle: vt in lib. Geneſ. vbi nos habemus, Amabat puellam Geneſ. 34. valde, ad verbum eſt, voluit puellam ſeu filiam. Eſt autem familiare Hebræis, vt ex multis vocabulis vnum conflent, quemadmodum dictum eſt cap. 8. huius prophetæ. Huius autem nominis, videlicet, Voluntas mea in ea, etymologiam ipſe propheta explicat, dum ait: Quia complacuit Domino in te, id eſt, quia valdè te amat Domin⁹, & vehementer tibi afficitur.

Et terra tua inhabitabitur) Difficile eſt iſtud exponere de terra Palæſtina, de qua in Euangelio Saluator: Ecce relinquetur domus veſtra deſerta. Diuus autem Hiero. terram Palæſtinã intelligens, hoc modo exponit: Terra tua quæ ante natum Chriſtũ deſerta erat, & per errores & falſa dogmata Phariſæorũ vitiata, iam nato Chriſto inhabitabitur, id eſt, ab erroribus & vitijs liberabitur per doctrinam Chriſti & Apoſtolorum. Addit deinde Hieronymus: vel ſumamus de Eccleſia. Iam facilis eſt ſenſus, quia Eccleſia ſemper inhabitatur.

Habitabit enim iuuenis cum virgine) ſcilicet maritata. Eſt autem phraſis Hebræa hoc loco, Latinus verò diceret: Sicut iuuenis habitat cum virgine, ita habitabunt in te filij tui. Quomodo etiã tranſtulerunt Septuag. Pertinet autem iſtud ad illos, qui verè ſunt in Chriſto, & qui ſpiritu ſunt in Eccleſia, illi iucundiſſimè agent: & hoc ſignificatur iſta ſimilitudine. Eſt enim iucundũ contubernium cùm adoleſcens ducit adoleſcentulã.

Et gaudebit &c.) Id eſt, Quemadmodum gaudet ſponſus ſuper ſponſam, ſic gaudebit ſuper te Deus tuus. Iuxta phraſin enim Hebræam iſta duo aſsimilantur.

SVper *muros tuos Hieruſalem conſtitui cuſtodes: tota die, & tota nocte in perpetuum non tacebunt, Qui reminiſcimini Domini ne taceatis, & ne detis ſilentium ei, donec ſtabiliat, & donec ponat Hieruſalem laudem in terra. Iurauit Dominus in dextera ſua, & in brachio fortitudinis ſuæ, Si dedero triticum tuum vltrà cibum inimicis tuis, & ſi biberint filij alieni vinum tuum, in quo laboraſti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt Dominum, & qui comportant illud, bibent in atrijs ſanctis meis.*

SVper *muros tuos &c.*) Hactenus prophetæ vox fuit, nunc verò introducitur perſona Dei loquentis ad Ieruſalem, hoc eſt, Eccleſiam maximè primitiuam & eam quę per Apoſtolos & in Apoſtolis ædificata eſt. *Tota die &c.*) Hier. hæc omnia interpretatur, nec meminit quidem concionum, quas tamen

non

non excludit. Senſus eſt: Aſsiduè precabuntur pro bono Eccleſiæ, quod ſecerunt Apoſtoli & eorum ſucceſſores, & faciunt etiam hodie quicunq; ſunt veri paſtores Eccleſiæ: Præter hos Hieronymus etiam angelos facit cuſtodes, quod eſt conſentaneum alijs ſcripturis.

Qui reminiſcimini &c.) Alloquitur doctores & cuſtodes Eccleſiæ, hoc ſenſu: Vos qui reminiſcimini & alios reminiſci faciatis Domini, ne taceatis, id eſt, ne ſileat oratio veſtra, orate iugiter pro Catholica fide & totius reipublicæ Chriſtianæ ſtatu, & ne detis ſilentiũ ei, ſcilicet Domino, ſed ſemper (vt ſic dicatur) moleſti ſitis, opportunè importunè interpellando pro Eccleſia, exemplo mulieris viduæ apud Lucam: Tam diu autẽ deprecemini Dominum, donec ponat Ieruſalem laudem, id eſt, donec eam celebrem reddat in terra, vt quaqua verſum diffuſa in omnium ore verſetur.

Iurauit Dominus in dextera ſua) id eſt, per dexteram ſuam. *Et in brachio*) id eſt, per brachiũ ſortitudinis ſuæ, id eſt iurauit per Chriſtum, qui eſt virtus Dei patris. *Si dedero triticum tuum &c.*) Eſt apoſiopeſis. Intelligitur enim hoc aut ſimile quid: Quiduis mihi potius eueniat: Non habear à vobis Deus. Et loquitur non de terreno tritico, ſed de illo de quo in pſal. 127. Labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es & bene tibi erit. Senſus eſt: Poſthac vos qui eſtis in Chriſto, non eritis obnoxij illis iniurijs & inimicis, qui omnia veſtra ſolent deuorare, principibus videlicet tenebrarum: ſed ſine timore de manu inimicorum veſtrorum liberati, ſeruietis Domino in ſanctitate & iuſtitia. Duabus autem iſtis ſpeciebus tritici & vini per ſynecdochẽ ſignificatur quicquid paramus nobis ſpiritu fidei, ſiue id pertineat ad iuſtitiam, ſiue ad temperantiam, ſiue ad humilitatem &c. Illis enim operibus virtutum veſcentur, qui ſunt in Chriſto, & in præſenti & in futuro ſeculo.

Cibus Chriſtianorum.

T*Ranſite, tranſite per portas. Præparate viam populo, Planum facite iter, & eligite lapides: & leuate ſignum ad populos, Ecce Dominus auditum fecit in extremis terræ. Dicite filiæ Sion, Ecce Saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo, Et vocabunt eos populus ſanctus, redempti à Domino, Tu autem vocaberis quæſita ciuitas, & non derelicta.*

T*Ranſite tranſite per portas*) ſcilicet Domini, & loquitur ad cuſtodes Eccleſiæ. *Præparate viam populo*) id eſt, omnibus qui cupiunt ſeſe adiungere Eccleſiæ, illis planũ facite iter, & eligite lapides, id eſt, omnia impedimẽta tollite de via, vt abſq; omni ſcandalo populus Eccleſiam Saluatoris introeat. Septuaginta autem manifeſtius iſtud tranſtulerunt, dicentes: Proijcite de via lapides.

Et leuate ſignum &c.) Signum huius loci expoſitum eſt capite vndecimo, vbi dicitur: Qui ſtat in ſignum populorum. Significat autem vexillum in altum erectũ, & in commune omnium oculis expoſitum. Senſus eſt: Leuate ad populos nationum ſignum Chriſti, id eſt, facite prædicatione veſtra vt vbique ab omnibus hominibus Chriſtus conſpiciatur. Significatur ergo hîc beneficium Chriſti nati non ſolùm pertinere ad Iudæos, ſed etiam ad omnes nationes gentium, quod manifeſtius declarant ſequentia.

Beneficium Chriſti nati non ad vnam tantùm nationẽ, ſed ad omnes omnino homines pertinere.

Ecce Dominus auditum fecit) id eſt faciet: *In extremis terræ*) quod certè de gentibus dicitur. *Dicite filiæ Sion*) Promiſſus erat Sioni Saluator, illo iam nato propheta hoc ſignificari vult in extremis nationibus terræ. Filia Sion, periphraſis eſt Ieruſalem, quia ex monte Sion quaſi naſci videbatur, quemadmodum ſuperius dictum eſt. Et quamuis iſtud de terrena Ieruſalem aliquo modo intelligi poteſt, Hieronymus tamen mauult interpretari de Eccleſia, cuius illa typus erat.

Ecce merces eius cum eo) Senſus eſt: In promptu ipſi erit reddere vnicuique iuxta opera ſua: iuſtis quidem præmia, peccatoribus verò æterna ſupplicia. *Et opus eius coram illo*) id eſt, totus erit in præſtando opere ſuo, id propter quod natus eſt, diligenter præſtabit.

Et vocabunt eos) Ipſi Apoſtoli (ſecundum Hieronymum) & Apoſtolici viri vocabunt eos populum ſanctum, vel etiam vulgo homines vocabunt eos populum ſanctũ. Senſus eſt, Quicunque ſiue ex Iudæis ſiue ex gentibus ad vexillum ſeu ſignum eleuatum conuenerint in eandem fidem, illos reliquum vulgus & populus vocabunt & dicent populum eſſe ſanctum, etiam alieni agnoſcent eos ſanctos eſſe, qui adiungent ſe Chriſto.

Tu autem vocaberis &c.) Tu autem Ieruſalem filia Sion, tu ô ciuitas Palæſtina, quæ multis ſæculis quaſi perdita fuiſti, vocaberis ciuitas quæſita: verùm in paucis, quia reliquiæ tantùm in te ſaluæ fient, cæteri autem excæcabuntur. Si autem intelligamus iſtud de Eccleſia, tunc facilis eſt ſenſus, quia illa verè quæſita eſt per Chriſtum.

CAPVT

CAPVT LXIII.

QVis eſt iſte qui venit de Edō, tinctis veſtibus de Boſra? Iſte formoſus in ſtola ſua, gradiens in multitudine fortitudinis ſuæ, Ego qui loquor iuſtitiam, & propugnator ſum ad ſaluandum.

QVis eſt iſte qui venit &c.) In hoc capite deſcribitur triumphus Chriſti ſeu vi-

Triumphus Chriſti.

ctoria, quā reportauit de hoſtibus ſuis, eſtq́; non tam ſcriptura illius triumphi quàm pictura. Similis autem pictura eſt in Pſalmo: Dixit Dominus Domino meo, Conquaſſabit capita in terra multorum, De torrente in via bibet &c. Senſus eſt: Tam copioſa erit effuſio ſanguinis inimicorum, vt ſanguis effuſus efficiat torrentem, de quo quis bibat: & quia tam inſigniter triumphabit, propterea exaltabit caput. Talis res deſcribitur in hoc capite. Potuiſſet autem propheta pauciſsimis verbis dixiſſe: Futurum eſt quòd Chriſtus ille, quem prius dixi indigna multa paſſurum, aliquando glorioſiſsimè triumphet, ſed maluit magnificè & pro dignitate deſcribere: Quis eſt inquit iſte qui venit de

Edom.

Edom? Edom autem nomen eſt regionis, in qua Eſau regnauit, quā Græci Idumæam vocant, e litera in i mutata. Boſra verò ciuitas eſt in Moab. Conſtat autem ex ſcripturis Idumæos & Moabitas vehementer infeſtos fuiſſe Iudæis, & quaſi perpetuos hoſtes. Vnde habemus prophetias contra Idumæos & Moabitas, quibus minatur Dominus vaſtationem. Iam verò difficultas eſt, quo modo depingatur hîc Chriſtus triumphans venire ex Edom & Boſra, cùm Boſra iuxta hiſtoriā non ſit in Edom ſed in Moab: aſcendit ergo Chriſtus ex diuerſis locis? Propter notam & in ſcripturis celebratam, atq; in ore populi vulgatam inimicitiam Idumæorum & Moabitarū contra Iudæos, tranſnominauit prophetæ Edom & Boſram, hoc eſt, figuratè vſus eſt his nominibus ad deſignandum vel terrenam Ieruſalem, quæ ab initio occidit prophetas, vel mundum qui vſq; inimicitias exercuit contra Deum. Simili tropo Apoſtolus Petrus vltimo capite prioris epiſtolæ ſuæ vocabulum Babylonis tribuit Romæ, Salutat inquit vos Eccleſia, quæ eſt in Babylone collecta: vbi Babylō ſignificationem habet qualitatis, ſcilicet confuſionis, qualis erat in proprio nomine Babylonis, & in ciuitate illius nominis. Talis tropus eſt & in Cedar, cū dicitur: Habitaui cum habitantibus Cedar, id eſt, inter Barbaros. Non quòd propria ſignificatio huius vocis notet quoſuis Barbaros, ſed accipitur ſic per tranſnominationē rei, ſiue per metonymiam. Quę figura etiam frequens eſt apud profanos authores, vt cùm volunt deſignare homines virulentæ linguæ, eos appellēt crocodilos, vel aſpides, per tranſnominationem rei. Diuus Hieronymus cùm exponat Edom & Boſram pro mundo & Ieruſalem, non tamen agnoſcit vllam figuram, ſed rationem petit ex ipſarum vocum etymologia. Commentarius autem eius ſic habet: Quis eſt iſte qui de terra cruentus aſcendit? Edom quippe in linguam noſtram & terrenus & cruentus exprimitur: Tinctis veſtibus de Boſra? quod vel de Ieruſalem accipimus, quæ firmiſsimis muris fuit antè circundata, in qua paſſus eſt Dominus: vel de inferno, qui firmiſsimis cuſtodijs eſt munitus. Boſra enim interpretatur firma atque munita. Huic autem affine eſt quod habet Thomas & Lyra, Edom videlicet & Boſram apud Hebræos aliquando eſſe propria nomina, aliquando verò appellatiua. Quos ſequitur Dionyſius Carthuſianus. An autē iſta probabiliter dicantur, examinet ſtudioſus. De Edom & Boſra vide plura in cap. 34. huius prophetæ. Proponit ergo propheta per interrogationem triumphum Chriſti, vt in illum oculos intendamus: Dionyſius tamē Ariopagita cap. 7. cœleſtis Hierarchiæ, dicit eſſe vocem angelorum admirantium aſcenſum Chriſti. Sic etiam intellexit Hieronymus. Triumphauit autem Chriſtus ſanguine ſuo virtute diuinitatis ſuæ, item iudicio ſuo, quia ſumpſit partes iudicis & vicit. Pro illo autem, Tinctis veſtibus, ad verbum in Hebræo eſt, rubefactus veſtes. *Iſte formoſus*) Iſtud per interrogationem legendū eſt: Quis eſt iſte formoſus in ſtola? vel veſte, vel ornatu, aut habitu. Vox enim Hebræa in genere ſignificat quamuis veſtē. Hieronymus autem volens exprimere picturam prophetæ, ſtolā accipit. *Gradiens in multitudine &c.*) De hoc verbo gradiens dictum eſt cap. 51. vbi dicitur: Cito veniet gradiens &c. Eſt autem eius qui non eſt contentus veniſſe ad locum, ſed penetrat omnia. Miratur ergo propheta potentiam plus quàm humanam in Chriſto, in quo relucet diuina potentia. Reſpondet iam Chriſtus: *Ego qui loquor iuſtitiam*) quæris vel quæritis qui ſim, qui à terra tinctis ſeu cruentis veſtibus aſcendam, ego ſum qui loquor iuſtitiam, id eſt, qui ſententiam dico pro humano genere cōtra diabolum in æquitate. *Et propugnator &c.*) Videtur Hier. amaſſe hoc ſpectaculum, alioquin ad verbum vertere poterat: Et multus ſum ad ſaluandum. Eſt tamen vbi vox Hebræa etiam ſignificat pręfectos regis, ſiue viros in aula principis, vt primo capite Heſter: proponens ſingulos de principibus ſuis, vbi ad verbum eſt, De multis ſuis, id eſt, de prioribus aulæ. Tale quid reſpexit hic Hiero. vertendo

tendo propugnatorem. Eadem ſignificatio placuit ei cap. 19. propugnatorem mittet ei.

QVare ergo rubrum eſt indumentum tuũ, & veſtimenta tua ſicut calcantium in torculari? Torcular calcaui ſolus, & de gentibus non eſt vir mecum, Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea. Et aſperſus eſt ſanguis eorum ſuper veſtimenta mea, & omnia indumẽta mea inquinaui. Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit.

QVare ergo rubrum? &c.) Quod hîc vertit indumentum, ſuprà ſtolam tranſtulit. Senſus autem huius verſus non eſt iſte: Quare ergo ſic es paſſus? ſic indignè tractatus, & perfuſus cruore tuo? Sed iſte eſt ſenſus: Quare videris ſudiſſe ſanguinem aliorum? habitus tuus eſt talis, qualis eſt eorum qui calcant vuas, ſcilicet rubeus colore vuæ tinctus. *Torcular calcaui ſolus &c.*) Vos inquit rectè meminiſtis torcularis, quia ſolus calcaui torcular. Eſt agentis non patientis, quaſi ſolus paſſus ſit Chriſtus. Senſus eſt: Ego ſolus cõparaui mihi hanc victoriã, calcaui aduerſarias poteſtates atq; cõtriui. Sic in Threnis Ieremiæ: Torcular calcauit Dominus virgini filiæ Sion. vbi ſenſus eſt: Graue ſupplicium & grauem damnationem comparauit virgini filiæ Sion: Eſt enim accerſentis alicui grande malum. *Et de gentibus non eſt vir mecum.* In Hebræo eſt עמים ámim, & proinde vox (gentibus) non opponitur Iudæis, ſed complectitur vtrunque populum & totum humanum genus hoc ſenſu: Non eſt quiſquã mortalium mecũ, ſed mihi ſoli debetur hoc beneficium, ſolus ego mea ſolius poteſtate vici Diabolum & illi coniunctos.

Aſperſus eſt ſanguis &c.) Loquitur de ſanguine inimicorum, Diaboli videlicet & illi coniunctorum, non quidem quòd Diabolus habeat ſanguinẽ, ſed nomine ſanguinis tropicõs victoriã ſignificat. Depingit enim propheta Chriſtum humano more cruentũ redire domum inſtar fortis militis, quod facit ad magnitudinem triumphi Chriſti.

Dies enim vltionis &c.) Senſus eſt: Hactenus paſſus ſum Diabolum & illi confœderatos regnare, poſt hac autem non patiar: redimam iam meos, & vindictã ſumam de eis, qui mihi & meis ſunt contrarij.

CIrcunſpexi, & non erat auxiliator, quæſiui, & non fuit qui adiuuaret, Et ſaluauit mihi brachium meum meum, & indignatio mea ipſa auxiliata eſt mihi, Et conculcaui populos in furore meo: et inebriaui eos in indignatione mea, & detraxi in terram virtutem eorum.

CIrcunſpexi & non erat auxiliator) Iſtud non eſt laborantis & ſubſidium petentis, ſed ſenſus eſt: Circunſpexi an inter angelos vel homines eſſet aliquis, qui ſuccurreret orbi perdito, verùm nemo erat, omnes patiebantur perire orbem: ego verò hoc aduertens adhibui meum vnius brachium, hoc eſt quod dicit, Et ſaluauit mihi brachium meum, cùm non ſuccurreret quiſquã lapſo homini, ego mea ſolius & beneficio auxiliatus ſum ei. *Et indignatio mea ipſa auxiliata eſt mihi*) Sicut ira addit homini animos, ità de ſe humano more loquitur Chriſtus, hoc ſenſu: Indignitas rei commouit me, vt ego adderem vires meas & liberarem populum meum.

Et conculcaui populum) Id eſt, inimicos meos quicunque non præbent ſe Euangelio manſuetos, illos Chriſtus conculcat in ira ſua. *Et detraxi in terram &c.*) id eſt, quicquid valere poterat contra regnum Chriſti, ſiue hoc erat ex Philoſophia, ſiue aliunde. Hæc autem Chriſti victoria magis intelligebatur tempore Apoſtolorum, quando tota & integra regna ſubijciebãt ſe Chriſto inuitis etiã omnibus qui ſtudebant opprimere Eccleſiam.

MIſerationum Domini recordabor, laudẽ Domini ſuper omnibus quæ reddidit nobis Dominus & ſuper multitudinem bonorum domus Iſrael, quæ largitus eſt eis, ſecundũ indulgentiam ſuam, & ſecundum multitudinem miſericordiarum ſuarũ, Et dixit: Veruntamen populus meus es, filij non negantes, & factus eſt eis ſaluator, In omni tribulatione eorum non eſt tribulatus, et angelus faciei eius ſaluauit eos.

MIſerationum Domini recordabor &c.) Hic eſt finis picturæ triũphalis Chriſti. Iam verò vox eſt prophetę docentis quid pro tantis beneficijs ſit faciendum: vt diſcamus gratias agere Deo, & nunquam obliuiſcamur horum operum diuinæ miſericordię. Miſcere autem videtur vetera beneficia cum nouis. Agnoſco inquit in omnibus operibus, quæ contigerunt circa Iſraelem, immenſam Dei miſericordiam: ſiue reſpiciam ſæcula Moyſi, ſiue ſecula Chriſti, video miſericordias Dei mirabiles. Et exponit deinde propheta ſigillatim miſericordias, cùm ſubdit:

Et dixit) ſcilicet, Dominus. *Veruntamen populus &c.*) Senſus eſt: Quantumcunque à me exaltati, eorum plurimi ſpreuerunt me, tamen agnoſco in Iſraele populum meum.

Filij non negantes) id eſt, quantumcunque hactenus ingrati fuerunt, tamen inter illos habeo filios germanos, qui mihi non mentiuntur. De alijs ſeu alienis autem dicitur in Pſal. Filij alieni mentiti ſunt mihi, vbi filij alieni intelliguntur viri generatione quidem Iudæi, ſed vita & ſtudio degeneres.

Et in omni tribulatione eorum non eſt tribulatus). Hieronymus in hunc locum ſic ferè ſcribit: Vbi nos interpretati ſumus, Non

eſt tribulatus, in Hebræo eſt lo per Aleph aduerbium negantis, & pro non legi poteſt, & pro ipſe, hoc ſenſu: In omni tribulatione eorum ipſe eſt tribulatus. Admittit ergo hîc Hieronymus regulam Hebræorum qua offendebatur in cap. 39. enarrans illud: Et Iſrael non congregabitur. Et quia Hieronymus liberum facit, vt intelligamus negatiuè, vel aliter, vtrunque ſenſum proponemus. Si igitur legamus affirmatiuè, hoc modo, In omni tribulatione eorum ipſe eſt tribulatus, ſenſus erit iſte: Sic affectus erat Deus populo Iſrahelitico, vt quicquid mali accideret illi, haberet acſi ſibi accidiſſet. Si verò legam⁹ negatiuè, Non eſt tribulatus, ſenſus erit iſte: Vidit Deus ſæpe eos multis miſerijs & calamitatibus afflictos, nihil tamen ex hoc commotus eſt, nec indoluit malis eorum. Iam affectus eſt Dei irati ſicut prius affectus Dei propitij. Hieronymus tamen etiam in hoc ſenſu accipit in affectu amantis, quia ad tempus tantùm permiſit eos affligi, vt ſic eos erudiret, & nudatos ſuo auxilio, cogeret ad rogandum.

Et angelus faciei &c.) Senſus eſt: Tanti fecit Deus populum iſtum, vt daret angelum, qui præcederet caſtra eius, & de periculo liberaret. Hiſtoria autem huius habetur Eſdræ. 14. Angelus autem faciei diuinæ dicitur, quia vſque videt etiam hîc in terris faciem Dei.

IN dilectione ſua, & in indulgentia ſua ipſe redemit eos: & portauit eos, & eleuauit eos cunctis diebus ſæculi, Ipſi autem ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt ſpiritum ſancti eius, Et conuerſus eſt eis in inimicum, & ipſe debellauit eos, Et recordatus eſt dierum ſæculi Moyſi et populi ſui, Vbi eſt qui eduxit eos de mari cum paſtoribus gregis ſui? Vbi eſt qui poſuit in medio eius ſpiritum ſancti ſui? Qui eduxit ad dexteram Moyſen brachio maieſtatis ſuæ, qui ſcidit aquas ante eos: vt facerent ſibi nomen ſempiternum: qui eduxit eos per abyſſos quaſi equum in deſerto, non impingentem, quaſi animal in campo, Deſcendens ſpiritus Domini ductor eius fuit, Sic adduxiſti populum tuum vt faceres tibi nomen gloriæ.

I*N dilectione*) qua ſcilicet dilexit Iſraelem, & in miſericordia ſua redemit eos, & ex Aegypto, & aliàs ſæpe. *Et portauit eos*) quemadmodum nutrix infantem leuat & portat.

Cunctis diebus ſæculi) id eſt, ex quo cœpit amare, ſemper amauit & benefecit populo.

Ipſi autem ad iracundiam prouocarunt) Non obſtante ſingulari hoc amore & tantis beneficijs, ipſi malis ſuis factis ad iracundiã prouocarunt, *Et afflixerunt ſpiritum ſancti eius*) Per ſanctum autem Hieronymus Chriſtum intelligit, hoc ſenſu: afflixerunt ſpiritũ Chriſti. Non tamen eſt neceſſe ſic intelligere, poteſt enim etiam intelligi Moyſes, iuxta illud Pſalmi: Et vexatus eſt Moyſes propter eos & exacerbauerunt ſpiritum eius. In quo Pſalmo etiam Aaron ſcribitur ſanctus Domini. Alij verò intelligunt ſpiritum ſanctum, & legunt, afflixerunt ſpiritum ſanctum eius.

Et conuerſus eſt eis &c.) Etiam totum iſtud pertinet ad Dei miſericordiam, quia ſequitur, *Et recordatus eſt dierum Moyſi &c.*) Debellauit autem eos non ſemel atque iterum ſed ſæpius, vt patet in libris Iudicum. *Et recordatus eſt dierum &c.*) id eſt, ipſe Domin⁹ cùm debellaret eos, & traderet in manus hoſtium, recordatus eſt miſericordiæ ſuæ, & agnouit eos rurſum pro illis quorum patres habuit pro populo ſuo, & propterea non eſt paſſus totam gentem deleri. Poteſt & hic eſſe ſenſus: Illi quos debellauit, iſti nomine collectiuo recordati ſunt, vt populus recordatus ſit dierum Moyſi quantũ ſcilicet aberat ab illa dignitate, in qua erant filij Iſrael ſub Moyſe. *Vbi eſt qui poſuit? &c.*) Iſta Hiero. facit loquentem Eſaiam: alij verò populum, qui recordatur dierũ Moyſi id eſt, dierum priſcorũ, vt ſeruetur eadẽ perſona, hoc ſenſu: Vbi eſt illa Domini clemẽtia, qua quõdam populum ſuum eum ducib⁹ Moyſe & Aaron deduxit per mare rubrum: vbi eſt inquam illa pietas Domini, quam olim proſequutus eſt populum ſuum, ponens in medio ſpiritum ſancti ſui, vel vt alij vertunt, ſpiritum ſanctitatis ſua? Vel reſpexit ad Septuaginta ſenes, quos impleuit ſpiritu ſapientiæ: Vel ad totum populum, qui tunc regebatur ſpiritualiter ſpiritu Dei. Si autem ad Septuaginta ſenes reſpexit, tunc ſanctus intelligitur Moyſes. Scribitur enim capite vndecimo Num. Auferens Dominus de ſpiritu qui erat in Moyſe, & dedit Septuaginta viris.

Qui eduxit ad dexteram) id eſt, proſperè Moyſen brachio maieſtatis ſuæ, id eſt, magnifica & potente virtute.

Qui eduxit eos per abyſſos &c.) Sicut equus in deſerto, aut aliud iumentũ in plano campo non impingit: ita populus ille non impingebat nec in terra, nec in mari: nec mirũ quia Dominus ductor eius fuit. Per ſpiritũ autem Hieronymus angelum intelligit, qui ductor fuit populi Iſraelitici, ſed non eſt neceſſe: poteſt enim intelligi ipſe ſpiritus ſanctus.

ATtende de cælo, & vide de habitaculo ſancto tuo, & ſolio gloriæ tuæ, Vbi eſt zelus tuus, & fortitudo tua, multitudo viſcerũ tuorum, & miſerationum tuarum? Super me continuerunt ſe, Tu enim pater noſter, & Abraam neſciuit nos, et Iſrael ignorauit nos. Tu Domine pater noſter, et redẽptor noſter: à ſæculo nomẽ tuum, Quare errare nos feciſti Domine de vijs tuis?

induraſti cor noſtrum ne timeremus te? Conuertere propter ſeruos tuos, tribus hæreditatis tuæ. Quaſi nihilum poßederunt populum ſanctũ tuum, hoſtes noſtri conculcauerunt ſanctificationem tuam, Facti ſumus quaſi in principio, cùm non dominareris noſtri, neque inuocaretur nomẽ tuum ſuper nos.

A*Ttende de cœlo &c.*) Eſt oratio. Qui olim habuiſti rationem populi tui, præſtans ei tanta beneficia per Moyſen, quare hunc iam negligis? attende de cœlo, id eſt, vide miſericorditer in quibus verſamur, & erue nos: *Vbi eſt zelus tuus?* Ille autem zelus intelligitur de quo Zacha. 1. cap. Zelatus eſt Dominus Sion & Ieruſalem zelo magno, id eſt, proſequutus eſt Sion vehementi amore, non patiens eis ab hoſtibus inferri mala, vnde in conſeqnentibus dicitur: Iraſcar ſuper gentes quæ congregatę ſunt aduerſus eam in circuitu. *Multitudo viſcerum tuórum*) id eſt, Tu amplius non exeris viſcera tua erga populum tuum, non experimur miſericordiam tuam.

Tu enim pater noſter &c.) Non ſolùm in vteris maternis compegiſti oſſa noſtra, ſed & ſpiritum infudiſti corporibus noſtris: deinde ex omnibus populis nos elegiſti, & voluiſti peculiariter habere pro filijs tuis. Cùm igitur nos dignatus ſis hoc nomine, nequęſo obliuiſcaris filiorum tuorum: quia Abraham pater noſter ſecundũ carnem ignorauit nos, id eſt, non habet nos ãplius pro filijs ſuis: & ideo non habet pro filijs ſuis, quia videt non nos amari à te, interim quanuis offendimus, tu ſemper es pater noſter, redemptor noſter, hactenus redemiſti nos nõ ex Aegypto ſolùm, ſed aliàs ſæpe: quare ergo nunc deſeris populum tuum? *Quare errare nos feciſti de vijs tuis*) id eſt, à mandatis tuis & iudicijs tuis? Dicitur autẽ Deus facere errare & indurare, quos ſinit in errorẽ labi vel ab errore non retrahit, & quorum corda nõ emollit, nec duritiã auſert, non verò quòd in errorem aliquem inducat, vel duritiem immittat.

Conuertere) ſcilicet ab ira ad miſericordiam. *Propter ſeruos tuos*) ſcilicet Abraham, Iſaac, & Iacob, quorum vita & conuerſatio tibi placuit. *Quaſi nihilum &c.*) id eſt, hoſtes poſſederunt nos, & quaſi nullo loco habuerunt populum tuum. *Conculcauerunt ſanctificationem*) id eſt, templum ſanctum tuum.

Facti ſumus quaſi in principio) antequam ſcilicet vocaremur in Abraham, & à gentibus diſtingueremur. *Neq; inuocaretur nomen tuum &c.*) De hac phraſi dictum eſt ſuprà capite quarto huius prophetæ, circa illum locum, Abraham neſciuit nos &c. ſciendum præter expoſitionem in contextu poſitam quæ Hiero. eſt, eſſe aliam apud ſacræ ſcripturæ tractatores magis vulgatam, nimirũ hanc: Tu pater noſter, Abraham ille ignorat quæ circa nos ſunt, in quo ſtatu ſumus, in quibus verſamur malis: ſimiliter Iſrael: propterea ad te confugimus, tibi ſupplicamus, dicentes: Attende de cœlo &c. Ex qua interpretatione diſcimus cauſam, cur ſanctorum vita ſunctorum non ſuerint implorata ſuffragia in veteri teſtamento. Legimus quidẽ per memoriam eorum Deo ſupplicatum fuiſſe, vt hoc capite, Conuertere propter ſeruos tuos &c. Et Exodi. 32. Recordare Abraham, Iſaac, & Iacob ſeruorũ. Item alijs multis locis. Verùm in tota ſcriptura veteri nuſquam inuenimus eorũ à quoquam implorata ſuffragia: Cauſa eſt, quia ab humana cõuerſatione ſeiuncti & in tenebris ſedentes non percipiebant orationes & vota viuentium, quæ nunc percipiũt: vt qui cum Chriſto regnantes in verbo veluti in ſpeculo clariſsimè vniuerſa intuentur, ea etiam quæ aguntur aut eueniunt in hac hominum vita, quantum illis vel ad gaudium, vel nobis ad auxiliũ pertinet. Proinde nõ ſolùm per eorũ memoriã & merita iã Deo ſupplicam⁹, ſed & eorũ imploram⁹ auxilia & ſuffragia. Quod autem Auguſt. in lib. de cura pro mortuis agẽda ca. 15. ex hac Eſaiæ ſcriptura cõcludat mortuos neſcire quid agant viui, nihil diſtinguens inter tempus ante & poſt paſſum Chriſtum, ſed mortuorum nomine complectens etiam Petrũ, & Paulum, & cæteros poſt Chriſtum mortuos, hoc ſenſu intelligit: Non ſciunt naturali vi rationis, aut vſitato illo modo, quo homines humana cognoſcunt. Qui ſenſus apertiſsimè patet legẽti tria ſequentia capita apud Auguſt. Atque ad hunc vſitatum modum reſpiciunt qui hodie offenduntur ad ſanctorum inuocationem. De hac autem re vide diſt. 45. quarti Sentẽtiarum: Et qęnſt. 72. in fragmẽto quod adijcitur tertiæ parti Summæ Thomæ.

CAPVT LXIIII.

V*Tinam dirumperes cælos & deſcenderes, A facie tua mõtes defluerent, ſicut exuſtio ignis tabeſcerent, aquæ arderent igni, vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis: à facie tua gentes turbarentur, Cùm feceris mirabilia non ſuſtinebimus. Deſcendiſti, & à facie tua montes deflexurunt.*

V*Tinam dirumperes clæos &c*) Secundũ Hieronymum eſt adhuc continua oratio huius & præcedentis capitis. Conſiderans autẽ populus vel Eſaias magnificas illas

Dei promiſsióes in Meſsia, orat & vehementer cupit iam naſci Meſsiam, & beneficia olim promiſſa citiſsimè præſtari: vtinam ait dirumperes cœlos & deſcenderes, id eſt, naſcereris.

A facie tua montes defluerẽt) Montes quidem naturalis ſignificationis non defluxerunt à facie Chriſti nati, ſed alij montes improprij nominis, ideo hic tropus ſubeſt: Figuratè enim ſignificantur regna ſuperba & elata, & quicquid habet ſaſtum, ſiue in doctrina, ſiue in potẽtia: & breuiter quicquid extollit ſe aduerſus ſcientiam Dei. Senſus igitur eſt: Si tu naſcereris ò Meſsia, à facie tua, id eſt, præſentia tua montes defluerent, id eſt, ſuperbi philoſophi, ſapientes huius ſæculi, tyranni & cæteri, illi crederent tibi naſcenti. Significatur itaque mirabilis Chriſti potentia in poſsidendis, afficiendis, tranſmutandis hominum animis: ſed ita ſignificatur, vt alludatur interim ad rem aliquando factã, ad antiqua illa ſpectacula in monte Sina exhibita: vbi oſtendere volens eximiam potentiam ſuam, adhibuit Deus tonitrua, fulgura, nubem, fumum, quemadmodum videre eſt in Exodo cap. 19. Dicit ergo propheta, ſi tu deſcenderes, tale aliquid fieret ſpiritualiter & inuiſibiliter in animis hominum, quale olim contigit corporaliter in monte Sina: quando propter fulgura, tonitrua, & denſiſsimam pluuiam, & fumum, totus mons videbatur deflnere & liqueſcere. Felices autem ſunt & terq; quaterq; beati, qui ſentinnt in ſe hanc Chriſti potentiam qui induti virtute ex alto facilè compeſcunt iram, inuidiam, ſnperbiam, concupiſcentiam &c. Qui verò adhuc moleſtè luctantur cum iſtis malis, vel qui ſequuntur adhuc cupiditates ſuas, illis necdum fluxerunt montes, illi necdum ſunt ita felices & beati: quare aſsiduè & ex animo rogare debent, vt occultam hanc Dei potentiã in ſcripturis promiſſam in ſe experiantur.

Ex quo innoteſcat Dei potentia.

Aquæ arderent igni) Eſt perpetua metaphora, aut ſi mauis, allegoria. Senſus eſt: Frigida pectora & in religione & pietate lãguida arderent calore ignis ſpiritualis: quibus ſolet eſſe nauſea legere ſcripturas, gauderent lectione ſcripturarum: quibus ſolet moleſta eſſe narratio de virtutibus & vitijs, libenter audirent talia, & imitarentur atq; vehementer inflammarentur.

Vt notum fieret nomen tuum &c.) Quemadmodũ tunc illo ſpectaculo in monte Sina exhibito valde innotuit apud omnes qui audierunt virtus, & potentia Dei (Nullus enim Iupiter tale quid vnquam præſtare valuit) ita te nato notum fiet nomen tuum inimicis tuis. Inimici autem Chriſti ſunt, qui ſeruiunt vitijs quibuſcunq;: tales admirabuntur potentiam Chriſti regnantis in membris ſuis: admirabuntur Paulos, Anthonios, Auguſtinos, veram ſanctimoniam & pietatem illorum hominum ſuſpicient. *A facie tua gentes turbabuntur*) ſiue rectè & cum laude, ſiue cum vitio: Herodes enim turbatus eſt, ſed cum vitio & magno ſuo malo: multi verò rectè turbati ſunt, cum virtute & magno ſuo bono, agnoſcentes ſe eſſe filios iræ. Gentes hoc loco quidam accipinnt, vt opponantur Iudæis: alijs verò magis placet, vt ſit generale nomen complectens omnes homines.

Cùm feceris mirabilia &c.) Senſus eſt: Cùm veneris in propria, & patraueris illa mirabilia quæ ſcripta ſunt in Euangelio, non ſuſtinebimus, id eſt, non erimus pares, id eſt, maiora erunt quàm vt poſsimus ferre: non reddemur illis meliores, ſed peiores. Diuus autem Hieronymus enarrans illud in præcedenti capite, Quare errare nos feciſti de vijs tuis? ſic habet: Epiſtola quam ſcribit Paulus ad Corinthios, cùm ad vnius ciuitatis populum ſcribatur, pro varietate habitantium, id eſt, ſanctorum & peccatorum nunc laudat eos, nunc corripit: ita præſens quoq; caput quòd omne ex populi deprecantis oratione contexitur vel iuſtorum intelligamus eſſe, vel peccatorum: & nunc laudare Dominũ nunc mouere Domino quæſtionem, & culpam ſuam referre in Deum. Huius ergo regulæ, quæ eſt ſecunda inter ſeptem regulas Tichonij, de quibus Auguſtinus inſtitut. 3. de doctrina Chriſtiana, oportet & hîc meminiſſe, quia ſecundũ Hieronymum perpetua oratio eſt huius & præcedentis capitis, & principium huius capitis proprium eſt piorum. Iſta verò, cùm feceris mirabilia; ex perſona dicuntur impiorum. Pulchrè autem quaſi exauditi eſſent, qui ſuprà fuerant precati, vtinam dirumperes cœlos &c. iam inferunt: *Deſcendiſti*) id eſt, verbum caro factum es, & habitaſti in nobis, & ideo montes à facie tua defluxerunt, montes inquam illius nominis de quibus ſuprà dictum eſt.

A Sæculo non audierunt, neq; auribus perceperunt. Oculus non vidit Deum abſq; te, quæ præparaſti expectantibus te. Occurriſti lætanti, & facienti iuſtitiam, in vijs tuis recordabuntur tui. Ecce tu iratus es, & peccauimus, in ipſis fuimus ſemper, & ſaluabimur. Et facti ſumus, vt immundi omnes nos, & quaſi pannus menſtruatæ vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ. Et cecidimus quaſi folium vniuerſi, et iniquitates noſtræ quaſi ventus abſtulerunt nos.

A *Sæculo non audierunt &c.*) Illud (audierunt) pene imperſonaliter ponitur: Nõ audierunt, id eſt, non eſt auditum à ſæculis, id eſt,

id eſt, ex quo Adam natus eſt, nemo vnquã audiuit neque vidit abſq; te Deus, quæ præparaſti expectantibus te, id eſt, non abijcientibus fidem. Erant enim inter Iudæos qui victi longa mora Saluatoris, deſierant credere, illi non erant expectantes. Alij verò, vt prophetæ, & pij quiq;, quantumuis grauia paterentur, dura & moleſta: expectabant tamen & manebant in fide Chriſti venturi: De illis autem hic ſermo eſt, illi & horum ſimiles per Chriſtum accipiunt talia chariſmata ſpiritus, quæ nemo vnquam poſsit ſuſpicari, & nemo illa ſcit niſi qui ſpiritu docente percipit, & hoc intelligitur ex eo quod dicit: Abſque te Deus. Sic enim interpretatur Paulus in priori epiſtola ad Corinthios, capite ſecundo, vt intelligamus hæc pertinere non tantùm ad vitam æternã, quæ verè non cadit in ſenſum humanum: ſed etiam ad illa dona, quæ in præſenti hoc ſæculo per ſpiritum ſanctum Chriſtus ſuis largitur.

Occurriſti lætanti &c.) Beneficiũ eſt Chriſti nõ tam nati iam quàm regnantis in membris ſuis. Fideles enim quorum mentes inhabitat ſpiritus ſanctus, illi ſunt qui hîc lætantur, illi læti faciunt iuſtitiam ſine tædio & nauſea non timore, ſed amore: iſtis lætantibus occurrit Chriſtus, id eſt, promouet conatus eorum & ſtudia.

Ecce tu iratus es) Dum magna hæc & à ſæculis inaudita præſtas fidelibus & populis, nos interea Iudæi ſentimus te iratum nobis. Secundum Hieronymum autem eſt hîc ordo præpoſterus: nõ quia tu iratus es inquit nos peccauimus, ſed quia nos peccauimus, tu iratus es. Verùm non eſt id neceſſe, poteſt enim ſeruari ordo, qui eſt in Eſaia, hoc ſenſu: Tu iratus es nobis propter ſcelera noſtra, & quia iratus es ſubtrahis nobis miſericordiæ tuæ auxilia & præſidia: nos peccauimus, id eſt, prolapſi ſumus in grauiora peccata: Vt peccata de quibus loquuntur intelligantur eſſe pœnæ præcedentium peccatorum.

Et quaſi pannus mẽſtruatæ &c.) id eſt, quicquid videmur habere iuſtitiæ, rectè panno menſtruatæ mulieris, quo nihil immundius, comparatur: opera noſtra, etiam illa quæ bona apparent, omnia polluta ſunt. Diuus autem Hieronymus in hunc locum ſic ſcribit: Conſiderandum hîc, quòd iuſtitia quæ in lege eſt, ad comparationem Euangelicæ puritatis, immunditia nominetur. Et confirmat iſtud varijs ſcripturarum teſtimonijs, & ſic deinde concludit: Si quis igitur poſt Euangelium Chriſti & aduentum filij Dei, pædagogæ legis obſeruat ceremonias, audiat populum confitentem, quòd omnis illa iuſtitia panno ſordidiſsimo comparetur. Ex quo diui Hieronymi commentario, duo diſcimus: Alterum, nequaquam de Chriſtianorum iuſtitia ſermonem hîc eſſe: Alterum, ex perſona populi, non Eſaiæ, hæc dici, ſiue (quod eodem recidit) Eſaiam hæc dicere in perſona populi: quod tacente etiam Hieronymo ipſius prophetæ verba planè loquuntur. Nam illa: Ecce tu iratus es, certum eſt ad impios pertinere: non enim Eſaiæ iratus erat Dominus. Ergo ſequentia, facti ſumus vt immundi &c. cùm in eadem perſona dicantur, minimè Eſaiam & bonos, ſi qui alij in illo populo erant, comprehendunt. Imo & illa quæ proximè ſequuntur in eodem orationis corpore, Et cecidimus quaſi foliũ vniuerſi, planè indicant ab illo, Ecce tu iratus es, omnia in perſona grauiter peccantium dici. Senſus enim eſt: Inſtar foliorum de arboribus cadentium, quæ ventus areſacta diſpergit, defluximus per iniquitates noſtras, & à facie tua flatu diabolico longè diſperſi ſumus. Hæc quàm non competant in Eſaiam, nullus non videt: Quis enim audeat dicere, quòd iniquitates prophetæ, perinde vt ventus quidam, ſeparaſſent eum à Deo quòd cùm ſanctiſsimus eſſet, non inuocaret nomen Domini? Hæc ergo reſpiciunt populum Iudaicum impium: quare nihil agit Lutherus, ex hac ſcriptura ſtatuere volens omne opus hominis etiam Chriſtiani etiam iuſti eſſe peccatum.

Non eſt qui inuocet nomen tuum, qui conſurgat, & teneat te. Abſcondiſti faciem tuam à nobis, & alliſiſti nos in manu iniquitatis noſtræ. Et nunc Domine pater noſter es tu, nos verò lutum, & fictor noſter tu, & opera manuum tuarum omnes nos. Ne iraſcaris Domine ſatis, & ne vltrà memineris iniquitatis noſtræ. Ecce reſpice, populus tuus omnes nos.

Non eſt qui conſurgat) ſcilicet de ruina iniquitatum ſuarum, & apprehendat ſeu teneat te per ſtudium bonæ vitæ. *Abſcondiſti faciem tuam à nobis*) id eſt, nõ das amplius vllam ſignificationem miſericordiæ aut beneuolentiæ tuæ erga nos. *Alliſiſti nos in manu*) ſcilicet propter peccata noſtra, quæ exercebamus, in quibus etiam adhuc ſumus, noſq; ſtrictos tenent. *Et nunc Domine &c.*) Docet quomodo debeant orare. Fatemur Domine quòd peccatis noſtris iram tuam prouocauimus, non tamen deſperare volumus, quia pater noſter es tu, fictor, & plaſmator formaſti & poſſediſti nos: & quia formaſti, ſcis fragilitatem noſtram, lutum enim ſumus & puluis: precamur ergo ne iraſcaris ſatis, id eſt, ne pergas valde iraſci, ſed magis reſpicias populum, qui aliquando tuus appellatus eſt, licet iam deſeras nos, fuimus tamen aliquando populus tuus.

CIuitas ſanĉti tui facta eſt deſerta, Sion deſerta facta eſt, Ieruſalem deſolata eſt, domus ſanctificationis noſtræ, & gloriæ noſtræ, vbi laudauerunt te patres noſtri, facta eſt in exuſtionē ignis & omnia deſiderabilia noſtra verſa ſunt in ruinas. Nunquid ſuper his continebis te Domine, tacebis & affliges nos vehementer?

CIuitas ſancti tui &c.) Secundum Hieronymum propheta hîc reſpicit ad captiuitatem, quæ fuit ſub Tito & Veſpaſiano. Alij verò hęc Aſsyriorum & Babyloniorum temporibus putant eſſe completa. Ciuitas ſancti tui, id eſt, ſanctuarij tui. Alij autem vertunt: ciuitas ſanctitatis tuæ, id eſt, ciuitas tua ſancta & cultui tuo dedicata. Eſt ergo periphraſis Ieruſalem. vnde per interpretationem additur: Sion deſerta facta eſt, Ieruſalem deſolata eſt, quæ omnia idem ſignificant.

Domus ſanctificationis noſtræ &c.) id eſt, templum incendio vaſtante deletum eſt, ita vt nequaquam in eo offerantur victimæ, nō paſcha celebretur, nec quicquam aliorum fiat, quæ tu fieri præcepiſti: ſed omnia deſiderabilia noſtra facta ſunt in ruinā. Et hinc patet, non de Chriſtianorum, ſed Iudaici populi iuſtitia in præcedentibus ſermonem fuiſſe, atq; pro eo tempore quo in captiuitate poſitus fuit, nec templum accedere, nec ſecundum ſtatuta legis Moſaicæ ſacrificia potuit offerre: quo factum erat, vt cùm priſtinis vti purificationibus minimè licuerit, totum immundum ſe putaret. Propter quod & in perſona populi huius dixit propheta, facti ſumus vt immundi omnes &c. nec voluit hanc querelā pro quouis tempore cunctis Iudæis accommodatā eſſe, ac multo minus Chriſtianis. Exactam huius rei diſputationem, videlicet, an omne opus hominis etiam iuſti peccatum ſit, vide Roff. contra aſſertionem Lutheri, art. 31. Cùm igitur hæc ita ſeſe habeant, nunquid ſuper his continebis viſcera tua Domine, vt non impendas populo tuo miſericordiam tuam?

CAPVT LXV.

QVæſierunt me, qui ante non interrogabant, inuenerunt, qui non quæſierunt me. Dixi. Ecce ego, ecce ego ad gentem quæ neſciebat me, et quæ non inuocabat nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona poſt cogitationes ſuas.

QVæſierunt me &c.) Ad orationem populi querimonijs mixtam reſpondet Deus vel Saluator, in tantùm non ſum rigidus & crudelis, nec repello filios pœnitentes, vt etiam alienos, vt gentes quæ hactenus deditę fuerunt idolis ac vitijs, ſeruare velim: Quæſierunt enim me, id eſt, quęrent qui antè non interrogabant. Senſus eſt: Futurum eſt, vt gentes quæ iam nihil de me cogitant, me quærant: & quæ iam non quærunt me, inueniant, id eſt, per fidem agnoſcent & recipient inuitatę prędicatione apoſtolorum, & tractæ à patre meo cœleſti.

Ecce ego &c.) Eſt generalis notionis gens. Senſus eſt: Conuertar ad gentes, & relinquetur vobis Iudæis dom' veſtra deſerta. Quod autem ad lectionem attinet, illa verba, Quæ neſciebat me, non ſunt in Hebræo, neque apud Septuaginta, neque in textu Hieronymi, neque in commentarijs eius, neq; apud Lyram aut Haymonem, & in magnis biblijs Colonæi obelo prænotantur.

Expandi manus meas &c.) Principium capitis pertinet ad gentes, & continet earū vocationem: ab ijs iam tranſit ad Iudæos, quos propter peccata dicit reijciendos: quē tranſitum ſignificare volens Apoſtolus Paulus Rom. 10.
in epiſtola ad Romanos, poſt verba hæc ex propheta citata, ſic ſcribit: ad Iſrael autem dicit, quaſi dicat, Conuerſo autem ſermone à gentibus ad Iſraelem ſiue contra Iſraelem, dicit Eſaias: Tota die expandi manus meas, &c. Eſt geſtientis recipere in ſinum, hoc ſenſu: Præbui me illis totum, cupiui illos redire ad me, & inſtar matris filios obuijs vlnis amplecti. Quidam autem hæc accipiunt, vt ſint verba Chriſti iam exhibiti, hoc ſenſu: Ab initio quo veni in carnem, expandi manus meas ad Iudæos, id eſt, ſumma beneuolentia & deſiderio eos ad ſalutem inuitaui. Alij verò accipiunt vt ſint verba Dei reſpicientis ad totum tempus anteactū, hoc ſenſu: Ab initio quo cœpi eos vocare, & deduxi eos in Aegyptum, expandi manus meas, id eſt, cumulaui eos ſemper nouis beneficijs. Atque ita hæc prophetia paulatim impleta eſt, & finis fuit in Meſsia. Quòd autem dicit, Tota die idē valet ac ſi dicat, toto tempore. Vocem autem Hebræam quam Hieronymus hic vertit incredulum, alibi vertit contumacem.

Qui graditur in via non bona &c.) id eſt, qui neglecta lege ſuas ſequitur affectiones & animi voluptates.

POpulus qui ad iracundiam prouocat me, ante faciem meā ſemper, qui immolant in hortis, & ſacrificant ſuper lateres, qui habitant in ſepulcbris, et in delubris idolorum dormiunt, qui comedunt carnem ſuillam, & ius profanum in

vaſis

vaſis eorum, qui dicunt, recede à me, non appropinques mihi: quia immundus es. Iſti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce ſcriptum eſt coram me. Non tacebo, ſed reddam & retribuam in ſinum eorum iniquitates veſtras, & iniquitates patrum veſtrorum ſimul, dicit Dominus, qui ſacrificauerunt ſuper montes & ſuper colles exprobrauerunt mihi, & remetiar opus eorum primum in ſinu eorum.

P*Opulus qui ad iracundiam prouocat me*) ſcilicet peccatis ſuis, quæ facit in conſpectu meo, & quidem iugiter. *Qui immolat in hortis*) Iſta non videntur competere in Iudæos tempore Chriſti: nam eo tempore non fuerunt dediti idololatriæ. Reſpicit ergo antiqua peccata & antiquas hiſtorias, quæ deſcribuntur in libris Regum & Paralip. *Qui habitant*) id eſt, reſident in ſepulchris & in idolorum delubris dormiunt. Iſtud pendet ex hiſtoria, vt refert Hieronymus: In locis huiuſmodi ſtratis hoſtiarum pellibus incubare ſoliti erant, vt ſomnijs futura cognoſcerent: nec hoc erant malorum fine contenti, ſed porcorum quoq; carnibus contra legem veſcebantur.

Et ius profanum) id eſt, ſacrilegum. Loquitur autem de iure carnium ſuillarum, quod etiam in alterum diem reſeruatum auidè deuorabant. Videtur eſſe ſynecdoche, hoc ſenſu: Omittunt totam legem præſcriptam, & ſequuntur mores ethnicos. *Qui dicunt*) ſcilicet illi, qui non ſimili ducitur errore, qualis erat qui credebat Eſaiæ, tali dicebant, recede à me: illum putabant immundum, contactumq; eius fugiebant.

Iſti fumus erunt &c.) Senſus eſt: Tales ardebunt, hic in concupiſcentijs ſuis, & poſtea in gehenna perpetuò: ibi fum' tormentorum eorum aſcendet tota die, id eſt, in ſæcula ſæculorum.

Ecce ſcriptum eſt coram me) Hebraica phraſis eſt, nos autem diceremus hoc modo: Nō ero immemor eorum quæ feciſtis, non excident mihi. Similis phraſis eſt apud Ieremiam cap. 17. Peccatum Iudæ ſcriptum eſt ſtylo ferreo, id eſt, nunquam ibit in obliuionem, nunquam delebitur aut excidet è memoria.

Retribuam in ſinum eorum) Hîc quæri ſolet, quomodo iuſtè alterius peccata in alijs vindicentur. Ad hanc quæſtionem reſpondet Hieronymus, item Auguſtinus libro ſexto, quæſt. 8. ſuper Ioſue, vbi ſic ſcribit: Viſibiles afflictiones hominum, quoniam his quibus ingerūtur, & obeſſe & prodeſſe poſſunt, nouit Dominus in occulto prouidentiæ ſuæ, quomodo iuſtè quibusque diſpenſet etiam cùm aliorum peccata in alijs videtur vlciſci: Pœnas verò quæ nō niſi nocent, & prodeſſe non poſſunt, nullus Deo iudice pro alterius peccatis luit: qualis pœna eſt cæcitas mentis, deſertio Dei, ignis gehennæ. Sed videndum eſt anne loquatur Eſaias de hac inuiſibili pœna, & ſignificare velit populum Iudæorum partim propter peccata parentum reijciendum. Diuus Hieronymus ſuper hoc caput, & apertius ſuper caput decimū octauū Ezechielis reſpondet, peccata parentum puniri in filijs imitantibus, id eſt, qui exiſtunt æmulatores paternorum ſcelerum. Verùm hoc vt videtur non eſt punire parentum peccata in filijs, ſed magis ipſorum filiorum peccata. Res autem hæc pertinet ad diſtin. 31. ſecundi libri Sententiarum. Quod verò ad lectionem attinet, hoc modo legendum eſt: Ecce ſcriptum eſt coram me, non tacebo, ſed reddam & retribuam in ſinu eorum. Hic eſt integer verſus, & eſt ſextus huius capitis apud Hebræos. Sequitur iam alius verſus:

Quomodo peccata vnius in alijs vindicentur.

Iniquitates veſtras & iniquitates patrum veſtrorum ſimul) ſcilicet reddam. Reſpicit autem ad Iudæos tempore Chriſti, dum dicit, Iniquitates veſtras. Patres intelligit, qui erant ante captiuitatem Babylonicam, nam poſt captiuitatem Babylonicā vſq; ad Chriſtum, non ita viguit idololatria in illo populo. Illud (primum) cùm dicitur, opus eorum primum, poteſt eſſe aduerbium, vt ſit ſenſus: Iniquitates veſtras, & pariter iniquitates patrum veſtrorum, qui ſacrificauerunt ſuper montes & colles, reddam in ſinum veſtrum: verùm primū remetiar in ſinu ipſorum: exprobrauerunt mihi transferendo cultum meum ad idola, hoc ipſorum opus remetiar primum in ſinu ipſorum, id eſt, extendam pœnam & effundā eam in ſinum ipſorum ſecundum menſuram iniquitatis huius. Poteſt etiam (primum) eſſe nomen, quomodo accipiunt Lyra & Dionyſius, vt ſenſus ſit: Opus eorum primum, id eſt, primò commiſſum, etiam hoc vlciſcar. Prioris verſus ſenſus eſt iſte: Ecce ſcriptum eſt coram me, ſcilicet opus eorum, non tacebo, id eſt, non diſſimulabo nec patiar inultum, ſed reddam in ſinum eorum, id eſt, vlciſcar.

H*Aec dicit Dominus. Quomodo ſi inueniatur granum in botro, & dicatur ne diſſipes illud, quoniam benedictio eſt. Sic faciam propter ſeruos meos, vt non diſperdam totum. Et educam de Iacob ſemen, & de Iuda poſſidentem montes ſanctos meos. Et hæredicabūt eam electi mei, & ſerui mei habitabunt ibi, & erunt campeſtria in caulas gregum. & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requiſierunt me.*

H*aec dicit Dominus &c.*) Poſt minas addit conſolationē, ſed valde exilē, vt meritò

terreantur Iudæi hæc legentes. Abijciet quidem vos Dens, non tamen omnes omnino, ſeruabit enim quoſdam, ſed admodum paucos, quam paucitatem declarat ſimilitudo adhibita. Quomodo ait ſi quis tempore maximæ ſiccitatis aut perpetuæ pluuiæ, in botro aliquo vel vua totius vitis quæ corrupta eſt, caſu granum vnum reperiat illæſum, & dicat alteri, ne tangas illud ſed dimitte vt creſcat, quoniam benedictio Dei eſt, id eſt, donum Dei eſt quod in tanta acinorum copia ſolum hoc euaſerit ſiccitatem: Sic de Iudæorum innumerabili multitudine paucos tãtum reſeruabo & hoc propter ſeruos meos videlicet Abraham, Iſaac, & Iacob, quibus promiſi quòd non totum Iſrael reijcerem.

Et deducam de Iacob ſemen) Exponit ſimilitudinem de grano & botro mox poſitam. Senſus eſt: De Iſraele aſſumam paruas reliquias, in quibus pręſtabo promiſsiones meas. Eſt idem cum illo quod ex hoc propheta in Epiſtola ad Romanos citat Apoſtolus, cùm ait: Si fuerit numerus filiorum Iſrael tanquam arena maris, reliquiæ ſaluæ fient. Et rurſus cum illo, quod ſcribitur primo capite hui⁹ prophetæ: Niſi Dominus Sabaoth reliquiſſet nobis ſemen &c.

Et de Iuda &c.) Id eſt, de Iudaico populo educam vnum aut alterum, id eſt, paucisſimos, qui poſsidebunt montes ſanctos meos. Ciuitas autem Ieruſalem ſita erat in pede montis Sion, & imminebat ciuitati alius mons, ad illos reſpiciens hoc loco alludit propheta cùm aliud intelligit. Sicut Ieruſalem Iudaica habebat ſuos montes: ita cœleſtis ciuitas Eccleſia Chriſti habet ſuos montes. Poſsidentem ergo montes ſanctos meos, qui pertinẽt ad cœleſtem Ieruſalem, Iam ex montibus debemus accipere ipſam Ieruſalem.

Et hæreditabunt eam &c.) Videbatur requirere conſequentia, vt diceret, & hæreditabunt eos, ſcilicet montes: iam verò dicit, Eam, quod mirum eſt. Non enim præceſsit nomen aliquod fœminini generis, ad quod referri poteſt. Similis difficultas eſt in pſalmo, Fundamenta eius in montibus ſanctis. Cuius eius? non præceſsit antecedens aliquod. Sęd ſciendum prophetam loqui de ciuitate Dei ſiue de Eccleſia Chriſti tanquã de re aliqua nota. Hæreditabunt ergo eam, id eſt, iſtam Ieruſalem notam, iſtam ciuitatem Dei ſanctam & cœleſtem, quæ eſt mater omnium noſtrorum, quę ſemper eſt in oculis filiorum Dei, illam hæreditabunt electi mei, & ſerui mei habitabunt ibi ſiue reſpiciat Eccleſiã triumphantem, ſiue militantem, ſiue vtranque.

Et erunt campeſtria &c.) Hîc eſt ampliſsima conſolatio, ſed pertinet ad eos, qui verè ſunt in Chriſto, non Iudæos tantùm, ſed & gentiles, & ad omnes denique qui requirunt Deum, & venientem in propria recipiunt. Miſcet autem ea quæ contingunt Chriſtianis in hac vita, cum ijs quæ contingunt in futuro ſæculo, vt ſciamus vnam & perpetuam eſſe vitam Chriſtianorum à prima hora baptiſmi vſque in æternitatem.

Gregibus ergo eo tempore contingent caulæ in medijs campeſtribus, non cogentur procul petere vnde paſcantur. Eſt tropus, non enim de bobus eſt cura Deo.

Conſolatio populi Dei.

Nos ergo ſumus greges illi de quibus loquitur, hoc ſenſu: Populo meo contingent vberrima paſcua in Eccleſia, nihil deerit eis, abundantiſsimè recipient conſolationem ſpiritus: tam felix erit, quàm ſunt felicia pecora quæ ſunt in paſcuis vberrimis. Pro campeſtribus in Hebræo eſt zaron, quam vocem Hieronymus capite trigeſimo ſeptimo, reliquit non verſam, dicens: Et factus eſt zaron in deſertum, vbi commentarius eius habet: Zaron omnis iuxta Ioppen Liddamque appellatur regio, in qua latiſsimi campi fertilesq; tenduntur.

Zaro pro loco fertili & amœno.

Propria ſignificatio eſt nomen regionis, vnde mirum eſt Hieronymum non hoc modo vertiſſe: Et erit Zaron in caulas gregum, maxime cùm in commentarijs huius loci ſic ſcribat: Omnis regio circa Liddam & Ioppen apta eſt paſcendis gregibus, reſpiciens ad illud quod eſt proprij loci nomen. Eadem etiam vox habetur capite trigeſimo quinto, Gloria Libani data eſt ei decor Carmeli: Et propria eius ſignificatio eſt primi Paralipo. capite vigeſimo ſeptimo, Armentis quæ paſcebantur in Zarona. Hoc autem loco tropum habet, & talem, qualis eſt in tempe quam vocem profani ſcriptores vſurpant pro quibuſuis locis amœnis. Ita Zaron quoq; hoc loco tropum habet vberrimi loci & valde fertilis, & ſenſus eſt ille qui in pſalmo, Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco paſcuæ ibi me collocauit.

Et vallis Achor in cubile armentorũ) Quod hîc dicit cubile, ſuprà caulas extulit: Accubabunt armenta in valle Achor. Primo autem omnium ſemper reſpicienda eſt propria alicuius nominis ſignificatio, deinde recurrendum eſt ad flexum, qui ex propria ſignificatione melius intelligitur. Propria autem huius ſignificatio eſt Ioſue 7. vbi & ratio eius exprimitur: Ex eo nimirum quòd Achan, qui furatus erat de anathemate & ſpolijs Iericho, turbauerit populum, locus ipſe in quo hoc accidit, Achor, id eſt, turbationis ac tumultus nomen accepit. Flexus vero eius eſt Ozee cap. 2. vbi Deus mirabi-

liter

liter in media ira recordatur miſericocdiæ ſuæ, & poſt verba illa, Viſitabo ſuper eam dies Baalim, quæ minas habent, addit: proptec hoc ecce ego lactabo eam (ſermo eſt de Ieruſalem) & ducam eam in ſolitudinem (alludit ad exitum de Aegypto) & loquar ad cor eius, id eſt, conſolabor eos vehementec in ſpiritu, & dabo illi hactenus neglectæ vinitores in eodem loco, id eſt, Apoſtolos & Apoſtolicos viros. Et vallem Achor ad aperiendam ſpem, ſiue ad oſtium ſpei, iuxta illud: Oſtium magnnm mihi apertum eſt in Domino. Sicut antè alluſit ad ſolitudinem: ita iam alludit ad vallem Achor, hoc ſenſu: Vallis Achor ademit illis quondam ſpem, & ibi turbatus erat Ioſue & omnis exercitus, hanc ipſam vallem vbi hoc contigit, illis dabo ad aperiendam ſpem, ſiue pco ianua ſpei, id eſt, illa res quæ antè dabat eis cauſam deſperandi, eadem iam dabit illis magnā ſpem, & aperiet oſtium ſpei in Domino, & tam lætierunt, quàm erant tunc cùm egrederentur de populo barbaro. Ex illo ergo Ozee loco, iſte facile intelligitur, hoc ſenſu: Quicquid hactenus coniunctim fuit cum tumultu & tucba, erit in ſolatium: talis erit Chriſtianiſmus, quòd populus ſpiritu Chriſti imbutus in ipſis paſsionum tumultibus, in medijs tentationibus, in valle Achor, ſuauiter acquieſcet & accubabit, reſpiciens in Chriſtum auxiliatorem, cuius virtute omnia illa forti animo tolerat & ſuperat, ex quo ſumit cauſam lætitiæ & gratiarum actionū. Vallis ergo Achor tropus eſt omnium eorum, quæ nos turbant, ſiue diabolus ſit, ſiue peccatum, ſiue caro aut mundus &c. Expoſitis autem tropis agendum iam vnicuique eſt, vt his cebus afficiatur, quia in hoc verè eſt regnum Dei, quod non eſt eſca & potus: ſed iuſtitia & gaudinm, & pax in ſpiritu ſancto.

ET vos qui dertliquiſtis Dominum, qui obliti eſtis montem ſanctum meum, qui ponitis fortunæ menſam, & libatis ſuper ram, numerabo vos in gladio, & omnrs in cæde corrurtis, pro ro quod vorani, & non rrſpondiſtis, loquutus ſum, & non audiſtis, & faciebatis malum in oculis meis, & quæ nolui elegiſtis. Propter hoc hæc dicit Dominus Deus: Ecrr ſerui mei comrdenc, & vos eſurietis. Ecrr ſerui mri bibent, & vos ſitirtis. Ecer ſerui mei lætabuntur, & vos confundrmini. Ecer ſerui mei laudabunt præ exultationr cordis, & vos rlamabitis præ dolore rordis, & præ rontritionr ſpiritus vlulabitis, & dimittrtis nomrn veſtrum in iuramrntum rlectis mris. Et intrrficiet te Dominus Deus, & ſeruos ſuos vorabit nominc alio.

ET vos qui dereliquiſtis &c.) Hæc ſuprà dicta contingēt populo meo, quem vocabo ad pcomiſsiones hæreditandas: ſed vos qui reliquiſtis montem ſanctum meum, intelligit montem Palæſtinæ ſeu montem Sion, & ex monte Sion ipſam Ieruſalē totam, atque Ieruſalem cultum veri Dei, qui erat aut eſſe debebat ibi. Senſus ergo eſt: Vos qui dereliquiſtis cultum & religionem veri Dei quæ hactenus fuit in Ieruſalem, & facti eſtis idololatræ.

Qui ponitis &c.) Iſtud ponere tale eſt, quale Leuitici primo: Ordinauit illa ſacerdos ſuper ligna. Et capite ſexto, ordinauit ſupec illud holocauſtum. Eſt eadem vox in Hebræo ibi, & hoc loco, quę licet interdum tribuatuc rebus profanis, plerumque tamen eſt vocabulum cultus. Quicunque ergo ordinatis & extruitis fortunæ menſam ad cultum illi exhibendū. Quæ autem fuerit foctuna Iudæocum, non ſatis conſtat. Rabbi tamen Moyſes arbitratuc vocem Hebræam ſignificare ſtellam Iouis: Alij verò putant eſſe in genere Planetam, vnde quidam vectunt: qui ponitis Ioui menſam, alij: Qui ponitis exercitui cœli menſam. Sed nihil eſt certi, hoc tamen certum eſt, in genere pertinere ad idola. Hieronymus autem in hunc locum ſic ſcribit: in cunctis vrbibus & maximè in Aegypto & Alexandria idololatriæ vetus conſuetudo eſt, vt vltimo die anni ponant menſam varij generis epulis refertam, & poculum mulſo mixtum, hoc modo vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem auſpicantes. Hoc faciebant etiam Iſraelitæ, omnia ſimulachrocū portenta venerantes. Vos ergo qui facitis iſta, numerabo in gladio, Hieronymus ex parte totum ex gladio omne ſupplicium intelligit, neque enim omnis populus Iſrael gladio traditus eſt, ſed pœnis, & cruciatibus, captiuitati, & vltimæ ſeruituti.

Pro ro quòd vocaui) multiplicitec vocaui, & antequam naſcerec, & poſtquam ipſe veni, & noluiſtis audire. Propter hoc hæc dicit Dominus Deus: *Ecer ſerui mei romrdenc*) id eſt, pleni crunt ſpiritualibus delitijs, & vos vacui. Sunt autem pulchercimæ antitheſes, quæ in textu ponuntur, & putant quidam prophetam hîc reſpicere ad regnum cœlorum:. Alij verò accipiunt iſta, vt etiam pertineant ad præſens ſæculum. *Et dimittetis nomrn veſtrum &r.*) Vt pro malocum exemplo vos habeant, & deteſtentur talia ſuſtinere, & iurent ſic: Si hoc aut illud egi, contingat mihi quod contigit Iudæis, quibus menſa verſa eſt in ſcandalum: patiac maledictionem, quam ipſi patiuntur. Ieremias autem iſtud magis propriè dixit, capite vigeſimo nono, vbi de Achab & Sedechia pſeudoprophetis loquens, ait: Aſſumetur ex eis maledictio omni tranſmigrationi Iudæ,

quæ

quæ eſt in Babylone, id eſt, ſumetur ex eis ſormula deteſtandi ab illis qui in Babylone ſunt Iudæis, vt dicant: ponat te Deus ſicut Sedechiam et Achab, quos Rex Babylonis ſrixit in igne. Talis ſorma ſecundum Hieronymum eſt in hoc loco.

Et interficiet te Dominus &c.) Interficiet ſcilicet ſub Tito & Veſpaſiano: & etiã aliter vt non habeas eũ ſcilicet qui dicit, ego ſum vita. *Et ſernos ſuos vocabit nomine alio*) Tempore Moyſi ſerui Dei vocabantur Iudæi, Iſraelitæ, Ephraim &c. vt patet ex ſacris literis: ſub Chriſto verò vocabuntur alio nomine, appellabuntur Chriſtiani, vncti &c. Sic Hieronymus. Veriſimilius tamen eſt, prophetã reſpexiſſe potius ad rem quàm ad nomẽ, vt dictum eſt capite ſexageſimo ſecundo vt ſenſus ſit: Erunt alij homines, erunt noua creatura.

IN quo qui benedictus eſt ſuper terram, benedicetur in Deo, Amen. Et qui iurat in terra iurabit in Deo, Amen. Quia obliuioni traditæ ſunt anguſtiæ priores, & quia abſconditæ ſunt ab oculis noſtris. Ecce enim creo cælos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora. Et nõ aſcendent ſuper cor, ſed gaudebitis, & exultabitis vſq; in ſempiternũ in his quæ ego creo. Quia ecce ego creo Ieruſalem exultationem, & populum eius gaudium, & exultabo in Ieruſalem, & gaudebo in populo meo, & non audietur in ea vltra vox fletus, & vox clamoris.

IN *quo qui benedictus eſt &c.*) Illud (in quo) non eſt in Hebræo, ſed addidit Hieronymus de ſuo explicandi gratia, quia à Chriſto eſt tota hæc benedictio. Quicunq; ergo benedictus erit in terra, erit benedictus non in Baal, non in Iacob aut Iſrael, ſed in Domino Chriſto Ieſu: erit vnum ouile & vnus paſtor, & in illo paſtore & nullo alio benedicentur omnes.

Et qui iurat in terra &c.) Senſus eſt: Ipſe iurans quicunq; erit inter rectè iurantes, iurabit in Domino, id eſt, non iurabit per Iouem aut Mercurium: ſed in iuramento adhibebit Chriſtum & nullum aliud nomen ſalſi Dei. Quæ ſententia quemadmodũ & prior (Amen) ſignaculo comprobatur.

Quia obliuioni traditæ ſunt &c.) Hîc apertè tranſit ad futurũ ſæculum. Nomine enim anguſtiæ propheta intelligit & complectitur omnia illa, quæ quouis modo nos iam hîc premunt, etiam peccata ſecundum Hieronymum, qui exponens iſtud ſic dicit: Obliuiſcentur priſtina mala, nõ obliuione memoriæ, ſed bonorum ſucceſsione, ac ſi dicat: tanta erit ſelicitas qua perfruentur electi, quòd omnia præterita mala pro nihilo ducent. Pergit deinde Hieronymus: licet poſsit & hoc dici, quòd in cœlo nouo & terra noua omnis conuerſationis priſtinæ memoria deleatur ne hoc ipſum pars malorum ſit, prioris anguſtiç recordari. Quod non acceptatur à doctoribus ſcholaſticis. Et Auguſtinus lib. 10. de ciuitate Dei, cap. 14. ex ſcriptura Apocalyp. Et libri aperti ſunt &c. docet quòd etiam iuſti videbunt poſt reſurrectionem ſacta ſua priora & errores præteritos: & quia agit ibi Auguſtinus dogmatiſten, ideo pluris eſt ſaciendum quod ibi dicit, quàm quod Hieronymus in commentarijs, in quibus frequenter aliorum refert ſententias.

Ecce ego creo cælos nouos) Nouos intellige ſecundum qualitates, non ſecundum ſubſtantiam. Non enim penitus abolebuntur cœli, qui nunc ſunt: ſed commutabuntur in melius. Idem dicendum de terra. *Et non erunt in memoria priora*) Huius duplex eſt expoſitio. Altera quidem eſt: Vita prior, ſiue mala priora non erunt in memoria. Altera vero: Cœlum prius & terra prior non erunt in memoria: atque hæc videtur propria huius loci, maximè ſi reſpiciatur ad locum Eſaiæ capite quadrageſimo tertio, Ne meminerітis priorum &c. Senſus eſt: Cœlum & terra, quæ iam admiramini, non erunt ſemel comparanda cum illis cœlis & illa terra, quę erunt poſt reſurrectionem, omnia poſt reſurrectionem erunt multo præſtantiora. Ad hunc ſenſum etiam inuitat quod ſequitur,

Et non aſcendet ſuper cor) Cui ſimilis locus eſt apud Ieremiã cap. 3. Arca teſtamenti non aſcendet ſuper cor. Senſus eſt: Veniet tempus, quando pro Moyſe veniet & ſuccedet Chriſtus, & pro lege Euangelium: illo tempore Iudæus qui eſt in Chriſto, non tangetur deſiderio legis aut Moyſi. Sic hoc loco: Non aſcendẽt ſuper cor, id eſt, non æſtimabitis illa, nõ tangemini deſiderio priorum, non mirabimini cœlum & terram quæ modò ſunt, vbi videritis nouos illos cœlos & nouam terram.

Quia ecce ego creo Ieruſalem &c.) Iſtud pertinet ad tempus reſurrectionis, quo tempore ciuitas Dei Ieruſalem, quæ ſurſum eſt, nõ erit aliud quàm exultatio, & populus eius nihil aliud erit quàm gaudium: *Non audietur in ea vltra vox fletus*) Quo quiſpiam hic ſanctior eſt, eo vberius flet videns in quàm malo corpore habitet, quoties labatur, & quàm parum in iuſtitia promoueat: proinde ad cœleſtem Ieruſalem, ad Eccleſiam triumphantẽ in cœlis hæc referenda ſunt. Auguſtinus de ciuitate Dei lib. 20. cap. 17. tractat ſimilem locum ex Apocalypſi, Ecce tabernaculũ Dei cum hominibus &c. vbi habet ſententiam quam iam annotauimus de fletu ſanctorum in terra. Cùm autem propheta

Cauſa perpetuus fletus ſancto viro.

pheta dicit (vltra) non vult ſignificare aliquando ibi fuiſſe voces fletus, ſed conſiderat hanc quæ in terris eſt, ad illam cœleſtem Ieruſalem, quæ ſurſum eſt, tanquam vnam ciuitatem, & tanquam vnum corpus, & ita ſignificat quòd luctus qui hîc eſt, non erit ibi.

NOn erit ibi amplius infans dierum, & ſenex, qui non impleat dies ſuos, quoniam puer centum annorum morietur, & peccator cētum ānorum maledictus erit. Et ædificabunt domos & inhabitabunt, & plantabunt vineas, et comedent fructus earum. Non ædificabunt, et alius habitabit, non plantabunt, & alius comedet. Secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & opera manuum eorum inueterabunt.

NOn erit ibi amplius infans &c.) Senſus eſt: Non erit ibi quiſquam numerans multos dies vitæ, & tamen infans, infans in quā ſenſu. *Neque erit ibi ſenex, qui non impleat dies ſuos*) Quicunque hic vitam tranſigunt in ocio, ſequentes concupiſcentias ſuas non implent dies ſuos, etiam ſi pertingāt ad dies Mathuſalem: Quia iuxta ſcripturam ætas ſenectutis vita immaculata. Eiuſmodi ergo infantes, & eiuſmodi ſenes non erunt in cœleſti Ieruſalem. *Quoniam puer centum annorum morietur*) id eſt, homo centenarius interim tamen puer ſenſu morietur, ſcilicet morte æterna. *Et peccator centum annorum*) id eſt, ſenex non implens dies ſuos, maledictus erit.

Et ædificabunt domos &c.) Iſta videntur eſſe præſentis ſæculi, & quia iuxta literā multi ſancti ædificant domos & non inhabitant, ideo oportet agnoſcere hîc tropum. Senſus eſt: Quicunque ſerui Dei ædificabūt & plantabunt hic in Chriſto, illis fruentur in futuro: Qui dant operam, vt omnia bene ſuccedant in Eccleſia Dei, ſiue adhibeant preces, ſiue conſilia, ſiue laborem concionandi, illi ædificant domos, quas iugiter inhabitabunt, & plantant vineas, quarum fructum comedent, quia opera eorum ſequentur eos: Sic ædificabat & plantabat Apoſtolus Paulus in priori epiſt. ad Corinth. capite tertio.

Non ædificabunt & alius &c.) Videtur propheta reſpexiſſe ad maledictiones illas, quæ ſunt Deut. 28. vbi inter cæteras maledictiones ponuntur & iſtæ duæ. Senſus eſt: Seruis meis, id eſt, iſtis vocatis gentibus & Iudæis, qui ſunt in Chriſto, non contingent maledictiones illæ Deuter. non dico corporales ſed ſpirituales, quæ pertinent ad bona ſpiritus. Et eius quod dixerat rationem reddens ait:

Secundum enim dies ligni &c.) Secundum Hieron. eſt periphraſis æternitatis, hoc ſenſu: populus meus erit maximè diuturnæ vitæ, perpetuò & in ſempitenum viuet. Reſpexit autem propheta ad lignum vitæ, de quo in principio Geneſeos, vnde non ſimpliciter dixit, ſecundum dies ligni, ſed ſecūdum dies illius ligni: additur ei voci in Hebræo ה notificationis, quod exprimere volentes Septuaginta interpretes verterunt: Secundum dies ligni vitæ. Idem habet tranſlatio Chaldaica.

Et opera manuum &c.) Eſt hic varia lectio. Lyra enim in commentarijs legit: Opera manuum eorum inueterabūt electis meis. Cuius lectionis meminit & Haymo, & eſt in textu addito commentarijs Hieronymi, niſi quòd pro inueterabunt ibi eſt veteraſcent. Alij verò legunt: opera manuum eorum inueterabunt electi mei, id eſt, facient vetuſta, In actiua ſignificatione. Etiam huius lectionis meminit Haymo, & Hieronymus in cōmentarijs agnoſcit: An non tibi videbitur inquit quotidie inueterare opera ſua, qui præteritorum oblitus in futura extenditur? Sic Septuaginta iuxta quod eos citat Hieronymus: opera eorum inueteraſcere facient electi mei. Et vocabulum Hebraicum hoc loco poſitum, eſt coniugationis piel, quæ apud eos tranſitiua eſt. Et ne quēpiam remoretur pronomen (eorum) ſciendū eſt Hebræos non diſtinguere inter pronomina reciproca & nō reciproca, quemadmodum Latini faciunt. Opera ego manuū ſuarum inueterabunt electi mei. Præter duas has, eſt & tertia lectio, quæ illud electi mei, iungit cum ſequentibus hoc modo: Opera manuum eorum inueterabunt ſiue inueteraſcent id eſt, perpetua erunt. In qua ſignificatione vox hæc capitur apud Terentium in prologo Hecyræ: Nouas qui exactas feci vt inueteraſcerent, ne cū ſcriptura poeta euaneſceret, inueteraſcerēt id eſt, vt eſſent perpetuę. In contraria tāmen ſignificatione frequenter ea voce vtitur ſcriptura, vt, cœli ſicut veſtimentum veteraſcent, id eſt, non erunt perpetui, intellige ſecundum qualitates, quas nunc habent. Deinde legunt, Electi mei non laborabunt fruſtrà, quæ lectio eſt in magnis biblijs Colinæi anno 1541. impreſſis, & in exemplari pergameno quod eſt in bibliotheca noſtra, & ſcriptum eſt ante annos trecentos: & apud Septuaginta interpretes in exemplaribus Græcis quę hodie in manibus ſunt, quanquam Latina editio à D. Hieronymo citata aliter habeat.

ELecti mei non laborabunt fruſtra, neque generabunt in conturbatione, quia ſemen benedictorum Domini eſt, & nepotes eorum cum eis. Eritque, antequam clament, ego exaudiam adhuc illis loquentibus, ego audiam, Lupus & agnus paſcentur ſimul & leo & bos

bos comedent paleas, & ſerpenti puluis panis eius. Non nocebunt, neq; occident in omni monte ſancto meo, dicit Dominus.

E*Lecti mei non laborabunt fruſtra*) ſed fruentur aliquando meritis ſuis, quæ iam hic comparant. *Neque generabunt &c.*) Qui ſecundum carnem generant, in conturbatione generant, etiam ſi non cogitẽt perturbationem, quæ eſt ex cura ſobolis educandæ: electi autem mei, qui ſecundũ ſpiritum generabunt, non in perturbatione ſed in pace & gaudio ſpiritus generabũt: Sic per Euangelium Paulus multos genuit Chriſto.

Quia ſemen benedictorum &c.) id eſt, electi mei ſunt noua creatura, ſunt de cœleſti Adam: conuenticula eorum non ſunt collecta de ſanguinibus, neq; ex voluntate carnis, neq; ex voluntate viri, ſed ex Deo: & licet adhuc multæ ſint quas communes habent cum alijs, & multæ reliquiæ terreni Adam, tamen retinent nouam creaturam, & propterea non ſunt de mundo. *Et nepotes eorum cum eis*) id eſt, nati natorum ſeu poſteritas eorum.

Conſolatio eorum qui ſunt in Chriſto.

Eritq; antequam clament &c.) Eſt magna conſolatio eorũ qui ſunt in Chriſto. Significatur enim promptiſsima Dei exauditio, qua promptus eſt & paratus omni tempore exaudire preces noſtras.

Lupus & agnus paſcentur ſimul &c.) Tropis iſtis ſignificatur & exprimitur conditio regni Chriſti. Sunt figuræ valdè iucundæ, & cap. 11. huius prophetæ à nobis expoſitæ, vbi eadem hæc verba ferè omnia habentur, exceptis his: *Et ſerpenti puluis panis eius*) id eſt, ſerpens nequaquam aliorum nutrietur interitu, ſed terram ſiue puluerem quaſi panem comedet. Similes autẽ tropi ſunt apud Virgilium Ecloga 4. vbi deſcribit aureũ ſæculum, quod intellexit ex carmine Sybillæ.

CAPVT LXVI.

H*AEc dicit Dominus, Cælum ſedes mea, terra autem ſcabellum pedum meorum. Quæ eſt iſta domus quam ædificabitis mihi? & quis eſt iſte locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta ſunt vniuerſa iſta, dicit Dominus. Ad quem autem reſpiciam, niſi ad pauperculum, & contritum ſpiritu, & trementem ſermones meos?*

H*AEc dicit Dominus &c.*) Redit propheta ad Iudæos, & hoc potiſsimum agit, vt abducat eos à carnali amore templi, & ſtudio legis & religionis Moſaicæ. Reſpicit enim tempora Chriſti, hoc ſenſu: Vos carnales Iudæi, qui tanti facitis templum Salomonis, qui dicitis, templum Domini, & teſidetis in ſacrificijs veſtris à Moyſe vobis pręſcriptis, audite, hæc dicit Dominus: Cœlum ſedes mea, terra autem ſcabellum pedum meorum, id eſt, cœlum & terram ego impleo: Iſtud enim & nihil aliud ſignificatur iſta hypotheſi.

Quæ eſt (ergo) domus iſta, quam ædificabitis mihi?) Verba futura apud Hebræos, ſicut frequenter dictum eſt, habent quiddam potentiale, Quam ædificabitis, id eſt, ædificare poteritis, acſi dicat: cùm tantus ego ſim, vt omnia impleam, cœlum & terram, non moror templũ Salomonis, aut aliud quodcunque, quod à vobis mihi extrui poſsit, aut manibus hominũ fieri: omne huiuſmodi templum minus eſt maieſtate mea, & propterea non delector templo manu facto, quaſi templũ manu factũ per ſe mihi placeret. Quod autem per ſe mihi placet, non eſt templum, ſed ſpiritus pauper & contribulatus, vt homo cognoſcat bona fide miſeriam ſuam, in qua natus eſt, & illa agnita quęrat liberari, & hoc eſt quod dicit:

Ad quem autem reſpiciam, niſi ad pauperculum) Ad ſenſum hoc dixit Hieronymus, ad verbum enim eſt: Niſi ad pauperem. Qui autem ſint pauperes ſcripturarum, iam ſæpe dictum eſt. *Contritum ſpiritu*) Non eſt illa vox, quæ eſt cap. 61. Vt mederer contritis corde. Et pſal. 146. Qui ſanat contritos corde. Secundum illas autem ſcripturas, fornicatores, adulteri, ſuperbi, & breuiter quicunque in anima grauiter vulnerati ſunt, & mole peccatorum toti cõfracti, dicuntur contriti corde. Alia eſt vox apud Hebræos hoc loco poſita, quæ deducitur à radice כהה caha, id eſt, dolere, contriſtari, infirmari. Contritum ergo ſpiritu hoc loco, id eſt, dolentem & humiliantem ſe propter peccata agnita, & ex animo dolentẽ: vt non ſufficiat quiuis dolor ſed vehemens, qui totum hominem humiliet & conterat. Huius loci vox eſt pſal. 108. Et compunctum corde mortificare, Compunctum corde, id eſt, cui ex animo dolet, quòd vulneratus eſt. *Et trementem ſermones meos*) id eſt, agnoſcentem ex Euangelio prædicato quæcunq; dicuntur de malis in ſe eſſe, & proptereà tenentem ſermones meos.

Q*Vi immolat bouem, quaſi qui interficiat virum. Qui mactat pecus quaſi qui excerebret canem. Qui offert oblationem, quaſi qui ſanguinem ſuillum offerat. Qui recordatur thuris, quaſi qui benedicat idolo. Hæc omnia elegerunt in vijs ſuis, et in abominationibus ſuis anima eorum delectata eſt. Vnde & ego eligam illuſiones eorum, & quæ timebant, adducam eis, quia vocaui, et non erat qui reſponderet: loquutus ſum & non audierunt. Feceruntq; malum in oculis meis, & quæ nolui elegerunt.*

Q*Vi immolat bouem &c.*) Venit iam ad ſacrificia Iudæorum. Vos Iudæi reſidetis in ſacrificijs à Moyſe vobis præſcriptis, audite iudicium meum de ſacrificijs veſtris: Qui immolat bouem, ita hbetur apud me, quaſi qui interficiat virum: *Qui mactat pecus*) etiam à Moyſe præſcriptum, vt arietem, *Quaſi qui excerebret canem*) id eſt, pari loco habetur apud me, quaſi qui occidat & immolet canem, quod animal ſecundum legem immundum eſt, & abominabile. *Qui offert oblationem, quaſi qui ſanguinem ſuillum offerat*) quod lege prohibitum erat. *Qui recordatur thuris*) id eſt, qui thura ſuccendit ſecundum legem Moyſi. *Quaſi qui benedicat idolo*) Quia hîc reſpicit tempora Chriſti, per quem abolita eſt lex: ideo hoc loco non eſt ea difficultas, quæ primo capite, vbi reijcit ſacrificia Iudæorum lege Moyſi adhuc habente ſtatum & vigorem ſuum, quod quô ſenſu intelligendum ſit, ibi dictum eſt.

Hæc omnia) ſcilicet immolare bouem, mactare arietem, offerre ſacrificium, & ſuccendere thura, quæ poſt legem abolitam ita habeo quaſi homicidium: & oblationem canis, & ſanguinem ſuillum, & idololatriã, hæc inquam omnia illi elegerunt in vijs ſuis: præſcripta quidem fuerunt à Moyſe, ſed non vt perpetuò ſeruarentur. Quare cùm exercerentur ab ipſis iam finem habente lege Moyſis, rectè dicitur, elegerunt in vijs ſuis quia ſuam non Dei ſequebantur voluntatem offerendo iſta.

Vnde & ego eligam illuſiones eorum) ſiue dum patiar dominari illis Scribas & Phariſæos homines ſuperſtitioſos: ſiue dum per Rom. exercitum faciam totam Gentem excindi, & per totum terrarum orbem diſpergi. Quod poſterius magis probabile eſt, quia ſequitur:

Et quæ timebant, adducam eis) excidium videlicet & captiuitatem. Cauſam autem tantorum malorum ſubijcit cùm ait: Quia vocaui ego, ſcilicet Chriſtus, & non erat qui reſponderet, id eſt, qui ad prædicationem meam conuerteretur. Vide caput præcedens, vbi eadem habentur, & caput. 50. Vocaui & non erat vir.

A Vdite verbum Domini, qui tremitis ad verbum eius. Dixerunt fratres noſtri odientes vos, & abijcientes, propter nomen meum. Glorificetur Dominus, & videbimus, in lætitia veſtra, ipſi autem confundentur. Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis ſuis. Antequã parturiret, peperit, antequam veniret partus eius, peperit maſculum.

A*Vdite verbum Domini &c.*) Alloquitur Apoſtolos & cæteros, qui ex Iudæis crediderunt. *Dixerunt fratres veſtri*) Iudæi ex eadem vobiſcum Gente generati. *Odientes vos* & cætera) Crux Chriſti Iudæis erat ſcandalum, ideo reijcebant Chriſtum crucifixum, & Apoſtolos crucem CHRISTI prædicantes. Verba autem quæ dixerunt, iſta ſunt.

Glorificetur Dominus) id eſt, proferat ipſe Ieſus, qui ſe dicit filium Dei, in apertum gloriam ſuam, & videbimus in lætitia veſtra, ac ſi dicant: Vos promittitis vobis magnos triumphos in Chriſto, videamus eos, vt in lætitia veſtra agnoſcamus gloriam Chriſti veſtri.

Ipſi autem confundentur) Huiuſmodi Iudæi talia dicentes confundentur, nec longe abeſt tempus confuſionis, ecce iam ſonat vox populi de ciuitate, id eſt, iam auditur fremitus militaris obtinentis ciuitatem Ieruſalem. Nam radix vocis Hebreæ, quam noſter interpres vertit populum, ſignificat fremere militariter. Alij autem hoc modo exponunt: Et in vrbe & in templo, tam ſacerdotum & Leuitarum quàm vulgi ignobilis, mulierumque ac puerorum vlulatus auditur, loquitur de expugnatione vrbis Ieruſalem per Titum & Veſpaſianum quaſi iam præſente, per quos Dominus reddidit retributionem inimicis ſuis, id eſt, Iudæis inimicis crucis Chriſti.

Antequam parturiret peperit) Eſt mirabilis mixtio, miſcet malis bona. Eadem hæc Sion, quæ patietur illa mala iam dicta, afficietur prius magnis beneficijs & bonis ſed tantùm in paucis, nimirum in Apoſtolis & illis coniunctis. Suppoſitum autẽ verbi (parturiret) eſt ciuitas Sion, vel Ieruſalem, nullum enim aliud nomen præceſsit. Significatur ergo hoc ænigmate partus nõ operoſus, ſed extemporalis & facilis. Habes autem operoſi nixus expreſsionem verbis Ezech. cap. 37. huius prophetæ: Dies tribulationis, inquit, quia venerunt filij ad partum, & non eſt virtus pariendi, id eſt, talis eſt ſtatus noſter, qualis eſt mulieris, quæ meditatur edere fœtum, & non poteſt, id eſt, verſamur in maxima anguſtia. Aliud verò ſignificatur hoc loco. Antequam parturiret peperit, id eſt, extemporaliter ſine labore peperit maſculum. Maſculus accipitur indeterminatè, vt patet ex ſequentibus. Quod autem ſignificatur his verbis, iſtud eſt: Futurum eſt, vt ſubitò ſine longo miniſterio plurimi ex impijs efficiantur pij, & coniungantur eccleſiæ per prædicationem Apoſtolorum, qui exiuerunt de Sion: futurum eſt, vt totus terrarum orbis audiat verbum Chriſti, & renaſcatur in filios Dei.

QVis audiuit vnquam tale, & quis vidit huic ſimile? Nunquid parturiet terra in die vna: aut parietur gens ſimul, quia parturiuit, & peperit Sion filios ſuos? Nunquid ego qui alios parere facio ipſe non pariam? dicit Dominus. Si ego qui generationem cæteris tribuo, ſterilis ero, ait Dominus Deus tuus.

N*Vnquid parturiet terra in die vna?*) id eſt, ſemina, quæ gremio ſuo ſuſcepit terra, proferet illa ſubito in auras, intra ſpacium vnius diei? aut parietur vnica vice tota aliqua gens? quaſi dicat: non habet hoc naturalis ordo rebus inditus: quomodo ergo credibile eſt, quód Sion tam ſubitò pariet filios ſuos? Ex iſto loco patet, quòd maſculus, quando dicitur, Peperit maſculum, indeterminatè pro quibuſcunque natis accipiatur. Quomodo autem ſubitò pepererit filios, patet ex Actis cùm Petro prædicante vno die conuerſi ſunt tria milia, item altero die quinque milia &c. Reſpondet autem in ſequentibus Dominus, fiet iſtud non humana, ſed mea virtute. *Nunquid ait qui alios parere facio, ipſe non pariam?*) Hactenus pepererunt homines, libet etiam mihi Deo parere, & libet magnificè parere, vt pręadmiratione dicat Sion: Homo & homo natus eſt in ea.

LAEtamini cum Ieruſalem, & exultate in ea, omnes qui diligitis eã. Gaudete tum ea gaudio, vniuerſi qui lugetis ſuper eã, vt ſugatis et repleamini ab vbere cõſolationis eius, vt mulgeatis, & delitÿs affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit dominus. Ecce ego declinabo ſuper eam quaſi fluuium pacis, & quaſi torrentem inundantẽ gloriam Gentium, quam ſugetis.

L*AEtamini tum Ieruſalem &c.*) Ad numeroſum iſtum partum lætari iubet omnes, qui diligunt Ieruſalem, & gaudere qui lugent ſuper eam, inter quos lugentes erat Simeon ille iuſtus, qui expectabat conſolationem Iſrael.

Gaudete tum ea &c.) Quia Ieruſalem puerperam fecit, perſtat in metaphora, vt ſugatis inquiens & repleamini ab vberibus conſolationis &c. per quæ ſignificare voluit maximam cõſolationẽ, quam percipiũt in Eccleſia, qui ex animo & totos ſe dedunt Deo. Nulla autẽ eſt hic difficultas, ſed tantùm videndum eſt, an pertineant hæc ad Ieruſalem præſentis ſæculi an verò ad alteram. Sunt enim tranſitus valde occulti in prophetis, & & quia poſt conſolationem in hac vita, Dominus interdum immittit maximũ horrorẽ & metum, & deiectionem ſpiritus ex memoria peccatorum & inſerni, videri poſsint affluentes hę delitiæ non eſſe præſentis ſæculi.

Ecce ego declinabo ſuper eam &c.) Hũc locum tractat Augu. lib. 20. de ciuit Dei, cap. 21. & refert ad futurum ſæculum. Verba autem eius ſunt: Quod dicit, Declinabo ſuper eam quaſi fluuiũ pacis, abundantiam illius pacis ſignificat, qua maior eſſe non poteſt, hac vtique in fine rigabimur: Etiam in hoc ſæculo declinat Dominus fluuiũ pacis, non quidem totum fluuium, ſed tantùm particulam eius. Quare ſecũdum analogiam huius ſæculi etiam de præſenti Ieruſalem interpretari poſsimus.

Et quaſi torrentem &c.) Pro Augu. ſententia facit caput vigeſimum primum Apocalypſis, vbi ſic ſcribitur: Ciuitas nõ eget ſole & luna, & nox non erit ibi, & adſerent gloriã & honorem Gentium in illam. Pro ſententia verò Hier. qui refert ad pręſens ſęculum, facit cap. quinquageſimum huius prophetæ, vbi multa dicuntur de Gloria gentium, ſecundum quem ſenſus eſt: Totus terrarum orbis deuoluetur ad Ieruſalem id eſt, ad Eccleſiam credentium, & quicquid inſigne eſt apud gentes cedet in bonum eius.

AD vbera portabimini, et ſuper genua blãdientur vobis. Quomodo ſi cui mater blandiatur, ita ego conſolabor vos, in Ieruſalem conſolabimini. Videbitis & gaudebit cor veſtrum, & oſſa veſtra quaſi herba germinabunt & cognoſcetur manus Domini ſeruis eius, et indignabitur inimicis ſuis.

A*D vbera portabimini*) Si autẽ referamus ad præſens ſęculum, pertinet ad homines planè ſpirituales, qualis erat Bernardus, qui portabatur ad vbera, & delectabiliter ſouebatur ſuper genua. Commentarius verò Aug. qui refert ad futurum ſęculum, ſic habet: Poſt labores ęrumnarũ, curarumq́; mortalium conſolabimur tãquam paruuli eius, in humeris genibusq́; portabit, rudes enim nos, & nouos blandiſsimis adiutorijs inſolita nobis illa beatitudo ſuſcipiet. *Quomodo ſi cui mater blandiatur &c.*) Propheta non habuit maius aliquid, quo explicaret dulcedinem cõſolationis cœleſtis Ieruſalem, quam iſtam comparationem de matre & filio ſumptam. Senſus eſt: Cõtinget vobis in illa Ieruſalẽ, quę ſurſum eſt, maxima conſolatio atq; talis conſolatio, qualẽ blandiſsima mater exhibet filio tenerrimè adamato. Etiã in hoc ſęculo Deus dignatur blandiri ſuis, & loquitur illis ad cor, vt ſentiant tale aliquid inter orandũ, inter contemplandũ, & etiam inter gemendum, quod verbis exprimere nõ poſſunt. *Videbitis &c.*) Non expreſsit quid videbunt, ſed haud dubiè quin Deum & omnia illa, quæ nunc nõ videmus: credentes aũt ea pro modulo capacitatis humanę longè minus quàm reuera ſunt, atque imcomparabiliter minus. Sic fere Aug.

Et oſſa veſtra &c.) Quoniam dixit: gaudebit cor veſtrũ, ne putaremus illa bona Ieru-

ſalem

ſalem ad noſtrum tantummodo ſpiritum pertinere,& oſſa inquit veſtra,vt herba,exorientur,vbi reſurrectionem corporum ſtruxit,velut quod non dixerat reddens. Oſſa ergo veſtra,quæ iam arida ſunt,vel putrefacta, tunc in reſurrectione velut herba germinabunt:vt non ſolùm ſpiritus,ſed & corpus exultet glorioſum. Si autem referamus cum Hier.ad præſens ſæculum,tunc oſſa intelligũtur illa,quæ cap.58.Oſſa tua liberabit.Require ibi expoſitionem.

Et cognoſcetur manus Domini) Potẽtia Dei, quam hîc manum vocat,maximè cognoſcetur in futuro ſæculo ab electis Dei: Interim in hoc quoque ſęculo agnoſcitur à ſanctis, vt videre eſt in libris cõfeſſionum Aug. vbi legimus malũ quod habitat in carne, & ducit ad quæuis turpia mirabiliter cognitum fuiſſe Aug.antequam eſſet in Chriſto: cùm verò iam eſſet in Chriſto,& regeretur ſpiritu Dei aguouit in ſe mirabilem Dei potentiam in vitijs ſuperandis,& paſsionibus illis edomandis.

QVia ecce Dominus in igne veniet, & quaſi turbo quadriga eius reddet in indignatione furorem ſuum, & increpationem ſuam in flãma ignis,quia in igne Dominus diiudicabit, & in gladio ſuo ad omnem carnem, & multiplicabuntur interfecti à Domino.Qui ſanctificabantur & mundos ſe putabant in hortis poſt ianuã intrinſecus, qui comedebant carnem ſuillam, & abominationem,& murem, ſimul conſumentur, dicit Dominus.

QVia ecce Dominus &c.) Explicat quod mox dixit,Indignabitur inimicis ſuis. Iſta etiam Hier.refert ad iudicium futurum. Ignis autem intelligitur ignis conflagratorius. Significatur enim aduentus Domini futurus horribilis, quaſi turbo ſiue tẽpeſtas quadrigæ,id eſt,currus eius.Commentarius autem Hieron.ſic habet:Hæc vniuerſa narrantur, non quòd Deus aut currus habeat, aut quadrigas,aut equorum velocitate portetur: ſed quomodo in ſolio ſedere dicitur, quando aſſumit habitum iudicantis,ſic quãdo ad vindictam venit, vt debellet aduerſarios ſuos,in habitu victoris & triumphantis oſtenditur. Aug. verò per currus intelligit angelicas poteſtates,quarũ miniſterio multa peragentur tempore reſurrectionis.

Quia igne Dominus diiudicabit &c.) Repetitio eſt eiuſdem ſententiæ. Valde enim cordi fuit Eſaiæ,hæc nobis proponere, ne in otio ſecurè viueremus. Quod autem ad lectionem attinet nonnulla exemplaria habent diiudicabit: ſed ex commentarijs Hierony. Haymonis, & Lyræ conſtat legendum eſſe, iudicabitur,paſsiuè,Senſus eſt: Dominus agnoſcetur iuſtus iudex per ignem,quo inuoluet impios, & per gladium quem exeret contra omnem carnem. Caro autem accipitur ſicut in Geneſi:Non permanebit ſpiritus meus in homine quia caro eſt id eſt, totus carnalis. Per gladium verò intelligit ſupplicium. Quicquid (ait Hieronymus) pungit,& percutit,& torquet, & cruciat, in ſcripturis ſanctis gladius appellatur, quo vulnerabuntur ſiue interficientur, qui Dei non fecerunt voluntatem. *Quid per gladium.*

Qui ſanctificabantur &c.) De hortis dictum eſt capite 1.circa illum locum, Et erubeſcitis ſuper hortis, Vbi commentarius Hieronymi. Significat autem loca voluptatum, lucos,& nemora. Et capite 65. Qui immolant in hortis, Vbi commentarius Hieronymi. Ne quid deeſſet ſacrilegio,immolabant in hortis, iungentes idololatriæ luxuriam, & ſacrificijs voluptatem. In commentarijs verò huius loci ſic habet: In locis delitiarum & voluptatum, id eſt, in hortis amœniſsimis baptiſteria exſtruebãt, adulteria & omnem libidinum turpitudinem ſimplicibus aquis abluere ſe putantes. Ex his didiſcimus Iudæos in hortis duo exercere ſolitos, nimirum iodololatriam & luxuriam. Hieronymus hîc non meminit idololatriæ, ſecundum quem ſenſus eſt: Poſt Venerem quam exercent in hortis,ſanctificant ſe id eſt,abluunt ſe ibi poſt ianuam intrinſecus,& aquis illis ſimplicibus mundari ſe putant, vt rectè adaptetur illud Poetæ, Et noctem flumine purgant. Lyra verò qui meminit idololatriæ, ſic exponit: Qui ſanctificãt ſe id eſt,qui in hortis poſt ianuã intrinſecus immolant idolis hoſtias, quibus oblatis mundos ſe putant. Quod autem ad lectionem attinet, nonnulla exemplaria habent: poſt ianuam intrinſecus. Sed ex commentarijs Haymonis & Lyræ conſtat legendum eſſe: poſt vnam intrinſecus, & non, poſt ianuam. Et ſubauditur ſecundum Lyram, porta ſeu clauſura: ſecundum alios verò, piſcina. Illud autem (intrinſecus) ad verbum eſt, in medio. Senſus ergo eſt: Poſt vnam ſcilicet portam ſiue ianuam vel poſt vnam piſcinam in medio ſcilicet horti exiſtentem. Aliter verò Haymo, cuius commentarius fœdior eſt, quàm vt hîc debeat recitari. Senſum autem quem proponit, videtur arripuiſſe ex verbis Hieronymi in hunc locum, ſic ſcribentis: Nec alicui videatur incongruum, ſi quæ geruntur turpiter, Vt ibi eſt videre.

Qui comedebant &c.) Eſt hoc loco ſynecdoche, certis enim his ſpeciebus intelligitur quicquid impiè contra legem Moyſi fiebat. Iſti præuaricatores conſumentur, quod

ſuprà dixit, interficientur, ibi. Et multiplicabuntur interfecti à Domino, quæ interfectio & conſumptio eſt mors ſecunda, iuxta Auguſtinum, quæ ſemper durabit.

EGo autem opera eorum, & cogitationes eorum venio vt congregem, cum omnibus Gentibus, & linguis, & venient, & videbunt gloriam meam. Et ponam in eis ſignum, & mittam ex eis, qui ſaluati fuerint, ad gentes in mare, in Africam, & Lydiam, tenentes ſagittam, in Italiam, & Græciam ad inſulas longe, ad eos qui non audierunt de me, & non viderunt gloriam meam.

VEnio vt congregem) ſcilicet opera eorum ad pœnam, vt ea velut in theatro toti orbi ſpectanda præbeam: & non eorum ſcilicet Iudæorum tantùm cogitationes & opera ſed & omnium qui impiè egerunt, cuiuſcunque tandem Gentis aut nationis ſeu linguæ. *Et venient*) ſcilicet aſſumptis corporibus, & videbunt gloriam meam, id eſt, me glorioſum in nubibus venientem cum poteſtate magna & maieſtate, cuius humilitatem in primo aduentu conſpexerunt & contempſerunt.

Et ponam in eis ſignum &c.) Figurata locutio eſt. Res cui cauterio inuſtum eſt ſignum, facile ab alijs dinoſcitur: & iſti agnoſcentur ab electis & confundentur. Senſus autem talis eſt, qualis eſt in libro Sapientiæ: venient in cognitionem peccatorum ſuorum timidi, & traducent eos ex aduerſo iniquitates eorum. Longe aliter exponit iſta Auguſtinus, enarrans editionem Septnaginta, cuius interpretationem qui velit videre legat caput 21. lib. 29. de ciuitate Dei.

Et mittam ex eis &c.) Commemoratis ijs qui per hoc iudicium conſumentur, recapitulat ab initio gratiam noui teſtamenti, à primo Saluatoris aduentu vſque ad vltimũ iudicium perducens, finiensque ſermonem. Mittam ex eis qui ſaluati fuerint, id eſt, qui ex Iudæis euaſerint iram Dei, id eſt, ſemen & reliquias populi Iudaici, nimirum Apoſtolos qui venientem in propria receperunt: illos mittam ad gentes, vt prædicatione ſua eas conuertant, & enumerans ſingulas, in mare ait, & Africam. Mare autem intelligitur mediterraneum, quod Iudæis notiſsimum erat. Senſus ergo eſt: Apoſtolos & apoſtolicos viros mittam ad accolas maris mediterranei & Lydiam, id eſt, Lydios mittendarum ſagittarum peritiſsimos hoc eſt quod dicit, Tenentes ſagittam, Eſt enim conſtructio congrua quidem ſecundum ſenſum, non autem ſecundum vocem. Alij verò iſtud Tenentes ſagittam, volunt eſſe non epitheton Lydiorum, ſed quartum membrum, & ſignificari alios à Lydijs, Cappadoces vel Thraces. *Et ad inſulas longe*) id eſt, ad remotiſsimos populos, de quibus Iudæi vix per famam aliquid acceperunt.

ET annunciabunt gloriam meam gentibus, & adducent omnes fratres veſtros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrucis, ad montem ſanctum meum Hieruſalem, dicit dominus, quomodo ſi inferant filij Iſrael munus, in vaſe mundo, in domum Domini. Et aſſumam ex eis in ſacerdotes, & Leuitas, dicit Dominus, quia ſicut cœli noui, & terra noua quæ ego facio ſtare coram me dicit Dominus Deus, ſic ſtabit ſemen veſtrum, & nomen veſtrum.

ET adducent omnes fratres) id eſt, omnes præordinatos ad vitam ſiue Iudæi ſint, ſiue gentes. Per equos autem, quadrigas, lecticas, mulos, & carrucas intelligit adiutoria diuina. Adducent eos per cuiuſque generis miniſteria Dei, vel angelica, vel humana. Sic Auguſtinus ſic & Hierony. Simpliciter verò & ſine tropo dixiſſet: Deus per paucos Apoſtolos exhibebit varia miniſteria inter gentes, per quæ ipſæ gentes adducentur ad fidem, & ad montem ſanctum Domini Ieruſalem, non illam quæ occidit prophetas, ſed illam quæ in ſanctis fidelibus iam diffuſa eſt per terras, id eſt, ad Eccleſiam.

Quomodo ſi inferant & cætera) Senſus eſt: Qui adducentur per Apoſtolos, erunt tam grati Deo, quàm erat munus oblatum tempore legis Moyſi adhuc ſtantis & vigorem ſuum habentis.

Et ſumam ex eis) ſcilicet gentibus ad fidem conuerſis ſacerdotes, Auguſtinus intelligit proprij nominis ſacerdotes, quales ab Epiſcopis ordinantur.

Quia ſicut cœli noui &c.) Quemadmodum homo miniſtrum ſuum facit ſtare coram ſe, vt ad nutum ſeruiat: ita cœli & terra ſtant ad nutum coram me Deo. De nouis autem cœlis & terra noua in ſuperioribus dictum eſt. Iſti cœli qui modò ſunt, mutabuntur: illi verò cœli noui erunt perpetui.

Sic ſtabit ſemen veſtrum & nomen veſtrum) id eſt, vos Apoſtoli mei, & qui per vos credituri ſunt. Paulatim occultè tranſit propheta ad aliud ſæculum futurum.

ET erit menſis ex menſe, & ſabbathum ex ſabbatho. Veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit Dominus. Et egredientur, & videbunt cadauera virorum, qui præuaricati

ricati ſunt in me. Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur, & erunt vſque ad ſatietatem viſionis omni carni.

E*T erit menſis &c.*) In futuro ſæculo erit mēſis ex menſe. In menſe autem duplex eſt tropus, primò enim ex menſe intelligitur primus dies menſis: deinde ex primo die menſis intelligitur qualitas ipſius diei. Primus dies menſis vt patet ex libris Moyſi mul tùm celebris erat apud Iudæos. Vide ca. 20. primi libri Reg. Ecce calendæ ſunt craſtino die, ad verbum eſt, Ecce menſis cras. Voluit ſignificare cras eſſe feſtum, quale eſt primo die menſis. Sic quarto Regum cap. 4. Hodie non ſunt calendæ vbi ad verbum eſt, Hodie non eſt menſis. Sine tropo autem dixiſſet propheta: Erit perpetua ibi ſolennitas, & perpetuus ſabbatiſmus.

Veniet omnis caro) In iſtis menſibus & ſabbatis veniet omnis caro. Non eſt intelligendum quòd veniet ſicut nos venimus ad templum diui Petri, vel vt olim venerunt ad templum Salomonis, ſed veniet, id eſt, aderit in regno cœlorum omnis caro, non quidem ſimpliciter omnis caro, quia impij non erunt ibi, ſed ex quauis carne ſiue Gēte aliqui homines. *Et egredientur*) non quidem loco ſed ſcientia, id eſt, iſti qui in regno cœlorum celebrabunt ſabbata, ſcient & contemplabuntur tormenta damnatorum, & & ea quæ aguntur in inferno: Sic Auguſt. ſic & Hieronymus. Scholaſtici tamen putant, quòd & loco egredientur. In voce autem (cadauera) alluſit ad id quod antè dixerat, Multiplicabuntur à Domino, alioquin cadauer non appellatur, niſi exanimis caro, corpora autem damnatorū erunt animata.

Vermis eorum non morietur) Vermis iſte & ignis ab alijs atque alijs aliter atq; aliter exponuntur. Alij quippe vtrunque ad corpus, alij vtrunque ad animam retulerunt. Alij rurſus propriè ad corpus ignem, vermem verò tropicè ad animam: quod ait Auguſtinus credibilius eſſe videtur, & hanc Auguſtini ſententiam amplectūtur ſcholaſtici. Habet ergo vermis tropum malæ conſcientiæ: damnati agnoſcent ſemper ſe malè egiſſe, ſemper erunt malè conſcij ſibi ſuæ nequitiæ. Ignis verò ſine tropo intelligendus eſt, quia reuera erit corporalis ignis, an autem eiuſdem ſpeciei cum noſtro igne, diſputatur in quarto libro Sententiarum.

Et erunt vſque ad ſatietatem) id eſt, vſque ad faſtidium & nauſeam, non quòd in ſanctis nauſea erit aut faſtidium, ſed hoc modo ſignificare voluit fœtorem cadauerum, id eſt, eorum qui erunt in inferno, alioquin ex conſideratione pœnarum ipſorum damnatorum electi lætabuntur, approbantes diuinam iuſtitiam, & agnoſcentes quas pœnas euaſerint. Terminauit autem Eſaias prophetiam ſuam ad id ad quod ſæculum terminabitur, nimirum ad extremum iudicium.

FINIS ESAIAE.

IN OMNES D. PAVLI ET QVORVNDAM ALIORVM APOSTOLORVM EPISTOLAS EXPLICATIO F. ADAMI SASbout Delphij.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM D. PAVLI AD ROMANOS SCRIPTAM.

Aug. in li. expoſitionis inchoatæ ſuper epi. ad Rom.

IN epiſtola quam ad Romanos ſcripſit, hanc potiſsimum ſecundum Auguſtinum verſat Apoſtolus quæſtionem: Vtrum Iudæis ſolis Euangelium Domini noſtri Ieſu Chriſti venerit propter merita operum legis: an verò nullis operum meritis præcedentibus, omnibus Gentibus venerit iuſtificatio fidei, quæ eſt in Chriſto, vt non quia iuſti erant homines, crederent in CHRISTVM, ſed vt credendo iuſtificati, deinde iuſtè viuere inciperent. Quæſtio hæc nata eſt ex ſchola Iudaizantium, quorum duplex fuiſſe genus in naſcentis Eccleſiæ primordio, ex Actis Apoſtolorum diſcimus. Alterum quod arbitrabatur gratiam Euangelij peculiariter Abrahæ poſteris promiſſam, non eſſe propagandam ad Gentes profanas, ſimulachrorum ac dæmonum cultui deditas. Alterum quod non arcendas putabat, ſed legis oneribus ſubijciendas, vt per legem purgatæ atque exercitatæ hoc modo gratia Euangelij dignæ efficerentur, & fides in Chriſtum ipſis accedente lege eſſe poſsit ſalutaris, perinde quaſi Chriſtus opus haberet adminiculo legis Moyſaicæ, & tanquam Deus ſtatuiſſet per Chriſti fidem ad ſalutem perducere eos, qui aliunde quàm per Chriſtum fuiſſent iuſtificati. Docet igitur Apoſtolus omnibus veniſſe Euangelium, non Iudæis ſolùm, verumetiam & Gentibus, oſtendens gratuitum Dei donum eſſe iuſtificationem, nec ex lege, ſed per fidem in propitiatorem, quem annuntiat Euangelium, contingere homini prorſus abſque omni operum merito, dignitate, qualitate ſiue commendatione. Atque hic eſt huius epiſtolæ ſtatus, ad quem referenda ſunt vniuerſa ab exordio epiſtolæ vſque ad caput 12. vbi omiſſa diſputatione de iuſtificatione, ſiue de gratia & operibus, tranſit ad locum moralem. Ita vt duæ ſint huius epiſtolæ partes: Altera dogmatica, cuius argumentum iam recitauimus. Altera ethica, varia complectens de virtutibus & moribus præcepta, quæ ſuo loco explicabuntur. Hæc de argumento epiſtolæ. Scripta eſt autem poſt vtranque ad Corinthios, quod manifeſtum eſt, partim ex hac epiſtola, partim ex illis quæ ad Corinthios ſcriptæ ſunt. Siquidem in vtraque ad Corinthios,

De hoc genere Iudaizantium eſt mẽtio Actorum 21.

De hoc genere multa refert. Luc. Acto. 15. & 21.

1. Cor. 16. 2. Cor. 18. & 19.

ipſos

ipſos Corinthios hortatur Apoſtolus, vt in pauperes Hieroſolymitanos oſtendant munificentiam ſuam, atque vt in eorum ſubſidium curent collectam eſſe pecuniam aliquantam in id tempus, quo Hieroſolymam profecturus ſit. De qua pecunia vt iam collecta ſic ſcribit Romanis: Nunc igitur proficiſcor in Hieruſalem miniſtrare ſanctis. Probauerunt enim Achaia & Macedonia collationem aliquam facere in pauperes ſanctos, qui ſunt in Hieruſalem. Vnde manifeſtum relinquitur, iſtam poſt illas eſſe ſcriptam. Eam autem ob cauſam primo loco (vt habet Auguſtinus in epiſtola ad Sixtum) collocata eſt, quòd gratiam illam commendet, quæ caput eſt & fundamentum atque initium gratiarum à gratia fidei exordiens.

Cap. 15.

Au. epi. 105. ad Sixtum.

FINIS ARGVMENTI.

IN EPISTOLAM AD ROMANOS EXPOSITIO, F. ADAMI SASBOVT DELPHII.

CAPVT PRIMVM.

PAulus ſeruus Ieſu Chriſti, vocatus Apoſtolus, ſegregatus in Euangelium Dei (quod antè promiſerat per Prophetas ſuos in ſcripturis ſanctis de Filio ſuo, qui factus eſt ei ex ſemine Dauid ſecundum carnẽ, qui prædeſtinatus eſt Filius Dei in virtute ſecũdum ſpiritum ſanctificationis, ex reſurrectione mortuorum Ieſu Chriſti Domini noſtri, per quem accepimus gratiam & Apoſtolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius, in quibus eſtis & vos vocati. Ieſu Chriſti) omnibus qui ſunt Romæ dilectis Dei, vocatis ſanctis, gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro et Domino Ieſu Chriſto.

INitium huius epiſtolæ vſque ad eum locum, Primùm quidem gratias ago, præter elleipſin id eſt, defectum, hyperbatō, id eſt, ſenſus perturbationem habet. Qua figura non hoc ſolùm loco ſed aliàs frequenter vtitur Paulus, propter mirabilem ſibi occurrentium rerum earumq́ue diuerſiſsimarum copiam. Ordo verborum eſt iſte: Paulus ſeruus Ieſu Chriſti, vocatus Apoſtolus, ſegregatus in Euãgelium Dei, omnibus qui ſunt Romæ dilectis ſcilicet ſcribit ſalutationem, hoc modo, gratia vobis & pax à Deo patre, & Domino noſtro Ieſu Chriſto. Reliqua quæ interiecta ſunt, perturbant orationem, atq; obſcuriorem reddunt, quare per parentheſin legenda ſunt, quemadmodum in textu annotauimus.

Paulus) De nomine Pauli multa paſsim diſputantur. Sed ſatis conſtat gentilitium illi fuiſſe ab infantia nomen Saul, ſiue Saulus: quod plauſibile habitũ eſt in tribu Beniamin, ob primum in gente Iſraelitica regem electum à Domino. An autem cum hoc nomine & Pauli vocabulum ab initio poſſederit, quia ciuis Romanus fuit, apud quos gratius fuit nomen Pauli quod cenſet Origenes: An verò à conuerſione ſua ex Iudaiſmo ad Fidẽ Chriſti, ſic primum dici cœperit, vt cum religione mutata, & nomen intelligatur commutatum, quod putat Ambroſius: An denique ob Sergium Paulum proconſulem, quem primùm ex gentibus Chriſto lucrifecit, hoc nomen reportarit, quæ ſententia Hieronymi eſt & Auguſtini: An aliam ob cauſam ſic fuerit appellatus, planè incertum eſt ex ſcriptura: Et quia incertum eſt, nulla dictarum iam opinionũ reijci poteſt vt quæ omnes & ſingulæ magnos habeant autores. Quod autem Eraſmus contra ſententiam Hieronymi adfert ex cap. 13. Actorum, Apoſtolum Paulum vocatum antequàm conuertiſſet Sergium Paulum, facilè ſoluitur per anticipationem figuram literis ſacris multùm familiarem. Et (vt pro ſententia Hieronymi aliquid dicatur) non ſine ratione eſt, quod Lucas quum in præcedentibus capitibus vſque ad eum locum vbi hiſtoriam de Sergio Paulo deſcribit, Apoſtolum perpetuò Saulum vocaſſet, poſt proconſulem Chriſto lucrifactum ſemper Paulum, & nunquam Saulum vocat. Iam quæ de huius nominis etymologia hoc loco traduntur ab interpretibus æquè vt illa quæ de appellatione diſputantur incerta ſunt. Si quidem alij illam petunt ex Hebræa lingua, alij ex Græca, alij ex Latina. Si origine Græcum eſt nomen Pauli, etymologia eius non eſt petenda ex Hebræa lingua, quod faciunt ij qui dicunt ſignificare mirabilẽ vel electum: Neque ruſus ex Latina, quod faciunt illi qui dicunt ſignificare modicum vel puſillum. Si verò origine Latinum vocabulum eſt, etymologia peti non debet ex Græca lingua, quod faciunt, qui volunt ſignificare quietem. Multò minùs ex Hebræa & Græca, vt illi qui dicunt ſignificare os tubæ. Quare cum lateat à quo fonte deſcendat vocabulũ Pauli, Hebræo ne an Græco an Latino, incerta ſunt omnia quæ de etymologia eius diſputãtur. Secus eſt de nomine SAVL, quod conſtat origine Hebræum eſſe, & ſonare expetitum à radice SCHAAL, quod eſt petiuit, poſtulauit ſiue commodauit. Ambroſius tamen qui inquietudinem ſignificare contendit, reſpexit (vt veriſimile eſt) ad fontem Græcum. Nam radix Hebræa nihil huiuſmodi ſignificat. Apud Græcos autem Σαλεύω eſt quatio, fluctuo: Σάλος commotio, tumultus propriè maris. Cui voci ſi addas literam vnam videlicet v iam habes nomen Saulus. Sed ſatis hac de re.

Hieron. in epi. ad Philemonem. Auguſt. lib. 8. confeſſ. ca. 4. Ex priore, inquit, Saulo Paulus amauit vocari, ob tam magnæ inſigne victoriæ.

Hier. ad Philemonem.

Au. de ſpiritu & litera. c. 7. in enarrationem Pſalm. 72. tracta. 30. homeliarum homilia 17. & in expoſitione epiſtolæ Ioannis tractatu. 8.

Ambroſ. in commentarijs epiſtolæ ad Romanos.

Seruus Ieſu Chriſti) Aliud eſt ſeruus, aliud miniſter: ſeruus enim addictitius eſt, miniſter non item. Nominat ergo ſe ſeruum Ieſu Chriſti, vt profiteatur ſe totum eſſe huius Domini, illius tantùm negotium agere, præter hunc nihil ſe nouiſſe, præter hunc ſe nihil prædicare, nihil ſpirare vel viuere. Vocabulum (Ieſus) origine Hebræum eſt (Chriſtus) verò Græcum, huius ratio exprimitur

Act. 10.

Act.10.Quem vnxit Deus Spiritu Sancto & virtute:illius verò Matth.1.Vocabis nomen eius Ieſum. Ipſe enim ſaluum faciet populũ, &c. De hoc nomine vide Reuchlin in libro de verbo mirifico, vbi mira de eo ſcribit.

Vocatus) hoc loco vt ex Græco patet, non participium eſt, quaſi ita dictus aut appellatus, ſed nomen abſolutum idem valens ac ſi dicas vocatiuus, ſiue vocatione Apoſtolus. Iſtud adijcit vt intelligant Romani ipſum nõ abijſſe, nec ſponte ſe huc ingeſsiſſe, ſed accitum eſſe à Chriſto in Apoſtolatum.

Apoſtolus) Notandum hîc nomen (Apoſtoli) in ſcriptura non tantùm miniſterij ſiue officij vocabulum eſſe, ſed præter miniſterium complecti dignitatẽ & primatũ, quod manifeſtũ eſt ex cap. 12. prioris epiſtolæ ad Corinth. Et quoſdam quidem poſuit Deus in Eccleſia, primùm Apoſtolos, &c. & cap. 4. ad Ephe. Ipſe dedit quoſdam quidem Apoſtolos. Ex quibus locis diſcimus non tam latè patere ipſum nomen Apoſtoli, quàm alioquin pateat eius etymologia, quæ exprimitur Ioannis.13. Non eſt Apoſtolus maior eo, qui miſit illum. Quæ ratio vtique in Septu. illos, quos deſignauit Dominus Lucę.10. ad Euangelicæ prædicationis munus competit, non tamen nomen Apoſtoli ſecundum vſum quem habet in ſcriptura, vt quod ſolis duodecim à Saluatore peculiariter inditum eſt Lucæ.6. & poſtea in paucos alios tranſlatum: vt in Paulum & Barnabam, qui Act.14. Apoſtoli dicuntur: & Iacobum fratrẽ Domini Epiſcopũ Hieroſolymitanum, de quo ad Galat.1. Aliũ Apoſtolorũ vidi neminẽ, niſi Iacobum fratrẽ Domini: fuit enim hic extra numerũ duodenariũ, alius à Iacobo Alphæi, & Iacobo Zebedæi. Nomen Apoſtoli Paulus etiam tribuit Epaphrodito.2. cap. ad Philippenſes, vbi videndũ, an nominis tantùm, an etiam rei per nomen ſignificatæ communicatio fiat. Cùm igitur inter miniſtros, quos ad ædificationẽ corporis Chriſti in Eccleſia Spiritus ſanctus inſtituit, primũ & digniſsimum locum ſecundũ Paulum Apoſtoli obtineant, facile intelligere eſt, quænam cõpetat illis poteſtas: nimirum non nudum verbi miniſterium, ſed pręterea authoritas prohibendi, præcipiendi, legesq; ferẽdi. Et proinde inualidũ eſt hoc Caluini argumentũ. Apoſtoli nomine ſuo poteſtatem ſuã præ ſe ferunt, qui quum legati dicũtur, liquet ipſis & eorum ſucceſſoribus, non aliam fuiſſe poteſtatem, quàm enunciandi quod erat in mandatis. Inualidum, inquam, eſt hoc argumentum, ex eo quòd iam oſtenſum eſt, non totam vocis ſignificationẽ etymologia cõprehendi, quod non in hac ſolùm voce, ſed in alijs quoque quàm plurimis agnoſcere eſt: vt in nomine dictatoris, item conſulis, Epiſcopi, &c. Vult me (ait Cicero in Epiſtola ad Atticum lib. 7.) Pompeius eſſe, quem tota hæc Campania & ora maritima Epiſcopum habeat, ad quem delectus, & ſumma negotij referatur: Hîc (Epiſcopus) nomen dignitatis eſt, quam tamen non includit eius etymologia. Non enim hoc habet ratio nominis huius, vt eum ſignificet penes quem ſit ſumma rerum, ſed abſolutè inſpectatorem. Verùm demus vt in nomine Apoſtoli nihil aliud includatur, quàm in ipſius etymologia, quòd falſum eſt, minimè inde licebit inferre, quòd infert Caluinus: videlicet penes ipſos non aliam fuiſſe poteſtatẽ, quàm enunciandi quod erat in mandatis. Non enim duodecim illi à Domino electi, Paulus, item & Barnabas, ſolùm Apoſtoli fuerunt, ſed pręterea paſtores & Epiſcopi: adeoque omnia epiſcoporum & paſtorum officia ipſis competunt, inter quæ ſunt regere, præcipere, ordinare, &c. Attendite (ait Apoſto. Acto.20.) vobis & vniuerſo gregi in quo vos Spiritus ſanctus poſuit Epiſcopos regere Eccleſiam Dei: Sanè poteſtatem excommunicandi, & tradendi Satanæ vendicauit ſibi D. Paulus: Authoritatem item condendarum legum, vt ex ipſius Epiſtolis patet: maximè ex priori ad Corinth. capite 11. Sed dixerit quiſpiam, ſi nomen hoc (Apoſtolus) præter miniſterium conuoluit ſecum dignitatem, & mandandi prohibendique authoritatem, quomodo à catholicis paſsim dicitur, ipſos Apoſtolos in Apoſtolatu fuiſſe pares, cùm non eadem, quantum ad præcipiendum, ipſis fuerit poteſtas, ſed maior penes Petrum quàm cæteros. Dicendum parem quidem fuiſſe Petri cum alijs poteſtatem Lucæ.6. vbi Apoſtolus inſtituitur, ſed pręcipua illa, & excellens authoritas, atque honoris prærogatiua multò poſt conceſſum munus Apoſtolicum ipſi contigit: nimirum poſt Chriſti reſurrectionem, cùm Ioannis vltimo dictum eſt: Paſce oues meas, quibus verbis cæterorum quoque Apoſtolorum, quibus vſque ad hoc tempus par fuerat, caput inſtitutus eſt.

Sgregatus in Euangelium Dei) Hoc verbo (ſegregratus) ſignificare vult ſe non temere vocatum ad Apoſtolici muneris functionẽ, ſed delectum ac ſelectum. Græca enim eſt ἀφωρισμένος : ἀφορίζειν autem eſt non ſolùm ſeparare, ſed etiam adhibito iudicio ſeponere ac ſecernere. Segregatus ergo velut eximium quoddam & electum organum ad munus Euangelij prædicandi, Euangelium autem eſt annũciatio læta de Chriſto, quod ipſe qui tot retro ſæculis promiſſus eſt, & variè præſcriptus in prophetis, iam demum exhibitus ſit orbi, & venerit ad liberandum populũ ſuum, nõ Iudæos ſolùm, ſed omnes

omnino

omnino credentes, à tyrannide diaboli, & gratuitò illos reconciliandum Deo, quem offenderant. Hoc Euangelium quia Deus notum fecit(non enim humana ratio deprehendit illud) & diuulgandum præcepit per Apoſtolos toti orbi, idcirco Dei appellauit.

Quod antè promiſerat per prophetas ſuos in ſcripturis ſanctis de Filio ſuo.) Quæ ſuperiùs expoſita ſunt pertinent ad commendationem perſonæ ſcribentis, quæ autem hic ſequuntur ad commendationem rei de qua agitur, videlicet Euangelij, quòd variè commendat, & primò quidem ab antiquitate: Euangelium, inquit, cuius iam memini, res antiqua eſt, iam olim multò antequam exhiberetur, illud promiſit Deus. Promiſit autem non per vulgares homines, ſed per prophetas, nec per quoſuis prophetas, ſed per eos, quos ad vaticinium ipſe afflauit, hoc eſt, quod dicit (*ſuos*) ne quis ſuſpicetur vates gentilium. Atq; hæc promiſsio ne excideret tractu temporis, curauit eam deſcriptam eſſe in ſcripturis, non quibuſlibet, ſed in ſcripturis ſanctis, id eſt illis, quæ ſolæ immunes ſunt ab omni ſalſitate, & errore. Iſta etiam non parum faciunt ad commendationem Euangelij, maximè autem ad eam rem facit quod ſequitur, (*De Filio ſuo*) vtique naturali, verò, ac proprio. De huius regno ac imperio eſt Euangelium iſtud.

Qui factus eſt ei ex ſemine Dauid ſecundum carnem) Iſtud adijcit, vt intelligant Romani quid ſentire debeant de Filio iſto. Factum eſſe dixit interpres, pro eò quòd eſt eſſe cœpiſſe. Laurentius Valla potius vertendum fuiſſe putat, genitus, aut natus. Vox enim Græca γίνομαι cuius participio hîc vtitur Apoſtolus, ſignificat & fieri & naſci. Semen autem metaphoram habet: ſumitur enim pro poſteritate: Caro verò ſynecdochen: nam pro humana natura ponitur, cuius altera tantùm pars eſt caro. Senſus ergo eſt: qui iuxta humanam naturam ortum cœpit ex poſteritate Dauid, id eſt, qui homo factus eſt ex Maria virgine. Pronomen (ei) non eſt in Græcis codicibus, neque Chryſoſ. in commentarijs vllam mentionem eius facit, nec Theoh. nec Oecu. Latini tamē cōſtanter legunt & eorum gloſſæ interpretantur, vt hoc ſit, quod ad gloriā nominis eius. Vide Thomam in 3. parte quæſt. 16. art. 7. vbi diſputat, An vera ſit propoſitio, homo factus eſt Deus.

Qui prædeſtinatus eſt Filius Dei in virtute ſecundum ſpiritum ſanctificationis) Aliter Græci, aliter Latini hunc locum interpretantur. Græci vocem Pauli quam interpres noſter vertit, prædeſtinatus eſt, accipiunt vt idem valeat quòd declaratus, hoc ſenſu: Ipſe qui factus eſt ex ſemine Dauid ſecundum carnem, quem proinde conſtat verum fuiſſe hominē declaratus eſt, oſtenſus, manifeſtatus & probatus eſt fuiſſe Filius Dei. Primò per mirabilem illam potētiam, quę apparuit in operibus ipſius id eſt, miraculis eius, hoc eſt quod dicit(*in virtute*)id eſt, per virtutem ſiue potentiam. Nam (in) pro (per) familiare eſt Euangelicis & Apoſtolicis literis. Virtutem pro potentia ſumi hoc loco manifeſtum eſt ex Græco. Eſt enim δύναμις et non ἀρετὴ. Secundò demonſtratus eſt fuiſſe Filius Dei, ex ſpiritu per quem dedit ſanctificationem, id eſt, (vt planiùs dicatur) Oſtenſus eſt Filius Dei, ex eo quòd ex ſe potuit dare Spiritum ſanctum, & remittere peccata, nō quo modo ſacerdotes, ſed ſua authoritate, & propria virtute ſeu poteſtate, atq; hoc eſt quod dicit(*ſecundum ſpiritum ſanctificationis*) Præpoſitio(ſecundum) eſt obiecti ſiue materiæ, in qua res hæc, qua patefit, diuinitas Chriſti verſatur. Tertiò & poſtremò ex eo quòd more cæterorum hominum mortuus quidem nō tamen à morte potuit detineri, ſed deuicta & conculcata morte ſurrexit ſuapte virtute, & ſe vitæ reſtituit, hoc eſt quod ſequitur,

Ex reſurrectione mortuorum I.Ch.D.N.) Vbi notandum tria hæc, reſurrectio, reſurrectio mortuorū, reſurrectio ex mortuis phraſi ſcripturę idē valere. Quare dicere potuiſſet, ex reſurrectione Ieſu Chriſti à mortuis vel ex reſurrectione Ieſu Chriſti, qui ſermo planior fuiſſet non tamē abſq; omni incōmodo ꝓpter genitiuū Ieſu Chriſti, qui adijci videtur quaſi alius fuiſſet Filius Dei, alius Ieſus Chriſtus. Verùm licet nobis incommodus videatur ſermo, Hebręis tamē vſitatiſsmus eſt, qui elegāter vice pronominū proprijs nominibꝰ vtūtur: Vt: fecit Moyſes ſicut pręcepit Dominus Moyſi, quod Latinꝰ dixiſſet, ſicut pręcepit ei. Hoc ferè pacto Græci hūc locū interpretātur. Latini aūt ad hunc modū exponūt, Qui Filius Dei quatenus factꝰ ex ſemine Dauid ſecundū carnē prædeſtinatus eſt, definitus, & ab ęterno decretus eſt fore Filius Dei, habēs immenſam illā & diuinam virtutē ſecūdum aliā naturā nempe illam, quæ ipſa in ſe ſancta omnis ſanctitatis fons eſt. Ita vt prædeſtinatio ſiue decretū Dei referatur ad perſonā illam quæ eſt Filius Dei, tātùm ratione humanæ naturæ. Quod aūt ille homo ſit Filius verus Dei in virtute ſecundum ſpiritū ſanctificationis, id patefactum eſt ex reſurrectione ipſius à mortuis. Secundum hanc interpretationem illud (*in virtute*) refertur ad *Filium Dei*) non autem ad id quod præceſſit, (*prædeſtinatus*) Et præpoſitio (in) ſignificationē habet beth ב Hebraici quod interdū eſt comitis quemadmodū etiā hîc vertit

Eraſmus,

Eraſmus,loco (in)ſubſtituens(cum),Filius Dei cum potentia,id eſt,pollẽs virtute.Iſtud autem (*Secundum ſpiritum ſanctificationis*)cohæret illi,quod proximè præceſsit, videlicet in virtute,vel Filius Dei in virtute.Et accipitur ſpiritus non pro perſona, ſed pro natura ſpirituali,quemadmodum Ioannis 4. Spiritus eſt Deus:Et poſterioris ad Corinth. 2. Dominus eſt ſpiritus. Hæc ſatis aptè hærent cum præcedentibus. Iſta verò (ex reſurrectione mortuorum) nec commodè iungi poſſunt cùm verbo, prædeſtinatus, neque cum Filio Dei,neq; cum ijs quæ ſequuntur, in virtute ſecundum ſpiritum ſanctificationis. Quare vt conſtet ſententia, intelligunt ferè Latini interpretes verbum vnum: nempe pateſactum ſeu manifeſtatum. De hac Latinorum interpretatione vide Tho. 3. parte quæſt. 24. art. 1. & 2. Vtra autem harum expoſitionum probabilior ſit, difficile eſt pronunciare. Eraſmus Græcorum præfert, tum quòd nihil in ea ſalebræ occurrat,tum quòd ad amuſsim quadret inſtituto Pauli. Verùm diligentius ſingula perſcrutanti probabilior fortaſſe videbitur, licet difficilior ſit Latinorum expoſitio. Nam vox Græca ὁρίζειν,cuius participio hîc vtitur Apoſtolus, licet inter cætera ſignificet declarare,oſtendere,in ea tamen ſignificatione nuſquam reperitur in ſcripturis, ſed frequenter in alia,quam noſter reddidit interpres,quæ eſt deſtioare, decernere, definire vel præfinire. Vt Actor. 2. Hunc definito conſilio & præſcientia Dei traditum interemiſtis, & cætera. Rurſus capite. 10. Quia ipſe conſtitutus erat à Deo Iudex viuorum & mortuorum. Rurſus. 17. capite,Definiens vel (vt vertit Eraſmus) præfiniens ſtatuta tempora,& cætera. In quibus vbique eſt vocabnlum huius loci. Et quemadmodum vox ſimplex ὁρίζω, ſic et compoſita προορίζω in hac duntaxat ſignificatione reperitur in ſanctis literis. Loca in promptu ſunt. Actorum. 4. facere, quæ manus tua & conſilium tuum decreuerunt fieri: Prioris ad Corinth. capite. 2. Loquimur ſapientiam Dei in myſterio quam prædeſtinauit,ſiue (vt vertit Eraſmus) præfiniuit ante ſæcula Deus in gloriam noſtram: In epiſtola hac capite 8. Quos præſciuit, hos & prædeſtinauit, & cæte. Ad Epheſ. 1. Prædeſtinauit nos in adoptionem filiorum Dei. Præterea Dionyſius Areop. cap. 5. de diuinis nominibus dicit προορίζειν vocabulum peculiare eſſe Theologiæ, quo nominę ipſe ſacram ſcripturam intelligit. Quare huius vocabuli ſignificatio non niſi ex Theologia eſt petenda. In qua autem ſignificatione,ea voce vtitur ſcriptura, ex locis iam adductis patet. Quicquid poſt titulum Pauli hactenus explicuimus, ad commendationem Euangelij pertinet,quod tũc temporis laborabat inuidia nouitatis. Vnde tacita vſus antipophora dixit, multis retrò ſæculis illud promiſſum, non à quouis, ſed à Deo: nec per quoſuis, ſed per prophetas & hos quidem Dei: nec id quibuſuis inſtrumentis,ſed in ſcripturis ſanctis. Deindè velut definiens Euangelium adiecit, de Filio ſuo,qui factus eſt ei, &c. geminã Chriſti in vna hypoſtaſi naturam mirabili verborũ emphaſi deſcribens. In qua deſcriptione Dauid potiùs meminit quam Abrahæ,licet & huius filius fuerit Chriſtus ſecundum carnem, vt hac ratione ad lectionem pſalmorum,in quibus iucundis admodum tropis, atque magnificè regnum ſiue imperium Chriſti expreſsit Dauid,ipſos Romanos prouocaret.

Per quem accepimus gratiam, et apoſtolatum ad obediendum fidei in omnibus Gentibus) Hic rurſus redit ad commendationem ſuæ perſonæ vel potiùs officij,quod mira commendat epitlaſi. Non enim ſeruum ſe tantùm dicit Ieſu Chriſti, ſed præterea Apoſtolum, nec quauis ratione Apoſtolum, ſed vocatione, hoc eſt, accerſitum ad Apoſtolatum: nec accerſitum modò, ſed veluti electum vas, & eximium quoddam organum ſepoſitum, ac ſegregatum in munus Euangelij prædicandi. Segregatum autem non per quemuis, ſed per eum quem annuntiat Euangelium, hocſt, per Ieſum CHRISTVM verum Deum & verum hominem. Nec vt vnius tantùm gentis Apoſtolus ſit, ſed gentium abſolutè omnium, hoc nempe eſt quod dicit, per quem accepimus gratiam & apoſtolatũ ad obediendum fidei in omnibus gentibus: Quibus verbis ſtudet Apoſtolus conciliare ſibi fidem,& authoritatem apud Romanos. Gratia nonnunquam beneficium ſignificat,quod confertur gratuitò: nõnũquam fauorem, nõnunquam obligationẽ beneficij. Quam verò ſignificationem hîc habeat, declarat id quod ſequitur,(*Et apoſtolatum*)Eſt enim epexegeſis,quæ ſcripturis familiaris eſt,quia coniunctio,(&) tantundem valet, ac ſi dicas,id eſt. Sic Chryſoſt. cuius verba hæc ſunt,Nnn noſtræ virtutis eſt opus,quòd apoſtolatum gerimus: non enim multis laborum conatibus hanc dignitatem ſortiti ſumus, ſed velut gratiam gratis accepimus. Cui commentario ex diametro repugnat annotatio Eraſmi, quæ ſic habet: Pro apoſtolatu nos ſemel duntaxat vertimus apoſtolici muneris functionem, ne quis dignitatem Paulo ſignificari putet, Vt enim ἐπισκοπὴ eſt ipſa functio epiſcopatus, ſic et ἀποστολὴ apoſtolat⁹. Hactenus Eraſmus, cuius authoritas nõ tãti apud nos eſſe debet atq; Chryſoſtomi:ne-

mi:neque ipſius tantùm Chryſoſt. ſed & Origenis, qui eodem planè modo quo ille apoſtolatum interpretatur, quorum vterque in lingua Græca doctiſsimus fuit. Atque vt rationem illam: Vt enim ἐπισκοπὴ etc. à fundamento penitus euertam, aliud oſtendam. Legimus enim pſal. 108. Et epiſcopatū eius accipiet alter, vbi Septuaginta interpretes habēt ἐπισκοπὴν: qua voce certum eſt ipſos non functionem tantùm epiſcopatus, ſed ipſum quoq; epiſcopatum, hoc eſt, authoritatem, poteſtatem, dignitatem, ſiue præſulatum ſignificare voluiſſe. Id autem certum eſt ex voce Hebræa illius loci, quæ præfecturam ſiue prępoſiturā deſignat. Senſus ergo eſt: gratuito munere Chriſti ſortiti ſumus apoſtolatū ſeu authoritatē illam ſupremā prædicandi Euangelij, vt in omnibus gentibus obediatur fidei: obedire fidei, phraſi ſcripturæ credere eſt, eò quòd non curioſis ratiocinationibus, ſed ſimplici obedientia, & tacita auſcultatione accipiatur fides.

Pro nomine eius) Iſtud ſecundum Ambroſ. refertur ad (*apoſtolatum*) hoc ſenſu: Accepimus apoſtolatum per Chriſtum, ipſius loco & nomine eius, vel (ſecūdū Theophil.) pro gloria nominis eius & ſama diuulganda. Eraſmus autem ne cogatur agnoſcere hyperbaton vertit, ſuper nomine eius, quod etiā admittit præpoſitio ὑπὲρ qua vtitur Paulus. Secundum quem ſenſus eſt: Accepimus apoſtolatum in hoc, vt in omnibus gentibus obediatur fidei, quæ eſt de nomine ipſius id eſt, vt omnes vbique gentes credant in Chriſtum.

In quibus eſtis & vos vocati Ie. Chr.) id eſt, inter quas gentes, vel quarum de numero eſtis & vos Romani. Iſtud autem adijcit, ne mirentur quòd ad ipſos ſcribat, quos alioquin nunquam viderat. Atque admonens eos beneficij, Vocati inquit eſtis Ieſu Chriſti id eſt qui vocatione Dei gratuita veniſtis ad fidem, non veſtris meritis. Hactenus totus ſermo ſuſpenſus fuit, nunc redditur altera pars, cùm dicitur:

Omnibus qui ſunt Romæ dilectis Dei, vocatis ſanctis) Hæc duo vocatis & dilectis, apud Græços non participia, ſed nomina ſunt, ac ſi dicat, amicis Dei vocatione ſanctis, ne ſuis ſtudijs putent ſe veniſſe ad ſanctimoniam, atque ob id à Deo dilectos. Ipſe enim dilexit nos cùm adhuc peccatores eſſemus: & quia dilexit, vocauit & iuſtificauit. Vocabulum (ſanctus) anceps eſt in ſcriptura. Significat enim & eum qui ſanctitate præditus eſt, & eum qui per Baptiſmum ſemel ſanctificatus eſt, etiam ſi à ſanctitate iam exciderit. In poſteriori ſignificatione vocem hanc accepiſſe videtur Chryſoſ. hoc loco, nam dicit: Sanctos vocat omnes credentes. Inter credentes autem ſiue Chriſtianos, qui tunc Romæ erant, non dubium eſt fuiſſe pleroſque, qui à ſanctitate in Baptiſmo percepta iam exciderant.

Gratia vobis & pax à Deo Patre & D. N. I. C.) Loco eius quo Latini dicunt ſalutem, & Græci χαίρειν vel εὐπράττειν id eſt bene agere: Apoſtolus hac forma vtitur: Gratia vobis & pax à Deo Patre. In qua formula deſideratur verbum, quod ſupplere poſsimus ex epiſtolis B. Petri, in quibus eſt eadem hæc formula adiecto verbo. In priori ſiquidem epiſtola eſt, multiplicetur: in poſteriori verò, adimpleatur, atq; idem vtroq; verbo ſignificatur, quod ex Græcis patet in quibus eadem vox eſt vtrobique. Vocabula autem hæc, gratia & pax quid ſignificent, non aliunde diſcere oportet quàm ex ſcriptura, in qua peculiarem habent vſum: & quidem vocabulum gratiæ variè eſt obuium. Eſt vbi ſignificat fauorem, vt Lucæ primo: Inueniſti gratiam apud Deum. Eſt rurſus vbi ſignificatio hæc non ſufficit, vt Ioannis. 1. Gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt, quo loco gratiam opponit Legi. Lex quidem demonſtrabat peccatum, non auferebat, præſcribebat quid faciēdum eſſet, ſed vires quibus id quod præſcriptum erat præſtari poſſet, non ſuggerebat. Hæc per Moyſen tanquam famulum adminiſtrata eſt: at verò gratia qua mundamur à peccatis, qua fortes ſumus & præſtamus quæ præſcribit lex, non per Moyſen ſed per Ieſum Chriſtum data eſt, & orta, Data quidem vt per authorem, orta verò vt per mediatorem. Gratia autem hæc charitas eſt. Illa ſiquidem mundat cor, illa mentem ſanat, illa roborat ſpiritum, illa facit vt iuſtificatio legis verè per nos impleatur. Non igitur externus tantùm fauor Dei erga nos nomine gratiæ ſignificatur vt hodie volunt Luterani, ſed donum reſidens in anima, quo anima imbuta eſt, quodq́ue à plenitudine gratiæ Chriſti in ipſam deriuatum eſt. Neque ſolida eſt illa differentia, quam quidam ſtatuunt inter vocabula χάριν et χάρισμα, quòd illud fauorem, hoc verò donum à fauore illo profectum ſignificet: quia vox qua vtitur hîc Euangeliſta Ioannes eſt χάρις. Atque in hac ſignificatione non inuenitur ea vox apud ſcriptores ethnicos, ſed ꝓpria eſt ſcripturæ ſicut & res per ipſam ſignificata, hancq́ue ſignificationem habet hîc apud Paulum, ſecundum interpretes veteres. Et quia gratia noui teſtamenti eſt, etiam pax nō alia intelligenda eſt quàm noui teſtamenti. eſtq́ue illa, qua animus acquieſcit in Chriſto, confidens Patrē ſibi propitium eſſe propter Filium, in quem credidit, cuiusq́ue voluntatem facit. Ante quem quidem creditum, non habebat in

quo poterat quieſcere,ſed terrebant omnia, mors,infernus,&c(Hæc pax incognita fuit philoſophis:nota eſt autem omnibus Chriſtianis,ijs,inquam,quibus per Chriſtum remiſſæ ſunt iniquitates,& tecta peccata,iuxta ſententiam Apoſtoli,5.capite huius Epiſtolę:Iuſtificati inquit ex fide,pacem habemus ad Deum per Ieſum Chriſtum.Verùm aliter hi,qui iam primò conuerſi ſunt ad Deum, aliter illi qui multis iam annis ſumma cum diligẽtia in diuinis præceptis ſe exercuerũt, & vitam excoluerunt, eam pacem habent. Nam hi (niſi aliud cum eis agat diuina diſpenſatio)clarè admodum in ſe percipiunt quod.8.cap.huius Epiſtoęl ſcribitur:Ipſe ſpiritus teſtimonium perhibet ſpiritui noſtro quòd ſumus filij Dei?Illi verò valde obſcurè. Hæc annotauimus, vt obiter indicemus quanam re augeatur in homine pax hęc Euãgelica, multiplicetur ſiue adimpleatur: nimirum obedientia, & obſeruatione mandatorum Dei. Quod docet Eſaias.23. cùm ait: Et erit opus iuſtitiæ pax, & cultus iuſtitiæ ſilentium,& ſecuritas vſque in ſempiternum. Vbi ſermo ipſi eſt præcipuè de iuſtitia vitæ, vt ex præcedentibus liquet,id eſt, de iuſtitia quam præſtamus in operibus noſtris,remiſſionem iam conſequuti de peccatis per Chriſtum.Senſus eſt:ſi quis fuerit verè & bona fide obediens legi,ſi præſtiterit opera iuſtitię, & fecerit ea quæ placita ſunt Deo:is obediẽtia ſua, & hac ſua iuſtitia conſequetur inſignem quandam pacem,continget ei ſingularis quædam tranquillitas ſpiritus,ſiue quies,ſiue ſilentium. Perueniet inquam is ad magnam aliquam fiduciam, adeo magnam, vt dici ea merito poſsit ſecuritas, & quidem ſecuritas in ſempiternum: quæ nunquam tamen in hac vita tanta eſt, vt reddat animum hominis abſque omni prorſus metu, Nam & B.Hylar. cuius vitam deſcripſit Hierony. item D. Auguſtinus poſt multos annos in obedientia tranſactos,ſoliciti erant, cùm iã eſſent morituri. Sequitur in Eſaia. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis & in tabernaculo fiduciæ,& in requie opulenta. Nõ igitur vulgaris eſt ſalutatio hæc Apoſtoli, qua gratiam & pacem precatur Romanis, & dona hæc magis ac magis optat eis augeri, cùm pax de qua loquitur , exuperet omnẽ ſenſum, & beati pronunciẽtur in ſcriptura, quorum remiſſæ ſunt iniquitates, quod eſt gratiæ. Beati item pronuncientur qui ſunt factores legis,quod & ipſum eſt gratiæ. Et gratia eſt(vt ſemel dicatur)quicquid de plenitudine Chriſti tanquam membra accipimus.Secundum hanc generalem ſignificationem ad gratiam pertinet etiam & pax.Aduertendũ præterea in hac ſalutatione quòd non hoc modo dixerit Apoſtolus, gratia vobis & pax à Deo patre per Ieſum Chriſtũ, ſed hoc modo, à Deo Patre & Ieſu Chriſto. Qua loquendi formula indicauit apertè Chriſtum eſſe Deum.Nam largiri hęc dona, ſolius Dei eſt. Aduertẽdum eſt & hoc, quòd proprium epitheton Chriſti apud Paulum eſt Dominus: nimirum quòd à Tyrannide diaboli per mortem ſuam ipſe nos exemerit,ſibique aſſeruerit.Expoſito titulo,epiſtolam aggrediamur.

PRimùm quidem gratias ago Deo meo per Ieſum Chriſtum pro omnibus vobis , quia fides veſtra annunciatur in vniuerſo mundo . Teſtis enim mihi eſt Deus, cui ſeruio in ſpiritu meo in Euangelio Filij eius,quod ſine intermiſsione me moriam veſtri facio ſemper in orationibus meis, obſecrans ſi quo modo tandem aliquando proſperum iter habeam in voluntate Dei, veniendi ad vos.Deſidero enim videre vos , vt aliquid impertiar vobis gratiæ ſpiritualis , ad confirmandos vos ,id eſt , ſimul conſolari in vobis per eam quæ inuicem eſt,fidem veſtram atque meam.

QVærit hic Origenes quum Paulus dicat(*primùm*)quæ pars huic reſpondeat?quæ ſit ſecund. Quæ quæſtio nos torquere non debet, cùm (annotante etiam Eraſmo)abſurdum non ſit, in principio cuiuſque argumenti primùm dicere, etiam ſi nihil propriè reddas.Senſus eſt: vt hinc epiſtolam exordiar, Gratias ago Deo meo,& cæt. Officium ſuum modeſtè Romanis inter ſalutandum commendauerat, nunc in exordio teſtatur ſingularem ſuum ergo eos affectum,quo illorum animos ſibi conciliet.Vt enim fide opus eſt doctori apud auditores & authoritate, ſic & beneuolentia , hoc eſt, vt afficiantur ei auditores, diligant amentque . Significat autem quanta charitate eos complectatur, pro quorum ſelicitate tanquam pro ſua gratias agit Deo , quem ſuum vocat, non quòd communis non ſit Deus, etiam Romanorum , ſed quo declararet ſe totum Deo addictum eſſe , atque hunc præ cæteris ſe colere . Et quia per Chriſtum tanquam mediatorem omnia dona à Patre proueniunt, idcirco adiecit.

Per Ieſum Chriſtum) Cauſa autem gratiarum actionis eſt fides eorum, nec ea ſolùm: ſed & quòd illorum fidei ſama totum orbem peruaſerit,& circumquaque diffuſa ſit. Ad hunc modum ſimpliciter intelligit Chryſoſt. quod dicitur : (*quia fides veſtra annunciatur in vniuerſo mundo.*) Alij tamen id dictum interpretãtur hyberbolicè, pro eo quod eſt in multis partibus mundi . Iam quo credant ex animo proficiſci quod dicit, adhibet iuramentum. (*teſtis inquit mihi*

eſt Deus) De qua forma ſermonis vide Auguſtinum de ſermone Domini in monte, libro. 1. Tantundem valet ac ſi dixiſſet, iuro per Deum, ſiue teſtem inuoco Deum.

Aug. lib. 1. de ſermone Domini in monte, explicans illud: Ego autem dico vobis non iurare omnino.

Cui ſeruio in ſpiritu meo) Seruio Græcè λατρεύω, vnde λατρεία vox Latinis etiam ſic vſitata ac notæ ſignificationis, quã Græci deductam putant ex λα, quæ particula in compoſitione auget, et τρεῖν, quod eſt tremere ſiue metuere. Quare rectè Eccleſiaſtici ſcriptores eam accommodarunt ad ſignificandum cultũ, qui propriè Deo debetur, quod ſumma cum reuerentia ac tremore exerceri oporteat illum actum. Et fruſtra ſatigat ſe Valla, qui vt inſcitiæ arguat Theologos, oſtendere conatur, principes linguæ Græcę, quorum authoritate nitimur in verborum ſignificatione, nihil diſtinguere inter λατρεύω et δυλεύω: λατρεια et δουλεία. Exemplum adducit ex. 3. lib. Xenophontis de Pædia Cyri: Et ne ex gentilibus ſolùm exempla adduxiſſe videatur, adſert ex Moſe quoque. Nam vbi nos habemus in Leuitico: Omne opus ſeruile non facietis in eo. Gręci habent λατρέυτον. Et rurſus: De ſemine tuo non dabis ſeruire principi, Græcis eſt λατρευειν. Fruſtra inquam ſe, ſatigat, quia ſemper licuit, & iam inde ab initio id ſibi iuris, vendidicarunt diſciplinarum authores, vt (quò ſua commodius traderent) voces quaſdam ſibi proprias & peculiares facerent. Nec Auguſtinus cum de vocabulo λατρεία diſputat. 1. cap. libr. 10. de ciuit. Dei, hoc agit, vt doceat quæ ſit natiua eius vocis ſignificatio, ſed quem vſum habeat potiſsimum apud Eccleſiaſticos, & ferè vbique in ſacra ſcriptu tura. Cui igitur ſeruio id eſt, quem colo (*in ſpiritu meo*) Eſt ablatiuus inſtrumẽti vel modi, cui iuxta proprietatem ſermonis Hebræi adiecta eſt præpoſitio (in). Latinus diceret, quem colo ſpiritu meo. Quia enim ſpiritus eſt Deus, ſpiritu colendus eſt. Colitur autem ſpiritu, quando fide, ſpe, & charitate colitur, (nam hæ res ſunt ſpiritus) vel certè operibus ex fide, ſpe, & charitate procedẽtibus. Quòd apertè inſinuauit Apoſtolus dum adiecit: (*In Euangelio filij eius*) prædicando Euãgelium quod eſt de filio ipſius, quod vtique ex maxima faciebat charitate. Hinc facile colligere licet, quis dicatur carnalis cultus: nimirum qui exhibetur exteriùs quibuſdam cęremonijs, ritibus, & obſeruantijs (ſiue ad nouam legem illa pertineant, ſiue ad veterem) fide, ſpe, & charitate vacuis. Et quemadmodum ille cultus Deo longè gratiſsimus eſt, ita hic moleſtus, quod nouerunt illi qui legerunt prophetas, pręcipuè Eſaiã. Cùm igitur pręcipuo quodam cultu, ait Apoſtolus, ſeruiam Deo, promouendo pro omni virili gloriam ipſius per Euangelij prædicationem, nequaquam illum teſtem citarem, ſi falſa præſumerem. Quod autem diuini nominis iureiurando vobis affirmo, iſtud eſt.

Valla in c. 4. Math.

Quòd ſine intermiſsione memoriam veſtri facio ſemper, &c.) Quis ſatis miretur pectus Pauli? cùm in memoria ſaltem aliquem perpetuò circumferre, non poſsit fieri niſi ex maxima dilectione: In precibus verò habere & ſine intermiſsione habere: perpendite quanti ſit affectus, quamq́ue vehementis amoris? Conandum nobis vt ſimiles induamus affectus, vt de aliorum felicitate, tanquam noſtra gratias agamus, & in precibus noſtris Deo commendemus hos etiã, quos nunquam vidermus. (nunquam enim Romam viderat Apoſtolus, quum hanc ſciberet epiſtolam) nec ſemel aut iterum id faciamus, ſed ſine intermiſsione. Quid ſit autem ſine intermiſsione orare: explicat Auguſtinus libro de hæreſibus ad Quoduultdeum, hæreſi. 57. ſecundum quem eo loco ſine intermiſsione orat, qui nullo die intermittit certa tempora orandi. Illa verò aduerbiorum & coniunctionum congeries (*ſi quo modo tandem aliquando*) ſecundum Oecumenium, mirum quoddam exprimunt deſiderium ac ſtudium feſtinandi. Senſus eſt: aſsiduè Deum precans in omnibus orationibus meis ſemper vos Deo commendo, orans, vt iuxta ardentiſsimum animi mei votum placeat ipſi, meum ad vos iter dirigere.

Deſiderio enim videre vos) Nec alterius rei gratia inquit deſidero videre vos, quàm vt aliquod vobis ſpirituale donum impartiar, quo confirmem vos, ac in fide roborem. Sciebat enim Apoſtolus aliam eſſe viuæ vocis energiam, aliam ſcripturę. Animaduertere eſt hoc loco mirum Pauli artificium, Quum enim dixiſſet.

Ad confirmandos vos) videns eo dicto offendi poſſe Romanorum animos, & fortè dicturos, quid? an vacillamus? vt tua lingua ſimus fulciendi? ſtatim mitigauit, & veluti expoſitione correxit, quod dixerat, verbum confirmandi vertens in conſolandi: nec hoc contentus, adiecit (*ſimul*) quaſi non minùs ipſe egeret illorum conſolatione, denique ſubiunxit fidei communionem hoc ſenſu. Cupio vobis præſens eſſe, vt per mutuam fidei collationem & communicationem vtrinque conſolationem capiamus, ego à vobis, & vos viciſsim à me. Quo dicto ſe ſubmiſit, qui prius quodammodò ſibi magiſterium vendicarat.

NOlo autem vos ignorare fratres, quia ſæpe propoſui venire ad vos (& prohibitus ſum vſque adhuc) vt aliquem fructum habeam in vobis, ſicut & in cæteris gentibus, Græcis ac

barbaris

barbaris, ſapientibus & inſipientibus debitor ſum: ita quod in me promptum eſt, & vobis qui Romæ eſtis, euangelizare. Non enim erubeſco Euangelium. Virtus enim Dei eſt, in ſalutem omni credenti, Iudæo primùm & Græco. Iuſtitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem. ſicut ſcriptum eſt: Iuſtus autem ex fide viuit.

NOlo autẽ vos ignorare fratres, quia ſæpe propoſui venire ad vos) Ne quis veſtrûm inquit vanum arbitretur quod dico, videlicet iam olim deſiderio me teneri videndi vos, cùm hactenus non venerim, ſcire vos volo, quòd negotia aliarum regionũ in impedimento fuerint, hoc eſt, quod dicit (*prohibitus ſum vſque adhuc*) id eſt præpeditus. Hunc eſſe ſenſum patet ex capite penultimo huius epiſtolæ.

Vt aliquem fructum habeam in vobis) Rurſus hic deſiderij ſui & propoſiti cauſam aſsignat, vt prorſus amoliatur ſuſpitionẽ, quòd non cupiditate videndorum locorum, au curioſitate antiquitatum Romanorum venire optet ad vrbem. Non hæc inquit me trahunt, ſed aliud: nimirum vt ex vobis etiam fructum aliquem Deo reportem, quemadmodum ex cęteris gentibus. Ad quod etiam ſi me non impelleret meus erga vos amor, cogit tamen officium. Nam debitum mihi incumbit Euangelij prædicandi, tum Græcis tum barbaris, cùm ſapientibus, tum inſipientibus. Epexegeſis eſt: Gręcos inquit intelligo ſapientes, barbaros verò inſipientes. Sapientes autem vocat doctrina aliqua imbutos: Inſipientes verò rudes & craſſos, atque ab omni cultu eruditionis alienos. Hocq; notandum, quòd Græcos, quos hîc barbaris oppoſuit, aliàs ferè Iudæis opponit, vt mox: Iudæo primùm & Græco: vbi ea vox complectitur etiam barbaros. Nam idem valet quod ethnicus ſiue gentilis.

Ita quod in me promptum eſt & vobis qui Romæ eſtis euangelizare) Particula (*ita*) inferentis eſt, hoc ſenſu: Et propterea quantum in me eſt promptus ſum, vel promptitudo animi mihi adeſt, etiam vobis qui Romæ eſtis euangelizare.

Non enim erubeſco Euangelium) hactenus inſinuatione captauit beneuolentiam, nũc tranſit ad ipſam rem, de qua tractatio erit vſque ad caput duodecimum: Tametſi inquit mundus aſpernetur Euangelium tanquam rem inanem & ſtultam, non tamen me pudet illius, id eſt, Euangelicæ prędicationis. Cauſam ſubdit: dicens.

Virtus enim Dei eſt in ſalutem omni credenti) Grandis locutio eſt, ſimilis illi: Virtus peccati lex. Virtus autem pro potentia: ſalus verò ſumitur vt complectatur, & eam quæ præſentis temporis eſt, quæ ſita eſt in rem. ſſione peccatorum, & eam quæ futuri: ſenſus eſt: Euangelium ex diuina potentia in credentium animis ſecretiùs operante efficax eſt ad præſtãdum ſalutem, id eſt, iuſtitiam & vitam æternam cuiuis credenti. Vel quod eodem recidit, per Euangelium Deus exerit potentiam ſuam in cordibus credentium, iuſtificando eos, & producendo ad vitam æternam. Poteſt quidem ipſe remittere peccata, & ſaluare abſque verbo: ſed per verbum placuit ei efficacem eſſe, per verbum inquam Euangelij auditum & creditum. Hoc modo ſententiam iſtam interpretatur Apoſtolus prioris ad Corinthios capite primo. Quid ſit autem credere in hac diſputatione, ex alijs locis ſcripturæ diſcendum eſt, præcipuè capite ſeptimo Ioannis: Qui credit in me ſicut dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Scriptura quam eo loco reſpicit Saluator habetur. 2. Paral. cap. 16. vbi ſic ſcriptum eſt: Oculi Domini comtemplantur vniuerſam terram, & præbent fortitudinem ijs, qui cor de perfecto credunt in eum. Corde autem perfecto credunt, qni non ſolùm fidem adhibent illis, quę dicuntur in ſcripturis vel aliàs diuinitus reuelãtur, ſed præterea omnes animæ vires accommodant, vt faciant quod habet fides, ſiue quod requirit fides, vel quod ea præſcribit. Atque hoc modo accipitur à Paulo credere, videlicet vt ſit ad auditum verbum commoueri, & tota animi adhæſione complecti id quod dicitur.

Iudæo primùm & Græco) Iſtud difficultatẽ facit, cùm in eadem hac epiſtola dicatur, nõ eſt diſtinctio Iudæi neque Græci. Chryſoſtomus facilè euadit dicens (*primùm*) ad tempus referendum, vt ſit tantùm honor ordinis. Iudęis ſiquidem primùm prædicatum eſt Euangelium, deinde gentibus. Verùm plus videtur habere Apoſtolus cap. 11. & 15. nimirum quod gentes ex quadam miſericordia ſunt admiſſę ad gratiam, quę Iudęis erat quaſi ex hæreditate. Nam illorum patribus peculiariter erat promiſſus Chriſtus, vnde alij hoc loco (primùm) interpretantur potiſsimùm. In iuſtificatione interim, modo communis ſit fides nihil plus gentili habet Iudæus, id eſt, tantundem gentilis accipiet atque Iudæus. Pleniùs de hac re dicetur in expoſitione illius: Dico autem Ieſum Chriſtum miniſtrum circuncifionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promiſsiones Patrum & cætera. Euangelium igitur virtus Dei eſt in ſalutem omni credenti, non Iudæo tantùm, ſed Iudæo ſimul & Græco, potiſsimùm tamen Iudæo, vtpotè cui peculiariter promiſſum erat Euangelium. Additnr probatio.

Iuſtitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fi-

dem, ſicut ſcriptum eſt.) Hæc propoſitio benè obſeruanda eſt, vt & præcedens, quia in ea arx eſt totius cauſæ, & ſtatus rei tractandæ. Ambroſius & Origenes iuſticiam Dei intelligunt, qua ipſe Deus iuſtus eſt. Verùm aliter hic, aliter ille explicat. Nam Origenes illam ſignificari putat iuſtitiam, qua Deus vnicuique reddit quod meretur: Ambroſius verò illã, à qua Deus iuſtus dicitur, hoc eſt, verax in promiſsis. Vtraque interpretatio licèt alibi locum habeat, hîc tamen minùs congruit. Certiſsimus commentarius eſt apud Auguſtinum in libro de ſpiritu & litera capite nono & vndecimo locis. Et rurſus apud Chryſoſtomũ in hunc, & apud Theoph. qui omnes iuſtitiam Dei interpretãtur, non qua ipſe iuſtus eſt, ſed qua induit hominem dum iuſtificat impium. Atque hunc ſolidum eſſe commentarium patet cõſideranti, tum filum orationis Paulinæ, tum ſimilia loca ſcripturę, quæ multa ſunt. In primis ad Ro. 3. Iuſtitia Dei per fidẽ Ieſu Chriſti in omnes & ſuper omnes, qui credunt in eum: Deinde ad Rom. 10. Iuſtitiam Dei ignorantes & ſuam quærentes ſtatuere &c. Item ad Philip. 3. Quæ ex Deo eſt iuſtitia in fide &c. Senſus ergo eſt: Iuſtitia Dei, id eſt, ea quam ex lege ſibi falſo pollicebantur Iudæi, & viribus liberi arbitrij Philoſophi, illa inquam iuſtitia ad quam ipſi non peruenerunt, quã Deus gratis donat credenti, quæque apud Deum valet, & valebit in extremo iudicio, illa reuelatur, id eſt, patefit in Euãgelio vel per Euangelium. Hæc iuſticia duo complectitur, remiſsionem peccati, per quod ſubiectus erat homo iræ Dei: & rectitudinem animi per Spiritusſancti donationem effectam, qua fit vt mens antè inuiſa & exoſa iam placeat Deo, & potens ſit exercere opera verè bona, verè ſancta, quę ſcilicet accepta ſint Deo, & apud Deũ promereantur, inchoatam iuſtitiam augeant & perficiant. Hanc iuſtitiam Dei, Apoſtolus vbique operibus detrahit, & tribuit fidei. Vnde & nunc dicit, (*Ex fide in fidem,*) quam clauſulam veterum ferè commentaria iungunt cum iuſticia, hoc ſenſu: Iuſtitia Dei patefit in Euangelio, iuſtitia inquam quę eſt ex fide in fidem. Alij eam referunt, ad verbum (reuelatur) hoc ſenſu: Iuſticia Dei, quæ prius in lege & prophetis erat tecta, retegitur & palam prædicatur, doceturque in Euangelio contingere ex fide in fidem, id eſt, ex fide cuiuſuis ætatis. Similis phraſis eſt, qualis illa ex æuo in æuum: ex generatione in generationem, id eſt, omnibus generationibus. Alij iſtud dicunt ex fide patrum, in fidem filiorum, ex fide prophetarum in fidem Euangeliſtarum, ex fide veteris legis in fidẽ nouæ legis, quæ omnia eadem ſunt. Non errabis etiam à vero ſenſu Pauli, ſi iuſticiam intelligas, non eam ſolùm quam nunc diximus, qua ſcilicet ex impio quis iuſtus fit, quam nulla omninò præcedunt merita: ſed eam præterea qua iuſtus fit prouectior in iuſtitia, quã ſcholaſtici docendi gratia ſecũdam vocant, alterã verò primã ſiue inchoatam iuſtitiam, vt ex fide in fidem hunc habeat ſenſum: Ex fide iuſtificãte primò in fidem alentem, exercentemque ac perficientem primam iuſtitiam. Nam quemadmodum Auguſtinus in lib. de fide & operibus acturus de ſecunda iuſtitia, aliquot capitibus agit de prima iuſtitia: Sic & in hac epiſtola Apoſtolus ſermonẽ inſtituens de prima iuſtitia, ſubindè miſcet vtramq;. Hoc certè loco iuſtitiam ex fide in fidẽ commodè exponi (vt cõplectatur omnem eã quę valet apud Deum) diſcere licet ex teſtimonio Abakuk, quod in confirmationem ſuæ ſententiæ adducit Apoſtolus, hoc nimirum.

Iuſtus autem ex fide viuit) Quod teſtimonium quum palam loquatur de ea iuſtitia, qua ad vitam æternam tandem peruenitur, cõſtat omnem iuſtitiam complecti quæ hominem apud Deum commendat. Proinde & Apoſtoli ſententia, quæ per ipſum fulcitur, rectè ſic accipitur: Ex hoc quoque teſtimonio prophetæ diſcere licet, quomodo accipiatur fides à Paulo in hac diſputatione. Non enim ſimplex eſt eius vocis vſus in ſcriptura. Interdũ ſiquidem vſurpatur pro credulitate ſeu perſuaſione, qua aſſentimur hís, quæ à Deo, vel per ſcripturas, vel per Eccleſiam reuelata ſunt, ſine vlla hæſitatione, ſiue promiſsiones ſint, ſiue comminationes, ſiue aliæ quæuis narrationes. Sic ad Hebræos vndecimo liquet accipi fidem, cùm dicitur: Fide intelligimus aptata eſſe ſæcula verbo Dei: Item eodem cap. Credere oportet accedentẽ ad Deum, quia eſt, & inquirentibus ſe remunerator ſit &c. Itẽ in priori ad Corin. cap. 1. Nunc manent fides, ſpes, charitas. Vbi quum fides diſtinguatur à ſpe aut fiducia, neceſſe eſt, vt accipiatur pro notitia. Sic in Actis cap. 8. Credo filiũ Dei eſſe Ieſum. Atque hæc propria ſignificatio vocis eſſe videtur, qua vſus eſt Paulus videlicet πίστις, quam Laurentius valla deducit à πέπεισμαι, id eſt, perſuaſus ſum vel perſuaſum habeo, vnde *Valla lib. 5.*
Dea perſuadẽdi, quam Ennius Suadam vocat, Horatius Suadelam, à Græcis πειθὼ appellatur: *cap. 30.* Et ſicut πίστις proprié ſignificat credulitatẽ ſeu perſuaſionẽ, ſic vox oppoſita ἀπιστία, imperſuaſibilitatem ſignificat. Verùm quoniam ijs quibus fidem adhibemus, vel quæ certò nobis perſuademus vera eſſe, ſi modò bona ſint vel vtilia, veluti ſi ſint promiſsiones, affectum & cor accommodare ſolemus, & eorum ſpem & fiduciam in nobis concipere, tranſlatum eſt vocabulum fidei ad ſignifican-

gnificandam fiduciam erga promittentes: In hac ſignificatione ſæpe obuium eſt in ſacris literis. Sanè Matthæi nono ſic accipitur, vbi iubet Chriſtus Paralyticum illum confidere. Tertio accipitur fidei vocabulum vt hæc omnia complectatur, nempe aſſenſum illum firmum mentis, quo quis certò perſuadeat ſibi veriſsima eſſe, quæ ſacræ literæ docent ſiue promittunt: & fiduciam ex Dei Omnipotentis bonitate, quam ſcripturæ reuelant, conceptam nō ſine ſpe, hoc eſt expectatione promiſſorum. Sic accepiſſe videtur Paulus Fidem ad Roman. quarto & ad Hebræos vndecimo. Explicans enim illis locis fidei naturam ac vim, paſsim à fiducia ad credulitatem: rurſus à credulitate ad fiduciam delabitur, quo facilè ſubindicat ſe nomine fidei vtrumq́ue complecti. Certè ſcriptura quam ex Abakuk citat: Iuſtus ex fide viuet: ſpem & fiduciam complectitur. Quod vt maniſeſtum euadat, oportet euoluere caput primùm & ſecundum Habakuk, qui in initio primi capitis ſumit ſibi perſonam eius qui murmurat aduerſus iudicia Dei, cuius murmuris cauſa eſt captiuitas duarum tribuum, & proſperitas Nabugodonoſor regis Babyloniorum impij, vſque ad illa verba. Aſpicite in gentibus, & videte, & admiramini, & obſtupeſcite, quia opus factum eſt in diebus veſtris, quod nemo credet cùm narrabitur &c. Vbi ad querelas cauſantis ſiue murmurantis prophetæ, vox Domini reſpondentis inducitur. Nabugodonoſor, inquit, quem nunc vides florere, cuius poteſtati & cæteræ per circuitum gentes ſubiugandę ſunt, tantùm ruiturus eſt poſteà, vt ſi quis prædixerit quod futurum eſt, pro rei magnitudine videatur incredibile. Quod audiens propheta & intelligens idcircò ipſum contra Iudam accepiſſe poteſtatem, vt corripiat eum, non autem interficiat, & poſt correptionem ipſe quoque puniatur, in blandimentorum verba prorumpit & ait: Nunquid nō tu à principio Domine Deus meus, &c. Verùm ſtatim rurſus redit ad antiquam quærimoniam. Quare non reſpicis ſuper gentes, &c. Cur pateris ab impio Nabugodonoſor opprimi populum Iudaicum, qui opprimēte ſe iuſtior eſt? quod proſequitur vſque ad finem capitis. Iam caput ſecundum inchoat hoc modo: Super cuſtodiam meā ſtabo, &c. quæ metaphora ſumpta eſt ab excubitorib⁹. Significat autem ſe auidè expectare reſponſionem. Cui reſpondet Dominus: Scribe viſum, qui licet procul adhuc ſit tandem, tamē apparebit, nec fallet: Si diutiùs opinione extrahatur, ne deſperes, expecta patiēter, quia haud dubiè veniet, certiſsimè liberabitur populus è captiuitate, qui incredulus fuerit huius ſponſionis, non erit recta anima eius in ſemetipſo, hoc eſt, non erit iuſtus in conſpectu meo. Iuſtus autem ex fide ſua viuet, id eſt, ſuſtinebit ſe & perdurabit ſpe liberationis futuræ. Cùm igitur hoc loco propheta nomine fidei & perſuaſionem ſiue aſſenſum firmum mentis & fiduciam ſiue ſpē comprehenderit, certum eſt Apoſtolum quoq; (dum ait: Iuſtitia Dei in eo reuelatur ex fide in fidē) ſic accepiſſe fidem, vt vtrumq́ue complectatur. Nec detorſit Apoſtolus, ſed proprie vſus eſt vaticinio prophetæ, ad ſuæ ſententiæ confirmationem. Nam licet cortex literæ proponat captiuitatem populi Iudaici ſub rege Babyloniorum, & liberationem quæ facta eſt per Cyrum: non tamen ille pręcipuus ſenſus eſt, ſed alius qui latet ſub cortice literæ, qui eſt de captiuitate humani generis ſub tyrannide diaboli, & liberatione quæ facta eſt per Chriſtum. Scribe (inquit) viſum. Iam populus meus captiuus tenetur à diabolo, eruam eum, quodque dico certiſsimè præſtabo, propterea ſi in longum extrahatur promiſsio, nemo deſperet: ſi quis fluctuare cœperit de veritate promiſſionis, & diffidere, propterea quòd vltra deſiderium ſuum diutiùs extrahatur, non erit recta anima eius in ſemetipſo, non perdurabit rectè agēdo, ſed relicta probitate ſenſim delabetur ad vitia: Iuſtus autem ex fide ſua viuet, ex confidentia promiſsionis tandem adimplendę perſeuerabit in bona vita, cui⁹ initium per fidem propitiatoris promiſsi, & ſpem pridem adeptus eſt, Quia hæc ſub inuolucro allegoriarum propoſita ſunt in prophetis, hinc eadem reuelari dicuntur in Euāgelio id eſt, quaſi detracto velo retegi & aperiri. Iam ſcrupulus eſt, ſi liberatio hæc à tyrannide diaboli per viſum ſignificatur, cùm hoc non niſi rectè fiat, & obſcurè admodū, quo modo quod ſibi præceptum erat, impleuit ꝓpheta: Explana eū ſuper tabulas, id eſt, plano ſermone ſcribe, vt ſine vllo impedimento lector eam poſsit percurrere. Similis ſcrupulus eſt in Eſaia, vbi dicitur. Sume tibi librum grandem, & ſcribe in eo ſtilo hominis, id eſt, cui aſſueuerūt homines, quodque iubetur planè ſcribere, adeò obſcurè proponit, vt ex mille vix vnus intelligat. Ait enim ſic: Spolia detrahe, feſtina prædari. Cui ſcrupulo ibi ſatis factum eſt à nobis. Dictum eſt enim ipſum ſtilo familiari ſcripſiſſe, verùm his qui aſſueuerunt conſuetudini prophetarum, ac longo vſu exercitati didicerunt, quo conſilio texant narrationem huius aut illius hiſtoriæ, captiuitatis aut liberationis, quiq́ue aliunde ſciunt, quid ſit res Euangelij. Non improbabiliter fortaſsis etiam dici poſſet, quòd viſus iſte primò, id eſt, abſque medio typo ad Chriſtum pertineat, vt ſit trāſitus, quod videtur placuiſſe Hiero-

 nymo,

nymo, & ad tranſitum inuitat quod dicitur: Et adhuc viſus procul, & rurſus: Apparebit in fine. Quę non ſatis conueniunt liberationi è captiuitate Babylonica. Cæterum io hac annotatione, qua ex teſtimonio Abakuch. dicimus fidem in diſputatione Pauli de iuſtificatione accipi, vt complectatur oon ſolùm credulitatem: verumetiam fiduciam in Chriſtum propitiatorem: aduertẽdum nos longè diſsidere à Lutheranis, qui ipſi quoque fidem explicant fiduciam. Etenim iſti Paulum accipiunt de fide ſiue fiducia ſpeciali, eam ſic definiunt, quæ diſcuſſa ex animo omni ſortitudine ac hæſitatione mentem prorſus ſecuram reddit & certam, quòd acceperit remiſsionem peccatorum, & iuſtitiam conſecuta ſit, vſque adeò, vt ſi vel parum ſubdubitet mens, aut trepidet, ne non ſit adhuc ſortaſsis iuſtificata, ad diabolum pertinere dicant, & non ad Deum. Multùm inquam ab his diſsidemus, ſcientes generales promiſsiones in ſcriptura ſactas, non iubere quempiam de ſingularibus eſſe ſecurum. Quanquam enim ſcriptum ſit, iuſtitia Dei per fidem Ieſu in omnes, & ſuper omoes, qui credunt in eum, nuſquam tamen ſcriptura mei aut tui nominatim meminit. Quare quum ea demum fides iuſtificet, quæ coniunctam habet veram cordis conuerſionẽ: vera autem ſui conuerſio nemini citra diuinam reuelationem cognita ſit, aut eſſe queat: ſequitur neminem poſſe certò aut omnino de ſe ſtatuere, quòd remiſsionem peccatorum acceperit, & iuſtitiam adeptus ſit quũ de nemine ſcriptura pronunciet, quod ritè credat, de nemine ioquam nunc temporis in terra degentium. Quare cum fide iuſtificante ſiue fiducia, quæ generalibus tantùm promiſsionibus Dei innitur, conſiſtere poteſt religioſus quidam metus ac trepidatio: non quidem quæ naſcatur ex incredulitate aut diffidentia erga Deum promittentẽ: ſed ex conſcientia noſtræ imbecillitatis, qua fieri poſſet, vt nondum eſſemus ad Deum legitimè conuerſi, quando tamen id maximè crederemus. Quare rectè admonet Sapiens:

Eccleſi.5. De propitiato peccato noli eſſe ſine metu. Iã multa dicta ſunt de teſtimonio Abakuk, nondum tamen planè eſt explanatum. Quare ſciendum ipſum tribus in locis eſſe citatũ ab Apoſtolo. Primò hoc loco, ſecundò ad Galat. cap. 3. Poſtremò ad Heb. 10. Et quia in epiſtola ad Gal. poſitum eſt cum ſuo contrario, optimè ex eò loco colligitur, quiſnã ſit ipſius intellectus: nimirum quod iſte: Iuſtus ex fide, & non ex lege vel operibus legis viuet, & iuſtificabitur apud Deum. Iam difficultas eſt, quomodo iuſtitiam, maximè eam quam ſecundam appellant, detrahat operibus cùm ſuprà dictum ſit, hominem qui remiſsionem peccatorum adeptus eſt, promereri apud Deum ſuis operibus augmentum ſiue incrementũ iuſtitiæ. Difficultas hæc facilè ſoluitur, dum penitius inſpicitur textus Pauli Nam eo loco ſicut & in hac epiſtola diſputat de operibus legis quatenus ſunt legis opera, id eſt, quatenus fiunt citra ſpiritum fidei. Palã enim de lege ibi pronũciat, quòd ipſa non ſit ex fide. Et certè operibus hoc modo conſideratis qualiacunque illa fuerint, omnis omnino iuſtificatio adimenda eſt, tã ea, qua ex impio fit pius: quàm ea, qua pius fit prouectior in pietate. Opera enim ſine fide ſacta nec remiſsiooem peccatorum efficere poſſunt, nec iuſtum magis iuſtũ. Vna iã reſtat adhuc difficultas, videlicet, quo pacto hoc teſtimonium ita citetur à Paulo: quomodo neque apud prophetam ſecundũ Hebraicam veritatem, neque apud Septuaginta interpretes reperitur. Siquidem Hebræi hoc modo legunt: Iuſtus ex fide ſua viuet, Septuaginta hoc modo: Iuſtus ex fide mea viuet. Cuius diuerſitatis rationem in commentarijs ſuper. 2. cap. Abakuk inquirens Hieronymus, arbitratur Septuaginta interpretes lapſos elementorum ſimilitudine. Nam vaſ. ו litera cùm eſt appendix dictionis, vim habet huius pronominis ſui vel eius. Iod. י item adiecta fini dictionis vim habet pronominis mei. Quare qnum duo hæc elementa apud Hebræos menſura tantùm diſtent, inter ſe putat ipſos (quod ſacillimè accidere poteſt) pro ו legiſſe י. Verùm ſiue ex fide ſua legamus: ſiue ex fide mea, in nullo ſenſus variatur. Quare magis credendum eſt de induſtria ac ſtudio hoc modo vertiſſe Septuaginta, vt hinc diſceremus gratuitum Dei donum eſſe fidem. Porrò vtrumque pronomen Paulum omiſiſſe opinatur Eraſmus, ſiue quòd huiuſmodi pronomina paſsim ſolent ſubaudiri, ſiue quòd Romanis nota eſſet editio Sept. & ob id ab ea diſſentire nolle: Neque rurſus Hebraicam iogerere, quam neſciebant. Legendum autem, viuet, vt ſit verbum futuri temporis, & nõ viuit in pręſenti, manifeſtum eſt non ex Græcis ſolùm exemplaribus, ſed etiam ex Hebræis, quæ ad vnum ferè omnia habent verbum futuri temporis.

REuelatur enim ira Dei de cælo ſuper omnem impietatem, et iniuſtitiam hominum eorum qui veritatem Dei in iniuſtitia detinent, quia quod notũ eſt Dei, manifeſtum eſt in illis: Deus enim illis manifeſtauit. Inuiſibilia enim ipſius, à creatura mundi per ea quæ facta ſunt intellecta, conſpiciuntur: ſempiterna quoque eius virtus et diuinitas, ita vt ſint inexcuſabiles. Quia cùm cognouiſſent Deum, non ſicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, ſed euanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt Abac.2.a. Heb.10.g. Galat.3.b. Ephe.4.c.

inſipiens cor eorum: dicentes enim ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum & ſerpentium.

R*Euelatur enim ira Dei de cœlo ſuper omnẽ impietatem, &c.*) Poſt captatam in exordio beneuolentiam, ſub nomine Euangelij cœpit Apoſtolus cõmendare fidem, & poſuit generalẽ propoſitionem, in qua eſt veluti ſtatus epiſtolæ, hanc videlicet: Iuſtitiam Dei non ex lege, ſed ex fide contingere, quam latius volens exponere, aſſumit in initio propoſitionem aliam, quam illi priori ſubſternit, quæque ad illam principalem viam aperit, hanc videlicet: Per Euangelium probat omnes eſſe peccatores, iniuſtos, & impios, ac proinde in ira Dei conſtitutos, eamq́ue propoſitionem per partitionem, primùm de gẽtibus, deinde Iudæis explicat, in qua explicãda per duo immoratur capita. 1. &. 2. Tandẽ poſt medium. 3. cap. redit ad principalem diſputationem, videlicet: Iuſtitiam per fidẽ eſſe. Si enim totũ homanum genus iræ Dei obnoxium eſt, certè nemo ſibi polliceri debet, ſeſe propter vitę innocentiam Deo acceptũ eſſe, ſed agnoſcere cogitur, opus eſſe Dei irati reconciliatione, ad quam quum peruenire nequeat merito iuſtitiæ operum ſuorũ, (vt quæ nulla eſt) cogitur confugere ad Dei iuſtitiam, ipſius clementiam & miſericordiam, quam aſſerit Apoſtolus apprehendi ſiue obtineri per fidem. Hũc ordinem & progreſſum diſputationis Paulinæ benè aduertere, eſt loco multorum commentariorum. Porrò vt intelligas quomodo in Euangelio reuelatur ira Dei, opus eſt vt ſcripturam noui teſtimenti obiter percurras. Lege igitur cap. tertium Ioannis, eam inquam partem cap. quę continet diſputationem Saluatoris cum Nicodemo. Lege etiam eiuſdem cap. finem: Qui incredulus eſt non habet vitam æternam, ſed ira Dei manet ſuper eum. Lege præterea concionem Petri, quam deſcribit Lucas. Act. 3. Pœnitemini & conuertimini vt deleantur peccata veſtra, vt cùm venerint tempora refrigerij. &c. Cõcionem itẽ Pauli, quam habuit ad Athenienſes Act. cap. 17. Et tempora quidem huius ignorantiæ deſpiciens Deus, nũc annunciat hominibus, vt omnes vbique pœnitentiam agant, rurſus Petri alteram concionem, Act. 10: Pæcepit nobis populo prædicare & teſtificari vſq; ad finem cap. Alteram item Pauli corã Agrippa habitã Acto. 26: Vt conuertãtur à tenebris ad lucẽ, & de poteſtare Satanæ ad Deum, &c. Ex collatione horum locorum agnoſces perpetuã Euãgelj vocẽ eſſe õnes peccaſſe, & egere pœnitentia, atque iram Dei manere ſuper omnes, niſi per fidem Chriſti liberentur. Quare Euangelium longè aliter reuelat iram Dei, quàm illud de ſex hydrijs lapideis quarum ſingulę capiebant metretas binas vel ternas, cuius ſemel duntaxat meminit, idq́ue per occaſionem. Sumitur autem ira hoc loco pro vindicta, phraſi hebraica, & interpretatur Chryſoſt. de ira extremi iudicij, ſimiliter Theoph. & Occum. Et pro ea interpretatione facit quod additur: (*De cœlo*) Quæ particula licet videri poſſet alicui referenda ad verbum (reuelatur) legenti tamen cap. 4. prioris ad Theſſal. & poſterioris epiſtolæ primũ caput, in quibus eadem particula inuenitur, omnia videntur referenda ad iram Dei, vt ſit ſenſus: Ingens illa ira Dei, ſiue grauis illa vindicta, id eſt, pœna æterna, ſiue perpetuum ſupplicium, quod exacturus eſt Deus inflãma, deſcendens de cœlo, cum angelis virtutis ſuæ, tempore iudicij, illa inquam ira reuelatur ſiue patefit per Euangelium. Vocula (enim) nequaquam tranſilienda eſt: indicat enim nobis Paulum hoc modo ratiocinari. In Euangelio reuelatur ira Dei ſuper omnes omnino homines, ergo reuelatur in Euangelio iuſtitia Dei ex fide in fidem. Quæ ratiocinatio mira videri poſsit verùm elegantiſſima, & ſuauiſsima, ſed ſupplendæ ſunt medię conſequentię, hoc aut ſimili modo: Vox Euangelij perpetua eſt, iram Dei manere omnes omnino homines, quotquot ex carne nati ſunt, vbique ſonat & inculcat Euangelium omnes eſſe peccatores: ergo nullus adferre poteſt ſuam iuſtitiam, ergo confugiendum eſt ad Dei iuſtitiam, ergo per Euãgeliũ cõſtituens omnes ſub peccato, patefit Dei iuſtitia, dãnata omnium hominum iuſtitia. Vocabula illa, impietas & iniuſtitia ſuper omnes, variè à diuerſis exponuntur: verum diligenter conſideranti ſcriptum Pauli, maximè probatur cõmentarius ille, qui interpretatur impietatem, quicquid committitur cõtra cultum Dei ſiue religionem: iniuſtitiam verò omnia reliqua peccata, quæ quocunque modo committuntur. Veritatem Dei vocat, veram quam de Deo habuerunt notitiam: Illa cùm in intellectu ſit, per prauam voluntatem quaſi captiua tenetur, dum non ſinitur in opus prodire, quod tamẽ maximè geſtit: vſque enim inuitat & ſolicitat metẽ ad ſtudiũ virtutis. (*In iniuſtitia*) idem eſt, quod per iniuſtitiam, & intelligitur generalis nominis iniuſtitia. Senſus eſt: Ira Dei reuelatur de cœlo cõtra illos, qui prauitate ſuæ voluntatis efficiunt, ne veritas de Deo habitat exeat in opus, in verum Dei cultum & inuocationem, id eſt, qui nouerunt quid ſit agendum, nec agunt corrupti prauis affectibus. Periphraſis eſt philoſophorũ hos potiùs depingit Apoſtolus prætermiſſo vulgo gẽtiliũ, tũ quòd vulgi improbitas clare in-

clarè incurrebat in oculos omnium, quare opus non erat reum peragere peccati, tum quòd procliue cuiuis ſit colligere, quale vulgus gentilium fuerit, ſi declaretur ei ipſos philoſophos (qui puriorem profitebantur vitam) impios omnes fuiſſe & iniuſtos. Quomodo autem veritatem Dei in iniuſtitia detinuerint, latè explicat in ſequentibus, oſtendens primò ipſos non ignaros fuiſſe veritatis: *Quod notum eſt)inquit) Deo*) hoc eſt, quod Deo ſciri cognoſcique poteſt. Eſt enim in Deo ad quod nulla humanæ mẽtis imaginatio poſsit vllo modo pertingere, *Manifeſtum eſt in illis*) quòd nouè dictum eſt, pro, apud illos ſiue inter illos, ſenſus planior fuiſſet, ſi omiſiſſet præpoſitionem (in) quod in ſequenti ſententia fecit:

Deus enim illis manifeſtauit) Deus inquit illis manifeſtauit: nimirum dum admirandum condidit opificium, vnde facilè poſſet cognoſci, & ſimul admirabilem quandam vim illis inſeuit, cuius vigore ex rebus conditis deuenire poſſent in ipſius notitiam Id enim eſt quod ait:

Inuiſibilia ipſius) id eſt, ęterna eius potẽtia, quę nec poſsit lãgueſcere, nec deficere, & diuinitas, quòd ſcilicet ſit ſummè ſapiẽs ſummè bon⁹, ſummè iuſtus. Hæc quæ corporeis oculis cerni non poſſunt, conſpiciuntur animo (*à creatura mundi hoc eſt*) ex ipſa mundi creatione, dum intelliguntur (*per ea quæ facta ſunt*) id eſt, per opera ſiue res creatas, in quibus extant quædam diuinitatis veſtigia. Magiſter in primo libro ſententiarum diſt. 3. à creatura mundi interpretatur ab homine, ſecutus in hoc D. Bernardum. Vtranque interpretationem admittit vox Græca. Sicut enim κτίσις apud Græcos, ſic et creatura apud Latinos vox ambigua eſt, ſignificans vel creationem ipſam id eſt, creandi ſiue condendi actum, vel rem creatam. In prori ſignificatione accepit interpres Auguſtini, vt videre eſt in lib. 8. de ciuit. Dei capite 9. vbi ſententiam hanc hoc modo citat. Inuiſibilia enim ipſius à conſtitutione mundi per ea quę facta ſunt, &c. Ne autem quempiam remoretur illud (quoque) Sempiterna quoque eius virtus, &c. quæ particula epexegeſin habet: exponit enim inuiſibilia, ſciendum eſt Græcis eſſe (que) hoc modo, Sempiternaque eius virtus ſiue poteſtas & diuinitas. Coniũctio autem (que) frequentiſsimè ſeruit expoſitioni non ita (quoque.)

Ita vt ſint inexcuſabiles. Quia cùm cognouiſſent Deum) Illud (ita) in multis exemplaribus non reperitur, vnde veriſimile eſt redũdare, imò nulla Græca habent: ſed ſimpliciter legunt, vt ſint inexcuſabiles, ſiue in hoc vt ſint inexcuſabiles. Et poſt Chryſ. admonet Theophil. (vt) hoc loco non cauſam, ſed conſequentiam denotare. Senſus eſt: In hoc Deus indulſit eis ſui cognitionem, vt cognitum colerent: quod ſi id non facerent, certè vt nihil haberent, quod prætexerent ſuę impietati. Deum autẽ glorificare vt Deum, eſt eum cultum Deo adhibere, qui ei debetur, ſeipſum Deo totum addicere, expectare ab ipſo vno omnia, omnia huius gratia facere, in omnibus actionibus huius gloriam intendere, de propria nihil cogitare. Gratias verò agere eſt, quicquid habemus agnoſcere à Deo nobis proueniſſe, hincque ipſum laudare & vbique prædicare. Quòd autem interpres vertit (*in cogitationibus ſuis*) Gręcè eſt διαλογισμοῖς quæ vox ſignificat non ſimplicem cogitationem, ſed cogitationem ratiocinantis, expendentis atque dijudicantis. Hi ergo quibus vnicum ſtudium erat inquirẽdi Deum, euanuiſſe dicuntur in cogitationibus ſuis id eſt, vani facti, eò quòd contenti inquiſitione, & quam inquirendo adepti erant, cognitione, animum non intenderũt actioni, quæ inquiſitionis & cognitionis eſt finis. Sic qui hodie multa diſputant de Deo, nec tamen hoc agunt, vt tota animi adhæſione illum complectantur, in eiusque amore magis ac magis in dies proficiant, euaneſcũt in cogitationibus ſuis & diſputationibus ſiue dialogiſmis, & timere debẽt, ne hoc ipſis eueniat, quod philoſophis, hoc eſt, ne deſerantur à Deo & delabantur in errores maximos & probroſas cupiditates. Sequitur enim (*& obſcuratum eſt inſipiens cor eorum*) id eſt, mens eorum verè imprudens varijs falſarum opinionũ tenebris inuoluta eſt. (*Dicentes enim ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt, Et mutauerunt &c.*) Illud (enim) nõ eſt apud Auguſtinum in li. de ſpiritu & litera, nec eſt in Græcis voluminibus, nec in vetuſtis latinorum pleriſque. Senſus eſt: Qui quum putarent aut profiterentur ſe ſapientes, ſtulti euaſerunt, imò eò ſtultitiæ vel potiùs eò dementiæ progreſsi ſunt, vt gloriam incommutabilis Dei tranſtulerint in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis, hoc eſt, in ſimulachrum repręſentans mortalem hominem, imò in ſimulachra volucrum, quadrupedum & ſerpentum. Res hęc petenda eſt ex ijs qui ſcribunt de dijs Aegyptiorum aliarumque gentium, de quibus multa Origenes in libris contra Celſum: Certè Aegyptij apud quos maximè viguit ſtudiũ ſapientiæ, non ſolùm Iſim, & Oſyrim ſiue Seraphyn, ſed præterea crocodilum, canem, hricum, ſimiam, accipitrem & eiuſmodi alia venerati ſunt, atque ad harum rerum imagines ſiue idola, gloriam immortalis DEI, ipſius cultum & honorem traduxerunt. Alius commentarius eſt

in anno-

eſt in annotationibus Eraſmi, qui vt intelligatur, ſciendum eſt, iuxta ipſum vertendum fuiſſe in auferendi caſu, non accuſandi, hoc modo. *In ſimilitudine imaginis*) Quod ita dictum eſt, inquit, quaſi dicatur per aſsimulationem imaginis, vt ſenſus ſit: Mutauerũt gloriam Dei figurando ſibi imagines, quibus putabant ſe verùm Deum, qui incorporeus eſt, exprimere. Tales erãt aduerſus quos diſputat Paulus in Act. 17. arrepta occaſione ex inſcriptione altaris, quæ habebat: Ignoto Deo, vbi poſt multa ſic tandem inſert: Genus ergo cùm ſumus Dei, non debemus exiſtimare auro & argento, aut lapidi ſculpturę artis, & cogitationis hominum, diuinum eſſe ſimile. Commentarius iſte bonus eſt, non tamen præſerri debet priori, multo minùs ſic ãplecti, vt alter omnino reijciatur, quod fit ab Eraſmo, cuius verba ſunt. Non ſentit Apoſtolus illos vertiſſe gloriam Dei in imaginem hominis, ſed aliter ſenſiſſe de Deo quàm oportebat, quum illi cui ſimile nihil eſt in rebus corporeis, affingerent imaginẽ hominis, Quod ipſe quum ſtatuat ex lectione Græca, conſulendi hîc ſunt Græci interpretes Oec. Theop. Chryſoſt. qui omnes ad eundem modum interpretantur, quo Latini, nihil moti prępoſitione, ἐν, qua ſciunt frequenter abuti Paulum pro εἰς, hoc eſt (in) vſurpare pro (ad)

PRopter quod tradidit illos Deus in deſideria cordis eorum in immunditiam, vt contumelijs afficiant corpora ſua in ſemetipſis, qui commutauerunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt & ſeruierũt creaturæ potius: quàm creatori, qui eſt benedictus in ſæcula, Amen. Propterea tradidit illos Deus in paßiones ignominiæ, nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem vſum, in eum vſum qui eſt cõtra naturam. Similiter autem & maſculi, relicto naturali vſu fœminæ exarſerunt in deſiderijs ſuis in inuicem, maſculi in maſculos turpitudinem operantes, & mercedem (quam oportuit) erroris ſui in ſemetipſis recipientes.

PRopter quod tradidit illos Deus in deſideria cordis eorum, &c.) Ex hoc loco Auguſtinus contra Iulianum capite 3. lib. 5. & de natura & gratia cap. 22. efficaciter docet, quædam ſic eſſe peccata: vt etiam ſint pœnæ peccatorum. quæ doctrina duplicem habet ſcrupulum: Alter eſt, quod videtur Deum facere auctorem peccati. Quum enim omnis iuſta peccati pœna irrogetur à Deo vindicante peccatum, conſequi videtur: vt ſi Deus peccata vindicet peccatis, auctor ſit peccati. Alter eſt, quòd cum pœna omnis ſit contraria voluntati, non videtur fieri poſſe, vt peccatum quod voluntarium eſt, habeat rationem pœnæ. Igitur hæc Pauli doctrina ſic explicanda eſt quemadmodum habet Auguſtinus in libro de prædeſtinatione ſanct. capite 10. vt Deo tribuatur iudicium, id eſt, iuſta vindicta, ſed non peccatum. Porrò quo modo id fieri poſsit, duplicicer explicant doctores. Magiſter enim explicat peccatum eſſe pœnam peccati, non quidem ſecundum ſuam naturam, quatenus habet rationem culpæ à voluntate liberè admiſſæ: ſed ſecundum effectum, puta corruptionem naturæ, & reatum æternæ mortis. Verùm ſecundum hanc explicationem omne peccatum, etiam peccatum primi hominis dici poſſet pœna, quod alienum eſt à ſententia Pauli, & Auguſtini ex Paulo hoc ſtatuentis, cùm ille in 1. libro retractationnm cap. 17. apertè aſſerat quædam peccata eſſe, quæ non ſunt pœnæ, & manifeſtè id ipſum tradat ſuper verſum Pſalm. 17. Supercecidit ignis &c. Quare aliter explicat D. Thomas dicens: peccatum habere rationem pœnæ, non quidem ſecundum ſuam formam & naturam (nam ſic conſideratum ex electione proficiſcitur liberè à voluntate) ſed ſecundum ſuam cauſam ex qua oritur: putà ſubtractionem diuini beneficij, quo ſeruabatur homo ne rueret in peccatum, hoc enim occulto & ſeueriſsimo Dei iudicio (quemadmodum Auguſtinus ait) vindicatur peccatum, dum Deus offenſus peccatis præcedentibus ſubtrahit beneficium ſuæ gratiæ, quo ſubtracto, partim impulſu dæmonis, partim ſua infirmitate labitur quis in omne genus peccati. Propter hanc autem ſubtractionem gratuitæ præſeruationis (quam & efficit Deus, & quæ pœna quædam eſt & ſupplicium peccatorum) peccatum, quod ex ea committitur, non ſolùm peccatum eſt, ſed & ſupplicinm. Quod autem Auguſtinus contra Iulianum lib. 5. cap. 3. & rurſus de gratia & libero arb. cap. 21. ſcribit, Deum tradere peccatores in praua deſideria, non ſolùm deſerendo, ſed compellendo, & inclinando voluntates illorum in malum, intelligendum eſt, non quaſi Deus velit irrogare vel immittere malitiam, ſed quòd iuſto iudicio vindicans, non ſolùm non apponit gratiam, qua cohibeantur malæ voluntates, ſed etiam ponit occaſiones & offendicula, ad quæ grauiùs impacturi ſunt, ſuo tamen vitio, videlicet vertentes occaſiones quibus emendari debuerant, in occaſiones peccandi, ſicut in Pharaone videre licet: aut quia voluntatem ex ſe inclinatam ad malum flectit, vt in certos homines ſuam malitiam exerceat, ſicut præcepit Semei, vt malediceret Dauid. Quòd autem non ſentit Au. Deum eſſe auctorẽ malarum voluntatũ, in illis locis quibus ſententias illas poſuit, expreſſit manifeſtis verbis: Facit (inquit lib. quinto

Thomas in prima 2. quaeſt. 87. art. 2.

2. Reg 16.

quinto cnntra Iulianum ca. 3.) hæc miris & ineffabilibus modis, qui nouit iuſta iudicia ſua, non ſolum in corporib⁹ hominum, ſed & in cordibus operari, qui non facit voluntates malas, ſed vtitur eis vt voluerit. Solidus ergo & plenus huius loci commentarius eſt iſte: Quia ipſi gloriam Dei, ſiue ea quæ Deũ verè faciunt glorioſum, videlicet rerum omnium creatorem, earumq́ue gubernationẽ, &c. attribuerũt idolis, idcirco ſeuero, ſed tamen iuſto ſuo iudicio tradidit illos Deus in fœdas cupiditates, non quidem in eas protrudendo ipſos inuitos, ſed permittendo eos ſponte ſua illuc eundo in illas ruere, deſtituendo ipſos beneficio ſuæ gratiæ, quo concupiſcentias ſuas intus mitigarent, quo & ipſas occaſiones cupiditatesq́ue inflammantes arcerent, imò ſubminiſtrando eis oportunitatem & occaſiones, ad quas ipſæ concupiſcentiæ ardentiùs erant inflammandæ. Tradidit ergo eos, vt cedant deſiderijs, quæ ſuggerit cor corruptum ex peccato originali, vt vincantur, trahantur, poſsideantur denique facultatem habeant ea opera perficiendi, vnde ſequitur.

In immundiciam) nempe vt dehoneſtent corpora ſua fœda libidine, quiſque apud ſe. Eraſmus putat Apoſtolum ſenſiſſe de maſculorum mutuo inter ipſos ſtupro. Quare *in ſeipſis*) interpretatur inter ſe: Tradidit eos in immundiciam, vt inter ſe contaminent & dedecore afficiāt corpora ſua. Verùm quia mox facturus eſt mentionem huius Zodomiæ Apoſtolus, magis placet prior interpretatio, vel ea quam habet Auguſtinus, qui immundiciam interpretatur turpem libidinẽ ſed vſitatam, vt ſint gradus quidam.

Quia commutauerunt veritatem Dei in mendacium) Repetitio eſt cauſæ ob quam tradiderit eos Deus in concupiſcentias fœdas. *Veritatem Dei*) id eſt, hoc quod verè eſt Deus ipſam videlicet diuinitatem, vel attributa pulcherrima Dei, quæ de ipſo verè prædicantur, vt eſſe creatorem, gubernatorem &c. *Mutauerunt in mendacium*) id eſt, attribuerunt idolis ſiue ſimulachris. Idolum mendacium vocat, quia ſpecie mentitur hominem vel aliud animal, cùm interim nec viuat, nec ſentiat, *Et coluerunt*) id eſt venerati ſunt ſicut veneramur res numine ac maieſtate plenas. Græcè enim eſt ἐσεβάσθησαν. *Et ſeruierunt*) id eſt, peculiarem illum cultum exhibuerunt, Nam Græcè eſt ἐλάτρευσαν. *Creaturæ potius quàm creatori*) Hoc Hilarius. 12. de tri. Paulò aliter, ſed pulchrè hoc modo extulit. Seruierũt creaturę pręterito creatore *Qui eſt benedictus*) id eſt, laudandus & prædicandus in ſæcula. Adiectum *Amen*) confirmantis eſt, verè ipſe laudandus eſt in ſæcula.

Propterea tradidit illos Deus in paſſiones ignominiæ) Quia nimirum ſeruierunt creaturæ prætermiſſo creatore. *In paſſiones ignominiæ*) Hebraiſmus eſt id eſt in paſsiones ignominioſas ſiue dedecoroſas & infamiæ plenas. Omnes enim ſolius naturæ inſtinctu huiuſmodi vitia abominantur. Eraſmus vertit in cupiditates ignominioſas. Laurentius in affectus probroſos. Vtrunque (vt in annotationibus illorum videre eſt) offendit vocabulum paſsionis, quod tamen Auguſtino. l.9. de ciu. Dei. cap. 4. multum placuit, cum interim non ignoraret, qua voce Cicero exprimeret, qua item Quintilianus rem, quam Paulus πάθη hîc appellat.

Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem vſum &c.) Explicat hîc paſsiones ignominię (in quas Deo vindicāte prolapſi ſunt) eſſe portentoſam libidinem, mutuum fœminarum inter ipſas coitum, mutuum maſculorum inter ipſos ſtuprum. Fœminę inquit eorum tranſmutauerunt vſum corporum, qui eſt ſecundum naturam in abuſum, qui prorſus repugnat naturæ, naturæ inquā non ſolùm qua homines ſumus, ſed etiam qua animalia ſumus, vt ſciamus vitium hoc plus quàm beſtiale eſſe. Simile & maſculi eius quæ ſecundum naturam eſt coniunctionis obliti, per mutuam ſui appetentiam execrandis libidinibus ęſtuarunt. Nec ſolùm huiuſmodi naturæ aduerſis libidinibus æſtuarũt, appetentes ſe mutuo abuti, ſed pro ſuis libidinibus verè ſe abuſi ſunt, mutuo fœditatẽ ipſam vehemēti ac pertinaci niſu monſtroſe perpetrantes. Nam apud Paulum eſt non ἐργαζόμενοι, id eſt, operantes: ſed κατεργαζόμενοι, in qua voce præpoſitio κατὰ præpoſita (vt annotat hoc loco Oecumenius) intentionem ac pertinaciam deſignat.

Et mercedem quam oportuit) quæ conueniens erat, quæ illis debebatur qui tales eſſent, præmium dignum erroris id eſt, idololatriæ *In ſeſe*) id eſt, in ſuis corporibus *Recipientes*) Mirè ſiquidem congruebat, vt qui relicto verò Deo, ſubdiderant ſe ficticijs dijs, ligno & lapidi, ipſi fœdis libidinibus ſubijcerentur cōtra omnem naturæ ordinem. Vbi nos habemus mercedẽ Græci habēt ἀντιμισθίαν vocabulum ſignificantius, quaſi penſationẽ dicas ſiue recompenſationem, ac præmij retributionem ſeu mercedem meritis reſpondẽtẽ. Significat apertè quod ſuprà annotatũ eſt: videlicet quædam flagitia eſſe huiuſmodi, vt non ſolùm ipſa ſint ſcelera, ſed etiam ſcelerum pœnæ.

ET ſicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, vt faciant ea quæ non conueniunt, repletos omni

tos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, ſuſurrones, detractores Deo odibiles, contumelioſos, ſuperbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obedientes, inſipientes, incompoſitos, ſine affectione, abſque fœdere, ſine miſericordia. Qui cum iuſtitiam Dei cognouiſſent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni ſunt morte: non ſolùm qui ea faciunt, ſed etiam qui conſentiunt facientibus.

E*T ſicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum*) Similis eſt phraſis qualis illa: Sicut in cœlo & in terra, vbi iuxta ideoma Hebręi ſermonis ſubticetur (ita) Sicut in cœlo & ita in terra. Secundum Ambro. ſenſus eſt: Quemadmodum non probauerunt, quòd Deus agnoſceret & ſciret omnia: vel ſecundum Græcos. Quemadmodum non probauerũt, id eſt, non curauerunt Deum habere in agnitione, eum in omnibus intendere, ei ſe totos conſecrare, quem natura demonſtrabat, ita tradidit eos Deus in reprobum ſenſum, id eſt, reprobam mentem, talem quam nemo meritò probare poſſet, quæ meritò omnibus diſpliceat, in mentem inquam contemptibilem, qualis eſt mens quæ deprauati prorſus eſt iudicij & peruerſi. Græcorum interpretatio videtur eſſe germana huius loci, quanquam & alteram admittunt verba Pauli.

Vt faciant ea quæ non conueniunt) id eſt, quæ ipſos facere dedecebat. Poſt commemoratum vitium illud, quod & turpe eſt dicere, recenſet multa alia vitia, quibus ipſos obnoxios fuiſſe liquet ex vita Diogenis & Plutarchi, imò omnem prauitatem apud ipſos ſemel obtinuiſſe apertè pronunciat, inquiens.

Repletos omni iniquitate &c.) pro iniquitate Græcè eſt ἀδικία id eſt, iniuſtitia, quæ generali ſua ſignificatione omne vitium complectitur, cuius membra ſunt quæ deinde ſubijcit. *Malitiam*) vocat ſtudium nocendi, quando adhibito labore molimur malum aduerſus aliquẽ, Græcè enim eſt πονηρία. *Fornicationẽ*) intelligit generalis nominis ſcortationem, vt etiam adulterium complectatur. *Auaritia*) huius loci eſt, quum quis ſibi plus vſurpat, quàm ius eſt, aut potiores partes fraudatis etiam cæteris occupat, aut ſaltẽ occupare ſtudet, ſiue in diuitijs, ſiue in honorib⁹, ſiue in alijs quibuſq; rebus. Eſt enim πλεονεξία quæ vox deducitur à πλεονέκτης: πλεονέκτης verò à πλεονέχειν id eſt à plus habendo. Interpres noſter alibi rapinam vertit alibì fraudem, de qua voce vide D. Hierony. ſuper Epiſt. ad Epheſ. cap. 4. vbi exponit illud: In operationem immunditiæ omnis, in auaritia, & rurſus illud: Auaritia nec nominetur in vobis. *Nequitiam*) appellat peruerſitatem, cùm quis data opera malè agit, & incõmodat proximo, vel inferendo quod lædat, vel negligendo vel etiam impediendo, quod proſit, quodque illi debetur. Græcè eſt κακία alioqui nequitia magis ad libidinem & luxuriam pertinet, quòd hæc vitia hominem perditum & nihili declarent. *Malignitatem*) intelligit morum aſperitatem ac difficultatem. Græcè enim κακοήθεια. Pro *Deo odibilis*) Græcis vnica vox eſt ſignificans & quibus Deus inuiſus eſt & quos habet Deus inuiſos: poſteriorem ſignificationem expreſsit noſter interpres. Theophylactus in commentarijs ſuis vtranque propoſuit. Oecumenius priorem amplexus eſt, addens de ea & non de altera ſenſiſſe Paulum. Ad eundem modum intellexit Cyprianus, qui in Epiſt. 4. primi libri legit, Deo abhorrentes Græcam vocem θεοστυγεῖς actiue accipiens et nõ paſsiuè. *Cõtumelioſos*) vocat feroces, & per vim alios opprimentes, id eſt, iniuriatores. Nam Græcè eſt ὑβριστάς. *Superbos*) id eſt, ſpiritu inflatos. *Elatos*) Cyprianus vel eius interpres vertit, iactantes ſui. Græcè eſt ἀλαζόνας. Plautus ἀλαζόνα vocat glorioſum, vitiũ eſt per exceſſum veritatis, apud Ariſtotelẽ contrario morbo laborant, quos Græci εἴρωνας appellant. Siquidem hi diſsimulant quod ſunt, illi verò præ ſe ferunt & oſtentãt quod non ſunt.

Inuentores malorum) id eſt, qui repertis flagitijs ſceleribusque contenti non ſunt, ſed nouas quotidie viuendi perditè, aliosque lædendi rationes excogitant. Quod ſequitur. *Parentibus non obedientes*) vel immorigeros, eiuſmodi eſt, vt nemini ſe poſsint ſubijcere, nemini obedianr, qui parentibus, ſubeſſe non poſſunt: ſed pro ſuis tantùm cupiditatibus viuunt modis omnibus peruerſis. *Inſipientes*) deſt, omni veri rectique iudicio deſtitutos, quos & ratio cohibet homini peculiaris, & ſine qua homo deſinit eſſe homo. *Incompoſitos*) Theophyl. de illa compoſitione interpretatur, quæ eſt in pactis, incompoſitos appellans qui non ſeruant conuenta ſiue pacta. Græcè eſt ἀσυνθέτους. *Sine affectiõe*) Græcè eſt vnica vox ἀστόργους: στοργὴ autem affectum illum pietatis aut charitatis ſignificat, quo parentes tanguntur erga liberos, & viciſsim illi erga eos, quo frater erga fratrem, cognatus erga cognatũ. Vnde qui eò proceſſerunt in vitijs, vt ad hos quoque communes affectus & ad ipſum naturæ ſenſum obſurduerint ἄστοργοι vocãtur. *Sine fœdere*) id eſt, ab omni prorſus ſocietate hominũ, & cõiunctiõe abhorrẽtes, erga neminẽ iure neceſsitudinis vtẽtes, vel certè implacabiles, irrecõciliabiles, vbi ſemel fuerint offenſi, vtrunque admittit vox Græca ἀσπόνδους. *Im-*

miſericordes

miſericordes) quos nulla quamlibet miſeranda hominum mala tangunt.

Qui cùm iuſtitiam Dei cognouiſſent) pro iuſtitiam Græcis eſt non δικαιοσύνη, id eſt, iuſtitia, ſed δικαίωμα quam vocem frequenter verſam habemus iuſtificationes, Pſal. 118. Pertinet non modò ad leges ſcriptas, ſed etiam naturaliter inditas. Senſus eſt: Cùm ſcirent quid Deus ipſos agere, & à quibus ipſos abhorrere vellet, (*non intellexerunt*) id eſt, non perſuaſerunt ſibi efficaciter, non ſeriò apud ſe cogitauerunt, non poſuerunt (ait Ambroſius.) in animo, quòd qui ea quę enumerata ſunt, vel illis ſimilia agunt, digni ſunt morte ſcilicet æterna: nec ſolùm, qui talia agunt verumetiam qui conſentiunt agẽtibus, vel palàm laudando vel conſilium præſtando cùm improbare debent, vel certè tacendo. Ex qua interpretatione patet indoctè agere Stapulenſem & immeritò ſugillare veterem interpretem. Quomodo inquit iuſtitiam Dei cognoſcentes, non intellexerunt quòd qui talia agunt digni ſunt morte? pugnat profectò iuſtitiam Dei cognoſcere & hoc ipſum non intelligere. Quare reiecta noſtra lectione, aliam ipſe amplectitur, quæ ſic habet: Qui cùm iuſtitiam vel decreta Dei cognouerint, nempe quòd qui talia agunt, digni morte ſint: non ſolùm eadem faciunt, ſed etiam conſentiunt facientibus, id eſt, approbant malefacta, ſiue patrocinantur vitijs aliorum, id eſt, authores ſunt alijs vt eadem faciant. Vt ſit amplificatio enumeratæ peruerſitatis. Et hæc lectio eſt in Græcis codicibus, qui hodie habentur in manibus quique habebantur temporibus Chryſoſt. Theophil. Oecu. vt ex commentarijs ipſorum patet, in quibus nõ ſolùm hoc modo legunt: ſed & eam lectionem interpretantur. aſſerentes facere leuius eſſe, quam cõſentire, propterea quòd illud ſæpenumero vel caſus eſt, vel infirmitatis: hoc verò vel peſtilentiſſimę adulationis, vel deploratiſſimę malitiæ. Indicat interim Oec. in ſcholijs ſuis locum hunc à nonnullis etiam aliter legi ſolere, & certè aliter legit Origenes, qui & ipſe Græcus fuit, nimirum ad hunc modũ. Qui quum iuſtitiã Dei cognouiſſent, quod qui talia agunt digni ſunt morte, nõ ſolùm qui faciunt illa, ſed & qui conſentiunt facientibus. Quæ lectio licet diuerſa ſit à noſtra: in hoc tamen conuenit, quod dicat leuius conſentire, facere grauius. Et quia oratio inabſoluta eſt, non ibi finit caput Origenes, vbi nos finem facimus, ſed connectit ei principium capitis ſequentis. Hæc notanda ſunt vt ſciamus olim variaſſe Græca exemplaria vnde fieri potuit etiam quædam habuiſſe illa duo verba, quæ noſter interpres poſuit videlicet (non intellexerunt) & hoc veriſimile eſt maximè, cum & Cyprianus epiſtola. 4. primi libri, & Ambroſius in commentarijs huius loci ea legant. Cui accedit quòd exemplar Græcum quod apud nos eſt, non typis excuſum, ſed ſcriptum (quo vſus eſt olim noſter Amãdus) illi legat. Nam inter ἐπιγνόντες et ὅτι expreſſe habet poſitum οὐ συνῆκαν id eſt, non intellexerunt. In cæteris conuenit cùm impreſſis. Habemus igitur hîc triplicem lectionem Græcam: Prima eſt, quam proponit Cryſoſtomus, ſecũda quam Orig. proponit, tertia quam hoc exemplar ſcriptũ, quæ diuerſa eſt à lectione Cryſoſt. & Origenis. Nam ad verbum ſi interpreteris, ſic habet: Qui cùm iuſtitiam Dei cognouiſſent, non intellexerunt, quòd talia agentes digni ſunt morte: non ſolùm ea faciunt, verumetiam conſentiunt agentibus. In qua tamen lectione vehementer dubito, num indiligentia ſcribæ prætermiſſus ſit articulus οἱ. qui ſi addatur hoc modo μόνον οἱ et rurſus ἀλλὰ οἱ, prorſus habebitur noſtra lectio, quę ob hoc nobis magis probatur quòd planè ſtringat omnes, ipſum etiam Socratem, & alios qui purioris vitæ apud Gentiles habebantur. Nam quod dicit Apoſtolus ſecundum hanc lectionẽ tale eſt: Sit ita quòd multi eorum non fuerint Zodomitæ, quòd non admiſerint vniuerſa illa quæ diximus, omnes tamen digni ſunt morte cùm vt minùs conſenſerint.

CAPVT II.

PRopter quod inexcuſabilis es ò homo omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterum, teipſum condẽnas: eadem enim agis quæ iudicas. Scimus enim quoniam iudiciũ Dei eſt ſecundum veritatem, in eos qui talia agunt. Exiſtimas autem hoc ò homo, qui iudicas eos qui talia agunt & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius & patientiæ & lõganimitatis contẽnis? ignoras quoniã benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Secundũ autem duritiam tuam & impœnitens cor, theſaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iuſti iudicij Dei, qui reddet vnicuique ſecundum opera eius, ijs quidem qui ſecundum patientiam boni operis, gloriam & honorẽ & incorruptionẽ quærunt, vitam æternam: ijs autem qui ſunt ex contentione & qui non acquieſcunt veritati, credũt autem iniquitati ira & indignatio, Matt. 25. d

P*Ropter quod inexcuſabilis es ò homo omnis qui iudicas.*) Initium huius capitis quidam inferri putant ex omnibus quæ capite præcedenti ab illo loco. Reuelatur enim ira Dei &c. huc vſque dicta ſunt. Alij inferri putant ex præcedentis capitis fine, hoc modo.

Quia

Quia dign⁹ eſt morte quiſqois vel facit modò dicta vitia, vel ſaltem conſentit ſacientibus, nullam prorſus habes excuſationem ò homo, quiſquis iudicas, ſiue Iudęus es & iudicas gentes, ſiue gentilis es & iudicas Iudæos, & eis exprobras peccata. Iudæi ſiquidem gentes præ ſe cuntemnebant tanquam idololatras. Gentes ecootra Iudæos, quòd ipſi habentes optimas leges & veri Dei cognitionem, nihilo tameo eſſent meliores. Quare vtriuſq; populi reprimere volens ſuperbiam, vniuerſaliter ait, nihil habes quo excuſas te, quin agnoſcas te dignum morte quiſquis iudicas ſiue quiſquis es qui tibi placens condemnas alios mortis æternæ, propter peccatum aliquod.

In quo) gręciſmus eſt: latinè hoc modo dixiſſet, eo ipſo ſiue hoc ipſo quo proouncias alterum morte dignum, teipſum pronuncias condemnatione dignum: (*eadem enim agis quæ iudicas*,) tametſi iudicando alium, ſimulas te non conſentire malefactis ea ipſa tamen facis ob quæ aduerſus alterum pronuncias ſententiam: Eadem agis vel opere vel certè affectu, quia quòd abſtines à peccatis, facis timore pœnæ, non amore iuſtitiæ. Sic Auguſtinus de ſpiritu & litera. Alij legũt (qui) non (quæ:) eadem enim agis qui iudicas, id eſt, ſimiliter peccas ſiue hoc peccato ſiue alio. Hæc lectio eſt in Græcis exemplaribus quæ hodie habentur in manibus. Cupit Apoſtolus omnibus perſuaſum, eos peccare mortaliter, qui oon habent cognitionem Chriſti: de gentibus probauit in primo capite: de Iudæis idem eſt mox oſtenſurus.

Augu. de ſpiritu & litera cap. 8. & cap. 3. eiuſdẽ libri.

Scimus enim quoniam iudicium Dei eſt) Pro vocula (enim) Græci habent (autem) eodem modo habet Ambroſius. Senſus eſt: ſcimus autem quòd Deus iudicans, non ſequitur ſpeciem rei, & coniectnras more hominum, qui arcana cordis non vident, nec ea quę clã ipſis fiunt: nec rurſus per gratiã & fauorem iudicium peruertit more iniquorum iudicum, ſed fert iudicium ſecundum merita & dignitatem operum. Loquitur Apoſtolus de iudicio extremò. Sic enim interpretatur Oecum. exponens hæc verba, & Ambro. expooens illa: Effugies iudicium Dei.

Exiſtimas autem hoc ò homo qui iudicas eos qui talia agunt & facis ea, quòd tu effugies iudicium Dei?) An tibi hoc perſuades quòd tu noo ſubijcieris eius iudicio? vt iuxta dignitatem factorum tuorum recipias iuſtam retributionem, & pro maleſactis ſimilem cum eis quos iudicas, luas pœnam? Emphaſin habet quod additur (Dei) Iudicium non hominis quem poſsit latêre quod maleſit, aut ſi cognitum habet, caret plerunq; poteſtate, ſed Dei, quem nihil latere poteſt, quiq; poteſtatẽ habet ſuper omnes, oec timet quempiam.

An diuitias bonitatis eius & patiẽtiæ et longanimitatis contemnis? &c.) id eſt, An ſpem aliquam impunitatis tibi polliceris ex Dei bonitate? Falleris ſi ita exiſtimas. Vocabulo (diuitiarum) ſerè vtitur, quoties ingentem rei cuiuſpiã vim & copiam ſignificare vult. Porrò bonitatis Græcè eſt χρηστότητος quã vocem in eadem hac periodo benignitatem vertit, ac illud eſt proprium eius ſignificatum. Benigoitas autem ab Ariſtotele definitur: Virtus qua quis ſponte omoium vtilitati expoſitus eſt. Diuitias ergo bonitattis Dei, id eſt, abundantem Dei benignitatem, qua ſponte accumulat in te beneficia ſua, & potentiam qua te & malam vitam tuam tolerat, & longanimitatem qua diu differt pœnam diuq; expectat emendationem & correctionẽ: Quas bonitatis & patientiæ & longanimitatis diuitias contemnunt, qui recuſant eis vti legitimè: nimirum ad vitæ emendationem quemadmodũ id explicat quod ſequitur:

Ignoras quoniam benignitas Dei ad pænitentiam te adducit.) Apud Græcos participium eſt, ignorans, quomodo etiam pleraq; exemplaria Latina habent. Coniunctione (quooiam) interpres ferè abutitur pro quod. Benignitas Græcè eſt χρηστὸν adiectiuum nomen, vnde τὸ χρηστότης de qua voce iam dictum eſt. *Adducit*) ad verbum eſt agit, id eſt, allicit & inuitat. Senſus eſt: An diuitias bonitatis eius contemnis, ignorans quòd benignitas Dei non promittit impunitatem tibi ſcelerum tuorum, ſed ad pœnitentiam te inuitat & prouocat: Hic primùm pooenda eſt nota interrogationis, non poſt verbũ contemnis, quia quæ ſequuntur ab ipſo dependent, ſecus eſt ſi legamus, ignoras.

Secundum autem duritiam tuam & impænitens cor theſaurizas tibi iram in die iræ) Impœnitens Græcè eſt ἀμετανόητον, quaſi dicas impœnitibile, nec eſt ſimplex vox apud Græcos, ſed pronomẽ compoſitũ, tibiipſi quod eſt ſignificantius. Miratur Eraſmus cur interpretem vox Græca theſaurizas tantopere delectet, cùm dicere potuerit, colligis, recõdis, reponis: ſed nulli dubium eſt ſignificantiùs dici theſaurizas quàm recondis. Senſus eſt iſte: Secundum durum & ferreum cor tuum pœnitere neſcium, quodq; nulla Dei beneficentia emolliri poteſt nec ad pœnitentiam flecti ſiue adduci, accumulas & coaceruas tibi ipſi vltionem, quæ tandem vniuerſa deprometur, & more theſauri in te effundetur, in die iræ ſiue vindictæ, hoc eſt in eo die, quo impij, qui diuinam bonitatem contempſerunt, iuſtitiam & vltionem Dei tandem experturi ſunt, non autem miſericordiam eius (*& reuelationis iuſti iudicij Dei*) id eſt, quo manifeſtabitur iuſtum Dei iudiciũ,

quod interim latet apud homines: Hic patet de quo iudicio ſit priùs loquutus. Græci ferè diuidunt hæc interpoſita coniunctione, hoc modo: reuelationis, & iuſti iudicij. Secundum quam lectionem tribus notis ſignificauit eundum diem. Imprimis vocat diem iræ, quòd tunc miſericordiæ nullus erit locus: deinde reuelationis, quòd ibi omnia nuda & aperta erũt, quæ nunc latent: Poſtremò iuſti iudicij, quòd iuſtè pro cuiuſq; meritis pronnnciabitur ſententia, quę nunqnam retractabitur. Ad Coloſſ. capite 3. & in poſteriori ad Theſſ. epiſtola cap. 1. ſunt ſimilia loca de iudicio Dei.

Qui reddet vnicuiq; ſecundũ opera eius) Abuſus eſt interpres pronomine (eius) loco reciproci. Senſus eſt: qui retribnet præmium vnicuiq; pro ſactorum ſuorum meritis, eonditione, & qualitate: (*his quidẽ qui ſecundum patientiã boni operis*) ſubauditur, ſunt, id eſt, his qui in beneſactis perſeuerant, & ob nulla mala deſerunt vitam bonam. Vox enim Græca ὑπομόνη vtrumque complectitur, et perſeuerantiam & patientiam) redder gloriã quæ perpetua ſit, & honorem, qui nunquã intercidat, & incorruptionem, id eſt, veram tum animæ tum corporis immortalitatem, ſi tamẽ beneſactis ſuis in quibus iugiter, nõ obſtantibus etiam malis quæ patiuntur perſeuerãt, ambiant vitam æternã, hoc eſt quod dicit (*quærentibus vitam æternam.*) Hic ſenſus eſt in commentarijs Oecumenij annotantis hoc loco hyperbaton eſſe, & in commentarijs Ambroſij, & in doctiſsimis illis
Grego. in 38. capite. 1. Iob. 2. commentarijs Gregorij ſuper librũ Iob, vbi exponit illud: Indica mihi ſi habes intelligentiã ſuper quo baſes terræ ſolidatæ ſunt. Theophylactus verò Chry. & Orig. priores illos accuſatiuos gloriam, honorem, incorruptionem, referunt ad verbum quærũt, vel (vt legunt quædam exemplaria) ad participium quærentibus, accuſatiuos verò, vitam æternam, ad verbum præcedens reddet, vt ſenſus ſit: His qui hîc perſeuerant in rectè ſactis, & illis quærunt gloriam reportare apud Deum in extremo iudicio, & honorem & incorruptionẽ corporum, reddet vitam æternam. Hunc ſenſum expreſsit verſio Eraſmi, quæ ſic habet: Qui redditurus eſt vnicuiq; iuxta ſacta ſua, his quidem qui perſeuerantes in beneſaciendo, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam: illis verò &c. Alterũ ſenſum expreſsit in ſua tranſlatione Faber, quæ ſic habet: Qui reddet vnicuiq; ſecundum opera eius, ijs quidẽ qui per patientiam boni operis quærunt vitam æternam, gloriam & honorem & incorruptibilitatem: illis verò &c. Sed rectiùs noſter interpres qui ſic reddidit, vt nec hũc, nec illum excluſerit ſenſum, neq; textum Pauli qui vtrumque admittit in vllo ſtrinxit.

Iis autem qui ſunt ex contentione, & qui non acquieſcunt veritati, credunt autem iniquitati.) Qui ſunt ex contentione, græciſmus eſt, id eſt, contentioſis, ſicut ſuprà, ijs qui ſecundum patientiã boni operis, pro perſeuerantibus in bonis operibus. Nam verbum ſunt, quod hîc expreſsit interpres, neque hoc loco eſt apud Paulum, neq; ſuperiori. Senſus eſt: ijs qui diſceptant & pertinaciter defendunt Moyſen ſufficere, qui occnpati ſunt circa genealogias & res ſutiles. Et qui non acquieſcunt veritati, vel reijcientes verã doctrinam, vel iuxta illam non inſtitnentes vitam. Prius ad Iudęos pertinet, iſtud ad vtroſque & ad Iudæos & ad gentes. Poteſt tamen & pri' generaliùs accipi hoc ſenſu: Qui contentioſe & qund malè ſentiunt, & quod malè agunt defendunt. Quod ſequitur (*credunt autem*) oppoſitum eſt ei, quod iam dixit acquieſcunt, Græcè magis apparet ea ἐναντίωσις ſiue contrarietas in vocibus ἀπειθοῦσι et πειθομένοις, id eſt, non obtemperantibus et obtemperantibus. *Ira et indignatio*) Eraſmus hoc ſupplet per verbũ veniet. Oecumenius ex ſuperioribus repetit verbum, reddetur, quod eſt probabilius. Hoc loco diligenter annotandum eſt, non ſolùm dicere Apoſtolnm: qui retribuet vnicuique vitam vel ſupplicium: vitam beneſacienti, ſupplicium maleſaciẽti: (Qua ſententia ſignificaretur qualibuſnam perſonis daretur vita æterna, ſcilicet bene operantibus) ſed addit Paulus & exactè affirmat, quòd retribuet vitam bonũ ſacientibus, idq; ſecundum opera. Quę ſententia planè continet bene operantibus retribui vitam æternam, habito reſpectu ad opera vel iuxta conditionem operum. Vetus Lutheraniſmus eſt, nullum eſſe meritum operum, quippe quòd nulla ſint, quæ nõ ſunt labe aliqua conſperſa. Sic docuerunt ante annos trigeſimos, nunc aliud docent: nimirum operibus quidem reddi præmia, nõ tamen vitam æternam, quam dicunt prorſus gratis contingere, quemadmodum gratis contingit prima iuſtitia. His obijciendus eſt locus iſte & ille qui eſt in poſteriori Epiſtola ad Theſſ. cap. 1. Vt digni habeamini. Conantur quidem illi eludere hanc ſcripturam, ſed fruſtra: ſecundum opera, ait Melanthon, id eſt, ſecundum fidem quam indicant opera, ſed nemo non videt extortam eſſe expoſitionem. Caluinus, ſecundum, inquit, hîc conſequentiam & ordinem ſactorum non cauſam ſignificat, vt ſenſus ſit: poſt opera dabit vitam, ſed nuſquam ſic accipitur præpoſitio ſecundum. Eiuſdẽ generis eſt, quòd dicnnt hac Pauli ſententia non aliud ſignificari, quàm qualibus perſonis ſit danda vita æterna, ſed iam diſsimulant præpoſitionem ſecundum.

cundum. Affingunt & alias interpretationes huius ſentẽtiæ, ſed tales, vt prorſus oſtendant ſe conuictos per hunc locum, adeò illæ improbabiles ſunt.

Deut.10.d 2.Par.19.c Iob.37.b Act.10.e Math.7.d Iacob.1.d

TRibulatio & anguſtia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum & Græci: gloria autem & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primùm & Græco: non enim eſt acceptio perſonarum apud Deum. Quicunq; enim ſine lege peccauerũt, ſine lege & peribunt: et quicunq; in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. Non enim auditores legis iuſti ſunt apud Deum, ſed factores legis iuſtificabuntur. Cùm enim gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis ſunt faciunt: eiuſmodi legem non habentes, ipſi ſibi ſunt lex: qui oſtendũt opus legis ſcriptum in cordibus ſuis, teſtimonium reddente illis conſcientia ipſorum, et inter ſe inuicem cogitationibus accuſantibus, aut etiam defendentibus, in die cùm iudicabit Deus occulta hominum ſecundum Euangelium meum per Ieſum Chriſtum.

ILlud (*Iudæi primùm & Græci*) hunc habet ſenſum citra delectũ tam Iudęi quàm gentilis, præcipuè tamen Iudęi, vt cui primò oblata eſt gratia Euangelij, cui & maiora exhibita ſunt beneficia, quare & primas habebit in pœnis, ſi nõ obtemperauerit Euangelio: Græcè eſt repetita coniunctio: Iudæiq; primùm & Græci, quæ ſolet eſſe formula tribuendi plura ex æquo. (*Gloria verò & honor & pax*) id eſt, omnium bonorum tranquilla & ſecura poſſeſsio cuiuis operanti bonum, Iudæo primùm & Græco. Hic maximè locum habet, quod annotat Chryſoſtomus in præcedenti capite: nimirum quòd illud (primum) ſit tantùm honor ordinis.

Non enim eſt acceptio perſonarum apud Deum) id eſt, ſecundum merita factorum iudicat, non ſecundum perſonam, id eſt in iudicando nõ reſpicit, an Iudæus quis ſit, an gentilis: an Rex, an agricola, vt hunc, quia Iudæus ſuſcipiat, etiam ſi malæ ſit vitæ: illum licet rectæ vitæ abijciat & condemnet, quia gentilis: ſed ipſe eſt omnibus idem, & æquus iudex. Perſonarum acceptio, quam Græci compoſita voce προσωποληψίαν vocant, vitium eſt iuſtitiæ diſtributiuæ oppoſitum: Contingit autem quoties pręter conditionem & perſonarum dignitatem fit retributio præmiorum. Quare quum affirmet Apoſtolus Deum in iudicando non eſſe acceptorẽ perſonarum, ſequitur præmium quod datur ijs qui bene vel malè operati ſunt, eſſe debitum & non omnino gratuitum. Per iuſtitiam enim diſtributiuam non diſtribuuntur præmia, niſi quæ ſecundum conditionem perſonarum ſunt debita. Ex hac quoque ſententia Apoſtoli diſcimus iuſtitiã diuini iudicij accipiendam eſſe ſecundum rationem iuſtitiæ diſtributiuæ id eſt: Deum in reddendis debitis hanc ſeruare proportionem & rationem, vt pro bonis bona, quamuis multo præſtantiora, pro melioribus meliora, pro optimis optima retribuat. Et quia acceptio perſonarũ tantùm reperitur in præmijs quæ ſunt debita: ſequitur Deum non eſſe acceptorem perſonarum, quando è duobus indignis alterum eligit, alterum relinquit: alteri dat gratiam, alteri negat.

Quicunq; enim ſine lege peccauerunt, ſine lege & peribunt: & quicunq; in lege peccauerũt, per legem iudicabuntur.) De lege ſcripta intellige hoc ſenſu: Quicunque non accepta lege Moſaica peccauerunt ſiue malè operati ſunt, ſine lege peribunt, id eſt, condemnabuntur, ſed non iuxta legis exactionem. Et quicunque in lege peccauerunt, id eſt, habentes legem, cõdemnabuntur iuxta legem quam acceperunt. Illa enim futura eſt illorum accuſatrix.

Non enim auditores legis iuſti ſunt apud Deum, ſed factores legis iuſtificabũtur) Sicut præcedenti capite oſtendit peccata gentilium: ſic deinde hoc capite Iudæorum, quos omnes docet variè peccaſſe. Quicunque inquit legem acceperunt, nõ hoc ipſo apud Deum habentur iuſti, quòd ſciant legem. Nõ enim cognitio, ſed obſeruatio legis, hominem apud Deum commendat: hoc ſignificat illud, (*ſed factores legis*) id eſt, qui eam factis exprimunt, qui faciunt quæ præſcribit lex: illi iuſtificabuntur apud Deum. Difficultas hîc eſt, quomodo hæc ſententia cõſtet cum ea, quæ habetur tertio capite. Ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro. Auguſtinus in libro de ſpiritu & litera cap.26. exponens hunc locum, iuſtificabuntur inquit ita dictum eſt, ac ſi diceretur, iuſti habebuntur ſiue deputabuntur: & adfert locum ſimilem ex cap.10. Lucæ: Ille volens iuſtificare ſeipſum, id eſt, pronunciare ſiue declarare ſe iuſtum. In qua ſignificatione etiam accipitur apud Matth.11. Iuſtificata eſt ſapientia à filijs ſuis, id eſt, pronunciata eſt eſſe iuſta, calumniantib⁹ eam interim Iudæis. Alijs item locis, tum noui, tum veteris teſtamenti, frequenter in hac ſignificatione obuium eſt iuſtificare. Atq; ſecundum hanc acceptionem vocabuli facile eſt intelligere conciliationem iſtarum ſententiarum. Quia altera quæ habet, ex operibus legis neminem iuſtificari, accipienda eſt de iuſtificatione, qua ex impio quiſpiam fit iuſtus: Altera quę hoc loco habetur, factores legis iuſtificabuntur, de acceptatione diuina qua eum qui iam iuſtus eſt, propter obſeruationem legis acceptat ad vitam. Poteſt difficultas hæc & aliter expediri, vt dicamus apud Paulum obſerua-

tionem legis, ſiue opera legis biſariam accipi: Altero modo vt fiunt citra fidẽ ab eo qui nondum credit, & iuxta hunc modum pronunciat Apoſtolus de operibus legis, quòd ex eis nemo iuſtificabitur apud Deum: Altero modo vt ſunt ex fide facta ab eo qui credit. & iuxta hunc modum pronunciat de eis Paulus, quòd qui ea ſecerint, iuſtificabuntur apud Deum. Quod & diuus Iacobus adſtruit diſputationem de operibus ex fide factis ita concludens: videtis, inquit, quoniam ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantùm. Deinde propoſitio nouo exemplo eandem rem inculcans: Similiter inquit & Raab meretrix ſuſcipiens nuncios, &c. Quòd autem Ambroſius interpretatur, factores legis eſſe qui credunt in Chriſtũ, non eſt plena interpretatio: nec vult ipſe ſua illa interpretatione nullam eſſe operum iuſtitiam, ſed hoc tantùm vult, quòd nemo verè præſtet legem, niſi qui credit in Chriſtum.

Cùm gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis ſunt faciunt.) Quidam hæc ad gentes à fide alienas referunt, quibus fauere videtur quod dicitur: (*naturaliter*) id eſt, natura duce, quod propriè conuenire videtur in gentes: legis tantum naturæ doctrina inſtructas. Secundũ quos ſenſus hic eſt: quod dixi, eos qui ſine lege peccauerũt, id eſt, gentiles perituros ſiue condemnãdos à Deo iuſto iudice, id non ita accipiendum tanquam gentes in gentilitate degentes, omnis prorſus legis expertes ſint: nam ex eo quòd agũt ea quæ legis ſunt, conuincuntur habere legem ab authore naturæ menti impreſſam, quæ dictat eis hoc eſſe turpe, hoc non eſſe turpe: hoc amplectendum, illud fugiendũ. Verùm cùm Apoſtolus primo capite oſtenderit gentes variè peccaſſe, & naturæ legem violaſſe, ne ſecum pugnare videatur, malunt alij hæc accipere de gentibus ad fidem Chriſti conuerſis: & ſanè quum in conſequentibus dicat Apoſtolus præputium, id eſt, gentilem incircuncisum apprehẽdere fructum circumciſionis, ſi modo legis præcepta faciat: de circumciſione autem teſtetur prodeſſe ipſam ad vitam, ſi lex obſeruetur, prorſus quæ hîc dicuntur, accipienda videntur de gentibus conuerſis. Alioqui enim quomodo verum erit, quòd præputium, iuſtitias legis per naturæ vires præſtans, fructum circumciſionis percipiat? id eſt, ſalutem & vitam aſſequatur? Præterea cùm de circumciſione cordis, quam in fine capitis præ Iudæis gentibus tribuit, dicat Apoſtolus illam Deo probari: Deo autem non probetur nec commendetur circumciſio cordis, quæ ex fide non procedit, omninò non niſi de gentibus conuerſis locus hîc intelligi poſſe videtur. Sed & Auguſtinus de ſpiritu & litera capite 26. hoc modo ratiocinatur. In primo capite Apoſtolus dum commendat Euangelium ait: virtus Dei eſt in ſalutem omni credenti, Iudæo primùm & Græco, quo nomine gentilem intelligit: Et rurſus in hoc ſecundo capite, gloria autem & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primùm & Græco, de gentibus rredentibus loquitur, ergo & in hac ſententia: Cùm enim gentes & cætera, in qua proſequitur, quòd antea generaliter dixerat, gloriam tribuendam omni operanti bene, tam Iudæo quàm Græco: illas gentes intelligit quę ad Euangeliũ pertinent. Senſus ergo eſt: illi demum habebuntur iuſti apud Deum, & tales declarabuntur in die iudicij, qui legem factis hic exprimũt ſiue Iudæi fuerint ſiue gentiles. Nam & ſi lex in tabulis deſcripta his data non ſit, habent tamen illam in cordibus ſuis deſcriptam, quod declarans, cùm ea inquit, quæ legis ſunt, id eſt, cùm totam legem Moyſi ea parte qua continet præcepta vitæ, id eſt, decalogũ totum naturaliter, id eſt, natura duce præſtent, natura inquam per gratiam ſanata. Sic Auguſtinus in libro de ſpiritu & litera: Eiuſmodi non habentes pędagogiã legis ſcriptæ ſibi ipſis ſunt vice legis, qui oſtendunt, id eſt, vita ſua arguũt opus legis inſcriptum eſſe cordibus ſuis, id eſt, vim legis, & præcepta legis. Siquidem homini ingenita eſt notitia de agendis, ſiue iudicium quo diſcernere poſſit inter honeſtum & inhoneſtum. Verùm notitia hæc peccato & perrandi conſuetudine vehementer obſcurata eſt, & magna licet non omni ex parte deleta, quæ rurſus illuſtratur per gratiam. Dum igitur ſine legis æternæ pędagogia, ea quæ legis ſunt faciunt, planè declarant notitiã ſe habere menti impreſſam, de ipſius legis operibus (*teſtimonium illis reddente conſcientia ipſorũ*) Græcè eſt *σύμμαρτυρούσης*, id eſt, ſimul teſtificante, quod ſignificantiùs dictum eſt. Senſus eſt: huic teſtificationi qua vita & factis teſtantur ſe habere legem, atteſtatur & conſcientia eorum quæ intus dijudicat ea quæ facta ſunt, num rectè: an ſecus ſint facta: Intellige rurſus de conſcientia ſanata.

Et inter ſe inuicem rogitationum accuſantium aut etiam defendentium in die rùm iudicabit Deus occulta hominum.) Ad hunc modum habent quædam exemplaria: alia tamen habent: & inter ſe inuicem cogitationibus accuſantibus aut etiam defendentibus. Si priori modo vertit interpres, ad imitationem Græcorum locutus eſt, qui ablatiuo carentes, eius loco genitiuo vtuntur: explicat autem quæ ſit teſtificatio eorum conſcientiæ. Pro cogitationibus Græcè eſt *λογισμῶν*, id eſt, ratiocinationibus ſiue diſceptationibus quæ adhibẽtur in examine, quod intus peragit

agit

agit ratio ſiue mens dum diiudicat id quod factum eſt. Accuſantibus ac etiam defendentibus, vocabula ſunt forenſia. Senſus eſt: Cõſcientia hæc in hoc apparet, quòd cogitationes eorum facta quędam accuſant vt mala: quædam defendũt & excuſant vt bona. Cogitationem enim eorum aliæ ſibi ſumunt partes accuſatoris, aliæ Rei. Atque hoc quidem conſcientiæ teſtimonium cum ratiocinationibus vel accuſantibus, vel etiam defendẽtibus præcipuè futurũ eſt in extremo iudicio: tunc maximè aperiet ſe vis illa accuſatrix & excuſatrix, quando iudicabit Deus ea, quæ nunc occulta ſunt apud homines.

Secundum Euangeliũ meum, per Ieſum Chriſtum) id eſt, ſecundum totam prædicandi rationem, qua hactenus ſum vſus docẽs & inculcans apud omnes futurum iudicium. Paulus vt ex Actis patet & eius epiſtolis libẽter in hoc argumento verſatus eſt, quum nuſquàm non diem extremi iudicij inculcat. Alij (*ſecundum Euangelium meum*) interpretantur ſecundum Euangeliũ Lucæ (Per Ieſum Chriſtum,) huic enim dedit Pater omne iudicium. Quomodo iudicaturus ſit Deus occulta hominum, declarat Auguſtinus de ciuit. Dei libro 20. cap. 14. & lib. 22. cap. 29. vbi dicit quod cogitationes omniũ ſingulis patebunt.

SI autẽ tu Iudæus cognominaris, & requieſcis in lege et gloriaris in Deo, & noſti voluntatẽ eius, et probas vtiliora inſtructus per legem, cõfidis te ipſum eſſe ducem cæcorum, lumen eorum, qui in tenebris ſunt: eruditorem inſipientium, magiſtrum infantium, habentem formam ſcientiæ & veritatis in lege. Qui ergo alium doces, teipſum non doces? qui prædicas non furandum, furaris? qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, ſacrilegium facis? qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras? Nomen enim Dei per vos blaſphematur inter gentes, ſicut ſcriptum eſt: Circumciſio quidem prodeſt, ſi legem obſerues: ſi autem præuaricator legis ſis, circumciſio tua præputium facta eſt.

SI autẽ tu Iudæus cognominaris, et requieſcis in lege &c.) Poſtquam oſtendit nihil deeſſe, quo minùs ſalui fieri poſsint, modo legem factis exprimant: aggreditur illam partem. Non enim auditores legis, &c. Ita quidem gentes, ait, citra legis pædagogiam natura duce fecerunt, quæ lex præſcribit: Si verò tu Iudæe, etiã ſcriptæ legis nomine tibi places, quomodo id præſtas per legẽ, quod gẽtes citra legẽ? Si tu Iudæus cognominaris, id eſt, ſi tibi places honorifico illo Iudæi nomine, & requieſcis in lege tanquam in qua habeas omne bonum, & gloriaris in Deo quaſi tu illi ſis peculiariter dilectus, dicens: non fecit taliter omni nationi, & noſti voluntatem eius, id eſt, à quibus abhorrere & quæ amplecti te velit, inſtructus, id eſt, initiatus ſiue inſtitutus per legem. Græcè eſt κατηχούμενος. Ἠχεῖν autem voce ſonare eſt, hinc vox compoſita κατηχεῖν, id eſt, voce erudire, quomodo olim tradebantur myſteria, quòd nefas erat ea ſcriptis committere, vnde qui ad eum modum docebantur, chatechumeni dicebantur.

Et probas vtiliora inſtructus per legem, confidis teipſum eſſe ducem cæcorum &c.) Id eſt tanquam certò explorata habens comprobas, quæ in bonis ſunt meliora ſiue præſtantiora: confidis etiam per legem, ſic te eſſe inſtitutum, vt poſsis ducatum cæcis præſtare, & prælucere eis qui in tenebris ambulant: & doctorem eſſe rudium. Annotat Chryſoſtomus & poſt eum Oecumenius: Iudæos ſibi ſolitos peculiariter arrogare nomina magiſtri, doctoris, &c. Et putant Paùlum ſtudio quaſi per mimiſin vſurpaſſe voces iſtas, ducem, eruditorem, magiſtrum, quibus ipſi ſe appellabant, ſicut gentiles: ſiue prozelitos nominabant cæcos, infantes, inſipientes, quaſi proprio quodam nomine:

Habentem formam) Græcè eſt μόρφωσιν, id eſt, formationem. Senſus eſt: Confidis te eſſe ducem & eruditorem, ac doctorem tanquam qui per legem habeas rationem ſiue formulam qua alios erudire, & illorum vitam formare poſsis.

Qui ergo alium doces te ipſum non doces.) Hic priori ſententia quæ inabſoluta manſerat, alia periodo abſoluitur. Qui ergo per legem per quam inſtituendi formandique rationem habes, alterius vitam formas, tuam ipſius vitam ſecundum legis doctrinam non inſtituis: Chryſoſtomus & alij plerique per interrogationem legunt, alij verò enunciatiuè, vt annotat Oecumenius.

Qui prædicas non furandum, furaris) ſi non re ipſa, ſaltèm animo: ſi non opes, ſaltèm famam & honores.

Qui dicis non mœchandum, mœcharis) Intellige rurſus, ſi non re ipſa, ſaltèm voto animi. Nam quòd te contines, id agis non amore virtutis, ſed metu ſupplicij.

Qui abominaris idola, ſacrilegium facis) Id eſt, ea quę Dei ſunt, violas, vel ſi à ſacrilegio abſtines, facis id metu ſupplicij. Sic Auguſtinus: aliter Chryſoſtomus hoc modo: Res idolo ſacras, vel Dæmonibus immolatas attingis, nec ab ijs abſtines propter auaritiam.

Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras) id eſt, qui apud homines te iactitas de lege Deo auctore data, Deum

auctorem legis, per tranſgreſsionem legis ignominia afficis,

Nomen enim Dei per vos blaſphematur inter gentes ſicut ſcriptum eſt) Nomen enim Dei per vos, id eſt, propter vos & veſtram tranſgreſsionem blaſphematur, id eſt, maledictis afficitur inter gentes, dum dicitur: Deum Iudæorum non eſſe verum Deum, qui tales habeat cultores.

Sicut ſcriptum eſt) Origines refert iſtud ad Eſaiam apud quem capite 52. ſic ſcribitur: Quoniam ablatus eſt populus meus gratis: dominatores eius iniquè agunt dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blaſphematur. Duo illa verba (inter gentes) ex editione. 70. hoc loco addita ſunt. Hieronymus hunc apud Eſaiam ediſſerens, indicat ad Ezechielem referri poſſe: Apud quem cap. 36. ſic ſcribitur: Et ingreſsi ſunt ad gentes & polluerunt nomen ſanctum meum, dum diceretur, populus Domini eſt iſte, &c

Circumciſio autem &c.) pergit Apoſtolus, ne fortè inquit blandiaris ob circumciſionem in carne ſuſceptam: putans ad ſalutem ſatis tibi eſſe, quòd circumciſus ſis: ſcias circumciſionem quidem prodeſſe, ſi legem ſerues: ſi verò præuaricator legis fueris, nihil plus proderit tibi, quòd circumciſus ſis, quã quòd incircũciſus eſſes, hoc eſt, quod dicit: (circumciſio tua præputium facta eſt) Eſt autem præputium pellicula illa, quæ glandem genitalis organi tegit, quam Iudæi ex legis mandato amputabant, vnde & hoc nomen accepit apud Latinos. Loquitur autem Apoſtolus dum dicit (circumciſio quidem prodeſt) de circumciſione ſecundum eum ſtatum, quem habuit dum lex adhuc vigebat.

SI *igitur præputium iuſtitias legis cuſtodiat, nonne præputium illius in circumciſionem reputabitur? & iudicabit id, quod ex natura eſt præputiũ legẽ conſummãs, te qui per literam & circumciſionem præuaricator legis es? Non enim qui in manifeſto Iudæus eſt: neque quæ in manifeſto in carne, eſt circumciſio: ſed qui in abſcondito, Iudæus eſt: & circumciſio cordis in ſpiritu, nõ litera, cuius laus non ex hominibus, ſed ex Deo eſt.*

SI *igitur præputium iuſtitias legis cuſtodiat, nonne præputium illius in circumciſionem reputabitur?*) Si circumciſio prodeſt cum legis obſeruatione, non autem ſine ea: Igitur ſi præputium, id eſt, præputiatus ſeu gentilis incircunciſus, ſicut apud Terentium ſcelus pro ſceleſto: Iuſtitias legis cuſtodiat, ſermonem hunc mutuat' eſt Apoſtolus ex capite decimo & trigeſimo Deuteronomij: ad verbum eſt, iuſtificationes legis, id eſt, quæ lex præſcribit ea parte qua naturalis eſt: nonne præputium illius in circuncifionem reputabitur? id eſt, an non talis reputabitur apud Deum tanquam circumciſionis fructum percepturus?

Et iudicabit id, quod ex natura eſt præputium legem conſummans, te, qui per literam & circumciſionem præuaricator legis es?) Nonne præputium, id eſt, gentilis natura & origine incircumciſus iudicabit, id eſt, condemnabit te, qui per literam & circumciſionem, id eſt, qui habens legem literis deſcriptam & circumciſionem manu hominis in carne tua aptatam: præuaricator es legis? Senſus iſte ſignificantiùs exprimitur in Græco.

Non enim qui in manifeſto Iudæus eſt, neq; quæ in manifeſto in carne eſt circumciſio) Hic ponendũ eſt comma, eſt phraſis Græca. Senſus eſt: non qui manifeſtus eſt Iudæus, id eſt, quem ſecundum carnem conſtat propagatum eſſe ex Abraham, vel qui externa legis officia præſtat tantùm, is verus Iudæus eſt: nec manifeſta circunciſio, quàm oculi contemplantur, quæ eſt in particula carnis, ea eſt vera circunciſio:

Sed qui in abſcondito Iudæus eſt, & circunciſio cordis in ſpiritu, non litera, cuius laus non ex hominibus, ſed ex Deo eſt) Senſus eſt: Ille demum verè Iudæus eſt per ſpiritum inhabitantem, qui intus clamat Abba pater: Iudæus qui mandata legis in affectu cordis habet is verus eſt Iudæus, ad quem pertinent promiſsiones Abrahæ & patrib' factæ. Illa quoque demum eſt circumciſio, in qua cordis vitia reſecantur non cuticula carnis: ea inquam vera eſt circumciſio, quam Deus probat: & lex Moyſi quoq;, ſed ſpiritualiter intellecta, hoc eſt, quod dicit (in ſpiritu) id eſt, ſecundum ſenſum ſpiritualem legis, nõ ſecundum ſenſum literalem, qui de carnis circunciſione agit. Sic Auguſtinus in libro expoſitionis quarumdam propoſitionum ex epiſtola ad Romanos. Vel in ſpiritu, intellige per ſpiritum effecta: Sic Auguſt. de ſpiritu & litera cap. 8. Verba eius ſunt: Circumciſionem cordis, puram ab omni illicita concupiſcentia voluntatem, quod non fit litera docente & minante, ſed ſpiritu adiuuante atque ſanante. Vtraque interpretatio bona eſt: priorem facile intelliget, qui legerit tractatum Cypriani de ratione circumciſionis, qui pulcherrimus eſt: In illa inquit parte corporis in qua eſt voluptatum ſeminarium, & libidinis officina, iuſſa eſt aptari circũciſio, vt ſemper memores propriæ ſectionis, ad cohibendos refrenandoſque turpitudinum affectus ſeu appetitus vigilarẽt. Quæ ſpiritualis & interior circumciſio laudatur, non ab hominibus, qui ea tantùm vident quæ in oculos incurrũt, ſed à Deo, qui inſpector eſt cordium, apud illũ habet laudem & habebit in extremo iudicio.

CAPVT

CAPVT III.

QVid ergo amplius Iudæo eſt? aut quæ vtilitas circumciſionis? Multùm per omnem modum. primùm quidem, quia credita ſunt illis eloquia Dei. Quid enim, ſi quidam illorum non crediderunt? nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit? Abſit: eſt autem Deus verax, omnis autem homo mendax, ſicut ſcriptum eſt: Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cùm iudicaris:

Q*Vid ergo amplius Iudæo eſt, &c.*) Hactenus docuit omnes obnoxios eſſe iræ Dei, tam Iudæos, quàm gentes, hoc modo viam parans ad generalem propoſitionem, in qua ſtatus eſt epiſtolæ, videlicet: Iuſtitiã Dei ex fide eſſe, & non ex operib⁹. Hoc iam ſequens caput quantum ad proprium ſcopum Pauli attinet pro magna parte omitti poſſet. Tractat enim obiectionem ex dictis in ſuperiori capite emergentem, & ex illius ſolutione aliam rurſus exurgentem obiectionem, atq; ex illius rurſus ſolutione aliam. Prima obiectio hæc eſt: Si ea demùm vera eſt circumciſio, quæ ſpiritu conſtat non litera: Rurſus ſi citra circumciſionem eam, quę litera conſtat ad ſalutem valet legis obſeruatio: citra verò legis obſeruationẽ non prodeſt ad ſalutem circumciſio, quæ in carne eſt: Quid ergo Iudæus habet eximij, quo prę cellat gentes? aut quæ vitilitas circuncisionis? Reſpondet Apoſtolus: Multùm prorſus eſt Iudæo, quo præcellat. Primùm quidem, quia credita ſiue commiſſa ſunt illis eloquia Dei. (Primùm) hìc ordinem ſermonis potiùs ſignificat: quàm præcipuè. Porro quod noſter interpres vertit eloquia, Græcè eſt λόγια, quæ vox ſecundum Heſichium ſignificat numinum reſponſa, vaticinia, oracula. Quare ſecundum proprietatem vocis, pertinebit iſtud ad prophetas. Septuaginta tamen interpretes, quos libenter imitatur Paulus, vocem hanc generaliter vſurpant, vt pertineat ad totam legem, cùm alijs in locis, tum præcipuè in pſal: Beati immaculati in via, vbi freqnenter obuia eſt, imo in Pſal. 18. tribuitur etiã noſtris eloquijs cùm dicitur: Et erunt vt complaceant tibi eloquia oris mei. Eloquia ergo Dei, id eſt, ſcriptnra veteris teſt. quæ docet in quibus rebus ſitus ſit verus Dei cultus, & quæ continet magnificas promiſsiones nominatim Iudæis factas, ipſorum fidei commendata eſt & commiſſa. Sed dices, non omnes crediderunt Dei eloquijs: quid tum? nunquid incredulitas eorum fecit vt non proſtiterit pormiſſa ſua Deus? Græci codices & plerique Latinorum habent verbum futuri temporis (euacuabit) hoc ſenſu: Qnia plerique non crediderunt, num putabimus propterea Deum nõ præſtiturum promiſſa ſua? Fides accipitur, hìc, quomodo à Stoicis pro veritate, qua præſtatur id, quod promiſſum eſt. Abſit, ſermo abominantis eſt.

Eſt autem Deus verax: omnis homo mendax) Deus eſt verax in promiſsis, omnis verò homo mendax, quantũ ex ſe & ſua natura, id eſt, quatenus ſibi permiſſus, non illuſtratus fide, aut gratia ſtabilitus. Quare nihil agit Lutherus quod ex hoc loco ſtatuere conatur, omne opus hominis etiam iuſti peccatum eſſe, quod minimè hinc licet colligere, etiam abſolutè intellecta ſententia, quum multum diuerſa ſint, mentiri & mendacem eſſe: nec neceſſe ſit mentiri ſemper eum qui mendax eſt.

Sicut ſcriptum eſt: vt iuſtificeris in ſermonibus tuis et vincas cum iudicaris) Pars hæc ſumpta eſt ex pſal. 50. & putant quidam reſpexiſſe Dauidem ad promiſsionem ſibi factam de perperuitate regni ſui: quum autem iam peccaſſet, metuebat, ne Deus auferret æternitatẽ ſceptri promiſsi, hinc orat: Miſerere mei Deus &c. (vt iuſtificeris) id eſt, iuſtus & verax pronuncieris in ſermonibus, id eſt, ꝓmiſsis, quibus promiſiſti æternitatem regnĩ in ſemine meo: (Et vincas cùm iudicaris) eſt epexegeſis: coniunctio enim (&) accipitur interpretatiuè pro id, eſt, explicatur id quod immediatè præceſsit. Vincas cùm iudicaris) obtineas victoriam litis. Nam iudicãt homines te non præſtiturũ promiſſa propter peccatũ à me admiſſum, vincas iudiciũ hominũ, vincas inquam prę̃ſtando promiſſa. Alij reſpexiſſe ipſum putãt ad ꝓmiſsionẽ de remiſsione peccatorum factã cuiuis pœnitenti, hoc ſenſu: Miſerere mei Deus, &c. Vti iuſtificeris in ſermonibus tuis, hoc eſt, vt ꝓmiſsiones tuæ veræ inueniãtnr, quib⁹ ꝓmiſiſti cuiuis pœnitenti veniã & remiſſionem peccatorũ, Vterque ſenſus bonus eſt, & bonorũ auctorũ. Nonnulli partẽ iſtã: (Vt iuſtificeris in ſermonib⁹ tuis) referunt ad id quod immediatè præceſsit, ſcilicet: Tĩbi ſoli peccaui. Quos ſi ſequamur, accipere oportet coniunctionẽ (vt) non vt finẽ denotet, ſed euẽtũ ſiue cõſequentiã & ordinẽ rei. Nõ enim hoc ſentit Dauid, ideo ſe peccaſſe: vt De⁹ appareret iuſtus, ſed hoc cõſequutũ, vt dũ ille peccare nõ deſinit, eluceſcat Dei iuſtitia, qni peccãti quoq; ꝓmiſſa præſtet. Notandũ hìc duplex eſſe genus diuinarum promiſsionum: Alterum certę diſpoſitionis, quod nec propter peccata hominum mutatur: Aliæ ſunt promiſsiones quæ reſpiciunt qualitatẽ & conditionem hominum, illæ variãtur ſecundum conditionẽ & merita hominũ, de quibus hìc non eſt ſermo. Prioris

generis erat promiſsio Chriſti naſcituri, ex ſemine Dauid, & perpetuitatis regni ipſius. Quia verò dixerat peccata hominum adeò promiſsiones Dei non abolere, vt ipſius iuſtitia hîc quoque magis illuſtretur, naſcitur quæſtio tertia, quam his verbis proponit.

SI autem iniquitas noſtra iuſtitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus eſt Deus, qui infert iram? ſecundum hominem dico. Abſit, alioquin quomodo iudicabit Deus hũc mundum? Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipſius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor, & non (ſicut blaſphemamur. & ſicut aiunt quidem nos dicere) faciamus mala, vt veniant bona? quorum damnatio iuſta eſt.

SI autem iniquitas noſtra, iuſtitiã Dei) à qua videlicet iuſtus dicitur, id eſt, verax in promiſsis, magis illuſtrem reddit, quid dicemus? cenſebimus ne iniquum eſſe Deum, qui vlciſcitur peccata & vindictam infert?. Ira pro vindicta frequens eſt apud Paulum

Secundum hominẽ dico; abſit, alioquin quomodo iudicabit Deus hunc mundum?) Hanc obiectionem ex perſona carnalis hominis propono, cui iſtud ſortaſsis videri poſsit, ſed abſit vt iniquus ſit Deus: alioquin quomodo iudicabit hunc mundum? Deducit ipſam quæſtionem ad abſurdum, & eam nõ tam ſoluit quàm abrumpit, & quia obſcurius propoſuerat, viſum eſt illi eandem denuò proponere.

Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipſius) Si inquit veritas Dei per meũ mendacium in gloriam ipſius excellit & notior illuſtriorq; facta eſt, vt quid ego adhuc tanquam peccator iudicor punior & condemnor, & non potius beneficijs afficior? (Abutitur ſua perſona pro quauis alia) & quid, vel cur non faciamus mala vt veniant bona, vt illuſtrior fiat veritas Dei & eius gloria, ſicut blaſphemamur, id eſt, veluti malè & falsè de nobis loquuntur quidam, qui rectè a nobis dicta calumniantur iniquè, & ſicut aiunt nos dicere dum hoc prædicamus, vbi abundauit iniquitas, ſuperabundauit & gratia: (quorum damnatio iuſta eſt) id eſt, qui adhunc modum loquũtur, damnatione digni ſunt, & pœnas dabunt æternas niſi reſipiſcant. Si peccatum ex ſe & ſua natura cederet in gloriam Dei, vtique peccandum eſſet & iniuſtus eſſet Deus vlciſcens peccatum. Nunc non ex natura peccati iſtud prouenit, ſed ex Dei ſapientia & virtute, qua nouit etiam malis bene vti. Vide Auguſtinum in Ench. cap. 46. & ſequẽtibus, & in opere quod de ordine conſcripſit.

QVid ergo? præcellimus eos? Nequaquam. Cauſati enim ſumus Iudæos & Græcos omnes ſub peccato eſſe, ſicut ſcriptum eſt: Quia non eſt iuſtus quiſquam, non eſt intelligens, nõ eſt requirens Deum. Omnes declinauerunt. ſimul inutiles facti ſunt: non eſt qui faciat bonum non eſt vſque ad vnum. Sepulchrum patens eſt guttur eorum, linguis ſuis doloſe agebant: Venenum aſpidum ſub labijs eorum. Quorum os maledictione & amaritudine plenum eſt. Veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem. Contritio & infœlicitas in vijs eorũ, & viam pacis non cognouerunt, non eſt timor Dei ante oculos eorum.

Gal. 3. d. Pſal. 13. a. Pſal. 5. c & 13. b Pſalm. 139. a Pſal. 9. c. Eſa. 59. b & Pſal. 13. b

QVid ergo? Præcellimus eos? Nequaquã) Ad quæſtionem in principio capitis poſitam: Quid ergo amplius eſt Iudęo? reſponderat multum per omnem modum, quia credita ſunt eis eloquia Dei. Qua reſponſione videns Iudæos efferri poſſe contra gentes, rurſum obijcit ſibi: Quid ergo? quia gẽti Iudaicæ credita ſunt eloquia Dei, num propterea præcellit cæteras Gentes? Reſpondit, nequaquam. Ante dixit præcellere eos, hic negat, non ſunt tamen contrariæ iſtæ ſententiæ, quia dum negat præcellere, reſpicit negotium iuſtificationis: In hoc inquit negotio, quo agimus de iuſtificatione apud Deum, non præcellunt Iudæi Gentes, vt poſsint gloriari aduerſus gentes de iuſtitia apud Deum: Senſum hunc indicant planè quæ ſequuntur.

Cauſati enim ſumus Iudæos et Græcos omnes ſub peccato eſſe) Cauſati ſumus. Græcè eſt προῃτιασάμεθα, id eſt, ante probauimus, vel cauſis ante redditis oſtendimus Iudæos & Græcos ſiue Gentiles omnes ſub peccato eſſe, id eſt teneri reos peccati, & obnoxios eſſe iræ diuinæ & æternæ damnationi. De gentibus ca. 1. de Iudæis. 2. cap. iſtud oſtẽſum eſt.

Sicut ſcriptum eſt. Quia non eſt iuſtus quiſquam) Redit rurſus ad probationem eiuſdem, quod ipſum facere putat Chryſoſtomus maximè propter Iudæos, quibus nondum ſatis perſuaſa erat ſua impietas, hinc adfert teſtimonia ex lege ipſorum deſumpta. Primi verſus vſquè ad (Sepulchrum patens, &c.) adducti ſunt ex Pſalmo. 13. in quo duplex deſcribitur populus: Alter qui impius ſit (nam vox Hæbræa quam noſter interpres vertit inſipiens, ſignificat ſtultitiam cum impietate iunctam) Alter pius, quẽ appellat plebem Dei, quem impius ille populus pro ludo habet affligere, & tanquam eſcam panis deuorare. Iſtud animaduertendum eſt, vt ſciamus generales illas ſententias quæ ſequũtur: (Non eſt iuſtus quiſquam: Non eſt intelligens: Non eſt requirens Deũ: Omnes declinauerũt, non eſt qui faciat bonum,

num &c.)de certo hominum genere ſcriptas eſſe,& non ad omnes pertinere.Senſus eſt:In iſto ſtulto populo, qui nullum exiſtimat eſſe Deum non eſt iuſtus quiſquam, in hoc certo hominũ genere non eſt qui faciat bonum,&c.

Sepulchrum patens eſt guttur eorum)hoc teſtimonium deſumptum eſt ex Pſal.5.Senſus eſt:fœtor eſt in ore ipſorum,non niſi ſpurca & obſcœna, & peſtifera ipſorum ſermo ſpirat. Sepulchrum enim patens,tetrum fœtorem exhalat & peſtiferum.

Linguis ſuis doloſè agebant) id eſt,ſermonẽ ſuum omnem compoſuerunt ad decipiendum.Certum eſt hæc à Dauide non dicta in totum genus humanum. Nam Pſalmus iſte quintus continet deprecationem iuſti contra iniuſtos. Certam etiam hominũ partem reſpiciũt verſus qui ſequuntur, quod ex inſpectione locorũ, vnde deſumpti ſunt, maniſeſtum euadit.

Venenum aſpidum ſub labijs eorum.) Id eſt, letale venenum & præſentaneum ſub labijs illorum,hic verſus ſcribitur pſal.139.Senſus eſt: verbis ſuis quaſi felle & veneno præſentiſsimo tinctis inſtar ſerpentis virus ſuum in quemlibet emittentis, homines necare ſtudent.

Quorum os maledictione & amaritudine plenum eſt)Illud deſumptum eſt ex pſal.9.

Veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem) Illud teſtimonium deſumptum eſt ex cap.59.Eſaiæ.

Contritio & infelicitas in vijs eorũ, & viam pacis non cognouerunt) id eſt, omne illorum ſtudium in hoc potiſsimum verſatur,vt conterant & calamitate afficiant proximos, & nequaquam ſeruent concordiam cum fratribus.

Non eſt timor Dei ante oculos eorum) ſignificatur ſons omnium malorum eſſe, neglectus timoris Dei: Vnde hunc verſum,quem ex pſal.35.adduxit, poſtremo loco collocauit. Ne quis autem miretur de hac teſtimoniorum citatione, ſciendum D.Hieron. in præfatione 16.libri commentariorum ſuorum in Eſaiam admonere,verſus iſtos.Sepulchrum patens eſt guttur eorum, & cæteros quos hactenus expoſuimus, non pertinere ad Pſal.13.cùm neq; in Hebræis voluminibus, neq; in editione Septuaginta interpretum legantur, & addit quòd ij qui artẽ contexendarum inter ſe ſcripturarum Apoſtoli neſciebant,cùm aptum quærerent locũ, vbi aſſumptum ab eo teſtimonium ponerent, quod abſq; authoritate in ſcriptura poſitũ non putabant,in pſal.13.tranſtulerint. Præterea ne cui negotium faciat, quòd diximus ſententias illas: Non eſt iuſtus quiſquam: Omnes declinauerunt, &c.tantùm ad certum hominum genus pertinere, ſciendum generalem propoſitionẽ ad quam probandam aſſumuntur. videlicet Iudæos & Græcos omnes ſub peccato eſſe,non ita accipiendam, tanquã omnes omnino perpetuò ſub peccato eſſent, propter perpetuam naturæ corruptionem ,vt vult Lutherus: ſed quòd omnes tam Iudæi quàm Græci citra vllam exceptionem ſub peccato ſint & maneant, niſi gratia Dei per fidem mediatoris, quem annunciat Euangelium,indè eripiãtur, hoc eſt, generalis propoſitio,quam in primo & ſecundo capite Apoſtol', ſe probaſſe aſſeruerat,intelligitur de Iudęis in Iudaiſmo,& gentibus in paganiſmo de gentibus, id eſt, de ipſis vel ſolis naturæ viribus, vel ſola legis pædagogia ſubnixis,non autem de gentibus & Iudæis ad Chriſtianiſmum euectis. Atq; hoc modo intellectã propoſitionem rectè probant ſcripturæ ab Apoſtolo citatæ, de certo genere hominum duntaxat ſcriptæ. Iam ne dicat Iudęus ad impias tantùm gentes,& nõ ad ſe has ſcripturas pertinere,addit Apoſtolus.

SCimus autem quoniam quæcunq; lex loquitur ijs qui in lege ſunt, loquitur, vt omne os obſtruatur, & ſubditus fiat omnis mundus Deo: Galat.2.d *quia ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro coram illo. Per legem enim,cognitio peccati.Nunc autem ſine lege iuſtitia Dei manifeſtata eſt,teſtificata à lege & prophetis.*

Q*Væcunq; lex loquitur*) intellige generatim, nõ facta vlla mentione ſpeciatim huius aut illius gentis,ijs qui in lege ſunt loquitur & ad eos, quibus lex data eſt, pertinent. Lex hoc loco complectitur totum vetus teſtamentũ,& non tantùm libros Muyſi ſiue Pentateuchum: Sicut & Ioannis 15. Vt impleatur ſermo,qui in lege eorum ſcriptus eſt.Alibi diuiditur vetus teſtamentum in legem, pſalmos & prophetas: vt Lucæ vltimo capite. Alibi diuiditur in legem & prophetas,vt Matth.22.

Vt omne os obſtruatur) non modò gentiũ, ſed & Iudæorum, vt nec Iudæus nec gentilis gloriari quoquo modo audeat de iuſtitia apud Deum. Aperit quo conſilio hactenus vtriuſq; populi peccata commemorarit.

Et ſubditus fiat omnis mundus Deo) Subditus Græcè eſt ὑπόδικος, id eſt, obnoxius ſiue obligatus ad pœnam luendam: Vocabulum eſt forenſe compoſitum ex præpoſitione ὑπὸ, id eſt ſub, et δίκη quod et crimen ſignificat & cauſam, & vindictam ſiue pœnã. Qui autem venialiter tantum peccat, nõ dicitur hic Paulo ὑπόδικος.Proinde commentarius ille(quamuis doctorum hominũ,qui ſententias illas ſuprà citatas. Non eſt iuſtus quiſquã:Non eſt qui faciat bonum)ad hunc

modum

modum exponit)ſupple,quin peccet in aliquibus ſaltem venialiter: non eſt ſatis exactus. Pauli enim ſententia eſt, omnes facere reos gehennæ citra beneficium Chriſti, nec meminit Paulus niſi grauiſsimorum peccatorum ſuperiùs.

Quia ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro coram illo) huius duplex eſt expoſitio. Prior eſt:ex operibus legis non iuſtificatur omnis caro, quia nemo eſt qui facit legem:ſed omnes ſunt tranſgreſſores legis. Altera eſt: ex operibus legis etiam ſi ipſa præſtentur: non poterit aliquis iuſtificari apud Deum. Hoc modo intellecta ſententia, quomodo non pugnet cum illa, quæ eſt in ſuperiori capite: Factores legis iuſtificabuntur, ibi dictum eſt. Sunt qui per legis opera hic intelligunt iudicialia & cęremonialia, quòd illa legi Moſaicæ propria ſint, quos ſi ſequamur : ſcire debemus, nullum prorſus diſcrimē eſſe inter hæc & moralia quantum ad præſens negotium attinet. Cùm enim iuſtificatio de qua hic ſermo eſt, prorſus ſit gratuita, æquè ad eam efficiendā inualida ſunt moralia, atq; cęremonialia. Quare omittere potuiſſet Apoſtolus genitiuum legis, & abſolutè dixiſſe, ex operibus nō iuſtificabitur omnis caro:Verùm adijcere voluit, vt magis vrgeret Iudæos, qui in lege ſibi data acquieſcebant, tanquam illa vim haberet iuſtificandi. Alij opera legis accipiunt, non ſolùm ea, quæ legi Moyſi propria ſunt:verumetiam ea, quæ communia habet cum lege naturæ. vt ſenſus ſit: Ex merito operum legis, non tantùm cęremonialis, verumetiam decalogi, non iuſtificabitur omnis caro, id eſt, nullus homo iuſtificabitur apud Deū. Hæc ſententia eſt Aug.cap.8. de ſpiritu & litera.

Per legem enim cognitio peccati) non quòd ante legē prorſus lateret peccatū, ſed quòd legem naturæ peccandi conſuetudine obſcuratam: ipſa lex Moyſi reformauit quodque peccata oſtendat non impunè fieri. Sed quæret quis, quomodo valeat hęc cōſequentia? Per legem eſt cognitio peccati*:* ergo ipſa eſt inefficax ad iuſtificandum. Dicendum abſolutè non valere, niſi addatur (tantùm) quod ſubaudiendū reliquit Apoſtolus hoc modo: Per legem eſt cognitio tantùm peccati, id eſt, lex in hoc tantùm data eſt, vt demonſtret peccatum, nō vt vi ſua aut merito operum quæ præſcribit, aboleat peccatum.

Nunc autem ſine lege iuſtitia Dei manifeſtata eſt, teſtificata à lege & prophetis) Poſtquam oſtendit Apoſtolus omnes tā Iudæos quàm Græcos eſſe reos iræ Dei, & ne Iudæos quidem ab ira Dei poſſe liberari per legem ſiue legis opera: tantum abeſt, vt gentiles per ſolam naturæ legem, redit iam ad ſummam & potiſsimam propoſitionem, quæ eſt ſtatus totius diſputationis, dicens: Nūc, id eſt, tempore Euāgelicæ prædicationis, iuſtitia Dei, non quidem qua ipſe iuſtus eſt, ſed qua induit hominem cùm iuſtificat impium. Hæc iuſtitia, quæ priùs erat obſcurè tradita in lege & prophetis manifeſtatur, id eſt, reuelatur & palam docetur eſſe, ſiue contingere ſine lege, id eſt, abſq; vllo merito operum legis, nō ſolùm cęremonialis, ſed & naturalis, teſtificata à lege & Prophetis: Legentes enim diligenter libros Moyſi & Prophetarū comperiunt in illis iuſtitiam hanc eſſe traditam. Alium commentarium habet Auguſt. in libro de ſpiritu & litera cap.9. Lex ait dum iubet & minatur & neminem iuſtificat, ſatis indicat dono Dei iuſtificari hominem per adiutorium ſpiritus, dum oſtendit homini infirmitatē ſuam, ſatis monet alio nimirum ad Dei miſericordiam eſſe confugiendum. Sententia ergo Auguſtini hoc loco eſt, iuſtitiam hanc teſtificatam eſſe à lege, ipſo facto & reipſa. Iuxta priorem verò ſententiam teſtificata eſt teſtimonijs legis & prophetarū: Vterq; inſignis eſt commentarius. Nam & re & verbis iuſtitiam Dei comprobant lex & prophetæ.

IVſtitia autem Dei, per fidem Ieſu Chriſti in omnes, & ſuper omnes qui credunt in eum: nō enim eſt diſtinctio. Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei iuſtificati gratis per gratiam ipſius, per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu, quem propoſuit Deus propitiatorem per fidem in ſanguine ipſius, ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ, propter remiſsionem præcedentium delictorū, in ſuſtentatione Dei ad oſtenſionem iuſtitiæ eius in hoc tempore, vt ipſe iuſtus, et iuſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu Chriſti.

IVſtitia autem Dei &c.) Eſt inculcatio eiuſdem perinde ac ſi dixiſſet. Iuſtitia inquam Dei per fidem Ieſu Chriſti, ſicut ſuprà: Nunc iuſtitia Dei ſine lege, id eſt, quæ eſt vel contingit ſine lege. Hæc iuſtitia in Iudæos pariter, quibus data eſt lex, & in gentes, quibus non eſt lex data, perueniet in omnes omnino qui credunt in eum, qui credunt in quā non quomodo dęmones, nullo amico erga creatorem affectu : verùm tali fidei motu atque impetu, cum quo coniunctus ſit creatoris amor non fictus, & voluntas non dubia, mandatis eius in poſterum obtemperandi, ac peccatis omnibus, propter quæ tollenda ille mortuus eſt, renunciandi, anteaque acta deteſtandi. Hæc eſt fides quæ dicitur Paulo iuſtificare, de qua dictū eſt in primo capite. Non eſt enim diſtinctio inter gentes & Iudæos, quantum attinet ad negotium iuſtificationis: omnes enim peccauerunt, nec libe rari poſſunt à peccatis niſi per miſericordiā Dei, hoc eſt quod dicit: (*& egent gloria Dei*)

id

ideſt, iuſtitia Dei qua gratis iuſtificat impium quam vocat gloriam Dei per metonomyam, quia facit vt à nobis ipſe glorificetur. Chryſoſtómus exponit paulò aliter hoc modo: Omnes carent ſiue deſtituuntur gloria Deĭ, quam pro vita iuſtè acta Deus reponit: Paulus habet ὑστεροῦνται quod ad verbũ ſonat poſteriorantur, quaſi non aſſequentes quod optabant.

Iuſtificati gratis) id eſt, ſine vllis operum meritis (*per gratiam ipſius*) id eſt, gratuitam Dei bonitatem, *per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu*) id eſt, quæ facta eſt per Chriſtũ. Græcè eſt ἀπολυτρώσεως quæ propriè redemptio eſt captiui perſoluto pro capite ipſius pretio, quod vulgus (vt ait Eraſmus) ranſoen appellat: quamuis igitur gratis iuſtificati ſumus, id eſt, abſq; vllis noſtris meritis, non tamen abſque vllis omnino meritis, quia non abſq; meritis Chriſti. Magno enim conſtitit Chriſto hæc noſtra iuſtificatio: nimirũ pretio ſanguinis. Verùm ſi pretio, quomodo ergo gratuita Dei bonitate iuſtificati ſum⁹? videntur enim hæc inter ſe pugnare. Hactenus gratuita Dei bonitate, quia quamuis iuſtam pro peccatis ſatisfactionẽ exegerit, gratis tamẽ redemptorem & ſatisfactorem ipſe nobis miſit, atque hoc eſt quod explicat in ſequenti particula: (*Quem propoſuit propitiatorem*) quem ſine vllis noſtris meritis gratuita ſua bonitate propoſuit mediatorem, reconciliatorem, pacatorem inter ſe & humanum genus per fidem. Si velimus huius gratuiti doni participes eſſe, oportet adſerre fidem, ac vt ſciamus qualem fidem, addit: (*In ſanguine ipſius*,) id eſt, qua credimus ipſum pro peccatis noſtris expiandis, effudiſſe ſanguinem ſuum, nec hoc ſolum, ſed qua confidamus præterea, Deum Patrẽ propter ſanguinem filij ſui effuſum, nobis quoque ſore propitium, quantumuis perditè hactenus vixerimus, modò ex animo reſipiſcamus & pœniteamus. Dictum eſt in principio capitis, fidem, quæ iuſtificat impium, complecti fiduciam, & ſine fiducia nõ obtineri remiſſionem peccatorum.

Ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ) id eſt, vt declaret ſe eſſe iuſtum & veracem in promiſsis: Sic Ambroſius. Aliter Auguſtinus, hoc modo: Vt patefaceret, & manifeſtaret orbi quam ipſe probat & efficit iuſtitiam, qua gratis ſine vllis meritis præcedentibus iuſtificat impiũ. Hic commentarius probabilior eſt propter, præcedentem locum: Nunc autem ſine lege iuſtitia &c.

Propter remiſſionem præcedentium delictorum, in ſuſtentatione Dei) Id eſt, propter remiſsionem eorum delictorum, quæ hactenus ſunt admiſſa à primo peccato Adæ. Dicit autem (*præcedentium*,) vt ſignificet deinceps non eſſe viuendum peccatis ſed iuſtitiæ. Hactenus in mundo regnauerunt peccata, at nunc mortuo Chriſto haud quaquã amplius peccandum eſt. Iſtud videtur inſinuare particula, præcedentiũ, alioqui Chriſtus mortuus eſt non ſolùm propter peccata, quæ ſub priori teſtamẽto commiſſa ſunt, ſed etiam quæ committentur vſq; ad finem mundi. Sed nimis ingratus eſt, & duræ mentis, qui poſt tale exemplum humanitatis exhibitum, & ſanguinem filij Dei effuſum nõ reprimit ſe, & continet à peccatis. Chryſoſtomus remiſsionem hîc accipit non condonationem, ſed talem qualis eſt cùm dicimus, membra omnia eſſe remiſſa, id eſt, victa & ſoluta, & abſq; robore. Intelligit ergo tabem animi, per quã mentis harmonia ſoluta eſt. Quum videret mundum peccatis tabefactũ, ſolutum & mortificatum, atq; paralyticum, exhibuit propitiatorem qui ſanaret hanc tabem. Eadem expoſitio eſt in commentarijs Theophylacti. Et ne cui noua videatur, ſciendum eſt apud Paulum non eſſe ἄφεσιν qua voce ferè vtitur ſcriptura, quando nominat remiſsionem peccatorum, ſed πάρεσιν cuius ſignificatũ optimè explicat Budæus in commentarijs linguæ Græcæ. Ipſa inquit defectio & languor, & virium corporisq́; extenuatio et tabes πάρεσις dicitur. Ambroſii textus pro remiſsione (propoſitum) habet. Propter propoſitum præcedentium delictorum: & ne putemus mendoſum eſſe codicem, interpretatur: propterea quòd decreuiſſet mundo ſemel remittere peccata. Eodem modo legit Auguſtinus in libro de ſpiritu & litera cap. 13. Eraſmus ſatis mirari nequit hanc lectionem, cùm Græcè non ſit πρόθεσις: ſed πάρεσις. verum Budæus explicans ſignificata verbi παρίημι, vnde πάρεσις præterlaxare, condonare, tabefacere, dicit ſignificare dimittere, quale eſt quũ dicimus, non poſſum hoc in animum demittere, vel inducere, quomodo vtitur Plato in Phædone. Si ſequamur Chryſoſtomũ & Theophylactum, quod additur: (*in ſuſtentatione Dei*) referre tum poſsimus ad (*remiſſionem*) hoc ſenſu: Exhibuit Deus propitiatorem Chriſtum ad ſanandam tabem præcedentium delictorum, quam tolerauit hactenus. Si verò remiſsionem accipiamus condonationem. (*In ſuſtentatione Dei*) pertinet ad præcedentia peccata, quæ ad id vſq; tempus, quo Chriſtus eſt propitiator exhibitus, Deus pater patienter tolerauit & pertulit.

Ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ,) repetit iſtud propter particulã, (*in hoc tempore*) quam volebat adiectam, cùm quicquid peccatorum eſt, ſuam nactum eſſet plenitudinem & maturitatem. Cùm iam ſatis ſuperque exploratum eſſet, neq; per naturalem cognitionem,

neque

neque per legem Moyſi tabem hanc peccatorum ſanari poſſe, tum potiſsimùm Deus propitiatorem iſtum exhibuit, vt pateſaceret orbi & manifeſtaret iuſtitiā ſuam: Iſtud ſignificat particula (*in hoc tempore*) & explicans quod dixerat, ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ, ait, (*vt ſit ipſe iuſtus &c.*) Senſus eſt: exhibuit propitiatorem iſtum in hunc finem, vt ipſe agnoſcatur in ſe eſſe iuſtus, nec ſolùm in ſe eſſe iuſtus, ſed etiam author eſſe iuſtitię alijs, ijs inquam qui ex fide ſunt Ieſu Chriſti, id eſt, qui abiecta omni ſpe legis, & meritorum omni fiducia, per Chriſtum, quem ex Euangelio cognoſcunt propitiatorem, humili & compuncto corde ſupplicant ſibi ignoſci, quod malè admiſerint.

VBi eſt ergo gloriatio tua? Excluſa eſt. Per quam legem? Factorum? Non, ſed per legem fidei: Arbitramur enim iuſtificari hominem per fidem ſine operibus legis. An Iudæorū Deus tantùm? Nonne & gentium? Imò & gentium, quoniam quidem vnus eſt Deus, qui iuſtificat circumciſionem ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo deſtruimus per fidem? Abſit, ſed legem ſtatuimus.

VBi eſt ergo gloriatio tua? Excluſa eſt &c.) Cùm hæc ita ſe habent, cùm nō minùs tu ò Iudæe obnoxius ſis iræ Dei, quàm gentilis, ꝓpter peccata, & æquè opus habeas propitiatore Chriſto, atq; gentilis: vbi eſt quæſo gloriatio tua? quàmnam habes cauſam gloriandi aduerſus gentilem? Dicens verò (*excluſa eſt*) ſimul oſtendit quomodo excluſa ſit, vel per quid: nimirum, per legem fidei, non autem factorum. De diſcrimine legis factorum, & legis fidei, eruditiſsimè diſſerit Auguſtinus in libro de ſpiritu & litera, capite 13. Eſt autem lex factorum non omnis ea, quæ facta aliqua præſcribit. Nam hac ratione Euangelica quoq; lex, factorum lex eſſet: Prę̨ſcribit enim ne concupiſcas &c. Sed ea eſt propriè factorum lex, quæ facta præſcribens, non largitur ſpiritum gratiæ adiuuantem, per quem fiant facta & opera, quæ præſcribuntur: ſed tantùm cōminatur ſupplicia tranſgreſſoribus, & proponit præmia obſeruantibus. Lex verò fidei eſt, quæ fidem præſcribit qua impetratur ſpiritus charitatis, per quem fiunt opera legis. Efficit enim in mente ſpiritus, dilectionē mandatorum legis, quæ vincat carnis dilectionem. Per legem ergo Euangelij, quæ palàm tradit, fide iuſtificari hominem, exploſa eſt gloriatio tua.

Arbitramur enim iuſtificari hominem per fidem ſine operibus legis) Ambroſius illud, (*arbitramur*) interpretatur pro certò habemus. Oecu. Dicimus itaq;. Græcè eſt λογιζόμεθα, id eſt, colligimus, Et loco (enim) eſt οὖν, id eſt, ergo. Ex diſputatione ergo hactenus habita & argumentis in medium adductis colligimus, definimus, & concludimus (Nam arbitrari pro putare nimis remiſsè dictū eſt) iuſtificari hominem, non dicit Iudæum, aut eum qui ſub lege eſt: ſed hominem commune videlicet ipſius naturæ ponens nomen, quo toti orbi ſalutis portum adaperiat. Iuſtificari, id eſt, apprehendere remiſsionem peccatorum ſiue iuſtitiam, quam vocant primam, per fidem ſiue fiduciam in Chriſtum propitiatorem, non quidem inanem illam & elumbem fidem ſiue fiduciam, qualis eſt in ijs, qui adhuc retinent affectum peccandi, ſed per fidem qualem iam ſæpe diximus, quæ ſeriò inuitat & corrigit affectus: iuſtificari inquam per fidem ſine operibus, id eſt, abſq; vllo merito operum legis non tantùm ceremonialis, verùm etiam naturalis ſiue decalogi, imò abſq; merito illorum operum, quæ ad obtinendā iuſtitiam neceſſaria ſunt, vt ſunt deteſtatio peccati, dolor, propoſitū melioris vitæ, conuerſio cordis ad Deū &c. ſine quibus fides nihil prodeſſe poteſt, ſicut nec illa quicquam abſq; fide. Imò quod dicit Apoſtolus, per fidē iuſtificari hominem, nequaquam ita accipiendum eſt, tanquam per meritum fidei daretur homini iuſtitia ſiue remiſsio peccatorum, vt docuerunt Pelagiani, dicentes fidē in nobis effici noſtris viribus audito Euangelio, & per eam nos mereri iuſtitiam Dei: ſed accipiendum eſt quaſi dixiſſet, inſtitiam Dei dari peccatori credenti propter miſericordiam in Chriſto, promiſſam: vt fides intelligatur tantùm diſpoſitio, per quā mens cœlitus attracta, ſufficienter ex Dei bonitate habetur diſpoſita, præparata, & tanquam aptata, vt fiat ei applicatio meritorum Chriſti, & ex meritis Chriſti applicatis accipiat remiſsionem peccatorum, iuſtitiam & gratiam. Ex his & illis quæ antè dicta ſunt de iuſtitia, facile eſt iudicare, num interpretatio illa, quæ ſententiā iſtam Apoſtoli de fide charitate formata accipit, rectè mentem Pauli explicet: Etenim cùm fidem inſtificare nihil aliud ſit in propoſito, quàm fidē apprehendere iuſtitiam: & fidem apprehendere iuſtitiā nihil aliud ſit, quàm hominem per fidem peruenire ad iuſtitiam, vt exponit Apoſtolus capite nono huius Epiſtolæ. Cumq; iuſtitia ipſa quam apprehendere dicitur fides, ſit vel ipſa charitas, vel imprimis complectatur charitatem planè conſequi videtur, non explicandam hanc Pauli ſententiam de fide charitate formata, alioquin hæc efficeretur Pauli ſententia: Arbitramur hominem per fidē charitate formatam peruenire ad charitatem, quæ explicatio abſurda eſt. Idem intelligendum eſt de illa interptetatione, quę per fidem ſynecdochi-

chōs accipit perfectam obedientiam, id eſt, vniuerſas virtutes. Accipienda eſt ergo Pauli ſententia de fide, vt concipitur nondū charitate formata, ſed tamen tanta vt per eam tāquam ſufficientem præparationem diuinitùs ſuffectam, impetretur ſpiritus iuſtificans mentem per charitatis infuſionem. Atque hæc eſt Auguſtini doctina in epiſtola ad Anaſta. de commendatione charitatis, vbi apertiſsimè hanc rem explicat: fides, inquit, quæ eſt à ſpiritu, impetrat ſpiritum largiorem: ſpiritus largior diffundit charitatem: charitas implet legem. In libro quoque de ſpiritu & liter. non ſemel interpretatur fidē iuſtificare, quia fides per humilem deprecationem impetrat ſpiritum charitatis & dilectionis, quo fit, quod lex præſcribit.

An Iudæorum Deus tantùm? Nonne & Gētium? imò & Gentium, &c.) Putatis vos Iudæi quòd Deus pro cræaturis ſuis, quibus curā ſuam impendit, vt prouehat ad ſalutem, habeat ſolos Iudæos? Nonne & Gentium? ne putes ò Iudęæ in hac generali humani generis tabe ſananda & in iuſtitia ſua communicanda, Deum te ſolùm reſpexiſſe. Iſtud enim beneficium non eſt vnius gentis, ſed omnium, (*quoniam vnus eſt Deus qui iuſtificat circumciſionem.*) id eſt, Iudæos (*& præputium*) id eſt, Gentes (*per fidem*) Inter præpoſitiones, ex & per, nihil diſcriminis eſt hoc loco.

Legem ergo deſtruimus.) id eſt irritam facimus ſeu abolemus? (*per fidem*) id eſt, per doctrinam hanc, qua docemus abſque vllis operibus iuſtificari hominē per fidem: (*abſit*) haudquaquam abolemus legem, ſed ſtabibilimus & firmamus, id eſt, afficimus vt lex ſtet & retineat robur ſuum & auctoritatem, dum eius legitimum & oſtendimus & docemus officium, atque à fidei officio eius officium ſeparamus ſiue decernimus, docentes per legem eſſe cognitionem peccati: per fidem verò iuſtificationem.

CAPVT IIII.

QVid ergo dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrum ſecundum carnem? Si enim Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet gloriam, ſed non apud Deum. Quid enim dicit ſcriptura? Credidit Abraham Deo, & re-
Gene.15.b. *putatum eſt illi ad iuſtitiam. Es autem qui ope-*
Galat.3.a. *ratur, merces non imputatur ſecundum gratiam,*
Iacob.2.d. *ſed ſecundum debitum. Ei verò qui non operatur, credēti autem in eum qui iuſtificat impium, reputatur fides eius ad iuſtitiam ſecundum propoſitum gratiæ Dei. Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iuſtitiam ſine operibus: Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata: Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum.* Pſal.31.a

QVid ergo dicemus inueniſſe Abraham? &c.) Tractat hic Apoſtolus quæſtionem alteram in tertio capite propoſitam, videlicet: Quæ vtilitas circumciſionis? quæ ad hoc vſque caput manſit inſoluta, & videtur Apoſtolus captaſſe tranſeundi oportunitatem, dum in ſuperiori capite poſt verba illa: an Iudæorum Deus tantum, &c. mutatis nominibus dixit: qui iuſtificat circumciſionē ex fide, & præputium per fidem. Senſus eſt, ſi vnus omnium eſt propitiator, & per fidem iuſtificat Deus, tam præputium quàm circumciſionem, id eſt, tam Gentes quàm Iudæos etiam abſque circumciſione, quid eximij vel pręrogatiuæ dicemus inueniſſe, ſiue conſecutum eſſe Abrahamum? Hebraiſmus eſt ſicuti ibi: Inueniſti gratiam apud Deum, & addendum, ex circūciſionis opere, & alijs præclaris factis. Obiter enim Paulus agit etiam de operibus Abrahæ, quamuis præcipuè de circumciſione:

Patrem noſtrum ſecundum carnem) id eſt, ſecundum carnalem propagationem: alioquin ſecundum vocationem ſiue fidem, pater eſt communis & Iudæorum & Gentium, *Alij ſecundum carnem*) referunt ad *Inueniſſe*) & interpretantur quid dicemus ipſum conſecutum per carnalem circumciſionem? vt ſit hyperbaton.

Si enim Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet gloriam, ſed non apud Deum) (Enim) hoc loco non cauſale: ſed aſſeueratiuum eſt more Hebraico. Sic enim Pſal.76. Memor ero operum Dei, quia memor ero, &c. Senſus eſt: ſanè ſi Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet gloriam, id eſt, laudem inſignis viri, viri inſigniter iuſti, ſed apud homines, nō apud Deum, qui non habet pro inſigni, niſi cuius radix & tabes mentis ſanata eſt per fidem Chriſti. Alij interpretantur, gloriam, id eſt, gloriationem, habet quod glorietur & iactet ſc. Græcè ęſt nomen verbale.

Quid enim dicit ſcriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt ei ad iuſtitiam) Secundum Auguſtinum inducit Apoſtolus exē- *Auguſt in*
plum de iuſtificatione Abrahæ, ad proban- *præfatione*
dam principalem propoſitionem 3. cap. po- *Pſal.31.*
ſitam. Arbitramur enim iuſtificari hominē per fidem ſine operibus &c. Argumentatur Apoſtolus hoc modo. Abraham qui nobis in hac re ceu typus eſt, forma, ſiue exemplar, non ex operibus, ſed ex fide iuſtificatus eſt, ergo ex fide iuſtificatur, quicunque tandem iuſtificatur, & non ex operibus. Cuius

argumentationis antecedens explicat dupliciargumentatione in hunc modum: Si Abraham ex operibus iuſtificatus non habet gloriam apud, Deum: at eum gloriam habuiſſe apud Deum palam teſtatur ſcriptura, quæ dicit eum credidiſſe Deo, & id ei imputatum ad iuſtitiam: Igitur falſum eſt antecedens prioris argumentationis: Abraham fuiſſe iuſtificatum apud Deum ex operibus.

Porro ſi non ex operibus fuit iuſtificatus, ſequitur eum ex fide iuſtificatum, quod ſcriptura Geneſis teſtatur, quæ aſſerit ipſum credidiſſe, & ob id iuſtificatum apud Deum. Arguit igitur Apoſtolus à deſtructione conſequentis prioris argumẽtationis, ad deſtructionem antecedentis. Sic explicat argumẽtationem Apoſtoli Auguſtinus in præfatione Pſal. 31. Quare poſt verba illa: habet gloriam, ſed non apud Deum, ſubintelligendum eſt, ſed hoc falſum eſt, ſiue quod eodem recidit, habet autem gloriam apud Deum.

Non pugnat autem iſte locus cum eo, qui eſt apud Iacobum, videlicet: Abraham ex operibus iuſtificatum eſſe, quia Paulus loquitur de operibus factis ſine fide: Iacobus autem de operibus ex fide ſactis ab ipſo iam iuſtificato. Quod diligenter annotauit Auguſtinus in præfatione pſalmi iam dicti, in qua totum hunc locum exactiſsimè excutit. Indoctè igitur faciunt Lutherani, qui ex hac Pauli ſententia omnem promiſcuè operum iuſtitiam reijciunt. Et quanquam in textu Geneſis ſolùm propoſita eſt iuſtificatio pij: voluit tamen ſcriptura ex ea nos venire in cognitionem iuſtificationis impij, per hanc aut ſimilem conſequentiam: Si Abraham non per vires liberi arbitrij, ſed per gratiam fidei iuſtificatus, id eſt, auctior factus eſt in iuſtitia: ergo multò magis per gratiam fidei & non per vires liberi arbitrij initium iuſtitiæ adeptus eſt. Aptè proinde Paulus ad probandam principalem propoſitionem de iuſtificatione impij capite 3. poſitam, adduxit teſtimonium Geneſis, quod de augmento iuſtitiæ agit, & non de iuſtificatione impij: propterea quòd eadem ſit ratio, (quantum ad præſens quidem negotium attinet,) de augmento iuſtitiæ, & de prima iuſtitia. Sed dices, quomodo fides Abrahæ iam iuſtificati imputata eſt ad iuſtitiã, cùm actus ſiue fidei motus ex charitate procedens, promereatur incrementum iuſtitiæ? Dicendum, gratuitum eſſe iuſtitiæ incrementum, ſi reſpiciatur ad primã cauſam, vnde ipſum proficiſcitur, tametſi debitum ſit, ſi reſpiciatur ad operationem hominis poſt gratiam acceptam, cooperantis diuinæ gratiæ: atque hoc eſt quod Auguſtinus, iuſtorum bonam vitam, ſiue iuſtorum meritum appellare conſueuit gratiã Dei & gratuitum Dei donũ: ſicut & Apoſtolus, vitam æternam vocat donum, quemadmodũ explicat Auguſtinus capite. 8. & 9. de liber. & gratia ad Valentinũ. Cùm igitur Apoſtolus ageret aduerſus eos, qui ſuis operibus omnia tribuebant, & neque in iuſtificatione impij, neque in bona vita gratiam Dei agnoſcebant, vtrumque docet eſſe gratuitum. Iam reſtat adhuc vna difficultas quomodo Apoſtolus ad diſputationem de iuſtificatione impij, quam docuit contingere per fidem in Chriſtum, propitiatorem citet ſcripturam Geneſis, quæ non videtur loqui de fide in Chriſtum, ſed de expectatione rei corporalis, nimirum poſteritatis, habet enim textus ſic: Suſpice cœlum, & numera ſtellas ſi potes, & dixit ei, ſic erit ſemen tuũ, deinde ſequitur: credidit Abraham Deo. &c. Ad hanc difficultatem reſpondet D. Turnout in libro de captiuitate & redemptione humani generis folio. 299. ſecundum impreſsionem Louanienſem primam dicens: quòd fides, de qua Geneſis loquitur, non ſolùm erat de re corporali, puta de carnali poſteritate, verumetiam de vno aliquo ſemine, in quo benedicendæ erant omnes ſamiliæ terræ. Sic enim habet capite 12. Geneſis: Faciamque te in gentem magnam, & poſt pauca ſequitur: Benedicentur in te omnes ſamiliæ terræ, hoc eſt, ſicut ſcribitur capite 22. benedicentur in te omnes nationes terræ. Quare videtur etiam promiſsio, quæ ſcribitur capite 15. intelligenda de poſteritate multiplicãda ſecundum numerum ſtellarum, per ſemen, in quo eſſent benidicendæ omnes nationes terræ, Quod ſi contendas, (cùm illo capite non fiat mẽtio illius ſeminis, quod eſt Chriſtus) textus tantùm loqui ad literam de carnali poſteritate, præſertim cùm Apoſtolus in ſequentibus tantùm vrgeat, fidem de corporali poſteritate: Qui cõtra ſpem (inquiens) in ſpem credidit, &c. Reſpondere licet ad propoſitam difficultatem, fidem de qua loquitur Geneſis, tametſi non eſſet de Chriſto vt obiecto, innixam tamen fuiſſe fidei vel fiduciæ de Chriſto: vel ſi de eo nondum acceperat expreſſam reuelationem, certè innixam fuiſſe miſericordiæ Dei paratæ hominibus. Et ſimiliter ſentiendum eſt de alijs quibuſuis promiſsionibus corporalibus, quod fides quæ circa illas verſabatur, Deo placuit, ſed in illis in quibus erat fides ſiue fiducia miſericordiæ diuinæ.

Ei autem qui operatur, merces nõ imputatur ſecundum gratiam, ſed ſecundum debitum) id eſt, ei qui facit opus aliquod, per cuius conditionem dignus efficiatur mercede, merces illa non imputatur ſecundum gratiam, ſed ſecundum debitum ſcilicet rependitur:

Non

Iacob. 2.

Turnout de redemptione generis humani fol. 259 ſecũdũ poſtremam editionem.

Non enim conuenit repetere verbum, impu tatur, niſi ſecundum catachreſin intellectũ.

Ei verò qui non operatur, credenti autem in eum qui iuſtificat impium, reputatur fides eius ad iuſtitiam, &c.) Conſequentia ſermonis re quirebat, vt diceret: Credenti iuſtitia imputatur per fidem, nunc mutata orationis forma dixit, fidem imputari ad iuſtitiam, quòd ſic euidentiùs fortaſsis explicetur iuſtitiã eſſe gratuitã. Senſus eſt: Credenti iuſtitia non rependitur tanquam merces debita, ſed imputatur, id eſt, gratuitò confertur per fidem, *Secundum propoſitum gratiæ Dei*) id eſt, quòd fides apprehendat ſiue conſequatur iuſtitiam, id habet non ex vi ſua aut valore, quaſi digna ſit ipſa, propter quam donetur iuſtitia, ſed ex gratuita Dei ordinatione, ex beneplacito eius & propoſito. Hic apertè videmus gratiæ & bonitati Dei adſcribere Paulum, quòd per fidem fiat applicatio meritorum Chriſti ad efficiendam iuſtitiam. Et quanquam Græci codices, qui hodie habentur in manibus, non habeant particulam: *Secundum propoſitum gratiæ Dei*) illa tamen planè continetur in clauſula illa: *Imputatur ad iuſtitiam*) quæ neceſſariò ita accipienda eſt, vt opponatur clauſulæ membri oppoſiti: Merces imputatur vel potiùs rependitur ſecundum debitum. Præterea cùm opponat Apoſtolus hic operantem credenti, palam eſt intellexiſſe eum, non illum operantem qui ex fide operatur: nam is credens eſt, ſed eum qui citra fidem operatur, quique ſibi perſuadet, quòd operibus ſuis poſſet iuſtificari apud Deum. Aduerſus hunc igitur ratiocinatur Apoſtolus ex teſtimonio Geneſis in hunc modum: Si ex operibus poſſet quiſquam iuſtificari apud Deum, is ex debito & non ex gratia iuſtificaretur apud Deum: At verò ſcriptura Geneſis palam teſtatur, iuſtitiam apud Deum eſſe imputatitiam ſiue indebitam: Pronunciat enim de Abraham non ſolùm quòd iuſtificatus eſt apud Deum, ſed quòd iuſtitia eſt illi imputata per fidem, quod eſt, eam fuiſſe indebitam & gratuitam: Igitur non poteſt ex operibus ſuis iuſtificari apud Deum.

Quod dicit Apoſtolus: *Ei qui operatur, &c.*) perinde eſt ac ſi dixiſſet, ſi quis ex operibus iuſtificaretur apud Deum, huic iuſtitia non imputaretur à Deo, ſed tanquam debita redderetur.

Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iuſtitiam ſine operibus) Quemadmodum Geneſis ita & Dauid explicat beatitudinem hominis in hoc conſiſtere, quòd Deus accepto illi ferat, id eſt, imputat (eſt enim eadem vox apud Paulum quæ ſuprà) iuſtitiam ſine operibus. Hinc diſcimus de qua iuſtitia Apoſtolo ſermo ſit in hac diſputatione: nimirum de ea quæ poſita eſt in remiſsione peccatorum, ſiue qua ex impio quis iuſtus efficitur. Secundò diſcimus, quod in præcedentibus, vbi iuſtitiam hanc aſſcribit fidei & detrahit operibus legis, opera legis accipiantur non ſolùm illa, quæ legi Moſaicæ propria ſunt: verumetiam ea, quæ communia habet cùm lege naturæ: Nam abſolutè hic ait, ſine operibus. Diſcimus tertiò de eadem iuſtificatione eſſe ſermonem in Pſalmo & Geneſi. Hoc enim indicat particula, *Sicut, &c.*) vnde & ſuprà annotauimus Paulum in teſtimonio Geneſis etiam intellexiſſe & aſpexiſſe iuſtificationem impij, idque ex iuſtificationis ipſius pij natura. Teſtimonium Dauid ſic habet:

Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorũ tecta ſunt peccata.) Beati & proinde iuſti apud Deum, quorum remiſſæ ſunt, &c. Primò hîc notandum, quod Paulus hoc teſtimonium applicat generatim omnibus hominibus natis ex Adam, ſiue relapſi ſint, ſiue non: Nullis enim indicat ſperandam ſalutem, niſi quibus remiſſa ſunt peccata. Secundò notandum verbum, remittuntur, quod excludit meritum maximè autem verbum, imputare, quum illud præcipuè vrgeat Paulus.

Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum.) Hanc clauſulã Lutherani producunt contra ſatisſactionem pœnitentium. Argumentantur hoc modo. Remiſsio peccati eſt, non imputatio peccati. Igitur remiſsio peccati non requirit vllam pœnam, vel ſatisſactionem: Nam de quo Deus pœnam ſumit, illi adhuc imputat peccatum, quia imputat ad pœnam. Rurſus ſi ſatisſactione inquiũt, aboleatur peccatum: igitur falſum eſt Deum non imputare peccatum. Nam non imputare peccatum, eſt gratuitò condonare, non propter vllum opus. Has falſas & impias calumnias Lutheranorum excludunt catholicorum commentaria, dum ex fidei regula, quæ tum ex ſcripturis, tum ex certiſsimo vſu totius Eccleſiæ orantis pro defunctis indubitatũ dogma de ſatisſactione continet, interpretantur hanc clauſulam de non imputatione ad reatum æterni ſupplicij, non autem de non imputatione ad pœnam temporaneam.

BEatitudo ergo hæc, in circumciſione tantùm manet, an etiam in præputio? dicimus enim quia reputata eſt Abrahæ fides ad iuſtitiã Quomodo ergo reputata eſt? in circumciſione, an in præputio? Non in circumciſione, ſed in præputio. Gen. 17. b.
Et ſignum accepit circumciſionis, ſignaculum iuſtitiæ fidei quæ eſt in præputio, vt ſit pater omniũ credentium per præputium, vt reputetur & illis ad iuſtitiam, & ſit pater circumciſionis, non ijs tantùm qui ſunt ex circumciſione,

ſed ijs qui ſectantur veſtigia fidei quæ eſt in præputio patris noſtri Abrahæ. Nõ enim per legem, promiſſio Abrahæ aut ſemini eius, vt hæres eſſet mundi, ſed per iuſtitiam fidei. Si enim qui ex lege hæredes ſunt, exinanita eſt fides, abolita eſt promiſſio. Lex enim iram operatur: Vbi enim non eſt lex, nec præuaricatio.

B*Eatitudo ergo hæc*) cuius meminit Pſalmus. 31. quæ conſiſtit in remiſsione peccatorum, & proinde in iuſtificatione, ad circumciſos tantùm pertinet, an etiam ad præputiatos? Capitur (ergo) nõ illatiuè ſed concomitatiuè. Verbum (manet) addidit interpres de ſuo: Ad verbum enim eſt, beatitudo ergo hæc in circũciſionem, an etiam in præputium ſcilicet competit ſeu deuenit. Iam dictum eſt quòd Abrahæ imputata ſit iuſtitia per fidem. In quo ſtatu imputata eſt ei? cùm eſſet in circumciſione, an cùm eſſet in præputio? non eſt ei imputata cùm eſſet in ſtatu circumciſionis, ſicut palam liquet ex libro Geneſeωs cap. 15. &. 17. ſed cùm non dum eſſet circumciſus. Præter interrogationis gratiam multum lucis adſert dilemma, cuius altera parte reiecta, alteram euincit, quo genere argumentandi nullum eſt vel apertius, vel violentius.

Et ſignum accepit circumciſionis ſignaculum iuſtitiæ fidei, quæ eſt in præputio) Eſt antipophoraſi: Abraham iuſtificatus eſt per fidem cùm eſſet adhuc incircumciſus, cur ergo & circumciſus eſt? Reſpondet: Accepit ſignum circumciſionis, id eſt, circumciſionem, Eſt locutio qualis illa: virtus prudentiæ pro ipſa prudentia. Signaculum Græcè eſt σφραγῖδα quæ vox ſignum eſt notam impreſſam ſignificat, priori loco σημεῖον, id eſt, ſignum quo aliud ſignificatur. Dicitur ant circũciſio ſignaculũ iuſtitiæ fidei, quod ipſa obſignaret & clauderet ad tẽpus iuſtitiã fidei, quæ ſuo tẽpore, adueniẽte ſcilicet Chriſto, eſſet pateſacienda. Sic Origenes qui attendit officium ſigilli eſſe claudere ſiue velare: Aliter Theophylactus: Signaculum iuſtitiæ fidei, id eſt, ſigillum quo Deus obſignabat Abrahę iuſtitiam, & tanquam certiſſimam & veriſsimam teſtificabatur: Sicut quod volumus teſtificari certum ac firmũ, ſolemus ſigno aut nota impreſſa obſignare. Signaculum inquam iuſtitiæ, quam per fidẽ conſecutus erat, quam fides præ ſe tulit in præputio, vel potiùs quæ iuſtitia eſt, ſiue fuit, vel erat (nullum enim verbum eſt apud Paulum) *In præputio*) id eſt, quam habuit præputiatus. Ex hoc loco diſcimus, circumciſionem non habuiſſe vim iuſtificandi, ſiue (vt ſcholæ loquuntur) efficiendi iuſtitiam ex opere operato: ſed tantùm ſignum fuiſſe, quemadmodum reliqua veteris legis ſacramenta. Sic certè hoc loco Ambroſius: Non habet circumciſio aliquid, ſed eſt ſignum tantùm. Et Oecumenius: Data eſt circumciſio, non vt iuſtitiam efficeret, ſed vt ſigillum eſſet ac ſignum iuſtitię. Item & Tertullianus contra Iudęos multis rationibus probat circumciſionem non habuiſſe vim iuſtificandi. Sunt quidem aduerſus hanc ſententiam non pauci ſcrupuli de circumciſione paruulorum. Rurſus de ſententijs Aug. Greg. Bedæ, quæ circumciſionem videri poſſent eximere numero reliquorum ſacramentorum veterum, & peculiariter ei tribuere vim iuſtificandi. Horum ſententiæ citantur à Magiſtro in. 4. ſententiarum diſt. 1. Auguſt. ſententia ſumpta eſt ex cap. 11. lib. 2. de nupt. & concup. ad Valerium: verùm illo loco non affirmat Auguſtinus circumciſionem valuiſſe ad ſanctificationem ſiue ad purgationem, quemadmodum citauit Magiſter, ſed ad ſignificatinem purgationis, veluti & in præfationem Pſal. 75. palam de circumciſione teſtatur. Patres noſtri, inquit, multi ſancti & circumciſionem carnis habebant, propter ſignaculum fidei, & circumciſionem cordis propter ipſam fidem.

Vt ſit pater omnium credentium per præputium, vt reputetur, &c.) Ob id cùm præputiatus eſſet iuſtificatus eſt Abraham, vt ſit pater omnium credentium, per præputium, id eſt, in præputio ſuo manentium, vt etiam ipſis fides imputetur ad iuſtitiam: *Et ſit pater*) ſcilicet & accepit circumciſionem, vt ſit etiã pater. *Circumciſionis*) id eſt, circumciſorum, Eſt autem pater non his ſolùm, qui circumciſionem habent, ſed & his qui ſectantur veſtigia fidei, quam habuit in præputio, id eſt, quam habuit cum eſſet præputiatus. Eſt repetitio eiuſdem, niſi hoc modo legamus: & ſit pater circumciſionis, ijs, qui non tantùm ex circumciſione ſunt, ſed qui etiam ſectantur veſtigia fidei &c. quomodo legunt Græci, ſecundum quàm lectionem duos inter Iudæos facit ordines: Alterum eorum qui nihil habent Abrahæ, niſi quòd circumciſi ſunt, & horum negat eſſe patrem: Alterum eorum qui præter circumciſionem etiam fidem illius imitantur, horum demum patrẽ vult eſſe Abraham.

Non enim per legem promiſſio Abrahæ aut ſemini eius vt hæres eſſet mundi, ſed per iuſtitiã fidei) Probat quod præceſsit, videlicet Abraham eſſe patrem omnium credẽtium etiam præputiatorum, & iuſtitiam per fidem contingere, non per circumciſionem, aut legẽ, aut legis opera, idq́ue ex promiſsione Abrahæ facta quæ ſcribitur Geneſis. 12. &. 22. Nã quod illis locis dicitur. In te vel in ſemine tuo benedicentur omnes nationes terræ, interpretatur hîc Paulus quaſi dixiſſet: In ſemine tuo eris hæres mundi. Eraſmus in verſione ſua

ſione ſua addidit de ſuo, contingit: Non enim per legem promiſsio Abrahæ contingit &c.quod non eſt faciendũ in ſcriptura, niſi vbi conſtiterit de ſenſu. Hìc autem incertũ eſt an conueniat contingit. Nam alij malunt cõtingit, alij (cõtinget) volũt intelligi: ſicut & promiſsionem variè accipiunt. Alij enim intelligunt propriè, vt hoc ſit, quòd vulgo ſignificat. Alij accipiunt pro reipſa, de qua eſt promiſsio, quod non eſt infrequens in ſcriptura. Sic ſanè ſumitur ad Galatas 3. Vt pollicitationem, id eſt, promiſsionem ſpiritus accipiamus per fidem: Et ad Heb. 6. Et hæreditabunt promiſsiones: Rurſus cap. 10. Reportetis promiſsiones: Et cap. 11. non ſemel, ſed ſepius in hac ſignificatione vſurpatur. Præterea notandum, quod quamuis iuxta rei veritatem, & Auguſtinum in lib. de ſpiritu & litera, circumciſio non pertineat ad legem: tamen Paulus pro eodem hìc habet circumciſionem & legem: & ſic de ea agit, quaſi pars eſſet legis. Omiſſa autem interpretationum varietate, hic videtur eſſe ſenſus Pauli. Non enim facta eſt promiſsio illa vulgatiſsima Abrahæ & ſemini eius, tanquã quæ eſſet præſtanda & adimplenda per legẽ, non requirit obſeruationem legis tanquam conditionem aut cauſam, per quam impleatur: ſed ex fide dependet, atq; hoc eſt quod ſequitur *Sed per iuſtitiam fidei*) id eſt, quæ hoc ipſo præſtaretur, quòd credentes aſſequerentur iuſtitiam per fidem.

Si enim, qui ex lege hæredes ſunt, exinanita eſt fides, abolita eſt promiſsio) Id eſt, Si illi demum hæredes ſunt promiſsionum, ſiue ad Abrahæ promiſsionem pertinent, qui legis obſeruatores ſunt: ſequitur res abſurda videlicet quod fides ſit res nihili, & quòd abolita ſit promiſsio, quòd in totum careat effectu, vt quem nemo conſequatur per legem: quod probat ab effectu vel euentu legis *Lex enim iram operatur*) adeo lex eos quibus data eſt dignos non facit, qui hæreditatem accipiant promiſſam Abrahæ, vt magis obnoxios reddat vindictæ diuinæ, dum per literam iubendo, & non per ſpiritum adiuuando, auget concupiſcentiam, per quam fiat eius tranſgreſsio, & ex tranſgreſsione obligatio ad luendam pœnam: ſic Auguſtinus varijs in locis. Pertinet ergo ſententia ad eos qui carent ſpiritu gratiæ, quo carnalis peccati libido & concupiſcentia ſuperatur. Quod notandum eſt propter Lutheranos, qui ſcripturam hanc ita accipiunt quaſi hæc eſſet eius ſententia: Lex ſemper accuſat, & ſemper reos peragit etiam iuſtificatos propterea, quòd quæuis legis obſeruatio in hac mortali vita inchoata tantùm ſit impura, & contaminata. Auguſtini interpretationem planè confirmant aliæ Pauli ſententiæ: Peccatũ occaſione accepta,, &c. Et. 1. ad Corinth. 15. Virtus peccati, lex. Pergit deinde Apoſtolus & probat quod dixerat: Quod lex (inquit) iram operetur, vel hinc patet, quòd eos, quibus data eſt, reos faciat præuaricationis, cuius non erant futuri rei, ſi legem non accepiſſent. Nam vbi non eſt lex vlla præſcripta, vel conſtituta: ibi non poteſt reperiri tranſgreſsio, & contra: vbi eſt lex conſtituta, ibi eſt legis tranſgreſsio. His ita conſtitutis, infert Apoſtolus.

IDeo ex fide, vt ſecundum gratiam firma ſit promiſsio omni ſemini: non ei qui ex lege eſt ſolùm: ſed & ei qui ex fide eſt Abrahæ, qui pater eſt omnium noſtrum, ſicut ſcriptum eſt: Quia patrem multarum gentium poſui te ante Deum, cui credidiſti, qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non ſunt, tanquam ea quæ ſunt, qui contra ſpem in ſpem credidit, vt fieret pater multarum gentium ſecundum quod dictum eſt ei: ſic erit ſemen tuum, ſicut ſtellæ cœli & arena maris. Et non infirmatus eſt in fide, nec conſiderauit corpus ſuum emortuum, cùm iam ferè centum eſſet annorum, & emortuam vuluam Saræ.

I*Deo ex fide*) argumentatur per locum à diuiſione, hoc modo: Neceſſe eſt aut per legem præſtari promiſsionem, aut per fidem, non præſtatur per legem, vt iam oſtenſum eſt: ergo per fidem.

Vt ſecundum gratiam firma ſit promiſsio omni ſemini) Explicat quid ſit ex fide eſſe promiſsionem ſiue hæreditatem iuſtitiæ, nimirum ſecundum gratiam, id eſt, ſecundum liberalitatẽ Dei, cui innititur fides. Eſt igitur expletiuè additum iſtud à Paulo. In hoc autem voluit Deus promiſsionis impletionem eſſe gratuitam, vt eſſet firma, rata, & efficax, quæ certò & infallibiliter præſtaretur omni ſemini, id eſt, omnibus Adæ poſteris.

Non qui ex lege eſt ſolùm, ſed & ei qui ex fide eſt Abrahæ) Eraſmus vertit: non ei tantùm quod, vt pronomen (quod) referatur ad ſemen. Explicat hîc per partes quod dixerat. *Omni ſemini*) non ei tantùm qui vel quòd ex lege, id eſt, non Iudæo tantùm, ſed & ei qui ex fide eſt Abrahæ, id eſt, Gentili, qui non habet originem cum Abraham communẽ, ſed fidem: *Qui eſt pater omnium noſtrûm*) & Iudæorum & Gentilium, pater inquam imitatione fidei: *Sicut ſcriptum eſt*) in Geneſi capite 17. *Patrem multarum Gentium poſui te*) id eſt, certò conſtituam ſiue ponam te: more enim prophetico præteritum poſitum eſt pro futuro. Quod ſequitur, *Ante Deum*) non eſt in Geneſi, ſed additum eſt, à Paulo explicandi cauſa. Ante Deum, id eſt, non teſtibus hominibus, ſed Deo, qui fidem interioris hominis intuetur, cùm homines tantùm exteriorem circumſionem intueantur.

ex qua Abraham patrem faciunt. Chryſoſt. Theophylactus & Grecorum ſcholia ad hūc modum interpretantur. Ante Deum, id eſt, ad exemplum Dei: exemplar enim ex aduerſo oppoſitum reddimus. Sentit ergo Paulus ſecundum iſtos, quemadmodum Deus non eſt Deus huius aut illius nationis tantùm, ſed cōmunis omnium: ſic & Abraham ſore patrem omnium credentium.

Cui credidiſti) Tu cui loquor: Nam refertur non ad Abraham, ſed ad eos quibus ſcribit Paulus. Græci codices habent, cui credidit, quomodo etiam legit Auguſtinus, vt pertineat ad Abraham.

Qui viuificat mortuos) id eſt, qui poteſt reſuſcitare mortuos ſeu vita defunctos: Vel ſecundum alios, inualidis ad generandum præbere poteſt vigorem generandi. Eſt tertius commentarius qui mortuos interpretatur peccatores.

Et vocat ea quæ non ſunt: tanquam ea quæ ſunt) Non eſſe dicuntur Paulo, quæ contempta ſunt: contra verò, eſſe quæ magna & eximia ſunt. Sēſus eſt: qui homines nullius pretij, contemptos & abiectos, quales ſunt Gentes à Dei cognitione alienæ vocat, Abrahæ filios, ſicut eos qui ab Abraham ſecundum carnem ſunt propagati. Eſt alius commentarius qui iſto ſignificari putat exactam Dei cognitionem, etiam earum rerum quæ nondū exiſtunt, ſed pòſt futuræ ſunt. Sicut in pſal. 146. Omnibus eis nomina vocat, id eſt, ſtellarum omnium diſtinctam habet notitiam.

Qui contra ſpem in ſpem credidit, vt fieret pater multarum Gentium, ſecundum quod dictum eſt ei) Hæc pertinent ad Abraham, ſicut præcedentia ad Deum. *Qui contra ſpem*) ſcilicet naturæ, id eſt, cùm natura non ſuggereret niſi cauſam deſperandi, tamen credidit in ſpē, ſiue in ſpe, vel ſub ſpe, intellige promiſsionis diuinæ, id eſt, ſub ſpe quam in animo ipſius pariebat promiſsio diuina, credidit inquam ſe fore patrem multarum Gentium, ſecundum quòd dictum ei fuerat Geneſ. 15 *Sic erit ſemen tuum.*)

Sicut ſtellæ cœli, & arena maris.) Iſtud non habetur in Græcis codicibus, neque apud Chryſoſto. in commentarijs, neque apud Theophylactum Græcum neque apud Ambro. neque in pleriſque vetuſtis exemplaribus latinis. Vnde veriſimile eſt additum eſſe à quopiam cupiente ſenſum reddere delucidiorem: Retulit enim Paulus verba Dei, ſtellas cœli oſtendentis Abrahæ.

Et non infirmatus eſt in fide) i. haud debilitatus eſt in fide, ſed ſuſtinuit & perſeuerauit credere poſthabitis deſperandi cauſis, quas ſuggerebat natura, quæ cauſæ iam ſequuntur, videlicet.

Nec conſiderauit corpus ſuum emortuum cùm iam ferè centum eſſet annorum, & emortuam vuluam Saræ) Nec inquit conſiderauit corpus ſuum emortuum, id eſt, præ ſenio ad generandum inualidum & impotens, vt qui iam annum ætatis ageret. 99. nec emortuam, id eſt, effœtam vuluam Saræ. Vuluam vocat non hoc quod vulgus accipit, ſed matricem qua concipitur fœtus, quæ quum deſtituitur vi attrahendi, ac retinendi ſemen, mulier efficitur ſterilis. Hic quæritur quomodo dicat Apoſtolus Abrahę corpus emortuum ſiue effœtum, cùm poſtea ſuſtulerit liberos ex Cetura. Reſpondet Auguſtinus in quæſt. ſuper Gen. lib. 1. capite 35. hactenus emortuum fuiſſe, vt citra opem diuinam non poſſet gignere ex anu, qualis erat Zara, quamuis ex iuuencula bene, vel integræ ætatis muliere, qualis erat Cetura. Alij putant Abraham illo tempore abſolutè impotentem fuiſſe ad generandum: verùm per fidem illam, qua ſic firmiter credidit Deo promittenti, datam fuiſſe ei virtutem gignendi, non ſolùm ex Zara, ſed etiam ex quauis muliere alia. Hæc ſententia Thomæ magis placet, ſicut prior Eraſmo.

IN repromiſſione etiam Dei nō hæſitauit diffidentia, ſed confortatus eſt fide, dans gloriā Deo, pleniſſimè ſciens, quia quæcunque promiſit Deus, potens eſt & facere. Ideo & reputatum eſt illis ad iuſtitiam. Non eſt autem ſcriptum tātùm propter ipſum, Quia reputatum eſt illi ad iuſtitiam ſed & propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtū Dominum noſtrum à mortuis, qui traditus eſt propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram

IN *repromiſſione etiam Dei non hæſitauit diffidentia, &c.*) Id eſt, non diſquiſiuit hæſitando & diffidendo, *Sed confortatus eſt*) id eſt, inualuit fide. *Dans gloriā Deo*) id eſt, tribuens ei quiduis: *Pleniſſimè ſciens*) iſtud explicat quid ſit Deo tribuere gloriam, pleniſſimè inquit & certiſsimò perſuaſus, Deum præſtare poſſe quicquid promittit etiamſi naturæ vires ſuperet

Ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam: Non autem ſcriptum tantùm propter ipſum, quia reputatum eſt illi ad iuſtitiam, &c.) Quia tam robuſta fuit fides eius, ideo hoc quod tam firmiter credidit, reputatum eſt illi ad iuſtitiam: Scriptum eſt aūt iſtud: videlicet, quòd fides imputata ſit illi ad iuſtitiam, non tantùm propter ipſius laudem & commendationem, videlicet vt ipſius iuſtitia celebraretur apud omnes: verumetiam propter nos,

vt nos quoq; haberemus formam iuſtificationis, & ſciremus quòd ſicut illi fides imputata eſt ad iuſtitiam, ita nobis quoque imputabitur, ſi credamus in eum, qui ſuſcitauit Ieſum, &c. Ex boc loco diſcimus conſilium Spiritusſancti fuiſſe, Abrahamum proponere nobis vt parabolam, typum, exemplar, & paradigma, ad quod componamus vitàm noſtram, & ad quod intueamur legentes Geneſin: & niſi hoc modo legatur hyſtoria Bibliorum, non erit maior eius vtilitas, quàm ſi legatur Titus Liuius, aut alius quiſpiam Ethnicus.

Qui traditus eſt propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram) Hæc non ita accipienda ſunt, quaſi mors Chriſti, remiſsionis peccatorum: reſurrectio verò iuſtificationis, id eſt, nouitatis vitæ cauſa ſit meritoria. Conſtat enim Chriſtum reſurrectione ſua nihil meruiſſe, vtpote qui tum erat extra ſtatum merendi: ſed accipienda ſunt, quò ad poſteriorem partem, de cauſa exemplari tantùm, hoc ſenſu: Qui ſcilicet Chriſtus traditus eſt in mortem, partim vt merito paſsionis ſuę aboleret delicta noſtra, partim vt formam nobis præberet & exemplar moriendi veteri vitæ: & reſurrexit, vt reſurrectionis ſuæ exemplo efficeret in nobis iuſtitiam ſiue rectitudinem vitæ, id eſt, vt exhiberet nobis formam reſurgendi iuxta animam ad nouitatem vitæ, quemadmodum ipſe iuxta carnem reſurrexit ad gloriam vitæ immortalis: Ita ferè interpretes. Verùm ex capite 15. prioris ad Corinthios vbi attribuit Apoſtolus non modò iuſtificationem ſed etiam remiſsionem peccatorum ipſi reſurrectioni, dum inquit: Si Chriſtus non reſurrexit, adhuc eſtis in peccatis veſtris, ſimplicior huius loci poteſt dari intelligentia, vt videlicet abolitio peccati & iuſtificatio attribuatur morti Chriſti tanquam cauſæ ſufficienti: vtpote qui tantùm dependit in carne ſua, quantum peccatis noſtris debebatur. Sed reſurrectioni tribuatur conſequutio remiſsionis peccatorum & iuſtificationis: vtpote per quam ad fidem perducti ſumus qua fit virtutis paſsionis & mortis Chriſti nobis applicatio. Vt ſenſus ſit: Reſurrexit propter iuſtificationem noſtram, id eſt, vt eius reſurrectione adduceremur ad fidem, vel vt per eius reſurrectionem fides noſtra confirmaretur: & ſic iuſtificaremur

CAPVT

CAPVT V.

IVſtificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, per quem habemus acceſſum per fidem in gratiam iſtam, in qua, ſtamus & gloriamur in ſpe gloriæ filiorum Dei. Non ſolùm autem, ſed & gloriamur in tribulationibus, ſcientes quòd tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò ſpem, ſpes autem non confundit, quia charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per ſpiritum ſanctum, qui datus eſt nobis.

IVſtificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per D. N. I. C.) Abſoluto eo quod propoſuerat, videlicet per fidem eſſe iuſtitiam, tranſit ad bona, quæ conſequuntur gratiam iuſtificationis. Græci codices qui nunc verſantur in manibus legũt, habemus, non habeamus: quam lectionem interpretatur Ambroſius. Chryſoſt. tamen & Theophylactus legunt habeamus, quæ lectio eſt in noſtris exemplaribus latinis. Vtraque bona eſt. Si legamus, habeamus, ſenſus eſt: Oſtendi hactenus omnes abſque fide Chriſti ſub peccato eſſe, & ira Dei, rurſus oſtendi reatum peccati aboleri, iram Dei euitari per fidem: Iuſtificati ergo, id eſt, iuſtitiam fidei conſequuti, pacem habeamus, id eſt, ſimus tranquillo animo, non timeamus puériliter aut fœmineo timore damnationem. Chyſoſtomus & Theophylactus aliter interpretantur, hoc modo: Cùm iam ſemel ſimus per fidem iuſtificati, ne amplius peccemus, verùm pacem conſeruemus cum Deo, perſiſtentes in iuſtitia ſemel accepta. Conſulenda ſunt alia ſcripturæ loca: Similis locus eſt Ioann. 16. Hæc locutus ſum vobis, vt in me pacem habeatis. Et Actuum. 9. Eccleſiæ pec totam Iudæam, &c. pacem habebant, id eſt, tranquillè viuebant: Hæc magis inuitant ad priorem interpretationem, vt exhortetur ad tranquillitatem ſpei ſiue fiduciæ. Secundũ Ambroſium verò qui alteram lectionem exponit: ſenſus eſt: Iuſtificati ex fide habemus Deum placatum nobis, & reconciliatum, quem priùs propter peccata habebamus infenſum? Et quia huius pacis auctor eſt Chriſtus, ideo ſubdit, *Per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*) vel ſecundum alteram lectionem, habeamus pacem, id eſt, tranquillitatẽ animi freti Chriſto Ieſu. Locum hunc valde vrgent Lutherani, contendentes omnino legi debere, habemus, & pacem interpretantur conſcientiam prorſus ſecurã. Ex qua interpretatione deinde ſtatuere conantur dogma illud de fide ſpeciali, cuius in principio meminimus. Quibus opponendus eſt com-

Amb. in compoſitione. 1. cap. circa particulam iuſtus ex fide viuit.

mentarius Ambroſij, qui pacem hoc loco interpretatur, reconciliationem inimicitiæ: quo modo intellecta ſententia nihil pro ipſis facit. Præterea ex certitudine diuinarum promiſsionum ſimul cum fiducia aut vitæ bene actæ, aut certè contritiī iam cordis naſcitur in mente pax & tranquillitas, & conſolatio vera conſcientię, etiamſi dum in hac carne viuitur, non adſit infallibilis certitudo de iuſtificatione mentis, quam ipſi requirunt. Quare neque de pace, id eſt, tranquillitate mentis intellecta ſententia, pro fide ipſorum ſpeciali facit.

Per quem habemus acceſſum per fidem in gratiā iſtam) Variāt hic exēplaria latina, Quædā enim habent (&) quēadmodū & Græca, quę etiā loco habemus, legūt habuimus. Per quē & habuimus aditum in gratiam iſtam ſcilicet iuſtificationis, per fidem tanquam per organum ſiue inſtrumentum, quo virtus ſanguinis effuſi, ſiue mortis Chriſti ad nos deriuata eſt. Valde aduertendum eſt illud (&) quod in noſtris exemplaribus ferè non additur: habet enim vim ſimilitudinis & argumenti, quaſi dicat: Sicut per Chriſtum conſequuti ſumus gratiam iuſtificationis, quod maximum eſt beneficium: ita per eundem ſperemus euaſuros nos damnationem. Si enim cùm inimici eſſemus, recōciliati ſumus Deo per mortem filij eius, multo magis reconciliati ſalui erimus in vita ipſius: *In qua ſtamus*) id eſt, conſtanter perſeueramus: nec vllis huius vitæ aduerſitatibus ab ea dimoueamur,

Et gloriamur) id eſt, propter ſpem ſiue de ſpe, quaſi dicat, gloriamur ex hoc, quòd ſperamus nos tandem conſequuturos gloriam Dei: Genitiuum filiorum, non habent Græca, nec meminit in commentarijs ſuis Chryſoſt. nec Ambro. nihil tamen officit, imò dilucidiorem reddit ſenſum. Gloriamur ob ſpem, id eſt, ob certam expectationem ipſius gloriæ, quæ eſt parata & communicabitur filijs Dei.

Non ſolùm autem, ſed & gloriamur in tribulationibus) Non ſolùm inquit ob ſpem immortalitatis nobis promiſſę gloriamur, qnātumuis multa nobis obueniunt aduerſa: verumetiam gloriamur de ipſis, quas ſuſtinemus, afflictionibus, vt quæ non parum conducant ad ſpem in nobis roborādam, quod probat deinde per gradationem, quæ Græcis climax dicitur.

Scientes (*inquit*) *quòd tribulatio*) ſiue afflictio. *Patientiam operetur*) Nō quòd afflictió cauſa effectiua ſit patientiæ: ſed quia occaſio eſt & materia exercendæ patientiæ: *Patientia verò*) quæ eſt afflictionum voluntaria toleratio, *Probationem*) operatur, id eſt, reddit eum qui affligitur probatum & exploratū, & cognitum ſibi quanti faciat Deum & cœleſtia: *Probatio verò ſpem*) id eſt, ſpei vigorem: ſic Chryſoſto. alioqui præcedit ſpes: facit ergo in nobis vigere ſpem, ſiue corroborat & confirmat in nobis ſpem, Qui enim iā experientia didicit, quòd ob nulla aduerſa dimoueri valeat à ſtudio virtutis, vehementer erigitur in ſpem vitæ cœleſtis. Annotandus eſt hic locus contra Lutheranos, qui dicūt ſpē ſiue fiduciā ſolùm niti diuinis promiſsionibus. Docet enim apertè locus iſte, quòd nitatur etiam teſtimonio bonæ vitæ, vnde Chryſoſto. in hunc locum. Nihil inquit adeo bonorum ſpem præſtat, atque bonam habere conſcientiam: *Spes autem non confundit*) ſpes huiuſmodi per afflictiones explorata atque vegetata non confundit, id eſt, non ſolet, vel non eſt nata confundere, vt ſit propria paſsio ſpei, & talis eſt locutio, qualis eſt cum dicimus, leo rugit.

Quia charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum Sanctum qui datus eſt nobis) Hîc difficultas eſt: num chraritas Dei ſit, qua nos diligimus Deū, an qua nos diligit Deus. Melanchthon qui cauſam ſpei ponit, ſolam Dei promiſsionem non opera, non admittit hic alium commentarium quam illum, qui de charitate poſteriori modo accepta Paulum interpretatur: Cui opponendus eſt Auguſtinus, qui in lib. de ſpiritu & litera capite 32. ſic ſcribit: Charitas Dei dicta eſt diffundi in cordibus noſtris, non qua nos ipſe diligit, ſed qua nos facit dilectores ſuos. Sicut dicitur iuſtitia Dei, qua nos iuſti eius munere efficimur. Senſus ergo ſecundum Auguſtinum eſt. Spes non confundit, non afficit pudore non fruſtratur nos, nec fallit, quia per Spiritum ſanctum cōmunicata eſt nobis charitas, qua diligamus Deum, & noſtra erga eum dilectione promereamur, & eum nobis deuinciamus, vt non poſsit non præſtare quod promiſit. Pro hac interpretatione facit vox diffuſa, vel vt Græci habent, effuſa, quæ etiam retinuit impetum Chryſoſtomi, vt non auderet omnino dilectionē Dei accipere, qua ipſe nos diligit, quamuis eò eſſet propenſior, vnde vtranque miſcet. Photius apud Oecu. in ſcholijs apertè interpretatur de noſtra dilectione: Similiter Origenes in ſuis commentarijs. Ambroſius verò habet ſolùm illum alterum ſenſum, de charitate, qua nos diligit Deus: Sed hic iam remoratur vox diffuſa, quam exponit quidam, id eſt, potenter oſtenſa, ſed non eſt ſimplex intelligentia, valde tamen probabilis eſt illa expoſitio propter ſequentia. Vt quid enim, &c. Illud enim, ſeruit huic expoſitioni, & ad eādem inuitat quod dicitur: Cōmendat charitatē ſuam Deus, &c. Secundū hanc, ſenſus eſt: Quòd ſpes noſtra non fruſtretur nos, patet ex cha-

ex charitate Dei erga nos, quàm in hoc palàm oſtendit, quòd copioſe per Spiritum ſanctum, qui datus eſt nobis tanquam pignus hæreditatis, effudit in nos dona ſua, quibus palam teſtatus eſt, ſe bene velle nobis & præſtiturũ nobis quod promiſit.

Heb 9.d. 1.Pet.3.c.

VT quid enim Chriſtus, cùm adhuc infirmi eſſemus, ſecundum tempus pro impijs mortuus eſt? Vix enim pro iuſto quis moritur: nam pro bono forſitan quis audeat mori. Commendat autem charitatem ſuam Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores eßemus ſecũdum tempus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt. Multò igitur magis, nunc iuſtificati in ſanguine ipſius, ſalui erimus ab ira per ipſum. Si enim cum inimici eßemus reconciliati ſumus Deo per mortem filij eius, multò magis recõciliati, ſalui erimus in vita ipſius. Nõ ſolùm autẽ, hoc ſed et gloriamur in Deo per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ, per quem nunc reconciliationem accipimus:

VT quid enim Chriſtus, cum adhuc infirmi eßemus, ſecundum tempus pro impijs mortuus eſt?) Illud, *Secundum tempus*) referunt quidam ad infirmos, ſed omnino probabile eſt pertinere ad. *Mortuus eſt*) ad quod refert Hier. in epiſtola ad Algaſiã queſt. 7. Vt ſenſus ſit, illum idoneo tempore, & à Patre præſcripto, mortem oppetijſſe. Hunc ſenſum probabilem valde facit, quod aliàs ſæpe dicat ſcriptura, Chriſtum definito tempore mortuum: præterea quòd Græcè ſit non χρόνος, ſed καιρὸς, quę vox ſignificat oportunitatem & articulum temporis. Chryſoſt. hanc particulam non attingit in commentarijs ſnis: Teophyl. & Græcanica ſcholia interpretantur quomodo Hieron. oportuno deſtinatoq́ue tempore ipſum mortuum. Infirmos vocat per extenuationem, quos mox impios, & paulò pòſt peccatores appellat, & inimicos. Sẽſus eſt: vt quid, vel ad quid Chriſtus, quum adhuc peccatorum & ſcelerum languoribus premeremur, pro nobis impijs tempore ſtatuto mori voluit? ſubaudiendũ eſt: niſi vt declararet & teſtificatiſsimũ redderet ſuum erga nos amorem ſingularem. Vel hoc modo intelligendum eſt: Ad quid Chriſtus pro nobis impijs voluiſſet mortem oppetere, & per mortẽ ſuam nos iuſtificare, niſi voluiſſet certã & infallibilem eſſe ſpem noſtram, qnantum ad Deum pertinet? Sic Eraſmus in annotationibus, qui hic ſubaudit, ne confundat ſpes.

Vix enim pro iuſto quis moritur: Nam pro bono forſitan quis audeat mori) Hiero. in epiſtola ad Algaſiam quæſt. 7. iuſtum accipit abſtractiuè pro iuſtitia. Chryſoſt. verò pro homine iuſto. Vix quemquam reperias, qui ꝑ iuſto homine liberando, mortem oppetere audeat. Dixi autem vix, quia forſitan poſsit aliquis reperiri, qui pro bono, id eſt, homine viutute prædito, ſuſtineat mori. Inter iuſtum & bonũ hoc loco nihil eſt diſcriminis.

Commendat autem charitatem ſuam Deus in nobis) id eſt, declarat Deus inſignem fuiſſe vim amoris ſui erga nos: *Quoniam cùm adhuc, &c.*) Variant hic latina exemplaria: quædam enim habent (quoniam ſi) alia verò non habent (ſi) quemadmodum nec Græca, & veriſimile eſt redundare, & legendum, quoniã, vel quòd cùm adhuc peccatores eſſemus &c. vt hæc particula pendeat à ſuperioribus, hoc modo: Fortaſsis erit qui pro bono ſuſtineat mori, quòd vtiq́ue magni amoris eſſet indicium: attamen Dei erga nos charitas in hoc inſignis eſt, & humanam vincit quantumuis magnam, quòd pro impijs & indignis, filiũ ſuum vnicum mori voluit: deinde periodi nota interiecta ſequitur: Multò magis ergo nunc. Hæc diſtinctio eſt in noſtro exemplari impreſſo per Simonem Colinæum. *Ira*) huius loci eſt illa, de qua in. 2. cap. ſermo fuit: Sẽſus eſt: ſalui erimus in extremo iudicio à vindicta diuina, quæ tum ſemel effundetur in peccatores.

Si enim cùm inimici eßemus, reconciliati ſumus Deo) Argumentatur à minore ad maius. Verba aperta ſunt nec expoſitione egent: *In vita ipſius*) id eſt, per vitam ipſius Chriſti. Hæc omnia adducit Apoſtolus, vt declaret ſpem non confundere, quantum eſt ex parte Dei. Locum hunc tractat Auguſtinus libro de tri. 13. cap. 10. vbi eſt valde inſignis. Docet enim ibi, alio quidem modo Deum potuiſſe liberare genus humanum, ſed miſeriæ noſtræ ſanandæ conuenientiorem alium non fuiſſe, nec eſſe oportuiſſe. Quid enim tam neceſſarium fuit (inquit) ad erigendam ſpem noſtram, &c. Vide illum locum.

Non ſolùm autem) ſcilicet ſalui erimus ab ira, atque ob id gloriamur, ſed & gloriamur in Deo, vt in Patre, qui nos tam eximiè amat, quaſi dicat: non ſolùm habebimus illo tempore Deum non iratum iudicem, ſed amantem Patrem.

PRopterea, ſicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, et per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertranſijt in quo omnes peccauerunt. Vſque ad legem enim peccatum erat in mundó: peccatum autem non imputabatur, cùm lex non eßet. Sed regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen, etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudinem præuaricationis Adæ, qui eſt forma futuri: Sed non ſicut delictum: ita & donum, Si enim vnius delicto, multi mortui ſunt, multò magis gratia Dei et donum in gratia vnius hominis Ieſu Chriſti in pluret abundauit. Et non ſicut per vnum peccatum, ita & donum: nam iudicium ex vno, in condemnationem: gratia autem ex multis delictis, in iuſtificationem.

Propterea

PRopterea ſicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, &c.) Eſt hic noua periodus, & velut nonum caput. Senſus eſt: quia diximus de ſanatione tabis per Chriſtum, veniemus ad primordia huius mali, vt beneficium Chriſti illuſtrius fiat. Iſtud ſignificat vox (propterea) Eſt autem ſermo inabſolutus: pars quæ ſupprimitur hoc modo reddenda eſt. Sicut per vnum hominem venit iuſtitia in mundũ, & per iuſtitiam vita, & ita in ões homines vita pertrãſiuit: intelligē quatenus in ipſo renati ſunt. Quæſtio hic magna eſt, quod peccatum accipiendũ ſit in verbis Pauli, cùm dicit: Sicut per vnum hominem peccatum, &c. Eraſmus in annotationibus ſuis putat ſermonis proprietatē & ſeriem, tenoremque diſputationis Paulinæ molliùs quadrare, ſi de peccato per imitationem accipiatur. In contraria ſententia eſt Auguſtinus, qui ſolidiſsimis rationibus penè euincit, locum hunc non poſſe intelligi, niſi de peccato originis. Si inquit de peccato per imitationē, loqueretur Apoſtolus, non per hominem, ſed per diabolum diceret, peccatum intraſſe mundum, Præterea in comparatione quam hoc loco facit Apoſtolus, opponit Adam & Chriſtum inter ſe tanquam diuerſarum ac contrariarum rerum fontes ac principia: Adam quidem peccati & mortis, Chriſtum verò iuſtitiæ & vitæ, Sed certum eſt iuſtitiam & vitam per Chriſtum introiſſe, non ſolùm vt iuſtitiæ exemplar: igitur & peccatum per Adam, non ſolùm vt typum, formam, & exemplar introiſſe intelligendum eſt: ſed per ipſum vt principium, per quod transfuſum eſt in poſteros & propagatum peccatum. Adhæc ſi imitationem intellexiſſet Apoſt. & non propagationem, in conſequentibus haud dixiſſet: iudicium ex vno in condemnationem ſed iudicium ex multis in condemnationem, ſicut dixit: Gratia autem ex multis delictis in iuſtificationem: Quam rationem prolixiùs Auguſtinus proſequitur in Epiſtola ad Hylarium, quæ eſt numero. 89. In libro verò. 4. contra duas epiſtolas Pelag. capite 4. explicat, vnde deſcenderit Apoſtolus ad hanc diſputationem de peccato originis. Docet enim ibi exordium huius diſputatiõis ſumptum ab eo loco. Si enim cum inimici eſſemus, &c. quod ibi dixerat, reconciliatos nos Deo per Chriſtum: hic aggreditur explicare per comparationem, in qua ad radicem & fontem negotium deducit. Rationes autem Auguſtini, tanti fecit conſilium Mileuitanum, vt definiret non aliter intelligendum quod habet Apoſtolus (Per vnum hominem peccatum intrauit in hunc mundum) quàm de ingreſſu peccati per propagationem. Porrò quodnam ſit iſtud peccatum quod per propagationem ingreſſum, omne genus humanum peruaſit, explicatur in. 2. ſententiarum. Quã tùm ad præſentem locum attinet, ſatis eſt annotaſſe, non eſſe ipſius Adę inobedientiam, ſed illam veluti cauſam eſſe huius, quod erudite explicauit Auguſtinus lib. 2. ad valerium de nupt. & concup. cap. 28. Dicit ergo Apoſtolus: *Sicut per vnum hominem*) id eſt, per inobedientiam vnius hominis Adæ videlicet. *Peccatum*) quod originale dicitur, *Intrauit in mundum*) id eſt, transfuſum eſt in humanum genus, *Et per peccatum mors*) id eſt, mortalitas ſiue moriendi neceſsitas iuxta corpus, nec illa ſolùm, ſed & mors quæ eſt damnatio æterna: *Et ita*) id eſt, cùm mors tanquam effectus peccati introierit in mundum, in vniuerſum genus humanum tranſiſſe intelligẽda eſt quemadmodum & peccatum, vniuerſum genus humanum peruaſit, *In quo*) non quidem peccato (Nam apud Græcos ἁμαρθία nomen fœminini generis eſt) ſed in quo ſcilicet vno homine, omnes peccauerunt tanquam in fonte ſiue principio totius generis humani, quia in lumbis eius erant, quando peccando naturam vitiauit: Sic Auguſtinus. Poſteros ergo Adæ peccaſſe in Adam, non eſt aliud, quàm eos naſcē do ex Adam accipere naturam vitiatam, & prima illa iuſtitia deſtitutam, in qua iuſtitia fuit cõdita. Intelligere autem oportet quod dicitur: *In quo omnes peccauerunt*) ſub hac aut ſimili additionis formula, id eſt, quantum eſt ex ratione propagationis propter diuam Virginem, quam piè credimus non incurriſſe hoc peccatum: de Chriſto verò non eſt quæſtio, quia licet fuerit in lumbis Adæ ſecundum corpulentam ſubſtantiam, non tamen ibi fuit ſecundum rationem ſeminalē, quod quid ſit, explicat Turnout lib. 1. de gratia & libero arbitrio, pagina, 189. Eraſmus hic annotat Græcè haberi non ἐν ᾧ, id eſt, in quo, ſed ἐφ ᾧ id eſt, eo quòd omnes peccauerunt, vel in quantum, vel quatenus omnes peccauerunt, Sic ipſe. Verùm licet particula hæc ἐφ ᾧ interdum ſit cauſalis nulli tamen Græci hoc loco eam ſic accipiunt, Oec. in ſcholiis apertè exponit ἐφ᾽ ᾧ, id eſt, in quo. ſ. Adam. Sed & accepta vt ſit cauſalis, optimè conſiſtit cum interpretatione Auguſtini, qui exponit hunc locum de ingreſſu peccati per propagationem. Nã ſenſus erit: Mors in omnes tranſijt in quantum vel eò quòd omnes peccauerunt in vno illo homine peccante, id eſt, eò quòd ex ipſo omnes traxerunt naturam vitiatam & ſpoliatam rectitudine in qua condita erat.

Au. lib 1. de peccatorum meritis & remiſſ. c. 9. Similis locus eſt epiſt. 89. quæſtio, 3.

Lib. 2. ſententiarum diſt. 30.

Vſque ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputabatur, cùm lex non eſſet) Vſque ad legem, id eſt, & lege quidem lata: vt (vſque) ſummatur incluſiuè, id eſt, ne

eſt, ne lex quidem efficere potuit potuit abolitionem peccati huius. Sic Auguſtinus, ſecundum quem apoſtolus totum legis tempus annumerat vſque ad finem legis, ſcilicet Chriſtum. Secundum hunc, ibi: (peccatum autem, &c.) eſt noua periodus: alij accipiunt vt ſit inciſum tantùm, & exponunt hoc modo: Erat quidem ante legem latam peccatũ iſtud in mundo, verùm non imputabatur, non habebatur ſiue non æſtimabatur peccatum, nec imputabatur ad pœnam, cùm lex non eſſet: ſed tum demum cœpit agnoſci, & haberi peccatatum, & imputari vbi legis doctrina tradita eſt. Lex pro lege Moyſi accipitur: Peccatum intelligitur originale, de quo in præcedentibus ſermo fuit: & licet ante legem non latuerit Noë, Abraham, & ſimiles: licetque id indè ab initio ſemper à Deo fuerit imputatum, nihil tamen hoc vel illud aduerſatur huic loco: Nam tantùm hîc negat Apoſtolus peccatum hoc non fuiſſe cognitum mundo, id eſt, hominibus ſecundum naturæ rationem tantùm viuentibus, à quibus ſicut non reputabatur peccatum, ita nec ad pœnam imputabatur.

Sed regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen) Senſus eſt: Quanquam agnitum vulgò non fuerit peacatum iſtud ante latam legem Moyſi, iam indè tamen ab initio mox à lapſu Adæ regnauit mors, id eſt, (ſecũdum Auguſtinũ in Epiſtola Hyl.(imperium & dominuim obtinuit in mundo, trahens homines ad condemnationem, quæ vtique non regnaſſet, ſi nõ fuiſſet in mundo peccatum. Quòd hîc, vſque ad Moyſen, antè dixit, vſque ad legem, eſt metonymia, regnauit (inquam) etiam in eos:

Qui non peccauerunt) Auguſtinus de peccatorum meritis & remiſsione lib. 1. capite. 11. rurſus epiſtola 89. inducit duplicem fuiſſe huius loci lectionem, vnam: Regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen, etiam in eos qui peccauerunt, &c. ſine negatione: Et hanc lectionem interpretatur Orig. & Ambroſius, & bonas annotationes in hunc locum habet D. Turnout lib. 1. de gratia & libero arb. Alteram quæ eſt in noſtris codicibus addita negatione, quam & habebant exemplaria tmpore Auguſtini, quam & Theoph. Oecum. & Chryſoſt. habent & interpretantur, ne quis ſuſpicetur mendum eſſe: Regnauit ergo mors etiam in eos qui non peccauerunt propria voluntate, hoc eſt quod dicit: *In ſimilitudinem præuaricationis Adæ*) Periphraſis eſt infantium.

Qui) ſcilicet Adam *Eſt forma futuri*) id eſt, figura ſeu typus CHRISTI venturi.

Primò hic aduertere oportere participium futuri non referri ad tempus quo hæc ſcribebat Paulus, ſed ad Adam qui præceſsit Chriſtum, cuius typum gerebat. Tale eſt & illud in Epiſtola ad Coloſſ. Quæ ſunt vmbra futurorum, Secundò aduertendum (quẽ admodum annotat Origenes & hunc ſecutus Ambroſius) iuxta genus conſtare ſimilitudinem. Vt enim ab Adam quiddam dimanauit in omnes, ita & à Chriſto, non autem iuxta ſpeciem, quia ab illo mors & peccatum: ab hoc vita & iuſtitia. Vnde Auguſtinus dicit Adam typum Chriſti fuiſſe à contrario, & ea ratione eſt diſsimilitudo maxima, quanta eſt inter vitam & mortem.

Ad Collo. 2.

Sed non ſicut delictum, ita & donum) Ne quod dixerat Adam typum geſsiſſe Chriſti, ſic acciperetur, quaſi per omnia Adam ſimilis fuiſſet Chriſto, continuò ſubiecit diſsimilitudinem opponens peccatum Adæ gratiæ Chriſti: & demonſtrans hanc illius delicto multò potentiorem eſſe, & efficaciorem. Non ſicut delictum inquit, id eſt, non ſicut Adę inobedientia ſcilicet deriuauit in genus humanum effectum ſuum: ita & donum ſcilicet à Chriſto vel per gratiam in homines deriuatum eſt.

SI enim vnius delicto mors regnauit per vnum, multò magis abundantiam gratiæ & donationis & iuſtitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnum Ieſum Chriſtum. Igitur ſicut per vnius delictum in omnes homines in condemnationem, ſic & per vnius iuſtitiam, in omnes homines in iuſtificationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam vnius hominis peccatores conſtituti ſunt multi: ita & per vnius obeditionem, iuſti conſtituentur multi.

SI enim vnius delicto multo mortui ſunt) Si enim vnius delicto, id eſt, per vnius Adæ inobedientiam, multi, id eſt, omnes ab eo propagati, reatum mortis incurrerunt: *Multò magis gratia Dei*) id eſt, gratuita remiſsio peccati, ſiue gratuita reconciliatio cum Deo.

Et donum) id eſt, diuinæ Spiritusſancti dotes per gratiam vnius hominis Ieſu Chriſti tanquam cauſam, copioſe dimanarunt in omnes ex ipſo renatos. Diſsimilitudo ergo quam ponit Apoſtolus inter Adam & Chriſtum, ſiue inter Adæ delictum & gratiam Chriſti hæc eſt: Quòd delectum Adę inuexerit reatum vnius mali & ſupplicij nempe mortis: gratia verò Chriſti conciliauit generi humano copioſam & exuberantem gratiã apud Deum, & effecerit in hominibus exuberantia Dei dona. Poteſt etiam delictum accipi, non actuale Adæ peccatum: ſed originale, quod nobis inhæret, vt opponatur dono, quod Græcè eſt χάρισμα, hoc ſenſu: Non ſicut delictũ quod ab Adã in nos transfuſum eſt,

eſt,ita donum ſe habet, quod per Chriſtum ſiue per gratiam Chriſti in nos deriuatum eſt:Si enim vnius delicto, id eſt, peccato quod ab vno ſumpſit origenẽ,& aliud & aliud numero in diuerſis eſt, multi mortui ſunt,&c.Annotat Auguſtinus phraſin ſcripturæ non permittere,vt dicamus Adam eſſe mortuum delicto diaboli, quod tamen imitatus eſt,vnde concludit non eſſe ſermonem hîc de imitatione.*In plures*) dixit Apoſtolus pro eo, quòd eſt in multos,&(in multos)accipiendum eſt,vt hoc ſit,quod in omnes,quemadmodum ex hoc ipſo textu conuincitur,cùm poſtea dicitur:Sicut per vnius delictum in omnes homines.

Et non ſicut per vnum peccatum, ita & donum.)Eſt hîc duplex lectio,quędam enim exemplaria Latina habent peccatum: Alia verò habent peccantem, ſed parum refert vtrũ hoc aut illo modo legamus.Senſus eſt: Non ſicut vnum Adæ peccatum,vel non ſicut per vnum qui peccauit ſcilicet ingreſſa eſt mors: ita & donum,id eſt,non eodem modo venit donum,quod deinde declarat: *Nam iudiciũ mortis ex vno*) ſcilicet peccato (quemadmodum id rectè colligit Auguſtinus ex membro oppoſito) progreſſum eſt: *In condemnationem*)donum verò (nam eadem vox eſt apud Paulũ quę ſuprà) non ex vno , ſed multis delictis in iuſtificationẽ progreſſum eſt, hoc eſt, deriuatum eſt donum Chriſti ad expiandum non vnum illud Adæ delictum: ſed multa illi vni ab Adæ poſteris addita. Vrget Auguſtinus hunc locum,vt ſuprà annotatum eſt,contra interpretationem de imitatione peccati.

Si enim vnius delicto) id eſt, propter vnius Adæ inobedientiam, *Mors regnauit per vnũ*) Significat enim delictũ Adæ,ſic eſſe cauſam mortis,vt etiam mors per ipſum Adam in poſteros deriuata ſiue propagata ſit ratiõe peccati ab ipſo tranſfuſi. *Multò magis abundantiã gratiæ,*) id eſt,remiſsionis tam peccati,quod in ipſis pinxit Adam, quàm aliorum peccatorum quæ ipſi addiderunt:nec ſolùm exuberantiam gratiæ, ſed & diuinorum donorum ac iuſtitiæ accipientes,nimirum: *Credẽtes regnabunt in vita per vnum Ieſum Chriſtũ.*) Orationis contextus requirebat,vt diceret: multò magis vnius Chriſti gratia,vita regnauit per vnũ,ſed nunc pro gratia Chriſti,quæ opponitur delicto Adæ,poſuit gratiæ Chriſti effectus:& pro regno vitæ,regnum hominum in vita,vnde ratiocinatio hæc in ſpecie perturbatior eſt.

Igitur ſicut per vnius delictum in omnes homines,&c.)Quemadmodũ inquit per inobedientiã Adę in omnes homines ab ipſo per rationẽ ſeminalem ducentes origenem ſcilicet peccatum tranſfuſum eſt,quod quidem peccato damnationis rei effecti ſunt: ſic & per vnius videlicet Chriſti iuſtitiam, in omnes homines ex ipſo per fidem, vel fidei Sacramentũ, quod eſt Baptiſmus, renatos ſcilicet donum deriuatum eſt ſiue transfuſum, ad efficiendam in eis iuſtificationem vitæ. Auguſtinus alibi negatiuè interpretatur, hoc ſenſu:In neminem peruenit iuſtitia vitę, niſi ex vnius Chriſti iuſtitia.Similis eſt ille locus apud Ioannem: Qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

Sicut enim per inobedientiam,&c.)Idem Apoſtolus inculcat alijs,imò fere eiſdem verbis:*Sicut per inobedientiam vnius hominis*) nimirum Adæ,*Peccatores*) id eſt, peccato obnoxij,*Conſtituti ſunt multi*)id eſt,omnes omnino, qui carnalem ab ipſo ducunt originẽ per rationem ſeminalem.*Ita & per vnius obedientiam*)nimirum Chriſti:iuſti conſtituentur multi,id eſt,omnes omnino, qui per fidem vel fidei Sacramentũ ex ipſo iuxta ſpiritum renaſcẽtur. Diligenter notãdum,quod dicit per vnius inobedientiam conſtitutos eſſe multos peccatores, propter eos qui dicunt in paruulis non eſſe aliquid, quod verè ſit peccatum, ſed ipſos naſci obnoxios tantùm pœnæ peccati. Notandus etiam locus hîc contra illos, qui negant infantes baptizandos,propterea quòd fidem non habeãt, vel quòd vſu rationis non vtantur, vt conſentire queant.Docet enim apertè hîc Apoſtolus, quòd ſicut per Adæ inobedientiam citra omnem mentis ac voluntatis actionem ſeu motũ,ratiõe ſolius generationis, quam ducunt ex Adam,peccatores conſtituuntur paruuli: ita per Chriſti obedientiam iuſtos ipſos effici citra omnẽ mentis aſſenſum, vel voluntatis conſenſum, ratione ſolius regenerationis qua ex ipſo renaſcuntur.

LEx autem ſubintrauit, vt abundaret delictum. Vbi autem abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia: vt ſicut regnauit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per iuſtitiam in vitam æternam per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum.

LEx autem ſubintrauit vt abundaret delictum.)In hoc capite diligenter aduertere oportet hæc tria videlicet:peccatum & mortem eius ſociam,gratiam,& legem, quæ per proſopopœiam inducit Apoſtolus tanquã perſonas, & quia præcipuæ partes ſunt gratiæ & peccati, legis verò minùs præcipuæ & quaſi ſecundariæ:ideo ipſam dicit non intraſſe, ſed ſubintraſſe, quemadmodum in comœdijs id videmus, vbi perſonæ quædã obiter tantùm introducuntur.Regnum autem peccati longum valde fuit, nempe ab Adam vſque ad Chriſtum:à Chriſto verò,id eſt, eiuſdem aduentu in carnem, vſque in

perpetuum

perpetunm regnum gratiæ protenditur. Porro lex regnauit à Moyſe vſque ad Chriſtum tantùm, neque id vt perſona primas agens. Fictionem iſtam ſiue proſopopœiam, & regna hæc, peccati videlicet, gratiæ & legis in Paulo aduertere facit, vt viuaciter intelligamus caput iſtud. Lex ergo ſubintrauit, id eſt, obiter ingreſſa eſt, qua ingreſſa vires cepit concupiſcentia, hoc eſt, quod dicit: *Vt abundaret delictum.*) Nam (vt) euentũ ſignat non cauſam, id eſt, oſtendit quid data lege euenerit, non quid lex effecerit. Lege ingreſſa hoc euenit, vt delictum illud quod per Adæ inobediẽtiã ingreſſum erat in mũdum, copioſiùs fructificaret, non quidem imperio legis, ſed vitio hominis. Ita enim ſunt ferè ingenia mortalium, vt prohibitio inflammet libidinem peccandi, ſecundum illud Poetæ: Nitimur in uetitum ſemper cupimusque negata, donec deſiderium illiciti operis vincat dilectio iuſtitiæ per ſpiritum gratiæ in mente effectum.

Vbi autem abundauit delictum ſuperabundauit & gratia &c.) Senſus eſt, vbi occaſione legis ad ſummmum malorum ventúm eſt, poſtquam inundauerunt delicta in mundo, inundauit & gratia, vehementer & ſuper modum exuberauit miſericordia & benignitas Dei: vt ſicut regnauit peccatum in mundo pertrahens homines, non ad mortem tantùm corporalem, verumetiam æternam: ita gratia & miſericordia Dei per iuſtitiam, quam effecit in mẽte hominis, regnet in vitam æternam per Ieſũm Chriſtum tanquam mediatorem, qui ſanguine & morte ſua eam gratiam conciliauit hominibus apud Deum.

CAPVT VI.

QVid ergo dicemus? Manebimus in peccato, vt gratia abũdet? Abſit. Qui enim mortui ſumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo? an ignoratis fratres quia quicunque baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptizati ſumus? Conſepulti enim ſumus cũ illo per baptiſmum in mortem, vt quomodo Chri- Gal.3.d
ſtus ſurrexit à mortuis per gloriam Patris: ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.

Q*Vid ergo dicemus? manebimus in peccato, &c.*) Eſt occupatio: dixerat in præcedentis capitis fine: vbi abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia. Non intelligentes dicere poterant, peccemus ergo, & peccata adijciamus peccatis, vt exuberet in nobis gratia: Hanc impietatis inſaniam excludit Apoſtolus hoc ſexto capite dicens: Quid ergo dicemus? abſit. Peccatum hoc loco fomes eſt. Manere in peccato, eſt manere ſub dominatu ſomitis, obedire ſeu obtẽperare eius deſiderijs: vtitur Paulus verbo (abſit) quoties abſurditatem ſignificare vult.

Qui enim mortui ſumus peccato) Senſus eſt, qui deſijmus eſſe in regno peccati, & ei ſemel renunciauimus, quomodo adhuc eius ſuggeſtioni obtẽperabimus? hoc eſt, quod dicit *Viuemus in illo*) Aliter accipitur mori vel mortuum eſſe peccato ad Ephe. 2. Cùm eſſemus mortui peccatis, id eſt, per peccata ſeu propter peccata conuiuificauit. &c. vbi ablatiui caſus (peccatis): hîc verò datiui caſus.

An ignoratis fratres quicunque baptizati ſumus in Chriſto) id eſt, baptiſmo efficaci per Chriſtum. Non enim ſentit de formula Baptiſmi. Græci legunt in Chriſtũ Ieſum, id eſt, qui ſic ſumus baptizati, vt in Chrſtũ ſimus coaptati, & inſiti in corpus eius myſticum *In morte*) vel vt Græci legunt, in mortem, id eſt, in aſsimilationem ſiue cõfigurationem mortis ipſius, *Baptizati ſumus*) quæ quidem aſsimilatio in hoc ſita eſt, quòd dum baptizamur, morimur vitæ peccati, ſicut Chriſtus mortuus eſt vitæ mortali.

Conſepulti enim ſumus cum illo per Baptiſmum) id eſt, per baptiſmi cęremoniam. Ipſa ſiquidem inuerſio ſub aqua quæ fit in baptiſmo, exprimit ſepulturam Chriſti: Addit (in mortem) vt diſcrimen ponat inter Chriſti ſepulturam, & illam qua nos ſepelimr myſticè in baptiſmo, quia hæc non præſupponit nec prærequirit mortem, ſed ipſam efficit.

Vt quomodo Chriſtus ſurrexit) Senſus eſt: Ideo per baptiſmum ſemel ſumus mortui peccato, vt Chriſto commortui, atque vna conſepulti cum illo, vt quomodo ipſe reſurrexit ad vitam immortalem per gloriam, id eſt, diuinam virtutem Patris, quæ in hoc illuſtris facta eſt, quod mortuum ipſum vitæ reſtituit.

Ita & nos in vitæ nouitate ambulemus) id eſt, poſtquam ſemel mortui ſumus veteri vitæ, non relabamur ad eam, ſed pergamus in noua vita, quam adepti ſumus in Baptiſmo, hoc eſt, faciamus opera illi vitæ conſentanea Theo. particulam illam (per gloriam Patris) interpretatur vt hoc ſit, quod per diuinam virtutẽ ſuam ſiue per ipſum, quia Chriſtus, ait, gloria Patris eſt. Ad eundem modũ exponit Theodoretus in ſcholijs apud Oecumenium.

S*I enim complantati facti ſumus ſimilitudini* Heb.12.a
mortis eius, ſimul & reſurrectionis erimus, 1.Pet.2.a Ephe.4.e
hoc ſcientes, quia vetus homo noſter ſimul cru- Coll.3.b
cifixus eſt, vt deſtruatur corpus peccati vt vl-

trà nō ſeruiamus peccato. Qui enim mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato. Si autem mortui ſumus cum Chriſto, credimus quia ſimul etiam viuemus cum Chriſto, ſcientes, quòd Chriſtus reſurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi vltrà non dominabitur, Quòd enim mortuus eſt peccato, mortuus eſt ſemel: quòd autē viuit, viuit Deo. Ita et vos exiſtimate, vos mortuos quidē eſſe peccato, viuētes autem Deo in Chriſto Ieſu.

SI *enim complantati facti ſumus &c.*) Alludit ad inſitionem ſeu incorporationem plantæ. Senſus eſt: Si tanquam ſurculi quidam inſiti ſumus Chriſto per baptiſmum, ſic vt ſimilitudinem mortis eius in nobis habeam⁹: erimus & cōplantati ſiue inſiti, vel ingenerati, *Similitudini reſurrectionis eius*) quæ ſimilitudo reſurrectionis poſita eſt in nouitate vitæ. Diligenter obſeruandæ ſunt

Aug. in Enchi. cap. 51. Ambroſius in hunc locum.

hæ Pauli ſententiæ: Baptizari nos in mortē Chriſti, quod ſecundum Auguſtinum & Ambroſium nihil aliud eſt: quàm baptiſmo noſtro nos repræſentare mortem Chriſti, in quantum in eo morimur iuxta peccati rationem, ſicut ipſe iuxta rationem corporis mortuus eſt. Rurſus: Per baptiſmum nos cōſepeliri Chriſto in mortem, quod nihil aliud eſt, quam aquæ nos immergi in eum finem: vt efficiatur in nobis mors peccati. Rurſum per Baptiſmum nos complantari ſimilitudini mortis Chriſti, quod nihil aliud eſt, quā per baptiſmū nos incorporari Chriſto, ſic ut ex morte illius tanquam è radice ſimilem quādam mortem hauriamus. Ex quibus perſpicuum efficitur. Sacramentum baptiſmi non eſſe ſignum tantùm iuſtificationis, quæ vel per fidem præcedentem ſit facta, vel per fidei motum in baptiſmo excitatum impetretur, quemadmodum volunt Lutherani: ſed eſſe tanquam organum quoddam diuinitus inſtitutum, per quod vel ad quod adhibitum Deus operetur remiſsionem peccati, quam neque fidei neq; pœnitentiæ motus vt plurimùm efficere potuiſſet. Dicimus vt plurimùm, quia eſt fides quædam tam vehemens & ardens: vt ante ſacramentum adhibitum, remiſsionem efficiat peccatorum, vt eruditiſsimè docet

Aug. de bapt. contra Donat. l. 4 cap 22. & ſequentibus Tertul in lib. de Pœnitentia, circa medium libri.

Auguſtinus. Verùm hæc in paucis admodū inuenitur. Quod autem obijciunt ex Tertulliano de Pœnitentia: neminem debere baptizari, niſi qui antè fuerit corde lotus, nihil officit huic doctrinæ, imò magis eam ſtabilit. Nam lotionem intelligit non eam quæ cor prorſus mundat à peccatis, ſed pœnitentiam ex fide ortam, quæ hactenus lauat mentem & purgat, quod ipſi vitia & ſordes peccatorum diſpliceant: non autē quòd ſordes auferat: nam hoc aperte dicit, eſſe munus ſacri baptizmatis. Ad eundum modum intelligendum eſt, quod eodem libro dicit, mortem peccatorum debere præcedere baptiſmum. Siquidem per mortem intelligit renunciationem peccatorum ſiue pœnitentiam.

Hoc ſcientes quòd vetus homo &c.) Multa ait Ambroſius innectit & iterat: vt baptizatos doceat deinceps non debere peccare. Hoc ſcientes quod vetus homo noſter) id eſt, vetus illa vita, qua ſecundum peccati deſideria viximus, & vetuſtas omnis per peccatum Adæ inducta, cruci affixa eſt ſimul cū Chriſto in baptiſmo, id eſt, morificata eſt, idque in eum finem: vt abolito corpore peccati, deinceps non ſeruiamus peccato. Totam peccatorum maſſam, congeriem & vniuerſitatem, corp⁹ peccati appellat, vel ipſum certè corpus peccatis obnoxium & ad peccata inuitans, vt ſit phraſis Hebræa. Quod corpus aboletur, non quidem vt prorſus non ſit: ſed vt non vigeat, id eſt, vt non valeat exerere vires ſuas, vnde adiecit Apoſtolus (vt vltra non ſeruiamus peccato) quod prioris expletiuum eſt. Seruire peccato eſt, ei conſenſum præbere, vel accommodare membra ad exequendum id, ad quod inuitat cōcupiſcentia ſiue peccatum.

Qui enim mortuus eſt) ſcilicet peccato ſiue vitæ peccati iuſtificatus eſt, id eſt, abſolutus prorſus eſt ab ipſius vitæ officijs, ab actionibus vniuerſis, quas peccatum durante ſua vita exercebat. (Si autem mortui ſumus cum Chriſto) ſi quo modo Chriſtus iuxta corpus: ita nos iuxta peccati rationem mortui ſumus, confidimus, quòd etiam inſtar ipſius viuemus, ſcilicet vitam ab omni peccato purā, hoc eſt, quòd in nouitate vitæ quā ſemel adepti ſumus in baptiſmo, perſeuerabimus.

Scientes quòd Chriſtus reſurgens à mortuis deinde non moritur, mors illi vltrà non dominabitur) vel vt Græci legunt, dominatur. Geminatione iſta Apoſtolus exprimere voluit quàm nihil ampliùs poſsit mors in Chriſtū; Nam quòd mortuus eſt Chriſtus, mortuus eſt peccato, id eſt, ad peccatum humani generis expiandum, ad quod cùm vnica mors ipſius ſufficientiſsima fuit, ſemel duntaxat mortuus eſt, (quod autem viuit) iam à morte excitatus (viuit Deo) id eſt, conformiter Deo, id eſt, vitam viuit immortalem.

Ita & vos exiſtimate) Græcis eſt verbum cogitantis, & res à cogitatione potiſsimùm pendet. Senſus eſt: Ita & vos reputate, id eſt, conſiderate & præ oculis habete, vos ipſos mortuos ſemel eſſe peccato in baptiſmo, & nouam ibi vitam vos adeptos: qua viuitis Deo, id eſt, ad ſimilitudinem Dei, vel ſecundum Deum in Chriſto Ieſu, id eſt, per Chriſtum Ieſum, eius meritis hoc acceptum ferre debetis.

N*On ergo regnet peccatum in veſtro mortali corpore, vt obediatis concupiſcentijs eius. Sed neq; exhibeatis membra veſtra, arma iniquitatis peccato, ſed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viuentes, & membra veſtra, arma iuſtitiæ Deo: peccatum enim vobis nõ dominabitur: non enim ſub lege eſtis, ſed ſub gratia.*

N*On ergo regnet peccatum,*) id eſt, fomes, qui peccatum hîc dicitur per Methonymiam, quia peccati effectus eſt, & ad peccatũ ſollicitat. *In veſtro mortali corpore*) quod per peccatum moriendi neceſsitati addictũ eſt, *Vt obediatis*) præbendo conſenſum concupiſcentijs eius. Explicat quid ſit regnare ſomitem, non ſolùm non regnet per conſenſum in vobis. *Sed neque exhibeatis*).i. accommodetis *Membra*) corporis veſtri *Peccato*) .i. fomiti huic *Arma*).i. inſtrumenta, quibus armetur ad operandum iniquitatem.

Sed exhibete vos Deo) .i. conſecrate mentẽ veſtram Deo, ſicut & dignũ eſt. quia ex morte peccati ad vitam gratię ipſe vos ſuſcitauit, hoc eſt quod dicit, *Tanquam ex mortuis viuẽtes*) Nõ ſolùm mentẽ veſtrã conſecrate Deo, ſed & prębete illi membra veſtra arma, quib. pugnetis aduerſus ſpirtuales hoſtes, ad exercendam iuſtitiam. Membra noſtra arma vocat, quia his vel iuſtitiæ vel peccato militamus. Et facile præſtare poteſtis ea ad quæ vos adhortor, (*quia nõ eſtis ſub lege*) id eſt, ſub ſtatu & conditione legis: Status legis erat iubere tantùm, & nihil præbere auxilij, quo hoc quod iubebatur pręſtari poſſet, ſed eſtis ſub gratia.i. ſub ſtatu & conditione gratiæ, quæ non tantùm iubet quid fieri oporteat, verũ etiam vires addit, quibus id quod iubetur præſtari poſsit, nec id ſolùm, ſed & perpetrata à nobis ante peccata delet, & vires fomitis frangit, atque debilitat.

Q*Vid ergo? peccabimus quoniam non ſumus ſub lege, ſed ſub gratia? Abſit. An*
Ioan.8 d *neſcitis quoniam cui exhibetis vos ſeruos ado-*
2.Pet.2.d *bediendum. ſerui eſtis eius cui obeditis, ſiue peccati ad mortem, ſiue obeditionis ad iuſtitiam? Gratias autẽ Deo, quòd fuiſti ſerui peccati: obediſtis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi eſtis. Liberati autem a peccato, ſerui facti eſtis iuſtitiæ.*

Q*Vid ergo?* eſt occupatio. Quia dixim⁹ Baptizatos non eſſe ſub lege, num putabimus idcirco ipſos quaſi non obnoxios legi ſeruandæ licenter peccare poſſe? & impunæ ad veterem vitam relabi? (Abſit) hoc inquit abſurdum eſt. *An neſcitis quod cui exhibetis vos ſeruos ad obediendum, ſerui eſtis eius cui obeditis? ſiue peccati quod ducit ad mortẽ ſiue obedientiæ erga Deum, quæ ducit ad iuſtitiam? Gratias autem ago Deo*) quòd cùm fueritis olim ſerui peccati, iam tota animi propẽſione addixeritis vos in eã formam doctrinæ, quam præſcribit Euangelium. Addit (in quam traditi eſtis) vt ſignificet nõ ſine diuina virtute id effectum eſſe. Traditos autem vos eſſe in formam doctrinæ Euangelicæ, & illi ex animo obediſſe, non aliud eſt, quàm liberatos ſiue manumiſſos a peccato, in ſeruitutem iuſtitiæ vos eſſe translatos. Quare abſurdum fuerit non perſiſtere vos in hac ſeruitute, ſed ad priorem, quæ ſeruitus peccati eſt, vos relabi.

H*Vmanum dico propter infirmitatem carnis veſtræ: ſicut enim exhibuiſtis membra veſtra ſeruire immunditiæ & iniquitati, ad iniquitatem: ita nunc exhibete membra veſtra ſeruire iuſtitiæ, in ſanctificationem. Cùm enim ſerui eſſetis peccati, liberi fuiſtis iuſtitiæ.*

H*Vmanum dico propter infirmitatem, &c.*) Exhortatio eſt ad ſtudium virtutis, cui præfationem præmittit, qua extenuat id quod poſtulat. Senſus eſt: Agnoſcens infirmitatem carnis veſtræ, humaniter vobis loquor, minùs exigo quàm poſtulat dignitas & cauſa rei, cùm dicere poſſem quod ſcriprum eſt Baruth.4.Reg. Sicut fuit ſenſus veſter vt erraretis a Deo, decies tantùm iterum conuertentes requirite eum, humaniorem inſtituo exhortationem. *Sicut exhibuiſtis*).i. quanto ſtudio exhibuiſtis membra veſtra ad ſeruiendum immunditię, & omni generi vitiorum, hoc eſt, quod dicit *Et iniquitati ad iniquitatem*) Ita nunc .i. tanto ſaltem ſtudio exhibete nunc membra veſtra ad ſeruiendum iuſtitiæ. Generale nomen eſt hoc loco iuſtitiæ complectens omnem virtutem vt ſtudio virtutum dediti, magis ac magis indies proficiatis in ſanctitate & puritate vitæ, hoc eſt quod dicit *In ſanctificationem*) Et certè ſi cum animis veſtris cogitetis, quã iniqua ſit collatio ſtatus peccati cum ſtatu iuſtitiæ, quæ illius turpitudo, & huius dignitas, quam pernitiem adferat peccatum: rurſus quam vtilitatem pariat iuſtitia, cùm in præſenti, tum in futuro, haud pigebit tã tùm ſtudij inſumere in obſequium iuſtitię, quantùm peccato olim impendiſtis.

Cùm enim ſerui eſsetis peccati, liberi fuiſtis iuſtitiæ) Datiui caſus eſt iuſtitiæ, vt patet ex Græco. Senſus eſt: Exempti fuiſtis a pulcherrimo ſtatu iuſtitiæ.

Q*Vem ergo fructum habuiſtis tunc in illis, in quibus nunc erubeſcitis? Nam finis illorum mors eſt. Nunc verò liberati à peccato, ſerui autem facti Deo, habetis fructũ veſtrum in ſanctificationem: finem verò vitam æternam. Stipendia enim peccati, mors: gratia autẽ Dei, vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

Q*Vem ergo fructum habuiſtis tunc*)hoc eſt cùm eſſetis deditì vitijs? Cœpiſtis aliquem ſyncerum ac ſolidum fructum ex illis. Certè nunc non aliũ fructũ capitis ex illis,quam erubeſcentiam.Erubeſcentia fructus eſt quem parit peccatum: vnde illud Demoſthenis:Non emo tanti pœnitere. De quo dicto vide Aulum Gellium noctium atticarum lib.1:cap. 8.

Nam finis illorum mors eſt) finis ad quem tandem adducit ſeruitus peccati, mors gehennæ eſt. *Nunc vero liberati*) id eſt manumiſsi à peccato,ſerui autem facti iuſtitię qua qua ſeruitur Deo,habetis fructum veſtrum ſanctitatem,& puritatem vitæ,;finem verò vitam æternam. Eſt pulcherrima antitheſis ſtatus iuſtitiæ & ſtatus peccati, quæ mirè facit ad ingenerandum animis noſtris amorem iuſtitiæ & odium peccati. Huic ſimilis eſt illa ſententia apud Græcos iactata, quam refert Aulus Gellius,cap.1.lib.15.noctium Atticarum,quam & in hunc modum latinè reddit. Si per laborem honeſti quippiam egeris,labor abit,honeſtum manet:Si per voluptatem turpe feceris quippiam,quod ſuaue eſt abit,quod turpe eſt manet.

Stipendia enim peccati mors.) Quod merces laboranti,hoc militanti ſtipendium eſt. Senſus eſt:Id quod rependit Deus his qui militauerunt peccato, eſt mors Gehennæ. *Gratia autem Dei*) id eſt, gratuitum donum Dei,eſt vita æterna.De hac ſententia doctiſsimè diſſerit Auguſt.in Epiſtola ad Sixtum præsbyterum,quæ numero eſt.105.Item in l.de gratia & lib.arbit.à cap.6.vſq; ad cap.11 Gratis inquit datur vita æterna, non quia ex meritis non datur, ſed quia gratis data eſt gratia bona vitæ, cui datur. Sicut ergo dixerat Apoſtolus (*Stipendia peccati mors,*) ſic dicere poterat ſtipendia iuſtitiæ, vita æterna,& hoc conſequentia requirebat. Sed vt indicaret fontem bonæ vitæ,& vnde proficiſcantur operum merita, quibus tanquam debita merces redditur vita æterna,dixit (*Gratia Dei vita æterna.*

CAPVT VII.

A*N ignoratis fratres (ſcientibus enim legem,loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore viuit? Nam quæ ſub viro eſt mulier, viuente viro alligata eſt legi: ſi autem mortuus fuerit vir eius, ſoluta eſt à lege viri. Igitur viuente viro, vocabitur adultera, ſi fuerit cum alio viro: ſi autem mortuus fuerit vir eius, liberata eſt à lege viri, vt non ſit adultera, ſi fuerit cum alio viro.*

AD explodendum eorum errorem qui aſſerebant Chriſtianis licere quicquid liberet duo,in 6. cap. propoſuit argumenta: Alterum, Chriſtiani ſunt mortui peccato, eique ſemel vale dixerunt, ergo non eſt ijs ad peccatum redeundum. Alterum erat: Chriſtiani ex profeſſo ſemel ſe addixerunt iuſtitiæ:ergo licentia hæc peccandi ab ijs quàm longiſsimè abeſſe debet. In hoc 7.cap. redit ad prius argumentum, fusè explicans, Chriſtianos mortuos eſſe peccato & legi. Nam hæc duo coniuncta ſunt,quia peccatum alumnus eſt legis. Dicit ergo.

An ignoratis fratres,&c.) Si nondum intelligitis Chriſtianos non debere peccare, oſtendam id per rem vobis notiſsimam. Ignorare prorſus non poteſtis fratres (*nam ſcientibus legem loquor.*) Appellat eos fratres defertque eis ſcientiam legis. Vtroque beneuolos reddit, vt veritati quam docebat æquiores eſſent. Quod dicit (*ſcientibus legem loquor*) de lege naturæ, & ciuilibus legibus, non de lege Moyſi intelligendum vt quidã putant,moti hac ratione, quòd magna pars in Eccleſia Romana gentiles eſſent. Sed omnino veriſimilẽ eſt, Apoſtolum de lege Moyſi loqui. Quare ad ſcrupulum aliorum reſpondendum, quòd tunc in Eccleſia Romana plurimi fuerint Iudæi, quemadmodum teſtantur acta Apoſtolorum,atq; ideò legis doctrinam haud latêre potuiſſe ipſos etiam Gentiles, qui Romæ erant credentes: cùm enim haberent libros legis, vtiq; eos legebant. Quod dicit eos minime ignorare, iſtud eſt (*legem in homine dominari quanto tempore viuit*) ſuppoſitum verbi (*viuit*) quidam faciunt legem, alij hominem. Et ſunt coniecturæ valde probabiles pro hac ſententia. Nam Apoſtolus in ſequentibus ſemper ad hominis perſonam refert verbum (*viuit*) nunquam ad legem. Præterea oſtendens baptizatos liberos eſſe à legis dominatione, pro ratione adſert ipſos eſſe mortuos. Poſteriorem hanc ſententiã amplectitur. Aug. *Aug. in l. 83.*
priorem Origenes. Quæ adeò placuit Eraſ. *c.q. 66.*
vt etiã in verſione ſua eam expreſſerit. Senſus eſt: Lex ius habet in hominem, ac poteſtatem,

ſtatem,& auctoritatem exercet,quo ad viuit homo,non poſt mortem.

Nam quæ ſub viro eſt mulier, &c.)Ex vnica lege probat,quod in genere de lege dixerat. *Quæ ſub viro eſt mulier*) id eſt,mulier maritata,mulier obnoxia viro,id eſt,quæ coniunx eſt,et ſub poteſtate viri,Græcè eſt ὕπανδρος vnica dictio,quaſi dicas ſubiugalis (*viuente viro alligata eſt legi*) ſ. maritali.Amb.legit in ablatiuo,alligata eſt lege,id eſt per legẽ, ita vt ius in eam habeat lex coniugij, & autoritatem ſuam in eam exercere valeat. Eſt tertia lectio quam proponit Eraſ.in verſione ſua:viuenti viro alligata eſt lege. Hæc lectio auferendi caſu habet (*lege*) dandi verò quæ præcedit.Sed in ablatiuo legendũ eſſe (*viuẽte viro*) ex hoc apparet,quòd mox ſubijciet Apoſtolus (*Si mortuus fuerit vir eius, ſoluta eſt à lege viri*)id eſt,qua ſub poteſtate viri degere cogebatur.Cùm hæc ita ſe habeant,(*igitur viuente viro iudicabitur adultera, ſi fuerit cum alio viro*)id eſt,ſi commiſceatur cum alio viro,vel ſi nubat alteri viro.Eſt hebraiſmus ? ſimilem locum annotauit Aug. ex capite 22.Leuiti. Et filia ſacerdotis ſi fuerit viro alienigenæ, pro eo quod erat:ſi nupſerit viro alienigenæ.

I*Taq; fratres mei,& vos mortificati eſtis legi per corpus Chriſti, vt ſitis alterius, qui ex mortuis reſurrexit, vt fructificetis Deo: cum enim eſſemus in carne, paſſiones peccatorum quæ per legẽ erant, operabantur in mẽbris noſtris, vt fructificarent morti, nunc autem ſoluti ſumus à lege mortis in qua detinebamur, ita vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus, & non in vetuſtate literæ.*

I*Taq; fratres mei & vos mortificati eſtis legi*) id eſt perinde vos habetis reſpectu legis, ac ſi eſſetis mortui.

ArgumentatioApoſtoli,ſi ad formam redigatur,talis eſt. Lex non habet ius in hominem, niſi dum ille viuit: vos autem non viuitis,ſed mortui eſtis:igitur lex in vos ius non habet ſine dominatione.Maior (*ſcientibus legem*)eſt per ſe nota. Probat tamen eam per inductionem particularis legis,coniugij videlicet.Minor nititur communicatione ſeu communione Chriſti: Quidam, quod dicit Apoſtolus (*mortificati eſtis legi*) interpretantur de lege ceremoniali,hoc ſenſu:Mortificati eſtis legi Moyſi ea parte qua ceremonias præſcribit,quæ per corp' Chriſti,id eſt eius mortem completè perdiderũt vim obligandi. Sed hunc non eſſe ſenſum Apoſtoli,hoc loco,indè patet, quòd ad legem, cui mortuos dicit ipſos baptizatos, pertinere aſſ rat præceptũ:Non cõcupiſces. Sed & caput præcedens,cui quaſi perpetua ſerie coniunctum eſt hoc 7.cap.nihil de abrogatione legis ceremonialis agit. Quare nec hoc loco id tractatur,alioquin Apoſtolus nouũ aggrederetur hîc argumentũ. Sed id tantum tractatur, an credentes ſint ſub legis dominatione. Lex oſtendebat peccatum,& hac ratione abundare faciebat peccatum, per occaſionẽ tamen perq; peccatũ reos tenebat,condẽnabat,& accuſabat.Hoc ergo definit Apoſtolus, credentes mortuos eſſe legi,quò ad hũc effectum legis,quantũ ad ius & poteſtatẽ accuſandi,dãnandi,puniẽdi idq; per corp' Chriſti,quia per mortẽ Chriſti quã pertulit in corpore ſuo,cui' participes effecti ſum' in Baptiſmo,delicta prę terita per quæ reos nos tenebat lex,& ſupplicijs ſuis obſtrictos, deleta ſunt:& per eiuſdem mortem donatus eſt nobis ſpiritus charitatis, quo deinceps ea quæ iubet lex, præſtamus,quibus præſtitis,deuitamus reatum ſuppliciorum legis. Mortificati ergo eſtis legi dominanti per corpus Chriſti. ſ. oblatum in cruce.Sic ad Epheſ. Soluens inimicitias in carne ſua,(*vt ſitis alterius*) tanquam mariti. Eadẽ verba ſunt quæ ibi,fuerit cum alio viro. Annotatum eſt Hebraiſmum eſſe. Vt iungamini alteri,nempe(*ei qui ex mortuis reſurrexit*) Periphraſis eſt Chriſti, multùm faciens ad rem. Ex illa enim dat intelligendum,& illis quoque reſurgendum eſſe ad nouitatem vitæ,vt patet ex cap.6,huius Epiſtolæ. *Vt fructificetis Deo*) Alludit ad vxorẽ cuius modò meminit,quæ parit viro ſuo. *Cũ enim in carne eſſemus*) id eſt,cùm nulla ex parte eſſemus participes effuſi ſpiritus, cùm viueremus ſub ſtatu legis. Similis locus eſt in cap.3.ad Gal.Sic ſtulti eſtis vt cùm ſpiritu cœperitis, nunc carne conſummamini,vbi nomine carnis legem ſignificauit. Ad Ephe.2.

Paſſiones peccatorum) id eſt, affectus mali & vitioſi(*quæ per legem erant*) id eſt,quæ excitabantur occaſione legis, quia lex vetabat tantùm hos motus, non addebat gratiam,ſine qua nitebamur in vetitum: (*operabantur*)id eſt,vim,energiam, vigorem, efficaciam occultam habebant (*in membris noſtris*)idq; ſignificat vox Græca, qua vtitur Paulus(*vt fructificarent morti*)æternæ.

Nunc autem ſoluti ſumus à lege mortis)id eſt lex deſiit in nobis eſſe efficax, lex deſijt nũc dominari in nobis,quia vetus homo mortuus eſt, & crucifixus in Baptiſmo. Legem Moyſi vocat legem mortis, quia per occaſionem adducebat mortem: (*in qua*) ſ. lege vel in cuius legis dominatione, tanquam captiui, & rei ſuppliciorum ac pœnarum legis detinebamur: Soluti autem ſumus lege,nõ vt ex lege viuamus, non vt faciamus

quicquid lubet:ſed in hoc ſoluti ſumus(*ita vt ſeruiamus nouitati vitæ*) cuius author Spiritus ſanctus eſt,& non in vetuſtate vitę quá egimus ſub lege Moyſi, quæ litera fuit iubens tantùm & minans.non ſanans,neciuuans infirmitatem hominis, non abolens vetuſtatem vitæ, ſed magis ſouens.

Q*Vid ergo dicemus? Lex peccatum eſt? Abſit. Sed peccatum non cognoui niſi per legem,nam concupiſcentiam neſciebam, niſi lex*
Exod.20.c. *diceret: Non concupiſces. Occaſione autem accepta,*
Deut.3.d. *peccatum per mandatum operatum eſt in me omnem concupiſcentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat.*

Q*Vid ergo dicemus?*) Quia in ſuperioribus duriùs quædam viſus eſt dixiſſe
Capite.6. in legem.(*Vt peccatum vobis non dominabitur. Non enim eſtis ſub lege, quaſi incitet ad peccatum lex. Rurſus: Soluti ſumus à lege mortis:*
Hoc cap. *Rurſus: Paßiones peccatorum quæ per legem erant. Rurſus: In vetuſtate vitæ.*) Hinc ſubijcit mitigationem dictorum. Quid ergo dicemus de his vel ad hęc, quæ de lege dicta ſunt hactenus? Lex peccatum eſt: lex digna ne eſt reprehenſione: Eſt ne lex mala: Impropriè ſumitur pecactum. (*Abſit*) Abominantis eſt. Lex non eſt peccatum, ſed per legem cognitio peccati eſt. Id enim quod verè peccatum eſt (*vt exempli gratia, concupiſcentiam vxoris aut rei alienæ*) non cognoui eſſe peccatum niſi per legem. ſ. Moyſi, quæ vetat hanc concupiſcentiam: cùm Exod. 22. dicat: Non concupiſces. Vel ſi in pleriſque id quod peccatum eſt, nouerim eſſe peccatum, tamen magnitudinem reatus, quatenus videlicet Deus punit peccatum æterno ſupplicio gehennæ, non cognoui, niſi per legem. Non igitur lex quæ vetat peccatum, peccatum eſt, id eſt, cauſa peccati, adeoq́; digna reprehenſione.

Occaſione accepta peccatum, &c.) Hic eſt interpretatio eorum, & emollitio, quæ ſuprà viſus eſt dixiſſe duriùs. Senſus talis eſt: Quæ ſuprà, dixi de lege Moyſi, videlicet quòd fuerit lex mortis, quòd abundare fecerit delictum, ſiue quòd paſsiones peccatorum excitabantur per legem intelligere oportet, non quòd lex per ſe illa effecerit, ſed per occaſionem: Per occaſionem tantùm lex pernicioſa mihi fuit, per occaſionem inquam non datam: ſed acceptã à concupiſcentia ſiue fomite: fomes (*nam hũc intelligit nomine peccati occaſione accepta ex mandato legis*) genuit ſiue effecit in me omnem concupiſcentiam, id eſt, omnis generis concupiſcentiam ſeu ſuperbiam: motus videlicet iræ, libidinis, ſuperbiæ, vanæ gloriæ, &c. Vel omnem concupiſcentiam id eſt vehementiſsimam concupiſcentiam. Vt (*omne*) pertineat ad intenſionem. Magis inquit nunc excitor & vehementius inflamor ad peccandum, quàm notitia peccati nondum habita per legem.

Sine lege enim, &c.). i. Ante datam legem Moyſi, peccatum mortuum erat. Vocula (*enim*) ſi cauſam dicat immediate præcedentis, tunc peccatum intelligendum eſt fuiſſe mortuum, quia non ſic exerebat vires ſuas qnia minùs incitabat & incendebat animũ, quàm lata iam lege. Si verò cauſam dicat eius quod paulò altiùs præceſsit, videlicet peccatum non cognoui niſi per legem, tũc hic erit ſenſus: Ante legem Moyſi datam, peccatum mortuum erat. i. latebat, occultum erat, nec apparebat hominibus virus, tanquam in denſiſsimis ignorantiæ tenebris ſepultum: Sic Auguſt.

E*Go autem viuebã ſine lege aliquando. Sed cùm veniſſet mandatum, peccatũ reuixit. Ego autem mortuus ſum, & inuentum eſt mihi mandatum quod erat ad vitã, hoc eſſe ad mortẽ.*

E*Go autem viuebam ſine lege*). ſ. Moyſi, viuebam aliquando, transfert in ſuã perſonã Apoſtolus quod vult intelligi de quouis alio, qui ante legem vixit. (*Sed cùm veniſſet mandatum*). ſ. in notitiã hominũ lata iam lege (*peccatum reuixit.*) Iſtud opponitur ei quod ſuprà dixit. Peccatum mortuum erat. Vnde iuxta duplicẽ expoſitionẽ ibi traditã, & iſtud interpretandũ eſt, vt ſit vel iſte ſenſus. Pecectũ reuixit. i. exeruit. vires ſuas, cum priùs eſſet, quaſi ſopitum. Iſtud optimè intelligitur, dum cogitamus id quod frequenter in nobis experimur, quomodo videlicet fomes etiã menſes aliquot quandoq; in nobis lateat, & deinde magno impetu exurgat reſuſcitando nos ad inhoneſta. Alter ſenſus eſt. Peccatũ reuixit. i. emicuit, apparuit, vixit olim in notitia primi parentis, ſucceſſu temporis obliuioni datum eſt, lata lege cœpit reuiuiſcere in notitia hominum.

Ego autem mortuus ſum) Cùm fomes per legẽ excitari & reuiuiſcere cœpit per occaſionẽ, tum ibi ego perij, cùm ſtimularer & excitarer vehementiùs à fomite (*Et inuentũ eſt mihi*). i. re ipſa compertũ euenit ſeu accidit, vt mandatũ. i. lex quæ à Deo data erat, vt perduceret me ad vitã, demonſtrando peccatum, & ducendo ad peccati abolitorem Chriſtum, accidit inquam, vt ceſſerit mihi ad maiorem cumulum damnationis.

N*Am peccatũ, occaſione accepta per mandatũ, ſeduxit me, & per illud occidit. Itaque lex quidẽ ſancta, & mandatũ ſanctũ & iuſtum & bonũ. Quod ergo bonũ eſt mihi factũ eſt mors? Abſit. Sed peccatum, vt appareat peccatũ, per bonum operatum eſt mihi mortem, vt fiat ſupra modum peccans peccatũ per mandatum.* 1. Timo.1.b.

N*am peccatũ*). i. fomes ſiue habitualis concupiſcentia, quæ ineſt nobis ex peccato Adæ) *occaſione accepta*) ex mandato legis, (*ſeduxit me*). i. à via abduxit. Id enim propriè

ſigni-

ſignificat vox græca qua vtitur hic Paul. Et per hoc quod à via mãdatorũ Dei abduxit, interſecit me. Sub ſua perſona, intelligit quẽ nis aliũ hominẽ. Itaq; lex Moyſi, cuius officiũ eſſe diximus demonſtrare peccatũ, non autẽ inſerere, ſancta eſt: Et mandatũ quo ipſa lex præcipit, aut vetat quippiã ſanctũ eſt, & iuſtũ & bonũ. *Quod ergo bonum eſt*) ipſum videlicet mandatũ legis (*factũ eſt mihi mors*) .i. cauſa mortis: Abſit. Sed peccatum vt reddetur euidentius, quantũ ſit malũ, per occaſionem legis quæ bona eſt, mihi exitium peperit, dum ſalutiferã legẽ vertit in pernitiem (*vt fiat ſupra modum peccas peccatum*) Eſt inculcatio & exaggeratio eius quod præceſſit: *Vt appareat peccatum*) Inducit Apoſtolus peccatum tanquã perſonam quandam per proſopœiam. Senſus eſt: vt peccatum illud quod in me erat, & latebat. i. ſomes, fieret ad modum peccator. i. ingens peccator, dum non ſolùm concupiſcendo deliquit, ſed etiam præuaricationis reatum addidit, per occaſionem mandati.

SCimus enim quia lex ſpiritualis eſt: ego autem carnalis ſum, venundatus ſub peccato. Quod enim operor, non intelligo: non enim quod volo bonum, hoc ago, ſed quod odi malum, illud facio. Si autem quod nolo, illud facio, conſentio legi quoniam bona eſt: Nunc autem iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatũ.

SCimus enim quia lex ſpiritualis eſt.) Dixi ſuprà, legem ſanctam eſſe & verè ſancta eſt, quemadmodũ nouerunt ij, qui diuina ſcientia præditi ſunt: Nã ſpiritualis eſt, quæ ſpiritualis hominis ſunt præſcribit. i. erudit ad virtutem, & à vitijs dehortatur. *Ego autem carnalis ſum*) Sunt qui putãt ea quæ ab Apoſtolo hic dicuntur, ſub eius perſona dici, qui nondum diuinæ gratiæ particeps luctatur quidem cũ carnis affectibus, ſed impar illis vincitur & trahitur à cõcupiſcentia dominante. Alij arbitrãtur Apoſtolum ex ſua ſiue iuſtorum perſona hæc dicere, moti hac ratione, quòd non videatur poſſe pertinere ad perſonam hominis nondum per gratiam renouati, quod dicitur. Condelector enim legi Dei: Rurſus quod dicitur. Iam non ego operor illud, &c. Deniq; quod ex doctrina cœpta in hoc 7. ca. intulit in 8. cap. Apoſtolus: Nihil ergo nũc damnationis eſt ijs, &c. Harum rationum pondere ſatetur. Auguſt. ſe coactum ſentire, Apoſtolum rectius accipiendum de ſua ſiue iuſtorum perſona, quã quam in pleriſq; priorem ſententiam amplexus ſit. Vide Aug. ad Simplicianum, cap. 6. 1. lib. & de nupt. & concup. ad Valerium lib. 1. cap. 27, & ſequentibus. Item lib. 2. retract. cap. 1. Senſus ergo huius.

Ego autem carnalis ſum) hoc eſt: Secundum naturam traxi ex Adam, procliuis ſum ad concupiſcendum ea quæ carnis ſunt. Aliter accipitur (*Carnalis*) in priori epiſtola ad Corint. nimirum pro homine, in quo non ſolùm reluctatur caro ſpiritui, ſed etiam vincit ac ſuperat ſpiritum, hoc eſt, pro homine viuente ſecundum deſideria carnis (*venundatus*). i. venditus ab Adam, dulcedine voluptatis temporalis, tanquam pretio, ſub ſeruitutem & iugum peccati. i. ſomitis, qui velim nolim ebullire in me facit motus impuros ſiue vitioſos. Eſſe autem me carnalem, ſiue venditũ ſub peccato, hinc conſtat: quòd operer quædã quę non intelligo. i. quæ non approbo, ſiue quibus non conſentio.

Non enim quod volo bonum, hoc ago). i. Volo non concupiſcere, ſiue non ſentire mot⁹ concupiſcentiæ, verũ interim hoc opere nõ præſto. (*Sed quod odi malum*) videlicet concupiſcere, illud facio. *Si autẽ quod nolo &c.*) .i. ſi id opere perficio ſecundũ carnẽ, quod tamen mente improbo (*conſentio legi*) quæ habet. Non concupiſces, quod bona ſit. Ex hoc loco videri poſsit omnis motus concupiſcentiæ, etiã ille qui præter voluntatis conſenſum accidit, eſſe propria ratione peccatũ: vtpote legi. Non concupiſces, contrari⁹. Sciendum ergo ſecundũ Aug. motus concupiſcentiæ, quibus nulla adhibetur conſenſio, cõprehendi quidẽ lege. Non concupiſces: verũ ſecundũ illos hominẽ effici reũ illius tranſgreſsionis, nec propter eos debere ſupplicare Deũ Patrẽ, vt dimittantur. Vide Aug. in epiſt. ad Aſellicũ, quæ eſt numero 200. Et in l. de perfectione inſtitiæ circa finẽ. Præceptũ ergo hoc: Non concupiſces, ſic acceptũ vt cõprehendat etiã motus concupiſcentiæ dictos, hactenus tantũ intelligendũ eſt habere rationẽ præcepti, quia præſcribit homini, quò conari & cõtendere debeat, non autẽ quod obſtringat hominẽ in hac mortali vita, ſic vt reus efficiatur, niſi illud præſtet, Quod apertè & perſpicuè expoſuit Aug. de nup. & concup. ad Vale. l. 1. cap. 29. ſic inquiens: *A*d hoc lex dixit homini: Non cõcupiſces, vt in eo præcepto ſciret, & quò debeat in hac mortalitate proficiendo conari, & quò poſsit in illa immortalitate peruenire: niſi enim quandoq; perficiendũ eſſet, nunquã iubendum eſſet. *A*lij volentes nullã haberi rationẽ horũ motuũ in præcepto (Non concupiſces) dicunt *A*poſtolũ loqui de motibus cõcupiſcentiæ, quib⁹ mens quidẽ expreſſè non conſentit, ſed tamen per rationis culpabilem incogitantiam ſeu negligentiã in carne exurgunt, quales motus conſtat propria ratione eſſe peccata, ſed leuia & venialia, à quibus nec iuſti immunes ſunt. In motus concupiſcentiæ prioris generis propriè competit, quod ſequitur in Paulo.

Nunc autem iam non ego operor illud,&c,) Cuius ſenſus eſt:cùm illud faciam,quod nolo:ſequitur de malo quod ago,ſic eſſe ſentiendum,vt ſim dicendus non ego illud agere:ſed quod habitat in me,id eſt, quod hæret in me ſic, vt euelli non poſsit in totum, peccatum,id eſt, ſomes.

SCio enim quia non habitat in me , hoc eſt,in carne mea bonum, Nam velle adiacet mihi, perficere autem bonum,non inuenio. Non enim quod volo bonum,hoc facio,ſed quod nolo malũ, hoc ago:Si autem quod nolo,illud facio,iam non ego operor illud,ſed quod habitat in me peccatum.Inuenio igitur legem , volenti mihi facere bonum,quoniam mihi malum adiacet.

SCio enim) id eſt quotidiano vſu & experimento diſco, quòd non habitet , ſiue quod non inſit in me, id eſt in carne mea, bonũ. Carnem accipit non pro altera parte hominis,quam corpus vel carnẽ dicere ſolemus,& quam diſtinguere ſolemus ab anima: ſed accipit carnem pro anima carnali, ſiue pro toto homine quatenus carnalis eſt,id eſt, quatenus propagatus eſt ab Adam. Eſt
Gene. 8. eadem ſententia cum illa, quæ eſt in Gene. Senſus & cogitatio humani cordis ad malum prona ſunt.

Nam velle bonum) puta non concupiſcere(*adiacet mihi*) in promptu eſt,& in facultate mea, ſecundum mentem ſanatam per gratiam:perficiendi autem quod volo bonum, facultatem in me non inuenio.

Non enim quod volo bonum,&c.)ſuprà expoſita ſunt hæc.*Inuenio igitur legem*) ſubaudit Chryſo.conſentientem, Tgeoph.ſanantem(*volenti mihi*)quod bonum eſt (*facere*) volenti inquam, & tamẽ non facienti, quia malum, id eſt, perpetua corruptio naturæ, vitioſa cupiditas tracta ab Adam , adiacet mihi, & per hanc fit, vt non præſtem quod volo bonum.

COn delector enim legi Dei ſecundum interiorem hominem: video autem aliam legẽ in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ eſt in membris meis. Infelix ego homo,quis me liberabit de corpore mortis huius ? Gratia Dei per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. Igitur ego ipſe mẽte ſeruio legi dei:carne autẽ,legi peccati.

COndelector enim legi Dei) quæ eſt lex Moyſi data à Deo (*Secundum interiorem hominem*)id eſt,ſecundum mentem per gratiam Chriſti ſanatam (*video autem aliam legem in membris meis*)id eſt ,in omnibus viribus meis , quatenus vitiatæ ſunt ab Adam, (*repugnantem*) id eſt, inuitantem me ad ea quæ contraria ſunt legi , menti meæ per ſpiritum impreſſæ.

Et captiuantem me) ſ. ſecundum carnem, non autem ſecundum mentem:ſecundum motionem,non ſecundum conſenſionem: *Sub legem peccati*) Quam ſuprà vocauit legem membrorum, iam vocat legem peccati.Intelligit autem propriè ſomitem,id eſt, concupiſcentiam ſiue vitioſam cupiditatem, quæ iuſtum quoque velut captiuum ſeruire ſibi cogit ſecundũ carnẽ : quia velit nolit excitat in ipſo ſua deſideria. Dicitur autẽ ſomes,lex, hoc loco, per proſonomaſiam, ſicut in fine capitis 3. huius Epiſtolæ, ipſa fides,lex fidei appellatur , ſola agnominatione ſiue alluſione vocis: Vel lex dicitur quia inuitat,plectit,imperat more legis proprij nominis : Sic Thomas.Idem dicendum Thomas in hunc locum.
eſt de gratia ſanante,quam vocat legẽ mentis. Poſt declarationem mali nobis innati, ſubijcit Apoſtolus exclamationem.

Infelix ego homo , quis me liberabit de hoc corpore, mortalitati & corruptioni obnoxio? Quis dabit,omni languore concupiſcentiæ ſanato,recipere tale corpus quale erit in reſurrectiõe? Reſpondet: (*gratia Dei per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum*) ſcilicet liberabit me à corpore mortis huius, non lex Moyſi, non vires naturæ: *Igitur ego & ipſe,&c.*)Senſus eſt : ſecundum interiorem hominem ſeruio legi Dei, ſecundum carnem verò, id eſt, ſecundum vires animæ inferiores, vel(*ſecundum alios*) iuxta omnes animæ vires, quatenus vitiatæ ſunt per Adam. Prior expoſitio probabilior eſt, propterea quòd palam diſtinguat Apoſtolus, carnem contra mentem:*Legi peccati*) id eſt, ſomiti, huic ſeruio ſcilicet concupiſcendo, citra tamen omnem conſenſionem mentis.

CAPVT VIII.

NIhil ergo nunc damnationis eſt ijs, qui ſunt in Chriſto Ieſu, qui non ſecundum carnem ambulant. Lex enim ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu, liberauit me à lege peccati & mortis.

N*Ihil ergo nunc damnationis eſt, &c.*) Ex ijs quæ in ſecunda parte 7.cap.de iuſtificatis ſub ſua perſona, diſſeruit Apoſtolus nimirum,mente ipſos ſeruire legi Dei:carne vero tantùm legi peccati. Et proinde ipſos non debere dici perpetrare illicita carnis deſideria, ſed potiùs peccatum, quod hæret in carne ipſorum: Infert iam. Nihil ergo nunc damnationis eſt) ſ.propter motus illos impuros , qui ebulliunt à concupiſcentia.

His qui ſunt in Chriſto Ieſu) periphraſis eſt iuſtificatorũ.Senſus eſt:His qui tanquã ſurculi

culi quidam inſiti ſunt Chriſto Ieſu in Baptiſmo: (*Qui non ſecundum carnem ambulant*) id eſt, qui non obediũt, nec conſentiũt impuris illis motibus, quos ſuggerit & excitat caro, quibus obediũt omnes qui non ſunt in Chriſto Ieſu.

Lex enim ſpiritus vitæ, &c.) Spiritus genitiui caſus eſt, vt patet ex Græco. Senſus eſt: Lex quam Spiritus ſanctus viuificator & innouator mentis, inſcripſit cordi meo, Periphraſis eſt gratiæ (*Liberauit me à lege peccati & mortis.*) Lex peccati & lex mortis, eiuſdem rei periphraſis eſt, nempe ſomitis. Senſus eſt: gratia quam Spiritus ſanctus in me efficit, illa fecit vt non ſim ampliùs mancipium peccati, illa emancipauit me, me inquam ſecundum mentem meam, à iure & dominatione concupiſcentiæ, hoc eſt, fecit vt quanquam ſentiam motus concupiſcentiæ, iis tamen nequaquam conſentiam. Intelligit autem ſub ſua perſona quemuis iuſtum, & propterea nihil damnationis eſt iis, qui ſunt in Chriſto Ieſu. Hęc eſt conſequentia Apoſt. Illud (*in Chriſto Ieſu*) quidam referunt ad vitam, hoc ſenſu, lex ſpiritus vitæ, quæ eſt in Chriſto Ieſu, id eſt, per Chriſtum Ieſum: Alii ad verbum, liberauit.

N*Am quod impoſſibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iuſtificatio legis impleretur in nobis, qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundum ſpiritum.*

N*Am quod impoſſibile erat legi, &c.*) Gratia præſtat vt non conſentiamus peccato, idem quoque conata eſt lex, ſed eius conatus fuit irritus. Mentem enim inſtruxit lex, non autem ſanauit affectum. *Nam quod impoſſibile erat legi*) id eſt, quod lex præſtare non potuit (*in quo*) id eſt, quatenus (*infirmabatur*) id eſt, imbecillis erat & inualida, (*per carnem*) id eſt, partem illam in qua reſidet fomes, hoc Deus miſſo Filio ſuo in ſimilitudinem carnis peccati, ſ præſtitit. Lex oſtendendo peccatum, conata eſt auferre peccatum, ſed defecit in conatu ſuo propter fomitẽ, cui ſuccumbebat voluntas, licet mens ſatis eſſet inſtructa: Huic impotentiæ legis Deus opem tulit: quod illa præſtare non potuit, ipſe præſtitit per Filium, quem miſit in ſimilitudinem, id eſt, ſub ſimilitudine ſiue ſpecie carnis peccati, id eſt, peccatoris, phraſi Hebraica. Caro Chriſti non fuit obnoxia peccato & impuris motibus concupiſcentiæ, vt noſtra: fuit interim mortalis, & aliis miſeriis quæ in naturam humanam ex peccato irrepſerũt, ſubiecta: Caro ergo peccati eſt, caro obnoxia peccato.

Et de peccato damnauit peccatum in carnem.) Peccatum quod priori loco ponitur, tropũ habet: ſumitur enim pro hoſtia expiatrice, in qua ſignificatione frequenter obuium eſt in veteri teſtamento. Contrarius flexus eſt, apud latinos in nomine piaculi, quod cùm propriè ſignificet ſacrificium expiationis, vt apud Horatium. Teque piacula nulla reſoluent, deflexum eſt ad ſignificandum ſcelus vel flagitium, vt apud Virgil. Diſtulit in ſeram commiſſa piacula mortem. Præpoſitio (*de*) ſeruit modo vel cauſæ. Talem habet ſenſum, ac ſi dicas de barbaro milite, Cæſar vicit Barbaros. De peccato ergo, id eſt, per peccatum, id eſt, per hoſtiam ſiue victimam Chriſtum damnauit peccatum, id eſt concupiſcentiam iu carne: In illa enim Chriſtus dependit, quicquid peccatis noſtris debebatur. Damnare peccatũ, phraſi Hebraica dictum eſt, pro abolere, extinguere, tollere peccatum. Peccatum de quo loquitur Apoſtolus abolitum eſt, partim quia reatus eius prorſus ſublatus eſt, partim quia fractæ ſunt vires eius, vt pertrahere deinceps nequeat hominem in conſenſum, & captiuare ſecundum mentem. Qua autem ratione concupiſcentia in renatis appelletur peccatum, explicat Auguſt. de nupt. & concup, cap. 22. primi libri, & contrà duas Epiſt. Pelag. lib. 1. ca. 12. & li, 5. de li. arb. cap. 19. Dicit ibi appellari peccatum per eũ tropum, quo vel nomen cauſæ tribuitur affectui ſecundum quem, ſcripturam manu factam appellamus manum: vel contra, quo nomen effectus tribuitur cauſæ, ſecundum quem Horatius mortẽ pallidam dicit, quia efficit hominem pallidum. Figura hæc metonomya dicitur: Quia ergo concupiſcentia ex peccato facta eſt, & ad peccatum mouet, inuitat, & ſolicitat, peccatum dicitur, dimiſſo etiam reatu.

Vt iuſtificatio legis in nobis impleretur) pro iuſtificatione Græcè eſt δικαίωμα, de qua voce dictum eſt in 2. cap. huius epiſtolæ. Senſus eſt. Vt præcepta legis præſtarentur à nobis, quæ præſtari non potuerunt ab iis qui ſub ſtatu legis agebant, è nobis inquam, qui non ſecundũ deſideria carnis viuimus: ſed qui inſtinctum ſpiritus ſequimur.

Q*Vi enim ſecundum carnem ſunt, quæ carnis ſunt ſapiunt: qui verò ſecundũ ſpiritum ſunt, quæ ſunt ſpiritus ſentiunt. Nã prudentia carnis mors eſt: prudentia autẽ ſpiritus, vita et pax, quoniã ſapientia carnis inimica eſt Deo: legi enim Dei non eſt ſubiecta, nec enim poteſt.*

Q*Vi enim ſecundum carnem ſunt*) id eſt homines iuxta mentem carnales curant, meditantur, cogitant ea quæ carnis ſunt, iis ſtudent & afficiuntur. (*Qui verò ſecundum*

ſecundum ſpiritum ſunt) id eſt, homines ſpirituales curant, meditantur, cogitãt ea quæ conſentanea ſunt ſpiritui, vel ſancto, vel menti per Spiritum ſanctum renouata. Nihil diſcriminis eſt hoc loco inter voces iſtas ſapere & ſentire, quia eadem planè vox eſt apud Paulum, & tantum ſemel poſita nimirum φρονοῦσιν, quæ pertinet, et ad intellectum, & ad affectum, frequentiùs tamen ad affectum. Hoc loco pertinere ad affectum, argumentum eſt, quia præceſsit. Qui non ſecundum carnem ambulamus, ambulare autem affectus eſt.

Nam prudentia carnis.) Græcè eſt φρόνημα verbale nomen à verbo quod modò vertit ſapiunt & ſentiunt, quod diximus frequentiùs ad affectum pertinere. Senſus eſt: Affectus, cogitatio, cura, ſtudium carnis, mortem adfert. Genitiuus (*carnis*) accipi poteſt vel vt materiam ſignificet circa quam verſatur prudentia, vel vt ſignificet carnẽ ipſam, videlicet animam carnalem. Idem eſt de genitiuo (ſpiritus) *prudẽtia verò ſpiritus*) id eſt, vel rerum ſpiritualium, vel quam Spiritus ſanctus inſpirat: Hęc vitam adfert & pacem, quæ non eſt aliud quàm tranquillus ſtatus mentis ſub Deo. Prudentiam autem carnis mortem adferre, hinc patet (*quoniam ſapientia carnis.*) Eſt illa vox, quam modò vertit prudentiam, nimirum φρόνημα: (*inimica eſt Deo.*) Græci habet, inimicitia eſt aduerſus Deum, id eſt, exercet inimicitias aduerſus Deum: inuitat enim ad ea, quæ ſunt contraria legi Dei, vnde ſubdit Apoſtolus, (*Legi enim Dei non eſt ſubiecta.*) Imò nec ſubijci poteſt.

QVi autem in carne ſunt, Deo placere non poſſunt. Vos autem in carne non eſtis, ſed in ſpiritu, ſi tamẽ ſpiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem ſpiritum Chriſti non habet, hic nõ eſt eius. Si autem Chriſtus in vobis eſt, corpus quidem mortuum eſt propter peccatum, ſpiritus verò viuit propter iuſtificationem. Quòd ſi ſpiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis, habitat in vobis, qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum à mortuis, viuificabit et mortalia corpora veſtra, propter inhabitantem ſpiritum eius in vobis.

QVi *autem in carne ſunt*) id eſt, qui acquieſcunt affectibus carnalibus (*Deo placere non poſſunt*) ſcilicet quàm diu tales ſunt.

Vos autem non eſtis in carne ſed in ſpiritu) id eſt, Acquieſcitis Spiritui ſancto, vel menti ſanatæ per ſpiritum: (*Si tamen ſpiritus Dei habitat in vobis.*) Dicit hoc ad terrorem imperfectorũ. Senſus eſt: Si modò fixit ſedem ſuam in vobis, ſi in vobis perpetuus eſt, ſi non eſtis temporarij. (*Si quis autem ſpiritum Chriſti non habet*) quo inhabitante viuificetur, hic nõ pertinet ad Chriſtum. (*Si autem Chriſtus in vobis eſt*) ſcilicet per Spiritum ſuum ſanctum.

Corpus quidem mortuum eſt) id eſt, ſubiectum mortis neceſsitati, (*propter peccatum*) id eſt, merito peccati. Eſt eadem ſententia cum illa quæ eſt cap. 5. Per vnum hominem peccatum introiuit, &c. (*ſpiritus verò*) id eſt, mens (*viuit propter iuſtificationẽ*) id eſt, propter iuſtitiam quam in ea efficit Spiritus ſanctus. Eſt enim Græce δικαιοσύνη non Δικαίωσιν.

Quod ſi ſpiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum.) Maluit hic Apoſtolus periphraſi vti quàm ſimpliciter dicere, quòd ſi Spiritus Patris, quia inſtituit ſermonem de redemptione corporum, (*viuificabit & mortalia corpora veſtra*) id eſt, reddet illa immortalia, donabit plena & perfecta vita (*propter inhabitantem ſpiritum eius in vobis*) id eſt, propter dignitatem quã habent corpora veſtra ex eo, quòd ſunt templa Spiritus ſancti.

ERgo fratres, debitores ſumus, non carni, vt ſecundum carnem viuamus. Si enim ſecundum carnem vixeritis, moriemini: ſi autem ſpiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Quicunque enim ſpiritu Dei aguntur, ij ſunt Filij Dei. Non enim accepiſtis ſpiritum ſeruitutis iterum in timore, ſed accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, abba pater.

E*Rgo fratres debitores ſumus non carni,*) quod exponens addit (*vt ſecundum carnem viuamus*) id eſt, vt eius deſiderijs obtemperemus. (*Si enim ſecundum deſideria carnis vixeritis moriemini*) non illa ſolùm morte, quæ opponitur vitæ ſpiritus: ſed & illa quæ manet omnes impios in reſurrectione, quę eſt pœna & ſupplicium gehennæ. Si autem duce Spiritu ſancto vel mente ſanata, motus fomitis ſiue deſideria, quæ ex carne oriuntur, repreſſeritis, viuetis beata illa vita, æterna & immortali, & aſſequemini viuificationem illam corporum de qua diximus.

Quicunq; enim ſpiritu Dei aguntur) ad mortificandum deſideria ac vitia carnis, (*ij ſunt filij Dei*) adeoq; perẽniter victuri cum ipſo. Sic dictũ eſt ab Apoſtolo (aguntur) quemadmodum à Poëta: Trahit ſua quemque voluptas. Vbi non coactio ſignificatur voluntatis, ſed eius inclinatio: *Non enim*) ſicut olim ſub lege, hoc eſt quod dicit (iterum) accepiſtis ſpiritum ſeruitutis in timore, ſiue ad timorem, hoc eſt, qui faciat vos timore pœnæ tanquã ſeruos abſtinere à legis tranſgreſsione, non ſublata è mentibus veſtris libidine peccandi. Sed accepiſtis ſpiritũ cuius beneficio adoptati eſtis in filios Dei, per quem ſpiritũ (qui ſpiritus Euangelicus eſt) magno cordis affectu & fiducia clamamus in precibus noſtris abba, quod eſt Pater:

Sic

Sic quidem vt poſterius interpretetur prius, pro quibus facit quod pater mominatiui caſus eſt in Græco. Alij accipit vt ſit conduplicatio Hebraica, faciens ad emphaſim affectus: audemus autem ad Deum conſugere tanquam ad Patrem, & ipſum hoc nomine compellare freti teſtimonio ſpiritus.

IPſe enim ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro, quòd ſumus filij Dei. Si autem filij & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti, ſi tamen compatimur & cõglorificemur.

IPſe enim ſpiritus teſtimonium reddit) id eſt, atteſtatur ſpiritui noſtro id eſt, animo noſtro & affectui (quòd ſumus filij Dei) Teſtimoniũ eſt vita ſancta & motus pij in Deum, quos in nobis efficit ſpiritus. Commẽtarius iſte Ambroſij eſt, ſecundum quem locum hic nihil facit pro fide Lutheranorum quam ipſi ſpecialem vocant. Si autem filij ſumus, ſequitur & hæredes nos eſſe, hæredes quidem Dei, cohęredes autem Chriſti, (ſi tamen compatimur, &c.) id eſt, ita demum aſſequimur hæreditatem hanc immortalitatis, ſi cum Chriſto magno & forti animo toleramus moleſtias & afflictiones vitæ præſentis.

EXiſtimo enim quòd non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Nã expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat. Vanitati enim creatura ſubiecta eſt, non volens, ſed propter eum qui ſubiecit eam in ſpe, quia & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei.

EXiſtimo enim &c. Iſtud adijcit, ne quem nimis terreat illa præſcripta conditio.

Si tamen compatimur) Senſus eſt: dum mecum perpendo afflictiones huius vitæ, & cõfero eas cũ vitæ futuræ gloria, quæ pro illis rependitur pijs, video illas haud pares eſſe ad gloriam illam. Nam moleſtia quæ in paſſionib' eſt breuis eſt & momẽtanea: felicitas vitæ futuræ, perpetua eſt. Sententia hæc Apoſtoli: Non ſunt condignæ paſiones huius temporis, &c.) nequaquam aduerſatur meritis. Nihil enim aliud docet quã afflictiones præſentis vitæ quatenus ſunt afflictiuæ, hoc eſt, ſecundum momentaneam & breuem moleſtiam, quæ illis ineſt, minimè eſſe pares gloriæ futuræ, quæ æterna eſt. Porrò quid dignitatis habeant ex eo, quòd ſpiritu Chriſti à pijs hominibus & mẽbris Chriſti ſuſtineantur: imò quid dignitatis habeat tolerantia paſionum, qua pius tolerat huius vitæ moleſtias, id nunc non agit Apoſtolus: id autem optimè intelligit, qui nouit quanti ſit pendendum id, quod ſæpe teſtatur ſcriptura: pios homines quos inhabitat ſpiritus Chriſti, eſſe filios Dei & mẽbra corporis Chriſti, Et qui hunc locum adducũt contra merita iuſtorum, non vident ſe eodem argumento Chriſti merita tollere, cũ paſſiones, quas ipſe in corpore pertulit, fuerint momentaneæ, & gloria reddita pro ijs, æterna. *Nam expectatio creaturæ*) fingit vniuerſũ hunc mundum velut vnam perſonã cui cùm non inſit ſenſus, tamen ſenſum tribuit, per ꝓſopopœiam: vt magis exprimat magnitudinem gloriæ futuræ, ob quam patienter, donec illa contingat, ferenda ſit omnis moleſtia præſentis vitę. Muta inquit hęc creatura, cœlum & terra anxiè valde & ſollicitè expectat tempus illud, quo gloria filiorum Dei manifeſtabitur: quod certè argumẽtum eſt, gloriam illam eſſe magnam. Vocabulum expectationis, quo vtitur Paulus, ſeſquipedale eſt, nec ſimpliciter ſignificat expectationẽ ſeu anxiã & vehementẽ expectationem, vnde Eraſm. vertit, ſolicita creaturæ expectatio, vanitati enim).i. corruptioni & mutabilitati muta hæc *Creatura ſubiecta eſt,*) non volens, non ex ſuæ naturæ conditione ſeu inclinatione, ſed contra naturæ inclinationẽ ex Dei ordinatione, qui eam huic vanitati ſubiecit propter hominẽ, vt illi ſeruiat in hoc mortali ſtatu. Subiecit inquam in ſpe, hoc eſt, ſub ſpe commutationis in melius, quia & in libertatem vindicabitur, ſiue libera reddetur à ſeruitute corruptionis.i. ab iſta mutabilitate & defectione, cui iã inuita cogitur ſubiacere propter hominem.

In libertatem gloriæ filiorum Dei) Iſtud variè à diuerſis exponitur. Ambroſius qui legiſſe videtur in libertate, hunc dat ſenſum: Cùm filij Dei incorruptionis ſtatum adepti fuerint. Chryſoſtomus præpoſitionem (in) accipit vt hoc ſit quod propter: Propter libertatem gloriæ Dei, vel in cõmendationẽ gloriæ filiorum Dei. Eſt tertius commentarius qui libertatem exponit, in imitationẽ & exemplum libertatis filiorum Dei.

SCimus enim quòd omnis creatura ingemiſcit, & parturit vſqueadhuc. Non ſolùm autem illa ſed & nos ipſi primitias ſpiritus habẽtes et ipſi intra nos gemimus adoptionẽ filiorũ Dei expectãtes redemptionẽ corporis noſtri. Spe enim ſalui facti ſumus. Spes autẽ quæ videtur, nõ eſt ſpes nã quod videt quis, quid ſperat? Si autem quod nõ videmus, ſperamus, per patiẽtiã expectamus.

SCimus enim).ſ. nos Apoſtoli, vel quicunque rectè inſtituti ſumus, *Quòd omnis creatura*) id eſt, tota hæc rerum machina ſub põdere ſeruitutis, quam hominis cauſa ſeruire cogitur gemit, & parturit. i. in modũ parturientis dolet, anxiè expectans tempus illud quo gloria filiorum Dei manifeſtanda eſt, quia tunc & ipſa innouabitur.

Non

Non ſolùm autem, illa, ſed nos ipſi &c.) Eſt confirmatio etiã eius quod ſumpſerat probandum, nimirum magnitudinis gloriæ filiorum Dei. Nos inquit Apoſtoli, qui vobis videmur beati, ſentientes præſentis miſeriæ & mortalitatis pondus, & ipſi vnà cum reliqua creatura taciti ingemiſcimus adoptionem filiorum Dei &c. Sic quidem, vt pertineat ad ſolos Apoſtolos cui interpretationi fauet, quod dicit primitias ſpiritus habentes, id eſt, qui habemus potiora & excellentiora dona ſpiritus: Primitiæ enim ſpiritus non ſunt quorumuis, vt patet ex ſimilibus locis: Ducit eodem & illa repetitio. Sed & nos ipſi, Item illa emphaſis: intra nos, vbi Græcè eſt, in nobis ipſis, ſiue intra nos ipſos. Alij tamen accipiunt de quibuſuis Chriſtianis, & primitias interpretantur initia ſiue primordia. Græca enim vox ἀπαρχὴ ſignificat & primos fructus & primam oblationẽ etiam primordia. Nos ergo Chriſtiani qui primum guſtum habemus felicitatis, quem non habent cæterę creaturæ, & ipſi gemim⁹. Sed iam minus ponderis habet ſententia.

Adoptionem filiorum Dei) id eſt, poſſeſſionem iuris, quod nunc habemus ex eo quòd adoptati ſumus in filios. Ita accipiendam eſſe adoptionem indicat particula ſequens, quæ per appoſititionem additur videlicet (redemptionem corporis noſtri) id eſt liberationem corporis à mortalitate, & languore concupiſcentiæ, ab omni corruptione.

Spe enim ſalui facti ſumus) id eſt, quãtumuis magni appareamus & felices, tantùm ſpe ſalui ſumus & beati, non autem re: & ideo ingemiſcimus expectantes redemptionem.

Spes autem quæ videtur) id eſt, Res ipſa quæ ſperabatur, dum iam in manibus eſt & præſto, amplius ſperari nõ dicitur, ſed haberi, hoc eſt, ſpes non eſt præſentis & iam poſſeſſi boni, ſed futuri. Nam quod quis videt) id eſt, quod iam habet, & manibus tenet

Quid ſperat?) Græcè additur (etiam) cur etiam ſperet?

Si autem quod &c.) id eſt, Si ea eſt natura ſpei, vt non ſperemus, niſi quod non videmns, id eſt, quod non poſſidemus, certe ſequitur vt interim dum differtur hæreditas, & liberatio ſperata, æquanimiter toleremus mala præſentis vitæ, vt per eam patientiam ad præmium immortalitatis perueniamus.

SImiliter autem & ſpiritus adiuuat infirmitatem noſtram? nam quid oremus ſi ut oportet, neſcimus, ſed ipſe ſpiritus poſtulat pro nobis, gemitibus inenarrabilibis. Qui autem ſcrutatur corda, ſcit quid deſideret ſpiritus, quia ſecundũ Deum poſtulat pro ſanctis.

S*Imiliter autem & ſpiritus &c.*) Iſtnd (ſimiliter) referunt quidam ad id quod antea immediatè præceſſit, hoc ſenſu. Sicut nos per patientiam expectantes nitimur ad cœleſtis illius hæreditatis conſecutionẽ: ita etiam ſpiritus admouet auxilium ſuum deficientibus, ceu inanum porrigens laborantibus. Alij referunt ad id, quod paulò altiùs præceſſit: Sed & nos ipſi primitias ſpiritus habentes, & ipſi intra nos gemimus. Plenus hic commentarius erit, ſi hįs addatur etiam ille locus. In quo clamamus Abba pater, vt ſenſus ſit: ſpiritus de quo dixi, quod det fiduciam nobis clamandi abba pater, is pręterea adiuuat nos & opitulatur in noſtris gemitibus, & in noſtra patientia, ſiue ſit patientia illa quam exhibemus in tormentis quæ inferuntur à Tyrannis, ſiue qua opus eſt, dum experimur in nobis inſurgere motus impuros concupiſcentiæ.

Nam quid oremus &c.) id eſt, tantùm abeſt vt ipſi nobis poſſimus eſſe præſidio, vt neſciamus quibus præſidijs ſit opus. Nam hoc ipſum quod oremus vt oportet, non nouimus, Propriè ſermo eſt de afflictionibus, in ijs ſpeciatim quid ſit orandum neſcimus, an vt Deus eas adimat, an vt per illas exerceri nos patiatur. Sic Paulns hoc neſciuit quando dictum eſt ei à Domino: Sufficit tibi gratia mea. Vide Aug. in Epiſtola ad Probam de orando Deũ quæ eſt numero. 121. (Sed ipſe ſpiritus) ſ. diuinus (poſtulat) ſiue intercedit apud Patrem (gemitibus inenarrabilibus. Ex hoc loco Arrius & Macedonius docere conabantur, Spiritum ſanctum minorẽ eſſe Patre. Sed doctiſſimè explicat Aug. in Epiſtola iam dicta. Poſtulat, dictum eſt pro eo, quod eſt poſtulare nos facit. Illud quoq; annotandum, quòd non ſimpliciter dixit Apoſtolus ἐντυγχάνει, id eſt, intercedit, ſiue vt noſter vertit, poſtulat, ſed ὑπερεντυγχάνει addita præpoſitione quæ ſolet ſuper excellentiam ſignificare Græcis. Senſus enim hic eſt. Etiam ſi ſpiritus noſter aliquando petat nocitura: tamen Spiritus ſanctus afflans animos noſtros, corrigit quod malè petebatur, veluti præfectus omnibus interpellationibus. Corrigit inquam, dum quidquid petimus, eaten⁹ tantũ nos petere facit, quatenus ad Dei gloriam & noſtram ſalutẽ conducit.

Qui autem ſcrutatur corda) Periphraſis eſt Patris ad inſtitutum apppoſita. Senſus eſt: tametſi in re quam petimus frequenter erremus iudicio & delectu: tamen qui nouit cordis arcanos affectus ipſe Pater cœleſtis

Scit quid deſideret ſpiritus) Aug. in Epiſto ad Probam legit: Quid ſpiritus ſapiat. Græcè eſt τὸ φρόνημα id eſt, nouit ſenſum ſpiritus id eſt, approbat effectum, quem efficit in nobis Spiritus ſanctus.

Quia ſecundum Deum poſtulat pro ſanctis)

id eſt,

id eſt, facit nos poſtulare ea quæ Deo probãtur, Quia huiuſmodi preces, quas ex afflatu ſpiritus offerimus Deo, licet frequenter imperitæ ſint & erroneæ, ſecundum affectum tamen petendi plenè ſubiectæ ſunt diuinæ voluntati.

SCimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, ijs qui ſecundũ propoſitum vocati ſunt ſancti. Nam quos præſciuit, et prædeſtinauit conformes fieri imaginis filij ſui, vt ſit ipſe primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædeſtinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iuſtificauit: quos autem iuſtificauit, illos & glorificauit.

SCimus autem &c.) ſcilicet non Apoſtoli vel nos Chriſtiani qui rectè inſtituti ſumus de cura Dei erga electos, *Quod diligentibus Deum, omnia*) etiam triſtia, vt tribulationes vel internæ vel externæ: de his enim propriè loquitur: quamuis non debeat ſuperbè reijci, quod habet gloſſa, Omnia etiam peccata: Nam verùm & hoc eſt. Vſque adeo inquit Auguſtinus in lib. de cor. & gratia, omnia cooperatur Deus in bonum diligentibus ſe: vt etiã ſi qui eorum deuient & exorbitent, etiam hoc ipſum eis faciat proficere in bonum, dum humiliores redeunt & doctiores, (cooperantur) id eſt, ſimul adiumẽto ſunt & cedunt in bonum, his (inquã) qui ſecundum propoſitum, id eſt, certum decretum voluntatis Dei, vocati ſunt ad ſanctimoniam.

Nam quot præſciuit &c.) Probat eleganti gradatione, electis nihil poſſe accidere quod impediat illorum ſalutem: ſed potiùs omnia etiam mala adiumento ipſis eſſe ad fœlicitatem. *Nam quos præſciuit*) dubium eſt an iſtud præſcire ſit rationis an voluntatis. Aptior tamen erit probatio, ſi dicatur eſſe voluntatis, vt pertineat ad dilectionem Dei, hoc ſenſu: Quos præſciuit cura, affectu, & dilectione, ſiue quos æterna præcognitione ſua approbauit, vt fierẽt conformes imaginis Filij ſui, eoſdẽ, & prædeſtinauit, id eſt, ab æterno certò & firmiter definiuit ac ſtatuit fieri cõformes imaginis Filij ſui, vt ſicut ille eſt naturalis Filius Dei diuina gloria plenus, ita ipſi ſint per adoptionis gratiam filij Dei, diuinę gloriæ participatione pleni, *Vt ſit ipſe primogenitus*) id eſt, vt ipſe qui eſt per naturam vnicus, per gratiæ communicationem habeat multos fratres, inter quos ipſe primatum teneat. Quos autem ab æterno prædeſtinauit, eoſdem ſecundum æternum ſuum decretũ propoſuit vocare, & ſicut propoſuit, ita ex tempore vocat, partim per externam prædicationem, partim per internum inſtinctum & afflatum, quo mentes ipſorum ſic mouet, vt ſequantur & obediant prædicationi vel inſtinctui.

Quos autem vocauit) ſcilicet ſecundũ æternum ſuũ decretum, ſiue vocationẽ, quæ eſt ſecundum electionẽ, ſeu prædeſtinationẽ, eoſdẽ & iuſtificauit, donans eis remiſsionẽ peccatorũ, & addens dona, quib. deinceps iuſtè poſſent viuere. *Quos aũt iuſtificauit*) ſcilicet ſecundũ propoſitum ſuũ æternum, eoſdem & glorificauit, id eſt, certò eos perducet tandem ad glorificationem animę & corporis. Concluditur ergo ex hac diuinæ prædeſtinationis efficatia, nihil accidere poſſe electis, quod ipſorum ſalutem impediat.

QVid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis quis contra nos? Qui etiam proprio Filio ſuo non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit? Quis accuſabit aduerſus electos Dei? Deus qui iuſtificat, quis eſt qui cõdemnet? Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt, imò qui et reſurrexit, qui & eſt ad dextram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.

QVid ergo dicemus ad hæc?) cùm ita res ſeſe habeat, quod tanta Dei erga electos ſit cura, vt eos vocet, vocatos iuſtificet, iuſtificatos tandem glorificet: cumq; nemo credentium his vlla ex parte poſsit refragari, nõ placebimus nobis de tanta Dei circa nos dignatione? non gloriabimur in Deo nobis ſic propitio? hoc eſt quod dicit, *Quid ergo dicemus ad hæc?*) vnde ſubijcit. *Si Deus pro nobis*) ſcilicet prædeſtinando, vocando, iuſtificando, glorificando. *Quis contra nos?*) quis poſsit exurgere aduerſum nos, qui impediat ſalutem noſtram?

Qui etiam proprio filio ſuo non pepercit) id eſt, qui vſque adeò noſtræ ſaluti ſtudet, vt quò nos ſalui eſſemus in æternum, non ſolùm Filio ſuo non pepercit, nec eum quouis modo pro ſalute noſtra impendit, ſed tradidit ipſum in mortem, partim quia paſſus eſt, vt Iudæi cruci eum affigerent, partim quia inſpirauit animæ Chriſti eam charitatem, vt ſe obijceret morti crucis. Cùm ergo illum pro ſalute noſtra impenderit, quo charius habet nihil, qui fieri poteſt, vt non & cum eodem donet nobis, quæ ad ſalutem ſunt neceſſaria? Hic ſenſus eſt quando legimus (donabit) in futuro, quæ lectio eſt apud Amb. & in Græcis empl. Quando legimus (donauit) in præterito, quomodo fere habẽt noſtra exempl. latina, tum accipiendum eſt quod dicitur, ſecundum æternum Dei decretum, vt donatio iam peracta eſſe intelligatur, quæ decreto conſtat, licet nondum plena ſit donati poſſeſsio.

Quis accuſabit) id eſt, quiſnam tandem eſt qui audebit crimina intentare, *aduerſus electos Dei? Deus eſt qui iuſtificat*) qui à peccatis & ab intentata actione abſoluit, quis ille erit qui condemnet? Chriſtus Ieſus eſt qui

Dd mortuus

mortuus eſt pro nobis, imò qui & reſurrexit,&c. Quis ille erit qui condemnet? Hoc enim repetendū eſt ex præcedentibus. Auguſtinus lib. de doct. Chriſtiana.3.cap.3.illud (Deus qui iuſtificat) nō preſſe legit, ſed cum interrogatione hoc ſenſu: Deus ne id faciet? Deus ne accuſabit aduerſus electos? quaſi dicat,minimè, eum ipſe iuſtificet. Interrogatiuè quoque legit quod ſequitur: Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt: hoc ſenſu: Chriſtus Ieſus ne faciet id? iſne condemnabit electos? qui eorum cauſa mortuus eſt, imò qui & reſurrexit propter ipſorum iuſtificationem?

Qui & eſt ad dexteram Dei,&c.) metaphora eſt à ſummis principibus, qui iis, quos apud ſe primos habet,& volunt ſuprema poteſtate pollere, concedunt eſſe, ſedereq; ſibi proximos & à dextris. Qui ergo euectus eſt ad ſummam potentiam, & gloriam Patris. Quod ſequitur:(*Qui etiam interpellat pro nobis*) non ſic accipiendum eſt quaſi Chriſtus Patri preces & ſupplicationes pro nobis etiam dum offerat, hoc ſiquidem fecit in diebus carnis ſuæ, iam cum Patre largitur nobis omnia omnem habens poteſtatem, vtpote ad dextram Dei ſedens, nec vlla ratione finit Pater, vt gloria iam & honore coronatus deinceps ſeſe humiliet. Vide Chry. in hunc locum, vide præterea Rupertum Abbatem lib.9. de diuinis officijs cap.3. vbi doctiſsimè de hac re diſſerit, & eò vſq; deducit, vt neget catholicū illum, qui Chriſtum ad hoc vt roget Patrem, iam inuocat. Cautè proinde legenda eſt homelia illa Orig. in Leuiticum, quæ eſt numero 7. vbi Chriſtum facit adhuc orare Patrem,& anxium in modum aduocati, vbi & multa alia tribuit ei, quæ lectori parum erudito pernicioſam opinionem ingenerare poſſent. Quomodò autem intelligendus ſit locus iſte Apoſtoli, quo dicit Chriſtum interpellare pro nobis, explicat Chryſoſt. qui per interpellationem intelligit, fauorem ac vigorem dilectionis Chriſti erga nos. Rupert⁹ verò Abbas cùm ſuæ definitioni oppoſuiſſet hæc verba Apoſtoli, ſubiecit pro ſolutione: Illa interpellatio non ſubmiſſa eſt poſtulatio, ſed eius paſſionis quæ ſemel ſuſcepta, ſemel pro nobis in ſacrificium oblata eſt, æterna commemoratio ſemel in conſpectu ſanctæ Trinitatis admiſſa, ſanguinis eius innocentis exclamatio. Senſus ergo Apoſtoli ſecundum Rupertum eſt, qui interpellat pro nobis per victimam ſuam, quæ Patri ſemper eſt præſentiſſima, in quam Pater adſpiciens largitur nobis remiſsionem peccatorum, iuſtitiam, & alia quæ ad ſalutem nobis neceſſaria ſunt.

QVis ergo nos ſeparabit à charitate Chriſti? Tribulatio? an anguſtia? an fames? an nuditas? an periculum? an perſequutio? an gladius? ſicut ſcriptum eſt: Quia propter te mortificamur tota die, æſtimati ſumus ſicut oues occiſionis. Sed in his omnibus ſuperamus propter eum qui dilexit nos.

QVis ergo ſeparabit nos à charitate Chriſti?) Nonnulla exempla loco Chriſti, habent Dei. Senſus eſt: Cùm tanta ſit charitas Dei erga nos, quidnam accidere poſsit nobis tam acerbum aut triſte, quod faciat nos deficere à Deo tantopere nos diligente, id eſt, quidnam tandem poſsit nobis accidere, quod Deus qui tantopere nos amat, non ſic moderetur & gubernet, vt nequaquam deficiamus ab ipſo, & excidamus à ſalute: vel certè quidnā tandem poſsit nobis accidere, propter quod deficiamus à Deo diligendo? Vt charitas Dei ſit illa, qua nos diligimus Deum. Secundum priorem interpretationem charitas accipitur actiuè, nimirum pro ea qua Deus nos diligit. Vtraque interpretatio bona eſt,& inſignes habet authores. Quod quidam dicunt ſermonem Græcum excludere poſteriorem, ridiculum eſt. Nam ex alijs ſcripturæ locis conſtat, vocem Græcam ſeruire vtriq; amori: Manifeſtus locus eſt in Euang. Ioannis cap.5. Cognoui vos quia dilectionem Dei non habetis in vobis, vbi eadem eſt vox quæ hoc loco, videlicet ἀγάπη.

Quæ ſequuntur.

Tribulatio an anguſtia,&c.) Expoſitione opus non habent. Obſeruandum autem eſt ſecundum interpretes Paulum loqui de finali ſeparatione, & quæ dicit ea referri ad electos. (*Sicut ſcriptum eſt, Quia propter te mortificamur*, id eſt, propter confeſsionem nominis tui, morti tradimur (*tota die*) Propter te & confeſsionem nominis tui æſtimati ſumus ſicut oues occiſionis, id eſt, quæ occiſioni vel mactationi ſunt deſtinatæ.

Sed in his omnibus ſuperamus) Græcè eſt ὑπερνικῶμεν quod ſi ad verbum interpretemur, ſonat, ſuper vincimus vt plus aliquid intelligamus quàm vincimus. Senſus eſt: In omnibus his & tantis malis facilè vincimus ſiue facilè ſuperiores euadimus.

Propter eum qui dilexit nos) Auguſtinus libro de ciuitate Dei 22. cap.23. & lib. de doctrina Chriſtiana 4. cap.20. legit, per eū qui dilexit nos, atque ea lectio eſt in Græcis exemplaribus quæ hodie habentur in manibus. Et apud interpretes Græcos, Ambroſius tamen legit propter nos, intelligens nos in tantis afflictionibus infracto animo perdurare in amore Chriſti, qui tantum nobis impenderit. Secundum alteram lectionem ſenſus eſt: In omnib. his malis ſuperamus, non noſtra, ſed Chriſti virtute, qui dilexit nos.

Cer-

CErtus ſum enim, quia neq; mors, neq; vita, neq; angeli, neq; principatus, neq; virtutes, neq; inſtantia, neq; futura, neq; fortitudo, neq; altitudo, neq; profundum, neq; creatura alia poterit nos ſeparare à charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu Domino noſtro.

C*Ertus ſum enim quia neq;*) id eſt, mihi perſuaſum habeo, vt vertit Eraſm. vel confido vt vertit Hieroyn. in Epiſtola ad Algaſ. quæſt. 9. Atq; ita legit Ambroſius. (*Quòd neque mors*) .ſ. cóminata (*neq; vita*) .ſ. promiſſa. (*neque angeli neque principatus neq; virtutes*) Tribus his nominibus totum chorum ſiue ordinem angelorum Apoſtolus ſignificat. Senſus eſt: nullus omnino ſpiritus, neq; bonus, neq; malus. *Neq; inſtantia*) .i. præſentia bona (*neq; futura*) bona, vel neq; præſentia & vrgentia mala, neq; futura (*neq; fortitudo*) fortitudo non legitur apud Græcos, neque habet ad quod reſpondeat, cùm inſtantia .i. præſentia futueis reſpondeant, & altitudo profunditati: vnde veriſimile eſt redundare, maxime cùm neq; in omnibus latinis legatur, (*altitudo*) .i. ſummę res (*profundum*) .i. res infimæ, id eſt, nihil eorum quæ in cœlo ſunt ſurſum, vel in terra deorſum (*neq; creatura vlla*) ſi quæ eſt alia, poterit nos ſeparare à charitate, quæ eſt in Chriſto .i. à charitate Chriſti, vel à charitate quæ exhibita nobis eſt à Deo, & declarata eſt erga nos, dum tradidit pro nobis in mortem Filium ſuum Ieſum Chriſtū. Vel tertio: à charitate, quæ nobis donata eſt propter meritum Chriſti. Difficultas hîc eſt quomodo locus iſte, Certus ſum enim, &c. conſiſtat cùm alijs ſcripturæ locis, quæ negant hominem certum de perſeuerantia vſq; in finem. Reſpondent quidam, Apoſt. de ſe ſolo loqui, atque ipſum ea de re habuiſſe reuelationem. Huic reſponſioni obſiſtit quod pluraliter dicat (nos) neque vita neq; mors, &c. poterit nos ſeparare. Vnde alij quod hîc dicitur, referunt generaliter ad omnes, qui ſecundum propoſitum vocati ſunt, hoc eſt ad prædeſtinatos: ſed neq; hoc reſponſio caret ſcrupulo, cùm illis ſe annumeret Apoſtolus. Vnde eſt tertius commentarius, qui cū limitatione quadam interpretatur, quod dicitur hîc: Certus ſum enim, quia neq; mors, neq; vita poterit nos ſeparare à charitate, ſcilicet quantū eſt ex charitate, licèt bene quantum ex vertibilitate li. arb. vt explicet Apoſt. naturam charitatis, ſed non videtur Apoſtolus fuiſſe ea de re ſollicitus. Quare vt hîc aliquid certi & ſolidi habeatur, imprimis inſpicienda eſt ſignificatio vocis, qua hoc loco vtitur Apoſtolus, ea autem petenda eſt ex alijs locis, in quibus eius vſus eſt. Ex cap. 6. ad Heb. Confidimus de vobis dilectiſsimi meliora & viciniora ſaluti. Item ex 1. cap. poſte. Epiſtolæ ad Timo. Certus ſum autem quòd & in te, ſcilicet fides habitet non ficta. Item ex capite 15. Epiſt. ad Rom. Certus ſum aūt fratres mei & ego ipſe de vobis, quoniam & ipſi pleni eſtis in dilectione, etc. Vbiq; eſt πέπεισμαι eadem vox, quæ hoc 8. capite ponitur: vnde diſcimus vocabulū illud pertinere ad omnem perſuaſionem, etiam non certam, ſed probabilem tantum: Nam nemo dicat Paulum fide credidiſſe, Romanos plenos fuiſſe dilectione, aut Timotheum fuiſſe verè fidelem, alienum prorſus ab omni affectu gentilitatis, aut Iudaiſmi: Nam taliū rerum non ſolet eſſe reuelatio. Hæc diligenter aduertenda ſunt, tum propter Bucerum, qui locum hunc pertinere vult ad omnes iuſtificatos, indè docens eum qui ſemel iuſtificatus eſt, à gratia non poſſe excidere, tum propter Lutheranos, qui hinc ſtatuere conantur dogma ſuum de fide ſpeciali. Omnino enim contendunt vocabulū πέπεισμαι non pertinere niſi ad perſuaſionem certam, quæ nullam prorſus admittit formidinem, qualis eſt certitudo fidei. Sunt his affinia & alia loca ad Phil. 2. Confido autem in domino, quòd & ipſe veniam ad vos citò. Secundæ ad Theſſ. 3. Confidimus autem de vobis fratres in Domino, &c. Ad Gal. 5. Ego confido de vobis in Domino, quòd nihil aliud ſapietis. Sed hæc fortè à Lutheranis eludi poſſent, eò quòd iſtis locis ſit πέποιθα non πέπεισμαι, nimirum in voce media. Solet tamē præteritum medium etiam paſsiue vſurpari, quemadmodum tradunt grammatici.

CAPVT IX.

VEritatem dico in Chriſto Ieſu, non mentior, teſtimonium mihi perhibente conſcientia mea in Spirituſancto, quoniam triſtitia mihi magna eſt & cōtinuus dolor cordi meo.

QVia in præcedēti capite viſus eſt quædam dixiſſe cum iniuria legis, Vt illa. Nam quod impoſsibile erat legi in quo infirmabatur, ne ſuſpicaretur quis ex maleuolentia aut odio gentis ſuæ ea ipſum protuliſſe, ſubiungit hoc caput oonum, in quo declarat ſingularem ſuum affectū erga gentem Iudaicam, & quò magis ei credatur, adhibet iuramentum. (*Veritatem dico in Chriſto Ieſu.*) Commentarij faciunt formulam iurantis in Chriſto Ieſu, id eſt, teſte Chriſto. *Non mentior*) ad maiorem aſſeuerationem idem repetit.

Teſtimonium mihi perhibente conſcientia,) .i. conſcientia mea mihi teſtis eſt eius quod dico (*in Spirituſancto*) facit Hieronymus & iſtud, formulam iurandi in Epiſtola ad Al-

gaſiam, quæſt.9.& in Epiſtola ad Hedibiam quæſt. 10. in qua bonam partem huius capitis explicat. *Quoniam*) id eſt quòd triſtitia, non leuis aut fortuita, ſed magna mihi ſit, & incredibilis triſtitia & dolor, non qui ad horam pugnat & tranſeat, ſed qui iugiter in corde permaneat.

Optabam enim ego ipſe anathema eſſe à Chriſto pro fratribus meis, qui ſunt cognati mei ſecundum carnem, qui ſunt Iſraelitæ, quorum adoptio eſt filiorum, & gloria, & teſtamentum, & legiſlatio, & obſequium, & promiſſa, quorum patres ex quibus eſt Chriſtus ſecundum carnem, qui eſt ſuper omnia Deus benedictus in ſecula, Amen.

Optabam enim ego ipſe, &c.) Illud (enim) probat ipſum verè dolere, & dolorem hunc non niſi ex ingenti quodam affectu & charitate ſingulari erga gentem Iudaicã proficiſci. Annota. Eraſm. illud (optabam) verbum eſſe potentiale. Nam quamuis deſit particula ἄν, Chryſoſt. tamen et Oecum. eam addunt. Senſus eſt: Si rerum natura pateretur, vel ſi diuina diſpenſatio id permitteret, optarem ego ipſe, emphaſim habet ego, qui tantùm laboraui ne ſeiungat à Chriſto, ipſe ego optarem anathema eſſe, id eſt, ſeparatus & alienus à Chriſto, non quidem ab eius amore (id enim nemini optare licet) ſed à communione felicitatis æternæ, quam expectant qui Chriſtum colunt.

Pro fratribus meis) id eſt, pro ſalute fratrũ meorum, id eſt, ſalutem ipſorum optarem, ſi fieri poſſet, meę ſalutis diſpendio redimere. Voce hac anathema & alibi vſus eſt Apoſtolus: Si quis inquit non amat Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, ſit anathema, id eſt, ſeparatus ab omnibus, alienus ab omnibus, quẽ omnes accedere horreant: Quemadmodum enim quæ dijs conſecrata ſunt, anathema Gręcis appellantur, quòd ea religionis cauſa non liceat contrectare, ſic & quę deteſtationis cauſa non continguntur, ſed à quibus omnes reſiliunt, ſeſeq; ſegregãt, anathema Græcis vocãtur. Vide Chryſ. in hunc locum, ex cuius comment. & hoc diſces, quid reſpondendum ſit ad quæſtionem illã, quæ hoc loco moueri ſolet, an votum iſtud Apoſtoli fuerit ordinatæ charitatis, cùm ordo charitatis habeat, vt ſuã quiſque ſpiritualem ſalutem procuret potiùs, quam proximi. Dicitur autem anathema ab ἀναθεῖναι quod eſt ſeponere et ſuſpẽdere. Hieron. in Epiſt. ad Algaſiam quæſt.9. putat anathema hic accipi, non pro horrenda illa ſeparatione, quaſi optarit Apoſtolus in perpetuùm ſeparari à præſentia Chriſti & choro Beatorum, ſed pro occiſione corporali, hoc ſenſu: Optarẽ ſi ita Deo videretur, fundere ſanguinem meum pro fratribus meis, vt ſit Hebraiſmus. Verùm reclamat quod ſequitur (*à Chriſto*) ſed & Chryſo. planè reijcit & reprehendit hunc commentarium tanquam indignum Paulino affectu. Si quis vocem Hebræam conſulat, ſiue loca ſcripturæ in quibus illius vſus eſt, inueniet ſignificare ipſam, & cõſecrare & occidere, quòd conſecrata Deo mactabãtur, vel quòd ciuitates deuotæ funditus, & ad internecionem delebantur. Loca habes annotata apud Pagninum in theſauro linguæ ſanctæ in dictione Haran. Pergit Apoſtol', & explicat quos vocet fratres dicens (*qui ſunt cognati mei ſecundum carnẽ, qui ſunt Iſraelitæ*) id eſt, qui genus ducunt à Iacob Patriarcha, qui alio nomine appellatur Iſrael, cuius nominis ratio exprimitur Geneſ. 32.

Quorum eſt adoptio filiorum) id eſt, ad quos pertinet adoptio, quoniã & olim Deus ipſos in filios, & in populum peculiarem aſſumpſit, & in adoptione nouæ legis ex promiſſione patribus facta, primas etiam partes habent. (*Et gloria.*) Mirabilia enim Deus pro eis ac patribus eorum feciſſe, & exhibuiſſe dignoſcitur, ob quæ gens Iudaica toto orbe celebris erat. (*Et teſtamentum*) id eſt, quibus olim teſtamentum vetus tanquam ſingulare beneficium datum fuit. Græci codices in plurali habent teſtamenta, atq; ita legit Hierony. in Epiſt. ad Algaſiam, quæſt.9. interpretans alterum in litera, alterũ in ſpiritu, vt qui ſeruierant in litera, poſteà ſeruirẽt in ſpiritu. (*Et legiſlatio,*) id eſt, lex à Deo conſtituta, ſine qua viuebant cæteræ nationes. (*Et obſequium*) Græcè eſt λατρεία, id eſt, cultus ſiue religio. Significat aũt officia ſacerdotalia, & ritus ac ceremonias ſacrorum.

Quorum patres, &c.) id eſt, tanto honore Deus dignatus eſt patres ipſorum, vt ex illis Chriſtum naſci voluerit ſecundũ carnem. Addit (*ſecundum carnem*) vt ſignificet illi & aliam eſſe generationem æternam ex Deo: vnde addit: Qui ſcilicet Chriſtus eſt ſuper omnia Deus benedictus, id eſt, laudandus, & prædicandus in ſecula, Amen.

Non autem quòd exciderit verbum Dei. Nõ enim omnes qui ex Iſrael ſunt, ij ſunt Iſraelitæ: neque qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij. Sed in Iſaac vocabitur tibi ſemen, id eſt, nõ qui filij carnis, hi filij Dei, ſed qui filij ſunt promiſſionis, æſtimantur in ſemine: promiſſionis enim verbum hoc eſt. Secundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius. Gen. 21. b Gal. 4. d Gen. 18. b

Non autem). ſ. hęc dico (*quòd exciderit verbũ Dei*). i. quòd ſic opto ceu deſperans, illud nõ eſt tale, vt ob illorũ incredulitatẽ, putem verbum illud promiſſionis irritũ factum, quo Deus promiſit ſalutem Iſraeli.

Nõ enim omnes qui ex Iſrael). ſ. ſecundũ carnẽ progeniti ſunt, ij cẽſentur Iſraelitæ ſecundum

dum mentem ſcripturarum, ad quos videlicet pertineat diuina promiſsio. Neq; omnes qui ſunt ex lumbis Abrahæ nati, cenſentur filij Abrahæ ſecundum mentem ſcripturarum. Refert enim ſcriptura, Geneſ. 21. dictũ eſſe Abrahæ à Domino, non in Iſmaele, ſed in Iſaac vocabitur tibi ſemen, id eſt, ſola poſteritas Iſaac dicitur poſteritas Abrahæ. Hiſtoria autem hæc quæ habet, Deum diſcre- uiſſe inter ſemẽ Abrahæ, vt Iſaac aſſumeret, Iſmaëlem verò natum ex eadem carne repudiaret, ſignificat nobis per allegoriã, quod non cenſentur filij Dei, ad quos pertineat benedictio & hæreditas, qui carnalem tantùm ducunt originem ab Abraham, ſed qui filij ſunt promiſsiõis, id eſt, quos gratia vel virtus promiſsionis diuinæ regenerauit per fidem: hi demũ habentut in ſemine illo, cui promiſſa eſt benedictio. Iſaac enim natus eſt non naturaliter, ſed virtute Dei promittentis Saræ prolem ſupra naturam, ſicut ſcriptũ eſt in Geneſ. 18. Vrget ergo Apoſtolus allegoriam rerum, quod idem facit in Epiſtola ad Galat. 4.

Geneſ.25. *NOn ſolùm autem illa, ſed & Rebecca ex vno concubitu habens, Iſaac patris noſtri. Cùm enim nondũ nati fuiſſent, aut aliquid boni egiſſent, aut mali, vt ſecundum electionẽ, propoſitum Dei maneret, nõ ex operibus, ſed ex vocante, dictum eſt ei: Quia maior ſeruiet minori, ſicut ſcriptum eſt: Iacob dilexi, Eſau autem odio habui.*

N*On ſolum autẽ illa*) ſcilicet Sara exhibet nobis verorum filiorum Dei exemplũ per filium ſuum, quem ex promiſsione, & non vi naturæ concepit, ſed & Rebecca eius rei nobis exhibet exemplũ, videlicet quòd filij Dei æſtimandi ſunt non ex propagatione naturæ, ſed gratia adoptionis ex diuina electione, non proprijs aut parentum meritis, ſed gratuita Dei vocatione. Potuiſſent Iudæi ad prius exemplũ reſpondere, Iſmaelem natum ex ſerua, proinde non eſſe mirũ, ipſum fuiſſe reiectum. Adhibet ergo Apoſtolus hoc ſecundum exemplũ, in quo proponit duos fratres ex eodem patre, eadẽ matre, ſimulq; eodẽ die progenitos, imò eodẽ coitu ſeminatos: Hoc enim eſt quod dicit.

Ex vno concubitu habens) ſcilicet in vtero gemellos, quorum tamen alter reiectus ſit. Vtile autem eſt obſeruare in hoc capite tranſitum Apoſtoli: Siquidẽ hactenus commendauit gratiam per Chriſtum factam. Hic verò tranſit ad gratiam electionis, & prædeſtinationis, vt oſtendat primum fontem iuſtificationis, & omnis operis boni.

Cùm enim nondũ nati eſſent) id eſt, cùm Iacob & Eſau iam concepti quidẽ eſſent, ſed nondum in lucem editi, & cùm nec dũ per ætatem, neq; ille vel aliquid boni egiſſet, ob cuius meritum honoraretur à Deo præ fratre: neq; hic aliquid mali feciſſet, cuius merito ſubijceretur ſeruitio fratris, (*vt propoſitum*) quo Deus propoſuerat honorare Iacob præ Eſau (*maneret*) firmum ſecundum ſpontaneam electionẽ, qua præelegit ſua voluntate Iacob (*dictum eſt*) non propter vlla opera bona vel mala Iacob vel Eſau, ſed ex gratuita Dei vocatione, ipſi Rebeccæ, Gen. 25. Maior ſeruiet minori. Sic Malachiæ primo teſtatur ſcriptura.

Iacob dilexi, Eſau autem odio habui) id eſt, cùm fratres eſſẽt Iacob & Eſau, meritis prorſus pares, niſi quòd Eſau, quia primogenitus erat, hoc nomine præferẽdus videretur, ego tamen gratuita mea dilectione elegi Iacob, cui darem fertilem terram Chanaan: Eſau verò nõ elegi, ſed reieci in aſpera ſaxa & montana. Et ſicut ad hæreditatẽ terræ Chanaan Iacob ob nulla ſua merita elegi: Ita ipſum quoque gratuita prorſus miſericordia ab æterno dilexi, elegi, & prędeſtinaui, vt eſſet verus filius Dei, in quo implerentur promiſsiones ſpirituales factæ patribus, reiecto & reprobato Eſau.

QVid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud Deũ? Abſit. Moyſi enim dicit: Miſerebor cuius miſereor, & miſericordiam præſtabo cuius miſerebor. Exod.33.d

Q*Vid ergo dicemus?*) Nunquid iniquitas (eſt) *apud Deum?*) qui hunc eligat, illum verò reprobet, qui tamen inter ſe prorſus pares ſunt? Abſit, vt dicamus iniuſtum eſſe Deum. Electio enim eſt meræ miſericordiæ, vnde nulli eſt debita: ſi nulli debita, ergo nulla iniuſtitia, ſi è maſſa perditiõis hũc Deus eripiat, illum verò non eripiat. Quia iniuſtitia ibi ſolum locum habet, vbi inuenitur ratio debiti. Electionem autem diuinam nõ ex debito cuiquam contingere, ſed per miſericordiam gratuitam, docet locus Exodi, qui ſic habet: *Miſerebor cuius miſereor*) hoc eſt, per gratuitam meam miſericordiam eum demum è miſeria eripiam, vocando, iuſtificando, & tandẽ glorificando, cuius ab ęterno mihi placuit pro mea gratuita miſericordia miſereri, (*& miſericordiã præſtabo*) hoc eſt, gratiã exhibebo, cui mihi pro mea libera voluntate collibitũ eſt exhibere gratiam, id eſt, cui pro indebita & gratuita mea miſericordia ab æterno mihi placuit facere gratiam, eligendo & prædeſtinando.

IGitur non volentis, neque currentis, ſed miſerentis eſt Dei. Dicit enim ſcriptura Pharaoni: Quia in hoc ipſum excitaui te, vt oſtendã in te virtutem meam, & vt annuntietur nomen meum in vniuerſa terra. Exod.9.d

I*Gitur non eſt volentis neq; currentis*) ſcilicet vt eligatur, id eſt, ex teſtimonio Exodi iã

adducto conſequitur diuinam electionem & prædeſtinationem non contingere propter vllum meritum aut voluntatis bonæ, aut bonæ vitæ ſiue conuerſationis, ſed ex gratuita Dei miſericordia, qua vult quorundam miſereri, & hæc quidem de electione. Reprobationis verò exemplum habemus in Pharaone, cui vt refert ſcriptura, Exod.9. dictum eſt à Domino. Excitaui te vt contumaciùs reſiſteres imperio meo, non tantùm permittendo, ſed multa tum intus tum foris operando, quæ per occaſionem, maioris contumaciæ cauſa eſſent. Sic Auguſt. Aliter Ambroſius, qui legit: ſeruaui te, hoc ſenſu: cùm ob peccata, & præſertim quia affligere ſoles hoſpites, digniſsimus eſſes morte, ego tamen te ſuperſtitem ſeruaui.

Vt oſtenderem) vocem Hebræam Hieron. in Exo. vertit, poſui, id eſt, ſtare te feci, quomodo vertunt recentiores, quod idem eſt cum eo quod habet Amb. ſeruaui te. Eſt illa vox quæ in Pſalm.1. In via peccatorum non ſtetit, niſi quod hic alterius ſit coniugationis, nimirum Hipil. quæ coniugatio apud Hebr. tranſitiua eſt, ſignificat ergo ſiſtere.

In hoc ipſum) id eſt, ad eum finem ſtare te feci ſiue ſeruaui, vt oſtenderem in te virtutem meam, id eſt, vt cognoſcant ex te omnes quàm potens ſit Deus Iſrael, & vt gloria nominis mei celebretur in vniuerſo orbe.

ERgo cui vult, miſeretur: & quem vult, indurat. Dices itaq; mihi: Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis reſiſtit? O homo, Eſai.54.b
tu quis es qui reſpondeas Deo? Nunquid dicit Hier.18.a
figmentum ei qui ſe finxit. Quid me feciſti ſic? Sap.15.a
An non habet poteſtatem figulus luti, ex eadem maſſa facere aliud quidam vas in honorem, aliud verò in contumeliam?

ERgo cui vult, miſeretur.) Iſtud infertur ex priori teſtimonio Exodi, & quod ſequitur (*quem vult indurat*) ex poſteriori. Senſus eſt: cùm ad declarandam potentiam ſuam quoſdam induret Deus & reprobet, ſicut de Pharaone docet Exodus: ſequitur quòd pro libera ſua voluntate quoſdam induret: non ob vlla merita etiam præſcita. Scrupulus hic eſt non paruus, quomodo verum ſit, quòd indurationis diuinæ ratio & cauſa, ſit ſola Dei voluntas, & non humanum meritum: cum ſcripturæ quæ habent Deum tradere quoſdam in reprobum ſenſum, ferè non niſi ob præcedentia peccata illos in reprobum ſenſum traditos aſſeuerent. Quemadmodum & de Pharaone docet Aug. li.83. quæſt.68. Prioribus meritis quib' in regno ſuo afflixit peregrinos, hoc redditum eſt Pharaoni, vt induraretur cor eius. Item de na. & gra. c.22. Ex quib' videtur quòd propter mala merita, non propter ſolam ſuam voluntatem reprobet Deus quoſdam. Qua ratione commoti videntur, Hieron. Amb. Chry. Theoph. & Oecum. vt concluſionem hanc contendant poſitam eſſe non ex perſona Pauli aliquid affirmantis, ſed ex perſona aduerſarij adhuc obijcientis. Ad hunc ſcrupulũ bifariàm reſpondetur. Primò, indurare hîc accipi ab Apoſtolo vt ſignificet non effectum reprobationis, qui eſt deſerere hominẽ, & multa operari tum foris tum intus, quibus occaſione accepta fiat deterior: ſed reprobationem ipſam, quam conſtat fieri non propter vllum meritum. Verùm quia ſcriptura citata ex Exodo, palam agere videtur de induratione, quæ eſt effectus reprobationis: aliter reſponderi poteſt, quòd induratio Pharaonis reddita quidẽ eſt prioribus meritis, quemadmodum dixit Augu. ſed quòd huius indurationis propria cauſa nõ alia eſt quàm Dei voluntas, nolentis cor Pharaonis emolliri ad veri Dei agnitionem. Quòd enim è duobus æquè indignis, & ex ſe æquè rebellibus, alterum Deus pro ſuis meritis ſinit fieri rebelliorem & duriorem, ad occaſionem multorum beneficiorũ. Alterius verò cor emolliat, ad occaſionem eorundem vel ſimilium beneficiorum, id ad ſolam Dei voluntatem referri poteſt.

Dicis itaq; mihi.) Eſt replica. Obijcis denuò mihi: Si quæ vult facit, hoc eſt, ſi eligat Deus quos vult, ſimiliter quos vult reprobet & induret, eiuſq; voluntati nemo valeat reſiſtere (*quid adhuc queritur?*) de Pharaone? quid adhuc cõqueritur de impijs apud Prophetas, quòd non conuertantur ad Deum & ſaluentur? Quare iraſcitur contra illos?

O homo tu quis es, qui) diſceptare audes cũ Deo: Eſt tacita ἐναντίωσις in vocibus homo & Deus. Eſt prætereà emphaſis haud quaquam ocioſa: nihil enim eſt homo collatus Deo. *Nunquid dicet figmentum, &c.*) Senſus eſt: Nunquid vas fictile dicere iure poterit figulo, quare feciſti me huius & non potius illius generis vas? quaſi dicat, minimè. Vnde ſubdit. (*An non habet poteſtatem figulus*) qui in luto operatur, ex eadem argillæ temperatura facere aliud quidã vas ad vſus honeſtos, aliud verò ad inhoneſtos? Notandũ ſimilitudinẽ hanc eatenus tantùm ab Apoſtolo adhiberi, vt per eam declaret nullam eſſe cuiuis iuſtam querelam aduerſus Deũ, ſi è maſſa generis humani quoſdam reprobet, qui vaſa ſint in contumeliam: Non aũt vt per eam ſignificet, libera agendi ratione deſtitutos eſſe impios, ſicut eſt lutum: quod indè patet, quòd mox volens declarare cauſam diuinæ voluntatis quoſdam reprobantis, ſubiecit: Deum ſuſtinuiſſe in multa patientia vaſa iræ apta in interitum. Quibus verbis palàm expreſsit, reprobatos diuina patientia diu fuiſſe expectatos vt conuerteren-

terentur, & noluiſſe conuerti. Sicut & in fine huius capitis teſtatur, rationem quare pereat Iſrael, hanc eſſe, quia noluit acceptare iuſtitiam per fidem. Deniq; ipſa hiſtoria ſacra de Pharaone planè indicat, ita à Deo iudicatum Pharaonem, vt tamen non fuerit ei adempta libertas, & facultas arbitrij, vide cap. 7. & 8. & 9. Exodi: Dimitte populũ meum. Si autem nolueris, &c.

QVòd ſi Deus volens oſtendere irã, & notam facere potentiam ſuam, ſuſtinuit in multa pãtientia vaſa iræ apta in interitum, vt oſtenderet diuitias gloriæ ſuæ in vaſa miſericordiæ, quæ præparauit in gloriam: Quos & vocauit nos, non ſolùm ex Iudæis, ſed etiam ex gentibus, ſicut in Oſeæ dicit; Vocabo non plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: et non miſericordiam conſequutã, miſericordiam conſequutam. Et erit, in loco vbi dictum eſt eis: Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui. Eſaias autem clamat pro Iſrael: Si fuerit numerus filiorum Iſrael tanquam arena maris, reliquiæ ſaluæ fient.

QVòd ſi Deus volens) declarare humani generis (*iram*) id eſt iuſtitiam vindicatiuam (*& notam facere potentiam ſuam*) qua impios velint nolint ſibi ſubijcit (*in multa*) lenitate tolerauit, expectans & inuitans ad pœnitentiam (*vaſa*) in quæ ſemel effundet iram ſuam, in quibus agnoſcetur veluti depicta ſancta ipſius iuſtitia vindicatiua (*apta*) id eſt, aptata ſiue parata (*in interitum*) Græcè enim eſt κατηρτισμένα, id eſt quæ propria ſua duritia & impœnitẽtia effecta ſunt apta & digna morte.

Oſtenderet diuitias gloriæ ſuæ) vt ex comparatione ſeueriſsimi iudicij ſui contra improbos ſeu reprobos, commẽdatiorem faceret orbi exuberantem ſuam miſericordiam erga electos, quos præparauit ad æternam gloriam accipiendam. Quæ ſequuntur iam legunt quidam per parentheſim, vſq; ad illũ locum: Quid ergo dicemus? vbi compleri dicunt periodum, quæ cœpit ab eo loco: Quòd ſi Deus, &c. Sed quia pars hæc: Quid ergo dicemus? minùs aptè reſpondet illi: Quòd ſi Deus volens, &c. probabilius erit, ſi ſubaudiamus, quis eum poterit culpare, vel nihil habet homo quod incuſet, vel diſceptet cum Deo.

Quos & vocauit ſcilicet ad gratiam Euangelij & ad fidem. Illud (nos) additum eſt explicandi gratia, quos & vocauit nempe nos. Ac rurſum ne (nos) videretur ad ſolos Iudæos pertinere, ſubijcit (*non ſolùm ex Iudæis, ſed etiam ex gentibus: ſicut in Oſeæ dicit. Vocabo, &c.*) hoc eſt, gentes quas hactenus non agnoui pro plebe mea propter cultũ idolorũ, cui erant deditæ, agnoſcã pro plebe mea.

Et erit in loco vbi dictũ eſt eis) .i. in Gallia, in Italia, & alijs regionibus, vbi hactenus vixerunt homines alieni à vero cultu Dei, amplectentur verum cultũ Dei, & erunt & vocabuntur veri filij Dei. *Eſaias aũt clamat pro Iſrael, ſi fuerit numerus filiorum Iſrael ſicut arena maris, &c.*) Senſus eſt, etiamſi numerus filiorum fuerit maximus, ex illis tamen (*reliquiæ*) ſupple ſolæ (*ſaluæ fient.*) Hic indirectè ſignificatur vocatio gentium, dum dicitur, quòd pauciſsimi tantùm Iudæi ſalutem conſequentur. Quare promiſsiones in alijs implebũtur. Pertinet ergo prophetia ad abiectionem Iudæorum. Alij tamen accipiunt de ipſorũ vocatione, quod neq; Paulo neq; Eſaiæ ſatis congruit, facit tamen pro illa expoſitione præpoſitio (pro) cuius loco apud Paulum eſt ὑπὲρ, quæ anceps eſt ad, pro, et ſuper, ſiue de. vnde Eraſmus. Eſaias autem clamat ſuper Iſrael.

VErbum autem conſummans, & abbreuians in æquitate, quia verbum breuiatum faciet Dominus ſuper terram, & ſicut prædixit Eſaias: Niſi Dominus Sabaoth reliquiſſet nobis ſemen ſicut Sodoma facti eſſemus, & ſicut Gomorrha ſimiles fuiſſemus.

VErbum enim cõſummans, & abbreuians) ſcilicet eſt vel erit ipſe Deus. i. Deus cõſummabit ſermonẽ ſinuoſæ legis, & abbreuiabit in æquitate. i. pro ſua iuſtitia per doctrinã fidei. *Quia verbum breuiatum*) hoc eſt verbum fidei de quo in cap. ſequenti, illud Dominus proponet vniuerſo orbi, quod repudiantibus Iudæis amplectentur gentes, & ſicut in ſuperiori parte ſuæ ꝓphetiæ, nempe in ſ. cap. dixit Eſaias. *Niſi Dominus Sabaoth, &c.*) poſſet videri illud ſemẽ intellexiſſe propheta, quod per captiuitatẽ non eſt conſumptum. Pauciſsimi enim ex decem tribubus redierunt: Sed aliter nobis hoc explicat Apoſtolus. Quare in his duobus capitibus Eſaiæ 10. & i. intelligendus eſt propheta à litera tranſijſſe ad rem myſticam, vel ſi etiam literalẽ ſenſum intenderit, in illo adhuc intelligi debet allegoria, quẽadmodũ captiuitas de qua agit, typ⁹ fuit maioris captiuitatis.

QVid ergo dicemus? quòd gentes quæ non ſectabantur iuſtitiam, appræhenderunt iuſtitiam, iuſtitiam autem quæ ex fide eſt: Iſrael verò ſectando legem iuſtitiæ, in legem iuſtitiæ non peruenit. Quare? Quia non ex fide, ſed quaſi ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offenſionis, ſicut ſcriptum eſt. Ecce pono in Sion lapidem offenſionis, & petrã ſcandali, & omnis qui credit in eum, non confundetur. Eſa. 28. d & 8. c 2. Pet. 2. d

QVid ergo dicemus?) Cùm ſic vaticinati ſint prophetæ de reiectione Iudæorũ & de gentium vocatione, quid dicemus ex his vaticinijs conſequi? hoc certè: quòd gentes quæ non erant deditæ ſtudio iuſtitiæ & virtutum, apprehenderunt. i. aſſecutæ ſunt

iuſtitiam, ſiue peruenerunt ad iuſtitiam, iuſtitiam (inquam) quæ contingit per fidem, (*Iſrael verò*) id eſt, Iudæi: (*ſectando legem iuſtitiæ*) id eſt, legem ipſorum opinione iuſtificantem vt ſit Hebraiſmus, vel legem iuſtitiæ, id eſt, iuſtitiã legis, vt ſit Hypallage, (*in legem iuſtitiæ*) id eſt, in ipſam iuſtitiam, ſicut ſuprà vocauit fidem, legem fidei, vel in legem iuſtitię, ſcilicet in rationem & formam veræ iuſtitiæ non peruenit.

Quare? *Quia non ex fide?*) ſcilicet Iſrael ſectatus eſt iuſtitiam, ſiue contendit peruenire ad iuſtitiam, ſed ex operib⁹ fide vacuis tanquam illa valerent ad apprehendendam iuſtitiam. Quòd autem ipſi Iudæi non ex fide ſtuduerunt apprehendere iuſtitiam, hinc patet, quia offenderunt, id eſt, impegerunt in Chriſtum tanquam in lapidem offenſionis. Siquidem intuentes Chriſti humilitatẽ, noluerunt eum agnoſcere vt promiſſum Meſsiam, ſed ipſum reiecerunt.

Sicut ſcriptum eſt, *Ecce pono in Sion, &c.*) Teſtimonium hoc contextum eſt ex duobus Eſaiæ locis. Initium enim nempe: Pono in Sion lapidem, & finis nempe: Et omnis qui credit in eum, non confundetur, ſumpta ſunt ex Eſa. 28. cap. Cæterùm quod in medio intertexuit: Et lapidem offenſionis & petram ſcandali, ſumptum eſt ex eiuſdem cap. 8. Senſus eſt: Ecce colloco in Eccleſia, cuius typus Sion eſt, tanquam angularem & fundamentalem lapidẽ ipſum Chriſtum toties promiſſum, qui ſuperbis & incredulis Iudæis futur⁹ eſt lapis offenſionis, in quẽ impingant: & petra ſcandali, ad quã ruant, confringantur, & conterantur. Verùm ijs qui venientẽ in propria recipiunt, futurus eſt author iuſtitiæ & ſalutis, hoc eſt, quod dicit (*& omnis qui credit in eũ*) ſiue Iudæus fuerit ſiue gentilis. Qui inquam credit corde perfecto, quemadmodum antè dictum eſt, non confundetur, ſed conſequetur iuſtitiam & ſalutem.

CAPVT X.

F*Ratres, voluntas quidẽ cordis mei & obſecratio ad Deum fit pro illis in ſalutem. Teſtimoniũ enim perhibeo illis, quòd æmulationẽ quidem Dei habent, ſed non ſecundum ſcientiam: ignorantes enim iuſtitiam Dei, & ſuam quærentes ſtatuere, iuſtitiæ Dei non ſunt ſubiecti.*

F*Ratres, voluntas quidẽ cordis mei.*) Quemadmodum in præcedenti capite ita hîc quoq; amolitur ſuſpitionem maleuolentiæ ſiue odij erga gentem Iudaicam. Nemo inquit putet, quæ in cap. 9. de Iudæorum reiectione dixi, me odio illorum dixiſſe, amo ſiquidem eos intenſiſsimè. Nã voluntas cordis mei & obſecratio ad Deum fit pro illis in ſalutem, hoc eſt, ex ſummo erga illos affectu, vehementer opto illorum ſalutẽ, nec ſolùm opto, ſed etiam preces fundo ad Deum, vt ſalutem conſequantur. Pro voluntate Græcè eſt εὐδοκία, quæ vox ſignificat propenſam voluntatem, beneuolentiam, ac fauorem gratuitum, quem quis gerit erga alterum. Chryſoſtomus interpretatur vehemens animi deſiderium.

Teſtimoniũ enim perhibeo illis, &c.) id eſt, zelũ. Ea enim vox eſt in Græco, & interpretantur quidam zelum, qualis erat Pauli perſequeotis Chriſtum, vt ſenſus ſit: quòd perſequuntur & reijciunt Chriſtum, id faciunt commoti Zelo legis diuinæ, & diuini honoris, putantes Chriſtum & Chriſti fidem doctrinæ à Deo per Moyſen traditæ aduerſari. Alij zelum intelligunt vehemens ſtudium eorũ in rebus Dei, vt in ceremonijs, &c. hoc ſenſu: Magno ſtudio conãtur placere Deo, & obſeruare legem: ſed non ſecundum ſcientiam, id eſt, nõ ſecundum eam rationem qua fieri poteſt, vt omnia obſeruentur. Studebant Iudęi obſeruare quidem omnia, ſed præpoſterè & imperitè, nõ quærentes ſanitatem naturæ per fidẽ Chriſti. Hic ſenſus accõmodatior eſt ijs, quę hoc loco ait Paulus.

Ignorantes enim iuſtitiam Dei.) Hîc explicat in quo ſita fuit ipſorũ ignorantia, nempe quòd putarint ſe ſuis viribus ſine gratia Chriſti poſſe fieri iuſtos. Qui error & Pelagianorum fuit. Iudæorum ergo propriam iuſtitiam appellat, quam ipſi ſuis virib⁹ adiuti doctrina legis conabãtur præſtare. Cui iuſtitiæ opponit Dei iuſtitiam, id eſt quam Deus in homine efficit, quæ ſecundum Auguſt. in lib. de ſpiritu & litera, complectitur non ſolùm remiſsionem peccatorum, ſed etiam opera iuſta & legis impletionem. Chryſoſt. vrget verbum (quærere.) Quod dicit Apoſtolus (*quærentes ſtatuere*) eſt præ ſe ferentis, oſtentantis, ſiue ſimulãtis. Qui enim ſtatuere quærunt, nondum ſtatuerunt. Significatur ergo ſecundũ Chryſ. iſto verbo, quòd nec iuſtitiam legis aſſequebantur. Illud (*nõ ſunt ſubiecti*) non eſt tale quale dum dicimus, aliquem ſubiectum eſſe principi. Sed ſenſus eſt: non præbent ſe gratiæ Dei.

F*Inis enim legis Chriſtus, ad iuſtitiã omni credenti. Moyſes enim ſcripſit, quoniam iuſtitiam, quæ ex lege eſt, qui fecerit homo, viuet in ea. Quæ autem ex fide eſt iuſtitia, ſic dicit: Ne* Ezech.20.c
dixiris in corde tuo: Quis aſcendit in cælum? id Deut.30.c
eſt Chriſtum deducere. Aut, quis deſcendit in abyſſum? hoc eſt, Chriſtũ à mortuis reuocare.

F*Inis enim legis eſt Chriſtus, &c.*) id eſt, finis ad quem omnia officia legis ducunt

& vo-

& vocant, Chriſtus eſt, (*ad iuſtitiam omni credenti*) .i. nō eſt data lex, vt ex ea per vires ſuas iuſtificetur homo, ſed vt per eam ducatur ad Chriſtū, per cuius fidē iuſtificetur. Præter hāc aliam habet interpretationē Chryſ. iſtam videlicet: finis .i. conſummatio & perfectio legis, eſt Chriſtus, quia ſine fide non poteſt impleri lex, ſed fides Chriſti vires pręſtat homini, vt implere valeat legē. Vtrunq; ſenſum admittit vocabulum Latinū, & maximè Græcum. Eſt enim τέλος, vnde quod abſolutum, & omnibus quæ requiri ſolent perfectum eſt, ipſi τέλεον appellant.

Moyſes enim ſcripſit, &c.) Apoſtolus data opera obſcuro vſus eſt teſtimonio ſumpto ex lege, quum potuiſſet ex prophetis apertè protuliſſe: vt oſtenderet etiā ab ipſo Moyſe traditum eſſe diſcrimē inter iuſtitiam legis & iuſtitiam fidei. Quod ad lectionē attinet, Græci Paulo aliter hæc legunt, hoc modo: Moyſes enim ſcribit iuſtitiam, quæ ex lege eſt, quod qui fecerit hæc homo, viuet in eis. Quomodo etiā legit & interpretatur Amb. Item Chryſ. Theo. & Oecum. Et ſi inſpiciatur caput 3. epiſt. ad Gal. vbi idem teſtimonium citatur, videri poterit locus hic à ſcribis deprauatus, verbis nonnullis tranſpoſitis. Aug. tamen in lib. de ſpi. & lit. cap. 29. legit quomodo noſtra iam habent exemplaria. Secundū priorem lectionem illud (ſcribit) idē eſt quod deſcribit. Senſus enim eſt: Iuſtitiam quæ ex lege eſt, in hunc modū deſcribit Moyſes, nēpe: Quod qui fecerit hæc, id eſt, quis fecerit leges meas ac iudicia. Reſpicit enim ad verba Leuit. cap. 18. Cuſtodite leges meas atq; iudicia, quę faciens homo viuet in eis. Secundum noſtram lectionem ſenſus eſt: Moyſes ſcripſit quòd homo qui fecerit iuſtitiam, quæ ex lege eſt .i. iuſtitiam legalem, viuet in ea, hoc eſt, non interficiet eum ſeueritas legis, ſed perfruetur vita præſenti. Iuſtitia ergo legis non remittit peccata, nec præſtat vitam æternam, ſed ſolùm liberat à pœna & ſupplicio humano, quod infertur tranſgreſſorib⁹. Hic eſt vulgatiſſimus comment. quem valde probabilem facit capite 3. Epiſt. ad Gal. Conſtat enim ex doctrina ibi ab Apoſtolo tradita, per prius membrum ſcripturæ ex Leuitico citatæ: Qui fecerit leges meas atq; iudicia, intelligendam eſſe iuſtitiam legis, non quidem ſimpliciter quæ pręſcribitur vel docetur à lege, ſed quę præſtatur ſine fide per vires naturæ. Palàm enim pronunciat Apoſtolus legem nō eſſe ex fide, ex quo & illud tanquam neceſſariū conſequens colligendum eſt alterum membrum: Viuet in eis, prorſus intelligendum eſſe de præmio vitæ temporalis & præſentiū bonorum, non autem de præmio vitæ æternæ. Perſpicuum enim eſt præmium vitæ æternæ non contingere propter vllum opus, aut vllam legis obſeruationem, quæ non ſit ex fide. Iuſtitiam ergo legis Moyſes ſic deſcripſit, vt ſignificauerit eam præſtare ſalutem corporalem & temporalem tantùm. Iuſtitiam verò fidei ſic deſcripſit, vt teſtatus ſit eam præſtare ſalutem æternam. Id enim imprimis aduertendum eſt, in quo poſita ſit antitheſis, quā indicat particula (autem) quæ autem ex fide eſt iuſtitia, &c. Quidam interpretes putāt Paulum alludere tantùm ad verba Deute. quaſi diceret: Iuſtitia fidei rectè vti poteſt his verbis, quibus vſus eſt Moyſes in Deute. licet ea non ſint ſcripta à Moyſe de iuſtitia fidei. Alij multò probabilius dicunt, Apoſtolū non ſolum vſum verbis Moyſi, verum etiam ſenſum expreſſiſſe, ad quod intelligendum diligenter inſpicienda eſt doctrina, quā tradit Moyſes Deut. cap. 30. Docet ſiquidem ibi ſupereſſe ſpem ſalutis & reconciliationis cum Deo ipſis Iudæis, etiam poſtquā ſuper eos venerint comminatæ maledictionis, modò ducti pœnitudine cordis in tota anima reuertantur ad Deum. Manifeſtū autem eſt eam cordis ad Deum conuerſionē, nulla ratione conſtare poſſe ſine fide miſericordiæ Dei, per quam paratus ſit pœnitentem peccatorem recipere in gratiam. Porrò fides miſericordiæ Dei paratæ pœnitentibus ſub ſtatu veteris legis, implicitè ſaltem complectebatur fidem in Chriſtum, quam palàm prædicat Euangelium: Quare aptiſſimè & decentiſſimè quod de cōuerſione cordis ad Deū ſcripſit Moyſes, Apoſtolus interpretatur de fide in Chriſtum. In verbis inquit Deut. quibus Moyſes dedit mandatum filijs Iſrael, ſiue doctrinā de interna conuerſione mentis ad Deum, iuſtitia quæ ex fide eſt ſic loquitur, *Ne dixeris in corde tuo*) id eſt, ne admittas hanc dubitationem & diffidentiam in cor tuū, vt tanquam diffiſus de miſericordia Dei cogites tecum. Quis nam aſcendere poteſt in cœlum? vt illinc nobis adferat verbum de promiſſa miſericordia pœnitentibus? Id dubitanti animo voluere nihil aliud eſt, quàm (*Chriſtum deducere*) id eſt, deorſum ex alto trahere, & eum rurſus videre velle, hoc eſt, dubitatio huiuſmodi, qua dubitat de miſericordia Dei, implicitè continet dubitationem, vtrum Chriſtus de cœlo deſcenderit, & naturam humanam aſſumpſerit ad reconciliandum nos Deo. Et iterum ne dixeris. Deut. 30.

Quis nam poſſet deſcendere ad inferos, vt illinc adferat nobis verbum conuerſionis? videlicet ex conſpectis inferis factus certior, an pœnitentibus ſit locus, hoc eſt Chriſtum à mortuis reuocare, id eſt ea dubitatio an apud inferos detineātur peccatores, qui pœni-

pœnitentiã egerunt, continet implicitè dubitationem, vtrum Chriſtus deuicta morte aſcenderit ad Patrem. Hæc quidem vetat iuſtitia Dei apud Moyſen, nunc audite quid ipſa exigat.

Deut 30.c *SEd quid dicit ſcriptura? Propè eſt verbum in ore tuo, & in corde tuo: hoc eſt, verbum fidei, quod prædicamus. Quia ſi confitearis in ore tuo Dominum Ieſum, & in corde tuo credideris quòd Deus illũ ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris.*

SEd quid dicit) ſcilicet iuſtitia fidei? Nam illud (*ſcriptura*) nõ eſt in Grecis codicibus, Aug. de ſpir. & li. cap. 29. neq; Aug. de ſpi. & li. cap. 29. legit. Eraſm. in anno. putat additũ ab interprete, ſed omnino veriſimile eſt ab aliquo librario adiectũ eſſe, cùm non inueniatur in omnib⁹ latinis.

Prope eſt verbum) Græcè eſt τὸ ῥῆμα præpoſito articulo, ſenſus eſt: Verbum quod propoſiti de cordis ad Deum conuerſione, propinquum factum eſt tibi, vt illud corde credas, & ore confitearis, hoc eſt verbum fidei, Hoc verbũ de quo Moyſes ait, eſt illud ipſum verbũ fidei, quod iam prædicamus: nempe per fidem in Chriſtum omnibus paratam eſſe ſpem iuſtitiæ ſiue venię, & reconciliationis cum Deo, & ſalutis.

Quia ſi cõfitearis in ore tuo) explicat hîc quid apud Moyſen ſignificet os, quidq; ſignificet cor. In voce (Dominus) emphaſis eſt. Senſus hîc eſt: Si non erubeſcas confiteri, & teſtari aperto ſermone Ieſum eſſe Dominum, cui data eſt poteſtas à Patre in cœlo & in terra, & ſi verè & ex animo, ac nõ oretenus tantùm credideris, quòd Deus Pater eum, pro peccatis mundi mortuum à morte ſuſcitauit, ſaluus eris: ea nimirum ſalute, ad quam obtinendam humano generi ipſe Chriſtus mortuus eſt, hoc eſt, aſſequeris ſalutem æternam, & non tantùm vitam temporalem, quam diximus præſtare iuſtitiam legis.

Eſai. 28.d *COrde enim creditur ad iuſtitiam: ore autẽ confeſſio fit ad ſalutẽ. Dicit enim ſcriptura. Omnis qui credit in illum, non confundetur. Non enim eſt diſtinctio Iudæi & Græci. Nam idem Dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum. Omnis enim quicunque inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit.* Ioel 2. g Actor. 2. c

COrde enim creditur ad iuſtitiam.) Hoc eſt cordis fides valet ad accipiendam iuſtitiam, hoc eſt, mediũ eſt quo peruenitur ad iuſtitiam: confeſsio oris, medium eſt quo peruenitur ad ſalutem. *Dicit enim ſcriptura, omnis qui credit*) ea fide quæ etiam ore audeat confiteri Chriſtum, non confundetur, id eſt, etiam ſi non ſtatim accipiat promiſſam ſalutem, tamen non fruſtrabitur ſpe ſua ſiue exſpectatione, Intelligendum eſt, ſi tamen permanſerit & perſtiterit in illa fide.

Non enim eſt diſtinctio) vocula (enim) refertur ad notam vniuerſalitatis. Scriptura Eſaiæ vniuerſaliter dicit: Omnis qui credit in eum, non confundetur, ergo non eſt diſtinctio Iudæi & Græci, quantum ad hoc negotium attinet, ſed omnis qui credit, ſiue antè educatus in lege Moyſi fuerit, ſiue nõ. *Nam idẽ ipſe eſt omniũ Dominus diues in omnes*) Græce participium eſt πλουτῶν. i. diuitijs abundans ſiue affluens. i. copioſe effundens ſua dona in omnes, qui inuocant eum. Omnis enim quiſquis is fuerit, ſiue Iudæus ſiue gẽtilis, qui ex vera fide inuocauerit nomen Domini. i. Chriſtũ, implorans ſupplex iuſtitiã, deinde auxilium gratiæ, ſaluus erit.

QVomodo ergo inuocabunt eũ, in quẽ non crediderunt? Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? Quomodo autẽ audient ſine prædicante? Quomodo verò prædicabũt, niſi mittantur? ſicut ſcriptũ eſt: quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. Eſa 52. b Naum 1. d

QVomodo ergo inuocabunt eum, &c.) Difficile eſt hanc ſententiam connectere cum ſuperiorib⁹ Chryſ. intelligit, quomodo inuocabunt. ſ. Iudæi? ſecundum quem ſcopũ Apoſtoli hoc loco eſt oſtendere, Iudæos non excuſandos per ignorantiã. Alijs videtur quòd ordinẽ doceat, quo quis per Meſsiã poſsit ſaluus fieri. Hi, quod dicitur (*quomodo ergo inuocabunt*) referunt tam ad gentiles quàm ad Iudęos. Sed omnino veriſimile eſt Apoſtolum reſpexiſſe gẽtes, & per occupationẽ hæc inſeruiſſe. Cùm enim totus eſſet in conuertendis gentibus, offendi poterant Iudæi, & mouere illi quæſtionem. Dicit ergo Apoſtolus occurrens quæſtioni ſiue obiectioni Iudæorum: Ne offendat vos ô Iudæi ſtudium meum in prædicãdo gentibus. Oſtendi enim iam Gentes ex voluntate Dei eſſe participes Euangelij, & ſcripturam de vtroq; populo ex æquo loqui. Nonne noſtrum ergo eſt ijs prędicare? nam quomodo alioquin Deũ inuocabunt, ſi vobis ſolis ſimus deditiꝰ Inuocare non poteſt quis niſi credat, ad hoc vt credat, neceſſe eſt vt quod credendum eſt, audiat proponi. Porrò vt audiat proponi, opus eſt prædicatore Prædicatorem verò mitti oportet.

Quomodo prædicabunt niſi mittantur?) ſcilicet quum ſcripturæ ſignificent fore vt quidam mittantur, hoc enim ſubaudiendũ eſt: nam ſequitur, ſicut ſcriptũ eſt, &c. In verbo mittantur, quod eſt ἀποσταλῶσι, alluſum eſt ad nomen Apoſtoli: ſignificat autem ea vox mitti, non quomodocunque, ſed ſicut mitti ſolent legati cum mandatis.

Quàm ſpecioſi pedes) id eſt, quàm gratus erit aduentus Apoſtolorum euangelizantium pacem, ſcilicet inter Deum & homines. *Euangelizantium bona*) non vulgaria, ſed de quibus in Euangelio.

Sed

SEd non omnes obediunt Euangelio. Eſaias
Eſa 53. a Ioan. 12. f *enim dicit, Domine, quis credidit auditui noſtro? Ergo fides, ex auditu: auditus autē, per verbum Chriſti. Sed dico: Nunquid non audie-*
Pſal. 18. a *runt? Et quidem in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.*

S*Ed non omnes obediunt*) id eſt, credunt Euangelio. Non enim eſt ſenſus, non præſtant quod Euangelio pręſcribit. Chryſ. putat eſſe ſolutionem obiectionis Iudæorū. Argumentum Iudæorum contra Paulum erat, Meſsias peculiariter promiſſus eſt Iudæis, pauci verò Iudæorum credunt in Ieſum, ergo ipſe nō eſt verus Meſsias. Reſpondet Paulus, vel ex hac nota licet Ieſum credere Meſsiam, quòd venientem in ſua, ſui eum non recipiant: id enim futurum prædi
Eſai. 53. xit Eſaias, dum ait: *Quis credidit auditui noſtro?*) quaſi dicat: nullus aut certè paucisſimi ex Iudæis. Auditus ponitur pro ſermone, qui auditur. Sēſus eſt: Quis credidit verbis noſtris, ſiue prædicationi vel doctrinæ noſtræ? *Ergo fides ex auditu eſt*) id eſt, fides quantum ad explicationem credendorum, non naſcitur niſi audiatur, quidnam ſit credendum. *Auditus autem per verbum*) Dei, id eſt, quidnā credendum ſit auditur per verbum Dei (quod prędicant legati illi de quibus Eſaias. *Quàm ſpecioſi pedes &c.*) ſiue ſcriptum illud ſit, ſiue non. Intelligit ergo per Dei ſiue Chriſti omnes omnium Apoſtolorum cōciones, ſiue poſtea relatæ ſint in Biblijs ſiue non. Neq; enim, quod volunt Lutherani, accipi poteſt pro ſolo Euangelio ſcripto, quia Paulo hæc ſcribente nondum ſcriptum erat totum Euangelium. *Sed dico, nunquid non audierunt?*) ſcilicet Iudæi? & quidem in omnes plagas totius terræ exiuit ſonus Apoſtol. & in extremas orbis partes verba eorum. Qua igitur ratione fieri poteſt, vt Iudæi non audierint, cum quibus prædicatores iſti tantū temporis commorati ſunt, ex quibus & prodierunt? Alij quod dicitur, ad gētes referunt: nunquid non audierūt? ſcilicet gentes? Ad hanc interpretationē inuitat planè quod ſequitur: Sed dico nunquid Iſrael, &c. vbi Iſrael opponi videtur præcedentibus, ergo de quibus ſermo procedit, ſunt gentes. Pſal. ergo 19. ex quo teſtim. hoc citauit Apoſt. ſecundum literā de corporibus cœleſtibus loquitur, quæ ſuam habent linguā, & ſuo modo loquuntur nobis, & ſi aduertamus, docent nos diuinitatē directricem omniū. Præter hunc tamen ſenſum cogimur alium agnoſcere propter Paulum, ſublimiorem, & allegoricum ſecundū quem cœli ſunt typus legatorum Meſsiæ. i. Apoſt. Nam non eſt putandū quòd Paulus per accommodationem tantum, vtatur verbis prophetæ, quod Bernardo familiare eſt. Hoc enim indignum eſſet Apo. præſertim seriò volente cōuertere Iudæos. De ſententia hac. *In omnem terrā exiuit ſonus eorum*) vide Aug. in Epiſt. ad Heſichium, de ſupremo mundi die. Chryſ. vaticinium hoc prophetæ impletū fuiſſe, putat tempore Pauli. Auguſtinus longè aliter ſentit, putans nec ſuo quidem tempore impletum fuiſſe.

SEd dico, Nunquid Iſrael non cognoui? Pri- Deut 32. c
mus Moyſes dicit: Ego ad æmulationem vos adducam, in non gentē, in gentem inſipientem, in iram vos mittam. Eſaias autem audet & di- Eſai. 65. a
cit: Inuentus ſum à non quærentibus me, palam apparui ijs qui me non interrogabant. Ad Iſrael autem dicit: Tota die expandi manus meas ad populum non credentem & contradicentem.

S*Ed dico: nunquid Iſrael non cognouit?*) verbum Dei, vt ſcire poſſet fide in Chriſtum opus eſſe ad ſalutē? *Primus Moſes dicit*) Gręce eſt πρῶτος, quo ipſi ſæpius abutuntur pro comparatiuo. Prior ergo Moyſes dicit: Refertur enim ad Eſa. quem mox citat. Senſus eſt: prior quidem, & ante Eſaiam Moſes Deut. 32.
in cantico ſuo teſtatus eſt, Gentes propter fidem adoptandas, Iudæos verò propterea quòd fidem ſint repudiaturi, abijciendos, ſic inquiens ex perſona Dei. *Ego ad æmulationem vos abducam*) Aemulatio, vocabulū medium eſt, in bonam partem ſonat, imitationem: in malam, inuidentiam. Poſterior ſignificatio conuenit huic loco. Nā pro tribus illis verbis ad æmulationem abducam, Græcè eſt παραζηλώσω vnica vox, quæ fere in malam partem accipitur. Quod additur (in non gentem) Gręcè eſt in non gente, In, pro per, Ego ad æmulationem vos prouocabo per gentem quæ non eſt gens: ſic vertit Eraſm. Non gentē dicit, pro gente contemptiſsima nec vllo digna honore. Vnde exponens addit (in gentem inſipientem) Græcè rurſus eſt, in gente inſipiente. i. per gentem ſtultam, ad iram vos commouebo. ſ. per occaſionē, hoc eſt, quod dicit (in iram vos mittam) Senſus enim eſt: Tantis beneficijs afficiam nationem illam gentium, quæ habita fuit hactenus pro gente contemptiſsima, vt fœlicitate qua videbitis affluere gentem illam, prouocādi ſitis ad inuidentiā & iram.

Eſaias autem audet.) Coniunctio (autem) connectit hanc partem cum Moyſe qui præceſsit. Eſaias poſt hunc audet, nec eſt ſimpliciter τολμᾷ. i. audet ſed ἀποτολμᾷ, hoc eſt, Eſaias tanquā fiducia à Moyſe ſumpta, qui prior illud dixit, audet cum periculo vitæ ſuæ, & dicit. (*Inuentus ſum*). i. inueniar, hoc eſt, futurum eſt, vt gens quæ nihil iam de me cogitat, me inueniat (*palam*) id eſt, non per typos & vmbras, ſed expreſſa veritate (*apparui illis qui me non interrogabant*) id eſt,

qui

qui non quærebant ſcire fidem, & religionem meam.

Ad Iſrael autem dicit.) In principio capitis 65. Eſaias de gentibus loquitur, & ab ijs tranſit ad Iudæos, quem tranſitum ſignificare hoc loco volens, Apoſtolus dicit. Iſrael autem, quaſi dicat dum ad Iudæos Propheta ſermonem transfert, & de ijs loquitur, ſic dicit: Tota die &c. Quamquam præpoſitio πρὸς apud Græcos anceps ſit, et verti poſsit aduerſus vel contra Iſrael. *Tota die*) id eſt, toto tempore (*expandi manus meas.*) Eſt geſtientis recipere in ſinum (*ad populum non credentem & contradicentem*) id eſt, rebellem & immorigerum. Sunt verba Chriſti iam exhibiti. Ab initio, inquit, quo veni in carnē, ſumma beneuolentia & deſiderio ad ſalutem inuitaui populum Iudaicum.

CAPVT XI.

D*Ico ergo: Nunquid Deus repulit populum ſuum? Abſit. Nam & ego Iſraelita ſum, ex ſemine Abraham de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem ſuam quā præſciuit.*

D*Ico ergo: Nunquid Deus repulit, &c.*) Seipſum interrogat, ac ſibi reſpondet. Quod ſchematis genus, plurimum lucis & acrimoniæ adſert, præſertim in argumentando. Cùm de Iſraele ſic loquantur Moyſes & Eſaias, cùm illorum teſtimonia indicent paucitatem Iudæorum ſaluandorum, quæro num ergo Deus populum ſuum reiecit. Laborat Apoſtolus vt auferat ſcandalum Iudæorum, qui ob id dubitabant, num Chriſtus eſſet Meſsias, quòd tam pauci ex peculiari populo Dei ſaluarentur. Idem egit cap. 9. Non quòd exciderit verbū Dei, &c.

Abſit) abominantis eſt, non repulit Deus populum ſuum ſcilicet in totum. *Nam & ego Iſraelita ſum,*) non prozelitus, ſed ex ſemine Abraham, id eſt, poſteris Abrahæ, Et ne quis putet vnum me è gente, Iudæorum non eſſe reiectum à Deo, id dico generaliter: non repulit Deus à ſuis promiſsionibus partem illam plebis Iudaicæ, quam ab æterno prædeſtinauit. Græcè eſt προέγνω, γνῶναι autem non ſemper ſcire ſignificat, ſiue cognōſcere, ſed aliquoties decernere & iudicare: vnde et γνῶμαι dictæ ſunt. Sed et apud Latinos legimus, populus ſciuit, & ſcita populi, pro decretis. Rectè igitur Auguſtinus præſciuit, interpretatus eſt prædeſtinauit, libro de bono perſ. 2. ca. 18. Nos, inquit Eraſmus in annot. maluimus vertere, quos antè cognouit iuxta ſcripturę diuinæ proprietatem, qua Deus cognoſcere dicitur, quibus fauet, quoſq; amplectitur. Secundum illum ergo hic eſt ſenſus: Non eſt conſentaneum, quòd Deus populum reiecit, quem antè ſic adamauit, & veluti peculiarem complexus eſt.

A*N neſcitis in Elia quid dicit ſcriptura, quemadmodum interpellat Deum aduerſum Iſrael? Domine, prophetas tuos occiderunt, & altaria tua ſuffoderunt, & ego relictus ſum ſolus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit illi diuinum reſponſum? Reliqui mihi ſeptem milia virorum, qui non curuauerunt genua ante Baal.* 3. Reg. 19. b Ibidem.

A*N neſcitis in Helia*) id eſt, de Helia? vel in Hiſtoria Heliæ, quæ eſt in 3. lib. Reg. cap. 16. Quomodo interpellat Deum aduerſum Iſrael? Contra totum populum quem putabat eſſe impium? Quidam accipiunt hanc interpellationem abuſiuè, pro enunciatione mali futuri. Meliùs videtur accipi propriè, vt ſit conſentientis vindictæ Dei, quam putabat eſſe in foribus. Quemadmodum ergo interpellat, id eſt, quemadmodū imprecandi affectu loquitur cum Deo, & queritur de Iſraële.

Domine prophetas tuos occiderunt, &c.) Impia Iezabel, & Achab iniquo ſuo iuſſu occiderunt prophetas tuos, id eſt, doctores ſecundum Chryſoſt. qui populum docebāt, & odio cultus tui curauerunt euerti altaria tua, quamuis contra legem fuerit erigere altaria, & rectè fecerit Ezechias ea ſubuertendo, Achab tamen & Iezabel impiè egerunt, quia odio cultus Domini id fecerunt.

Et ego relictus ſum ſolus &c.) Quanquam verba hæc Heliæ, non ſonent imprecationem, ſed nudam querelā, animo tamen imprecandi ea ab ipſo prolata ſunt, quaſi diceret, precor Domine, vt hanc gentem, quæ tam impia patrat, ſemel perdas.

Sed quid dicit ei diuinum reſponſum?) Quid diuino oraculo reſponſum eſt illi ſic imprecanti & conquerenti? (*reliqui mihi ſeptem milia*) id eſt, multa, phraſi Hebræa. Baal propriè eſt appellatiua vox ſignificans idem quod Idolum, vnde in libris Regum pluraliter legitur Baalim, hinc Beelphegor idolum cadaueris, & Beelzebub idolum muſcarum. In certis tamen locis per antonomaſiam ſumitur pro certo idolo, vt hoc loco ſumi videtur pro idolo Sidoniorum. Quod habent 70. τῇ. Baal, inquirat ſtudioſus, an mendum ſit, an certa ex cauſa ita poſitum: nam ſæpius habent τῷ Baal. Eraſmus putat affixum articulum fœmininum, quod intelligatur imago, vnde verſio eius ſic habet: Qui nō inflexerunt genu imagini Baal. Annotat Chryſoſt. hęc 7. milia per gratiam ſeruata eſſe, quod indicat verbum reliqui, nō

dicit,

dicit, mihi relicta ſunt 7. milia, vel 7. milia ſeſe mihi reliquerunt, ſed ipſe mihi reliqui, id eſt, per gratiam meam ſupereſſe feci adhuc innumeros, qui non agnoſcunt Baal pro Deo. Idem annotauit Aug. de bono perſe. Hinc diſcimus, quàm appoſitè citarit hoc exemplum Apoſtolus.

Aug. lib. 2. de bono perſeuerantiæ ca. 11.

SIc ergo & in hoc tempore, reliquiæ ſecundũ electionem gratiæ factæ ſunt. Si autem gratia iam non ex operibus: alioquin gratia iam non eſt gratia.

SIc ergo & in hoc tempore.) Quemadmodũ Heliæ tempore cum vniuerſam gentem Iſraeliticam occupauerat idololatria, innumeros tamen Deus continuit ſua gratia in cultu ſuo: ſic & in hoc tempore ſecundum electionem gratiæ, id eſt, ſecundum electionem gratuitam. (*Phraſis eſt Hebraica*) reliquiæ ſaluæ factæ ſunt, id eſt, pręinfinita illa multitudine, quæ reijcit fidem, pauci tantùm ex populo Iudæorum, licèt pauci illi etiam innumeri ſint, conſequuti ſunt iuſtitiam quæ eſt ex fide. Veriſimile tamen eſt illud (*ſalua*) abundare, græci non habent. Item Aug. de bo. perſeue. lib. 2. cap. 18. omittit, ad Simplicianum verò habet, ſed explicans id adiungit textui.

Aug. libro 1. quæſt. ad Simplicianum, quæſt. 12.

Si autem gratia) gratia ablatiuus eſt, non nominatiuus quod patet ex Græco. Senſus eſt. Si per gratiam ſiue per gratuitam Dei electionem, reliquiæ ſunt iuſtificatæ: igitur non ex operibus. Auguſt. de bon. perſ. tractans hunc locum, vertit opera in merita operum, qui eſt ſenſus Pauli, & hîc, & etiam ibi: Ei autem qui operatur, &c. Alioquin ſi gratia eſt ex meritis vel dignitate operum, conſequitur quòd gratia falſò diceretur gratia: indueret enim debitæ mercedis rationem. Gratia autem ex eo dicitur quòd gratuito donatur: Sic ferè interpres. An tamen Paulus reſpexerit ad ethymologiam gratiæ, non eſt ita certum: veriſimile magis eſt, ipſum ad rem reſpexiſſe. Formale enim gratiæ, eſt gratuitò donatum eſſe, vnde ſi gratia noſtri meriti eſſe dicatur, non retinetur natura gratiæ.

QVid ergo? Quod quærebat Iſrael, hoc non eſt conſequutus: electio autem conſequuta eſt: cæteri verò excæcati ſunt, ſicut ſcriptum eſt. Dedit illis Deus ſpiritum compunctionis: oculos, vt non videant: & aures, vt non audiant vſque in hodiernum diem.

Eſai. 6. d. Matth. 13. Ioan. 12. f Actor. 28. Eſai. 6. b. c.

QVid ergo?) ſcilicet conſequitur ex iſtis, hoc nempe (*quod quærebat*) ſcilicet operum meritis. Eſt enim idem quærere quod cap. 10. Et ſuam quærentes ſtatuere, & cap. 9. ſectando legem iuſtitiæ, &c. (*Iſrael*) id eſt, bona pars Iſraelis. Bona pars populi Iudaici quæ meritis ſuorum operum quærebat cõſequi iuſtitiam, non eſt conſecuta iuſtitiam, *Electio autem*) id eſt, electi per enallagẽ ſpeciei: vt annotat Theo. Sicut dicimus magnitudine negotiorum impeditus, id eſt, magnis negotijs impeditus id præſtare non potui. *Cæteri vero*) ſcilicet Iudæi, qui non ſunt electi (*excæcati ſunt*) propriè dicere debuiſſet deſerti ſunt. Excæcati ergo, ſcilicet ſua malitia, vt patet ex Eſaiæ verbis, qui planè culpant liberum arbitrium. Diuertit ergo Paulus ab electione, ad liberum arbitrium.

Dedit illis Deus ſpiritum compunctionis, &c.) Quod dicit (*dedit*) non operationem ſignificat, ſed permiſſionẽ: Sic Chryſ. Theoph. & Oecum. Auguſt. plus habet: Dedit inquit non immittendo malitiam, ſed ſubtrahendo gratiam, & ſubminiſtrando occaſiones. Origenes verba hæc negat inueniri in ſcriptura, ſic autem excuſat, vt dicat Paulum ſententiam Eſaiæ, quæ eſt cap. 9. explicantem, de ſuo addidiſſe. Dedit illis ſpiritũ compunctionis. Sed omnino veriſimile eſt, Origenem lapſum eſſe memoria. Nam in editione 70. apud Eſaiam cap. 29. hæc leguntur, Interpretatur autem Eraſ. ſpiritum compunctionis, ſpiritum zelotypiæ ſiue inuidiæ, κατανύσσω enim, vnde genitiuus κατανύξεως ſignificat compungo, mordeo. Senſus ergo eſt: Dedit illis ſpiritum, qui perpetuo dolore ſtimulat, & cruciat, quod videant multitudinem gentium, cum Deo Abraham, Iſaac, Iacob congregari & Chriſti Eccleſiam creſcere, ſuam autẽ ſynagogam diminui. Chryſ. verò Theoph. & Oecum. ſpiritum compunctionis, hoc eſt κατανύξεως interpretantur mentem in malo conſtantem & pertinacem, vt inde auelli nequeat. Nam κατανύσσειν nihil aliud eſt, quàm quaſi incuſſo clauo ad aliquid configi, ſolidéque compingi. Sic in Pſal. 29. Vt cantet tibi gloria mea & nón compungar, id eſt, vt non mouear vel non mouebor, non immutabo, non deſiſtam. Et iſtud ſatis conuenit cum verbo Hebræo. & interpretatione Hieron. quæ pro ſpiritu compunctionis, habet ſpiritum ſoporis. Sopor enim res tenax eſt, maximè qualis exprimitur voce Hebræà quæ granem & vehementem ſoporem ſignificat. qualem legimus Dominum miſiſſe in Adam Gen. cap. 2. & in Abraham Gen. 15. & in populum Saul 1. Regum cap. 26. Quibus locis eſt eadem vox in Hebræo, quæ apud Eſaiam cap. 29. De hoc ſpiritu ſoporis biberunt omnes hæretici. Illi enim habent verè ſpiritum compunctionis, id eſt, catanixeos κατανύξεως, ſunt enim penitus affixi doctrinæ ſuæ. In eo quod ſequitur, (*Oculos vt non videant*) de animæ oculis ſermo eſt, clauſit oculos internos, vt non agnoſcant Chri-

ſtum,& aures mentis obturauit,vt non percipiant veritatem vſque in hodiernum diem. Iſtud addidit Paulus de ſuo, id eſt, ex quo venit docens Meſsias in hoc vſq; tempus,quo reſurrexit,& ſedet ad dextram patris.

ET Dauid dicit: Fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum, & in raptionem & in ſcandalum & in retributionem illis. Obſcurentur oculi eorum ne videant, & dorſum eorum ſemper incurua.

ET Dauid dicit,&c.) Quod in ſuperioribus teſtimonijs,id ipſum & in hoc Pſalmo obſeruandum eſt,videlicet cauſam reiectionis Iudęorum referri in ipſorum malam voluntatem,Orig.nomine menſæ accipit ſacram ſcripturã.Chryſ.quodlibet quod nobis præcipuè eſt voluptati & cordi.Iudęis autem in maximis delitijs erat ſacra ſcriptura.Alius in ſpecie magis deſignans hanc menſam,accipit doctrinam Chriſti agentis in terra.Senſus eſt: ſcriptura quæ illis data eſt,vt ea ſeu menſa laxarent animum, item doctrina Chriſti & Apoſt. illaqueantur,capiantur,offendantur, ſiue impingant ad illam fiat illa in retributionem ipſis. Significatur quòd cæcitatem iſtam patiebantur luendo pœnas peccatorum. *Et dorſum eorum ſemper incurua*)id eſt,ſint depreſsi in terra,conuerſatio eorum non ſit in cœlo. Metaphora ſumpta eſt ab licernijs.Hieron.iſto ſermone ſignificari putat captiuitatem,quę vſq; in finem mundi duratura eſt.Rationẽ eius reddit Euthymius, qui ſerui ſunt inquiens,illud vt plurimum eos conſequitur, vt onere aut alio laboris aut calamitatis genere oppreſsi,curuati incedant.Plenus commentarius erit ſi ad mala corporis, & ſpiritus referamus hoc ſenſu: Magis magisq; onera illos erroribus,ſcandalis, & calamitatibus. Annotat Euthymius verba illa, fiat obſcurentur incurua,tametſi vocem habeant imperatiui modi,hoc tamen loco futuri ſignificationem retinere pro fiet, obſcurabuntur,incuruabis. De huiuſmodi imprecatiõibus,quam nuſquam non obuiæ ſunt in ſcriptura ſacra exactum commentarium habes apud Tho.in 2.ſecundæ quæſt.25.in reſponſione ad tertium, art. 6.

DIco ergo: Nunquid ſit offenderunt,vt caderent? Abſit.Sed illorum delicto, ſalus gentibus,vt illos æmulentur. Quod ſi delictum illorũ diuitiæ ſunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentiũ,quanto magis plenitudo eorum.

DIco ergo)cùm tã acriter loquantur prophetæ de lapſu Iudæorum,quæro num adeò impegerint,ſiue offenderint in Chriſtum,vt caderent ſupple ſemel, ſiue in totũ hoc eſt,ſine ſpe reparationis,incurabiliter, inſanabiliter.Illud(*ſic*)nõ eſt in græcis.Vnde omittit Eraſmus,ſed eius loco ſubſtituit (*ideo*)Verſio eius ſic habet: non ideo impegerunt vt conciderent: Quod licèt probabiliter facit,non minùs tamen probabile eſt quod noſter habet interpres. Quod verò Eraſ.contra interpretationem noſtram adducit de vocula ἵνα nihil eſt:Nam ex comment. Chryſoſt.& Theop. conſtat eam interdum ſumi impletiuè, et poni loco ὡς .Abſit,ſed) id eſt imò, quin potiùs:ſic enim freqnenter ſumitur ἀλλὰ apud Græcos (*illorum delicto*) .i.per illorũ lapſum(*ſalus eſt gentibus,vt illos æmulentur*)Senſus eſt:adeò non ſunt deſperandi Iudæi propter lapſum,vt gẽtes vocandæ quidẽ ad fidẽ,eò tamen citiùs ad fidẽ vocatæ ſint,vt Iudæi conſpecta inſigni ſanctimonia & dotibus gentiũ exſtimulentur inuidia,zelotipia,&ex cõtentione aduerſus gentes accedant ad fidẽ,qui per prædicationem Apoſtolorũ ad fidẽ accedere noluerũt. Si iudæi recepiſſent verbũ Dei, non tã citò Apoſtoli diuertiſſent ad gentes, vt patet ex ca.13.& vltimo cap. Actorum nunc quia fidem reiecerunt Iudæi,viſum eſt Deo vti cõuerſione gentium ad ſalutem Iudæorum.

Quod ſi delictum illorum,&c..i.Si lapſus Iudeorũ per occaſionem ceſsit in diuitias reliqui mundi(*& diminutio eorum*).i.quòd tam pauci ex ipſis conuerſi ſunt ad fidem in diuitias gentium. i. quòd tam citò & naturè ditatæ ſint gentes, (*quanto magis plenitudo eorum*)ditabit mundum & gentes.i.quanto magis prouocabuntur gẽtes ad fidem,ſi videant quamplurimos ex Iudæis conuerti: Non dicit Apoſtolus,quanto magis conuerſio ipſorum , aut immutatio ipſorum , ſed quanto magis plenitudo eorum, hoc eſt,ſecundum Chry. quando vniuerſi ad fidem acceſſuri ſunt.

VObis enim dico gentibus: Quam diu quidem ego ſum gentium Apoſtolus,miniſterium meum honorificabo,ſi quomodo ad æmulãdum prouocem carnem meam, & ſaluos faciam aliquos ex illis.Si enim amiſsio eorũ reconciliatio eſt mũdi, quæ aſſũptio,niſi vita ex mortuis?

VObis enim dico Gentibus quàm diu,&c.) id eſt, adnitar vt gnauiter obeam mihi commiſſam prouinciam,vt exornem & illuſtrem eam, id eſt, vt per copioſum fructum celebrem reddam,(*Si quo modo ad æmulationem prouocem*) id eſt, vt ſaltèm per vberem ſeu copioſum apud gentes fructum prouocem & exſtimulem (*carnem meam*) Iudæos cognatos mihi ſecundum carnem,ad inuidiam aduerſus gentes, quòd videant illas adiungi per fidem Deo Abraham, & quod ipſis promiſſum erat ad gentes transferri, vt per huiuſmodi æmulationem, ſiue inuidentiam,

dentiam, ſi non maiorem partem, ſaltèm aliquos ex eis adducam ad fidem & ſalutem.

Si enim amiſsio eorũ Græcè eſt ἀποβολὴ, id eſt abiectio ſiue reiectio: nam hanc opponit aſſumptioni (*reconciliatio eſt mundi*) ſ. tam matura, idque per occaſionem (*quæ aſſumptio, &c.*) id eſt, quidnam ſentiendũ eſt, de adiunctione Iudæorum per fidẽ ad gentes: Certè ſicut Iudæorum lapſus fuit gentium reconciliatio: Ita Iudæorum adiunctio ad gentes, futura eſt occaſio reſurrectionis omnium gentium.

Q*Vod ſi delibatio ſancta eſt, & maſſa, & ſi radix ſancta, & rami. Quod ſi aliqui ex ramis fracti ſunt, tu autem tum oleaſter eſſes, inſertus es in illis, & ſocius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduerſus ramos. Quod ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.*

Q*Vòd ſi delibatio ſancta eſt, &c.*) à capite 9. vſque ad hunc locum Apoſtolus miſcuit odioſa lætis, quantum attinet ad Iudęos: Odioſa quidem dixit verbis prophetarum, læta ſuis verbis. Quòd ſi delibatio ſancta, & maſſa, eandẽ ſententiam habet quod ſequitur (*& ſi radix ſancta, &c.*) Ad intelligendum hunc locum aduertendus eſt locus, qui eſt in numeris cap. 15. Cùm veneritis in terram quam dabo vobis, & comederitis de panibus regionis illius, ſeparabitis primitias Domino de cibis veſtris. Sicut de areis primitias ſeparabitis: ita & de pulmentis dabitis primitiua domino. Quod Hiero. hìc vertit primitias & primitiua. 70. tranſtulerunt ἀπαρχὴ, qua voce hoc loco vtitur Paulus, & à noſtro interprete verſa eſt delibatio Hebraicè eſt reſi. id eſt primitiæ. Rurſus quod Hiero. vertit cibum & pulmentum 70. tranſtulerunt φύραμα quæ eſt altera vox qua hoc loco vtitur Paulus, quam noſter interpres tranſtulit maſſam. Alibi vertit conſperſionem. Dicitur autem vocabulũ græcum à miſcendo, Hebraicè eſt ariſa, quam vocem Pag. paſtam vertit: Eſt autem maſſa ſubacta, ſiue ſarina humore temperata, nos deich dicimus. Argumentatur ergo Paulus hoc modo: Si primitiæ ſanctæ ſint, vt quas Deus ſibi offerri voluit, Deus autem non vult offerri ſibi quod immundum eſt: ſequitur quòd & reliqua maſſa, ex qua primitiæ ſumuntur, ſit ſancta: Sic ſi illi patriarchæ ſancti ſunt, qui ſunt primitiæ ex tota maſſa Iudæorum, & tota gens ſancta eſt. Conſequentia valet, quia promiſsiones factæ Abraham, Iſaac & Iacob, & cæteris patriarchis qui hìc primitiæ dicuntur, non tantùm ad ipſos pertinent, ſed etiam ad totum ſemen. Et (vt habet Ambro.) delibatio & maſſa eiuſdem ſunt generis, & delibatio de maſſa ſumitur, vnde non poſſunt indigni, id eſt, in idonei (more Gręco) ad fidem dici, quorum patres iam adepti ſunt fidem, quia ſi pars Iudæorum credidit, cur non & alia pars poſſe credere dicatur: Ex hoc commentario ſoluitur illa difficultas, quam hoc loco ferè mouent interpretes, videlicèt quomodo Apoſtolus gentem Iudaicam excæcatã, ſanctam vocet: Secundum Ambroſi. ſanctam appellat, non præſenti ſanctitate, ſed potentia & habilitate Thom. delibationem accipit Apoſtolos, ſed vix patitur id quod ſequitur (*ſi radix ſancta, &c.*) Nam Abraham radix erat, item Iſaac & Iacob non Apoſtoli. Chryſoſt. primitias quidem vocat Abr. Iſaac, Iacob, ſed non reddit rationem metaphorę. Ne cui autem negotium faciat in commentarijs verſio latina, aduertendum eſt locum hunc non rectè tranſlatum eſſe à Muſculo, qui græca ſic reddit: Primitias atq; radicem vocat eos, qui cum Abrahamo, Iſaac, & Iacobo fuerunt, &c. vertere debuerat hoc modo, primitias atque radicem vocat Abraham, Iſaac et Iacob, Nam phraſi græca ὁ περὶ ἄβρααμ, ipſe Abraham ſignificatur, ſicut ὁ περὶ τὸν Ἀρίστιππον, Ariſtippus intelligitur, vide Budæum in commentariis. Theop. ἀπαρχὴν interpretatur fermentum. Eraſ. mauult accipere ipſum frumentum, de quo conſperſio ſumitur. Sed optimè conſonat legi, vnde hoc Argumentum deſumpſit Apoſtol. vt ἀπαρχὴ quod ipſa vox ſonat, ipſę primitiæ ſint paſtorum, quas primitias interpres noſter delibationem vocat, quod primò delibentur ex reliquo, id eſt, parcè deſumantur. Id enim eſt delibare, vt oſcula libauit natæ, apud Virgilium.

Quod ſi aliqui ex ramis fracti ſunt.) Comprimere ſtudet Apoſtolus arrogantiam gentium. Ramos vocat poſteros patriarcharum & prophetarũ, ipſos videlicet Iudæos. Quòd ſi aliqui, qui naturales poſteri ſunt Abrahæ, exciſi ſunt à radice, vt illius ſucco. i. fide nõ alantur (*tu autem*) gentilis (*cum oleaſter eſſes*) .i. agreſtis olea. i. quum nullum adſerres virtutum fructum (*inſertus es*). i. inſitus (*in illis*) .i. inter ramos non defractos, & vnà cum illis factus es particeps ſiue conſors radicis, & pinguedinis oliuæ. i. exuberãtis gratiæ, quæ illi genti in patriarchis & prophetis donata eſt (*noli gloriari*). i. ne inſolenter agas contra Iudæos, quod ipſi abiecti ſunt. Quòd ſi omnino volueris gloriari, ad repreſsionem inſolentiæ tuæ dicetur tibi, quòd Iudæi ſint natiui rami illius radicis, ex qua tibi ſuccus ſuggeritur.

D*Icis ergo, Fracti ſunt rami, vt ego inſerar. Bene propter incredulitatem fracti ſunt, tu autem fide ſtas, noli altum ſapere, ſed*

time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.

D*Icis ergo*) tu gentilis ex verbis meis obijcis pro te aduerſus Iudæos. *Effracti ſunt rami*) Deus permiſit excidere Iudæos, (*vt ego inſerar*) vt, euentum notat ſiue conſecutioné. (*Bene*) eſt approbantis, quod ſub perſona ethnici dixerat, bene. ſ. dicis tu gentilis, ſed memineris per incredulitaté ramos eſſe fractos: tu autem in fide adhuc perſiſtis, & permanes in radice. *Noli altum ſapere*) id eſt, ne ſuperbias, ne tibi placeas, ne efferaris animo) *ſed time*) nequando & ipſe excidas à fide, & excidatis ab olea, in quam inſitus es. Commentarij iſtud ſic explicant, vt pertineat ad ſingulos, qnod & ipſe textus ſatis indicat, ibi. (*Dicis ergo*) quod eſt ſingulare, & rurſus (*tu autem fide ſtas*) ſic in conſequentibns, & tota natio Iudęorum haud quaquã exciſa eſt, quare non id iubet timere ne tota gentium natio excidatur, ſed ſingulos monet, ſingulorum è gentibus reprimere volens arrogantiam. Locus hic notandus eſt contra Buce. & Calui. impiè ſtatuentes, hominem non poſſe excidere à fide & gratia ſemel accepta. Similem ſententiam habet Apoſtolus prioris ad Cor. cap. 11. Qui ſtat, videat ne cadat. Et ad Galat. cap. 6. Conſiderat teipſum, ne & tu tenteris.

Si enim Deus naturalibus ramis). i. Iudæis pertinentibus ad radicem ipſa origene carnis (*non pepercit*) ſed propter incredulitatem excidit, vide tu gentilis ne quo modo fiat, vt nec tibi parcat, vide ne per ſuperbiam indignum te prebeas gratia Déi & excidaris.

V*Ide ergo bonitatem & ſeueritatem Dei, in eos quidem qui eeciderunt, ſeueritaté: in te autem bonitatem Dei, ſi permanſeris in bonitate, alioquin & tu excideris. Sed & illi, ſi nõ permanſerint in incredulitate, inſerentur, potẽs eſt enim Deus iterum inſerere illos.*

V*Ide ergo bonitatem*) χρηςότητα habet Paulus, id eſt benignitatem, quæ eſt quædam promptitudo animi & propenſio ad bene merendum de quopiam, Cui opponit ἀποτομίαν, quam noſter Interpres ſeueritatem vertit: ad verbum autem ſonat reſectionem, ea eſt, quoties res ad viuum exigitur.

Si permanſeris in bonitate) Chryſo. id eſt, ſi feceris quæ digna ſunt illa Dei benignitate, hoc eſt, ſi præſtiteris bonam vitam, & addit: non enim ſola fides ſufficit (*alioquin & tu*) qui modò ramus es, ſiue ſurculus inſititius (*excideris.*)

Sed & illi ſi non permanſerint in incredulitate inſerentur ſuæ oleæ. (*Potens enim eſt Deus iterum inſerere illos.*) Nam quod Iudæis bene velit Deus, id liquet tum ex antiqua electione gentis Iudaicæ, tũ quod ante dictum eſt, non ex mera Dei voluntate, ſed ob incredulitatem ipſos reiectos eſſe. Illud ſubintelligendum reliquit Apoſtolus, alioquin non eſt plena hæc probatio: gens Iudaica ſi ad fidem redeat, iterum inſeretur à Deo, quia non deeſt Deo poteſtas hoc faciendi. Obſeruandum quoq; eſt illud (*iterum.*) Indicat enim Iudęos, quos inſerendos dicit, ſuiſſe in olea, adeoq́ue participes radicis & pinguedinis oleæ fuiſſe, & proinde credentes. Poteſt igitur quiſpiam à fide & pinguedine ſemel hauſta excidere,

N*Am ſi & tu ex naturali exciſus es oleaſtro, & contra naturam inſertus es in bonam oliuam, quanto magis ij qui ſecundum naturam, inſerentur ſuæ oliuæ.*

N*Am ſi & tu ex naturali, &c.*) Senſ⁹ eſt, ſi tu extra carnalem propagationem Iudæorum, ad gentilitatem, quæ oleaſtro comparatur propter inſœcunditatem non auté ad oleam, cuius radix ſunt Abraham, Iſaac, & Iacob pertinens, gratuita tamen Dei miſeratione inſitus es in pulchram & ſœcundam oleã, quantò magis veri ſimile eſt, quòd Iudæi qui ſecundũ carnem progeniti ſunt ex patribus ad quos pertinent promiſsiones, inſerentur ſuæ oleæ. Eſt argumentum à minori. Naturã vocat carnalé propagationé.

N*Olo enim vos ignorare fratres myſteriũ hoc vt non ſitis vobis ipſis ſapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Iſrael, donec plenitudo gentium intraret: & ſic omnis Iſrael ſaluus fieret, ſicut ſcriptum eſt, veniet ex Sion, qui eripiat & auertat impietatem à Iacob.*

N*Olo enim vos ignorare, &c.*) pergit occurrere inſolentiæ gentilium, quos fratres vocat. Quo magis inquit credatis. Iudæos tanquam naturales ramos rurſus inſereodos (*myſterium*) id eſt, rem arcanã & paucis adhuc cognitam aperiam vobis, idq; in hunc finem. (*vt non ſitis vobis ipſis ſapientes*) id eſt, ne inſolentes ſitis animiq; elatioris, ne nimium vobis placeatis propter veſtri inſitionem, & Iudæos propter ipſorum reiectionem deſpiciatis. Myſterium auté hoc eſt, qnod cæcitas ex parte tantnm & ad tempus contigit in Iſrael, donec plenus numerus, quem Deus decreuit aſſumere ex gentibus intret, & ad fidem conuertatur (*Et ſic*) hoc eſt, vbi plenitudo gentinm intrauerit, (*omnis*) id eſt, totus Iſrael ſaluus fiet (*ſicut ſcriptum eſt cap. 59. Eſa. veniet ex Sion*) Adduxit Apoſt. hoc teſtimonium iuxta verſioné 70. ſenſus eſt. E gente Iudaica, ſecundum carnem naſcetur, qui ſit liberator gentis illius, hoc eſt, qui aboleat peccata Iſraelitici populi, qui ſecundum carnem è Iacob deſcendit. Hæc autem abolitio impietatis populi Iſraelitici, cùm non ſit peracta in conuerſione

Apoſto-

Apoſtolorum,& paucorum illorum qui ex Iudæis crediderunt(*non enim propter paruas illas reliquias ad fidem conuerſas, dicitur impietas abolita à popnlo Iſraelitito*) conſequitur prophetiam Eſaię intelligendam eſſe de futura reſtitutione ingentis multitudinis populi Iſraelitici, tantæ inquam multitudinis, vt propter eam poſsit dici totus populus Iſraeliticus eſſe reſtitutus, ſiue à toto populo impietas eſſe ablata.

ET hoc illis à me teſtamentum, cùm abſtulero peccata eorum. Secundum Euangeliū quidem, inimici propter vos: ſecundum electionem autem, chariſsimi propter patres. Sine pœnitentia enim ſunt dona & vocatio Dei.

ET hoc illis à me (*diſpoſitum*) *teſtamentum*) tum demum implebitur (*cum abſtulero peccata eorum*)Chryſ. dicit iſtud futurū ſub finem mundi. Idem habet Augu. lib. 20. de ciuitat. Dei cap. 29. Per Heliam inquit Theſbitem expoſita ſibi lege, vltimo tempore ante iudicium Iudæos in Chriſtum verum eſſe crediturος, celeberrimum eſt in ſermonibus cordibusq; fidelium.

Secundnm Euangelium quidem, &c.)Eſt occupatio. Ratione quidem & conſideratione Euangelij, cui pertinaciter aduerſantur Iudæi, exoſi ſunt Deo & inimici propter vos, id eſt, veſtram ſalutem, vt hac occaſione vos gentes recipiatis fidem: Sic Aug. de prædeſt. ſan. Et Amb. in comment. Aliter Chryſoſt. (*propter vos*) id eſt, occaſiōe fidei vobis prædicatæ: ſiquidem gentium, fides offendiculo fuit Iudæis, vt alienarentur ab Euangelio (*Secundum electionem autem*) id eſt. Si conſideres Iudæos ſecundum rationem electionis , qua reiectis cæteris hominum nationibus, Deus patres eorum elegit vt eſſet eorum Deus, & ſeminis ipſorū poſt eos, non ſunt exoſi Deo, ſed electi, & proinde ſentiendum eſt de Iſraele, qnod tanquam Deo charus adducendus ſit tandem ad ſalutem, & non ſit reiectus ſine omni ſpe reparationis. Sunt iniqua ratione diuinæ electionis chari Deo propter patres, id eſt, propter promiſsiones factas patribus. Fuit enim patrum illorum primorum tanta cōmendatio apud Deū, tantaq; merita ex Dei tamen gratia, vt propter eorū merita diſponeret, ordinaret & promitteret ſe Deum ſore ſeminis eorum poſt eos, ſicuti fuerat Deus eorum.

Sine pœnitentia enim ſunt dona Dei) quibus proſecutus eſt Abraham, Iſaac, Iacob, inter quæ dona eſt promiſsio & vocatio illa, quæ eſt ſecundum Propoſitum Dei, de qua dictū eſt abundè ca. 8. huius Epiſtolæ Amb. tamen interpretatur iſtud, de gratia Baptiſmi, quam dicit eſſe ſine pœnitentia, hoc eſt, non requirere luctum aut planctum, aut aliud opus, ſed tantùm ex corde profeſsionem. Sed coactior eſt illa interpretatio, nec videtur huic loco congruere. Germanus ſenſus iſte eſt: Tametſi in præſentiarum ſit gens Iudaica exoſa Deo, eò quòd reijciat fidem, propter primam tamen gentis illius electionem, & patrum commendationem, perſeuerat adhuc Dei beneuolentia erga illum. Nam vocationis qua ſecundum propoſitum ſiue ſecundum æternam prædeſtinationem aliquem vocauit, item donorum quibus ſecundum æternam prædeſtinationem aliquam promiſsionem ſemel donauit, non poteſt Deum vnquam pœnitere ita vt propter hominum malitiam eam velit reſcindere. Quare nec præſens Iudęorum malitia impedire poterit, quo minus Deus præſtet ſe Deum ſeminis Abrahæ ſicut promiſit. Vbi nos habemus(*ſine pæniientia*) Græci legunt ἀμεταμέλητα, id eſt, quorum non poſsit pœnitere eum qui dedit aut qui promiſit, quaſi dicas impœnitabilia.

SIcut enim aliquando & vos non credidiſtis Deo, nunc autem miſericordiam conſequuti eſtis propter incredulitatem illorum, ita & iſti nunc non crediderunt in veſtram miſericordiā, vt & ipſi miſericordiam conſequantur. Concluſit enim Deus omnia in incredulitate, vt omnium miſereatur.

SIcut enim olim vos gentes non credidiſtis Deo, nunc autem per miſericordiam Dei & non per veſtra merita adductæ eſtis ad fidem, propter incredulitatem illorum. Græcè eſt datiu⁹ modi vel inſtrumenti, vnde Eraſ. vertit per incredulitatem eorum, id eſt, occaſione incredulitatis Iudæorum. Ita & iſti, id eſt, Iudæi nunc non crediderunt in veſtram miſericordiam, id eſt, per veſtri miſericordiam. Eſt enim græcè ſimilis datiuus ei qui præceſsit. Senſus eſt: occaſione miſericordiæ vobis præſtitæ.

Vt tandem exemplo miſericordiæ vobis per fidem præſtitæ etiam ipſi prouocentur ad fidem, & per fidem communem vobiſcum miſericordiam conſequantur(*Concluſit enim Deus, &c.*) finit diſputationem ſuam in eam ſententiam à qua incœpit. Id enim 1. & 2. cap. egit, vt oſtenderet omnes peccatores eſſe. Græcè eſt omnes non omnia, & ſic aliquoties legit Auguſt. Senſus tamen idem eſt, niſi quòd omnia vehementius eſt. Senſus eſt: ſic viſum eſt Deo diſpenſare vtriuſque populi ſalutem, Iudæorum videlicet, & gentium, vt permitteret vtrumq; populū ſuo vitio concludi ſiue conſtringi ſub incredulitate, & damnatione: Concludi inquā ne vlla ratione poſsit ex incredulitate ſuæ vinculis ſe liberare, vt ipſius miſericordia gratuita locum habere agnoſcatur in vtroque populo, tam Iudæorum quàm Gentiū.

Aug. de gratia & lib. ar. ad Valen. ca. 22. Lita legit

Atque ita vterque populus ſalutem ſuam Dei miſericordiæ diſceret adſcribere, non viribus naturæ aut legis doctrinæ.

O Altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei: quàm imcomprehenſibilia ſunt
Sap. 9. c *iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius. Quis e-*
Eſa 40 d
1. Corint. 2. d *nim cognouit ſenſum Domini? aut quis conſiliarius eius fuit? aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipſo & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia: ipſi gloria in ſecula ſeculorum, Amen.*

O Altitudo diuitiarum ſapientiæ,) Aug. ca. 22. de gratia & lib. arbit. refert hanc admirationem ad ſuperiora, ad illud potiſsimùm: Concluſit Deus omnia, &c. & ad illud: Sicut enim vos aliquando non crediditis, &c. Senſus eſt: cùm mecum conſidero diuinæ diſpenſationis rationem, qua factũ eſt vt gentes antè demonijs ſeruientes ſubitò ad gratiam Euangelij vocarentur: Iudæi verò quibus ea peculiariter promiſſa videbatur, ab eadem exciderent, vt ſicut horum lapſus occaſio eſt ſalutis gentium, ſic gentium ſalus ſit viciſsim tandem occaſio ſalutis Iudæorum. Cùm inquam hæc mecum conſidero, quòd Deus vtrumque populum permiſit concludi ſub incredulitate, &c. præ admiratione & ſtupore cogor exclamare (*O altitudo*) id eſt ô profundum ſiue profunditatem diuitiarum, &c. Annotat Chryſ. Paulum ad exaggerandam ſapientiam Dei duabus vocibus ad Epithaſim facientibus fuiſſe vſum, nimirum diuitiarum & altitudinis. Nam altitudo ſiue profundum (eſt enim græcè βάθος) per ſe habet auxeſin, et diuitiæ copiam ſonat. Gemina fit amplificatio cùm dicimus profundas diuitias. O igitur diuitias profundas ſcientiæ & ſapientiæ. Sapientiam Dei intellige, qua ſupremo iudicio ſuo agendorum ordinem decernit & ſtatuit, ordinans quid quoq; tempore fieri velit, vtpote quòd hoc tempore velit relinquere gentes, Iudæos verò eligere, poſtea relinquere Iudæos, & gentes eligere. Deinde rurſus ſimul participes facere vtroſque communis ſalutis. Scientiam verò accipe diuinam vniuſcuiuſque rei cognitionem qua videlicet cuiuſque nationis ingenia clariſsimè perſpicit, vt poſsit recondita ſua ſapientia diſponere & diſpenſare, quid cuique tempori & cuique nationi conueniat.

Quam incomprehenſibilia ſunt.) Græcè eſt inſcrutabilia, & ſic ſubinde citat Hierony. Auguſt. quoque cap. 22. de gratia & lib. arb. legit inſcrutabilia, cuius vocis emphaſim notauit Chry. & poſt eum Theop. Non tantum inquit Chryſo. non comprehendi ſed nec ſcrutari quidem poſſunt, tanta eſt profunditas iudiciorum Dei. Et inueſtigabiles ſeu imperueſtigabiles viæ eius, id eſt, inſtituta & conſilia eius, ſiue diſpenſationes (vt habet Chryſo.) quibus videlicet modo per miſericordiam liberat, modo per ſeueritatem reijcit. Alludit Apoſtolus ad locum qui eſt apud Eſaiam capite. 11. Et non eſt inueſtigatio viæ eius, quemadmodum annotat Hieron.

Quis enim cognouit ſenſum Domini) Græcè eſt νοῦν, id eſt, mentem ſiue cogitationem. Rurſus alludit ad cap. 40. Eſaiæ. (*Aut quis prior dedit illi*) putant Apoſtolum referre locum, qui eſt apud Iob in principio. cap. 41. Senſus eſt: quis vnquam vſquam gentium repertus eſt, qui Deo aliquid dediſſet, quod non ab illo prior accepiſſet, vt videlicet remuneratio redderetur propter aliquid priùs Deo datum. Hunc locum Lutherani adducunt contra merita operum, ſed non recte, hoc ſiquidem tantum docet, non poſſe eſſe aliquod meritum apud Deum, cuius initium non ſit ex Deo. Certe nihil vnquam quiſquam dedit Deo, quod ab illo non accepit. Nam ex ipſo omnia velut ex authore & propria omniũ cauſa, & per ipſum, id eſt, per eundem omnia, quæ ſemel eſſe cœperunt, perſeuerant, & conſeruantur (*& in ipſo*) perficiuntur, & conſummantur (*omnia*) quia perfectio omnium & finis, in ipſo erit tunc, cùm Deus erit omnia in omnibus. Hoc modo ferè exponunt græci. Auguſt. alium habet modum explicandi, facit ille præpoſitionem (*ex*) proprium Patri, (*per*) Filio, (*in*) Spiritui ſancto. Vnde hinc colligit trinitatem perſonarum, & quia dicitur, ipſi gloria, non ipſis, colligi vnitatem naturæ.

CAPVT XII.

OBſecro itaque vos fratres per miſericordiam Dei, vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuentem, ſanctã, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum.

QVinque prima capita huius Epiſt. pleniſsimam habent diſputationem de iuſtificatione, deinde tractantur obiectiones aliquot natæ ex priori diſputatiõe vſq; ad cap. 9. in quo cap. vſque ad ca. 12. occurrit Apoſtolus ſcandalo paucitatis credentium ex Iudæis, ſic tamen vt multa interim explicet, quæ pertinent ad quæſtionem de iuſtificatione. Quæ iam ſequuntur, minus moleſta ſunt, eo quod non contineant diſputationem vt priora ſed doctrinam de moribus. Prior enim pars Epiſt. dogmatica inquit Chryſ. poſterior ethica eſt: ſed multò interim iucundius hæc poſterior pars legetur ab ijs, qui in dogmate ſunt bene verſati.

Quare

Quare ſæpins. 1 1. illa ccpita repetenda ſunt. Habet quidem & in 6. cap. item. 7. &. 8. multa, quæ pertinẽt ad nouitatem vitę, ſed omnia tantú per occaſionem dicit. Hic autem ex iuſtituto agit de moribus.

Obſecro itaque vos) cum tanta inquit per miſericordiam Dei vobis collata ſint bona. (*Gratuita enim Dei miſericordia iuſtificati eſtis, adoptati in filios, inſtituti hæredes vitæ æternæ*) per hanc ipſam miſericordiam, qua ſaluati eſtis, de qua tam multa audiſtis in 11 præcedentibus cap. obſecro vos, (*vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam*) id eſt, vt mactetis affectus veſtros corporeos, ſiue carnis cupiditates, eiſq; mactatis vos ipſos totos Deo offeratis, & conſecretis in victimam, hoſtiã, & ſacrificium vt velut ſemel dicatos Deo, non ad alios vſus vos accommodetis. Diſcernens autem hoſtiam hanc à Iudaica, addit (*viuentem*) Iudæi brutam & mortuam pecudem immolant vos Chriſtianos offerre volo viuam hoſtiam: viuentem dicit ſecundum Chry. ne quis putet quòd præcipiat mactari corpora. Non enim corpus, ſed vitium quod regnat in corpore mactandũ eſt, vt fiat hoſtia ſancta, ab omni contagione aliena, & beneplacens, accepta Deo.

Rationabile obſequium veſtrum) per appoſitionem dictum eſt, ſenſus eſt: exhibete corpora veſtra hoſtiam viuentem quæ eſt rationalis cultus veſter, rationalis cultus, cultus non corporeus qualis fuit hactenus Iudæorum in mactatione brutarum pecudũ, ſed rationalis in mente ſitus, & ſpiritualis, veſter emphaſin habet, qui eſt Chriſtianorum cultus: Interpres noſter obſequiũ poſuit pro ſacrificio ſiue cultu. Græcè enim eſt λατρεία, τὴν λογικὴν λατρείαν λογικὴν, autem, id eſt, rationale modo accipitur quo modo in 1, Petri vbi dicitur, rationale lac, pro ſpirituali. Obſecratio hæc Apoſtoli vehementiſsima eſt, & non poteſt non mouere eum qui ſuperiorum meminit, quæ vndecimo capite ab Apoſtolo diſputata ſunt. Neque Græcè eſt per miſericordiàm Dei, ſed per miſerationes Dei, in plurali numero. Rationem numeri annotauit Origines putans in eo eſſe emphaſim immenſæ Dei miſericordiæ ac ſi dicat Apoſtolus: per immenſam illam Dei miſericordiam de qua tam multa dixi, obſecro vos, illa ſaltem vos moueat, illa iſtud impetret à vobis.

E*T nolite conformari huic ſeculo, ſed reformamini in nouitate ſenſus veſtri, vt probetis quæ ſit voluntas Dei bona & beneplacens, & perfecta: dico enim per gratiam quæ data eſt mihi omnibus qui ſunt inter vos, non plus ſapere quàm oportet ſapere, ſed ſapere, ad ſobrietatem, & vnicuiq; ſicut Deus diuiſit menſuram fidei.*

E*T nolite conformari huic ſeculo*) explicatio eſt præcedentis ſententiæ. Senſus eſt: ne configuremini ſiue ne accommodetis vos ad figuram ſeculi huius, vt videlicet pro arbitrio cupiditatum veſtrarũ vitam agatis, quẽadmodũ faciunt qui huic ſeculo dediti ſunt: Sed potius per renouationem mentis, (eſt enim græcè νοὸς) quam iam per fidem in Chriſtum accepiſtis, transformemini in nouos affectus (*vt probetis*) id eſt, vt ſic reddamini apti ad intelligendum, quid à vobis iuſtificatis per totam vitam requirat Deus. Quid gratum ſit, beneplacitum & acceptũ Deo. Simile quiddam docet Apo. ad Epheſ. 5. probantes quid ſit beneplacitum Deo. Niſi enim mactauerimus cupiditates carnis noſtrę, non poſſumus eſſe idonei, vt in actionibus noſtris intelligamus, quę ſit voluntas Dei: ſed quod noſtro ſenſui vehementer arridet, interpretamur id eſſe voluntatem Dei.

Dico enim per gratiam quæ data eſt nobis) Eſt exponentis in ſpecie quod dictum erat in genere de immolando corpore, de fugiendis huius ſeculi cupiditatibus. Senſus eſt: his verbis quibus nunc vſus ſum, iſtud volo dicere. Imprimis ne quis plus ſapiat, &c. Alij aliter exponunt iſtud (*dico*) hoc modo: Dico, id eſt, iubeo ſiue moneo, & vt monitioni ſuæ pondus addat, per gratiam inquit, hoc eſt, præcipio per authoritatem Apoſtolicam, quæ mihi gratuitò Dei munere eſt concredita. Vocat autem Apoſtolatum, gratiam, modeſtiæ cauſa.

Omnibus qui ſunt inter vos) id eſt, cuique veſtrũ quiſquis is ſit, ſiue gentilis, ſiue Iudæus, ſiue ſeruus, ſiue dominus, &c. (*Non plus ſapere*) Sapere hoc loco non pertinet ad eruditionem, ſed ad cogitationem & opinionem, veluti cùm quis effertur, & magnificè de ſe ſentit. Non eſt ergo ſenſus: ne ſitis curioſi in quæſtionibus, ſed ne quis nimium de ſe ſentiat, ſed vt quiſque de ſe ſentiat modeſtè, hoc eſt, quod dicit (ad ſobrietatem.)

Et vnicuique ſicut diuiſit Deus, &c.) Iſtud (&) veriſimile eſt redundare & quædam latina non habent: vnicuique conſtruitur cũ verbo diuiſit. Fides per metonymiam accipitur pro donis, quæ dabantur credentibus in Baptiſmo: Sic Chry. Senſus eſt, quiſq; de ſe modeſtè ſentiat, iuxta menſurã doni in fide ſibi collati, hoc eſt, (iuxta Amb.) contineat ſe intra menſuram doni ſibi commiſſi, nec tentet vendicare & arrogare ſibi, quæ ad ſuam vocationem non pertinent. Quod dixit de adhibenda modeſtia in

vſu donorum,id iam adhibita ſimilitudine declarat.

SIcut enim in vno corpore,multa membra habemus,omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto,ſinguli autẽ alter alterius membra habentes donationes,ſecundum gratiam quæ data eſt nobis, differentes, ſiue prophetiam ſecundũ rationem fidei.ſiue miniſterium in miniſtrando, ſiue qui docet in doctrina, qui exhortatur in exhortando,qui tribuit in ſimplicitate qui præeſt in ſolicitudine,qui miſeretur in hilaritate:

SIcut enim in vno corpore,&c.) Verba facilia ſunt (*habentes donationes*) græcè eſt chariſmata,quæ vox pertinet ad quæuis dona ſiue ſint gratiæ gratis datæ,ſiue alia Sancti ſpiritus munera.Habentes ergo dotes ſecundum multiformem gratiam Dei , qua nobis hæc alteri illa, pro beneplacito Deus diſtribuit (*differentes*)id eſt,diuerſas. Quare cum ex Dei ordinatione ſit inter fideles donorum differentia,debet fidelis quiſque cum modeſtia vti dono ſibi dato,& intra menſuram illius ſe continere.

Siue prophetiam,&c.) Hic in ſpecie enumerat dona aliquot.Prophetiam nonnulli proprij nominis intelligunt. Alij accipiunt pro peculiari aliqua facultate interpretandi loca obſcura ſcripturarum , potiſsimùm ea quæ pertinent ad gratiam Chriſti &Euangelium. Quomodo accipitur in priori ad Cor.cap.12.*Secundum rationem fidei*)hic ſub intelligi debet verbum(*diſpenſat*)vt ibi,ſiue prophetiam,comma ſit.Senſus eſt:ſi quis eſt propheta,vtatur dono prophetiæ ſecundũ rationem fidei , id eſt , ſecundum conuenientiam fidei,id eſt, conuenienter ad fidem, Græcè enim eſt ἀναλογία,quam vocem Cicero vertit aliquoties conuenientiam.Si accipiamus prophetiam propriè, quomodo Chryſoſtomus accepit in principio cap.12. ad Cor.intelligendus eſt Apoſtolus monere, vt qui prophetat,prophetet ſecundum analogiam fidei,non ſecundum auguria & ſimilia.Illum enim ſenſum dat Chryſoſto. ad Corinth.dicens quoſdam ſibi aſſcripſiſſe nomen verorum prophetarum,& verũ prophetam imitatos per auguria & huiuſmodi. Si verò prophetas accipiamus qui donum: habent interpretandi ſcripturas, ſenſus eſt ſi quis hoc modo prophetet,videat ne quid dicat contra fidem. Chryſoſt. tamen ſecundum rationem fidei refert ad prophetiam hoc ſenſu: ſi quis accepit donum prophetię,quæ licet gratia ſit,non tamen ſimpliciter effunditur, ſed ſecundum rationem, id eſt,ſecundum proportionem ſiue modum vel menſuram fidei, is cum modeſtia vtatur illo dono,nec erumpat in ea, quæ ad ipſius donum haud quaquam pertinent.

Siue miniſterium) græcè eſt διακονία quæ vox complectitur epiſcopatum & ſacerdotium,& alia miniſteria Eccleſiæ in quocũq; gradu & ordine.Cui ergo contingit huiuſmodi miniſterium, vtatur eo in miniſtrando cũ modeſtia,non ſibi placeat quod Dei miniſter eſt,ſed fungatur ſedulò officio ſuo ad omnium vtilitatem, ſitq; eo contentus.

Siue qui docet,)id eſt, docens vel doctor, qui facultatem habet optimè explicandi,ſiue dilucidè tradendi alijs quod bene nouit,vtatur is dono ſuo in docendo.

Qui exhortatur)id eſt,qui gratiam accepit populariter & vtiliter exhortandi populum quamuis alioqui non multum doctus , is totus verſetur in exhortando.(*Qui tribuit*) commentarij iſtud ferè intelligunt de præfectis ærario Chriſtianorum , vt ſenſus ſit: Qui conſtitutus eſt diſpenſator facultatum Eccleſiæ,ſiue collectarum , quas conferunt fideles in ſanctos pauperes, de quibus in priori Epiſt.ad Cor.cap.vltimo, & in poſter. cap.8.talis diſtribuat in ſimplicitate, id eſt, bona fide,ſine perſonarum acceptione adminiſtret & diſpenſet ſibi concredita.

Qui præeſt,)Qui in quauis congregatione conſtitutus eſt præſes,is præſit in ſolicitudine. Quæ hactenus expoſita ſunt,interpretes referunt ferè ad gratias gratis datas , quæ ſingulatim à Deo diſpenſantur & diſtribuuntur.Quę ſequuntur ad omnes pertinent.

DIlectio ſine ſimulatione,odientes malum Amos 5. d
adhærentes bono,charitate fraternitatis Ephe. 4. a
inuicem diligentes, honore inuicem præuenien- 2. Pet. 4. a
tes,ſolicitudine non pigri,ſpiritu feruentes,do- 1. Pet. 5. b
mino ſeruientes , ſpe gaudentes , in tribulatione
patientes,orationi inſtantes,neceſsitatibus ſan- Heb 13 a
ctorum communicantes, hoſpitalitatem ſectan- 1. Pet. 4. c
tes.

DIlectio ſine ſimulatione) Dilectionẽ non ſimpliciter exigit,ſed quæ ſit ſine ſimulatione,id eſt,ſyncera & minimè fucata. Et quoniam dilectio quædam in malis etiam rebus eſt, qualis eſt laſciuorum , & eorum qui in rapinis eiuſdem ſunt animi: ab illa hanc,de qua loquitur,diſcernens,dicit(*odientes malum*) Chryſoſtomus notat emphaſim ſeu potius epithaſin in ſingulis verbis, quibus hic vſus eſt Paulus.Non enim dixit, abſtinentes à malo, ſed odio quod malum eſt, proſequentes,neque ſimpliciter odientes, ſed vehementer odientes , ſiue abhorrentes malum.

Eſt enim Græcè *ἀποστυγοῦντες*, præpoſitio autem ἀπὸ in compoſitione vehementiã ſignificat præcipuè apud Paulum, vt docet

Chry.

Chry. allatis exemplis. Nec ſimplicitur dixit adhęrentes bono, ſed adglutinemini bono. Græcè enim eſt κολλώμενοι. Ex græco quoque patet bonùm & malum hic referri, non ad perſonam, ſed ad rem. Bonum enim ſumitur pro honeſtate, malum pro turpitudine ſeu vitio (*Charitate fraternitatis, &c.*) Exemplaria noſtra ſere habent charitatem, ſed omnino veriſimile eſt interpretem vertiſſe charitate, & à librarijs deprauatum eſſe in charitatem. Eſt autem mirabilis vis & energia in gręcis vocibus, quam interpres noſter non eſt aſſecutus, ſed nec plene Eraſ. qui vertit: Per charitatem fraternam, ad mutuo vos diligendos propenſi pro charitate fraternitatis, græce eſt vnica vox φιλαδελφία pro diligētes græcè eſt φιλόστοργοι. Porrò στοργὴ ſignificat affectum illum pietatis aut charitatis, quo parentes tanguntùr erga liberos, ac viciſsim illi erga eos, quo frater erga fratrē, cognatus erga cognatū, hinc compoſita vox φιλόστοργος qui eſt propenſo affectu erga parentes cognatos, aut affines. E diuerſo qui non tanguntur huiuſmodi pietatis aut charitatis affectu erga ſuos ἄστοργοι vocantur. Qua voce vſus eſt Paul. in 1. c. huius Epi. ibi. Sine affectione. Vult ergo Pau. hoc loco vt Chriſtianus quiſq; fraterno amore Chriſtianum quēq; tanquā fratrē diligat, ac ſentiat erga illū dulces affectus, tales inquā affectus quales ſentiūt parentes erga liberos, ac illi viciſsim erga illos, vt ex huiuſmodi ſuaui & dulci affectu propenſus ſit ad bene merendū de quouis Chriſtiano (*Honore inuicē præuenientes*) hac quippe ratione & naſcitur dilectio, & nata perdurat. Non dixit honorantes aliū alius, ſed honore præuenientes, quod maius eſt. Chry. honorē propriè accipit Eraſ. pro ſubſidio, vt moneat Romanos certatim ſe mutuò in præſtandis officijs præcurrere, ſed minùs probabile eſt, quod dicit quia hoc habet ſequens particula (*ſolicitudine*) id eſt ſedulitate & ſtudio exhibendi alijs officiū (*non pigri.*) Ne grauatim inquit præſtetis beneficia. (*Spiritu feruentes*). i. impetu quodā animi accenſi ad bene merendū de proximo vel cū feruore ſpiritus & non deiecto animo, facientes veſtrū officiū (*Domino ſeruientes*) non tantū precibus ſed tota vita, ſic ſutor qui ad Dei honorē ſtudet alere familiā, ſeruit Deo: (*Orationi inſtantes*) græcè eſt προσκαρτεροῦντες, quod ſonat aſsiduam inſtantiā. Aſsidua inſtantia perſeuerantes in precib⁹ (*Neceſsitatibus*) hebraica phraſi pro anguſtia & inopia rei familiaris (*Sanctorum*) id eſt quorūlibet Chriſtianorū, eſt vocabulū ſcholę Chriſtianorū, ſicut & nomē fratres diſcipuli, & Chriſtiani (*communicantes*) impendo res veſtras. Communicantes dixit nō ſubuenientes ſecundum Chryſ. quod commercium ſit inter dantem & accipientem, quia cum fœnore recepit, qui ſubuenit proximo. Communicantes ergo, impedendo res veſtras. *Hoſpitalitatem ſectantes*) non expectantes donec ad vos diuertant peregrini, ſed vltro venantes & ambientes eos, & intrare compellentes. Et hîc notauit Chry. emphaſim verbi. Non enim dixit hoſpitalitatem facientes, ſed ſectantes.

B*Enedicite perſequentibus vos, benedicite & nolite maledicere. Gaudete cum gaudentibus, flete cum flentibus. Idipſum inuicem ſentientes. Non alta ſapientes, ſed humilibus conſentientes.*

B*Enedicite perſequentibus vos*) quęſtio eſt an ſit præcepti benedicere inimicis, cuius ſolutio petatur ex D. Thom. in ſecunda quæſt. 25. vbi optime hanc rē explicuit. Et ſimul legatur Aug. in 4. locis (vnde Thomas ſua petiuit) videlicet de ſermone Domini in monte de mendacio ad Conſentiū c. 15. Epiſ. ad Marcellinū, & in enchiridio c. 73. quē locum citat Tho. *Benedicite*). i. bene præcemini (*nolite maledicere*) id eſt, male precari ſiue execrari. Solent enim vulgo qui non poſſunt vlciſci iniuriam, deuouere ditis eos à quibus læſi eſſent.

Gaudete cum gaudentibus, &c.) Gręco more dixit interpres gaudere pro gaudete. Vſurpant enim ipſi infinitum pro imperatiuo. Opinatur Eraſ. quòd ſubaudiatur (*oportet.*) Simili fere tropo dicunt latini potiſsimum hiſtorici, fugere pro fugiebat, in quo ſubauditur (*cœpit*) vel (*ſolet*) Vult ergo Apo. vt bona omnia & mala aliorū cōmunia ducant, & proinde non aliter ac proprijs afficiantur. (*Idipſum inuicem ſentientes*) ſenſus eſt eodem animo, ſitis alius erga aliū, vt idē quiſq; de alio quod de ſeipſo ſentiat, vnum quēq; Chriſtianū ſolo Chriſto metiēs, non opibus, nō genere, nō eruditione, nō honorib⁹, & id reb⁹ alijs. Quēadmodū (ait Chry.) affeceris erga diuitē, ita afficiaris erga pauperem, quemadmodū te ipſum magnū ęſtimas, ita & alium quemuis. Græca dilucidius verti poterant hoc modo: Idē alij in alios, ſiue de alijs ſentientes, vel eodē animo alij in alios affecti. Multā rurſus Apo. de humilitate inculcando diligentiā impendit, vnde & ſermonē inceperat. Veriſimile enim eſt magnifice de ſe ſenſiſſe Rom. tū propter imperium orbis, tum propter vrbem, & alias ob cauſas. *Non alta ſapientes &c.*) Idem participium græcè eſt, quod modo vertit (*ſentientes*) Senſus eſt: non arroganter de vobis ipſis ſentientes (*Humilibus conſentientes*) Humiles hic vocat non modeſtos, ſed humilis ſortis homines, veluti pauperes, ignobiles, indoctos, Plebæos,

ſic

ſic Chry. Conſentientes dixit interpres, pro obſecundantes & accommodantes vos: vult enim Apoſt. vt quiſque ſuæ oblitus magnitudinis, deſcendat ad affectus inferiorum, vt illis ſe accommodet, & cum illis libenter conuerſetur.

NOlite eſſe prudentes apud voſmetipſos. Nulli malum pro malo reddentes, prouidentes bona, non tantum coram Deo, ſed etiam coram omnibus hominibus. Si fieri poteſt, quod in vobis eſt cum omnibus hominibus pacem habentes.

NOolite eſſe, &c.) Senſus eſt: ne plus æquo per arrogantiam tribuatis vobis ipſis, vt nec aliena eruditione, nec alieno conſilio putetis vobis eſſe opus (*nulli malum pro malo reddentes*) nulli (Chryſ.) ne gentili quidem. Ethnicorum eſt maleficium reddere pro maleficio, ſiue par pari referre (*prouidentes bona, &c.*) Senſus eſt, quæ agitis bona ſic agite, vt probentur non ſolum Deo, ſed etiam cunctis hominibus, Iudæis & Græcis, bene vero conſequentur quid velit declarat Apoſt, dicens (*ſi fieri poteſt*) ſalua pietate & iuſtitia (*cum omnibus hominibus pacem habentes*) ne vos præbeatis vlli cauſam belli ſiue diſſidij, ſiue Iudæo ſiue Græco, hoc eſt, quod dicit (*quantum in vobis eſt.*

NOn voſmetipſos defendentes chariſſimi, ſed date locum iræ: ſcriptum eſt enim. Mihi vindictam ego retribuam, dicit Dominus. Sed ſi eſurierit inimicus tuus, ciba illum: ſi ſitit, potum da illi, hoc enim faciens carbones ignis congeres ſuper caput eius. Noli vinci à malo, ſed vince in bono malum.

NOn voſmetipſos defendentes) id eſt vindicantes, eſt enim participiũ eiuſdem verbi cuius eſt nomẽ quod infra vertit, vindictam: *Sed date locum iræ*) id eſt, vindictæ, & ſubauditur diuinæ, hoc eſt, expectate dum Deus ſumat vindictam, qui ſe vlciſcitur, nõ permittit nec cedit locũ iræ diuinæ, ſed præoccupat & anteuertit. Alij iram per tropum accipiunt pro irato, vt ſenſus ſit cedite irato. Priori tamen interpretationi magis conſonat quod ſequitur (*mihi vindictam*) Græcè eſt mihi vindicta nominandi caſu atque ita legit Hie. aduerſus Rufinũ in Epi. cuius initium ẽ prælectis literis: In cãtico Moyſis vnde loc⁹ iſte deſumptus eſt, vertit Hie. mea vltio quod dilucidius eſt. i. ad me pertinet vindicandi officium & ego hoc munus vbi mihi videbitur exequar. Sed ſi eſurierit inimicus tuus ciba illum) Græcè eſt ψώμιζε, cuius verbi emphaſim notauit Eraſ. Significat enim non ſimpliciter paſcere ſed indulgenter paſcere, veluti minutim aut fruſtratim cõſciſſo cibo, id quod apud nõ nullos fit erga eos quibus fauetur in conuitijs.

Hoc enim faciens carbones ignis) hebraica figura hoc dixit pro carbonibus ardẽtibus, (*congeres*) hoc eſt accumulabis ſiue coaceruabis (*ſuper caput eius*) Senſus eſt: Iſtud ſi feceris, totum illum inflammabis, nõ ita aut odio, ſed amore: Vult enim Apoſt. beneficijs obruendum inimicum, quo tandem reſipiſcat & meritis leuitateq; noſtra victus, ex hoſte fiat amicus. Vnde concludens caput hoc. (*Noli, inquit, vinci à malo*). i. à contumelia ſiue iniuria tibi illata: refertur enim ad rem, non ad perſonam. Senſus eſt: ne committe vt prouocatus vel affectus iniuria. adducaris ad retaliandum malum, ſed potiùs vince malũ ſiue iniuriã tibi illatã (*in bono*) .i. bene merendo de illo à quo leſus es: qui maleſacta benefactis repenſans efficit, vt inimicus reſipiſcens fiat amicus, is vincit malum bono.

CAPVT XIII.

OMnis anima poteſtatibus 1.Pet.2.c.
ſublimioribus ſubdita ſit. Sap.6.a.
Non eſt enim poteſtas niſi à Deo, quæ autẽ ſunt à Deo, ordinatæ ſunt.

OMnis anima ſuperioribus poteſtatib. &c.) Erant in eccleſię naſcentis exordio qui putarent propter fidem in Chriſtum exemptos ſeſe à ſubiectione magiſtratuum ciuilium, & prætextu religiõis detrectabant principum iuſſa, ſed & de Apoſtolis (vt refert Chryſ.) rumor increbuerat, quòd innouatores rerum eſſent, & omnia ad euertendum leges communes & facerent & dicerent. Vt igitur hunc rumorem inualidum reddat, & doceat Chriſtianos propter religionẽ Chriſtianam non exemptos ab obedientia præſtanda poteſtatibus, nec Chriſtum tollere politias, dicit (*omnis anima*) id eſt, quilibet homo, ſiue ethnicus ſit ſiue Chriſtianus. Sinecdoche eſt ſcripturæ familiaris (*Poteſtatibus ſublimioribus*) ad verbum eſt ſupereminentibus ſiue præcellentibus, quomodo interpres noſter vertit. 1. Petri 2. cap. Eſt enim poſitiuus non comparatiuus. Per poteſtates autem præeminentes intelligit homines authoritate publica præditos, ſiue reges ſint ſiue principes, ſiue duces, ſiue denique magiſtratus. Quiſque, ait Apoſt. pareat poteſtatibus præcellentibus ſibi præfectis. D. Auguſtinus in Epiſtola ad Macedo. quæ eſt numero 54. Item Chryſoſt. in comment. huius loci, & veteres fere omnes interprætantur Apoſtolum de poteſtate ſeculari tantum: quod & ipſe textus ſatis indicat. Verũ aduertendum eſt, quod quamuis Apoſtolus de ſeculari poteſtate hic tantum agat, ratio tamen qua illi parendum vult, communis eſt etiam poteſtati Eccleſiaſticæ: In poteſtatem eccleſiaſticam imprimis competit,

quod

quod dicitur(*non eſt enim poteſtas niſi à Deo*) Quare ſicut transgreſſores legum ciuilium rei ſunt apud Deum, ita & tranſgreſſorrs legum Eccleſiaſticarum.

Non eſt enim poteſtas) ſcilicet præcellens, quæ non ſit à Deo authore inſtituente: poteſtares ad rerũ publicarum adminiſtrationem, ne diſsidia, pugnas, & confuſionem pareat ἀναρχία ſiue rebellio, de qua pulchrè Chryſoſt. & hoc loco, & in commentarijs ſuper cap. vlt. Epiſtolæ ad Heb. interpretans illud. Obedite prępoſiris veſtris, vbi de obedientia præſtanda magiſtratui Eccleſiaſtico ſermo eſt. Annotaurt Chryſoſt. quod non dixit Apoſtolus, omnes principes ordinatos ſiue inſtitutos à Deo, ſed poteſtatem. Diſcernendum enim eſt inter hæc. Quamuis enim poteſtas ſit à Deo, non tamen à Deo authore eſt, quod Nero eam obtineat, aut alius quiuis tyrannus, licèt nemo ad poteſtatem perueniat niſi Deo ſaltem permittente. *Quæ enim ſunt*) ſcilicet poteſtates, & huiuſmodi alia, illa ſunt ordinata à Deo, vt à verbo(*ſunt*) ſuccedat comma, ſiue hypoſtigma. Apertius græci habent in feminino ordinatæ, vt intelligas ad poteſtates referendũ hoc modo. Quæ autem ſunt poteſtates, ordinatæ ſnnt è Deo, id eſt, inſtitutæ cũ certo quodam ordine obſeruando inter gerentes poteſtates, & eos quibus illi præſident. Commentarij recentium illud(*à Deo*) conſtruũt cum verbo ſunt, & multa philoſophantur hoc loco, quomodo omnia Dei opera ſint ordinata, ſed nihil huiuſmodi eſt in veterũ commentarijs.

Itaque qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit. Qui autem reſiſtunt, ipſi ſibi damnationem acquirunt: nam principer non ſunt timori boni operis, ſed mali: vis autem non timere poteſtatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa. Dei enim miniſter eſt tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: nõ enim ſine cauſa gladium portat. Dei enim miniſter eſt, vindex in iram, ei qui malum agit.

Itaque qui reſiſtit poteſtati, &c.) Quiſquis non obedit iuſsis poteſtatis, is reſiſtit ordinationi & iuſsis Dei: Qui verò Dei ordinationi reſiſtunt ſiue non obediunt, etſi apertè ſe non opponant illi, acquirnnt ſibi ipſis damnationem, ſcilicet æternam. Sic Auguſt. Chryſo. duplicem habet commentarium: prior eſt, damnationem ſibi acquirunt apud magiſtratum. Alter eſt: acquirunt ſibi damnationem apud iudiciũ Dei: qui non vulgares inquit pœnas repoſcet, ſed quàm maximas: qui commentarius indicat peccatum mortale, quamuis non tam apertè vt Aug. Commentarius. Commentarius Amb. habet. Vnuſquiſque enim ſuis operibus aut Iuſtificabitur aut condemnabitur, qui valde apertè ſignificat peccatum mortale. Illa quæ ſunt in textu Pauli vt(*Dei ordinationi reſiſtunt.*) Item(*propter conſcientiam*) valde terrere debent: omnino enim ſonans, tranſgreſsionem legum humanarum eſſe peccatum mortale. Nomen enim conſcientiæ, vſurpat ſcriptura, vbi agit de peccato mortali, non ſic cùm de veniali ſermo eſt. Vnde & Ambro. exponens illud: Rectè inquit dixit Apoſtolus, ſubiectos eſſe debere magiſtratibus, non tantum propter iram id eſt, vltionem pręſentem, ſed & propter futurum iudicium, quia ſi hic euaſerint, illic eos pœna expectat, vbi accuſante conſcientia ipſa punietur: Sed & verbum (*acquirunt*) quod apud græcos eſt futuri temporis facit pro futuro illo iudicio.

Nam principes, &c.) Si iſtud (*nam*) cauſale eſt, valde probabilis eſt commentarius, qui damnationem accipit eã, quæ eſt apud magiſtratus, vel quæ eroganda eſt per magiſtratus: verum potiùs videtur eſſe noui argumenti initium ſicut frequenter apud latinos. Senſus eſt: præterea eſt alia ratio, cur non debetis detrectare iuſſa principum, vel cur vobis Chriſtianis non debet eſſe graue obedire magiſtratui Rom. nam is non eſt conſtitutus vt terreat bonos ſed malos, quales vos non eſtis ad verbũ in græco eſt: nam principes non ſunt terror ſiue timor bonorum operum, id eſt, non ſunt formidandi bene agentibus ſed malè agentibus.

Vis autem non timere poteſtatem) id eſt, mala quæ principes cominantur(*bonum fac*). i. bene viue, quod ſi feceris, non ſolùm liber eris à metu, quem præ ſe fert princeps ſiue poteſtas ſecularis: verumetiam laudem & præmia referes ab illa: ob hoc enim conſtitutæ ſunt poteſtates, vt ſupplicijs malos cohibeant, & præmijs bonos honorent, atque id eſt quod ſequitur(*Dei enim miniſter eſt tibi in bonum*) id eſt magnas adfert tibi vtilitates, tantum abeſt ait Chr. vt à bono remoretur te poteſtas, ſed etiam faciliorem facit te ad virtutem.

Si autem malum feceris) Si fur ſis aut homicida(*time, non enim ſine cauſa gladium portat*) id eſt, non vſurpat ſibi gladium, quaſi eo legitimè vti non poſsit, ſed à Deo habet poteſtatem, pœnis corporalibus, etiam mortis, puniendi malefacta, vnde ſequitur(*Dei enim miniſter eſt vindex*) id eſt, vltor ad iram. *Et qui malum agit*) vel pacem publicam turbans, vel honeſtatem vitæ cõmunis lædens.

Ideòque neceſsitati ſubditi eſtote, non ſolùm propter iram, ſed etiam propter conſcientiã. Ideo enim & tributa præſtatis: miniſtri enim Dei ſunt, in hoc ipſum ſeruientes. Reddite ergo

omnibus

tin plena & integra legis, eſt dilectio, id eſt, dilectio facit vt plenè & integrè præſtemus legẽ. Ex hoc loco diſcimus quod ab aliquibus in hac vita impleatur lex. Sunt enim qui diligunt proximum. Quod verò hîc calumniantur Lutherani, verum quidem eſſe de perfecta dilectione, quod illa ſit legis impletio, ſed non de tali quam vllus mortaliũ prꝍſtat, quodq́; Paulus loquutus ſit de idꝍa dilectionis, ſiue de forma, ſiue ſpecie quadã dilectionis, quemadmodum Plato propoſuit idæã bonæ reipublicæ, quam nuſquam reperire eſt, abſurdum prorſus eſt, quod ex ipſo textu plane conuincitur. Cùm enim Apoſt. hortetur Rom. ad mutuam dilectionem, palam eſt eum agere de ea dilectione, quam poſſunt homines præſtare.

ET hoc ſcientes tempus, quia hora eſt iam nos de ſomno ſurgere: nunc enim propior eſt noſtra ſalus, quàm cùm credidimus. Nox præceſſit, dies autem appropinquauit.

ET *hoc ſcientes tempus, quia*) Pronomen (hoc) non refertur ad tempus, quũ (tempus) Græcis ſit maſculini generis, pronomẽ vero (hoc) neutri generis, ſed refertur ad admonitionẽ præcedentẽ de charitate, quod dicitur Apoſt. Exercenda eſt nobis in vſu quotidiano charitas eo magis quod iã tempus ſit. Particula igitur (& hoc) vim habet amplificandi, quemadmodũ cum dicimus: ſcortatur & hoc in quadrageſima. Dilucidius fuiſſet ſi vertiſſet, idq́; quũ nouerimus tempus. Eraſm. ad ſenſum tranſtulit, prꝍſertim cùm ſciamus tẽpus, quia hora eſt. i. tempeſtiuũ eſt, nos iam excitari è ſomno ignauiæ, torporis, & negligentiæ, & nos ſedulò præparare ad diem Domini iam appropinquantem.

Nunc enim propior eſt noſtra) poſtquã magna pars vitæ peracta eſt nobis in cognitione Euangelij, propius adeſt nobis ſalus futuræ gloriæ, id eſt, futuro ſeculo magis iam hoc tempore appropinquamus quàm quũ inciperemus credere. Quare æquum eſt, vt quanta poſsimus vigilãtia, præparemus nos ad illum diem iudicij.

Nox præceſſit, dies autem appropinquauit.) Eraſmus putat interpretẽ vertiſſe (*proceſſit*) & errore librariorum ex proceſsit factũ eſſe

Origenes Homil. 35. præceſsit. Certè Origenis interpres legit, nox promouit, id eſt, proceſsit ſiue progreſſa eſt, id eſt, nox maxima ex parte peracta eſt & inſtat dies. Appropinquauit enim dixit pro appropinquat, more Hebraico. Noctẽ autem intelligit vitã præſentem, quæ plena eſt tenebris & erroribus: diem verò tempus iudicij, ſiue futurꝍ gloriꝍ. Interpretatio quã dedimus eſt Ambroſij, Chryſoſt. Theoph. Aquinatis, & ferè omnium interpretũ. Peculiarem huius loci commentarium habet Eraſm. in annot. minimè malum. Per noctẽ ipſe accipit tempus Moyſi, quo veritas erat velata, vel ipſam doctrinã Moſaicam. Diem intelligit ſtatum gratiæ, ſiue doctrinã ipſam Euangelicam. Eodem refert ea quæ præcedunt, (*nunc enim propior eſt ſalus noſtra*) vt ſenſus ſit. Iam nato Chriſto propior eſt ſalus, quàm olim ſub Moyſe, nunc enim illuceſcente Euangelio, palam offertur omnibus, quum olim promitteretur tantum ſub vmbris & figuris, hoc eſt quod dicit (*quam quum credebamus*) ſcilicet exhibendam.

ABijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis. Sicut in die, honeſtè Luc. 21. f
ambulemus: non in commeſſationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione & æmulatione, ſed induimini Do- Gal. 5. c
minum Ieſum Chriſtum, & carnis curam ne fe- 1. Pet. 2. c
ceritis in deſiderijs.

A*Bijciamus ergo opera tenebrarum*) id eſt, opera quæ formidant lucem, vt ſunt vitia, (*& induamur arma lucis.*) Conſequentia requirebat vt diceret, opera lucis, ſed maluit dicere arma, vt oſtenderet virtute eũ, quẽ illam habet, optimè munitum conſtitui aduerſus inſidias diaboli. *Tanquam in die honeſtè ambulemus*) id eſt, quia dies aduenit, idcirco præſtemus opera, quæ non reformidant lucem, quæ non puderet in medio foro ipſo meridiano tempore agere.

Non in commeſſationibus.) Vetat ſtudium commeſſandi, & frequentiam, vnde plurali numero vſus eſt. *Non in cubilibus & impudicitijs.*) Iſtud (&) epexegeſin habet: exponit enim cubilia: *Non in contentione*) id eſt, certamine ad honores adipiſcendos, (*& æmulatione*) id eſt, inuidentia, *Sed induimini Dominum Ieſum Chriſtum*) verbo induendi Hebræi vtuntur ad ſignificandam copiam. Loca obuia ſunt in ſcripturis. Pſalm. 64. Induti ſunt arietes ouium, quod Hierony. vertit: veſtientur greges agnis, id eſt, oues erunt fœtoſæ. Et id quod ſequitur, Valles abundabunt frumento. 70. verterunt ad ſenſum. Nam ad verbum eſt, Valles veſtientur frumento. Induere ergo Chriſtum, eſt omnibus modis Chriſtum repræſentare, & efficere vt ipſe in moribus noſtris per omnem vitam eluceat. Vult inquit Chryſoſt. nos Chriſto vndiq; circumdari velut veſtimento, vt in omnibus ipſius patientiã, humilitatem, modeſtiam referamus: Magna & admirabilis eſt hîc adhortatio Pauli quæ imprimis mouere debet ſacerdotes ſæpe communicantes corpori & ſanguini Chriſti, ad hoc enim accedimus menſam Domini, vt hauriamus Spiritũ Chriſti. *Et carnis*) id eſt, corporis (*curam ne feceris in deſiderijs*) id eſt, ad

concupiſcentias. Licet nobis vti bono cibo & potu, ſed non ad voluptatem, non ad ſtudium gulæ, atque id eſt quod prohibet hîc Apoſtolus.

CAPVT XIIII.

INfirmum autem in fide, aſſumite: non in diſceptationibus cogitationum: alius enim credit ſe manducare omnia: qui autem infirmus eſt, olus manducat.

INfirmum autem in fide aſſumite, &c.) In hoc capite agit Apoſt. de libertate Ghriſtianorum, qua per Chriſtum liberati ſunt ab obſeruatione ceremonialium & iudicialinm, ac tria ferè docet: Primò nullú diſcrimen ciborum aut dierum in lege præſcriptum, neceſſe eſſe ſeruare propter legẽ: Deinde qui de bac libertate rectè inſtituti ſunt non debere ea abuti ad contemptú vel ſcandalum proximi, qui nondum de hac libertate firmam ſententiam habet. Poſtremò infirmiores, quibus nondum erat perſuaſum de iſta libertate, non debere iudicare alios firmiores, quos videbant negligere diſcrimina ciborum & dierum in lege præſcripta. His animaducrſis caput non habet difficultatem. Dicit ergo: *Infirmum autem in fide.*) Illud (in fide) refertur ad (infirmum) non ad ſequens verbum (aſſumite) Senſus eſt: vos qui firmiores eſtis, ſuſcipite eum qui nondum firmus eſt in fide, id eſt, qui nondum ſatis inſtructus eſt de beneficio Chriſti, qui adhuc neceſſariam credit legis obſeruationem, ſuſcipite inquam eum, id eſt vobis adiungite fouendum & ne reijciatis eum.

Non in diſceptationibus cogitationum.) Id eſt, ne ſumatis cum eo anxias & moroſas diſputationes, ex quibus oriuntur mutuæ diiudicationes, ſed ſi locus ſit monendi, monete benignè: ſi non audiat, ſinite eum, & tolerate cum manſuetudine: non enim periculoſè errat.

Alius enim tredit, &t.) Declarat duobus exẽplis quid ſibi velit. Qui firmiori inquit eſt fide (credit) id eſt, exiſtimat, quæ ſignificatio notanda eſt propter locum ſequentẽ: Omne quod non ex fide. Inſolens eſt ſermo, non ſolùm Latinis ſed & Græcis: *Credit ſe manducare*) pro eo, quod eſt putat ſibi licere manducare (*omnia*) id eſt, quælibet. Alius rurſus qui eſt fide infirmior. Refertur enim non ad valetudinem corporis, ſed ad animę ſuperſtitionem. *Olus manducat*) Græcis eſt indicatiui modi, manducat. Porrò (olus) figuratè dixit pro quibuſlibet, quibus veſci licet citra dubium, eò quòd nihil herbarũ in lege prohibitum fuit.

IS qui manducat, non manducantem non ſpernat: & qui non manducat, manducantem nõ iudicet. Deus enim illum aſſumpſit. Tu quis es qui iudicas alienum ſeruum? Domino ſuo ſtat aut cadit: ſtabit autem, potens eſt enim Deus ſtatuere illum. Luc.4.d

IS qui mãducat, &c.) Id eſt qui quibuſlibet veſcitur, eò quòd nouerit ſublatum eſſe diſcrimen ciborum in lege præſcriptũ, non contemnat infirmiorem, qui credens legẽ adhuc ligare fideles, non audet veſci quibuſlibet. Et qui non manducat ſenſu iam dicto, id eſt qui non audet veſci quibuſlibet cibis, ex eo quòd putat legem adhuc obligare Chriſtianos ad diſcrimẽ ciborum in lege præſcriptum (*manducantem non iudicet*) id eſt non damnet eum, quem videt veſci quibuſlibet ſine delectu, quaſi tranſgreſſorem aur ſtudioſum gulæ, *Deus enim illum aſſumpſit*) ſcilicet ad gratiam Euangelij, quæ legis obſeruationem non requirit. Illum aſciuit. Videtur autẽ reſpicere Apoſt. ad chariſmata, quibus tum pollebant Chriſtiani, ac ſi dicat, manducantem quęlibet Deus aſſumpſit, quod indè licet colligere quòd linguis loquatur & alijs gratijs polleat.

Tu quis es qui iudicas alienum ſeruum?) Ex comiſſura huius partis cum ſuperiori, videtur Paulus obiurgare ſcrupuloſum ad quẽ pertinent priora. Chryſoſto. motus ijs quæ ſequuntur, ſcilicet, domino ſuo ſtat aut cadit, putat Paulum conuertere ſermonem ad eum qui eſt liberæ conſcientiæ.

Domino ſuo ſtat aut cadit) id eſt, peccat, aut bene facit, *Stabit autem*) Eraſmus rectè vertit, imò ſtabit, vt ſit corrigentis (*potens enim eſt Deus ſtatuere*) hoc eſt, ſtabilire & firmiorem reddere (*illum*) ſcilicet qui nondum firmus eſt fide. Si ſit obiurgatio ſcrupuloſi: Senſus eſt: Deus poteſt efficere, vt is qui veſcitur quibuſlibet ſine delectu, libertate ſua non abutatur ad luxum.

NAm alius iudicat diem inter diem, alius autem iudicat omnem diem. Vnuſquiſq; in ſuo ſenſu abundet. Qui ſapit diem Domino ſapit. Et qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo.

NAm alius iudicat, &c.) Quemadmodum inquit in cibis, ita & in diebus diſtinguendis res ſeſe habet. Nam hic quidẽ nempe infirmior fide, adhuc Iudaico more diſcernit inter dies: hos quidem feſtos & ſolennes ducens, illos vero habẽs profanos. Alius vero de omni die perinde iudicat, & omnes pares habet, eo quod nouerit ſublatum eſſe diſcrimen, quod lex conſtituit. Vbique hic meminiſſe oportet, Apoſtolum non agere de ieiunijs, aut feſtis præſcriptis conſuetudine populi Chriſtiani, aut lege vel traditi-

one

one maiorum:ſed de Iudaicis obſeruationibus, de quibus & Philip. Melanthon, & Bucerus iſta dicta eſſe accipiunt. Vnde ex iſto loco non impugnant ieiunia Eccleſiaſtica, & dies feſtos: ſed ſolùm imperiti faciunt id, vt nautæ, & vulgus indoctum.

Vnuſquiſq; in ſuo ſenſu abundet) in hac quidem re & cauſa, in iſta materia, puta in obſeruatione & neglectu dierum, in vſu & nõ vſu ciborũ, neutri alteros iudicent, ſed vtrique permittantur ſuo ſenſui, id eſt, fruantur iudicio mẽtis ſuæ, & iuxta illud permittantur agere. Non ſuadet hic Apoſtolus infirmos in ſuo errore permanere, ſed tantùm vult infirmitatem eorum à perfectioribus tolerari, donec ad meliora proficiãt. Eſt hic quæſtio, cur tam manſuetè agat cum iſtis Iudaizantibus, cùm tam vehemens ſit contra Galatas, quibus dicit: Si circuncidamini, Chriſtus nihil vobis proderit: Rurſus dies obſeruatis, & menſes, & tempora, & annos, timeo vobis, &c. Reſpondendum eſt in alio errore fuiſſe Galatas, in alio verò iſtos. Si quidem Galatæ exiſtimabant ſe iuſtos effici apud Deum per obſeruationẽ legis Moſaicæ, atq; ita quod præcipuum eſt in beneficio Chriſti, tranſcribebant legi: Romani verò non ita, ſed per fidem ſe iuſtos agnoſcebant, vt patuit; vlteriùs autem putabant legem Moyſi, ſicut in moralibus, ita in ceremonialibus retinendam & obſeruandam fidelibus. Prætereà Galatis res hæc ſatis declarata erat, & prædicata, & inculcata, Rom, non item. Quare illi inexcuſabiles erant.

ad Gal 5.

ad Gal 4.

Qui ſapit diem) id eſt, Qui decernit inter diem, putans legem nondum ſublatam. *Domino ſapit*) id eſt iudicat ſe facere gratũ Deo, dũ ſua opinione id facit, quod in lege Deus preſcribit. Alij particulam hanc ad vtrumq; referunt, ad diſtinguentem, & non diſtinguentẽ, vt ſenſus ſit: Qui vel de quouis die idem ſentit, vel de alio atq; alio die aliter atque aliter ſentit, vterq; ad Domini honorẽ agit. Pro horum ſententia facit quòd huic parti nulla ſit reddita contraria, cum edenti ſit oppoſitus nõ edens. *Et qui manducat*) id eſt qui veſcitur quibuſlibet ſine delectu. *Domino manducat*) id eſt ad Domini glorificationẽ id facit. *Gratias enim agit Deo*) partim ob id quòd in vſum hominum ſua largitate condiderit quemlibet cibum, partim quod intelligit per Chriſtum ſublatum eſſe diſcrimen ciborum in lege præſcriptũ. Sententia hęc Apoſt. referenda eſt ad id temporis, quo ſcripſit Apoſt. quo videlicet apud pleroſq; adhuc obtinebat opinio legẽ ſeruandam eſſe cum Euangelio, & quo nulla adhuc à cibis abſtinentia per Eccleſiam erat præſcripta, nec vllæ ieiuniorum leges conditæ. Id ſanè tẽporis, qui præditus erat recta ſcientia de abrogata lege per Chriſtum veſcebatur quibuſlibet ſine delectu, & ad Domini gloriam faciebat: verùm vbi preſcripta eſt ab Eccleſia certa ciborum abſtinentia, & ieiuniorũ dies conſtituti, ſine legitima cauſa eas leges violans, & veſcens pro ſua libidine quibuſlibet, vtpote qui palàm affirmat omnia munda mundis, & non inquinare homines quod intrat in os, haud quaquam cenſendus eſt domino manducare, ſed nec ſuperiori illa ſententia: Qui nõ manducar, manducantem non iudicet, rectè ſeſe defendere poteſt, ne ab alijs iudicetur. Nã & cauſa in qua ipſe verſatur iam ab Eccleſia præſcripta eſt, & animus ipſius iam propria confeſſione patefactus, qui quamdiu ſe non prodit in vſu rerũ per ſe indifferentiũ, de quib⁹ loquitur Paulus, neminem iudicare poſſimus, propterea quod (vt inquit Auguſt.) in huiuſmodi rerum indifferentium vſu non contingat peccare, niſi mala conſcientia, quæ ſoli Deo eſt cognita.

Auguſtin. in quæſt. huius Epiſt.

Et qui non manducat) id eſt, qui abſtinet à ſuilla carne & cæteris in lege prohibitis, vtens tantùm conceſsis in lege (*Domino non manducat, & gratias agit Deo*) partim quod tametſi quoſdã cibos opinetur Deum negaſſe homini, tã multiplices tamẽ & varios reliquerit quib⁹ affluẽter paſcat corpus humanũ: partim quòd diuinæ gratiæ auxilio ſentit ſe poſſe tẽperare ab ijs, quę ſunt vetita.

NEmo enim noſtrûm ſibi viuit, & nemo ſibi moritur: Siue enim viuimus, Domino viuimus: ſiue morimur, Domino morimur: ſiue ergo viuimus ſiue morimur, Domini ſumus. In hoc enim Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit, vt & viuorum & mortuorum dominetur.

N*Emo enim noſtrûm*) id eſt Chriſtianorũ (*ſibi viuit, &c.*) Verba facilia ſunt. Probat Apoſto. ſpeciem ex genere: homo verè Chriſtianus omnes omnino vitæ ſuæ actiones, imò & mortem ipſam refert ad Domini gloriam, & nuſquam ſe quærit: quare nec in rebus indifferentibus ſe ſpectat, ſed Dominum ſuum, illius honorem & gloriam, qui ipſum acquiſiuit ſanguine ſuo.

TV autem quid iudicas fratrem tuum? aut tu quare ſpernis fratrem tuũ? Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti, ſcriptũ eſt enim: Viuo ego dicit Dominus, quoniã mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.

T*V autem, &c.*) dirigit ſermonem ad infirmum. Tu autem ô infirme quid iudicas fratrem tuum quẽ vides veſci quibuſlibet, & negligere diſcrimina dierum in lege præſcripta? quid inquã iudicas eum tanquam intemperantem, & tranſgreſſorem legis, cùm Chriſtus eius Dominus ſit, non tu, cumq; Chriſtus eius futurus ſit iudex? Aut

etiam tu ô firmior cur aſpernaris & vili pendis fratrem tuum, quã vides nondum negligere poſſe diſcrimina ciborum & dierum? quid inquam eum tanquã ſuperſtitioſum ſuperbè abijcis?

Omnes enim ſtabimus) ad verbum eſt ſiſtemur: ſiue ſiſtendi ſumus ad tribunal Chriſti, vt ab illo tanquam à communi omnium iudice omnes iudicemur. Per tribunal iudiciariam poteſtatem ſignificat. Quæſtio hic eſt, quomodo omnes ſtabimus ante tribunal Chriſti, quum Matth. 19. dicatur Apoſtolis? Sedebitis ſuper ſedes duodecim, iudicantes, &c. Dicendum quòd omnes ſtabimus, ſupple vt omnes adiudicemur vel pręmio vitæ æternæ, vel ſupplicio mortis, non autẽ vt omnes diſcutiamur & examinemur: Sedebunt enim quidam cum Chriſto iudicaturi, vt habet locus ille Matthæi. *Scriptum eſt enim*) Eſaiæ 45. Rẽ hãc tam ſolicitè probat Apoſtolus, non quòd ſit dubia, ſed vt nos intenti in iuditium illud cui omnes ſiſtemur iudicandi, hic interim abſtineamus à priuatis iudicijs, præſertim in rebus indifferentibus, quæ per ſe & bono & malo animo fieri poſſunt.

Viuo ego dicit Dominus) id eſt per meipſum qui ſum vita, & fons vitæ, iuro, quòd non ſolùm natio Iudaica: ſed omnes omnino mũdi nationes proſternent ſe mihi. Prophetia hæc impleri cœpit in primo Chriſti aduentu, & conſummabitur in ſecundo aduentu tempore iudicij, quando & hoſtes ipſius vi coacti tanquam ſcabellum ſubijcientur pedibus ipſius. *Et omnis lingua*) id eſt, omnis creatura rationalis (*confitebitur Deo*) hoc eſt externi ſigni profeſsiõe teſtabitur me Chriſtum eſſe Deum.

ITaq; *vnuſquiſq; noſtrum pro ſe rationẽ reddet Deo. Non ergo amplius inuicem iudicemus, ſed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel ſcandalum.*

I*Taq; vnuſquiſque noſtrum rationem reddet*) in eo iudicio de ijs quæ ipſe geſsit, non autem de ijs quæ alij geſſerunt. Quare in hoc quiſq; ſolicitè inuigilare debet, vt ipſe rectè agat, & aliorum vitam Deo dijudicandã relinquat. Quod hic dicit Apoſtolus. Vnuſ-
ad Heb.13. quiſq; pro ſe rationem reddet, quaſi dicat non pro alio, non repugnat ei, quod ad Hebræos de propoſitis ſcribit, quòd rationem ipſi reddituri ſint pro animabus ſubditorũ, quia prælati non reddent pro ſubditis rationem, niſi quatenus ex negligentia officij ipſorum ſubditi pereunt, patet hoc ex ca. 3. Ezech. Cum ergo conſerui ſumus eiuſdem Domini Chriſti, atq; illi quiſq; pro ſe rationem redditurus ſit, non autem pro alio. *Nõ amplius inuicem iudicemus*: neq; infirmus firmum: neq; firmus infirmum iudicet (*ſed hoc iudicate magis*) figuratè repetit idẽ verbum ſcilicet iudicate, ſed in alio ſenſu. Iudicate, id eſt curate, decernite hoc, & ſtatuite apud vos, ne ponatis, &c. Dirigit ſermonẽ ad firmiores: Senſus eſt curate ne veſtra libertate qua veſcimini quibuſlibet, præſtetis fratribus infirmioribus offendiculum, vel ſcandalum: ne licentia veſtra offenſi deterreantur à religione Chriſti, quã ſemel ſunt amplexi, credentes eam irreligioſam vtpote diuinæ legi per Moyſen datæ contrariam, hoc eſt quod dicit offendiculum: Neq; exemplo facti veſtri prouocati veſcantur contra conſcientiam quibuſlibet, hoc eſt quod dicit ſcandalum, ſi tamẽ inter hæc duo diſtinxit Apoſt. Chryſoſt. partem iſtam ad vtrumque refert, ad firmũ videlicet & infirmum: neuter veſtrũ in his legalibus ſeruandis vel non ſeruandis præbeat alteri offendiculum vel ſcandalum.

S*Cio & cõfido in Domino Ieſu, quia nihil commune per ipſum: niſi ei qui exiſtimat quid commune eſſe, illi commune eſt. Si enim propter cibum frater tuus contriſtatur, iam non ſecundum charitatem ambulamus. Noli cibo tuo illũ* 1.Cor.8.d
perdere pro quo Chriſtus mortuus eſt.

S*Cio & confido, &c.*) Pro confido Gręcè eſt πέπεισμαι, quam vocem hoc loco Chryſoſt. interpretatur per πληροφορέω, id eſt pleniſsimè perſuaſus ſum, & dicit Apoſtolum duabus his vocibus vſum ad maiorẽ rei aſſeuerationem. Præpoſitionem (in) loco (per) poſitam dicit, hoc ſenſu: ſcio & pleniſsimè doctus ſum per Dominum Ieſum, ſiue à Domino Ieſu, .i. cœleſti oráculo edoctus ſum. Secundum huius commentarium infirmi illi (vt videtur) ceſſare debuiſſent accepto oraculo diuino de abijcienda illa ſcrupuloſitate ſua. Interpres noſter vocabulũ πέπεισμαι accepit, non vt plenam certitudinẽ ſignificet, ſed confidentiã, in qua ſignificatione etiam accipit Ambro. atq; hæc ſignificatio magis cõgruere videtur præſenti loco, quã altera illa. Nam licet Paulus de his omnibus diuinitus edoctus fuerit, id tamen non videtur hic agere apud nouitios Romanos. Senſus igitur eſt: ſcio vel potiùs confido (vt ſit mitigantis) *in Domino Ieſu*) id eſt, fretus bonitate diuina. De verbo πέπεισμαι vide octauũ caput in enarratione illius loci: Certus ſum enim quia neq; mors, &c.

Quia nihil commune) id eſt, nullum cibi genus commune eſt. Iudæi cibos communes vocant, quibus paſsim gentiles omnes vtuntur, quæ quoniã multis cibis impuris vtuntur ſecundum legẽ, hinc (commune) ſignificat immundum vel vetitum. De hac voce vide Hier. in comment. ſuper ca. 13. Matth. enarrantẽ illud. Nihil quod intrat in os, &c. De cibis antiqua eſt quæſtio, an aliqui ex ſe

mali

mali ſint, tanquã orti à malo principio? quę hæreſis eſt Manichæorum. Alia quæſtio eſt, an aliqui cibi ſint immundi, non quidem ex ſe ſiue natura ſua, ſed propter typum rerum immundarum, & ſic vetiti in typica lege Moyſi: de hac in præſentiarum ſermo eſt. De altera igitur in priori Epiſt. ad Tim. c. 4. qui locûs cum illo conſerendus eſt, vt appareat diuerſitas. Nihil ergo commune, ſcilicet propter ſignificationem, quomodo quædã erant communia ſiue immunda, durante lege Moyſi. Quod ſequitur (*per ipſum*) exponit Ambr. id eſt beneficio Chriſti, qui immundiciam omnem, quæ erat ſignificationis cauſa inſtituta in lege, ſuſtulit, liberans credentes à ſeruitute legis Moſaicæ. Theoph. Chryſ. & Origi. legunt nihil commune per ſeipſum, id eſt per ſe, hoc eſt, natura ſua. Sed prior lectio melior eſt, quia diſputatio hic eſt de immundicia legali, non autẽ de ea quæ ſit ex natura rei, tametſi per legem nullũ cibi genus iam ſit immundũ, idq́ue beneficio Chriſti, tamen fieri poteſt propter errorem conſcientiæ, quo quis falſò exiſtimat quoſdam cibos adhuc vetitos lege, vt ſit illi cibus immundus contaminaturus edentis conſcientiam, etſi reuera non ſit immundus. Ex hoc loco diſcimus conſcientiam erroneam obligare, non quidem ad faciendum ſecundum eam, ſed ad non agendum contra eam.

Si enim propter cibũ, &c.) Gręcè eſt ſi verò. Arguit firmũ, ſi tu firme magis habes rationem cibi cuiuſlibet quàm fratris. i. ſi aduertens fratrem ex vſu cibi huius aut illius quẽ putat lege vetitum adhuc, in animi triſtitiã, moleſtiã, ſeu inquietudinem conijciendũ, non abſtines tamen à cibo illo, conſequitur quòd nõ ambules ſecundum charitatẽ, ſed lædas charitatẽ. *Noli cibo tuo*) qui reuera res indifferens eſt (*illum perdere*) quẽ tanti ſecit Chriſtus, vt pro illius ſalute mortẽ obierit.

NOn ergo blaſphemetur bonum noſtrum. Non eſt enim regnum Dei eſca et potus, ſed iuſtitia & pax, & gaudium in Spiritu ſancto: qui enim in hoc ſeruit Chriſto, placet Deo, & probatus eſt hominibus.

N*On ergo blaſphemetur*) ſcilicet ab his qui foris ſunt, id eſt à gentilibus (*bonum noſtrum*) id eſt religio noſtra, & pietas Chriſtiana, dum vident alios cõtemnere alios propter cibos. Nec eſt quod dicas mihi, te ad vſurpandã promiſcuè libertatem iſtam per Chriſtum donatam vrgeri neceſsitate & ratione regni Dei.

Non eſt enim regnum Dei eſca & potus.) Interpretes variè exponunt hic regnum Dei. Optimus commentarius eſt vt ſit ſubſtantia, & præcipua ratio religionis Chriſtianæ, vt ſit ferè idem quod bonum noſtrum. *Eſca ergo & potus*) id eſt vſus ciborũ & potus (*non eſt regnum Dei*) id eſt, nõ eſt potior pars noſtræ religionis ſeu pietatis. Res hæ cum ſint indifferentes in ijs non eſt poſitum principale religionis noſtræ, ſed poſitum eſt in exercitio ſiue obſeruatione iuſtitiæ, (qua & Deo debita præſtatur obedientia, & tribuitur proximis quod ipſis debetur) & in obſeruatione pacis ſiue in pacifico cum proximis conuictu. Moneri hic debent turbatores familiæ quibus curę non eſt, an lites ſurgant an non. Sed conſiſtit regnũ Dei in lætitia quam parit pax, ſiue pacificus ille conuictus. Horum autem bonorum ſcilicet iuſtitiæ, pacis, & gaudij, quia author eſt Spiritusſanctus, idcirco Apoſtolus hoc ſignificare volens, addit (*in Spiritu ſancto* (in) Hebræorum more pro (per) poſuit. *Qui enim in hoc*) id eſt in Spiritu ſancto, hoc eſt, qui non dę cibis contendit, ſed ea potiſsimum ſectatur quæ pertinent ad iuſtitiã, ad pacem, &c. quę res ſunt ſpirituales, quæq́; homini à Spiritu ſancto contingunt, qui inquam hæc ſectatur, & per ea ſiue illorum ſtudiũ ſeruit Chriſto, is placet Deo, & hominibus. Ponit Apoſtolus hoc loco differentiam inter res indifferentes, quales ſunt eſca & potus, & res quę per ſe ſunt ad ſalutẽ neceſſariæ, quales ſunt iuſtitia & pax; quòd obſeruatio eorum quæ pertinent ad iuſtitiam, ſic requiratur ad regnum Dei (id eſt ad hoc vt Deus regnet in nobis credentibus) vt nõ ſit licitum vnquã illa pręterire: vtpote in quibus regnũ ipſum ſit ſecundum naturã ſuam poſitum. Obſeruatio autem indifferentiũ poſsit frequenter prætermitti, vtpote in qua non eſt poſitum per ſe & ſubſtantiam ſuam regnũ Dei: Agit enim Apoſt. aduerſus perſectiores, qui libertate à Chriſto donata abutebantur.

Oſtendens ea tantũ eſſe vrgenda & nunquam prætermittenda, in quibus per ſe poſitum eſt regnum Dei, ea vero eſſe illa, quæ per ſe continent iuſtitiã. Cæterum res quaſdã medias, qualis eſt libertas veſcendi quibuſlibet cibis, non ita vrgendas, ſed debere gubernari ex conſilio & ratione charitatis. Quare hæc Pauli doctrina nihil aduerſatur legibus Eccleſiaſticis, de abſtinẽtia & delectu ciborum, aut de ſimilibus indifferentibus: ſed tantùm declarat regnum Dei poſſe cõſiſtere ſine vſu libertatis à ſeruitute legis per Chriſtũ donatę fidelibus: id quod Apoſtolus 1. ad Cor. cap. 8. in ſimili planè argumento verſans docet. Eſca nos non cõmendat Deo, &c. Agit igitur hîc Paulus non de abſtinẽtia cibi, aut ſponte aut ex præſcripto ſuſcepta: ſed de libertate vtẽdi quouis cibo, negans regnum Dei poſitum eſſe in huiuſmodi libertate. Quod ſi contẽdas Apo. do-

ctrinam accipiendam pariter de vſu cibi & abſtinentia, vt doceat neq; in vſu ciborum, neq; in abſtinentia poſitum eſſe regnũ Dei: æquè nihil aduerſabitur doctrina hæc Pauli legibus Eccleſiaſticis de abſtinẽtia & delectu ciborum, quia quanquam neq; in abſtinentia, neq; in libero vſu cuiuſlibet cibi per ſe conſiſtat regnum Dei, poteſt tamen conſiſtere ſecundario in abſtinentia cibi, quatenus per abſtinentiã, ſiue ſpontaneam ſiue præſcriptam, Deo ſubijcimur: videlicet dum per eam carnis concupiſcentias refrenamus, dum quod aduerſus Deum deliquimus, in nos per abſtinentiam vindicamus: dum deniq; per abſtinentiam ſpiritum alacriorẽ reddimus ad cultum Dei. Hoc namque modo accepta abſtinentia, actus virtutis eſt, & in hoc falluntur qui ſcribunt contra ieiunium Eccleſiaſticum, quòd conſiderant illud vt eſt nuda abſtinentia à cibo, nõ relata ad aliud bonum, non imbuta fide vel charitate, quale ieiuniũ certum eſt, rem eſſe indifferentem, nec pertinere ad regnũ Dei, nec commendare nos Deo: Sed tale non eſt ieiunium Eccleſiaſticum. Quomodo verò referatur ieiunium ab Eccleſia, vel à ratione imbuta fide, pleniùs diximus in cap. 29. Eſaiæ, cùm exponeremus illud: Timuerunt me mandato hominum.

ITaque quæ pacis ſunt ſectemur, & quæ ædificationis ſunt, inuicẽ cuſtodiamus, noli propter eſcã deſtruere opus Dei. Omnia quidẽ ſunt munda, ſed malum eſt homini, qui per offendiculum manducat. Bonum eſt non manducare carnem, & non bibere vinũ, neq; in quo frater tuus offenditur, aut ſcandalizatur, aut infirmatur.

I*Taq; quæ pacis ſunt.*) Nõ vrgeamus importunè ea, quæ pertinent ad libertatis nobis per Chriſtum conceſſæ declarationem, ſed ea ſectemur, quæ pertinent ad mutuam pacem & ædificationem, quę pertinent ad ſucceſſum Euangelij & promotionẽ corporis Chriſti, vt omnes coaleſcamus in vnũ. *Noli propter eſcam*) quæ reuera eſt res indifferens, etiam iuxta tuam opinionem: alloquitur Apoſt. firmum (*deſtruere opus Dei*) id eſt, ſalutem fratris iuxta Chryſ. Metuebat Paulus ne infirmi iſti relaberentur in Iudaiſmum offenſi licentia aliorum. Opus ergo Dei, id eſt fidem & pietatem Chriſtianã in iſtis infirmis vel inchoatam (*quod optimum eſt*) ędificium Eccleſiæ: nam præceſsit mentio ædificationis.

Omnia quidem ſunt munda) vox munda opponitur communibus: agitur enim contra Iudaiſantes, nõ contra Manichæos. Sic quidem res habet vt antè diximus quòd quilibet cibus iam mũdus ſit, & quibuſuis veſci liceat, idque beneficio Chriſti, qui abſtulit diſcrimen ciborum lege præſcriptũ, tamen malum eſt & peccatum, homini edere cibũ aliquem quantumuis licitum, ſi ad illius cibi eſum frater infirmior ſit offendendus.

Bonum eſt nõ manducare carnem) loquitur Apoſt. de genere, vt meliùs doceat de ſpecie. Senſus eſt, gratum eſt & acceptũ Deo, ſi quis non ſolùm à ſuilla, ſed ab omni carne abſtineat, ſi carnis eſus ſit futurus offendiculo fratri: Et bonum eſt, ſi quis à vino prorſus abſtineat, quando vini potus futurus eſſet offendiculo fratri. Et vt in ſumma dicã, bonum eſt abſtinere ab omnib⁹ omnino eſculentis & poculentis, & breuiter omnib⁹ quę poſſunt vrgere in offenſionem proximorũ. Inter tria hæc vocabula, offenditur, ſiue (vt meliùs legit Ambr.) offendit, ſcandalizatur, & infirmatur, quidam ita diſtingunt: offenditur, id eſt, prorſus alienatur, excidit vel ſubuertitur à religione: Scandalizatur, id eſt, exemplo prouocatur ad edendum contra conſcientiam: Infirmatur, id eſt, adducitur in aliquam conſcientiæ dubitationem.

TV fidem habes penes temetipſum, habe coram Deo. Beatus qui non iudicat ſemetipſum in eo quod probat. Qui autem diſcernit, ſi manducauerit, damnatus eſt, quia non ex fide. Omne autem quod non eſt ex fide, peccatum eſt.

T*V fidem quam habes, &c.*) Arguit adhuc firmum, & eſt velut occupatio. Quòd ſi obijcis omnino vrgeri te, vt fidem ſiue ſcientiam quam habes de ciborum libertate, declares alijs: reſpondeo ſatis eſſe, ſi illam libertatem agnoſcas cum gratiarum actione tibi datam, ac propria conſcientia & Deo teſtibus cõtentus, illã non iactites cum oſtentatione fratribus pernicioſa. Putat Chryſo. quòd firmi illius tẽporis, affectu inanis gloriæ oſtentabant ſe, & quòd Apoſtolus hunc affectum hic arguat. (*Quam*) relatiuum apud Græcos abeſt, & eſt omnino ſermo viuidior omiſſo (quam.) Poſt verbũ (habes) ponendum eſt omnia. Tu fidem habes, id eſt, tu bene es inſtitutus, ſed fidem tuam habeas penes te, id eſt, ſerues eam occultam coram Deo, ne intempeſtiuè eam prodas.

Beatus qui non iudicat) id eſt qui non condemnat (*ſeipſum in eo quod probat*) id eſt in eo quod ſtatuit agendum eſſe, hoc eſt, qui in licitis & conceſtis quæ ſtatuit agenda eſſe, abiectis vel contemptis ſcrupulis omnibus, libera & bona conſcientia procedit. *Qui aũt diſcernit*) Græca vox διακρινόμενος, anceps eſt ad diſcernere dijudicare, & ambigere. Chryſoſt. interpretatur, qui cum dubio edit: Sic & Oecum. Ambr. qui diſcernit interpretatur, qui dijudicat ſeipſum. Chryſ. ergo accipit iſtum damnari, quia facit contra conſcientiam: eodem recidit illa expoſitio ſecundum noſtram lectionem. Qui adhuc inter

cibos

cibos diſcernit, & quoſdam iudicat adhuc vetitos, ſi ederit eos cibos, quos iudicat vetitos, tametſi reuera vetiti non ſunt, damnationi ſe reddidit obnoxium, quia edit non ex fide, id eſt, non ex credulitate aut perſuaſione quòd licitus ſit cibus ille. Sic fidē interpretatur Amb. Chryſ. verò & The. fidem accipiunt pro fiducia conſcientiæ, qua ſcilicet conſcientia confidit licitum eſſe quod agit. Eandem ferè habet ſententiam hęc explicatio Chryſ. & Theo. cū illa, quæ eſt Ambroſij. Quod hoc loco dixit Apoſtolus fidē, id ad Cor. ca. 8. ſcientiam vocat: De eſcis inquiês quę immolantur idolis ſcimus, quòd omnes ſcientiam habemus, ſcientiam intelligens qua quis ſcit & nouit idolis immolata nō eſſe contaminata, ſed eſſe licita ad veſcendum. Atq; in ſuperioribus huius capitis locis, ita fidē Apoſtolum accepiſſe notū eſt.

Omne autem quod non eſt ex fide peccatū eſt) probat ſpeciem ex genere. Non ſolùm (inquit) ſi quis edat cibum aliquem non ex fide, ſed quicquid omnino agit quiſpiā non ex fide, id eſt, non ex credulitate quod licitum ſit id agere quod agit, peccatum eſt illi, faciens illum damnationi obnoxium: quia ſi de eo quod agit nō habeat credulitatem, perſuaſionem, ſcientiam, ſiue conſcientiæ confidentiā, quod licitum ſit id agere: aut palam agit contra conſcientiam, dum iudicat illicitū eſſe quod agit: aut certè exponit ſe peccati periculo, dum hoc audet agere de quo dubitat an licitum ſit agere. Ex hac expoſitione quę eſt Amb. Chryſ. & The. & quę eſt propria huius loci, videlicet peccatū eſſe quod dubitante vel reclamāte conſcientia agimus, patet ſententiam Apoſtoli, (*omne quod non eſt ex fide, peccatum eſt*) nihil valere ad diſputationem illam de vita infidelium: Sit ne omnis infidelis actio peccatum: item nihil valere ad illam de operibus hominū, qui ſunt extra charitatem. Poteſt enim infidelis habere certam notitiam & ſcientiam, qua credat non eſſe illicitum id quod agit. Quomodo autem Auguſtinus accommodauerit hanc ſententiam ad diſputationem de vita infidelium, & quatenus ex ea colligat omnem actionem infidelium peccatum eſſe, quia non fit ex fide, videre licet in 4. libro contra Iulianum cap. 3. & item 4.

CAPVT XV.

DEbemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorū ſuſtinere, & non nobis placere. Vnuſquiſq; veſtrū proximo ſuo placeat in bonū ad ædificationem. Etenim Chri-
Pſal.68.b *ſtus non ſibi placuit, ſed ſicut ſcriptum eſt: Improperia improperātiū tibi, ceciderūt ſuper me.*

DEbemus autem nos firmiores, &c.) id eſt qui ſumus magis inſtructi in doctrina Euangelica, qui in cognitione Chriſtianæ libertatis peritiores & eruditiores ſum⁹. Annotat Chryſoſto. Paulum ſe collocare & annumerare numero firmorum, vt doceret alios contemptum legalium (*imbecillitates infirmorū ſuſtinere*) Græcè eſt βαστάζειν, id eſt, portare ſeu ferre: metaphora ſumpta eſt à baiulis. Debemus inquit opitulari illis, & robur fidei quod maius accepimus conferre, ad ſubleuandos & iuuandos fratres infirmiores, (*& non nobis placere*) ſcilicet in peritia, nec noſtris ſeruire commodis.

Vnuſquiſq; veſtrūm proximo placeat) id eſt, morem gerat & obſecundet proximo, quod Dei dono conſecutus eſt, id cōferat in commodum proximi: non quidē ad noxias cupiditates proximi iuuandas: ſed vt proximi infirmiores ædificentur, & creſcant in fide & cognitione Dei. Qui ſuo ſeruit commodo, & quod agit, ad ſuum trahit compendium, is hoc loco placet ſibi. Phraſis eſt extranea. Atq; ad hoc ſtudium erga proximū debet nos prouocare Chriſti capitis noſtri exemplum, qui non ſibi placuit. Vt abſoluta ſit oratio, contraria pars ſubaudienda eſt, hoc modo: (*Chriſtus non ſibi placuit*) ſed ſibi diſplicuit, id eſt, nō inſeruiuit ſuis commodis, ſed ſuo incommodo noſtris conſuluit commodis, (*ſicut ſcriptum eſt in Pſal. Impro-* Pſalm. 68.
peria improperantium ceciderunt ſuper me,) id eſt, tranſtuli ego filius blaſphemias in me, quas Iudæi ſolent in te Pater iacere. Alij generaliùs interpretantur, hoc modo: Peccata humani generis quibus homo tibi iniuriā fecit, & te ô Pater prophanauit, in me tranſlata ſunt, ſiue mihi impoſita ſunt, vt pro eis debitas pœnas tibi dependerem.

Ne aūt putaremus ampliùs non eſſe vſum veteris teſtamenti vel ſcripturæ dicit.

QVæcunq; enim ſcripta ſunt, ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt, vt per patientiā & conſolationē ſcripturarum, ſpem habeamus. Deus autem patientiæ & ſolatij, det vobis idipſum ſapere in alterutrum ſecundū Ieſum Chri- 1.Cor.1.b
ſtum, vt vnanimes vno ore honorificetis Deum & Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti. Propter quod ſuſcipite inuicem ſicut & Chriſtus ſuſcepit vos in honorem Dei.

QVæcunq; enim) ſcilicet in veteri teſtamēto ſcripta ſunt, ad noſtrę vitæ eruditionem & inſtitutionem ſcripta ſunt. Ex eo enim quod non dixit Apoſt. ſimpliciter (*quæcunq; ſcripta ſunt*) ſed quæcunque præſcripta ſunt, vel ante ſcripta ſunt. (Sic enim eſt Græcè) manifeſtè declarat, ſe de veteri ſcriptura loqui: *Vt per patientiam*) quā ſcri-

pturæ commemorant ob oculos nobis ponentes eos, qui aduerſas res forti animo ſimul & patienti tulerunt, legis diuinæ auxilio freti, & per conſolationẽ, quam item diuinæ ſcripturæ cõmemorant contigiſſe eis, qui in aduerſis conſtituti, ad opem diuinã implorandam confugerunt, ipſi quoq; diſcamus ſpem & fiduciam concipere in Deo, & firmiter confidere, quòd & nobis opem ſuam & conſolationem impartietur, & ope ipſius vitam æternam aſſequemur.

Deus autem patientiæ) id eſt author patientiæ & conſolationis (*det vobis idipſum ſapere*) id eſt idem mutuò inter vos ſentire. Ex ſuperioribus videtur, quòd iſtud (ſapere) ſiue φρονεῖν ſit intellectus: Deus det vt in lite hac, & dogmate de legalibus conſentiatis. Quia tamen adiecit *in* (alterutrum) videri poteſt eſſe affectus: Volo vos bene affici mutuò. Vocabulũ eſt anceps, quando non adiuuatur circumſtantijs. Fortè vtrumq; intellexit Apoſtolus: Volo vos conſentire iudicio, & item affectu, (*vt vnanimes*) Græcè eſt vnanimiter (*vno ore honorificetis*) id eſt, glorificetis Deum.

Propter quod ſuſcipite inuicem, &c.) Eſt idẽ verbum Græcis quod ibi: Infirmum autem in fide aſſumite. Aſſumite ergo inuicem, id eſt alius alium ſibi adiungat, & opituletur, & foueat. Iudæus gentilem, gentilis Iudæũ, gens gentem. *Sicut & Chriſtus ſuſcepit vos*) id eſt: adiunxit, vos ſibi adoptans in locum filiorum Dei, & adoptatos fouens. Particula (*in honorem Dei*) id eſt ad gloriã Dei, annecti poteſt particulæ proximè præcedenti. Sicut Chriſtus ſuſcepit vos: aut cũ ſuperiore. Suſcipite inuicẽ ad honorẽ Dei, aut cum vtraq;.

Dico enim Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circumciſionis propter veritatẽ Dei, ad confirmandas promiſſiones patrum: Gentes
Pſal.17.d *autem ſuper miſericordia, honorare Deum ſicut*
2 Reg.22.d *ſcriptum eſt. Propterea confitebor tibi in genti-*
Pſal.116.a *bus Domine, & nomini tuo cantabo.*

Dico enim Ieſum Chriſtum, &c.) Eraſm. putat hic ſummã tradi omnium ſuprà dictorũ, vt ſenſus ſit: Quæ hactenus diximus huc tendunt, vt intelligas Ieſum Chriſtum, &c. Sed magis veriſimile eſt, referendũ iſtud eſſe ad proximè præcedens, vt probet Chriſtũ aſſumpſiſſe, id eſt, adiunxiſſe ſibi vtrunque populum. Circumciſionem dixit, pro circunciſis. Miniſter vocabulũ functionis eſt, ſenſus eſt: dico Ieſum Chriſtũ per ſe functum miniſterio apud Iudæos docendo, ſanando, &c.

Propter veritatem Dei) id eſt vt oſtẽdatur Deus verax in promiſſis: promiſerat Deus filium ſuum ſe miſſurum genti Iudaicæ, vt huius promiſſionis veritas exhiberetur, natus eſt Chriſtus ex gente illa, & populum Iudæorum in ſuamet perſona docuit. Quod ſequitur (*ad confirmandas promiſſiones patrũ*) .i. factas patrib⁹, explicatio eſt præcedentis.

Gentes autẽ ſuper miſericordia, &c.) Ex ſuperioribus repetendum eſt hic verbum (dico.) Senſus eſt, mea doctrina eſt, quod gentes honorificent Deum ſuper miſericordia, id eſt propter miſericordiã, ſcilicet nõ promiſſam quamuis oſtenſam & prædictam in prophetis: Iudæi etiam honorificant Deum propter miſericordiã, ſed eam ſibi promiſſam: Annot. Chryſ. Paulum meminiſſe miſericordiæ factæ gentibus magis quàm Iudæis, vt hinc diſcant gẽtes, ſe debere accommodare infirmis Iudæis. *Sicut ſcriptũ eſt*) ſcilicet in Pſal. Citat Apoſt. rurſus ſcripturas ſi- Pſal. 17.
cuti cap. 9. & ſequentibus, quia difficillimũ fuit perſuadere Iudæis Meſſiam etiã ad gentes pertinere, quia conſtituiſti me, ait Chriſtus ad Patrem, in caput gentium: & populũ alienum ſubdidiſti mihi, idcirco (*cõfitebor*) id eſt celebrabo te in gentibus, id eſt, inter gentes, & nomini tuo cantabo, videlicet efficiens vt gentes agnoſcentes tuã erga ipſas miſericordiam, gratias agant tibi, & debitas laudes tibi decantent.

Et iterũ dicit: Lætamini gentes cum plebe eius. Et iterũ: Laudate omnes gentes Dominũ, & magnificate eum omnes populi. Et rurſus Eſaias ait: Erit radix Ieſſæ, & qui exurget Eſai.11.c
regere gentes, in eo gentes ſperabunt. Deus autẽ ſpei, repleat vos omni gaudeo & pace in credendo, vt abundetis in ſpe, in virtute Spiritusſancti.

Et iterũ dicit) ſcilicet ſcriptura. Teſtimoniũ hoc adduxit Apoſt. ex cantico Deuteronomij, vbi eiſdem & totidem verbis habetur iuxta verſionẽ. 70. Alij aliò referunt, ſed parum refert. Senſus eſt: vos gentes, cùm ſitis ex æquo factæ participes diuinæ vocationis cum Iudæis, lætitiam communẽ agite, & dicite laudes Deo cum Iſraelitis. *Et iterum: Laudate omnes gentes Dominũ, et magnificate*) id eſt extollite, & laudibus efferte omnes populi, ſcilicet ſuper miſericordia, quã ex æquo obtulit per Euangelicam prædicationem toti orbi. Hoc teſtimonium adductum eſt ex Pſalm. 116.

Et rurſus Eſaias ait) vndecimo cap. (*Erit*) id eſt, iſtud aliquãdo futurũ eſt (*radix Ieſſe*) id eſt Chriſtus (*& qui exurget regere gentes*) (&) epexegeſin habet, id eſt: accipitur explicatiuè & valet idem quod, id eſt, Explicat enim quod obſcuriùs dictũ erat. Senſus eſt: radix Ieſſe, id eſt, is qui exurget ad regendũ gentes, Philiſtæos & Arabes, &c. (*in eo etiam gentes ſperabunt*) vox (gentes) emphaſin habet, quaſi dicat in eo etiã gentes ſperabunt, non ſolum Iudæi. Adduxit teſtimoniũ hoc iuxta verſionem 70. *Deus autẽ ſpei*) id eſt, cuius ſolius eſt largiri ſpem. Spẽ intelligit quæ

eſt

eſt cap.5. videlicet ſpem vitæ æternæ. Concludit Apoſtolus totam hanc materiam precatione, (*in credẽdo*) id eſt per hoc quòd pergitis credere: eſt inſtrumenti, (*vt abundetis*) id eſt exuberetis in ſpe, vt illa magis ac magis in vobis creſcat, augeaturq́; (*in virtute*) .i. per virtutem, ſiue potentiã Spiritusſancti.

Certus ſum autem fratres mei & ego ipſe de vobis, quoniam & ipſi pleni eſtis dilectione, repleti omni ſcientia, ita vt poſsitis alterutrum monere.

Certus ſum autem fratres, &c.) Quæ iam ſequuntur, ſunt plane familiaria, vtitur Apoſtolus ciuili mitigatione, ne videatur importunus monitor. Scripſi vobis non vt erudirem ignaros, ſed vt commonefacerem tantùm. *Certus ſum aũt*) Grecè eſt πέπεισμαι, id eſt perſuaſus ſum, ſiue perſuaſum habeo, nõ ex reuelatione, ſed ex rumore increbeſcente: nõ enim perpetuo fidei vox eſt, ſicut annotatum eſt cap. 8. (*quoniam*) id eſt, quod (*& ipſi pleni eſtis dilectiõe*) qua ſtudetis proximis prodeſſe, (*repleti omni ſcientia*) ſcilicet quæ pertinet ad negotium Euangelicũ ſine Chriſtianum, vt citra meam operam poſsitis ipſi vos mutuo admonere de ijs, quæ in hac epiſtola tractaui.

Audaciùs autem ſcripſi vobis fratres ex parte, tanquam in memoriam vos reducens, propter gratiam quæ data eſt mihi à Deo, vt ſim miniſter Chriſti Ieſu in gentibus ſanctificans Euangelium Dei, vt fiat oblatio gentium accepta & ſanctificata in Spiritu ſancto.

Audaciùs autẽ) audaciùs dixit pro familiariùs ſiue liberiùs: adiecit (ex parte) mitigans quod dixerat audaciùs, & referendũ eſt iſtud ad partem ſuperiorẽ. Senſus enim eſt: tametſi ſcirem vobis non eſſe opus mea admonitione, cùm ipſi poſsitis inuicem id facere tamen liberiùs aliquantulum viſum eſt mihi ad vos ſcribere, commonefaciendi gratia magis quàm docendi, hoc eſt, quod dicit (*tanquã in memoriam vos reducens*) idq́; propter munus Apoſtolicum, quod non mea temeritate mihi vſurpaui, neque meis meritis aſſecutus ſum, ſed quod munere & gratia Dei mihi delegatũ eſt (*vt ſim miniſter*) Græcè eſt non Διάκονος, ſed λειτουργός, quæ vox propriè ſignificat ſacrorum aut reipublicæ miniſtrum. Ex ijs quæ hîc ſequuntur de oblatione & ſanctificatione, accipienda videtur vox pro ſacrorum miniſtro, id eſt, ſacerdote, vt faciat Apoſtolus ſe ſacerdotem per metaphorã, ſicut ad Philip. 2. idq; dum parat Romanos & Philippenſes hoſtiã Deo. *In gentibus*) dixit pro inter gentes.

Sanctificans Euangelium) Græcè eſt ἱερουργοῦντα, quaſi rem ſacram operans, vt reſpondeat ad λειτουργόν. Auguſt. in libro quæſtionum quas conſcripſit in hanc epiſtolã pro ſanctificans legit conſecrans, propiùs explicans vocem Græcam, quam Vergilius extulit per facere: Cùm faciam vitulos, &c. Sanctificans ergo, id eſt, exercens meũ ſacerdotium, quod poſitum eſt in Euangelio prædicando: Indoctè faciunt qui volunt hinc inferre, quòd non ſit ſacerdotum offerre corpus Domini, ſed annunciàre Euangelium. Sunt enim hîc metaphoræ, ſicut dum dicimus, vitulos labiorum.

Vt oblatio gentium) id eſt hoſtia mea quæ ſunt ipſæ gentes (*accepta et ſanctificata.*) Cõiunctionem (&) non habent Græca exemplaria, nec multa Latina, & præſtat adeſſe. Senſus eſt: vt hoſtia quæ ſunt gentes placeat Deo ſanctificata, id eſt, dum ſanctificatur per Spiritum ſanctum, ſine cuius munere non prodeſt labor prædicantis, Diſcamus hinc quis debeat eſſe affectus, quiſue conatus boni paſtoris, cuius officium eſt ſubditos ſuos efficere puram hoſtiam Deo; & in id laborare ſedulò.

Habeo igitur gloriam in Chriſto Ieſu ad Deum. Nõ enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non effecit Chriſtus in obedientiam gentium verbo & factis, in virtute ſignorum & prodigiorum, in virtute Spiritusſancti, ita vt ab Hieruſalem per circuitum vſque ad Illyricum repleuerim Euangelium Chriſti. Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus eſt Chriſtus, ne ſuper alienum fundamentum ædificarem, ſed ſicut ſcriptum eſt: Quibus non eſt annunciatũ de eo, videbunt: & qui Eſa 25.d *non audierunt de eo, intelligent, propter quod et impediebar plurimum venire ad vos, & prohibitus ſum vſque adhuc.*

Habeo igitur gloriam.) Narrauit officium ſuum, narrat hîc ſucceſſum ſuũ: habeo gloriam, id eſt, gloriationem: Eſt enim Grecè verbale nomen, hoc eſt, habeo vnde glorier apud Deum, ſed id per Chriſtum. *Non enim audeo*) id eſt non ſuſtineo loqui, id eſt, narrare. Significatũ verbi τολμάω quod noſter vertit audeo, optimè explicat Budæus in comment. linguæ Græcę. Figurate autem & verecunde, cõciliat ſibi Apoſtolus authoritatẽ dum dicit, non ſuſtineo narrare quicquam de ſucceſſu meo in prædicatioue Euangelij, quod nõ contigerit: verecundia me prohibet, vt alind dicam quàm factum ſit: ſit ergo vis in verbo efficit. Partem gloriationis ponit Apoſt. in hoc, quod gentes obedierint ſiue acquieuerint prædicationi ipſius, fide amplectentes Euangelium.

Verbo & factis) verbum ad faciendã vim & energiam concionandi, facta verò refert Chryſoſt. ad integritatem vitæ, qua mouit gentes. Non minùs probabile videtur ſi referatur poſterius ad miracula, ſicut Lucæ

vltimo:

vltimo: Potens in opere & ſermone. *In virtute*) id eſt, per potentiã ſignorum: videtur eſſe explicatio prioris. Signa dicit quæ fiunt quidem præter ordinem naturæ, ſed tamen ſimpliciter fieri poſſent per naturã. Prodigia verò ſiue miracula appellat, quæ prorſus excedunt vires & poteſtatem naturæ. *In virtute*) id eſt per potentiam Spiritusſanđi auditorum corda intus gubernantis, & arcano tractu ſuo mouentis, ſine quo tractu & doctrina & miracula foris adhibita inefficatia ſunt. Ita vt facto initio prædicationis ab Hieruſalem, neq; id recto prædicationis curſu, pergens ab Hieruſalem vſque ad Illyricum, ſed vndequaq;, id eſt, per circumiacentes regiones Arabiam, Damaſcum, Antiochiã, vſq; ad Illyricum, quæ eſt extrema pars Macedoniæ, ad ſeptentrionem, & ad occidentem regio propinqua Italiæ, latiſsimè ſparſerim & diſſeminarim Euangelicã prædicationem, nihil omittens quod ad ſtrenuum & fidum Euangeliſtã pertineret, hoc eſt, quod dicit (*repleuerim Euangeliũ*.) Phraſis eſt extranea. Atque adeò in hac latiſsima peruagatione & Euangelij diſſeminatione, ſic ſum verſatus, vt ſemper adniſus ſim prædicare Euangelium apud gentes, apud quas ne nomen quidem Chriſti auditum erat.

Ne ſuper alienum fundamentum) id eſt, ab alio iactum ædificarem. Hinc nõ voluit ire Romam vt doctor, ſed vt conſolator: & pertranſiens Romam pergere in Hiſpaniã, vbi non erat fides fundata, (*Sed ſicut ſcriptũ eſt, quibus non eſt annunciatum de eo.*) Totum cap. 52. Eſaiæ, vnde hoc teſtimonium adduxit Apoſt. agit de vocatione gentium: hanc prophetiam inquit Apoſtolus Deus voluit partim per me impleri.

Propter quod) id eſt dum ſtudeo Euangelium docere per tot tamque diuerſas regiones, impediebar plurimum venire ad vos. Hinc intelligimus, quæ ſit ſententia illius quod in primo capite dicitur. Et prohibitus ſum vſq; adhuc, quæ particula hoc loco redundat, nec in vllis Græcis exemplaribus inuenitur.

N*Vnc verò vlteriùs locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis, cùm in Hiſpaniã proficiſci cœpero, ſpero quod præteriens videã vos, & à vobis deducar illuc, ſi vobis primùm ex parte fruitus fuero.*

N*Vnc verò*) quũ peragrata Achaia & Macedonia, nullum in his regionibus habeam locum amplius vacuum, in quo non iecerim fundamentũ prædicationis Euangelicæ. Deſiderium autem habeam à multis annis veniendi ad vos, ſimulatq; proficiſcar in Hiſpaniam, ſpero fore vt in tranſitu videã vos, & à vobis eo proficiſcens deducar, ſi tamen vobis, id eſt, veſtra præſentia, ſiue cõſuetudine veſtra priùs ex parte ſueto expletus, Sic ad verbum Græcè eſt, & multò ſignificantius eſt expletus, quàm fruitus. Addit autem (*ex parte*) vt ſignificaret inexplebilem cupiditatem, ſiue deſiderium.

N*Vnc igitur proficiſcor in Hieruſalem miniſtrare ſanctis. Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes ſanctos, qui ſunt in Hieruſalem: placuit enim eis, & debitores ſunt eorum. Nam ſi ſpiritualium eorum participes facti ſunt gentiles, debent & in carnalibus miniſtrare illis.*

N*Vnc igitur proficiſcor in Hieruſalem*) hoc dicto Apoſtolus excuſat dilationẽ profectionis in Hiſpaniam: poterant enim dicere Romani, ſi nihil eſt iſtic quod te remoretur, cur differs nos inuiſere. Ait ergo, nũc proficiſcor in Hieruſalẽ, eſt adhuc aliquid negotij quod ante ſubeundum eſt.

Probauerunt enim) id eſt, viſum eſt eis, placuit ijs, fuit eorum prompta voluntas, Græcè enim eſt εὐδόκησαν. Porrò εὐδοκεῖν non ſolùm ſonat probare, ſed ex animo probare. *Collationem aliquam*) id eſt, communicationem facultatum ſuarum (*facere in pauperes ſanctorum*) id eſt in pauperes ſanctos, id eſt, in fideles qui agunt Hieroſolymis: Sic Plinius ouorum oblonga dixit, pro ouis oblongis, eadem phraſi Græca.

Placuit enim eis.) Eſt idem verbum Græcis quod interpes mox vertit, probauerunt) *et debitores ſunt eorum*) explicans autem titulũ debiti ait. *Nam ſi ſpiritualiũ, &c.*) Senſus eſt: ſi per Apoſtolos qui ex Iudæis prodierunt, participes facti ſunt gentiles Euãgelicæ doctrinæ & ſpiritualium donorum, quæ per Euangelium conferuntur, quę peculiariter Iudæis promiſſa erant, &c. obligati ſunt, vt bona carnalia, quæ ad vſum præſentis vitæ pertinent, ſuppeditent: non ijs tantùm qui miniſtri fuerunt ſeu Euangeliſtæ, ſed & congregationi vnde miniſtri & prædicatores Euangelij venerunt, ſeu miſsi ſunt. Sic ferè Thomas in ſecunda ſecundę, vbi agit de ſtatibus. Habet & alium commentarium: quia pauperes iſti cooperabantur Paulo in negotio Euangelij: nam terrenis omnibus abdicatis, nocte & die orabãt pro ſucceſſu Euangelij & eius propagatione.

H*Oc igitur cùm conſummauero & aſſignauero eis fructum hunc, per vos proficiſcar in Hiſpaniam. Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Euãgelij Chriſti veniam.*

H*Oc igitur cùm conſummauero*) id eſt, perfecero (*& aſſignauero*). i. reddidero obſignatũ: hoc .n. ſignificat vox græca: nõ vult

Apo-

Apoſtolus eleemoſynã hanc transferre niſi obſignatam, ne quis putet eum ſibi inde aliquid vſurpaſſe. Apparet quoque hinc eleemoſynam fuiſſe pecuniariam, non lanam, aut tale quid (*Fructum.*) Sic appellat (inquit Chryſoſtomus) eleemoſynam, vt ſignificet per eam multum acceſsiſſe ipſis largitoribus. In eiuſmodi enim, lucrùm penes dantem eſt, & non accipientem.

Scio autem quoniam veniens ad vos) id eſt, cùm venero ad vos (in abundantia) ad verbum eſt in plenitudine (in) more Hebræorum dixit pro (cum) cum plenitudine benedictionis, vbi rurſus phraſis Hebræa eſt. Senſus eſt: cùm plena benedictione Euangelij, id eſt, pertinente ad Euangelium: quaſi dicat, ſcio quòd cum venero ad vos cum amplo & copioſo fructu fidei veſtræ venturus ſum: Scio quòd Spiritu ſancto diſpenſante, per meum aduentum multùm proficietis in fide & in ſcientia de chriſto, vel etiam in alijs chariſmatibus Spiritus.

OBſecro ergo vos fratres per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, & per charitatem ſancti Spiritus, vt adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum, vt liberer ab infidelibus qui ſunt in Iudæa, & obſequij mei oblatio accepta fiat in Hieruſalem ſanctis, vt veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, vt refrigerer vobiſcum. Deus autem pacis ſit cum omnibus vobis, Amen.

O*Bſecro ergo vos fratres per Dominum & per charitatem*) qua diligitis vniuerſà Chriſti membra, cuius charitatis Spiritus ſanctus eſt author (*vt adiuuetis me.*) Græcè eſt συναγωνίσασθαι, quod ſignificat concertare. Vt ergo mecum vnà certetis in oratione. Hic meminiſſe oportet noſtrarum orationum, qui ſummis labijs demurmuramus pſalmos, ad nihil aliud quàm ad finem properantes, non eſt hic agon, neque certamen iſtud orationum quod petit Paulus.

Vt liberet ab infidelibus) id eſt, ab incredulis Iudæis, ne per eorum malitiam vel ſolicitudinis huius meæ erga pauperes ſanctos, fructus vel prædicationis meæ curſus impediatur, & aduentus ad vos differatur. *Et obſequij mei oblatio*) vt pariter oblatio quã perfero tanquam gentium miniſter, ſit accepta pauperibus ſanctis: (*vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei*) vnaq; vobiſcum refocillet per ea quæ ſunt Euangelij, dum video profectum veſtrum, & vos cognoſcatis ea, quæ nobis à Deo inſunt. Nunc videndum quibus reb⁹ nos hodie refrigeramur, an ijs quæ pertinent ad Euangeliũ, an alijs.

Deus autem pacis) id eſt author pacis. Meminit pacis, quòd eſſet contentio inter firmiores & infirmiores.

CAPVT XVI.

COmmendo autẽ vobis Phœben ſororem noſtram, quæ eſt in miniſterio Eccleſiæ, quæ eſt Cenchreis: vt eam ſuſcipiatis in Domino dignè ſanctis, & aſsiſtatis ei in quocunque negotio veſtri indiguerit: etenim ipſa quoque adſtitit multis & mihi ipſi.

CApu hoc decimum ſextum quod & vltimum eſt, totũ pene inſumit Apoſtolus in ſalutationibus, qua ex re diſcimus humanitatem Pauli. *Commendo (inquit) vobis Phœben ſororem noſtram*) ſcilicet fide & religione: ſicut chriſtiani omnes fratres dicuntur, quæ eſt miniſtra Eccleſiæ Cenchrenſis. Quo autem Phœbe fuerit miniſtra ſiue vt Paulus habet διάκονον variant commẽtaria: Tho. intelligit miniſtram fuiſſe, quod miniſtraret bona ſua ſanctis. Chryſ. facit nomẽ dignitatis ſiue axiomatis. De Cenchreis ſcribit Origenes, quod locus ſit Corintho vicinus, imò portus ipſius Corinthi.

Vt ſuſcipiatis illã in Domino) id eſt per Dominum, ob amorem vel gratiam Domini, vel certè in Domino, id eſt, in rebus pertinentibus ad Dominum. *Dignè ſanctis*) id eſt vt dignum eſt ſanctos vel ſanctas à ſanctis excipi.

SAlutate Priſcam & Aquilã adiutores meos in Chriſto Ieſu (qui pro anima mea ſuas ceruices ſuppoſuerunt, quibus non ſolus ego gratias ago, ſed & cunctæ Eccleſiæ gentium) et domeſticam Eccleſiam eorũ. Salutate Epænetum dilectũ mihi, qui eſt primitiuus Achaiæ in Chriſto Ieſu.

S*Alutate Priſcam*) nomen eſt fœminę, quę Acto. 18. Priſcilla vocatur. *Et Aquilam*) huius maritum (*adiutores meos in Chriſto Ieſu*) id eſt in negotio Euangelij, Ad eundem modum exponatur in ſequentibus. *Qui pro anima mea*) id eſt pro tuenda vita mea, ſeſe periculo & diſcrimini vitæ expoſuerunt. Quibus ob hoc non ſolus ego gratias ago, ſed & cunctæ Eccleſiæ gentium, quòd meæ vitæ ſeruatæ beneficiũ ad omnes pertineat.

Et ſalutate (*domeſticam Eccleſiam eorum*) id eſt, eorum vniuerſam familiã. Salutate Epænetum dilectũ mihi qui eſt primitiuus Aſię ſiue vt alia habent exemplaria Achaiæ. *In Chriſto Ieſu*) id eſt qui primus inter Aſianos vel Achaios ad fidem Chriſti conuerſus eſt. Chryſ. dat & alium commentarium. Primitiuus, id eſt, qui inſignis eſt & pręcipuus inter Achæos, verùm particula illa (*in Chriſto Ieſu*) magis inuitat ad priorem expoſitionẽ.

SAlutate Mariam, quæ multùm laborauit in vobis. Salutate Andronicum & Iuniam cogna-

cognatos & concaptiuos meos, qui ſunt nobiles in Apoſtolis, qui & ante me fuerunt in Chriſto. Salutate Ampliatum dilectiſſimum mihi in Domino. Salutate Vrbanum adiutorem noſtrum in Chriſto Ieſu, & Stachyn dilectum meum.

SAlutate Mariam quæ multùm laborauit in vobis) id eſt erga vos, vel in negotio veſtro: incōmodiùs vertit iſtud interpres noſter. *Salutate Andronicum & Iuniam cognatos & concaptiuos meos*) ſcilicet olim: nam nunc non erat captiuus Paulus: Cognatos vocat nō conſanguineos, ſed gentiles ſuos, id eſt, eiuſdem gentis ſecum: Ad eundē modum intelligatur in ſequentibus. *Qui ſunt nobiles*) id eſt, inſignes inter Apoſtolos, vel vt alius comment. qui ſunt inſignes iudicio Apoſtolorum.

SAlutate Apellen probum in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtoboli domo. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui ſunt ex Narciſſi domo, qui ſunt in Domino. Salutate Tryphænam & Tryphoſam, quæ laborant in Domino. Salutate Perſidem chariſſimā, quæ multùm laborauit in Domino. Salutate Rufum electum in Domino & matrem eius & meam. Salutate Aſyncritū, Phlegontem, Hermen, Patrobam, Hermam, et qui cum eis ſunt fratres. Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & ſororem eius, & Olimpiadem, & omnes qui cum eis ſunt ſanctos. Salutate inuicem in oſculo ſancto. Salutant vos omnes Eccleſiæ Chriſti.

SAlutate Apellem probum in Chriſto) id eſt in re Euangelica omni ex patre probatum, nulla ex parte corruptum: Græcè eſt δόκιμον. *Salutate Rufum electum in Domino*) id eſt pietate & religione eximium, *Et matrem eius & meam*) id eſt, quam mihi communem duco, quia mihi beneficio hoc fuit, quod illi carne.

Et omnes qui cū eis ſunt ſanctos) id eſt Chriſtianos, (*ſalutate inuicem in oſculo ſancto*) id eſt Chriſtianis digno, quod & caſtum ſit, & careat ſimulatione & dolo. *Salutant vos omnes Eccleſiæ Chriſti*) ſcilicet apud quos verſor nunc.

ROgo autem vos fratres, vt obſeruetis eos qui diſſenſiones & offendicula præter doctrinam quam vos didiciſtis, ſatiunt, & declinate ab illis. Huiuſmodi enim Chriſto Domino noſtro non ſeruiunt, ſed ſuo ventri, & per dulces ſermones & benedictiones, ſeducunt corda innocentium.

ROgo autem vos fratres) vox (fratres) multò gratior olim erat, nunc frequēti vſu minùs dulcis, (*vt obſeruetis*) id eſt conſideretis (*eos*) & curetis bene habere agnitos, (*qui diſſenſiones*) ſcilicet in fide (*& offendicula*) quæ naſcuntur ex varietate opinionum: Facit enim Chryſoſtomus offendicula, effectum diſſenſionū (*præter*) id eſt contra (*doctrinam*) Græcè eſt παρά (*quam vos didiciſtis*) id eſt primo omnium à Petro, & deinde à gentibus Chriſtianis à Petro inſtitutis.

Et declinate ab illis) diſputando cum illis non proficitur, ergo vitate eos. Idem remedium (inquit Chryſoſtomus) dat in omnibus pene Epiſtolis. *Huiuſmodi enim Chriſto Domino noſtro non ſeruiunt*) ſcilicet in concionando (ſed ſuo ventri.) Senſus eſt: vt ſit illis vnde expleant ſuum ventrem, audent quiduis concionari (*& per dulces ſermones*) Græcè eſt vna vox compoſita, χρηστολογίας quam Eraſmus vertit blandiloquentiā. Per blandiloquentiam & aſſentationem ſeducunt, etc. Chryſoſt. hoc nomen χρηστολογίας interpretatur adulationes (*benedictiones*) ſiue εὐλογίας non explicat, fortaſsis quod pro eodem habeat cum priori, quod ſentit Eraſmus: vt odio vitij nempe aſſentationis intelligatur Apoſtolus idem dictum inculcaſſe. Quidam Phraſi Hebræa per benedictionē ſignificari putant promiſsiones magnificas: Græcè non eſt innocentium ſed ſimplicium, qui videlicet expertes ſunt doli ac ſuſpicionis.

VEſtra enim obedientia, in omni loco diuulgata eſt. Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos ſapientes in bono, & ſimplices in malo. Deus autem pacis conterat ſatanam ſub pedibus veſtris velociter. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iaſon, & Soſipater cognati mei. Saluto vos ego Tertius qui ſcripſi epiſtolam in Domino.

VEſtra enim obedientia.) Eſt occupatio ſecundum Chryſoſtomum. Hæc quæ modò dixi de quorundam erroribus, in genere dixi, ad vos nihil ſpectant, qui promptiſsimè amplectimini fidem. Nam obedientia, qua videlicet vos manſuetos præbetis, totosq; formandos Apoſtolicæ doctrinæ, per totum orbem diuulgata eſt. Eadē obedientia eſt in primo capite huius Epiſtolæ. Item in cap. 15. Rurſus in fine huius capitis, & 2. ad Cor. cap. 9.

Gaudeo igitur in vobis) Grecè hoc dixit interpres, pro eo quod eſt gaudeo de vobis. *Sed volo vos ſapientes eſſe*) præbetis vos faciles prædicationi Apoſtolicæ, de quo in primis gaudeo, ſed (quia ſimplicitas & facilitas obedientiæ ſolet eſſe obnoxia fraudi & impoſturæ,) volo vos eſſe prudentes, ad ea ſectanda quæ bona ſunt, (*& ſimplices*) id eſt ſyuceros ad malum.

Deus autem pacis conterat ſatanam) id eſt, omnes authores diſſenſionum, omnes pſeudoapoſtolos, (*ſub pedibus veſtris velociter.*

Gratia

Gratia Domininoſtri)Paulus libenter interponit preces,quod nobis in ſtudijs imitandum eſt & in concionibus, vt vox prædicatoris influat non in autes tantùm, ſed & in animos auditorum.

SAlutat vos Caius hoſpes meus & vniuerſæ Eccleſiæ. Salutat vos Eraſtus arcarius ciuitatis & Quartus frater. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis, Amen.

SAlutat vos Caius hoſpes meus) & non ſolùm meus,ſed totius etiam Eccleſiæ, hũc eſſe ſenſum pater ex græco,alioquin ſermo latinus amphibologiam habet(*Salutat vos Eraſtus arcarius.)* Græcè eſt Oeconomus οἰκονομος hoc eſt diſpenſator ærarij,ſiue quæſtor ciuitatis.

EI autem qui potens eſt vos confirmare iuxta Euangelium meum & prædicationem Ieſu Chriſti, ſecundum reuelationem myſterij, temporibus æternis taciti(quod nunc patefactũ eſt per ſcripturas prophetarum ſecundum præceptum æterni Dei ad obeditionem fidei)in cunctis gentibus cogniti,ſoli ſapienti Deo per Ieſum Chriſtum,cui honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

EI autem qui potens eſt vos confirmare) laboratur hîc in conſtructione.Amb.connectit ſuperiota cum extremis hoc modo. Ei qui potens eſt vos confirmare ſoli ſapienti Deo pet Ieſum Chriſtum ſit honot & gloria,vt illa quæ in medio ſunt:Iuxta Euangelium meum, &c. velnti per parentheſin legantur. Sed huic obſtat ptonomen(*cui*) quod diſsimulat Ambtoſius,quod non ſolùm in omnibus latinis:ſed & in Græcis codicibns conſtanter legitut, vnde Eraſm.in annot.præter hyperbaton hîc Eclypſin vel ellipſin agnoſcit,dicens Pau. ſuo more orationẽ imperfectã extuliſſe, vt ſubaudiamus gratias agamus,aut ſimile quippiam.

Iuxta Euangelium)In hac vocula(*iuxta*) Apoſtolus valde Hebraiſat, veriſimile eſt hoc loco accipi pro in: Iuxta Euangelium meum, id eſt, in Euangelio mco, id eſt, in genere doctrinæ quod ego ſpargo,& in prædicatione Ieſu Chriſti, id eſt, qua ego prædico Ieſum Chriſtum, vel quam Chriſtus viuus id eſt ambulans in terris ſparſit.

Secundum reuelationem) id eſt,in reuelatiõe(*myſterij temporibus æternis taciti*)quod nũc pateſactum eſt per Apoſtolos, exponentes ſcripturas prophetarum de hoc myſterio præſcriptas (*ſecundum præceptum*) id eſt,iuxta delegationem æterni Dei ad obedientiam fidei)id eſt,vt obtemperetut vbique fidei. Genitiuus ille qui ſequitur (*cogniti*)videtut conſtrui debere cum illa particula(*in cunctis gentibus*)hoc modo:Myſterij inquam cogniti nunc in cunctis gentibus. Myſterium iſtud eſt,quod tota hac Epiſtola tractatum eſt:videlicet per fidem Ieſu Chriſti gratis ſine vllis operum meritis iuſtificari quemuis hominem apud Deum, ſiue ille Iudæus fuerit,ſiue gentilis.

Soli ſapienti Deo) Referendum eſt iſtud ad initium orationis: Et qui potens eſt vos confirmare ſoli ſapienti Deo) ſcilicet gratias agamus per Ieſum Chriſtum, cui honor & gloria in ſecula ſeculotum, Amen.

Finis Epiſtolæ Pauli ad Romanos ſcriptæ.

IN EPISTOLAM D. PAVLI AD GALATAS EXPOSITIO FRATRIS ADAMI SASBOVT DELPHII.

ARGVMENTVM.

EPiſtolæ ad Galatas, & eius quæ ſcripta eſt ad Romanos eadem ferè eſt materia. Siquidem in vtraque duo potiſsimum tractantur: Alterum, per fidem contingere iuſtitiam & non per legem: Alterum, eos qui fide ſunt iuſtificati, liberos eſſe ab obſeruatione legis. Hoc tamen intereſt ſecundum Aug. in explicatione huius Epiſtolæ. *Auguſt. explicationem, quòd in Epiſtola ad Romanos, Apoſtolus ſtudens componere contentionem, quæ inter eos qui ex Iudæis, & eos qui ex gentibus crediderant, orta erat, hoc agat potiſsimum, vt doceat gratuitam eſſe iuſtificationem, & abſque vllis operum meritis vtriſque ex æquo per fidem Chriſti contigiſſe: in hac verò conetur reuocare eos, qui per pſeudoapoſtolos (qui ex Iudæis erant, & ad legis obſeruationem cogebant) vel pertracti iam erant in Iudaiſmum, vel ſaltem commoti: oſtendens legis obſeruationem minimè eſſe neceſſariam: vt ſtatus huius Epiſtolæ ſit, credentes liberos eſſe à ſeruitute legis, ſiue à neceſsitate obſeruandæ legis. Tantum de argumento, iam Epiſtolam aggrediamur.*

EPISTOLAE PAVLI AD GALATAS.

CAPVT PRIMVM.

PAulus Apoſtolus non ab hominibus, neque per hominem ſed per Ieſum Chriſtum, & Deum Patrem, qui ſuſcitauit eum à mortuis, & qui mecum ſunt omnes fratres, Eccleſijs Galatiæ, gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino noſtro Ieſu Chriſto, qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, vt eriperet nos de præſenti ſeculo nequam, ſecundum voluntatem Dei & Patris noſtri, cui eſt gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

P*Aulus Apoſtolus non ab hominibus, &c.*) De nomine (Pauli) actum eſt in Epiſt. ad Romanos (*Apoſtolus*) origine græcum vocabulum eſt, & ſonat miſſum ſiue legatum, de quo plura in Epiſt. ad Rom. Paulus igitur miſſus non ab hominibus, id eſt, non authoritate hominum, neque per commendationem alicuius hominis, ſtudium, vel ſauorem, hoc eſt, quod dicit (*neque per hominem.*) In ipſo ſtatim epiſtolæ limine tuetur ſuam authoritatem contra pſeudoapoſtolos, Dicebant enim illi, non eſt audiendus Paulus qui docet Moyſen non eſſe neceſſarium, credendum eſt potius Petro, Iacobo, & Iohanni, qui à Chriſto edocti ſunt, & ab ipſo prędicandi Euangelij authoritatem acceperunt, quum Paulus diſcipulorum duntaxat diſcipulus ſit, atque ab illis , non à Chriſto miſſus. Porro Petrus, Iacobus, & Ioannes, non vetant circumciſionem & legis obſeruationem, ſed miſcent Moyſen cum Euangelio. Hæc & his ſimilia dictitantes pſeudoapoſtoli commouerant Galatas, aut etiam magna ex parte perſuaſerant, vt legi adhærerent: proinde congruenter Apoſtolus reuocare eos volens ad hunc exorſus eſt modum. *Paulus Apoſtolus non ab hominibus, neque per hominem.*) Ergo inquit Hierony. Chriſtus non eſt purus homo.

Et Deum Patrem qui ſuſcitauit eum à mortuis, &c.) Libenter Paulus meminit reſurrectionis Chriſti. Chry. putat iſtud eſſe ſemen argumenti. Commemorat inquit Dei munificentiam ex cruce & reſurrectione collatam vniuerſis, vt ſic excludat legis neceſsitatem.

tatem. Alij putant ipſum huius rei meminiſſe, quo ſeſe vel ſummis Apoſtolis parem oſtendat, aut etiam ſuperiorẽ, in hoc quod Euangelij prædicandi authoritatem à Chriſto iam immortali, cœlitus accepiſſet: Perinde quaſi dicat. Miſſus ſum ad prædicandum Euangelium, non ab hominibus neq; per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum & Deum Patrem: per Ieſum inquam Chriſtũ non iam conuerſantem in terris adhuc mortalem, ſed reſuſcitatum iam à Patre ad immortalitatem. Quare ſi meritò pro magnis Apoſtolis habentur & ſunt, quos ille mortalis adhuc inter homines hominem agens, deſignauit: certè non inferior debeo haberi, quem è cœlis poſteaquàm iam omnem humanæ conditionis imbecillitatem exuiſſet, ad Apoſtolorum munus obeundum exciuit & euocauit. Paulus igitur ego ille Apoſt. & talis Apo. & omnes fratres qui mecum vnanimes Chriſti nomen hic profitentur, & reiecta Moyſi lege quatenus relinquenda eſt, fidem & doctrinam Euangelicam amplectuntur, Eccleſijs Galatiæ. ſcribimus hanc epiſtolam, quia non vnam ciuitatem neque duas neque tres, ſed totam Galatarum gentem huius erroris incendium peruaſerat. Idcirco abſolutè & in plurali dicit Eccleſijs Galatiæ. Quia vero pſeudoapoſtoli ipſum hoc nomine traduxerũt, quòd ſolus prædicaret Moyſen non eſſe neceſſarium, cum omnes in Iudæa Eccleſiæ aliud docerent, idcirco adiungit ſibi fratres non duos vel tres, ſed vniuerſos ſeu totam multitudinem, ſignificans ſe ex illorum ſententia ſcribere, quæ ſcribit. Hactenus de ſuperſcriptionis ſerie, nunc de ſalutatione.

Gratia vobis & pax à Deo Patre, &c.) Iſtud expoſitum eſt in epiſtola ad Romanos. (*Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris*) à quibus lex adeò non liberabat, vt condemnarit etiam, quare vno Chriſto hac in re nobis vtendum erit non Moyſe, vt per Chriſti victimam per fidem, & fidei ſacramenta nobis applicata, abſoluamur è peccatis, ad quæ ſoluenda lex inefficax eſt. Iſtud ſtudio adiectum eſt à Paulo tanquam ſemen argumenti. Sic Chryſoſtomus eandem vim argumenti putat eſſe, ibi: Gratia vobis & pax à Deo Patre, &c. vbi ſubaudit, non à Moyſe, Intelligit enim emphaticè hoc dictum eſſe ab Apoſtolo. Quod ſequitur: (*Vt eriperet nos de præſenti ſeculo nequam, &c.*) his verbis interpretatur, quomodo nos cùm dicimus, malum habuit diem, non ipſum tempus, ſed circunſtantiam & actionem incuſamus. Sic Apoſtol. ſeculum malum appellans, non ipſum ſeculum, ſed prauas hominum voluntates damnat, oſtendens quod Chriſtus non modò liberauit à prioribus peccatis: verumetiam in poſterum aduerſus hæc tutos reddidit. Prius enim illud declarat, cum ait: (*Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris.*) Cùm autem addit: vt eriperet nos ex præſenti ſeculo nequam, tutamen & cuſtodiam in poſterum apertit. Ex quo commentario primò diſcimus, Apoſtolum ſeculum malum appellaſſe, ſiue nequam, non ſimpliciter quemadmodum intellexerunt antiqui quidam hæretici, ſed figuratè per metonymiam. Secundò diſcimus duo ipſum poſuiſſe, quæ nobis per Chriſtum præſtita ſunt: Alterum quod liberati ſumus à peccatis, quibus aliquando obnoxij fuimus: Alterum quòd tales nos effecerit qui in cœlis verſemur, qui poſſumus vincere peccatum, viuere ſine crimine, illæſi perſiſtere vt non corrumpamur ab hoc ſeculo, vt non ſubdamur vitijs & peccatis, quibus hic mũdus obnoxius eſt. Quare coniunctio (*vt*) non tã finalis eſt hoc loco quã expletiua, quaſi dicat. Præterea eripuit nos à præſenti ſeculo nequam. Ad vtrunque horum inefficax erat lex. Et hæc fecit, non quia nos digni eramus, ſed gratuita ſua miſericordia, vnde ſubdit: (*Secundum voluntatem Dei & Patris noſtri, &c.*) id eſt, quia ſic viſum fuit Patri, quia ſic placuit ei. Voluntatem Dei opponit meritis ſeruatæ legis. Omnia hæc pertinent ad principalem ſcopum, & ſunt aperta ſemina futuræ diſputationis: Poſt commemoratam Dei bonitatem gratiæq; immenſitatem, glorificando Deum, claudit ſermonem dicens. (*Cui eſt gloria in ſecula ſeculorum*) qua in re imitandus nobis Apoſt. eſt. Frequenter ad memoriam reuocare debemus, quales olim fuerimus, & quales iam ſumus, quod ſeruierimus olim turpiſsimis peccatis, & à turpi illa ſeruitute iam erepti ſumus & tranſlati in ſortem filiorum Dei. Atque hæc nobiſcum reputantes, & Dei bonitatem erga nos conſiderantes, ipſum glorificare debemus, dicẽtes. Gratias tibi ago Pater cœleſtis, qui hæc feciſti mihi, qui minor ſum cunctis miſerationibus tuis, ſit tibi gloria in ſecula ſeculorum, amen. Iſtud eſt hominis verè Chriſtiani, & agendum eſt dum imus cubitum, & rurſus dum è ſtrato ſurgimus, dum aſsidemus liberis, & dũ inambulamus per domum, quia hoc ſtudium glorificandi Deũ, vnicè promouet ſpiritum hominis, & eo deducit mentem, vt tandem terrenorum omnium oblita, ſolum Deum cogitet, & in medijs etiam malis ſuauiter acquieſcat in Deo. Hactenus ſalutatio. Nunc narratio, quam à caſtigatione exorditur.

MIror quòd ſic tam citò transferimini ab eo qui vos vocauit in gratiam Chriſti, in aliud Euangelium, quod non eſt aliud, niſi ſunt

aliqui qui vos rõturbant, & volunt conuertere Euangelium Chriſti.

M*iror quòd ſic tam cito transferimini ab eo, &c.*) Miror (inquit) quòd ſemel à me rectè inſtituti & edocti in fide & beneficio Chriſti, in doctrina Euãgelij, transferri vos patiamini, & transferri tam citò (*ab eo qui vocauit vos.*) Periphraſis eſt Patris, non ait ab Euangelio vel doctrina, quam tradidi vobis: ſed quod horribilius eſt, & accommodatius ad terrorem incutiendum illis, dicit, à Deo Patre. Quod attinet ad lectionẽ, græcè non eſt, (ſic tam) ſed tam cito) aut (ſic cito) quare veri ſimile eſt alterum apud nos abundare, ſi tamẽ vtrunq; legatur, epithaſis erit. Aliter autem hæc particula à D. Hieron. aliter à Chryſoſt. exponitur, Non grande (inquit Hieron.) tempus fuit in medio quo Galatas Apoſt. ab idolis ad Chriſtum traduxerat. Secundum Hiero. ergo tam cito, id eſt, à me tam nuper inſtituti in vera doctrina: Expoſitio hæc non placet Chryſ. propterea quod contrarium potius erat reprehenſione dignum, ſi videlicet poſt multum temporis deſciuiſſent. Exponit ergo ipſe hoc modo: Tam cito, id eſt, ad primum inſultum, ad primam irruptionem, ad primam inuitationem pſeudoapoſtolorũ: vt miretur quod tam facile defècerint, quod ad tam paruam & exiguam tentationem paſsi ſint ſe transferri, ſiue (vt ad verbũ eſt in Græco) tranſponi. Veriſimile eſt (quod ſubmonuit Hiero.) Paulum alluſiſſe ad hebræam vocem Galatæ, quæ ijs tranſlatos ſiue deductos ſonat, ſimilitudine ſumpta à rotis aut rotundis, quæ facilè aliunde alio deuoluuntur. Pro eo vbi nos habemus (*in gratiam Chriſti*) græci habent ἐν χάριτι, id eſt in gratiam, & genitiuus (*Chriſti*) poteſt apud eos vel ad gratiam referri vel ad præpoſitionem ab, vt ſit apud nos auferendi caſus à Chriſto, quã ſyntaxin ſecutus eſt Eraſmus, cuius tranſlatio ſic habet: Miror quod à Chriſto qui vocauit vos per gratiam, adeo cito transferimini: Eandem ſyntaxin habet Hierony. in commentarijs. Auguſtinus vero & Ambroſius, ſequuntur ſyntaxin quæ eſt in noſtris codicibus: item & Chryſoſto. Theoph. & Oecum. vt mirum ſit quos græcos ſit ſecutus Hieronymus. Porrò vt ſciamus vtra harum ſintaxium ſit probabilior, attendenda eſt phraſis ſcripturarum, et ſi diligenter intendamus, inueniemus Paulum vbique vocationem tribuere Patri. Et imprimis hoc ipſo cap. Cum autem placuit ei qui me ſegregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam, &c. Sic ad Rom. 8. diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui ſecundum propoſitum vocati ſunt ſancti. Rurſus ad Theſ. 2. cap. 3. Nos autem debemus gratias agere Deo ſemper pro vobis fratres dilecti à Deo, quòd elegerit nos Deus, ad quod & vocauit vos, &c. Iterum. 2. ad Thim. 1. cap. Qui liberauit nos, & vocauit vocatione ſancta. Quibus locis, ex mentione Filij ſubiuncta, conſtat ſentire Apoſtolum de Patre vocante: Huic accedit quod ſyntaxis quam ſequitur Eraſmus, durior eſt propter hyperbaton. Quod attinet ad particulam ἐν χάριτι, id eſt in gratia, Annotat Eraſ. Apoſtolum hic (*in*) vſurpaſſe pro (*per*) quomodo & vertit. Noſter vero interpres qui tranſtulit in gratiam, aduertit quòd Paulus præpoſitiones iſtas ἐν, ἐπὶ, εἰς frequenter confundat. Secundo aduertit loca ſimilia vehementer inuitare ad abuſum præpoſitionis, quæ eſt hoc loco. ſimilis locus eſt in priori Epiſt. ad Theſ. cap. 4. Non enim vocauit nos Deus in immundiciam: ſed in ſanctificationem, vbi priori loco eſt ἐπὶ, poſteriori vero ἐν, eadem præpoſitio quæ hoc loco. Rurſus ad Galatas 5. Vos enim in libertatem vocati eſtis, vbi eſt ἐπὶ. Omnibus ergo conſideratis et expenſis probabilior eſt verſio, quam ex Græco reddit noſter interpres, quàm ea quam proponit Eraſmus. Gratiam autem Chriſti vocat, non quæ Chriſto intrinſeca eſt, ſed quæ per Chriſtum contigit credentibus, de qua. 2. ad Thim. 2. Tu ergo fili confortare in gratia, id eſt, in Chriſto Ieſu, id eſt, quæ datur per ipſum. Phraſis hæc Paulo familiaris eſt & vbique obuia, quare nec opus eſt citare loca: hoc interim notandum, quòd vocabulum gratiæ generaliùs hic accipiat quàm in ſalutatione, nimirum vt complectatur omnè quod pertinet ad ſalutem, ſiue ſit remiſſio peccatorum, ſiue alia dona gratuita, quæ nobis per Filium Pater largitur.

Quòd autem non tam latè pateat in ſalutatione, indè manifeſtum eſt, quòd addatur ibi pax, quæ eſt reconciliatio cum Deo, vel tranquillitas animi hinc proficiſcens, quòd confidimus Patrem nobis eſſe propitium, & nobis fore bene in extremo iudicio, quã pacem conſtat generali ſignificatione gratiæ comprehendi. Si iam quæratur, quid ergo intelligitur nomine gratiæ in ſalutatione: Reſpondet Auguſt. proprijſsimè intelligi remiſsionem peccatorum, nec hoc retractauit, ſed oſtendit primo libro retractationum cap. 24. & 25. quomodo id à ſe dictum accipi velit: & quam rectè hoc dixerit Aug. intelligimus, ſi aduertamus ea quæ in ſalutatione ſequuntur: Qui (inquit) dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, ergo opto vobis remiſsionem peccatorũ, hoc eſt, gratiam ab ipſo. Iam quod additur: Vt eriperet nos de præſenti ſeculo nequam, pacem reſpicit. Nã iuſtus, atq; is qui per Chriſtũ iam

confidit

confidit remiſsionem peccatorum ſe conſecutum, & Patrem ſe habere propitium, dum conſiderat, quàm mirabiliter adhuc propenſus ſit ad mala, quamq́ue multa ſunt quæ abducere eum ſtudeant à Chriſto, non poteſt non vehementer timere ne excidat à gratia, adeoq́ue turbari animo. Verùm dum rurſus attendit quòd Chriſtus eripuit nos de præſenti ſeculo nequam, quodq́ue ſuo beneficio valeat vincere peccatum, & omne quod alioqui eum impedire poſſet à conſecutione regni: concipit ſpem & magnum animum, & hinc naſcitur lætitia, & pax, & tranquillitas ſpiritus. Si ergo cupimus habere hanc pacem, ſtudeamus apprehendere totam gratiam, quæ eſt in Chriſto Ieſu, & conſequemur eam. Periphraſis iſta (*qui vos vocauit in gratiam Chriſti*) quam diximus eſſe periphraſim patris, certo conſilio à Paulo vſurpata eſt: Pertinet enim ad argumentum. Senſus eſt: à Patre qui gratuita ſua bonitate vos vocauit vt remiſsionem peccatorum & iuſtitiam conſequamini, non per opera ſeruatæ legis, ſed gratis per Chriſtum. Beneficiū Chriſti ad quod vocauit vos Pater gratuitum eſt, & adeò non requirit legis obſeruationem, vt eos etiam quibus data eſt lex, à legis obſeauatione liberos reddat. Iſtud vobis dudum prædicaui & amplexi eſtis: quare mirari ſatis nequeo, quòd adeò citò à doctrina vobis tradita, imò ab ipſo Deo Patre, qui tam benignum ſe vobis exhibuit, deſciſcatis, conuerſi in aliud Euangelium, falſam doctrinam pſeudoapoſtolorum, qui cum Euangelio docebant ſeruandum Moyſen, nec aliter gentes poſſe ſaluas fieri. Euāgelium appellat per tropum, quis ſit tropus non vſque adeo certum eſt: quidam putant eſſe catachreſin, alij mimiſin, vt quia pſeudoapoſtoli hoc nomen ſuæ doctrinæ tribuebant: etiam ipſe vſurpet per imitationē rhetoricam. *Aliud*) hoc loco idem eſt, quod diuerſum. In Euangelium diuerſum ab eo quod vobis prædicaui, quod non conſentit cum Euangelio à me prædicato.

Quod non eſt aliud niſi ſunt, &c:) Eſt epanorthoſis: corrigit aut ſe, ſi in voce (*Euangelium*) cathacreſis erat, aut pſeudoapoſtolos, ſi erat mimiſis. Senſus eſt: quæ doctrina non eſt appellanda nomine Euangelij, vnū eſt Euangelium, vnica eſt doctrina, quicquid extra eam eſt, non eſt Euangelium. (*Niſi ſunt aliqui, &c.*) quod videatur vobis aliud Euangelium, ſiue quod amplectamini doctrinam hanc loco Euangelij cum reuera non ſit Euangelium, hoc non aliunde prouenit, niſi quòd ſunt aliqui, qui mentis veſtræ obtutum opinionibus ſuis turbant. Metaphora ſumpta eſt ab oculo turbato, qui aliud pro alio cernit: *Sic* Chry. Alij iſtud (*niſi ſunt aliqui*) referunt non ad id (*quod non eſt aliud*) ſed ad verbum (*miror*) hoc modo: Miror quod acciderit quod à tam benigno Patre, qui citra meritum veſtrum vocauit vos in gratuitum beneficium Chriſti, adeo citò deſciſcatis, niſi quod vt arbitror ſunt aliqui, qui perturbant tranquillitatem fidei veſtræ, dum falſo obtrudentes vobis quod principes illi Apoſt. Petrus, Iacobus, & Iohannes, in Iudæa legem cum Euangelio miſcent, ſolicitos reddunt vos & anxios, vtrùm doctrina à me tradita ſit vera. Ne videatur ingenium Galatarum damnare leuitatis & inconſtantiæ, ceu per coniecturā, facti culpam reijcit in pſeudoapoſtolos. Et volunt conuertere Euangeliū Chriſti, &c.) Grauiter iſtud dictum eſt ab Apoſt. Non agitur, inquit, de re parua, volunt ſubuertere Euangelium Chriſti. Sic Chryſoſt. qui putat Paulum verbo μεταστρέψαι abuſum pro καταστρέψαι vel ἀναστρέψαι, D. Hieron. vocem accipit in propria ſignificatione, quæ eſt præpoſtere vertere: vt ſi quis quod in facie eſt, poſt tergum faciat: & quæ poſt tergum ſunt, vertat in faciem, quem ſecutus Eraſmus in ſua verſione poſuit, inuertere Euangelium Chriſti, quod annunciat libertatem à lege Moſaica: hi quantum in ipſis eſt, inuertunt, docentes illud requirere obſeruationem legis. Omnino veriſimile eſt ſenſum Pauli eſſe, quem habet Chryſoſt.

SEd licet nos, aut angelus de cœlo euangelizet vobis præterquā quod euangelizauimus vobis, anathema ſit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis euāngelizauerit præter id quod accepiſtis, anathema ſit.

S*Ed licet nos*) id eſt, ego ipſe Paulus: Sic Chryſ. Alij exponunt, nos id eſt, Apoſtoli, vtraque expoſitio eſt bona, prior tamen magis germana videtur.

Aut angelus de cœlo, &c.) Eſt hoc loco grandiloquentia iuxta hiperbole: adeo inquit vos non commoueat vllius hominis authoritas, adeo non commoueant Petri, aut Iacobi, Iohannisq; quantumuis magna nomina, quibus abutuntur quidam ad illaqueādos vos legis oneribus, vt etiā ſi quis angelus de cœlo prædicauerit Euangelium diuerſum ab eo, quod à nobis prædicatum eſt: non ſolum non audiatur, verùm etiam execrabilis & abominabilis habeatur vobis. Quod vero dixi, ne quis per iracundiam, animiq; impotentiam, aut impetu curſuque ſermonis raptim mihi putet excidiſſe, etiam atq; etiam repeto: quiſquis ille fuerit, ſiue angelus ſiue quantumuis inclytus Apoſtolus, qui vobis prædicauerit (*ſi fieri poſſet*) diuerſum ab eo quod à nobis accepiſtis, execrabilis & abominandus habeatur, & hoc eſt quod dicit (*anathema ſit.*) De qua

voce dictum eſt in Epiſt. ad Roma. D. Hier.
In principio cap. 9. putat phraſi hebræa iſtud dixiſſe Apoſtol.
Chryſ. vero Græca phraſi: parum refert, an
hac aut illa phraſi dictum ſit.

Hoc imprimis inquirendum, quid hic
Amb. & Hie. in comment. huius Epiſto. Aug. tract. in 98. ſuper Iohannem. ſit Euangelizare præter id quod Euangelizatum eſt à nobis. Secundum Ambr. Hiero.
& Auguſtinum, eſt adferre nouum genus
doctrinæ, quæ non conſiſtit cum doctrina
prius tradita. Eſt aliter docere inquit Amb.
& prædicare cōtraria ijs quæ ſemel prædicata ſũt. Quæritur an iſtud habeat natura præpoſitionis (præter) aut eius qua vtitur Paul.
(παρὰ,) et certum eſt quod non, natura ſua
non eſt tam odioſa. Paulus tamen in ea ſignificatione hic vtitur. Si quæras vnde conſtet: reſpondetur ex circunſtantijs ipſius
textus. Agit enim Apoſtolus contra pſeudoapoſtolos, qui prædicabant gratiam Chriſti
non ſufficere gentibus ad ſalutem, ſed neceſſariam eſſe legis obſeruationem & circũciſionem, quæ ſanè doctrina Apoſtolicæ
prædicationi contraria erat: Et quo manifeſtius euadat quod dicimus, non eſt dubium, quin Apoſtolus ſi ſecundo vel tertio
rediſſet ad Galatas, plura expoſuiſſet ipſis
& prædicaſſet, quam fecerat vbi primo ad
eos venit. Nã ad Theſſa. redire cupit vt ſuppleat quę eorum fidei deerant, quemadmodum in priori ad ipſos ſcribit. Epiſto. cap. 3.
Licet ergo aliquid addere doctrinæ priùs
traditæ, & proinde aliquid præter quód Euangelizatum eſt, Euangelizare ſi (præter)
in genuina ſua ſignificatiōe accipiatur quæ
eſt in hac oratione: præter ea quæ dixi, &
hoc audire te cupio: Verum ſi ex natura ſua
hæc præpoſitio nó ſit tam odioſa, quare ergo ea vtitur Paulus, & non potiùs hoc modo dixit: ſi quis Euangelizauerit contra id
quod Euangelizamus, contra id quod accepiſtis. Reſpōdet Chry. certo ſtudio Apoſtolũ poſuiſſe (*præter*) vt hinc diſcamus nó
eos ſolùm anathema decerni, qui aperte cótraria docent, vel ſaltem talia, quæ totum
Euangelium ſubuertunt: ſed & illos qui
aliquid addunt prædicationi vel doctrinæ
ſemel traditæ, quo quiduis quantumuis minimum Euangelij labefactatur, etiam, ſi hoc
ipſum quod additur, non ſit apertè ei contrarium. Idem habet Theoph. cuius verba
ſunt: Neque enim, ſi prædicauerint contraria, inſulit Apoſt. ſed ſi prædicauerint aliquid præter id quod ipſi prædicauimus,
hoc eſt, ſi vel pluſculum ipſi adiecerint, exec rationi ſubdantur. Quæ verba cum ex
Chry. tanſſcripta ſunt (*ſicut & cætera eius*)
ſecundũ Chry. intelligi debent: ſi vel pluſculum adiecerint (*ſupple*) quod labefactet
vel minimam particulam doctrinę à me traditæ. Sed & ſine Chryſ. ſententia Theop. ex
his quæ in ipſius commentario præcedunt,
manifeſta eſt. Nam annotat in expoſitione
ſententiæ mox præcedentis, pſeudoapoſtolos non omnia quæ prædicata erant ab Apoſt. ſubuertiſſe, quod eſt iuxta eum contraria prædicare, ſed vnum aut alterum dũtaxat præſcriptum induxiſſe, circuncisionē
videlicet & dierum obſeruationem, adeoq́;
paululum quiddam immutaſſe, quod vocat
addere aliquid ad doctrinam. Illud obſeruare oportet in Theop. nec ex ipſo occaſionem nobis erroris arripiamus. Expoſitioni
Chry. & Theop. conſentiunt ſcholia græca
quæ ſic habent παρὰ ὃ id eſt præter id, quod
hoc loco ſignificat quantumuis parum à
prædicatione diuerſum. Secundum veteres
ergo tam latinos quàm græcos interpretes,
non fert Paulus vt aliquid addatur prædicationi Apoſtolicæ, quod ei vel contrarium
ſit, vel illam (*etiam, ſi ei aperte contrarium non
fuerit*) labefactet, quantumuis in minimo:
quod ipſum ſepoſitis etiam omnibus commentarijs ipſa ratio ſcripti Pauli clare docet,
vt iam ante oſtendimus. Quare prorſus imperite Lutherani abutuntur hoc loco, docentes nihil poſſe per Eccleſiæ rectores, ſiue
paſtores, ſiue Epiſcopos, ſiue ipſum etiam
Papam adferri, præcipi, aut ſtatui, quod non
ſit in Euangelijs, vel ſacris ſcripturis diſerte
expreſſum. Quare ex hoc loco reijciunt placita Eccleſiæ, decreta Pontificum, & ſanctiſſimos canones: quia ſunt (inquiunt) aliud
Euangelium, & adferuntur ſeu potiùs obtruduntur Chriſtiano populo præter id
quod Euangelizatum eſt, quod vere dicerent, ſi ea pugnarent cum Euangelio, aut
illud labeſactarent, nunc res longe ſecus ſe
habet. Eadem etiam imperitia contra decreta Eccleſiæ citant locum, qui eſt Deu. 4.
Non addetis ad verbum quod vobis loquor
nec auferetis ab eo. Et rurſus cap. 12. Quod
præcipio tibi hoc tantum facito Domino,
nec addas quicquam nec minuas: vbi dum
quæritur ab eis an ne prophetæ, qui Moyſen
ſecuti ſunt & Chriſtus & Apoſt. multa addiderint ijs quæ à Moyſe præſcripta ſunt: Reſpondent, nihil addidiſſe, quod in pentateucho non contineatur: ſed vehementer
ſudant, imò penitus hærent in luto, dum
conãtur id oſtendere, maxime dum coguntur in ſpecie explicare, & hoc & illud in Euangelijs, vel in Epiſtola Pauli, aut in prophetis poſitum, etiam in quinq; illis libris
Moyſi haberi. Quæ autem ſit ſententia ſcripturarum illarum apud Moyſen, id in Deu.
explicandum eſt. Hoc vero loco annotandũ quod quemadmodũ iam inde ab initio
prædicatæ fidei, hæc ſemper habita eſt tanquã certa ratio, & regula diiudicandi, & internoſcendi veram doctrinã à falſa, deniq;
hæreſes

hæreſes deprehendi & deprehenſas reuincendi: vt doctrinæ genus nouum quod in quæſtionē proponebatur conferretur, cum doctrina tradita & recepta: & quæ cū illa cōſentiret, ſyncera haberetur & vera doctrina: quæ vero illi contraria & repugnans deprehenderetur, falſa cēſeretur, adulterina, & hęretica. Ita hac quoq; tempeſtate, quū nouū quoddā doctrinæ genus in diſputationem eſt adductū hæc regula exhibenda eſt, videlicet vt doctrina antiqua, antehac per vniuerſum orbē in eccleſia recepta cōſulatur, ad eandēq; nouū hoc genus doctrinæ velut ad amuſsim examinetur, à qua ſi deprehendatur diſſentire, eiq; repugnare, ſine vlla hęſitatione mox reijciatur, tanquā impium & hæreticū: Hanc regulam tradidit imprimis Apoſt. eccleſijs, vt dū hoc loco vult anathema haberi, & in Epiſt. ad Rom. in vl. cap. obſeruari eos, qui adſerunt doctrinæ genus diſſentiens à doctrina ipſis tradita.

Hanc regulam poſt Apoſtolum Paulum propoſuit, atque ea vſus eſt Iræneus, auditor Policarpi martyris, diſcipuli Iohannis Euāgeliſtæ, obijciens illam tanquam machinam validiſsimam aduerſus omnes hæreſes & per eam debellans eas. Vide Irenæum lib. 3. aduerſus hæreſes cap. 3. Poſt hunc eadem vſus eſt Tertul. aduerſus hæreſes ſui ſeculi, vt videre eſt apud ipſum in lib. de præſcriptionibus hæreticorum, vbi docet aduerſus ſectas hac regula magis vtendum quā ſcripturarū authoritate, propterea quòd adulterinus ſenſus affingi poteſt Scripturæ, traditæ verò doctrinæ non item. Poſt hos eadem vſus eſt Aug. Hier. & reliqui. Eadē ergo & nos vti debemus, exempli gratia. Vt ſi quis diiudicare velit, quid ſentiendum ſit de inuocatione Sanctorum & Purgatorio: num catholicum dogma ſit, inuocādos eſſe ſanctos, aut poſt hanc vitam eſſe Purgatorium. Conſulatur antiqua Eccleſiæ doctrina per vniuerſum orbem recepta, ac primū inquiratur quid ante annos ferè quingentos de his dogmatibus ſenſerit & tradiderit vniuerſa Dei eccleſia tempore Bernardi, deinde quid de iiſdem & ante ipſius tempora circa annum à Chriſto paſſo trecenteſimum ſenſerit, tempore Amb. Aug. & Hier. & deinde quid ante horū tempora ſenſerit & docuerit Septimij florentis Tertulliani ſeculum, qui floruit ſub cæſaribus Seuero, Pertinace & Antonio Caracalla, valde vicinis Apoſtolorum temporibus, circa annum à Chriſto paſſo 160. & ex ipſorum monumentis deprehendatur, eccleſiam iam inde ab initio per vniuerſum orbem docuiſſe, & tradidiſſe id quod hodie docet & tradet Roma. eccleſia, videlicet inuocandos eſſe ſanctos, & poſt hanc vitam locum eſſe purgatorium. Quod cùm ita ſit, neminem turbare debent ſcripturæ, quæ ab hæreticis contra inuocationem ſanctorum & purgatorium adſerentur quamquam denſiſsimæ: ſed retinēda eſt hæc regula tanquàm certiſsima, videlicet non poſſe prorſus verum eſſe vllum doctrinæ genus, quod contrarietur doctrinæ ſemel traditæ, atque per hanc omnis cōtraria doctrina reijcienda eſt, à quocunque tandem illa adſeratur, etiam, ſi ab angelo de cœlo, vt hic docet Apoſtolus, non quod id fieri poſsit: ſed quod hyperbolicos ſignificauerit Apoſtolus, à doctrina ſemel tradita nullo pacto eſſe recedendum. Vide Orig. ſuper Matth. homelia 19. diligenter iſtud præcipientem: Quotieſcunque inquit aduerſus ea, quæ vniuerſa obſeruat Chriſti eccleſia, cononicas alioqui ſcripturas proferunt, videntur dicere, ecce in domibus eſt verbum Dei: ſed illis credere non debemus nec exire à paterna Eccleſiaſticaq; doctrina, & traditione, nec aliter prorſus credere quam Eccleſiæ tradiderunt nobis, vnde idē Origines hæreticum hominem hoc modo depingit, hæreticus habendus eſt omnis ille, qui Chriſto quidē credere ſe profitetur, aliud tamen de fidei Chriſtianæ veritate credit, quā habeat definitio traditionis eccleſiaſticæ.

MOdò enim hominibus ſuadeo, an Deo? An quæro hominibus placere? ſi adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.

MOdo enim hominibus ſuadeo an Deo, &c.) Eraſ. in annotationib. ſuis hoc vertit. Nūc enim homines ſuadeo an Deū, *.i.* an humana ſuadeo an diuina: ſed inſolens eſt hic ſermo, quod nec ipſum latuit, vnde in tranſlatiōe noui teſtamēti noſtrū ſecutus interpretē poſuit: Nūc enim vtrū hominib⁹ ſuadeo, an Deo: Et verbum πείθω apud Græcos in hoc ſenſu habere aliquoties accuſandi caſum, nouerūt qui legerūt Herodianū. Sed & à Paulo ita alias vſurpari declarat locus, qui eſt in poſteriori ad Cor. cap. 5. ad hunc habens modū: Scientes ergo timorē Domini hominibus ſuademus, vbi Græce eſt *ἀνθρώπους* nomen accuſatiui caſus. Secus eſt quando ſignificat parere, aut morem gerere, ſic enim perpetuo datiuum habet, vnde Chry. qui Græcè linguæ peritiſsimus fuit interpretatur hoc modo, non vt ſit morē gerere ſed ſuadere, et accuſatiuus *ἀνθρώπους* accipit non vt Eraſ. in annotationibus ſuis, ſed in eo ſenſu, quem noſter expreſsit interpres, facit enim (*ſuadeo*) vocabulum eſſe forenſe, & Paulum quaſi cauſam perorantem, vt ſenſus verborum iſte ſit: An ago iā quod Demoſthenes aut Eſchines: an apud Deum cauſam dico: apud tribunal Chriſti non

hominum peroro, inquit, hoc eſt, omnino, id quod dico & dicturus ſum in purgationem mei, & defenſionem contra pſeudoapoſtolos, qui varijs nominibus me apud vos traduxerunt & accuſarunt, dico & dicam non vt apud homines iudices, id eſt, apud vos, ſed vt apud Deum & eius tribunal bonam cauſam habens: non enim mihi ſtudio eſt, placere vobis, ac proinde non magnopere curo quod ius mihi vos dicatis.

An quæro hominibus placere, &c.) id eſt, an ſcopus ſtudij mei eſt vt placeam hominibus poſsit iure id quiſpiam de me dicere: (*Si adhuc hominibus placerem.*) Si mihi curæ eſſet placere hominibus, non addixiſſem me chriſtianis, potuiſſem magis gratus viuere meis: apud meos in aliquo loco eram iu Iudaiſmo agens, iam contemnor. Biſariam contingit nos placere hominibus: vno modo, quando eo fine tantum hominibus placere ſtudemus, vt captemus eorum ſauoré & gratiam, & ſic peccatum eſt: Altero modo placemus hominibus propter Deum amouendo à nobis ſuſpiciones & ſimilia, & iſtud non eſt placere hominibus ſed Deo, & ſic hic locus non pugnat cum alio loco Pauli. Exponunt quidam (*Chriſti ſeruus non eſſem*) id eſt deſinerem eſſem ſeruus Chriſti, ſed omnino veriſimile eſt ſenſum Pauli eſſe quem diximus, nondum factus eſſem ſeruus Chriſti, adhuc à Iudæis ſtarem, adhuc Eccleſiam Chriſti perſequerer, adhuc aſſertor eſſem legis, & hoſtis gratiæ. Hac præſatione vtitur Apoſtolus, ne quæ in conſequentibus commemoraturus eſt, putetur humanæ laudis ſtudio dicere, vel minus ſyncere loqui. Hanc ob cauſam in ſuperioribus dixit: modo enim hominibus ſuadeo, ſiquidem qui hominibus ſuadet, id eſt, qui apud homines cauſam perorat, multa ſacit inſyncere, & ſraudibus vtitur & mendacio quo perſuadeat, metemq́; capiat auditorũ: Secus eſt de eo qui Deo ſuadet, quia ille ſalli non poteſt.

NOtum enim vobis facio fratres Euangelium quod Euangelizatum eſt à me, quia non eſt ſecundum hominem neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, ſed per reuelationem Ieſu Chriſti:

NOtum enim vobis facio fratres Euangelium.) Loco (*enim*) græcis eſt (autẽ) quod optime hic quadrat: nam aggreditur Apoſtolus nouam narrationẽ, phraſis illa (*Euangelium quod Euangelizatum eſt à me, non eſt ſecundum hominem,*) obſeruanda eſt propter alia loca. Auguſtinus exponit, non humano ingenio inuentum ſiue effictum: Sed videtur Apoſt. ea de re hic eſſe ſolicitus, nec enim obijciebatur ei quod finxiſſet, ſed quod homine tradente addidiciſſet Euangelium. Sequendus eſt ergo commentarius qui habet, à Paulo quid ſit (*ſecundum hominem*) exponi, dum ſtatim addit (*neque enim ab homine accepi illud, neque didici, ſed per reuelationẽ Ieſu Chriſti*) id eſt, nullo hominis interuentu ipſe Chriſtus dignatus eſt mihi eſſe doctor: Ipſe omnem cognitionem mihi per ſemetipſum dignatus eſt pateſacere: Sic Chryſoſt: in quo aduertendum quod noſtra exemplaria ſerè habent pro cognitione cogitationem, ſed malè: nam græcè γνῶσιν quo vocabulo tum intelligebatur tota doctrina Euangelij, & quicquid ſpectat ad Theologiam. Inter accipere & diſcere, hanc eſſe differentiam putat Hieronymus, quòd illud eius ſit cui primum Euangelium inſinuatur, & ad fidem eius adducitur, vt credat vera eſſe quę enuntiat Euangelium: hoc verò illius qui myſteria Euangelij quæ priùs credita tantũ habebat, explanata & diſerta cognoſcit, id eſt, qui in ſcholis addiſcit ea tradente magiſtro. Senſus ergo ſecundum Hieronymum eſt: Petrus non conuertit me concionibus ſuis, vt crederem & aſſentirem Euangelio, ſed Chriſtus per ſe id fecit, ſine vllius hominis prædicatione. Rurſus Petrus non inſtituit me in re theologica, ſed Chriſtus ſine vllius hominis magiſterio, per ſe mihi cognitionem totius theologiæ tradidit, & patefecit quicquid eſt Euangelij. Vocabulum ἀποκαλύψεως, hoc eſt reuelationis, propriè ſcripturarum eſt à 70. interpretibus primùm vſurpatum. Negat enim Hierony. vſquam apud Ethnicos ſcriptores illud inueniri: ſignificatio eius eſt, cùm quid tectũ & velatũ ablato deſuper operimento oſtenditur & proſertur in lucem.

AVdiſtis enim conuerſationem meam aliquando in Iudaiſmo, quoniam ſupra modum perſequebar Eccleſiam Dei, & expugnabã illã, & proficiebã in Iudaiſmo ſupra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator exiſtens paternarum mearum traditionum.

AVdiſtis enim conſeruationem meã aliquando in Iudaiſmo, &c.) Declarat ex loci temporiſq́; circunſtantia ſe non eſſe vſum magiſterio hominum in re Euangelica. Meminiſſe hic oportet quod ante monuimus, nimirum pſeudoapoſtolos, quò faciliùs pertraherent Galatas in Iudaiſmum, omnibus modis ſtuduiſſe eleuare authoritatem Petri, Iohannis & Iacobi, ac deprimere autoritatẽ Pauli: vnde inter cætera ipſi iactabant eũ diſcipulorũ tantũ diſcipulũ eſſe, & à Petro, Iacobo, Iohanne, non à Chriſto edoctũ in re Euangelica, cõtra hoc totus hic ſermo Apoſtoli dirigitur. Euangeliũ inquit quod apud vos Galatas à me prædicatum eſt, non

eſt ſecundum hominem, id eſt, non accepi illud ab homine neque didici, quemadmodum calumniantur pſeudoapoſtoli, ſed ab ipſo Chriſto: probat hoc mea illa ſuperior conuerſatio ac ſubita immutatio atq; ad diuerſa tranſlatio. Audiſtis enim conuerſationem meam, non poteſt latere vos vita mea, audiſtis fama perſerente qualis olim ſui ante conuerſionem, cùm adhuc in Iudaiſmo agerem, (*quoniam*) id eſt, quod (*ſupra modum perſequebar Eccleſiam Dei*,) id eſt, congregationem illam paucorum Apoſtolorum ac diſcipulorum, qui Chriſti nomen profitebantur. (*Et expugnabam illam*) ſingula cum exaggeratione commemorat. Perſequebar inquit Eccleſiam non vulgariter ſicut cæteri, ſed miro quodam ardore, omni cum vehementia, nec perſequebar modò: verumetiam expugnabam, id eſt more hoſtis populantis omnia, eam vaſtabam ac demoliebar velut iam captam. Referendú eſt iſtud non tam ad euentum rei, quàm ad animum Pauli & illius conatus. Laurentius valla putat vertendum fuiſſe oppugnabá, non expugnabam. Sed aliter interpretatur Chry. et Græce ἐπόρθυμ quod verbum proprium eſt depopulantium captas armis vrbes: retinenda eſt ergo verſio noſtri interpretis, quia aptior.

Et proficiebam in Iudaiſmo ſupra multos, &c.). i. in ſtudio legis ſiue in religione Moſaica intellecta tamen carnaliter, ſiue ſecundum literam occidentem, deniq; in inſtitutis à maioribus traditis. Ad hunc modú intelligendum eſſe Iudaiſmú, indè manifeſtú eſt, quòd hunc opponat Chriſtianiſmo, cui lex Moyſi ſecundú ſpiritum intellecta haud quaquam repugnat: quod tamen de Iudaiſmo hic ſignificat, dum perſequendo Eccleſiam Dei, in illo ſe profeciſſe. i. ſuperaſſe dicit, ſiue plus feciſſe quam fecerint cæteri æquales ſui, qui einſdem ſecú generis erant. Genus hic gentem Iudaicam appellat, ſicut in poſteriori epiſtola ad Corint. cap. 11. vbi ait: periculis ex genere.

Abundantiùs æmulator exiſtens paternarú, &c.). i. vehementius inhærens inſtitutis à maioribus traditis, atq; ea pertinacius defendens. Quæſtio hic eſt, quid intelligat Apoſtolus nomine traditionom. Traditio vt nouerunt qui verſati ſunt in Scripturis, nónunquam gratioſum nomen eſt, complectens etiam fidem. Hinc Apoſtolus Iudas, eos ad quos ſcribit hortatur, vt laborib⁹ ſuis adiumento ſint fidei, quæ ſemel tradita eſt ſanctis. Paulus quoq; doctriná ſuá hoc nomine appellat in poſteriori Epiſt. ad Theſſ. cap. 2. Tenete inquit traditiones quas didiciſtis, ſiue per ſermoné, ſiue per epiſtolá noſtrá: Et eiuſdé Epiſt. cap. 3. Denúciamus autem vobis fratres, &c. Interdú verò vocabulum eſt odioſum, vt Matth. 15. Irritú feciſtis mandatú Dei propter traditioné veſtram, vbi nomine traditionis intelliguntur doctrinæ, quæ ſunt ab hominibus non à Deo traditæ, legi tamé Dei cui repugnant, additæ, quas Græci δευτερώσεις appellant, atque has hoc loco accipit D. Hieron. Auguſt. verò generalius intelligit, putans nomine traditionú primum ſignificari legem Moyſi, ſed carnaliter intellectá, deinde δευτερώσεις. Qui commentarius melior eſt, quia propriè de lege & circumciſione, non de ſteroſibus hic agitur. Cum Auguſtino ſentit Chryſo. cuius commentarius ſic habet: Simulatque conuerſus ſum ad Eccleſiaſtica dogmata protinus omnem prolepſim Iudaicá exui, hoc eſt, quicquid Iudaicarnm opinionum occuparat animú meú, totú exui. Secundú Chryſoſt. ergo, quicquid ex ſynagoga, Gamaliele, & parentibus hauſerat, totú id nomine traditionum complexus eſt Apoſtolus. Gloſſa traditiones accipit bonas, id eſt, (vt ipſa ait) quas boni patres legi addiderát, vt feſta Iudith, & Machabæorum temporibus inſtituta. Gloſſa hæc ex diametro pugnat cum Hieron. interpretatione, nec plenè exprimit quod ſentit Pauls. Quod deinde habet (*mearum*) additum eſt ab Apoſtolo, quòd eas ſuas eſſe duceret, ac velut proprias faceret, nec id multum probabile eſt. Nihil enim aliud videtur ſignificare, quàm quòd natus Pharizæus maiorum ſuorum traditiones ſequeretur. Quo nomine (vt tribus verbis dicamus) comprehendit quicquid didicerat in Iudaiſmo agens, à maioribus ſuis, ſiue bonum id eſſet ſiue malum.

CVm autem placuit ei qui me ſegregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam, vt reuelaret filium ſuum in me, vt euangelizarem illum in gentibus, continuo non acquieui carni & ſanguini. Neq; veni Hieroſolymam ad anteceſſores meos Apoſtolos, ſed abij in Arabiam, & iterum reuerſus ſum Damaſcum.

CVm autem placuit ei qui me ſegregauit) id eſt, vbi viſum eſt benignitati Patris, cú bona eſſet ſua voluntas, eſt enim verbum εὐδοκέω. Qui me ſegregauit ex vtero, etc.) non conſultis commentarijs hic poſsit videri ſenſus, qui me voluit naſci. Auguſtinus longe aliter exponit, ſcilicet qui ſegregauit me ex gremio matris meæ ſynagogæ, vel qui ſegregauit me è cæcitate gentis Iudaicæ: Sed longè petita eſt hæc expoſitio. Chryſoſtomus & Hieronymus intelligunt (*ex*) poſitum loco (ab) ac perinde valere, ac ſi dictum eſſet, iam inde ab vtero: non tnm primú elegit me, cùm vocaret apud Damaſcú, ſed fui illi vas electionis adhuc in vtero

matris

matris poſitus, vel mox vbi eſſem ex vtero matris in lucem editus. Pro hac interpretatione facit locus qui eſt pſalm. 21. In te proiectus ſum ex vtero, quæ vox Chriſti eſt, hunc habens ſenſum: totum me permiſi tibi, iam inde ab vtero. Huic ſimilis eſt & ille, qui eſt Pſalmo 70. De ventre matris meæ tu es protector meus. Rurſus pſal. 57. Alienati ſnnt peccatores à vulua, id eſt, à prima infantia, ab ipſis incunabilis male egernnt. Segregauit græcè eſt ἀφορίσας quæ vox ſignificat ea quæ potiora ſunt in rebus noſtris ſeponere, vnde medici ἀφορισμοὺς vocant, leges abſolute breuiterq; pronuntiatas. Sēſus eſt: qui me iam olim adhuc in matris vtero poſitum, velut eximium quoddam & electum organum à cæteris ſecreuit, quique ſic olim ſegregatum deſtinato tempore vocauit per gratiam ſuam. Singulare in Paulo eſt, quod perpetuò agat Pręconem gratiæ: Cum mea inquit merita longè aliud requirunt, ipſe tamen vocauit me ad fidem; vocauit ad maxima illa beneficia, quę proponuntur in Chriſto: gratuita ſua bonitate abſque merito meo ad hæc vocauit me.

Vt reuelaret Filium ſuum in me, &c.) vt) hoc loco expletiuum eſt, non finale, & refertur non ad verbum proximè præcedens (*vocauit*) ſed ad illud quod in principio ſententiæ ponitur, nempe (*placuit*). Senſus dilucidior fuiſſet ſi hoc modo vertiſſet: Cùm autem qui ſegregauit me ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam, placnit reuelare Filium ſuum in me, id eſt, patefacere myſterium incarnati Chriſti in me: Iſtud (*In me*) Eraſmus poſitum putat pro eo quod eſt per me. Sed aliter interpretatur Chry. in me Paulo, non alijs per me, quia id habet ſequens clauſula. Nos legendo & audiendo docti euadimus: Paulus inquit Chry. reuelatione illuſtrante animum ipſius, ſimul & Chriſtum habuit in ſe loquentem, quo doctore ſecretiùs intus docente, didicit myſteria Euangelij. Secundum Chryſoſt. cū quo conſentit commentarius Hieronymi. (*In*) hoc loco non eſt merè græcum, ſed partim hebræum, naturam habens ac vim Beth adhæſiui.

Vt euangelizarem illum in gentibus, &c.) Senſus eſt: Sic placuit Patri reuelare mihi vel in me Filium ſuum, vt non tantùm ipſum cognoſcerem, verum etiam vt eius notitiam ad gentes perferrem. Eraſmus clauſulā illam in tranſlatiōe ſua immeditatè refert ad (*placuit*) quod quia admittūt græca, non poteſt reijci: verſio eius ſic habet: Aſt vbi Deo qui ſegregauerat me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam in hoc, vt reuelaret filium ſuum per me, viſum eſt vt prædicarem ipſum inter gentes, continuo, &c. Quā diſtinctionem ſi quis ſequi velit, non neceſſe eſt vt præcedentia quoque eo ſenſu accipiat, quo Eraſmus. Nam illud: vt reuelaret Filium ſuum iu me, referri poteſt ad verbū (*vocauit*) hoc ſenſu. Qui vocauit me non quomodo vulgo cæteri vocentur Chriſtiani, ſed qui ſic me vocauit, vt in me Paulo myſterium incarnati filij ſui pateſaceret. Verùm quemadmodum apud Latinos, ita apud Græcos quoque minus aſpera eſt oratio, ſi intelligatur pertinere ad verbum (*placuit*) Nam quod additur apud Eraſmum (*in hoc.*) Qui vocauit me per gratiam ſuam in hoc, vt, &c. non eſt in Græcis, ſed de ſuo adiecit.

Continuo non acquieui in carne, &c.) vocem Græcam quam hic vertit (*acquieui*) in initio 2. capitis vertit (*contuli*) Contuli cum eis Euangelium, id eſt, communicaui illis conſilia mea de negotio Euangelij, & paulò poſt: Mihi qui videbantur eſſe aliquid, nihil contulerunt, id eſt, nihil communicauerunt. Vox Græca ſignificat conferre, vel quæ nouimus ea in ſinum amici exponere, & in medium adferre, communi conſilio vel probanda vel improbanda: proinde dure ſatis reddidit noſter interpres hoc loco, acquieui.

Caro & ſanguis) periphraſis eſt hominis ſecundum Chry. & ſatis familiaris eſt ſcripturæ. Ad Heb. cap. 2. Quia igitur pneri communicauerunt carni & ſangnini. i. quia homines erant, & ipſe participauit ijſdem, hoc eſt, naturam humanam aſſumpſit. Ad Ephe. cap. 6. Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem & ſanguinem, id eſt, aduerſus homînes. Rurſus Matt. 16. Caro & ſanguis non reuelauit tibi. Simpliciter ergo ſine tropo dixiſſet: continuò non contuli cum homine vel hominibus, quamquam ne hoc modo prolata tropo careat oratio ſecundum Chryſoſtomum: putat ſiquidem ipſe ſignificari non hominem quemuis, ſed Petrum, Iacobum, & Iohannem, à quibus Paulum didiciſſe Euangelium iactitabant apud Galatas Apoſtoli falſi. Præter periphraſin ergo eſt quoque antonomaſia, in carne & ſanguine. Si quis tamen quemuis hominem, (inquit Chryſo.) intelligere velit, non contradicam. Commentarius hic Chryſoſt. non placet Hierony. tum quod indignum pntet Petrum & Iacobnm, & Iohannem, nomine carnis & ſanguinis ſignificari, quod ipſe de his tantum dici vnlt, qni hærent in peccatis damnantibus, tū quod huic ſententiæ mox ſubijciatur: Neque veni Hieroſolymam ad anteceſſores meos Apoſtolos, id eſt, ad eos qni ante me fuerunt Apoſtoli, videlicet Petrū, Iacobum, & Iohannem. Si de Apoſtolis inquit dixerat, non contuli cū carne & ſanguine,

guine, quid neceſſe fuerat idipſum reiterare dicentem. Neque veni Hieroſolymam, tum quod ſermo hic Pauli ſic intellectus videtur non vulgarem ſpirare arrogantiam, nempe quòd oon dignatus ſit Euangelium ſuum conſerre cum cæteris Apoſtolis.

Senſum ergo huius loci hunc eſſe vult: Simulatque ea voluntas fuit Patris, vt continuò à vocatione accingerem me ad prædicationem Euangelij, non ſum cunctatus neque moras triui Damaſci conſulendis Iudæis, aut vllis hnminibus vitijs ac peccatis obnoxijs, neque rurſus adeundis ac conſulendis Apoſtolis, qui Hieroſolymis agebāt, ſed protinus vt eram iuſsus, aggreſſns ſum Euangelizandi munns. In quo commentario id obſeruare oportet, quòd aduerbium (continuò) non retulerit ad ea quæ ſequuntnr, videlicet: Non acquieui carni & ſanguini, ſed ad illa ſuperiora: Vt Euangelizarem illum in gentibus. Fecit iſtud Hieron. partim propter Porphyrium, qui hinc calumniabatur arrogantiam Pauli quod non dignatus eſſet ſuum Euangelium conſerre cū cæteris Apoſtolis, partim expoſitionis ſuæ anguſtijs conſtrictus. Cùm enim expoſuiſſet illud: Non acquieui carni & ſanguini, & cætera) in malam partem, videbat ſi illi hæreret aduerbium (continuò) id abſurdi ſequi, quod poſtmodum cum carne & ſanguioe contuliſſet, id eſt, cum peccatoribus communicaſſet. Rationes Hierony. quamuis videtur habere probabilitatem, nequaquam tamen nobis excutere debent alteram expnſitionem, quæ vt ſimplicior ita & germana magis videtur.

Quod ad primam ipſius rationem attioet, eſt quidem, vbi caro & ſanguis in malam partem accipiantnr, vt in 1. Epiſtola ad Corinth. capite 15. Caro & ſanguis regnum Dei poſsidere non poſſunt : verum noo propter hunc aut alterum ei fortè ſimilem locum, vbique ſic interpretari oportet carnem & ſanguinem. Imò ea quæ pro ſententia Chryſoſtomi adduximus, non admittunt hunc ſenſum, præſertim duo poſteriora loca. Secunda Hieronymi ratio facilè ſoluitur ex conſuetudine Pauli. Frequens ſiquidem eſt ipſi congeriē vti, aut epexegeſi: maximè vbi præcedentia obſcuritatem habent. Quia ergo vſus erat Hebraica phraſi, voluit eius ſubijcere interpretationem. Ad tertiam Hieronymi rationem, vel potiùs Porphyrij calumniam, eruditè reſpondet ipſemet Chryſoſtomus exponens illa : Neque adſcendi Hieroſolymam, &c. Hæc verba inquit, ſi quis per ſe expendat, videntur ſpirare non vulgarem arrogantiam: Cæterùm ſi cauſam attendat ob quæ hæc dixerit Apoſtolus, eiuſque ſcopum conſideret, longè aliud iudicabit. Cùm enim pſeudoapoſtoli ijs Apoſtolis adhærendum eſſe dicerent, qui non vetarent circumciſionem, non Paulo qui vetabat, quod illi à Chriſto edocti eſſent, hic verò diſcipulorum tantum eſſet diſcipulus, atque hinc ſenſim irrepſiſſet Iudaicus error ac deceptio: cogitur Apoſtolus apertè reſiſtere & declarare, quid in initio conuerſionis ſuæ actum ſit, vt intelligant hinc Galatæ, non à Petro vel quopiam Apoſtolorum ipſum inſtitutum eſſe vel edoctum. Non contuli inquit cum carne & ſanguine, nec ſimpliciter ait, non contuli, ſed non contuli continuo cum carne & ſanguine, naturæ cognomneto Apoſt. deſignans. Ex quo cōmentario Chryſoſto. diſcimus aduerbium (continuò) retuliſſe ipſum non ad præcedentia, ſed ad ſequentia, Neq; aſcendi vel redij Hieroſolymam ad eos, qui ante me fuerunt Apoſtoli, Sic enim ad verbum eſt græcè, & eſt interpretatio prioris (*ſed abij*). ſ. è Damaſco (*in Arabiam*) atque rurſus Damaſci (*poſteaquam eò ex Arabia eßem reuerſus*) aliquamdiu prędicaui Chriſtum, priuſquam cum quoquam Apoſtnlorum contuliſſem. Non igitur ab ijs didici Euangelium, vt calumniantur pſeudoapoſtoli, qui hoc rumore abutuntur ad illaqueandos vos legis oneribus. Quomodo conſentiat hæc Pauli narratio cum ordine hiſtoriæ, quem deſcripſit Lucas in Actis cap. 9. varie explicant interpretes. Omnino veriſimile eſt Lucam in narratione ſua Arabiam præterijſſe, & per dies multos quos commemorat, dicens: cùm autem implerentur dies multi conſilium fecerunt, &c. expreſsiſſe trienniū, cuius hic meminit Paulus. Cæterum an eam ob cauſam prætermiſerit Arabiam, quod nihil dignum Apoſtolatu ibi à Paulò ſit geſtum, ob ipſorum Arabum culpam, quod ſuſpicatur Hiero. id non nimiam habet quæſtionem: præſertim cùm Chryſ. arbitretur multa ac præclara ipſum ibi præſtitiſſe, quæ modeſtiæ cauſa hic ab ipſo premantur ſilentio.

D*Einde poſt annos tres veni Hieroſolymā videre Petrum, & manſi apud eum diebus quindecim. Alium autem Apoſtolorū vidi neminem, niſi Iacobum fratrem Domini.*

D*Einde poſt annos tres.*). ſ. à conuerſione vel inchoata prædicatione veni Hieroſolymam, non quidem diſcendi ſtudio, quippe qui iam triennio Chriſti Euangelium liberè & magna cum fiducia, partim in Arabia apud gentes barbaras: partim in ciuitate Damaſceoa apud Iudæos prędicaſſem, ſed cauſa videndi Petri, vt fruerer adſpectu illius, & ſimul deferrem honorem illi, qui me prior vocatus fuiſſet Apoſtolus,

Non

Non dicit (ait Chry.) εἰδεῖν, id eſt, vt cernerem Petrum, ſed ἱστορῆσαι, id eſt, vt viderem quomodo loqui ſolent qui magnas ac ſplendidas vrbes inuiſant cognoſcendi gratia.

Et manſi apud eos dirbus quindecim, &c.) Omnia huc pertinent, vt intelligant Galatæ, ipſum non inſtitutum à Petro, vel quoquam Apoſtolorum. Hanc ob cauſam cùm dixiſſet in ſuperioribus, venit Hieroſolymam, non ibi ſubſtitit ſed adiecit, vt viderem Petrum, ac ſi dixiſſet, non vt diſcerem aliquid à Petro, ſed tantúmodo vt viderē ipſum. Eandem ob cauſam nunc numerum dierum exprimit, quibus commoratus eſt apud Petrum. Commoratus ſum (inquit) apud illum dies non plus quindecim, quod temporis ſpacium non ſufficere Euangelio addiſcendo, etiam ſi acri celeriq; quis ſit ingenio, compertiſsimum eſt. *Alium autem Apoſtolorum vidi neminem niſi Iacobum fratrem Domini)* Iacobus hic Hieroſolymorum epiſcopus primus fuit, cognomento iuſtus, alius à Iacobo Zebedæi & Alphæi, ſecundū Hieronymum in commentarijs huius loci, & Clementem primo recognitionum libro. Qua autem ratione dicatur Apoſtolus, cùm non fuerit de numero duodecim, explicat hoc loco Hieronymus, & nos ea de re diximus in Epiſt. ad Roma. Omnes ſiquidem, qui Chriſtum in carne conſpectum poſtea prædicabant, Apoſtoli generali nomine dicebantur. Porrò fratrem Domini vocat non Latina nec Græca, ſed Hebraica conſuetudine, quia fratres appellantur non ſolum qui eiſdem parentibus geniti ſunt, ſed & patrueles & conſobrini, & præterea qui eiuſdem ſunt familiæ, & prætereà qui eiuſdem ſunt gentis. Vide Hieronymum contra Heluidium. Hic autem Iacobus verè conſobrinus domini fuit, hoc eſt. Filius Mariæ ſororis matris Ieſu. Alibi tamen (vt in libro quē de perpetua virginitate Mariæ contra Heluidium ſcripſit) non niſi duos Iacobos Hieronymus agnoſcere videtur, Iacobum videlicet Zebedæi, & Iacobum Alphæi, quem ipſum eſſe putat, cuius hic meminit Paulus: Cuius ſententiam eo loco ab ipſo propoſitam, ſi quis ſequi velit, cum eo nolumus pugnare: hoc interim ſciat, commentaria ipſius in Epiſtolam ad Galatas ſcripta eſſe poſt librum contra Heluidium editum, vt ipſe teſtatur in commentarijs ſuis enarrans hūc locum. Negat itaque Paulus præter hos, id eſt, Petrum & Iacobum fratrem Domini, ſe quemquam Apoſtolorum conueniſſe, ne occulta contradictio naſceretur: Etiam ſi à Petro non es doctus, alios habuiſti Apoſtolos præceptores.

QVæ autem ſcribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior. Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ. Eram autem ignotus facie Eccleſijs Iudææ, quæ erant in Chriſto. Tantùm autem auditum habebant: Quoniam qui perſequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem, quam aliquando expugnabat, & in me clarificabant Deo.

QVæ autem ſcribo vobis, ecce coram Deo, &c.) eſt forma iuramenti hebraica. Senſus eſt: nihil horum quæ ſcribo fingere me, teſtis eſt ipſe Deus, ſiue iuro per Deum, ſic Ambroſius, Auguſtinus & Hieronymus. Hinc diſcimus, non eſſe contra præceptum, iurationem, quæ à malo ſit, non iurantis ſed incredulitatis eius vel eorum quibus iurare cogitur, vide Auguſtinum in commentarijs huius loci hac de re pulchrè deſſerentem. *Deinde)* ſcilicet poſtea quam Petrum vidiſſem, veni ſiue contuli me in partes, id eſt, in regiones Syriæ & Ciliciæ. *Eram autem ignotus facie)* id eſt de facie vel ſecundum faciem, (*Eccleſijs Iudeæ quæ erant in Chriſto*) id eſt, Eccleſijs Chriſtianis: Iſtud adiecit ſecundum Chryſoſto. vt ſcirent Galatæ adeò ipſum non prædicaſſe Iudæis circumciſionē, vt ne de facie quidem fuerit illis notus: Secundum verò Hieronymum occultè redit ad propoſitum. Adeo, inquit, Hieronymus breue tempus ſe in Iudæa, feciſſe confirmat, vt etiam vultu credentibus eſſet ignotus. Ex quo oſtendit ſe non Petrum, non Iacobum, non Ioannem habuiſſe doctorem, ſed Chriſtum qui ſibi Euangelium reuelaſſet.

Tantum autem auditum habebant, &c.) Latinus dixiſſet, auditum erat illis, ſiue hic rumor erat apud illos. Illud (*quoniam*) otioſe additur quemadmodum ſæpe aliàs (*Qui perſequebatur nos aliquando*) id eſt, olim vel pridem (*nunc Euangelizat*) nou legem, non circumciſionem, ſed (*fidem quam aliquando expugnabat*) id eſt, quam quondam velut ſæuus hoſtis quantum quidem in ſe erat, vaſtabat, demoliebatur, exſcindebatq;: nam id eſt, expugnatoris opus: Græcè eſt ἐπόρθει de qua voce ante dictum eſt (*& in me*) id eſt, propter meam conuerſationem (*clarificabant*) id eſt glorificabant (*Deum*) quod videlicet repente mutatus nutu diuino, ex perſecutore Chriſtianæ fidei factus eſſem præco Chriſtianæ fidei.

CAPVT II.

DEinde poſt annos quatuordecim, iterum aſcendi Hieroſolymam cum Barnaba, aſſumpto & Tito. Adſcendi autem ſecundùm reuelationem, & contuli cum illis Euangelium, quod prædico in gentibus: ſeorſum autem

autem ijs, qui videbantur aliquid eſſe, ne forte in vanum currerem aut cucurriſſem.

DEinde poſt annos quatuordecim, &c.) ſcilicet à conuerſione mea: Sic quidam, inter quos eſt Beda. Alij ſecuti Hieron. accipiunt hos 14. annos additis tribus illis, de quibus in fine præcedentis capitis verba fecit, vt ſignificetur hæc profectio contigiſſe anno 17. poſt Pauli conuerſionem: vtra harum opinionum verior ſit, haud facilè eſt definire, neq; enim ex ſacris literis, neq; ex hiſtorijs aliquid certi haberi poteſt, & quemadmodum iſtud, ita illud quoq; incertũ, an profectio hæc illa ſit, de qua Actuum 16. an alia ab illa. Chryſoſtomus negat eandem eſſe, Beda verò affirmat: Hieronymus nihil de ſuo profert, ſed aliorum tantum ſententiam refert: Quidã (inquit) poſt annos 14. eum Hieroſolymam aſcendiſſe tunc dicunt quando in Act. Apoſt. de quæſtionibus obſeruandæ vel prætermittendæ legis inter credentes Antiochiæ orta eſt diſſenſio, &c. Obſcuri ergo ſunt apud Hieronymum, qui hunc aſcenſum & illum eundem faciunt. Imprimis expedit obſeruare ſingula, quæ hic dicuntur, & conferre cum ijs quæ ſcribuntur Act. 15. Hic aſcendit cũ Barnaba pariter & Tito, in Act. nulla mentio Titi eſt: Hæc circunſtantia nonnihil facit pro Chryſoſtomo. Hos autem duos aſſumpſit Paulus, vt teſtes eorum eſſent, quæ apud Apoſtolos ageret: nec ratione vacat quod dixit, aſſumpto & Tito: Habet enim illud (&) emphaſin. Senſus eſt: auſus ſum aſſumere & Titum, quamuis incircunciſus eſſet, tanta ſum pro fide Chriſti & Euangelij vſus fiducia & audacia, vt non ſim veritus ad Iudæos adducere etiam hominem gentilem. *Aſcendi aũt ſecundũm reuelationẽ, &c.*) id eſt, reuelatione iubente, ſiue monitus diuino oraculo. Et hæc circunſtantia aduertenda eſt, ſiquidem Act. 15. ex conſilio hominum aſcendit, non ergo ex reuelatione, vt videtur, ac proinde nõ eadem res eſt, quæ hic & illic ſcribitur. Qui contrarię ſunt opinionis, reſpondent aſcendiſſe quidem Paulum in hac Epiſt. ſecundum reuelationem, at non ſecundum eam duntaxat, ſed præterea ex ſtatuto hominum, id eſt ex legatione Eccleſiæ Antiochenæ. Verum Paulus vrgere cupit hac re authoritatẽ ſuam, & eam imprimis magnam facere. Quare gloſſa illa nõ eſt multum probabilis. (*Et contuli cum illis*) non dicit propoſiti propter quod erã miſſus. Act. 15. ſed contuli, id eſt, familiariter in ſinum eorum effudi, ſiue expoſui pari conſilio vel probandum vel improbandũ Euangelium, id eſt, doctrinæ genus, quod in prædicando Chriſto hactenus ipſe ſum ſequutus apud gentes, eſt rurſus argumentũ pro Chryſoſtomo. Illud (*cum illis*) refert Petrum, & Iacobum fratrem Domini: Contuli cum Petro & Iacobo, vel Apoſtolis: nã hi ſoli præceſſerunt. Et hæc circumſtantia facit pro Chryſoſt. ſiquidem Act. 15. eſt integra ſynodus, ac coram tota Eccleſia proponit, quod in mandatis habebat. Si quis tamen (cum illis) generalius accipiat, vt reſpiciat agentes Hieroſolymis non poteſt reijci. Chryſoſtomus illud (*Euangelium quod prædico in gentibus*) facit periphraſim Euangelij ſine circumciſione, ſed veriſimile magis eſt Apoſtolũ voluiſſe ſignificare totam doctrinam ſiue rationem docendi, quam ſequebatur. Et notandum verbum illud (prædico) habet enim vim argumenti: non ait prædicaui, ſed in præſenti prædico ac ſi dicat, quod etiam nunc perſeuero prædicare, ſicut ab initio cœpi: ſignificat doctrinã à ſe traditam, ſyn cerã eſſe, nec pugnare cum Apoſtolorum ſentẽtia vel probatione, quo rumore abutebantur pſeudoapoſtoli ad ſeducendos Galatas.

Seorſum autem ijs, qui videbantur aliquid eſſe.) Illud (aliquid) adiectitiũ eſt, additum abs quopiam cui ſermo videbatur parum abſolutus, quare expungere licet, neque enim in veteribus, neque in Græcis codicibus reperitur, Auguſtinus nõ legit, in Hieronymo non agnoſcitur, poſteriores ſolũ ab annis trecentis habent: Imò neque infinitiuus (eſſe) apud Auguſtinum eſt, tantummodo habet, qui videbatur, quod exponens, cum ijs, ait, qui eminebant in Eccleſia. Ad eundem modum & legit & interpretatur Hieronymus, verba eius ſunt: Solicitus requirebam quidnam eſſet quod diceret, qui videbantur, ſed nunc me omni ſcrupulo leuauit adijciens: qui videbantur columnæ eſſe. Quare Eraſmus bene locum hunc licèt non ad verbum, ſed ad ſenſum reddidit, vertens: cum ijs qui erant in prætio. Græcè enim eſt δοκοῦσι: δοκοῦντες autẽ abſolute apud Græcos dicuntur, qui ſunt magnæ authoritatis, ſiue exiſtimationis. Cum pręcipuis ergo & in magno pretio habitis contulit Apoſtolus, quod mox apertius explicat velut interpretans ſeipſum, qui videbantur (inquit) columnæ eſſe. Quare hoic loco parum congruit illud, Qui videbantur eſſe aliquid, Sic enim de ijs rebus loquimur, quibus volumus nihil omnino tribui: Multo minus congruit illud, ſibi videbãtur aliquid, quaſi nullius alioqui pretij, ſed ſoa duntaxat opinione ſorent aliquid, qui ſermo plane eleuat authoritatem Apoſtolorum: Hæc tamen lectio eſt in textu Ambroſij, ſed dubium non eſt quin ſit deprauatus. Præter difficultatem quam pa-

rit lectio, eſt alia hoc loco difficultas, propter voculam autem. Qui prius illud (*et contuli cum illis*) generaliter accipiunt, vt ſit, cũ vniuerſa Eccleſia Hieroſolymis de gente, facile expediunt, dicentes ipſum poſteà priuatim contuliſſe cum his, qui præcipuæ erant autoritatis in illa Eccleſia, id eſt, cum Petro, Iacobo, & Iohanne, exponendo ipſis quædam quæ vulgo credentium non licuiſſet proponere, nempè etiam Iudæos liberos à circuncisione & legis Moſaicæ obſeruantia. Secundùm quos vocula, autem, aduerſatiua eſt. Qui verò illud (& contuli cum illis) peculiariter ad Petrum & Iacobum, vel Apoſtolos referunt, aliter coguntur accipere voculam (autem) nimirum vt ſit expletiua, non aduerſatiua, hoc ſenſu. Cum iſtis verè quos iam dixi, qui erant in præcipuo aliquo prętio, & in magna apud omnes æſtimatione, conſerre volui, & priuatim illis exponere doctrinam meam, ne forte, &c. Secundùm hos eſt hic noua periodus, & ex ſuperioribus repetere oportet præpoſitionem cum. Non malus quoque commentarius eſt, qui (autem) facit voculam amplificandi, qualis eſt (atque adeò) vt ſenſus ſit contuli cum illis atque adeò cum præcipuis, ſiue (vt ad verbum Græcè eſt) cum viſis: Iſtud Latinis eſt nouum, ſed Græcis vſitatum qui ſuum (δὲ) non raro in hac ſignificatione accipiunt.

Ne forte in vanum currerem aut cucurriſſem, &c.) Illud (forte) interpretis eſt, non Pauli, rectiùs vertit Eraſmus: ne quomodo, Græce eſt μήπως. Senſus eſt: cum his qui plurimùm apud Iudæos pollebant autoritate, contuli rationem docendi, quã hactenus in prædicando gentibus ſecutus ſum, nõ quidem quòd diffiderem cauſæ meæ, vel quòd de tot annorum prędicatione iam veniſſem in dubium: ſed ne qua ratione per pſeudoapoſtolos mea prædicatio redderetur ineſficax, qui vbique calumniabantur meam doctrinam improbari ab Apoſtolis, ob hãc igitur cauſam volui communicare cum illis, vt eorum comprobatione palam conſtaret apud omnes certitudo doctrinæ meę, & deſinerent pſeudoapoſtoli iactare me in ſtudio Euangelico, vel hactenus fruſtra cucurriſſe, vel nunc etiam currere.

SEd neque Titus qui mecum erat, cùm eſſet gentilis compulſus eſt circumcidi, ſed propter ſubintroductos falſos fratres, qui ſubintroierunt explorare libertatem noſtram quam habemus in Chriſto Ieſu, vt nos in ſeruitutem redigerent. Quibus neque ad horam ceſſimus ſubiectioni, vt veritas Euangelij permaneat apud vos.

SEd neque Titus qui mecum erat cùm eſſet gentilis, compulſus eſt circumcidi: ſed, &c.) magnam difficultatem adfert vocula (ſed) quæ ſi tolleretur, omnia plana eſſent. Haberetur enim hæc lectio. Sed neque Titus qui mecum erat, compulſus eſt circuncidi propter falſos fratres ſubintroductos, ad quem modum cuperet Hieronymus nos legere. Scribit enim ſic in commentarijs. Sciendum verò quòd (autem) coniunctio quæ in præſenti loco ponitur: propter ſubintroductos autem falſos fratres ſuperflua ſit, etſi ponatur, non habet quod ei reſpondeat, illamq; concludat, ſed hunc eſſe ordinem lectionis & ſenſus: Sed neque Titus qui mecum erat cùm eſſet ex gentibus, compulſus eſt circuncidi, ſtatimq; ſubiungit quæ cauſa fuerit, vt ad circuncisionem impelleretur inuitus, propter ſubintroductos falſos fratres, qui, &c. Secundum Hieronymum ergo ſenſus hic eſt: cùm apud Iudæos agerem Hieroſolymis, neque Titus qui cùm eſſet certo gentilis, & adhuc gereret præputium, vlla ratione compelli potuit vt circunciderctur, quamquam vt id fieret, vehementer inſtarent falſi fratres, & ab illis ſubornata magna multitudo Iudaica.

Eraſmo in annotationibus ſuis referenti hanc ſententiam Hieronymi, atq; eam declaranti obrepſit ſomnus, dũ ait: Solet enim apud Græcos (δὲ) ſemper reſpondere μὲν, Siquidem Hieronymus dum dicit coniunctionem nõ habere quod ei reſpondeat, ad inferiora reſpicit, non ad ſuperiora. Deinde μὲν in partitionibus quidem ſemper habet reſpondens δὲ: Sed δὲ frequenter ponitur ſine μὲν: Vt rethorica non eſt ars: medicina autem eſt ars. In hoc quoque ſomnus obrepſit ei, quod dicat Hieronymum duas reddere cauſas, quare coniunctio ſit ſuperflua: alteram quę iam dicta eſt, altera eſt, quod ſenſui huius epiſtolæ vehementer repugnet? hanc in Hieronymo non inuenies. Vt Eraſmum omittamus, dubium non eſt quin Græca, quæ tempore Hieronymi in manibus erãt, habuerint voculam δὲ. Quærendum ergo ex ipſo eſſet, an apud illos illa quoq; ſuperflua ſit & reijcienda, quod certè nec Chryſoſtomus, nec Theophylactus patietur, nec Oecumenius: ſed & Auguſtinus legit & interpretatur coniunctionem, quare nec ipſe expungi vellet, quamuis Eraſmus eum pro Hieron. ſtare facit, qui tertius ipſius lapſus eſt in eadem annotatione.

Commentarius autem Auguſtini ſic habet: Quamuis Titus Græcus eſſet, & nulla eum conſuetudo aut cognatio parentũ circumcidi cogeret ſicut Timotheum, facilè tamen iſtum etiam circumcidi permiſiſſet Apoſtolus. Non enim tali circumciſione ſalutem

lutem docebat auferri, ſed ſi in ea conſtituèretur ſpes ſalntis, hoc eſſe contra ſalntem oſtendebat. Poterat ergo vt ſuperflua æquo animo tolerari, ſecundum ſententiã quam alibi dixit: Circuncíſio nihil eſt, & præputium nihil eſt. Propter ſubintroductos autem falſos fratres, non eſt compulſus Titus circuncidi, id eſt, non potuit ei extorqueri vt circuncideretur, quare, &c. Hic videmus Auguſtinum rationem habuiſſe coniunctionis. Exponit enim illam, vt habeat officium extenuandi, quemadmodum cùm dicimus: percuſſi hunc, ſed prouocatus, ſed irritatus. Tito non potuit extorqueri vt circunciderctur, ſed propter falſos fratres ei extorqueri non potuit, quia hac occaſione docuiſſent illi circumciſionem eſſe neceſſariam, etiam ipſius Pauli atteſtatione & conſenſione, vt qui Titum in ipſa vrbe Hieroſolymitana circuncidi permiſiſſet. Propter hos ergo ei extorqueri non potuit, quanquam id expoſtulaſſent Iudæi, quaſi dicat, alias facilè impetraſſent. Auguſtinus hoc modo exponens attendit coniunctionem Latinam tantum, non Græcam voculam (δὲ) conſuluit, quæ apud eos interdum vim habet amplificandi, vt in initio huius capitis. Aſcendi autem, id eſt, & quidem, vel atque adeò ſecundum reuelationem, & mox: Seorſum autem ijs qui videbantnr, id eſt, atq; adeò cum ijs qui in pretio erant. Sic hoc loco: Titus non eſt compulſus circuncidi, ſed id eſt, quod plus eſt, vel quod magis eſt, vrgentibus hoc interim ſalſis fratribus, quanquam minus appareat hoc loco hæc phràſis Paulo familiaris propter negationem quæ præcedit, quam ſi ſecundo loco repetiuiſſet, hoc modo efferendo orationem. Sed neque Titus qui mecum erat compulſus eſt circuncidi, neq; vero, id eſt, & quidem, vel quod magis eſt propter falſos ſubintroductos fratres, nulla ſuiſſet difficultas.

Sanè Chryſoſtomns maniſeſtè facit formulam amplificandi, verba eius ſunt: Neq; enim ergo ſolum ita prædicaui, verum etiam Titus ita fecit, quem, cùm eſſet Græcus, id eſt, præputiatus, Apoſtoli non compulerunt circuncidi, & quod hoc quoqne multò maius eſt, cùm vrgerent aduerſarij eaque ſcirent, ne ſic quidem Apoſtoli per eos huc adacti ſunt, vt iuberent eũ circuncidi, quòd ipſe declarat dicens. Sed neq; propter ſubintroductos falſos fratres. Variè his verbis explicat amplificationem: Primò, per (&) quod habet vim aſſertiuam vt (imo.) Secundò per illud (quod hoc quoque multò maius eſt) deinde repetit aut addit quod deeſt Paulo οὐδὲ, id eſt, neque, quæ dictio ſola etiam cæteris amoris inducit amplificationẽ. Chryſoſtomum ſequitnr Theophylactus, in quo hoc obſeruandum, quod verba illa: ſed neque Titus qui mecum erat, cùm eſſet gentilis, compulſus eſt circuncidi, ſeparat à ſequentibus interiecto commẽtario, quod idem facit Chryſoſtomus: vnde Eraſmus cùm in tranſlatione noui teſtamenti omittat coniunctionem (ſed) ſiue (autem) vertens Chryſoſtomum non omittit, ſed exprimit. Interpres Theophylacti, non quidem Porcenna, ſed alter, non fuit tam oculatus: is enim prætermittit coniunctionem, non videns quod debebat ponere propter commentarium, ſecundum quem ordo ſermonis & ſenſus hic eſt. Sed neq; Titus qui mecum erat, compulſus eſt circuncidi, vt hic ponatur diſtinctio, & deinde velut à nouo exordio ſequatur, neque propter falſos fratres Titus compulſus eſt circuncidi. Oecumenius quoque facit formulam amplificandi, & interiecto commentario ſeparat à ſuperioribus, apertius quàm duo præcedentes exponens.

Neque Titum (inquit) licet gentilem vllo modo compulerunt Apoſtoli circuncidi, neq; ex eo quod adeſſent: vel ne tũ quidem quando ingreſſi ſunt falſi nominis fratres: nam à communi ſenſu rurſus ſubintelligendum eſt (ſed neq;) vt ſit ſenſus. Sed neque Titus compulſus eſt circuncidi, neque propter obiter introgreſſos falſos fratres. Vt res melius intelligatur, ſciendum quod ſint tria genera diſtinctionis, videlicet periodus, colon ſiue membrum, comma ſiue inciſum: Secundùm Hieronymum nulla iſtarum diſtinctionum eſt hoc loco, Secundùm Auguſtinum eſt inciſum. Secundùm Chryſoſtomum & Theophylactum, Oecumenium, eſt membrum. Secundùm Ambroſium verò eſt periodus, cuius ſententia vt facilius intelligatur, ſciendum Paulum apud Lyſtrenſes (vt refert 16. Act.) aſſumpſiſſe egregium adoleſcentem Timotheum ſocium ſibi, quia videbat aptum eum ad magna præſtanda: hunc propter Iudæos, qui in locis illis erant, ne offenderentur: circuncidit, vbi Paulus ceſſit infirmitati Iudæorum. Huius itaque facti putat Ambroſius hoc loco meminiſſe Apoſtolum, vt ſit occupatio ſiue ſolutio argumenti, quod videbat poſſe opponi & obijci ſibi. Refers hic nobis, quid de Tito actum ſit Hieroſolymis: quod nulla ratione vel à te vel ab ipſo extorqueri potuit, vt circunciderctur, interim circuncidiſti vel circuncidi permiſiſti Timotheum, qui parte Græco genitus eſt. Reſpondet Paulus, verum eſt, ſed coactus hoc feci propter ſubintroductos falſos fratres, id eſt, qui ſimnlabant ſe ſtudere paci publicæ, eiuſq; conſeruandæ gratia expetere circunciſionem Timothei, cùm ta-

men aliud agerent. Subintroierunt enim, vt explorarent libertatem noſtram, quam habemus in Chriſto Ieſu, propter quos ceſsimus ad horam, id eſt, ad tempus ſubijcientes nos legi, vt circunciſo Timotheo, ceſſaret ſcandalum: ceſsimus autem ad horam ſic vt veritas Euangelij permaneat apud vos, quæ ad horam erat diſsimulanda. Hæc eſt Ambroſij expoſitio, ex qua patet quod ab illo loco: Sed propter ſubintroductos falſos fratres, auſpicetur nouam ſententiam ſiue periodum, vſque ad illud, vt veritas Euangelij maneat apud vos, incluſiue, & coniunctionem (autem) ſiue (ſed) facit aduerſatiuam particulam, & negationem (neque) cum pronomine (quibus) prætermittit, legens ad hunc modum: Propter ſubintroductos autem falſos fratres, qui ſubintroierunt ad explorandum libertatem noſtram, quam habemus in Chriſto Ieſu, vt in ſeruitutem nos redigerent, ad horam ceſsimus ſubiectioni. Quæ lectio à noſtra prorſus diuerſa eſt, & vſque ad Ambroſij & Hieronymi tempora in Latinorum codicibus habebatur, vnde & Hieronymus Latinorũ eam appellat, & hanc quæ in noſtris hodie codicibus eſt, Ambroſius Græcorum eſſe dicit, quam & reijcit hoc præcipuè argumento. Si cum Græcis, inquit, legamus (quibus neque) iam coniunctio (ſed) ſiue (autem) non habet quod ei reſpondeat, hoc eſt, ſecundùm ipſum non habet ſenſum ſequentem. Hic vrget Ambroſius coniunctionem, non ergo pateretur eam amoueri, quare nec Hieronymi commentarius ei placeret, ſed nec Auguſtini interpretatio ſatisfaceret ei, imò contra eam faciunt illa quæ ſunt in commentario Ambroſij, Si propter ſubintroductos falſos fratres non ceſsit, nam voluntate non ceſsit, non ceſſurum ſe ſignificauit, &c. Alia quoque adſert contra lectionem Græcorum quam nobis tradidit iam Eccleſia, altera illa Latinorum, pro qua ipſe tam vehemens eſt prætermiſſa, quæ omnia ex interpretatione Græcorum, maximè lectis ijs, quæ habet hoc loco Chryſoſtomus, ſtatim ſoluuntur. Poſteriores omnes addunt hic aliquid, ſiue ſubaudiũt, quia dum volunt (ſed) expungi, non potuerunt ſe commodè expedire. Auguſtini interpretatio parum facit pro ſcopo Epiſtolæ, cui imprimis ſeruit Græcorum: quare amplectenda, non ſolum præ illa, ſed alijs quibuſcunque: quia citra dubium optima eſt. Pſeudoapoſtoli hoc nomine traducebant Paulum, quod diuerſum doceret ab eo quod docebant Apoſtoli, quodq; ipſius doctrina ab Apoſtolis damnaretur, quorum calumniam hac narratione efficaciſsimè ſecundùm Græcos refutat: nam ſecundùm illos quod dicit, tale eſt. Simulatq; iubente reuelatione cœleſti poſt annos 14. rurſum aſcendi Hieroſolymam, gratia conferendi cum Apoſtolis, adduxi mecum & Titum, atque hoc præſente contuli cum Apoſtolis Euangelium, qui cum certo eſſet gentilis, & adhuc gereret præputium, atq; facile & ad manum eſſet ipſum circumcidere, vt qui mecũ præſto ibi erat, nequaquam tamen adactus eſt ab Apoſtolis vt circumcideretur, quod certiſsimum argumentum eſt, ipſos non ſancire circumciſionem, aut vrgere vel docere neceſſariam eſſe: & quod hoc quoq; multò maius eſt, ne poſt totam quidem collationem potuerunt Iudaiſantes, qui furtim irrepſerant in cætum noſtrum efficere, vt ex ſententia Apoſtolorum circumcideretur Titus, quanquam vehementer vt id fieret, vrgerent ac odioſè inſtarent. Quomodo ergo quidam dicunt doctrinam meam, qua abſque mentione circumciſionis per gratiam Chriſti polliceor gentibus ſalutem, damnari ab Apoſtolis? Falſos fratres Paulus vnica voce compoſita appellat ψευδαδέλφους, ſignificans Iudaiſantes, qui fingebant ſe bona fide agere negotiũ Euangelij, cùm nihil minus agerent. *Subintroductos*) Græcè nomen eſt, non participium, quod dicitur ſubinductitios fratres, id eſt, obiter inductos ſiue ingreſſos neque ſolum obiter ſiue furtim & clanculo, ſed ad inſidias introductos ſeu ingreſsos: Nam παρα apud Græcos vtrumq; ſignificat in compoſitione, quemadmodũ diſcimus ex commentarijs Chryſoſtomi in locum hunc. Quod ſequitur: *Qui ſubintroierunt*) intellige vt iam dictum eſt, id eſt, qui clanculo & inſidioſe irrepſerunt (*explorare*) id eſt, ad explorandum: Eſt verbum bellicum ſiue militare ſecundum Chryſoſtomum, & hoc vocabulo Apoſtolus eorum inſidias declarauit. Exploratores enim ob nihil aliud ingrediuntur, niſi vt cognitis rebus aduerſariorum, ipſi ſibi facillimum aditum parent ad expugnandũ, capiendumq;. Quod illi ergo in bello, hoc iſti egerunt in negotio Euangelij: inſidioſe enim ſeſe inſinuauerunt, vt explorarent libertatem noſtram.

Illud (*in Chriſto Ieſu*) intelligi poteſt bifariam: Altero modo vt (in) poſitum ſit loco (per) hoc modo: quam habemus per Chriſtum, eius meritum, & mortem: Altero modo vt (in) propriè ſumatur hoc ſenſu: quam habemus in Chriſtianiſmo. Omnes ſiquidem qui in vero Chriſtianiſmo pręditi ſunt libertate, non ea ſolum quæ ſub oculos cadit, quæ opponitur obſeruantiæ circumciſionis, & multiplicium ac obſcurarum ceremoniarum legis: ſed ea quæ in ſpiritu eſt,

qua

qua liberali animo & ſpontanea indole, nõ timore, præſtatur lex ſiue ea quæ præcipiuntur, quamquam de priori tantum libertate, & oppoſita ſeruitute loquatur hic Apoſtolus. Non enim veriſimile eſt, iſtos falſos fratres ſolicitos fuiſſe de interiori illa animi qualitate, vel ſtudio fuiſſe ipſis aut curæ, vt redigerent Paulum ad affectum ſeruilem: ſed explorabant: quid ipſe & alij ibi diſputantes ſentirent de circumciſione & ceremonijs legis, explorabant quibus rationibus defenderet ſuam doctrinã Paulus, qua abſque mentione circumciſionis promiſerat gentibus ſalutem, vt his cognitis faciliorem pararent ſibi aditum ad retrahendum cùm Paulum: tum Galatas ad veterem ſeruitutem legis, id eſt, ſeruilia onera legis. Hoc ſanè modo interpretantur nobiliſsimi expoſitores, apud Latinos quidem Auguſtinus, Ambroſius, Hieronymus: apud Græcos vero Chryſoſtomus, Theophilactus, Oecumenius, apud quos nulla eſt ſignificatio aut tenuis admodum eius libertatis, quæ eſt in anima, aut ſeruitutis illi libertati oppoſitæ, ſed omnia ad libertatẽ referunt, quæ ſub oculos cadit, quæ eſt libertas à neceſsitate præſtandæ legis, ea parte qua ceremonialis eſt.

Quibus) ſcilicet falſis fratribus (*neq; ad horam*) id eſt, ad minimum quidem tempus, ne ad momentum ceſsimus, vt ſubijceremur illis in obſeruãtia ceremoniarum legis, hoc eſt, quod dicit (ſubiectioni) eſt quidem datiuus apud Græcos, ſed per ablatiuum vertendus ſecundùm Chryſoſtomum, nam facit datiuum modi. Eraſmus in annotationibus citat vnum exemplar quod habet (ſubiectione) in ablatiuo, id eſt, per ſubiectionem, quemadmodum ipſe vertit in tranſlatione ſua. Totum autem iſtud fecimus, ne qua vobis fieret occaſio ab Euangelij veritate recedendi. Veritas quantum ad inſtitutum huius loci ſufficit, bifariàm capitur: Interdum opponitur corruptelæ, vt veritas Ieſu eſt in me, id eſt, pura & ſyncera doctrina Chriſti, in qua nihil eſt corruptelæ, in me eſt: Interdum verò opponitur vmbræ: in hac ſignificatione ſumitur apud Iohannẽ. Lex per Moyſen data eſt, veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt, vmbræ enim futurorum in lege erant. In Euangelio iam veritas eſt, vtro iſtorum modorum in præſentiarum accipiatur, non eſt ita certum, circumſtantiæ textus nihil iuuãt, nec alia loca, ſed quædam huic, aliæ illi ſenſui ſeruiunt: præterea & commentarij variant. Quidam enim opponunt vmbris: vt nihil vmbrarum & ceremoniarum legis maneat apud vos, ſed mera veritas, & ipſa rerum exhibitio. Alij opponunt corruptelæ: Pura & ſyncera doctrina cui nihil admixtũ eſt de Iudaiſmo apud vos permaneat. Hoc modo accipiunt nobiliores commentarij, forte vtrumque intelligit Apoſtolus. Vt Chriſtianiſmus totus remaneret apud vos purus, nolui cedere iſtis, ne eo vſque quidem, vt illis vel ad tempus morem gerens, Titum circumciderem. Si ergo nos Hieroſolymis inter tantos Iudæos, imminentibus hinc inde falſis fratribus, & ijs vnà cum Iudæis ab ipſis ſubornatis, aliqua ex parte cogentibus, nulla potuimus ratione adduci aut vi compelli, vt circunciderem Titum: vos ex gentibus, vos ex Galatia, vos quibus nulla vis infertur, vltro à libertate Chriſti receditis ad ſeruitutem legis?

Iohan. 1.

AB ijs autem qui videbantur eſſe aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea intereſt. Deus enim perſonam hominis non accipit.) Mihi enim, qui videbantur eſſe aliquid, nihil contulerunt. Deut. 10. d 2. Para. 19. c Iob 34. b

AB ijs autem qui videbantur eſſe aliquid.) Quæ iam ſequuntur (*quales aliquando fuerint, nihil mea intereſt: Deus enim non accipit perſonam hominis*) per parentheſin interiecta ſunt, quæ quia longior eſt, redit Apoſtolus per repetitionem ad id quod cœperat, ſub diuerſa ſermonis forma (*mihi*) inquiens) qui videbantur eſſe aliquid, nihil contulerunt. Redit autem ad id quod inſtituerat, per voculam (enim) Latini id faciunt per (ergo) quod obſeruandum propter caput quartum & quintum, vbi textus eſt obſcurus propter repetitionem Hebraicã. Eſt tantũ hiſtoria: pergit dicere de ſua perſona, ſenſus eſt: Sic quidem de comite itineris mei Tito homine ethnico actum eſt apud Apoſtolos Hieroſolymis, nunc exponam quid ſenſerim de Euangelio meo poſt meam ad eos relationem.

Ab ijs qui videbantur aliquid) id eſt, qui id temporis erant in pretio apud credentes, ſubaudiendum eſt, nihil adiutus ſum, vel nihil mihi collatum eſt: id enim adiecturus erat, quod iam propter parentheſin omiſit exprimere, patet hoc ex repetitione: mihi enim qui videbantur, &c. dico autẽ id temporis in pretio habitos illos: nam nihil attinet vt commemorẽ quales antea fuerint, cùm nondum Apoſtoli eſſent Chriſti, aut cum nondum accepiſſent primitias ſpiritus: nempe quod homines erant illiterati, idiotæ, piſcatores, abiecti & in nullo pretio habiti. Sic Ambroſius. Auguſtinus illud (quales) ad vitam refert hoc ſenſu, quales olim fuerint, boni, ne, an non, nihil mea refert: Suſpectum me haberi volunt, & obijciunt mihi, quod olim perſecutor fuerim Eccleſiæ: adſpiciant iſtos tres, ánne & peccatores

catores fuerint, ſed hoc nihil ad propoſitum: (*Deus enim perſonam hominis non accipit,*) nonnulla exemplaria omittunt (enim) quod ſi non legatur, intelligi debet: certum enim eſt propoſitionem cauſalem eſſe. Senſus eſt, nihil refert ſuperioris vitæ conditiones illas commemorare, quare? quia Deus in vocatione ſua gratuita, quoſdam vocat ad iuſtitiam, & eoſdem iuſtificatos magnus facit, non reſpicit vllam hominis conditionem aut qualitatem, ſed omnia agit ſecundùm gratuitum ſuę voluntatis beneplacitũ. Secundùm hanc expoſitionem (accipere perſonam) eſt conditionem aliquam perſonæ in aliquo negotio, quæ nihil ad negotium pertinet, tanquam rationem & regulam illius negotij attendere ſeu
a Cor.11. conſiderare. Chryſoſtomus & Hieronymus illud (quales) non ad vitam, ſed ad genus doctrinę referunt, hoc ſenſu: Quali doctrinæ genere ipſi olim vſi ſunt, quantum ad circuncisionem & legis ceremonias attinet, nihil mea refert, ipſi Deo reddituri ſunt rationem: Non enim quia magni ſunt & dignitate præeminentes, Deus perſonam illorum accipiet, hoc eſt, ſi ſecus atq; oportuit, docuerint, quantumuis columnæ Eccleſiæ, luent ſupplicia, non proderit eis primatus, nec prærogatiuæ quas cõſecuti ſunt, propter qualitates ipſorum Deus non ceſſabit ab illorum punitione: non enim acceptor eſt perſonarum.

Secundùm hos eſt exacta perſonarum acceptio hoc loco, ſecundùm Auguſtinum verò & Ambroſium impropria: Siquidem ſecundùm eorum interpretationem ea vtitur Apoſtolus in materia, quæ eam non accipit, nimirũ in negotio mere liberali. Acceptionem enim perſonarum ſiue προσωποληψίαν, in ijs quæ ſunt mere gratuita, neque ex merito noſtro vel demerito pendent, locum non habere, euidentiſsimè declarat ipſemet Auguſtinus libro ſecundo contra duas Epiſtolas Pelagianorum, capite ſexto & ſeptimo.

Obſeruanda ſunt alia loca Scripturæ, in quibus vſus eſt huius vocis, atque videndũ an vſquam eius mentio habeatur in materia mere liberali, quòd ſi non deprehendatur, tanquam probabilior retineatur Chryſoſtomi & Hieronymi interpretatio. Facit autem Chryſoſtomus occupationem hoc loco, quia inquit veriſimile erat futuros aliquos qui dicerent: ſi comprobarunt tuam prædicationem, quare ipſi ergo hactenus permiſerunt circuncisionem vel præceperunt etiam? Huic obiectioni facile reſpondet Apoſtolus, quales inquit aliquando fuerint, nihil mea refert, ſciunt ipſi quid fecerint: Deo enim reddituri ſunt rationem: Quod autem hic nunc demonſtrare ſtudeo, hoc eſt: quod mecum nunc ſentiant, quod meam prædicationem in nullo damnarunt.

Mihi enim qui videbantur eſſe aliquid, &c.) Rurſum hoc loco non eſt (eſſe aliquid) ſed tantum, qui videbantur, ſiue vt Paulus habet *δοκοῦντες* in precio habiti, quos vulgò reputatos vocant. Aulus Gellius æſtimatos vertit, medio tamen loco, (ab ijs autem qui videbantur) etiam apud Græcos additur & (eſſe) & (aliquid) vbi niſi velimus dicere adiectitium eſſe vtrumque, quod ſuſpicatur Eraſmus, quamquam non ſit veriſimile, eodem ſenſu oportet intelligere poſitum ab Apoſtolo (aliquid) quo Lucas in Actis capite tertio dixit, aliquem pro magno: Ante hos enim dies extitit Theudas, dicens ſe eſſe aliquem. Illud (*nihil contulerunt*) interpretatur Chryſoſtomus ad hunc modũ: poſtquàm expoluiſſem eis ſummam totius doctrinæ meæ ſeu prædicationis meæ, eamq; ad eorum deliberationem retuliſſem, ipſi nihil inde correxerunt, addiderunt nihil: non quod vox Græca ſignificet iſta, ſed ſequuntur ex re per vocem ſignificata. Vox ſignificat, communicare conſilia cum amico, iam Apoſtoli ſi iudicaſſent vel corrigendum aliquid, vel immutandum, vel addendum ijs, quæ à Paulo dicebantur, ipſi vtiq; cõmunicaſſent viciſsim ſua Paulo. Eſt Græcis illa vox, quam primo capite interpres vertit, acquieui. Nihil ergo contulerunt, id eſt, communicârunt.

SEd contra, cùm vidiſſent quod creditum eſt mibi Euangelium præputij, ſicut & Petrò Sapien. 6. b
circuncisionis (qui enim operatus eſt Petro in Eccle. 53. b
Apoſtolatum circuncisionis, operatus eſt & mi Rom. 2. b
hi inter gentes, (& cùm cognouiſſent gratiam Ephe. 6. b
quæ data eſt mihi, Iacobus, et Cephas, & Iohan- Coloſ. 3. d
nes, qui videbantur columnæ eſſe, dextras dede- Acto. 10. e
runt mihi & Barnabæ ſocietatis, vt nos in gen- 1. Pet. 1. e
tes, ipſi autem in circuncisionem: tantum vt pauperum memores eſſemus: quod etiã ſolicitus fui hoc ipſum facere.

SEd contrà cùm vidiſſent,) Annotat Hieronymus hoc loco hyperbaton, vt multis, quæ in medio ſunt interiecta ſublatis, legamus ad hunc modum: mihi enim qui videbantur eſſe aliquid, nihil contulerunt, ſed contra, dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis, hoc eſt: poſteaquàm me referente cognouerant quæ prædicaueram, ipſi ne vllam quidem mecum habuerunt communicationem, in qua vel tanquam diſceptantes de meo Euangelio, vel diſſentientes conati eſſent aliquid addere doctrinæ meæ, ſed ſine vlla mutua communicatione mecum habita, tanquam per omnia ſentien-

tes, in ſignum concordiæ, dederunt mihi & Barnabæ dextras. Illud (*ſed contrà*) eſt corrigentis aut potiùs ampliantis: Adeò nihil mihi contulerunt, aut docendum, vel corrigendum putauerunt: vt coniungerent mox dextras. Sic Chryſoſtomus, verba eius ſunt. Non ſolum nihil repræhenderunt, verùm in tantum abfuerunt ab incuſando, vt comprobarint etiã: nam comprobatio contraria eſt improbationi.

Cùm vidiſſent) id eſt, cùm perſpexiſſent, cùm certò intellexiſſẽt ex ore Pauli, vt mox dicetur, iſtud viderunt (*quod concreditum*) id eſt, commiſſum eſt mihi Euangeliũ præputij. Circuncisionem & præputium dicens, non res ipſas (ait Chryſoſtomus) ſed gentes hac nota diſtinctas, expreſsit. Eſt ergo hoc loco notatio: ea autem figura eſt, quoties nominamus rem non ſuo nomine, ſed aliquo accidente: Euangelium præputij, id eſt, gentium: Euangelium circunciſionis, id eſt, Iudæorum. Senſus eſt, cùm perſpexiſſent, mihi à Chriſto commiſſum Euangelij prædicandi munus inter gentes præcipuè, quemadmodum Petro delegatum erat inter Iudæos. Addimus (*præcipuè*) quia & Petro licebat gentibus, & Paulo Iudæis prædicare, quemadmodum in Actis vtrumq; vtriſq; prædicaſſe legimus.

Qui enim operatus eſt Petro, &c.) propius erat Græcæ lectioni. Qui enim operatus eſt in Petro, operatus eſt & in me: ſiquidẽ præpoſitio eſt in voce compoſita apud Græcos, nec eſt ſimpliciter operatus, ſed efficax fuit, & vim ſuam oſtendit. Eſt enim hoc loco verbum ἐνεργέω vnde ἐνέργεια, quam vocem exiſtimat Origenes idẽ ſignificare quod ἐντελέχεια ea autem vox ſignificat actum et vim, ex ſe mouentem organum. Non ergo ſenſus eſt, qui fecit Petrum Apoſtolum Iudæorum, etiam me fecit Apoſtolum gentium. Sed ſenſus iſte eſt: qui efficax fuit in Petro, ſiue qui gratiæ ſuæ præſidio efficacem fecit Petrum, tum in ſermone, tum in virtute ſignorum apud Iudæos ad fungendum rectè Apoſtolatu: Idem ipſe efficax fuit in me per dona, per chariſmata, per miracula apud Gentes, hoc eſt: non minora patraui inter incircunciſos, quàm Petrus inter circunciſos, non quidem meis viribus, ſed Chriſto autore, ipſo efficaciter in me operante, & vim ſuam in me exercente. Sententia hæc: Qui enim operatus eſt Petro in Apoſtolatu circunciſionis, operatus eſt & mihi inter gentes, veluti per parentheſim interiecta, ſeparãda eſt, vt legamus ad hunc modum. Sed contra, cùm vidiſſent quod creditum eſt mihi Euangelium præputij, ſicut & Petro circunciſionis, cùm cognouiſſent gratiam quæ data eſt mihi. Vocula (&) epexegeſin habet, id eſt, vim quandam explicatiuam: exponit enim quod præceſsit, cùm vidiſſent, &c. Non dicit cùm audiuiſſent, ſed cùm cognouiſſent, id eſt (ait Chryſoſtomus) cùm didiciſſent ex rebus ipſis, ex ipſis factis, hoc eſt, ex ſpiritu Paulino, quem in iſta concione proferebat, item ex ſanitate doctrinæ, ex alijs prætereà multis, quæ in ipſo conſpiciebãt. Gratia hic accipitur pro gratijs gratis datis, non gratum facientibus, de quibus & illud, quod in eadem hac epiſtola dicitur: Ex operibus legis ſpiritum accepiſtis? intelligendum eſt. Cùm vidiſſent ergo me iſtis pollere, cùm perſpexiſſent in me dotes verè Apoſtolicas & Euangeliſta dignas, Iacobus & Cephas & Iohannes. Ex his tribus duos ait Hieronymus fuiſſe, in monte Thabor tempore Dominicæ transfigurationis. Auguſtinus omnes tres adfuiſſe aſſerit in commentario huius loci, ſed ſcripſit hos presbyter non Epiſcopus parùm adhuc exercitatus in diuinis literis: Nam lapſum eum eſſe hinc patet, quòd Iacobus, qui in Euangelio commemoratur vna cum Petro & Iohanne, cuius frater erat, interfuiſſe transfigurationi, in Actis Apoſtolorum mox à Stephani nece legitur ſanguinem fudiſſe pro Domino.

Origenes in epiſtolam ad Romanos.

Cap. 3.

Matth. 17.

Actor. 12.

Qui videbantur columnæ eſſe, &c.) quæſtio hic eſt, quare dixit Apoſtolus qui videbantur columnæ eſſe, & non hoc modo, qui erant columnæ. Hieronymus ipſum id feciſſe putat gratia phraſis illius, qua in ſuperioribus vſus eſt, exponendæ, nempe: qui videbantur. Non multùm diſsimile eſt quod adfert Chryſoſtomus, vt ſignificaret inquit eos non ſolùm fuiſſe verè tales, ſed & ab omnibus tales habitos: idcirco dixit, qui videbantur, id eſt, qui ab omnibus vt verè erant & habebãtur columnæ ſiue præcipui ex quibus penderet fundamentum Eccleſiæ.

Dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis) eſt phraſis Hebraica, pro dextris ſocialibus: dederunt nobis dextras ſociales, hoc ſigno declarantes nos cum ipſis per omnia conuenire. Significatur conſpiratio & conſenſus doctrinæ & animorum.

Vt nos in gentes, ipſi verò in circunciſionem) hic ſermo non eſt abſolutus, ſubaudiendum eſt: Apoſtolico munere fungeremur. In, poſitum eſt pro, erga: circunciſionem dixit pro ipſa gente Iudaica, figura hæc ante explicata eſt. Senſus eſt: datis dextris agnouerunt me & Barnabam veros ac germanos cooperarios, datis dextris declarauerunt communem eſſe doctrinam ipſorum & noſtram, datis dextris mecum & cum

Barnaba ſocietatem inierunt, vt idem Euangelium concordibus animis in ſua quiſque portione prædicaremus, nos quidem inter gentes, illi verò inter Iudæos paſsim & præcipuè.

Tantùm vt pauperum memores eſſemus.) Illud (tantum) referendum eſt ad ſequentia, non ad præcedentia, Subaudiendum eſt autem aliquid, tantum admonuerũt, vel mandarunt. Senſus eſt, neque nobis iniunxerunt vt quemquam è gentibus ad circumciſionem vocaremus, tantùm rogauerunt vt inter gentes prædicantes Euangelium, pauperum qui in Iudæa agebant, vemores eſſemus. Quærit Chryſoſtomus quos hoc loco Apoſtolus pauperes ſentiat, & dicit ipſum illos ſignificare, qui in Paleſtina propter fidei profeſsionẽ è poſſeſsionibus ſuis eiecti erant, & facultatibus omnibus exuti, per diuerſas regiones exulabant. D. Hieronymus putat illos ſignificari, qui Hieroſolymis allatis ad Apoſtolorum pedes poſſeſsionibus ac diuenditis egebant, vterq; commentarius bonus eſt & fortaſsis vtroſque complexus eſt Apoſtolus. Cauſam paupertatis, quam adfert Chryſoſtomus, expreſſam habemus in Epiſtola ad Hebre. 10. Nam rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis, & in priori Epiſtola ad Theſſalo. cap. 2. Vos enim imitatores facti eſtis Eccleſiarum Dei, quæ ſunt in Iudæa, quoniam & vos eadem paſsi eſtis à contribulib9 veſtris, quemadmodum & illi à Iudæis. Ex hoc loco qui habet, Paulum iubente Spiritu ſancto, iuiſſe Hieroſolymam, gratia cõferendi Euangelium ſuum cum Apoſtolis, vt illorum comprobatione extaret apud omnes certitudo doctrinæ ipſius, diſcimus verbũ Dei, etiam ſynceriſsimum opus habere teſtimonio hominum: id quod apertè valde & eruditè docet Auguſtinus, tum contra Fauſtum Manichæum lib. 28. tum in quæſtionibus Euangelicis, lib. 3. cap. 40. quæ loca diligenter annotanda ſunt propter Lutheranos, qui in rebus fidei nolunt nos moueri authoritate hominum, ſiue definitionibus conciliorum etiam generalium, ſed quemque ſequi quod intra ſe ſentit. Illis obijciendus eſt hic locus Pauli: ratiocinatur enim in hunc modum: Euangeliũ quod prædicaui vobis contuli cum Apoſtolis, & illi, quorum ſumma eſt apud omnes authoritas, approbauerunt, ergo veſtrum eſt credere, & ſine omni ſcrupulo ei firmiter adhærere.

Cum autem veniſſet Cephas Antiochiam, in faciem ei reſtiti, quia reprehenſibilis erat.

Cum autẽ veniſſet Cephas Antiochiã, &c.) Tanta eſt huius loci difficultas, quòd pleriq; cùm nõ poſſent è difficultatibus explicare ſeſe, commenti fuerint Cephã hunc, cui in faciem reſtitit Paulus, non fuiſſe Petrum Apoſtolum, ſed alium quempiam è ſeptuaginta diſcipulis hoc nomine vocatum: Quam opinionem ceu commentitiam ac frigidam reijcit Hieronymus, cùm ipſa res doceat hunc ſermonem ad Petrum & ad illius collegas pertinere. Negat autem vllum Cepham notum nobis præter Apoſtolum Petrum, qui Cyrorum lingua Cephas dicitur, quòd illis Cephas idem ſonat, quod nobis ac Græcis Petrus. Quis autem, dum de Petro (vt res ipſa exigit) intelligitur, ſit ſenſus, variant interpretes, & ea de re ingens olim concertatio fuit inter Hieronymum & Auguſtinum, vt teſtantur Epiſtolæ aliquot vltro citroq; miſſæ. Continet autem ea concertatio, quantum ad præſens negotium attinet, duplicem quæſtionem: alteram de ceſſatione legalium, videlicet: vtrum poſt Chriſti mortem licitũ aliquando fuerit obſeruare legis ceremonias: Alteram de intellectu eius, quod dicit Paulus ſe in faciem reſtitiſſe Petro, videlicet vtrum Petrus tanquam obnoxius errori alicui aut lapſui, verè & ex animo ſit à Paulo reprehenſus, an tantùm ſecundũ ſimulationẽ quandam & compoſitionem.

Igitur quantum ad priorem quæſtionẽ. Auguſtinus contendit legalium obſeruationem, mox poſt Chriſti mortem illo duntaxat tempore, quo gratia Euangelij nondum diuulgata erat, fuiſſe licitam Iudæis, modò ne ſpem ſalutis in eis collocarent. Diſtinxit ſiquidem triplicem temporis differentiam, vt legalia ante Euangelium fuerint viua, mox à morte Chriſti mortua quidem, ſed non mortifera: Demum Euangelio diuulgato eadẽ omnibus fuerint mortifera, tam Iudæis quam gentibus. Hanc autem ſententiã cõfirmat, partim ex eo quòd ſacræ Scripturæ paſsim teſtentur, Petrum & Paulum obſeruaſſe à morte Chriſti vetera Sacramenta, partim vt diſcriminis aliquid eſſet inter ſacrificia Iudæorum & Gentium, ne illa, quæ prioribus temporibus in vmbris rerum futurarum Deus fieri iuſſerat, tanquam idololatriam gentilium damnare viderentur, ſi ſtatim ea relinquere cogerentur. Hieronymus verò duplicem tantùm faciens temporis differentiam, alteram ante mortem Chriſti, alteram poſt mortem Chriſti, prorſus contendit à morte Chriſti, per quam facta eſt legis impletio, legis ceremonias non ſolùm mortuas, ſed & mortiferas fuiſſe: proinde nunquam niſi per diſpenſationem, id eſt, niſi per quandam ſimulationem ſiue per quandam diſsimulationem potiùs, qua occultabant ſuam ſenten-

ſententiam, ſeſe ad captum & imbecillitatem Iudæorum accommodantes, obſeruaſſe Apoſtolos legis ceremonias, præſertim vbi iam edocti eſſent, quòd per mortem Chriſti ſublata eſſet lex. Hanc ſententiam nititur multis Scripturis confirmare, quæ partim teſtantur legis Sacrameota vmbras fuiſſe, imagines, exemplaria gratiæ illius, quæ per mortem Chriſti eſt præſtita & exhibita. Vmbram enim habens lex, &c. ad Hebræos 10. Gratia & veritas per Chriſtum facta eſt, Iohan. 1. partim quæ teſtantur Chriſtum adimpleuiſſe legem: finis enim legis Chriſtus, ad Romanos 10. Non veni ſoluere legem, ſed adimplere Matth. 5. Confitetur ergo vterq; & Hieronymus & Auguſtinus, Apoſtolos mox à Chriſti morte verè exercuiſſe ceremonias & ſacrameota legis, ſed Auguſtinus contendit illos ea ſeruaſſe animo legis obſeruandæ: Hieronymus verò non niſi per diſsimulationem quandam œconomicam ſiue diſpenſatoriam, quod non eſt verè obſeruare legem, ſed ob aliam aliquam cauſam quàm obſeruandæ legis id exercere, quod lex iubet.

Porro ſi harum rationum vtrinque propoſitarum collatio fiat, videri poſsit Hieronymi quàm Auguſtini ſententia magis probabilis, & Scripturis cóformior. Cum enim veterum ſacramentorum obſeruatio, prænunciatio gratiæ Chriſti fuerit, & ob id fuerint à Deo per Moyſen inſtituta vt gratiam Chriſti prænunciarent, videri poſſet ipſi ſacramentorum illorum inſtitutioni prorſus repugnare, vt poſteaquàm exhibita eſt res per illa ſignificata, obſeruarétur, vt ſunt à Deo inſtituta. Videtur enim huiuſmodi obſeruatio falſam continere ſignificationem. Quòd ſi dicas ea per mortem Chriſti amiſiſſe officium ſignificandi, ſicut & vim obligandi, certè ea obſeruare amiſſo officio ſignificationis, non eſt legem obſeruare. Hæc de neceſsitate legalium: nunc de intellectu textus Apoſtolici. Hieronymus igitur ſicut Paulum, ita & Petrum liberat ab omni peccato: Petrum negat aliquid egiſſe quod reprehenſionem Pauli merebatur, quippe cùm Paulus ipſe aliquoties legis ceremonias exercuerit, ob Iudæorum ſeditionem vitandam. Quare ſentit hanc reprehenſionem Pauli, quam hic locus continere videtur, accipiendam eſſe non ex animo, ſed ex compoſito factam. Quòd ſi dicas Petrum ob id peccaſſe, & Pauli reprehenſione dignum fuiſſe, quòd ex eius diſsimulatione ſcandalum geotibus natum ſit, quid dices de ſcaodalo quod apud Iudæos infirmos oriturum erat, ſi Petrus ſe illis non accommodaſſet? & à gentibus ſe ſegregaſſet? Quare cum Petro fuerit ex cócredito Apoſtolatu negotium agendum Iudæorum, videri poſsit non poſſe imputari Petro ſcandalum gentium, quo redemit ſcandalũ Iudæórum. Neque vero admodum conſentaneum videtur, quòd Petrus à gentibus ſe ſubduxerit ob aduentum Iudæorum, non expoſita ſatis Gentibus cauſa quare id faciat, deinde acerba hæc Petri reprehenſio potuit graue offendiculum parere apud auditores, ſi quid omnino peccatum erat à Petro? Pauli tamen officium fuit Petrum apoſtolorum principem priuatim & cum modeſtia reprehendere. Auguſtinus vero Ambroſium ſecutus, qui & ipſe in hoc argumento à Græcis diſſentit, prorſus contendit Petrum peccaſſe non quia obſeruabat conſuetudinem Iudæorum, ſed quia gentibus volebat imponere, atque huius ſuę ſententiæ potiſsimum producit autorem Paulum, qui dicit ſe in faciem Petro reſtitiſſe Antiochiæ, item Petrum fuiſſe reprehenſibilem, rurſus Petrum non rectè ad Euangelij veritatem ambulaſſe, denique Petrum coëgiſſe gentes, vt iudaizarent. Atque ſi hic quoque fiat rationum comparatio, magis fortaſſe videatur Auguſtini quàm Hieronymi ſenteotia probabilis, hoc dico ſequendo verſionem noſtram: nam Græcus textus parum facit pro Auguſtino quemadmodũ in expoſitione patebit.

Cùm veniſſet autem Cephas Antiochiã.) Pergit adhuc vrgere, quod non aliud Euangelium doceat ſed idem prorſus quod Petrus: expoſui inquit vobis quid actum ſit in ea communicatione quam habui cum Apoſtolis Hieroſolymis, nunc exponam vobis quanta libertate gratiam Euangelij, quam gentibus prædico, tutatus ſum Antiochiæ, etiam cum nonnulla Petri reprehenſione, quæ ab ipſo patienter tolerata, certè coarguit meam doctrinam nunquam fuiſſe ab Apoſtolis improbatam. Cùm veniſſet Cephas Antiochiam, in faciem ei reſtiti. Græce eſt κατὰ πρόσωπον, id eſt, iuxta faciem, vel in facie. Senſus eſt: auſus ſui palam & in conſpectu omnium, Petro contradicere eius factum improbando, & ipſum obiurgando non quidem procacitate aliqua, ſed cogente neceſsitate, vt omnes illius obiurgatione ſanarentur. Non enim ſatis erar, errorem, qui palam noceret priuatim ſanari, ſic Auguſtinus. Hieronymus verò cùm non videret quid nam poſſet iure in Petro reprehendi, liberans ipſum ab omni peccato, interpretatur ad hunc modum. Reſtiti ei iuxta faciem, id eſt, non ex animo ſed ex compoſito, & communi conſilio: cùm enim videremus hanc ſimulationem, quæ propter Iudæos erat neceſſaria, vrgere in gentium periculum, placuit nobis ex communi,

con-

conſilio, vt Petrus pateretur aduerſus ſuam ſimulationem, quæ reprehenſibilis non erat, me diſputare, vt per diſpenſatoriam illam reprehenſionem corrigerentur Iudæi, qui longè alia de cauſa legem ſeruabant quàm Petrus, & gentium ſcandalum tolleretur. Ad eundem modum interpretatur Chryſoſtomus. Quod dicit κατὰ πρόσωπον, id eſt, iuxta faciem, perinde eſt ait, quaſi dixiſſet in ſpeciem non reuera reſtiti, vel reprehendi: ſed ſchema tantùm eius rei ſiue ſpeciem exhibui. Pro hac interpretatione imprimis facit locus qui eſt in Epiſtola. 2. ad Corinth. 10. Quę ſecundum faciem ſunt videte, id eſt, videte quæ habent oſtentationem potiùs quàm rem. Rurſus qui eſt in eadem Epiſtola cap. 2. Vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde, quod conſtat eſſe hypocritarum. Pro altera expoſitione facit locus, qui eſt 2. Cor. cap. 10. Qui ſecundum faciem quidē humilis ſum inter vos abſens autem, &c. Quia abſens oppoſuit præſentibus. Illud (ſecundũ faciem) idem eſt quod præſens, ſiue in præſentia. Rurſus ille qui eſt Acto. 23. Non eſt Romanis conſuetudo damnare hominem aliquē niſi is qui accuſatur præſentes habeat accuſatores, pro eo quod interpres dixit, pręſentes, Græci habent κατὰ πρόσωπον, id eſt, (ad verbum) ſecundum faciem, vel in facie, id eſt, in præſentia ſiue coràm. Quantum igitur ad iſtam particulam, Scriptura relinquit nos dubios.

Quia reprehenſibilis erat,) id eſt, reprehenſione dignus: Id enim ſonat vox Latina, reſtiti ei quia factum ipſius merebatur reprehenſionem: ſic Auguſtinus. Verùm ſi reprehenſibilis, ergo peccauit Petrus, ergo & verè reprehenſus à Paulo. Hoc argumentum concludit, ſi retineamus lectionem quam habemus, & exponamus vocem ipſam vt ſonat. Sed ſciendum, locum hunc variè legiſſe veteres. Auguſtinus vt diximus legit reprehenſibilis, Ambroſius, reprehenſus, non reprehenſibilis, & exponit reprehenſus, ſcilicet à veritate Euangelica, cui factum hoc aduerſabatur: quæ interpretatio licèt aduerſetur Hieronymo, non tamen ipſum vocabulum, vt ex ijs quæ mox ſubijciemus, patebit. In textu addito commentarijs Hieronymi & in ipſis commentarijs eſt reprehenſibilis, verba eius in commentarijs ſunt hęc. Quod autem ait, reprehenſibilis erat, propterea inediæ temperauit, vt intelligamus non tam à Paulo eum fuiſſe reprehenſibilem, quàm his fratribus, cum quibus antè edens, ſe ab eis poſtea ſeparauit, quia addit, à Paulo & fratribus, omnino veriſimile eſt mendum eſſe, & pro reprehenſibilis legendum reprehenſus, ſed & pro vocabulo inediæ fortaſsis legendum eſt mediè, quaſi dicat reprehenſus erat dixit mediè, vt intellectui ſit liberum, reprehenſum vel à Paulo, vel ab alijs. Certè Græci codices qui hodie habentur in manibus, conſtanter legunt reprehenſus, atque eam lectionem fuiſſe in Græcis exemplaribus etiam tempore Chryſoſtomi, ex ipſius commentario manifeſtum eſt: habet enim ad hunc modum non dixit reprehenſus à me, ſed reprehenſus ſimpliciter, haud dubium quin ab alijs: nam id aliunde ſubaudiendum eſt. Iſtud paulò expreſsiùs dixit Oecumenius: Reprehenſus inquit erat non iuſta de cauſa neque à Paulo, qui diſpenſationem nouerat: ſed ab his qui ignorabant œconomiam. Verùm licèt, quaſi certum ſit Apoſtolum vſum participio præteriti temporis, magna tamen quæſtio eſt num ſit merus græciſmus, an potiùs Hebraiſmus, hoc eſt, num illa phraſis hoc loco ſit, quæ in 2. Regum cap. 1. Saul & Ionathas amabiles & decori valde: Illud amabiles, Hebræis non nomen eſt, quemadmodum Latinis: ſed participium niſal, id eſt verbi paſsiui, vnde Septuaginta ſeruantes Hebraiſmum verterunt amati vel dilecti, cùm interim ſenſus ſit quem reddidit noſter interpres. Sic Pſal. 149. Confitebor tibi quia terribiliter magnificatus es, mirabilia opera tua, &c. Illud mirabilia rurſus Hebræis eſt participium niſal. Rurſus quod toties habemus in Pſalmis, Magnus Dominus & laudabilis nimis, ad verbum in Hebręo eſt, laudatus nimis. Cùm ſint ergo tot loca, in quibus participia paſsiua ſignificationem habent nominum deſinentium in bile, non eſt mirum ſi Paulus etiam hoc loco ſic vſurparit participium: imò Hebræis eſt planè perpetuum, vt quod nos per nomen in bile, ipſi ſignificent per participium paſsiuũ. His accedit quòd reprehendere eſt verbum tranſitiuum, à verbis autem tranſitiuis ſecundum regulam Heliæ leuitæ, non fiunt verbalia huiuſmodi ſiue nomina formalia, quæ ſignificent accidens vt eſt in ſubiecto: ſed quoties rem hanc ſignificare volunt Hebræi, vtuntur participijs, ac proinde diſtinguunt inter participium, quando accipitur vt participium, & quando accipitur vt nomen. Quando accipitur vt participiũ, tunc ſignificare volunt actum: quando verò accipitur vt nomen, dicunt ſignificare habitum: Suſcitans à terra inopem, eſt voce non ſignificatione participium: perpetuum enim aliquid ſignificat. Sic Gen. 23. Appendit Abraham pecuniam quam poſtulauerat Ephron. 400. ſiclos probatæ monetæ publicæ, ad verbum in Hebræis eſt. 400. ſiclos argenti tranſeuntis per mercatores, vbi mercator Hebræis participium eſt, ſed voce tantùm

Iſta coniectura non habet locũ, cum in poſteriori æditione operũ Hiero palam ita legatur.

tantùm non ſignificatione: nam intelligitur habitus, pro eo qui gerit hoc officium ſemper, non eſt improbabile noſtrum interpretem ſic intellexiſſe, & plus aliquid vidiſſe quàm viderit Chryſoſtomus, aut Oecumenius. Si merè Græcè locutus eſt, tunc ſenſus iſte eſt, quia repræhenſus erat, id eſt, quia cœperant eum iam gentes reprehendere, quòd non ſatis conſtans ſibi, modò gentibus ſe admiſcens, videretur ſignificare legem non eſſe neceſſariam: modò ab eiſdem ſe ſegregans, videretur ſignificare ſine legis obſeruatione gentes fugiendas tanquam adhuc immundas.

PRiùs enim quàm venirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. Cùm autem veniſſent, ſubtrahebat et ſegregabat ſe, timens eos qui ex circumciſione erant.

PRiùs enim quàm venirent quidam, &c.) ſcilicet Iudæi legis æmulatores, hoc intelligitur ex eo quòd veniſſe eos dicit à Iacobo: hic enim Epiſcop⁹ erat Hieroſolymitanus, & quantum ex Actis colligitur, ceremonias legis ſeruabat. Priuſquam ergo hi venirent Antiochiam, ipſe Petrus negligens legem, conſuetudinem agebat cum gentibus vſq; adeò, vt cum eis ſine delectu & diſcrimine quibuſlibet cibis veſceretur, palàm teſtans gentibus legis obſeruationem neceſſariam non eſſe. Cùm autem veniſſent, ſubducebat ſe à gentium conſuetudine & commercio, non vtens communi menſa, nec alijs vetitis per legem: vnde perturbatæ gentes, quę huius conſilij cauſam ignorabant, cœperant reprehendere Petrum, tanquam non ſatis ſibi cõſtantem, & hæſitare, num ab illis tanquam immundis adhuc ſegregaret, & proinde num lex eſſet ſuſcipienda: quod oon fecit Petrus, vt ſeruaret legem, vel vt declararet gentes incircumciſas tanquã immundas, eſſe vitandas: ſed quòd timeret Iudæos, hoc eſt quod dicit (*timens eos, &c.*) Chryſoſtomus vbi aggreditur huius loci expoſitionem, multis id agit, vt oſtendat Petrum non timuiſſe quomodo timemus periculis noſtris, hoc eſt, quomodo timet is qui non audet confiteri fidem, ne veniat in diſcrimen: ſed timuiſſe ne ſcandalum paterentur Iudæi, qui à Iacobo venerant, ne videntes eum vti cibis in lege vetitis, putarent eum parum conſtantem, vt qui aliud in Iudæa faceret, aliud cùm eſſet apud gẽtes. Timuit ergo affectu charitatis, ne Iudæi conuerſi offenderentur, neúe deficerent à fide ſemel ſuſcepta, vel certè ne turbationem aliquam, excitarent. Quod ad timorem attinet, non eſt controuerſia cum Auguſtino.

ET ſimulationi eius conſenſerunt cæteri Iudæi, ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illam ſimulationem.

ET ſimulationi eius conſenſerunt cæteri Iudæi, &c.) Græci addunt (καὶ) conſenſerunt & cæteri Iudæi. Ad verbum reddidit Eraſmus: & ſimulabant vna cum eo cæteri quoque Iudæi. Senſus eſt: Petri exemplo prouocati cæteri quoque Iudæi, qui antea quoq; cum Petro commercium habebant cum gentibus, abſtinuerut ſe à gentilium commercio, & legis ceremonias obſeruarunt per ſimulationem ſiue per hypocriſin, id eſt non quidem hoc animo vt legem obſeruarent, ſed vt idem agentes quod Iudæi, diſſimularent cognitam veritatem de abolita lege.

Ita vt Barnabas, &c.) eò progreſſum eſt Petri exemplum, vt Barnabas quoq; meus apud gentes collega, duceretur in illorum ſimulationem. Apertè hoc loco Apoſtolus Petro tribuit hypocriſin, ſed per catacreſin, quæ figura non habentibus nomen ſuum accõmodat quod in proximo eſt, & quemadmodum in Petro erat hypocriſis ſeruandæ legis, ita in Paulo (iuxta Hieronymum) erat hypocriſis correptionis, & hanc vtriuſque hypocriſin Hieronymus diſpenſationem appellat, vocat etiam prudentiam in hoc adhibitam, cùm à Petro tum à Paulo, vt clàm tecteq; prodeſſent audientibus. Eandem rem Chryſoſtomus Oeconomiam vocat: vocat etiam gnomin & ſynneſin, quæ ſuut ſpecies prudentiæ. Neuter tamen neq; Petrus neq; Paulus dicendus eſt verus hypocrita, cum defuerit voluntas in vtroq; & intentio ſimulandi, in qua formalis ratio hypocriſis conſiſtit.

SEd cùm vidiſſem quòd non rectè ambularent ad veritatem Euangelij, dixi Cephæ coram omnibus: Si tu cùm Iudæus ſis, gentiliter viuis, & non Iudaicè, quomodo gentes cogis Iudaizare?

SEd cùm vidiſſem quòd non rectè ambularent, &c.) vox Græca quam interpres vertit non rectè ambulare, ſignificat propriè claudicare, & non ſano greſſu incedere. Hieronymus in epiſtola aduerſus Pelagium, item in commentarijs huius epiſtolæ vertit, non recto pede incedere. Iſtud contra Hieronymum, valde vrget Auguſtinus ſecundum quem ſenſus eſt: Cùm animaduertiſſem quòd Petrus & reliqui Iudęi claudicarent ad defenſionem veritatis Euangelicæ, hoc eſt, quòd non ſatis in declaranda & defendenda veritate Euangelij firmi eſſent & conſtantes: ſed tanquam claudicantes & vacillantes, modò gentibus ſe iungerent, & legem negligerent: modò

contrà, à gentium commercio abſtinerent, & cum Iudæis legem obſeruarent.

Dixi Cephæ coram omnibus, &c.) Cephæ, id eſt, Petro tanquam qui author fuerat huius ſimulationis noxiæ gentibus, vt Petro tanto viro correpto, cæteri Iudæi tam qui erant in illam ſimulationem adducti: quàm qui à Iacobo venerant, corrigantur. Si tu ô Petre, qui natura Iudæus es circumciſus à parua ætate, & cuſtodiens præcepta legis, nunc ſciens ea per mortem Chriſti abolita nequaquam vt antè, legem ſeruas: ſed indifferenter veteris quibuſuis cibis, & communi menſa cum gentibus: quomodo eos qui ex gentibus crediderunt, cogis hoc tuo facto & exemplo tuo Iudæos fieri? & velle effici æmulatores legis? Dum enim nunc te ab eis ſubducis, illi ignari quam ob cauſam facias, interpretantur non ob aliam cauſam te ab eis ſubducere, quam quòd eos incircumciſos tanquam immundos, & contaminatos & per fidem Chriſti nondum iuſtificatos, cenſeas vitandos. Quare per tuam hanc ſimulationem ad id conſilij compelluntur, vt velint circumciſionem & legem ſuſcipere, vt iuſtificationem quam per fidem nondum ſunt aſſecuti, per legem & circumciſionem accipiant. Si ſequamur alteram ſententiam, quæ eſt Hieronymi, tunc iſtud: Sed cùm vidiſſem, quòd non rectè ambularent &c. referendum eſt, non ad Petrum ſed ad cæteros hoc ſenſu: Cùm vidiſſem quòd Iudæi, quorum cauſa Petrus ſimularet ſe ſeruare legem, non rectè ambulabant in viam veritatis, ſed in legis neceſſaria obſeruatione nimis pertinaciter inſiſterent ex compoſito diſputaui aduerſus Cepham, & aduerſus eius ſimulationem tanquam vrgentem in offendiculum gentium, non vt Petrum arguerem, ſed vt hi quorum cauſa ea ſimulatione vti cogebatur, corrigerentur, & gentium ſcandalum tolleretur. Secundũ Chryſoſtomum qui in eadẽ ſententia eſt, in qua Hieronymus, referuntur hæc etiam ad Petrum, ſed per cathacreſin: non ſunt, inquit, reprehendentis iſta ſed ſchema eſt. Eodem modo Oecumenius: Quo intellectu dictũ eſt, ſimulabat, eodem, inquit, dictum eſt, nõ recto pede ambulabat: non enim vult detegere Oeconomiam.

N*Os natura Iudæi, et non ex gentibus peccatores. Scientes autem quòd non iuſtificatur homo ex operibus legis niſi per fidem Ieſu Chriſti, & nos in Chriſto Ieſu credimus, vt iuſtificemur ex fide Chriſti, & non ex operibus legis.*

N*Os natura Iudæi, &c.*) pergit Apoſtolus agere cum Petro: nos, id eſt, tu Petre & ego, miſcet ſuam perſonam, ne iniuriam ei facere videretur: Natura Iudæos dixit, ad diſcretionem proſelytorum: Sic Chryſoſtomus, Theophylactus, & Oecumenius, (*Et non ex gentibus peccatores*) id eſt, nos iuxta carnalem propagationem Iudæi, nõ ex impijs & prophanis parentib⁹ ethnicis progeniti, qui ſine Dei cognitione & lege viuentes, nihil niſi peccatores erant: Secundũ Auguſtinũ alieno ſtomacho loquitur: Peccatorum nomen (inquit) gentibus impoſuerant Iudæi iam vetuſta quadam ſuperbia, tanquam ipſi iuſti eſſent.

Scientes aũt quòd nõ iuſtificatur homo, &c.) Coniunctio (autẽ) non eſt in exemplaribus Græcis, nec eſt opus, niſi ſubaudias in ſuperiori parte verbum, ſumus, vt ita legamus: nos ſumus nati Iudæi non autem ethnici peccatores, ſiue gens peccatrix, & tamen ſic nati ex ſanctis patribus ſub ſancta lege. (*Scientes quòd non iuſtificatur homo.*) Iuſtificare verbum forenſe eſt, ſignificans pronunciare iuſtum, in qua ſignificatione frequens eius vſus eſt apud prophetas. Apud Paulum verò non ſolùm ſignificat pronuntiare iuſtum, verùm etiam iuſtum facere ex impio, vel in iuſtitia inchoata promouere. Opera legis apud veteres tam Græcos quàm Latinos, intelligũtur hoc loco opera, legi Moyſi propria, hoc eſt ceremonialia opera, qui commentarius quibuſdam minùs exactus videtur & plenus, propterea quòd nec operibus decalogi iuſtificetur homo: quare de tota lege Moſaica etiam morali, hi interpretantur Paulum. Sed ſciendum, diſputationem inſtitutam eſſe contra Iudaizantes, qui gentes ſub gratia fidei conſtitutas, conſtituere volebant ſub oneribus legis, aſſeuerantes nihil prodeſſe Euangelium niſi circumciderentur, & cæteras carnales Iudaici ritus obſeruationes ſubirent. Hi ergo quoniam potiſsimum vrgebant legem, ea parte qua ceremonialis eſt, etiam Apoſtolus dum meminit legis vel operum legis ſecundum rationem propoſitæ diſputationis, intelligendus eſt accipere legem non pro tota lege Moſaica, ſed ceremoniali tantùm, vnde & in conſequentibus nominatim meminit circumciſionis & aliarum ceremoniarum legis, velut explicans quid nomine legis vel operum legis intelligat: atq; hæc cauſa fuit, cur veteres omnes Paulina iſta verba tãtùm de ceremonijs intelligant, optimè interim ſcientes, gratis iuſtificari hominem, & nihil intereſſe quantum ad negotium iuſtificationis pertinet, inter opera legalia & moralia: ſicut eruditè docet Auguſtinus de ſpiritu & litera cap. 13. item 14. & 15. (*Niſi per fidem Ieſu Chriſti.*) Si quis velit vrgere verba, & ſecundum præcepta grammatices ea exponere, Senſus iſte erit: Non iuſtificatur homo ex operibus legis niſi adiuncta fide. Quæ expoſitio

poſitio

ſitio cùm iuſtificationem tribuat partim operibns legis partim fidei, conſtat eã impiam eſſe. Nam certum eſt Paulum loqui de iuſtificatione impij, quæ prorſus gratuita eſt, & non de ea qua iuſtus auctior fit in iuſtitia: Sed & error Iudaiſantium non in hoc erat, quod reijciebant fidem, ſed quòd fide non contenti iungebant ipſi legis opera, timentes quòd fides non ſufficeret. Contra quos cum diſputat hic Paulus, certum eſt ſenſum loci huius non illum eſſe, quem iam diximus, cùm ſic Paulus planè cum Iudaiſantibus conſentiret, nec inter ipſum & illos pugna eſſet. Cogimur ergo dicere Apoſtolum hoc loco nec latinè, nec Græcè, ſed contra omnem grammaticam locutum, niſi fortè Hebræa phraſis ſit. Hieronymus (*niſi*) impropriè accipit: explicat enim per (*ſed*) non iuſtificatur homo ex operibus legis, ſed per fidem Ieſu Chriſti. Ad eundem modum Græci accipiunt, & illum eſſe ſenſum edocẽt circumſtantiæ, & ratio ſcripti. Verũ qua grammatica Apoſtolus (*niſi*) pro (*ſed*) vſus ſit non explicat Hieronymus. Eraſ. in annot. admonet nouam eſſe formã ſermonis: vulgari modo dicendum fuiſſe, non iuſtificatut homo ex operibus legis, ſed tantùm per fidẽ, nec hic explicat phraſin Apoſtoli. Hebræis familiare eſt negationes, quãdo præceſſerunt in ſuperioribus, in conſequentibus negligere, & pro repetitis habere. Loca ſunt in Pſal. 1. Ideo non reſurgunt impij in iudicio, neque peccatores in conſilio iuſtorum, vbi ad verbum in Hebræo eſt: Ideo non reſurgunt impij in iudicio, & peccatores, &c. Rurſus Pſal. 9. Quoniam non in finem obliuio erit pauperis, patientia pauperis non peribit in finem, ad verbum eſt, patientia pauperis peribit in finem, affirmandi forma: Hieronymus, &. 70. interpretes ac vulgata editio addideruut (*non*) quia ſciebant ſubaudiri iuxta morem Hebræorum. Rurſus Pſal. 43. hæc omnia venerunt ſuper nos, nec obliti ſumus te, & iniquè non egimus in teſtamento, & non receſsit retro cor noſtrum, & declinaſti ſemitas noſtras à via tua: In duobus prioribus conſentiunt 70. interpretes, Hieronymus & noſter interpres, hìc non item: Nam noſter interpres intellexiſſe videtur: vt non ſubaudiatur (*non*) ibi. Et declinaſti ſemitas noſtras à via tua: vbi ſecundum Hieronymum ſubauditur in Hebræo. Vertit enim ſic: nec declinaſti greſſus noſtros à ſemita tua, quod valde probabile eſt. Sunt enim preces Chriſtianorum in perſecutione, interprete Paulo ad Romanos, Cum Hieronymo conſentiunt Rabbi kymhi, & Rabbi Abraham, fieri ergo poteſt, vt hãc phraſin hoc loco, vt hebræus expreſſerit Apoſtolus, vt ſenſus ſit. Non iuſtificatnr homo ex operibns legis, non niſi per fidem Ieſu Chriſti. Si ad hunc modum Intelligamus repeti (*non*,) vocabula (*niſi*) accipietur propriè. Si iam quæras anne ex propoſitione iſta, homo iuſtificatur non niſi ex fide, rectè inferatur, ergo ſola fide iuſtificatur: dicendum quòd ſic: Si quæratur vlterius, an ergo admittenda ſit hæc propoſitio. Sola fide inſtificatur homo: Dicendum ſi intelligatur ſola fide, id eſt, non adhibitis ijs quæ præparant, hæreticam eſſe propoſitionem, & nullo modo admittendam: Si verò accipiatur fides, vt non intelligatur excluſa præparatio per opera pœnitentiæ, veram eſſe propoſitionem: quamquam hac noſtra tempeſtate catholici ſcriptores nullo modo illam ferant, putantes venenum eſſe in illa vocula (*ſola*) & propterea abſtinendũ. Veteres tamen non ita abhorrent à vocula (*ſola*) ſed nec Thomas abhorrere videtur: ſi qui, inquit, in veteri lege iuſti erant, non erant iuſti ex operibus legis, ſed ſolùm à fide Chriſti, Verus ſenſus Pauli eſt, non niſi ex fide, nullis meritis: diſtinguit ſiquidem fidem contra opera. Et iuſtificari (*ſecundum ipſum*) ex operibus, eſt non gratis iuſtificari, quemadmodum dictum eſt in Epiſtola ad Roma. vbi etiam prolixè dictum eſt, quam vocet Apoſtolus fidem iuſtificantem.

Ad Rom cap. 4. circa illum locum Ei autem qui non operatur, &c

Hoc loco notandum, quòd in explicanda iuſtitia illa, ad quam concipiendam diſponitur mens per fidem, diſſentiunt catholici ab hęreticis. Catholici enim explicant iuſtitiam, quæ fide accipitur, eſſe non Chriſti iuſtitiã, qna Chriſti anima formaliter & inhærenter iuſta eſt: ſed eſſe donum gratiæ & charitatis propter meritum iuſtitiæ Chriſti infuſum in mentẽ credentis, quo quidẽ dono mens quæ ante à Deo erat auerſa, efficiatur Deo ſubiecta: Hæretici verò contendunt hanc non eſſe iuſtitiam aliquam inhærentẽ mentibus credentium, ſed eſſe iuſtitiam Chriſti, quam per fidem imputatari dicunt credentibus, atq; ob hanc ipſis imputatã, credentes pronnnciari apnd Deum iuſtos. Quam ſententiam ſolida & perſpicna ratione conuellnnt catholici demonſtrantes iuſtitiam Chriſti, quæ eſt extra mentem hominis credentis poſita, non poſſe intelligi facere hominem iuſtum. Qnemadmodum enim ab externa prudentia aut temperantia, neminem propriè poſsis appellare prudentem, aut temperantem: ita ab externa Chriſti iuſtitia proprio ſermone nemo iuſtus poteſt appellari. Non enim iuſtificari apud Paulum, idem eſt, quod pronunciari ſiue acceptari iuſtum: ſed eſt effici & reddi ex iniuſto iuſtum & pium, ſicut ex fine capitis. 9. ad Roman. euidenter colligere licet, vbi pro eo qnod tam frequenter ſupe-

rius dixerat, fide iuſtificari hominem, poſuit fide hominem apprehendere iuſtitiam, & peruenire ad iuſtitiam, Quare cum Scripturæ pronuncient ex fide ſiue per fidem hominem effici iuſtum, neceſſe eſt intelligere iuſtitiam, quam docent fide impetrari & obtineri, non eſſe externam iuſtitiam, ſed iuſtitiam menti inhærentem, diuinitus datam, Fides Ieſu Chriſti, eſt fides qua creditur in Ieſum Chriſtum: Phraſis peregrina eſt.

Et nos Chriſto Ieſu credimus, &c.) Et hîc varia lectio: nonnulli codices habent in præſenti, credimus: alij, credidimus, in præterito. Græci conſtanter legunt in præterito, apud nos etiam participium, ſcientes, præteriti temporis eſt, Senſus eſt: poſteaquam didicimus, quod ante ignorauimus, & multi adhuc Iudæorũ ignorant, videlicet quòd non iuſtificetur homo ex operibus legis, etiam, ſi ea pręſtet, ſed tantùm ex fide, id eſt, per ſolam gratiam Chriſti abſque vllis omnino operum meritis, & nos, id eſt, ego Paulus & tu Petre diffiſi legi noſtræ, & abiecta omni fiducia operum legis, ad fidem Chriſti confugimus, vt iuſtitiam quam lex dare non valuit, fides in Chriſtum nobis tribueret. Vide Turnout de capti. & redempt. humani generis, pag. 287. iuxta impreſsionem Reſcij. Ibi explicat quo ſenſu propoſitio hæc: tantùm ex fide, vel quæ apud veteres inuenitur, ſola fide iuſtificari hominem, intelligenda ſit: Sola fide, inquit, iuſtificari hominem, perinde eſt, ac ſi dicas, gratis iuſtificari hominem ſine operibus tanquam meritis. Particula ergo ſola excludit opera, quæ ſunt iuſtificationis merita.

PRopter quod ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro. Quòd ſi quærentes iuſtificari in Chriſto, inuenti ſumus & ipſi peccatores, nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt? Abſit.

PRopter quod ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro, &c.) id eſt, nulla caro iuſtificabitur: eſt enim hebraiſmus. Hieronymus tamen in commentar. non agnoſcit hebraiſmum, ſed accipit quaſi eſſet Latinè aut Græcè dictum, vt intelligatur certa caro, non quæuis. Iuſtificabatur quondam, ait ex lege non omnis caro, ſed tantùm hi homines, qui in Paleſtina erant, hoc eſt, Iudæi: ſed ſenſum Pauli eſſe quem diximus, nulli dubium eſt, vt mirum ſit Hieronymum diſſimulare phraſin Hebræam: nam notiſsima eſt. & vbique obuia in ſacra Scriptura, veluti ibi: Non facies omne opus ſeruile, id eſt:
Leuit. 23 nullum. Item omnem viduam non affliges, id eſt, nullam. Hebraiſmus quoque eſt in voce iuſtificabitur, ſumitur enim pro eo quod eſt, iuſtificari poterit: nam futurum tempus apud hæbreos potentiale eſt.

Ex operibus legis) id eſt, ex qualitate, conditione, dignitate ſeu merito operum legis. Si quis legem hic & in præcedentibus accipere velit pro tota lege Moſaica, vt complectatur ipſum etiam decalogum, dicere poterit Apoſtolum diſputationem ex ceremonijs ortam reuocare hic ad generaliorẽ fontem, ad commendationem videlicet gratiæ, & reiectionem iuſtitiæ noſtræ, vt generaliùs diſputet, quam requirant ceremonię, (*Propter quod*) Græcè eſt διότι quam vocem interpres in Epiſt. ad Ro. cap 3. vertit. quaſi putârit eſſe cauſalem: tranſtulit enim per, quia & hîc quaſi illatiuam, quamquam id non omnino certum ſit, cùm alibi (*propter quod*) abuti videatur pro quia. Si inſpicimus præcedentia, non videtur locus eſſe illationi. Nam illud: non iuſtificabitur homo ex operibus legis, & iſtud: ex operibus legis nõ iuſtificatur omnis caro, idem pollent Idem autem ex eodem inſerri nequit. Reſpondẽt qui dicunt eſſe illatiuam particulam, præcedentia indefinitè dici, & propriè de Iudæis intelligi, hîc autem generaliter inſerri: propter quod, id eſt, quare cum nos Iudæi per opera legis Moyſi non poſſumus iuſtificari, ſed tantùm per fidem: certè conſequitur, vt nullus omnino poſsit iuſtificari ex operibus legis: quare haud quaquam gentibus quærenda eſt iuſtitia per opera legis. Sed contra iſtos eſt, quòd propoſitiones indefinitæ in Biblijs pro vniuerſalibus capiantur Eraſmus accepiſſe videtur cauſaliter: vertit enim propterea quòd ex operibus legis, &c. Iſtud multò minus habet probabilitatis, cum hoc modo idem probaret ſeipſum, eſſetq; petitio principij. Quare rectius exponunt illi qui accipiunt non, vt ſit particula cauſalis vel illatiua, ſed epiphonematica, quæ id quod præceſsit augeat, & confirmet, vt ſit Hebraiſmus quemadmodũ Pſal. 72. Quia inflammatum eſt cor meum, pro eo quod eſt planè inflammatũ eſt. Rurſus. 76. memor fui operũ Domini, quia memor ero ab initio mirabilium tuorum: ad verbum eſt in hebræo, memor ero quia memor ero ab initio, quod Latin⁹ diceret memor ero atq; adeò memor ero. Sic hoc loco Apoſtolus, vt omnino ex animo loqui videatur, idem repetit, quod antè dixerat per epiphonema, id eſt, acclamationem, quaſi dicat prorſus vel vſq; adeò ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro. Quæſtio hîc eſt, an intelligatur iſtud de operib⁹ præſtitis, an non præſtitis. i. iã ſenſus ſit: ex operibus legis nõ iuſtificatur omnis caro, quia nemo eſt qui ea præſtat: an verò ſenſus iſte ſit: ex operibus legis nõ iuſtificabitur omnis caro,

nis caro, etiam ſi præſtes ea. Quidam prius amplectuntur: alij poſterius. Auguſtinus nunc de præſtitis, nunc de non præſtitis interpretatur: omnino videtur ſenſus Pauli eſſe, opera legis non iuſtificari etiam, ſi vel maximè præſtentur.

Quod ſi quærentes iuſtificari in Chriſto, &c.) Quidam putant Paulum hic relinquere Petrum, & agere cum Galatis. Chryſoſtomus rectè monet adhuc rem eſſe cum Petro, Similiter Hieronymus. *Quòd ſi*) eſt particula tranſitus, quaſi dicat, cæterum: Cæterùm ſi ego & tu Petre quærentes iuſtificari, id eſt, remiſsionem peccatorum conſequi, & iuſtitiam in Chriſto, id eſt, per fidem Chriſti. (quærere verbum ſtudij eſt.)

Inuenti ſumus & ipſi peccatores, ſicut gentiles hoc ſignificat illud (*&*) *Peccatores*) id eſt, iniuſti, immundi, peccato obnoxij. Peccatum hoc loco non eſt vnius generis, complectitur & originale & actuale peccatum, quicquid contraximus antequam eſſemus iuſtificati. Inuenti ſumus phraſi Hebræa dixit. Senſus eſt: ſi ipſa re ita compertum eſt.

Nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt?) id eſt, occaſio cur peccatum cùm videretur auferri, tamen non ſit ablatum? Chriſtus ſolet dicere, fides tua te ſaluum fecit, Iuxta Iudaizantes alia re opus eſt iuſtificante, ergo occaſionem dedit falſæ fiduciæ, & peccatum adhuc manet, quod putabatur ablatum.

Locum hunc conferre oportet cum capite. 6. & 7. ad Romanos: vbi peccatum pro perſona accipitur, non pro re: Item cum capite. 3. Epiſtolæ poſterio. ad Corinthios, quemadmodum ibi mors, damnatio, iuſtitia habent proſopopœam ſiue fictionem perſonæ, ſic hoc loco peccatũ. Senſus enim eſt: Chriſtus inſeruit peccato tanquam miniſter: bene meretur de peccato conſeruãdo ipſum in nobis, quippe qui abducat à lege & circuncisione ad fidem, cum non per fidem, ſed per legem ſit iuſtificatio. Hũc ſenſum apertiſsimè habet Diuus Hieronymus cuius verba ſunt, Si nunc à gentibus recedendo hoc agimus, vt quicunque circumciſus non fuerit, immundus ſit, ergo fides in Chriſtum in qua putabamus ſaluari, magis eſt peccati miniſtra, quam ipſum tollit, cùm auferat circunciſionem, quam qui non habet, immundus eſt, (*Abſit*) abominantis eſt.

SI *enim quæ deſtruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatorem me conſtituo. Ego enim per legem, legi mortuus ſum, vt Deo viuam, Chriſto confixus ſum cruci.*

SI *enim quæ deſtruxi, iterum ædifico*) eſt aliud Argumentum inductum à Paulo, ad oſtendendum non oportere reuocare legẽ. Quare particula (*enim*) non pertinet ad proximè præcedentia. *Si* quæ deſtruxi, iterum hæc ædifico, ſic eſt Græcè, non autem reædifico (*præuaricatorem me conſtituo*) id eſt, oſtendo, declaro, ſignifico, Græcè enim συνίστημι cuius ſignificationem vide apud Budæum in annot. linguæ Græcè. Senſus eſt, magiſterio Chriſti legem ſemel deſerui, ſi redeo ad eam, illam obſeruans, declaro ipſa re quòd fui præuaricator aliquot annis, iſtis nimirum quibus poſthabui legem,

Ego enim per legem legi mortuus ſum.) Eſt tertium argumentum, quare illud (*enim*) referendum eſt non ad proximè præcedentia, ſed ad id quòd lex non ſit repetenda: Commentarij hic varij ſunt. Quidam explicant ad hunc modum (*ego per legem*) ſcilicet fidei gratiæ & Euangelicam (*legi*). ſ. Moyſi (*mortuus ſum.*) Quæ interpretatio alijs non placet, eò quòd Paulus dum abſolutè ponit legem, vſurpet pro lege Moyſi, non pro lege Chriſti, non pro Euangelica: Quare malũt in hunc modum intelligere: per legem. ſ. Moyſi, legi mortuus ſum per legem, inquã, Moyſi ſpiritualiter intellectam illa mihi author eſt, illa docente relinquo legem.

Lex enim Moyſi ſpiritualiter intellecta: docet ſe non eſſe perpetuam, clamat quòd veniente Meſsia ceſſabit, & deſinet habere vigorem. Secundum iſtos ſemper lex eodẽ modo ſumitur, & eadem res eſt. Lex quando ponitur abſolutè ſine aliqua reſtrictione, tunc ſemper accipitur pro lege veteri ſeu Moſaica: quando vero additur ei reſtrictio, vt lex ſpiritus, accipitur pro lege Euangelica. Poteſt etiam hic eſſe ſenſus: ego per legem Moyſi, ſupple mortuam, legi mortuus ſum: quia illa mortua eſt, ego viciſsim illi mortuus ſum. Iſte ſenſus valdè probabilis eſſet, ſi conſtaret quod putant quidam, Epiſtolam ad Galatas eſſe compendium Epiſtolæ ad Roma. Illud (*legi mortuus ſum*) quid ſibi velit, intelligitur ex cap. 6. & 7. ad Roman. perinde valet ac ſi dixiſſet, deſij illi eſſe obnoxius. Secundùm veteres qui legem accipiunt pro lege ceremoniali, nulla hic eſt difficultas: ſecundùm eos vero, qui nomine legis comprehendi putant etiam decalogum, difficultas magna eſt, quo ſenſu dicãtur credentes mortui legi: dicendum eſt ipſos non obligari lege, etiam quatenus lex complectitur decalogum, ſi reſpicias certos affectus. nempe detinere ſub ſe ſeruiliter facere abundare peccatum, accuſare, condemnare.

Mortuus ſum ergo legi, ne ſub ea viuam tanquam exactore, quaſi preſſus eius imperio, ſed liberali animo ac ſpontanea indole

ſacio,quæ præſcribit lex ea parte qua natu-
ralis eſt.Illud (*vt Deo viuam*) quidam reſe-
runt ad ſequentia,hoc modo : Vt Deo vi-
uam,Chriſto confixus cruci. Latini omnes
referunt ad præcedentia,hoc modo :libera-
tus ſum à ſeruitute legis veteris, quæ poſita
eſt in multiplicibus & obſcuris ceremonijs,
rurſus à conditione vitæ illius quam ſub le-
ge veteri agebam, ſiue à ſeruili illa qualita-
te,qua ſormidine pœnæ ſaciebam quæcun-
que ſaciebam ,ab hoc inquam ſtatu exem-
ptus ſum,hoc fine vt viuam deinceps nec le-
gi,nec proprijs coucupiſcentijs & deſide-
rijs,quæ per legem efficacia erant, ſed Deo
non iam tanquam vindici & exactori, ſed
tanquam bene merito Patri: hactenus lex
ſuit mihi principium motus ac vitæ , poſt
hac Deus erit per Spiritum Filij ſui : hacte-
nus non ſum mœchatus, quia lex incutie-
bat timorem,& minabatur pœnam ,iã lon-
ge alio ducor ſpiritu. Diligenter obſeruan-
dum,quòd viuere Deo opponat viuere le-
gi:legi autem viuit, quiſquis timore pœnæ
præſtat legem.

Chriſto confixus ſum cruci, & cætera.)Phra-
ſis propriè Græca eſt , Latinus diceret vna
cùm Chriſto affixus ſum cruci : Quemad-
modum in Epiſtola ad Rom. cap.6.à mor-
te ad ſepulturam,ſic hîc à morte ad crucem
delabitur propter viciniam rerum,ibi pro-
batio eſt,hic dubium eſt an ſit probatio,an
potiùs eiuſdem rei repetitio. Senſus eſt,
quantum pertinet ad veterem hominem,
cum Chriſto crucifixus ſum per Baptiſmũ,
ſcilicet,vetus homo ille per Baptiſmum ſeu
vim Baptiſmi interemptus non hoc valet
iam quod ſolet.Hunc eſſe ſenſum colligere
licet ex capite .6.ad Romanos: vbi poſt mẽ-
tionem Baptiſmi ſic ait : Vetus homo no-
ſter ſimul crucifixus eſt: vt deſtruatur , id
eſt,euacuetur corpus peccati,vt deſinat ha-
bere vigorem ſuum, vt vltra non ſeruiamus
peccato.

V*Iuo autem, iam non ego: viuit verò in
me Chriſtus.Quòd autẽ nunc viuo in car-
ne,in fide viuo filij Dei, qui dilexit me, & tra-
didit ſemetipſum pro me.*

V*Iuo autem ,iam non ego, viuit vere in me
Chriſtus.*)Loco (*autem*) Eraſmus ponit
(*tamen*) Senſus eſt : Chriſto confixus ſum
cruci,viuo tamen, imò viuo iam non ego,
non vetus ille homo , ſed viuit in me Chri-
ſtus,ille ſolus efficax eſt,& vrget in me:Con-
citat quidem vetus homo motus ſuos, ſed
nihil valet,quia nõ præbeo illi conſenſum.
Ex hoc loco diſcimus opera iuſtorum, non
tam ipſorum eſſe quàm Chriſti ſiue Spiritus
Chriſti inhabitantis mentes ipſorum: qua-
re nihil mirum, ſi illa dicantur digna vita
æterna.

Quòd autem nunc viuo in carne, &c.)id eſt,
vita illa mortali.(*In fide viuo filij Dei*) (*in*)
quidã, propriè accipiunt,alij pro(*per*)quod
non eſt infrequens apud Paulum , vt ſenſus
ſit.Quòd viuo, quòd Deus non patitur me
interire,hoc fidei debeo:nam ſine fide dig-
nus eram qui immergerer in inſernum.Ex-
poſitio hæc non caret ſcrupulo. Præceden-
tia videntur alium expetere ſenſum , hunc
ſcilicet:Quòd autem nunc viuo,ſcilicet iſta
vita memorabili , vita coram Deo, interea
etiam dum in carne hac miſera & inſelici,&
& corruptibili ago,hoc fit in fide,id eſt,per
fidem filij Dẽi,illa ſacit vt contempto ſo-
mite auſcultem ſpiritui. Pro hac expoſitio-
ne ſacit locus qui eſt poſteriori Epiſtola ad
Corint.cap.1o.Quidam arbitrantur quod
nos tanquam ſecundum carnem ambule-
mus, quaſi quæramus honorem noſtrum,
ſed longè ſecùs res ſeſe haber:In carnẽ enim
ambulantes,non ſecundùm carnẽ milita-
mus.Secundùm iſtam expoſitionem iſtud,
(*in carne*)eſt tacita aduerſatiua.In carne, ſci-
licet licèt ſim. Pro altera expoſitione ſacit
locus,qui eſt in epiſtola ad Philip.capite .1.
Quòd ſi viuere in carne hic mihi ſructus
operis eſt,& cætera , vbi viuere in carne eſt
viuere hac vita mortali.

Qui dilexit me) ſcilicet vltronea ſua vo-
luntate nihil tale promerentem,(*& tradidit
ſemetipſum pro me*) id eſt, pro peccatis meis,
vt illa per victimam ſuam aboleret,& recon-
ciliaret me Patri.Hunc eſſe ſenſum patet ex
ſalutatione huius Epiſtolæ. Cùm hæc ita
ſe habeant,cum habeam ſuauiſsimum Spi-
ritum Chriſti,quo ducor ad omnia ſacien-
da,quæ requirit Deus,idque corde magno
atque animo volenti , quorſum opus eſt le-
ge ſeruiliter impellente, ſiue ſeruili metu
conſtringente:Iſtud eſt argumentum Pauli
& eſt veriſsimum,ſed à paucis intelligitur,
tum propter phraſim maximè remotam ab
vſu loquendi: nuſquam enim inuenitur in
tota Scriptura mori legi,niſi apud Paulum:
tum propter nos ipſos qui ſentimus tales
affectus in nobis,quales ſentiebat in ſe Pau-
lus: quia multùm adhuc viget in nobis ſo-
mes,& ſeruilis illa qualitas. Chryſoſtomus
in hoc tertio argumento multa populari-
ter dicit, negat interim hæc cuiuis compe-
tere,ſed propria eſſe Paulo :quod verum eſt
aliquo modo, ſed ſiquis velit agere inter-
pretem,ſic interpretari debet : vt in Paulo
quiuis renatus accipiatur. Si enim de ſe ſo-
lo ageret Paulus nihil hæc pertinerẽt ad
præſentem diſputationẽ. Quare vnuſquiſ-
que apud ſe conſideret, an hæc in ſe expe-
riatur,

periatur, an fides in ipſo efficiat, vt peccatum non abundet, vt concupiſcentia non trahat ad peccatum mortale, vt ſolus Chriſtus vigeat, non ſomes: quod ſi ſentiat, agat gratias, ſi non ſentiat aut parum admodum ſentiat, oret, ambiat: quia ſi regnum cœlorum eſt in hoc mundo, hac in re poſitum eſt.

NOn abijcio gratiam Dei: Si enim per legem iuſtitia, ergo gratis Chriſtus mortuus eſt.

N*On abijcio gratiam Dei, &c.*) illam de qua iam philoſophatus ſum, magnum iſtud beneficium Chriſti, quod faciunt qui ex lege quærunt iuſtitiam. Amb. legit. non ſum ingratus gratiæ Dei. Auguſtinus verò, non irritam facio gratiam Dei, eſt epiphonema tertij argumenti. Illud ſiquidem (*ſcienter quoniam non iuſtificatur homo, &c.*) non eſt propriè argumentum, ſed refertur res nota.

Si enim per legem iuſtitia) ſcilicet contingat ergo, &c. dubium an ſit quartum argumentum, an declaratio concluſionis. Senſus eſt: ſi per legis opera poteſt iuſtificari quiſpiam, conſequitur quod Chriſtus gratis, id eſt, fruſtra, ſine iuſta, & idonea cauſa mortuus ſit. Sed nemo tam demens eſt apud credentes, vt dicat Chriſtum gratis mortuum, quare conſequitur per legem non eſſe iuſtitiam, iuſtitiam, inquam, quæ apud Deum eſt. Eſt ratiocinatio ab impoſsibili.

CAPVT III.

O *Inſenſati Galatæ, quis vos faſcinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Ieſus Chriſtus proſcriptus eſt, & in vobis crucifixus?*

HActenus aduerſus pſeudoapoſtolos calumniatores tutatus eſt ſuam authoritatem, & veritatem à ſe prædicati Euangelij defendit, ſimulque per occaſiouem controuerſiæ, quæ incidit cum Petro, oſtendit Apoſtolus ex lege non eſſe iuſtitiam: nunc ad Galatas ſermonem conuertit, docens ſemel fidem in Chriſtum profeſsis nihil opus eſſe lege & circuncisione: Stultos autem vocat partim quia natura rudiores erant, nempe ex ferocibus Galliæ ſeu Galliarum partibus oriundi, partim quia à melioribus exorſi, ad peiora ſine certa ratione delapſi erant, Faſcinare dicuntur Latinis, qui aſpectu malefico lædunt. Vox Græca qua vtitur Paulus ſignificat & inuidere, & hanc ſignificationé accipi Chryſoſtomus intelligens inuidia motos quoſdam, voluiſſe Galatas ad legis ſeruitutem reuocare. At Paulus videtur hoc verbum vſurpare pro eo quod eſt incantauit, & oculis quaſi præſtigijs impoſuit: ἐβάσκανε enim Græcis dictum eſt ab eo, quod eſt per oculos nocere, & de oculis deluſis ſentire videtur Apoſtolus, quod propemodum teſtantur, ea quæ ſequuntur.

Ante quorum oculos Chriſtus Ieſus præſcriptus eſt, &c. Faſcinum autem pueris potiſſimum creditum eſt nocere. Senſus ergo eſt: Quis inuidus vos, qui nuper in Chriſto renati eſtis, & lacte nutriti hactenus, ludificatus eſt & incantauit, id eſt, Quiſnam oculos mentis veſtræ ſic potuit perſtringere ſuis præſtigijs, & iudicium mentis ſic peruertere, vt veritatem fidei quam ſemel ritè amplexi eſtis, deſereretis, & recideretis in Iudaiſmum, vos inquam ante quorum oculos Ieſus Chriſtus præſcriptus eſt, vel (vt alij legunt) proſcriptus, id eſt, quibus per meam prædicationem ſic eſt depictus Chriſtus, & omnibus ob oculos expoſitus tanquam inter vos eſſet crucifixus, vt multò certiùs illum fidei oculis ſitis contemplati, quàm qui illum coràm viderunt clauis cruci affigi: Sic Chryſoſtomus, Theophylactus, & Oecumenius: Eſt enim Græcè προεγράφη: γράφειν autem ipſis ſcribere et pingere ſignificat, ex actis diſcimus omnes ferè conciones Pauli habuiſſe crucem, & reſurrectionem Chriſti, & adeò viuæ erant, vt inſtar picturæ expreſſæ in tabula Chriſtum proponerent. Illud (*& in vobis crucifixus*) redundat: græca non habent, in multis quoque Latinis non reperitur, non eſt in Auguſtino, neque in Ambroſio, ſed coniunctim legunt hoc modo: Ante quorum oculos Chriſtus in vobis eſt proſcriptus, crucifixus. Aliter tamen Auguſtinus exponit quàm Græci, ſecundùm quos vt diximus hic eſt ſenſus: quorum oculis veluti depictus in cruce pendens exhibitus eſt. Secundùm Auguſtinum ſenſus eſt iſte: Quiſnam potuit vos qui ſemel veritatem fidei rectè edocti eſtis, ſic faſcinare & illudere ſeu decipere, vt Chriſtum in quem credideratis rectè proſcriberet & abijceret è ſua poſſeſſione, id eſt, ex vobis, quam poſſeſsionem ipſe ſibi comparauit cruce & ſanguine ſuo benedicto. Vel ſecundùm Ambroſium, vt Chriſtum ceu purum hominem, & inefficacem ad iuſtificandum iam palam proſcribatis, damnetis, & à vobis reijciatis crucem ipſius. Aliter adhuc Hieronymus: Ante quorum oculos Chriſtus præſcriptus, id eſt, anteſcriptus eſt, ſcilicet à prophetis, hoc eſt, qui non ſolum ex Euangelio noueratis Chriſtum, ſed qui ex prophetis quoq; quos ante Euangelium legeratis, Chriſtum noueratis: ſed non eſt veriſimile Galat. mul-

tuntur, & ex illis quærunt iuſtificationem, tanquam gratia Chriſti ſatis efficax non eſſet quemadmodum vos docent pſeudoapoſtoli.

Prouidens autem) ſiue (vt alij vertunt) præuidens, id eſt, ante videns (*ſcriptura*) methonimicωs pro authore Scripturæ Spiritu ſancto, videlicet aut Moyſi, hic præuidēs, quod ſcilicet capite. 15. Geneſeos diceret, quo iuſtificantur homines, voluit cap. 12. aliquid præmittere eò pertinens. Gentes hoc loco generalis nationis vocabulum eſt, complectens omnes omnino homines. *Ex fide*) ita intelligendum eſt, vt non ex lege Moyſi aut ex vllis meritis vllorum operum. *Prænunciauit*) vocabulum Græcum non ſimpliciter prænunciare ſignificat, ſed lætum nuncium nunciare: ad verbum verti poterit: antè Euāgelizauit. Senſus eſt: ante hoc caput. 15. nūciauit Abrahæ tanquam rem lætiſsimam, & ſummopere expetendam, nunciauit inquā cap. 12. *Quia in te benedicentur omnes gentes,*) hoc concilio poſitum eſt iſtud cap. 12. vt illud quod poſtea ſequitur cap. 12. videlicet: *Credidit Abraham Deo, &c.*) meliùs intelligeretur, vt ſciremus hoc non eſſe proprium ipſius Abrahæ, ſed eodem modo etiam nos oportere iuſtificari. In te ergo, id eſt, ad tui imitationem ac ſimilitudinem benedicentur omnes gentes. Quicunq; credunt, quēadmodum tu credis, illi benedicentur: Ad hunc modum Cyrillus. 2. lib. commentationis de cultu, qui eſt in ſpiritu & veritate circa initium libri. Ad eundem modum exponit Chryſoſt. ſed obſcuriùs. Commentarius eius ſic habet: Si qui nullam cum illo naturalem habent cognationem, ſed fidem illius imitati ſunt, filij ſunt. perſpicuū eſt quòd in hanc cognationem inſeruntur gentes, quæ crediderunt, ſiue (vt Græcus habet Chryſ.) qui fidem illius imitantur. Id enim ſignificat quod dicit, in te benedicentur, &c. Ad eundem modū interpretatur Theophylactus, & apud latinos Auguſtinus, item Ambro. Quia inquit Abrahā forma eſt omnium credentium, ideo dicit. In te, &c. Hæc ergo eſt oeconomia animaduerſa à Paulo in Geneſi, vt vterq; locus explicet alterum: In te bene, &c. explicatur cap. 15. inde diſcimus (in te) perinde valere ac ſi dicas per fidem.. An verò quod cap. 15. dicitur, credidit Abraham Deo ad ſolum Abraham pertinet, an ad omnes, explicatur cap. 12. vbi dicitur ad omnes gentes pertinere, vt intelligatur Abraham propoſitus tanquam typus & exemplar omnium iuſtificandorum.

Igitur qui ex fide ſunt, &c.) id eſt, qui fide nituntur non lege, benedicentur. Benedictio cap. 12. Geneſeos poſita eſt in iuſtificatione. Senſus ergo eſt: Benedicentur, id eſt, remiſsionem peccatorum conſequentur, ex impijs fient iuſti, imo filij & hæredes regni. Fdelem dixit pro credente.

QVicunque enim ex operibus legis ſunt, ſub maledicto ſunt. Scriptum eſt enim: Maledictus omnis qui non permanſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro legis, vt faciat ea.

QVicunque enim ex operibus legis ſunt, &c.) Hactenus Apoſtolus exemplum Abrahę amplificauit ex œconomia è Geneſi deſumpta: nunc eandem illam amplificationem ex oppoſito explicat. Pro (enim) Cicero dixiſſet alioqni. Senſus eſt: qui fide nituntur, benedicentur, alioqui qui nituntur operibus legis in iuſtificando, operibus inquam legis ſiue ceremonialis, ſiue decalogi, ſub maledicto ſunt, id eſt, obnoxij maledictioni æternæ: illos inquit damnatio manet in extremo iudicio: vrget ergo adhuc Apoſtolus argumentum ab exemplo ſumptum.

Scriptum eſt enim: maledictus omnis qui &c.) id eſt, qui non præſtat vniuerſa quæ præſcribit lex. Intelligendum eſt illud de mandatis, quæ continent ſubſtantiam vitæ. Argumentum Apoſtoli iſtud eſt: Qnicunq; non facit legē, eſt maledictus, ergo omnis qui nititur lege, eſt maledictus: Minorem propoſitionem quā hoc loco ſubicet, (nēpe, omnis qui nititur lege, non facit legem) relinquit notam ex Epiſtola ad Romanos, quam præſupponit legiſſe Galatas. Ibi prolixè oſtendit ſine fide Chriſti omnes peccatores, & obnoxios damnationi, nec à quopiā præſtari legem, niſi qui ſpiritum Chriſti habeat, quē impetrat fides. Quod ad lectionem attinet, in Hebræo non eſt (omnis) nec (omnibus) ſed nec Aquila in ſua tranſlatione habet, nec Symmachus, nec Theodocio, ſoli. 70. habent. Hier. putat à Iudæis ex Hebræis codicibus illa eraſa eſſe. In hanc inquit ſuſpitionem me res illa ſtimulat, quod verbum (omnis) & (in omnibus) quaſi ſenſui ſuo neceſſarium ad probandū illud, quod quicunque ex operibus legis ſunt, ſub maledicto ſunt, Apoſtolus vir hebreæ peritiæ & in lege peritiſsimus nunquā protuliſſet, niſi in hebræis voluminibus haberetur, quod Hieronymi argumentum non conuincit: frequenter enim Apoſtolus nō verba ſed ſenſum citat Scripturæ: conſtat autē in Biblijs, indefinitas propoſitiones & vniuerſales æquiualere.

QVod autē in lege nemo iuſtificatur apud Aba. 2. a.
Deum, manifeſtum eſt: quia iuſtus ex fi- Rom. 1. b.
de viuit. Lex autem non eſt ex fide, ſed qui fe- Leuit. 18. a.
cerit ea homo, viuit in illis.

QVod autem in lege nemo iuſtificatur,) adhuc durat idem argumentū, Dixi inquit in præcedentibus neminem præſtare

 legem,

legem, ſed demus aliquem præſtare legem minimè, tamen ex lege iuſtificari poteſt. *Quòd autem in lege*)id eſt, per legem, id eſt per opera legis: ſic oportere intelligi colligit Auguſtinus ex eo quod ſequitur. Qui fecerit ea, viuet in illis, non dicit Apoſtolus: qui fecerit eam, nec rurſus viuet in illa, manifeſtè indicans nomine legis, opera ſe intelligere quæ præſcribit lex. Accipit autem Auguſtinus in comment. huius Epiſtolæ eam partem legis, quæ cæremonias habet: in libello vero de ſpiritu & lite, generalius accipit, vt includatur etiam decalogus: Vterque comment. eſt bonus nam neq; ex operibus decalogi ſecundum mentem Apoſtoli iuſtificatur homo, quod probat ex teſtimonio Abacuk, qui deſcribens qua in re poſita ſit vera iuſtitia, quæ valet apud Deum, ſiue per quam homo viuit coram Deo, ſic dicit:

Iuſtus ex fide viuit.)Ex fide inquam, non ex operibus legis, ſiue ceremonialis, ſiue decalogi. Quæ ſit ſententia huius teſtimonij adducti ex Abacuk, & quomodo pertineat ad præſentem diſputationem, in qua agitur de iuſtificatione impij, dictum eſt in Epiſtola ad Romanos cap. 1.

Lex autem non eſt ex fide)id eſt opera legis quatenus legis ſunt, non proficiſcuntur ex fide, atque proinde non præſtant vitam: *Sed qui fecerit ea, viuet*) non quidem abſolutè, ſed (*in eis*)id eſt, propterea hoc eſt, cõſequetur vt non incurrat pœnas, quas lex peccatoribus infligit: At vita quæ ſimpliciter vita eſt, illa non niſi ex fide eſt. Ex hoc loco diſcimus, quomodo accipiat Apoſtolus opera legis dum detrahit eis vim iuſtificandi: Cõſiderat ſiquidem ea ſecundum ſe, vt fiunt citra fidem Chriſti ab homine merè legali, non autem vt fiũt ex ſpiritu fidei, ab eo qui iam per fidem in Chriſtum eſt iuſtificatus. Qua in re grauiſsimè hallucinantur hæretici, accipientes Paulum paſsim diſſerentem de iuſtitia legis vel operum, perinde atque omnium operum iuſtitiam, quacunque ratione efficiantur, reijciat, & iuſtitiæ fidei opponat. Aduerſatur enim hæc noua doctrina apertè Iacobi doctrinæ, qua palã pronuntiat eſſe aliquam operum iuſtitiam, quę iuſtificatos Deo commendat.

CHriſtus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum(quia ſcriptũ eſt: Maledictus omnis qui pendet in ligno)vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Chriſto Ieſu, vt pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.

CHriſtus nos redemit de maledicto, &c.) Adhuc vrget Apoſtolus argumentum ſumptum ab exemplo Abrahæ. Id liquet ex eo quod ſequitur: vt in gentibus benedictio Abrahæ, &c. Mcledictum poſuit interpres pro maledictione. Lex inter cætera hoc habet, quòd adducat maledictionem, dum facit magis peccatores, & reos, per occaſionem tamen: quemadmodum dictum eſt in epiſtola ad Romanos. De hac maledictione legis, de reatu iſtius tranſgreſsionis, de ipſa culpa liberauit nos Chriſtus. Alij interpretantur, redemit nos de maledictione legis, id eſt, effecit vt lex non poſſet nos damnare, idque non ſolùm quia aboleuit per mortem peccata noſtra, ſed etiam quia per gratiam ſuam ſanauit naturam: ita vt poſsimus deinceps pręſtare legem. Vterque commen. probabilis eſt, & æquè propriè pertinens ad materiam iuſtificationis. Pronomen (*nos*) reſpicit propriè Iudæos: illis enim lex Moyſi quam hoc loco intelligit Apoſtolus, data eſt, aliquatenus tamen reſpicit etiam gentiles, quia & ad illos lex pertinet, ea nimirum parte qua moralis eſt, & illis quoque adduxit maledictionem, quia omnis lex ſine ſpiritu abundare facit peccatum. Scitum eſt enim illud ethnici: Nitimur in vetitũ ſemper, cupimuſque negata. Vocabulum græcum quod interpres vertit, redemit, propriè ſignificat redemptionem captiui perſoluto pro capite eius pretio. Nos ergo qui captiui tenebamur ſub lege, peccato, diabolo, Chriſtus liberauit numerato pretio.

Modum quo Chriſtus numerauit pretium, ſignificat Apoſtolus dum addit(*factus pro nobis maledictum.*) hoc eſt, maledictio. i. hoſtia pro execrationibus eorũ, qui nõ permanſerat in omnibus verbis legis: Sic Amb. vt ſit tropus ille, qui eſt in poſteriori epiſtola ad Corinthios cap. 5. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vbi peccatum poſteriori loco tropi ſenſus eſt, ſignificans hoſtiam pro peccato. Factus eſt ergo Chriſtus maledictio, dum cauſam noſtram, qui eramus maledictioni obnoxij, in ſe tranſtulit dum ſcelera noſtra in ſe ſuſcepit caſtiganda, dum ſupplicia quæ execrationibus, blaſphemijs, & peccatis noſtris debebantur, vniuerſa in corpore ſuo depẽdit tanquã omniũ ipſe reus eſſet. Alij interpretantur, factus pro nobis maledictio, id eſt, vehementer maledictus, quicunq; enim videbant Chriſtum crucifixum, iudicabant eum blaſphemum, & ſummè execrabantur: Hi, quod dicitur, ad opinionẽ hominũ referũt. Alij aliter adhuc exponũt: Verus ſenſus petẽdus eſt ex parentheſi(*maledictus omnis qui pendet in ligno*)quam poſtea exponemus. Factus eſt autem pro nobis Chriſtus maledictio, hoc fine vt benedictio facta Abrahæ fieret, id eſt, eueniret, & reipſa exhiberetur gẽtibus, vt illa promiſsio qua nihil

poteſt

poteſt eſſe maius, effectum haberet in gentibus. Gentes, vocabulum genericum eſt, complectens totum orbem terrarum. Quidam pro (*fieret in gentibus*) vertunt, veniret, ſiue perueniret in gentes, moti hac ratione: quia Paulus vtitur præpoſitione (εἰς) addens ei accuſatiuum: Sed ſcire oportet, frequens eſſe Paulo abuti præpoſitione (εἰς) pro (ἐν) apertus locus eſt poſteriori Epiſtola ad
Cap. 2. Theſſa. Ita vt in templo Dei ſedeat, ad verbum ſi interpreteris eſt, ita vt in templum Dei ſedeat.

Vt pollicitationem ſpiritus, &c.) id eſt, promiſsionem, quam voluit Spiritusſanctus extare in Geneſi, quam ego vrgeo (*accipiamus*) & ego Paulus Iudæus, vos Galatæ, gentiles omnes omnino (*per fidem*) non propter legem: Eodem modo intelligendum eſt quod præcedit: Vt in gentibus benedictio, &c. (*in Chriſto Ieſu*) id eſt, per Ieſum Chriſtum, non per Moyſen. Vos Galatæ nimium tribuitis Moyſi; putatis per eum vos poſſe fieri participes benedictionis, fallimini: nam illa contingit per Chriſtum. Parentheſis cuius explicationem huc vſque diſtulimus, ſumpta eſt ex cap. 21. Deut. & variè à varijs ex Hebræo redditur. Septuaginta tráſtulerunt, maledictus à Deo omnis, qui pendet in ligno. Aquila verò & Theodocio: Maledictio Dei eſt, qui ſuſpenſus eſt: Symmachus: Propter blaſphemiam Dei eſt ſuſpenſus. Hebeon ille hereſiarches ſemichriſtianus & ſemiiudæus vertit. Iniuria Dei eſt ſuſpenſus. Iudæus Barchanima (quo nocturno præceptore vſus fuit Hieronymus) ad hunc modum legit: Contumelioſè Deus ſuſpenſus eſt, Omnes hos ſenſus admittit ſermo Hebræus. Cum Symmacho conſentit Rabbi kymhi apud hebræos, & apud Latinos Pagninus, ſecundum quos (*ſuſpenſus*) prædicatum eſt: Sepeliatur hic eadem die, quia propter blaſphemiam Dei ſeu maledictionem eſt ſuſpenſus. Nos ſic interpretari non poſſemus propter Paulum, ſecundũ quem (*ſuſpenſus*) ſubiectum eſt: Omnis ſuſpenſus ſiue omnis pendẽs in cruce, eſt maledictus: Prætermittit Apoſtolus in hoc teſtimonio nomen (*Dei*) quod exprimitur in hebræo, quodque omnes tranſtulerunt interpretes, quã ob cauſam id facit, inquirat ſtudioſus. D. Hierony. ex eo quòd Apoſtolus omittat Dei mentionem, putat poſt paſſionẽ Chriſti, & in Hebræis & in noſtris codicibus ab aliquo Dei nomen appoſitum, vt infamiam nobis inureret, qui in Chriſtum à Deo maledictum credimus, ſed nnn perſuaſerit id Auguſtino: pergit ſiquidem Auguſtinus legere, & lib. 14. contra Fauſtum Manichæum multis id agit, vt oſtendat, quo ſenſu dicatur Chriſtus maledictus à Deo: ſi crediſſet Hieronymum ſequendum, reſpondiſſet Fauſto, qui ab hunc locum reijciebat Moyſen, tanquam contumelioſum in Chriſtum, reſpondiſſet inquam ei duobus verbis: Tu legis maledictus à Deo, codex tuus mendoſus eſt. Illud (*à Deo*) eſt adiectitium.

Hieronymus tamen antequàm veniat ad hanc ſententiam, dicit in Deuteronomio: non ideo maledictum apud Deum quempiam pronũciari, quia crucifixus: ſed quod in talem inciderit reatum, vt meruerit crucifigi. Si (inquit) Ananias, & Aſarias, & Miſael, nolentes adorare idolum Nabuchodonoſor fuiſſent in ligno ſuſpenſi, nequaquã iuxta Moyſen maledicti fuiſſent: ſic neque Mardochæus, ſi non pro ſuo merito in crucem, quam ei Amam parauerat, adactus fuiſſet.

Videtur ergo Hieronymus negare locum Deuteronomij: ad Chriſtum pertinere, qui innocens ſuſpenſus eſt, & ſi inſpiciamus Deuteronomium, plane videbimus ad ſceleratos pertinere.

Senſus enim literæ hic eſt: ſi quis admiſerit peccatum quod cruce plectendum eſt, is adeò execrabilis eſt Deo, vt nec cadauer illius ferat in lumine, vt eadem die velit ſepeliri, & abſcondi ſiue obrui terra, tam execrata res eſt apud Denm, homo pendens in ligno ob meritum ſuum, vt etiam cadauer terram polluat.

Sicut enim malis hominibus terra iuxta Scripturam inquinari dicitur: ita cùm aliquid ipſorum ſupereſt, vt cadauer, nondum terra cenſetur expiata. Iam difficultas eſt, ſi hic eſt ſenſus Deuteronomij, & ſolùm ad ſceleratos pertinet, quomodo à Paulo accommodatur innocenti Chriſto.

Dicendum Chriſtum quodam ſenſu ad Deuteronomium pertinere, quemadmodũ alij ſcelerati, hac tamen differentia, quod hi propter ſua ſcelera ſubigũtur in crucem: Chriſtus verò non propter ſua propriè, ſua tamen aliquo tropo. Nam in Pſalmo. 21. cuius initium eſt: Deus Deus meus reſpice in me, &c. ipſe Chriſtus ſic loquitur: longè à ſalute mea verba delictorũ meorũ. Rurſus Pſal. 39.
in pſalmo: Expectans expectaui, vocat iniquitates ſuas: Noſtra ergo delicta ſunt qnodam ſenſu Chriſti delicta, quia propter illa Deus Pater voluit eum conterere, & hactenus Chriſtus maledictus dicitur, & execrabilis dicitur Deo, quia Deus odit blaſphemias, execrationes, peccata humani generis, quæ ſunt imputatiuè in Chriſto, quia in ſe ſuſcepit illa caſtiganda. Hactenus Apoſtolus vnicum argumentnm mirabiliter amplificauit, vnde bona pars Gen. poteſt intelligi.

ligi. Quod iam ſequitur, nouum eſt argumentum ſecundum quoſdam, tamen eodem pertinens.

FRatres (ſecundùm hominem dico) tamē hominis confirmatum teſtamentū nemo ſpernit, aut ſuperordinat. Abrahæ dictæ ſunt promiſſiones, & ſemini eius. Non dicit: Et ſeminibus, quaſi in multis, ſed quaſi in vno. Et ſemini tuo, qui eſt Chriſtus.

FRatres ſecundum hominem dico, &c.) id eſt vt vobis o Galatæ ſemel oſtendam neminem ex lege iuſtificari, vtar exemplo conſuetudinis humanæ, adhibebo ad id craſſam ſimilitudinem: ſimilitudo ſiue exemplum quod à rebus humanis proponere volo, hoc nempe eſt.

Tamen hominis confirmatum teſtamentum, &c.) Illud (*tamen*) noue poſitum eſt pro (*licet*) Senſus eſt, teſtamentum licet humanū, & ab homine infirmæ voluntatis cōditum, modò ſi morte confirmatum, nemo reijcit, nemo noui aliquid adijcit, hoc eſt, quod dicit (*ſuperordinat.*) Hunc ſenſum expreſsit Eraſmus in ſua tranſlatione. Poteſt interim & propriè accipi (*tamen*) & connecti cum eo quod præceſsit (*ſecundum hominem dico*) hoc ſenſu: Adſeram exemplum rerum humanarum, quæ nullo modo conferendæ ſunt cum rebus diuinis, & tamen in hominis teſtamēto nemo quicquam reſcindit aut immutat, demit vel addit, derogat aut arrogat: quanto igitur magis id oportet in teſtamētis ac promiſsionibus diuinis fieri, vt prorſus habeantur incommutabiles, & immobiles.

Abrahæ dictæ ſunt, &c.) id eſt, factæ more Hebraico (*promiſſiones & ſemini eius*) tanquam in quo, & per quod implendæ eſſent. Reſpicit Apoſtolus Scripturam, quæ eſt Geneſ. 22. Per memetipſum iuraui, benedicentur in ſemine tuo omnes gentes. Conſiderandum eſt autem in verbis Moyſi, in quibus exponit promiſsiones factas Abrahæ, non dictum eſſe & ſeminibus, quaſi de multis ageret, ſed dictum, & ſemini, quaſi de vno loqueretur, quod ſemen eſt Chriſtus.

HOc autem dico teſtamentum confirmatū à Deo, quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt lex, non irritum facit ad euacuandam promiſſionem.

HOc autem dico) pronomen (*hoc*) nō pertinet ad teſtamentum, quod patet ex Græcis, vbi teſtamentum eſt fœminini generis: pronomen verò hoc, neutri generis. Sēſus eſt: cùm igitur ita ſit: vt humanum teſtamentum ſemel confirmatum, ſit ratum: ſitq; à Deo ceu teſtamento quodam promiſſa hæreditas Abrahæ, haud quaquā fieri poteſt, vt lex Moyſi quæ poſt tot annos data eſt, nimirum quadringentos triginta, irritet ſeu reſcindat teſtamentum, id eſt, promiſsionem Dei, quæ eſt velut teſtamentaria quædam diſpoſitio de hæreditate donanda Abrahæ per ſemen vnum, quod eſt Chriſtus: reſcindat inquam abrogando illam, & reddendo ocioſam, & inutilem, & inefficacem, quod planè faceret lex, ſi ex ea eſſet hæreditas: hoc enim eſt quod ſequitur.

NAm ſi ex lege hæreditas, iam non ex promiſſione. Abrahæ autem per repromiſſionem donauit Deus. Quid igitur lex? Propter tranſgreſſionem poſita eſt, donec veniret ſemen cui promiſerat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem vnius non eſt, Deus autem vnus eſt.

NAm ſi ex lege) id eſt, ex legis virtute, & efficacia ſiue dignitate, & meritis operum legis (*hæreditas*) ſcilicet contingit: cōſequitur quòd non ex promiſsiōe Dei qua propter ſemen quod eſt Chriſtus, gratuitò, & ſine meritis & dignitate promiſit Abrahæ hæreditatē: atqui conſtat ex teſtimonio geneſeos, quòd Deus per promiſsionem dono dedit hæreditatē Abrahæ & ſemini eius, non requirens vlla merita operum, propter quæ ipſam daret: Hic eſt finis argumenti. quòd firmiſsimum eſt, & inſolubile planè. Vrget Apoſtolus, ꝓmiſsiones, primò quòd ſint abſolutæ, deinde quòd ſint promiſſæ ſemini: Vætus inquit Scriptura, benedictionē iſtā, quæ continet prophetiā de articulo iuſtificationis, deſcribit tanquā exhibenda ſit vi & titulo promiſsionis, & abſolutæ promiſsionis, vt videre eſt in Gen: Non ergo addenda eſt conditio illa: ſi prǽſtetur lex, quēadmodum perſuadere vobis conantur Iudaizantes: Porrò quoniam videbat Paulus Galatas non eſſe capaces tituli promiſsionis addidit ſimilitudinē craſſam ſumptam ex rebus humanis, qua tanquam manu ducerentur ad intelligendam vim promiſsionis diuinæ, quamquam alij pro argumento habeant, quorum ſententiam ſecuti ſumus in expoſitione: verum probabile magis eſt, hanc non cauſa argumentandi introductam eſſe ab Apoſtolo, ſed manu ducendi & illuſtrandi argumentū, quod aliunde pendet. Vndè cum dixiſſet, hominis licèt teſtamentum, &c. & adieciſſet, Abrahæ dictæ ſunt promiſſiones, &c. nihil deinde intulit, ſed ſimpliciter poſuit: hoc autem dico teſtamentum, ac ſi dicat, hoc volo citando iſtam craſſam ſimilitudinem, hoc volo intelligi ex re iſta, quòd promiſsionem iureiurando confirmatam à Deo. Geneſeos capite. 22. lex Moyſi non reſcindat: Nam ſi ex lege, pro (*nam*) latinus diceret (*alioqui*) Senſus eſt: alioqui ſi hæreditas ꝓmiſſa Abrahæ contigit merito ſeruatæ legis, & cætera.

Alterum

Alterum quod vrget Apoſtolus eſt, quòd promiſsio habeat (*& ſemini*) quaſi de vno loqueretur. Si quis aduertat ad ſimilia loca, mirari poterit quomodo Apoſtolus iſtud vrgeat, cùm ſemen in ſingulari numero frequentiſsimè ad mulros pertineat: Loca obuia ſunt Gen. cap. 12. Semini tuo dabo terram hanc, non intelligitur ibi vnus aliquis: ſed tota poſteritas. Rurſus cap. 13. Omnem terram quá conſpicis, &c. vbi ſemen ter vſurpatur pro tota poſterirate. Rurſus cap. 15. Suſpice cœlum & numera ſtellas ſi potes, ſic erit ſemen tuum, hic ſemen ſingulare eſt, & tamen intelligitur de poſteritate. Et aduertendum quòd locus iſte babeat mentionē iuſtificatiõis: Rurſus: ſcito prænoſcēs, quòd peregrinum futurum ſit ſemen tuum. Et cap. 17. Statuam pactum meum inter &c. vbi plus quàm quinquies hoc modo vſurpatur ſemen. Præterea in tota Scriptura nunquam in plurali numero (*ſemina*) reperire eſt, ſed ſiue in bonam ſiue in malam partem, ſemper in ſingulari ponitur. His accedit quod apud Hebræos, quorum lingua vetus Scriptura nobis tradita eſt, vocabulum ſemen carear plurali numero. Quid ergo hoc loco agir Paulus? Commentarius Hieronymi ſic habet. Putant aliqui quod de teſtamento hominis, & de teſtatoris morte, & cæreris humanæ ſimilitudinis diſputaturus exemplis, dixerit Apoſt: Fratres ſecundum hominem dico. Mihi autem videtur & ꝓpter hoc quidem quod illi arbitrantur: ſed maximè ꝓpter illud quod ſequitur, eſſe præmiſſum, id eſt, non dicir, & ſeminibus quaſi in multis, ſed quaſi in vno & ſemini tuo qui eſt Chriſtus. Putat ergo Hieronymus iſtud dictũ eſſe Galatis craſsis, & tale eſſe quod poteſt diſplicere prudentibus ſi non præmiſiſſet, ſecundum hominem loquor. Qui cõmentarius non admodũ probabilis eſt, tum quod cætera argumenra Apoſtoli validiſsima ſinr, tum quod hinc Iudaizantes magnã habuiſſenr occaſionē traducendi inſcitiam Pauli apud Galatas. Dicamus ergo Apoſtolũ reſpicere, nõ ad numeros grammaticos: ſed ad res ipſas, & hoc velle iſto ſermone, vt lector aduertat in Scriptura, ſemen complecti nunc multos, nunc vnum tantùm, idq; ſignificari non ex numero, ſed ex circunſtantijs locorum: quando illæ cogunt vt multi intelligantur, tunc accipiantur multi: Quãdo vero cogunt, vt vnus quiſpiam, vnicè & ſingulatim intelligatur, tũc accipietur vnus. Poſteritas intelligitur, quum de terra Paleſtina poſsidenda promiſsio ſit: hoc vero loco, In ſemine tuo benedicentur omnes gẽtes, non patitur vt mulri intelligantur quia ſermo eſt de benedictione oppoſita maledictioni Adæ, quæ benedictio per certum aliquem implenda erat, nimirum per Chriſtum, atque hoc eſt, quod vrget Apoſtolus: In ſemine tuo qui eſt Cbriſtus, non Moyſes. Ex Moyſe iam intelligi debet lex, ſicut ex Chriſto fides per metonymiam.

In ſemine tuo. i. per ſemen tuũ. i. per fidē in Chriſtũ, benedicentur omnes gentes. Nõ ergo miſcendus eſt Moyſes in hoc negotio, ne otioſa reddatur ꝓmiſsio. Pergit Hieron. in comment. huius loci. Necnon & illud inquit quod inſert (*hoc autem dico teſtamentũ confirmatũ á Deo*) Si quis diligenter Hebræa volumina & cæteras editiones cum ſeptuaginta contulerit: inueniet vbi teſtamentũ ſcriptum eſt, non teſtamentum ſonare, ſed pactum, quod Hebræo ſermone dicitur berith. Vnde manifeſtum eſt id feciſſe Apoſtolum quod promiſit, nec reconditis ad Galatas vſum eſſe ſenſibus, ſed quotidianis & vilibus. Putat ergo Hieronymus & propter iſtud Apoſtolum ante placaſſe prudẽtem lectorem, & ne videretur imperitia & non arte dixiſſe (*ſecundum hominem dico*): Cæteras editiones intelligit. Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, & illius alterius ſemi Iudæi & ſemichriſtiani, videlicet Hebeonis, qui omnes Hebræam vocem verterunt συντήκην id eſt pactũ, ſoli ſeptuaginta διατήκην, id eſt, teſtamentum ſecundùm Hieronymũ, qui ob id non placuerunt ipſi. Verum διαθήκην qua voce hoc loco vſus eſt Paulus, et ante eum. 70. non vnius eſſe ſignificationis, (quemadmodum voluit Hieron.) ſed prætet teſtamentum ſignificare & pactum, & conuentum & pollicitationem declarat Budæus, adductis idoneis exemplis ex Demoſ. & Ariſtophane. Imò dũ hoc ſignificat, quod conuenit morituro. i. teſtamentũ, fere ſemper in plurali numero vſurpari dicit, rarius in ſingulari, vide ipſum in comment. linguę græcæ. Sed & 70. interpretes non hoc voluiſſe ſignificare voce ſua διαθήκην quod accipit Hieronym. manifeſtum euadit ex locis Scripturæ, in quibus illa vſi ſunt Pſal. 82. Simul aduerſum te teſtamentũ diſpoſuerunt, etc. quo loco 70. habent διαθήκην et certum eſt eos ſignificare voluiſſe pactum. Senſus enim eſt: inierunt omnes vicinæ regiones aduerſum te fœdus, vno animo pariter aduerſum te conſpirauerũt, volũt pacto te oppugnare. Rurſus cap. 26. Geneſeos videntes vidimus, quòd Dominus eſt tecũ, & diſponemus tecum teſtamentum. Sic enim vertit interpres, quo vſus eſt Aug. Et hic. 70. habent διαθήκην nec tamen ſignificare voluerunt teſtamentum morituri, ſed pactũ, quod Aug. quoq; aduertit. Scribit enim ſic 1. lib. locutionũ de Geneſi citãs hũc locum: amant ſcripturæ pro pacto ponere teſtamẽtũ, nec ſolum. 70. ſed & Lucas linguæ græcè

peritiſsi-

peritiſsimus in hac ſignificatiõe vtitur voce διαθήκην Acto.3. Vos eſtis filij prophetarum & teſtamenti, citat ibi Lucas non.70.ſed quod dixerat Petrus recenſet, concionem ipſius hebraicam græcè reddens. Similiter verba Zachariæ cap.1.Euangelij ſui: Memorare teſtamenti ſui ſancti: vtroq; loco habet Lucas διαθήκην ſignificans ea voce non teſtamentũ proprij nominis, ſed pactũ quod Deus pactus eſt cum maioribus de Saluatore ex ipſorum genere naſcituro. Quare autem interpres noſter vertit teſtamentũ, alia quæſtio eſt:Certum eſt ipſum abuſum eſſe voce: Ex his patet Apoſtolum, non vſum fuiſſe præſatione illa, vt placaret prudentem lectorem, quemadmodum voluit Hieronymus, cùm vox Paulina & ad teſtamentum, & pactum, & promiſsionem æquè propriè pertineat. Quid verò hoc loco accipere nos oporteat, non ſatis certum eſt. Si quis inſpiciat textum, putabit ſignificari pactum, hoc ſenſu: Hominis teſtamentum, id eſt, pacta humana cõfirmata certis ritibus nemo ſpernit, &c. quia Paulus nihil vrget niſi promiſſiones, & eas ſtatim ſubſumit dicens Abrahæ dictæ ſunt promiſsiones, &c. Commentarij tamen ferè accipiunt pro eo quod conuenit morituro, intelligentes teſtamentum proprij nominis priori loco. Secundũ quos aduertendum eſt, Apoſtolum inter teſtamentum & promiſsiones, quantum ad præſens attinet negotium, nullam tum facere differentiam, quia res patitur vt addantur conditiones, ſi à principio non fuerint additæ. Poſteriori verò loco accipiunt teſtamentũ impropriè pro teſtimonio promiſſionis: In ſemine tuo benedicentur omnes gentes. Rationem quare vocetur teſtamentum, reddit Auguſtinus. Quod mors, inquit, teſtatoris valet ad confirmandum teſtamentum eius: hoc incommutabilitas promiſsionis Dei valet ad confirmandam Abrahæ benedictionem. Verùm in Græca voce nullus eſt tropus. Obiter & illud notandum eſt, locum Geneſeos longè aliter verti à Pagni: quàm à .70. vel Hiero. & Apoſtolo Paulo. Habet enim tranſlatio eius hoc modo: Benedicent ſe in ſemine tuo omnes gentes terræ, qua in re nimis ſecutus eſt regulas Rabbinorum, qui tradunt verba in coniugatione niphal, actiuæ eſſe ſignificationis agentis in ſe, vnde ſenſum loci iam citati, huuc dicunt: Populus gentium dicet, vellem me eſſe tam benedictum quam eſt ille popnlus Iſraeliticus. Nos ſic interpretari non poſſumus, propter Paulum: ſed & Lucas vocabulum hebraicum quamuis coniugationis hyppaal, reddit paſsiuè in concione Petri, quam refert Acto.3. Ad id verò quod obijciunt Iudæi Paulo ſemen eſſe nomen collectuum, adeoque ſemper in multis eſſe: reſpondendum: verum quidem id eſſe quando ponitur abſque tropo, alioqui per tropum, & de vno dicitur. De qua re apertus locus eſt capite:21. Geneſ. Sed & filium ancillæ ſaciam in gentem magnam, quia ſemen tuum eſt. Supereſt adhuc vna difficultas de numero annnrum, quomodo anni hoc loco ab Apoſtolo poſiti conſentiant cum narratione Geneſis, de qua re acutè diſſerit Auguſtinus in libro de ciuitate Dei, libro.16.capite.24.ibi legite. Chryſoſtomus vrgere videtur in commentarijs paucitatem annorum, ſed facit id abſque vlla probabilitate ex textu. Oecumenius ſentit in hoc cùm Latinis quod vrgeat multitudinem annorum & id multo probabilius, vt lex non poſsit irritare promiſsionẽ, quia tot annis ſubſecuta eſt. Item quòd non poteſt eſſe conditio promiſsionis, quia inter pacta & promiſsiones, & pactorum promiſsionumq́ue conditiones, non ſolent communiter paſciſcentes expectare, quia Apoſtolus omnia poſuit in gratuita promiſsione. Hinc oritur quæſtio: Si benedictio ſeu hæreditas contingit titulo promiſſionis, & non ex lege, quid igitur officij & vtilitatis habet lex? Reſpondet Apoſtolus.

Propter transgreſsionem poſita eſt) Græcè eſt, addita ſiue appoſita, id eſt, obiter adiecta poſt promiſsionem, idq; ad tranſgreſſiones coercendas. Sic D. Chryſoſtomus & Hieronymus. Faciebat autem id lex, partim præſcriptione ritus multiplicis colendi Deum, partim terrore & minis. Eſt alia expoſitio, quam tradit Auguſtinus, iſta: ad tranſgreſsiones ſupple aperiendas ſeu detegendas, hoc legis officium explicat aliquoties. Apoſtolus in epiſtola ad Roma. cap.2. Per legem cognitio peccati. Rurſus cap. 5. peccatum non cognoui niſi per legem. Data eſt igitur lex, vt populus ſuperbus agnoſceret transgreſsiones ſuas, & cogeretur de ſe ſentire humiliter, & agnoſcere gratia ſibi opus eſſe.

Doner veniret ſemen) ſcilicet Chriſtus, de quo & in quo promiſsio facta ſuerat, nempe quòd in ipſo benedicerentur omnes gentes: Proindè ſi vſque ad Chriſti aduentum data ſit lex, quid eam longiùs & vltra tempus prorogatis: ſic Chryſoſtomus.

Ordinata per angelos) id eſt, exhibita miniſterio angelorum certo tempore, certo loco, certo modo: omnia hæc includit vox ordinata: ordine, inquit, optimo diſpenſata inter legem naturæ & Enangelium, vt conuincerentur per eam homines de infirmitate naturæ & ea cognita compellerentur

ad gra-

ad gratiam confugere. Rurſus aptiſsimo loco exhibita, nempe in monte Syna, qui extra terram promiſsionis eſt, videlicet in Arabia terra Barbara, quemadmodum dicetur capite ſequenti. Rurſus terribili modo lata ad incutiendum terrorem carnali populo, vt videre eſt in libris Moyſi, & epiſtola ad Hebræos. Sic autem lata eſt per Angelos, vt totius legis poteſtas eſſet penes Chriſtum, vt tota ipſius diſpenſatio eſſet in autoritate Chriſti, hoc eſt, quod dicit (*in manu mediatoris.*) Angeli huius rei miniſtri erant: Chriſtus verò, Dominus: vnde dubium non eſt, quin in illius manu, poteſtate, & autoritate ſit diſpenſatæ olim legis abrogatio.

Mediator autē vnius non eſt, &c.) Eſt gnome. Senſus eſt: ſi mediator eſt Chriſtus, ſequitur quod non ſit mediator inter vnum aliquem, ſed neceſſe eſt, vt inter duos ſaltèm mediator ſit: Conſtat aũt quòd Deus vnus tantùm ſit, vnde neceſſe eſt, quòd mediator ſit inter Deum & creaturam: cùm autem nõ ſit mediator inter Deum & angelicam creaturam: nam ea in ijs qui perſtiterunt, non eget mediatore, in ijs verò qui ceciderunt, quia irreparabiliter ceciderunt fruſtra adhiberetur mediator, conſequitur vt inter Deum & hominem ſit factus mediator. Debet igitur agnoſcere homo, quod legis doctrina non ſufficiat ei ad ſalutem, ſed opus habet mediatore & reconciliatore. Alij paulò aliter exponunt hoc modo: mediator vnius non eſt, ſed duorum quorumpiam: & proinde Chriſtus çùm ſit mediator, Dei ac hominum mediator intelligendus eſt, & non vnius tantùm. Interim tamen ipſe Deus verus eſt, ſic vt vnus tantùm ſit Deus, & non alius Deus, ipſe reconcilians, & alius çui reconciliabat humanum genus. Eſt tertia expoſitio Ambroſij, qui hoc modo intelligit, mediator inter vnum aliquem populũ non eſt, ſed duos, nempe inter populum Iudaicum & gentium, reconcilians illos inter ſe abolendo ea per quæ duo illi populi diſsidebant, & ambos inter ſe reconciliatos, vni Deo reconcilians. Interim tamen ipſe mediator Chriſtus Deus verus eſt. Eſt quarta expoſitio, quæ refertur, non ad partes inter ſe diſsidentes, ſed ad naturã, hoc ſenſu: mediator iſte de quo iam dixi, in cuius manu lex lata eſt, ipſe videlicet Chriſtus, non eſt vnius ſupple naturæ vel ſubſtantiæ, ſed duplicis, humanæ ſcilicet & diuinæ. Iam difficultas eſt, quorſum iſtud adſerat Apoſtolus. Qui Latinè loqui cupiunt non audent dicere mediatorem, ſed eius loco dicunt interceſſorem, pacificatorem, conciliatorem. Sed ſciendum vocabulum mediatoris generale eſſe, & ſignificare non tantùm conciliatorem, ſed omnem qui inter partes duas ſe medium ponit, quòd aliquando fit intercedendo, interdum interpretando, aliquando alia ratione. Quomodo hîc accipere oporteat, nõ ſatis conſtat, quia incertum eſt quem faciat Apoſtolus mediatorem. Multis modis probabile eſt, quod mediator huius loci ſit Moyſes, vt ſignificet Apoſtolus, Deum tuliſſe legem, angelos adminiſtraſſe, atque ipſos hac in re vſos fuiſſe Moyſe. Ad hunc ſenſum planè inuitat quintum caput Deuteron. vbi Moyſes ſe, cùm lex promulgaretur, medium facit, Facie, inquit, ad faciem locutus eſt nobis in monte de medio ignis, ego ſequeſter & medius fui inter Deum & vos in tempore illo, Medius autem Moyſes erat, ſolum vt interpres & internuncius: poſtea erat alterius nationis mediator, quia interceſſor. Cum capite hoc quinto Deuteron. conferre oportet caput 8. ad Hebræos. Rurſus 9. caput & 12. in quibus alludit Apoſtolus ad Deuteronomium, faciens Chriſtum ibi mediatorem, ſed longè alium quàm erat Moyſes. Moyſen facit legis mediatorem, Chriſtum verò maioris rei mediatorem, nimirum noui teſtamenti: Confert enim vtrunq; teſtamentum, & vtriq; reddit ſuum authorem, vel potius mediatorem ac planè ſic noui mediatorem Chriſtum facit, quaſi non ſit veteris. Idem videtur facere Ioannes in 1. cap. Euangelij ſui, cùm ait: Lex per Moyſen data eſt, &c. Secundũ commentariũ, qui nomine mediatoris Moyſen hîc accipit, mire quadrat illud (*in manu*) quod quid ſit iuxta idioma ſcripturarum, intelligere oportet ex ſimilibus locis quæ ſunt Aggæi, 1. & Actuum 7. vbi dicitur factum verbum Domini in manu Aggæi prophetæ ad Zorobabel, &c. Vbi duplex eſt Hebraiſmus primò in vocabulo (manus) deinde in præpoſitione (in) quæ loco (per) vſurpatur. Senſus eſt: in manu Aggæi, id eſt, per ipſum Aggæum tánquam organum & inſtrumẽtum diuinum. Acto. 7. Moyſes ducem ac principem agit in manu angeli: Sic enim eſt Græcè, Noſter interpres pro (in) dixit (cum.) Significat Stephanus prodigia illa quæ fecit Moyſes in exitu Iſrael de Aegypto, feciſſe ipſum opera & miniſterio angeli quando leuabat virgam ſuper mare rubrum habebat angelum paratum ibi, qui diuidebat aquas: ſimiliter in cæteris. Hoc loco Paulus contrariũ ſignificat, videlicet ipſos angelos in legis ratione ſeu promulgatione vſos fuiſſe miniſterio Moyſi: manus ergo in huiuſmodi locutionibus inſtrumenti eſt, vel eius quod eſt inſtar inſtrumenti.

Mediator autem vnius non eſt) ſenſus eſt: Iſte antonomaticos mediator, ſcilicet Moyſes non eſt vnius, ſcilicet voluntatis, id eſt, decreti & conſilij, ſed eſt mutabilis, quia ho

mo eſt: Deus antem in ſua volnntate eſt immutabilis. Expoſitio hæc valde pertinet ad rem propoſitam, quia agitur de immutabilibus promiſsionibus Dei, Deus præſtabit quod promiſit: quia immutabilis eſt: verùm vnum deſideratur in hac expoſitione, videlicet quòd pro poſteriori parte mediator vnius non eſt, non ſint ſimilia loca in Scriptura.

LEx ergo aduerſus promiſſa Dei? Abſit. Si enim data eſſet lex quæ poſſet viuificare, verè ex lege eſſet iuſtitia: Sed concluſit Scriptura omnia ſub peccato, vt promiſsio ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus.

LEx ergo aduerſus promiſſa Dei?) Vnde naſcatur hæc quæſtio, variant commentarij, omnino veriſimile eſt verba illa, Lex propter tranſgreſsionem poſita eſt, huic occaſionem præbuiſſe, vt ſenſus ſit: Ergo cùm lex adiecta ſit ad tranſgreſsiones coërcendas, quidnam cenſendum eſt de lege? nunquid exiſtimandum eſt eam aduerſari promiſsioni? vt quæ ipſum ſubſecuta hoc præſtet, vt exhibeat quod promiſit illa? Contrarietas hæc poſita eſt in anteuertendo, nunquid lex præoccupauit officium promiſsionis? nunquid anteuertit & præuenit Chriſtum? hoc eſt, quod ipſe facturus eſſet, præripuit in ſubuerſionem & abſolutionẽ promiſsionis? abſit, hoc, inquit, ſentire, eſſet indignisſimum.

Si enim data eſſet lex) probat legem nõ aduerſari promiſsioni. Si eſſet à Deo data lex, quæ poſſet vitam ſpiritus præbere, vel potius poſſet efficere, vt ex motu & actione ſpiritus ambularemus in vita quotidiana, certe conſequeretur quod ex lege eſſet iuſtitia, iuſtitia inquam quæ valet apud Deum. Argumentum eſt à propria paſsione ad ſpeciem. Proprium quidem Chriſtianæ iuſtitiæ eſt, proferre fructus iuſtitiæ, facere eum qui ipſa præditus eſt, ambulare in ſanctitate coram Deo & exercere opera bona. Nnnc, inquit Apoſtolus, lex hoc non fecit, nõ agnoſco iam propriam paſsionem, quia Scriptura dicit, quòd nemo ita ambulat: illa pronunciat de vita cuiusq; non ſolùm gentilis, ſed etiam Iudæi: clamat neminem eorũ, qui deſtituuntur fide Chriſti ita ambulare, quin peccet mortaliter. Commentarius huius loci. *Concluſit Scriptura omnia ſub peccato*) eſt in 3. cap. ad Rom. vbi ſunt ſcripturæ quæ hoc docent, quæ arguunt & oſtẽdunt (hoc enim eſt concludere ſecundùm Chryſo.) omnes eſſe peccatores, & reos damnationis abſque fide Chriſti: (*vt promiſsio*) id eſt, res promiſſa, id eſt, benedictio, ipſa videlicet iuſtitia (*ex fide*) id eſt per fidem (*Ieſu Chriſti*) vel in Ieſum Chriſtum (*daretur credentibus*) non dicit redderetur, ad ſignificandũ gratuitũ eſſe quod accipitur, & non quæſiti meriti.

PRiùs autem quàm veniret fides, ſub lege cuſtodiebamur concluſi, in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaq; lex, pædagogus noſter fuit in Chriſto, vt ex fide iuſtificemur. At vbi venit fides, iam non ſumus ſub pædagogo. Omnes enim filij Dei eſtis per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu. Quicunque enim in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis. Non eſt Iudæus, neq; Græcus, nõ eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus, neque fœmina.

PRiùs autem quàm veniret.) Adeò, inquit, lex non eſt data, quæ aduerſaretur promiſsioni, vt magis ſit data ad eam ſtabiliendam: data eſt enim vt præpararet nos ad accipiendam promiſsionem. Fingit aũt Apoſtolus fidem & legem perſonas per proſopopœiam: ſine figura dixiſſet. Priuſquam prædicaretur Chriſtus, natusq́, crucifixus, mortuus, ſub lege cuſtodiebamur: Illa timore veluti muro quodam continebat nos ne offenderemus, illa pœnis à ſe decretis aduerſus tranſgreſſores veluti carceribus, cancellis vel ſeptis quibuſdam arcebat nos, ne præcipites iremus in omne malum: arcebat, inquam, nos & cõſtringebat ad eam fidem recipiendam, quæ reuelãda erat, ſcilicet per Chriſtum & Apoſtolos. *Itaque lex pædagogus noſter fuit in Chriſto*) alij vertunt ad Chriſtum, Eſt ꝯ cum accuſatiuo. Senſus eſt: Itaque legem rectè ſimilem fecerimus pædagogo: nam ſicut pædagogus aſsignatur paruulis, vt ætatẽ laſciuientem & ad vitia pronam refrenet, & metu ſaltem pœnæ à malis coerceat, formetq́; ac præparet diſciplinis ad officia maioris ætatis: Ita lex nos paruulos & ad omne vitium, procliuos coactione ſua cohibuit à vitijs, & onere multiplicium mandatorum formauit ac præparauit ad credendum in Chriſtum, vt ex fide iuſtificemur, vel vt Ambroſius legit, iuſtificaremur ex fide, id eſt, per fidem, id eſt, per gratiam in Chriſto promiſſam.

At vbi venit fides) quæ videlicet in virum perfectum perducit, non ampliùs ſub pędagogo ſumus, id eſt, ſub lege: intelligunt quidam de ea parte legis quæ obolita eſt, id eſt, de lege ceremoniali. Alij totam legem accipiunt & intelligunt, nõ ſumus ſub lege, etiã ea partę qua complectitur decalogum, vt ea premamur: quemadmodum ſub lege ſunt, qui formidine pœnæ & non amore iuſtitiæ præſtant, quæ pręſcribit lex, hoc eſt, non ſumꝰ ſub ſeruitute, imperio & coactiõe legis.

Omnes enim filij Dei eſtis per fidem.) Illud (enim) Auguſtinus accipit non vt ſit cauſale, ſed vt ſit nota noui argumenti. Putat enim ſolutionẽ eſſe tacitæ obiectionis. Vos

Gala-

Galatæ ita argumentamini apud vos: Lex pædagogus fuit ducens ad Chriſtum, nos non fuimus ſub pædagogo, ergo non pertinemus ad Chriſtũ. Reſpondet Apoſtolus omnes vos filij eſtis, nihil mouere vos debet, quòd non fueritis ſub pędagogia legis, vos ſine magiſterio & inſtructione legis cõſecuti eſtis fidem qua credidiſtis in Chriſtũ, atq; per hanc eſtis filij Dei æquè atq; Iudæi, qui per legem ducti ſunt ad fidem: ratio enim ſalutis in fide poſita eſt, nõ autem in modo, quo ad fidem peruentum eſt.

Quicunq; enim in Chriſto) id eſt, in virtute Chriſti vel in fide Chriſti (*baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis.*) Hebraiſmus eſt, de quo in Epiſt. ad Rom. cap. 13. dictũ eſt: aliquando eorũ eſt qui ſunt filij Dei, aliquando eorum qui fiunt filij Dei, Senſus eſt: copioſè & diuiter per Baptiſmũ communicata eſt vobis gratia Chriſti, per quam facti eſtis participes diuinæ naturæ, & iuſti effecti. Qui intelligit quid ſit induere Chriſtũ, ille ex hoc loco cognoſcit Baptiſmum eſſe efficacem.

Non eſt Iudæus, neq; Græcus, &c.) Non eſt quòd quis arbitretur per fidem & fidei Sacramentum, quod eſt Baptiſma, non omnes effici filios Dei, ſed eos tantùm, qui habent commendationẽ generis aut conditionis, vel ſexus, aut inter credentes chariores eſſe Deo circuncisos, quàm ſunt præputiati: nõ eſt differentia Iudæi & Gentis ſeu gentilis (Græcum enim pro ethnico poſuit) hoc eſt, in negotio iuſtificationis Deus non reſpicit, neq; nationem, neq; conditionem, neq; ſexum, neq; vllam prorſus carnalem qualitatem, ſed fidem.

OMnes enim vos vnum eſtis in Chriſto Ieſu. Si autem vos Chriſti, ergo ſemẽ Abrahæ eſtis, ſecundum promiſsionem hæredes.

O*Mnes enim vos vnum eſtis.*) Pergit conſolari eos, id eſt, vos omnes cuiuſcunq; generis vel nationis, vel conditionis ſitis, quatenus Chriſtiani vnũ corpus eſtis: Chriſtus caput eſt, vos mẽbra illius capitis. Chryſoſtomus paulò aliter hoc modo: eandẽ formam, eandem figurã habetis cùm Chriſto, id eſt, refertis & repræſentatis Chriſtum, & hac parte eſtis vnum. *Si autem vos*) id eſt, ſi Chriſti membra eſtis: ſi verè pertinetis ad Meſsiam illũ de quo omnes prophetæ ſcripſerunt, Ergo ſemen Abrahæ eſtis, cui videlicet dictæ ſunt promiſsiones, cuius ſeminis ſuprà memini: iam meminiſſe oportet regulæ Thiconij de dominio & corpore eius quæ inter ſeptem prima eſt, de quibus Auguſtinus in libro de doct. Chriſt. Dicuntur enim credentes ſemẽ Abrahæ, quia ſunt vna perſona, cum ſemine illo magno, quod eſt Chriſtus.

Secundùm promiſsionem hæredes.) In præpoſitione (ſecundũ) Hebraiſmus eſt, id eſt, promiſsione hæredes nõ meritò, vel dignitate operum.

CAPVT IIII.

DIco autem, quanto tempore hæres paruulus eſt, nihil differt à ſeruo, cùm ſit Dominus omnium, ſed ſub tutoribus & actoribus eſt vſq; ad præfinitum tempus à patre, ita & nos, cùm eſſemus paruuli, ſub elementis mundi huius eramus ſeruientes.

IN capite tertio ab eo loco, Omnes enim filij Dei eſtis, &c. omiſſo ſermone de pædagogia legis, oſtendit Galatas pertinere ad Chriſtum, Iam redit ad id quod ibi dicere inſtituerat. (At vbi venit fides) & vtitur alia ſimilitudine ſumpta à re ciuili.

Dico autem quanto tempore, &c.) Hoc modo loqui Paulus ſolet, quando aggreditur interpretari vel dilucidiùs explicare quę dixerit, Senſus eſt: quod dicere cœperam de lege, tale eſt. Dilucidiùs vertiſſet interpres ad hunc modum. Illud autem eſt quod dico: quamdiu hæres paruulus eſt, id eſt, puer ſiue infans, & ea ætate qua nondũ ſapit (*nihil differt*) ſcilicet quantum ad vitæ rationẽ attinet à ſeruo, quia alieno arbitrio regitur quomodo ſeruus, dicitur ei, fac hoc, vade illuc, &c. quamuis ad eum pertinet hæreditas, quamuis ad eum verè ſpectat poſſeſsio.

Sed ſub tutoribus eſt et actoribus) id eſt, ſub curatoribus ac diſpenſatoribus, ſiue (vt Paulus habet) æconomis. Illorum arbitrio tum ipſe tum res ipſius reguntur, gubernantur (*vſq; ad præfinitum tempus à patre*) vocabulũ quo Paulus vtitur ciuile eſt, eſt enim προθεσμία. *Ita & nos*) ſcilicet Iudæi (quamuis Hieronym⁹ largiùs exponat) redit enim ad primam perſonam, in quam deſiderat cap. tertio ibi: At vbi venit fides, iam nõ ſumus ſub pædagogo, reliqua omnia quæ interiecta ſunt, ponuntur in ſecunda perſona, quæ res animaduerſa probabilem facit expoſitionẽ Auguſtini, qui coniunctionem (enim) poſitã intelligit loco (autem) ibi: Omnes enim filij Dei eſtis. Cùm eſſemus paruuli, id eſt, cùm pueri adhuc eſſemus. Pueritiam hanc quidam referunt ad intellectum, vt poſita ſit in cognitione. Alij ad affectum referunt, vt poſita ſit in ſeruili quadam qualitate. Verus commentarius eſt, ſi vtrumq; intelligatur.

Sub elementis mundi huius eramus ſeruientes) Elementa quidam intelligunt hoc loco phyſica elementa, hoc eſt, terram, aërem,

Ita per vterum virginis Chriſtum tranſiſſe, quemadmodũ liquor tranſit per fiſtulam, aut Luna per rimam. Error horum hîc refutatur, quia tranſire lumen per rimam, aut liquorem per fiſtulam, non eſt naſci lumen de rima, aut liquorem de fiſtula. Apoſtolus autem apertè dicit Chriſtum ſecundum naturam carnis factũ ex muliere, non per mulierem, ſignificans ipſius corpus ex puriſſimis ſanguinibus virginis, virtute & operatione Spiritusſancti formatũ eſſe, & factum ſub lege, quia circuncíſionem in carne ſua ſuſcepit, & in vitæ conſuetudine talem planè ſe præbuit, quaſi teneretur lege.

Vt eos qui ſub lege erant, redimeret.) Ad verbum eſt emercaretur, hoc eſt, dato præcio aſſereret in libertatem. Variat nonnihil Paulus ſignificationẽ illius (ſub lege) quia alio modo Iudæi erant ſub lege, quàm Chriſtus: Iudæi ſiquidem tenebantur lege, & eius imperio premebantur, Chriſtus vero nec premebatur nec ea tenebatur. Senſus ergo eſt: Chriſtus factus eſt obediens legi, viuens ſecundum totam politiam gentis Iudaicæ, vt eos qui ſub lege erãt, à legis ſeruitute & imperio eximeret, vt adduceret eos in ſtatum libertatis.

Vt adoptionem filiorũ reciperemus) hęc pars reſpondet illi (factum ex muliere.) Senſus eſt: vt hoc ipſo quo factus eſt particeps naturæ noſtræ ex fœmina, adoptionem filiorum, quam in Adam ſemel acceptam perdideramus, rurſum acciperemus, hoc eſt, ipſe cùm eſſet Filius Dei, factus eſt filius hominis: vt qui filij hominum eramus, efficeremur filij Dei per adoptionem. Pro (adoptionem filiorum) Græcis vnica vox eſt nimirum υἱοθεσία. Et notandum quòd adoptio hæc diuina multũ differat ab humana, quia efficit non ſolùm vt habeamus ius filiorum Dei, verumetiam vt ſimus filij Dei, id eſt, habeamus participationem, communionem, & conſortium quoddam diuinæ naturæ.

QVoniam autem eſtis filij Dei, miſit Deus Spiritũ Filij ſui in corda veſtra clamantem abba, pater.

QVoniam autem filij Dei eſtis.) Deflectit hic Apoſtolus ſermonem ad Gentes, quod indicat mutatio perſonæ. Senſus eſt: quoniam autem & vos Galatæ per fidẽ eſtis effecti filij Dei æque atq; Iudęi, etiam ſi non fueritis ſub elementis, ſub poteſtate tutorum (*miſit Deus Spiritum filij ſui*) id eſt, qui à filio procedit (*in corda veſtra*) vel vt alij legunt noſtra, hoc eſt, ex æquo in corda omnium, ſiue Iudæi ſimus ſiue Gentes (clamantem) id eſt, excitantem ad clamandum (*abba pater*) Clamare ſecundùm Hieronymũ magis affectus eſt, quam quod aure percipitur. Senſus eſt: miſit ſpiritum, qui prębeat & addat vobis fiduciam clamandi ardenti & magno affectu abba, id eſt, pater. Vocabulum peregrinum Hebræis Syriſq; commune, interpretatur verbo Græco, qui mos peculiaris eſt ſcripturis diuinis ſecundùm Hieronymum, qui adducit ſimilia loca, vt: Bertimeus, filius Thimęi: in Euãgelio. Aſer, diuitiæ. Thabita quæ interpretata dicitur Dorcas, In Actis. Et in Geneſi, Meſech, vernaculus. Quæ loca parum conuincunt: nam in primo exẽplo illud (filius Thimæi) non neceſſarium eſt vt accipiamus dictum per interpretationem. Et Aſer, nõ diuitias, ſed beatitudinem ſonat. Tertium exemplum habet apertam faciem interpretantis, nam additur, quæ interpretata dicitur Dorcas, nihil huiuſmodi eſt in præſenti loco.

Quartum exemplum etiã non caret ſcrupulo. Pro Hieronymo tamen facit, quòd pater adijciatur nominandi caſu, quod pater ex Græco: eſt enim ὁ πατήρ. Hieronymum ſequitur Eraſmus in annotationibus ſuper ca. 14. Marci, & in hoc cap. 4. ad Galatas. Alijs magis placet, vt ſit Anadiploſis, id eſt, conduplicatio ad Empaſim affect⁹ faciens, quũ is loquendi color Hebræis penè ſit peculiaris, nunc eandem vocem iterantibus, nunc eandem alia idem polente reddentibus epitaſeos gratia, vt: Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, &c. Deus Deus meus, &c. Et ficus bonas bonas, id eſt, inſigniter bonas. Et Domine Dominus noſter. Nã in hoc poſtremo exemplo, Hebræis diuerſæ ſunt dictiones. Horum ſententiam amplectitur Eraſmus in annotationib⁹ ſuper cap. 8. epiſtola ad Rom. Auguſtinus in commentarijs huius loci ſic ſcribit: eleganter poſuit Apoſtolus duo verba duarum linguarum idem ſignificantia, propter vniuerſum populum qui de Iudæis & Gentibus in vnitatem fidei vocatus eſt, vt Hebræum verbum abba ad Iudæos pertineat, pater ad Græcos. Ex quo commentario diſcimus locũ, qui eſt in epiſtola 178. deprauatum eſſe. Loquitur enim ibi Auguſtinus quaſi putaret (abba) Græcã vocem eſſe, & (pater) Latinam. Et non ſolùm ex commentario huius loci, verùm etiam ex libro de conſenſu Euangeliſtarũ idem diſcere licet: apertè enim cap. 4. illius libri habet, abba vocem Hebræam eſſe. Porrò eò conſilio Apoſtolus ſermonem hîc conuertit ad Galatas omiſſis Iudæis, quo in capite præcedenti cum ait: Omnes enim filij Dei eſtis, &c. Poterant enim dicere Galatæ, non fuimus ſub elementis, ſub poteſtate tutorum, ſumus ergo filij? Huic tacitæ obiectioni occurrit, docens ipſos eſſe filios hoc argumento quod acceperint Spiritũ filij clamantem, &c. Locus iſte meritò terrere de-

bet tepidos & ſrigidos, qui raro in ſe experiuntur Spiritum hunc, qui raro ita nominant Patrem, vt verè aſficiantur & ei totos ſe committant.

ITaque iam non eſt ſeruus, ſed filius. Quod ſi filius, & hæres per Deum. Sed tunc quidem, ignorantes Deum, ijs qui natura non ſunt dij, ſeruiebatis. Nunc autem cum cognoueritis Deum, imò cogniti ſitis à Deo, quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuò ſeruire vultis? Dies obſeruatis & menſes, & tempora, & annos.

ITaque iam non eſt ſeruus.) Nonnulla exemplaria habent (eſt) in tertia perſona alia in ſecunda perſona, es, & hoc modo Græci codices, qui nunc in manib⁹ ſunt, legunt. Senſus eſt: Itaque tu popule Galatarum, quandoquidem accepiſti Spiritum filij, deinceps non es ſeruus ſed filius. Loquitur autem de ſeruo qui timore ducitur, qualis intelligitur, ibi: nihil differt à ſeruo, & de filio non quouis, ſed libero, qui nõ eſt obnoxius pædagogo, qui ſpõtanea indole & liberali animo ſeruit. Porrò ſi filius es, conſequitur quòd hæres ſis, id eſt, quòd ad te quoq; pertineat iure adoptionis hæreditas promiſſa Abrahæ, etiam ſi ſecundùm carnem non ſis natus de ſemine Abrahæ: hæres inquam per Deum, id eſt, per miſericordiam Dei. Græci codices, qui nunc in manibus habentur, legunt, & hæres Dei per Chriſtum, Hieronymus verò & hæres per Chriſtũ, omiſſa mentione Dei. *Sed tunc quidem*) cùm videlicet in tenebris gentilitatis ageretis, cum nondum fides in Chriſtũ vobis eſſet prædicata (*ignorantes*) eum qui natura eſt Deus, ſeruiebatis ijs qui ſecundum naturam non ſunt dij, ſed ſolùm ſecundum æſtimationẽ & falſam opinionem hominum. *Nunc autem*) poſteaquã nouiſtis Deũ (imò cogniti ſitis à Deo.) Corrigit quod dixerat, vt magis agnoſcant gratiam. Senſus eſt: Potiùs ſic dicere debebam: nunc autem cùm cogniti ſitis à Deo: non enim labore veſtro vos Deũ inueniſtis, ſed ille vos cùm in errore verſaremini, prior ad ſe traxit, & vocauit vos ad ſui agnitionem, ad ſuam fidem.

Cùm igitur Deus dignatus ſit vos cognitione ſui, quomodo conuertimini ad elementa? & rurſus ad Solem & Lunam? non quidem vt ſeruiatis illis vt dijs quomodo olim ijs ſeruijſtis, ſed vt ſeruiatis diebus, qui per Solis & Lunę curſum reuehũtur, vt obſeruetis ſabbata, neomenias, & alias ſolennitates legis, quæ ſecundùm elementorum volumina ſumuntur & adminiſtrantur: vel ſaltem hoc modo aſſerti eſtis in ſtatũ libertatis per fidem, qua dignatus eſt vos Deus, quomodo igitur ô Galatę reuoluimini rurſus in ſeruitutem, vt nunc iterum ſeruire velitis non dico antiquam ſeruitutem, qua tenebamini quando ſeruiebatis Ioui, Mercurio, atq; ijs qui natura non ſunt dij, ſed ſeruitutem quæ eſt ſub elementis, hoc eſt, lege Moyſi, quam facio rudimentum, ſed infirmum, ſed egenum nõ locuples? Secundum priorem expoſitionẽ quæ per elementa primò accipit Solem & Lunam, dicuntur elementa infirma, quia inſtabili ſpecie variantur: egena verò quia egent ſumma & ſtabili ſpecie creatoris, vt quomodo ſunt, eſſe poſſint. Secundum alteram expoſitionem quæ primò legem Moyſi accipit, id eſt, ceremonias, & ſacrificia, & Sacramenta legis, infirma dicuntur elementa, quia ineſſicacia ad iuſtificandum. Egena verò quia gratiam & virtutem non continent. Et aduertendum particulam illam (iterum) referri non ad totam orationem, ſed ad partem, vt ſignificetur iterata ſeruitus.

Dies obſeruatis) id eſt, obſeruare vultis Iudaico more, id agitur in deliberatione veſtra: dies inquam ſabbatorum, nouiluniorum & decimum diem primi menſis, & cæteros de quibus in libris Moyſi, & menſem primum & ſecundum, & illorum menſium celebres dies, & tempora quibus ter per annos ſingulos Hieroſolymam venientes oblationem faciatis, & annum ſeptimum remiſsionis, & annũ quinquageſimum, quẽ vocabant Iudæi Iubilæum.

TImeo vobis, ne ſine cauſa laborauerim in vobis. Eſtote ſicut ego, quia & ego ſicut vos, fratres obſecro vos. Nihil me læſiſtis.

TImeo vobis) id eſt, de vobis (*ne ſine cauſa laborauerim in vobis.*) Eraſmus vertit, erga vos, & ita vertendũ eſſet apud Platonem vel Demoſthenem, quia eſt præpoſitio εἰς cum accuſatiuo. Sed Paulus (vt ſæpe dictum eſt) illa præpoſitione abutitur loco ἐν. In vobis ergo tanquam in vinea. *Sine cauſa*) dixit interpres pro fruſtra. Senſus eſt: ne tantos meos ſudores reddatis inanes, & ſine fructu. Illud (fortè) hoc loco quidam omittũt, ſed omnino eſt veriſimile interpretem poſuiſſe. Eraſmus in ſua tranſlatione non habet, Græce eſt μάπως, et licet πως frequenter parelcon ſit, & cauſa ornatus tantum ponitur, Chryſoſtomus tamen in commentarijs huius loci vrget illud: Habet enim ſic: cùm autem dicit Apoſtolus metuo, & addit τὸ μήπως, id eſt, particulam (ne forte) ſimul & deſperationem illis incutit, & in bonam ſpem erigit: ac ſi dicat, nondũ accidit naufragium, ſed adhuc tempeſtatem hanc hoc parturientem cerno, propterea metuo vobis, non tamen deſpero: vobis enim in manu eſt hoc totum corrigere. Ex quibus verbis

bis patet illud ὡς Chryſoſtomo eſſe dubitantis & ſuſpenſi animi, & non ocioſe poni. Non igitur eidendus eſt interpres noſter, qui tranſtulit per (fortè) dicens. Ne fortè ſine cauſa, &c. Et Eraſmus cum in tranſlatione noui teſtamenti omittat, in textu additis commentarijs Chryſoſtomi vertit, quia videbat ſe non poſſe omittere propter comment. Etiam D. Hieronymus in commentarijs ſuis vrget particulam ne fortè.

Eſtote ſicut ego) id eſt, audete magna fiducia negligere legem, quam me videtis negligere, ego ſine vllo remorſu conſcientiæ negligo elementa iſta quamuis à Deo tradita, idem cupio vos facere. *Quia & ego ſicut vos*) vos eſtis gentiles, habetis multa quæ ſunt propria adhuc gentilitatis, quæ, dū ſtudeo accommodare me vobis, & ipſe facio, cùm præſtaret alioquin non facere: quia ego attempero me vobis quantū poſſum, accommodate vos rurſus mihi, faciamus paria. Diuus Chryſoſtomus proponit aliū ſenſum, ſed quem dedimus, omnino germanus videtur. Quod ſequitur.

Fratres obſecro vos) Hieronymus vult ad ſuperiora referri, ad hunc modū: fratres obſecro vos, ſitis vt ego, quia et, &c. Apoſtolus hactenus preſsit Galatas argumentis & acritee taxauit, dicens: O ſtulti Galatæ, &c. nunc vertit ſe in aliam partem, agit oratorem, precatur & obſecrat, qua in re à paſtoribus imitandus eſt: rogare ſubindè debent populū, & non ſemper increpare.

Nihil me læſiſtis) eſt emollitio. Senſus eſt: in præcedentibus obiurgatione vſus ſum acerbiore, verū nemo ſuſpicetur ob id obiurgatione me vſum, quòd læſum autoffenſum à vobis me indicarem, nemo putet me iratum vulgi in morem dixiſſe, quæ dixi: nihil enim me læſiſtis.

SCitis autem quòd per infirmitatē carnis euangelizaui vobis iampridem, & tentationē veſtram in carne mea non ſpreuiſtis, neque reſpuiſtis, ſed ſicut angelum Dei accepiſtis me, ſicut Chriſtum Ieſum.

S*Citis autem, &c.*) Iuxta Chryſoſtomū eſt amplificatio & exaggeratio illius (nihil me læſiſtis) ac ſi dicat, non ſolùm me non læſiſtis, verumetiā multam & inenarrabilem exhibuiſtis beneuolentiam, vt fieri nō poſſit, me erga tam bene meritos loqui ex maleuolentia. Illud (*per infirmitatem carnis*) variè exponitur. Quidam hoc modo, eo tempore cùm agerem apud vos Euangeliſtam, laborabam aduerſa valetudine, ſæpe ægrotabam, vidiſtis me hominem planè infirmum. Hic commentarius Hieronymi eſt, tradunt inquit Apoſtolum Paulum grauiſſimum capitis dolorem ſæpe perpeſſum, & hunc eſſe angelum Satanæ, qui ei appoſitus ſit vt ipſum colaphizaret, & hæc infirmitas, hic corporis languor, tentatio Galatarum erat. Habet & alium commentarium Hieronymus, quem tranſcripſit ex Chryſoſt. per carnis infirmitatē contumelias, plagas, perſecutiones intelligens. Eijciebar, inquit, flagellabar, innumeras mortes ſuſtinebā prædicans vobis, & cùm ſic contemptus contumelijs oneratus, inſectationibus agitatus, inter vos verſarer & prædicarem non tamen ob has afflictiones & perſecutiones meas, quæ ab admiratione mei alienare vos poterant, auerſati fuiſtis. Tentationem veſtram dixit interpres pro tentatione veſtri, id eſt, qua vos tentabámini ex mea miſeria. Recta locutione dixiſſet Apoſtolus, non ſpreuiſtis me concionantem, quamuis ex me tentaremini: videntes me tam miſerabilem, ſed ſicut Angelum Dei me accepiſtis, & vt plus aliquid dicam, ſicut Chriſtum Ieſum.

VBi eſt ergo beatitudo veſtra? Teſtimoniū enim perhibeo vobis, quia ſi fieri poßet, oculos veſtros eruiſſetis, & dediſſetis mihi. Ergo inimicus vobis factus ſum, verū dicēs vobis?

V*Bi ergo beatitudo veſtra?*) id eſt, illa qua ego vos beatos prædicaui. Græcè eſt verbale nomen μακαρισμὸς, à verbo μακαρίζω, id eſt, beatum prædico: cûm ego vos conferrem cum alijs, quibus prædicaueram, beatos vos dicebā. Eſt laus ex comparatione. *Teſtimonium enim perhibeo*) id eſt, ita eratis mihi affecti, vt ſi natura permiſiſſet, oculos veſtros effoſſos dediſſetis mihi. Laudat eos vt excitet ad amorem ſui, & ſibi perſuadeāt quæ dixit in præcedentibus, dixiſſe eum nō ex odio aut ſimultate, ſed ex amore aut ſolicitudine erga eos.

Ergo inimicus factus ſum vobis?) fuiſtis mihi affecti ſummo amore, ita vt chariorem haberitis quàm quæ habetis chariſsima, nimirum oculos: ſum iam factus vobis inimicus quia pergo docere veritatem? quia prædico in hoc argumēto iuſtificationis oportere niti fide & non lege, vt volunt Iudaizantes?

AEmulantur vos non bene: ſed excludere vos volunt, vt illos æmulemini. Bonum autem æmulamini in bono ſemper, & non tantùm cùm præſens ſum apud vos.

A*Emulantur vos non bene.*) Hactenus laudauit Galatas, nunc reprehendit doctores illius temporis. Aemulor vocabulum medium eſt ad bonum & ad malum: ſignificat magno ſtudio aliquid conari vt perficias. Senſus eſt: Iudaizantes magno ſtudio hoc agunt, vt conciliarent ſibi animos veſtros, & vt vos ſibi deditos efficiant. Eraſmus vertit ambiunt vos, id eſt, ſub prætextu cuiuſdam zelotypiæ & amoris erga vos

captant vos,ſed non bene: non enim captāt vos vt promoueant ad meliora & perfectiora, ſed id agunt vt excludant vos à libertate Euangelica, vt inuoluāt ſeruituti legis Moſaicæ,atq; id agunt non ob id vt veſtræ conſulant ſaluti, ſed illos imitemini cum admiratione,ſtudioq; inſequēdi,vt de vobis tanquā ſectatoribus ipſi glorientur apud vulgus. *Bonum autem in bono*) Græci paulò aliter legunt,hoc modo: bonum autem æmulari in bono ſemper, id eſt,bonum eſt, alios æmulari velle, ſed non in quauis re, verùm in re bona. Et ad hunc modum legit Auguſtinus. Iuxta noſtrum interpretem. ſenſus eſt:eum qui bonus eſt, magno ſtudio imitemini, ſed tantùm in eo quod bonum eſt. Semper enim & conſtanter ſequendum eſt id quod honeſtum eſt, etiam cùm is qui tradidit eſt abſens. Si ergo cùm præſens eſſem, vidiſtis me legis ceremonias negligentem, & in eo me imitati eſtis, ſi id rectum erat, cur nunc alios æmulamini in eo quod non eſt rectum? Diuerſitas lectionis hinc prouenit, quòd apud Græcos facillima ſit mutatio ex imperatiuo in infinitum, nec ſono vocis apud ipſos diſtingui poſsūt æmulari & æmulamini. Si extrema ſyllaba verbi deſinat in (ε) tenue, id eſt, Epſylon, eſt æmulamini: ſi in diphthongon (αι) eſt æmulari.

F*Ílioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Chriſtus in vobis. Vellem autem eſſe apud vos modò, & mutare vocem meam, quoniam confundor in vobis.*

F*Ilioli mei*) quos ſemel tanquam mater ſedula genui Chriſto non ſine multa moleſtia: nunc autem in errorem prolapſos denuo parturio, id eſt, magna ſolicitudine & ſtudio ad Chriſtum reuocare laboro donec plenè Chriſtus formetur in vobis, hoc eſt, donec ad robur & pérfectionem fidei perueniatis videlicet vt agnoſcētes efficaciam gratiæ Chriſti in vno Chriſto ſpem veſtram ponatis, & lege neglecta illi adhæreatis.

Vellem autem apud vos eſſe modò.) Omnia hæc exponunt mirabilem affectū Pauli erga Galatas, qua in re ipſum imitari debent præcipuè ipſi qui paſtores agunt, videlicet vt ſimiles induant affectus erga ſuos. Senſus eſt: cuperem adeſſe apud vos nunc, vt in omnem habitum vocem meam mutare poſſim, & nunc blandientis, & nunc obteſtantis, nunc obiurgātis more loqui vobis, nūc deprimere, nunc exaltare vocem, quod per epiſtolam facere nequeo: illa enim vnius tenoris eſt: Hoc ferè modo Hieronym⁹. Chryſoſtomus verò ad hunc modum. Vellem apud vos eſſe modò, & mutare, id eſt, ſic edere vocem, vt auditor ſimul intelligere poſſet gemitum & planctum.

Quoniā confundor in vobis) exponunt quidam. De vobis apud alios erubeſco & pudefio. Sed illum non eſſe ſenſum, manifeſtum eſt ex voce Græca, quæ ſignificat hærere & inopem eſſe conſilij. Senſus eſt: perplexus ſum in vobis quid agere debeam vobiſcū, hæſito quomodo ſcribere vel quales literas mittere debeam.

D*Icite mihi qui ſub lege vultis eſſe, legem non legiſtis? Scriptum eſt enim, Quoniam Abraham duos filios habuit, vnum de ancilla, & vnum de libera. Sed qui de ancilla, ſecundùm carnem natus eſt: qui autem de libera, per repromiſsionē, quæ ſunt per allegoriā dicta.* Gen.16.d Gen.21 g

D*Icite mihi qui ſub lege*) poſtquàm Galatarum mentem emollijt & vehementiùs ſibi conciliauit, denuò redit ad contentionem, argumentis agens ſicut antè cœperat. Dicite mihi qui vultis eſſe ſub ſeruitute & onere legis, tanquam legis obſeruatio ſit neceſſaria ad ſalutem. *Legem non legiſtis?*) Legem hîc vocat Pentateuchum Moyſi, Senſus eſt: quanquam è gentibus ſitis ad Chriſtum conuerſi, nihil tamen dubito, quin legeritis libros Moyſi quos hic nomine legis intelligo. Græcis pro (legiſtis) habent (audiſtis) legem non audiſtis? illa loquitur legem non eſſe ſeruandam credentibus. Itaque dum legem vultis obſeruare, legi repugnatis.

Scriptum eſt enim, &c.) eſt tertium argumentum ſumptum ex ſcripturis, in quo obſeruandū eſt quid potiſsimùm vrgeat Paulus. In duobus prioribus vrgebat iuſtificationem ex fide & gratia Chriſti contingere, non ex lege: cuius rei declaratio apertiſsimè ad ſcopum diſputationis pertinet, puta fidem non requirere obſeruationem legis. Siquidem hæc vnica cauſa potuit eſſe gentibus (ex quarū numero erant Galatæ) obſeruandæ legis, quod ex legis virtute eſſet iuſtificatio. Non enim gentibus potuit eſſe ea cauſa obſeruandæ legis, ob quam Iudæis ad tempus impoſita fuit lex. An verò Apoſtolus idē hoc loco vrgeat an aliud potiùs, videlicet legem non eſſe perpetuam, ex ſequentibus patebit.

Scriptum eſt enim quoniam) id eſt quòd (*Abraham*) quantū ad huius rei, de qua iam agimus, ſignificationem attinet (*duos filios habuit*) nam reliqui quos poſt obitum Saræ genuit, ad huius rei ſignificationem non pertinent: atque vnum horum nempe Iſmaelem ſuſcepit ex muliere non libera, ſed ſibi ancilla: Alterum verò nempe Iſaac, ex libera vxore: ſed horum duorum filiorum longè eſt diuerſa generandi ratio. Nam Iſmael qui ex ancilla ſuſceptus eſt, natus eſt iuxta naturæ ordinem & iuxta vires carnis:

Id enim habet ratio carnalis propagationis, vt ex puella ſœcunda virente adhuc ætate, procreare liberos poſsit ſenex. At verò Iſaac qui ex libera eſt ſuſceptus, natus eſt ſupra & præter vires naturæ, ex dono & virtute promiſsionis diuinæ. Repugnat enim naturæ ordini, vt ſenex ex anu & ſterili procreet liberos: verum diuinæ promiſsionis virtus vires ſuppeditauit vtrique. Atq; ita quidem ſe habet hiſtoria de Abrahæ vxoribus & liberis: verùm hiſtoria præter rei geſtæ narrationem habet aliquid intelligentię profundioris, alia quædam altiora proponit quam illa quæ primo apparent, hoc eſt quòd dicit in ſequentibus.

Quæ ſunt per allegoriã dicta) vbi annotandum quòd duplex ſit allegoria altera verborum, altera rerum. Illa ſcripturæ cum poëtis & oratoribus communis eſt: hæc verò ſcripturæ propria, & de hac in pręſentiarum ſermo eſt.

HAec enim ſunt duo teſtamenta. Vnũ quidem in monte Sina, in ſeruitutẽ generans quæ eſt Agar (Sina enim, mons eſt in Arabia, qui coniunctus eſt ei quæ nunc eſt Hieruſalem) & ſeruit cùm filÿs ſuis.

H*Aec enim ſunt duo teſtamenta*) hęc, id eſt, hæ duæ fœminæ Agar & Sara, ſunt duo teſtamenta: Sic Chryſoſtomus, ſecundum quem (*ſunt*) poſitum eſt, pro (ſignificant) nec id extortum eſt, cùm vocabulum allegoriæ quod præceſsit, id plane requirat. Significant ergo duo teſtamenta, quorum alterum traditum eſt in monte Sinai, vel (ſecundum lectionem Græcorum à monte Sina, ſcilicet profectum eſt, generans populũ ſeruituti obnoxium. Seruitus hæc poſita eſt partim in obſeruantia multiplicium & obſcurarum ceremoniarum, partim in affectu, hoc eſt quod Apoſtolus ait ad Roman. 8. In ſpiritu timoris, quo metu pœnæ, non amore iuſtitiæ, abſtinetur à malis.

Quæ eſt Agar) id eſt, quod teſtamentum in monte Sina traditum eſt Agar, id eſt, typicè ſignificatur per Agar ac rectè ſanè vetus teſtamentum ſignificatur per Agar. Nã Agar, Syrorum aut Arabum lingua hoc eſt, quod Hebræorum lingua Sina, qui mons eſt in Arabia minore. Refert ergo Agar typum veteris teſtamenti non ſolùm in hoc quòd ancilla eſt, verumetiam per ſuam nomenclaturam, quia nomine ſuo exprimit montem Sina, vbi tradita eſt lex. Secundum hanc interpretationem quæ eſt Chryſoſtomi, Theoh. & Oecum. illud (mons Sina) prædicatum eſt, & repetitur vocabulum, Agar, ad hunc modum. Quæ eſt Agar, Agar enim Syna mons eſt in Arabia. Quæ lectio eſt in omnibus Græcis exemplarib⁹, in nullis verò Latinis. Sed neque apud interpretes, Latinos vllum eſt veſtigium repetitionis, præterquàm apud Ambroſium. Sed omnes intelligunt vt (Sina) ſit ſubiectum, licèt aliter & aliter interpretentur. Quidam enim vrgent ethymologiã Arabiæ, hoc modo: Rectè illud teſtamentum vetus generans in ſeruitutem, datum eſt in monte Sina. qui ſitus eſt in Arabia. Nam Arabia iuxta ethymologiam ſignificat humilitatem, afflictionem, depreſsionem ſiue occaſum, quo ſignificatum eſt per allegotiam, quòd vetus teſtamentum generaret populum humilem, afflictum, depreſſum ſiue ſeruum. Alij non ethymologiam nominis Arabiæ, ſed rem ipſam ſiue ſitum regionis vrgent, interpretantes ad hũc modum. Sina enim mons eſt in Arabia, quæ regio extra terram promiſſionis eſt. Ex quo intelligi datur, quòd vetus teſtamentum non ſit proprium filiorũ. Alij pondus argumentationis eſſe putant ibi (& ſeruit cum filijs ſuis) vt ſenſus ſit: Sina enim mons eſt in Arabia ſeruiens cum populo ſuo, vt argumentetur Apoſtolus ex qualitate & conditione montis, & accolarũ ipſius.

Præter expoſitiones has, ſunt & aliæ, ſed quas annotauimus, præcipuæ ſunt: quæ tamen omnes non carent magnis ſcrupulis, quos nimis longũ eſſet hic recenſere. Quẽadmodum autem pars iſta ſic & ea quæ ſequitur, variè exponitur. Quidam enim ad hunc modũ interpretantur (*qui coniunctus*) ſcilicet per radices (*ei quæ nunc eſt Hieruſalẽ*) Alij exponunt qui coniunctus eſt, non quidem per radices, cùm inter ipſum & Hieruſalem nimis magnum ſpacium ſit, ſed hactenus coniunctus, quia ſpectat ipſam Hieruſalem. Alij intelligunt, qui coniunctus eſt ei, quæ nunc Hierulalem eſt per Arabiam: quia Arabia, in qua ſitus eſt mons Sina, contingit Iudæam verſus meridiem, & per Iudæã confinis eſt ipſi Hieruſalem. Alij dicunt montem Sina coniunctum eſſe Hieruſalem hoc ſenſu, quia indè profecti ſunt filij Iſrael in terram Canaan, in cuius meditullio ſita eſt Hieruſalem: vt intelligatur coniunctus nõ vicinia loci, ſed continuatione itineris filiorum Iſrael indè proficiſcentium in Hieruſalem. Alij ad hunc modum interpretantur: qui coniunctus eſt, non quidem vicinitate, loci & ſpacij, ſed ſimilitudinis allegoriæ, ei, quæ nunc eſt Hieruſalem. Nam ſicuę mons Sina generauit in ſeruitutem populum carnalem, cui dabatur lex dum terrorem incuſsit minis ſuis, & gratiam non dedit: Ita terrena Hieruſalem generat populum ſeruituti obnoxium. In hac tanta expoſitionũ varietate vt aliquid certi habeatur, primò annotandum eſt naturam allegoriæ

eſſe,

eſſe, vt non probetur, ſed ex mera authoritate proferatur. Secundò coninnctionem (enim) apud Paulũ non ſemper ſeruire cauſæ, ſed interdum repetitioni, & vim habere aſſeueratiuã iuxta idioma Hebraicũ, quemadmodum annotatum eſt in cap. 2. in expoſitione partim illius loci: Mihi enim qui videbantur eſſe aliquid, &c. partim illius: Propter quod ex operibus legis non iuſtificabitur, &c. Tertiò annotandum vocabulum Græcum συστοιχεῖν quod noſter interpres vertit coniunctum eſſe, ſignificare conſenſum in natura & proprietate ingenij, vel in alia qualitate quapiam, vt doctiſsimè docet Budæus in commentarijs linguæ Græcæ: hinc σύστοιχα vocant Græci, quæ nos cognata, vt cùm dicimus, illa vitia ſunt ſibi cognata.

Quartò annotandum commentarium Ambroſij in hunc locum: Sina enim mons eſt in Arabia, &c. vbi nulla fit mentio Agar, ſic habere: Cauſam Agar ſignificare dicit terrenam Hieruſalem. Videtur ergo Ambroſius hoc loco ſubaudiuiſſe Agar, quod nomẽ Græci codices conſtanter exprimũt. His animaduerſis facilè eſt deuenire in germanum ſenſum huius loci. Dixerat Apoſtolus Agar, typum gerere veteris teſtamenti: hoc magis inculcare volens, idem repetit alijs verbis dicens: Agar enim, Sina mons eſt, quaſi dicat. Agar reuera eſt typus eius. Quod dixi veteris teſtamẽti, iam dico montis Sina, per metonomiam pro re exhibita in monte Sina, qui ſitus eſt in Arabia, quia addit nomen regionis, propterea eſt hîc aliqua explicatio, & non nuda repetitio, quaſi dicat, vos Galatæ ſcitis quid ſit mons Sina, ex vſu ſcripturæ nouiſtis, quòd ſit res horribilis, quòd ſit extra terrã promiſsionis. Iſta volo vos aduertere, vt ex his intelligatis naturam veteris teſtamenti ſiue legis. Ob eandem cauſam miſcet & Hieruſalem dicens, qui coniunctus eſt ei, quæ nunc eſt Hieruſalem, hoc eſt, mons Sina eiuſdem eſt naturæ & indolis, cuius eſt noſtri temporis Hieruſalem. Hæc duo quo ad rem de qua ago, cognata ſibi ſunt. Hieruſalem ſitu quidem longè abeſt à Sina, & propterea videri poſſet non pertinere ad Sina, tamen eſt planè Sinaica. Conferte eam doctrinam quam accepiſtis à me, cum ea quæ eſt in ciuitate Hieruſalem: Item ſpiritum & vitam veſtrã, cum ſpiritu & vita eorum qui habitant Hieruſalem, inuenietis verè eſſe Sinaicam & legalem: deprehendetis vitam eorũ ſimillimam eſſe vitæ eorum, qui terrebantur in monte Sina. Eam quæ nunc eſt Hieruſalem, vocat craſſam terrenam, carnalem: talis ſiquidem erat Hieruſalem cùm iſta ſcriberet Paulus. Aliter interpretatur Eraſmus: habet enim ſic in annotationib⁹, Quod addit, quæ nũc eſt, huc pertinet, quòd olim ea ciuitas alijs nominibus fuerit appellata, primò Iebus, deinde Salem, deinde Hieruſalem, velut ex vtriſq; compoſito vocabulo ſed corrupto, cùm dicendum erat Iebuſalem, Senſus ergo ſecundùm ipſum eſt: Qui coniunctus ſiue confinis eſt ei ciuitati, quæ nunc appellatut Hieruſalem. Sed veriſimilius eſt, Apoſtolũ reſpexiſſe ad id quod priùs diximus.

Et ſeruit cum filijs ſuis.) Eſt hîc repetitio eiuſdem rei. Agar eſt vetus teſtamentum, Agar eſt Sina mons in Arabia, Agar ſeruit cũ filijs ſuis, id eſt, legiſtis. Alij ſuppoſitum verbi (ſeruit) faciunt Hieruſalem: verùm facies dictionis. Paulinæ Græca magis ducit ad priorem ſenſum. Græca enim ſic habent: Quæ eſt Agar: nam Agar Sina mons eſt in Arabia, coniunctus eſt autem ei quæ nunc eſt Hieruſalem: ſeruit autem cum filijs ſuis. Pro altera ſententia facit quod ſequitur.

ILla autem quæ ſurſum eſt Hieruſalem, libera eſt, quæ eſt mater noſtra. Scriptũ eſt enim, Eſai. 54. a
Lætare ſterilis, quæ non paris: erumpe & clama, Luc. 23. d
quæ non parturis, quia multi filij deſertæ, magis quàm eius quæ habet virum.

ILla autem quæ ſurſum eſt Hieruſalem) quã opponit terrenæ. Senſus eſt: Illa Hieruſalem quæ per fidem & ſpem ſurſum eſt, cuius typum gerit Sara, eſt libera: & ſicut ipſa eſt libera, ita & populum generat liberum, quia partus ſequitur vterum. Supernã Hieruſalem vocat præſentem Eccleſiam, Eccleſiam noui teſtamenti. *Quæ eſt mater noſtra*) id eſt, omniũ credentium. *Scriptũ eſt enim.*) Eſaiæ 54. *Lætare ſterilis quæ non paris*) id eſt, tu Eccleſia primitiua, quæ ea parte qua ex gentibus conſtans, hactenus ſterilis fuiſti, & nullos peperiſti filios Deo: imò quæ ne conata quidẽ es vllos filios Deo parere, ſed citra Dei omnem cognitionem dæmonib⁹ pariebas: lætare, erumpe in vocem gaudij, & clama præ lætitia: *Nam multi*) id eſt, plures iam ſunt filij tui, quæ hactenus tanquam effœta deſerta fuiſti à Deo. *Magis quàm eius quæ habet virum*) id eſt, quàm maritatæ, hæc eſt ſynagoga quæ Moyſen ſiue legem tanquam maritum habuit.

NOs autem fratres, ſecundùm Iſaac pro- Rom. 6. b
miſsionis filij ſumus. Sed quemadmodum tunc is qui ſecundum carnem natus fuerat, perſequebatur eum qui ſecundum ſpiritum: ita & nunc. Sed quid dicit ſcriptura? Eijce ancillam et Gen. 21. a
filium eius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

NOs autem fratres, &c.) vt autem propoſitam allegoriã explicemus ad propoſitũ, nos Chriſtiani filij ſumus non carnis vt

Iſmael,

Iſmael, qui iuxta naturæ ordinem, iuxta vires carnis progenitus eſt, ſed ſumus filij promiſsionis, in morem ſiue ad ſimilitudinem & exemplum Iſaac, qui ſupra virtutem naturalem carnis, ex promiſsiõe natus eſt. *Sed quemadmodum tunc is, &c.*) pergit oſtendere congruentiam rerum cum rebus, quin hac quoque parte, ait, pulchrè congruit allegoria. Quòd ſicut tunc maior natu Iſmael, qui iuxta carnẽ tantùm fuit filius maior Abrahæ, lactantem adhuc paruulum Abrahæ filium, qui ſecundùm virtutem Spiritusſancti & promiſsionem natus fuerat, perſequebatur, ſibi circuncisionis prærogatiuam & primogenita vendicans: Ita & nunc Iſraelitæ ſecundùm carnem, qui carnali legi inhærent, & iuxta carnem tantùm ſunt filij Abrahæ, aduerſus minorem fratrem nempe Eccleſiam gentium, quæ iuxta promiſsionem & fidem ſunt germani filij Abrahæ, inflantur & eriguntur, non ſuſtinentes ſpiritualem Euangelij veritatem vmbris legis Moſaicæ præferri.

Sed quid dicit Scriptura? Eijce ancillã) quo ſignificatum eſt vetus teſtamentũ aliquando eijciendum, vt non ſit eius vſus in populo Dei. *Et filium eius*) periphraſis eſt Iſmaelis: Congruentia hîc dura eſt & terribilis: Sicut Iſmael exactus eſt ex ædibus paternis, ita legiſtæ eijcientur, nec in domo manebunt perpetuò: & ſicut Iſmael non ſucceſsit in hæreditatem: ita legiſtæ non erunt hæredes, id eſt, non cõſequentur rem promiſſam Abrahæ & ſemini eius.

ITaque fratres, non ſumus ancillæ filij, ſed liberæ, qua libertate Chriſtus nos liberauit.

ITaque *fratres*) Senſus eſt: Cùm igitur non ſumus filij carnis ſecundùm Iſmaelem, ſed ſumus filij promiſsionis ſecundùm Iſaac, conſequitur quòd non ſumus filij ancillæ, quòd non pertinemus ad typũ Agar, quòd non ſumus populus veteris teſtamenti, ſed quòd ſumus filij liberæ, quòd pertinemus ad typum Saræ, quòd ſumus populus noui teſtamenti, populus liber.

Qua libertate Chriſtus nos donauit) Senſus eſt: libertatem hanc non noſtris meritis aut noſtris virib' nobis parauimus: ſed propter Chriſtum, gratuito Dei beneficio nobis donata eſt. Clauſulam hanc qua libertate Chriſtus nos liberauit, Græci initium faciunt ſequentis càpitis adiecta nota illationis. Legunt enim ad hunc modum. Qua ergo libertate Chriſtus nos liberauit, ſtate & nolite iterum, &c. Verùm Hieronymus habet & interpretatur lectioné noſtram, Similiter & Ambroſius.

CAPVT V.

STate, & nolite iterum iugo ſeruitutis contineri. Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam Acto.15.a *ſi circũcidamini, Chriſtus vobis nihil proderit. Teſtificor autẽ rurſus omni homini circuncidenti ſe, quoniam debitor eſt vniuerſæ legis faciendæ.*

STate *& nolite iterum iugo ſeruitutis contineri, &c.*) eſt adhortatio, qua concludit apoſtolus tertium argumentum ſumptum ex ſcriptura. Senſus eſt: cùm per Chriſtum ſemel donati ſitis libertate, ſtate in ea conſtanter, retinere eam. Quod dicit (ſtate) fluctuationem inquit Chryſoſtomus, indicat. Iugum ſeruitutis legem vocat duram, difficilẽ, laborioſam: ne implicemini iugo tam oneroſæ legis. Quod addit (iterum) ſignificat Galatas antè ſeruiſſe, licèt non legi: vide cap. 4. Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa?

Ecce ego Paulus, &c.) Hactenus argumentatus eſt, nunc interponit authoritatẽ apoſtolicam: Id quod euici argumentis, nunc authoritate apoſtolica affirmo. Palàm dico vobis, ſi circuncidamini ita vt ponatis ſpem ſalutis in circunciſione, aut credatis circunciſionem neceſſariam ad ſalutem, Chriſtus, id eſt, fides in Chriſtum, vel gratia Chriſti nihil vobis proderit. Quòd ſi iſtud non retrahit vos, ſaltèm retrahat vos negotij difficultas: Nam præterquam quòd periculoſa eſt circunciſio importabile quoque iugum & pondus ſeruitutis ſecũ adfert, hinc eſt quod ſequitur (*teſtificor autem omni*) id eſt, cuiuis tam gentili quàm Iudæo (*quoniã debitor eſt*) id eſt, quòd obnoxium ſe reddat vniuerſæ legi ſeruandæ. Eſt enim circunciſio diuinitus inſtituta tanquam ſignum quoddam, quo homines inſcriberentur in genus & religionem Iudaicam, vt hoc ſigno profiterentur ſe obſeruatores legis & religionis Iudaicæ. Chryſoſtomus aliam adfert rationẽ, quòd nimirũ cum circunciſione coniunctæ ſunt multę ceremoniarum ſpecies, quas obſeruare cogeris dum circunciſionem exerces. Verùm prior interpretatio magis germana eſt.

EVacuati eſtis à Chriſto, qui in lege iuſtificamini, à gratia excidiſtis. Nos enim ſpiritu, ex fide ſpem iuſtitiæ expectamus. Nam in Chriſto Ieſu, neq; circunciſio aliquid valet, neq; præputium, ſed fides quæ per charitatem operatur.

E*Vacuati eſtis à Chriſto*) id eſt, Chriſtus factus eſt vobis tanquam non haberetis eum, factus eſt vobis otioſus & irritus, hoc eſt, opus, labor, ſiue beneficium Chriſti nihil vobis profuturum eſt, qui ex legis Moſai-

Moſaicæ obſernatione quæritis iuſtificari: (*à gratia*) id eſt, à gratuita iuſtificatione, quã ſemel per Chriſtum aſſecuti eſtis (*excidiſtis*) partim quia diffidetis gratiæ, dum aliunde quæritis iuſtificari, partim qnia gratiæ præbetis vos ingratos. Cùm enim hoc præſtet Chriſti gratia, vt qui debitores erant ſeruandæ legis, liberentur hoc debito, vos ingrati tantæ gratiæ, debitores eſſe vultis legis.

Nos) ſanè qui ſyncerè ſumus Chriſtiani (*per Spiritum ex fide*) in Ieſum ſpem iuſtitiæ expectamus, non ex circuncisione vel carnali obſeruatione legis: Fides eſt quæ impetrat Spiritum, Spiritus in corde credentium efficit iuſtitiam: Sic Chryſoſtomus qui per Spiritum intelligit Spiritum ſanctum. Alij Spiritum poſitum putant ad diſtinctionem literæ, hoc ſenſu: Nos iuxta ſpiritualem legis intelligentiam ex fide ſpem iuſtitiæ expectamus. Spem iuſtitiæ dixit pro ſperata iuſtitia, vel potiùs pro ea quæ in votis eſt, quam ambiunt & ſynceri Chriſtiani, & Iudaizantes, ac ſi dicat, & Chriſtiani & Iudaizantes in votis habent iuſtitiam: nos hanc expectamus ſpiritu ex fide. Alij interpretantur de vita æterna, quæ redditur iuſtitiæ.

Nam in Chriſto Ieſu) neq; circuncisio aliquid valet, ſicut falſo vobis perſuadere conantur Iudaizantes (*neq; præputium*) ſcilicet aliquid valet, ſicut arroganter quidam iactitant ex gentibus conuerſi: ſed in Chriſtianiſmo id vnum eſt quod valet, nempe fides, fides inquam, non quæuis, ſed quę operatoria eſt per charitatem, nõ tanquam per effectum ſuum ſiue per inſtrumentum vel organum ſed tanquam per cauſam, vnde habeat ipſa fides efficaciam operãdi: Ipſa enim fides ad operationem iuſtitiæ tanquam diſpoſitio eſt, accipiens vim & efficaciam, & energiã operandi per charitatem. Quidam interpretantur hîc Paulum, quaſi id agat, quomodo ex impio qnis efficiatur iuſtus. Alij ipſum putant ſolicitum eſſe de vita hominis iam iuſtificati, vt doceat quid agere debeat, & in quibus occupari qui iuſtus eſt: & horum ſententiæ fauet illud, in Chriſto Ieſu.

CVrrebatis bene, quis vos impediuit veritati non obedire? Nemini conſenſeritis. Perſuaſio hæc non eſt ex eo qui vocat vos.

C*Vrrebatis bene*) id eſt, pulchrè ſuccedebat vobis & in vita, & doctrina Euangelica. *Quis vos impediuit?*) in iſto curſu erat ſpes magni profectus, quiſnam interrupit curſum veſtrum? quiſnam tantum valuit? Notat pſeudoapoſtolos. Quod additur (*non obedire veritati*) Chryſoſtomus non legit, nec in commentarijs vllam mentionem facit: Græci tamen codices qui hodie extant, illud legunt. Quis vos impediuit, quò minùs obtemperaretis veritati? *Nemini conſenſeritis*) Iſtud non eſt in Græcis, neq; Latina omnia habent, & in quibus habetnr, ferè obeliſco prænotatur. Si legamus, ſenſus hic eſt: Nemini prorſus, quiſquis ille tandem ſit, qui ad circuncisionem & legis Moſaicæ obſeruationem vos inuitat, conſenſeritis. *Perſuaſio hæc*) qua vobis perſuadere conantur, cum Euangelio Moyſen miſcendũ eſſe, non proficiſcitur ab eo authore, qui principio vocauit vos ad fidem & veritatem Euangelicam. *Qui vocat vos*) periphraſis eſt Patris. Tacitè ſignificat eſſe zizania à patre Diabolo.

MOdicum fermentum, totam maſſam corrupit. Ego confido in vobis in Domino, quòd nihil aliud ſapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicunq; eſt ille.

M*Odicum fermentum, &c.*) Eſt allegoria vocum: Paruns aliquis error afficit ipſam ſubſtantiam religionis, mutat & euertit. Ne exiſtimetis inquit parui referre, ſi nõ totam recipientes legem, circuncisionẽ ſaltem recipiatis, & aliquas legis vmbras: quantulacunq; legis portio ſit, ſi cum fide Euangelij miſceatur, totam fidei ſynceritatem vitiabit, quemadmodum paululum fermenti totam conſperſionem cui admixtũ fuerit, acidam reddit, paulatim diffundens ſuum acorem. Pro (corrnpit) quidam legendum putant (corrumpit) quia Græcè eſt fermentat. Modicum fermentum totam conſperſionem fermentat.

Ego confido in vobis quòd aliud, &c.) (in) pro (de) poſuit, id eſt, de vobis confido (*in Domino*) id eſt fretus bonitate Chriſti, quod poſt hanc meam admonitiouẽ, nihil aliud ſentietis diuerſum ab eo quòd principio tenebatis de libertate per gratiã Chriſti vobis donata, confido quod in hac re non ſeqnimini perſuaſionem nouam.

Qui autem conturbat vos) id eſt, dimouere ſtudet à vera doctrina, quam ſemel à me accepiſtis, dabit pœnas nõ effugiet iudicium Dei, id eſt, vindictam quicunq; ille tandem fuerit quantumuis magnus.

EGo autem fratres, ſi circuncisionem adhuc prædico, quid adhuc perſecutionem patior? Ergo euacuatum eſt ſcandalum crucis. Vtinam & abſcindantur, qui vos conturbant.

E*Go aũt fratres ſi circuncisionem, &c.*) Traducebatur Paulus hoc nomine, quod alijs locis aliud & aliud doceret, quod apud Iudæos pro Moyſe ſtaret: apud Gentes contra Moyſem: hanc calumniã & ſuſpicionem à ſe amolitur. Quod ſi circuncisionem, inquit, adhuc prædico, vt calumniantur pſeudoapo-

doapoſtoli. Cur adhuc perſecutionem patior: ſcilicet à Iudæis: cur tã obſtinatis odijs me inſectari pergunt: Manifeſtum enim eſt hanc ſolam fuiſſe perſecutionum mearum cauſam, quod docuerim Chriſti gratiam neque circuncisionem neque legem requirere: Sublata ergo cauſa perſecutionis, cur durat perſecutio: Significat Apoſtolus quod Iudæi non erant perſecuturi ipſum, ſi voluiſſet permittere Moyſen, etiam ſi prædicaſſet Chriſtum.

Ergo euacuatum eſt ſcandalum crucis) id eſt Si verum eſt me eſſe pręconem circuncisionis & legis, ceſſat offendiculum Iudæorum, qui offendi ſolent ad prædicationem crucis Chriſti. Non enim tam offenduntur ob id, quod prædico Chriſtum crucifixum, eumque eſſe Meſsiam: quàm quòd prædicem legem per ipſum abolitam. *Vtinam & abſcindantur*) vtinam qui ſic vrgent apud vos carnalem circuncisionem, & vos à recto ſtatu deijcere conantur. Id enim ſignificat quod dicit, qui vos conturbant. Siquidem Græcè eſt ἀναστατοῦντες, id eſt, qui vos commouẽt ſiue de ſtatu ſubmouent. Vtinam inquam per diuinæ iuſtitiæ vindictam non ſolum circuncidantur, verum etiam exſecentur, hoc eſt, pudenda ignominia, grauique dolore, eis membrum illud totum ſemel abſcindatur, cuius occaſione delinquunt: vt hac ignominia corrigantur: Sic Chryſoſtomus. Alij aliter exponunt, ad hunc modũ: vtinam prorſus amputentur à veſtro contubernio, ne diutius ordinem veſtrum turbare poſſent quando tam pertinaciter ſuam de circunciſione ſententiã retinentes, corrigi nequeunt.

VOs enim in libertatem vocati eſtis fratres, tantum ne libertatem in occaſionem detis carnis, ſed per charitatem ſpiritus ſeruite inuicem.

VOs enim in libertatem vocati eſtis) Senſus eſt, gratuita Dei vocatione, tranſlati eſtis in libertatem Euangelicam per quã facti eſtis liberi, non ſolum à peccatis ſiue domino peccati, nec ſolum à ſeruili qualitate ſeu ſpiritu timoris: verum etiam ab onere & iugo graui circunciſionis, & præceptorum carnalium legis. In his tribus, cum ſita ſit libertas Chriſtiana, hoc tamen loco eam potiſsimum ſignificat Apoſtolus libertaté, quæ eſt à cæremonijs & iugo legis Moſaicæ: quod diſcimus ex vocula (enim) quæ rationem reddit, quare inuitantes ad circunciſionem, quæ prima cæremoniarum eſt, ſtatu dimoueant Galatas. Vnde indoctè agunt Lutherani, qui locum iſtum interpretantur in hunc modum: Vos fratres vocati eſtis in libertatem, ſcilicet ab obedientia præſtanda, quibuſuis ſuperiorum legibus, ſiue in libertatem à quibuſuis legibus poſitiuis.

Manifeſtum eſt enim, tum ex circunſtãtijs, tum ex ratione ſcripti, Apoſtolum agere de abrogatione veteris legis: de hac ſiquidem controuerſia erat apud Galatas, an lex Moyſi neceſſario ſeruanda eſſet à fidelibus: Certe hæc ipſorum interpretatio palam aduerſatur doctrinę Pauli in epiſtola ad Rom. 13. aperte docentis, obedientiam ex neceſſitate præſtandam eſſe legibus quas conſtituunt principes, vide D. Turnout lib. 3. de libertate Chriſtiana, in argumento primo & eius ſolutione: Rurſus in argumento 8. & ſolutione eiuſdem. Porrò libertas illa, qua quemque liberum eſſe volunt ad agendum quæuis, quæ iuſtitiæ & charitati non aduerſantur (vt verbi gratia ad ducendum vxorem, ad veſcendum ſine delectu quibuſuis cibis, quouis tẽpore, & ad alia id genus, quæ per ſe non repugnant iuſtitiæ & charitati) neque libertas ipſa Chriſtiana eſt, neque etiam per ſe & neceſſario ipſam concomitatur, tanquam aliquid ordinatũ à Chriſto, quod obſeruari vellet à Chriſtianis: videlicet quaſi Chriſtus ordinaſſet, vt Chriſtiani haberent libertatem agendi in rebus indifferẽtibus, & per ſe non continentibus rationem iuſtitiæ, quicquid libêret, modo id fieri poſſet ſine ſcandalo. Cùm enim Chriſtiana libertas in eo per ſe ſubſtantialiter cõſiſtat, vt quis à peccati ſeruitute liber, vni Deo adhæreat, ſpontanea indole faciens quæ ipſi placita ſunt: conſequitur, quod ea, quæ augendę erga Deum charitati conducunt, etiam ſi minuent libertatem circa res medias, magis conſentanea ſunt Chriſtianę libertati, quàm eam imminuant.

Huiuſmodi autem ſunt quædam Eccleſiæ ordinationes, de abſtinentia à quibuſdam cibis, rurſus de ieiunijs, item de cœlibatu ſacerdotum. Quare quod dicitur per Chriſtum datam eſſe libertatem credentibus circa ea quæ non ſunt per ſe neceſſaria ad ſalutem, intelligendum eſt in hunc modum: quòd nimirum Chriſtus nihil certè ſtatuerit de huiuſmodi indifferentibus, ſed permiſerit ſponſæ ſuæ Eccleſiæ, & illius præſidibus conſtituendas ordinationes pro ratione, & conditione temporum & locorum ad lucrum & præſidium charitatis. Quia Apoſtolus iam aliquoties meminit libertatis ne quis putaret hinc licere Chriſtianis quicquid lubet, adijcit.

Tantum ne libertatem, &c.) quorum verborum hæc eſt ſententia, Non eſt quòd de ceremonijs legis præſtandis ſoliciti ſitis: vocati enim eſtis in libertatem, id tantùm curandum eſt, ne libertatem hanc in occaſio-

nem vertatis carnis, hoc eſt, ne libertate hac qua donati eſtis per Chriſtum abutamini ad vitæ licentiam, ne huius prætextu, carnis deſideria perficiatis. De eadem re ſolicitus eſt Apoſtolus in Epiſtola ad Romanos: *Sed per charitatem ſpiritus.*) Ne vita iuſtificati ſit otioſa, & ſine fructu, oſtendit, qua in re exercere ſe debeat Chriſtianus. Iudæi, inquit, exercentur in ceremonijs à lege præſcriptis, vos exerceri volo in charitate, in mutuis officijs præſtandis. Genitiuus (ſpiritus) non eſt in Græcis codicibus, ſed nec Greca ſcholia vllam eius faciunt mentionem. Similiter nec Chryſoſtomus in commentarijs, additus tamen nihil officit ſenſui. Annotat Chryſoſtomus, quòd non dicit, per charitatem diligite inuicẽ, ſed ſeruite, quòd vehementius eſt: liberos ergo vult eſſe ſeruos, ſed ſeruos iuxta inſtinctum charitatis, quæ nomine quidem ſeruitus eſt, ſed re libertas & ingenua libertas.

Leui. 19. d Matt. 22. d Marc. 12. d Rom. 13. *OMnis enim lex in vno ſermone impletur: Diliges proximum tuum ſicut teipſum. Quod ſi inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem conſumamini.*

OMnis enim) id eſt tota lex impletur in obſeruatione vnius mandati, nempe huius: Diliges proximum tuum ſicut teipſum, Cuius ſententiæ expoſitio petatur ex cap. 13. Epiſtola ad Ro. *Quod ſi inuicem mordetis*) quòd ſi per contentioſas diſputationes, quas de lege & circunciſione inter vos agitatis, aut inuidia aut gloria accenſi, obtrectationib⁹ mordetis vos mutuo, & quod aſperius eſt, deuoratis: ingens periculum eſt, ne mutuis obtrectationibus tanquam mutuis vulneribus conficiamini.

Iacob. 2. b Rom. 13. d 1. Petr. 2. c *DIco autem in Chriſto, ſpiritu ambulate, & deſideria carnis non perficietis. Caro enim concupiſcit aduerſus ſpiritum: ſpiritus autem aduerſus carnem, hæc enim ſibi inuicem aduerſantur, vt non quæcunque vultis, illa faciatis. Quod ſi ſpiritu ducimini, non eſtis ſub lege.*

DIco autem in Chriſto, &c.) explicantis eſt, Verba mea quibus iam dudũ vtor, huc ſpectant: ſumma eorum quæ dicere volo hæc eſt. Alij accipiunt vt ſit hortantis, hortor & vos & moneo in doctrina Chriſti: verum priùs magis eſt ex conſuetudine Pauli, Et illud (in Chriſto) non eſt in Græcis codicibus, ſed neque Chryſoſtomus in commentarijs, eius dat vllam ſignificationem: Similiter D. Hier. neque Amb. *Spiritu ambulate*) id eſt, exigite vitam quotidianam ad doctrinam ſpiritus, vel certè hoc modo intelligatur exigite vitam iuxta inſtinctus ſpiritus: nec refert ſiue ſpiritus accipiatur pro Spiritu ſancto; ſiue pro ſpiritu humano, quatenus tamen ſanatus eſt per Spiritum ſanctum.

Iſti autem inſtinctus ſpiritus magis erant euidentes tempore Pauli, quando calebat ſanguis Chriſti in cordibus credentium, quam nunc in iſto ſrigore charitatis. Iſtud ſi feceretis, non abutemini libertate Chriſtiana ad vitæ licentiam, hoc eſt, quod dicit (*& deſideria carnis non perficietis*) quia quamdiu agimus in hoc mortali corpore, velimus nolimus, ſentimus ea.

Caro enim cõcupiſcit aduerſus ſpiritũ.) caro. i. carnalis anima, alioquin caro ex qua tãquã ex altera ſui parte componitur homo, neq; eſt dictatrix peccati, neq; cogitationes format, neque diſponit agenda: ſed eſt veluti officina animæ, quæ in ea formet turpitudinum idola, per quam eam peragit & conſummat, vt erudítiſsimè docet Cyprianus in prologo libelli, quem de cardinalibus operibus Chriſti conſcripſit. Alij nomine carnis totum hominem accipiunt, quatenus carnalis eſt. Ex hoc loco, Manichei olim ſtatuere conati ſunt duas eſſe naturas in homine: alteram malã à dæmone authore profectam, quæ in carne inhabitans per carnem concupiſcat aduerſus carnem, ſed malè id. Eadem namque prorſus eſt anima, quæ per carnem concupiſcit ſecundum carnalem appetitum, & quæ per ſpiritum concupiſcit iuxta appetitum rationalem. Intelligendũ eſt in anima duplicem eſſe vim appetitiuam: Alteram quæ eſt rationis expers, quam appallamus appetitum ſenſitiuum: hic enim appetitus in natura adhuc vitiata ſine ordine rationis ſectatur carnalia commoda: ſecundum hanc igitur vim, anima concupiſcit aduerſus ſpiritum: nam huius motus aduerſantur motibus ſpiritus: Alteram quæ eſt rationis particeps, quam voluntatem appellamus, hæc per gratiam ſanata & renonata concupiſcit ex directione ſpiritus ſpiritualia bona. Eadem igitur eſt anima, quæ ſecundum diuerſas vires aduerſus ſeipſam pugnat.

Quamquam B. Auguſt. non modò eandem animã diuerſis motibus æſtuantem, ſecundũ diuerſos & contrarios appetitus hoc diſsidiũ ſentire ſcribat, verumetiam vim rationalẽ. Docet enim eandẽ hominis voluntatẽ litigare, rixari ac pugnare ſecum: dum ex Spiritus ſancti inſpiratione tota vult ęternis bonis adhærere: ex pondere verò carnalis conſuetudinis vult adhuc terrenis commodis & delectationibus frui, vide ipſum lib. 8. confeſſ. cap. 5. & ſequẽtibus. Hæc enim ſibi inuicem aduerſantur) id eſt, motus ſpiritus ſunt contrarij motibus carnis. Caro enim ſolicitat ad turpia, ſpiritus verò inuitat ad honeſta.

Vt non quæcunque veltis faciatis) hoc eſt, vt ſciatis vobis etiam qui iuſti eſtis, non eſſe

in manu,

in manu, non concupiſcere vultis, non tangi motibus carnis, interea tamen tangimini. *Quod ſi ſpiritu ducimini*) ſoluit Apoſtolus tacitam obiectionem. Dicere poterant, eſt moleſtum incitari ad turpia & interim teneri lege quæ illa ꝓhibet. Reſpondet Apoſtolus, qui ſemel hauſit ſpiritum gratiæ, & deinde obſeruat inſtinctus ſpiritus, & præbet ſe illis, tali lex non eſt moleſta, talis non cogitur lege, ſed eſt ſupra legem, quia etiam ſi lex non eſſet, præſtaret ea quæ legis ſunt. Non eſtis (ergo) ſub lege,) etiam illa, quæ prohibet concupiſcere, quæ eſt decalogus: non eſtis, inquam, ſub ea tanquam ſub pædagogo cogente, & ſeruiliter reſtringente. Alij interpretantur hoc modo: non eſtis ſub lege accuſante & damnante. Lex non tenet vos reos & obſtrictos pœnis ſuis: quia adiuti ſpiritu, quo ducimini in vita quotidiana, præſtatis legem.

MAnifeſta ſunt autem opera carnis, quæ ſunt fornicatio, immundicia, impudicitia, luxuria, idolorum ſeruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, diſſentiones, ſectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, commeſſationes, & his ſimilia, quæ prædico vobis ſicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non conſequentur.

M*Anifeſta autem ſunt opera carnis*) poſtquam obiter ſoluit obiectionẽ, quam videbat poſſe obijci, redit ad exhortationem: Dixi, inquit, de premendis motibus carnis & eius operibus: illa autem manifeſta ſunt. Opera carnis vocat, quæ caro operatur, hoc eſt, quæ anima quatenus carnalis eſt, operatur: Porrò anima carnalis accipienda eſt non tantum ea, quæ operatur aliquid per carnem, ſiue per carnis ſenſus, ſed anima carnalis intelligenda eſt: quatenus operatur ex corruptione per Adam tracta. Ita oportere accipi patet ex ijs, quæ ſubijcit Apoſtolus. Nam inter opera carnis numerat ſectas & hæreſes. Iſtud diligenter annotauit Aug. lib. 4. cap. 2. & 3. de ciuitate Dei oſtendens carnem dici carnalem hominem: carnalem verò hominem accipiendum eſſe qui ſecundum ſeipſum viuit. i. qui ſecundùm amorem ſui ipſius viuit, idque ex corruptione per Adam tracta. Quod ad catalogum attinet, ſciendum tam Græcos quam Latinos codices hìc variare in enumeratione vitiorum. D. Hierony. in commentarijs ſuis, non ſolùm interpretatus eſt, verum etiam quo ordine legi debeant vitia iſta indicauit. Primum, inquit, opus carnis, fornicatio eſt, hæc Græcis πορνεία dicitur, quam quidã explicant iuxta ethnicos, apud quos eſt generis nomen. Alij iuxta ſcripturæ & veterum certam ſpeciem accipiunt, vt ſit cõcubitus ſoluti cum ſoluta. Secundum opus carnis, immundicia nuncupatur, quo vocabulo ſignificauit Apoſtolus vſum rei venereæ contra naturam ſiue (vt Hierony.) libidinem extraordinariam, Hanc comes luxuria ſequitur pro qua Græcis eſt ἀσελγεία, id eſt, laſciuia, cuius vocis ſignificatum doctiſsimè explicat Budæus in commentarijs linguæ Græcè. Omnino veriſimile eſt Apoſtolum ſignificare voluiſſe cæteras turpitudinum ſpecies & motus: ipſarum quoque opera nuptiarum ſi non verecunde & cum honeſtate, quaſi ſub oculis Dei fiát. Quantum in catalogo operum cernis locum tenet, idiolatria, id eſt, ſimulachrorum cultus, cui veneficia ſuccedunt, quo vocabulo complexus Apoſtolus eſt omnes magicas artes. Poſt veneficia, inimicitia ponitur, .i. odiũ erga proximũ, & perpetuæ ſimultates: Septimũ locũ inter opera carnis, contẽtio poſsidet. i. oppugnatio veritatis cũ fiducia clamoris. Poſt contentionem octauo ſuccedit æmulatio, quæ Græco ſermone ζῆλος appellatur ſignificantiùs & notiùs. i. dolor animi: de eo quod alius peruenit ad rẽ quã duo pluresq́ue appetebant, & nõ niſi ab vno haberi poteſt. Deinde ponuntur iræ. i. appetitiones vindictarum. Poſt has, rixè ſequuntur, quas Græci ἐριθείας vocant. Eſt autem ἐριθεία cum quis ſemper ad contradicendum paratus, ſtomacho delectatur alieno, & muliebri iurgio contendit, & prouocat contendentem. His ſuccedunt diſſeſiones, factiones in religione, cũ quis dicit: Ego ſum Pauli, alius ego ſum Cæphæ, ego Apollo, &c. Hier. extendit etiam ad diſſenſiones domeſticas, vt ex mariti ad vxorem, patris ad filiùm, fratris ad fratrem. His iungũtur ſectæ. i. hæreſes: ea enim voce vtitur Paulus.

Hæreſis enim Græcè ab electione dicitur, cùm quis eam elegit diſciplinam in doctrina religionis, quæ ſibi melior videtur relicta veritatis regula, cùm quis credendarum regulam facit ſuam propriam opinionem. Hæreſes ſequuntur inuidiæ: has ebrietates poſt quas decimo quinto loco ponuntur commeſſationes. In Latinis codicibus ait Hiero. adulterium quoque & impudicitia & homicidia in hoc catologo vitiorũ ſcripta referuntur, ſed ſciendũ non plus quàm quindecim carnis opera nominata, de quibus & diſſeruimus. Quod dicit adulterium haberi in Latinis codicibus, de illis intelligit qui tum temporis erant in manibus, in noſtris hodie non habẽtur. In Græcis codicibus primo loco ponitur: habent enim ad hunc modum, manifeſta ſunt opera carnis, quæ ſunt μοιχεία, πορνεία, etc, Annotandum quoque propter Eraſmum D. Hieronymũ cathalogo vitiorum non agnoſcere impu-

dicitiam. Qui legunt impudicitiam, reſerũt ad libidinem, quæ conſiſtit in aſpectibus, in oſculis, in tactibus, Pro homicidijs. Græci habent cedes. D. Auguſtinus in ſuo catalogo neutrum habet. Porrò quia longum erat vniuerſa carnis opera replicare, & catalogum facere vitiorum, idcirco omnia vno ſermone cõcluſit dicens: Et his ſimilia, quæ nunc per literas iterum prædico, cum præſens eſſem apud vos, quod qui vel hæc, vel his ſimilia agunt, ſcilicet, ex intentinne & deliberato animo, & ſecundum perſectam rationem & conſummationem peccati, regnum Dei non conſequentur, vel (vt ad verbum habet Apoſtolus) non hæreditabunt.

FRuctus autem ſpiritus eſt, charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, manſuetudo, fides, modeſtia, continentia, caſtitas. Aduerſus huiuſmodi non eſt lex.

F*Ructus autem ſpiritus, &c.*) id eſt, opera quæ à ſpiritu proficiſcuntur, vel quæ Spiritus ſanctus efficit in nobis, quæque facienti pariunt fructũ æternæ beatitudinis, ſunt hæc charitas, gaudium, ſiue interna lætitia mentis, pax ſiue tranquillitas pectoris, nullis paſsionibus perturbati, quamquam incertum ſit an Apoſtolus pacem poſuerit pro pacifico congreſſu cum ſocijs, an vſurpauerit eo modo, quo ad Roma. pro tranquillitate mentis ex fiducia procedente, quòd confidet homo patrem ſe habere propitiũ per Chriſtum, & bene ſibi fore in extremo iudicio. *Patientia, longanimitas,*) Pro duobus hîc vnicum à Paulo vocabulum poſitũ eſt, quod vtrunq; à noſtro interprete poſitum ſignificat nimirum μακροθυμια, Sic D. Hieronymus. Senſus eſt: conſtans, fortis & diuturna perpeſsio rerum malarum & difficilium. *Bonitas*) qua quis prodeſt & beneſacit proximis. *Benignitas*) qua quis cum benignitate & dulcedine proximis libenter beneſacit. Definitur enim benignitas. *Manſuetudo*) qua quis iram ita moderatur, vt ne læſus quidem appetat vindictam. *Fides,*) id eſt, certa credulitas rerum non apparentiũ. Alij opponunt fidem non hæreſi, ſed mendacio: Rurſus alij malis ſuſpitionibus opponunt. *Modeſtia*) virtus eſt qua quis in dictis & factis ſeruat moderationẽ: quanquam omnia hoc loco, operum ſiue actiuum magis vocabula ſint, quam habituum. *Continẽtia*) cũ quis à concupiſcentijs & prauis paſſionibus oppugnatus non vincitur tamen, ſed per rationis vigorem continet ſe, ne abducatur à certa regula. Quod additur (*Caſtitas*) non eſt in Græcis exemplaribus, neque apud Hierony. neque apud Auguſtinum.

Aduerſus huiuſmodi, &c.) Incertum eſt an (huiuſmodi) referendum ſit ad res, an ad perſonas, quia genus non poteſt agnoſci ex textu. Lex accipitur ſicut in ſuperiori ſententia: Si ſpirttu ducimini, non eſtis ſub lege. Senſus hic eſt: decalogus non opppnit ſe huiuſmodi, vt damnet vel accuſet, in quibus regnant hę virtutes, his non aduerſatur lex. Lex non eſt hoſtis, non accuſat huiuſmodi homines, & proinde non tenentur lege quaſi conſtricti illius ſupplicijs. Vel aduerſus huiuſmodi non eſt lex. i. tales nõ cogit lex, quia ſpontanea indole faciunt & & præſtant legem, vt ſit ſenſus qualis eſt in Epiſtola priori ad Thi. Lex iuſto non eſt poſita, ſcilicet ad coercendum. Eſt tertius cõmentarius: Aduerſus huiuſmodi non eſt lex, id eſt, lex non militat vſquá contra charitatem, pacem, &c. Chryſoſt, huiuſmodi refert ad perſonas. Quid enim præcipias illi inquit qui omnia in ſe habet: Sicut enim equi freno morigeri, omniaq; ex ſe facientes, non egent ſcutica: ſic & anima quæ impulſu ſpiritus rectè facit, non eget admonitrice lege: Aug. in principio videtur referre ad perſonas, poſteà aperte ad res refert, cum inquit commemoratis multis operibus carnis, addit, & his ſimilia, ſatis oſtendit non ſe iſta examinatiore numero collocaſſe, ſed liberiore ſermone poſuiſſe. Hoc etiam de ſpiritualibus fructibus fecit: non enim ait: aduerſus hæc non eſt lex, ſed aduerſus huiuſmodi, id eſt, ſiue iſta, ſiue etiam cætera huiuſmodi. Obiter & hoc notandum, Auguſt. in ſuo catalogo non referre niſi nouẽ fructus ſeu opera ſpiritus: Prætermittit enim patientiam, modeſtiam, caſtitatem, quę tria prætermittit, & Hieron. in ſuo catalogo, ſed & Græci codices nouem duntaxat fructus recenſent.

QVi autem ſunt Chriſti, carnem ſuam crucifixerunt cum vitijs & concupiſcentijs. Si ſpiritu viuimus, ſpiritu & ambulemus.

Q*Vi autem ſunt, &c.*) id eſt, qui aguntur ſpiritu Chriſti, hi ductu ſpiritus crucifixerunt, id eſt labotibus & aſperis operibus ſubegerunt non tantum vitia & concupiſcentias, verumetiam carnem corruptam, quæ eſt malarum cupiditatum cauſa & ſeminarium. Dicuntur hæc contra Chriſtianos ſecuros. Putatis vos eſſe Chriſtianos, ſed non eſtis, quia Chriſtiani crucifigunt carnem ſuá, quia vident ſe ſolicitari ad turpia, & timent offendere eum quem toto corde diligunt, ideo caſtigant carnem ſuam per ieiunia, cilicia, vigilias, & alia id genus opera laborioſa, ad iſtud faciendum vrget eos timor caſtus.

Si ſpiritu viuimus, &c.) id eſt ſi verè ſumus regenerati ad nouam vitam, ſi ſemel ex ſpiritu Chriſti ſumus viuificati (*ſpiritu ambulemus*)

mus)id eſt, preſtemus actus illi vitæ conuenientes,vita illa appareat in conuerſatione quotidiana.Hic ſenſus valde probabilis eſſet,ſi Apoſtolus vſus fuiſſet verbo περιπατέω,nunc aliud vocabulum habet nimirum ϛοιχέω, quod Græcis ſignificat ordine ſuo incedere.

Quare Chryſoſtomus & eius abbreuiator Theophyl. iuxta naturam vocis Græcè hunc dant ſenſum. Si verè habemus actus vitales & ſpiritus,ſi ſecundùm ſpiritus leges vitam exigimus, cõtineamus nos intra ſpiritum, incedamus & ſtemus ordine noſtro, id eſt, contenti ſimus Euangelio, non aduocemus Moyſen ſiue legem, quæ eſt extra ordinem Chriſtianorum.

N*On efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.*

N*On efficiamur inanis gloriæ cupidi*) Iſtud facit pro interprete noſtro,qui verbum Græcum verrit ambulare, vt pertineat ad vitæ agendæ rationem. Videtur enim Apoſtolus pergere in cœpta admonitione.Senſus eſt:non efficiamur cupidi gloriç,quæ in hominum opinione poſita eſt, quæ gloria profectò inanis eſt,&caduca,nec diu poteſt conſiſtere. Inuicem nos prouocantes) ad contentiones & mutua certamina.Inuicem inuidentes.

CAPVT VI.

F*Ratres, & ſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, v‥ qui ſpirituales eſtis, hui‥ ‥di inſtruite in ſpiritu lenitatis, conſiderans teipſum, ne & tu tenteris.*

PRincipium huius capitis videtur eſſe epitome ca‥itis. 14. & 15. ad Romanos, quare cum il‥ conferre oportet, quod ſi fecerimus, minus placebunt commentarij generales,ſed cum Hieronymo hæc propriè intelligemus de ijs qui adducti fuerant à pſeudoapoſtolis,vt ſenſus ſit.

Fratres,ſi quis ſeductus à Pſeudoapoſtolis tranſierit ad Iudaiſmum, corripite eũ ſed leniter.Annotat Chryſoſtomus quòd non dixerat,ſi fecerit,ſed ſi præoccupatus fuerit, id eſt,abreptus: nimirum aliquo impetu,aut aliqua etiam infirmitate aut ignorantia, ſi præuentus fuerit antequam cauere potuerit.Quibus verbis excludit Apoſtolus deſtinatam malitiam. Infirmitas quoque & ignorãtia ſignificatur vocabulo delicti,quod græcè eſt παράπτωμα, et ſignificat lapſum quando aliquis impingit. Intelligit autem delictum propriè hoc, quod concernit fidem ſiue religionem,vt id ſit,quod ad Roman. infirmum autem in fide.

Vos qui ſpirituales eſtis)hoc ad Rom. dicit vos qui firmiores eſtis (huiuſmodi inſtruite)ad verbum eſt,inſtaurate,reficite ſiue ſarcite. Chryſoſtomus exponit pro corrigere &emendare:noſtro interpreti viſum eſt(inſtruite)vt ſit oſtendentis veram doctrinam contra falſam, ſiue bonos mores cõtra malos.*In ſpiritu lenitatis*)id eſt, non ſitis aſperi, rigidi & auſteri erga talẽ,ſed adhibete manſuetam, lenem, & ſuauem, exhortationem, inſtructionem aut correptionem.Ita & hodie faciendum cum ijs, qui ſeducti ſunt ab hæreticis, & non ſunt obſtinata voluntate mali.

Conſiderans teipſum ne & tu) qui iam recte iudicas de articulo iuſtificationis, de abrogatione circuncifionis & legis Moſaicæ, ne inquam & tu(tenteris) id eſt, ne abducaris à pſeudoapoſtolis.Nihil inquit Auguſt. ita ad manſuetudinem & miſericordiã inclinat,quam proprij periculi cogitatio. Ex hoc loco D.Hieronymus colligit,non tantum modeſtiæ cauſa ſed verè dictum à Paulo,quod imperitus eſſet ſermone. Verum magis probabile eſt quod annotat Eraſmus,Apoſtolum ſtudio mutaſſe ſubito numerum,quod ſingularis numerus eſſet magis idoneus ad compellandum vnuſcuiuſq; conſcientiam, ſed & mira cautione hoc agit ſemper Apoſtolus, ne quid offendat eos quos ſtudet corrigere. Durius autem erat dicere omnibus,conſiderate vos ipſos,ne & vos tentemini.

A*Lter alterius onera portate, & ſic adimplebitis legẽ Chriſti. Nam ſi quis exiſtimat ſe aliquid eſſe tùm nihil ſit, ipſe ſe ſeducit. Opus autem ſuum probet vnuſquiſque, & ſic in ſemetipſo tantum gloriã habebit, & non in altero. Vnuſquiſque enim onus ſuum portabit.*

A*Lter alterius onera portate*) Portare eſt vocabulum baiulorum, Al‥aliorum onera baiulate,quos videtis abductos à falſis fratribus, putetis eos graui aliquo onere laborare, proinde iuuetis eos:Hic videtur eſſe ſenſus proprius, fieri tamen poteſt, vt Apoſtolus generaliùs loquatur de peccato in genere,& non de illo tantum quod concernit fidem ſeu religionem. Si quem videritis in delictum laplum, ſubleuate,& adiuuate talem conſilio,opere, & oratione,quò faciliùs à peccato reſurgat(& ſic)hoc eſt hac ratione (*adimplebitis legem Chriſti*) hæc eſt lex charitatis qua præcipitur, diliges proximum tuum,&c.Siquidem Iohannes ſingulariter hoc facit mandatum Chriſti, vt vos mutuo diligatis, quod & idem Apoſtolus totus iam ſenex repetit frequentiſsimè ad admirationem præſentium.

Nam qui ſe exiſtimat,) id eſt qui alterius comparatione,quem videt non poſſe perfe-

ctè ad Chriſtianiſmum à Iudaiſmo tranſire, putet ſe perſectum eſſe Chriſtianum (*ipſe ſe ſeducit*) ſiue (vt Græcè eſt) mentem ſuam decipit: nam hoc ipſo quo placet ſibi, nihil eſt. Vel generaliter intelligatur hoc modo: Si quis comparans ſe ad alios, illis ſe exiſtimat meliorem, ſanctiorem & magis acceptum, putat ſe valde continentem, caſtum, ſobriũ, atque hinc ſibi placens inhumanius agit cũ fratre lapſo, hic ſallit animum ſuum: Nam reuera huiuſmodi homo, nihil, id eſt, nullius virtutis & iuſtitiæ eſt apud Deum: Nam per huiuſmodi arrogantiam perdidit quicquid antè ſortè habuit iuſtitiæ & virtutis.

Opus autem ſuum probet vnusquisque) quia dicit opus, videtur pertinere ad generalitatem: Hieronymus tamen adhuc vrget proprium. Senſus eſt: vitam ſuam exacta cura quiſque exploret & expendat: feciſti boni quippiam, conſidera, ne ſortè propter inanem gloriam, ne propter neceſsitatem, ne per odium, ne per ſimulationem, ne ob aliam aliquam cauſam humanam hoc feceris. Qui hoc modo explorat vitam ſuam, inueniet multa ob quæ ſibi diſpliceat: quod ſi poſt explorationem diligentem non remordeat conſcientia, habebit gloriam, id eſt, gloriationem in ſemetipſo, & non per reſpectum ad alterum.

Vnuſquiſque enim onus ſuum portabit, &c.) Sententia hæc contraria non eſt illi: Alter alterius onera portate: Prior enim reſpicit vitam præſentem, poſterior verò ſeculum futurum. Atque hinc Hieronymus colligit huiuſmodi dogma: Dum (ait) in hoc ſeculo ſumus, ſiue orationibus ſiue concilijs, inuicem poſſumus iuuare, cum autem antè tribunal Chriſti venerimus, non Iob, non Daniel, non Noë rogare poterit pro quopiam, ſed vnuſquiſque portabit onus ſuum. Quæ verba hanc habent ſententiam: ne ſanctiſsimum quidem virum & Deo acceptiſſimum, qualis fuit Noe, Daniel & Iob poſſe precibus impetrare à Deo, vt quis Chriſti tribunali ſemel præſentatus, ex impio iuſtus efficiatur, aut contrà, id quod palàm liquet ex eo quod interpretatur clauſulam hanc Apoſtoli: Vnuſquiſpue onus ſuũ portabit in hunc modum. Vnuſquiſque pro opere ſuo bono vel malo iudicabitur iuſtus & ſanctus, vel iniuſtus & peccator: propter proprium peccatum quiſque condemnabitur, & nemo comparatione alterius abſoluetur: debet proinde quiſque ſe ex ſuis operibus iudicare, & non ex comparatione ad alium. Ex qua Hieronymi interpretatione manifeſtum eſt, locum hunc nihil aduerſari doctrinæ de purgatorio, aut ſatisfactionibus, aut orationibus viuorum pro ijs qui vita functi ſunt: quemadmodum nec alter locus. Alter alteriùs onera portate: quicquam facit pro purgatorio, agit ſiquidem de humanitate, quam præſtamus fratri lapſo in hac vita.

COmmunicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui ſe catechizat in omnibus bonis, Nolite errare. Deus non irridetur.

COmmunicet autem is qui catechizatur,) olim ijs qui Baptiſmatis erant candidati, tradebátur fidei Chriſtianæ myſteria, ſed viua voce ſine ſcripto: atque hinc catechumeni dicebantur, quemadmodum qui tradebant catechiſtæ. Hic eſt proprius vſus iſtorum vocabulorum apud Chriſtianos: ethymologia expoſita eſt in 2. cap. ad Rom. hoc tamen loco commentarij tam Græci quam Latini nihil habent de proprio illo vſu, ſed accipiunt catechiſtam pro doctore generaliter. Valla hunc locum ita vertit: Communicet autem cui docetur verbum, cum eo qui ipſum docet. Eraſmus quemadmodum noſter interpres vocem Græcam reliquit non verſam: Illud (*in omnibus bonis*) ad communicet referendum eſt, non ad catechizat: Senſus eſt, qui inſtruitur in doctrina & myſterijs religionis, erga eum qui ipſum inſtruit, omnem exhibeat liberalitatem, præbeat illi victum, veſtitum, & breuiter omnia illa bona, quæ ad ſuſtentandam vitam præſentem ſunt neceſſaria: quicquid facultatum habet, faciat commune doctori ſuo. Porró qui tenaces ſunt & auari, quia facile inuenerunt prætextus ne dent doctori, idcirco adiungit: *Nolite errare*) Prætextus inquit veſtri valent apud homines, ſed non apud Deum: Deus enim non irridetur, aut ſubſannatur, Græca enim vox dicitur à naſo ſuſpendendo.

QVæ enim ſeminauerit homo, hæc & metet. Quoniam qui ſeminat in carne ſua de carne & metet corruptionem: qui autem ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu metet vitam æternam: Bonum autem facientes, non deficiamus, tempore enim ſuo metemus non deficientes.

QVæ enim ſeminauerit homo) Alludit ad agriculturam. Tempus ſementis eſt hæc vita: quæ ergo ſeminauerit homo in hac vita, hæc & metet, ſcilicet in extremo iudicio: illud eſt enim tempus meſsis. Loquitur quidem Apoſtolus generaliter, propriè tamen reſpicit ad ea quæ tractat. Qui vultis in die iudicij ferre lætam ſententiam, facite opera bona: Inter illa eſt magnum, ſi magni faciatis præceptorem, tunc enim dabitis ſignificationem, quod magni faciatis religionem. *Quoniam qui ſeminat, &c.*) quoniam eſt explicantis: Iſtæ ſunt gnomæ ſiue ſententiæ generales, Ita natura comparatũ eſt, vt talem fructum accipiat homo, quale eſt

ſolum

ſolum in quo ſeminat. Caro noſtra obnoxia eſt corruptioni, qui in carne ſeminat, fructum correſpondentem metet: nimirũ obnoxiũ corruptioni, qui obſequitur naturæ corruptæ in agenda hac vita, qui hic multum tribuit carnis deſiderijs, & indulget ſibi, ille ex hoc carnalis vitæ ſtudio metet perpetuam corruptionem, id eſt, vitam illam miſeram, in qua homo perpetuo morietur.

Qui autem ſeminat in ſpiritu) hoc eſt, qui in vita agenda obſequitur nouo homini, qui ſecundum Deum creatus eſt. Seminare in ſpiritu inquit Auguſtinus, eſt fide & charitate ſeruire iuſtitiæ. Is ex huiuſmodi ſtudio ſpiritualis vitæ, metet fructum vitæ æternę: quia corruptioni opponit vitam æternam, idcirco per illam intelligit mortem æternam.

Bonum autem facientes.) Eſt videndum an loquatur in genere, an quod veriſimilius, de bono, quo cœperat. Bonum ſcilicet quantum ad bene merendum de præceptoribus, aut certè bonum, quantum ad munificentiam, faciendo non defatigemur tempore enim ſuo, id eſt, tempore extremi iudicij metemus non deficientes, id eſt, ſine fine metemus. Si frequenter iſtud cogitaremus, non eſſet moleſtum dare. Ambroſius hoc modo legit: Tempore enim ſuo metemus infatigabiles. Et Græcis aliud vocabulum eſt, quam in præcedenti membro: Bonum autem facientes non deficiamus. Sed & Chryſoſtomus exponit id quod vertit Ambroſius: Commentarius eius ſic habet, quoniam rem magnam exigebat, præmium quoque collocat in ſoribus meſsis, faciendo mentionem nouæ cuiuſdam & admirabilis. Nam in agricolatione non ſolum qui ſeminat, verumetiam qui metit, multum ſuſtinet laboris, cum ſquallore, puluere, cumq; multa colluctans miſeria. Tunc vero, id eſt, tempore extremi iudicij nihil tale inquit erit, quod etiam explanans dicit, tempore enim ſuo metemus non defatigati.

ERgo *dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domeſticos fidei, videte qualibus literis ſcripſi vobis mea manu.*

ERgo *dum tempus habemus, &c.*) ne quis inquit Chryſoſtomus arbitraretur doctorum quidem curam habendam eſſe, eosque alendos, cæteros vero negligendos, ad generalitatem profert orationem: vt in Iudæos etiam & gentes, licet non eodem gradu, tamen eleemoſynam conferri iubeat, & quod in cæteris epiſtolis facere ſolet, hoc & hic facit, non modo loquens de danda eleemoſyna, verumetiam de ſtudioſe perpetuoque danda. Siquidem hæ voces, ſeminare & non deficere hoc innuunt. In ſeminando eſt diligentia, in non deficere ſignificatur perpetuitas. *Domeſtici fidei*) periphraſis eſt Chriſtianorum quam diu ſumus in hac vita quod eſt tempus ſementis, ſtudeamus eſſe officioſi erga omnes ſed maximè erga Chriſtianos. Illis peculiari quadam ratione benefaciendum eſt. Poſtquàm locutus eſt de moribus, rurſus reuertitur ad principalem diſputationem, cuius nequit obliuiſci. Videte, inquit, qualibus literis: Græcam vocem dicit Hieronymus magnitudinem potiùs ſignificare, quam quantitatem. Vide quam grandem Epiſtolam ipſe ſcripſerim mea manu, contra meũ morem. Solet enim Apoſtolus tantum ſubſcribere Epiſtolas, quas mitrebat ad Eccleſias: hanc autem proprijs digitis totam exarauit, fecit hoc partim, vt omnium excluderet ſuſpicionem ſubpoſititiarũ literarum, partim vt declararet quantopere ſibi hæc res cordi eſſet, quantopere curæ eſſet ſibi ſalus Galatarum, Cæterum mihi inquit Chryſoſtomus videtur non magnitudinem ſed deformitatem literarum voluiſſe ſignificare, dum dicit: Videte qualibus literis, id eſt, quam deformibus: non enim bene pingebat Paulus, & tamen cùm non noſceret optime ſcribere, voluit Epiſtolam hanc ſcribere ob cauſas iam dictas. Auguſtino quoque vox hæc in prædicamento qualitatis eſt: verum aliter explicat quam Chryſoſtomus: Videte qualibus, id eſt, quam apertè & liberè exponentibus meam ſententiam, ſine vllo metu Iudæorum. Eraſmus Hieronymum ſequitur: Siquidem verſio eius ſic habet: Videte quãtam vobis Epiſtolam ſcripſerim mea manu.

QVicunque *enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantùm vt crucis Chriſti perſequutionem non patiantur. Neque enim qui circumciduntur, legem cuſtodiunt, ſed volunt vos circumcidi, vt in carne veſtra glorientur.*

QVicunque *enim volunt placere in carne*) id eſt, iuxta ea quæ apparere poſſunt hominibus. Conferte cum illo, quod eſt in cap. 2. ad Romanos. Non quæ in manifeſto, in carne eſt circuncifio, &c. Placere in carne inquit Chryſoſtomus, eſt probari apud homines neglecto Deo. Quicunque ergo volunt placere Iudæis, de his ſiquidem hominibus eſt ſermo: nam gentiles non curabant circumciſionem: *Hij cogunt circumcidi*) cogunt dum prædicant circunciſionem neceſſariam, nec Chriſtum hic ſufficere, cogunt, inquam, vos circuncidi, ne ob crucem Chriſti perſecutionem patiantur à

Iudæis: Iudæi enim non ferebant prædicationem crucis, quia excludebat Moyſen. Neque enim hoc agunt, inquit, authores illi circuncisionis, vt obſeruetur lex, tanquã zelo legis commouerẽtur. Nam ne ipſi quidem legem obſeruant, ſed ob id volunt vos circumcidi, vt gloriari poſſint apud populares ſuos, id eſt, Iudęos, de veſtra carnali circuncisione, quod vos effecerint ſtudio ſuo ſectatores Iudaiſmi.

Mihi autem abſit gloriari, niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti, per quẽ mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo. In Chriſto enim Ieſu, neque circuncisio aliquid valet, neque præputium, ſed noua creatura.

Mihi autem abſit gloriari niſi in cruce Domini.) Eſt aduerſatiua. Illi gloriantur quod habeant vos diſcipulos circuncisionis: at procul abſit à me, vt in vlla re alia glorier quã in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti. Paulus gloriabatur aliquando in ſucceſſu diſcipulorum, ſed erant etiam in cruce, quia ad illam pertinebat. *Per quem mihi mundus crucifixus eſt*) mundum vocat res temporarias, laudem ex hominibus, ſamulitium, gloriam, opes. Hæc igitur quæ vulgo videntur magnifica eſſe, quę mundus admiratur & ſectari ſolet mihi facta ſunt mortua, & ego viciſſim illis. Nec illa, inquit Chryſoſtomus, me capere poſſunt, neque iniectis manibus captum ducere: quippe ſemel mihi mortua, neque ego illorum cupidine teneri quippe mortuus illis.

In Chriſto enim Ieſu, &c. ſermo eſt nõ tam de iuſtificandis, quàm de vita iuſtificatorum, quod & ante admonuimus. Qui eſt in Chriſto, non eſt quod petat circuncisionẽ, neque eſt quod timeat, quia habet præputium: hæ ſiquidem res nihil valent in Chriſto, ſed quod valet hoc nempe eſt (*noua creatura*) id eſt, noua vita quam præſtamus per fidem. Quod vocat hic nouam creaturam, hoc antè dixit fidem per dilectionem operantem, quaſi ſit aliquid perpetuum, quaſi ſi eſſet gratiæ, verũ quia circuncisio actus eſt, videtur magis loqui de actibus.

Et quicunque hanc regulam ſequuti fuerint, pax ſuper illos, & miſericordia, & ſuper Iſrael Dei. De cætero, nemo mihi moleſtus ſit. Ego enim ſtigmata Domini Ieſu Chriſti porto cum ſpiritu veſtro fratres, Amen.

Et quicunque hanc regulam ſecuti fuerint, &c. Græcis eſt idem verbum quod ſuperius vertit, ambulemus, nimirum ςοχῶ. Senſus eſt: expoſui veram doctrinam de iuſtificatione & vita Chriſtiana, quicunque intra hanc ſe continuerint, quicunq; contenti ſuerint Chriſto, non accerſentes Moyſem quicunque ad hanc regulam incedunt, pax ſuper illos, contingat illis tranquillitas mentis, & miſericordia illa quotidiana, qua opus eſt, vt maneat quiſque in fide & noua vita.

Et ſuper Iſrael Dei. (Coniunctio (&) epexegeſin habet, id eſt, ponitur pro (id eſt) qui incedunt, inquit, intra hunc canonem, alio nomine vocari poſſunt Iſrael Dei: Hęc ſunt mihi eadem, Iſrael Dei appellat verum Iſraelem, alibi vocat Iſrael ſecundum ſpiritum. *De cætero*) id eſt, quod ſupereſt, vel vt finiam vel poſt hac nemo mihi laborem exhibeat ſeu negotium ſeciat aſſerens me eſſe obſeruatorem circuncisionis, non opus eſt verbis: En rebus doceo cuius ſim ſeruus, Moyſi an Chriſti, liuores, plagæ, vulnera, quæ circumfero in corpore mecum, illa docent quod ſum ſeruus Chriſti. Nam propter prædicationem crucis ipſius, hæc mihi inflicta ſunt. Stigmata Græca vox eſt, ſignificat autem notam impreſſam. Non dixit autem habeo, ſed porto, tanquam aliquis de trophæis glorians de ſignis regalibus. Alludit autem ad corpora ſeruilia: ſolent enim ſerui notari à dominis.

Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti, &c.) duo iam didicimus, alterũ quomodo ex impio aliquis iuſtificetur, alterum quæ vita requiratur à iuſtificato: quæ ipſum facere oporteat, quæ item omittere, quicunque hanc doctrinam tenent & illam ſequuntur, & ſua vita quantum ſinit fragilitas, exprimant, illi poſſunt lætos ducere hos dies. Verum vt ab hac doctrina non dimoueamur, & in noua vita perſiſtamus, hac precatione opus eſt ſemper, vt gratia Dei perſeuet, cum ſpiritu noſtro,

Amen.

FINIS.

EXPLI-

EXPLICATIO F. ADAMI SASBOUT IN EPISTOLAM PAULI AD PHILIPPENSES SCRIPTAM.

ARGUMENTUM.

POſt enarrationem Epiſtolæ, quæ ad Romanos & eiusque ad Galatas ſcripta eſt, enarrandam duximus Epiſtolam ad Philippenſes, quod huius atque illarum (quantum ad eam partem quæ dogmata reſpicit) argumentum idem ſit. Solicitus ſiquidem eſt de Iudaizantibus, qui prætextu Chriſtianiſmi nuſquam non nocebāt prædicationi Euangelicæ, docentes cum ad ſalutem, tum ad iuſtitiam parandam, opus eſſe Moyſe, nec ſolum Chriſtum hic ſufficere. Hortatur itaque Apoſtolus Philippenſes, vt canes hos (ſic enim ipſos appellat) vitent, & in doctrina de iuſtificatione ipſis tradita, perſiſtant: ſcribens ex vrbe Roma, vbi tunc vinctus agebat.

CAPUT I.

PAulus & Timotheus ſerui Iheſu Chriſti omnibꝰ ſanctis in Chriſto Ieſu, qui ſunt Philippis cum Epiſcopis & Diaconibus, gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, et Domino Ieſu Chriſto.

P*Aulus & Timotheus ſerui Ieſu, &c.*) Apoſtolus ſeruum ſe vocat, vel quia emptitius Chriſti iuxta illud: precio empti eſtis, nolite fieri ſerui hominum, vel certè quod in negotijs Chriſti & mandatis eius exequendis verſetur. Eſt enim vocabulum ſerui æquiuocum, non ſolum apud Latinos, ſed etiam apud Græcos, ſignificans & mancipium & miniſtrum. Vtro horum modorum hoc loco ſumatur, certò conſtare nequit, quia circunſtantiæ non iuuant. Omnibus ſanctis in Chriſto, &c.) præpoſitionem (in) quidam accipiunt impropriè: accipiunt, vt hoc ſit quod per. Alij propriè, vt Chryſoſtomus, qui iſtud (in Chriſto Ieſu) adiectum putat ad diſcrimen Iudæorum: illi iactant quòd ſit gens ſancta, ſed reuera illa appellatio eſt eorum, qui ſunt in Chriſto Ieſu.

Cum Epiſcopis & diaconibus. &c.) Duplex hoc loco difficultas eſt. Altera, quomodo Apoſtolus ſcribat omnibus ſanctis, qui ſunt Philippis cùm Epiſcopis, cùm inuerſo ordine ſcribendum potiùs fuerat hoc modo: Epiſcopis & Diaconibus, cum omnibus ſanctis, qui ſunt Philippis. Inciuile enim videtur primo loco laicos ponere, & deinde obiter tantum adiungere Epiſcopos. Nam tale eſt ac ſi iam facultas Theologiæ ſcriberet in hunc modum: Facultas Theologiæ populo Leodienſi & ipſius Epiſcopo ſalutem.

Hanc difficultatem euadit Chryſoſtomus, qui pro duabus dictionibus, quas nos habemus vnicam legit: licet ipſius interpres Muſculus duas verterit: ſed indubiè lapſus eſt indiligentia, cum apertè Chryſoſtomus interpretetur nō cum Epiſcopis, ſed coepiſcopis, vt Clero ſcribat Apoſtolus non populo. Ad eundem modum interpretatur Theophylactus, item Oecumenius. Altera difficultas eſt, quomodo in plurali dicat Epiſcopis, cum Philippis non fuerit niſi vnicus Epiſcopus. Difficultas hæc Chryſoſtomo, cum Latinis commune eſt, quam & ſoluit dicens vocabulum (Epiſcopi) ſeculo Pauli genericum fuiſſe & commune etiam presbyteris, poſtea vero mutata loquendi conſuetudine cœpiſſe eſſe vocabulum ſpeciei. Idem habet Theophylactus: idem & Oecumenius: verùm quando delierit eſſe vocabulum generis, nihil dicit Chryſoſtomus, nec alij. In Pontificem certè aut

tè aut Antiſtitem ſeu Præſulem imprimis competit etymologia vocis,ſiue eã à Græcis ſumptam dicas in ea acceptione, iuxta quam ea vſus eſt Cicero ad Atticum. Locus citatus eſt in epiſtola ad Romanos,ſiue ex vet.teſt. vt in Pſal. Epiſcopatũ eius accipiat alter,& Eſdræ.2.cap.11.vbi Hieronym.eandem vocem vertit Epiſcopum, & Præpoſitum,Ambroſius cùm non occurreret ipſi, quod habet Chryſoſtomus,&ſciret interim nunquam vnius ciuitatis plures fuiſſe Epiſcopos proprij nominis, quos Præſules appellamus & Pontifices, nouum excogitauit commentarium in hunc locum,quaſi Apoſtolus & Thymotheus ſe vnà cum miniſtris ſuis pacem præcarentur Philippenſibus:ſcribit enim, inquit, plebi, ſed extorta eſt expoſitio. Locum hunc Pauli Iohannes VVicleſ citat pro hęreſi Arij,cuius meminit Epiphanius contra hæreſes lib. 3. hæreſ.75. Citat & locum qui eſt priore epiſt ola ad Thimo.cap.3.vbi Apoſtolus Epiſcoporum &diaconorum duntaxat meminit nulla habita mentione presbyterorum: Citat & locum qui eſt in Actis. 20. vbi presbyteri appellantur Epiſcopi. Ex his concludit nullum olim fuiſſe diſcrimen inter ſimplicem ſacerdotem ſeu presbyterum, & eum quem iam Epiſcopum dicimus. Vide Albertum Pighium libro Eccleſia.Hierarch.ſecundo, capite.10.vbi contra hæreſim hanc prolixè diſputat,vbi & exprimit Hieron.de hac re ſententias. *In diaconibus*) barbariſmus eſt pro diaconis, ea tamen voce nihil offenſi ſunt Damaſus,Hieronymus & cæteri Eccleſiaſtici ſcriptores: eſt autem hoc loco vocabulum ſcholæ Chriſtianæ: verum dubium eſt an ſit vocabulum generis an ſpeciei. Albertus Pighius putat eſſe nomen generis, vt reliquos ſacri ordinis gradus ſacerdotio inferiores hoc nomine Apoſtolus complexus ſit.Cætera quæ ad expoſitionem ſalutationum pertinent,petantur in epiſtola ad Roman.& Galat.

Ad Roman. 1.cap.

GRatias ago Deo meo in omni memoria veſtri ſemper in cũctis orationibus meis pro omnibus vobis,cum gaudio deprecationem faciens ſuper communicatione veſtra in Euangelio Chriſti à primo die vſque nunc.

GRatias ago Deo meo in omni memoria.) Senſus eſt: quoties veſtri recordor, gratias ago Deo pro omnibus vobis in omni prædicatione mea. Miſcet Apoſtolus gratiarum actionem cum precibus, nec videtur has ab illa diſtinguere. Promptitudo hęc in agendis gratijs de alicuius beneficijs, paucorum hodie eſt. Nam tale eſt quod dicit,ac ſi iam ob conuerſionem illorum, qui in nouis inſulis aguut, gratias ageremus Deo,quoties illorum recordaremur. Cùm gaudio deprecationem faciens)ſacere precationem Græcè dixit pro precari.Illud (*ſuper communicatione*) refertur ad gaudiũ velut ipſius gaudij cauſa. Senſus eſt, oro pro vobis atque inter orandum capit me gaudium de communicatione veſtra,vel ob cõmunicationem veſtram.(*In Euangelio Chriſti*)Euãngelium per tropũ vocat, primũm totam doctrinam Euangelij,deinde propagationem. Senſus eſt, gaudeo quod omni officio prædicanti mihi Euangelium abſitis,nihil non facitis quo laborum meorum ſitis participes,vbiq; præſentes, vbiq; cooperantes,& pariter mecum in prædicatione communicantes: dum mittitis legatos, & quæ neceſſaria mihi ſunt pro virili ſuppeditatis: idque facitis non vno aut altero aut tertio deniq; temporis momento ſed ſemper ac perpetuo ex quo credidiſtis, in hunc vſq; diem.Eſt magna laus Philippenſium.

Latini alium habent commentàrium,ſed omnino germanus eſt quẽ dedimus, quod patere poteſt attendenti ad vocem græcam, quæ ſignificat participationem & ſocietatẽ in eodem munere.Eſt talis vox Græcis,qualis & Latinis collegæ, & cooperatores in propaganda doctrina pietatis, atque hinc gaudeo & gratias ago.

COnfidens hoc ipſum,quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vſque in diem Chriſti Ieſu. Sicut eſt mihi iuſtum hoc ſentire pro omnibus vobis,eò quod habeam vos in corde & in vinculis meis,& in defenſione & confirmatione Euangelij,cum ſocij gaudij mei omnes vos ſitis.

COnfidens hoc ipſum, quia, &c.) hoc eſt, quod is qui cœpit in vobis opus bonũ: Senſus eſt:cœpiſtis mihi adeſſe à primo die vſque ad hoc tempus, confido fore vt tales perſeueretis, confido quòd ſicut hactenus ſtuduiſtis propagando Euangelio, ita ſtudebitis vſque in diem Chriſti, vſque in diem extremi iudicij. Hic eſt mos ſcripturarum proponere diem iudicij quaſi in ſoribus & in propinquo, vt diem illum ſemper præ oculis habeamus,atque in illum toti intenti vitam iſtam tanquam punctum ducamus. Græcanica ſcholia aliter exponunt: habent enim ſic. Non de vobis ſolis confido,verumetiám de ijs, qui à vobis deſcendunt,hoc eſt, non perficiet in vobis tantũ, ſed etiam in filijs & poſteris veſtris, vſq; ad aduentum Domini. Idem habet Theophylactus, ſed non videtur Apoſtolus hoc reſpexiſſe,maximè cum Philippis iam deſierint eſſe Chriſtiani.

Annotat Chryſoſt. Apoſtolum non hoc modo dixiſſe: confido quod vt cœpiſtis, &per-

& perfecturi ſitis, ſed hoc modo qui cœpit in vobis opus bonum, ipſe perficiet, vt oſtẽdar non ſolum perfectionem, verum etiam initium boni à Deo eſſe. Citat Auguſtinus hunc locum contra Pelag. lib. 2. cap. 8. vocabulum Græcum quod interpres hic vertit confidere, ad Rom. cap. 8. vertit, certum eſſe: Ex quo loco quidam ſtatuere conantur iuſtum quemuis certum eſſe de perſeuerantia in finem; adeoque de ſalute ſua, verùm indoctè id faciunt: cùm vocabulum Pauli non ſemper pertineat ad certitudinẽ, ſed frequenter ad probabilitatem, & coniecturam, vt hoc loco ita interpretante Chryſoſtomo, item Theopbylactus & Amb. imò reipſa hoc exigente: Ex præclaris ſiquidem prohœmijs & initijs coniectat Apoſtolus inſignes futuros exitus.

Sicut eſt mihi iuſtum hoc ſentire, &c.) Sentire exponit, quod antea dixit confidens: cõfido quod qui cœpit in vobis opus bonum perficiet, ſicut iuſtum eſt mihi vt hoc confidam, vt hoc ſentiã ſiue æſtimem: Eſt enim opinantis ſiue arbitrantis, meritò ita de vobis iudico (*eo quod habeam vos in corde*) habere in corde phraſis rata eſt: Quidam putãt eſſe voluntatis quaſi ſit affici deſiderio & amore. Alij rem iudicij faciunt vt ſenſus ſit: Ita de vobis ſtatuo, hoc ex animo iudico. Chryſoſtomus, Theophylactus, Oecumenius faciũt rem memoriæ, vt habere in corde, ſit meminiſſe, vt ſenſus ſit. Non ſine cauſa ita de vobis confido, quia vbique occurritis animo, memini veſtri & in vinculis ſiue in ipſo carcere, & in defenſione & confirmatione Euangelij, hoc eſt, ſiue ſim in meditanda Apologia, ſiue alioqui confirmo Euangelium, vel docendo in vinculis vel ſcribendo, ſemper occurritis mihi, nunquam excidiris animo. Illud argumentum eſt magni amoris & affectus Pauli erga Philippenſes.

Pro defenſione, Græcis eſt apologia vocabulum forenſe, quando reus cogitur cauſam dicere apud iudicem, valde ſolicitus eſt. Dicit ergo Paulus etiam tum cùm videor totus eſſe in meditatione apologiæ, veſtri memor ſum, etiam tũ cum cauſa mihi peroranda eſt coram Nerone, nequaquam exciditis. Hunc ſenſum Græcorum valde probabilem facit geminata apud Paulum coniunctio. Ad verbũ enim ſic habet, eò quòd habeam vos in corde in vinculis & defenſione, &c. quam phraſim Latini ferè exprimunt per tam & quàm, vel per repetitum tum hoc modo. Habeo vos in corde tum in vinculis, tum in defenſione, vel tam in vinculis, quàm in defenſione: quomodo vertit Ambroſius.

Socij gaudij mei omnes vos eſtis, &c.) Græcis non eſt infinitiuus εἶναι, hoc eſt, eſſe, ſed participium ὄντας, id eſt, exiſtentes, quod accipit Chryſoſtomus, vt habeat vim cauſalis, exponit enim per διὰ hoc ſenſu. Memini veſtri tum in vinculis, tum in defenſione, propterea quod eſtis ſocij gaudij, vel (vt ipſe legit) gratiæ. Gratiam, inquit, vocat vinciri, exagitari, & innumera mala ferre. Senſus idẽ eſt cum eo, quem habet noſtra lectio. Gaudium enim vocat vincula, afflictiones, &c. Quemadmodum ipſe gaudeo ad iſta dura, ita ſcio & vos gaudere, quia pertinent ad profectum Euangelij: vel certe quicquid præmiorum expecto ex his vinculis, ex his malis, hoc iudico vobis commune. Theop. quoque et Oecum. participium ὄντας exponunt, vt ſit cauſale. Noſter interpres aliter videtur intellexiſſe, & ſyntaxis difficilis eſt dum ſequimur noſtram lectionem. Quidam Latinorum illud (*habere in corde*) interpretari videntur primò vt ſit res memoriæ, deinde repetere in altera ſignificatione, vt ſit ſtatuere ad hunc modum: Memini veſtri tum in vinculis, tum in defenſione, &c. ita ex animo ſtatuo vos ſocios gaudij mei eſſe. Lyra aliam ſequitur ſyntaxin, ſed commentarius eius in hunc locum parum probabilis eſt. Hactenus vnica tantùm eſt periodus, cuiuſmodi multæ ſunt in Paulo longæ videlicet & plenæ rebus. Sequitur iam noua periodus.

Teſtis enim mihi eſt Deus, quomodo cupiam omnes vos in viſceribus Ieſu Chriſti. Et hoc oro, vt charitas veſtra magis ac magis abundet in omni ſcientia, & in omni ſenſu, vt probetis potiora, vt ſitis ſynceri, & ſine offenſa in diem Chriſti, repleti fructu iuſtitiæ per Ieſum Chriſtum, in gloriam & laudem Dei.

Teſtis mihi eſt Deus, &c.) eſt formula iurandi, de qua dictum eſt in epiſtola ad Rom. (quomodo) id eſt, quàm vehementer. Voculæ iſtæ, quàm, vt, quomodo, dum figurarè accipiuntur, magnam habent vim. Sermone, inquit, nequeo conſequi, quàm vehementer deſiderem, & complectar vos omnes in viſceribus Ieſu Chriſti. Eſt ablatiuus modi, quare præpoſitio (in) iuxta idioma Hebræum adiecta eſt hic. Viſcera vocat affectũ animi, & dilectionem vehementem: Complector non humana cupiditate, non affectu carnis, ſed amore qui ſecundũ Chriſtum eſt. Chryſoſtomus præpoſitionem (in) accipere videtur pro eo quod eſt propter, vt ſenſus ſit. propter viſcera Chriſti vobis communicata, propter cognationem vel propter dilectionẽ, quæ ſecundũ Chriſtum vel per Chriſtum eſt. Et hoc oro, vt charitas veſtra, &c.) hic Apoſtolus incipit aperire argumentum & ſcopũ Epiſtolæ. Charitatem

proprie

ptopriè intelligit, qualem ante ſignificauit. Senſus eſt: precibus hoc ago apud Deum, vt charitas veſtra, vt ille affectus quo hactenus communicaſtis Euangelio Chriſti, adhuc magis ac magis exuberet: eſt quidem charitas veltra magna, ſed volo eam adhuc augeri. (*In omni ſcientia*) id eſt, cum omni ſcientia: Hebraiſmus eſt. Locum hunc conferre oportet cũ eo, qui eſt in Epiſtola ad Romanos cap. 15. Certus autem ſum fratres mei & ego ipſe de vobis, quoniã & ipſi pleni eſtis dilectione repleti omni ſciẽtia, quo loco eſt γνῶσις, hic verò ἐπιγνῶσις vocabulum compoſitum, ſed quod pro ſimplici frequenter vſurpat Apoſtolus γνῶσις autem vt ex Enſebio & Clemente patet vocabulũ ſcholæ Chriſtianæ eſt, complectens totam doctrinam Euangelij, ſiue quicquid pertinet ad rem Theologicam. Verùm quamuis vox Pauli generalis ſit, hoc tamen loco propriè refertor ad ſcientiam, quæ articulo iuſtificationis propria eſt, quemadmodum & in epiſt. ad Romanos patet, hoc ex conſequentibus maximè ex capite 3. huius epiſtolæ. (*Et in omni ſenſu*) id eſt, iudicio. Volo, inquit, vos eſſe officioſos, ſed cum iudicio, ſed cum delectu, ne dum temere & ſine iuditio officioſos vos præbetis, erga quoſuis ſtudia impendatis in hæreticos Iudaizantes, & corrumpamini.

Vt probetis potiori, &c.) (vt) hoc loco particula expletiua eſt, ſenſus eſt: vt ex multis quæ vobis proponuntnr, ipſi videatis quæ ſunt vtiliſsima, & illa amplectamini. Græca vox διαφέροντα, quam noſter interpres vertit potiora, duplicis ſignificationis eſt: ſignificat & vtilia & præſtantia. Priorem ſignificationem amplexus eſt Chryſoſtomus cũ ſuis: Poſteriorem expreſsit Eraſmus in ſua tranſlatione. *Vt ſitis ſynceri*) rurſus vocula (vt) eſt expletiua. Senſus eſt: ne quod nouũ & adulterinum dogma recipiatis occaſione horum officiorum: Sic Chryſoſto. Theoph. Oecum. Alioquin etiam vox Pauli ad mores pertinet, & non ad doctrinam ſolam. *Et ſine offenſa*) Grçcis vnica vox eſt ἀπρόσκοποι qua & vtitur in Epiſt. priori ad Corint. cap. 10. Sine offenſione eſtote, &c. id eſt, & tales vt nemini ſitis offendiculo. Multi quippe offenduntur ſæpenumero, cum vident catholicum iungere amicitiam cum hrretico. Vt ſitis ergo ſynceri quo ad Deum & ſine offenſa quo ad homines: Sic Chryſoſtomus cum ſuis, quamquam ſi conſeratur locus iſte cum illo, qui eſt in Actis. 24. vbi eadem voce vtitur Apoſtolus, videri poſsit eſſe offenſa, quæ reſpicit tam Deum quam homines. D. Ambroſius vocem Græcam vnica ſimiliter Latina reddit, legens ad hunc modum, vt ſitis ſynceri & inoffenſi, id eſt, ne impingatis vſque in diẽ Chriſti quẽ accepit paſsiuè in hoc diſſentiens à Græcis: vox ipſa ἀπρόσκοποι ambigua eſt, id eſt, nunc actiuè nunc paſsiuè apud Græcos accipitur. *Repleti fructu*) vel vt alij legunt fructibus (iuſtitiæ) cùm doctrina ſyncera hoc etiam præſtate, vt vitam rectam habeatis, repletam fructibus iuſtitiæ. Iuſtitia illa eſt, de qua in Epiſtola ad Romanos cap. 3: Iuſtitia Dei per fidem Ieſu Chriſti in omnes, &c. Hæc fidei iuſtitia in corde eſt, & habet fructus quæ ſunt opera, & propriè externa hoc loco intelligunt, qualia erant illa quibus Philip. communicabant Euangelio, ſubminiſtrantes Paulo, quæ ad victum & vitam neceſſaria erant. Vnde Chryſoſtomus eleemoſynas hic interpretatur: Sæpe, inquit, iuſtitiæ vocabulum eleemoſynas ſignificat. Idem habet Theophy. ſed addit, poteſt & generaliter intelligi, vt complectatur omne genus virtutis.

Per Ieſum Chriſtum) Græci hic addunt articulum, quem interpres non expreſsit diſtinguentem hunc fructum à cæteris, ſiue iuſtitiam Chriſtianorum à iuſtitia Gentilium. Qui articulus hoc modo latinè reddi poteſt, repleti fructu iuſtitiæ, qui eſt per Ieſum Chriſtum, vel qui ſunt per Ieſum Chriſtum, ſi legamus in plurali, fructibus.

In laudem & gloria Dei) non vt ego inquit laudem cupiam, ſed vt Deus glorificetur.

SCire autem volo vos fratres, quod quæ circa me ſunt, magis ad profectum venerunt Euangelij, ita vt vincula mea manifeſta fierent in Chriſto, in omni prætorio & in cæteris omnibus, & plures è fratribus in Domino confidentes in vinculis meis, abundantius auderent ſine timore verbum Dei loqui.

SCire autem vos volo fratres) Apoſtolus (quemadmodum in commentarijs refert Chryſoſtomus: item Theophylactus, Ooecu.) timebat, ne Philippenſes audientes quòd in vinculis eſſet. Neronis tam potentis Impeaatoris moleſtiam paterentur, putantes ex eo rumores habituram Euangelij prædicationem: Adimere itaque volens ijs omnem moleſtiam animi, ſignificat quid vincula ſua efficerent Romæ. Volo, inquit, vos ſcire, quòd quæ circa me ſunt. Græcè dictum eſt, id eſt, quæ mihi acciderunt Romæ ceſſerint magis ad profectum Euangelij, ſcilicet quam ad detrimentum: fides inquit hic nihil patitur Romæ, ſed potiùs incrementa ſumit. *Ita vt vincula mea manifeſta fierent in omni prætorio*) Græcè eſt in toto prætorio, id eſt, palatio. Paulus cum Græcè ſcribat, Latina tamen voce vtitur, proptereà quod vulgo (vt annotat Chryſoſtomus in comment.) aula palatium, ſeu ipſa regia prætorium tum dicebatur. Tota

inquit

inquit aula Neronis accepit iam aliquem ru morem de Euangelio, de quo anteà nihil au diu erat, hoc boni prouenit ex vinculis meis. Illud (*in Chriſto*) dubium eſt quo pertineat, an videlicet referatur ad proximè præcedens hoc ſenſu: manifeſta fierent per Chriſtum ipſo ſic diſpenſante: an ad vincula, vt ſit Hyperbaton, hoc ſenſu: vincula quæ Chriſti cauſa geſto. Et in ceteris omnib', &c. præpoſitio (in) nō eſt in Græcis codicibus, an ſubaudienda ſit, id quæſtionem habet, quæ hinc pendet, an illud (*ceteris*) perſonas referat an res. Græcanica ſcholia ipſum ad res referunt, in toto inquiunt prætorio & ceteris locis, hoc eſt, dilucidiùs exponēte Chryſoſtomo, in reliqua tota ciuitate Romana. Alij ad perſonas referūt, ſecundùm hos præpoſitio (in) nullum hic habet vſum, intelliguntenim ad hunc modum: Et cæteris, ſcilicet ciuibus, qui io prætorio oō verſantur. Vt vt accipiatur (cæteris) certum eſt non referre prætoria, vt ſenſus ſit. Euangelium notum fuiſſe cæteris item prætorijs.

Et plures è fratribus, &c.) id eſt, ex Chriſtianis, vt ſit vocabulum ſcholæ Chriſtianæ. Senſus eſt: multi qui Romæ credunt, freti vinculis meis ſiue ex vinculis ſumpta fiduciaaudent iam multo magis quàm vnquam ante impauide annunciare Euangelium, do mino ipſis addente fiduciam, hoc eſt, quòd dicit, in domino: Sic Chryſoſtomus. Quoniam inquit magnum quiddam erat quod ait vincula ſua alijs addidiſſe fiduciam, propterea præoccupando (in Domino) dixit. Chryſoſtomus ergo illud (in Domino) refert ad confidentes. Idem faciunt Theophylactus & Oecumēius. Alioqui pertinere poſſet ad immediate præcedens, videlicet ad fratres, hoc ſenſu: fratres religione.

QVidam quidem & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam voluntatem CHRISTVM *prædicāt: Quidam ex charitate, ſcientes quoniam in defenſionem Euangelij poſitus ſum: quidam autem ex contentione Chriſtū annuntiant nō ſyncere, exiſtimātes preſſuram ſe ſuſcitare vinculis meis.*

QVidam quidem & propter inuidiā, &c.) erant illo ſeculo qui inuidebāt Paulo ſucceſſum in Euāgelio, quod à Hieruſalē & circumiacentibus regionibus ad Illiridem vſq; impleſſet Euangelium Chriſti, qui ſucceſſus magnam illi gloriam pariebat, cui inuidentes quidam & illum (vt ipſi in prętio eſſent) extinctum volentes, cœperunt prædicare Chriſtum. Sciebant enim quòd hac ratione Neronem, qui iam offenſus erat, ad maiorem iram concitaturi erant, cum videret numerum Chriſtianorum, quos perniciosos reipublicæ ſuæ ducebat, magis ac magis augeri: quodq; omnis ille furor regis & commotio in caput ipſius Pauli tanquā primarij authoris prædicationis reduodaret. Iſtud eſt quod dicit: quidā quidem, & propter inuidiam & contentionem.

Quidam autem & propter bonam voluntatem, &c.) Græcis vnica vox eſt εὐδοκίαν, id eſt, ſyncero animo, recto propoſito, præter hypocryſim ex omni animi promptitudine Chriſtum prædicant. (*Quidam ex charitate*) quod antè dixit in genere iam ſpecie explicat. Quidam inquit incitati charitate prędicant Euangelium, ſcientes quod Euangelij mihi reddenda ſit ratio, eò quod mandatū acceperim à Deo prædicandi. Vt ergo facilis mihi ſit defenſio, rationesq; quas corā Deo redditurus ſum pro opere iſto, quod in mādatis accepi, ipſi promoueant & adiuuēt, & prædicant etiam Chriſtum. Sic Theophylactus & Oecumenius. Latini ad hūc ferè modum exponunt: ſcientes quod in vincula coniectus ſum, vt rationem reddam Euangelij à me prædicati. Verùm reſpicienti ad phraſim Pauli, magis probabilis videtur cōmentarius Græcorum, Similis phraſis eſt in Epiſtola poſteriori ad Thimo. cap. 1. In quo poſitus ſum ego prædicator & Apoſtolus, vbi pertinet ad prædeſtinationē prouidentiamq; diuinam.

Quidam autem ex contentione, &c.) hic alterum menbrū de inuidia & contentione explicat. Quod dicit (*non ſyncere*) diuerſum vocabulum eſt ab eo, quo vſus eſt ſupra: vt ſitis ſynceri, quo loco Chryſoſtomus ſynceritatem ad doctrinam referebat: hic pertinere dicit non ad doctrinam, ſed ad animū. Non enim de quibus hic ſermo eſt adulterina dogmata prædicabant, ſed fidē rectè quidem tradebant, menre tamen praua. Ad verbum eſt non pure, id eſt, inſyncero animo, non propter rem ipſam ſed alterius gratia, & gratia cuius explicat dum addit. (*Exiſtimātes preſſuram*) id eſt, afflictionem addere ſe vinculis meis, putantes hoc modo maiori iræ regis obnoxium me reddere, & calamitates mihi augere. Ex hoc loco diſcimus Epiſtolam hanc ſcriptam ex vinculis: Verùm an priora fuerint vincula an poſteriora, id quæſtionem habet. Chryſoſtomus in præfatione huius epiſtolæ probabilibus argumentis colligit priora fuiſſe viocula, cum cuius commentario conferre oportet ea quæ habet Theophylactus in explicatione argumenti in hanc epiſtolam. Item quæ habet Oecumenius: nam vterque obſcurus eſt, & commentarij ipſorū per ſe lecti, videri poſſint de poſterioribus vinculis interpretari.

QVid enim? Dum omnimodo ſiue per occaſionem, ſiue per veritatē Chriſtus annuntia-

nunciatur, & in hoc gaudeo, ſed & gaudebo. Scio enim, quia hoc mihi proueniet ad ſalutē, per veſtram orationē & ſubminiſtrationē Spiritus Ieſu Chriſti, ſecundùm expectationē & ſpem meā, quòd in nullo cōfundar, ſed in omni fiducia ſicut ſemper, & nunc magnificabitur Chriſtus in corpore meo, ſiue per vitam, ſiue per mortem.

QVid enim) Illi quidē putant ſe afflictionem addere vinculis meis, verum longè ſecus res ſeſe habet. *Quid enim*) id eſt, ſecundum Chryſoſtomum, quid mea refert, vel quid mihi curæ eſt, quo affectu quoue ſcopo hi prædicent, dummodo quouis modo ſiue per occaſionē ſiue per veritatē Chriſtus annuncietur? Quia occaſioni opponit Apoſtolus veritatem, certum eſt ipſum occaſionem intelligere aliam quam nos vulgo accipimus. Certè vox Græca προφάσις qua hic vtitur Paulus, etiam prætextum ſignificat, quæ ſignificatio optimè hic cōgruit. Et in hoc ſcilicet quod Chriſtus annunciatur, ſiue fictè ſiue nō fictè gaudeo. Gaudet Apoſtolus, non quidem in cauſa vt cauſa, ſed in cauſa reſpiciendo effectum, hoc eſt gaudet de profectu Euangelij, non autem de hypocritica ipſorum predicatione, quatenus talis erat. *Sed & gaudebo*) id eſt, pergā gaudere.

Scio enim quod hoc, &c.) ſcilicet, ab ipſis prędicari Chriſtum, quo maiori irę Neronis me obnoxium reddant, hoc ſtudium ipſorum proueniet mihi in ſalutē. Incertū eſt an ſalus ſit ea quæ æterna eſt, an ea quæ ex vinculis eſt. Græcanica ſcholia de poſteriori interpretantur, Chryſoſt. etiā de altera explicat: commentarius eius ſic habet: Scio quod hoc mihi cedet ad ſalutē futurā ſcilicet, quoniam videlicet iſta inimicitia & quæ aduerſum me æmulatio eſt, prædicationem Euāgelij iuuet, etiā & promoueat: Hic de æterna ſalute interpretatur, & nonnullis interpoſitis adijcit hæc verba, vel illud ad ſalutem, liberationem intelligit, quaſi ſic dicat, quantum attinet ad præſens, primum hoc periculum effugiam, hic de ſalute explicat, quæ ex vinculis. Dubius eſt ergo Chryſoſtomus vtram ſalutem hic accipere debeat. Vox ipſa in ſcripturis ambigua eſt. Interpres Chryſoſtom. Muſculus in vertēdo hoc loco indulgens fuit: nam per coniunctionem diſiunctiuam erat vertendū, ipſe trāſtulit per ſanè. Habet enim verſio eius ſic. ſanè illud (ad ſalutem) liberationem intelligit, pro ſanè, dicere debebat vel, Græce eſt ητοι. *Per veſtram orationē*) hoc eſt, ſi veſtras orationes nactus fuero, per quas ſpiritus amplius fuerit mihi miniſtratus: Sic Græci ſubminiſtrationem ſpiritus paſsiuè accipientes, per ſpiritū ſubminiſtratum, id eſt, ſuppeditatū, Secundùm expectationem & ſpem meam: pro expectationem Græce eſt ἀποκαραδοκία vocabulū ex tribus compoſitum, ſignificans nō ſimpliciter expectationem, ſed vehementem & anxiam expectationem, quādo videlicet ex corde quippiam expectatur, quando etiam moto capite obſeruat ac circunſpicit quis num vſquā appareat ſeu affulgeat quod ſperat ſiue expectat. Nam hinc vox Græca dicta eſt, quemadmodum in commentar. huius loci explicat Theophylactus. Eadem voce vſus eſt Apoſtolus in Epiſtola ad Rom. capite 8. Nam expectatio creaturæ, &c. Quod ſequitur. (*Quia in nullo confundor*) incertum eſt an pertineat ad proximè præcedens, hoc ſenſu: ſecundùm expectationē & ſpem meam quòd non pudefiam quicquid tandem euenerit, vt, quia, poſitum ſit pro (quod.) An verò eo non pertineat, ſed ſit hebraiſmus, vt idem valeat quod imo aut prorſus, vt ſit particula affirmatiua, & ſenſus loci iſtius hic ſit: quicquid moliuntur, quiſquis tādem futurus ſit exitus ſtudij iſtorum, ſcio quod iuxta ſpem meam & expectationem omnia cedent mihi in ſalutē, imò non confundar, id eſt, in nulla re pudefiam, non timeo vllam iuſtam reprehenſionem, ſiue viuendum ſit ſiue moriendum. Eſt enim pudor malus iuſtæ reprehenſionis.

Sed in omni fiducia, &c.) Eſt enim Græce παῤῥησία, id eſt, libertate, omni metu ſublato (*ſicut ſemper*) id eſt, antehac, ita (*& nunc*) Hebraiſmus enim eſt ſicut ibi: Fiat voluntas tua, ſicut in cœlo & in terra, vbi diſſimulatur nota comparandi (ita) vel (ſic.) Senſus eſt, ſicut in omnibus periculis in quibus antehac fui, ſiue cùm eſſem in Aſia, ſiue alibi, ita & nunc in iſto periculo (*magnificabitur Chriſtus in corpore meo*) id eſt, per corpus meum, ſiue viuere contingat ſiue mori.

MIhi enim viuere Chriſtus eſt, & mori lucrum. Quod ſi viuere in carne, hic mihi fructus operis eſt, & quid eligam, ignoro.

MIhi enim viuere Chriſtus eſt) viuere & mori Græca conſuetudine pro vita & morte dixit, id eſt, vita mihi Chriſtus eſt, id eſt, conſtituo vitam meam in vno Chriſto. Eſt impropria locutio, (*& mors mihi lucrum eſt*) mortem pro lucro ducit, quòd defunctus hac vita cum Chriſto futurus ſit. Obſeruandum eſt hic in commentarijs Græcorū, quid ſenſerint de ſtatu animarum ſeparatarum. Chryſoſtom⁹ apertè hic habet animas iuſtorum è corpore diſcedentes (modò nihil ſecum purgandum ferāt) ſtatim admitti in cœlum & præſentes reddi Chriſto. Idem habet Theophylact⁹ & Oecumenius. Quod annotandum, quia vulgò iſtud negare dicuntur Græci. Legendum eſt etiam ethicon Chryſoſtomi. Habet enim multa præclara de purgatorio, & orationib⁹ pro defunctis.

Inter

Inter quæ hoc imprimis animaduerſione dignum eſt, quod ab ipſis Apoſtolis ſancitũ eſſe dicunt, vt in celebratione myſteriorum memoria fiat defunctorum.

Quod ſi viuere in carne, &c.) viuere in carne eſt viuere vita hac mortali. Loco (hic) Græci pronomen habent neutri generis, (hoc,) verum ſiue hic ſiue hoc legamus, ſenſus idem eſt, quemadmodum docet grammatica. Hic ergo, id eſt, ea res mihi fructus operis eſt. Quæ ſequitur coniunctio (&). Et quid eligam ignoro, ferè diſsimulatur ab interpretibus, verum nequaquam ocioſa eſt, habet enim peculiarem & occultã vim excludendi, quod diuerſum erat. Siquidem id ſentit Paulus: ſi viuo, Chriſti cauſa viuo, ſi morior, meo commodo morior, quod ſi ipſum viuere res fructuoſa ſit, ſi lucrum adferre poteſt, id eſt, ſi viuendo Eccleſijs proſum, adeò non præfero meum commodum veſtro bono, vt dubitem etiam vtrum eligam.

Eraſmus in tranſlatione noui teſtamenti aliam ſequitur ſyntaxin: vertit enim ad hũc modum: quod ſi contingat viuere in carne, ea res mihi fruct⁹ operis eſt, id eſt, video magnum oſtium mihi apertum & multum fructus parari. Secundùm hunc coniunctio, &, more vulgari copulat quod ſequitur: ſed ſciendum illud (contingat) ipſum addidiſſe de ſuo: nõ enim eſt in Græcis codicibus: ſed nec Græcorum quiſquã ſubaudit nõ Chryſoſt. non Theoph. non Oecu. Quare in textu Latino addito ſcholijs Oecumenij male adiectum eſt. Oecum. apertè illud, ſi, vertit in quandoquidem cauſale. Quãdoquidem inquit viuere in carne ad fructificandũ conducit, nondum mihi decretum eſt neq; ſatis notum quid eligam, vitam ne an mortem. Theoph. quoq; exponit illud, ſi, vt ſit non dubitantis, ſed aſſeuerantis, vt ſit tale quale eſt in verſibus Catonis: Si Deus eſt animus, nobis, &c. Quorum hic ſenſus eſt: Quoniam Deus Spiritus eſt, ſane Spiritus colendus eſt. Chryſoſt. in ſuis cõmen. ipſi Paulo hic quæſtionẽ mouet & eam vtilem. Quid dicis inquit ò Paule, cùm hinc abiens in ipſum cœlum migraturus ſis, atq; cum ipſo Chriſto futurus, ignoras quid eligere debeas? futura metuis? innumeris malis obnoxi⁹ es, flagris exciperis, pateris carcerem, vincula, &c. & apud Chriſtum tamẽ eſſe non vis? & demus vt vita hæc nullis malis obnoxia ſit, imo innumeris bonis referta, ánne propter tantopere dilectum Chriſtum, magis petere oportet diſſolui? Tandem Apoſtolum reſpondẽtem facit his verbis. Nõ volo eſſe apud Chriſtum propter Chriſtum, vt ſcilicet plures ei lucrifaciam, mihi ipſi libenter ex mora & dilatione damnum inferam, quo alijs poſsit contingere ſalus. Eſt mirabilis animus Pauli, quamquam id quod proponit Chryſoſtomus, aperte haberi nequeat ex ipſo textu: videlicet quod elegerit Apoſtolus permanere in carne. Affectus hic in paucis hodie reperitur, noſtrum tamen eſt nõ minus ſtudere, vt noſtri affectus reſpondeant affectibus Paulinis, quàm vt ipſius Pauli doctrinam intelligamus.

Coarctor autem è duobus, deſiderium habens diſſolui & eſſe cum Chriſto, multo magis melius: permanere autem in carne, neceſſarium propter vos.

Coarctor autẽ è duobus, &c.) Adducit hũc locum Auguſtinus velut exemplũ ambiguæ diſtinctionis li. de doctrina Chriſtiana. 3. cap. 2. Nam poteſt ad hunc modum legi: Coarctor è duobus deſiderium habens, vt ſit ſenſus: vtriuſq; rei tangor deſiderio, & vitæ & mortis. Coarctare huius loci tale eſt, dum vnus dextram tenet alius ſiniſtram. Eſt enim Græce συνέχομαι, vtrinque teneor inquit, hinc deſiderio mortis, illinc deſiderio vitæ: Illud trahit, quia diſſolui longe multòque melius, hoc verò trahit, quia permanere magis neceſſarium. Poteſt & hoc modo legi, coarctor è duobus, vt hic diſtinctione interpoſita ſequatur, deſideriũ habens diſſolui & eſſe cũ Chriſto. Verùm ex eo quod ſequitur, multò magis melius, colligit. Aug. deſiderium habens, ad ſequentia transferẽdum eſſe, idq; potiſsimum ex vocula (*enim*) quæ rationem reddit, quare alterius potiùs nempe moriendi concupiſcentiam habeat. Quam particulam inquit qui abſtulerunt interpretes illa magis ſententia ducti ſunt, vt nõ ſolum compelli ex duobus, ſed etiam duorum habere concupiſcentiam videretur. Senſus ergo ſecũdùm Auguſtinum eſt: duo me conſtringunt, quorum alterum deſidero, nempe diſſolui & eſſe cum Chriſto, alterum iudico neceſſarium, ſed non deſidero, nempe permanere in carne. Coniunctionem (enim) quam vrget Auguſtinus, Græci non legunt, ſed nec Latini omnes. Si ſequi Auguſtinum volumus, dicere poſſumus eſſe Hebraiſmum, hoc eſt, Apoſtolum diſsimulaſſe hoc loco cauſalem coniunctionem, quod non raro Hebræi faciunt, cùm tamen eam intelligi velint. Diſſolutio huius loci eſt ea, qua res reſoluitur in ea ex quibus conſtat, quàm Græci ἀνάλυσιν vocant. Pro multo magis, melius Amb. legit, multo enim melius: verùm Paulus aliàs duplicat comparatiuum cauſa emphaſεωs vt plurimũ exceſſum ſignificet, idq; iuxta idioma Hebraici ſermonis. Latini habent alias formulas, ipſi dicerent multoq; longéque melius. Quod ſequitur (*neceſſariũ ſuper vos*) Græci in comparatiuo legunt magis neceſſarium.

ET hoc confidens, ſcio quia manebo & permanebo omnibus vobis ad profectum veſtrum & gaudiũ fidei, vt gratulatio veſtra abũdet in Chriſto Ieſu in me, per meum aduentum iterum ad vos.

ET *hoc confidens*) Græcis eſt participium præteriti temporis, ſed quod Paulus ferè vſurpat pro præſenti in hoc Hebraizãs, quare rectè vertit interpres, confidens. Ex hoc loco diſcimus vocabulum Pauli de quo latius dictum eſt in Epiſtola ad Rom. cap. 8. in expoſitione illius loci: Cert⁹ ſum quod neque mors neq; vita, non perpetuo pertinere ad certitudinem fidei: confidens inquit quod vobis adhuc neceſſari⁹ ſum (*ſcio quia*) hoc eſt quòd (*manebo*) ſcilicet, ſuperſtes, nõ moriturus inquit iam ſum, ſed eripiar à poteſtate Neronis hac prima vice. Ex hoc loco colligit Chryſoſtomus Epiſtolam hanc ſcriptam ex prioribus vinculis: ſiquidem ex poſterioribus non fuit liberatus Apoſtolus.

Et permanebo omnibus, &c.) Græcis eſt & ſimul permanebo cum vobis omnibus perinde ac ſi dicat: Iterum viſurus vos ſum, permanebo inquam ad fidei veſtræ profectum & gaudium, id eſt, vt in fide proficiatis, & in hac magis ac magis firmemini. Porrò gaudium dicit non quoduis, ſed quod ex fide naſcitur, ſiue quod de fide habetur, atq; hoc demum verum gaudium eſt. Vt gratulatio veſtra (ſiue vt alij vertunt) gloriatio veſtra: Eſt enim καύχημα quam vocẽ interpres aliàs ferè vertit gloriam. Exuberet in Chriſto Ieſu, id eſt, ſecundùm Chriſtum Ieſum, vt ſit hebraiſmus, quemadmodum in Epiſtola ad Epheſios capite 6. Filij obedite parentibus veſtris in Domino, id eſt, ſecundùm Dominum, vel quantum patitur Deus. Alij accipiunt (*in*) vt idẽ ſit quod (per) ſed prius eſt probabilius. Vult igitur Apoſtolus abundare gloriationem Philippenſium, nõ vane ſed vt decet abundare ſecũdum Chriſtum, *In me*) id eſt, de me nẽpe quod redditus ſim vobis, hoc quoq; explicãs Apoſtolus addit, Per meum aduentum iterum ad vos.

TAntùm dignè Euangelio Chriſti conuerſami, vt ſiue cùm venero & videro vos, ſiue abſẽs audiam de vobis, quia ſtatis in vno ſpiritu, vnanimes collaborãtes fidei Euãgelij, et in nullo terreamini ab aduerſarijs, quæ illis eſt cauſſa perditionis: vobis autem ſalutis & hoc à Deo.

TAntùm dignè Euangelio, &c.*) ſiue tantùm vt dignè Euangelio Chriſti (*conuerſamini*) tantùm ſcilicet, requiritur, vt dignè Euangelio, &c. & præterea nihil. *Vt ſiue cùm venero & videro vos*) ſubaudiũt hic græcanica ſcholia: gaudeã de vobis (*ſiue abſens audiam de vobis quod ſtatis in vno ſpiritu*) hac quoq; ratione gaudeã. Incertum hic eſt an Paulus hortetur ad concordiam, quæ reſpicit voluntatem, an ad conſenſum qui eſt intellect⁹, hoc eſt, an ſolicitus ſit de dogmatibus, an de morib⁹. Incertũ item eſt, an vnus ſpiritus & vna anima idem hoc loco ſignificent. Tertio incertum eſt, an illud (vnanimes) pertineat ad præcedentia an ad ſequẽtia. Ex Greco nihil certi haberi poteſt, ad verbum enim ſic habet: vt audiã de vobis quòd ſitis in vno ſpiritu, vna anima collaborantes, &c. vbi dubium eſt an præpoſitionẽ, in, repetere oporteat ad hunc modum intelligentes: quòd ſtatis in vno ſpiritu & in vna anima, an omiſſa præpoſitione ſenſus hic ſit vno animo collaborantes, &c. Labor huius loci eſt talis qualis Athletarum, quod patet ex voce Græca eſt enim *συναθλοῦντες*, id eſt, concertantes, vel diuiſa præpoſitione cum fide Euangelij certantes: quomodo vertit Ambroſius: fides Euangelij inquit in lucta eſt: quare decertantem & laborantem fidem cõcordibus animis adiuuate (*& in nullo terreamini ab aduerſarijs*) incertum an intelligat Gentiles an hæreticos Iudaizantes.

Quæ illis eſt cauſa perditionis.) Græcis eſt ἔνδειξις, id eſt, oſtenſio vox frequens Paulo. Interpres in poſt. Epiſtola ad Theſſa. cap. 1. vertit exemplum, Gloriamur inquit pro patientia veſtra, & fide in omnibus perſecutionibus veſtris & tribulationib⁹, quas ſuſtinetis in exemplum, id eſt, oſtenſionem iuſti iudicij Dei, hoc eſt, vt vobis qui patimini perſecutionem, & in ijs qui vobis perſecutionem inſerunt, oſtendatur & declaretur iuſtum iudicium Dei. Græce eſt ἔνδειγμα verbale eiuſdẽ verbi, cuius eſt ἔνδειξις, hoc à ſecunda, illud à prima perſona deductum eſt. Verbum ipſum interpres ferè ſemper vertit oſtẽdere ad Rom. cap. 6. quod ſi Deus volẽs oſtẽdere. Rurſus in Epiſtola ad Thim. ca. 1. vt in me primo oſtendentem oẽm patientiam, &c. Similiter in Epiſtola ad Ephe. ca. 2. vt oſtenderẽ ſeculo ſuperuenienti, &c. Omnibus iſtis locis eſt verbũ huius loci, & Ambroſius hoc loco oſtentationem vertit, quæ inquit eſt illis oſtentatio interitus. Senſus eſt: quòd perſequuntur Euangelium, eſt argumentum perditionis ipſorum, hinc licet colligere quòd ſint damnandi, Rurſus quia vos iſta patimini eſt argumentum atq; hinc licet colligere quòd ſitis ſaluandi. In poſteriori epiſt. ad Thim. cap. 4. Alexander Aerarius multa mala mihi oſtendit: eadẽ quoque vox eſt, ſed phraſi Hebræa ſignificat exhibere ſeu facere.

Et hoc à Deo:) Senſus eſt, quod contingit vobis hoc argumentum futuræ veſtræ ſalutis, eſt donum Dei: Hoc dicit vt ad modeſtiam inſtruat ipſos.

Quia

QVia vobis donatũ eſt pro Chriſto, non ſolum vt in eum credatis, ſed vt etiam pro illo patiamini, idem certamen habentes quale et vidiſtis in me, & nunc auditis de me.

QVia vobis donatũ, &c.) Annotat hic Ambroſius pati pro Chriſto donũ Dei eſſe, ſed nõ dari quibuſuis, ſed ijs duntaxat, qui anteà præbuerunt ſe Deo. Eſt ergo hic laus Philippenſium, ſed & tota Epiſtola ferè laudem habet, ſed eſt laus obliqua, hoc eſt, laudare eos non tam vt laudet, quàm vt hoc modo ad perſeuerantiam hortetur.

Idem certamen habentes, &c.) Magna laus in eodem cum Paulo certamine verſari. Eſt aũt certamen quale eſt athletarũ. Agitis athletas ſicut ego, multa ſubitis & fertis incommoda, dum decertatis pro Euangelio. Non dicit audiſtis ſed vidiſtis (*quale & vidiſtis.*) Nam illic Philippus decertauerat flagris exceptus, fuerat & vnà cum Sila coniectus in vincula: Hiſtoria eſt actorum cap. 16. cuius & meminit Apoſtolus cap. 2. ad Theſſal. Eſt hoc loco difficultas, quomodo dicat Paulus, donatũ Philippenſibus (pro Chriſto) vt in ipſum credant, cùm fides ſicut & reliquę diſpoſitiones, per quas meritũ Chriſti applicatur nobis, non detur ex meritis Chriſti, ſed ex miſericordia Dei & gratia Dei meritum Chriſti præuenientibus. Quidam hic facilè ſe expediunt, referentes illud (pro Chriſto) tantum ad pati, non etiã ad credere, vt ſit hyberbaton. Volebat Apoſtolus dicere quod pro Chriſto ipſis datũ eſſet pati, ac interim ſubijt animũ ipſius quod etiam datum eſſet eis credere, licet nõ pro Chriſto, atq; hoc interpoſuit. Græcanica ſcholia accipiunt illud (pro) nõ vt hoc ſit quod (propter) vt ferè in huiuſmodi locis accipi ſolet, ſed vt idẽ valeret quod ὑπὲρ, quod (inquiunt) hoc loco poſitum eſt pro ἀπὸ ſed nulla adducunt ſimilia loca: & difficile omnino eſſet demonſtrare, ſiue apud ethnicos ſcriptores, ſiue in diuinis literis, ad hunc modũ accipi præpoſitionẽ ὑπὲρ ſeu pro D. Auguſt. in lib. de gratia & lib. arb. cap. 14. citat locũ hũc, verùm illud (pro Chriſto) nõ vrget, ſed tantũ hinc docet, quod fides donũ Dei ſit. Anſelmus ἀκόλουθος Auguſtini in cõment. ſuis habet, fidẽ dari propter Chriſtũ. Exponit ſiquidẽ (pro Chriſto) ad hunc modum: quia vobis donatũ eſt à Deo ꝑ merito Chriſti, &c. quẽ ſi velimus ſequi fidem accipere oportet pro vigore fidei ſeu aliquo alio modo diuerſo ab illo, quẽ ꝓponit Auguſtinus loco iam citato. Maximè probabilis eſt eorũ cõmentarius, qui dicũt hyperbaton eſſe cuius nulla mẽtio eſt apud Anſelmum, ſed ex æquo videtur referre illud (pro Chriſto) ad vtrumque, ad pati videlicet & ad credere.

CAPVT II.

SI qua ergo conſolatio in Chriſto, ſi quod ſolatiũ charitatis, ſi qua ſocietas ſpiritus, ſi qua viſcera miſerationis: implete gaudium meũ, vt idem ſapiatis, eandem charitatẽ habentes, vnanimes, idipſum ſentientes: nihil per contentionem, neque per inanem gloriam, ſed in humilitate, ſuperiores ſibi inuicem arbitrãtes, non quæ ſua ſunt ſinguli conſiderantes, ſed & ea quæ aliorum.

PRimum caput nullam apertam mentionẽ habet principalis ſcopi ſeu argumenti, ſed nec ſecundũ: in vtroq; tamen eius occulta quædam ſemina ſunt, quæ obſeruare oportet. *Si qua conſolatio*) id eſt, ſi hoc vultis & id vobis cordi eſt, vt conſolemini me poſitũ in vinculis: Quod addit (*in Chriſto*) Hebraiſmum habet, id eſt, ſi qua conſolatio ſecundum Chriſtũ, vel quales decet Chriſtianos. Si vultis inquit me cõſolari Chriſtiano more (*ſi quod ſolatiũ charitatis*) id eſt, ſi deſideratis adferre ſolatiũ, quale eſt proprium Chriſtianis, vel quale ſolet charitas adhibere. Eſt hoc loco mirabilis congeries verborum faciens ad epithaſim & vehementiã. *Si qua ſocietas ſpiritus*) Id eſt, ſi vultis rebus declarare quòd veſter ſpiritus mihi etiã communis ſit. *Si qua viſcera miſerationis*) Græce eſt, ſi quæ viſcera & miſerationes, atq; ita legit Ambroſius, vt miſerationes exponat viſcera hoc modo: ſi quid in vobis viſcerũ, id eſt, miſerationũ, ſi afficiamini inquit vlla miſericordia mihi vincto. *Implete gaudium meum*) Hoc affectus genere vtimur inquit Chryſoſtomus quando oramus pro ea re, quã omnibus proponimus. Si hæc quæ dixi inquit mihi exhibere vultis, hoc vnicũ præſtate, nempe vt impleatis gaudium, quod ex præclaris veſtris initijs iampridem concepi cuius memini in primo capite: iſtud ſi feceritis, omnia illa quæ dixi, conſecutum me putabo. Porrò quia valde generaliter dictũ erat, implete gaudium meum, magis iam in ſpecie explicat dicens.

Vt idem ſapiatis, &c.) quod hic ſapere & paulo poſt ſentire vertit interpres Græcis idem vocabulum eſt, & pertinet tam ad affectum quàm ad intellectum, quemadmodũ dictum eſt in Epiſtola ad Ro. *Vt*) expletiuè ſumitur, ſenſus eſt. Tum maximè gaudebo ſi intelligam vos ſequi dogmata eadem. Aduertere hic oportet, quod ipſorum bonum, ducat gaudium ſuum: atq; ipſorum in dogmatibus conſenſum, pro collato habeat in ſe beneficio.

Eandem charitatem habentes, &c.) Iſtud ſubijcit, quia charitas eſt mater pacis in dogma-

gmatibus, qua qui prǽditus fuerit, non ſequetur ſuam phantaſiam, ſed Eccleſiæ communem doctrinã. *Eandem*) id eſt, mutuam, hoc eſt pariter & amare & amari ſtudentes. Theoph. ad Menſuram refert: Vt non frigidè inquit redametis à quibus multum amamini, ſed amor amori vtrinq; reſpondeat.

Ad eundem modũ interpretátur ſcholia Græcanica: eandem inquiunt, id eſt, æqualem, Poteſt & hic eſſe ſenſus, eãdem ſcilicet; quam cœpiſtis exercere. *Vnanimes*) quid ſit vnanimes eſſe, ipſe Chryſoſtomus declarat cũ adijcit (*id ipſum ſentientes*) participiũ eſt eius verbi, quod modò verterat ſapiatis, tanquam ſi vna, inquit, eademq; anima omnes eſſetis colligati, ſimiliter affecti ſitis.

Nihil per contentionem, &c.) In fine Epiſtolæ ad Roma. & eius quæ ſcripta eſt ad Galatas, ſignificat Apoſtolus hæreſes de iuſtificatione natas ex cõtentione & inani gloria, cum quibus locis hunc conſerre oportet, vt ſciamus Apoſtolum hîc ſolicitum eſſe de dogmatibus, de quibus poſtea apertus erit ſermo. Contentio Græcè eſt ἐριθεία de qua voce dictũ eſt in Epiſtola ad Galatas, in expoſitione catalogi vitiorum. Ambroſius hîc vertit irritationem: Nihil ſcilicet, agatis ad prouocandum alios, nihil autem agatis per appetitum humanæ gloriæ. Inanis gloriæ, Græcè vnica dictio eſt κενοδοξία, Sed in humilitate, id eſt, per humilitatem animi. Humilitatem vocat animi modeſtiam, qua quis nihil altum de ſe ſentit, ſed ſeipſum demittit, ſibiq́ue minimum arrogat, Græcè eſt ταπεινοφροσύνη.

Superiores ſibi inuicem arbitrantes, &c.) id eſt quiſq; alium ſe excellentiorem & præſtãtiorem putet, idq́; verè & ex animo ſtatuat, quantumuis magnus ſit, & potioribus donis inſtructus videatur. Exempli gratia, qui donum habet virginitatis, is alium quem videt vtentem matrimonio, excellentiorem ſe iudicet, atq; vt hoc iudiciũ ex animo procedat, cogitet multa bona eſſe in coniugato quæ non videt, ob quæ ſit coram Deo præſtantior: cogitet, hoc quod ipſe fortè non poteſt, illum poſſe, nempe bibere calicem Domini. Occultum enim hoc donum eſt, & niſi adſit tentatio, nulla eius fit demonſtratio: Nemo autem putauerit virginitatẽ præferendam martyrio. Multa in hâc ſententiam habet Auguſtinus libro de ſancta virginitate cap. 43. & aliquot ſequentibus. Nobis conandum eſt, vt iſtud opere aliquando præſtemus: ſiquidem ad omnem virtutem valde is paratus eſt, qui nulli ſe præfert. *Non quæ ſua ſunt ſinguli conſiderantes*) id eſt, ne conſideretis vel potiùs ne ſpectetis veſtra cõmoda, ſed aliena: ſpectam' enim id quod expetimus. Græcè σκοπεῖτε, vnde ſcopus dictus eſt: Græci addunt hîc coniunctionem (&) ad hunc modũ legentes. Sed & quæ aliorum: Verùm interpretes hanc non attingunt, vnde illud ἀλλὰ veriſimile eſt ipſos accepiſſe, vt eãdem habeat vim ac ſi dicas, imò magis quæ aliorum. Adhortatio hæc etiam ad nos pertinet, eſt conandũ nobis vt quæramus communem vtilitatem: id enim gratiſsimum Deo eſt, atque exemplo quod ſubijcit Apoſtolus, patet rem hanc valde cordi fuiſſe ipſi Paulo.

HOc enim ſentite in vobis, quod & in Chriſto Ieſu, qui cùm in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo.

H*Oc enim ſentite in vobis, &c.*) Eſt illud verbum apud Græcos quod paulò antè interpres vertit ſapere. Senſus eſt: Is ſenſus, is affectus in vobis ſit, qui fuit in Chriſto Ieſu, habetis præclara dona, hic, prophetiæ, ille, continentię. Rurſus alij alia. Verùm quantumuis præſtantes ſitis, tamen collati cum Chriſto nihil eſtis: ſiquidem Deus ipſe eſt, atq; hic cùm tantus eſſet, fecit ſe nihili, deiecit ſe ad formam ſerui, imò vſque ad mortem, imò mortem probroſiſsimã, hæcq́ue tam indigna ſubiuit, quò aliorum commodis conſuleret. Quid igitur vobis faciẽdum? quam vehementer annitendum vobis, vt affectus huiuſmodi induatis, vt ſpiritus quibus ad alta quæque & ſublimia ſecundum ſeculum expetenda ferri homines ſolent, in vobis comprimatis, vt vos ipſos, quantumuis præclaras habeatis dotes deijciatis, minimumq́; vobis arrogetis, vt aliorum cummodis, proprijs etiam neglectis, ſtudeatis: quàm, inquam, annitendum vobis, cùm tam inſignè hic exemplum habeatis ipſum ſcilicet Chriſtum: ipſe non ſua quæſiuit ſed quæ aliorum ſunt, ipſe quo noſtris conſuleret, neglexit ſua. Vult Apoſtolus diligenter nos reſpicere in hoc exemplum, & ſanè efficaciſsimũ eſt. Cùm inquit.

In forma Dei eſſet, &c.) obſcurè hoc dictum eſt. Senſus eſt, cùm eſſet in natura Dei, id eſt, cùm eſſet verus & perfectus Deus: Sic Chryſoſtomus, Theophylactus, & Oecumenius, item & Aug. & veteres omnes tam Latini quàm Gręci, niſi quod Ambroſius cum hac expoſitione & aliam miſceat, quæ interpretatur formam pro ſpecie ſiue figura, vt in forma Dei eſſe, ſit præſe ferre externo habitu & figura, multa diuinitatis indicia, vt ſit præbere ſpecimen diuinitatis. Ex quo quærendum an vſquam in ſcriptura ſic accipiatur forma ſiue μορφῇ qua voce vtitur Paulus. Certè Chryſoſtomus negat, ſed & conſuetudinem Græcè loquentium nequaquã hoc habere dicit, vt μορφὴν ſic vſurpet. Nemo ſiquidem dicit nec rectè dixerit, Petrum vel

Paulum

Paulum vnquam in forma Dei fuiſſe, & tamen ſimilia vel maiora etiam opera quàm Chriſtus, vterq; patrauit. Eraſmus tamen in annotat. poſteriorem hunc ſenſum Ambroſij ſic amplectitur, vt alterum qui omniũ verum eſt, quodammodo reijcere videatur. Argumentum quo mouetur iſtud eſt: Si in forma Dei eſſe, ſit eſſe in natura Dei, ergo & formam ſerui accipere, eſt naturam ſerui accipere. Certè Chriſtus non ſeruus eſt, ſed filius. Argumentum hoc nullius momenti eſt, quia Chriſtus licet ſeruus dici non poſſit hactenus, quaſi in ipſo duæ ſint perſonæ quarum altera alteri ſubiecta ſit, quod olim voluit Neſtorius, nihil tamen prohibet ipſum ſeruum dici ſecundum diuerſitatẽ naturarũ, hoc eſt, iuxta alteram naturam, iuxta quam habet omnia quæ nos, excepto peccato. De hac re diſputat Damaſcenus lib. 3. Orth. fidei cap. 3. Quod ſequitur.

Non rapinam arbitratus eſt) nõ minus obſcurè dictum eſt quã priùs illud. Senſus eſt: non iudicauit eſſe arrogantiam agnoſcere ſe æqualem Deo, non vendicauit ſibi nec arrogauit ſibi immeritò æqualitatem cùm Deo, quando dixit: ego & pater vnum ſumus, non fuit dementis arrogantiæ. Rapina phraſi Hebræa ſignificat turpiſsimam arrogantiam. Ad hunc ferè modum exponit Auguſtinus tractatu. 17. ſuper Iohannem. Rurſus lib. 2. contra Maximinum Arrian. epiſt. cap. 5. & alijs multis locis: Non putauit, inquit, eſſe vſurpationem rei alienæ, ſed vendicauit ſibi quod ſuum erat. Erat enim natus Deus, proptereà ſi hoc ſibi vſurpabat, non committebat rapinam, faciebat ſuo iure. Chryſoſtomus magna ex parte conſentit cum Auguſtino. Rapinam exponit, cùm ſumimus nobis quod in nos non competit, hîc conuenit cùm Auguſtino. Addit deindein rapina notationem eſſe, hoc eſt, rapinam habere accidens, ex quo hic intelligere nos oportet ſubſtantiam: qui, inquit, poſsidet raptum quippiam, nõ libenter illud deponit apud alios, timens ne illud perdat. Chryſoſtomus ergo. Non arbitratus eſt rapinam, id eſt, non dubitauit diuinitatem ſuam deponere ſeu diſsimulare, nõ ergo eam habuit pro rapto, hîc diſſentit ab Auguſtino. Chryſoſtomum ſequuntur Theophilactus & Oecumenius vtpotè Græci: Auguſtinum ferè imitantur Latini. Et ſi quis ſolam phraſin inſpiciat, nõ dubitabit ſenſum eum eſſe quẽ proponit Auguſtinus. Quod attinet ad (cùm) qui cùm in forma Dei eſſet, aduertendum an ſit cauſale an aduerſatiuũ: Vtroq; ſiquidem modo accipitur in ſcriptura. Particula aduerſatiua eſt in Epiſt. ad Gal. Sed neq; Tit⁹ qui mecũ erat cũ eſſet gẽtilis, & præputiũ gereret, cõpulſus eſt circũcidi.

Alterius ſignificationis loca vbique obuia ſunt: Apoſtolus loco (*cum*) habet hic ὑπάρχων participium ſignificans exiſtens, verùm ex eo nihil dijudicari poteſt: ſiquidẽ participia quoq; nunc cauſalia ſunt, nunc ſeruiunt ſenſui aduerſatiuo. Veteres hoc loco exponũt, vt ſit cauſale, & res ipſa hoc planè exigere videtur. Senſus hic erat: Chriſtus quia natura Deus erat, abſq; omni arrogantia agnouit ſe æqualem patri: Deus priori loco. Qui cùm in forma Dei eſſet, videtur eſſe vocabulum eſſentiæ. Poſteriori loco: non rapinam arbitratus eſt ſe æqualem Deo, eſt vox ſuppoſiti, accipitur ſiquidem pro patre, Nõ rapinam arbitratus eſt eſſe, ſic vt agnoſceret quoque.

SEd ſemetipſum exinaniuit formã ſerui accipiens in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo.

SEd exinaniuit ſeipſum, &c.) Quæſtio hic eſt, an (ſed) vel potiùs (ἀλλὰ) qua dictione vtitur Paulus ſit particula aduerſatiua, an nota correctionis. Chryſoſtomus accipit notam correctionis, vt ſenſus ſit: Chriſtus quia in Dei forma erat, non dubitauit diuinitatem ſuam diſsimulare, adeò non veritus eſt à dignitate ſua deſcendere, vt planè exinaniuerit ſeſe. D. Auguſtinus interpretatur vt ſit aduerſatiua particula: Chriſtus quia natura Deus erat non iudicauit eſſe rapinam, ſi agnoſceret ſe æqualem patri, interim cùm tantus eſſet, cùm gereret & agnoſceret ſe æqualem Deo, idq; abſq; omni arrogantia, tamen exinaniuit ſeſe. Iſtud magis conuenit exhortationi ad humilitatem, ob quam de Chriſti diuinitate hãc diſputationẽ ſuſcepit Apoſtolus. Vide Aug. lib. 2. contra Maximum cap. 5. Intellige, inquit Apoſtolum ideo dixiſſe, nõ rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, quia non alienum arbitratus eſt, eſſe quod natus ſit, ſed quamuis æqualitatem Dei non fuerit arbitratus ſed ſuam ſemetipſum exinaniuit, non quærens quę ſua ſunt, ſed quæ noſtra ſunt: Accipiendũ itaq; hic eſt, ἀλλὰ vt idem ſit quod Hebræis אך, quæ particula aduerſatiua eſt idem valens quod apud nos, veruntamen. Veruntamen propter dolos poſui eos, &c. Pſal. 72. Rurſus. 38. Subſtantia mea tãquam nihilum ante te: veruntamen vniuerſa vanitas omnis homo viuens: veruntamen in imagine tranſit, &c. Exinaniuit ſignificat ſummam deiectionem, demiſit ſe ad imum, demiſit ſe ad nihili.

Quod ſequitur (*formã ſerui accipiens*) expletiuè dictum eſt: exinaniuit ſe, id eſt, accepit formã ſerui & texit formam Dei. Monent hic interpretes vt intelligamus Chriſtum ſe exinaniuiſſe, non quidem diuinam na-

unt: Apoc. 5. dignus eſt agn⁹ qui occiſus eſt accipere virtutem & dignitatē. Eſaiæ 53. pro quod laborauit, videbit & ſaturabitur, &c. id eſt, merito laboris quē pertulit Chriſtus, hæc cōmoda ad ipſum redibunt, nempe videbit & ſaturabitur, &c. quæ eo loco referūtur. Rurſus Pſal. 109. de torrēte in via bibet & ꝓpterea exaltabit caput, cuius ſenſus eſt: Meſsias tantum ſanguinis effundet, vt ſanguis effuſus efficiat torrentē in quo quis bibat, & quia tam inſigniter triumphabit de inimicis ſuis, propterea exaltabit caput, euehetur ad ſummā ſublimitatē, dabitur ei nomen quod eſt ſuper om̄ne nomen hoc erit præmium iſtius graſſationis. D. Auguſtinus aliter exponit, putat de torrente ſignificationem eſſe mortalitatis, de torrente mortalis vitæ bibet, id eſt, morietur & patietur omnia, quæ ſunt humanæ miſeriæ: meritū huius tolerantiæ erit, quòd exaltabitur. Eſt alius pſalmus plenus meritorum, quorū præmia ad Chriſtū redeunt, nempe Pſalmus 44. in quo Propheta Epithalamium deſcribit Chriſti & eccleſiæ. Eructauit inquit cor meum verbum bonum, &c. Eſt propoſitio quę abſoluitur duobus verſibus, ac ſi dicat: ſcribam Epithalamium Chriſti. Sequitur deinde narratio. Specioſus forma prę filijs hominum. Diffuſa eſt gratia in labijs tuis, &c. quorum verborū ſenſus eſt: Sāctiſsimè doces & cōcionaris propterea benedixit te Deus, id eſt, propter ſanctiſsimas tuas cōciones & doctrinam benedixit te pater in æternum, hoc eſt, voluit vt ſemper præſtares noua opera, per quæ agnoſcaris plenus gratia & benedictione: Et infrà, dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem propterea vnxit te Deus: Apertè ſignificat Propheta honorem vnctionis datum Chriſto ob meritum virtutis. Meruit ergo Chriſtus nō ſolùm nobis, ſed etiā ſibi, hoc enim habet proprietas dictionis proptereà. Propter quod ergo, id eſt, merito huius inſignis humilitatis & obedientiæ (*& Deus exaltauit illum*) non leuiter tranſmittēdum eſt illud (&) quod poſitum eſt loco etiam & tantundem ferè valet ac ſi dicat, viciſsim. Siquidem ſenſus eſt, Chriſtus hæc fecit, propterea pater viciſsim vt faceret paria, exaltauit illum. Deus non nomen eſſentiæ eſt ſed perſonæ: intelligitur enim pater. *Exaltauit*) plus explicat ſermo Græcus: eſt enim ὑπερύψωσε, id eſt, inſigniter exaltauit ſiue vehemēter exaltauit: Proinde Ambroſius vertit ſuperexaltauit, ſtudēs exprimere vocē Græcā.

Eſt hoc loco difficultas, qua in re Apoſtolus ponat hanc exaltationem. Quidā interpretātur, exaltauit dum nimirum excitauit eum à mortuis, & impaſsibilitate, & immortalite donauit: Rurſus cùm conſedere eum fecit ad dexterā ſuam in cœleſtibus. Alij magis placet vt non ſit res diuerſa, ſed eadem cū ſequenti, vt exaltationem ponat Apoſtolus in donatione nominis, quòd eſt ſuper omne nomen. Et textu nihil certi haberi poteſt. Illud interim certum eſt, pronomen (illi) primo & ſecundo loco referre Chriſtum hominē, quia pręcedit humiliauit ſe vſq; ad mortem. In illa ergo forma in qua ſe humiliauit, exaltatum illum intelligi oportet. Atque ad hunc modum exponunt oēs interpretes, tam Gręci quā Latini, vno Ambroſio excepto. Cuius ſentētiam exponit & refert. M. 3. lib. ſententiarum, diſt. 18. Humiliauit ergo illum, id eſt, Chriſtum hominē, donauit illi ſcilicet, Chriſto homini nomē quod eſt ſuper omne nomen, id eſt, nomē Dei vel nomen Filij Dei: Sic Theoph. & Græcanica ſcholia vt hoc ſit quod dicitur apud Lucā, quod ex te naſcetur vocabitur Filius Dei. Alij nomen figurate accipiunt pro te, ſicut dicimus: ille bene meritus eſt, de nomine Chriſtiano, id eſt, de ipſis Chriſtianis, vt ſenſus ſit: Dedit ei maieſtatem, ſiue dedit ei potentiam vel gloriam, quæ excedit omnem gloriam, ſiue potentiam, ſiue maieſtatem, id eſt, dedit ei diuinitatem.

Quæſtio iam eſt, an ergo Chriſtus meruit diuinitatem, vel (quod eodem recidit) nomen Dei. Dictum enim eſt quod illud (propter quod) accipi oporteat vt cauſam ſignificet & cauſam meritoriam.

Reſpondet. M. quod dicitur hic merito obedientiæ Chriſto donatū nomen Dei, accipiendū eſſe ſecundū tropum ſcripturæ ſamiliarē, quo res dicitur fieri quādo innoteſcit. Dedit ergo ei nomē, id eſt, pater fecit, vt diuinitas Chriſti vel nomen Dei, quod ab initio habuit, innoteſceret orbi, & ab omnibus agnoſceretur paſsim, & prædicaretur Deus. Ad hunc modum interpretari cogimur, ne incidamus in hereſin Photini. Videatur Magiſter loco dicto.

Vt in nomine Ieſu omne genu flectatur, &c.) vt, hoc loco eſt coniunctio expletiua interpretans partem quæ præceſsit: Dedit illi nomen quod ſuper omne nomen, id eſt, dedit illi vt in nomine Ieſu, &c. Per nomen hic intelligere licet rem, hoc ſenſu: vt ipſi Ieſu omne genu flectatur, hoc eſt, vt omnes ipſum adorent, vt omnes ipſi diuinum honorem impendant. Eſt tropus, ſed quis ſit, variant interpretes. Quidā enim dicunt Methonomiam eſſe, alij putant notationem eſſe, vt ſignificetur per accidens aliquid ſubſtantiæ rei, quæ eſt adoratio. Alludit autem Apoſtolus ad locū qui eſt apud Eſaiā cap. 46. Per memetipſum iuraui dicit Domin⁹, quia curuabitur omne genu, &c. *Cæleſtium*) id eſt, angelorum (*Terreſtrium*) id eſt, hominum (*Infernorū*) id eſt, dęmonum, quia & dæmo-

nes velint nolint coguntur agnoſcere diuinam maieſtatem in Chriſto. *Et omnis lingua*) ſiue angelorũ ſiue dęmonum ſiue hominũ, (*cõfiteatur quia*) hoc eſt quod (*Dominus Ieſus Chriſtus in gloria eſt*) id eſt, in maieſtate & potentia (*Dei patris*) Græcè nõ legitur, eſt, nec in gloria, ſed in gloriam. Vnde Chryſoſtomus, Theophylactus, Oecumenius. Græci interpretes aliam tradiderunt ſententiam huius loci hãc nimirum? Omnem confiteri linguã, quòd Ieſus Chriſt⁹ eſt Dominus, idq; in gloriam Dei Patris. Verum ſi quis attendat ad morem Pauli, magis delectabitur ſententia interpretis ſolet ſiquidem Apoſtolus præpoſitione εἰς ſere abuti pro ἐν. Loca annotata ſunt in Epiſt. ad Galat.

Itaque chariſſimi mei, ſicut ſemper obediſtis, nõ vt in præſentia mea tantùm, ſed multò magis nunc in abſentia mea, cum metu & tremore veſtram ſalutem operamini. Deus eſt enim qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.

Itaque chariſſimi mei, &c.) hactenus propoſuit Apoſtolus humilitatẽ ac obediẽtiam Chriſti, ſublimitatem quoq; ad quã merito humilitatis euectus eſt: quod ideo fecit, vt efficacior eſſet hortatio, quàm inſtituerat de humilitate ſectãda, & fugienda vana gloria & contentione. Poſt exemplum Chriſti pergit in eo quod cœperat & infert: Itaque chariſſimi mei, &c. ac ſi dicat: Chriſtus obedientiam pręſtitit patri vſq; ad mortem, atq; huius meritò inſigniter euectus eſt. Quare vt Chriſti imitatores ſitis, & ipſi tandẽ quoque euehamini, obedientiã Deo præſtate & eius mãdatis à me vobis propoſitis, id quod hactenus quidem diligenter feciſtis, nõ tantum cum iſthic præſens apud vos eſſem, ſed me etiam abſente. Quod ergo hacten⁹ feciſtis, pergite facere. Miſcet inquit Chryſoſtomus laudem vt efficaciùs exhortaretur. Alij illud (*non vt in præſentia mea tantũ, &c.*) referunt ad operamini. Cũ metu & timore ſalutẽ veſtrã operamini: opponit metũ & timorem vanæ gloriæ & contentioni. Nólo, inquit, vos ſtudere contentioni & vanę glorię: ſed humilitati, id eſt, volo vos ſalutem veſtram operari cum metu & tremore, quantumuis ſitis eruditi, quantumuis præclara dona habeatis, ac ſanctimonia polleatis.

Exhortatio hæc maximè iam locũ habet, qui hodie habentur probi, tunc vix fuiſſent habiti probi, quod patet aduertenti laudes Philippenſium. Eſt aũt metus etiam in magnis viris, propter duo potiſsimum, Alterũ eſt, nè fortè in ipſis ſit quod diſpliceat Deo, & exciderint iam à gratia, Vnde Paulus dicebat nihil mihi conſcius ſum, ſed non in hoc iuſtificatus ſum: Alterum eſt, ne etiam ſi iam in gratia ſint, à gratia tandem excidãt. Quare in eadem epiſtola idẽ aiebat: Caſtigo corpus meum & in ſeruitutem redigo, ne cum alijs prædicauero ipſe reprobus efficiar.

Solicitus ergo erat & de præſenti ſtatu & de perſeuerantia: Neutrum admittũt hodie Lutherani, ſed docent vnumquemq; certũ eſſe oportere & de gratia & de perſeuerãtia. Contra quos optimè citatur locus iſte. Eſt quidẽ commẽtarius qui interpretatur iſtud per mathalepſim, cum metu, inquit, & tremore, hoc eſt, cum diligentia, quaſi Apoſtolus nõ cogitauerit de metu, ſed de eo quod habent qui ſunt in metu, id eſt, de diligẽtia. Qui commentarius reijciendus eſt, propter Pſalmum: Quare fremuerunt gẽtes, ad quẽ apertè hîc alludit Apoſt. tum propter veteres qui nullum hic agnoſcunt tropum. Non ſimpliciter (ait Chryſoſtomus) dixit Apoſtolus, cum timore, ſed addit, & cum tremore qui quidem tremor auctio quædã eſt timoris: & rationem reddẽs quare cum timore & tremore vnumquemq; oportet operari ſalutem ſuã, ait. Sunt enim multæ nequitiæ ſpirituales, quæ hominem deijcere conãtur & impedire, ne aſſequatur vitam æternam. Annotat quoq; Chryſoſtomus Paulum nõ ſimpliciter dixiſſe ἐργάζεσθε, id eſt, operamini ſed κατεργάζεσθε, id eſt, pergite operari vſque & vſque ſiue cum multo ſtudio operemini, cum multa ſolicitudine. Verùm Paulus ſæpe cõpoſito vtitur pro ſimplici. Quare reprehendendus non eſt noſter interpres, qui vertit operari. Ex hoc loco quo hortatur Apoſtolus Philippenſes, vt ipſi ſalutẽ ſuam operentur, colligunt interpretes liberũ arbitrium: quia verò ſubijcit. *Deus eſt qui operatur in vobis*) docet liberũ arbitrium inualidum eſſe ad bonum, nec quicquã poſſe circa gratiam Dei. Imprimis autẽ eſt obſeruandum illud (enim) Deus enim operatur. Facit enim vt intelligamus ſcopum. Senſus enim hic eſt: non eſt quòd vanè gloriemini, quia hæc magna dona non ſunt à vobis, oportet ea accepta ferre Deo. Deus eſt qui operatur in vobis velle & perficere. Porrò ſi ille hæc in vobis operatur, quare vobis placeatis? Illud perficere apud Græcos infinitũ eſt participij: quod modo præceſsit ἐνεργῶν, id eſt, qui operatur. Hoc annotauimus ne quis putet eſſe nouum myſterium in verbo perficere, quaſi ſit ad finem perducere. Illud quoq; annotandũ (*qui operatur*) diuerſum eſſe vocabulum à præcedenti. Cum metu & tremore ſalutem veſtram operamini, quòd ſignificare volens Eraſmus adhuc modum vertit: Deus eſt is qui agit in vobis, & velitis & efficiatis.

Pro bona voluntate, &c.) Græcis vnicũ vocabulum eſt εὐδοκία, quod interpres aliàs beneplacitum, aliàs propoſitum vertit. Sermo

Lati-

Latinus non habet quòd ei propriè reſpondeat. D.Hieronymus ad vocem Hebraicam à ſeptuaginta effictum putat, ſignificaretq́; propriè cùm non ſolum aliquid placet, verumetiam recte placet, item placentiã transferri poſſe putat. Budæus vltroneam propẽſamq́; affectionem interpretatur. Vtitur aũt aliàs ſemper hac voce Apo. dũ ſignificat nõ eſſe merita ſed miſericordiam. Quare & hoc loco in ea ſignificatione interpretantur Latini: pro bona voluntate inquiũt, id eſt, pro ſuo beneplacito, hoc eſt, nõ quia merita veſtra hoc exigunt, ſed quia ipſi ſic placet. Senſus hic valde conuenit rei de qua agitur, ſicut et vocabulũ εὐδοκία, ſed mirabiliter repugnat præpoſitio ὑπὲρ, quæ fere ſolet ſeruire fini ac intentioni, vt & ibi: Tradidit ſemetipſum pro peccatis noſtris, id eſt, ad abolenda peccata noſtra. Quod verò Latini dicunt, vocauit me pro ſua humanitate, Gręci efferunt per aliam præpoſitionem quàm ὑπὲρ. Quod aduertens Chryſoſtomus aliũ tradidit ſenſum huius loci, hunc nimirum: Deus eſt qui operatur in vobis & velle & perficere pro bona voluntate ſua ſcilicet, aſſequenda, hoc eſt, Deus cupit vt ſitis ipſi grati pro gratia ſua impetranda, vtq́; ipſi placita fiant à vobis, atq́; hãc ob cauſam tribuit vobis energiam, ſiue efficaciam operã operandi, nimirum vt hîc ipſius voluntas in vobis compleatur. Ad eundem modum interpretatur Theophylactus & Oecumenius, quos à cõmuni ſenſu latinorũ retinuit præpoſitio ὑπὲρ. Si quis ſequi velit Latinos, dicere poteſt Apoſtolum abuſum præpoſitione, quod non eſt infrequens ipſi.

OMnia aũt facite ſine murmurationibus, & hæſitationibus: vt ſitis ſine quærela et ſimplices filij Dei, ſine reprehenſione in medio nationis prauæ & peruerſæ, inter quos lucetis ſicut luminaria in mundo, verbum vitæ continẽtes ad gloriam meam in diem Chriſti, quia nõ in vacuum cucurri, neque in vacuum laboraui.

OMnia autem facite ſine murmurationibus, &c.) Iſta adhuc pertinent ad contentionẽ & inanem gloriam. Senſus eſt: Sic agite veſtra, vt aliorũ ſtudia minimè reprehẽdatis. Quod ſequitur (*hæſitationibus*) alij vertunt diſceptationibus. Senſus eſt: abſque hoc quòd miſceatis vos alienis rebus, diſcepiando num bonũ ſit quod hic, aut quod ille agit (*Vt ſitis ſine quærela*) hoc eſt tales de quibus nemo queri aut cõqueri poteſt (*& ſimplices*) id eſt, ſynceri, non eſt animi cãdidi in alijs ſingula reprehendere, vel vocare in dubiũ & diſceptare num rectè fiant (*filij Dei*) cordatè hoc dictum eſt, Suſtinetis, inquit, magnum titulũ: appellamini filij Dei, videte vt titulum hũc tueamini. Quidã adjungunt iſtud illi quod præcedit, legẽtes in hũc modũ: ſimplices Filij Dei, verùm malè, quod patet ex Græco. Nã præcedens vocabulum eſt maſculini generis apud Græcos, filij verò neutri generis. Sine reprehenſione Græcis vnica dictio eſt ἀμώμητα, id eſt, irreprehenſibiles ſiue inculpabiles ſeu inculpati. In medio nationis prauæ & peruerſę, &c.) ſiue diſtortæ. Prauũ dixit interpres eleganter pro tortuoſo: Eſt periphraſis gentilium. (*Inter quos*) eſt relatio ad rẽ. *Lucetis*) alij malunt legere in imperandi modo, lucere, vt moneat eos: Græca vtrunq́; admittunt. *Verbum vitæ*) id eſt, doctrinæ ſalutaris: (Continentes) Græcę eſt ἐπέχοντες, quæ dictio modo ſuſtinere ſignificat, quod placuit hìc Eraſmo, modo ſtudio retineri aliquid ne eripiatur. Sit vobis ſtudio res iſta vt puram doctrinã euangelicã retineatis (*Ad gloriã*) Gręcè eſt καύχημα nomen verbale ſignificãs gloriationẽ, nec eſt meã ſed mihi. Diem Chriſti vocat diẽ iudicij. Sẽſus eſt: vt in die iudicij liceat mihi gloriari, quòd nõ in vacuũ cucurrerim, nec in vacuũ laborauerim, vt gloriari poſsim quòd tales pepererim diſcipulos.

SEd & ſi immolor ſupra ſacrificium & obſequium fidei veſtræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis. Idipſum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi.

SEd & ſi immolor, &c.) vel quin etiã ſi immolor. Pro obſequio Græce eſt λειτουργία quæ eſt res altaris, vnde dilucidiùs vertit Eraſmus, ſuper immolatione & ſacrificio fidei veſtræ. Senſus eſt hic: ſic mihi eſt curæ ſalus veſtra, vt ſim paratus mori pro ea: imo gaudebo ſi contingat mori me in tam egregio negotio: ſi Deus vult me eſſe victimam, vt immoler ſuper fide veſtra, præbeo me lubẽs. Vtitur hîc Apoſtolus duplici metaphora, altera ſe ſiue mortem ſuam facit victimã. Altera victimam facit fidem Philippenſium. Intranſitiuè enim accipendum eſt illud: ſuper ſacrificium & obſequium fidei veſtræ. Quod interpres vertit congratulor, Græcis vox compoſita eſt verbi præcedentis, vnde Eraſmus vertit, gaudeo & congaudeo, ſcio, inquit, vos gaiſuros, ſi audieritis me mortuum pro Chriſto, ego hîc vobis cõgaudeo.

Idipſum autem & vos gaudete, &c.) ſiue vt Eraſmus vertit, cõgaudete mihi vel vnà mecum gaudete. Poteſt etiam legi modo indicandi, hoc modo: Idipſum autem & vos gaudetis, atq́; iſtud magis arridet Eraſmo. Græca vox ambigua eſt.

SPero autem in Domino Ieſu. Timothæũ me citò mittere ad vos, vt & ego bono animo ſim, cognitis quæ circa vos ſunt. Neminem enim habeo tam vnanimẽ, qui ſyncera affectione pro vobis ſolicitus ſit.

Spero

S*Pero autem in Domino Ieſu Thimotheum citò mittere,&c.*) id eſt,vt & erecto animo ſim & non impeditus timore aliquo: quandiu ignoro quo in ſtatu res veſtræ ſint, habet me aliquis timor & ſolicitudo.

Neminem enim habeo, &c. (enim) vocula rationem reddit, quare potiſsimùm ſtatuerit Timotheum mittere. Particulam (iam) addit interpres de ſuo: Ad verbũ eſt in Græco: neminẽ enim habeo æqualis animi, hoc eſt, pari mecum animo præditum, id eſt, qui ſimiliter curam ac ſolicitudinem veſtri mecum habeat ſpecialiter, qui pariter mecum vos amet (*qui ſyncera affectione, &c.*) Pro duabus his dictionibus, Græcis vnica eſt γνησίως, id eſt, qui verè ac Germane ſiue ingenuè pro vobis ſolicitus eſt.

O*Mnes enim quæ ſua ſunt quærũt, nõ quæ ſunt IESV Chriſti. Experimentum autem eius cognoſcitis, quia ſicut patri filius, mecum ſeruiuit in Euangelio. Hunc igitur ſpero me mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me ſunt.*

O*Mnes enim quæ ſua ſunt, quærunt, &c.*) Iſtud hodie experimur nimis verùm eſſe. Nam inter illos quoque qui probi vulgo habentur, multi quærunt ſuã requiem, meditantur quomodo facilem vitam ducant, non eſt ſtudium ipſorũ vt propagent Chriſtum. *Experimentum aũt eius cognoſcite*) ſumite aliquod documentum probitatis eius, hoc nempe: quòd, vt filius cum patre, mecũ ſeruierit in Euangelio propagando, vt omnes ſcirent beneficium Chriſti tam pueri quam ſenes. Alij autem legunt indicãdi modo: Experimentum eius ſcitis, quod magis probat Valla: Græcus ſermo ambiguus eſt.

Hunc igitur ſpero me mittere ſeu miſſurũ ad vos, mox vt videro quæ circa me ſunt, hoc eſt, cùm videro, quo in ſtatu ſim, & quẽ habeant finem res meæ, & vincula mea.

C*Onfido autem in Domino, quoniam & ipſe veniam ad vos citò. Neceſſariũ autem exiſtimaui Epaphroditum fratrem & cooperatorem & commilitonem meum, veſtrum autem Apoſtolum, & miniſtrũ neceſsitatis meæ, mittere ad vos, quoniam quidem omnes vos deſiderabat: & mœſtus erat, propterea quod audieratis illum infirmatum. Nam & infirmatus eſt vſque ad mortem, ſed Deus miſertus eſt eius: non ſolùm autem eius: verumetiam & mei, ne triſtitiam ſuper triſtitiam haberem.*

C*Onfido autem in Domino, &c.*) id eſt, Deo volente quòd & ipſe venturus ſum ad vos citò. (*Neceſſarium autem, &c.*) Epaphroditum fratrem vocat, quia Chriſtianus. Vide Hieronymum cõtra Heluidium, (*cooperatorem*) quia in propagãdo Euangelio verſabatur (*Commilitonem*) quia in rebus periculorum plenis adiutor erat. Annotat Chryſoſtomus belli vocabulum eſſe. Porrò quia Philippenſes per hunc miſerant Paulo, quæ ipſi ad vitam neceſſaria erant, idcirco ipſum Apoſtolum Philippenſium & miniſtrũ neceſsitatis appellat: Sic Oecumenius, qui Apoſtolum ſimpliciter accipit pro legato. *Veſtrũ Apoſtolum*) id eſt, quem vos ad me legaſtis. Chryſoſtomus ipſum Apoſtolum dici putat ob id, quòd Philippenſes docuerat, & in fide inſtruxerat. Verùm ſiue hoc ſiue altero modo ſumatur, figurati nominis Apoſtolus eſt. Illud (*mœſtus erat*) Ambroſius vertit, impacienter ſolicitus erat Græcè eſt ἀδημονῶν, eſt hominis qui non poteſt conquieſcere præ ſolicitudine.

Deſiderabat omnes vos anxius animi, propterea quod audieratis illum infirmatum) ſciebat ſe amari à vobis, adeoque vos mœrore affici ob ſuam ægritudinem, hoc inquit angebat ipſum, & proinde rumor qui de ipſo ad vos peruenit, vanus non eſt: *Nam & infirmatus eſt vſque ad mortem*) id eſt, non longe abfuit à morte: *Sed Deus miſertus eſt eius*) hoc eſt, noluit eum iam mori. An ſit veri nominis miſericordia, an populariter iſtud à Paulo dictum ſit, id quæſtionem habet, quam tractat Chryſoſtomus ediſſerens hunc locum. *Non ſolùm autem eius miſertus eſt, verumetiam & mei*) ne reliquæ meæ triſtitiæ & iſta accederet.

F*Eſtinãtiùs ergo miſi illum, vt viſo eo, iterũ gaudeatis, & ego ſine triſtitia ſim. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, & eiuſmodi cum honore habetote, quoniam propter opus Chriſti, vſque ad mortem acceſsit, tradens animam ſuam, vt impleret id quod ex vobis deerat erga meum obſequium.*

F*Eſtinantiùs ergo.*) Qui hodie vertunt vt Eraſmus, transferunt ſtudioſiùs. Verùm Chryſoſtomus intellexit vt noſter interpres, quod eſt inquit σπουδαιοτέρως, id eſt, ſine mora, ſine cunctatione, cum omni feſtinatione.

Vt viſo illo iterum gaudeatis & ego ſine triſtitia ſim) id eſt, vt mœrorem hunc quem ex veſtra triſtitia concepi, deponam. Ambroſius vertit vt melior animo ſim, Græca vox perinde ſonat quaſi dicat, liberior ſim à dolore, ſiue: minùs doleam: quam ediſſerens Chryſoſtomus, ſic habet, non dixit vt ego dolore vacem, ſed vt magis dolore vacem, oſtendens quòd animus eius nunquam dolore vacet.

Excipite itaque illum cũ omni gaudio in Domino) quidam referunt ad proximè præcedens, vt ſenſus ſit: cum gaudio quale decet Chriſtianos. Alij pertinere volunt ad verbũ excipite. Excipite illum in Domino cũ omni gau-

ni gaudio, ad quem modum legunt Græci. Senſus tum eſt: Excipite illum vt decet Chriſtianos excipere ſanctos. In præpoſitione (in) Hebraiſmus eſt: In Domino, id eſt, ſecundum Dominum. *Et eiuſmodi cum honore habetote*) quamquam de vno Epaphrodito loquitur Apoſtolus, tamen illud, eiuſmodi, eſt pluralis numeri, quod ex Græco manifeſtum eſt, & Eraſmus hoc ſignificare volēs, vertit ad hunc modum. Et qui eiuſmodi ſunt, eos in pretio habete.

Quoniam propter opus Chriſti vſque ad mortem acceſſit,) id eſt, eo acceſsit vt morte vicinus fuerit. Chryſoſtomus interpretatur de morte quæ imminebat à Nerone: Auſus eſt ſe exponere periculo mortis, accedens ad me vinctum. Alij accipiunt, nec improbabiliter, de morte quæ imminebat ex morbo. Tam erat diligens circa Paulum, vt non habere rationem infirmitatis ſuæ. *Tradens animam ſuam*) ad verbum eſt , malè conſulens animæ ſuæ, id eſt, negligens vitam ſuã. Anima pro vita Hebraiſmus eſt. *Vt impleret id quod ex vobis deerat.* (Senſus eſt, veſtrũ erat me curare, in vinculis miniſtrare ea quæ neceſſaria erant. Vos longè abeſtis: quare vt vices veſtras obiret, vt quod in veſtro erga me obſequio diminutum erat, impleret, ipſe mihi miniſtrauit, non habita ratione vitæ ſuæ.

CAPVT III.

DE cætero fratres mei, gaudete in Domino. Eadem vobis ſcribere mihi quidem non pigrum, vobis autem neceſſarium: videte canes, videte malos operarios, videte conciſionem.

DE *cætero fratres mei gaudete, &c.*) In hoc capite aggreditur Apoſtolus principale argumentum, eam videlicet partem doctrinæ, quæ eſt de iuſtitia Chriſtiana, in qua timebat periculum. Caput facile eſt intelligentibus Epiſtolam ad Romanos, & eam quæ ſcripta eſt ad Galatas. *De cætero*) id eſt, quod ſupereſt (*gaudete*) hactenus tenuit vos ſolicitudo aliqua, fuiſtis mœrore affecti, tũ propter Epaphroditum magiſtrum veſtrũ, tum ob vincula mea: Epaphroditus conualuit: quid mea vincula effecerint Romæ, ſignificaui vobis, non ampliùs habetis triſtitiæ cauſam, iubeo proinde vos gaudere, ſed in Domino. i. quomodo decet Chriſtianos.

Eadem vobis ſcribere mihi quidem non pigrum) hoc eſt, non me piget huius laboris, vt ſæpius eadem ſcribam. Quod ſequitur (*vobis autem neceſſarium.*) Eraſmus vertit vobis autem tutum. Grecè eſt ἀσφαλές. Senſus eſt: eadem vobis ſcribere, & de eiſdem vos ſæpius admonere, res eſt, quæ imprimis valet ad firmandos vos, ad reddendos vos tutiores ne labamini. Nam hinc propriè dictũ eſt ἀσφαλές. Sequitur iam repetita aliquoties admonitio Apoſtoli. (*Videte canes*) videte poſuit pro cauete. Canes appellat Iudaizantes, hoc nomine notans impudentiam ipſorum pariter & improbitatem: Videte iſtos Iudaizantes, homines impudentes, homines improbos, ingerunt ſe alienis negotijs, vendicant ſe pro Chriſtianis, & non ſolum pro Chriſtianis, ſed etiam pro Euangeliſtis, & Apoſtolis, & nihil minus ſunt: (*Videte malos operarios*) corruptores iſtos Euangelij, miſcentes Iudaiſmum cum Chriſtianiſmo, (*videte conciſionem*) Græci conciſionem κατατομὴν, circunciſionem περιτομὴν appellant. Eſt itaque in vocibus iſtis primo iucunda agnominatio, deinde Enallage ſpeciei. Vide inquit circunciſos iſtos: Hoc ſiquidem ſignificat Apoſtolus, ſed alieno vocabulo eos appellat, tali videlicet quod per ſe contemptum habet: quia conciſio eſt rei, quæ ſine delectu inciſa eſt. Conciditur inquit Chryſoſtom. quod inutiliter, temerè, & præter artem inciditur, quod diſcerpitur & planè diſtrahitur. Circunciditur verò, quod expolitur reſectis ſuperuacaneis. Quia igitur circunciſio iſtorum illegitima erat, eam per contemptum conciſionem appellat.

NOs enim ſumus circunciſio, qui ſpiritu ſeruimus Deo, & gloriamur in Chriſto Ieſu, & non in carne fiduciam habentes, quanquam & ego habeam confidentiam in carne.

NOs *enim ſumus circunciſio, &c.*) Si quæritur inquit circunciſio, illa apud nos inuenietur: nos enim ſumus circunciſio, id eſt, circunciſi. Quod autem ſequitur (qui) vim habet cauſalem. Senſus eſt: nos ſumus circunciſi, quia ſpiritu ſeruimus Deo. Spiritum opponit carni, quemadmodum frequenter alias. Senſus eſt: quia ſpirituali cultu, id ex, ſide, ſpe, charitate ſeruimus Deo. Seruimus Græcè participium eſt à verbo λατρεύω de quo dictum eſt alias, D. Auguſtinus ſermone. 15. de verbis Apoſtoli ediſſerens hunc locum, ad hunc modum legit: nos ſumus circuncisio qui ſpiritui Dei ſeruimus. Sed addit ſcio pleroſque codices habere ſpiritu Deo ſeruimus. Verum plures Græci quantum obſeruare potui, hoc (inquit) habēt: Qui ſpiritu Dei ſeruimus. Ambroſius lib. 2. de Spiritu ſancto cap. 6. nullo modo patitur noſtram lectionem, ſed vult nos ſequi Græcos codices, quos dicit ad ad hunc modum habere, qui ſpiritui Deo

ſeruimus,quę lectio diuerſa eſt ab vtraque quàm proponit Auguſt. Quod attinet ad Ambroſium,ſciendum Græcos codices, vt ab ipſo citantur,nihil pro ipſo facere. Nam modum quem nos per ablatiuum Græci per datiuum efferunt,vt qui careant ablatiuo,πνεύματι hoc loco datiuum eſse modi, hinc colligere licet, quod Apoſtolus mox ei opponat carnem, ſed & vis cauſalis nulla pene erit:ſi Græcam vocem cum Ambroſio vertamus Latinè per datiuũ.Certè Græcanica ſcholia πνεύματι accipiunt, vt ſit datiuus modi.Interpretantur enim. Qui ſpiritualiter ſeruimus Deo, qui ſparitualiter circuncidimur. Apertius autem Theophylactus πνεύματι inquit , hoc eſt, qui mente tota et animo ſeruimus Deo.Intelligit ergo ipſe ſpiritum humanum non ſpiritũ ſanctũ,Chryſo. πνεύματι interpretatur πνευματικῶς,id eſt,ſpiritualiter. Ex quorum interpretatione præter hoc quod diſcimus vocabulũ ſpiritus accipiendum,vt modũ ſignificet, colligimus præterea ipſos legiſſe non Dei, ſed Deo, vt mirum ſit Aug. dicere Græcos codices ferè in genitiuo habere Dei.Cæterum quod Ambr.ait Latinos codices falſos eſſe: veriſimile eſt hoc ab ipſo dictum, quia volebat hic ſumere argumentum pro adſtruenda diuinitate Spiritusſancti : cùm enim linguæ Græcè peritus fuerit ignorare, non potuit Græcum ſermonem eſſe ambiguum.

Et gloriamur in Chriſto Ieſu) non in Moyſe:hunc enim opponit Chriſto Iudaizantes non dubitabant quin Ieſus eſſet Meſsias,verum non intelligebant eius beneficium, quod eius ſolius eſſet ſaluare, vnde volebant iuſtificari partim in lege ſiue per Moyſen.

Et non in carne) id eſt, carnali cultu : ſic Chryſo.Species quæ mox ſubijciuntur,optime explicanr,quid ſit caro: vna ſpecies eſt, eſſe circunciſum : vna item eſſe Iſraëlitẽ,&c. *Quamquam & ego eonfidentiam*)id eſt,gloriationẽ habeã,id eſt,habere poſſum.Eſt modus potentialis,non deeſt, inquit,mihi vnde glorier ſecundũ carnem, modo velim.

SI quis alius videtur confidere in carne,ego magis, circunciſus octauo die,ex genere Iſrael de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis ſecundum legem Phariſæus, ſecundum æmulationem perſequens Eccleſiam Dei , ſecundum iuſtitiam quæ in lege eſt, conuerſatus ſine quærela.

SI quis alius videtur confidere ſiue gloriari in carne)Iſtud dicit propter Iudaizantes, ne putent ipſum circuncifionem & cætera Iudæorum eleuare ſiue attenuare, tanquam qui careat generoſitate ipſorum. Non inquit illa condemno quæ non habeo : nam ſi quis gloriari poteſt in carne ego maximè, vt qui circunciſus ſim octauo die. Ad verbum eſt in Græco circunciſio octauæ diei. apud Amb.& Aug. veriſimile eſt, locũ hunc deprauatũ eſſe per indulgentiã ſcriptorũ: ſiquidem pro nominatiuo apud hunc ablatiuus eſt:apud illum accuſatiuus. Porrò ſe circumciſionem vocat , vt ſæpe alias gentes præputium:qua ſit figura dictum eſt in prçcedentibus. Addit octauæ diei vt ſignificet ſe non proſelytum , ſed naturalem Iudæum neq; ait proſelytus non ſum , ſed neque ex proſelytis natus:parentes habeo auos & proauos Iudæos,hoc ſignificat cum dixit (*ex genere Iſrael*)nominatiuus eſt non genitiuus. Quemadmodum enim ſe prius vocauit circunciſionem pro Iudæo,ita hic ſe nominat Iſrael pro Iſraelita:ſum Iſraelita,inquit,non adoptione,ſed ex genere. Porro ne quis putet eum Iſraelem genere,ex decem tribubus eſſe,addit (*de tribu Beniamin,*) ſum inquit ex probatiſsima tribu,quę nunquam receſſit à cultu veri Dei, quæ tempore ſeparationis,coniunxit ſe tribui Iuda.

Hebræus ex Hebræis,&c.)Hebrei vocabulum antiquius eſt quam Iudæi: Significat itaque multam generis ſui nobilitatẽ, ſignificat progeniem ſuum altiſsimè repetendo ortam ex Abraham vel ex Hebar. Quæ hactenus commemorauit ἀπροαιρέτο ſuut, hoc eſt impropria,& nõ animi ſui.Nã quod circuncifus erar,ſuum non erat, item quod Iſrael ex genere item quod ex tribu Beniamin & Hebræus ex Hebræis,quæ iam ſubijcit animi ſunt,vbi eſt gloria potior.*Secundũ legem,inquit,Phariſæus*) legem dicit legis tractationẽ. Quemadmodũ hodie omnes tractant Euangeliũ, & Lutherani & Catholici, ſed aliter hi,aliter illi:ita tempore Pauli omnes tractabant legem,verùm diuerſa erat ratio tractandi,aliter tractabant Phariſæi, aliter Saducæi,aliter AEſſæi. Dicit itaq; Apoſtolus, in tractanda lege Phariſæus ſum, id eſt,ſequor hic Phariſæos,non Saducæos,nõ Herodianos.

Ex hoc loco diſcimus nomen Phariſæi vocabulum eſſe honeſti ordinis : niſi enim ordo ſiue res ipſa honeſta fuiſſet,nunquam iſtud dixiſſet Apoſtolus. Idem diſcimus ex 26.Acto.vbi inter ſectas Iudæorũ hæc optima commemoratur. Secũdum certiſsimam ſectam,inquit,noſtræ religionis, hoc eſt,ſecundum exquiſitiſsimam hæreſim(ea enim voce vtitur Paulus) vixi Phariſæus. Q[illegible]locus præter hunc quem annotauimus,ex[illegible]onentes ſecundum legem. i. ſecundum tractatum & intellectum legis, requiritalium commentarium,hunc nimirum.Vixi ſecundum politiam & vitam talem, qual[illegible]m exigit ſecta Phariſæorum.Quæ & quot fuerint

ſectæ

ſectæ apud Iudæos, & quid vnaquæq; proprij habuerit, tradit Epiphanius lib. 1. contra hæreſes. Porrò quia poterat quis Phariſæus eſſe, & non admodum zelotes, idcirco addit Apoſtolus. Secundum æmulationē) id eſt, ſtudium & zelum (*perſequens Eccleſiam. Secundum iuſtitiam quæ in lege eſt, &c.*) Iſtud excedit omnia hactenus commemorata, & eſt maxima laus, Nemo inquit, mihi obijcere poteſt, quod in vlla parte prætermiſerim legem, præſtiti totam legem quantum præſtari poteſt ſine ſpiritu. Vtile hic fuerit obſeruare [illegible]nem Pauli: Imprimis, quā aperte emollia[illegible]ium repetitæ admonitionis, dum ait: Eadem vobis ſcribere, &c. Deinde quanta vehementia notet Iudaizantes inquiens: Videte canes, videte malos operarios, videte conciſionem. Singulis horum nominum Græcè præfigitur articulus, qui multum facit ad Emphaſim: videte Iudaizantes iſtos: nihil aliud curant quam auferre pelliculam illam carnis, non cogitant de ſpiritu. Hæc non circuncilio ſed conciſio eſt. Nos enim ſumus circunciſio, &c: Præter Paranomaſiam quæ inſignis eſt, multum ornatus & vehemētiæ adſert orationi Enallage illa ſpeciei. Quemadmodum multò vehementius eſt, ſi quempiam vocem ſcelus, quam ſi ſimpliciter ipſum ſceleſtum appellem. Rectius intelligitur locus iſte, dūm cōfertur cum illo, qui eſt in. 2. cap. Epiſtolæ ad Rom: Non quæ in maniſeſto in carne eſt circunciſio, ſed &c. Ad vehementiam quoque facit verbum (videte) ad ſingula repetitum. Ad hunc modum ſi quis velit totum hoc caput expendere, videbit ſtilum Apoſtoli vbi non argumentatur, non ſolum facilem eſſe ſeu commodum, verumetiam imprimis elegantem. Pergit Apoſtolus.

SEd quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus ſum propter Chriſtum detrimenta. Veruntamen exiſtimo omnia detrimentum eſſe propter eminentem ſcientiam Ieſu Chriſti Domini mei, propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt ſtercora, vt Chriſtum lucrifaciam, vt & inueniar in illo non habens meam iuſtitiam quæ ex lege eſt, ſed illam quæ ex fide eſt Chriſti, quæ ex Deo eſt iuſtitia ex fide ad cognoſcendum illum, & virtutem reſurrectionis eius, & ſocietatem paſſionum illius, configuratus morti eius, ſi quo modo occurram ad reſurrectionem, quæ eſt ex mortuis.

SEd quæ mihi fuerint lucra) ſiue quæ mihi erant lucra, hæc arbitratus ſum eſſe damnum, non abſolute ſed collatione ad Chriſtum. *Propter*) hoc loco ſeruit comparationi. Senſus eſt: dum ego vitam quam in Iudaiſmo egi confero ad Chriſtum, rurſus dum cognitionem quam hauſi ſub Gamaliele, comparo cum doctrina Euangelij: plane, p damnis duco: tanta eſt cognitionis, quam Euangelia tradunt, excellentia tanta eſt præſtantia vitæ, quæ agitur in Chriſtianiſmo. *Veruntamen exiſtimo, &c.*) illud (veruntamen) corrigentis eſt, vnde alij vertunt, quin etiam vel imò: Corrigit & ſimul amplificat. Parum eſt, inquit, quòd vitam, quam in Iudaiſmo egi, damnum eſſe ducam, dicā plus. Omnia omnino, & opes, & philoſophiam, ac prorſus quaſuis res damnū eſſe arbitror: propter eminentem ſcientiā. Video, inquit, doctrinam Chriſti, video intellectum quem oſtendunt Euangelia: ſiue cognitionē tam eſſe excellentē, vt præ illa omnia contemnā: diligenter obſeruandum eſt quod ſupra annotauimus, & hic admonent Amb. Auguſt. Chryſ. & Græcanica ſcholia: hæc nimirū accipienda per comparationē, & non abſolutè, quia inter cætera, quæ pro damnis ducit, etiam legem annumerat ſiue iuſtitiam legis de qua ſi abſolutè quæratur, fateri oportet, quod bona ſit, & ſicut ipſa lex bona, ita ſub pædagogia legis viuere, & inter cancellos eius contineri, bonum erat & vtile.

Propter eminentem ſcientiam, &c.) Alij vertunt propter excellentiam cognitionis, ad quem modum habent Græci, atque ita dictum eſt, quemadmodum Latini dicunt: magnitudinem negotiorum, pro magnis negotijs. Interpres noſter putauit Hebraiſmum eſſe, atque hac de cauſa mutauit phraſin: Illud (*nomini mei*) mirabilem affectum habet: eſt pathos. Propter quem omnia detrimentum feci) ſiue, vt alij vertunt, propter quem omnium iacturam feci. Rectè ex Paulo quærunt Græcanica ſcholia: Quomodo cum ea abijcis quæ dicis eſſe damnum, ais, iacturam feci? hoc enim eſt potius lucrum facere, nempe à damno liberari. Ex hoc ergo diſcimus, quod non ſimpliciter hæc damnum eſſe dicebat, ſed comparatione meliorum. Nam quemadmodum qui argentum habet, ſi aurum nactus fuerit, & vtraq; continere non potuerit, damnum arbitratur retinere argentum: Ideoque relicto argento, accepit aurum, ita & hic Paulus.

Et arbitror vt ſtercora) & hoc per comparationem accipiendum eſt, eſtque hyperbole. Tanti, inquit, eſt mihi gratia Chriſti & doctrina Euangelij, vt de cæteris etiam de Iudaiſmo penè contemptim loquar, duco ea omnia pro ſtercoribus, (*vt Chriſtum lucrifaciam, vt & inueniar in illo, &c.*) Eadem mirabiliter inculcat, quod facit non ſine cauſa: ac ſi dicat. Non dico iſta inconſtans, ſed ſemel de his perſuaſus ſum. *Inueniar*) Hebraiſmus eſt pro exiſtere, vt ſim, inquit, in illo non habens iuſtitiam meam, id eſt, ſecundum Chryſoſtomum quæſitam laboribus meis & ſudoribus, ſiue, vt Aug. ait compara-

tam proprijs viribus abſque ſpiritu fidei. Et explicans magis quam dicat ſuam iuſtitiam quæ ex lege eſt, inquit, hoc eſt, iuſtitiam legalem, ſiue quæ acquiritur obſeruando legem.

Sed quæ ex fide eſt Chriſti) id eſt, quæ contingit per fidem Chriſti, hoc eſt quæ gratis datur credentibus in Chriſtum. Fides Chriſti eſt, qua creditur in Chriſtum. *Quæ ex Deo eſt iuſtitia, &c.*) id eſt, inueniar habens iuſtitiam quæ diuina eſt non humana, quæ à Deo, inquit Auguſtinus, ponatur (in fide) id eſt per fidem. Idem inculcat. Iſta res, inquit, conſtat fide non obſeruandis legalibus. Nomen iuſtitiæ etiam Euangelicæ, duplex eſt. De altera potiſsimum loquitur hîc Apoſtolus nempe qua ex impio efficitur quis iuſtus, quamquam nonnulli interpretes etiam de iuſtitia vitæ Apoſtolum interpretentur, hoc eſt, qua is qui eſt iuſtus, auctior fit in iuſtitia.

Ad cognoſcendum illum) miſcet vitam doctrinæ: Siquidem de his duabus rebus ſollicitus eſt. In hoc ſum, inquit, non vt ceremonias præſtem, aut obſeruatione legalium acquiram iuſtitiam, ſed vt cognoſcam qualis perſona ſit Meſsias, vt cognoſcam præterea virtutem reſurrectionis eius, Id eſt, potentiam, non qua ipſe excitatus eſt à morte, ſed qua nos ab ipſo excitamur. Paulus ſuit Phariſæus: Phariſæi autem ſemper in ore habebant reſurrectionem. Verum in ſchola Gamalielis non didicerat reſurrectionẽ Chriſti cauſam eſſe noſtræ reſurrectionis. Non loquitur autem Apoſtolus niſi de reſurrectione iuſtorum, quod ex conſequentibus clarum euadit. Ait quidam qui non frequẽter cum animo ſuo cogitant quàm magnum ſit tum reſurgere, illi valde ſunt incogitantes.

Et ſocietatem paſsionis illius) hoc eſt, quid valeat ſocietas paſsionum Chriſti, quantum pondus meritorum habeat ſi quis afflictionem ſubeat propter Chriſtum, ſi quis tales ſuſtineat paſsiones pro Eccleſia, quales ille ſuſtinuit.

Configurati morti eius) Græcè eſt *συμμορφούμενος* participium paſsiuum præſentis temporis, quo nos caremus. Dum conformis, inquit, efficior morti eius, dum fingor ad imaginem eius: quod video accidiſſe in morte Chriſti, hoc ego transfero in me: non do me delitijs, ſed talem vitam ago, vt ſit in multis Chriſti ſimillima, quæ ſanè acerbiſſima fuit.

Si quo modo occurram ad reſurrectionẽ, &c.) Hinc patet quod non loquitur niſi de reſurrectione iuſtorum. Diligenter autem aduertendũ eſt, quod Apoſt. poſt tot labores, poſt tot incõmoda pro Chriſto perpeſſa dicat: ſi quomodo.) Si hærentis animo eſt, quo modo eſt extenuantis: Subeo, inquit, hæc omnia, ſi qua ratione pertingam, ſi quo pacto conſequar glorioſam reſurrectionem. Si Paulus poſt omnia hæc de ſua reſurrectione ſecurus non ſuit, quantò minus nos ſecuri eſſe poſsimus, & certi.

Notandus eſt iſte locus contra Caluinum. Adducit Chryſoſtomus duo ſimilia loca. Alterum ex Epiſt. ad Roma. Qui ſtat, videat ne cadat. Alterum ex priore ad Cor. Metuo, cum alijs prædicauero, ipſe reprobus efficiar. Hinc quoque diſcimus gloſſam illam veriſimilem non eſſe, quæ habet, quod Apoſtolo reualata fuerit ſua ſalus. Ex præſenti hoc loco diſcere nos vult Chryſoſtomus, quod glorioſa reſurrectio ſeu vita æterna contingit ex laborib⁹ & non ſola fide, Gloſſa cuius iam meminimus, tradi fere ſolet ſuper caput 10. Epiſtolæ ad Romanos, vbi dicitur: Certus ſum enim, quia neque mors, &c.

NOn quod iam acceperim, aut iam perfectus ſim: ſequor autem, ſi quo modo comprehendam, in quo & comprehenſus ſum à Chriſto Ieſu. Fratres, ego me non arbitror comprehendiſſe.

NOn quod iam acceperim, &c.) putat Lyra iſtud dictum propter præcedentia, vt ſit excuſantis. Quæ dixi in præcedentibus, dixi non quod putem me comprehendiſſe, &c. Verum cum Apoſtolus huius rei in præcedentibus nullam dederit ſignificationem, ſed contrarium potius ſignificauit, non eſt probabile quod Lyra. Quare & Ambroſius & Chryſoſtomus interpretantur iſtud dictum à Paulo propter Philippenſes, qui ſibi placebant: non autem propter ſuũ ſermonem. Græcanica tamen ſcholia ſentiunt cum Lyrano, & quod hic tacet, ipſa exponunt.

Aiunt enim Apoſtolum, cum iſtud diceret, reſpexiſſe ad id: Configuratus morti eius, quod magnum verbum eſt, & videri poſſet illo ſignificare voluiſſe ſe perfectũ. Illud (accipere) vocabulum eſt ſtadiorum, & totus iſte ſermo non aliud eſt quam vna metaphora ſumpta ab ijs qui currunt in ſtadio. Senſus eſt. (ſecundum Ambroſium) quamquã magna æſtimetis de me, nolo tamẽ hoc vobis de me perſuadeatis, quod iam accepi, ſupple ſummũ, quod eſt in vita, & ſummum quod eſt in cognitione. Aliter Aug. ſermone. 15. de verbis Apoſtoli. Verũ conſequentia ſermonis magis exigit quod habet Ambroſi. Non accepi, inquit, ſummum doctrinæ, neque vitę, quare ne placeatis vobis Philippenſes qui diſcipuli eſtis, multa adhuc vobis deſunt ad perfectionem iuſtitiæ, item ad perfectionem cognitionis. Quod ſequitur: Aut

tur: Aut iam perſectus ſum, &c.) exponit præcedens. Non ſum perſectus, neq; vita, neque cognitione. *Sequor autem*) Eraſmus vertit ſector autem. Græcè eſt διώκω quod interpres mox transfert perſequor eſt vocabulum ſtadiorum, cuius vim & emphaſin explicat Chryſoſtomus. Nondum, inquit, attigi metam, adhuc curro, imo non curro ſed perſequor, quod vehementius multò eſt: Qui enim perſequitur nihil alind cogitat, quam aſſequi id quod perſequitur: neminem reſpicit, quoſuis impedientes magno impetu abigit, mentem & oculum, & robur & animum, & corpus in vnnm contrahit, ſolam metam ſpectat (*ſi quo modo*) Græcè eſt ſi & apprehendam: Quod ſequitur (*in quo*) Græcè eſt ἐφ᾽ ᾧ de qua particula dictum eſt in Epiſtola ad Roma. cap. 6. in expoſitione illius: In quo omnes peccauerunt. Hoc loco accipit Chryſoſt. vt ſit rationalis aut cauſalis, & idem valeat quod quandoquidem, ſiue, eo quod, vt ſenſus ſit: Cum verſarer in errore, eum ſugerem Chriſtum, ipſe ſugientem me inſecutus eſt, & magno ſtudio inſecutus eſt, & apprehendit: vt iam in aliquo ei vicem reddam, vt in aliquo ei reſpondeam, & non ſim ingratus, præſto hanc diligentiam, propterea tam gnauiter curro, vt comprehendam. Secundum Chryſoſtomum ergo ἐφ᾽ ᾧ oſtendit ſectationem iſtam eſſe rem debitam. Quemadmodum autem Paulum, quum eſſet in æſtu perſecutionis, comprehendit ita & hodie multos apprehēdit Chriſtus, & velut iniecta manu, ad ſe trahit, atque agnoſcere debent Dei beneficium, & reddere vicem Chriſto, hoc eſt, totis viribus inniti ipſos oportet, vt rurſus apprehendant Chriſtum, quod fit imitatione vitæ, & virtutnm ipſius. Cum Chryſoſto. ſenſit Theophylactus. Græcanica ſcholia exponūt ſicut Latini. In quo, id eſt, ad quod & comprehenſus ſum, vt ſenſus ſit. Curro & quidē nō pigrè, ſi quo modo apprehendam, vt talis efficiar, qualis vt fierem, electus ſum, id eſt, pertingam ad perſectionem: Addunt interim Græcanica ſeholia. Poteſt etiam intelligi ἐφ᾽ ᾧ vt valeat quandoquidem: Sector ſi apprehendam, quandoquidem apprehenſus ſum.

Fratres, ego me non arbitror apprehendiſſe.) Dicit iſtud Apoſtolus, vt Philippenſiū ſpiritum cohibeat ſub ſua perſona: Ait Ambroſius, ad modeſtiā eos inſtituit, video quoſdam aſſe inter vos, qui ſibi placent, qui nimis ſecuri ſunt, ego ſane quamuis Apoſtolus ſum, multa mihi deeſſe video ad perfectionem iuſtitiæ, vt nequaquam mihi placere poſſim, ac ſecurus eſſe de illa reſurrectione. Si Paulus, qui tantus erat, dicit, ego arbitror me non apprehendiſſe .i. perueniſſe ad perfectionem, quid nos dicemus: Nam quantnm intereſt inter gnauiter currentem, & eum qui ſupine iacendo torpeſcit, tantum intereſt & inter Paulnm & nos.

V*Num autem, quæ quidem retro ſunt obliuiſcens: ad ea vero quæ ſunt priora, extendens meipſum, ad deſtinatum perſequor, ad brauium ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Ieſu.*

V*Num autem, &c.*) Græcanica ſcholia annotant ellipſin eſſe: Per defectum, inquiunt, accipiendum eſt: veluti maiores noſtri acceperunt, vt ſubaudiatur, ago aut curro, vnum ago, in vno totus ſum, & quid hoc ſit, explicat Apoſtolus dum addit.

Quæ quidem retro ſunt, &c.) ſiue quæ à tergo ſunt (*obliuiſcens*) Chryſoſtomus iſtud interpretatur de beneſactis, Nihil, inquit, ita rectè ſacta euacuat & intentum abigit, atque memoria bonorum, quæ nos operati ſumus: nam duo mala parit, & ſegniores ſacit, & in arrogantiam extollit. Obliuiſcenda ergo recte ſacta, & à tergo relinquenda ſunt: nam ita demum diligentes & ſeduli reddimur: etenim & qui currit non reputet quantum ſpatij confecerit, ſed quantum adhuc deſit. Ad eundem modum interpretatur Ambroſius. Alij referunt etiam ad peccata antè acta, ſed germanus commentarius eſt Chryſoſtomi. Quod ſequitur: Ad ea quę à fronte ſunt enitens. Verum illud enitens, non implet ſignificatum Græcè vocis, quæ mirabilem emphaſin habet. Eſt enim ἐπεκτεινόμενος, Epectinomenos autem is eſt qui pedibus etiam non currentibus iā corpore prominet ad ſcop, & pedes ferè ante vertit inclinatione reliqui corporis, hoc eſt, qui vt amplius quid vltra curſum efficiat, etiam manus & reliqua membra protendit, qua apprehendat etiam antequam appropinquauit. Sic ſanè explicant vocabulum Pauli ſcho. Græca. & Chryſoſto. Quare Muſculus huius interpres non dehuit ſequi hic verſionem Eraſmi, ſed noſtri interpretis qui hîc ſuperauit Eraſmum. Ad deſtinatū) id eſt ad metam, ad ſignum ſiue ad ſcopum perfectionis præfixum. Notat Hieronymus Græcam vocem ſignificantiorem eſſe. Eſt enim σκόπος, ea autem vox ſignificat propriè ſignum præfixum ſagittantibus. Vocabulum quod ſequitur brauium βραβεῖον propriè ſtadiorum eſt. Nomen (*Dei*) nō ſubſtantiæ ſed perſonæ vocabulum eſt hoc loco, intelligitur enim Deus pater.

Addit (*ſupernæ vocationis*) quia non hîc vbi certamen eſt, Deus palmam tribuit, ſed in ſplendido loco nimirum in ſupernis, quod & in popularihus iſtis certaminibus fieri videmus. Nam quos maximè honorāt, ſiue athletas ſiue aurigas non in ſtadio infra

coronant,ſed ad ſuperiora vocatos, Rexillic coronat. Græcè diuerſæ hîc ſunt præpoſitiones, priori loco eſt κατὰ poſteriori vero ἐπὶ quarum proprietatem magis expreſsit Eraſmus, cuius verſio ſic habet: Iuxta præfixum ſcopum inſequor ad palmam supernè vocationis Dei. Quod additur (*in Chriſto Ieſu*) refert Chryſoſtomus ad verbum perſequor hoc non meis viribus fretus, ſed gratia Chriſti, illa me hic fortem facit, ſine illius auxilio nequaquam poſſem tam gnauiter currere, nec tantum ſpatij tranſire, Accipit itaque Chryſoſtomus præpoſitionem in, vt hoc valeat quod per.

Q*Vicunque ergo perfecti ſumus, hoc ſentiamus: & ſi quid aliter ſapitis, & hoc vobis Deus reuelabit. Veruntamen ad quod peruenimus, vt idem ſapiamus, in eadem permaneamus regula.*

Q*Vicunque ergo perfecti ſumus, &c.*) Ante negauit ſe perfectum, hic dicit ſe perfectum.. Verum illud vt inquit Auguſt.) accipiendum eſt de perfectione patriæ, hoc vero de perfectione vitæ. Qui commentarius alijs non placet: quare vtrunque interpretantur de perfectione viæ, quod eſt probabilius: Ante negabat ſe perfectum, quia videbat ſibi multa deeſſe, quare nec audebat ſecurus eſſe de perfectione illa, quæ ducit ad Chriſtum. Hîc dicit ſe perfectum ad cõparationem eorum, qui in rebus Dei remiſſius agunt. Sic Ambroſius: Quicunq; perfecti ſumus, id eſt, qui plus præſtamus quàm vulgo præſtetur. *Hoc ſentiamus.*) Omnino veriſimile eſt iſtud dictum habere ironiam aliquam: nam dictum eſt propter eos, qui erant vanè glorioſi. Sunt quidam inter vos, qui ſibi nimis placenr, qui putant ſe perfectos eſſe, quicunque tales ſunr, hoc ſentiãt. Chryſoſtomus (hoc ſentiamus) refert ad illud quod longa illa metaphora expreſsit Apoſtolus: Hoc ſentiamus quod tota metaphora iam egi, quod nimirum ea quæ à tergo ſunt relinquere oportet, & eniti ad ea quæ à fronte ſunt: hoc ſentiamus, quod nõ ſumus perfecti, quod necdum aſſecuti ſumus ſummũ in ſanctitate & religione, quod quamdiu in corpore hoc agimus, proficere liceat in iuſtitia. Alij, hoc ſentiamus, exponunt de ceremonijs legis abrogatis. Similiter interpretantur quod ſequitur. *Si quid aliter ſapitis*) id eſt, de ceremonijs aut iuſtitia quæ ex lege eſt, &c. Verum, veriſimile non eſt huc reſpexiſſe Apoſtolum. Senſus germanus iſte videtur: Si quid aliter ſapitis, ſcilicet de ea re de qua iam egi, id eſt, ſi putetis vos apprehendiſſe, & nihil vobis deeſſe ad perfectionem virtutis.

Et hoc vobis Deus reuelabit) id eſt, perſuadebit, quòd non rectè hic de vobis ſentiatis. Illud, &, referendum eſt ad dotes & Chariſmata, Deus multa dedit vobis, etiam hoc addit, vt faciat vos humiles. In (reuelabit) catacreſis eſt, ſignificat non tam docere quá perſuadere. Inducet, inquit, vos ad modeſtiam, docebit paulatim humilitatem: Sic Chryſoſtomus, Non de dogmatibus, inquit ſed de perfectione vitæ ſermo eſt. Auguſt. tamen ferè refert ad dogmata. Nam ſcribit & accommodat ijs qui errant, ſed citra hæreſin. Nonnulla exemplaria legunt reuelabit manifeſtum eſt ex Gręcis, & Auguſtinus ſermone. 15. de verbis Apoſtoli apertè habet reuelabit. Item de prædeſt. ſanctorum capite. 1. Ex quibus locis reſtituendus eſt Auguſtinus lib. 2. contra Creſconiũ grammaticum cap. 31. Rurſus Epiſt. 48. de corrigendis hæreticis, vbi textus eius habet reuelauit in præterito, cùm circumſtantiæ planè exigant in futuro.

Veruntamen ad quod perueniemus, &c.) ecclipſis eſt: deeſt enim retineamus. Interim ad quod peruenimus, hoc ſtudeamus retinere, & explicans quid illud ſit, addit (*vt idẽ ſapiamus, vt in eadem regula permaneamus.*) Siquidem, vt, expletiuè capitur, Eraſmus ad hunc modum vertit: Attamen quod aſſecuti ſumus, eadẽ procedamus regula, vt idem ſapiamus. Veruntamen Chryſoſtomus intellexit vt noſter interpres, vt ſit ellipſis. Græcè ſapiamus & permaneamus infinitiui ſunt. Veruntamen ad quod peruenimus, ſcilicet retineamus, & quid hoc eſt: eſt idem ſapere, eſt eadem regula incedere. Videre hic oportet, an ſolicitus ſit de vita an de doctrina. Theoph. primo interpretatur vt pertineat ad vitam, deinde etiam refert ad doctrinam. Contra faciũt Græcanica ſcholia, quę primo interpretantur de doctrina, deinde de vita. Et veriſimile eſt de dogmatibus iſtud dicere Apoſtolum, vt ſenſus ſit: Contineamus nos intra eandem regulam fidei, nõ ſint in nobis ſciſmata, nemo ſibi fingat noua dogmata. Quod hic vertit interpres, permanere in regula, capite. vltimo Epiſtolæ ad Galatas, vertit ſequi regulam. Græcè eſt ςοιχεῖν, qua voce etiam vtitur in fine capitis quinti eiuſdem Epiſtolæ, vbi interpres vertit ambulare: Si ſpiritu viuimus, ſpiritu & ambulemus, vbi & ſignificatum vocis explicatum eſt. Miles cogitur incedere & ſtare ordine ſuo, hoc Paulus vocat ςοιχεῖν.

I*Mitatores mei eſtote fratres, & obſeruate eos qui ambulant ſicut habetis formam nos. Multi enim ambulant, quos ſæpe dicebam vobis (nunc autem & flens dico) inimicos crucis Chriſti, quorum finis interitus: quorum Deus venter eſt: & gloria in confuſione ipſorum, qui terrena ſapiunt.*

I*Mitatores mei eſtote, &c.*) Secundũ Chryſoſtomum

ſoſtomum agit de vita, & non de doctrina. Ambroſius de vtraque re putat Apoſtolum ſolicitum eſſe,& ſic interpretatur, vt imprimis referat ad doctrinam: Pro Chryſo.facit verbum ambulandi, quod perpetuo apud Paulum ad vitam pertinet: Pro eo quod interpres tranſtulit imitatores. Græci legunt coimitatores mei eſtote, hoc eſt, imitemini me vna cum cæteris, qui me imitantur. *Et obſeruate eos*) nimirum ad imitationem: Sumitur enim in bonam partem: aliter ſumitur cap. vltimo Epiſtolæ ad Romanos. In eo quod ſequitur. *Sicut habetis, &c.*) variant exemplaria. Nonnulla legunt: ſicut habetis formam nos: Nonnulla, ſicut habetis formam noſtrām. Græca conſtanter habent, nos. Noſtis, inquit, inceſſus mei modum, id eſt, vitæ conuerſationem: quos ergo videritis inſequi veſtigia mea, quos videritis vita ſua exprimere typum conuerſationis meæ: illos obſeruate, illos imitemini.

Multi enim ambulant) id eſt, vitam exigunt. Secundum Græcanica ſcholia, non abſoluit Apoſtolus quod cœperat. Multi enim ambulant, ſubaudiunt aliter quàm ego, nimirũ in otio, & quiete, in luxu, quos & inimicos crucis vocat: quia nimirum abijciunt id ad quod vocat crux Chriſti, quæ vocat nos ad labores, ad auſteritatem vitæ, non ad otium, non ad delitias & commeſſationes (*quorum finis interitus*) id eſt, qui ad extremum perdentur. *Quorum Deus venter eſt.*) Argutè & vehementer dictum eſt: Senſus eſt, vnicum ſtudium eſt, vt faciant ventri ſatis: ſiquidem id cuique Deus eſt, quod præ cæteris colit, cui præ cæteris ſtudia ſua impendit. Ad Romanos cap. vlt. alijs verbis iſtud dixit, his nimirum: Qui ventri ſuo ſeruiunt.

Et gloria in confuſione eorum, &c.) Interpres Auguſtini vertit iſtud hoc modo: Et gloria impudentiæ ipſorum, & interpretatur Auguſtinus ſermone. 14. de verbis Apoſtoli, vt pertineat ad circuncifionem, quam maximè iactabant Iudæi. Celebratur autem illa in ea parte corporis, in qua eſt libidinis ſeminarium, cuius nos maximè pudet. Ad eundem modum interpretatur Ambroſius. Verum Græci commentarij hunc reijciunt. De circuncifione ait Chryſoſtomus, iſtud quidam intelligunt: ego verò non hoc dico, ſed id eſt, quod dicit Apoſtolus, quorum ipſos pudere oportebat, in illis etiam gloriantur, hoc eſt, gloriantur in peccatis & rebus turpibus: Idem commentarius eſt apud Theophylactum & Oecumenium.

Qui terrena ſapiunt, &c.) verbum Græcum quod interpres vertit ſapere, modo pertinet ad affectum, modo ad intellectum, Græci hoc loco interpretantur vt ſit affectus hoc ſenſu: qui terreſtria curant, hoc eſt, qui ſtudent coniungere domum domui, agrum agro, & dilatare ſemper poſſeſſiones ſuas.

NOſtra autem conuerſatio in cœlis eſt, vnde etiam ſaluatorem expectamus Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, qui reformabit corpus humilitatis noſtræ, configuratum corpori claritatis ſuæ, ſecundùm operationem virtutis ſuæ, qua etiam poſſit ſibi ſubijcere omnia.

NOſtra autem conuerſatio, &c.) Particula aduerſatiua eſt. Illorum, inquit, affectus terræ affixi ſunt: porrò nos mente & affectu in cœlo verſamur, quia in cœlo ſunt nobis omnia. *Vnde etiam Saluatorem expectamus, &c.*) ſermo hic amphibologiam habet, dilucidius græcè eſt. Ex quo ſcilicet cœlo etiam Saluatorem expectamus. Apoſtolus in omnibus epiſtolis ſuis, & concionibus libenter inijcit mentionem reſurrectionis & aduentus Domini, & ſane nihil animum hominis ita fulſit & in bono roborat atque reſurrectio, dum ſerio cogitatur: quare cogitationibus huiuſmodi nos frequenter exerceamus oportet, vt ſuſcitemus in nobis flammã fidei, qua concepta omnia facile quantumuis dura ſuperabimus.

Qui reformabit) Græce eſt trausformabit ſiue transfigurabit. In quo verbo ait Chryſoſtomus catacreſin eſſe, quod dicit propter hæreticos, qui putabant nos reſurrecturos in tali globo qualis eſt ſolis. Corpus humilitatis dixit phraſi Hæbraica pro corpore humili: Corpus, inquit, humile, hoc eſt, abiectum, quod mille modis iam atteritur, quod varijs miſerijs & multiplici corruptioni obnoxium eſt, hoc corpus ipſe trans figurabit ſiue immutabit, vt ſit conforme corpori ſuo claro. Rurſus Hebraiſmus eſt, in corpore claritatis. Porrò quia magnum eſt quod ait, corpus hoc noſtrum vile, futurum conforme glorioſo corpori Chriſti, ne quis diffidat, rationem adducit. *Secundum operationem, inquit, virtutis ſuæ, &c.*) ipſe, inquit, omnia omnino poteſt ſubijcere ſibi, ergo & mortem, ergo & corruptionẽ: quod iubet de cœlo & terra hoc fit: ergo & quod iubebit de corporibus noſtris, fiet: oſtendit maiora potentiæ ſuæ opera, vt & illud credas. Ad hunc modum interpretatur Chryſoſtomus, Theophylactus, & Oecumen. vt nimirum habeat vim argumenti, & ſit ratio perſuadens reſurrectionem.

CAPVT IIII.

I*Taque fratres mei chariſſimi & deſideratiſſimi, gaudium meum & corona mea, ſic ſtate in Domino chariſſimi. Euodiam rogo & Syntychen deprecor, idipſum ſapere in Domino.*

I*Taque fratres mei chariſſimi,*) Durat adhuc adhortatio. Chariſsimi mei & deſideratiſſimi: Græcè eſt dilecti & deſiderati. *Gaudium meum & corona mea,*) adhortationi miſcet laudem, vt faciliùs perſuadeat. Porro ipſos gaudium ſuum vocat, quia in fide ſemel accepta immoti perſtabant. Coronam vero appellat, quia ob labores in prædicatione Philippenſium cauſa ſuſceptos, in die iudicij ſperabat reddendam ſibi coronam. *Sic ſtate in Domino chariſſimi*) id eſt, ſtate in fide hac, ſeu potius in hac ſpe glorioſæ reſurrectionis. Si quidem præceſsit. Vnde etiam ſaluatorem expectamus, &c. Euodiam rogo, & Syntichen rogo) Sic enim Græcè eſt, quæ eiuſdem verbi anadiploſis multú facit ad vehementiam affectus ſignificandum.

Ex conſequentibns ſatis conſtat, fœminas iſtas non vulgares fuiſſe, ſed habuiſſe aliquid publici muneris quale autem id fuerit, incertum eſt. Has obſecrat Paulus vt idé ſentiãt, id eſt, vt concordes ſint, An hortetur ad concordiam dogmatum, id queſtionem habet. Interpretes ferè exponũt de concordia vitæ, & non doctrinæ.

E*Tiam rogo & te Germane compar. adiuua illas quæ mecum laborauerunt in Euangelio cum Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina ſunt in libro vitæ.*

E*Tiam rogo & te Germane compar*) Illud etiam, non dictio copulatiua, ſed affirmatiua eſt. Græcè illa eſt, quæ eſt apud Terentium in Andria. Faciunt ne intelligendo vt nihil intelligant. Verti poterat: ſanè rogo & te Germane compar, vel etiam atque etiam rogo, &c. Eſt enim hoc loco vocula vehementis affectns. Græca vox quam interpres compar, vertit, ſi ad verbum eam interpreteris, ſonat: qui idem ducis iugnm. Eſt vocabulum valde propinquum rei matrimonij. Vnde & Græcorum nonnulli locum iſtum de vxore Pauli interpretati ſunt, vt illam hîc exhortetur. Quam ſententiam cuperet Eraſmus veram eſſe, ſiquidem in eam totus propendet: quare & vertit, Sane rogo & te Germana compar. Verum palam obſiſtit Chryſoſtomus inquiens: quidam dicunt eum hic obſecrare vxorem ſuam, ſed non ita eſt, non tamen vllam adfert rationem Chryſoſtomus, Theophylactus, pro ſua ſententia duas adfert: Altera eſt, nuſquã, inquit, legimus Paulum habuiſſe vxorem: Altera eſt, ſi de vxore ſenſiſſet, hoc modo dixiſſet, rogo & te Germana compar. Quæ poſterior ratio quantum ponderis habeat, expendant ſtudioſi. Certè Græcanica ſcholia aperte habent, Græcè poſſe in fœminino genere accipi. Sed & ipſe Chryſoſtomus, vt ex eius comment. patet qui ſic habet: non de vxore ſua loquitur, ſed honorat mulierem, vel certe virum Euodiæ aut Syntyches, vel certè fratrem vnius ex ipſis. Efficatiorem rationem quam ſit Theophylacti, adducit Oecumenius. Stulta, inquit, cogitatio eorum eſt, qui vxorem Pauli hîc accipiunt: nunquam enim, ſi vxorem habuiſſet, Philippis eam reliquiſſet, ſed vel Hieroſolymis, vbi educatus erat, vel in ciuitate Tharſenſi vbi natus erat.

Qui hunc locum de vxore Pauli interpretantur, non alind habent argumentnm quam quod ſumunt ex vocabulo, quod debile admodum eſt, & nullius momenti quamuis enim σύζυγοι dicantur pariter ducentes iugum, nihil tamen neceſſe eſt, vt tale iugum accipiamns, quale eſt in matrimonio: Nam commode admodum intelligitur iugum, quale eſt in propagando Euangelio & huiuſmdi iugum Paulum hoc loco intelligere valde veriſimile eſt, dum reſpicimus ad ſimilia vocabula, quibus in hac epiſtola vtitur inter cætera, cum habet σύνεργον id eſt, cooperarium. Item συστρατιώτην id eſt commilitonem ſiue coathletam. Quemadmodum ergo illa ſunt humanitatis & ciuilitatis vocabula, ita & iſtud. Hortatur proinde quendam, qui in negotio Euangelij peculiariter ei cooperatus fnerat: tu qni eiuſdem iugi mecum es, & in eodem ingo germanus, id eſt, verus & minimè fictus, qni ex animo egiſti Euangelij negotium meum.

Adiuua illas, &c.) Duæ iſtæ, inquit, fœminæ quarum iam memini, ſunt in opere, hoc opus volo & te capeſſere, ad hoc opus volo & te admouere manus: Iſtud propriè ſignificat vox Græca.

Quæ mecũ laborarunt in Euangelio, &c.) Eſt labor qualis eſt athletarum. Senſus eſt, perpeſſæ ſunt res difficiles mecum, non dubitauerunt ſubire pericula mortis, exilij, &c. Euangelium vocat totum negotium religionis Chriſtianæ: Laborauerunt mecum in tuenda & propaganda religione Chriſti. Putant quidam, illius cui fœminas iſtas commendat Apoſtolus, nomen hic exprimi, quorum ſententiam & refert Chryſoſt.

in com-

in commentarijs ſuis, nec reijcit. Meminit & Oecumenius in ſcholijs ſuis, & dubitat an hanc potius an illam, quam priori loco poſuer. t, amplecti debeat. Secundum hos vertendum erat. Sane rogo te Germana σύζυγε, id eſt, oro te, σύζυγε quem Chriſti fides Germanum mihi fecit. Dionyſius Carth. putat illud (Germane) eſſe nomen propriũ, quos ſecutus neſcio. Græcè eſt σύζυγε, quam vocem interpres cap. 2. huius epiſtolæ ſynceram affectionem vertit. Faber Stapulenſis audacter transfert Germana coniunx, & in annotatim ordicus defendit. Paulo vxorem fuiſſe, Citat pro ſe D. Ignatium in epiſtola ad Philadelphenſes, citat & Clementem Alexandrinum qui in libris ſtromatum (vt refert Euſebius in Eccl: hiſtor:) Paulum inter coniugatos collocat, mentionem faciens huius loci.

Sed ſciendum, Clementem id facere, dum vndecumq; poteſt arripit argumenta contra eos qui damnabant nuptias. Exacta huius rei declaratio pertinet ad cap. 7. prioris epiſtolę ad Cor. Quod ſequitur (*cum Clemēte*) referendnm eſt ad verbum laborauerũt, quod manifeſtum eſt ex Græcis qui ſic legunt: Adiuua illas quæ ſimul mecum decertarunt in Euangelio, & cum Clemente, &c. Clementem hunc Hieronymus in catalogo ſcriptorum Eccleſiaſticorũ illum facit, qui quartus à Petro Romæ Epiſcopus fuit.

Et cæteris adiutoribus meis, &c.) Horum quia nominatim non facit mentionem, idcirco addit (*quorum nomina ſunt in libro vitæ.*) Liber vitæ metaphoram habet, ſed variè à diuerſis explicatur. Ipſi, inquit, Augu. Dei præſcientia de electis ſiue præordinatis ad vitam, quæ falli non poteſt, liber vitæ dicitur. Qui ergo ſunt in libro vitæ, hoc eſt, qui ſunt ex numero eorum, qui ſaluandi ſunt: Iam difficultas eſt, vnde ſciuerat iſtud Paulus, cum abſq; reuelatione conſtare non poteſt dicendum iſtud Paulum dicere eo modo, quo licet de rebus iſtis magnis loqui videlicet ex ꝓbabilibus ſignis, ac ſi dicat. Ego iudico ex certis ſignis, ſed quæ fallere poſſunt, ipſos prædeſtinatos eſſe ad vitam æternam: Alij dicunt Paulum dicere eo ſcriptos in libro vitæ ſecundum præſentem gratiam. Verum iam eadem difficultas eſt, vnde illud ſciat Paulus. Liber vitæ eſt etiam in Apocalipſi apud Ioannē, eſt præterea apud Dauidem in Pſalmis: & primus hac locutione vſus eſt Moyſes. Rationem metaphoræ poſt Auguſtinum eruditè explicat Thomas in prima parte ſummæ, quæſtione. 24. vbi & diſputat, an quis deleri poſſet ex libro vitæ. Porro an ſit etiam aliquis liber mortis, id problematicum eſt. Theophylactus aſſerit. Tho. negat.

Gaudete in Domino ſemper, iterum dico gaudete. Modeſtia veſtra nota ſit omnibus hominibus. Dominus propè eſt, Nihil ſoliciti ſitis, ſed in omni oratione & obſecratione cum gratiarum actione petitiones veſtræ innoteſcant apud Deum. Et pax Dei quæ exuperat omnem ſenſum, cuſtodiat corda veſtra & intelligentias veſtras in Chriſto Ieſu.

Gaudete in Domino ſemper, &c.) Stapulenſis vertit valete. Græce eſt χαίρετε, quæ vox ambigua eſt ad gaudete & ſaluere ſiue valere. Chryſoſtomus intellexit ſicut noſter interpres. Quia, inquit, verſabantur in afflictionibus & perſecutionibus, idcirco eos hortatur ad gaudium, & reuera ingentis gaudij materia eſt, affligi pro Chriſto, imò peculiare donum eſt, quod non datur quibuſuis, quemadmodum dictum eſt. 1, cap: huius Epiſtolæ, & vt oſtendat omnino gaudendum eſſe, repetit gaudete, quod familiare eſt Hebræis dum volunt ſignificare vehementiam. Eſt valde grata exhortatio hæc ab illo, qui ipſe erat in vinculis.

Modeſtia veſtra) Græcè eſt ἐπιεικὲς. Verum neutrum ἐπιεικὲς poſitum eſt hoc loco nominis ſubſtantiui, quod eſt ἐπιείκεια, quæ vox varium vſum habet. Interdum ſignificat æquitatem, quam Ariſt. 5. ethicorum capite. 10. partem iuſtitiæ facit. Interdum ſignificat modeſtiam, hoc eſt, virtutem, quæ externam conuerſationem moderatur, quæ in verbis, cultu, in inceſſu modum adhibet: Nonnunquam etiam animi moderationem ſignificat, qua fit vt etiam dura quæque moderatè feramus, in qua ſignificatione vſurpauit Gaza: nam quod Cicero in principio de ſenectute ait, noui moderationem animi tui & æquitatem, ipſe reddidit per vocabulum ἐπιεικίας, atque hæc ſignificatio huic loco aptiſſima eſt. Agitur enim hic de tribulationibus & perſecutionibus. Animi ergo veſtri moderatio & æquitas, nota ſit omnibus, etiam ethnicis, vt hoc modo conuertantur. Ex ſecunda ſecundæ diſcimus Thomam ſciuiſſe Græcè vel ſaltem vſum fuiſſe ipſorum opera, qui Græcè periti fuerunt. Nam quæſtione. 120. admonet. Paulum hoc loco habere non modeſtiam, ſed æquitatem, addit deinde vocabulũ ἐπιείκεια apud Græcos per ſimilitudinem quandam transferri poſſe ad omnem moderationem, accedit Thomas proximè ad id quod verum eſt.

Dominus prope eſt, &c.) & hæc pertinent ad conſolationem. Latini, præſertim recentiores ſubaudiuut hic (enim) Græci faciunt nouam periodum, nec ſubaudiunt (enim) ſed (itaq;) ad hunc modũ: Dominus prope eſt, itaque

eſt,itaque nihil ſoliciti ſitis. Reſpicit Apoſtolus extremum iudicium, cuius iam ter aut quater in hac Epiſtola meminit, quare nos ipſum imitari oportet, nimirum vt in exercitijs noſtris frequenter proponamus, nobis illum diem. Alij non ad iudicium referunt, ſed hoc modo interpretantur: Prope eſt, id eſt, paratus eſt ad ſuccurrendum, ad adiuuandum. Verum quamuis phraſis hoc etiam habeat, hoc tamen loco veriſimile eſt Apoſtolum reſpicere ad diem iudicij. Dominus prope eſt, id eſt, iudicium inſtat, non longè abeſt quod daturi ſunt ſactorum ſuorum rationem, qui vos affligunt, non longè abeſt quod vos qui affligimini accepturi eſtis remunerationem, nihil ſoliciti ſitis, id eſt, nulla res vos anxiè premat, ſiue auſerantur opes, ſiue de poſſeſsionibus veſtris eijciamini, ſiue ſecundū corpus affligamini

Sed in omni oratione, &c.) id eſt, in medijs iſtis malis effundite deſideria veſtra coram Deo, inde veniet conſolatio. Illud (in omni) quidam iungunt cum oratione, ſed palam obſiſtunt Græca, habent enim ad hunc modum ἐν παντὶ, quod cum ſit neutri generis iungi non poteſt τῇ προσευχῇ id eſt orationi, cum ea vox fœmiuini generis ſit. Intelligi ergo oportet in omni re, in omni afflictione ſeu tribulatione. Ad hunc modum exponunt Græca ſcholia ἐν παντὶ aiunt πράγματι. Ad eundem modum exponit Chryſ. In omni, id eſt in omnibus etiam triſtibus: At quę ſequuntur, ſunt ablatiui modi. Senſus eſt: Petitiones, id eſt, vota veſtra innoteſcunt apud Deum per orationē, obſecrationem & gratiarū actionē. Iſta ſiquidem vota agnoſcit & approbat Deus, nimirū quæ ꝓficiſcūtur ab animo grato quę funduntur cū aſsiduitate & vigilātia orationū.

Et pax Dei quæ exuperat omnem ſenſum, &c.) hoc eodem pertinet, Siquidem pax poſita hîc eſt propter tumultus tribulationum & perſecutionum, quamquam à diuerſis variè exponatur. Quidā enim pacem Dei intelligunt, qua ex irato ſactus eſt placatus humano generi. Hæc pax ipſa Dei dilectio, quę eripuit nos ab ira. *Cuſtodiat corda veſtra:*) Alij pacem intelligunt non Dei erga nos reconciliationem, ſed illam quæ hanc ſequitur, quæ contingit iam iuſtificatis, atq; ijs maximè qui obedientia mandatorum Dei diligenter ſe exercent, quæ pax non aliud eſt quàm tranquillitas animi, quando nimirum animus bona fiducia ſecurus eſt ab illa magna ira. Hæc pax eſt cap. 5. in Epiſtola ad Roman: Iuſtificati ergo ex fide pacem habeamus, & cætera. Huius pacis meminit & Saluator in Euangelio Iohannis, cum ait: Pacem meam do vobis, &c. Atque hæc pacis acceptio huic loco aptiſsima eſt, quamuis aliud videatur Auguſtino, quia enim ſequitur, quæ exuperat omnem ſenſum, putat magis pertinere ad pacem Dei erga nos. Nam de ea propriè dicunt, quod à nullo intellectu, non ſolum humano, ſed nec angelico comprehendi poteſt. Sic enim ipſe exponit illud: Exuperat omnem ſenſum. Verum nihil neceſſe eſt ad hunc modū intelligere, imo ſi inſpiciamus filum orationis Paulinæ, ſimul & adhibeamus locum qui eſt in poſteriori Epiſtola ad Corin. cap. 10. Arma noſtra non carnalia, ſed potentia Deo ad deſtructionem munitionum, &c. videbimus illud (exuperat) magis reſerēdū ad robur & vim, & ſenſum hîc poſitum pro machinationibus ingeniorum, ac tale eſſe quod dicit Apoſtolus: Multa ab ethnicis excogitantur aduerſus Chriſtianos, contra omnia ſtudia eorum, oppono vnam pacem Dei, oppono tranquillam conſcientiam, illa plus poteſt, Illa plus valet quam omnes omnino machinationes hominum. Ad hunc ſanè modum interpretatur Ambroſi. Qui cum Deo inquit pacem habet, non timet mentem aduerſam, tutus enim eſt pace Dei. Ad eundem modū interpretatur Primaſius: omnem inquit ſenſum. ſ. inſanum, hoc eſt, mentem ſurioſam ſuperat pax Dei. Iſtud agnoſcitur in Tiburtio. Applica inquit ad Torquatum ęculeos, appende Chriſtianos, damna, percute, incende, vniuerſa adhibe, & paucis interpoſitis diſcerne quicquid libet, omnis nobis vilis eſt pœna, vbi pura comes eſt conſcientia. Ne quis autem ad ſenſum corporis detorqueat quod hîc dicitur, ſciendum vocem Græcā, quam interpres ſenſum vertit, ſignificare mentem et intellectum. Eſt enim νοῦν vnde νόημα deducitur, quod intelligentias hîc vertit interpres: in Epiſt. vero poſteriori ad Corint. intellectum. In captiuitatem redigentes omnem intellectum. Quod ſequitur, Cuſtodiat, vocabulum militare eſt, eſt talis cuſtodia qualis eſt in obſeſsis ciuitatibus, caſtris, ſiue præſidijs, ac ſi dicat Apoſt. imminent vobis hoſtes, adhibete cuſtodiam. Si ſcire vultis quam tandē dico pacem Dei? (*Hæc pax cuſtodiat corda veſtra:*) Iſtud ad affectus & appetitus voluntatis pertinet: quod verò ſequitur (*intelligentias*) ad iudicium animi ingenium reſertur. Senſus eſt: pax Dei cuſtodiat vos, vt voluntate adhæreatis Chriſto, ne ſub afflictionibus demergamini, Itē cuſtodiat vos, ne ſub ſraude circumſeramini, ne excidatis ab eo per aliquem errorem ſeu hæreſim. Ad hunc modum interpretatur Chryſoſtomus, qui præpoſitionem (in) propriè accipit in Chriſto Ieſu, id eſt, vt maneatis in eo. Eraſmus putat Apoſtolum abu-

ſum

ſum præpoſitione in , loco per: In Chriſto Ieſu, id eſt, per Chriſtum Ieſum. Græca ſcholia vtrumque ſenſum exponunt.

DE cætero fratres, quæcunque ſunt vera, quæcunque pudica, quæcunq; iuſta, quæcunque ſancta, quæcunque amabilia, quæcunq; bonæ famæ, ſi qua virtus, ſi qua laus diſciplinæ, hæc cogitate. Quæ & didiciſtis, & accepiſtis, & audiſtis, & vidiſtis in me: hæc agite, & Deus pacis erit vobiſcum.

D*E cætero fratres, &c.*) id eſt, quod reliquum eſt, ſiue quod ſupereſt. (*Quæcunque ſunt vera*) id eſt, aliena ab hypocriſi. (*quæcunque pudica*) Græcè eſt σέμνα, quod vocabulum complectitur omnem honeſtatē: Quæcunque honeſta & emendata, ſiue quæcunque ſunt ſyncera. Sic Chryſoſtomus, qui vocabulum Græcum pertinere putat ad virtutem externæ conuerſationis.

Quæcunq; iuſta) hoc loco virtus eſt ſpecialis. (*Quæcunque ſancta*) Græcè eſt ἁγία, id eſt, pura, ſiue caſta: nos ferè caſtitatem vocamus moderationem circa vſum generaliū. Chry. in parte ſua æthitica commendari hic dicit caſtitatem, quæ in animo poſita eſt. Idem tamen in commentarijs ad caſtitatem corporis referre videtur. Habet enim ſic: quod ait Apoſtolus, quæcunque caſta; ad hoc pertinet quod ante dixit, quorum Deus venter eſt. *Quæcunque amabilia*) id eſt, quæcunque ſunt digna vt amentur, ſiue apud Deum, ſiue apud homines.

Quæcunque bonæ famæ, &c.) id eſt, quæ faciunt ad bonam famam, ſiue ad bonum nomen. *Si qua virtus*) Græcè eſt ἀρετὴ, quæ nimirum pugnat cum vitio, non δύναμις quæ pugnat cum imbecillitate. *Si qua laus diſciplinæ*) id eſt, quicquid eſt laudabilis diſciplinæ. Iuxta Græcos codices (diſciplinæ) redundat: legunt tamen ſi qua laus, id eſt, ſi quid eſt quod merito laudetur. Vult eos laudabilia ſectari, non tamen reſpectu laudis. Hæc cogitate, id eſt, meditamini & exercete. Eſt cogitare Hebraicum nimirum HAGA, de qua voce exactè dictum eſt in Eſaia, cap. 33. ibi: Cor tuum meditatur timorem.

Quæ & didiciſtis, &c.) Quia longum nimis erat de omnibus exactè admonere, videlicet de habitu, de inceſſu, de conuictu, deque cæteris Chriſtiano homini proſpiciendis: itaque vno verbo ſummatim illa complectens ait, quæ & didiciſtis. Quod additur (*accepiſtis & audiſtis*) congeriem habet, & adiunctum eſt cauſa exaggerationis. Erat enim Apoſtolus ſibi conſcius, diligentiſsime docuiſſe ſe de omnibus, quæ ad vitam agendam ſpectabant, & non ſolum verbis docuiſſe, ſed & factis expreſsiſſe: Quare & addit (*& vidiſtis in me*) atque hoc ſane genus docendi efficaciſsimum eſt. *Et Deus pacis*) id eſt, qui donat pacem, ſiue reſpiciat eam, quæ eſt ad Roma. cap. 5. ſiue eam, quæ eſt inter homines, de qua in Epiſtola priori ad Corint. Non eſt diſſenſionis Deus, ſed pacis. Si inquit hæc feceritis, in magna agetis tranquillitate ac pace.

GAuiſus ſum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando refloruiſtis pro me ſentire, ſicut & ſentiebatis. Occupati autem eratis. Non quaſi propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus ſum, ſufficiens eſſe. Scio & humiliari, ſcio & abundare: vbique & in omnibus inſtitutus ſum, & ſatiari, & eſurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia poſſum in eo qui me confortat. Verumtamen bene feciſtis communicantes tribulationi meæ.

G*Auiſus ſum autem in Domino vehementer, &c.* Eſt hic alia materia, agit de eleemoſynis, ſi tamē eleemoſynæ dicendæ ſunt, quibus ipſum proſequebantur Philippenſes. Illud (in Domino) ſignificat non vulgare fuiſſe gaudium, ſed Chriſtianum. Gauiſus ſum non quomodo vulgus hominū gaudere ſolet, ſed quomodo Chriſtiani gaudere ſolent ſecundum Deum (*quoniam tandem aliquando*) ad verbum eſt, quod iā tandem. Illud (iam tandem) oſtendentis eſt eos multo tempore torpuiſſe, & ceſſaſſe ab officijs præſtandis. Eſt ergo hic laus mixta vituperio. (*Refloruiſtis*) metaphora eſt ſumpta ab arboribus quæ æſtate virent, appropinquante hyeme areſcunt, redeunte inde rurſus æſtate vireſcunt. *Sentire*) Græcè eſt φρονεῖν id eſt, curam agere. Et eſt ſecundum Chryſoſt. hoc loco ellipſis attica. Interpretatur enim vt ſubaudiatur præpoſitio εἰς vel κατὰ hoc modo: Refloruiſtis ad ſentiendū ſiue in ſentiendo de me, id eſt, refloruiſtis vt ſoliciti eſtis de me ſeu pro me.

Sicut & ſentiebatis) id eſt, ſicut ſoletis ſentire, Habent enim præterita imperfecta aliquid cōſuetudinis. Interpres noſter ad ſenſum iſtud reddit, alioquin ad verbum eſt, in quo ſentiebatis. i. in ea re in qua ſoletis eſſe ſoliciti, videlicet in cura corporis mei: Quāquam Theophy. ἐφ᾽ ᾧ accipere videatur, vt ſit cauſalis particula hoc ſenſu: Nā & ſoletis curam mei agere. De particula ἐφ᾽ ᾧ dictum eſt cap. 5. Epiſtolæ ad Rom. rurſus cap. 3. huius Epiſtolæ in expoſitione illius, In quo & comprehenſus ſum. *Occupati autem eratis.*) Eſt excuſantis, Tametſi inquit non miſiſtis hactenus quod occupati fueritis. Interpres Græcam vocem ſatis incommode reddidit. Eæ ἠκαιρεῖσθε quæ duplicem admittit ſenſum: Alter eſt eratis in anguſta re, non ſuppetebat vobis quod mitteretis, Alter eſt,

deerat

deerat oportunitas mittendi, Vterque ſenſus eſt in Græcanicis ſcholijs, Eraſmus in tranſlatione poſteriorem expreſsit: Chryſoſtomos in commentar. priorem proponit & alterius ne meminit quidem. Quare Muſculus eius intetpres indocte facit, dum proponit verſionem Eraſmi.

Non quaſi propter penuriam, &c.) id eſt, Non ſcribo iſta quaſi penuria laborem, vel quod deſit mihi aliquid: etiā ſi non miſiſſetis, nihil defuiſſet mihi. *Ego enim didici*) quia ait (didici) ſignificat rem hanc eſſe exercitij videlicet cohibere animum ſuum intra certas metas, vt Deo plecet: Didici inquit toto animo eſſe contentus præſentibus, id eſt, rebus quæ ad manus ſunt, (*Scio & humiliari*) hoc eſt tenuis eſſe. Hebraicè dixit non Græcè: Siquidem CADA apud Hebræos dubium eſt ad humiliari & attenuari. Noui inquit, quomodo debeam me gerere, quando ſum in tenuitate, in difficultate, & anguſtia rerum: Rurſus noui quomodo debeam me gerere in copia, & rerum affluentia: Hoc enim eſt quod ait, ſcio & abūdare, licet vox Græca non ſolum pertineat ad rerum copiam, ſed ad omnem præcellentiam.

Quare Eraſmus vertit noui & excellere, & rationem ob quam maluerit ſic vertere, reddit, vt inquit, ex æquo opponatur ei quod præceſsit humiliari. Verum non aduertit humiliari dictum eſſe phraſi Hebræa. Sane Chryſoſtomus intelligit vt noſter interpres. Quare peccauit & hic Muſculus, proponens verſionem Eraſmi. (*Vbique in omnibus inſtitutus ſum.*) Ambroſius legit in omni & in omnibus imbutus ſum, atque ita eſt Græcè. Senſus ſecundum Chryſoſtomum eſt: omnium experientia iſto tempore longo cœpi, hoc eſt, longa experientia didici ſatiari & eſurire: Quando contingit boneſtum & egregium prandium vbi nihil deeſt, rectè, inquit, illo vti ſcio, noui modum tenere, ſiue ſim vbi nimium eſt, ſiue ſim vbi minus eſt: vtrunque difficile eſt, ſed difficilius eſt prius, ſiquidem multi nouerunt eſurire, ſatiari nequaquam.

Scio & abundare & penuriam pati) nec penuria inquit me deijcit, nec affluentia relaxat. Idem multis verbis dicit, vt oſtendat ſe non pendere à Philippenſibus. Vt quod præcedentibus ait gauiſus ſum, quod reuiguit in vobis ſtudium erga me, ſciant ipſum non ſui gratia dixiſſe, ſed ipſorum.

Omnia poſſum, &c.) Nihil non poſſum in omni re, quod quia magnum verbum eſt, ne videatur iactantiæ eſſe, explicat qumodo omnia poſsit: omnia poſſum in eo qui me conſortat, hoc eſt, per eum qui me potentē reddit. (*Veruntamen bene feciſtis*) non ait ſubleuantes inopiam meam, ſed communicantes tribulationi meæ, id eſt, bene feciſtis quod participes vos ſeceritis tribulationis meę, hoc eſt, præmij quod me manet ob tribulationes quas ſuſtineo.

SCitis autem & vos Philippenſes, quod in principio Euangely, quando profectus ſum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicauit in ratione dati & accepti, niſi vos ſoli, quia & Theſſalonicam, ſemel & bis in vſum mihi miſiſtis. Non quod quæro datum, ſed requiro fructum abundantem in rationem voſtram. Habeo autem omnia, & abundo. Repletus ſum acceptis ab Epaphrodito, quæ miſiſtis in odorem ſuauitatis, hoſtiam acceptam placentem Deo?

SCitis autem & vos Philippenſes, &c.) amolitur hic à ſe ſuſpicionem, qua de eo ſuſpicari poterant, quod nimium acciperet. Scitis, inquit, quod in principio prædicationis abeunti mihi è Macedonia, nulla Eccleſia communicauit in rationem dati & accepti.) Secundum Græcorum ſcholijs, Theophylactus, & Chryſoſtomus communicare hoc loco id ferè eſt, quod nos dicimus commutare, atque hinc patet ſtipendium eſſe, non eleemoſynam, quod datur Euangeliſtæ ſiue paſtori. Quod ait, poterat hoc modo explicari, habeo duas tabulas, quarum altera continet ea quæ accepi: altera vero ea quæ dedi, quas dum inſpicio, video impenſa eſſe Eccleſijs Macedoniæ à me multa: & contra ab ipſis nihil eſſe impenſum mihi.

Nulla enim Eccleſia communicauit mihi, &c.) In ratione dandi & accipiendi, ſiue in ratione dationis & acceptionis (*niſi vos ſoli*) Eſt magna laus Philippenſium. (*Quia Theſſalonicam*) hæc metropolis eſt Macedoniæ. Vnde & Theſſalonicenſes populi dicti ſunt: cum eſſem inquit Theſſaloniæ ſemel & iterum: nam ſemel & bis Græcè dictum eſt, in vſum mihi miſiſtis, id eſt, quibus opus erat ad neceſsitatem & indigentiam ſubleuandam. *Non quod quæro datum*) non hæc dico mei cauſa, quod quæram donum vel munus, ſed veſtri cauſa, hoc eſt, quod ait (*ſed requiro fructum abundantem ſiue exuberantem in rationem veſtram*) hoc eſt, cupio quod in veſtro libello ſint multa, ex quibus videamus diuites in Domino: Cupio illas tabulas quæ habent à vobis impenſa, fieri plenas, cupio commodum veſtrum eſſe magnum. Qui hodie vertunt hoc modo transferunt, requiro fructum abundantem qui redundet in rationem veſtram, ſiue in commodum veſtrum. Nam eſt aiunt εἰς λόγον, ſed frequenter iam dictum eſt Apoſtolum abuti præpoſitione εἰς pro ἐν.

Habeo autem omnia, &c.) Illud habeo, nõ implet ſignificationem vocis Græcis quod ἀπέχω: ſiquidem ἀπέχω eſt recipere ex aliquo veluti cenſum aut redditum ex aruis. Significauit ergo vox illa totam hanc rem habere rationem debiti, & non eſſe eleemoſynam. Annotauit hoc Chryſoſtomus, ſimiliter & Græca ſcholia. Rectius vertit interpres in Euangelijs: Receperunt mercedem ſuam, vbi eſt vocabulum huius loci. (*Et abundo*) eſt veriſimile dictum hoc eſſe humaniter aut ciuiliter. *Repletus ſum*) ſiue expletꝰ ſum: poſteaquàm accepi, quæ miſiſtis per Epaphroditum (*in odorem ſuauitatis.*) Græca non habent (in) ſed appoſitoriè additur hoc ſenſu: Quòd miſiſtis, fuit odor ſuauis. Alludit ad ſacrificia veteris teſtaměti. (*Hoſtiã acceptam*) metaphora eſt, neq; eſt hoſtia proprij nominis.

DEus autem meus impleat omne deſideriũ veſtrum, ſecundùm diuitias ſuas in gloria, in Chriſto Ieſu: Deo autem & Patri noſtro gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

D*Eus autem meus*) pro deſiderio, Græca quæ nunc in manibus ſunt, babent neceſsitatem ſiue indigentiã, quaſi dicat, Apoſtolus. Ego repletus ſum beneficijs veſtris, viciſsim precor vt Deus impleat vos, nam ſcio tenues vos eſſe: Sic Chryſoſtomus, ſignificans interim variáre exemplaria Græca, & quædam habere Χρείαμ quædã vero Χάραμ: alia rurſus habere Χάριν.

Secundum diuitias ſuas) id eſt, vt eſt. ditiſsimus. Eſt ei ait Chryſoſt. facile, eſt ei maxime in promptu. In gloria, id eſt, cum gloria, id eſt, faciat vos glorioſos & admirabiles apud alios: vt intelligatur gloria, qualis eſt in actis, vbi dicitur, quòd nihil illis deerat, quodq́; magnificabat eos populus. Alij gloriam intelligunt æternam. Vtrunq; eſt probabile. In Chriſto Ieſu, id eſt, per Chriſtum Ieſum, vel in Chriſto Ieſu, id eſt, gloria apta & conſentanea religioni Chriſtianæ. Vtriuſque expoſitionis ſimilia ſunt loca in ſcripturis.

SAlutate omnem ſanctum in Chriſto Ieſu. Salutant vos, qui mecum ſunt. fratres. Salutãt vos omnes ſancti, maximè autem qui de Cæſaris domo ſunt. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cũ ſpiritu veſtro, Amen.

S*Alutate omnem ſanctum*) ſancti nomine tunc intelligebatur omnis, qui erat baptizatus. Salutãt vos omnes fratres qui mecum ſunt. Salutant vos ſancti, hoc eſt, qui ſparſi habitant Romæ, (*maximè autem qui in Cæſaris familia ſunt*) id eſt, qui verſantur in aula Neronis. Erat magna humilitas Chriſtianorum. Pauper erat æque affectus erga diuitē, rurſus diuites erga pauperem. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti ſit cum omnibus nobis,

AMEN.

Finis Epiſtolæ Pauli ad Philippenſes.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS EXPOSITIO FRATRIS ADAMI SASBOVT DELPHIL

ARGVMENTVM.

EPiſtolæ à nobis hactenus expoſitæ, videlicet ad Ro. ad Galatas, & Phil. contra Iudaizantes ſunt ſcriptæ. Hæc quam nunc præ manu habemus, ſcripta potiſsimum eſt contra Simonem Magum, & eius familiam, hoc eſt, Menandrum, Saburnium, Baſilidem, Nicolaum, Gnoſticos, Carpocram, Cyrinthum, quos homines vidit, vel ſaltem de doctrina eorum audiuit Paulus. Nam Cyrinthus, qui inter iam dictos poſtremus eſt, priuſquam in Aſia prædicaret, Paulo verſante Antiochiæ, commouit Eccleſiam, docens: niſi circumcidamini ſecundùm morem Moyſi, nõ poteſtis ſaluari, fuit enim ex parte addictus Iudaiſmo. Deinde cõcitauit Paulo ſeditionem Hieroſolymis, dicens, quod viros præputiatos ſecum adduxiſſet in templũ: vt refert Epiphanius lib. 1. contra hæreſes, hæreſi. 28. Vnde manifeſtum eſt Menandrum, Saburnium, Baſilidem & cæteros, quos ante memorauimus, cum hunc præceſserint, vixiſſe tempore Pauli. Aduerſus horum itaq; errores, nec nõ & Philoſophorum ac Poëtarum, ex quibus magnam partem Theologiæ ſuæ ſchola Simonis confecerat, Apoſtolus munire ſtudet Epheſios, atque hic ipſi ſcopus eſt in hac Epiſtola, in quem dum intendit, magna myſteria Chriſtianiſmi aperit, ac vitæ documenta præſcribit, ſed obiter atque aliud agens, interferens etiam magnificam mentionem ſui miniſterij.

EPISTOLAE PAVLI AD EPHESIOS.

CAPVT PRIMVM.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, omnibus ſanctis qui ſunt Epheſi, & fidelibus in Chriſto Ieſu, gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino IESV CHRISTO.

P*Aulus Apoſtolus Ieſu Chriſti, &c.*) Modus hic ſalutandi Paulo familiaris eſt, atq; ex Epiſtolis hactenus expoſitis ſatis iam notus.

BEnedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in cæleſtibus in Chriſto, ſicut elegit nos in ipſo ante mundi cõſtitutionem, vt eſſemus ſancti & immaculati in conſpectu eius, in charitate, qui prædeſtinauit nos in adoptionem filiorum per Ieſum Chriſtum in ipſum, ſecundùm propoſitum voluntatis ſuæ, in laudem gloriæ gratiæ ſuæ, in qua gratificauit nos in dilecto Filio ſuo.

B*Enedictus Deus, &c.*) ab hoc loco vſq; ad illum: Propterea & ego audiens, &c. vnica periodus eſt. Vſque adeò ſiquidem diuinis myſterijs plenum erat pectus Apoſtoli, vt communi loquendi forma non valuerit hæc explicare. Poteſt autẽ locus iſte ad hunc modum legi. Benedictus Deus, vt hic ſit diaſtole, deinde ſeparatim adijciãt. Et pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, hoc ſenſu: Benedictus Deus, qui vniuerſorum conditor eſt, qui & Pater eſt Domini noſtri Ieſu Chriſti. Poteſt & coniunctim legi ad hũc modum. Benedictus Deus & Pater, vt ſequens genitiuus, Domini noſtri Ieſu Chriſti, ex æquo ad vtrũq; referatur: Quam diſtinctionem ſi ſequi placet, ſenſus ille erit, qui eſt in Euangelio: Vado ad Patrem meũ, & Patrem veſtrũ, Deum meum, & Deum veſtrũ, vbi Chriſtus

Deum

Deum vniuerſorum etiam ſuũ appellat propter aſſumptum hominem. Benedicendi vocabulum variè in ſcriptura eſt obuium. Interdum bene precari ſignificat, vt benedicite perſequentibus vos, id eſt, bene precemini illis. Interdum hoc eſt quod laudare, & hymnis celebrare, ſic hoc loco. Benedictus Deus, id eſt, laudem' & hymnis celebremus Deum, & Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti: Interdum verò ſignificat beneficijs afficere, in qua ſignificatione ferè accipitur, dũ Deo tribuitur. Qui ergo benedixit nos, id eſt, qui maxima dona nobis contulit. Nõ ſatis autem fuit Apoſtolo dixiſſe, qui benedixit nos, ſed adiecit in omni benedictione, quod ne de terrena benedictione (vt eſt habere liberos, affluere opibus, honore, & ſanitate gaudere) acciperet quis, addidit deinde, ſpirituali: Quæ ſpiritualis benedictio multa admodum complectitur, atq; inter cætera remiſsionẽ peccatorum, donationẽ iuſtitiæ, adoptionem in filios Dei, & (cuius in poſteriori ſua Epiſtola capit. primo meminit Petrus) conſortium diuinæ naturæ. Quod ſequitur. (*In cœleſtibus*) variè exponitur, ſecundùm Græcanica ſcholia ſubauditur, rebus. In cœleſtibus, ſcilicet, rebus. Secundùm Hieron. verò ſubauditur, locis: cui fauet loc' qui eſt cap. 6. hu' Epiſtolæ, colluctatio nobis eſt, cõtra ſpiritualia nequitię in cœleſtibus, hoc eſt, cõtra ſpirituales nequitias in cœleſtibus locis, id eſt, in aëre hoc caliginoſo degentes. Senſus itaq; loci huius iſte eſt: Benedictus Deus exiſtens in cœleſtibus, benedixit nos, &c. Clauſula (*in Chriſto Ieſu*) adiecta eſt propter ſcholam Simonis, quæ alios inducebat mediatores, vt videre eſt apud Epipha. tomo. 2. primi libr. contra hæreſes. Præpoſitio (in) poſita eſt loco (per.) Senſus eſt: Deus pater contulit nobis maxima hæc dona per Chriſtum, non per Simonem, non per Menandrum, &c. licèt id audeant ipſi de ſe iactare.

Eraſmus in annotationib' admonet Græca exemplaria omittere præpoſitionem (in) & ad hunc modum legere. Qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in cœleſtibus Chriſto, hoc eſt, (vt ipſe exponit) in gloriã Chriſti. Verùm Chryſoſtomus legit & interpretatur in Chriſto, ſimiliter Theophylactus, & Oecumenius, Hieronymus quoq; & Ambroſius. Quare emendandi nõ ſunt hoc loco codices noſtri ad fidem Græcorum, qui hodie in manibus habẽtur, cùm tot inſignes interpretes, qui partim Græci fuerunt, partim Græcis vſi ſunt, noſtram lectionem apertè proponant. Porrò quòd Eraſmus ait Ambroſium non legere, in Chriſto, verum eſt ſi de textu agatur, qui ipſius comment. adiunctus eſt, alioquin in comment. habet. Nam apertè exponit cùm ait: omne donum gratiæ Dei in Chriſto eſt, vt ſi quis ſpreto Chriſto benedici ſe à Deo putat, is errare ſe ſciat. Quod ſequitur in textu. *Sicut elegit nos in ipſo*) hunc habet ſenſum. Quemadmodum per Chriſtum Deus pater gratis cõtulit nobis hæc maxima dona ſua, ita gratis per eundem ante ſęcula elegit nos. Annotandum hoc loco duplex eſſe genus diuinorum beneficiorum: alterũ quod datur ex merito Chriſti: alterum quod ex mera Dei bonitate citra cuiuſuis meritum, etiã ipſius Chriſti, cõtingit. Prioris generis ſunt remiſsio peccatorum, & cætera quæ ante cõmemorauim'. Poſterioris verò, electio, prædeſtinatio, incarnatio quoq; verbi ſiue filij Dei, vt doctiſsimè docet Aug. lib. de prædeſtinatione ſanctorum. cap. 15. Iſtud obſeruandum vt ſciamus clauſulam hãc, in Chriſto ſiue per Chriſtũ, non ſemper ſignificare meritum: Non enim hoc loco, vbi ait Apoſt. electos nos per Chriſtum. Quo pacto verò hic accipiatur non ſatis conſtat, non tamen improbabile eſt eo ſenſu electos nos in Chriſto ſiue per Chriſtum, quo ſenſu conditi dicimur in Chriſto vel per Chriſtum. Quòd ſi cui non placet hic ſenſus, ad hunc modum intelligat: Elegit nos in Chriſto, id eſt, ad habendum fidem in Chriſto: *Ante mundi conſtitutionem.*) In hac Epiſt. quemadmodũ Simonis, atq; eorum qui ex ipſius ſchola prodierunt: ita philoſophorum quoq;, & poëtarum errores in conſpectu habere oportet: Cùm enim horum doctrina imbuti fuerint Epheſij, non potuit Apoſt. ad ipſos ſcribens non fuiſſe ſolicitus, vt & horũ philoſophorum dico & poëtarum errores ab ipſis amoliretur. Philoſophorum autem duo traduntur genera: alterum Italicum, quorum princeps Pythagoras Samius fuit: Alterum Ionicum, cuius princeps fuit Tales Mileſius: de hac re vide Auguſtinum lib. 8. de ciui. Dei. 2. cap. Ionicorum philoſophorum familia ſedem habuit potiſsimùm Epheſi, quod dicimus ex argumento Chryſoſtomi in hanc Epiſtolam: habet enim ſic: Multi prophetarum maximè qui in confinibus Aſiæ floruerunt, in hac vrbe fuerunt. Dicitur & Pythagoras hinc prodijſſe. Illud vtcũq; ſit, parum refert: interea tamen iſtinc eſt omnis illa Ionica ſchola, quin & illi qui cum Permenide Zenone Democritoq; fuerũt, imò & adhuc hodiè multos illic philoſophos inuenire licet. Addit deinde: Iſta verò non præter rationem mihi dicuntur, ſed vt oſtendam, quàm ad illos ſcribenti Paulo multa diligentia fuerit opus: Hactenus Chryſoſtomus. Ex ſchola porrò Ionica prodijt Plato, qui inter alia docuit Deum res condidiſſe ex materia ſibi coæterna, contra quem facit, quòd hic ait

Apoſt. Deum nos elegiſſe ante mundi conſtitutionem. Pro conſtitutione Græcè eſt καταβωλῆς, quæ vox ita ſonat ac ſi dicas ante iacta fundamenta mundi, ſiue antequã initium fundamenti orbis iecisſet Deus, quo ſermone ſignificat Apoſt. omnia, & cœlum, & terram, ipſamq́; materiam, quàm plato ponebat ingenitam, Deumq; machinatum eſſe ex nihilo.

Vt eſſemus ſancti) hoc adiectũ eſt ab Apoſtolo contra familiam Simonis. Senſus eſt: elegit nos, nõ vt quotidianam venerem exerceremus, non vt πολυμιξίαν et omnẽ turpem actionem ſtudioſè in vita ſectaremur, vt ſchola Simonis docet, ſed propterea & ad hoc elegit nos Deus, vt eſſemus ſancti, id eſt, vt vitam puram, atq; ab omni immundicia procul remotam ageremus. Id enim ſignificat vocabulum, ſancti, vt patet ex varijs locis Exodi. Hac Apoſtoli ſententia reijcitur etiã dogma Origenis: qui ſenſit animas ante hãc vitam in corpore, aliam egiſſe vitam, extra corpus inter cœleſtes naturas, & pro meritis ibi cõparatis eſſe vel electas, vel reprobatas. Reijcitur & Pelagianorum ſententia, qui diuinæ electionis rationẽ ſeu cauſam definiuerũt eſſe opera bona præuiſa, quia ab æterno, inquiunt, quoſdam prę uidit Deus bene vſuros viribus libri arbitrij, & rectè ac ſanctè victuros: idcirco hos elegit, alijs reiectis ſiue reprobatis. Contra hoc diſputans D. Auguſt. de prædeſt. ſancto. cap. 18. citat hũc locum Apoſtoli, & diligenter explicat. Elegit nos Deus, non quia ſancti eramus, quæ opinio Originis eſt, nec etiã quia tales eramus futuri, quæ Pelagianorũ ſententia fuit, ſed elegit nos, vt ſancti eſſemus & immaculati, cuius loco Græci codices habent ἀμώμους, quod magis inculpatos ſiue irreprehẽſibiles quàm immaculatos ſignificat. μῶμος enim Græcis reprehenſio ſiuè Deus reprehenſionis eſt. Vt, inquam, ſancti eſſemus & irreprehenſibiles, non coram hominibus, aut iudicio humano duntaxat: ſed coram Deo, cuius oculis omnia nuda ſunt & aperta, hoc eſt, quod dicit: In cõſpectu eius. Quod additur (*in charitate*) refert Ambroſius ad id quod proximè præcedit, quod patet ex commentario eius qui ſic habet. Vt amor Dei ſanctam faciat noſtram conuerſationem. Verùm probabile omnino eſt (in charitate) pertinere ad verbum elegit, hoc ſenſu, qui elegit nos in charitate, hoc eſt, per charitatem, id eſt, quia dilexit nos.

Qui prædeſtinauit nos) id eſt, præfiniuit. (*in adoptionem filiorum.*) Pro duabus vocibus vnica eſt apud Græcos. nempe υἱοθεσίαν, quæ vox Paulo peculiaris eſt, nec vſquam in vet. teſt. vſurpata. Nam quòd Exodi cap. 2. de filia Pharaonis ſcribitur, quòd Moyſen adoptarit in filium, diuerſum eſt vocabulum ab eo quod legitur cap. 2. Eſdræ. Quid verò vocabulum huius loci ſignificet, dictum eſt in Epiſto. ad Galat. Illud (*in ipſum*) dilucidius vertiſſet interpres, in ſe: nam eſt hoc loco pronomen reciprocũ, Senſus eſt: Deus pater certa media apud ſe ab æterno præſtituit, per quæ duceret nos in ſeipſum, per quæ faceret nos vnum cum ſeipſo. Repetit Apo. adeò frequẽter, (*per Ieſum Chriſtũ*) tũ ꝓpter hæreſes de quibus ante diximus, tum quia affectus eius hoc nomine delibutus erat, tũ etiam vt doceret nos hoc nomine delectari.

Tria hæc obſeruare oportet, quæ ſunt, dilectio, electio & prædeſtinatio, atq; aduertere quem hæc inter ſe ordinem habent. Dilectio Dei eſt æterna ipſius voluntas, qua quibuſdam vult vitam æternam & ſeipſum.

Hãc ſequitur electio, quæ horum ab alijs quos non ita ad regnum peruenire vult, diſcretionem ſignificat: Quam ſequitur deinde prædeſtinatio, quæ non aliud eſt, quàm ordinatio ad vitam æternam per certa media. Porrò vt ſciremus Deum hæc feciſſe nullis noſtris meritis prouocatum, ſed ex mera ſua bonitate: addit Apoſtolus (*ſecũdum propoſitum voluntatis ſuæ*) id eſt, ſecundum placitum, vel potiùs ſecundum beneplacitum voluntatis ſuæ: nam id propriè vox Græca ſignificat: eſt enim εὐδοκία quam Hieronymus primò à ſeptuaginta vſurpatã dicit, & ab ipſis effictam quo poſſet explicare vocabulũ Hebraicũ RATSON quo ſignificatur Pſal. 63. b.
voluntas Dei vltro miſerentis εὐδοκίαν verò Eſai. 61.
propriè ſignificare dicit Hieronymus, vbi quid non ſolùm placuit, ſed & rectè placuit. Nam placent interdũ quædam, quæ tamen non rectè placent.

In laudem gloriæ gratiæ ſuæ.) Senſus eſt, vt intelligant homines, Deum glorificandum propter gratiam ſuã (*in qua gratificauit nos*) id eſt, gratos ſiue charos reddidit: Hic eſt tẽporalis effectus electionis & prædeſtinationis æternæ: (*in dilecto filio ſuo*) ac ſi dicat, iſtud ita donum Dei eſt, vt non voluerit pater iſtud præſtare niſi in filio, ſiue ob meritum filij.

I*N quo habemus redemptionẽ per ſanguinem eius, remiſſionem peccatorum ſecundum diuitias gratiæ eius, quæ ſuperabundauit in nobis in omni patientia & prudentia, vt notum faceret nobis Sacramentum voluntatis ſuæ ſecundùm beneplacitũ eius, quod propoſuit in eo in diſpenſatione plenitudinis temporum inſtaurare omnia in Chriſto, quæ in cælis, & quæ in terra ſunt in ipſo.*

I*N quo*) id eſt, per quem ſcilicet Chriſtum (*habemus redemptionem*) Græca vox propriè ſignificat redemptionem captiui, per-

ſoluto

ſoluto pro capite eius prætio. Eſt enim *ἀπολύτρωσις*, Pretium quod Chriſtus pro nobis numerauit: exprimit hîc Apoſtolus eſſe ipſius ſanguinem, in quo, inquit, habemus redemptionem per ſanguinẽ eius, exponens deinde quæ ſit illa redemptio, ſubijcit (*remiſsionem peccatorum*) qui accuſatiuus annectitur præcedenti per appoſitionem hoc ſenſu: Habemus redemptionem quæ eſt remiſsio peccatorum, ſignificãs ſeruitutem peccati eſſe, ex qua Chriſtus nos redemit, redemit inquam non ſecundùm merita, vel propter merita noſtra, ſed (*ſecundùm diuitias gratiæ eius, quæ ſuperabundauit in nobis*) id eſt, quam copioſè in nos effudit (*in omni ſapientia*) Hebraicè dictum eſt, pro eo quod eſt, cum omni ſapientia & prudentia. Adiecit illud Apoſtolus propter Gnoſticos ſic dictos à falſi nominis ſcientia, prætereà propter philoſophos, ſignificare volens nõ in illis rebus in quibus ipſi ponebant, eſſe ponendam ſapientiam & veram prudentiam: ſed in myſterijs Chriſti intelligendis: Quod ſequitur (*vt notum faceret*) Græci per participium efferunt, hoc modo, patefacto nobis ſacramento, &c.

Hieronymus quoque participium habet: nam legit notum faciens nobis Sacramentum, hoc eſt myſterium ſiue arcanum voluntatis ſuæ. Hæc namque ſumma ſapientia eſt videlicet ſcire quid de nobis Deus ab æterno decreuerit. Rurſus vt excludat merita noſtra, addit (*ſecundum beneplacitum*) pro quo Paulus habet *εὐδοκίαν*, de qua voce dictum eſt in præcedentibus.

Quod propoſuit in eo) referendum iſtud eſt ad Sacramẽtum ſiue myſterium, Senſus eſt, quod myſterium propoſuit in eo, id eſt, per filium complete (*in diſpenſatione plenitudinis temporum*) id eſt, illis temporibus euolutis quæ ab æterno ad hoc præſtituit. Dum dicit (*in eo*) in conſpectu habet hæreſes, quæ inducebant alios mediatores: per hunc inquit ſolum, & non per Simonem, nec per Menandrum.

Inſtaurare omnia in Chriſto) vox Græca, quã noſter interpres vertit inſtaurare, propriè ſignificat ea quę ſparſim ac fuſi° dicta ſunt, ſummatim repetere, vt ſimul iudici renouentur: Eſt enim vocabulum proprium foro, hinc deducitur anacephaleoſis, *ἀνακεφαλαίωσις*, quam Quintilianus vertit enumerationem ſic dictam, quod per capita decurrendum ſit in perorationem: Hoc loco Apoſtolus vſurpauit pro eo, quod eſt ad certum aliquod caput reuocare, quæ diſsipata erãt. Myſterium (inquit) cuius iam memini, quod dixi nobis eſſe patefactum, iſtud eſt, videlicet Deum patrem voluiſſe omnia reuocare ad vnum caput nempe Chriſtum, & quæ in cœlis ſunt, & quæ in terra, hoc eſt, homines & angelos, qui per peccatum diuiſi erant, ipſum voluiſſe coniungere ac vnire per Chriſtum, & in Chriſto vt in capite. Hieronymus legit recapitulare: nec fert verſionem noſtram, quam tamen Auguſtinus proponit & interpretatur, atque inſpecta ſententia Pauli, parum referre videtur, an recapitulare legas an inſtaurare, Expoſitio Auguſtini eſt in Enchr. cap. 62. Non erunt, inquit, angeli, quanti numeri ſupplementum de genere humano, integritas illius ciuitatis expectet. Propter quod ait Apoſtolus, inſtaurare omnia in Chriſto, quæ in cœlis ſunt, & quæ in terra. In ipſo quippe inſtaurantur quæ in cœlis ſunt, quum id quod inde in angelis lapſum eſt, ex hominibus redditur. Inſtaurãtur autem quæ in terris ſunt, quum ipſi homines qui prædeſtinati ſunt ad æternam vitam, à corruptionis vetuſtate renouantur: Hactenus Auguſtinus. Quòd ſi frequenter iſtud apud nos meditaremur, nempe per Chriſtum ad tantam dignitatẽ euectos nos, vt conciues habeamur Angelorum, puderet nos admittere, quod ſancto illo conſortio eſſet indignum. Ne cui autem negotium faciat illud (in ipſo,) quæ in cœlis, & quę in terra ſunt, in ipſo, ſciendũ pleonaſmum eſſe Hebraicum ſcripturæ familiarem: Sic in Pſalmo, mons in quo beneplacitum eſt Deo habitare in eo.

IN quo etiam & nos ſorte vocati ſumus, prædeſtinati ſecundum propoſitum eius, qui operatur omnia ſecundùm conſiliũ voluntatis ſuæ, vt ſimus in laudem gloriæ eius nos, qui ante ſperauimus in Chriſto.

I*N quo etiam & nos ſorte vocati ſumus*) Sors non virtutis, ſed vt dicitur, euentus eſt. Significare igitur volens Paulus, ſe quoque ad magna iſta beneficia, quæ per Chriſtum præſtantur, electum eſſe nullis præcedentibus meritis, hoc ſermone vſus eſt, quem ne alior ſum quis raperet, credens hinc temere ac fortuito, ipſum & Apoſtolos cæteros electos, mox temperauit, dum adiecit. (*prædeſtinati ſecundum propoſitum eius*) hîc *πρόθεσις* eſt vox diuerſa à ſuperiori, qui prædeſtinauit nos ſecundum propoſitum voluntatis ſuæ, quo loco diximus Paulum habere *εὐδοκίαν*, *πρόθεσις* autem ſiue propoſitum excludit caſum & fortunam. Iam vt ſciamus propoſitum hoc Dei plenum eſſe ratione & æquitate, addit. (*qui operatur omnia ſecundùm conſilium voluntatis ſuæ*) hoc eſt libere & certa ratione, licet ratio ea nobis frequenter ignota ſit (*vt ſimus in laudem gloriæ eius*) id eſt, ad ornamentum gloriæ ipſius, ſiue vt ſimus ipſi laudi. id eſt, vt creſcat gloria patris nobis, qui agnoſcimus Chriſtũ. Qui enim

intelligimus nos eſſe in Chriſto, & non ſecundùm carnem viuere, debemus illuſtrare gratiam Dei tum admirando tum laudando hanc apud alios, & prędicando. Quod ſequitur (*qui antè ſperauimus in Chriſto*) putat quidam eſſe periphraſin credẽtium, vt vſus ſit Apoſtolus heteroſi temporis, ſperauimus pro ſperamus. Verùm in hoc ſenſu obſtrepit præpnſito Græca πρὸ, id eſt, antè, in qua explicanda mirum in modum ſudauit Hieronymus & ſatis inſeliciter. Habet enim duplicem commentarium. quorum alterum reijcit Rufinus, vt qui Origenicum quiddam recipiat. Alter quoq; licet catholic⁹ ſit, alienus tamen videtur à ſententia Pauli. Optimè expediunt ſeſe, qui partem hanc referũt ad Iudæos tantùm: ſiquidem hi priores vocati ſunt ad fidem, & priores crediderunt in Chriſtum, inde ſecutæ ſunt gentes, inter quas erãt Epheſij, cui ſententiæ fauet prorſus id quod ſequitur.

IN quo & vos, cùm audiſſetis verbum veritatis, Euangelium ſalutis veſtræ, in quo & credentes ſignati eſtis ſpiritu promiſsionis ſancto, qui eſt pignus hæreditatis noſtræ in redemptionem acquiſitionis in laudem gloriæ ipſius.

IN *quo & vos*) Iſtud opponi videtur illi, In quo & nos, &c. Deſideratur autem hoc loco verbum ſperatis ſiue ſperaſtis: nam ſenſus eſt, In quo etiã ſperatis & vos audito verbo veritatis, hoc eſt. Euãgelio per quod annunciatur omnibus credentibus & Chriſtum amplectentibus ſalus. (*in quo*) id eſt, per quem ſcilicet, Chriſtum (*& credentes*) id eſt, poſteaqnam credidiſtis ſiquidẽ Græcis eſt participium actiuum præteriti tẽporis, quo nos Latini caremus. (*ſignati eſtis*) id eſt, obſignati, quemadmodum tabulæ obſignantur in pactis (*ſpiritum promiſsionis*) id eſt, ſpiritu promiſſo, tum per Prophetas, tũ per Chriſtum ipſum: Senſus eſt, Chriſtus poſteaquam in ipſum credidiſtis, certa aliqua nota, dedit ſignificationem, quòd verè pertineatis ad populum ſuum, adeoq; ad promiſsiones illi factas dedit in quam ſignificationẽ, dum viſibili ſpecie effudit ſuper vos. & in vos Spiritum ſanctum. Alij reſpicientes ad locũ, qui eſt in epiſtola ad Roma. cap. 8: Ipſe ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro, &c. Item ad eum, qui eſt in epiſtola ad Galatas cap. 4. Quoniam autem filij Dei eſtis, &c. Paulo aliter interpretatur, nempe ad hunc modum fideles facti accepiſtis Spiritum ſanctum, qui per victorias quas operatur in vobis aduerſus carnem & diabolũ, palam teſtatur quod ſitis Chriſti quod verè ad ipſius populum pertineatis: niſi enim eſſetis in Chriſto, nunquam valeretis vincere mundum. Metaphora vt indicauimus ſumpta eſt à tabulis ſiue literis quas obſignamus, partim vt cognoſcantur eſſe noſtræ partim vt quod illis committimus, tectum maneat, neq; quibuſuis pateat, prius officium ſigilli reſpexit Apoſtolus, dum dicit, ſignatos vos Spiritu ſancto. Obſignatio autẽ hæc ſpiritus, non clauditur intra ſubſtantiam fidei, quod volunt Lutherani: ſed ea poſterior eſt, id quod apertè docet hoc loco Apoſtolus: nam dicit quòd eam accipiamus πιστεύσαντες, hoc eſt, poſteà quàm credidimus, quare fides eam præcedit.

Qui eſt pignus hæreditatis noſtræ) pronomen (qui) non Chriſtum refert, ſed ſpiritũ. Pignus interpres pro arrabone poſuit poſuit. Hoc autem intereſt ſecundùm Hieronymum inter pignus & arrabonem: quod pignus detur in mutuo: arrabo verò in contractu emptionis & venditionis, quò firma ſit obligatio. Senſus eſt: qui ſpiritus, arrabo eſt futuræ hæreditatis, quæ eſt vita æterna: quod ſumus victuri in æterna vita, hinc ſcimus, quod per ſpiritum ſentiamus aliquid eius, quòd ibi ſumus habituri. Quiſque noſtrum expendat apud ſe, an ſit huiuſmodi arra donatus, hoc eſt, an hîc conſtitutus, aliquo modo guſtet, quàm ſuauis futurus ſit Deus his, qui ſecum regnabunt, quod qui guſtent, feſtinant hinc egredi, nõ aliud parturiunt nec gemunt, quàm vt iſtud ipſis cõtingat, id eſt, vt quam citiſsimè ex hoc mundo poſsint diſcedere. Nam ex magnitudine dulcedinis, qnam experiuntur, ita apud ſe ratiocinantur: Quod ſi tanta eſt arra, quanta erit res ipſa, quam præſtabit Deus in altera illa vita, &c. Quod ſequitur.

In redemptione acquiſitionis) variè à diuerſis explicatur: genuinus ſenſus, videtur hic eſſe nempe Spiritum ſanctum datum fidelibus velut arrabonem, quo certo ſcirent fore, vt populus Chriſtianus in perſectam aliquãdo libertatẽ aſſereretur. Secundùm hãc expoſitionem, redemptio non ea intelligitur quàm nunc aſſecuti ſumus, quæ eſt liberatio à peccatis: ſed perfecta, quæ tum erit, cùm non ſolum peccatum non erit: ſed nec cauſa peccati, hoc eſt, malum habitans in corpore noſtro, & ad peccatum vſque ſolicitans animum. Nomine verò acquiſitionis, ipſa poſſeſsio intelligitur, quam Chriſtus magno ſtudio, multis ſudoribus, & denique ſanguine ſuo acquiſiuit, quæ poſſeſſio populus chriſtianus eſt. Illud (*in laudem gloriæ ipſius*) ex præcedentibus notum eſt. Hactenus vnica fuit periodus quã frequenter legere oportet, vt hinc agnoſcamus beneficia Chriſti, eiſque agnitis gratias agamus ipſi: ſiquidem ea res verè Theologum facit. Poſt commemorationẽ beneficiorũ, quæ Deus pater per filium præſtitit credentibus, Infert Apoſtolus:

PRopterea & ego audiens fidem veſtram quæ eſt in Chriſto Ieſu, & dilectionem in omnes ſanctos, non ceſſo gratias agens pro vobis, memoriam veſtri faciens in orationibus meis, vt Deus (Domini noſtri Ieſu Chriſti Pater) gloriæ, det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis, in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis veſtri.

P*Roptereà &*) hoc eſt, quia tam magna bona data ſunt & repoſita credẽtibus, & iuxta fidem vitam exigentib⁹. Propterea ego Paulus audiens fidem veſtram adhuc integram, nec turbatam ob vincula mea: fidem inquam quæ eſt in Chriſto Ieſu: non in Simone, aut in Menandro, aut Baſilide.

Et dilectionem in omnes ſanctos.) quam habetis erga omnes chriſtianos (*non ceſſo gratias agens*) interpres phraſim Græcam retinet: Latinè dicendum fuerat, non ceſſo gratias agere pro vobis, memoriam ſiue mentionem veſtri faciens in orationibus meis. Ex hac epiſtola & alijs, diſcimus Apoſtolum ſibi familiare habuiſſe ſtudiũ oratiõis, quòd mirum eſt in vita ipſius tam laborioſa, & plena peregrinationibus. Orabat pro Epheſijs, nec pro his duntaxat, verumetiam pro omnibus, quos ad fidem cõuerterat, nec ſemel id faciebat aut iterum ſed ſine intermiſsione, quemadmodum ait in Epiſtola ad Rom. quod idem eſt cum eo quod hîc dicit: non ceſſo pro vobis gratias agere, &c.

Iſtud nobis pro noſtra imbecillitate condonandũ eſt & imitandũ. Quod autem precor, hoc inquit eſt, vt Deus (*Domini noſtri Ieſu Chriſti Pater gloriæ, &c.*) eſt hoc loco hyperbaton, ſiquidem genitiuus gloriæ pertinet ad nomẽ Deus: & illa, Domini noſtri, &c. per parentheſin interiecta ſunt. Senſus eſt: Precor vt Deus gloriæ, id eſt, phraſi Hebræa Deus glorioſus, qui pater eſt Domini noſtri Ieſu Chriſti. Quamquam Chryſoſt. eo ordine hæc accipiat, quo ſcripta ſunt: referens genitiuum gloriæ ad nominatiuum proximè præcedentem, & reliqua videlicet Domini noſtri, &c. ad vocabulum Deus, hoc ſenſu: præcor vt Deus domini noſtri Ieſu Chriſti, ſecundùm aſſumptũ hominẽ pater gloriæ, hoc eſt, qui magna nobis bona largitus eſt.

Det vobis ſpiritum ſapientiæ, &c.) ſecundùm hunc commentarium non eſt hoc loco Hebraiſmus, ſed illud (*pater gloriæ*) Græcè dictum eſt, Det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis.

Genitiuus reuelatiõis, ſignificatiõis cauſa adiectus eſt per ſynonimiam. Senſus eſt: det vobis ſpiritum, quo arcana illa cœleſtia, quæ ratione humana deprehendi non poſſunt, cognoſcatis: det inquã vobis illuminatos oculos mentis in cognitione ſui, id eſt, vt verè agnoſcatis Patrem. Dictum eſt cõtra familiam Simonis Magi, quæ prædicabat patrem quendam incognitum, nec cognoſcebat Patrem Chriſti. Vide Epiphanium hæreſi. 23. rurſum hæreſi. 27.

VT ſciatis quæ eſt ſpes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in ſanctis, & quæ ſit ſupereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credidimus ſecũdùm operationẽ potẽtiæ virtutis eius, quã operatus eſt in Chriſto, ſuſcitans illũ à mortuis, & conſtituẽs ad dexteram ſuã in cœleſtibus, ſupra oẽm principatum & poteſtatem & virtutem & dominationẽ, & omne nomen quod nominatur non ſolùm in hoc ſeculo, ſed etiam in futuro.

V*T ſciatis quæ ſit ſpes vocationis eius*) ſcilicet, patris, hoc eſt, vt ſciatis ad quæ & magna bona vocati ſitis, quicunq; creditis in Chriſto (*& quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in ſanctis,*) hoc eſt, quàm opulenta ſit gloria hæreditatis, quàm promiſit Chriſtianis, iuxta fidem exigentibus vitam ſuam, (*& quæ ſit ſuperueniens magnitudo virtutis eius, &c.*) ſi quis voluerit vitam ſuam, quam olim egit, antequàm in Chriſto eſſet, cõferre cum ea quã nunc agit, poſteaquàm Chriſto inſitus eſt, is facile intelliget, quod hic dicitur: aut ſi ex ſe ſuaq; vita cognoſcere nõ valet, legat libros confeſsionũ Aug. ex illis ſtatim intelliget, hac in re: nẽpe vt libidini & cupiditatib⁹ ſuis addictus animus; à libidine atq; cupiditatibus ſemel abducatur, non vulgari opus eſſe, ſed diuina quadam vi ac potentia, imo tanta omnino, vt in ſuſcitandis mortuis vbi maxima requiri videtur, haud maiori ſit opus: Atq; iſtud Apoſtolus intelligere cupit Epheſios, quo charius amplectantur beneficium ipſis præſtitum. Potentia, inquit, quã Deus exercuit, cũ à tenebris gentilitatis & paganiſmo ad fidẽ & iuſtitiam Chriſtianã vos adduceret, haud inferior eſt vi illa ac potentia, quã exercuit in Chriſto, dum ipſum à mortuis excitaret, &c. Iſtud ſignificat illud, ſecundum operationẽ potentiæ virtutis eius, ſiue vt alij vertunt ſecundum efficaciam ſeu vim potẽtiæ fortitudinis vel roboris eius, nam Græce eſt ἐνέργεια. Pro cõſtituens, Hieronymus legit, ſedere eum faciens ad dextram ſuã, ſiue in dextera ſua atq; iſtud propriè ſignificat vox Græca. Porrò ſeſsio iſta non eſt accipienda humano ſenſu, tanquã pater ad ſiniſtram, filius ad dextram ſedeat: ſed per dextram accipienda eſt honoris æqualitas regni conſortium, & poteſtas, qua conſtitutus eſt Chriſtus ſuper omnes creaturas: non ſolùm quæ in terra & apud inferos ſunt, ſed etiam quæ ſunt in cœlis, vnde addit.

Super omnem principatum, &c.) Veriſimile eſt Apoſtolum in hac parte Poëtas reſpicere, Philoſophos, & familiam Simonis,

nis, ac ſi dicat, multa ſabulantur de cœleſtibus Poëtæ veſtri maximè quos theologos vocatis, vt ſunt Orpheus, Hæſiodus: multa item philoſophi, & ſchola Simonis Magi, quæ vſq; inculcat, principatus ac poteſtates, virtutes: ſed vera ſapientia eſt Chriſtum regnare in cœleſtib', atq; ipſum ſuper omnia euectum eſſe à Patre, ſuper principatus & poteſtates, imò ſuper omne nomen quod nominatur ſiue à Poëtis, ſiue à Philoſophis, ſiue à Gnoſticis, ſiue alijs quibuſcunque. Secundùm hanc interpretationem nihil opus eſt diſtinguere inter nomina, quibus vtitur Paulus, hoc eſt: inter principatus & poteſtates, &c. quod faciunt qui putant Apoſtolũ hoc loco recenſere voluiſſe ordines angelorum, tanquam qui certò ſciret quid eſſet in cœleſtibus. Hi ergo nomine principat', intelligunt angelus infimæ hierarchiæ, ſed primi ordinis, Nominibus verò poteſtatum, & virtutum, & dominationum, mediæ hierarchiæ angelos, inter quos dominationes primi ordinis faciunt, virtutes ſecundi ordinis, poteſtates verò tertij ordinis, Quorum ſententiam vide apud Dionyſ. Areop. de cœleſti hierarchia 6. 7. 8. & nono capitibus.

ET omnia ſubiecit ſub pedibus eius, & ipſum dedit caput ſupra omnem Eccleſiam quæ eſt corpus ipſius, & plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

ET omnia ſubiecit ſub pedibus eius) Sermo hic plus aliquid cõplectitur quàm præcedens. licet opinentur quidam præcedentem ſententiam hic repeti alijs verbis. Senſus eſt. Deus Pater non ſolùm maiore præ cæteris honore Chriſtum dignatus eſt, non ſolùm cunctis ſublimiorem ipſum effecit: verumetiam omnia ſubiecit ipſius imperio, quemadmodum in Euangelio ipſe ait, data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra: Subiecit inquam non vulgari ſubiectione, ſed qua alia maior cogitari nequit, hoc ſignificat quod addit, ſub pedibus: (*& ipſum dedit caput ſuper Eccleſiam,*) Græci codices qui hodie in manibus habentur, legunt ad hunc modum, & ipſum dedit caput ſuper omnia Eccleſiæ, vt (Eccleſiæ) ſit datiui caſus hoc ſenſu: dedit illum vt ſit caput Eccleſiæ, præpoſitus vniuerſis: Atque hæc lectio eſt apud Hieronymum in comment. quam & Græcanica ſcholia interpretantur: Secundùm noſtram verſionẽ ſenſus eſt: dedit ipſum caput ſuper omnẽ Eccleſiam, tam eam quæ in terris agit, quàm eam quæ in cœlis eſt, quæ ſecundùm Auguſt. etiam angelos complectitur. Vide ipſum in Enchi. ea parte qua interpretatur illud, ſymboli, ſanctam Eccleſiam catholicam. Caput interdum vocabulum eſt authoritatis, hoc valens quod princeps, in qua ſignificatione etiam hoc loco quidam accipiunt, ſed non eſt plenus cõmentarius. Non enim Apoſtolus ſolũ ſignificare voluit Chriſtũ totius Eccleſiæ primum eſſe, ſeu principem: verumetiã caput proprij nominis ſcilicet corporis myſtici, id eſt, ſignificare vult Chriſtũ in totam Eccleſiã vere influere, ſicut caput influit in membra. Ad hunc modũ, quod hic dicitur interpretati ſunt cæteri doctores, & ipſemet Paulus, quo ſenſu Chriſtũ caput appellat, ſatis exprimit, dum addit de Eccleſia (*quæ eſt corpus eius & plenitudo eius*) quia ſicut caput mẽbra, ſic mẽbra caput perficiunt: nõ enim perfectum corpus eſt, niſi vbi hæc ſibi vnita inueniantur. In eo quod ſequitur.

Qui in omnia omnibus adimpletur) Ellipſis attica eſt: deſideratur enim præpoſitio κατὰ. Senſus eſt: qui ſcilicet, Chriſtus ſecũdùm omnia in omnib' ſui corporis mẽbris adimpletur. Niſi enim eſſem', hic quidẽ pes ipſius, iſte autẽ manus, ille verò aliud quoddam membrum, non compleretur corpus. Conatur Apoſtolus omnibus modis oſtendere cognationem noſtram & vnitatem ad Chriſtum, adeoq; dignitatem. Quidam plenitudinem huius loci illam eſſe putant, quę eſt in Epiſtola ad Coloſſ. cap. 1. Adimpleo ea quæ deſunt paſsionum Chriſti in carne mea, &c. Siquidem Chriſtus non omnia per ſemetipſum compleuit, ſed deſunt quędam eius inſtituto, quæ complenda reliquit Eccleſiæ, inter quæ eſt procuratio ſalutis generis humani, quæ perficitur partim prædicatione, qua gentes ad fidẽ vocantur: ſine qua mors Chriſti nulli prodeſt: partim exhortatione, qua illi qui fidẽ ſemel amplexi ſunt: in fide & iuſtitia continentur ne excidant: partim oratione & alijs modis. Quemadmodum igitur Paulus prædicando, & multa durа tolerando, quo maiora incrementa fides acciperet, adimplebat defectum paſsionis Chriſti: Ita & hodie, qui impulſu ſpiritus quippiam agit quod facit ad ædificationem & augmentũ corporis Chriſti, quod eſt Eccleſia, in eo Chriſtus accipit complementũ, & hinc patet magna dignitas membrorum Chriſti, ſiue operum quæ à fidelibus impulſu ſpiritus fiunt. Qui hodie vertunt, pro adimpletur transferũt adimplet, quod & Gręca vox patitur, nam participium eſt verbi medij. Vnde & Græcanica ſcholia vtroque modo interpretantur. Si actiuè accipiamus, ſignificat Paulus nos eſſe corpus ſiue membra eius, qui vere Deus eſt, in quo viuimus, monemur, & ſumus: Hoc enim ſignificat, qui omnia in omnibus adimplet, & hic ſermo magnã dignitatem exprimit eorum, qui ſunt in Chriſto.

CAPVT II.

ET vos cùm eſſetis mortui delictis & peccatis veſtris, in quibus aliquando ambulaſtis ſecundùm ſeculum mundi huius, ſecundùm principem poteſtatis aeris huius ſpiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiæ, in quibus & nos omnes aliquando conuerſati ſumus, in deſiderijs carnis noſtræ, facientes voluntatem carnis & cogitationum, & eramus natura filij iræ ſicut & cæteri.

ET *vos cùm eſſetis mortui delictis, &c.*) perpetua ſententia eſt cum ſuperioribus: Quod inquit Deus Pater præſtitit in Filio, hoc ipſum præſtitit & in nobis pariter cum illo nos viuificauit, pariter reſuſcitauit, pariter cum illo nos ſedere fecit in cœleſtibus. Iſtud Apoſtolus intelligere cupit Epheſios, vt hinc agnoſcant quàm colendus ſit Deus Pater, quamq; amplectendus ipſe Chriſtus, per quem Pater hæc magna dòna nobis pręſtitit. Nonnulla exemplaria ſtatim in principio capitis huius legunt verbum, conuiuificauit, & vos conuiuificauit cùm eſſetis mortui, &c. ſed certum omnino eſt non debere addi, cùm nec Græca, nec correctiora Latina habeant. Accidit aût hic Paulo, quod Auguſtino multis in locis euenire ſolet: nẽpe vt copia rerum obrutus, curſum orationis tenere non potuerit. Illa omnia: In quibus aliquãdo ambulaſtis vſq; ad eum locũ: Deus aût qui diues eſt, interſeruit per parenthesin, poſtque ad caput orationis rediens, repetit quòd antè dixerat, & vtitur vocula δὲ ſiue (ſecundum Hieronymum) γαρ, quæ eſt nota redeuntis à digreſsione, maxime apud Paulum: quemadmodum dictum eſt in Epiſtola ad Galatas, in expoſitione illius loci: Ab ijs aût, &c. Et vos inquit cùm eſſetis mortui, id eſt, morte digni: Sic recentiores, ſed rectius veteres, cùm verè eſſetis mortui in ſpiritu per delicta & peccata. Inter delictũ, id eſt, παράπτωμα et peccata, id eſt, ἁμαρτίαν ſic diſtinguit. Hier. vt illud exiſtimet eſſe primum illum lapſum ad peccandum: hoc verò cũ ad facinus ipſum peruentũ eſt, quod diſcrimen apud Paulum non eſt perpetuum. Siquidem caput 4. ad Romanos voce παράπτωμα vtitur pro quibuſuis peccatis, cum ait: Qui traditus eſt propter delicta noſtra. Item cap. 5. poſterioris Epiſtolæ ad Cor. cùm ait: Deus erat in Chriſto mundum reconcilians ſibi, non reputans illis delicta ipſorũ. An hoc loco inter hæc Apoſtolus diſtinguere voluerit, id quæſtionẽ habet. Putant quidam ipſum vſum cõgerie, eo quod dubiũ nõ ſit Epheſios ſpiritu Chriſti vacuos olim, in enormia facinora fuiſſe ꝓlapſos.

In quibus aliquando ambulaſtis, &c.) id eſt, ita vt tota vita veſtra his fuerit obnoxia (*ſecundùm ſeculum mundi huius*) id eſt, iuxta cõſuetudinem mundi huius, vel iuxta quod edocti eſtis ab hominibus mundanis ſpiritu Chriſti vacuis (*ſecundùm principem poteſtatis aëris huius*) id eſt, ſecundùm principem, cui eſt poteſtas in hoc aëre, id eſt, mundo, vt ſit ſynecdoche, & ex parte intelligatur totũ. Alij ſine tropo accipiunt, aerem intelligentes locum illum, vbi vẽti, turbines, & nubes ſunt, quem putant eſſe propriam ſedem dæmonũ. Hęc expoſitio nomen poteſtatis ſiue ἐξουσίας accipit, vt generalitatem ſignificet: quæ idcirco alijs non placet, quod ſimilia loca alio intuitent: Similia loca ſunt in hac Epiſt. cap. 1. Sedere eum fecit in cœleſtibus ſuper omnem principatum & poteſtatem. Et cap. 6. colluctatio nobis eſt aduerſus principes & poteſtates. Rurſus in Epiſtola ad Col. cap. 2. Qui eſt caput omnis principatus & poteſtatis. Quibus locis certum eſt nomen ἐξουσίας eſſe vocabulum ſubſtantiæ. Quare & hoc loco ſic accipi volunt, vt ſignificet naturam angelicam, & totum illum cœtum dæmonum. Genitiuus (ſpiritus) variè à diuerſis refertur: quidam referunt ad principem: Eraſmus vtrumq; genitiuum & aëris & ſpiritus refert ad tertium, qui præceſsit, poteſtatis, hoc ſenſu: Secundùm principẽ, cui poteſtas eſt aëris, & ſpiritus illius, qui agit in filijs diffidentiæ. Sed veriſimile omnino eſt, quod pertineat ad genitiuum aëris, hoc ſenſu: ſecundùm principem poteſtatis, & ſecundùm principem aëris huius, in quo degunt ſpiritus vt in nomine ſpiritus ſit heteroſis numeri, & aer dicatur ſpirituũ ea phraſi, qua dicimus terram Barbarorum pro terra quam inhabitant Barbari. (*Qui nunc operatur*) id eſt, efficax eſt: Id enim ſignificat vocabulum Pauli (filios diffidentiæ) Hebraiſmus eſt, id eſt, in incredulos, vel indociles. Nam Græce eſt ἀπειθείας quod rectè vertas, imperſuaſibilitatis: (*in quibus*) id eſt inter quos, licet Hieronymus ad delicta referat, (*& nos omnes aliquando conuerſati ſumus*) id eſt, perpetuum tenorem vitæ duximus: Phraſis Hebręa eſt, vt ante eſt annotatũ, (in deſiderijs carnis noſtræ) id eſt, ſecũdùm deſideria, ſiue ſecundùm concupiſcentias carnis noſtræ, (*facientes voluntatẽ,*) carnis, id eſt, eius partis quæ nobis eſt bruta. Græci codices in plurali legunt, volũtates, quę lectio & apud Hieronymum eſt in textu, quã lectionem & in comment. interpretatur, nec ſolùm facientes voluntatem carnis, ſed & animi hoc eſt enim quod noſter interpres habet, cogitationũ, pro quo Hieronymus mauult legere mentiũ, qui & inter peccata carnis, & mentium diſtinguit, quod illa

ſint

ſint craſsiora, veluti gula, ebrietas, fornicatio, &c. quæ per miniſterium carnis in libidinibus explentur: hæc animi magis, veluti hæreſis, inuidia, &c. (*Et eramus natura*) non quidem à Deo condita, ſed per Adam corrupta, ſic Auguſtinus, (*filij iræ*) id eſt, obnoxij iræ. Duplex eſt Hebraiſmus, primum in oratione, deinde in dictione.

Siquidem iram pro vindicta poſuit, quēadmodum ad Romanos cap. 13. Non ſolum propter iram, id eſt, vindictam & ſuppliciū, ſed & propter conſcientiam. Pro natura alij tranſtulerunt prorſus vel omnino. Vocabulum φύσει ambiguū eſt, ſed et Latinum quādo aduerbialiter ſumitur, hoc valet, quod reuera vel prorſus, in qua ſignificatiōe certum eſt vſurpaſſe interpretem Epiphanij, in hæres Valentini, vbi verſio eius ſic habet: ego ſolum ea quæ natura neceſſaria duxi, vt in propatulum venirent, recenſui, atq; hæc ſignificatio optimè cōgruit huic loco: hoc enim reuera ſupplicium eſt, ſubiectū eſſe dæmonibus. Chryſoſtomus hunc locum longè aliter interpretatur: ſenſus ſecundùm ipſum eſt: Exacerbabam⁹ & irritabamus Deū, hoc eſt, ira ipſa eramus & nihil aliud. Secundùm hūc, filios iræ, dixit Apoſtolus ea phraſi, qua Græci dicūt υἱοὺς ἰατρῶν, id eſt, filios medicorum pro ipſis medicis. Quæ hic aperit Paulus, non niſi ex reuelatione ſciri poſſunt, nempe quod angeli mali in hoc mundo vel aere degant, quodq; in malis hominibus operentur furta, adulteria, fornicationes, hæreſes, & his ſimilia.

D*Eus autem qui diues eſt in miſericordia, propter nimiam charitatem ſuam qua dilexit nos, & cùm eſſemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Chriſto, cuius gratia eſtis ſaluati, & conreſuſcitauit & conſedere fecit in cœleſtibus in Chriſto Ieſu, vt oſtēderet in ſeculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ ſuæ in bonitate ſuper nos in Chriſto Ieſu.*

D*Eus aūt qui diues eſt in miſericordia, &c.*) Nō dicit Apoſtolus, qui miſericors eſt, ſed qui diues eſt in miſericordia. Reuera enim diuitiæ miſericordiarū ſunt, nō quærentibus vltro miſericordiam præſtare, & nō ſolùm non quærentibus, ſed inimicitias exercentibus. Quòd ſequitur. (*Propter nimiam charitatem*) Hebraicè dictū eſt ab interprete, Græcè eſt, propter multā charitatem, qua dilexit nos, ſecundùm εὐδοκίαν, ſiue ſecundùm beneplacitum voluntatis ſuæ etiā cùm eſſemus mortui peccatis. Alias Apoſtolus mortuos peccato vocat, qui iam ceſſant peccare: vitaſſet proinde amphibologiam, ſi dixiſſet, cùm eſſemus mortui per peccata: Et hinc patet diſcrimen, quòd in principio capitis, inter delictū & peccatum ex Hieronymo annotauimus Apoſtolū Paulum negliglere: ſiquidem Græcè pro peccatis Apoſtolus παραπτώματα habet (*Conuiuificauit nos Chriſto*) id eſt, pariter cum Chriſto viuificauit, (*& conreſuſcitauit*) nimirum per lauacrū regenerationis, (*& concedere fecit in cœleſtibus.*) Frequenter meminit Apoſtolus cœleſtium, propter familiam Simonis, qui vaniſſimē nugabatur de cœleſtibus. Senſus eſt: fecit vt conuerſatio noſtra in cœlis ſit, vt vita, affectu, contemplatione ibi ſimus, vbi eſt caput noſtrum, hæcq; maxima beneficia præſtitit nobis in Chriſto Ieſu, id eſt, per Chriſtum Ieſum: & quemadmodum iam nos ſecundùm ſpiritum viuificauit, reſuſcitauit, & ſedere fecit in cœleſtibus: ita viuificabit nos & reſuſcitabit & ſedere faciet in cœleſtibus ſecundùm corpus, atque hæc eſt ſpes vocationis noſtræ, cuius meminit Apoſtolus in præcedenti capite, optans eam Epheſijs notam fieri. Siquidem intelligere hanc dignitatem hominis, res eſt maxima, & propter quam Deo perpetuò gratias agere oportet.

Præſtitit autem hæc (*vt oſtenderet in ſeculis ſuperuenientibus*) id eſt, extremis his temporibus, (*abundantes diuitias*) id eſt, excellentem exuberantiam ſuæ gratiæ, (*in bonitate*) id eſt, per bonitatem ſuam, (*ſuper nos*) ſiue erga nos, in Chriſto, id eſt, per Chriſtum.

G*Ratia enim eſtis ſaluati per fidem: & hoc non ex vobis. Dei enim donum eſt, non ex operibus, vt ne quis glorietur. Ipſius enim ſumus factura, creati in Chriſto Ieſu in operibus bonis, quæ præparauit Deus, vt in illis ambulemus.*

G*Ratia enim eſtis ſaluati*) commentarius Chryſoſtomi ſic habet: ne magnitudo beneficiorū extollat eos, dicit ipſos gratia ſaluatos: deinde ne libera voluntatis facultas lædatur, ponit quòd ipſorum eſt, nempe fidem, atque iſtud rurſum tollit dicens: (*Et hoc non ex vobis*) ſic nimirum vt non priùs moti & ad fidem inuitati ſitis per ſpiritum. Quomodo fides noſtra ſit, & non noſtra, ſiue ex nobis explicat doctiſsimè Auguſtinus Epiſtola. 107. quam ſcripſit ad Vitalem, qui dicebat non orandum pro incredulis, ſed tantum illis impartiendum doctrinam, quod ea impartita ex ſola facultate liberi arbit. credere poſſent: quòd dogma ibi refellit Auguſtinus. Hæretici noſtri temporis ad alterum extremum iam vergunt, dicentes credere ſic eſſe donum Dei, vt abſque omni noſtra cooperatione in nobis peragatur. (*Ipſius enim ſumus factura*) id eſt, poema, ea enim voce vtitur Paulus: Ambroſius vertit figmentum. *Creati in Chriſto Ieſu.*) Regenerationē, inquit Chryſoſtomus ſubindicat, per Baptiſmū ſiquidem quòd Sacramentum

mentũ eſt regenerationis, inſiti ſum⁹ Chriſto, & effecti noua creatura: quòd primùm eramus emortuũ eſt, vetus ſcilicet homo: & quod non eramus, facti ſumus. Sermo igitur eſt ſecundùm Chryſoſt. non de prima illa creatione, ex qua habemus quod viuimus, ſed de altera ex qua habemus, quòd bene viuimus. Creati, inquam, in Chriſto Ieſu, non ad libidinem, & omnem turpẽ actionem in vita perpetrandam, vt docet ſchola Simonis: ſed ad opera bona, quæ præparauit Deus, vt in illis ambulemus, hoc eſt, perpetuum tenorem vitæ præſtemus. Chryſoſtomus clauſulam hanc, creati in Chriſto Ieſu ad opera bona, adiectam putat ab Apoſtolo, propter præcedẽtem ſermonem, quo dixerat, nos gratia ſaluatos, nõ ex operibus: timẽs proindè Apoſtolus, ne ſegniores hinc efficeremur: oſtendit deinde quod poſt fidem, neceſſaria ſunt bona opera. Quo ſenſu verò tribuit Apoſtolus iuſtificationẽ fidei, & operibus detrahat, dictum eſt in præcedentibus Epiſtolis.

P*Ropeer quod memores eſtote, quod aliquãdo vos eratis gentes in carne, qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circumciſio in carne manufacta, quòd eratis illo in tempore ſine Chriſto, alienati à conuerſatione Iſrael, & hoſpites teſtamentorum. promiſsionis ſpem non habentes, & ſine Deo in hoc mundo.*

P*Ropter quod memores eſtote, quod aliquando, &c.*) id eſt, propter hæc quæ ab initio Epiſtolæ dixi: Memores eſtote. Quòd dicit tale eſt: multis verbis expoſui vobis beneficia Chriſti, veſtrum iam eſt perpetuò illorum eſſe memores: Valet enim illa rememoratio gratos reddere erga benefactorem, & quo promptius gratias agatis Patri per Chriſtum, volo vos ad memoriam renocare non ſolum, quod liberauerit vos per Filium, ſed quod tali modo liberauerit, nimirum per ſanguinem ipſius: nec hoc volo contentos eſſe, ſed volo prætereà, vt ad memoriam reuocetis, quales vos exiſtentes liberauerit. Memores eſtote quòd aliquando eratis gentes, id eſt, gentiles, ſiue ethnici. Quòd ſequitur, (*in carne*) putat Hieronymus extenuandi cauſa adiectum: verùm circumſtantia literæ omnino requirere videtur aliud, nempe vt vim habeat amplificandi. vt ſenſus hic ſit. Eratis verè gentiles viuentes ſecundùm carnem (*qui dicebamini*) id eſt, qui per contemptum appellabamini præputiati. In prępputio eſt enallage qualitatis. In Actis Apoſtolorum: abſque tropo dixit, viros præputium habentes: qui, inquã, dicebamini præputium (*ab ea quæ dicitur circumciſio in carne manufacta*) hoc eſt, ab ipſis circumciſis ſecundùm carnem. Periphaſis eſt Iudæorum. Vocabulum manufacta referendum eſt ad circumciſionem, non ad carnem. Ex hoc loco diſcimus vſitatum fuiſſe tempore Pauli, vt Iudæi dicerentur circumciſio: quando autem cœptum ſit ſic loqui, id non conſtat.

Quòd eratis illo in tempore) exemplaria nõnulla legunt (qui) Ambroſius habet dictionem cauſalem (quia) ſed optimũ eſt, quòd: vt vocula ὅτι qua Paulus vitur, αἰτιατικῶς ſeu ſeorſim accipiatur hoc ſenſu: volo vos perpetuo eſſe memores eius, quòd iam dixi: huius item quòd illo in tẽpore, id eſt, ante auditum verbũ fidei: (*eratis ſine Chriſto*) id eſt, ſine cognitione Chriſti eratis, nec pertinebatis ad Chriſtum. (*Alienati à conuerſatione Iſraël*) Paulus habet alienati à politia Iſraëlis. Politia vox Græcis multiplex eſt: ſignificat interdum rempublicam, quã ſignificationem expreſsit Eraſmus in tranſlatione: Interdum accipitur pro vitæ ratione ac inſtituto, quam ſignificationem expreſsit noſter interpres, atque in eadem, vſus eſt hac voce Baſilius de vita ſolitaria, item Grego. Nazian, vt videre eſt apud Budæum in comment. linguæ Græcæ: ſed & Epiphanius in hæreſi Phariſæorum, dicens eos habuiſſe maiores politias ipſis ſcribis: Significat quoq; politia ipſam reipublicæ adminiſtrationẽ, & genus adminiſtrãdi, quę ſignificatio huic loco etiam non malè congruit. Quòd ſequitur.

Et hoſpites teſtamentorum promiſsionis) variè diſtinguitur. Chryſoſt. Theoph. Oecum. Hieronymus genitiuum promiſsionis referunt ad præcedentia, recentiores verò comment. ad ſequentia. Probabilior diſtinctio eſt, vt poſt genitiuũ promiſsionis ponatur ὑπόστιγμα deinde ſequatur, ſpem non habẽtes: Senſus eſt: Eratis peregrini & extranei à pactis ſiue teſtamentis promiſsionis: Teſtamenta autem promiſsionis Hebraicè dixit pro teſtamentis promiſſorijs. (*Spem non habentes*) loquitur de illa ſpe potiſsimum, de qua in Actis: Propter ſpem Iſrael, hac cathena circumdatus ſum, quę ſit autem illa ſpes petendum eſt ex cap. 26. eiuſdem libri, vbi dicitur: Et nũc in ſpe quæ ad Patres noſtros repromiſsionis facta eſt, &c. vbi ſignificat ſpem eſſe reſurrectionis cuius etiam meminit Apoſtolus in præcedẽti capite, cùm ait: Vt ſciatis quæ ſit ſpes vocationis eius, (*& ſine Deo*) non omni, ſed verò, quamquam ἄθεοι dicantur qui nullũ credũt eſſe Deum.

N*Vnc aũt in Chriſto Ieſu vos qui aliquando eratis longè, facti eſtis prope in ſanguine Chriſti. Ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit vtraq; vnũ, & medium parietem maceriæ ſoluens inimicitias in carne ſua, legem mandatorum decretis euacuans, vt duos condat in ſemetipſo, in vnum nouũ hominem, faciens pacẽ, vt recõciliet*

ambos

ambos in vno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in ſemetipſo.

N*Vnc autem in Chriſto Ieſu*) id eſt, per Chriſtum Ieſum, (*vos qui aliquando eratis longè*) ſiue longinqui, hoc eſt, qui nõ pertinebatis ad Deum, nec ad politiam Iſraelis, (*facti eſtis propè*) ſiue propinqui, id eſt, pertinetis nunc ad populũ Dei, & ad politiam, qua vtitur in gubernandis ijs, quos in peculiarem ſibi populum elegit, (*in ſanguine*) id eſt, per ſanguinem Chriſti, non myſtagogiam Simonis. In ſanguine Chriſti, dixit Hebraicè (vtuntur enim Hebræi nominibus proprijs loco pronominum) niſi velimus dicere ex amoris vehementia, vel quo magis abduceret eos à familia Simonis, repetiſſe Apoſtolum nomen Chriſti. *Ipſe enim eſt pax noſtra*) Chriſtus dicitur pax noſtra eo tropo quo dicitur ſapientia, iuſtitia, & ſanctificatio noſtra: nempe per methonomiam. Sic Hier. Quare fallũtur Lutherani, qui in eiuſmodi locutionibus volũt eſſe ſermonem tectum. Sermo rectus eſt in Epiſt. ad Col. Pacificans per ſanguinem ſuum, & quæ in cœlis, & quæ in terris ſunt, & in hac ipſa periodo (*faciens pacem.*) Senſus eſt: cum eſſemus inimici, & inter nos mutuo diſsideremus, ipſe inimicitias diremit, & conciliauit alteros alteris, hoc eſt, Iudæos gentibus, & gentes Iudæis, atque vtroſq; deinde Deo: Hoc modo explicat Apoſtolus, & proinde non eſt plenus comment. ille, qui interpretatur de reconciliatione erga Deum, cùm circumſtantiæ manifeſtè exigant: vt intelligatur & illa pax, quæ eſt Iudæorum erga gentes, & gentium erga Iudæos (*qui fecit vtraque vnum*) explicat Apoſtolus quomodo Chriſtus ſit pax noſtra. Chriſtus, inquit, pacificator noſter eſt, quia ex vtriſque, populo ſcilicet Iudaico, & Gentili, ſecit vnum populum, quia parietem, ſiue maceriem, ſiue ſepem quæ inter Iudæos & Gentiles media erat, & alteros ab alteris diuidebat, ipſe diruit, quę quidem maceria ſiue ſeps media, erat inimicitia & contemptus mutuus: ſiquidem accuſatiuũ inimicitias adiecit Apoſtolus per appoſitionem exponentem. Pro medio pariete, apud Paulum vnica vox eſt, ſcilicet μεσότειχον, vocant autem Græci μεσότειχον, id quod dirimit ædes ab ædibus, (*ſoluens*) participiũ eſt einſdem temporis cum præcedenti, quòd interpres vertit in verbũ, quòd ſi hoc quoque loco feciſſet, dilucidior fuiſſet oratio, hoc modò: Qui fecit vtraq; vnum, & interſtitium ſepis ſoluit, inimicitias, &c. Quanta autem fuerit inimicitia inter hos duos populos, quamq; mutuò ſe contempſerint, patet partim ex ſcriptura, partim ex Iuuenale, Horatio, & Quintiliano: Hanc inimicitiam & contemptum mutuum Chriſtus ſuſtulit in carne ſua, id eſt, per mortem, quam in carne ſua pertulit: nec ſolùm inimicitiam ſuſtulit, ſed & legem, quæ huius inimicitæ fomes erat: vnde addit (*legem mandatorum decretis euacuans.*) Lex mandatorum, eſt lex Moyſi mandans & non conferens gratiam, qua id quòd mandatur præſtari poteſt: Hanc Chriſtus antiquanit ſiue abrogauit per alia decreta, pręcepta legalia, Euãgelicis (ait Hier.) dogmatibus commutauit. Ad eundem modum exponit Chryſoſt. item Theoph. & Oecum. niſi quòd hi & alium habent commentarium, per decreta intelligẽtes fidem, vt ſit enallage numeri. Eraſ. diuerſum planè tradit ſenſum motus præpoſitione in, quæ eſt apud Græcos, & meminit huius non ſolùm in annot. ſed & in tranſlatione ſua expreſsit, habet enim ad hũc modum. Legem mandatorum in decretis ſitam abrogans. Verùm cùm certior ſit ſenſus Hier. & Græcorum, merito reprehenditur Eraſ. qui coniecturam ſuam miſcuit textui ſcripturæ. Indoctè quoq; egit Muſculus verſionẽ Eraſmi inculcans in comment. Chryſ. cùm illa planè aliud requirant. Aut fidem ait Chryſ. decretum dixit: nam aut ſola fide nos ſaluamur, aut decreta intellexit ea, quæ Chriſtus ſanxiuit in Euangelio. Intempeſtiua quoq; eſt verſio Eraſmi in ſcholijs Oecumenij, cùm illa nihil diuerſum habeant à Chryſoſtomo. Porrò quo ſenſu intelligendum ſit, quòd habet Chryſtomus, ſola fide nos ſaluari, dictum eſt in Epiſt. ad Gal. in expoſitione illius loci. Non iuſtificatur homo ex òperibus legis niſi per fidem Ieſu Chriſti, cõferendus eſt locus hic, cùm illo qui eſt in Epiſt. ad Coloſſ. cap. 2. Delens quòd aduerſus nos erat chirographum decreti, pro quo Græci legũt, delens quòd aduerſus nos erat chirographum decretis quòd erat, &c. vbi ablatiuus (decretis) interpretes Hieronymo, item Auguſtino, referendus eſt ad participiũ quòd præceſsit delens: vt delere chirographũ decretis, hoc ſit, quòd legem mãdatorũ decretis euacuare, id eſt, legẽ Moyſi abrogare per præcepta euangelica, quo loco Eraſ. illud (decretis) rurſum alio refert, nimirum ad ſequentia. Nam verſio eius ſic habet: Deleto quòd aduerſus nos erat chirographo, quòd erat contrarium nobis per decreta. Sed certũ eſt hoc totum eſſe quòd ſequitur Eraſmus. Vocat autẽ Apoſt. legem Moyſi, cum ea parte qua ceremonialis eſt, tum præcipuè qua decalogum complectitur chirographum, quia cõuincebat homines eſſe peccatores & reos iudicabat. Legem hanc ſiue chirographum hoc deleuit Chriſtus, quia poſt mortem Chriſti deſijt habere nos obſtrictos maledictioni, tũ quia ſolutũ eſt peccatum, tum quia datus eſt nobis ſpiritus,

ritus,

ritus, quo adiuti præſtamus legem. Nihil igitur differt locus ad Coloſſ. ab eo qui eſt in Epiſtola præſenti ad Eph. niſi quod ad Coloſſ. omittat Apoſtolus præpoſitionem (in) quã in hac Epiſtola adijcit, qua omiſſa adeò non corruit ſententia Pauli, quod voluit Eraſ. vt etiam planior efficiatur, quam præpoſitionem ſi legamus, exponere oportebit vt hoc valeat quod per (*in decretis*) id eſt per decreta:

Vt duos condat in ſemetipſo.) Iſtud & quæ ſequuntur, copiam habent verborum non rerum. Quod autem dixit, qui fecit vtraque vnum, idipſum nunc alijs verbis dicit, vt duos conderet ſiue crearet in ſemetipſo, &c. Non gentilem Iudæum fecit, ſed hunc & illum reformans, vnum ex illis admirabilem planè & nouum quendam hominem finxit à vetuſtate peccati prorſus liberum: Chryſoſtomus (*in ſemetipſo*) exponit vt valeat hoc quod per ſemetipſum: Ad eundem modum interpretantur Græcanica ſcholia: Non per angelum, inquiunt, nec per alias quaſuis poteſtates, quas inducebat ſchola Simonis, ſed per ſemetipſum iſtud fecit. Verùm nihil obſtat quo minùs propriè accipiamus præpoſitionem (in) per fidem enim & per fidei Sacramentum inſiti ſumus Chriſto, & effecti mẽbra vnius corporis cuius caput Chriſtus eſt. *Faciens pacẽ*) nimirũ inter Iudæos & Gentes. Iſtud explicat tropum illum, ipſe eſt pax noſtra (*vt reconciliet ambos*) effectos vnũ corpus, reconciliet Deo. Quod ait (*in vno corpore*) explicat Iudæorum & Gentium mutuam inter ſe reconciliationem: quod addit (*Deo*) explicat vtrorumque reconciliationem erga Deum (*per crucem interficiens inimicitias*) non dicit ſoluta neque ſublata, ſed quòd omnium vehementiſsimum eſt, perempta inimicitia. Quod additur (*in ſemetipſo*) dictum eſt contra Baſilidem, qui negabat Chriſtum verè paſſum. Hieronymus legit per crucem interficiens inimicitias in ea, vt referatur ad crucem non ad Chriſtum quomodo etiã vertit Eraſmus: Græca vtrunque admittunt, in ea vel in ſemetipſo. Nam pronomen αὐτῷ leni ſpiritu nonnunquam reciprocè accipitur: Iſtud explicat quod præceſsit, ſoluens inimicitias in carne ſua.

ET veniens euangelizauit pacem vobis qui longè fuiſtis, & pacem iis qui prope, quoniam per ipſum habemus acceſſum ambo in vno ſpiritu ad patrem:

ET *veniens Euangelizauit vobis pacem.*) iſtud periphraſis eſt gentium, quemadmodum quod ſequitur Iudæorũ. Mutuatus eſt autem Apoſtolus hanc phraſin ab Eſaia. Pacem dicit reconciliationem cum Deo, vnde additur (*quoniam per ipſum habemus acceſſum*) Græce eſt προσαγωγὴν, id eſt, introductionem, veluti cùm quis introducitur ad conſpectum principis (*ambo*) id eſt Iudæi & Gentes (*in vno ſpiritu*) id eſt, eodem ſpiritu impellente (*ad patrem.*) Alludit Apoſtolus ad mores principũ, ad quos non patet aditus niſi per alium quempiam: ſic ad Patrem acceſſum habemus per filium duce ſpiritu. Conferendus eſt locus iſte cum illo, qui eſt in Epiſtola ad Roman. cap. 8. in quo clamamus, abba Pater, &c. Et in Epiſtola ad Galatas cap. 4. miſit Deus ſpiritum filij ſui in corda veſtra clamantem Abba Pater.

ERgo iam non eſtis hoſpites & aduenæ, ſed eſtis ciues ſanctorum & domeſtici Dei, ſuperædificati ſuper fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum, ipſo ſummo angulari lapide Ieſu Chriſto, in quo omnis ædificatio conſtructa creſcit in templum ſanctum in Domino, in quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu ſancto.

E*Rgo iam non eſtis hoſpites & aduenæ*) vt quondam ante agnitum Chriſtum, (*ſed eſtis ciues*) ſiue vt Græci codices habent, conciues (*ſanctorum*) Abrahæ, Moyſi, Heliæ, cæterorumque patriarcharum & prophetarum, cum quibus in eandem ciuitatem conſcripti eſtis. Muſculus hoc loco non eſt aſſecutus ſententiam Chryſoſtomi: Nam pro eo quod vertit, qui cum Abraham ſunt, Moyſe, & Helia, vertere debebat, magnorũ virorum illorum, Abrahæ, Moyſis, & Heliæ, Vide Budæum in comment. linguæ Græcè exponentem helleniſsimum οἱ περὶ. Ἀρίστιππον, καὶ οἱ ἀμφὶ Σωκράτη, καὶ τὰ ὅμοια, qua phraſi nihil aliud ſignificatur quam ipſe Ariſtippus & Socrates. *Et domeſtici Dei*) id eſt, pertinentes ad familiam Dei.

Superædificati ſuper fundamentum, &c.) intranſitiuè accipiendum eſt, ſuper fundamẽtum, quod ſunt ipſi Apoſtoli & Prophetæ. Volens, inquit Oecumenius, vehementem ſignificare vnionem gentium ad prophetas & Apoſtolos: ſuperædificati ac ſi diceret: In fundamentum poſiti ſunt Apoſtoli & Prophetæ, vos reliquam ſtructuram completis, (*ipſo ſummo angulari lapide*) ſcilicet exiſtente. *Chriſto Ieſu*) eſt enim ablatiuus abſolutè poſitus. Senſus eſt, in hoc ædificio, angularis lapis fundamentum & reliquam ſtructuram connectens, conſummans & perficiens eſt Ieſus Chriſtus. Pro tribus vocibus, ſummo angulari lapide. Græcis eſt tantum vnica: quod ſi poſſet haberi perſpectum, quis olim fuerit vſus angularis lapidis, rectius intelligeretur, quod hic dicitur. Nam in noſtris ædificijs non ſatis apparet, quis ſit ſummus in angulo lapis (*in quo omnis ædificatio conſtructa*) id eſt, coaptata ſiue coagmentata ſeu commiſſa, vel (vt Hieronymus legit,)

compaginata, ant vt Ambroſius, compacta: Græcis participium eſt præſentis temporis, quod exprimere volens Eraſmus, rectè vertit: In quo quæcunque ſtructura coagmentatnr, ea creſcit, &c. vt ſenſerit Apoſtolus, nõ omnem ſtructnram in hoc angulari lapide compactam eſſe, ſed quæcunque illi lapidi connectatur, eam ſurgere in templnm Domini (*in quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spirituſancto*) id eſt, per Spiritum ſanctum. Exemplo hoc ſtructuræ, Apoſtolus idem ſignificare voluit prorſus, quod antè exemplo corporis.

CAPVT III.

H*Vius rei gratia ego Paulus vinctus Chriſti Ieſu, pro vobis gentibus, ſi tamẽ audiſtis diſpenſationem gratiæ quæ data eſt mihi in vobis, quoniam ſecundùm reuelationem notũ mihi factum eſſe ſacramentum.*

H*Vius rei gratia ego Paulus vinctus, &c.*) Difficultas hic eſt quod reddiderit Apoſtolus verbum huic parti. Hieronymus cum nullum inueniret verbum, quod reſponderet propriè præcedentibus, propter hyperbaton dixit hoc loco ſolœciſmum eſſe: verba eius ſunt: Pro eo quod dicere debuit Apoſtolus, huius rei gratia ego Paulus vinctus Ieſu Chriſti pro vobis gẽtibus cognoui myſterium, &c. ait huins rei gratia ego Paulus vinctus ſecundum reuelationem notum mihi factum eſt, &c. Sed contra Hieronymum facit vocula, quoniam, quam ipſe diſsimulat, quod non videret aliam euadendi viam, addit interim, ſi verò quis poteſt etiam iuxta ſermonis contextum docere Apoſtolum artis grammaticæ non incurriſſe vitinm, ille magis auſcultandus eſt, quod facere conatus eſt Eraſmus. Siquidem cum propoſuiſſet Hieronymus de hoc loco ſententiam, adiecit in annotationibus ſuis, poteſt & hoc modo tolli ſermonis imperfecti incommodum, ſi ſubaudias verbum ſubſtantiuum: ſum. Huius rei gratia ego Paulus vinctus ſum Ieſu Chriſti, &c. Laudandus eſſet conatus Eraſmi, ſi continuiſſet ſe iuxta limites annotationum, quos iam tranſgreſſus, coniecturam ſuam pro ſcriptura nobis tradidit, dum verbum ſubſtantiuum inſeruit textui, quare & iure reprehenditur. Nam illam debemus ſcripturę reuerentiam, vt nihil temere de noſtro ei affingamus, & quidem ſi examinare velimus ſententiam Eraſmi, inueniemus eam non eſſe ſolidam. Nam nomini vinctus apud Paulum adijcitur articulus ὁ qui ferè non ſolet adijci prædicato, vnde linguæ Græcè periti in principio Euangelij ſecundum Ioannem, vbi dicitur, & Deus erat verbum ex articulo qui additur verbo, docent verbum ſubiectum eſſe non prædicatum. Alius quidam ad hũc modum ſupplet: huius rei gratia ego Paulus vinctus Ieſu Chriſti pro vobis Gentibus ſcilicet legatione ſungor, idque ex commentarijs, vt videtur Ambroſij. Omnino veriſimile eſt Apoſtolum huic parti primũ circa finem capitis verbum reddidiſſe, cùm ait huius rei gratia flecto genua mea, &c. vt tota reliqua pars ab eo loco: Si tamen audiſtis diſpenſationem, &c. vſque ad locum: Huius rei gratia flecto genua mea, veluti per parentheſin interiecta ſit. Nec mirabitur adeo longam parentheſin ſiue hyperbaton, qui attendit ad maxima illa myſteria: quibus Paulinum pectus plenum erat, quorum copia inter ſcribendum obrutus non potuit communem ſermonis curſum tenere, quod ipſum & in primo & in ſecundo capite annotatum eſt, Græcanica ſcholia putant ibi fieri ἀνταπόδοσιν, id eſt, retributionem: Mihi omnium ſanctorum minimo, &c. Nec mirum Apoſtolum mutaſſe rectum in obliquum, cùm id in eiuſmodi circuitionibus ſibi permittant etiam excellentiſsimi oratores, vt Thucydides & Demoſthenes. Secundum hunc commentarium ordo & ſenſus verborum hic eſt. Huius rei gratia, nempe vt vos Epheſij vnà cum cæteris gentibus ædificemini in habitaculum Dei mihi Paulo qui vinctus iam ſum Ieſu Chriſti, & minimus ſum omnium ſanctorum, data eſt gratia hæc, videlicet in Gentibus euangelizare. Si cui hæc placeat interpretatio, habet ſimillimum locum in Epiſtola ad Galatas capite. 2. ab ijs autem qui videbantur eſſe aliquid, &c. quamquam altera probabilior eſt, ſecundùm quam ſenſus eſt: Huius rei gratia videlicet quia conciues eſtis ſanctorum, & domeſtici Dei ſuperædificati, &c. ego Paulus vinctus ob fidem Chriſti propter prædicationem, qua vobis qui eſtis ex Gentibus, annunciaui Euangelium, flecto genua mea, &c.

Si tamen audiſtis diſpenſationem, &c.) Hic incipit parentheſis. Illud (ſi tamen) affirmãtis eſt, quapropter rectè vertit Eraſmus: ſiquidem audiſtis diſpenſationem ſiue œconomiam. Senſus eſt: quemadmodum diſpẽſatione diuina munus Euangelij annunciandi inter Gentes, de quarum numero vos eſtis, commiſſum mihi ſit (*quoniam*) id eſt quod (*ſecundum reuelationem*) non ex humano ſtudio, non ex prophetis, ſed reuelatione innotuit mihi Sacramentum, id eſt, myſterium Chriſti. Idẽ habet ad Galatas cap. 1.

Neque

Neque enim ab hominibus accepi illud, neque didici, ſed per reuelationem, & cætera, de hac reuelatione ſcribitur Actorum cap. 5.

SIcut ſupra ſcripſi in breui, prout poteſtis legentes intelligere prudentiam meam in myſterio Chriſti, quod alijs generationibus non eſt agnitum filijs hominum, ſicut nunc reuelatum eſt ſanctis Apoſtolis eius & prophetis in ſpiritu, gentes eſſe cohæredes & concorporales & comparticipes promiſsionis eius in Chriſto Ieſu per Euangelium.

S*Icut ſupra ſcripſi,*) adverbum vertendum erat ſicut ſcripſi, quomodo legit Hieron. *In breui*) id eſt, paucis verbis: ſic Chryſoſtomus. Græcanica ſcholia habent duplicem commentarium. Primo exponunt, quomodo Chryſoſtomus exponit: deinde addunt vel in breui, id eſt, paulò antè nimirum in fine præcedentis capitis.

Pro vt) Græcè eſt πρὸς ο, id eſt ad quod vel iuxta quod: Eraſmus vertit, ex quibus, diuerſum ſequens ſenſum, non ſolum ab eo quem Latini, verum etiam quem Græci tradunt interpretes. Nam Chryſoſtomus πρὸς ο interpretatur vt hoc valeat quod quatenus: Similiter Græcanica ſcholia, vt velit Apoſtolus ſe non omnia diuina myſteria explicuiſſe, ſed hactenus tantum quatenus erant Epheſij capaces.

Rectè proinde Muſculus, cum alias ferè ſequi ſoleat Eraſmum: hic ab ipſo diſsentijt πρὸς ο vertens iuxta quod, qua in re diligentior fuit interprete Oecumenij, qui proponit verſionem Eraſmi, niſi quod pluralem in ſingularem mutet, dicens: Ex quo poteſtis legentes intelligere prudentiam meam, id eſt, cognitionem, vel vt habet Hieronymus ſenſum meum (*in miniſterio Chriſti, quod alijs generationibus*) id eſt, vt apertiùs vertit Ambroſius, ſeculis.

Nam de ætatibus loquitur Apoſtolus, nō de nationibus. *Non eſt agnitum filijs hominum*) id eſt hominibus. Helleniſmus eſt, ſicut in filijs medicorum pro ipſis medicis. Quærunt hic commentarij, quid in myſterio Chriſti reuelatum nunc ſit Apoſtolis & Prophetis nouæ legis (nam de his ſermo eſt) quod pręcedentibus ſeculis reuelatum non fuit patriarchis & illarum ætatum Prophetis: D. Ambroſius in hoc myſterio veteres illos ignoraſſe definit, quod gentes ſine circunciſione & legis ſuſceptione participes forent illorum donorum quæ per Chriſtū præſtantur. Quæ ſententia veriſimilis non eſt, ſi attendatur prophetarum ſcriptura maximè Hieremiæ.

D. Hieronymus vrget illud quod ait Apoſtolus (*filijs hominum*) quo non vult comprehendi Patriarchas & Prophetas, quod conſuetudine ſcripturæ hi magis filij Dei appellantur. Idem Chryſoſtomus & Græcanica ſcholia faciunt. Verum Hieronymus aduertens nimium violentum eſſe iſtud & extortum, adiecit alium commentarium, quemadmodum & Chryſoſtomus & Græcanica ſcholia, vt ſenſus ſit: Myſterium hoc non innotuiſſe præcedentibus ſeculis, ipſis Patriarchis & Prophetis, ſicut nunc notum factum eſt, ſcilicet rebus ipſis ſeu corporaliter. Hic vrgent aduerbium, ſicut, quod etiam faciunt recentiores, ſecundùm quos veteres illi non ſic apertè & plenè cognouerunt ſicut Apoſtoli. Siquidem multæ ſpeciales circunſtantiæ ac conditiones quę in hoc myſterio veteres latuerunt. Apoſtolis innotuerunt, quibus myſterium hoc redditum eſt illuſtrius. Vide Thom. 1. parte, quæſtione. 57. art. 5. reſponſione ad tertium, vbi hunc locum citat. Chryſoſtomus duabus ſuis expoſitionibus tertiam adijcit, dicens: Prophetas quidem veteres ſciuiſſe vocandas eſſe gentes, verum ignoraſſe quod cum Iudæis ex æquo futuræ eſſent conſortes gratiæ. Quam expoſitionem approbare videtur textus, dum velut explicans ſe ſubiungit, gentes eſſe cohæredes, id eſt, pariter cum Iudæis hæredes, pariterq́; membra cum illis eiuſdem corporis, cuius caput Chriſtus eſt, hoc eſt, quod dicit, concorporales & comparticipes, id eſt, ſimul cum illis participes magnæ illius promiſsionis ad Abraham factæ (in Chriſto) ſiue de Chriſto. Idem habēt Græcanica ſcholia: Verum ſi legantur diligenter libri Prophetarum, inuenietur quod iſtud cognitum ipſis fuit. Quare eſt amplectenda ſententia Thomæ, vel ea quam ſecundo tradit Chryſoſtomus.

CVius factus ſum ego miniſter, ſecundum donum gratiæ Dei qua data eſt mihi ſecundum operationem virtutis eius.

C*Vius factus ſum ego miniſter,*) Græcè eſt διάκονος (*ſecundum donum*) id eſt, per donum (*gratiæ Dei quæ data eſt mihi*) nec ſolum data eſt mihi hæc gratia, ſed præter donum hoc gratiæ, etiam efficaciter agit in me ſpiritus, vt potens ſim ad doni adminiſtrationem, hoc eſt, quod ait (*ſecundum operationem virtutis eius*) ſiue vt Eraſmus vertit, ſecundum efficaciam potentiæ illius. Græcè eſt, ſecundum ἐνέργειαν hoc eſt, intus efficaciter mouente me ſpiritu. Ita vt velit Paulus duo dicere: Primum, quod donum acceperit per quod ad miniſterium Euangelij eſſet idoneus: deinde quod per ſpiritum efficaciter motus & impulſus fuerit ad illud adminiſtrandum, aperte docens quod ad omne opus bonum egemus diuina gratia, quanquam hac accepta nondum illud exercere

poſsimus niſi per ſpiritum ſemel acceptum efficaciter moueamur ad operationem quo patêre poteſt noſtra miſeria & infirmitas.

Mihi enim omnium ſanctorum minimo, data eſt gratia hæc: In gentibus Euangelizare inueſtigabiles diuitias Chriſti, & illuminare omnes, quæ ſit diſpenſatio Sacramenti abſconditi à ſeculis in Deo, qui omnia creauit.

M*ihi enim omnium ſanctorum, &c.*) Græcè non eſt ſuperlatiuus ſed comparatiuus ex ſuperlatiuo formatus, quem affingere placuit Apoſtolo vt magis ſe diminueret. Mihi, inquit, omnium ſanctorum poſtremiſsimo data eſt gratia hæc, vt inter gentes euangelizarem (*inueſtigabiles*) ſiue imperueſtigabiles (*diuitias Chriſti*) valde libenter vtitur Apoſtolus hoc vocabulo ad explicandã abundantiam beneficiorum Chriſti: (*& illuminare omnes*) Recto ſermone Chriſtus illuminat: Apoſtoli vero illuminare, dicuntur, quia proferunt in lucem: & quod antè fuerat reconditum, faciunt perſpicuum, Diſpenſatio hoc loco non eſt œconomia ſicut in principio capitis ſed κοινωνία id eſt communio ſiue communicatio. Pro Sacramento Paulus myſterium habet. Senſus iſte eſt: vt in lucem proferam omnibus myſterium, quatenus illud Deus patere voluit hominibus, quod à ſeculis, id eſt, ab æterno abſconditum fuit in Deo quia in illo vno erat cognitio myſterij huius (qui creauit omnia) Iſtud adiecit propter ſcholam Simonis magi, quæ docebat mundum ab angelis eſſe factum.

Vt innoteſcat principibus & poteſtatibus in cœleſtibus, per Eccleſiam multiformis ſapientia Dei ſecundum præfinitionem ſeculorum, quam fecit in Chriſto Ieſu Domino noſtro.

V*t innoteſcat principibus & poteſtatibus*) id eſt, & ſupremis & infimis angelorum ordinibus: Sic Chryſ. Hieron. per principatus & poteſtates accipit bonos angelos: Ambroſi. vero malos, Alij vtroſq; ſecundũ quos nomine cœleſtium intelligitur etiam aër iſte qui ſupra nos eſt, quem conſtat ſedem eſſe dæmonum, vt ſenſus ſit: Vt innoteſcat principibus & poteſtatibus agentibus ſiue in cœlo ſiue in aëre (*per Eccleſiam*) id eſt, per diſpenſationem circa Eccleſiam factam, vel per Eccleſiam, id eſt, per opera Eccleſiæ, vt præpoſitio (per) ſignificet inſtrumentum, (*Multiformis*) Græcè multo ſignificantius eſt, vehementer ſiue multipliciter varia ſapientia Dei, qua vſus eſt in redemptione generis humani & vocatione gentium, quod per res mundo abiectiſsimas, nempe per crucem placuit ſaluare homines, & ad id vti miniſterio piſcatorũ, vt confundat fortia quæque & non glorietur omnis caro in conſpectu eius. Et hunc locum explicat Thom. in prima parte quæſt. 57. art. 5. Adiecit autem Apoſt. hanc partem propter Simonem Magum, qui docebat adorandos angelos, quod illi fuerint myſterij noſtræ redemptionis gnari, quos & mediatores conſtituebat nimium illis tribuens.

Secundum præfinitionem ſeculorum) id eſt, ſecundum propoſitum Dei, quo ab æterno propoſuit certis ſeculis effundere theſauros diuitiarum ſuarum, quod fecit tẽpore Chriſti, cum antea videatur neglexiſſe mundum quem ſub dẽſiſsimis tenebris & diaboli iugo totum, paucis admodum exceptis, paſſus eſt detineri. Græ. ſcho. præfinitionem ſeculorum interpretantur propoſitum Dei ab æterno decretum: habent enim ſic: Iſta quidem ante ſecula, propoſuit, re autem ipſa exhibuit per diſpenſationem factã circa Chriſtum. Pronomen, quam, licet referre poſſet & Eccleſiam & ſapientiam & præfinitionem ſeculorũ: maximè tamẽ veriſimile eſt, quod pertineat ad proximè præcedens, ſecundum præfinitionẽ ſeculorũ, vt ſenſ⁹ ſit: Iuxta tempus quod propoſuerat ſiue præfiniuerat in Chriſto.

In quo habemus fiduciam & acceſſum in confidentia, per fidem quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ eſt gloria veſtra.

I*n quo habemus fiduciam*) pro fiducia Græce eſt παῤῥησία, quæ vox dum ad homines refertur, ſignificat libertatem loquendi ingenue coram quocunq;: ſic ſane accipitur cap. 4. Act, Videntes autem Petri παῤῥησίαν, quo loco interpres noſter vertit conſtantiam, & paucis interiectis: & nunc Domine reſpice in minas eorum, & da ſeruis tuis cum omni παῤῥησία loqui verbum tuum, vbi vertit fiduciam quemadmodũ & cap. 6. huius Epiſt. Vt detur mihi ſermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere myſterium Euangelij, &c. Atq; hoc modo quidam hic interpretantur. Verum ex circunſtantijs videtur huic loco magis congruere παῤῥησία quæ eſt comparatione Dei ſiue coram Deo, vt ſit fiducia qua animus nihil malorum ſibi conſcius, fretus Chriſto audet polliceri ſibi amicitiam cum Deo, de qua ſermo eſt apud Ioannem: Si cor noſtrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum. Hæc fiducia eſt quæ facit magnis animis ſperare ſomma queq;: excutit ſcrupulos omnes & perpetuo ſubminiſtrat lætum ſpiritum in Chriſtum. De acceſſu dictum eſt capite præcedenti. Illud (per fidẽ eius) pertinet ad proximè præcedens, hoc ſenſu: In confidentia cuius principium & origo fides eſt Chriſti patet hoc ex Græcis, quæ ſi ad verbũ vertas,

sic

ſic ſonant, in confidentia quę eſt per fidem eius. Confidentia diuerſa vox eſt à priori apud Græcos.

Propter quod peto ne deficiatis, &c.) Senſus eſt: quia liberum habemus acceſſum ad patrem per filium, peto ne deijciamini animo ob afflictiones meas, quas veſtri cauſa tolero, ne turbent vos vincula mea, quæ vt vos maximis illis donis potiamini, ego patior. *Quæ eſt gloria veſtra*) gloriari inquit poteſtis, quod tanti vos faciat Deus, vt etiam chariſsimos ſibi hoc eſt, Apoſtolos ſuos patiatur veſtri cauſa affligi. Hic finita eſt parentheſis ſiue potius hyperbaton: redit iam ad caput orationis, & quia multà interſeruerat, voluit repetere verba in principio capitis poſita, ac ſi dicat, vt quod cœpi abſoluã. Huius inquam rei gratia, flecto genua mea, &c.

HVius rei gratia, flecto genua mea ad Patrem domini noſtri Ieſu Chriſti, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur vt det vobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ, virtutem corroborari per ſpiritum eius in interiori homine, Chriſtum habitare per fidem in cordibus veſtris, in charitate radicati & fundati, vt poſsitis comprehendere cum omnibus ſanctis quæ ſit latitudo & longitudo, & ſublimitas, & profundum, ſcire etiam ſupereminentem ſcientiæ charitatem Chriſti, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei.

H*Vius rei gratia flecto genua mea*) ſiue interioris hominis ſiue exterioris ſiue vtriuſq;. Chryſoſtomus videtur accepiſſe genua corporis, per id inquit quod dicit, flecto genua mea, ita ſe precari declarat, quo modo ſolent qui rebus afflictis anxij precãtur, (*ex quo omnis paternitas*) vox Pauli ſignificat familiam, cognationem, tribum. Eſt illa vox quæ ponitur. Pſal. 95. Adferte Domino patriæ gentium, vbi vocem Græcam interpres abſq; interpretatione dimiſit. Pſalm vero. 21. familiam vertit: Adorabunt, inquit in conſpectu eius omnes familiæ gentium. In hac Epiſtola voluit vertere paternitatem, vt ſeruaret paranomaſiam, quæ eſt in Græcis vocibus: (*nominatur*) Nominari hoc loco eſt exiſtere ſiue eſſe, quomodo frequenter capitur apud probatos autbores. Senſus eſt: ex quo omnis familia ſiue ſpirituũ ſiue hominum originem ſuam habet, & ſuum eſſe. Dictum eſt iſtud contra doctrinam Simonis & ſuorum de pluralitate deorum & principiorum diuerſitate, Similis locus eſt capite 1. huius Epiſtolæ: Super omne nomẽ quod nominatur, &c. vbi nomen pro eo capitur & nominari pro celebre eſſe. Nã ſenſus eſt, ſuper omnia quæ celebrantur ſiue in hoc ſeculo ſiue in futuro. Iuxta interpretationem ceſſant quæſtiones illæ: Nam quæ paternitas ſit in cœlo: & num omnis paternitas quæ in cœlo & in terra eſt, denominetur ab ea paternitate, quæ eſt in diuinis: quæ quæſtiones hoc loco moueri ſolent.

Vt det vobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ,) id eſt, gratiæ ſuę, ſic in epiſtola ad Rom, omnes peccauerunt & egent gloria Dei. (*virtutem corroborari*) nonnulla exemplaria habẽt ablatiuum virtute, quæ lectio Græcorũ eſt: Virtus hoc loco non eſt ἀρετὴ, quæ opponitur vitio, ſed δύναμις quæ pugnat cum imbecillitate, Senſus eſt: vt fortitudine fulciamini per ſpiritum in memoria, in ingenio, & affectu, in omnibus denique viribus animę: *Chriſtum habitare*): i. vt dono fidei Chriſtus perſeueranter in vobis maneat: in charitate radicati & fundati: videtur hoc loco Apoſtolus neglexiſſe præcepta grammatices, iuxta quæ dicendum erat, radicatis & fundatis niſi velimus ad ſequentia hæc referre, vt ſit hyperbaton, quod feciſſe videtur Aug. Nam legit ad hunc modum: vt in charitate radicati & fundati poſsitis comprehendere, id eſt, non parce attingere, ſed quodammodo manu tenere. Vocabulum eſt philoſophorum à Zenone profectum: (*quæ ſit latitudo, &c.*) quatuor his vocibus voluit Apoſtolus explicare in genere magnitudinem myſterij, quod pro nobis per Chriſtum diſpenſatum eſt, vt ſit ellipſis: Quæ ſit latitudo, ſcilicet myſterij, atque ita in cæteris ſubaudiendo genitiuum miniſterij.

Ad hunc ſanè modum interpretantur Græca ſcholia. corporalibus inquiunt figuris magnitudinem myſterij deliniat, poſteà tamen ſingula diſtingunt, quod & Auguſtinus facit in Epiſtola quam ſcrpſit ad Honoratum de gratia noui teſtamenti, quæ eſt numero. 120. videtur autem Apoſtol. & hoc loco reſpexiſſe familiam Simonis quod indicant vocabula quibus vtitur, ac ſi diceret: Fingunt vobis hæretici ex Theogonia Heſiodi βάθος ſiue profundum et alia multa Sed opto vos hæc ſcire in Chriſto: ſiquidem in illo hæc veriſsime inueniuntur. *Scire etiam*) à communi ſenſu ſubauditur, vt poſsitis ſcire mirabilem charitatem Chriſti, quæ maior eſt quam cognoſci queat, quæ omnem humanam cognitionem longè excedit, vt ſcientiæ ſit datiui caſus.

Vt impleamini in omnem plenitudinem Dei) id eſt, vt donorum & beneficiorum diuinorum cognitione & poſſeſsione ſemel ſitis repleti.

EI tamen, qui potens eſt omnia facere ſuper abundanter quam petimus aut intelligimus, ſecundum virtutem quæ operatur in nobis, ipſi gloria in Eccleſia, & in Chriſto Ieſu, in omnes generationes ſeculi ſeculorum. Amen.

E*I autem qui potens eſt omnia facere ſuperabundanter*) illud ſuperabũdanter erigit vehementer ſpem(*ſecundum virtutem*)id eſt vim ſeu potentiam, hoc eſt, ſecundùm ſpiritum qui agit ſeu impellit nos vſque & vſq;. Quod inquit, potens ſit Deus cumulate ſacere omnia vltro quæ petimus aut cogitamus, imo quod velit facere, manifeſtum eſt ex agente in nobis vi ipſius:(*ipſi gloria in Ecclesia & in Chriſto Ieſu, in omnes generationes ſeculi ſeculorum, Amen.*

CAPVT. IIII.

O*Bſecro itaque vos ego vinctus in Domino, vt digne ambuletis vocatione qua vocati eſtis, cum omni humilitate & manſuetudine: cum patientia, ſupportantes inuicem in charitate, ſoliciti ſeruare vnitatem ſpiritus in vinculo pacis.*

QVatuor hactenus expoſuit Apoſtolus. Primum eſt, patrem per filium maximis beneficijs nos donaſſe: Secundum eſt, cupere ſe beneficia hæc omnibns bene cognita eſſe. Tertium eſt, beneficia hæc optimè cognoſci poſſe ex beneficijs Chriſto à Patre collatis: Quartum eſt, beneficiorum horum patrem voluiſſe non tantum Iudæos, verum etiam Gentes participes eſſe. Hæc egit duobus primis capitib⁹: in tertio capite redit ad priora vota, orans vt poſsint Epheſij comprehendere longitudinem, latitudinem, ſublimitatem ac profunditatem horum beneficiorum, hoc quarto capite & ſequentibus docet, quo conſilio ſit iſta concinatus, vt oſtendat videlicet talia dona conſecutos, decere omnem vitæ puritatem.

Obſecro itaque vos) qui tantis beneficijs per filium vos dignatus eſt pater, obſecro vos ego vinctus in Domino, in cauſa Domini ſiue propter Dominum. Pro ſumma gloria ducebat Apoſtolus vincula ſua, quæ patiebatur propter Chriſtum. Quare & cæteeis prætermiſsis hæc ſola ponit, in quorum laudem hic multa perorat Chryſoſtomus. Obſecro inquam vos vt ambuletis, id eſt, vitæ tenorem ducatis ita vt dignum eſt vocatione. Vocati eſtis ad communionem magnorum illorum donorum quæ hactenus expoſui, agite vt vita veſtra reſpondeat vocationi huic, ſeu donis ad quæ vocati eſtis. Quo autem pacto contingat ambulare ita vt, dignum eſt vocatione, declarat per ea quæ ſubiungit.

Cum omni humilitate, &c.) vox Gręca à ſentiendo dicta eſt, cum quis modeſtè de ſe ſentit, contraeia eſt arrogantiæ. Senſus eſt: cum omni modeſtia, non (vt ſuperbi ſolent) de alijs humiliter, de vobis magnificè ſentiendo, ſed contra(*& manſuetudine*) hæc comes eſt humilitatis (*cum patientia*) Græcè eſt *μακροθυμία*, quam nos longanimitatem dicimus, vt offenſi, inquit, iram cohibeatis. (*ſupportantes*) id eſt, tolerantes etiam ſiquid eſt vitioſum, vel durum, vel aſperum in moeibus aliorum, quibuscum verſamini: *In charitate*) id eſt, per charitatem: *Solicíti*) ſiue vt Eraſmus vertit, ſtudentes ſeruare vnitatem, cuius author ſpiritus eſt: Sic Chryſoſtomus, ſic & Græca ſcholia. Vt ſpiritus accipiatur pro ſpiritu ſancto. Alij de humano ſpiritu interpretantur. *In vinculo*) id eſt, pee vineulnm, quod eſt pax.

V*Num corpus, & vnus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ, vnus Dominus, vna fides, vnum Baptiſma. Vnus Deus & Pater omnium, qui ſuper omnes & per omnia & in omnibus nobis.*

V*Num corpus*) ſcilicet eſt omnium qui credunt, cuius caput eſt Chriſtus. *Et vnus ſpiritus*) ſcilicet eſt qui per ſingula mẽbra corporis huius diſcurens, vitam & motum adfert. Et quemadmodum eſt vnum corpus & vnus ſpiritus, ſic & eſt vna ſpes vocationis: ſiquidem omnes ad immortalitatem & beatam vitam vocati ſumus. Non igitur debemus inter nos diſsidere.

Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptiſma.) Hinc docet Cyprianus ſolum illud haberi debere pro baptiſmate, quod à miniſtris illius Eccleſiæ confertur quæ vna eſt. Simile aliquid habet Hieronymus in commentarijs huius loci. Verum cum Eccleſia etiam agnoſcat Baptiſmum hæreticorum, non poſsimus ſequi Cyprianum. Quare Auguſtinus vnum Baptiſma interpretatur, quod iterari non poſsit, à quocunque tandem miniſtratum fuerit, etiam ab hæretico, Quæ expoſitio licet catholica ſit, non tamen videtur congruere inſtituto Apoſtoli, qui cum ad vnitatem hortetur, videtur hunc exigerė ſenſum: Sicut eſt vna fides, ita vnius communis fidei vnicum eſt ſymbolum & ſignum externum. cuius quidem memores oportet vos amantes eſſe pacis & vnitatis, & omnium ſectarum oſores.

Vnus Deus pater omnium qui ſuper omnes) id eſt, qui præſidet cunctis. Eraſmus vertit ſuper omnia. Græcis ſermo ambiguus eſt. *Et per omnia*) cuncta inquit Hieronymus percurrit, vaditque per omnia. Tale quid de Deo & Zeno cum ſtoicis eſt ſuſpicatus, quẽ ſecutus Vergilius ait Deum namque ire pee omnes terras, tractusque maris cœlumque profundum. Et Aratus poeta Græcus, cuius ſententiam refert Apoſtolus. Actor. 7.

Vnicui-

2.Corint.10. *VNicuiq; autem noſtrũ data eſt gratia ſecundum menſuram donationis Chriſti:* Pſal.67. *Propter quod dicit. Aſcendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Quod autem aſcendit, quid eſt, niſi quia & de-* Ioannis.3. *ſcendit primum in inferiores partes terræ? Qui deſcendit, ipſe eſt & qui adſcendit ſupra omnes cælos, vt impleret omnia.*

V*Nicuique autem noſtrum data eſt gratia*) non iuxta dignitatem noſtram vel merita noſtra, ſed ſecundum menſuram donationis Chriſti, hoc eſt, prout Chriſto libuit dare, & ſecundum menſuram, quæ illi placuit: Non ergo eſt quod quis inuideat alteri vel etiam quod quis eleuetur, & inſoleſcat aduerſus alterum, quia doni eſt, quicquid illud eſt quod habemus, & ille menſus eſt qui non potuit niſi rectè metiri. Quod autem gratia hæc, donum ſit Chriſti, & ipſe deſtribuendo dederit; declarat Dauid cum ait: *Aſcendens in altum, &c.*) Teſtimonium hoc ſumptum eſt ex Pſal.67. quem Rabbini volunt eſſe epinitium pro victoria de Syrijs habita quæ deſcribitur cap.8.2.lib.Regum, Interpretantur enim ad hunc modum: *Adſcendiſti in altum*) id eſt, exercuiſti tu Deus mirabiliter vires tuas, cœpiſti captiuos ipſos Syrios. Nam captiuam capere captiuitatem Hebræorum phraſi eſt captiuos ducere. Patet hoc non ſolum ex Rabinis, ſed ex ipſa quoque Scriptura. Siquidem Deut.21. loco illius quod Hieronymus vertit, captiuos duxeris, ad verbum eſt captiuam cœperis captiuitatem. Rurſus loco illius quod ſecũdi Paralip.cap.28. vertit, reducite captiuos in Hebræo eſt reducite captiuitatem, quam captiuam duxiſtis. Verum hic eſt humilis ſenſus literæ, qui non contemnendus ſed prætereundus eſt, & ad altiora veniendum vt victoria illa aduerſus Syrios habita intelligatur typus eſſe victoriæ Chriſti. Sic ſanè pſalmum magnifico ipſo ſpiritu interpretatus eſt hoc loco Apoſtolus. Aſcendiſti tu Chriſte in altum, vel dum exaltatus es in cruce iuxta illud: Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipſum: vel certè dũ collocatus es ad dextram Patris, cœpiſti captiuitatem. In cruce quidem Chriſtus omnes cœpit captiuos, quos redemit: Aſcendens vero è terris ad patrem, ſpolia cœpit inferni, hoc eſt, ſanctorum animas, quæ ibi tenebantur incluſæ, quas ſecum ad cœlum victor adduxit. Dediſti dona in hominibus hoc eſt, quorum participes fierent, vel accepiſti dona quæ valebant homini: Siquidem in Hebræo eſt Beth, adhæſiuum Baadam. Eleganter autem Apoſtolus hic poſuit dedit, cum in pſalmo ſcriptum ſit, accepit, quia in pſalmo promittitur futurum, quod nondum erat factum, & ob id dicitur accepiſſe, quæ poſt elargiretur: hic quoniam Apoſtolus deſcribit, quod iam factum erat, fundatis vbique per orbem Eccleſijs dediſſe ſcribitur, non accepiſſe. *Quod autem aſcendit*) eſt commentarius in prophetam. Senſus eſt: quod propheta vtitur verbo aſcendendi, id apte quidem facit, quia idem Chriſtus deſcendit: Inferiora terræ, ſecundum quoſdam mundus hic accipitur, in quo nos agimus: ſecundum alios infernus, quod probabilius eſt: tum quod deſcenſus Chriſti ad inferos proxime præceſſerit ipſius in cœlos aſcenſum: tum quod verba ipſa id magis exigant. Qui deſcendit ipſe eſt, & qui aſcendit ſuper omnes cœlos) qui tam imè ſeu profundè deſcendit, vt non potuerit profundius: Rurſus qui tam altè aſcendit, vt non potuerit altius, hinc ſumma & infima compleuit, & per conſequens intermedia quoque atque adeo omnia. Simile habuimus in primo capite de inſtauratione ſiue recapitulatione omnium in Chriſto.

ET ipſe dedit quoſdam quidam Apoſtolos quoſdam autem Prophetas, alios vero Euãgeliſtas, alios autem paſtores & doctores ad cõſummationem ſanctorum in opus miniſterij in ædificationem corporis Chriſti. 12.Corint.1.

E*T ipſe dedit quoſdam quidem Apoſtolos.*) Explicat Apoſtolus dona quæ à Chriſto Eccleſiæ donata ſunt, quæ ante in genere poſuerat, dicens: vnicuique noſtrum data eſt gratia. Apoſtolus intelligit proprij nominis quales erant duodecim, quorum nomina refert Matthæi capite.10. qualis erat & ipſe Paulus, & plerique alij: ſed pauci, de quibus dictum eſt in Epiſtola ad Romanos, Prophetas intelligit qui dono ſui ritus futura prædicunt, qualis erat Agabus & filij Philippi, de quibus in Actis. Euangeliſtas illos dicit, qui non ita circuiabit, vt cæteri Apoſtoli, ſed per occaſionem tantum docebant, quales erat Priſcilla & Aquila: Sic Chryſoſtomus. Græcanica ſcholia accipiunt illos quatuor, quos non dicimus Euangeliſtas, Paſtores & doctores coniungit Chryſoſtomus, & putat ſignificari Epiſcopos, qui circa vnum duntexat locum occupabantur, & vni tantum populo regendo vacabant, quales erat Timotheus, qualis erat & Titus. Cũ Chryſoſtomo ſentiunt Græcanica ſcholia. Ad conſummationem ſanctorum, id eſt, totius vniuerſitatis illorum hominum qui vocati & prædeſtinati ſunt ad ſanctitatem. Vox Græca συναρτίζειν interdum, hoc eſt, quod efficere ſeu reparare, quam ſignificationem in tranſlatione ſua expreſſit Eraſmus: nam vertit ad inſtaurationem ſanctorum. Vt ſenſus ſit, Patrem omnia hæc dona largitum, vt lapſos & per peccata deiectos erigeret, in-

ſtauraret ac quodāmodo ad priſtinum ſtatum reuocaret: Interdum συναρτίζειν, hoc eſt, quod perſicere & omnibus numeris abſolutum reddere, quam ſignificationem ex preſsit noſter interpres. Vt ſenſus ſit, Patrem dediſſe omnia hæc dona, vt ædificium quod propoſuit in Chriſto cuique conſtruendo omnia ſeruire voluit, vt tandem abſoluatur omnibus membris & modis compleatur, ſic vt amplius illi nihil deſit. Videndum eſt iam vtram ſignificationem acceperint veteres. D. Hieronymus legit in textu, ad inſtructio nem ſanctorum, in commentario addit per fectionem, intelligit eam, ſecundum quam dicimus menſam inſtrui cibis. Ambroſius cum noſtro interprete vertit conſummationem.

Chryſoſtomus partem hanc non interpretatur. Græcanica ſcholia intelligunt per fectionem, completionem, omniumq; partium iuſtam abſolutionem. Circunſtantiæ quoque literæ magis fauent huic expoſitioni, quam Eraſmianæ de vi & proprietate verbi καταρτίζειν cuius loco in præcedentibus ſcriptum eſt συναρτίζειν, vide Budæum in comment. linguæ Græcæ. Illa, ad conſumma tionem ſanctorum, in opus miniſterij, in ædificationem corporis Chriſti, cauſam cō plectuntur, cur dona data ſunt: quæ cauſa animaduerſa non ſinit eum, qui his inſtructus eſt inſoleſcere, cùm non ad proprium commodum, ſed ad aliorum acceperit vtilitatem, nimirum vt per diligentē illorū adminiſtrationem, corpus Chriſti quod eſt Eccleſia, in crementa ſuſcipiat. Eadem cauſa animaduerſa non patitur illum, qui his caret vel cui minora contigerunt dona, inuidere alijs, cum tanto maius quiſque ſuſtineat onus, quanto maiora ſunt dona quæ accepit.

DOnec occurramus omnes in vnitatem fidei & agnitionis Filij Dei, in virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti, vt iam non ſimus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in aſtutia ad circumuentionem erroris.

DOnec occurramus omnes in vnitatē fidei,) ſenſus eſt: donec perueniamus omnes ad vnam fidem, ad agnitionem Chriſti: non tamen ſic dixit, ſed ait fidei, vt agnoſcamus rem magnam eſſe, de Chriſtiana religione aliquid cognoſcere. *In virum perfectum*) ſenſus eſt: donec euadamus in viros perfectos: qui euaſerit in virum perfectum, firmius perſtat: donec ergo euadamus firmi & conſtantes in cognitione Chriſti, & non hæreamus medij inter Lutheraniſmum & veram fidem. Vt (vir) vocabulum ſit non ſexus ad corpus pertinens, ſed perfectionis ad animum pertinens. In menſuram ætatis plenitudinis Chriſti, id eſt, plenæ ætatis phraſi Hebraica (Chriſti) obiectiuè, id eſt de Chriſto vel circa Chriſtum, vel de rebus pertinentibus ad Chriſtum. Senſus eſt: donec in Chriſto, in cuius cognitione & dilectione indies nos proficere oporteat, tandem nanciſcamur ætatem perfectam, id eſt, perfectam cognitionem, perfectam dilectio nem: Vt iam non ſimus paruuli) iſtud interpretatiue dictum eſt. *Fluctuantes*) inter vera & falſa dogmata. *Et circumferamur*) Græcè participium eſt, præſentis temporis, ſicut præcedens: vnde Eraſmus vertit, vt amplius non ſimus pueri, qui fluctuant & circum feruntur quouis vento doctrinæ. Hic eſt heterodidaſcalia cuius meminit in Epiſtola ad Thimotheum: *In nequitia hominum*) annotat Chryſoſtomus & poſt eum Theophylactus, atque poſt vtrunq; Græca ſcholia, vocem Pauli deductam à ludo teſſerarum, in quo qui poteſt, imponit & circumuenit alterum, ad ſuum duntaxat commodum ſpectans: Vnde Hieronymus vertit fallaciam. Eraſmus: verſutiam: Nos vt propius Græcam vocem exprimamus dicere poſsimus aleationem, vt intelligatur hoc nomine artificioſa fallacia. Notat Apoſtolus hæreticos qui ad quæſtum ferè docent, vel gloriam: vel contentionem: quare dum vident ſibi commodum, tranſponunt taxillos, & diuerſum docent ab eo quod ante docuerunt, idque tanta arte faciunt, vt vix à doctis argui queant: *In aſtutia ad circumuentionem erroris*) ſenſus eſt, per aſtutiam qua adoriuntur nos, vt imponant nobis: Eraſmus vertit in aſtutia ad aggreſsionem impoſturæ. Interpres Oecumenij, per aſtutiam ad inſidias deceptionis. Expoſitio quam tradidimus veterum eſt, maxime Græcorum: Latini præſertim poſteriores aliter enarrant locum hunc. Nam quod dicitur: donec occurramus, &c. Intelligunt de occurſu quo omnes occurremus in iudicio extremo, non quidem ad vnitatem fidei in ſe, quę tum euacuabitur, ſed ad vnitatem illius rei, ad quam ducit fides, ad cognitionem ſiue viſionem Dei. *In virū perfectū, in menſuram ætatis, &c.*). i. in ea perfectione & ætate corporis, ad quam conſtat perueniſſe Chriſtum, quæ erat ætas triginta trium annorum, vt pertineat ad reſurrectionem corporum. Verum prior expoſitio probabilior eſt, & ſententiæ Paulinæ conſormior. Aug. lib. de ciuitate Dei. 22. cap. 15. & tribus ſequentibus, tractat hunc locum, & vtrumque ſenſum proponit, ſed priorem ſequitur non contemnens poſteriorē, cùm nec fidei nec charitati aduerſetur, à cuius modeſtia longe

Eraſ. in annot.

longe abſunt quidam noſtri temporis interpretes, qui ingenti contemptu reijciunt eos qui poſteriorem ſenſum amplectũtur. Hoc autem aduertendum in Auguſtino, quod loco illius quod noſter textus habet in genitiuo, agnitionis, ipſe legit in accuſatiuo agnitionem, & loco illius: in nequitia hominum, ipſe legat in illuſione hominum, & & pro circumuenrione ipſe machinationẽ habeat. Per virum autem perfectum intelligit caput & corpus omnibus membris ſuis abſolutum, hoc eſt, Chriſtum & Eccleſiam omnium membrorum perfectione conſtantem, hoc ſenſu: Donec corpus illud ſiue vir ille, cuius capnt Chriſtus eſt, omnibus partibus ſuis, & membris abſoluatur, donee perueniat ad illam menſuram occultam plenæ ætatis: Eſt enim certus quidã ſauctorum numerus qui implet hoc corpus, qui numerus nondum perfectus eſt, accedentibus quotidie ipſi Eccleſiæ alijs atq; alijs membris.

V*Eritatem autem facientes, in charitate creſcamus in illo per omnia, qui eſt caput Chriſtus: ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam ſubminiſtrationis, ſecundùm operationem in menſuram vniuſcuiuſque membri, augmentum corporis facit in ædificationem ſui in charitate.*

V*Eritatem autem facientes*) vnica vox eſt apud Paulum ἀληθεύοντες. Eſt autem ἀληθεύοντες, vel præſtare quod dixeris, vel vera loqui. Senſus eſt: ſed veritatem ſectantes, per charitatem creſcamus, id eſt, adoleſcamus ſiue grandeſcamus in illum per omnia, In hoc adniti nos oportet, vt proficiamus quotidie in Chriſto, & maiora indies incrementa ſumamus, ne ſimus ſequenti anno, quales priori. *Ex quo*) ſcilicet Chriſto quatenus eſt caput (*totum corpus compactũ*) Græca vox propriè pertinet ad cohæſionem membrorum vel articulorum, ſiue ad coaugmentationem artuum, & propterea ea hoc loco vſus eſt Apoſtolus ſicut in ſequenti, quæ à verbo συμβιβάζειν, quod ſignificat multa in vnũ ducere, deducta eſt. Eſt enim corpus hoc ex Hiſpanis, Germanis, Gallis, alijsq́ue populis genere & moribus diuerſiſsimis compactum. *Per omnem iuncturam*) Auguſt. legit per omnem tactum: Eraſmus per omnem commiſſuram, & id aptè. Eſt enim ἁφὴ commiſsio, ſic vt vtrumque ſe mutuo contingat, (*ſubminiſtrationis*) id eſt ſuppeditationis: dum enim quiſque ſuam partem ſuppeditat, & quodammodo ſuum ſymbolum adſert, corpus Chriſti augetur & perficitur (*ſecundum operationem*) ad verbum eſt ſecundum energiam, id eſt, iuxta vim & efficaciam, quam membra à capite recipiunt, ratione cuius agunt. Quod ſequitur (*in menſuram*) ſignificat non omnia parem, ſed alia maiorem, alia minorem, vnumquodque ſecundum analogiam, proportionem, ac modulum ſuum accepiſſe vim à capite.

H*Oc igitur dico & teſtificor in Domino, vt iam non ambuletis ſicut & gentes ambulant in vanitate ſenſus ſui, tenebris obſcuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam quæ eſt in illis propter cæcitatem cordis ipſorum, qui deſperantes, ſemetipſos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis in auaritiam.*

H*Oc igitur dico & teſtificor in Domino*) id eſt per Chriſtum obteſtor. *Vt iam non ambuletis*) vitam exigatis (*ſicut & gentes ambulant in vanitate ſenſus ſui*) id eſt, mentis ſuæ, eſt enim Græce νοῦς: Eſt autem νοῦς ea pars animi qua à brutis diſcernitur homo. Ethnici (inquit) agunt quæcunque mens ipſorum vanè commenta fuerit ac excogitauerit: vos non ita volo agere (*tenebris obſcuratum habentes intellectum.*) Gentiles etſi ex creatura Dei, multa de Deo nouerint, tamen Chriſtum qui via eſt & veritas ignorauerunt, vnde in tenebris denſiſsimis ignorantiæ (cùm tamen in philoſophicis ſibi acutiſsimi viderentur) verſabantur: *Alienati à vita Dei*) id eſt, ab ea vita quæ agnoſcunt in præceptis Dei ſiue quã Deus ſibi gratam docet in ſcripturis. Nonnulli codices habent, à via Dei, ſed mendoſe, (*per ignorantiam*) qua ignorant ſe in peccatis natos, qua ignorant illum qui huic malo mederi poteſt. *Propter cæcitatem cordis illorum*) quia nõ videns, quod erat videndum: Iſtud velut per interpretationem addirur. Nam licet diuerſæ ſint præpoſitiones in Latino textu apud Paulum, tamen vna eademque eſt apud Græcos, nempe διὰ (*qui deſperantes*) id eſt, cum non crederent immortalitatem animæ, vel aliam vitam reſtare poſt hanc vitam, ſiue cùm non crederent reſurrectionem corporum: ſic Ambroſius. Aliter Hieronym. & Græci interpreres, ſecundum quos ſenſus iſte eſt, qui poſteaquam peruenerunt ad indolentiam, ſiue qui poſtquam dedoluerunt, Eſt enim Græce ἀπηλγηκότες, quam vocem Hieronymus rectè verti exiſtimat indolentes, quod hinc deducta ſit, cum quis dolore vacat, & ſenſu ſui mali: & ob id ſtupens fertur in omne vitium. Noſter interpres legiſse videtur ἀπηλγηκότες, vt participium ſit deductum à verbo ἐλπίζω et non à verbo ἀλγέω. Quidam commentarius vtrumque expreſsit, ad hunc modum exponens: qui poſteaquem eo duritiæ peruenerũt, vt ad omnẽ ſenſum abſurducrint

duerint,vt poſt peccata dolere neſciant vel pœnitere facti, deſperati ſemetipſos tradiderunt impudicitiæ,ſiue laſciuiæ,ad patrandum immunditiam omnem ſine modo & termino:hoc enim eſt quod ait (*in auaritia*) non enim eſt φιλαργυρία Græce, quæ vox ſpeciale vitium ſignificat, quod nos auaritiam dicimus,ſed πλεονεξία quod generale vocabulum eſt,& dicitur quoties plus quiſquam vſurpat ſibi quam par eſt,in qnacunque tandem re id fuerit,ſiue in voluptate,ſiue in libidine, ſiue in honoribus,&c, Vide Diuum Hieronymum in commentarijs huius loci. Senſus eſt: ſic ſe libidini expoſuerunt,vt ad omnem occaſionem illa vtantur & cum nihil omnino prætermittant quod immundũ eſt,hoc totum faciunt in πλεονεξία ſeu auaritia,vt terminum neſciat illorum libido. Per totum locum exhortationis huius reſpicit Apoſtolus familiam Simonis Magi,cui proprium erat,poſt agnitũ Chriſtum,relabi ad vitia gentilitatis,& maximè ad libidiues.

Coloſ.3. b *VOs autem non ita didiciſtis Chriſtum,ſi tamen illum andiſtis & in ipſo edocti eſtis (ſicnt eſt veritas in Chriſto Ieſu) deponere vos ſecnndùm priſtinam conuerſationem veterem hominem, qui corrumpitur ſecundum deſideria erroris.*

VOs autem non ita didiciſtis Chriſtnm) id eſt,in hunc finem, vt illis ſimilia perpetretis.Ex mentione Chriſti intelligimus ipſum agere contra Simonem, Baſilidem, Menandrum,Nicolaum & Gnoſticos: *Si tamen*) id eſt, ſiqnidem: non enim eſt vocula dubitantis,ſed affirmantis ſecundũ Chryſoſtomum,adducit ſimilem locum ex priori capite poſter. Epiſtolæ ad Theſſalo.Si tamen iuſtum eſt apud Deum, retribuere tribulationem ijs,qui vos tribulant,&c. Verbum (*deponere*) referendum eſt ad (*edocti eſtis*)hoc ſenſu:Edocti eſtis vt deponatis veterem hominem, quod non docet Simon, qui poſt agnitionem Chriſti redit ad libidines gentium.Vetus homo rſt vita,qua ſecundùm Adam viuitur, hoc eſt, ſecundùm peccatum & imperfectionem tractam per Adam.Contra, nouus homo eſt vita , qua ſecundum Chriſtum ſiue ſecundum ſpiritum Dei viuitur. Quod ſequitur, *Qui corrumpitur ſecundum deſideria erroris*) var.è à diuerſis exponitur. Verum germanns ſenſus hic eſſe videtur: qui ſcilicet vetus homo per ſingulos dies, horas, puncta,& momenta corrumpitur, dum deſideria ipſius vigilanti ſtudio intercipiuntur, eliduntur que: deſideria,inquam, perducentia ad errorem dum ipſis acquieſcitur.

REnouamini autem ſpiritu mentis veſtræ, & induite nonum hominem qui ſecundum Rom.6.a
Deum creatus eſt in iuſtitia & ſanctitate veri- Coloſ.3.b Heb.12.a
tatis. 1.Pet.2.a.&
4.a.

REnouamini autem ſpiritn mentis veſtræ) id eſt, per Spiritum ſanctum, qui eſt in mente veſtra: Sic Græcanica ſcholia.Alij de humano ſpiritu interpretantur: Renouamini ſpiritu qui eſt ipſa mens.*Et induite nouum hominem*)hoc ad Roman. 13. capite dicit, induimini Ieſum Chriſtum. Qui conuerſationem & virtutes Chriſti in ſe exprimit, ille indutus eſt nouum hominem: *Qui ſecnndum Deum creatus eſt*) cum alter ſecundum Adam creatus ſit: (*in iuſtitia*) generale vocabulum eſt iuſtitia, complectens omnem virtutem:Sic Chryſoſtomus & Græcanica ſcholia.*Et ſanctitate veritatis*) Hebraiſmus eſt pro ſanctitate vera, quæ excludit omnem hypocriſin.

PRopter quod deponentes mendacinm,loquimini veritatem vnuſquiſque cum proximo Zach.8.c
ſuo,quoniam ſumus inuicem membra. Iraſcimini,& nolite peccare. Sol non occidat ſuper ira- Pſal.4.b
cundiam veſtram. Nolite locum dare diabolo. Iacob.4.d
Qui furabatur, iam non furetnr: magis autem laboret operando manibus ſuis, quod bonum eſt, vt habeat vnde tribuat neceſſitatem patienti.

PRopter qnod deponentes,&c.) Veteris hominis in genere facta mentione, deinceps ipſum & membra eius deſcribit,& licet videatur tradere communia præcepta vitæ, tamen reſpicit ad mores & vitam hæreticorum ſui temporis.Vrget autem rurſus Epheſios per exemplum corporis.In corpore humano neque pes oculum,neque oculus pedem fallit aut ſedncit,ita & inter vos eſſe,inquit,oportet:nam verè ſumus membra.*Iraſcimini & nolite peccare*) id eſt, ſi contingat iraſci,ſit ira moderata, ne peccetis. *Sol non occidat ſuper iracundiam veſtram*) id eſt,iram veſtram ſeu commotionem,ſed illa cum ratione aſſumpta,ſit breuiſsima,quia ſi duret, fiet immoderata propter carnis infirmitatem.Hinc alio loco dicit:Nolite locum dare iræ,quod fit per iram concipientem cogitationes de vindicta.Iracundiam abuſiue poſuit pro ira, cum alioqui magis habitũ animi ſignificet facilè iraſcentis.

Nolite locum dare diabolo.) Aliter Eraſmus,aliter interpretantut veteres, quæ diuerſitas prouenit ex voce diaboli, quæ origine Græca eſt,deducta à verbo διαβάλλειν, quod ſignificat calumniari. Hinc Eraſmus in tranſlatione ſua vertit,neque locum detis calumniatori, & in annotationibus interpretatur: compeſcite iram, ne præbeatis anſam calumniandi ethnicis. Verum

veteres

veteres tum Latini tum Græci intelligunt inſignem illum calumniatorem, qui in Apocalypſi dicitur accuſator fratrum, & ſerpens antiquus, qui hoc vnum quærit, vt irrepat in cor noſtrũ, huic inquit Apoſtolus, ne detis locum diabolo quod fit dum fouetur ira.

Qui furabatur, &c.) verba clara ſunt, quare nec expoſitione egent. Illud (quod bonũ eſt) poteſt legi per parentheſin, vt ſenſus ſit, quæ res bona eſt. Poteſt etiam legi abſq; parentheſi, vt ſenſus ſit: Operetur rem bonam .i. non ex turpi opificio quærat victum, ſed honeſto: Hoc loco diſcimus laborandum eſſe non nobis tantum, ſed & alijs: non enim dixit Apoſtolus, laboret, vt non indigeat, vt habeat victum, & alijs moleſtiam non exhibeat, ſed laboret vt poſſet impartiri ei, qui opus habuerit, hoc eſt, indigenti.

OMnis ſermo malus ex ore veſtro non procedat, ſed ſi quis bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus. Et nolite cõtriſtare Spiritum ſanctum Dei, in quo ſignati eſtis in die redemptionis.

O*Mnis ſermo malus*) ad verbum eſt ſpurcus ſiue putris, qui coniunctus eſt vlli peſtilentiæ aut perniciei. *Sed ſi quis bonus ad ædificationem fidei*) ille procedat ex ore veſtro.

Vt det gratiam audientibus,) Hebraiſmus eſt, id eſt, vt commodum adferat auditoribus (*& nolite contriſtare ſpiritum ſanctũ Dei.*) Figurata eſt locutio ſecundum veteres, ſecundum quos ſenſus hic eſt: Ne faciatis illa propter quæ Spiritusſanctus recedat à vobis, quo receſſu offenſum ſe ſignificat & contriſtatum. Non eſt contẽnendus commentarius, qui interpretatur de Spiritu ſancto, non qui in nobis eſt, ſed in alijs: eum ſpiritum nolite pellere per obſcœna verba, vt magis moueat, addit (*in quo ſignati eſtis in die redemptionis*) id eſt, obſignati, ſicut obſignantur tabulæ vel literæ, vt cuius ſint cognoſcantur, obſignati, inquam, eſtis in Baptiſmate. Alij interpretantur, in quo obſignati eſtis vſque ad diem illius redemptionis vltimæ, in qua abſcindetur omnis mortalitas, vt pertineat ad extremum iudicium: vt ſic interpretentur. adducuntur præpoſitione εἰς, quæ ponitur cum accuſatiuo, Verum ea nihil mouit Oecumenum Græcum interpretem, cuius eſt prior expoſitio. Et nos iam aliquoties annotauimus Apoſtolum abuti præpoſitione εἰς in loco ἐν.

OMnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blaſphemia tollatur à vobis cum omni malitia.

O*Mnis amaritudo*) hanc primo loco ponit, quia radix eſt ex qua cætera pullulant. *Et ira & indignatio*) interpres videtur tranſpoſuiſſe has duas voces, hoc eſt, loco indignationis poſuiſſe videtur iram & è diuerſo. Priori loco Græcè eſt θυμός, quæ vox non abſolutè iram ſignificat, ſed perturbationem illam, quando ſanguis circa cor incipit ebullire. Poſteriori loco Græce eſt ὀργὴ quæ magis adulta eſt, quando videlicet iam cupis erumpere in vindictam. Hieronymus legit omnis amaritudo & furor & ira: & definiens furorem, furor, inquit, incipiens eſt & feruefcens in animo indignatio, Ira autem eſt, quæ furore reſtincto deſiderat vltionem, & eum quem nocuiſſe putat, vult lædere. Eraſmus priorem vocem non male vertit, tumorem. Omnis, inquit, amarulentia, & tumor & ira: *Et clamor*) vox eſt hominum iratorum ſine iudicio & pudore vociferantium. *Et blaſphemia*) id eſt, maledicentia: Generale vocabulum eſt, ſignificans quamuis in quemuis maledicentiam. Porro quia longum erat omnia enumerare, adiecit. *Cum omni malitia*) cætera vitia hoc nomine complectens.

EStote autem inuicem benigni, miſericordes, donantes inuicem ſicut & Deus in Chriſto donauit vobis. Coloſ. 3.

E*Stote autem inuicem benigni*) id eſt, comes, blandi, ſuaues: vt opponatur amarulentiæ & aſperitati morum. Sic Hierony: alioqui benignitas ad liberalitatem magis pertinet. *Et miſericordes*) hoc eſt, afficiamini malis alienis non ſecùs quam ſi veſtra forent, quanquam vox Græca non ſolum ad miſericordiam ſed ad omnem pietatis affectum pertineat. *Donantes inuicem*) Eraſmus vertit largientes vobiſmetipſis, vt intelligas quod in alios beneſeceris id tuo bono, tuoque lucro magis fieri quàm eius qui accipit: Addit deinde in annotationibus donantes hoc loco non pro condonantes ſiue ignoſcentes poſitum eſſe, ſed pro largientes ſiue liberaliter dantes ſeu donantes: Nam Græcè inquit, eſt χαριζόμενος. Verum Chryſoſtomus, Theophylactus, & Oecumenius interpretantur, vt hoc valeat quod condonantes ſiue ignoſcentes, qui omnes cùm Græci fuerint, nouerunt vtique quid ſignificaret χαρίζομαι ſed et D. Hieronymus quem pro ſe citat Eraſmus donantes exponit pro condonantes, quanquam & alterius expoſitionis meminerit. Senſus ergo Apoſtoli eſt: ignoſcite ijs qui vos offendunt aut iniuria afficiunt, (*ſicut & Deus in Chriſto donauit vobis*) Deus pater cùm obruti eſſetis peccatis omnia vobis condonauit per Chriſtum, huius meminiſſe oportet vt eadem facilitate condonandi vtamini erga alios.

CAPVT

CAPVT V.

E Stote ergo imitatores Dei, ſicut filij chariſſimi, & ambulate in dilectione, ſicut & Chriſtus dilexit nos, & tradidit ſemetipſum pro nobis oblationem & hoſtiam Deo, in odorem ſuauitatis.

E*Stote ergo imitatores Dei ſicut*) Eſt perpetuus contextus huius & præcedentis capitis. Eſtote, inquit, imitatores Dei, id eſt, bonitatis qua ergo vos vſus eſt (*ſicut filij chariſſimi*) valde in loco poſitum eſt: Hoc ſiquidem bonorum filiorum eſt, imitari patres ſuos (*& ambulare in dilectione.*) In condonando volo vos imitari Deum Patrem, in diligendo Filium, cuius dilectionem nemo cogitatione aſſequi poteſt, (*qui tradidit ſemetipſum pro nobis*) id eſt, vt nos reconciliaret Patri (*oblationem* (*imò*) *hoſtiam*) ſiue victimam (*in odorem ſuauitatis*) ſiue (vt Hieron.) vertit) in odorem bonæ fragrantiæ. Sermo figuratus eſt, ſignificat ſacrificium Chriſti, qui ſeipſum in cruce obtulit, acceptiſsimũ fuiſſe Patri. Exhortatio hoc exigit, vt nos mutuo diligamus non verbis, ſed rebus: vt quemadmodum Chriſtus pro nobis animam ſuam poſuit: ita & nos pro fratribus vbi neceſſe fuerit, animas ponamus.

Hieronymus in præfatione Zachariæ.

F*Ornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia nec nominetur in vobis, ſicut decet ſanctos, aut turpitudo, aut ſtultiloquium, aut ſcurrilitas, quæ ad rem non pertinet, ſed gratiarum actio.*

F*Ornicatio autem & omnis immunditia*) Fornicatio quæ Græcis πορνεια dicitur, vocabulum generale eſt ad omnem illicitam libidinem pertinens, quanquam interdum pro ſpecie vſurpatur. Comment. Hieron. in hunc locum ſic habet: Niſi philoſophorum quidam Cynicus extitiſſet, qui doceret omnem titillationem carnis, & fluxum ſeminis ex qualicunque attritu & tactu venientem, non vitandum: & nonnulli ſapientes ſeculi in hanc turpem & erubeſcendam hæreſim conſenſiſſent, nunquam ſanctus Apoſtolus Epheſijs ſcribens, ad fornicationem etiam omnem immunditiam copulaſſet. Ex quo commentario diſcimus immunditiam ad Venerem hoc loco pertinere, cùm alioqui generalis vox ſit. Reſpicit autem Apoſtolus ad ſcholam Simonis Magi, quæ tota in execrandis immunditijs verſabatur, (*& auaritia*) Græcè eſt πλεονεξία, quam accipit Hieronymus non pro ſtudio pecuniæ, ſed pro inordinata cupiditate voluptatum, quando ſcilicet quis non eſt contentus eò quod ſibi ſufficere deberet in voluptate, ſed inſatiabilis & inexpletus per omnia turpitudinum genera laſciuique diſcurrit. Quæ enim conſequentia, inquit, vt inter fornicationem, & immunditiam, & turpitudinem, & ſtultiloquium, & ſcurrilitatem, mediam auaritiam extraordinariè poſuerit: Adducit ſimilem locum ex. 4. capite prioris epiſtolæ ad Theſſalonicenſes: Ne quis ſupergrediatur neque circunueniat in negotio fratrem, quo loco pro circunueniat Græce πλεονεκτεῖν habetur. Senſus eſt: ne quis ſuam derelinquens coniugem, alterius polluere quærat vxorem, (*ſicut decet ſanctos*) vocabulum eſt ſcholæ Chriſtianæ. Senſus eſt, ſicut decet eos, ſuper quos inuocatum eſt nomen Chriſti, (*aut turpitudo*) id eſt, verborum obſcœnitas (*aut ſtultiloquium*) ſiue vt Paulus habet μωρολογία (*aut ſcurrilitas*) id eſt, ſacetia, lepos ſiue iocus intempeſtiuus. Græce eſt εὐτραπελία, quam Ariſt. 4. Ethicorum. 8. cap. in bonam partem accipit, & virtutem facit per hyperbolen opponens ei βωμολοχίαν ſiue ſcurrilitatem, per ellipſin vero ἀγροικότητα ſiue ruſticitatem. Quanquam, inquit, apud eos qui plus æquo iocis ſalibusque gaudent, Et εὐτραπελία dicatur ipſa βωμολοχία. Chriſoſtomus in parte ſua ethica vehemens valde eſt, non ſolum non fert eos, qui εὐτραπελίαν, quam nos vrbanitatem dicere poſſumus, virtutem eſſe docent: ſed & eos reijcit, qui rem mediam faciunt. Quod ſequitur (*quæ ad rem non pertinet*) Græci in plurali numero legunt, quæ ad rem non pertinent. Senſus eſt, nolo vos loqui ea quæ turpia ſunt aut ſtulta, vel quibus alijs riſum moueatis, quæ omnia indigna ſunt Chriſtianis, ſiue quæ omnia dedecent Chriſtianos: Si hæc à plebe exigit Apoſtolus, quid præſtandum eſt ſacerdotibus, qui tanto gradu à plebe diuiduntur? (*ſed magis* (inquit) *gratiarum actio*) id eſt, in conuiuijs, in congreſsibus veſtris volo vos Chriſti meminiſſe, & beneficiorum eius, non ea loqui quæ turpia ſunt, & cætera quæ ſupra memoraui.

H*Oc enim ſcitote intelligentes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod eſt idolorum ſeruitus, non habet hæreditatem in regno Chriſti & Dei.*

H*Oc enim ſcitote intelligentes quod &c.*) Hic rurſus eſt πλεονέκτης, nec Græcè legitur, quod eſt idolorum ſeruitus, ſed qui eſt idolorum cultor. Hic locus videri poſsit facere contra Hieronymum, ſed non facit, imò pro eo facit, quod nouit qui ex hiſtoria antiquitatis didicit Simonem & eos qui ex eius ſchola prodierunt, libidinem ſuam

reſerre

referre ſolitos in honorem Dei, imò tanquã ſacrificium hanc offerebant Patri vniuerſorum. Quare horũ libido, quæ nomine auaritiæ generaliter acceptæ intelligitur, verius dicitur idolorum cultus, quam amor pecuniæ, (*non habet hæreditatem*) eam de qua hactenus multa diximus.

NEmo vos ſeducat inanibus verbis: propter hæc enim venit ira Dei in filios diſfidentiæ. Nolite ergo effici participes eorum.

NEmo vos ſeducat inanibus verbis) reſpicit ad ſcholam Simonis Magi, quæ immũdiſsimam ſuam hæreſin partim ex poëſi, partim ex philoſophia, partim etiam autoritate Scripturæ ſacræ perſuadere conabatur. Reſpicit admonitio hæc nos quoq;, monetq́; ne attendamus ad doctrinam Lutheranorum, qui paſsim prædicant Chriſtum miſericordem eſſe, & ſatis feciſſe pro nobis, modò tantum credamus. Quæ doctrina laxat habenas ipſi carni, & ad nihil aliud facit quàm ad licentiã peccãdi. *Propter hæc enim*) id eſt, propter ea quæ iam memoraui, nempe ſornicationem immundiciam, & auaritiam. Venit præſentis temporis eſt: nam Græcà eſt ἔρχεται. Iram poſuit pro vindicta per tropũ, loco diffidentiæ, Græce eſt ἀπειθείας, id eſt, inobedientiæ vel incredulitatis, ſiue vt rectè verti poſſe putat Hieronymus, inſuaſibilitatis. Cyprianus legit in filios contumaces: ſenſus eſt, in eos qui reuocantibus ab his rebus turpibus fidem adhibere nolunt, qui cùm audiunt hæc non licere, aut non credunt, aut non obſequuntur.

Nolite ergo effici participes eorum) Græcè eſt comparticipes, id eſt, ne ſitis participes malorum cum illis: Agit enim de fructibus impietatis.

ERatis enim aliquando tenebræ nũc autem lux in Dño. Vt filij lucis ambulate. (Fructus enim lucis, eſt in omni bonitate, & iuſtitia, & veritate) probantes quid ſit beneplacitum Deo: & nolite cõmunicare operibus infructuoſis tenebrarum: magis autem redarguite.

ERatis enim aliquando tenebræ) id eſt, verſabamini in ſumma ignorantia: ignari eratis multiformis ſapientiæ Dei, ſed & hæc quæ iam commemoraui, neſciebatis peccata eſſe. *Nunc autem lux in Domino*) id eſt, per Dominum accepiſtis cognitionem voluntatis diuinæ. *Vt filij lucis ambulate*) Hebraiſmus eſt, primo, in ambulate. pro eo quod eſt, vitam exigete: deinde in, filijs lucis, Senſus eſt: viuite vt decet eos, quibus contigit cognitio diuinæ voluntatis, præſtate opere quæ ſcitis. *Fructus enim lucis eſt in omni bonitate.*) Iſtud dicit contra iracũdos & amarulentos (*& iuſtitia*) hoc verò aduerſus circũuentores ac deſraudatores (*& veritate*) hoc contra mentiendi voluntatem loquitur: Sic Chryſoſt. Alij iuſtitiam generaliter accipiunt, vt omnem virtutem in ſe cõplectatur: & veritatem intelligunt eam, quæ opponitur Hypocriſi. (*Probantes quid ſit beneplacitum Deo*) id eſt, exquirentes, quid reuera placeat Deo. Simon dicit hoc gratum eſſe Deo, alius aliud: vos explorate voluntatem Dei, tum ſtudio diligenti, tum concionibus audiendis, tum alijs modis (*& nolite communicare*) id eſt, ne commercium habueritis, id eſt, abſtinete ab illis operibus, quorum merito vos pudeat, ab illis operib⁹ quæ oderũt lucem, & quærunt tenebras. In cap. 6. epi. ad Rom. dictum eſt, peccata quæ per opera tenebrarum hîc intelliguntur, nullum parere fructum niſi pœnitendum. (*Magis autem*) corrigentis eſt, imo potiùs, Græcis additur coniunctio, quam in ſua verſione expreſsit Eraſmus: habet enim ſic: Quin ea potiùs etiam arguite. Porro quia & is qui reprehendit, & is qui prodit, arguere dicitur naſcitur duplex commentarius. Prior eſt arguite, id eſt, verbis reprehendite: poſterior eſt prodite vita veſtra cõpoſita. Si fueritis virtute cõſpicui latere non poterunt mali: Quia ſecũdum philoſophum: Contraria iuxta ſe poſita, magis eluceſcunt.

QVæ enim in occulto fiunt ab ipſis, turpe eſt & dicere. Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifeſtãtur. omne enim quod manifeſtatur, lumen eſt. Propter quod dixit: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Chriſtus.

QVæ enim in occulto fiunt ab ipſis) ſecundum quoſdam hoc loco hyperbaton eſt, & pronomen (ipſis) refertur ad filios diffidentiæ, qui multo antè præceſſerunt. Verum probabile magis eſt Apoſtolum demõſtraſſe eos qui omnibus tunc temporis erãt in conſpectu: Quę in occulto fiunt ab ipſis, Id eſt, à familia Simonis magi. De ſordidiſsimo ſacrificio Simonis, quod nominabat myſterium vitæ, de πολυμιξία fœminarum, de communitate vxorum, de genitura quã ſchola illa appellabat corpus Chriſti, & alia intolerabili obſcœnitate vide Epiphanium In Simone, Nicolao, Gnoſticis & Carpocrate, vbi etiam locum hunc Apoſtoli citat. *Omnia autem quæ arguuntur à lumine manifeſtantur*) vna eademq́; vox eſt Græcis, quam noſter interpres nunc lumen vertit, nũnc lucem. Senſus eſt: decet vos, qui eſtis lux in Domino, arguere eorum opera, quia omnia quæ arguuntur à lumine, id eſt, à veris Chriſtianis, illa reuera manifeſtantur: quæ verò ab Ariſtotele & alijs Ethnicis, quia lumen non ſunt, non verè manifeſtantur, Diceret enim Simon reprehenſus ab Ariſtotele, tu caligo es & tenebræ, quid me arguis?

Vel ſecundùm aliam ſignificationem: omnia quæ arguuntur, id eſt, producuntur, ſiquidem ipſa lux bonæ vitæ arguit & prodit turpia facta tenebrarum, etiam ſi nihil obiurges. Hæc ſignificatio placuit Eraſmo, Nã ipſe vertit: ſed omnia prodita, à luce manifeſta fiunt. Expoſitio quam annotauimus, illud (à lumine) refert ad verbum arguuntur quod præcedit, quod & Hier. facit, Alij iungunt cum verbo ſequenti manifeſtantur: ſenſus eodem ſemper recidit. Græci admittunt & hunc ſenſum: Hæc vitia quæ modo reprehendi à lumine manifeſtantur, nec ſolùm admittunt ſed & planè adhuc inuitant. Non enim habent τὰ παντα δὲ ſed τὰ δὲ πάντα, quòd idẽ videtur eſſe quod ταῦτα πάντα, id eſt, hæc omnia iam à me arguta.

Omne enim quod manifeſtatur) id eſt, quicquid manifeſtum redditur, & vitæ veſtræ integritate detegitur, id lumen eſt, id eſt: luminoſum fit, ſiue lumen accipit, ac tenebras abijcit. Diſcipuli Simonis deſinent à ſua improbitate, ſi videãt vitam veſtram integram planè, ac puram.

Propter quod dicit) non quidem ſcriptura ſed oraculum, aut vetus prophetia. Nam omnibus editionibus inſpectis, & excuſsis Hebræorum voluminibus, nuquam ſe reperiſſe ait. Diuus Hieronymus hanc autoritatẽ, (*Surge qui dormis*,) id eſt, quicunq; verſaris in tenebris, (*& exurge à mortuis*) id eſt, è peccatis (*& illuminabit*) ſiue illuſtrabit te Chriſtus.

VIdete itaque fratres, quomodo cautè ambuletis, non quaſi inſipientes, ſed vt ſapientes: redimentes tempus, quoniam dies mali ſunt. Proptereà nolite fieri imprudentes, ſed intelligentes quæ ſit voluntas Dei.

V*Idete itaque fratres quomodo cautè*) id eſt, circunſpectè. Græcè eſt ἀκριβῶς, id eſt, diligenter & exactè ambuletis redimentes tempus. Quod noſter interpres tranſtulit tempus, Eraſmus hoc loco occaſionem vertit, & cap. 4. ad Coloſ. oportunitatẽ. Quia inquit Græcè eſt καιρός, quæ vox propriè articulum temporis ſignificat. Sed ſciendum Paulum frequẽter abuti hac voce, vt ad Ro. Cum adhuc infirmi eſſetis ſecundum tempus. Et ad Corint. in priori epiſtola: nolite ante tempus iudicare. Et ad Galat. Dies obſeruatis, & menſes, & tempora, & annos, quibus locis pro ſpatio non pro articulo temporis accipitur. Quòd ad præſentem locum attinet, Græci interpretes καιρόν exponunt per χρόνον, id eſt, tempus quod aliarum rerũ diſpendio emi vult Apoſtolus. Hier. quoq; pro ſpacio interpretatur. Senſus eſt: videte ne tempus vobis effluat occaſione horũ hæreticorum, dum illis præbetis aures, & cũ illis concertatis, occaſione item cæterorũ qui moleſtiam vobis exhibent, & facultates auferre conantur, omnium iacturam facite, vt hac ratione tempus redimatis. Redimentes accipiendum eſt pro ementes, quemadmodum dicimus redemptores vectigalium, tũ alibi tum in re ciuili: Sic Valla (*quoniam dies mali ſunt*) id eſt, expoſiti multis malis propter præſentem hæreſim, quæ maior cauſa eſt obſeruandi temporis. Proptereà nolite fieri imprudentes, In hac rẽ ſcilicet. Sed intelligentes, id eſt, date operam pro viribus vt cognoſcatis, quę ſit voluntas Dei. An ea quã prædicat Simon, an quam didiciſtis ab Apoſtolis.

ET nolite inebriari vino, in quo eſt luxuria, ſed implemini Spiritu ſancto, loquentes vobiſmetipſis in pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus, cantantes & pſallentes in cordibus veſtris, Domino gratias agentes ſemper pro omnibus, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti Deo & Patri. Subiecti inuicem in timore Chriſti.

E*T nolite inebriari vino in quo*) ſcilicet vino vel certè in qua re (*eſt luxuria*) vt nõ ſimpliciter vinum referat, ſed totam orationis particulam quæ præceſsit. Luxuria vox generalis eſt nõ ad libidinem ſolùm, ſed ad omnem luxum pertinens Theophylactus duplicem habet commentariũ. Primò exponit in quo, id eſt, in qua vini temulentia eſt luxus: deinde addit, vel in qua vini temulẽtia eſt laſciuia & incontinentia. Nam venter mero æſtuãs, facile diſpumat in libidinem, ſicut contrà, ſine Cerere & Baccho friget Venus. Annotandũ hîc ex Epiphanio, familiã Simonis magi aduenienete aliquo peregrino eiuſdem ſectæ ſolere conuiuia exſtruere, & cum incaluiſſent mero in Venerem ruere, concedentes vſum propriæ vxoris peregrino prætextu fraternæ charitatis. Valde ergo congruit ſignificatio poſterior quam tradit Theophylactus, vt luxuria pro libidine accipiatur. Græcè eſt ἀσωτία quæ vox quid propriè ſignificet: petendum eſt ex tertio libro Ciceronis de finibus (*ſed implemini Spiritu ſancto*) hoc oppoſuit temulentiæ: Studete, inquit, repleti gratia Spiritus ſancti, & velut modum exponens quo id fieri queat, adijcit (*loquentes vobiſmetipſis in pſalmis*) dũ conuenitis non ad templa ſolùm, ſed ad alia quoque loca, recitentur vltro citroq; pſalmi, quibus prædicetur beneficium Chriſti, audiantur hymni quibus cebrentur laudes, & gratiæ agantur: hic eſt modus quo implemur Spiritu ſancto. Curandum igitur in primis eſt, vt colloquia noſtra ſemper ſapiant Chriſtum. Porro (pſalmis & hymnis) vtrunque Græcum eſt, illud ſignificat cãtionem, hoc verò laudem ſed propriè Dei, & hæc oppoſuit

poſuit ebrijs cantionibus ſiue laſcinis carminibus, quibus decantandis implemur ſpiritu etiam, ſed immundo. *Cantantes, & pſallentes in cordibus veſtris.*) Hoc addit ne quis putet ſatis eſſe, ſi ſummis labijs duntaxat recitet pſalmos aut hymnos, hoc nanq; modo non implemur Spiritu. *Gratias agentes ſemper pro omnibus*) ſiue de omnib⁹ ſcilicet, beneficijs. *In nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti.*) Quia per Chriſtum nobis omnia contingũt. *Subiecti inuicem in timore Chriſti*) Captat hîc occaſionem Apoſtolus ad aliud diuertendi & quodammodo deinceps cõſtituit in Eccleſijs politiam quandam. Quòd ait (*in timore Chriſti*) ſic accipiendum eſt, vt ipſa ſubiectio non propter hominum gloriam, ſed Chriſti timorem fiat, dum illum timemus offendere: Generalem hanc ſententiam in ſequentibus diuidit atq; partitur.

M*Vlieres viris ſuis ſubditæ ſint, ſicut Domino, quoniam vir caput eſt mulieris: ſicut Chriſtus caput eſt Eccleſiæ. ipſe ſaluator corporis eius. Sed ſicut Eccleſia ſubiecta eſt Chriſto, ita & mulieres viris ſuis in omnibus.*

M*Vlieres* (inquit) *ſubditæ ſint viris ſuis ſicut Domino*) id eſt, ſicut Chriſto. Sic Græca ſcholia, pro quibus facit quod Græcè Domino addunt articulus, Alij aliter accipiunt reſpicientes ad locum, qui eſt capite 28. Geneſεωs, vbi Sara Abraham Dominum vocat, (*quoniam vir caput eſt mulieris*) non Ethnicæ tantũ ſed & Chriſtianæ quoque, & baptiſatæ, (*ipſe ſaluator corporis eius*) etenim caput ſalus eſt reliqui corporis, oẽs pene ſenſus in ſe continens, proinde & vir mulieris: Sic Græca ſcholia, iuxta quę pronomen ipſe reſpicit virum, ſecundùm Hieronymum verò Chriſtũ, Ipſe, id eſt, Chriſtus (*ſed ſicut Eccleſia*) id eſt, tota multitudo: Nã inter ſingulos is etiam continetur, qui inobediens eſt: Sic Græca ſcholia, quæ faciunt contra hæreticos, qui nolunt malos eſſe in Eccleſia. (*Ita et mulieres viris ſuis in omnibus*) id eſt, in quacunq; re honeſta tamen.

V*Iri diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſeipſum tradidit pro ea, vt illam ſanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ipſe ſibi glorioſam Eccleſiam non habentem maculam aut rugam aut aliquid huiuſmodi, ſed vt ſit ſancta & immaculata.*

V*Iri diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam*) quam dilectionẽ rebus ipſis declarauit, dum (*ſeipſum tradidit pro ea*) id eſt, in mortẽ obtulit (*vt illam ſanctificaret*) ſcilicet ſanguine ſuo, quo adſpergimur in Baptiſmo, vnde ſequitur (*mundãs eam lauacro aquæ*) id eſt, per Baptiſmum, qui adminiſtrantur in nomine Patris & Filij & Spiritusſancti, hoc eſt, quod ait (in verbo vitæ.) Ad hũc modũ interpretati ſunt locum hunc veteres Theologi tam Græci quàm Latini, vt Eccleſia intelligatur mundata lauacro aquæ, quia reipſa per Baptiſmum ex immunda reddita eſt munda.

Notandus eſt ergo locus iſte, & vnà cum illo, qui eſt in Epiſtola ad Titum: Saluos nos fecit lauacro regenerationis, obijciẽdus eſt hæreticis, qui volunt Baptiſmum nihil efficere in mente baptiſati, ſed per Baptiſmum aſſcribi nos tantùm externæ ſocietati hominũ. Genitiuus, vitæ, iuxta Græcos abundat: neq; Hieronymus legit, neque Ambroſius. Exhortatio hæc id vult, vt viri ex animo diligant coniuges ſuas, hocq́; rebus ipſis declarent, & ſi aliquid immundum ſeu impurum in eis fuerit, operam dent vt emũdetur hoc, ſicut Chriſtus de Eccleſia fecit, (*vt exhiberet ipſe ſibi*) id eſt, vt adiungeret eam ſibi, non vtcunq; puram, ſed decore inſignẽ, & (*nõ habentem maculam aut rugam*) pulchrè maculam & rugã (quia de coniugio loquebatur) de exemplo mulierum ad decorem traxit Eccleſiæ: Quidam referunt iſtud ad conſummationem ſeculi, quando Chriſtus aſſignabit regnum Deo & Patri, quod iam quàm diu in procinctu ſtat & in acie, nõ ſit Eccleſia ſine macula & ruga.

I*Ta & viri debent diligere vxores ſuas vt corpora ſua. Qui ſuam vxorem diligit, ſeipſum diligit. Nemo enim vnquam carnem ſuam odio habuit, ſed nutrit & fouet eam. ſicut & Chriſtus Eccleſiam, quia membra ſumus corporis eius, de carne eius & de oſſibus eius.*

I*Ta & viri debent diligere vxores ſuas.*) Cõiunctio (&) iuxta Græcos abundat. Sic inquiunt debent viri diligere vxores ſuas, vt ſua ipſorum corpora. Hîc ad amorem coniugum hortatur tali argumẽto quòd etiam philoſophos moueret, nimirũ à natura omnibus inſita. (*Nemo enim vnquam*) id eſt, nullum omnino animal, non tantum homines ſed ne bruta quidem animantia, vnquam oderunt carnem ſuã: Sic Auguſt. lib. 21. contra Fauſtum cap. 7. Turpiſſimum autẽ fuerit id non præſtare vxori, quod bruta videmus ſibi mutuo præſtare (*ſed nutrit & fouet eam.*) Quòd autẽ quidam perſequi videantur carnem ſuam, ieiunijs, vigilijs & laboribus eam atterentes, nõ perſequuntur carnẽ, ſed corruptionem eius, ſed inclinationes eius, & libidines ad fruendũ his inferioribus propẽſas. Pulchrè de hac Apoſtoli ſententia, diſſerit Auguſt. lib. 1. de doctrina Chriſtiana cap. 24. (*ſicut & Chriſtus Eccleſiam*) ſcilicet, nutrit & fouet, nimirũ Euchariſtia corporis & ſanguis ſui (*quia membra ſumus corporis eius.*) Hîc quæſtio eſt difficilis in commenta-

rijs eruditorum: num membra, caro, & oſſa, per tropum debeant accipi, an ſimpliciter, vt velit Paulus, fideles eſſe ex carne Chriſti, ſicut Eua fuit ex carne Adæ & eius oſsibus, & ſicut manus eſt ex oſsibus & carne totius corporis. Ambroſ. tropū agnoſcit: ſpirttualiter inquit iſtud intelligendū eſt. Hîc nota quòd ſchola veterum Theologorū imitata Græcos, ſenſum ſpiritualem, quē ipſi pneumaticū appellant, illum vocet quē alias tropicum dicimus & figuratū. D. Hiero. ſimpliciter accipit: Membra ſum' corporis ipſius, id eſt, ſumus mēbra talis naturæ, qualē ipſe aſſumpſit: atq; hāc ob cauſam, nimirū quia participamus cū eo eandē naturā corporeā, ipſe nutrit & ſouet nos. Quod ſequitur (*de carne eius, &c.*) Explicatio eſt præcedentis, nā conſtamus carne & oſsibus, qualibus ipſe Chriſtus in cœleſtibus. Quæ ſimilitudo natura eſt cauſa ſingularis erga nos amoris: amat nos Chriſtus, nō ſolum quia ipſum in propria venientē recepimus, verum etiam quia eiuſdem cum ipſo naturæ ſumus: Hoc modo non poteſt Chriſtus amare Angelos, quorum ſemen nō apprehendit. Cum Hieron. ſentit Irenæus qui lib. 5. contra hæreſes non longè ab exordio, cum citaſſet locum hunc Apoſtoli, ſubiecit non de ſpirituali aliquo & inuiſibili homine dixit hæc Apoſtolus. Spiritus enim neq; oſſa neq; carnes habet, ſed de ea diſpoſitione quæ eſt ſecundū hominem qui ex carnib' & neruis & oſsibus conſiſtit, qui de calice, qui eſt ſanguis Chriſti, nutritur: & pane, qui eſt corpus eius augetur. Si quis malit amplecti ſpiritualem ſenſum, is dicet nos eſſe membra vt Chriſtus nobis eſt caput. (*De carne eius & oſsibus eius*) id eſt, per prætium ſanguinis effuſi. Verùm prior interpretatio exactior eſt. Quidā commentarius, corpus & membra per metaphoram interpretatur: carnem vero & oſſa propriè accipit hoc ſenſu: nutrit & ſouet nos Chriſtus, propterea quòd ſumus ſinguli membra corporis ſui, quod eſt Eccleſia, ex eadem ſecundum ſpeciem natura oſsis & carnis compoſiti.

PRopter hoc relinquet homo patrem & matrem ſuam, & adhærebit vxori ſuæ: & erūt duo in carne vna.

P*Ropter hoc relinquet homo patrem, &c.*) Nō ſunt verba Pauli, ſed Adæ in Gene. Sēſus eſt: ad intelligenda iſta quæ explicare cœpi, conducit hiſtoria Geneſeôs, quæ eſt cap. 2. ad hunc habens modum. Hoc nunc os ex oſsibus meis, & caro ex carne mea. Propter hoc, id eſt, quia ex eadē carne & eiſdem oſſibus ſunt vir & mulier, relinquet homo patrem ſuum & adhærebit, id eſt, coniungetur vxori ſuæ: Interpretantur quidā de conſuetudine domeſtica, alij de carnali cōmertio: Ad verbum eſt agglutinabitur ad vxorem ſuam, (*& erunt duo in carne vna*) id eſt, erunt vna caro. Nomine carnis totum hominē intelligit iuxta proprietatem ſermonis Hebræi: ex duobus inquit vnus fiet homo, tū propter animorum concordantiam, tum propter comixtionem corporum.

SAcramentum hoc magnum eſt: ego autem dico, in Chriſto & in Eccleſia.

S*Acramentum hoc magnum eſt*) ſenſus eſt: hiſtoria hæc iam à me recitata præter literalem ſenſum, ſecundū quem ſignificat maritum relictis parentibus perpetua conſuetudine domeſtica adhæſurum vxori ſuæ, habet & ſenſum myſticū, vt ſit prophetia quædam coniunctionis Chriſti, cuius typū gerit Adam, & ipſius Eccleſiæ cuius typum exprimit Eua. Ad hunc modū interpretatur Hieronymus, vt Sacramentū pertineat ad ſuperiora. Eraſmus verò refert ad ea quæ ſequuntur, vt ſenſus ſit, non quòd cōiunctio Adæ & Euæ ſiue viri & mulieris ſit magnū Sacramentū, ſed quòd coniunctio Chriſti cum Eccleſia magnū Sacramentum ſit, ſed indulget Eraſmus hîc ingenio ſuo, cùm veteres oēs aliter interpretati ſunt, non ſolùm Hieronym' ſed Nazianzen', ſed & Chryſoſtom', ipſe quoq; Oecumenius, qui omnes ad ſuperiora referunt quod hic dicitur: nimirum vt coniunctio Adæ & Euę ſit allegoria quædā magna, hoc eſt, typus cōiunctionis Chriſti cum Eccleſia. Sententia Nazianzeni eſt apud Hieronymū in commentarijs huius: Oecumenij habetur in enarratione illius: Veruntamen & vos ſinguli: Hęc inquit anagoge & pneumatica interpretatio non euertit propriā interpretationē, vbi duo innuit, Paulum videlicet Hiſtoriā Geneſeως allegoricè accepiſſe, ac interim ſenſum literalem retinendū eſſe. Ne cui negotium faciat in hoc commentario vox anagoge, ſciendum apud veteres nō diſtingui anagogem ab allegoria, vt in Eſaia annotauim', poſtea non incommodè facta eſt harū diſtinctio. Eraſmum, vt diuerſam ſequeretur à veteribus ſententiam, adduxit partim vox Græca myſterium, quam noſter interpres vertit Sacramentum: nō enim in hoc inquit magnū eſt myſterium, ſi vir iungatur vxori: partim illa particula, ego autē, &c. quam hunc vult habere ſenſum: verùm ego loquor de Chriſto & Eccleſia. Sed non aduertit Eraſmus Apoſtolum appellare myſterium hoc loco, quod in priori Epiſtola ad Cor. typum vocat, & in Epiſtola ad Galat. allegoriā, in qua ſignificatione hac voce vſus eſt Nazianzenus, vt videre eſt in comment. Budæi in linguam Græcam. Dicitur ergo hiſtoria Gene-

ſis,

ſis, cnius in precedentibus meminit, magna quædam allegoria, quia maximæ cuiuſdam rei typnseſt: cniusautem rei typus ſit, explicat Apoſtolus dum dicit. (*Ego autem dico*) id eſt, me quidem interprete, id eſt, quãtum mihi Paulo videtur, eſt typus Chriſti & Eccleſiæ. Addita eſt hæc particula, ego autem dico, modeſtiæ cauſa à Diuo Paulo (*in Chriſto & Eccleſia*) id eſt, de Chriſto & Eccleſia. Phraſis hæc etiam apud veteres Theologos obuia eſt frequenter, dicunt ego hoc interpretor in Chriſto, id eſt, de Chriſto. Sic Hieronymus loquitur in comment. huius loci. Sic & Epiphanius interpretans illud: ſurge qui dormis, &c. Eodem ſenſu dicunt: interpretor hoc in Chriſtum. Secundùm hanc expoſitionem quæ eſt Hieronymi, Nazianzeni & veterum, particula iſta: ego autem dico, nihil facit pro Eraſmo.

VEruntamen & vos ſinguli vnuſquiſque vxorem ſuam ſicut ſeipſum diligat: vxor autem timeat virum ſuum.

V*Eruntamen & vos ſinguli*) quod dicit tale eſt: Etſi iuxta allegoriam hæc ſim interpretatus, tamen volo vos retinere ſenſum literalem, & de vobis dictum intelligi, quod dixit Adam: Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, &c. Vt vnuſquiſq; vxorem ſuam ſicut ſeipſum diligat. Notat Hieronymus aduerbium (ſicut) aliam habere vim hoc loco & aliam vbi dicitur: diliges proximum tuum ſicut teipſum. In proximo, inquit, ſimilitudo ponitur, vt ſic eum diligas ſicut teipſum, & cupias eſſe ſaluatũ: in vxore autem comparationis aduerbium (*ſicut*) non ſimilitudinem, ſed approbationem & confirmationem cnm quodam põdere ſonat, quomodo dicimus de viro, quaſi vir fecit: & de ſaluatore ſcriptum eſt: vidimus glotiam eius quaſi gloriam vnigeniti, hoc eſt, vt vnigenitum (*qui ipſe erat*) decebat habere gloriam, (*& vxor timeat*) id eſt, reuereatur virum ſuum: Hoc modo interpretatur Hieronymus. Item Græca ſcholia φοϐεῖται, inquiunt, intelligit non ſeruorum more timere, ſed vt vxorem decet reuereri ac ſolicitam eſſe, ne maritum offendat. Hæc timoris ſpecies à philoſoohis εὐλάϐεια dicitur.

CAPVT. VI.

FIlij, obedite parentibus veſtris in Domino. Hoc enim iuſtum eſt. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod eſt mandatum primum in promiſſione, vt bene ſit tibi, & ſis longæuus ſuper terram.

GEneralem ſententiam ſuprà dictã. (*Subiecti inuicem in timore Chriſti,*) per partes explicans Apoſtolus, tres adfert ſubiectionum ſpecies. Quarum prima eſt, vxoris reſpectu mariti, de qua egit in præcedenti capite. Secunda eſt, filiorum reſpectu parentũ. Tertia, ſeruorũ reſpectu dominorũ, atq; de ſecũda hac & tertia in hoc capite tractat.

Filij obedite parentibus veſtris in Domino.) Hebraiſmus eſt, id eſt, ſecundum Dominũ, id eſt, quatenùs Dominus & euangelica doctrina permittunt. Si enim abſurda & ſanctis madatis Dei contraria pręceperint, non eſt parendum ipſis. (*Hoc enim iuſtum eſt*) & naturæ lex id exigit, non ſolùm autem illa, ſed & diuina, quæ habetnr Exod. 20. cap. (*Honora patrem & matrem, quod eſt mandatum primum*) non quidem ſimpliciter, ſed primum cui adiuncta eſt promiſsio, id eſt, quod ait, in promiſsione: valet enim (in) hoc loco idem quòd beth Hebraieum. Promiſsio adiuncta mandato eſt (*vt bene ſit tibi, & ſis longæuus ſuper terram.*) Alij interpretantur, primũ ſcilicet in ſecunda tabula.

ET vos patres, nolite ad iracundiam prouocare filios veſtros, ſed educate illos in diſciplina & correptione Domini.

E*T vos patres, &c.*) Iracundiam interpres pro ira poſuit. Senſus eſt: ne in tempeſtiuo imperio prouocetis ad iram liberos veſtros, ne ſitis duri erga illos & aſperi, ne tractetis eos in modum ſeruorum, (ſed educate illos in diſciplina) Græca vox παιδεία anceps eſt, ſignificans tum eruditionem tum caſtigationem. Verùm hoc loco pertinere videtur ad caſtigationem, quam Paulus exerceri vult moderatè, vt decet Chriſtianos. Hieronymus alterum ſignificatum accipit, tanquam velit Paulus Patres inſtituere filios ſuos in præceptis diuinis: Ad eundẽ modum interpretatur Chryſoſtomus, quos ſecutus eſt Eraſmus in tranſlatione ſua, vertẽs per eruditionem, ſed rectius noſter interpres, qui diſciplinã trãſtulit, quæ vox æquè atq; Græca anceps eſt. (*Et correptione Dñi*) Gręce eſt νουθεσία, quæ vox vt præcedẽs apud eos anceps eſt: ſignificat enim nunc admonitionẽ, nũc obiurgationẽ ſiue correptionem, atq; inde dicta eſt, quòd in animũ alicuius ponas & ingeras, quid factum oporteat, Hieronymus admonitionem mauult accipere, quod vocabulũ mollius ſit, quàm correptio. Hactenus de ſecunda, iam tertiam aggreditur.

SEruì obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in ſimplicitate cordis veſtri ſicut Chriſto non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes, ſed vt ſerui Chriſti, facientes voluntatem Dei, ex animo: cum bona volun-

tate ſeruientes ſicut Domino, & nō hominibus. Scientes quoniam vnuſquiſque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, ſiue ſeruus ſiue liber.

S*Erui obidite dominis carnalibus*) id eſt, tēporalibus. Iam tum Apoſtolorū tempore erant, qui malè intelligentes libertatem Chriſtianam, docebant fideles non debere ſubeſſe infidelibus, quemadmodū annotat Hieronymus in cōmentarijs huius loci. Ad extirpandum dogma hoc, Apoſtolus vbiq; tam ſtudioſe præcepit ſeruis obedientiam. Quod ſequitur (*cū timore & tremore*) interpretatur quidam vt ſerui timeant iuſſa dominorum, & ad ipſorum imperia tremāt, ac magna ſolicitudine explere illa ſtudeāt. Verùm locus qui eſt in Epiſtola ad Colloſſenſes capite 3. ad alium inuitat ſenſum, húc nimirum: ſerui obedite dominis in timore ac tremore Chriſti: quam in die iudicij Chriſtus hoc requiret à vobis ſi non præſtiteritis. (*in ſimplicitate cordis*) id eſt, nō ſubdolo animo, (*non ad oculū ſeruientes*) volo vos facere præcepta & imperia dominorū, nō ſolùm cùm adſunt ipſi ac vident, ſed tum etiam cùm abſunt. Ad verbum eſt, non iuxta oculare ſeruitium, quod Paulus vnica voce compoſitā extulit dicens, κατοφθαλμοδουλείαν, (*quaſi hominibus placentes*) & hîc vnica vox eſt cōpoſita ἀνθρωπάρεσκοι, quā vt aduerbiū reddamus: Non vt homo placiti, hoc eſt, non vt ij qui hominibus probari ſtudent, *Sed vt ſerui Chriſti*) id eſt, nullo reſpectu hominum, ſed ſolius Dei, tanquā illi ſeruientes, veſtrū obſequium dominis exhibete, (*facientes voluntatem Dei.*) Si ſerui exequētes iuſſa & imperia dominorum Ethnicorum ſecundùm Paulum faciunt voluntatem Dei, quāto magis Chriſtiani obtemperantes Epiſcopis ſuis, & ipſorum leges & decreta præſtantes. Locus notandus eſt cōtra Lutheranos (*ex animo*) id eſt, non coactè, (*& cum bona voluntate*) id eſt, *amicabili affectu*) ſcientes quòd vnuſquiſq; ſiue ſeruus, ſiue liber quodcunq; fecesit bonum hoc recipiet à Domino, hoc eſt, reportabit mercedem, & præmium referet pro bono opere. Remuneratio hæc ſecūdùm Bucerum habet quidem nomen mercedis, non autem rem ipſam, ſed ob id merces dicitur ſecūdùm ipſum, quia ſubſequitus opera. Philippo viſum eſt nimis improbum ita torquere ſcripturas, vnde agnoſcit & vocem & rem, hoc eſt, ſatetur Deum prò operibus & reſpectu operum dare mercedē, cum in hac vita tum in altera, ſed negat mercedem hanc eſſe vitam æternam. Sed locus qui eſt in Epiſtola ad Coloſſenſes capite 3. & huios errorē reuincit. Apertè enim ibi habet Apoſtolus, quòd Deus daturus ſit pro operibus retributionem hæreditatis.

E*T vos domini, eadem facite illis, remittentes minas, ſcientes quòd & illorum & veſter Dominus eſt in cælis, & perſonarum acceptio non eſt apud eum.*

E*T vos domini eadem facite illis, &c.*) hoc eſt, præſtate vos tales erga ſeruos, quales ipſos volo eſſe erga vos. Sunt præcepta humanitatis (*remittētes*) id eſt, relaxantes (*minas*) id eſt, ne ſitis feroces, ne ſitis minabundi, & imperioſi nimis in ſeruos, ſciētes quòd communem Dominū habetis, qui in iudicando non reſpicit perſonam, vt hunc quia ſeruus eſt condemnet, illum quia dominus eſt abſoluat: ſed ſine diſcrimine talium rerum vnūquemq; pro qualitate vitæ, vel premijs adiudicat, vel ſupplicijs. Pro perſonarū acceptio, Græcis vnica vox eſt προσωποληψία.

D*E cætero fratres, confortamini in Domino, & in potentia virtutis eius. Induite vos armaturam Dei, vt poßitis ſtare aduerſus inſidias diaboli: quoniam non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem & ſanguinem, ſed aduerſus principes & poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarum harum, contra ſpiritualia nequitiæ in cæleſtibus.*

D*E cætero*) particula eſt apud Paulum ſeruiens clauſulis Epiſtolarum. Quod reliquum eſt, ait, ſiue vt aliquādo finiam, date operam vt fortes reddamini *in Domino*) id eſt, per Chriſtum (*in potentia virtutis eius*) id eſt, per potentiam virtuoſam, hāc Paulus in in ſe expertus erat, hancq; experiuntur, ſentiunt & vident, qui ſunt in Chriſto, dum vitam ſuam quam nunc agunt, cum ea conferunt, quam olim egerunt ante Chriſtum cognitum. Quemadmodum autem in familiam principio Epiſtolæ reſpexit Apoſtolus ad Simonis, ſic in hac quoque cōcluſione, in qua cupit nos robur ſumere in Chriſto, quo præditi facilè vincemus libidines ad quas inuitat Simon, omnesq; ipſius turpitudines. Eraſmus vt vitaret amphibologiam vertit, in potentia roboris illius, quod interpretantur quidā, vt hoc ſit, quod in fiducia potentiæ Dei.

Induite vos armataram Dei.) Paulus habet πανοπλίαν, id eſt, totam armaturam, id eſt, omnia ſimul arma, quæ ad militē pertinent. Græcam vocem propiùs expreſsit interpres Ambroſij, vértens vniuerſitatem armorum. *Vt poßitis ſtare aduerſus inſidias diaboli*) quas ſcilicet, molitur per Simonem, Menandrū, Baſilidem, per Gnoſticos & alios hæreticos. Multimoda ingenia diaboli, dolos, fraudes, & verſutias ſignificare volēs Apoſtolus, plurali numero dixit μεθοδείας. Eſt autem μεθοδεία cum quis ex inſidijs aggreditur alium, μεθοδεύειν eſt per compendium et abruptè

adoriri, quod arte fit: Cum peritiſsimo igitur bellatore & hoſte nobis pugna eſt, qui nô ſimpliciter neq; apertè bellum gerit, ſed cû multis inſidijs. Iſtud dicit vt excitet eos ad capeſcenda arma, non vulgaria ſed arma manu Dei fabricata. Quod ſequitur, *Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem, &c.*) variè à diuerſis exponitur. Quidam carnem & ſanguinem accipiunt, vt ſit periphraſis hominis, hoc ſenſu: In negotio hoc fidei non eſt nobis lucta vel pugna aduerſus dæmones, qui in hominibus illis, in Simone, in Baſilide, in Gnoſticis efficaces ſunt. Ita hodie quibus res eſt cum hæreticis, non cum hominibus rem habent, ſed potiùs cum diabolo, qui ipſos in pugnam incitat & armat. Alij carnem & ſanguinem propriè accipiunt, pro parte illa quę nobis bruta eſt, vnde ebulliunt motus impuri: Atque hi rurſus aliter & aliter interpretantur. Quidam enim ſubaudiunt particulam (*tantùm*) hoc ſenſu: Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem tantùm & ſanguinem, verùm etiam aduerſus principes, &c. Alij nihil ſubaudiunt, ſed ad hunc modum interpretâtur: Pugna quæ cum carne & ſanguine nobis eſt, licèt in ſe conſiderata grauis ſit & moleſta, tamen collata cum ea qua contra dæmones dimicamus, nulla eſt, tantæ ſunt vires & tantæ ſunt fraudes dæmonum. Vires ipſorum innuit Apoſtolus dum ait: aduerſus principes, aduerſus poteſtates. Quemadmodum enim in bonis Angelis alij principes dicuntur, alij poteſtates, ſic & in reprobis ſeu reſugis ſpiritibus, de qua re agitur in 2. ſententiarum, (*Aduerſus mundi rectores.*) Notatio eſt diaboli, quem Chriſtus vocauit principem mundi. Ne quis autem mundi appellatione intelligeret cœlum vel terram, adiecit Apoſtolus (*tenebrarum harum*) ac ſi dicat, contra mundi rectores, id eſt, aduerſus dominos tenebrarum ſeculi huius Dominantur enim dæmones hominibus mundo deditis, in horum cogitationibus & conſilijs efficaces ſunt, quos tenebras appellari tum ex alijs ſcripturarum locis, tum ex hac ipſa epiſtola diſcimus, ex loco videlicet qui eſt cap. 5. Eratis aliquando tenebræ. Quod noſter interpres duabus, Apoſtolus vnica vocè compoſita extulit: dictus κοσμοκράτορας, quę vox hoc loco excepto, neq; in veteri teſtamento neque in nouo vſquam reperitur, quam finxit Apoſtolus, quo reb' nouis noua accommodaret vocabula: (*Cõtra ſpiritualia nequitiæ*) hoc eſt, phraſi Hebræa, contra ſpirituales nequitias, quibus verbis cum naturam tum ingenium dæmonum, expreſsit Apoſtolus: Naturam, dum ſpiritus eſſe ait: ingenium, dum nequitias appellauit ſeu potiùs verſutias: ſiquidem nequitia propriè ad libidinem & luxum pertinet, quod hæc vitia hominem perditum & nihili declarant. πονηρία verò, qua voce vſus eſt Apoſtolus, præter malitiam etiam verſutiam ſignificat, atq; hoc ſignificatum hoc loco exprimere voluiſſe Apoſtolum inde conſtat, quod in ſequentibus μεθοδείας poſuerit. Poſtquã dixit, quàm vehementes habeamus hoſtes, arguens primò ab arte ipſorũ & fraude, deinde à poteſtate & viribus, & poſtremo à natura, deinde infert de loco. Sunt, inquit, proximi nobis, agunt in aere hoc qui ſupra nos eſt, ibi ſedem ſuam habêt, hoc eſt, quod ait. (*In cœleſtibus*) eſt talis phraſis, qualis illa: gloria in excelſis Deo, ſermo dilucidior fuiſſet, ſi dixiſſet: contra ſpirituales verſutias degẽtes in cœleſtibus, quod facere potuiſſet adiectione vnius articuli ante præpoſitionem. Ad hunc modum Hieronymus interpretatur: Omnium, inquit, doctorum opinio eſt, quod aer iſte, qui cœlum & terram medius diuidens inane vocatur, plenus ſit contrarijs fortitudinibus.

. Græcialium huius loci habent ſenſum, hunc nimirum: Pugna nobis eſt cum refugis ſpiritibus, nô de paruis rebus, ſed de cœleſtibus. Sic Chryſoſtomus: Præpoſitio (in) air poſita eſt loco propter vel pro: Sic & Græcanica ſcholia. Verùm ſiue hoc ſiue altero modo interpretemur, multum ponderis adſert particula hæc exhortationi. Auguſt. de agone Chriſtiano cap. 3. habet, quod Hieronymus cap. 5. magis accedit ſententiæ Græcorum, non tamen planè idem cum illis ſentit. Accipit enim ipſe præpoſitionem (in) propriè: verba eius ſunt: Poteſt & aliter intelligi locus iſte, vt videlicet nos in cœleſtibus conſtituti, id eſt, in ſpiritualibus Dei præceptis ambulantes, dimicemus aduerſus ſpiritualia nequitiæ, quę nos inde conantur abſtrahere.

PRopterea accipite armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere in die malo, & in omnib' perfecti ſtare. State ergo ſuccincti lumbos veſtros in veritate, & induti loricam iuſtitiæ, & calciati pedes in præparationem Euangelij pacis, in omnibus ſumentes ſcutum fidei, in quo poſſitis omnia tela nequiſſimi ignea extinguere, & galeam ſalutis aſſumite, & gladium ſpiritus, quod eſt verbum Dei.

PRopterea) id eſt, quia tam vehemẽtes hoſtes habetis (*accipite armaturam Dei*) hic rurſus eſt πανοπλίαν, quæ vox non ſimpliciter arma, ſed vniuerſa arma ſignificat. (*Vt poſſitis reſiſtere in die malo*) id eſt, in tempore tentationis: Hoc vertũt alij, in die mala. Hieronymus intelligit extremi iudicij diẽ, ſed omnino veriſimile eſt Apoſtolum reſpicere ad præſens ſeculum. (*Et in omnibus perfecti ſtare.*)

ſtare.) Senſus eſt: vt cùm iuxta omnia eritis
perfecti, id eſt, ſic comparati, ſic probe in-
ſtructi πανοπλεια ſiue vniuerſitate armorũ
poſsitis ſtare, ſic vt nõ moueamini loco im-
petu hoſtiũ. (*State ergo ſuccincti lumbos ve-
ſtros*) ſermo figuratus eſt. Quidam metapho
ram ſumptam putant ab ijs, qui accingunt
ſe operi vel itineri. Alij ſumptam putant à
militibus qui eam partem corporis baltheo
lumbis conſerto, tegere ſolent in bello. Qui
reſpicit ad cap. 12. Lucæ, & cogitat Paulum
amare Euangelium, præferet priorem ſen-
tentiam, quæ Ambroſij eſt: Omnis, inquit,
qui operari vult, accinget ſe, vt ablato impe-
dimento diligentiùs operetur. Qui verò re-
ſpicit ad textum ſermonis, & aduertit quid
præcedat, quidq́ue ſequatur, præfert poſte-
riorem ſententiam, quam amplexus eſt E-
raſmus, noo ſolum in annotationibus, ſed
etiam in tranſlatione ſua. Vertit enim ad
huoc modnm: ſtate circumcinctis lumbis
veſtris baltheo in veritate. Sed meritò re-
prehenditur Eraſmus, inſerens textui bal-
theum, cùm id ſit priuati ſenſus: & quamuis
Hieronymus & Chryſoſtomus ſic interpre-
tentur, interpretationes tamẽ non ſunt ad-
miſcendæ textui ſcripturæ. Quod additur.
(*In veritate*) referunt quidem ad veritatem
dogmatum: Alij ad veritatem vitæ, quod
improbabile non eſt, maximè ſi reſpicimus
ad hypocriſin familiæ Simonis. Præpoſitio-
nem (in) adiecit more Hebræorum: Mili-
tes, inquit, lumbos baltheo tegunt, vos ſpi-
rituales lumbos munire volo veritate. (*In-
duti lorica iuſtitiæ*) monet Apoſtolus vt ſe
muniant aduerſus hæreſes: primò, veritate
fidei velut baltheo, deinde iuſtitia, id eſt,
(interprete Chryſoſtomo) catholica & vir-
tute prædita vita velut thorace ſeu lorica.
Quod diligenter aduertendum: nam mul-
tis hodie magna cauſa ruinæ in hæreſin, eſt
mala vita. Quidam illud quod præceſsit.
(*Circumcincti lumbos, &c.*) ſic interpretan-
tur, vt velit Apoſtolus Epheſios veſtimenta
libidinis in altum colligere: ad qnem mo-
Luc. 10. dum etiam plerique exponunt locum Lu-
cæ, vt pertineat ad caſtigationem rei Vene-
reæ ac libidinis, quæ ſedem in lumbis ha-
bet. Quem commentarium probabilem fa-
cit ingenium familiæ Simonis pronum in
libidines. (*Calceati pedes in præparationem*)
textus additus commentarijs Hieronymi
habet (in) præpoſitionem, atq; ita Græci le-
gunt: habent enim præpoſitionẽ ἐν pro εἰς.
In commentarijs exponẽs hæc verba, omit-
tit Hieronymus præpoſitionem, & legit cal-
ceati pedes præparatione Euangelij pacis, at-
que hoc eſt, quòd in præcedentibus anno-
tauimus Apoſtolum more Hebræorum ad-
iecisse præpoſitionem. Vult ipſos promptos
eſſe & paratos non ſolum ad Euangelium
pacis & retioandum & tuendum contra Si-
monianos, ſed & ad propagandum ipſis li-
cet aduerſantibus, Euangelium pacis vocat,
quia docet fideles idem ſentire: idem ſape-
re, non generat ſchiſmata nec diſſenſiones.
Alij pacem interpretantur, quæ eſt recon-
ciliatio cnm Deo, quam annunciat Euãge-
lium. (*In omnibus ſumentes ſcutum fidei*) Eraſ-
mus vertit, ſuper omnia, Vbi ſciendũ quod,
ſuper, Latinis aliquãdo excellentiam ſigni-
ficat: Vt dulces ſuper omnia muſæ. Inter-
dum licet rarius connectendi formula eſt,
vt apud Suetonium: Super ingenuorum pæ
dagogia, id eſt, præter. Ad, eundem modum
Græca præpoſitio ἐπὶ ambigua eſt, quam
hoc ſecundo modo ſumit Oecumenius pro
propter. Hieronymus legit quod vertit E-
raſmus, ſed interpretatur vt noſter inter-
pres, vt ſuper omnia, id eſt, in omni opere,
inquit, portate clypeum fidei, vt poſsitis te-
cti atque muniti excipere venientes ſagit-
tas, & huc atq; illuc arte eas bellica declina-
re. Loco nequiſsimi græcè eſt τοῦ πονηροῦ cum
articulo, id eſt, mali ſiue verſuti illius, & in-
telligit vel principem vel totum cœtum dę-
monum. Interpreti noſtro familiàre eſt po-
ſitiuum vertere per ſuperlatiuum, quod nõ
videtur abſq́ue graui cauſa facere. (*& gale-
am ſalutis aſſumite*) id eſt, ſpem regni æter-
ni, ſic facilè cõtemnetis libidines Symonia-
norum. Galeam ſalutis, periphraſin eſſe ſpei
diſcimus ex cap. 5. prioris Epiſtolæ ad Theſ-
ſal. (*& gladiũ ſpiritus*) id eſt, phraſi hebræa,
gladium ſpiritualem, & quis ſit iſte gladius
interpretans, qui inquit eſt verbum Dei:
Hoc gladio vſus eſt in conflictu contra dæ-
monem Saluator noſter apud Matthæum
cap. 4. non ſemel vel iterum, ſed ad omnem
aggreſſum. Hactenus in ſpecie expoſuit A-
poſtolus quòd in genere dixerat, induite
πανοπλειαν, et quia ſatis non eſt his inſtru-
ctum eſſe armis, niſi accedat & oratio iugis
& aſsidua, idcirco adiecit.

*PEr omnem orationem & obſecrationem
orantes omni tempore in ſpiritu, & in ipſo
vigilantes in omni inſtantia, et obſecratione pro
omnibus ſanctis, & pro me, vt detur mihi ſermo
in apertione oris mei cum fiducia notum facere
myſterium Euangelij, pro quo legatione fungor
in catena, ita vt in ipſo audeam, prout oportet
me loqui.*

P*Er omnem orationem & obſecrationem orã-
tes omni tempore*) ſcilicet, ſepoſito, id eſt,
deſtinato ad fundendas preces aut ex publi-
ca conſuetudine aut priuata. Videte Aug.
de hæreſibus. Quod vult Deum, in hæreſi
Eſchitarum, (*in ſpiritu*) id eſt, non in βαττο-
λογία, de qua Saluator apud Matthæum
cap. 6.

cap.6. Orantes nolite multum loqui, vbi eſt μὴ βαττολογήσητε. Sic Chryſoſtomus, ſic et Græcanica ſcholia. Secundum Amb. (*in ſpiritu*) id eſt, conſcientia munda & fide integra. In carne, inquit orat, qui polluta mente orat (*& in ipſo vigilantes*) Græcus ſermo ambiguus eſt, referri poteſt vel ad ſpiritum vel ad rem. Noſter interpres retuliſſe videtur ad ſpiritum: In ipſo ſcilicet. Eraſ. ad rem refert: Nam vertit ad hoc ipſum vigilantes (*in omni inſtantia.*) Aduertendum Apoſtolum hic etiam à laicis requirere continuam orationem pro ſucceſſu Euangelij, & extirpatione hæreſium. Quid igitur faciendum nobis clericis? (*vt detur mihi ſermo in apertione oris mei*) Hebraiſmus eſt ſicut apud Matthæum cap. 5. Aperiens os ſuum docebat eos, &c. *Vt cum fiducia*) Græcè eſt παῤῥησία, quæ propriè eſt audacia & libertas loquendi, vt cùm nihil veriti dicimus in genere (*notum facere myſterium*) id eſt, arcanum Euangelij (*pro quo*) ſiue ſuper quo (*legatione fungor in catena.*) Hinc patet Epiſtolam hanc ex vinculis ſcriptam. *Ita vt in ipſo audeam*) in ipſo, id eſt, de ipſo ſcilicet myſterio Euangelij Hebraiſmus eſt, vt de arcano Euangelij audeam loqui, ita vt oportet, vt libere illud prædicem. Habent & alium ſenſum Græcanica ſcholia: Vt inquiunt cum libertate pro me cauſam dicam, & rationem reddam Euangelij à me prædicati. In vinculis enim erat & pro ſe reſponſurus.

VT autem & vos ſciatis quæ circa me ſunt, quid agam: omnia vobis notū faciet Tychicus, chariſſimus frater & fidelis miniſter in Domino, quem miſi ad vos in hoc ipſum, vt cognoſcatis quæ circa nos ſunt, & conſoletur corda veſtra. Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto. Gratia cum omnibus qui diligunt Dominum noſtrū Ieſum Chriſtum in incorruptione, Amen.

VT autē & *vos ſciatis quæ circa me ſunt.*) Nihil hic eſt difficultatis, hoc tamē eſt hîc commodi, quod hinc apparet Epiſtolam ad Coloſ. planè eodem tempore, eodem loco, & impetu ſcriptam eſſe. quo ſcripta eſt hæc ad Ephe. vt in qua ſuccurrerint Paulo eadem verba ex propinqua cogitatione de præcedenti Epiſtola (*pax fratribus*) trāquillitas conſcientiæ, (*& charitas cum fide*) id eſt, ſit aut detur vel augeatur, (*à Deo Patre, &c.*) obſeruandæ ſunt locutiones Apoſtoli, quibus nunc à Chriſto, nūc in Chriſto, vel per Chriſtum dicit: hæc aut illa donari nobis. Multum enim diſcriminis habent hæ formulæ. Sed & in Chriſto ſiue per Chriſtum pro locorum varietate aliter & aliter accipitur. Aliam enim vim habet, vbi ait Apoſtolus. Patrem reconciliaſſe nos in Chriſto: vt in poſteriori Epiſtola ad Cor. cap. 5. Aliam vbi ait, Patrem elegiſſe nos in Chriſto, vt cap. 1. huius Epiſtolæ, niſi in ipſo, hoc eſt, per ipſum referas ad verbum elegit, ratione alicuius temporalis effectus incluſi, quod facit Dominus Turnout lib. 5. de Eccleſ. dogmatibus, vbi explicat vim & vſum præpoſitionis (in.) Quod ſi facias, præpoſitio in, ſiue per ſignificabit meritum ſicut in præcedenti ſententia. Commentarius Turnout eo loco inſignis eſt, & mirè congruit ſcopo Pauli (*gratia cum omnibus qui diligunt Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum in incorruptione*) id eſt, incorruptè, integrè, purè, ac ſyncerè: Phraſis Græca eſt. Similis eſt in libro Sapientiæ: Sentite de Domino in bonitate, id eſt, bene ſentite de Domino.

Quidam iſtud in correptione Apoſtolum adieciſſe putat, propter libidines & execrandas turpitudines familiæ Simonis.

FINIS.

IN

IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES EXPOSITIO FRATRIS ADAMI SASBOVT DELPHII.

ARGVMENTVM.

POſt Epiſtolam ad Epheſios, eam quæ ad Colloſſenſes ſcripta eſt, interpretandam ſuſcepimus, quod vtriuſque idem ſit argumentum. Per Angelos, ait Chryſoſtomus, credebant ſe reconciliatos acceſſum habere ad Deum. Talis eſt Simon, perſuadens Chriſtum non ſufficere ad reconciliationem, habebant prætereà multas obſeruationes tam Iudaicas quàm Gentiles: Iſtas itaque corrigit. Idem argumentum eſt apud Theophylactum, & Oecumenium, & Ambroſium. Non eſt igitur ſcopus Apoſtoli, tradere methodum Chriſtianiſmi, vt quidam volunt, ſed huic non conſentanea reijcit. Scripta autem eſt Romæ non Epheſi, vt prologi habent Latini: De qua re nonnihil dicemus in enarratione Epiſtolæ.

In vltimo capite huius Epiſt.

EPISTOLAE PAVLI AD COLOSSENSES.

CAPVT PRIMVM.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti, per voluntatem Dei, & Timothæus frater. ijs qui ſunt Coloßis ſanctis & fidelibus fratribus in Chriſto IESV, gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro.

P*Aulus Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, &c.*) Iſtud addidit propter illos qui diuerſam inducebant doctrinam, propter familiam Simonis & Iudaizantinm, ac ſi dicat: Hi aſſumunt munus docẽtium, ſed non per voluntatem Dei: ego verò miſſus ſum à Chriſto idq́; volente Patre: quare mihi non illis fides adhibenda eſt.

Ijs qui ſunt Coloßis) Coloſſæ ciuitas eſt Phrygiæ, quæ eſt in Aſia minore & id liquet ex eo quod viciná habeat Laodicæam, quémadmodum videre eſt in fine huius Epiſtol. Sic Chryſoſt. ſic Theoph. ſic & Græcanica ſcholia. Quod annotandum duximus propter eos, qni Coloſſ. in Rhodum transferunt. *Sanctis & fidelibus*) nec Latina vox, nec Græca eorreſpondens, ſignificat nobis id, quod hoc loco exprimere voluit Paulus imò nec Hebræa: Quare conſulenda eſt quarta lingua, quæ eſt phraſis ſcripturæ, iuxta quam reperiemus fideles dici credentes, hoc eſt, qui fide ſua fidẽ Abrahæ imitantur.

Obiter id quoque obſeruandum, fidem quam prædicant ſcripturæ, perpetuò reſpicere Chriſtum vel expreſſo vel tacito nomine. Sic Adam fidelis fuit in Chriſto ſub nomine ſeminis mulieris, quod cõtriturũ erat caput ſerpentis: Sic Abraham ſub nomine ſeminis ſui, Sic filij Iacob ſub nomine illius qui mittendus erat: Anna Samuelis mater omnium prima fidem collocat in Chriſto expreſſo nomine. Cum ſiquidem nũquam vidiſſet regem vel Chriſtum Domini qualis Saul erat: vixit enim ſub iudicibus, ait tamẽ in cãtico ſuo: Dominus iudicabit fines terræ, & dabit imperium regi ſuo, & ſublimabit cornu Chriſti ſui. Loquitur proinde nõ de regibus, vel de rebus ſui temporis, ſed de Chriſto cuius fidem nũc Apoſtolus prædicat. Poſt hanc Annæ prophetiam, quæ eſt cap. 2. primi libri Regum, frequenter vtitur ſcriptura nomine Chriſti ad eum ſenſum, quo Paulus dicit in Chriſto fideles, quibus ſcribit. Cætera quę pertinẽt ad declarationẽ ſalutatiõis, petãtur ex præcedẽtib9 epiſtolis.

GRatias agimus Deo & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti ſemper pro vobis orantes, audientes fidem veſtram in Chriſto Ieſu, & dilectionem quam habetis in ſanctos oẽs, propter

ſpem

ſpem quæ repoſita eſt vobis in cœlis, quam audiſtis in verbo veritatis Euangelij

G*Ratias agimus Deo & Patri Domini, &c.*) Inſinuatione captat beneuolentiam. Huic ſimilis planè locus eſt in epiſt. ad Epheſios cap. 1. Propterea ego audiens fidem veſtram, quæ eſt in Chriſto Ieſu, & dilectionem in omnes ſanctos, non ceſſo gratias agens pro vobis, &c. qui annotandus eſt, vt appareat duas has Epiſtolas vno impetu ſcriptas eſſe. Poteſt autem hic locus biſariam diſtingui, altero modo vt poſt genitiuum (Ieſu Chriſti) ponatur hypoſtigma, altero modo vt collocetur hypoſtigma non poſt genitiuum quem diximus, ſed poſt ablatiuũ qui ſequitur pro vobis. Priorem quidem diſtinctionẽ amplectitur Chryſoſtomus: poſteriorem verò Eraſmus: nam vertit ad hũc modum: Gratias agimus Deo & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti ſemper de vobis cùm oramus. Verùm probabilius eſt quod habet Chryſoſtomus: Dilectionem non ſolum ex eo, ait, declarauit quod Deo gratias agebat, ſed & ex eo quod continuò pro illis orabat, quodq́; eos quos non viderat, ſemper in animo habebat.

Ex quibus verbis, clarum eſt Chryſoſtomum illud (*ſemper pro vobis*) retuliſſe adorãtes. Vnde mirum eſt Muſculum, cùm ſuſceperit Chryſoſtomum interpretandũ propoſuiſſe verſionem Eraſmi, quæ non conuenit eum expoſitione Chryſoſtomi: Quis verò ſit ſenſus huius, dictum eſt in epiſtola ad Epheſios, in enarratione illius, omni tẽpore orantes. Et certiſſimus de hac re commentarius eſt apud Auguſtinum, in libro ad Quoduultdeũ, hæreſi. 57. cõtra εὐχίτας, qui ab orando ſic appellati ſunt. Tantum enim orant, vt eis, qui hoc de illis audiunt, incredibile videatur. Nam cùm Dominus dixerit, oportet ſemper orare & non deficere: & Apoſtolus, ſine intermiſſione orare quòd ſaniſſimè ſic accipitur, vt nullo die intermittantur certa tempora orandi, Iſti ita nimis hoc ſaciunt, vt hinc iudicentur inter hæreticos nominandi: Sic Auguſt.

Audientes fidem veſtram, &c.) Græcis participium eſt præteriti tẽporis: Poſteaquàm audiuimus fidem veſtram narrante (ſecundum Chryſoſtomum) Epaphra vel certè quoniam audiuimus, vt ſit participium cauſale quod placuit Eraſmo, & ſenſus non malus eſt: fidem inquam quæ eſt in Chriſto Ieſu, non in Simone, non in Angelis, quos ille inducit ex philoſophia Platonis. (*Et dilectionem veſtram, &c.*) id eſt, charitatem, quã habetis non erga vnum aut alterum, ſed erga Chriſtianos omnes, tã peregrinos quàm indigenas, hoc eſt, quod dicit, in ſanctos omnes. Ex his diſcere debemus affectus Pauli, & conari vt tales & ipſi euadamus, vt gaudeamus & Deo gratias agamus, ſi quando perfertur ad nos, fidem apud exteras nationes propagari & incrementa ſumere.

Propter ſpem) id eſt, res ſperatas, propter futura bona repoſita vobis in cœlis quá ſpem ſiue de qua ſpe (*audiſtis in verbo veritatis*) id eſt, per ſermonem veracem Euangelij. Veritatis verbum merito tribuit Euãgelio, quia in eo nullum eſt mendacium, nullus error.

Q*Vod peruenit ad vos, ſicut & in vniuerſo mundo eſt, & fructificat, & creſcit, ſicut & in vobis ex ea die qua audiſtis & cognouiſtis gratiam Dei in veritate, ſicut didiciſtis ab Epaphra chariſſimo conſeruo noſtro, qui eſt fidelis pro vobis miniſter Chriſti Ieſu, qui etiam manifeſtauit nobis dictionem veſtram in ſpiritu.*

Q*Vod*) ſcilicet verbum veritatis Euangelij peruenit ad vos ſicut & in vniuerſo mundo eſt, id eſt, in multis & magnis mundi partibus. Eſt hyperbole, quam hoc ipſo capite repetit quod prædicatum eſt ait in vniuerſa creatura, quæ ſub cœlo eſt. Ex his locis colligimus Epiſtolam hanc ſcriptã ſub finem prædicationis Pauli: Fructificare dicit eò quod efficaciter operatur. Creſcere eò quod multi illud amplectuntur. *Sicut & in vobis ex ea die qua audiſtis.*) Eſt laus ſed obliqua, hoc eſt, non tam laudat quam hortatur, vt quod ſemel rectè amplexi ſint, teneant, nec ab eo ſe dimoueri patiãtur. Eodem cõſilio dixit in vniuerſo mundo eſſe, & fructificare Euangelium, & creſcere, vt audiẽtes, multos ſe habere dogmatum conſortes, confirmentur in fide Chriſti. *Et cognouiſtis gratiam Dei in veritate*) Hebraiſmus eſt, id eſt, verè, vel ſecũdùm Chryſoſt. rebus ipſis, ipſis operibus: veriſimilius tamen eſt, illud verè opponi falſæ doctrinæ. *Sicut didiciſtis ab Epaphra, qui eſt fidelis pro vobis miniſter*) Græce eſt διάκονος, hoc tamen loco vocabulum miniſterij eſt, non ordinis. Fidelis ſiue πιστὸς aliud hic ſignificat quam in ſalutatione, hoc loco intellexiſſet etiam Cicero: priori nequaquam. *Qui etiam manifeſtauit vel declarauit ſiue expoſuit, nobis dilectionem veſtram*) qua Paulum & Timotheum complectimini, imo omnes ſanctos, dilectionẽ inquam veſtram (*in ſpiritu*) id eſt, dilectionẽ ſpiritualem: Sic Chryſoſt. ſic & Græcanica ſcholia, vt opponatur dilectioni carnali, qualis erat inter Simonaicos.

I*Deo & nos ex qua die audiuimus, non ceſſamus pro vobis orantes & poſtulantes, vt impleamini agnitione voluntatis eius in omni ſapiẽtia et intellectu ſpirituali, vt ambuletis digne Deo. per omnia placẽtes, in omni opere bono fructificãtes, et creſcẽtes in ſciẽtia Dei, in omni virtute*

tute confortati ſecundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate, cum gaudio gratias agentes Deo Patri.

I*Deo & nos ex qua die audiuimus non ceſſamus pro vobis orãtes*) phraſis Græca eſt, nos per infinitiuum proferimus: Non ceſſamus pro vobis orare & poſcere. (*Vt impleamini agnitione voluntatis eius.*) Simile eſt in Epiſtola ad Epheſios capite 1. Vt det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis in agnitionem, &c. Rurſus 3. capite, vt impleamini in omnem plenitudinẽ Dei. Senſus eſt: vt perfectè cognoſcatis voluntatem Dei, quam ex parte didiciſtis, quod opus ſit reconciliatione: reliquum eſt vt diſcatis nõ niſi per Chriſtum reconciliationem contingere, vt non admittatis Angelos Simonis. Ad hunc ferè modum Chryſoſtomus exponit, & Græca ſcholia: (*In omni ſapientia & intellectu,*) hoc ad Epheſios 1. dixit: In omni ſapientia & prudẽtia, voces diuerſæ ſunt, ſed res eadem, ibi eſt φρόνησις, hîc eſt σύνεσις. Volo inquit, inſtructos vos eſſe ſapientia prudentia, ſed ſpirituali, non ea quam profitetur ſchola Simonis. *In omni virtute confortati,*) Opus eſt ait, quoniam iam dies mali ſunt ob Simoniacos, magna aliqua virtute, id eſt, vi ſeu potentia: Nõ enim virt⁹ huius loci opponitur vitio, vt Lyranus putat & Carthuſianus, ſed imbecillitati. Eſt enim δύναμις Græcè. Vnde rectè vertit Eraſmus, in omni potentia facti potentes: Similis locus eſt in Epiſtola ad Epheſios capite 3. Det vobis ſecũdùm diuitias gloriæ ſuæ virtute corroborari, in hac & in Epiſtola ad Ephe. multa loca omnino ſimilia ſunt, quod obſeruare oportet, vt cognoſcamus eundem eſſe ſcopum vtriuſque Epiſtolæ: (*ſecundùm potentiam claritatis eius*) Hebraiſmus eſt, pro potentia clara ſiue glorioſa, opus eſt magna aliqua Dei virtute hominibus, dum regnant hæreſes, qualis eſt illa potentia Patris, quam expreſſit in Epiſtola ad Ephe. cap. 1. *In omni patientia & longanimitate.*) Similis locus eſt cap. 4. ad Ephe. Patientiam refert ad confeſſos fidei hoſtes, quales tyranni erãt: longanimitatem ad óccultos hoſtes agnoſcentes quidem Chriſtum, ſed non ſatis rectè: Sic ferè Chryſoſtomns. Quod ſequitur. (*Cum gaudio*) quidam referunt ad præcedentia: alij adhærere volunt cum ſequentibus, vt ſimile ſit illi quod ait ad Ephe. cap. 5. Cantantes & pſallentes in cordibus veſtris, Domino gratias agentes, &c.

Q*Vi dignos nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine, qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum, & traſtulit in regnum Filij dilectionis ſuæ, in quo habemus redemptionem, & remiſſionem peccatorum, qui eſt imago Dei inuiſibilis, primogenitus omnis creaturæ.*

Q*Vi dignos nos fecit*) qui ſcilicet Deus Pater fecit nos idoneos. Id enim ſignificat vox Pauli (*in partem,*) id eſt, in participationem. *Sortis ſanctorum*) id eſt, hæreditatis quæ contingit hic Chriſtianis, vt loquatur de præſentibus bonis. *In lumine*) id eſt, per lumen quod mundo intulit Chriſtus; id eſt, per fidem & agnitionem Euangelij. Quare hæreditatem nomine ſortis expreſſerit, declarat Chryſoſtomus enarrans hunc locum, & nos in expoſitione capitis primi Epiſtolæ ad Epheſios indicauimus. (*Qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum*) quidam putant Apoſtolũ reſpexiſſe ad locũ qui cap. 5. ad Ephe. Eratis aliquando tenebræ. Alij reſpexiſſe ipſum putant ad locum, qui eſt caput 6. eiuſdem Epiſtolæ, vt ſenſus ſit: Qui eripuit nos de poteſtate agente in aëre hoc caliginoſo. Chryſoſtomus vtrumq; habet: Interpretatur enim, qui eripuit nos de poteſtate errorũ & tyrannide diaboli. *Et tranſtulit in regnum Filij dilectionis ſuæ*) phraſi Hebræa hoc dixit, id eſt, trãſtulit nos in regnũ Filij ſui dilecti. Regnum dicit illud, de quo in oratione Dominica: Adueniat regnum tuum, vbi oramus ne regnet peccatum in mortali noſtro corpore, ſed Chriſtus.

In quo) id eſt, per quem Filium habemus (*redemptionem*) nõ per angelos. Pro redemptione Græce eſt, ἀπολύτρωσις, de qua voce iam aliquoties dictum eſt. *Et remiſſionem peccatorum*) omnia eadem ſunt primo capite ad Ephe. niſi quod ibi habetur παραπτώματα hic ἁμαρτίαι inter quas voces licet quidam diſtinguant, Paulus tamen confundit, quod ex collatione horum locorum manifeſtum euadit: Coniunctio (&) addita eſt ab Interprete: ſiquidẽ Paulus quemadmodũ in Epiſtola ad Ephe. ita hic, nullius coniunctionis interuentu per appoſitionẽ adiecit, remiſſionem peccatorum: nihil tamen officit coniunctio (&) dum accipitur epexegeticῶs pro, id eſt.

Ad Rom. cap. 3.

Ad Ephe. 1.

Quid eſt Imago Dei inuiſibilis,) qui Filius expreſſus eſt ad naturam Patris, qui videri non poteſt: expreſſus inquam ſic, vt totam in ſe ſit complexus naturam & eſſentiam. Propter omnimodam ait Chryſoſt. ſimilitudinem & æqualitatem, filium vocat Imaginem. Inuiſibilis genitiuus eſt, & refertur nõ ad imaginem, ſed ad genitiuum qui præcedit, quod patet ex Græco, (*primogenitus omnis creaturæ*) id eſt, qui excellit omnem creaturam, omnes Enneas poteſtates, profundum quoque ſiue βάθος et quæcunque ſomniat ſchola Simonis. Chryſoſt. interpretatur qui ante omnẽ creaturam genitus fuit. De vocabulo primogeniti dictum eſt in Eſaia.

In fine capitis 4.

Quoniam

QVoniam in ipſo condita ſunt vniuerſa in cœlis & in terra, viſibilia, & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates, omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt, & ipſe eſt ante omnes, & omnia in ipſo conſtant: & ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, qui eſt principium, primogenitus ex mortuis, vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens: quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliare omnia in ipſum, pacificans per ſanguinem crucis eius, ſiue quæ in terris ſiue quæ in cœlis ſunt.

1. Cor. 15. c
Apocal. b.

QVoniam in ipſo) id eſt, iuxta Hebræi ſermonis proprietatem, per ipſum: frequens eſt iſta locutio Paulo, non tamen ſuperbè reijci debet, quod habet Thomas, in ipſo tanquam cauſa exemplari condita ſunt vniuerſa, (*in cœlis & in terra, viſibila & inuiſibilia, &c.*) Cauſa cur hæc tam diligenter inculcet Apoſtolus, depicta eſt in hiſtoria antiquitatis. Simon dicebat inuiſibilia, quorum ſpecies hic enumerat Apoſtolus, dum ait: ſiue throni, &c. condita per Enneam: viſibilia vero, hoc eſt, mundum & homines per Angelos. Vide Epiphanium in Simone Item in Menandro & In cæteris illius familiæ, præcipue autem in Baſilide, (*omnia per ipſum*) cum ſuperius dixiſſet, in ipſo creata eſſe omnia, nunc ſeipſum interpretans ait, per ipſum ſignificans ſe abuſum præpoſitione, in, pro, per: Sic Græca ſcholia.

Et in ipſo) diuerſum iſtud eſt à ſuperiori: nam Ibi eſt ἐμ ἀυτῷ id eſt in ipſo, hic vero εἰς ἀυτὸμ id eſt in ipſum, quod exponens Chryſoſtomus ex ipſo inquit pendet omnium hypoſtaſis, id eſt, non ſolum per ipſum creata ſunt omnia, ſed ipſe quoque conſeruat & tuetur vniuerſa, ita vt ſi ipſius cura deſtituerentur, mox perirent (*& ipſe eſt ante omnes*) Eraſmus vertit ante omnia: Græcus ſermo anceps eſt, optimè quadrat, ante omnia, quia & de vniuerſis locutus eſt, & ſequitur continuè (*omnia in ipſo conſtant*) id eſt, conſiſtunt, hoc eſt, omnia per ipſum conſeruantur. Exponit ſecundum Chryſoſtomum, quod ante dixerat: omnia in ipſo creata ſunt.

Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ.) Petatur expoſitio ex Epiſtola ad Epheſios: Qui eſt principium primogenitus ex mortuis, hoc eſt, primitiæ reſurgentium: dictum eſt contra ſcholam Simonis, vt patet ex Epiphanio. *Vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens.*) Græcis vnica dictin eſt πρωτέυωμ, id eſt, primas tenens re in omnibns, hoc eſt, in Geneſi et in reſurrectione, quæ παλιγγενεσία appellatut in ſcriptura, & in Eccleſia: Nam ante omnia ſecula natus eſt ex Patre, & ante omnes reſurrexit ex mortuis: reſurrectione,

Ad epheſ. in fine primi capitis.

quam non ſit ſecutura mors, & vt caput in membra diffundit ſpiritum vitæ & vigoris in credentes.

Quia in ipſo complacuit, &c.) Senſus eſt: voluntas Patris fuit, vt in Chriſto habitaret omnis plenitudo: Quidam codices hic additum habent (diuinitatis) ſed pene certum eſt non debere addi, cum Græca exemplaria nec correctiora Latina habeāt. Et Chryſoſtomus hunc locum enarrans dicit quoſdam intelligere de plenitudine diuinitatis: ex quo commentario manifeſtum eſt, nec Chryſoſtomum, nec Græcos interpretes agnouiſſe pro parte literæ, ſed nec Latini interpretes legerunt, qnod ex ipſornm commentarijs patet: ſiquidem Carthuſianus interpretatur primo de plenitudine gratiæ, deinde de plenitudine diuinitatis: Idem facit Lyranus. Ne autem quæreremus quibus meritis iſtud eſſet factum, poſuit Apoſtolus ἐυδοκίαμ id eſt bonam voluntrtem, ſiue beneplacitum Patris. Et per eum reconciliare omnia in ipſum.) Senſus eſt: *D*eus pater per Chriſtum voluit reconciliare omnia erga ſe. Reijciendus eſt ergo Simon, qui facit Angelos mediatores (*pacificans per ſanguinem crucis eius*) id eſt, quem ſudit in cruce (*ſiue quæ in terris, ſiue quæ in cœlis ſunt*) Sententia huius petatur ex Epiſtola ad Epheſios & enchiridio Auguſtini, vbi locum hunc & eum qui eſt capite. 1. ad Epheſios citat, & diligenter tractat. Vide ipſum cap: 6. & duobus ſequentibus.

ET vos cum eßetis aliquando alienati, & inimici ſenſu in operibus malis: nunc autem reconciliauit in corpore carnis ſuæ per mortem, vt exhiberet vos ſanctos & immaculatos, & irreprehenſibiles coram ipſo.

ET vos cum eßetis aliquando alienati, & inimici ſenſu) id eſt, mēte ſeu cogitatione: nam Græcè eſt διανοία: Quod annotamus ne qnis cum Lyrano ad corporis ſenſum pertinere putet. Addit autem iſtud Apoſtolus, vt oſtendat ipſos indignos fuiſſe reconciliatione, vt qui non neceſsitate ſed ſuapte voluntate alienati fuerint à Deo, & hoſtes extiterint: Sic Chryſoſtomus, ſic Theophylactus, & Græcanica ſcholia, nec in mente duntaxat hæc alienatio erat, & in ſola voluntate, ſed & operibus inimici eratis, hoc eſt, quæ hoſtium ſunt exercebatis: talis autem vos exiſtentes ipſe reconciliauit autem non per angelos, ſed per ſeipſum, nec quocunque modo per ſeipſum, ſed per mortē quam pertulit ipſe in corpore ſuo mortali, hoc eſt, quod ait (*carnis ſuæ*) Similis phraſis eſt in Epiſtola ad Hebræos caput. 5. Qui in diebus carnis ſuæ, id eſt, dum ageret in mortali

corpore, &c. Dictum eſt contra ſcholam Simonis. Vide Epiphanium in Baſilide, qui aiebat Chriſtum in phantaſia tantùm apparuiſſe, nec hominem fuiſſe, nec carnem ſuſcepiſſe, nec paſſum aut mortuum, ſed eius loco Simonem Syrenenſem: (*vt exhiberet vos ſanctos & immaculatos & irreprehenſibiles coram ipſo, &c.*) Simile eſt in Epiſtola ad Epheſios capite primo.

SI tamen permanetis in fide fundati, & ſtabiles, & immobiles à ſpe Euangelij quod audiſtis, quod prædicatum eſt in vniuerſa creatura, quæ ſub cœlo eſt, cuius factus ſum ego Paulus miniſter, qui nunc gaudeo in paßionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ deſunt paßionum Chriſti, in carne mea pro corpore eius quod eſt Eccleſia.

SI *tamen*) iſtud ad Ephe. caput. 3. &. 4. ſumitur, vt ſit confirmantis, hoc loco commonefacientis ſecundum Chryſoſtomum. Ad Epheſ. 3. requirit etiam Apoſtolus fundamentum: ibi fundatos eſſe eos vult in charitate, hic vero in fide. Timebat Apoſtolus ne reciperent Simonem, & cũ Chriſto coniungerent. Dicit ergo ſi modo permanetis in fide fundati & ſtabiles, ſic vt non fluctuetis inter veram doctrinam & doctrinam hæreticorum., vt non auſcultetis Simoniacis qui diuerſa docent, nec dimoueri vos patiamini à ſpe Euangelij (*quod audiſtis*). ſ. ab Epaphra fideli diacono Chriſti (*quod prædicatũ eſt in vniuerſa creatura*) hoc addit, ne quid cogitarent Coloſ. de mutanda fide, quæ iam ab omnibus eſt recepta. Hyperbole eſt: veriſimile enim omnino Euangelium eo tempore nondum in hac orbis parte prædicatum fuiſſe. Magnificentius autem eſt, & vehementius in vniuerſa creatura, quam inter homines (*cuius factus ſum ego miniſter*) eodem conſilio & iſtud adijcit. Magnum enim iam erat Pauli nomen.

Qui nunc gaudeo in paßionibus) id eſt afflictionibus (*pro vobis*) id eſt, gentibus, vt pertineat ad totum genus. Adeo, inquit vera eſt ſpes Euangelij, vt nihil dubitem pro ea pati, & patiens gaudeo: patior aut propter vos gentes, dum vobis prodeſſe ſtudio propagando veram doctrinam. *Et adimpleo ea quæ deſunt paßionum Chriſti in carne mea*) Chriſtus nõ omnia perfecit in corpore ſuo: non enim ſufficit paſſio ipſius ad conuerſionem gentium, ſi non prædicetur Euangelium: Quod ergo hic deeſt paſſionum Chriſti, ego adimpleo, monendo ſcilicet, docendo, prædicando, quod dum ſedulo ſtudeo facere multa patior dura & grauia, imo vincula & carceres.

Illud (*pro corpore eius*) hunc habet ſenſum vt corpus ipſius quod eſt Eccleſia perficiatur, hic videtur germanus eſſe ſenſus huius loci. Non tamen ſuperbè reijciendi ſunt commentarij, qui referunt ad theſaurũ Eccleſiæ, quod hic dicitur, & ad confirmationem indulgentiarum.

CVius factus ſum ego miniſter ſecundum diſpenſationem Dei quæ data eſt mihi in vobis, vt impleam verbum Dei, myſterium quod abſconditum fuit à ſeculis & generationibus: nunc autem manifeſtatum eſt ſanctis eius.

C*Vius ego factus ſum miniſter*) cuius refert Eccleſiam, non corpus, nec Chriſtum: quia fœminini generis eſt, vt patet ex Græco. Secundum diſpenſationem Dei,) Paulus hoc dixit ſecundum Oeconomiam Dei, id eſt, ſecundum certam rationem agẽdi, qua vtitur Deus in adminiſtranda familia ſua, ſecundum quam voluit me eſſe Apoſtolum gentium, & per me adducere gentes ad fidem, hoc eſt, quod dicit (*quæ data eſt mihi in vobis*) nam ex ſpecie genus intelligitur, ſicut apud Terentium: Quam vos facillime agitis, id eſt, diuites, & veſtra libido eſt, id eſt, virorũ in (*vt impleam*) vt prædicem & perfectè annunciem Euangelium.

Quod ſequitur (*myſterium*) per appoſitionem additur, quod indicat articulus τὸ, qui apud Græcos præponitur ei. Quod abſconditum fuit à ſeculis & generationibus, non ſolum hominibus, ſed ipſis etiam Angelis, quemadmodum habet in Epiſtola ad Ephe. cap. 3. *Nunc autem manifeſtatum eſt ſanctis eius*) id eſt, Apoſtolis & Chriſtianis cæteris:

QVibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ Sacramenti huius in gentibus, qui eſt Chriſtus, in vobis ſpes gloriæ quem nos annunciamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominem in omni ſapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Chriſto Ieſu, in quo & laboro, certando ſecundum operationem eius quam operatur in me virtute.

Q*Vibus*) ſcilicet ſanctis Apoſtolis & Chriſtianis cæteris pro mera ſua bonitate, (*voluit Deus notas facere diuitias gloriæ Sacramenti huius.*) Vehementer dictum eſt: Non ait, quibus voluit Deus notum facere Sacramentum, id eſt, myſterium, ſed quibus voluit notum facere quæ ſit gloria Sacramenti, imò nec ſic dixit, ſed ait: quibus voluit notum facere quæ ſunt diuitiæ gloriæ Sacramenti exaggerationi, exaggerationem ſuperinducens. Addit (in generationibus) quia beneficium hoc maximè in gentibus elucet: Sic Chryſoſtomus. Quod (ſcilicet Sacramentum ſiue myſterium, *Eſt Chriſtus*) nimirum obiectiue: nam de ipſo eſt, & circa ipſum verſatur. Græcis eſt ὅς, id eſt,

qui

qni eſt Chriſtus & refertur ſecundum Græca. ſcholia ὃς ad diuitias quas ipſi πλοῦτοῳ appellant, quæ vox maſculini generis eſt, numeri ſingularis. Cum Oecumenio ſentit Valla, vertens quæ eſt Chriſtus.

Quod ſequitur (*in vobis*) Chryſoſtomus ad præcedentia refert: Si Chriſtus, inquit, in vobis eſt, quid quæritis Angelos: Ad præcedentia quoque teferunt Græca ſcholia: Alij conſequentibus cohærere volunt hoc ſenſu: Glorioſa ſpes veſtra, Hebraiſmus eſt & ſpes per appoſitionem adiungitur Chriſto. Quem nos annunciamus corripientes) Græce eſt νυθετοῦντες, id eſt, mouentes vel caſtigantes. Nam vocabulum Græcum anceps eſt, cuius ethymologia expoſita eſt in Epiſt. ad Ephe. Eraſmus in ſua verſione prius ſignificatum amplexus elt: Et interpres Amb. legit mouentes.

In principio vltimi capit. ad Ephe.

In omni ſapientia) Alludit ad Gnoſticos iactantes ſapientiam: Vt exhibeamus omnẽ hominem perfectum (*non in Angelis, ſed in Chriſto Ieſu*) id eſt in fide Chriſti, in ſcientia & cognitione illius: Sic Ambroſius, ſic Chryſoſtomus, ſic Theophylactus. Referunt igitur hanc perfectionem ad intellectum, non ad affectum. *In quo*) id eſt, ad quod, nam Græce eſt *εἰς ὅ*. *Et laboro*) nec ſimpliciter laboro, ſed enitor multa cum diligentia decertans, cumque multa vigilantia & difficultate: Id enim ſignificat ἀγωνιζόμενος. Secundũ operationem: Græce eſt, ſecuudum energiam eius quam operatur. Ambroſius legit, quæ operatur, atq; ita eſt Græcè: ſecundum inquit efficaciam eius, & vim potenter in me agentem etiam in miraculis perpetrandis, hoc elt, quod ait: in virtute.

CAPVT II.

VOlo enim vos ſcire qualem ſolicitudinem babeam pro vobis, & pro ijs qui ſunt Laodiceæ, & quicunque non viderunt faciem meam in carne, vt conſolentur corda ipſorum, inſtructi charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem myſterij Dei, & Patris & Chriſti Ieſu, in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ abſconditi.

V*Olo enim vos ſcire qualem ſolicitudinem*) Vocabula (enim) cauſam dicit cur meminerit iam ſuorum laborum. Volo inquit vobis cognitam eſſe ſolicitudinem meam, & curam quam habeo de vobis, imo certamen. Nam Græci habent ἀγῶνα quæ vox nunc periculum ſignificar, nunc certamen ſiue laborem cum difficultate coniunctũ. Quantum, inquit, certamen habeo veſtri cauſa & eorum: *Qui ſunt Laodiceæ*) hinc patet Laodicæam Coloſsis vicinam fuiſſe. *Vt conſolentur corda ipſorum inſtructi, &c.*) interpres noſter neglexit conſtructionem hîc grammaricalem, quam tamen obſeruauit Apoſtol. Nam habet συμβιβασθέντων, quod participium eſt pluralis numeri genitiui caſus à συμβιβάζω de qua voce dictum eſt in Epiſtola ad Epheſios. Senſus eſt: cum in morem partium ſeu membrorum vnius corporis, ſeu ædificij aptè coherentium inter ſe, compacti fuerint & connexi in charitate: Neque ſolum compingere & ad cohærentiam adducere ſignificat συμβιβάζω, ſed et inſtruere & collatione aliquorum probare ac docere, quod ſignificatum expreſsit noſter interpres.

Ad Epheſ. 4.

Et in omnes diuitias plenitudinis) non eſt hic πλήρωμα, quæ vox in præcedenti capite ponitur ibi: In ipſo complacuit omnem plenitudinem inhabitare, ſed πληροφορίας, quæ vox non ſimpliciter plenitudinem ſignificat, ſed quoties alicui plenè perſuadetur & certiſsima ſit fides, ita vt nihil iam addubitet. Vult igitur Paulus iltud: in hoc ſum ſolicitus, vt ſitis compacti in vno ſpiritu, & vt ſitis ſic de negotio Chriſti perſuaſi, vt neq; propter Iudaicos doctores, neque Simonis familiam quicquam hæſitetis. Eraſmus vertit in omnes diuitias certè perſuaſionis. Et annotat Chryſoſtomus, non ſimpliciter dixiſse Apoſtolum τῆς πληροφορία, ſed in omnes diuitias, id eſt, vt in omnibus & abundè perſuaſi ſitis: in omnibus inquam quæ pertinent ad agnitionem myſterij *D*ei & Patris, &c. Vult myſterium hoc ipſis bene cognitum eſſe, vt ſciant per Chriſtum nos reconciliari, & per ipſum ſolum nos habere acceſſum ad Patrem, non per angelos.

In quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ) Commentarius Chryſoſtomi in hunc locum ſic habet: Quod (theſauros) quidem dicit, copiam ac multitudinem, quod vero addit: (omnes) nihil ab eo ignorari: quod autem ſubiungit (reconditi) ipſum ſolum omnia ſcire declarat. Dictum eſt contra ſcholam Simonis: Gnoſtici, inquit, iactabant ſuam falſi nominis ſcientiam, ſed vera eſt in Chriſto, ab illa tanquam fonte petenda eſt, non à Gnoſticis, neque ab angelis Simonis.

H*Oc autem dico, vt nemo vos decipiat in ſublimitate ſermonum. Nam etſi corpore abſens ſum, ſed ſpiritu vobiſcum ſum, gaudens & videns ordinem veſtrum & firmamentum eius, quæ in Chriſto eſt, fidei veſtra.*

H*Oc autem dico*) hactenus eſt præfatus Paulus & multis modis ſibi conciliauit beneuolentiam & anthoritatem: iam ag-

greditur ſcopum huius epiſtolæ, qui in hoc eſt, vt muniat Coloſſenſes aduerſus duas familias, Simonis videlicet & Iudaizantium: hoc animaduerſo clara erit tota Epiſtola: *Decipiat*) eſt verbum ſcholæ, ſignificans falſa ratiocinatiooe imponere: eſt παραλογίζομαι (*in ſublimitate ſermonum*) Græcis vnica dictio eſt πιθανολογία, quæ et ipſa ſicut præcedens eſt, ſcholæ vox. Nemo, inquit, imponat vobis probabilitate vel perſuaſibilitate. Non legimus ſcholam Simonis elegantia ſermonis oppugnaſſe fidem: quare probabilitas hæc referenda eſt ad præſidia philoſophiæ niſi forte reſpexerit Apoſtolus ad nomina illa (cœlorum & poteſtatum) poëtico more efficta ab ipſis adeò noua, vt non niſi ſcripto tradi poſſunt, quæ ipſos excogitaſſe ſcribit Epiphanius in Baſilide, vt hac ratione finem conciliarent doctrinæ ſuæ apud ſimplices. Verum prius eſt probabilius, tū propter verbum παραλογίζομαι tum propter locum ſequentem: Videte ne quis vos decipiat per Philoſophiam, &c.

Nam etſi torpore abſens ſum, ſed ſpiritu vobiſcum ſum) eo modo quo Eliſæus, inquit, Ambro. præſens erat ſpiritu, & videbat quid miniſter ſuus ageret apud Cyrum principem. Senſus eſt: nihil latet me, eorum quæ apud vos aguntur, conſpicio omnia, ac ſi præſens eſſem (*gaudens & videns ordinem veſtrum*) non dicit fidem vel vitam veſtram, ſed ordinem. Maxima erat cura Paulo ordinis, quemadmodum & Ignatio, vt videre eſt in epiſtolis ipſius ad Philippenſes, Epheſios & Tharſenſis, in quibus potiſsimum monet Chriſtianos, vt epiſcopos ſuos presbyteros & diaconos agnoſcant, vt his ſe ſubijciant, & morem gerant per omnia: ob hunc ordinem obſeruatum à Coloſſenſibus, gaudet Paulus. Vocabulum Apoſtoli τάξιν Græcanica ſcholia apte valde interpretantur

1\. Cor. 11. Tit. 1. εὐταξίαν, Diuus Ambroſius diſpoſitionem conuerſationis, Chryſoſtomus conſtantem diſciplinam, ac decorum. Talis eſt ordo illius loci. Cætera cum venero diſponam: & ad Titum. Sicut diſpoſui tibi, vbique eſt verbum διατάττομαι. Talia ſunt de velandis fœminis, & non viris, enutrienda coma à fœminis, & non viris, cap. 1. prioris epiſt. ad Corinthios, & cap. 14. Si alij reuelatum fuerit ſedenti prior taceat: non eſt diſſenſio

1\. Corint. 14. nis Deus, vbi Paulus habet ἀκαταστασίας, quod magis confuſionem ſonat, & turbatum rerum ordinem. Item omnia ſecundū ordinem fiant in vobis. Item capite. 3. poſterioris epiſtolæ ad Theſſalo. Subtrahetis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, contra politiam à nobis inſtitutam. Ipſe, inquit ſtudui ſeruare ordinem, quem præſcripſi vobis, laborans manibus, non fui, inquiens, quod Græce eſt ἄτακτος, i. inordinatus. non obſeruans ordinem. Fuit igitur Paulo magna cura huius ordinis, in rebus etiam ἀδιαφόροις, id eſt, indifferentibus obſeruandis, conſtitutis tamen ad pacem & tranquillitatem reipub. Res hæc multum nos muniet aduerſus hæreſes huius temporis infeſtiſsimas ordinationibus præſertim Eccleſiaſticorum magiſtratuum (*& firmamentū*) ſoliditatem, firmitatem, ac ſtabilitatem veſtræ fidei in Chriſtum.

Sicut ergo accepiſtis Ieſum Chriſtum Dominum, in ipſo ambulate, radicati & ſuperædificati in ipſo, & confirmati in fide, ſicut & didiciſtis, abundantes in illo in gratiarum actione.

Sicut ergo accepiſtis Ieſum Chriſtum.) Id ſolum ago, inquit, vt retineatis quod bene de Chriſto docuit Epaphras, & ne diuerſam admittatis doctrinam. Similis eſt adhortatio, ac ſi quis nunc ſuadeat populo, vt fideliter retineat ea, & credat quæ credidit ante natum Lutherum, & ab illa fide prius accepta ſe non ſinat abduci. Commentarius Chryſoſtomi in hunc locum ſic habet: Recæ ait Apoſtolus (*in ipſo ambulate*) nam Chriſtus eſt via quæ ducit ad Patrem, & non angeli. Idem eſt apud Theophylactum & Oecumenium: & ſexcenta ſunt alia loca ſimilia in commentarijs horum authorum, quæ oportet obſeruari. Nam apertam dant ſignificationem agi contra Angelos Simonis, & liturgias Platonicorum Philoſophorum, (*radicati & ſuperædificati in ipſo*) volo, inquit vos radices agere in vno ac ſolo Chriſto, volo vos Chriſto tanquam fundamento inniti & in illo creſcere, non in Angelis: volo vos firmos ſtare in fide ſemel accepta ab Epaphra, hoc eſt, quod dicit (*ſicut et didiciſtis*) vbi coniunctio (&) iuxta Græcos redundat. *Abundantes in illo*) ſcilicet Chriſto. Græca exemplaria habent, ἐν αὐτῷ, id eſt, in ea, vt ad fidem referatur quomodo etiam Latina quædam vetera habent (*in gratiarum actione*) per gratiarum actionem: Religio Chriſtiana, inquit, non eſt ſita in ſcientia cœlorum ac aliorum, vt volunt Gnoſtici, ſed in contemplatione beneficiorum Dei, gratiarum actione: opponit ergo Apoſtolus gratiarum actiooem ſuperuacuo ſtudio Gnoſticorum. Similis locus eſt in epiſtola ad Epheſios capite. 5. Impleamini Spiritu ſancto, & cætera.

Videte ne quis vos decipiat per philoſophiam & inanem fallaciam, ſecundum traditionem hominum, ſecundum elementa mundi, & non ſecundum Chriſtum.

Videte

V*Idete ne quis vos decipiat, &c.*)hoc agit Apoſtolus hac Epiſtola, vt Coloſſenſes auertat ab heterodidaſcalia, vel aduerſus eam muniat. Nam ex Epiſtola ipſa non ſatis liquet, num admiſerint diuerſam doctrinā, an non: diuerſa autem hæc doctrina conſiſtebat in opinionibus Iudaiſantium & Simoniacorum. Primum velut exordio facto conciliat ſibi illorum animos, dum oſtendit ſibi curæ eſſe illorum ſalutem, dum dicit ſe gratias agere ob illorū fidem, & dilectionem indeſinenter orare vt impleantur agnitione voluntatis Dei. Deinde interſpergit ſemina quædam argumenti tractandi, dum meminit excellentiæ Filij Dei, dum ait, in ipſo eſſe redemptionem, in ipſo condita vniuerſa, &c. Poſtea redit ad exordium, commendans miniſterium ſuum, & afferens ſe gaudere in paſsionibns pro illis, & adimplere ea quæ deſunt paſsionum Chriſti, &c. Rurſus hic inſerit quædam rei præpoſitæ ſemina, mentionem faciens myſterij abſconditi à ſeculis, &c. Tertio redit ad locum exordij, in principio. 2. capitis ſolicitudinem ſuam pro illis explicans, & hic quoque inſpergit ſemina argumenti ſuſcepti, dum dicit, in Chriſto omnes theſauros ſapientiæ & ſcientiæ reconditos, &c. Exordium excipit breuiſsima enarratio. *Hoc autem dico, &c.*) quo ſignificat Apoſtolus, quorſum omnia dixerit, videlicet ne quis illos paralogiſet, quamquam & hic admiſceat particulam exordij, prædicans obſeruationem ordinis in ipſis, & firmamentum fidei. Sunt item hic principalis argumenti ſemina, vbi dicitur: Radicati fundati in ipſo, Deinde repetitio eſt narrationis.

Videte ne quis vos decipiat, & ingreditur principale negotium, auertens animos ipſorum, primo à ſchola Simoniacorū philoſophorum, ſiue vt Chryſoſtomus à ſuperſtitionibus ex gentilitate & philoſophia, fidei ſuperadditis, poſtea venturus ad Iudaizantes. Commentarij igitur, qui hic nomine traditionum Iudaiſmum accipiunt, indulgentiores ſunt:

Decipiat) hoc loco diuerſum eſt à ſuperiori verbo: ſiquidem illic eſt παραλογίζομαι, hic vero συλαγωγέω, quod ſignificat prædam abigere: Videte, inquit, ne quis vos deprædetur, ſiue in prædam abducat. Eſt admonitio qualis illa ad Epheſios: videte quomodo cautè ſiue circumſpecte ambuletis: metuebat Paulus ne à Gnoſticis in philoſophia inſtructis abducerentur ad hæreſim non autem metuebat illos redituros ad paganiſmum. Eleganter autem Gnoſticos prædones appellauit: porro quia philoſophia vocabulum honeſtum habebatur, adiecit Apoſtolus. *Et inanem fallaciam*) velut interpretans quod ante dixerat. Sumitur enim coniunctio (&) interpretatiuè: Ne quis, inquit, vos deprædetur per inanem philoſophiam. In epiſtola priori ad Thim: capite vltimo vocat philoſophiam falſi nominis ſcientiam.

Secundum traditionem hominum, &c.) id eſt, totum hoc ſtudium tota philoſophia hæc ſita eſt in traditione hominū, in placitis merè humanis, nùllo ſpiritus inſtinctu proditis. Hebraico more vſus eſt Apoſtolus particula, ſecundum: vox παράδοσις ſiue traditio nunc ad præcepta pertinet & conſtituta, nunc ad inſtitutionem. Ad præcepta pertinet apud Mattheum cap. 15. Quare diſcipuli tui tranſgrediuntur traditiones ſeniorum, &c. hoc loco pro inſtitutione non præceptis accipi videtur. Hiſtoria enim eius ſeculi non docet Gnoſticos laboraſſe in nouis præceptis, ſed potius nouam doctrinam excogitaſſe, noua quædam dogmata fidei Chriſtianæ addentes. In priori epiſtola ad Corint. cap. 2. Apoſt. habet antitheſes aliquot ex quibus colligere licer, quid ſit traditio hominum. Sermo, inquit, meus & prædicatio mea non in perſuaſibilibus humanæ ſapientiæ verbis, ſed in oſtenſione ſpiritus & virtutis, vt fides veſtra non ſit in ſapientia hominum, ſed in virtute Dei, &c, Secundum traditionem ergo hominum, id eſt doctrinam humano ſpiritu allatam, & non ſecundum ſpiritum reuelationis. Eodem pertinet illud quo philoſophia & fallacia eſt congeries.

Secundum elementa mundi) propria vocis ſignificatio eſt, cum dicimus aërem & ignē eſſe elementa, ſed deflectitur hic vox ad rudimenta & initia quæuis. Sic dicimus elementa Theologiæ, elementa philoſophiæ. Voce hac vſus eſt Paulus in epiſtola ad Gal. cap. 4. & ad Hebr. cap. 5. & bis in hac epiſtola. Alius non eſt locus ſcripturæ, ex quo poteſt intelligi quid ſit Paulo elementum: vſus eſt autem nomine elementi omnibus his locis pro rudimento. Verum quamuis ſecundū eandem notionem genericam omnibus iſtis locis elementa dicantur rudimenta, alia tamē ſpecies elementorum eſt ad Hebræos, alia ad Galatas, & alia hoc loco. Ad Hebræos vox pertinet ad rudimenta Chriſtianæ fidei, qualia tradebant Apoſtol. ad Galatas: pertinet ad rudimenta, qualia tradebat Moyſes, id eſt, ad Iſagogen legis: Hoc loco vero ſpectat ad mundane Philoſophiæ rudimenta, qualia tradebat Plato, Simon, & Gnoſtici. Vide annotationes in cap. 4. ad Galatas, vbi plura de hac re dicta ſunt. Nihil igitur vult Paulus per elementa mundi quam Philoſophiam ſignificare, aut fallaciam, aut tradi-

tionem hominum,rem eandem diuerſis vocibus quaſi per epexegeſin inculcans.

Et non ſecundum Chriſtum,) Iſta eſt quinta explicatio eiuſdem rei,quam nunc philoſophiam,nunc inanem fallaciam,nunc traditionem,& elementa mundi appellauit.

QVia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & eſtis in illo repleti, qui eſt caput omnis principatus & poteſtatis.

QVia in ipſo inhabitat omnis plenitudo, &c.) Iſtud(quia)diligenter obſeruandum eſt.Senſus eſt:in Chriſto inhabitat omnis plenitudo,&c.Non ſequamini ergo traditiones hominū,aut elementa mundi quę à Chriſto abducunt,quæ ab eo in diuerſum vos deferunt, nec ſecundum Ipſum incedere vos permittunt.Plenitudinem diuinitatis dixit phraſi Hebræa.Senſus eſt:in quo plena diuinitas inhabitat corporaliter, id eſt,reuera non per vmbram,ſicut in Angelis veteris teſtamenti gerentibus perſonā Dei: Sic quidam, & probabilis eſt commentarius reſpicienti ad id quod ſequitur. Vmbra futurorum, corpus autem Chriſti. Alij interpretantur non vt vmbræ opponatur,ſed ei quod eſt tantum inhabitare ſecundū energiam & motum,quo modo diuinitas inhabitat iuſtos quoſuis. Hi corpus accipiunt quale noſtrum eſt,hoc ſenſu:in Chriſto inhabitat omnis plenitudo diuinitatis, ſic vt diuina natura in eo vnita ſit humanæ in vnā hypoſtaſin , in vnum ſuppoſitum corporeum.

Et eſtis in illo repleti)quia effecti eſtis membra & corpus illius,qui eſt caput omnis poteſtatis,quare pergite cohærere huic tanto capiti veſtro mediatori Dei & hominum Chriſto Ieſu, & non adſciſcatis angelos Simonis aut poteſtates quas ſchola illa inducit. Quod in Epiſtola ad Epheſ.per (ſupra) expreſsit,dicens:Conſtituens illum ad dexteram ſuam in cœleſtibus ſupra omnē principatum & poteſtatem,& hoc nomine capitis hic ſignificat:

Ephe. 1.

IN quo & circumciſi eſtis circunciſione non manufacta in expoliatione corporis carnis, ſed in circumciſione Chriſti,conſepulti ei in Baptiſmo,in quo & reſurrexiſtis per fidem operationis Dei,qui ſuſcitauit illum à mortuis.

IN quo & circunciſi eſtis,&c.)Hactenus egit contra Simonis ſcholam, iam agit contra Iudaizantes. Nihil,inquit , opus eſt circunciſione Moſaica per Chriſtum eſtis circunciſi.Præpoſitio enim (in) capitur pro, per: *In expoliatione*)id eſt,per expoliationem, id eſt,exutionem(*corporis carnis*)id eſt,per hoc quod exuiſtis veterem hominem,ſiue vitam quæ eſt in peccatis. Corpus carnis appellat Apoſtolus corpus carneum,id eſt quo nihil eſt adhuc ſpiritus. Quidam legunt in expolitatione corporis peccatorum carnis,intelligentes corpus peccatorum, corpus peccatis obnoxium tunc genitiuus, carnis,refertur ad peccatorū,vt peccata carnis ſint peccata carnalia,non libido tantum,ſed quæ ſequntur carnē ex Adam propagatam. Eam lectionem tempore Auguſtini quædam Latina exemplaria habebant, quædam non: quemadmodum nunc alia habent,alia non Græca conſtanter legunt peccatornm.

Aug. in epiſt. 59. Ad Paula. in ſolutione quæſtionis 7.

Sed in circunciſione Chriſti) Illud(ſed) adiectum videtur ab aliquo: Græca uon habent,quemadmodum nec Latina quædam, nec ſenſus requirit,imo officit magis , adeò vt Lyra motus hac vocula, illud quod præcedit.In expoliatiōe corporis carnis, retulerit ad circunciſionem Iudaicam. Amplificat autem Apoſtolus variè hanc circunciſionem Chriſti:Primo quod non fiat manibus,vt illa Moſaica:deinde quod non vnam tantum particulam,ſed totam carnem præcidat. Iudæis præſcidebatur pellicula illa, quæ glandem tegit,vt proprie ſemper ſectionis meniores cogitarent membro illo non vtendum niſi moderatè,gratia videlicet prolis. Vos inquit, multo amplius circunciſi eſtis per Chriſtum , qui totum corpns carnis circuncidit.Si quæritis vbi? aut quando dico in Baptiſmate,hoc eſt , quod ſequitur. *Conſepulti ei in Baptiſmo*) quod circunciſionem dixerat, hoc iam ſepulturam vocat : In Baptiſmo enim ſepelitur vetus homo,& obruitur vt non valeat amplius exercere vires ſuas,vt ante ſolet.Similis locus eſt in epiſtola ad Roma.; capite. 6 .inde petantur cætera quæ ad expoſitionem huius pertinent.

In quo & reſurrexiſtis,&c.)Non ſolum,inquit,liberati eſtis à vitijs per Chriſtum in Baptiſmo,ſed & nouam vitam ibi induiſtis, ita vt nouos motus in vobis iam ſentiatis, motus inquam & operationes ſpiritus: *Per fidem operationis Dei,&c.*) quod tribuit primum Baptiſmo,nunc tribuit fidei operationis:Per fidem,inquit,operationis, hoc eſt, phraſi Hebræa per fidem operatoriam, per fidem agentem , non otioſam neque defidem,ſed quæ hominem reddit actuoſum, pet fidem inquam operatoriam Dei, id eſt, eſt,quæ eſt de Deo vel à Deo, Alij interpretantur per fidem, qua credidiſtis energiam Dei ſiue efficaciam, quā declarauit in Chriſto à morte excitando.

Eſt tertius commentarius,qui fidem operationis Dei interpretatur fidem, quā operatur in nobis Deus. Sed probabilius eſt, genitiuum operationis referendum ad fidem phraſi Hebræa: & genitiuum Dei, pertinere ad totum complexum , quod ſequitur prima expoſitio. Quod autem dicit

Apoſto-

Apoſtolus iſtud eſt:omnia quæ contigerũt in vobis·vna cum illo ſepulti eſtis, vna cum illo eſtis & excitati,quid igitur ſoliciti eſtis de circuncisione Moyſi,re tam exigua: Si tempore Pauli ita refriguiſſet charitas, vt hoc noſtro ſeculo hæc argumenta parum mouiſſent, quia pauci ſentimus quæ ſit iſta reſurrectio.quid ſepultum eſſe,&c. Similis locus eſt in epiſtola ad Galatas cap. 1. Hoc ſolum volo à vobis diſcere, ex operibus legis ſpiritum accepiſtis an ex auditu fidei: Reſponderent nunc Chriſtiani, ſe neſcire, eo quod non ſentiant illum actuoſum impetum ſpiritus.

ET vos cum mortui eſſetis in delictis & præputio carnis veſtræ, conuiſicauit cum illo, donans vobis omnia delicta: delens quod aduerſus nos erat, chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipſum tulit de medio affigens illud cruci, & expolians principatus & poteſtates traduxit confidenter palam triumphãs illos in ſemetipſo.

ET vos cum mortui eſſetis in delictis, &c.) Similis locus eſt in epiſt.ad Ephe.capi.2. cum quo hunc conferre oportet. Præpoſitionem (in) addidit interpres de ſuo,& exponenda eſt per præpoſitionem(per) cùm mortui eſſetis per delicta & per præputium carnis.Per præputium intelligit, quod ſignificatur præputio, id eſt, delicta carnalia per methonimiam.Vide Aug.in epiſtola ad Paulinum,quæ eſt numero. 56. Delicta autem carnalia nominauit etiam inuidiam, ambitionem,&c.ad quæ nos ducit corrupta hæc caro.

Donans vobis delicta) Hinc patet quod annotauimus in enarratione illius loci,qui eſt in epiſtola ad Ephe.cap.4. Donantes inuicem, ſicut & Deus in Chriſto donauit vobis,nimirum verbum χαρίζομαι vſurpari à Paulo pro condonare & ignoſcere,

Delens quod aduerſus nos erat chirographũ decreti) eſt oratio mirè grandis, quod ad lectionem attinet.Græca habent τοῖς δόγμασιν,id eſt,decretis atque ita legit et interpretatur Chryſoſt.item Theoph.& Oecumen: ſed & Auguſt.& Hieronymus, & penè certum eſt legendum eſſe decretis, vt ſit ablatiuus inſtrumenti,qui authore Chryſoſt.& Theoph.& Oecum.refertur ad participium delens,vt idem ſit hic delere chirographum decretis,quod ad Ephe. legem mandatorũ in decretis euacuare,id eſt,legem Moyſi abrogere per præcepta euangelica, ſiue per fidem,quo in loco more Hæbraico addit prępoſitionem(in) quam etiam hoc loco legit Auguſtinus.Eraſmus alio refert ablatiuum decretis,quemadmodum dictum eſt in epiſtola ad Ephe. ſed contra ſententiam veterum.

ad Eph. 8.

Legem autem Moyſi ſiue decalogum chirographum appellauit quod accuſaret & conteſtaretur aduerſus nos. Lex enim iudicabat nos reos, dum nos præſtabimus, quod præcipiebatur:vnde etiam dicit chirographum ipſum fuiſſe contrarium nobis, Hoc chirographum deleuit Chriſtus, quia ipſius beneficio iam amplius non tenemur lege,iuxta ſenſum qui dictus eſt in præcedentibus epiſtolis.

Aug. epi. 59. ad Ephe. 2.

Et ipſum tulit de medio) id eſt,ſuſtulit hanc ſyngrapham,& affixit cruci, id eſt, abrogauit in ſanguine ſuo,ſiue per carnẽ,vt dicitur in epiſt.ad Ephe. *Et expolians principatus,)* Participia hæc affigens, expolians, &c. præteriti temporis ſunt apud Paulum. Senſus eſt,exuit ſiue ſpoliauit Chriſtus ipſos dęmones poteſtate ſua ſiue imperio, quod habebant ipſo nondum nato.Eſt hoc quod dicitur apud Ioannem nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Iſtud autem dictum eſt contra familiam *Simonis*. Priora vero contra Iudaizantes.Præſtitit igitur Chriſtus primum vt tolleretur ſyngrapha, deinde ademit dæmonibus ſuas vires, quas habebant per tranſgreſsionem Adæ in genus humanum.

Ioannis. 14.

Quod ſequitur(*traduxit*)à pleriſque non recte exponitur. Germanus ſenſus iſte eſt: Chriſtus dæmones exutos ſua poteſtate, & nudatos imperio oſtentauit, ac ſpectandos omnibus propoſuit,& iuſtis, & angelis ſanctis: Id enim ſignificat ἐδειγμάτισεν quod verbum conuenit triumphatoribus prædã & captiuos ſuos oſtentãtibus.Sic ſuperioribus annis velut trophæum circumuexit Imperator,& populis oſtentauit ducem Saxoniæ,& Lantgrafium.*confidenter palam)* id eſt cum magna confidentia. Græcis eſt vnica dictio ἐν παῤῥησίᾳ, cum quis palam audet præſertim in loquendo, quanquam Paulus aliquoties refert ad alia:(*triumphans*)Græce dictum eſt,id eſt,de illis triumphũ ducens, ſiue illos in triumpho circumducens. *In ſemetipſo)* id eſt,fretus ſemetipſo, virtute ſolius ſanguinis ſui.Hic obiter redit ad familiam Simonis,quæ negabat Chriſtum paſſum vt videre eſt in Baſilide apud Epip.In ſemet ipſo igitur,id eſt, non adiutus angelis, ſed merito ſuæ mortis. Vide locum in Epiſtola ad Ephe. Interficies inimicitias in ſemetipſo,quod ibi dictum eſt de pronomine, etiam hic dicendum eſt.

ad Ephe. 2.

NEmo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei feſti, aut neomeniæ, aut ſabbathorum, quæ ſunt vmbra futurorum, corpus autem Chriſti.

NEmo ergo vos iudicet in cibo) Auguſtinus in epiſto.59.ad Paulinũ obſeruare

nos vult illud (ergo) Nemo ergo, vt cognoſcamus Paulum hoc loco nihil aliud intelligere per cibum & potum & tria reliqua, quę adijcit, quam Iudaiſmum. Eſt ergo hic Sinecdoche, atque ex certis ſpeciebus totum genus intelligitur. Iudicet, dixit pro condemnet κρίνομαι pro κατακρίνομαι (*in cibo*) id eſt, phraſi Hebræa propter cibum. *Aut in parte diei feſti*) annotat Chryſoſtomus Apoſtolum dixiſſe in parte diei feſti, & non in die feſto, vt extenuaret ſtudium ipſorum in obſeruationibus feſtorum, quæ omnia Coloſſenſes non poterant obſeruare, propterea quod longius abeſſent à Hieruſalem. Alius commentarius habet, dici partem diei feſti, quia Iudaizantes, vt patet ex epiſtola ad Gal. non omnia vrgebant, quæ lex Moyſi præſcribit: ſed quædam quæ mordicus volebāt teneri, alia patiebantur negligi. Paulus igitur extenuando dixit, quid iactatis particulam obſeruationum feſtorum: vterq; commentarius optimus eſt.

Quæ ſunt vmbra futurorum) id eſt, typi & ſignificationes rerum futurarum. Opponit hic vmbram corpori, ad Hebræos. 10. opponit imagini. Ibi igitur ſumpta eſt metaphora à pictoribus qui adumbrant imagines, hic ab alia vmbra. Græca ſcholia indicant hunc locum bifariam legi. Primum ita: Illa ſunt vmbra futurorum, ſed corpus ipſum, id eſt, veritas eſt Chriſti. Rurſus ita: Corpus Chriſti, nemo vos ſeducat, vt pertineat ad ſequentia, & corpus referatur ad fideles, qui ſunt membra Chriſti, hoc ſenſu: Vos autem qui eſtis corpus Chriſti, nemo diuertat à præmio, quod cœpiſtis promereri credentes in illum. Idem admonet Theo. Poſteriorem diſtinctionem ſequitur Aug. Illa, inquit, nemo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei feſti, aut neomeniæ aut ſabbathorum, quæ ſunt vmbra futurorum propter Iudaiſmum dicta ſunt: quod vero ſequitur, Corpus autem Chriſti, nemo vos conuincat, dicitur propter ſuperſtitiones gentilium. Verum prior diſtinctio videtur accommodatior, quam ſolum proponit Chryſoſtomus, vt corpus Chriſti hoc ſit, quod apud Ioannem veritas per Chriſtum facta eſt: Et propterea, inquit, nemo vos iudicet ſiue condemnet propter neglectum Iudaiſmum: quia vmbram corpore ipſo præſente, non oportet tenere.

1. Iohan. 1.

NEmo vos ſeducat volens, in humilitate & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, fruſtra inflatus ſenſu carnis ſuæ, & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones ſubminiſtratum et conſtructum creſcit in augmentum Dei.

NEmo ergo vos ſeducat volens, in humilitate, &c.) Hic noua periodus eſt ſecundū Chryſoſtom. ſeducat Græcè eſt καταβραβευέτω id eſt, iuxta Vallam, ad brauium euocet ſiue brauium oſtentet ad prouocandū curſum, ſed in annotationibus docet Eraſmus καταβραβεύειν non ſignificare ad præmium euocare, ſed præmium intercipere: vnde in tranſlatione ſua reddidit ad hunc modum: Nemo vobis palmam interuertat. Propoſita eſt vobis palma æternæ hæreditatis, eam nemo vobis eripiat per cultū angelorum obſeruatum à Simoniacis. Vocabulum Græcum optimè explicat Hieronymus in epiſtola ad Algaſiam, quæſtione. 10. dicens peculiare eſſe Cilicum, in qua prouincia Paulus natus & educatus fuit. Explicat idem Chryſoſtomus in commentar. huius loci, item Theop. & Oecum. Græci interpretes, quorum nullus vel tenuem dat ſignificationem illius quod habet Valla, ſed omnes interpretantur, vt hoc ſit quod defraudare præmio. Noſter interpres ad ſenſū reddidit.

Quod ſequitur (*volens*) Eraſmus refert ad verbum ſeducere, nemo vos ſeducat volens hoc eſt, ſtudio, data opera ſiue de induſtria, ſed Eraſmus ſolus eſt in hac ſententia: Chryſoſtomus enim volens ſiue θέλων, refert ad id quod ſequitur, in humilitate & religione, item & Oecumenius, quorum commentaria in hunc locum expedit legere: nam optime explicant quæ ſit iſta ταπεινοφροσύνη, ſiue humilitas animi & religio angelorum. Erant, inquiunt, id temporis qui docebant non accedendum ad Patrem per Chriſtum quod maius hoc ſit quam quod ad nos pertineat, quamque noſtra prauitas ferat, ſed per angelos quos faciebant mediatores loco Chriſti, indignū dicentes vnigeniti maieſtate, quod ipſe ad Patrem nos duceret ac reconciliaret. Et hæc eſt doctrina humilitatis, & religio angelorum, ſiue vt Paulus habet θρησκεία, quæ vox licet nonnunquam in bonam partem accipiatur, ſæpe tamen peregrinam ac ſuperſtitioſam religionem ſignificat, Deducta eſt autem à Tracibus, quod apud hos Orpheus multa de dijs confinxerit, traditis cæremonijs quibus colerentur. Notat ergo Apoſtolus ſcholam Simonis, nā primus inter Chriſtianos Simon offerre docuit per mediatores angelos, quos hauſit ex philoſophia Platonis, ex qua & Porphyrius habuit ſuos angelos.

Cum Græcis ſentit Auguſtinus: *Volens in humilitate*) interpretans vt hoc valeat quod affectans humilitatem, ſiue volens videri humilis corde in cultura angelorū, quod tamen inſolentius videtur, ſi Latinam ſpectemus phraſin. Sed annotat Auguſtinus, ſi Græcè iſtud diceretur in populari Aphricanorum ſermone, etiam à vulgo poſſe intelligi:

intelligi: Nam vulgo, inquit, qui diuitem ait affectat θελο, diues et qui ſapientem, θελο, ſapiens dicitur, in quibus mixta eſt Græca vox Latinæ, ſicut in compresbyter, coepiſcopus, ſubdiaconus: Epiphanius in hæreſi Doſitheorum nomine plane Græco dixit ἐθελόσοφον pro affectatore ineptæ ſapientiæ. Similem vocem habet in hæreſi Phariſæorum, quos ſic appellatos dicit, quod ſuperati eſſent ab alijs per ἐθελοπερισσοθρησκείαν, id eſt, ſuperfluam religionem ſpõte aſſumptam & fictam. Ad hanc rem hoc loco reſpicit Paulus, verum phraſis illa, volens in humilitate, volens in religione, quoniam non eſt vox compoſita non eſt vſitata à Græcis. Vnde locus iſte forſitã inter eos eſt, vbi Paulus imperitus eſt ſermone, in conſequentibus eleganter extulit voce compoſita, quẽadmodum dicetur enarratione illius. Secũdum præcepta & doctrinas hominum, quæ ſunt rationem habentia ſapientiæ in ſuperſtitione, &c. Expeditus fuiſſet ſermn, ſi hoc modo dixiſſet: nemo vobis præmium eripiat per fictam humilitatem, quæ ſita eſt in religione ſiue cultu angelorum. Sumitur (&) epexegeticῶs pro id eſt, per fictam humilitatem, id eſt, per confictam religionem, qua coluntur angeli vt mediatores.

Ex hoc loco adhibita hiſtoria antiquitatis intelligimus, quare tam ſtudioſe Apoſtolus inculcarit in Epiſtola ad Epheſ. nos habere acceſſum ſiue εἰσαγωγὴν ad Patrem per Chriſtum.

Quæ non vidit ambulans) id eſt, ingrediens in ea, quæ non vidit, id eſt, ſequens ſomnia ſua. Aliũ ſenſum dat Eraſmus ſecutus Hieronymum: Nam vertit in his quæ non vidit ſaltuoſus incedens. Vocabulum Græcum ἐμβατεύων optime explicat Budæus in commentarijs linguæ Græce ex Demoſthene Iſæo & Grægorio Nazianzeno, dicens hoc eſſe quod ponere pedem in aliquid. D. Auguſtinus loco eius quo nos habemus, quæ non vidit ambulans, legit quæ non vidit inculcans, addit interim nonnullos codices omittere negationem, & legere quæ vidit inculcans, & vtranque lectionem exponit in epiſtola ad Saulinum, verum priorem dicit ſibi magis placere.

Fruſtra inflatus ſenſu carnis ſuæ) id eſt, à carnali ſenſu ſiue mente: nam Græcè eſt νοὸς, id eſt, timent propter ſcientiam cœlorum, Angelorum, aliarumque rerum mirabilium, (*non tenens caput*) id eſt, non obtinens caput ſiue excidens à capite: Sic iam diceremus quoſdam non tenere Eccleſiam. Nomine capitis Chriſtum intelligit (*ex quo totũ corpus per nexus*) vt enim vitalis ſpiritus à cerebro in reliquum corpus per neruos diffunditur, & membris ſenſum & motum ſuppeditat: ſic ſpiritus Chriſti à capite in membra illi connexa per commiſſuras & compagines fertur, vitamq; & motum ſubminiſtrat, atque ita augeſcit corpus augmento Dei: Sic vero Theophylactus. Poteſt & hîc eſſe ſenſus: ex quo totum corpus per nexus & iuncturas dependens per mutuas membrorum adminiſtrationes creſcit in augmentum Dei. Dum enim quiſq; credentium ſuam partem ſuppeditat, & quodammodo ſuum ſymbolum adfert, vt dum Epiſcopus diligenter concionatur. Monachus iugiter orat. Laicus humiliter obtemperat & diſcit a ſuperioribus, & ſic in cæteris vnumquodque quod ſui eſt officij ſubminiſtrat corpus Chriſti augetur & perficitur. Locus hic conferendus eſt cum eo, qui eſt in epiſtola ad Epheſios capite. 4. Ex quo totum corpus compactum, & connexum per omnem iuncturam ſubminiſtrationis. Præpoſitionem (in) quæ eſt in noſtris exemplaribus. Paulus non habet, quam ſi omittas, erit phraſis, qualis eſt illa? viuit vitam: gaudet gaudium, quæ Græcis familiaris eſt.

Augeſcit, inquit, augmentum, vel augeſcit augmento, quod eſt ſecundum Deum. Illud (Dei) opponitur inuentis hominum.

SI mortui eſtis cum Chriſto ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo decernitis.

SI *mortui eſtis cum Chriſto, &c.*) Græca habent adiectũ (ergo.) Si mortui eſtis, quomodo Latina quædam exemplaria legunt, idem etiam habet Auguſtinus in epiſtola ad Paulinum. Hieronymus vero in epiſtola ad Algaſium non habet: Si non habeamus, intelligere oportet. In epiſtola ad Romanos frequenter occurrit mortui peccato legi, &c. hic adiecit præpoſitionem (ab) ſicut & in epiſtola ad Romanos capite. 6. Iuſtificatus à peccato: *Cum Chriſto*) id eſt, quemadmodum Chriſtus mortuus eſt, cui mors vltra non dominabitur: (*ab elementis mundi*) huius ſenſus eſt. Si ſemel renũciaſtis omnibus, omnibus quæ inducere poteſt, ſiue lex Moyſi, id eſt, litera, abſque ſpiritu, ſiue philoſophia, aut homo ſibi relictus, Plato vel Simõ: vt elementum ſumatur genericῶs, non ſolum pro elementis Iudæorum, ſed Philoſophiæ quoq;, & mundus pro omni eo quod craſſum eſt. Ille mortuus eſt elementis mundi, qui non ponit ſpem ſalutis in purgationibus animarum, quas tradunt Platonici, & poſt eos ſchola Simonis. Rurſus renunciauit omnibus quæ humanæ accidunt iuſtitiæ, id eſt, quæcunq; humano ingenio poſſunt adferri, iuxta Ambroſium.

Quid adhuc tanquam viuentes in mundo). i. conſtituentes ſpem ſalutis in ijs quæ poteſt

ſuggerere

ſuggerere caro, id eſt, natura ſine gratia (*decernitis*) ita vitam agitis, quaſi illa inuenta Simonis, quæ ſuggeſsit carnalis ratio, vel litera Moyſis, ſecluſa gratia requirantur ad ſalutem. Viuere igitur in mundo, eſt viuere iuxta ea quæ oſtendunt elementa, lex ſcilicet Moyſis & naturalis ratio. Quędam exemplaria non habent præpoſitionem (in) ſed ea lectio eſt improbabilis, cùm non ſolùm Græca eam habeant, ſed etiam Aug. in Epiſtola ad Paulinum, & Hieron. in Epiſtola ad Algaſiam, & Ambro. in comment. huius loci. Decernitie Græce eſt, δογματίζεσε, quæ vox media eſt, & accipi poteſt vel paſsiue hoc ſenſu: cur vobis adhuc præſcribuntur decreta & dogmata vitæ agendæ: cur vobis inſtituta dantur more puerorum elementariorum ab iſtis hominibus: Poteſt etiam actiue accipi hoc ſenſu: quid dogmatizatis & decernitis: quaſi inter cibos aliqui eſſent vetiti, quaſi aliqua creatura propter malum principium non eſſet contrectanda: Græca ſcholia paſsiue exponunt, Chryſ. & Theop. etiam actiuè videntur interpretari. Græcanica ſcholia ſequitur Eraſ. Nam vertit: quid quaſi viuentes in mũdo, decretis tenemini.

NE tetigeris, neque guſtaueris, neque contrectaueris? quæ ſunt omnia in interitu ipſo vſu, ſecundum præcepta & doctrinas hominum, quæ ſunt rationem quidem habentia ſapientiæ in ſuperſtitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad ſaturitatem carnis.

NE tetigeris, neque guſtaueris, neque contrectaueris, &c.) Iſta (vt annotat Auguſt. in Epiſt. ad Paulinum) μιμητικῶς accipiuntur, hoc eſt per imitationem. Sic enim, vel illi loquebantur, qui decretis ſuis & dogmatibus ſubigere conabantur Coloſſ. vel ipſi Coloſſenſes ab illis ſeducti: ne guſtes hoc, ne tangas iſtud, ne contrectes hoc, illud immundum eſt, hoc vetitum eſt tangi, &c. Quidam iſta ad obſeruationes Iudaicas referunt, alij ad Simoniacas: Veriſimile eſt ad vtriuſq; familiæ obſeruationes ſeu traditiones pertinere. Quę ſunt omnia in interitu ipſo vſu) quod totum genus doctrinæ & religionis ducit ad interitum animæ, dum ipſo vtimur. Hæc eſt interpretatio Aug. & Amb. Iuxta Hieron. vero & Græcos interpretes ſenſus hic eſt: Quæ ſunt omnia in interitu ipſo vſu, i. quæ ipſo vſu corrúpuntur & ſtercore digeruntur. Sermo enim eſt de cibo & potu qui vſu conſummuntur, & in latrinã excernuntur, vox Græca φθορὰ vtrumque ſenſum admittit. *Secundum præcepta & doctrinas hominum.*) Ex Paulo ſine vllo commentario diſcere licet, quæ ſunt doctrinæ hominum Vide cap. 4. Epiſtolæ ad Epheſios: Vt non circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, &c. Tales homines ſunt, quorum hic doctrinas notat & præcepta de quibus in præcedentibus dictum eſt in expoſitione illius: ſecundum traditionem hominum. *Quæ ſunt rationem*) id eſt, ſpeciem & imaginem iuxta Hieronymum, *habentia ſapientiæ*) id eſt, eruditionis: Notare videtur Gnoſt. Hieronymus refert ad Iudaizantes & deuterotas. Chryſoſtomus dubius eſt an de his, an de familia Simonis interpretari oporteat. Veriſimile eſt Apoſtolũ vtranque familiam reſpicere. Difficile eſt docere λόγον pro ſpecie ſumi ſeu imagine: quare Eraſmus in annotationibus poni hoc loco vult pro verbo, & orationem eſſe inabſolutam, eo quod μὲν non habeat voculam reſpondentem δὲ, quam ſi abſoluiſſet Apoſto. dixiſſet ſecùndum ipſum ad hunc modum: quæ verbotenus videntur erudita ac magnifica, cæterum re longe abſunt ab eruditione & ſapientia. Vt verbum opponatur rei. Diuus Hieronymus perfectam quidem agnoſcit orationem, ſed voculam μὲν ſiue quidem redundare dicit, quod in alijs pleriſque locis ꝓpter imperitiam artis Grammaticæ Apoſtolo vſu venire dicit. Augu. rationem proprie accipit, ſed ſapientiam improprie, hoc eſt, non pro vera ſapientia, ſed *Aug. epi, 50. ad Paulinum* falſa ſiue mundana (*in ſuperſtitione*) quidam præpoſitionem (in) interpretantur vt hoc ſit quod, per. Alij loco, propter, poſitum dicunt, ſed nihil prohibet proprie ſumi, hoc ſenſu: Quæ ſita eſt in ſuperſtitione. i. cõficta religione: Quod in præcedentibus minus aperte diuiſis vocibus dixit, θέλων ἐν θρησκείᾳ, id eſt, volens in religione, hic eleganter admodum vnica voce compoſita extulit ἐθελοθρησκεία, quæ vox ſignificat voluntariam religionẽ, cum quis vltro fingit ſibi religionem ex cerebro ſuo. Nam θρησκεία religio dicitur, et θέλω volo. Hier. falſam religionem interpretatur. *Et humilitate*). i. quę in ficta & ſimulata animi humilitate ſita eſt, quæ humilitas non eſt in Euãgelio, imo quę pugnat cum Euãgelio. Repetendum enim eſt illud θέλο ad humilitatem hoc modo: ἐν θέλο ταπεινοφροσύνῃ, alioqui ταπεινοφροσύνη virtutis vocabulum eſt. *Et non ad parcendum corpori*) Græce eſt ἀφειδία quod ſi ad verbum interpreteris, ſonat imparcentia corporis: Siquidem φείδομαι ſignificat parco, et α, particula eſt priuatiua. Volũt inquit videri non parcere corpori. Reprehendentis eſt inuſitatã rationẽ abſtinẽdi. Abſtinẽ cela cu iniuria & læſione corporis, citra ſpiritum reuelationis. Vide Hiero. in epiſtola ad Alg. vbi manifeſte iſtud de Iudaizantibus aſſerit: *Nõ in honore aliquo*). i. negato ſubſidio neceſſario corpori, ad ſaturitatẽ ſiue expletionẽ carnis. Reprehẽdo io illis quod cõn fictę ſuę ab

xinentiæ

nentiæ tantum tribuant vt videantur longiſsimè abeſſe, à ſaturitate: Latini hæc omnia ſenſu reprehendentis accipiunt, præter Hiero. & Aug: qui illud, & non ad parcendum corpori, interpretantur quaſi ſit condolentis hoc ſenſu: Hi qui decipiuntur ficta ſuperſtitione, miſere torquent corpus ſine fructu. Ad eundem modum accipiunt quæ ſequuntur vſq; ad finē cap. Græci interpretes media via incedūt, ab illo primū loco: Non in honore aliquo, &c. ſenſum deſiderantis inchoantes. In capite iā expoſito diligenter obſeruandū eſt, quid propriè dicatur contra Simonem, quid contra Iudaizantes, ꝓpriè dicatur, & quid ad vtroſq; pertineat. Philoſophia & inanis fallacia, peculiariter ad Simonis ſcholā: Traditio autē hominū, ſi quis naturā vocū & earū vſum reſpiciat, pertinet ad vtroſq;: Ex conſequētia tamen textus Pauli referenda eſt ſolūmodo ad Simonē, ad quē quæ ſequūtur quoq; pertinēt vſq; ad illud. In quo & circūciſi eſtis &c. quod ꝓprie pertinet ad Iudaizātes, & durat per totam periodū, niſi quod in fine valde inopinate attingat Simonem, dum meminit principatuum expoliatorū per crucem: Verum ſtatim redit ad Iudaizantes, ibi: Nemo vos iudicèt in cibo, &c. Poſtea his omiſſis impugnat denuo Simoniacos, ibi: Nemo vos ſeducat volens in humilitate, &c. Poſtremo in epilogo diſputationis: Si mortui eſtis cum Chriſto ab elementis, &c. indifferenter tangit vtroſque. Scriptam autem eſſe epiſtolam hanc contra familiam Simonis & Iudaizantium, & hiſtoria antiquitatis (quam præter alios tradit Epiphanius) & ex veterū commentarijs manifeſtū eſt. His ita conſtitutis facilè eſt cuiuis aduertere, quam à vero ſenſu caput hoc detorqueant Lutherani. Imprimis quod Philoſophiam interpretantur argumenta quæuis à ratione inuenta in rebus pertinentibus ad fidem: vt ratio offenſa quia in mundo tam multa iniuſte fiunt, non poteſt ſtatuere quod mundus gubernetur à Deo, &c. Nihil cū hiſtoria antiquitatis, cū veterū cōmentarijs & conſequentia ſcripti cōmune habet, imo tres et theologiæ additæ, & propoſitionum ſeries planè indicant Paulū agere de certa aliqua ſpecie philoſophiæ, illa ſcilicet quæ inducebat mediatores angelos. Nam ſic ait, in Chriſto inhabitat omnis plenitudo, &c. in ipſo eſtis completi, ille eſt caput omnis principatus: ergo vitanda eſt philoſophia, non dubiū quin illa quæ diuerſa, & his aduerſa docet, nempe philoſophia Simoniacorum, quæ deprompta eſt ex philoſophia Platonicorum & Ionicorum philoſophorū. Non igitur hic quęuis philoſophia reprehenditur, ſed ea quæ iam dicta eſt. Quod notandum propter eos quoque qui exiſtimant Paulum notare eos, qui in rebus theologicis immodica vtūtur philoſophia, qui licet reprehenſione ſint digniſsimi, non tamen hoc loco reprehenduntur, Deinde quod traditionem hominum exponunt de traditionibus Monachorum, quam ſit alienum à re propoſita, vel ipſe ſermo arguit.

Non enim ait Apoſtolus per, ſed ſecundum traditionem hominum, quæ Præpoſitio declarat traditionem eodem pertinere quo præcedentia, nec rem diuerſam eſſe à philoſophia & inani fallacia. Etſi vel maximè vſus fuiſſet Apoſtolus præpoſitionem per, minime tamen locum haberet ipſorum commentarius, cum ſeries ſcripti planè repugnet. Vbi enim in tota Epiſtola vel tenuis eſt mentio traditionum monaſticarū: Si traditiones, id eſt, cōnſtitutiones hic Paulus prohibuiſſet, eæque ad philoſophos pertinent, & ad liturgiam Platonicorum, & ſimiles prohibuiſſet, non monaſticas, de quibus nihil hic agitur.

Eodem modo excutienda eſt particula: Secundum elementa mundi, quam illi tanquam tertiam rem ponunt, ordinationes politias intelligentes, cum nec præpoſitio (ſecundum) nec conſequentia ſcripti, eum commentarium admittat: ſed ex commentario hoc ſequeretur, quod vitandæ omnino eſſent, ſicut inanis philoſophia, ordinatores politicæ, quod eſt dogma anabaptiſtarum. Reſponderunt ipſi, ordinationes ciuiles: cauendas hactenus, ne in eis conſtituatur iuſtitia: ſed Improbabilis eſt illa reſponſio, cum ſine nota diſcriminis Apoſtolus hæc omnia ex æquo mandet vitanda. Denique quæ hiſtoria antiquitatis docet Simonem, contra quem hic indubie agitur, conſtituiſſe iuſtitiam in obſeruatione politicarum legum: Addita eſt ergo & illa particula per congeriem, nec quid diuerſum ſonat à præcedentibus.

Iam quod illud (*nemo vos iudicet in cibo*) ad conſtitutiones Eccleſiaſticas de ciborum delectu & feſtorum celebratione referunt: quam indoctè id faciant, præter voculam (ergo) etiā hoc quod ſequitur (*quæ ſunt vmbra futurorum*) apertiſsime declarat, quæ particula planè docet ſermonem eſſe de differentijs ciborum ac dierum à lege præſcriptis. Rurſus quod illud (*nemo vos ſeducat in religione angelorum*) de cœlibatu interpretantur, quaſi dicant non hominis eſſe ſine vxore vitam agere, ſed angelorum qui ex hiſtoria antiquitatis & commentarijs veterum didicit, quæ ſit religio angelorum, ſatis mirari non poteſt impudentem hanc ipſorum commentationem.

Extra ſtatū quoque huius Epiſtole eſt, an in nego-

in negotio ſalutis ſic inuocandus ſit Chriſtus, vt nemo Diuorum, cum tantum hic vetet agnoſci angelos Simonis, ſiue extra Chriſtum angelos, id eſt, per ſe aliquid valentes, quales adhibebat Simon ex ſua magia. Illud: Qui tanquam viuentes in mundo δογματίζεσθε id eſt decreta et dogmata ſuſcipitis de cibis, & de potu: ne tetigeris, neque guſtaueris, neque contrectaueris ſecundum præcepta & doctriná hominum, Mire quadrare putant in canones pontificum de ieiunijs & cibis, &c. ſed faciunt ne intelligendo, vt nihil intelliganr.

In enarratione huius capitis, oſtenſum eſt Apoſtolum præcepta, doctrinam, & traditiones hominum vocare, quæ nihil habent conſentaneum cum Scripturis, ſed tantum à ratione non imbuta fide profecta ſunt, qualia erant dogmata ſcholæ Simonis & Iudaizantium. Cum his velle conferre decreta pontificum & epiſcoporum, capitis eſt inſani. Nam cum hæc ab hominibus fide imbutis, & caput Chriſtum tenentibus profecta ſint, & ad ſouendam promerendamque charitatem inſtituta, planè ſunt Euangelica. Plura de his vide in annotationibus Eſaię ſuper caput. 29. in enarratione illius: Timuerunt me mandato hominum & doctrinis.

Supereſt iam ἐθελοθρησκεία quam vocem ſignificare diximus voluntariam religionem, qua notari putant regulas monachorum, ſed eadem prorſus imperitia: cum Apoſtolus iſtam ſpontaneam religionem vocet non factam ex Scripturis, neque à ratione fide imbuta: & in ſpecie explicans dicat religionem eſſe angelorum, quæ vt patet ex ijs quæ in præcedentibus dicta ſunt, pugnat cum Scripturis.

CAPVT III.

IGitur ſi conſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſū ſunt quærite, vbi Chriſtus eſt in dextera Dei ſedens: quæ ſurſum ſunt ſapite, non quæ ſuper terram. Mortui enim eſtis, & vita veſtra eſt abſcondita cum Chriſto in Deo.

IN præcedenti capite dixit, Coloſſenſes mortuos vna cum Chriſto in Baptiſmo, vnaque cum illo ſurrexiſſe. Hic iam inſtituit exhortationem verè ſanctam, pertinentque omnia quæ ſequuntur ad vitæ informationem, difficilioraque ſunt præſtitu, quam intellectu. Si conſurrexiſtis, inquit, ſicut ante diſſerui particula (ſi) non tam dubitantis eſt, quam aſſeuerantis: quoniam, inquit, vna cum Chriſto ſurrexiſtis, quæ ſurſum ſunt, id eſt, ſuperna quærite, hoc eſſe debet ſtudinm Chriſtiani hominis: Cum mane ſurgimus, non ſtatim cogitare debemus de ientaculo & prandio, ſed de cœleſtibus, & Dei beneficijs, vt ex illorum memoria, in gratiarum actionem prorumpamus.

Vbi Chriſtus eſt in dextera ſedens.) Ipſe caput veſtrum eſt, quare vt probetis vos eſſe ad Eph. 1.
membra ipſius, mente, affectu, cogitatione ad Rom. 8.
ibi verſemini, vbi ipſe eſt, quandoquidem ad Phil. 2.
corpore non licet. *Dextera*) expoſita eſt in epiſtola ad Epheſios, & ea quæ eſt ad Rom. (*quæ ſurſum ſunt*) id eſt, ſuperne (*ſapite*) ſiue vt Eraſmus vertit, curate. Græce eſt φρονεῖτε de qua voce aliquoties dictum eſt. Volo, inquit, vos cœleſtibus affici, non ijs, quæ ſuggerit mundus aut natiuitas, quæ non pertingunt ad ſpiritum reuelationis.

Mortui enim eſtis) id eſt, renunciaſtis affectibus, quos ſuggerit caro, & deſijſtis illis viuere. *Et vita veſtra abſcondita eſt*) ſcilicet à ſenſu mundi, hoc eſt, mundus nou videt vitam veſtram, ne quo modo in nobis regnet ſpiritus, ſicut nec videt vitam Chriſti, qui maximè viuit, quum tamen impijs non videatur viuere, (*in Deo*) id eſt, apud Deum.

CVm autem Chriſtus apparuerit, vita ve- Ephe. 5. a.
ſtra: tunc & vos apparebitis cum ipſo in gloria. Mortificate ergo membra veſtra, quæ ſunt ſuper terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiſcentiam malam & auaritiam, quæ eſt ſimulachrorum ſeruitus: propter quæ, venit ira Dei ſuper filios incredulitatis, in quibus ambulaſtis aliquando, cum viueretis in illis.

CVm autem Chriſtus, &c.) Chriſtus dicitur vita noſtra eo loquendi modo, quo dicitur pax noſtra, iuſtitia noſtra. Hic cùm apparuerit ſiue manifeſtatus fuerit in fine ſeculi, vt etiam mundus eum agnoſcat pro Deo & redemptore. *Tunc & vos apparebitis*) ſiue manifeſtabimini, ſcilicet mundo. *In gloria*) tunc illi qui neglectam eſtimauerunt vitam Chriſtianorum, eam admirabuntur: & quos habuerunt in deriſum, eoſdem laudabunt. Vide caput quintum Sapientiæ.

Mortificati ergo, &c.) Sic mortui ſumus motibus veteris hominis, vt tamen facilè renaſci poſsint: quare reſtat vt eos exurgentes quotidie mortificemus. *Membra terreſtria*) dicit affectus terreſtres, affectus peccati, quos mortificari vult quo minùs vim exerant aduerſus nos: id enim conſequuntur multi, vt in ipſis non ſint efficaces, licet nulli, vt in ipſis omnino non ſint; (*fornicationem*) ſignificat omnem illicitum concubitum. Eſt genus complectens etiam adulterium,

rium, ſtuprum, &c. (*Immunditiam*) hoc loco ad Venerem pertinet, alioqui omnem generaliter immunditiam ſignificat. (*Libidinem*) Eraſmus vertit molliciem, alij morbū transferunt, in nomine morbi intelligētes quod Horatius dum ait: Cum grege turpium morbo virorum. Græce eſt πάϑος, quæ vox ſignificat libidinem contra naturam, hinc παϑικος dicitur, qui ſe iniri turpi libidine patitur: vt puer pathicus, puella pathica (*auaritiam*) habet πλεονεξίαν, quæ vox eodē pertinet quo cæteræ, quamquam de ſtudio pecuniæ quidam interpretentur: conſulendus eſt commentarius in capite ſecundo & cap. 5. epiſtolæ ad Epheſios, fornicatio autem & omnis immundicia, aut auaritia neć nominetur in vobis, quòd teſtimonium eſt cap. 5. Qui deſperantes ſemetipſos tradiderunt immundiciæ in auaritia, quod eſt capite quarto, vbi vocem Græcam explanauimus. Videntur autem hæc dicta propter Simonis turpitudinem, quemadmodum & in epiſtola ad Epheſios annotauimus. Quo autem ſenſu πλεονεξία, dicatur idolorum cultus, etiam ibi annotatum eſt.

Propter quæ venit) id eſt, venire ſolet, Eſt præſentis temporis (*ira*) id eſt, vindicta Dei (*ſuper filios incredulitatis*) vel vt alij vertunt, inobedientię Græce eſt, ἀπειϑείας. Dixit autem hoc Apoſtolus Hebraicè, id eſt, ſuper filios imperſualibiles, impertractabiles, non obtemperantes Euangelio, & Dei legibus: (*in quibus ambulaſtis*) ſermo Græcus anceps eſt, referri poteſt vel ad filios inobedientes, inter quos & Coloſſenſes aliquando fuerant, vel ad vitia quæ ante commemorauit. Quod ſequitur (*quum viueretis in illis*) pro poſteriori ſenſu facit, nam ad vitia hoc pertinet. Quare rectiùs noſter interpres qui vertit, in quibus, quam Eraſmus qui vertit, inter quos, verba Pauli ad certū ſenſum reſtringens. Conferenda eſt autem hæc epiſtola cum ea, quæ eſt ad Epheſios, vt cognoſcatur quanta ſit vtriuſq; affinitas: omnia enim hæc etiam ibi reperiuntur.

NVnc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blaſphemiam, turpem ſermonem de ore veſtro. Nolite mentiri inuicem, expoliantes vos veterem hominē cum actibus ſuis, & induentes nouum, eum qui renouatur in agnitionem, ſecundùm imaginem eius qui creauit illum, vbi non eſt gentilis & Iudæus, circumciſio & præputium, Barbarus & Scytha, ſeruus & liber, ſed omnia & in omnibus Chriſtus.

N*Vnc autem deponite*) non ſolum craſſa illa, quæ iam commemoraui, ſed etiā minùs craſſa. (Sic Ambroſius) videlicet iram, indignationem, &c. Quid interſit inter ὀργὴν et θυμὸν, indicat annotatio in capite 4. epiſtolæ ad Epheſios. (*Blaſpemiam*) id eſt, maledicentiam, (*turpem ſermonem*) Paulus vnicam vocem habet αἰσχρολογίαν, quā nos vertere poſsimus turpiloquentiam, (*& nolite mentiri inuicem,*) id eſt, alius aduerſus alium, expoliantes ſiue exuentes vos veterem hominem. Participia hæc expoliantes & induentes apud Paulum præteriti temporis ſunt hoc ſenſu: Poſtquam exuiſtis veterem hominem & induiſtis nouum.

Obſeruandum hoc loco, quod vetus homo non tātùm pertinet ad portionem animæ inferiorem, id eſt, appetitum ſenſitiuū, ſed etiam ad partem animæ ſuperiorem, id eſt, rationem & voluntatem. Vtraque enim animæ portio, intelligenda eſt corrupta eſſe vitio Adæ, quemadmodum eruditè collegit Auguſt. ex hac ſententia Apoſtoli. Interior, inquit, homo ſi renouetur de die in diem, profecto vetus eſt antequā renouetur. Intus namq; & in interiore homine agitur, quod dicit Apoſt. exuite veterem hominē, & induite nouū. Eſt igitur vetus homo animus hominis quatenus habet vitiatam naturam ex Adam, vitam agens ſecundum illam infectionem. Ex hac deſcriptione facilè iam eſt intelligere, quid ſit nouus homo.

Auguſt. de trin. lib. 4. cap. 3.

Qui renouatur.) Iſtud hoc modo exponit Auguſt. Motibus ſuis anima, quos habet ſecūdùm carnem, aduerſatur alijs motibus ſuis quos habet ſecundum ſpiritum: & rurſus motibus ſuis, quos habet ſecundum ſpiritum, aduerſatur alijs motib᷑, quos habet ſecundùm carnem, & ideo dicitur caro concupiſcere aduerſus ſpiritum, & ſpiritus aduerſus carnem. Sed & propterea de ipſa anima dictum eſt: Renouatur de die in diem: Neque enim ipſa in ſanctitate non proficit, cum magis magisq; minuit eas quibus non conſentit, carnales cupiditates.

Auguſt. contra Iul. li. 6. cap. 5.

In agnitionem) id eſt, ad agnoſcendū quæ non cognoſcuntur niſi per reuelationem. *Secundùm imaginem eius qui creauit illum*) id eſt, ſecundum imaginem Dei. Imago hæc conſiſtit in memoria, voluntate, & intellectu. Qui ergo hæc tria Deo conſecrat quotidie nil volendo, nihil memorando, nil cogitando, niſi quod ad honorem Dei ſuamq; ſalutem pertinet, iſte renouatur de die in diem, & penes has tres inſignißimas potentias ſit renouatio hominis. Alij interpretantur de ſumma perfectaque puritate Dei, ad quam dùm nitimur, renouamur. *Vbi non eſt gentilis & Iudæus*) In hoc negotio non refert, an Iudæus quis ſit an gentilis, circumciſus an præputiatus, Barbarus an Schyta. Barbaro oppoſuit Schytam, nō quòd hic barbarus non ſit, ſed quod præ hoc, cæteri barbari, nō ſint Barbari: (*ſed omnia*) ſcilicet, iu-

ſtitia, pax, ſanctitas eſt Chriſt[9] in omnibus. (*Et*) hoc loco idem valet quod etiam. Senſus eſt etiam in omnibus qualeſcunq; tandem ſunt, id eſt, ſiue Iudęi ſiue Gentiles, &c.

INduite vos ergo ſicut electi Dei ſancti, & dilecti viſcera miſericordiæ, benignitatem, humilitatem, moleſtiam, patientiam, ſupportātes inuicem, & donantes vobiſmetipſis, ſi quis aduerſus aliquē habet querelam, ſicut & Dominus donauit vobis, ita & vos.

INduite vos ergo ſicut electi) id eſt, ſicut decet electos, ſicut decet Sanctos, & eos qui amantur à Deo. Viſcera miſericordiæ ſiue miſerationum, vt habet Paulus, id eſt, ſitis inſigniter miſericordes: Hebraiſm[9] eſt, (*Benignitatem*) id eſt, comitatem, ſitis affabiles, non ruſticè duri, *Humilitatum.*) Virtus eſt qua quis de ſe humiliter ſiuè modeſtè ſentit. Græce ταπεινοφροσύνην, vocāt modeſtiam, Paulus habet πραότητα, id eſt, manſuetudinem ſiue lenitatē (*patientiam*) Paulus habet μακροθυμίαν, id eſt, longanimitatē. *Supportantes*) ſiue ſufferentes vos inuicē & condonantes vobis mutuo. Si quem offenſum contingat iuſtam habere cauſam iræ ac querelæ aduèrſus alterum, condonet ipſi, ſicut & Dominus condonauit vobis cùm eſſetis hoſtes. Hæc & quæ ſequuntur, inueniuntur etiam in Epiſtola ad Epheſios.

SVper omnia autem hæc, charitatem habete, quod eſt vinculum perfectionis, & pax Chriſti exultet in cordibus veſtris, in quam & vocati eſtis in vno corpore, & grati eſtote.

SVper omnia hæc charitatem habete.) Ex capite 5. epiſtolæ ad Ephe. conſtat eum loqui de charitate proximi. *Quod eſt vinculum perfectionis*) ſenſus eſt, quæ charitas eſt vinculū integritatis. Eſt breue ſed inſigne encomium charitatis, ſignificat ea quæ dicta ſunt, hoc eſt, miſericordiam, benigtatem, humilitatem, &c. ſtatim diſſolui niſi adſit charitas: Ad hunc ferè modum Chryſoſtomus. Alij vinculum perfectionis interpretantur pro vinculo perfecto, vt ſit Hebraiſmus. Prior ſenſus magis probabilis eſt, vt quemadmodum in corpore ſpiritus connectit omnia, & colligat omnia mēbra alioqui dilapſura ſic charitas intelligatur conſtringere ſiue connectere corpus virtutū. *Et pax Chriſti exultet*) Græcè eſt βραβευέτω, id eſt, palmam ferat ſiue obtineat, id eſt, vincat ſiue ſuperet. Senſus eſt: ſi incidat aliquid alicui cū proximo, ſiue ob dignitatum diuerſitatem, ſiue ex alia quapiam occaſione, non primū locum obtineat affectus, ſed primo loco ſit ſtudium concordiæ, illa vincat & ſuperet: cede potius tuæ opinioni, quam pacem rūpas: patere potius rerum tuarum diſpendiū: quam pax periclitetur.

Græcanica ſcholia βραβευέτω interpretantur palmam diſtribuat, ſitq; arbiter in lite ſi qua incidat, non iudicet in vobis ira, aut ſuperbia, ſed pax illa moderetur & palmam deferat. Græca vox vtrumq; admittit, & ſenſus eodem recidit. Vult Apoſtolus, ante omnia ſtudendum charitati, & paci Chriſti, id eſt, ei quæ eſt conſentanea Euangelio, quòd à pace & charitate depēdeat Chriſtianiſmus (*in quam*) id eſt, *ad quam & vocati eſtis*) id potiſsimum voluit Chriſtus, vt cōcordes ſui eſſent diſcipuli.

In vno corpore) voluit vos omnes vnum eſſe corpus, vt ſtudioſi eſſetis ſeruandæ pacis: *Et grati eſtote.*) Senſus eſt, iuxta vocis Græcæ ſignificationem, comes ſitis, præſtate in conuictu quotidiano mores amabiles. Hunc ſenſum amplectitur Eraſmus, iuxta quem adiecit iſtud Apoſtolus, velut indicans, qua ratione inter eos pax poſsit conſiſtere, nimirum ſi comes ſint, & benigni erga omnes, propenſi ad bene merendum de omnibus. Verùm ex commentarijs Græcorum & epiſtola ad Epheſios, videtur Paulus abuſus voce εὐχάριστοι: interpretātur enim Græci, grati ſitis erga Deum, hoc ſenſu: Volo vos memores eſſe qualis ille fuerit erga vos, vt ipſi viciſsim tales ſitis erga alios, vel volo vos agere gratias Deo pro beneficijs acceptis, & omittere diſſenſiones.

VErbum Chriſti habitet in vobis abundāter, in omni ſapientia docentes & commonentes voſmetipſos, pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus, in gratia cantantes in cordibus veſtris Deo. Omne quodcūque facitis in verbo aut 1. Cor. 10. g
in opere, omnia in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, gratias agētes Deo & Patri per ipſum.

VErbum) non Simonis aut Iudaizantiū ſed Chriſti, hoc eſt, ſana Euangelij doctrina (*habitet in vobis*) id eſt, ſemper ſit in ore veſtro: quod ſequitur (*abundanter*) Gręcè eſt πλουσίως, id eſt, diuiter, id eſt: Volo vos eſſe aſsiduos in tractādo puram Chriſti doctrinam. Illud (*in omni ſapientia*) de induſtria adiectum eſt propter Gnoſticos. *Docētes*) abuſus eſt participio loco verbi, quod Græcis familiare eſt: docete, inquit, & commonete vos mutuo: *Pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus.*) De his in Epiſt. ad Ephe. Ad Ephe. 5.
dictum eſt. *In gratiam*) Hebraiſmus eſt, cum gratia, id eſt, cum mentione laudis cantantes, &c. *Omne quodcunque facitis.*) Reuocat eos à ſchola Iudaizantium & Simonis: omnia quæ facitis in nomine Chriſti facite, nō illorū, non miſceatur Moyſes & angeli cum Euangelio. *Gratias agentes Deo & Patri per ipſum*) & non per alium.

MVlieres, ſubditæ eſtote viris, ſicut oportet, in Domino. Viri diligite vxores, &
nolite

nolite amari eſſe ad illas. Filij, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum eſt Domino. Patres, nolite ad indignationem prouocare filios veſtros, vt non puſillo animo fiant. Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum ſeruientes quaſi hominibus placẽtes, ſed in ſimplicitate cordis timentes Deum.

M*Vlieres*) id eſt, vxores: ſic enim mox Græcam vocem vertit. *Subditæ eſtote viris, ſicut oportet, in Domino*) id eſt, ſicut id poſtulat Chriſtianiſm⁹. *Viri diligite vxores, & ne ſitis amarulenti circa illas*) moroſi & intractabiles. *Filij obedite parẽtibus per omnia,*) id eſt, in omnibus, honeſtis tamẽ: *hoc enim placitum in Domino.*) Præpoſitionẽ (in) Græca non habent, & ſi omittatur, ſenſus planior erit. *Patres nolite ad indignationem prouocare filios veſtros, vt non puſillo animo fiant*) id eſt, deiecto, & diſsiliant à cultu Dei, ne ſitis ipſis ita duri, vt pigiat eos Chriſtianiſmi, dicẽtes ſe patres habere intractabiliores quàm habebant alij non Chiſtiani.

Serui obedite) cauſa, cur tam ſtudioſe vbique præcipiat Apoſtolus ſeruis & cæteris obedientiam, depicta eſt in hiſtoria antiquitatis. Erant enim quidam id temporis, qui male intelligentes libertatem Chriſtianam, docebant ab obedientia, quæ præſtatur hominibus, per Chriſtum omnes eſſe abſolutos. Vide annotationes in Epiſtolã ad Ephe. Dixit, autem, *dominis carnalibus,*) & non do- *Ad Ephe. cap.6.* minis Chriſtianis, vt ſignificaret etiam obtemperandum Ethnicis. *Non ad oculum ſeruientes quaſi hominibus placentes.*) Hic ſunt illę duæ voces compoſitæ, de quibus in Epiſtola ad Epheſ. quas nos vix multis poſsimus reddere: Obſequium iuxta oculum exhibitũ ὀφθαλμοδουλίαν appellant, eũ qui hominib⁹ placere ſtudet ἀνθρωπάρεσκον dixit. *Sed in ſimplicitate cordis*) omnia hæc inueniuntur in Epiſtola ad Epheſ. Facere quæ decet dominis tantum ſpectantibus, ſtudij eſt placendi hominibus, non timoris Dei.

Q*Vodcunque facitis, ex animo operamini ſicut Domino & non hominibus, ſcientes quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis, Domino Chriſto ſeruite: qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè geſsit, & non eſt perſonarum acceptio apud Deum.*

Q*Vodcunque facitis, ex animo operamini ſicut Domino.*) Senſus eſt: cogitet ſeruus ſeruitutem ſeſe expẽdere Domino Deo, qui voluit ipſum ſeruum eſſe, & ſe munerationem ab eo acceptum. Reſpondet cogitationi ſeruorum: poſſet dicere ſeruus, Dominus meus eſt Ethnicus, ego Chriſtianus, nolo ei amplius ſeruire: Reſpondet quòd non Ethnico ſeruiat ſed Chriſto. Vox ἀνταπόδοσις, quam noſter interpres retributionẽ vertit, planè facit pro meritis operum, etiam apud Ethnicos ſcriptores. Nomine hæreditatis, vitam æternam expreſsit. *Domino Chriſto ſeruite*) verbum Græcum eſt anceps, vnde alij vertunt: nam Domino Chriſto ſeruitis.

Qui enim iniuriam facit) Græca non habet γὰρ ſed δὲ. Cæterùm qui iniuriam facit (*recipiet*) id eſt, referet ſiue reportabit id quod iniquè geſsit, hoc eſt, pœnas dabit, & non eſt perſonarum acceptio apud Deum. Quid enim, inquit, ſi ille gentilis ſit, tu verò Chriſtianus, non propterea euades ſupplicium.

CAPVT. IIII.

D*Omini, quod iuſtum eſt & æquum, ſeruis præſtate, ſciẽtes quòd & vos Dominum habetis in cælo. Orationi inſtate vigilantes in ea in gratiarum actione, orantes ſimul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis oſtium ſermonis ad loquendum myſterium Chriſti (propter quod etiam vinctus ſum) vt manifeſtem illud ita vt oportet me loqui. In ſapientia ambulate ad eos qui foris ſunt, tempus redimentes. Sermo veſter ſemper in gratia ſale ſit conditus, vt ſciatis quo modo oporteat vos vnicuique reſpondere.*

D*Omini quod iuſtum eſt, &c.*) Iuſtum vocat id, quod ſeruis debetur à Dominis, æquum æquabilitatem, ne alium in delitijs habeant, alium iniquè tractent. Habete, inquit, illos illo loco quo merentur. *Orationibus inſtate, vigilantes in ea in gratiarum actione*) id eſt, cum grata commemoratione beneficiorum præſtitorum à Patre per Chriſtum. Hæc ſcribit laicis, nunc laus eſt maxima, ſi hæc vel ſacerdos præſtet. Sit ergo hoc ſtudium noſtrum, ſaltem qui clerici ſumus: *Orãtes ſimul & pro nobis, vt Deus aperiat oſtiũ ſermonis.*) Metaphora eſt quam miraretur etiam Cicero. Meminit hic vinculorum ſuorum eodem conſilio, quo in Epiſtola ad Epheſios. *In ſapientia ambulate, &c.*) id eſt, adhibete prudentiam in congreſſu cum Ethnicis. *Qui foris ſunt*) id eſt, extra gremium Eccleſiæ, circumſpecti ſiti in rebus cũ ipſis gerendis: (*Redimentes tempus*) quia nihil pretioſius tempore: Vult cæterarum rerum diſpendio illud redimi. Vide annotationes in epiſtolam ad Epheſios: *Sermo veſter in gra-* *Ad Ephe.5.* *tia.*) Hebraiſmus eſt, Latinè dixiſſet, ſermo veſter habeat grãtiam, id eſt, adferat vtilitatem ſale diſcretionis & acrimoniæ conditus.

Q*Væ circa me ſunt, omnia vobis nota faciet Tychicus chariſsimus frater, & fidelis miniſter, & conſeruus in Domino, quem miſi ad vos ad hoc ipſum, vt cognoſcat quæ circa vos*

 ſunt,

ſunt, & conſoletur corda veſtra cum Oneſimo chariſſimo & fideli fratre, qui ex vobis eſt, qui omnia quæ hic aguntur, nota facient vobis.

QVæ circa me ſunt) id eſt, quid agam Romæ, & quomodo ibi ſuccedat Euangelium, nota vobis faciet Tychicus. Similis locus eſt in epiſtola ad Epheſios, quem explanans Hieronymus annotat Apoſtolum ſcripſiſſe eodem tempore hanc & illam quæ eſt ad Epheſios, quod notandum propter eos, qui hanc ſcriptam volunt Epheſi. (*Quem miſi ad vos vt cognoſcat quæ circa vos ſunt*) id eſt, quid moliatur ſchola Iudaizantiũ & Simoniacorũ, & quo loco ſit apud vos Chriſtus: *Cum Oneſimo*) hũc Chryſoſtomus facit eũ de quo ad Philæmoné, & hinc patet epiſtolam iſtam Romę ſcriptã: Siquidem Oneſimus Paulo in vinculis aderat Romæ: *Qui ex vobis eſt*) id eſt, ex veſtra gente nempe Phrigia.

Ad Epheſ. c. 6.

SAlutat vos Ariſtarchus concaptiuus meus, & Marcus conſobrinus Barnabæ (de quo accepiſtis mandata. Si venerit ad vos, ſuſcipite illũ) & Ieſus qui dicitur Iuſtus, qui ſunt ex circumciſione, hi ſoli ſunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt ſolatio.

SAlutat vos Ariſtarchus concaptiuus meus) ſcilicet, ſub Nerone (*& Marcus conſobrinus Barnabæ*) de quo in Actis (*ſuſcipite illũ*) id eſt, agnoſcite pro Chriſtiano: *Et Ieſus qui dicitur*) id eſt, cognominatur Iuſtus: (*qui ſunt ex circumciſione*) id eſt, natura Iudæi non gentiles: *Hi ſoli ſunt adiutores mei in regno Dei*) id eſt, propagango Euangelio, in quo hi ex Iudæis mihi tantùm adfuerunt.

SAlutat vos Epaphras, qui ex vobis eſt ſeruus Chriſti Ieſu, ſemper ſolicitus pro vobis in orationibus, vt ſtetis perfecti & pleni in omni voluntate Dei. Teſtimonium enim illi perhibeo, quòd habet multum laborem pro vobis, & pro iis qui ſunt Laodiceæ, & qui Hierapoli.

SAlutat vos Epaphras ſemper ſolicitus) Græcè eſt ἀγωνιζόμενος, id eſt, qui magnũ ſtudium impendit, ſiue qui enixè laborat pro vobis in orationibus, *vt ſtetis*) ſiue vt ſitis perfecti, id eſt, vt circa dogmata id ſentiatis, quod reuera ſentiendum eſt.

SAlutat vos Lucas medicus chariſſimus, & Demas. Salutate fratres qui ſunt Laodiceæ, & Nympham, & quæ in domo eius eſt Eccleſiam. Et cùm lecta fuerit apud vos epiſtola hæc, facite vt & in Laodicenſium Eccleſia legatur: & ea quæ Laodicenſium eſt, vt vobis legatur.

SAlutat vos Lucas) Chryſoſtomus dubitat an alius. *Salutate fratres*) nomẽ eſt religionis, & non ſanguinis: *Et Nympham*) Ambroſius mulierem facit, alij virum. *Et quæ in domo eius eſt Eccleſiam*) id eſt, domeſticam eius Eccleſiam, loco (*eius*) Græcè eſt αὐτοῦ quod pronomen maſculini generis eſt, vnde certum eſt Nympham virum fuiſſe & non mulierem.

ET dicite Archippo: Vide miniſteriũ quod accepiſti in Domino, vt illud impleat. Salutatio, mea manu Pauli. Memores eſtote vinculorum meorum. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Amen.

DIcite Archippo) iſte videtur ſucceſciſſe Epaphræ. *Vide miniſterium quod accepiſti in Domino*) id eſt, per Chriſtum, vt illud impleas continua vſque diligentia.

Memores eſtote vinculorum meorum) id eſt, precibus veſtris commẽdate vincula mea Domino, vt audacter audeam loqui. Vel propter familiam Simonis iſtud addit, quaſi dicat, iſti non geſtant vincula pro vobis, vt ego. Reſtat igitur vt me, nõ illos audiatis. *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum amen.*) Finis eſt Epiſtolæ, quæ eſt eiuſdem argumenti cum ea quæ ſcripta eſt ad Ephe. nec quicquã differt ab ea. niſi quod in hac eſt aperta ſignificatio Iudaicarum obſeruationum: ad Epheſios verò tenuis earũ mentio: Ibi enim duo tantum loca ſunt ea de re, videlicet: legem mandatorum decretis euacuans: & Gratia eſtis ſaluati per fidem, non ex operibus.

Finis Epiſtolæ ad Coloſſenſes.

IN

IN POSTERIOREM D. PETRI EPISTOLAM EXPLICATIO.

F. ADAMI S. DELPHII.

ARGVMENTVM.

ARgumentum huius Epiſtolæ idem eſt quod Epiſtolæ Iudæ, anuotãt hoc Græcanica ſcholia: & ita eſſe deprehendet, qui hanc cum illa contulerit, Scribitur autem in commune omnibus, quibus à Gnoſticis periculum erat, & nullis certis, quemadmodum nec Epiſtola Iudæ.

CAPVT I.

SIMON Petrus, ſeruus & Apoſtolus Ieſu Chriſti, ijs qui coæqualem nobiſcum ſortiti ſunt fidem in iuſtitia Dei noſtri & Saluatoris IESV CHRISTI.

S*Imon Petrus ſeruus & Apoſtolus Ieſu Chriſti ijs qui æqualem*) id eſt, eiuſdem dignitatis ac prætij. Eraſmus vertit, æquè pretioſam, & rectè: nam hinc vox Græca compoſita eſt: ſignificat autem fidem per omnia indifferentem contigiſſe tam Gentibus quàm Iudæis, idq; ex liberali gratia Dei, quod poſtremùm indicat verbum ſortiti ſunt: *In iuſtitia Dei.*) Quia epiſtola hæc ſcripta eſt contra familiam Simonis, & nulla in ea ſignificatio eſt Iudaizantium: idcirco iuſtitia Dei accipienda eſt vt opponatur non iuſtiæ legali, ſed iuſtitiæ quàm pollicebatur Simon ſuis cultoribus. Quod ait Dei & Saluatoris, interpretãtur quidam de Patre & Filio. Alij vtrumq; ad Filium referunt & præpoſitionem, in, poſitam dicunt loco per: qui ſi per iuſtitiam merita Chriſti intelligant, non eſt probabilis ipſorum commentarius, quòd fides non ſit ex merito Chriſti, ſed ex prædeſtinatione: quod alij aduertentes, in iuſtitia Dei, interpretantur, quæ adſert iuſtitiam Dei vt fides in iuſtitia Dei hoc ſit Petro, quod Paulo iuſtitia Dei per fidem. Verùm inſolens eſt hæc phraſis, quare dicendum præpoſitionem (in) hoc loco valere Beth Hebraicum. Eſt autem Beth Hebræis nunc inſtrumenti nunc comitis. Prioris exemplum eſt cap. 7. Eſaiæ: Radet Dominus in nouacula acuta. Poſterioris verò Exodi 13. Præcedebat eos Dominus per diem in columna nubis, &c. Hoc verò loco concomitanter accipitur pro eo quod eſt, cum, ſicut cap. 1. prioris Epiſtolæ ad Timotheum: Superabundauit gratia Domini noſtri cum fide & dilectione, Et in Euangelio: Eamus & moriamur cũ illo, vbi Hebræus vteretur præpoſitione beth.

G*Ratia vobis & pax adimpleatur in cognitione Dei, & Chriſti Ieſu Domini noſtri, quomodo omnia nobis diuinæ virtutis ſuæ, quæ ad vitam & pietatem donata ſunt, per cognitionem eius qui vocauit nos propria gloria & virtute, per quæ maxima & precioſa nobis promiſſa donauit, vt per hoc efficiamini diuinæ conſortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo eſt, concupiſcentiæ corruptionem.*

G*Ratia vobis & pax, &c.*) De his vocabulis dictum eſt in epiſtola ad Romanos, & Galat. De verbo verò adimpleatur, in Epiſtola Iudæ. *In cognitione*) id eſt, per cognitionem. *Dei & Chriſti Ieſu Domini noſtri, quomodo omnia nobis diuinæ virtutis ſuæ, &c.*) Interpres noſter aliter legiſſe videtur quàm hodie habẽt Græca. Nã pro δεδωρημένης, quod participiũ eſt, videtur legiſſe δεδώρητε, quod verbum ad hũc modum vertit Eraſmus: Vt eius diuina virtus omnia nobis largita eſt quæ ad vitam & pietatem pertinent. *Per cognitionem eius, &c.*) Senſus eſt: gratia vobis & pax multiplicetur per cognitionem, quomodo per cognitioné omnia quæ ad vitam ſpiritus & pietatem pertinent, à diuina potentia nobis donata ſunt, per cognitionem, inquam, non earum rerum, quas inducunt Gnoſtici, ſed (*eius qui vocauit nos propria gloria*) id eſt, motus ſua mirabili miſericordia. Gloria huius loci eſt illa, quę cap. 3. ad Rom. Omnes peccauerunt & egent gloria Dei, id eſt, gratia & miſericordia. Quod ſequitur (*virtute*) diuerſum eſt à ſuperiori: Omnia diuinæ virtutis ſuæ: nã ibi eſt δύναμις, quæ pugnat cùm imbecillitate: hic vero ἀρετὴ quæ opponitur vitio. Senſus eſt: motus virtute ſua, id eſt, bonitate. *Per quæ maxima, &c.*) variant hic exemplaria Latina, alia habent per quem, alia per quã, alia rurſus per quæ, quomodo legunt Græca. Senſus eſt: per quã glo-

riam & virtutem, maxima nobis & precioſa promiſſa donauit. *Vt per hoc*) Et hic variant exemplaria: quædam habēt vt per hoc, quædam vt per hæc, & ea lectio probabilior eſt. Senſus eſt: vt per hæc promiſſa & beneficia, diuinæ efficiamur conſortes naturæ, id eſt, Filij Dei. Conſortium, inquit, diuinæ naturæ non per myſtagogiam Simonis, non per coitum & purgationes Gnoſticorū, ſed per beneficium Chriſti, ex agnitione Dei contingit. ſi freti Chriſto refugiamus à corruptione, quæ in mundo eſt per concupiſcentiam, id eſt, ſi ſeruemus nos puros à turpitudine venerea, à libidine qua ſe conſpurcant Gnoſtici.

VOs autem curam omnem ſubinferentes, miniſtrate in fide veſtra virtutem: in virtute autem, ſcientiam: in ſcientia autem, abſtinentiam: in abſtinentia autem, patientiam: in patientia autem, pietatem: in pietate autem, amorem fraternitatis: in amore autem fraternitatis, charitatem.

VOs autē curam omnē ſubinferentes, &c.) Quod dicit tale eſt. quæ dixi, contigerunt vobis diuinitùs, ſed veſtro ſtudio aduigilare debetis, ne inficiant vos Gnoſtici, qui niſi diligentes fueritis, ſubuertēt & eripient vobis quæcunq; donata ſunt: Vult vt noſtra diligentia accedat ad dona Dei: nam participium Græcum quod noſter interpres vertit ſubinſerentes ſignificat prætereà inſerentes (*miniſtrate*) id eſt, ſuppeditate, ſicut ædificanti ſuppeditamus calcem & lapides. *In fide*) id eſt, vna cum fide veſtra (*virtutem*) bona opera. *Et in virtute*) id eſt, cum veſtra bona vita, (*ſcientiam*) cognitionem & cum cognitione abſtinentiam. Vox Græca huius loci eſt illa quæ toties obuia eſt apud Ariſt. in Ethicis, nimirum ἐγκράτεια, quam ibi interpretes continentiam vertunt: Sumitur autem non pro ea moderatione, quæ eſt in cibo & potu, ſed quæ eſt in re venerea & voluptate tactus. Gnoſticis nihil proderit ſuum ſtudium, quod intemperātes ſint, & licenter viuentes: Vos cum ſcientia iungite ἐγκράτειαν, et cum ἐγκρατείᾳ patientiam aduerſus maledicta & blaſphemias Gnoſticorum, quibus omnes non ſuæ ſectæ inſectantur. Rurſum cum patientia ſuppeditate pietatem. quæ eſt verus cultus Dei: aſſueſcite hymnis & pſalmis, & canticis ſpiritualibus, & cum pietate ſubminiſtrare (*amorem fraternitatis*) Græce dictio compoſita eſt, φιλαδελφίαν, id eſt, amorem fraternū: Quoſcunque noſcitis catholicos, eo nomine ipſos diligite: ſenſit enim de mutuo amore inter ſe, vt emergentibus Gnoſticis ipſe vehementius ament: ſiquidem hos fratres appellare conſueuerūt Apoſtoli. *Cùm amore autem fraternitatis*) charitatem diuinam, videlicet illam qua Deum ſummè amamus.

Eius exercitium hic commendat quæ vita eſt animę, ſine qua nec philadelphia quicquam prodeſt, nec εὐσέβεια ſiue pietas eſt aliquid. In præcedentibus præpoſitio, in, accipi poteſt vel pro, cum: vel propter. Iuxta Bedam, miniſtrare in fide virtutem, eſt iungere fidei virtutem. Accepit ergo ipſe (in) Hebræorum more pro Beth. adhæſionis, quale eſt cap. 4. Oſeæ: Sanguis in ſanguine tetigit ſe, quod Hieronymus omiſſo Hębraiſmo vertit, ſanguis ſanguinem tetigit. Græcanica quoq; ſcholia accipiūt, in, pro Beth, adhæſionis. Nam habent: ſuppeditate fidei veſtræ virtutē, id eſt, adiungite fidei ſtudiū virtutis. Accipitur autem virtus nō pro virtute ethica: nam ſic non poteſt ſeiungi ab abſtinentia & cæteris ſed accipitur pro bonitate. quomodo expoſuimus in illa ſententia: Qui vocauit nos ꝓpria gloria & virtute.

HAec enim ſi vobiſcum adſint, & ſuperēt, non vacuos, nec ſine fructu vos conſtituent in Domini noſtri Ieſu Chriſti cognitione. Cui enim non præſto ſunt hæc, cæcus eſt & manu tentans, obliuionem accipiens purgationis veterum ſuorum delictorum.

HAec enim ſi vobis adſunt & ſuperēt, &c.) Si his virtutibus inſtructi fueritis, nec ſimpliciter inſtructi ſed abunde inſtructi, ita vt exuperent in vobis, id eſt, quod dicit, ſuperent: (*& non vacuos*) Græcè eſt ἀργοὺς. Efficient vos non otioſos, nec ſine fructu, Græcè eſt ἀπράκτους, quod Eraſmus vertit, non in irritum laborantes. Senſus eſt: faciēt vt veſter labor nō ſit irritus, ſed vt proficiatis in Chriſti cognitione, meliori certè cognitione quam ea, quam iactant Gnoſtici. (*Cui enim non præſto ſunt hæc*) id eſt, qui non ſtudet comparare ſibi ea quę dixi, (*cæcus eſt*) quantumuis magnam putat ſe habere cognitionem (*& manu*) ſcilicet viam (*tentans*) adiecit hoc Apoſtolus, vt profundam cæcitatem exprimeret: nam luſcoſi magna corpora vident, vt ductu manuum nō ſit opus: (*obliuionem accipiens purgationis veterū ſuorum delictorum,*) ſiquidem in hoc à peccatis ſumus purgati, vt in iuſtitia & ſanctitate vitam exigamus. Locus iſte inſignis eſt, & annotandus propter hæreticos, qui volunt ſolam fidem ſufficere. Similis locus eſt in Epiſtola Iudæ, Superædificantes voſmetipſos ſanctiſſimæ noſtræ, ſiue vt Græci codices habent, veſtræ fidei, &c. Nam ſuperædificare fidei, eſt in fide ſubminiſtrare alias virtutes.

QVapropter fratres magis ſatagite, vt per bona opera certam veſtram vocationem & electionem faciatis: hæc enim facientes, non peccabitis aliquando. Sic enim abundanter miniſtrabi-

niſtrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini & Saluatoris noſtri Ieſu Chriſti.

Q*Vapropter fratres ſatagite magis, &c.*) Gnoſtici adeo dediti ſunt ſtudio cognoſcendi, vt quod præcipuũ eſt vitam videlicet negligãt: vos fratres potius operam date, ſtudete & incumbite, (*vt per bona opera veſtra certam veſtram vocationẽ*) qua vos vocari eſtis à Deo ad fidẽ. (*Electionem*) qua electi eſtis ad hæreditatem filiorũ Dei & æternam felicitatem, faciati : vox Græca βέβαιος ſignificat & certum, hoc eſt, compertum, ſignificat & firmum ſiue ſtabilem, quomodo aliàs ferè vertit interpres. Si exponas priori modo, ſenſus eſt: vt compertũ habeatis vos à patre vocatos & electos, & non eſſe vobis opus myſtagagijs Simonis. Si poſteriori modo interpreteris, ſenſus eſt: nihil aduerſus Gnoſticos ita munire & ſtabilem ac immotum reddere hominem poteſt, atq; bonę vitæ ſtudinm. Verum ſiue vocem Græcam interpretaris vt pertineat ad cognitionem ſiue ad affectum, nihil facit pro hæreſi huius tẽporis, quia non refert diuus Petrus hanc certitudinem ad fidem, ſed ad bona opera ſiue ad virtutes, quas antè recẽſuit, quæ certitudo probabilitatis eſt. Græcanica ſcholia interpretantur vt nullo modo ſeruire poſsit hæreſi de fide ſpeciali & ſecuritate perſeuerantiæ. Certam aiunt & firmam facite vocationem veſtram & electionẽ, alijs vitam veſtram, & mores conſiderantibus: (*hæc enim*) ſcilicet, bona opera vel virtutes, quas ſuperius cõmemoraui: Quod poſterius addimus propter Græcos codices, in quibus non eſt expreſſa mentio operũ. (*Non peccabitis*) vocem Græcam magis propriè vertit interpres in Epiſtola ad Rom. cap. 11. Offenderunt vt caderent. Non enim ſenſus eſt: nunquàm committetis peccatũ, quod generale eſt, ſed non offendetis ſiue nõ impingetis in errores Gnoſticorum. Multis haud dubiè cauſa ruinæ in hæreſim hac tempeſtate eſt, quòd non exerceant ſe in operibus virtutum.

Sic enim) id eſt, ſi in his virtutibus exerceamini: (*abundanter*) Græce eſt πλουσίως, id eſt, diuiter ſiue opulenter. *Miniſtrabitur*) id eſt, ſuppeditabirur vobis introit⁹ in æternũ regnũ: non impedient ingreſſum ad cœlos Angeli Simonis, vt ſchola illa nugatur.

P*Ropter quod incipiam vos ſemper commonere de his & quidem ſcientes & cõfirmatos vos in præſenti veritate. Iuſtum autem arbitror quandiu ſum in hoc tabernaculo ſuſcitare vos in commonitione, certus quòd velox eſt depoſitio tabernaculi mei ſecũdùm quod & Dominus noſter Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi.*

P*Ropter quod incipiam*) Græcè eſt, non negligam, nõ omittam. *Vos de his*) id eſt, de hoc argumento. *Semper commonere*) tametſi (*ſciatis & confirmati ſitis in præſenti veritate*) id eſt, in hoc genere doctrinæ, de quo nunc ſcribo vobis. Ciuiliter dictum: ſic enim mitigat admonitionem. Simile eſt in Epiſtola Iudæ: commonere vos volo ſcientes ſemel omnia. Nec abs re id ſe facturũ dicit: id enim iuſtum eſt cum ſit Apoſtolus: *Iuſtũ* (inquit) *arbitror quamdiu ſum in hoc tabernaculo*) id eſt, in hoc corpore, id eſt, quamdiu viuo. *Suſcitare*) ſiue excitare vos. *In commonitione*) id eſt, per commonitionem, maximè cum ſciam breui futurum, vt deponam hoc tabernaculum, id eſt, corpus hoc, quod veluti tabernaculum animæ circumfero. *Secundùm quòd & Dominus Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi.*) Non eſt veriſimile Apoſtolum Petrũ reſpexiſſe ad locum, qui eſt cap. 21. Ioan. vt habent concordãtiæ marginales: ſed ad nouam reuelationem, quaſi dicat: Certus ſum ex reuelatione mihi iam facta. Hinc colligimus, quod ſenex hanc Epiſtolam ſcripſerit.

D*Abo autem operam & frequenter habere vos poſt obitum meum, vt horum memoriam faciatis. Non enim doctas fabulas ſequuti, notam fecimus vobis Domini noſtri Ieſu Chriſti virtutem & præſentiam, ſed ſpeculatores facti illius magnitudinis.*

D*Abo autem operam*) vel vt Eraſmus vertit, quin & operam dabo. Quod ſequitur (*frequenter*) Græcè vehementius eſt ἑκάστοτε, id eſt, ſemper, quod et Eraſmus refert ad verbum quòd præcedit dabo operã, ſed magis veriſimile eſt pertinere ad memoriam facere, quod ſequitur. Senſus eſt: diligentia mea efficiciam, vt doctrina hęc ſemel infigatur animis veſtris, vt poſsitis vnoquoque tempore etiam poſt meam mortem meminiſſe hujus, id eſt, argumẽti iſtius, de quo nũc ago. Habere, poſitũ eſt pro, poſſe, quod Græcis familiare eſt: vt poſsitis facere mentioné horum, Nec eſt Græcè obitus ſed exitus, in quo ſeruauit metaphoram: Meminerat enim tabernaculi. Dilucidius fuiſſet ſi ποιεῖσθαι quod infinitũ eſt, vertiſſet per verbum infinitiuum facere, et ἔχειν reddidiſſet per verbum poſſe, hoc modo: dabo operam & frequẽter, poſſe vos poſt exitum meũ horum mentionem facere.

Non enim doctas fabulas ſequuti.) Variant hic exemplaria, alia habent doctas, alia indoctas: nec ex Græca voce conſtare poteſt quid verterit interpres. Eſt enim participiũ illius verbi à quo deducitur Sophiſta quo vocabulo ſignificatur & ſapiens, & is qui fictam ſapientiæ ſpeciem iactitat. Pertinet ergo vox ad eruditionẽ & inſcitiã. Si legamus, indoctas, rectè quadarat cũ ratione ſcripti nam Gnoſticorũ Theologia conſtabat me-

re indoctis nugis hinc inde collectis ex Poëtis, ex Philoſophis, & alijs atq; alijs. Eraſmus vertit, arte compoſitas fabulas, imitans Gręcanica ſcholia. Senſus eſt: ſi fabulas docuiſſem, mors inſtans potuiſſet me commonere ad reſipiſcendum, ad mutandum ſententiam, ſed recta ſunt quæ docui, quare non deſinam inculcare.

Eſt egregia cauſa ſolicitudinis Apoſtoli. Pro virtute Græci habent δύναμιν, id eſt, potentiam, pro præſentia παρουσίαν quam vocem alias vertit aduentum, ponitur & pro περιουσία, id eſt, opulentia. Senſus eſt, potentiam Chriſti, & quid poſsit beneficium ipſius, item quid præſens in hac vita Chriſtus egerit, & ipſius miracula, non docui ex meo ingenio, confictis fabulis, ſed & cætera. Pro præſentia, nonnulli codices habent, præſcientiam: ſed interpretem vertiſſe pręſentiam, & deinde ſcribarum vitio mutatum fuiſſe in præſcientiam, certum eſt ex Græca voce, quæ nihil affine habet cũ præſcientia. Quare quæ tradit hic Lyranus de cognitione Chriſti licet vera, tamen parerga ſunt & extra propoſitum, nec fundamenta habent ex hoc loco: *Sed ſpeculatores facti & cætera.*) Quæ vidi inquit, quæ coram inſpexi & intuitus ſum, tradidi vobis. Illius, hic maſculini generis eſt, & refertur ad Chriſtum, non ad magnitudinem.

ACcipiens enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce delapſa ad eum huiuſcemodi à magnifica gloria: Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipſum audite: & hãc vocem nos audiuimus de cælo allatam, cùm eſſemus cum ipſo in monte ſancto.

ACcipiens enim) Parricipio abuſus eſt pro verbo, iuxta idioma ſermonis Hebræi: annotant hoc Græcanica ſcholia. Accipiens fuit, id eſt, accepit ipſe, nimirum Chriſtus, non Angeli mediatores, quos inducit Simon. *A Deo Patre honorem & gloriam.*) Quis ſit honor hic & gloria, explicat quòd ſequitur. *Voce delapſa ad eum huiuſcemodi à magnifica gloria,*) id eſt, è nube, in qua magnificè apparuit. *Hic eſt filius meus dilectus*) Græcè additur articulus, hic eſt, ille, Filius meus dilectus & nomen eſt non participium, dilectus: Eſt enim ἀγαπητός, quã vocem interpres alias ferè chariſsimus vertere ſolet, & omnino plus quiddam ſignificat qnàm dilectus. Hieronymus in epiſtola Pauli ad Philæmo. annotat magis ſonare diligibilem quàm dilectum, atq; in re ipſa hoc intereſſe, quod ἀγαπιμένος, id eſt, dilectus eſſe poſsit, qui non ſit ἀγάπητος, id eſt, dignus qui diligatur, veluti cùm inimicos ex mãdato Chriſti diligimus: ſunt quidẽ nobis ἀγαπιμένοι, id eſt, dilecti ſed non ἀγάπητοι: *in quo mihi cõplacui,*) id eſt, in quo oblector, in quo mihi vnicè placeo, qui eſt dilicium, ſiue vt Latinè dicamus deliciæ cordis mei. εὐδοκία quod verbũ hoc loci ponitur, peculiare eſt diuinis literis, quo propenſum animum ac præcipuum quendam affectum ſignificat. Poteſt & hoc modo exponi, in quo viſum eſt mihi miſereri vltro, & benefacere homini, per quem placuit mihi ſaluare humanũ genus ſpontanea miſericordia. Vtriuſq; interpretationis meminit Euthymius ſuper Matthæũ. Poſterior ſolidior eſt, ſi inſpiciamus naturam vocis Hebrææ, atq; vocabulũ Græcum. Hieronymus effictum putat à 70. vide Hieronymum in cap. 1. ad Epheſios. *Et hanc vocem audiuimus.*) Colligit hinc Beda, indubitatum huius Epiſtolę authorem eſſe D. Petrum, alioqui impudenter mendacis hominis eſſet dicere, ſe hanc vocem in monte audiuiſſe. Montem vocat ſanctum propter ea quæ in eo exhibita ſunt, quæ plena erãt numinis ac maieſtatis. Hiſtoria eſt apud Matthæum cap. 27.

ET habemus firmiorem Propheticum ſermonem, cui bene facitis attendentes quaſi lucernæ lucenti in loco caliginoſo, donec dies illuceſcat, & lucifer oriatur in cordibus veſtris, hoc primùm intelligentes, quòd omnis Prophetia Scripturæ, propria interpretatione non fit.

ET habemus firmiorem Propheticum ſermonem.) Variæ ſunt huius loci interpretationes. Eraſmus tres habet: Græcis inquit ſubinde mos eſt, cõparatiuum pro poſitiuo vſurpare, hæc eſt prima interpretatio, vt Petrus firmiorem pro firmo dixerit. Verũ quia propheticũ ſermonem comparat cum Euãgelica hiſtoria, & relatione ſua de illa in monte anparitione, nõ eſt probabilis interpretatio. Pergit deinde Eraſmus: Nõ ſimpliciter propheticũ ſermonẽ firmiorẽ, ſed iam factum firmiorem atteſtante dictis illorum voce Patris: Hæc eſt ſecunda interpretatio, ſed de hac re nihil agitur hic. Poſtremò, Pater ipſe, inquit, quodammodo Filij ſui Propheta fuit ac præco, prædicens palàm omnia ſibi placitura, quæ ille dicturus aut facturus eſſet, atq; hic ſermo propheticus firmior eſt ſermone prophetarũ: Hæc eſt tertia interpretatio, vt ſermo propheticus ſumatur pro Patris teſtimonio, & hanc interpretationem cæteris præfert, & putat Germanam eſſe Petri, ſed difficilè eſt oſtendere quomodo hæc interpretatio ſeruiat inſtituto. Quare amplectendus eſt commentarius, qui interpretatur in hunc modum: Habemus firmiorem, id eſt, certiorem & compertiorem. Eſt enim hic βεβαιότερον, quod comparatiuum eſt nominis βεβαίος, de quo dictum eſt in præcedẽtibus. Id enim temporis ſermo prophetarum ſpectatior

erat

erat & latius receptus, quàm ſermo Apoſtolorũ & Euangeliſtarum. Senſus eſt: ſi quis nobis vel Apoſtolorum ſcriptis vt recentibus nolit credere, legat prophetas receptiores iam, & ſtatim damnabit doctrinam Simonis, inueniet vbique Chriſtum induci mediatorem, non Angelos Simonis: videbit Chriſtum proponi magiſtrum, cuius doctrinæ inhærendum ſit, contempta doctrina Gnoſticorum: Cui benefacitis attendentes, quaſi lucernæ lucenti in loco caliginoſo, donec dies, id eſt, cognitio pura Chriſtianiſmi illuceſcat. *Et lucifer oriatur, &c.*) Iſtud eandem ſententiam habet cum priori. *Hoc primum intelligentes.*) Aduertere inquit hic oportet, quod prophetica ſcriptura non ſit priuatæ interpretionis: res tota eſt ſupra captum humanæ rationis. Quare ſenſus petendus eſt ab ijs, qui eum acceperunt à Chriſto, qui oſtium eſt Prophetarum, qui hunc depoſuit apud Apoſtolos & diſcipulos & illi apud Eccleſias. Gnoſtici pro ſuo arbitrio recipiunt vel reijciunt has aut illas ſcripturas, & quas recipiũt, pro ſuo ingenio interpretantur. Vos nolo hic ſequi priuatum veſtrum ſenſum.

NOn enim voluntate humana allata eſt aliquando Prophetia, ſed Spiritu Sancto inſpirati, loquuti ſunt ſancti Dei homines.

NOn enim voluntate humana allata eſt aliquando Prophetia) probatio eſt prioris. Scriptæ ſunt magiſterio ſpiritus, igitur & magiſterio ſpiritus diſcendæ ſunt ſcripturę: non igitur priuati ſunt ingenij, ſed ad publicam & ad catholicam pertinent Eccleſiam, atq; ab ea petenda eſt earum interpretatiò.

CAPVT II.

FVerunt verò & Pſeudoprophetæ in populo, ſicut & in vobis erunt magiſtri mẽdaces, qui introducent ſectas perditionis, & eum qui emit eos, Dominum negãt, ſuperducentes ſibi celerem perditionem.

FVerunt verò & Pſeudoprophetæ.) Ex mentione Prophetarum tranſit ad principale argumẽtum de Pſeudoprophetis, de quibus apud Iudam penè eadem, omniaq; facilia ſunt, dum intelligimus Apoſtolum ad certum genus hominum dirigere oculos, quemadmodum fit in omnibus catholicis & Apoſtolicis Epiſtolis, quæ ex certa occaſione ſunt ſcriptæ. In præfatione quam hactenus expoſuimus, tres habemus locos communes admodum inſignes.

Primus eſt, cognitionem rei Chriſtianæ abſque exercitio virtutum nihil prodeſſe. Secundus eſt, nihil nos ita in fide retinere ad quam vocati ſumus, & ſtabilire aduerſus hæreſes, quàm ſtrenuum virtutum ſtudiũ. Vocatio nãq; ibi & electio non tam ad æternas pertinet, quàm eas quibus quotidie vocamur ad fidem. Tertius eſt, ſcripturã quam ſacram vocamus, non eſſe priuatæ interpretationis.

Fuerunt verò & pſeudoprophetæ in populo) ſcilicet, Iudaico. *Sicut & in vobis erunt magiſtri mendaces*) Græcis eſt vnica dictio ψευδοδιδάσκαλοι, quos Paulus vocat ἑτεροδιδασκάλους. Etſi Chriſtus gubernet Eccleſiã, occulto tamen ſuo iudicio ſinet exoriri hæreſes. Apte autem comparat pſeudoprophetis, qui ſub Moyſe fuerunt, hæreticos poſt Chriſtum exurgentes, quia ſicut illi audebant falsò dicere: Hæc dicit Dominus & cætera, ita hi non verentur dicere: hoc eſt verbum Dei ex priuato ſuo ſenſu, non attendẽtes quid Patres, quid Eccleſiæ conſenſus doceat, (*qui introducent*) id eſt, clam & obiter inducent prætextu Chriſtianiſmi. Iſtud eſt proprium hæreticorum. Sic noſtri hæretici iactit...t ſe obrutum adinuentionibus hominum Chriſti beneficiũ, in Lucem reuocare, qui magnus eſt prætextus. Iudas habet ſimile verbũ: Subintroierunt enim quidam homines, &c. *Sectas perditionis*) id eſt, hæreſes adſerẽtes perniciem. *Et eum qui emit eos*) id eſt, Chriſtum qui eos ſuo ſanguine mercatus eſt, abnegant. Eſt mirabile πάθος, vide Epiſtolam Iudæ. *Superinducentes*) id eſt, acerſentes (*ſibi celerem perditionem*) id eſt, interitum.

ET multi ſequẽtur eorum luxurias, per quos via veritatis blaſphemabitur, & in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur, quibus iudicium iam olim non ceſſat, & perditio eorum non dormitat.

ET multi ſequentur eorum luxurias.) Gręca, quæ nunc in manibus ſunt, habẽt, multi ſequuntur eorũ exitia, ſiue perditiones. Noſter interpres vel legit ἀσωτείαις pro ἀπωλείαις vel ad ſenſum reddidit: *Per quos via veritatis*) id eſt, doctrina Euangelij, verus & purus chriſtianiſsimus. *Blaſphemabitur*) id eſt maledictis & conuitijs afficietur. Ad Ephe. cap. 5.

Et in auaritia.) Hic eſt πλεονεξία vox frequens Paulo, de qua dictum eſt in Epiſtola ad Coloſſenſes: Hoc tamen loco ſpecialiter accipitur pro φιλαργυρία pro improbo ſtudio pecuniæ, propter verbum negotiandi, quod ad auaritiam proprij nominis pertinet. Factitijs inquit & compoſitis ſermonibus vos cauponabuntur, docendo abutentur vobis ad quæſtum ſuũ vt ſunt auari. Iudas quoq; in Epiſtola ſua notat eos auaritię, cum quo & conſentit hiſtoria antiquitatis: Ad Coloſ. cap. 3.

Quibus

Quibus iudicium) id eſt, Phraſi Hebræa damnatio. *Iam olim*) ſiue ab æterno definita non tardat. *Et perditio eorum non dormitat*) id eſt, quamuis ipſi ſecuri ſint, tamen certum impendet eis exitium.

SI enim Deus Angelis peccantibus nõ pepercit, ſed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in iudicium reſeruari, & originali mundo non pepercit, ſed octauũ Noë iuſtitiæ præconem cuſtodiuit, diluuiũ mundo impiorum inducens.

SI *enim Deus Angelis*) qui multò nobilioris ſunt naturæ non (*pepercit, ſed rudentibus inferni.*) Noſter interpres vel aliter legit, vel reddidit ad ſenſum. Nam Græca quæ hodie ſunt in manibus, habent: cathenis caliginis, id eſt, ducentibus ad caliginem. Nomine tartari aërem turbulentum ſignificat. Vide annotationes in Epiſtolam Iudæ circa illum locum: ſub caligine reſeruauit.

Et originali mundo) repetendum eſt, ſi: Eſt ſecundùm exemplum: Rurſus ſi mundo, cùm eſſet in prima origine ſua? Eraſmus ad verbum reddidit: priſco mũdo non pepercit. *Sed octauũ Noë*) inter eos enim, qui aquis diluuij deleti nõ ſunt, octauus fuit. Iuſtitia, cuius præco hic appellatur, intelligenda eſt non ciuilis aut politica, ſed ea quę à Deo eſt.

ET ciuitates Sodomorum & Gomorrhæorum in cinerem redigẽs, euerſione damnauit, exemplum eorum qui impiè acturi ſunt ponens, & iuſtum Lot oppreſſum à nefandorũ iniuria ac luxurioſa conuerſatione eripuit: adſpectu enim & auditu iuſtus erat, habitans apud eos qui de die in diem animam iuſtam iniquis operibus cruciabant.

ET *ciuitas Sodomorum*) & hic repetendũ eſt (ſi.) Eſt tertium exemplum. Præterea ſi ciuitates pẽtapoleos, inter quas præcipuæ erant Sodoma & Gomorrha in cinerem redactas, ſiue cum redigiſſet: eſt enim participium præteriti temporis, (*euerſione damnauit*) id eſt, euertendo puniuit, Hebraiſmus eſt: *Et iuſtum Lot oppreſſum à nephandorum iniuria.*) Illud (iniuria) non eſt in Græcis exemplaribus, nec Latina omnia habent (oppreſſum:) Græce eſt καταπονούμενον, id eſt, defatigatum, delaſſatum, confectum. Luxurioſam conuerſationem, dixit pro laſciua ſiue libidinoſa. *Adſpectu enim & auditu iuſtus erat*) nõ ferens nec audire nec videre Sodomiam. *Habitans inter illos qui cruciabant*) ſignificat Lot cùm oculos haberet ſanctos, & aures ſanctas, id eſt, abhorrentes ab omni turpitudine, grauiter diſcrutiatum fuiſſe: quod viuens inter illos cogeretur quotidiè videre & audire quę nollet. Hactenus ſuſpẽſa fuit oratio, iam redditur altera pars.

NOuit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos verò in diem iudicij reſeruare cruciando: magis autem eos, qui poſt carnem in concupiſcentia immundiciæ ambulant, Dominationemq́ue contemnunt, audaces, ſibi placentes: ſectas non metuunt introducere, blaſphemantes, vbi Angeli, fortitudine & virtute cùm ſint maiores, non portant aduerſum ſe execrabile iudicium.

NOuit *Dominus pios de tentatione.*) Quare perdurantes & abhorrentes à turpitudine Gnoſticorum, ipſi vos committite gubernandos (*iniquos verò nouit in diem iudicij puniendos ſeruare*) quare non euadent hi damnationem. *Magis autem*) ſiue vt Gręci legunt, maximè autem illos qui carnem ſequentes in concupiſcentia immundiciæ vitam exigunt. Id enim eſt ambulare iuxta proprietatem ſermonis Hebræi. Scite autem à communibus exemplis ad principale venit argumentum, notás impuros Gnoſticos. Sic Græca ſcholia: Non minùs ingenioſus tranſitus eſt in principio capitis, vbi quoque legenda ſunt Græcanica ſcholia. Nam optimè explicant ſcopum Epiſtolæ (*Dominationemq́ue contemnunt.*) Expoſitio petatur ex Epiſtola Iudæ. *Audaces, ſibi placẽtes*) hæc aptiſsima ſunt Simonis ſcholæ. Nemini, inquit, parcunt, ne ipſi quidem numini: omni metu poſtpoſito audent non ſolum de Angelis, verumetiam de Patre ingenito quiduis ſabulari, hoc eſt, quod ait, audaces: deinde, inquit, præfracti ſunt, quòd vulgò dicunt ſui ſenſus ſuiq́ue capitis, inſequuntur ſomnia ſua, non attendunt quid doceat Scriptura, aut conſenſus habeat Eccleſiæ, hoc eſt, quod dicit αὐθάδεις, quod noſter interpres vertit, ſibi placentes. *Sectas non metuunt introducere*) Græcè non habetur introducere, nec Latina omnia habent. Nec ſectas hic idem vocabulum eſt quòd antè, vbi dicũt: qui introducent ſectas perditionis. Nam illic eſt hæreſis αἱρέσεις, hic verò δόξας, quæ vox ambigua eſt ad ſectas ſiue opiniones, & glorias, ſiue ſplendores ſeu maieſtates. Græcanica ſcholia poſterius amplectuntur. Eos, inquiunt, qui gloria & maieſtate præcellunt, non verentur maledictis inceſſere: vt participiũ blaſphemantes infiniti verbi loco poſitum ſit, quod Græcis familiare eſt. Si reſpiciamus ad locum Iudæ, commentarius hic valde probabilis eſt. Eodem enim ſenſu videtur Apoſtolus Petrus dixiſſe δόξας non metuunt blaſphemare, quo Iudas de ijſdem loquens ait: δόξας blaſphemant.

Quare verò interpres illic maieſtates trãſtulerit, hic ſectas, inquirat ſtudioſus: Vbi Angeli græcè magis quàm Latinè hoc dixit.

Nos

Nos aduerſatiuã per cũ elegantiùs exprimimus.(*Portant*) Græcè eſt φέρυσ,id eſt,ferunt (*aduerſum ſe*)Græcè eſt κατ' αὐτῶμ,quod interpretari licet vel reciproce vel non reciproce,aduerſus ſe vel aduerſus illas, vt referatur ad δόξας, quo nomine ſignificantur creaturæ, quas Deus peculiariter eminere voluit,inter quas ſunt & mali angeli. Senſus eſt (ſecundùm Græcanica ſcholia.) Angeli boni non ferunt, id eſt, non proferunt aduerſus dęmones blaſphemum iudicium,nõ ſuſtinent præ modeſtia impingere notam blaſphemiæ,vel imprecari pœnam pro blaſphemia ipſi diabolo,eo quòd glnriam aliquam & ſplendorem participet, ac inſignis creatura Dei ſit. Commentarius probabilis eſt,ſi reſpiciamus ad locum Iudæ: cùm Michael archangelus cum diabolo diſputans, cui omnino ſimilis eſt.

HI verò velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionem & in perniciem, in his quæ ignorant blaſphemantes in corruptione ſua peribunt,percipientes mercedem iniuſtitiæ: voluptatem exiſtimantes,diei delitias coinquinationes,& maculæ,delicijs affluentes,in cõuiuijs ſuis luxuriantes vobiſcum,oculos habentes plenos adulterij,& inceſſabilis delicti, pellicientes animas inſtabiles,cor exercitatum in auaritia habentes,maledictionis filij, derelinquentes rectam viam errauerunt, ſequuti viam Balaam ex Boſor,qui mercedem iniquitatis amauit, correptionem verò habuit ſuæ veſaniæ.

HI *verò velut irrationabilia pecora*) ſiue vt Eraſm. vertit, velut bruta animantia. Græce eſt ἄλογα ζῶα. Eædẽ voces ſunt apud Iudam, vbi interpres vertit, muta animalia. Vox ἄλογα vtrumque ſignificat. (*Naturaliter*) ſiue natura.*In captionem*) in prædam, in exitium. *Et in perniciem*) ſcilicet, nata ſiue genita: Id enim vocabulum exprimitur in Gręcis codicibus.*In his quæ ignorant blaſphemantes.*) Iſtud expoſitum eſt in Iuda.Res ſupra captum naturæ irreuerenter & ſabuloſe tractabant: naturalia verò pollute habebãt. *In corruptione ſua*) qua ſua corpora violant,& myſteria polluũt. *Peribunt percipiẽtes*) reportantes.*Mercedem iniuſtitiæ*) vox generalis eſt pertinẽs ad quæuis vitia.*Voluptatem exiſtimantes diei*) id eſt, dieculares (*delitias*) id eſt, poſſe vno & altero die delitiari, eam putant vnicam & ſummam voluptatẽ, cum vera & ſolida voluptas perpetua ſit,nec delectationibus guſtus aut tactus quæ prætereunt,ſed in cognitione Dei & vera religione ſita ſit. *Coinquinationes*) nonnulla exemplaria habent,coinquinationis, in genitiuo.Sed nominandi caſu legendum eſſe,ex Græcis certum eſt.Gnoſticos autem maculas vocat & labes quòd omnia ipſorum polluta eſſent,& animus, & corpus, & veſtes vt eleganter de illis dixit.B.Iudas. Eſt enallage qualitatis,quæ facit ad vehementiam:Veluti vehementius eſt, ſi aliquem ſcelus appellem, quàm ſceleſtum. *In conuiuijs ſuis*) Græca quę nunc ſunt in manibus,habent ἐμ ταῖς ἀπάταις, id eſt, in erroribus ſiue deceptionibus ſuis.Noſter interpres legit ἐμ ἀγάπαις, & ita legendũ eſſe apud Iudã velut certũ eſt: (*Luxuriantes*) hoc interpres Auguſtini vertit coëpulantes. Noſter verò in Epiſtola Iudæ tranſtulit conuiuantes,hic aliter vertit, ideo ſortaſsis quod præceſſerit,in cõuiuijs,quod apud Iudã vertit,in epulis. Ex hoc quod ſequitur (*vobiſcum*) diſcimus Gnoſti. ſolitos immiſcere ſe conuiuijs publicis Chriſtianorum.Datiuum, ὑμῖμ, id eſt, vobis, quem noſter interpres retulit ad participiũ proximè præcedens.Eraſmus pertinere vult ad participiũ ἐντρυφῶντες,quod ipſe vertit inſultantes.Sed contra eum faciunt Græcanica ſcholia quæ exponunt vt noſter interpres, licet alioqui ambiguum ſit ad deliciari & inſultare. *Oculos habentes plenos adulterij.*) Tanta,inquit, eſt libido ipſorum, vt per oculos ſe prodat,quos habẽt maximè laſciuos, maximè impendentes.Illud (*inceſſabilis*) accuſatiui caſus eſt apud Græcos pluralis numeri,pertinens ad oculos,hoc ſenſu,oculos habentes,qui ceſſare nequeunt à peccando,vſque intuentur libidinoſè fœminas.(*Pellicientes*) Græcè eſt δελεάζοντες, id eſt, inescãtes.Nam δέλεαρ eſca:*Cor exercitatũ auaritia*) id eſt,cupiditate ſiue impudicitia, ſiue etiã poſſeſsionũ:Sic Græcanica ſcholia. Faciunt ergo liberum vt intelligamus vel auaritiam proprij nominis, vel immodicam libidinẽ: Græcè eſt, πλεονεξία, quam vocem Hieronymus in cõmentarijs: quos edidit in Epiſtolam ad Epheſios pertinere vult apud Paulũ *Cap 5.* ad libidinẽ,idq; propter circumſtantiã,quę hic alia eſt et magis ad φιλαργυρίαμ inuitat, ob exemplũ Balaam, quod mox inducitur: *Maledictionis filij*) Hebraiſmus eſt,id eſt,maledicti ſiue execrandi,qui relicta Chriſti doctrina errauerunt. Nullis, inquit, certæ doctrinę ſedibus conſiſtunt,ſed nunc hoc nũc illud docent,pro vt commodũ vident quæſtui.*Secuti viam Balaam ex Boſor*) id eſt, nati, id eſt, filij Boſor. *Qui mercedem iniquitatis*) id eſt,coniunctam cum iniquitate (*amauit, correptionem vero habuit*) id eſt,correptus ſiue redargutus fuit de ſua veſania, vel de ſua iniquitate,vt iam habent Græca. Noſter interpres pro παρανομίας legiſſe videtur παραφρονίας,niſi forte ad ſenſum vertit.

In lib. de fide & operibus cap. 25. c

SVbiugale mutum animal, in hominis voce loquens,prohibuit prophetæ inſipiẽtiam. Hi ſunt fontes ſine aqua, & nebulæ turbinibus exagi-

exagitatæ, quibus caligo tenebrarũ reſeruatur. Superba enim vanitatis loquentes, pelliciunt in deſiderijs carnis luxuriæ eos, qui paululũ effugiunt, qui in errore conuerſantur, libertatem illis promittentes, cùm ipſi ſerui ſint corruptionis.

S*Vbiugale mutum animal, &c.*) Subiicetur cauſalis cõiunctio, quòd Hebræis familiare eſt, quare hoc modo legi poteſt: Nam animal ſubiugale mutum (*in voce hominis*) id eſt, humana voce (*loquens*) Hebraiſmus eſt.

Hi ſunt fontes ſine aqua) poſt exemplum inductum Balaam, ſermonẽ reſumit de impuris Gnoſticis. Sic Græcanica ſcholia. Quẽadmodum fons aqua carens, procul venientibus læta promittit: dum vero inſpicitur, fallit: Ita & hi miram promittunt & pietatẽ & eruditionem, cùm ipſi impij ſint & inerudíti, quod tum demum agnoſcitur, dũ propiùs inſpicitur vita eorum & doctrina. *Nebulæ turbinibus exagitatæ*) id eſt, quæ raptantur huc atque illuc. Inconſtantes ſunt, inquit, in dogmatibus ſuis, Ob eandem cauſam vocat eos Iudas ſydera erratica. *Quibus caligo tenebrarum reſeruatur.*) Eadẽ ſunt apud Iudam, licet ibi paulò aliter verterit interpres.

Superba enim vanitatis loquẽtes) mirè hæc quadrant in ſcholam Simonis. Nam ſoli ſibi vendicabat ſcientiam, idq; rerum maximarum, quę ſuperant humanũ captum, de quibus vaniſsimè nugabatur. *Pelliciunt*) ad verbum eſt, ineſcant. *In deſiderijs carnis luxuriæ*) id eſt, per concupiſcentias libidinis carnalis vel laſciuiæ. Vocabulo luxuriæ interpres noſter ferè abutitur pro libidine, cùm alioqui luxum propriè ſignificet. *Eos qui paululũ effugiunt*) Græcè eſt participium præteriti temporis. Senſus eſt: ſi qui ab illa ſchola Simonis nonnihil reſugerint, vel ad tempus deſciuerint, illos rurſus ineſcant libidine ac ſpe inſignis cuiuſdam eruditionis, ſed quæ reuera futilis eſt. *Qui in errore conuerſantur.*) Referũt quidã ad effugiunt, hoc ſenſu: qui effugiũt eos, qui in errore conuerſantur, ſcilicet, Gnoſticos. Alij referũt ad verbũ, pelliciunt, hoc modo: qui pelliciunt tũ eos, qui paululũ reſugerint, tũ eos qui in errore cõuerſantur. *Libertatem eis promittẽtes*) id eſt, doctrinæ ſuæ cultoribus pollicentes liberũ exitum ad Patrem vniuerſorũ, quẽ cæteris negant, quià quotidiana Venere, & multiplici coitu ſiue πολυμιξία abhorrent, vel in eis ſtrennuè ſe non exercẽt. Vide Epipha. in hæreſi Nicolaitarum, Gnoſtici & Carpocrat. Valde etiam hæc quadrant in hæreticos noſtri temporis, qui ſola fide promittunt hominibus ſalutem, docentes Chriſtiano nihil eſſe periculi ab inferno etiamſi perditè viuat, modo credat in Chriſtũ & fidem ſeruet incolumem. Cõtra quam hæreſim ſcripſit Auguſt. librum de fide & operibus, vbi & ſententiam hanc Apoſtoli citat: vide capite vigeſimo quarto cum ſequẽtibus. *Cùm ipſi ſerui ſint corruptionis*) id eſt, addicti in ſeruitutem ipſi libidini. Nam hanc intelligit nomine corruptionis.

A *Quo enim quis ſuperatus eſt, huius & ſeruus eſt. Si enim refugientes coinquinationes mundi in cognitione Domini & Saluatoris noſtri Ieſu Chriſti, his rurſus implicati ſuperãtur, facta ſunt eis poſteriora, deteriora prioribus. Melius enim erat illis non cognoſcere viam iuſtitiæ, quàm poſt agnitionem, retrorſum conuerti ab eo, quod illis traditũ eſt ſancto mandato. Contigit enim eis illud veri prouerbij.*

A *Quo enim quis ſuperatus eſt, huius & ſeruus eſt*) ergo qui à libidine eſt ſuperatus, ſeruus eſt libidinis, & ſic de reliquis vitijs. *Si enim refugientes*) ſiue poſteaquàm refugerint, Eſt enim Græcis participium præteriti temporis: (*in cognitione*) id eſt, per cognitionem, quam tradit Euangelium. *His rurſus implicati ſuperantur, facta ſunt eis poſteriora deteriora prioribus*) Alludit ad locum, qui eſt cap. 12. apud Matthæum.

Melius enim erat illi non cognoſcere viam) ſiue vt Græci habent, non cognouiſſe, qua peruenitur ad veram iuſtitiam, quæ nimirũ valet apud Deum & valebit in extremo iudicio. *Quam poſt agnitionem retrorſum conuerti ab eo quod illis traditum eſt ſancto mandato*) Non eſt hoc loco intelligendũ (inquit Auguſtinus) ſanctum mandatum, quo præceptum eſt vt in Deum credamus, quanquam eo ipſo totum concinnetur, ſi intelligamus eam fidem credentium, quæ per dilectionẽ operatur. Sed apertè expreſsit quid intelligeret per ſanctum mandatum, ſcilicet, quo præceptum eſt, vt ab huius mundi coinquinationibus recedentes caſta conuerſatione viuamus. Sic enim ait, ſi refugiẽtes coinquinationes mundi per cognitionem, & nõ ait refugientes ignorãtiam, vel refugientes infidelitatem mundi, aut tale quippiam, ſed coinquinationes mundi, in quibus eſt vtique omnis immundicia flagitorum: vide cap. 25. lib. de fide & ope.

C *Anis reuerſus ad ſuum vomitum: &, Sus lota in volutabro luti.*

C *Anis reuerſus ad vomitum ſuum.*) Iſtud in multis hodie competit, ſed propijſsimè quadrat in Nicolaum, Gnoſticos, & ab his ſeductos, vt videre eſt apud Epiphaniũ in horum hæreſi. *Et ſus lota in volutabro luti*) ſiue in volutabrum: nam Græcis eſt εἰς, cum accuſatiuo, vt ſubaudias, reuerſa, quod in tranſlatione ſua expreſsit Eraſmus. Nam habet

det canis reuerſus id ſuum ipſius vomitum, & ſus lota reuerſa ad volutabrum cœni. Pro cœno ſiue luto Græce eſt βόρβορος, à quo vt annotauimus nomen acceperunt Gnoſtici, vt dicantur βορβορῖται.

CAPVT III.

Hanc ecce vobis chariſſimi ſecundam ſcribo Epiſtolam, in quibus veſtram excito in commonitione ſynceram mentem, vt memores ſitis eorum quæ prædixi verborum à ſanctis prophetis & Apoſtolorum veſtrorum præceptorum Domini & Saluatoris.

H*Anc ecce vobis chariſſimi ſecundam ſcribo Epiſtolam, &c.*) Græca, quæ hodie ſunt in manibus, habent: Haſce iam vobis chariſsimi alteras ſcribo literas. Noſter interpres loco ἐν αἷς legiſse videtur ὧδου (*in quibus exercito*) ſiue extimulo. *In commonitione*) id eſt, per commonitionem. Vtraque ergo epiſtola eſt monitoria: Monet vt & Prophetas legant, & Apoſtolicarum præceptionū ſint memores: Ea quæ ad pietatem pertinent & beneficium Chriſti, optimè inquit, diſcetis ex Prophetis, illis legendis conſtabit vanitas doctrinæ Simoniacæ: Noſter textus obſcurus eſt, Græcus ad hunc modum habet: vt memores ſitis prius dictorum verborum ſiue verborum quæ prædicta ſunt à ſanctis Prophetis, quomodo in Epiſtola Iudæ eaſdem voces vertit interpres. Senſus ſecundum noſtram tranſlationem eſt iſte: vt memores ſitis verborum quæ prædixi à ſanctis Prophetis acceptorum, Soleo, inquit, inter docendum adducere Prophetas, illorū verborum quæ à Prophetis accepi ſiue citaui, volo vos eſſe memores. Præterea memores vos eſſe volo præceptorum, id eſt, mandatorum, quæ tradita ſunt vobis ab Apoſtolis, quæ Apoſtolorum præcepta Domini mandata ſunt: Sic quidam, vt eadem intelligantur præcepta Apoſtolorum & Seruatoris. Alij inter hæc diſtingunt, vt ipſos meminiſſe velit præceptorum tum Apoſtolorum tū Saluatoris. Sunt tertij qui genitiuos hos, Domini & Saluatoris, referunt ad genitiuū qui præceſsit, Apoſtolorum, inter quos Eraſmus eſt, Habet enim tranſlatio eius ad hunc modum, vt memores ſitis verborum, quæ prædicta ſunt à ſanctis Prophetis & mandati noſtri, qui ſumus Apoſtoli Domini & Saluatoris.

H*Oc primum ſcientes, quod venient in nouiſſimis diebus in deceptione illuſores iuxta proprias concupiſcentias ambulantes, dicentes. Vbi eſt promiſſio aut aduentus eius? ex quo enim Patres dormierunt, omnia ſic perſeuerant ab initio creaturæ.*

H*Oc primum*) id eſt, ante omnia. *Scientes quod venient in nouiſſimis diebus*) qui ſint dies nouiſsimi, expoſitum eſt in epiſtola Iudæ, & extat hac de re epiſtola Augu. ad Heſichium. Quod ſequitur (*in deceptione*) non habent Græca exemplaria, quæ hodie in manibus ſunt. Interpres tamen quo vſus eſt Aug. illud legiſſe videtur. vt videre eſt lib. 20. de ciuit. Dei, cap. 18 (*illuſores*) id eſt, impoſtores. Iuxta proprias concupiſcentias ambulantes, id eſt, qui facient quod lubebit dicentes. *Vbi eſt promiſſio*) ſcilicet reſurrectionis, cuius toties in Euengelio eſt mentio. *Aut aduentus eius*) ſcilicet ad iudicium: Græca omittunt coniunctionem, aut, & legunt vbi eſt promiſsio aduentus eius?

Interpres quoque Auguſtini omittit coniunctionem. Nam habet, vbi eſt ipſius præſentiæ promiſſum. Conſulenda ſunt vetuſta exemplaria Latîna, num omnia habeant coniunctionem. Conabantur Gnoſtici ſuis perſuadere non futurum extremum iudicium, vt ſublato metu iudicij liberè exercerent turpitudinem, nec à nefanda libidine reuocarentur: Sic Græcanica ſcholia. Cœpit autem hæreſis Gnoſticorum temporibus Apoſtolorum, & durauit vſque ad tempora Epiphanij. Vocem Græcam quam hic vertit aduentus, primo capite præſentiam vertit.

Ex quo enim patres) id eſt, priſci illi mortales. Adam, Abraham, & Noe & cæteri (*dormierunt omnia ſic perſuaſerant*) ſcilicet vt fuerūt. *Ab initio creaturæ*) ſiue creationis. Quid ergo metuimus, mundum periturum: noſq; reſurrecturos, cum huius rei nulla vſquam ſignificatio ſit. Eſt argumentum Gnoſticorum.

L*Atet enim eos hoc volentes, quod cœli erāt prius, & terra, de aqua & per aquam conſiſtens Dei verbo, per quæ ille tunc mundus aqua inundatus perijt. Cœli autem qui nūc ſunt, & terra, eodem verbo repoſiti ſunt, igni reſeruati in diem iudicij, & perditionis impiorum hominum.*

L*Atet enim eos volentes*) id eſt, volentes, & ſponte hoc neſciunt. Noluut aduertere quod cœli iam olim fuerūt, & terra ex aqua & per aquam conſiſtens. Alij autem vertunt conſiſtentes, vt ad cœlos quoque pertineat, cuius verſionis & Beda meminit in commentarijs. Interpres Auguſtini ſic reddidit, vt neſcias an ad terram ſolum pertineat, an ad cœlos quoque. Vertit enim ad hunc modum.

Latet enim eos hoc volentes, quia cœli erant olim & terra, de aqua & per aquam

conſtituta, vbi incertum eſt an ſingularis numeri ſit conſtituta, an pluralis. Dicitur enim terra conſiſtere ex aqua, non quod ſit compoſita & formata ex aquis, ſed quod ex aquis emerſerit & apparuerit. Eadem dicitur per aquas conſiſtere, quia vt corpus animantis venis ſanguinis, ita hæc venis aquarum plena eſt, quæ ipſam reddunt irriguam, ne redigatur in puluerem. Cœli quoq; qui terris proximi ſunt, nimirum aerij ex aqua, id eſt, nubibus & vaporibus aqueis cõſiſtunt. In hunc fere modum interpretatur Beda. Alij nomine aquæ intelligunt abyſſum ac rudem indigeſtamq; molem, quam Poetæ dixere chaos. Qui commentarius nõ omnino improbabilis videtur. Nomine autem cœlorum, intelligi hunc aërem nebuloſum ex conſequentibus manifeſtum eſt.

Per quæ) ſcilicet cœlum & terram, ſiquidem cœlo catharactæ apertæ ſunt, atque è terra fontes aquarum eruperunt, (*qui tunc erat mundus*) ſiue illorum temporum mundus aqua inundatus perijt. Mundus perijſſe dicitur locutione Sinecdochica, quia eius pars perijt, non quidem ſimpliciter ſed per tropum. Rurſus quare aquis diluuij prior terræ facies deleta eſt, quæ etiam magnam aëris partem occupauerunt. Vide Auguſt. libro: 2. de ciuitate Dei, cap. 17. rurſus capite. 24.

Cœli autem qui nunc ſunt & terra) id eſt, mundus qui pro eo mundo qui diluuio perijt. *Verbo Dei*) id eſt, iuſſu Dei, repoſitus eſt, ſeruatur igni vſque ad diem iudicij. Ex hoc loco colligit Auguſtinus, & poſt eum Beda cœlos intelligi oportere imo hos. Nam hi poſt diluuium repoſiti ſunt, non ſupremi illi in quibus Sol, Luna ſydera ſunt conſtituta, cũ ad illos nõ peruenerint aquæ diluuij. Illud (vſque in diem iudicij) alium ſenſum habet ſecundum Auguſtinum, & alium ſecundum alios: Siquidem Auguſtinus peracto iudicio, & impijs in æternum ignem miſſis, mundum conflagratione arſurum dicit. Alij hanc conflagrationem futuram aiunt ante iudicium. Vide Auguſtinum lib: 2. de ciuitate Dei, cap. 14. rurſus cap. 16. Diem conſuetudine Scripturæ pro tempore poſuit. Nam per quot dies hoc iudicium tendatur, incertum eſt. Vide Auguſt. cap. 1. iam dicti libri.

VNum vero hoc non lateat vos chariſſimi quod vnus dies apud Dominum ſicut mille anni, & mille anni ſicut dies vnus. Non tardat Dominus promiſſi ſicut quidam exiſtimant, ſed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire ſed omnes ad pœnitentiam reuerti.

VNum vero hoc non lateat vos chariſſimi, &c.) Ad ſenſum humanum videtur Dominus multũ protrahere ſuum aduentum, ſed nulla eſt dilatio, quia vnus dies apud Deum perinde eſt, vt mille anni, & mille anni vt dies vnus, ac proinde ad veritatis ſenſum non tardat, nec in longum extrahit Dominus promiſsionem ſuam. Repetendum hic eſt, quod in ſuperiori capite annotatum eſt, videlicet: Hebræos ſæpe diſſimulare coniunctiones. Subijcitur enim hoc loco dictio illatiua (ergo): non tardat ergo Dominus promiſsionem ſuam. Nonnulla exemplaria habent promiſsi, in genitiuo, quomodo græci leguut, tunc eſt Hebraiſmus: Dominus promiſsi, id eſt, qui promiſit, (*ſed patiens agit*) Peccata noſtra quæ ſunt maxima, mereantur accelerari iudicium ſed Dominus differt vt inuitet omnes ad reſipiſcentiam. Pœnitentia hoc loco intelligenda eſt, tum ea quærela ipſorum eſt, tum ea quæ nondum eſt baptiſatorum.

ADueniet autem dies Domini vt fur, in quo cœli, magno impetu tranſient: elementa vero calore ſoluentur. Terra autem & quæ in ipſa ſunt opera, exurentur.

ADueniet autem dies Domini ſicut fur) Dies Domini veniet improuiſus. *In quo cœli*) illi vtique qui poſt diluuiuium repoſiti ſuut. *Magno impetu*) id eſt, in morem procellæ tranſibunt, non quidem ablatione ſui, ſed immutatione. *Elementa vero*) illa videlicet quæ in imis hic ſunt. Sic Auguſtinus lib. de ciuitat. Dei. 20. cap. 20. Beda omnia. 4. elementa intelligit, cui fauet ſermo indefinitus. Pro Auguſt. faciunt quæ præceſſerunt de diluuio. *Calore*) id eſt, ardore ignis. Sic enim eandem vocem vertit in conſequentibus. Græce eſt καυσούμενα, id eſt, æſtuantia ſoluentur. Quatuor, inquit, Beda ſunt elementa, quæ omnia ignis ille maximus conſumet, duo quidem in totum vt pœnitus non ſint, nimirum ignem & aquam, duo vero in meliorem reſtituet faciem, terram videlicet & aërem, quod hinc colligit, quia ſequitur: Nouos quidem cœlos & nouam terram expectamus, non dixit ait, alios cœlos ſed nouos, non ergo interibunt: ſed immutabuntur.

De igne autem & aqua nihil tale legimus imo & in apocalypſi dicitur: & mare iam nõ eſt, vnde putat illa ſecundum ſubſtantiam peritura, quæ Scriptura non mouit Auguſtinum. Nam tractans eam lib. 20. de ciuitate Dei, cap. 16. amat, inquit, prophetica locutio proprijs verbis tranſlata miſcere, vnde quod ait: Mare iam non eſt hic ponit dixiſſe, quomodo in præcedentibus dixit: Exhibebit

bebit mare mortuos ſuos, vbi mare figurati nominis eſt & pro mundo accipitur. Nam ſeculum hoc, vita mortalium turbulentum & procelloſum, tunc non erit. Quod ergo Auguſtinus eo loco dubium reliquit, Beda definiuit, à quo diſſentiunt doctores poſteriores, quos ſcholaſticos vocamus, qui docent omnia elementa ſecundum ſubſtantiam permanſura. Inter quos Bonauentura interpretatur Bedam, quod voluerit tantum notare maiorem futuram mutationem in igne & aqua, quam in reliquis elementis. Sed nimis eſt extorta illa expoſitio. *Terra autem & quæ in ipſa ſunt opera*) id eſt, plantæ ac bruta animantia quæ ſic exurentur, vt ſemel intereant. Terra autem hactenus, quia ipſius quæ nunc eſt, facies, deſinet eſſe.

CVm igitur hæc omnia diſſoluenda ſunt, quales oportet vos eſſe in ſanctis conuerſationibus & pietatibus expectantes & properantes in aduentum diei Domini, per quem cœli ardentes ſoluentur, & elementa ignis ardore tabeſcent? Nouos vero cœlos & nouam terram & promiſſa ipſius expectamus, in quibus iuſtitia habitat.

CVm igitur hæc omnia diſſoluenda ſunt) Nã ob labem & immundiciam, quam propter nos contraxerunt, egent purgatione antequam induere poſſunt immortalitaté. *Quales oportet vos eſſe*) id eſt, quam ſanctè conuerſari oportet, quamque pura mente Deum colere, id eſt, quam alienos vos eſſe oportet à vita & religione Gnoſticorum, Græca habent C:um igitur hæc omnia diſſoluantur. Frequentes ſunt Apoſtoli in commemoratione futuri iudicij, & eorum quæ iudicium ſequentur, eaque velut iam præſentia ſuorum animis ingerunt, vt efficatius abducant eos ab amore præſentium. Qua in re, ipſos, imitari oportet concionatores, ſed & quilibet noſtrum frequenter ſibi debet antè oculos ponere diem hunc, ſi velit
ad Roman.5. inquinamenta mundi vitare. *Expectantes*) vox Græca, qua vtitur Paulus ad Rom. dum ait: Expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat, longe ſignificantior eſt, vt in annotationibus illius Epiſtolę dictum eſt: (*& properantes*) Iſtud eſt hominis cupientis iam adeſſe iudícium, qui nondum tales ſumus vt optemus diem Domini, rogemus vt eum poſſimus optare, quo nunquã pertingemus niſi etiam venialia peccata, quantum patitur infirmitas humana, vitare ſtudeamus: *Per quem*) Ad diem refertur non ad Dominum, nam Græcis fœminini generis eſt. Cœli ardentes illi vtiq; qui poſt diluuium repoſiti ſunt, id eſt, aer hic nebuloſus terræ proximus. Hoc patet ex præcedentibus. An ſupremi cœli arſuri ſint quæſtio eſt inter doctos: In hoc capite eius rei nulla eſt mentio. *Et elementa ignis ardore*) qui ignis tantum ſpacij occupabit, quantum olim creſcendo occupauerunt aquæ diluuij: Sic Auguſtinus (*tabeſcent*) id eſt, liqueſcent, in præcedentibus dixit hoc, ſoluentur.

Nouos vero cœlos & nouam terram, &c.) Auguſtini interpres hanc ſententiam vertit in hunc modum: Nouos vero cœlos & nouam terram ſecundum promiſſa ipſius expectamus: & hoc modo habent Græca. Conſulenda ſunt vetuſta exemplaria Latina, num quædam habeant præpoſitionem (ſecundum). *In quibus iuſtitia habitat*) Iſtud videri poſſit contra Auguſtinum, ſiquidem epitheton ſupernorum cœlorum videtur, quod in ijs iuſtitia habitat: verum cum Argumentum Auguſtini ſumptum ex circunſtantiis de mundo, qui diluuio perijt, vehemens ſit, dicendum iuſtitiam poſt iudicium inhabitare hunc aerem & terram, quia poſt non amplius vanitati ſubiecta erunt, carebunt quoque labe & immundicia, quam ex peccatis hominum iam contrahunt. Vel dicendum illud (in quibus) referri non ad cœlos ac terram, ſed ad expectantes, quod placuit Eraſmo: Mihi, inquit, videtur referri ad nos, qui expectam' nouos cœlos & nouã terram, ſi iuſte viuamus, vt mereamur frui nouitate creaturæ. Senſus ergo eſt: cœlos nouos & terram nouam expectamus nos Chriſtiani, nos inquam in quibus iuſtitia habitat.

PRopter quod charíſſimi, hæc expectantes ſatagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace: & Domini noſtri longanimitatem, ſalutem arbitramini, ſicut & chariſſimus Frater noſter Paulus ſecundum datam ſibi ſapientiam ſcripſit vobis, ſicut & in omnibus epiſtolis loquens in eis de his, in quibus ſunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & inſtabiles deprauant, ſicut & cæteras ſcripturas ad ſuam ipſorum perditionem.

PRopter quod chariſſimi hæc expectantes ſatagite) id eſt, operam date. Eſt verbum ſtudij ac diligentiæ: (*immaculati*) id eſt puri à turpitudine Gnoſticorum, & inuiolati ſiue incontaminati. Ad verbum eſt, irreprehenſibiles (*ei*) id eſt, à Deo (*Inueniri in pace.*) ad Roman.5.
Eſt pax illius loci: Iuſtificati ex fide pacem habemus, vbi pro tranquillitate mentis accipitur.

Et Domini noſtri longanimitatem) qua videtur differre aduentum ſuum. *Salutem arbitramini*) vt ante expoſuit, dicens ipſum differre vt omnes ad pœnitentiam inuitet: *Sicut & chariſſimus Frater noſter Paulus*) quia

meminit hic ſingularis ſapientiæ Paul. non eſt veriſimile quod eam velit ſitam in hoc, quod Paulus, Domini longanimitatem interpretatus ſit ſalutem multorum: hoc enim non eſt tam admirabilis ſapientiæ. Quare (ſicut) referendum eſt non ad ſententiam proximè præcedentem, ſed ad totum negotium de quo agit hac epiſtola, ad quod inuitat etiam pluralis numerus, qui ſequitur: *Loquens in eis de his*) ſcilicet erroribus quos inducit ſchola Simonis, quæ particula non leuiter tranſmitti debet: docet enim nos quæ ſit magna pars argumenti epiſtolarum Paulinarum.

In quibus) Græcè eſt neutri generis: Inter quæ ſcilicet ſcripta Pauli, (*ſunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti*) ſuo tamen iudicio doctiſsimi, vt erant Gnoſtici & inſtabiles, parum firmi in fide (*deprauant*) id eſt, detorquent. Quæ loca Pauli ad hæreſim ſuam ſtatuendam detorſerunt Gnoſtici, petendum eſt ex Epiphanio.

VOs igitur fratres præſcientes, cuſtodite ne inſipientium errore traducti, excidatis à propria firmitate creſcite vero in gratia, & in cognitione Domini noſtri & Saluatoris Ieſu Chriſti: Ipſi gloria & nunc & in diem æternitatis, Amen.

V*Os igitur fratres præſcientes*) id eſt, præmoniti à me (*cuſtodite*) Aptius vertit Eraſmus cauete (*ne inſipientium*) Græcè eſt nephariorũ. Et eſt apud eos vagus ille error, vnde dicuntur ſtellæ erraticæ, (*traducti*) id eſt, abducti. *Excidatis à propria firmitate*) id eſt, à doctrina quam primo hauſiſtis ab Apoſtolis: Ne admittatis, inquit, nouitiam doctrinam: *Creſcite vero*) id eſt, date operam vt creſcatis in cognitione: Gnoſtici iactant cognitionem, ſed ea vana eſt, vos in vera cognitione creſcite. Cognitio Chriſti tam multa complectitur, vt in ea ſemper liceat creſcere. Apoſtolus Petrus in hoc conuenit cum Paulo, quod frequentiſsimè meminit cognitionis, non ita Apoſtolus Iudas: ipſi gloria & nunc & in diem æternitatis.

Finis ſecundæ Epiſtolæ Diui Petri.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM IVDAE.

IVdas docuit in Aſia minore, vbi florebat ſchola Simonis vnde veriſimile eſt eodem ipſum ſpectaſſe in hac Epiſtola ſua, quo Paulus in Epiſtola ad Epheſios, & ea quæ ad Coloſſenſes eſt ſcripta. Quare poſt illarum enarrationem hanc interpretandam ſuſcepimus. Scripſit autem poſt obitum Pauli & Petri, Simoniacis iam liberè turpitudinem ſuam exercentibus. Annotant hoc Græcanica ſcholia, quæ etiam meminerunt Epiphanij, qui imprimis legendus eſt propter cognitionem hiſtoriæ. Hic in Gnoſticis (quorum origo in Simone eſt, & quintum ab eo locum habent. Nam in medio ſunt Menander, Saturnius, Baſilides, Nicolaus) poſt expoſitam polymixiam, & abominabilem ipſorum ſynaxim, poſtque monſtroſam libidinem commemoratam, tandem infert. Quare de his commotus Spiritus Sanctus in Apoſtolo Iuda ait: Quæcunque naturaliter tanquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur, &c. Vides iuxta Epiphanij ſententiam, occaſionem Epiſtolæ præbuiſſe Gnoſticos. Et Oecumenius nominatim in ſuis ſcholijs, meminit nunc Simonis, nunc Nicolai, nunc Borboritarum, quo nomine Gnoſticos ſignificat, quod pene tota ipſorum doctrina in abominandis turpitudinibus verſaretur, βόρβορος enim Græce lutum ſignificat ſiue cœnum hinc Borboritæ, id eſt, lutulenti & cœnoſi. Et ſanè qui vitam horum, & doctrinam contulerit cum hac Iudæ Epiſto. nihil dubitabit de argumento.

IN EPISTOLAM CATHOLICAM B. IVDAE APOSTOLI EXPOSITIO F. ADAMI S. DELPHII.

CAPVT VNVM.

IVdas Ieſu Chriſti ſeruus, frater autem Iacobi, his qui ſunt in Deo Patre dilectis, & Chriſto Ieſu conſeruatis, & vocatis, miſericordia vobis, & pax, & charitas adimpleatur.

IVdas Ieſu Chriſti ſeruus, &c.) De vocabulo (ſeruus) in præcedentibus Epiſtolis dictũ eſt. Senſus eſt: non agnoſco alium Dominũ quam Ieſum Chriſtum, non angelos Simonis, non Enneas. *Frater autem Iacobi*) hoc adijcit quod Iacobus ille Hieroſolymitanus primus Epiſcopus ſummæ fuerit apud omnes etiam ipſos Iudæos authoriſatis. *His qui ſunt in Deo Patre*) non in myſtagogijs Simonois. Pro dilectis. Græci legunt ἡγιασμένοις, id eſt, his qui ſunt in Deo Patre ſanctificati, noſter taman interpres legiſse videtur ἠγαπημένοις. *Et Chriſto Ieſu conſeruatis*) Ideſt, cuſtoditis, ſicut in primo Regum cap. 24. Erit anima Domini mei cuſtodita, quaſi in faſciculo viuentium: & ſubauditur (adhuc) Senſus eſt, qui adhuc retinetis doctrinam Chriſti, quã accepiſtis. Quod ſequitur (*vocatis*) nomẽ eſt, non participium. Hactenus titulus Epiſtolæ, ſequitur ſalutatio.

Miſericordia vobis & pax & charitas adimpleatur) pars miſericordiæ eſt credidiſſe: multiplicatur dum fidem præſtamus opere. Vocem Græcam quam hic vertit adimpleatur, in priori Epiſtola diui Petri vertit multiplicetur. idque proprie. Eſt enim πληθυνθείη. Eadem vox apud Petrum in poſte. Epiſtola, vbi vertit adimpleatur. Ex hac Iudæ & duabus Epiſtolis Petri diſcimus, quod verbum ſubaudiendum ſit in ſalutationib. Paulinis.

CHariſſimi, omnem ſolicitudinem faciens ſcribendi vobis de communi veſtra ſalute,

neceſſe habui ſcribere vobis, deprecans ſupercertari ſemel traditæ ſanctis fidei.

C*Hariſſimi, omnem ſolicitudinem faciens,*) Eſt exordium Epiſtolæ. Senſus eſt, cùm ipſe ex me ſolicitus eſſem ad ſcribendũ vo[illegible], cum eo me ferret meus erga vos animus vidi me incidiſſe in id tempus in quo neceſſarium eſt, etiam propter inualeſcentes hæreſes, ſcribere vobis de communi ſalute, vidi ſolicitudinem & deuotionem animi mei factam neceſsitatem. Poteſt & hic eſſe ſenſus cum eſſet mihi mirum ſtudium ſcribendi vobis de communi ſalute, non potui nõ ſcribere, id eſt, non potui non obſequi deſiderio animi mei. Hunc ſenſum expreſsit Eraſ. in tranſlatione ſua. Prior magis placet. *Deprecans*) ſiue adhortans: Græce eſt παρακαλῶν. *Supercertari*) ſiue ſupercertare, quæ lectio melior eſt & veriſimilior. Græce eſt ἐπαγωνίζεσθαι, vbi præpoſitio ἐπὶ, auget ſignificationem verbi. Senſus eſt: cupio vos diligentem operam nauare pro retinenda vera fide, volo vos in hoc incumbere & magnum laborem adhibere & ſtudium, ne eripiatur vobis fides. *Quæ ſemel tradita eſt ſanctis*) Sanctis vocabulũ eſt ſcholæ Chriſtianę.

S*Vbintroierunt enim quidam homines (qui olim præſcripti in hoc iudicium) impij, Domini noſtri gratiam transferentes in luxuriam, & ſolum Dominatorem & Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negantes.*

S*Vbintroierunt enim*) id eſt, obiter ſubierũt & clanculum prætextu ſcientiæ & doctrinæ. Iactabat enim familia Simonis & præ cęteris ipſi Gnoſtici ſcientiam: vnde & nomen acceperunt. *Qui olim præſcripti ſunt.*) Dubiũ eſt enim ſit ſententia, quod de Gnoſticis olim vaticinati ſunt prophetæ, an quod Petrus & Paulus de eis ſcripſerint. Vocabulum προγεγραμμένοι, inuitat ad priorem ſententiam, vt intelligamus in veteri teſtamento depictos Gnoſt. Vide cap. 15. Epiſto. ad Ro. Quæcunq; ſcripta ſunt ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt, quo loco eſt προεγράφη, et certum eſt ad vetus teſtamentum pertinere. Quare rectè vertit Eraſ. Nam quæcunq; ante ſunt ſcripta, ad noſtrã doctrinam, &c. Vide præterea cap. 3. Epiſt. ad Gal. Ante quorũ oculos Ieſus Chriſtus præſcript⁹ eſt, vbi rurſum eſt προεγράφη, vox huius loci, id eſt, præſcriptus ſiue anteſcriptus, nimirum in Prophetis: Sic Hieronymus. Eodem inuitat voeula πάλαι, quæ licet omnia hæc ſignificet, olim pridem, paulo ante, frequentius tamen in ſacris literis pertinet ad tẽpus, quod multò ante præceſsit. Sic ad Heb. cap. 2. Multifariam multiſque modis olim Deus, &c. Huc quoque inuitant exempla quæ ſibijcit Iudas de Iſraelitis, Zodomitis, de Angelis refugis, quę omnia videntur adumbrare. Gnoſt. In hoc iudicium κρίμα pro κατάκριμα poſuit iuxta idioma ſermonis Hebræi. Senſus eſt: qui olim præſcripti ſunt in hoc genus condemnationis, vt hæc paterentur. *Domini noſtri gratiam*) Schola Simonis & maximè Gnoſtici captabant ex Euangelio occaſionem commendandæ turpitudinis & nequitiæ ſuæ, vt videre eſt apud Epiphanium in horum hæreſi. Iſtud eſt quod gratiam Domini noſtri, id eſt, Euangelium, ipſos transferre dicit in luxuriam, id eſt, in defenſionem laſciuiæ, ſiue in defenſionem obſcœnæ illius libidinis, à qua nomen habent. Diximus enim alio nomine ipſos appellari Borboritas à cœnoſa turpitudine. Iſtud etiam mire competit in hæreticos noſtri temporis, qui freti libertate Chriſtiana, putant quiduis ſibi licere. *Et ſolum dominatorem*) pro dominatore Græce eſt δεσπότης, quam vocem Eraſmus vertit herum, deducitur autem à vinculis. Eſt enim δεσπότης, qui habet res in ſua poteſtate, ſicut qui vinctos tenet aliquos, is eos in ſua poteſtate habet. Eadem voce vſus eſt Apoſtolus in poſter. Epiſt. ad Thimoth. cap. 2. ea parte qua dicit: In magna autẽ domo non ſolũ ſunt vaſa aurea, &c. Hi, inquit, negant Deum Patrem, qui tamen vnus eſt herus omnium, quæ ſunt in cœlis & in terra, cui ſubſunt reliquæ poteſtates omnes. In ſcholam Simonis iſtud competere patet ex Epiphanio: Inducebat enim illa alios fabricatores orbium cœleſtium, & mundi huius Inferioris. Hic ſenſus primo ſe offert, legenti Græcum textum. Nam habet hoc modo: Deum qui ſolus eſt herus, & Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negantes. Verum diligentius inſpicienti probabilius apparet vtrumque referri ad Filium, quomodo interpretantur Græca ſcholia. Nam Petrus qui idem cum Iuda tractat argumentum, ex quo & diuus Iudas locum hunc tranſcripſit ſolius meminit Filij cap. 2. poſterioris ſuæ Epiſtolæ. Sed & Apoſtolus Iudas in conſequentibus non niſi Filij mentionem facit hunc ſchola Simonis variè negabat, dicens ipſum nou vere natum, non vere paſſum, nõ vere reſurrexiſſe, vel etiam ipſum eſſe Chriſtum non niſi patronimicè, id eſt, denominari Chriſtum à ſupremo Chriſto, ſed non habere eſſentiam Chriſti. Quare commentarius ille, quia interpretantur negantes, ſcilicet, factis nimis eſt generalis competens quibuſuis malis.

C*Ommonere autem vos volo, ſcientes ſemel omnia, quod Ieſus populum de terra Ægypti ſaluans, ſecundo eos qui non crediderunt, perdidit: Angelos vero qui non ſeruauerunt ſuum principatum, ſed dereliquerunt ſuum domicilium,*

lium, in iuditium magni dei, vinculis æternis ſub caligine reſeruant.

C*Ommonere autem vos volo, &c.*) Propter iſtos commoneſacrre vos ſtatui, nam ad ſerunt perniciem animarum(*ſcientes ſemel*) ſcilicet per primam prædicationem, quam in initio accepiſtis: vt (ſemel) pertineat ad prius acceptam doctrinam, & opponatur di uerſæ doctrinæ. Vbi nos habemus omnia, Græci habent τοῦτο, id eſt, hoc ſcientes ſe-mel, hoc(*quod Ieſus*)Græce eſt κύριος, id eſt, Dominus: quod contra eos facit, qui hic Ieſum Naue intelligunt. *Populum de terra Aegy pti ſaluans*) Græce eſt participium præteriti temporis σώσας, id eſt, cum ſaluaſset, (*ſecundo*) id eſt, deinde ſiue poſtea. Eos qui non crediderunt) id eſt, qui non perſeuerauerunt in vera fide & doctrina, ſed adhæſerunt Chorę & alijs (*perdidit.*) Admonitio Iudę iſta eſt: Conſecuti eſtis maxima beneficia à Deo videte ne per incredulitatem vobis contingat , quod contigit veteri populo, qui non perſeuerauit in fide.

Angelos vero qui non ſeruauerunt ſuũ, principatum.) Eſt alterum exemplum vox Græca ἀρχὴ ſignificat et poteſtatem et originem. Vnde quidam interpretantur: qui non ſeruauerunt ſuam originem, ſiue qui non ſeruauerunt primam illam, in qua conditi fuerant naturam, hoc eſt, qui conditi recti facti ſunt mali: hoc placuit. Eraſmo Græcanica ſcholia exponere videntur ἀρχὴν magiſtratum, hoc eſt, Angelicæ dignitatis honorem, quomodo intellexit noſter interpres. *Sed dereliquerunt ſuum domicilium,*) id eſt, vitæ cœleſtis inſtitutum ſiue rationem: Sic Oecumenius (*in iudicjum*) id eſt, ad iudicium, (*magni diei.*) Nonnulli codices habent, Dei: Sed ex G[illegible]s, & Latinis exemplaribus vetuſtis conſtat diei eſſe legendum. Hoc ſermone ſignificat extremum iudicium: nomine vero caliginis aerem caliginoſum, in quem veluti in carcerem detruſi ſunt dæmones & reconditi vſque ad illud iudicium. Locum hunc in poſteriori ſua Epiſtola Petrus tartarum appellat, quod turbulentiſsimus ſit à verbo ταράττω, quod ſignificat turbo ſiue confundo, Admonitio eſt iſta: Angelis plurima beneficia contigerant, vt nunc vobis, hi tamen deficientes à Deo malè perierunt, videte ne idem vobis contingat, ſi priorem doctrinam relinquatis.

S*Icut Sodoma & Gomorrha & finitimæ ciuitates ſimili modo exfornicatæ, & abeuntes poſt carnem alteram facti ſunt exemplum, ignis æterni pœnam ſuſtinentes, ſimiliter & hi carnem quidem maculant, dominationem autem ſpernunt, Maieſtatem autem blaſphemant.*

S*Icut Sodoma & Gomorrha*) quæ præcipue erant & his, finitimæ ciuitates Adama Seboim, &c. *Simili modo exfornicatæ*) id eſt, ad ſimilem modum cum illis, omni inconceſſæ libidini deditæ, & ſecutæ (*carnem alteram*) hic difficultas eſt. Quidam carnem alteram interpretantur carnem maſculam, qui commentarius probabilis eſt, quia infames erant Zodomitæ, & in his depicti Gnoſtici, ob illud vitium. Alij carnem alteram exponunt non ſuam, non proprij coniugij: Vnde Eraſmus vertit carnem alienam. Eſt autem caro aliena, omnis caro præter carnem vxoris & mariti. Non habemus ſimilia loca in Scripturis, niſi forte Leuitici capite. 19. ea parte qua dicitur: Iumenta tua non facies coire cum alterius generis animalibus, quod Septuaginta tranſtulerunt: cum altero iugo ſiue cum diuerſo iugo. Ad verbum Hebraicè eſt, non facies coire mixtum. *Facti ſunt exemplum*) id eſt, propoſitæ ſunt exemplo, &c. Iſtud eſt tertium exemplum. *Similiter & hi*) ſcilicet Gnoſtici carnem polluunt. Græci non ſimpliciter habent, hi, ſed addunt, ſomniantes, quam vocẽ quia Epiphanius etiam agnoſcit & exponit, & poſt eum Oecumenius, non debemus præterire. Tradit Epiph. non de inſomnijs in ſomno dici, ſed de fabuloſa Gnoſticorum nugacitate, hoc ſenſu: Somniantes, id eſt, delirantes & dicentes, quæ non ſciunt. Pro ſe adducit Epiphanius, quod ſequitur apud Iudam. (*Blaſphemantes quæ ignorant*) Oecumenius aliter interpretatur in hunc modũ: Somniantes, id eſt, opus libidinis incomplete agentes ſicut inſomnia ſunt imcompleta. Quæ autem ſit iſta incompleta libido, explicat ipſe ex parte: nos ſilentio ſtatuimus præterire, ne polluamus aures veſtras: Qui ſcite deſiderat, legat Epiphaniũ in confutatione falſo appellatæ ſcientiæ, quæ hæreſis eſt Gnoſticorum, vel Irenæum ex quo multa tranſcripſit Epiphanius. *Dominationem autem ſpernunt*) putaut quidam hæc pertinere ad contemptum magiſtratũ, ſed contempſiſſe magiſtratum. Gnoſticos non legimus, imo Neronem adorabat Simon. Quare Græcanica ſcholia κυριότητα exponunt δεσπότειαν, hoc ſenſu: Aduerſus numen diuinum ſiue diuinam naturam inſaniunt. Dominum huius aſpernantes, & alios inducentes fabricatores mundi: Habent & alium commentarium qui non tantopere placet, vt dominationem contemnere ſit τελετὴν, id eſt, ſacrificium ſeu miſſam ſpernere, dum adhibent genituram & alia abominanda, de quibus Epiphanius: (*maieſtatem autem*) Græcè eſt numero multitudinis,

maieſtates. Alij vertunt glorias. Paulus habet δόξας. Quicunque, inquit, poſt numen illud ſunt adhibiti ad regimen mundi, hoc eſt, Angelos Dei miniſtros & prouinciarum rectores blaſphemant. Similis loquendi ſorma eſt, Pſalm. 77. Et dedit in captiuitatem virtutem eorum, & pulchritudinem eorum in manus inimici, vbi virtutem & pulchritudinem nominat arcam: Eſt enallage qualitatis, ſicut dicimus Cæſaream Maieſtatem. Conſtat autem ex hiſtoria antiquitatis ſcholam hanc mirabilia finxiſſe de Angelis, & indigna prorſus excogitaſſe. Græcanica ſcholia (doxas) variè interpretantur. Primò vetus & nouum teſtamentum intelligunt, quæ expoſitio durior eſt: Deinde Apoſtolicos viros accipiunt, quæ interpretatio eſſet valde pròbabilis, ſi conſtaret ex hiſtoria antiquitatis, quod Apoſtolos laceſſere ſint ſoliti. Probabiliſsimum eſt δόξας eſſe, in quibus peculiariter relucet maieſtas diuini numinis, vt non ſolum Angeli appellentur gloriæ, ſed & Moyſes & Prophetæ, quos certum eſt Simonem & Gnoſticos mire contempſiſſe.

CVm Michael archangelus, cum diabolo diſputans altercaretur de Moyſi corpore, non eſt auſus iudicium inferre blaſphemiæ, ſed dixit: imperet tibi Deus: hi autem quæcunq; quidem ignorant, blaſphemant, quæcunque autem naturaliter tanquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur.

CVm Michael archangelus, &c.) Græce eſt hoc de μιχαὴλ id eſt, Michael ſiue at Michael: Ex qua lectione conſtat aduerſatiuam eſſe. Argumentatur Apoſtolus hoc modo: Michael Archangelus cum aduerſus diabolum diſceptaret, non auſus eſt ei notam impingere blaſphemiæ, licet mereretur: multo minus hi debent in dominationem et δόξας maledicta congerere. Altercari Græce eſt διαλεγέσθαι, quod ſignificat diſſerere ſeu diſceptare. Quid autem tractauerint inter ſe non conſtat: Græca ſcholia putant diſceptationem fuiſſe, num honorifice fuerit ſepeliendum corpus Moyſi, diabolo contendente, quod non, propter cædem Aegyptij. Verum nihil eſt certum. Quod ſequitur (*non eſt auſus iudicium inferre blaſphemiæ*) amphibologiam habet. Nam poteſt hoc modo intelligi: non auſus eſt ei infligere pœnam pro blaſphemia, illa videlicet qua vſus fuerat diabolus contra Moyſen. Poſsit & hoc modo intelligi: non auſus eſt ei impingere notam maledicti, id eſt, non auſus eſt blaſphemare eum, eo quod diabolus licet malus, nobilis tamen creatura Dei ſit. Conferendus eſt locus cum eo qui eſt apud Petrum poſteriori Epiſtola, capite. 2. Non portant aduerſus ſe execrabile iudicium, quem Græca ſcholia nihil putant ab hoc differre.) *Sed dixit, imperet tibi Deus*) ſiue vt Græca habent, increpet te Deus, quomodo etiam vetuſta quædam exemplaria Latina legunt. Senſus eſt: puniat te Deus, non ego meis maledictis. Ab hac modeſtia angeli, multum abſunt hæretici noſtri temporis, qui non verentur Auguſtinum, Hieronymum, Baſilium, qui vere ſunt δόξαι conuitiis inſeſtare, imo in Eccleſiam ſuper quam gloria Domini orta eſt, blaſphema ora ſua ſoluunt, quæ res plane arguit quo ducantur ſpiritu. Vſus eſt autem Iudas iſto teſtimonio ſumpto ex apocriphis Hebræorum, non quod putauerit illud non apocriphum eſſe, ſed quod ſcribat illis, qui aliquid tribuebant illis apocriphis, (*hi autem quæcunque quidem ignorant.*) Omnia quæ poſita ſunt ſupra captum humanum, hoc eſt, maieſtatem numinis, diſpenſationem ſalutis humanæ, &c. quæ requirunt obedientiam fidei (*blaſphemant*) dum nugaciſsime de his ſabulātur. *Quæcūque autem naturaliter*) vt ea quæ guſtu, quæ tactu, alijsque ſenſibus percipiuntur. *Tanquam muta animalia*) ſiue rationis expertia. Græce eſt ἄλογα, quam vocē in poſt. Epiſt. Petri vertit irrationalia, (*norunt in his corrumpuntur*) per immoderatam libidinem. Explicatur locus iſte ab Epiphanio in hæreſi Gnoſticorum. Hactenus præcipuum tractauit argumentum. Epiſtola hæc parænetica eſt, hoc eſt, tota verſatur in exhortatione. Poſt ſalutationem quæ Hebraica eſt non vſitata Græcis aut Latinis, hoc ponit exordium: Chariſsimi omnes ſolicitudinē faciens ſcribendi, &c. In quo beneuolentiam captat & attentionem: Beneuolentiam autem, dum vocat eos charos ſibi, & ſolicitudinem ſe habere dicit de ſalute ipſorum: Attentionem vero dum ait, etiam neceſſarium fuiſſe ſcribere. Exordio ſubijcit breuiſsimam narrationem hanc. Deprecans ſupercertari, ſemel traditæ ſanctis fidei. Cuius ethiologiam adijcit: Subintroierunt enim quidā homines, &c. ac ſi dicat, quod tam ſtudioſē hortor vos elaborare ſiue incūbere retinendæ fidei, quæ ſemel tradita eſt Chriſtianis, mouet me magna cauſa, hæc nimirū: Subintroierunt quidē impij, vbi mire ſuo loco dixit impij, quod illi maxime iactarent pietatem, & ſub vmbra pietatis & doctrinæ inſinuarent ſe hominibus. Deinde principalem ponit præpoſitionem. Commonere autē vos volo, &c. quantacunque & qualiacunque ſunt beneficia quæ per Chriſtum eſtis conſecuti, amittetis niſi caueatis ab iſtis hominibus. Id docet tribus exemplis in quibus vult depictos gnoſti. Sicut veteres Iſraelitæ

non contenti vero Deo, alios quærebant Deos: Sic Gnoſtici alios mediatores, quemadmodum dictum eſt in Epiſtola ad Epheſios: Sicut item illi non parcebant Moyſi, & illis quos Deus voluit dignitate præcellere: ſic & hi Gnoſtici nec Angelis parcunt, de quibus quiduis nugari audent, nec Moyſen & Prophetas maieſtate & gloria præcellentes agnoſcunt. Item ſicut angelus numen contempſit diuinum, ſic & hi faciunt: Sodomitarum autem qualitas nota eſt. Quæ iam ſequuntur facillima ſunt illi, qui tenet ipſum argumentum.

VAE illis, qui in via Cain abierunt, & errore Balaam mercede effuſi ſunt, & in contradictione Core perierunt.

VAE illis qui) ſiue (vt nonnulla exemplaria habēt) quia Græce eſt ὅτι, id eſt, quoniam (*in via Cain abierunt*) multiplex hoc loco Hebraiſmus eſt. Primo in voce, abite, quæ Hebræis pertinet ad inſtitutionem vitæ. Sic dicitur in principio Pſalmorum: Beatus vir qui non abijt in conſilio impiorum. Deinde in (via) pro vitæ tenore, ſicut ibi: Et in via peccatorum non ſtetit. Poſtremo in præterito quod pro præſenti vſurpatur. Senſus eſt: Væ Gnoſticis quia ſequuntur talem vitæ rationem qualem Cain, ſiue quia vitam Cain. Nam ſicut Cain factus eſt profugus in terra à facie Domini; ſic iſti in ſua politia & doctrina non reſpiciunt ſcripturas, ſed ſua vbique ſequuntur ſomnia. Aliter interpretantur græca. ſchol. quæ duplicem adferunt commentarium, & licet vterque mirè competat in Gnoſt. minus tamen placet, quia durior. *Et errore Balaam*) id eſt, ſecundum errorem Balaam. *Mercede effuſi ſunt*) Effundere eſt ſe permittere quibuſuis affectibus. Omnia animi ſui libidinibus permittunt, inquit, non temperant ſibi, nec abſtinent ab vllo ſcelere, quæſtum præferunt pietati. Illud agnoſcitur ex hiſtoria antiquitatis. Simon enim propter pecuniam communicare volebat Spiritum ſanctum. Pro mercede Græce eſt μισθοῦ, quem genitiuum Eraſ. refert ad errorem. Nam vertit: Et deceptione mercedis qua deceptus fuit Balaā effuſi ſunt. Sed faciunt contra ipſum Græcan. ſcholia, quæ referunt ad id quod ſequitur: effuſi ſunt, vt regatur vi voculæ ſubauditæ ἕνεκα ſiue χάριν: *Et in contradictione Core perierunt,*) quia rapiunt ad ſe & vendicant ſibi honores, & munia Epiſcoporum & doctorum. Præpoſitio (in) iuxta Græcos redundat. Omnibus his oſtendit Gnoſt. in veteri teſtamento eſſe præſcriptos & præfiguratos.

HI ſunt in epulis ſuis, maculæ conuiuantes, ſine timore, ſemetipſos paſcentes, nubes ſine aqua, quæ à ventis circumferuntur, arbores autumnales, infructuoſæ, bis mortuæ, eradicatæ, fluctus feri maris, deſpumantes ſuas confuſiones, ſidera errantia. Quibus procella tenebrarum ſeruata eſt in æternum.

HI ſunt in epulis ſuis.) Ad verbum eſt, in dilectionibus veſtris. Eraſ. vertit inter charitates veſtras. Conſtat ex hiſtoria antiquitatis, Chriſtianis veteribus morem fuiſſe plane ſolemnem, pauperibus exhibere conuiuia, quæ vulgò tum ἀγάπαι dicebantur, quam vocem in apologetico iactat Tertullianus. quod quemadmodum teſte Cicerone longè honeſtiori vocabulo Latina prādia ſua conuiuia dixere, quam Græci συμπόσια. Sic Chriſtiani adhuc multo honeſtiori agapas dixerint. Iſta eſt vox huius loci, qua Epiphanius vtitur in hæreſi Gnoſticorum. Communes, inquit, vxores habēt, & ſi quis peregrinus acceſſerit de ipſorum dogmate, larga & opipara conuiuia inſtruunt: vbi autem cōpotarunt, & venas ſacietate implerūt ad œſtrum ſe conuertunt, & vir quidem concedens alteri vxorem ſuam, ad ipſam dicit ſurge et fac ἀγάπην, id eſt, dilectionem cum fratre: Miſeri autem illi vbi inter ſe commixti fuerint, horrenda aggrediuntur, quæ deinde refert Epiph. Quia ergo inter conuiuia turpia deſignabant, maculas eos vocat, Græci σπιλάδες, quam vocem Oecum. ſaxa interpretatur, ſed ex Apoſt. Pet. qui vtitur voce σπίλος, conſtat hic intelligi maculas. Conuiuantes ſine timore) Græcè eſt aduerbium ἀφόβως, id eſt, intrepide ſiue ſecurè, non more ſanctorum, qui timide corpora ſua reficiunt, ſoliciti ſemper ne gulæ plus æquo permittant: Semetipſos paſcentes. i. paſtorum in morem ſeipſos agentes & ducentes, & ſibi ipſis paſtores: Se, inquit, habent regulam vitæ & dogmatum, non Apoſto. ad ſua ſomnia & figmenta vitam componunt, & fidem non ad Scripturas, Ad hunc modum interpretantur Græci aliqui. Senſus iſte videri poterat, ſeipſos paſcentes, neglecto grege: Qui ſenſus eſt apud Ezech. cap. 34. Forſitan interpretes mouit quod. 70. in locos Ezechielis habeant non verbum ποιμαίνω ſed βόσκω, (*nubes ſine aqua*) ſenſus eſt: Quemadmodum nubes aqua carentes, ad quæcunq; loca peruenerint, non refrigerium ex imbre quem non habent, ſed caliginem ipſis inducunt: ſic doctrina horum non adfert ſolidam conſolationem, ſed errorem effundit. Sic ferè Græcanica ſcholia. Alij interpretantur (*nubes ſine aqua,*) id eſt, cupientes videri Apoſtoli ſine ſpiritu Apoſtolico, & ſine aqua doctrinæ. Hos mouet quod apud Eſaiam Apoſtoli nubes dicantur: *Quæ à ventis circumferuntur*) notat inconſtantiam dogmatū. *Arbores Autumnales*) id eſt, extremi Autumni. *Eſa. 5. & 60.*

tumni.Solent enim nouellæ arbores extremo Autumno præter rationem temporis florere,idq; agricolis indicat eas mox emorituras(*infructuoſæ.*) Videtur eſſe interpretatio prioris: *Bis mortuæ*) ſcilicet ante Baptiſmum. (*eradicatæ*) deſperati,de quibus non ſperatur fructus, ſicut de arboribus radicitus euulſis. *Fluctus feri maris*) feri, epitheton eſt fluctus,non maris,vt patet ex Græco. Eraſmus ad vitandam amphibologiam vertit vnde efferræ maris. His ipſos cõparat, quod blaſphemiam ſuam in cœlum vſque extendant. *Deſpumantes ſuas confuſiones*) ſiue dedecora ſua: nam poſt commixtionem,vbi fluxum corporum ſuorum Patri obtulerũt vniuerſorum. Abſumunt ipſum,abſorbent que inſtar canum & ſuum,decoquentes ꝓpriam immundiciam. *Sydera errantia*) ad inconſtantiam doctrinæ pertinet. *Quibus procella*) ſiue vt alias vertit) caligo. Tenebrarum ſeruata eſt in æternum) hoc eſt, qui ſunt victimæ inferni.

P*Rophetauit autem & de his ſeptimus ab Adam,Enosh,dicens: Ecce venit Dominus in ſanctis milibus ſuis, facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impiè egerũt & de omnibus duris quæ loquuti ſuns contra eum peccatores impij.*

P*Rrophetauit autem & de his,&c.*) Negabant Gnoſtici futurum iudicium, quare hanc ſcripturam adducit receptam ab eis, aduerſus quos ſcribit, licet ex libro ſit apocripho. *Venit)* præteriti temporis eſt, quod patet ex Græco: vſurpatur autem pro futuro more prophetico. Senſus eſt,nemo ſibi blandiatur, veniet Dominus non ſolus, ſed cum milibus multis ſanctorum,& iudicabit omnium vitam & doctrinam. Illud(*de omnibus duris*)proprie ad Gnoſticos pertinet, qui loquuntur dura contra Deum. Priora omnes impios reſpiciunt.

H*I ſunt murmuratores, queruloſi, ſecundum deſideria ſua ambulanses, & os eorum loquitur ſuperbiam, mirantes perſonas quæſtus cauſa.*

H*I ſunt murmuratores queruloſi,&c.*)Pergit eos deſcribere ex moribus: Hi, inquit,contra diaconos, ſacerdotes, Epiſcopos,& reliquos diuerſa ſentientes murmurant apud ſe,& indignantur tacite ſub dentibus, ſed & apud alios de his conqueruntur, ipſosque vbi & apud quos poſſunt traducunt:(*& os eorum loquitur ſuperbiam.*)Pertinet ad iactationem ſcientiæ, vnde & nomen acceperunt: omnino veriſimile eſt legendum eſſe, & os eorum loquitur ſuperba. Nam non ſolum Græca & emendatiora Latina ſic legunt, ſed & Apoſtolus Petrus, quem imitatus eſt Iudas habet ſuperba. *Mirantes perſonas.*)adulantur inquit, principibus & diuitibus. *Quæſtus cauſa.*) Secundum Græcanica ſcholia explicat quod ante dixerat: mercede effuſi. Conſtat ex hiſtoria antiquitatis. Simonẽ honoraſſe Neronẽ gratia quæſtus & apud ipſum accuſaſſe quos Galilæos vocabat, id eſt, Chriſtianos. Annotandum hoc loco quod Apoſtolorum tempore, ex vita ſumebatur non omnino fallax argumentum ſiue iudicium de doctrina, quã ob cauſam Beatus Iudas hic exacte vitam Gnoſticorum depingit: hodie autem ſic vigent in nobis deſideria, vt ſit vix diſcrimen inter catholicum & hæreticum.

V*Os autem chariſſimi memores eſtote verborum quæ prædicta ſunt ab Apoſtolis Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui dicebant vobis quoniam in nouiſſimis temporibus venient illuſores, ſecundum deſideria ſua ambulantes in impietatibus.*

V*Os autem chariſſimi memores eſtote verborum quæ prædicta ſunt ab Apoſtolis*) à Petro in. 2. Epiſtola,& à Paulo in omnibus fere Epiſtolis, quorum authoritas eſt probabiliſsima. Præter loca in margine librorum noſtrorum annotata videtur Iudas reſpexiſſe ad Acta Apoſtolorum: legatur illius voluminis. 20. caput. Græcanica ſcholia hinc colligunt Iudam longæuum fuiſſe, & vixiſſe poſt alios Apoſt. *Qui dicebant vobis quoniam*) id eſt, *quod in nouiſſimis temporibus,&c.*) Quidam intelligunt de Antechriſti tempore, quod parum probabile eſt: nam mouet præſenies nec dat vel tenuem ſignificationem futuri temporis. Porro Apoſtoli nouiſſima tempora nominant, totum tempus à Chriſto nato, ad extremum vſque iudicium: reſpiciunt enim ad Prophetas, qui tempus Euangelicum nominant nouiſsimos dies, vt Eſaias cap. 2. Et erit in nouiſsimis diebus præparatus mons domus Domini.

H*I ſunt qui ſegregant ſemet ipſos, animales, ſpiritum non habenses.*

H*I ſunt qui ſegregant ſemetipſos*) ab Apoſtolorum doctrina, & Epiſcoporum: Nulla res clarius docet Lutherum, Melanthonem, Caluinum Bucerum hæreticos eſſe, quam quod ſegregent ſe à doctrina Chryſoſtomi, Baſilij, Ambroſij, Hieronymi, Auguſtini,&c.(*animales*) vox hæc ab anima dicitur, non ab animali, eadem voce viſus eſt Paulus capite ſecundo prioris Epiſtolæ ad Corinthios: *A*nimalis homo non percipit ea quæ ſunt ſpiritus Dei: Græce eſt ψυχικὸς, id eſt animalis, ψυχὴ autem anima eſt. Non ſolum autem homo Ethnicus qui nec

adulte-

adulteratur, nec furatur, & concupiſcentias quantum per naturam licet refrenat animalis eſt: ſed & quicunque non habet ſpiritum reuelationis, ſed ea tantum quæ natura ſuppeditat, aut ratio humana dare poteſt, animalis ſecundum Paulum eſt & Iudam. Nam ψυχικὸν, id eſt, animalem opponunt πνευματικῷ, id eſt, ſpirituali homini. Spiritualē vocant, qui in dijudicandis dogmatibus, aut interpretandis Scripturis, & alijs in rebus ſpiritum ſequitur, qui ſupra rationem eſt. vnde Iudas mox ſubiungit. *Spiritum habentes*) velut interpretans animales.

V*Os autem chariſſimi, ſuperædificantes voſmetipſos ſanctiſſimæ noſtræ fidei, in Spiritu ſancto orantes, voſmetipſos in dilectione Dei ſeruate, expectantes miſericordiam Domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam æternam.*

V*Os autem chariſſimi,*) Illi quidem ita ſe habent, inquit: *Vos autem ſuperdificantes voſmetipſos, &c.*) eadem admonitio nũc locum habet, vt videlicet fidei traditæ ante Lutheraniſmum nos & omnia noſtra ſuperſtruamus. Illud: *In ſpiritu ſancto*) quidam referunt ad præcedentia. Græcanica ſcholia pertinere putant ad ſequentia, quæ etiam de publicis precibus exponunt, quod ait Apoſtolus orantes. hoc ſenſu. Gnoſtici habent cœtus obſcœnos, vos in veſtris cœtibus ſequimini ſpiritum (*voſmetipſos in dilectione Dei ſeruate*) id eſt, cuſtodite, hæc cuſtodia difficillima eſt, & rarus inuenitur qui non alicubi hanc negligat, propter iſtud inſtituta ſunt cœnobia, & quia non ſufficit hic diligentia noſtra, ſed opus eſt imprimis miſericordia & gratia Dei, hanc ambire debemus & ſi non tam vbertim vt volumus proueniat, non oportet deſpondere animum, ſed perdurare & expectare: etſi non ſtatim, ſaltem aliquando continget quod cupimus, ſi non hoc anno, ſaltem ſuturo: Iſtud eſt quod dicit: *Expectantes miſericordiam Domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam æternam*) id eſt, in ſinem vitæ æternæ.

E*T hos quidem arguite iudicatos, illos vero ſaluate, de igne rapientes. Alijs autem miſeremini in timore, odientes & eam quæ carnalis eſt maculatam tunicam.*

E*T hos quidem arguite iudicatos*) vos qui ita viuitis, vt nunc dixi, Gnoſticos qui ſunt inſanabiles arguite, hoc eſt, prodite ſiue in apertum proſerte, manifeſtate omnibus impietatem ipſorum. Iudicatos. Græcè eſt διακρινόμενοι, id eſt diiudicantes ſiue dũ dijudicamini. Poteſt enim & actiuè & paſſiuè acccipi. Græca ſcholia actiuè exponunt. Si inquiunt, adhibito iudicio veſtro faciant ſeceſsionem à vobis: quæ ſaciunt pro noſtro interprete, qui, iudicatos ſupple à vobis. Eraſmus paſsiuè accipit, nam vertit: dum dijudicamini. *Illos vero*) quibus videlicet exitium imminet vel periculum à Gnoſticis. *Saluate de igne rapientes*) de igne Zodomitico, id eſt, de igne libidinis, ſiue incendio libidinis: Alijs autem miſeremini in timore) Senſus eſt, qui ducti miſericordia loqui volunt cum Gnoſt. vt lucrifaciant ipſos, ſaciant hoc in timore, timentes ne ipſi corripiantur hac ipſorum hæreſi: *Odientes & eam quæ carnalis eſt maculatam tunicam*) id eſt, turpes affectus carnis, & carnalem Gnoſt. conuerſationem. græca admittunt & hunc ſenſum: odientes à carne ſordidatam tunicam. Turpitudo Gnoſt: non ſolum ipſorum opera inſicit, ſed & veſtes maculat, atque ad ipſas tranſit. Vterque ſenſus bonus eſt. Ad poſteriorem vehementer inuitat coniunctio (&) quæ videtur requirere hunc ſenſum: odio habentes non ſolum ipſa turpia facta carnis, verum etiam tunicã Gnoſticorum, quæ ex carne ipſorum eſt conſpurcata.

E*I autem qui potens eſt vos conſeruare ſine peccato, & conſtituere ante conſpectũ gloriæ ſuæ immaculatos, in exultatione in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſoli Deo ſaluatori noſtro per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum, gloria & magnificentia, imperium, & poteſtas ante omnia ſecula, & nunc, & in omnia ſecula ſeculorum, Amen.*

E*I autem qui potens eſt vos conſeruare. &c*) Eſt δοξολογία, qua voluit concludere Epiſtolam, vt diſceremus gloriam non nobis vſurpare, ſed Deo tribuere, à quo eſt donum perſeuerantiæ, & omne bonum.

Finis Epiſtolæ Iudæ.

IN PRIO-

ſed falſus eſt indiligentia: meminit quidem Ambroſius circunciſionis atq; aliorum, ſed de ijs loquitur quæ extra Scripturam ſunt. Genealogias interminatas vocat. quę finem non habent. Repetebant enim Iudæi altiſſimè ſeriem progenitorum ſuorum, ab ipſo ſcilicet Abraham: quod faciebant partim, vt peritiæ multæ & ſcientiæ opinionem ſibi conquirerent, partim vt ſuam iactarent nobilitatem, quòd ab his vel illis parentibus ortum habeant. Tres Græci, videlicet Chryſoſtomus, Theophylactus, & Oecumenius quod dicitur hic, referunt quoq; ad fabulas & theogonias Gentilium. Pro qua ſentētia facit hiſtoria, ſed non conſequentia ſcripti. Nam ſtatim ſubijcitur mentio legis doctorum, quod certū eſt ad Iudaizantes pertinere. Alioqui hæc aptiſsimè quadrarent in ſcholam Simonis. *Quæ quæſtiones præſtant magis quàm ædificationem*) id eſt, profectū in vero Chriſtianiſmo, (*in fide & pietate*) Hæc pro ratione illorum temporū à Paulo præſcripta ſunt Timotheo, noſtrum eſt ſimilia cauere, nempe à nimia curioſitate, quæ eſt circa plurimas quæſtiones, ex quibus nullus verus pietatis fructus prouenit.

Finis autem præcepti, eſt charitas de corde puro & conſcientia bona, & fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conuerſi ſunt in vaniloquium, volentes eſſe legis doctores, non intelligentes, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.

Finis autem præcepti eſt charitas de corde.) Vocula (autem) ad corrigendi formulas pertinet, nos ferè exprimimus per particulam, atqui vel imo. Senſus eſt: qui deuteroſibus intendunt & genealogijs, non ſolùm agunt præter Euangelium, verùm etiā ignorant finem legis Moſaicæ, qui eſt charitas. Vocabulum, finis, eſt ambiguum: ſignificat & id, ad quod cætera referuntur: In qua ſignificatione ferè vſurpatur à philoſophis: Significat prætereà conſummationem ſiue plenitudinem, vtraque ſignificatio optimè congruit. In voce præcepti tropus eſt, accipitur enim pro tota lege. Locum hunc tractat Auguſt. lib. 1. de doctrina Chriſtiana, quem legere oportet à cap. 35. vſque ad finem libri: (*de corde puro*) id eſt, vacuo cupiditate & amore ſui, vt nihil aliud (inquit Aug.) diligatur quàm quod diligendum eſt (*conſcientia bona*) id eſt, nullius criminis ſibi conſcia. Hoc (ait Auguſtinus) propter ſpem addit. Ille enim ſe ad id quod credit & diligit, peruenturum deſperat, cui conſcientiæ malæ ſcrupulus ineſt: (*non ficta*) id eſt, quæ caret mendacio ſeu hypocriſi, hoc eſt, qua ex animo creditur in Ieſum. Hæc ergo tria, ſpes, fides, charitas, finis ſunt præcepti: (*à quibus*) ſcilicet fide, ſpe, & charitate, (*quidam*) in medijs ſuis ſtudijs: (*aberrantes*) Græcè eſt participium præteriti temporis, & ſumpta eſt vox à iaculatoribus. Cùm inquit à ſcopo legis iam dicto aberraſſent, vel quia neſciebant hunc eſſe ſcopum legis, vel quia eum nō curabant: *Conuerſi ſunt in vaniloquium*) id eſt, deflexerūt ed inane & futile ſtudium. Græcè eſt εἰς ματαιολογίαν, quæ vox quantū ad pronunciationem attinet, non multum abeſt à theologia, cùm res multum inter ſe diſcrepat. Quare nobis quoq; cauēdum, ne ſic ſectemur theologiam, vt in matheologiam incidamus, quod ijs euenit, qui in lectione Scripturarū non hoc primo quærunt, vt inflammentur, vt transformentur in Chriſtū: ſed legunt eas ob id potiſsimum, vt arment ſe ad diatribas, vt ſcientiæ opinionem ſibi conquirant. *Volentes eſſe legis doctores*) vendicantes ſibi legis peritiam, & ambientes titulum magiſterij, cùm ſint legis imperiti: (*non intelligentes*) neque principia doctrinę ſuæ, neque concluſionem.

Scimus autem quia bona eſt lex, ſi quis ea legitimè vtatur, ſciens hoc, quia lex iuſto non eſt poſita, ſed iniuſtis & non ſubditis, impijs & peccatoribus, ſceleratis & contaminatis, patricidis, & matricidis, homicidis, fornicarijs, maſculorum concubitoribus, plagiarijs, mēdacibus, & periuris, & ſi aliquid aliud ſanæ doctrinæ aduerſatur, quæ eſt ſecundùm Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum eſt mihi.

Scimus autem quia bona eſt lex.) Eſt antipophora: Non inquit damno quòd ſtudeant legi, vel quod tractent legē, ſed quod non rectè ſtudeant, quod non rectè tractēt, quod non referant ſua ad verum ſcopū. *Siquidem lex bona eſt, ſi quis legitimè ea vtatur*) id eſt, operam ei det, illamq; tractet oculis perpetuo conuerſis ad prædictum finem legis, nempe charitatē ex corde puro. Hic videtur eſſe ſenſus ex præcedentibus, in quibus reprehendit inane & futilè ſtudium ſitum in fabulis & genealogijs fine carētibus, quòd tale ſtudium nihil cōducat ad finem præcepti. Verùm quòd ſequitur. *Sciens hoc quia lex iuſto non eſt poſita*) generaliorem videtur admittere ſententiam. Senſus eſt: Non quod iuſtus amplius non teneatur lege, ſed quod lex pedagogus ſit, hoc eſt, poſita non propter iuſtos ſed propter iniuſtos, hoc eſt, ad coërcendas tranſgreſsiones, & cuſtodiendos homines in eandem fidem, quæ reuelāda erat. Vide firmum huius loci commentarium Auguſtini, libro de ſpiritu & litera cap. 9. & 10.

Non ſubditis) vox Græca ſignificat, qui ſubdi nolunt, nec ferunt imperiū. Pro (*ſceleratis*) Græce eſt ἀνοσίοις, vox cōpoſita eſt

ex α priuatiua particula et ὅσιος. Dicitur autem ὅσιος ab ἅζομαι, quod eſt veneror. Ἀνόσιος ergo is appellatur, qui non veretur nec deos nec homines. Vnde Eraſmus tranſtulit irreuerentibus. Vox ſequēs ad eos pertinet, qui ſimpliciter prophani ſunt & alieni à ſacris. Plagiarij dicuntur, non qui plagas aut verbera alijs inferunt, vt hoc loco quidam interpretantur, ſed qui aliena mancipia furto ſubducunt. Nam ἀνδράποδον, Græcis mācipiū eſt, hinc ἀνδραποδιστής, quaſi dicas fur mancipiacius.

Et ſi quid aliud ſanæ doctrinæ aduerſatur, quæ eſt ſecundum Euangelium) quo agnoſcitur Deus eſſe, qui gratia ſua iuſtificat hominem ipſiq; vires præbet, quibus quod præcipitur, præſtare valeat. Hic ſenſus cognoſcitur ex collatione aliorum locorum. Ad Rom. 3. omnes peccauerunt & egent gloria Dei. Eſaiæ 58. Gloria Domini colliget te. Rurſus 60. cap. Gloria eius videbitur in te.

GRatias ago ei qui me confortauit in Chriſto Ieſu Domino noſtro, quia fidelem me exiſtimauit, ponēs in miniſterio, qui prius blaſphemus fui, & perſequutor, & contumelioſus: ſed miſericordiam Dei conſequutus ſum, quia ignorans feci in incredulitate.

GRatias ago ei, &c.) Tria hactenus propoſuit Apoſtolus, quæ obſeruare oportet. Primum quſnam ſit finis legis, vt ad eū contendat quiſquis eſt verè ſtudioſus legis. Secundum eſt, quid lex præſtet homini. Tertium, quid Euangelium ſiue gratia Chriſti, & quia dixerat creditum, id eſt, concreditū ſiue commiſſum ſibi Euangelium gloriæ, ne ſuis meritis id vendicare ſibi videretur, adiecit: gratias ago ei, qui me confortauit in Chriſto. Præpoſitio (in) iuxta Græcos redundat: ad verbum eſt, qui me potentem reddidit Chriſto, id eſt, qui ad prædicandum ad propagandum Chriſti Euangelium me fortem effecit. Erat enim tum laboringens, & res maximis periculis coniuncta annūciare Chriſtum. *Quia fidelem me exiſtimauit*) fidelis hoc loco accipitur quo modo apud ſcriptores ethnicos, Alius eius vocis vſus eſt in epiſt. ad Ephe. Quod fidelem me exiſtimauit, hoc declarauit cum Apoſtolici muneris functionem mihi cōmiſit, hoc eſt quod ait. Ponens in miniſterio: (*qui prius blaſphemus fui.*) Iſtud addit vt magis commendet Dei miſericordiam ac benignitatē. Nec ſolùm blaſphemus, inquit, ſed & Perſecutor, ὑβριστὴν, quod noſter interpres vertit contumelioſum, ſed magis ſignificat eū, qui vim facit, id eſt, oppreſſorem & violentum. Perſequebar inquit & illata vi abolere conabar nomē Chriſtianum: (*ſed miſericordiam*) Græce eſt, ἠλεήθην, id eſt, ſed et miſericordiam, quaſi dicat, non ſolum veniam conſecutus ſum, cùm talis fuerim, ſed & miſericordiam, vt fierem Apoſtolus (*quia ignorans feci*) non feci inquit inuidia aut ambitione corruptus, ſed Zelo veritatis: neſciebam Ieſum eſſe Chriſtū, id eſt, Meſsiam Iudæis promiſſum, hoc eſt quod ait, in incredulitate.

Ad Ephe. 6. cap.

SVperabundauit autē gratia Domini noſtri cum fide & dilectione, quæ eſt in Chriſto Ieſu. Fidelis ſermo, & omni acceptione dignus, quòd Chriſtus Ieſus venit in hunc mundū peccatores ſaluos facere, quorum primus ego ſum.

SVperabundauit autem gratia Domini, &c.) Senſus eſt: alijs pluribus beneficijs poſt comiſſum Euangeliū me perſecutus eſt Dominus, dedit ſpiritum prophetiæ, gratiā curationum, &c. *Cum fide & dilectione*) poteſt ſenſus eſſe, dedit mihi iſta magna dona cum fide & dilectione, id eſt, vna cum ijs fidem & charitatem, vt (μετά) ſit comitis, quanquam ex cap. 4. huius epiſtolæ, & interpretatione Chryſoſt. videatur præpoſitio (cum) non eſſe comitis, ſed medij & inſtrumenti, vt ſit ſenſus: Cōſecutus ſum hæc dona per fidem & charitatem, id eſt, medio fidei & charitatis, charitatis inquam quæ eſt propria Chriſtianiſmo. Habet enim & lex & natura ſuam dilectionem, hoc eſt quod ait: cum dilectione quæ eſt in Chriſto Ieſu.

Fidelis ſermo) digreſſus erat Apoſtolus, reditiam à digreſsione, oſtendēs quæ nam ſit vera, & Chriſtiana, & Euangelica doctrina. Senſus eſt: vt redeam ad id quod primò cœperam, oſtendi qui diuertant à ſana doctrina & vtili ſtudio: dicam nūc quod ſit caput ſanæ doctrinæ, nempe: Quòd Chriſtus Ieſus venit in hunc mundum, &c. Fidelis hoc loco pro certo firmo & indubitato ponitur. Indubitatus ſermo & dignus quem modis omnib' amplectamur, videlicet quòd Chriſtus Ieſus venit in hunc mundum, peccatores ſaluos facere. Saluos facit remittēdo peccata, iuſtificando, vires præſtando quibus quòd præcipitur implere valeant: Demum pro meritis bonæ vitæ dando vitam æternā, ad quæ inefficax fuit lex, vt ad Rom. docet Apoſtolus: *Quorū primus ego ſum*) id eſt, maximus ego ſum, Hic commentarius erat dictum. D. Franciſci, qui dicere ſolebat ſyncerè nulla ſocratica iconia, ſe maximū peccatorum. Nam ſi latrones aiebat & alij ſceleratí donati eſſent ea gratia, qua ego multo ſanctius vterentur ea quā ego. Iſtud de ſe quiſque agnoſcere debet, ſed & hoc, quod nullū eſt tam horrendū peccatum, in quod nō incideret, niſi gratia Dei perſeruaretur. Paulus hoc loco reſpexit ad ardorem, quo perſequebatur nomē Chriſtianum. Vnde Auguſt. tractās hunc locū, nemo inquit acrior inter

Ad Rom. 1.

To. 10. de verb. Apo. ſerm 9. & tomo. 8. in

Pſal 70. ſi[illegible] quia habet. inter perſecutores, nemo ergo peior inter peccatores: Vide ipſum de verbis Apoſtoli, ſermone 10.

SEd ideo miſericordiam conſecutus ſum, vt in me primo oſtenderet Chriſtus Ieſus omnem patientiam, ad informationem eorum qui credituri ſunt illi in vitam æternam. Regi autem ſeculorum immortali, inuiſibili, ſoli Deo honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

SEd ideo miſericordiam conſecutus ſum) cauſa hæc diuerſa eſt ab ea cuius paulo antè fecit mentionem, cum ait quia ignorans feci in incredulitate: *Vt in me primo.*) Nomen eſt non aduerbiũ, vt in me qui primus ſum, id eſt, qui ſum præcipuus & maximus peccatorum, *vt oſtenderet omnem patientiam*) ſiue vt Auguſtini interpres vertit, longanimitatem: Eſt enim Græcè μακροθυμία, id eſt, longanimitas. Annotat Chryſoſtomus non dixiſſe Apoſtolum, vt oſtenderet in me lõganimitatem, ſed omnem longanimitatẽ. Inſignis enim longanimitas fuit, quod cùm vnico nutu perdere poſſet, tam diu ſuſtinuerit furẽtem Paulum: *Ad informationem eorum.*) Eraſmus vertit ad exprimendum exemplarijs, qui credituri ſunt. Græcè eſt πρὸς ὑποτύπωσιν. Eſt autẽ hypotypoſis, cũ res ad viuum expreſſa ſubijcitur oculis. In Paulo igitur Deus exemplum propoſuit, & figuram expreſsit quomodo ſe gerat erga peccatores, vt nemo iam quantumuis grauibus ſceleribus depreſſus, de ſe deſperet, imo eandem ſe conſecuturum veniam hoc exemplo præſumat.

Regi autem ſeculorum immortali inuiſibili.) Quoniam autem magnum aliquid de Filio locutus fuerat, quod videlicet tantam vim dilectionis oſtenderit, ne quis forte putaret Patrem ab ea charitate remoueri, & ipſi gloriam refert, cùm protinus addidit, Regi autem ſeculorum. Pro his inquit non tantum Filio, ſed & Patri referimus gloriã, Sic Chryſoſtomus. Refert ergo ipſe ad Patrem: Idem facit Theophylact' & Ambroſius, pro quibus facit particula aduerſatiua (autem.)

HOc præceptum commendo tibi fili Timothee, ſecundum præcedentes in te Prophetias, vt milites in illis bonam militiam, habens fidem, & bonam conſcientiam, quam quidã repellentes, circa fidem naufragauerunt, ex quibus eſt Hymenæus & Alexander, quos tradidi ſatanæ, vt diſcant non blaſphemare.

HOc præceptum) videlicet quod præceſsit de beneficio Chriſti, quod ipſe venit peccatores ſaluos facere, vel quòd præceſsit de lege: finis autem præcepti eſt charitas de corde puro, &c. Non eſt autem præceptum iſtud referendum ad id quod ſequitur: Vt milites in eis, &c. Nam loco (vt) Græcis eſt ἵνα non ὅτι: *Secundùm præcedẽtes in te prophetias,*) Ambroſius legit ſecundùm præcedẽtes in te philoſophias: Senſus eſt: ſicut ſpiritu prophetiæ admonitus feci te Epiſcopũ, ita iuxta eandem prophetiam nunc tibi cõmendo hoc præceptum. Eſt hoc loco prophetia qualis Acto. cap. 13. Miniſtrantibus illis Domino, & ieiunantibus dixit Spiritus Sanctus: Segregate mihi Saulum & Barnabã in opus, ad quod aſſumpſi eos: Iuxta reuelationem enim ſelegerat Paulus Timotheum in diſcipulum, & Epiſcopum fecerat. *Vt milites*) id temporis officiũ Epiſcopi erat, militiam exercere propter varios fidei hoſtes, (*in illis*) id eſt, ſecundùm illas, hoc eſt, iuxta prophetias quæ de te præceſſerunt. Senſus eſt, vt apte milites, reſpondens prophetijs quæ de te datæ fuerunt: *Habens fidem*) hoc ad dogmata pertinet. *Et cõſcientiam bonam*) iſtud pertinet ad vitam. Vt inquit non ſis tibi conſcius alicuius criminis. *Quam quidem repellentes*) Græcis eſt participium præteriti temporis, qua repulſa quidam, id eſt, contẽpta conſcientia. *Circa fidem naufragauerunt*) dixiſſet latinius, naufragium fecerunt per Apoſtaſiam, hæreſim vel ſciſma. Ex hoc loco diſcimus quòd multis cauſa ruinæ in hæreſim, ſit mala vita: (*ex quibus*) id eſt, de quorum numero eſt Hymenæus & Alexander. *Quos tradidi ſathanæ*) Chryſoſt. Theophy. Oecum. interpretantur iſtud de excommunicatione. Non vtitur autem Paulus voce excommunicationis, quod id ipſe habebat peculiare, vt quos excommunicaret etiam diabolo traderet iuxta corpus vexandos. *Vt diſcant non blaſphemare*) id eſt, vt ex præſenti correptione diſcant non contemnere futurum iudicium. Ex hoc capite diſcãt Epiſcopi, paſtores, concionatores vt caueant ſibi ab ἑτεροδιδασκαλία, à fabulis, et ijs quæ aliena ſunt à doctrina ſemel tradita, breuiter ab omnibus quæ fidem, ſpem, & charitatem non ædificant.

CAPVT II.

OBſecro igitur primùm omniũ fieri obſecrationes, orationes, poſtulationes, gratiarũ actiones pro omnibus hominibus, pro regibus, & omnibus qui in ſublimitate cõſtituti ſunt, vt quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & caſtitate.

OBſecro igitur) ſiue adhortor: nam Græce eſt παρακαλῶ, quæ vox anceps eſt: (*primùm omniũ*) genitiuus, omniũ referri poteſt vel ad præcedentia, hoc ſenſu: obſecro vt ante omnia fiãt deprecationes: Vel ad ſe-

quentia, hoc ſenſu: adhortor vt deprecationes fiant ab omnibus, quanquam prius ſit magis probabile. Quid diſcriminis ſit inter obſecrationes orationes, & poſtulationes, petendum eſt non ex Latinis vocibus ſed Græcis, δεήσεις quæ vox primo loco ponitur. Græcanica ſcholia referunt ad deprecationem, qua rogamus vt liberemur à malis: προσευχὰς quæ ſecundo loco ponitur, ad orationem, qua precamur vt nobis contingant bona: Ἐντεύξεις autem ad interpellationem, qua de his quæ nos lædunt querimur. Cum quibus ſentit Theoph. niſi quod poſtremam vocem pertinere dicat ad preces, quibus pro perſecutoribus oramus vt ad viam redeant. Auguſt. in epiſt. ad Paulinum, quæ eſt nu. 59. latè de his vocibus diſſerit, & quicquid hic dicitur ad lyturgiam refert & ſacrificium miſſæ. Obſecrationes ait pertinere ad preces, quæ fiunt in miſſa ante conſecrationem: Orationes ad preces, quæ fiũt dum benedicitur & ſanctificatur hoſtia, & diſtribuitur, comminuitur. Poſtulationes ſunt preces, quibus benedicitur populus, quibusq; antiſtes ſuos, id eſt, clientes miſericordiſsime offert poteſtati. Quibus inquit peractis & participato tanto Sacramẽto gratiarum actio cuncta concludit, quam etiam in his verbis vltimam commendauit Apoſt. Ex quo commentario diſcimus hæc pertinere ad preces publicas. Idem facit Chryſ. Theoph. & Oecu. qui omnes ſacerdotes, ſacri, & myſteriorum meminerunt. Eſt alius commentarius qui obſecrationes, orationes, poſtulationes eodem pertinere dicit, vt ſit congeries vocum, qua vſum vult Apoſt. eam vehementiæ, vt quod mandat, omnino fiat: Cuius commentarij etiam Theo. meminit, nec male reſpondet quod eſt cap. 4. ad Phil. Rurſus quod cap. 6. ad Epheſios. *Pro omnibus hominibus*) etiam ethnicis (*qui in ſublimitate*) & eminentia. *Conſtituti ſunt, vt quietam & tranquillam vitam agamus*) quod contingit prudenter adminiſtrante rempublicam magiſtratu. Dicit *in omni pietate*) vt ſignificet ſe non ſolùm loqui de ea quæ eſt in dogmatibus, ſed & de ea quæ eſt in vitæ integritate. Caſtitatem vocat, non ſolùm tẽperantiam à libidine, ſed quæ in omni virtute cerni debet, vnde rectè Eraſ. vertit in omni honeſtate. Græce eſt σεμνότης, quæ vox ad omnem morum grauitatem pertinet.

HOc enim bonum eſt & acceptum coram Saluatore noſtro Deo, qui omnes homines vult ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.

H*Oc enim*) nempe orare pro omnib⁹ etiam ethnicis. *Bonũ eſt & acceptum coram Saluatore noſtro Deo qui omnes homines vult ſaluos fieri.*) Locus hic difficilis eſt, in quo explicando variant tam Greci quàm Latini. Ambro. cum quo ſentiũt Græc. ſcho. interpretatur de voluntate Dei propriè dicta de qua ad Ro. Volũtati eius quis reſiſtet, dicẽs latere conditionem hanc nempe: qui vult oẽs ſaluos fieri, ſi modo ipſi velint. *Ad Rom. 9.* Qui comment. non placet Auguſt. quod multi ſalui haud fiant, nõ quia ipſi nolũt, ſed quia Deus non vult, quod ſine vlla inquit caligine manifeſtatur in paruulis, qui diſcedũt abſq; Baptiſmo. Et ſi quis pro Ambro. reſpondeat, ſermonem eſſe de adultis. Obijcit Augu. Quomodo voluit Deus ſaluos fieri de quibus apud Matth. dicitur: Si in Tyro & Sidone factæ eſſent virtutes, quæ factæ ſunt in te, olim in cilicio & in cinere pœnitentiã egiſſent. Quare ſententiam Apoſt. ipſe hoc modo interpretatur: Qui vult omnes homines, id eſt, omne genus hominum ſaluum fieri, qua phraſi & Saluatorem vſum dicit in Euãgelio. Decimatis mentam, & rutam, & omne olus, id eſt, omne olerum genus. Sed quæri ex Aug. poſſet, ánne quoddam genus hominũ infantes ſunt, qui in vtero materno moriuntur? Hoc autem genus quomodo Deus vult ſaluũ fieri? Rurſum quæri poſsit, ánne propoſitio hæc: Deus vult omnes homines ſaluos fieri, ſit perpetuæ veritatis? quod ſi ita quomodo Deus voluit ſaluas fieri gentes tempore legis veteris, quãdo ſiuit eas ingredi vias ſuas? Tertiò quæri poſsit ánne in ſubiecta ſententia, vnus mediator Dei & hominum qui dedit ſemetipſum pro omnibus, ſermo ſit de omnibus hominibus, & non ſolùm de quolibet genere hominum? Poſtremò quæri poſſet, ánne (Deus vult, &c.) propoſitio hæc eadẽ ſit cum illa Petri: Non vult Deus aliquos perire, ſed omnes ad pœnitẽtiam reuerti? quam certum eſt generalem continere ſententiam.

Dat Auguſtinus & aliam interpretationẽ, hanc nimirum: nullum hominem fieri ſaluum, niſi quem ſaluum fieri Deus voluerit. Similem locum adducit ex Euangelio Ioannis: *Ioan. 1. cap.* Ipſe illuminat omnem hominẽ venientem in hunc mundum, nõ quod omnes illuminentur ſed quod nemo illuminetur niſi per Chriſtum: Et declarans quomodo interpretatio hæc inſtituto Apoſtoli conueniat, adiũgit: Quia nullus ſaluus fit, niſi quẽ vult Deus ſaluum fieri, ideo rogandus eſt vt velit, quia neceſſe eſt fieri ſi voluerit. Sed quia illud Timotheo quem inſtruit notiſsimum fuit, non videtur id voluiſſe Apoſtolus. Expoſitiones hæ ſunt in Enchiridio cap. 30. quæ in hoc cũ Ambroſiana conueniũt, quod de voluntate proprij nominis ſententiam Apoſtoli interpretentur. Alij voluntatem figuratam accipiunt, pro voluntate quã vocant ſigni, quia Deus præcepta ſua & cõſilia,

ſilia, quibus ad ſalutem inſtruit & inuitat, proponit omnibus, dicitur velle omnes ſaluos fieri. Sic dicimus literas principis eſſe voluntatem ipſius, cùm eius rei potius ſignum ſint. Eadem figura ſceptrum dicimus pro imperio, quia illius nota eſt, figura hæc metonomia dicitur

Eſt alius commentarius qui, velle, accipit quidem propriè, ſed in ſignificatione minus vſitata, pro cupere & optare, quomodo *Iohan. 18.* aliquoties obuium eſt in Euangelio Ioan. vt Domine volumus Ieſum videre. Rurſus: *Ioan. 17.* Pater quos dediſti mihi, volo vt vbi ego ſum, & ipſi ſint mecum. Quo etiam loquẽdi modo in vulgari ſermone vtimur, vt cùm dicimus: Volo vt tibi omnia ex animi tui ſententia eueniant. Senſus proinde eſt: Deum quãtum in ſe eſt, cupere omnium ſalutem, quẽ affectum Dei & deſiderium exprimunt illæ *Ezech. 18. 33.* Scripturæ: Nolo mortem peccatoris, ſed vt *Matth. 11.* conuertatur & viuat. Venite omnes ad me, *Matth. 23.* qui laboratis, & ego reficiam vos: Quoties *Luc. 13.* volui vos congregare, &c. Et apud Eſaiam *Eſai. 48.* *Eſai. 1.* vbi impio populo loquitur: Vtinam attendiſſet mandata mea, vnde apud eundem tãquam qui cogatur propter ſcelera noſtra nos punire, dicit: Heu ego (quod dolentis eſt) quia conſolabor ſuper hoſtibus meis. Quomodo autem affectus tribuuntur Deo, an per metaphoram, an potiùs per catacreſin, an per alium tropum, inquirat ſtudioſus.

VNus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum, homo Chriſtus Ieſus, qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus. Cuius teſtimonium temporibus ſuis confirmatum eſt, in quo poſitus ſum ego prædicator & Apoſtolus (veritatem dico, non mentior) doctor gentium in fide & charitate.

VNus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum.) Eſt ratio dialectica: Quia vnus eſt omnium Deus, quia vnus eſt omnium etiam infidelium reconciliator, manifeſtum eſt Deum petere & deſiderare ſalutem omnium. Videndum hic num vocabulum mediatoris conueniat ſoli Chriſto? Difficilis eſt eius explicatio, quòd nuſquã in reliqua Scriptura reperiatur quàm apud Paulum, idq́; duobus duntaxat locis, hoc nimirum, & ad Galat. 3. Eraſmus putat rectè transferri vocem Græcã, quæ eſt μεσίτης, ſi quis dicat conciliatorem vel interceſſorem. Tertullianus de reſurrectione carnis ſequeſtrem vertit.

Apud prophanos ſcriptores vox ea ſignificat eum, qui mediat inter partes, hoc eſt, qui ſeſe interponit. Iuxta quam ſignificationem, quam habet etiam Latina vox, nulla impietas eſt, alijs eam à Chriſto tribuere. Rectè competit in ſacerdotes, vt videre eſt in Epiſtola ad Heb. Omnis Pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur in ijs quæ ſunt ad Deum; Auguſtinus tamen cùm admittat plures aduocatos, interpellatores, interceſſores, agnoſcere non vult niſi vnum mediatorem. lib. 2. contra Epiſtolam Permeniani, cap. 8. Pro quo, inquit, nullus interpellat, ſed ipſe pro omnibus, hic vnus verusq́; mediator eſt: deinde paucis interiectis: Si, inquit Paulus, eſſet mediator, eſſent vtiq; & reliqui Apoſtoli, & ſic multi mediatores eſſent. Nec ipſi Paulo conſtaret ratio, qua dicit: Vnus enim mediator Dei & hominum.

Sed quæri poſſet ex Auguſt. cùm Chriſtus in Scripturis dicitur aduocatus, item interpellator & pacificator, & interim hæc vocabula alijs etiam tribuantur, cur non nomen mediatoris alijs poſſet tribui? licet alia atque alia ratione? Videlicet vt Chriſtus ſit ille ſummæ & eximiæ notæ mediator, qui non precibus tantum intercedentibus, ſed precio mortis ſuæ & ſanguinis, totum humanum genus Deo reconciliauit. Quomodo ſi accipias vocabulum mediatoris hoc loco, optimè conſtat ratio Pauli. Quæri poſſet etiam, cur magis mediator ſit pro quo non mediat aliquis alius, quàm interceſſor pro quo non intercedit alter. Auguſt. & alijs locis habet hanc doctrinam de mediatore, niſi reſpexerit ipſe naturam diuinam, quam Chriſtus coniunctam habuit humanæ, non videtur ratio cur mediatoris vocabulũ proprium faciat Chriſto. Certè lib. 9. de ciuitate Dei cap. 15. Videtur illi tale quid in illa voce includi: Vt videlicet ſecundum Scripturæ vſum mediator ſit ille, qui vtriuſque naturæ particeps eſt.

Qui dedit redemptionem, &c.) Redemptio hoc loco non eſt nomen verbale, quod eſt cap. 3. epiſtolæ ad Rom. Iuſtificati gratis per gratiam ipſius, per redemptionẽ, quæ eſt in Chriſto Ieſu, vbi eſt ἀπολύτρωσις. Nec rurſus quod in Pſal. Et copioſa apud eũ redemptio, vbi eſt λύτρωσις, ſed eſt ἀντίλυτρον. *Pſal. 129.* Vocant autem Græci λύτρον, preciũ quo rediguntur captiui ab hoſtibus in bello, aut piratis, quòd vulgò ranſonam vocant. Verùm Apoſtolus quo magis explicaret Chriſti cõmutationem: qua ſuo capite commutàuit nos omnes, voce copoſita vſus eſt, dicens ἀντίλυτρον quæ vox ſignificat, cùm caput capite, vita redimitur vita, voce ſimplici vſus eſt Saluator in Euangelio: Venit filius hominis dare animam ſuam redemptionem *Matth. 20.* pro multis, id eſt, precium pro redemptione multorum. Sic eam vocem vertit Hierony. in Exod. Etiam Latinis vox redemptio ali-

quando pretium ſignificat, vt impetrata redemptione, id eſt, pecunia pro redemptione. Qui ergo dedit pretium redemptionis ſeipſum pro omnib⁹. Refert obſeruare Scripturas quarum quædam dicunt Chriſtum mortuum pro omnibus, quædam non pro omnibus ſed pro multis, vt eſt illa quã mox ex Matth. 20. induximus, Venit filius hominis, &c. Rurſus illa quę eſt cap. 26. apud eundem: Hic eſt ſanguis noui teſt. qui pro vobis & pro multis effundetur, &c. Rurſus apud Eſaiam: Ipſe aſperget gentes multas.
Eſai. 52.
Quam locutionis diuerſitatem qui intelligere deſiderat, legat librum Auguſt. quo reſpondet ad articulos ſibi falſo impoſitos. In reſponſione ad primum articulum ſic habet: Quod ad magnitudinem & potentiam pretij attinet, ſanguis Chriſti eſt redemptio totius mundi: Sed qui hoc ſeculum ſine fide Chriſti & redemptionis Sacramento pertranſeunt, redemptionis alieni ſunt. Deinde paucis interiectis: Poculũ immortalitatis, quod confectũ eſt de infirmitate noſtra & virtute dominica, habet quidẽ in ſe vt omnibus proſit, ſed ſi non bibitur, non ꝓficit.

Cuius teſtamentum temporibus iſtis confirmatum eſt.) Variè iſtud exponitur. Secundùm Ambroſium ſenſus hic eſt: Apertum redemptionis factæ datum eſt documentũ in deſcenſu Chriſti ad inferos, & ipſius à morte reſurrectione. Rurſus in Apoſtolorum prædicatione, confirmante eam Deo ſequentibus ſignis: (*in quo*) ſiue vt Eraſmus vertit, ad quod: nam Græcè eſt *εἰς ὅ*, de qua præpoſitione aliquoties dictũ eſt in præcedentibus Epiſtolis: *Ego poſitus ſum prædicator*) ſiue præco: Nam Græcè eſt *κῆρυξ*, (*doctor gentium*) in ijs quæ ad fidem Chriſti pertinent, & ad Euangelicam veritatem. Hactenus ab illo loco: Cuius teſtimonium, &c. velut parentheſis fuit, quam interijcit propter Matheologos. Iam redit ad id quod cœperat.

VOlo ergo viros orare in omni loco, leuantes puras manus, ſine ira & diſceptatione. Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & ſobrietate ornantes ſe, nõ in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veſte pretioſa, ſed quod decet mulieres promittentes pietatem per opera bona.
1. Pet. 3. a.

VOlo ergo viros orare.*) Et hic retinent doctores interpretationem de oratione publica, alioqui quod additur. *In omni loco*) poterat aliò inuitare, ſed poſitũ dicunt hoc loco ab Apoſtolo propter Iudæos, qui vt ſacrificia offerre, ita & orare ſolum Hieroſolymis permiſſum arbitrabantur. Vbiq; ergo orare ſecundùm hoc, eſt orare in omni loco conſtituto ad orandum.

Leuantes puras manus) puras dicit, hoc loco non lotas more Iudæorum, ſed mundas à rapinis, à libidine, à pugnis, à ſanguine. *Sine ira & diſceptatione.*) Iſtud probabilem facit commentarium de precibus publicis, ſimiliter id quod de mulieribus ſequitur. Nam quis locus iræ eſt in priuatis orationibus? Rurſus quid refert quo amictu mulier vtatur, dum priuatim orat in cubiculo? Chryſoſtomus tamen iram interpretatur pro iniuriarum memoria, & diſceptationem pro hæſitatione & ambiguitate. Cumq; hac ſententia conueniunt non ſolum Græcanica ſcholia, ſed & interpres noſter capite 4. ad Romanos vertit vocem Græcam per hæſitationem: Et non hæſitauit, inquit, diffidẽtia. Eadem vox eſt capite primo ad Romanos: Euanuerunt in cogitationibus ſuis. Rurſus capite 2. Inter ſe inuicem cogitationibus accuſantibus aut etiam defendentibus: Vbi ſciendum eſt vocem Græcam *διαλογισμός*, ſignificare non ſimplicem cogitationem, ſed talem qualis eſt in ratiocinante, & expẽdente, & dijudicante, Diſceptationi huic, qua ſecundum Chryſoſtomum quis intra ſeipſum diſceptat, cogitans aut dicens, putáſne audiet me Deus? putáſne me temere & vanè precari? opponitur fides, de qua Saluator in Euangelio: Omnia quæcunq; petieritis in oratione, credẽtes accipietis. Hæc etiam in priuatis orationibus locum habet.
Matth. 21.

Similiter & mulieres) ſcilicet, volo orare in omni loco tollentes puras manus ſine ira & diſceptatione, nec hoc ſolum, ſed & *in Habitu ornato*) ſiue modeſto: Nam Græca vox *κόσμιος* vtrumque ſignificat, et poſterior ſignificatio aptior eſt: Nam quorſum attinet admonere mulierculas, ne cultu vtãtur ſordido, cum ſua ſponte nimis comantur. Habitus Græce eſt *καταστολῇ*, quæ vox longiorem habitum ſignificat vndequaque tegentem. Iubet igitur Apoſtolus fœminas vti modeſto amictu, & qui vndiq; ipſas tegat vt muliebrem pudicitiam decet.

Cum verecundia & ſobrietate ornantes ſe.) Vocem Græcam quam hic ſobrietatem vertit, aliàs transfert pudicitiam, quæ ſignificatio maximè placet Hieronymo. Verùm licet *σωφροσύνη*, anceps ſit magis, tamen ſobrietatem ſonat & ſanitatem mentis, quàm pudicitiam.

Non in tortis crinibus) hoc interpres per periphraſin reddidit: Græcis eſt vnica dictio *πλέγμα*, *vel veſte pretioſa*) ſiue, vt Eraſmus veſtitu ſumptuoſo: Hic quiſq; cogitet apud ſe, quantopere diſpliceat Deo in viris luxus veſtium & ſumptuoſitas, cùm tantus Apoſtolus tam ſtudioſè ea de re fœminis ſcripſerit, in quo ſexu hæc vtcũq; tolerari poſſent. *Sed quòd decet mulieres promittentes*) id eſt, præſeferentes, moribus & vita (*pietatẽ.*) Pie-

tas

tas hoc loco reſpicit Deum, nam Paulus habet θεοσέβειαν, ne quis putet de pietate erga liberos ſermonem eſſe.

MVlier in ſilentio diſcat cum omni ſubiectione. Docere autem mulieri non permitto, neq; dominari in virũ, ſed eſſe in ſilentio.

MVlier in ſilentio diſcat) Vir & mulier hoc loco nomina ſunt ſexus, nõ coniugij. Teneat, inquit Chryſoſtomus fœmina ſe in numero diſcentium, nec ſibi vſurpet partes doctoris. *Cum omni ſubiectione*) id eſt, ſubmiſsione, non reſponſare debet doctoribus, nec vocem emittere. Omnia autem intelligũtur de cœtu publico. *Neq; dominari*) Græce eſt, αὐθεντεῖν, id eſt, authoritate viri, quaſi ipſa poſſet aliquid autenticum afferre inter viros, quæ partes ſunt docentium: habent plerumq; mulieres non minus ſpiritum Dei quam viri, non tamen pronunciare eas permittit Apoſtolus. Quod annotandum eſt propter homines noſtri temporis, qui putant omnes in conſilijs audiendos. Nam non ex ſpiritu qui latet, metiendæ ſunt partes docentium, ſed ex natura & politia publica. Diſcimus ex hoc loco vitium id fuiſſe primitiuæ Eccleſiæ, quod paſsim omnes ſibi ſumerent partes docendi, quod obſeruare oportet, quia facit ad intelligendum ſcopum Epiſtolæ.

ADam enim primus formatus eſt, deinde Eua: & Adam non eſt ſeductus, mulier autem ſeducta in præuaricatione fuit. Saluabitur autem per filiorum generationem, ſi permanſerit in fide & dilectione & ſanctificatione cum ſobrietate.

ADam enim primus formatus eſt.) Ratio eſt philoſophica: Præſtat, inquit, vir mulieri, tum ordine formationis, tum vigore rationis. Illud (*Adam nõ eſt ſeductus*) varie exponitur, verum optimus commentarius ille eſt, qui habet: non eſt ſeductus credendo vera eſſe quæ proponebat ſerpens, quamuis in hoc ſeductus fuit, quod parendum putauerit vxori, & crediderit leuiorem forè noxam, quam poſtea ſit expertus. *Mulier autem ſeducta fuit*) credendo ſerpenti dicenti: eritis ſicut dij adeo vt ad fructum ligni vetiti extenderit manum.

Saluabitur autem per filiorum generationem) Iſtud opponitur doctrinæ mulierum, licet non doceant, non deeſt tamen illis quod agant, conuenit illis non librorum tractatio ſed liberorum. Hinc diſcimus quantum errent noſtræ mulierculæ diſſerentes paſsim hodie de Euangelio. Reſpondet D. Baſilius Oeconomo Cæſaris volenti aliquid ex ſcripturis pro hæreſi Arriana dicere: tuum, inquit, eſt pulmenta Cæſari parare, non Euãgelium exponere. Eſt hoc loco varia lectio, quædam exemplaria habent permanſerit, in ſingulari numero. Alia, permanſerint, in plurali numero. Græca conſtanter legunt, permanſerint, vt referatur ad Filios. Hieronymus aduerſus Ioui. hunc locum exponens, palam teſtatur ita legendum eſſe. Sed & Chryſoſtomus in hanc ſententiam exponit: dicens: Hac ratione ſaluari poſſe mulierem ſi quos genuerit liberos, curarit diligẽter in fide Chriſti caſtisq; moribus inſtituendos. Sanctificatio hoc loco pertinet ad puritatem totius vitæ, non ad moderatum vſum coniugij.

CAPVT III.

FIDELIS ſermo. Si quis Epiſcopatum deſiderat, bonum opus deſiderat.

FIdelis ſermo) Hac præfatiuncula vti ſolet Apoſtolus ſem. certam & indubitatam docturus, hoc loco opponere videtur mateologiæ. Senſus eſt: quod iam dicturus ſum, minimè vanum eſt. Chryſoſtomus & Theophylactus ad ſuperiora referunt, vt voluerit Apoſtolus certum eſſe & indubitatũ, quod dixit, mulierem ſaluari gignendis & rectè inſtituendis liberis. Verum altera expoſitio probabilior eſt.

Si quis Epiſcopatum, &c.) Grauis eſt quæſtio & multæ ac magne eruditionis: num nomen Epiſcopus ad eos tantũ pertineat, quos hodie vocam' Epiſcopos, an etiam ad quoſuis ſacerdotes. Thomas & Albertus Pighius putant genericum nomen eſſe, & complecti etiam ſimplicem ſacerdotem: hanc ſuam ſententiam probare conantur ex loco qui eſt in Actis 20. vbi Paulus conuocatis Eccleſiæ Epheſinæ presbyteris dicit: Attendite vniuerſo gregi in quo vos Spiritus Sanctus poſuit Epiſcopos, cum Eccleſiæ Epheſinæ ſicut & aliarum Eccleſiarum tantùm vnus fuerit Epiſcopus proprij nominis, quæ ipſorum ratio parum conuincit. Nam vt demus ibi nomen eſſe genericum, non tamen ob id neceſſe eſt & hic nomen eſſe genericũ. Iam ſi quis diligenter textum inſpiciat, videbit ad diuerſorum locorum Epiſcopos ſermonem eſſe in Actis. Nam dicitur ibi: vos ſitis à prima die qua ingreſſus ſum in Aſiam. Rurſus & nunc amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos tranſiui prædicans regnum Dei. Ex quibus locis probabile ſit ad ciuitatem Epheſiorum tanquam Aſiæ metropolim, totius Aſianæ Eccleſiæ Epiſcopos ſiue Antiſtites Apoſtolum cõuocaſſe, pro qua ſententia planè facit quod dicitur. Attendite gregi, in quo poſuit, vos Spiritus Sanctus regere Eccleſiam,

quod in ſimpliees ſacerdotes locum non habet. Sed & Chryſoſtomus hoc loco Epiſcopum intelligit, qni eſt in Eccleſia hoc, qnod maritus in familia. Ambroſius qnoque ſedis & cathedræ meminit, quæ non eonueniunt ſimplicibus ſacerdotibus. Ipſa præterea vocis ethymologia non ſatis conſonat ſetentiæ Pighij, ſiue ſumptam dicas à Græcis in ea ſignificatione qua vſus eſt Cicero ad Pompeium, ſiue ab Hebræis in ea ſignificatione
Pſalm. 105. in qua ſcriptura vtitur, vt in Pſalm Epiſcopatum eius accipiet alter. Et Eſdræ 11. vbi eandem vocem Hieronymus præpoſitum vertit.

Si quis epiſtolas Pauli cum hiſtoria antiquitatis diligenter cõferat, reperiet non abſimile vero Epiſcopos tum dictos, non quidem omnes inferioris ordinis ſacerdotes, ſed antiſtites & quos ipſi antiſtites ſiue epiſcopi proprij nominis ex ſuis familijs mittebant ad inſtituendum eos, quibus ipſi ſpecialiter adeſſe non poterant, hoc eſt, ad erudiendum illos qui in pagis habitabant & vicis, adiacentibus ciuitatibus, in quibus Epiſcopi reſidebant, quòd genus ſacerdotum nunc curatos vocamus. Repetendum hic eſt quòd in explicatione argumenti annotauimns, videlicet ſcopum Pauli in hac Epiſtola eſſe, monere Timotheum, vt diligenter videat quos in tanta turba methelogorum conſtituat, qui publicè doceant. Non autem id agit vt hierarchiam Eccleſiæ inſtituat.

Quare nihil mirum quod non meminerit hic ſimplicium ſacerdotum, quod qui aduertit nihil mouebitur ad rationacionem illam, qua colligere quidam nituntur nihil diſcriminis eſſe inter Epiſcopum & ſimplicem ſacerdotem, quod à mentione Epiſcoporum mox ad diaconos ſe tráſferat Apoſtolus, nulla ſacerdotum ſacta mentione. Rurſus qua colligere nituntur monachos non pertinere ad Eccleſiæ hierarchiá, quod ipſorum nulla hic fit mentio. Num autem appeti poſſet à quoquam Epiſcopatus, non eſt huius loci. Apoſt. dicit bonum opus dedeſiderare, qui Epiſcopatũ deſiderat, num autem rectè deſideret non diſputat, ſed eo agit Thomas in ſecunda ſecúdæ quæſt. 185. qui doctrinam ſuam transſcripſit ex libro 19. Auguſt. de ciuitate Dei, capite 19. Bonũ opus hoc loco intelligitur pręclarum opus, quomodo vertit interpres Ambro. ſiue honeſtum opus, quomodo Eraſmus tranſtulit, id quod magis ſonat vox Græca.

OPortet enim Epiſcopum irreprehenſibilem eſſe, vnius vxoris virum, ſobriũ, prudentem, ornatum, pudicum, hoſpitalem, doctorẽ, non vinolentum, non percuſſorem, ſed modeſtũ, non litigioſum, nõ cupidum, ſed ſuæ domus benè præpoſitum, filios habentem ſubditos cum omni caſtitate.

OPortet autem Epiſcopum irreprehenſibilem eſſe) hoc in Epiſtola ad Titũ: ſine crimine, dixit, id eſt, oportet eũ eſſe talem, quẽ nemo queat iure reprehendere. *Vnius vxoris virũ*) Certum eſt hoc loco non velle, neminem fieri oportere Epiſcopum, niſi qui maritus ſit cum ad munus Epiſcopi exercendum aptior multò ſit is, qui vxore caret, quàm alius, ſed in re vxoria modum conſtituit, hocq; vult vt futurus Epiſcopus defuncta priori non duxerit ſecundam vxorem: Sic ſanè Auguſt. Chryſoſt. Ambro. & cæteri tum Græci tum Latini. Habet Chryſoſt. & alium cõmentarium, qui hodie valde accipitur à Lutheranis, vt ſenſus ſit: Oportet Epiſcopum vnius vxoris virum eſſe, hoc eſt, qui non ſimul plures habeat vxores, quorũ vtrũq; ait Chryſoſtomus Iudæis licitũ fuit, vtrunq; commentarium admittunt verba Pauli. Nam vxoris vnius vir rectè dici poteſt, qui iam ſecũdam habet, & Bigamus ex prima vocis inſtitutione eſt, qui ſimul duas habet vxores: Sed videndum num veriſimilis ſit poſterior Chryſoſtomi commentarius, cum Pauli tempore non eſſet conſuetudo Iudæis duas vxores ducendi. Sanè in Epiſtola ad Titum Chryſoſtomus priorem tantum ponit interpretationem, & cauſam reddens, quare Apoſtolus Epiſcopum vellet vnius vxoris maritum eſſe, dicit: qui vxori defunctæ non ſeruauit fidem, quomodo Eccleſiæ fidelis erit. Adfert & aliam cauſam, inquit, prædicatorem continentiæ merito continentem eſſe oportet. D. Ambroſius ait cauſam eſſe, dignitatem ordinis ſacerdotalis. Eadem cauſa eſt apud Epipha. 2. lib. contra hæreſes, tomo primò hæreſi quinquageſima nona, quæ Catharrorum eſt. Addit ibi Epiphanius, maritum admiſſum ad Epiſcopatum ex more Eccleſiæ, etiam ab vſu legitimo vxoris abſtinere, locus lectu eſt digniſsimus. Hieronymus in epiſtola ad Oceanum quatuor refert huius loci expoſitiones, inter quas ſecundam (quæ eſt ne vno tempore plures habeat vxores, cum adhibere ſe dicat ceu malo nodo malum cuneum) ſatis indicat ſibi non placere, quamuis ea ſola placeat Pomerano. Et non eſſe de ſententia Apoſtoli liquet ex ſimili loco, qui eſt capite 5. huius epiſtolæ: Vidua deligatur, quæ fuerit vnius viri vxor, vbi haud dubiè non poteſt accipi talis vidua, quæ ſimul duos habuerit maritos. Nã illud nullis vnquam mulieribus permiſſum fuit. Iam ſi Apoſtolus ſacerdotib⁹ peculiariter vetat, imo Epiſcopis vetat, ne ſimul duas habeant vxores, videtur id permittere laicis quod abſurdiſsimum eſt.

Sobrium)

Sobrium) Paulus habet *νηφάλιον*, quā vocem admonet Hieronymus ambiguam eſſe, ſignificantem & ſobrium & vigilanté. Chryſoſtomo poſterius ſignificatū placuit: (*prudentem*) Paulus habet *σώφρονα*, *σωφροσύνη*, apud Ariſtotelem in æthicis temperantia eſt vna ex quatuor illis præcipuis virtutibus. Apud Auguſtinum eadem vox & iam fortitudinem & modeſtiam complectitur, vt ſit virtus moderans omnes appetitus inhoneſtos, ſecundùm noſtrum interpretem etiam prudentiam cōplectitur, quod vocis ſignificatum etiam agnoſcit Hier. licet ipſe maluerit verti *σώφρονα*, caſtum, dicēs interpretem vocis ambiguitate deceptum, dum vertit prudentem. Sed quæri poſſet ex Hier. ſi vox anceps eſt ſignificans & caſtum & prudentem, quare deceptus eſt interpres vertens prudentem? An prudentia non congruit Epiſcopo?

Ornatum) id eſt, & in motu & in inceſſu & in habitu & in ſermone & cæteris omnibus compoſitū. Vide Hieronymum in Epiſt. ad Oceanū. Paulus habet *κόσμιον*. Quod ſequitur (*pudicū*) iuxta Græcos codices redūdat. (*Hoſpitalem*) id eſt, qui non amicos ſolùm & familiares recipit hoſpitio, ſed extraneos quoque Paulus enim habet *φιλόξενον*, quod ſiguificat hoſpitalem ſiue peregrinorum amantem: (*doctorem*) Græcam vocem vertit Eraſmus aptum ad docendum, & rectè: nam eſt *διδακτικόν*. Ineruditus enim, bleſus infacundus, ad munus Epiſcopi ineptus eſt. Nā talis non eſt *διδακτικὸς*, id eſt, docibilis ſiue aptus ad docendum. Vide Hieronymum libro I. aduerſus Pelagianos, *διδακτικόν*, inquit, id eſt, qui docere poſſit, & non vt Latina ſimplicitas vertit, docilem, cum cæteris virtutibus difficulter inuenies.

Hiero. 1. Tom pag. 870.

Non vinolentum) quod interpres Ambroſij vertit non obnoxium vino: Iſtud pluribus & explicatius mox opponit Apoſt. cùm de diaconis loquens ait, nō multo vino deditos. Multa namq; potio etiam citra temulentiam animæ, mentiſq; vim laxat, etſi non prorſus iudicium adimat.

Non percuſſorem) per tropum accipitur. Pertinet enim hoc loco non ad violentiam manuum ſed ad acerbitatem linguæ, nec ſæuus ſit & improbus obiurgator: Sic Hieron. vnde & Horatius in Odis: patriæ verbera linguæ.

Sed modeſtum, id eſt, æquum, manſuetū, humanum. Græcè eſt *ἐπιεικῆ*, (*nō litigioſum*) Græcè eſt vna dictio *ἄμαχον*, id eſt, alienum à pugna. *Non cupidum*) & hic vna dictio eſt *ἀφιλάργυρον*, id eſt, alienum ab auaritia, quę eſt ſtudium pecuniæ. *Suæ domus bene præpoſitum*) id eſt, qui bene prælit familiæ ſuæ (*filios habentem ſubditos cum omni caſtitate*) ſiue (vt Eraſm. vertit) reuerentia: Græce eſt *σεμνότητος*, quæ vox multa ſignificat, videlicet grauitatem, reuerentiam, pudorem, liberalem & ingenuum. Vult ergo Paulus illum inſtitui Epiſcopum, qui filios habeat morigeros, & liberali præditos pudore, qui moribus compoſitis educationem patris ſanctam comprobent alijs.

SI quis autem domui ſuæ præeſſe neſcit, quomodo Eccleſiæ Dei diligentiā habebit? Non neophitum, ne in ſuperbiam elatus in iudicium incidat diaboli. Oportet autem illum & teſtimonium habere bonum ab ijs qui foris ſunt, vt non in opprobrium incidat & in laqueum diaboli.

SI quis autem domui ſuæ ſiue familiæ præeſſe neſcit, quomodo Eccleſiam Dei,) in qua tam diuerſorum ingeniorum & morum homines ſunt, rectè curauerit? (*Non neophitum*) Græca vox eſt, ſignificans nuper natum ſiue nuper inſitum, qua Apoſt. recens baptiſatum vocat: (*ne in ſuperbiam elatus*) ſcilicet, occaſione noui honoris. *Incidat in iudicū*) id eſt, condemnationem, in quam deuenit diabolus ob ſuperbiam. Eraſm. hoc loco, diaboli, rectè verti poſſe putat, calumniatoris, vt ſenſus ſit: ne elatus & plus nimio ſibi placens incidat in condemnationem maledicorum hominū, qui nihil aliud quærunt, quàm habere anſam calumniandi. Verum Chryſ. & alij Græci interpretantur pro dæmone.

Oportet autem & illum teſtimonium habere bonum ab ijs qui) à fide & religione Chriſtiana alieni ſunt. *Vt non in opprobrium incidat*) & per probra humana (*in laqueum diaboli.*) Si enim audiat Epiſcopus à gentibus probra, ſi audiat ſibi obijci veteris vitæ mala, incidet in Apoſtaſiam, vel inimicitias ſuſcipiet, vel deſpondebit animum, hoc eſt, quod dicit, & in laqueum diaboli.

DIacones ſimiliter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrū ſectantes, habentes myſterium fidei in conſcientia pura. Et hi autem probenter primùm, & ſic miniſtrent, nullum crimen habentes.

DIacones ſimiliter pudicos, &c.) Lutherani diacones putant eſſe præfectos menſæ, vt in actis dicitur & cuſtodes theſaurorum Eccleſiæ. Sed vetus theologia oſtendit diaconos eſſe, qui adſtant præſuli ſacrificāti, eique miniſterium præſtant, hos imprimis pudicos eſſe vult quod Græce eſt *σεμνούς*, id eſt, graues, conſtantes, et tales qui vita & moribus diſciplinam in omnibus præ ſe ferant Chriſtianam: deinde addit. *Non bilin-*

bilingues) quod Græcè eſt διλόγους, id eſt, duplices in ſermone alia corde ſentientes, alia ore proloquentes, aliaq; his,aliaq; illis: quod vitium cùm in omnibus, tum in miniſtris verbi præcipuè, atque ijs qui miniſterio verbi deſtinantur imprimis, turpe eſt & fœdum, vt quorum ora & lingua ſpiritus ſancti organa ſunt.

Non turpe lucrum ſectantes) id eſt, ſub prætextu religionis ſtudentes quæſtui. Pro tribus his verbis Apoſtolus habet vnicum cōpoſitum αἰσχροκερδεῖς. *Habentes myſterium fidei*) id eſt, arcana fidei, quæ non omnibus reuelanda ſunt, vel etiam totam fidē. Poteſt enim pro certo myſterio accipi, vt ſit myſterium ſpecialis nominis. Poteſt etiam ſumi pro tota profeſsione Chriſtianiſmi & prædicatione crucis Chriſti.

Et hi autem probentur primum) quod Epiſcopis præcœpi, etiam de diaconis obſeruari volo, videlicet ne inſtituātur neophyti, ſed quorum vita diu in Chriſtianiſmo ſpectata eſt. Primùm probentur, deinde miniſtrent ſi reperti fuerint eiuſmodi vt nemo poſsit eos criminari. Siquidem Græca vox, qua hic vtitur Apoſtolus, ſignificat eum cui nullum crimen poſsit impingi, non ſolum qui nullum habeat crimen, dicta ab ἐγκαλεῖν, quod eſt in ius vocare & crimen imponere.

MVlieres ſimiliter pudicas, non detrahentes, ſobrias, fideles in omnibus. Diacones ſint vnius vxoris viri, qui filijs ſuis bene præſint, & ſuis domibus. Qui enim bene miniſtrauerint, gradum bonum ſibi acquirent, & multā fiduciam in fide quæ in Chriſto.

MVlieres ſimiliter pudicas) Nonnulli ſimpliciter de quibuſuis fœminis interpretantur. Verum ipſe ſermonis tenor declarat ipſum de vxoribus Epiſcoporum loqui, & diaconorum. Vnde Eraſ. Græcam vocem γυναῖκας, quæ alioquin anceps eſt, rectè vxores hoc loco vertit. Annotat Ambroſius Cataphrygas ex hoc loco ſumpſiſſe occaſionē errandi, vt dicerent mulieres ordinandas diaconas, vt viri ordinantur. Vnde certò colligitur illis temporibus non tantùm menſarum miniſtros fuiſſe diaconos, ſed quales hodie ſunt in officijs Eccleſiaſticis: Pudicas dicit non ſolum caſtas mente, ſed honeſtas præterea in ſenſibus exterioribus: Græcè eſt σεμνάς, id eſt, graues ſiue compoſitas.

Non detrahentes) id eſt, calumniatrices: Græcis eſt illa vox, quam in præcedentibus interpres reliquit non verſam: ne in iudiciū & in laqueum incidat diaboli, quod ideo ſeci, quod putaret inſignem illum calumniatorem, qui per antonomaſiam in Scripturis diabolus appellatur, illis locis ſignificari: (*ſobrias*) eſt illa vox apud Paulum quā paulò antè diximus ambiguam eſſe ad ſobriū, id eſt, non temulentum, & ad vigilantem: (*fideles in omnibus*) tum in ijs quæ ad torum ſpectant, tum in ijs quæ pertinent ad facultatem diſpenſationis, vt non ſint adulteræ, impuræ, furaces.

Diacones ſint vnius vxoris viri) in præcedentibus expoſitum eſt. *Qui enim bene miniſtrauerint, &c.*) qui, inquit, Chryſoſtomus in his quæ inferiora ſunt diligentiam ſuam vigilantiāq; monſtrauerint, facilè ad ea quæ ſunt ſuperiora atq; excellentiora peruenīēt. Videtur ſentire de ſacerdotio, de quo apertè interpretatur Ambroſius. Digni, inquit, efficientur ſacerdotio. Alij malunt intelligere de gradu ſiue profectu in donis ſpiritualibus: (*& multam fiduciam*) Ambroſius intelligit fiduciam quiduis impetrandi. Græcè eſt παῤῥησίαν, de qua voce in Epiſtolis præcedentibus aliquoties dictum eſt. Significat libertatem ingenuè agēdi, multam, inquit, libertatem acquirent in fide Chriſti.

HAec tibi ſcribo fili Timothee, ſperans me ad te venire citò. Si autem tardauero, vt ſcias quomodo oporteat te in domo Dei conuerſari, quæ eſt Eccleſia Dei viui, colūna & firmamentum veritatis.

HAec tibi ſcribo fili Timothee. Vt ſcias quomodo oporteat te in domo Dei conuerſari) ſcilicet, quantum ad ea quę ſupra propoſui. Hic eſt ſcopus eorū quę hactenus dicta ſunt à Paulo. Nobis quoq; cogitandum frequēter, quod verſemur non in Academia Platonis, nec in ſchola Ariſtotelis, ſed in domo Dei, in Eccleſia catholica, quæ columna & baſis, ac ſedes veri eſt, ſiue in qua reſidet veritas, quæ res nobis calcar addere debet ad puriorem vitam ſectandam.

ET manifeſtè magnum eſt pietatis Sacramentum, quod manifeſtatum eſt in carne, iuſtificatū eſt in ſpiritu, apparuit Angelis, prædicatum eſt gentibus, creditum eſt in mundo, aſſumptum eſt in gloria.

ET manifeſtè magnū eſt) Oſtendit cur difficilè ſit cōuerſari rectè in Eccleſia quod ea cuſtodiat magnum myſterium, nempe diſpenſationem carnis aſſumptæ: Eſt enim hic myſteriū generalis nominis. Loco (maniſeſte) Eraſmus vertit citra cōtrouerſiam: Græcè eſt ὁμολογουμένως, quod perinde ſonat ac ſi dicas confeſſe. Ambroſius periphraſi reddidit, & quidem (inquit) omniū confeſsione magnum eſt pietatis, id eſt, religionis Chriſtianæ Sacramentum, pro quo D. Paulus habet myſterium. Pauca verba, Deus homo, ſed incomprehenſibile myſterium, quod manifeſtum eſt in carne. Partitione oratoria explicat partes huius magni myſterij. Caro accipitur quomodo in

Epiſto-

Ad Galat. 4. Epiſtola ad Galat. Tentationem veſtram in carne mea. Et in Epiſtola ad Hebr. *Qui in diebus carnis, &c.*) Quibus locis pro imbecillitate ac infirmitate ponitur, atque in hac ſignificatione Apoſtolo vox familiaris eſt. Sẽſus eſt: quod manifeſtũ eſt, id eſt, primo omnium apparuit in humanitate ac infirmitate. Nam Chriſtus contẽptus, ac in laboribus & miſerijs perpetuo vixit. *Iuſtificatum eſt in ſpiritu*) Phraſis eſt Hebraica, ſimilis eſt in Pſal. Iudicia Domini iuſtificata in ſemetipſis, id eſt, conſummata, quibus nemo poſsit detrahere. Sic in Euangelio: Iuſtificata eſt ſapientia à filijs ſuis, id eſt, comprobata & abſoluta ab omni calumnia. Sẽſus ergo eſt: iuſtificatum in ſpiritu, id eſt, ad hanc carnem acceſſere diuinitatis ſigna, vt nihil contra hoc myſterium poſsit dici, vt omnes quantumuis mali, velint nolint, cogãtur laudare ſapiens Dei conſiliũ, de reparando humano genere per carnem à Chriſto aſſumptam.

Ad Heb. 5. cap.

Pſalm. 18. Math. 11.

Apparuit angelis) nimirum per Eccleſiã: Hunc commẽtariũ tradit ipſe Apoſtolus in Epiſtola ad Ephe. cap. 3. vt innoteſcat principibus & poteſtatibus per Eccleſiam multiformis ſapiẽtia Dei: (*prædicatum eſt gentibus*) quarum nullus hactenꝰ habitus eſt reſpectus. *Creditum eſt in mundo*) id eſt, vbique recipitur & adhibetur ei fides, Romani, Græci, imo Gentes Efferæ ac Barbaræ amplectũtur. Mirandum ſanè ſola prædicatione tenuium hominum, tot populos à patrijs legibus ac veteribus ſuis erroribus abduci potuiſſe. *Aſſumptum eſt in gloria.*) Nam poſt crucem manifeſtata perſona ſua ac virtute, Saluator palam, ſamulantibus nubibus adſcendit glorioſus in cœlum. Iſtud igitur, magnitudo inquam myſterij cauſa eſt cur tanta requiratur diligentia in Epiſcopo: Res vna omnium difficillima eſt comprehendere quæ ſit longitudo, latitudo, & profunditas crucis Chriſti.

CAPVT IIII.

SPiritus autem manifeſtè dicit, quia in nouiſsimis temporibus diſcedent quidem à fide, attendentes ſpiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum, in hypocriſi loquentium mendaciũ, & cauteriatã habentium ſuã conſciẽtiam, prohibentiũ nubere, abſtinere à cibis quos Deus creauit ad percipiendũ cũ gratiarũ actione fidelibus, & ijs qui cognouerunt veritatem.

SPiritus aũt, &c.) Præter hoc inquit quod iam dixi, quòd videlicet tãta ſit difficultas in myſterio hoc, etiam acuere debet diligentiam Epiſcopi, quod poſterioribus ſeculis exorientur ſeductores, (*manifeſtè dicit*) id eſt, certo dicit & diſerte quaſi conceptis verbis. Alia vox eſt quàm in ſuperiori capite vbi dicit: manifeſtè magnũ eſt pietatis Sacramẽtum. Ibi enim eſt ὁμολογουμένως, hic verò ῥηθῶς, qua voce etiã Ariſtoteles vtitur lib. 8. Ethicor. cap. 13. Actorũ cap. 20. Spiritus aliquid dicit Apoſtolo Paulo, ſed non ῥηθῶς, id eſt, præciſis ſiue præſcriptis vel expreſsis verbis. Ignorabat enim Apoſtolꝰ in ſpecie quid ſibi euenturum eſſet Hieroſo. *Nouiſsima tẽpora*) ex phraſi Scripturæ ſignificãt ætatem Chriſti vſq; ad vltimum iudiciũ, quanquã hoc loco non ſit nouiſsimis, ſed poſterioribus temporibus. Eſt enim Græcè ὑστέροις. Ex circunſtantijs videtur hic eſſe ſenſus Pauli: Tã breui ſunt exorituræ hæreſes iſtæ, vt iam nũc opus ſit vigilantia. Nouiſsimis ergo tẽporibus, id eſt, paulò poſt, quamquam alij interpretentur de temporibus multò poſt ſecuturis. *Diſcedent*) id eſt, deficient ſiue deſciſcẽt. *Quidam à fide.*) De Manichæis inquit Chryſoſt. & Eucratitis Marcioniſtis, omniumq; illorum officina ſermo eſt. Idem commentarius eſt apud Theophylactũ, Oecum. & Ambroſ. Porrò Manichæum Marcionem & Encratitarũ duces, ſpiritus erroris vocat, quod eiuſmodi ſpiritibus afflati ſua ſunt locuti. Sic Chryſoſtomus: Ex quo commentario mox intelligitur quæ ſit doctrina dæmoniorum.

Quod additur (*in hypocriſi loquentiũ mendacium*) ex Auguſt. & Epiphanio intelligũtur Manichæi & Eucratitæ qui cùm intra parietes turpiter viuerent, eſſentq; impuriſsimi, tamen miram præ ſe ſerebant ſanctitatẽ, ſimulate & ſallaciter omnia agentes. *Cauteriatam habentium conſcientiam.*) Candenti ferro notabantur olim malefici ſtigmatis impreſsis cuti: At iſti non corpus ſed animũ habent ſtigmaticum, ſiue cauterio inuſtum ob vitæ dedecora, quorum ipſi ſibi conſcij ſunt. *Prohibentium nubere*) ſiue vt aliqui vertunt contrahere matrimonium: (*abſtinere à cibis*) putant quidam Apoſtolum hic oblitum ſui, nec aduertiſſe vocem deeſſe: vnde Eraſmus in tranſlatione ſua verbum de ſuo adijciens vertit iubentium abſtinere à cibis. Sed Græcanica ſcholia oſtendunt eſſe atticiſmum & phraſin nuſquam non obuiam apud ethnicos ſcriptores & prophanos, adducunt multa exempla. Et inter cætera cum legimus inquiunt prohibuit eum ne perpetraret abſurda, nõ intelligimus quod ad abſurditatem eum hortatus ſit, ſed contrariũ. dictum eſt veteres tum Græcos tum Latinos hæc de Manichæis, Marcioniſtis, Eucratitis interpretari. Iam ſtudioſi eſt videre, quid de cibis, de nuptijs ſenſerint: Itẽ num iam, tum tempore Pauli incœperint hæreſes iſtæ.

Epipha-

Epiphanius in hæreſi Eucratitarum, quæ eſt. 47. Nuptias inquit hi reijciunt, ex ſatana has eſſe dicentes: Animata verò abominantes interdicũt, non continentiæ gratia, neque honeſtæ vitæ, ſed propter timorem & imaginationem, vt ne condemnentur ab animatorum eſu. In hæreſi verò Martionis, quæ eſt. 42. ſic ſcribit: Docet nempe Martion animatis non veſci, pronunciãs reos eſſe iudicij eos qui carnem edunt, velut qui animas edunt. Deinde in hæreſi Manichæorũ quæ eſt. 66. in hunc modum ait. Edentem carnes, Manichæus animam edere dicit, & eſſe ipſum rerum vt & ipſe tale quid fiat: Si taurum edit, vt taurus fiat: ſi porcum edat vt porcus fiat, & ſic de reliquis. Quapropter ab animatis abſtinent iſti, Et ſi quis inquit Manichæus vxorem duxerit, etiam ipſe poſt diſceſſum ex hac vita in aliud corpus tranſit, & fit mulier, quò etiam ipſe nubat. Iam ſi conſulamus Epiphanium, videbimus initia harum hæreſium cœpiſſe tempore Apoſtoli. Nam Saturninus diſcipulus Simonis Magi damnabat nuptias, vt refert Epiphanius hæreſi. 23. easq; & coitum coniugalem ex diabolo eſſe dicebat, propter partem corporalem cuius vſus eſt in cõcubitu. Et ad ſcholam Simonis reſpicere Apoſtolũ docet conſequentia ſcripti, vt mox oſtendemus. Hæc ipitur torquere ad ſanctiſsimos pontifices, qui noluerunt ſacerdotes matrimonia contrahere, vt aptiores eſſent ad munus ſuũ exercendum: Rurſus ad D. Franciſcum qui ſuos certis temporibus ieiunare voluit continentiæ gratia & refrenandæ concupiſcentię. impium eſt commentum Lutheranorũ.

Quod omnis creatura Dei bona eſt, & nihil reijciendum quod cum gratiarũ actione percipitur: ſanctificatur enim per verbum Dei & orationem.

Quod omnis creatura Dei bona eſt.) Iſtud ſanè palam indicat pręcedentia locum non habere in pontifices, & eos qui regulas condiderunt monachorum. Non enim iubent hi abſtinere à cibis, quaſi inter cibos aliqui per ſe immundi eſſent: vel à nuptijs, quaſi illæ per ſe malæ eſſent, & ex ſatana: Sed hoc faciunt prædictæ hæreſes: illas proinde hic notat Apoſtolus, nihil inquit reijciendum, hoc eſt, nullus cibus quaſi ſua natura immundus abijciendus eſt aut ſugiendus, modo cum gratiarum actione percipiatur.

Sanctificatur enim,) vt non polluatur qui eo veſcitur per orationem & benedictionẽ, quæ fit per verbum Dei, quòd ſanctificat omnia. Si quis verò abſq; gratiarum actione comedat, polluitur non per cibum, quia nihil intrans in os coinquinat hominem, ſed per ingratitudinem quæ de corde procedit.

Quærit Chryſoſtomus an is qui ſciens & prudens idolotito, hoc eſt, carne idolis immolata veſcitur, polluatur? Reſpondet pollui non per eſum carnium, ſed per inobedientiam & legis præuaricationem. Idem iam reſpondendum de ijs, qui in quadrageſima carnibus veſcuntur, pollui ipſos, non per eſum carnium quaſi illæ immũdæ eſſent, ſed per inobedientiam. Alij quod dicitur: Sanctificatur enim per verbum Dei, &c. paulò aliter exponunt, hoc modo: Si putatis demones habere vim vllam in cibos, cogitate id totum purgari per preces & verbum Dei. Et dubium non eſt: ante fidem Chriſti in creaturis magnam vim obtinuiſſe diabolum.

Hæc proponens fratribus, bonus eris miniſter Chriſti Ieſu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ aſſequutus es.

Hæc proponens fratribus, &c.) nimirum de cibis & cæteris, quæ iam dixi. Commentarij aliquo modo nos dubios faciunt: An Paulus de multo an paulò poſt exorituris erroribus loquatur, ſed cõſequentia ſcripti, quæ monet tum temporis à Timotheo proponenda fuiſſe iſta, conuincit ad illius temporis errores, reſpicere Apoſtolũ: Tam breui graſſaturæ ſunt hæreſes iſtæ, vt iam velim te vigilare, & de his cõmonere tuos. Reſpicit igitur ad ſamiliã Simonis, quæ Theologiam ſuam hauſit potiſsimum ex philoſophia Platonis. Et ſicut Platonici peculiares ſibi dæmones habebant, per quos purgari ſe credebant ad φιλίαν, et omnem veritatem: ſic & ſcholaiſta Simonis. Quare doctrinam huius, doctrinam dæmoniorũ vocat: In præcedentibus meminimus Chryſoſt. Theoph. Oecu. Ambroſ. quibus adijciendus eſt Auguſt. Is contra Adimantum Manichæum cap. 14. cum locum hunc Apoſtoli expoſuiſſet: In nouiſsimis temporibus, &c. Illos, inquit, propriè deſignat qui à carnibus temperant, non propterea vt concupiſcentiam refrenent aut infirmitati alterius parcant, ſed quia ipſas carnes immundas putant, & earum creatorem Deum eſſe negant. Non igitur hæc locum habent in Eccleſiam Romanam, quæ nullos cibos damnat, ſed certum eorum vſum præſcribit. Hęc ſi admonueris, bonus eris, id eſt, ſubſeruiens Chriſto Ieſu.

Enutriti verbis fidei) Græcis eſt participiũ verbi medij, vnde quidam interpretantur actiue, nec eſt præteriti temporis ſed præſentis: *Aſſecutus*) dilucidius vertiſſet aſſectatus. Senſus eſt: quam vſque ſecutus es. Sic Græcanica ſcholia, in qua inquiũt educatus es, & ab adoleſcentia verſatus.

Ineptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipſum ad pietatem. Nam corporalis

ralis exercitatio, ad modicum vtilis eſt: pietas autem ad omnia vtilis eſt, promiſſionem habens vitæ quæ nunc eſt, & futuræ. Fidelis ſermo & omni acceptione dignus.

I*Neptas autem & aniles fabulas.*) Referunt ferè commentarij ad deuteroſes Iudæorũ. Sed omnino veriſimile eſt Apoſtolum reſpexiſſe ad ſomnia & fabulas hæreticorũ, quorum iam meminit ſiue Manichæorum ſiue Simoniacorum: (*exerce autem teipſum ad pietatem*) id eſt, ſecundum Chriſoſtomum ad fidem puram vitamq; rectam. Eodem modo interpretantur græcanica ſcholia, vt pietas ſit generale nomen complectens totum Chriſtianiſmum. Ambroſius de operibus miſericordiæ iſtud exponens nomine corporalis exercitationis, ſignificari vult ieiunium quod prodeſſe dicit, ſed parum, vt ſcilicet ſit carnis frenum. Qui commentarius non placet. D. Chryſoſtomo: Verba eius ſunt: Quidam hoc Apoſtolum de ieiunio aiunt dixiſſe, ſed profecto errant, neq; enim eſt corporalis exercitatio ieiunium ſed ſpiritualis, Nam ſi corporalis eſſet, corpus vtique nutriret, nunc vero illud macerat & extenuat. Intelligit ergo ipſe per corporalem exercitationem, eam quæ corpus vegetum ac robuſtum reddit, quæque ſoli corpori accommodata eſt. Senſus eſt, tu docebis populum, quæ iam te docui. Sed quantum ad te attinet, cogita te athletã, hoc eſt, quod dicis exerce, Nam imperatiuus eſt, à verbo γυμνάζω, ſed exercitium tuum ſit in pietate. Nã corporalis exercitatio quæ eſt iſtorum vulgarium athletarum parum confert, & non niſi ad præſentem vitam. Pietas autem magna parit commoda, non hic ſolum, ſed multo magis in futuro. Iſtud ergo: Nam corporalis exercitatio, &c. ratio eſt ſimilitudinis inuolutæ in verbo, exerce: Sic Chryſoſtomus. Cuius rei gratia inquit corporalis exercitationis mentionem facit: vt ſcilicet ex collatione huius oſtenderet eminentiam. Idem habent græcanica ſcholia. Comparatio inquiunt eſt à minore.

Fidelis ſermo & omni acceptione dignus) Chryſoſtomus refert ad præcedentia, & ſacit coniunctio (enim) quæ ſequitur. Senſus eſt: Quod iam dixi de pietate, eam habere promiſſionem tum præſentis tum futuræ vitæ, certum & indubitatum eſt, dignumque quod modis omnibus acceptetur.

I*N hoc enim laboramus & maledicimur, quia ſperamus in Deum viuum, qui eſt Saluator omnium hominum, maxime fidelium. Præcipe hæc & doce.*

I*N hoc enim*) huius rei gratia ob ſpem veræ vitæ æternæ: Expletiue enim additur illud, quia ſperamus in Deum viuum. *Laboramus*) Magnos labores ſubimus (*& maledicimur*) id eſt, contumelias, iniurias & etiam maledicta ſuſtinemus: Illud (*qui eſt Saluator omnium*) variè exponitur: Quidam referunt ad ſalutem corporum, vt intelligatur illud cõſeruare quod conſequitur creationem: Nã omnia creata virtute diuina conſeruantur, ne in nihilum recidant. Secundum quam interpretationem melius vertetur, ſeruator, vox eſt, quam etiam agnoſceret Cicero. Nõ enim eſt propria Chriſto, qui ſaluator dicitur propriè, non ſeruator: nam ſunt diuerſæ notiones harum vocum. Ad eundem modum accipitur in Pſal. Homines & iumenta ſaluabis Domine. Alij referunt ad ſalutem animæ, quorum commentarius optimè intelligitur ex lib. Auguſtini, quo reſpondet ad articulos ſibi falſo impoſitos. Verba ipſius annotauimus in enarratione illius loci: Vnus mediator Dei & hominum, qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus. Alij de vtraque ſalute interpretantur, hoc ſenſu: qui in hac vita ſaluator eſt omnium hominum, in futuro autem non omnium, ſed fidelium ſolum (*præcipe hæc*) ſcilicet quæ iam dixi.

N*Emo adoleſcentiam tuam contemnat, ſed exemplum eſto fidelium in verbo, in conuerſatione, in charitate, in fide, in caſtitate. Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.*

N*Emo adoleſcentiam tuam contemnat.*) Senſus eſt: quantum in te eſt aduigila, ne meritò contemnaris. *Exemplum eſto fidelium*) id eſt, typus & forma, ex cuius vita & moribus ipſi vitam ſuam & mores exprimant. In quibus autem ipſum velit eſſe typum & exemplar alijs, explicat dum adiungit (*in verbo*) id eſt, doctrina, exprimant alij tuam doctrinam, ne miſceas doctrinam dæmoniorum aut ματαιολογίαν. *In conuerſatione*) id eſt, vita & viuendi conſuetudine. Caſtitatem dicit puritatem totius vitæ.

N*Oli negligere gratiam quæ in te eſt, quæ data eſt tibi per prophetiam, cum impoſitione manuum presbyterij. Hæc meditare, in his eſto vt profectus tuus manifeſtus ſit omnibus.*

N*Oli negligere gratiam quæ in te eſt*) id eſt, quam accepiſti ad inſtitutionem Eccleſiæ, & omne religionis obſequium: græce eſt χάρισμα id eſt, donum, et interpretantur græca ſcholia authoritatem docendi. Quæ (inquit) *data eſt tibi per prophetiam*) quando diuini ſpiritus inſtinctu elegi te in

 Epiſcopum.

Epiſcopum. Accipitur prophetia enim hoc loco quomodo in primo cap. Secundum præcedentes in te prophetias: *Cum impoſitione manuum presbyterij*) præpoſitio, cum, hoc loco inſtrumentum ſignificat non comitem. Senſus eſt per impoſitionem manuum presbyterij: Non de presbyteris ait Chryſo. ſed de Epiſcopis iſtud dicit Apoſtolus. Non enim presbyteri eum ordinarunt, Accipit ergo ipſe nomen presbyterij chorum presbyterorum, id eſt, Epiſcoporum, quibus orantibus & imponentibus manum Timotheus creatus eſt Epiſcopus, & confirmatus, quamuis ad id muneris à Paulo per Propheriam electus fuerit. Ad eundē modum interpretantur Græcanica ſcholia. Quare indocta eſt illa annotatio Eraſmi in hunc locum, qui habet, Antiquis inter presbyterum, ſacerdotem, & Epiſcopum nihil interfuiſſe, Inhæſit Eraſmus nimis Hieron. debuerat & aliorum veterum ſententiam expendere & conferre.

1. capi. huius epiſtola.

Hæc meditare) id eſt, hæc exerce. Eſt enim meditari ſtudioſe exerceri in re aliqua: In his eſto vt profectus tuus manifeſtus ſit (*omnibus*) Græce additur præpoſitio, in omnibus, etiam in doctrina. Quamquam incertum eſt an ad res, vel ad perſonas pertineat.

A*ttende enim tibi & doctrinæ, inſta in illis. Hoc enim faciens, & teipſum ſaluum facies, & eos qui te audiunt.*

A*ttende enim tibi & doctrina, & c.*) coniunctio enim, iuxta Græcos redundat *Inſta*) id eſt, perſiſte, ſiue perſeuera in illis. *Hoc enim faciens, teipſum ſaluum facies, & eos qui te audient.*) Obſeruandum hoc loco, quod Paulus Epiſcopum recte ſuo munere fungentem, ſaluatorem vocet. Quare nulla eſt impietas in ſermone, quo D. virginem ſpem noſtram dicimus, cum iuxta Scripturam & Saluatricem appellare eam liceat.

CAPVT V.

S*Eniores ne increpaueris, ſed obſecra vt patrem, iuuenes, vt fratres, anus, vt matres. iuuenculas vt ſorores in omni caſtitate.*

HActenus tractauit Apoſtl. locos quoſdam communes fidei ac morum, de vero ſtudio, de beneficio Chriſti, de præcibus publicis, de Epiſcopis quales eſſe oporteat, dixit etiam de erroribus breui exorituris: Nunc alia quædam proſequitur. Neq; enim neceſſe eſt in epiſt. ſeriem illam & totum ductum ſeruare. *Seniorem*) Græce eſt presbyterum, ætatis vocabulum, hoc loco non eſt ordinis (*ne increpaueris*) Græce eſt ἐπιπλήξῃς, quia vox ſignificat plagam infligere, ſed transferunt hoc loco ad id quod eſt aſpere ſæue que obiurgare. Eadem metaphora vſus eſt. 3. cap. nolens Epiſcopum eſſe πλήκτην, ſiue percuſſorem, hoc eſt, acrem obiurgatorem. *Sed obſecra*) quod Amb. vertit exhortare: Græca vox ambigua eſt. *Iuuenes*) Paulus habet iuniores. *Anus*) id eſt, mulieres ætate grandiores, Græce eſt, πρεσβυτέρας, eadem vox quæ in principio capitis, licet alterius generis. *Iuuenculas*) Rurſus eſt iuniores. Sed veriſimile eſt comparatiua poſita loco poſitiuorum. *In omni caſtitate*) id eſt, puritate, vt ne ſuſpicionem quidam incurrant alicuius mali. Veriſimile eſt Apoſtolum hęc non admoniturum fuiſſe, niſi fuiſſet adoleſcens Timotheus.

V*Iduas honora, quæ vere viduæ ſunt. Si qua autem vidua filios aut nepotes habet diſcant primum domum ſuam regere, & mutuam vicem reddere parentibus, hoc enim acceptum eſt coram Deo.*

V*Iduas honora*) prolixus hoc loco tractatus eſt de viduis, & nobis difficilis, propterea quod hac tempeſtate huiuſmodi viduæ non reperiantur: quando autem inceperint inſtituta huiuſmodi viduarū, & quando deſierint, & num in commune vixerint, ex hiſtorijs petendum eſt. Multa de his habet Chryſ. lib. 3. de dignitate ſacerdotali. In hoc quod ait: quæ vere viduæ ſunt, alludit ad Ethimologiam Græce vocis. Nam χήρα dicitur à verbo χηρόω, quod eſt deſolor ac deſtituo, ſiue orbo. Sed & in Latinis vidua à viduando dicitur, hoc eſt, orbando: hinc viduitas pro deſolatione & ſolitudine. Senſus ergo eſt: quæ verè viduæ ſunt, id eſt, omnino deſolatæ ac deſtitutæ & non viro tantum orbatæ, ita paulo inferius explicat ipſe Apoſt. Ita etiam vidua filios, aut nepotes habens: (*diſcat primum*) id eſt, ſecundum Amb. antequam vidua Eccleſiæ fiat, antequam ab Eccleſiá ſuſtentetur, & Eccleſiaſticæ incumbat diſciplinæ. Certo enim & peculiari modo viuebant: Loco, regere habet Ambr. pie tractare; Græce eſt εὐσεβεῖν, quæ vox ſignificat imbuere, aut etiam exercere pietatē. Senſus eſt: diſcat familiam ſuam ad Chriſtum inſtituere *Et mutuam vicem reddere parentibus*) Redduntur vices parentibus, dum beneficijs filijs ac nepotibus, dum in timore Dei educantur. Græci codices qui hodie in manibus ſunt, legunt (diſcant) numero multitudinis, vt ad filios & nepotes pertineat, qui ſic inſtituendi ſunt à matre vel auia, vt pij ſunt erga progenitores: Atque in hanc ſententiam interpretatur Theophyl. Verum Chryſ. ad viduam refert, dicens, hoc eſſe reddendum in nepotibus, quod in defunctis parentibus

rentibus vidua non poſsit. Videtur ergo ipſe legiſſe (diſcat) in ſingulari numero. Græcanica ſcholia com primum de vidua Interpretantur, ſecundo ad filios & nepotes referunt. Ex quibus diſcimus etiam Græcos codices id temporis variaſſe.

QVæ autem verè vidua eſt & deſolata, ſperet in Deum, & inſtet obſecrationibus & orationibus nocte & die, Nam quæ in delitijs eſt, viuens mortua eſt. Et hoc præcipe, vt irreprehenſibiles ſint.

QVæ autem vere vidua eſt) quod velut exponens, addit. *Et deſolata*) vt coniunctio, &, epexegeſin habeat. Senſus eſt: quæ non ſolum viro orbata eſt, ſed & liberorum ſolatio deſtituta & nepotum, & breuiter omnium omnino hominum: *Speret in Deum & inſtet obſecrationibus.*) Si Paulus iſtud poſtulet à viduis vt aſsiduę ſint noctuque & die in precibus, quid faciendum clericis: quid faciendum ſacerdotibus: D. Ambroſi. indicandi modo legit, ſperat in Deum, & inſtat ſiue perſeuerat: quæ lectio Græcorum eſt, vt Apoſt. non præcipiat quid velit facere viduas, ſed explicet deſcriptione quas veras viduas dixerit, Atque ita locum hunc interpretatur Chryſoſtomus.

Nam quæ in delitijs eſt, viuens mortua eſt.) Participium, viuens, referri poteſt vel ad precedentia, vel ad ſequentia: Verum ſenſus argutior eſt, ſi referatur ad ſequentia, quod faciunt Græci, vt duo contraria coniungat Apoſtolus, quaſi dicat: Viuens non viuit, viuit quidem ſecundum corpus, ſecundum ſpiritum vero mortua eſt. Iſtud merito terrere debet ſacerdotes, qui in delitijs agunt. Si, inquit Chryſoſtomus, ita prohibentur delitiæ, vbi & ætas & ſexus infirmior eſt, quid dicturi ſunt viri qui ſe delitijs ſoluunt.

SI quis autem ſuorum, & maxime domeſticorum non habet, fidem negauit, & eſt infideli deterior. Vidua deligatur non minor ſexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor, in operibus bonis teſtimonium habens, ſi filios educauit, ſi hoſpitio recipit, ſi ſanctorum pedes lauit, ſi tribulationem patientibus ſubminiſtrauit, ſi omne opus bonum ſubſequuta eſt.

SI quis autem ſuorum) Eraſ. non male vertit, ſi qua, ſcilicet, vidua, vt ſit perpetuus ſermo: & ad viduam pertinere admonent Græca ſcholia. Suos dicit qui eam genere contingunt, & quia contingit ſuos eſſe puta amicos, non autem etiam domeſticos, idcirco addit (*maxime domeſticorum.*) Curam ſiue prouidentiam appellat tum illam, quæ circa animum eſt, tum illam quæ eſt circa corpus. Infideli deteriorem pronunciat, quia gentiles licet non omnibus ac ſaltem cognatis prouident naturæ lege inducti. Quod præcedit (*fidem negauit*) intellige negauit factis & opere, quanquam in intellectu fidem ſeruet.

Vidua deligatur, &c.) Quęſtio hic eſt, num ad præpoſitam viduarum tantum iſtud pertineat, an ad omnes: hoc eſt, num eligi hoc loco ſit præfici cæteris, an ſimpliciter admitti ad conſortium.

Si ſpectes vocem Latinam, non alienus fuerit prior ſenſus. Verum vox Græca ſignificat ſimpliciter in numerum adſcribi ſiue in catalogum redigi, quod pertineat ad omnes: & ita exponit D. Chryſoſt. Cæterum quod Paulus hic tam grandæuam requirit, nimirum ſexaginta vt minus annorum, indicio nobis eſt non ſolam paupertatem in ipſis viduis ſpectatam fuiſſe.

Quæ fuerit vnius viri vxor) miranda hic Pauli ſeueritas qui nec ſeptuagenariam ad eleemoſynas eccleſiæ admitteret, ſi ſecundo fuiſſet nupta: vnde colligimus aliquid officij incubuiſſe iſtis viduis. Quod ſi iſtud in ſuis mulierculis requirit Paulus, quid mirum Eccleſiam in ſacerdotibus id requirere: Bonum etiam argumentú eſt quod hinc ducitur contra Pomeranum, videlicet in precedentibus non dici vnius vxoris virum Epiſcopum, qui ſimul duas habeat vxores, vt ibi notauimus: (*ſi filios educauit*) ſ. vt oportet. i. ſi ad pietatem inſtituit. Paulus habet dictionem compoſitam. (*ſi hoſpitio recepit*) & hic dictio compoſita eſt; atque ideo iucundior ſermo. *Si ſanctorum pedes lauit*) hoc addit, quia nonnullæ hoſpitio excipiunt ſanctos: ſed interim ancillarum non ſua in illis excipiendis vtuntur opera: Non vult ergo viduam mollem & delicatam. Quod ſequitur: *Si omne opus bonum ſubſecuta eſt*) Eraſmus non male vertit, ſi in omni opere bono fuerit aſsidua.

ADoleſcentiores autem viduas deuita. Cum enim luxuriatæ fuerint in Chriſto, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt: ſimul autem & otioſæ diſcunt circumire domos: non ſolum otioſæ, ſed verboſæ, & curioſæ, loquentes quæ non oportet.

ADoleſcentiores autem) Eraſmus comparatiue intelligit minores quam ſeptuaginta annorum. Alij poſitiuè accipiunt pro adoleſcentulis ſiue iuuenculis, atque ita vertit Hieronym. in Epiſtola ad Geruntiam de Monogamia, & congruit magis ſequentibus. Illud (*deuita*) ſatis incommode verſum eſt. Græca vox ſignificat reijce & refuta, hoc eſt, ne recipias alendas: (*cum enim luxuriatæ fuerint*) id eſt, vbi laſciuierint, qualem laſciuiam videmus in equis bene paſtis,

& cæteris iumentis, quæ cum pabulo ſeroci-
unt, atque abruptis habenis ſuopte ferun-
tur arbitrio. Quod additur (*in Chriſto*) di-
lucidius vertiſſet, in Chriſtum, id eſt, contra
Chriſtum vel aduerſus Chriſtum. Cum laſ-
ciuierint in iniuriam Chriſti, quem in ſpon
ſum & in maritum ſibi delegerant. Sic Hier.
& Græci interpretes: Habentes damnatio-
nem, quia primam fidem irritam fecerunt)
quia violauerunt votum ſiue profeſsionem
ſiue pactum cum Deo initum.

Refert hic obſeruare, quomodo veteres
hunc locum ſint interpretati. Chryſo. Oe-
cumen. Theophylact. fidem interpretantur
διαθήκην, id eſt, pactum, Epiphanius ἐπαγ-
γελίαν, id eſt, promiſsionem. Amb. profeſsio
nem, Aug. votum, Vide Epiph. lib. 2. contra
hæreſes hæreſi. 48, Vide Aug, de ſancta vir-
ginitate cap. 33. & de adulter. coniug. cap. 4.
Reliquos vide in commen. huius loci. Cum
horum interpretatione conferantur com-
mentarij Lutheranorum, qui fidem inter-
pretantur de fide qua creditur Euangelio.
In confirmationem ſuæ ſententiæ adferũt,
quod in præcedentibus Apoſtolus ea voce
ſic vſus ſit, dum ait: Si quis ſuorum curam
non habet, fidem negauit, quaſi non & ab
ipſis interpretibus aliter ſumatur presby-
ter, dum dicitur in principio capitis. Senio-
rem ne increpaueris: & aliter dum ſequitur:
Qui bene præſunt presbyteri. Adferunt &
aliud argumentum: dicunt nec Græcam,
nec phraſin Hebræam habere, vt fidem irri-
tam facere ſit vota violare: ſed videndũ num
de vocibus coniunctis loquantur, an de ſin
gulis ſeorſim: Voces has ſic ſumi in Scrip-
tura patet. Nam Numerorum. 30. legimus:
Si quis Domino votum vouerit, non faciet
irritum verbum ſuum. Rurſus: Vota irrita
erunt. Rurſus: Promiſsiones irritas fecit me
as. Et cap. 17. Gen. Pactum meum irritum fe-
cit, vbi eſt vox Hebræis propria. græca phra
ſis eſt in Epiſtola ad Hebr. Irritam quis faci-
ens legem Moyſi. Rurſum in Pſal. Quæ pro-
Heb. 12. cedunt de labijs meis, non faciam irrita. Et
Pſalm. 88. apud Marcum, capite. 7. Bene irritum feciſti
verbum Dei, vbi eſt vox Pauli ἀθετεῖν.

Iam alteram vocem quæ eſt πίστις ſiue fi-
des pro pacto poni, & promiſsione certum
eſt in Epiſtola ad Romanos, vbi capite. 3. di
citur: nunquid incredulitas illorum fidem
Dei euacuauit? Quare reiecta horum ſen-
tentia, retinenda eſt interpretatio veterum
tam græcorum quam Latinorum, vt intelli-
gantur damnationi obnoxiæ, quia votum
continentiæ violarunt.

V*Olo ergo iuniores nubere, filios procreare,*
matres familias eſſe; nullam occaſionem
dare aduerſario maledicti gratia. Iam enim quæ-
dam conuerſæ ſunt retro poſt Satanam. Si quis
fidelis habet viduas, ſubminiſtret illis, vt non
grauetur Eccleſia: Vt ijs quæ vere viduæ ſunt,
ſufficiat.

V*Olo ergo iuniores nubere*) non abſoluta
voluntate, ſed ne laſciuiant & cætera ad
mittant, quæ iam dixi. Sic Hieron. in Epiſt.
ad Gerontiam, vbi vere inſignis eſt. Et Chry-
ſoſtomus in comment. huius loci. Illud, in-
quit, dicit non quod adoleſcentulas viduas
eſſe nolit, ſed quod adulteras eſſe vetet, no-
lens otioſas eſſe & loqui quæ non decent, ea
cauſa ſublata non prohibet iuniores vidu-
as. Ad eundem modum interpretantur Græ-
can. ſcholia, & addunt: Volo iuniores nube-
re, ſcilicet, ante votum. Seipſas Chriſto non
deſpondeant, inquiunt, & ita nubant: hoc
enim peccato vacat, illud autem impium eſt
& ſceleſtum.

Illud (*matresfamilias eſſe*) Græce iucun-
dius eſt voce compoſita οἰκοδεσποτεῖν, id eſt
familiam adminiſtrare ſeu gubernare: (*nul-*
lam occaſionem dare aduerſario) vt maledicat
fidei: hoc enim (*maledicti gratia.*)

Iam enim quædam conuerſæ ſunt,) Senſus eſt
Chriſto quem in ſponſum delegerant, con-
tempto deflexerunt ſecutæ ſatanam. Hæc eſt
cauſa quare adoleſcentulas nubere velit. *Si*
quis fidelis) addunt græci codices: vel ſi qua
fidelis habet viduas, ſubminiſtret illis id eſt,
ſumptibus ſuis illas alat, & non onere Eccle
ſiæ. *Vt ijs quæ vere viduæ ſint ſufficiat,*) ſci-
licet Eccleſia, vt ſatis eſſe poſſet & idonea ad
alendum vere viduas. Hic eſt finis tractatus
de viduis: Quæ iam ſequuntur pertinent ad
presbyteros.

Q*Vi bene præſunt presbyteri, duplici hono* Deut. 25. a.
re digni habentur: maxime qui laborant 1. Cor. 9. a
in verbo & doctrina. Dicit enim Scriptura: Non Matth. 10. b.
alligabis os boui trituranti. Et: Dignus eſt ope- Luca. 10. b
rarius mercede ſua.

P*Resbyteri*) hoc loco eſt vocabulum or-
dinis, & refert Chryſoſtomus ad Præſu-
les ſiue Epiſcopos, cui fauet verbum præ-
ſunt. Honorem vocat ſubſidium, & non vul
garem iſtum honorẽ vt diſcedere de via, ape
rire caput, flectere genu. Quod ait (*duplici*)
Græca ſcholia, dictum putant per compara-
tionem ad viduas, quas in præcedenti tra-
ctatu honorari voluit Apoſtolus, hoc eſt,
alij ſtipendio Eccleſiæ. Addunt & aliũ com-
mentarium, qui magis probabilis eſt: Du-
plici honore, inquiunt, id eſt, magno ſtipen
dio, vt iubeat Apoſtol. abundanter illis ſub-
miniſtrari neceſſaria, quo libere valeãt, exe-
qui munus ſuum (*dicit enim Scriptura, non*
alligabis os boui trituranti) boues triturantes
Epiſcopi ſunt & doctores: Ita omnes com-
mentarij,

mentarij. Sed quæſtio eſt num Apoſtolus teſtimonium hoc ſecundum allegoriam citet, an potius ad literam, vt in voce bonis metaphora ſis: Quidam hoc, illud alij amplectuntur: vtrunq; probabile eſt. Moris enim apud Paleſtinos, circumacto iumento triturare. Teſtimonio legis adijcit Apoſto. aliud ex Euangelio deſcriptum. *Dignus eſt operarius mercede ſua,*) Mercedem intellige non ſeruilem & proprij nominis, ſed neceſſariarum rerum ſubminiſtrationem. Quæſtio hic eſt, num Epiſcopi & Paſtores qui nõ præſtant quod officij ſui eſt, iuſte requirant fructus. Ex iure diuino quod hic proponit Apoſtolus, nihil videtur ipſis debitum. Nam boues ſunt non triturantes: Verum præter ius diuinum inſpiciendum eſt ius canonicum, & ius ex legatis & fundatoribus proueniens piorum, qui bona ſua reliquerunt Epiſcopis & alijs Eccleſiæ miniſtris.

A*Duerſus presbyterum accuſationem noli recipere, niſi ſub duobus aut tribus teſtibus: Peccantes coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant. Teſtor coram Deo & Chriſto Ieſu, & electis Angelis, vt hæc cuſtodias, ſine præiudicio nihil faciens, in alteram partem declinando. Manus cito nemini impoſueris, neque communicaueris peccatis alienis.*

A*Duerſus presbyterum*) Chryſoſtomus ad ætatem refert, quod nimirum eſt, præſertim cum ſecundum ipſum Timotheus Archiepiſcopus fuerat. Ad ætatem quoque refert Theo. & Græc. ſcholia. Ambroſius ſignificationem ordinis retinet, quod multo probabilius eſt: Id inquit, honoris deferas ordini Epiſcoporum, ne etiam pro tribunali ſedens ad cauſam audiendam admittas accuſationẽ contra eos, niſi hac cõditione. Ex hoc loco diſcimus cognitionem aliquã cauſarum forenſium olim fuiſſe apud Epiſcopos. Et dicit Chryſoſt. partem hanc Epiſcoporum longe difficillimam eſſe, Ambr. quoque & Auguſtinus de huius rei difficultate quæruntur.

Peccantes autem coram omnibus argue) Senſus eſt: Nolo ſic te parcere ordini quin Epiſcopos quos conſtiterit peccaſſe, vel quia per teſtes approbatum eſt, vel quia eorum peccata alijs manifeſta ſunt, arguere poſsis. Cauſam quare coram omnibus argui velit, explicat, dum addit. *Vt & cæteri timorem habeant,*)& timore contineantur in iuſtitia.

Teſtor coram Deo) id eſt, obteſtor te interpoſito non ſolum nomine Patris & Filij, ſed & ſanctorum Angelorum, in quorum conſpectu conſiſtimus. *Vt hæc*) ſcilicet quæ dixi cuſtodias. Secundum Ambroſium refertur ad totam ordinationem Eccleſiæ clericorum & viduarum. Alij interpretantur, vt ad iudicia tantum pertineat, hoc ſenſu: vt hæc quæ in præcedenti ſententia dixi, cuſtodias (*ſine præiudicio nihil faciens,*)id eſt, niſi prius iudicaueris apud te, quid in tribunali ſis iudicaturus. Cui ſententiæ fauet quod ſequitur: *In alteram partem declinando*) in quo alludit ad bilancem indifferentem ad vtrumque. Senſus eſt: communem & æquum his qui iudicandi ſunt te præbeas, vt te nullus anticipet, nemo conciliet. Si Amb. ſequamur, ſenſus huius: Sine præiudicio nihil faciens, hic erit: Nihil in omnibus abſque diligenti indagatione ſiue diiudicatione præuia agas. Eraſmus præiudicium in longè alia ſignificatione accipit, ſcilicet pro præcipitato iudicio, cum ex concepta opinione temere quippiam agitur, & refert ipſe ad præcedentia. Ad eundem modum interpretantur Græc. ſcho. Vt hæc cuſtodias, inquiunt, abſque præcipitatione iudicij, hoc eſt, vt nihil eorum quæ dicta ſunt, temere & imprudenter, ac non præeunte iudicio & concilio agas.

Manus cito nemini impoſueris,) ſcilicet ad abſoluendum: Sic quidam. Verum Græca. ſchol. de ordinatione interpretantur, hoc ſenſu: Neminem ordines, niſi cuius vitam probe perſpectam habeas: Neque communicaueris peccatis alienis,) Hinc colligimus quod is qui indignum inſtituit ſeu ordinat particeps efficiatur, & communicet peccatis, quæ ab ipſo committuntur. Quod diligenter attendere debent, non ſolum Epiſcopi, ſed & ipſorum conciliarij.

T*E ipſum caſtum cuſtodi. Noli adhuc aquã bibere, ſed modico vino vtere, propter ſtomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.*

T*E ipſum caſtum cuſtodi,*) id eſt, purum & immaculatum. Magnam enim puritatem requirit religio. *Noli adhuc aquam bibere*) pro noli adhuc Græce eſt μηκέτι, quod Eraſmus vertit, ne poſt hac. Ex qua particula Hieronymus ratiocinatur Timotheum vſque ad id tempus aquam potaſſe. Commentarius Amb. in hunc locum ſic habet: vult Deus prudenter ſibi ſeruiri, ne nimietate debiles efficiamur, & poſtea medicorũ ſuffragia requiramus. *Sed modico vino vtere*) Locus hic pulcherrime tractatur à Chryſo. homelia prima ad populum Antiochenũ.

Q*Vorundam hominum peccata manifeſta ſunt præcedentia ad iudicium, quoſdam autem & ſubſequuntur. Similiter & facta bona manifeſta ſunt, & quæ aliter ſe habent, abſcondi non poſſunt.*

Q*Vorundam hominum peccata manifeſta ſunt*) ſiue vt Græce eſt, ante manifeſta ſunt. Putat Chryſoſtomus hæc adiecta, vt

ſciret Timotheus, quid in multitudine ordinandorum eſſet faciendum, Quorundã inquit, peccata palam incurrunt in oculos, ſeſeque ꝓdunt, vt facile de ijs ſit iudicare, atque hæc, non debent te latere: quorundam vero ſubſequuntur poſtea, dum electi ſunt & ordinati, quæ perſpicacibus lynceiſque oculis obſeruare debes: ſi quid præter hæc egeris, communicabis peccatis: *Similiter & facta bona manifeſta ſunt,*) Rurſus eſt πρόδηλα, id eſt, ante manifeſta (*& quæ aliter ſe habent*) ſcilicet quam bonum eſt, id eſt, *Peccata abſcondi non poſſunt*) quin tandem appareant & in lucem veniant.

CAPVT VI.

QVicunque ſunt ſub iugo ſerui dominos ſuos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini, & doctrina blaſphemetur. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres ſunt, ſed magis ſeruiant, quia fideles ſunt & dilecti, qui beneficij participes ſunt.

Q*Vicunque ſunt ſub iugo ſerui, &c*) quod tam ſtudioſe & toties in ſuis Epiſtolis hanc rem inculcet Apoſtolus, indicio nobis eſt, iam tum fuiſſe aliquos, qui male intelligentes libertatem Chriſtianam, putarent cum hac non conſiſtere ſeruitutem: maximè quæ dominis Ethnicis exhibebatur. Illud: Ne nomen Domini & doctrina blaſphemetur) hunc habet ſenſum: ne nomen Chriſti & Euangelium, quod nos diſcipuli propagandum ſuſcepimus, male audiat. Si enim domini ſeruos à fide Chriſti ſuſcepta experiantur immorigeros aut contumaces, aſcribent id doctrinæ Euãgelicæ, & in Chriſti doctrinam reijcient. *Qui autem fideles habent dominos non contẽnant quia fratres ſunt*) id eſt, Chriſtiani ſunt. Hinc diſcimus Paulum in præcedenti ſententia monuiſſe ſeruos dominorum Ethnicorum. Illud: *Qui beneficij participes ſunt*) id eſt, qui beneficentia iuuantur, refertur ad ſeruos non ad dominos. Senſus eſt: Cogitent ſerui quod accipiant multa illa beneficia à dominis ſuis, ab illis ſiquidem aluntur, ab illis veſtiuntur, eorum præterea munere Chriſtiani ſunt: reddant ergo beneficium, bene & fideliter ſeruiendo.

H*AEc doce & exhortare. Si quis aliter docet, & non acquieſcit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei, quæ ſecundum pietatem eſt, doctrinæ ſuperbus, nihil ſciens, ſed languens circa quæſtiones & pugnas verborũ, ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blaſphemiæ, ſuſpitiones malæ, conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati ſunt, exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem.*

H*AEc doce & exhortare. Si quis aliter docet,* redit ad id quod cœpit in prima parte Epiſtolæ, Græce iucundius eſt voce compoſita. Si quis ἑτεροδιδασκαλεῖ, id eſt, diuerſa docet, id eſt, impertinentia ſiue ex deuteroſibus Iudæorum, ſiue ex philoſophia Ethnicorum, ſiue ex magia Simonis vel doctrinis dęmoniorum, Hodie aliter docent: non ſolum qui hæreſes prædicant, ſed etiam ij qui nugas adferunt & commentitia exempla vel falſa miracula. *Non acquieſcit*) ad verbum eſt: & non accedit. *Sanis ſermonibus*) Non eſt veriſimile tunc inter Chriſtianos fuiſſe qui Chriſti doctrinam reprehenderent. Quare quod dicit (*& non acquieſcit*) intelligendum eſt hoc ſenſu & non conſentanea dicit doctrinæ Chriſti. *Et ei quæ ſecundum pietatem eſt*) id eſt, quę ſapit cultum Dei, qui conſiſtit in fide, ſpe & charitate: (*ſuperbus*) ſubauditur verbum (eſt) Græce eſt τετύφωται, id eſt, inflatus eſt (*nihil ſciens, ſed languẽs circa quæſtiones*) Græce eſt νοσῶν, id eſt, ægrotans, ſed transfertur hoc loco ad animũ, vt νόσοοι, dicantur, qui deſipiunt ſeu delirant, id eſt, animi morbo laborant, vt qui iudicant id ſectandum quod non eſt ſectandum qui magnum impendunt laborem in inquirenda veritate rei, non admodum frugiferæ ad fidei profectum, velut ſi ſacerdos totam terat ætatem in ſtudijs mathematicis. Reprehendit ergo hoc loco Paulus ſtudia inutilia, & quæſtiones futiles illorum temporum. Lutherani pertinere putant ad commentarios ſcholaſticos in ſententias Magiſtri conſcriptos. Sed tales quæſtiones plurimum frequenter adferunt frugis, quanquã fatendum eſt nonnihil à pleriſque hac in re peccatum fuiſſe. Blaſphemiã nonnulli commentarij interpretari videntur, vt ſit vocabulum ſpecialis nominis, ſed probabilius eſt generaliter pro maledicentia poni: naſcuntur enim ex huiuſmodi diſputationibus & verborum pugnis (quas eleganter Apoſtolus λογομαχίας, dictione compoſita vocat) conuitia. Quod additur: *Suſpitiones malæ*) interpretãtur Græci opiniones & peruerſa dogmata. Vocem Pauli Cicero intelligentiam vertit et notitiam: Eſt ὑπόνοια, Conflictationes) Græcis non ſimpliciter eſt διατριβαὶ, quo nomine congreſſus & diſputationes ſcholaſticas ſignificant, ſed addita præpoſitione παρά, quæ ſæpius id efficit, vt vox cum qua componitur, in malam partem ſonet. Significat igitur conflictationes inutiles & nihil ad rem pertinentes. In hunc

modum

modum interpretatur Theophylactus: *παραδιατριβαὶ*, inquit, id eſt, ſcholæ ſuperuacaneæ. Schólia Græcanica putant metaphoram ſumptam à ſcabioſis, qui mutuo confrictu contactuque morbum communicant: Vt ſenſus ſit: ex quibus oriuntur opinionum peruerſorum dogmatum affricationes. Meminit huius cómentarij & Theophylactus, meminit & Chryſoſtomus. Quẽadmodum inquiunt, ſcabioſæ oues, ſi confricentur cæteris, etiam quæ ſanæ ſunt, morbo tentantur. Ita & hi homines, ſi ſimplicioribus quibuſque inuerſentur, veneno ſuæ prauitatis eos inficiunt. *Qui veritati priuati ſunt*) id eſt, quibus veritas adempta eſt, iuxta illud Publij: Nimium altercando, veritas amittitur. *Exiſtimantium pietatem*) id eſt, religionem Chriſtianam rem eſſe quæſtuoſam. Quidam Iudæi & gentiles ad fidẽ conuerſi ſectas ſuas miſcebant Chriſtianiſmo, atque hac ratione docendo, quæſtum venabantur. De horum non vulgi auaritia loquitur Apoſtolus.

Eſt autem quæſtus magnus, pietas cum ſufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid poſſumus. Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his contenti ſimus.

Eſt autem quæſtus magnus) viſus eſt dixiſſe religionem non eſſe quæſtum, hic corrigit ſe: Magnus, inquit, quæſtus eſt pietas, ſed nó ita quomodo iſti exiſtimant, ſed excellentiori modo: ná parit æterna bona. Illud: *Cum ſufficientia,*) Eraſmus non male vertit, cum animo ſua ſorte contento: Græce eſt *αὐταρκεια*, vocabulum philoſophicum, ſignificans vbi quis contentus eſt ſuis, nec aliunde deſiderat quicquam. Talis erat Apoſtolus, ego inquit didici in quibus ſum, id eſt, ijs quæ ad manum ſunt, contentus eſſe. Ad Philip. cap. vlti. vbi eſt *αὐταρκης*, vox huius loci.

Nihil enim intulimus in hunc mũdum,) Si quis doctrinam hanc bene imbibiſſet, & frequenter ad memoriam reuocaret, nempe quod non plus ſecum ferct ex hac vita diſcedens, rex aut princeps, quam agricola vel quis è plebe, ſanè nihil præter veſtimenta ad carnis nuditatem tegendam, & alimenta ad corpus in vita fulciendum neceſſaria, in hoc mundo appeteret.

Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & deſideria multa inutilia, & nociua, quæ mergũt homines in interitum & perditionẽ. Radix enim omnium malorum eſt cupiditas, quam quidem appetentes, errauerunt à fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis.

Nam qui volunt diuites fieri) per occaſionem deteſtatur ſtudium pecuniæ, & præſertim in doctore Eccleſiaſtico: & reuera nihil tam pernicioſum eſt, quam ſi Eccleſiaſticus, maximè qui eſt in ſublimi loco, ſtudeat congregandis diuitijs. Rationem eius reddit Ambroſius: Quanto, inquit, quis honorificentior ordine eſt, tanto magis ſua determitandum ſe in hac re, quæ in vita iſta procliuis eſt. Annotat Chryſoſtomus dixiſſe Apoſtolum non hoc modo: non qui diuites ſunt, ſed qui volunt diuites fieri, vt intelligas, non diuitias, ſed harum cupiditatem damnaſſe Apoſtolum: *Incidunt in tentationem,*) Senſus eſt: qui tenentur ſtudio pecuniæ, variè ſolicitantur ad diuinas leges & humanas tranſgrediẽdas. *Et in laqueum diaboli*) ita irretiantur varijs peccatis. *Et deſideria multa*) & ſtulta & noxia. *Quæ mergunt*) vox Græca ſignificantior eſt, quæ alte demergunt hominem, ita vt emergere nequeat. Admonitio hæc frequenter verſare debet ante oculos eorum, maximè qui futuri ſunt ſacerdotes, vt animum ſtudeant etiam dum adoleſcentes ſunt, ab amore diuitiarum liberum ſeruare. Radix enim vnde omnia mala pullulare ſolent, eſt cupiditas, id eſt, ſtudium pecuniæ. Non enim hoc loco eſt *πλεονεξία*, de qua voce aliquoties diximus, ſed *φιλαργυρία*, quam Ambroſius hoc loco auaritiam vertit, quod annotandũ eſt, ne quis de gloriæ, de imperij, vel de alterius generis cupiditate Apoſtolum loqui exiſtimet. Auarus dum cupiditatem ſuam quæ inexplebilis eſt, explere cupit: & adulteria, & ſacrilegia, & homicidia, & nihil non admittit, vt rectè exclamet Poeta. Quid non mortalia pectora cogis auri ſacra fames. Et Sap. in Eccleſiaſtico: Auaro nihil eſt ſceleſtius, hic enim & animam ſuam vænalem habet. *Quam quidem appetentes*) Diximus Græcam vocem ſignificare ſtudium pecuniæ, quare mollius cum ea hæret, illud (quam) refert enim pecuniam, quæ vox in compoſito nomine *φιλαργυρία* includitur. Errauerũt à fide) Hinc diſcimus, quam deteſtabile vitiũ ſit auaritia, quod hominẽ etiá in errorẽ deducit. *Et inſeruerunt ſe doloribus multis*) Siquidem ſtudium pecuniæ ſpinarum in modum ſtringentis animum ex omni parte cruẽtat curis, vigilijs, & terrorib. ipſum tráſfigens. Sic Græca ſcholia. Et ad eundem modum interpretantur alij tam Græci quá Latini interpretes, Ná ſine dubio locus ita interpretandus fuiſſet, ſi Græce locutus fuiſſet Apoſtolus, nunc autem Hebraizat dolores vſurpans pro ipſis ſceleribus & malis culpæ. Hebræis ſiquidé AMAL, ꝓpriè laborẽ ſignificat qualis eſt mœrentiũ & eorum

qui laborando artus ſatigant. Vnde deflexerunt vocem ad ſignificandum deſatigationem, quæ, quia cum dolore plerunque coniuncta eſt, deinde pro dolore vſurpatur & poſtremo deflexerunt vocem ad ipſam culpam ſeu ſcelus deſignandum, quod dolorum cauſa eſt. Hebræorum magiſtri hanc vocem tractantes, multa proponunt ſignificata, quaſi ex æquo ad omnia illa pertineat, cum reuera vna tantum ſit naturalis ſignificatio eius, & varius flexus. Numero. 23. Non eſt idolum in Iacob, nec videtur ſimulachrum in Iſrael. Illud (ſimulachrum) eſt dolor huius loci. Vnde Rabbi. Salomon interpretatur: non eſt præuaricatio in Iſrael. Alius: non eſt iniquitas, non eſt calumnia, non eſt labor. Chaldæus interpres: non eſt ſimulachrum, quomodo vertit Hieron. Eadem vox habetur Pſal. 7. Ecce parturit iniuſtitiam, concepit dolorem pro dolore Hebraicè eſt AMAL. Sic Iob. 5. De humo non egredietur dolor, quod alius vertit, è terra, non orietur peruerſitas. Eſaiæ. 10. ſcribentes iniuſtitiam ſcripſerunt. Omnibus his locis eſt AMAL. Vult ergo hoc loco Apoſto. auaritiam non eſſe ſolam, ſed qui vitio huic deditus eſt, multis ſe maculare peccatis. Nā quod diuitiæ curas adſerant, palam eſt, poſtquam in errorem fidei pertraxerunt.

TV autem ò homo Dei, hæc fuge, ſectare vero iuſtitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, manſuetudinem. Certa bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam, in quā vocatus es & confeſſus bonam confeſſionem coram multis teſtibus.

TV autem ò homo Dei) id eſt, qui populo in rebus Dei præes, qui paſtorem agis & Epiſcopum. *Hæc fuge, ſectare vero iuſtitiam*) Non dixit ab his diſcede, illis vero adhære: ſed quod vehementius eſt, fuge, & perſequere, ſiue vt noſter vertit interpres, ſectare. Eſt ergo epithaſis in his duobus verbis. Qui omnibus modis agit, vt auctior in iuſtitia ſit hoc anno quam erat ſuperiori, is ſectatur iuſtitiam. Pietas hoc loco non eſt θεοσέβεια ſed εὐσέβεια, Virtutes quas hic enumerat, neceſſariæ ſunt Epiſcopis.

Certa bonum certamen) hoc propoſitum eſt Chriſtianis, id ſignificat genitiuus (fidei) qui additur: (*apprehendere vitam æternam*) quę palma eſt certaminis huius (*in quā*) ſiue ad quam (*vocatus es, &*) cuius gratia, *confeſſus es bonam confeſionem*) iuxta Amb. & Græc. ſchol. Apoſt. commoneſacit. Timo. voti ſiue profeſsionis factæ in Baptiſmo, Comment. Amb. rectius intelligetur, ſi conferatur cum cap. 20. libri quem de Eccleſi. Hierarchia, conſcripſit Diony. in quo actio Baptiſmi pulcherrime explicatur.

PRæcipio tibi coram Deo qui viuificat omnes, & Chriſto Ieſu qui teſtimonium reddidit ſub Pontio Pilato bonam confeſſionem, vt ſerues mandatum ſine macula, irreprehenſibile vſque in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti, quem ſuis temporibus oſtendet beatus & ſolus potens rex regum & Dominus Dominantium: qui ſolus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inacceſſibilem, quem nullus hominum vidit, ſed nec videri poteſt, cui honor & imperium ſempiternum, Amen.

PRæcipio tibi coram Deo) nomen eſt perſonæ: ſiquidem partem ſignificat. Addit iſtud Apoſtol. vt quæ mandat velut ab ipſo Domino accepta cuſtodiat Tim. & ſemper teſtem ſub quo hæc audit ante oculos habēs commoueatur animo: Sic Chry. quanquam non tam propter Timo. quam propter eius ſucceſſores putat Ambr. Apoſt. hæc dixiſſe. Valde in loco poſuit illud (*qui viuificat omnia.*) Si quidem adhortatur Timo. ad certamen ſubeundum. Apte etiam poſtquā meminit Chriſti, adiecit. *Qui teſtimonium reddidit ſub* Pontio Pilato) vt in hunc reſpiciens Tim. excitetur ad paria. *Mandatum*) illud intelligit, quod ſupra poſuit: Certa bonū certamen fidei. Quanquam alij heteroſin numeri eſſe volūt, & ſenſum eſſe: Vt ſerues quæcunque mandaui. Quod ſequitur (*ſine macula*) Græcis eſt vnica dictio compoſita & adiectiua. Hæc Eraſ. refert non ad mandatum, ſed ad ipſum Timo: Nam in hunc modum vertit: At ſerues præceptum immaculatus & irreprehenſibilis. Græcus ſermo vtrumque admittit, & ſenſus ſemper eodē recidit: *Vſque in aduentum Domini*) Paulus & Apoſtol. ſemper ante oculos habens diem iudicij, non ad terrorem ſolum, ſed imprimis ad conſolationem.

Hinc illa frequens mentio aduentus Domini in Epiſtolis & concionibus ipſorum (*quem*) refert aduentum, non Chriſtum: quod ex Græcis liquet, quanquam Græcis non ſit παρουσία, id eſt, aduentus, ſed ἐπιφανεία id eſt, apparitio, quam ſuis temporibus, id eſt, ſibi ſoli cognitis oſtendet beatus ille: præponitur enim Græce articulus: (*& ſolus potens*) Græce nomen ſubſtantiuū eſt, & talis planè vox qualis eſt Latinis ſatrapa: vnde Eraſmus vertit, ſolus princeps. Græca voce vſus eſt Cicero ad Atticum, & ethimologiam eius exprimens Strabo, dicit reges δυνάστας vocari, propterea quod plurimum poſſunt, pollentque. *Solus*) excludit non Chriſtum, ſed eos qui alterius ſunt naturæ: Iam propter creaturas addendum eſt, ſolus potens, ſcilicet ex ſua natura. Nonnulli Platonici interpretantur hoc, hoc ſenſu: Apud Deum eſt perfecta Idæa, & exemplar potētiæ: His libēter accedit Aug. Veriſimile eſt Paul. hæc poſuiſſe, ꝓpter ſcholā Simonis:

Solus

Solus Deus potens eſt, Solus ipſe per ſe habet immortalitatem, non ſunt immortales vllæ poteſtates per ſe, quod volebat Simon Magus & eius ſoboles. Solus Deus inhabitat lucem inacceſſibilem : nam comprehendi nequit. De videndo Deo vide Aug. ad Paulinum Epiſtola. 102.

DIuitibus huius ſeculi præcipe non ſublime ſapere, neque ſperare in incerto diuitiarum, ſed in Deo viuo (qui præſtat nobis omnia abunde ad fruendum) bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare, theſaurizare ſibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam. O Timothee, depoſitum cuſtodi, deuitans prophanas vocum nouitates, & oppoſitiones falſi nominis ſcientiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum, Amen.

DIuitibus huius ſeculi præcipe) ſcilicet ne elato ſint animo, ne arroganter de ſe ſentiant ne perſuadeant magnos ſe eſſe. Iucundius græce compoſita voce eſt ὑψηλοφρονεῖν. Præcipe præterea, ne ſpem ponant in diuitiarum incertitudine, hoc eſt, phraſi Hebræa, in diuitijs incertis. Eſt elegans epitheton diuitiarum huius temporis, quas qui hodie habet, an cras habiturus ſit, neſcit. Sed *in Deo viuo qui præſtat nobis omnia abunde* ,) id eſt, diuiter ſiue opulente. Eſt enim græce πλουσίως.

O Timothee depoſitum cuſtodi) id eſt, ſerua quod tibi à me commiſſum eſt. Sentit diſpenſationem Euangelij, id eſt, doctrinam ſiue docendi rationem, quam illi in initio commendarat. Locum hunc inſigniter tractat Vincentius Gallus in doctiſſimo illo libello, quem conſcripſit aduerſus hereticos. *Deuitans prophanas vocum nouitates,*) Proprium erat ſectatoribus Simonis Magi prodigioſas habere voces, & quidem rerum inanium: Has intelligit Apoſtolus per κενοφωνίας, quæ vox ſi in principio ſcribatur diphthongo αι hoc ſignificat quod vertit interpres: Si vero per ε, vocum inanitates ſignificat, atque ita legunt Græcanica ſcholia. Res quam tractat hic Apoſtolus, tota petenda eſt ex hiſtoria antiquitatis, cuius diligens imprimis ſcriptor eſt Epiphanius: *Et oppoſitiones falſi nominis ſcientiæ*) ſiue falſo appellatæ ſcientiæ. Pro (falſi nominis) Græce eſt vox compoſita, qua vtitur & Epiphanius qui optime explicat, quæ fuerit hæc falſo dicta ſcientia : Hæreſis fuit Gnoſticorum. Chryſoſtomus quoque in commentarijs huius loci nominatim meminit Gnoſticorum: Item Theophylactus: (*quam quidam promittentes*) id eſt, profitentes ſicut dicimus profeſſores linguarum: (*Circa fidem exciderunt*) Græca vox propria eſt his, qui à ſcopo aberrant: Vſus eſt eadem Apoſtolus in primo capite huius Epiſtolæ, vbi interpres aliter eam tranſtulit dum ait: à quibus quidam aberrantes conuerſi ſunt in vaniloquium, & cætera, Gratia tecum, Amen.

Finis Epiſtolæ primæ ad Timotheum.

IN POSTERIOREM EPI-STOLAM CATHOLICAM D. PAV-LI AD TIMOTHEVM EXPOSITIO.

F. ADAMI SASBOVT DELPHII.

ARGVMENTVM.

ARgumentum huius Epiſtolæ idem eſt, quod prioris ad Timotheum: quod hæc in genere, id prior in ſpecie explicat: quare vice commentary hæc nobis erit. Tantum de argumento.

CAPVT I.

PAVlus Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, ſecundum promiſſionem vitæ, quæ eſt in Chriſto Ieſu Timotheo chariſſimo filio, gratia & miſericordia, & pax à Deo Patre noſtro, & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

SAlutis loco gratiam; miſericordiam pacemque precatur: quæ quid inter ſe differant, dictum eſt in præcedente Epiſtola. Illud (*Apoſto. ſecundum promiſſionem vitæ*) Hebraiſmum habet. Senſus eſt: Apoſtolus ſum vt doceam promiſsionem vitę, quæ contingit per Chriſtum: ſiue vitæ, quæ propria eſt Euangelio ac Chriſtianiſmo, quæ eſt futura vita: Nam præſens vita eſt legis. Hæc de ſalutatione. Sequitur exordium.

GRatias ago Deo meo, cui ſeruio à progenitoribus meis in conſcientia pura, quod ſine intermiſſione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac pie deſiderans te videre, memor lacbrimarum tuarum, vt gaudeo implear, recordationem accipiens eius fidei quæ eſt in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunice, certus ſum autem quod & in te.

G*Ratias ago Deo meo cui ſeruio*) ſiue quem colo: nam Græce eſt λατρέυω, de qua voce eſt dictum in Epiſtola ad Romanos. (*à progenitoribus,*) id eſt, ita vt factum eſt à progenitoribus, ſiue à maioribus meis: Significat ſe natum ex ijs, qui longa ſerie retro fuerunt cultores Dei. *In conſcientia pura*) id eſt, in vitæ puritate. Siquidem Paulo familiare eſt, conſcientiam vſurpare pro vita, quemadmodum in commentarijs huius loci annotat Chryſoſtomus. Alij conſcientiam proprie accipiunt, & (*à progenitoribus*) exponunt à prima vita, vt ſenſus iſte: Nunquam etiam cum Eccleſiam perſequerer, aliter docui quam ſentirem, quam etiam conſcientia dictaret mihi. *Quod ſine intermiſſione habeam tui memoriam,*) id eſt, quod vſque tui mentionem faciam in præcibus meis, quas fundo ad Deum nocte ac die. Et nobis ſemper captanda ſunt tempora orandi & per diem & per noctem, cum euigilare contingit: nam hac ratione multum fouetur pietas (*deſiderans te videre.*) Teneor, inquit, deſiderio videndi te in vinculis his: *Memor lachrymarum tuarum,*) quas ſcilicet fundebas in proximo à me diſceſſu. Iſtud per hyperbaton interiectum eſt. *Vt gaudio implear*) cupio inquit te videre, vt gaudio ſancto de te implear. Quod ſequitur (*recordationem accipiens*) referendum eſt ad deſiderans: deſidero te videre, quia recordor fidei tuæ non fictæ, id eſt, ſynceræ tuæ fidei: (*quæ & habitauit*) firmiter inhærere & permanere, exponunt Hebræi per habitare: *In auia tua Loide. & matre tua Eunice.*) Poſterius nomen à victoria Græcis dicitur, non vt quidam interpretantur à fortuna quæ ipſis appellatur τύχη. *Certus ſum autem,*) Græce eſt πέπεισμαι, id eſt, perſuaſus ſum. *Quod & in te*) ſcilicet ea fides inhabitet. Ex hoc loco diſcimus vocem Græcam πέπεισμαι pertinere ad quamuis perſuaſionem natam ex certis aliquibus indicijs, & non ad eam ſolum quæ fidei eſt. Nemo

enim

enim dixerit Paulum fide Chriſtiana crediſſe Timotheum fuiſſe fidelem, & alienum ob omni affectu gentilitatis & Iudaiſmi. Locus notandus eſt propter Lutheranos, qui vocem hanc vrgent cap. 8. ad Ro. ad ſtatuendum dogma ſuum, quod conceperunt de fide ſpeciali. Non minus illuſtris locus eſt cap. 15. ad Ro. Certus ſum autem & ipſe de vobis, quod pleni eſtis dilectione. Rurſus cap. 6. Epiſt. ad Hebr. Confidimus de vobis meliora & viciniora ſaluti: quibus locis certum eſt πέπεισμαι, ad aliam pertinere perſuaſionem, quam ſit ea quæ ex fide naſcitur.

PRopter quam cauſam admoneo te, vt reſuſcites gratiam Dei, quæ eſt in te per impoſitionem manuũ mearum. Non enim dedit nobis Deus ſpiritum timoris, ſed virtutis & dilectionis & ſobrietatis.

PRopter quam cauſam.) Quia ſpectata eſt mihi fides tua, quam velut hæreditarium bonum à parentibus accepiſti. *Admoneo te vt reſuſcites*) metaphora ſumpta eſt ab igne, qui follibus excitatur. Hoc liquet ex Græca voce ἀναζωπυρεῖν, qua hoc loco vſus eſt Paulus: (*gratiam Dei*) id eſt, donũ ſpiritus quod accepiſti ad inſtitutionem Eccleſiæ, & omne religionis obſequium: (*per impoſitionem manuum mearum*) videlicet quando te Epiſcopum inſtitui & conſecraui. Donum hoc excitari vult attentione & diuinis negotijs & exercitijs: Nos quoque niſi gratiam Dei nobis collatam, quotidie tum precibus, tum pijs meditationibus velut quibuſdam follibus ſuſcitemus, mox ſentiemus ſpiritum noſtrum refrigeſcere, & tandem extingui.

Non enim dedit nobis Deus ſpiritum timoris.) Hic quæritur, quibus, nobis Chriſtianis: an Epiſcopis: Commentarij non ſatis explicant: Circunſtantiæ literæ exigere videntur, vt Epiſcopos intelligamus, quibus per impoſitionem manuum peculiaris data eſt. Nobis igitur qui Epiſcopi conſtituti ſumus, non dedit Deus ſpiritum timoris. Græce eſt δειλίας, quæ vox proprie de ijs dicitur qui ob ignauiam refugiunt & detractant periculum, animoque ſunt pauido. Vtitur ea Ariſtoteles in ethicis, & ab interpretibus vertitur timiditas: (*ſed virtutis*) id eſt, potentiæ, roboris, fortitudinis, vt audeamus periculis nos exponere. Eſt enim Græce δυνάμεως: (*& dilectionis*) vt non deſeramus proximum: (*& ſobrietatis*) vt in aduerſis ſimus ſobrij, id eſt, ſanæ mentis. Alia hoc loco vox eſt quam capite. 2. prioris Epiſtolæ, vbi eſt σωφροσύνη, hic σωφρονισμὸς, quod verbale eſt à verbo σωφρονίζω, quod moderari ſignificat & refrenare. Quare ſenſus eſt: datus eſt nobis ſpiritus per quem triſtia quæ nobis occurrerint, & aduerſa quæque ita moderamur, vt neque deijciamur animo grauiterque ea feramus, ſed planè moderatè.

NOli itaque erubeſcere teſtimonium Domini noſtri, neque me vinctum eius, ſed collabora Euangelio ſecundum virtutem Dei, qui nos liberauit & vocauit vocatione ſancta: non ſecundum opera noſtra, ſed ſecundum propoſitum ſuum & gratiam quæ data eſt nobis in Chriſto Ieſu, ante tempora ſecularia.

NOli itaque erubeſcere teſtimonium Domini, &c. Non pudeat te Euangelij, neque apud paganos qui concionem crucis reddent, atque ob eam perſecutionem moueant, neque apud ſectatores diuerſa docentes, & veros Euangeliſtas traducentes: *Sed collabora Euangelio*) ſic dilucidius vertiſſet: ſimul affligere cum Euangelio, hoc eſt, particeps eſto afflictionum quæ prædicationem Euangelicam comitantur. Eſt enim Græce συγκακοπάθησον. Et quia ſupra hominem aliquid requiritur, idcirco addit: *Secundum virtutem.*) Scio inquit non humanæ virtutis eſſe pati pro Euangelio, verum in afflictionibus & tormentis aderit tibi Deus. *Qui nos liberauit*) Ambroſius legit ſaluauit, imitatus Græcos: *Et vocauit vocatione ſancta*(ſanctam dicit, quia cum peccatores eſſemus, ſanctos nos fecit. Sic Chryſoſtomus: Meminit autem ſaluationis, & vocationis, vt doceat quantum adiumentum Dei ſit expectandum in perſecutionibus: Ac ſi dicat, cogita qualis eras ante vocationem ad fidẽ, & qualis poſtea euaſeris: Quod ſenſiſti à vocatione, id multò vberius ſenties, vbi inciderit periculum vitæ propter Euangelium. Poſtquam acceſſiſti ad fidem, ſenſiſti magnam mutationem & mirabilem virtutem ſpiritus, maiorem ſenties graſſante perſecutione. Iſtud eſt frigidum apud eos, qui non ſenſerunt potentiam hanc & efficaciam diuini ſpiritus, & qui ſentiunt hodie parum ſentiunt, ſi ſpectentur primitiuæ Eccleſiæ. Quod ſequitur, *Non ſecundum opera noſtra*) magnum adfert pondus exhortationi. Secundum Chry. argumentum eſt à minori. Si tanta nobis præſtitit Deus, nullis noſtris meritis præcedentibus, imo cum inimici eſſemus, multo magis cum operantes filios viderit: cooperator accedet. Vbi notandum in commentarijs Chryſ. contra hoſtes liberi arbitrij, Deum cooperari nobis. *Propoſitum*) opponit Apoſtolus merito operum, ac ſi dicat: ſecundũ gratuitã electionẽ, ſecundum merũ beneplacitum vocauit nos (*ſecundum gratiam quæ data eſt nobis in Chriſto Ieſu*), i. per Chriſtum Ieſum. *Ante tempora ſecularia*) id eſt, antequam cœpiſſent cum ſeculo tempora iſta, quæ ſpacijs ſuis voluũtur &

tur & tranſeunt. Sicut enim Pater ab æterno prædeſtinauit nos ſaluare, ita etiam ab ęterno modum ſalutis noſtrę pręuidit. Quod ergo dicit: quę data eſt nobis, intelligendú eſt, prouidentia diuina.

M*Anifeſtata eſt autem nunc per illuminationem Saluatoris noſtri Ieſu Chriſti qui deſtruxit quidem mortem, illuminauit autem vitam & incorruptionem per Euangelium,* 1.Timo 1 b *in quo poſitus ſum ego prædicator, & Apoſtolus, & magiſter gentium. Ob quam cauſam etiam hæc patior, ſed non confundor. Scio enim cui credidi, & certus ſum, quia potens eſt depoſitum meum ſeruare in illum diem.*

M*Anifeſtata eſt autem nunc, &c.*) id eſt, patefacta eſt hęc gratia & declarata. Per *illuminationem Saluatoris*) id eſt, per illuſtrationem. Eraſmus vertit per apparitionem. Vocabulum Græcum ἐπιφανεία vtrunque ſignificat. Interpres vltimo capite præcedentis Epiſtolę, aduentum, vertit: *Qui deſtruxit mortem*) quia eum qui mortis habebat imperium, id eſt, diabolum deuicit, & ſtimulú mortis, quod eſt peccatum aboleuit in cruce, omnibusque obtemperantibus ſibi promeruit immortalitatem. *Illuminauit autem*) id eſt, in lucem produxit oſtendit & patefecit nobis vitam: Vt intelligamus qua in re ea poſita ſit, & quomodo ea obtineri poſsit, porro ne accipias de vulgari vita, adiecit: *Et incorruptionem*) id eſt, vitam æternam in lucem produxit. Per *Euangelium*) quod attulit in mundum. *In quo*) ſiue in quod, nempe Euangelium. Nam Græce eſt εἰς ὃ. *Poſitus ſum ego prædicator & Apoſtolus & magiſter gentium. Ob quam cauſam*) quia annuntio Euangelium & reſurrectionem corporum. *Hæc patior*) vincula videlicet & carcéres: *Sed non confundor*) eadem vox eſt quæ ſupra: Noli erubeſcere. Senſus eſt, non pudet me vinculorum.

Scio enim cui credidi:) Credere iſtud ambiguum eſt, tam apud Græcos quam apud Latinos. Significat enim & fidem habére & committere. An in priori vel in poſteriori ſignificatione accipiat hoc loco Apoſtolus, non ſatis liquet ex textu: veriſimile tamen eſt, in priori ipſum vti voce hac: (*& certus ſum*, hic rurſus eſt πεπεισμαι, de qua voce ſuperius dictum. *Quia potens eſt depoſitum meum ſeruare.*) Qui bonum aliquid agit in vita hac, is illud deponit quaſi apud Dominum, recepturus vbi iudicij dies aduenerit. Eſt autem hoc loco hyperbaton, ordo iſte eſt: Scio & certus ſum, quod is cui credidi, potens ſit, quicquid apud illum depono, ſeruare in illum diem. Expatiatur hic Chryſoſtomus aduerſus eos, qui contemnunt ſuos præpoſitos ob corruptos mores: locus lectu dignisſimus eſt.

F*Ormam habe ſanorum verborum, quæ à me audiſti in fide & in dilectione in Chriſto Ieſu. Bonum depoſitum cuſtodi per Spiritum ſanctum, qui habitat in nobis.*

F*Ormam habe ſanorum verborum.*) Eſt hic alia prorſus materia. Notanda ſunt loca prioris epiſtolæ de prophanis vocum nouitatibus, de oppoſitionibus falſo appellatæ ſcientiæ, de jjs qui non accedunt ſanis ſermonibus, ſed aliter docent. Iſtorum contemplationem dicit Apoſtolus: *Formam habe ſanorum verborum,*) Pro forma Græce eſt, ὑποτύπωσιν, quæ vox ſumpta eſt à pictoribus, qui antequam colores inducunt, lineas trahunt & imaginem adumbrant, quod in comment. ſic explicat Chryſoſtomus: Pictorum more imaginem tibi virtutis impreſsimus, & omnium quæ Deo grata ſunt velut normam primitiuamque formam indidimus animo tuo. Hanc igitur retineto firmiter, & ſiue de fide, ſiue de charitate, ſiue de caſtitate opus ſit loqui aliquid aut definire, inde tibi exemplaria accipe. Senſus proinde eſt: habe, id eſt, retine: frequenter enim ſic accipitur Græcorum ἔχω: formam id eſt, informationem à me animo tuo impreſſam, ſiue illa ſcripto, ſiue voce ſit tradita. Auguſtinus de doctrina Chriſtiana docet pleraque in diuinis ad certam legem eloquenda eſſe. Tale aliquid monet hic Apoſtolus docuiſſe methodum explicandi myſteria, hanc retine. Ex eo quod ſequitur, quę à me audiſti, Diſcimus hanc hypotipoſin viua voce traditam eſſe. Et Chryſoſtomus vrget verbum audiſti, pro auctoritate traditionum, de quibus & hic, ſicut ad Theſſalo, magnifice ſentit.

Quod additur (*in fide & dilectione*) plane Paulinum eſt, nec græcum nec Latinum. Senſus eſt: habe formam ſanorum verborũ quæ ſunt de fide, ſiue quæ verſantur circa fidem & dilectionem. Vt præpoſitio, in, materiam ſignificet ſiue obiectum. Ne autem quamuis fidem quis accipiat, addit: *In Chriſto Ieſu*) ac ſi dicat, in fide conſentanea Chriſto. Eſt reſtrictio fidei & dilectionis.

Bonum depoſitum cuſtodi, &c.) Depoſitum vocat ipſam informationem doctrinæ de fide, dilectione, & alijs rebus fidei religionisque, quam apud Timotheum veluti egregium theſaurum depoſuerat. Diſcimus ex hoc loco, tempore Pauli non apud vulgus, ſed apud epiſcopos depoſita fuiſſe myſteria religionis: Plebi id tantũ ſciendũ eſt, quod, ad mores formandos, & ad vitam pertinet. Hæc eſt Theologia Nazianzeni & reliquorũ

veterum

veterum.Porrò quia erat difficilè puritatem doctrinæ ſeruare inter tot hæreſes, præſertim homini iuueni, idcirco addit: *Per Spiritum Sanctum*) ac ſi dicat: cura gratiam ſpiritus habere in te manentem, & facilè cuſtodies egregium hoc depoſitum.

SCis enim hoc, quòd auerſi ſunt à me omnes qui in Aſia ſunt, ex quibus eſt Phygellus et Hermogenes. Det miſericordiã Dominus Oneſiphori domui, quia ſæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit, ſed cùm Romam veniſſet, ſolicitè me quæſiuit, & inuenit. Det illi Dominus inuenire miſericordiam à Deo in illa die. Et quanta Epheſi miniſtrauit mihi, tu melius noſti.

SCis enim hoc) illud (enim) non eſt in Græcis, neque in vetuſtis Latinis exemplaribus. *Omnes in Aſia ſunt*) id eſt, omnes Aſiatici. Intelligit autem de ijs qui nunc Romæ agebant. Sic Chryſoſtomus, vnde annotat Græca. ſchol. præpoſitionem (in) poſitam loco (ex.) Omnes qui ex Aſia ſunt. Excipit autem Oneſiphorum. (*Det* (inquit) *miſericordiam Dominus Oneſiphori domui*) toti familiæ bene precatur, & miſericordiam optat propter herum. Hic, inquit, me ſæpe refrigerauit, id eſt, refocillauit ſiue verbo, ſiue ſubſtantia & ſubſidio. *Dedit illi Dominus inuenire miſericordiam à Deo*) Græci codices legunt, à Domino: quomodo etiam habent vetuſta Latina exemplaria. Phraſis hæc, det illi Dominus à Domino: Hebræa eſt. Similis eſt In Gene. cap. 19. Pluit Dominus ſuper Sodomam & Gomorrham ignem & ſulphur à Domino. Rurſus Eſaiæ 8. Ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in ſignum & in portentum Iſraël à Domino, id eſt, à ſeipſo. Sic Chryſoſt. Vſurpant enim Hebræi nomẽ perſonæ loco pronominis reciproci: Vel eſt ſimilis phraſis illi qua dicimus: Oues tactas de cœlo, id eſt, cœlitus. Det illi Dominus inuenire miſericordiam à Domino, id eſt, diuinitus: (*in die illa*) ſignificat diem iudicij. Certum eſt non optare hic Paulum miſericordiã Oneſiphoro in illa die, quaſi ei oportet condonari tunc mortale peccatum, cùm ante tribunal Chriſti poſt hanc vitam non ſit remiſsio. Quare hoc ſenſu intelligendũ eſt quod ait, ſic eum gubernet Dominus in hoc mortali corpore, vt declaretur in illa die miſericordia Dei ipſi fuiſſe exhibita. Vel hòc modo: det ei inuenire miſericordiam, id eſt, effectum miſericordiæ, idq; in corpore. *Et quanta Epheſi miniſtrauit mihi.*) Illud, mihi non eſt in Græcis codicibus, nec commentarij dant eius vllam ſignificationem, imo Ambroſius exponit vt locum non habet.

CAPVT II.

TV ergo filij mi, confortare in gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu, & quæ audiſti à me per multos teſtes, hæc commẽda fidelibus hominibus, qui idonei erunt alios docere.

IN primo capite duo potiſsimum egit Apoſt. hortatus eſt ad ſubeundum martyrium, & ad ſtudium confirmandæ puritatis doctrinæ contra hæreſes, quæ duo etiam in hoc 2. cap. miſcet. Priora capitis pertinent ad ſolicitudinem doctrinæ. Quæ ſequuntur, propria ſunt ſolicitudini ad martyrium.

Tu ergo) Quia, inquit, deſertus ſum ab Aſianis (*confortare tu*) id eſt, eſto conſtans, fortis, & robuſtus (*in gratia*) id eſt, in docendo ac propagando doctrinam de gratia quæ eſt per Chriſtum: Perge, inquit, docere Patrem reconciliatum humano generi, idq; per vnicum Filium, per vnicum mediatorẽ Chriſtum. Non moreris hic Iudæos, qui quærũt iuſtitiam quæ ex lege eſt, neq; moreris Simonis ſcholam quæ inducit alios mediatores. Vel confortare in gratia, id eſt, per gratiam quam habes adiuuantem. Prior expoſitio Ambroſij eſt, cui fauet materia ſubiecta: Poſterior vero Chryſoſt. cui fauet vſus Scripturæ.

Et quæ audiſti à me.) Locum hunc aliter diſtinguunt Græci codices, aliter Latini. Iuxta Gręcos ibi: per multos teſtes, perfecta eſt periodus, & principiũ nouæ periodi ibi eſt: hoc commenda. Iuxta Latinos verò finitur periodus ibi: in Chriſto Ieſu, & quod ſequitur: quæ audiſti à me, refertur ad verbum, commenda. Iuxta priorem diſtinctionem ſubaudiendum eſt (in his) quod in tranſlatione ſua expreſsit Eraſm. vertit enim ad hũc modum: Tu ergo fili mi, fortis eſto in gratia quę eſt in Chriſto Ieſu & in his quę audiſti à me per multos teſtes. Latinorum diſtinctionem ſequitur Chryſoſt. Ea, inquit, quæ audiſti à me per multos teſtes non clam, nõ ſecreto, ſed coram multis alijs: (*commenda*) non dicit effer, ſed velut theſaurum crede. Clemens lib. 7. Hypotypoſeon (vt referunt Græca. ſcho.) illud per multos teſtes interpretatur, per teſtimonia ex lege & prophetis à me inducta. Quæ interpretatio multum diuerſa eſt à Chryſoſt. ſed nõ minùs inſignis. Vult autem ea commẽdari non quibuſuis, ſed (*fidelibus hominibus*) id eſt, qui fide & nõ rationibus humanis metiuntur doctrinam Euangelij, vt Simon & eius familia. Sic Chryſoſto. Habet & alium commentarium qui magis ad rem facit. Vel fidelibus, inquit, qui proditurĩ non ſunt gratiam prædicationis

leuiter, nec hoc contentus Apoſtolus: adiecit. *Qui idonei erunt & alios docere.*) Hinc patet non ſermonem eſſe de laicis, ſed de preſbyteris & Epiſcopis, vt rectè annotant Græca ſchol. & ante hæc Ambr.

LAbora ſicut bonus miles Chriſti Ieſu. *Nemo militans Deo, implicat ſe negotijs ſecularibus, vt ei placeat cui ſe probauit. Nã & qui certat in agone, non coronabitur, niſi legitimè certauerit.*

LAbora *ſicut bonus miles*) id eſt, feres afflictiones: Nam id ſignificat κακοπάθει, qua voce vſus eſt in præcedenti capite. *Sicut bonus miles*) id eſt, egregius miles Chriſti: *Nemo militans Deo*) illud Deo, non eſt in Græcis exempl. nec Latina omnia habent, & omnino videtur eſſe abſoluta & generalis ſententia, ex qua tamen Paulus aliquid inferre vult ad rem pertinens. Nemo qui militat, rem domeſticam curat, ſed imperatoris ſui negotium agit Multo magis id conuenit facere eum qui militat Euangelio.

Negotia ſecularia) vocat victus & vitæ occupationes, vt patet ex Græcis vocibus. Miles, inquit, nõ eſt ſolicitus de victu, ſed rem victoriæ agit: *Vt placeat ei, cui ſe probauit*) id eſt, duci & imperatori exercitus, ſiue ille qui agit delectum. Eraſmus vertit, vt ei qui ſe in militiam delegit, placeat. Atque ad eum modum habent Græca. Vnde magna ſuſpicio eſt interpretem vertiſſe: non, cui, ſed qui ſe probauit. Conſulenda ſunt vetuſta exemplaria.

Nam & qui certat in agone) id eſt, athleta (*non coronabitur*) Græce eſt ϛεφανοῦται, id eſt, coronatur, quod ad molem ſentẽtiæ accommodatius eſt, pro eo quod eſt, non meretur coronari, niſi omnes leges athletarum preæſtet, non ſatis eſt quomodocunque certare, ſed vincere oportet.

LAborantem agricolam *oportet primùm de fructibus accipere. Intellige quæ dico, dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum. Memor eſto Dominum Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe à mortuis ex ſemine Dauid, ſecundùm Euangelium meum, in quo laboro vſque ad vincula, quaſi malè operans: ſed verbum Dei non eſt alligatum.*

LAborantem *agricolam.*) Vis facienda eſt in eo quod ait, laborantem, quod accipit Chryſoſt. & poſt eũ Theo. de acri & difficili labore propter vocẽ Græcã κοπιῶντα, quæ poteſt vel præſentis temporiſ eſſe vel præteriti, magis hic conuenit ſignificatio præſentis, maximè dum aduerbium, primũ cum Eraſ. referimus non ad verbum, accipere, ſed ad ipſum participium, hoc modo: Oportet agricolam accipere fructus, ſed ſi priùs laborauerit. Sunt autem hæc tria: Nemo qui militat, &c. Is qui certat, &c. Laborantem agricolam, &c. paradigmata iuxta Chryſoſt. & Theophy. id eſt obſcuræ ſententiæ & parabolæ, quæ ex dimidio aperiunt rem, & ex dimidio relinquunt conijciendam. Quia verò id exigit natura paradigmatum & parabolarum vt generatim accipiantur, non aliter interpretari debent tres ſuperiores ſententiæ, quàm ſi in Cicerone reperiãtur, quamuis alio accommodentur. Ex quo planè veriſimile ſit, datiuum (Deo.) Nemo militans Deo, redundare: Et ex eodem fonte patet hoc loco, ſecularia negotia, non eſſe negotia quæ Eccleſiaſtica non ſunt, ſed occupationes quærendi victus. Mirum verò cur Paulus tam ſolicitus hic ſit de Timotheo, cuius fidem tam habebat ſpectatam, niſi nobis hæc velit dicta, quos monitos vult, vt non ſatagamus de victu comparãdo, ſed precibus incombamus & ſtudijs ſacris.

Intellige quæ dico.) Hic eſt commentarius ſuperiorum: Propoſui, inquit, tres parabolas, militis, Athletæ, & agricolæ, quorum vnuſquiſq; cæteris curis omiſsis, ſuũ munus gnauiter obit, neq; deeſt præmiũ ſi ſuo priùs functus fuerit officio. Perpende iã quorſum ſpectent hæ meæ parabolæ, cogita te eſſe Epiſcopum.

Non eſt delicata res, Epiſcopũ agere, conſidera quid agat miles, quid toleret Athleta, quos labores ſubeat agricola, atq; ex his diſce non otiandum tibi, ſed laborandum, ſed ſudandum, ſed pericula obeunda, cùm & miles ſis. Athleta, & agricola, licet in alio militiæ genere, certaminis, & agriculturæ. *Dabit enim tibi Dominus in omnibus*) ſiue popularibus ſiue alijs ſentẽtijs (*intelligentiam.*) Chryſoſtomus & Theoph. legunt & interpretantur det tibi Dominus in omnib' intellectum, vt ſit precantis, atq; ea lectio eſt in Græcis codicibus qui hodie in manibus ſunt. Hactenus ab illo loco: Labora ſicut bonus miles, hortatus eſt ad labores perpetiẽdos: quæ iam ſequuntur, dubium eſt an eodem pertineant, an alio ſint referenda. Quidam interpretantur vt pergat hortari ad labores tolerandos, & ſubeundum martyriũ, ſi fortè inſtet. Alij putant illum tranſire ad hæreticos, qui docebant Deum non deſcẽdiſſe reuera in carnem, nec Chriſtum verè paſſum fuiſſe, ſed omnia hæc in phantaſia contigiſſe. Verùm quia additur: Ex ſemine Dauid, & ſecundùm Euangelium meũ, probabile magis eſt, Apoſtolum hortari Timotheum ad retinendam doctrinæ puritatẽ de reſurrectiõe, quàm ad martyriũ ſubeundũ.

Memor (inquit) *eſto Dominum reſurrexiſſe*) id eſt, verè & non phantaſticè. *Ex ſemine Dauid.*) Metaphora eſt, id eſt, è poſteritate

Dauid,

Dauid, ex qua verè prodijt ſecundum carnem. Quicquid ergo dicunt iſti heterodidaſcali, tu retine hoc, Chriſtum verè natum, verè paſſum, verè reſurrexiſſe. *Secundũ Euangelium meum*) id eſt, doctrinam & prædicationem meam. Errant, inquit, Chryſoſtomus, qui aliud docebant, quos alio in loco notat. Ambroſius quoque hoc dictum ait, vt excludat malæ mentis ſalſa colloquia, & quia de natura Chriſti multæ extiterũt hæreſes, explicant commentarij in ſpecie, de qua hæreſi hic ſit ſermo, idq́; faciunt probabiliter, quia quæ adſerunt, ſunt conſormia hiſtoriæ illius temporis, quam diſcere licet ex Augulſtino, ad Quod vult Deum: & ex Epiph. de hæreſibus. Simon aſſerebat Chriſtum non verè paſſum, nec verè reſurrexiſſe. Baſilides pro Chriſto paſſum dicebat Simonem Cyrenẽſem. Cerynthus ſatebatur quidem paſſum, ſed in extremo demum iudicio reſurrecturum aiebat, atq; ob eam hereſim Epiph. dicit Paulum ſcripſiſſe: Si Chriſtus non reſurrexit, neq; mortui reſurgent. Rurſus: Si Chriſtus non reſurrexit, inanis eſt fides noſtra, inanis eſt prædicatio noſtra. Ex his patet, non propter gentiles hæc dicta, quod alioqui poterat videri, ſed propter hæreſes illius temporis. Hac igitur parte, Epiſtola hæc pertinet ad alias quinque proximè enarratas. In Gnoſticis quoque Epipha. habet nonnulla, quæ huc faciunt. Hi (inquit) carnem aiunt perire & non reſurgere: Chriſtum non ex Maria natum, ſed per Mariam oſtenſum: carnem vero ipſum non ſuſcepiſſe, ſed apparentiam ſolum eſſe: (*in quo*) id eſt, propter quod cuius gratia laboro. Rurſus eſt, κακοπαθῶ, id eſt, affligor et dura perpetior. *Quaſi malè operans*) id eſt, tãquam maleficus, tanquam facinoroſus quiſpiam. Frequenter iſtud inculcat, vt excitet Timotheum ad paria ſubeunda: *Sed verbum Dei non eſt alligatum*) licet corpus ſtringatur, lingua nequaquam ligata eſt, non ceſſo etiam in vinculis docere Euangelium, tùm verbo, tùm ſcripto.

IDeò omnia ſuſtineo propter electos, vt & ipſi ſalutem conſequantur, quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria cœleſti. Fidelis ſermo. Nam ſi commortui ſumus, & conuiuemus: ſi ſuſtinebimus, & conregnabimus: ſi negauerimus, & ille negabit nos, ſi non credimus, ille fidelis permanet, negare ſeipſum non poteſt.

I*Deò omnia ſuſtineo, &c.*) Iſtud ideò referre oportet ad priora, videlicet reſurrexiſſe Chriſtum. *Omnia ſuſtineo*) minas ſcilicet verbera, pericula mortis. Annotat. Chryſoſtomus quod non dixerit Paulus, propter hos aut illos, ſed ſimpliciter, propter electos, vt omnium locorum & temporum electos intelligas. Magna charitas Apoſtoli quam & nos imitari debemus, ſtudentes conſeruare puritatem doctrinæ propter electos: *Vt & ipſi ſalutem conſequantur*) non hanc momẽtaneam, fluxam, mundanam: ſed eam quæ eſt in Chriſto, hoc eſt, ſalutem æternam. Vnde addit (*cum gloria cœleſti, &c.*)

Fidelis ſermo.) Hæc formula hoc loco tantùm eſt, & in priori Epiſtola ad Timotheum, ac ea quæ ſcripta eſt ad Titum. Chryſoſtomus, Theophylactus, Oecumenius, reſerunt ad ſuperiora ſecundùm quos fidelis ſiue certus & indubitatus ſermo eſt quo electi ſalutem conſequamur, per Chriſtum eumq́; vnicum. Latini exponunt vt pertineat ad ſequentia. Si cum Græcis referamus ad ſuperiora, particula (nam) quæ ſequitur, verè cauſalis elt. Si cum Latinis dicam' pertinere ad ſequentia tum Pleonaſmus eſt, & redundat particula (nam) more Hæbraico.

Nam ſi commortui ſumus) ſcilicet perpetiendo triſtia & acerba. *Conuiuimus*) ea vita qua vinit ipſe reſurgens à mortuis: Sic Chryſoſtomus. Si inquit in his quæ triſtia ſunt laborisq; pleniſsima communicamus Chriſto, certè & in his quę plena ſunt ſelicitate ei communicabimus. Secundùm hanc expoſitionem exbortatio eſt ad martyriũ. Aliter Ambroſius interpretatur: ſi commortui, inquit, id eſt, ſi mortificemus iam membra noſtra quæ ſuper terram ſunt, ſi iam ſtudeamus nos vincere, & cnpiditates noſtras deprimere, etiam conuiuemus. Habet Ambroſius pro ſe loca ſimilia: Verùm circunſtantia literæ magis ſauet Chryſoſto. cuins ſententiam probabilem planè ſacit, quod additur: *Si ſuſtinebimus*) Græci in præſenti legũt ſi ſuſtinemus. Senſus eſt: Si ſufferimus & in malis perdurauerimus, ſicut Chriſtus perdurauit, etiam cum illo vnà regnabimus. *Si negauerimus*) ſi metu tormentorum vel perſecutionibus preſsi, Chriſtum negamus, etiam ipſe negabit nos. Alludere videtur ad locum, qui eſt capite 12. Euangelij ſecundùm Lucam. *Si non credimus, ille tamen fidelis*) id eſt, verax permanet. *Negare ſeipſum non poteſt*) id eſt, non poteſt non præſtare quod promiſit in Scripturis ſacris, fieri non poteſt, vt cui natura veritas eſt, in quoquam fallat. Similis locus eſt in epiſtola ad Romanos vbi dicitur. Nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit.

HAec commone teſtificans coram Domino. Noli contendere verbis: nihil enim vtile eſt, niſi ad ſubuerſionem audientium. Solicitè autem cura, teipſum probabilem exhibere Deo, operarium inconfuſibilem, rectè tractãtem verbum veritatis.

H*Aec commone teſtificans corã Deo*) id eſt, interpoſito timore qui debetur Deo:

Sic quidam. Alij aliter, hoc modo: coram Deo, id eſt, teſtem capiens Deum, vt intelligant ſi te contempſerint, quis ipſos ſit iudicaturus.

Noli contendere verbis) interpres noſter aliter hæc intelligit quã Græci interpretes, qui infinitiuum referunt nõ ad Timotheũ, ſed ad cæteros hoc ſenſu: Hæc admone conteſtans coram Domino, ne verborum pugnas ſequantur. Cõtendere verbis apud Paulum eſt compoſita dictio λογομαχεῖν. Intelligitur autẽ totus iſte locus ex priori ad Timoth. epiſt. ex qua diſcimus ſermonem hic eſſe contra familiam Simonis. Vide cap. 6. vbi agit de λογομαχία, id eſt, pugna verborum. *Ad nihil enim vtile eſt niſi ad ſubuerſionẽ audientium*) quia hinc ſequuntur ſtudia partium, vt vnꝰ dicat, ego ſequor hunc doctorem: alius ego illum ſequor, quod ſtudium ineptũ eſt. Iſtud in priori epiſtola dixit. Ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blaſphemiæ, &cæt.

Solicitè autem cura) Eſt hic σπούδασον, quod verbum ſtudij eſt, & diligentiæ: & variè vertitur ab interprete noſtro, nunc vertit ſatagere, vt in capite 3. poſterioris Epiſtolæ D. Petri; nũc feſtinare, vt capite 4. ad Hebræos, nunc aliter & aliter. Stude, inquit, teipſum exhibere Deo probabilem, Græcè eſt δόκιμον, id eſt, probatum, quem Deus probet. *Operarium inconfuſibilem*) id eſt, miniſtrum non erubeſcẽtem, id eſt, quẽ in nulla re impediat pudor: quin libere dicas quod ſentias, quin liberè profitearis fidem & religionem Chriſti, tum coram gentibus tum coram Iudæis. In principio religionis ſtultitia erat gẽtibus, ſpem ponere in cruce Chriſti, & idem ſcandalum erat Iudæis.

Rectè tractantem) Græcis vnica dictio eſt ὀρθοτομοῦντα, quæ perinde ſonat ac ſi dicas, rectè ſecantem. Putant quidã metaphoram ſumptã à coriarijs qui ſuperflua ſecant, alij à cocis quorum eſt rectè diuidere cibos. Plato alicubi imperitum dialectices, malum appellat cocum, quod non noſcat rectè diuidere. Interpres noſter bona fide ſenſum reddit. Qui hodie coram plebæa multitudine de libero arbitrio de prædeſtinatione, & id genus alijs diſſerunt, non rectè ſecant verbum veritatis. Nam licet ſana ſunt quæ dicunt, non tamen loco ſuo dicunt. Secundùm Chryſoſt. ſenſus eſt: incumbe vt adulterina ſcholæ Simonis ſumpta ex poëſi, ex philoſophia, ex magia, reſecentur & abſcindantur. Verum adulterina hæc non ſunt in verbo veritatis, quod tamen rectè Apoſtolus ſecari vult. Quare poſterior metaphora magis hic locum habet.

PRophana autẽ & vaniloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem, & ſermo eorum vt cancer ſerpit, ex quibus eſt Hymæneus, & Philetus, qui à veritate exciderunt, dicentes reſurrectionem eſſe iam factam, & ſubuerterunt quorundam fidem.

PRophana autem & vaniloquia) cõiunctio (&) redundat. Nam Græca nulla habent, nec in Latinis emendatoribus inuenitur. Illud in priori Epiſtola vertit, prophanas vocum nouitates: quia vbi legit καινοφωνίας, per dipthongon, hic verò κενοφωνίας, per ε. Interpres Ambroſij per αι legit, nam vertit, vocum nouitates, non vocum inanitatem. Non autem id agit Apoſtolus, ne vtamur vocibus nouis ſiue Græcis, ſiue barbaris, à nobis aut alijs confictis, modo res ſignificent de quibus Scriptura tractat: ſed ne nouas & inauditas voces induemus, ſignificãtes res prophanas, quales fingebant Simoniaci de quibus Epiph. in horum hæreſi.

Multum enim proficiunt ad impietatẽ.) Græcis eſt verbũ futuri tẽporis, proficient, vt ſit prophetia, nec eſt multũ, ſed amplius. Sẽſus eſt iſte: vocũ nouitates prophanæ, quas inuehunt ſectatores Simonis, amplius proficient ad impietatẽ. *Et ſermo eorũ*) qui authores ſunt talium vocũ. *Serpit*) Rurſus Græcis verbum eſt futuri temporis, & Latini nonnulli legunt, ſerpet, in futuro. Senſus eſt: horum ſermo nõ conſiſtet in vna vel altera ſpecie impietatis, ſed ſemper perget in maiorẽ impietatẽ. Secundùm hanc expoſitionẽ refertur ad rem in ſe. Poteſt etiã referri ad perſonas, hoc ſenſu: Vt cancer locũ, quem occupauit depaſcitur, & inde ad vicina ſerpit eaque inficit: ſic per hos alij ſemper & alij inficiemur. Eſt aũt cancer hoc loco morbus, nõ animal, vt ex Græco patet, & loco ſerpet, duę voces ſunt apud Paulum, quas ſi interpreteris perinde ſonat ac ſi dicas, paſsionem habebit: *Ex quibus*) id eſt, de quorũ numero. *Eſt Hymenæus & Phyletus qui à veritate exciderunt*) ſiue vt Eraſmus vertit, aberrauerunt. De Græca voce dictum eſt in præcedẽti Epiſtola, habet metaphoram quæ ſumpta eſt à collimantibus ad ſcopum & collimando aberrantibus: nam hoc eſt ἀστοχεῖν. Sic hi dum nimium ſubtiles ſunt veritatis indagatores, circa veritatem aberrauerunt (*dicentes reſurrectionem eſſe iam factam*) per liberos ſi licet genitos ab vnoquoque generante, quod hi parentes ſuos referãt, ſeipſosq; defunctos veluti viuos exhibeant. Sic Epiphanius in hæreſi Archonticorũ, quæ apud ipſum eſt hæreſi. 40. Cum ipſo ſentiunt Græcorum ſcholia. Item: D. Ambroſius. *Et ſubuerunt quorundam fidem*) Mirum quod Chriſtiani donari tot chariſmatibus ſpiritus, ita potuerunt ſubuerti, vt planè fierent Apoſtatæ à fide: Mirum etiam Chriſtum permiſiſſe tam abominabiles hæreſes exurgere initio

ſuæ

ſuæ religionis. Græci in præſenti legunt ἀνατρέπουσι, quaſi adhuc perſeuerent in ſuo peruerſo ſtudio.

SEd firmum fundamentum Dei ſtat, habens ſignaculum hoc: cognouit Dominus qui ſunt ſui. Et diſcedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen Domini.

SEd firmum fundamentum Dei, &c.) vel vt alij vertunt, firmū tamen Dei fundamentum ſtat. Eſt ſolutio tacitæ obiectionis, quæ poſſet fieri à quopiam demirante, in paucitate illa primitiuæ Eccleſiæ hæreſes exoriri. Poſſet enim quis ſuſpicari, fundamentū Dei breui ruiturum, quod in ea paucitate chriſtianorū ita multi & ex præcipuis defecerint à fide. Dicit ergo Apoſtolus, ſubuerterunt quidē ipſi quorundam fidē, ſed interim firmū Dei fundamentū manet immotū & inconcuſſum, & ſtat, id eſt, nō ſubuertetur. Eſt aūt fundamentum hoc, ratio & conſiliū Dei de diſpenſatione ſalutis humanæ. Alij interpretantur promiſsiones ſiue prædicationes in Scripturis poſitas de dicto conſilio: Alij Euangelium quatenus explicat hoc fundamentum, quæ omnia eodē recidunt. Ambr. intelligit fidē, quā ſeruat Deus in promiſsis, vt ſenſus ſit: firmum fundamentū Dei ſtat, id eſt, nō impedietur promiſſum Dei, certò præſtabit quod promiſit. Alij nomine fundamenti, librū vitæ accipiunt. Auguſt. lib. 2. de ciuitate Dei cap. 7. ſimili omnino ſchemate vtitur, quo hic Paulus, nēpe procatalepſi, vbi per hoc fundamentum intelligere videtur, Eccleſiā electorum ad vitam, & non ad gratiā ſolùm. Eodē modo intelligit in libro quem ſcripſit de cathechizandis rudibus capite 11. Rurſus tractat. 15. ſuper Euāgelium Iohannis & aliquot alijs locis.

Habens ſignaculum hoc) ſenſus eſt: Hoc fundamentum, æternum ſcilicet Dei cōſilium, quo ante tempora ſecularia decreuit humanum genus ſaluare, ſignatum eſt ſiue obſignatū eſt aliquo ſignaculo ſiue ſigillo iſto ſcilicet. (*Nouit Dominus qui ſunt ſui*) id eſt, qui præſciti ſunt & prædeſtinati. Locus hic rectius intelligitur, dum cōfertur cum cap. 10. Apocalypſis, cuius initiū eſt. Et vidi Angelum deſcendentem de cœlo, habentē clauem abyſsi, & apprehendit draconem & miſit eum in abyſſum & clauſit & ſignauit ſuper illum. Quem locum tractās Auguſt. lib. 2. de ciuit. Dei, cap. 7. ſic ſcribit: quod additum eſt ſignauit, ſignificare mihi videtur, quod occultum eſſe voluit, qui pertineant ad partem diaboli, & qui non pertineāt, hoc quippe in ſeculo iſto prorſus latet. Quia & qui videtur ſtare, vtrū caſurus ſit: & qui videtur iacere, vtrum ſurrecturus ſit, incertū eſt, vide etiā cap. 10. Apocalypſis. Signa quæ locuta ſunt ſeptem tonitrua, id eſt, ob ſigna velut occultanda, vtrobiq; eſt verbum σφραγίζω, vnde deducitur nomen huius loci, quod interpres ſignaculū vertit. Verùm quamuis lateat qui ſint ſaluandi, & fundamentum Dei obſignatum ſit, nequaquā tamen perplexi eſſe debem⁹, ſed ſperare & magna fiducia expectare promiſſa Dei, modo ſeruemus fidem rectam, & mores pręſtemus incorruptos hoc ſi fecerimus, diuiter miniſtrabitur nobis ingreſſus in regnum, ſicut ait Apoſtolus Petrus. Videtur autē alluſiſſe Apoſtolus ad locum qui eſt Numer. cap. 16. vbi, Chore, Datham, & Abyron tumultuantibus dixit Moyſes: notum faciet Dominus qui ad eum pertineant, vbi ad verbū in Hebræo eſt, qui ſunt ſui. *Et diſcedat ab iniquitate.*) Illud eſt alterum ſigillum. Nemo putet ſufficere quod acceperit nomen Chriſti, requiritur præterea quod diſcedat ab iniquitate doctrinę, Sic Theophylactus, vt iniquitas opponatur falſitati. Similis locus eſt in epiſtola ad Romanos: Credūt autem iniquitati, id eſt, falſis diuerſisq; doctrinis. Alij nomine iniquitatis turpitudinem accipiunt, vterq; commentarius bonus eſt. Nam ſchola Simonis præter abſurditatem dogmatū, habebat admirandam vitæ fœditatem. Hic quoq; alluſiſſe videtur ad cap. 16. Numerorum vbi dicitur. Recedite à tabernaculis hominum impiorum. Sic vos recedite & ſeparamini à tabernaculis hæreticorum. Quod ſequitur: *Omnis qui inuocat nomen Domini*) Græci legūt, omnis qui nominat nomē Domini, quomodo etiam habēt antiqui codices Latini. Simonis ſchola (vt eſt apud Irenæum & Epipha.) abutebatur prætextu nominis Chriſti, ſed nō meminerat iſtius. *Diſcedat ab iniquitate.*) Dicit ergo Apoſtolus, non ſatis eſt ore profiteri Chriſtū, ſed præterea oportet diſcedere à doctrina falſa & improbra vita, tandem detracto ſigillo apparebit qui ſint Chriſti. 2. Pet. 1. c.

IN magna autem domo, non ſolum ſunt vaſa aurea & argentea, ſed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam: Si quis ergo emundauerit ſe ab iſtis, erit vas in honorem ſanctificatum & vtilē Domino, ad omnę opus bonum paratum.

IN magna autem domo, &c.) Eſt alia eiuſdē ſolutio, nēpe tacitæ admirationis, de qua dictum eſt in præcedentibus. Nemo miretur hæc fieri in Eccleſia, cogitet aliās familias in quib⁹ reperitur varia ſupellex, in quibus conſpiciuntur & aurea & argentea ac lignea vaſa, ſimul & teſtacea. Sic in Eccleſia mali ſunt & boni damnandi & ſaluandi. Eſt parabola, ſicut fuerunt tres illæ ſuperiores. Ad hunc modum interpretatur Cyprianus

in epiſtola ad Antonianũ, per magnam domum intelligendo Eccleſiam, parabolicè tamen. Ad eundem modum exponit Ambroſius in commentarijs huius loci, verba eius ſunt. Hoc dicto Apoſtolus ſignificauit in Eccleſia diuerſos eſſe homines, quoſdã bonos & ſummos viros, quos in auro intelligi vult: quoſdam bonos tantum, quos in argento deſignat: alios verò non bonos, quos vaſa lignea & fictilia appellat. Chryſoſtomus verò & Theophylactus negant magnã domum hic poſſe accipi Eccleſiã, quod in ea vaſa omnia munda ſint, quare de toto mundo interpretantur. Vbi ne ſeducamur, oportet videre alia loca Chryſoſt. & conferre cum ſententijs aliorum veterum, qui aſſerunt hæreſim eſſe Nouatianorum & Donatiſtarũ, qui aſſerũt malos nõ eſſe in Eccleſia. D. Aug. cũ varijs locis doceat Eccleſiam cõplecti bonos pariter & malos, nonnullis interim aliud videtur dicere, ac ſegregare malos à corpore Chriſti, quod eſt Eccleſia, quibus locis reſpexit ad inuiſibilem charitatis compagem, ſicut hoc loco Chryſoſto. Pro Ambro. facit ratio ſcripti, quam & ipſe vrget aduerſus Nouat. qui de toto mundo interpretabatur quod hic dicitur, ne cogeretur malos admittere in Eccleſia, vnde & eum inſanũ appellat. De Hymenæo & Phileto cùm Apoſtolus eſſet locutus, ſtatim, inquit, de magna domo ſubiecit, ne eſſet mirabile in Eccleſia videri homines diſſentiẽtes. Iam difficultas eſt anne Hymenæus & Philetus fuerunt hæretici. Si hæretici, quomodo in Eccleſia? Auguſt. propenſus fuiſſe videtur ad agnoſcendum, iſtos Eccleſiam exiſſe: propter authoritatem tamẽ Cypriani quam citat ex epiſtola ad Antonianum, dicit eos nõdum exiſſe, ſed pertinere hic ad magnam domum propter Sacramenta non mutata, ſed ea locutio impropria valde eſt. Vide Aug. lib. 3. contra Donat. de bap. cap. 19. vide præterea ipſum libro quem contra Donat. ſcripſit, poſt collationem. Si Hymenæum, inquit, fecimus hæreticũ, poteſt intelligi vt Apoſtolus reſpexerit ad aliud tempus quo nondũ ſic erat, quo tamen tempore vas erat in cõtumeliam, ſicut Paulus, cùm perſequeretur Eccleſiam, vas in honorem.

Si quis ergo emundauerit ſe) Vides, ait Chryſoſtom. vt non naturæ ſit vel aureum eſſe vel fictilem, ſed voluntatis: vas erat fictile Paulus, ſed euaſit in aureum: Vas fuit aureum Iudas, ſed in fictilè euaſit. Chryſoſt. ergo vaſa fictilia ſunt, immundi homines, hoc eſt omnes in peccato mortali exiſtẽtes. Aliter Aug. ſecundùm quem vas aureũ erat Paulus, etiam tum cum perſequeretur Eccleſiam, nimirum quia prædeſtinatus: Cui fauere videtur cap. 9. Epiſtolæ ad Rom. vbi videtur Paulus dicere, quòd eſſe vas in honorem, non ſit noſtræ voluntatis, ſed prędeſtinationis. Cũ Chryſoſt. ſentit Ambro. enarrans hunc locum: Nunc alia, inquit, hæreſis conuincitur, &c. Rurſus alludit Apoſtolus ad cap. 16. Numeri.

Si quis emundauerit ſe ab iſtis) ſcilicet Phileto & Hymenæo ac eorum ſocijs. Vel generaliter ab iſtis dedecoroſis, ſicut popul' Dei in Numeris ſegregauit ſe à Chore. Datham & Abiron. *Erit vas in honorem.*) Hic ponenda eſt hypoſtigme, deinde poſt *Sanctificatũ*) deinde poſt. *Vtilè Domino*) quod Græcè eſt euchriſton, id eſt, accommodatũ vſibus Domini. *Ad omne opus bonum paratum*) participium eſt paratum, vt intelligas non promptum, ſed præparatum à Deo.

IVuenilia autem deſideria fuge, ſectare verò iuſtitiam, fidem, ſpem & charitatem, & pacem cum ijs qui inuocant Dominum de corde puro. Stultas autem & ſine diſciplina quæſtiones deuita, ſciens quia generant lites. Seruum autem Domini non oportet litigare, ſed manſuetum eſſe ad omnes, docibilem, patientem, cùm modeſtia corripientem eos, qui reſiſtunt veritati, nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoſcendam veritatem, & reſipiſcant à diaboli laqueis, à quo captiui tenẽtur ad ipſius veritatẽ.

I*Vuenalia autem deſideria fuge,*) ſignificat nõ quæuis iuuenum deſideria, ſed qualia erant Hymenæi & Phileti, qui ſuperba animoſitate ſtudebant videri docti quo ſtudio ſubuerſi ſunt. Iſtud habet ratio ſcripti, quare ſenſus eſt, fuge appetitum inanis gloriæ, iactantiam, Philauthiam, & ea deſideria, quę culpaui in iſtis hominib'. Eſt difficilè iſtud præſtare, excludere videlicet ſemper appetitum glorię & eius motus reprimere, quibus qui ſemel ſe permiſerunt, infelicisſimi ſunt. Chryſoſt. tamen & ea quæ ad libidines pertinent, & generaliter quæuis deſideria quibus ætas illa teneri ſolet, accipit.

Sectare verò iuſtitiam) Iuſtitia hoc loco generale vocabulum eſt, cõplectitur enim totius vitæ innocentiam. Apud Simonem nõ eſt vitæ innocentia, ſed maxima vitæ turpitudo: tu verò ſectare iuſtitiam, fidem, ſpem, charitatem & pacem cum ijs qui inuocant Dominum, id eſt, omnibus qui ſunt eiuſdẽ religiõis. In Epiſtola ad Epheſios valde hoc agit, vt ſepoſitis cõtentionibus, quales erãt in ſchola Simonis, ſectentur pacem & charitatem. Idem hic agit. Si quis tamen reſpiciat ad primum caput præcedentis Epiſtolæ, probabit apoſtolum ſolicitum eſſe de Iudaizantibus. Nam eos reſpicit dum ait: finis præcepti eſt charitas, docens legem Moyſi non eo pertinere, vt ſubtiliter diſputemus, ſed vt amemus & præſtemus quæ lex præcepit. Ve-

rum ſiue de Iudaizantibus ſiue Simoniacis propriè, ſiue de vtriſq; ſolicitus ſit, certum eſt ſenſum eſſe. noli videri doctus, ſed magis ſtude præſtare innocentiam.

Stultas autem) id eſt, fatuas ſiue friuolas, quæ nihil ad pietatem faciunt. *Et ſine diſciplina*) Græcis vna vox ἀπαιδεύτους, id eſt, ineruditas quæſtiones, quales habet ſchlatam Simonis quam Iudaizantium. *Deuita*) id eſt, reijce & aſpernare nec admitte. *Sciens quod generant*) id eſt, quod pariant lites Paulus μάχας, habet. Eleganter huiuſcemodi rixoſas quæſtiones vocanit μάχας, id eſt, pugnas per metaphoram. (*Seruum autē Domini non oportet litigare*) rurſum eſt μάχεσθαι, id eſt, pugnare. *Sed manſuetum eſſe*) id eſt, placidū erga omnes diſcendi cupidos. *Docibilem*) Paulus habet διδακτικὸν, id eſt, idoneum et paratū ad docendum, id eſt, talem qui docere malit quā litigare ſiue pugnare. *Patientem*) id eſt, tolerantem, proteruos & improbos, qui audire recuſant. Id enim ſignificat hoc loco ἀνεξίκακος, et non quomodo in miſerijs et doloribus quis patiens eſt. *Cum modeſtia corripientem*) ſiue vt alij vertunt, erudientem. Vox Græca ad vtrumq; anceps eſt. *Eos qui reſiſtunt veritati*) Datiuum, veritati, veriſimile eſt redundare: nam in quibuſdam Latinis non inuenitur, & nulla Græca habent. D. Ambroſius legit, corrigentem eos qui diuerſa ſentiunt. Ad eum modum vertit interpres quo vſus eſt Auguſtinus. Vide cap. 5. de correptione & gratia. Vox Græca ſignificat diuerſum quid de re ſtatuere. Iam hæc dicta oportet intelligi, niſi ſint hæretici & animo compoſiti ad ſuperbam animoſitatem. Nam tales Apoſtolus vitari iubet: Ne quando Auguſtinus legit, ne forte. Græce eſt μήποτε, quæ particula ſecūdùm Chryſoſtomum in rebus dubijs ponitur, igitur ab illis ſolùm decedendum eſt, quos certum eſt non eſſe reuocandos, quales ſunt, qui animo hæretico & ex contentione aliquid dicunt, ne videantur victi. Pœnitentia intelligenda eſt, non ea ſolum quæ intellectu accipitur, ſed & ea quæ ad affectum pertinet, qua fit vt errasse ſe cognoſcat homo, & errasse doleat, plangat, & vt ignoſcatur ſibi oret. Vide Auguſtinum de correptione & gratia cap. [illegible] Vbi etiam ex hoc loco annotat. Quamuis docte quis & commode doceat, niſi Dei adſit gratia, non ſequi pœnitentiam. *Et reſipiſcant*) ad verbum eſt, ad ſobrietatem redeant. Ergo qui ſequuntur diuerſa dogmata, temulenti ſunt. *A diaboli laqueis à quo captiui*) ſiue capti ſunt, quomodo capitur fera. Nam hinc vox Græca ethymologiam habet. *Ad ipſius voluntatē*) ſic vt ſua voluntate ipſi ſe liberare nequeant, niſi gratia Dei adiuti fuerint.

CAPVT III.

HOC autem ſcito, quia in nouiſſimis diebus inſtabunt tempora periculoſa, & erunt homines ſeipſos amantes, cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obedientes, ingrati, ſceleſti, ſine affectione, ſine pace, criminatores, incontinentes, immites, ſine benignitate, proditores, proterui, tumidi, & voluptatum amatores magis quàm Dei, habentes ſpeciem quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.

H*Oc autem ſcito, quia in nouiſſimis diebus, & cæt.*) Dicit iſtud eo conſilio quo illud: In magna autem domo, &c. ne admiretur aut offendatur Thimotheus vel quiuis alius, ſi videat in Eccleſia multos malos. A tempore Abel vſque ad Chriſtum ſemper fuerunt mali permixti bonis, & erunt vſque ad finem ſeculi, & eo plures, quo magis appropinqubitur ad finem. Nouiſſimos dies, quidam referunt ad tempora Antichriſti. Verùm circunſtantiæ diligenter obſeruatæ conuincunt aliquo modo ad tempora Pauli pertinere. *Inſtabunt*) ſic vt iam incipiant. *Tempora periculoſa*) ad verbum eſt, tempora grauia, id eſt, peſſima. Secundùm Chryſoſt. appellantur tempora vel bona vel mala ex his, quæ in illis contingunt, per metonymiam: (*& erunt*) vocula (&) accipitur epexegeticῶs. Græci habent, erunt enim homines, &c. ſicut dicimus: Hoc anno erunt homines obnoxij febri, id eſt, vulgo, multi. Sic intelligendum eſt quod hic dicit Paulus: *Erunt homines ſeipſos amantes*) id eſt, bona hominum pars erit talis. Hunc eſſe ſenſum patet ex Græco. *Seipſos amantes*) vnica dictio eſt apud Paulum, φίλαυτοι, id eſt, ſui amantes & ſibi placentes, hoc eſt, proprijs ſtudentes commodis, id agentes tantum, vt ſibi bene ſit; ſecuri interim, quid accidat vicinis vel conſanguineis.

Cupidi) Græcè eſt φιλάργυροι, id eſt, ſtudioſi quæſtus & pecuniarū (*elati*) vox Græca ad iactantiam pertinet. Eſt enim ἀλαζόνες: Iactabunt inquit ſcientiam & ſanctimoniam ſuam: (*ſuperbi.*) Optime hęc intelligūtur ex moribus Simonis. *Blaſphemi*) id eſt, maledici: *Sceleſti*) Græcè eſt ἀνόσιοι, id eſt, ſine ſanctitate, in quibus nihil eſt ſanctimoniæ. Ambro. vertit, impij. (*ſine affectione*) Græcè eſt ἄστοργοι, quæ vox propriè de illis dicitur, qui nullo affectu ſunt in ſuos, puta liberos aut vxores. *Sine pace*) Græce eſt ἄσπονδοι, quod Eraſmus vertit, neſcij fœderis. Quemadmodū ergo præcedens vox ad domeſticos pertinet, ita hæc ad alienos, cum quibus boni fœderis & amicitiæ vinculis copulari ſolet,

qui natura coniuncti non ſunt. Huiuſmodi fœdera iſti homines neſcient & ſi inierint, violabũt: (*criminatores*) Græcè eſt διάβολοι, id eſt, calumniatores ſiue delatores: (*incontinentes*) Græcè eſt ἀκρατεῖς: Ariſtoteles in æthicis diſtinguit ab intemperantibus: Alij non diſtinguunt: Chryſoſt. generaliter accipit. Incontinentes (inquit) linguæ, ventris cæterorũq; omnium. Quid Paulus ſenſerit, difficile eſt dicere: (*ſine benignitate*) Græcè eſt ἀφιλάγαθοι, quæ vox perinde ſonat ac ſi dicas: non amici bonis, vel ſine amore bonorum. Si quem videbunt inſigniter bonũ, pium, iuſtum, nihil tamẽ afficientur ei: *Proditores*) Græcè eſt προδόται, et interpretatur Chryſoſt. deſertores amicitiæ & ſodalitatis. *Proterui*) Græcè eſt προπετεῖς, id eſt, præcipites ſiue temerarij. *Tumidi*) Græcè eſt τετυφωμένοι, quam vocem qui velit intelligere legat confeſsiones Auguſt. in quibus frequens mentio eſt tyhpi: ſignificat autem eos qui ſibi videntur inſignes in re quapiam, & opinione quam de ſe habent, tument. *Voluptatum amatores magis quàm Dei*) Mire hoc quadrat in familiam Simonis, Et Epiph. hæreſi. 26. citans hæc verba Apoſt. dicit propter Gnoſticos ea ab Apo. dicta. Quare multum probabile eſt, iſta ad tẽpora Pauli pertinere. *Habentem ſpeciem quidem pietatis.*) Pro ſpecie Paulus habet μόρφωσιν, quod perinde ſonat quaſi dicat, formationem. Notat eos qui dictis norunt præſcribere alijs, quomodo debeant viuere pie, cùm ipſi diuerſa ſequantur. Virtus huius loci non eſt ἀρετὴ, ſed δύναμις, Vnde Eraſ. vertit, habentes formam pietatis, cùm vim eius abnegarint. Sẽſus eſt: id in quo ſita eſt pietas Chriſtiana, abijciũt, vt amorem, ſpem, &c.

ET hos deuita: ex his enim ſunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs, ſemper diſcentes, & nunquam ad ſcientiam veritatis peruenientes.

ET *hos deuita.*) Ad verbum eſt, auerſare, quod vehemẽtius eſt quàm deuita. Hic eſt argumẽtum quòd Apoſtolus loquatur de ſuo ſeculo: niſi enim tempore Timothei fuiſſent tales, quorſum fuiſſet opus hac admonitione? *Ex his enim ſunt.*) Notandũ eſt eſt verbum præſens temporis: Iam ſunt, inquit, qui penetrant domos ſiue qui ſubeant in domos. Apertè norat impudentiam illorum: miſcent ſe familijs, nunc vni, nunc alteri: *Et captiuas ducũt mulierculas*) id eſt, dogmatibus ſuis faciunt ipſas ſibi obnoxias: (*oneratas peccatis*) id eſt, accumulatas, & variorum peccatorum confuſione (qualis eſt in aceruis) obrutas. Id enim ſignificat σεσωρευμένα, qua voce vtitur hic Paulus: *Quæ ducuntur varijs deſiderijs*) id eſt, concupiſcentijs pecuniarum, gloriæ, iactantiæ, honoris, deliriarum, voluptatum & aliarum, quas noluit Apoſtolus exprimere: Hæc res facit, vt poſsint capi ab hęreticis. Vides inquit Chryſoſtomus, vnde fuerint capturæ eorũ opportunæ. Eadem res in cauſa eſt, vt multi capiantur hodie à Lutheranis: *Semper diſcentes & nunquam ad veritatis ſcientiam peruenientes.*) Sermo Pauli vehementior eſt in Græco: Habet enim ad hunc modum, ſemper diſcentes, & nunquam ad ſcientiam veritatis venire valentes, partim vitio magiſtrorum, quia ſchola Simonis falſò promittebat ſcientiam, partim quia peccatis obrutæ erant, quibus excæcatur mens.

QVemadmodum autem Ioannes & Mambres reſtiterunt Moyſi, ita & hi reſiſtũt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem: ſed vltrà non proficient: inſipientia enim eorum manifeſta erit in omnibus, ſicut & illorum fuit.

QVemadmodum autem Ioannes & Mambres.) Qui fuerint hi non ſatis certum eſt, niſi quod Chryſoſtomus dicat eos fuiſſe magos Egyptiorum qui in Exodo portẽtis edendis certarunt cum Moyſe: habuiſſe autem Paulum eorum nomina ex traditione Hebræorum, aut ex reuelatione Spiritus, veriſimile eſt. *Et hi reſiſtunt veritati.*) Eſt autem hic aliud verbum quàm priùs, propriè ſignificans reſiſtere, ibi ſignificabat aliter ſtatuere. Omnia quæ hic toties dicuntur in præſenti, faciunt vt pene abſurdum videatur nouiſsimos dies interpretari, vt ad tempora Antichriſti ſolum pertineant: *corrupti mente*) id eſt, iudicio mentis: *Reprobi circa fidem.*) Sic intenti ſunt phantaſijs ſuis, vt non poſsint redire ad veritatem fidei: Sed vltra non proficient. Senſus eſt: ſtudium quo tenentur, vt quàm plurimos pertrahant in ſuam partem, amplius nõ habebit ſucceſſum, cauſam addit: *Inſipientia enim eorum*) ſiue amentia (*manifeſta erit in omnibus.*) Iſtud facilè agnoſcimus, omnibus notiſsimam fuiſſe vanitatem.

TV autem aſſequutus es meam doctrinam, inſtitutionem, propoſitum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, perſequutiones, paſſiones, qualia mihi facta ſunt Antiochiæ, Iconij, Lyſtris: quales perſequutiones ſuſtinui, & ex omnibus eripuit me dominus.

TV *autem aſſecutus es, &c.*) Non eſt ſenſus, aſſecutus es ingenio quomodo diſcipulum dicimus aſſequi præceptorem docentem: ſed à principio vſq; ad finem adfuiſti mihi, verſatꝰ es mecũ in omnibus rebus familiariter, audiſti doctrinam meam, vidiſti conuerſationem meam, &c. Id enim ſigni-

ſignificat παρακολουθεῖν. Doctrinam ſuam opponit doctrinę illorum de quibus iam dixit: *Inſtitutionem*) vocat vitæ modum, (*propoſitum*) alacritatem & promptitudinē animæ, (*fidem*) conſtantiam in retinenda fide. *Longanimitatem*) aduerſus hæreticos. *Dilectionem*) erga omnes. *Patientiam*) aduerſus flagra. *Perſecutionem*) vel hinc patet illud, aſſecutus es non eſſe quod adeptus es: nemo enim dicitur aſſequi perſecutionem. Senſus eſt: mihi in perſecutionibus adfuiſti, tum aderas cùm multa aduerſa tolerarem. *Qualia mihi facta ſunt.*) Illud, qualia, accipit Eraſmus quaſi eſſet relatiuum, & referat ſpecificetq́; perſecutiones. Alij interpretantur vt per admirationem & emphaticôs ponatur, ſicut quum dicimus: quam non ibi miſeriam vidi? Secundùm hos eſt noua periodus. Et ſenſus eſt: qualia, id eſt, quàm acerba, quàm grauia mihi acciderunt Antiochiæ. *Et ex omnibus eripuit me Dominus.*) Hoc dicit, vt hortetur Timotheum ad ſimilia.

ET omnes qui piè volunt viuere in Chriſto Ieſu perſequutionem patientur. Mali autem homines & ſeductores proficient in peius, errantes & in errorem mittentes.

ET omnes qui piè volunt viuere.) Quid de me, inquit dico, cùm omnes qui piè volunt viuere, &c. Iſtud videri poſsit ad eam tantùm ætatem pertinere, ſed reclamant cōmentarij Græcorum, quàm Latinorum, qui conſtanter interpretantur, vt pertineat ad omnes pios omnium temporum & ætatum. Iam quæſtio eſt, quo pacto priuatus aliquis homo, cui cum nemine conuerſatio aut negotium eſt, perſecutionem patiatur? Explicat hoc Auguſt. lib. 2. contra Gaudentium cap. 13. & 14. Rurſus libr. 18. de ciuit. Dei cap. 51. Secundùm quem perſecutionem pati, eſt dure & moleſtè affici vel à ſeipſo vel ab alio. Mater Auguſtini perſecutionem patiebatur, dum grauiſsimè die ac nocte cruciabatur propter hæreſim & errores filij. Sic omnis iuſtus perſecutionem patitur, videns in quibus erroribus ſit mundus, etiam nullo infeſtante vel vexante corpus ipſius. Senſum hunc generalem probabilem facit Auguſt. adductis alijs locis ſimilibus. Pſal. 118. Vidi præuaricantes & tabeſcebam. Secundæ ad Corinth. 11. Quis infirmatur in vobis, & ego non infirmor? quis ſcandalizatur, & ego non vror? Secundæ Petri cap. Iuſtam animam iniquis operibus cruciabant. Sermo eſt de Lot & Sodomitis. Ambro. etiā generaliter accipit, ſed aliter quàm Auguſt. vt perſecutionem pati ſit, non animo cruciari, ſed odio haberi ab alijs: Omnes, inquit, qui in Chriſto rectè conuerſantur, odio habentur etiam à corporis ſui membris, id eſt, à Chriſtianis. Chryſoſt. quoq; generalem ſenſum amplectitur, diuerſum tamen à ſuperiore. Vult enim is omnes pios perſecutionem pati, quia dolores, triſtitias, preſſuras multas patiuntur, dum ſtudent operari ſalutem ſuam: quia arcta eſt via quæ ducit ad vitam. Si quis perſecutiones propriè velit accipere, neceſſe erit vt ſententiam Apoſt. ad pios illius temporis referat. *Mali autem homines & ſeductores proficient in peius*) id eſt, profectum habebunt in peius: *Errantes & in errorem mittentes*) Paulus habet ſeducti & ſeducentes. Hinc patet ſermonem eſſe ipſi non de ethnicis hominibus. Græca. ſcholia in illum locum (ſed vltra nō proficient) ſic ſcribunt: Cum in ſuperioribus dixerat: ad maiorem proficient impietatem, quomodo hic dicit, vltra non proficient? Reſpondent, ibi dicit quod qui ſeducere cœperant, nequaquam ceſſabunt ſiue deſiſtent, ſed peiora ſemper excogitabūt. Hic vero, quod non decipient neq; rapient amplius eos, qui ſanæ mētis ſunt. Addimus: eos qui ſanæ mentis ſunt, quia in progreſſu dicit, quod & ipſi errabunt, & alios in errorem adducent.

TV verò permane in ijs quæ didiciſti, & credita ſunt tibi: ſciens à quo didiceris, & quòd ab infantia Sacras literas noſti, quæ te poſſunt inſtituere ad ſalutem, per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu.

TV verò permane.) Sine eos iactare falſi nominis ſcientiam, tu perſta in ſemel accepta doctrina, nec eis adhæreas. Locus hic quo monet diſcipulum ſuum vt permaneat in ſemel tradita doctrina, & plures aliæ circunſtantiæ textus peculiariter reſpicientes Timotheum docent, non ſic de futuris temporibus fuiſſe ſolicitū Apoſtolum, vt nihil pertineret res ad ſua tempora. Neque tamen putandus eſt abſq; ratione in futuro dixiſſe, inſtabunt, quia huiuſmodi quales deſcribit hoc capite, plures erunt poſtea, quanto magis appropinquabitur ad finem. Quare nouiſsimi dies complectuntur totum tempus gratiæ. Sic Petrus Act. 2. tempus ſuum ſignificatum interpretatur à Iobële per nouiſsimos dies. Erant ergo Apoſtoli in nouiſsimis diebus, ſumus & nos, erunt quoq; poſt nos, donec perueniatur ad nouiſsimū nouiſsimorum, de quo Saluator. Suſcitabo eum in nouiſsimo die, vbi eſt alia phraſis quàm in Paulo & Prophetis.

Quod ſequitur: *Credita ſunt tibi*) duplicem admittit ſenſum, vel vt intelligas credita ſunt, id eſt, commiſſa: vel credita ſunt, id eſt, quę credidiſti & plena fide accepiſti. Priùs ſequitur Eraſmus: nā vertit, quæ cōcredita tibi ſunt. Poſterius amplectūtur Gręci interpretes, vnde aliter ipſi vertiſſent quā Eraſ.

Ad verbum eſt quæ creditus es. Cui ſimilis phraſis eſt apud Mattheum capite 11. pauperes euangelizantur, id eſt, docentur Euãgelium: *ſciens à quo didiceris*) id eſt, qualis ille ſit, qui hac in re tibi doctor fuit. Nõ enim talis, qualis illi qui diuerſa docent, qui ſunt impuræ vitæ. Duas ponit cauſas, quare ipſum immotum perſiſtere oporteat. Altera eſt, quod non à quouis ſed à Paulo de his edoctus ſit. Altera, quod ab ipſa ſtatim pueritia ſacras literas imbiberit. Nomine ſacrarum literarum vetus teſtamentum intelligit. *Quæ te poſſunt inſtruere*) ſcilicet, poſt hac quando me amplius non vteris doctore, hæ, inquit, literæ præſtabunt tibi, quod ego tibi hactenus præſtiti, nihil erit opus ſchola Simonis. Pro inſtruere Græcè eſt σοφίσαι, id eſt, erudire & ſapientem reddere. *Ad ſalutem per fidem*) id eſt, ſi veram fidem adhibeas ſcripturis, eamq; non quamuis, ſed qua in Meſſiam creditur, hoc eſt, Ieſum Chriſtum de Maria virgine natum.

OMnis ſcriptura diuinitus inſpirata, vtilis eſt ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iuſtitia, vt perfectus ſit homo Dei ad omne opus bonum inſtructus.

OMnis ſcriptura) ſcilicet, ſacra. Nam ſupra meminit ſacrarum literarum. Circunſtantia igitur & ſimilia loca docent nomine Scripturæ per antonomaſiam ſignificari Bi-
Marc. 14. blia. Loca ſunt: Vt impleerentur Scripturæ:
Matth. 21. Non poteſt ſolui Scriptura. Nõ legiſtis Scri-
Ioan. 7. pturam: Qui credit in me ſicut dicit Scriptu-
Marc. 12. ra. Erratis neſcientes Scripturam, &c. Diuinitus inſpirata, quæſtio eſt an illud ſit prædicatum an pars ſubiecti, Græci faciunt prędicatum, hoc ſenſu: Omnis Scriptura eſt diuinitus inſpirata, & eadem vtilis eſt ad docendum. Dicitur autem diuinitus inſpirata, quia immediatè per reuelationem accepta eſt, quod non conuenit Scripturis philoſophorum. Omnis (inquit) id eſt, tota eſt diuinitus inſpirata, & proinde non continet commenta humana, qualia tradit Simon ex Poetis & Philoſophis. In ea inuenies quod proponas populo tuo & clero, hoc eſt quod dicit: *Vtilis eſt ad docendum.*) In ea inuenies, quo redarguas Menandrum & reliquos hęreticos, hoc eſt, quod dicit: *Ad arguendum.*) Item inuenies in ea quo corrigas quod perperam dictum eſt: Omnino enim veriſimile eſt legendum eſſe, ad corrigendum, quomodo & Latina quædam habent. Nam id ſonat πρὸς ἐπανόρθωσιν. (*Ad erudiendum*) Gręce πρὸς παιδείαν, παιδεία vox propria ſcholarum eſt: hinc pedagogia in quibus elementa ſcientiarum traduntur. Si, inquit, tradere velis inſtitutionem elementariam, & erudire quempiam quid ſit iuſtitia Chriſtiana, ad hoc vtilis tibi erit Scriptura. Quod præcedit, docere, ad omnes pertinet: præpoſitio (in) obiecti eſt, ſignificans de vel circa. *In iuſtitia*) id eſt, de iuſtitia. (*Vt perfectus ſit*) id eſt, omnibus numeris abſolutus, ſicut dicimus abſolutum mathematicum, abſolutũ philoſophum. (*Homo Dei*) id eſt, peculiariter addictus diuino obſequio & cultui, vt ſunt ſacerdotes & Epiſcopi. Loca ſimilia ſunt in libris Regum & Paralip. vbi Helias aliquoties dicitur homo, vel (vt in Hebræo eſt) vir Dei. Item Elizeus, Et in priori epiſt. cap. Timotheum vocat hominem Dei. *Ad omne opus bonum inſtructus.*) Loquitur propriè de opere miniſterij. Senſus eſt: abſolutus ad præſtandum quoduis officium Epiſcopale, præſertim pertinens ad docendum. *Iſtud inſtructus*) profeſſorum eſt, quale erat illud, perfectus. Ex hoc loco quo tam multis verbis hortatur Apoſtolus Timotheum diſcipulum ſuum ad lectionem ſcripturæ, vt poſſit præſtare munus Epiſcopi illis temporibus quibus pullulabant hæreſes, diſcimus nihil vtilius hac tempeſtate quam diligenter euoluere ſcripturas, quarum cognitione qui pollet, rupem geſtat in pectore immotam aduerſus hæreticos & Lutheranos, Oecolampadianos & Suuinglianos, & reliquos eius farinæ homines.

CAPVT IIII.

TEſtificor coram Deo & Ieſu Chriſto, qui iudicaturus eſt, viuos & mortuos per aduentum ipſius, & regnum eius, prædica verbum, inſta opportunè, importunè, argue, obſecra, increpa in omni patientia & doctrina.

TEſtificor coram Deo & Ieſu Chriſto.) Pergit Apoſtolus adhortari Timotheum ad retinendam puritatem doctrinæ. In priori epiſtola capite ſexto dixit: præcipio tibi coram Deo &, &c. hic dixit: *Obteſtor*) quod eſt vehementius. (*Coram Deo*) id eſt, Patre. Nam ex conſuetudine Scripturæ quando poſt mentionem Dei ſequitur mentio Chriſti: Deus, nomen eſt perſonæ & non ſubſtantiæ: addens deinde quod terribilis eſt. *Qui iudicaturus eſt viuos & mortuos.*) Non conſultis commentarijs ſenſus videri poſſet, qui iudicaturus eſt viuos, id eſt, iam adhuc viuentes & mortuos, id eſt, olim iam defunctos. Sed nullus commentarius habet eum ſenſum. Proponunt autem duos alios: Qui iudicaturus eſt viuos, id eſt, iuſtos, inquit Chryſoſto. & mortuos, id eſt, peccatores. Siue viuos ait, id eſt, qui tempore iudicij reperientur viui, & rapientur obuiam

obuiam Chriſto in aëra: & mortuos, id eſt, qui tunc non viuent. Chryſoſtom. ſequuntur alij Græci, ſed & Latini. Vide Auguſt. in Enchri. cap. 55. (*per aduentum eius.*) Iſtud ſecundùm noſtrum interpretē videtur referendum ad, obteſtari, ſed Chryſoſt. Theophy. Oecum. exponunt vt pertineat ad iudicare. Pro quibus facit Græca præpoſitio κατὰ, qua vtitur hic Paulus, quæ frequentiſſimè ſeruit tempori, nunquam autem obteſtationi. Exponunt autem ipſi κατὰ per ἐν, id eſt, in, quos imitatus Eraſmus vertit: in apparitione ſua. Addit tamen Chryſoſtomus quod videtur facere pro noſtro interprete, cùm ait: Siue teſtificor tibi aduentum eius quod horū te admonui. Poſſet ſeruari præpoſitio (per) referendo ad verbum iudicare, vt ſignificet modum, ſicut dicimus: fecit hoc per vim, id enim explicant Græci per κατὰ Senſus tum erit: iudicaturus eſt viuos & mortuos illuſtratione aduentus ſui. Significat enim Greca vox, ἐπιφανία, non ſimpliciter aduentum, ſed illuſtrem aduentū. Non autem veniet vt ante venit in humilitate, ſed cū gloria, cum maieſtate, cū regno.

Prædica verbum) ex hoc loco quo non veretur Apoſtolus chariſſimum & optimum Timotheum, de cuius ſanctimonia tam magnificè ſentit, obteſtari interpoſito nomine Dei, qui iudicaturus eſt viuos & mortuos, quod apud duros homines fieri ſolet, diſcimus quàm fuerit cordi res hæc Apoſtolo, quamque egrè omnibus ſeculis conſeruari poterit puritas doctrinæ. Cogitent paſtores & Epiſcopi obteſtationem hanc ſibi quoque factam & non ſoli Timotheo, vt extimulentur ad præſtandum ea quæ ſequuntur. *Prædica verbum*) id eſt, ſtude propagare Euangeliū Chriſti. *Inſta oportunè, importunè*) prouerbialis ſermo eſt, id eſt, aſsidue & inſtanter hoc age (*argue*) id eſt, argumentis deuince eos qui diuerſa ſentiunt. Significat hæc vox etiam reprehendere, verùm quia ſequitur (*increpa*) magis conuenit prior ſignificatio: (*in omni patientia*) id eſt, longanimitate nam Græcè eſt μακροθυμία.

ERit enim tempus cum ſanam doctrinam nō ſuſtinebunt, ſed ad ſua deſideria coacervabunt ſibi magiſtros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

E*Rit enim tempus*) ſic vt nihilominus iam ſit, dicit tamen erit, quòd poſteà multò magis ſit futurum tale tempus (*cùm ſanam doctrinam non ſuſtinebunt.*) Propter hanc cauſam, inquit, volo te occupare animos tuorū ſana doctrina, ne ab hæreticis capiantur. Hęreſes de quibus agit in his Epiſtolis, iam habebāt authores ſuos tempore Pauli, ex quibus iam pręſentibus videbat quid ſequuturum erat, non autem vt propheta de futuris loquitur.

Sed ad ſua deſideria) id eſt, deſiderantes audire quæ ſeruiunt ſuæ libidini, quę oblectāt carnem, quæ faciant ad gratiam. *Coacervabunt ſibi magiſtros*) vide locum capitis pręcedentis. Captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, ibi eſt σορεύω, hic ἐπισωρεύω. Significat ergo Apoſtolus confuſam doctorum multitudinem: ſine delectu, inquit, & iudicio aſciſſent ſibi vanos doctores. Vide comment. Chryſoſt. in hunc locum, item Theophyl. & Oecumen. ex illis diſces quàm alienum ſit à veterū Theologia Epiſcopos, à vulgo eligi, quod faciunt hodie Lutherani. Quod ſequitur (*prurientes*) participium cauſale eſt nominatiui caſus: Senſus eſt: pruriunt & titillantur auribus, & propterea aſciſcunt ſibi doctores, qui aures ſcalpant ſibi blandis verbis, non qui rodant mordaci vero. Dilucidius vertiſſet interpres ſi dixiſſet, cùm pruriant, vel propterea quòd pruriunt auribus.

Et à veritate auditum auertēt) id eſt, à ſynceritate doctrinæ. Sic auertunt multi hodie auditum dum audiunt mentionem purgatorij, dum audiunt ieiunandum eſſe, confitendum eſſe, &c.

Ad fabulas conuertentur) quales ſunt Iudaizantium, & imprimis familiæ Simonis. Ambroſius refert ad fabulas Manichęorum ſed Manichæorum fons eſt Simon. Fabulas has explicat Epiphanius tomo. 2. primo libro de hæreſibus.

TV verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangeliſtæ, miniſterium tuum imple. Sobrius eſto: Ego enim iam delibor, & tempus reſolutionis meæ inſtat. Bonum certamen certaui, curſum conſummaui, fidem ſeruaui. In reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quā reddet mihi Dominus illa die, iuſtus iudex: non ſolum autem mihi, ſed & ijs qui diligunt aduentum eius.

T*V verò vigila in omnibus.*) Tempus hoc, inquit, adeò propè eſt, vt iam opus ſit vigilantia. Pro labora, Græca eſt, κακοπάθησον, id eſt, obdura in malis quæ comitantur prædicationem Euangelij. *Opus fac Euangeliſtæ*) id eſt, prædicatoris gratiæ, (*miniſteriū tuum imple*) Græcè eſt πληροφόρησον, id eſt, facito plenam fidē tuæ prędicationis. Quod ſequitur (*ſobrius eſto*) non eſt in Græcis exemplaribus, nec Latina omnia habent.

Ego enim iā delibor) id eſt, immolor, quod quia obſcurè dictum erat, addit quod eſt clarius. *Et tempus reſolutionis meæ*) id eſt, mortis meæ nunc inſtat. Hæc eſt cauſa, cur tam diligenter adhortatus ſit Timotheū ad retinendam puritatem doctrinæ.

Bonum

Bonum certamen certaui) id eſt, præclarum & egregium certamen: id enim ſignificat καλὸν, *Curſum conſummaui*) intelligit de curſu qualis eſt eorum, qui in ſtadio currunt. *Fidem ſeruaui*) nullis auocamentis, nullis illecebris nec minis ceſsi. Non eſt iactatio, ſed exhortatio ad ſimilia: (*in reliquo*) id eſt, quod ſupereſt. *Repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ.*) Iuſtitiam hic dicit omnem virtutem, hoc iam reſtat, vt operum meorum mihi reddatur præmium. Sic Græci interpretes. Alij coronam iuſtitiæ interpretantur coronam iuſtam, vt ſit Hebraiſmus. *Quam reddet mihi Dominus*) id eſt, Chriſtus. *In illa die*) Phraſi Scripturæ dicit, in illa die, cum nihil præceſſerit, intellgens diem iudicij. Sic cap. 1. huius epiſt. Certus ſum quia potens eſt depoſitum meum ſeruare in illum diem. Annotãt Græci Apo. non dixiſſe (dabit) ſed (reddet) veluti debitum quoddã & creditum, vnde & corona iuſta appellatur. *Nõ ſolum autem mihi, ſed & iis qui*) Græci habent ſed & omnibus. Vehementer his dictis erigit Timotheum. Ex hoc loco conſtat Paulum per coronam iuſtitiæ non intelligere accidẽtale aliquod præmium doctoribus vel Apoſt. debitum, ſed ipſam vitam æternam. Nam hanc dicit omnibus paratam qui diligunt aduẽtum Chriſti, id eſt, qui cupiunt adeſſe diem Domini, & in aduentũ illius ſe per bona opera parant, ne tum confundantur.

Ad Col. 4. *FEſtina ad me venire cito: Demas enim me reliquit, diligens hoc ſeculum, & abijt Theſſalonicam: Creſcens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. Lucas eſt mecum ſolus. Marcum aſſume, & adduc tecum: eſt enim mihi vtilis in miniſterio: Tychicum autem miſi Epheſum.*

F*Eſtina ad me venire.*) Quia in vinculis agebat, cupiebat Timotheum accelerare iter, non ſua ſed plublici cauſa. (*Demas me reliquit*) id eſt, deſeruit captiuum me, cùm ante vincula mecum egiſſet. *Diligens hoc ſeculum*) id eſt, requiem & quietem huius vitæ amans, atq; in tuto eſſe. *Et abijt Theſſalonicam*) vt longè ſcilicet abeſſe à periculis. *Creſcens in Galatiam*) miſſus eò à me, gratia Euãgelij. *Titus in Dalmatiam.*) Titus hic fuit (iuxta Chryſoſt.) Cretæ Epiſcopus. (*Lucas*) id eſt, qui Euangelium conſcripſit & acta Apoſtolorum. *Marcum aſſume, eſt enim mihi vtilis ad miniſterium Euangelicum.*) Aduertere hic oportet ſtudium Pauli, qui in vinculis agẽs, curam gerebat tam diuerſarum prouinciarum, Dalmatiæ, &c.

PEnulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, & libros, maximè autem membranas. Alexander ærarius multa mala mihi oſtendit: reddat illi Dominus ſecundùm opera eius quem & tu deuita, valde enim reſtitit verbis noſtris.

P*Enulam quam reliqui Troade*) penula genus pallij eſt, quo vtuntur aduerſus imbres. Dicit Apoſtolum hanc petijſſe Chryſoſtomus ex tam longinquo loco adferri, ne cui Romæ moleſtus eſſe cogeretur. Libros ſuos habere vult cũ iam vicinus ſit morti, vt eos communicaret excerpendos credentibus Romanis. Libri videntur ſcripti ab alijs, membranæ ab ipſo Paulo.

Alexander (faber) *ærarius multa mala mihi oſtendit*) phraſis Hebræa eſt, pro exhibuit, varijs modis afflixit me, inquit: *Reddet ei Dominus ſecundùm opera eius.*) Exemplaria nõnulla habent, reddat: Verùm Auguſtinus in ſermone Domini in monte legendum dicit, reddet, ad quem modum videntur etiam legiſſe Græci interpretes. Quam lectionem ſi ſequamur, nõ erit locus hic illi quæſtioni: an liceat cuipiam imprecari malum? Si tamen legamus, reddat, iuxta veteres, eſt ſchema quo nomine voti non accipitur votum, ſed prædictio futuri. Thomas putat etiam ſimpliciter licere imprecari alteri malũ non ſub ratione mali ſed iuſti. Vide ipſum ſecunda ſecundæ, quæſtione 25. articulo. An peccatores diligendi ſunt: Item quæſtione 76. Arti. 1. Verùm difficilè eſt iſtud ſi ponatur in praxi: (*quem & tu deuita*) id eſt, caue. *Valde enim reſtitit verbis noſtris.*) Erat ergo hic ex illis, qui diuerſa docebant.

IN prima mea defenſione nemo mihi affuit, ſed omnes me dereliquerunt, non illis imputetur. Dominus autem mihi adſtitit, & confortauit me, vt per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes.

I*N prima mea defenſione*) id eſt, cùm primò omnium venirem Romam vinctus ex Ieruſalem, & dicerem cauſam ad tribunal Neronis. Sic veteres: Neotericus quidem de prima defenſione in hac eadem cauſa exponit, ſed priùs amplectendum propter ſequentia. Vide Euſebiũ lib. 2. de Eccleſ. hiſtor. cap. 22. *Dominus autẽ mihi adſtitit vt per me prædicatio impleatur.*) Apertius vertiſſet, impleretur, id eſt, ad plenum perſuaderetur, & certam haberet fidem, vel certè vt prædicatio per me cœpta abſolueretur, & omnes gentes audirent Euangelium, vt ſequens particula exponat præcedentem, & prædicationẽ impleri ſit omnes gentes audire prædicationẽ. Hinc videtur quòd in præcedentibus locutus ſit Apoſtolus de prima vice, qua venit Romam. Siquidem illo decem annorũ ſpacio quod inter primam captiuitatem fuit, multis gentibus annunciauit Euangelium.

ET liberatus ſum de ore leonis. Liberauit me Dominus ab omni opere malo, & ſaluum

num faciet in regnum ſuum cæleſte,cui gloria in ſæcula ſeculorum, Amen. Saluta Priſcillam & Aquilam, & Oneſiphori domum. Eraſtus remanſit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Feſtina ante hyemem venire. Salutant te Eubulus & Pudens, & Linus, & Claudia, & fratres omnes. Dominus Ieſus Chriſtus cum ſpiritu tuo, Gratia vobiſcum, Amen.

ET *liberatus ſum de ore leonis,*) Eſt hic noua periodus. Loco coniunctionis (&) nonnulla exemplaria habent, quare, ſed malè, vt patet ex Græcis & emendatioribus Latinis. Nomine leonis iuxta Euſebium, Chryſoſtomum, Theophylactum, Oecumenium. Neronem ſignificat propter crudelitatem. Hinc etiam coniectura ſumitur, Paulum egiſſe prius de prima vice, qua venit Romam. Nam ſecunda vice non euaſit.

Liberauit me Dominus) Ambroſius legit in futuro, liberabit, vt patet ex commentarijs. Item Chryſoſtomus legit & interpretatur, liberabit. Similiter Theophylactus, Oecumenius, & Euſebius: Emendatiora quoque Latina habent, liberabit, in futuro. Adijciunt hic Græca coniunctionem (&) hoc modo: & liberabit me Dominus, vt ſit collatio vtriuſque vicis. Liberatus ſum de ore leonis ante decem annos, & nunc etiam liberabit me Dominus: ſed (*ab omni opere malo*) id eſt, re mala faciet, vt nec minis vllis nec terroribus cedam, efficiet vt in confeſsione fidei perſiſtam vſque ad mortem.

Et ſaluum faciet in regnum ſuum cæleſte.) interpretatio eſt præcedentis. Quæ ſequuntur non opus habent expoſitione.

Gratia vobiſcum, Amen.

**
*

Finis Epiſtolæ poſterioris ad Timotheum.

IN EPISTOLAM BEATI PAVLI APOSTOLI AD TITVM EXPOSITIO. F. ADAMI S. DELPHII.

CAPVT I.

PAulus ſeruus Dei, Apoſtolus autem Ieſu Chriſti ſecundum fidem electorum Dei & agnitionem veritatis, quæ ſecundum pietatem eſt, in ſpem vitæ æternæ, quam promiſit qui non mentitur Deus ante tempora ſecularia, manifeſtauit autem temporibus ſuis verbum ſuum in prædicatione quæ credita eſt mihi ſecundum præceptum Saluatoris noſtri Dei. Tito dilecto filio ſecundum communem fidem gratia & pax à Deo Patre & Chriſto Ieſu Saluatore noſtro.

ARgumentum huius Epiſtolæ expoſitum eſt in priori ad Timotheum. Loco ſalutis, gratiam, miſericordiam, pacemque precatur. Hæc enim tria leguntur in Græcis codicibus, de quibus omnibus dictum eſt in præcedentibus epiſtolis. Quod ait *)ſecundum fidem electorum)* refertur tam ad ſeruum quam ad Apo. eſtque phraſis mere Hebręa. Seoſus eſt: in hoc ſeruio Deo, & à Chriſto Ieſu miſſus ſum, vt electis fidem annunciem. Similis phraſis eſt cap. 1. poſte. epiſt. ad Tim. vbi Apoſt. ſe vocat ſecundum promiſsionem vitæ, quæ eſt, &c. Phraſio hanc non aduertit Chryſoſtomus, vnde nouè omnino interpretatur, volens hunc eſſe ſenſum. Apoſtolus ſum eo quod electi Dei mihi ſunt concrediti. Accipit ergo præpoſitionem κατὰ, id eſt, ſecundum, vt idem valeat quod διὰ, id eſt, per, et πίστιν, quod noſter interpres vertit fidem, pro commiſsione, quòd πιστεύειν ſubinde committere ſignificat, quemadmodum apud nos credere. Chryſo. ſequuntur Græca ſcholia, addunt tamen & aliam expoſitionem. Vel ſecundum fidem electorum inquiunt, id eſt, vt per me electi Dei credant, quæ expoſitio etiã apud Theophyl. eſt, & accedit ad Hebraiſmum. Accipitur ergo (ſecundum) vt ſit obiecti & materiæ circa quam, vt loquuntur ſcholæ. Miniſterium meum & munus creditum mihi, eſt ſiue verſatur circa fidem & agnitiooem veritatis. Enumerat ea quibus conciliat ſibi beneuolentiam, quæ nos mouere debent vt aliter legamus Paulum, quam vel Ariſto. vel Platonem, vel quempiam aliorum Philoſ. Senſus eſt: ſeruus Dei ſum & Apo. Chriſti ad patefaciendam veritatẽ hactenus pauciſsimis cognitam. Veritatem iuxta Græcos interpretes opponit figuræ ſeu vmbræ: *Quæ ſecundum pietatem eſt)* id eſt, quæ ſita eſt in vero Dei cultu, quæ excludit ſuperſtitionẽ: Iudaizãtes nugantur de litera occidente, de alijs multis nihil ad pietatem conferentibus. *Veritas quam ego doceo, ea ſecundum pietatem eſt)* Hic (ſecundum) etiam eſt Hebraicum, ſed minus adhorrens à conſuetudine Latina. Nam Latinis ſecundum pietatem, ſonat conſentaneum pietati. Sed aduertẽti ad morem Paulinum probabitur magis quod diximus. Vide cap. 2. Epiſt. ad Coloſ. vbi ter repetitur (ſecundum) in hac ſignificatione. Videte ne quis vos decipiat per Philoſophiam ſecundum traditionem hominum. Secundum elementa mundi, & non ſecundũ Chriſtum. Senſus eſt: Videte ne quis vos deprædetur per philoſophiam, quæ verſatur circa traditiones, ſiue quæ ſita eſt in traditionibus, humano & non Chriſti ſpiritu proditis. Sic ad Ephe. cap. 4. Deponite veterem hominem ſecundum priſtinam conuerſationem, id eſt, qui verſatur in priſtinis moribus, quod Latinius dixit ad Coloſ. Veterem hominem cum actibus ſuis. *In ſpem vitæ æternæ)* Erat & Iudæis cultus quidẽ Dei notus ſed non in ſpe vitæ æternæ, ſed temporalis. Vnde ſcriptum eſt: Qui fecerit ea viuet in illis. Pietas autem quã ego doceo, habet ſpem vitæ æternæ. *Quam promiſit qui non mentitur Deus ante tempora ſecularia)* id eſt, ante tempora mundi conditi. Facit iſtud ad magnitudinem beneficij, quod ante mundũ conditum Deus cogitarit de nobis, atque id accendere nos debet ad redamandum ipſum. Quærit Hieronymus. Cui promiſit: & reſpondet quod Filio ſuo. Chryſoſtomus per catachreſin accipit prædeſtinauit. Ante tempora ſecularia. Eraſmus vertit ante tempora æterna, quomodo etiam legit Auguſtinus, ſed accipit æterna, non quæ nullum habuerint initium, ſed ante quæ nulla fuerunt tempora. Intelligit ergo iſta ſex milia annorum, quæ fluxerunt à condito orbe. Hieronymus accipit illas æternitates, quæ præceſſerunt mundum conditum. Sex milia, inquit, nec dum noſtri orbis implentur anni, ſed quantas prius æternitates.

Coloſ. 3.

Ezech. 2.

lib. 83. q. quæſt. 72. & alibi ſæpius.

quanta

quanta tempora, qnantas ſeculorum origines fuiſſe arbitrandum eſt, in quibus Angeli, troni, dominationes, cæteræque virtutes ſeruierunt Deo, & abſque temporum vicibus atque menſuris Deo iubente ſubſtiterunt. Ante hæc itaqne omnia tempora, quæ nec ſermo eloqui, nec mens comprehendere poteſt, promiſit Deus. Iuxta quem commentarium tempus non accipitur pro vero tempore, quale non fuit ante mundum conditum, ſed pro eo quod eſt tempus ſecundum imaginationem, hoc eſt, tempus accipitur per catachreſin. Sciendum interim Hieronymum in commentarijs ſuis frequenter tranſcribere ſententias Græcorum, non quod eas ipſe probet, ſed vt ſciat poſteritas quid ſenſerint priores. Alij figurate accipiunt, æterna pro valde antiquis per hyperbolen, & tempus propriè ſumunt. Eſt quartus commentarius, qui ante tempora ſecularia, interpretatur ante qnamuis cuiuſuis rei durationem, Sed hic attendit nimis ad conſuetndinem Ariſtotelicam, cum alium vſum habeat vox ea in Scripturis. Comment. hunc reijcinnt alij, quod ſeculum propriè ſpacium ſit centum annorum, vnde carmen ſeculare Horatij dicitur, in quo tractatur de ſacrificijs quæ fiebant de centeſimo in centeſimum annum. Verum hi non aduertunt comment illum interpretari non Latinam vocem, ſed Græcam nempe ἀιώνα.

Manifeſtauit autem temporibus ſuis,) hoc loco alia vox eſt quam paulò ante ibi erat χρόνος, hic eſt, καιρός, quæ vox proprie articulum temporis ſignificat. Vbi certa illa momenta temporum huic negotio præſcripta venerunt, tum manifeſtauit Deus verbum ſuum, id eſt, Filium ſuum iuxta Hieronymum. Chryſoſtomus verbum Euangelij intelligit. Vtrumque eſt probabile: (*in prædicatione*) id eſt, per prædicationem, (*quæ credita*) id eſt, commiſſa eſt mihi. *Secundum præceptum*) in priori Epiſtola ad Timotheum capite primo, hoc vertit ſecundum imperium: Græcis eadem vox eſt quam Eraſmus vertit delegationem. Præpoſitio κατὰ ſumi videtur pro διὰ, ſecundum præceptum, id eſt, per præceptum. Chryſoſtomus accipit præceptum propriè, vt diſtinguatnr à conſilio. Dicit enim Panlo ſic præceptum fuiſſe, vt non eſſet ei liberum omittere.

Annotanda ſunt ſemina principelis argumenti ſparſa in exordio. Apoſtolus ſum, inquit, ad prædicandum fidei gratiam, non Moyſen. Item ad docendum in quo ſitus ſit verus Dei cultus, & non Iudaicas fabulas. Rurſus hi homines ſumunt ſibi partes docendi, mihi hoc munus iniunctũ eſt, idque à Saluatore Deo.

Tito dilecto) Græce eſt γνησίῳ, id eſt, vero legitimo, proprio ac Germano filio. Quanquam Hieronymus neget vocem Latino ſermone explicari poſſe. Quam autem ſamiliare fuerit Titus Paulo, liqnet ex poſteriori Epiſtola ad Corinthi. vbi frequens eius mentio fit. Vide cap. 2. 7. 8. 12. Item ex capite. 2. Epiſtolæ ad Galatas, & cap. 4. poſteri. ad Timotheum.

Chryſoſtomus etiam citat Acta Apoſtolorum, ſed difficile eſſet oſtendere in Actis mentionem eſſe Titi huius: *ſecundum fidem*) probabile eſt κατὰ valere διὰ. Nam Græci dum dicunt peccata aliqua committi cogitatione, non ſolum vtuntur præpoſitione διὰ, ſed etiam κατὰ, Vide annotationes in in capnt. 4. poſterioris ad Timotheum ſuper illud: qui venturus eſt iudicare viuos & mortuos per aduentum eius, quo loco Græce eſt κατὰ. Huc facit quod in Epiſtola priori ad Timotheum, capite. 1. iſtud exprimat per (in) dilecto filio in fide. Familiare autem eſt Paulo (in) pro (per) vſurpare. Cõmunem dicit non omnium qui in Chriſto credebant fidem, ſed ſuam & Titi, Sic Hieronymus & probabiliter. Solet enim Paulus in ſalutatione vſurpare principalis argumenti ſemina. Senſus eſt: multi aliter docent, tu mecum ſentis, & eandem retines fidem. Alius commentarius communem fidem interpretatur fidem catholicam, ſed minus probabiliter. Ex eo quod in mera ſalutatione tam prolixus eſt, licet colligere Apoſtolum Paulnm fuiſſe vberi ingenio, quale agnoſcimus in Auguſtino.

HVius rei gratia reliqui te Creta, vt ea quæ deſunt, corrigas, & conſtituas per ciuitates presbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi. Si quis ſine crimine eſt, vnius vxoris vir, filios habent fideles, non in accuſatione luxuriæ, aut non ſubditos.

H*Vius rei gratia reliqui te in Creta inſula,*) Nam ſolet Titus Paulum comitari: *) vt ea quæ deſunt corrigas.*) Loquitur de correctione fidei & doctrinæ. Non eſt autem ſimpliciter corrigas Græce, ſed ſupercorrigas. Senſus eſt: ea quæ à me correcta ſunt, & necdum ad plenam veri lineam ſunt retractata, à te corrigantur. Emphaſis vocis Græce annotauit Hieronymus in commentarijs huius loci: (*& conſtituas per ciuitates*) id eſt, oppidatim (*presbyteros*) non quos vel ipſe amas, vel quorum obſequijs es delinitus, vel pro quibus maiorum quiſpiam rogauerit. *Sed ſicut diſpoſui tibi*) Conſilium iſtud Pauli eſt loco boni commentarij. Eſt au-

tum regerentur Eccleſiæ etiam ab ijs , qui non erant proprij earum Epiſcopi. Non autem vult prioribus temporibus communionem fuiſſe poteſtatis, cum in Epiſt. ad Euagrium palam ſcribat. Epiſcopum presbytero ordinatione ſuperiorem eſſe. Quod ergo hic dicit Epiſcopos ſolum conſuetudine presbyteris eſſe prælatos, intellige de re de qua agitur nempe regiminis exercitio, non quin in poteſtate ordinis etiam diuinitus collata, ſint maiores Epiſcopi presbyteris. Idem cum Hiero. eſt quod habet Chriſoſto. enarrans cap. 3. prioris epiſt. ad Tim. vbi ait inter Epiſcopos & presbyteros intereſſe ferè nihil, quantum ad regimen ſed ſola ordinatione differre, vbi expedit inſpicere vocé Græcam ordinationis, quæ eſt χειροτονία. Simile cum Chryſ. habet Oec. in comment. eiuſdem cap. Et hæc loca explicant Hieron. ſententiam. Idem habet Amb. in comment. ad Tim. Epiſcopi inquit & presbyteri ordinatio eadem eſt, intellige paſsiua, vterque enim ſacerdos eſt, ſed Epiſcopus eſt primus. Vnde quemadmodum ordinet Epiſcopum oſtendit: neque enim fas erat aut licebat, vt inferior ordinaret maiorem. Nemo enim tribuit quod non accepit, Vbi fatetur Ambr. Epiſcopum & Sacerdotem ordinatione differre actiua. Epiph. lib. 3. contra hæreſes, hæreticum appellat Aerium, quod confunderet hos ordines. Vide ipſum hæreſi. 75. *Sine crimine*) Græcis eſt ἀνέγκλητον, de qua voce dictum eſt in præced. (*non ſuperbum*) .i. non tumentem & placentem ſibi quod Epiſcopus ſit, ſed ſi qui ſuos populariter regat (*non iracundum*) vt ſi incidat in diuerſa docentes non ſtatim excandeſcat, ſed ferat huiuſmodi maximè quando ſpes lucri eſt. Tria ſequẽtia eadem ſunt in priori Epiſt. ad Tim. cap. 3. & eodem ordine iuxta Græcos. Quod noſter interpres tribus vocibus (*turpis lucri cupidũ*) Apoſtolus vnica dictione compoſita extulit dicens αἰσχροκερδῆ: Sentir autem omne ſtudium lucri turpe eſſe in Epiſcopo, quod is præ ſe ferre debeat maximum diuitiarum contemptum. *Non percuſſorem*) Hiero. pertinere vult non ad pugnos, ſed ad linguam contumelioſam ac iurgioſam. Ad eundem modum interpretatur Chryſ. & Græc. ſcho. Huc vſque quid non debeat eſſe Epiſcopus dixit, nunc quid habere debeat, explicat. Imprimis vult eſſe (*hoſpitalem*) hoc eſt, qui ad ædes ſuas ſuſcipiat eos, qui ad res ſuas agendás ad ipſum conueniunt. Deinde vult eſſe (*benignum*) Græce eſt φιλάγαθον, quod Hierony. vertit bonorum amatorem, & referri poteſt vel ad homines, vt ſenſus ſit, complectente bonos: Vel ad res ipſas, vt ſenſus ſit, bonarum rerum ſtudioſum. Similis originis vox eſt in poſteriori Epiſtola ad Timotheum cap. 3. Sine benignitate, cuius loco Græcis eſt ἀφιλάγαθοι, Quod ſequitur (*prudentem, ſobrium*) Græcis non niſi vna vox eſt σωφρονα, de qua dictum eſt in priori Epiſtola ad Timotheum.

Sanctum) Paulus ὅσιον quod Hierony. ſignificare vult ſanctitate eſſe mixtam pietati, quæ ad Deum refertur: Quem enim nos ſanctum, id eſt, purum à vitijs Græci ἅγιον vocant: quem autem illi ὅσιον, nos inquit piũ in Deum poſſumus appellare. *Continentem*) græce eſt ἐγκρατῆ, quod (vt indicat Hiero.) quidam non recte referunt ad ſolam libidinem, cum ad omnes pertineat affectus, iram auaritiam, ambitionem, inuidiam, tumorem, quibus omnibus ſuperiorem vult eſſe Epiſcopum. Ad eundem modum interpretatur Chryſ. ſed difficile eſt dicere, quid apud Paulum ſit ἐγκρατία. Amplectentem id eſt, ſtudioſè retinentem alijs conantibus eripere. *Qui ſecundum doctrinam eſt*:) Iſtud opponit Chryſ. rethoricis ratiocinationibus, & argutis concluſiunculis. Non ſtudeat Epiſcopus videri nimis Ariſtotelicus aut rhetoricæ peritus, ſed hoc agat vt erudiat ſuos in fide. De præpoſitione (ſecundum) dictũ eſt in principio epiſt. Sermonem fidelem vocat veritatem, vel qui nobis fidei gratiam tradit & ſuppeditat. Sic poſt Chryſoſt. Græcanica ſcholia. Amb. legit tenacem eius qui ſecundum doctrinam eſt fidelis ſermonis. Græcam vocem ἀντεχόμενον, elegantiſsime exprimens. Nam ἀντέχεσθαι proprie dicitur qui adhæret alicui velut vnguibus affixus, nec ſe ſinit auelli: (*vt potens ſit exhortari in doctrina ſana*) id eſt, per doctrinam ſanam, quod addit propter Iudaizantes. Chryſoſt. dicit ſanam doctrinam eſſe, quæ petitur ex Scripturis & occultis earum ſenſibus. *Et eos qui contradicunt arguere*) id eſt, argumentis euincere & repellere eorum errores. Scripturarum hanc peritiam potiſsimum requirit in Epiſcopo Chryſoſtomus, & ingemiſcit in commentarijs, quod eius rei nulla fere ſuo tempore cura haberetur. Ingemiſcit & Hier. quod viderit ſuo ſeculo multos longè abeſſe ab hac deſcriptione Epiſcopi: Ingemiſcamus & nos idem conſpicientes, & oremus Deum, vt aliter prouideat gregi ſuo, ſed & laboremus ipſi, vt aliquando meliora præſtemus, hoc eſt, dum hic in ſtudijs agimus, operam demus, vt quandoq; poſsimus exhortari in doctrina ſana.

SVnt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui & ſeductores, maximè qui de circunciſione ſunt: quos oportet redargui, qui vniuerſas domos ſubuertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia.

S*Vnt enim multi, &c.*)vocula(enim)redundat iuxta Græcos(*inobedientes*) Græce eſt ἀνυπότακτοι,id eſt,qui in ordinem cogi nolunr:Eraſmus vertit intractabiles:Sententia eſt expoſita in præcedentibus: (*vaniloqui*) Græce eſt ματαιολογο,id eſt,qui friuola docenr, qui leuia exempla adducunt in concione,qui religionem conſtituunt in rebus anilibus:(*seductores*) Græce eſt dictio compoſita φρεναπάται, quæ perinde ſonat,quaſi dicas mentium deceptores,vt intelligas ſermonem eſſe de his qui male inſtituunt in doctrina,quique malis & prauis opinionibus inficiunt mentem,& non de his qui ſeducunr ad proſtibula.*Maxime qui de circuncisione sunt*)id eſt, de populo Iudaico: Hic eſt aliqua ſignificatio illius alterius ſcholę. Nam ſi maxime tales ſunt qui de circuncisione ſunt , ergo &alij quidam tales ſunt: Quamuis poſsit dici iſtud adiectum à Paulo,propter eos qui ex gentibus conuerſi erant ad fidem,& inde à Iudaizantibus ſubuerſi:*Quos oportet redargui*)Græce eſt ἐπιστομίζειν,id eſt , quibus oportet occludere & obturare os(vel vt Hieronymus vertit)ſilétium inijcere. *Qui subuertunt vniuersas domos*)id eſt,totas familias ſubuertunt. Docentes quæ non oportet)de differentijs ſcilicet ciborum,de circuncisione &alijs.*Turpis lucri gratia*)Ergo Iudaizantes hi peiores illis erant,de quibus in Epiſtola ad Romanos,qui eadem docebant,ſed zelo legis adducti.

D*Ixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta:Cretenses semper mendaces , malæ bestiæ,ventres pigri. Testimonium hoc verum est.Quam ob causam increpa illos dure, vt sani sint in fide, non attendentes Iudaicis fabulis. & mandatis hominum auersantium se à veritate.*

D*Ixit quidam ex illis*) id eſt, ex illorum gente.*Proprius ipsorum propheta*) Prophetam vocat poetá, vel per ironiam, quaſi talibus Chriſtianis talis congruerent Prophetæ,vel quod is Epimenidis liber , vnde verſiculus iſte deſumptus eſt,titulum habeat περὶ τῶν χρησμῶν,id eſt, de oraculis , vel propter qualitatem prophetiæ, per eam figuram,qua dicimus inexplicitoſque Platones,pro his qui Platoni ſimiles ſunt.Proprium autem appellat , quod Cretenſis fuerit ipſe,qui hæc de Cretenſibus ſcripſit. Quod ad textum ſermonis pertinet,dicit Hier.referendum iſtud ad ſuperiora hoc modo:huius rei gratia reliqui te Cretæ,vt ea quæ deſunt corrigas,dixit quidam proprius ipſorum propheta:Cretenſes ſemper mendaces &c.Vel ſi cui hoc inquit abſurdum videtur propterea quod multa in medio ſunt, aptandum erit ijs quæ magis vicina ſunt,hoc modo.Snt multi inobedientes , vaniloqui, seductores, quibus oportet os, qui vtique quia in Creta erant.Cretenſes fuiſſe credendi ſunt,dixit quidam proprius ipſorú propheta.*Cretenses semper mendaces*)verſus integer eſt Heroicus apud Epimenidem.Pro beſtijs Græce eſt θηρία, quæ vox non beſtias ſimpliciter, ſed veneno noxias beſtias ſignificat.Ventres pigros appellat , quod ventri & inerti otio dediti eſſent.

Quam ob causam , &c.) quia videlicet ipſi homines duri ſunt.*Increpa illos dure*) Græce eſt ἀποτόμως,id eſt,præciſe,ad viuum,ſeuerè:(*vt sani sint in fide*)vt recte ſe gerant in fide.Chryſoſt.in eos dictum putar,qui differentias ciborum obſeruabant:Sic & Hiero. idem habet conſequentia ſcripti,alioqui ex ſe generale eſt : (*non attendentes Iudaicis fabulis*) quaſi abſque obſeruatione ciborum quam præſcribit lex Moyſi, fides iuſtificare non poſſet.Sic Chryſoſt. Accipit ergo per fabulas quæcunq; ceremonialia ſunt apud Moyſen,& poſt Chriſtum exhibentur ſeu obſeruantur.Hierony.intelligit commenta Rabbinorum,pro quo facit quod ſequitur *Et mandatis hominum*)quæ ſecundum ſe conſiderata ad vtramq; ſcholam pertinent,ſed ex circunſtantijs iudicandum eſt, quomodo quoquo loco ſumantur. Hæc pertinent ad deureroſes & traditiones Thalmudicas quæ plane fictitiæ erant. De his mandatis mentio eſt apud Matth.15. *Auersantium se à veritate*) ad verbum Græce eſt: auerſantium veritatem : Noſter interpres putauit in voce ἀποστρεφομένων, intelligi reciprocum pronomen,quemadmodum in Pſalm.Immjtet Angelus Domini,ſcilicet ſe in circuitu timentium eum, &c.

O*Mnia munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum,sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia. Confitentur se noße Deum,factis autem negant cum sint abominati & increduli, & ad omne opus bonum reprobi.*

O*Mnia munda mundis*)ſermo eſt de cibis. Inter Iudaizantes , vt ex commentarijs patet,varietas erat: Quidam enim putabant quoſdam cibos immundos ſuapte natura: Alij immundos dicebant propter legem Mnyſi.Sic Leuit.11.porcus dicitur immundus,item lepus,quod, quo ſenſu accipiendum eſt,explicat Aug.contra Fauſtum cap. 4.dicens porcum immundum dici non natura ſed ſignificatione. Significabat enim hominem turpi voluptati deditum,& eam ſignificationem retinuit quoad Deo placuit nimirum vſq; ad tempus lucis Euangelicæ.Quod autem Apoſt.Acto.15.prohibuerint eſum ſuffocati id fecerunt non ob ſignificatio-

nificationem, ſed quod viderent abſtinentiam à ſuffocato conducere ad aliquid Deo gratum, nempe ad concordiam gentium & Iudæorum. Sic & hodie Pontifices prohibent Chriſtianis eſum carnis in ieiunio, nõ quod putent cibum vllum immundum iá, vel natura, vel ſignificatione, ſed quod delectus hic ciborum à Chriſtianis obſeruatus, facit ad reſrenationem carnis, & mentis eleuationem. Alij aliter explicant, ſolutionẽ petentes ex textu Hebraico. Nam Hebraice non dicitur abſolute, porcus erit immundus, vel lepus, ſed immundus vobis (quamuis non ſemper addit id in ſua verſione Hierony.) hoc eſt (phraſi Hebræa) prohibitus & vetitus, quem ſenſum textus ipſe explicandum ſubijcit: De carne eorum nolo vos comedere. Similiter accipiendum eſt quod dicit, de his quæ in aquis ſunt: Quicquid pinnulas & ſquammas non habet, abominabile vobis execrandum que erit, hoc eſt, carnes eorum non comedetis. Verus igitur ſenſus Leuitici explicandus eſt per figuram, & ſi quæratur, cur Deus ab his aut illis cibis illi populo abſtinere iuſſerit: veniendum eſt ad id quod habet Auguſtinus de ſignificatione, Chry. putat multos cibos prohibitos in lege propter nimietatem deliciarum amputandam: Ambroſius propter Iudæorum ceruîcoſitatem coercendam. Ariſtæas Ptolomæi Satelles eandem cauſam tradit, quam Auguſtinus.

Coinquinatis autem & infidelibus, nihil eſt mundum) quæſtio hic eſt, an eleemoſyna hominis infidelis peccatum ſit: id enim videtur docere hæc ſententia: Reſpondet quidã, ſermonem eſſe ſormalem: Infidelibus, vt infideles ſunt, & ex infidelitate operantur, nihil eſt mundum: Qui commentarius licet bonus, non tamen exactus eſt. Propius rem ipſam & ſententiam Pauli explicat Auguſt. lib. 31. contra Fauſtum capite. 4. intelligens quod hic dicitur non de eleemoſyna, & id genus alijs actionibus, ſed de cibis hoc ſenſu. Infidelis ſiue comedat, ſiue abſtineat, non ſanctæ nec iuſte comedit vel abſtinet, quia praua opinione vtrumque ſacit. Eodẽ loco explicat quos appellet conquinatos & infideles. Illos (inquit) qui tempore reuelatæ gratiæ, adhuc illas vmbras ſuturorum ita cuſtobiendas putarent, vt ſine hîs gentes ſalutem, quæ in Chriſto eſt, percipere non poſſe contenderent: immundos dicit Apoſtolus, quod carnaliter ſaperent: & infideles quod tempus gratiæ à legis tempore non diſcernerent: Sed inquinatæ ſint eorú mens & conſcientia) eſt periphraſis hominis interioris: Totus homo eſt pollutus & contaminatus.

Confitentur ſe noſſe Deum) aptius vertiſſet, profitentur ſe noſſe Deum, nam & hoc græca vox ſignificat: (*factis autem negant*) Opera eorum picturæ ſunt, in quibus relucet magis infidelitas quam fides: (*cum ſint abominati*) id eſt, execrandi vita & moribus & toto interno homine. Quod ſequitur (*increduli*) aptius vertiſſet imperſuaſibiles, quibus nulla ratione veritas perſuaderi poteſt: Ad *omne opus bonum reprobi*,) id eſt, de quibus nihil boni eſt ſperandum.

CAPVT II.

TV autem loquere quæ decent ſanam doctrinã. Senes, vt ſobrij ſint, pudici, prudentes, ſani in fide, in dilectione, patientia.

T*V autem loquere quæ decent ſanam doctrinam*, Aduertenda eſt vocula aduerſatiua (autem). Senſus hic eſt: Omiſsis fabulis Iudaicis, de quibus iam dixi, & mandatis hominum, loquere quæ decent ſanam doctrinam, & docens quæ ea ſint, adijcit. *Senes vt ſobrij ſint*) id eſt, non temulenti, quanquam vox græca ambigua eſt ad ſobrium & vigilantem (*pudici*) Amb. vertit graues. græce eſt σεμνούς: Sint ſeueri et præditi grauitate morum. Significat tamen ea vox interdum pudicitiam quæ cohibet libidines, ſed ratius, (*prudentes*) Græce eſt σώφρονας, de qua voce dictum eſt capit. 3. prioris Epiſtolæ ad ad Tim. *Sani in fide & dilectione, &c.*) Senſus eſt: probabiliter ſentient, ſincerè diligant, ſint patientes vt docet ſana fides. Illa Doſitæi & quorundam Iudaizantium patientia inſana eſt.

A*Nus ſimiliter, in habitu ſancto, non criminatrices, non multo vino ſeruientes, bene docentes, vt prudentiam doceant. Adoleſcentulas, vt viros ſuos ament, filios ſuos diligant, prudentes, caſtas, ſobrias, domus curam habentes, benignas, ſubditas viris ſuis, vt non blaſphemetur verbum Dei.*

A*Nus ſimiliter*) ſcilicet hortare: vt eo amictu, eoq; corporis inceſſu, & motu ſint, qui deceat matronas Chriſtianas. Videri poſsit iſtud idem eſſe cum eo quod eſt cap. 2. prioris epiſtolæ ad Timoth: Similiter mulieres in habitu ornato, verum diuerſæ voces ſunt apud Græcos. Ad Tim. eſt καταςόλῃ quæ vox ad veſtitum pertinet. Hic eſt καταςήματι, quæ vox pertinet ad omnem corporis habitum. Significat enim exteriorem ſaciem, quam exhibemus in loquendo in ridendo, in comedendo, in incedendo, *Non criminatrices*) Non calumnientur facta aliorum, In priori ad Timot: dixit hoc, non

trahentes, Græcis vtrobique eadem vox eſt. *Non multo vino ſeruientes.* Non ſint addictæ multo vino quaſi ſeruæ. Idem eſt in priori ad Timo. niſi quod pro ſeruire ibi ſit attendere: Non multo vino attendẽtes. Interpres tamen vtrobique eodem modo vertit. *Bene docentes*) Græcis eſt vnica dictio compoſita καλοδιδασκάλυς, ſint magiſtræ rerum honeſtarum. Refertur ad exemplum vitæ: Chriſoſto. etiam refert ad magiſterium docendi verbo. Quanquam enim Apoſtolus inhibeat mulieri, *ne* in cœtu virorum doceat, permittit tamen ei, vt adoleſcentulas & ſui ſexus homines, domi intra parietes erudiat. Quod addit: *Vt prudentiam doceant*) Græcis vnica dictio eſt σωφρονίζωσι, vnde verbale nomen σωφρονισμῶς, quo vtitur Apoſtolus capit. 1. poſt. ad Timo. vbi interpres ſobrietatem vertit. Non dedit nobis ſpiritum timoris, ſed virtutis & ſobrietatis. Ad hoc verbum referunt Græci accuſatiuum qui ſequitur, adoleſcentulas, hoc ſenſu: Anus doceant adoleſcentulas moderationem ſiue temperantiã, doceant illas viros diligere, amare liberos, &c. alicui videri poſsit noua periodus: & ſenſus iſte. Adoleſcentulas hortare vt viros ſuos ament &c. Pro tribus vocibus (curam domus habentes) Græce habent vnicã οἰκυρῦς quæ perinde ſonat ac ſi dicas, domus cuſtodes, domi rem curent, & quæ peperit maritus, ſeruent. Vt non blaſphemetur verbum Dei, id eſt, ne Euangelium Chriſti, & doctrina male audiat apud ethnicos: quod nunc ſunt pauci monachi, hoc tunc erant pauci Chriſtiani, & ſimiliter ſicut nunc in monachos, ita tunc in Chriſtianos, omnium oculi iniecti erant.

IVuenes ſimiliter hortare, vt ſobrij ſint. In omnibus teipſum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in grauitate: verbum ſanum, irreprehenſibile: vt is qui ex aduerſo eſt, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis.

I*Vuenes ſimiliter hortare, vt ſobrij ſint*) Hoc eſt, vt præſtent temperantiam. Græce eſt σωφρονεῖν, verbum ambiguæ ſignificationis. *In omnibus teipſum exemplum præbe*) aptius vertiſſet, exemplar, id eſt, formam ad quam alij componant mores ſuos: Græce eſt τύπον. Idem eſt ad Timotheum prioris Epiſtolæ cap. 4. In doctrina, in integritate vitæ, in grauitate morum. Quod ad lectionem attinet. Græci hoc modo legunt: In doctrina integritatem, grauitatem, pro quibus facit quod ſequitur (*Verbum ſanũ irreprehenſibile*) quod regitur à verbo repetito, præbe ſcilicet. Secundum quam lectionem, ſenſus eſt: in hac docendi prouincia præbe integritatem vitæ, grauitatem morum, non loquaris niſi quod ſanum ſit, & tale quod contemni non poſsit, vel argui. Vtrumq; enim ſig. vox Pauli ἀκατάγνωστον: Theo. integritatem & grauitatem interpretatur, non vt pertineant ad mores & vitam, ſed ad doctrinam hoc ſenſu: quæ doces, ſint integra, ſint non corrupta, non ſint falſa: rurſus non ſint leuia & anilia ſed grauia. *Vt is qui ex aduerſo eſt*) id eſt, aduerſarius, hunc autem intelligit vel eum qui diuerſa docet, vel ethnicum quemuis, qui diuerſam ſequitur vitæ rationem. *Reuereatur*) id eſt, pudefiat & rubore ſuffundatur. (*Nihil habens*) id eſt, potens, nam ἔχειν cum infinitiuo verbo ſignificat poſſe apud Græcos.

SEruos dominis ſuis ſubditos eſſe, in omnibus placentes, non contradicentes: non fraudantes, ſed in omnibus fidem bonam oſtendentes doctrinam Saluatoris noſtri Dei ornent in omnibus. Coloſ 3.a 1.Pet. 2.c

S*Eruos dominis ſuis ſubditos eſſe,*) In omnibus pene Epiſtolis Apoſtolus iſtud præſcribit ſeruis, & ſolet eius reddi ratio hæc. Quod iam tum inceperat hæreſis, quæ ſentiret omnes per Chriſtum eſſe liberos, nec quenquam ſubeſſe debere alteri, maximè ſi illi ethnicus eſſet. Chryſoſtomus aliam adfert cauſam hoc loco, dicens Apoſtolum ad illud hortari ſeruos, vt hoc modo domini gentiles ad Chriſtum conuertantur. Cum enim ſeruorum genus fere improbum ſit, durum, intractabile, & illiberale, non poterunt non mirari ipſi ethnici doctrinã Chriſti, & affici ei, ſi viderint per eam etiam ſeruilis conditiones homines fieri bonos. Hæc ratio Chryſoſtomi inſignis eſt, & forte magis locũ habet quàm vulgaris illa, quod Paulus vbi monet ſeruos, moneat & dominos, vt videatur omne genus hominum voluiſſe inſtituere. Pro Chryſoſtomo quoque facit quod hic dicit Apoſtolus. *Doctrinam Saluatoris ornent in omnibus.*) Meminiſſe debemus in alijs quoque locis rationis huius, an & ibi quadret magis quam ratio vulgaris. Particulam (in omnibus) referunt quidam ad id quod præcedit, videlicet ſubditos eſſe. Alij ad id quod ſequitur, videlicet placentes. Eadem varietas eſt in hac particula, ea parte qua dicit: In omnibus teipſum præbe exemplum, vbi Hieronymus eam pertinere vult ad præcedentia. Iuuenes, inquit, hortare vt ſobrij ſint, hoc eſt, pudici in omnibus, tam ſcilicet mente quam corpore: Tam opere quam cogitatione, vt nulla ſit in adoleſcente turpitudinis ſuſpicio.

Quod ſequitur (*non contradicentes*) eleganter vertit Ambroſi. non reſponſatores vult vt cedant imperijs, & quod iniunctum

eſt,

eſt, mox exequantur, non reſponſantes, nec ſecum muſsitantes, quod ſerui ſolent. *Non fraudantes)* Græca vox νοσφίζειν, ſignificat aliquid decerpere, ac fructum detrahere, cũ totam rem non auſis tollere, & iſtud ſeruorum proprium eſt. Senſus eſt: nihil furto tollentes ex rebus dominorum, vel nihil miniſterij ſubtrahentes dominis ſuis, non ſibi ſuffurentur tempus, ſed in omnibus fideles ſe exhibeant. Fidem dixit pro fidelitate oſtendentes pro præſtantes phraſi Hebræa. *Doctrinam Saluatoris Dei noſtri)* id eſt, Chriſti. *Orment in omnibus)* Ornatus doctrinę, bona vita eſt.

APparuit enim gratia Dei Saluatoris noſtri omnibus hominibus, erudiens nos, vt abnegantes impietatem & ſecularia deſideria, ſobriè & iuſtè & piè viuamus in hoc ſeculo, expectantes beatam ſpem & aduentum gloriæ magni Dei, & Saluatoris noſtri IESV Chriſti, qui dedit ſemetipſum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret ſibi populum acceptabilem, ſectatorem bonorum operum.

A*Pparuit enim gratia Dei, &c.)* Cauſalis iſta variè exponitur. Chryſoſtomus putat cauſam reddi, cur ſerui debeant eſſe quales deſcripſit: quia, inquit, nacti ſunt inſtructorem Deum, decet vt quæ eius doctrina iubet, faciant: Rurſus quia per Chriſtum liberati ſunt, turpiſsimum foret ipſos redire ad priſtina vitia, & non quæ meliora ſunt, ſectari. Hiero. coniunctionem (enim) altius refert, nempe ad omnia præcedentia: habet enim in hunc modum: Poſt catalogum doctrinæ ad Titũ, quid ſenes, quid anus, quid adoleſcentulas & iuuenes, quid ad extremum ſeruos erudire deberet, recte intulit. *Apparuit enim, &c.)* Hoc ergo à Chryſoſto. differt Hieronymus quod ille ad ſeruos tantum refert, ipſe vero ad omnes. Meminerint omnes, quod Chriſtus ad hæc docenda ſit natus, & proinde quiſque conetur præſtare quod ſe deceat. Alij putant non propriè hic cauſam reddi, ſed Paulum occurrere obiectioni tacitę, quaſi dicat, non eſt mirandum quod de ſeruis mentionem feci, quos ethnici penè habent pro brutis, quia Chriſtus omnibus ſaluandis venit. Omnia ſunt valde probabilia. Græci codices qui hodie in manibus ſunt, hoc modo legunt: Apparuit enim gratia Dei ſalutifera omnibus. Verum Hiero. in textu addito commentarijs, legit, Saluatoris. In commentarijs quoque ter eo modo legit, & ne quis putet id indiligentia ſcribarum contigiſſe, interpretatio quam dat, indicat ipſum legiſſe Saluatoris, vnde periclitatur fides nouitiorum Græcorum: *(omnibus hominibus)* id eſt, cuiuſcunq; conditionis hominibus, tam ſeruis quam liberis: rurſus cuiuſcunque ſexus nationis viris & fœminis, Græcis & barbaris, &c. *Vt abnegantes impietatem)* Græce eſt participiũ præteriti temporis: vt abnegata impietate, id eſt, dogmatibus à ſana fide alienis, & ſecularibus deſiderijs, ad quæ mundus ſine ſpiritu Chriſti nos ducit, quæ cum ſint ſeculi, cum nube ſeculi tranſeunt. Semel abnegarę falſa dogmata, rurſus furta & adulteria, non eſt difficile: ſed ſemel valedicere omnibus mundanis deſiderijs, in nulla re quærere vanam gloriam, non quærere in cibis nec veſtibus niſi ſolam neceſsitatem hoc opus hic labor eſt. Inuenitur interdum qui negare incipit, ſed pauciſsimi abnegant, quod verbum vrget Chryſoſtomus.

Sobrie) Græce eſt σωφρόνως, vocabulum illud litigioſum Hieron. ferè pudicitiam vertit: Noſter interpres nunc ſobrietatem, nunc prudentiam: Chryſoſtomus accipit generaliter, vt ſignificet mediocritatem nõ in voluptatibus tantum tactus, ſed etiam in appetendis diuitijs alijs. Ad eundem modum exponunt eam vocem Græca ſcholia: *(iuſtę)* ſcilicet erga proximum. *Pie)* id eſt, religioſè erga Deum. *Expectantes beatam ſpem)* Figuratus ſermo eſt, id eſt, beatam immortalitatem: *Aduentum gloriæ,)* Eſt Hebraiſmus pro aduentu glorioſo, Alij vertunt apparitionem ſiue illuſtrationem: Vox Græca vtrumque ſignificat.

Magnum Deum Filium vocat: Sic Chryſoſt. vbi ſunt, inquit, qui maiorẽ Patre Filium dicunt: Idem habet Hier. in cuius commentario inter cætera hoc notandum eſt, quod dicit: ſicut impietas magni Dei reformidat aduentum, ita ſecura de opere ſuo & de fide illum pietas præſtolatur. Quæ ſententia diſpliceret Lutheranis, quod ſecuritatem partim operi tribuat, quam ipſi aſcribunt fidei ſoli. Catholici cum Hier. vtrũq; coniungunt qui etiam de ſecuritate hac longè aliter loquuntur quam Lutherani. *Qui dedit ſemetipſum pro nobis. vt nos redimeret,)* id eſt, numerato pretio liberaret ab omni impietate. Indigniſsimũ proinde fuerit redire ad priſtina vitia. *Et mundaret ſibi populum acceptabilem)* Græce eſt περιούσιον, quam vocem negat Hieronymus ſe potuiſſe diſcere à ſapientibus ſeculi huius, quod non eſſet apud prophanos ſcriptores illius vſus. D. Chryſoſtomus interpretatur per vocabulum æquè obſcurum. Populum περιούσιον, inquit, id eſt, ἐξηλλαγμένον, quod ipſius interpres vertit mutatum: quæ ſignificatio parum hic quadrat. Quare de hac voce conſulendi ſunt ſapiẽtes huius ſeculi, quod facit Budæus, qui ex Theod. & Theophraſt.

docet

docet ſignificare rarum, inuſitatũ, peregrinum, quæ ſignificatio optimè locum habet. Apoſtolus vocem ſuam ſumpſit à ſeptuaginta, capite enim. 19. Exodi ſic habent. Eritis mihi populus περιούσιος de cunctis Gentibus. Rurſus. 7. cap. Deut. Elegit te Dominus tuus vt ſis ipſi populus περιούσιος, præ cunctis populis. Ad quæ loca apertè alluſit Apoſtolus. Quare excutienda eſt vox Hebræa, quæ illis locis ponitur, ea autem eſt SEGOLA, quam Rabbi Dauid ſignificare vult peculiare ſiue ſingulare, Rabbi Salomon theſaurum dilectum. Rabbi Abraham rem glorioſam & deſiderabilem. Ex loco qui eſt in Eccleſiaſte palam videtur ad theſauros pertinere: nam cap. 2. ſic dicitur: Coaceruaui mihi aurum & argentum, & ſubſtantias regum & prouinciarum quod Hier. ibi vertit ſubſtantias, hoc eſt, facultates. Hebræis eſt SEGOLA cum quo loco ſi quis cõferat quod habet Chry. videbit vocem illam περιούσιον ſignificare aliquid eximiũ, quod tum eſt in genere ſubſtantiarum. Senſus ergo eſt: Chriſtum in hoc veniſſe, docuiſſe, & paſſum eſſe, vt faceret nos populum ſibi peculiarem, populum eximium, præcipuum & qui ſit loco reconditi theſauri. *Sectatorem bonorum operum*) Hieronymus vertit emulatorem bonorum operum, nam id Græce ſignificat ζηλωτής, cuius vocis emphaſin annotat Chryſoſtomus. Vides, inquit, vt non ſimpliciter opera virtutis à nobis exigantur: addit namque ζηλωτὴν, id eſt, magna cum alacritate & ingenti ſtudio, & animo opera virtutis capeſcente.

HAEc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

HAEc loquere, &c.) id eſt, doce. Primum inquit Hieronymus ad doctrinam pertinet, verum quia plerique cunctatores ſunt etiam poſtquam nouerint quid agendum ſit, idcirco addit (*exhortare,*) Iam quia nonnulli nec exhortatione mouentur ad meliora, tertium ponit (*arguè*) nec ſimpliciter, ſed adijcit: *Cum omni imperio*) id eſt, authoritate & poteſtate. Quemadmodum in præcedentibus epiſtolis Timotheo, ita etiam hic Tito præſcribit, quid populo proponere debeat. Atque ex hoc cap. & ſequentibus, concionatoribus Chriſtianis petenda ſunt themata, & ea populariter exponenda. Inter cætera autem quæ à Tito proponi vult, hoc vnum eſt, nempe Chriſtum tam dira paſſum, vt nos redimeret ab iniquitate, & mundaret ſibi populum acceptabilem, qui in ſuo officio prꝑſtando eſſet ſectator honeſtatis. Quod argumentũ nunquam ſatis inculcari poteſt populo. Vehementer quoq; concionatoribus conandũ, vt præſtent id quod ſequitur. *Nemo te contemnat*) ad quod etiam Timotheum hortatur, nemo, inquit, contemnat tuam adoleſcentiam, hoc eſt, ita te gere, vt nemo licet iuuenis ſis, merito te cõtemnere poſſit. D. tamen Hieronymus locum hunc ſeparat ab eo qui ad Timotheum eſt, quod ibi ſit καταφρονέω, quod etiam in bonam partem accipi poteſt, veluti cum quis cruciatus & mortem contemnit propter Chriſtum. Hic περιφρονέω, quod putat eſſe deſpicere velut infra ſe poſitum. Quare locum ad Timotheum interpretatur vt iam diximus. Huius vero ſenſum hunc eſſe vult: ita viue vt nemo ſit qui ſibi melior videri poſſit quam ipſe ſis, verum Chryſoſtomus nullam facit differentiam, neque Theophylactus inter verbum huius loci & illius, imò Græca ſcholia alterum per alterum interpretantur.

CAPVT III.

ADmone illos principibus & poteſtatibus ſubditos eſſe, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos eſſe, neminem blaſphemare, non litigioſos eſſe, ſed modeſtos: omnem oſtendentes manſuetudinem ad omnes homines.

A*Ddmone illos principibus, &c.* Græca vox (vt annotat Hieron.) non tam princeps ſonat quam principatus: Admone illos, vt principibus & poteſtatibus ſubditi ſint. Dicunt quidam propterea hæc dicere Apoſtolum, quod eo ſæculo quidam putarẽt Chriſtianos non teneri imperio principum gentilium. Sed videndum ex qua hiſtoria ille commentarius ſit depromptus. An id habet Epiphanius vel Iræneus: veriſimile omnino eſt ad hæc hortari Apoſtolũ ſubditos, quod putaret ipſos hac ratione principes gentiles poſſe lucrifacere Chriſto. Hanc rationem reddit Chryſoſtomus in præcedenti capite, vbi agitur de ſeruis. Prior commentarius eſt eſt Hieronymi, qui putat hæc dicta propter dogma Iudæ Galilæi, de quo capit. 5. Actor. Sed ex chronicis diſcimus id accidiſſe anno a. Chriſti nati. Quare niſi aliunde conſtiterit dogma illud etiam tempore Pauli adhuc perduraſſe, non erit probabile quod ait Hieronymus.

Quod ſequitur (*dicto obedire*) Apoſtolus compoſito verbo dixit πειθαρχεῖν, quod propriè eſt magiſtratibus parere. Admone illos vt magiſtratibus pareant etiamſi Ethnici ſint, & ipſi Chriſtiani ſint. Hieronym. omittit illud (dicto) & ſimpliciter legit (obedire) cum quo verbo iungit quod ſequitur: *Ad omne opus bonum,*) Si bonum, inquit, eſt

quod

quod iubet Imperator & Præſes, iubentis obtempera voluntati. Sin vero malum, reſponde quod in actibus Apoſtolorum ſcriptum eſt. Obedire oportet Deo magis quam hominibus. Verum diſtinctionis huius nõ eſt mentio apud cæteros, ſed quod dicitur, ad omne opus bonum, referunt omnes ad id quod ſequitur, paratos eſſe hoc ſenſu: Admone illos vt ad omne opus, modo malum non ſit, promptos præbeant ſe magiſtratui. Non enim hoc loco ſermo eſt de priuato cuiuſque opere.

Neminem blaſphemate) id eſt, ne ſint maledici in eos, qui gerunt publica munera. Rurſus ne cum magiſtratu iniungente vectigal, pugnas ſuſcipiant verborum, hoc eſt quod dicit (*non litigioſos*) quod Græce eſt ἀμόχους id eſt, non pugnaces, Non agit Paulus hic de lite quam quis habet cum ſodali, (*ſed modeſtos*) id eſt, moderatos, etiam ſi iniungatur aliquid durius, modeſtè agant. *Omnem oſtendentes*) id eſt, exhibentes manſuetudinem (*ad omnes homines*) etiam erga gentiles & alioqui malos. Hic deflectit Apoſtolus ſermonem ad omnes, quanquam iuxta præcedentia poſsit videri iſtud proprius pertinere ad magiſtratum.

ERamus enim aliquando & nos inſipientes, increduli, errantes, ſeruientes deſiderijs & voluptatibus varijs, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Cum autem benignitas & humanitas apparuit Saluatoris noſtri Dei, non ex operibus iuſtitiæ quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus ſancti, quem effudit in nos abundè per Ieſum Chriſtum ſaluatorem noſtrum, vt iuſtificati gratia ipſius, hæredes ſimus ſecundum ſpem vitæ æternæ.

ERamus enim aliquando, &c.) Ne moueat nos quod magiſtratus ſit Ethnicus & malus: nam tales & nos fuimus olim. Variant hic comment. Hiero. exponit nos Apoſtoli, Chryſoſt. nos credentes vt ad omnes pertineat, quod magis probabile eſt. Inſipientia interdum in Scriptura ſtultitiam ſignificat cum impietate iunctam: (*increduli*) Ambro. vertit inobſequentes. Hiero. inobedientes. Cyprianus contumaces. Græce eſt ἀπειθεῖς, id eſt, quibus veritas perſuaderi non poterat: (*errantes*) vago illo errore vnde planetæ dicuntur: *Seruientes deſiderijs & voluptatibus varijs*) id eſt, toti addicti his voluptatibus: (*in malitia*) Græce eſt κακία, generalis nominis vocabulum: (*odibiles*) id eſt, qui ab omnibus odium promerebamur, & odio nos mutuo proſequentes. Hier. qui hæc ad Apoſt. refert, dicit etiam Paulum ante fidem in Chriſtum non potuiſſe æſtuantem flammam reſtringere voluptatum, cum non eſſet templum Dei.

Cum autem benignitas, &c.) Poſſet cogitare Chriſtianus aliquis, ſe ante fidem Chriſti vixiſſe ſine adulterio, cui vitio obnoxium videt magiſtratum: rurſus multa ſe exercuiſſe opera virtutum, atque ob hæc ſe vocatum à Deo, in infidelitate permanente magiſtratu. Reſpondet Paulus, neminem propter ſua merita vocatum, ſed ob ſolam Dei miſericordiam, quæ conſequentia aduertenda eſt. Cũ, inquit, benignitas, virtus eſt iuxta Stoicos, qua vltro ſtudemus benemereri de alijs. *Et humanitas*) Hoc loco humanitatem interpretantur quidam incarnationẽ Chriſti, ſed non rectè, quod patet non ſolum ex Græca voce, quæ eſt φιλανθρωπία, et non aliud ſignificat quam ſtudium & amorem erga homines: ſed etiam ex eo quod additur: *Saluatoris noſtri Dei*) quod certum eſt ad Patrem pertinere, cum mox ſequatur mẽtio Filij. Vnde Hieronymus diligentius, inquit, attendamus, & inueniemus in præſenti capitulo manifeſtiſsimam trinitatem. benignitas quippe atque clementia Saluatoris noſtri Dei, non alterius quam Dei Patris accipi poteſt. *Apparuit*) id eſt, illuxit, quæ ante Chriſti aduentum latebat. Non ex operibus iuſtitiæ, id eſt, non merito operum. *Sed ſecundum miſericordiam*) Præpoſitionem: ſecũdum, noue vſurpauit pro, propter, (*ſaluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis.*) Periphraſis eſt Baptiſmi. Per Baptiſmum ſiquidem regeneramur & efficimur noua creatura, idque virtute ſpiritus quem dicit in nos effuſum, quod verbum abundantiam ſignificat, nec hoc contẽtus addit, abunde, id eſt, opulente ſeu diuiter: mirè exprimit benignitatem Patris erga ingratiſſimos homines.

Vt iuſtificati gratia ipſius) non merito vel debito iuſtitiæ. *Hæredes ſimus ſecundum ſpem vitæ æternæ*) id eſt, ſperemus vitam æternam aliquando forè nobis hæreditatem.

FIdelis ſermo eſt. Et de his volo te confirmare, vt curent bonis operibus præeſſe, qui credunt Deo. Hæc ſunt bona & vtilia hominibus. Stultas autem quæſtiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita: ſunt enim inutiles, & vanæ. 1. Tim. 1. b 2. Tim. 2. a

FIdelis ſermo eſt) Chryſoſt. refert ad ſuperiora: Quæ dixi de benignitate: & ineffabili eius erga nos clementia, rurſus de ſpe noſtra quod ea non ſit inanis, vt quæ innitatur tantæ bonitati: hæc inquam nõ ſunt fabuloſa vt Iudaica, ſed certa, ſed indubitata ſed vera & omnibus vobis amplectenda. Hieronymus quoque ad ſuperiora refert. Diuus Ambroſius iungit cum inferioribus.

Et de his volo te confirmare) ſiue aſſeuerare:

Coniunctio (&) non eſt in Græcis codicibus, qui hodie in manibus ſunt: Verum Chryſoſtomus legit in textu, & in commentarijs, & ad hunc modum exponit: Volo te de his præcedentibus differere apud populum, & hac occaſione prouocare non ſolum ad humilitatem & modeſtiam, ſed etiam ad eleemoſynam. Accipit ergo Chryſoſtomus voculam (vt) quæ ſequitur finaliter. *Vt curent bonis operibus præeſſe*) id eſt, munificentiæ ſtudeant. Ambroſius in hoc conuenit cum Chryſoſto. quod non de quibuſuis operibus interpretetur, ſed de operibus humanitatis & benignitatis. D. Hieronymus generaliter accipit opera. Illud (præeſſe) nouè dictum eſt, nec ſatis liquet quæ ſit phraſis. Chryſoſtomus interpretatur quaſi velit fratrem non ſolum pecunia iuuandum, ſed etiam προςασία, id eſt ſuſcipiendo eius defenſionem.

Stultas autem quæſtiones) quales ſunt Iudaizantium. *Et genealogias*) De ſtudio Iudæorum circa genealogias mira ſcribit Hiero. enarrans hunc locum: *Et contentionis*) quæ ſcilicet naſcũtur ex huiuſmodi rebus, quanquam alij generaliter exponunt de quibuſuis contentionibus. *Et pugnas legis*) Græce eſt adiectiuum, legales pugnas, quod Hieronymus explicans, quæ veniunt ex lege, inquit.

HÆreticum hominem poſt vnam & ſecundam correptionem deuita, ſciens quia ſubuerſus eſt qui eiuſmodi eſt, & delinquit cum ſit proprio iudicio condemnatus. Cum miſero ad te Arteman, aut Tichicum, feſtina ad me venire Nicopolim: ibi enim ſtatui hyemare. Zenam legiſperitum & Apollo ſolicitè præmitte, vt nihil illis deſit.

HÆreticum hominem) id eſt, hominem ſtudioſum ſectæ conſtituendæ & propenſum ad noua defendenda (*poſt vnam & ſecundam correptionem deuita*) Latinius dixiſſet, poſt vnam atque alteram admonitionẽ ſiue reprehenſionem. Nam vox græca νυθεσία, vtrunque ſignificat: *Sciens quia ſubuerſus eſt*) quia dixit pro quod: (*& delinquit*) non vt adulter, ſed ſciens ſe oppugnare veritatem, hoc eſt, quod dicit: *Proprio iudicio condemnatus*) quod Græce eſt αὐτοκατάκριτος, dictione compoſita, id eſt, per ſe damnatus. *Apollo ſolicite præmitte,*) Græce eſt πρόπεμψον, id eſt, deducito ſiue proſequere, quod officiũ ſolemus hoſpitibus exhibere. Chryſoſtomus exponit inſtrue, ne quid deſit ad vitæ commoditatem.

DIſcant autem & noſtri, bonis operibus præeſſe ad vſus neceſſarios, vt non ſint infructuoſi. Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis, Amen.

DIſcant autem & noſtri bonis operibus præeſſe) Ego Chriſtianis peperci, ſed diſcant ipſi munifici eſſe, maxime erga doctores. Nam ipſi multis egent.

Gratia Dei cum omnibus vobis, Amen.

Finis Epiſtolæ ad Titum.

ARGV-

ARGVMENTVM.

INter Epiſtolas hactenus à nobis enarratas, quatuor præcipuè ad familiam Iudaizantium pertinent, videlicet ad Romanos, ad Galatas, ad Philippenſes & ea quæ ad Titum eſt ſcripta: reliquæ verò ſex ad ſcholam Simonis propriè pertinent. Prioris ordinis Epiſtolis quidam annumerant eã, quæ ad Hebræos eſt ſcripta. Volunt enim eam ſcriptam propter infirmos Iudæos, qui Moyſen, cui à pueris erant aſſueti, non audebãt relinquere, ſed hunc cum Chriſto iungebant. Hac occaſione dicunt Apoſtolum tam multum occupatum eſſe in declaranda magnitudine & excellentia Chriſti, qui hac perſpecta audeant negligere Moyſen, eademq́; occaſione tam prolixam ipſum diſputationem texere de ſacerdotio Chriſti & lege noua, vt à ſacerdotio Aaronico & veteri lege ipſos abducat. Nam licet magna hæc videantur, tamẽ ad Chriſti ſacerdotium & eius legem collata, ſunt parua, imo nullum iam momentum habere oſtendit poſtquàm Chriſtus exhibitus eſt. In hac ſententia eſt, qui Græcum argumentum, quod in Græcis codicibus huic Epiſtolæ hodie præfigitur, conſcripſit. Item Primaſius Auguſt. diſcipulus & Sedulius. D. Chryſoſt. aliter ſentit. Putat enim ipſe Apoſtolum hunc laborem ſumpſiſſe propter Iudæos qui ob fidem Chriſti & eius religionem multa ac dura patiebantur à magiſtratu Iudaico Hieroſolymis & in Paleſtina. Nam licet imperium penes Romanos eſſet, tamen permittebant Romani Iudæis multa ſtatuere, & ordinare totam religionem, in qua nati erant & à pueris inſtituti, liberam ipſis permittebant: permittebant etiam vt poſſent gladio cogere eos, qui non ſeruarent legem. Hac occaſione ex Iudæis credentes exuebãtur bonis ſuis, eijciebantur è poſſeſſionibus ſuis & variè vexabantur. Ad hos ſic afflictos ſcribit Apoſt. hanc Epiſtolam, adhortans ipſos ad perſeuerandum in fide & fiducia erga bonitatem Dei, & in tolerantia malorum, quæ à magiſtratu Iudaico inferebãtur. Iſtud vult Chryſoſt. verùm eſſe Epiſtolæ argumentũ, & quicquid prætereà dicitur, non principaliter dici: Cum ipſo ſentit Theophylactus.

EPISTOLA D. PAVLI AD HEBRAEOS EXPOSITIO F. ADAMI S. DELPHII.

CAPVT PRIMVM.

EPISTOLA hæc hoc habet proprium, quod in frõte nõ præferat nomẽ Pauli, cuius rationẽ reddit Clemẽs apud Euſebium: Quia, inquit, inuiſus erat Apoſtolus Hebræis, voluit eis tacito nomine ſcribere, ne ſtatim in principio Epiſtolæ, nomine Pauli inſpecto, abhorrerent à lectione. Vide caput 11. in libro ſexto de Eccleſiaſtica hiſtoria. Eandem rationem habet Hieronymus, ſi tamẽ eſt illius præfatio, quæ Epiſtolis Paulinus præfigitur: quæ ratio alijs non placet, quod ſcribat Apoſtolus ad Hebræos non quoſuis, ſed credentes atq; eos, qui in

Paleſtina erant & Hieroſolymis, quibus vt eleemoſynæ vndique tranſmitterentur, cũ ſummam haberet curam, non poterat non ſanctum eſſe apud eos nomen Pauli. Quod autem inſcriptione ſolita, quę eſt: Paulus Apoſtolus, &c. Epiſtola hæc careat, id interpreti tribuunt, quem aiunt aut mancum habuiſſe exemplar, aut ſtatim ad præcipuam tranſiſſe materiam, ſalutatione, quæ in fronte erat, omiſſa. Orditur autem Epiſtolam hóc modo.

MVltifariam multiſq; modis olim Deus loquens Patribus in Prophetis, nouiſſimè diebus iſtis loquutus eſt nobis in Filio, quem conſtituit hæredem vniuerſorum, per quem fecit & ſecula, qui cum ſit ſplendor gloriæ, & figura ſubſtantiæ eius, portanſq; omnia verbo virtutis ſuæ, purgationem peccatorum faciens, ſedet ad dexteram maieſtatis in excelſis: tãtò melior Angelis affectus, quantò differentius præ illis nomen hæreditauit.

MVltifariã multiſq; modis, &c.) Vbi quatuor ſunt antitheſes, quæ & apertũ habent diſcrimen veteris teſtamenti & noui. Hoc primùm differt lex Moyſi à lege Chriſti, quòd illa per Prophetas, hæc verò ad nos peruenerit per Filiũ, vbi cũ Prophetis oppo nat Filium, neceſſario intelligitur Filius, nõ qui adoptione ſed natura Filius eſt.

Secundò hoc differt, quòd lex vetus obſcurè tradita ſit, noua verò planè, abſq; vllis rerum inuolucris. Nam multifariã multiſq; modis, non aliud eſt quam varijs multiplicibuſq; figuris.

Quod in Oſeæ 12. ipſe Dominus ait Multiplicaui viſiones, & in manibus Prophetarum aſsimulatus ſum. Quidam illud, multifariam, ſeparant ab eo quòd ſequitur. Multis modis: quod Græce ſit πολυμερῶς, et perinde ſonet ac ſi dicas, Multipartitè. Dauid inquiunt quædam intellexit, quę non Eſaias, & hic quædã, quæ non alius: atq; ita mẽbratim, & per particulas, Prophetæ tradiderunt, quod in ſumma docuit Chriſtus. Ipſe enim Filius, qui in ſinu eſt Patris, videt Patrem, & totum comprehendit, & propterea loqui potuit ἁπλῶς, vt opponatur voci πολυμερῶς. Non habuit opus, vt vnũ poſt aliud ipſi reuelaretur, quemadmodum Prophetæ.

Tertiò in hoc differt, quòd lex Chriſti nouiſsimis temporibus ſit data: lex verò vetus olim. Solent autem perfectiora poſterioribus ſeruari, rudiora verò primò tradi. Quartò hoc differt, quòd vetus teſtamentum & qui in eo erant, tantum paleſtinam occuparint, Euangelium verò totum occupet orbem. Quæ cùm ita ſint, durum vobis videri non debet, ſi Euãgelio iam præſente legem Moyſi relinquatis. Ad hunc modum, exponendum eſt exordium Epiſtolæ, ſi illos ſequamur, qui ſcriptam dicunt propter infirmos Iudæos, qui ægrè auelli ſe patiebantur à ceremonijs Moyſi, quibus à pueris aſſueuerant. Secundùm Chryſoſt. qui aliũ vult eſſe ſcopum Epiſtolæ exponendum eſt hoc modo. Aduertere vos volo ô Hebræi veſtrã ſortem & progenitorum veſtrorum ſiue maiorum. Ipſis locutus eſt Deus, ſed per prophetas, ſed obſcurè varijs multiplicibuſq; figuris res inuoluens: Vobis locutus eſt per Filium, idq; planè abſq; vllis rerum inuolucris. Quare cùm tãto honore vos præ illis dignatus ſit, tantaque gratia, non debetis grauiter ferre præſentia, nec deijci animo, ob mala quæ infliguntur, ſiue à magiſtratu ſiue ab alijs: maximè cùm hæc breui finem ſint habitura, & in proximo ſit ſalus. Id enim prætendit quod dixi, locutum ipſum extremis diebus hiſce.

Quod ad lectionẽ attinet nõnulla exemplaria habent: Nouiſsimè diebus iſtis, Sed verior lectio eſt: Nouiſsimis diebus iſtis, quæ eſt Græcorũ, & in nõnullis Latinis exemplaribus etiam reperitur. Quod ait, (*Filium cõſtituit hæredẽ vniuerſorũ.*) Duplicẽ admittit ſenſum, Poteſt enim genitiuus, vniuerſorum, referri ad ipſas res, hoc ſenſu: Patribus data eſt certa hæreditas, ſiue Paleſtina tota, ſiue pars eius: At Filius inſtitutus hæres eſt non tãtùm Paleſtinæ, ſed totius orbis terrarum. Referri etiã poteſt ad perſonas, vt intelligas ipſum vniuerſorũ hominum hęredem inſtitutum. Pro expoſitione hac poſteriori facit Pſalm. 2. Poſtula à me & dabo tibi Gentes hæreditatem tuam. Pro altera faciunt quæ hic ſequuntur apud Paulum.

In vocabulo, hæres, Hebraiſmus eſt, nos diceremus, quẽ fecit Dominũ omnium: Atque ad eum modum explicat Lucas in actis cap. 2. Notum eſt Apoſtolum præpoſitionẽ (in) frequẽter vſurpare pro (per) more Hebræorum: Locutus eſt in prophetis, hoc eſt, per Propbetas: in Filio, hoc eſt per Filium.

Per quem fecit & ſecula.) Solicitus eſt Apoſtolus, vt intelligãt Hebræi in Chriſto vtrãque naturam. Ad humanam naturam pertinet quod præcedit. Quem conſtituit hæredem vniuerſorũ. Significatur enim humile aliquid hoc verbo, conſtituit. Is namq; conſtituitur qui inferior eſt: Sic Chryſoſtomus. Ad diuinam naturam pertinet quod iam dicitur: *Per quem fecit & ſecula*) Hebraiſmus eſt, id eſt, res tempori ſubiectas. In explicanda præpoſitione (per) valde laborant veteres. Aliter Auguſtinus, aliter Chryſoſtomus explicat. Quemadmodũ videmus artificem operari per Idæam, quam habet mẽte ſua, ita Pater operatur per Filiũ: Hęc eſt Auguſtini expoſitio, & valde inſignis eſt, niſi quod

ſapiat

ſapiat Platoniſmum. Secundùm Chryſoſtomum vtitur ſcriptura præpoſitione (per) vt ſignificet Patris & Filij communia eſſe opera: nec hoc ſolum, ſed prætereà vt ſignificet Patrem, ſic operari, vt virtutem operandi nõ accepetit ab alio: Filium verò tanquam qui acceperit ab alio, nempe à Patre. Auguſtinũ ferè ſequuntur Latini. Chryſoſtomum verò Græci reliqui. Ne antem quod dixerat Patrem per Filium condidiſſe ſecula, acciperet aliquis ſic dictum, quaſi per inſtrumẽtum, adiecit ſtatim.

Qui cum ſit ſplendor gloriæ, &c.) Vbi metaphora eſt, ſed quæ longe abeſt ab eo quod cupit dicere Paulus: & ſicut Paulo hic defuêre vocabula, quibus rem plenè exprimeret, ita ſemper deerunt, quia res excedit omnia vocabula. Pro ſplendore Gręcè eſt ἀπαύγασμα, id eſt, reſplendẽtia vel relucentia, ſiue id quod ex alio reſplendet, Facit ergo Patrẽ velut ſolem. Filiũ verò id quod emittitur ex ſole: Nihilq; aliud ſecundùm Chryſoſtomum ſignificare voluit ſimilitudine hac, quàm modum originis. Nimirum quod ex Patre, Filius ſit ἀπαθῶ, vel ἀπαθῶς. Sol enim quando emittit radios, facit id ſine labore & abſq; mutatione ſui: ſic Pater producendo Filium, nihil patitur, in nullo minuitur. manet æque magnus, æque potens. Eſt alius commentarius qui hac Metaphora ſignificare vult Apoſtolum, Filium Patri coæternum eſſe: hic in ſole conſiderauit, quod nũquam fuit ſine radijs. Alij hoc modo exponunt. Qui eſt ſplendor gloriæ, id eſt, in quo tota maieſtas Patris relucet velut in ſpeculo. Eadem voce vſus eſt author libri, qui Sapiẽtia inſcribitur, Cap. 7. Candor eſt, inquit, lucis æternæ, & ſpeculum ſine macula maieſtatis Dei.

Et figura ſubſtantiæ) Rurſus hic metaphora eſt, ſed quæ minimè explet mentem Pauli. Pro, figura, Græcè eſt χαρακτὴρ, quæ vox ſignificat formã expreſſam ex alio, ſiue notam rei cuipiam impreſſam. Iſtud dicere vult Apoſtolus: Filius cuius memini, ſic expreſſus eſt ad naturam Patris, vt eam totam in ſe ſit complexus, eamq; perfectiſsimè & per omnia referat. Subſtantia autem hoc loco non eſt οὐσία quam Quintilianus eſſentiam vocat, ſed ὑπόστασις, quæ à ſubſiſtendo dicitur: & inter eruditos magna quæſtio eſt, quid ſignificet. Hieronymus in Epiſtola ad Damaſum: tota inquit ſecularium literarũ ſchola, nihil aliud ὑπόστασιν, quàm οὐσίαν nouit. Aliter Baſilius, qui dicit ſignificare naturam ſiue rem indiuiduam ſubſiſtentem: Vide Epiſtolam quadrageſimam tertiam, quam ſcripſit ad fratrem ſuum Gregorium Nyſſenum, in qua & locum hũc amplificat, & valde ſudat in explicatione ipſius. Interpres noſter nõ male feciſſet, ſi vocabula Græca teliquiſſet non verſa, dixiſſetq; charactir hypoſtaſeos ipſius. Sũt enim vocabula ſcholæ: Omnino id oportebat facere interpretẽ Baſilij. Cornarium dico medicũ, qui quoniam vertere voluit, obſcuritate totam Epiſtolam inuoluit. Quare notandum paucis, Baſilium in ea Epiſtola docere quid diſcriminis ſit apud Græcos, inter voces has οὐσία & ὑπόστασις: & priorem Cornarium eſſentiam, poſteriorem vertiſſe ſubſtantiam.

Portanſq; omnia verbo virtutis ſuæ.) Participium eſt cauſale, quod mirum eſt interpretem non mutaſſe in verbum, cum in præcedentib⁹ id fecerit. Nam loco illius, Cùm ſit, Græcis eſt ὤν, id eſt, exiſtens: Eraſmus vtrũq; eodem modo reddidit, cuius tranſlatio ſic habet: & qui quum ſit ſplẽdor gloriæ, & expreſſa imago ſubſtantiæ illius, porteiq; omnia: Græce eſt φέρων, id eſt, agens, ſiue mouens, & moderans omnia: Sic Chryſoſtomus. Sẽtit enim Apoſtolus non ſolùm mũdum hunc conditum per Filium, quemadmodum modo dixerat: Per quem fecit & ſecula, verum conditum regi & adminiſtrari, idq; ſine labore. Commentarius Chryſoſtomi ſic habet: Vſus eſt Apoſtolus non verbo gubernandi, ſed ferendi, quod de his dicitur, qui digito vel mouent aliquid, vel efficiunt. Ad eundem modum exponit Theophylactus, item Occu. Addit deinde Chryſ. quod facit pro noſtro interprete: ferens inquit, id eſt, continens ſiue ſuſtentans omnia, ne in nihilum recidant. Veriſimile eſt Apoſtolum vtrumque voluiſſe ſignificare. Quare nec noſter interpres plenè expreſsit ſententiam Pauli, neq; is qui Oecumenium vertit, Nam textus additus ſcholijs ſic habet: Qui cùm ſit ſplẽdor gloriæ, & expreſſa imago ſubſtantiæ illius, modereturq; omnia. Et illud, omnia, probabilem facit ſententiam eorum, qui in præcedentibus genitiuum, vniuerſorum, pertinere volunt ad res: & non ad perſonas ſolùm.

Ne autem æſtimaretur ſtudio curaque, & induſtria (quomodo adminiſtrant homines) gubernare mundum, & continere omnia, adiecit: *Verbo virtutis ſuæ*) vbi verbum non eſt λόγος, qua voce vtitur Ioannes cùm ait. In principio erat verbum ſed eſt ῥῆμα, habetq; Metaphorã. Senſus eſt: ſolo nutu portat omnia: Sed hoc rurſus Metaphoram habet. Quare alij exponunt ſolo iuſſu: Sed nec hoc caret tropo. Si abſq; figura efferre voluerimus, dicendum erit: Sola volũtate, Quod regi ſeu principi eſt verbum, hoc Chriſto eſt velle. Additur, virtutis, vt ſignificetur volũtas filij ſemper efficax eſſet: eſtq; Hebraiſm⁹, nos diceremus: portans omnia potenti verbo ſuo: Rurſus (inquit Chryſoſtomus) ſigni-

gnificauit quòd abſq; labore cuncta contineat. Hoc non patet ex verſione Latina, Nã, portans, non includit in ſua ſignificatione facilitatẽ, quam includit vox Græca, *φέρωμ*.

Purgationem peccatorum faciens) Græcis eſt participium præteriti temporis, Poſtquã fecit purgationẽ peccatorum, quod annotandum, ne æſtimetur ſedendo purgare, prius enim morte ſua purgauit, deinde conſedit. Addunt hîc Græci per ſeipſum, quod etiam interpretes vrgent. Duo (inquit Chryſoſtomus) prouidentiæ maxima indicia ponit, tum quòd à peccatis nos mũdauerit, tũ quod per ſe ipſum hoc opus impleuerit.

Sedet ad dexteram maieſtatis.) Non eſt intelligendum quaſi Pater haberet dexteram vel ſiniſtram: ſed metaphora eſt, qua ſimilitudinem voluit demonſtrare honoris: quẽ Filius æqualem habet cum Patre: Sic Chryſoſtomus. Eſt horrendum cogitatu, quòd is per quem ſecula condita ſunt, qui eſt ſplendor gloriæ & expreſſa imago ſubſtantiæ Patris, qui potenti ſuo iuſſu gubernat & continet omnia, obuolui voluerit ſacco mortalitatis noſtræ, & ita purgare ſordes peccatorum noſtrorum: Rurſus ſtupore plenũ eſt, quòd is qui carne conſtat & oſsibus, qui in corpore ſuo noſtra peccata pertulit ſuper lignum, & indigna illa paſſus eſt, ſedeat ad dexteram maieſtatis in excelſis, Hæc frequenter cogitare oportet, vt diſcamus magnifacere Chriſtum: Nec hoc ſolùm, ſed præterea vt magna audeamus ſperare ab eo: Apoſtolus non contentus quòd Chriſtum præpoſuerit Moyſi & Prophetis, præponit etiam Angelis, nec abs re: Nam & per Angelos olim locutus eſt Deus Patribus, & illorum miniſterio legem dedit populo: *Tanto inquit melior,*) id eſt, potior ſiue præſtantior, *Angelis effectus,*) id eſt, declaratus poſt peractã peccatorum purgationem : *Quanto differentius*) Eraſmus vertit: Quanto excellentius præ illis ſortitus eſt nomen, Vterque rectè: Nam Græcis *διαφέρειν*, duo ſignificat, præferre & præeminere: Sorte, inquit, obuenit, nomen ipſi Chriſto, quod multum differt à nomine Angelorum, ſiue quod multo præſtantius eſt quàm Angelorum nomen. Ipſi Dei dicuntur miniſtri, Chriſtus dicitur Filius. Eſt hoc quod ad Philippenſes habet: Dedit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen, Hactenus Apoſtolus multos & magnos titulos tribuit Chriſto, iam ſequitur probatio.

Ad Phil. 1.

CVi enim dixit aliquando Angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rurſum. Ego ero illi in Patrem, & ipſe erit mihi in Filium. Et cùm iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes Angeli Dei.

Pſal. 2. b. 2. Reg. 7. b.

CVi enim dixit aliquando Angelorum, filius meus es tu?) Eſt probatio primi tituli, videlicet, quòd Chriſtus ſit Filius Dei, non quomodo Prophetæ, aut iuſti filij dicũtur: ſed Filius naturalis. Vt autem intelligatur, quid roboris habeat probatio, legendus eſt totus pſalmus: Quare, (inquit Dauid) fremuerunt gentes, &c. Gentes, ſunt cohors Romana: populi, ipſi Iudæi: Reges terræ, Pontius Pilatus & Herodes: Quorum hic, nomẽ habebat regis, ille Cæſarem referebat. Dominus, eſt Deus Pater: Chriſtus eius, ipſe Filius. Hunc commentarium habemus in Actis cap. 4. Cùm collegium credentium propoſuiſſet ibi duos priores verſus Pſalm. 2. in hunc modum: Domine tu es qui Spiritu ſancto per os Dauid Patris noſtri dixiſti: Quare fremuerunt gentes, & populi meditati ſunt inania? Aſtiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum, aduerſus Dominũ, & aduerſus Chriſtũ eius? Mox ſubiecit: Conuenerunt enim verè in ciuitate iſta aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum, quem vnxiſti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Iſrael, facere quæ manus tua, & cætera. Locus eſt valde inſignis, & præter hoc, quod docet quo pertineat Pſalmus, etiam rationem nominis Chriſti eleganter exprimit, dum ait, quẽ vnxiſti. Chriſtus enim Græcis hoc eſt quod Latinis vinctus. Aduerſus hunc verùm ſcilicet Meſsiam gentes, populi, reges terræ cum tumultu & fremitu conglobati ſunt: hoc enim ſignificat vox Hebræa Racheſon: Hi dicunt, diſrumpamus vincula eorum, id eſt, Domini & Chriſti eius. Pater per Filium vult innectere nos vinculis, & inijcere nobis iugum, rumpamus vincula, abijciamus iugum, non imperent nobis, Sic illi.

Sequitur vox prophetæ: Qui habitat in cælis irridebit eos, &c. Figuratus eſt ſermo. Senſus eſt: Deus irritos faciet conatus eorũ: Hic eſt quartus verſus cum quinto, In ſexto iam inducitur filius: Eius vox eſt. Ego autẽ conſtitutus ſum rex ab eo, eſt hoc quòd in principio huius Epiſtolæ dicitur: Quẽ conſtituit hæredem vniuerſorum. Sion, eccleſia eſt. Familiare ſiquidem Scripturæ eſt, rem, quæ eſt typus, vſurpare pro re cuius eſt typus, Præceptum poſuit pro præceptis per heteroſin numeri.

Sequitur in Pſalmo: Dominus dixit ad me, id eſt, Pater dixit ad me, Filius meus es tu, &c. Hũc verſum citat Apoſtolus pro cõfirmatione ſententiæ ſuæ. Nequaquam autẽ efficax eſſet probatio apud Iudæos noſtri temporis, tum quod ipſorum Rabbini pleriq; qui poſt Chriſtum ſcripſerunt, Pſalmũ hunc aliò retulerunt nempe ad Dauid: quem dicunt de ſeipſo, poſt initium regni, cum

duabus

duabus iam aut tribus aduerſus Philiſteos potitus eſſet victorijs, pſalmum hunc conſcripſiſſe: tum quod nomen Filij, in ſcriptura etiam alijs tribuatur, nempe iuſtis, & ijs ad quos ſermo Dei factus eſt. Verùm efficaciſſima erat apud Iudæos, quibus ſcripſit Paulus, eò quòd etiam vulgò tum perſuaſum hunc, conſcriptum eſſe de Meſsia, & Filium, cuius meminit, non poſſe intelligi alium quàm naturalem: hinc liquet, quod Paulus ſimpliciter citet Pſalmum, nec addat, hæc dicit propheta non de ſe, ſed de Meſsia, quod aliàs facere ſolet, quando de ſententia ſcripturæ quæſtio eſt.

Quod additur: Ego hodie genui te, Variè exponunt interpretes. Auguſtinus refert ad æternam generationem. Quia, inquit, in æternitate nec præteritum quicquam eſt, quaſi iam præterierit: nec futurum, quaſi nondum ſit, ſed præſens tantum: quia quicquid æternum eſt ſemper eſt, ideo dicit: Hodie genui te. Iſtud facit valdè ad probãdam æternitetem & diuinitatem filij. Sed quæſtio eſt: An ex veteri teſtamento doceri poſſet, (hodie) ſignificare æternitatem. Auguſtinus nulla adducit loca. Ratio autem eius, adeò non cogit, vt D. Athanaſius ex eadem vocula contrariam ſententiam adferat. Tractans ſiquidem verſum hunc Pſalmi, appropriat, inquit, ſibi Pater natiuitatem Filij ſecundùm carnem, nam de ea ſermonem eſſe, illud (hodie) indicat. Eſt tertius commentarius, qui neque ad æternam Filij ex parte generationem, neque ad eam, qua ex tempore de Virgine natus eſt, ſed ad ipſius ex mortuis reſurrectionem refert, vt ſenſus ſit: Ego hoc die reſurrectionis, vitam quam depoſueras, reddidi tibi, & ad immortalitatem corporis genui te: hic eſt commentarius Hilarij. Eſt & quartus commentarius ab omnibus præcddentibus diuerſus: exponit enim vt ſenſus ſit. Ego feci hodie, vt intelligant homines, te eſſe Filiũ meũ conſubſtantialẽ. In hac tanta interpretationum varietate, ſcrutãdę ſunt diligẽter Scripturæ, & vidẽdum anne vſquã appareat veſtigiũ aliquod interpretationis particulæ huius. Verſum hunc citat Apoſtolus cap. 13. Actorum, &, interpretatur non priorem particulam: Filius meus es tu, ſed poſteriorem: Ego hodie genui te. Quare diligenter legendum eſt caput illud: ex ijs enim quæ præceſſerunt manifeſtum eſt, Apoſtolum ſolicitum eſſe non de diuinitate Filij, ſed de reſurrectione, de qua ferè in omnibus ſuis concionibus agit, quia difficulter credebatur ab ijs qui erant extra Hieruſalem, hancq; vt doceat olim fuiſſe prædictam adducit hunc locũ. Ego hodie genui te. Locus ſic habet: Annũciamus vobis eam, quæ ad patres noſtros repromiſſio facta eſt, quoniam hanc Deus adimplevit filijs veſtris, reſuſcitans Ieſum: ſicut & Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt. Filius meus es tu, ego hodie genui te. Amplectenda eſt igitur expoſitio Hilarij, interpretatione Auguſtini, quam ſequũtur ſcholaſtici omnes, relicta. Ne autem æſtimetur inſolẽs, & à phraſi Scripturæ abhorrere, legendũ eſt cap. 19. Matthæi, vbi Chriſtus reſurrectionem corporũ, quæ erit extremo die παλιγγενεσίαν, id eſt, regenerationem vocat.

August. in Psalm. 2. *Hilarius in 2. Psal.*

Vna iam ſupereſt difficultas. Quomodo verſus iſte ad hunc modum expoſitus faciat ad inſtitutum Pauli, qui probandũ ſumpſit, Chriſtum eſſe naturalem Filium Dei? dicendũ ipſum hoc probare per illud: Filius meus es tu. Reliquum verò videlicet: Ego hodie genui te, ipſum adieciſſe hoc loco, non vt probet aliquid, ſed vt ſciant Hebræi, vnde verſum hunc ſumpſerit.

Sequitur in textu apud Paulum: *Ego ero illi in Patrẽ, &c.*) Eſt aliud teſtimonium eodem pertinẽs, ſumptum ex cap. 7. 2. lib. Regum, quod vt rectè intelligatur, legendum eſt totum caput. Dauid ibi valde ſolicitus eſt de cultu Dei, ob hanc cauſam promittitur ei nobile ſemen. Quum Dormieris cum patribus tuis, ſuſcitabo, inquit Deus, ſemen tuũ poſt te, quod egredietur de vtero tuo, &cæt. Quem locum quidam totum ad Salomonem referunt, ſed certum eſt quædã maiora eſſe, quàm vt Salomoni conuenire poſſunt. Quare ſi in eo capite velimus agnoſcere Salomonem, cogimur dicere vetus teſtamentum mirabiliter miſcere mentionẽ typi & rei per typum ſignificatæ. Nihil tamen eſt quod cogat nos agnoſcere Salomonem, imò ſi bene inſpiciamus caput, videbimus vix locum eſſe Salomoni, ſed omnia de Chriſto dici: Quia tu Dauid ita addictus es cultui meo, faciam vt ex poſteritate tua naſcatur Chriſtus: hic enim poſt mortem Dauid de vtero eius natus eſt, non Salomon. Et firmabo regnum eius, hoc quid ſit, exponit membrum ſequentis periodi, vbi dicitur: Stabiliam tronum regni eius vſq; in ſempiternũ, quod certum eſt grandius eſſe, quàm vt Salomoni poſsit aptari.

Sequitur: *Ego ero ei in Patrem.*) Quod Eraſ. vertit, ego ero illi loco Patris, & ipſe erit mihi loco Filij, id eſt, habebo illum pro Filio. Ad quem modum etiam interpretantur, qui ad Salomonem referunt. Sed ſi hoc modo intelligamus, frigidiſsima erit probatio Pauli. Verus ſenſus hic eſt: Eum qui naſcetur ex tua poſteritate, aſſumam ad vnionẽ naturalis Filij mei, id eſt, faciam vt homo ille ſubſiſtat in hypoſtaſi increata, æterna & diuina. Eſt hoc quod dicitur apud Lucã. Quod *Luc. 1.* naſcetur ex te ſanctũ, vocabitur Filius Dei.

Quòd ſi iniquè aliquid geſſerit) & hoc ad Chriſtum pertinet. Sed meminiſſe oportet regulæ Tyconij de Chriſto & corpore eius: ſecundum quam, ea quæ capitis ſunt, corpori tribuuntur: & quæ corporis, ipſi capiti. Senſus eſt: Si Chriſtiani malè vixerint, corrigam eos, ſed in virga virorum, id eſt, humaniter, quomodo homines ſolent corrigere filios ſuos. Hunc eſſe ſenſum diſcimus ex Pſalmo. 88. Vbi quod hîc ſingulariter dicitur, plurali numero effertur, hoc modo: Si dereliquerint filij eius legem meam, &c. viſitabo in virga iniquitates eorũ: miſericordiam autem meam, &c.

Sequitur 2. lib. Reg. cap. 7. Et fidelis erit domus tua, & regnum tuum vſq; in æternũ ante faciem tuam. Hoc mirabiliter dictum eſt. Senſus eſt: Tu videbis etiam defunctus, quòd domus tua firma erit, & regnum tuum ſtabile vſque in æternum: quod certum eſt ad Chriſtum pertinere, & non ad Salomonem: & de Chriſti regno, etiam à vulgò prophetia hæc tẽpore Pauli intelligebatur. Diſcimus hoc non ſolùm ex iſto loco Apoſtoli, vbi ſimpliciter citat de Chriſto, nulla alia adhibita declaratione, ſed etiam ex cap. 11. Euangelij ſecundùm Marcum, ea parte qua ſcribitur. Multi veſtimenta ſua ſtrauerunt in via, alij frondes cædebant de arboribus, & qui præibant, & qui ſequebãtur clamabãt, Oſanna, benedictus qui venit in nomine Domini, benedictum quod venit regnum Patris noſtri Dauid: eſt planè vulgus & turba quæ clamat.

Et quum iterum introducit.) Illud (iterũ) difficultatem habet. Latini ferè referunt ad verbum, introducit, & aliter interpretatur Primaſius, aliter Lyranus, aliter Carthuſianus, aliter rurſus alij atq; alij. Omnino veriſimile eſt, non pertinere ad, introducit, ſed voculam eſſe citantis ſecundum aut tertium teſtimonium, quomodo accepit Eraſmus, cuius verſio habet: Rurſum autem, cum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit. Græci interpretes non exponunt. Quare veriſimile eſt ipſos intellexiſſe, vt ſit quale eſt, cùm citamus multa teſtimonia. Verbum introducit, metaphoram habet ſecundùm Chryſoſt. quam ſumptam dicit ab ijs, qui publica authoritate adeunt hæreditatẽ. Primogenitum poſuit pro Chriſto: & eodẽ modo accipitur, quomodo cap. 8. epiſt. ad Rom. vt ſit ipſe primogenitꝰ, hoc eſt, vt inter multos fratres primas obtineat. Senſus eſt: Cùm ei committit & poſsidendũ tradit orbẽ terrarũ poſt reſurrectionẽ, dicit: *Et adorent eum omnes Angeli Dei.*) In præcedentibus oſtendit Chriſtum excellentiorem Angelis, ex ipſo nomine: hic ipſum præſtantiorem declarat, ex adoratione: &ältereà obiter docet quod ante dixerat, ipſum conſtitutum hæredem vniuerſorum. Citat autem verſum hunc ex Pſal. 96. quem aliò rurſum referunt Rabbini: Nos propter Paulum interpretari debemus de Chriſto. Initium eius eſt.

Dominus regnauit. Cuius hic eſt ſenſus: Hactenus in mũdo exultauit diabolus, poſt hac regnabit Meſsias, & licet peculiariter Iudęis promiſſus ſit, tamen regnum eius quaqua verſus proferetur. Proinde lætetur terra, & lætẽtur remotiſsimi populi, de quibus Iudæi vix per famam aliquid audierunt, quos inſulares voco.

Nubes & caligo in circuitu eius. Quia Deus in monte Sina apparuit in nube & caligine, propterea prophetæ hac periphraſi vtũtur, dum exprimere volunt diuinitatẽ. Senſus ergo eſt: Meſsias erit verus Deus. Ad hũc modum exponenda ſunt, quę ſequuntur in Pſalmo, nimirum vt ad Chriſtum pertineãt.

ET ad Angelos quidam dicit: Qui facit Angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos flammam ignis. Ad Filium autẽ: Thronus tuus Deus in ſeculum ſeculi, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatẽ, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis.

ET *ad Angelos quidem dicit.*) Ex comparatione cum Angelis variè oſtendit magnitudinem Chriſti, de Angelis quidem dicit: *Qui facit Angelos ſuos Spiritus*) Angelus, officij nomen eſt, non naturæ. Spiritus prædicatum eſt, non ſubiectum. Flamma ignis, periphraſis eſt aut in genere Angelorũ omnium, aut certorum, videlicet Seraphin, qui propriè nomen habent ab ardore, magis tamen veriſimile eſt ad omnes pertinere, hoc ſenſu: Pro nũcijs & miniſtris ſui vtitur ſubſtantijs ſpiritualibus. Rabbini abſque tropo intelligunt, hoc accipientes quòd vulgus per flammam ignis, nimirum ipſum ignem: & per Spiritum, ventũ & aërem. Quorum ſententiam quidam ſtabilire volens, dicit pſalmum totum de elementis agere: ſed ſi inſpiciamus diligenter, videbimus pſalmum celebrare Deum, in tota creatura. *Ad Filium autem*) eſt Antitheſis. Vocabulum (Deus) Eraſmus accipere videtur in tranſlatione ſua, vt ſit nominatiui caſus, hoc ſenſu: Ipſe Deus erit tibi thronus in ſeculum ſeculi. Sed veriſimile omnino eſt vocatiui caſus eſſe. Rabbini volunt Pſalmum, ex quo verſus hos adduxit Apoſtolus, epithalamium eſſe, quod ſcriptum ſit nuptijs Salomonis. Ex Paulo diſcimus, epithalamium eſſe Chriſti. Thronus regni iudicium eſt, quare per metonymiã pro regno ponitur. Virga hoc loco ſumitur pro ſceptro. Senſus eſt: Regnũ tuum ô Chriſte quẽ nunc Deum voco, æter-

num

num eſt. Sceptrum æquitatis, eſt ſceptrum regni tui, id eſt, iuſtiſsimè iudicas.

Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem, propterea vnxit te, &c.) Hæc de Chriſto dicuntur ſecundùm aſſumptum hominem, ſecundùm enim diuinitatem vnctus nō eſt. Vocabulum (Deus) priori loco vocandi caſu accipiendum eſt, poſteriori verò nominandi. Oleū exultationis interpretatur Petrus cap. 10. Actorum, cùm ait: Quem vnxit Deus Spiritu ſancto. Quod additur (*præ participibus*) intelligitur ex cap. 3. Euangelij ſecundùm Ioannem, vbi Chriſtus ſcribitur accepiſſe Spiritum, nō ad menſuram, quem cæteris Chriſtianis (quos hic cōſortes Chriſti vocat) conſtat ad menſuram datum.

ET tu in principio Domine terram fundaſti, & opera manuum tuarum ſunt cœli. Ipſi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt
Pſal. 101. a. *veſtimentum veteraſcent. Et velut amictū mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idem ipſe es, & anni tui non deficient.*

ET tu in principio Domine terram fundaſti, & cæt.) Hi verſus ſumpti ſunt ex Pſalmo 101. quem ex hoc capite rurſum ſcriptum diſcimus de Meſsia. Senſus eſt: Tu Domine, qui Dauidi promiſſus es, ieciſti fundamenta terræ (*opera manuum tuarum*) id eſt, potentiæ tuæ opera (*ſunt cœli.*) Ex iſto docet quod dixerat ante per Chriſtum condita eſſe ſecula: (*ipſi peribunt*) non quidem abolitione ſui, ſed imutatione. (*Tu autem permanes*) immutabilis. *Et velut amictum mutabis eos*) hoc eſt, tanta facilitate, quanta quis vertit & inuertit veſtem aut pallium. Annos poſuit pro duratione. ex his verſibus oſtendit potentiam Chriſti, æternitatem, & immutabilitatem.

AD quem autem Angelorū dixit aliquando: ſede à dexteris meis, Quoadusque
Pſal. 109. a. *ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?*
1. Cor. 15. d. *Nonne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus in miniſterium miſsi, propter eos qui hæreditatem capient ſalutis?*

AD quem autem Angelorum aliquando dixit: ſede à dextris meis?) Metaphora eſt, qua vt ante diximus exprimitur æqualitas honoris. Senſus eſt: Sis æqualis mihi in honore. Honor diuinus verè in te competit. Iſtud dictum eſt Chriſto à Patre poſt reſurrectionem à mortuis, & ipſius in cœlos aſcenſionē: id diſcimus cap. 1. epiſt. ad Epheſ. & 2. cap. lib. Actorum. Si quæratur, anne Chriſtus ante reſurrectionem fuerit æqualis Patri? dicendū quod ita: ſed non agnoſcebatur talis. Senſus igitur huius eſt: Sede à dextris meis. Iam volo vt per prædicationē Apoſtolorum innoteſcat mundo, quod verè ſis Deus æqualis mihi in honore. Ex iſto docet quod ante dixerat: Chriſtū poſt purgationem peccatorum peractam, conſediſſe ad dexteram maieſtatis in excelſis. Vbi nomine maieſtatis, Deus Pater intelligitur, per enallagen qualitatis. Rabbini qui poſt Chriſtum ſcripſerunt, pſalmum hunc alio referunt. Quidam interpretantur: Dixit Dominus Domino meo, id eſt, Abrahamo. Alij: Dixit Dominus Domino meo, id eſt, Ipſi Zorobabel. Alij rurſus: Dixit Dominus Domino meo, id eſt, Dauidi, ſede à dextris meis, id eſt, ſit tibi maxima poteſtas, vt populus, & non Dauid loquatur: Atque hanc expoſitionem videre eſt etiam in Chriſtianorū commentarijs: qui meritò deberent ſuffundi rubore, tribuentes id mortali homini, quod Paulus grandius dicit, quàm vt aptari poſsit cupiam Angelorum, hoc autem eſt ſedere à dextris. Iudæi cùm viueret Chriſtus, pſalmum hunc de Meſsia intelligebant, licet ignorarent, qua ratione diceretur Meſsias Filius Dauid, & eiuſdem Dominus. Ignorabāt enim duas naturas in Chriſto. Vide cap. 22. Matthæi circa finem: Illo quod additur (*donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum*) ſignificatur plena ſubiectio inimicorum. Iam peccatores viuunt arbitrio ſuo, Iam peccatum quod habitat in membris noſtris excitat motus ſuos etiam inuitis nobis, iam diabolus infeſtat iuſtos, & varios eis ludos exhibet. Veniet tempus cum nec diabolus, nec peccatum, nec ipſi impij facere poterunt, quæ iam faciunt. Tum perfecta erit ſubiectio, nō ſolum quoad poteſtatem: ſed etiam quoad exercitiū. De vocula (donec) vel (quoadusque) vide Hieronymum contra Heluidium.

Nonne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus.) Diſpenſatio ſiue œconomia ſalutis latiſsimè patet, in ea omnes creaturæ ſunt occupatæ, maximè aūt Angeli, non quidam, & quidam non, ſed pariter vniuerſi. Omnes, inquit, adminiſtratorij ſpiritus ſunt, qui mittuntur in miniſterium. (Eſt enim Græcè participium præſentis temporis) propter electos, qui vitam æternā capient, erepti à maſſa perditionis. Vis argumenti in hoc eſt: Angeli omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus, ideo non ſedent à dextris Dei. Quæſtio eſt apud doctores. An omnes cœleſtes Spiritus mittantur ad nos? Quidam negatiuam, alij affirmatiuam patrem amplectūtur. Pro parte affirmatiua facit ſententia Apoſtoli, quæ habet omnes ſine exceptione mitti. Qui alterius opinionis ſunt, reſpondent omnes hactenus mitti, quia faciunt aliquid, quod pertinet ad hanc diſpenſationem, licet non mittantur oēs, vt incipiāt eſſe præſentes hic in terris. Sed iſtud eſt valdè extenuare illud (mitti) Tamen quia eſt ſententia Dionyſij,

qui in his rebus edoctus creditur à Paulo, non poſſumus facilè ab ea recedere. Quæſtio hæc tractatur à Magiſtro lib. 2. diſtinctione 10.

CAPVT II.

PRopterea abundantius oportet obſeruarè nos ea quæ audiuimus, ne fortè pereffluamus. Si enim qui per Angelos eſt ſermo, factus eſt firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iuſtam mercedis retributionem: quomodo nos effugiemus ſi tantam neglexerimus ſalutem?

P*Ropterea abundantius oportet obſeruare, & cæt.*)Hactenus diſſeruit Apoſtolus de dignitate, excellentia, & magnitudine Chriſti: ex ea iam inſtituit exhortationem. Quia, inquit Chriſtus, per quem extremis diebus hiſce, nobis Deus eſt locutus, maior eſt, non ſolum prophetis, ſed etiam Angelis. Certè oportet diligentius attendere ijs, quæ audiuimus ab ipſo. *Ne fortè pereffluamus*) id eſt, ſemel & irreparabiliter pereamus. Sumpta eſt metaphora ab aqua, quę fracto vaſe effluit, quam poſteà non poteſt quis colligere. Paulus cum in alijs epiſtolis ferè aſſerat authoritatem ſuam, eam in hac diſsimulat, & facit ſe vnum ex multis: hoc eſt, ſcribit non vt Apoſtolus, ſed vt frater ad fratrem. Nec mirum, cùm eſſet Gentium Apoſtolus, non Hebræorum.

Si enim qui per Angelos dictus eſt ſermo) hoc eſt: Si lex quæ per Angelos adminiſtrata eſt (vide cap. 3. epiſtolæ ad Galatas, & 7. cap. Actorum) firmitatem obtinuit, hoc eſt: Si quicquid promiſſum eſt veteri populo, contigit. Rurſum: Si quicquid interminatum eſt, rebus eſt expletum. *Et omnis præuaricatio accepit iuſtam*) pro qualitate, & quantitate criminis (*retributionem mercedis.*) Annotat Chryſoſt. Apoſtolum abuti vocabulo mercedis, cùm ferè in bonam partem ipſum accipi ſoleat. *Quomodo nos effugiemus.*) Obſeruandum in hac epiſtola Apoſtolum, populum Hebræum qui fuit ſub Chriſto, opponere populo Hebræo, qui fuit ante Chriſtum. Si, inquit, illi qui ante Chriſtum fuerunt, non potuerunt effugere, quin pœnas darent poſt præuaricationem legis per Angelos adminiſtratæ: Quomodo nos qui ſumus ſub Chriſto, effugiemus? &c. Sic in primo cap. Multiphariam olim Deus loquens patribus in prophetis, nouiſsimis diebus iſtis locutus eſt nobis, id eſt, Hebræis, ſignificat totam gentem. Quare commentarius ille, qui exponit: nobis, id eſt, Apoſtolis, non eſt exactus. In ſalute metonimia eſt, ſignificat ipſam doctrinã à Chriſto allatam, & cætera dona ſalutifera.

Q*Væ cùm initium accepiſſet enarrari per Dominum ab eis qui audierunt, in nos confirmata eſt, conteſtante Deo ſignis & portẽtis & varijs virtutibus, & Spiritus ſancti diſtributionibus ſecundùm ſuam voluntatem. Nõ enim Angelis ſubiecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur.*

Q*Væ cùm initium accepiſſet enarrari*) id eſt, quæ ſalutaris doctrina cùm primum enarrari cœperit per ipſum Dominũ. Dominus emphaſim habet: *Ab ijs qui audierunt, in nos confirmata eſt.*) Hinc inferunt quidam: Ergo epiſtola hæc non eſt Pauli: Cùm enim Paulus in alijs epiſtolis nuſquam agnoſcere ſe velit diſcipulum Apoſtolorum: ſed per reuelationem ſe didiciſſe, quæ didicit: conſentaneum eſt, inquit, epiſtolam hãc ſcriptam eſſe ab alio, cùm author ipſius fateatur ſe diſcipulum Apoſtolorum. Facilè reſpondebit ad argumentum, qui conſiderat perpetuum filum orationis Pauli. Quẽadmodum in præcedentibus, ita hoc loco cogitare oportet totum populum Hebræorum. Nã ſenſus eſt: Ab ijs qui in tota Iudæa, & Galilęa audierunt, propagata eſt doctrina hæc, & certa confirmatione ad nos deriuata. Illud: (*Ad nos vſque*) magnum interuallum ſignificat, & propterea ſcripta videtur epiſtola hæc à Paulo circa finẽ vitæ. Adhuc, inquit, retinetur ab Hebræis doctrina illa, adhuc durat. Non igitur dicit Paulus, ſe diſcipulum Apoſtolorum, ſed ſe vnà cum populo Hebræo adhuc retinere ea ipſa, quæ Chriſtus docuit in Iudæa & Galilæa.

Conteſtante Deo ſignis & portentis.) Reuocat ad memoriam quid Deus fecerit, ad cõfirmandam hanc fidem. Deus Pater, inquit, veritatem doctrinæ per Chriſtum orbi illatæ, confirmauit per ſigna & portenta, & varias virtutes: hoc exponit quidam de fide, ſpe & charitate. Sed certum eſt non id velle Paulum. Nam Græcè non eſt ἀρετὴ, quæ opponitur vitio, ſed δύναμις, quæ pugnat cum imbecillitate. Senſus eſt: per varia miracula & dona ſpiritus, quæ impertijt, alijs alia, atq; alia pro ſua voluntate.

Non enim Angelis ſubiecit Deus orbẽ, &c.) Toto primo capite egit de magnitudine Chriſti in principio. 2. cap. ex magnitudine Chriſti, inſtituit exhortationẽ. Iam rurſum redit ad primum caput. Non enim Angelis, inquit: Vocula (enim) reſpicit non proximè præcedentia, ſed ea quæ ſunt in primo capite. Quod ibi cœperat, iam pergit demonſtrare, videlicet Chriſtum maiorem eſſe Angelis. Quia ait (*orbem terræ futurum*)

Imagi-

Imaginantur quidam hic alterum orbem. Sed oſtendit Chryſoſtomus de præſenti orbe terræ ſermonem eſſe, quem Apoſtolus futurum vocat, quia conditus eſt, cùm ipſe Filius Dei æternus ſit. Vide locum cap. 5. epiſtolæ ad Romanos. Regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen, etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudinem præuaricationis Adæ, qui eſt forma futuri. Quemadmodum ibi Chriſtus, ita hoc loco orbis terræ futurus dicitur: cùm ſcriberet illud Paulus, exhibitus erat Chriſtus, ſed futurum vocat, reſpectu temporũ quibus vixit Adam. Ita hoc loco reſpectu perpetuitatis filij, orbem futurum dixit.

Pſal. 8. c. *TEſtatus eſt autem in quodam loco quis, dicens: Quid eſt homo quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam viſitas eum? Minuiſti eum paulominus ab Angelis gloria & honore coronaſti eum, & conſtituiſti eum ſuper opera manuum tuarum.*

TEſtatus eſt autem in quodam loco, &c.) Nõ citat Apoſtolus locum, quia ſcribit Hebræis in Scriptura diuina exercitatis. Sic Chryſoſtomus: Sumpti ſunt autem verſus iſti ex Pſal. 8. cuius initium eſt: Domine Dominus noſter, quam admirabile eſt nomen tuum in vniuerſa terra: dirigit ſermonẽ Dauid ad Deum patrem. Fama nominis tui maxima eſt, inquit, non ſolum in Iudæa, ſed & in vniuerſa terra: & quid dico in vniuerſa terra? Nominis tui magnificentia cœlos excedit. Vocula enim Hebræa, quam noſter interpres vertit (quoniam) amplificantis eſt & tantundem valet ac ſi dicas, imò verò eleuata eſt magnificẽtia tua ſuper cœlos: Sequitur in Pſal.

Ex ore infantium, & lactentium perfeciſti laudẽ. Hoc exponit Chriſtus apud Matt. cap. 21. Sequitur: Vt deſtruas inimicum, &c. Senſus eſt: Tu pater voluiſti beneficium illud inenarrabile, quod exhibuiſti generi humano, miſſo Chriſto, annunciare per eos qui merè idiotæ & illiterati erãt, vt deſtrueres ſcribas & phariſæos, & omnes magna de ſe ſentiẽtes, qui hoſtes ſunt & inimici in iſto regni filij tui. Quoniam videbo cœlos opera digitorum tuorum. Senſus eſt: Ego qui iam humi repo, videbo quandoque, & cominus contemplabor cœlos beneficio incarnati Verbi tui.

Quid eſt homo quod memor es, & cæt.) Significat maximam vilitatem. Cùm homo viliſſimus ſit, tu tamen ipſius memor es, peculiaria exhibendo ei beneficia. Eandem ſententiam habet quod ſequitur: Nam Filius hominis, phraſi Hebręa non aliud eſt quàm homo: Ad hunc verſum alludit Apoſtolus in epiſt. ad Ephe. Capite quidem primo refert illa maxima beneficia, humano generi à patre per Chriſtum præſtita: cap. vero ſecundo proponit vilitatem humani generis. Cum, inquit, mortui eſſemus peccatis & delictis, eſſemus natura filij iræ: Deus qui diues eſt in miſericordia, &c.

Minuiſti eum paulò minus ab Angelis.) Refertur ad totam ſpeciem. Senſus eſt: Hominẽ ſecundum totam ſpeciem, inferiorem feciſti Angelis: ſed in re parua, in hoc nimirum quod attribuiſti ei corpus mortale, & miſerijs multis obnoxium. *Gloria & honore coronaſti eum*) Hæc pars oſtendit dignitatem humani generis, quã licet aſpicere in vno ſuppoſito, in ipſo ſcilicet Chriſto. Senſus eſt: Conſtituiſti eum ad dexteram tuam in cæleſtibus ſuper omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominationem. Sic Paul' capite primo ad Epheſios. Quia enim Chriſtus caro noſtra eſt, & os noſtrum: idcirco quod ipſi contigit, nobis contigiſſe dicitur. Vnde capite ſecundo eiuſdem Epiſtolæ, Apoſtolus nos conſedere dicit in cæleſtibus in Chriſto. Quem locum vt intelligas conſule commentaria Chryſoſt. Vocabulo coronandi, vtuntur Hebræi ad ſignificandam copiam.

OMnia ſubiecisti ſub pedibus eius.) *In eo enim quòd omnia ei ſubiecit, nihil dimiſit non ſubiectum ei. Nunc autem needum videmus omnia ſubiecta ei. Eum autem qui modico quàm Angeli, minoratus eſt, videmus Ieſum propter paſſionẽ mortis gloria & honore coronatum, vt gratia Dei, pro omnibus guſtaret mortẽ.* 1. Cor. 15. d. Ad Phil. 2. b.

OMnia ſubiecisti ſub pedibus eius) hunc verſum citat etiam in Epiſtola ad Epheſios capite primo. Et in priori Epiſtola ad Corinthios. Et vt rectè intelligatur, diſtinguere oportet inter poteſtatem & exercitiũ poteſtatis. Si ſpectes poteſtatem, omnia iam ſubiecta ſunt Chriſto, non autem, ſi exercitium. Patitur enim adhuc mortem exercere tyrannidem ſuam, homines impios ſæuire, & moleſtare infeſtareq; Eccleſiam, & ſic de reliquis. Hacten' Apoſtolus propoſuit Pſalmum octauum. Iam incipit exponere, & primum interpretatur illud (omnia.) *In eo inquit*) id eſt, per hoc quod omnia ei ſubiecit, *nihil dimiſit non ſubiectum ei*) ergo & Angeli ſubiecti ei ſunt, & vita, & mors, &c. 1. ad Corint. cap. 15.

Nunc autem needum videmus omnia ſubiecta ei.) Hic interpretatur verbũ (ſubiecisti) In Pſalmo, inquit, quem citaui, quędam impleta ſunt, quædam non ſunt impleta. Nondum rebus expletum eſt, quod dicitur, omnia ſubieciſti ei: ſed quotidie expletur, quare intelligere oportet, à tempore reſurrectionis cœpiſti ſubijcere, & paulatim perficies quod cœpiſti. Particula præcedẽs videlicet, gloria & honore coronaſti eum, iam rebus

expleta eſt. Videmus,inquit, eũ, qui modico, etc. Græcè eſt βϱαχύτι, qnod pertinere poteſt, vel ad tempus, vt ſenſus ſit. Eum qui ad breue tempus infra Angelos diminutus fuerat, videmus & cætera. Vel ad rem, hoe ſenſu. Eũ qui effectus fuerat inferior Angelis in re parua, in corpore videlicet doloribus obnoxio. *Videmus Ieſum, &c.*) Quid circa perſonam Chriſti in cœlis geratur, nõ videmus, cernimus interim quam late ipſius nomen celebretur in terris: quod in illis locis, vbi quondam idola colebãtur, iam Chriſtus adoretur, & vere agnoſcatur pro Deo. Hoc modo videmus ipſum gloria & honore coronatum. Hanc autem gloriam ſiue nominis celebritatem meruit per paſsionem ſuam. Annotant veteres non dixiſſe Apoſtolum, propter mortem, ſed propter paſsionẽ mortis, vt ſciremus veram mortem fuiſſe, quę verè ipſum afflixerit. Similis huic locus eſt, in Epiſtola ad Philippenſes, capite ſecũdo. Humiliauit ſemetipſum, factus obediẽs vſque ad mortem, propterea Deus exaltauit illum, & dedit ei nomen, &c.

Quod ſequitur. (*Vt gratia Dei, pro omnibus guſtaret mortem*) explicat quod ante dixerat, ipſum minoratum. Non eramus redimendi, idq́ue morte: propterea Pater voluit Chriſtum habere corpus mortale, & doloribus obnoxium, vt poſſet & pati & mori, atq; hac re ipſum inferiorem fecit Angelis. Fecit autem iſtud pater ſola ſua bonitate motus, ipſius bonitati iſtud acceptum ferre oportet, hoc eſt quod ait, vt gratia Dei, hoc eſt, per gratiam Dei: eſt enim ablatiui caſus. Eſt illnd quod habet Ioannes. Sic Deus dilexit mundum, vt Filium ſuum vnigenitum daret, &cæt.

Quod additnr (*pro omnibus*) referũt qnidam ad prædeſtinatos: ſecundum Chryſoſtomum latius patet. Nam exponit, non pro fidelibus tantum. ſed & pro vniuerſo mundo: quod autem mors Chriſti nõ omnibus proficiat, prouenit non ex eo quod illa non ſit ſufficiens ad tollenda peccata omnium, ſed quod ipſi non inngantur Chriſto. Vide libellum Auguſtiui, in quo reſpondet ad articulos falſò ſibi impoſitos, articulo primo. Annotat hic Chryſoſtomus dixiſſe Apoſtolum non hoc modo, vt pro omnibus moreretur, ſed vt pro omnibus guſtaret mortem. Quum enim tantum tribus dieb⁹ Chriſtus mortuus fuit, ideo guſtaſſe ſolum videtur mortem. Verũm hæc expoſitio locum non habet apud Ioannem cap. 8. Si quis ſermonem meum ſernauerit, non guſtabit mortem in æternum. Quare ſimplicius eſt ſi dicamus phraſin ſcripturæ eſſe, & nõ aliud ſignificare quam mori, ſine metaphora ſumpta ſit ab ijs, qui expotãt venenum, ſiue alicundè. Solicitus eſt autem hic Apoſtolns, vt amoueat ſcandalum crucis. Poterat quis dicere. Si tantus eſt Chriſtus, quare crucẽ pertulit? Reſpondet Apoſtolns. Vt nos liberaremur. Sed poterat ne Deus alio modo liberare homines? Ita ait. Sed mod⁹ hic maximè decens erat.

DEcebat enim eum propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem ſalutis eorum, per paſsionem conſummari. Qui enim ſanctificat & qui ſanctificantur, ex vno omnes. Propter quam cauſam non confunditur fratres eos vocare, dicens: Nunciabo nomen tuum fratribus meis, in Pſal. 21. c.
medio Eccleſiæ laudabo te.

DEcbat enim cum propter quem omnia, & per quem omnia.) Periphraſis eſt Patris. Ipſe enim omnia condidit, & omnium ipſe finis eſt. *Adduxerat*) poſitum eſt, pro adducit, id eſt, dum occupatus eſt in adducendis multis ad gloriam. Vel certè ad prædeſtinationem referendũ eſt. Dicebat Patrem, qui multos adducere ad gloriã ſtatuerat, vt eũ, qui eſſet princeps ac dux ſalutis cæterorum, conſummaret per varias afflictiones. Ab æterno decreuerat Dens Pater eripere quoſdam ex maſſa perditionis, ac eos per varias afflictiones perducere ad gloriam. Propterea decebat vt & authorem ſalutis cæterorũ, eodem modo tractaret, quo reliquos. Nonnulla exemplcria habent conſummari, ſed male. Legendum eſt in voce actiua, cõſummare. Quærunt hic cõmentarij an aliquid perfectionis acceſſerit Chriſto? Chryſoſtomus negat, vnde quod hic dicitur, vt varijs afflictionibus perfectum eum redderet, interpretatur hoc ſenſu. Vt perfectum eum declararet. Alij dicũt vere aliquid acceſsiſſe Chriſto: videlicet immortalitatem, & gloriã corporis. Plenns ſenſus erit, ſi vtrumque facias vnum commentarium.

Qui enim ſanctificat, &c.) Hic eſt plena redditio cauſæ, ſenſus eſt: Pater voluit Filium ſuum cruciatus, & afflictiones conſummare, quia voluit ipſum eſſe ſanctificationem miſerorum, & calamitoſorum hominum, Qui autem ſanctificat & qui ſanctificantur, eiuſdem ſunt naturæ oportet eiſdem malis affectæ, peccato tamen, & ijs quæ ad peccatũ vergunt, exceptis. Græci iſtud, Qui ſanctificat, interpretantur vt ſit periphraſis Chriſti, ſed præſtat accipere quomodo expoſuimus vt ſit γνῶμη, hoc eſt, generalis ſententia, et rurſus illud. *Ex vno omnes.*) Illud exponunt vt pertineat ad perſonam, hoc ſenſu: Et is qui ſanctificat & ij qui ſanctificantur, ex vno Patre ſunt: ſed præſtat exponere vt ad rem pertineat. Ex vno, id eſt, ex vna natura, eo ſenſu quo dictum eſt.

Propter quam cauſam.) Quia videlicet eiuſdem cum cæteris naturæ eſt (*nõ confunditur*) ſiue non erubeſcit. Fratres eos vocare, dicens. *Nunciabo nomen tuum fratribus meis*) teſtimonium hoc ſumptum eſt ex Pſal. 21. quem diſcimus ad Chriſtum pertinere, non ſolum ex hoc loco Apoſtoli, verùm etiam ex Euangelio Mathæi, Marci, & Ioannis. Qui ea parte qua deſcribunt paſsionem Domini, adducũt ex hoc Pſalmo verſus varios, quos de Chriſto interpretantur. Debemus autem maximã hinc accipere cõſolationem, quod Chriſtus cùm tantus ſit, nos agnoſcat pro fratribus ſuis, idq; poſt reſurrectionem, gloria iam & immortalitate corporis donatus. Nam illud tempus, ipſum in hoc verſu reſpicere liquet ex Pſalmo. *Laudabo te*) Græcis eſt, hymnis celebrabo.

Pſal. 17. a Eſa. 8. d *ET iterum. Ego ero fidens in eum. Et iterum. Ecce ego & pueri mei, quos dediſti mihi Deus. Quia ergo pueri communicauerunt carni & ſanguini, & ipſe ſimiliter participauit eiſdẽ,* Oſee 13. d 1. Cor. 15. g *vt per mortem deſtrueret eum qui habebat mortis imperium, id eſt, diabolum: & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxij erãt ſeruituti.*

ET iterum, ego ero fidens in eum) difficilè eſt dicere vnde iſtud teſtimonium citet Apoſtolus, omnes libri noſtri, & etiam Græci habent ex Pſalmo 17. ſumptum eſſe: quos ſi velimus ſequi duo cogimur fateri: alterũ, quod ſenſum non verba pſalmi citauit Apoſtolus. Nam pſalmus habet, Sperabo in eo. Alterum, quod vetus ſcriptura præter ſenſum hyſtoricum frequenter alium habeat, nempe allegoricum: Titulus Pſalmi vocat nos ad hyſtoriã, vt de Dauide intelligamus. Paulus neceſſario inuitat ad allegoriam, vt Chriſtus loquatur. Si citaſſet ex fine Pſal. nulla fuiſſet hic difficultas: nam certum eſt eam partem ad Chriſtum pertinere. Quod enim dicitur. Conſtitues me in caput gentium, grandius eſt quàm vt conuenire poſſit Dauidi. Senſus enim eſt, vt patet aduertenti ad ſimiles phraſes ſcripturæ. Conſtitues me in caput omnium gentium, populus quem non cognoui, id eſt, gentes quas hactenus non habui loco populi iam ſeruiunt mihi in auditu auris, id eſt, ad nutũ, ſimul vt audierunt voluntatẽ meam, obediẽtes ſe præſtitere. Quæ dubium non eſt quin ad Chriſtũ pertineãt, maximè cũ veteres cõſtanter ſic interpretentur. Neoterici tamen audent totum Pſalmum de Dauide exponere, ſed torquent ſcripturã. Adduxit, aũt Paulus hunc verſum, vt doceret Chriſtũ habuiſſe naturã vere paſsibilem, & obnoxiã miſerijs, qualem habent reliqui homines, & vere aliquid defuiſſe Chriſto, quod ſperat ſe cõſecuturum ab alio, nempe à Patre. An autem fuerit ſpes in Chriſto, id diſputat Thomas in 3. parte, inde petatur eius rei reſolutio. Si non obſtarent libri noſtri qui cõſtanter habent Pſal. 17. poſſemus dicere Apoſtolum ſententiam hanc tranſcripſiſſe ex capite 12. Eſaiæ. Nam ibi eiſdem planè & totidem verbis proponitur, iuxta editionem Septuaginta, quam ferè citare ſolet Paulus.

Teſtimoniũ ſecundũ videlicet. (*Ecce ego & pueri mei*) conſtat ſumptũ eſſe ex capite 8. Eſaiæ, quod quidã interpretantur vt ſit vox Eſaiæ, Paulus dicit ad Chriſtũ pertinere, Verum an mediante typo, hoc non dicit: ſed hoc petendũ eſt ex textu Prophetæ. Rurſus hunc verſum adduxit Apoſtolus ad declarandũ Chriſtũ fuiſſe ſimilem noſtri, hoc eſt, paſsibilem, miſerũ, mortalem: iſtud oportet habere præ oculis, Senſus eſt: Ego in hac miſeria præbeo me tibi ô Pater, & non ego ſolus, ſed vna mecum pueri, id eſt, diſcipuli quos æterna prædeſtinatione dediſti mihi. In expectatione, liberationis facio me ſimilem cæteris.

Quia ergo pueri communicauerunt carni & ſanguini.) Senſus eſt: quia pueri erant homines & miſeri homines, obnoxij multis malis. *Et ipſe ſimiliter participauit eiſdem*) vocula (&) ponitur loco (etiam) ſenſus eſt, etiam ipſe voluit eſſe homo, & miſer homo, obnoxius multis malis. Caro & ſanguis, periphraſis eſt hominis: interdum pertinet ad naturam humanam ſecundùm ſe conſideratam, non vt miſerijs ſubiecta eſt. Sic veriſimile eſt ſumi apud Matthæum. Caro & ſanguis non Matth. 16. reuelauit tibi. Senſus eſt: nullo ingenio humano, ſed reuelatione didiciſti, me Filium eſſe Dei viui. Interdum pertinet ad naturam humanam obnoxiam miſerijs, atque in hac ſignificatione ſæpe vſurpatur à Scriptura in altera verò raro admodum. Vocula (Similiter) non debet leuiter tranſmitti: ſignificat enim Chriſtum verè habuiſſe commercium cum carne & ſanguine, & non iuxtã phantaſiam quandam, vt voluerunt hæretici.

Vt per mortem deſtrueret) Vocula (vt) finalis eſt. Voluit Chriſtus cõmercium habere cum carne & ſanguine, vt poſſet mori: non autem voluit *vt deſtrueret eum qui mortis habebat imperiũ*) periphraſis eſt diaboli. Viſum eſt Chriſto conuenire, vt diabolus penes quem erat imperiũ mortis, vinceretur morte. Vocabulum (mortis) latius patet poſteriori loco, quàm priori. Dum dicitur, vt per mortem & cætera. Pertinet ſolum ad mortẽ corporis: dum ſubijcitur, qui mortis habebat imperium, pertinet ad mortem cùm corporis, tum animæ, quæ hanc ſequitur, quæ eſt mors æterna. Nomine imperij ſignificatur poteſtas pertrahendi homines in

mortem

mortem: & eos qui in morte erant, ſub morte tenendi. Diabolus heteroſin numeri habet, pertinet enim ad totum collegium dæmonum.

Et liberaret eos qui timore mortis, &c.) Omnes ſine exceptione erant addicti ſeruituti, hæc ſeruitus erat metus mortis iſtius quotidianæ. Sed erántne multi qui nihil cogitabant de morte? fieri potuit: tamen ex omni hominum genere aliqui ſemper cogitabãt de morte. Omnes qui non erant ebrij vitijs, hoc agebant vt conſolarentur ſe aduerſus mortem quod patet ex libris Ethnicorum: ſed omnibus ſtudijs ſuis nõ potuerunt eximere animis ſuis hunc metum, ſolus Chriſtus id efficit, is mortuus eſt primo, vt deſtrueret diabolũ, qui adigebat morti quos valebat, deinde vt morte & reſurrectione ſua perſuaderet nobis etiam nos reſurrecturos, ita liberaret iſto perpetuo metu mortis: hic eſt pars ſenſus, non autem plenus ſenſus, quia pertinet mors etiam ad eam quæ animæ eſt: plenus ſenſus erit ſi adiungas: vt liberaret nos metu, quo ſoliciti eram⁹ de anima, quid de illa futurum eſſet poſt migrationem è corpore, an victura eſſet in cælis, an alibi. Ab hoc metu liberauit nos Chriſtus per ſpem: quemadmodum ab altero qui ſolicitos nos reddebat de corpore, per fidem. Qui enim credit reſurrectionem, & fretus morte Chriſti, quam ſemper præ oculis habet, cui & ſeſe ſtudet conformare, confidit ſeſe peruenturum ad beatam immortalitatem: is liberatus eſt metu, cuius hic meminit Paulus, & aſſecutus eſt iam, id propter quod Deus fieri voluit homo mortalis. Expedit legere partem ethicam, quæ eſt in commentarijs Chryſoſtomi: proponit illa ceremonias, quæ ſeruabantur tempore illo in exequijs defunctorum: efferebatur funus, vocabantur ſacerdotes, adhibebantur pſalmiſtæ accendebantur lampades, cãtabantur pſalmi, & ij planè qui hodie, videlicet: Dilexi quoniam exaudiet Dominus, &cæt. Nam eo pſalmo citat Chryſoſtomus. Conuertere anima mea in requiem tuam: Item Pſalmus. Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates. Ex illo citat: Tu es refugiũ meum, &cætera. Item Pſalmus, Dominus regit me & nihil mihi deerit, ex hoc citat: Non timebo mala quoniam tu mecum es. Præter hæc quæ iam diximus, adhibebantur etiam lamentatrices fœminæ, quod valde reprehẽdit. Iubeo inquit vt deinceps iſtud nõ fiat: quod ſi non obtemperaueritis mihi, vtar ſeueritate legum Eccleſiaſticarum, arcebo vos ab Eccleſia & excõmunicabo. Multa hoc loco dicit Chryſoſtomus de cenſuris Eccleſiaſticis, & ne contemnantur, dicit, quo authore Eccleſia acceperit poteſtatem illam ligandi.

NVſquam enim Angelos apprehendit, ſed ſemen Abrahæ apprehẽdit. Vnde debuit per omnia fratribus ſimulari, vt miſericors fieret & fidelis pontifex ad Deum, vt repropitiaret delicta populi: in eo enim in quo paſſus eſt ipſe & tentatus, potens eſt & eis qui tentantur auxiliari.

NVſquam enim Angelos apprehendit.) Illud (enim) habet vim cauſalis, ſenſus eſt: Meſsiam de quo tam magnifica dixi, facio hominem mortalem, quia facio eum hominum mortalium liberatorem: imo non ego ſed Scriptura: nuſquam enim Angelos apprehendit, id eſt, nuſquam Scriptura eũ inducit apprehẽdentem Angelos: Eſt enim præſentis tẽporis illud (apprehendit) quod patet ex voce Græca cui⁹ vim explicat Chryſoſtomus: Verbum, inquit, apprehendi metaphoram habet ſumptã ab eo, qui magno ſtudio ſequitur aliquem, omniaq; facit, vt fugientem occupet & apprehendat. Nos fugiebamus à Deo, ipſe nos inſequutus eſt, & velut iniecta manu apprehẽdit nos: nec paſſus eſt nos perire: adhuc ea natura eſt, vt dũ audimus diuina, fugiamus & diuertamus ad alia.

Ex ſemine Abrahæ) per ſynechdochen cõcipere nos voluit totum genus humanum. Senſus enim eſt, Chriſtum veniſſe non ad liberandos Angelos, ſed homines. Vſus eſt autem hac ſynechdoche in gratiam Hebræorum. Eraſmus in hunc modum vertit, nuſquam enim ſanè Angelos aſſumit, ſed ſemen Abrahæ aſſumit, quæ verſio non placuiſſet Chryſoſtomo, qui in commentarijs huius loci rationem reddit, cur Apoſtolus vſus fuerit verbo apprehendendi & non verbo ſuſcipiendi vel aſſumendi.

Vnde debuit per omnia fratribus ſimilari & cætera.) Senſus eſt: poſteaquàm placuit ei fugientem à ſe vel ab ipſo, naturam humanam apprehendere, eamq; liberare, decuit vt per omnia fieret ſimilis hominibus, hoc eſt, vt aſſumeret naturam talem, qualis eſt in omnibus alijs videlicet miſeram, & ſubiectam omnibus alijs malis, quæ ipſam naturam humanam generaliter comitãtur: excepto peccato, & ijs quæ ad peccatum vergunt.

Vt miſericors fieret) experimento ſcilicet miſeriarum: qui enim ipſe expertus eſt miſerias, magis tangitur ſenſu humanitatis: (*et fidelis pontifex*) id eſt, qui bona fide obiret munus veri Sacerdotis. Quod ſequitur (*ad Deum*) aptiùs vertit cap. 5. huius Epiſtolę dũ ait, in ijs quæ ſunt, id eſt, quæ ſpectant ad Deum.

Vt repropitiaret delicta populi.) Vt, eſt coniunctio expletiua, explicat quod ſit munus veri ſacerdotis, & quæ ſint, quæ apud Deum aguntur: Munus veri Sacerdotis eſt, Deum

reddere

reddere proprium populo:Paucos inuenireſt hodie ſacetdotes, quibus iſtud verè cnræ eſt, accedimus fere altare ex conſuetudine, aut cauſa quæſtus, non vt iram Dei placemus. In hoc quod ait, vt repropitiaret delicta populi, rurſus aliquid dedit auribus Hebræorum : alludit enim ad promiſsiones notas : ſenſus eſt : vt expiaret delicta Iudæorum, verum ex hoc populo concipere oportet totum mundum per ſynechdochen.

In eo enim in quo paßus eſt ipſe) Ad verbum eſt: in quo enim paſſus eſt ipſe, & phraſi Græca tantundem valet ac ſi dicas : quatenus paſſus eſt ipſe vel ex hoc quod paſſus eſt ipſe, & expertus miſerias iſtas. *Potens eſt.*) Potentia hoc loco aptitudo. Senſus eſt : valde propenſus eſt ad ſuccurrendum illis qui affliguntur. Quæſtio eſt apud interpretes quomodo accipiatur, tentatus. Vox Græca, quemadmodum & Latina, ambigua eſt: Interdum enim ſignificat facere quippiam ad. faciendum experimentum de ſcientia alicuius, aut conſtanria, aut alia ſimili qualitate. Inrerdum vero ſimpliciter experiri ſignificat, quomodo experimur frigora & æſtus. In hac ſignificatione nos accepimus, alijs altera magis placet. Nam quidam eorum exponunt. Ideo quod paſſus eſt ipſe, & tentatus a diabolo, Iudæos incitante in necem ipſius, vt hoc modo experimentum ſumeret de eo, an verus Deus eſſet. Nonnulli ad Iudæos referunt : Per hoc quod paſſus eſt ipſe & tentatus à Iudæis, vt ſit ſenſus ille quem exprimit cap. a. Sapientiæ: Contumelia & tormento interrogemus eum, & probemus patienriam ipſius, &c. Quod ad lectionem attinet: Græci omittunt coniunctionem (&) leguntque hoc modo: In quo enim paſſus eſt ipſe, tentatus, potens eſt, &c. Vt eius paſsio intelligatur fuiſſe eius tentatio : quanquam Eraſmus longe alium ſenſum concipiat. Siquidem participium, tentatus, poſitum eſſe vult loco infinitiui, & (paſſus eſt) tantundem valere, ac ſi dicas, accidit, vnde vertit: Nam ex hoc quod ipſi contigit tentatum eſſe, poteſt, &c. ſed durum eſt, quod habet Eraſmus: eſt quidem vbi (paſſus eſt) ſumatur pro contigit, vt cum dicimus: quid paſſus es, vt ita reſpondeas : id eſt, quid accidit tibi. Verum in ſimili phraſi, qua Paulus vſus eſt, nõ inuenies vbi ſic ponatur.

CAPVT III.

VNde fratres ſancti, vocationis cœleſtis partiripes, conſiderate Apoſtolum & pontifitem confeßionis noſtræ Ieſum, qui fidelis eſt ei qui præfecit illum, ſicut & Moyſes in omni domo eius.

HActenus declarauit Apoſtolus, Chriſtum eſſe verum Deum, per quem ſecula condita ſint: item verum hominem, qui perpeſſus ſit mortem. Ex his duobus articulis per veteres Scripturas declaratis, instituit hanc exhortationem. *Vnde fratres ſancti, vocationis ſanctæ partcipes conſiderate,*) id eſt. ex Scripturis quas primo cap. &. 2. adduxi, aduertite qualis & quantus ſit is, quem profitemur Apoſtolum & pontificem noſtrum: Scripturæ faciunt eum Deum, faciunt eum & verum hominem. In (Apoſtolo) alludit ad Moyſen in (pontificem) ad Aaronem. Habuimus olim alium Apoſtolum videlicet Moyſen, alium item pontificẽ nempe Aaronem: quem iam profitemur Apoſtolum & Pontificem, eſt Ieſus Filius Virginis. Hunc volo vt conſideretis qualis & quantus ſit.

Qui fidelis eſt) Eraſmus vertit, quod fidelis ſit, vt pertineat ad conſiderare, ſermo Græcus vtrumque admittit, præſtat tamen accipere quomodo noſter vertit interpres, vt hortetur Apoſtolus Hebræos ad conſiderationem Scripturarum, quas de Meſsia adduxit ex veteri teſtamenro in præcedentibus capitibus, vt iſtud (*qui fidelis eſt*) epitheton ſit Chriſti. Facere hoc loco accipitur non quomodo in primo capite. Per quem fecit & ſecula, ſed quomodo cum dicimus. Roſcius fecit Ioannem canonicum, vbi pro conſtituere ſumitur. Senſus eſt: Chriſtus fidelis eſt ei, qui ipſum conſtituit Apoſtolum & pontificem, id eſt, Patri ſuo: Pater voluit Chriſtum eſſe Apoſtolum & Pontificem. Chriſtus bona fide obiuit munus Apoſtoli: bona fide quod in mandatis habebat, propoſuit, & annnnciauit nobis voluntatem Patris: bona irem fide egit quod eſt veri ſacerdotis, ad quem pertinet offerre ſacrificia & Deum reddere propitium populo. *Sicut & Moyſes*) alludit Apoſtolus ad locum qui eſt cap. 12. Numerorum: Chriſtus fidelis, ſicut & Moyſes fidelis fuit: *In omni*) id eſt, in toto (*domo*) Domus appellatione, populum Iudaicum deſignat. In adminiſtratione populi Iudaici, Moyſes fidelẽ ſe præſtitit. Nonnulli quod dicitur (*in omni Domo*) ad Chriſtum referunt, verum Chryſoſtomus aperte interpretatur de Moyſe.

AMplioris enim gloriæ iſte præ Moyſe dignus eſt habitus, quanto ampliorem honorem habet domo, qui fabricauit illam.

AMplioris enim gloriæ.) Illud (enim) facit, vt putem vertendum fuiſſe, quomodo vertit noſter interpres (qui fidelis eſt ei) vt ſit epitheton Chriſti, & non pertineat ad verbum, conſiderare. Senſus eſt: conſiderate qualem veteres Scripturæ depingant hunc, quem iam profitemur Apoſtolum noſtrum & pontificem: ex illis agnoſcetis ipſum longe præſtantiorem eſſe Moyſe. Si legamus cum Eraſmo (quod fidelis ſit ei) difficilè erit dicere, quo pertineat vocula (enim) Amplioris enim glorię, &c. Interpres noſter hoc loco Græcizat. Latinè dicendum erat: ampliori gloria iſte præ Moyſe dignus eſt habitus: auſus tamen eſt & Vergilius Græcam phraſin imitari, dum ait: Magnorum haud indignus auorum.

Quanto ampliorem honorem habet domus,) Interpres hic rurſum ſecutus Græcum ſermonem genitiuũ vertit pro ablatiuo, quod mirum eſt, cum ab hac phraſi planè abhorreat lingua Latina: atque hinc factum eſt, vt interpretes linguæ Græcè ignari, non potuerint hic inuenire exitum. Commendandus eſt hic Eraſmus, qui bona fide reddidit Latinè quod habet ſermo Græcus : vertit enim ad hunc modum: Tanto namque maiore gloria quam Moyſes hic dignus eſt habitus, quanto maiorem habet honorẽ, qui conſtruxit domum, quam ipſa domus. Domus quantumuis inſignis, ſemper eſt infra artificem ſuum. Significat Apoſtolus tacite Moyſen fuiſſe partem domus, & vnum è populo: Chriſtum vero conditorem domus atque ita inter hunc & illum diſcrimen eſſe maximum.

OMnis namq; domus fabricatur ab aliquo qui autem omnia creauit, Deus eſt. Et Moyſes quidem fidelis erat in tota domo eius tanquam famulus, in teſtimonium eorum quæ dicenda erant, Chriſtus vero tanquam Filius in domo ſua: quæ domus, ſumus nos, ſi fiduciam & gloriam ſpei vſque ad finem, firmam retineamus.

OMnis namque domus) quia nomine domus populum ſignificauit in præcedentibus, perſtat in metaphora, omnis, inquit domus (*fabricatur ab aliquo*) & proinde domus cuius iam memini, cuius Moyſes pars eſt, ab aliquo eſt exſtructa. *Qui autem omnia creauit, Deus eſt)* tacite Moyſen, nihil aliud eſſe quam meram creaturam, Chriſtũ vero creatorem eſſe, à quo & per quem & populus Iudaicus & ipſe Moyſes habeant eſſe ſuum, relinquit enim ex ijs quæ cap. primo dixit, intelligendum Chriſtum eſſe Deum.

Et Moyſes quidem fidelis erat in tota domo eius) id eſt, in adminiſtratione totius populi Iudaici. *Sed tanquam famulus)* Eſt ſecundum diſcrimen, quod ponit inter Chriſtum & Moyſen. Oportet autem perpetuo ante oculos habere locum, qui eſt cap. 12. Numerorum: nam ad eum variè alludit. *In teſtimonium eorum quæ dicenda erant,)* id eſt, in perferendis mandatis Dei, in agendo interprete, in exponendis ijs, quæ Deus volebat exponi populo. Teſtimonium enim in Scriptura non ſemper eſt quando teſtes adhibentur, ſed quandoque ſimpliciter ad pronuncitiationem pertinet. *In teſtimonium)* id eſt, in pronunciationem eorum, quæ dicenda erant populo Iudaico. Eraſmus in paraphraſibus longe alium tradit ſenſum, nimirum hunc : *In teſtimonium eorum quæ dicenda erant)* id eſt, in nouo teſtamento , quaſi voluerit Paulus, Moyſen attuliſſe vmbram: & typos exhibuiſſe earum rerum, quas Chriſtus explicaturus erat. Sed nihil eſt in toto capite, quod cogat cogitare de typo. Quare prior interpretatio retinenda eſt. Chriſtus vero tanquam Filius) non adoptiuus ſed naturalis: vt hoc modo intelligamus, cogit Antitheſis, quæ non habebit vim, ſi filium adoptiuum accipiamus, cum talis & Moyſes fuerit. Quod additur (*in domo ſua*) ad verbũ erat vertendum, ſupra domum ſuam, nam Græce eſt ἐπὶ, cum accuſatiuo: quia vero Paulus ſæpe abutitur præpoſitionibus, putauit interpres ipſum etiam hoc loco abuſum, ſed Græci monent vt aduertamus ad illum accuſatiuum: (*quæ domus ſumus nos, ſi fiduciam & gloriam ſpei, &c.*) hinc apparet, probabilis ſententia eorum qui dicunt, Apoſtolum ſumpſiſſe hunc laborem propter Iudæos afflictos, quibus periculum erat, ne ob tentationes & perſecutiones relinquerent fidem. Pro fiducia Græce eſt παῤῥησία, quæ ſignificat libertatem loquendi, cum quis audet ingenue profiteri quod ſentit, nihil metuens: abutitur tamen Apoſtolus interdum voce iſta, referens ſimpliciter ad fiduciam, Pro (gloria) Græce eſt καύχημα nomen verbale ſignificans gloriationem, Senſus eſt: ſi libere pergamus profiteri Chriſtum, & gloriari de ſpe vel ex ſpe, ſiquidem ſpes facit gloriari etiam in medijs malis poſitos. Aperte hortatur Apoſtolus Hebræos, vt retineant ſpem tacitè, aut ad fidem: creditis Ieſum eſſe Meſsiam. Hinc audetis ſperare & non frigide, ſed ſic vt audeatis gloriari, pergite in eo quod cœpiſtis. Ad hunc ferè modum exponit Chryſ. oportet, inquit, habere ſpem in πληροφορίᾳ fidei, hoc eſt, per certam perſuaſionem fidei oportet habere fiduciam: primum ergo oportet credere articulis fidei, de quibus qui habet certam perſuaſionem, facile concipit ſpem & fiduciam.

Quaprop-

QVapropter ſicut dicit Spiritusſanctus: Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra, ſicut in exacerbatione ſecundum diem tentationis in deſerto, vbi tentauerunt me patres veſtri, probauerunt & viderunt opera mea. Quadraginta annis.

QVapropter ſicut dicit Spiritusſanctus hodie ſi vocem eius, &c.) verſus hi ſumpti ſunt ex Pſalmo.94. cuius initium eſt. Venite exultemus Domino, in quo Dauid inuitat populum ad certum aliquod feſtum, & non in genere ad laudandum Deum. Venite ſcil. hoc feſto exultemus Domino, iubilemus Deo, præoccupemus faciem eius, præbeamus nos ibi præſentes, vbi nouimus ipſum peculiariter adfuturum. Quoniam Deus magnus Dominus: Deus prædicatum eſt non ſubiectum: Dominus, nomen eſt tetragrammaton. Senſus eſt: quoniam Dominus eſt magnus Deus, ipſe non repellet plebem ſuam, id eſt, cœtum iſtum qui hodie conuenit. Deinde ſequitur: Hodie ſi vocem eius audieritis: hoc die feſto ſi audieritis vocem eius, nolite obdurare corda veſtra ſicut in exacerbatione. ſ. nota vobis ex lectione veteris teſtamenti. Loquitur enim de certa exacerbatione, cuius meminit ca. 12. & 14. Numero.

Secundum diem) dixit pro eo quod eſt in die tentationis, rurſus ſubaudi, illius inſignis quæ accidit in deſerto, (*vbi tentauerunt me patres veſtri*) velut explorantes an is eſſem, qui poſſem punire nocentes, & experti ſunt iram meam, & qui dictis non credebãt viderunt opera mea, idque quadraginta annis: Nam tanto tempore circumacti ſunt in deſerto. Ad hunc fere modum exponit Eraſmus, refert ergo ipſe quod dicitur: Quadraginta annis, ad præcedentia, cum Apoſtolus plane ad ſequentia referre videatur, nam paucis interiectis ſubijcit: quibus autẽ infenſus quadraginta annis. Senſus erit magis inſignis ſi hoc modo exponas, vbi tentauerunt me patres veſtri: cum tamen ante eſſent experti, & vidiſſent opera mea, vt ſubaudiatur coniunctio aduerſatiua: viderant quæ ego feceram in Aegypto, item in mari rubro, cumque hæc vidiſſent, tamen auſi adhuc fuerunt tentare me. *Probauerunt*) id eſt cum probaſſent.

PRopter quod infenſus fui generationi huic & dixi: Semper errant corde, Ipſi autem nõ cognouerũt vias meas, quibus iuraui in ira mea. Si introibunt in requiem meam.

PRopter quod infenſus fui.) Vox Græca ſignificat tædium & moleſtiam capere ex re quapiam: Eandem ſignificationem habet vox Hebræa. Senſus eſt: propter quod faſtidio mihi fuit, & diſplicuit generatio illa, & dixi mecum, hi ſemper errant corde, quibus iuraui in ira mea,) Senſus eſt: Iratus iuraui, nunquam ingreſſuros eos in terram, in qua pollicitus ſum requieturos illos à laboribus itinerum. Similis phraſis eſt apud Eſaiam capite. 5. Niſi domus multæ deſertæ fuerint grandes & pulchræ, rurſus cap. 22. Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini. Omnibus his locis eſt apoſiopeſis: reticetur enim illud aut ſimile, non ſim Deus: Quod quidam exponant, (Si) valere hoc quod. (Non) id friuolum eſt.

VIdete fratres, ne quando ſit in aliquo veſtrum cor malum incredulitatis diſcedendi à Deo viuo, ſed adhortamini voſmetipſos per ſingulos dies, donec hodie cognominatur, vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.

VIdete fratres) nihil hic eſt difficultatis, id ſolum inquiſitione opus habet, videlicet an Apoſtolus tantum accommodet pſalmum ad rem Chriſtianam, an vero ſecundum ſacratiorem ſenſum eum proponat: & quidem, quantum ad præſens caput attinet, nihil eſt quod cogat nos agnoſcere ſacratiorem ſenſum, ſed multa ſunt in ſequenti capite: videte, inquit, ne in perſecutionibus iſtis diſcedatis à fide Chriſti, ne deflectatis in apoſtaſian, quin potius ſanctis hortatibus confirmate vos inuicem ad perſeuerandum in fide, in ſpe, in tolerantia malorum, quibus ſynceritatem fidei veſtræ explorat Deus, donec (hodie) cognominatur. Quamdiu dicitur hodie, tam diu opus eſt iſta vigilantia. Hic aliquo modo accedere videtur ad ſenſum allegoricum, quaſi illud, hodie, pertineat non ad ſeculum Dauidis, tantum, ſed ad omnia ſecula: dici tamẽ poteſt, quod ſit analogia & accommodatio, quemadmodum olim tempore Dauid, Spiritus ille ſanctus loquebatur: Hodie ſi vocem eius audieritis, &c. ita & nunc loquitur nec ceſſabit loqui vſque ad finem ſeculi.

PArticipes enim Chriſti, effecti ſumus, ſi tamen initium ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retineamus, dum dicitur: Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra, quemadmodum in illa exacerbatione.

PArticipes enim Chriſti effecti ſumus) id eſt inſiti ſumus Chriſto, & cohæredes, & concorporales effecti: *Si tamen initium ſubſtantiæ eius, &c.*) ſenſus eſt, quod ſemel inſiti ſumus Chriſto, non proderit uobis, nec ad hæreditatem immortalitatis promiſſam perueniemus. niſi perſtiterimus in fide. Initium enim illius ſubſtantiæ, qua ſumus noua creatura, fides eſt. Hanc, inquit, ſi vſque ad finem inconcuſſam retinueritis, quamdiu ſcilicet dicitur: Hodie ſi vocem eius audieritis, &c. proderit nobis quod ipſius corpori inſiti ſimus.

QVidam enim audientes, exacerbauerunt, ſed non vniuerſi, qui profecti ſunt ab Aegypto per Moyſen. Quibus autem infenſus eſt Num.14.f *quadraginta annis: Nonne illis qui peccauerũt, quorum cadauera proſtrata ſunt in deſerto: Quibus autem iurauit non introire in requiem ipſius, niſi illis qui increduli fuerunt: Et videmus quia non potuerunt introire in requiem ipſius, propter incredulitatem.*

Q*Vidam enim audientes, exacerbauerunt,*) id eſt, ad indignationem prouocauerunt Deum, non obedientes voci diuinæ. *Sed non vniuerſi*) non enim Caleb nec Ioſuæ, & hi ingreſsi ſunt terram lacte & melle manantem, quibus autem infenſus eſt quadraginta annis: *Nonne illis qui peccauerunt*) id eſt qui dixerunt. Conſtituamus nobis ducem, & reuertamur in Aegyptum, deſperantes ſe poſſe obtinere terram promiſſam. Loquitur enim potiſsimum de peccato diſfidentiæ & incredulitatis. Requies huius loci ea eſt, quæ futura erat in terra promiſsionis: quod dicit (videmus) tantundem valet ac ſi dicatur, re ipſa compertum habemus, legendum eſt cap. 14. Numerorum: Vbi hiſtoria hæc refertur.

CAPVT IIII.

T*Imeamus ergo, ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius, exiſtimetur aliquis ex nobis deeſſe.*

T*Imeamus ergo, &c.*) hic tempus eſt cogitandi de ſacratiori ſenſu: nam requiem certum eſt eam eſſe, quam expectamus in cœleſti patria: poteſt tamen principium capitis adhuc per accomodationem accipi: Timeamus, ne quemadmodum ex veteri populo complures fruſtrati ſunt expectatione quietis promiſſæ, nec peruenerunt quo deſtinatum erat, ad terram ſcilicet fluentem lacte & melle: ita contingat, vt ex nobis etiam videatur eſſe aliquis fruſtratus, nec perueniat ad fœlicem illam requiem, non dico terræ Paleſtinæ, ſed vitæ æternæ, quam Chriſtus cum in terris ageret, promiſit, idque fide. Vnuſquiſque hoc agat, vt nõ habeat promiſsionem illam vanam, nec de ſe tantum ſolicitus ſit, ſed & de alijs. Vox Pauli quam interpres vertit, deeſſe, plus aliquid ſonat Græce, nempe non peruenire quo conatis. Hebræi ad quos ſcribit, cœperant credere, & per fidem tendebant ad fœlicem illam requiem: ſi reieciſſent fidem, fuiſſent fruſtrati conatu ſuo. Et notandum, non dixiſſe Apoſtolum. ne aliquis ex nobis fruſtretur conatu, nec aſſequatur quo ire cœpit: ſed ne videatur, hoc eſt, ne æſtimetur eſſe fruſtratus: quod fecit, vt minæ iſtæ mo[...]liores eſſent.

E*Tenim & nobis nuntiatum eſt, quemadmodum & illis, ſed non profuit illis ſermo auditus non admixtus fidei ex ijs quæ audierũt.*

E*Tenim & nobis nunciatum eſt.*) Apoſtolus vtitur verbo euangelizandi: & nos, inquit, euangelizati ſumus, quemadmodum illi. Matth.11. Phraſis eſt Græca, qua vtitur Matthæus ſiue eius interpres: pauperes, inquiens, euangelizantur, pro eo quod eſt, pauperibus annunciatur Euangelium: Illi habebant ſuum euangelium, nos habemus noſtrum. Illis erat propoſitum euangelium de poſsidenda terra Paleſtina, nobis de poſsidenda vita æterna. Illis non profuit audiſſe euangelium illud, propterea quod non perſtiterint in fide: nec nobis Chriſtianis proderit audiſſe Euangelium vitæ, niſi retinuerimus fidem. Nihil hic agit de vita, ad beatam immortalitatem obtinendam neceſſaria, ſed de fide tantum, idque propterea, quia timebat ne propter perſecutiones deſciſſerent à fide.

Illud (*non admixtus fidei*) variè legitur cũ apud Græcos tum apud Latinos, nec ſatis certo ſciri poteſt, quæ ſit germana lectio, propter varietatem codicum: noſtri tamen codices paucis exceptis, omnes habent, non admixtus fidei ex ijs quæ audierunt, hoc ſenſu: non profuit illis audiſſe ſermonem quo promittebatur ipſis terra Paleſtina, eo quod is non eſſet cum fide coniunctis, ſecundum ea quæ audierant: non enim ſatis eſt audire, ſed fidem oportet adferre, & in ea vſque in finem perſiſtere.

I*Ngrediemur enim in requiẽ qui credidimus,* Pſal.94.d *quemadmodum dixit: Sicut iuraui in ira mea, ſi introibunt in requiem meam, & quidem operibus ab inſtitutione mundi perfectis:*

I*Ngrediemur enim requiem qui credidimus,*) hoc eſt, qui perſeueramus credere, perueniemus ad fœlicem illam requiem æternæ beatitudinis. *)Quemadmodum dixit*) illud (quemadmodum) non eſt ſimilitudinis, ſed citantis teſtimonium, quo confirmat, quod dixerat. Hic locus cogit nos vt agnoſcamus pſalmum. 94. myſticum eſſe, & præter ſenſum hiſtoricum alium proponere, nempe allegoricum, ſecundum quem requies terræ Paleſtinæ typum habeat illius requiei, quam expectamus in futura vita. Non enim dicere hic poſſumus, Apoſtolum accommodare ſimile ad ſimile, cum citet Scripturas vaticinantem de Chriſtianis: ſed habet Scriptura illa quod credentes introibunt: Non tantum dicit, non credentes non ingreſſuros, verum alterum illud à contrario ſenſu ſignificat: ſi illi non in-

troibunt quia non credunt, ergo qui credunt, introibunt.

Et quidem operibus ab inſtitutione mundi perfectis, (Videntur, inquit, aduerſari, iam eſſe aliquam requiem Dei, & Deum initio Gene. 1. capite requieuiſſe: ſed non aduerſantur. Licet enim dicat Geneſis: Deum die ſeptima requieuiſſe, & propterea videri poſſit requies tranſijſſe, non tamen tranſijt, adhuc manet in requie, & pergit quieſcere, atque id docet pſalmus quem iam propoſuimus.

DIxit enim in quodam loco de die ſeptima ſic: Et requieuit Deus die ſeptima ab omnibus operibus ſuis. Et in iſto rurſum: Si introibunt in requiem meam.

DIxit enim in quodam loco.) Iſtud (enim) explicantis eſt. Non citat Apoſtolus locum, quia ſcribit Hebræis, quibus ſtatim erat notus. *Et requieuit Deus die ſeptima*) Dicitur Deus quieuiſſe per metaphoram, quia deſijt noua opera facere, illa tamen quies ſecundum Paulum habet typum & allegoriam quietis: ſicut ibi Deus quieuit à ſuis operibus, ſic futurum eſt, vt homo quandoque quieſcat ab operibus calamitoſis.

Et in iſto rurſum) id eſt, in hoc loco quem ex Pſalmo iam produximus, qui poſt multa ſecula ab orbe condito conſcriptus eſt, ait: Si *introibunt in requiem meam*) vrget Apoſtolus quod dicit (meam) & hinc aduertere nos vult, requiem Dei non totam tranſijſſe, ſed adhuc reſtare aliquam requiem Dei.

QVoniam ergo ſupereſt introire quoſdam in illam, & ij quibus prioribus annuntiatum eſt, non introierunt propter incredulitatem iterum terminat diem quendam, hodie, in Dauid dicendo, poſt tantum temporis, ſicut ſupra dictum eſt. Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra.

QVoniam ergo ſupereſt introire quoſdam in illam,) ſupple requiem, tam ea cuius meminit Geneſis, quam cuius Pſalmus meminit: quod dicit tale eſt, Scriptura habet ingreſſuros quoſdam in requiem Dei: promiſsio illa non eſt impleta in veteri populo, oportet ergo illam in alijs impleri: non enim poteſt eſſe fruſtra promiſsio. Pro (annunciare) Apoſtolus rurſum habet vocabulum Euangelizandi: Ij, inquit, qui prius Euangelizati erant, hoc eſt, quibus ante promiſſa erat requies, non introierunt. *Iterum terminat*) id eſt, definit ſiue præſcribit (*diem quendam*) quem vocat hodiernum, quemadmodum aliquoties iam dictum eſt, qui videtur pertinere ad tempus ipſius Dauid, ſed reuera pertinet ad tempus exhibiti Chriſti.

NAm ſi eis Ieſus requiem præſtitiſſet, nunquam de alia loqueretur poſthac die. Itaque relinquitur ſabbatiſmus populo Dei. Qui enim ingreſſus eſt in requiem eius, etiam ipſe requieuit ab operibus ſuis, ſicut & à ſuis Deus.

NAm ſi eis Ieſus) ſi Ioſue, quo duce quidam ingreſſi ſunt Paleſtinam, præſtitiſſet veteri populo plenam requiem illorum duorum locorum. Pſalmi videlicet & Geneſeos: nunquam Spiritus ſanctus alterius poſtea diei meminiſſet, nec vnquam monuiſſet hoc modo. Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra, ne vobis contingat quod veteri populo, hoc eſt, ne arceamini à promiſſa requie. *Itaque relinquitur ſabbatiſmus*) Ex his palam videmus reſtare requiem populo Chriſtiano, quæ nondum contigit nec continget in hac vita, ſed poſt vitam iſtam, idque fidelibus.

Qui enim ingreſſus eſt in requiem eius) licet nõ ſit exhibitus Chriſtus, poteſtis tamen intelligere nondum contigiſſe requiem illam ſiue ſabbatiſmum, quia alioqui non eſſent nobis ſuſcipienda difficilia, eſſemus feriati ſiquidem in illa requie Dei omnia facilia ſunt, nihil eſt moleſtiæ. Quemadmodum Deus quieuit à ſuis operibus, ita & nos à noſtris quieſcemus. Opera intelligit virtutes, quas cũ difficultate iam exercemus ab omni difficultate ibi feriamur.

FEſtinemus ergo ingredi in illam requiem, vt ne in idipſum quis incidat incredulitatis exemplum. Viuus eſt enim ſermo Dei & efficax & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vſque ad diuiſionem animæ ac ſpiritus, compagum quoque ac medullarum, & diſcretor cogitationum & intentionum cordis.

FEſtinemus ergo ingredi,) Alludit ad populum verſantem in eremo: Dũ, inquit, in huius vitæ deſerto peregrinamur, non reſtitemus, non reſpectemus, pergamus ſemper quo cœpimus, ne nobis cõtingat quod veteri populo. Populus ille maxima parte itineris perfecta, cum iam eſſet vicinus terræ promiſſæ, deſpondit animum, deſperauit poſſe obtineri terram, reuerti voluit in Aegyptum: vnde iratus iurauit Deus, nũquam fore, vt ingrederetur terram, & quod iurauit rebus expleuit. Videamus ne idem nos patiamur ſimiliter peccantes, hoc eſt, abijcientes fidem & fiduciam de poſsidenda requie, non in Paleſtina, ſed in cœleſti patria.

Viuus eſt enim ſermo Dei,) Quicquid minatur ſermo diuinus, id certo eueniet: nam viuus eſt & efficax, & inſcidentior ſine acutior, quam quiuis gladius vtrinque inſcindens: non enim ſolum corporis membra incidit, pertingit etiam vſq; ad animam, adeo vt diſſecet hanc in partes: in partem qua cõ-

municamus cum brutis; quam nunc animam, inquit, voco, & in partem qua præstamus brutis, hoc eſt, in rationem & voluntatem quam partem nunc ſpiritum voco. Omnia hæc metaphoram habent, & nihil aliud ſignificant quam paratam eſſe vindictam: Siue, inquit, intellectu quis non reſpondeat vocationi diuinæ, ſiue volnntate, ſiue inferioribus affectibns non poterit euadere vindictã, ſermo Dei omnia examinat. Hinc colligi poteſt, Epiſtolã hanc Pauli eſſe, quia vtitur magnificis metaphoris. Pertingit quoque ad diuiſionem compagum & medullarum, nihil tam remotum, nihil eſt tam in receſſu poſitum, quo non pertingat ſermo Dei. *Diſcretor eſt cogitationum*) hoc eſt, iudicare poteſt diſcernendo cogitationes à cogitationibus, bonas à malis. Paulus habet & criticus cogitationum & intentionum cordis non ſolum pertingit ad ea, quæ ſunt corporalibus annexa, ſed ad ea quoq;, quæ ſunt in puris ac nudis intellectibus.

Eccle 15.d Pſal. 33.c *ET non eſt vlla creatura inuiſibilis in conſpectu eius: omnia autem nuda & aperta ſunt oculis eius, ad quem nobis ſermo.*

ET non eſt inuiſibilis vlla creatura apud Deum: omnia enim nuda & aperta ſunt oculis eius. Tranſit paulatim à ſermone Dei ad ipſum Deum, quamuis Eraſmus ſermonem figuratè accipiat, vt ſignificetur Filius Dei. *Omnia autem nuda, &c.*) Autem, dixit pro, ſed, non eſt vlla creatura quæ effugeat conſpectum Dei, (*ſed omnia ſunt nuda & aperta*) hoc ad ſenſum reddidit interpres, ad verbum eſt (ceruicata) qua voce vtuntur Græci dum ſignificare volunt aliquid eſſe oculis maximè expoſitum. Sumunt metaphoram ab ouibus, quibus pellis à ceruice detrahitur dum excoriantur, ita vt etiam inteſtina inſpicere liceat, Pertinent autem omnia iſta ad minas. Si abijciatis, inquit, fidem, ſiue id homines lateat, ſiue non Deum latere non poteſt, omnia videt. *Ad quem nobis eſt ſermo*) id eſt, cui nobis reddenda erit ratio fidei & vitæ noſtræ. Pro ſermone Græce eſt λογος, quæ vox multa ſignificat, vt declarat Hieronymus in Epiſtola ad Paulinum ac inter cætera rationem ſignificat, reddemus rationẽ non homini qui falli poſsit, ſed Deo.

2.Cor.3.b *HAbentes ergo pontificem magnum qui penetrauit cælos Ieſum Filium Dei, teneamus ſpei noſtræ confeſsionem.*

HAbentes ergo pontificem magnum) dixerat cap. 3. Conſiderate Apoſtolum & pontificem confeſsionis noſtræ, in Apoſtolo alludens ad Moyſen, in pontifice ad Aaronem, atque ibi contulit Chriſtum cũ Moyſe iam confert ipſum cum Aarone: atque id facit eo conſilio, vt perſpecta magnitudine Chriſti, pergant fidere. Cum inquit habeamus pontificem magnum qui penetrauit cœlos. Aaron quotannis penetrabat ſancta ſanctorum: quem iam profitemur pontificem, penetrauit cœlos, nemo requirat celebritatem quamlibet magnam, quæ erat pontificis legis intrantis ſancta ſanctorum, cum Chriſtus cœlos penetarit. Hunc ergo habemus pontificem, perſeueremus in ſpe, quam profitemur ſecundum fidem noſtram.

NOn enim habemus pontificem, qui non poſsit compati infirmitatibus noſtris, tentatum autem per omnia pro ſimilitudine abſque peccato. 2.Cor.3.b

NOn enim habemus pontificem qui non poſsit compati) peregrina phraſi hoc dictũ eſt. Senſus eſt: qui non ſit valde propenſus, paratus & procliuis ad miſerendum, ſiue compatiendum noſtris miſerijs. *Tentatum autem per omnia*) id eſt, omni genere malorum quibus vita noſtra obnoxia eſt, ipſe tentatus eſt: quicquid poteſt eſſe moleſtum carni infirmæ, hoc totum Chriſtus in ſe expertus eſt. *Pro ſimilitudine.*) Addit hoc Apoſtolus, ne putemus iuxta phantaſiam ipſum hęc omnia excepiſſe. Tentatus eſt, inquit, quomodo tentantur qui ſunt meri homines. Ne putetur ergo eſſe merus homo, & ſimilis cæterorum in omnibus, adiunxit (*abſque peccato.*)

ADeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius, vt miſericordiam conſequamur, & gratiam inueniamus in auxilio oportuno.

ADeamus ergo) quia ipſe eſt paratus, & promptus ad ſuccurrendum nobis: *accedamus cum fiducia ad thronum, &c.*) Pontificis, quando agit pontificem, eſt ſtare, hic facit Chriſtum ſedere, vt oſtendat ipſum ſic eſſe pontificem, vt etiam Deus ſit. Eſt ergo tacitum diſcrimen, inter Chriſtum & Aaronem, & quia terrere poterat thronus, adiecit genitiuum (gratiæ) Eſt thronus gratiæ, non eſt thronus terribilis, ſed placabilis. Accedamus ergo: *vt conſequamur miſericordiam*) quę nobis peccata noſtra condonet (*& gratiã*) quæ bonis cœleſtibus nos inſtruat & opituletur, quoties res poſtulabit, hoc eſt, quod dicit: *In auxilio oportuno*) nam Græce eſt *εἰς* cum accuſatiuo: quare vertendum erat in auxilium oportunum.

CAP.

CAPVT V.

OMnis namque pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur in ijs quæ ſunt ad Deum, vt offerat dona & ſacrificia pro peccatis.

OMnis namque pontifex ex hominibus, *&c.*) in præcedentibus fecit Chriſtum pontificem, ſed non probauit, iam probat. Vt oſtendam Chriſtum vere eſſe pontificẽ, definiam, inquit, quid ſit pontifex, ponam proprias qualitates pontificis, & ſymbola ſiue notas. *Omnis pontifex*) Eraſmus vertit, omnis ſacerdos, quia non differunt ſacerdos & pontifex, niſi quod hic inter ſacerdotes primus ſit, atque, id eſt, Græcis *ἀρχιερεὺς*, qua voce vtitur hic Paulus. Hoc inquit de natura imprimis pontificis eſt, vt homo ſit & eiuſdem cum cæteris naturæ, imo vt tanquam eximius ex multis delectus ſit. Ad hunc fere modum commentarij, vt aſſumptus intelligatur, non quouis modo, ſed vt præ cæteris inſignis & egregius. Deinde ad pontificem pertinet, vt his quibus datus eſt pontifex, commodo ſit, & vtilitatem adferat: id enim eſt quod dicit. *Pro hominibus conſtituitur*) nam præpoſitio (pro) accipitur hoc loco ad eundem modum, quomodo cum dicimus: pro te non dubitem mori: Conſtituitur inquam pro hominibus. *In ijs quæ ſunt ad Deum*) hoc eſt, in illis rebus, quæ inter Deum & hominem aguntur (*vt offerat dona & ſacrificia*) (Vt) hoc loco coniunctio eſt expletiua, non finalis, explicat quæ ſint, quæ inter Deum & homines aguntur: quod interpres vertit ſacrificia, recte transferas hoſtias ſiue victimas: quia præmittit Apoſtolus, dona. Intelligimus hic aliud officium ſacerdotis, præter illud cuius mentio fuit cap. 2. & eſt mirabile, quod Deus non velit munera & victimas accipere de manu cuiuſuis, quod tamen facit in precibus, ſed tantum de manu ſacerdotis: Quare laicum qui cupit exteriori aliquo declarare animi ſui fidem, & proteſtari Deum datorem omniũ, oportet vt ex Scripturis patet, accedere ſacerdotem, & per illum hoc facere. Habemus ergo hic duo officia ſacerdotis: alterum eſt hoſtijs & victimis Deum iratum placare. Alterum offerre dona ſiue munera eorũ, quibus Deus iam placatus eſt.

QVi condolere poſſit ijs qui ignorant & errant, quoniam & ipſe circundatus eſt infirmitate, & propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiam & pro ſemetipſo offerre pro peccatis.

QVi condolere poſſit,) Iſtud etiam pertinet ad totam definitionem. Talis aſſumitur iuxta religionem verè piam, qui condolere poſſit his, qui per ignorantiam vel alias per errorem delinquunt. Natura ſacerdotij hoc exigit, vt qui hoc munere ſungitur, natura ſit propenſus ad miſericordiam. Si ſit aliquis natura barbarus, qui non tanhatur ſenſu humanitatis, non debet aſſumi in pontificem. Pro condolere, Græce eſt *μετριοπαθεῖν*, quod ſignificat moderate ferre: ſiue ſit aliquis rudis & indoctus, ſiue erret aliquis & peccet vel ex paſsione, vel ex negligentia, non licet pontifici excandeſcere: ſiue grauiter ſuccenſere: ſed moderate ferre debet errata hominũ. Scholiaſtes tamen Græcus & Theophylactus exponunt *μετριοπαθεῖν*, per verbum *συμπαθεῖν* quomodo noſter interpres.

Quoniam & ipſe circundatus eſt infirmitate) id eſt, obnoxius infirmitati ſiue imbecillitati, quẽadmodũ cæteri ob naturã, quam habet cum eis communem: Hactenus Apoſtolus deſcripſit Pontificem. Ex præcedentibus & ſequentibus patebit, omnia conuenire Chriſto: nec quicquam reperiri in pontifice, quod non fuerit in Chriſto, vno excepto, peccato: qua in re præſtat cæteris.

NEc quiſquam ſumit ſibi honorem, ſed qui 1.Par.23.b
vocatur à Deo, quemadmodum & Aarõ.
Sic & Chriſtus non ſemetipſum clarificauit, vt Pſal.2.b.
pontifex fieret, ſed qui loquutus eſt ad eum. Fi-
lius meus es tu, ego hodie genui te. Quemadmo-
dum & in alio loco dicit: Tu es ſacerdos in æter- Pſal.109.
num, ſecundum ordinem Melchiſedech.

NEc quiſquam ſumit ſibi honorem) id eſt, Nemo ſibi ſua authoritate vendicat vſurpatq; honorem pontificalem, ſed hunc tantum ſumit, qui Dei imperio adſciſcitur, quemadmodum aſcitus eſt Aaron, Eſt hoc quod in definitione dixit, pontificem aſſumi ex hominibus, non ipſum ſe ingerere, atque hanc partem iã declarat Chriſto conuenire Chriſtus (inquit) *non ſemetipſum clarificauit*) id eſt, nõ ſemet ingeſsit, nec ambitione ſua venit ad pontificatum, ſed Pater voluit ipſum hoc munere ſungi. Quidam illud totum. *Qui locutus eſt ad eum, Filius meus es tu, &c.*) accipiunt, vt ſit periphraſis Patris, nec aliud ſignificetur quam iſtud: ſed Pater ſcilicet, clarificauit illum, vt pontifex fieret: Alij interpretantur vt iſtud, filius meus es tu, ſit teſtimonium vocationis Chriſti. De vero ſenſu pſalmi dictum eſt capite. 1. ſi velimus verſiculum hunc productum ab Apoſtolo, valere ad declarandum Chriſtum vocatum ad pontificium, quemádmodum Aaron vocatus eſt, debemus hoc modo exponere Auguſtini expoſitione relicta. Ego hodie à mortuis reuocatum, conſtitui te in

vita aliqua ſempiterna, reuocam te ad magnifica illa, quæ egiſti in vita mortali, egiſti ante regem, & ſacerdotem: functio tua poſt hac erit eadem, nec deſinet vnquam.

Quemadmodum & in alio loco dicit, tu es ſacerdos in æternum) hic eſt egregius locus, ad cuius intelligentiam vt præpararetur lector putat Chryſoſtomus Apoſtolum vſum periphraſi illa, cuius iã meminimus: qui enim intelligit pſalmum ſecũdum pertinere ad Meſsiam is facile etiam intelliget, ad eundem pertinere pſalmum in quo ſcribitur. Tu es ſacerdos in æternum: ſumptus eſt autem verſiculus ille, ex Pſalmo. 109. in cuius prima parte depingitur regnum Chriſti: in altera ipſius ſacerdotium, & qui recte intelligit quòmodo Chriſtus agat & regem & ſacerdotem, is magna cum fiducia petit, quicquid petit, ſenſus eſt: Dignitas, poteſtas, & officia pontificalia in te competunt: tu es ſacerdos proprij nominis abſque flexu. Iuxta veteres Scripturas etiam laicus ſanctus ſacerdos eſt, ſed ibi eſt tropus: non enim aſſumitur laicus, nec conſtituitur ordinatione, vt agat interceſſorem inter Deum & homines. Chriſtus autem ad hoc aſſumptus eſt & vocatus à Patre. Illa (*in æternum & ſecundum ordinem Melchiſedech*) explicabit Apoſtolus ſequentibus, commentarij tamen nonnihil de hac re hic attingunt, ſicut Melchiſedech obtulit hoſtiam abſque ſanguine, panem ſcilicet & vinum: ſic & Chriſtus. Hic eſt commentarius Theophylacti, eundem commentarium habet & Phocius. Obtulit autẽ Chriſtus panem & vinum in nouiſsima cœna. Iſtud apud veteres eſt certiſsimum. S. Athanaſius ordinem iſtum Melchiſedech hoc modo explicat: quia non oleo, inquit, vnctus eſt Melchiſedech ad ſacerdotium quẽadmodum Aaron, & quia non obtulit hoſtias per ſanguinem, & quia gentium ſacerdos erat: hactenus Athanaſius, qui primæ authoritatis eſt apud Græcos, & quia dicit ipſum Melchiſedech obtuliſſe hoſtiam incruentam & abſque ſanguine, & ideo videri poſſet Chriſtus, qui in cruce obtulit cruentam hoſtiam, non eſſe ſacerdos eius ordinis cuius Melchiſedech. Exponens hoc Oecumenius, & ſi inquit non obtulerit Chriſtus carentem ſanguine hoſtiam (ſiquidem ſuum ipſius corpus obtulit) tamen qui ab ipſo funguntur ſacerdotio, ſine ſanguine offerunt hoſtias: neque enim de ea quæ ſemel facta eſt hoſtia dixiſſet, in æternum: ſe reſpiciens ad eos qui hodie ſunt ſacrificantes, per quos medios Chriſtus ſacrificat & ſacrificatur, qui etiam in myſtica cœna modum illis tradidit iſtius ſacrificationis: in quo cõmentario aduertere oportet, quomodo explicet illud quod dicit Apoſtolus, Chriſtum ſacerdotem perpetuum.

Qui in diebus carnis ſuæ, preces, ſupplicationeſque ad eum qui poſſit illum ſaluum facere à morte, cum clamore valido & lachrymis offerens exauditus eſt pro ſua reuerentia.

Qui in diebus carnis ſuæ) id eſt, dum viueret iſta mortali vita, Hebraiſmus eſt, *Preces ſupplicationeſque offerens.*) Senſus eſt, cum offerret eo modo, quo illi qui aſſumũtur ad hoc. Id enim oportet intelligere ex præcedentibus. Laicus aliquo ſenſu offert preces, ſed non eo quo ſacerdos, Chriſtus obtulit preces, vt interceſſor ad hoc conſtitutus à Patre, & ideo fuit proprij nominis ſacerdos. Habemus igitur hic aliam particulam definitionis, quæ conueniat Chriſto.

Obtulit autem cum clamore valido,) An reſpexerit Apoſtolus ad clamorem, cuius meminerunt Euangeliſtæ, quod putat Lyranus, an ad alium, non ſatis certum eſt. Chryſoſtomus putat Apoſtolum narrare aliquid per manus traditum. Illud (*ad eum qui poſſit illum ſaluum facere*) biſariam exponitur, & vtranque expoſitionem proponunt Græcanica ſcholia. Prior eſt, Chriſtus obtulit preces Deo patri, qui poterat ipſum ſeruare à ſupplicio crucis, niſi maluiſſet morte Filij noſtræ ſaluti conſulere. Poſterior eſt, qui poterat eum ſaluare excitando à morte.

Quod ſequitur: *Exauditus eſt pro ſua reuerentia*) variè exponitur ab interpretibus. Quidam reuerentiam accipiunt quæ in ipſo erat, qua dignus erat quẽ aliquis reuereretur. Alij reuerentiam interpretantur quam ipſe exercuit erga Deum Patrem. Pro charitate inquit Eraſmus, & dignitate qua valet apud Patrem, impetrauit quod voluit. Quæ expoſitio talis eſt, vt neſcias an prius, an poſterius proponat. Clara eſt expoſitio quam proponunt Græcanica ſcholia, quæ habent. Pro reuerentia quæ debeatur Filio. Clara eſt & aliorum quæ habet: quia erga Patrem in vita ſemper pijſsimus fuit, qui toto tempore quo in terris egit reuerenter erga Patrem ſe geſsit, idcirco axauditus eſt.

Et quidem cum eſſet Filius Dei, didicit ex ijs quæ paſſus eſt, obedientiam, & conſummatus factus eſt omnibus obtemperantibus ſibi, cauſſa ſalutis æternæ, appellatus à Deo pontifex iuxta ordinem Melchiſedech. De quo nobis grandis ſermo, & ininterpretabilis ad dicendum, quoniam imbecilles facti eſtis ad audiendum.

Et quidem cum eſſet Filius Dei,) id eſt, quanquam eſſet Filius Dei, & eandem cum Patre haberet naturam immortalem & impaſsibilem, tamen paſſus eſt, ſed in natura noſtra, quam miſericorditer

aſſum-

aſſumpſit. *Et ex his quæ paſſus eſt*) didicit obedientiam) cuius particulæ duplex eſt cõmentarius. Alter eſt: Ex his quæ paſſus eſt, didicit obedire Patri. Alter eſt, Per experientiam didicit quæ ſit obedientiæ magnitudo, ſiquidem merito obedientiæ, quam præſtitit vſque ad contemptum vitæ, euectus eſt ad dexteram Patris: vtranque expoſitionem proponunt Græcanica ſcholia, præferunt tamen poſteriorem, quanquam altera non minus ad rem faciat. Non eſt periculũ, inquit, Apoſtolus, ne ſacerdos noſter negligens ſit officij ſui, nã didicit obedire. Quiſque hoc perſuadeat ſibi ipſum eſſe diligentiſsimum. Hoc agit Apoſtolus, vt Hebræi magna ſibi audeant promittere, eo quod talem habeant ſacerdotem. Eſt hic rurſus alia particula definitionis declarata in Chriſto, nempe ipſum propenſum eſſe ad miſericordiam, vt qui expertus ſit mala, quibus vita noſtra eſt obnoxia.

Et conſummatus) id eſt, per afflictiones & crucem & mortem perfectus redditus, id eſt (iuxta Græcanica ſchol.) talis decleratus, Alij exponunt, vt vere aliquid acceſſerit Chriſto, nempe immortalitas corporis, quã ante non habebat. *Factus eſt omnibus obtemperantibus ſibi, &c.*) hinc diſcimus illis tantum prodeſſe mortem Chriſti, qui ſe formandos præbent & obtemperant Euangelio, & in obedientia perſtant vſque ad finem. Tacite hortatur Hebræos, vt pergant in eo quod cœperunt: cœpiſtis obedire Euangelio, pergite, ſicut Chriſtus perrexit obedire Patri vſque ad mortem.

Appellatus à Deo pontifex) ſcilicet in pſalmo quem paulo ante citauimus. Iam incipiet exponere ordinem Melchiſedech. *De quo nobis grandis ſermo, &c.*) Habeo, inquit, quæ dicam de Melchiſedech multa & recondita, ſed non eſtis idonei auditores, aures veſtræ imbecilliores ſunt, quam vt ferre poſſint ſermonem tam arduum & copioſum, idque vitio veſtro accidit. Pro grandi, Græce eſt multus & copioſus. Pro interpretabili, Græce eſt, difficilis interpretatu ſiue explicatu, vt veriſimile ſit interpretem vertiſſe, ininterpretabilis & poſtea ſcribarum indiligentia alterum (In) eſſe omiſſum, qnod & alijs in locis accidit capit. 12. Epiſtolæ ad Rom. quam incomprehenſibilia iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius. Rurſus Pſalm. 118. Præueni in maturitate, priori loco legendum eſt, inueſtigabiles. Poſteriori: in immaturitate. Nam ſenſus eſt. nocte intempeſta ſurrexi & clamaui.

ETenim cum deberetis magiſtri eſſe propter tempus, rurſum indigetis, vt vos doceamini, quæ ſint elementa exordij ſermonum Dei, & facti eſtis quibus lacte opus ſit, non ſolido cibo.

ETenim cum deberitis magiſtri eſſe,) ſiue doctores cæterorum. *Propter tempus*) quod egiſtis in toto iſto negotio, tam ſub Moyſe quam ſub Chriſto: à pueris enim edocti eſtis ſub lege, & multi elapſi iam anni ſunt, quod profeſsi ſitis Chriſtianiſmum: rurſum opus habetis, vt tradantur vobis prima rudimenta diuinæ Scripturæ. Deſiderat in eis non ſolum quod in doctrina Euãgelij non ſint ſatis diligentes, ſed quod nec ſatis rationem habeant veteris teſtamenti. Loco, ſermonum, Græce eſt eloquiorum.

Et facti eſtis) ſenſus eſt: Segnitie veſtra tales euaſiſtis, vt infirmæ doctrinæ lacte potius indigeatis, quam idonei ſitis ſolido cibo altioris eruditionis.

OMnis enim qui lactis eſt particeps, expers eſt ſermonis iuſtitiæ: paruulus enim eſt, Perfectorum autem eſt ſolidus cibus, eorum qui pro ipſa conſuetudine exercitatos habent ſenſus ad diſcretionem boni ac mali.

OMnis enim qui lactis eſt particeps) id eſt, qui talis eſt qui lacte ſit fouendus, expers eſt ſermonis iuſtitiæ) id eſt, doctrinæ Euangelicæ, quæ de iuſtitia propriè diſſerit quæ non in hiſtoria, ſed potiſsimum in allegorijs inuenitur. *Paruulus enim eſt*) id eſt, infans eſt & opus habet vt præmanſum cibum in os ei inſeras. *Perfectorum autem eſt ſolidus cibus*) ſolidum cibum allegoriam vocat, Solidus cibus abſtruſioris ſenſus adultorum eſt, eorum videlicet qui pro ipſa conſuetudine ſiue aſſuetudine exercitatos habent ſenſus) pro conſuetudine Græce eſt ἕξις, id eſt, habitus. Senſus eſt, qui propter habitum quæſitum longa die, multa & aſsidua meditatione comparatum diſcernere valẽt quid recto quid ſecus interpretatum de veteri teſtamento.

CAPVT VI.

QVapropter intermittentes inchoationis Chriſti ſermonem, ad perfectionem feramur, nõ rurſum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis & fidei ad Deum, Baptiſmatum doctrinæ impoſitionis quoque manuum, ac reſurrectionis mortuorum, & iudicij æterni. Et hoc faciemus, ſiquidem permiſerit Deus.

QVapropter intermittentes inchoationis Chriſti) hoc (quapropter) referendum eſt ad illud, de quo nobis grandis ſermo, &c. habeo quæ dicam de Melchiſedech multa & magna, ſed difficile fuerit exponere vobis, quandoquidem ſegnes eſtis auribus,

auribus,& parum capaces tam ſublimis doctrinæ,quod deinde declarat: etenim enim deberetis(inquit)magiſtri eſſe, ac poſt hæc infert: *quapropter intermittentes*)quod aptius vertiſſet interpres, omittentes , & initij quam inchoationis.Senſus eſt: Quia propoſui iam dicere de recondita Theologia,qua videlicet congruentia Melchiſedech Chriſtum figurauit, idcirco omiſſis rudimentis quæ tradi ſolent his, qui in Chriſtianiſmo primum inſtituuntur. *Ad perfectionem feramur.*)In voce(Chriſti)metonomia eſt,Chriſtus enim pro doctrina Chriſtiana ponitur: *In perfectione*) enalloge ſpeciei: ſermonem tractatum vocat : Omiſsio,inquit tractatu initij, quod pertinet ad doctrinam Chriſti,feramur ad perfecta dogmata, & de ijs dicamus.

Non rurſum iacientes fundamentum pœnitentiæ,) pœnitentiæ huius loci eſt,quæ præcedit Baptiſmum,non quæ eſt relapſorum: ea enim non pertinet ad initium doctrinæ Chriſti. *Et fidei ad Deum*)legere oportet conciones Apoſtolorum apud Lucam in Actis, vbi videre eſt iſtum tractatum. Primo vocant ad pœnitentiam qua receditur à veteri vita & peccatis,quæ opera mortua hic vocat quod mortem adferant: deinde fidem exigunt.Poſt hæc Baptiſma proponunt. Nos, inquit Apoſtolus,in hoc ſcripto non trademus de his rudimentis , omittemus fundamentum doctrinæ Baptiſmatum)periphraſis eſt catechiſmi : quare dixerit Baptiſmatum & non Baptiſmatis variant interpretes, dico, inquit Baptiſmatum , cùm ſit vnum Baptiſma,quia abſurditas iſta ſequitur ex abſurditate vitæ veſtræ. Vos quodammodo opus habetis multis Baptiſmatibus. Secundum hos ſignificare vult,quoſdam inter Hebræos eſſe relapſos. Alij putant Apoſtolum reſpexiſſe etiam ad Baptiſmum flaminis & ſanguinis.Omittemus etiam, inquit totum tractatum de imponendis manibus,ijs qui Baptizati ſunt,vt ſpiritum accipiant ad robur,eſt periphraſis Sacramenti confirmationis,alias impoſitio manuum pertinet ad Sacramentum ordinis:omittemus etiam fundamentum doctrinæ de reſurrectione mortuorum , hanc in omnibus fere concionibus ſuis ad populum proponere ſolet Apoſtolus,vt videre eſt in Actis : *Et iudicij æterni*)rurſus repetendum eſt fundamentum. Iudicium æternum vocat quod ferat ſententiam æternam,ſicut frigus pigrum dicimus, quod adferat pigritiam,per metonomiam.

Et hoc faciemus)id eſt,non dicemus de his rudimentis *Siquidem permiſerit Deus*) valde antiquum hoc dictum eſt: Prophetæ ſemel ſe committebant Deo dirigenti,ſic facit hic Apoſtolus:Etſi , inquit,non conſtituerim dicere de his elementis , tamen permittam me diuinæ voluntati.

IMpoſsibile enim eſt eos qui ſemel ſunt illuminati,guſtauerunt etiam donum cæleſte, & 2. Pet. 2. d participes facti ſunt Spiritus ſancti, guſtauerũt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque ſeculi venturi, & prolapſi ſunt, rurſus renouari ad pænitentiam,rurſum crucifigentes ſibimetipſis Filium Dei, & oſtentui habentes.*

IMpoſsibile enim eſt,*)Non dicam inquit de fundamentis ſiue principijs Chriſtianæ doctrinæ,videlicet de pœnitentia ab operibus mortuis,de Baptiſmo & reliquis : cum ijs ſcribam, quibus ad hæc remedia non licet recurrere, *Impoſsibile enim eſt, eos qui ſemel ſunt illuminati*) eſt vocabulum antiquæ ſcholæ Theologicæ, vt patet ex Dionyſio Ariopagita,& Græcis qui poſt ipſum ſcripſerunt:pertinent autem ad Baptiſma, vide titulum capitis ſecundi Eccleſiaſticæ hiſtoriæ apud Dinnyſium: *Guſtauerunt etiam donum cæleſte*)hoc Chryſoſtomus poſitum dicit in remiſsione peccatorum. Senſus eſt: Qui guſtauerunt quam ſit magnum habere remiſsionem peccatorum, gaudere innocentiam. Prius ad intellectum pertinet, poſterius ad effectum. *Et participes Spiritus ſancti*)vide cap. 3. Epiſtolæ ad Titum, vbi dicitur per Baptiſmum effundi Spiritum Sanctum in corda credentium.

Guſtauerunt nihilominus bonum Dei verbum)hoc pertinet ad totam doctrinã Chriſtianam : Quibus doctrina Chriſti non ſapit,qui legunt Euangelia, nec afficiuntur, illi non pertinent ad hunc locum : *Virtutes ſeculi venturi*)dicit potentiam ſeculi,hæc in pijs iam quodammodo incipit. Nam ex ſpiritu inhabitante mira poſſunt,cum ante ad omnia imbecilles eſſent:Quidam interpretari videntur de virtutibus quæ vitijs opponuntur,ſed certum eſt virtutis vocabulum ad potentiam pertinere hoc loco,cum Græce ſit δύναμις, Impoſsibile inquam eſt eos quibus hæc magna dona contigerunt,& nihilominus prolapſi ſunt in iſta mortua opera & peccata, *rurſum renouati ad pœnitentiã*) hic locus prima facie videtur facere pro Nouato: ſi quis à baptiſmo relapſus eſſet in fornicationem aut adulterium aut ſimile aliquod peccatum , hunc Nouatus negabat poſſe per pœnitentiam reſtitui. Primum videre oportet, quid egerit Paulus cum relapſis : Inceſtuoſum illum Corinthium, cuius meminit in vtraque Epiſtola ad Corinthios ſcripta, recepit ad pœnitentiam. Non ergo ſenſus huius loci eſſe poteſt, quem vult Nouatus cum Apoſtolus ipſe diuerſum fecerit.

Quis autem ſit ſenſus, petendũ eſt ex circunſtan-

cunſtantijs:meminit in præcedentibus pœnitentiæ', atque ibi certum eſt pœnitentiam eſſe illam quæ præcedit Baptiſmũ:quare & hic locus de eadem intelligendus eſt,& non de pœnitentia alterius generis. Pœnitentia quæ eſt actio Baptiſmi, facillima eſt: pœnitentia quæ ſequitur Baptiſmum de qua ſermo eſt contra Nouatum, difficililima eſt & multa requirit, quemadmodum docet Chryſoſtomus in ſermone ethico huius loci. Græci interpretes vrgent vocabulum renouandi. Renouati, inquit Chryſoſtomus, eſt nouum fieri:id autem contingit in Baptiſmo, ibi ſemel deponitur vetus homo cum actibus ſuis,& exit è lauacro noua creatura: Vide cap. 3. Epiſtolæ ad Titum. Saluos inquit, nos fecit per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritusſancti. Solus ergo Baptiſmus iuxta exactam loquendi rationem renouat: per pœnitentiam vero nõ tam renouamur quam ſarcimur.

Vrget etiam Chryſoſtomus quod additur. *Rurſum crucifigentes*) Idem faciunt græcanica ſcholia, quæ etiam citant Cyrillum: Quid igitur aiunt, abiecitne Apoſtolus pœnitentiam: abſit, quemadmodum ait Cyrillus, ſed pœnitentiam abiecit, quæ eſt actio Baptiſmi: vnde & renouari dixit quod proprium eſt Baptiſmatis, & rurſum crucifigentes, quod ipſum quoque proprium Baptiſmatis eſt. Baptiſmus ſiquidẽ exprimit mortem Chriſti. Qui ergo per alterum Baptiſmum pœnitere vult, is rurſum crucifigit Chriſtum, Nihil ergo locus iſte facit pro Nouato, cum loquatur de pœnitentia quæ præcedit Baptiſmum, & non de ea, quã Hieronymus vocat ſecundam tabulã poſt naufragium. Sunt tamen catholici qui de hac interpretantur, ſed (impoſsibile) accipiunt pro eo quod admodum difficile eſt: & (rurſum crucifigentes) referunt ad vitam, quod ij qui in dedecora vitæ prioris relabuntur, quodam ſenſu crucifigant Chriſtum, quia nimirum iterant id, propter quod ille mortem ſuſtinuit. Quare niſi mors Chriſti tam efficax fuiſſet, vt ſemel aboleuiſſet omnia peccata, oportet ipſum toties mori, quoties peccant homines. Quæ expoſitio licet catholica ſit non tamen videtur eſſe germana huius loci: Eſt enim conſequẽtia Pauli iſta: Omittemus dicere de pœnitentia ab operibus mortuis, quia impoſsibile eſt eos qui relapſi ſunt, renouari per pœnitentiã, pœnitẽtia prioris loci eſt ea, quæ pręcedit baptiſmũ ergo & ſecundo loco ea intelligi debet.

Pro eo quod vertit interpres (*oſtentui habentes*) Græc. eſt παραδειγματίζοντας, quod Eraſmus vertit ludibrio exponentes, & optime locum habet ſiue ad Baptiſmum referas ſiue ad vitam. Qui per Baptiſmum ſubinde poſtulat renouari, is in typo Chriſtum ludibrio exponit: qui in dedecora priora relabitur is vita ſua id efficit, quia niſi Chriſti ſanguis ſemel effuſus, expiaſſet peccata mundi, oporteret Chriſtum rurſus propter hunc fieri ludibrium, conſpui & flagellari.

TErra enim ſæpe venientem ſuper ſe bibens imbrem, & germinans herbam oportunam illis, à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo, proferens autem ſpinas ac tribulos, reproba eſt, & maledicto proxima, cuius conſumatio in combuſtione.

TErra enim ſæpe venientem, &c.) hæc faciliora ſunt quam vt egeant expoſitione.

COnfidimus autem de vobis dilectiſsimi meliora & viciniora ſaluti, tametſi ita loquimur. Non enim iniuſtus Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri & dilectionis, quam oſtendiſtis in nomine ipſius, qui miniſtraſtis ſanctis & miniſtratis.

COnfidimus autem,) Senſus eſt: non adduxi ſimilitudinem de terra ſterili, quod putem in vos competere, perſuaſi mihi de vobis meliora, idque ex pulcherrimis initijs veſtris, hactenus multa præſtitiſtis egregia opera, miniſtraſtis de facultatibus veſtris ſanctis, id eſt, Chriſtianis: ex amore nominis Chriſti ſubijciſtis magnum laborẽ in iuuandis pauperibus, in hæc opera reſpiciens Deus faciet vt perſeueretis, remunerabit Deus labores veſtros, idque ſpiritualibus donis, hoc eſt, quod dicit Apoſtolus: *Non enim iniuſtus eſt Deus, vt obliuiſcatur*) id eſt, obliuiſci poſsit: eſt enim rhetoricum potentiale, ſicut ibi: videas & flumina ſicca. Oſtendere phraſi Hebræa dixit pro eo quod eſt exhibere ſiue præſtare.

CVpimus autem vnumquemque veſtrum eandem oſtentare ſolicitudinem, ad expletionem ſpei vſque in finem, vt non ſegnes efficiamini, verum imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promiſsiones.

CVpimus autem vnumquemque veſtrum, &c.) quæ dixi de terra ſterili, exhortandi cauſa dixi, non ſcripſi quod putem relapſos vos eſſe, ſed exhortatione mea efficere cupio, vt idem ſtudium adhibeatis, & eandem diligentiam circa opera & labores dilectionis. *Idque ad expletionem ſpei.*) Pro expletione, Græcis eſt πληροφορία, qua voce ipſi vtuntur, quoties certiſsimis argumentis rei cuiuſpiam fit fides. Eraſmus vertit, ad plenam ſpei certitudinem. Annotandus eſt locus iſte: docet enim certiſsime ſpei fiduciam erga Deum naſci ex operibus bonis, quare qui liberari cupit ab anxio illo timore, qui hominem facit ſemper cogitare

gitare

gitare Tartaros, ſtudeat ſe exercere in pijs, operibus. Quod additur (*vſque in finem*) Eraſmus vertit, vſque ad perfectionem, & intelligit de perfectione ſpei, quæ creſcit in nobis creſcente ſimul pietate: ſed nihil prohibet, quo minus accipiamus de perſeuerantia vſque ad finem vitæ, vt etiam cum mors aderit, maneatis, inquit, in iſta ſpe. Vox Græca ſicut & Latina ambigua eſt.

Vt non ſegnes efficiamini) in iſto ſtudio, in negotio Euangelij, in ferendis periculis: præcipuè enim opponitur alacritati, quæ requiritur in tolerandis miſerijs & moleſtijs. *Verum imitatores,*) Si ſcripſiſſet Apoſtolus hæc hominibus nihil patientibus, non habuiſſent locum: nunc vero cordate admodum dicuntur hæc à Paulo: nam multa patiebantur Hebræi. Fides huius loci non ea eſt, qua ex impio quis iuſtus fit, ſed qua iuſtus ſe ſuſtentat in reliqua vita reſpiciens in promiſsiones.

Pro patientia) Græce eſt *μακροθυμία*, id eſt, longanimitas, qua duramus in malis, nec frangimur etiam ſi longo tempore opus ſit tolerantia. Hæreditare, dixit, pro conſequi, phraſi Hebræa: Græcis tamen eſt præſentis temporis, qui fide & longanimitate conſequuntur promiſsiones notas, & nobiles in Scripturis de vita & regno. In præcedentibus erexit eos in ſpem reſpectu operũ quæ fecerant: hic idem facit reſpectu promiſsionum, & Chriſtianum ad vtrumque reſpicere oportet: ſicut enim ex promiſsionibus diuinis dum ſerio cogitantur, ſic ex benefactis noſtris dum ad memoriam reuocantur exurgit & naſcitur ſpes.

ABrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret, maiorem, iurauit per ſemetipſum, dicens: Niſi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Et ſic longanimiter ferens, adeptus eſt, repromiſsionem. Homines enim per maiorem ſui iurant, & omnis controuerſiæ eorum finis ad confirmationem, eſt iuramentum. In quo abundantius volens Deus oſtendere pollicitationis hæredibus immobilitatem conſilij ſui, interpoſuit iuſiurandum.

A*Brahæ namque, &c.*) Hortatus ſum vos vt imitemini maiores veſtros in fide & tolerantia malorum, Subijciam exemplum: *Abrahæ namque promittens*) Græcis eſt participium præteriti temporis: cum promiſiſſet, quanquam ſit inſtantis magis quam præteriti temporis: cum inſtitueret promittere Deus Abrahæ: iurauit per ſemetipſum. Hæc omnia faciunt vt pondus habeant apud nos promiſsiones, iurauit, inquam, dicens: *Niſi benedicens benedicam tibi*) hæc eſt formula iuramenti: & quod annotatum eſt capite. 3. ea parte: ſi introibunt in requiem, etiam hic repetendum eſt, nempe apoſiopeſin eſſe. Benedicens benedicam, phraſis Hebræa eſt pro eo quod eſt, modis omnibus, & prorſus benedicam. Conduplicant enim ipſi vocabula, cauſa vehementiæ: benedicere autem eſt proſequi donis.

Adducit Apoſtolus locum qui habet, non meram promiſsionem, ſed extortam per opera, legendum eſt cap. 22. Geneſ. Per memetipſum, ait Dominus, iuraui, id eſt, iuro, familiare ſiquidem Hebræis eſt præterito vti pro præſenti, quia feciſti hanc rem, id eſt, quia paratum te exhibuiſti ad immolandum filium, propter hoc opus benedicens benedicam te, id eſt, inſigniter benedicam: & multiplicans multiplicabo, id eſt, valde multiplicabo te, faciam vt ſemen tuum latiſsime ſpargatur. Ad hunc modum habet editio noſtra in Geneſi, in qua nulla eſt formula iuramenti, Hebræi tamen habent. Nã præmittunt voculam quæ ſignificat certe, ſiue profecto.

Et ſic longanimiter ferens) Græce eſt *μακροθυμήσας*, id eſt, cum tam diu fuiſset longanimus: eſt enim præteriti temporis. Præcipua autem vis eſt in vocula (ſic) ſenſus eſt: Abraham fretus promiſsione talis iuramenti, & ſuſtinens ſe fide & patientia, adeptus eſt promiſsionem: ergo & nos in medijs tribulationibus reſpicere oportet in promiſſiones, & fide promiſsionum nos ſuſtentare, & durare in aduerſis: nam hoc modo peruenitur ad regnum: Iſtud ſignificat nobis vocula illa (ſic.)

Homines enim, &c. Dixi Deum promiſsioni ſuæ adiecisſe iuramentum, quo conſilio id fecerit iam explicabo, adducto ex humanis exemplo. *Homines per maiorem ſui*) Græciſmus eſt, Latine dicendum fuerat, per maiorem ſe iurant. *Et omnis controuerſiæ*) ſenſus eſt: ſi quid dubium fuerit & controuerſum apud homines, ſoluitur & finitur confirmatione iuſiurandi. Quia ergo homines hunc morem habent, vt finem controuerſię ſtatuant in iuramento, voluit Deus adijcere promiſsioni iuramentum, vt nihil hic deſideraretur, quod apud homines addere ſolet firmitatem, hoc eſt, quod dicit: *In quo abundantius, &c.* (in hoc negotio promiſsionis, Deus inſigniter declarare volẽs firmitatem conſilij ſui hæredibus promiſsionis, iuſiurandum interpoſuit.

VT per duas res immobiles, quibus impoſſibile eſt mentiri Deum, fortiſsimum ſolatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propoſitam ſpem, quam ſicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem

vſque

vſque ad interiora velamina vbi præcurſor pro nobis introijt Ieſus, ſecundum ordinem Melchiſedech pontifex factus in æternum.

V*T per duas res*) quæ mutari non poſſunt, ſiue quæ non admittunt mutationem: hæ autem res ſunt promiſsio & iuramentum. Promiſsio enim promittentem obnoxium facit explendæ ſuæ promiſsionis: ſimiliter iuramentum iurantem. *Quibus*) id eſt, per quas duas res impoſsibile eſt mentiri Deum. Mentiri hoc loco fallere eſt, quando euentus ſcilicet non reſpondet expectationi. Non eſt poſsibile, inquit, quod Deus non præſtet quòd promiſit, & nõ ſeruet quod iurauit.

Reſpicientes ergo in promiſsiones Dei, magno animo ſimus nec frangamur aduerſis, conſolemur nos ſpe: nam propterà voluit Deus fidem ſuam gemino vinculo obſtringere. Primùm promiſsione, deinde iuramento vt firmam habeamus conſolationem. *Qui*) ex profeſsione ſuſcepti Euangelij abrenunciato ſatana & mundo. *Confugimus*) eſt præteriti temporis vt patet ex Græco. *Ad tenendam propoſitam ſpem*) vt potiremur ſpe propoſita in iſtis promiſsis de Meſſia. Aptius vertiſſet interpres, ad obtinendam propoſitam ſpem: nam ἔχω cùm habet genitiuum, obtinere ſignificat, ſiue poſſidere. Spem, poſuit pro re ſperata, per tropum: ſicuti in præcedentibus promiſsionem pro re promiſſa. *Quam*) ſcilicet ſpem. Hic dum repetitur ſpes propriè ſumitur: nos, inquit, Chriſtiani pro anchora nauigationis noſtræ habemus ſpem, illa in tempeſtatibus magni huius maris, id eſt, irrequieti mundi nosq; noſtros fulſit.

Aduertere oportet digreſsionem Apoſtoli: à mentione ſiquidem ſacerdotij, quæ fuit cap. 5. hactenus digreſſus tractauit duos locos communes, quibus abſolutis, iam redit ad inſtitutum: ſed valdè inſigniter & molliter. Spes, inquit, noſtra pertingit vſque ad ea, quæ intra velum ſunt, non eſt contenta veſtibulo, incedit vſque ad ſancta ſanctorum. Nam ſancta ſanctorum & priora templi non diſtinguebantur niſi per velum interiectum. Facit ergo Apoſtolus iſtud interius, typum regni cœlorũ: exterius verò typum regni quod in terris eſt. Simpliciter dixiſſet, ſpes noſtra peruadit vſque ad cœlum, maluit tamen periphraſi vti, vt mollius rediret à quo digreſſus erat. (*Vbi inquit,*) id eſt, in quæ ſancta ſanctorum, eo nos præcurrẽs & viam parans, introijt Ieſus pontifex ſanctus, vt dicere cœperam, ſecundùm ordinem Melchiſedech.

CAPVT VII.

H*Ic enim Melchiſedech, Rex Salem ſacerdos Dei ſummi, qui obuiauit Abrahæ regreſſo à cæde regum: & benedixit ei, cui & decimas omniũ diuiſit Abraham. Primum quidam, qui interpretatur Rex iuſtitiæ, deinde autem & rex Salem, quod eſt rex pacis, ſine patre, ſine matre, ſine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, aſsimilatus autem Filio Dei, manet ſacerdos in perpetuum.*

H*Ic enim Melchiſedech.*) Eſt ſermo exequentis quod cœperat: Dixeram me velle ingredi ſubtiliorem & quæ in allegorijs verſatur, Theologiam, id iam incipio. Non igitur vrgere debet coniunctio (enim) cùm non habeat vim cauſæ. Pronomẽ (hic) eſt demonſtrantis eum, de quo in præcedentibus locutus eſt. Melchiſedech, inquit, cuius meminit pſalmus 109. *Rex ſalem, &c.*) Eſt hic longa periodus, quales multæ ſunt in Paulo, conſtans quatuor membris. Primum eſt: hic enim Melchiſedech, &c. Finiturq; in illis verbis: Cui & decimas omnium diuiſit Abraham, & habet inciſa ſiue cola ſex. Secundum membrum eſt: Primum quidem qui interpretatur, &cæt. Quod habet etiam inciſa aliquot. Tertium eſt: Sine Patre, ſine matre, &c. Quartum aſsimilatus autem Filio Dei, vſque ad, intuemini. Vbi finitur periodus. Subiectum eſt: hic enim Melchiſedech cui adhæret, Rex Salem & cætera quæ ſequuntur, prædicatum verò eſt. Manet ſacerdos eſt in perpetuum, hoc eſt, gerit typum, illius ſacerdotij, quòd verè æternum eſt, ſacerdotij videlicet Chriſti, atq; iſtud potiſsimũ vrgere vult Apoſtolus, addit interim alia: ea obſcuram facit periodũ. Senſus eſt: Hic Melchiſedech cùm eſſet Rex Salem: nomen eſt ciuitatis, an autem Hieruſalem ſignificetur, an alia, id quæſtionem habet. Hieronymus vult eſſe ciuitatem in terra Cananæa. Tribuit Apoſtolus multos titulos ipſi Melchiſedech. Primùm, inquit, aduertere vos volo, quòd Melchiſedech hic rex erat, & quidem Rex Salem, deindè quod ſacerdos Dei altiſsimi, qui Abrahæ, cùm magnam rem is perpetraſſet, obuius factus eſt & benedixit ei, ſcilicet, iure ſacerdotij: erat enim in illa re miniſter Dei. *Cui & decimas omnium diuiſit Abraham*) eſt alius titulus Oſtendit quòd opinione Abrahæ Melchiſedech ſacerdos erat, erat & ipſi ſacerdos. Abraham, inquit, agnouit Melchiſedech pro ſuo ſacerdote dum dedit ei decimas.

Hieron. in epiſt. ad Euagrium quæ eſt circa principium tomi tertij.

Primum quidem qui interpretatur) ſcilicet, per etymologiam nominis. Si vultis, inquit, exercere hanc reconditam Theologiã, pri-

mum incipite à nominibus, inuenietis in his duo: Melchiſedech nomine ſuo typum gerit regis, ac regis iuſtitiæ, atque illius iuſtitiæ, quæ propria eſt Scripturis. Voluit Deus certa ratione perſonam illam vocari hoc nomine, vt ſignificaret allegorice aliquid ad Chriſtum pertinens: componitur autẽ Melchiſedech ex duobus, ex MELECH quod regem ſignificat, & SEDECH quod eſt iuſtitia. Eſt mirabile, quod Apo. non dubitauit docere, in ſolis etymologijs nominum latere allegorias. Qui non ſentit ſe habere magnum ſpiritum, abſtinere debet à nouis allegorijs cum inuenire allegorias eius ſit, qui afflatur ſpiritu: & malè merentur de re Chriſtiana, qui has audent cõfingere ex ſuo cerebro. Magis autem mirum eſt, quod ex etymologia ciuitatis Apoſtolus ducat myſterium: primum, inquit, Melchiſedech vocabulo ſuo typum gerit magnæ rei. Deinde vocabulo ciuitatis. Nam hoc ipſo quod rex fuit Salem, expreſsit Chriſtũ, qui allaturus erat veram pacem, de qua in Euangelio. Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.

Sine Patre) obſcurè hoc dictum eſt. Senſus eſt: Non conſtat ex Geneſi, vbi mentio fit huius Melchiſedech, neque ex tota Scriptura, quis fuerit ipſius pater, quæue mater. Quod additur (*ſine genealogia*) exponit præcedens. Genealogia autem, vocabulum eſt frequens Paulo, & Iudæi valdè laborant in texendis catalogis ſtirpis ſuæ: quare multum probabilis eſt commentarius ille, qui facit Melchiſedech hunc hominem Cananæum. Senſus eſt: Melchiſedech nullam habet genealogiam, neque in Scriptura, neq; in Deuteroſibus, nuſquam eſt genealogiſatus. Tria hæc ſine patre, ſine matre, ſine genealogia, Apoſtolus iucundius expreſsit dictionibus compoſitis: atque his omnibus typum geſsit Melchiſedech ipſius Chriſti.

Neque initium dierum, neque finem vitæ habens) ſenſus rurſum eſt: Scriptura non meminit quando natus ſit, vel quando mortuus, in hoc rurſum typum habet Chriſti, ſed multa differentia eſt. Siquidem in Chriſtum ſimpliciter competit, in Melchiſedech non niſi per tropum.

Aſsimilatus autem Filio Dei) illud (autẽ) poſitum eſt pro (præterea.) Senſus iſte eſt: præter ea quæ tribus membris complexus ſum: in quibus propoſui titulos aliquot ipſius Melchiſedech, multa expreſsit pertinentia ad Chriſtum, vita & actionibus ſuis: Dicitur autem manere Melchiſedech in æternum, quatenus typum gerit Filij Dei, cuius ſacerdotium eſt æternum.

I*Ntuemini autem quantus ſit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. Et quidem de filijs Leui ſacerdotium accipientes, mandatum habent decimas ſumere à populo ſecundùm legem, id eſt, à fratribus ſuis, quanquam & ipſi exierint de lumbis Abrahæ.*

I*Ntuemini autem quantus ſit hic*) propter qualitates quæ ſunt; ſiue in ipſo, ſiue in Chriſto, cuius typum gerit. Illud intueri, vocabulum eſt ſcholæ, eſt eorum qui allegoricè tractant Scripturas: Hic, inquit, exercete veſtrum allegoriſmum. Vide commentarium Chryſoſtom. Is cùm propoſuiſſet principium capitis huius vſque ad ea verba: Primum quidem qui interpretatur, &c. ſic ſcribit: Vbi paucis rem totam narrauit Apoſtolus, myſticè ipſam & allegoricè interpretatur. Vbi ſunt duo vocabula huius artis: alterum, myſtice. alterum θεωρεῖν, quod interpres contemplari vertit, cum non tam contemplari quàm contemplatiuè, hoc eſt, allegoricè exponere ſignificet apud Chryſoſtomum: eadem hac voce vſus eſt hoc loco Apoſtolus. Nam habet θεωρεῖτε, pro quo interpres noſter, dixit intuemini: intentio autẽ Pauli eſt oſtendere non tam ipſius Melchiſedech quàm Chriſti excellentiam, cuius ille typum geſsit. Ipſe Abraham decimas dedit Melchiſedech, quare agnouit ipſum ſuperiorem & maiorem ſe: dedit autem decimas de præcipuis. Græca vox ſecundũ Chryſoſtomum exuuias ſignificat ab hoſtibus detractas, quòd verùm eſt dũ ſcribitur per ι, alioqui per ι, ſcripta ſignificat præcipua. Interpres Chryſoſto. cùm ἀκροθίνια vertiſſet præcipua, quomodo noſtra habet editio, adiecit: Præcipua autem dicuntur exuuiæ, cùm debuiſſet ſeruare Græcam vocem hoc modo: ἀκροθινία (qua voce vtitur Paulus) dicuntur exuuiæ, &cæt. Non caret emphaſi quod additur, Patriarcha. Senſus eſt: ipſe Abraham quem vos habetis pro principe, dedit decimas Melchiſedech de ſpolijs, ſi ſequamur Græcos. Si noſtram editionem, de præſtantioribus rebus quas tulerat ex bello. Qui autem ſint patriarchæ ſecundùm idioma Scripturarum, id quæſtionem habet. Si vocem explices, ſonat principem patrum aut ducem.

Et quidem de filijs Leui ſacerdotium accipientes, &cæt. Eſt hic contentio theorica. Senſus eſt: Mandatum habent in Scripturis pro ipſis faciens, quod ſit non ſacerdotibus, ſed populo: habent, inquam, mandatum ſumendi decimas à populo. Quem autem dicat populum, deindè exponit dũ addit (*à fratribus ſuis.*) Quæ expoſitio non caret vi, quia dignius eſt eſſe fratrem, quam popolum, quod ſequitur. *Quanquam & ipſi exierint de lumbis Abrahæ*) dubiũ habet ſenſum: nam referri poteſt, vel ad Leuitas accipientes

pientes decimas, vel ad fratres dantes, hoc modo: quanquam & ipſi, à quibus Leuitæ accipiunt decimas, eiuſdem ſint, (quod ad genus pertinet) dignitatis, vel quanquam & ipſi Leuitę, ſi genus ſpectes nihilo ſint meliores populo, à quo accipiũt decimas: Græca tamen non admittunt niſi alterum ſenſum, ſecundùm quem ad fratres refertur.

CVius autem generatio non annumeratur in eis, decimas ſumpſit ab Abraham, & hunc qui habebat repromiſsiones benedixit. Sine vlla autem contradictione, quod minus eſt, à meliore benedicitur.

C*Vius autē generatio.*) Eſt altera pars contentionis. Vultis, inquit, ſcire quanto maior ſit Melchiſedech ipſis leuitis? Diſcite ex patre Leui: quod Leuitæ accipiunt à fratribus ſuis, hoc Melchiſedech à Patre: ipſi à poſteris Abrahæ, Melchiſedech ab ipſo Abrahamo totius gentis authore: quod interpres vertit. Cuius generatio non annumeratur in eis, ad verbum eſt: qui non eſt genelogizatus inter eos, hoc eſt, qui nō numeratur ex generatione eorum: hinc probabile eſt Melchiſedech fuiſſe hominē Cananæum, quæ eſt ſententia Hippolyti Irenæi, Euſebij Cæſarienſis, & Emiceni, Apollinarij quoque & Euſtachij. Hebræi verò volunt hunc Melchiſedech fuiſſe Sem filium Noë, quod propterea dicunt quia non agnoſcunt in gentibus vllum ſacerdotium, ſed nullum adducunt argumentum, quanquam bene oſtendant Sem vixiſſe tempore Abrahæ, Origenes diuerſam ſequitur ſententiam, dicens Melchiſedech neque Sem, neque alium quemuis mortalium, ſed Angelum eſſe: quem ſequitur apud Græcos Didimus. Alius rurſum Melchiſedech diuinioris naturæ eſſe vult, dicens eſſe Spiritum ſanctum, motus fortaſſe quòd Apoſtolus faciat illum ſine patre & ſine matre. Quam ſententiam & item Originis, reijcit Hieronymus in Epiſtola ad Euagrium, vbi etiam docet Melchiſedech non regem vrbis Hieroſolymæ fuiſſe, quæ primùm Salem, deinde Iebus, ad extremum Hieruſalem appellata ſit, ſed alterius quæ in Euangelio ſecundùm Iohannem dicitur Salem.

Et hunc qui habebat promiſsiones) id eſt, ad quem factæ erant magnæ illæ promiſsiones de Meſsia, benedixit: *Sine vlla autem contradictione*) ſine cōtrouerſia, quomodo Græcam vocem vertit in præcedenti capite: id quod minus eſt, ab eo quod maius eſt, *accipit benedictionem.*) Erat durum Hebræis audire, quòd homo Cananæus & alienigena maior eſſet Abrahamo, & graue & difficilè creditu erat: hinc voluit certò & indubitatò id dictum eſſe. Omnes inquit naturaliter hoc agnoſcunt, quòd id quod minus eſt, & cæt. Duplices ſunt ſententiæ generales. Aliæ pertinent ad mores & hæ vocãtur gnomæ à Græcis. Aliæ naturam rei explicant, & hæ vocantur criſes. Atque huius generis eſt iſta propoſitio. Sine vlla controuerſia id quod maius eſt benedicit minori. Melchiſedech benedixit Abrahamo, ergo maior ipſo fuit. Hic ſi quæras quomodo ergo Epiſcopus Hoſtienſis benedicat Pontifici Romano reſpondetur quòd benedicat non Pontifici ſed Paulo vel Iulio: & nos benedicimus corpus Chriſti, ſed vt miniſtri Dei, qui maior eſt corpore Chriſti.

ET hic quidem decimas morientes homines accipiunt, ibi autem conteſtatur, quia viuit. Et (vt ita dictum ſit) per Abraham, & Leui qui decimas accipit decimatus eſt: adhuc enim in lumbis patris erat, quando obuiauit ei Melchiſedech.

E*T hic quidem*) eſt amplificatio eiuſdem contentionis: in hoc inquit loco Pentateuchi ad quem hic reſpicio. *Morientes homines*) id eſt, addicti neceſſariò morti Decimas accipiunt, *ibi autem*) cap. ſcilicet. 14. Geneſeos (*cōteſtatur*) ſcilicet, Scriptura de Melchiſedech eſt quod viuat. Quanquam Græca vox etiam paſsiuè interpretari poſsit hoc modo: ibi autem teſtimonium perhibetur. ſcilicet, ipſi Melchiſedech, quòd viuat. Senſus iſte eſt. Sacerdotes Leuitici mortales ſunt, Melchiſedech eſt perpetuus & manet in æternum. *Et vt ita dictum ſit*) dicam inquit aliquid impropriè quod tamen verum eſt. Vocula (&) dum dicitur (*& Leui*) valet etiam. *Accipit*) idem eſt quod accipere ſolet, vel cuius eſt ius exigendarum decimarum. Senſus eſt: in Abraham ipſe etiam Leui, ad quem pertinet ius decimarum, ſoluit decimas, & ꝓpterea veri nominis laici ſunt Leuitici ſacerdotes, ſi conſeras eos cũ Melchiſedech.

Adhuc enim) quæſtio hic eſt, an vocula (enim) cauſam reddat eius quòd dixit: non Abraham ſolum, ſed in Abraham etiam ipſum Leui ſoluiſſe decimas Melchiſedech, an illius quod præceſsit: Vt ita dictũ ſit, quod viſum fuit Eraſmo, ſecundùm quem ſenſus eſt: Leui non eſt propriè decimatus, cum id temporis nondum natus eſſet, ſed impropriè, & propterea pręmolliendo ſermonem, ſcripſi: Vt ita dictum ſit. Secundùm alios ſenſus eſt: cùm Abraham obuiaret ipſi Melchiſedech, tum in lumbis Abrahæ erat ipſe Leui, & propterea verè dixi, ipſum Leui decimatum in Abraham. Quare ſicut minores habentur qui Leui ſoluunt decimas, ſic ipſe Leui inferior eſt Melchiſedech cui decimas dederit. Oportet ſemper antè oculos habere

ſcopum Apoſtoli, hoc potiſsimum agit in hac Epiſtola, ne pœniteat Hebræos ſuſcepti Euangelij, néue frangantur animo ob aduerſa, quæ ratione Euangelij inferebantur, cùm eius maxima ſit dignitas, idque propter Chriſtum. Nam vt docent veteres Scripturæ, maior hic eſt & Angelis & Moyſe & Aarone, & quia aſſueti erant ſacerdotio, oſtendit non deeſſe ſacerdotium. Habetis inquit ſacerdotem Chriſtum, quem quia nunquam viderant Hebrei gerentem ſe pro ſacerdote, definit in genere ſacerdotem docetque in Chriſto inueniri quicquid eſt de eſſentia ſacerdotis, vt audeant fidere, quia ſacerdotis eſt bona fide agere negotium populi, & nõ lapſo tantum, ſed & periclitanti ſuccurrere, & tentato: iam quò magis fidant, maioraque audeant promittere ſibi ex ſacerdotio Chriſti quàm Leuitico, confert ipſum cum Leuitico: & primo in medium adducit typum: Volo inquit hic primò aduertere vos Melchiſedech, vt intelligatis, quæ ſit eminentia ſacerdotij Chriſti. Leuitici ſacerdotes maiores habentur populo, quòd decimas accipiant à populo: at Melchiſedech decimas ſumpſit à principe populi & totius gentis authore, adeoque ab ipſis Leuitis, & propterea huius comparatione ipſi non niſi laici ſunt, deinde ſacerdotes Leuitici mortales ſunt, Melchiſedech verò neque initium dierum, neque finem vitæ habet. Ex hoc iam intelligite quantus ſit Chriſtus, ſiue quanto præſtantius ſit ſacerdotium Chriſti ſacerdotio Leuitico: cùm Melchiſedech typum tantùm geſſerit Chriſti. Secundò inquit aduertere vos volo ad Pſalmum, vt intelligatis quæ ſit eminentia ſacerdotij Chriſti. Sacerdotium Leuiticum nec iuſtos potuit reddere homines, nec gratiam præbere aduerſus tentationes, nec cætera conferre neceſſaria homini in hoc vt perficiatur: ſacerdotium autem Chriſti omnia hæc præſtat.

FINIS.

OPVS

OPVS

HOMILIARVM F. ADAMI SASBOLDI DELPHII.

ADAMVS GERMANIS FRATRIBVS ſuis Sasboldo ac Gerardo. S.

HOmilias haſce Leuiticas vobis dedicamus dulciſſimi fratres, certò perſuaſi, quòd ad ipſarum exemplar vitam & mores efformaturi ſitis. Valete & in precibus veſtris ac ſacrificijs, ad quæ offerenda iam manus veſtræ inungentur, ſubindè mentionem noſtri facite. Louanij Nonis Aprilis.

HOMILIA PRIMA SVPER HANC SCRIPTVRAM LEVITICI XX.

Eritis mihi ſancti, quia ſanctus ſum ego Dominus, & ſeparaui vos à cæteris populis vt eſſetis mei.

VErba hæc ad filios Iſraël ſemen Abrahæ ſecundum carnem facta ſunt, illos in peculiarem ſibi populum Dominus elegerat, vt diceretur ipſorum Deus, & ipſi eius populus: Verum quia nō permanſerunt in teſtamento eius nec venientem in propria receperunt, reiecti ſunt, & trāſlatum ab eis eſt regnum Dei ad Gentes, hoc eſt, ad nos. Nos aliquando non populus Dei, nunc popu- Dei: non miſericordiam conſequuti, nunc miſericordiam conſequuti ſumus: Ad nos proinde verba hæc iam pertinēt, nobis nūc dicitur, quod carnali Iſraeli olim dicebatur: ***Eritis mihi ſancti, quia ſanctus ſum ego Dominus, & ſeparaui vos à cæteris populis vt eſſetis mei.*** Quare auditores optimi, ſolicita mente his intendere debemus, vt quid à nobis requirat Deus, intelligamus: atque vbi intellexerimus, opere exerceamus: exerceamus inquam, & opere præſtemus, ne ſi neglexerimus, & à nobis auferatur regnum Dei, & detur gēti facienti fructus eius. Cum enim ſanctus ſit Dominus, ſanctum vult habere populum, ab omni ſegregatum immunditia, ac bonorum operum ſectatorem, quemadmodum oſtenſuri ſumus. Antequam autem rem aggrediamur, gratiā imploremus, ſine qua vanus eſt conatus noſter, & omnis humanus labor inutilis.

Eritis mihi ſancti, quia ſanctus ſum ego Dominus, & ſeparaui vos à cæteris populis, vt eſſetis mei. Leuit. 20. b.

IN hac Concione primò dicemus, quid à nobis requirat Dominus, quando ait: ***Eritis mihi ſancti,*** deinde rationes explicabimus quibus ad ſanctitatis ſtudium nos exhortatur. Hæc enim duo continet ſcriptura, quā ex Leuitico propoſuimus. Verba hæc. ***Eritis mihi ſancti,*** quid ſibi velint, nō aliunde meliùs diſcitur, quàm ex ipſo Moyſe, apud quē iterum & iterum inculcantur. Cap. 11. Leuitici, cum decreuiſſet Dominus inter muonda, quibus veſci liceret, & immunda animantia, à quibus abſtinere deberent Iudæi, adiecit in fine. ***Sancti eſtote, quia ego ſanctus ſum:*** Rurſus poſt immunditias & ominationes varias quibus contaminauerunt ſe Gentes, à quibus populum ſuum quàm longiſſimè remotum eſſe volebat, cap. 18. eiuſdem libri recitatas, in principio ſtatim cap. 19. ad omnem cœtum filiorum Iſraël per Moyſen dici iuſsit. ***Sancti eſtote, quia ego ſanctus ſum Dominus Deus veſter:*** Iterum cap. 10. eiuſdē libri, iubente Domino eadem ad populum Moyſes loquitur, vbi & verba thematis noſtri ſcribuntur. Quæ loca ſi quis conferat, & diligenter ea quæ præcedunt inſpiciat, intelliget non aliud eſſe Sācti eritis, quam ſegregati eritis ab omni quod immundū eſt. Verùm multa Iudæis immunda erant, quę iam non itidem immunda habentur. Immun-

dũ eſt, vt in genere dicam, quidquid in mũdo eſt. Vt ergo ſanctus ſis, ſepara te à mũdo. Atq; vt intelligas, quid nomine mundi ſignificare velim, nõ tam verbis quam rebus docebo. Legis in Eſaia: *Vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum, & ad planctum, & ad caluitium, & ad cingulum ſacci, & ecce gaudium & lætitia, occidere vitulos & iugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinũ, comedamus & bibamus, cras enim moriemur.* Ecce mundus. Vbi comeditur vitulus ſeu aries de medio armenti vel gregis iuxta ſcripturam, vbi bibitur vinũ in dulcedine, vbi ſuauiter ac ſecurè viuitur, ibi mũdus. Mundus eſt, vbi gaudium & lætitia. Recede, recede, exi inde, ſepara te vt ſanctus ſis, imò ſepara te vt viuas. Nam ſcriptum eſt: *Ducunt in bonis dies ſuos, & in puncto ad inferna deſcendũt.* (Iob 21. b.) Præter hunc eſt alius populus, cuius ſtudia in Geneſi ſic deſcribit Moyſes. (Gene. 11. a.) *Venite, faciamus nobis ciuitatẽ & turrim, cuius culmen pertingat ad cœlum, & celebremus nomen noſtrum antequam diuidamur in vniuerſas terras.* Celebremus, aiunt, nomen noſtrũ, ædificemus, ciuitatem & turrim altiſsimã, vt perpetuam memoriam conſequamur, vt nunquam obliuioni tradatur nomen noſtrũ, ſed noſtri perpetuò memores ſint poſteri. Et hic mũdus eſt. Mundus eſt, vbi ædificatur Babel. Hæc ædificatur non iam in vna tantùm parte orbis, in campo Sennaar, ſed vbiq; terrarum, in ciuitate iſta, in locis circumiacentibus, & quod magis mireris, in terra quoque ſanctorum. Quicunq; ſtudia ſua in hoc conferunt, vt parent ſibi nomen, vt magni euadant, vt honorentur in populo, illi ædificãt Babel. Quorum quantus ſit numerus, quis valeat dicere? hic ieiunijs atterit carnem, orationi inuigilat, iuſtis operibus inſiſtit, vt nomen ſanctitatis conſequatur. Ille noctes ducit inſomnes, exhaurit ſpiritus, ingenium vexat, vt audiat, doctus eſt, inſignis concionator eſt, magnus philoſophus eſt. Alius totus in hoc eſt, vt potens habeatur: propterea ſplẽdidas domos facit, & porticus, & deambulacra, & vaſa, & veſtes. Omnes iſti ædificãt Babel. Fuge qui ſanctus eſſe deſideras: Primi illi ædificatores Babylonicæ turris diſperſi ſunt, diſpergentur & omnes qui imitantur illos, ſicut ſcriptũ eſt: *Incuruabit Dominus habitantes in excelſo, ciuitatem ſublimium humiliabit, humiliabit eam vſque ad terram, detrahet eam vſque ad puluerem, & conculcabit eam pes, pes pauperis greſſus egenorum.* Attendant ambitioſi omnes, qui ad magna adſpirant: illi enim ſunt habitantes in excelſo, & ſciãt, quod altum eſt hominibus, hoc abominationem eſſe coram Deo. Deſcripſimus duo genera hominum, quorum alterũ delicijs, alterum gloriæ deditum eſt: præter hæc eſt tertium genus, quod pro Deo colit Mammonam, gens idololatra ſemẽ ſanguiſugæ, populus inſatiabilis, dicens, adfer, adfer, & cùm multa attuleris, vſq; adhuc audis, adfer, adfer, & nunquam audis, ſufficit. Apud hos vel imprimis eſt mundus, & fruſtra homines ſunt. Nam vt ait Poëta.

Pronaque cum ſpectent animalia cætera terrã,
Os homini ſublime dedit, cœlumq; videre
Iuſsit, & erectos ad ſydera tollere vultus.

Non aliam certè ob cauſam, niſi vt cœleſtia rimarerur, eaq; ſola amaret ac quæreret, non hæc terrena, quæ mentẽ eius ſatiare nequeunt: vana enim ſunt, promittunt homini fœlicitatem, ſed nõ præſtant, vnde & mẽdacium appellantur. *Filij hominum*, ait Dauid, (Pſal. 4. a) *vſquequo graui corde, vt quid diligitis vanitatem & quæritis mendacium?* vt quid temporalium rerũ amore detinemini, quod eſt vanitas? vt quid tanquam prima extrema ſectamini, quod eſt mendacium? Filij Adam, curuæ animæ & pectora cæca. Dicite mihi qui eſtis huiuſmodi, qui oculos habetis apertos in vmbras rerum temporalium, & ad æterna bona clauſos, intuliſtis in mundum aliquid? efferetis indè aliquid? Nunquid nõ nudi veniſtis? nunquid non nudi recedetis? Quid igitur coàceruatis contra vos denſum lutum, aurum & argentum, terram vtique fuluam & albam? Fuge qui ſanctus eſſe deſideras, fuge qui Deo placere ſtudes, & ſaluare animam tuam. Nam ſcriptum eſt. (1. ad Timot. 6. a.) *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentionem & in laqueum diaboli, & deſideria multa, inutilia & nocina, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum eſt cupiditas.* Audiſtis quid nomine mundi intelligam hoc nimirum, quod beatus Apoſtolus Ioannes, cum ait. (1. Ioan. 2. c.) *Omne quod eſt in mũdo, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum & ſapientia vitæ.* Qui ergo ſegregat ſe ab his, ab hominibus qui dicunt. Comedamus & bibam9, & fruamur bonis quæ ſunt: à filijs Adam, qui ædificant Babel, & aiunt. Celebremus nomen noſtrum à ſemine quoque ſangniſugæ, cuius vox eſt adfer, adfer: Qui inquam ab his omnibus ſegregat ſe, & hoc agit, vt ſoli Deo adhæreat, ille facit, quod ſermo diuinus iubet: *Eritis mihi ſancti.* Tales fuerunt veteres illi patriarchæ. Dictum eſt Abrahæ: Egredere de terra tua, & de cgnatione tua, & de domo patris tui, & veni in terram quam monſtrauero tibi. Et exijt, ait ſcriptura, neſciens quo iret, com- (Gene. 12. a.) migrauit in terram, cuius nec nomen, nec ſitum ſciebat. Non erat alligatus carni & ſanguini, non loco vel patriæ, non denique vllis rebus ſeculi, vnde in terra promiſsionis demoratus eſt tanquam in aliena. Nam

in

in caſulis habitabat, hoc eſt, in tentorijs ſeu tabernaculis quæ hoſpitum ſunt, & non in loco fixè commorantium, quemadmodum (Ad Hebr. 11.) in epiſtola, quam ad Hebræos ſcripſit, docet Apoſtolus, vbi & cauſam huius exponemus. *Expectabat*, inquit, *fundamenta habẽtem ciuitatem, cuius artifex & conditor Deus*, hoc eſt, expectabat aliam patriam ſtabilem ac perpetuam, nimirum cœleſtem. Tales fuerunt & prophetæ Domini. *Ecce ego*, (Eſaie 8.) ait Eſaias, *& pueri mei, quos dedit mihi Dominus in ſignum & portentum Iſraël à Domino exercituum qui habitat in monte Sion.* Ecce ego, promptum & paratum ſe ſignificat in omnem euentum Domini. Dominus abſcondit faciem ſuam à domo Iacob, præſtolabor eum, etiam ſi moram fecerit, & non ego ſolum, ſed mecum pueri mei, hoc eſt, prophetę cæteri, quos dedit mihi Dominus in ſignum & portentũ Iſraël. Prophetæ quia gloriam, diuitias, voluptates contemnebãt, quia omnia vt ſtercora arbitrabantur, & reijciebant, ſpectaculum erant carnali Iſraëli; alijs eos ſtultos dicentibus, alijs aliud dicentibus.

Hoc ſignificare vult Propheta dum ait: *Quos dedit mihi Dominus in ſignum & portentum Iſraël.* Tales fuerunt Apoſtoli quoque, vnde cùm meminiſſet Paulus quorundam, quorum Deus venter erat, qui non niſi terrena ſapiebant, ſegregans ſe ab illis & Apoſtolos cæteros, noſtra, ait, conuerſatio in cœlis eſt. Tales & nos vult eſſe Dominus, ſegregatos ſcilicet à mundo, & ſibi vni addictos, hoc eſt enim quod ait. *Eritis mihi ſancti.* Et planè vrget nos per ea quæ adiungit. *Quia ſanctus ſum ego Dominus, & ſeparaui vos à cæteris populis, vt eſſetis mei.* Quæ verba iam hoc ſecundo loco explicabimus.

Imprimis ait. *Quia ſanctus ſum ego Dominus.* Singula ſuum habent pondus. *Ego* ait. *Ego Dominus.* Nomen quod hoc loco ponitur, nuſquam ab homine inuentum eſt, ſed ab vno ſolo Deo traditum. Eſt enim nomen illud, quod vſque ad Moyſi tempora latuiſſe refert Exodus, nec vlli fuiſſe reuelatum mortalium, non Abrahæ, non Iſaac, non Iacob. Sanctum & adorandum illud nomen eſt, quod ob ſui reuerentiam non profertur ab Hebræis, vt ſcribitur, ſed vel Adonai legunt, vel Eloim. Eſt ineffabile illud nomen, quod à numero literarum Græci τετραγραμματον vocant, quo præter Deum vnum ſolum, primum, nihil denominari poteſt in cœlo vel in terra. Hoc magnum ſuperſubſtantialis Deitatis nomen, interpres, cùm nullam ei parem dictionem inueniret, ſaltem propter ſupereminentiam Dominum tranſtulit. Cùm igitur hic Dominnm audis, illnm cogita, qni omnium inuenit originem, qui in vuluis maternis ſingulorum membra compegit, qui corporibus noſtris ſpiritum infudit, qui vitam dedit & omnia, à quo non ſolum quòd ſunt, ſed & quòd eſſe perſeuerant, habent vniuerſa: illa quoque quæ à philoſophis æterna æſtimantur, & à corruptione quàm longiſsimè remota ſunt, vt cœleſtia corpora & naturæ intellectuales. Quis igitur non tremat audito hoc diuino nomine? quis non pronus adoret? quis non religioſa mente verba dicentis excipiat? Et ſuperſtitiosè, vt ſic dicam, obſeruet? Hinc eſt quòd toties habes diuinis mandatis affixum. Ego Dominus. Non periurabis in nomine meo. Ego Dominus. Non ſtabis contra ſanguinem proximi tui. Ego Dominus. Cuſtodite ſabbata mea. Ego Dominus, &c. Vbique eſt nomen DEI ineffabile, vt videlicet cogites authoritatem præcipientis, & præceptum præterire formides. Dicam ingenuè auditores optimi, quòd ita facilè Dei mandata, ſanctiſsimas ipſius leges paſsim præuaricemur, cauſa eſt, quia non attendimus eius Maieſtatem, quia non conſideramus magnitudinem eius & ſublimitatem. Aſsideo menſæ, bibitur plenis poculis: ne diſsimilis ſim alijs, bibo, & ipſe æquales hauſtus, ſentio perturbari cerebrum, cogito apud me, parua res eſt, confitebor tempore ſuo, in confeſsione omnia purgantur, atque interim ſtat ibi neglectus, contemptus, reiectus ille, cuius eſt cœlum, & cœlum cœli, terra & omnia quæ in ea ſunt, author vitæ & mortis, in cuius fœmore ſcriptum eſt, Rex regum & Dominus dominantium, cuius nomen ſanctum & terribile & in nominabile: quod ſi eſſet ante oculos, qui fieri poſſet, quin temperarem mihi, quin ſegregarem me, & ſtuderem ſanctus eſſe Deo meo? Eritis igitur mihi ſancti, quia ego Dominus. Ego Adonai, Ego ſanctus ſum. Et quid eſt Sanctus ſum? Aliter ipſe, aliter nos ſancti ſumus. Nos participatione, ipſe natura ſanctus eſt, purus, impollutus, & ſegregatus ab omni quod immundum eſt. Verum, quia naturam eius intueri non poteramus, naturam noſtram aſſumpſit, vt in carne DEVM contemplantes, ſecundum ipſum, ceu veræ ſanctitatis abſolutiſsimum exemplar, vitam & mores noſtros componeremus. Intueamur ergo qualis in terra vita eius fuerit, conſideremus locum natiuitatis quæ erat Bethlehem contempta àc paruula ciuitas, viles quoque pannos quibus puerulus inuolui voluit, ſtabulum deinde & durum præſepe, quod in tenera illa ætate pertulit, & vi-

debimus ipſum ab infantia mundum damnaſſe: ea quæ mundus miratur contempſiſſe: diuitias, honores, voluptates reſpuiſſe: atque ſecundum hæc initia tota reliqua ipſius vita decurrit. Nam vſque ad annũ trigeſimum ignotus latuit apud parentes. Dehinc relictis parentibus ſeceſsit in deſertũ, vbi cum beſtijs verſans, vigilijs, ieiunijs, ac longa inædia innocentem carnem atterebat. Relicto deſerto, cœpit prædicare, & prędicauit annis penè tribus, in fame, ſiti, fatigatione: non hoc habens quod vulpes, quæ foueas: & volucres, quæ nidos habent, Conſummato opere prędicationis, ſeipſum pro nobis in mortem obtulit, mortem ignominioſiſsimam, mortem crucis, & ſic vitam finiuit. Audiamus ipſum iam loquentem: *Sancti eſtote, quia ſanctus ſum ego Dominus*, Separate vos à mundo, quia ego à mundo me ſeparaui: Ego diuitias, honores, voluptates contempſi, & vos contemnite. Reijcite ex animo auaritiam, cupiditatem, libidinem, quia ego hæc reieci. Ego Dominus, Ego Adonai. Ego qui vitam vobis donaui & omnia. Hæc meditemur, ſecundum hæc nos ipſos excitemus, cogitemus ita nobiſcum. Ecce Dei Filius, in quo ſunt theſauri ſapientiæ & ſciẽtię abſconditi, in quo inhabitat plenitudo diuinitatis, corporaliter iacet in ſtabulo, latet apud parentes, gloriam fugit, & ego qui cinis ſum & puluis, inutile pondus terræ, quæram ego innoteſcere? magnus haberi & honorari in populo? Ecce Deus meus adeò pauper eſt, vt non habeat vel tantillum, vbi caput reclinet, & mihi nõ ſufficiet tolerabile hoſpitium? Iungam domum ad domum, agrum ad agrum, beneficium ad beneficium? Ipſe in deſerto ſub frigido cœlo manet, humi cubat, ieiunijs atterit carnem, & vadam ego & delicijs affluam? comedam & bibam & dormiam in plumis ſuauiter? Per ſalutem tuam dicebat ille, & per ſalutem animæ tuæ non faciam hanc rem, in æternum non faciam, ſanctus ero Deo meo. Diſcamus huiuſmodi cogitationibus exercere noſipſos, huiuſmodi cogitationibus excitemus in nobis iram. Ira opus eſt, vt cupiditates, quibus hactenus ſecundum mundum obnoxij viximus, vincamus. Ponamus ante oculos ignominiam, ignominia filio eſt, ſi à patre degeneret. Pater noſter eſt, qui poſſedit nos, & fecit, & creauit nos. Is autem Deus eſt, ipſe ſanctus eſt, natura ſanctus, totus ſanctus, nihil cum mundo ei commune aut eſt aut eſſe poteſt. Quanta igitur ignominia, ſi nos, qui genus Dei ſumus, mundi cupiditatibus immergamur, nos præſertim Chriſtiani, quos à mũdo ſemel ſeparauit. Separaui, inquit, vos à cæteris populis, vt eſſetis mei.

Agnoſcamus auditores optimi. Dei erga nos amorem ſingularem. Cùm enim omnium ſit Dominus, quare præ cæteris nos elegit? quare nobis conglutinatus eſt, & non Turcis? Saracenis? aut alijs populis? An quia ſanctiores omnibus eramus, ideo nobis iũctus eſt Dominus? Nonne quemadmodum cæteri omnes, & nos in fæcibus concepti, atque in peccatis nati ſumus? certè & nati & concepti. Quare ergo alijs relictis, nobis adhæſit? Audite quid Moyſes dicat carnali Iſraëli. *Non, quia cunctas Gentes numero vincebatis, vobis iunctus eſt Dominus, cùm ſitis omnibus populis pauciores, ſed quia dilexit vos Dominus*. Et nos quia dilexit, ideo elegit, ideo ſeparauit, vt in omnibus penè epiſtolis ſuis docet Apoſtolus: At quo modo ſeparauit? vtique per fidem & fidei ſacramẽtum, quod eſt Baptiſmus. In Baptiſmo aſperſi ſumus ſanguine ipſius: in Baptiſmo ſignati ſumus Spiritu ꝓmiſsionis ſancto, illius occulta vi ac operatione execti ſumus à corpore diaboli, & inſerti Chriſto. Et cuius rei gratia? proptereáne, vt ducamus in bonis dies noſtros? vt comedamus & bibamus? vt magnas domos extruamus? vt theſauros auri & argenti congregemus? vt celebremus in terris nomina noſtra & faciamus voluntates carnis καὶ διανοιῶν?

Abſit. *Separaui*, inquit, *vos à cæteris populis, vt eſſetis mei*, id eſt, mihi ſoli addicti, meo honori, meo cultui, & obſequio, & viueretis mihi: non mundo, non carni, aut concupiſcentijs veſtris. Atque iſtud ne ignoraremus, immerſi ſumus in aquis, atq; ex aquis rurſus educti in Baptiſmo: illo, vt admoneremur nos mori mundo: hoc, vt ſciremus ad nouitatẽ vitæ nos reſurgere: ita ſanè Baptiſmi ſacramentum ad Romanos explicat Ad Ro. 6. a.
Apoſtolus. *An ignoratis*, ait, *quia quicunque baptizati ſumus in Chriſto, in morte ipſius baptizati ſumus? Conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmum in mortem, vt quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus*. Hinc illa exhortationis vox ad Coloſ. legitur. *Si conſurrexiſtis* Ad Col. 3. a.
cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite, vbi Chriſtus eſt in dextera Dei ſedens: quæ ſurſum ſunt ſapite, non quæ ſuper terram. Mortui enim eſtis, & vita veſtra abſcondita eſt cũ Chriſto in Deo. Mortui eſtis, vita iſta non eſt vita veſtra: alia eſt, quæ ſita eſt in Deo, quæ abſcondita eſt: proinde non debetis hic quærere diuitias, honores, voluptates. *Cùm autem Chriſtus apparuit, &c.* Nunc quidem latet vita veſtra, at non ſemper latebit, ſemel exeret ſe. Si quæritis, Quando? In die iudicij, tunc Chriſtus manifeſtabitur, & vos vnà cum ipſo, ita vt & mundus agnoſcat, vos verè viuere & regnare cum Chriſto, quod iam interim ſibi non perſua-

perſuadet. Mortificate ergo membra veſtra quæ ſunt ſuper terrã fornicationẽ, immunditiã, libidinẽ, cõcupiſcentiã, malã, & auaritiam, quæ eſt ſimulachrorũ ſeruitus, &c. Videtis quomodo doceat Apoſtolus nos commori Chriſto per Baptiſmũ, & rurſus reſurgere cũ Chriſto in Baptiſmo; quare Baptiſmi myſteriũ non leuiter tranſmitti, ſed hæc quæ ſignificat & requirit per omnem vitam meditari, in his exerceri oportet, vt mortificationẽ Ieſu Chriſti in corpore noſtro perpetuò circumferamus, id eſt, vt exẽplo Chriſti Deo viuamus mortui mundo, hoc eſt, vt ſancti ſimus, quemadmodũ ipſe ſanctus eſt. In hoc enim ſeparati ſumus, imò ad hoc nos obſtrinximus. Conſiderate enim & repetite diligenter, quid in Baptiſmo actum eſt. Venimus ad fontem, occurrit nobis Sacerdos, antequam immergeret, interrogauit vnumquemq; noſtrũ. Abrenuntias Sathanæ? Reſpondimus ſinguli. Abrenuntio. Et omnibus pompis eius? Reſpondimus. Abrenũtio. Et omnibus operibus eius? omni vanitati & gloriæ ſeculi? faſtui? luxui? voluptatibus? breuiter omnibus vitijs? Reſpondimus. Abrenuntio. En ſeries cautionis noſtræ. Ecce fœdus quod cum Deo iniuimus, retractare non poſſumus, ſanguine Chriſti ſubſignatum eſt, annulo Spiritus ſigillatum eſt. Quàm igitur indignam rem faciunt, qui poſt Baptiſmũ, mundi cupiditatibus ſe rurſus immergũt, audite, qui comeſſationibus & potationibus vacatis, qui laſciuitis in ſtratis veſtris, qui pompoſè inceditis, qui coniungitis domum ad domũ, & agrũ agro copulatis vſq; ad terminum loci, fidem negatis, ſanguinem teſtamenti polluitis, ſpiritui gratiæ contumeliam facitis: Quãtum nefas? & vt amplius aliquid dicam, cultũ Dei trãsfertis ad idola. Non miremini: An non idolum eſt Mammon? an nõ idolum eſt voluptas? Nónne de ijs, qui remiſsè ac delicatè viuunt, pronũtiat Apoſtolus, quòd ipſorum Deus venter ſit; quos & deflet? Et quis non defleat miſeros & infœlices? Eſto namq; delicientur hodie & cras & annos decem, & viginti, & triginta, & quinquaginta, & centũ etiam, quod eſt impoſsibile: imò ſi vultis, ponamus etiã quid vltra centum: quid eſt, quid inquam eſt? quid totum eſt? Vna hora obliuionem faciet luxuriæ magnæ, & relinquent omnia ſua alijs, & deſcendent ipſi in abyſſum, hoc eſt in infernũ, ibi fumus tormentorũ eorũ aſcendet in ſecula ſeculorũ. Talem ergo ducere vitam, non eſt planctu mentis dignũ: Dico ego, ſi totus orbis ſumptis lachrymis eos defleret, ne ſic quidẽ dignè deflerentur. Et tamen hodie fœlices hi æſtimantur atq; beati, tãta eſt cæcitas hominũ, ſed tempus eſt, vt dicendi finẽ faciamus.

Audiſtis auditores optimi, quid Domin⁹ requirat à nobis, quando ait: *Eritis mihi ſancti*, & quib⁹ rationibus, ad ſanctitatis ſtudiũ nos exhortetur. Obſecro iam per miſericordiam ipſius, per amorẽ illum ſingularẽ quo dilexit nos, non ſint fruſtra dicta. Memores ſimus perpetuò cautionis, quã in Baptiſmo præſtitim⁹, verſetur ſemper ante oculos ſanguis quo ibi adſperſi ſumus: attendam⁹ iugiter ſpiritum, quo obſignati ibi ſumus; cogitemus, quòd impreſſus animis noſtris ſit character indelebilis, quo agnoſcemur & apud inferos, quòd ad populum Dei pertinuerimus: & ſeparemus nos à mundo, quia ſeparauit nos Dominus ipſe.

Quid eſt (hoc, vt ſanctũ & adorandũ ac magnũ illud diuinæ eſſentiæ nomẽ, quod Græci ανεκφωνητον vocant, et ab Hebræorũ magiſtris, Sem ham mephoras, hoc eſt nomen ſeparatũ, non immeritò appellatum eſt literis quibus ſcribitur exprimã, quia ſeparauit nos יהוה) ſeparauit inquã à maſſa perditionis, à corpore diaboli, à populo infideli; atque id gratuita ſua miſeratione, ob nullã prorſus merita noſtra. Huius memores ſimus, & quod ſeparationis ratio exigit, vni Deo adhæreamus, vt quemadmodum ipſe ſanctus eſt, & nos ſancti ſimus. Ipſi honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

SVPER EANDEM ſcripturam Homilia II.

Eritis mihi ſancti, quia ſanctus ſum ego Dominus, & ſeparaui vos à cæteris populis vt eſſetis mei.

SCripturam hanc Leuitici heſterno die tractauim⁹, ſed in genere vt meminiſtis, quare viſum nobis eſt eã rurſus proponere, atq; ab ea hunc quoq; ſermonẽ auſpicari, in quo dicem⁹, nõ quid à quouis Chriſtiano quodtum fecimus, ſed quid ab ijs potiſsimùm quos in Sacerdotium elegit, requirat Dominus. Et oro vos beatiſsimi Patres, & ſi dignum ducitis ſanctiſsimi fratres, vt non me attendatis innenẽ pollutum labijs, rerũ inpertũ ac multis inuolutum peccatis, ſed eũ, cuius voluntatẽ vobis annuncio, hoc eſt, Ieſum Chriſtum, & eius verba æſtimate, non mea, quæ per os meum audituri eſtis. Confido enim quòd in ore meo erit. Et quamuis multos hic videam non ſacerdotes, plurimos tamen adeſſe ſcio, qui hoc honore gaudent; plures adhuc qui ad hunc deſtinati ſunt. Illi ergo præbeant aures mihi attentas, imò ſilentium præbere quicunque præſentes eſtis, omnes inſtruet ſermo meus, diſcent

diſcent & non ſacerdotes, quo timore adſiſtere debeant diuinis myſterijs: diſcent, in quo honore habere debeāt ſacerdotes: obiter quoque, quam ab eis ſanctimoniam exigat Deus, audituri ſunt.

Leuit. 20. *Eritis mihi ſancti, quia ſanctus ſum ego Dominus, & ſeparaui vos à cæteris populis, vt eſſetis mei.*

Leuit. ca. pit. 11. 20. 1. Pet. cap. 1. VErba hęc quanquàm ad omnes omninò, qui in populo Dei cenſentur, pertineant, vt in Leuitico videre eſt, & in priori epiſtola beati Apoſtoli Petri, imprimis tamē ſpectant ad ſacerdotes. Illos enim ſeparauit Dominus, non ſolùm à nationibus Gentiū infidelium, à Turcis & Saracenis, ſed à ſuo quoque populo, hoc eſt, à Chriſtianis cæteris. Vnde & maiore ſanctitate pollere debēt, quàm ipſum vulgus Chriſtianorum. Quod dicimus, clarum erit, ſi modum expoſuerimus quo eos ſeparauit. Chriſtianos à cęteris populis ſeparauit fide & fidei ſacramento, hoc eſt, Baptiſmo, quemadmodum heri diximus. Sacerdotes à Chriſtianis cæteris diſcreuit ordinatione. In ordinatione dictum eſt eis. *Accipite Spiritumſanctum, quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis, & quorū retinueritis, retenta ſunt, accipite Spiritumſanctū.* Quotquot in Chriſto baptizati ſumus, Spiritumſanctum accepimus, ſicut ſcriptū

Ad Tit. 3. eſt. Saluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritusſancti, quem effundit in nos abundè per Ieſum Chriſtū Dominum noſtrum. Sed alius eſt ille ſpiritus, alius ille de quo nunc ſermo eſt. Alium dum dico, non diuerſum intellige ſecundū naturam, ſed ſecundum operationem, vim, & energiam. Nam qui in Baptiſmo nobis datur Spiritus in hoc datur, vt illo ſancti ſim⁹. Qui autem in ordinatione datur ſacerdotibus, in hoc eis datus, vt alios ſanctificandi habeant poteſtatem, quæ duo longè vtique diuerſa ſunt, atque hoc exprimunt verba illa: *Quorum remiſeritis peccata, & remittuntur & quorum retinueritis, retenta ſunt.* Quæ qui rectè intelligit, videt omnes omninò qui orbem incolunt Chriſtianum, atque in eo verſantur, pedibus ſacerdotum eſſe ſubiectos, non plebeiam tantùm multitudinem, ſed ipſos quoque Reges ac Principes. Quid enim aliud eſt, Quorum retinueritis peccacata retenta ſunt, quàm quorum peccata vos non remiſeritis, nequaquam remiſſa ſunt? Torqueat ſe Lutherus, aſcendat in cœlum, deſcendat in abyſſum, eat quò velit, aliam reconciliationis viam haud inueniet, quàm per manus ſacerdotum. Si ergo omnes, ipſi quoque reges & Principes ad genua ſacerdotum impetrare debent peccatorum ſuorum remiſsionem, certè ſubiecti eis ſunt, & Rege maior eſt Sacerdos. Et quomodo non maior? cùm huius poteſtas non corpus tantùm, quemadmodum illius, ſed ipſam etiam animam contingat, & ad cælos vſque peruadat, adeò vt quæcunque ipſe ligauerit ſuper terram ſint ligata & in cœlo: & quæcunque ſoluerit ſuper terram, ſint ſoluta & in cœlo. Diuina eſt hæc poteſtas, quam Deus optimus, neque angelis, neque archangelis, ſed nec ipſis ſupremæ hierarchiæ ſpiritibus datam eſſe voluit. Vnde hoc aſſerimus? Ex Eſaia. *Volauit ad me*, ait Eſaias: *Vnus de Seraphim, & in manu eius calculus quem forcipe tulerat de altari, & tetigit os meum, & dixit. Ecce tetigi hoc labia tua, & auferetur iniquitas tua, & peccatum tuum mundabitur.* En annunciare potuit Seraph remiſſum iri Prophetæ peccatum ſuum, non autem remittere: Auferetur, ait, iniquitas tua. Non ſic ſacerdos: eius vox eſt: Abſoluo te ab iniquitate tua, ſiue abſoluo te à peccatis tuis. Nec vana vox eſt, ſed quod dicit, verè, & efficaciterq́; facit. Quanta igitur dignitas ſacerdotum: quibus talis poteſtas conceſſa eſt, quibus tam ſacer principatus commiſſus eſt, qui dij in terris poſiti ſunt. Dei ſiquidem eſt remittere peccata. Vnde dicente Saluatore ad paralyticum. *Remittuntur tibi peccata, dicebant Iudæi. Quis poteſt remittere peccata niſi ſolus Deus?* Teſtimonium hoc verum eſt quanquam ab infidelitate profectum. Nemo ſiquidem peccata remittere poteſt niſi Deus, vel certè cui diuina poteſtas fuerit communicata. Illa nulli tum mortalium communicata erat, ſed nec ante vlli vnquam fuerat, non Patriarchis non Prophetis. Magnus erat apud Deum Moyſes, magnus item Helias. Ille prece ſtrauit Amalech, hic verbo cœlum clauſit, vt cætera taceam admiranda quæ fecêre: ac tanti cum eſſent, neque hic tamen, neque ille quenquam à peccatis valuit abſoluere. Non enim eis dictum erat. *Quorum remiſeritis peccata remittuntur eis.* Agnoſcamus Patres dignitatem noſtram, agnoſcamus inquam & cogitemus, quanta ſanctitate pollere debemus qui in tanto gradu poſiti ſumus. Non ſatis eſt ſi à crapula & ebrietate abſtineamus, ſi fornicationem fugiamus, ſi auarititiam deteſtemur, ſi gloriam mundi non quæramus: maiorem ſanctitatem requirit tantum miniſterium. Et quam tandem? Dicam quod mihi videtur, & verum me dicturum puto: Vt à tumultu & negotijs ſeculi ſeparati, in lege Domini meditemur die ac nocte, vt precibus & orationibus iugiter vacemus, vt rerum humanarum obliti, cunctisque, quæ in terra ſunt ſuperiores effecti, in cœlis verſemur cogitatione & affectu, vt hoc

Eſai. 6. cap. Luc. 5. c.

geratur

gerarur in mentibus noſtris quod in corde
Eſai. 26. illius qui dicebat, *Nomen tuum & memoriale tuum in deſiderio animæ.* Anima mea deſiderauit te in nocte, ſed & ſpiritu meo in præcordijs meis de luce vigilabo ad te. Sed dicetis mihi. Hoc Carthuſianorum eſt, & eorum qui in monaſterijs agunt. Audite me beatiſsimi Patres, & ſi dignum ducitis ſanctiſsimi fratres. Nonne à plebeia multitudine ſeparauit nos Dominus? certum eſt, & nos iam declarauimus. Et nonne à plebe requirit Dominus, vt crapulam, ebrietatem, fornicationem, & cætera mundi inquinamenta vites? Ignorare hoc non poteſt qui Paulum legerit. Niſi ergo à tumultu, & negotijs ſeculi nos ſeparauerimus, & hoc egerimus quod diximus, qua in re cæterum populum ſuperabimus, cui eſſe æquales, confuſio nobis eſt?

Neque verò craſſa illa duntaxat in plebe deteſtatur Apoſtolus, ſed tantam omninò ab ea ſanctimoniam exigit, vt non ferat vel μωρολογιαν, id eſt, ſtultiloquium nec ευτραπελιαν, Ait enim ſic (attendant et non ſacerdotes, vt intelligant quid requirat chriſtia-
Ad Ephe. 5. niſmus.) *Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia nec nominetur in vobis ſicut decet ſanctos, aut turpitudo, aut ſtultiloquium, aut ſcurrilitas* hoc eſt, ευτραπελια ea enim voce vtitur Paulus, *ſed magis gratiarum actio,* hoc eſt, Volo vos in congreſsibus veſtris & conuiuijs, Chriſti meminiſſe & beneficiorum eius, non ea loqui quæ ſtulta ſunt, vel quibus alijs riſum moueatis: ea enim indigna ſunt, Chriſtianis. *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. Vt filij lucis ambulate.* Fructus autem lucis eſt in omni bonitate, & iuſtitia, & veritate, probantes quid ſit beneplacitum Deo. *Et nolite inebriari vino, in quo eſt luxuria, ſed impleamini Spirituſanto, loquentes vobiſmetipſis in pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus, cantantes & pſallentes in cordibus veſtris, Domino gratias agentes ſemper pro omnibus in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti Deo & Petri, &c.* Si ad hæc plebem hortatur Apoſtolus, quid nos facere oportet, non inquam, qui tanto gradu à plebe diuidimur? Neque verò hac re tantum ſeparati ſumus, quòd ligandi ſoluendique poteſtatem præ alijs accepimus, ſed & hoc à cætero populo differim⁹, quòd ſacrificandi poteſtas penes nos ſit. Nobis, non alijs dictum eſt, *Hoc facite in meam commemorationem.* Et quid eſt, hoc facite in meam commemorationem? Vtique conſecrate corpus & ſanguinem meum, offerte, ſumite, & alijs adminiſtrate. Conſideremus quanta ſint hæc. Ad hoc antem plurimùm iuuabit ſextum caput Eſaiæ quod ſic habet.
Eſaia 6. *Vidi Dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum & eleuatum, & ea quæ ſub ipſo erant replebant templum. Seraphim ſtabant ſuper illud, ſex alæ vni, & ſex alæ alteri. Duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius, & duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, & dicebant: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum, plena eſt omnis terra gloria eius. Et commota ſunt ſuperliminaria cardinum à voce clamantis, & domus repleta eſt fumo. Et dixi. Væ mihi, quia tacui, quia vir pollutus labijs ego ſum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito, & Regem Dominum exercituum vidi oculis meis.* Dominus quem hic vidit Eſaias non Pater fuit, ſed Filius ipſe qui dixit: *Hoc facite in meam commemorationem,* quod diſcere licet ex Euangelio Ioannis. Cùm enim dixiſſet beatus Euãgeliſta de Iudæis loquens, propterea non poterant credere, quia iterum dixit Eſaias, Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, vt non videant oculis & corde intelligant, & conuertantur & ſanem eos, quæ verba ex hoc 6. capite tranſcripſit, continuò ſubiecit.

Hęc dixit Eſajas, quando vidit gloriam eius, & locutus eſt de eo. Chriſtum vtique ſignificans, in quem illi credere nolebant. Quam igitur tremendum ſacrificium & horrore plenum, in quo hoſtia eſt ille qui maieſtate ſua non terram modò, ſed & cœlum implet. (Hoc enim ſignificatur illa hypotyposi, qua deſcribitur ſedere ſuper ſolium excelſum & eleuatum, atque ea quæ ſub ipſo ſunt replere templum.) Sed & quàm magni illi, quibus operantibus ſacrificium hoc initiatur, perficiturque, ad quorum voces, panis in corpus & vinum in ſanginem trãſelementatur: in corpus, inquam, & ſanguinem eius, cuius gloriam obtueri non velent Seraphim: velant enim facies ſuas. Nam quod noſter textus habet faciem eius, rectè interpretari poſſumus, faciem ſuam, vel facies ſuas. Non enim diſtinguunt Hebræi pronomina reciproca à non reciprocis, quemadmodum nos Latini. Nec facies tantùm velant ſed pedes. Quare facies velent, iam diximus. Et quia nonnulli fortè minus aduerterunt, iterum dicemus. Velant facies ſuas, ſimul vt excludant radium è throno prodeuntem, eò quòd ferre non poſſent immenſam illius gloriam, ſimul autem vt religionem ſuam ac reuerentiam ſignificent, quam habent erga Dominum. Et quum plurimam habeant erga conditorem reuerentiam, & hanc vndiquaque conentur præſtare, nec aſſequantur quod expetunt, idcirco & pedes tegunt, vt quod deeſt affectui, hoc velo obtegant. Iam vt intelligamus promptam eorum obedientiam, poſtquàm dixit, duabus

velabant

velabant faciem, & duabus velabant pedes, adiecit, & duabus volabant. Et quidnam di cebant, iam audiſtis. Hoc vtique: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus exercituum.* Plena eſt omnis terra gloria eius, quia nihil natura ſanctum, niſi ipſe, ideo ter dicunt Sanctus. Quoniam autem vbique quaſi literis inſcripta videtur diuina eius potentia, idcirco accinunt. Plena eſt omnis terra gloria eius. Atque huius de quo iſte dicuntur, Sacerdotes quotidiè in altari corpus conſecrant, offerunt, ſumunt. Quoto ergo hos in ordine collocabimus? quantam autem ab eis integritatem exigemus? quantam religionem? Conſiderate, quales manus illa adminiſtrantes eſſe oporteat? qualem linguam? quæ verba illa proferat? qua deniquc re non puriorem, ſanctioremq; conuenniat eſſe animam, quæ tantum illum Dominum quotidie recipiat, ſanctiſsimum illud corpus ſacratiſsimum ſanguinem illum, in quo pacificata ſunt atque inſtaurata, & quæ in cælo & quæ in terra ſunt. Conſiderate apud vos. Nos quia ſemel cœpimus, pergemus in Eſaia, & reliqua quæ ex ipſo propoſuimus, exponemus.

Videns Propheta Dominum in illa maieſtate, videns hinc atque hinc Seraphim cæleſtes illas virtutes ſtantes timoris ac ſtuporis plenas, videns ad voces earum moueri cœlum (commota ſunt enim ſuperliminaria cardinum à voce clamantis hoc eſt, clamantium phraſi Hebraica) cupiebat quidē ſeiungere & vnà cum ipſis dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus,* ſed non audebat, atq; hoc eſt quod plangit dum ait. *Ve mihi quia tacui,* id eſt, quia tacendum mihi iudicaui. Sed quare ſibi tacendum eſſe cenſebat? quam ob cauſam non audebat voces ſuas iungere & dicere cum Seraphin, Sanctus, Sanctus, Sanctus? Cauſſam ne ignoremus, ipſe expreſsit, *quia,* ait, *vir pollutus labijs ego ſum.* Ob polluta tantum labia hoc non audebat. Et vnde illi labia polluta? latenter etiam hoc ſignificauit, dum ait: *Et in medio populi polluta labia habentis ego habito.* Non ſuo ergo vicio, ſed ſocietate populi polluta labia habentis, cum quo loqui ſæpiſsimè cogebatur, labia incurrerat polluta. Sed illa ne indignum reddebant Prophetam laude Dei? Sic ſanè. Nam hoc eſt quod plangit, niſi fortè quis dicere velit ex ſcrupuloſitate id profectum, quæ vtique longè fuit à corde Prophetæ, Sed quorſum hæc? conſpectant quo cætera. Cupimus modis omnibus perſuadere, quid requirat ſacerdotium, quantam integritatem, quantam ſanctimoniam, atque ad eam rem non parum facit locus iſte. Nam ſi ſanctus Propheta ob polluta tantùm labia, hoc eſt, ob leue aliquod peccatum, atque ex genere illorum, ſine quibus præſens hæc vita non ducitur, indignum ſe fatetur Dei, nec audet dicere cum Seraphim, Sanctus, Sanctus, Sanctus, qualem obſecro eſſe eum oportet, qui non cum Seraphim modò Sanctus, Sanctus, Sanctus cantat, ſed illa quoque per linguam verba promit, quæ proferre nec ipſa Seraphim audent, dumque proferri audiunt, tremunt ac horrent. Satis ne huic fuerit, ſi crapulam, ebrietatem, fornicationem, atque alia id genus craſſa peccata vitet? Nonne ab omni prorſus humana contagione alienus eſſe debet? & hoc ne ſuffecerit? nónne angelum eſſe oportet? certè angelum, imò pluſquam angelum, quum ei datum ſit quod angelis non eſt conceſſum. Nuſquam enim ad eos dictum eſt. *Hoc facite in meam commemorationem.* Puto me oſtendiſſe quod in exordio concionis propoſui, videlicet, verba hæc, *Eritis mihi ſancti quia ſanctus ſum ego Dominus, & ſeparaui vos á cæteris populis vt eſſetis mei,* imprimis ſpectare ad ſacerdotes, atque adeò maiore eos ſanctitate pollere debere, quàm ipſum vulgus Chriſtianorum. Quod quidem nec ipſa ſcripura tacuit, dū peculiares refert cauſſas, ob quas eos vult eſſe ſanctos, Leuitici 21. Incenſum Domini, & panes Dei ſui offerunt, & ideo ſancti erūt. Sunt verba Domini Dei ad Moyſen ſuper filijs Aaron, Ego elegi filios Aaron, & à cætero populo ſeparaui, vt miniſtrent in conſpectu meo, & incenſum & panes offerant, & quia hoc præ cæteris ſortiti ſunt miniſterium, ideo ſancti erunt, ſancti tanquam, erunt, non vulgariter quomodo cæteri, ſed excellenter. Hoc enim ſignificat nota illationis, & ideo ſi quæras, quam ab eis exigebat ſanctitatem, quam non itidem à cætero populo? Dico, variam & multiplicem.

Imprimis non à ſordibus ſolùm & inquinamentis peccati mundos eos eſſe volebat, quod omnium eſt, ſed & animum habere liberum prorſus, nullis curis, nec vllo mœrore ſeculi offuſum. Vnde cùm terram diuiderent, & poſſeſsione partirentur vndecim tribus, Leniticam tribum nihil de illa diuiſionis portione percipere voluit, vt quæ operationibus diuinis inſiſtebat, in nulla re auocaretur, nec cogitare aut agere ſecularia cogeretur, ſed alijs terram colentibus, illa tantùm Deum coleret, & ad victum atq; alimentum ſuum ab vndecim tribubus de fructibus qui naſcebantur, decimas reciperet. Secūdo nō ſolum à largiore potatione quā & cæteri vitare debebant, verùm & ab omni potu tum vini, tum ſiceræ abſtinere eos volebat tēpore miniſterij. Sic enim legimus in Leuitico: *Vinū & omne quod inebriare poteſt, non biberis tu & filij tui, quādo intrabitis in taberna-* Leuit. cap. 10. b.

tabernaculum teſtimonij, ne moriamini, quia præceptum ſempiternum eſt in generationes veſtras, & vt habeatis ſcientiam diſcernendi inter ſanctum & prophanum, inter pollutum & mundum, doceatisque filios Iſrael omnia legitima mea, quæ loquutus ſum ad eos per manum Moſi. Tertio tam ſublimen volebat eſſe eorum conuerſationem, vt ex ea & ipſe ſanctus agnoſceretur, & populus ad ſanctitatis ac virtutis ſtudium excitaretur. Vnde filius Aaron Nadab & Abin ob temeritatem à Domino percuſsis, Hoc eſt, ait Moſes, quod locutus eſt Dominus. *Sanctificabor in his qui appropinquant mihi, & in conſpectu omnis populi glorificabor.* Quorum verborum hic eſt ſenſus. Agnoſcat ſanctus ex munditia, & ſanctitate miniſtrorum, non permittens malos mihi miniſtrare.

Conſiderate patres beatiſsimi miniſterium veſtrum & cum illorum conſerte miniſterio, qui ſecundum ordinem Aaron miniſtrabant. Illi quemadmodum audiſtis panes offerebant, vos non panē offeretis: vel ſi panē, certe non huius generis qui è terra educitur, ſed quem offertis panem de cœlo deſcendit, & dat vitam mundo. Illi brutorum animalium carnes immolabant & ſanguinem: vos non huiuſmodi animalium carnes & ſanguinem, quæ auferræ non poſſunt peccata, ſed immolatis agnum immaculatum & incontaminatum Ieſum Chriſtum, ſanctiſsimum corpus eius, ſacratiſsimum ſanguinem eius, in quo ſemel pacificata ſunt atque inſtaurata, & quæ in cœlis & quæ in terris ſunt. Si ergo illos ob hoc ipſorum miniſterium ſanctos eſſe oportebat, nec vulgariter ſed excellenter ſanctos, quales vos eſſe oportet, quorum miniſterium tanto præſtantius eſt, quanto lex noua præſtat veteri: Sicut enim ſe habet lex ad legem, ſic ſacerdotium ad ſacerdotium. Quales, inquā, vos eſſe oportet, quam ſanctos, quam puros, quam à terrenis actibus & curis elongatos, quam abſtemios, quam ſobrios, quam ſublimis & excellentis conuerſationis: Multa de vobis ſcripſit Cyprianus, multa Hieronymus, multa Ambroſius, multa item Chryſoſtomus, atque alij tum Græci tum Latini, præclare ſcripſerunt: ſed minus eſt quidquid hactenus aut ipſi, aut alij ſcripſere. Vtcunque à purgatis mentibus concipi poteſt quid requirat Sacerdotium, quantam integritatem, quantam religionem, quantam ſanctimoniam. Quare Patres beatiſsimi, hoc agite, diſpicite vobis locum aptum contemplationi, tempus ad eam rem oportunum eligite, & in ſilentio cordis verſate, quis ſit quem quotidie offertis, cuius corpus quotidie manibus veſtris contrectatis cuius ſanguine quotidie labia veſtra prolnitis. Et ſi ſerio id feceritis, ſcio, apprehendet vos in cogitatione veſtra ſtupor vehemens, mirabimini ſupra modum de eminentia miniſterij veſtri, pronuntiabitis non ſolum omni re puriorem, ſanctioremque eſſe oportere, cui tale incumbit miniſterium, ſed & ſumma ope adnitemini tales vos præſtare, vt quemadmodum ipſe ſanctus eſt, & vos ſancti ſitis: ipſi honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

SVPER EANDEM ſcripturam Leuitici, Homilia. III.

Eritis mihi ſancti, quia ſanctus ſum ego Dominus, & ſeparaui vos à cæteris populis vt eſſetis mei.

NON miremini Auditores optimi, ſcripturam hanc Leuitici, iam tertio à nobis proponi. Facimus id exemplo eius à quo profecta eſt. Ipſe ſiquidem eius author frequenter admodum per Moſen eam populo ſuo propoſuit, quemadmodum videre eſt in Leuitico. *Leuitic. 11. 19. 20. d.* Quod eo ſane conſilio fecit, vt populus hāc in perpetua haberet memoria, nec vnquam ſibi pateretur excidere, quam tanto ſtudio ſibi commendatam nouerat. Idipſum nōs agimus, cupimus modis omnibus hæc verba imprimere animis veſtris, & quia vanus eſt noſter labor, niſi cœleſte numen aſſpiret idcirco gratiam imploremus.

Eritis mihi ſancti, quia ſanctus ſum ego Dominus, & ſeparaui vos à cæteris populis, vt eſſetis mei.

IN prima noſtra concione diximus, quid ab omnibus in vniuerſum Chriſtianis requirat Dominus, quando ait: *Eritis mihi ſancti.* In ſecunda, quid ab ijs, quos à cæteris ſeparauit, vt ſacerdotio ſungantur in populo. In hac tertia dicemus, quam longe abſimus ab hoc quod eſſe debemus. Et ſcire vos volo auditores optimi, quod dum huius rei cogitationibus me exercerem, lachrimæ oboriebantur mihi Et quis temperet à lachrymis? Separati ſumus à cæteris populis, vt ſancti ſimus: & ſanctitate præeunt nos ipſi, à quibus ſeparati ſumus, hoc eſt, Gentes incredulæ. Quis non fleat? cuius oculi non deducant lachrymas? cuius palpebræ non defluant riuis? Separati ſumus, vt in lege Do-

 miui

mini meditemur die ac nocte, vt precibus & orationibus iugiter vacemus, vt rerum humanarum obliti, cunctisqne quæ in terra ſunt ſuperiores effecti, in cœlis verſemur cogitatione & affectu, & ne vmbram quidem horum apud nos videre eſt. Hoc ne lamentatione dignum? Qnis dabit capiti meo aquam, & oculis meis ſontem lachrymarum, & plorabo die ac nocte? Triſte exordium hoc, ſed tale prorſus quale res ipſa exigit, Conſideremus pauliſper ſtudia noſtra, vitam & mores. Quæſo vos, quid agimus? Et ſi à me vultis audire, non grauabor dicere. Hic nouarum rerum cupidus illa ſtudioſe inquirit, quæ ad ſe pertinent nihil, videlicet quid agat Cæſar, quid moliatur Galliarum Rex, quid meditetur Turca, atque de bis domi, de his ſoris, de bis commentatur in templis. Ille totos dies ſpatiatur. Tertius fiſtula ludit ac fides pulſat. Quartus in ratiocinijs & ſupputatione tempus omne conſumit. Qintus iactu gaudet teſſerarum, & longos dies ſallit fritillo. En ſtudia noſtra. Sed hæc ne ſunt magnopere reprehenſione digna magnopere prorſus. Dum enim hæc agimus, negligimus Prophetas, negligimus Paulum. Non legimus Euangelia. Et quia in his non verſamur, aut frigide verſamur: neſcimus quid ſit Chriſtianiſmus, neſcimus qna re apprehendatur inſtitia, ignoramus iudicia Dei, & deſcendimus abſque vllo numero ad infernum. Quid me adſpicitis? An non Scriptura hoc dicat? Scriptum eſt. *Propterea captiuus ductus eſt* Eſai.5.d *populus meus, quia non habuit ſcientiam, & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius ſiti exaruit. Propterea dilatauit infernus animam ſuam, & aperuit os ſuum abſque vllo termino, & deſcendent fortes eius & populus eius, ſublimes glorioſique eius adeum.* Mira verba & propterea reſumamus ea. Populus meus captiuus ductns eſt. In captiuitate, ſame ac ſiti interijt, & dilatauit infernus animam, & aperuit os ſuum abſque vllo termino, & deuorauit in perpetuum puniendum. Quia aliena per vim rapuit? quia libidine exarſit, quia ſcorta aluit? Non multi ſiquidem, ſi illa ſpectemus, ſanctè & non innocenter vixere. Quare ergo? quia non habuit ſcientiam. Et quam ſcientiam? Num illam quæ ornatè ſecundum Ciceronem lôqui docet: quæ docet conuerſari laudabiliter ſecundum ſeculum? quæ vultum componit? quæ greſſum ſormat, atque in exteriori homine fingendo tota eſt, quam tantopere hodie amplectuntur aulici? de ea ne loquitur ſcientia? Abſit: ea ſiquidem ſtultitia eſt apud Deum. Quam ergo intelligemus hic ſcientiam? ſane illam quæ ſcripturis propria eſt. Ea antem eſt, quæ de remiſsione peccatorum, de inſtitia, de ſalute diſſerit: quæ docet quid gratios Deo, quid dignos cœlo efficiat, quæ res fiduciam pariat, qua ſubnixus audeat egredi animus & ſiſti conſpectui Dei. Hæc in quibus potiſsimum referendis ſcriptura ſacra occupatur, quampluris incognita ſuut. Agnoſcite quod dico. Hic videt ſe quotidie labi ira, inuidia, torpore, libidine, ſuperbia, atque interim dat eleemoſynam, audit ſacrum, legit ſeptem pſalmos, nec quidquam cogitat de mutanda voluntate, atque ob hæc quæ ſacit opera, putat omnia eſſe ſalua. Alius nec hæc adhibet, ſed ſatis ſuperbeque putat, ſi credat in Chriſtum, ob fidem in Cbriſtum certo perſuadens ſibi nihil eſſe periculi Chriſtiano, etiam ſi perdite viuat, etiam ſi luxu diffluat, etiam ſi in πολυμιξίᾳ, ſtrenue ſe exerceat, & omnem turpem actionem patret. En in quibus verſamur tenebris, quia negligimus ſcripturas. Sed pergamus quo cœpimus.

Quia vero ignoramus iudicia Dei, quia neſcimns, quam à nobis requirat Deus iuſtitiam, idcirco non tangimur ſtimulis conſcientiæ, propterea non laboramus in fletu & gemitu, non inſiſtimus precibus & orationibus, non extendimus manus noſtras ad cœlum, cuius habitatorem oſfendimus. Quid ſaciemns in die calamitatis & miſeriæ de longe venientis? ad cuius confugiemus auxilium? vbi relinquemus gloriam noſtram, id eſt, hortos noſtros, ædificia noſtra, vaſa aurea & argentea, beneficia noſtra, quæ gloriam noſtram iam ducimus? Et parum fuerit (ſacerdotibus loquor) ſi nitamur nobis Deum habere propitium, ſeparati ſumus vt pro tota Eccleſia, hoc eſt, vniuerſo orbe oremus, vt ſtemus ſicut Moſes leuatis ſemper inrerioribus animi manibus in cœlum, in confractione in conſpectu Domini ad euertendam iram eius, ne diſperdat populum ſuum, hoc noſtri officij eſt. Et quia reſponſurus puto. Qnotidie conuenimus, decantamus pſalmos, legimus horas. Dico & me legere horas. Sed quomodo legimus? Vix bene cœpimns, & iam finem requirimus. Quanta miſeria? Diuinos illos pſalmos, pſalmos plenos cœleſtis ſuauitatis, quibus nihil dulcius habet tota ſcriptura, legimus ſine mente, ſine affectione, abſque ſpiritu, imo tanquam onus quodam è manibus excutimus, vt de nugis (ne quid grauius dicam) liberius poſsimus cnmmentari. Quanta miſeria? Vbi eſt illud, *Nomen tuum & memoriale tuum in deſiderio animæ. Anima mea* Eſa.26.d

deſide-

deſiderauit te in nocte, ſed & ſpiritu meo in præcordijs meis de luce vigilabo ad te. Seutiunt qui vere ſunt in Chriſto, hos affectus, omnia oſſa eorum clamant : Nomen tuum & memoriale tuum in deſiderio animæ. Nec ſufficit eis dies, impendunt etiam partem noctis, vt ſpiritum præſentem reddaut Deo: Legunt horas poſitis genibus, nndo capite, maxima cum attentione, afficiuntur, transformantur, rapiuntur, cibus ſuauiſsimus eis eſt, dulcis magis quam mel aut fauus: Sed pergamus.

Quia vero neque ſtudia amamus ſcripturarum, neque ſpiritum habemus precum, & vſquam animum ſe oblectare neceſſe eſt, hiue fit vt bona pars noſtrum ea ſectetur quæ carnis ſunt, quæ mundi ſunt, commeſſatioues, potationes: & ne longus ſim, fœdas volnptates : atque adeo his dediti ſumus, vt & ipſas gentes ſuperemus ac fide alienas. Quid attiuet diſsimulare ? Nonue maior luxus in conuiuijs uoſtris quam Geutilium? Nonne diuturniores accubitus apud nos quam apud Gentiles? Nonne maior libertas in menſis noſtris quam Gentiliũ? Statuuntur magna pocula, ebibimus nou ſemel, atque iterum, ſed ſæpius: nec ſatis eſt, quod ipſi ebibamus, ad æquales hauſtus cogimus cæteros, & quia non inebriamur, nec peccare nos putamus, quaſi nou
Eſa 5. c. ſcriptum ſit : *Væ vobis qui potentes eſtis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miſcendam ebrietatem.* Comminatio eſt, nou contra eos qui forte, vt fit, virtutem potus iguorautes inebriautur, ſed contra eos qui quotidie fortia & delicata ac varia vina bibunt, Francia, Rhenana, atque alia, & multum bibuut, nec tamen inebriautur, quia in conſuetudiue venere bibeudi. Hos arguit Propheta. Illi ſunt quos potentes appellat ad bibendum vinum, & viros fortes ad miſcendum in vno ventre inebriatiua. Id euim huius loci Hebræa vox ſignificat, quam & Græci iuterpretes vſurparunt, vertentes οἱ κεραννύντες τὸ σίκερα. Et vt nihil ad nos pertineat comminatio hæc Prophetæ, illud manifeſtum eſt, huinſmodi potationibus impinguari ſen ſum, quem in Chriſtianis, maxime autem in ſacerdotibus Dominus ſemper vigere voluit, ac tenuem eſſe. Impinguatur dico ſenſus, vt quæ vera, quæ ſancta ſuut quæ ſpiritus Dei ſunt, capere nequeat. Vnde cum meminiſſet Eſaias hominum ſui temporis, plebis ac cleri, & omnes vino deditos dixiſſet, intulit. Quem docebit ſcientiam, & quem intelligere faciet auditum, id eſt, hoc rerum ſtatu, quando totus populus ita deditus eſt vino, quando ſacerdotes ſic addicti ſunt menſis & poculis, quis erit capax doctrinæ? (familiare ſiquidem eſt Hebręis auditum pro doctriua vſurpare) Reſpondet ad iuterrogationem ſuam. Ablactatos à lacte, auulſos ab vberibus, hoc eſt, in tota ciuitate hac non ſunt aliqui capaces doctrinæ meæ, præterquam qui adhuc admodum pueri ſunt, hoc eſt, qui tredecim aut quatuordecim duntaxat aunorum ſunt qui ſcilicet nondum per ætatem attigerunt pocula vel mulieres. Cæteri qui viginti ſunt aunorum & ſupra, impingnati ſunt, non intelligunt me concionantem, imo rident couciones meas. Quia manda, remanda, mauda remanda: expecta, reexpecta, expecta, reexpecta : modicum ibi, modicum ibi. Mimiticωs hæc accipiuntur. Habebant Prophetæ frequenter verbum in orę mandandi, quemadmodum in eorum ſcriptis videre eſt, ſæpe ibi legitis: Hæc maudat Dominus, Similiter verbum, expecta & modicum. Iſti ergo dediti vino imitabantur ſermonem Eſaiæ, quemadmodum & hodie facimus, dum ridere aliquem volumus. Quid vis (dicebant) audire Eſaiam? Eſaias uon dicit admiranda, non prædicat noua, ſemper eſt; Hæc mandat Dominus hæc mandat Dominus, illud eſt initium, illud eſt finis concionum eius. Et forte occurrentem ita compellabaut Prophetam. Non cóncionatus es hodie. Hæc mandat Dominus. Expecta Dominum, Adhuc modicum ? Talis erat populus tempore Eſaiæ, talis erat & clerus. Tales & nos ſumus, ſiue populum ſpectes, ſiue clerum. Agnoſcite quod dico. Concionatur quis populo, dicit, quid requirat Chriſtianiſmus, quales ſe præſtare debeant Chriſtiani in conuiuijs & in congreſſibus, quam ſancta ipſorum colloquia eſſe oporteat, quod ſatis non fit à detrectatione & verbis ſpurcis abſtinere, quod ea loqui oporteat, quæ ædificationis ſunt, quod oporteat Chriſti meminiſſe & beneficiorum eius, quodq; nimis gentiles ſunt, qui id non faciuut. Concionatur ita quis & ridetur, Sacerdotum hoc eſt, aiunt, & huiuſmodi concionatorem dicunt melius ſeruire Beguinis. Coucionatur alius clero dicit, quid requirat ſacerdotium, quautam integritatem, quantam puritatem, quantam ſanctimoniam, & nou intelligitur: non. quod verba & voces non intelligant, ſed quia non in animum in ducunt tanta opus eſſe puritate, quia nou perſuadent ſibi illam requiri ſanctimoniam, ſatis eſſe putant, ſi ebrietatem, fornicationem, & craſſa huiuſmodi peccata viteut Illa vero, meditari in lege Domini die ac uocte, precibus & orationibus iugiter vacare, vſque in cœlis verſari cogitatione & affectu, ad monachos ſeu anachoretas reijciunt: Carthuſianorum eſſe dicũt, & phautaſticum eum, qui ſublimis illius

conuerſationis inſignia ab ipſis requirit.
Lætantur proinde in conuiuijs, comedunt,
bibunt, implent ſe vino, non dico inebrian
tur. Quis enim hoc ſerat in ſacerdote? ſed
implent ſe vino; hoc eſt, multum vini ingur
gitant, vadunt ſic cubitum, ſurgunt poſt
ortum ſolis, legunt horas, quibus vna
cum pſalmis aliquot, quos præparatorios
vocant, frigide lectis, ſtatim accedunt ſan-
cta ſanctorum, mundiſsimam illam carnem
Saluatoris, ſacratiſsimum illum ſanguinem,
quo ſumus abluti, ſumunt faucibus heſter-
no mero fœtentibus, ſtomacho heſternam
crapulam eructante, nec vllum ſentiunt ſin-
gultum conſcientiæ. Heu voluptas, quam
impinguas mortalium corda, atque vtinam
ſola eſſet voluptas, minor eſſet noſtra quæ-
rela? Accedit iam aliud malum, & quidem
in exitium vſque dulce. Gentium poëtæ,
doctores ebrij, Tibullus, Catullus, Martia-
lis, Ouidius, Terentius, & cæteri quos enu-
merare longum eſt. Vinum quod iſti nobis
propinant, non modo impinguat, ſed mol-
lit quoque animos & neruos omnes virtu-
tes elidit. Nulla hic opus probatione, res ex-
perientia certa eſt, atque ita cum ſit ta-
men hos paſsim audimus, ſtudioſe legi-
mus, magno labore ediſcimus. Quo deue-
nimus? Sed audio: Hinc verba diſcuntur,
hinc acquiritur eloquentia, rebus perſua-
dendis ſententijsque explicandis maximè
neceſſaria. O flumen tartareum, quis reſiſtet
tibi. Quamdiu non ſiccaberis? Quouſque
volues Euæ filios in mare magnum & for-
midoloſum? Vſquequo ſaxa tua percuties
& ſonabis dicens? hinc verba diſcũtur, hinc
acquiritur eloquentia, rebus perſuadendis
ſententijsque explicandis maxime neceſſa-
ria? Ita vero non cognoſceremus verba hęc,
imbrem aureum & gremium & fucum, &
templa cœli, & alia verba quæ in eo loco
ſcripta ſunt, niſi Terentius induceret ne-
quam adoleſcentem proponentem ſibi Io-
uem ad exemplum ſtupri, dum ſpectat ta-
bulam quandam pictam in pariete, vbi ine-
rat pictura hæc Iouem, quo pacto Danae
miſiſſe aiunt in gremium quondam imbrẽ
aureum, fucum factum mulieri. Et vide
quemadmodum ſe concitat ad libidinem,
quaſi cœleſti magiſterio.

At quem Deum: inquit? Qui templa cœ-
li ſummo ſpiritu concutit, ego homuncio
id non facerem? Ego vero illud ſponte feci,
& libens. Non omnino per hanc turpitudi-
nem verba commodius diſcuntur, ſed per
hæc verba turpitudo iſta confidentius per-
petratur. Non mea ſed Auguſtini hæc ſen-
tentia eſt. Et nihil ſit vobis periculi ex ho-
rum lectione. Nonne nimis Gentiles eſtis,
qui totos dies apud hos verſamini? Nonne
fruſtra Chriſtiani eſtis, qui eas literas tam
chare amplectimini, in quibus ignoratur
charitas Dei, contempta atque irrita eſt crux
Chriſti, admirationi eſt mundus? Nonne
prorſus obliti videmini fœderis in Baptiſ-
mo cum Deo initi, qui tanto ſtudio propha
na ſectamini, imo laſciua, imo falſa, imo im
pia? Quantis adhuc lachrymis expiabitis
hos labores, ſi tamen reſipiſcere contingat:
Repetite ex ijs, quæ in ſuperioribus concio
nibus diximus, quid ſit, Eritis mihi ſancti:
Quid ſit, Separaui vos à cæteris populis, vt
eſſetis mei. His que ſi placet, addite locum,
qui eſt apud Petrum in priori epiſtola cap.
2. Vos autem genus electum, regale ſacerdo
tium, gens ſancta, populus acquiſitionis, vt
virtutes annuntietis eius, qui de tenebris
vos vocauit in admirabile lumen ſuum. Et
locum, qui eſt apud Iacobum capite. 1. Vo-
luntarie genuit nos verbo veritatis, vt ſimus
initium aliquod creaturæ eius, & pudeat
vos ingratitudinis. Elegit vos Chriſtus in
peculiarem ſibi populum, reges fecit ac ſa-
cerdotes, lauit vos ſanguine ſuo, liberauit à
tenebris gentilitatis, & tranſtulit in gratiam
Euangelij, vt liberati iam in ipſius operibus
verſemini, vt & in conuiuijs & congreſsibus
veſtris crebram mentionem faciatis benefi-
ciorum ipſius, vt narretis populis virtutes
eius, hoc eſt, ſtudia: quid fecerit, quid adhi-
buerit ad liberationem humani generis, vt
ſciant hoc pueri, vt ſciant hoc ſenes, quo in
ore omnium verſetur tantum beneficium.
Huius rei gratia acquiſiuit vos ſanguine
ſuo. Hoc eſt quod dicit Petrus. Eandem ſen
tentiam habent verba Iacobi. Voluntariè
genuit nos verbo veritatis. Siquidem dati-
uus eſt, verbo, (etiam phraſi Hebræa, vt ſæ-
pe in pſalmis: Nam Græcos ablatiuo carere
palam nempe eſt) explicans, ad quid geniti
ſumus ſiue regenerati per Baptiſmum, nem
pe ad verbum veritatis diſcendum, creden-
dum, amandum, ſectandum, & opere im-
plendum ac propagandum. Vt ſimus, in-
quit, initium aliquod creaturæ eius, hoc eſt
velut primitiæ, grati ac precioſi. O igitur di-
uinis donis ingratos vos, qui neglecto ver-
bo veritatis, toti eſtis in ediſcendis poeta-
rum fabulis, in recitandis amoribus mere-
tricum & ſtupris virginum, in decantandis
falſorũ deorum laudibus, Iouis, Apollinis,
Mercurij, &c. Nonne bene de vobis apud
Hieremiam Dominus queritur dicens. *Me*
dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & foderunt Iere. 2. e
ſibi ciſternas, ciſternas diſsipatas, quæ contine-
re non valent aquas. Quid eſt foderunt ſibi
ciſternas diſsipatas, me fonte viuo relicto, ſi
non hoc eſt? Obſecro, conuertamus nos ad
meliora ſtudia. Sanctus eſt Dominus, totus
ſanctus, natura ſanctus: & quia natura ſan-

ctus eſt, neceſſario execratur quidquid immundum eſt. Vnde antiquos illos inhabitatores terræ ſanctæ, quia odibilia opera faciebant, diſperdidit, & terram eorum dedit populo ſuo filijs Iſrael, dicens. *Cuſtodite leges meas, atque iudicia, & facite ea, ne & vos euomat terra.* (Leui.20.d) Et quia non permanſerunt in in hoc ipſius teſtamento, & ipſi reiecti ſunt: ac magnifica illa promiſſa facta Abraham, Iſaac & Iacob, ad nos deuoluta ſunt: nos in locum eorum ſucceſsimus, timeamus, ne ſemel nos quoque deſeramur. Timeamus dico, magna cauſſa eſt, Videmus quid catholico ac nobili Angliæ regno acciderit. Quid inuicto populo Germaniæ. Has ſane terras hæreſis ſi non peruaſit, inuaſit tamen magnaque in parte ſubuertit. Timeamus ne deſeramur. Cum enim ſanctus ſit Dominus, ſanctum vult habere populum: ſi ipſi tales nos non præſtiterimus, inueniet qui tales ſe præſtabunt: ſi nati non ſunt, naſci faciet. Ipſi honor & gloria in ſecula ſeculorum.

Amen.

DE MORTALITATE ſuper hanc ſcripturam Geneſis capite.3. Homilia. I.

Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.

SOcrates apud Platonem in Alcibiade diſputans quid homo & quod eius officium. Homo, inquit, non aliud eſt quam anima, hancque noſſe iubet, qui præcipit, Noſce teipſum, Aliter ſane Eccleſia, quæ Apoſtolo baſis & ſedes veri dicitur. Huius vox eſt Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris. Quam & ſemel infigere volens animis noſtris, cæremoniam adhibet ad eam rem in primis accommodam. Et profecto non poſſemus non iugiter circumſerre animo, ſi quod res eſt, perſuaſum nobis eſſet, magna ex parte indè pendere ſalutis noſtræ cum initium, tum progreſſum ac conſummationem, Quod vt efficaciter poſsimus demonſtrare, & velut oculis ſubijcere, numen inuocemus.

Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.

IVgis verſiculi huius meditatio (præter alia quæ ipſi in vobis experimini) primò ad humilitatem, quæ omnium virtutum fundamentum, adeoque ſalutis initium eſt imbuet animum. Secundo rerum omnium quas admirari mundus ſolet, contemptum ſuadebit, qui non parum ad progreſſum, qui in virtute attenditur, facere dinoſcitur. Tertio arctam, quæ ad vitam ducit viam, vſque in deſeſſo pede perambulare faciet, qua in re conſummatio eſt: nam ſcriptum eſt, Qui perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit. Hęc vt eo quo propoſita ſunt ordine exequamur, legimus in volumine Eſaiæ. Ad quem reſpiciam niſi ad pauperculum & contritum ſpiritu, & trementem ſermones meos? (Eſa.66.a) Quod ſeptuaginta reddiderunt, επι τινα επιβλεψω, αλλ' η επι τον ταπεινον, και ησυχιον, και τρεμοντα τους λογους μου. Quæ verſio loco cōmentarij nobis eſt: docet enim non ad fortunam, ſed ad animam pertinere, quod in noſtra editione legitur, niſi ad pauperculum. Initium itaque ſanctitatis eſt humilitas: humilitatis initium, tui cognitio eſt. Cognitio tui in hoc eſt vt vere agnoſcas, quid ſis, & quid futurus ſis, hoc eſt, vt memineris, *quod puluis ſis, quod que in puluerem reuerteris*, (Gen.3.) Et quidem omnes nouimus iſtud. Nam etiam dum pueris cum cinere impreſſus nobis eſt verſiculus. Memento homo, &c Quem ſi nunquam etiam audiuiſſemus, ignorare haud poſſemus cū ea quæ per os, nares, cæterosque corporis meatus egerūtur, hoc ingerant, nēpe quod putredo ſimus ac limus terræ. Sed & in putredinem ac terræ limū abituros rurſus, monent nos auorū & proauorum monumenta plena intus omni ſpurcicie & immundicia. Nouimus igitur: verū vt ad humilitatē imbuamur, haud ſatis eſt noſſe, ſed nocte ac die in animo gerere, ſæpe mentis oculis obijcere, & ſeria illi cogitatione inhærere oportet, Hoc ſi ageremus, tum demū ſentiremus quam haberet energiam, tum experiremur quam potenter tranſuerberaret carnē, imo animam, imo ſpiritum. Quis noſtrum ſenſu carnis inflatus, adeo longe extra ſe abſceſsit, vt non ſubito ſe intra ſe recipiat, imo in ſe tabeſcat, ſi modo ſerio ſecum cogitet quod puluis ſit, quodque in puluerem ſit redíturus? Quoties pie Ieſu exaltatum eſt cor meum, & elati ſunt oculi mei? Quoties ambulaui in magnis & mirabilibus ſuper me? Quoties dixi cum animo meo. Non ſum ſicut cæteri hominum, velut hic, velut ille. Recede à me. nam pollutus es, indoctus es, ignobilis es, pauper ac nulla in re comparandus mecum, Quoties hæc in cor aſcendere meum: Si canticum quod iam inde ab initio mihi occinuit Eccleſia, videlicet, Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris, præſens adfuiſſet in

memoria, nonne ſtetiſſet potenter contra me atque ex aduerſo reſpondiſſet: *Quid ſuperbis terra & cinis?* ac in ipſo exortu eliſa

Eccl.10.b

fuiſſet ſuperbia mea? Pergam confiteri nomini tuo, quoniam parcis Domine confitentibus tibi. Quoties tetigiſti cor meum per diem cum aſsiderem libris meis, vel ſolitarius inambularem per domum. Quoties veniſti veſperi, quando componebam me in lectulo: ſed & nocte, quando fugiebat ſomnus ab oculis meis, tum ibi aderas: & mane quando euigilabam, ſtabas ad oſtium, pulſabas, loquebaris vt auerterem me ab his quæ feci, & liberares de ſuperbia. Hęc cum ageres, quid nam ego? ipſe ceu aſpis obturabam aurem, cor obdurabam, obfirmabam interiora conſcientiæ, atque ibi ſtabas neglectus, contemptus, repulſus, tu qui de puluere finxiſti me, atque in puluerem vnde ſumptus ſum, reduces me. Huius ſi memor fuiſſem, nonne pronus ſtatim cecidiſſem in terram? atque humiliatus vſque in puluerem, dixiſſem? Loquere Domine, quia audit ſeruus tuus, opus & figmentum manuum tuarum. Sed & domum tuam ingreſſus, locum habitationis tuæ, templum ſanctum, nunquid adoraui ibi cum propheta in timore? Vide Domine miſericorditer. & libera iam inuocantẽm, ac confitentem tibi, Mox vt eram templum ingreſſus, quærebam quid eſſet nouarum rerum, vbi nam ageret Cæſar, quid moliretur Galliarum rex, & poſt variarum rerum admiſſa idola aperiebam librum preces habentem horarias, vt confiterer nomini tuo magno, quod ſanctum & terribile eſt. At quid fiebat? Os meum ãnnunciabat laudes tuas, cor prælia meditabatur. Corpus in templo erat, mens vero in caſtris procul ac longe abs te Atque iſtud tolerari forte poterat, ni acceſsiſſet aliud. Siquidem præterito iudicio, neglecta iuſtitia, ſola conſuetudine ductus plane vt vitula Ephraim docta diligere trituram, ad altaria tua ferebar, panem & vinum in corpus tuum, ac ſanguinem polluto ore conſecrabam, ſacrificium quo nihil ſanctius, immundis manibus offerebam. Dumque hæc agebantur, dum diuina illa myſteria ipſis etiam angelis tremenda in altum ſuſtollebantur adoranda omnibus, alij obambulabant, alij velut ſtatuæ immobiles ſcamnis inhærebant, nonnulli altero genu poſito hac atq; illac reſpiciebant: Qui totus adoraret, rarus erat, Quid cauſſæ? Non cogitabamus cum animis noſtris quod lutei eſſemus. Non verſabatur ob oculos, quod inter ſeruos tuos

Iob.17.d

inſignis ſcriptum reliquit Iob: *Putredini dixit: pater meus es, mater mea, & ſoror mea, vermibus.* Hæc cauſſa atque ea quidem ſola, quo minus ceruices noſtras breui in cinerem redigendas, non humiliauerimus hactenus. In Geneſi magnus ille patriarcha & Dei amicus Abraham, ad quem dictum eſt: *In ſemine tuo benedicentur omnes gentes*, dum ante conſpectum Domini venit, in terram cadit, pronus adorat, tremens loquitur.

Gen. 22.d

In Euangelio beatus Baptiſta, qui etiam dum clauſus in matris vtero plenus Spiritu Sancto prædicatur. de quo & inſigne illud extat encomium: *Inter natos mulierum, non ſurrexit maior Ioanne Baptiſta*, dum baptiſmi gratia ad aquas Iordanis venientem videt Saluatorem, totus horret ac ſanctum refugit tangere verticẽ. Quid agè hos tantos viros tantopere humiliat? Recordatio proprię conditionis. Loquar, inquit ille, ad Dominũ, quum ſim puluis & cinis. Qui eſt de terra, ait, hic de terra eſt & de terra loquitur. Qui de cœlo venit, ſuper omnes eſt. En quã potenter deprimeret ſupercilium oculorũ noſtrorum, ac humani cordis tumorem euerteret, modo animo circumferretur verſus hic: Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris. Neque vero hoc ſolum, ſed & quod ſecundo loco propoſuimus certo efficeret, hoc eſt, ingeneraret animis noſtris rerum omnium quas mũdus admiratur, verum contemptum. Hæ porro res diuitiæ ſunt, voluptates, honores. vt de diuitijs primo dicamus.

Statue tecum, & hoc ſit certo perſuaſum, animo tuo, cras moriturum te. Quęſo. Num hodie ſurſum ac deorſum curſitabis, vt dilates poſſeſsiones tuas? Num vehementer anxius eris, ne vel vltimus hic dies vitæ tuæ abſque quæſtu tranſeat tibi? Non puto, & quis noſtrum hic eſt, qui valeat dicere, craſtinus dies illuceſcet mihi? Neſcis o homo, neſcis, quando tempus ſit, forte hac hora dicetur tibi, morere: quæ eſt enim vita tua? ατμις η προς ολιγον φαινομενη, επειτα δε αφανιζομενη. Quid igitur vel qua ſpe theſaurizas? An forte putas, quod in abundantia vita cuiuſquam ſit, aut cum morietur homo, quod ſumet omnia, quodue deſcendet cum eo gloria ipſius? Sed audi ſcripturam.

Hominis cuiuſdam diuitis vberes fructus ager attulit, & cogitabat intra ſe, dicens: Quid faciam, quia non habeo quo congregem fructus meos, & dixit, hoc faciam, deſtruam horrea mea, & maiora faciam, & illuc congregabo omnia quæ nata ſunt mihi, & bona mea, & dicam animæ meæ: Anima, habes multa bona poſita in annos plurimos, requieſce, comede, bibe, epulare. Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem paraſti, cuius erunt? Luca.12.c

Num quid facultatibus ſuis quæ ampliſsimę erant, adijcere, potuit vel diem vnum vitæ ſuæ. Num quid vel efferre hinc quidquã ipſi licuit de tantis quæ poſsidebat, ſi tum

poſsidebat,

poſsidebat bonis? Sed dicis: Hic vnus erat, Non, quæ de hoc referunrur, reſpiciuut omnes? Age igitur. Vbi iam ſunt qui paucis abhinc annis argentũ congerebãt, & aurũ, fœlicitatis in his præſidiũ conſtituentes? Vbi age, vbi ſunt, quos conſpexere oculi tui, qui nuſquã non ſubſtruebant domos, prædia, palatia? Qui beneficijs beneficia, penſiones, penſionibus, latifundia latifundijs accumulabant, nec finẽ faciebant acquirendi? vbi iam ſunt? vbi inquã ſunt? Exterminati ſunt, ait propheta, & ad inferos deſcenderunt, & alij loco eorum exſurrexerunt. Atque hi alij nunquid non, vt illi & ipſi exterminabũtur? Sane, Puluis ſiquidem ſunt, in puluerẽ proinde redigi ipſos neceſſum eſt. Et cum moriemur, nunquid non ipſi etiam omnia ſua relinquent alijs; quemadmodũ priores illi fecere? Certe. Etenim nudi huc venere, quare nudos quoque abire hinc oportet. Ad hunc enim modum ratiocinatur Apoſtol: *Nihil*, inquit, *intulimus in hunc mundũ, haud dubium quia nec auferre quid poſſumus*. Facilè igitur contemnit diuitias, quia ſemper cogitat in puluerem ſe rediturum.

1.Tim.6.b

Nec diuitias modo, ſed & voluptates, in quibus licet fœdiſsimis, haud ſecus tum quam in cinamomis & vnguentis precioſis iam volutamur vere miſeri. Quæſo te qui inhias vberibus qui amplexibus vacas, qui in mollibus laſciuis ſtratis, credis quod & vbera & fœmina in quibus omnem voluptatem conſtituis, vertentur in putredinem, quam horreat & oculos inſpicere & manus contingere? Credis hoc? Credis præterea, quod excedente è corpore anima, lectus tibi erit nuda ac frigida humus, quodque ſubter te ſternetur tinea, & operimentũ tuum futuri ſint vermes?

Atque vt omiſſo Veneris myſta, te compellem qui luxu diſſolueris, qui delicijs guſtum occupas, qui terram, mare, aëra ſolicitas, vt gulæ obſecundes & ventri facias ſatis credis quod vbi cæteros, te quoque mortalem natura profuderit: & cum morieris, caro in ſortem ceſſura ſit vermibus, imo ſerpentibus? Credis hoc? ſcio quod credas. Ergo ne tantopere tibi curæ ſerpentes ſunt, vt nihil interim non facias, quo poſt obitum tuum & funera, lautiores exquiſitioresque hi epulas inueniant? Et alius adtolle oculos atque agnoſce quod ſtudiũ carnis mors ſit, & quidem mors æterna. Docet hoc diues illo qui byſſo purpuraque indutus epulabatur quotidie λαμπρῶς. Carnem ipſius depaſti ſunt vermes. Quide oſsibus ſupereſt puluis, teritur pedibus. Anima ſepulta in inferno iacet, in ſtagno illo igneo ac ſulphureo, vbi fumus tormentorum ipſius adſcendet in ſecula ſeculorum. Quis hæc cum animo ſuo cogitans, non ſpernat voluptates? Quis etiã non gloriã contemnat, quam tantopere ambiunt hodie mortales. Quid non ferimus, quid nõ facimus? emetimur maria nouas adimus prouincias: magno precio doctores redimimus, non parcimus, nec rebus nec corporibus tantũmodo vt aſſequamur quod volumus, literas inquam & exoticas diſciplinas. Sed hæc dicentes dãnamuſne ſapientiæ & linguarum ſtudia?

Luce.16.e

Abſit. Non ſtudia, ſed in his vanitatem damnamus humanæ mentis. Hoc damnamus, quod in ſtudijs ſpectes laudes hominum, monſtrari digito, & dicier, hic eſt. Dũ ſiquidem non niſi peregrina placent, dum vſitata nihil facis, dum ea ſcire ſtudes, quæ pauci norunt, & neque ad propriam vitam inſtituendam, neque ad aliorum tibi valeant ædificationem. Hęc dum ſectaris, & adeo vehementer ſectaris, vt negligas, vel ſi non prorſus negligas, poſtremo tamen videaris habere loco, quæ primo quærere debebas, hoc eſt, regnum Dei & iuſtitiam eius, puritatem conſcientiæ & veras animi virtutes, Hæc non ne arguunt vanitatem cordis tui? Attende o homo, quiſquis tantis ſudoribus opinionem quæris ſcientiæ, quod & te & hanc tecum inimica abſorptura ſit mors aut ſi non pariter cum corpore intercidat, haud multo ſaltem poſt tempore extinctũ iri nomen tuum. Hinc agnoſce, quod hi quorum linguis celebraris, mortales ſint & morti abſque exceptione obnoxij. Et vel maxime viuat nomen tuum perpetuo: num ſuauius idcirco quieſcent cineres tui, vel reuiuiſcet caro tua, aut in ſepulchro oſſa tua pullulaſcent?

Hic de ſtudioſis literarum, dicamus & de diuitibus & his quos vocant in rebus agentes, Hi vt admirationi ſint, & oculos in ſe conuertant cæterorum, teneris vtuntur ac fluiſtis veſtibus, in quibus quod eſt precioſiſsimum, inutile eſt, nec veſtimentorum luxu contenti, peregrini muris ſtercora adhibent, vt quaqua verſum diffuſus odor omnes ad reſpectandum inuitet: eodẽ pertinent famulorum examina, inter quæ mortales cum ſint, non mortalibus ſubnixi ſpebus ſublimes incedunt. Videt ſapiens quiſque et cogitat: Νῦν ταῦτα μικρὸν ὕστερον κόνις. Quod ſi itidem cogitarent, et Scrum vellera, & peregrini muris pelliculas, & famulorum examina valere iuberent, faſtuque depoſito ſaccum ſumerent & deflerent peccata ſua, Qua de re (vt quod tertio loco propoſuimus, abſoluamus) iã erit cõſideratio noſtra, Ita natura comparatum eſſe videtur, atque ipſi in nobis experimur, quod humanum ingenium ſerio rei cuipiam intentum quieſcere nequeat, quouſq; ipſam penetret.

Nunc hæc paulo poſt puluis. Eſt hemiſtichion Grego. Nazian.

Quare ſolicita cogitatione verſans, & iterū
atque iterum verſans ſententiam hanc: *Me-*
mento homo quod puluis es, & quod in puluerem
reuerteris, vbi iam apprehēdit quid ſit quod
dicitur puluis es: quid itidem ſit quod adij-
citur, in puluerem reuerteris, non ibi ſiſtit,
nec ſatis habet, pergit, quærit cuius hæc ſit
ſententia, vbi ſcripta, qua occaſione prola-
ta, aperit Geneſim, legit ibi poſt mandati
Gen.3.c præuaricationē dictum à Domino ipſi A-
dæ. *Quia audiſti vocem vxoris tuæ, & comedi-*
ſti de ligno ex quo præceperam tibi ne comede-
res, maledicta terra in opere tuo, in laboribus co-
medes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ. Spinas
& tribulos germinabit tibi, & comedas herbas
terræ. In ſudore vultus tui veſceris pane tuo,
donec reuertaris in terram de qua ſumptus es,
quia puluis es, & in puluerem reuerteris. Et e-
iecit eum de Paradiſo voluptatis, vt operaretur
terram, & cætera. Hæc legit, ex his ſic mox
ratiocinatur. Ergo pœna hæc eſt, ergo tale
ante non erat, ſed propter peccatum, morta-
litati obnoxium factum eſt corpus: Ergo &
terra hæc quam inhabitamns ſpinis ac tri-
bulis plena, non patriæ, ſed exilij eſt locns.
Init proinde conſilium, diſquirit, num li-
berari queat à peccato tantorum malorum
Ioel.2.c cauſſa, auditque in Ioele dicentem Do-
minum: *Conuertimini ad me in toto corde*
veſtro, in ieiunio, & fletu, & in planctu, &
ſcindite corda veſtra, & non veſtimenta ve-
ſtra. Et conuertimini ad Dominum Deum ve-
ſtrum, quoniam benignus eſt & miſericors, pa-
tiens, & multæ miſericordiæ, & præſtabilis
ſuper malitia. Inquirit præterea, num pateat
via aliqua recuperandæ patriæ ac fœlicita-
tis illius, qua in Paradiſo voluptatis frueba-
Matth.4.c tur homo, atque audit in Euangelio prædi-
cantem Saluatorem. *Pœnitentiam agite, appro*
pinquauit enim regnum cælorum. His inuitata
atque in ſpem erecta mens totis viſceribus
conuertit ſe ad Dominum, ieiunijs atterit
carnem, laborat in gemitu, in fletu, in plan-
ctu, non parcit ſibi, non parcit corpori, ad-
hibet cilicia, adhibet chameunias, veris
incommodis affligit membra, omniaque
quamuis grauia, leuia ducit ob regnum
cœlorum ac ſpem de recuperanda fœlicita-
te conceptam. Suffundantur hic rubore
inimici tui Domine, qui populum quem
addictum ſibi habent, beatum prædicant, &
viam greſſuum eius diſsipant. Ipſi aiunt, cre
de & apprehendiſti. Tu dicis, Conuertimi
ad me in toto corde, in ieiunio, in fletu, &
in planctu, Ipſis ad iuſtitiam ſatis eſt fides,
tu præter fidem requiris ieiunia, planctus,
& cætera pœnitentiæ opera. Quid dice-
mus? ipſos errare an te falli? Suffundantur
Domine rubore, qui populum tuum quem
in libertatem vocaſti, ob huiuſcemodi ope-
ra ad graue iugum Moſeos reijciunt, proſcri
buntque, quaſi illa lex tua, lex inquam no-
ua, cum his nequaquam conſiſteret.

Suffundantur dico rubore: Nam teſti-
monia tua credibilia facta ſunt nimis. In
medio populi ad aquas Iordanis vox tua
de cœlo intonuit: *Hic eſt Filius meus dile-*
ctus, in quo mihi complacui, Hunc dediſti no- Matt.3.d
bis doctorem, dicens: *Ipſum audite.* Hic mox
vt baptizatus eſt, ab aquis Iordanis in deſer-
tum ſeceſsit, locum horridum & aptum mœ
roribus: Hoc habet Euangelium. Et quibuſ
cum ibi verſabatur: *Erat ibi* (ait Marcus) *cum* Marc.1.b
beſtijs. Non cubabat in plumis, ſed humi
ſub frigido iacebat cœlo. Et quid agebat? In
nocentem carnem vigilijs atterebat, ieiunijs
inedia. Et quanto tempore? *Diebus quadra-*
ginta totidemque noctibus. Ac quid deinde?
relicto deſerto venit in Galilæam exhortās
populum & dicens: *Pœnitentiam agite appro*
pinquauit enim regnum cælorum: en initium
prædicationis Chriſti, quæ quo potentius
illaberetur animis mortalium ante, quod il
la cōplectitur, ipſe vita expreſsit. Prædicauit
itaq;, pœnitētiā agite. Ad quid eſt pœnitētiā
agite? Sane hoc ipſum, maxime cum de rela- Ioelis 2.c
pſis ſermo eſt, quod: *Conuertimini ad me in to-*
to corde veſtro, in ieiunio, in fletu, & in plan-
ctu: Hæc Saluatoris noſtri doctrina, hoc
eſt Euangelium quod ipſe Vnigenitus at-
tulit è ſinu Patris. Ergo conuertimini, ie-
iunate, flete, plangite, Euangelium eſt? ſa-
nè. Siquidem Euangelium vocat Marcus, ac
reuera Euangelium, hoc eſt, lætum nimis
nuncium eſt animæ quærenti te Domine,
animæ experienti graue iugum peccati, &
liberari cupienti, animæ certo ſibi perſua-
denti, qnod hoc ſuum corpus quod mille
iam modis atteritur, quod varie humiliatur
ac demum in cineres redigitur, conforme
reddetur, modo agat pœnitentiam corpo-
ri glorioſo Chriſti. Quod ex valle hac la-
chrymarum, è loco iſto miſeriæ, ex terra
maledictioni obſtricta, transferetur per pœ
nitentiam in terram nouam, in locum vo-
luptatis, in ciuitatem cœleſtem quam iuſti-
tia inhabitat, in qua mors non inuenietur,
vbi neque luctus, neque clamor, neque do-
lor vllus erit, vbi viris pœnitentiæ corona
dabitur pro cinere, oleum gaudij pro lu-
ctu, palliū laudis pro ſpiritu mœroris: Hæc
quibus perſuaſa ſunt, ſuauis vox eſt: *Pœnitē*
tiā agite. His ſupra modū grata eſt prędica- Mar.1.a.
tio. *Cōuertimini ad me in toto corde veſtro, in ie-*
iunio, in fletu, & in plāctu. Hi Quadrageſimæ
tēpus læto hilariq; vultu excipiūt. His ſatis Rom.6.d
nō eſt vt faciāt quod ſcriptū eſt. *Sicut exhi-*
buiſtis membra veſtra ſeruire immunditiæ &
iniquitati ad iniquitatē, ita nūc exhibite mēbra
veſtra ſeruire iuſtitiæ in ſanctificationē. Iſtud
inquam

quam ipſis ſatis haud eſt, humanum eſt etenim. Sed ſicut fuit quondam ſenſus eorum, vt errarent à Deo, decies tantum iterum conuerſi iam requirunt ipſum & mirantur vehementer etiamnum inueniri homines maxime imbutos fide, qui non in eandem voluntatem accurrant, qui non in eadem ſecum ſtudia conſpirent. Et profecto nimis vile habent regnum cœlorum, qui pro illo conſequendo breuem hic refugiunt agere pœnitentiam, vigilias, ieiunia, & quicquid carni moleſtum eſt angue peius perhorreſcentes. Quid hominibus hiſce faciemus? Incute Domine terrorem ipſis, vt quos ad pœnitentiam illa magnifica cœlorum promiſsio, non excitat, expergiſci faciat horribilis comminatio tua. *Niſi pœnitentiam egeritis, omnes ſimiliter peribitis.* Adſcendat ſuper cor, quomodo primus pater ipſorum Adam per intemperantiam mortuus eſt, & reſolutus in cineres, quodq; omnes etiamnum morimur, ac in cineres redigimur, euadendæq; mortis, non dico, vulgaris iſtius quæ temporalis eſt, ſed quæ hanc ſequitur, & æterna eſt, via alia non pateat, quam pœnitentiæ, quo vel ſic à timore Gehennæ concipiant, & pariant ſpiritum, ſalutis digna pœnitentiæ opera, antequam in terram de qua ſumpti ſunt, redeant, facientes: vt cum venerit tempus quo de terra rurſus exſurrecturi ſunt, procedant non in reſurrectionem iudicij ſed vitæ. Audiſtis optimi auditores breuem concionem, ſuper verſiculo: *Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.* Quem, tria potiſsimũ, dum iugiter mente circumfertur, dixi efficere, videlicet veram humilitatem, perfectũ rerum contemptum, & pœnitentiam in ſalutem ſtabilem, hoc eſt, in finem vſque perdurantem. Quod ſupereſt precor altiſsimũ, vt quemadmodum dedit mihi ſimpliciter dicere de verſiculo hoc, ita potenter ſanctiſſima ſua benedictione illum in animis veſtris ipſe confirmet in æternum, Amen.

Luc. 13. a

SVPER EANDEM hanc ſcripturam Geneſis, Homilia. III.

Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.

HOC thema iam olim hoc in loco tractaui, & viſum mihi eſt rurſus de eo verba facere, alio tamen ſchemate. Siquidem meo iudicio nihil animum hominis ſic potenter à peccato retrahit, atque ſermo de mortalitate. Sed & mortalem nihil æque decet, atque de mortalitate differere. In differendo autẽ hunc ſeruabimus ordinem. Primo dicemus de cauſſa mortalitatis. Secundo loco inquiremus, quinam fiat vt amota cauſſa (quam oſtendemus eſſe peccatum) remaneat mortalitas. Inuocemus numen, vt, quod volumus, feliciter præſtemus.

Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.

DE mortalitate, cuius admonet nos verſiculus, quem propoſuimus, aliter Ethnicus, aliter Chriſtianus differit. Ille cauſſam huius, ipſam corporis conſtitutionem aſſerit: Chriſtianus non corporis conſtitutionem, ſed peccatum, primariã huius cauſſam facit. Legit enim in literis illis quæ diuinæ appellantur, Deus mortem non fecit, hoc eſt, Non talem inſtituit naturam humanam, quæ mortalitati eſſet obnoxia, ſed talem planè, quæ nec ſenio corrumpi, nec morte diſſolui poſſet, quamdiu à peccato libere perſiſteret. Quod vt euadat maniſeſtius, conſulamus Geneſim, in qua hominis prima origo deſcribitur. Capite ſecundo ſic legis: *Formauit Dominus Deus hominem de limo terræ, & inſpirauit in faciem eius ſpiraculum vitæ, & factus eſt homo in animam viuentem.* Formauit (inquit) hominem de limo terræ. Sinecdoche eſt. Siquidem altera pars duntaxat, ipſum nimirum corpus de limo, ſiue (vt Hebræi habent) de puluere terræ formatum eſt, non anima. Quod ipſe orationis textus, dum aduertimus, clare docet: Nam additur: *Et inſpirauit in faciem eius ſpiraculum vitæ.* Inſpirauit in faciem eius. Cuius eius? vtique hominis, quem de limo terræ finxerat. In huius faciem inſpirauit ſpiraculum vitæ, id eſt, animam quæ ſpiraret ac viueret: vnde ſequitur: *Et factus eſt homo in animam viuentẽ.* Non igitur homo ille, quẽ de terra formatũ ſcribit Moſes, animã cõplectitur, cum anima poſt per flatum ipſi inſpirata ſit, atque hinc iam diſcimus, quid ſibi velit inciſum illud. *Memento homo quod puluis es.* Quod ſi ita ante oculos verſaretur omniũ atque ab omnibus, fere quid ſit intelligeretur, plures haberet Chriſtiana religio philoſophos. Non eſſet ille luxus veſtium, non faſtus, non ambitio. Nemo ſe alteri præferret, nullus inſeruire alteri dedignaretur, cernere eſſet mire ſuauẽ quendam inter homines conuictum. At iam fit neſcio quo modo, vt cũ omnia quæ per humani corporis meatus egerũtur, ꝓclament hominẽ limũ eſſe, nihil tamẽ minus atq; iſtud cogitet ho-

tet homo. Cotidie nihil ita experimur atq; vilitatem conditionis noſtræ, & nullius æque atque huius obliuiſcimur, ac propterea tales ſumus, quales videre eſt, ſuperbi, elati, ſaſtuoſi. Hic deſpicit fratrem, quia, vt ſibi perſuadet, nobilior eo eſt: ille quia corpore formaque præſtantior, alius rurſus alia de cauſſa.

Quid ſuperbis terra & cinis? Quis pater tuus? Nunquid non Adam? Atque hic, non ne communis tibi eſt cum cæteris? Quæ igitur cauſſa tibi ſuperbiæ? Adſpice quæ patris tui origo. Formatum ipſum ſcribit Moſes de limo terræ.

Quid limo terræ vilius? At forte perſuades tibi aliam eſſe tui corporis conſtitutionem, propterea quod per propagationem ſeminatum ſit. Sed nunquid non vt tuum, ita cæterorum quoque, qui ab Adam genus ducunt, per propagationem deciſa corpora ſunt? Quid hos igitur præ te contemnis? Et fingamus rationem hanc in te & maiores tuos proprie competere, quæſo quid ſemine humano fœdius? Non ueto tus luteus es, quocunque tandem modo à natura profuſus? Quid enim capitis tui vertex aliud, quam teſta fictilis? Quid aliud cerebrum quam aquæ temperatus puluis? Quid genæ? quid labia? niſi terra tincta & inſecta ſanguine? Quid venter, ilia, ac totum corpus, niſi maſſa putredinis? quid igitur ſuperbis? Non vides quæ aluus ſtercora, quas ſordes aures, quam naris putredinem eijciant? Hæc quid monent? Nonne exſerta voce clamare tibi videntur. Memento homo quod puluis es & limus terræ? Clamat certe, ſed obſurdimus ad hoc genus vocis, quare aliter non conuenit eccleſia, & quo magis quod vult, inſerat animis noſtris, cæremoniam adhibet frontibus ſingulorum: aut quibus vertex raſus eſt, capitibus notã imprimens cineream, vt hac admoniti, & vel modice ad animi philoſophiam adducti, humilitate imbuamur, quæ virtus pulcherrima eſt. Sed vt video, extra metas curſus agimus, quare retrahamus habenas.

Audiſtis ex Geneſi, quæ hominis iuxta corpus origo fuerit, nempe quod de puluere formatus ſit. Cæterum an talis primo inſtitutus fuerit, vt iterum redigi in puluerem oporteat, hactenus quidem nihil dictũ eſt, quod tamen præcipue hic quæritur, quare pergamus in Geneſi. *Plantauerat* (ait Moſes) *Dominus* Deus *paradiſum, voluptatis à principio, in quo poſuit hominem quem formauerat, vt operaretur & cuſtodieret illum, præcipitque ei, dicens: Ex omni ligno paradiſi comede, de ligno autem ſcientiæ boni & mali ne comedas. In quocunq; enim die comederis ex eo, morte morieris*, Hic eſt aliqua ſignificatio rei de qua quæſtio eſt, *In quocunque*, ait, *die comederis, morieris.* Ergo ſi ab eſu abſtinueris & obedieris mandato, non morieris, Iſtud ſignificatur à contrario ſenſu. Quod autem dictum eſt, *Morieris*, tantundem valet, ac ſi dictum eſſet, præter mortem animæ quæ ſumme tibi eſſe debet formidabilis, in moriendi etiam iuxta corpus ineuitabilem incides neceſsitatem. Quod vt euadat clarius, pergamus in Geneſi. Ex coſta Adæ formatur deinde Heua, accedit ſerpens tentat mulierem, comedit illa, & ad comedendum inuitat virum, fit præuaricatio mandati, aperiuntur oculi amborum, erubeſcunt, conſuunt ſibi de folijs perizomata, at mortem neque hic neque illa experitur, mortem in quã quæ eſt ſeparatio animæ à corpore. Quod dico experitur, intellige mox à mãdati præuaricatione. Nã vixit Adã poſt eſum fructus vetiti annis triginta ſupra nongentos, quẽadmodũ ſcribitur cap. 5. voluminis cuiꝰ aliquoties iã meminimus. Quare quod dictũ ad eũ eſt: *In quacunque die comederis, morte morieris*, de mortalitate ſeu mortis obnoxietate dictũ eſſe, intelligẽdũ eſt, niſi forte de morte duntaxat animæ ſermonẽ ibi eſſe contendat quis, & dicere audeat cũ Auguſt. Stucho, hanc non etiã alterã, per peccatũ inuectã in genus humanũ, quod falſum eſſe ex hoc ipſo textu quem verſamus, haud fuerit difficile euincere. Admiſſa præuaricatiõe, ipſe qui mãdatũ dederat, expoſtulat cũ Adã: is in mulierẽ, mulier in ſerpentẽ culpã reijcit, infligitur maledictio, dicitur viro, *Quia audiſti vocẽ vxoris tuæ, & comediſti de ligno ex quo præceperã tibi, ne comederes, maledicta terra in opere tuo.* Et paucis interiectis ſequitur, *In ſudore vultus tui veſceris pane tuo, donec reuertaris in terrã de qua ſumptus es, quia puluis es, & in puluerẽ reuerteris.* En quod ante dixit: *Morieris*, hic dicit: *In puluerem reuerteris.* Pœna itaque peccati eſt mortalitas, nec vnquam in puluerem ſolutum fuiſſet corpus, ſi à peccato immunem ſe ſeruaſſet homo. Hæc eſt fides noſtra: hac de re qui dubitat, ethnicum dico. Cæterum ſi quemadmodum credimus, peccati pœna eſt mortalitas, cur igitur remanet expiato peccato? Quare Chriſtianis cum cæteris populis cõmunis eſt? Non noua ſed antiqua hæc quæſtio eſt, quæ vt diſcimus ex doctiſsimo illo libelli Cypriani, quem de mortalitate conſcripſit, etiã tum multorum animos mouebat, & quia vtilem habet conſiderationem, lubet illi immorari. In primis neminem eſſe puto qui ambigat, quin potuerit Deus ſemel à mortalitatis conditione liberare. Neminem etiam eſſe arbitror qui in animum inducat, ob inuidiam, cum poſſet, noluiſſe liberare. Quid enim boni nobis in-

uideat

uideat ille, qui tanti nos fecit, vt Filium ſuum vnicum in mortem tradiderit, quo nos in libertatem aſſereret? Quare omiſſa diſputatione de potentia Dei & eius erga nos affectu, qui maximus eſt, dicimus Deum non exemiſſe ſtatim è natura mortalitatem, vt hac ratione conſuleret nobis. Ergone mortalitas credenda eſt boni aliquid parere? Sane, nec parum, ſed multum. At qui hoc, vel quo pacto hoc? Certe dum admonet: nos delicti paterni, atque ex hoc in cogitationem, quam grauis res ſit præuaricatio, venire facit, huiuſque conſideratione à peccato ad quod alioqui proni ſumus nos retrahit. An non magnum bonum iſtud? magnum prorſus, quod ſi etiam ſolum eſſet, ſufficeret: nunc præter hoc alia multa parit mortalitas, atque ea non vulgaria bona, nimirum humilitatem, quę fundamentum ſemper fuit veræ ſanctitatis: rerum quas admirari & ſectari mundus ſolet, perfectum contemptum, qui quantum faciat ad fœlicitatem, tum eam quæ huius temporis eſt, tum alteram illam quam expectamus poſt hanc vitam, nouerunt, qui abdicatis ſemel omnibus, nudi nudum Ieſum ſequnti: denique pœnitentiam in ſalutem ſtabilem, de quibus in altera concione olim diſſeruimus: quare hic illis iam prætermiſſis, id quod ſecundo loco propoſuimus, proſequamur.

Dicimus mortalitatem ideo non ſublatam, vt hac admoneamur delicti paterni, id eſt, præuaricationis, qua in Paradiſo Adam Dei mandatum tranſgreſſus eſt. Quod vero fuerit illud mandatum, in præcedentibus dictum eſt, nimirum. *Et omni ligno Paradiſi comede: de ligno vero ſcientiæ boni & mali, ne comedas.* Vbi hoc aduerte, mandatum circa rem fuiſſe indifferentem, adeoque eſum fructus ligni, quod per tropum hic ſcientiæ boni & mali appellatur, malum fuiſſe ob id ſolum, quia prohibitus, non quo modo malum eſt inuidia vel odium, quæ etiam ſi nullum exſtaret præceptum, malitiæ arguerentur: Iſtud facit pro delicti Adæ extenuatione, quemadmodum & illud, quod admiſſum ab ipſo fuerit, non ex diuini mandati contemptu, ſed ſtudio placendi vxori. Comedit enim (quemadmodum id ſatis indicat Geneſis) ne contriſtaret Heuam ſuam, quæ ipſi in ſociam fuerat dãta. Leue itaque videtur fuiſſe delictum Adæ. At qui hoc delictum quod leue nos duceremus adeo graue Deo æſtimatum eſt, vt ob id mori genus humanum ſemel addixerit, non vulgus hominum modo, ſed omnes omnino, ipſos quoque reges, principes & terrarum dominos. Quantos duces & Gręca, & Barbara, Romana que narrat hiſtoria, quorum corpora in puluerem redacta pridem ſunt, Quam illuſtres Heroas vidit hæc noſtra ætas, quorum nuſquam eſt iam reperire præſentiam. Abſorpti ſunt ſemel, & de tantis corporibus ſolus ſupereſt cinis. Dominatur nunc Carolus eius nominis Quintus. Maxima ſibi & latiſsima regna ſubiecta ſunt, parem ſi orbem ſpectes Chriſtianum, non habet imperio, atque huic tanto Domino dicetur, & quidem admodum breui, dicetur inquam ei, morere, & exibit ſpiritus eius & reuertetur in terram corpus: hoc eſt, ſoluetur in cineres, & erit ac ſi non fuiſſet. Idem euenit cæteris, qui ipſi ſuccedent in imperio: Hoc iudicium ob vnius delictum contra omnes ſemel pronunciatum eſt, quando Adæ dictum eſt. *In puluerem reuerteris.* Quantæ igitur malitiæ eſt delictum. Quam grauis res præuaricatio eſt. Quis vnquam crediſiſſet, tantopere diſplicere Deo peccatum? Nec vero mortalitas ſolum cuius hactenus meminimus ob vnum illud delictum in genus noſtrum inuecta eſt, ſed & mors, quæ eſt damnatio æterna: ſicut ſcriptum eſt. Iudicium ex vno in condemnationem. Quæ quam ſit futura intolerabilis, nõ valet ſermo explicare. Quis enim explicet pœnam Gehennæ, flammam ignis illius qui nunquam extinguitur, fumum tormentorum qui aſcendet in ſecula ſeculorum? atque hanc flammam accendit nobis vnum peccatum: Quis in animum vnquam induxiſſet tantæ malitiæ eſſe peccatum, ac tale peccatum adeo (vt nobis videtur) leue? Hoc peccatum quod iudicio humano veniale videri poſſet, tantæ fuit malitiæ vt expiari non potuerit, niſi ſanguine vnigeniti Filij Dei. Quis hæc cum animo ſuo cogitans, non concipiat odium: ingens aduerſus peccatum? Quis non execretur, & angue peius horreat peccatum? Quis non eligat mille potius mortes oppetere, quã vel ſemel præuaricari mandatum, cum tantum malũ ſit præuaricatio. Adam diuinam ſeueritatem expertus non fuerat, quare leue credebat: hoc eſt, non tam graue fore commiſſum: nos experti ſumus perſuadere nobis non poſſumus, rem non parui ponderis eſſe peccatum.

Hæret in carne mortalitas, nec immemores eſſe ſinit iudicij, quod vnius ob noxam exercuit Deus. Videas tamen plurimos filiorum Adam, tanto impetu præcipitos ferri hodie in malum, ac ſi non nouerint, quã aduerſus ſe iram ille prouocauerit præuaricando, imo quæ ita incubuerit in poſteritatem totam. Quod dolens Eccleſia, lugubriter occinit omnibus. *Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.*

Nec ſemel monuiſſe ſat eſt, quotannis repetis cantionem hanc triſtem ac lugubrem.

Pareamus

Pareamus,quæſo,monenti.Suggeret ea cogitatio,quam grauis res præuaricatio ſit incitabit ad fletum,prouocabitad pœnitentiam,retrahet à peccato,ac multa omnino bona hinc nobis prouenient, tantum non pigeat circumferre animo. Optima philoſophia,meditatio mortis eſt.Inſuauis quidem eſt.Nam lamentantem facit:ſed beati qui lugent quoniam ipſi conſolationem accipient,non fluxam,aut qualem nouit mundus ſed veram ſynceram, ſolidam,quæ nullo têporum fine concludetur,quæ nulla rerum viciſsitudine tolletur vel minuetur.

Non eſt qnod addubites, quia promiſit qui fallere neſcit,atque omnia poteſt Chriſtus Ieſus,cui honor & imperium, in ſecula ſeculorum.

Amen.

SVPER EANDEM ſcripturam Geneſis,Homilia.III.

Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.

Thema hoc iam tertio proponimus,nec id mirum videri volumus,quum ſatin culcari non poſsit,quod non quam ſatis inhærere noſcitur. Ne tamen nihil nos dicturos, quod non ante dictum à nobis ſit exiſtimetis: nouam pollicemur concionem, cuius etiam capita: quo magis ad vigilantiam animos veſtros prouocemus,paucis perſtringere libet, Audituri itaque eſtis,quantopere iam inde ab initio adlaboratum ſit:vt homo luteum ſiue(vt Apoſtolus ait) χοικον ſe agnoſceret, quamque nihil hactenus promotum.Iſtud eſt primum caput.Secundum, Quis genius obſtiterit,quo minus conatus hic feliciter ceſſerit.Tertium. Quid ei facto opus, qui euadere cupit fraudes genij huius.In his tribus explicandis tota occupabitur oratio, quam vt feliciter & inchoare poßimus, & abſoluere,numen inuocemus.

Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.

MOx à condito orbe in hoc adlaboratum fuiſse, vt homo χοικον id eſt, luteum ſe agnoſceret, docet liber Geneſeos, quanquam rarus ſit qui in lectione eius voluminis id aduertat.Nec mirum,cum res ex linguæ Hebreæ proprietate dependeat, nec intelligi queat, niſi ab eo cui tota ea pars, quæ de hominis formatione diſſerit, ante perſpecta fuerit,quare ab hac exordiendum nobis.Cum igitur,terram,mare,aêra,& quæ in his ſunt, condidiſſet Deus, vidiſſetque nihil eſſe vel in terra,vel in mari,vel in aêre, id eſt,in toto hoc orbe, quem medium appellamus, cui rerum quas condiderat traderet imperium(bruta enim erant omnia, & rationis expertia) ait: *Faciamus hominem ad imaginem, & ſimilitudinem noſtram.* Quod de imagine & ſimilitudine, quæ lineamentis & coloribus exprimitur, quidam olim interpretati ſunt adfingentes Deo membra & corpus,quale eſt hoc noſtrum homines, profecto rudes quos ab hoc commento maiores noſtri ανθρωπομορφιτας appellauere, Quam hæreſim nihil neceſſe eſt, vt reſutemus, cum etiam vulgo perſuaſum iam ſit Deum ſpiritum eſſe.Spiritus autem nec carnem nec oſſa habet,ſed nec formam, nec figuram,nec quidquam cæterorum quæ oculis ſubijciuntur,quod itidem,vt alterum illud omnibus hodie notum eſt.Porro quod Scripturæ plериſque in locis hæc tribuant Deo,os(inquam)oculos, aures, nares, formam,figuram,id per metaphoram faciunt, de qua re multi editis libris crudité ſcripſerunt, nos miſſum facimus, quo aliud agamus,Sat enim eſt monuiſſe,imaginem & diuinam hanc ſimilitudinem in animo quærendam eſſe, quod ſacri quoque interpretes tum Græci tum Latini omnes faciunt,licet aliter & aliter idem explicent. Quidam enim non diſcernunt inter imaginem & ſimilitudinem: alij diſcernunt, vt imago ad intelligendi vim & libertatem ad imperium voluntatis pertineat: ſimilitudo ad virtutes referatur: quarum hæc amitti poſsit, illa inabolebilis ſit. Quam ſententiam vt veram putem, facit ipſa phraſis Hebræa, quam nec Hieronymus expreſsit hoc loco, nec ſeptuaginta. Nam quod ille vertit. Ad imaginem & ſimilitudinem, hi reddiderunt κατ' εικονα και καθ' ὁμοιωσιν, cum Hebræa habeant בצלמנו כדמותנו betſalmenu vbi צלם,id eſt,imagini præfixam vides literam,Beth דמות vero,hoc eſt,ſimilitudini Caph literam, quarum hæc, ad ſiue ſecundum,illa in vel cum valet.Quare vertendum fuerat,loquor de verſione quæ verba appendit,faciamus hominem, cum imagine noſtra,hoc eſt, talem condamus eum in quo ſit imago noſtri , perſtetque nec deperdi poſsit. *Cidmunethu Thesilem Demuth,*

Eſt enim non vulgare Beth, ſed adhæſiuum,quale occurrit capite ſecundo eiuſdê libri in prophetia Adæ. *Hoc nunc os ex oßibus meis, & caro de carne mea. Propter hoc relinquet homo patrem ſuum & matrê, & adhærebit* *Gen. 2. d*

vxori

vxori ſuæ. Quæ Hebræis eſt ודבקבאשתו Vedauach beiſto & indiuulſam copulam ſignificari, ex Euangelio, palam nempe eſt, vnde rectè Septuaginta καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, metaphora ſumpta ab his quæ glutino ſic committuntur, vt putes vnum eſſe,& rumpas citiùs, quàm rurſus ea ſepares. Si omiſſa voce imaginis, rem alijs verbis exprimere velis, rectè dixeris: Faciamus hominem naturæ intellectualis, liberique arbitrij. Quòd, quàm ſit ingens & modis omnibus magnũ, aperiemus, ſi antè expoſuerimus quod additur de ſimilitudine. Non ſolùm liberi arbitrij inquit,& qui ratione polleat,ſed & rectum condamus hominem, ſanctum, iuſtum, pium, ab omni alienum errore, ab omni ſeiunctum prauitate ac corruptione, vt puritate & innocentia ſimilitudinẽ naturæ noſtræ exprimat, id eſt, כדמותנו cidmulthenu) quod licet Hieronymus, ad ſimilitudinem, Septuaginta καθ' ὁμοίωσιν, verterint, eandem tamen expreſſerunt ſententiam, cum præpoſitiones iſtæ in huiuſmodi loquendi formulis adhabitæ non differant, vnde & Platonici cauſſam exemplarem πρὸς ὅ appellant, id eſt, ad quod, cui ſignificationi ſi quis & Beth dixerit ſeruire apud Hebræos, motus editione Hieronymi, & Septuaginta cum eo non cõtendam, maximè cùm videam magnos & graues ac inſignes Theologos imaginem ſerè per Catachreſim hîc accipere, & non quo modo nos interpretati ſumus, pro re ex alio expreſſa. Interim magnum aliquid & diuinum proſus eſt animus humanus. Nam hoc ipſo quòd imaginem Dei gerit, capax eſt Dei, nec quidquam quod Deus non eſt, ipſum explere valet, non cœlum, non terra, non orbis ipſe totus quantus quantus eſt. Quare mirari, ſatis non poſſum vulgus hominum, cuius omne ſtudium video eſſe in congerendo, perinde ac ſi hæ res explere poſſent animum. Quid enim? Nonne? Sed præſtat vt orationis impetum contineamus, cũ lamẽtatione potiùs op' ſit, quàm exclamatione: & flendo magis, quàm dicendo hic proficiatur. Interim ſciant nunquam forè, vt pertingant quò volunt, ad tranquillitatem dico ſpiritus, ad ſilentium pectoris, niſi ſtudia ſua huc conferant, vt Deum apprehendant. Hic, & nihil præterea explere animum poteſt, adeò nobilis, adeò excellens, & præſtans eſt animus. Verùm quia ea, quibus excellentia præ cæteris obtigit, elationi proxima ſunt, proſpectum volens hac parte Deus animæ adfinxit ei corpus luteum, in quo tanquam in templo verſaretur & officina, imò quo cum ingrederetur conſtitionem naturæ humanæ. Quod operepreciũ fuerit declarare propter Alcibiadem Platonis, qui licet pulcherrimus ſit, hoc tamen offendit, quod hominem non aliud quàm animam eſſe dicat, adeoque Delphicam inſcriptionem adhanc tantùm pertinere, & nihil de corpore præcipere, Et quidem videri poſſet ipſius partes adiuuare, quod dicitur. *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram*, niſi ſubijceretur, *Formauit Dominus Deus hominem de limo terræ.* Gen. 1. d.

Quę loca inter ſe commiſſa docent, quid ſentire hac in re oporteat. Cùm enim ille Simulacrum Dei: hic Figmentum luti hominem faciat: atque ille animum reſpiciat, hic corpus: profectò neque anima ſola, neque corpus ſolum homo eſt, ſed anima ſimul & corpus. Hicque verum experimur, quòd dici ſolet, Scripturam eſſe ſui interpretem. Siquidem locus capitis primi interpretatur eum qui eſt capite ſecundo. Rurſus locus ſecundi capitis exponit eum qui eſt capite primo. Hic monet vt per tropum accipias quod dicitur: *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram.* Ille vt ſynechdochen agnoſcat dum audis, *Formauit Dominus Deus hominem de limo terræ*, Siue ergo ad cognitionem noſtri, qua parte lutei ſumus, ſiue qua cum Deo nobis eſt ſimilitudo nos Delphica litera hortetur, rectè ſe habet, Nam & ſcriptura nunc ad huius, nũc ad alterius partis conſiderationem nos ablegat. Corpus nobis obijcit, dum ad humilitatem erudire vult. Hinc illa increpationis vox. *Quid ſuperbis terra & cinis?* Animam Eccle. 10. a. proponit, dũ à libidine & id genus vitijs dehortari ſtudet: hinc vox illa in Canticis, *Si* Cant. 1. c. *ignoras te ô pulcherrima inter mulieres, egredere, & abi poſt veſtigia gregum tuorum, & paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum:* cuius ſententia hæc eſt. Si ignoras, ô anima, quàm nobilis ſis cõdita, ad cuius ſis expreſſa naturam, permittitur tibi vt abeas poſt veſtigia gregum tuorum, poſt iram, poſt libidinem: hæ enim affectiones per beſtias ſignificantur, quia cũ beſtijs nobis communes ſunt, imò in beſtias, dum his obſequimur, degeneramus. Quanquàm poſſit & ſermo eſſe prædicentis (ſamiliare ſiquidem Hebræis eſt, imperatiuis vti loco futurorum.) Quomodo ſi accipias, habes quàm neceſſaria ſit homini ea de qua Socrates in Alcibiade diſſerit, cognitio ſui. Nam ſententia eſt. Si ignoras quæ ſit pulchritudo animi, quæ eius vis quæq; præſtantia certò, quod dico, eueniet tibi: egredieris ex hominibus, cùm feris erit habitatio tua, procumbes humi vt bos, veſceris paleis, omnis cogitatio tua erit in terra omnis affectus tuus in terra: quo vocat caro, ſequeris, efficieris mãcipium brutorum, in quæ natura imperium te habere voluit.

Hactenus eã partem quæ de hominis cõ-

 ditione

ditione agit, propoſuim⁹, quod eius cognitio cũ primis faciat ad id quod demonſtrandum ſumpſimus. Qui enim perſpectum habet quàm diuinũ animal ſit homo, & aduertit ad nomenclaturã eius, is ſi modò Hebraicè calleat, videt mox à condito orbe in hoc adlaboratũ, vt homo χοικον, id eſt, terrenum ſe agnoſceret. Traditur autem nomẽclatura capite quinto Geneſeos. *In die qua creauit Deus hominem, maſculum*, ait Moyſes, *& fœminam creauit eos, & benedixit illis, & vocauit nomen eorũ Adam.* Vbi aduerte Adam vocabulum eſſe totius ſpeciei humanæ, & non primi illius hominis proprium, cùm vtrũq; ſexũ cõplectatur. Vnde & pro eo quod nos dicimus. Homo animal rationale, Hebræi. Adam chai medabar, aiunt. Et vbi nos legimus. *Omnis homo mẽdax*, ipſi habẽt כלהאדם colhaadam, vbi rurſum Adam audis. Et in Geneſi quoties hominis vocabulum repetitur, Adam ponitur. Adam aũt ab אדמה adame dicitur, id eſt, à terra quẽadmodum nouerunt Hebraicarum rerum ſtudioſi. Placet interim propter eos qui has literas penitus non attigerunt authoritate inſignis theologi quod dicimus adſtruere quò magis credant. Audiant igitur Gregorium Nyſenum Germanũ magni illius Baſilij. Is de creatione hominis capite. 22. in hunc ſcribit modum Apoſtolus τον εκ γης ανθρωπον χοικον ονομαζι οιον ει μεταβαλον την του αδαμ κλησιν εις την ελλαδα φωνην, id eſt, hominem qui de terra formatus eſt, terreſtrẽ appellat, quaſi in Græcam vocem. Adæ vocabulum transferens. Quæſo quis noſtrũ ſi adhibitus fuiſſet in conſiliũ, nõ ab ea parte, qua cum Deo ſimilitudo ei eſt, ipſum appellandũ cenſuiſſet? Certe qui apud Græcos nomina finxit, quiſquis tandem is fuerit, huius rationẽ habuit. Dicitur enim ἄνθρωπος modò vera ſit etymologia, quæ eſt apud Platonem in Cratylo) quaſi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, id eſt, contemplans quæ vidit. Quod vt ſcias ad animum pertinere, attẽde qua ratione adſtruat id vocabulũ rectè inditũ homini. Nã reliqua (inquit) amantia, quæ vident non expendunt neq; conſiderant. Aliæ igitur Dei, aliæ cogitationes hominũ. Sciebat Deus quod eſſet periculum homini à ſuperbia. Quare cum è corpore ipſum conſtituiſſet & anima, à corpore, qua parte luteus erat, appellationẽ indidit, vt ipſo nomine admoneretur cõditionis ſuæ, quã habebat ſecundũ corpus, hacq; ob oculos vſq; verſante, elationẽ quæ peſſima animæ peſtis eſt, auerſaretur, horreret, fugeret. Hoc Dei conſiliũ, hic ei ſcopus fuit: at non, vt voluit, res ceſſit proſpere. Nã mox à cõditione oblitus homo luteum ſe eſſe, ad diuinitatẽ aſpirauit, imitatus inſœlicem illũ

Eſai. 14. c. qui apud Prophetam loquitur. *In cœlũ conſcendam, ſuper aſtra Dei exaltabo ſolium meũ, ſedebo in monte teſtamenti, in lateribus Aquilonis, adſcendã ſuper multitudinẽ nubium, ſimilis ero altiſſimo.* Quod hic & homo voluit, nimirum ſimilis eſſe Deo, an aũt pari ratione qua ille, id quęſtionẽ habet: Interim quod ad hominẽ attinet, voluit hic pollere ſcientia qua fieret, vt in ſui directione nullius, ne quidẽ ipſius Dei, ope indigeret, ſed ipſe ſibi dux foret, ipſe curr⁹ & auriga. Huiuſmodi ipſum elatione, correptũ fuiſſe, indicat ſarcaſmus,

ille: *Ecce Adam quaſi vnus ex nobis factus eſt, ſciens bonũ & malũ.* Verè enim ſarcaſmus eſt. Gene. 3. d.

Nã non ſolùm boni maliq; ſcientiam quam optabat adeptus nõ eſt, ſed & quã habebat, perdidit, & perijt illa, quæ cũ Deo ipſi ſimilitudo erat. Cui ô infœlix tantũ de te licuit? Beſtiæ, ſi poſſent loqui, in hanc cũ admiratione vocem prorumperent. *Ecce Adam quaſi vnus ex nobis factus eſt.* Quid ô miſer huc te deiecit? qui factũ vt immemor nominis, immemor cõditionis, ad diuinitatẽ aſpirares? Omnino enim immemorẽ fuiſſe oportet, & nominis, & conditionis, qui in tantam elatus es ſuperbiam. Videns Deus œconomiam qua vſus fuerat, tum in adfingendo corpore, tum in nomine imponendo, haud fœliciter ceſsiſſe, rem alia aggreſſus eſt via. Hominem quẽ è puluere finxerat, in puluerẽ rurſus abire iuſsit, vt ipſa ſaltem analyſi diſceret puluerem ſe eſſe, huiuſq; conſideratione, ſuperbiã qua præcipitatus erat, vel dehinc fugeret. Iſtud hic ſpectaſſe Deũ, nihil dubito affirmare, Alioqui ſi ſæuire tantùm voluit, cur ex illo tẽpore quo humano generi placatus eſt per Chriſtũ, non immortalitati reſtituit corpora noſtra? Cur etiamnũ tunicas geſtamus pelliceas? Non enim pelliceę tunicæ quarum meminit Geneſis, vulgi more ac- Gene. 3. d.

cipi poſſunt, cùm ante mactata animalia hæ fuerint. Non etiam quomodo Origenes intellexit, qui pelliceas tunicas confinxit eſſe corpora, cũ & Adam & Heua ante præuaricationẽ, qua peracta his primũ obuoluti narrantur, corpora habuerint, quẽadmodũ id clarè indicat vox illa, *Hoc nunc os ex oſſibus* Gene. 3. e.

meis, & caro de carne mea: ſed harũ nomine mortalitas per tropum expreſſa eſt à Moyſe, quæ, vt dicere cœpimus, ad conuerſionẽ inuecta eſt, quẽadmodũ pueris qui literas diſcunt, plagæ ad correctionẽ, quanquam nec hoc magiſterio licet ſeueriori quidquã hactenus promotũ eſt. Diſcere id licet ex monumentis eorũ, qui de vita & morib⁹ hominum ſcripſerę alij poſt alios ad hæc vſq; tempora. Oẽs ſecula ſua notant ſuperbiæ, faſtus, ambitionis. Porrò ſuperbia, faſtus, ambitio, locũ nõ habent, vbi huius memoria eſt, hoc eſt, vbi homines ſe luteos cogitãt. Neſcio tamen an corruptius aliud agnoſcere ſit hoc

noſtro

noſtro ſeculo. Quid enim niſi merā ſuperbiā clamant ſericæ veſtes, ardentes gemmæ, aurū in fila lenteſcens, belluata tabetia, zetę, pluſquā regaliter inſtructę, periſtromata, ſellæ, vaſa diuerſi generis, omnia miro opere ſacta? Non ſolum nō ſubit animum cogitatio quòd puluis ſum᷒, ſed nec altera illa, ex qua in hanc progredi nos voluit Deus, in mentē venit. Quis enim cogitat in puluerē ſe reuerſurū? Niſi alta quædā & profunda eſſet apud nos huius rei obliuio, nunquā Eccleſia poſt membrū illud *Memento homo quòd cinis es*, alterum hoc, *Et quòd in cinerē reuerteris*, adijceret, cùm nec nos ſoleam᷒ monere memorē.

Et quidem multarum rerum me tenet admiratio, ô viri, at nullius æquè atque huius. Quid enim non mirer, & vehemēter admirer? Nihil magis experimur quàm mortē, & nihil minùs cogitam᷒ quàm mortem. Efferūtur parentes, comitamur funera, videmus obrui humo corpora ipſorum, & non ſemel ſubit animum, quòd & nos ea fata maneāt. Quem non teneat admiratio? Aperiuntur aſtantib᷒ nobis auorum, proauorumq́; monumenta, cernimus oculis noſtris nihil de corporibus præter oſſa ſupereſſe & cineres, nec expendimus cum animis noſtris quid velint hæc, quidve moneant. Quis hic faſcinat mētes noſtras? Quis, quòd homini proprium eſt & quo vno à brutis diſtat, hic adimit nobis? Iam enim ex ſententia Socratis diximus hominē Græcis ανθρωπον, id eſt, vocatum, quòd inter animantia ſolus expendat quæ videt. Quibus igitur præſtigijs agitur, vt quòd coràm cernimus, non conſideremus? Res digna profectò eſt, cui inquirēdæ laborem impendamus. Obſeruemus igitur num eius veſtigium aliquod vſquam appareat in ſcriptura.

Meminit Geneſis Serpentis, & ſuſpectum eum habeo, quia verſipellis inducitur & veterator. (Id enim ſignificat πανουργος qua voce Theodotio hic vtitur & Aquila (magis autē ſuſpect᷒ mihi fit, dum audio ſibilia eius. *Cur* (inquit) *præcepit Deus, vt non comederetis ex omni ligno Paradiſi?* Planè vox eſt molientis adflare virus, & quantū valuerit in animo fœminæ, indicat reſponſio illa, De fru- Gene 3.a. ctu lignorū quæ ſunt in Paradiſo veſcimur, de fructu verò ligni quod eſt in medio Paradiſi, præcepit nobis Deus, ne comederemus, & ne tangeremus illud, ne fortè moriamur. Quid ais mulier, ac verè mulier? Nónne hoc modo dictum fuerat? *In quocunq; die comederis ex eo, morte morieris?* Cur igitur in dubium vertis ſermonem, quod certò nec abſq; Epitaſi (vt indicat anadiploſis) expreſſum à Deo eſt? Sed hæc eſt πανουργια, id eſt, vaſritia, verſutia Serpentis. Et ſi vno cōgreſſu tantum potuit, idq; tam leui ſibilo, quid non poterit ſi ſemel ingeniū artis ſuæ explicet? Extorto præſtigijs ſuis hoc ab Heua reſpōſo, *Ne fortè moriamur, Nequaquā*, ait, *morte moriemini: Scit enim Deus, quòd in quocunq; die comederitis ex eo, aperientur oculi veſtri, & eritis ſicut Dij, ſcientes bonū & malū.* Vident quātus ſubitò aſſurgat, quæq; ſpicula ſquamæus vibret? Nouit Deus quæ ſit vis arboris (inquit) Eſt arbor ſcientiæ Fructus eius degustatus peritos prudenteſq; efficit, imò ſimiles Deo facit. Hanc ille vobis præſtantiam inuidens, arcereq; volens à boni maliq; cognitione, ac in ſumma vos viuere ſtultitia, prohibuit tangere fœlicem, hanc plantam. O verſutiam. Quā Deus arborē ſcientiæ boni & mali dixit ratione probationis. (Poſuit enim eam in medio Paradiſi, vt hac obedientiā vel inobedientiā hominis experiretur) veterator hic à vi & virtute ipſam ſic appellatā ait, perſuadetq;. Nam additur: *Vidit igi-* Gene.3.b. *tur mulier quòd bonū eſſet lignū ad veſcendum & pulchrū oculis, aſpectuq; delectabile, & tulit de fructu illius, & comedit, deditq; viro ſuo qui comedit, & aperti ſunt oculi amborū*, vbi obſeruanda vocula (igitur) Planè enim ſignificat mulierē perſuaſam à ſerpēte decerpſiſſe fructum. Perſuaſa aūt eſt nō ſolum inſtar numinis, ſi deguſtaret, ſapientē ſe fore, ſed & ſententiam Dei (*in quocunq; die comederis ex eo morte morieris*) non valiturā ad pœnā, vt quæ terrendi duntaxat gratia prolata eſſet. Gene.2.c. Quis nō timeat Serpentē hunc, vaſrum, verſutum, verſipellē, malignū, præſtigioſum? Hic hic eſt qui incantat & excantat mentes noſtras: Hic præſtigijs ſuis facit, ne cogitemus nos puluerem eſſe. Hic obliuionē mortis inducit. Hic deludit oculos noſtros, vt quòd coràm cernimus, nō videamus. Illud docet caput quòd hactenus tractauimus. Non enim ob id ſcriptum ſolùm eſt, vt ſciremus huius verſutia Heuam ſeductā, ſed vt hinc illius fraudes in totam poſteritatē conciperemus. Qui enim in parentē crudelis extitit, in prolem mitis deprehendetur? Illius animo exemit metum mortis, quò ipſam in mortē præcipitaret. Nobis adimit cogitationem mortis, vt in morte nos teneat. Nouit enim (vt eſt verſutus) nihil ad ſuperbiæ & cupiditatis vitiorumq́; omnium euerſionē æquè facere, atq; huiuſce rei meditationem. Vbi animū occupauit cogitatio mortis, fit vt mox etiā eorum quæ mortē ſequuntur, ſubeat cogitatio. Hinc ergo ſe offert Gehenna, & ignis ille inextinguibilis & vermis qui nunquā moritur, mentemq́; totam concutiūt, vt iam nec diuitię, nec delitię, nec quidquam cęterorum detinere eam aut voluptate queat afficere, tantùm flere iuuat & plangere: nec ſufficit dies, etiam noctē inſumit, nec anteà fletu temperat, quàm imperante

nè labore ac moleſtia. Scitis enim vbi & de quibus ſcriptum ſit. Laboraui ſuſtinẽs. Ma-
Num. 6. d. gna miſericordia tua Domine. Quos terra non valeret (quemadmodum peccante Core id olim didicimus) tu potenti tua dextera ſuſtentas ſeruasq;. Et quid de terra dico, cũ cœlum quod ob ſoliditatem rectè ahéneũ ille appellauit, impar ſit ferendo huic oneri. Quid enim, nónne peccante filio Auroræ, firmiſsimi illi orbes rupti ſunt & ceſſerunt ponderi? Certè ipſe in Euangelio ad Apo-
Luc. 10. c. ſtolos loquẽs. *Vidi*, inquit, *Satanam ſicut fulgur de cœlo cadentem.* Seruas autem eos, non vt peccatis in finem deuolutis tum demum fortiùs punias, ſed propter pœnitentiam, id eſt, vt conuertantur & viuãt. Sic enim habet caput vndecimum Sapientiæ. Sed quotnſquiſq; mortalium eſt, qui hoc tuum conſilium ita accipiat? qui bonitatem tuam ad hunc modum interpretetur, & pœnitentiã
Eſai. 26. c. agat ſuper peccatis ſuis? Clamat Eſaias. *Indulſiſti genti Domine, indulſiſti genti, nunquid glorificatus es?* Exercuiſti in impios incredibilem hactenus clementiam, ſæpe & diu valde diſsimulaſti peccata eorum, quid promouiſti? reddidiſti meliores? nũquid glorificauerunt nomen tuum, aut dignũ aliquid fecere tua miſericordia? Nónne è contrario à te longè receſſerunt? Receſſerunt, Indulgentia tua ſecuritatẽ peperit, ſecuritas negligentiam, negligentia contemptum. Sic erãt homines tempore Eſaiæ: Tales & nos ſumus homines, agimus ſecure, bibimus vinũ in dulcedine, laſciuimus in plumis noſtris, & tempus ad lugenda peccata cõceſſum, vertimus in dies lætitiæ ac gaudij. Quare ſi ſemel perderes nos, nemo accuſare te poſſet cum locum dederis pœnitentiæ. Sed ipſe non, quid noſtra malitia meretur, ſed quid te facere deceat, conſideras, & pergis miſereri, vt diuitias bonitatis tuæ in nos declares. Attendis quales ſumus homines, vides quòd ferè nõ cõuertimur, niſi dum affligimur: quòd non concipimus ſpiritũ pœnitentiæ, niſi cũ malis premimur, ac proinde extendis manũ tuam, & velut pius pater flagellas nos: huic immittis ardentem febrem, illi pleureſim, alij phthiſim, hũc bonis exuis, illi oẽm ad fœlicitatem terrenam aditum pręcludis, interdum communi malo pariter inuoluis oẽs, vt dum bella excitas ac prælia. Omnia hæc operaris altiſsima bonitate tua, vt hoc modo corda noſtra ad te cõuertas, quemq; per beneficia non ſenſimus, per tormẽta diſcamus licet plerumq; cum murmure id faciamus. Cæterum quia bonis æquè ac malis euenire hæc cernimus, rurſus & aliâs hîc ſæpe fingimus cauſſas, vt hæc non itidem atq; ipſe de nobis cogitares, interpretemur.

Idcircò ne quid intentatum dimittas, efficacius adhibes magiſterium. In mentẽ venire facis annos æternos, reducis nobis ad memoriam iudicia tua, quàm ſcilicet ſeuere tandem animaduerſurus ſis in oẽs qui peccauerunt, & nõ egerunt pœnitentiam ſuper peccatis ſuis. Obijcis ante oculos infernum diabolũ, & ignẽ qui nunquã extinguitur, vt horrore cõcutiantur omnes, quos ſcelerum arguit conſcientia, ac fiat quod ſcriptũ eſt. Eſai. 26. c.
Sicut quæ cõcepit, cùm appropinquauerit ad partum: dolens clamat in doloribus ſuis, ſic facti ſumus, à facie tua Dñe: concepimus, & quaſi parturiuimus, & peperimus ſpiritũ. Hoc ferè magiſterio, timore ſcilicet & horrore oẽs ad pœnitentiam erudimur. Vbi enim terrent nos tormenta, quæ patientur impij, & ſeculum æternum, tum incipimus dolere, quòd peccatis iram tuam contra nos prouocauimus, quòd damnationi noſtra nos volũtate obſtrinximus: hinc gemitus, hinc lachrymæ, hinc planctus, tundimus pectora, carnem affligimus, vigilijs attenuamus oculos, aliena reſtituimus, elargimur noſtra, nihil omittimus quò euadamus quod timemus, Infernum inquã. Verùm quia dolor iſte ex horrore iudiciorũ & metu Gehennę ꝓficiſcens, deſperationẽ parit, niſi ſpe veniæ fulciatur, propterea vt quod cœpiſti, perficias, animæ ſic afflictæ, trementi, laboranti, in gemitu & fletu, ne triſtitia aut deſperatione abſorbeatur, ꝓponis diuitias bonitatis tuæ, abyſſum miſerationũ tuarum, pacta quæ inijſti cum homine, deniq; ſanguinẽ vnigeniti Filij tui, quo hæc ipſa obſignaſti, quæ dũ conſiderat & attentè reuoluit operante ſecretiùs virtute Spiritus, erigitur animus & immutatur penitus, vt qui paulò ante non aliud meditabatur, quàm iram & vindictã, timorẽ ac pauorem, quę omnia terrebãt, mors, infernus, diabolus, iam ſperare audeat & reſpirare in miſericordijs tuis, cuius oculi deducebant lachrymas præ conturbatione ſpirit' & horrore: iam defluunt aquis, non quas ira comminationis extorquet, ſed quas ſuauiter ex imo corde educit pietas, quæ immẽſam cõſiderat, & lęſam ex animo dolet bonitatẽ Dei. Quàm bonus & ſuauis eſt Domine ſpiritus tuus in omnibus. Omnino ſuauis eſt & bonus, qui ſic miſericorditer diſponit omnia, peragit ſuauiter. Securitatẽ peccatoris conuertit in timorẽ: Timorẽ rurſus fiducia tẽperat ac amore commutat, vt timore concipiat & velut parturiat, ac amore pariat ſpiritum pœnitentiæ. Vbi porrò peccator tota mente conuerſus hoc modo pœnitentiam agit, ſupplicãs per ſanguinem Filij effuſum, ignoſci ſibi quod malè admiſit, vt à peccato liber, in ſanctitate & iuſtitia poſthac viuat, tibique vni adhæreat, ibi commouentur omnia viſcera tua, nec continere te vales,

meſſantur vt antè, ſectantur ebrietatem vt
antè, vacant amplexibus vt antè, atq; vt olim
erat, ita nunc per omnia. Ad hunc modū in
Exod. 9. & 10. Exodo conuertitur Pharao, flagellatur, ag-
noſcit peccatum ſuum, imò promittit me-
liora. *Peccaui*, ait, *etiam nunc. Dominus iuſtus,*
& ego & populus meus impij, orate Domi-
num vt deſinant tonitrua Dei & grando, vt di-
mittam vos. Orat Moyſes, ceſſant tonitrua,
ceſſat grando, & Pharao manet Pharao, de-
tinet populum, & prioribus peccatis alia ad-
ijcit. Atq; hi qui hunc in modum iterant vi-
as ſuas, timeant ne quod Pharaoni, id ipſis
quoq; eueniat, hoc eſt, ne obdurētur in pec-
catis, hisq; in finem deuolutis, demergātur
in abyſſum. Sunt tertiò alij qui attentiùs cō-
ſiderantes, quàm pulchra res temperantia
ſit, quā itidem pulchra res ſit caſtitas ac vir-
tutes cæteræ: odiſſe incipiunt vitia & execra-
ri, dolēt ex animo, deflentq; quòd optimos
annos, florem dico ætatis luxu ac libidine
perdiderint, dolent hoc & fuſis lachrymis
ignoſci ſibi poſtulant, confitentur nihilq;
illorum quæ in verè pœnitente deſideres o-
mittunt, hoc excepto duntaxat, quòd non
ſeriò in animum inducant declinare occa-
ſiones. Qui huiuſce generis ſunt, nondum
in toto corde conuertuntur, quia ſcriptum
eſt. Si reuerteris Iſraël, ad me conuertère,
hoc eſt, Si reuerteris Iſrael & ſemel ſalutem
deſiderans peccaſſe te dicis, & vocem Domi-
ni Dei tui non audiſſe, plenè conuertere.
Tum porrò plena habebitur conuerſio, ſi
abſtuleris offendicula tua à facie mea, quia
tum nō commoueberis. Si igitur plenè hoc
eſt in toto corde conuerteris, valeant anti-
qui combibones, noti ac chari, qui tibi au-
thores exiſtunt peccandi. Si in toto corde
conuerteris, eijce ancillam, id eſt, concubi-
nam quę carni tuę inſidiatur. Si in toto cor-
de conuerteris, aboleas libros qui à ſimpli-
citate fidei nouis doctrinis mentem tuā ab-
Acto. 19. d. ducunt, ſic legimus feciſſe in Actis qui cu-
rioſa fuerāt ſectati, *cōtulerunt*, (ait ſcriptura)
libros & combuſſerunt eos coram omnibus, de
quorum precio additur quod erat denario-
rum quinquaginta milium. Aduertant hoc
qui ſaluos volunt eſſe libros, nec flāmis tra-
di oportere, licet errorū pleni ſint, propter
æris quo cōparati ſunt magnitudinem. Hu-
ic exhortationi ſimilis eſt illa, qua ad Iſraë-
lem olim Samuel vſus eſt. *Si in toto corde ve-*
ſtro reuertimini ad Dominum, auferte, ait, *deos*
alienos de medio veſtri Baalim & Aſtaroth:
Quidquid à religione animum tuum abdu-
cit, quidquid regnum cupiditatis in te ro-
borat, hoc eſt Baalim, hoc eſt, Aſtaroth, a-
mone hoc ſi in toto corde reuerteris ad Do-
minum. Propoſuimus tria genera hominū
qui conuertuntur non in toto corde, qui-
bus addimus quartum eſtq; eorum qui per
fas & nefas multa congeſſerunt, aut aliâs in-
iuria affecerunt fratres: cumque in cæteris
pœnitentis formam exprimant, non medi-
tantur vt fraudatæ aut leſæ parti faciant ſa-
tis, arbitramurq; omnes omnino qui non
verè conuertuntur, ad aliquod genus ho-
rū pertinere vel referri poſſe, quare procli-
ue iam eſt cuiuis, facileque intellectu, quid
ſit conuerti in toto corde, vel potiùs, qui
ſunt qui in toto corde conuertuntur. Nam
ſi iungas quæ in alijs alia atque alia deſide-
rauimus, habes illos in toto demum corde
conuerti, qui depoſito ex animo omni affe-
ctu peccandi plena perfectaque voluntate,
quæ moras neſcit, Deo à quo per inobedi-
entiam receſſerant, ſeſe reddunt, parati &
declinare quidquid peccandi poſt hac eſſe
poſſet occaſio, & læſis à ſe ac fraudatis facere
ſatis. At ſat non eſt in toto corde couerti, ni-
ſi conuertamur, & in ieiunio & in fletu & in
planctu. *Conuertimini*, ait, *ad me in toto corde*
veſtro, in ieiunio, & fletu, & in planctu, quibus
omne genus operum quib⁹ caro affligitur,
complexus eſt ſynechdochicós. Vnde ve-
lint nolint Lutherani, ieiunium, fletus, plā-
ctus, ſaccus, atque id genus alia pertinent ad
pœnitentiam, & non tantum terrores quos
incutit conſcientia peccati, ac fiducia miſe-
ricordiæ per Chriſtum promiſſæ. Verum
quidem eſt, fide & fiducia opus eſſe & pri-
mas hic habere partes, non tamen ipſæ ab-
ſoluunt pœnitentiam. Putáſne tu Domi-
num (ait Cyprianus) cito poſſe placari o-
pem verbis perfidis abnuiſti? cui patrimo-
nium præponere maluiſti? cuius templum
ſacrilegia contagione violaſti? Putas facilè
eum miſereri tui, quem tuum non eſſe dixi-
ſti? Orare oportet impenſius & rogare, diem
luctu tranſigere, vigilijs ac fletibus noctes
ducere inſomnes, tempus omne lachrymo-
ſis lamentationib⁹ occupare, ſtratos ſolo ad-
hærere & cineri, in cilicio volutari & ſordi-
bus: poſt indumentū Chriſti perditū, nullū
iam velle veſtitū: poſt Diaboli cibum, malle
ieiuniū, iuſtis operibus incūbere quib⁹ pec-
cata purgantur, eleemoſynis frequenter in-
ſiſtere, quibus à morte animæ liberantur.
Sed nunquid vel vnum ex cētum inuenias,
qui hoc modo ad Deum reuertatur & pœni-
tiam agat de peccatis ſuis? Et quid cauſæ,
quòd pauci adeò inueniantur viri pœnitē-
tiæ? Cauſſa eſt (vt quod tertio loco propo-
ſuimus, abſoluamus) quia non exercemus
nos cogitationibus fidei, quia non adlabo-
ramus, vt ſuſcitemus in nobis flammam fi-
dei, quod faceremus, fieri non poſſet, quin
alij euaderemus homines: dicit enim Scri- Ioan. 5. d.
ptura, *Hæc eſt victoria quæ vincit mundū. Fi-*
des noſtra. Quæ fides? vtiq; quæ in exercitio

conſiſtit. De exercitio, non de habitu fidei dictum eſt, alioqui & fidem habent eamq; veram in quorum animis vel maximè dominatur, mundus, meretrices inquam, adulteri, ſcortarores. Quòd dicimus, age, rebus ipſis ita eſſe declaremus, Inter cæteros articulos fidei vnus eſt. Deum factum hominē. Age ergo in ſilentio cordis, verſa articulum hunc & reuerſa, expende cum animo tuo, quid ſit Deus, cumq; non valeas Deum nudè vt in ſe & per ſe exiſtit, apprehendere (excedit enim ille omnem caprum) ſublatis oculis contemplare ſolem, lunam, ſtellas, ſed & orbes cœlorum, & ſi placet, molem quoque terræ & abyſſos aquarum ſiue maria: cumq; omnia percurreris attentiusq; conſideraueris, cogita Deum eſſe, cuius vi corpora illa maxima ex non extantibus, extare cœperunt. Nonne hæc te cogitantem inuadet ſtupor, & vehemens occupabit admiratio, ſi audias, *Et homo factus eſt?* Quod ille qui tantus eſt, carnem aſſumpſerit, & oſſa & ſanguinem? Perge ergo & cauſſam huius inquirere cumq; docente fide didiceris ex ſingulari quo te complectitur amore hominem factum, quò ſanguine ſuo peccata tua elueret, ſuaq; morte tuam aboleret mortem, atque in veram te aſſereret libertatem, cùm inquam hæc didiceris, ac firma fide vt verè ſe habent adprehenderis, nonne vehementer accendetur cor tuum ad redamandum illum qui prior tantoperè te amauit? profectò accendetur & quidem vehementiſsime, adeò vt mille citius mortes quàm illum offendas, vltro ſis obiturus. Vbi igitur hunc in te affectum ſentis, reuoca ſtatim ad memoriam multitudinem ſcelerum tuorum, cogita quoties poſt myſterium Baptiſmi rurſus peccaueris, quàm grāditer, quàm turpiter, & ſcio tabeſcet in te ſpiritus tu⁹, deducent lachrymas oculi tui, defluent aquis palpebræ tuæ, plorabis die, plorabis nocte, nec expleri vnquam fletu poteris, adeò diſplicebit tibi res hæc à te commiſſa. Vel ſi adeò durùm eſt cor tuum, vt cedere neſciat amori, & huiuſmodi cogitationibus ad pœnitentiam emolliri, quod non facile crederim fieri poſſe, ſume in manibus, articulum de iudicio. Cogita quod ſcriptum eſt.
Ad Heb. 9 g. *Statutum eſt omnibus ſemel mori, poſt hoc autem iudicium.* Pone ergo ob oculos tibi ignē inferni qui nunquam extinguitur, ſulphur quo ignis hic perpetuò alitur, ſpiritum procellarum, quo ipſius flamma vſquè accenditur, fumum tormentorum, qui aſcendit in ſecula ſeculorum, id eſt, in æternum & vltra. Deinde ſeriò perſuadeas tibi id quod res eſt, te iam prope ipſas poſitū inferni portas. Inter Gehennam enim & animam tuam nihil eſt medium præter vnam eamq; debilem, maceriem, carnem inquam tuam, qua diruta (diruetur autem breui) neceſſe eſt infelicem animam Gehennæ ignibus excipi, niſi antè pœnitentiam egerit. Quæſo te, nonne iam libens omnem afflictionem, omnem laborem, omnem indecorem ſubibis, dummodo à perpetuis libereris incendijs? En quàm potens res eſt fides, dum excolitur: ſed nos pulcherrimo hoc ſtudio poſthabito, alijs neſcio quibus rebus animum addicimus, fitq; planè vitio noſtro, vt recta deſcendamus ad infernum & iuuenes & ſenes, & docti & indocti, ſacerdotes, vt nihil mirer Eſaiam dicere, *Secretum meum mihi. Se-* Eſai. 24. c.
cretum meum mihi. Quid eſt *Secretum meum mihi,* niſi, tantam in omni ordine multitudinem video damnandorum, vt eloqui nequeam. Quare auditores optimi, vt hoc malum, infernum dico, effugiamus conuertamur in ieiunio, in fletu & in planctu ad Dominum Deum noſtrum, cui honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

HOMILIA SECVNDA ſuper hanc ſcripturam Ioelis.

Conuertimini ad me in toto corde veſtro, in ieiunio, & fletu, & in planctu, &c.

VErba hæc Domini DEI ſunt, filios Iſrael ad pœnitentiam prouocātis, quia benign⁹ & miſericors eſt, patiens & multæ miſericordiæ, & præſtabilis ſuper malitia. Verum ſcripta ſunt nō propter ipſos tantùm, ſed & propter nos, quia & noſtram pœnitentiam præſtolatur Dominus, quemadmodum alio in loco dicit, *Nolo mor* Ezech. 18. g.
tem peccatoris ſed vt conuertatur & viuat. Quare non leuiter tranſmittere, ſed alta mēte reponere ea oportet, cogitātes quod ſcriptum eſt. Si pœnitentiam non egerimus incidemus in manus Dei & non in manus hominum. Quid autem ſit agere pœnitentiam iam olim dixim⁹ & lubet repetere, tū quòd firmius hæreant quæ ſæpius inculcantur: tū quòd rectius intelligantur, quæ alijs atque alijs verbis ſubinde repetuntur, antè tamen quàm rem aggrediamur, numen inuocemus.

Conuertimini ad me in toto corde veſtro, in ieiunio, & fletu, & in planctu.

OPtimè deſcribit Propheta pœnitentiam de qua mirum quàm variè varij ſentiant: Aliter D. Cyprianus, aliter de ea loquun-

quuntur qui in Cicerone duntaxat aut Demoſthene verſati ſunt. Agnoſcite, quod dico. Eſt adoleſcens aliquis qui hactenus libidinoſè vixit cum meretricibus, conſiderat rei turpitudinē, pudet facti, adijcit animum ad matrimoniū, ꝓponit caſtè viuere. In hoc Cicero agnoſcit pœnitentiā, in hoc Demoſthenes agnoſcit μετανοιαν, Non aūt Philippus. Pœnitentia, ait Philippus, complectitur terrores horribiles, quos incutit cōſcientia peccati, vel lex arguens peccatum. Hæc eſt prima eius pars: Secunda eſt, vt homo terrore ſic concuſſus cōuertat ſe ad verbum Dei, & per fidem miſericordiæ in Chriſto promiſſæ certò ſtatuat ſibi remitti peccata. Iam abſoluta eſt ſecundum ipſum pœnitentia. At non ſecundum Cyprianum. Præter fidem & terrores, multa præterea requirit, quæ præſcribit in libello de lapſis.

Ingemiſce, ait, ieiunia, vigila, vt iam taceam quod lōgè aliter loquatur de fide quàm Philippus. Et quod Cyprianus, hoc de pœnitentia tradit Ambroſius, hoc Auguſtinus, hoc Baſilius, & cæteri cùm Græci tum Latini ſcriptores priſci. Et quia inſignis eſt hic Ambroſius, volo vobis ipſius verba recitare. Atq; quò faciliùs ab omnibus intelligantur, inſeram ſubinde mea: Scribit autem ad virginem lapſam in hunc modū. Secundum conſcientiæ molem exhibenda eſt pœnitentiæ magnitudo, hoc eſt, ſecundum grauitatem peccati, quod in conſcientia eſt & animum vrget, pœnitentia exhibenda eſt. Exempli cauſſa dictū ſit, quò res dilucidior euadat. Qui fornicationem cōmiſit, magnā agere debet pœnitentiā, quia graue peccatū fornicatio eſt. Qui in adulteriū incidit maiorem oportet exhibere pœnitentiam, quia maius peccatū eſt adulterium, atq; ita in cæteris. Hic aūt ſic agitur, magno animo aggredieris & arripies pœnitentiam, ſi tibi ante oculos ponas, de quanta gloria rueris, & de quo libro vitæ nomen tuum deletum ſit. Hæres eras regni cæleſtis, vitæ æternæ, gloriæ nunquam finiendæ, ab hac tanta felicitate, à ſorte tam præclara modisq; omnibus maxima excidiſti per peccatum. Si ergo iſtud tibi ante oculos ponas, deinde ſi perſuadeas tibi te iam prope ipſas poſitam tenebras exteriores. Hoc quid ſit: ex altera concione intelligitur, dictum ibi, inter peccatricem animam & Gehennam nihil medium eſſe præter vnam materiam eamq; debilem, qua diruta (diuiditur autem ſemper in morte (neceſſe ſit præuaricatricem animam tartareis pœnis & Gehēnæ ignibus excipi, vbi fletus oculorum, & ſtridor dentiū ſine fine. Cū hæc certa fide, ſicut eſt, animo conceperis, cogita aliud remediū quo à tantis malis libereris nō eſſe, quàm pœnitentiæ ſolatiū, En habetis errores, quos Philippus vult primam eſſe partem pœnitentiæ. Non enim poteſt non vehementer concuti animus humanus & terreri, dum infernum & Gehennæ ignem, quem peccatis ſuis ſibi accendit, ante oculos ponit. Aduertite iam quo modo abſoluat pœnitentiam. Philippus poſt terrores incuſſos diceret, Age, conuerte te ad verbum Dei, dicit ſcriptura: Iuſtitia Dei per fidem IESV Chriſti in omnes & ſuper omnes qui credunt in eū. Crede ergo Chriſtū pro te paſſum, pro te ſudiſſe ſanguinem, & certò tecum ſtatue per fidē hanc remitti tibi peccata: & ſalua res eſt, ſolutꝰ es à peccatis, liberatus es ab inferno. Vade in pace. Sic diceret Philippus, ſed non ſic Ambroſius. Audite quā ipſe deinceps tradat theologiam, quidúe poſt terrores præſcribat virgini huic lapſæ. Ergo hæc (quæ de inferno & igne Gehennæ dixi, quantū malum ſit per omnia ſæcula vri, & in tenebris permanere perpetuis, & infinitos gemitus edere & ſtridere dentibus, & nequaquam exaudiri) tu tecū cogitans, & mente retractans proprij facti tu ipſa iudex eſto crudelior. In primis omnis cura vitæ huius interimenda tibi eſt, & quaſi mortuam te æſtimans, ſicut es, quomodo poſſis reuiuiſcere, cogita. Deinde lugubris tibi accipienda eſt veſtis, & mens ac membra ſingula digna caſtigatione puniēda. Amputentur crines qui per vanam gloriam occaſionem luxuriæ præſtiterunt. Defluant oculi lachrymas qui maſculum ſimpliciter non aſpexerunt, palleſcat facies quę quondam viruit impudicè. Denique totū corpus incuria maceretur, cinere aſperſum & opertum cilicio perhorreſcat, quia malè ſibi de pulchritudine placuit. Cor verò ſit liqueſcens ſicut cæra, ieiunijs inquietans ſeipſum, & cogitationibꝰ ventilās, quare ſit ab inimico ſubuerſum. Senſus etiā crucietur, quia in membra corporis cùm haberet dominationem, malo ceſſit imperio. Talis vita, talia actio pœnitentiæ, ſi fuerit perſeuerans, audebit ſperare, & ſi non gloriam, certè pœnæ euacuationem. Dicit enim Deus. *Conuertimini ad me & conuertar ad vos. Conuertimini ex toto corde veſtro, in ieiunio, & fletu, & in planctu, & dirumpite corda veſtra, & non veſtimentum, quoniam pius & miſericors ſum.* Hæc eſt Ambroſij doctrina de pœnitētia, imò Ioelis prophetæ, imò Saluatoris noſtri. *Viri*, inquit, *Niniuitæ ſurgent in iudicio* Matth. 12.f.
cum generatione iſta, & condemnabunt eam, quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ. Pœnitentiam, inquit, egerunt. Quid fecerunt agentes pœnitentiam? Audita prædicatione Ionæ quæ talis erat: *Adhuc qua-* Iona 3.b.
draginta dies & Niniue ſubuertetur. Crediderunt (ait ſcriptura) *viri Niniuitæ in Dominū, & præ-*

& prædicauerunt ieiunium, & veſtiti ſunt ſaccis à maiore vſq; ad minorem. Et peruenit verbum ad Regem Niniue, & ſurrexit de ſolio ſuo, & abiecit veſtimentum ſuum à ſe, & indutus eſt ſacco, & ſedit in cinere & clamauit, & dixit in Niniue ex ore regis, & principum eius, & dixit, Homines & iumenta, & boues, & pecora nō guſtent quidquam, nec paſcantur, & aquam non bibant, & operiantur ſaccis homines & iumenta, & clament ad Dominū in fortitudine, & conuertatur vir à via ſua mala, et ab iniquitate quæ eſt in manibus eorum. Quis ſcit ſi conuertatur, & ignoſcat Deus, & reuertatur à furore iræ ſuæ, & non peribimus? Deinde ſequitur. *Et vidit Deus opera eorum, quia conuerſi ſunt de via mala, & miſertus eſt Deus ſuper malitia, quā locutus fuerat vt faceret eis, & non fecit.* Non igitur complectitur pœnitentia tantum mutationem voluntatis in melius, quam ſignificari dicunt voce μετανοίας non aduertentes præter tres illas linguas, Latinam, Græcam, Hebræam, quartam eſſe, quæ ſtudioſo imprimis obſeruanda eſt, & eſt vſus ſcripturæ, ſiue phraſis & modus loquendi ſcripturæ. Nec rurſus terrores tantùm & fidem ſiue fiduciam in Chriſtum complectitur, ſed præterea vigilias, gemitus, planctus, cineres, ſaccos, cilicia, hoc eſt, vt ſemel dicamus, opera carnis afflictiua, inter quæ præcipuum eſt & ſemper fuit ieiunium.

Quare non negligamus hoc ſacrum tempus Quadrageſimæ, Multis peccatis & varijs offendimus Deū, ſtudeamus placare ipſum, affligamus animas noſtras, ieiunemus quēadmodum fecerunt hactenus patres noſtri. Non ſinamus nobis conſui puluillos ſub cubitis manuum.

Non eſt aliud remedium poſt Baptiſmū, quam pœnitentiæ ſolatium. Ne autem quiſpiam nimis bene conſcius ſibi æſtimet ieiunio ſe opus habere, quòd nullum à Baptiſmo crimen admiſerit, aduertere vos volo ieiunium & alia de quibus in præcedentibus ſermo fuit, Chriſtianos exhibere nō in hoc ſolùm vt iram Dei placent, (quanquam hoc reſpectu ad ea vertere populum potiſsimum inuitet Ioel) verùm etiam vt carnis vitia reprimant, reſtringantq;, atq; hac contemplatione, cui tandem non neceſſarium eſt ieiunium? At cùm omnib9, in primis tamen his neceſſarium eſt, qui in flore ſunt ætatis, qui viginti, triginta, quadraginta annorū ſunt. In his namq; natura viget, in his calet ſanguis, in his concupiſcētia vires habet. Quare niſi per laborioſam quandam militiam, ipſam carnem reprimant, tuta haud eſſe poterit pudicitia. Vt eius quod dico fidem vobis faciam, audite ſanctum virum D. Hieronymum in epiſtola ad Euſtochium de ſe ingenuè ſic ſcribentem. O quoties ego ipſe in eremo conſtitutus, & in illa vaſta ſolitudine, quæ exuſta ſolis ardoribus horridum Monachis præſtat habitaculum, putabam me Romanis intereſſe delitijs. Sedebam ſolus quia amaritudine repletus eram. Horrebant ſacco membra deformia & ſqualida cutis ſitim æthiopicæ carnis obduxerat. Quotidie lacrymæ, quotidie gemitus, & ſi quando repugnantem ſomnus imminens oppreſsiſſet, nuda humo vix oſſa hærentia collidebam. De cibo verò & potu taceo, cùm etiam languentes aqua frigida vtantur, & coctum aliquid accepiſſe luxuria ſit. Ille igitur ego qui ob Gehennæ metum tali me carcere ipſe damnaueram, ſcorpionum tantùm ſocius & ferarum, ſæpe choris intereram puellarum. Pallebant ora ieiunijs, & mens deſiderijs æſtuabat in frigido corpore, & ante hominem ſuum iam carne præ mortua ſola libidinum incendia bulliebant. Itaque omni auxilio deſtitutus ad IESV iacebam pedes, rigabam lachrymis, crine tergebam, & repugnantem carnem hebdomadarum inedia ſubiugabam. Memini me clamantem diem crebrò iunxiſſe cum nocte, nec priùs à pectoris ceſſaſſe verberibus, quàm rediret Domino increpante tranquillitas. Ipſam quoque cellulam meam quaſi cogitationū mearum conſciam pertimeſcebam. Et mihi met iratus & rigidus, ſolus deſerta penetrabam. Sicubi concaua vallium, aſpera montium, rupium prærupta cernebam: ibi meæ orationis locus, ibi illud miſerrimæ carnis ergaſtulum. Hactenus de ſe Hieronymus. Obſecro ſi hoc ſuſtinent illi, qui exeſo corpore ſolis cogitationib9 oppugnātur, quid patitur adoleſcens qui delitijs fruitur: qui toties ad ſaturitatem comedit, qui carni nihil negat? quid inquam patitur? quos ardores libidinis? quæ incendia? Et vt Hieronymos omittam9, ipſe de quo præclarum illud in ſcriptura extat teſtimonium. *Vas electionis eſt mihi iſte, vt portet nomē meum corā Gentibus, & Regibus, & filijs Iſrael.* Act. 9. c. Ne alijs prædicans reprobus efficiatur, caſtigat corpus ſuum, hoc eſt plagis liuidum reddit, ieiunijs atterit, vigilijs extenuat, atq; poſt omnia hęc videt aliam legem in mēbris ſuis repugnantem legi mentis ſuæ, & captiuantem in lege peccati, vt exclamare cogatur. *Infœlix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Rom. 7. d. Quid hic dicem9? Si per laborioſam aduerſus carnem militiam tantus Apoſtolus vix reprimit veſaniam libidinis, nos abſque armis perſiſtere poterimus inuicti? Si poſt ſuſceptum orbis patrocinium timens ne reprobus efficiatur, veris incommodis ipſe corpus in ſeruitutem redigit, ſecuros nos eſſe debere putabimus? ieiunemus, affligamus carnem noſtram, neceſſum enim eſt.

Nec

Nec eſt quod timeamus ne infringatur in
nobis illa, quæ in beſtias etiam prouulgata
Ad Ephe.5.g. eſt lex: *Nemo vnquã carnem ſuam odio habuit*,
nõ iſtud odiſſe, ſed amare carnẽ eſt. Etenim
immortalitas & incorruptio carnis de ſanitate
animæ exiſtit. Sanitas autem animæ eſt
firmiſsimè inhærere incommutabili bono.
Qui ergo vigilijs, ieiunijs, laboribus hoc agit,
vt carnis petulantiam domet, vt libidines
corpore malè vtentes, hoc eſt, conſuetudines
& inclinationes animæ ad fruendum
inferioribus extinguat, licet perſequi videatur
cor ſuum, non tamen perſequitur, ſed
curam illius maximam gerit. Hoc ſiquidem
ſollicitè meditatur, vt corpus ſuum tandem
habeat ſanum, integrum, immortale. Cõtrà
qui ſuauiter viuit, qui ſtudioſè quod caro
dictat ſequitur, qui libidini ſuę nihil negat,
licet amare videatur, non amat ſed verè odit
carnem: ſiquidem immortalitate quam habitura
eſſet, & perpetuò vigore eam ſpoliat.
Ad Ro.8.c. Non mea ſed Apoſtoli hæc doctrina eſt: *Si
ſecundum carnem*, ait, *vixeritis, moriemini: ſi
autem ſpiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis*.
Ioan.12.d. Et ante eum Saluator. *Qui amat animam
ſuã, perdet eam. Et qui odit animã ſuam in hoc
mundo, in vitam æternam cuſtodit eam.*

Atq; vt cõſequamur ieiunio noſtro quod
petimus, rectè ieiunem'. Quomodo autem
ieiunandum ſit docet Saluator in Euangelio,
de quo hoc iam ſecundo loco iuxta in-
Matth.6.b. ſtitutum diſſeramus. *Cùm ieiunatis*, inquit,
nolite fieri ſicut hypocritæ triſtes. Non prohibet
Dominus omnem triſtitiam (quia cor ſapientum
ſecundum ſcripturam, vbi triſtitia.
Eccle.7.a. Et iuxta Paulum, quæ ſecundum Deum triſtitia
eſt, pœnitentiam in ſalutem ſtabilem
operatur) ſed fucatam, ſed perſonatam, quæ
coram populo fabula agitur, vnde bene addidit,
ſicut hypocritæ. Scribæ & Phariſæi ieiunio
ſuo inanem laudem captant apud homines.
Vos diſsimillimos illis eſſe volo. Ipſi vt
videantur ieiunantes, exterminant facies ſuas
ſiue deformant. Vos nullũ volo adhibere
fucum, omnia in vobis vera ſint, vt mercedẽ
referatis à Deo. Qui vanã ab hominibus laudem
quærit, veram perdit. Et inſtituens deinde
vnum quemque noſtrum quomodo
debeamus exhibere ieiunium. *Tu autẽ, cùm
ieiunas, vnge*, inquit, *caput tuum*.

Nihil hic quod ad luxum pertinet præcipitur.
Quod dicit tale eſt: *Cùm ieiunas* non
tuam quæras gloriam ſed Dei: hoc age vt ille
ſanctificetur, non vt tu lauderis. Vngitur
caput, cùm propter Deum & Chriſtum ſolũ,
qui iuxta Pauli doctrinam caput noſtrũ eſt
ieiunium aſſumitur. Hæc eſt prima conditio
quæ ieiunium Deo commendat & acceptum
reddit, ſi videlicet in veritate agatur,
hoc eſt, ſi abſit hypocriſis, fictio & ſimulatio.
Secunda eſt, vt in animo non vigeat affectus
peccandi. Vnde Iudæi cùm propoſuiſſent
apud Eſaiam quæſtionem Deo, ſcire Eſai.58.a.
cupientes quare ieiunauerint, & humiliauerint
animas ſuas & Deus non reſpexerit,
audierunt: Ecce in die ieiunij veſtri inuenitur
voluntas veſtra, propterea nõ aſpicio ad
ieiunia veſtra etiam legitima, quia cùm ieiunatis
facitis voluntatem veſtram, ſequimini
malas veſtras inclinationes & propenſiones.
Voce Hebræa ſignificatur non qualiſcunq;
voluntas, ſed illa quæ adiunctum habet vehementem
affectum animi, & propenſionem
in aliquid. Vos nimium indulgetis libidini
animi veſtri, voluntati veſtræ mirabiliter
propenſæ in auaritiam, voluptatem,
ſuperbiam. In media quadrageſima magno
ſtudio venamini beneficia, ſectamini
honores, quæritis delitias. *Nolite ieiunare* Eſa.58.b.
*ſicut vſque in hanc diem, vt audiatur in excelſo
clamor veſter*. Clamor hic accipitur quo
modo apud Paulum ad Ephe. cap.4. nimirũ
pro motu iratorum hominum ſine iudicio
clamantium & vociferantium, qualis ferè
clamor contingit, vt litigatur pro meo &
tuo, pro beneficijs, pro poſſeſsionibus. Nũquid
tale eſt ieiunium quod elegi, per diem
affligere hominem animam ſuam? Nũquid
contorquere quaſi circulum caput ſuum, &
ſaccum, & cinerem ſternere? Nunquid iſtud
vocabis ieiunium & diem acceptabilem Domino?
Hæc dicit, non quòd ieiunia reprobet,
per quæ & Daniel vir deſideriorum futura
cognouit, & Niniuitæ iram Dei placauerunt.
Helias & Moyſes quadraginta dierum
eſurie Dei familiaritate ſaturati ſunt.
Et ipſe Dominus totidem diebus in ſolitudine
ieiunauit, vt nobis ſolennes ieiuniorũ
dies relinqueret. Sed vt oſtendat, nihil prodeſſe
vacuum portare ventrem, & alia facere
quæ Deo diſplicent, pallere ora ieiunijs,
& intus noxijs æſtuare deſiderijs, propterea
ſignanter dixit. Nolite ieiunare ſicut vſq; in
hanc diem, non autem, nolite ieiunare, vel
nemo ieiunet, terminando ibi ſententiam.
Nonne hoc magis ieiunium quod elegi?
Poſtquam docuit quale ieiunium reprobet,
oſtendit quale libenter accipiat. Si vis vt
gratum habeam ieiunium tuũ, hæc age. Diſſolue
coniugationes impietatis, ſolue faſciculos
deprimẽtes, & cætera quæ ſequuntur,
quorum ſumma eſt hęc, Ceſſa peccare, & officia
charitatis præſta proximo, tũc acceptabile
erit ieiunium tuũ, & orietur in tenebris
lux tua, & tenebræ tuæ erunt ſicut meridies.
Et requiem dabit tibi Dominus ſemper, &
implebit ſplendoribus, animam tuam, & oſſa
tua liberabit. Et eris quaſi hortus irriguus,
& ſicut fons aquarum cuius non deficiẽt
aquæ. En quãta bona obueniunt nobis per
ieiuni-

ieiunium, per ieiuninm inquā quod ea habet adiuncta quæ iam dixim⁹, hoc eſt, quod in veritate præſtatur non in hypocryſi quæ Dеo maximè exoſa eſt, deinde quod à corde pœnitente exhibetur, quod Saluator in E- Matth. 6. b. uangelio dixit, *Faciem tuam laua.* Facies conſcientia eſt. Hanc lauamus quando deponimus affectum peccandi & plangimus quod peccatum eſt. Tertio, quod exercetur cum operibus Charitatis, qualia ſunt eſurientem paſcere, nudū operire, egenos vagosq; hoſpitio ſuſcipere, quę recēſet Eſaias in diſputatione hac de ieiunio. Et ad eadem in Euāgelio poſt verba hæc. *Tu autem cùm ieiunas vnge caput tuum, &c.* Hortatur Saluator. Sed quæ Eſaias particulatim explicat, Salnator generali ſermone comprehendit, ita inquiens. *Nolite theſaurizare vobis theſauros in terra, vbi erugo & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt & furantur. Theſaurizate autem vobis theſauros in cœlo, vbi neque erugo neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt, nec furātur.* In terra ſibi theſaurizant, qui affectum ad terrena immodicum dirigentes, congerunt ſibi opes ſuperfluas, precioſas veſtes, & aurum, argentum, beneficia, penſiones, & alia id genus multa: Theſaurizant autem in cœlo, qui affectu fidei iugiter in Deum intenti ſecundum illam per opera pietatis Domino placere contendunt, ac ſtudent, paſcunt eſurientes, veſtiunt nudos, in vſum aliorum profundunt res ſuas, quæ licet perire videantur quibuſdam, nequaquam tamen pereunt, ſed tutiſsimo loco reponuntur: ſuntq; cœleſtis theſaurus, & magno cū fœnore recipient ea bona, cùm alia omnia relinquere cogentur, hoc eſt in hora mortis, quando corpus reuertetur in terram de qua ſumptum eſt, & ſpiritus redibit ad Deum qui dedit illum. Ipſi honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

DE CIRCVNCISIONE, Homilia prima.

Niſi circuncidamini, Chriſtus vobis non proderit.

SI ante annos. 1549. thema hoc quiſpiam tractandum ſuſcepiſſet apud Iudæos, nemo fuiſſet miratus, nempe ad quos dictū erar. Maſculns cuius præputij caro circunciſa nō fuerit, delebitur anima illa de populo ſuo. Nunc verò abolita per Chriſtum circuncione, nouū videri poteſt maximè apud Chriſtianos, quod dicim⁹, *Niſi circūcidamini, Chriſtus vobis nō proderit.* Sed qui ex Paulo diſcit geminam circunciſionem, nihil mirabitur, ſed ſi pius eſt, circūcidet ſe, vt placeat ei, qui pro omnibus circunciſus eſt, cùm circuncione opus non haberet, hoc eſt Chriſto Ieſu: circuncidet inquam ſe, non circunciſione illa Iudaica, quæ in carne eſt, de qua tam terribiliter intonat Apoſtolus: *Si circuncidamini, Chriſtus vobis nihil proderit.* Ad Gal. 5. a. ſed circuncisione ſpiritus, cuius laus non ex hominibus, ſed ex Deo eſt.

Niſi circuncidamini, Chriſtus vobis non proderit.

IN hac concione hunc ſeruabimns in dicendo ordinem. Primò explicabimus beneficium pneri nati in Bethlehem. Secundò loco inquiremus ad quos beneficiū hoc pertineat, & oſtendemus ad eos ſolos pertinere, qui in ſimilitudinem pueri nati circūciduntur. Beneficium huius pueri admodum magnum eſt, & totum vnico verbo cōplexus eſt Euangeliſta dicens, *Poſtquam cō-* Luc. 2. a. *ſummati ſunt dies octo vt circuncideretur puer, vocatū eſt nomen eius IESVS* quod nomen ſi interpreteris, hoc ſonat quod Saluator, & à re infanti impoſitum eſt, quemadmodum eſt nomen Emanuel apud Eſaiam. *Ecce vir-* Eſai 7. c. *go concipiet & pariet Filium, & vocabitur nomen eius Emanuel, butyrum & mel comedet vt ſciat reprobare malum & eligere bonum.* Butyrum ait & mel comedet. Notatio eſt imprimis elegans, qua in puero veritas ſignificatur humanæ naturæ, ac ſi dicat propheta. Puer qui naſcetur ex virgine, erit verus homo, erit puer noſtri generis, veſcetur cibis quibus veſcuntur infantes noſtri. Eandem ſententiam habent & illa quę ſequuntur: *Vt ſciat reprobare malum, & eligere bonum,* hoc eſt, noto puerorum more reſpuet ea quæ offendunt guſtum, & quæ amica ſunt naturæ appetet, vt butyrum & mel, per quæ propheta omne genus cibi quo veſci ſolent infantes ſignificauit ſynechdochicôs: erit proinde verus homo, nec ſolùm verus homo, ſed verus quoque Deus erit, atque idcirco vocabitur nomē eius Emanuel, hoc eſt (vt apud Matth. dicitur) nobiſcū Deus. Sic à re quo- Matth. 1. d. que inditum eſt nomen quod capite ſequēti ſcribitur: Accelera, ſpolia detrahe, feſtina Eſai. 8. a. prædari. Cuius nominis (totum enim vnū nomen eſt) propheta rationem explicans, Antequam ait ad illud ætatis adoleuerit puer, vt iuxta infantiam nominare poſſet Patrem ſuum Deum, & Matrem virginem Mariam, deripiet opes Damaſci, auferet ſpolia Samariæ. Hunc eundem puerum quem iam duobus vocauit nominibus in cap. 7. Emanuelem, in 8. Accelera, ſpolia detrahe, feſtina prædari, in capite. 9. multis appellat nominibus, dicens, *Paruulus natus eſt nobis, Fi-*

lius

lius datus eſt nobis, Et factus eſt principatus ſuper humerum eius. Quæ locutio ab ijs ſumpta eſt, qui virgas, quæ indices erant poteſtatis, ac imperij, in humeris geſtabant. Senſus eſt. Puer iſte futurus eſt princeps, futurus eſt Rex, ſiue Imperator, *Et vocabitur nomen eius admirabilis, Conſiliarius, Deus, fortis, Pater futuri ſeculi, Princeps pacis.* Quæ ſex nomina, quemadmodum duo illa priora, etiam à rebus indita ſunt, atqne ſimul omnia hæc in ſe complectitur vnicum iſtud quod hodie puero inditum eſt nomen Ieſus.

Quare vt Chriſti nati beneficium intelligamus, euolnamus nomen hoc, & dicamus quid comprehendat Saluator. Nomen hoc (Saluator) varie obuium eſt in ſcriptura ſacra, & ſi quis illis locis vbi Chriſto tribuitur non aliud intelligat quam vbi hominibus tribuitur, Gedeoni, Samſoni, Iepte, aut cæteris, parum vel nihil intelligit. Quid autem dum Chriſto tribuitur ſignificet, optime explicat Angelus apud Matthæum capite. 1. vbi ad virginem loquens, *vocabis*, inquit, *nomen eius Ieſum.* Ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum. Et Dauid in pulcherrimo illo pſalmo: *Deus iudicium tu-*
Pſal.7.a *um regi da, liberabit*, ait, *pauperem à potente, et pauperem cui nō erat adiutor. Parcet pauperi & inopi, & animas pauperum ſaluas faciet.* Ex vſuris & iniquitate redimet animas eorum. Certe iſtud non fecit Gedion, nec Samſon, nec Iepte, nec aliquis cæterorum, quibus nomen Saluatoris tribuit liber Iudicum.

Chriſto proprium eſt, & quam magnum ſit beneficium, intelligit qui nouit quam magnum malum ſit peccatum. Solum peccatum eſt, quod diuidit inter Deum & hominem. Ergo vbi peccatum non eſt, neque inimicitia eſt. Vbi inimicitia non eſt, pax eſt. Quid autem maius homini contingere poteſt in terra quam pax? Pulcherrima res pax eſt. Qui veram pacem habet, non turbatur ſiue bellum exurgat, ſiue fames ingraueſcat, ſiue peſtis graſſari incipiat, ſiue aliorum aliquid, quæ terrori eſſe poſſunt in hoc mundo, occurrat. Imo quam ſuauiter requieſcit, qui ſub tecto eſt tempore impetuoſæ tempeſtatis, tam ſuauiter requieſcit ſpiritus eius, etiam in medijs his malis. Re-
Pſal.31.a. cte proinde Dauid: *Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata, Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum.* Illud præſtatur nobis per beneficium pueri huius. Vnde inter cętera nomina quibus ab Eſaia vocatur, vnum eſt, *princeps pacis*, non quidem illius pacis, quæ eſt feriandi à bellis, ſiue illius quæ facta eſt ſub Auguſto Cæſare, Princeps, hoc eſt, author appellatur puer hoc loco, ſed illius pacis de qua diximus, quæ ſita eſt in conſolatione conſcientiarū, qua humanum genus reconciliatum eſt Deo, cuius freqnens adeo mentio eſt in ſcripturis præſertim noui teſtamenti. Neque vero ſolum diuidit peccatum inter nos & Deum, ſed & redigit hominem in ſeruitutem, quēadmodum ſcriptum eſt Ioannis.6. *Qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati.* Quid autem miſerius quam ſeruum eſſe peccati? Siquidem ſtipendia peccati mors, & quidem mors æterna. *pluet* (inquit Dauid Pſal. 10.) *ſuper peccatores laqueos ignis, ſulphur, & ſpiritus procellarum pars calicis eorum.* Percipite ſententiam. Calix in ſcriptura interdum lætæ rei nomen eſt. *Vt Dominus pars hæreditatis* Pſal.15.b.
meæ, & calicis mei. Interdum triſtis, vt hoc loco ignis, ſulphur, ſpiritus, procellarum pars calicis eorum, hoc eſt, portio eorum & hæreditas erit ignis, ſulphur & ſpiritus procellarum, id eſt, Gehenna, quam ſpiritus Domini velut torrens ſulphuris, & procelloſus ac impetuoſus ventus ſuccendit, ſuccendit dico, vt ſemper ardeat, vt ſulphurei ignis globos vſque euomat, vt flammis ſuis corpora damnatorum perpetuo allambat. A peccatis ergo quibus tantum malum præparatum eſt, liberatum eſſe, nonne magnum beneficium eſt? Magnum prorſus. Vnde ſcriptum eſt Eſaiæ.9. *Lætabuntur coram te, ſicut qui lætantur in meſſe, ſicut exultant victores capta præda quando diuidunt ſpolia.*

Apoſtrophe eſt ad Emanuelem ſiue puerum natum. Populus tuus o Emanuel vehementiſsime lætabitur, magnificè gratulabitur vices ſuas, totus exultabit. Et quid ni exultet? quid ni gratuletur vices ſuas? quid ni lætetur? *Iugum enim oneris eius, & virgam* Eſa.9.a
humeri eius, & ſceptrum exactoris eius ſuperaſti, ſicut in die Madian, id eſt, abſque vllo exercitu, & abſque effuſione ſanguinis in abſcondita manu, ſicut quondam ſub Gedeone populo Iſraelitico victoriam de Madianitis præbuiſti. Metaphoris autem illis, iugum oneris, virgam humeri, ſceptrum exactoris, quæ ab ijs ſumptæ ſunt, qui iniqua tyrannide premunt ſubiectos, exprimit propheta virtutem ſiue energiam, vim, & ſtimulos peccati, quod regnauit in mundo ante puerum hunc natum, ſiue quod eodem recidit, tyrannidem diaboli qui in toto orbe exultabat, & per peccatum captiuos tenebat vniuerſos. Hoc iugum quia puer iſte ab humeris populi ſui detraxit, & prædam diabolo eripuit, vocatum eſt nomen ipſius, Accelera, ſpolia detrahe, feſtina prædari. Iam præter liberationem à peccato, quæ vt diximus res maxima eſt nomen (Saluator) aliud adhuc complectitur, priori beneficio multo tum admirabilius, tum magnificentius, hoc licet apud Matthæum, vbi vocabuli ratio traditur, non exprimatur, ex alijs tamen

ſacræ ſariptnræ locis, haud obſcure agnoſ- Ioan.1.b cere eſt. Beatus Euangeliſta Ioannes in principio ſui Euangelij de puero hoc, atque ijs qui venientem in propria receperunt loquens, ſic ait: *Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri.* Per Chriſtum ergo in filios Dei euehimur. Euehimur dico in filios Dei, non ſolum vt tales vulgo vocemnr, quemadmodum is qui in filium adoptatur, filius appellatur eius, qui eum adoptauit: ſed etiam vt tales vere ſimus, filij ſcilicet Dei. Quantum bonum Si magnum eſt, atque tanti æſtimatur eſſe filium ducis, regis aut Imperatoris, quam obſecro res magna eſt, eſſe filium Dei, eſſe conſortem diuinæ naturæ, eſſe hæredem vitæ æternæ: hæc enim mutuo ſe inferunt. Recte proinde Dauid cum iudici- Pſalm.143.c. um vulgi propoſuiſſet prædicans feliciter illos atque beatos, qnorum filiæ ſicut nouellæ plantationes, filiæ compoſitæ, circum ornatæ, vt ſimilitudo templi, promptuaria eorum plena, eructantia ex hoc in illud &c. illo repudiato ſuum proferens dicit. *Beatus populus euius Dominus Deus eius*, id eſt, quem Deus adoptauit per Chriſtum, quem' elegit ſibi in hæreditaté, ad qué pertinet beneficium Emanu. hic vere beatus eſt iſte populus.

Quid autem ſit iſte popnlus iam inquiramus. Id enim ſecundo lnco facturos nos, promiſimus. Atque imprimis non ad Iudæis ſolum pertinere beneficium, hoc tam memorabile, licet peculiariter illis promiſſus fuerit Emanuelis, ſatis clarũ eius rei teſtimonium habemus in Euangelio apud Lucam capite. 2. vbi angelus ad paſtores ait: *Annuncio vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus eſt vobis hodie Saluator, qui eſt Chriſtus Dominns in ciuitate Dauid.*

Quod dicit (omni populo) omnes reliquas à Iudæis nationes ſignificat. Quod in pſalmo illo: *Deus iudicium tuum regi da,* quem de puero naſcituro ſcripſit, manifeſtius expreſſit Dauid: *Dominabitur*, inqui- Pſalm. 71.a. ens, *à mari vſque ad mare, & à flumine vſque ad terminos orbis terrarnm. Coram illo procident Aethiopes, & inimici eius terram lingent. Reges Tharſis*, id eſt, *maris, & inſulæ offerent munera.. Reges Arabum & Saba dona adducent. Et adorabunt eum omnes Reges, omnes gentes ſeruient ei:* Ergo ſecundum Euangelium & vaticinium Dauid, ad nos quoque pertinet hoc beneficium. Sed ad omnes ne & ſingulos? Non. Sicut enim de pnero hæc dicit Simeon: *Ecce poſitus eſt hic in ruinã, & reſurrectionem multorum in Iſrael, & in ſignum cui contradicetur.* Ita non minus vere de eodem ego dixerim. Ecce poſitus eſt hic in ruinam & reſurrectionem mnltorum in gẽtibus, & in ſignnm cui contradicetur. Clamat ſtabulum pueri, pœnitentiam agite, hoc prædicat eius præſepium, hoc membra inſantilia loquuntur, hoc lachrymæ eius & vagitus euangelizant, & contradicitur ei, offenduntur quam plurimi, durus eſt inquiunt hic ſermo, & abeunt retrorſum. Ad hos ne dicetis pertinere beneficium pneri? Non puto, niſi & hoc dicatis, quod vtique fieri non poteſt, eiſdem & in ruinam & in reſurrectionem poſitum. Ad quos ergo dicemus pertinere? Certe ad homines qui ſunt bonæ voluntatis, ſiue Iudæi illi fnerint, ſiue gentiles. Non enim eſt diſtinctio. Docuit hoc nos multitndo militiæ cœleſtis, quæ nato puero cecinit: *Gloria in altiſſimis Deo, & in terrà pax hominibns bonæ voluntatis.* Luca.2.b. Aperte vniuerſnm terrarum orbem, & non Iudæam tantum ſignificauit, dum abſolute nullo adiecto ait (Et in terra) omnesque omnino homines & non Iudæos tantum, dum ſimpliciter extulit (hominibus) vno tantnm hoc appoſito bonæ (voluntatis.) At qui ſunt homines bonæ vnluntatis? Nec hoc ignorare nos ſinit Enangelium. *In mundo erat* ait Ioan. capi. 1. *& mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit, In propria venit, & ſui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri.* Bonæ ergo voluntatis intelliguntur, qui Chriſtum in propria venientem recipiunt. Et qui ſunt qui recipiunt venientem in propria? Explicat hoc quoque idem Euangeliſta, dum adijcit. *Qui credunt in nomine eins.* Credere in Chriſtum, eſt venientem in propria recipere, ſecundum Ioannem. Ergóne omnes qui credunt Chriſtum natum in Bethlehem, pannis inuolutum, poſitum in præſepio, circunciſum, &c. quæ de eo narrat Euangelica hiſtoria, participes erunt tanti huius beneficij? Nonne multi iſtorum diuitias, honores, voluptates, quorum contemptum puer iſte exigit & docuit, ſtudioſe ſectantur? Sectantur & proinde non credunt, quemadmodum dicit ſcriptura, imo nec poſſunt. Quomodo ait (Saluator in Euangelio Ioannis ad Iudæos) *Vos poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à ſolo Deo eſt,* Ioan.5.g. *non quæritis*? Et quid eſt credere quemadmodum dicit ſcriptura: Iſtud (quemadmodnm dicit ſcriptuia) non à nobis primo inuentum, & ipſi credere adiectum eſt, ſed à Saluatore ante vſurpatum *Si quis ſitit veniat*, inquit Ioannis, 7. *ad me & bibat. Qui credit in me*, quemadmodum dicit ſcriptura, *flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Ex quo loco patet, quod credere dnm adiunctas ha- Ioan.7.b. bet promiſsiones huiuſmodi, intelligi debeat non vulgare credere, ſed credere quem admodũ dicit ſcriptura, Scriptura autẽ quã reſpicit Saluator dũ ait: *Qui credit in me*, quẽ-

admo-

admodũ dicit ſcriptura, eſt in. 2. Paralipo. cap. 16. vbi ſic ſcribitur: *Oculi Domini contẽplantur vniuerſam terram, & præbent fortitudinem his, qui corde perfecto credunt in eum.* Credere ergo quemadmodum dicit ſcriptura, eſt credere corde perſecto. Perſecto autem corde credunt, qui omnes animæ vires, omneſque neruos in hoc intendunt, vt quod norunt placitum eſſe Deo, agant perſiciantque.

Inter cætera autem quæ probat Deus & requirit, eſt circuncíſio, non quidem quæ in carne eſt, ſed circuncíſio ſpiritus, vt in Epiſtola ad Rom. docet Apoſt. Roma. 4 d. *Sicut enim mortuus eſt Chriſtus propter delicta noſtra, & reſurrexit propter ſuſtificationem noſtram.* Ita propter circunciſionem noſtrã circunciſus eſt. Et quemadmodum niſi commoriamur illi, & cum eo reſurgamus, haud prodeſt nobis aut mors eius, aut reſurrectio. Ita quoq; neque ipſius circunciſio & ſanguis in circunciſione effuſus quicquam nobis prodeſt, niſi & ipſi circuncidamur, circuncidamur inquam non vno membro ſed toto corpore. Licet enim magis in ea parte in qua mandata eſt Iudæis circunciſio, regnet concupiſcentia quæ amputari debet, tamen per vniuerſa corporis membra reſperſa eſt, viget in oculis, viget in auribus, viget in lingua, in mente viget & carne, & quia totum hominem occupauit, ideo & totus circuncidi debet. Agnoſcite quod dico, Ingredior per plateas, vt fit, occurrunt puellæ, occurrunt fœminæ, occurrunt iuuenes, non minus quam illæ compti, data opera in hos conijcio oculos, ſtudioſe contemplor, nec ſemel vidiſſe ſat eſt, iuuat vſque videre. Obſecro vos, nonne concupiſcentię tabe inſecti ſunt oculi mei, qui ſic per res varias ſornicantur? Et quam multos videre eſt adoleſcentes tales Louanij, qualem propter vos hic me deſcripſi. Circundite oculos veſtros, alioquin Chriſtus nihil vobis proderit. Amputate malum hoc Leuiathan, intendite in eum qui ait: Iob 31. a *Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine.* Miro ornatu non hoc modo dixit. Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne adſpicerem quidem virginem, quod tamen oratio ipſa & ſententia exigere videbatur, ſed ait: *Ne cogitarem quidem de virgine*, vt videlicet ſontem ſignificet, vnde in nobis oriantur lubricæ huiuſmodi & fœdæ cogitationes. Et audite quid addat: *Quam enim partem, ait, haberet in me Deus deſuper, & hæreditatem omnipotens de excelſis?* hoc eſt, quid mihi prodeſſet Chriſtus ſi incircunciſis oculis paſsim aſpicerem virgines, cum ille ſubducat ſe à mente, in qua ſedem habent cogitationes lubricæ, quæ ex aſpectu huiuſmodi naſcuntur & igenerantur? Iam videte an ne inordinatæ ac immoderatæ voluptatis illecebræ, aures quoq; occupauerint. *Cythara* (ait Eſa. ca. 5.) *& tympanũ et lyra, & tibia, & vinũ in cõuiuijs veſtris, & opus Domini non reſpicitis, nec opera manuum eius conſideratis.* Duo ſunt opera Dei, in quibus tota ſcriptura occupatur & cõſumitur. Alterum eſt opus conditionis. Alterum redemptionis, atque de hoc loquitur Propheta, Iſtud dicere vult: Si in conuiuio quiſpiã proponat opus redemptionis, ſi dicere incipiat, quid fecerit Chriſtus, quid adhibuerit ad liberationem humani generis, quare naſci voluerit in ſtabulo, pannis inuolui, in præſepio poni, circuncidi, &c. auertitis aures veſtras, moleſtum eſt audire. At vero ſi fiſtula quis ludat, & in vaſis muſices laſciua decãtet carmina, vnde animi ſortitudo molleſcit, attente auſcultatis: Acto. 7 f. *Incircunciſi auribus nonne aperte Spiritui ſancto reſiſtitis?* quod Iudæis exprobauit Stephanus? nonne ſecundum Paulum ſpiritum extinguitis? Ad vos ne pertinere credendũ eſt Euangeliũ illud, quod paſtoribus annũtiauit Angelus? Nonne diuinum (væ) vos magis reſpicit, qui in hijs habetis conſolationem veſtrã? Ad linguam iam veniamus, quę paruũ membrum eſt: ſed non parua opus habet circunciſione. Etenim ſecundum Iacobi deſcriptionẽ, Iacob. 3 b *lingua mundus eſt iniquitatis*, ſiue (vt noſtra habet trãſlatio) *vniuerſitas iniquitatis*. Quid enim? nonne lingua mulieribus perſuadet & virginibus, vt ſui acceſſum patiantur? Nõne lingua petulanter effundit, per quæ optimæ indolis iuuenes quam plurimi miſerè corrumpuntur? Nonne hæc blandiloquentia & adulatione delicatas fœminas, & paſſim diuites quoſq; à vita excludit? dũ non pœnitentia, ſed rebus friuolis quibuſdam promittit illis regnum cœlorũ? Nonne hæc probabilitate dictionis hæreſes defendit, & vitia? Vtinam omnium qui ad hæc linguis ſuis abutuntur, eaſque circuncidere negligunt aut nolunt linguæ penitus abſcindantur. Nec hac ſolum parte qua verba & voces format, opus habet lingua circũciſione: ſed ea quoque qua ſapores diſcernit. Et neſcio vtra ex parte magis corrupta ſit, & concupiſcentiæ veneno inſecta, Noui & genera & nomina piſcium, in quo littore concha lecta ſit calleo, ſaporibus auium diſcerno prouincias, & ciborum me caritas ac nnuiſsimè dãna ipſa, hoc eſt, quæ pluris emuntur, delectant: Lingua lingua quantis adhuc flammis excoquetur, ſi tamen vnquam excoqui poterit hæc libido, voluptas iſta, malũ hoc Leuiathan. Nonne ego lego & audio in Euangelio vlulantem & clamantẽ vnũ: Luca. 16 d *Pater Abraham miſerere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digiti ſui aquam, vt refri-*

geret linguam meam, quia crucior in hac flamma. Quare cruciaris lingua? Si ignoras, doceat te patriarcha quem compellas. *Quia ſcilicet recepiſti bona in vita tua.* Et quid eſt recepiſti bona in vita tua, explicat hoc Lucas in hiſtoria tua? *Epulata es quotidie,* δαψιλῶς, ea enim voce vtitur, hoc eſt, ſumptuoſe, opipare, large. Diximus de tribus mēbris corporis, oculis, auribus, lingua, & non tam diximus quam attigimus ſolum. Iam ſi cætera velimus percurrere, haud facile exitum inueniret oratio. Quanta enim mollities in tactu, quanta in odoratu peruerſitas quantus faſtus in inceſſu, quantus luxus in veſtibus, quanta vanitas in omnibus, quales hodie calcei, quales caligæ, quales ſubuculæ, qualia induſia, qualia denique pallia. Quis ſatis reprehendere, quis ſatis arguere, quis deplorare ſatis queat mores præſentes? Et quia eo ventum eſt, vt non æſtimentur hæc peccata (quis enim de huiuſmodi confitetur & pœnitentiam agit?) idcirco audite
Eſa.3.d. prophetiam Eſai. cap. 3. hac in re ſane quam illuſtrem ac præclaram. *Pro eo,* ait, *quod eleuatæ ſunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant & ambulabant, & pedibus ſuis compoſito gradu incedebant, decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit. In die illa auferet* Dominus *ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & mitras, & diſcriminalia, & periſcelides, & murenulas, & olfactoriola, & inaures, & annulos, & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria, & palliola, & linteamina, & acus, & ſpecula, & ſindones, & theriſtra. Et erit pro ſuaui odore fœtor, & pro zona funiculus, & pro criſpanti crine, caluitium, & pro faſcia pectorali, cilitium. Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & fortes tui in prælio. Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius, & deſolata in terra ſedebit.* Si in veteri populo, etiam in fœminis, in quo ſexu vtcunque tolerari poteſt, tantum diſplicuit Deo luxus veſtimentorum, & pompa ſeculi, vt partim propter huiuſmodi populum ſic dilectum adeo grauiter punierit. Quam vehementer neceſſe eſt diſpliceat in Chriſtianis, maximè in viris in iuuenibus, in adoleſcentibus. Nobis prædicata eſt Bethlehem, ſtabulum, præſepe, ac panni Saluatoris. Illi huiuſmodi nihil audierunt. Nobis in ſignum ad quod oculos conijciamus poſitus eſt puer Emanuel, illorum temporibus nondum natus erat. Nos
Matt.11.d. conuerſationem eius legimus in Euangelijs, audimus dicentem: *Diſcite à me quia mitis ſum & humilis corde,* & quaſi nihil horum eſſet, incedimus vijs noſtris. Quid fiet de nobis? Quid faciemus in hora mortis? omnes enim morimur, res certa eſt. Præſes magni Concilij, (cuius memoria in benedictione ſit) Dominus Seoer, mortuus eſt his diebus eum inſequutus eſt illuſteris Dominus ac Imperatori charus, Dominus de Bueren: inſequemur & nos cras vel perendie, hoc eſt poſt breue admodum tempus, nudi præſentabimur ante iudicem, proferetur ſeries cautionis quam in baptiſmo præſtitimus, qua abrenunciauimus ſathanæ, & omnibus operibus eius, faſtui, luxui, vanitati ſeculi, pompis, & breuiter omnibus vitijs. Quid ibi dicemus tum? Obſecro circuncidamur antequam præcidamur, quia ſi incircunciſi inueniamur, in ignem proijciemur, vbi cruciabimur nocte & die, in ſecula ſeculorum, quod auertat Saluator Chriſtus Dominus natus in Bethlehem, & circunciſus hodie, cui honor & gloria, Amen.

DE CIRCVNCISIONE, Homilia ſecunda.

CIrcunciſionem quemadmodum docet liber Geneſeos, primus ſuſcepit Abraham, & ſemini ipſi- Geneſ.17.b
us tanto pondere mandata eſt, vt quiſquis in illa gente huius ſigni careret differentia à titulo filiorum Iſrael abraderetur proſcriptus. Iuſſa eſt autem in ea parte corporis aptari, in qua eſt voluptatis ſeminarium, & libidinis officina, nimirum vt ſemper memores propriæ ſectionis, ad cohibendos refrenandosque turpitudinum motus, vigilarent. Hanc truncationem puer natus in Bethlehem in tenera ſua carne excepit hodie, & nomen ei inditum eſt Ieſus, de cuius nominis ratione primum dicemus, deinde quare circoncidi voluit, exponemus.

Non caſu aut fortuito, neque voluntate humana, ſed diuina nomen Ieſus puero ap-
tatum eſſe docet Euangelium dum ait: *Ab* Lucæ.1.d.
angelo priuſquam in vtero infans conciperetur, illud traditum fuiſſe. Sed & ipſe de quo ſermo eſt, apud Prophetam ita de ſe loquitur: *Audite inſulæ, &c.* Eſt initium capitis. 49. apud Eſaiam? Vos quicunque Inſularum nomine cenſemini iuxta idioma ſcripturæ, audite. Et exponens quas vocet inſulas, *Populi,* ait, *de longe,* id eſt, vos gentes, quæ in extremis mundi finibus habitatis, de quibus Iudæi vix aliquid per famam audierunt, atten-

attendite. Quod antem vos ſcire volo iſtud eſt: *Dominus ab vtero vocauit me de ventre matris meæ, retordatus eſt nominis mei*, hoc eſt, indidit mihi nomen Ieſus. *Et poſuit os meũ quaſi gladium acutum*. Pergimus in Prophetia, vt ad rationem nominis perueniamus. *Poſuit os meum quaſi gladium acutum*, Significatur vis & energia concionum Chriſti, quæ quãta fuerit apud eos, qui præordinati erant ad vitam, patet ex Euangelijs. Et quam adhuc habeant vim reliquiæ verborum eius in ſcripturis nobis relictæ, experiuntur quotidie qui eas pio animo & religioſo accedunt. Hic parentes, ille fratres, alius ſorores deſerit, quia in literis illis legit. *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum centuplum accipiet, & vitam æternam poßidebit.* Imo (quod mirabilius multo) ipſe homo ſe deſerit, ſibique bellum indicit per moleſtam militiam carnem edomans, quia legit ibi: *Si quis vult venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam & ſequatur me.* Hoc delicatas virgines, hoc nobiles adoleſcentes, hoc plurimos quibus & per facultates liceret, & per ætatem luberet mundi delitijs frui, facere conſpicimus. Contemnunt voluptatem, amplectuntur crucem, ſubigunt carnem, ſequuntur Chriſtum, tantum in animis eorum valet verbum hoc: *Si quis vult venire poſt me, &c.* Recte proinde ait: *Poſuit os meum quaſi gladium acutum, In vmbra manus ſuæ protexit me. Et poſuit me ſicut ſagittam electam*, terſam ſiue mundam, vt non ſolum qui me coram audirent, verumetiam ens qui procul eſſent, ferire poſſem. *In pharetra abſcondit me. Et dixit mihi, Seruus meus es tu Iſrael.* In nomine Iſrael tropus eſt. Tu Chriſte ſiue tu Emanuel, quem Iſraelem voco, quod tui ille imaginem & typum habeat, ſiue quod vitæ rectitudine illum ipſe referas (quemadmodũ dicimus inexplicitos Platones, ꝓ ijs qui ſimilẽ cũ ea quæ in ſcriptis Platonis eſt, difficultatẽ habẽt) ſeru⁹ meus es iuxta diſpenſationẽ naturæ aſſumptæ. *In te gloriabor.* Patrẽ hæc dicentẽ excipit filius. Gloriaberis in me Pater, interim meo iudicio labores mei infructuoſi ſunt, pauci attẽdũt doctrinæ meę, .i. quod dicit: *in vanũ laboraui ſine cauſa & vane fortitudinẽ meã cũſumpſi. Sine cauſa*, inſolens eſt, ꝓ eo quod dicimus fruſtra. *Ergo iudiciũ meũ corã Domino.* Quia nihil prætermiſi quod facere poterat ad reuncationẽ populi huius, populi inquã Iudaici, imo quia tantũ laboris cõſumpſi, vt ipſe me & vires meas exhauſerim ſemel. Idcirco totã cauſam hãc tibi patri meo cõmitto, ipſe indices, penes quos ſit culpa. *Et opus meũ cũ Deo meo.* Opus ſiue (vt ſeptuaginta trãſtulerunt) πονον appellat quidquid impẽdit illo populo reuocando, ſudores, æſtus, ſatigationẽ, ſitim, ſamẽ, cruciat⁹, &c. Panciſsimi etiã hodie iſtud apud animũ ſuum bene expenſum habent, quot videlicet, quales, ac quãtos labores ipſe ſumpſerit in cõcionib⁹ ſuis, in precib⁹ ſuis ſanctis, in vigilijs ſuis, in ieiunijs, in paſſione. Quo ardore, qua flãma, & animi vehemẽtia adierit mortẽ: Quo modo nõ quieuerit qnouſq; totũ ſanguinem ſuũ fudiſſet. Hæc ſunt paucis bene cognita, quia non tantum eſt ipſis ocij vt ꝑpendãt, vt hæc cum animo ſuo cogitent. Quod ſi facerent, mirũ ſi non vehementer inflãmarẽtur, ſi non vehementer traherentur ad redamandũ qui tantum prior amauit. *Et nũc hæc dixit Dominus.* Quia ego commiſi totũ iudiciũ Patri, nunc itaq; hęc dicit Domin⁹, *formãs me ex vtero ſeruũ ſibi, vt reducã Iacob ad Deũ, Et Iſrael non cõgregabitur.* Non poſſum hic diſsimulare quin exponã quod habent Hebræi. Annotãt ipſi quindecim lnca in ſacris biblijs, in quibus vocula לא quæ alioqui ſemper ſignificat non, ponatur vice ꝓnominis לו ei, ex quibus hunc vnũ eſſe volunt, vt ſenſus ſit. Et Iſrael ei cnngregabitur. Faciunt nec intelligendo, vt nihil intelligant. Eſa. habet לא per aleph, quemadmodũ ipſi quoq; agnoſcitis, quo & ſcribendũ dicitis, quare igitur legi vultis per Vau? Quid mouet vos? Quid vos vrget? Nnnne alio vocat conſequẽtia? Nonne hoc eſt. Vanè conſumpſi fortitudinẽ meam, Iſrael non congregabitur? Eſt quidem lingua Hebræa inſignis, ſed inſœlices habet tractatores, non inſtructos egregijs diſciplinis, non imbutos fide, non afflatns ſpiritu, ſine quo fruſtra in diuinarum ſcripturarũ interpretatione ſudatur. Hoc dixerim propter eos qui ad ſomni & opiniones Rabbinorum, velut ad oracula obſtupeſcunt.

Si qui ſint Iudæi quos non corrupit regula illa de quindecim locis, & vident: hæc ad Meſsiam pertinere, eſt quod maxime terreantur. Pergit Chriſtus: *Et glorificatus ſum in oculis Domini*, Cum ita male ſuccederet prædicatio, cum pauci Iudæorum attenderent concionibus meis, & conuerterentur, glorificatus ſum in oculis Domini, ille addit mihi animos, hoc eſt, quod ait: *Et Deus meus factus eſt fortitudo mea.* Addidit inquam mihi animos his verbis. *Parum eſt vt ſis mihi ſeruus, &c.* Quamuis videas Iudæos manere obſtinatns, non eſt quod anxieris. Eruut alij qui ſuſcipient prædicationem Euangelij. *Parum eſt vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcipiendas tribus Iacob & feces Iſrael conuertendas, dedi te in lucem gentiũ, &c.* id eſt, non in hoc volui te naſci, vt ſolis Iudæis prodeſſes, ſed volui te naſci toti orbi, vt ſis ſalus mea, vſque ad extremum terræ. Hic eſt ratio

nominis. Quia in hoc miſſus eſt, vt per ipſū orbis ſalutem adipiſcatur, idcirco aptatum eſt ei, & inditum nomen IESVS. Ieſus enim hoc ſonat Hebræis quod Latinis Saluator, Quo nomine quam fuerit delibutus affectus Pauli, declarant ipſius literæ, in quibus nuſquam non obuium eſt. Et ſane qui didicit, quique tenet, quid nomen complectatur, non poteſt non vehementer eo delectari. Valde afficimur iam, hic lectione Liuij, ille Ciceronis, quod hic ſublimis vbiq; incedat, ille lacteo eloquentiæ fonte manet: Verum nunquam ſic animos noſtros raperent, mentesque tenerent, ſi bene cognitus eſſet nobis Ieſus, Quod ſi non aliud, hoc ſaltem in illorū libris nos remoraretur, quod non legeremus ibi nomen hoc, nomen verè ſuaue. Quid enim ſuauius miſeris eſſe poteſt ſalute? Quid gratius prædicari perditis ſalute? Quid deſperatis annuntiari iucundius ſalute? Hic autem eſt Ieſus ipſe iuxta nomen ſuum Saluator, atq; Saluator non vnius gentis vel Iudaicæ vel Syriacæ, ſed omnium omnino, quod non ſolum ex hoc loco Eſaiæ, qui hac in re illuſtris eſt, ſed & ex Euangelio agnoſcere licet; Ecce ait Angelus ad paſtores: *Euangelizo vobis gaudium magnum quod erit omni populo, quia natus eſt vobis hodie Saluator, qui eſt Chriſtus Dominus in ciuitate Dauid.* Lucæ, 2.b. Quod ait (*vobis*) gentem Iudaicam. Quod addit (*omni populo*) cæteras à Iudæis nationes ſignificat. Et quemadmodū omnium nationum, ita & omnium temporum Saluatorem.

Altiſsime repetite ſcripturas, & comperietis verum eſſe quod aſſerimus, hoc eſt, videbitis fidem quam prædicant ſcripturæ, apprehendere ſalutem, perpetuo reſpicere Ieſum, vel expreſſo vel tacito nomine rebus tamen comprehenſo. Sic Adam ſalutem obtinuit in fide ſeminis, quod contriturum erat caput ſerpentis. Sic Abraham in fide ſeminis, quod erat de ipſius lumbis egreſſurum, Sic filij Iacob in fide illius, qui mittendus erat. Quibus omnibus, hoc eſt, & ſemine mulieris, & ſemine Abrahæ, denique illo qui mittendus erat nomen IESVS eſt comprehenſum. Ad hunc modum reliquā ſcripturæ partem percurrite, & inuenietis quotquot vnquam ſalutem conſecuti ſunt, per hūc conſequutos eſſe. Vnde in Actis Petrus: *Non eſt*, ait, *aliud nomen ſub cœlo datum hominibus in quo oporteat nos ſaluos fieri.* Acto. 4.c. Hoc nomen nuſquam in Cicerone agnoſcitur, nuſquam apud Liuium legitur, quantumuis eloquenter dicat, non valent affectum lenire, illius qui ſalutem quærit. Verum cum ſalus varias ſubeat rationes, inquiramus qua ratione dicitur Saluator quo & illuſtrius fiat nomen Ieſus, & ſuauius illabatur animis omnium. Cap. 3. libri Iudicum Othoniel frater Caleph Saluator dicitur, quod liberarit populum de manu Chuſantaſatham Regis Syriæ. Eodem capite, idem vocabulum tribuitur Ahod, qui vtraque manu pro dextra vtebatur, quod ab oppreſsione Moabitarum Iſraelem liberauerit. Longe alia ratione aptatum eſt puero circunciſo. *Vocabis*, ait Angelus, *nomen eius Ieſum.* Matt. 1.d. Ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum. Rem maximam pauciſsimis verbis abſorpſit, peccatum totum humanum genus obſtrinxit damnationi, addixit principi tenebrarum, ſub ira Dei conſtituit, mortalitatem inuexit, regni cœleſtis ianuam obſignauit. Saluum ergo faciet populum ſuum, à peccatis eorum, id eſt, eximet è damnatione, liberabit à tyrannide diaboli, reconciliabit Deo, à miſeria omni & mortalitate liberum reddet, aſsignabit regno, amotis quæ per peccatum obiecta erant obſtaculis ac vectibus. Magnus igitur Saluator puer hic, licet pannis inuolutus poſitus in præſepio, & more cæterorum circunciſus. Magnus inquam Saluator, qui nunquam excidere debet animis noſtris. *Sume*, inquit Dominus ad Eſaiam, *tibi librū grandem, & ſcribe in eo ſtilo hominis.* Esa. 8.a. Quare præcipitur Prophetæ, vt grande volumen accipiat? Quare & iubetur ei, vt in eo ſcribat ſtilo hominis? Et quid eſt quod humano ſtilo ſcribere mandatur? In harum rerum inquiſitione & maxime inuentione vita æterna eſt. Quare exponere vobis volo quid de hoc loco ſentiam. Hoc ſentiebat ille, qui cum in meditatione Pſalm. 118. cuius initium eſt: *Beati immaculati in via, &c.* verſaretur, & ei pro cauſſæ conſcriptione ſiue vt Iuriſperiti iam dicunt conſultatione, offerrretur auri magna vis, contempto auro philoſophari elegit, Malo aiebat hemiſtichion vnum ſine verſum Pſalmi, quem in manibus habeo, explicari mihi, quam numerari mille hos aureos: tot enim ac plures, ſi recte memini, offerabantur. Vidiſtis virū paucis ab hinc menſibus Louanij. Præſidem dico regni quondam Neapolitani, cuius hoc loco mentionem facio, vt illius exemplo omnes vos ad amorem & ſtudium prouocem diuinarum literarum. Verū hæc παρεργα ſunt. Quare ad Eſaiam reuertamur, & quæ ex ipſo propoſuimus abſoluamus.

Quod ſcribi mandatur ſtilo hominis (vt ab eo quod tertio loco in quæſtionem vertebatur incipiamus) hoc nimirum eſt. *Velociter ſpolia detrahe, feſtina prædari.* Numerate verba vnum, duo, tria, quatuor, quinque, non plura habetis in Latina verſione, quam modo citaui. Et quia fortaſsis aliqui

minus

minus attenderunt cum citarem, repetam, vt iam attendant: *Velociter ſpolia, detrahe. feſtina prædari*, quot numeraſti voces? nonne quinque? Si nec modo aduertiſtis repetam tertio: verum ne alia de hinc repetitione ſit opus, volo vos me narrante ad digitos meos reſpicere: *Velociter ſpolia detrahe, feſtina prædari.* En quinque tantum. Pauciores adhuc voces apud Eſaiam ſunt: habet enim ſic למהר שלל בב בז (lemaher ſcalal chab baz) Vbi ſi aduertiſtis, quatuor duntaxat extuli vocabula, quæ ſimul omnia ſeptem ſyllabis conſtant, literis vero vndecim, Sed quorſum hæc? non ſine cauſſa à me ſunt dicta, propter grandis libri mentionem ea induxi. Quæſo vos, quantum ſpatij occupant dictiones quatuor atque eiuſmodi quatuor, in quibus omnibus ſimul ſumptis non niſi ſeptem ſyllabas: & literas vndecim, inuenire eſt? Quid igitur grandi hic opus volumine? Philoſophabuntur fortaſsis alij alijs de rebus, mihi hac in re philoſophari lubet. Et cuius non animus ad philoſophandum excitetur cum audiat, dici Eſaiæ: *Sume tibi librum grandem*, & quod ſcribere iubetur, non aliud ſit quam למהר שלל בב בז? lemaher ſchalas chab baz? Quæ hæc res noua? noua inquam. Quis enim vnquam ad quatuor voculas deſcribendas grandi volumine opus putauit? An forte literæ Hebraicæ hoc alijs diſtant, quod eum cæteræ exiguo circulo omnes deſcribi poſſunt, hæ ſolæ magna adeo ſibi ſpatia vendicant: vt ad vndecim earum pinguendas opus ſit non ſolum libro, ſed libro grandi? quid dicemus? quid æſtimabimus? Meo iudicio, quod ſi vſquam hic valere puto, ſchema eſt, quo ſignificare voluit Spiritusſanctus rem eſſe maximi momenti. Et licet quatuor verbis comprehenderit, tanta tamen latere myſteria, vt ſi quis ea explanare velit, nec grandi quantumuis volumine id poſsit: Neque id duntaxat, ſed ſignificare voluit præterea. vt maximi momenti, ita quæ in longum tempus conſeruetur, ac memoriæ mandetur, rem eſſe apprime dignam. Quam ob cauſſam & ſcribi voluit ſtilo, cui aſſueuerũt homines, ne obſcuris verbis inuoluta fugiat, aut lectoris animum remoretur. Siquidem hoc eſt, ſcribe in eo ſtilo hominis, quod apud Abacuc, ſcribe & explana ſuper tabulas, vt percurrat, qui legerit. Sed inquit ſcio quid ſit ſpolium, quid detrahere quid prædari, quid item velociter & cito, interim dum audio. *Sume tibi librum & ſcribe, velociter ſpolia detrahe, cito prædari*, quid dicatur neſcio, ignoro quid ſibi velint, non video quo pertineat ſententia.

Nec ipſe modo, verum mecum iuxta ignorant, & quippe doctiſsimi. Qui ergo aut quo pacto ſtilo hominis ſcripſit, ſi ſtilus hominis, hoc eſt, quod ſtilus planus atque adeo planus, vt poſsit lector currere, atque ita currere vt nullo impedimento velocitas eius, & legendi cupido teneatur. Dico hominis ſtilo Prophetam ſcripſiſſe, ſed ijs quorum lingua ſaliua ſcripturę imbuta eſt, quique aliunde didicerunt quid ſit Euangelium. Licet enim nomen Euangelij à tempore Chriſti ortum videatur, res tamen Euangelij ſemper fuit. In ipſo ſtatim libro Geneſeos agnoſcitur: *Inimicitias*, ait, *ponam inter te & mulierem, & ſemen tuum & ſemen illius.* Gen 3.a
Ipſa ſiue vt alij tranſtulerũt, ipſum (pertinet enim iuxta Hebraicã veritatẽ ad ſemẽ) conteres caput tuum [illegible]ancrem ſignificare voluit Eſaias hiſce verbis velociter ſpolia detrahe, cito prædari, ac ſi dicat. Hactenus diabolus exultauit in mũdo, efficax fuit in mẽtibus hominum, iam eijcietur foras. Puer natus velociter ſpolia detrahet, cito prædabitur, non vltra patietur regnare ipſum. Eſt lætiſsimum Euangelium. Curandum nobis eſt, ne illius vnquam nos capiat obliuio, ne leue ducamus, propterea ſcribi voluit non in ſchedulis ſed in libro, nec quouis ſed grãdi, vt diximus. Sunt nonnulli qui arbitrantur ſatis ſe facere ſi ſemel in anno beneficiũ hoc ad memoriam reuocent, ſed hi nimis Gentiles ſunt, imo gentiles nimis ſunt, qui non quotidie id faciunt. Illius meminiſſe oportet cum aſsidemus libris noſtris, illius & meminiſſe oportet cum ſoli inambulam per domum. Sed & veſperi dum cubitũ nos recipimus ac mane cum è ſtrato rurſum ſurgimus, vſque memores eſſe oportet, vt vſq; gratias agamus, Magna videor dicere, ſed nõ ijs qui vere ſunt in Chriſto. Hi non ſemel, bis terue in die ſed ſæpius gratias agunt, imo non ſufficit dies, etiam partem noctis, huic rei impendunt, tanti eis eſt puer natus in Bethlehem, tanti eis eſt infans cui nomẽ, iuxta Latinã editionẽ: *Accelera, ſpolia, detrahe, feſtina prædari*, iuxta græcam, ταχέως σκυλευσον ὀξέως προνομευσον, iuxta Hebræam למהר.שללרב בז maher ſcalal chas baz. Quid enim nõ omnibus linguis celebretur nomẽ, quod adeo magnũ eſt, vt nec quantũuis grandi volumine capi queat? Quid non omnibus linguis attollatur nomen, quod vt omnibus notum eſſet, iuſſum eſt ſcribi ſtilo quo homines ſcribibere conſueuere? Quid non omnium gentium linguis nomen illius prædicetur, qui ad ſaluandas omnium linguarum Gentes venit? *Voca*, inquit Dominus ad Eſaiam nomen eius: *Accelera, ſpolia detrahe, feſtina prædari.* Quare? Quæ ratio nominis tam inuſitati? *Quia*, inquit, *antequam ſciat puer*

voeare Patrem ſuum & Matrem, auferetur fortitudo Damaſci, & ſpolia Samariæ: Auferetur ſortitudo Damaſci, cuius virtute? Vtique pueri. Nam hoc eſt ישא את חיל דמשק ijſſa eth chel dammeſek. Magnus igitur prædator puer hic. Quis hunc non vſque mente circumſerat? Quis illius queat obliuiſci vnquam? Quis non perpetuum gratias agat.

Vt ſemel agnoſcatis à qualibus nos hoſtibus eripuerit, quam ſæuis, quam immanibus, attendire quid poſt preſſas diaboli vires & ſuperatas, adiecerit Propheta in pulcherrimo hoc tractatu, quem de Emanuele conſcripſit, *οτιπασαν ςολην επισυνηγμενην δολω, και ιματιον μετα καταλλαγης αποτισουσιν και θελησουσιν ει εγενηθησαν πυρικαυστοι*. Citaui editionem .70. quod illa hac in re illuſtrior ſit, & quia non omnes græce periti ſunt, adijciam interpretationẽ hanc. Quia omnem ſtolam congregatam dolo, & vellimentum commutationis reſtituent, & cupient igne eſſe combuſti. Quorum verborum ſenſus iſte eſt, qood omnes animas quas Dei auxilio nudauerat, cum ornamentis priſtinis redditurus ſit diabolus, non ſolum ipſe, led & ſatellites eius dæmones, quibus ſi optio detur magis eligant perire flammis, quam prædam perdere. En quales hoſtes: Ex horum mano dira, & ſæua tyrannide

Eſa.26.b eripuit nos puer iſte, hinc vocatum eſt nomen eius: *Accelera, ſpolia detrahe, feſtina prædari,* hinc dictus eſt IESVS. Quis non amet? quis non exoſculetur nomen hoc? quem non iuuat vſque & vſque cogirare de hoc nomine? *Nomen tuum & memoriale tuum in deſiderio animæ. Anima mea deſiderauit te in nocte: ſed & ſpiritu meo in præcordijs meis de mane vigilabo ad te.* Verba ſunt Prophetæ, ſed quibus expreſsit affectum & ſtudiũ hominis vere Chriſtiani. Quo ergo pacto non ethnici cenſendi ſunt, qui hoc tantum tempore anni beneficium pueri ad memoriam reuocant, beneficium tam grande, tã admirabile, tam diuinum? imo quo non pacto ethnici æſtimandi ſunt, qoi ſemel duntaxat in hebdomada id agunt? Si contigiſ• ſet ea cognitio Turcis, quæ nobis contigit: ſi ita innotuiſſet eis nomen Salnatoris atq; nobis, non dubium quio alios ſe pręſtarent quam nos facimus, non ſinerent vel vnum diem præterire abſq; gratiarum actione. In gratiarum actione conſiſtit religio Chriſtiana. Quate qui non frequenter in hac ſe exercent, Chriſtiani non ſunt: Verſo atque reuerſo eadem, vt quod cupio perſuadeam vobis. Atque vt ſemel ad gratiarum actiooem vos excitem, conſiderate quibus meritis cootigerit hic nobis Saluator. In negotio iuſtificationis, & hoc quod eſt, habere Saluatorem, quantum ad meritum attinet videri poſsit par ratio, ſed longe alia eſt, atque diuerſa. Siquidẽ in negotio iuſtificationis, licet abſque meritis noſtris ea contingat, agnoſcere tamen oportet merita Chriſti. Io hoc vero quod eſt habere Saluatorem, non ooſtra ſolum, ſed & Chriſti merita excluduntnr, Nihil præterea *ευδοκιαν* Patris agnoſcere hic oportet, quia Patri ſic viſum fuit quia ea fuit bona voluntas ſua, quia vltro placuit miſereri homini, idcirco dedit Saluatorem. Hoc ſignificat Eſaias, dum prophetiam Ema. ca. 7. ex eo loco vbi dicitur ad Achas: Pete tibi ſignum, &c. inceptam tandem capite. 9. hoc verſu concludit. Zelus Domini exercitunm faciet hoc, cuius ſenſus eſt iſte, Vehemens ille amor Dei erga humanum genus, non paticns conſortem, oon ſuſtineos vt quiſpiam vel mundus, vel diabolus æquas ſerat partes ſecum, mittet Saluatorem, qui eſt Chriſtus Domiuus. Eſt pulcherrimus verſiculus, quo tractatum Emaouelis abſoluere voluit Propheta, vt lector hunc poſtremo loco legens, atque audiens oullis meritis prouocatum, ſed ſola mera vltronea bonitate motum, miſiſſe Deum orbi Saluatorem ac talem Saluatorem, prorumpat in gratiarum actionem, & nunquam obliuiſcatur tanti beneficij, tam diuini, tam memorabilis. Quare & nos hoc verſu finem imponamus ei, quod primo loco tractandum ſumpſimus, atque alterum de qno ſecundo loco dicturos nos polliciti ſumus, in manus accipiamus: Si puer hic iuxta nomen quod hodie aptatum ipſi eſt ac inditum ab hominibus, atque ab angelo priuſquam in vtero couciperetur, vocatum. Saluator eſt quare circnnciditur? Quid circuncifio oiſi cauterium aduerſus peccatum? Idcirco enim in ea corporis parte in qua eſt libidinis officina iuſſa eſt, vt præfati ſumus, celebrari, quo ſemper propriæ memores ſectioois, ad refrenãdos cohibendoſque turpitudinum motus vigilarent. Si ergo concupiſcentia, vnde turpitudinum motus ebnlliunt, io huius membris inuenitur, quomodo Saluator? Si noo inuenitur, quare cauterium infigitur? Reſpondebit alius, circuncidi voluiſſe, vt pateretur quam tulerat legem. Alius, ne à Iudæis reijceretur, ſi huius ſigni cararet differentia, Alius, vt veritatẽ naturæ aſſumptæ declararet. Alius, vt ad humilitatẽ nos erudiret: Mihi placet quod habet Apoſtolus ad Gala. 4. *Factum ſub lege,* • *vt eos qui ſub lege erant redimeret.* Hæc ratio nomeo Saluatoris adſtruit, docetque ob hoc circunciſum, ob quod & natus. Natns eſt vt nobis prodeſſet, ob eandem cauſam, & circunciſus eſt, vt nimirũ ab onere circunciſionis & legis maledictione populum ſuum libera-

liberaret, nec ob id ſolum: neque enim ibi ſententiam finiuit Apoſtolus, ſed addidit, *vt adoptionem filiorum reciperemus*: Noſtri ergo cauſſa circuncisus eſt, non quod circuncisione ipſe egeret, ſanguis eius in circunciſione effuſus, opus redẽptionis noſtræ initiauit. Et qui iam primitias poſtea totũ ſanguinem ſuſurus in expiationem peccatorũ noſtrorum, vt copioſa ſit redemptio: imo iã olim ſudit. Quis non amet hunc paruulũ? Quis non amplectatur inſantẽ hunc? Quis non ſemel totum impendat ſe huic, qui ſe prior totum pro nobis impendit? Pro nobis inquam. Conſiderate quis ipſe, quiq; nos, ipſe απαυγασμα, id eſt, refulgentia ſiue relucentia, ſeu vt noſter habet interpres, ſplendor gloriæ, hoc eſt is in quo gloria Patris, qui lucem inhabitat inaccesſibilẽ quẽ nullus hominum vidit, ſed nec videre poteſt, reſplendet. Ipſe figura ſiue vt Paulus habet χαρακτηρ ſubſtantiæ illius. Sic expreſſus eſt ad naturam Patris, vt totam ilam in ſe ſit complexus, per omnia ſimilis Patri, per omnia Patri æqualis, ipſe per quem ſecula condita ſunt, per quem reguntur adminiſtranturq; omnia. Adminiſtrantur dico non ſtudio, curaq; & labore fatigationi iuncto, quomodo homines agunt, mouent, moderanturue, ſed verbo, id eſt, nutu ſuæ potẽtiæ. Atq; hic qui tantus eſt, ꝓ nobis ſeſe impendit, ꝓ nobis circuncisus eſt, ꝓ nobis ſanguinẽ ſudit. Pro nobis inquam, qui figmentum luti ſumus, qui cinis & puluis, qui maſſa ſumus putredinis. Atq; vt omittamus quæ conditionis ſunt, ꝓ nobis qui hoſtes eramus, Quid enim? nonne hoſtile pectus gerebam⁹? Imo nonne quæ hoſtium ſunt, exercebamus attendentes carni incedentes iuxta voluntatem principis, cui poteſtas eſt in aëre, qui eſt Diabolus, Dei coniuratisſimus hoſtis? Tales cum eſſemus, pro nobis ſe impendit, pro nobis ſanguinem ſuum ſudit, etiamdum infans, pro nobis inquam liberandis. Cogitemus hæc, cogitemus hæc inquam, vt accendamur ad redamandum. Cum Deus eſſet, poterat alio modo nos liberare, ſed vt ſemel declararet quanti nos faceret, quãtumque diligeret, voluit hoc modo liberare, ac ſaluum facere, voluit hac ratione vti, vt efficacius ſanaret miſeriam noſtram. Quid enim tam facit ad erigendam ſpem, menteſque mortalium ab immortalitati deſperatione liberandas, atque exemplum hoc humanitatis & benignitatis Dei exhibitum? Sed & ad inflammanda frigida hominum corda, & tumida pectora ſananda, quid æque valet atq; hoc, quod Dei Filius in ſe manens quod erat, & aſſũmens quod nõ erat, noſtrũ dignatus inire cõſortiũ, in tenera carne ſua ſignũ circunciſionis aptare voluit? Obſecro moueat animos veſtros oratio. Conſiderate quã pudenda ſit circunciſio, imo quam infanis moleſta ac triſtis. Quid circunciſio niſi pelliculæ quæ glandẽ tegit amotio? ſi capitis, quod dico, cogitate quam graue fuerit infanti, cui plena inerat ratio, à mortali homine ea corporis parte contrectari, quæ nec videri vult. Licet enim in ſanctis illis membris pueri nihil pudendi ineſſet, non tamen abſque pudore maximo videre potuit membrum id detegi & circuncidentis manu attrectari, quod in cæteris pudori patet, ob libidinem quæ ibi ſedẽ habet, quæque ibi velut in officina ſua turpitudinũ motus fingit, & efformat. Patitur tamen & manum circuncidentis qua opus non habet, admittit vt tibi proſit. Quid infanti huic rependes? quas vices? quã gratitudinem? Satiſne putabis ſi ſemel in anno beneficiũ hoc ad memoriã reuoces? huicq; gratias agas puero? Hoccine putabis ſatis? dico ego ſi millies per diem, & toties per noctẽ genua flecteres, & ex conſideratione beneficij & admiratione in gratiarum actionẽ ꝓrumperes, ne ſic quidem dignum quidpiam præſtares. Quid namq; dignũ tanto poſſit rependi amori? Qui Deus eſt, hominis cauſa indigna ſubit. More cæterorũ circunciditur, qui nihil cũ cęteris, ob quod circũcidatur cõmune habet. Infigitur carni canteriũ, & ob quod infigi ſolet, nullũ in carne veſtigium inuenitur. Admouetur culter ſaxeus, & quæ radatur, rubigo nulla conſpicitur. Quid agitis circuncidentes puerum? Imo cur non potius te compello puer amabilis? Quare circunciſionem pateris? Quod commiſiſti, aut ſi nullum commiſiſti, quod contraxiſti peccatum? At ſi nec contraxiſti, cur innocua caro tua ſcinditur? cur caro quæ à peccato libera eſt, peccati nota inuri- Eſai. 1. b. tur; *Vulnus & linor, & plaga tumens, non eſt circunligata, nec curata medicamine, neq; foras oleo.* Computruit corpus, nec remedium relinquitur niſi coctum igne ferrum, ipſi infigatur capiti? Quare ne tabifico malo intereat corpus, patior quæ vides. Sed quid te o nimis dilecte puer huc adegit? quæ merita populi? quæ huius beneficia? Quid grati olim præſtitit? Nihil prorſus. Amor, quo vltro proſequi lubet facit, vt ſubeam, hæc tam indigna. Quis non amet puerum hũc? quis huius obliuiſci vnquam poſſit? Filius Dei hominis cauſſa circunciditur. Conſiderate quam dira ac moleſta res circunciſio. Hic iuuabit vos liber Geneſeω̃s, vbi de Simeon & Leui filijs Iacob narratur, quod ingreſſi vrbem Sichen, cuius incolæ circuncidi ſe curarant, acceptis gladijs, cunctos duo ipſi trucidarint, quod ſane nunquã potuiſſent, niſi dolore maximo, & quæ

ſemel

ſer[illegible] elumbem reddit hominem, coniuncta fuiſſet circuncíſio. Hanc in tenera ſua carne puer excipit? Circunciditur, & per manũ circuncidentis purpureus fluit ſanguis, non fœdi cruoris maculas relinquens, ſed cõtractas ſordes eluẽs. Quid reponis. Quas reddis vices? Satiſne fuerit, ſi ſemel in anno, ſi ſemel in menſe, ſi ſemel in hebdomada, ſi deniq; vel ſemel in die memor huius fueris infantis.

Eadem repeto iterum & iterum, quia non poſſum ſatis arguere ingratitudinem noſtram, quæ quam diſpliceat Deo, vt omnes pariter mecum agnoſcatis, attendite ad prophetiam Eſaię, quam habet in principio voluminis ſui, eſt enim ſupra modũ illuſtris.
Eſa.1. *Audite*, ait, *cœli & auribus percipe terra quoniam Dominus loquutus eſt. Filios enutriui & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me: Cognouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui: Iſrael autem me non cognouit. Et populus meus non intellexit.* Reſumamus ſententiam: *Audite cœli, & auribus percipe terra.* Quis non miretur exordium hoc? Quis non miretur aures tribui ipſi terræ? Quis non miretur ad audiendum prouocari cœlum? Non enim mihi hic placet commentarius ille, qui metonymicωs hæc interpretatur, pro ijs qui cœlum & terram inhabitant. Nimis humilis ſenſus ille eſt. Quare orbes cœleſtes, & brutum elementum terræ, abſque tropo intelligo. Prouocat autem hæc ad audiendũ, corpora dico inanimata, vt ipſa ſermonis orbitantia agnoſcatur magnitudo vitij, in cuius deteſtationem cœlum & terram inuocat. Vitium autem hoc, ingratitudo eſt, id quod ſequens ſermo declarat: *Filios enutriui & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me.* Quid eſt ipſi ſpreuerunt me? Puto plurimos hic eſſe, qui hoc nil ad ſe putent pertinere, ſed hi paulisper aures mihi præbeant, vt quæ dicã, cum apud animum ſuum expenderint, agnoſcãt haud recte ſentire ſeſe. Si rex quiſpiam, vel regis filius te morti obnoxium diſpendio ſalutis à morte exemiſſet: nec hoc contentus, te ſitu ac pedore cæteris ſqualidis optimis vnguentis perſundi mandaſſet: præterea non modo ſame, ſiti & inedio confectũ, adipe frumenti & ſanguine vuæ meraciſſime ad venuſtatis priſtinæ reparationem reficí: ſed viliſſimis pannis corpori tuo detractis indui curaſſet purpura & omnigeno mundo: poſtremo in locum filij adoptaſſet, regnique ſucceſſorem te conſcripſiſſet: Hæc que feciſſet omnia, quo te ſibi deuinctum haberet, quo à te amaretur, quo lateri ſuo perpetuo ipſe hæreres. Quæſo ſi hoc neglecto alijs te iungeres, cum alijs verſareris, cũ alijs colloquia miſceres & conſilia, huius vero raro aut nunquam mentionem faceres, raro aut nunquam eius memor eſſes, nonne cenſereris eũ ſpernere? Sane ita. Qui igitur aut quo pacto nõ dicend⁹ es ſperuere Chriſtum, qui totos dies ſiue apud Platonem, ſiue apud Ariſtotelem, ſiue apud Ciceronem, aut etiam Scotum, aut Thomam verſaris, eisque ſic incumbis, vt vix ſemel per diem in mentem tibi veniat Chriſtus? Et ſi hi ſpernunt, quid de ijs dicendum qui in commeſſationibus, potationibus, laſciuijs, tempus tranſigunt. *Audite cœli & auribus percipe terra, filios enutriui & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me, Cognouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui, Iſrael autem me non cognouit, & populus meus non intellexit.* Eſt pathos à minori. Populus meus non hoc præſtitit mihi, quod bruta animentia præſtant ijs à quibus curantur, imo quod inter bruta animantia, illa quæ maxime bruta ſunt. Quid ſtolidius boue? Quid ſtupidius aſino? At bos cognouit poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui, populus autem meus me non agnouit, paſtorem & nutritium. Moueant nos hæc, & pudeat à brutis vinci, conuertamus nos ad meliora ſtudia, doleamus de ingratitudine, cum nouo anno nouam auſpicemur vitam, viuamus illi cui vitam noſtram debemus, totos nos ei impendamus, qui ſe totum nobis impendit, hoc eſt Chriſto Ieſu, infanti hodie circunciſo, cui honor & gloria in ſecula ſeculorum Amen.

IN FESTO TRIum Regum Homilia.

HIſtoria huius diei habet, Magos ab Oriente ductu ſtellæ veniſſe Bethlehem, adoraſſe puerum natum, eique munera obtuliſſe. Quod in typum gentilitatis Chriſti regnum olim agnituræ ſactum eſſe, nemo eſt vel mediocriter in diuinis literis eruditus, qui addubitet. Quare cum nos imprimis reſpiciat hiſtoria, ad noſque pertineat ęquum eſt, vt quid proponat, quidue cõmendet cæteris diligentius inſpiciamus. Hiſtoriã cuius iam meminimus deſcribit Matt. cap. 2. Euangelij ſui. *Cum*, inquit, *natus eſſet IESVS in Bethlehem Iudæ, in diebus Herodis Regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hieroſolymam dicentes: Vbi eſt qui natus eſt Rex Iudæorum? Vidimus enim ſtellã eius in Oriẽte, & venimus adorare eum.* Statim in ipſo narrationis exordio

vtitur

vtitur Euangeliſta aduerbio excitandi: Et Gen. 12. d ſane res digna admiratione eſt. Admiramur Abrahamum, quod exierit de terra ſua, & de cognatione ſua, & de domo Patris ſui, vt ſequeretur Dominum, & rectè admiramur Verum ſi quod ille fecit conferre voluerimus cum hoc, quod de viris iſtis legimus, maius aliquid in his conſpiciemus, Ille, vt exiret, mandatum habebat. Iſti nullum, ſed cum liberum p torſus eſſet, ſiue manere, ſiue exire, egreſsi ſunt terram ſuam. Ille licet nomen loci & ſitum, quo pergebat ignoraret, certus tamen erat, quod eo quo deſtinatum erat perueniret, iſti non itidem. Ille magnis promiſsis euocatus eſt: nam poſt verba illa: *Exi de terra tua, & de tognatione tua, & de domo patris tui, & veni in terram quam monſtrauero tibi*, ſubijcitur: *Faciamque te in gentem magnam, & benedicam tibi, & magnificabo nomen tuum, erisque benedictus, Beneditam benedicentibus tibi, & maledicam maledicentibus tibi, atque in te benedicentur vniuerſæ tognationes terræ:* Iſtis nulla ſuit facta pollicitatio. Ille terram deſeruit, in qua manere haud tutum erat. Iſti cum tuto agerent in terra ſua, alienam pet aperta pericula adiere nempe terram Iudæam, Tres primæ anitthe ſes ſtatim ſe offerũt, conferenti hiſtoriã Geneſeos, cum ea quã Matthæus deſcribit. Ve- Gen. 12. d Matt. 2. a rum quarta obſcutior eſt, quare eam declaremus. Et quldem Abrahamum non tuto in terra egiſſe Chaldea licet natali, docet locus qui eſt apud Moyſen cap. 15. primi li. ad hunc habens modum: *Ego Dominus qui eduxi te de Hur Chaldæorum.* Quid eſt de Hut Chaldæotum? de flamma Chaldæotum, Hebræi ſiquidem flammam ſiue ignem אור vr appellant: atque in hac ſignificatione non apud Rabbinos duntaxat, verumetiam in ſacris literis obuium eſt frequèntiſsime Eſaiæ. 31. *Dixit Dominus cuius ignis eſt in Sion, & caminus in Hieruſalem.* Et cap. 47. *Non ſunt prunæ, quibus caleſiant, nec focus ſiue ignis vt ſedeant ad eum.* Rurſus cap. 50. *Ambulate in lumine ignis veſtri, & in flammis quas ſuccendiſtis.* Omnib⁹ his locis אור vr eſt apud Eſaiam, Hebræum. Quare locum Geneſeos, Ego Dominus qui eduxit te אורכשדים vt caſdim recte interptetatum me puto de flamma Chaldęorum. Quod ne nouum cuipiam videatur, ſciat ad eundem modum interpretari Hebræorum doctores, qui Abraham in ignem aiunt miſſum, quod ignem quem colunt Chaldæi, adorare noluerit, atq; inde Dei auxilio liberatum, atq; id eſſe quod iam dicitur: Ego Dominus qui eduxi te אורכשדים vr caſdim. Si quis aliud ſenſerit ac dixerit hoc cap. 14. & 11. Geneſ. non appellatiuum nomen eſſe VR, ſed proptium locis aut ſi proptium ſit, non flammam ſignificare, ſed regionem aut vallem: quomodo etiam Rabi. Da: in libro Rad interpretatus eſt, & ante eum Septuaginta transferentes χωρας χαλδαιων, id eſt e regione Chaldæorum, cum eo haud contenderim, modo fateatur Abraham à Chaldæis, inter quos natus erat, multa perpeſſum. Nam id fateri ſcriptura cogit. Siquidem in libto Iudith habetur, cum de populo Iudaico quæreret Holofernes. Quænam gens eſſet, ſic ei reſpondit Achior dux Ammonitarum, *Populus iſte ex progenie* Iudi. 5. a *Chaldæorum eſt. Hic primum in Meſopotamia habitauit, quoniam noluerunt ſequi Deos patrum ſuorum, qui erant in terra Chaldæorum. Deſerentes itaque ceremonias patrum ſuorum, quæ in multitudine deorum erant, vnum Deum cæli coluerunt, qui & præcepit eis vt exirent inde & habitarent in Charram, & cætera*, quæ ibi narrat Achior Ammonites. Vnde manifeſtum eſt, Abraham imo totam familiam Thare perſecutionem paſſam à Chaldæis pro vera pietate, quia vnus & verus ab eis colebatur Deus.

Iam de Magis dicamus. Hos tuto egiſſe in patria, imo in precio maximo ipſos ab omnibus ibi habitos fuiſſe, ſatis docet Hiſtoria antiquitatis. Per aperta pericula terram adijſſe Iudæam natum regem inquirentes ignorare non poteſt. qui Herodẽ nouit. Hic Aſcalonita erat, & iubente ſenatu Romano inuaſerat, ac per tyrannidem occuparat regnum Iudaicum. Sed & Hircanum Iudæorum pontificem ac ducem è captiuitate reuerſum interemerat, & natum, ac natum natæ, vt collegio ſceptri deleto tutus potiretur imperio. In terra erga in qua hic regnabat, imo in ciuitate, in qua ſedem habebat regem alium inquirere, quid aliud erat quam in apertum diſcrimen ire? Sed ais, hoc ignotabant Magi. Nihil motor. Si hoc ignorarint, ignorare haud potuerunt quod norunt omnes, Et quid inquis, id eſt, Hoc nimirum, quod vbi quiſpiam regnante alio alium dixerit regem, mille contra ſe gladios commoueat. Mitem omnes ac manſuetum prædicamus Carolum diuina gratia Imperatorem ſemper Auguſtũ. Nemo tamẽ ita de ipſius ſentit animi manſuetudine, vt non vehementer commotum iri arbitretur, ſi quis alium vel Imperatorẽ vel alium harum regionum Regem audeat profiteri: Hi autem non ſolum aliũ regẽ profitebãtur ſed & huius ergo ab extremo ſe Oriente veniſſe aiebant. Ipſorum vox eſt: *Vbi eſt qui natus eſt Rex Iudæorum? vidimus enim ſtellam eius in Oriente, & venimus adorare eum.* Quid facitis Magi? nõ aduertitis maximis periculis rẽ coniunctam eſſe? non cogitatis certo diſcrimi-

diſcrimini ſtudium hoc eſſe expoſitum? Regnante alio. Regem aliū profitemini. Quid agitis? nec id ſolum ſed & huius adorandi gratiæ veniſſe aperta voce loquimini. Ignoratis vbi conſiſtitis? in qua terra, in qua ciuitate? Nouimus aiunt, ſed non timemus nec Herodem, nec Cæſarem, ſed nec fretum nec ignem, nec quicquam quod terrori eſſe hominibus ſolet, formidamus, contemnimus omnia, tanti nobis eſt qui natus eſt rex Iudæorum. Hunc inquirimus. Huius ergo tam vaſta terrarum ſpatia emenſi ſumus. Ipſum coram cernere, ipſum adorare, ipſi cupimus offerre munera. Si rex alius aut tyrannus, itineris noſtri curſum voluerit impedire, nihil moramur, voluiſſe ſat erit, viam præcludere poterit, accenſi deſiderij flammam extinguere nequaquam. En hos habemus authores Fidei, imitemur ipſos. Sunt qui arbitrantur, quod rem ſe indignam facerent, ſi hic ſe occuparent, ſi de rege nato loquerentur, ſique hunc inquirerent. Vulgi inquiunt, hoc ſtudium eſt: Quaſi vero vulgares fuerint, & de plebe hominū quos inducit Euangelium. Vultis ſcire quales illi viri fuerint? attendite ad narrationem. *Ecce Magi, &c.* Quare non dixit Euangeliſta, Ecce Barbari? vel ecce Perſæ? Aut ſi noui in ſe nihil habet vocabulum Magi, quare præpoſuit ei aduerbium ecce? Dum in libris Gentilium hanc voculam legimus, excitamur certo perſuaſi, id quod narratur dignum eſſe cui animus intendat. Cur non magis cum in diuinis literis occurrat, id ſentimus? cum in his nec iota vnum, vnusque apex abſque certa ratione ponatur? Sane cui perſuaſum eſt authorem ſacræ ſcripturæ eſſe Spiritum ſanctum, hocque dictante ſcripſiſſe Matthæum hiſtoriam, nunquam poterit inducere in animum, vt vacare credat pondere, quod dicitur: *Ecce Magi &c.* Quid ergo aduertere nos vult Spiritus, aut huius ſcriba Matthæus in narratione hac, cui præfigendam duxit voculam *Ecce*? Sane multa. Primum viros hos non vulgares fuiſſe, nec de plebe hominum, ſed inſignes, ſed præſtantes, ſed excellentes, Nam quod Latini ſapientes, Græci σοφοὺς, Galli Druydas, et Aegyptij prophetas ſiue ſacerdotes, Perſæ Magos appellant. Neque vero ſapientes duntaxat fuere, ſed & potentes, imo reges. Sic enim habet traditio quam probabilem facit, quod apud Perſas nemo rex eſſe poterat, qui non ante Magorum diſciplinam ſcientiamque percepiſſet, quemadmodum lib. 1. de diuinatione refert Cicero.

His igitur qui vel ob eruditionē ſeculi qua ſunt imbuti, vel ob diuitias quibus pollent, vel ob potentiam qua præditi ſunt, vel nobilitatem dedignantur natum regem inquirere, nec iiſdem, quibus vulgus, ſtudijs teneri videantur, iubemus vt authores fidei ſuæ, attendant, qui cum ſapientia pollerent ac potentia, adeo non puduit ipſos huius rei, vt ſummam gloriam ſuam ducerent: Et quæ maior gloria eſſe poteſt, quam teneri ſtudio inquirendi Dei? Nam licet faſcijs inuolutus legatur, & poſitus in præſepio, ipſe tamen eſt in quo iuxta Apoſtolum plenitudo diuinitatis inhabitat, non per vmbram, vt in Angelis veteris teſtamenti perſonam Dei gerentibus, neque per energiam duntaxat, quemadmodum in viris ſanctis, in quorum animis efficax eſt, ſed σωματικῶς, hoc eſt ita prorſus, vt in vnam hypoſtaſim diuina natura ac humana mirabili nexu coierint. Vnde Michæas cum eius quæ ſecūdū carnem eſt, generationis meminiſſet, ne hoc ſolum eſſe putaretur quod ex virgine ſuſcepit addidit. *Et egreſſus eius à diebus æternitatis.* Huius ergo inquirendi ſtudio teneri, leuéne ducemus aut vile? Sed offendit quod vulgus hoc ſtudio iam teneatur. Si adeo remoti à vulgo eſſe vultis, idque in animis veſtris agitur, vt nihil admittatis, quod vulgo patet, eique commune inuenitur, oportebit vos & aerem reſpuere, nec hunc attrahere. Quod ſi cœperitis, videbitis in quas anguſtias cogemini, cum abſque inſpiratione & expiratione vita nequeat conſiſtere, multo vero minus abſque Deo, ſiue vitam eam ſpectemus, quæ cum brutis nobis communis eſt, ſiue eam quæ ſecundum ſpiritum accipitur, quæ iuſtis eſt propria. Neque enim falſus eſt qui dixit: *In ipſo viuimus, mouemur & ſumus.* Neque qui ait: *Adhæreas Domino Deo tuo. Ipſe eſt enim vita tua.* ſed nec qui ſcripſit, *Chriſtus vita veſtra.* Quorum hoc ad vitam ſpiritus, cætera ad corporis vitam potiſsimū pertinent. Quæ igitur dementia, vltro velle vita carere, quia & à vulgo hæc experitur? Imo cur non maiori ſtudio bonum hoc obtinere conamini, quod adeo diuinum eſt, vt eius præſtantiam & vulgus videat? Hæc dico, vt rem ſerio cum animis veſtris expendatis: Quod ſi feceritis, non dubito, quin hoc quod hactenus ab inquiſitionis ſtudio deterruit, diligentius iam inſpectum, ad inquirendum incitabit, imo ſanctam quandam inuidiam ingenerabit mentibus veſtris, & ad zelum prouocabit. Dicetis alius ad alium, & quiſque ad animum ſuū. Quid cernimus? quid patimur? Surgit vulgus ignobile, & regnum inuadit, & nos cum nobilitate noſtra, ecce vbi terræ hæremus affixi? Accurrunt pauperes & iunguntur nato regi, potiuntur magnis illis & veris bonis promiſsis Abrahæ, Iſaac, & Iacob, & nos cum diuitijs noſtris, ecce vbi humi repimus intenti vmbris. Vt credam id futurum, facit Auguſti-

Mich. 5. a.

Deut. 30. d.

Auguſtinus qui ex conſideratione eiuſmodi in non diſsimili cauſſa erupit. Quid patimur? Surgunt indocti & cœlum rapiunt, & nos cum doctrinis noſtris ſine corde, ecce vbi volutamur in carne & ſanguine. An quia præceſſerunt pudet ſequi, & non pudet nec ſaltem ſequi? Sed hos valere iam ſinamus. Sunt alij qui rei pulchritudine pariter & vtilitate prouocati, parant ſe ad inquirendum regem natum, attendunt ſtellam, ſequuntur præeuntem, ſed mox vt aduertût ductu ſtellæ abduci ſe à terra natali, è cognatione & domo patris (non enim inuenitur puer in terra ſuauiter viuentium) retrahunt pedem. Hi licet à primis hoc diſtent, quod nõ nullo deſiderio teneantur quærendi, longè tamen abſunt ab ijs quos induxit Euangelium. Nam alterum quod in viris iſtis nos aduertere vult, hoc nempe eſt, quòd non ſolũ omiſſa ciuitate ſua, & terra in qua nati erant, ſed & cognatione & ſemel omnibus quos notos ſibi ac charos habebant, poſthabitis maximis moleſtijs alienam patriam longè à ſua ſemotam ac diſsitam inquirendi huius ergo adierint. Qui ſcire deſiderat, quantum terrarum emenſi fuerint, inſpiciat chartas geographicas, & attendat quantum ſpacij interiectum ſit inter Iudæam & Perſidem. Hæc ſiquidem nomine Orientis ſignificatur, cùm dicitur: *Ecce magi ab Oriente venerunt Ieroſolymam.* Non erant alligati loco vel patriæ, carni aut ſanguini, nec denique vlli rei. Nos hæc tenent omnia. Volumus ſeruire Deo, ſed in hoc loco, ſed in hac ciuitate, ſed apud cognatos, ſed inter notos, & cæt. Non hoc eſt ſequi ductum fulgentis ſtellæ, ſed affectum corruptæ carnis. Non hoc eſt.

Pſal.56.b. *Paratum cor meum Deus, paratum cor meum.* Non ſatis habuit propheta ſemel dixiſſe Paratum cor meum: adiecit ſecundo, paratũ. Quare? niſi vt ſignificaret in omnẽ ſe euentum paratum. Vis me in terra mea conſiſtere, vt inter notos ſeruiam tibi? paratum cor meum. Vis vt de terra, de cognatione, de domo patris exeam, atq; apud ignotos viuam?

a. c. rurſus paratum cor meum in omnem euentum paratum, & ad læta & ad triſtia, ſuauia & aſpera. Hoc modo affectum eſſe oportet, qui inueniet, quò ſtella vocat eundum. Stellam dico lucem cœlitus menti infuſam, qua cognoſcitur natus Saluator, qui eſt Chriſtus Dominus, quaq; via ad hunc perduces monſtratur, quæ in varia ſcinditur diſcrimina. Sunt ſemitæ arctæ & anguſtæ, ſunt latæ & ſpacioſæ, ſunt & mediæ. Arcta eſt ſemita paupertatis, caſtitatis, & obedientiæ profeſsio. Lata & ſpacioſa, quæ mandatis diuinis conſtat, hiſq; abſoluitur. Media ex his mixta, quæ nec mandatis contenta eſt, nec concilijs omnib' inhæret, ſed quædam amplectitur & quædam non. Harum aliquam ingredi oportet eum, qui ad Chriſtum, ad regem natum peruenire vult. Et quoſdam quidem ad arctam capeſſendã ſemitam lux inuitat, quoſdam ad latam, quibuſdam verò, vt in media ſeſe teneant, monſtrat. Sed fit iam neſcio quibus modis, vt quos monſtrãte ſtella arctam capeſſere oportebat, latam ingrediantur, & quos in lata conſiſtere, mediam inuadant, inuertunturq; omnia. Vt clarius dicam: multi coniugium ineunt, qui cœlibem in ſeculo vitam actitarent. Multi rurſus cœlibem in ſeculo vitam profitentes in religione degerent, & contra, ſi ſtella attenderent. Vnde in ſeculo naufragium patiuntur, qui in religione naue incolumi portum obtinuiſſent. Et in religione ſubmerguntur, qui in ſeculo enataſſent. Quod cum ita ſit, quiſq; diligenter ſtellam obſeruet, & abruptis omnibus quò vocat ſequatur. Sed inquis. Attendo ſtellam, verum qua ire iubeat, nõ poſſum liquidò deprehendere, nũc hac nunc illac inuitare videtur, quo fit vt nec arctã capeſſam nec latam ingrediar: ſed in media conſiſtens inter vtranq; fluctuem, & leui momẽto nunc ad arctã inflecter, nũc rurſus ad latam impellar, & vſq; inquietus Euripi inſtar æſtuem. Multi ni fallor eiuſmodi ſunt. Et quos fluctus ipſe olim animo voluerim, quoſq; æſtus, nouit qui introſpicit corda Deus. Aperiebam ſinum mentis meæ cui fidebam cuique oportebat, præſidi tum collegij pontificij D. Tielmanno, cuius memoria in benedictione ſit, quem non ſemel defleui ex hoc loco nobis ſubductũ; & rurſus defleo. Dicebat ille quod ſibi id temporis ſpiritus ſuggerebat. Verùm quoniam arduum erat quod tentabam, volebat vt & alijs quibus multum tribuebat, animi mei cõſilium exponerem, quod vbi feci bone Deus quid paſſus ſum, quomodo affectus? Qui ante velut certus hãc mihi viam proponebam, inque hanc totus ferebar, his ad quos miſſus eram auditis, vix dimidius iam ibam, Incipiebam deliberare, & voluere varia, inualeſcebatq; diſcerpens animum meum cogitatio: extractumque in longum eſt, in menſes & tempora, quod poſtridie aggredi ſtatueram, nec dubito diuinitus ita mecum actum, vt ijs qui ad eundem modũ iactantur cogitationum ſuarum fluctibus, tandem conſulere poſſem. Quare præbete mihi ſilentium, dicam paucis quod dicendum hic videtur.

Si cupis noſcere quò vocat ſtella, hoc age, nuda cor tuũ, hoc eſt, purgare ſtude ab omni affectione, qua vel carni, vel ſanguini, vel loco, vel patriæ, vel denique vlli rei carnaliter afficeris. Hoc vbi egeris, hucq; perueneris, vt promptum te ſentias in omnem euentum,

tum,paratumq́; ſequi quò vocat Deus, ſiue Germaniam adire te velit, ſiue Phriſiam,ſiue Hollandiam,ſiue hoc genus vitæ amplecti,ſiue illud,ſiue Cartuſianū eſſe, ſiue Franciſcanum,ſiue nihil horū, ſed in ſeculo cœlibem agere vitam, aut etiam coniugio deſeruire. Vbi inquam huc perueneris, atque iltud in te experiris,hanc animi promptitudinem (omninò enim huc primò veniendnm eſt) oportuna tempora tum captato, quibus abſq; impedimento ſpiritum Deo pręſentem reddas. Tempora autem hæc nox potiſsimum adminiſtrat: Tum nanq; ſilent omnia, nec audiuntur nec cernuntur per quæ mens in varia diſpergi ſolet, ſed & ipſæ tenebræ horrorem quendam inducūt,quæ omnia mentem ad diuinos affatus percipiendos,illapſusq́; ſeu (vt dicunt theologi) influxus,capiendos aptant. Hoc ergo tempore ſpiritum conare præſentem reddere Deo. Primum ipſius Maieſtatem attende, quàm magnus ſit, quàm potens & incomprehenſibilis, Cumq́; ex huius rei conſideratione adductus in admirationem fuerit animus, mox ad ea conſideranda transfer, quæ ſumma illa Maieſtas tui cauſſa ſubiuit. Vbi ſi diligenter te exercueris, ſenties vehementiſſimi amoris incendium exurgere in medullis animæ, exurens quidquid impuri reliquum ibi offenderit. Voluentur per ora lachrymæ,nec voce ſormare lubebit aut edere, ſed abſque ſono, ſed & abſque motu labiorum, velut aquam ex glacie reſolutam miris quibuſdam modis effundens cor tuum ante Deum & cùm nihil loquaris, multa loqueris, totiusq́ue ſermonis tui contextus hic erit: Ecce ego. Cuius explicatio eſt hæc. Vis vt ſemel abdicatis omnibus in extrema tibi paupertate ſeruiam, idq́ue ex hac hora, idque in hoc loco & apud hos aggrediar? An aliud iubes? da oſtenſionem. Non moror, nec parentes, nec cognatos, nec magna quæ me manent bona, nec quicquam, tantum da ſignificationem. Vis vt omiſſa patria inter ignotos agam, vt Abraham olim fecit? Ecce ego. Vis vt hoc genus vitæ à quo natura carnis meæ vehementiſsimè abhorret, amplectar? Nihil moror, vnum hoc, da oſtenſionem. Impendiſti te totum mihi, teſtantur hoc manus terebratæ, hoc loquuntur transfixi pedes, hoc latus clamat perfoſſum: ex quibus ceu riuis quinque, ſanguinem ſemel totum volens ſudiſti, vt piſcinam parares abluendis peccatis meis. Quò modo nō impendam me rurſum tibi? Quo non pacto & corpus, & animam, & ſpiritum, hoc eſt, totū me quantus, quantus ſum præbebo viciſsim tibi? Præbeo Domine & impendo, hoc tantum, da oſtenſionem, ſignificationem voluntatis tuæ, beneplaciti tui. Cùm ita bona fide totum te exhibes redemptori tuo, vnum hoc orans, hoc vnum expectans, vt vitæ genus, quod amplectaris monſtret tibi, ſi non ſtatim tandem ſaltem vehementer adeò in hoc, aut illud ſenties trahi, impelli, atque vrgeri te, vt nihil ſuprà: vt dicas, Eo vocor, eundem eſt. Verum non mox, vt hanc aut illam monſtrante ſtella ingreſſus viam fueris, eo quo deſtinatum eſt, peruenies. Occurrent multa quæ diuerſum trahent. Sed & ſtella, cuius ſplendore euocatus itineri te credidiſti: non vſq; iubar ſuū exeret, imò occultabit ſe ſemel, vt quò pergere debeas, neſcias. Euenit hoc Magis, eueniet & tibi. Et multi quos magno animo iter aggreſſos nouimus, vbi in hunc articulū venere, abiecerunt animum: omiſſoq; ſtudio inquirendi, ad mundum ſeſe conuertunt, ea ſectantes quæ à tergo reliquerant, delitias dico, cucumeres, & pepones, porraque, & cæpe, & allia, quibus Aegyptus delectatur, & carne conſummant, qui ſpiritu cœperant. Quos deflemus, Et quis non defleat annos decem, imò viginti, imò triginta in obedientia diuinorum mandatorum, aut etiam in religione, vbi maiores ac ſeueriores politiæ ſunt, ſanctè tranſactos abſorbet oborta ſubito vna caligo. Deciduntin nihilum tot labores, tot ſudores, tot vigiliæ, moleſtiæ ob Chriſtum ſuſceptæ. Quis non fleat? Quod ne & nobis vſu veniat, attendamus diligenter authores, fidei noſtræ, qui deſtituti ductu ſtellæ, nihilo ſeciùs inquiſierunt.

Quare perſtemus & nos. Sed accidit & hic deflendum quid, & quidem non raro. Nam quidam cùm perſtent quærendo, nec frangantur animo, non tamen quo deſtinatum erat perueniunt. nec natum Regem inueniunt. Quid cauſſæ? Sanè quia non in qua oportet ciuitate inquirunt. Tenearis maximo licet ſtudio inquirendi, adſit etiam animus cedere neſcius labori, ſi non in Eccleſia quæſieris, fruſtra quæſieris. Hæc eſt ſuper quam gloria Domini orta eſt. De hac dicitur: *Ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in ſplendore ortus tui.* Eſai.60.6 Quicquid extra hanc eſt, denſiſsimis tenebris immerſum & inuolutum eſt. Quod ne ignoraremus, aduerſatiua vocula vti voluit Propheta: *Ecce ait tenebræ operient terram, & caligo populos, ſuper te autem, &c.* Huius typus nimirum Eccleſiæ, Hieruſalem fuit.

Vnde & nomine Hieruſalem ipſa frequēter ſignificatur in ſcriptura. Non eſt quod longè exempla petamus, hoc ipſo capite, ex quo nonnulla iam citauimus, id agnoſcere licet. Statim in principio habetis. *Surge illuminare Hieruſalem, &c.* In hac ergo, ſi tenebras & noctem ſeculi euadere velimus, &

non

non falli inquirere oportet de nato rege. Hoc ſanè fecerunt Magi, atque iſtud tertium eſt, quod Euãgeliſta aduertere nos vult in deſcriptione hiſtoriæ, quæ ait. *Ecce Magi ab Oriente venerunt Hieroſolymam dicentes, Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum?* Sed dixerit quis, tuum hoc commentum eſt, nec Euangeliſtæ vel ſemel in mentem venit.

Cui ego. Ergóne caſu factum eſt aut fortuitò, quod ſtella ſeſe ſubduxerit? Quod ſi impiù ducis aſſerere, quæſo te, cur tum primum ſe ſubduxit, cum ad ciuitatem ventũ eſt? Vbi cùm non poteris veriorem hac noſtra afferre rationem, cur eam vt inconuenientem reijcis? Vis vt adducto ſimili loco perſuadeam tibi, rem ita vt dico ſe habere? *Act. 1. a.* Scriptum eſt in Actis de Chriſto & diſcipulis. *Conueſcens præcepit eis, ab Hieroſolymis ne deſcenderent, ſed expectarent promiſſionem Patris.* Quæſo quare voluit eos Hieroſolymis manere? Quare de hoc mandatum dedit iam terras deſerturus? Poterat ne & in Galilæa effundere ſpiritum ſuum? poterat ſanè. Quare igitur non fecit, cum non fuerit cohibita loco potentia ipſius? Dicis ad commendandum myſterium, vt hinc diſceremus extra Eccleſiam fruſtra exſpectari ſpiritum. Quod ergo hoc loco, cur non & in Matthæo agnoſcis? maximè cum dogma quod ſtatuitur, ex alijs ſcripturæ locis certum ſit: atque adeò certum, vt & hæretici id agnoſcant? Conuenit enim hoc inter ipſos & catholicos, quod ſicut hi, ita & ipſi fateantur veritatem penes Eccleſiam eſſe, nec alibi vſpiam eam quærendam: quanquam in demõſtratione, quænam ſit & vbi inueniatur Eccleſia, diſcrepent, his ad ſe eam rapientibus, illis contra non apud eos, ſed apud ſe eſſe defendentibus. Quo fit vt ab Eccleſia recedentes Hæretici, non videntur tamen ſibi deſeruiſſe, imò tum inueniſſe Eccleſiam cum deſeruerint Eccleſiam, atque appropinquaſſe iam lumini atque euaſiſſe ſeculi noctem, cùm ab hac ſuper quam lux Domini orta eſt, quàm longiſsimè receſſerint. Nec ſatis habent quod hanc ipſi deſeruerint, ſed agitante ipſos ſpiritu erroris, eos qui intus ſunt ad ſe trahere conantur, & ſuas ſub Chriſti nomine contra Chriſtum ædificare Eccleſias, hoc eſt, Antichriſti ſynagogas. Quare quiſque ne circũſcribatur, néue noui itineris errore decipiatur, & fruſtretur labore quem impendit inquirendo Chriſto, diſcat quæ ſit vera Eccleſia. Hanc eam eſſe, quæ Romano pontifici ſubiecta eſt, nos olim demonſtrauimus. Ab hac quia abſiſtunt Philippus, Bucerus, Caluinus, quantumuis eruditi videantur, in tenebris ſunt. Iactent quantum velint fidem in Chriſtum, iactent vel maximè tenere ſe verbum Dei, in tenebris ſunt. Et quicunque auſcultant eis, & his ducibus iter ingrediuntur, adeò non euadunt ſeculi noctem, adeò ad Chriſtum non perueniunt, vt longiùs abducantur ab eo, vt grauioribus inuoluantur tenebris. Quare vos obſecro auditores, attendamus authores fidei noſtræ. Non negligamus Eccleſiam cuius typum diximus tenuiſſe Hieruſalem. In hac ciuitate de nato rege edocti ſunt Magi. Hic de loco natiuitatis ex Michæa certiores redditi ſunt. In hac ergo & nos erudiri ſtudeamus, nec moueat nos aut à cœpti itineris curſu impediat, ſi ob ſtudium, quo tenemur, ſentiamus multos aduerſum nos commoueri. *Et Magis quærentibus turbatus eſt Herodes & ciuitas tota,* non quidem, quòd omnes qui Hierololymis erant, commoti fuerint, abſit. Non enim Simeon iuſtus, non Anna propheti ſſa, non ij qui expectabant conſolationem Iſraël, ſed ciuitas tota, hoc eſt, bona pars, vt ſit hyperbole. Nõ ergo hæc res nos moueat, etiam ſi parentes, etiam ſi cognati turbentur, pergamus: hoc Magi fecerunt, ſequamur authores fidei noſtræ. Quòd ſi hic viros nos præſtiterimus, continget & nobis quod ipſis contigit, hoc eſt, ſtella quæ ſe ſubduxerat, offeret ſe rurſus obtutibus noſtris, rurſus exeret iubar ſuum, & recto tramite perducet quouſque loco appropinquauerimus, vbi puer eſt: abibit omnis obnubilatio, orietur lux & ſplẽdor in animis noſtris, triſtitiaq; illa quæ ex ſubtractione ſtellæ acciderat, lætitia commutabitur, & quidem ingenti, atque iſtud ſextum eſt, quod aduertere nos vult Euangelium: *Accepto reſponſo abierunt,* ait, *& ecce ſtella quam viderant in Oriente, antecedebat eos, vſque dum veniens ſtaret ſuprà vbi erat puer. Videntes autem gauiſi ſunt, gaudio magno valde.* Attendite verba. Non ſatis fuit Euangeliſtæ dicere, *gauiſi ſunt,* ſed dixit, *gauiſi ſunt gaudio:* nec ibi quieuit, addidit, *magno,* nec hoc contentus, adiecit aduerbium *valde,* ſignificare volens vltrà quàm dici poſſit, lætitia perfuſos. Idem nobis continget, tantùm perſeueremus.

Sequitur iam de adoratione & oblatione munerum, quæ pars pulcherrimã habet phi loſophiam, ſed paucis explicari non poſſet, de qua aliâs fortè dabitur dicendi occaſio. Interim quæ dicta ſunt, non fruſtra ſint dicta. Iuxta eam vitam & mores inſtituite. Si necdum magna illa præſtare poteſtis, ſaltem hoc præſtate. Declinate à peccato, aderit Deus cœptis, prouehet ſtudia veſtra, reſpiciet labores, ſubminiſtrabitq; robur, & vires addet vſq; maiores, nec quieſcet quonſqne per ardua virtutum vos deducat in terrã: quam iuſtitia inhabitat. Ipſi honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

IN FESTO PVRIFICAtionis Homilia.

[Luc. 2. c.] EVangelium Domini oblationem in templo, Simeonis amplexationẽ, ac cygneam eiuſdem cantationẽ deſcribit, cuius enarrationem priuſquam aggrediamui gratiam imploremus.

Secuimus Euãgelium in tria capita, quorum primum Domini oblationem ſiue exhibitionem in templo his verbis deſcribit. *Poſtquã impleti ſunt dies purgationis*, hoc eſt, cùm adeſſet dies quadrageſimus à partu, quo lex iubet maſculinũ fœtũ exhiberi Domino proq; purgatione puerperæ, ſimul & pueri nati offerri mun°, *Maria & Ioſeph*, qui pater credebatur Ieſu, *infantem ſuum adduxerunt Hieroſolymam*, vt in templo exhiberetur in conſpectu Domini, cui dicatus erat & cõſecratus, vtque offerrent munus à lege præſcriptũ, ſcilicet, par turturum, aut duos pullos columbarum, quorum alter in holocauſtum, alter offerebatur pro expiatione peccati. Hactenus caput primum, in cuius deſcriptione Euangeliſta duplicis legis meminit.

Altera ſcribitur Exodi 13. & reſpicit ipſam prolem: Altera Leuitici. 12. reſpiciens matrem. Verùm ſi diligenter attendamus, & hæc ſacram iſtã puerperam, & illa prolem ab obligatione ſua palam liberat. Habet enim lex Leuitici ad hunc modum: *Mulier ſi ſuſcepto ſemine pepererit maſculum, immũda erit ſeptem diebus, &c.* Quæ verba quis non videt de vulgari mulierum partu dicta eſſe, & hãc minimè inuoluere: cũ citra virilem attactũ ex amplexu virtutis cœleſtis per officiũ Spiritusſancti conceperit? Non ergo vt cæteræ mulieres, quæ non ſine ſordibus & libidine concipiunt, purgatione opus habebat virgo puerpera, ſed nec offerri in tẽplo, ac deinde redimi neceſſe erat partũ eius, hoc eſt,

[Exod. 13. a. 34. c.] puerũ Ieſum, cum lex Exodi apertè habeat: *Omne maſculinum adaperiens vuluã, &c.* Hic autem cœleſtis fœtus nequaquã vulua matris adaperta prodijt in lucẽ: ſed clauſo manente vtero elapſus eſt: conſecrauit, nõ violauit: conſignauit, nõ reſerauit clauſtra virginei ventris. Verum ſi neq; illa purgatione, neq; hic redẽptionẽ opus habebat, qua igitur gratia vterq; velut legi obnoxius legem pertulit? Non certè abſq; magna ratione. Vt de ſacra puerpera, cuius primò meminit Lucas, nos quoque primùm diſſeramus: dicemus diuina prouidentia factum, vt quę purgatione opus non habebat, purgationis legem ſubiret, quo hoc exemplo noſtra retunderetur ſuperbia, qui purificatione cùm indigeamus maximè, hanc tamen iuxta ritum à lege præſcriptum ſubire refugimus, ne non puri impuri appareamus. Imò cum toti ſaucij ſumus ne ſaucij habeamur, ligamenta auerſamur, atq; emplaſtra, ſicut ſcriptum eſt. Eſaiæ. 1. capit. [Eſa. 1. &] *Omne caput languidum, & omne cor mærens. A planta pedis vſque ad verticem non eſt in eo ſanitas.* Eſt perpetua metaphora, quam ſchola rhetorum allegoriam appellat, qua ſignificat totum populum, doctos & indoctos, nobiles & ignobiles, principes, ſacerdotes, plebẽ, omnes corruptos, cumq; à planta pedis vſq; ad verticem nihil ſani ſit, non tamen de curatione agi. Nam verba illa. *Vulnus & liuor, & plaga tumens, non eſt circunligata, nec curata medicamine, neque fota oleo:* licet & hunc admittant ſenſum: Non fuit qui circumligaret, qui mederetur, oleoue foueret, circunſtantia tamen ſcripti aliò vocat. Illa docet reprehendentis eſſe, quare ad hunc modũ interpretari cogimur, in tanto malo noluerũt admittere manum medentis, quo ſermone vitium populi notatur non itidem priori. Reſpicit autem increpatio Iudæos. Interim in nos competere certò certiùs eſt.

Vult Samarites ille, cuius in Euangelio ſecundùm Lucam eſt mentio: circumligare vulnera animæ, [Luc. 10. a] & ad pœnitentiam adſtringere, & pœnitentiæ ligamenta recipere nolumus. Cupit curare liuores ſpiritus, hisq; mederi, & medentis manum auerſamur. Infundere vult plagis oleum, ac timores interioris hominis mollire, & quę noſtra peruerſitas eſt, admittere nolumus. An non ita vt dico hæc ſeſe habent? Nónne multi exomologeſin peccatorum angue peius execrantur? Nónne & verbo & ſcripto hanc inſectantur? vnumq; hoc agũt, vt aboleant ſemel, tollantq; de medio? Sed dicis, Hæretici hi ſunt, Age ergo, Inter eos qui Chrtſtianos ſe profitentur, quique certò perſuaſum habent abſq; exomologeſi non contingere ſalutẽ, nónne de hora in horã, de die in diem, imò de hebdomada in hebdomadã, de mẽſe in menſem, de anno in annum eam extrahunt? Sed & hic dicis, nõ agnoſco pro Chriſtianis, qui non vt minimùm ſemel quotannis exomologeſin faciũt, nónne quàm plurimi ſic faciunt, vt tegere potiùs quàm detegere vulnera ſua videantur? Exempli gratia dictum ſit, vt quod volumus, perſpicuũ fiat. Venis ad ſacerdotem, confiteris, confeſſionis tuæ ſeries hæc eſt. Non bene habui rationem temporis. Non ſeriò cũ animo meo cogitaui de beneficijs per Chriſtum præſtitis humano generi. Non ſedulò gratias egi Deo Patri, quòd redemptorem dederit. Nõ ſtudui obſeruare diligẽter affectiones quibus

bus ducor, aut cogitationes verſantes in cor
de meo. Non ex animo laboraui vt quotidie
magis ac magis morerer mundo, & viuerē
Chriſto. Lentus fui ad ſtudia pietatis, preces
horarias non præſenti animo legi. Non eti-
am ſatis caſtus fui, nec ſemper ante oculos
habui inſpectionem Dei. Non ſatis indolui
miſerijs aliorū, nec pro calamitatibus mun-
di, vt oportuit oraui. In cibo, potu, ſomno,
plus æquo mihi indulſi interdum, nec pro-
poſui mihi Deum ſcopum, ac finem actio-
num mearum. Ob hæc & alia in quibus po-
tui offendiſſe Dominum Deum meum, di-
co culpam meam, & impendi mihi peto ab-
ſolutionem. Hæc eſt confeſsio tua. Ante-
quam impendam abſolutionem, conſide-
ro confeſsionis tuæ ſeriem, attendo corpus.
Video prima de eorū eſſe genere, ſine qui-
bus præſens hæc vita non ducitur. Video &
extrema eodem pertinere. Quod in medio
eſt, videlicet non ſatis caſtus fui, quod alio-
qui mihi ſcrupulum facere poterat: propter
reliquum corpus interpretor eiuſdem rati-
onis cuius priora, & poſteriora, vt opus non
putem inquiſitione vlla aut examinatione,
& fallor miſer.

In articulo exiguo non exigua occultan-
tur, latēt ſtupra per manus in propria carne
patrata, & ne polluā aures veſtras, latent hor
renda fœda, execranda, illa propter que etiā
collegia, etiā vrbes, etiam regiones euerti ſo
lent. Hoccine confiteri eſt, hoccine facere
eſt exomolegeſin, & detegere vulnera? Sed
dicis. Quis ea quæ in tenebris geſta ſunt,
quæque omnes latent non reformidet de-
tegere, maximè cum ita turpia ſunt, vt lucē
ferre nequeant? Ergo ne facere audes, quæ
dicere horres? Sed age. Quis etiam ea par-
te corporis quæ videri non vult, male affe-
ctus non lubens detegat eam, atque inſpici
patiatur, ſed & tractari, vt quo laborat libe-
retur malo? Si tantum valet apud nos ſani-
tas corporis, quare non & animæ? Si illius
amore pudorem poſthabemus, quare non
huius itidem? Si illius recuperandæ gratia
ferrum patimur & ignem, quare non huius
potiùs, quæ altera illa tanto eſt præſtantior,
quanto anima corpori præſtat? Non tamen
hic ferrum audis, aut ignem, tantum dici-
tur, vt depoſito ex animo peccandi affectu,
& concepto melioris vitæ propoſito, ad ge-
nua ſacerdotis te prouoluas, eiq́; tua vulne-
ra inſpicienda exponas. Et ſanè niſi eò ve-
neris, fruſtra ad ſanitatem adſpiraueris. Ad-
ſcendas in cœlum, deſcendas in abyſſum,
eas quò velis, non inuenies nec apprehen-
des, quam tantopere deſideras ſanitatem,
niſi hac via incedas. Fudit quidem Chri-
ſtus ſanguinem ſuum, hincq; poculum cō-
fecit efficax ad omnium morbos tollendos,
verum non proficit, niſi à quo bibitur, non
inducit ſanitatem, niſi dum eò aſpergimur:
aſpergimur autem per fidem & fidei Sacra-
menta, inter quæ eſt pœnitentia, cuius vna
pars confeſsio, quam Græci exomologeſin
vocāt, quæ enumeratione cōſtat peccatorū:
vt de quibus cōſcientia te reum peragit, nu-
dè ea exponas, non in genere, ſed in ſpecie.
Iſtud exigitur, & nō video quid minùs poſ-
ſit exigi, & tamen quæ noſtra ſuperbia eſt,
ne hoc quidem ſubire volumus, malumus
carere ſanitate quam detegere vulnera.

Quantum abſumus ab hac ſacra puerpe-
ra, citra virilem atractum concepit, ſine ſor-
dibus & libidine peperit, munda eſt, & ſpe-
ciē menſtruatæ mulieris non auerſatur, con
tinet ſe domi, expectat donec impleantur
dies purgationis: ſubit omnia quæ præſcri-
bit lex his, quæ ſuſcepto ſemine pariunt. Mo
ueat nos exemplum: nam noſtri cauſa exhi-
bitum eſt, & ne leuiter tranſmitteremus, tā-
ta diligentia deſcriptum eſt. Non enim ſim-
pliciter dixit Lucas: *Poſtquam impleti ſunt di-
es purgationis eius*, ſed addidit, *ſecundum legē
Moyſi*, quā clauſulam quis non videt idcir-
co adieciſſe ipſum: vt occaſionem præberet
lectori inſpiciēdi Moyſen, cumq́; apud hūc *Leuit. 12. 4.*
legeret: Mulier quæ ſuſcepto ſemine peperit
maſculum, immunda erit, & cætera quæ ibi
ſcribuntur, videretq; nihil ad hanc puerpe-
ram pertinere, cauſam inquireret, quare le-
gem pertulerit, quam lex à ſui obligatione
palam liberat: cauſaq; cognita deteſtaretur
ſuperbiam filiorum Adam, qui impuri, & à
planta pedis vſq; ad verticem conſpurcati,
puri videri volunt, & à ſordibus quàm lon-
giſsimè remoti. Imò ne non puri habeātur,
ſanctiſsimā DEI legem de purgatione tra-
ditam, quæ in exomologeſi peccatorum eſt
poſita, præuaricatur. Quouſq; occupabit
mentes noſtras morbus hic? Quouſq; ſce-
ptrum tenebit in animis noſtris ſuperbia?
Quouſque? vſquequo inquam poſt tam in-
ſigne exemplum immoti perdurami? Quo
demum permoueri poterimus? Oportebat
ſanè pudore nos ſuffundi ſanctæ huius pu-
erperæ inſpecta humilitate. Verùm quoni-
am ea eſt peruerſitas ingenij, vt non ita ma-
gni æſtimemus, quæ à fœminis exhibentur,
proponitur nobis partus virginis, qui eſt
Chriſtus IESVS, qui non obnoxius legi le
gem quoque pertulit. Exhibitus enim ho-
die in templo eſt & more cæterorum precio
redemptus. Sed dicis quantum hoc eſt, of-
ferri in templo & mox redemi? Audi ergo.
Veniet tempus quando offeretur non in tē-
plo, ſed extra portas, non inter amplexus
ſacerdotis, ſed inter brachia crucis: quando
non redimetur precio, ſed in precium pro
aliorum redemptione dabitur, quam rem

Eſai.53.a. ſcribit Eſaias cap.53. *Adſcendit*, inquit, *ſicut*
virgultum coram eo & ſicut radix de terra ſiti-
enti. Loco virgulti eſt יונק Iouek, quod
Hebræis ſugere ſignificat, quomodo infan-
tuli vbera matrum ſugunt, ab hac radice de-
riuatur יונק Iouek quod participium eſt,
ſiue vt ipſi aiunt, benoni, idem valens quòd
lactens. Cuius naturalis ſignificatio eſt. Pſal.
Pſal. 8.a. 8. *Ex ore infantium & lactentium perfeciſti lau*
dem. Capite verò. 11. Eſaiæ vbi dicitur: *Et de-*
lectabitur infans ſuper foramen aſpidis, flexum
Eſai. 11. b. habet. Nam ſenſus eſt, Petrus aliquis, aliquis
Andreas, hoc eſt, humilis Euangelij doctor,
duriſsimis hominibus leniter concionabi-
tur. Similiter & hoc loco flexum habet, ſed
valde iucundum, quem ipſe etiam mirare-
tur Cicero. Transfertur namq; ad ſignificã-
dam plantulam teneram, & velut lactentem
adhuc. Adſcendet ſicut tenera plantula, ſed
ne delicatam, ſuſpiceris plantulam, qualẽ in
alijs Scripturæ locis legis, adiecit: *Et ſicut ra-*
dix de terra ſitienti. Quæ clauſula, *de terra ſi-*
tienti, ad vtrũq; ex æquo pertinet, & ad plan
tulam, & ad radicem. Senſus eſt, puer hic qui
iam in delitijs eſt, qui molli matris gremio
fouetur, qui brachijs Simeonis ſtringitur &
rapitur ad oſcula, de quo in epitalamio cani
Pſal.44.a. tur. *Speciſus forma præ filijs hominũ*, futurus
eſt adeo miſer, vt rectè plantulis, quæ in ter-
ra ſitis ac ſalſuginis proueniunt, illum com-
paret: vt rectè radici quæ nihil præcioſi præ
ſe fert, illum aſsimiles, decor qui in mẽbris
iam conſpicitur, venuſtas illa ſeu pulchritu-
do deformitate commutabitur, apparebit
totus luridus, totus ſqualidus, deturpatus
totus. Splẽdorem faciei iniecta in eam te-
gent ſupra quibus è vertice ſpinis transfixo
decurrẽs miſcet ſe cruor, vt lepram putes.

Corpus aut verberibus liuidum, aut pla-
gis tumidũ, aut vulneribus hiulcum, quid-
uis potiùs quàm hominem præſeferet. Hũc
eſſe ſenſum declarant quæ ſubijciuntur pe-
riodi. Nõ eſt ſpecies ei neq; decor. Vidimus
eum, & non erat adſpectus & cætera. Et nẽ
inſcius ſis, quæ huius tam diræ miſeriæ cau-
Eſai. 53. b. ſa, hanc mox exponens: *Omnes nos quaſi oues*,
ait, *errauimus, vnuſquiſq; in viam ſuam decli-*
nauit. Et poſuit Dominus in eo iniquitatem om-
nium noſtrum. Omnes nos quaſi oues erraui-
mus iã indè à vulua, iam inde ab vtero. Om-
nes de progenie illa deſcendimus, de qua ge
Pſal.50. b. mens cantat Dauid. *In iniquitatibus cõceptus*
ſum, & in peccatis cõcepit me mater mea. Vnuſ-
quiſq; in viã ſuam declinauit, alius ad aua-
ritiam, alius ad libidinem, alius ad alia. *Et po*
ſuit Dominus in eo iniquitatem omnium noſtrũ,
Quod ait, *omnium noſtrum*, & nos, & eos qui
fuerunt ante nos, quiq; poſt futuri ſunt, ſi-
gnificat. Totius humani generis peccatum
trãſtulit Pater in humeros Filij. Hic certè nõ
eſt dicere, quantum hoc eſt, cùm vnũ pecca-
tum adeò graue ſit, vt nec cœli quantumuis
firmi & inſtar æris compacti, nec terra licet
apprimè ſolida, ferre valeat.

Vultis vt exemplis in medium adductis ita
eſſe declarẽ: Legitis in volumine Eſaiæ hæc
verba. *Adſcẽdam in cœlum ſupra aſtra Dei ex-* Eſai.14. d.
altabo ſolium meũ, Sedebo in monte teſtamenti,
in lateribus Aquilonis. Adſcendam ſupra al-
titudinem nubium & ſimilis ero altiſsimo.
Scitis cuiꝰ ſit vox & quæ ſpecies peccati. Gra
uitatẽ eius ex euentu æſtimare oportet. Mox
namq; cùm hæc animo ſuo cogitare cœpit,
cœli non ferentes ſuperbiã, præ mole ac pec
cati pondere rupti ſunt, & tanto impetu in
terram, imò in profundũ laci, hoc eſt infer-
ni effuſus eſt angelus, vt præ admiratione in
hanc vocem erupiſſe prophetam legamus.
Quomodo cecidiſti de cœlo Lucifer, qui mane o- Luc.10. c
riebaris? Et Saluatorem dixiſſe. *Videbam Sa-*
tanam tanquam fulgur de cœlo cadentem. Ve-
niamus ad terram, inſurgunt aduerſus Moy
ſen & Aaron, ipſe Core Dathan, & Abiron,
& vnà cum eis ducenti & quinquaginta viri,
proceres ſynagogæ aiũt: *Sufficiat vobis, quia* Num. 16.a.
omnis multitudo ſanctorum eſt, & in ipſis eſt Do
minus, cur eleuamini ſuper populum Domini?
Eſt talis vox, qualis eſt iam hæreticorũ. Oẽs
pares ſumus imò vnũ ſumus in Chriſto, cur
Pontifex Romanus principatum ſibi ven-
dicat in populo Domini? Audiuiſtis pecca-
tum, audite iam grauitatem, Poſt verba illa,
paucis interiectis ſequitur: *Dirupta eſt terra*
ſub pedibus eorum, & aperiens os ſuũ deuorauit
illos cum tabernaculis ſuis & vniuerſa ſubſtan-
tia eorum: deſcenderuntq́; viui in infernũ oper-
ti humo, & perierunt de medio multitudinis.
Quis crederet rem tantæ molis eſſe peccatũ,
ſi non in ſcripturis, quarũ certiſsima eſt au-
thoritas, hæc legerent? Terra quæ tẽpla, quæ
arces, quæ ciuitates, ad cœlum muratas ge-
ſtat, ferre non valet peccatum, Porrò quod
vobis hodie peccantibus non ſcindatur ter
ra, diuinæ eſt miſericordię pœnitentiam no
ſtram præſtolantis. Si autẽ peccatum quod-
libet per ſe ſumptũ adeò eſt graue, vt nec ipſi
cœli pares ſint oneri, nec terra quantũ quę-
ſo pondus adferunt in vnum ſimul collecta
tot & tantorum populorũ peccata, ab Adam
lapſo vſq; ad hæc tempora. Quis dicat quot
fuerint homines? & horum omnium pec-
cata, imò & eorum qui vſq; ad conſumma-
tionem ſeculi futuri ſunt, transtulit Pater in
humeros Filij tantũq; ſuppliciorum ab eo
exegit, quantum corpus illud grande pec-
cati iuxta ſeueram iuſtitiæ legẽ merebatur.
Hic ne dices, Quantum id eſt? Et ne putes
neceſsitate adactum filium hæc in ſe ſuſce-
piſſe, aduerte quid apud Prophetam ſequa-
tur. *Oblatus eſt*, inquit, *quia ipſe voluit &*

Eſai.53.b. *non aperuit os ſuum.* Dici autem hæc de Chriſto certiſsimum commentarium habemus in actis, vbi Eunuchus cum legeret Eſaiam prophetam, interrogatus eſt à Philippo: *Putáſne intelligis quæ legis:* Act. 8.f. *Reſpondit, Quomodo poſſum niſi aliquis me docuerit? Locus autem quē legebat, hic erat: Tanquam ouis ad occiſionē ductus eſt, & ſicut agnus coram tondente ſe obmutuit, & non aperuit os ſuum. In humilitate iudicium eius ſublatū eſt, Generationē eius quis enarrabit, &c.* Quæ omnia in Chriſtū interpretatus eſt Philippus, Vt ibi videre eſt. Sed video extra metas nos currus agere, Sed huc vexit nos vox illa: Quantum hoc eſt, quæ cùm de oblatione in templo ageremus, ſonabat in auribus noſtris.

Quare ad inſtitutū reuertamur, & ſecundum aggrediamur caput: quod proponit Simeonis amplexionē, cuius eximiam virtutē deſcribit his verbis Euangeliſta. *Ecce homo erat in Hieruſalē cui nomē Simeon, Et homo iſte iuſtus & timoratus expectans conſolationē Iſrael, & Spiritusſanctus erat in eo.* Primò exprimitur nomen, quòd cōmune habet cum Patriarcha, quem edidit Lya, ſed re longè alius eſt. De illo ſcriptū eſt, *Simeon & Leui fratres vaſa iniquitatis bellantia:* De hoc aūt, *Et erat homo iſte iuſtus, &c.* Iuſtus non quomodo Phariſæi, quorū iuſtitia non aliud erat quàm hypocriſis, ſed vera præditus iuſtitia, quæ valet apud Deū, & valebit in extremo iudicio. Nec ſolùm iuſtus ſed & timoratus, id eſt pius & religioſus. Lucas habet, ευλαβὴς, quæ vox indè dicta eſt, quòd reuerenter ac circūſpectè tractetur aliquid. *Expectans conſolationē Iſrael.* Regnabant tum in Iudæa Scribæ & Phariſæi homines dediti auaritiæ, quæſtus cauſa præſcribentes leges ſuas, & illas tradentes populo ſeruandas: ſanctiſsimis Dei legib⁹ poſthabitis, exulabat veritas, iuſtitiæ nullus locus erat, in obliuionem abierat fides, pietas non poterat ingredi, religio in totum neglecta iacebat. Hunc ſtatum populi lugebat Simeon, ad hoc impellebat eum Spirit⁹: nam Spiritusſanctus in ipſo erat: lugebat inquam orans Deum die ac nocte, vt reſpicere vellet populum Iſraeliticum, vt ſtudia pietatis collapſa iam tandem inſtaurare placeret, & conſolari lugentes Sion per Meſsiam, quem in hoc venturum prophetarum oraculis promiſerat. Iſtud eſt quod dicit: *Expectans conſolationem Iſrael.* Imitemur hunc virum, non deeſt hodie materia luctus, ſed deſiderantur Simeon, magni luctus materia, vt cætera taceantur, hæreſis eſt, & non poſſemus non lugere: ſi verè haberemus Spiritum nec dubium reſpiceret Deus populum Chriſtianum, ſi qui tales ſe præſtarent qualis hic inducitur Simeon. Sed pergamus in Euangelio. *Et reſponſum acceperat à Spiritu ſancto,* quū quid, votis ardentiſsimis rogaſſet Dominum, vt ſibi contingeret viuere eum diem, quo videre poſſet corporalibus oculis ſuis tot iam ſeculis expectatum Meſſiam: reſponſum acceperat in abdito pij pectoris à Spiritu ſancto, fore vt non emigraret ex hac vita, niſi priùs oculis corporis vidiſſet Chriſtum Dominum, fœlicem illum puerum, quem Deus vnxerat ſupra omnes mortales: vt æterno regno, nec vnquam abrogando ſacerdotio potiretur, quem in hoc vnxerat vt mederetur contritis corde, vt conſolaretur omnes lugentes, & daret eis coronam pro cinere, oleum gaudij pro luctu, pallium laudis pro ſpiritu mœroris. Et venit in ſpiritu in templum. Quum futurum eſſet vt puer IESVS iſto tempore adſerretur in templum quemadmodum diximus, beatus ille ſenex ſubmonitus afflatu ſancti Spiritus, ſub ipſum tempus venit in templum: cumque parentes eius Maria mater & Ioſeph, qui tum credebatur adhuc pueri Pater, quia nutritius, infantem deferrent in templum, vt quæ ad ſolennes ritus purifications pertinebant: iuxta legē Moyſis peragerent, poſteaquam ſacerdos oblatum puerum amplexus eſſet, eique benedixiſſet, non ſe continuit pius ſenex, quin ipſe quoque deſideratum infantulum complecteretur vlnis ſuis. *Et accepit eum,* ait, Lucas, *in vlnas ſuas, & benedixit Deum:* Quis ex- Luc. 2.g. plicet qua alacritate ſenilia brachia ſua extenderit? qua hilaritate infantulum ſuſceperit? qua exultatione geſtauerit? Eundem hunc nos quotidie (ſacerdotibus loquor) tractamus, ſed vtinam pari deuotione, Aperitur hic mihi campus excurrendi latiſsimus, Licet & dicere quibus manibus Chriſtum Domini plerique tractent, quibus faucibus ſanctiſsimum eius ſanguinem libent: quo ſtomacho ſacratiſsimum eius corpus recondant, ſed lætitiam diei nolo mœrore offundere, hoc interim dico, Præcipua cauſa quod omnia iam miſceantur, diuina prophanis, prophana diuinis, quod tumultuum plena ſint omnia, quod vbique bella ferueant, quod plagis affiiciamur, hæc eſt, quod tam irreuerenter ſacroſancta corporis & ſanguinis myſteria tractemus. Dixi ſemel ex hoc loco, quanta hic opus ſit puritate, quanta religione, & puto pleroſque meminiſſe, quare immorari iam nolo, ſed aggredior tertium caput quod cygneam cantionem deſcribit.

Cùm ſenilibus vlnis geſtaret Simeon infantulum, totus perfuſus gaudio in vocem laudis erupit. Iam iam defectura vox ſuauem inſtar cygni morituri cantionem depromiſit: *Nūc dimittis ſeruum tuū, &c.* Satis factū nūc eſt votis meis, nūc lubens ac lætus

moriar, quia dimittis ſeruum tuum animo requieto placidoq́;, neq; quicquam præterea deſiderantem in vita, ſed cupidum etiam ex hoc ſenili corpuſculo demigraodi. Promiſeras ſeruo tuo non antè emigraturum quàm vidiſſet Chriſtum tuum, impleſti promiſſum, videre contigit, imò ſenilibus vlnis datum eſt amplecti Filium tuum vnicum, per quem tibi viſum eſt veram ſalutem conſerre, nō ſolum Iſraelitico populo, verumetiam vniuerſis mundi nationibus, quem exoriri voluiſti, vt claritate ortus ſui diſpelleret tenebras gentilitatis, & haberet populus tuus Iſrael de quo meritò glorietur. Hactenus gloriatus eſt de Abraham, Iſaac, & Iacob, gloriatus eſt de Moyſe, de templo, de prophetis, iam habet quod glorietur verè, modo venientem, in propria recipiat: Magna gloria genti Iudaicæ eſt, quod ex ipſa iuxta carnē Filius tuus ortum cœpit, quē quia videre mihi datum eſt amplecti, lætus iam moriar. *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine, ſecundum verbum tuum in pace.* Quid hoc ſene fœlicius, quæ dulcedo, quæ ſeculi voluptas huic tantę ſuauitati comparari valet? Quis non magis optet pacem hāc, tranquillitatem illam pectoris, quæ fuit in ſene iſto, quam regum purpuras, diuitumúe theſauros? qui eam habuerit beatus eſt, etiam ſi cum fame non mediocriter certet, & frigore, & nuditate, qui verò caruerit, miſer eſt, etiam ſi delitijs vehementer affluat, & byſſo induatur, & holoſericatus incedat. Sed quanam re pax hæc cōparatur? Dicam paucis, Emundatione conſcientiæ, bonorū operum exercitio, oratione, emundatione dico conſcientiæ, liquidē peccatū diuidit inter Deū & hominem, quo amoto redit concordia.

Ad Ro.9.a. Vnde Apoſtolus, *Iuſtificati*, ait, id eſt, remiſſionem peccatorū adepti *per fidem, pacem habeamus ad Deum.* Eſt ergo pax effectus primæ iuſtitiæ quæ eſt in remiſſione peccatorum ſita: eſt nihilominus effectus ſecundæ iuſtitiæ quæ poſita eſt in exercitio bonorū operum, ſicut ſcriptum eſt. Et erit opus iuſtitiæ pax, & cultus iuſtitiæ ſilentium, & ſecuritas vſque in ſempiternum. Hoc eſt, ſi quis fuerit verè & bona fide obediens legi præſtiterit opera iuſtitiæ, & in his ſe diligenter exercuerit, conſequetur magnam aliquam pacem, multò ſuauius acquieſcet Spiritus, quàm vbi primò remiſſionem peccatorum aeutus erat, experietur magnum ſilentium, hoc eſt miram tranquillitatem in interiore homine, ad tantam fiduciam perueniet, vt fiducia illa meritò ſecuritas dici poſſit, & quidem ſecuritas vſq; in ſempiternum. Quis non excitetur ad ſtudium virtutis, his pulcherrimis promiſſis? Eandem hanc pacem, quam hoc loco facit iuſtitiæ effectum idem propheta 57. cap. precibus tribuit, dum vocat fructum labiorum: *Creani fructum labiorum pacem.* Eſa.27.b. Oratio ſiquidem Spiritum impetrat, Spiritus diffundit charitatem, charitas foras mittit timorem, timore eiecto ſuccedit ſecuritas, quæ optimis ſpeciebus innixa tanta tranquillitate mentem fulcit, vt morte contempta egredi audeat, & ſeparari à corpore & exhiberi creatori. Quàm fœlix animus qui hac pace fruitur, hac inquam pace, quam non generis nobilitas, non diuitiarum abundantia, non potentiæ magnitudo, ſed nec corporis firmitas, nec menſarum ſumptuoſitas, neque veſtimentorum ornatus, aut aliud quippiam rerum humanarum, ſed ſola Spiritusſancti virtus & conſcientia bona præſtat, quod vel ex Simeone diſcere licet, cui pax hæc contigit, non ob id quia diues, potens, & pręſtans corpore, ſed quia iuſtus, timoratus, & exſpectans conſolationem Iſrael. Hæc nanque tribuit ei Euangelium, & quod imprimis dictum oportuit, quia Spiritusſanctus erat in eo. Quare ſtudeamus puritati conſcientiæ, exerceamus nos in bonis operibus, quotidianis precibus ambiamus Spiritum Domini, & eius conſolationem, & continget nobis pax hæc tranquillitas ſiue ſilentium ſpiritus, fiducia ſiue ſecuritas quam diximus, nec erit nobis mors formidini, quemadmodum his qui teſtimonium Spiritus nunquā in ſe experti ſunt, ſed bono animo expectabimus mortem, & euocante nos Domino dicemus cum Simione: *Nunc dimittis ſeruū tuum Domine, ſecundum verbum tuum in pace,* quam largiatur nobis IESVS Chriſtus, cui cum Patre ſimul & Spiritusſancto ſit gloria & in ſecula ſeculorum, Amen.

IN DOMINICA ſeptuageſimæ, Homilia.

Multi ſunt vocati, pauci vero electi.

DVo in hac cōcione tractabimus. Matth.20. Primò dicemus de paucitate ſaluandorum. Deinde oſtendemus neminem ex huius rei cōſideratione iuſtam habere cauſſam vel puſillanimitatis, vel deſperationis. Vt primum aggrediamur, ſi dixiſſet Saluator, Multi ſunt conditi ſed pauci electi, poſſemus blandiri nobis & dicere: Multi ſunt infideles, nos qui Chriſtiani ſumus, cenſemur pauci illi electi. nunc nō ita dixit, ſed ait. *Multi ſunt vocati, pauci verè electi.* Multi vocati ſunt ad Fidē,

multi

multi vocati ſunt ad gratiam Euãgelij, multi vocati ſunt, vt vitam hæreditate poſsideant, atque ex multis illis pauci ad vitam peruenient, hoc eſt, multi Chriſtiani damnabuntur, & pauci admodum ſaluabuntur. Videamus an non planè iſtud doceat Apoſto-
1. Ad Cor. 10.a. lus in præſentis diei epiſtola, *Nolo*, inquit, *vos ignorare fratres quoniam patres noſtri omnes ſub nube fuerunt, & omnes mare tranſierũt, & omnes in Moyſe baptizati ſunt in nube & in mari & omnes eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt, & omnes eũdum potum ſpiritualem biberunt (bibebant enim de conſequenti eos petra: petra autem erat Chriſtus) ſed non in pluribus eorum beneplacitum erat Deo: nam proſtrati ſunt in deſerto.* Repetamus ſententiam. Volo, inquit diligenter attendatis, quid filijs Iſrael olim acciderit in exitu de Aegypto, & populo barbaro. Conceſſa eis diuinitus nubes fuit, quà ab æſtu ſolis protegebãtur. Diſciſſæ ſunt eis aquæ maris rubri, ac per illas pedibus iter fecerunt duce Moyſe, quæ aquæ cùm typus fuerint Baptiſmi, quemadmodum & nubes, rectè baptizatos eos dixerim qui ſub nube illa fuerunt, & mare tranſierunt. Nec ſuo tãtùm modo baptizati ſunt noſtrum baptiſmũ adumbrantes, ſed & eãdem eſcam ſpiritualem omnes manducauerũt, manna ſcilicet cœlitus demiſſum, quod quia alteri⁹ figura erat, videlicet carnis Chriſti, eſcam voco ſpiritualem, atq; omnes eundem potum ſpiritualem biberũt, quia de latice quem ictu virgæ Moyſes elicuit ex ſaxo (qui & ipſe alterius figuram prætẽdebat, nimirum calicis Domini) ex æquo omnes bi-
bebant. his q; non obſtantibus perdidit eos
Exod. 13.d. Dominus & proſtrauit in deſerto propter
Exod. 14.c. peccata ipſorum, nec eò quo deſtinatũ erat,
Exod. 16.d. peruenerũt. Hæc autem in figura facta ſunt
Num. 9.d. noſtri, hoc eſt, hiſtoria hæc Exodi, ac Numerorum, allegoria eſt temporis præſentis, docetq; nos, quòd niſi obedientes fuerimus legi, & Euangelio, nihil proderit nobis quòd Chriſtiani ſumus, quòd in ſanguine Chriſti baptizati ſumus, quòd menſæ Domini participes ſumus, ſed peribimus quemadmodum illi perierunt & quia pauci admodum obediunt Euangelio, idcirco pauci etiam euadunt damnationem.

Quàm autem pauci, apud vos ipſi cogitate, agite hoc modò: Ab eo qui in Eccleſia conſtitutus eſt caput, hoc eſt, à Romano Pontifice conſiderationem flectite ad Cardinales, à Cardinalibus ad Epiſcopos, ab Epiſcopis ad ſacerdotes, à ſacerdotibus ad monachos, atq; vbi horum vitam ac ſtudia probè perſpexeritis, conuertite vos ad laicam multitudinem, & eam gradatim percurrite, à regibus ad duces deſcendite, à ducibus ad comites, ab his ad magiſtratus, à magiſtratibus ad vulg⁹, & videte quotuſquiſq; ſit, qui verè hoc præſtet quod vocatio ipſius requirit. Et ſi ignoratis quid requirat ſingulorũ
vocatio, cõſiderate quotuſquiſq; legem il- Deut. 6.a.
lam, *Diliges Dominum Deum ex toto corde* Matth. 22.d.
tuo, &c. quæ ad omnes omnino pertinet, verè impleat. Quicunq; hic quærunt vitam æternam, ſiue eam ponant in diuitijs, ſiue voluptatibus, ſiue in honoribus, non diligunt Dominum Deum ſuũ ex toto corde. Et quã multos, non dico inter gentiles ſed apud Chriſtianos eſt videre huiuſcemodi? Quam multi ſunt qui ſtudioſè ſectantur menſas & prandia? quàm ſunt multi quã ſagaciter venantur præbendas & beneficia: quã multi & hic & alibi in patrimonio Chriſti triũphant, & dominos agunt? Quàm multi tum theologorum tum iuriſtarum, tum eorũ qui in philoſophia ſe exercent, hoc vnũ ſtudijs ſuis ſpectant, vt magni euadant? Quam multi monachorũ in externis exercitijs ſibi placentes, in vigilijs videlicet, ieiunijs & cæremonijs ſuis, atq; in ijs reſidentes, nihil cogitant de mortificandis affectibus, de mortificanda voluntate, vt ignorare prorſus videãtur, quid ſit monachiſmus? Quàm multi in omni ſtatu, delicatis fœminis, magnatibus, & diuitibus, ne gratiam eorum perdant, applaudunt, blandiuntur ac palpãt? Quas pœnas ego video? quæ tormenta? quantã multitudinem eorum qui damnandi ſunt? Sed audio: Non bene colligis ſeu ſyllogizas. Licet enim multi ſecũdum eam quam in præſentiarum vitam agunt filij ſint perditionis, mutabunt ſemel vitam, & transferentur in ſortem Sanctorũ, & erunt electi Dei. Quàm multi vitam ſemel malè cœptam in melius commutent, nouit Dominus: Certè Saluator de ipſa hac, quam nunc tractamus, quæſtione interrogatus, non aliud reſpondit
quàm quod nos iam dixim⁹. *Intrate*, inqui- Matth. 7.b.
ens, *per anguſtam portã, quia lata porta, & ſpacioſa via eſt quæ ducit ad perditionem, & multi ſunt qui intrant per eam. Quàm anguſta porta et arcta via eſt quæ ducit ad vitam, & pauci ſunt qui inueniunt eam:* ac ſi dicat. Vos rogatis ex me, An pauci ſint qui ſaluantur. Ipſi hoc facilè poteſtis colligere. Conſiderate quòd duæ tãtùm ſint viæ, quarum altera ad vitam, altera ducit ad mortẽ. Quæ ad vitam ducit, arcta eſt: Quæ verò ad mortẽ, lata & ſpacioſa. Hanc multi ingrediuntur, illam pauci inueniunt. Et ſi pauci inueniunt, quàm ergo pauci illa incedunt? quam ergo pauci ſaluãtur? Hoc certum eſt, ex viginti non vnum, qui tamen probe cognitam habet viam vitæ, ambulare illam.

Sed vultis vt propiùs accedam magisque determinatè vobis explicem paucitatẽ ſaluandorum, & hoc faciam quãtùm per Scri-

pturas

pturas licet? Inprimis licèt ab humana notitia abſconditus ſit numerus & ſaluandorum ac damnandorum, viam tamen quandam, qua in eius rei confuſam ſaltem, certiorem tamen quàm Euangelium proponit, cognitionem peruenire poſſumus, aperuit Apoſtolus, dū hiſtoriam veteris illius populi allegoriam eſſe docuit temporis præſentis. Videamus ergo quantus fuerit numerus filiorum Iſraël egredientium Aegyptum, & quàm pauci ad terrā promiſsionis quò deſtinatū erat, peruenerint. Liber Numerorū ſic habet: A viceſimo anno & ſuprà, qui poterāt ad bella procedere, fuere ſexcenta tria millia virorum quingenti quinquaginta, ingens profectò numerus. Oēs hi iubēte Domino ſub Moyſe egreſsi ſunt Aegyptum ad poſsidendam ter[ra]m pro qua iurauerat patribus eorū. Mul[ti] ergo vocati, ſed quot ad illam peruenerunt? Ex omnib⁹ ijs non ſunt ingreſsi terram promiſsionis, niſi duo duntaxat, videlicet Ioſue filius Nun & Caleph filius Iephone. Sic enim in eodem volumine ſcribitur: Pauci ergo electi etiam ſecundum ſenſum quem prætendit Euangelium. Nam vt iam ſemel atq; iterū diximus, populus ille typū gerebat populi Chriſtiani: et in terra promiſsionis, cœleſtis patria, quā nos expectam⁹, figurabatur. Sed ergóne duo tātùm ex populo Chriſtiano qui tam immenſus eſt, cœlū intrabunt? Abſit hoc, plures in Apocalyſi ſua vidit, B. Ioannes. Nō dicit ſcriptura vetus, quòd ex tota multitudine filiorum Iſraël, qui egreſsi ſunt Aegyptū, duo tantū homines terram promiſsionis intrauerint, ſed quòd ex viris qui apti erāt ad bellum procedere, duo duntaxat ingreſsi ſint: Iam quis neſcit mulieres numero vincere ſe re viros, atq; inter viros qui numerati ſunt, non cenſentur Leuitæ, qui illius populi nō exigua portio erant, vt iam taceam de pueris atq; illis, qui nondū annū attigerant vigeſimum. Quid ergo ſignificatur hac hiſtoria? hoc certè, quòd ex valde multis Chriſtianis pauci admodum ſaluabuntur. Quàm verò pauci, ipſi iā ſecundū leges analogiæ, apud vos perpendite, nos ad aliū Scripturæ locū properamus. Scriptū eſt in libro ſermonum Eſaiæ prophetæ, *Hæc erunt in medio terræ, in medio populorū, quomodo ſi paucæ oliuæ quæ remanſerunt, excutiantur ex olea, & racemi, cùm fuerit finita vindemia.* Terribilis hæc atque horrenda valdè cōparatio, maximè ſi referatur ad totū tempus à condito mūdo vſq; ad eius conſummationē. Senſus eſt. Quàm paucæ, cùm excuſſæ fuerint, remanent oliuæ in arbore: Rurſus, quàm paucæ reperiuntur vuæ in vitæ poſt vindemiā, tam pauci ſaluabuntur. Quis nō tremat? Quot poma quæſo conſpiciuntur in arbore poſtquam collecta ſunt? fortè duo vel tria, aut quatuor, aut quinq;, ad quę pertingere nō potuit manus colligētis in ramorū cacumine? et quot vuarū grana reperiuntur in vite poſt vindemiā? Habemus hic Louanij vites, finita in æſtate vindemia, circuite illas, certè perquàm pauca reperietis. Tam paucus & rarus eſt numerus electorū, ſi cum his conferantur qui dānabuntur. Quis non timeat ſibi & vehemēter timeat? Nō tamē deſperare licet, imò nec cauſſam habemus. Eſſet cauſſa deſperandi, ſi præter paucos illos, de quibus loquitur Euangeliū, *Multi vocati, pauci vero electi*, nulli præterea ſaluari poſſent. Cogitare tū poſſemus ſinguli, & dicere ita nobiſcū. Quid ago? cur frraudo animā meam bonis? cur vigilijs atten[u]o corpus meum? cur ieiunijs attero carnē meam? labor meus vanus eſt, non ſum de electorū numero. non eſt mihi pars in cœlo. Nunc non ita eſt. Quotquot ſumus, ſaluari poſſumus, ſi volumus. Declarāt hoc verba ipſa quæ tantopere nos terrēt, videlicet. *Multi ſunt vocati, pauci vero electi.* Si vocati ſumus ad vitam poſsidendā, quemadmodū oēs ſumus, vtiq; ad illā pertingere poſſumus. Ratiocinatio bona eſt. Nā ſi pertingere non poſſumus, ergo fruſtra vocauit nos Deus, quod dicere impium eſt.

Non igitur cauſſam habemus deſperationis: in poteſtate noſtra res poſita eſt: ſi volumus, apprehendere poſſumus. Sed dicitis volumus omnes: age, qua ratione ſaluari poſſumus?

In promptu reſponſio eſt. Facite quod vocationis ratio exigit, hoc eſt, laborate in vinea Domini: ad labores vocati eſtis, ad vineam Chriſti excolendam ſtudio fideli & aſsiduo, hoc declarat: totus decurſus Euangelij. Sed quid eſt, laborate in vinea Domini? aut quæ eſt vinea Domini? Vinea Domini vos eſtis: In vinea hac laborat, qui terrā ſuā quæ ferax ſpinarū eſt ac veprium, à ſpinis ac vepribus repurgat, qui malum illud Leuiathan quod eſt concupiſcentia per vniuerſa corporis membra reſperſa vigili cura amputat, qui petulantiam carnis, vigilijs, ieiunijs, atq; alijs moleſtis exercitijs domat, qui palmitē cordis ſui, ne ad ima incuruetur, timore Domini ſuſpendit, quia à multis etiam licitis abſtinet, vt feliciùs vinea hęc ſpargat ſe, & excreſcat liberiùs: qui deniq; vim ſibi infert, vt variæ fidei, ſpei, ac charitatis fructus hęc afferat. Sed dicet quis diues ſum, nobilis ſum, delicatus ſum, non poſſum hoc modo agere bene. Si non potes viuere lege Dei, viue lege tua delectare in adoleſcētia tua, fruere diuitijs tuis, ſequere concupiſcētias cordis tui, inebriare vberib⁹, viue in ſuaui otio: ſed ſcito, quòd cū ſerò factū fuerit, denariū nullus accipiet, niſi qui gnauiter ſe exercuerit

Num. 1. f.
Eſai. 24. b.

rit in cultura vineæ, hoc eſt, quòd falicitas vitæ æternæ nemini continget ſecundû Euangelium, niſi laboranti: & ſecundum Epiſtolam, niſi currenti & ingenuè certanti. Habet enim illa (vt alteram eius portionem exponamus) hoc modo.

Neſcitis, quòd ij qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed vnus accipit brauium? Videtis hoc in vulgaribus ſtadijs, in quibus propoſito præmio, curſu certatur. Certamen eſt multorum, ſed vni tantùm decernitur præmium: non ſic in ſtadio Euangelico eſt, omnes hic brauium cõprehendere poſſunt.

Interim hoc cõuenit, quòd quemadmodum in illis ſtadijs, aut etiam popularibus certaminibus non ſatis eſt tantùm ſpectaculo adeſſe, aut currere etiam, vngi & certare; ita & in hoc loco, non ſatis eſt fidem habere, currere & quomodocumq; certare: ſed niſi ita nos curſu exercuerimus, vt ad metam vſque inuictos nos præbeamus, niſi ita certauerimus vt ſuperiores euadamus, nihil ſanè conſequi poterimus. Currite ergo, inquit, non extra oleas, ſed ſcopum attendite, vt brauium comprehẽdatis: certate, ſed ingenuè, vt præmium referatis: præmium maximum eſt, nimirum vita æterna. Turpe fuerit, ſi vos ſegniùs pro tanto brauio certetis, quàm vulgus hominum pro vili præmio. Nam quiſquis certat in popularibus iſtis certaminibus à cibis, à voluptatibus, alijsq; multis rebus perſuauibus ſe continet, quòd ad victoriam ſint inutiles, multa tolerat, licet inſuauia, moleſtiam omnẽ negligens, modò contingat palmã, quam vnam ſpectat. Quod ſi illi nihil non faciunt: & patiuntur, quò ridiculum plebis applauſum, quò laudem ab homine, quò vile pręmiolũ auferant, quantò magis par eſt eadem facere vos, quò applauſum ab Angelis, laudem à Deo, & æternum immortalitatis præmium conſequamini? Tanta res cùm agatur, an voluptas interim viliſsima, aut ſimile quidquam vos ab inſtituto curſu remorabitur? Et videte quomodo ſe in medium adducto (quæ ſanè docendi ratio optima eſt) ad certamen nos excitet Apoſtolus. Ipſi, inquit, videritis, quomodo geratis vos in hoc pulcherrimo certamine. Ego certè non ſegniter curro, nõ vt ſolent ij qui ad nullam certam metam properant, qui in ſtudijs ſuis nullum certũ ſcopum ſibi præfigunt, qui ſtudent Græcis & Hebræis, atq; alijs & hoc ſolũ reſpectu, quia pulchrum eſt callere linguas. Rurſus ſic pugilem ago nõ quemadmodũ ſolent, qui per luſum, pugnis aërem feriũt, qui auſterè valde prædicant, vt videri poſsint viri pœnitẽtiæ, interim nihil eorum quæ dicunt, agunt, quales multos hodie inuenire eſt concionatores: ſed caſtigo corpus meũ, hoc eſt, plagis afficio, & liuidum reddo (Id enim ſignificat vox græca ὑπωπιάζω, qua hoc loco vtitur Paulus) & modis omnibus illud ſubigo, ſic aſſuefaciẽs veris incõmodis & moleſtijs, vt domitũ obſequatur ſpiritui, ne mihi veniat vſu, quod quibuſdam accidit, vt cùm præconio meo alios ad hoc certamen euocarim, ipſe nihil laudis in eodem aſſequar, eumq; alijs ad laudis ſtudium ſtimulos addiderim, ipſe diſcedam illaudatus, hoc eſt quod dicit, *Ne cùm alijs prædicauerim, ipſe reprobus efficiar.* 1.Cor.11. Quòd ſi Paulus hoc timuit, cùm talis eſſet præceptor, & poſt prædicationem, & orbis ſuſceptũ patrocinium, ſi ſic formidauit, quid nos dicemus? ſecuros nos eſſe debere putabimus? arbitrabimur nobis ſolam fidem ſufficere? Laboremus fratres, curſu diligenter nos exerceamus, ingenuè certemus, alioqui certò certiùs reprobabimur. Fœlicitas vitæ æternæ omnib' ex æquo propoſita eſt: Non eſt diſcrimen fortunæ, conditionis, ætatis, perſonæ.

Pares hic ſunt rex & agricola, & ſicut in hac, ita ea quoq; in re pares ſunt, quòd ad laborandum, currendum, certandũ ex æquo vterq; vocatus eſt, & abſq; labore, curſu, ac certamine, neq; hic neq; ille, aut alius quiuis qualiſcunq; demum fuerit, ad vitã pertinget. Regnum enim cœlorũ vim patitur, & violenti rapiunt illud. Vita æterna, ſecundum Euangeliũ, denarius & merces: ſecundum Epiſtolam corona eſt & brauium.

Merces quemadmodum ſcimus operanti, corona certanti datur, nec quomodo libet ſed ingenuè certanti. Quando ita oportet, nec alia via quod volo, obtinere poſſum, placet, inquis, mihi conditio, cupio laborare, ſed deſpero, quia hactenus cunctatorem me præbui, vocatus non veni, nec laboraui in vinea, excidi vocatione.

Si quod dicis ex animo dicas, non eſt quòd deſperes. Reuertere ad Patremfamiliâs, paratus eſt ille tui ius paciſci tecum. Nec ſolùm primæ, ſed & tertiæ, imò & ſextæ, imò & nonæ, imò vndecimæ horæ operarij denarium accipiunt.

Primæ horę operarij habentur, qui ab infantia ſe in cultura vineæ exercuerunt. Tertiæ verò horæ operarij ſunt, qui à pubertate Deo ſeruire cœperunt. Sextæ horæ, qui matura ætate ſuſceperunt iugum Chriſti.

Nonæ, qui iam declinant ad ſenium. Porrò vndecimæ, qui vltima ſenectute. Et tamẽ omnes pariter accipiunt præmium, licet diuerſus ſit labor. Imò fit, nec id rarò, vt qui minimũ diei laborauerunt in vinea, citiùs illis accipiant præmiũ, qui totũ diem perdurauerunt in labore: ante enim vocãtur è vita. Et ſerò factũ vnicuiq; intelligitur, dũ ad finẽ vitæ quacunq; tandẽ ætate peruenitur,

vt ope-

vt operari amplius neque liceat homini, nec à Domino poſtuletur.

Summa eorum quæ hactenus diximus hæc eſt. Electorum numerus exiguus eſt, adeò vt paucitas eorum, rariſsimis vuarum granis, quę finita vindemia in vitę remanēt, comparetur. Ex huius tamen rei conſideratione nemini deſperandum, quia fœlicitas vitæ æternæ ex æquò omnibus propoſita eſt, & non quemadmodum in olympiacis certaminibus eſt, ab vno tantum, ſed ab omnibus, omnino obtineri poteſt: ſed currendum eſt, ſed certandum eſt, ſed laborandum eſt.

Curramus igitur nec ſegniter, certemus ingenuè, laboremus gnauiter, & continget nobis hæc tanta fœlicitas. Nō eſt quod quis dubitet, Deus verax eſt, præſtabit quod promiſit. Proinde nemo ſe torqueat cogitatione illa vt moleſtiſsima, ita inutili prorſus, an ſit de numero electorum, ſed hoc agat magis, vt per bona opera certam ſui vocationē & lectionem faciat. Hoc eſt conſilium Apoſtoli Petri, Sic enim abundanter miniſtrabitur ei introitus, ait, in æternum regnum Domini & Saluatoris noſtri Ieſu Chriſti. Ipſi honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

IN DOMINICA SEXAgeſima Homilia.

EVangelium, quod hodie proponit nobis Eccleſia, & explanare vobis ſtatui, iſtud eſt. *Exijt qui ſeminat ſeminare ſemen ſuum. Et dum ſeminat, aliud recidit ſecus viam & conculcatum eſt, & volucres cœli comederunt illud. Et aliud cecidit ſuper petram, et natum aruit, quia non habebat humorem. Et aliud cecidit inter ſpinas, & ſimul exortæ ſpinæ ſuffocauerunt illud. Et aliud cecidit in terram bonam, & ortum fructum fecit centuplum. Hæc dicens clamabat. Qui habet aures audiendi, audiat.* Reliqua quæ ſequuntur, interpretationem continent parabolæ. Ne forte autem & hic nonnulli ſint, qui aures habeāt ſed clauſas, & inter concionandum me quoque clamare oporteat. *Qui habet aures audiendi, audiat.* Oremus Dominum, vt omnium aures adaperiat.

Luc. 8. a.

Exijt qui ſeminat, ſeminare ſemen ſuum.

EXcutiamus verba. *Exijt,* inquit, *qui ſeminat, &c.* Indefinitè hoc dictum eſſe videtur, ſed nō indefinitè accipi debere certum eſt, ſenſus iſte eſt: Qui iam indè à condito homine ſeminauit, & nunquam ſeminare ceſſat, is exijt ad ſeminandū. Quod in Chriſtum, & alium præterea neminem competere, nulli dubiū eſt. Quàm variè autem, quámque diuerſis modis iam indè ab orbe condito ſeminauerit, facilè intelligit, qui ex ſcripturis vel aliundè didicit, quid ſit ſeminare, dum Deo tribuitur. Quod licet paucisſimis dicere poſsim, pluribus tamē ad hoc vti verbis Iubet, imò non tam verba quàm res adducam, vt efficaciùs quod volo inſeram animis veſtris. Legitis apud Auguſtinum de Potitiano, & tribus alijs eius contubernalibus: cùm Imperator (in eius enim palatio præclarè militabant) pomeridiano Circenſiū ſpectaculo teneretur, exiſſe ipſos deambulatū in hortos muris contiguos, nimirum apud Treuiros, duosq; digreſſos fortè irruiſſe in quandam caſam, vbi habitabant quidā ſerui Dei, pauperes ſpiritu, qualium eſt regnū cœlorum, & inueniſſe ibi codicem, in quo ſcripta erat vita S. Antonij. Quam legere cœpit vnus eorum, & mirari, & accendi, & inter legēdum meditari arripere talem vitam, & relicta militia ſeculari, ſeruire Chriſto. Erat autem ex eis quos dicunt agentes in rebus. Tunc ſubitò repletus amore ſancto, & ſobrio pudore, iratus ita ſibi, coniecit oculos in amicum, & ait illi: Dic quæſo te, omnibus iſtis laboribus noſtris, quò ambimus peruenire? Quid quærimus? Cuius rei cauſa militamus? Maiór ne eſſe poterit ſpes noſtra in palatio, quam vt amici Imperatoris ſimus? Et ibi quid non fragile, plenumq; periculis, per quę paulatim peruenitur ad grādius periculum? Et quamdiu iſtud erit? Amicus autem Dei, ſi voluero, ecce nunc fio. Dixit hoc, & cum dicto turbidus parturitione nouæ vitæ, reddidit oculos paginis, & legebat, & mutabatur intus, & exuebatur mundo mens eius, vt mox apparuit. Namq; dum legit, & voluit fluctus cordis ſui, infremuit aliquando & diſcreuit, decreuitq; meliores, & ait amico ſuo: Ego iam abrupi me ab illa ſpe noſtra, & Deo ſeruire ſtatui, & hoc ex hac hora, in hoc loco aggredior: Te ſi piget imitari, noli aduerſari. Obſecro, vnde nouæ hæc cogitationes? ſancta hæc deſideria? æſtus iſte & parturitio nouæ vitæ in animo aulici? in animo viri nobilis & ſeculo ad id vſque tempus dediti: imò narrante hæc Potitiano, vnde ardens illa vis ſpiritus aduerſus carnem in Auguſtino, quam deſcripſit in. 8. confeſsionum? Et recedente Potitiano vnde abrupta illa vox ad Alipium. Quid patimur? Quid eſt hoc, quod audiſti? Surgunt indocti, & cœlum rapiunt, & nos cum doctrinis noſtris, ecce vbi volutamur in carne & ſanguine? An quia præceſſerunt, pudet ſequi, & nō pudet nec ſaltem ſequi? Et cùm

ſeceſsiſſet

ſeceſsiſſet ab Alipio, vnde flumina illa lachrymarum? & inter lachrymas vnde voces illę miſerabiles? Et tu Domine vſquequo? Vſquequo Domine iraſceris in finem? Ne memor fueris iniquitatum mearum antiquarum. Quamdiu? Quamdiu? cras & cras? Quare non modo? quare non hac hora finis turpitudinis meæ? Vnde quæſo hi motus? vnde affectus iſti? vnde tales animorum æſtus in viris iam dictis ad inchoandum vitam nouam? Nunquid à carne? nunquid à ſanguine? nunquid à natura?

Nonne caro, ſanguis, natura, ad diuerſa & his aduerſa trahunt? Et qualia illi? Nonne ſimilia interdum & vos patimini: Cum legitis ſancta Euangelia, quando auditis ſacras conciones, dum viua huiuſmodi exempla vobis proponuntur non aliquando mouemini in affectibus? Cum ſoli eſtis, non interdum inuadit vos horror quidam? & rurſus, non ſubinde ſuauem quendam tractum percipitis, vt deliberetis arripere aliam vitam, deſerere mundũ, adhærere Chriſto? Quis hæc operatur in vobis? quis inſerit hæc mentibus veſtris? quis exurgere facit huiuſmodi deſideria? Nonne Chriſtus? certe Chriſtus. Ipſe ſeminator eſt ſanctarũ cogitationũ, & affectuum, conſiliorumq; meliorum. Hoc agnoſcebat, qui audito Valeriano poſitis in terram genibus, atque manibus in cœlum eleuatis, cum lachrymis aiebat. Domine Ieſu Chriſto paſtor bone, ſeminator caſti conſilij, ſuſcipe ſeminum fructus, quos in Cecilia ſeminaſti.

Atque hic qui iam inde ab Adam condito, hoc modo in mentibus hominum ſeuit, & ſerere haud ceſſat, exijt ad ſeminandum ſemen ſuum, Vnde exijt, ac quo? tribus verbis ipſe hoc aperit in Euangelio apud Ioannem cum ait: *Exiui à Patre, & veni in mundum.* Ioan.16.f Mira dignatio à ſinu Patris exiuit, & venit in vterum virginis: Egreſſus eſt vterũ Virginis, & natus eſt in mundo, vt qui nunquam ante non ſeminauerat, nouo iam modo ſeminaret: Et quo ſtudio qua ue diligentia ac pertinacia ſeminauerit, pleniſsime docet ſacri Euangelij hiſtoria. Venit ad eum Nicodemus noctu: ecce ſeminauit nocte. Ioan.3.a Venit ad eum ſuper puteum ſedentem laſſum ac defatigatum mulier Samaritana, Ioan.4.a non eum à ſeminandi ſtudio remorata eſt corporis ſatigatio, regreſſa illa clamauit: *Venite & videte hominem qui dixit mihi omnia quæ feci*, accurrerunt è ciuitatib⁹ illis turmatim, venerunt ad Saluatorem, cumque eſuriret maximè, diſcipuli ad manducandum inuitarent. *Meus*, ait, *cibus eſt, vt faciam voluntatem eius qui miſit me*, vt perficiam opus eius, poſthabitaque cura corporis, ſeminauit ſemen ſuum. Cumque latiſsime ſparſerit ſemen, ſiquidem per totam ſparſit Iudæam, in ciuitatibus, in vijs publicis, in deſertis locis, terraque marique) haud tamen fœliciſſime ei ceſsit ſementis. Nam in paucis admodum fructum fecit. Quid cauſſæ? certe non ſeminis vitio id factum, ſatis arguit ipſa eius vis & bonitas. Cum enim Dei hoc ſit ſemẽ non poteſt non eſſe bonũ. Quantæ vero virtutis ſit, docet diſerte Eſaias propheta cum ait *Omnis caro fœnum. & omnis gloria eius quaſi flos agri. Exiccatum eſt fœnum, & cecidit flos verbum autem Dei noſtri manet in æternum.* Eſai. 40.b Reuera ſi quis fragilitatem carnis adſpiciat, & quod horarum momentis creſcimus atque decreſcimus, nec in eodem manemus ſtatu, ipſumque quod loquimur, dictamus & ſcribimus, de vitæ noſtræ parte præteruolat, non dubitabit, inquit Hieronymus, carnem fœnum dicere, & gloriam eius quaſi florem fœni: Qui dudum infans, ſubito puer: qui puer repente iuuenis, & vſque ad ſenectutem per ſpacia mutatur incerta, & antè ſe ſenem intelligit, quam iuuenem ſe non eſſe miretur. Pulchra mulier quæ adoleſcentulorum poſt ſe trahebat greges, arata fronte contrahitur, & quæ prius amori, poſtea faſtidio eſt: atque ſicut ſpecies corporis, ita robur quoque & fortitudo, aut tempore deficit, aut languore cõſumitur. Sed quorſum hæc de naturæ humanæ fragilitate hoc loco Philoſophia.

Eo ſpectat atque hanc ob cauſſam adducta eſt, vt intelligatis quod ex natiuitate carnali cum nihil habeat homo, quam quod ſit fœnum, fieri tamen poſsit, vt perpetuo maneat, & immortalis efficiatur, ſi videlicet ſemen hoc ſuſcipiat, id eſt, ſi verbum Euangelij amplectatur, eique per fidem ſocietur, atque in vnum ſimul coaleſcat. Propter hãc cauſſam generale illud propoſuit: *Omnis caro fœnum, &c.* Eſa.40.b vt ſpeciale hoc inſerret. *Verbũ autem Dei manet in æternum*: Quaſi dicat Propheta: Verbũ Dei incorruptibile eſt, & quale eſt ipſum, tales quoque reddit qui ipſi iũguntur, hoc eſt, immortales, etiam ſi ex ſe non aliud ſint, quam caro, non aliud ſint quam fœnum, id eſt, caduci & fragiles.

Non igitur ſeminis vitio ſed terræ quæ exceptum eſt ſemen, minus fœliciter ſementis prouenit, quod in conſequentibus iam edocet Euangelium. Dum ſeminat, is qui exijt vt faceret ſementem ſuam, & dum nuſquam non iactat ſemen ſuum, cupiens prouentũ vberrimum: *aliud*, inquit, *cecidit ſecus viam*, & conculcatum eſt pedibus viatorum ac cõtritum, & quoniam non opertum erat terra volucres cœli comederunt. Rurſus aliud cecidit ſupra petram, id eſt, in ſolum petricoſum, & exceptum tenui ſuperficie terrę, quę tegebat petram, enatum quidẽ eſt, ſed quo-

niam non ſuberat terra, quæ ſuppeditaret humorem ad iuſtam maturitatem, mox exortum ad ſolis ardorem exaruit & in prima ſtatim herba perijt. Rurſum aliud cecidit in ſpinas ſiue in terram ſpinoſam, & enatum quidem eſt, ſed ſimul exortæ ſpinæ, quoniam & celerius proueniunt, & denſius atque altius ſe ſpargunt, factum eſt, vt ſuffocaretur herba boni ſeminis, nec liceret in auram liberiorem emergere. Nec omnia tum infœliciter cadebãt: erat, quod incideret in terrã bonam, & enatum reddidit fructum centuplum. Cum hæc locutus eſſet, ne, quod dictum eſſet, elaberetur, ſed apud ſe quiſque ſcrutaretur, quid ſibi vellet hæc parabola, ſubiecit: *Qui habet aures audiendi, audiat*: nimirum indicans non omnes audiſſe, quod audierant. Et quia fortaſſe tales & hic quidã ſunt, ſenſum parabolæ ex interpretatione Domini ſubijciemus. Eſt autem iſte? Seminator quemadmodum diximus in præcedentibus, eſt Filius hominis qui e cœlis deſcendit in terras, Solum eſt cor hominis. Semen eſt ſermo Euangelicus, per quem mortalibus annuntiatur voluntas Dei. Voluntas autem Dei hæc eſt, vt omnes ſuis viribus diffiſi, toto pectore fidant verbo Dei, videlicet per Chriſtum omnibus omnia condonari peccata, ſi poſt cognitam veritatem ſeſe conuertant ad ſtudiũ veræ pietatis, & ea præſtent quæ Euangelium præſcribit. Hoc ſemẽ nuſquam non ſpargit Filius hominis, ſed Sathanæ malitia & hominum vitio fit, vt in paucis fœliciter proueniat: In paucis dico: nam tria hominum genera proponit, in quibus ſemen Euangelici ſermonis, aut nullũ edit fructum, aut non perficit quod exortum eſt, Primum genus eſt illorum qui leuiter ac oſcianter & velut aliud agentes audiunt verba doctrinæ cœleſtis, nec demittunt in animum ſuum, nec cogitatione infigunt, vt illic radices agat: ſed animum habentes nullo ſtudio curãne ſeptum aduerſus inſultus inanium cogitationum, ad quamlibet occaſionem ſinunt proteri, conculcarique quod ſeminatum eſt. Id animaduertens diabolus, qui inſidiatur & inuidet exordijs melioribus, mox vt audierunt, aduolat, & alijs cogitationibus immiſſis in animum, eximit ſemen priuſquam inhæſerit animo, vt nec meminerint, quid audierint. Hoc genus hominum deſignatur per viam publicam, Et quam multos eſt inuenire huiuſmodi. Alij inter concionandum cogitant quid geratur in patria, quid agant cognati & affines, quid valeat vterque parens. Mox aliæ ſubeuut cogitationes, deliberant quo eant deambulatum, quanam re tempus fallant, quo in loco optima bibatur cereuiſia: Rurſus vt eſt vaga eorum mens, nouis abripiuntur cogitationibus, de formis puellarum, de amoribus virginum, de Venere, atque alijs multis. Tale autem cor, quod ſic patet omnibus vndeuis irruentibus cogitationibus, atque per illud iter facientibus, quid aliud eſt quam via publica? Nec vlli minori fructu audiunt ſermonẽ Euangelicũ quam iſti, non ſolũ non radices in ipſis agit, ſed ne herbeſcit: quidẽ. Secũdũ genus eorum eſt, qui ſatis auide percipiuut ſermonem Euangelicũ ac dimittunt in animum, ſecum meditando, quomodo ad illius regulam inſtituant vitam. Cæterũ quoniam non alta cogitatione recondunt in pectus ſuum, nec penitus infigunt animi medullis, nimirum obſtantibus alijs affectibus quæ mentem occupant, nec volunt cedere ſermoni diuino, non perſeuerãt in eo quod alacriter cœperant, nec verum fructum Euangelicæ pietatis edunt, ſed temporarium duntaxat, propterea quod radicibus carẽant. Rebus ſecundis credunt ac obtemperant Euangelio, & velut enata herba ſpem aliquam de ſe præbent pietatis, operibus atque exercitijs quibuſdam extraneis. Verum ſimulatq; ingruerit aduerſitas, & malorum procella ob Euangelij profeſsionem oborta fuerit, protinus offenſi deficiunt ab inſtituto, & deſerunt bene cœpta. Horum typũ habebat terra petricoſa, ſemen accipiens quidem ac proferens in herbam, ſed aduerſus ſolis æſtum, ſe humore non valens tueri quum per petras non licet altius tendere radices. Si non ſatis clare dictum eſt, dicam rudiori modo. Eſt aliquis qui hactenus temiſſe ac delicate vixit, audit forte in concione. *Qui amat animam ſuam: perdet eam, & qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodit eam*, alacriter accipit verbum, demittit in animum ſuum, meditatur qua ratione perficiat, abſtrahit à vino carnem ſuã, à placitis rebus abſtinet, duris exercitijs aſſueſacit corpus ſuum, ſic agit, vt plane ſpem de ſe præbeat pietatis. Sed quid eſt? dolore incipit caput, langueſcit ſtomachus, corripitur febri aliqua, ſimulque ſemen quod in herbam iam eruperat, velut ad vehementem ſolis æſtum exareſcit, dimittit omnia, quærit mollia fomẽta, delicata fercula, & quidquid carni moleſtum eſt, etiam ſanitati reſtitutus fugit ac horret. Alius audit in concione. *Si vis perfectus eſſe, Vade, vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & habebis theſaurum in cælo, & veni ſequere me.* Suauiter illabitur animo, ad ſe trahit quod adoleſcenti dictum eſt, arripit propoſitum religionis, incipit abdicare res ſuas, audiunt parentes, audiunt amici obſiſtunt omnes, dicunt etiam in ſeculo ſeruire poteris Chriſto, etiam in domo parentũ. Quid diſplicuit tibi in nobis? cur

deſerere vis fratres tuos? cui vis relinquere ſorores tuas? magnis impenſis aluimus te, hæccine reddis progenitoribus tuis? dicunt ita, & ſtatim labaſcit animus, molleſcit robur pectoris, reſilit à propoſito, & perit ſemẽ in herba. Quid cauſſæ? certe perricoſum eſt ſolum, quia non ſubeſt terra quæ ſuppeditet humorem, quia radices non egit in intimos affectus eorum ſemen Euangelij, quia non penitus imbiberunt ſpiritum veræ pietatis. Propterea vbi res aduerſæ robur illud deſiderant, Euangelici pectoris, tum euaneſcit ſtatim illa temporaria ſanctimoniæ ſpecies. Tertium genus eſt hominum qui & auide audiunt ſermonem Euangelicũ, & ſatis altè demittunt in animum ſuum diuque retinent, ſed ſolicitudinibus huius mundi, diuitijs, & voluptatibus vitæ præſentis irretitus animus, veluti ſpinis quibuſdam denſiſsimis obrutus, non poteſt quod amat, liberè ſequi. Has ſpinas inter ſe cohærentes, inter ſe inuicem implexas, quoniam non patiuntur demeti perit fructus iacti ſeminis. Hos indicabat imago ſeminis excepti ſolo ſpinis ac vepribus obſito. Sed miramini cur ſpinis comparetur voluptas? Certe ſolicitudines ſæculi ac perplexas curas, pręſertim diuitiarum, ſpinarum nomine appellari, nihil mirum. Sed quid cum ſpinis commune habent delitiæ? Multũ ſanè, & facilius hoc quã ego, aliquis medicus perſuaſerit: Etenim quemadmodũ acuti vepres manus iniectas vndecunque capiunt atque conſtringunt, cruentant, eodem modo delitiæ pedibus, manibus, capiti, oculis, & omnibus ſimiliter membris officiunt. Dicere quæſo, quid podagram gignit? quid chiragram parit? quid generat paralyſim? Nonne voluptas? nonne delitiæ? ſi dubitatis, vos doceant vel ipſa vocabula, Quare ad hæc mala exprimẽda deſtituimur latinis nominibus? Nonne ideo, quod olim in Italia cum exularet voluptas, ignoti erant hi morbi? Non enim Roma cũ ſudando & laborando viuebat, hæc mala cognouit: ſed & reliqui morbi, nonne fere ex voluptate oriuntur & inualeſcunt? Iam ſtimuli horum podagræ videlicet, chiragræ & id genus cæterorum, nonne quibuſuis ſpinis etiam acutiſsimis, vehementius pungunt. Adde quod præter hæc quæ diximus corporis mala, infœlicem quoque conſcientiæ reatum voluptas pariat, quod eleganter exprimit illa apud Græcos celebrata ſententia, quam vt omnes intelligant. Latinè effe-ram. Ea ſic habet. Si per laborẽ honeſti quippiam egeris, labor abit, honeſtum manet. Si per voluptatem turpe feceris quippiã, quod ſuaue eſt, abit: quod turpe eſt, manet. Quia egregia eſt ſentẽtia & digna quæ memoriæ mandetur, iterum dciã idque hoc carmine.

Cui clarum facinus multo ſudore paratum eſt,
Multus ſudor abit, gloria parta manet,
Cui turpem peperit næuum damnoſa voluptas,
Næuus inhæreſcit, quodque placebat, abit.

Hoc eſt, ſi per moleſtam quandam militiam carnis in te petulantiam reprimas, ſi huius gratia vigilijs, ieiunijs, orationibus incumbas, labor ille & moleſtia cito abit, fructus vero perpetuo manet. Porro ſi per voluptatem turpe feceris quippiam, hoc eſt, ſi forniceris, ſi inebries te, &c. voluptas illa quam in his percipis, horaria eſt, mox præterit, ſed turpitudo ipſa, fœditas illa manet. Et certe non ita ſpinæ lacerant carnem, quam hæc animum dilaniat atque diſcerpat. Quod etiam Ethnicorum teſtimonijs, haud difficile eſſet probare: ait enim quidam.

Euaſiſſe putas quos dira conſcia facti
Mens habet attonitos, & ſurdo verbere cædit,
Occultum quatiens animo tortore flagellum?
Pœna autem vehemens ac multo ſæuior illis,
Quas vel Seditius grauis inuenit & Radamãthus
Nocte dieque ſuam geſtare in pectore teſtem.

En iuxta Ethnicum, mens ſibi male conſcia omniũ miſerrima. Nec certioribus hic opus teſtimonijs. Quod dicimus experiuntur omnes, quibus in conſcientia peccatum eſt. Si veniat peſtis, timent maxime: ſi exurgat bellum, terrentur ſupra modum. Si ambulent in tenebris, præſumunt horrenda. Mouet ſe mus, & malum genium ſuſpicantur. Silent cuncta, & quod nuſquam eſt, videre ſe fingunt. Si ſoli ſint, malè ſunt. Si cum alijs ſint, malè ſunt: vbicunque ſunt, non benè ſunt, quia malam poſsident mẽtẽ. Mens mala, nunquam pacata, nunquam tranquilla. Quare cum voluptas deprauet mentẽ, prauaque mens ipſa ſibi pœna ſit, recte ſpinis cõparata eſt voluptas. Ad hæc quẽadmodũ ſpinæ ſeu vepres, ita voluptas quoq; ſterilis eſt, malorũ plurimũ boni parit nihil. *Cũ ſerui eſſetis* (ait Apoſt.) *peccati, liberi fuiſtis iuſtitiæ. Quẽ ergo fructũ habuiſtis tunc in illis, in quibus nunc erubeſcitis?* Cũ viueretis iuxta carnis deſideria cũ dediti eſſetis luxui & voluptati iuſtitiæ non eratis ſubditi, eratis ab ea prorſus abalienati, ita vt nulla ratione iuſtitię gubernarentur actiones veſtræ. Cũ igitur hoc modo viueretis, exempti ſcilicet à ſtatu iuſtitiæ, à pulcherrima ſeruitute, imo verius libertate: nam ſeruire iuſtitiæ verè regnare eſt, quem fructũ tũ capiebatis? Cœpiſtis aliquem ſyncerum & ſolidum fructum? certe nullum, id quod ipſi modo agnoſcitis, imo ſentitis, dum erubeſcitis ob illa in quibus antea oblectabimini. Pœnitentia, erubeſcentia, dolor, hi ſunt fructus voluptatis, Vt iam taceam, quod quemadmodum ſpinæ acrem faciunt flammam ita hęc ignem concupiſcentiæ ac gehennæ accendat. Sed ſatis

de voluptate. Poſtquam deſcripſit Saluator tria hominum genera, in quibus ſemen Euangelicæ doctrinæ aut nullum edit fructum, aut non perficit quod exortum eſt, ponit quartam eorum, in quibus fœliciter prouenit, & ſunt hi qui attente audiunt verbum, nec ſolum audiunt attentè, ſed & repetunt ſecum, & cogitatione infigunt: ſic quoque transfunduntin affectus animi ſui vt nec morte velint ab eo deficere, ſequè à cupiditatis affectibus, & ſordidis curis diuitiarum quæ animum non ſinunt eſſe liberum, plane explicant, & totos ſe præbent auræ cœleſti. Huiuſmodi mentibus non eſt in frugiferum ſemen Euangelici ſermonis. In his magno cum fœnore prouenit, fructum reddit centuplum. Audiſtis Euangelium, expendite iam vobiſcum quam multi ſunt vbique Chriſtiani, qui animum habent nullo ſtudio curáue ſeptum aduerſus inſultus inanium cogitationum: Rurſus quam ſint multi in quibus immodicè vigent affectus cognatorum affinium, amor ſui variæ paſſiones quæ velut petræ obſiſtunt, ne in ijs radices agat ſemen Euangelicæ doctrinæ. Tertio quam ſint multi, qui ſolicitudinibus huius ſeculi, perplexis curis diuitiarum voluptatibus vitæ præſentis implicantur & inuoluuntur, & ſcietis quam ſolido fundamento innitantur, quæ de paucitate ſaluandorum pridem diximus. Etenim ſi ad immortalitatem illi ſoli pertingant, qui verum fructum Euangelicæ pietatis reddunt, & hunc illi demum reddant, & ſoli qui animo à voluptatibus, à mundanis curis & cupiditatibus vacuo, & aduerſus inſultus inanium cogitationum magna diligentia ſepto, ſemen accipiunt, & tam alta cogitatione in ſinu cordis ſui recondunt, vt nullo malorũ occurſu ab eo dimoueri poſsint, certè rarus eſt numerus electorum, & tam rarus vt horreat etiam mens cogitare, nemo tamen cauſſam habet deſperandi, quia nuſquam non iactat ſemen ſuum hic qui ſeminat: ſi bona terra exceptum fuerit, faciet fructum ſuum, Quare hoc agamus, repurgemus agrũ cordis noſtri, eijciamus inde lapides euellamus ſpinas ac vepres, circunducamus ei ſepem, & experiemur bonitatem, virtutem, & efficaciam ſeminis. Semen eſt immortale, & quale eſt ipſum, tales quoque nos reddet, hoc eſt immortales, & conformes Deo, ipſi honor & gloria. Amen.

* *

*

IN DOMINICA Quinquageſimæ Homilia.

IN hac concione hæc ex ordine tractabimus. Primo dicemus quam magnum bonum ſit charitas. 1.Cor.13. Deinde quæ ſint officia charitatis. Poſtremo qua ratione ad charitatem pertingere poſsimus. Quam magnum bonum ſit charitas, pulcherrime docet Apoſtolus, in præſenti diei epiſtola, dum huius comparatione cætera omnia, quæcunque tandem illa fuerint, vel nihili, vel admodum parui facit. Inprimis omnium iudicio pulcherrima res eſt, linguis loqui. Verum ſi linguis omnibus ſloquar, non ſolum hominum, verumetiam (vt ſic dicam exaggerandæ rei gratia) Angelorum, non adſit autem charitas, factus ſum, ait, velut æs ſonans, hoc eſt, non minus inutilis ſum futurus, quam inani ſtrepitu diſcindens aerem, aut cymbalum inutili tinnitu feriens aures: Velim attendant iſtud concionatores. Rem præclaram facere nos arbitramur, ſi Euangelium aliquod aut Epiſtolam diſertè populo explanemus: Si varias ex ſcripturis hinc inde congeſtas ſententias aptè iungamus, ac ita eloquamur vt aures demulceamus, & non attendimus præcipuum, quòd in concionatore requiritur, eſſe puritatem mentis, quam ſola initiat ac perficit charitas. Atque hoc quia non aduertimus, omne ſtudium noſtrum circa cópoſitionem verſatur, altero illo quòd præcipuum eſt neglecto, & propterea non valent conciones noſtræ. Nemo offendetur in verbis meis, non reprehendo aliquem niſi me ipſum, & ſi quis forte mei ſimilis eſt. Quę enim cauſſa eſt, quòd auditis omnibus concionibus noſtris, pauci meliores euadant, quòd æque frigidi maneant homines in rebus Dei, & amore mutuo, quòd tanto ſtudio ſectentur diuitias, voluptates, honores? Quæ cauſa (cauſa eſt, quia non valét concinnes noſtræ, & propterea non valet, quia occulta illa charitatis vt non vegetantur ac viuunt. Nos cauſſa ſumus, vita noſtra, conuerſatio noſtra. Quia non præſtamus nos tales quales deberemus, hoc eſt, veros contemptores mundi, ideo tales ſunt homines, quales videmus. Dulciſsimum eſt verbum Dei, vinum meraciſsimum eſſet, ſi ex puro vaſe propinaretur, non poſſet non ſapere, non poſſet non vehementer afficere, immutare, fœlicique ebrietate euertere ſtatum mentis, potenter abduceret ab amore rerum pręſentium, non ita amarent homines pecuniam, non ſic ſequerétur libidinem, longe quoq; maiore

maiore fiducia reſurgerent è peccatis. Certiſsima ſunt quæ dicimus. Beatiſsimus pater noſter (ſanctum dico Franciſcum) pœnitentiam ſuo tempore toto orbe exulantem, rurſus in orbem inuexit. Qua nam reſeruditione ſua? eloquentia ſua? Scripturarũ denſis allegationibus? certum quod non. Nam idiota erat, & homo abſque literis. Qua re ergo? vita ſua, ſimplicitate ſua, integritate ſua, feruore ſuo, exemplo ſuo. Quod alijs perſuadere volebat, primò ipſe ſibi perſuadebat. Deinde alijs proponebat, atque id docendi genus efficaciſsimum eſt. Talis vna concio plus valet, quàm centum aliæ quantumuis inſtructæ, quantumuis eloquentes. Amas delitias, quæris præcioſa quę ſectaris conuiuia, interim in ſuggeſtu magno verborum apparatu damnas voluptatem, clamas fortiter contra luxum menſarum, eloquenter dicis, ſed quid efficis? voce tua diſcindis aërem & aures feris, & aliud nihil. Statim cogitant apud ſe omnes. Si ita vt dicit hæc ſe haberent, vti ipſe ſibi primò perſuaderet: ſi tantopere diſpliceret Deo luxus menſarum, non ipſe ita ſtudioſè ſectaretur, inſtructa prandia: ſed ſatis de concionatoribus.

Præbete mihi ſilentium vos ſtudioſi Philoſophiæ, Theologiæ, Iuriſprudentiæ, qui laborem magnum impenditis in ediſcendo Ariſtotele, noctes & dies inſumitis in legendo Thoma, digitos veſtros atteritis in voluendo & reuoluendo Iuſtiniano, putatis peæclarè vobiſcum agi, ſi ad eius in qua verſamini, contingat ſcientiæ perfectionem pertingere. Non æſtimetis vos fœlices: Si dono linguarum præclarius aliquid (ait Apoſtolus) mihi obtigerit, donum nimirũ prophetię, per quam arcanos ſenſus omnes Scripturæ diuinæ teneam, ſi cuiquam tamẽ hoc mortalium obtigit, vt vnus omnia teneat: Si acceſſerit omnium diſciplinarum abſoluta cognitio, bonus ſim grammaticus, clarus orator, perfectus philoſophus. Poſtremo ſi tantum fidei robur acceſſerit, vt huius præſidio montes quoque loco dimoueam, deſit autem charitas, fruſtra illa adſunt. Nemò igitur glorietur in ſcientia, nemo etiam ſibi blandiatur propter fidem, præclara res ſcientia, magnum aliquid eſt fides, ſed neque hæc neque illa quidquam prodeſt, ſi deſit charitas. Veniam ad me & Hollandos meos. Reliqui pridem facultates meas (licet eę modicè fuerint) pauperibus, geſto nunc vilem ſaccum, mendico oſtiatim panem quo veſcor, videri poſſum ob hoc beatus, non ſum ob hoc beatus. Quod feci, facere potui ex hypocriſi, facere potui ex arrogantia, aut alia radice non bona. In Hollandia ante annos aliquot complurimi læto vultu, exultanti animo, toti geſtibundi ingreſsi ſunt flammas, ceruices ſuas feriendas præbuere gladijs, ſanguinem ſuderunt, vt videbatur propter Chriſtum, ab inſtructis noua iſta theologia, prædicati ſunt ob hoc felices. Nõ ſunt ob hoc fœlices. Opus illud ex genere ſuo tam inſigne vitiauit perfidia, quæ etiam ſi abſuiſſet, nihil effeciſſent abſque charitate. Hoc eſt quod dicit Apoſtolus: *Si diſtribuero in cibo pauperum omnes facultates meas, & tradidero corpus meum ita vt ardeam charitatem autem non habuero, nihil mihi prodeſt.* Puto quoſdam iam cogitare apud ſe. Si abſque charitate nullum opus, quantumuis arduum quidquam prodeſt, cur ergo affligo carnem meam, cur ieiuno, cur in vſum pauperum profundo res meas? cum videam me adhuc eſſe in peccatis meis, adeoque expertem charitatis. Nolite ita cogitare, habent opera etiam citra charitatem facta, modo proficiſcantur a corde pœnitente, magnum apud Deum momentum, planiſsimè id docet Eſaias cap. 1. *Lauamini,* inquiens, *mundi eſtote, auferte malum cogitationum veſtrarum* Eſai. 1. *ab oculis meis. Quieſcite agere peruerſè diſcite benefacere. Quærite iudicium, ſubuenite oppreſſo, iudicate pupillo, Defendite viduam, & venite & arguite me dicit Dominus. Si fuerint peccata veſtra, vt coccinum, quaſi nix dealbabuntur: & ſi fuerint rubra vt vermiculus, velut lana albaerunt.* Quibus Eſaias hæc loquebatur peccatores erant & magni peccatores, ſiquidem in præcedentibus principes eos vocat Sodomorum, populum Gomorræ, tamen ſi hæc quæ dixi prælliteritis, peccata veſtra, etiam ſi fuerint ita rubra vt eſt coccinum, hoc eſt, maximè enormia, velut lana, ait, alba erunt, hoc eſt, diluentur pœnitus. Multum igitur proſunt opera. Quid igitur eſt quod dicit Paulus? Si quidquid rerum habeo, hoc totum in aliorum vſum profundam, deſit autem charitas, nihil prodeſt mihi? Bene dicit Paulus. Nullum opus quantumuis inſigne, quantumuis arduum, abſque charitate quidquam proficit ad meritum: ieiuna, vigila, ora, ingemiſce, age quidquid velis, omnibus operibus tuis non poteris mœreri gratiam iuſtificationis, hoc eſt, remiſsionem peccatorum, multò minùs vitam æternam: Non eſt hæricum quod dicimus, ſed maximè catholicum, interim quamuis nihil proficiant ad meritum, ad vitam, ad ſalutem opera citra charitatem facta, prouocant tamen miſericordiam Dei, inclinant bonitatem eius ad miſerendum nobis, ad benefaciendũ, ad infundendum gratiam, ad largiendum Spiritum, per quem diffundatur in cordibus noſtris charitas, quæ ſola beatos facit, & gratos nos reddit, & opera noſtra accepta facit Deo, & digna vita æterna.

Poſtquàm monſtrauit Apoſtolus, neque linguis, neque prophetia, neque ſcientia, neque Fide, nec ſumma denique vita, nec ipſo martyrio, ſi deſit charitas quidquàm eſſe nos, profecturos, charitatis imaginem velut coloribus quibuſdam deliniat, & quæ ipſius ſint officia deſcribit, quę dum meis ſtudijs oppono, video quàm procul ſim à charitate, & verum eſſe agnoſco quod ſcripſit Auguſtinus. Theologia diſcipulum ſuum, non iactantem facit, ſed lachrymantem: Et quia de his ſecundo loco me dicturum pollicitus ſum, leui ea brachio peccurram, vos interim non leuiter tranſmittite, ſed penitus infigite animis veſtris, & altâ cogitatione verſate, videbitis & ipſi fortaſsè parum vos habere commune cum charitate. Dicit ergo Apoſtolus: *Charitas patiens eſt*, hoc eſt, leni animo eſt ad tolerandas iniurias, vt non facilè proſiliat in vindictæ deſiderium: Vel certè patiens eſt, hoc eſt longanimis: id enim ſignificat vox Paulina μακροθυμει. Deinde ad vitæ conſuetudinem commoda eſt, & comis, vt omnia boni conſulere poſsit, minimè moroſa aut difficilis: Neſcit enim ſupercilium, hoc eſt, quod dicit, *benigna, Charitas non æmulatur*, neſcit cuiquam inuidere quin potius ſua quoque bona transfundit in alios, tantum abeſt, vt inuidia ringatur ad aliorum bona. *Non agit perperam*, Non eſt procax vt moleſta ſit verbis aut actibus cuipiam ſed obſequi potiùs cupit omnibus pro omni virili ſua. *Non inflatur*, non effertur, aut inſoleſcit ob ſua bona, ſed ſe cuiuis ſubmittit. *Non eſt ambitioſa*. Nihil ſibi putat indecorum modò profit: vel ſi non ſatis clarè dictum eſt, Nihil quantumuis abiectarum aut humilium rerum cauſſa vtilitatis fratrū facere detractat, quaſi indecorum ſibi actionem fortaſſe ſuſpicaretur, ideo eſt abſque omni faſtidio proximorum multò minùs contumelioſa in quemquam, hoc ſignificat ουκ ασχημονει. Pro quo noſter interpres dixit: Non eſt ambitioſa. *Non quærit quæ ſua ſunt*. In omnibus quæ agit, non ſe reſpicit, ſed eum, præſertim quem diligit, hoc eſt Chriſtum; Illius gloriam, non ſuam quærit laudem, non ſua commoda, non priuatam vtilitatem aut conſolationem. Non irritatur iniuria, exaſperaturue. Nulli temere malum imputat, imò ne malum quidem de quoquā ſuſpicatur, quia omnes ex ſe metitur. Non lætatur prorſus, cùm iniuria cuiquàm, vel moleſtia, vel malum infertur, ſed magis gaudet ad veritatis ſucceſſum. Nihil non ſuffert (quamlibet durum) iuuandi ſtudio. Nihil grauatur in rem proximi ferre & agere. Nihil non credit, tantum abeſt vt de quoquā perperam ſuſpicetur. Non facilè deſperat de quoquam, ſed meliora ſem per deſiderat & ſubſecutura ſperat. Omnes autem infatigabili ſpe tolerat, & meliorum exſpectatione pertinaciſsimè perdurat. Quid plura? Charitas nunquam excidit, hoc eſt, nunquam ſoluitur, aut interrumpitur: ſemper bonas ac honeſtas inuenit ſibi occaſiones, per quas illos qui ipſa vtuntur retineat in amore, ac connexione ad proximos, vt permaneat, & non interrumpatur, etiam ſi illi diffideant, ac reſiliendi cauſſas præbeant: Facit enim ferre, ſperare, ac ſuſtinere eum qui in ipſum peccauit. Vel certè nunquam excidit charitas, hoc eſt, perpetua eſt, & in futuro ſeculo ceſſantibus alijs etiam Fide & Spe, permanſura hæc eſt, quemadmodum in conſequentibus edifferit. Audiſtis qualis ſit charitas, quæ ſi abſuerit, cætera omnia vt diximus fruſtra adſunt: quare mirari ſatis non poſſum, tanto ſtudio pleroſque ſectari alia, illa hac neglecta. Quid non facimus vt paremus nobis cognitionem linguarum? quos non ſubimus labores, vt docti euadamus? noctes ducimus inſomnes, exhaurimus ſpiritus quos vocant vitales, tabefacimus carnē, à multis rebus placitis abſtinemus, quòd ad hanc rem ſint inutiles, moleſtiam omnem negligimus, modò contingat ſcientia, quam vitam ſpectamus. Vanitas vanitatum & omnia vanitas. Ergo vanitas eſt intendere ſtudijs, ita vanitas eſt, dum negligitur charitas. Non quæretur à nobis in die iudicij, quot annos ſtuduerimus Louaninij, quantum profecerimus in Ariſtotele, Thoma & Iuſtinia. ſed omnis quęſtio circa charitatem verſabitur, qua ſi quiſpiam inueniatur deſtitutus audiet. *Amice quo modo huc intraſti, nō habens veſtem nuptialem?* (Matt. 22. b) & dicetur adſtantibus. *Ligatis manibus & pedibus eijcite hunc in tenebras exteriores, vbi erit fletus & ſtridor dentium* quid ibi proderit tibi ſcientia tua, peritia linguarum, prudentia Iuris? Non hęc dicimus quo damnemus ſtudia, res ſancta eſt ſtudium, ſed quò oſtendamus potiſsimū ſtudium hominis verſari debere circa puritatem mentis, quam vt antè diximus, ſola initiat & perficit charitas. Ad hanc autem qua ratione pertingere poſsimus, iam hoc tertio loco dicamus. Ad charitatem ſi pertingere deſideretis, iugiter eum attendite, qui loquitur in Euangelio: *Ecce aſcendimus* (Lucæ. 18. f) *Hieroſolymam & conſummabuntur omnia quæ ſcripta ſunt per Prophetas de Filio hominis: Tradetur enim Gentibus & illudetur, & flagellabitur, & conſpuetur, & poſt quam flagellauerint occident eum, & tertia die reſurget.* Verba hæc ſunt Domini Saluatoris. Vocat ſe Filium hominis, vt hoc nomine inſinuet nobis, quid miſericorditer pro nobis fieri dignatus ſit. Quod dicit tale eſt: Ego qui cum Patre æternus Deus ſum incomprehenſibilis, immē-

ſus, veſtri

ſus, veſtri cauſſa factus ſum homo, conuerſatus ſum inter vos annis pene. 33. in extrema paupertate, multa tuli, ſudaui & alſi. Et nunc ecce adſcendo Hieroſolymam, ibi cõprehendent me Iudæi, & tradent Gentibus, Herodi, & Pontio Pilato, illi dirè illudẽt me crudeliter flagellabunt me, tandem cruci affigent me. Hæcque patiar non ob mea, ſed veſtra peccata. Vos peccaſtis, ego luam. Sic placuit Deo Patri, ſic placuit & mihi. Mea voluntate hæc ſubeo vt declarem amorem meum erga vos ſingularem, amo vos, propterea indoleo malis veſtris, & ne in perpetuum pereatis, ecce adſcendo Hieroſolymam, vt ibi pro vobis ſanguinem meum fundam agnoſcite benefactorem, redamate eum qui tantopere vos amat. Obſecro quis hæc audiendo non immutetur in aff[illegible]ctu? quis non vehementer accendatur ad amorem? accendor, patior neſcio, quid in aff[illegible]u meo, cupio Domine Ieſu amare te, cupio toto corde adhærere tibi, ſed aliò trahit me caro, aliò trahit me mundus, quod volo non valeo liberè ſequi. Verè auditores non poſſumus, præſtare amorem illum, quem à nobis requirit iure ſuo Dei Filius, & noſtri cauſſa etiam Filius hominis, niſi ipſe eum infundat pectoribus noſtris. Quid igitur agemus? agnoſcamus miſeriam noſtram, & cũ cæco quem inducit altera pars Euangelij, clamemus omnes & ſinguli: *Ieſu Fili Dauid Miſerere mei.* Et licet increpent turbæ, caro mundus, diabolus, nõ ceſſemus, imò hoc magis clamem⁹ & ſi perſtiterimus in clamore, ſtabit & Chriſtus, & quòd petim⁹ dabit nobis: hoc docet hiſtoria Euãgelij. Hoc modo impetratur ſpirit⁹ charitatis, quẽ qui habẽt nõ inſaniunt cũ mundo, non bacchantur, non commeſſantur. Sed [illegible] igitur con ſuetudo obtinuit, licet iã in[illegible], ſunt bacchanalia, dicitis mihi duo: [illegible] on depo ad vtrumq;. Si tempus hoc gaudij eſt, vt vultis, & non triſtitiæ, quare mœroris plena ſunt omnia in Eccleſia? quare ceſſat omnis vox lætitiæ? quare nõ auditur halleluia? quare eiectio Adæ è paradiſo, flammemus gladius, diluuium proponũtur per hoc tẽpus? Quare legitur hodie: *Ecce aſcendimus Hieroſolymam, & conſummabuntur omnia quæ ſcripta ſunt per prophetas de Filio hominis?* Nũquid ad gaudium hæc inuitant? nõne apertè clamant: *Pœnitentiam agite?* clamant hoc certè, ſed nobis vſu venit quòd Apoſtolis accidit. Apertè eis dicebat Saluator: *Ecce adſcendimus Hieroſolymam, &c.* quæ ſequuntur *& ipſi* (ait Lucas) *nihil eorum intellexerunt & erat verbum abſconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur.* Verè abſconditum eſt à nobis verbum hoc, qui ſecundum faciem mundi lætamur, bacchamur, commeſſamur, & impletur in nobis prophetia Eſaiæ quæ ſcribitur cap. 22. *Vocabit Dominus Deus in die illa ad fletum, & ad planctum, & ad caluitium, & ad cingulum ſacci, & ecce gaudium & lætitia. Occidere vitulos & iugulare arietes, comedere carnes & bibere vinum. Comedamus & bibam⁹, cras enim moriemur.* Quid eſt comedamus & bibamus, cras enim moriemur, ſi non hoc eſt, Comedamus & bibamus, cras non licebit? Et vbi non reſonent voces iſtæ? apud vulgus Chriſtianorum apud clerum, vbique auditur, iã poſſumus, cras non, moriemur cum eſu carnium. Proinde comedamus dum licet impleamus nos vino, nõ prætereat nos tempus hoc, venitque hora quæ inchoat quadrageſimam, hoc eſt, duodecima noctis, & hærentibus inter dentes adhuc carnibus, clamatis: Adiuuate vicini, reneamus, fugiſit bacchanalia. Quid dicam? quia neſcio quid dicam, audite quid poſt verba illa: *Comedamus & bibamus*, dicat propheta: *& reuelata eſt*, ait, *in auribus meis, vox Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini dicit Dominus exercituum:* Eſai. 22. d
Verſati eſtis apud rhetores, ſcitis quid ſit apoſiopeſis, legiſtis vnquam vehementiorẽ? Si ego, inquit dimittam vobis hanc ſecuritatem vitæ veſtræ, quiduis eueniat mihi, non ſum Deus, diſperеam. Sed ſatis de tempore. Alterum quod dicit eſt: Conſuetudo obtinuit, licitum eſt iam inſanire. Et ego dico: Conſuetudo obtinuit, vt paſsim homines deſcendant hodie ad infernum, deſcendite ergo etiam ad infernum, ne infringatis cõſuetudinem. Veſtra ne conſuetudo peſsima legem poteſt abolere Dei? Veſtra ne conſuetudo facere poteſt, vt quòd ex ſe illicitum eſt, incipiat eſſe licitũ? Omnipotens eſt Deus, ſic confitemur in ſymbolo: tamen cum omnia poſsit, hoc vnũ non poteſt, quod vos tribuitis conſuetudini. Quid amplius vultis? Illuditis, conſpuitis, flagellatis, crucifigitis Filium Dei qui celebratis bacchanalia. Propter bacchanalia iſta etiam num loquitur: *Ecce aſcendimus Hieroſolymam, & conſummabuntur omnia quæ ſcripta ſunt per prophetas de Filio hominis. Tradetur enim Gentibus, &c.* Intelligamus quod dicitur & horreamus facinus. Ne veniat ſuper nos ſanguis eius, quemadmodum ſuper traditores Iudæos, qui diſperſi ſunt, & conſumpti in ira Dei, cui honos & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

* *

IN DOMINICA
prima quadrageſimæ Homilia·

2. Cor.6.a Eſa.49.c *HOrtamur in Domino, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis.* Ait enim, *In tempore accepto exaudiui te, & in die ſalutis adiuui te, Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis.* Hæc verba quæ initium ſunt capiti.6.poſterioris Epiſtolæ ad Corinth.& in præſentis diei Epiſtola leguntur, primò tractabimus: deinde de Euangelio cuius initium eſt. Matth.4.a. *Ductus eſt IESVS in deſertum à ſpiritu &c. diſſeremus.*

H*Ortamur in Domino ne in vacuum gratiam Dei recipiatis* Magna gratia Dei erga nos, Cecidimus ſemel omnes in Adam excidimus à beatitudine, incidimus damnationem. Hæc eſt fides noſtra. Atque hanc humani generis miſeriam variè proponit Scriptura,& multùm profecit qui eam benè cognitam habrt. Eſt enim non vulgaris miſeria, non vulgaris captiuitas, non eſt qualis Aegyptiaca aut Babylonica, non ſub Phrraone aliquo aut Nabuchodonoſor, ſed ſub principe agitur tenebrarum, ſub tyrannide diaboli, ſub dominatu peccati, Ab hac cùm nulla humana induſtria, neque potentia liberari poſſemus miſericordia ſua,& alia re nulla motus, miſit Deus Filium ſuum, veſtiuit eum ſacco mortalitatis noſtræ, tradidit eum in manus peccatorum, paſſus eſt eum affigi cruci, vt illius morte noſtram vitam redimeret. Redemit, nec ſatis habet redemiſſe, in loco firmiſſimo, in vberrimis paſcuis, ſuper fluenta aquarum liberatos collocauit, hoc eſt, in Eccleſia ibi venæ aquarum viuentium ibi riui latiſsimi, ibi flumina Sancti Spiritus, ibi Baptiſmus, ibi Pœnitentia, ſontes maximè patentes. In Baptiſmo abluti ſumus à peccatis noſtris, inſerti ſumus corpori Chriſti, & facti diuinæ conſortes uaturæ, Agnoſcamus gratiam, vt dignè ea ambulemus. Turpè fuerit terrenis voluptatibus immergi eos quibus cœleſtis origo eſt. Nimis vile fuerit vitijs, & inquinamentis peccatis ſubdi eos, quibus cum Chriſto Dei Filio cognatio eſt. Extremæ fuerit ingratitudinis ſeruire mundo, carni, diabolo, qui ſanguine empti ſunt. Hortatur proinde nos Apoſtolus, imò obſecrat, nec ipſe ſolùm, ſed & Chriſtus, nam eius legatione fungitur, ne committamus, vt ſemel gratis à peccatis exempti in priſtinam vitam relabamur. Nam hoc eſt gratiam Dei in vacuum recipere. Si tamen contingat relabi committamus, quin reconciliemur Deo. Poſt baptiſmum voluit Deus locum eſſe pœnitentiæ, Illa eſt miſericordia eius. Ne hanc ſaltem gratiam negligamus. Nunc licet reſarcire, ſi quis labitur, at idem non ſemper licebit: Sic enim Deus loquitur apud Eſaiam· *In tempore accepto exaudiui te, & in die ſalutis adiuui te.* Quod interpretans Apoſtolus, En adeſt, ait, nunc tempus illud placabile, quo Deus non auerſatur peccatorem ex animo reſipiſcentem. Eſa.49.c En adeſt ille quo piè viuendo ſalutem aſſequi liceat, ſequetur formidabilis ille dies: quo fruſtra quæretur reconciliatio. Nunc Deus decreuit miſericordiam ſuam largiri poſcentibus, poſt hoc tempus non habebit aurem placabilem. Attendite qui inerti & ignauo torpetis otio, quibus iam nimis longi ſunt, qui ignoratis quomodo poſsitis fallere tempus. Attendite parumper ad ea quæ dicuntur. Eſtis in maximis peccatis, nihil cogitatis de pœnitentia agenda: breui fortè hac nocte emigrandum vobis erit, trahemini ad tribunal iudicis, ſecundum ea quæ geſsiſtis in corpore recipietis. Non erit vlla ibi diuerſitas, Inter nobilem & ignobilem ſacerdotem & laicum, diuitem & pauperem, ſine diſcrimine harum rerum pro qualitate criminum feretur ſententia, quæ nunquam retractabitur: quos ibi gemitus quas lachrymas, quam miſerabiles voces edetis,& fruſtra. Audire iam videor. *Pereat dies in qua natus ſum, & nox in qua dictũ eſt. Conceptus eſt homo, Dies illa vertatur in tenebras, Occupet eum caligo, & inuoltatur amaritudine.* Iob.3.a *Noctem illam tenebroſus turbo poſsideat, Obtenebrentur ſtellæ caligine eius, expectet lucem & non videat: nec ortum ſurgentis auroræ. Quia non concluſit oſtia ventris qui portauit me, nec abſtulit mala ab oculis meis, Quare non in vulua mortuus ſum? egreſſus ex vtero non ſtatim perij? quare exceptus genibus? cur lactatus vberibus?* Heu miſeri & in perpetuum miſeri,& quid eſt in perpetuum miſeri? ſine fine miſeri. Poſtquã mille annis fuerit in gehenna, nondum initium erit ſuppliciorum, imò millies mille annis in tormentis tranſactis, nihil temporis cenſebitur acciſum, quia quod relinquitur tẽpus æternum. O æternitas quam rarò verſaris in mentibus hominum. Iterum dico quàm rarò verſaris in mentibus noſtris æternitas. O æternitas, heu æternitas. Quid dicam aut quomodo dicam? Quàm rarò verſaris in cogitatione filiorum Adam æternitas. Quis exprimat quid ſit æternitas? Quis concipiat quid ſit æternitas? cogito mille annos, cogito millies mille annos, cogito tot annorum millia, quot

ſunt

ſunt momenta ſeu puncta in toto tempore à condito mundo vſque ad eius conſummationem, & de æternitate nihil adhuc habeo. O æternitas, heu æternitas. Quis poterit par eſſe æternitati in tormentis? Fumus tormentorum eorum adſcendet in ſecula ſeculorum. Quid eſt in ſecula ſeculorum? Volo dicere, & neſcio dicere. Quam diu Deus erit Deus, tam diu durabunt tormenta, Quam diu hoc erit? non eſt effari, non eſt concipere, non eſt inuenire iſtud, Quamdiu. Hoc vnum inuenire, concipere, & effari poſſumus, miſeros eſſe, & heu nimium miſeros quos reſpicit iſtud Quam diu. Reſpicit autem omnes ſine diſcrimine, qui peccant, nec pœnitentiam agunt dum licet, licet autem quamdiu præſens, hoc tempus agitur, hoc tempore decurſo nemini licebit. *Vidit*, ait, *Iohannes in Apocalypſi, angelum fortem deſcendentem de cœlo, amictum nube, & iris in capite eius, & facies eius erat vt ſol, & pedes eius tanquam columna ignis, & habebat in manu ſua libellum apertum, & poſuit pedem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram, & leuauit manum ſuam ad cœlum, & iurauit per viuentem in ſecula ſeculorum, qui creauit cœlum & ea quæ in eo ſunt: & terram, & ea quæ in ea ſunt, & mare, & ea quæ in eo ſunt, quia tempus non erit amplius.* Qualis atteſtatio, qualia verba, qualis habitus atteſtantis? Poſuit pedem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram, vt omnes qui terram incolunt, quæ continens dicitur, & qui in Inſulis verſantur, pariter atteſtentur. Eleuauit manum ſuã ad cœlum & iurauit per viuentem in ſecula ſeculorum. Quia tempus non erit amplius. Tempus inquam quo operari quiſquam poterit hoc eſt, impetrare remiſſionem peccatorum, obtinere iuſtitiam, promereri vitam. Tale tempus non erit amplius, tale tempus non erit poſt hanc vitam. Quod ſi alio ſpectare Scripturam Apocalypſis contenditis, nihil refragor, interim quod dico veriſſimum eſt, quia doctrina eſt Saluatoris. *Venit* inquit, *nox, quando nemo poteſt operari.* Quo loco iuxta omnes interpretes, per noctem, intelligit tempus mortis, tempus quod huic tempori ſuccedit: & per operari, hoc quod diximus, videlicet impetrare remiſſionem peccatorum, obtinere iuſtitiam: promereri vitam, quæ omnia iam poſſumus, quandiu in mortali hoc corpore degimus.

Apo.10.a

Ioan.9.a.

Quare ergo negligimus hoc tempus? Quare tempus hoc, quo nihil precioſius cogitari poteſt, adeo vile habemus? Vt infernum omittam, in quo nulla eſt redemptio, quam multæ ſunt in purgatorio animæ fideles, quæ ſi redimere poſſent vnius paruæ horæ ſpacium, darent, ſi in earum eſſet poteſtate, totum hunc mundum diuitiarum. Quare iſtud non aduertimus?

Non loquor iam his, qui peccant nec pœnitentiam agunt de peccatis ſuis, illi ſiquidem ad infernum pertinent, ſed viris pœnitentiæ. Mouet Deus cor noſtrum, agnoſcere incipimus in quibus ſumus malis, deflemus vitam malè actam, petimus ignoſci nobis per Chriſtum quòd peccatum eſt, confitemur, abſoluimur, ſoliciti ſumus, ne relabamur in priſtina peccata, hoc eſt, ebrietatem, fornicationem, immunditiam, & huiuſmodi craſſa quæ exhæredant hominem. De alijs hoc eſt leuibus peccatis, nulla aut certe parua nobis cura eſt. Sed & rubiginem præteritorum peccatorum & reliquias & reſtantes pœnas vix obliquo oculo reſpicimus, ſatis nobis eſt, quòd abſoluti ſumus à gehenna. Heu quam parum cogitamus quid ſit purgatorium. Si idem eſt ignis inferni & purgatorij, vt ſecundũ omnes ferè doctores veriſſimè eſt, & ignis gehennæ adeo horribilis eſt, vt vel ſola cogitatio ſtare faciat comas, quis ferre poterit purgatorium? Si noſter hic ignis qui in comparatione illius algidus eſt, non ſine maximo dolore ſenſus, & cruciatu corpus allambit, quid agit ignis purgatorius? Non ſine horrore iam ſuſtineo videre tradi aliquẽ flammis, torreri, & exuri, & flamma hæc horaria eſt: Purgatorij vero non vnius horæ eſt, ſed multorum frequenter annorum, triginta quinquaginta, ſeptuaginta, centum etiam, imo interdum ducentorum, trecentorũ annorum. Quis ferre poterit? atque hanc flammam tam horribilem, tamque diuturnam leui iam ac breui pœnitentia redimere poſſumus. Quare negligimus occaſionẽ hanc? quare non magno animo accipimus pœnitentiam? *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis.* Ipſi videritis quomodo placabile hoc tempus tranſigatis, ego certe nõ ſegniter agere ſtatui. Ceſſaui hactenus, aut ſi egi pœnitentiam, valde imperfectè egi, valde interruptè, propono iam meliora, & oro Deum, vt prouehat, quod animo concepi. Et quia multos hic eſſe confido, qui idem mecum meditantur, monere eos volo cautos futuri, ne cum eis quòd dicturus ſum euenerit, turbentur, quaſi noui aliquid ipſis accidat.

Si quis ex animo velit ſeruire Deo. Si ſerio quiſpiam agere velit pœnitentiam, deſerere mundum, adhærere Chriſto, multa patietur aduerſa, mirabiles obuenient ei tentationes, non iam dico à carne & mundo, ſed à dæmone, Huius rei typus eſt exitus filiorum Iſrael ex Aegypto, & perſecutio Pharaonis. Acceſſus Saluatoris ad deſertum

deſertum,tentatio diaboli.Vnde in Sapien
Eccli.2.a. te ſcriptum eſt. *Fili accedens ad ſeruitutẽ Dei*
ſtans iuſtitia & timore,& præpara animam tu
am ad tentationem. Obueniet enim tibi ten-
tatio,Non ſallet quod dico,proinde præpa-
ra animam tuam. Quomodo præparabo?
docet hoc Euangelium. *Ductus Saluator in*
Matth.4.d *deſertum à Spiritu vt tentaretur à Diabolo,ie-*
iunauit,&c.:Non opus erat ipſi ieiunio,vt o-
ſtendat nobis,qnod magna armatura con-
tra tentationem ſit ieiunium. Nec putare
debemus tempus illud quo ſuit in deſer-
to,in ocio ipſum tranſegiſſe: orabat die:
orabat noctu.Non eſt quod de hac re dubi-
temus,cum in maximis etiam occupationi-
bus ſamiliarem ſibi habuerit orationem.
Nam cum relicto deſerto diebus doceret in
templo,noctibus morabatur in monte,qui
vocatur Oliueti: vacans ibi orationi, vt
habes in Luca: Sicut ergo ieiunauit qua-
draginta diebus & noctibus in deſerto,
ita & orauit ibi totidem diebus, & nocti-
bus, quod vt ſatis maniſeſtnm ſubticuit
Lucæ.11.a Enangeliſta. Atque iſtud ſecundum eſt,
quo contra tenrationem munimur, nimi-
rum oratio, cuius virtutem tam cuperem
eſſe notam omnibus, quam nunc ignota
eſt. Et quia de hac in ſequenti concione
ſum dicturus, nolo iam immorari. Hoc
interim dico abſque oratione neminem in
tentatione perſiſtere poſſe inuictum: Si hac
in re parua mihi fides eſt, credite illu-
ſtriſsimo adoleſcenti, & vere ingenui pu-
doris iuneni Criſanto, qui inter ample-
xus & oſcnla puellarum, quas ceu vepres
perhorrebat & declinare non poterat, in
oratione immobilis iacẽs, ſic clamabat ad
Dominnm: Exurge Domine in adiutorium
mihi, dic animæ meæ ſalus tua ego ſum.
Qnis enim illam pugnam à diabolo excita-
tam vincere præualet,niſi tua pro eo dexte-
ra ſuerit dimicatum? Errat qui ſe putat ca-
ſtitatem perſectam ſuis niſibus obtinere.
Niſi enim tuo imbre fuerit extincta flamma
libidinis,non poteſt animus peruenire quo
pergit: Benè dicit, non poteſt animus per-
uenire quo pergit, tum propter mirabilem
infirmitatem carnis, qua cingitur: tum
propter vehementiam tentationum, quas
patitur: & propterea orare debet, & ſæpe
orare,ne induatur in tentationem, ne ſu-
peretur, ne infirmitate carnis præpediatur.
Pſal.118. Et mirus hic ſuit Dauid. Non ſufficiebat
ei dies, impendebat etiam partem noctis.
Præueni in maturitate ἐν ἀωρίᾳ, hoc eſt,
intempeſta nocte, & clamaui. Et qnia tam
aſsiduus erat in oratione factum eſt, vt
omnibns hoſtibus ſuis euaderet ſuperior,
imo formidini eſſet. Hac de re pleni ſunt
pſalmi, præſertim autem Pſalmus.17. *Dili-*
gam te Domine fortitudo mea. Quod aduer-
ſus mundum,carnem,diabolum,fortis ſum
quod vere præualeo, non meis viribus aſ-
ſcribo,quæ nullæ ſunt, ſed tibi acceptum
ſero,*tu es fortitudo mea,robur meum,cornu ſa-*
lutis meæ. In te eripiar à tentatione,& in Deo
meo tranſgrediar murum: Tu præcinxiſti me
virtute ad bellum, & ſupplantaſti inſurgentes
in me ſubtus me. Et inimicos meos dediſti mihi
dorſum:Mirabilem ſortitudinem deſcribit
Pſalmus ille in Danid,quam oratione obti-
nuit: imitemur ipſum, clamemus ſrequen-
ter ad Dominum, ſamiliare habeamus ſtu-
dium rationis.

Oratio ſcutum eſt aduerſus omnem ten-
tationem.Habetis duo de qnibus munitur
anima contra inſultus dæmonis, ieiunium
ſcilicet & orationem, & mirum quam ſæpe
Scriptura ſacra hæc ſociet. Legite vetus te-
ſtamentum & nouum,admodnm ſrequen-
ter iuncta reperietis ieiunium & orationem
vt ſtudio videatur Spiritus ſanctus iudicare
voluiſſe, & ieiunium parum eſſe ſine ora-
tione,& orationem ſrigere ſi ieiunio non
roboretur. Præter duo hæc ieiunium dico
& orationem, tertium adhibere debemus,
ſcilicet verbum Dei. His tribus congreſ-
ſus eſt Saluator cum diabolo & vicit, vin-
cemus & nos ſi his muniti ſuerimus. Quod
adhibuerit ieiunium & orationem, iam
oſtendimus. Quod vſus ſit verbo Dei,in
ſequentibus declarat Euangelium: *Accedit*
tentator,dicit ei,Si Filius Dei es, dic vt lapides
iſti panes fiant, Reſpondit Saluator: Scriptũ eſt,
Non in ſolo pane viuit homo,ſed in omni verbo
quod procedit de ore Dei. En gladio Spiritus
quod eſt verbum Dei tentatorem deiecit.
Victus ille, ſed quaſi ſubdolus à pro-
ſtratu reſurgens, ſecunda tentatione aggre
ditur Saluatorem, & ſecundo deijcitur at-
que eodem gladio quo antè. Nam ſuaden-
ti præcipitium,reſpondit Saluator: *Scriptum*
eſt, Non tentabis Dominum Deum tuũ, Ac nec
ſic ceſſauit,aggreditur tertio abducit Salua
torem in montem excelſum, vnde liber,vn-
dique & late patens proſpectus, ſubijceret
oculis omnia regna mundi,& admirandum
cuiuſque gloriam ſtrepitumque, & ait. *Hæc*
omnia dabo tibi,ſi cadens adoraueris me, orbis
tibi ſeruiet,latiſsime imperabis, omnia tua
erunt. Talia & adhnc ſathan auaris & ambi-
tioſis loquitur,vt ſe adorantes omnia hæc,
habeant,& à ſathana habeant, qui vult Do-
minns mundi haberi & eſſe atque adorari
vt Deus. Quam iniuriam & in Deum blaſ-
phemiam non ſerens Saluator,acerbius ip-
ſum à ſe repellit & rurſus gladio ſpiritus: *A-*
bi, inquit, *Sathana*, hoc eſt, Dei & ſanctimo-
niæ,totiusque pietatis & religionis aduer-
ſarie. Longe aliud diuina docet Scriptu-

raquam

ra quam tu ſuades, illa ait: *Dominum Deū tuum adorabis, & illi ſoli ſeruias*. Fide, Spe, Cha-
Pſal.11.f. Pſal.28.a Pſal.65.a ritate: Magna igitur armatura in tentatione & prælio contra dęmonem eſt verbum Dei.

Vnde in deſcriptione viri beati inter cætera & hoc dicitur: *in lege Domini meditabitur die ac nocte*, hoc eſt, ſtudioſe ſe exercebit in Scriptura ſacra, vt diſcat voluntatem Dei, vt intelligat aſtutias ſathanæ, vt in ſacris meditationibus contra ipſius tentationes ſpiritum roboret. Et qui hoc modo verſantur in ſcriptura, vere fœlices ſunt. Qui autem eas literas legunt, ob id potiſsimum vt arment ſe ad diſputationem & diatribas, nondum intelligunt ad quid datæ ſunt ſcripturæ. Et præter hoc quod arridi manent in ſpiritu, ad veram earum intelligentiam nunquam perueniunt, imo fit nec id raro, vt vertantur eis in magnum malum, dum ad ſuam ambitionem & luxum propugnanda ijs abutuntur, quemadmodum & diabolus illis ſua abuſus eſt malitia in hoc Euangelio. Poſt verba illa: *Si filius Dei es, mitte te deorſum, ingerens, ſcriptum eſt, Quia Angelis ſuis mandauit de te, in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum*. Ex hoc loco præter id quod iam diximus, videlicet meditatione ſcripturæ ſacræ: in tentationibus roborari ſpiritum hominis, vt inſuperabilis ſit dęmoni: Hoc quoque diſcimus, ne poſt vnā aut alteram victoriam ſecuritati nos tradamus: Non ſemel enim, ſed iterum, ſed tertio agreſſus eſt Saluatorem, multo magis aggredietur nos, qui caro ſumus, ſi primo congreſſu fruſtretur, exſpectato tentabit ſi præualere poſsit ſecundo, ſi & hic fruſtretur, aggredietur tertio, imo tota vita patiemur ipſum aduerſarium, propterea ſemper ſtare oportet in procinctu, nec deijci ob tentationum frequentiam, etiam ſi obueniant tentationes maxime horrēdæ maxime blaſphemæ, Quænam magis execranda eſſe poteſt cogitatio quam illa de adorando dæmone? & hanc ſuſtinuit Saluator. Nemo igitur deijciatur ob tentationes quaſcunque: nullum peccatum eſt tentari, materia eſt exercendæ virtutis, exercendæ fortitudinis: quoties reſiſtimus, toties coronamur. Interim moleſta res eſt tentatio virium, ſed hanc moleſtiam cōpenſat victoriæ lætitia: Naſcitur enim, quotieſcunque viriliter reſiſtit animus, quædā pia tranquillitas de conſcientia bona, vnde in tribulationibus ſuis & tentationibus gloriabatur Apoſtolus, quia tribulatio, ait, patientiam operatur, patientia autem proba-
Rom.5.a tionem, probatio autem ſpem, ſpes autem non confundit. Pulcherrima eſt gradatio. Senſus hic eſt: Ideo gloriamur in tribulationibus, afflictionibus, tentationibus, ſiue illæ à carne, ſiue à mundo, ſiue etiam à dæmone proueniant, quia tribulatio afflicti, tentatio patientiam operantur, hoc eſt, occaſio ſunt, & materia exercendæ patientiæ. Patientia autem ſiue voluntaria toleratio afflictionum probationem, hoc eſt, reddit eum qui affligitur probatum, exploratum, cognitum ſibi quanti faciat Deum & cœleſtia. Probatio autem ſpem. Qui enim ſibi iam exploratus eſt, quod ob Dei fortiter tolerare poteſt mala præſentia, vehementer erigitur in ſpem vitæ cœleſtis.

Spes autem quam pariunt afflictiones fortiter propter Deum toleratæ, non confundit, non fruſtratur ſperantem, ſortitur certum euentum. Nemo igitur deijciatur ob tentationes, quæ tantum valent ad roborandam ſpem, & veram fiduciam, ſed magno animo pergat in tentationibus & prælio contra dæmonem, & credo ego ſi non languide egerit, ſed iterum & tertio reſtiterit, aufugiet Sathan, & locum dabit ſanctis Angelis miniſtrantibus Chriſto, & membris eius, famulosque metuet eius, à quo in deſerto victus eſt, vt nō facile rurſus accedere audeat.

Capita præſentis concionis hæc ſunt, Tēpus quod in mortali hoc corpore agitur, non ignauo otio tranſmittendum, quia eſt tempus placabile, in quo impetrare poſſumus remiſsionem peccatorum, obtinere iuſtitiam, promereri vitam, quę maxima bona ſunt, Si tēpore hoc placabili ex animo quiſpiam & ſerio ſe conuertat ad ſtudia pietatis mirabiles patietur tentationes, ſed minime ob eas deijci oportet, vt quas & Chriſtus ſuſtinuit, cuius membra ſumus. Aduerſus tentationes huiuſmodi, hominem inſuperabilem reddunt, ieiunium, oratio & meditatio Scripturæ. Oro Deum, vt confirmet verbum in cordibus veſtris. Ipſi honor in ſecula ſeculorum, Amen.

IN DOMINICA SEcunda Quadrageſimæ, Homilia.

EVangelij quod hodie proponitur ſumma hęc eſt mulierem genere Syrophœniſſam, &c. quę à dæmonio vexabatur, liberatione acceſsiſſe Saluatorem, & obtinuiſſe quod petebat quia ex fide petebat, de quo ea potiſsimum de cauſſa diſſerere volui, quod modū præſcribat orandi, qui Chriſtiano imprimis debet eſſe cognitus, Precemur Deum vt adſit conatui.

Apoſto-

APoſtolus Paulus in Epiſtola quā ſcri-
pſit ad Roma. vei ſans quæſtionem de
iuſtificatione inter cætera per quæ ſtatuere
conatur hanc ex Fide contingere, adducit
locum Geneſeos: *Credidit Abraham Deo, &*
Gen. 15. b *reputatum eſt ei ad iuſtitiam.* Qui ſane locus
ad id ſtatuendum haud efficax eſt, niſi intel-
ligatur Abraham apud Moyſen induci, ceu
typus exemplar, ac paradigma, ad quod re-
ſpicere nos voluit ſpiritus in hoc negotio.
Quod perſentiens Apoſtolus, ne ſcrupulus
aliquis apud lectorem remaneret mox ſub-
iecit. Scriptum eſt autem, non tantum pro-
pter ipſum quia reputatum eſt ei ad iuſtiti-
am, ſed & propter nos, quibus reputabitur
credentibus in eum, qui ſuſcitauit Ieſum
Chriſtum Dominnm noſtrum à mortuis,
qui traditus eſt propter delicta noſtra, &
reſurrexit propter iuſtificationem noſtram
hoc ipſum licet nōn eadem authoritate, pa-
ri tamen pietate aſſerere poſſumus de hac hi
ſtoria, quam de Syrophœniſſa texuit Mat-
thæus, nimirum Oeconomiam ſpiritus fu-
Matt. 15. c iſſe, vt in ea typus proponeretur ad quem
reſpiceremus orantes, ſciremusque Fideo-
pus eſſe in precibus, nec ea vulgari, ſed qua
fiat vt vehementi affectu petamus quod pe-
timus, vt noſtræ iuſtitiæ diffiſi vni Chriſto
nitamur. Vt non frangamur, nec dijciamur
animo, ſi non pro voto mox exaudiamur,
ſed perſtemus orando certo perſuaſi, quod
tandem exaudiet Deus preces quas fundi-
mus. Eiuſmodi nanque fuit Fides Sytophœ
niſſæ. Quod priuſquam oſtendamus, volu
mus adductis in medium ſcripturis fulcire
quod dicimus typice proponi hic & com-
mendari dogma, vt vbi de re conſtiterit, ſua
uius illabatur, vehementiusque afficiat, at-
que animos veſtros teneat ipſe typus. Impri
Iaco. 1. a mis in hoc negotio fide opus eſſe docet D.
Iacobus capi. 1. ſuæ epiſtolæ, vt cætera omit-
tamus quæ multa ſunt in diuinis Scriptnris
hac de re loca, & præſertim in Euangelijs, v-
bi nūſquam non hanc exigit Saluator. Mat-
thæi cap. 9. rogatus à cæcis vt viſum ipſis red
deret. *Creditis*, inquit, *quia hoc poſſum facere*
vobis? Rurſus cap. 9. Marci, cum quidam hi-
Matt. 9. d ſce verbis ipſum deprecaretur: *Si quid potes*
adiuua nos miſertus noſtri, ait, *Si potes credere,*
omnia poſſibilia ſunt credenti, & Matth. 21. *Om*
nia quæcunque petieritis in oratione credentes,
Matt. 21. c *accipietis.* Quæ omittimus, vt locum Iacobi
qui hac in re vere inſignis eſt, tractare lice-
at. Is in hunc habet modum: *Si quis veſtrum*
indiget ſapientia, poſtulet à Deo qui dat omni-
bus affluenter, & non improperat, & dabitur
ei, Poſtulet autem in fide nihil hæſitans. Qui e-
nim hæſitat, ſimilis eſt fluctui maris, qui à ven-
to mouetur & circunfertur, non ergo exiſtimet
homo ille quod accipiet aliquid à Domino. Re-
ſumamus ſententiam, *Si quis veſtrum indi-*
get ſapientia, poſtulet, inquit, *à Deo.* Quod de
ſapientia dicit, hoc de cæteris quæ ad vitam
pietatemque pertinent, intelligi vult: nam
& ab vno Deo præſtantur, quod hac ipſa E-
piſtola docet, cum ait: *Omne datum optimum* Iaco. 1. c
& omne donum perfectum de ſurſum eſt deſcen
dens à Patre luminum, apud quem non eſt tranſ
mutatio, nec viciſſitudinis obumbratio. Senten
tiam ergo Iacobi, qua plenior ſit, in hūc mo
dum licet afferre: Si cui deeſt vel ſapientia,
vel iuſtitia, vel temperantia, vel manſuetu-
do, vel quippiam cæterorum, is petat ab eo,
qui dat, nempe Deo. Audiant iſtud ſtudioſi
νεκρομαντίαι, quique à mortuis et à dæmoni
bus petunt edoceri veritatem, cum ea à ſolo
Deo petenda ſit, qui dat omnibus ſimplici-
ter. Nam quod noſter interpres tranſtulit a-
bundanter, græce eſt *ἁπλῶς*, *& non impro-*
perat. Petat, inquit, *& dabitur ei.* Sed nonne
multi petunt, nec quod petunt, vnquam ac-
cipiunt? Multi ſane. Atque idcirco non de-
finiuit ſententiam, ſed adiecit. *Poſtulet autē*
in fide, nihil hæſitans, ac ſi dicat, dabitur ei, ſi
tamen fide petierit. Quam fidei conditio-
nem vt ſcias hic neceſſariam, pergit: *Qui e-*
nim hæſitat, ſimilis eſt fluctui maris, qui à ven-
to mouetur, & circunfertur: non ergo æſtimet
homo ille, quod accipiet aliquid à Domino.
Quorum verborum ſententia eſt hæc. Ideo
qui hæſitat, nihil accipit, quia animo eſt mi-
nime tranquillo, minime certo, ſiue firmo,
quo fit vt gratia cœleſtis haud poſſit ille ſe
inſinuare, quemadmodum vndę maris non
facile formam vllam recipit, quando ven-
to mouetur & circunfertur. Ex qua inter-
pretatione quam puto germanam eſſe Ia-
cobi, liquet præter fidem qua credas Deum
poſſe & velle præſtare, quod iuxta volunta-
tem ipſius petis, opus eſſe & fiducia, qua cer
to expectes, quod petis, qua promiſſam Dei
gratiam quodammodo tibi vendices: Qua-
re in Euangelio ſecundum Marcum legis:
Omnia quæcunque orantes petitis, credite quia Marc. 11. c
accipietis, & euenient vobis. Niſi enim con-
cepta fuerit animo fiducia, nequid quieſc-
re mens. Fiducia impetrandi ea eſt, quæ ſul-
ſit, quæ velut anchora animum firmat, ne
huc illucque fluctuet. Sed dicis: Credo De-
um poſſe & velle præſtare quod ſecnudum
ipſius voluntatem peto, verum nequeo in
ſpem aſſurgere, qua quod peto, cum fidu-
cia expectem. Multos puto hac parte labo-
rare. Et pleriſque quidem id euenit, quia nō
ex animo auertunt ſe à peccato: pleriſque
vero quia non ſerio ſe exercent cogitatio-
nibus fidei. Qui enim perſuadeas tibi, exau-
ditum iri à Deo, cum peccandi affectus
qui in animo tuo viuit, velut nubes obſi-
ſtat, ne ad Deum tranſeat oratio? Qui fidn-
ciam

ciam concipias, cui Scripturæ fiduciam adi-
Eſai.1.b. munt? Si quæras vbi? In promptu locus eſt.
*Cum extenderitis manus veſtras, auertam ocu-
los meos à vobis, & cũ multiplicaueritis oratio-
nem, non exaudiam: Manus enim veſtræ ſangui
ne*, hoc eſt, craſsis peccatis, *plenæ ſunt.* Solet
ſiquidē Scriptura quidquid craſſum eſt, no
mine ſanguinis exprimere: quē citaui locũ,
apud Eſaiam eſt cap. 1. Sed ergóne peccato-
res ab oratione excluſi ſunt, aut nulla impe-
trãdi ſpes illis relinquitur? Interrogatio hęc
vna reſponſione abſolui nõ poteſt, cùm pec
catorum non vnũ ſit genus. Quidam enim
agnoſcunt peccata ſua, atq; ex corde dolent
quòd offenderint Deum. Alij nõ agnoſcũt
cùm pleni ſint inuidia, ira, ambitione, ſu-
perbia, &c. ſecurè viuunt ac interim legunt
ſeptem Pſalmos, & alias neſcio quas preces.
De his loquitur Eſaias, de his & verũ catho-
Ioan.9.f. licè eſt illud quod in Euangelio dicitur, *Sci-*
Eſai.1.b. *mus quia peccatores Deus non exaudit*, & non
ſolùm non exaudit, ſed & nauſeat ad oratio
nes eorum, imò ferre nõ valet: laboraui in-
quit ſuſtinens, adeò graues ei ſunt & mole-
ſtæ: At qui agnoſcunt in quibus ſunt malis,
atq; ab his liberari cupiunt, idq; toto pecto-
re orant, tãtum abeſt vt repellantur, ſed ſua-
uiſsimè inuitantur à Saluatore. Quis enim
Matth.11.d. neſcit verba illa. *Venite ad me omnes qui labo-
ratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos*, reſpi-
cere peccatores? Si quis dubitat profero ma
niſeſtiorem Scripturam: Legis apud Hiere-
Hieron.3.a miam cap. 3. Vulgò dicitur. *Si dimiſerit vir
vxorem ſuam, & recedens ab eo, duxerit virum
alterum, nunquid reuertetur ad eam vltra? nun-
quid non polluta & cõtaminata erit mulier illa?
Tu autē fornicata es cũ amatoribus multis, tum
reuertere ad me dicit Dominus, & ego ſuſcipiã
te.* Quid eſt reuertere, niſi agnoſce fœditatē
tuã, ac dole quòd me neglecto alijs adhæſe-
ris amatoribus, totoq; corde conuerſa, pete
ignoſci tibi, & ſuſcipiam te. Quemadmodũ
igitur prioris generis peccatoribus ſcriptu-
ra fiduciam adimit, dum negat preces ipſo-
rum exaudiri à Deo, ita his fiduciam inge-
rit, dum vltro inuitat & indulgentiam pol-
licetur. Videas tamen plerosq; quos pœni-
tet peccati ſui, quiq; ex animo dolent quòd
offenderint Deum, nunquam aſſurgere in
verã ſpem aut fiduciã, idq; proptèrea quòd
non ſeriò ſe exerceant cogitationibus fidei,
quòd non cum animo ſuo verè expendant
promiſsiones Dei, vſq; diuinam iuſtitiam
cogitant, perpetuò gehennam ante oculos
ſibi ponunt, ſemper peccata mente verſant
atque reuerſant, quo fit vt oraturi obruan-
tur à puſillanimitate ſpiritus, qui quas pœ-
nas, quæ tormenta, quas anguſtias patian-
tur, non puto verbis poſſe exprimi. Quare
duram ipſorum ſortem miſeratus, tẽtabo ſi
qua poſſum ſuccurrere quo laborant malo.

Age igitur, quiſquis de horum numero te
agnoſcis. Credis Deum præſtare poſſe quod
promittit? Credo inquis: nam omnipotens
eſt. Credis quod promittit, id ſemper quo-
que præſtare Deũ? Credo, quia verax eſt. Cre
dis Deum promiſiſſe ſe preces noſtras exau-
diturũ? Credo, nã id habet Scriptura. Quare
igitur diffidis te accepturũ quod petis? Per-
curre nomina eorum quos referẽte Scriptu-
ra, preces ad Deum fudiſſe legis. Publicanus
nónne quod petiuit obtinuit? nónne Mag-
dalena quod quæſiuit inuenit? Latroni pul-
ſanti nunquid non paradiſus aperta eſt? Si
agnoſcis quod accipiat omnis qui petit, cur
non in animum inducis quod & ipſe acce-
pturus ſis, quod juxtà volũtatem Dei petis?
Si quem patrem vocas in terris, accedis cum
fiducia, eiq; quib9 opus habes exponis, op-
timè perſuaſus quòd id quòd petis, daturus
ſit: cur idipſum non & hic facis? cur nõ ea-
dem, imò cur non maiori cum fiducia cœ-
leſtem Patrem accedis, cũ & natura bonus,
& ad beneſaciendum totus ſit expoſitus?
Quid enim? Nóone in vulua matris ipſe oſſa
tua compegit? nónne ſpiritum membris al-
ligauit? rationemq; qua Dei capax ſis, indi-
dit? Nónne per ſingula momenta curam tui
gerit, dum in vita quam ſemel contulit, vſq;
te ſulſit? Nónne ſolem, lunam, ſtellas, cauſſa
tui finxit? nónne terram & quæ in ea ſunt in
tui gratiam condidit? Atq; vt hæc quæ con-
ditionis ſunt omittamus. Nónne perditum
te redemit ſanguine Filij ſui? atq; è faucibus
Orci erutum te hæredem inſtituit regni, &
vitæ, quæ perduratura eſt perenniter? Nón-
ne ſpiritum ſuum dedit arrabonem fœlici-
tis futuræ, in quo clamamus Abba Pater?
Quid igitur, ac ſi, nunquam Dei erga te be-
nignitatem expertus eſſes, fluctuas animo?
& num quod petis accepturus ſis vſq; hæſi-
tas? Qui Filium dedit quo maius habuit ni-
hil aut chariùs, quid tandem negabit? Si his
non excitaris, prouoco rurſus ad promiſsio
nem, promiſit ſe præſtiturum quod peti-
mus, ergo præſtabit: non enim mentiri po-
teſt, cùm Deus ſit. Et ſanè ſi cum animo no-
ſtro expenderemus ſeriò verbum promiſsi-
onis, non poſſemus non aſſurgere in fidu-
ciam? Vt hoc credam, facit Manaſſes, de quo
quartum volumen Regum narrat, quod eſ-
fudèrit tantùm ſanguinis innoxij, vt imple-
ret Hieruſalem vſq; ad os, vt cætera omittam
peccata quæ ibi referuntur quæ maxima fu-
rere. Atq; hic tantus peccator tanta fiducia
orauit, vt gratiam Dei plane ſibi vendicaret.
Tu Domine, inquit, *ſecundum bonitatem tuam* 2.Parab.,6.
*promiſiſti pœnitentibus remiſsionem peccatorũ.
Et tu Deus iuſtorum, non poſuiſti pœnitentiam
iuſtis, Abraham, Iſaac, & Iacob, his qui tibi nõ*

peccauerunt: quoniam peccaui ſuper numerum arenæ maris, multiplicatæ ſunt iniquitates meæ, incuruatus ſum multo vinculo ferri & non eſt reſpiratio mihi, quia excitaui iracundiam tuam, & malum coram te feci, ſtatuens abominationes & multiplicans offenſiones. Et nunc flecto genua cordis mei precans à te bonitatem Domine: peccaui Domine: peccaui, & iniquitatem meam agnoſco. Peto rogans te Domine, remitte mihi, remitte mihi, ne ſimul perdas me cum iniquitatibus meis, neque in æternum reſerues mala mihi, quia indignũ ſaluabis me ſecundũ magnam miſericordiam tuã, & laudabo te ſemper omnibus diebus vitæ meæ, quoniam te laudat omnis virtus cœlorum, & tibi eſt gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

Hanc orationem ſudit ad Deum, cum captus teneretur in Babylone, quam volui recitare, vt agnoſceretis quãta cũ fiducia orauerit: An non grandis fiduciæ ſermo, *Indignum ſaluabis me ſecundum magnam miſericordiam tuam*? Quid eſt gratiam Dei ſibi vendicare, ſi non hoc eſt, ſaluabis me? Et vnde huic fiducia hæc? Certè ex conſideratione promiſsionis diuinæ: id indicat ipſius orationis contextus. *Tu*, inquit, *Domine ſecundum bonitatem tuam promiſiſti pœnitentibus remiſſionem peccatorum.* Hac promiſsione inuitatus. *flecto genua cordis mei*, facio quod requirit promiſsio, quare *ſaluabis me ſecundum magnam miſericordiam tuam*, id eſt, ſecundũ bonitatem qua miſericorditer promiſiſti pœnitentibus remiſsionem peccatorum. Hunc imitare, attende diligenter promiſsiones diuinas, in his ſeriò mentem exrece, vt ſemel concipias fiduciã. Nam ea niſi concepta fuerit, fruſtra cætera adſunt, videlicet dolor de peccatis malorum enumeratio, in qua mirũ quàm valeant quidam, quoquo tẽpore omnia quæ vnquam admiſerũt peccata, recenſere poſſunt, idq́; vſq; agunt, ſemper confitentes & nunquam ad cõfeſsionis fructum pertingentes, quia quod præcipuum eſt negligunt, nimirum Fidem in Chriſtum, quã diximus complecti, & certam perſuaſionem de miſericordia Saluatoris, & fiduciã de impetranda miſericordia. Quam Fidei explicationẽ palàm approbat Apoſtolus tum cap. 4. epiſtolæ quam ad Rom. ſcripſit, tum 11. ad Hebræos. Explicans enim illis locis fidei naturam & vim: paſsim à fiducia ad credulitatem, rurſus à credulitate ad fiduciã delabitur, videlicet ſubindicans ſe nomine fidei vtrumq; complecti. Atq; hãc fidem planè exhibent nobis, non ſolum duæ illæ parabolæ Euangelicæ altera filij prodigi, altera publicani, ſed & hæc de Syrophonyſſa conſcripta hiſtoria. Nunquã enim finibus Tyri & Sydonis relictis, acceſsiſſet Saluatorem, niſi & miſericordem credidiſſet, & fiduciam de miſericordia obtinenda antè animo cõcepiſſet.

Nemo tamen ſibi blandiatur, ſi hanc in ſe deprehendat fidẽ, quia niſi alia acceſſerint, haud quaquã ſufficit. Et quæ inquis illa alia ſunt? Imprimis feruor, hoc eſt, ea hic opus fide eſt, quæ voluntatem attingat, id eſt, qua fiat vt magno affectu petamus quę petimus. Non enim vult Deus preces frigidas, nec placent ei quæ ſummis labijs admurmurantur orationes, qua in parte quã peccemus, meliùs veſtra vobis dicet cogitatio, quàm meus ſermo exprimat. Hic enim inter orandũ cogitat quid agat Cæſar: ille quid moliatur, Francorum Rex, alius quo in ſtatu ſint res Turciæ. Nõnulli quid valeant parentes, cognati, & amici: Plerique, qua via ad honores & magnas diuitias pertingant. Multi, ſed quid pergo recenſere vanas mortaliũ cogitationes? Planè ſic oram⁹, vt quid oremus nec ipſi intelligamus, imò nec aduertamus: Amphora cœpit inſtitui, currente rota vrceus exit. Cœpimus orare. Pater noſter qui es in cœlis, atq; in medio curſu, aliò ignorantes abripimur, hoc eſt, incidimus in Aue Maria. Hoccine orare eſt? Vnde hæc tanta in precibus oſcitantia? Ingens hic dicendi campus, & excurrere liberet, ſi per temporis anguſtiã liceret. Hoc interim dico, non attendimus magnitudinẽ eius cui ſupplicamus, quod ſi faceremus, fieri haud poſſet, quin maxima cũ attentione preces funderemus. Si enim dum terreno Regi adſtamus, nõ ſolùm ſpecie capitis, verumetiã ipſa voce, ipſa manuũ cõpoſitione, ipſa pedum cõiunctione, totiusq; corporis contractione reuerentiam exhibere conamur, cumq́; omnia miro ſtudio agamus, pręcipuè tamen in hoc incũbimus, ne quid aliter atq; oportet, proferam⁹. Quãtò diligentiùs id pręſtarem⁹ aſsiſtentes Deo, ſi Maieſtatem numinis attenderemus. Quid enim homo ad Deum collatus? Nónne Deus eſt qui aufert ſpiritum principum, qui dicit Imperatori morere, & obtemperare oportet? Atq; vt Maieſtatem numinis omittamus, non aduertimus in quibus verſamur malis, ideo languet oratio.

Qui enim cogitet, ſe prope ipſas poſitum tenebras exteriores ac inter gehennã & animam ſuam nihil eſſe medium præter vnam maceriam qua diruta, anima tartareis flammis tradẽda ſit, nónne intenſiſsimè clamet: Libera Domine animam meam, maximè ſi credat nulla alia via patêre effugium? Rurſus, quis cum animo ſuo cogitãs promiſſam ſibi æternam vitam, modò peccatum declinet, non magno affectu gratiam Dei ambiat, ſi perſuaſum habeat abſq; hac haud quaquam peccata ſe poſſe declinare? Hinc caro ſolicitat, illinc mundus blanditur, vtrinque impugnat diabolus, omnia ad caſum conã-

tur

tur impellere nos. Qui illæ ſi perſiſterc poterimus, niſi per ſingula velut momenta nos gratia ꝓtexerit: niſi pro nobis dextera Dei vſq; dimicauerit? Hæc quia non cogitamus, ideo languent orationes noſtræ ideo abſq; affectu, abſque ſpiritu precamur: quare nec exaudiri meremur. Auerſatur enim Deus preces eiuſmodi, quemadmodum in Apocalypſi videre eſt. *Vtinã frigidus eſſes, aut calidus, ſed quia tepidus es, & nec frigidus nec calidus*
Apoc.3.c. *incipiam te euomere ex ore meo.* Quid eſt vtinam frigidus aut calidus eſſes? Vtinã horrore gehennæ concuſſus, toto affectu miſericordiam implorares Dei, qua à tantò malo liberareris, hoc eſt, Vtinam frigidus eſſes: aut vtinam amore cœleſtium ſuccenſus toto pectore gratiam ambires, qua omnia quę quoquo modo obſiſtunt, quò minùs cœleſtibꝰ inhæreas, ſemel valeas abrumpere, hoc eſt, Vtinam calidus eſſes: ſed quia tepidus es, quia langues in oratione, & nec horrore gehennę, nec amore cœleſti exſtimularis, vt totus in preces aſſurgas, incipiam te euomere ex ore meo. Figuratus ſermo eſt. Solemus euomere, quod nauſeam mouet. Significat ergo non ſolùm ſibi gratas non eſſe, ſed & nauſeam mouere quæ abſq; ſpiritu à nobis preces funduntur. Quare non quæuis fides hic ſufficit, ſed vt exaudiamur feruenti fide opus eſt, qualem nobis exhibet hiſtoria Chananeæ, quemadmodũ oſtenſuri ſumus quáquam nec hæc ſufficiat: fruſtra enim attento animo ardentiq; affectu oraueris, niſi & humili ſpiritu ores. Humilium oratio ſemper placuit Deo, ea nubes penetrat, & quidẽ
Eſai.66.a. ea ſola, *Ad quem*, inquit per prophetam, *reſpiciam, niſi ad pauperculum, & contritum corde, & tremẽtem ſermones meos?* Quare agnoſcamus nos peccatores. Nam tales agnouerunt ſe omnes Sancti, Agnoſcamus nos indignos qui exaudiamur, atq; ita oremus cũ
Dan.9.a. Daniele, *Propter temetipſum inclina Deus meus aurem tuam, & audi, & aperi oculos tuos & vide deſolationem noſtram, & ciuitatem ſuper quam inuocatum eſt nomen tuum. Neque enim in iuſtificationibus noſtris proſternimus preces noſtras ante faciem tuam, ſed in miſerationibus tuis multis. Exaudi Dñe, placare Dñe, attende, & fac. Ne moreris propter temetipſum Deus meus, quia nomẽ tuũ inuocatũ eſt ſuper ciuitatẽ & ſuper populum tuũ.* Vides ſanctũ prophetá nõ ſua nitentem iuſtitia aut populi, ſed vna ac ſola oei miſericordia, quare & exaudiri meruit, nam ſequitur: *Cumq; adhuc loquerer & orarẽ & cõfiterer peccata mea, & peccata populi mei Iſraël, &c. ecce vir Gabriel quẽ videram in viſione à principio citò volãs tetigit me in tẽpore ſacrificij veſpertini, &c.* Qui aliter òrãt, hoc eſt, qui confidunt in iuſtitia ſua ſibi placentes, reijciuntur à Deo. Cuius rei pulcherrima pictura eſt apud Lucam, cap. 18. *Duo*, inquit, *homines aſcendebant in templum vt orarent, vnus Phariſæus & alter Publicanus. Phariſæus ſtans, hæc apud ſe orabat: Deus gratias ago tibi, quia non ſum ſicut cæteri hominũ, raptores, iniuſti, adulteri, velut etiam hic Publicanus, ieiuno bis in ſabbato, decimas do omniũ quæ poſſideo. Et Publicanus à longè ſtans, nolebat nec oculos ad cœlum leuare, ſed percutiebat pectus ſuum dicens. Deus propitius eſto mihi peccatori.* Luc.18.c.
Audiſtis amborũ orationẽ, iam ſententiam audite Saluatoris: *Dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam ab illo*, hoc eſt, phraſi Hebræa, præ illo. Parabola non tam leuiter tranſmittenda eſt cum inſignis ſit, & digna quæ perpetuò verſetur ante oculos eorum, maximè qui craſſa peccata, quæ omniũ oculos incurrunt, vt ebrietatem, fornicationẽ, atq; id genus alia, vitant, quiq; ſtudio tenẽtur quærendi Dei, frequenter ieiunant, ſæpe orant, à multis licitis abſtinent, non miſcent ſe conuiuijs, hominũ turbas declinant, modeſto vtuntur habitu, atq; vt ſemel dicã, ita planè agunt, vt inſignis cuiuſdam religionis ſpecimen de ſe præbeant. Ante horum inquam oculos perpetuò verſari debet parabola, ne fiducia operum extollantur, ne ſibi placentes alios iudicent, ne occultè deſpiciant illos, quos externa illa iuſtitia nõ pollere conſpiciunt: nam qui hoc modo ſibi placẽt, Deo diſplicẽt, Chriſto maximè exoſi ſunt, imò gratior eſt ſcortatoris, qui à peccato ſe auertit, oratio, quàm horum. Fide ergo opus eſt, vt feruenti ita minimè ſuperba, minimè inflata, quanquam nec hæc ſufficiat. Nam videas pleroſq; magno affectu atq; humili ſpiritu preces fundere, nec tamẽ obtinere quod petunt: In cauſa eſt, quia non perſtant in precibus.

Orant ſemel atque iterum, vel vna aut altera hebdomada, & quia non experiuntur orationis ſuæ fructum, ceſſant deinde à precando: Non eſt hic quẽ Scripturæ commendant orandi modus, perſeuerantia opus eſt. Si nõ primò exaudiris, ſecundò orare oportet, ſi nec tum exaudiris, orare oportet tertiò. Si non præſtetur hac hebdomada quod petis, præſtabitur altera: ſi non altera, ſequẽti menſe dabitur, hoc eſt, tandem. Id docet parabola illa de iudice iniquo, qui nec Deũ Luc.18.a.
timebat, nec homines reuerebatur, quem quum vidua ſedulò interpellaret, vt vindicaret eam de aduerſario ſuo, atque ille nollet per multum temporis: tandem tamẽ mulieris importunitate victus, vindicauit eam. Rurſus illa, de eo qui media nocte amicum Luc.11.a.
accedens, tres panes accommodato petit, qui & ſi non impetret ea ratione quòd amicus ſit, tandem tamen per importunitatem ſi perſeuerauerit pulſans, impetrabit tot pa-

... ſibi habet neceſſarios. His innixi perſtemus orando, nec tempus aut modũ Deo ſtatuamus. Dicimus interdum hactenꝰ impetrare non potui quod à Domino petiui, tentabo adhuc vna hebdomada, ſi fortè exaudiat. Non eſt iſte ſermo qui miſericordiam prouocet, ſed potiùs qui iram excitet, & furorem accendat. *Poſuiſtis vos*, ait Iudith, *tempus miſerationis Domini, & in arbitrium veſtrum diem conſtituiſtis ei?* Nouit Dominus quando & quomodo noſtris precibus ſatis facere velit. Nos perſtemus orando. Non fallet qui exauditurum ſe promiſit.

Iudith. 8.b.

Hactenus ex ſcripturis oſtendimus fide opus eſſe in precibus, atq; ea nõ vulgari, ſed feruenti, ſed humili, ſed conſtanti, hoc eſt, qua fiat vt magno affectu petamus, quæ petimus vt noſtræ iuſtitiæ diffiſi, diuinæ nitamur miſericordię, vt non frangamur deſperatione ſeu tædio, ſi non mox pro voto exaudiamur, ſed perſtemus orãdo. Reſtat iam vt declaremus eiuſmodi fuiſſe fidem mulieris Chananitidis, quam ceu typum hac in re proponi diximus. Hiſtoria huc in modũ habet. *Egreſſus Hieroſolymam*, quæ metropolis eſt Iudææ, *ſeceſſit Ieſus in partes Tyri & Sydonis. Et ecce mulier Chananæa à finibꝰ illis egreſſa clamauit dicens ei, miſerere mei, &c.* Quo affectu, quàm vehementi, quã ardenti petierit, indicat præter cætera illud, clamauit: *Mulier Chananæa à finibus illis egreſſa clamauit*, ne ſemel aut iterũ, vel leuiter clamaſſe oſtendit vox illa Apoſtolorũ. Dimitte eam quia clamat poſt nos: Habebat ergo rem cordi. Et quemadmodũ magno affectu, ita magna cũ humilitate petebat, id docet ipſe orationis contextus. *Miſerere mei*, ait *Domine Fili David. Miſerere mei.* Non eſt bonũ, inquit, in actibus meis, non mihi de cõuerſatione mea, de iuſtitia mea quicquã adſcribo, ſed ad miſericordiam tuã confugio, Miſerere mei. Et quo magis perſpiciatis quãta eius fuerit humilitas, animaduertite quid Saluatori dicẽti. *Non eſt bonũ ſumere panem filiorũ & mittere canibus*, reſponderit. Si noſtrum cuiquam tale quippiã diceretur, mox puto vehemẽter excandeſceret, Reſponderet, ergóne canis ſum? Non ita mulier hæc gentilis, agnoſcit quod audit, & eadem humilitate qua cœpit, pergit rogare. Cupio tranſire ad alia, ſed vereor, ne quid velim, non ſatis aſſequamini. Tentabo ergo ſi poſſim dicere clariùs. Nos Chriſtiani ſumus & gaudemus hoc nomine. Quotuſquiſq; noſtrũ eſt qui verè agnoſcit hoc quod eſt, id eſt, qui miſerum ſe æſtimat, qui peccatorem ſe fatetur, qui dignum ſe iudicat, qui ab omnibus deſpiciatur. Quotuſquiſque inquam eſt talis? Iam inter eos qui agnoſcunt ſe miſeros & peccatores, planeque dignos qui deſpiciantur ab omnibus, quotuſquiſque eſt qui patienter audiat, ſi ab alijs talis prædicetur. Quantum abſumus à virtute fœminæ, & quidem fœminæ gentilis. Quid vilius cane? Hæc non ſolùm canem ſe agnoſcit, ſed & dum canis appellatur, patienter audit. Raræ ergo & inſignis cuiuſdam humilitatis exemplum in muliere hac nobis propoſitum eſt. Iam quàm conſtanti fide orauerit, malim vos cum animis veſtris cogitare, quàm me dicere: Vereor enim ne dicendo non aſſequar, quod proponere voluit hiſtoria. Inprimis animi ſui votum ac deſiderium his verbis expoſuit. *Miſerere mei Domine Fili David, Filia mea malè à dæmonio vexatur.* Ad quæ nullum omnino reſponſum à Saluatore ei datũ eſt. Quæ ſanè res deijcere poterat animum mulieris, at illa deiecta haud eſt, ſed fide robuſta perſtitit in eo quod cœperat, certò confidens accepturam ſe quod petebat. Vtque faciliùs impetraret, diſcipulos Saluatoris, vt pro ſe intercederent, petijt. Illi cupientes liberari à muliere (nam moleſta erat) dixerũt Chriſto. *Dimitte eam, quia clamat poſt nos.* Reſpondit ipſe. *Non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael.* En reſponſum, ſed tale quòd planè deſperationem ingerebat, quare & diſcipuli deſtiterunt petere, at non mulier, ſed contra ſpem in ſpem credens aduoluta genibus Saluatoris, *Domine*, inquit, *adiuua me.* Reſpondens Saluator. *Non eſt bonum*, ait, *ſumere panem filiorum & mittere canibus.* Quod quidem reſponſum eiuſmodi fuit, vt non ſolùm impetrandi ſpem adimere, verumetiam bilem mouere poterat, & irritare animũ quantumuis manſuetum. Hæc tamen nec leuiter concitata, nec à fiducia quam animo conceperat, deiecta, mira lenitate reſpondit pergens precari, *Etiam Domine, nam & catelli edunt de micis, quæ cadunt de menſa dominorum ſuorũ.* Etiam Domine *ναὶ κύριε*, confirmantis eſt aduerbium, non refellentis ac ſi dicat, verum eſt quòd dicis, Vocas me canem, & non aliud ſum quàm canis, agnoſco appellationem. Et quia indecorum eſt panem filiorum obijcere canibus, & hoc ego agnoſcens, non panem peto, quo fruuntur filij accumbentes in menſa, ſed id ſolùm impetrare cupio, quòd Domini non negant catellis ſuis, id eſt, micas decidentes. Quis non miretur hũc mulieris affectum? hanc in petendo conſtãtiam? humilitatem hanc animi? certè Saluator videns hęc haud potuit continere viſcera miſericordiæ ſuæ, ſed ait, *O mulier magna eſt Fides tua, fiat tibi ſicut vis.*

Matth. 15. c.

Expoſui, & vt puto clarè, quæ Fides commendetur in Euangelio, quæ quantum diſtet ab ea, quam iactant iam noſtri ſeculi pleriq;, ipſi puto mecũ iuxta agnoſcitis. Rara, eſt

eſt hæc fides. In paucis inuenire eſt. Dent mihi quempiam præditum hac fide, & lubens concedam fidem obtinere omnia, quæ ipſi adſcribunt fidei. Quàm rara ſit & innentu difficilis fides hæc, ex Hieronymo, viro vt nomine, ita & re verè ſancto pernoſcite. Scio enim plurimùm apud vos valere eius ſententiam. Is aduerſua Luciferianos cùm meminiſſet Hiſtoriæ de Hemorroiſſa conſcriptæ, Fides inquit, quæ hic & alijs locis Euangelij landata eſt, ſimplicitas mentis & erga Deum deuotio eſt intelligenda. Dicebat enim in corde ſuo. ***Si tetigero veſtimentum eius tantùm, ſalua fiam.***

Hæc eſt fides quæ etiam apud eos qui benecredunt, difficile perſecta inuenitur. Fiat tibi inquit Deus ſecundum fidem tuam. Hanc ego vocem audire nolo: Si enim ſecúdum fidem meam fiat mihi, peribo. Et certè credo in Deum patrem, credo in Deum filium, & credo in Deum Spiritum ſanctum. Credo in vnum Deum, & tamen ſecundum meam fidem nolo mihi fieri. Sæpe enim venit inimicns homo, & inter Dominicá meſſem zizania interſerit. Neq; hoc dico quòd maius quidquam ſit quàm Sacramenti fides, quàm puritas animæ, ſed indubitata ad Deum fides arduè reperitur: Verbi gratia dictum ſir, vt quod volumus perſpicuum fiat, ad orationem adſiſto: non orarem ſi non crederẽ, ſed ſi verè crederem, illud cor quo Deus videtur, mundarem, manibus tunderem pectus, genas lachrymis rigarem, corpore inhorreſcerem, ore pallerem, iacerem ad Domini mei pedes, eoſque fletu perfunderem, crine tergerem, hærerem certè trunco crucis, nec priùs amitterẽ, quàm miſericordiam impetrarem. Nunc verò creberrimè in oratione mea aut per porticus deambulo, aut de fœnore computo, aut abductus turpi cogitatione, etiam quæ dictu erubeſcenda ſunt, gero. Vbi eſt fides: Siccine putamus oraſſe Ionam? Sic tres pueros? Sic Danielem inter Leones? Sic certè latronem in cruce? Hactenus Hieronymus: locus planè aureus eſt. Omnes iam audire volumus vocem hanc, Secundum fidem tuam fiat tibi. Nemo tamen adeò impudens eſt puto, vt cum Hieronymo ſeſe conferre audeat. Atque hic cùm non vulgari fide inſtructus eſſet, & vita ac ſanctitate polleret, hanc vocem ait ego audire nolo. Si enim ſecundum fidem meam fiat mihi, peribo. Inrelligebat ſiquidem, quæ fides laudata eſſet in Euangelio, quam in ſe non agnoſcebat. Vt dicendi finem faciamus. Oſtendimus fide opus eſſe in precibus quam explicauimus complecti & certam perſuaſionem de miſericordia Saluatoris, & fiduciam de obtinenda miſericordia, quæ vt vtilis ſit, diximus ſeruentem eſſe oportere, humilem & conſtantem. Cuius typus in Syrophœniſſa exhibitus nobis eſt, quã imitemur, vt votorum noſtrorum poſsimus fieri participes.

IN DOMINICA Letare, Homilia.

EPiſtola quam hodie nobis pponit Eccleſia, inſignis eſt, ſed ſupra modum difficilis, & neſcio an de ea differentem omnes me intelligerẽt, quare illa omiſſa tractabo Euangelium, Oremus Dominũ pro gratia, Aue Maria.

EVangelium ſcribitur. 6. capite apud Iohannem & eſt iſtud: ***Abijt Ieſus trans mare Galilaea, &c.*** Dominus Ieſus ad tempus cedens Iudæorum inſaniæ, denuo proficiſcitur in Galileam non iam rurſus Cana, ſed in eam quæ eſt vltra lacum quæ dicitur Tiberiadis, ob ciuitatem Tiberiadem à Tiberio Cæſare nominatam, lacui imminentẽ ad eius occidentale litus. Hunc autem proficiſcentem ſecuta eſt ingens hominũ multitudo, partim allecta cupiditate miraculorum, quia viderant eum inſolita virtute tollentẽ morbos hominum: partim vt ab eo ſanarẽtur, qui morbis immedicabilibus tenebantur, partim illius inhiantes doctrinæ. Subijt ergo in montem Ieſus. Cùm videret Dominus tantum ardorem promiſcuæ multitudinis, vt obliti etiam cõmeatus ipſum procul in loco deſerto ſeqnerentur, in mõtem ſubducit ſeſe vnà cum diſcipulis, ipſa re docens, eum qui populi ſe paſtorem profitetur, quanquam vt proſit ſuis, adeſſe eis plerumq; debeat, tamen nonnunquam oportere ſecedere nõ dico ad compotationes, ad Venerem, aleam, & ſimiles voluptates, ſed in hoc, vt in otio animus negotijs craſsioribus fatigatus, purioribus votis, continuis precibus, ſacris ſtudijs, ſanctis colloquijs ad Euãgelij mun' inſtauretur, vt alacrior & inſtructior redeat ad populi cõmodis cõſulendũ.

Quum verò hæc gerũtur in Galilæa, proximè ait Euãgeliſta, inſtabat paſchæ dies Iudæis cum primis religioſus. Atq; magis iam conueniebat illum verſari Hieroſolymis, ſi religionis opinionem voluiſſet ſibi conſiliare. Verùm vt imagine quadam rerum, ſignificaret ceſſaturum omnem carnalem eorum cultum, atq; ibi demum purè celebratum iri paſcha, vbicunq; relictis mundanis affectibus ad cœleſtium rerum contemplationem transferetur animus, maluit eſſe apud Galilæos in deſertis, quàm Hieroſolymis in templo. ***Quũ ſubleuaſſet ergo oculos Ie-***

ſus & vidiſſet quia multitudo maxima venit ad eũ, dicit ad Philippũ: Vnde ememus panes, &c. Notate quod ait, Cùm ſubleuaſſet oculos Ieſus. Sedebat ergo dimiſsis oculis, diſcamus hic modeſtiam. Video pleroſq; vagis incedere aſpectibus, hac atq; illac, imo in omnẽ partem circumferre oculos, quod præter id quòd vanam arguit mentem, maximis dinoſcitur periculis coniunctum eſſe. Dicite
Gene. 2. b. mihi, quid Euam ſeduxit? nónne oculi? *Vidit ait Scriptura mulier, quòd bonũ eſſet lignũ, ad veſcendum, & pulchrũ oculis, adſpectuq; delectabile, & tulit de fructu illius & comedit, deditq; viro ſuo qui comedit, & aperti ſunt oculi amborum.* En quo modo ad mandati primi præuaricationem progreſſum, quaque ratione in has miſerias, quibus vſq; in hunc diem præmimur, deuentum eſt.

Et ne ſolã Euã putetis ſeductã, pergite in Geneſi, & legite caput ſextum, in eius ſtatim initio ſic ſcriptum eſt. *Cùm cœpiſſent homines multiplicari ſuper terrã, & filias procreaſſent, vidẽtes filij Dei filias hominũ quòd eſſent pulchræ, acceperũt ſibi vxores ex omnibus quas elegerãt. Dixitq; Deus. Non permanebit ſpiritus meus in homine in æternũ, quia caro eſt, & induxit aquas diluuij & perdidit oẽs.* En cauſa diluuij vniuerſalis, libido: cauſa verò libidinis, mala oculorum cuſtodia. *Videntes*, ait Scriptura, *filij Dei filias hominum quòd eſſent pulchræ, acceperunt, &c.* Sed & Dauid in adulterium incidit, atq; ex adulterio in homicidium nec alia ex
2.Reg 11.4. cauſſa quàm ex incauto adſpectu. Deambulans enim in ſolario domus regiæ, vidit mulierem ſe lauantem ex aduerſo: erat aũt mulier pulchra valde, videlicet Berſabee vxor Vriæ, miſit nuntios & adduocauit eam, dormiuitq; cum ea 1. Regũ cap. 11. Vt iam taceam de vxore Loth, & filia Iacob Patriarchæ Dina, quarum hæc dum vadit ſpectatum puellas alienigenas, rapta eſt & oppreſa: illa dũ poſt tergum curioſe reſpicit, verſa eſt in ſtatuam. Vnde Saluator in Euangelio, *Memores*, ait, *eſtote vxoris Loth.* Terreãt nos huiuſmodi caſus & exitia, & prouidos reddant. Non eſt, quòd confidamus de animi conſtãtia. Non ſumus perfectiores quàm erat Eua, quæ in iuſtitia & rectitudine creata eſt. Non ſanctiores ſumus filijs Dei, hoc eſt, poſteris Seth, qui ob eximiam religionem, Filij Dei appellati ſunt. Et non ſumus maiori virtute præditi Rege Dauid, de quo Deus ipſe pronuntiat: *Inueni virum ſecundum cor meum.* Quia omnes cõcupiſcentia oculorum victi præuaricati ſunt, vt audiuiſtis. Poſſem & alios multos in medium producere, qui huiuſmodi præcipitia ruinarum experti ſunt, quorum meminit Scriptura, ſed ſuperuacaneum puto, cùm quotidiana exempla in oculos incurrant. Quanti enim & quales noſtra tempeſtate, quam egregij adoleſcentes Louanij perditi ſunt per malam oculorum cuſtodiam. Ante nos cum iſta tractentur, quare non pertimeſcimus? Quare non coercemus oculos, ne inſpiciãt formas alienas, maximè fœminarum, vnde tam multi perierunt? De carbonibus ſcintillæ diſsiliunt. De ferro rubigo nutritur. Morbos aſpides ſibilant, & mulier fundit concupiſcẽtiæ peſtilentiam. Aculeus peccati eſt forma fœminea. In fœmina nihil eſt aliud, niſi quòd feriat intuentem. Et ſit aliquis ita conſtantis animi, vt non pertrahatur in concupiſcentiam, nunquid euadere poterit mentis inquietudinem? Oculi noſtri portæ ſunt animæ, quæ dum ad omnia patent, omniũ etiam ſpecies ac formæ per eas ingrediuntur ad animam, quæ eius tranquillitatẽ perturbant. Hoc licèt non percipiamus quamdiu in turbis ſum⁹, certè experimur cùm ad ſilentium reuertimur, cùm Deo vacare volumus, in lectione horarũ, in ſacrificio Miſſæ, in ſtudijs, ibi ſeſe offerunt earum rerum quas cõſpeximus ſpecies, nec ſinunt animũ liberè intendere præſentibus. Et fit nec id rarò, vt quod vno momento intrò per viſum hauſimus, vix longo tempore defricare poſſimus. Et ſit aliquis qui nec iſtud incommodi patiatur quod vix puto eſſe poſsibile, quid aliud eſt, quàm curioſitas? omnia velle intueri, videre quis ſit ille, quæ ſit illa, quis habitus, quæ forma, quis inceſſus, &c. Si honeſtatem diligitis, ſi puritatem cordis adamatis, ſi pericula & ruinarum præcipitia declinare cupitis, demiſsis oculis accumbite, Inſigne ornamentum eſt, & ſignum mentis bene compoſitæ, demiſsio oculorum. Demiſsio oculorũ propè res eſt vna (vt ille ait) ſolaq;, quæ poſsit facere & ſeruare beatum. Quod attendens beatus Iob & antè in ſe expertus. *Qui inclinauerit*, ait, *oculos ſuos ſaluabitur*, Fortè iam quærat aliquis. Ergo vis vt vbique demiſſos habeam oculos, nec vnquam quæ alterius ſunt, videam? Dico, Si ex cauſſa, hoc eſt, vt fratris miſeria inſpecta, ipſum iuues, oculos attollas, bene facis: Nã hoc Saluator fecit. Rurſus ſi oculos attollas, vt auxilium poſcas ab alto, bene facis: quia imitaris ſanctum prophetam, qui ait, *Leua-* Pſal. 120.
ui oculos meos in montes, vnde venit auxilium mihi. Sin aliàs, hoc eſt, abſque tua vel fratris neceſsitate hoc agas, non prophetam, non Saluatorem, ſed Euam, ſed vxorem Loth, ſed Dinam, imò potiùs Satanam imitaris. Nemo miretur de digreſsione tam longa, mores exigunt, pericula cogunt hic prolixum eſſe, & niſi vererer offendere caſtas aures, dicerem multa quæ nunc ſilentio premo: Tibi Domine qui habes ſcientiam cunctorum, cognitum eſt quæ, quàm horrenda

da hinc quotidie accidant. Quod meus non dicit ſermo, tuus qui vſque ad diuiſionem animæ ac ſpiritus, compagum quoque ac medullarum pertingit, intus loquatur, & doceat oẽs. Vt ad Euangelium reuertamur.

Quum Ieſus ſublatis oculis vidiſſet ſupra modum numeroſam eſſe multitudinem, & commeatu deſtitui, dicit ad Philippum, *Vnde ememus panem vt manducent hi? Hoc autem dicebat tentans eũ.* Quid ſit tentare dum Deo tribuitur, optimè docet liber Geneſeôs vbi cap. 22. ſic legimus. *Tentauit Deus Abraham, & dixit ad eum: Tolle filium tuum vnigenitum quem diligis Iſaac, & vade in terram viſionis, atque ibi offeres eum in holocauſtum ſuper vnum montium quem monſtrauero tibi. Surrexit Abraham noctu, perrexitq́; cũ filio ſuo ad locum de quo mandauerat Deus, cumq́; poſt iter trium dierum veniſſet ad locum, extruxit altare in monte, & impoſuit filium ſuum, arripuitq́; gladium vt immolaret eum.* Attendite iam ad ea quæ ſequuntur: *Et ecce Angelus Domini clamauit de cælo, dicens: Nõ extendas manum tuam ſuper puerũ. Nunc cognoui quod timeas Dominum, & nõ pepercisti filio tuo vnigenito propter me.* Tentare ergo Dei, eſt arduũ aliquod opus proponere, ſiue etiam graue aliquid & moleſtum infligere, atq; hoc eius rei gratia, vt probet hominem an verè colat Deum, an verè amet Deum, & verè ei obediat.

Sic mandato hoc de immolatione Iſaac probauit obedientiam Abrahæ, quanti Abraham faceret Deum in corde ſuo. Sic cæcitate immiſſa probauit fidem Tobiæ, num in aduerſis etiam immobilis permaneret in timore Domini.

In Euangelio verò præſenti, quęſtione de ſatiãda multitudine propoſita, probare voluit animum Philippi, an verè crederet Chriſtum ex paucis panib⁹ ſatiare tam numeroſam poſſe populi multitudinem.

Sed dixerit quis, cùm ipſe inſpiciat corda omnium, quid opus eſt hic experimento? Experimentum de nobis facit Deus, non quò ipſe diſcat vires noſtras, ſed vt nobis hæc cognita fiant: quãdiu enim tentati nõ ſumus, ignoramus an verè diligamus Deũ, ignoramus an pluris faciamus ipſum quàm temporalia, vitam, vxores, liberos, agros, pecuniam, &c. ſed per tentationem hoc clareſcit. Quod ergo dicitur in Geneſi, *Nunc cognoui quòd timeas Dominũ*, ſic intelligite: Mãdato hoc de immolatione Iſaac, teipſum tibi, & virtutẽ obedientiæ tuæ notam feci orbi. Nunquam tam illuſtris fuiſſet obedientia Abrahæ, nec patientia Tobiæ, ſi tentati non fuiſſent. Iſtud dum bene intelligitur, mirum in modum conſolatur animum hominis, imò gloriari ipſum facit in malis quæ patitur, quia perſuaſum habet illa euenire ad probationem ſui, vt per mala & aduerſa probatus, ipſe ſibi cognitus fiat, & ex cognitione ſui, vel in ſpem aſſurgat, vel ad humilitatem erudiatur. Qui enim re ipſa di dicit per mala ſcilicet & aduerſa quãti faciat Deũ, quòd amore cœleſtium nõnihil ferre poſsit, quamuis durũ & inſuaue, vehementer erigitur in ſpem vitæ cœleſtis, ſperare audet ſe de numero illorũ eſſe quibus in Euãgelio apud Lucam loquitur Saluator. *Et ego* Luc. 22.
diſpono vobis regnũ, ſicut diſpoſuit mihi Pater, vt edatis & bibatis, &c. Sed & is qui experientia didicit, quàm nihil valet pro Chriſto pati, quàm adhuc rudis ſit in rebus Dei, in reb⁹ fidei & religionis humiliat ſe & deſinit alta de ſe ſentire, qui ante magna ſentiebat.

Rogatus itaq; Philippus, quum expenderet quã exiguum eſſet ipſis pecuniæ ſubſidium, adhæc quàm ingens eſſet hominum multitudo, reſpondit, Domine quid quęris de panibus emendis? etiam ſi ducẽtis denarijs emamus panes, vix ſufficerent, non dico ad ſaturandos iſtos, qui iam longa inedia famelici ſunt, ſed vt vel paululũ guſtantes ſinguli, famis periculum effugiant. Vbi Philippus hæc dixiſſet, Andreas frater Simonis Petri aliquãto in fide prouectior ait ad Ieſum. *Eſt hic puer quidã qui habet quinque panes hordeaceos & duos piſces, ſed* hæc *quid* ſunt *inter tantos?* Non omnino diffidebat Chriſtum poſſe augere panes & piſces, ſed ad moderatam portionẽ, ſic vt à pautioribus minus, ex pluribus plus accreſceret. Ieſus vbi ſatis expertus eſt rudes illorum animos, erigere volens ad exſpectationem miraculi, mandauit illis vt populum diſcumbere facerent in gramine. Nam erat illic graminis multa copia, diſcubuit populus. Erant autem ferme quinque milia. Acceptos ergo quinque panes hordeaceos, Ieſus poſtquam ex ſuo more gratias egiſſet Patri, fregit, tradiditq́ue diſcipulis, vt diſtribuerent populo. Iam quod fecerat de quinque panibus, idem facit de duobus piſcibus, diſtribuens diſcipulis, ac inter diſtribuentis manus ipſius arbitratu creſcebat obſonium, quantum ſciebat omnibus ſaturandis ſuffecturum, etiam vſque ad largam redundantiam. Quum iam multitudo cibo repleta eſſet, quò certior eſſet miraculi fides, ne quis præſtigiũ aut imaginationẽ cauſaretur, dixit diſcipulis ſuis. Colligite reliquias conuiuij, ne quid pereat. Tantũ autem reliquiarum cõpertum eſt ſuperfuiſſe ſaturis omnib⁹, vt ex his impleti ſint cophini duodecim. Porrò qui ſaturati fuerant, quum nõ ignorarent, non repertos fuiſſe niſi quinque panes eosq́; ordeaceos & duos piſces, iamq́; tantùm viderent cophinorũ ſupereſſe, cœperunt magnificare, & magnificè prædicare de Ieſu, dicentes, hic

eſt verè propheta ille iam diu expectat', qui venturus credebatur in mundum.

Multa ſunt in ſacra Scriptura, quæ animũ hominis excitant ad ſua, vbi neceſſe eſt, alijs libenter impartiendũ, ſed neſcio an aliquid efficacius quàm factum pueri huius Euangelici, qui cùm quinq; tantùm panes & duos haberet piſces, eſſetq; in deſerto vbi fortè nec ipſi ſoli ſuffeciſſent, libenter tamen totum commeatum ſuum in vſum contulit aliorum. Quid hic dicturi ſunt illi, quibus opes maximæ ſunt, quibus ampliſsimi theſauri, quibus arca plena eſt auro, nec tamen quidquam largiuntur indigentibus? Sed & illi qui largiuntur quidem, ſed illiberaliter & parca manu? Habitant in vicinia mea honeſti homines, habent prolem multam, pecuniarum nihil, victum conquirunt quotidiano labore, contingit incidere in morbum, non habent amicos, patiuntur magnã inediam: audio illud, mittò ſamulum, do quinq; vel ſex ſtuferos, quid eſt? quid quinque ſtuferi vbi tam numeroſa proles? & tanta indigentia? non panis in domo eſt, non obſonium, nõ ligna veſtes, vetuſtate detritæ ſunt & laceræ, tectum perſtillat, vt cætera taceam, obſecro quid iuuare hic poſſunt quinque ſtuferi? ſi verè & ex animo illis cõpateris reclude theſauros tuos, mitte aliquot aureos, ſentiant beneficium tuum miſeri. Sed ſi dixeris, Si hoc modo egero, ipſe poſtea indigebo. Non ita ſecum cogitabat hic puer Euangelicus. Non dicebat Andreę, in loco ſum deſerto, præter quinque panes & duos piſces, nihil habeo, illos ſi dedero, ſamis periculum ipſe incurram, non hoc dicebat, ſed mox libens admodum totum cõmeatum dedit. Et audiſtis in quãtam copiam exilem illum commeatum quinque panum, & duorum piſcium auxerit Domini benignitas, augebit & veſtra bona, ſi largiter ſuppeditaueritis pauperibus ea quibus opus habent. Hoc docet Euangelium: & luculentiùs Paulus in poſteriori Epiſtola ad Corinthios. cap. 9. vbi cùm dixiſſet, largam eſſe oportere in pauperes beneficentiam, mox ſubijcit. *Qui autem adminiſtrat ſemen ſeminanti, & panem ad mandutandum præſtabit, & cætera.* Quibus verbis præoccupat timidas cogitationes mortalium: videbat quoſdam ita reſpondere poſſe. Perſuadere nobis conaris, vt liberaliter noſtra conferamus in pauperes ſanctos, non parcè aut coactim: admittimus exhortationem, ſed ſi hoc egerimus, ipſi indigebimus. Hoc ergo amouet Apoſtolus. Non eſt, ait, vt vobis motuatis, magno cùm fœnore veſtrum ad vos redibit beneficium. Faciet Deus vt vobis & ſemper ſuppetat panis, quãtum ad vſum vitæ ſatis eſt, quoque ſubinde poſsitis ſanctorum inopiæ ſuccurrere, multiplicabit ſementem veſtram, ſimulq; augebit prouentum veſtræ iuſtitiæ, vt omni virtutum genere locupletemini, ſemperque proficiatis in omnem animi ſimplicitatem atque candorem. Poſtremò & hoc docet Euangelium. Si verè & ex animo quæſierimus Dominum, non patietur nos perire inædia, etiam ſi fuerimus in deſerto. Vidiſtis in iſtam multitudine, ſequuti erant Dominum ob cauſas quas diximus procul in loca deſerta, cumq; cibariorum laborarent penuria, benignitate ſua pauit eos Dominus, atque hoc vſque ad largam redundantiam, quod & aliàs ipſum feciſſe legimus in Euangelio, nec in E- Exod.16.c. uangelio ſolum, ſed & in veteri teſtamento, Nota eſt hiſtoria de filijs Iſrael paſtis mãna in ſolitudine annis quadraginta. Nota eſt & hiſtoria Danielis, cui modo adeò mirabili prandium miſit in lacu leonum. Sed & Heliæ, quẽ diebus aliquot pauit per coruum. Et ſi nihil omnino huiuſmodi exhibitum eſſet, habemus promiſsionem certiſſimam apud Matthæum, cùm dicitur: *Primùm quærite regnũ Dei, & cætera omnia adijcientur vobis.* 3.Reg.17.a. Confirment hæc ſpem noſtram, & omnem ſollicitudinem noſtram in Deum proijciamus, quoniam ipſi cura eſt de nobis. Ipſi honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

IN DOMINICA PASſionis Homilia ſuper Euãgelium.

EVuãgelium præſentis diei deſcribit Iohan. cap. 3. de quo exactè ſingula diſſerere, non vnius horæ opus eſt, quare pleraq; leui brachio percurremus, nihil tamen intactum relinquemus. Tria autem potiſsimùm explicabimus, qualis debeat eſſe prædicator verbi Dei, quo ſymbolo agnoſcantur Filij Dei, quid boni pariat obſeruantia mandatorum Dei, Oremus Dominum, vt cùm fructu, quod concepimus eloquamur. Aue Maria.

EXordium Euãgelij hoc eſt: *Quis ex vobis arguet me de peccato? ſi veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?* Ioan. 8. f. Verba ſunt Saluatoris ad Scribas & Phariſæos hoſtes ſuos infeſtiſsimos: Iam annis aliquot verſatus ſum inter vos (ait) in tẽplo, & in ſynagogis docui ſtudioſè obſeruaſtis me, deprehendiſtis in dictis meis vllũ mendaciũ? deprehẽdiſtis in factis vllum crimẽ: ſi nemo eſt ex vobis omnibus qui peccatum vllum poſsit impingere mihi, ſi nemo eſt qui quicquã in mea do-

ctrina

ctrina conuincere queat, quòd à rectò veroq; diſsideat, quare nō creditis mihi. Grādis fiducia: non ignorabat Saluator quales erant Scribæ, quales erant Phariſæi, quā pleni innidia, quàm pleni malitia, quàm iniqui ſibi & infenſi, tamen hos cōpellans ait, *Quis ex vobis arguet me de peccato?* Talē eſſe oportet concionatorem inculpatæ vitæ: Ad eum enim pertinet qnod Eſaiæ. 58. dicitnr. *Clama, ne ceſſes, quaſi tuba exalta vocem tuā, & annuncia populo meo ſcelera eorum & domui Iacob peccata eorum.* Non ſatis eſt ex ſuggeſtu populo proponere miſericordiam, & iuſtitiam Dei, docere in quibus rebus ſitus ſit cultus Dei, qnà ratione continget remiſsio peccatorum, non ſatis eſt Euangelium aliquod, aut epiſtolam explanare, & dicere quibus vitijs laborabant homines quando Ieſus prædicabat, quando ſcribebat Apoſtolus. Imprimis oportet concionatorem aduertere ſeculum ſuum, quibus ſtudijs homines ſui temporis teneantur, quid amēt, quid timeant, quid ſectentur, quo perſpecto, clarè proponere & magna fiducia ſpiritus conſtantia ac vehementia damnare oportet mores præſentes: hoc concionatoris munus eſt.

Id autem quomodo faciet is, qni eiſdem vitijs inuoluitur, quibns alij? Qua fronte dicam contra luxum menſarum, quem maiorem hodie video apnd clerum, quàm vulgus, ſi ipſe ſectetur prandia & conuiua? qua audacia reprehendam eos, qui videri volūt ieinnare, & interim veſperi proponi ſibi faciunt, non dico reliquias prandij, ſed varia bellaria, delicata vina, quib⁹ tam largè vtuntur, vt ſi vel toto die nihil guſtaſſent, ſatis eſſet ad vitam ſulciendam, qua inquam audacia reprehendam eos, ſi ipſe ſimilis ſum eorum: & ſum adeò impudēs, vt hoc audeam: nonne qui præſentes eſtis dicetis mihi: Medice cura te ipſum? quanta audiuimus te dicentem, videamus & facientem, & tum adhibebimns tibi fidem.

Prima ergo cura concionatoris (quod & alias me dixiſſe memini) verſari debet circa mortificationem ſui ipſius, non ſolùm à crimine liberum eſſe oporter, ſed talem omnino præſtare ſe debet, vt dicere poſsit, quis ex vobis arguet me de peccato? Non ignoro præſentem hāc vitam non tranſigi ſine peccato: nam ſcriptum eſt, *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipſi nos ſeducimus*, duci tamen vita præſens poteſt abſq; craſsis illis venialibus & pinguibus peccatis, quæ apud homines etiam reprehēſione dignum faciunt. Ab huiuſmodi purum ſe ſeruare debet, cui concionandi munus incumbit: Et qui talem ſe præſtat, ille demum cum fiducia loqui poteſt. Non tamen hæc res con-

1. Ioan. 1. c.

cionatorem abſoluit: præter puritatem vitæ in concionatore requiritur eruditio: videas namque pleroſque vitæ inculpatæ prorſus, veros contemptores ſui & mundi, feruētes in rebus Dei, qui omne ſtudium huc cōferunt, vt negocium Euangelij promoueant, parum tamen proficiunt: qui eruditione deſtituuntur, non plenè didicerūt qnid complectatur beneficium Chriſti, non ſciunt quibus rebus conſtet iuſtitia, neſciunt quorſum adhibentur opera noſtra, ignorant virtutem fidei, & qnia iſta ignorant, frequenter fatua loquuntur. Quod licet vulgus freqnenter non aduertat, aduertunt tamen qui docti ſunt, apud quos eorum perit auctoritas, vt & quæ rectè dicunt, non æſtimentur. Studere ergo oportet concionatorem, ſine ſtudio non peruenitur ad ſapientiam, ſine ſtudio peruenire non poteſt mens quò tendit: Nec ſtudere ſolùm oportet, ſed & orare, imò plus orare quàm ſtudere, quia plus hac in re valet oratio quàm ſtudium: qnod vtinā tam eſſet perſuaſum omnibus, quàm verum eſt. Videas pleroſque (quod cum lachrymis dicendum) preces quas horarias vocamus maxima cum celeritate, haud ſecùs ac ſi flagello à tergo vrgerētur percurrere, quos dum rogas, quare id faciant, dicunt, concionandum eſt, diſputandum eſt, prælegendum eſt: hoc autem præſtare non poſſumus abſque multo ſtudio: quo igitur liberiùs vacemus ſtudijs expedimus nos ab horjs: Heu rem indignam. Attendite parum qui eiuſmodi eſtis, ad ea quę dicam, imò reſpondete mihi ad ea qnæ proponam: Nónne omnis ſapientia à Domino Deo eſt? ac tantum intelligit quis quantum Deus dat, & non plus? Deus autem nónne his potiſsimùm ſuggerit ſpiritum intellectus & ſcientiæ, qui illum continuis precibus, puris votis ambiunt, flagitant, & depoſcunt? Res apud me certa eſt, ſi aliud vos ſentitis, agite, quid virum illum cuius ab ore dulcis vti mel fluit oratio, ſanctum dico Bernardum ad tam ſublimen diuinorum cōgnitionem euexit, ſi non oratio? Quid beatum Frāciſcum, de quo illius tēporis Theologus non minùs verè, quàm ſcitè dixit, huius ſcientia inſtar aquilæ, pennis in ſublimè fertur, noſtra verò graditur in terra, huc perduxit, ſi nō oratio? Vterq; oratione obtinuit Deum habere doctorem, ille erigebat ipſis aurem, hoc eſt, auſcultare iubebat quotidie, & ipſi eum audiebant tanquam magiſtrum: propterea & multò fœliciùs concionabantur, quàm nos facimus hodie, qui omnia haurimus ex libris.

Sed ad inſtitutum renertamnr: oportet (dicimus) concionatorē imprimis vitæ eſſe inculpatæ, deinde eruditum: alterū ſi deſit,

parum

parum proficiet concionibus ſuis. Vtrunq; ſi adſit, ſi non credatur ei, ipſi videriot auditores, quod cócionatoris eſt, exhibuit: hoc eſt quod ait Saluator: *Quis ex vobis arguet me de peccato? ſi veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?* Nihil quod in bono cócionatore requlritur, in me deſiderare poteſtis, ſi vitam ſpectatis prorſus integra eſt: ſi doctrinam, & illa ſana eſt: quapropter nihil prætexere valetis perfidiæ veſtræ: vel ſi habetis quod prætexatis, dicite, Illisque tacentibus, perfidiæ cauſſam ipſe eis aperit: Quod (ait) diffiditis ſermonibus meis, non hinc prouenit, quòd in me aliquid deſideretur quod boni concionatoris eſt, ſed quia in vobis deſideratur, quod bonorum auditorum eſt, hoc eſt, non amatis veritatem, atque hæc res arguit vos non eſſe ex Deo: Nã quiſquis ex Deo prognatus eſt, is vt germanus filius verba Dei audit libenter. Verbum Dei, verbum veritatis vocat: nam quidquid verũ eſt acrectum, id à Deo profectum eſt. Quare quod Comicus ait: Veritas odium parit, verum nõ eſt niſi ad hos ſolum referamus qui prognati ſunt ex diabolo, qui illius ingeniũ ac indolem ſpirant, quales timeo etiam multos habet religio Chriſtiana. Quiſq; ſe examinet: dicet vobis quiſpiam cur⁹ Dominus cor mouit, vitia & defectus veſtros, ſi nõ ſeratis monentẽ, ſi ringamini inuidia aduerſus eum, ſi murmuretis non ex Deo prognati eſtis, ſed ex diabolo, huius germani filij eſtis. Res eſt certa, planè id cõcludit ſyllogiſmus quo vtitur hic Saluator aduerſus Iudæos: *Omnis qui ex Deo eſt, verba Dei audit, vos non auditis, ergo ex Deo non eſtis. Qui ex Deo eſt*, (inquit) *verba Dei audit*, inter cætera hoc præcipuum ſymbolum eſt quo agnoſcuntur Filij Dei: Et quia multi malè quod dicitur intelligentes falſò ſibi blandiuntur, genus ſeſe eſſe Dei, ſententiam hanc Saluatoris craſsiùs explicare lubet. Imprimis audire verbum Dei, non hoc eſſe quod vulgus intelligit, nimirum concioni intereſſe, quæ dicũtur, aurib⁹ corporis percipere, hinc diſcimus quòd Scribæ & Phariſæi cum quibus negotium eſt Saluatori in Euangelio, quos negat audire verba Dei, concioni Chriſti intererãt, quæq; ab ipſo dicebantur, arrectis auribus excipiebant. Quare ſeipſum paralogizat, qui ita paralogizat: Dominicis atque alijs diebus ſacris, quibus habetur concio, audio verbum Dei (intelligite vulgi more) igitur ſum prognatus ex Deo. Eadem ſiquidem argumentandi ratione turpiſsimum aliquod ſcortum, aut impurus leno, quem conſtat ad corpus diaboli pertinere, colliget genus ſe eſſe Dei, imò maga aliqua ſeu venefica, cùm id hominũ genus verba Dei ſubindè audiat. Sed nec hoc quod in aure ſonat, mente percipere eſt audire verbum Dei ſi nihil aliud accedat, æquè atq; prius illud certum eſt: cùm videamus haud paucos, qui manifeſtè ingenium diaboli, ac indolem ſpirant, ſubtiliſsimè de ijs quæ in concionibus audierunt diſſerere. Verùm ſi neque hi neque illi, qui tandem dicendi ſunt audire verbum Dei? dicam paucis illi ſanè qui veritati, ſiue per auditum, ſiue abſq; medio auditu, ſacratiori modo perceptæ ſauent, obtemperant, ac morem gerunt, hoc eſt, qui id quod in concionibus audiunt, vel quod per ſe in ipſorum mentibus loquitur ſpiritus, tota animi adhæſione amplectuntur, ſiue ipſis hoc aduerſum fuerit, ſiue non: ſiue durum, moleſtum, ac difficile, ſiue non, nihil morantur, tanti apud eos eſt veritas. Si nõdum quid velim ſatis aſſequamini, ex eo quod ſubijciam intelligite: Eſt adoleſcens cui parentum diligẽtia duo, tria vel quatuor obuenerunt beneficia, ſeu canonicatus, audit fortè in concione hanc reprehendi, quam ad hoc vſq; tempus licitam ſibi putauit pluralitatem, nihil triſtatur ob auditum verbum, imò gaudet, imò exultat ſe in cognitionem veritatis deueniſſe: nec mora, arripit calamum, ſcribit literas, liberari vult à beneficijs, nec ceſſat donec res perficiatur. En verum auditorem, en verum auſcultatorem verbi, adeoque verum ac germanum filium Dei. Quis det nobis talem mentem? Quis det nobis talem animum? quis nobis det cor paratum in omnem euentum, quò vocat verbum Dei? quò inuitat ipſa veritas? quis det? quis inquam det? certè nemo poteſt niſi ſpiritus Chriſti.

Vtinam ergo illabatur mentibus noſtris, atq; efficiat nos veros auditores verbi Dei: ſine hoc quotquot ſumus auerſamur veritatem: propterea vos non auditis ait Chriſtus ad Iudæos, quia ex Deo non eſtis, hoc eſt, non eſtis participes ſpiritus. Ad quæ verba illi (vt ſolet hominum malicia ad inſana maledicta confugere) reſpondent: Nónne bene dicemus nos, nónne bene pronunciauimus, id quod nũc re declaras, & cõprobas noſtram de te ſententiam, quòd Samaritanus ſis, ac dæmoniũ habeas? quomodo Iudæus videri velis, & Deum Patrem iactas.

Ad tam inſanam calumniam quid reſpõdit clementiſsimus Ieſus? Ad Samaritani conuitium, quanquam magni probri loco habebatur, tamẽ quoniam nihil erat aliud, quàm impotentis iræ maledictum, perinde quaſi fungum illum vocaſſent aut balbum, nihil omnino reſpondit: ſed ad dæmoniaci vocabulum intentatum, reſpondet, ſed ita vt non redderet maledictum quod in illos meritò poſſet retorqueri, ſed manſuetudine depellat à ſe: Nos interim docens, vt quo-

vt quoties agitur de gloria Dei, quoties aduerſus impios defendenda eſt Euangelica veritas, vehementes ſimus, & acres: Quoties verò nos ipſi conuitijs inceſsimur, lenitatẽ præſtemus, vt nec ad omnia reſpondeamus, ſed ea tantùm à nobis depellamus, ad quę ſine periculo fructus Euangelici non poſſemus obticeſcere. Referebat autẽ hoc ad fructum Euangelicum, vt intelligeret populus Chriſtum quidquid ageret, non authore dæmone, ſed Deo Patre authore agere. Mihi inquit cum nullo dæmone commercium eſt, nec ideo me iacto de Patre Deo, vt ex mendacio mihi gloriam conciliem, ſed vt per me Pater apud homines glorificetur: Vos autem cum gloriemini verbis eundem Deum eſſe patrem, tamen me probris afficitis qui nihil aliud quæro quàm gloriam illius, cuius vos cultores videri vultis. Ego quidem vt non ſum affectator meæ gloriæ (quanquam gloria mea Patris eſt gloria:) ita non ſum vltor meæ contumeliæ: nec ob id tamen exiſtimetis vobis impunè fore quòd me probris afficitis, eſt enim qui & quærit gloriam meam, & contumeliam vlciſcatur, ni reſipueritis. Amen amen dico vobis, ſi quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum: nihil proderit vobis generis veſtri author Abraham, nihil Deus Pater veſter vt verbis gloriamini. Illud pro certiſsimo habetote, ſi quis obtemperauerit ſermonibus meis, quemadmodum frequenter dixi, mortem non videbit in æternum.

Mirari hic ſatis nequeo ſocordiam noſtram, ille qui eſt veritas, & prima & ſuprema qui ſicut falli neſcit à quoquam ſic nec fallere, dicit: *Si quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum*, nec ſimpliciter, ſed magna cum aſſeueratione dicit, nec tamen credimus ei, nõ credimus inquã: quis enim obtemperat verbis eius? quis ſermonibus eius acquieſcit? quis non magis mundum audit quàm Chriſtum? Sed dicitis quæ hæc conſequentia? nõ obtemperamus verbis eius, ergo non credimus? Audite, ſi Cæſar aut alius potens Princeps polliceretur ſingulis veſtrum quotannis ſe daturum decem milia ducatorũ, hac lege & conditione, vt vna aut altera hora per diem ipſi vacaretis, agite, nónne lubenter acquieſceretis? nónne lubenter hoc quicquid eſt oneris ſubiretis? & præſtaretis quod cupit? Audire videor conſonas voces omnium, lubenter. Quid autem ſunt decem milia ducatorum? Imò quid totus hic mundus diuitiarum eſt, collatus cum eo quod hic promittit Chriſtus? Si ergo creditis, quare non facitis pro tanto bono aſſequendo quod facitis pro vili adeo præmio? *Si quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.* Quid eſt mortem non videbit in æternũ? perẽniter viuet, Quid melius vita? quid præſtantiùs immortalitate? quare non trahimur tantæ rei pollicitatione? Omnis defectus hic eſt, quia non credimus, id eſt, non exercemus nos cogitationibus fidei, non perpendimus cum animis noſtris quid ſit mors, de qua loquitur: quid vita huic oppoſita, quantũ bonum ſit immortalitas: quòd ſi faceremus, fieri non poſſet, quin vehemẽter afficeremur, traheremur, inflãmaremur. Iudæi & craſsi erant, & carnales, quòd dictũ erat de vita animæ, de vita corporum interpretantur: & quòd dictũ erat ad illos erudiendos, ſeditioſè deprauant ad contumeliam patriarcharum, vndiq; ſtudẽtes aliquid inuidiæ conflare Domino Ieſu apud multitudinem. Reſpondẽt aũt in hunc modum: ex illo tuo ſermone certiùs etiã cognouimus te dæmoniacum eſſe, furioſum, ac lymphatum, qui hoc promittis ſeruantibus tuum ſermonem, quod nec laudatiſsimis contigit patriarchis. Abrahæ locutus eſt ipſe Deus, loquutus & prophetis, obtemperauerunt illi verbis Dei, & nihilo ſecius mortui ſunt omnes, & tamen promittis immortalitatem ijs, qui ſeruauerint ea quæ doces? Nunquid tu maior Patre noſtro Abraham? nihil ille tale auſus eſt polliceri cuiquam, nec prophetæ. Quid tibi arrogas? anteponis te prophetis & Abrahæ? & quòd Dei eſt polliceris? Deum te facis.

Ad hæc Iudæorũ tam inſana conuitia mãſuetè reſpondit. Ego inquit nihil arrogo mihi falsò, etenim ſi more hominum captarem gloriam meam apud homines, mendax & inanis gloria mea eſſet, & ſi gloriã affectarem, non eſſet opus apud homines illam venari, Eſt enim pater vnde proficiſcitur omnis vera gloria, qui me glorificat, & ſi vultis ſcire quis ſit ille pater meus, is ipſe eſt, quem vos iactatis vobis quoq; Deum eſſe ſimul & Patrem, quẽ vt falſa religione colitis, ita falſò vendicatis vobis illius notitiam egu verò noui eum, & ſi negem me noſſe illum, tam ſum futurus mendax quàm vos eſtis, vanò profitentes vos ſcire Deum cum Deũ ignoretis. Ego enim (inquã) qui verus Filius eius ſum, noui eum, & quicquid ille mihi mãdat ſeruo. Porrò quòd ſine fine iactitatis Patrem Abraham, ſcire vos volo, quòd Abrahã quẽ vos miramini potiùs quam imitamini, quãtus quantus fuit, tamen exultauit, ſibique fœlix eſt viſus, ſi cõtigiſſet, videre diem meum, & vidit quod optauit, & magnopere gauiſus eſt. Hoc ænigmate Ieſus ſignificauit Abraham cùm pararet immolare filium ſuum Iſaac, per prophetiæ ſpiritum vidiſſe Dominum Ieſum, in mortem crucis à Patre traden-

tradendum pro mundi ſalute, nec tamē ob mortem interiturum, ſed poſt triduum ad immortalitatem reuicturum. Hoc tantum myſterium non intelligentes Iudæi, rurſus carnalem ſenſum calumniantur, nihil aliud ſuſpicantes Ieſum eſſe quàm hominem, nec antè fuiſſe quam de Maria naſceretur: Nondum inquiunt annos natus es quinquaginta, & Abraham ante tot ætates mortuum vidiſti? Tandem Dominus Ieſus veluti prouocatus eorum conuitijs, ſubaperit diuinę naturæ ſcintillam, iuxta quam non nouit tempus neque ſecula. Illud inquit etiam atque etiam confirmo vobis licet nondum credituris, antequam Abraham fieret, ego ſum. Ad hanc vocem veluti palàm blaſphemam, quòd homo mortalis videretur æternitatē ſoli Deo competentem ſibi arrogare, nō amplius temperauerunt à manibus, ſed ſublatis lapidibus aggreſsi ſunt cum ſaxis obruere. Ieſus autem ſubduxit ſeſe illorū furori, & clanculum egreſſus eſt templum, ipſi honor in ſecula, Amen.

IN FESTO ANNVNCIationis Beatæ Mariæ, Homilia.

Eſai. 7. a. *Domine in cælo miſericordia tua, & veritas tua vſque ad nubes.*

QVi linguæ Hebrææ periti ſunt ſciunt literam ב beth dum ſeruit, varia habere officia: vt quamuis frequentiſsimè in vel cum ſignificet, interdum tamen hoc valere quòd vſq; ad, quēadmodum hoc loco, *Domine in cælo miſericordia tua*, hoc eſt, vſque ad cœlum miſericordia tua, quòd declarant verba ſequentia, *Et veritas tua vſque ad nubes*, Senſus eſt: Miſericordia tua maxima eſt, & ampliſsima: vſque ad cœlos protenditur. Et veritas tua vſque ad nubes, hoc autem quid ſit, exponunt ſequentia. Iuſtitia tua ſicut montes Dei. Hebræi cum volunt aliquid eximij ſignificare: nomine Dei id exprimūt, vt cedros Dei pro cedris altiſsimis dicunt, quemadmodum in Pſalmo, 79. *Operuit montes vmbra eius, & arbuſta eius cedros Dei.* Sic hoc loco: Iuſtitia tua ſicut montes Dei, Iuſtitia tua à qua diceris iuſtus in promiſsis ſeu verax, maxima eſt, excellentiſsima eſt, excedit montes altiſsimos, ad nubes vſque protenditur. Hāc Dei miſericordiam pulcherrimè proponit præſeotis diei Epiſtola. Iuſtitiam autem ſeu veritatem iucundis admodum verbis exponit Euangelium, de vtraq; in præſenti concione diſſeremus. Oremus Dominum vt poſsimus ſalubriter.

EPiſtola ex cap. 7. Eſaiæ deſcripta incipit hoc modo. *Dixit Dominus ad Achaz, pete tibi ſignum, &c.* Quæ vt meliùs intelligatur, paulò altiùs repetam hiſtoriā. Cùm audiſſet Achaz regem Syriæ, & regem Samariæ iuncto venire exercitu ad expugnādum Ieruſalem, vehementer, exterritus eſt, pertimuitq;: cumq; penitus iam deſperaret, miſit ad eum Dominus prophetam ſuum Eſaiam qui hæc ei diceret. *Noli timere, & cor tuum ne formidet, à duabus caudis titionum fumigantiū iſtorum.* Duo iſti reges, rex Syrię, & rex Samariæ, quos tantopere formidas, non præualebunt, defendam te & populum tuum, atque ipſos & omnem eorum potentiam delebo & quidem breui, vnde eos caudis comparo titionum qui citò extinguuntur, hæc dicēte Domino per Prophetam, Non credebat Achaz, vnde adiecit & ait, *Pete tibi ſignū, &c.*

Quia tibi videtur difficilè, quòd duo regna potentiſsima breui tempore finienda ſint, & tu cum populo tuo de magno periculo libereris. *Pete tibi ſignum.* Si nudis verbis non credis, pete tibi ſignum, vt cum acceperis, credas futura quæ dixi. Vis vt ſcindatur terra, & grandi hiatu inferi pateant? an vis vt aperiantur cœli, & inſpicias quæ clauſa ſunt? hoc eſt quòd dicit, *Siue in profundum inferni, ſiue in excelſum ſuprà. Et dixit Achaz. Non petam ſignum & non tentabo Dominum.* Quòd dicit, videri poſsit ex humili ſpiritu proficiſci, & hunc habere ſenſum, Credo verbis tuis abſque omni ſigno. Sed quia conſtat impium fuiſſe Achaz, & ad alios deos receſsiſſe, non humilitatis eſt, ſed ſuperbiæ, hypocriſis eſt. Si affectum cordis aperuiſſet, quem celabat, dixiſſet. Et ſi ſignum daret, non crederem edoctus prioribus bellis. Ipſo perſeuerante in impio affectu, ſermo propheticus ad domum Dauid conuertitur. Quia tu Achaz perſeueras in impio affectu, te omiſſo mouebo populum. Nunquid parum vobis eſt moleſtos eſſe hominibus, quia moleſti eſtis & Deo meo? Hactenus moleſti fuiſtis hominibus, ſiue prophetis, quorum dicta irridetis, atque hoc vobis ſatis nō eſt, moleſti eſtis & Deo. Tales vos exhibetis erga ipſum, quales hactenus vos exhibuiſtis erga Prophetas, quos contempſiſtis & irriſiſtis. Idcirco faciet Dominus quæ ſequuntur. *Ipſe dabit vobis ſignum: Ecce virgo concipiet & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel. Butyrum & mel comedet, vt ſciat reprobare malum, & eligere bonum.* Exſpectabatur ſignum quòd duo iſti reges non vincerent: quòd autem hic dicitur: *Ecce virgo concipiet & pariet, &c.* nihil ad rē pertinet, cùm multò poſt bellum Syriacum euenerit. Nam

inter

Nam inter victoriam Achac promiſſam, & hoc ſignum præſtitum, fluxerunt anni circiter. 767. Quare ergo hic inſeritur?

Certè lectori qui in gentilium tantum ſcriptis verſatus eſt, mirum videri poteſt, quare iſtud fecerit Eſaias, quare in media rei bellicæ mentione Virginis parituræ & Emanuelis meminerit, ſed qui nouit Prophetarum omnia eſſe plena inuolucris, & ipſos ſub rebus temporalibus geſtis aut gerendis Eccleſiæ deſcribere Sacramenta, nihil mirabitur. Quidquid enim de bello Syriaco, & populi liberatione hic dicitur, cauſa Emanuelis, & de humani generis liberatione dicitur. Propterea in media hiſtoria ſubitò & præter expectationem lectoris ad rem typo ſignificatam tranſit, & quòd maximè mirandum, facit id per notam illationis. *Propter hoc*, inquit, *dabit Dominus vobis ſignum*, vt ſtudio videatur Spiritusſanctus voluiſſe offendiculum ponere carnalibus Iudæis. Dicit ergo, quanquam populus hic impius ſit & indignus, cui fiat miſericordia: quanquam totus mundus inimicus ſit Deo, nec mereatur vt mittatur Chriſtus, tamen mittam Chriſtum: *Ecce virgo concipiet, &c.* Ecce mittam vobis Saluatorē, non quales hactenus feci, non Gedionē aliquem aut Samſonem, ſed Emanuelem. Naſcetur ex virgine: Verùm egreſſus eius ab initio, & à diebus æternitatis, veſcetur cibis infantium, butyro & melle, quæ humanæ naturæ in eo veritatē arguent, ſed Deus erit. Benè proinde Dauid: *Domine in cœlo miſericordia tua.* An non vſque ad cœlum protenditur, quæ è cœlo Filium Dei promittit, & ijs promittit qui miſericordia prorſus indigni ſunt. Atq; hunc non iam primò, ſed mox ab Adam lapſo promiſit. Scriptum eſt enim in Geneſi in ſerpentis maledictione: *Inimicitias ponam in*
Gene. 3. *ter te & mulierem, ſemen tuum & ſemen illius, ipſa conteret caput tuum*, ſiue iuxta Hebraicū ipſum cōteret caput tuū. Hoc ſemē eſt Emanuel, qui hic de virgine naſciturus promittitur, atq; hanc promiſsionē ſicut miſericorditer humano generi facit, ita & vere præſtitit, & rebus expleuit, quēadmodū videre eſt
Luc. 1. c. in Euangelio, quòd ſic habet *Miſſus eſt Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galileæ, cui nomen Nazareth, ad virginē deſponſatā viro, cui nomen erat Ioſeph, de domo Dauid, & nomē virginis Maria.* A promiſsione ſeminis cuius iam meminimus, vſque ad hanc legationem fluxerunt anni. 5199. in tam longinquum tempus promiſsio hæc extracta eſt, quia ante Mariam nulla inuenta eſt mulier, quę hoc munere fungi voluerit, eſſe ſcilicet mater Dei, Omnes eſſe matres hominum voluerunt, omnique mentis ardore concupierūt & quæſierunt de hominibus parturire, homineſque hominibus parere. Quia fortè obſcuriùs hoc dictum eſt, dicam clariùs. Voluit Deus Filium naſci ex Virgine, hoc æternū ipſius fuit decretum ex Virgine inquā, non quæ corpore ſolùm, ſed & animo & propoſito Virgo eſſet. Talis ante Mariam nulla fuit: Multæ quidem fuerunt, quæ à viro nunquam cognitæ, vitam finierunt, nullam tamen pro ſua virginitate laudem ſunt aſſequutæ: quia omnes, cùm per ætatem legemque, & parentum arbitrium licuerit nubere, voluerunt & maris amplexu liberos procreare. Mariam non ætas, non lex, non parentes in virginitate tenuerunt, ſed voluntas, ſed amor, & quia inter priores puellas ſola ſe totam Deo conſecrauit, ideò ad huius Virginis ſanctæ maturitatem extracta eſt promiſsio. Rectè proinde canit Eccleſia. *Sancta & immaculata virginitas, quibus te laudibus efferam neſcio: quia quem cœli capere non poterant, tuo gremio contuliſti.* Excitet iſtud in vobis, & ijs qui conceperunt, confirmet virginitatis propoſitum. Res ſancta eſt matrimonium, ſed cum virginitate collatum tantùm cedit, quantum argentum dum auro comparatur. Vnde & peculiare præmium ei decernitur in Apocalypſi: *Vidi*, ait Ioannes, *& ecce Agnus ſtabat ſupra montem Sion,* Apocal. 14. a. *& cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen eius & nomen patris eius ſcriptum in frontibus ſuis: & cantabant quaſi Canticum nouum ante ſedem, & ante quatuor animalia, & ſeniores, & nemo poterat dicere canticum illud, niſi illa centum quadraginta quatuor millia.*

Et oſtendens quo ſuo meritò id eis præ cæteris datum ſit. *Hi ſunt*, ait, *qui cum mulieribus non ſunt coinquinati: virgines enim ſunt: Hi ſequuntur Agnum quocunque ierit*, Sed ſatis de virginitate, reuertamur ad Euangelium. Cùm in ſuo conclaui Maria virgo vacaret rerum cœleſtium contemplationi, quēadmodū virginitas amat ſecretum, ingreſſus Angelus ad eam dixit: *Aue gratia plena Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus.*

Magnifica prorſus ſalutatio: *Aue*, inquit, *gratia plena.* Omnes gratiæ fœminis hactenus ſigillatim præſtitæ, tibi ſunt accumulatæ. Inſignis gratia eſt pulchritudo, decor, & venuſtas corporis, fortitudo ſeu robur, verùm hæc apud homines, non apud Deum quenquam commendat. Neque de hac loquitur Angelus, ſed de ea potiſsimū quæ interioris hominis eſt, hoc eſt, de pulchritudine, decore & venuſtate ſpiritus, quæ ſunt virtutes, humilitas, caſtitas, temperantia, modeſtia, & cætera, his plena fuit ſacratiſsima Virgo. Dominus tecum: Ita eſt tecum, vt cum omnibus hominibus per te pacem inire, caro & frater eorum deinceps

ſemper eſſe dignetur. Et ob hoc eris vnicè celebris, ac laudatiſsimi nominis inter omnes mulieres. *Quae cum audiſſet, turbata eſt in ſermonibus eius.* Quia ipſa nihil de ſe magnificè ſentiebat, ideò turbata eſt facie aſpectuque quaſi ad mœſtitiam mutata. Nô leuiter verbum hoc tranſmittamus. Quis noſtrum ſuis laudibus turbari ſolitus eſt? Quis non exhilaratur? quis non extollitur: quia non rapitur ſupra ſe, ſi laudari ſe audiat? Quantum abſumus ab huius virginis ſanctæ modeſtia. *Turbata eſt in ſermone eius.* Cuius eius? nempe Angeli optimi, quem ſciebat falsò nec velle, nec poſſe laudare. Nô lætamur laudibus hominum, qui præter hoc quòd in laudando ſæpe falluntur, frequenter ſubdolè laudant. Virgo beata ſollicitè cogitabat & in animo ſecum verſabat quid vellet illa tam noua, tamque magnifica ſalutatio. Nos dum laudamur nedum cogitamus an verè laudemur, ſed ad laudes noſtras ſine veræ illæ ſint, ſine falſæ mox in altum tollimur, & animo efferimur. Propterea nihil mirum quòd miſeri maneamus, inopes, & omnis boni indigi. Cùm enim Filium ſuum vnigenitum dederit Deus, quo maius habuit nihil aut charius, quomodo non & cætera daret, ſi verè humiles nos inueniret? Nunc quia ſuperbos cernit & pronos ad elationem, miſericorditer negat, ne ipſa eius dona, altioris nobis fiant occaſio ruinæ. Quum virgo Maria ſolicita de ſalutationis inſolita forma ſecum cogitaret, quid ea vellet, ait ei Angelus: *Ne timeas Maria.* Non vana ſalutatione te demulceo, *Inueniſti enim gratiam apud Deum*, hoc eſt, fauorem eius aſſecuta es, quo te elegit præ cunctis ad myſterium ſacroſanctum expediendum, quòd erat ab exordio ſeculi patribus & prophetis promiſſum. *Ecce concipies in vtero tuo*, ex tua ipſius ſubſtantia, *pariesque Filium*, qui tuus erit Filius, de tua ſubſtantia generandus, *& vocabis nomen eius Ieſum*, quoniam ſalutem adferet toti mundo. *Hic erit magnus*, diuinis virtutibus erit modis omnibus maximus. *Et Filius altiſsimi vocabitur*, Reuera erit veraciterque dicetur Dei Filius, non vt cæteri fideles & ſancti per adoptionem: ſed & per naturam & æternam à Patre genituram. *Et dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid Patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Thronum vel ſedem Dauid intelligite non ſenſibile regnum, quale eſt huius mundi, ſed diuinum ſpirituale, cœleſte, quòd ſitû eſt in conſolatione conſcienciarum, in tranquillitate mentis, & pace ſpiritus, de quo dictum eſt: *Regnum Dei inter vos eſt.* (Luc.17.a.) de quo etiam in oratione dominica: *Adueniat regnum tuum*, Oramus non vt mox in cœlum perueniamus, ſed vt cedat regnum diaboli, regnum peccati, & inhabitet corda noſtra Chriſtus per fidem & gratiam ſuâ. Hoc ergo regnum nobiliſsimum non occupabit ſibi mundi præſidijs, quibus regna mundi temporaria rapiuntur? ſed Pater cœleſtis dabit illi regnum Dauid ſacrum, æternum, perfectû, & cœleſte, ac ſic regnaturus eſt in domo Iacob, hoc eſt, ſuper veros Iſraelitas, omnes fideles, & electos in æternum, nec huius regni venturus eſt vllus finis, quemadmodum vaticinatus eſt Eſaias.

Ex his tam magnificis Angeli promiſsis nihilo factus eſt inſolentior virginis animus, nec ex rerum ſublimitate concepit diffidentiam. Tantùm de virginitatis, caſtæque puritatis adamato theſauro ſolicita eſt, Proinde non poſtulat ab Angelo ſignum, quêadmodum fecerat Zacharias, ſed tantùm modum rei gerendæ verecundè ſimul, & prudenter quærit ex Angelo cognoſcere, reſpondens in hunc modum: Quo nam inquit ratione fiet, vt pariam Filium, quandoquidem ita deſponſa ſum viro quo cû nunc viuo, vt mihi tamen cum eo non ſit conſuetudo connubialis? Placet enim vtrique caſtitas, & hanc fœlicitatem nobis, ſi liceret, cuperemus eſſe perpetuam. Docet igitur modum Angelus, & de virginitate ſcrupulum eximit virginis Spiritusſanctus, inquit ſuperueniet in te. Nihil hic o virgo geretur iuxta communem naturæ curſum, cœleſtis erit partus, ex cœleſti peragetur opifice, cótingit tibi fœliciſsima fœcunditas abſque vllo virginitatis detrimento. Non erit opus ad diuinum conceptum vllo viri mortalis ſemine, ſed Spiritusſanctus cœlitus illabetur in te inque tuo vtero, velut in officina cœleſti, ſacri fœtus mirabile opificium peraget, ac pro mariti corporali amplexu obûbrabit tibi altiſsimus, ſic immenſam virtutem ſuam ad humanæ naturæ modum attemperans, vt congreſſum ſuſtinere poſsit. Vbi libido intercedit coitu, ibi quòd naſcitur, immundum naſcitur, & peccato obnoxium. Cæterùm quod ex te naſcetur, quoniam ex ſpirituali ſanctiſsimoque complexu Altiſsimi concipietur ex opificio Sancti ſpiritus, qui ſanctificat omnia, mox ſanctû erit vt conceptum fuerit, ac propter corpus humanum de tui corporis ſubſtâtia deſumptum rectè dicetur Filius virginis ac Filius hominis. Cæterùm propter æternam à Patre genituram idem ipſe vocabitur Filius Dei. *Et ecce Elizabeth cognata tua, &c.* Ad tantæ rei confirmationem adijcit exemplû. Elizabeth inquit ſimul Deus dignationis ſuæ miraculum oſtenderat, quæ cùm anus eſſet iam deploratæ ſterilitatis, præter omnem ſpem, præter naturę vires, Deo promittente

tente concepit filium, vt intelligerent omnes nihil eſſe tam incredibile apud homines quòd non præſtet diuina virtus ſi voluerit. His auditis dixit Maria: *Ecce ancilla Domini fiat mihi ſecundum verbum tuum.* Simulque cum dicto peractus eſt inſenſibiliter cœleſtis ille conceptus, tot retrò ſeculis promiſſus. Cantemus igitur iam: Cõfiteor tibi Domine, quoniam iratus eſt mihi, conuerſus eſt furor tuus, & conſolatus es me. A tempore quo Adam mandatum tuum tranſgreſſus eſt, iratus humano generi promiſiſti quidem Filium tuũ mox ab homine lapſo, ſed dum in longum extrahis promiſsionem viſus es prorſus oblitus miſericordiæ tuæ. Nũc in legatione hac conuerſus eſt furor tuus & conſolatus es me. Ecce Deus Saluator meus, ecce Emanuel iſte, puer hic conceptus hodie in vtero virginis Saluator meus, ipſe diabolo ſpolia detrahet, ipſe iugum oneris eius, & virgam humeri illius, & ſceptrum exactoris ſuperabit in abſcondita manu, quemadmodum olim fecit tempore Madiã. Multa iam quidem incutiunt terrorem peccatũ, lex arguens peccatum diabolus, mors, infernus: verum fretus Emanuele fiducialiter agam, in Emanuele reſpiciens non timebo, quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, per ipſum quidquid formidabile eſt, ſuperare potero. Ipſi acceptum fero quòd in medijs malis fidere audeam, quòd bono animo expectem mortem, quòd fortis ſim aduerſus mundum, carnem, diabolum. Ipſe factus eſt mihi in ſalutem. Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris, abundantiſsimè accipietis conſolationem, & dulcedinem ſpiritus. Diceris in illo die: Confitemini Domino, & inuocate nomẽ illius. Notas facite in populis adinuentiones ei⁹, hoc eſt, molimina eius & ſtudia, opera hæc liberationis & miſericordiæ, quod deſcenderit in vterum virginis, quò impleret promiſſum ſuum. Memẽto quoniam excelſum eſt nomen eius. Ne inquam excidat à memoria beneficium hoc, quia magnum eſt. Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, quia ſeipſum dedit, quò maius dare potuit nihil. Annunciate hoc in vniuerſa terra. Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui ſanctus Iſrael. Hoc carmine ſeu epiphonemate tractatum ſuum de Emanuele, qui cœpit capit. 7. concludit Eſaias, & recitare vobis volui, vt cum propheta diſcatis gratias agere Deo pro beneficio hoc tã memorabili ſuper miſericordia & veritate ipſius: illam in promittendo liberatorem hanc in præſtando declarauit. Ipſi honor & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

DE ASSVMPTIONE D. Virginis, Homilia prima.

Optarem ego Patres talem vobis hodie concionatorem, qualem vetus habuit lex, de quo legim⁹, quòd verbum illius quaſi facula ardebat. Vel ſaltem talem qualem poſteriora tulere ſecula, cuius laus eſt in Eccleſia, quòd ab ore eius dulcis vt mel fluat oratio. Confundar enim ergo dũ altera iam vice locum hunc conſcendo, qui iuuenis ſum pollutus labijs, & non vt ille in medio populi polluta labia habentis, ſed in congregatione conſiſto doctorũ & ſacerdotum Dei & cleri eius. Sed mihi confuſio faciei meæ dummodo impleam ſanctæ obedientiæ mandatum & ille magnificetur qui ſolus potens eſt, magnificetur, inquam, in nobis, ſicut glorioſè magnificatus eſt in Matre ſua, quam terris hodie ſublatam cœlo intulit. Quo triumpho & apparatu, nouerunt quidem cœleſtes illi ſpiritus, & quæ ſpectaculo interfuerunt animæ ſanctæ, ſed ab oculis noſtris abſconditum eſt. Vbi autem peruenerimus ad ſanctam illam ciuitatem, tum qui viderunt annunciabunt nobis. Interim hic in exilio poſiti, quibus itineribus ad tantam gloriam perducta eſt, inueſtigemus, atque id magis fuerit ex re noſtra, vt quá ipſa præceſſerit cognoſcentes, illac & nos greſſus dirigamus, vt ſalubriter quod cœpimus eloquamur gratiã imploremus per ipſam, quæ fontẽ gratiæ mundo effudit, virginem Mariam. Aue Maria.

Itinera per quæ gradiens diua Virgo, cœlos atq; ipſos Angelorum choros hodie glorioſa tranſcendit, ſunt Humilitas, Caſtitas, Charitas. Vt ab humilitate auſpicemur, ſcriptum eſt. Omnis qui ſe humiliat, exaltabitur. *Luc. 14. c. & 18. c.* Via ergo ad ſumma, eſt humilitas: ſed nunquid ad idem ſublimitatis faſtigium euehit humilitas quotquot ipſius ſemitas ingrediũtur? Minimè. Et in promptu ratio eſt, quia non æquè omnes in ijs progrediuntur, & quiſpiam diligẽs ſui inſpector notam incipiat habere miſeriam ſuã, captiuitatem ſuam, fœditatem ſuam, atque ex hac ſui vera cognitione ſibi vileſcere incipiat, hic pedem quidem poſuit in via humilitatis, ſi procul ante ſe videt in eadem via ambulantes alios, illos nimirùm qui non ſolùm miſeros ſe agnoſcunt & peccatores, ſed etiam non refugiunt & haberi tales & dici quales ſe agnoſcunt, imò gaudent vbi ſentiunt, hoc quod de ſe intus habet iudicium, foris

um, foris approbari ab alijs: quòd fit dum deſpiciuntur, contemnuntur, & veluti purgamenta reijciuntur. Multùm hi promouerunt ſed nondum peruenerunt ad ſummũ nondum attigerunt cacumen, vident & ipſi & quidem longe ante ſe alios in multa pulchritudine gradientes, ſanctos videlicet viros ſegregatos à peccatoribus, in virtute conſtitutos ac conſumatos, quos non pondus peccatorum, ſed amor inclinat virtutis, qui cæteris cum præſtent, ſimiles ſe æſtimant cæterorum, nihil præ cæteris ſibi arrogant, infra alios ſe deijciunt: Viri iſti circa faſtigium perambulant. Sed vbi terrarum hos inueniemus. In primis quotuſquiſquæ mortalium eſt qui ſe noſſere velit? Quis non dicit diues ſum, & nullius egeo? cum interim vere miſer ſit & miſerabilis & pauper & cæcus & nudus? Et ſint quantæmuis multi qui nouerint ſe ipſos. Num vnum ex mille reperire poteris, qui talis haberi velit ab aliis & dici, qualis ipſe in oculis ſuis eſt? Audis, Hypocrita es & tua ipſius atteſtante conſcientia es Hypocrita, & ſtatim deijceris animo et vix longo tempore concoquere vales leuè adeò verbum quod ſimul cum dicto in auras euanuit. Audis rurſus ab alijs laudari ſimulatam tuam ſanctitatem et phariſaicam iuſtitiam, & continuo gaudes in ſinu tuo, ſcienſque ac prudens falſum de te approbas iuditium, En humilitas noſtra. Iam ſi vix inuenias qui non in fœcibus ſuis ſibi non placeat, qui non in paupertate ſua diues haberi velit, vbi reperies qui in diuitijs pauperem, in ſublimitate humilem ſe exhibeat? Si inueniantur, nouit Dominus, Audacter audeo dicere, vix Apoſtolos eò deueniſſe humilitatis, præſertim cùm vas illud electionis, quo in ipſo deprimeretur elatio nis ſpiritus, opus habuerit angelo ſe cola-

2. Cor. 12. b phizante. Ne, inquit, *magnitudo reuelationum extollat me, datus eſt mihi ſtimulus carnis meæ, angelus ſathanæ vt me colaphizet*. Verùm ſiue pauci, ſiue multi inueniantur huius viæ viri, ſeu etiam fœminæ, hoc certum eſt, primam eſſe quam nunc prędicamus virginem Mariam. De hac dictum eſt, & verè dictum eſt, quòd fuerit plena gratia, benedicta inter mulieres. Habebat ergo vnde præ cæteris gloriari poterat, ſed nunquid fecit? tantùm hoc abeſt, vt plenitudinem gratiæ ne agnouerit quidem. Vnde audita magnifica

Luc. 1. c illa ab angelo ſalutatione. *Aue Maria gratia plena, cogitabat*, ait Lucas, *qualis eſſet ea ſalutatio*, & quale id eſſet, quod ſibi tribuebatur. Nec plena tantùm gratia, ſed plena quoque Deo fuit. Nam emiſſa voce illa: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum*, impleuit vterum eius, Filius altiſsimi. Sed quid? Nunquid ſicut vterus eius, ita animus quoque intumit in tantæ prolis ſusceptione? Audi quid de ea ſubijciat Euangeliſta. *Exurgens Maria abijt in montana cum feſtinatione in ciuitatem Iuda, & intrauit in Domum Zachariæ & ſalutauit Elizabeth.* En nec corporis teneritudo, nec pondus ventris, nec viæ aſperitas, & montium adſcenſus difficilis, officium in ea impedire potuerunt humilitatis erat quòd inuiſebat Elizabeth, quòd ſuperior veniebat ad inferiorẽ, quòd mater Domini ad matrem ſerui, nec venit tantùm, ſed & manſit cum ea quaſi menſibus tribus. Quid interim agebat? Vtique omni ſedulitate inſeruiebat cognatæ. Venerat propter officium, inhærebat officio. Et vt ſingularem omnino in ea agnoſcas humilitatem, ſcimus quòd aſſurgere ſoleat virtus commendata, commendat eam mirum in modum Elizabeth, miratur humilitatem ſidem prædicat: *Benedicta tu*, ait, *inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. Et vnde hoc mihi vt veniat Mater Domini mei ad me? Beata quæ credidiſti, quoniam perficientur ea quæ dicta ſunt tibi à Domino.* Magna ſunt hæc, nihil tamen magni ob hæc de ſe ſentit virgo beata. Multa tribuuntur ei, ipſa tamen nihil tribuit ſibi, ſed omnem fœlicitatis ſuæ gloriam, & totum hoc quod habet, in eum transfundit, cui vni debet omnia: *Magnificat*, ait, *anima mea Dominum, Et exultauit ſpiritus meus in Deo ſalutari meo. Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ.* Hæc eſt humilitas quàm prædicamus, cui parem non inuenies in terra, ſed nec in cœlo quidem, quippe cùm ipſi etiam Angeli in hoc munere inueniantur omnes inferiores, & propterea minùs admiranda eſt, ſi cum hac, eorum conferatur humilitas. Ex his cócludamus quod Luc. 14. c. & propoſuimus, Oſtendimus ex Euangelio 18. c viam ad ſumma eſſe humilitatem, quia ſcriptum eſt: omnis qui ſe humiliat, exaltabitur. Hoc ſi verum eſt, vt certiſsimè verum eſt: Nónne quò magis quis ſe humiliat, hoc magis exaltabitur? Sic ſanè, Vnde rurſus ſcriptum eſt: *Qui minor eſt inter vos omnes, hic* Luca. 9. f *maior eſt*, Cum ergo D. Virgo omnes omnino non homines tantùm mortales, ſed ipſos quoque beatos Angelos humilitate anteceſſerit, nónne præire debuit & gloria? Debuit certè & præceſsit. Exaltata eſt enim hodie, quemadmodum canit mater noſtra Eccleſia, ſuper choros Angelorum in cœleſtia regna, En quò euehit humilitas. Miramur dum hæc legimus aut audimus, ſed vtinam admiratio excitet amorem, amor adducat æmulationem. Omnes magni eſſe volumus, hic laborat vt fiat canonicus, ille vt præpoſitus, alius vt abbas, quotquot ſumus ad alta adſpiramus. En propoſita eſt hodie via, & ex æquò omnibus propoſita eſt, via in-

quam

quam quæ euehit non ad paruas quales iam commemorauimus dignitates, ſed ad regnum nec qualecunque regnum,ſed ęter num in cœlis. Et via hæc facilis eſt. Quid enim facili⁹ quã deſcēdere? Nec facilis tantũ, ſed & imprimis tuta. Humilias te,nemo inuidet,nemo inſidias ſtruit, nemo malum aliquod molitur. Quis enim ei nocere quærat qui nihil earum rerum,ob quas tumultuatur mundus,ambit? Quis illi inuideat, qui nemini vnquam ſe præponit? amamus, fouemus,amplectimur omnes hominem huiuſmodi. Et cum hæc ita ſint, nos curuæ in terris animæ hac dimiſſa,vias eligimus laborioſas & difficiles, illas nimirum quibus ad diuitias itur, honores, beneficia. Viæ iſtæ difficiles ſunt,quia eleuatæ, ſemper autem aſcenſus difficilis. Nec difficiles tantùm,ſed & plenæ inſidijs,imò vix pedē in eis polueris,& ſtatim exurget qui ex aduerſo ſe tibi opponat,qui litem ſtatuat,qui armata adeóque ærata prece fores pulſet potentum, vt à poſſeſsione te excludat, &(quod omnium infœlicisſimum eſt)vbi ad votum tuum in altum euexerint,ad ima te præcipitant,hoc eſt, ad tartara,ſicut ſcriptum eſt: *Omnis qui ſe exaltat humiliabitur.* Sed omiſsis queri-
Luc.14.c monijs inſtitutum curſum perficiamus, & greſſus hinc dirigamus in viam caſtitatis.

Caſtitatis ſemitæ pulchræ ſunt & amabiles,à terra ad cœlum vſque porrectæ,vndè & certo calle eò deducunt ambulantes per ipſas,ſicut ſcriptum eſt: *Quis aſcendet in montē*
Pſal.23.a *Domini,aut quis ſtabit in loco ſancto eius?* Reſpondet Propheta: *Mundus manibus & mundus corde:* Sic enim habet tranſlatio Pagnini & mirè dixit Propheta, Mundus manibus, & mundus corde,& non modò, mundus corpore & mundus corde, cùm tamen hoc vt putamus ſignificare voluerit, videlicet vt intelligas, quod niſi manus ſolicitè ſeruaueris,& in ſinu quaſi captiuas tenueris, & mundas prorſus à contactibus, diu caſtitas, quæ in carne eſt, tuta eſſe non poterit. Duplicem ergo caſtitatem hoc verſu expreſsit Propheta, carnis videlicet & mentis, Vtraque excellenter viguit in Maria. Si carnis in ea ſpectes caſtitatem, mundiſsima virgo fuit.

Diſcimus hoc ex Euangelio, Mittitur ad eam Gabriel Angelus, qui ingreſſus conclaue primò ſalutat eam,deinde Filium pro-
Luc.1.c mittit dicens: *Ecce concipies in vtero & paries Filium, & vocabis nomen eius Ieſum:* atque vt animum Virginis ad aſſenſum faciliùs inclinet, edocet quantus futurus ſit, quem ex ipſa naſciturum nunciat: *Hic erit magnus,* inquit, *& Filius altiſsimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid Patris eius, et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Quæ obſecro virgo tam caſta,quæ ſpe tantæ prolis non libens virginitatis ſuæ iacturam faciat? Quæ puella ſic maritales abhorrens thalamos, quæ vt mater Dei efficiatur, non pleno corde torum ambiat? At non ita virgo beata, vox eius eſt Quomodo fiet iſtud, quoniam virum non cognoſco? Quonam pacto ait hæc promiſſio,qua Filium mihi polliceris,in me implebitur? ego enim virum non cognoſco.

Quid eſt virum non cognoſco? An hoc videlicet, abſque viro & innupta ſum? Minimè,ſed votum & animi mei propoſitum eſt, virum in æternum non cognoſcere, ne ſobolis quidem deſiderio aut poſteritatis amore. Nam ſi illud prius tantùm ſignificare voluiſſet, nulla erat quærēdi ratio,quo modo id fieret: & cauſa quæ inſertur nulla erit,quia & iam tum nupta erat, & viro deſponſata. Et etiam ſi innupta fuiſſet,nubere poterat, atque ita ex viri conſortio concipere, & effici mater.

Magnum itaque hic teſtimonium habemus virginitatis Mariæ, atque adeò magnum,vt vel vnicum hoc ſufficiat,ad perpetuam ipſius integritatem adſtruendam. Cuius enim animus Angelo Filium promittente,& talem Filium, Filium Dei,non titubauit,alia vnquam re labefactari ipſum potuiſſe credendum eſt? Virgo quæ non inflectitur magnis promiſsis ducis alicuius, vel regis, vel principis terræ, inclinari illa poterit vilibus promiſsis hominis alicuius plebei? Puella quæ caſtitatem ſuam prætulit ſedibus & regnis, commutabit eam aliquando oblatis paucis iugeribus terræ? En quàm forte tenemus argumentum perpetuæ virginitatis Mariæ. Huic idem adde, quòd ipſa omnium prima caſtitatem ſuam Domino conſecrauit: aliàs enim ante ipſam huiuſmodi virgines ignorat ſacra Scriptura. Si autem primitiæ virginum inuenitur,ipſa ergo & inter virgines præcipua: Primitiæ enim in omni re ſemper excellunt. Hinc primitiæ reſurgentium Chriſtus: primitiæ credentium Apoſtoli. Et quomodo non præcipua, ex cuius ſanguinibus virgineum illud corpus quod vnigenitus Filius Dei nexu indiſſolubili ſibi vniuit operatione Spiritus formatum eſt? Sicut ſcriptum eſt. *Spiritusſanctus ſuperueniet in te, & virtus altiſsimi obumbrabit tibi, ideoque & quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur Filius Dei.* Ex quo & hoc diſcimus, quòd in ea virginitas cum fœcunditate coniuncta eſt, vt eadem ſit Virgo & Mater, & quidem Mater Dei. Quantæ ergo huius ſunt gloriæ quæ parem

ſi incorruptam carnis integritatem ſpectes, non habet ſuper terram, imò nec parem etiam ſi interiòris hominis conſideres caſtitatem. Caſtitatem interioris hominis vocamus generaliter puritatem mentis, quemadmodum Apoſtolus Paulus dum ait: *Deſpon-*
2. Cor. 11. a *di vos vni viro virginem caſtam exhibere Chriſto.* Quod dicimus palàm erit, ſi duos produxerimus, qui in caſtitate ſuere præcipui. Hi ſunt Ioannes Baptiſta & Euangeliſta. Vterq́ne caſtitàtis ſuæ teſtimonium habet in Euangelio. Hic quòd vnicè adamabatur à Domino, vnde & ſuper pectus dominicum in cœna recubuiſſe legitur. Ille quòd eremi cultor extiterit etiamdum puer, ne leui ſaltem maculare vitam flamine poſſet. Magna & quæ nunquam ſatis laudari poteſt amborum puritas, ſed neque huius, neque illius cum hac quam nunc prædicamus, vel conferenda ſemel eſt. Imprimis nónne dilectus ille diſcipulus in ſæcibus iacuit toto illo tempore, quo clauſus viuebat intra parentis viſcera? Nónne & Baptiſta qui purus prodijt ex vtero, impurus in vtero conceptus eſt, vt meritò dicere eum
Pſal. 50. a Dauid poterat: *in iniquitatibus cõceptus ſum & in peccatis concepit me mater mea*? Deinde quod ad rem magis facit, nónne ambo ſemel abluti rurſus inquinauerunt veſtimenta ſua, inſparſis licet leuiter hinc indè maculis? Si dubitatis ipſum interrogate, de quo ſermo eſt diſcipulum quem diligebat Ieſus reſpondebit vtiq; interrogatus, quod olim non interrogatus ſpontè confeſſus eſt hoc
1. Ioan. 1. e nimirum: *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipſi nos ſeducimus & veritas in nobis non eſt* Nónne etiam iſtud ipſum ſi interrogarentur, reſponderent quotquot ab initio fuerint ſancti, tam Patriarchæ quam Prophetæ? Reſponderent niſi mendaces inueniri vellent. Omnes enim peccauerunt, hac ſola in cuius nunc laudibus verſamur excepta. Hæc ſine labe in ventre concipitur, abſq́ue peccato de ventre progreditur, citra maculam vias deſerti perambulat, vt rectè de ea dictum intelligamus, quòd in
Cant. 1. d canticis legimus: *Tota pulchra es amica mea, & macula non eſt in te.* Et rurſus: *Quam pulchri ſunt greſſus tui in calciamentis Filia principis.* Omnino pulchri ſunt greſſus tui virgo beata, quos admirantur & Angeli. Ipſorũ enim vox eſt, non quidem quærentium doceri, ſed præ nouitate rei ſtupentium: Quæ eſt iſta, quæ aſcendit per deſertum, quaſi virgula fumi ex aromatibus myrrhæ & thuris, ac vniuerſi pulueris pigmentarij? Siue ergo corporis ſiue mentis ſpectemus caſtitatem parem non inueniemus in terra. An fortè in cœlo reperire poterimus? Imò nec ibi. Puriſsimi quidem ſunt cœleſtes illi ſpiritus. Sed quid magni faciunt, ſi puritatem quam ex conditione poſsident, incorruptam ſeruent, cum longiſsimè à corpore ſemoti ſint & nullum habeant cum carne conſortium. Corpus eſt quod aggrauat animam, terrena inhabitatio eſt quæ deprimit ſenſum multa cogitantem. Caro eſt quæ captiuat in lege peccati. Proinde in carne viuere, & non ſecundum carnem ambulare, corpus circumferre corruptibile, atq́ue à corruptione re ſeruare immune, hoc opus, hic labor eſt, opus magnæ virtutis, labor inſignis meriti. Vnde dilectus ille diſcipulus, cùm vidiſſet agnũ ſtantem ſupra montem Sion, vidit cũ eo, & centum quadraginta quatuor millia,
de quibus ſcribit, quod nomen Agni & no- Apo. 14. a
men Patris eius ſcriptum habebant in frontibus ſuis, quòd cantabant quaſi canticum nouum, quod nemo cæterorum dicere poterat. Et docens, quo ſuo merito ſola illa cẽtum quadraginta quatuor millia dicere poterant canticum illud ait: *Hi ſunt qui cum mulieribus nõ ſunt coinquinati: Virgines enim ſunt hi ſequuntur Agnum quocunque ieris.* Quam vehementer hæc accenderent animos noſtros, & dulce illud niuei ac virginei pudoris propoſitum in nobis corroborarent, ſi vigili mente pertractarentur. Emiſti nos Domine Deus in ſanguine tuo, & tui ſumus, & corpora noſtra tua ſunt, vtinam ea hodie ſacro cœleſti rore imbuas, & caſtitatis ſpiritum infundas in viſcera noſtra. Nam tales
quæris qui ſeruiant tibi, quia dixiſti: *Sancti* Leuit. 21
eritis, quia ego ſanctus ſum. Quid facis in altari immunde? Pater fœminam neſcit. Mater virgo eſt, miniſtri ſpiritus ſunt, cuius corpus tu manibus tuis tractas. Et quibus manibus? Horret lingua eloqui, manibus ſtillantibus libidinem. Parum tibi eſt quòd tẽplum Dei pollueris, niſi polluas & Deũ tuum? Si quis templum Dei violauerit, diſperdet eum Deus, & tu impunè eum violaueris, qui illud in ſanguine ſuo ſibi dedicauit?

Non hæc dicimus quòd æſtimemus quẽquam eò veniſſe, vt corpus ſuum contumelijs afficiat, auertat hoc Deus vt talis aliquis inueniatur, ſed vt oſtendamus quàm magna nobis indicta ſit continendi neceſsitas, qui quotidie Agnum illum immaculatum offerimus, quam magna nobis adeſſe debeat caſtitas, caſtitas inquam non ſolùm corporis, ſed etiam & mentis: verùm à quã multis hæc negligitur.

Hic vagos circumfert oculos & formas contemplatur alienas, vnde concupiſcentia velut ignis exardeſcit. Ille inſpectas antè rurſus ſibi obijcit facies, & abſentes velut præſentes in phantaſia fixiùs intuetur, ibique ſe oblectat, donec cogitationibus ſuis ebria mens deſpumet in libidinem, & deſi-

deria

deria intus peragit & conſummat. Hinc ebulliunt deinde illa quæ dixerunt patres noſtri, peccata muta. Sed vtinam exurgat qui eis vocem tribuat, atque ita efficaciter, vt ipſa ſe ſua voce damnent, antequam propter ipſa damnetur mundus, & iuſtus ſimul cum impio intereat. Indigna ſunt hæc caſtis auribus, & vtinam à nobis abſque cauſa dicantur, vt & hinc confundatur hodie facies noſtra. Nónne animæ tuæ impreſſa eſt ab initio imago Dei? quo igitur auſu tu in ea pingis turpitudinum ſimulachra? Nónne mens tua in habitaculum Spiritus conſecrata eſt? qua ergo temeritate tu illam in officinam vertis Veneris? Nónne membra corporis tui membra Chriſti ſunt? qua ergo impudentia ſeruire ea cogis deſiderijs tuis, & adinuentionibus peſsimis? Quia ab oculis hominum hæc abſcondita ſunt, num idcirco fugiunt etiam conſpectum Dei? Nónne oculi Domini, ſicut ſcriptum eſt, multò plùs lucidiores ſunt ſuper ſolem, circumſpicientes omnes vias hominis, & profundum abyſsi, & hominum corda intuentes in abſconditas partes? Cuius ergo te puderet ante homines, hoc audes facere coram oculis Maieſtatis Dei? Nónne ipſe iudicabit cogitationes tuas? Ita iudicabit, & traducet eas, & nudabit turpitudines tuas, & fornicationes tuas, & adulteria cordis tui, & quæ in tenebris egiſti, ipſe publicè velut in theatro ſpectanda exhibebit toti mundo. Sed dum hæc ſequimur, inſtitutum curſum deſerimus, & proptetea vnde digreſsi ſumus reuertamur.

Oſtendimus iter directum ad cœlum eſſe caſtitatem, quia cum Propheta propoſuiſſet ſibi: *Quis adſcendet in montem Domini, aut quis ſtabit in loco ſancto eius?* ſubiecit: *Mundus manibus & mundo corde.* Oſtendimus deinde Virginem Mariam cæteris altiùs viâ hanc conſcendiſſe: Superauit enim caſtitatem cōiugatorum, quia Virgo fuit: Virginū, quia primitiæ virginum: angelorum, quia quam illi ex conditione poſsident puritatem, ipſa ex viribus arbitrij adiuta per gratiam obtinuit, & hoc in terra cui maledixit Deus, quòd ſcimus eminentioris eſſe meriti. Vnde concludimus ipſam eminentiorem quoque præ omnibus omnino & Angelis & hominibus in cœlo tenere locum. Deoque qui incorruptionis fons eſt, proximam eſſe, quia à corruptione & mentis & corporis longiſsimè inuenitur remota. Incorruptio autem ſicut dicit Scriptura, facit eſſe proximum Deo. Reſtat iam tertia via, quam tantopere olim Corinthijs commendauit Apoſtolus, videlicet via charitatis, hæc vt ex Scripturis diſcimus, diſcernit inter filios regni & perditionis. Extra hanc quicunque eſt, ad corpus pertinet diaboli: In hac quiſquis inuenitur, membrum Chriſti eſt: imò vnū eſt cum Chriſto, ſicut ſcriptum eſt: *Deus charitas eſt, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.* Hanc ingreſsi ſunt, quotquot ab initio placuerunt Deo. Sed omnes longè poſt tergū reliquit Virgo Maria. Nō enim ſatis habuit cor liberū ſeruare ab amore rerū præſentium, ita quòd nihil vnquam quieſcere ſineret vel in mente, vel in anima quòd quoquo modo Dei aduerſaretur dilectioni: hoc ſiquidem eſt omnium qui in via charitatis, vel prima poſuere veſtigia. Non etiam ſatis habuit omnes animæ vires ſubindè in Deum ſurrigere, atque in diuinæ bonitatis contemplatione ſuſpenſas tenere, & in illa ſuaui contemplatione ex intimis viſcerum medullis, & ſe omnemque vitam ſuā & actiones vniuerſas Deo ſacrificare. Nam & hoc eſt omniū qui vel parum in via hac ſunt progreſsi. Sed tanti omnino fecit Deum in corde ſuo, vt omnia prorſus quæ libertatem ſpiritus quoquo modo impedire poſſent, & à iugi contemplatione Dei vel modicum ſuſpenderet, à ſe planè abdicaret. Vnde ſcriptum eſt: *Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.* Lucæ.18 ſ.

Nemo miretur quòd hæc quæ de Maria quę cognominatur Magdalena ſcripta ſunt, ad Matrem Saluatoris referamus. Nam & hoc facit Eccleſia.

Et quid vetat ei hæc accommodare, in quam multò rectiùs quàm in eam de qua primò ſcripta ſunt, competunt? Multùm quidem dilexit Magdalena, ſed quoties hæc in dilecti complexu impeditur vim paſſa, quamuis non ſuperata à concupiſcentijs è carne ſurſum ebullientibus. Nec ipſa ſolùm hæc paſſa eſt, ſed & quotquot ante ipſam ſancti, imò & illi qui primitias ſpiritus acceperunt authores fidei noſtræ Apoſtoli. Scimus enim quis ex illis dixerit: *Non quod volo bonum, hoc ago, ſed quod odi malum, illud facio.* Rurſus: *Condelector legi Dei ſecundum interiorem hominem, Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati,* adeò quod exclamare coactus fuerit. *Infœlix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Roma. 7.

Licet igitur Magdalena optimam in terra elegerit partem, quæ quidem in hoc eſt, vt totus homo iugiter inhæreat Deo: licet & alij quamplures hanc elegerint, eius gratia rebus ſuis ſe nudantes, & illas abdicantes, tamen nec illa, nec iſti hāc poſſederunt in ea plenitudine pace & tranquillitate, in qua poſſedit Virgo beata, vt quæ ſola omnes animæ ſuæ vires ſecundum legem Dei plenè compóſitas habuerit. Nam ſine peccato quod concupiſcentiam inuexit, concepta

fuit. Sed dixeris: Hæc puriorem demonſtrant dilectionem, non fortiorem aut ardentiorem. Fortis dilectio eſt, & ardens charitas, quàm aquæ multæ extinguere non valent, nec flumina obruere, ſicut in Canticis (Can. 8.c) ſcriptum eſt. Inundauerunt aquæ & turbata eſt in Apoſtolis charitas, irruerunt flumina & obruta eſt dilectio. In hac quam nos prædicamus, neque obrui potuit, neque extingui, imò nec turbari. Fugiunt illi, hæc ſola non fugit: ſcandalizantur illi, hæc non ſcandalizatur: deſerunt illi, non deſerit iſta: ad crucem ſequitur, in morte adhæret, parata mori etiam & ipſa. Rurſus hic dicis: Tum necdum induti erant Apoſtoli virtute ex alto.

Induti virtute ex alto Apoſtoli, & qui eos ſequuti ſunt martyres, qua in re ardentem in Deum dilectionem magis oſtenderunt, quàm quòd pro eius amore ſuas ſeruices ſubijcere ſecuribus, aut ſerienti gladio colla præbuêre? Magna profectò charitas eſt, & fortis, vt mors, ipſorũ dilectio, Sed maius dilectionis argumentum habeo in D. Virgine: Illi ſiquidem carnem quàm ſemel corrumpi neceſſum erat, cædendam præbuerunt, hæc animam quæ corruptionem neſcit, tranſuerberandam expoſuit pro dilecti amore. Nam impleta in ea eſt prophetia iuſti Simonis: *Et tuam ipſius animam* (Luca. 2.e) *pertranſibit gladius*. Et vultis certius aliquid de huius dilectione cognoſcere? Conſiderate quòd hæc ipſum dilectionis fontem de ſe genuit, & mundo editum ſacro vbere ſuo lactauit.

Ex huius conſideratione cognoſcetis nec Angelorum charitatem, non eorum ſolùm qui in miniſterium emittuntur, ſed nec ipſorum qui familiarius Deo adſiſtunt, & ab incendio nomen habẽt, hoc eſt, ipſorum Seraphim cum hac conferri debere. Quòd autem non vſq; infatigabiliter, ſicut in Angelis, ita in virgine exeruerit ſe flamma charitatis, obſtitit quæ in carne mortali agebatur peregrinatio: vbi per fidem ambulatur & non per ſpeciem. Cùm igitur ſecundum ſcripturas, tanti quiſque eſt apud Deũ, quãti ipſe Deum in corde ſuo facit: Cumque nullus tum hominum tum Angelorum pluris fecerit Deum, quàm hæc quæ de ſe genuit Deum, clarum eſt ipſam primam eſſe apud Deum, & ſuper omnes Angelorũ choros eleuatam reſidere in cœleſtibus. O charitas quàm magnæ virtutis & meriti es apud Deum, quæ ſic in ſublime euehis quos in valle hac impleueris. Vere dictum eſt de te: (Cant. 8.c.) *Si dederit homo omnem ſubſtantiam domus ſuæ pro dilectione, quaſi nihil deſpiciet eam.* Hoc ſentiunt qui ſpiritum non huius mundi acceperunt, ſed ſpiritum qui ex Deo eſt: illi diuitias nihil eſſe dicunt in comparatione tui, aurum calcant tanquam arenam, tanquam lutum æſtimant argentum, omnia vt ſtercora deſpiciunt, vt te poſſideant. Imò multi exeunt de terra ſua, de cognatione ſua, in terra morantur peregrina, parentum obliuiſcuntur, deſerunt fratres ſuos, ſorores relinquunt, & ſeipſos denique vt apprehendant quam rebus omnibus chariorem habent charitatem, Verè filij non huius ſeculi, nec illius Adæ & infœlicis Heuæ quorum oculi clauſi fuerunt ad vera & æterna bona, atque in vmbras rerum temporalium aperti, ſed filij lucis, filij Patris qui in cœlis eſt, à quo & adoptati ſunt, qui & hæredes ipſos inſtituit, & reges regni cœlorum fecit, vnde & in cœlo eorum mens eſt & animus, licet corpore nobiſcum verſentur in terris. Sed tempus eſt vt dicendi finem faciamus. Diximus quibus itineribus D. Virgo ad gloriam perducta eſt, & ſuper Angelorum choros euecta in cœleſtibus. Vnum ſupereſt, vt per quę illa inceſſit, per ea & nos ambulemus, videlicet vt ſectemur humilitatem, amemus caſtitatem, amplectamur charitatem. Sic fiet vt eò nos perueniamus, quò ipſa iam ingreſſa eſt, hoc eſt, ad regnum æterni Dei, vbi perenniter cum Sanctis lætabimur in gloria, Amen.

DE ASSVMPTIONE D. Virginis, Homilia ſecunda.

Quæ eſt iſta, quæ adſcendit de deſerto, delicijs affluens, innixa ſuper dilectum ſuum? (Canti. 8.e)

VOx hæc Angelorum eſt, non quidem quęrentium doceri, ſed præ nouitate rei ſtupentium. Siquidem res noua planè & inſolens in deſerto reperiri delicias. Et inueniatur in deſerto roſa interdum vel lilium, nunquid illum ſpirabit odorem, nunquid candorem illum referet quem lilia conuallium? mirantur proinde Angeli, quum è deſerto adſcendat, delicijs hanc affluere, & talibus delicijs quas nec agnoſcũt in terra ſua. Non minor vos auditores optimi capiet admiratio, ſi cognoueritis quid ſit deſertum hoc vnde adſcendit. Quæ item deliciæ quibus affluere ſcribitur D. Virgo. Quare viſum nobis eſt vtrumque paucis explicare, vt in admirationem abducti, magnificè ſentire diſcatis de Virgine.

Deſertum

DEſertum (vt quod primò loco propo ſuimus, primùm quoque abſoluamus) eſt mundus iſte, Quod dicimus, mirum videri poteſt homini carnali, hoc eſt, illi quem terrena voluptas oblectat, qualem cap. 12. deſcribit Euangelium ſecundũ Lucam, quàm & ita loquentem facit: *Anima habes multa bona repoſita in annos plurimos, requieſce, comede, bibe, epulare,* Quales quoque deſcribit liber Sapientiæ cap. 2. quos & mutuò ſeſe exhortantes inducit his verbis: *Venite & fruamur bonis quæ ſunt, & vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vino precioſo & vnguentis nos impleamus, & non prætereat nos flos temporis, Coronemus nos roſis antequam marceſcant, nullum pratum ſit quod nõ pertranſeat luxuria noſtra. Nemo veſtrum exſors ſit luxuriæ noſtræ. Vbique relinquamus ſigna lætitiæ, quoniam hæc eſt pars noſtra, & hæc eſt ſors noſtra,* His non deſertũ, ſed Paradiſus delitiarũ eſt mundus iſte, & cuperẽt ſi liceret, perpetuò hic vitã degere, vnde & vehementer contriſtari eos videmus, dum hinc ipſis exeundũ eſt. Scitis cuius illa ſit vox. Sic cine ſeparas amara mors? Ac rurſus illa.

Heu quæ tenebræ, quantus horror irruit,
Quæ punctiones cor fatiſcens lancinant.
Ah flos iuuentæ, iamne compellor mori?
Blandumque quidquid fuit, & eſt, relinquere?
O dulce lumen, iamne cogar emori,
Qui multa luſtra adhuc putabam viuere?
Heu vita fallax, quomodo breuiſſimi.
Euanuiſti prorſus inſtar ſomnij.

Verùm licet his non videatur, verè interim deſertum eſt mundus iſte. Quid enim? Nónne horrida, atque à feris & beſtijs inhabitata loca vulgo deſerta appellamus? Certè Eſaias ſignificare volens Babylonem in ſolitudinem redigendam, his verbis, ad hoc vſus eſt. *Requieſcent ibi,* ait, *beſtiæ & replebuntur domus eorum draconibus, & habitabunt ibi ſtrutiones, & piloſi ſaltabunt ibi, & reſpondebunt ibi vlulæ in diebus eius, & Sirenæ in delubris voluptatis,* hoc eſt, in locis in quibus coluerunt hactenus feſta Veneris. Quæ Prophetæ deſcriptio ſi apta eſt, vt deſertum ſit, vbi cubilia ſua poſuere beſtiæ, dracones, ſtrutiones, Fauni ſiue Satyri, Vlulæ ac Sirenæ, vtique deſertum erit mundus iſte, cùm ferarum hic plena ſint omnia, non dico huius generis quod terreri iaculis aut propulſari poteſt ferro. Siquidem nec Eſaias per omnem locum deſcriptionis has feras ſignificare voluit. Nam ציים tſijm quod noſter interpres: lxx. imitatus beſtias tranſtulit, Hebreæ linguæ periti dicunt, genera dæmonum ſignificare, vel phantaſmata, quemadmodum & nomen שעירים, ſcheirim, quod piloſos, & תנים thannim, quod vertit Sirenas, vt taceam iam de אחים ochim, quod Hieronymus dracones, Aquila Typhones, lxx. et de Theodotio ἤχους, id eſt mores vel ſonitus. Iechiel quem præceptorem ſuum vocat Capnion, cercopes. Alij Martichoras, Multi feles marinos interpretati ſunt. Symmachus cùm nihil certi inueniret quid ſignificaret, dimiſit verbum abſque interpretatione, ſicut & Ionathas Caldæus, niſi quòd hic more Chaldæorum mutauit m. in. n. dicẽs Ochin. Nicolaus de Lyra ſcripſit aues eſſe grandes corpore grauesque, ſolitudinem amantes. In tanta diuerſitate quæ ignorantiam eius nominis ארח oach, palam profitetur, putarem ego non arguendum qui modeſtè aſſereret ipſo vocabulo Hebraico genera dæmonum ſignificari, cum in deſcriptione tot ſint voces quæ hunc inuitent, imprimis ציים tſijm, deinde שעירים Scheirim, poſtremo תנים thannim, de quibus iam diſſeruimus, quibus & D. Hieronymus motus ſic ſcripſit in commentarijs, Per quæ omnia vaſtitatis inquit & ſolitudinis ſigna monſtrantur, quod tanta ſit populatio vrbis quondam potentiſſimæ, vt præ multitudine dæmonum ac beſtiarum nullus in eam audeat paſtorum, hoc eſt deſerti appetitor intrare. Quamquam igitur in tranſlatione ſua nuſquam expreſſo nomine dæmones poſuerit, voluit tamen non vno loco nominibus ferarum hos intelligi metaphoricωs, Quos ſi docuerimus per mundum iſtum vagari, oſtenſum erit quod in orationis exordio aſſertum à nobis eſt, nempe appellationem deſerti rectè tribui mundo. Et quidem illuſtrem locum habemus hac de re Apoſtoli Pauli in Epiſtola quam ſcripſit ad Epheſios capite. 2. *Et vos cùm eſſetis mortui delictis & peccatis veſtris, in quibus aliquando ambulaſtis ſecundum ſeculum mundi huius, ſecundum principem poteſtatis aeris huius ſpiritus, qui nũc operatur in filios diffidentiæ, cõuiuificauit, &c.* Ephe. 2. a

Cum, inquit, *eſſetis mortui* per peccata, *in quibus olim ambulaſtis,* iuxta inſtinctum dæmonis, *cui poteſtas eſt in aere,* hoc eſt, qui in infima hac orbis parte regnat, non veluti dominus, ſed vt tyrannus, *cui & poteſtas eſt ſpiritus illius, qui nũc agit in filios diffidentiæ,* Vel certè cum eſſetis mortui per peccata, in quibus olim ambulaſtis iuxta inſtinctus illius qui princeps eſt dæmonum, vt nomen ἐξουσίας, non qualitatis ſed ſubſtantiæ vocabulum ſit, ad quod planè inuitat locus qui eſt cap. 1. huius Epiſt. vbi ſcribitur: Chriſtus à Patre collocatus in cœleſtibus ſupra omnem principatum & poteſtatem. Cui ſimilis eſt ille in Epiſtola ad Coloſſ. capite. 2. *Eſtis in illo repleti qui eſt caput omnis principatus & poteſtatis.* Quibus locis certum eſt vocabu-

Eſa. 13.

vocabulum ἐξουσίας eſſe nomen rei ſiue ſubſtantiæ, quemadmodum & cap. 6. Epiſt. ad Epheſios, & pleriſque alijs. Quæ interpretatio ſi placet genitiuus aeris referendus erit ad principem. Secundùm principem dæmonũ qui & princeps eſt aëris. Deinde qui ſequitur genitiuus (ſpiritus) ad aërem. Secundum principem aëris, in quo degũt ſpiritus, qui nunc efficaces ſunt in filijs diffidentiæ, vt ſit enallage ſiue heteroſis numeri, aërque dicatur ſpirituum ea phraſi, qua dicimus terram Barbarorum pro terra quã Barbari inhabitant. Verùm ſiue ad hũc modum interpreteris, ſiue vtrunque genitiuũ, (& aëris & ſpiritus) ad tertiùm referas qui præceſsit (poteſtatis) conſtanter retinetur dogma quod adſtruere conamur, nẽpe dæmones in hoc mundo ſiue aëre ſedem ſuam habere, atq; in ijs, qui nolunt ſe præbere ſormandos Euangelio (hi ſiquidem ſunt: οἱ τῆς ἀπειθείας, operati homicidia ſurta, adulteria, fornicationes, hæreſes. & id genus alia. Atq; hanc Theologiã non hoc ſolùm loco tradit Apoſtolus, habet eandem cap. 6. niſi quòd ibi non in aëre, ſed in cœleſtibus eos degere dicat. Quòd ne cui negotium faciat ſciat hanc ſcripturæ ſacræ phraſim eſſe, vt cœlum appellet non ſolùm orbem ſolis, aut lunæ, aut in quo fixa ſunt ſydera, ſed & locũ vbi vẽti & nubes & procellæ & turbines ſunt, quẽ Apoſtolus Petrus in poſteriori ſua Epiſtola tartarũ appellat, quòd turbulentiſ-
1.Pet.2.a. ſimus ſit ἀπὸ τοῦ ταράττειν, et Iudas ζόφον, id
Iuda.b eſt, caliginem. Eſt enim obſcurus & craſſus, qui ſupra nos eſt aër, quò & tranſgreſſores angelos præcipitatos dicunt in hoc accendentes theologię Paulinæ.

Quòd ſi cui loca hæc ſcripturæ vt à nobis iam interpretata ſunt, non ſatis faciant, legat commentarium Hieronymi ſuper capite. 6. Epiſtolæ ad Eph. vbi verè inſignis eſt atque inter cætera attendat, quid de loco dæmonum ſentire dicat ſcholam theologorum, Cùm propoſuiſſet ſuam de cœleſtibus ſententiam, quò maiorem fidem faceret lectori adiecit. Hæc omnium doctorum opinio eſt, quòd aër iſte qui cœlum & terram medius diuidens, inanè vocatur: plenus ſit contrarijs fortitudinibus. Quis igitur neget mundum hunc deſertum eſſe? Sanè quibus velamen illud, cuius in poſte-
2 Cor.3.c riori Epiſtola ad Corinthios meminit Apoſtolus, ablatum eſt ab oculis, vident horrorem loci, quare & gemunt nocte ac die, vnũque hoc parturiunt, vt quàm citiſsimè hinc tollantur. Quod dico adductis in medium exemplis docerem, niſi ſcriptura his plena eſſet.

Ne tamen omnino diſsimulare videar ex multis vnum proponam: Legimus in pſal-
mis. *Heu mihi quia incolatus meus prolongatus* Pſal. 119. a
eſt, Habitaui cum habitãtibus Cedar, &c. Heu mihi dolentis eſt, & quidem vehementer dolentis, quòd indicat epithaſis, quæ eſt in narratione cauſæ, quàm alijs verbis hoc modò exprimere poſſumus. Quòd malè me habet quodque gemo, hoc nempe eſt, quia incola ſum, & multò iam tempore incola, atque incola terræ barbaræ, mundi nimirum huius. Sed adeóne moleſta res, inſuauis ac triſtis, degere in hoc mundo? Omnino ait. Nam eremus eſt, nec quæuis ſed vaſta, & horribilis quàm rectà Cedar dixeris, ſiue vaſtitatem, ſiue tenebras ſpectes vndique & vndique incubantes: *Habitaui*, inquit, *cum habitantibus Cedar, multùm incola fuit anima mea.* Quam diuerſa vox hæc ab ea Euripi, cuius in præcedentibus meminimus, quæ quò magis afficiat, attẽdere vos volo, cuius ſit. Vox eſt Dauidis, cui, cùm rex eſſet nihil earum rerum quæ ad beatam in terris vitam faciunt, deeſſe poterat, ſiue hanc in diuitijs ponas, ſiue in honoribus, ſiue alijs reb⁹ quibuſcunq;. Quod animaduerſum, quantum pondus habeat tũ demum intelligimus, cũ ad nos referimus, qnos harum rerum vel ſola ſpes in mundo detinet, imò ſic mũdo affigit, vt nõ niſi vi auelli queam⁹. Quis enim noſtrũ volens egreditur? Quis niſi neceſsitate adact⁹, terras deſerit? Heu miſeros. Quã parũ agnoſcimus horrorẽ loci. Quàm parũ attendimus feras, quibus cũ verſamur, imò cum quibus lucta nobis eſt iugis & aſsidua. Ephe.6.b
Hoc enim in Epiſtola quã ad Epheſ. ſcripſit docet Paulus, vbi & feras has (dæmones dico) nouo planè & nuſquam alibi reperto vocabulo κοσμοκράτορας appellat, quarum naturam & ingenium cognoſcere, vireſque perſpectas habere, cum ad horrorem deſerti faciat, placet de ijs hic diſſerere.

Platonici vt videre eſt apud Apulæũ) definierunt dæmones animalia eſſe, anima paſsiua, mente rationalia, corpore aërea, tempore æterna. Quorum ſententiam ea parte qua corpora ipſis affingunt (quamquam quibuſdam in locis amplecti videatur Auguſtinus) nobis ſequi non licet, vt qui certiſsimam definitionem habemus magni illius Dionyſij, qui Paulo præceptore vſus fuit, atque in hiſce rebus exactè ab ipſo edoctus. Hic capite. 4. de diuinis nominibus intelligentias (ſic enim Platonem imitatus angelos ipſe vocat) definit ἀσωμάτους καὶ ἀύλους, hoc eſt, incorporeas materiæq; expertes. Quod ne de bonis duntaxat dictum arbitretur quiſpiam, ſciat ipſos transgreſſores angelos, eiuſdem prorſus cùm alijs naturæ eſſe iuxta Theologiã Damaſceni lib. Orth. Fid. 2. cap. 3. & 4. Quorum vtriuſque doctrinam planè probare videtur Scriptura.

ra. Canit

ta Canit ſiquidem in Pſalmis Dauid. Deum angelos ſuos, id eſt, eos quos ſuis miniſterij deputauit, feciſſe ſpiritus, hoc eſt, ſpirituales & incorporeos. Et ad Ephe. 6. Apoſtolus dæmones appellat ſpirituales aſtutias. *Non eſt nobis*, inquit, *colluctatio aduerſus carnem et ſanguinem, ſed aduerſus principes & poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarum harũ contra ſpiritualia nequitiæ in cœleſtibus*, hoc eſt, phraſi Hebræa, contra ſpirituales nequitias degentes in cœleſtibus. Quibus verbis & naturã dæmonũ, & pariter ingeniũ expreſſit. Naturam, dum ipſos ſpiritus dixit: ingenium, dum nequitias appellauit, vel potiùs verſutias. Siquidem nequitia propriè ad libidinem & luxum pertinet, quòd hæc vitia hominem perditum & nihili declarent, πανουργία vero qua voce vſus eſt Apoſtolus, præter malitiam, & verſutiam ſiue aſtutiam ſignificat. Quàm ſignificationem hoc loco expreſsiſſe Apoſtolum, indè manifeſtũ eſt, quod in præcedentibus μεθοδείας poſuit. Eſt autem μεθοδεία cum quis ex inſidijs aggreditur alium. Nam μεθοδεῦσαι fallere eſt, et per compendium, & abruptè adoriri, quod ſanè arte fit, Et quia diaboli mille nocendi artes, multimoda ipſius ingenia, adinuentiones, fraudes, dolos, molimina ſignificare volens Apoſtolus pluralem numerum poſuit dicens methodias. Vt poſsitis ſtare aduerſus methodias, aduerſus aſſultus ſeu inſidias diaboli. Ob eandem cauſſam vſus eſt, enallage qualitatis, ipſum non aſtutum ſimpliciter vel vafrum appellans, ſed ipſam vafriciem, aſtutiam, ſiue verſutiam. In cuius venena & fraudes intendens reliqua ſcriptura, ipſum nunc draconem, nunc ſerpentem, nunc colubrum, nunc vectem, nunc alijs, atque alijs nominibus appellat. *In die illa*

Eſa. 27. a ait Eſaias. *viſitabit Dominus in gladio ſuo duro & grandi & forti ſuper Leuiathan ſerpentem tortuoſum*, hoc eſt, qui mille per meandros ſeſe voluens, explorat noſtra, quæque parum munita videt, ea imprimis vt eſt callidus, oppugnat loca, vt cùm per illa irruperit, munitiora faciliùs capiat, & ad arcem cordis & animæ perueniat. Si obſcuriùs dictum eſt, quia in genere dicam in ſpecie, quò dicam clariùs.

Si abſtinuerimus à corporum voluptate ſeu libidine, per auaritiam à qua minùs nos abhorrere videt, capere nititur. Quòd ſi & auaritiam cum voluptate contemnimus, per luxuriam quæ pro Deo ventrem colit, parum cautos aggreditur, cumque per hanc irrepſerit, etiam illa quæ fortia eſſe videbãtur, expugnat.

Eſſet hic locus dicendi, quanti & quales per ipſum deiecti ſunt, non ſolùm laici, ſed & monachi, ſed & Epiſcopi, ſed nimis excreſceret oratio, quod cauere volentes, & reliquas verſutiarum eius ſpecies, quas tamen imprimis refert habere perſpectas, prætերimus, & ad vires ipſius explicandas ſermonem conuertimus, quas non vulgares eſſe indè colligimus, quòd ad has ſuperandas opus ſit gladio forti, duro, & grandi: Sic enim habet Eſaias capite. 27. Verba eius citauimus, atque iterum placet referre quò exactius explanemus.

In die illa, ait, *viſitabit Dominus in gladio ſuo duro, & grandi, & forti ſuper Leuiathan ſerpentem vectem, & ſuper Leuiathan ſerpentem tortuoſum, & occidet cetum qui eſt in mari.* Hoc eſt, diabolum qui in mundo vagatur. Quare diabolus dicatur draco, nam quòd cetum hic vertit interpres capite. 29. apud Ezechielem vertit draconem: *Ecce ego ad te Pharao draco magne, qui cubas in medio fluminum tuorum.* Quare item dicatur ſerpens & vectis, in præcedentibus dictum eſt, Iam explicandum, quare Leuiathã appelletur: id namque ad rem præſentem facit. Leuiathan talis Hebræis vox eſt, qualis eſt Latinis cetus vel balæna, hoc eſt, ſignificat cetum, piſcis genus vaſto ac immani corpore, quamuis ſint qui non certũ, ſed quoduis genus in mari poſitum grandè & vaſtum, voce hac ſignificari dicant, vt ſit vocabulum quale Latinis eſt belua. Si quis conſulat Scripturam, magis probauit, quod priori loco refertur, nihil tamen certi ex ea ſtatui licet, hoc interim certum eſt à mole corporis inuſitata nomen piſci impoſitum eſſe: Siquidem לוה lauach Hebræis eſt cumulare & acceſsionibus augere. Loca ſcripturæ in quibus proprius vſus vocabuli huius reperitur, tria potiſsimùm ſunt, quæ cùm ad cognitionem quoque faciant naturæ piſcis, à qua metaphora huius loci ducta eſt, ſtatui ea adducere. Primus eſt pſalmo 173. cum initium eſt: *Benedic anima mea Dominum, &c.* in quo magnificentiam Dei ex duabus rebus proponit Dauid. Recenſet primò opera Dei mirabilia, quæ in terra licet videre. Quem tractatum vbi epiphonemate concluſit, hòc nempe: *Quam magnificata ſunt opera tua Domine, omnia in ſapientia feciſti, impleta eſt terra poſſeſsione tua. Adiecit quæ in mari ſunt admiranda.* Dixi de terra, inſpiciatur, ait, iam mare, non minora videas ibi rerum miracula. Inter cætera eſt ibi Leuiathan, quem formaſti vt luderet in mari. Nam pro dracone quod noſter vertit interpres in Hebræo eſt Leuiathan. Et illud, ad illudendum ei: græcè dictum eſt, Latinè vertiſſet ad ludendum in eo, nempe mari quòd ſpacioſum manibus,

id eſt,

id eſt, flexibus ſinuoſum eſt. Hunc puto germanum eſſe ſenſum Pſalmi, quamquam nõ ignorem commentarios figuratè de diabolo interpretari ad hunc modum: Inter reliquas creaturas mundi (nam hunc nomine maris intelligunt) formaſti & diabolum, vt ludos nobis faciat. Secundus locus eſt pſalmo. 73. non minùs inſignis : *Tu confregiſti capita draconis* (hic rurſus Leuiathan eſt in Hebræo) *dediſti eum eſcam populis Aethiopum*, Senſus pſalmi hic eſt: Tibi Domine in manu eſt, facillimum eſt tibi, modò velis, comprimere hoſtes noſtros. Nam magna potes & mirabilia feciſti, atque hoc recenſet ibi propheta, & inter cætera. Tu inquit potes facere vt capiatur Leuiathan, & in fruſta conciſus mittatur etiam ad Aethiopas, qui longè diſsiti ſunt à mari. Hæc ſanè loca faciunt ad intelligendam metaphoram Eſaiæ, Nam Pſalmo. 103. cùm inter prima rerum miracula quæ cernere eſt in mari, recenſeatur Leuiathan.

Hoc verò. 73. Pſalmo, cùm ex ipſius deiectione adſtruatur Dei potentia , grandis oportet belua ſit, non ſolùm mole corporis ſed & robore virium. Sunt tamen qui & hunc locum figuratè interpretantur, per draconem intelligentes Pharaonem, per capita, ipſius proceres, vt alluſerit Propheta ad notam Aegyptiorum ſubuerſionem hoc ſenſu: Pharaonem & proceres eius demerſiſti in mari rubro, quibus de profundo pelagi rurſus eductis, laniandos tradidiſti exangues eorum artus carniuoris auium roſtris ipſis coruis, vt populus Athiopum periphraſis ſit coruorum.

Tertius locus eſt apud Iob cap. 40. atque hic omnium apertiſsimus eſt. *An extrahere poteris Leuiathan hamo, & fune ligabis linguã eius? Nunquid pones circulum in naribus eius? &c.* Vox Dei eſt ad ipſum Iob. Non eſt, inquit hoc virium tuarum, ſed nec cuiuſuis mortalium: ad ſuperandum Leuiathan, diuina opus potentia. Deſcribens deinde ip-
Iob. 41. b. ſam beluam: *Corpus, ait, illius quaſi ſcuta fuſilia, compactum ſquamis ſe prementibus : Vna vni coniungitur, & ne ſpiraculum quidem incedit per eas: Vna alteri adhærebit, & tenentes ſe nequaquam ſeparabuntur. Sternutatio eius ſplẽdor ignis, & oculi eius, vt palpebræ diluculi. De ore eius lampades procedunt ſicut tedæ ignis accenſæ. De naribus eius procedit fumus ſicut ollæ ſuccenſæ atque feruentis. Halitus eius prunas ardere facit, &c. Cùm apprehenderit eum gladius: ſubſiſtere non poterit, neque haſta, neque thorax. Reputabit enim quaſi paleas ferrũ, & quaſi lignum putridum, æs. Non fugabit eũ vir ſagittarius, in ſtipulam verſi ſunt ei lapides fundæ. Quaſi ſtipulam æſtimabit malleum, & deridebit vibrantem haſtam, feruescere faciet quaſi ollam profundum. Mare ponet quaſi cùm vnguenta ebulliunt. Non eſt ſuper terram poteſtas quæ comparetur ei, qui factus eſt vt nullũ timeret.* Ex hoc loco qui naturam piſcis, & proprietates ipſius exactè deſcribit, facilè eſt cuiuis metaphoram explicare quæ apud Eſaiam eſt, nempe quod ob inuictũ robur & inſuperabiles vires diaboli, ipſum Leuiathan appellarit.

Quòd autem & hunc locum de diabolo quidem interpretati ſunt, vt Ppilippus preſbyter, & plerique alij, nihil contra nos facit, cùm id fecerint per allegoriam rerum, quæ literæ velut baſi innititur. Quamquam mirum eſt quid hic ſequuti ſint, cùm allegoria ferè peti ſoleat ex rebus geſtis, non autem ex naturis rerum, ſed iſtud alterius negotij eſt. Ob eandem cauſam robur ſcilicet & vires iuxta quoſdam vectem ipſum vocauit, Vectibus portæ clauduntur, vectibus circunagunrur torcularia, vectibus onera geſtantur, in quibus quia alij alia atque alia conſiderauerunt, aliter quoque & aliter interpretati ſunt metaphoram. Hieronymus quem in præcedentibus ſequuti ſumus, eam ob rationem dixit diabolum vectem à propheta vocatum , quòd nihil in ſe recti habeat, ob quàm cauſam etiam tortuoſum appellauit. Hic reſpexit ad curuitatem palorum, idem cap. 15. Eſaiæ. vbi de Moab ſcribitur: *Vectes eius vſque Segor*. Per vectes, robur ſeu primores Moab intellexit, ibi in palis iſte reſpexit, quòd ſint robuſti , quam ſignificationem in tranſlatione ſua expreſſit hoc loco Theodotio, Super ſerpentem, inquit robuſtum. Hunc Dominus ſemel occider, atque tunc pax erit perpetua, ſecura, ſtabilis, tunc ſolidum gaudium quod nunquam interrumpetur. Hæc eſt conſolatio eorum, qui iam certantes contra diabolum, experiuntur quàm ſit difficilè ſuperare vires ipſius, quàm ſit difficile fraudes ipſius euadere.

Non eſſe autem præſentis temporis, ſed ad futurum ſeculum pertinere diſcimus ex Apoſtolo Paulo, qui cap. 6. Epiſtolæ ad Epheſ. cuius aliquoties iam meminimus, hortatur eos qui renati erant ad arma. Volo, inquit, vos arma capeſſere, nec vulgaria, ſed arma manu Dei fabricata, non haſtam tantùm vel lanceam, ſed omnia ſimul arma quæ ad virum ſeu militem pertinent: id enim ſignificat πανοπλίαν qua voce ibi vtitur Paulus. Quòd deinde per partes explicans. Volo, inquit, lumbos baltheo, pectus lorica, caputq; galea, pedes calceis, ſiniſtram ſcuto, dexteram gladio muniti, gladio inquit ſpiritus, Nec miremini quòd tam exactè inſtructos armis vos velim: magna cauſa eſt, pugna vobis eſt, non cũ carne & ſanguine, ſed contra

principa-

principatus,contra poteſtates,contra mundi rectores,id eſt,dæmones ſiue dominos tenebrarũ ſeculi huius,contra ſpirituales verſutias. Quid potuit dici vehementius? *Non eſt*, inquit, *nobis colluctatio aduerſus carnẽ & ſanguinẽ*: Sed quid aut quomodo Paule? An nunquam expertus in te es, quanto impetu aſſurgat caro? quanta improbitate imperare conetur lex membrorũ? qua vi ad inhoneſta trahat, quæ per corpus reſperſa eſt, cõcupiſcentia? Nónne ob huius violentiã ipſe ô bone exclamas: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Nónne & in ea quæ ad Romanos eſt epiſtola doces inter carnem & ſpiritum perpetuam luctam eſſe, dum aliò ſpiritus aliò inuitet caro? Quomodo ergo nunc ais, non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem & ſanguinem? Adeóne citò omnium horum te cœpit obliuio? Nequaquam ait, Scio moleſtam vobis pugnam eſſe contra ſanguinem & carnem, verùm collata cum ea de qua nunc loquor, qua contra dæmones dimicamus nulla eſt, tantæ ſunt vires, tantæ ſunt fraudes hornm, Mirè Apoſtolus hoc loco duo hæc adiunxit, vires, & fraudes, imitatus in hoc Eſaiam qui non contentus dixiſſe Leuiathan, adiecit ſerpentem vectem, ſerpẽtem tortuoſum, quod & Apoſtolum Petrum feciſſe videmus, vbi ait: *Aduerſarius veſter diabolus tanquam leo rugiens circuit quærẽs quem deuoret.* Quod dicit, circuit ſeu obambulat, acres inſidias & exactam ipſius fraudem explicat. Quod addit deinde (rugiẽtis inſtar leonis) ſæuitiam diaboli fortitudinẽ ac robur declarat. Porrò nomine diaboli totum cœtũ dæmonum ſignificauit per heteroſin. Quorũ multitudinem ſi quis æſtimare velit cogitet quanta ſit ea quæ inter cœlum & terrã media eſt aëris regio, quæ ſanè maxima eſt & latiſsima: atq; hæc vt ante à nobis oſtẽſum eſt, plena eſt contrariarum fortitudinũ. Quàm igitur horribile deſertum hoc, quod tot & tales, tam acres, tam truculentæ feræ inhabitant. Quàm horribile inquam deſertum.

Ad Ro.7. d.

1.Pet.5.b.

Obſecro vos auditores, ſi quiſpiam veſtrum ita ſecum agente non dico fortuna, ſed cuius prouidentia cuncta gubernantur Deo, deferretur in vaſtum aliquem locum, vbi non niſi lupos quales vulgus intelligit & vrſos & leones ac leænas atq; horum catulos cõſpiceret, nec vllum ſibi cerneret patere exitum, an non totus rigeſceret? Et quid ſunt illæ feræ ad has collatæ? Illæ carne paſcuntur & ſanguine, iſtæ glutiunt animas. Illæ certis temporibus excurrunt, dum nimirum fames extimulat. iſtæ nunquã non obambulant, quærentes quem deuorent. Illæ aperto ferè Marte inuadunt, iſtæ ex inſidijs aggrediũtur. Illæ conſpici à nobis poſſunt, iſtę nequaquam. Illæ cùm corpora habeant, lædi atq; interimi queunt, iſtæ vulnerari nõ poſſunt, cùm ſpiritus ſint. Illæ etiam dũ vel maximè ſæuiunt ſi de grege vel agnũ vel caprum vorandum eis obijcias, deſinunt inſequi, iſtæ nunquam expleri valent. Illæ cum bruta ſint excogitare nequeũt, iſtæ ingenio calliditatis ſuæ mille nocendi artes adinueniunt. Quanto igitur horribiliùs deſertum hoc altero illo, atq; hui⁹ talis deſerti qui incolæ ſumus diu in eo degere optamus, imò quaſi nullum eſſet bellum, quaſi nullæ ſtarent cõtra nos inſtructæ acies, nugamur, deliciamur, ludimus, diſſoluti incedimus atq; diſcincti. Quid dicam? hoc ſanè, vel carere nos fide, vel occupatos omnium alijs nõ exercere hic ingenia noſtra. Etenim cùm fides habeat oculos ſuos, ſi intenderemus, videremus per nebulam ſaltèm Leuiathan immanem illam beluam caudam ſuam ſtringentem, flammas ſpirantem, concitantem abyſſum in caput noſtrũ. Videremus ſerpentem illum vectem, ſerpentem tortuoſum miris modis per arctiſsimas rimulas inſinuantem ſeſe, ac mille meandris nitentem arcem ipſam cordis occupare. Videremus vt ſemel dicam diabolum rugientis inſtar leonis obambulantem, explicantem noſtra, perq; ea quæ vel parẽt, vel minùs fortiter clauſa ſunt, irrumpentem, atq; in omnia deinde ſe vertentem vt quò cupit perueniat, hoc eſt ad arcem mentis, vt cum eam obtinuerit, lambat ſanguinem animarum noſtrarum: Videremus inquam incorporales principatus, mũdi Dominos, ſpirituales verſutias, totum denique cœtum dæmonum ſtare contra nos in acie, dentibus ſtridere ac fremere, ignem ſpirare aduerſus ſalutem noſtram; Videremus hæc neque vt iam ridere liberet, ſed ſumptis lachrymis plangeremus ſortem noſtram duram ac terribilem; plangeremus cũ propheta tempus incolatus noſtri extrahi, plangeremus & ſublatis ad cœli ſanctiſsima templa mentis noſtræ oculis, triſtes, ac horrore pleni clamaremus diſtiſi virib⁹ noſtris: Exurge Domine, expugna qui impugnant nos. Exurge Domine, apprehende arma & ſcutum, & deijce aduerſarios noſtros. Exurge in auxilium nobis. Quis enim hanc contra nos dæmonum pugnam vincere præualet niſi tua fuerit pro eo dextera dimicatũ? Sed tempus eſt, vt tractatum hunc abſoluamus.

Oſtendimus appellationem deſerti rectè tribui mundo, eò quòd ferarum plena hic ſunt omnia, hocq; horribilius deſertum eſſe, quæ feræ iſtæ, ſiue naturam, ſiue ingenium, ſiue robur ſpectes, ſiue fraudes, ſiue ſæuitiam, longè ſuperent noſtri generis feras. Reſtat iam alterũ, nimirum vt dicamus quæ

ſint deliciæ quarum meminit thema quod tractandum ſumpſimus, atq; vt vno verbo rem explicemus, deliciæ hę virtutes ſunt, humilitas, benignitas, modeſtia, manſuetudo, caſtitas, charitas, ac cæteræ virtutum ſpecies quæ multæ ſunt, de quibus (nõ dico de omnibus: quis enim id poſſet:) ſed de potiſsimis, cùm in alia quadam concione ex profeſſo olim diſſeruimus, hoc loco nihil dicam: Puto enim pleroſque veſtrum meminiſſe: Argumentum concionis illius hoc erat: D. Virginem per humilitatem, caſtitatem, charitatem quas excellentiùs etiam præ Angelis ipſam poſsidere demonſtrabam, ad ſummum ſublimitatis faſtigium enectam eſſe, & in cœleſtibus collocatam ſuper omnem principatum & poteſtaté & virtutem & dominationem ſuper cherubim & ſeraphim, ſuper omne denique quod infra Deum eſt. Veſtrum iam eſt ſingulas virtutum ſpecies percurrere, atque vbi vobis perſuaſeritis, excellentiſsimè has viguiſſe in Maria Virgine, oculos veſtros ad deſertum hoc transferre. Quod ſi feceritis, videbitis quàm optimo

Cant. 3. c. iure admiranter dicant Angeli, *Quæ eſt iſta quæ adſcendit de deſerto delicijs affluens?* Quæ eſt iſta quæ adſcendit de terra Cedar, de terra cui aerea illa caligo, quæ plena ferarũ eſt, vndique incubat: de terra horroris, in qua pugna aduerſus diabolum quotidie geritur. Vbi aduerſus iacula & tela conflictationibus aſsiduis dimicatur, vbi cum auaritia, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congreſsio eſt, cum carnalibus vitijs, cum illecebris ſecularibus aſsidua & iugis & moleſta luctatio eſt, vbi obſeſſa mens hominis & vndique zabuli infeſtatione vallata, vix occurrit ſingulis, vix reſiſtit.

Si auaritia proſtrata eſt, exurgit libido: Si libido compreſſa eſt, ſuccedit ambitio: Si ambitio contempta eſt, ira exaſperat, inflat ſuperbia, vinolentia innitat, &c. De hoc ergo deſerto tam horribili, mundo videlicet adſcendit. D. Virgo, delicijs, hoc eſt, virtutibus vt diximus affluens. Quare auditores optimi curem⁹, vt & nos de hoc deſerto delicijs affluentes adſcendam⁹, quod det nobis Deus Pater & Filius, &c. Amen.

SVPER HANC SCRIpturam, Homilia.

Mihi abſit gloriari &c.

Ad Gal. 6. c. MOnet pòſt Platonem Ariſtoteles, vt à prima ſtatim ætate aſſueſcam⁹ diſcernere, quæ ſint de quibus verè gaudemus, & de quibus verè dolemus, vt illa proſequamur, hæc fugiamus. Sanctiſsima ſanè admonitio. Verùm quenam ſint de quibus verè gaudemus neque hic, neq; ille, ſed nec cæterorum quiſpiam philoſophorum ſeu Ionicorum ſeu Italicorum perſpectum habuit. Tradiderunt quidem ipſi virtutem eſſe de qua verè gaudemus, & rectè tradiderunt, ſed quid ſit virtus, non cognouerunt. Definierunt ſanè eam eſſe habitum conſentaneum rationi, atque hoc rurſus rectè: verùm quid ſit rationi conſentaneum inuenire haud potuerunt, ignorãtes naturæ quæ per peccatum Adæ inualuit, corruptionem, Quod ergo illi tradere non potuerunt, nos hac concione demonſtrare conabimur, occaſionem nobis præbente, quæ de Beatiſſ. patre noſtro cantata hodie eſt Epiſtola, cuius initium eſt.

Mihi abſit gloriari &c. Ad Gal. 6. c.

DIcturi qua in re gloriandum, duximus operæprecium, ſi Paulum imitãtes ante dicamus, quas ob res plerique mortaliũ falſò glorientur. Et quidẽ imprimis hic occurrunt, qui gloriam ſuam ducunt, quòd diuitias, quòd magnificas ædes, feraces agros, montes vitibus ſcitè conſitos, amœnos hortos, ſpacioſa paſcua, numeroſam pecudem poſsideant. Quòd vaſa habeant precioſa tum aurea tum argentea: quòd noui ac varij generis veſtes, quòd picta ſtragula, quòd belluata tapeta, &c. Vanam eſſe horũ gloriam hoc arguit, quòd morte intercipiatur, Verè enim dictum eſt. *Cum morietur homo, non ſumet omnia:* hoc eſt, nihil earum rerum ſecum feret, quas hic poſsidet, non aurum, non argentum, non vaſa docta celata manu, non ſuperba aulææ, non cætera quæ gloriam ſuam ducit vt rectè accinatur: *Neque deſcendet cum eo gloria eius.* Vt iam taceam, quòd frequenter incendijs, ſæpe bellis, non raro aquarum inundatione, ſed & furũ inſidijs, ſed & latronum impetu, vita manẽte incolumi, tollanturq;. Quod qui aduertit, quàm aptè incertas diuitias has appellarit qui dixit, Diuitibus huius ſeculi non altum ſapere, neque ſperare in incerto diuitiarum. Sed age picturam huius proferamus, vt res oculis ſubiecta magis afficiat. Pictura inſignis eſt apud Lucam cap. 12. *Hominis cuiuſdam diuitis vberes fructus ager attulit, & cogitabat intra ſe dicens. Quid faciam quia non habeo quo congregem fructus meos? Et dixit, hoc faciam. Deſtruam horrea mea et maiora faciam, & illuc congregabo omnia quæ nata ſunt mihi, & bona mea, & dicam animæ meæ: Anima, habes multa bona poſita in annos plurimos requieſce, comede, bibe, epulare.* En velut in tabula depictum, imò velut in ſcenam productum glori-

Margin notes (right column): Eccle. 10. b. (beside "Cum morietur homo"); 1. ad Timot. 6. d. (beside "diuitiarum").

glorіantem in diuitijs hominem. Sed nunquid verè gloriantem? Percurramus picturam, ſi fortè & hoc oculis exhibeat. *Dixit autem illi Deus: Stulte, hac nocte animam tuam repetam à te, quæ autem paraſti, cuius erunt?* En reliquum picturæ, quæ neſcio quid diuinum ſpirat, & ſi ante oculos ſæpe verſaretur diuitum, nō dubito abduceret animos eorum à ſpe, quam ex incertis & falſis diuitijs conceperunt. Quid enim non falſas appellem, quę nihil minùs quàm diuitiæ ſunt? Quis enim ſapiens has vnquam eo loco habuit? imò quis vnquam concupiuit? Sed ſatis de his. Tranſeamus ad reges & principes, qui in potentia ſeu fortitudine Imperij gloriantur, qualem Pharaonem depingit prophetia Ezechielis. *Ecce ego ad te Pharao rex Ayegpti, draco magne, qui cubas in medio fluminum tuorum*, id eſt, qui in his confidis & gloriaris. Qualem quoque deſcribit volumen Danielis ipſum Nabuchodonoſor, quem & Ita loquentem inducit. *Nónne hæc eſt Babylon ciuitas magna, quam ego ædificaui in domū regni, in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei?* Nónne hæc eſt, ait, Babylon ciuitas magna? Babylon (quemadmodum refert Herodotus & alij qui græcas hiſtorias conſcripſere) per quadrum ſita, ab angulo vſque ad angulum muri, ſedecim milia tenebat paſſuum, hoc eſt, ſimul per circuitum quadringenta octoginta: vt non minùs ſcitè quàm verè de ea dixerit Ariſtoteles in Policitis, quòd magis regio clauſa muris quàm ciuitas eſſet. Murus coctili latere atque interfuſo bitumine compactus quinquaginginta concubitorum craſſitudine, ducentorum celſitudine, in ſingulos cubitos ternis digitis menſura ampliori quàm noſtra. Super quem circa oras extructæ erant dietæ ſingulariæ altrinſecus conuerſæ, inter quas tantùm capedinis relinquebatur, vt quadriga interagi poſſet.

Ezech. 29. a.

Dani. 14. f.

Deſcriptio Babylonis.

Eius perambitum centum portę ſtabant, æreæ omnes cum cardinibus iridem poſtibusq;, quapropter inter ſeptē orbis ſpectacula numeratur. Arx ſiue capitolium eius vrbis, eſt turris cuius meminit Geneſis capite 11. quæ in altitudine quatuor milia dicitur tenere paſſuum. Deſcribunt quoque ibi tēpla marmorea, aureas ſtatuas, plateas lapidibus auroq; fulgentes, & multa alia quæ penè videntur incredibila. De ditione nihil me neceſſe eſt dicere, cùm ob multitudinē ciuitatum Eſaias 14. capite, terram Babylonis, orbem appellat ciuitatum. Et capite 21. eandem mare vocet, quòd nimirum latiſsimè pateret regnum Babylonis. Omnino enim huc reſpexiſſe puto prophetam, & qui eum imitatus eſt Hieremiam, cum ait. *Deſertum faciam mare Babylonis*, quanquam non ignorem alios aliter explicare metaphoram. Sed quorſum hæc? eò ſpectant vt ſciamus, quòd ſi quis alius, hic gloriari potuerit in potentia.

Eſai. 50. b.

Hierem. 51. c.

Sed nunquid potuit? audiamus ſcripturam. *Cum ſermo adhuc eſſet in ore regis* (ille nimirū quem antè memorauimus: *Nónne hæc eſt Babylon ciuitas magna, &c.*) *vox de cælo ruit, tibi dicitur Nabuchodonoſor rex. Regnum tuū tranſibit à te, et ab hominibus eijcient te, & cū beſtijs & feris erit habitatio tua, fœnū quaſi bos comedes.* Quæ omnia mox rebus expleta ſunt: *Nam ipſa hora*, vt habet volumen Danielis, *ex hominibus eiectus eſt, & fœnum vt bos comedit, & rore cæli corpus eius infectum eſt*, Sed & Babylon à Dario rege Medorum Cyro Perſarum Rege non multò poſt exciſa eſt, cuius tragicam deſcriptionem habes apud Eſaiam cap. 13. & 14. Rurſus cap. 21. iterum cap. 47. vbi Babylonem velut Hecubam quandam facit à ſumma fœlicitate ad extremam deiectam miſeriam. Eius capitis hoc eſt Initium.

1 *Deſcende, ſede in puluere virgo filia Babylon.* Eſai. 47. a.

Quod eſt parri filia chariſsima, hoc tu fuiſti orbi Babylon. Ab omnibus hactenus in delicijs habita es, non aliter quam puella adhuc viro incognita & intacta. Illud ſignificatur in filia & virgine. *Deſcende, ſede in terra.* Additur ratio. *Non eſt ſolium filiæ Chaldæorum.* Trāſlatum eſt ſolium tuum ad Perſas & Medos. *Filia Chaldæorum*, periphraſis eſt Babylonis: Nam à Chaldæis condita eſt atque extructa. *Tolle molam, & mole farinam*, hactenus habita es mollis ac tenera & cunctarum gentiū manibus portata, terrę plantas vix imprimebas, alia iam vitæ ratio inducitur, dehinc molendæ farinæ operi inſiſtēdum tibi eſt: Duræ captiuitatis & extremæ ſeruitutis hoc eſt indicium, vt quæ quondam Regina & Domina regnorum fuerit, iam molendæ farinæ operi ſeruiat. Quanquam Hebræi molam figuratè accipiant, quòd ſcilicet in morem ſcorti, victorum libidini pateat Babylon. Cauſſam cur ſic interpretentur afferunt, quia inquiunt, ſequitur, *Denudat turpitudinem tuam*, quod aliter Aquila, aliter Symmachus, aliter Theodotio, aliter Septuaginta interpretati ſunt, aliter rurſus atque aliter ipſe Hieronymus. Omnes autem ſic interpretati ſunt, vt proprietatem ac vim vocis Hebrææ nequaquam expreſſerint, non quòd deeſſet vocabulum quo id poſſent, ſed quòd in ſancta ſcriptura ſonaret turpitudinem, quæ ob verecundiam taceri vult, quare nec nos exprimemus ne polluamus aures veſtras. Sequitur in Eſaia: *Diſcooperi humerum, reuela crura, Tranſi flumina*, in captiuitatē. Meſopotamiam ſignificat, quam latinè terram inter

Eſai. 47. a.

amnes dicere poſſumus. *Reuelabitur ignominia tua.* Hanc quoq; vocem ex obſcœnis eſſe videas cap. 28. Exodi, *Facies & fæminalia linea, vt operiant carnem turpitudinis ſuæ à renibus vſque ad fæmora.* Et cap. 9. Geneſ. *Cùm vidiſſet Cham pater Chanaan verenda ſcilicet patris ſui eſſe nudata, &c.* Quod hic verenda, & ſuperiori loco turpitudinē vertit. Hebræis eadem dictio eſt, quæ & hoc loci ponitur & verſa igoominia tua. *Et videbitur opprobriū tuū.* Attendant hæc qui florēt iam potentia, qui placēt ſibi, ſiue in epiſcopatu, ſiue in canonicatu, nec ſtudent mortificare membra ſua quę ſunt ſuper terram, attendant inquā, rurſus dico attendant. Nā & ipſos reſpiciūt, quæ in Babylonem hic dicuntur, omniaq; ſi oon ſecundum humilem literæ ſenſum, ſaltem iotellecta pneumaticôs certo ordine in ſe expleri cernent ſemel: Audiet canonicus elatus, audiet ſuperbus abbas, audiet Epiſcopus qui iactat iam potentiam ſuam, & placet ſibi in examinibus populorum. *Deſcende, ſede in puluere, deſcende, ſede in terra, tolle molam, denuda turpitudinem tuam,* & cætera
Eſai.47.a. quæ apud Eſaiam in typo Babylonis ſcribūtur. Et reuelabitur turpitudo ipſorū, & opprobrio patebunt ſempiterno, Reuelabitur turpitudo eorum, noo vni tantum populo, non vni geoti duntaxat, non Leodienſibus ſolùm, viris ue Brabaotis, ſed toti orbi: Tum quod iam perſuadere ſibi nolunt, rebus ipſis diſcent, quòd omnis potentia puluis ſit, & ad iram Dei, ſauillæ ac cineri cōparetur,

Propoſuimus duo genera hominū, quorum alterum in diuitijs, alterum in potentia ſeu principatu gloriatur, quibus ſubijcimus tertium, & eſt eorum qui nobilitate tument, hoc eſt qui geous & proauos, & ſortia facta patentum iactāt, hæcq; gloriam ſuam ducunt. Quibus dicimus verè ſe poſſe gloriari, ſi nobilitas hominem commendaret apud deū, quod iam longè abeſt, Non enim propterea Deo gratior eſt quiſpiā, quia nobilis, nec minùs gratus aliquis quia igoobilis: ſed ſine reſpectu oobilitatis atq; igoobilitatis, quæ ſecundum genus attenditur, quiſq; pro qualitate vitæ apud Deum æſtimatur. Si is qui oobilis eſt genere, vitā agat degeoerem, hoc eſt, ſi vanitatem, luxum, pompam ſeculi ſectetur, odio habetur. Alius inſequens quod iuſtum eſt, quodq; lex diuina iubet, diligitur à Deo quantumuis ignobilis: atq; hic vitæ, ille geheonæ adiudicatur. Docent hoc ſcriptnræ, quæ oegant προσωπολη-ψίαμ eſſe apud Deum, quæ multæ ſunt, maximè in Paulinis litteris quibus referendis ſuperſedemus, vt locum ſecuodum Matthæum qui hac in re ioſignis eſt, exactiùs liceat eoarrare. Dicimus autem eum qui eſt cap. 3. ea parte qua mentio fit Phariſæorum & Saducæorum, quorum hi à iuſtitia, illi à ſeparatione, quòd habitu & genere vitæ à cæteris differrent, ſic appellati ſunt. Quos cùm vidiſſet Ioannes inter alios accedere Baptiſmum ſuum, ipſos non appellans: *Progenies, ait, viperarum. Quis demonſtrauit vobis fugere à ventura ira?* Id ſerpentium geous, ita in parentis feſtinat exitium, vt alMatth. 3.b.
uo qua portatur exeſa, in vitā prodeat morte gignentis. Notat ergo eos immanitatis, quòd peremptores extiterint parētum, hoc eſt prophetarum, à quibus ad veritatis lumē ducebantur. *Quis demonſtrauit vobis fugere à ventura ira?* Admirātis ſermo eſt, ac ſi dicat. Vnde hæc facta eſt repentè tanta conuerſio? Quis voluntates aſperas mitigauit? quis ad reſipiſcentiam induxit? Non hoc humanæ eſt artis opus, ſed diuinæ. Docens deiode quid facto opus ſit, vt indulgentiam coo ſequantur, & remiſsionem: *Facite,* inquit, *fructus dignos pœnitentiæ:* Non ait, Peccaſtis, ceſſate dehinc, nec ait, peccaſtis, agite pœnitentiam. Qui ſermo quàm prior plus multò complectitur, ſed dignos pœnitentia fructus exigit. Secundnm molem peccati exhibe inquit pœnitentiam.

Non ſatis hic eſt leuiter dolere, opus eſt adhibere cilicia, ſaccos, cineres. Et quia nobilitate generis tumebant, reprimēs tumorem illum, oolo inquit mihi dicatis: Genus ducimus ab Abrahā. Nobilitas nihil ad rem facit pœnitentia hic opus eſt. Hæc, non generis nobilitas reconciliat hominem Deo. Et planè vrgens eos. *Iam ſecuris, ait, ad radicem arboris poſita eſt.* Allegoria eſt vocum. Neq; enim ſecuris propriè accipitur, neque radix, neq; arbor, ſed figuratè omnia, nec puto opus eſſe explicatione cùm vltro ſeſe offerat iotelligentia, & ſuauiùs illabantur figuratè dicta, quàm ſi abſque tropo efferantur. *Omnis enim arbor quæ non facit fructum bonū, excidetur & in ignē mittetur.* Hoc verſu vniuerſum honorem carnalis nobilitatis ſnbruit ſemel, atq; euertit. *Omnis arbor.* Quid eſt omnis arbor? Qui dicit, omnis, neminem excludit. Siue ergo nobilis quis ſuerit ſiue ignobilis, excidetur, niſi ſructum fecerit: nec excidetur ſolùm (hoc enim ſerri vtcunque poſsit) ſed intollerabile eſt, quod additur, & in ignem mittetur. At in quem ignē? ſanè non in quemuis, ſed in ignem inextinguibilem: id enim paucis interiectis ſequitur. Hic autem eſt gehennæ ignis cuius incendia quis explicet? Hic inter inconſumptibiles flammas immortales miſeri viuent, & nuda corpora ſulphureus ille ignis, quem Spiritus Domini ſuccendit, allambet vſque & vſque, nec erit qui æſtuanti cuiuſquam linguæ ſtillam aquæ inſundat. Heu Heu Heu. Quid genus, & proaui, quid fortia fa-

ꝺta parentum? Quid proderit ibi nobilitas?

Quàm vana igitur eſt gloriatio horú, ſed
& quàm vani nos qui ferè nó niſi his rebus,
quæ prorſus mediæ ſunt, nempe diuitijs, po
tentia, nobilitate metimnr homines, qui ob
hæc quæ ad beatam vitam omnino faciunt
nihil, ſuſcipimus & admiramnr perſonas,
nobiſq; vehementer placemus: ſi horum er-
ga nos fauorem experiamur, ſi aduertamus
magni nos fieri ab ipſis, haberiq; in precio,
vel ob ſanctitatem qua pollere nos putant,
vel ob facundiam qua præditos conſpiciút,
vel aliam quamuis ob cauſam, atq; hic quar-
ta exurgit ſpecies falſò dictæ gloriationis:
quæ hoc magis timenda eſt, quòd & ſancto-
rum animas occupare ſoleat. Scitis quanto-
Eſai. 38. b. c pere in ſcriptura laudatus ſit Ezechias. Hic
cùm veniſſent ad ſe legati regis Babylonis.
Rex ſiquidem Merodach cùm ſama perfe-
rente didiciſſet, cauſſa Ezechiæ ſolem in oc-
caſum vergentem retrogradi iuſſum per ſua
veſtigia tantùm ſpacij, quantum emetiri ſo-
let decem horis, cupiens de portento certi-
or fieri, ſimulq; qnòd conualuiſſet gratula-
ri volens Ezechiæ, miſit ad ipſum principes
ſuos non ſine muneribus. Hi ergo cum ve-
niſſent, lętatus eſt ſuper eis Ezechias, & oſtẽ-
dit eis cellam aromatum, & argenti, & auri,
& odoramentorum, & vnguenti, & omnes
apothecas ſuppellectilis ſuæ, & vniuerſa quę
inuenta ſunt in theſauris ſuis, vt ſcribit Eſai
as cap. 39. Sed dicitis. Quid hic reprehenſio-
ne dignum? Hoc certè quòd in legatione
principum Babylonis, quòd in congratu-
latione regni potentiſsimi vanè ſibi placuit.
Sed id vnde tandem cõſtat? Hinc ſanè quòd
quærenti Eſaiæ vnde nam veniſſent, reſpon-
dit. *De terra longinqua venerunt ad me, de Ba-
bylone.* Quod cum emphaſi & ſupercilio eſt
legendum, ac ſi dicat, tanti ego fio. Si quæri-
tis vnde nobis conſtet ſic eſſe legendum? di
cimus ex ijs quæ ſubijciuntur id conſtare.
Subijciuntur autem hæc, Dixit Eſaias ad
Ezechiam: *Ecce dies venient, & auferentur
omnia quæ in domo tua ſunt, & quæ theſauriza-
uerunt patres tui vſque ad diem hanc in Babylo
nem, non relinquetur quidquam dicit Dominus.
Et de filijs tuis qui exibunt de te quos genueris,
tollent & erunt eunuchi in palatio regis Baby-
lonis.* Hæc ſanè indicant peccaſſe in hoc fa-
cto Ezechiã, Sed & præter hoc docent, quã-
topere diſpliceat Deo vitium hoc quod nos
ferè non ducimus vitium, imò huius gratia
quidam virtutem ſibi exercendam putant.
Nónne Cicero in ijs libris quos de repub.
conſcripſit, cùm de inſtituendo principe ci-
uitatis loquitur, ipſum dicit alendú eſſe glo
ria, & dehinc maiores ſuos commemorans
multa atq; præclara ipſos feciſſe ſcribit cupi-
ditate gloriæ, quos hac in re imitandos pro-
ponit? Nónne & in ipſius philoſophiæ lib.
cùm de ſtudijs agit quæ vtiq; ſectanda ſunt
ſine veri boni, amore laudis humanæ, hanc
infert vniuerſalem generalemq; ſentẽtiam?
Honos alit artes, omneſq; accenduntur ad
ſtudia gloria? Infringamus obſecro hanc
ethnici ſententiam, vincatq; cupiditatẽ glo
riæ, amor iuſtitiæ. Tam enim vitium hoc
inimicum eſt fidei Chriſtianæ, vt Saluator
noſter apud Ioannem Phariſęis loquens di-
xerit. *Quomodo vos poteſtis credere qui gloriam* Ioan. 5 g.
*ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à ſolo Deo
eſt, non quæritis?*

Quæ hactenus commemorauimus extra
nos poſita ſunt: iam de ijs quę nobis inſunt,
diſſeramus, quæ in duplici ſunt differentia.
Alia ſiquidẽ corporis, alia animi bona ſunt.
Bona corporis dicimus, ſanitatem, robur,
formam ſiue pulchritudinem, quę licet ſint
magna, tamen caduca ſunt, fluxa, incertaq;
omnia. Nulla hic opus eſt probatione, cum
experientia quod dicimus doceat. Pulchra
mulier quæ adoleſcentulorum poſt ſe tra-
hebat greges, ſubitò arata fronre contrahi-
tur, & quæ prius amori poſtea faſtideo eſt.
Iuuenis præſtans corpore qui robore vige-
bat, & virium ſuarum ignorabat modú re-
pentè deijcitur, vnaq; febri omnis illa forti-
tudo perit abitq;. Sic cætera quæ corporis
bona vocantur, aut tempore deficere, aut
languore conſumi, videmus. Quæ igitur in-
ſania, ob hæc velle gloriari, gloriantur autẽ
plurimi. Nec noua hæc inſania, vel heri aut
nudiuſtertius orta: olim tempore Eſaiæ fu-
it. Quare præcipitur ei, cap. 40. *Clama ne ceſ-
ſes*, ipſoq; quærente, quid clamaret, dicitur,
*clama: Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius
quaſi flos agri. Exiccatum eſt fœnum & cecidit
flos.* Comparatio hæc & in alijs locis ſcriptu-
ræ legitur. Vſus ea eſt Apoſtolus Petrus: v-
ſus eſt & Iacobus Apoſtolus, nec video quid
hac in re accommodati⁹ afferri poſsit. Qua-
re hac contenti, de bonis animi dicamus, ac
primùm de ſcientia, deinde de virtute: qua-
rum hæc ad voluntatem, illa ad intellectum
pertinet, quam tanti fecẽre veteres illi gen-
tium philoſophi, vt contemptis omnibus
priuatis & publicis actionibus, vni huic ani-
mum intenderint, quam & toto orbe velut
fugientem perſecuti ſunt. Nam Apollonius,
vt apud Philoſtratum legere eſt, penetrauit
Perſas, pertrãſiuit Caucaſum, Albanos, Scy-
thas, Maſſagetas, opulentiſsima Indiæ regna
peragrauit, & ad extramum, latiſsimo Phy-
ſon amne tranſmiſſo peruenit ad Brachma-
nas, Indè per per Aelamitas, Babylonios,
Chaldæos, Medos, Aſſyrios, Parthos, Syros,
Phœnices, Arabes, Paleſtinos, reuerſus Ale-
andriam, perrexit Aethiopiam inquiren-
dæ veritatis ergò. Sic Plato Aegyptum eamq;

oram Italiæ quæ quondam magna Græcia dicebatut, labotioſiſsimè peragrauit, vt cæteros taceam magnos & excellenti ingenio vitos, quos in veteribus hiſtorijs legimus luſtraſſe prouincias, nouos adijſſe populos, maria tranſijſſe, ſed & facultates ſuas ſemel abieciſſe, & renunciaſſe vniuerſis voluptatibus, vt quam rebus omnibus anteponebãt, apprehenderent ſcientiam. Magnum igitut bonum vt videtur ſcientia. Sed nunquid in ea gloriandum? Sanè ſi hãc intelligimus ad quam ſtudio ſuo peruenerunt, hi quos iam memorauimus, quamque ſcripto poſteris tradiderũt, in promptu reſponſio eſt, haud gloriandum eſſe cùm ad beatam vitam nihil ea faciat.

Quid enim ad ſalutem prodeſt, ſi de natura, de motibus ſyderum, ac dierum curſu diſertè nouerim dſſerere? Rurſus quid momẽti ad fœlicitatẽ habet, ſi regulas teneam connexionum, ſi ſciam quid conſequens, quid nón conſequens, & cætera quæ ea philoſophiæ pars tradit, quæ Logica appellatur? Sed dicitis, Nõ de his ſolùm, ſed & de finibus bonorũ, de vita ac moribus præclarè multa ſcripſerunt. Quã præclarè, viderint alij. Hoc dico, veritatẽ quæ verè liberum reddit animũ, ipſis haud ſuiſſe cognitam: Nuſquam enim in ipſorũ libris Chriſtus agnoſcitut, qui via eſt. veritas & vita. Quo ſine omnia quantumuis docta videantur, caligo & tenebræ ſunt. Quare mirari ſatis nequeo pleroſq; omnem ætatem inſumere in legendis horum libris. Hic noctes & dies in Ariſtotele ſe torquet. Ille in Platone. Hic Cicerone delectatur, ille Demoſthene. *Quare appenditis argentum, non in panibus? Et laborẽ veſtrum nõ in ſaturitate?* Eſai. 55. a. Eſaiæ verba ſunt: Quare inquit, operam veſtram & induſtriam inſumitis in rebus non valituris ad ſalutẽ? Quare magnis precijs redimitis doctores qui vobis prælegũt litteras gentilium, ſacris, in quibus ſolis ſunt panes, relictis? Ariſtoteles omnibus elẽchis ſuis nõ valet explere animum. Plato quantumuis diſertus & aureo ſerti videatur flumine, nequit ſitim pectoris reſtringere. Cicero lectores ſuos dimittit famelicos, Sic Demoſthenes, ſic Thucidides, ſic cæteri.

Quid igitur tam charè hos authores amplectimini? Eſai. 55. a. *Audite audiẽtes me.* Quin potiùs inquit audite me, (Subauditur enim vocula aduerſatiua) *& comedite bonum, & delectabitur in craſsitudine anima veſtra.* En in quibus literis vera proponũtur bona. Sed nunquid in harũ cognitione gloriandum? Hic aures mihi præbeant Theologi, & ne nimium ſibi placeant ob diuinarum ſcripturarũ cognitionem, ſciant hanc communem ſe habere, non ſolùm cũ malis, quos damnatio manet mortis æternę, ſed & cum ipſo malorum capite diabolo nimirum, qui tanta omnino pollet ſcientia, vt cùm multi ſint intelligentia magnaque cognitione præditi, ipſe præ cæteris nomen hoc meruerit, vt dæmon vocetur: Dęmon autem (vt videre eſt apud Platonem in Cratylo) quaſi δαημων, quod eſt intelligens, dicitur. Ex quo, dæmone ſcilicet agnoſcitur, quam verè ad Cor. ſcribẽs Apoſtolus dixerit. *Scientia inflat.* Tam enim inflatus eſt ac ſuperbus, vt diuinos honores & 1. Ad Cor. 8. a. religionis cultum, quem vero Deo deberi nouit, ſibi ſategerit olim exhiberi, & quantum poteſt & apud quos poteſt, adhuc agit. Hæc autem dicta à me ſunt, non quò abducam animum cuiuſquam à ſtudio literarum maximè diuinarum, abſit, ſed quò oſtẽdam adeò beatam nõ facere ſapientiam etiam ſacrarum ſcripturarũ, vt tumidum reddat hominem, ſi ſola fuerit. Sic enim dictum eſt. *Scientia inflat*, ſicut dictum eſt, *caro non prodeſt quidquam*, quod qui rectè intelligunt, hoc ſenſu dictum accipiũt. Caro per ſe, hoc eſt, abſque ſpiritu, non prodeſt quidquam. Si verò ſpiritu fuerit viuificata, non ſolùm inutilis non eſt, ſed prodeſt plurimum, ita vt Saluator dicat. *Qui manducat meam carnem,* Ioan. 6. f. *& bibit meum ſanguinem, habet vitam æternã, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.* Sic ſcientia ſola, ſcientia nuda, ſcientia ſine charitate. Nam contra hanc, eam diuidit Apoſtolus inflat: ſi verò cum charitate iuncta fuerit, adeò non inflat, vt lamentantem, vel lugentem faciat. *Beati autem qui lugẽt, quoniam ipſi conſolabuntur.*

Iam reliquum eſt, vt de virtute dicamus, quam ſolam eſſe de qua verè gaudemus, philoſophorum ſentẽtia eſt. Qui cùm virtutem definierint rectitudinem, quam mens ſiue ratio ſuis viribus in vitæ actionibus efficit, nemo vel leuiter in fide imbutus non videt, quàm longè à vero abhorreat ipſorum ſententia, cùm doceat in viribus liberi arb. gloriandum. Sanè Apoſtolus nuſquã non hanc gloriam ſubuertere conatur.

Diſputat contra eam ex profeſſo in Epiſtola, quam ad Rom. ſcripſit. Diſputat aduerſus illam in ea quoque quam ſcripſit Galatis, ſimiliter & in ea quæ ad Philippenſes ſcripta eſt. *Ignorantes iuſtitiam Dei, & ſuam* Ad Rom. 10. a. *quærẽtes ſtatuere, iuſtitiæ*, inquit, *Dei non ſunt ſubiecti.* Ignorantes iuſtitiam Dei, non quidem illam à qua Deus dicitur iuſtus, hanc ſiquidem cognouerunt, vt hac ipſa Epiſtola docet Apoſtolus, ſed eam quę homini eſt ex Deo, quæ contingit per fidem Ieſu Chriſti, quam hanc ob cauſam iuſtitiam fidei alibi appellat: & ſuam, hoc eſt proprijs viribus quæſitam conãtes ſtatuere, iuſtitiæ Dei non ſunt ſubiecti. Dum inquit, promittunt ſibi iuſtitiam per vires liberi arbitrij, perinde

quaſi

quaſi illæ hac in re ſufficerent, non præbentſe gratiæ Dei, nec perueniunt ad veram iuſtitiam quæ valet apud Deum. Sentétia hæc eſt capit. 10, Epiſtolæ ad Roma. quæ licet de Iudæis dicta ſit, Philoſophos tamen æquè atque illos reſpicit. Verùm ſi neque in diuitijs, neque in potentia imperij, neque in nobilitate, neque in honore, neque rurſus in ſanitate, neque in robore corporis, neque in pulchritudine, ſed neque in ſcientia aut virtute proprijs viribus quæſita gloriari licet. Age qua in re gloriabimur tandem? omnino enim gloriari lubeat. Quoniam id quęritis & ipſe in orationis exordio dicturum me promiſi, faciam quod vultis ſi antè tribus verbis expoſuero, qua in re gloriá quæſierunt hi, contra quos agit Apoſtolus in Epiſtola, quam ad Galatas ſcripſit. Id in confeſſo eſt, Epiſtolam hanc ſcriptam contra familiam Iudaizantium, qui inter cætera vrgebant circuncijſionem, quam Paulus abolitam volebat & antiquatam. Hos ergo poſt quam argumentis & certis rationibus reuicit, exoſos ipſos deinde reddere volens Galatis, aperit quo animo quóue fine vrgerent circunſionem. Hi, inquit, qui tanto ſtudio perſuadere vobis conantur pelliculæ illius quæ glandem tegit, truncationem, faciunt id nō quidem zelo legis, ſed cupiditate gloriæ. Si ſtudio legis tenerentur, laborarent ſanè hanc vita exprimere. Iam nihil minus faciunt. Aliud igitur in animis eorū geritur. Volunt vos circūcidi, vt in carne veſtra glorientur, hoc eſt, vt iactare apud ſuos poſſint, quòd in legem vos pertraxerint, quòd ſuo ſtudio effecerint, vt circuncifionem amplecteremini. Hic ſcilicet ipſorū ſcopus eſt.

Ad Gala. 6.c *Mihi autem abſit gloriari, niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti.*

En habetis qua in re ſit gloriandum. Illi gloriantur in carne, procul à me ſit, inquit, vt alia in re vlla glorier quam in cruce Domini. Quibus verbis non iudaizantium tantùm, quorum occaſione in hanc vocem erupit, ſed & eorum, quorum nos hactenus meminimus gloriam peſſundare. Si enim in ſola cruce gloriandum, non ergo in diuitijs, non ergo in potentia imperij, ſed neque in generis nobilitate aut laude hominū, multò autem minus in flagitijs. (Nam & de his plæriq;, quorum hactenus haud facta mentio eſt, iactant ſeſe.) Non enim ſanctius puto hoc noſtrum ſeculum, quàm illud fuit quo vixit Auguſtinus.

Is lib. confeſſ. 2. cap. 3. in hęc verba ſcribit: Decimo ſexto anno ætatis meæ vbi feriatus à ſchola cum parentibus eſſe cœpi, exceſſerunt caput meum vepres libidinum, & nulla erat eradicans manus. Quinimo vbi me pater in balneis vidit pubeſcentem, & inquieta indutum adoleſcentia, quaſi iam ex hoc in nepotes geſtiret, gaudens matri indicauit. Sed matris in pectore iam inchoaueras templum tuum, & exordium ſanctæ habitationis tuæ Deus meus: quæ timens mihi vias diſtortas, in quibus ambulant qui ponunt ad te tergum, monuit cum ſolicitudine ingenti, ne fornicarer, maximeque ne adulterarer cuiuſquam vxorem. Qui mihi monitus muliebres videbantur, quibus obtemperare erubeſcerem. Illi autem tui erant & neſciebam, & te tacere putabam, atque illam loqui, per quam tu mihi non tacebas, & in illa contemnebaris à me filio eius, filio ancillæ tuæ, ſeruo tuo. Sed neſciebā, & præceps ibam tanta cæcitate, vt inter coætaneos meos puderet me minoris dedecoris, quàm audiebam eos iactantes flagitia ſua, & tantò gloriantes magis, quantò magis turpes eſſent, & libebat malum facere, non ſolum libidine facti, verumetiam laudis. Quid dignum eſt vituperatione niſi vitium? Ego ne vituperarer, vicioſior fiebam, & vbi non ſuberat quo admiſſo æquarer perditis, fingebam me feciſſe quod non feceram ne viderer abiectior, quò eram innocentior: Et ne vilior haberer, quò eram caſtior. Ecce cum quibus comitibus iter agebam platearum Babyloniæ, & volutabar in cœno eius tanquam in cinnamomis & vnguentis precioſis.

Hactenus Auguſtinus: Hi certè non in cruce gloriantur, cùm ea ob quæ gloriantur, pugnent cum cruce, quare aptè Apoſtolus hoſtes crucis hos appellauit: neque hos duntaxat, ſed & illos quorum in præcedentibus facta mentio eſt. Locus Apoſtoli (ſi quis fortè id ſcire deſiderat) eſt in Epiſtola ad Philip. cap. 3. ea parte qua hortatur ipſos ád imitationem cùm ſui tum eorum qui præ ſe ferebant typum cōuerſationis, quam ipſe cùm apud eos ageret, in ſe expreſſerat. Quòd inquit, huius vos admoneam, magna ratio eſt. Quia multi haud rectè exigunt vitam, inimici crucis. Deinde in ſpecie explicans quos vocet inimicos crucis:

Quorum, inquit, *Deus venter eſt*, hoc eſt, quibus vnicum ſtudium eſt vt vētri faciant ſatis, vehementer & argutè dictum eſt. *Quorum gloria in confuſione eorum.* Eſt alia ſpecies. Senſus eſt.

Qui de ijs quorum pudere ipſos oportebat, iactant ſeſe. De horum numero diximus Auguſtinum fuiſſe, cùm adoleſcentem ageret, atque hos inimicos crucis eſſe, nemo eſt qui ambigat. At verò quòd ij qui remiſſè ac delicatè viuunt, inter hos numerentur, & quidem primo loco, id fortè admirationé excitat in animis quorundam, ſed deſinant mirari, cū certū ſit reijcere ipſos id ad quod

vocat crux Chriſti, quæ vocat nos ad labores, ad vitæ aſperitatem non ad otium, nõ ad delicias aut comeſſationes, quare etiá ſi millies frontem & pectus conſignent cruce, & Chriſti ſe eſſe dicãt, alieni ſunt, inimici ſunt, hoſtes ſunt. Pergit Apoſtolus, & tertium adijcit membrũ. *Qui terrena*, ait, *ſapiunt*, quod ſignificátiûs græce dicitur, *οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες, φρονεῖν*, vt nouerunt eius linguæ periti, ambiguũ eſt: & nunc ad intellectũ, nunc ad affectum pertinet: hoc loco verò eſt affectus vocabulum, quare non malè tranſtulit qui vertit. Qui terreſtria curant.

Et quinam ſunt illi? Sanè qui dicunt, ædificemus domos, poſsideamus agros, acquiramus principatum, potiamur gloria, diteſcamus. Et vbi? In terra inquiunt, omnia illis in terra, ibi eorum mens, ibi animus eorum, quos deflet Apoſtolus, & reuera digni ſunt qui defleantur, quia finis eorum interitus, hoc ſiquidem ſubiecit Apoſtolus, velut rationem & cauſam reddens fletus ſui: Quorũ damnationi ſeu perditioni ne pariter inuoluamini, oro vos auditores optimi, abijcite omnem ſpem ſecnli, & aſſueſcite in cruce gloriari, in cruce inquam Chriſti, ibi vera, certa, ac tuta gloria. Habetis egregios duces, quos hic ſequamini: imprimis Apoſtolum Paulum. Deinde B. Patrem noſtrum D. Frãſciſcum, cuius tota vita (adoleſcentiam excipio non aliud fuit quam rugis & aſsidua in cruce gloriatio, quod alia concione oſtendere animus eſt, vt iacentes & merſas torpore mentes excitem, atq; à ſeculi ſpe abductas ad crucis gloriam prouocem: quia reuera nihil ita inconcinnũ eſt atq; alienũ à Chriſtiano, atq; in his quæ mundi ſunt, gloriari.

IN DOMINICA TERtia Aduentus, Homilia.

EVuãgelium diſcipulos Ioannis ad Chriſtum mittit, Proponit notã regni Meſſiæ, deſcribit encomium Baptiſtæ.

Euangelium cuius capi-
Matth. 11. a. ta iam perſtrinxi, deſcribit Mattheus his verbis. *Ioannes cùm audiſſet in vinculis opera Chriſti, mittens duos de diſcipulis ſuis, ait illis. Tu es qui venturus es, an alium expectamus?* Hactenus caput primum. Minimè opus puto, vt hic dicam, à quo, quáue de cauſſa Baptiſta coniectus fuerit in vincula. Omnes ſiquidẽ ab Herode vinctum ipſum norunt, non ob facinus aut flagitium, ſed ob iuſtitiam. Non ferebat vir ſanctus inceſtũ regis, arguebat
Marc. 6. c. Herodẽ: dicebat ei. *Non licet tibi habere vxorem fratris tui.* Hæc ipſi cauſa vinculorũ, veritas, quæ iuxta Comicum odium parit. Verum quamuis corpus ſtringebatur, lingua haud quaquam ligata erat. Illa erudiebat, docebat, mittebat ad Chriſtum, quærebat. *Tu es qui venturus es, an alium expectamus? Tu es qui venturus es.* Periphraſis eſt Meſsiæ. Num tu es Meſsias ille toties promiſſus in prophetis? tot retrò ſeculis exſpectatus? Dum verba hæc conferimus cum alijs Euangelij locis, aperit ſe non minima difficultas. Refert ſiquidem Matthæus cap. 3. Ioannem cùm in Iordane baptizaſſet Ieſum, vidiſſe Spiritum Dei in columbæ ſpecie deſcendentem ſuper eum, & vocem audiſſe de cœlo dicẽtem. *Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi complacui:* Agnouit ergo Ioannes ipſum eſſe Meſsiam, nec modò agnouit, ſed & digito ipſum demonſtrauit populis, vt apud alium Euangeliſtam legimus: *Ecce agnus Dei, Ecce qui tol-* Ioan. 1. d.
lit peccata mundi. Ecce eum quem tantopere deſiderauerunt patriarchæ. Cuius aduentũ tam ardentibus votis expetiere Prophetæ, pro quo ſic clamat Eſaias. *Emitte agnum Do-* Eſai. 47. a.
mine Dominatorẽ terræ de petra deſerti ad mõtem filiæ Sion. Agnus ille Eſaicus iam adeſt, ſtat inter vos medius, ecce eũ. Et quaſi quæreretur, qui nam ſcis hunc illum eſſe? *Qui miſit me*, ait, *baptizare in aqua, ille mihi dixit. Super quem videris Spiritum deſcendentem & manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat in Spiritu ſancto. Et ego vidi, & teſtimonium perhibui, quia hic eſt Filius Dei.* Hæ ſcripturæ docent Ioannem certò cognouiſſe Ieſum eſſe Chriſtum, hoc eſt, Meſsiã. Quo igitur pacto iam miſsis diſcipulis quęrit. Num ipſe ſit qui vẽturus expectabatur? Nũquid de prædicatione ſua venit in dubiũ, & an vera dixerit, quęrẽdo explorat? Quid dicemus? quid æſtimabimus? An fortè cæteris tenebræ ipſius de Chriſto, de quo aliquoties teſtificatus iã fuerat, iudicium obſcnrabant? abſit, agnouit in carcere, quem agnouerat in vtero. Quid igitur ſibi vult. *Tu es qui venturus es?*

Quòd ex carcere miſsis ad Chriſtum diſcipulis quærit. *Tu es qui venturus es?* facit id, non quòd ipſe quidquã addubitet, ſed propter ſuos. Iam per mortẽ deſerturus eos erat, quare proſpectũ bene eis volens, tranſmittit ad Chriſtũ, vt tum verbis tum miraculis ipſius certò perſuaſi credant ipſum Meſsiam eſſe, eiq; adhæreant ipſius ſectatores effecti.

Qua in re, omnes quibus inſtituendæ formandæq; iuuẽtutis cura commiſſa eſt, imitari velim Baptiſtã, oẽs omnino qui pædagogos ac pręceptores agunt. Nam pleriq; quos erudiendos ſuſceperũt, non Chriſto tranſmittunt, ſed diabolo velut in manum tradunt. Et quinam illi? Qui nimirum ſuis laſciuas fabulas prælegunt, qui deorũ amores, ſtupra atq; adulteria ediſcẽda ſuis ꝓponũt.

Qui

Qui in his illorum animos totos occupant, Cùm enim ſtudia abeant in mores, planè in gentiles degenerant, nec aliud ſomniant quàm Saturnum, Iouem, Vulcanum, Martē, Venerem, quorum flagitia dum imitantur, non homines ſed deos imitari ſe aiunt, & tātum abeſt, vt peccare ſe putent, vt & laudari velint. Id ita eſſe, vel vnus Terentianus Chęrea ſatis locuples teſtis eſt, qui quod in virginem ſibi permiſit, exemplo ſe Iouis feciſſe excuſat, quid dico excuſat, feciſſe ſe iactat. Non eſt quòd verba nequam adoleſcentis referam, nimis illa ſunt nota.

Neque verò hi duntaxat digni reprehenſione ſunt, ſed & illi, qui licet à laſciuis poëtis abſtineāt, non tamen niſi gentiles authores prælegunt ſuis, quò fit vt ignorent, quibus rebus colatur Deus, qua ratione paretur remiſsio peccatorū, qua via perueniatur ad vitam, imò ſi contingat illos in codicem incidere Euangeliorum, vbi de Deo, de ſalute, de immortalitate diſſeritur, quia Tullianam eloquentiam non legunt, offenduntur. Saliua illa prima qua imbuta eſt lingua ipſorū, quæ ſuauiſsima ſunt in abſinthium vertit, nec vlla ratione experiri ipſos permittit delicias ſcripturæ: delicias dico.

Ioan. 7. f. Quid enim ſuauius illis verbis Chriſti. *Si quis ſitit, veniat ad me & bibat? Qui credit in*
Matth. 11. d. *me* quemadmodū dicit ſcriptura, *flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ?* Aut illis: *Venite ad me oēs qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiā vos. Tollite iugum meū ſuper vos, & diſcite à me quia mitis ſum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus veſtris. Iugum enim meū ſuaue eſt, & onus meū leue.* Verba hæc ambroſia quauis ac omni nectare dulciora nō ſapiunt eis, non illos afficiunt, quia infecta eſt lingua, quia tumida mens eſt, nō admittens quidquam, niſi quod eloquenter dictum eſt. Quare rectè Saluator. *Confiteor* ait *tibi Pater Dñe cæli, & terræ, quia abſcondiſti hæc à ſapientibus & prudentibus, et reuelaſti ea paruulis. Ita Pater, quoniā ſic fuit placitum ante te.* Optarem me poſſe hæc exprimere eo geſtu & habitu quo expreſſa ſunt à Saluatore. *In ipſa hora*, ait Lucas, *exultauit Ieſus in Spiritu ſancto & dixit: Confiteor tibi*, hoc eſt iuxta ſermonis Hebræi proprietatem. *Gratias tibi ago Pater Dñe cæli & terræ.* Quare? *Quia abſcondiſti hæc à ſapientibus.* Sapientes vocat, nō qui verè ſapiunt, ſed qui mundo videntur ſapere, quod ſemper in ore habeant nomina magnorum authorum.

Ciceronis, Demoſthenis, Thucydidis, quod vſq; crepent Pythagoram, Platonem, Ariſtotelem, Auerroem, ad quorū opiniones velut oracula obſtupeſcit mundus. Ab his abſcondiſti, & reuelaſti paruulis, hoc eſt, ſtultis iuxta mundi æſtimationem, vt opponatur ſapientibus. Eſt enim νηπίοις quæ vox & ſtultum ſignificat & infantem. Ita Pater, quoniam ſic fuit placitum ante te. Non ſatis habuit Chriſtus ſimpliciter extuliſſe, adiecit confirmationem. *Ita Pater, quoniam ſic fuit placitum ante te*, pro quo græcè eſt εὐδοκία, quæ vox ſignificat, quoties aliquid non ſolum placet, ſed & bene placet. Multa plerūq; placent, quæ tamen non bene placent. Dicit ergo, etiam Pater, ſic fuit beneplacitum, ſi fuit bona voluntas in oculis tuis, noluiſti ea patēre ſapientibus: Reuera auditores ita res habet: Bernardus aliquis, aliquis Franciſcus, hoc eſt, humilis corde, qualem lectorem requirūt Euāgelia, ingreditur myſteria. Flumina diuinæ Scripturæ patent ipſi, haurit aquas in gaudio de fontibus Saluatoris, irrigatur Spiritus eius, irrigātur oſſa ipſius, totus perfunditur torrente voluptatis.

Animus contrà tumidus, qualem efficiūt literæ gentilium, dum ſolæ ſunt, non habet acceſſum. Legit quidem. Omnes ſitientes venite ad aquas: Et qui non habetis argētum, properate, emite, &c. ſed quid legat, non intelligit. Audit ab aliquo de aquis Euangelij hæc ſcribi, de fluentis gratiæ de Spiritu promiſſo credentibus, & tantundem intelligit, quia non experitur in ſe res ipſas, quæ ſunt iuſtitia & pax & gaudium in Spiritu ſancto, tranquillitas pectoris, conſolatio conſcientiæ. Fiducia qua ſuauiter acquieſcit animus in Chriſto etiam in medijs malis. Hæc magna bona non experiuntur in ſe, imò nec poſſunt, quæ hæc eſt εὐδοκία Patris, vt illa à ſapientibus & prudentibus ſint & maneant abſconſa. Infœlices proinde adoleſcentes ij, quibus eiuſmodi contigerunt pædagogi. Prorſus verò fœlices, quibus in præceptores obuenere Baptiſtæ, hoc eſt, qui quos inſtituendos ſuſceperunt, Chriſto velut in manum tradunt: Quibus cura eſt, nō tam vt celebres ipſos in externis diſciplinis & glorioſos reddant, quàm vt doceant eos gloriam in hac vita contemnere. Nec tam nituntur, vt linguam eorum prepoliant, quàm vt mentem exornent. Proponunt proinde ipſis frequenter beneficium Chriſti, dicūt quid complectatur, quaq; ratione illius participes efficiamur, edocent: Aut ſi ipſi minùs idonei hac in re magiſtri ſunt, curant vt per alios de his erudiantur. Et ne quid quod ſuarum partium eſt, prætermittant, manus ad cœli ſanctiſsima templa leuant aſsiduè orantes, vt Deus domini noſtri Ieſu Chriſti Pater adaperiat corda ipſorum, vt dignetur ipſos cognitione myſterij abſconditi à ſeculis, vt diuitias gratiæ ſuæ ſemel effundat in mentes ipſorum, vt beneficij magnitudinem agnoſcentes, maximaque illa dona in ſeſe experientes, verſentur perpe-

Significat vt dicam non reddita ratione in-
terpretationis,fore, vt transferatur ad gen-
tilitatem etiam hoc inſtrumentũ ſanctimo-
niæ,quod hactenus fuit in Iudæa.Loquitur
enim de ea gloria,de qua in Epiſtola ad Ro-
man. *Quorum adoptio eſt filiorum & gloria &*
teſtamentum & legislatio & obſequium ſiue la
ta & promiſſa. Hæc inquit omnia transfe-
rentur ad gentilitatem.Ipſi videbunt glori-
am & decorem Dei noſtri.Iſti ad quos perti-
net hoc Euangelium, habitatores hi deſerti
videbunt,quod tam magnum promiſit De-
us Abraham,Iſaac,& Iacob.Cõſpicient pro-
miſſum Meſsiam. Confortate manus diſſo-
lutas, & genua debilia roborate. Apoſtro-
phe eſt ad Euangeliſtas.Dicite puſillanimis.
Confortamini,nolite timere.Hactenus pol
luiſtis vos omni genere flagitiorum, exarſi-
ſtis execrandis libidinibus, ſed nõ eſt quòd
ea res vos deijciat,non eſt quòd hinc deſpe-
retis ô gentiles. Tantùm ſuſcipite Chriſtũ.
Quòd nati eſtis ex parentibus idololatris,
quòd coluiſtis hactenus ligna & lapides, Io
uem, Apollinem, Mercurium, non oberit.
Hoc eritis Deo quod Abraham, Iſaac & Ia-
cob. Hoc modo genua debilia roborantur
propoſito ſcilicet Chriſto. *Ecce Deus veſter*
vltionem adducet retributionis. Eſt lætiſsimũ
Euangelium, quamuis prima facie non vi-
deatur. Vos gentiles iam olim venditi eſtis,
multis ſeculis poſſedit vos diabolus. Erue-
mini nunc à iugo ipſius.Non ei permittetur
in vos quod hactenus permiſſum eſt. Ecce
Deus veſter, à quo ille verſutia ſua abduxit
vos,ſumet partes vindicis, aſſeret vos priſti-
næ libertati, magno illo calumniatore, quẽ
græci diabolum appellant, qui vſuris pec-
catorũ grauiſsimè vos oppreſsit hactenus,
depreſſo.

Deus ipſe veniet & Saluabit vos Empha-
ſim habet,ipſe.Non mittet Angelum quòd
ſolet,ſed ipſemet veniet.Sentis multò plura
ac maiora argumenta humanitatis ac beni-
gnitatis quàm hactenus ſenſerũt Iudæi. Res
maxima eſt quæ promittitur, & propterea
diximus imprimis referre, vt ad quos perti-
Eſai.35. b. neat,certò cognoſcatur. *Tunc aperientur ocu*
li cæcorum, & aures ſurdorum patebunt. Tunc
ſaliet ſicut ceruus, claudus: & aperta erit lin-
gua mutorum. Hic locus eſt ad quem alluſit
Saluator volens agnoſci factis ſuis, atq; hu-
ius gratia cætera quæ ex Eſaia ꝓpoſita ſunt,
adduximus, vt nimirũ hoc quod apud Mat-
thæum dicitur. *Cæci vident, claudi ambulant,*
& cæt. certò agnoſcatur nota eſſe Meſsiæ
ac regni ipſius. Nam id palam indicat illud,
Tunc apud Eſaiam, *Tunc aperientur oculi cæ-*
corum, Tunc nimirum quando Deus ipſe ve
niet,quando præſtabũtur illa læta.Sed qua-
les oculi,corporiſne an animi,an potiꝰ vtri-
uſque? Corporis oculos intelligi, certũ eſt
ex Euangelio. Nã ad hos refert Chriſtus cũ
ait, *Ite, renunciate Ioanni quæ audiſtis & vidi-*
ſtis. Cæci vident, &c. Sed nõ ad ſolos corporis
oculos pertinere æquè certũ eſt. Siquidem
additur, quia ſciſſæ ſunt in deſerto aquæ &
torrẽtes in ſolitudine: quæ æthiologia nul-
la eſt, niſi & oculos fidei intelligas, vt ſuper
naturalia naturalibus miſceantur, & corpo-
ralibꝰ ſpiritualia, quod licet in Cicerone nõ
inueniatur, ſcripturæ tamen familiare eſt.
Porrò quòd de oculis, hoc de cæteris quoq;
quæ ſequuntur ſentiendũ.Gentes ergo quę
priùs cæcæ erant, & in ligna & lapides impin
gebant, veritatis lumen adſpicient. Et quæ
ſcripturarũ verba ſurdis auribus audire nõ
poterant, ad Dei præcepta lætabuntur.Quæ
priùs claudæ erant, & rectã viam non tene-
bant, ſalient ſicut cerui imitantes doctores
ſuos. Et aperta erit lingua mutorum, quorũ
ſathanas ora concluſerat, ne poſſent vnum
Dominũ confiteri. Hæc autem idcirco in-
quit fient. Quia ſciſſæ ſunt ſiue erupertũt in
deſerto quondam gentilitatis aquæ & tor-
rentes ac riui in ſolitudine. Aquæ & riui ſpi
ritus, de quibus in Euangelio. *Si quis ſitit, ve* Ioan. 7. f.
niat ad me & bibat. Qui credit in me, quemadmo
dum dicit ſcriptura: flumina de ventre eius fluẽt
aquæ viuæ. Quod ne de vulgaribus aquis di-
ctum putaremus, adiecit commentariũ E-
uangelium, inquiens. *Hoc autem dixit de ſpi-*
ritu quem accepturi erant credentes in eum. Et
quæ erat arida, ipſa nimirum gentilitas quæ
deſtituta hactenus fuit rore cœleſtis gratiæ
nihil habens fidei, ſpei & charitatis, erit in
ſtagnum, & ſitiens eadem ipſa gentilitas erit
in fontes. Erumpent in ea fluenta ſpiritus,
decurrent per eam riui aquarum ſalentium
in vitam æternam. *In cubilibus in quibus dra-* Eſai.35. b.
cones habitabant, orietur viror calami & iunci.
Figuratam eſſe orationem ipſe ſermo decla-
rat. Non enim in cubilibus naſci dracones
ſolent. Senſus itaq; eſt: In mentibus homi-
num ethnicorum, in quibus regnabant dæ-
monia, iræ, inuidiæ, inimicitiæ, contentio-
nes & cæteræ huiuſmodi peſtes, orietur vi-
ror calami & iunci, hoc eſt, ſuaues herbæ o-
rientur, ſuccedent fides, ſpes, charitas, iuſti-
tia, pax & gaudium in Spiritu ſancto. *Et erit*
ibi ſemita & via, hoc eſt doctrina veræ fidei
& veræ religionis, qua inoffenſè viuent. Nõ
tranſibit per eam pollutus. Requirit enim
doctrina Euãgelij integros animos & incõ-
taminatos. *Non erit ibi leo, & mala beſtia non*
adſcendet per eã, nec inuenietur ibi, hoc eſt im-
manes huiuſmodi affectꝰ nõ erũt in his qui
vera fide amplectẽtur Euangeliũ. Significa-
tur ſtudiũ benignitatis ac manſuetudinis,
quod à ſuis auditoribꝰ exigit Chriſtus: *Diſ-* Matth. 11. d.
cite, ait, à me, quia mitis ſum & humilis corde.

Hæc

Hæc omnia, & præcipuè quod dicitur. *Quia ſciſſæ ſunt in deſerto aquæ*, declarant quo modo interpretari oporteat locum illum. *Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum patebunt, &c.* quo diximus præſcribi ea, per quæ agnoſcatur regnum Meſsiæ. Quare quiſq; cum animo ſuo cogitet, an illa in ſe experiatur. Si terrena voluptas te oblectat, ſi libido placet, ſi in carne & ſanguine velut in cinnamomis & vnguentis precioſis volutaris, certò perſuaſum habeas, non veniſſe ad arcem cordis tui qui venturus dicebatur. Nã inter cætera quibus propheta agnoſci vult regnum Meſsiæ, primum hoc ponit: *Tunc aperientur oculi cæcorum*, quod in te expletũ nondum agnoſcitur. Si nanq; oculi tibi aperti eſſent, vtiq; videres turpitudinem peccati: atq; ea offenſus reſilires à vitijs, imò gehennam videres ſulphureos flammarũ globos eructantem, atq; angue peius horreres peccatum, quod flammas illas accendit: & quod imprimis dictum oportuit, videres Deum cuius maieſtas omnia implet, omniaq́ue peruadit terrasq; tractusq́; maris cœlũque profundum, atq; oculos huius veritus cohiberes te, ne indigna cõmitteres. Certũ huius rei argumentum hoc teneo. Cùm exercere vis peccatum, ſiue fornicationis, ſiue adulterij, ſiue aliorum aliud, fugis lucem, quæris latebras, nec conceptam animo libidinẽ præſentibus atq; intuentibus alijs explere ſuſtines, quantumuis vehementer ſtimuleris. Cùm igitur oculos hominum timeas, quo modo Dei, in cuius manu flatus tuus eſt, inſpectionem non formidares, ſi oculi quibus Deus conſpicitur aperti tibi eſſent?

Quo non pacto inſpiciente numine facere horreres, quod inſpicientibus hominibus exercere non audes? Dico ergo & repeto, Prohiberes te, ne quid committeres eorum quæ lucem formidant, ſi mentis oculos haberes apertos. Imò ſi alterum oporteret, aut turpitudinem exercere aut oppetere mortem, nihil dubitares mortem fortiter oppetere, ne turpitudinem qua Dei obtutus offenduntur, exerceres. Vis vt adducto exemplo ita eſſe demonſtrem? Legis in volumine Danielis hoc modo. Senes duo qui iudices erant & rectores populi, accenſi concupiſcentia Suſannæ, contulerunt conſilia inter ſe, deliberantes quánam ratione quóue pacto poſſent potiri ea, atque explere libidinem ſuam. Cumq́; in inſidijs ſe poſuiſſent, atque illa pomarium, vt ſe lauaret eſſet ingreſſa, exſurrexerunt qui latebant, & accurrentes ad Suſannam dixerunt ei. *Ecce oſtia pomarij clauſa ſunt, & nemo nos videt & in concupiſcentia tui ſumus. Quamobrem aſſentire nobis, & commiſcere nobiſcum. Quod ſi nolueris, dicemus cõtra te teſtimonium, quòd fuerit tecum iuuenis, & hanc ob cauſſam emiſeris puellas à te.* En vides incidiſſe articulum quẽ diximus, vt aut obeunda mors ſit, aut exercenda turpitudo. Iam audi in quam partem illa deliberauerit. *Anguſtiæ, ait, ſunt mihi vndique. Si enim hoc egero, mors mihi eſt. Si autem non egero, non effugiam manus veſtras, ſed melius eſt mihi abſque opere incidere in manus veſtras, quàm peccare in conſpectu Domini.* O nobilis, ô inſignis ac verè præclara vox. *Melius eſt*, inquit, *mihi abſque opere incidere in manus veſtras, quàm peccare in conſpectu Domini.* Illi, quo perſuadeant concubitum aiunt: Nõ eſt quod verearis Suſanna. Opus hoc Veneris manebit occultum, oſtia clauſa ſunt omnia, nemo videt nos. Nõ, ait illa, Etſi nemo mortalium videat, eſt qui videt Deus, illius oculos fallere non poſſumus. Quare mori malo quàm exercere turpitudinem in conſpectu eius, hoc eſt, ipſo vidente, ipſo inſpiciẽte: atque hoc dicto exclamauit voce magna. Vides quòd præſentia Dei à peccato te retraheret, & quidem potenter, ſi amotum eſſet ab oculis tuis velamen quod prohibet, quò minùs videnda ſunt.

Dani.13. d.

Secunda nota quam refert Eſaias, qua agnoſci vult regnum Meſsiæ, eſt: *Aures ſurdorum patebunt.* Quare ſi cùm de Chriſto ſermõ eſt, cùm dicitur quid fecerit, quid adhibuerit ad liberationẽ humani generis, quos labores, quos æſtus, quæ incommoda pertulerit, quo ardore, qua flamma & animi vehementia adierit paſsionem. Quomodo nõ quieuerit, quouſque totum ſanguinem fudiſſet: Si inquam dum hæc narrantur auerſas habes aures & clauſas, ſurdus es, nec expletur in te prophetia Eſaiæ. Rurſus ſi poſt actionem liturgias, ſiue vbi ipſe peregeris, aut audieris ſacrum, ad vana te transfers, ad riſus, ad iocos, ad pocula, atque his tempus tranſigis, claudus es iuxta idioma ſcripturę, nec Euangelium de Meſsia ad te pertinet, quia cùm dixiſſet Propheta, Deus ipſe veniet & cætera, veluti interrogatus, qua nota agnoſci poſſet, inter cæteras, hanc tertio loco retulit. *Tunc ſaliet ſicut ceruus, claudus*: Quòd autem iuxta idioma ſcripturæ claudus ſis, diſcere potes ex volumine tertio Regũ, vbi populum Iſraël, qui partim Deo, partim Baal ſeruiebat, ita Helias alloquitur. *Quouſque claudicatis in duas partes? Si Dominus eſt Deus, ſequimini eum: Si verò Baal, ſequimini illum.* Quod paucis mutatis verbis liceat mihi dicere. Si Chriſtus eſt Deus, ſequere eum. Si verò mundus, illum ſequere. Quouſque inter vtrumque claudus incedis? Huic iungit Eſaias: *Et aperta erit lingua mutorum*, quæ quarta nota eſt.

Eſai.35. b.

3. Reg.18. d.

Quare ſi in conuiuijs & congreſsibus, nõ

Chriſti,

Chriſti, non beneficiorum eius, ſed aliarũ rerum vſque mentionem facis, non de Deo, non de ſalute aut ijs quibus ad pietatem eruditur animus, ſed de vanis loqueris, de equo ligneo ac Martis militib⁹ pleno, de incendio Troiæ, de vmbra Creuſæ, & alijs neſcio, quibus rebus mutus es, non quidem ea ratione qua vulgus hunc aut illum, cui loquendi facultas adempta eſt, mutum vocat, ſed qua ille qui ait.

Væ tacentibus de te, quia loquaces muti ſunt. Si autem mutus ergo vacuus Chriſto, quia vbi ille regnat, nihil horum inuenitur nec cæcitas, nec ſurditas, nec aliorum aliquid, ſed omnia illa mox vt Chriſtus aduenerit, cedunt iuxta vaticinium Eſaiæ, & ſuccedunt quæ his ſunt oppoſita. Id ita eſſe, vel qualis quondam ſuerit, & qualis vbi Chriſtũ induit, ſubitò euaſerit, declarant doctiſsimi illi libelli confeſsionum ab ipſo conſcripti, quos commendo vobis quàm poſſum maximè: Et ſi quid apud vos valeo, hoc obtineam, vt libellos hos omnes vobis comparetis & legatis non ſemel, ſed iterum atque iterũ. In illis velut in tabula ſeu pictura conſpicietis, quód hic ait Eſaias: *Tunc aperiuntur oculi cæcorum, & aures ſurdorum patebunt, Tunc ſaliet ſicut ceruus, clau dus, & aperta erit lingua mortuorum.* Vel quod in Euangelio Saluator ad hunc locum alludens. *Cæci vident, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiunt, mortui reſurgũt, pauperes euangelizantur,* Vbi per quæ agnoſci voluit, enumerauit. Poſt quæ deinde adiecit: *Beatus qui non fuerit ſcãdalizatus in me.* hoc eſt, qui hæc quæ ago ad ſalutem hominũ, ſibi non verterit ad occaſionem offendiculi. Vt enim operum magnitudo nonnullis mouebit inuidiam, ita corporis infirmitas nonnullis erit offendiculo. Hoc dicto Ieſus tacitè taxauit inuidiam diſcipulorum Ioannis, ſimul ſubindicans futurum, vt ignominia crucis qua maximè peragendum erat myſterium regni cœlorum, multos alienaret à doctrina Euangelij. Fœlices autem futuros, qui nec inuiderent gloriæ illius, nec mortis probro reſilirent à doctrina ſalutis. Hactenus de ſecundo capite, quòd diximus complecti notam Meſsiæ, ac regni eius. Reſtat iam cap. 3. quod deſcribit encomium Baptiſtæ, de quo aliàs fortè dicendi dabitur occaſio. Interim parate vos venturo Meſsiæ, vt bonorum quæ his qui ipſum in propria venientem recipiunt, præſtantur participes fieri contingat, Amen.

Matt. 9. a

DOMINICAE QVARTÆ Aduentus, Homilia.

Ego vox clamantis in deſerto, dirigite viam Domini, ſicut Eſaias Propheta, &c. Eſa. 40. d.

VERba ſunt præcurſoris Chriſti reſpondentis ad quæſtionem Iudæorum, qua querebant ex ipſo, quis eſſet. Iudæi quemadmodũ ex Euangelio patet, magnam habebant æſtimationem de Ioanne, adeò vt Chriſtum ſuſpicarentur. Quam ſuſpitionem partim ex ſanctitate vitæ eius, partim ex doctrinæ nouitate conceptam, vehementer alebat tempus. Iam enim impletæ erant hebdomadæ Danielis, iam ablatum erat ſceptrum de Iuda, & omnia conſonabant, in foribus eſſe Chriſtum. Deliberauerunt ergo inter ſe, num ipſe eſſet, atque vt certi aliquid hac de re cognoſcerent, miſerunt ad ipſum ſacerdotes & leuitas. Quibus quis eſſet ſciſcitantibus, non inficiatus eſt ſe id eſſe quod erat, ſed hoc antequam aperiret, falſam de ſe ſuſpicionem repulit, dicens: Vos exiſtimatis me eſſe Chriſtum ſiue Meſsiam in lege vobis promiſſum, fallimini, non ſum ego Chriſtus, nominis huius gloria alteri debetur, ſeruatur potiori. Pergentibus illis ſciſcitari, num ergo Helias eſſet, nimirum ille Thesbytes: Neque Helias inquit. Num Propheta ille à Moyſe prædictus: neque ille, ait: Conſumptis ipſorũ ſuſpicionibus, atque nihilominus vrgentibus, vt ipſe de ſe profiteretur quiſnam eſſet, ne ſibi videretur, hoc ipſum quod erat, humana temeritate arrogare, prophetiam produxit illis non ignotam. Quia inquit omnino ſcire vultis qui ſim, & vrgetis me authoritate eorum, à quibus miſsi eſtis, quibus dicitis referendum reſponſum, ſic accipite: *Sum ille de quo ſcripſit Eſaias: Ego vox clamantis in deſerto, parate viam Domini, &c.* Aue Maria.

Ego vox clamantis in deſerto, &c. Eſa. 40. a.

DEſunctus eſt iam olim Baptiſta, verũ defunctus etiamdum loquitur. Vox enim eius eſt quam ex hoc loco auditis. *Parate viam Domini,* iam iam venturus eſt, iam iam exhibebitur orbi toties promiſſus, tot retrò ſeculis expectatus Meſsias, parate ei viam, ſolo æquentur montes valles impleantur, ſit iter planum nec planum modò, ſed & rectum & leue quoque. Et certè ſi agnoſceretur, quantus ſit qui venturus nunciatur, quantaque præſtiturus ſit his, qui ipſum venientem recepturi ſunt, haud pigeret nos

parare viam. Quare hoc primum dicemus, deinde quo modo paranda ſit via, explicabimus. Quantus ſit ipſum Euangeliũ haud obſcurè inſinuat. Cùm dixiſſet Iohannes ſe neque Meſsiam eſſe, neque Heliam, neque Prophetam, quem illi ſuſpicabantur, ſed vocem clamantis in deſerto iuxta vaticinium Eſaiæ, ipſique acriùs inſtarent, quaſi increpantes, quanam ergo authoritate baptizaret, reſpondit: *Ego in aqua baptizo.* Meus Baptiſmus talis eſt, qualis eſt mea prædicatio, præparatorius tantùm eſt, verum non procul abeſt, imò in hac populi multitudine iam ſtat, & tanquam vnus e numero populi verſatur in medio veſtrum, ob quòd & à vobis negligitur vel ignoratur, qui alſo vtetur Baptiſmate. Nondum illi viſum eſt exercere virtutem ſuam ac magnitudinem, ſed re ipſa longè alius eſt quam videtur. Ipſe eſt qui poſt me venturus eſt, qui ante me factus eſt, cuius ego non ſum dignus vt ſoluam eius corrigiam calciamenti. Figamus hic pauliſper pedem, & conſideremus quantus ſit Iohannes, vt ex huius magnitudine eius qui venturus nunciatur, ſublimitatem faciliùs æſtimare poſsimus. Omnino magni aliquid eſſe Iohannem hoc declarat, quòd multo ante quàm naſceretur orbi ſit promiſſus, non à quouis ſed ab ipſo Deo: nec per quoſuis, ſed per prophetas & hos quidem Dei: neque id quibuſlibet inſtrumentis, ſed & in ſcripturis ſanctis. De eo enim cecinit Eſaias, de eo cecinit & Malachias, quorum vaticinia ne ignota nobis eſſent, neúe aliorſum quàm oportet ea quis interpretaretur expoſuit Euangelium, Prophetiam quidem Eſaiæ, Euangelium ſecundùm Matth. Marc. Luc. & Iohannem, Malachiæ vero Euangelium ſecundum Matth. Marc. & Lucam, Neque verò in prophetis ſolum præſcriptis, ac per eos orbi promiſſus eſt, verum etiam per Angelum non quemuis, ſed Gabrielem natiuitas eius, & nomen, & vita, & functio prædicta ſunt, & quidem magnificè, quemadmodum apud Lucam videre eſt. Huc quoque non parum facit, quòd ſupra naturæ leges conceptus ſit. Nemo nanque eſt qui ignoret ſterilem fuiſſe Elizabeth huius parentem: quæ ſi vel maximè fœcunda fuiſſet, tum tamen deſierant illi fieri muliebria. Neque verò ſupra naturæ leges ſolùm conceptus, verumetiam præter ordinem rebus inditum, ſanctificatus fuit antequam natus, & quod magis miremini, nondum in lucem editus, agnouit quem clauſum adhuc geſtabat virginis vterus, id eſt, Saluatorem mundi cuius argumentum hoc eſt, quod ad vocem ſalutationis Mariæ ſubſilierat præ gaudio in anguſtijs materni vteri. Iam quæ eo nato acciderunt, adeò fuere ſtupenda, vt in admirationem pueri omnium animos verterint, imò & linguas. Aiebant enim, quis putas puer iſte erit? Capita tantũ rerum attigimus, vt in præcipuo argumento liceat hærere.

Eſa. 40. a
Mal. 3. d
Matt. 3. a
Marc. 1. a
Luca. 3. a
Iohan. 1. c
Matt. 11. b
Marc. 1. a
Luca. 7. d
Luca. 1. d
Luca. 1. f

His accedit, quod etiam dum puer eremum habitare cœperit, ibique ab omni hominum coniunctione ſemotus inter feras ac beſtias verſatus ſit, neque manducans, neque bibens (ſic enim habet Euangelium) imò nec veſtiens: ſicut enim ibi cibus non eſt, niſi fortè ferarum, locuſta, & mel ſylueſtre, ſic nec amictus niſi camelorũ pili. Quoto ergo in ordine hunc virum collocabimus (hominem eſſe dicemus an Angelum certè Angelum iam olim Malachias appellauit, & haud quaquam in numerum cum cæteris redigendum ipſum apertè declarauit Saluator: *Quid ait exiſtis in deſertum videre? arundinem vento agitatam? ſed quid exiſtis videre, hominem mollibus veſtitum? ecce, qui mollibus veſtiuntur, in domibus regum ſunt: ſed quid exiſtis videre: prophetam? etiam dico vobis & plus quàm prophetam. Hic eſt enim de quo ſcriptum eſt, Ecce ego mitto Angelum meum ante te, qui præparabit viam tuam, Amen dico vobis, non ſurrexit inter natos mulierum maior Iohanne Baptiſta.* Quid dici poterit excellentius? Atque hic vir qui tantus eſt, quo maius nihil habet orbis, vbi ad Chriſtũ ventum eſt, adeò inquit illi æquandus non ſum vt ipſe me iudicem indignum, qui eius ſoluam corrigiam calciamenti, hoc eſt, qui apud illum vel infimi mancipij fungar officio? Quantus eſt igitur Chriſtus? omnino magnus, imò incomprehenſibilis ſit oportet, ad cuius ſublimitatem ille nihil eſt. Et certè incomprehenſibilis, quia Deus eſt: *Ecce* (ait Eſaias in prophetia cuius meminit Iohannes) *Ecce Deus veſter, ecce Dominus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur,* Ecce Deus veſter qui omnium inuenit originem, qui in vulnis maternis oſſa veſtra compegit, qui corporibus veſtris ſpiritum inſudit: Is in cuius manu flatus veſter eſt, is veniet, & veniet in fortitudine congredietur cum principe tenebrarum, vincet Leuiathan ſerpentem, vectem, alligabit fortem, diripiet vaſa & brachium eius dominabitur iam dominatur peccatum, peccatum iam dominatur malum habitans in carne dominantur iam in vobis affectus iræ, inuidię, ambitionis, non diu iſtud erit: *Ecce Deus veſter, Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur, Ecce merces eius cum eo,* Ita dictum eſt (cum eo) ac ſi diceretur, in promptu habens & in numerato. Qui recipient ipſum venientem in propria, maxima ſentient beneficia, aſſerentur in veram libertatem, adſcribentur ſorti Sanctorum,

Matt. 11. a
Eſa. 40. c

rum, efficientur diuinæ conſortes naturæ. Non eſt quòd diffidatis: facete ei maximè in promptu eſt, hoc eſt quòd dicit: *Et opus eius cum eo, Sicut paſtor gregem ſuum paſcet in brachio ſuo congregabit agnos, & in ſinu ſuo leuabit fœtas ipſe portabit.* Hæc ſi velimus adhuc exponere, eloquij prophetici obtundetur ſapor.

Quidquid paſtor præſtat agnis, hoc ipſe præſtabit ſuis, portabit eos in humeris, ſinu ſuo fouebit, diliget, paſcet. Beati qui hæc experientur bona. Experientur autem quicúque venientem in propria recipient, nihil refert Iudæi ſint an Gentiles. Quid ergo ceſſamus? Quare non expeditum reddimus iter? In foribus eſt vt veniat. In foribus eſt dico. Iam enim auditur vox clamantis, non in deſerto Iudeæ tantùm, ſed in vaſta ſolitudine mundi, vbiqúe quò peruenit Euangelium: *Parate viam Domini.*

Eſa. 40. a. Quomodo autem paranda ſit via, docent quæ ſequuntur apud Prophetam: *Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aſpera in vias planas. Omnis vallis*, inquit, *implebitur*, hoc eſt, impleatur iuxta idioma ſermonis Hebræi. Nomine vallis autem ſignificatur deiecta voluntas, quæ nimirum preſſa manet pondere peccatorum, nec aſſurgit in ſpē veniæ. Deiectio hæc voluntatis è duobus ferè prouenit, ex conſcientia videlicet vitæ ante actæ, & iuſtitiæ diuinæ conſideratione, dum hinc peccata ſua intuetur homo, illinc inferNum quem peccatis ſuis promeruit, nec deflectit oculum ad fontem miſericordiæ diuinæ, ſed vſque & vſque iuſtitiam cogitat. Huiuſmodi mens ipſa ſibi infernus eſt, & niſi erigatur ſpe, non poterit recipere Chriſtum. His, hoc eſt, deiectæ voluntatis hominibus, vt ad cor loquamur & conſolemur, ſciant Deum non tam attendere, quid homo fuerit, quàm quid pro cordis ſui deſiderio eſſe velit. Quare ſi oppreſsi eſtis vſuris peccatorum, & liberari cupitis, atque hoc vetè & ex animo, non eſt quod deſperetis, non eſt quòd deijciamini. Quòd perditè vixiſtis, quòd polluiſtis vos omni genere flagitiorũ num oberit, pœnitemini tantum & fidite. Non ex me, ſed Deo authore affero hoc Euangelium. Ipſe enim apud Eſaiam ait: *Omnes ſitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite, venite, emite abſque argento, & abſque vlla commutatione vinum & lac.*

Eſa 55. a. Omnes ſitientes, inquit, hoc eſt, qui agnoſcitis vos longiſsimè abeſſe ab his quæ proponuntur in ſcriptura ſiue ea ſpectent ad charitatem, ſiue ad obedientiam, ſiue ad humilitatem. Qui agnoſcitis vos varie peccaſſe, & timentes iudicium Dei, vehementer liberari cupitis à peccatis, venite ad aquas, ad illas aquas, de quibus in Euangelio: *Si quis ſitit veniat ad me & bibat.* Ioan. 7. f. *Qui credit in me, quemadmodum dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Hoc autem dixit de ſpiritu, quem accepturi erant credentes in eum.* Qui ergo ſititis ſalutem veſtrã venite ad Chriſtum, venite ad illum ſpiritũ Euangelicum, quicunque tandem eſtis, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite. In voce argẽti ſynecdoche eſt, ſpecies pro toto genere, ſenſus eſt, Qui non habetis vllum precium, Iam preciũ metaphoram habet meriti. Qi non habetis vlla merita bonæ vitæ, properate. Vita malè acta non impediat quò minùs veniatis: nihil illa oberit, tantùm venite. Continget vobis remiſsio peccatorum gratis credentibus in eum (qui iuſtificat impium) ac pœnitentibus, venite, emite abſque argento: Mira loquutio, quis vnquam aliquid emit abſque precio? proinde catachreſis, gratis comparate vobis vinum & lac per ſynechdochen ſignificat totum genus illius cibi, quo alimur in Chriſto ad vitam æternam. Multa alia ſequuntur in hanc ſententiam, quæ mitè exprimunt affectum Dei erga nos, vehemens ipſius deſiderium ad iuuandum nos. Hæc ſibi proponere debẽt puſillanimes, vt hinc fiduciam concipiant. Omnis ergo vallis impleatur, ſed & omnis mons & collis humilietur.

A contrario ſenſu facilè eſt intelligere, quid nomine montis ſignificetur, nimirũ ſuperbus animus, qui non agnoſcit miſeriam ſuam, captiuitatem ſuam, fœditatem ſuam, vnde nec ſolatia quærit pœnitentiæ, qui non agnoſcit iuſtitiam Dei, quæ ex fide eſt, ſed ſuam conatur ſtatuere, quales erant Phariſæi ob hoc maximè inuiſi Chriſto, Montes quoque ſunt vel potiùs colles, qui agnoſcunt quidem ſe egere gratia Dei, nec ſuis viribus peruenire ſe poſſe ad veram iuſtitiã, ſed quia in æſtimatione aliqua ſunt, ne minoris fiant, verentur detegere vulnera ſua, verentur denudare turpitudinem ſuã, confiteri peccata ſua, quales multos timeo habet mundus.

Vt his loquamur non ad cor. (Non enim conſolari poſsimus quibus vbique minatur Euangelium) ſed contra cor, ſciant à Deo præſcriptum eſſe diem, in quo retegentur omnia, quæ nunc tecta ſunt, In quo velut in theatro ſpectanda exhibebuntur toti orbi omnium & ſingulorum, acta & cogitata. In quo ex aduerſo vniuſcuiuſque ſtabũt iniquitates ſuæ, fornicationes, adulteria, illa quoque adulteria quæ mens tantùm ſecum peragit, & traducent eum coram toto mundo, quanto ibi pudore ſuffundetur animus, imò & totus vultus. Vtinam ſeriò

hæc apud nos cogitaremus, non dubium, ir
rumperent aquæ, hoc eſt, fluenta lachryma-
rum, defluerent montes & colles, præpara-
remur Euangelio. Omnis ergo mons & col-
lis humilietur. Et ſint praua in directa, pra-
ua hoc eſt, diſtorta ſiue obliqua. Quemad-
modum enim valles & montes, ita flexus via
rum faciunt quò minùs proſpicias aduen-
tantem, & iter moleſtum reddunt ac diffi-
cile. Hinc autem obliquitas voluntatis me-
taphorice ſignificata eſt, ſenſus eſt: Qui ob-
liquis vijs perueniſtis ad multas diuitias, be
neficia, pēſiones, qui quæ multorum ſunt,
poſsidetis ſoli, potiores partes (fraudatis eti
am cæteris) vſurpatis aut vſurpare hactenus
ſtuduiſtis, pœnitemini: quod obliquum eſt
tortuoſum ſiue flexuoſum, fiat rectum: &
aſpera in vias planas, hoc eſt, lenes. Inueni-
untur homines quidam duri, aſperi, diffici-
les, in conuerſatione intractabiles. Tales
planè, qualis apud Terentium inducitur
Demea. Hi niſi hanc morum aſperitatem
ſeù difficultatem deponant, non potuerunt
recipere Chriſtum. Amat ille vias leues, ſua-
ues, placidas, rectas, æquales, ſiue planas, hoc
eſt, mentes & voluntates huiuſmodi. Non
enim de vijs quales vulgus intelligit ſermo
nem hic eſſe ex Euangelio manifeſtum eua
dit. Nam pro eo quod Eſaias dixit: *Parate*
Matt. 3. a *viam Domini, rectas facite in ſolitudine ſemi-*
tas Dei noſtri. Omnis vallis implebitur & om-
nis mons & collis humiliabitur, & erunt praua
in directa & aſpera in vias planas. Matthæus
dixit, *pœnitentiam agite*, ſiue μετανοεῖτε vni-
co verbo exprimens vel potiùs abſorbens,
quod tam multis ab Eſaia dictum eſt. Pœ-
nitentia autem voluntatem reſpicit. Et quē-
admodum illud pœnitentiam agite, inter-
pretatur, parate viam Domini, rectas facite,
&c. ita quod adiungitur à Matthæo, *Appro-*
pinquauit enim regnum cælorum, exponit ſiue
reſpondet ei quod ſequitur apud Eſaiam,
Et reuelabitur gloria Domini, & videbit om-
nis caro pariter quod os Domini locutum eſt, ſi-
ue (vt citat Lucas) *ſalutare Dei.* In voce caro
ſynechdoche eſt, & præterea notatio: Qui-
cunque adſerent cor carneum, quicunque
præbebunt ſe dociles, quicunque obtem-
perabunt Euangelio, hoc eſt, qui intendent
huic voci in deſerto clamanti: *Parate viam*
Domini, pœnitentiam agite, videbunt ſalutem
illam tam magnificè Abraham, Iſaac & Iacob
promiſſam: experientur maxima illa bona
in Chriſto promiſſa, pacem illam ſpiritus
quæ exuperat omnem ſenſum: Excitentur
obſecro corda veſtra. Exceperunt pridem
Antuerpienſes Philippum Diui Caroli Im-
peratoris ſemper Auguſti filium, vidiſtis
quas ipſi moles erexerant, quas ſtatuas, quas
picturas, quàm operoſas, quam magnificas,
quam admirandas: vidiſtis quo apparatu,
qua pompa veſtium iere obuiam ipſi. Hinc
intelligite quo apparatu opus eſt ad excipi-
endum non mortalem aliquem hominem,
ſed ipſum Deum Emanuelem, cuius impe-
rium à mari vſque ad mare, & à flumine vſ-
que ad mare, & à flumine vſque ad termi-
nos orbis terræ, ad cuius ſublimitatem Ca-
rolus ſiue Philippus nihil eſt: Si enim Bapti-
ſta, quo maior inter natos mulierum non
ſurrexit, non dignus eſt qui huius ſoluat
corrigiam calciamenti, quis Carolus aut
Philippus ei æquari poterit? Hæc cum ani-
mis veſtris cogitate, vt excitentur corda ad
præparandam viam venturo Meſsiæ regi
Emanueli, cuius imperium æter-
num. Ipſi honor & glo-
ria in ſecula,
Amen.

DE TEMPORE
in quo natus eſt Saluator, Homilia prima.

TRia habemus E-
uangelia. Primùm Luca. 2. a
& ſecundum, Lu- Iohan. 1. a
cas, Tertium Euan
geliſta Iohannes de
ſcribit. Inter quæ
hoc diſcrimis eſt,
quod Lucas totus
in recenſenda ſit
Chriſti ſecundum carnem natiuitate, & ijs
quæ ad eam pertinent: Iohannes verò ſic hu
ius meminit, vt tamen præcipua cura ipſius
verſetur circa æternam illam ex Patre gene-
rationem explicandam. A Luca ſumemus
dicendi initium: atque ordinem hiſtoriæ,
qui apud ipſum eſt, inſequemur.

DEſcriptionem hiſtoriæ orditur Lu-
cas à tempore, atque huius non obi-
ter, ne parum ad rem facere putemus, ſed
ſtudiosè meminit, quare nec nos leuiter
tranſmittere debemus. Natum ait ſub Cæ-
ſare Auguſto, at quo anno vel imperij, vel
ætatis, non dicit. Notam tamen, qua in hu-
ius cognitionem deuenire licet, certiſsimā
tradit, dum ait eo tempore natum, quo Au-
guſtus decretum dedit, vt deſcriberetur v-
niuerſus orbis, qui vt diſcimus ex veteri-
bus hiſtorijs, Annus imperij quadrageſi-
mus ſecundus fuit.

Verum quoniam verba Lucæ propoſui-
mus, ea quoque exponamus: Non enim
ita

ita clara ſunt, vt abſque interpretatione quiuis ea percipiat. Deſcribi ſiue ἀπογράφεσθαι qua voce vtitur Lucas, variè obuium eſt apud authores. Hoc loco cenſeri eſt. Vt deſcriberetur, id eſt, vt cenſeretur vniuerſus orbis: Verùm quia & hoc fortaſſe pleriſque obſcurum eſt, dicamus clarius: Quod in re militari dare nomen eſt, hoc in æſtimandis facultatibus & exponendo numero capitum, cenſus appellatur. Vt ergo cenſeretur totus orbis, id eſt, vt omnes nomina darent in tabulis deſcribenda, & ciues ſe profiterentur, vnuſquiſque in ſua ciuitate. Sed quare Euangeliſta tempus Dominici ortus hac nota deſcribere voluit? Quare non dixit, natum anno Augusti quadrageſimo ſecundo, cùm & certiùs hoc modo ipſum deſignaſſet & breuiùs? Qui in Liuio, aut Thucidide duntaxat verſatus eſt, reſpondebit id factum quò commodius ordo texeretur hiſtoriæ, vt declararetur qua occaſione Chriſtum naſci contigerit Bethlehem. At qui in diuinis literis eſt eruditus, non ita æſtimabit, aut certè non hac ſolùm de cauſſa narrationem in hunc modum Lucam inſtituiſſe dicet, ſed ob myſterium potiſsimũ commendandum. Habent enim literæ ſacræ proprium hoc & peculiare, quo à cæteris omnibus differunt, quòd in eis non ſolùm voces, ſed & res quæ narrantur aut geſtæ, aut gerendæ, aliarum rerum notæ ſint, vmbræ, ac typi. Cuius rei declaratio, cum ad ſcholas pertineat, nemo ex hoc loco à me eam expectet, ſed hoc expectet potiùs, vt dicam cuius rei typus fuerit deſcriptio hæc: Nam id ad inſtitutum pertinet. Meo ſanè iudicio (nam alij aliud fortaſsis opinabuntur) typus eſt magnæ rei, & ne multis vos morer, ſignificat quòd per ipſum qui proditurus erat è Bethlehem, quaquauerſum mittendi forent Apoſtoli, hiſque quod in mandatis habebant proponentibus, Gentes venturæ erant & daturæ nomina Chriſto, iuxta Eſaiæ vaticinium: *Erit in nouiſsimis diebus præparatus mons domus Domini, in vertice montium, & eleuabitur ſuper colles. Et fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, & dicent: Venite adſcendamus ad mõtem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis eius, Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Hieruſalẽ.* Erit, inquit, in nouiſsimis dieb', Mos eſt Scripturæ, per nouiſsimos dies ſignificare partes vltimæ ætatis. Vbi aduenerit vltima ætas, mittetur Chriſtus (Hic enim nomine montis ſignificatur, non Sion vt craſſe quidam putauerunt) & erit in vertice montium. Habuit olim ciuitas Dei inſignes montes, habuit & eximios colles. Inſignis mons Abraham extitit, item Iſaac,

Eſa 2. c.

item Iacob, ſed & Moyſes, ſed & Helias, quorum celſitudinem dum in diuinis literis legimus etiamnum miramur: verum omnibus altior ſeſe erigit, qui extremo tempore apparebit mons. Conſpicuus ille erit toti orbi. *Et fluant ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi*, nimirum excitati montis huius claritate, nec propria contenti ſalute, obuios quoſque ſecum rapient, dicentque, *Venite, Adſcendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob*, hoc eſt, demus nomina Chriſto, iungamur Eccleſiæ. Adhæſimus hactenus plerique Moyſi, plerique Platoni & Philoſophis alijs. Ille legẽ quam in ſolitudine acceperat, tradidit. Hi placita ſua propoſuerunt. Vtrique conati ſunt ad virtutem erudire, & ad fœlicitatem perducere auditores ſuos, ſed nihil aliud quàm conati ſunt. Hic quod illi non potuerunt, præſtabit certiſsimè. Non ſolùm præſcribit quæ recta ſunt, ſed & robur quo poſsimus quæ præſcripta ſunt præſtare, ſubminiſtrabit: Hoc eſt quod ſequitur. *Et docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis eius.* En huius rei typum habet quod narrat Lucas, qui vt ad altiora mentem lectoris ſubduceret, ſtudio grandiloquentia vſus eſt. Non enim Auguſtus totius orbis imperium tenuit, cũ nec Gottis nec Armenijs imperarit: Auſus tamen eſt Lucas dicere: *Exijt edictum à Cæſare Auguſto vt deſcriberetur vniuerſus orbis*, quia quod veritatem typi excepit, nec ei niſi per hyperbolen accommodari poteſt, in re per typum ſignificata, abſque tropo veriſsimè agnoſcitur, nimirum in Chriſto, qui ait apud Matth. Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra: *Euntes ergo docete omnes gentes. baptizantes eos in nomine Patris &* Mat. 28. d
Filij, & Spiritus ſancti. Et vide quam pulchrè hac quoque parte veritas typo reſpondeat. Quẽadmodũ illa quæ Auguſti decreto facta eſt, ita hæc quæ per Chriſtũ iuſſa eſt fieri conſcriptio, primũ in Syria cœpta eſt exerceri id quod nec Eſaias tacuit: Cum enim dixiſſet: *Erit in nouiſsimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur ſuper colles, Et fluent ad eum omnes gẽtes, & ibunt populi multi, & dicent: Venite, adſcendamus ad montem Domini, & ad domũ Dei Iacob, &c.* cauſam huius exponens. *Quia de Sion, ait, exibit lex, & verbũ Domini de Hieruſalem*, ac ſi dicat: Ideirco fluẽt gentes, & ibũt populi ac dicent, *Venite, adſcendamus, &c.* quia dabitur lex à Chriſto, quæ pertinebit non ad vnã familiã Abrahæ, non ad vnũ populũ Iudaicũ ſed ad omnes gentes: Promulgabitur quidem primùm in Iudæa, ſed non vnius Iudeæ terminis cohibebitur, ſed indè per Apoſtolos quaquauerſum patet orbis terrarum deferetur: Hoc ſignificat

quod ait: *De Sion exibit lex.* Sion mons eſt Hieruſalem. Hieruſalem ciuitas Iudeæ eſt, Iudæa regio eſt Syriæ, de qua Lucas. Hæc deſcriptio prima facta eſt à præſide Syriæ Cyrino. Hæc tanto ſtudio verſamus, vt agnoſcamus beneficium Pueri nati, vt ſciamus per hunc nos conſcribi ciues non terrenæ alicuius ciuitatis, ſed cœleſtis illius prorſus, de qua magnificè Dauid Pſalm. octogeſimo ſexto, quem enarrare lubet, quia ſupra modum iucundus eſt, etiam ſi non aliud quàm ſermonis delicias quis ſpectet. Et quidem quàm fuerit animus Prophetæ abſorptus in ciuitatis hnius pulcherrimæ theoria, declarat abruptum illud Pſalmi huius exordium. *Fundamentum eius in montibus ſanctis,* Fundamenta eius. Cuius eius? nihil præceſſit ad quod pronomen poſſit referri. Ciuitatis huius ſundamenta, magni illi ac diuini viri ſunt, quorum ſanctitatem admiratur orbis, ipſi nimirum Apoſtoli, imò primum huius ac præcipuum ſundamentum cui cætera innituntur à quo & ſoliditatem ſuam habent, eſt lapis ille abſciſus de monte ſine manibus, cuius meminit Daniel cap. [Dan. 2.c.] 2. qui contrita ſtatua factus eſt mons magnus, & impleuit vniuerſam terram. Et enim ne vulgares montes, qualis eſt Sina aut Phare, imaginaremur, cùm dixiſſet Propheta: *Fundamentum eius in montibus,* non ibi ſubſiſtit, ſed adiecit ad diſcrimen aliorum, *ſanctis. Fundamenta eius in montibus ſanctis, diligit Dominus portas Sion.* Nomen rei quæ typus eſt, non pro typo, ſed pro re cuius eſt typus vſurpauit, hoc eſt pro eccleſia. Hanc diligit Dominus ſuper omnia tabernacula Iacob. Eſt ſecundum ciuitatis de qua loquimur encomium qnod quam ſit ingẽs, quãque minimè vulgare, tũ demũ intelligitur quãdo confertur cũ loco qui eſt in Nu. cap. 24. *Cum direxiſſet Balaam contra deſertũ vultum ſuũ, & ſublatis oculis vidiſſet Iſrael in tẽtorijs commorantem, irruente in ſe Spiritu Dei aſſumpta parabola, ait: Dixit Balaam filius Beor, dixit homo cui obturat' eſt oculus, dixit auditor ſermonũ Dei, qui viſionẽ omnipotẽtis intuit' eſt, qui cadit & ſic aperiuntur oculi eius. Quam pulchra tabernacula tua Iacob, & tẽtoria tua Iſrael vt valles nemoroſæ, vt horti iuxta fluuios irriguus, vt tabernacula quæ fixit Dominus, quaſi cedri prope aquas.* Hæc tabernacula tantopere commendata ad portas ciuitatis, in quam conſcripti ciues ſumus, collata nihil ſnnt: *Diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob. Glorioſa dicta ſunt de te ciuitas Dei.* Apoſtrophe eſt, Magna & admiranda quædã ô Dei ciuitas de te dicta ſunt. Dilataberis ad Orientem & Occidentem, ad Aphricum & Aqnilonem, etiam vltra mare, omnes omnino, eas quoque quæ longiſſimè ſunt diſſitæ, intra murorum tuorum ambitum complecteris nationes. Prophetam hæc narrantem excipiens Deus, omnino dilatabitur inquit, ad Orientem & Occidentem, ad Aphricum & Aqnilonem. *Nã memor ero Rahab,* hoc eſt, Ego præcipiam de Agypto, quam nunc Rahab voco, & de Babylone Apoſtolis meis, vt addncant eas. Certis his nationibus totum genus complexus eſt per ſynechdochen. Et quaſi res iam ageretur, multiſque ex populo gentium ad Eccleſiam conuerſis, alij atque alij ſe adinngerent, per hypotypoſim ſubijcit. *Ecce Alienigenæ,* id eſt, Syri ſeu Paleſtini. Eſt enim nomen ſpeciei, *& Tyrus & populus Aethiopum,* qni in extremis orbis partibus ſitus eſt, Hi inquam omnes iam acceſſerunt Eccleſiæ. *Nunquid Sion dicet,* vel nónne ad Sion vel de Sion dicetur. (Eſt enim datiui caſus (Sion) quod indicat litera Lamec, quæ in Hebræo ei præponitur) *Homo & homo natus eſt in ea.* Rurſus natus eſt homo. Rurſus natus eſt homo, alius poſt alium, ita multi adiungent ſe Eccleſiæ, quam hoc nomine vel in primis commendamus, quod ſundarit eam non Romulus aliquis vel Angnſtus, ſed ipſe altiſſimus. *Dominus narrabit in ſcripturis populorum.* Narrare politnm eſt pro nnmerare ſeu recenſere. Dominus incipiet iam numerare in magnis illis catalogis, in quiqus ſcripta ſunt nomina omnium qui ad vitam ſunt præordinati cum populorum tum principum. Eſt admiranda vocatio Gentium, quæ etiam tam lautos tropos habet, vt nec apud poëtas inuenias ſimiles.

Vnus iam reliquus eſt verſiculus, *Sicut lætantium omnium habitatio eſt in te.* Apoſtrophe eſt ad Sionem. Verè ô Sion qui in te, cuius iam laudes deſcripſit, inhabitant, magnificè lætantur. Rem maximam tribus verbis abſorpſit Propheta, quam ſi quis oratione explicare velit, ſentiet rei magnitudine ſe ſuperari. Conatus eſt Eſaias capite. 9. voluminis ſui, ſed æthiologia addita ibi declarat nequaquam aſſecutum eſſe. Locus ſic habet, *Lætabuntur coram te ſicut qui lætantur* [Eſa. 9. a.] *in meſſe, ſicut exultant victores capta præda, quando diuidunt ſpolia. Iugum enim oneris eius, & virgam humeri eius, & ſceptrum exactoris eius ſuperaſti ſicut in die Madian.* Apoſtrophe eſt ad Emanuelem, Et qnemadmodum in pſalmo quem iam enarranimus, ita hic quoque quærere eſt. Cuius eius? Iugum oneris eius. Nihil enim præceſſit quo referri poſſit. Haud tamen difficilè eſt intellectu, qnò pertineat, quemúe reſpiciat, maximè dum aduertimus in tractatu Emanuelis hæc legi. Quis enim audiens, Iugum oneris eius, & virgam humeris eius, & ſceptrum exactoris eius ſuperaſti, modò ſciat ad na-

tum

tum hodie infantem verba dirigi, non ſtatim diabolum cogitet: qui priùs exultabit in mundo, qui cunctis gentibus imperabat, qui grauiſsimo ſeruitutis iugo colla omnium deprimebat, qni efficax erat in mentibus & cogitationibus hominum? Sed & quis huius tyrannidem expertus & iam liberatus, modò verè liberatum ſe ſentiat, non videat quàm minimè ſimilitudines illæ ab Eſaia adhibitæ. *Lætabuntur coram te ſicut qui lætantur in meſſe, &c.* rem explicent aut adæquent? Verùm quamuis maius ſit hoc gaudium, quam vt ſermone poſsit exprimi, non tamen merum eſt. Habet enim coniunctam adhuc ſolicitudinē, quę hinc oritur, quod diabolus nondum ſic eiectus eſt: aut proſcriptione damnatus, vt accedere nequeat. Oppugnat vſque, & expugnare nititur ciuitatem Dei, eiuſque ciues à quorum humeris iugum ipſius detractum eſt: quare accinctū eſſe oportet, ſtare in acie, multaq; vigilantia vti, ne qua rurſus irrūpat, Veniet tempus quando ſemel conficietur & ipſe & quidquid quoquomodo ad ipſum pertinet Tūc erit merū gaudiū. Quā rē cap. 25. ſic expreſsit Eſaias. *Præcipitabit Dominus in monte iſto faciem vinculi colligati ſuper omnes populos, & telam quam orditus eſt ſuper omnes nationes.* Sermo eſt mirabiliter figuratus, & tātū non exorbitans. Lege totum caput & relege, nuſquā montis alicuius mentionē inuenies quare dicticωs accipitur quod ait. In monte iſto, quēadmodū apud Comicū. Vel Pamphilus hic quā ſanctè iurabat. Cū enim eſſet Hieroſolymis, demonſtrabat montē Sion, ſed quatenus typum gerebat illius Sion, cuius meminit Pſal. *Fundamenta eius in mōtibus*

Pſal.86.a *ſanctis. Diligit dominus portas Sion.* In hoc monte latiſsimam telam illam ſeu faſciā quę ſuper omnes obducta eſt, id eſt, miſeriā hūmanus notiſsimam præcipitabit Dominus. Per fictionem poéticam velut perſonam facit miſeriam, quæ humanum genus perſuaſit peccante Adam. *Et præcitabit mor-*

Eſa. 25.c. *tem in ſempiternum, & auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie, & opprobrium populi ſui auferet de vniuerſa terra.* Explicat per partes quod in genere dixerat. Siquidem mors, lachryma opprobrium partes ſunt huius telæ, imò ſingula faſciæ ſunt latiſsimæ. Quis enim neſcit quàm latè tyrannidem exerceat mors? ſiue Germaniam, ſiue Hiſpaniam, ſiue Italiam, ſiue quamcunque mundi plagam cogites, vbique ſæuit, furit, graſſatur mors. Non ſexum, non ætatem, non conditionem attendit. Non rationem habet generis, non formæ: ſed nec imperij reſpicit aut potentiæ magnitudinem, ſed (vt in Odis Flaccus canit) Aequo pulſat pede pauperum tabernas, regumque turres. Et ſceptra (vt alius) ligonibus æquat.

Iam de lachryma quid dicam, cùm vix in lucem editi, fletu omnia repleamus, ſiue plebeis orti parentibus, ſiue claris & illuſtribns. Atque ego (ait ille) primam vocem ſimilem omnibus emiſi plorans. Latiſsima igitur faſcia lachryma eſt. Sed & opprobrium. Nam vt taceam quæ ab hominibus perpetimur, quos non ludos omnibus exhibet diabolus, imò quæ non ludibria in nobis excitat caro? Hæret in membris concupiſcentia, & velimus nolimus efformat in his turpitudinum idola, tantoque impetu frequenter inſurgit, vt niſi dextera Dei reprimatur, tuta haud eſſe queat pudicitia. Omnia hæc à populo ſuo auferet infans qui natus hodie eſt, Nō eſt quod addubitet quiſquā ſiquidem Dominus loqnutus eſt: *Et dicent in illa die, Ecce Deus noſter iſte.* Vox eſt populi iam liberati. Illi in quē digitū intendimus qui temporibus Auguſti eſt natus, Deus noſter eſt. Expectauimus eum enm in humanis ageremus, iam liberabit nos ſemel & perpetim. Iſte Dominus. Nihil maius tribui poteſt Filio Virginis, quàm quod hic tribuitur ei. Eſt enim apud Eſaiam Hebræum, magnum & ineffabile illud nomen quod Græci tetragrammaton appellant, quod ita Deo proprium eſt, vt nulli alteri aptari poſsit vel homini vel ſpiritui. Aiunt ergo: Iſte quem carne cernitis conſtare & oſsibus. Dominus noſter eſt. Suſtinuimus eum, cum in mortali corpore degeremus, iam exultabimus & lætabimur in ſalutari eius. Lætabimur non centum, non mille, non decies mille annis, ſed vſque & vſque. *Quia requieſcet manus Domini in monte iſto.* In hoc quem tenemus monte, vſque exeret potentiam ſuam, illa fiet, vt omne quod vllius mentem vel leuiter terrere poſſet, procul arceatur. *Et trituratur Moab ſub eo, ſicuti terūtur paleæ in plauſtro*, In voce Moab, tropus eſt. Non enim vnum illum popnlum, ſed vniuerſam impiorum multitudinē ſignificare voluit ſynechdochicωs. Porrò ſimilitudo adhibita, iucundè admodum agnoſcitur ab ijs, qui Paleſtinam, in qua regione plauſtrorum huiuſmodi eſt vſus, inhabitant. Sunt autem carpenta ſerrata, rotis per medium in ſerrarum modum ſe voluentibus, quæ ſtipulam conterunt & comminuunt in paleas. Quomodo igitur plauſtris ſerratis paleæ conteruntur, ſic diabolus & tota impiorum multitudo conteretur, et nihil in eis integri remanebit. *Et extendet*, ipſe ſcilicet Moab, *manus ſub eo, ſicut extendit natans ad natandum.* Is qui natat, habitu corporis exprimit ſpeciē hominis planè victi.

Significat itaq; Propheta, ſic preſſum iri

diabolum & totum cœtum impiorum, vt
populum Dei non ſolum lædere non poſ-
ſint,ſed nec negotij quidquam faceſſere,at-
que tum merum ſore gaudium agnoſcere
Eſa.26.a licet ex cantico qnod his ſubijcit: *In die illa*
cantabitur,ait,*tantitum iſtud in terra Iuda*,nō
ea quìdem quæ pars eſt Syriæ, ſed cuius illa
typum habet.In fortunata illa terra quæ ſe-
des beatorum eſt,cātabitur canticum iſtud:
Vrbs fortitudinis noſtræ Saluator. Hactenus
habuimus alij alias atque alias ciuitates, hi
Romam,illi Lutetiam. Poſthac omnes v-
nam habebimus,atque ea munitiſsima erit:
Habebit murum,habebit antemurale. Mu-
rus Saluator erit, Antemurale Saluator iti-
dem,Ipſe & vrbs erit,vrbs noſtra fortiſsima.
Aperite portas & ingrediatur gens iuſta,cuſto
diens veritatem,Vetus error abijt,ſeruabis pa-
cem quia in te ſperauimus. Speraſtis in Domino
in ſeculis æternis,in Domino Deo forti in perpe-
tuum.Vides miram hic varietatem.Primi ver
ſus apoſtrophen habent ad angelos , dici-
turque eis,vt admittant in cinitatem popu-
lum qui iuſtitiam fecerit. Qui ſequuntur
vocem exprimunt populi iam in vrbem ad-
miſsi,fortunas ſuas ac vires gratulantis co-
ram Domino. Poſtremò ipſum populum
hortantur vt pergat fidere: Nam quod Hie-
ronymus vertit, Speraſtis, legi etiam poteſt
ſperare. Eſt enim Hebræis בטחו bitchu.
Quæ varietas quam ſit pulchra,quamque af
ficiat legentes,ſi quis ipſe non ſentit,fruſtra
ei explicet vel mea,vel alterius oratio. Inte-
rim neminem ita alienum puto à diſcipli-
nis,vt dum audit :*Vetus error abijt, ſeruabis*
pacem,pacem,quia in te ſperauimus, non bea-
tiſsimos iudicet quorum vox ea ſit. Neque
vero pace ſolùm & immortalitate , timore
omni & miſeria ſublata,perfruentur,ſed no
ui generis delicijs toti præterea occupabun
tur: *Exhibebit enim Dominus* populo ſuo
Eſa.25.b. *in monte hoc conuiuium pinguium,conuiuium*
vindemiæ,pinguium medullatorum, vindemiæ
defæcatæ.

Quæ periodus hoc ipſo tractatu legitur,
qua ſignificat propheta conuiuium, quod
Dominus populo ſuo exhibiturus eſt ,lau-
tiſsimum fore.Quibus autem in rebus lau-
titiæ hæ ſitæ erunt ,non dicit: Nec id opus
puto vt declarem.Nam & ipſi dum volumus
teneros puerorum animos ad amorem cœ-
leſtis illius patriæ excitare, dicimus prata il-
lic lacteis vbique riuis exuberare. Virgulta
cynnamum: arbuſta, balſamum proferre.
Porro ſaccari tantam copiam eſſe, vt quan-
tumuis multum vſque ſumas, haud vnquā
abſumere queas. Hæc dicimus non quòd
putemus hæc verè ibi eſſe ſed quia rudibus
puerorum animis aliter exponere non poſ-
ſumus fœlicitatem illius patriæ. Non enim
norunt quidquam, niſi qnod ſub ſenſum
cadit,nec afficiuntur rebus vllis, niſi quas
vel tactu vel guſtu vel odoratu naturæ ſuæ
conuenientes experiuntur. Ad eundē mo-
dum propheta delicias quibus in ciuitate il
la perſruentur,rudi populo volens expone-
re,meminit iugis conuiuij, quod exquiſi-
tiſsimos habet cibos in quo puriſsimum ac
ac meraciſsimum vinum bibitur.Medulla-
ta enim in ſacris literis, vbique cibi delica-
tiſsimi nomen eſt.Porro vindemiam pro vi
no ipſum vſurpaſſe liquet ex genitiuo de-
fæcatæ,quem adiecit.Interim nec vinum,p-
prij nominis, nec medullata ibi eruut, ſed
alterius generis deliciæ, ſicut ſcriptum eſt. 1.Cor.2.c.
A ſeculo non audierunt,neque auribus percepe- Eſa.64.b
runt,oculus non vidit Deus abſque te quæ præ-
paraſti expectantibus te. En huius ciuitatis
in qua hæc omnia contingent, in qua præ-
cipitabitur mors, & auſeretur lachrima, in
qua miſeria omnis ſemel aboletur,vbi nihil
quod vllius mentem vel leuiter terrere que
at, aut audietur vſquam aut conſpicietur.
Vbi quicquid hominem obiectare vere po-
teſt,vberrimè ſemper aderit & redundabit:
Vbi firma & perpetua pax,vbi gaudia quæ
nullo mœrore vnquam interpellantur, &
plena ab omni miſeria libertas contingit,
imò bonorum omnium pelagus exundans
omnis voluptate inhabitantes perfundit:hu
ius inquam ciuitatis conſcripti ciues ſumus
agnoſcemus fœlicitatem noſtram,agamus
gratias infanti hodie nato,illius hoc benefi
cium eſt & ſolicitè curemus,ne à tanta quæ
parata nobis eſt,fœlicitate excidamus.Cui
honor & gloria in ſecula,Amen.

DE NATIVITATE Domini, Homilia ſecunda.

T*Ranſeamus vſque Bethlehē,*
& videamus hoc verbum, Luca.2.b
quod factum eſt, quod fecit
Dominus, & oſtendit nobis.
Scitis quorum verba ſunt,
vbi ſcripta,& qua occaſio-
ne prolata, Verba ſiquidē
ſunt paſtorum apud Lucam cap. 2.mutuò
ſe exhortantium ad iter poſt acceptum ab
Angelo Euangelium de nato Saluatore in
Bethlehem.Quod ipſum Euangelium & no
bis hodie annunciatum eſt; quare & nos
tranſeamus vſque Bethlehem , & videamus
hoc verbum quod fecit Dominus & oſten-
dit nobis:Omnino enim mirabile quid ibi
exhibitum eſt,& eſt res ſpectatu digniſsima.
Quare tranſeamus vſque Bethlehem,& quò
fœlicius eò perueniamus,pueri Bethlehemi
tici matrem antè inuocemus. Aue Maria.

Tranſea-

Luca.2.b. *Tranſeamus vſque Bethlehem, &c.*

IN hac concione hunc ſeruabimus in dicendo ordinem. Primùm oſtendemus Chriſtum omnibus eſſe natum. Deinde ne quis fallatur, dicemus, non omnibus, licet omnibus natus ſit, ipſius natiuitatem profuturã. Tertio loco huius cauſam hanc eſſe oſtendemus, quod nõ tranſimus vſq; Bethlehem, &c. Imprimis ipſum omnibus eſſe natum, docet Angelus qui in Euangelio apud Lucam ad paſtores ita loquitur: *Ecce Euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus eſt vobis hodie Saluator, qui eſt Chriſtus Dominus in ciuitate Dauid.* Ecce ait, Euangelizo vobis gaudiũ magnũ, quod erit non vni tantùm genti Iudæorum, ſed omnibus omnino populis, ſiue nationib⁹. Non enim vocabulum populi hoc loco accipi, vt diſtinguatur contra gentes, docent apertiſsimæ de Chriſto prophetiæ. Et quia imprimis iucunda quæ eſt apud Eſaiam, ca. 11. lubet eam hoc loco referre: Ea ſic habet:
Eſa.11.a. *Egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius adſcendet.* Eſt perpetua metaphora, neque enim virga, neque radix, neque flos, propriè vſurpantur, ſed figuratè: ſenſus eſt. Ex paruis reliquijs regni ſiue populi Iudaici, ex ſtirpe Iſai exibit aliquis cum ſceptro regali, hoc eſt, naſcetur Meſsias. Talem ſignificationem habet virga cap. 11.

Et virgam humeri eius, id eſt, imperium & faſces imperiales ſuperaſti. *Et requieſcet ſuper eum ſpiritus Domini, Spiritus ſapientiæ & intellectus, Spiritus conſilij & fortitudinis.* Spiritus ſcientiæ & pietatis, & requieſcet ſuper eum Spiritus timoris Domini, hoc eſt, erit totus delibutus, totus vnctus erit Spiritu ſancto, Spiritus ſemel ſe illi infundet cum vniuerſis donis ſuis, plenitudo gratiæ habitabit in ipſo. *Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit, neque ſecundum auditum aurium arguet, ſed iudicabit in iuſtitia pauperes, & argues in æquitate pro manſuetis terræ.* Non reſpiciet an rex, an agricola quis ſit, an nobilis genere an ignobilis, ſed quicunque tandem verè agnoſcent ſe oppreſſos vſuris peccatorum, nec ſuis viribus ſe liberari poſſe (iſti enim ſunt pauperes huius loci.) Et quicunque præbebunt ſe dociles, etiam licet homines ſint abiectiſsimæ ſortis, illorum ipſe patrocinium ſuſcipiet, pro illis feret ſententiam contra diabolum, & liberabit à calumniatore. *Et percutiet terram virga oris ſui, & ſpiritu labiorum eius interficiet impium.* In terra notatio eſt, Imprimis ſynechdochen habet, Senſus eſt, doctrina ipſius habebit admirabilem vim & energiam, ſimplex eius ſermo plus valebit in cordibus hominum ad ſuperbiam deſtruendam, impietem & cętera vitia, quàm omnis eloquentia Ciceronis. *Et erit iuſtitia cingulum lumborum eius.* Hac phraſi quæ Hebræis propria eſt, ſignificat propheta iuſtitiam Chriſto, comitem fore perpetuum, Non erit ad tempus iuſtus, ſed ſemper in æternum iuſtus erit. *Et fides cinctorium renum eius.* Quod mox cingulum, iam cinctorium vocat. Fides ſumitur quomodo à Stoicis pro veritate promiſſorum. Non enim fides illa quæ à Paulo definitur ſubſtantia ſperandarum rerũ, argumentum non adparentium, in Chriſto fuit.

Habitabit lupus cum agnis, & pardus cum hædo accubabit, vitulus & Leo & ouis ſimul morabuntur, & puer paruulus minabit eos. Vitulus & vrſus paſcentur ſimul, requieſcent catuli eorum. Et leo quaſi bos comedet paleas, Et delectabitur infans ab vbere ſuper foramen aſpidis, & in cauernam reguli qui ablactatus fuerit, manum ſuam mittet. Non nocebunt neque occident in vniuerſo monte ſancto meo, quia repleta eſt terra ſcientia Domini. Eſt mirabilis deſcriptio regni Chriſti, ipſo nato exurget aureum ſeculum. *Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hædo accubabit. Vitulus & Leo, &c.* In ſumma omnibus iſtis ſignificatur, quòd gentes feræ ac barbaræ, depoſita ſæuitia & immanitate, ſanctiſsimis ſtudijs conſpirabunt in vnitatem fidei, cum ſimplici & humili populo Dei, Non enim ſermonem hic eſſe de leone, lupo, vrſo, pardo, quales vulgus intelligit, indicat illa clauſula: *Quia repleta eſt terra ſcientia Domini*, quæ cauſam continet dictorum, quam certum eſt non habere locum, niſi præcedentia omnia figuratè accipiantur. *In die illa radix Ieſſe, qui ſtat in ſignum populorum, ipſum Gentes deprecabuntur.* Nonne hoc loco Chriſtũ radicem facit, cùm antea fecerit ipſum virgam, ſed & ſignum non tale eſt, quale capite Eſa.7.b.
7. vbi ad Achas dicitur: *Pete tibi ſignum*, Diuerſæ ſiquidem ſunt voces apud Hebræos: quæ hoc loco ponitur, etymologiam habet à leuando in ſublimè, & ſignificatur vexillum in altum ſublatum, & in commune omnium oculis expoſitum. Quod additur ipſum gentes deprecabuntur, emphaſim habet. Senſus eſt, in illa die quando veniet Meſſias, tunc non Iudæi ſolùm, licet peculiariter eis promiſſus ſit, ſed ipſe quoque Gentes deprecabuntur eum, Meſsias erit veluti vexillum erectum, ad quod omnes omnino populi oculos conijcient, illi etiam qui habitant in medijs rupibus, in Inſulis maris, in vltimis finibus mundi, quemadmodum declarant quæ ſequuntur vſque ad finem capitis apud Prophetam, quæ nimis longum

gum eſſet hic recenſere. Quod ergo angelus
paſtoribus. Hoc ego vobis annuncio, na-
tum vobis hodie Saluatorem, qui eſt Chri-
ſtus Dominus in ciuitate Dauid. Eſt igitur
quod gaudeatis, & vehementer gaudeatis.
Pſal. 149. a. Cantate ait Dauid Domino canticum no-
uum: habemus canticum Deuteronom.
inſigne quidem illud, ſed vetus eſt. Cantate
ei canticum nouum, noua beneficia car-
men nouum exigunt. Cantate ei canti-
cum nouum quia mirabilia fecit. Quid e-
enim mirabilius quàm quòd Deus homo
factus eſt, quòd ipſemet per ſe in ſua perſo-
na venit ad liberandum à peccatis populum
ſuum: Saluauit ſibi dextera eius & brachi-
um ſanctum eius. Olim in exitu Iſrael de
Aegypto & populo barbaro, quando equũ
& adſcenſorem proiecit in mare, & demer-
ſit in aquis vehementibus, adhibuit brachi-
um Angeli, at hic in liberatione humani ge-
neris à captiuitate & tyrannide diaboli ſæ-
ui illius Pharaonis, non alterius cuiuſquam
brachio vſus eſt, ſed ſuo duntaxat brachio
ſed ſua dextera duntaxat. Notum fecit Do-
minus ſalutare ſuum, CHRISTVM, ſu-
um in quo ſalutem omnium conſtituit: In
conſpectu gentium reuelauit iuſtitiam ſu-
am. Abſtractum vice concreti ponitur, id
eſt, iuſtum ſuum. Recordatus eſt miſeri-
cordiæ ſuæ & veritatis ſuæ domui Iſrael:
Quod tam magnificè olim promiſit Abra-
ham, Iſaac, & Iacob, hoc re ipſa iam præſtitit.
Iam adeſt Meſsias, iam coram cernere licet,
iam licet eum contrectare manibus, toties
promiſſus ille tot retrò ſeculis expectatus
iam adeſt: *Inuenietis eum*, ait Angelus paſto-
ribus, *pannis inuolutum, poſitum in præſepio*,
Viderunt omnes termini terræ ſalutare Dei
noſtri, beneficiũ pueri nati, magna illa ſalus
exhibita ad vniuerſum terrarum orbem per
tinet: Proinde iubilate Deo omnis terra, can-
tate & exultate & pſallite. Pſallite Domino
in cythara, in cythara, & voce pſalmi, in tu-
bis ductilibus, & voce tubæ corneæ. Iubi-
late in conſpectu regis Domini, moueatur
mare & plenitudo eius, orbis terrarum &
qui habitant in eo, flumina plaudant ma-
nu, montes exultent à conſpectu Domini.
Quis Cicero æquet hanc prophetæ eloquen
tiam? nec miretur aliquis, quod omnia &
montes & flumina, atque ipſum mare, or-
bem denique totum ad laudem prouocem
ad lætitiam excitem & plauſum, idque agam
tam multis verbis, nemo miretur, magnus
eſt qui venit, magna cauſa ob quam venit.
Deus ipſe in propria perſona venit, vt iudi-
cet terram, Iudicabit orbem terrarum in iu-
ſtitia, & populos in æquitate: Aureæ pror-
ſus voces ſunt in iuſtitia & æquitate, nec ter
rent hoc loco, ſed vehementer conſolantur.
Senſus eſt: Ipſe ſumet partes iudicis inter
humanum genus & diabolum, & pronun-
ciabit ſententiam pro humano genere con-
tra diabolum, & liberabitur homo non ſua
ſed alterius iuſtitia, quod alijs verbis apud
Ioannem ipſe dicit. Nunc iudicium eſt
mundi, nunc princeps huius mundi eijcie-
tur foras.

Verùm ne quis fallatur putans omnia
iam ſalua poſtquam Chriſtus venit, dicam
quod ſecundo loco nos dicturos promiſi-
mus, videlicet non omnibus natiuitatem
Chriſti profuturam, nec eſt quod longè hu-
ius probationem petamus, cùm Euangeliũ
cuius initium eſt: *In principio erat verbum*, id
manifeſtè doceat his verbis: *In mũdo erat, & Ioan. 1. a.
mundus per eum factus eſt, & mundus eum non
cognouit*. Antequã ſecundum carnẽ naſcere
tur ex virgine, erat in mundo, ſed non con-
ſpiciebatur, imò nec conſpici poterat vnde
& ignorabatur, Vt agnoſceretur, venit in
mundum, ſed venit vbi priùs erat, ſed non
quomodo ibi erat. Et ibi inuiſibilis, venit
viſibilis, nimirũ obuolutus ſacco mortalita
tis noſtræ, ac nec ſiquidem agnitus eſt, hoc
eſt, quod ait: *In propria venit*, id eſt, in mun-
dũ qui per ipſum factus eſt: *& ſui*, hoc eſt, ho
mines opus manuum ipſius: *Eum non rece-
perunt*, id eſt, bona pars eum non recepit.
*Quotquot autem receperunt eum, dedit eis pote-
ſtatem filios Dei fieri*. En quibus proſit eius
natiuitas, his nimirum, qui venientem in
propria recipiunt, hoc eſt, qui credunt in e-
um, ſic ſeſe interpretatur Euangeliſta: Iam
(credere) intelligere oportet, non quomo-
do credunt dæmones nullo amico erga crea
torem affectu, ſed qui credunt tali fidei mo
tu atque impetu, cum quo coniunctus ſit
propiciatoris amor non fictus, cum quo &
coniuncta ſit voluntas non dubia, manda-
tis eius omnibus in poſterum obtemperan-
di, ac peccatis omnibus propter quæ tollen
da ille natus eſt, renunciandi, anteaq; com-
miſſa deteſtandi. Vnde in Euangelio cuius
initium eſt: *Exijt edictum à Cæſare Auguſto, Lucæ 2. a
&c.* à multitudine militiæ cœleſtis canitur:
*Gloria in excelſis Deo, & pax in terra homini-
bus, ſed bonæ voluntatis*. Qui ergo hoc modo
credunt, illos propriè reſpicit beneficium
pueri nati in Bethlehem, his non alijs dedit
poteſtatem filios Dei fieri. Quicunque er-
go cupiditatibus ſuis adhuc obſequuntur,
qui diuitijs, honoribus, voluptatibus ita ad
dicti ſunt, vt plenè ſerui inueniantur & man
cipia illorum, qui nondum ab his auelli vo-
lunt, hoc eſt, qui frui deſiderant quam diu
licet, non habent partem in hoc Euange-
lio: non enim credunt, imò nec poſſunt: Ioan. 5. g.
Quomodo, ait Saluator, vos poteſtis cre-
dere, qui gloriam ab inuicem accipitis &
gloriam

gloriam quæ à ſolo Deo eſt, non quæritis? Quòd autem ſecuti Saluatorem dicimus non poſſe eos credere, intelligite quamdiu tales manent. Quod vero tales maneant cauſa eſt, quia accepto Euangelio de naro Saluatore, oon eant cum paſtoribus in Bethlehem, quod ſi irent, fieri non poſſet, quin immutaretur animus eorum. Vt ergo à terreois iſtis affectibus & cupiditatibus, quæ faciunt quò minùs tecipiamus venientem in propria ſemel exuamur, tranſeamus vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum quod factum eſt, quod fecit Dominus, & oſtendit nobis. Vt autem eò veniamus, haud opus eſt vt procul proficiſcamur terra mariúe: Bethlehem poſsimus intra nos inuenire. Bene tranſimus vſque ad Bethlehem, dum earum rerum, quæ ibi exhibitæ ſunt, cogitationibus nos exercemus: quæ autem exhibitæ ibi ſint, narrat ad hunc modum Lucas: *Exijt edictum à Cæſare Augu-*

Lucæ. 2. a *ſto vt deſcriberetur vniuerſus orbis. Hæc deſcriptio prima facta eſt à præſide Syriæ Cyrino, & ibant omnes, vt profiterentur ſinguli in ſuam ciuitatem. Adſcendit autem & Ioſeph à Galilea de ciuitate Nazareth in Iudæam ciuitatem Dauid, quæ vocatur Bethlehem, eò quod eßet de domo & familia Dauid, vt profiteretur cum Maria deſponſata ſibi vxore prægnante: factum eſt autem cum eßent ibi, impleti ſunt dies vt pareret, & peperit Filium ſuum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eum in præſepio, quia non erat ei locus in diuerſorio.*

Conſideremus ergo, quiſnam ſit ille inſantulus, qui inuolutus pannis iacet in præſepio. Eſt quidem Filius Virginis, ſed ne hoc ſolum: in ipſo æſtimaremus, & tantũ quod de Virgine aſſumpſit, ita de eo narrat initium Euangelij ſecundum Ioannem: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.* In principio, hoc eſt, antequam hæc vniuerſitas rerum terreſtrium & cœleſtium, viſibilium & inuiſibiliũ cooderetur, iam erat verbum, hoc eſt, Dei Filius. *Et verbum erat apud Deũ, & Deus erat verbum*, hoc eſt, ſic erat indiuulſæ naturæ cum Patre, vt iuxtà perſonæ proprietatem eſſet apud Patrem nec ſic adhæret Patri, quemadmodum accidens adhæret ſubſtantiæ, ſed Deus erat ex Deo, Deus erat in Deo, Deus erat apud Deum. Deus erat Deus ob communem vtriuſque diuinitatis naturam. Et verbum caro factum eſt, hoc verbum quod in principio erat apud Deum, imò quod erat Deus, per quod omnia facta ſunt, & ſine quo factum eſt nihil, quod factum eſt: hoc inquam verbum caro factum eſt, verbũ hoc æternum pannis inuolutum iacet in præſepio. Quis audiendo hæc non animo expaueſcat Dominus ait Abacuc, conſideraui opera tua, & expaoi. Vtique & vos expaueſcetis, ſi modò ſeriò conſideretis. Attollite ergo oculos veſtros, & adſpicite mirabile illud vas oculum mundi, hoc eſt, ſolem, lucentéque globum lunæ, & aſtra cætera, cumq; in admirationem vos adduxerit illorum conſideratio, cogitate cum animis veſtris quãtus ille ſit oportet, qui illa condidit, cũque cogitando conſideratis vos ad illius magnitudinem non poſſe pertingere, imò eò minùs inuenire quò plus cogitatis, conuertite conſiderationem veſtram ad Bethlehem, & perſuadete vobis id quod res eſt, infantem quem ibi pannis inuolutum cernitis & poſitum in præſepio, eſſe magnum illum Dominum, in cuius conſideratione caligabat oculus veſter, reuerberabatur acies mentis veſtræ, intellectus deficiebat. Infantulum illum ipſum eſſe, qui ſolem, lunam, ſtellas, cœlum, terram & omnia quæ vſquam ſunt cõdidit, qui potenti manu ſua immenſam illam molem corporum cœleſtium circumagit & verſat, qui totum globum infatigabili dextera tenet & ſuſtentat. Inſantulus ille ipſe eſt, in quo vita vigorque omnium eſt, quæ condita ſunt. Inſantulus hic poſitus in præſepio, ipſe eſt qui magnitudine ſua implet cœlum & terram, & ſi quid aliud vſquã extra cœlum & terram eſt: Si viuaci mente hæc pertractaueritis, apprehendet vos ſtupor & vehemens ſtupor, imò horror, mirabimini ſupra modum quod ille per quẽ ſecula facta ſunt, qui omnia verbo virtutis ſuæ portat, qui maieſtate ſua cuncta implet, huc ſe deiecerit, quod verbũ patris, quòd ille cuius egreſſus eſt à diebus æternitatis, naſci voluerit infans, pannis inuolui, & poni in præſepio. Cùm autem hoc modo in admirationem abducta fuerit mens veſtra, pergite, & cauſam iniquirite, quare voluerit naſci infans & pannis inuolui. Quare non potiùs ſtatura viri proceſſerit ex vtero virginis, quare non regio ornatu conſpicuum orbi ſe exhibuerit, quare non potiùs ſuaues & molles plumas elegerit, quam durum præſepium, Cùm enim Deus eſſet in poteſtate eius erat quod dicimus, quare ergo non fecit? Audite Apoſtolũ Paulum: *Apparuit gratia Dei Saluatoris noſtri omnibus hominibus,* Tito. 2. c
erudiens nos, vt abnegantes impietatem & ſecularia deſideria, ſobriè, iuſtè, & piè viuamus in hoc ſeculo. Voluit ergo naſci infans, pannis inuolui, poni in præſepio, vt hoc modo cõmendaret nobis, humilitatem, paupertatem, aſperitatem, vt hoc modo doceret nos contemptum earum rerum quas mundus miratur. Verè enim infantia Saluatoris, eius panni & præſepe, dãnant omnes qui ſectantur diuitias, honores, voluptates, nec etiam

infantia

infantia ſolùm, panni & præſepinm, ſed præterea tota eius reliqua vita, qnæ ſecundnm hæc initia decurrit.

Vtinam in his rebus eſſet philoſophia noſtra, vtinam frequenter ante oculos noſtros verſaretur Bethlehem, Bethlehem veros nos faceret philoſophos. Siquidem meo iudicio, nihil inter omnia, nihil æque animum hominis ſic potenter abducit ab amore rerum terrenarum, atque Bethlehem. Quis enim adeò immerſus cupiditatibus mundi, qui ita ſecum cogitet. Ecce Dei Filins, cuius eſt omne quòd vſquam eſt, mei cauſa venit è ſinu Patris, natus eſt in Bethlehem, pānis inuolutus eſt, poſitus in præſepio, vt hac ratione ſnum erga me amorem declararet, & exemplar proponeret quod imitarer. Quis inquam adeò immerſus cupiditatibus mundi, qni non ſubitò emergat cùm ſerio hæc ſecum cogitet? Quis ſeriò hæc ſecum cogitans non reſpondeat malè blandienti voluptati, quod fidelem olim Vriam Dauid reſpondiſſe legimus. *Arca Dei*, ait,
2. Reg. 11. b. *& Iſrael & Iuda habitant in papilionibus, & Dominus meus Ioab & ſerui Domini mei ſuper faciem terræ manent, & ego ingrediar domum meam, vt comedam & bibam, & dormiam cum vxore mea?* Arca Dei diua virgo, in cuius vtero Dei Filius tot menſes quieuit, manet in ſtabulo, & Dominus meus Ieſus Chriſtus in præſepio iacet, & ſerui Domini mei, ipſi nimirum paſtores, excubias agunt, ſub frigido verſantur cœlo, & vadam ego & deliciis affluam? comedam? bibam? & dormiam in plumis ſnauiter? per ſalutem tuam & per ſalutem animæ tuæ non ſaciam hanc rem. Et quàm potenter abduceret Bethlehem animum à terrenis his fluxis & in perniciem vſque ſuauibus rebus. Quare anditores optimi oro vos quam poſſum maximè vt magis moueam, obſecro per amorem pneri Ieſu, qui veſtri cauſa hodie naſci voluit in frigore & nuditate, tranſeamus frequenter vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factum eſt, quod ſecit Dominus & oſtendit nobis, cui honor & gloria & imperium in ſecnla, Amen.

IN DIE ANIMARVM
Homilia ſuper hanc Proſam.

AVdi tellus, audi magni maris nimbus,
Audi omne quod viuit ſub ſole:
Huius mundi decus & gloria,
Tam ſunt falſa quam tranſitoria,
Vt teſtantur hæc temporalia,
Non in vno ſtatu manentia,
Nihil artium valet profunditas,
Nulli prodeſt magna nobilitas,
Nihil iuuat regalis dignitas,
Nullum ſaluat corporis quantitas,
Sic non prodeſt genus aut ſpecies,
Sed ruunt vt à ſole glacies,
Cum Helena Paris pulcherrimus,
Aut Achilles vbi magnanimus?
Vbi Plato? vbi Porphyrius?
Vbi Tullius & Vergilius?
Vbi Diogenes, Empedocles?
Aut egregius Ariſtoteles?
Alexander vbi rex magnanimus?
Vbi Hector Troiæ fortiſſimus?
Vbi Samſon vir diriſſimus?
Vbi Salomon prudentiſſimus?
Vbi Dauid vir ditiſſimus?
Vbi Abſalon vir pulcherrimus?
Tranſierunt leges mortalium,
Per vnius momenti ſpacium,
Piè Deus rector fidelium,
Fac te nobis ſemper propitium,
Cùm de malis fiet iudicium.

ANnus iam eſt quòd audiens cantari proſam, cuius initium eſt: *Audi tellus audi magni mari nimbus*, vehementer afficiebar, & ſanè elegantiſsima eſt. Conſtat ſiquidem exordio, propoſitione, confirmatione, denique peroratione, quemadmodnm ductus concionis indicabit. Statui enim de ea diſſerere, ob id potiſsimum, quòd vehementer inuitet ad contemptum mundi, qui non parum ſacit ad ſœlicitatem, non eam ſolùm quam expectamus poſt hanc vitam, ſed ad eam quoque quæ præſentis temporis eſt, quod nec ethnicum latuit ita canentem: *Nil admirari, propè res eſt vna Numici, Solaque quæ poſſit facere & ſeruare beatum.* Priùs tamen quàm rem aggrediamur, gratiam imploremus. Aue Maria.

Audi tellus, audi magni maris nimbus, audi omne quod viuit ſub ſole.

HActenus exordium proſæ: *Audi tellus, audi, &c.* Eſt Metonymia: abſque tropo dixiſſet. Vos qui terram inhabitatis, quæ continens dicitur: Et vos inſulares qui vaſti maris fluctibus circūdimini: breuiter omnes omnino qui ſub ſole degitis præbete ſilentium, lubet vobis concionari. Et ne multis vos morer, thema, quod tractandum ſumpſi, hoc nempe eſt.

Huius mundi decus, & gloria tam ſunt falſa quam tranſitoria.

Propoſi-

PRopoſitio hæc ad quam perſuadendam cætera omnia inducuntur, rectiùs intelligitur dum confertur cum illa quæ in Eccleſiaſte ſcribitur, hęc nimirum. *Vanitas vanitatum*, dixit Eccleſiaſtes, *vanitas vanitatū & omnia vanitas*. In qua imprimis obſeruanda eſt nota vniuerſalitatis: non hæc aut illa, ſed in vniuerſum omnia vana eſſe decernit, omnia inquam, quę ſub ſole ſunt: nam id in conſequētibus adijcit. Quò res clarior euadat atq; illuſtrior, euoluam° quæ in vniuerſalitatis nota inuoluūtur. Omnia vana ſunt, ergo vana eſt pulchritudo, ergo vana eſt fortitudo, ergo præſtantia corporis vana eſt, ſed & voluptas, diuitiæ, principatus, potentiæ magnitudo, ſcientia, nobilitas, & quidquid aliorum ſub ſole eſt, vanum eſt, nec ſolùm vanum, ſed & vanitas ac mera vanitas. Non habuit Salomon aliquod vocabulum quo potuit ſatis exprimere quod concipiebat: quare eandem vocem repetit, nō ſemel nec iterum ſed quinquies. *Vanitas vanitatū*, dixit Eccleſiaſtes, *vanitas vanitatum, omnia vanitas*. Si dixiſſet omnia vana ſunt, vehemens fuiſſet aſſertio apud eos qui vim vocis huius perſpectam habent. Nunc non dixit vana ſunt, ſed vanitas, quòd quantò ſit priori vehementius, qui non percipit, fruſtra ei explicet noſtra oratio. Nec ſolum vanitas ſunt, ait, ſed vanitas vanitatū, qua phraſi quæ Hebræis propria eſt, vanitatis magnitudo exprimitur. Nec hoc contentus, eandem geminationem rurſum poſuit, vt demonſtraret omnia inſigniter eſſe vana & pluſquam vana, quin & plus quàm vanitatem. Quis igitur niſi vanus prorſus, hæc appetat? Sed age, quid eſt vanum ſiue vanitas? Vocabulum hoc quemadmodum nouerunt qui latinè periti ſunt, non vnius ſignificationis eſt: aliud intelligo dum audio. Sed illos, Expectata ſeges vanis eluſit auenis: aliud dum apud eundem Poētam lego. Ni fruſtra augurium vani docuere parentes. Priori loco pro vacuo & inani. Poſteriori pro fallaci poſitum eſt. Nec apud ethnicos duntaxat ſcriptores, verum etiam in diuinis literis variè obuium eſt. Quid verò hoc loci potiſsimum ſignificet, partim ex circunſtantia & ratione ſcripti, partim ex Hebrææ linguæ proprietate petendum eſt. Fit enim, nec id arbitror rarò, vt vocabulum quod apud Latinos varium eſt, apud Hebræos vnicam habeat ſignificationem: rurſus quòd apud hos latè patet. Latinis ſtrictius ſit. Porrò pro vanitate vanitatum, in Hebræo ſcriptū eſt הבלים הבל hauel haual. quam vocem Rab. Da. ſignificare dicit, id quod nō eſt quippiam, hoc eſt vacuum & inane, aut certè quod mox deſinit ac euaneſcit, vt eſt flatus qui ab ore procedit. In qua ſignificatione certum eſt poni Pſalm. 48. Homo vanitati ſimilis factus eſt. Sequitur enim, dies eius ſicut vmbra prętereunt, quòd prioris interpretatio eſt. Pro vanitate autem in Hebræo eſt להבל laheuel. Cum Rabbi Dauid ſentiunt qui ex Hebręo in Græcum vetus teſtamentum tranſtulere. Nā exceptis ſeptuaginta interpretibus, omnes ſimiliter pro vanitate vanitatum verterunt ατμος ατμωμ ατμος Græcis autem vapor fumi eſt, ſiue aura tenuis, quę citò reſoluitur. Quamquam hæc ſignificatio voci Hebrææ propria ſit ac naturalis, non tamē perpetua. Declarat hoc locus qui eſt Prouer. 13. Subſtantia feſtinata minuetur, pro quo in Hebræo eſt, Subſtantia quæ eſt ex vanitate minuetur. Eſt enim הרןמהבל hon meheuel, hoc eſt, diuitiæ fraude comparatæ elabentur: Septuaginta verterunt, quæ per fas & nefas corraduntur, μετα ανομιας, genus ponentes pro ſpecie. Eſt alius locus Pſal. 61. non minus illuſtris: *Veruntamen vani filij hominum, mendaces filij hominum in ſtateris, vt decipiant ipſi de vanitate in idipſum*: Vbi vani & mendaces non alia ratione componuntur, quam apud Poētam in ſecundo Aeneîdos. Nec, ſi miſerum fortuna Sinonem finxit, vanum etiam mendacemque improba finget. Certè illud. Vt decipiant ipſi de vanitate in idipſum, clarum eſt referri oportere ad vanitatem quæ ad mendacium fraudem & impoſturam pertinet. Vtroque autem loco Hebræis eſt הבל heuel. His annumeranda ſunt loca illa, vbi nomen hoc per flexum idolis tribuitur Deuterono. 32. *Ipſi me prouocauerūt in eo qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus ſuis*, hoc eſt, in idolis ſuis, vt verterūt ſeptuaginta interpretes, Hieremiæ. 8. *Quare me ad iracundiam concitauerūt in ſculptilibus ſuis & in vanitatibus alienis*? Rurſus cap. 14. *Nunquid ſunt in ſculptilibus gentium qui pluant?* Quod hic ſculptilia vertit & in præcedentibus vanitates. Hebræis eſt הבלים haualim. Vocat autem Hieremias, & ante eum Moyſes idola vanitates, tū quia nihil ſunt, tum quia ſpecie mentiūtur hominem aut aliud animal, quum nec viuant nec ſentiant. Hoc vt putem, facit Paullus, qui in Epiſtola quam ad Romanos ſcripſit, idolum apertè mendacium appellat, haud dubium quin alludens ad vocem Hebræam. Sicut ergo Latinum vocabulum, ita Hebræum quoque varium eſt: & in Eccleſiaſte, ſiue rationem ſcripti expēdas, ſiue diſputationis tenorem conſideres, vtraque ſignificatio quā diximus, aptiſsimè quadrat, adeò vt ſi alteram ab altera ſepares, non niſi ex dimidiato ſis intellecturus, quæ illo libello diſſerit Salomon. Hoc ſiquidem agit, vt animos mortalium affixos vmbria rerum terrenarum, ab earū amore abducat, quod Ad Rom. 1.

Ecclē 12. c.

Non quò

quò efficaciùs agat, ſe in diſputationem abducit, dicens, ipſa rerum experientia ſe comperiſſe, omnia quæ ſub ſole ſunt, & inania eſſe & fallacia, hoc eſt, primo quidem adſpectu conceptæ animo ſpei applaudere, ſed poſtea fruſtrari.

Qnibus rationibus ad eandem rem, hoc eſt, contemptum rerum terrenarum perſuadendum vſus eſt ante Salomonē ipſe Dauid
Pſal. 4. a. huius pater in Pſalm. cuius initium eſt. *Cùm inuocarē. Filij hominū*, ait, *vſquequo graui corde. Vt quid diligitis vanitatē & quæritis mendacium?* Filij hominū Hebraiſmus eſt, pro ipſis hominibus, quā pbraſim & Græci imitātur *ὀιους ιατρῶν* dicentes pro ipſis medicis. Habet aūt mirabilem emphaſim. Vos quos Deus bomines cōdidit præditos mente qua beſtias præſtetis, quibus & os ſublime dedit vt ille ait, & cætera quæ apud ipſum ſequuntur, vt hac quoq; parte animalia cætera antecellatis quæ prona terram ſpectant, vos (inquam) quibus cœleſtis origo eſt, vſquequo in ima hæc reſpicientes, eaq; tanquam neſcio quæ magna admirantes, animos veſtros, qui diuinæ naturæ ſuæ vi ſurſum feruntur, deprimitis mole terrenarum concupiſcentiarum? *Vt quid diligitis vanitatem & quæritis mendacium?* Quid tanto affectu, tanto ſtudio ac improbitate ſectamini hæc quæ ſub ſole ſunt, qnæ reuera non aliud ſunt, quàm mera vanitas, quàm vapor ſumi & aura tenuis, quæ mox euaneſcit. Qnæ reuera non aliud quàm mendacium ſunt, promittunt ſœlicitatem, ſed non præſtant, atque adeò non præſtant, vt in æternam miſeriam præcipitent ſectatores ſuos?

Hactenus de propoſitione qnam in Eccleſiaſte verſat Salomon, cui explicandæ diutiùs inhæſim⁹, quòd illa intellecta ſtatim percipiatur hæc quam proſa proponit, videlicet, Huius mundi decus & gloria tam ſunt falſa quàm tranſitoria. Si nanq; verum eſt vana eſſe, omnia quæ ſub ſole cernimus, certè & huius mundi decus ac gloria, vana ſunt. Si verò vana, ergo nec vera, nec perpetua adeoque nec ſtudioſè appetenda, qnod iam reſtat, vt perſuadeatur mortalibns, atque hoc opus, hic labor eſt. Si thema à me propoſitū eſſet ad perſuadendum, adhiberem cap. 24.
Eſai. 24. a. Eſaiæ, in quo rem hanc vehentiſsimè vrget propheta. *Ecce Dominus diſsipabit*, inquit, *terram*, & iam erigitis maxima ædificia, inſignes domos quarum parietes veſtiuntur marmorum cruſtis, & ſecti eboris nitore reſplendent, quarum anrata ſunt laquearia, quarum porticus miro opere intuentium oculos rapiunt, in his cōfiditis, & quaſi perpetuò eſſetis permanſuri accumulatis aurū, argentum & alia quàm plurima, quæ longū eſſet referre, vana ſunt ſtudia veſtra. *Ecce Dominus diſsipabit* omnia, non hæc ſolùm ſed & *terram, & nudabit eam*, hoc eſt, vacuam & inanē reddet, *& affliget faciem eius*, hoc eſt, exuret quę in ea ſunt opera, hanc quam nūc videmus faciem abolebit. *Et diſperget habitatores eius.* Habitatores terræ vocat, quorū animi terræ affixi ſunt, qui diuitijs, honoribus, omnia metiuntur, qui ad fluxa & vana hæchiant attoniti, hos diſperget. *Et erit ſi-* Eſai. 24. a.
cut populus, ſic ſacerdos: & ſicut ſeruus, ſic Dominus eius: & ſicut ancilla, ſit domina eius: ſicut emens, ſit ille qui vendit: ſicut fœnerator, ſic is qui mutuum accipit: ſicut qui repetit, ſic qui debet. Eſt pulcherrima ſynechdoche, qua noto more ſignificat omnia deſitura in ſeculi cōſummatione, quibus nunc alij alijs præſtāt, ſiue diuitiæ ſint illa, ſiue dignitates, ſiue alia. Iam ſacerdos, dominus & domina dignitate potiores ſunt, in conſummatione ſeculi non ernnt. Nunc emens ſœnerator, ac creditor diuitijs præſtat, tunc non item: ſine diſcrimine mortalium rerum iudicabuntur omnes & addicentur ſupplicijs, quiſque pro qualitate criminum ſuorum, tam nobilis quàm ignobilis, tam diues quàm pauper, tam doctus quàm indoctus, audiāt hæc qui præſentibus rebus tanquam perpetuis ſtu-
dent. *Diſsipatione diſsipabitur terra*, gemina- Eſa. ibidem.
tio Hebraica eſt quæ Epitaſin haber, ſenſus eſt, tota diſsipabitur. *Et direptione prædabitur*, & ſine dubio fiet, *quia Dominus loquutus eſt. Luxit & defluxit terra.* A futuro ad præteritum dilabitur, quaſi res iam eſſet peracta, facit hoc quò magis afficiat, & moueat animos legentium. Sermo aūt totus figuratus eſt. Ex luctu terræ triſtem eius interitum accipere oportet per metalepſim. *Defluxit orbis, infirmata eſt altitudo populi.* Per altitudinē populi ſignificat, qui inter populares ſuos eminēt, hoc eſt, diuites ac nobiles: *luxit vindemia, infirmata eſt vitis, ingemuerunt oēs qui lætabantur corde*, nimirū inter pocula, quia quæ præcedūt, vini mentionē habent. Qui ſolebant ſectari comeſſationes, atque in illis lætitiam ſuā ponebant, illi dolebūt. *Ceſſauit gaudium tympanorū, quieuit ſonitus lætantiū, conticuit dulcedo cytharæ.* Omnia hæc pertinent ad cōuiuia, reſpiciūt eos qui in conuiuijs ſuis non ſolùm gula & ebrietate, ſed & auribus luxuriant, vt per omnes ſenſus ani-
mæ ſortitudo molleſcat. *Cùm cantico non bi-* Eſai. 24. a.
bent vinum, hoc eſt, muſica nō reſonabit inter pocula, ſed omnia dulcedo lætantiū, & tympanorū, ac cytharę ſonitus in planctnm vertetur & gemitū. *Amara erit potio bibētibus illā.* Quæ iam ſe mella mētitnr, amarior felle
tū reperietur. *Attrita eſt ciuitas vanitatis.* Eſt Eſa. ibidem.
noua ſed elegans orbis periphraſis. Videtur orbis hic duraturus, ſed non ita erit, eſt tantùm vana oſtentatio. *Deſerta eſt omnis lætitia*,

lætitia, tranſlatum eſt gaudium terræ. Relicta eſt in urbe ſolitudo. Orbem quem mox ciuitatem vanitatis appellauit, nunc ſpiritualiter vrbem vocat. Quod autem de toto orbe hæc dicat, & non de hac vel illa ciuitate, inde ma-
Eſaie 24. c. nifeſtum eſt quòd addat. *Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorũ. Quomodo ſi paucæ oliuæ quæ remanſerunt, excutiantur ex olea. Et racemi cùm fuerit finita vindemia,* hoc eſt, Quàm paucæ relinquuntur oliuæ in olea poſtquam excuſſa eſt, atque demeſſa. Rurſus quam paucæ reperiũtur vuæ in vite poſt vindemiam, tam pauci euadẽt mala quibus inuoluetur orbis, tam pauci ſaluabũtur. Eſt valde terribilis & horrẽda comparatio, quæ imprimis cõcutere debet habitatores terræ:
Eſa. ibidem nam propter eos adhibita eſt. *Hi leuabunt vocem ſuam, atque laudabũt, cùm glorificatus fuerit Dominus,* hoc eſt, cùm finito regno Antichriſti, Chriſtus venerit in nubibus cum maieſtate & gloria: Tam pauci iſti qui relinquuntur leuabunt vocem. *Hinnient de mari,* hoc eſt, præ lætitia toti geſtient. Orbem quẽ mox vrbem & paulò ante ciuitatem vanitatis nominauit, nunc mare appellat figuratè. A qua verò maris proprietate figurã ſeu metaphoram ſumpſerit, non ſatis certum eſt. Veriſimile eſt quòd reſpexerit ad impetus & motus maris: Eſt enim mare natura tem-
Eſa. ibidem. peſtuoſum & inquietum. *Propter hoc in doctrinis glorificate Dominũ.* Vos qui hæc apud me legitis, qui cognoſcitis beneficio ſcripturarum, tantum gaudium tam ingentem lætitiam manere iuſtos paucos illos qui relinquentur, glorificate Dominum *in doctrinis,* hoc eſt, quia doctrinam hãc & notitiam accepiſtis, quod ſanè magnũ eſt beneficium. *Et dixi, ſecretum meum mihi, ſecretum meum mihi.* Eſt obſcura breuiloquentia. Non poſſum inquit cũcta narrare quæ cerno, Hæret lingua faucibus meis, vox dolore concluditur. *Væ mihi,* quantus ordo pœnarum ante oculos verſatur meos, quos horrores ego video, quos vlulatus audio, quantam multitudinem cerno, quorum nuda corpora inconſumtibiles flammæ allambunt, qui inter incendia immortales viuunt, & viuent perpetuò, cerno præſentia quæ futura ſunt. Et quia maiora ſunt quàm queam eloqui, idcirco contineo ſecretum meum mihi, con-
Eſa. ibidem. tineo inquam ſecretum meum mihi. *Confractione confringetur terra, commotione commouebitur terra, agitatione agitabitur terra ſicut ebrius, & auferetur quaſi tabernaculum vnius noctis.* Nõ habuit Propheta aliquod vocabulum, quo potuit ſatis explicare rem, quare multis ad id vtitur verbis, & nec ſic adæquare potuit: ſimile diximus cùm tractaremus propoſitionem Salomonis in Eccleſiaſte. Porrò tabernaculum vnius noctis Hebræis vnica vox eſt à pernoctando dicta, ſignificat tuguriolum, quali paſtor aut vinitor ad excubias vtitur. Senſus ergo eſt. Quomodo vinitor trãsfert de loco ad locum tuguriolum ſuum, atq; ipſum vbi eo vſus eſt, demolitur: ſic Dominus demolietur terrã, demolietur inquam terram ſecundum ſchema & figuram, quam nunc habet. *Corruet & non adijciet vt reſurgat,* ſubaudiendũ rurſum eſt, illo habitu quem nũc cernere eſt, quemque tantopere admiramur falſa ſpecie decepti, nam oſtentatio tantùm eſt: Sed quis perſuadeat id mortalibus? An ſui temporis hominibus perſuaſerit Eſaias, nolo hic inquirere, certè poſteris non perſuaſit: ſiquidem eo ſeculo quo proſa hęc quam præ manibus habemus, ſcripta eſt, vbiq; vana & fluxa hæc pro veris & perpetuis bonis inquirebantur, quod niſi quis aduertat, mirari poterit de inſolentia proſæ, quæ terram pariter & mare, & nequidquam præterijſſe videatur, omne quod viuit ſub ſole, ad audiendum prouocet: nec dubito quin idem author quiſquis tandem ille fuit, qui proſam hãc nobis tradidit, eodem exordio vteretur, ſi hoc noſtro ſeculo hac de re ipſi dicendum eſſet: vbique enim mundus in admiratione eſt: vbique diuitiæ & honores expetuntur, ab ijs etiam quos oportebat præcipuos eſſe contemptores horum: populũ dico Chriſtianũ.

Audi igitur tellus, audi magni maris nimbus, audi omne quod viuit ſub ſole, omnes ad audiẽdum inuito, quia ad omnes, quod dicturus ſum, ſpectat. Et quid tãdem vel quale id eſt? *Huius mundi decus & gloria, tam ſunt falſa quàm tranſitoria.* Et quibus rationibus id ſuademus? efficaciſsimis, & nõ tam verbis quàm reb⁹. Nam agite antè quæſo. Vbi nam Paris? vbi nam formoſa Helena, cuius gratia mille naues ex vniuerſa Græcia, acto, vt ille ait, delectu, ſunt impletæ, tantaq; tum Græcorum, tum Barbarorum multitudo conflixit, totque vrbes ſunt euerſæ? Sed & vbi magnanimus Achilles, in cuius laude canenda, ocia ſua triuit Homerus? Vbi Plato diuinus ille? vbi Porphyrius? vbi Romanæ linguæ parens Tullius?

Vbi Vergilius vatum maximus?

Vbi Diogenes, Empedocles, ac naturæ miraculũ Ariſtoteles?

Alexander vbi rex magnanimus, cui orbis hic nimis anguſtus erat?

Vbi Hector Troianorum fortiſſimus?

Et ne ethnicos duntaxat noſcere videmur,

Vbi Samſon vir diriſſimus?

Vbi Salomon prudentiſſimus?

Vbi Dauid vir ditiſſimus?

Vbi Abſalon vir pulcherrimus?

Tranſierunt leges mortalium per vnius momẽti ſpatium. Vnius momẽti ſpacio abſorpti ſunt,

ac omnis illa gloria qua pollebant inter mortales & admirationi erant omnibus, ſimul interijt. Quæ ſanè res arguit, diuitias, potentiam, formam, nobilitatẽ, eloquentiam, & cætera quæ admiratur mundus, vana eſſe & fluxa? Hactenus confirmatio propoſitionis. Sed fortè pleroſq; minùs mouet, quòd ij quos inducit, ipſis conſpecti non ſint: Agite ergo, vbi nam illi qui à paucis hinc annis aurum & argentum theſaurizabant, nec erat finis acquiſitionis eorum? Vbi tot adoleſcentes nobiles ac prȩſtantes corpore? Vbi tot formoſi ac formoſæ quos ipſi vidiſtis? Vbi ſunt? Tranſierunt leges mortalium & pulchra illa corpora cinis ac puluis ſunt, nec quidquam præter cinerem ac puluerem videre eſt, niſi fortè oſſa aliquot, caluariaque carnibus renudatas, inter quæ & vilium hominum ac deformium oſſa caluariasque diſcriminis omnino ſit nihil. An non igitur forma bonum fragile eſt quæ ſæpe morbo, ſemper autem morte perit?

Nunquid & nobilitas non res vana eſt, cum inter nobilem & ignobilem, huius atque illius cineres, oſſa & oſſa, nulla poſt mortem diuerſitas ſit? Nunquid non & falſæ illæ diuitiæ quæ hinc aſportari nequeũt? non plus ſecum fert ex vita hac excedens potentiſſimus rex, quàm agricola vel de plebe quiſpiam etiam pauperrimus? Quemadmodum enim nudi omnes effuſi ſumus in mundum, ſic nudi omnes recedimus. Quȩ igitur dementia, fluxis his rebus, atque adeò citò euaneſcentibus inhærere? nec fluxa tantùm ſunt & vana, ſed & fallacia. Quis explicet, quot iam inde à mundi exordio per hæc decepti ſint? imò quis explicet, quot noſtro hoc ſeculo ſpe ſua, quam ex his conceperant, fruſtrati ſint, & miſerè fruſtrati? O ſi liceret inſpicere infernum ſemel. Quot ibi vidèremus in medijs flammis ardentes, quos olim nouimus, quos admirati ſumus & beatos prædicauimus ob hoc ipſa quæ ignorantia ſecularis bona appellat. Nunc animas, vbi iudicij dies aduenerit, tum & nuda corpora inconſumptibiles flammæ allambent, non ad tempus tantum, non viginti, non triginta, non centum, non mille aut centies, vel millies mille annis, ſed vſque & vſque, hoc eſt, in æternum: Non enim ſolui poteſt ſcriptura, illa habet, Fumus tormentorum ipſorum adſcendet in ſecula ſeculorum. Heu miſeros, in proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter ſartagines flammeas miſerabilia corpora cremabuntur, atque omni tormento atrociùs affliget ipſos deſperatio. Heu heu, heu inquam miſeros & pluſquam miſeros. *Pie Deus rector fidelium,*

Fac te nobis ſemper propitium,

Cùm de malis fiet iudicium.

Eſt precatio loco perorationis. Ego (inquit) author proſæ, feci quod meum eſt. Prouocaui ad audiendum, nõ hos aut illos, ſed omnes omnino populos, non plebeiam tantum multitudinem, ſed ipſos quoque reges & principes, terrã pariter ac mare, omne quod viuit ſub ſole: Dixi huius mundi decus & gloriam tam falſa eſſe quàm fluxa, rebus ipſis ipſum oſtendi, ſed fruſtra omnia dicta ſunt à me, niſi tu Deus adſpires ac inſpires animis omnium verum contemptum mũdi, quod ipſum vt facias, iam precamur: tunc enim verè putabimus te nobis hic propitium, ſi potenti dextera tua regnum cupiditatis omnia occupantis expugnaueris: ſed ſatis nobis non eſt, ſi hic te ſentiamus propitium, niſi & talem te habeamus poſt funera: precamur proinde, vt ſemper te nobis propitium exhibeas, præcipuè tamen cum quando de malis fiet iudicium, ſcilicet in die illa tremẽda, quãdo cœli mouẽdi ſunt & terra.

Hactenus proſa. Obſecro iam vos auditores optimi ſeriò cum animis veſtris hæc cogitetis, non agitur de re parua, de æterna ſalute agitur: ſi namque terrenis his inhæſeritis cum ipſis peribitis: vana ſunt etenim, quod licet iam multi non perſuadeant ſibi, verùm nimis comperient tandem, ſi illis inhærere pergant. Scitis enim ex quorum perſona, illa dicantur. Quid profuit nobis ſuperbia? aut diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Tranſierũt omnia illa tanquam vmbra, & tanquam nuncius præcurrens, & tanquam nauis quæ pertranſit fluctuantem vndam, cuius cùm præterierit, non eſt veſtigium inuenire, nec ſemitam carinæ eius in fluctibus: aut tanquam auis quæ tranſuolat in aëre, cuius nullum inuenitur argumentũ itineris illius, ſed tantùm ſonitus alarum verberans leuem ventum, & ſcindens per vim itineris aërem, commotis alis tranſuolauit, & poſt hoc nullum ſignum inuenitur itineris illius, aut tanquam ſagitta emiſſa in locũ deſtinatum, diuiſus aër continuò in ſe reclu ſus eſt, vt ignoretur trãſitus illius. En quàm aptis ſimilitudinibus vanitatem rerum exprimunt, quam dum viuerent inter mortales, agnoſcere non potuerunt, imò noluerunt: nec ſolùm profitẽtur, ſed & dolent ſua ſtudia ad vana ſe conuertiſſe: pœnitentiam enim agũt, vt habet principium capitis, ſed fruſtra, quia tranſijt tempus miſerẽdi, quod ne & vobis vſu veniat, obſecro vos auditores optimi, cõuertamus nos ad meliora conſilia iam dum licet, abijciamus omnẽ ſpem ſeculi, relinquamus vana, ea bona inquiramus quæ vera ſunt & perpetua, quæq; ſectatores ſuos in perpetuum fœlices reddunt, vt cum omnibus Sanctis perenniter lætemur in cœlis, Amen.

ORNA-

HOMILIA DE TIMORE Domini habita ad iuuenes philoſophiæ ſtudioſos in Feſto S. Catharinæ.

CVM mecum repeto annos meos, & ætatis præteritæ ſtudia, comperio adoleſcentes optimi verum eſſe quod in Eccleſiaſte ſcripſit ſapientiſſimus Salomon videlicet: *voluptas & adoleſcentia vana ſunt*, Quapropter in amaritudine animæ nunc defleo annos illos, ſi fortè remittantur mihi delicta mea, atque ignorantiæ: atque idipſum ne & vos tandem facere oporteat, admonere vos volui, volui dico, quia quamquam miſſus venerim, à multo tamen iam tempore iſtud deſideraui, ſed ſuperbum ratus ſum, ſi non vocatus venirem: Præbete itaque ſilentium, atque audite me adoleſcentes optimi, & (ſi admittitis) filij, timorem Domini docebo vos. Magnum aliquid eſt timor Domini, timor Domini frenum eſt, quo adoleſcentia, quæ Salomone teſte vana eſt, cohibetur ne ſectetur vanitatem, ſeu vt huius pater ait) inſanias falſas: timor Domini fons cœleſtis ac diuinæ ſapientiæ eſt, timor Domini theſaurus eſt verarum diuitiarũ, timor Domini radix eſt immortalitatis, timor Domini (vt ſemel dicã) eſt omne bonum. Hunc docebo vos non quidem quid ſit, ſed quo pacto ad eum poſſitis pertingere dicam: id enim magis in rem veſtram fore puto, ac oro Deum, vt & aures, & mentes veſtras ad ea quæ à nobis dicentur percipienda adaperiat, imò quo facilius id impetremus, communiter oremus.

Eccle 12 a.

Fons diuini timoris, Dei eſt cognitio: quare adoleſcentes optimi vt ad timorem Domini pertingatis, diſcite cognoſcere Deum, hoc vobis magis proderit, quàm ſi omnium philoſophorum placita teneatis. Iſtud dicimus, non quod damnemus philoſophiæ ſtudium, abſit hoc: bona eſt philoſophia, in ea diligẽtiſſimè inſtructus fuit Moyſes magnus ille veteris legis, hoc eſt, pentateuchi ſcriptor, exactè in ea edocti fuere optimi quiq; diuinarum ſcripturarum interpretes, in ea ad miraculum vſque imbuta fuit nobilis virgo, quæ in exemplum vobis hodie proponitur S. Catharina. Procul igitur à nobis id ſit, vt damnemus philoſophiæ ſtudium, hortamur vos quàm valemus maximè, vt quod bene cœpiſtis, gnauiter perficiatis: ſed dicemus nihil hanc prodeſſe abſque vera DEI cognitione, & qui ex ea ceu fonte profluit timor, ſicut ſcriptum eſt: *Si quis conſummatus fuerit inter filios hominum, ſi ab illo abſuerit ſapientia tua, in nihilum computabitur*, hoc eſt, ſi quis fuerit abſolutus Stoicus, ſi quis fuerit perfectus Academicus, ſi quis conſummatus fuerit Peripateticus, ſi quis omnium philoſophorum ſcripta legerit ac didicerit plenè, denique ſi quis illum diſciplinarum orbem, quẽ Græci κυκλοπαιδιαν vocant, abſoluerit, abſuerit, autem ab illo ſapientia tua, id eſt, tui cognitionem & timorem non habuerit, in nihilum computabitur.

Sap 9. b.

Quod aduertens diuus Aurelius Auguſtinus, quid, inquit in libris Cõfeſsionum, quid mihi proderat, quòd annos fere viginti, cum in manus meas veniſſent quædam Ariſtotelica, quas appellant decem categorias, quarum nomine cum eas rhetor Carthaginenſis magiſter meus buccis typho crepantibus commemoraret, & alij qui docti habebantur tãquam neſcio in quid magnum, & diuinum inhiabam, legi eas ſolus & intellexi, quid hoc mihi proderat? & quid mihi proderat quod omnes libros artium quas liberales vocant, tum nequiſſimus malarum cupiditatum ſeruus per meipſum legi, & intellexi quoſcunque legere potui. Nunquid Domine Deus veritatis, quiſquis nouit iſta iam placet tibi? infœlix enim homo qui ſcit omnia illa, te autem neſcit? beatus autem qui te ſcit, etiam ſi illa neſciat: qui verò te, & illa nouit, non propter illa beatior, ſed propter te ſolum beatus eſt, ſi cognoſcens te ſicut DEVM glorificet, & gratias agat, & non euaneſcat in cognitionibus ſuis.

Egregia ſententia ac Auguſtino digna, cuperemque hos ipſius libellos (confeſsionũ dico) omnibus vobis eſſe familiares, hoc eſt, frequenter verſari in manibus veſtris, legi à vobis, ac religi: ſiquidem à fluxis his, vanis & caducis rebus, à ſui amore ſiue vt vno verbo Græci dicunt, φιλαυτια animum hominis potenter abducunt: quos tamen ſero mihi notos doleo. Sed ad inſtitutum reuertamur, quemadmodum diximus, fons Domini timoris, Dei cognitio eſt, hac quia caruit olim Gentium populus, haud ſecus atque equus amiſſo freno præceps ferebatur in omne malum, faciens voluntatem carnis & cogitationum: quod ne & vobis vſu veniat, néue iam agatis quod tandem vobis ſit in ſingultum pectoris, diſcite adoleſcentes optimi cognoſcere Deum, Dei enim cognitio ingenerabit animis veſtris timorem, timor præſeruabit vos à malis: eſt autem Deus (vt rudi quodam modo dicamus) ſpiritus, hoc eſt, incorporeus, atque omnis prorſus expers materiæ, æternus, incircunſcriptus, incommutabilis, qui vt in ſapientia legitur, creauit orbem terrarum ex materia Sap. 11. c.

inuiſa, nec terrarum ſolùm, ſed orbes quoque cœlorum (vt in exordio Geneſeos ſcribitur) ex nihilo condidit. Gene.2.4.

Quare vt certius Deum inueniatis, erigite ſubinde oculos, & ſuſpicite cœlum: nam propterea rectos vos fecit Deus: & cum animalia cætera terram prona ſpectent, os vobis ſublime dedit, vt tollentes ad ſydera vultus, attendatis ad opera ipſius. Adſpicite ergo mirabile illud vas oculum mundi, ſolem lucentemque globum lunæ, ac aſtra cætera: cumq; in admirationem vos adduxerit horum conſideratio, cogitate tacitè apud vos, quantus ſit ille qui fecit ea, quantus ſit ille qui cœleſtes illos orbes condidit ex nulla omnino præiacente materia, qui ſolem & lunam quæ tantopere miramini ſolo verbo fundauit, qui ſtellas adeò pulchro ordine finxit ac diſpoſuit, vt exercitus quidam & caſtrorum acies videatur eſſe, qui totam illam molem infatigabili manu circumagit, ac verſat: cogitate inquam quantus ſit ille, & tremiſcite à magnitudine, virtute ipſius. Neque verò hæc ſolum quæ iam commemorauimus condidit, ſed & omnium inuenit originem quemadmodum in Machabeis ſcribitur, ipſe in vuluis maternis oſſa noſtra compegit, ipſe corporibus noſtris latenter ibi aptatis ſpiritum inſudit, ipſe vitam dedit & omnia. Eſt ergo Deus (vt duobus verbis circunſcribamus) πηγὴ τοῦ εἶναι, id eſt, fons eſſendi, quo non ſolum quod ſunt, ſed & quod eſſe perſeuerant, habent vniuerſa, illa quoque quæ externa videri poſſunt & à corruptione quàm longiſsimè remota ſunt, naturæ videlicet intellectuales, cœleſtes illi ſpiritus. Sic ſanè ad Hebræos philoſophatur Apoſtolus Paulus: cum enim dixiſſet, per ipſum facta eſſe ſecula, mox adiecit: portans omnia verbo virtutis ſuæ, hoc eſt, totum hunc globum mundi, id eſt, cœlum & terram, & quidquid cœli & terræ ambitu continetur, potenti dextera ſua ſuſtinens. Si etenim vel ad mentum manum ſuam paululum declinaret, neque nos, neque aliorum quidquam vſquam ſubſiſteret, ſed in nihil relaberentur omnia. Quis itaque non paueat? quis non tremat ad nomẽ Dei? quis non ſollicitè vſq; caueat ne eum offendat, in cuius manu eſt flatus omnium, qui vt terribilem ſe oſtendat filijs hominum, anfert etiam ſpiritus principum. Sed quotuſquiſque hodie eſt qui hæc attendit? quotuſquiſque elapſo die cogitat ſe Dei beneficio attigiſſe veſperam? quotuſquiſque nocte tranſacta reputat ſecum, Dei miſericordiam eſſe, quod non conſumptus ſit? quis inde gratias agit? quis inde ſacrificat Deo? Quid vos agatis adoleſcentes optimi neſcio, certe quam negligens in his olim fuerim, tu Domine qui ſanctam habes ſcientiam noſti: quapropter vide miſericorditer, & libera me iam te inuocantem, ac confitentem aduerſum me iniquitatem meam: confige timore tuo carnes meas, confige etiã carnes omnium qui audiunt me, vt timeant te. Ad Heb.1.4.

Sed pergamus quærentes Deum, ſi forte inueniamus eum, quanquam non longe ſit ab vnoquoq; noſtrum: quia enim condidit omnia, nec condidit modo, verumetiam in eſſe conſeruat vniuerſa, manifeſtũ eſt quod & cũcta impleat, implet dico cũcta, ita quod nullus locus ſit neque in cœlo, neq; in terra aut alibi vſpiam, quem ipſe ſua præſentia nõ verè repleat, quod nec Poëtam latuit canentem: Iouis omnia plena, qui in gygantomachia, ita de Encelado luſit, quo fugis Encelade, quoſcunque acceſſeris orbes, ſub Ioue ſemper eris. Sed quid Poëtas ingerimus auribus veſtris, cum puriſsimas habeamus venas, easq; ditiſsimas in ſcripturis ſacris? *Quo ibo*, inquit Dauid, *à ſpiritu tuo? & quo à facie tua fugiam?* quo ibo vbi non ſit ſpiritus tuus? quo ibo vbi non ſit ipſe præſens? *ſi adſcendero in cœlum, tu illic es: ſi deſcendero in infernum, ades: ſi ſumpſero pennas meas diluculo et habitauero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me*, hoc eſt, ſi (quod impoſsibile eſt) aſſumptis primo diluculo alis vaſtiſsima peruolem maria, ita vt perueniã ad oras maris, & partes longiſsimè diſsitas, ad Indos vſque, & extremos Garamantes, ne ſic quidem euadam præſentiam tuam: ſi quidẽ illuc deducet me manus tua omnipotens, neque vnquam vſquam vel ad momentum oberit, ſed velut apprehenſum vſque tenebit me. En adoleſcentes optimi quocunq; in loco verſamini, in præſentia verſamini omnipotentis DEI. Qualis igitur vos eſſe oportet in conuerſatione veſtra? quo timore, qua ſolicitudine, qua reuerentia incedere vos oportet? quantam honẽſtatem, quãtam religionẽ, quantam tum vitæ, tum morum integritatem præferre debetis qui vbique ſiue ſoli ſitis, ſiue cum alijs, ſemper in præſentia verſamini omnipotentis oei? Non enim circa cœli cardines perambulat, nec noſtra conſiderat quemadmodum dicunt Ather illi apud Iob, ſed quia omnia implet, ac vbiq; præſens eſt, etiam omnia intuetur, nõn ſolùm quæ in conſpectu ſolis fiũt, hoc eſt, clara luce, ſed etiã quæ in tenebris aguntur. Sic enim canit propheta Dauid: *Tenebræ non obſcurabuntur à te*, ſunt inquit homines Domine Deus meus, qui latère te putãt quod in tenebris agunt, ſed miſere falluntur, quas ipſi æſtimant tenebras, apud te non ſunt tenebræ, ita vt valeant quidquã omnino corã te obſcurare quod non videas: & quam ipſi appellant noctem, apud te non nox ſed dies eſt, Pſal.138. b. Pſal.138. b.

eſt, ita vt non minus per noctem cuncta videas, quàm per diem: neq; minus luculenter tibi pateant omnia in denſiſsimis tenebris, quàm in clariſsima luce.

Obſecro vos adoleſcentes, verſetur iſtud frequenter ante oculos veſtros, habete perpetuo in memoria, nec vnquam patiamini excidere vobis hãc circumſpectionem Dei: cogitatio de circumſpectione Dei præſeruabit vos à malis.

Quæſo quæ nam cauſa quod multi horribilia cõmiſere peccata, quàm quod ea fecerunt, quæ & audire caſtæ refugiunt aures, & dicere horret lingua ſana, quæ inquam alia cauſa quàm Dei circumſpectionem vel non crediderunt, vel certè non curauerunt habere in memoria. Hinc illæ voces: quomodo ſcit Deus, aut ſi eſt ſcientia in excelſo? à Deo abſcondar, & ex ſummo cœlo quis mei memorabitur? in populo magno non agnoſcar: quæ eſt enim anima mea in tam immenſa creatura?

Eccle. 23. c. Ac rurſus: *Quis me videt? tenebræ circundãt me, & parietes cooperiunt me, & nemo circumſpicit me, quẽ vereor? delictorum meorũ non memorabitur altiſſimus.* Atque quò certiùs cognoſcatis quod dicimus, nempe notitiã, ac memoriam circumſpectionis diuinæ à malis hominẽ præſeruare, diuerſas ab his audite voces, ac in primis ipſius Suſannæ, cui certamen forte dedit vt vinceret Deus, & ſciret quoniam omnium potentior eſt ſapientia.

Dani. 13. Hæc vt capita hiſtoriæ, (quã fuſe narrat Daniel) perſtringam⁹, it lotũ ſe, ablegat à ſe puellas, exurgunt qui ipſius pudicitiæ inſidiabantur latentes in pomario ſenes, accurrũt, blandiũtur pariter, ſæuiuntq;, dicunt ad eã, *Ecce oſtia pomarij clauſa ſunt & nemo nos videt, & in concupiſcentia tui ſumus, quãobrẽ aſſentire nobis, & cõmiſcere nobis: quod ſi nolueris, dicemus contra te teſtimoniũ, quòd fuerit tecum iuuenis, & hanc ob cauſam emiſeris puellas à te.* Id forte graue, & durũ certamen. Quid hic Suſanna? ingemiſcẽs *Anguſtiæ* (ait) *ſunt mihi vndique: ſi hoc egero, mors mihi eſt: ſi autẽ non egero, non effugiam manus veſtras: ſed melius mihi eſt abſq; opere* (inquit) *incidere in manus veſtras, quàm peccare in conſpectu Dñi.* Nobilis vox, vox imprimis præclara, meliùs eſt mihi (ait) incidere in manus veſtras, quàm peccare in conſpectu Domini. Ipſi dicunt oſtia clauſa ſunt, nemo videt nos, non eſt quod verearis Suſanna, factũ manebit occultum: nõ ait illa, quamquam nullus mortalium videat, eſt tamen qui videt Deus, illius oculos fallere non poſſumus: quare citiùs occumbere volo, quàm exercere turpitudinem in conſpectu illius.

Quis det nobis talem mentem? quis inſeſtat peccatoribus huiuſmodi cogitatus? Credite mihi adoleſcentes optimi, ſi dignũ duxeritis habere in memoria circũſpectionem Dei, nõ peccabitis vnquã, nequaquã obſeruabitis oculos hominum, non dicetis expectemus, abeat Regẽs, eat ille cubitum, tunc agemus noſtra, tũc bibemus, & potabimus, non hoc dicetis, non, nõ, ſed ingenuè cogitabitis, timorem huiuſmodi expellet Dei timor: ſtatim vt vos ſolicitauerit caro, continuò vt improbi adoleſcẽtes aggreſsi fuerint ad malum pertrahere conantes, cogitabitis mox cũ animis veſtris, ea quæ proponuntur mihi; nequaquã auderem cõmittere in cõſpectu Regentis mei, qui igitur in cõſpectu omnipotẽtis Dei? Deus in cuius manu flatus meus eſt, ille videt, ille intuetur, ille adſpicit, ille conſiderat noſtra, & verè conſiderat noſtra adoleſcẽtes, & quidem ſine intermiſsione, id quod hactenus nõ diximus, ſicut ſcriptũ eſt, *Omnia opera hominũ velut ſol in cõſpectu Dei, & oculi eius ſine intermiſsione inſpiciẽtes in vijs eorũ.* Eccle. 17. b. Neq; æſtimare debetis, ea dũtaxat veſtra conſiderare, quę exteriùs agitis; quæ & hominibus patere poſſunt; ſed etiam illa cõſiderat quæ interiùs ſunt, hoc eſt, quæ animo voluitis, & mente pertractatis, ita vt nõ prætereat illum vel vllus cogitatus iuxta quod ſcriptum eſt: *Oculi domini multò plus lucidiores ſunt ſuper ſolẽ, circumſpicientes omnes vias hominũ, et profundũ abyſſi, & hominũ corda intuentes in abſconditas partes.* Eccle. 23. Quid dici poſsit efficatiùs? clarus eſt omnia luſtrans in circuitu ſol, omniaq; conſiderans, vnde & oculus mundi appellatus eſt: At oculi Domini multo longeq; lucidiores ſunt ſole, ipſi inſpiciunt corda hominum, ad quæ nequit penetrare ſol: nec ſimpliciter inſpiciunt, ſed intuentur ea in abſconditas partes, ita vt abditiſsima cordis nuda & reſupinata ſint oculis Domini. At quare, obſecro facit hæc? quamobrem tam ſolicitè in omni loco noſtra abſque interpellatione conſiderat? nunquid hæc facere putandus eſt, quòd delectetur cogitationibus noſtris inanibus? ſtudijs item noſtris & adinuentionibus peſsimis? abſit: mundi ſunt oculi ait prophèta, vt non videant hoc modo malum.

Qua igitur gratia facit? Certè id docet Ieremias dum ait: *Fortiſſime, magne & potens, Dominus exercituum nomen tibi: magnus conſilio, & incomprehenſibilis cogitatu, cuius oculi aperti ſunt ſuper omnes vias filiorum Adam, vt reddas vnicuique ſecundum vias ſuas, & ſecundum fructum adinuentionum eius.* Iere. 32. c. Conſiderat itaque ſtudia noſtra, vt vnicuique quod meretur tãdem retribuat: his quidem qui timore Dei in mandatis ipſius ac iuſtificationib⁹ ambulant, vitã æternã: ijs verò qui timore Dei abiecto, ſequuntur cupiditates

ſuas, facientes voluntatem carnis & cogitationum æternos cruciatus.

Hæc cogitate, in his verſamini, hæc cogitantes excipiat vos ſomnus, in his expergiſcamini, hæc ſit philoſophia veſtra adoleſcẽtes optimi, quò diſcatis timere Deum, atque quo fideliùs, pariter ac faciliùs, quæ hactenus dicta ſunt, retineatis, accipite breuem omnium epitomen.

Diximus ſontem omnis boni eſſe timorem Domini, ſontem verò timoris eſſe Dei cognitionem, cognitionem autem Dei in hoc eſſe, vt certo credas Deum eſſe ſpiritum, qui omnia condidit, omnia conſeruat, omnia implet, omnia intuetur, non ſolùm quæ clara luce fiunt, ſed ea quoque quæ in tenebris aguntur, imò ea qnoque que mente tractantur in ſecretiſsimis cordium latebris, idq; ſine vlla omnino interruptione: nec ſimpliciter intuetur quomodo quæ me præſente fiunt conſidero: ſed quomodo iudex, nimirum, vt pro his omnibns adducat hominem in iudicium. Quare magna vobis indicta eſt, neceſsitas benefaciendi, adoleſcentes optimi, cùm omnia agatis ante oculos iudicis cuncta cernentis, vt habet ſententia Boëtij, in qua concionem cõcludere placuit. Prouerbium eſt: *Adoleſcens iuxta viam*
Prou.22.a. *ſuam etiam cùm ſenuerit, non recedet ab ea,* quod verum eſſe cùm non ſolùm experientia doceat, ſed & ſcriptura ipſa teſtetur, ſumma ope vobis adnitendum eſt adoleſcentes optimi, vt quàm rectiſsimè iam vitam veſtram inſtituatis.

Iterum dico, quò altiùs infigatur animis veſtris: maxima iam vobis adhibenda cura eſt, vt recte vitam inſtituatis: ſiquidem ſecundum primam inſtitutionem tota reliqua ætas decurret. Porrò cùm abſque duce nemo vnquam feliciter quod dicimus auſpicatus eſt: ne hac parte laboretis: en ipſe ducem me vobis exhibeo, monſtrabo quæ ad vitam rectè inſtituendam conducunt maximè, veſtrum erit parere rectè cõſulenti. Ad vitam rectè inſtituendam in primis opus eſt cognoſcere quæ nam ſunt, de quibus verè gaudemus, quæ item de quibus verè dolemus, ac poſtremò, quæ adiaphora ſunt, quorum gratia videlicet, neque gaudemus verè, neque verè dolemus. Hoc diſcrimen niſi teneamus, ſcire haud poterimus quæ amplecti in vita, quæue ſugere oporteat. Primi ordinis (vt in genere dicamus) virtutes ſunt: ſecundi vicia: quidquid extra hæc eſt, ad tertium ordinem pertinet, vt robur corporis, pulchritudo, nobilitas imperium, potentiæ magnitudo, diuitiæ, &cæt. Quare qui hæc vt cætera ſectantur, præpoſterè vitam inſtituerunt. Quare hi nequaquam vobis imitandi, ſed quos videritis ſtudioſos virtutis, quidque hanc rebus omnibus anteponunt, eamq́ue præ cæteris ſectantur, hos demum imitari oportet: ſola ſiquidem virtus felicem reddit, non diuitiæ, non imperium, non potentiæ magnitndo,

AMEN.

ORNATISS.

ORNATISS. VIRO D. IODOCO AEMSONIO A BVRCHO, CAESAR MAIESTAT. IN SENATV BRABANTIAE CONSILARIO F. ADAMVS S.

Mitto duas orationes. Altera (quam adoleſcens habui) declarat quæ ſit, & vbi inueniatur vera Chriſti Eccleſia, ſimulq́ de peccato ad mortem,
Exod. 20. a. *& loco Exodi,* Ego ſum Dominus zelotes viſitans iniquitatem patrum in filios, *diſſerit. Altera, (quam ætate proueƈtiore dixi) obitum incomparabilis viri. D. Tilmanni præſidis quondam collegij Pontificij, & ſecula hæc deſlet. Quas auſpicio nominis tui in lucem prodire volui, tum quòd præter hanc, quam monſtramus, aliam non agnoſcas Eccleſiam: tum quòd eum, cuius mortem deflemus, vnicè, dum viueret, ſemper dilexeris.*

Bene vale auuncule plurimum obſeruande.

Louanij 9. Auguſt.

ORATIO QVODLIBETICA DEMONSTRANS VERAM CHRISTI ECCLESIAM. AVTORE ADAMO DELPHIO MInorita, diuinarum ſcripturarum apud Louanienſes prælectore.

Quum Catoni Vticenſi vitio daretur taciturnitas, necenim cũ ſuis coætaneis exercebatur, (aut à quoquã audiri volebat) ait, tũ demum abrumpã hoc meum ſilentiũ, cùm ea loqui potero, quæ indigna ſunt ſilentio. Quòd dictum etiam atque etiam mecum conſiderans, non poſſum non indignum iudicare, ſi homo iuuenis etiamnũ auditor tantùm, in medium prodeat, ijs de rebus verba facturus, quas nec didicerit ſatis, nec dicendo ſi vel planè didicerit, exæquare valeat. Itaque ſi nunc inſcitiæ pariter & infantiæ meæ rationem haberem, certè quid vis citiùs, quàm in eum conſcenderem locum in quem video doctiſsimorum hominum cœtum cõueniſſe. At verò cum abducta ab hac cogitatione mente perpendo, quam egregia virtus ſit gratitudo, quamq́; fœdum & deteſtabile vitium, cum in omnibus tum in his maximè qui humanitatis ſtudia colunt, ingratitudo, non poſſum nõ audere præſertim rogatus, atque ab ijs rogatus, qui totum hoc quod vtile didici, à me vel in primis repetere, ceu iure ſuo debent. Quare pauliſper humilitatis ac imbecillitatis propriæ oblitus omniumq́; veſtrum humanitate fretus, ad quæſtiones quæ propoſitæ heri mihi ſunt paucis reſpondebo, atq; quò noſter hic dicendi labor minus vobis moleſtus ſit, hoc cũ animis veſtris certò ſtatuite, tantam eſſe ipſarum, quas tractandas ſuſcepimus, quæſtionũ vtilitatem, imò neceſsitatem, vt maior vix vlla eſſe queat. Quæſtio prima eſt: Num ea quæ Romano Pontifici ſubiecta eſt, ſit vera Eccleſia Chriſti. Id ſanè omnibus in confeſſo eſt, extra Chriſti Eccleſiam non eſſe ſalutis locum, non magis quàm olim extra arcam Noë, quæ huius typus erat. Cæterum quænam ea ſit, & apud quos inueniatur, vetus eſt inter Chriſtianos & hæreticos controuerſia, his illam ad ſe rapientibus, illis contra, hanc penes ſe permanere aſſerentibus. Id ita eueniſſe mox à temporibus Apoſtolorum, docent monumenta Irenæi & Tertuliani, hoc ipſum & de ſuo ſeculo teſtatur Cyprianus in epiſtola ad Iubaianum. Nouitianus, inquit, cùm in Eccleſia non ſit, imò cõtra Eccleſiam rebellis exiſtat, hoc vnum ſibi vendicat, vt apud ſe eſſe Eccleſiam dicat, & nos hæreticos faciat. Ita profecto & noſtro infelicisſimo hoc ſeculo (quo omnium temporum hæreſes ab inferis reuocatæ & velut effractis repagulis in Eccleſiam effuſæ liberè debachãtur) palam fieri videmus, dum Luterani, Oecolampa-

diani,

diani, Zuinglſani & reliqui ab Eccleſia receſdentes hæretici, nō videntur tamen ſibi deſeruiſſe, imò tum inueniſſe Eccleſiam, cùm deſeruerunt Eccleſiam, atq; appropinquaſſe iam lumini, ac euaſiſſe ſeculi noctē, cùm ab hac, ſuper quā lux Domini orta eſt, quàm longiſsimè receſſerint. Neque ſatis habent quòd hāc ipſi deſeruerint, ſed ſpiritu erroris agitati, eos qui intus ſunt, ad ſe trahere conantur, & ſuas ſub Chriſti nomine contra Chriſtum ædificare Eccleſias, id eſt, Antichriſti ſynagogas. Quare ne circunſcribamur, ne noui itineris errore decipiamur, ne deſerta Chriſti ſponſā adulteræ iungamur, & cum liberis adulteræ hæreditate priuemur, neceſſe omnino eſt, vt certò cognoſcamus, quænā ſit, aut vbi quærenda vera Chriſti Eccleſia, quæ ſola Deo filios generat, ac regno quos genuit aſsignat, atque hanc demonſtrare noſtra hac oratione conamur, quæ, quia in re fidei verſatur, ſuperiorum iudicio eam & correctioni ſubijcimus, ſemperq; ſubiectam eſſe volumus.

Hæc præfati rem ipſam aggrediamur, & cùm omnis, quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re diſputatio, à definitione (vt rectè dixit Cicero) debeat proficiſci, antè inquiramus quid ſit Eccleſia, ne ſine ſcopo aberret oratio. Eccleſia iuxta nominis ethymon, conuocatio dicitur ſeu euocatio. Conuocationem intellige in vnam aliquam ſocietatem, ſiue, vt Græci aiūt, κοινωνίαν, κοινωνίαν, autem cùm diuerſæ ſint ſecundum cauſas finesq; diuerſos quorum gratia coaleſcunt, ſpecies, quas omnes latitudine ſua vox hæc complectitur, ſcripturæ tamen noui præſertim teſtamenti & ſequuti ſcriptores eccleſiaſtici ei velut approprirarunt, quæ in fide cultuq; Dei & religione conſentit, vt inde ſalutem æternam adipiſcātur. Sed quoniam & vera & falſa eſt de Deo fides, vera & falſa religio, ſimul & veri Dei falſorūq; deorū cultus, in duo è diametro ſecatur Eccleſia, videlicet, in Eccleſiam ſanctam quę rectam de Deo ſeruat fidem, quæ vera religione verum Deum colit, quæ ab ipſo ſalutem quærit & expectat, & in eam, quæ hæc non item ſyncera habet ac recta, atque hæc Satanę illa Dei Eccleſia appellatur. At verò quò faciliùs perueniamus ad eam, quam quærimus ſanctam Dei Eccleſiam, hoc primùm de ea ſtatuere oportet, quòd vna ſit quemadmodū non vno loco de ea teſtatur ſcriptura, Vnā intellige, non quòd loco aut genti vni vel familiæ ſit alligata (vt falſò id olim ſibi perſuaſerē Iudæi) ſed quòd vnum ſit caput ſub quo in commune conſpirant: vnus finis, cuius gratia in vnum conciliantur: vna fides, in qua pariter communicant: vnus denique ſpiritus, quo in vnum veluti corpus cōſtringuntur ac coaptantur ómnes, qui ad hanc pertinent, ſint Iudæi, ſint Græci, ſint Barbari, ſint Schytæ, nō eſt diſtinctio. Nam idem Dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum. Et quemadmodum loco alligata non eſt, ſic nec ætati vlli, ſed in quælibet tempora extendit ſeſe præterita, præſentia, & futura. Vnde in Apocalypſi ſua Ioannes agnum occiſum ſcribit ab origine mundi, nimirum vt intelligas etiam ante Chriſti aduentum in carnem, imò ab ipſo mox exordio generis humani Eccleſiam hanc fuiſſe, quamuis tum à Chriſto non ſoe tiebatur nomē vt Chriſtiana diceretur: nec mirum, cùm ipſe Dei Filius: tum necdum Chriſtus, id eſt, vnctus eſſet. Sed quo cœpimus pede pergamus, & velut ante oculos quod dicimus & conſpectum ponamus: vnam eſſe Eccleſiam, quæ à principio orbis conſtituti ad nos protenditur ad finem ſeculi duratura. Etenim hac via quod quærimus, faciliùs inueniemus, & rectè nos inueniſſe certiores erimus. Primi parentes noſtri cùm per inobedientiam & ſe & poſteritatē totam damnationi obſtrinxiſſent, eamque euadendi nulla homini pateret via, miſericors Deus, Mediatorem propoſuit, cuius ſanguine, qui in plenitudine temporis effundendus eſſet, deleretur quod ſcriptum aduerſus nos erat chirographum, vt omnes in ipſum credentes cuiuſcunq; tandem generis, ſexus ac conditionis forent, à peccatis liberarentur, iuſtitiā acciperent & ſalutē. Diſertè iſtud tradit liber Geneſeos vbi ait Apoc.13. b.

בה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרע Cap.3.a.
ורעה הוא ישופך ראש אי ודעי eua alith benecha vben baiſſa vben zaracha vben zarach: hu ieſupecha roſch, id eſt, *Inimicitiam ponam inter te, & inter mulierem, & inter ſemē tuum, & inter ſemen illius, ipſum conteret tibi caput.* Cum enim duo præcedāt nomina alterum ſœmininigeneris nempe, אישה iſſa quod mulierem ſonat, alterum maſculini videlicet זרע zata quid nos ſemen dicimus, & ſubijciatur הוא hu pronomen eius generis & ſignificantiæ, cuius eſt, ipſe, apud Latinos, certè ad ſemen pertinet, quod de capite colubri conterendo ſcribitur. Nam ſi mulierē ſignificare voluiſſet Moyſes, dixiſſet היא, hi quanquam voculæ hæ non niſi vna litera differunt, ſcilicet media, quæ in altera eſt ו Vau, in altera י Iod, quæ & adeò ſimiles ſibi ſunt, vt niſi vigiles, facilè alteram pro altera legas ſcribasue, Atq; putarem ego typographorum indiligentia היא hi mutatum hoc loci in הוא hu, niſi me retraheret, quod additur verbum ישופך iaſuph, id eſt, conteret, quod cùm maſculini generis ſit, nō admittit היא hi. Quid quòd pronomen ך nu quid adhæret verbo תשופנו taſuph in clauſula

ſula periodi משופנו עקב ראשך הוא veatta reſuppennu à ceb. Et tu conteres ei calcaneũ, planè indicet הוא hu legendum in præcedentibus, ac de ſemine eſſe ſermonem. Vnde ſeptuaginta tranſtulerunt εχϑραν θησω ανα μεσον σου, κὴ ανα μεσον της γυναικος κὴ ανα μεσον του σπερματος σου, κὴ ανα μεσον του σπερματ@ αυτης αυτος σου τηρησει κεφαλην. Quos cum libenter imitetur Hieron. puto & ipſum ad eundem modum reddidiſſe הוא hu hæbraicum, licèt reclament codices qui hodie in manibus ſunt, qui conſtanter in fœminino legunt, ipſa conteret caput tuum, ſed deprauatos eſſe, facilè colligere eſt ex quæſtionibus hebraicis, quas in Geneſim edidit. Cum præpoſuiſſet ibi Hieronymus editionem lxx. ipſe ſeruabit caput tuũ, meliùs inquit, in Hebræo habetur. Ipſe côteret caput tuũ. Quid aũt mouerit Hieronymũ, & ante ipſum. lxx. interpretes vt hoc modo transferrent Nouè enim omnino tranſtulerunt, ſiquidem nec Grecorũ, αυτος, nec, ipſe, Latinorũ, quò pertinere ſecundum vocem poſſit, habet, Non enim ad γυναικα vel mulierẽ, non etiam ad σπερμα vel ſemen referri poteſt, cùm hæc nomina aut fœminina aut neutra ſint, pronomen verò maſculinum) Quid inquam mouerit ipſos, opinabuntur alij aliud. Mihi ſanè eo feciſſe videntur conſilio, vt ſignificarẽt in vocabulo ſeminis tropũ ſubeſſe, & poni pro magno illo ſemine, de quo, capit. 22. Geneſ. *Benedicẽtur in ſemine tuo oẽs gentes terræ*, vbi Chriſtus intelligitur interprete Paulo. Abrahæ, inquit, dictæ ſunt promiſsiones & ſemini eius, non dicit & ſeminib⁹ quaſi in multis, ſed quaſi in vno & ſemini tuo, qui eſt Chriſtus. Locus hic eſt in epiſtola ad Galatas, cap. 3. qui, ne cui negocium faciat, admonendũ duximus Apoſtolũ non regere numerũ, cum in tota Scriptura vox hęc in plurali non reperiatur, ſed ſiue in bonam partem, ſiue in malam, ſemper in ſingulari. Et ſi vel maximè in plurali numero inueniretur ſemina, nihil tamen ageret Paulus, cùm in ſingulari frequẽtiſsimè pro multis ſumatur. Geneſeos. 12. cap. *Semini tuo dabo terram hanc.* Rurſus. 13. cap. *Omnem terram quam conſpicis, tibi dabo & ſemini tuo vſque in ſempiternum.* Rurſus. cap. 15. *Suſpice cœlum & numera ſtellas ſi potes. ſic erit ſemen tuum.* Omnibus his locis non certus aliquis, ſed tota Abrahæ poſteritas ſignificata eſt. Omiſſa igitur Grammatica rem vrget, hocque vult, vocabulum ſeminis in Scriptura nunc multos complecti, nunc vnum. Multos, quum ratio ſcripti ac circonſtantia: id exigit. Vnum, vbi res, vt pro vno accipiatur, expoſtulat, quemadmodum hoc loci. *Benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ.* Qui cum prophetiam habeat de iuſtificatione, non poteſt in multis interpretari, cum per vnum Chriſtum hæc contingat, & fide contingere, docet locus qui eſt cap. 12. Geneſ. *In te benedicentur vniuerſæ cognationes terræ.* Quem diuerſum eſſe ab eo qui eſt cap. 22. diſcimus ex commentario Pauli quẽ proponit in epiſtola ad Galatas, *Prouidens,* inquit, *Scriptura, quia ex fide iuſtificat Gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes gentes.*

Quorum verborum hæc eſt ſententia. Author Scripturæ Spiritusſanctus, ſiue Moyſes ſcriptor Pentateuchi præuidens cap. 15. dicturum ſe quanam re contingat iuſtificatio voluit cap. 12. aliquid præmittere eò pertinens. Iuxta Paulum ergo locus capitis duodecimi. *Benedicentur in te omnes Gentes*, cum declaret hoc quod cap. 15. dicitur. *Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt ei ad iuſtitiã*, non ad ſolum Abrahã pertinere, ſed ad omnes nos, hoc eſt, cùm doceat ipſum Abrahã propoſitum velut typum, & exemplar iuſtificationis, certum eſt illud. In te, non hoc eſſe, quod in ſemine tuo, ſed idẽ valere, quod ad imitationem tui. Imitatio verò hæc cùm in fide iuxta locũ capitis decimiquinti poſita ſit, non aliud eſt. In te benedicẽtur, quã, Fide benedicentur, fide inquam mediatoris quem nomine ſeminis Scriptura Geneſeos ſignificat, quẽ & mox à lapſu hominis propoſitum fuiſſe docuimus ex Moyſe. In hac fide primi noſtri parentes conuenientes (ſiquidem à peccato ſuo erepti ſunt, quod Scriptura Sapiẽtiæ palam de Adam teſtatur) Eccleſiæ initia fecere. Ab his per Abel, Seth, Enos (quos oẽs Deo placuiſſe certum ex Geneſi eſt) ad Noẽ deriuatur, de quo Scriptura pronũciat, quòd iuſtitiæ quæ ex fide eſt, heres ſit inſtitutus diluuio in mundũ impiorũ inducto. A Noẽ ad familiam deuoluitur Abrahæ, qui ob inſignem ſuã fidem omniũ credentiũ pater appellari meruit, cui & primum mandata circũciſio eſt, illa, quę manibus in carne fit, qua ipſum cum familia & ſemine ſuo ſegregauit Deus in peculiarem ſibi populum, ex quo naſci vellet, vt in vna illa gente veluti præludio quodam eccleſiam ſuam quam in terris deſcendens, ædificaturus eſſet, effigiaret ac ceremonijs cœlitus datis ſic adumbraret, vt quiſquis extra fidem & ſpem promiſſam illi populo vitam ageret, neutiquàm ad Eccleſiæ corpus pertineret. Etenim non in vnam Abrahæ domum hoc ſignaculo coarctatam fuiſſe vel concluſam, argumẽto nobis eſt Sanctus & mirabilis vir Iob, qui neque indigena neque aduena populi Iſraelitici, ſed ex gente Idumæa genus ducens ſecundum carnem incircũciſus, diuino ſic laudatur eloquio, vt quod ad iuſtitiam, pietatemque attinet nullus ei homo

ſuorum

ſuorum temporum coęquetur. Quod diuina, inquit Auguſt. pronidentia factum creditur, vt ex hoc vno ſciremus etiam inter alias gentes eſſe potuiſſe, qui ſecundum Deũ viuentes pertinerent ad Iudæorum Eccleſiam, ad ſpiritualem Hieroſolymam ad ſemen Abrahæ num quidem carnali, ſed ſpiritali ſocietate, nimirum per fidem in vnum mediatorem Ieſum Chriſtum, quo liberantur quicunque liberantur, atteſtante Scriptura.

Act.4.c. *Non eſt aliud nomen ſub cælo datum hominibus in quo oporteat ſaluos fieri.* Ab Abraham deinde in Iſaac, Iacob, cæteroſq́; Patriarchas fidei ipſius (vt ex Scriptura patet) imitatores deriuatur, qui pauci numero, nempe in animabus. 72. deſcenderunt in Aegyptum, vbi in multa creuere milia, ſecundum corporalem præſentiam permixti Aegyptijs, fide & religione ſeiuncti, quam nimirum eandem habebant cum patribus ſuis, Deum ſuũ profitentes eſſe Deum Abraham, Deum Iſaac, & Deum Iacob. Ex Aegypto deducitur per mare rubrum in deſertum ſub Moyſe duce, cui Deus nomen illud ſuum ineffabile omnibus ad id vſque tempus incognitum manifeſtauit, ſub quo lex data, ordinatum mirabile illud vetus tabernaculum cum ſacerdotio ſuo, ſacrificijs, & ceremonijs vniuerſis, quæ omnia typi ac vmbræ erant earum rerum, quæ in Chriſto & eius Eccleſia futuræ erant. Ita progreſſu temporis magis ac magis inſinuare ſe Deus cœpit patribus noſtris & veritatem toto orbe diffundendam, modis quibuſdam occultis, ſed Eccleſiæ ſuæ tũ teneræ adhuc & lactenti conuenientibus, inſtillare. Hinc tranſlata in terram inducitur promiſſam Abrahæ, vbi in vnam coacta rempublicam, in immẽſum quoddam corpus excreuit ſub ducibus, Iudicibus, & regibus. Quam rem ſub metaphora vineæ elegẽter deſcripſit Dauid Pſalm. 79. cuius initiũ eſt. *Quid regis Iſraël intende. Vineam*, inquit, *de Aegypto tranſtuliſti, eieciſti gentes, & plantaſti eam. Dux itineris fuiſti in conſpectu eius, & plantaſti radices eius, & impleuit terram. Operuit montes vmbra eius, & arbuſta eius cedros Dei. Extendit palmites ſuos vſque ad mare, & vſque ad flumen propagines eius*, & Eſaias.

Eſaie 5.a. *Vinea facta eſt dilecto meo in cornu filio olei*, id eſt, in loco firmo ac terra pingui. Eſt enim metaphora in cornu, & in filio olei Hebraiſmus, quẽ & Græci imitantur υἱοὺς ἰατρῶν dicentes pro ipſis medicis. Verùm poſt diligentem quam huic electæ ſuæ vineæ Deus adhibuit, culturam, ſæpe ei circundata, poſita in medio eius turri, ſed & extructo torculari, ac lapidibus ex ea proiectis, non quas expectauit vuas, ſed labruſcas protulit & botros amariſsimos. Iuſtos ad ſe miſſos reiecit Prophetas audire contempſit, imò indignis affecit modis, atque odio veritatis ac iuſtitię eò progreſſa eſt, vt ipſum hæredem authorem vitæ interemerit Ieſum Chriſtum, qui eſt verus ille ἀκρογωνιαῖος, verum fundamẽtum & caput totius ædificij in Adam cœpti, in quem pendebant & Patriarcharum omnium vota, & Prophetarum oracula. Eiecto autem à ſe capite, & ſpiritu vitæ, qui à capite in membra profluit deſtituta eſt vetus illa Synagoga, atque à ſua diuiſa fundamento perijſſet non ſecùs quam olim Sodoma Gomorra, niſi Dominus ſabaoth iuxta Eſaiam ſemen ex ea reliquiſſet nobis. Hoc autem ſemen, docente Paulo, Apoſtoli ſunt, & pauci illi in Iudæa credentes. Per hos vera ac proprij nominis Eccleſia Chriſti, quaquauerſus patet terrarum orbis, diffuſa eſt ad Orientem & Occidentem, ad Aphricum & Aquilonem, etiam vſque vltra mare, ad ipſos vſq; Aetiopas extrmos videlicet ac teterrimos hominum, quemadmodum de ea Prophetarum vaticinia, plenis paginis ſine modo & numero prædixerant futurum. *Dominabitur à mari*, ait Dauid, *vſque ad mare, & à flumi-* Pſal.72.a.
ne vſque ad terminos orbis terrarum. Coram illo procident Aethiopes. Et Eſaias. *Adijciet Dominus ſecundo manum ſuam ad poßidendum reſiduum populi ſui quod relinquetur ab Aßyrijs, & ab Aegypto & à Phetros, & ab Aethiopia, & ab Aelam, & à Sennaar, & ab Emath & ab inſulis maris.* Synechdoche eſt quam explicãt quæ ſequuntur. *Et leuabis ſignum in Nationes, & congregabit profugos Iſrael & diſperſos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.* Hoc rebus expletum legis apud Lucam in Actis cap. a. Erant in Hieruſalem habitãtes &c. *Ephraim non æmulabitur Iudam & Iudas non pugnabit cõtra Ephraim*, ſed hoſtili odio, quo iam inter ſe diſsident depoſito, per fidem in vnum coibunt populum & iungentur Chriſto. *Et volabunt in humeros Philiſtijm per mare ſimul prædabuntur filios Orientis.* Sententia hæc eſt Iudæi ad fidem conuerſi magno ſtudio pergent primum ad Palæſtinos, deinde ad reliquas gentes, vt eas deprædentur & Chriſto lucrifaciant. *Idumæa & Moab præceptum manus eorum & filij Ammon obedientes erunt*, id eſt, fingendos ſe præbebunt & formandos Apoſtolis ac cæteris, quorum iam memini. *Et deſolabit Dominus linguam maris Aegypti, & leuabit manum ſuam ſuper flumen in fortitudine ſpiritus ſui, & percutiet eum in ſeptem riuis, ita vt tranſeant per eum calceati.* Per tropum ſignificat quod prædicaturis Emanuẽlem nihil impedimento futurum ſit, non mare, non flumen vllum. Et, vt prophetarũ vaticinia omittamus, ipſe Chriſtus Apoſtolis loquens, *Eritis*, inquit, *mihi teſtes in Hieru-* Act.1.c.
ſalem, & in omni Iudæa & Samaria & vſq; ad vltimum terræ. Locus eſt apud Lucã in Actis

cap.

cap. 1. Vbi obſeruare refert ordinem. Primú ait, in Hieruſalem, qoæ Iudeæ Metropolis eſt, deinde in reliquis Indeæ ciuitatibus, poſt hæc io Samaria, quæ regio eſt Syriæ, in qua & Iudæa eſt, ac poſtremò vſq́ne ad extrema terræ. Qoi ordo & in Euangelio proponitur. Sic ſcriptum eſt: *& ſic oportebat*
Luce. 24. g. *Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis tertia die, & prædicari nomine eius pænitentiam, & remiſsionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hieroſolyma.* Ad quæ loca reſpiciens D. Aurelius Auguſtious, Eccleſia Chriſti quærenda eſt, ait in ſcripturis ſacris, vbi manifeſtè cognoſcitur. Qnibus deſignatur ipſa ab Hieruſalem incipiens creſcere, & indè per Apoſtolos diffundi io omnes gentes, ſecondum ſeriem ſucceſsionis durans ad hæc vſq; tempora. Vidimus iam ortum, incrementa, progreſſumq́oe Eccleſiæ, & deoenimus ad eam, quam Chriſtiaoam, Catholicam, & Apoſtolicam profitemur, quam & vnam eſſe didicimns cum illa, quæ ab ipſa ſtatim mundi origioe cœpit in primis parentibus, nimirum vtramque connectente vno illo angulari lapide, vtraque voi innitente ſundamento, vtraq́ue eondem ſpiritum fidei habente, per quem in ſanguine vnius mediatoris Chriſti ab eadem captinitate, & hæc & illa liberata eſt.

Sed dixeris: Eccleſia hæc in ſcriptura paſſim dicitnr noua, à Chriſto in terris verſante cœpta ædificari, initium ſumpſiſſe ab Hieroſolymis. Alia ergo videtnr eſſe ab illa veteri, qoæ etiam tunc erat, cùm nondum terrena eſſet Hieruſalem. Nouam ſanè & nos eſſe ſatemur, quandoquidem impletis euacuatiſq́ue veteris illius tabernaculi vmbris, noua, qnodam ſchemate prodijt, vero ſundamento in ea poſito, ornata nouo ſacerdotio, nouis ſacramentis, ſacrificijs nouis, noua doctrina enangelica illuſtrata, per quam gratia & veritas omnibus annunciata eſt per Ieſum Chriſtum ſublata materia legis Moſaicæ, qua diniſi erant Iudæi à Gentibus, atque vtrioſq́ue in vnum cooeiliatis. Aliam autem eſſe non dicimus, cùm huius atque illius ſit idem caput idem ſpiritos vitæ, eadem lex fidei. *Habentes*, inquit Paulus, *eundem ſpiritum fidei & nos loquimur.* Et
Cor. 4. c. Petrus: *Vt quid tentatis imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum, quod neque nos neque patres noſtri portare potuimus, ſed per gratiam Ieſu Chriſti ſaluari credimus, quemadmodum & illi?* Et Epheſijs Inquens Paulus. *Aedificati*, inqoit, *eſtis ſuper fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum ipſo ſummo angulari lapide Chriſto*, ſiue vt ſignificantiùs habent Græci οντος ακρογωνιου αυτου Ιησου χριστου, Sed et ad Romanos, Gentilem populum ex naturali excectum oleaſtro inſitum ſcribit veræ oleæ, nempe plebi Iſrael, atque illius connſortem factum radicis atqne pinguedinis. Conſtat autem arborem non iden aliam eſſe ſi reſectis ramis putridis, & areſcentibus, nnui ei ac varij inſerantur ſurculi, dum radix, ex qùa ſuccus trahitur, maneat perſtetq́ue. Quòd verò initium ſumpſiſſe dicitnr à terrena Hieruſalem, ſic intellige, qnod nono hoc ſchemate & nouo modo ibi emicare cœperit, Ghriſto, iuxta quod promiſerat, mittente de cœlo Spiritum, trepidantiaq́oe Apoſtolorũ pectora mirabili virtute ſubitò implente, per quos tum ibi primum, atque indè vbique terrarum oona doctrioa Eoaogelij prædicata eſt. Atque ſecundum hanc nouam eius faciem, Chriſtus in terris verſans, ædificaturum ſe dixit Eccleſiam ſuam. Nam ad ipſius vſque mortem vetus illnd tabernacolum ſtatum habebat. Vetus eſt itaque Chriſti Eccleſia, & quodammodo noua ſecundum nouam formam ab ipſo ædificari cœpta in Iudæorum terra, inde per Apoſtolos in omnes gentes diffuſa, atque hinc nomen ſortita eſt vt Chriſtiana, Cathollca, Apoſtolica appelletur. Quã nunc eam eſſe quæ Romano Pontifici eſt ſubiecta. facilè agnoſemus ſi attendamus, quo ceu vinculo, immenſa illa multitudo fidelium per orbem quaquauerſum ſparſa, in vnum contioeatur. Donatus Afer, qui malos nequaquam ad corpus Eccleſiæ pertinere contendebat, imò bonos malorum communione polluì, vinculum iſtud Charitatem fecit, definiens Eccleſiam eſſe cœtum & coogregationem bonorum, qui ſpiritu Dei ipſos ſanctificante aguntur. Huins inſaniam ſuperaos Ioãnnes Huſſus, damnatus Conſtantienſi Concilio, noo charitate, ſed gratia prædeſtinationis colligari dixit corpus Eccleſię, & quodlibet eius membrum ſuo capiti indiſſolubiliter vniri. Hic non peccatores tantum, verum etiam iuſtos quàmplurimos, adeoq́ue viua templa Dei procul facit à corpore Eccleſiæ. Hos ſequutus Martinus Lutherus, docet fidem eſſe hoc vinculum. Fidem defioiens qua quis certo & ſioe vlla prorſus hæſitatione ſibi perſuadet, ac de ſe peculiariter ſtatuit, quod ſit Filius Dei, quòd Spiritum Dei habeat, quod hæreditatem filiorum aſſequetur. Verbis quidem diſſeotire videtur, ſententia verò accedit Ioanni Huſſo.

Omnes hi inuiſibilem nobis faciunt & ſtatuuot Eccleſiam, tanquam perpetuis illa damnata ſit tenebris, quam neſciamus quæ ſit aut vbi debeamus requirere, cùm nemo mortalium ſcire poſsit, odióne an amore dignus ſit. Sed quæſo itáne inuiſibilis fuit Eccleſia, etiam tum recentula, ac vix dum

coalita, Hieroſolymis, cùm graui perſequutione à Stephani nece infeſtaretur: Quomodo miſit etiam Herodes manum, vt affligeret quoſdam de Eccleſia, ſi tam procul remota eſt ab humano conſpectu, quàm iſti eam faciunt? An fortè aucta iam & conſtabilita quò magis increuit, hoc cœpit eſſe minùs minuſque conſpicua? Certè longè meliùs, quam iſti. eam nobis depinxit eius author & inſtitutor, itidemque redemptor Chriſtus Ieſus, dum apud Matthæum eam comparauit inſigni alicui ciuitati ſuper montem ſitæ, quæ abſcondi non poſſit.

Et tot antè ſeculis Eſaias propheta: *Erit*, inquit, *in nouiſſimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur ſuper colles, & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi & dicent: Venite adſcendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis eius. Quia de Sion exibit lex & verbum Domini de Hieruſalem.* En inuiſibilis adeò aut occulta non eſt, vt eam etiam gentes à fide adhuc alienæ & perſpicere potuerint & inuenire. Nec ſanctorum tantum eſſe congregationem, ſed malos cum bonis intra gremium ſuum complecti apud Matthæum non vno loco docet idem Saluator varijs ad hoc adhibitis parabolis, vt eſt parabola ſagenæ miſſæ in mare, & ex omni ge-
Matt.13 f nere piſcium congregantis. Rurſus nup-
Matt. 22.b. tiarum parabola, ad quas Ingreſſus ſtribitur homo non veſtitus veſte nuptiali, vt iam taceam ſexcentas alias regni cœlorum
Matth.25.a. parabolas. De decem virginibus. De agro, in
Matth.15.d. quo creſcunt cum tritico & zizania: De area frumentum & paleas continente. De vaſis aureis & argenteis, ligneis ac teſtacies, quæ in magna domo videre eſt. Etenim per hanc ſignificari Eccleſiam docet ratio ſcripti, quam & aduerſus Nouatianum vrget Ambroſius enarrans hunc locum, Quid quod Chriſtus Matthæi. 5. *Qui ſoluerit vnum de mandatis iſtis minimis & docuerit ſic homines, minimus vocabitur in regno cœlorum. Qui vero fecerit* & cætera. Ecce vtrumque dicit in regno cœlorum, & qui non ſeruat mandata quæ docet, & qui ſeruat pariter & docet.

Quid vero regnum cœlorum niſi Eccleſia? Breuiter arca Noë munda ſimul & immunda vehebat animalia in typo Eccleſiæ ipſo docente Apoſtolo Petro cap. 2, prioris epiſtolæ ſuæ.

Ex his diuinæ Scripturæ locis cuiuis perſpectum puto, vinculum iſtud neque charitatem eſſe, neque gratiam prædeſtinationis, neque rurſus fidem, quemadmodũ eam explicat Lutherus, ſed ſenſibile aliquid potiùs eſſe oportere, quo & ſe mutuo qui ad Eccleſiam pertinent, atque ipſam adeo eccleſiam valeant dinoſcere. Atque hoc diſcimus eſſe ordinem diuinitus in ea inſtitutum, quo videlicet illa membrorum varietas (quam in eccleſia videre eſt, & eſſe oportere ex ratione corporis in epiſtola quam ad Corinthios ſcripſit, docet Apoſtolus) ad vnum ceu caput conſpirat, cuius vi ac imperio, in ſuo quodque continetur officio gubernatur, & in finem dirigitur. Fide quidẽ ſeu viſibili fidei ſacramento, in corpus Chriſti quod eſt eccleſia, inſerimus quemadmodum varijs locis tradit Scriptura.

At vero vbi iam inſiti ſumus, hoc quo diximus vinculo, velut membra in corpore continemur, quod vel ipſa nos rerum natura docere poteſt, etiam tacente prorſus omni Scriptura. Ad hanc ſiquidem, ſi mentis oculos conuertamus, videbimus vbique in omni multitudine, quam conciliauit natura, ordinem, & in omni ordine primum aliquod & præcipuum, atque huuc adeò neceſſarium, vt ſine illo nulla omnino multitudo quantumuis exigua vel tantillum ſubſiſtere queat. Nec huius rei longè nobis petenda argumenta, ipſa in oculos noſtros incurrunt. Corporis noſtri conſtitutionem inſpiciamus, conſtat illud ex multis membris, ac inter illa quædam principatum obtinent, ex quibus videlicet illa animalis vis, qua & ſentimus & mouemur in vniuerſum corpus defertur, alia verò his ſubſeruiunt. Atque inter has principes corporis noſtri partes, vna præcipua eſt nempe caput, cuius virtute reliquæ omnes reguntur, pro quo videas cæteras etiam certo ſe diſcrimini obijcere. Tolle hunc ordinem à corpore, & eius vnitatem ſuſtuleris. Nam vno huc, alio membro mouente alio, ſchiſma erit in corpore, & eorum nullum, quod vult, aſſequetur proprium. Nunc ad animum, alteram noſtri portionem mentis aciem conuerte. Et ille enim ex quibuſdam veluti partibus conſiſtit, ratione nimirum & appetitu, inter quas hunc rurſus ordinem neceſſarium fuiſſe videmus, vt præiret ratio ſubſequeretur appetitus qui ſi ab illa deſciſcat, non animum ſolum, ſed & corpus, vt ille ait, in præceps trahit. Breuiter, ſi per ſingulas naturæ partes hoc modo Philoſophari libeat, in omni multitudine in vnum conſpirante neceſſarium ordinem, in omni ordine inuenies aliquid, quod præſit primũ & præcipuum, ſine quo nec vlla vnquam fuit humana ſocietas, ſed nec eſſe poteſt, ſiue regnum, ſiue reſpublica, ſiue ciuitas, ſiue caſtrum, ſiue domus, ſuus cuique ordo eſt neceſſarius & in quoquo ordine ſuum caput, cui & ſua authoritas eſt neceſſaria, per quam ea conſtet mo-

ſtet moderetúrque ſocietas. Aufer à ciuitatibus magiſtratus, poteſtatesque publicas, atque inter eas ſupereminentem aliquam cuius vi & imperio gubernentur, & in officio contineantur cæteræ, quid quæſo relinques niſi fœdiſsimas ſeditiones, rapinas, cædes, & horrendos quoſdam confuſosque tumultus?

Hæc cùm ita ſint cùm rerum experientia teſtetur, cùm ipſa muta natura hoc clamet, quis non videat Eccleſiam quæ latiſsimè per orbem diffunditur, quæ diuerſiſsimas nationes hominum omnis ſexus, ætatis conditionis complectitur, ordine neceſſario conciliari, gubernari ſubſiſtere? Præſertim cùm eam vbique Apoſtolus nobis producat atque ingerat, velut animantis immenſi corpus aliquod ex multis membris compactũ, atque in ſolidam aliquam vnitatem connexum, quorum adinuicem fit conſpiratio ac mutua in his quæ ad fidem, religionemque Chriſti, & finem ſalutis æternæ adipiſcendum pertinent, communicatio. Certè ſiue hinc ſynagogam, quæ huius vmbra ſolùm fuit, ſiue ex altera parte quis eius exemplar cœleſtem Hieruſalem inſpiciat & illic varios gradus, ſed vnum qui reliquis præſit, inueniet ſummum Pontificem, qui & princeps ſacerdotum appellatur. Et hic vnũ Deum ſub quo nouem angelorum choros conſpiciet. Et dubitare adhuc poterit eccleſiam Chriſti, quæ inter hanc & illam media eſt, ex vna quidem parte reſpicient vmbram, ex altera verò ſpectant exemplar, carere poſſe vnitate præſidis? Num verò credet quis Chriſtum defuiſſe eccleſiæ ſuæ, vt illi non prouiderit de omnibus ei neceſſarijs, & præſertim de vno hoc, ſine quo vel ad momentum nõ poſſet ſubſiſtere? Certè nemo, niſi qui ignorat hanc adeò ipſi charam fuiſſe, vt eius gratia è ſinu patris in terras deſcenderit, quo eam ſibi benedicto ſanguine ſuo dedicaret. Sed age paucis ac ſtrictè ex Euangelicis literis declaremus abſolutiſsimo hoc ordine, ſub vnius paſtoris ſeu præſidis authoritate, regimine, ac imperio eccleſiam à Chriſto conſtitutam, & in vnitatem redactam. Conſtat ſanè Chriſtum poſt reſurrectionem ſuam Apoſtolis propagandam commiſiſſe eccleſiam, quibus & parem omnibus tum tribuit poteſtatem, dicens.

Sicut miſit me pater, & ego mitto vos. Accipite ſpiritum ſanctum, quorum remiſeritis peccata, &c. Quæ omnibus ex æquò dicta ſunt, adeoque omnibus par hic collata poteſtas. At cùm ſecundum corporis ſui præſentiam terras eſſet iam relicturus, vt eccleſiæ vnitatem manifeſtaret, vnitatis eiuſdem originẽ, ab vno incipientem ſua authoritate diſpoſuit, & inter duodecim pari poteſtate tum præditos vnum elegit ac reliquis præfecit Apoſtolis, vt capite conſtituto ſchiſmatis tolleretur occaſio. Sed qua Scriptura id docemus? Sanè apertiſsima. Ait Chriſtus apud Ioannem cap. 21, *Paſce oues meas.* Erant tibi tum præſentes, Ioannes, Iacobus, Thomas, atque alij. His omnibus prætermiſsis vni Simoni filio Iona ſpeciatim dixit: *Paſce oues meas.* Atque vt ſcias rem vehementer ſeriam ei demandaſſe attende quanto ſtudio id egerit. Non ſatis habuit ſemel dixiſſe, iterum repetijt, nec hic ſubſtitit, tertiò adiecit. *Paſce oues meas.* Rurſus vt intelligas non nudũ ei verbi miniſterium commiſiſſe, ſed regendi, gubernandique tradidiſſe poteſtatem in Eccleſiæ ædificationem, cùm bis dixerit. Paſce ſiue ale (hoc enim vocabulum Græcum βόσκε primo et tertio loco poſitum proprie ſignificat) ſemel mutata voce ait ποίμαινε, id eſt, rege, & vt paſtorem decet guberna. Significat enim propriè hæc vox, paſtoraliter regere, quod certè præſidis atque ſuperioris eſt, atque eius, qui non ſuum, ſed ſuorum inprimis commodum ſpectat. Vnde Homerus Agamennonem, cui vni tota Græcorũ reſpublica & imperium commiſſum erat, hoc ceu præcipuo epitheto honorat ipſum ποιμένα λαῶν, id eſt, populorum paſtorem, ſimul & rectorem appellans. Neque vero in Ethnicorum literis ſolũ, ſed & in ſacra Scriptura in hac ſignificatione vocem hanc vbique ferè vſurpatam reperies. Pſalmo ſecundo de Chriſti regno loquens Propheta.

Reges, inquit, *eos in virga ferrea*, Græce eſt ποιμανεῖς. Rurſus Matthæi. 2. *Ex te exiet dux qui regat populum meum Iſrael*, & hic Græcis eadem vox eſt. Sed pergamus, & ſtudioſè ſingula expendamus. Non enim vel iota vnum hic poſitum exiſtimandum quod non ſuum habeat pondus, cùm non obiter, aut quaſi aliud agens, ſed miro apparatu & ſtudio rem hanc Saluator tractarit, ter dicens, *Paſce oues meas*, vbi cùm in genere oues, dixerit, & non in ſpecie, has vel illas, vel huius vel illius, aut regni aut prouinciæ, certè intelligitur commiſiſſe vniuerſas. Atque vt ſcias, cuiuſnam oues ei paſcendas crediderit vbique meas adiecit. Iam ne exiſtimes ſolos Iudæos Chriſti oues eſſe, alio loco teſtatur, præter Iudæos & alias ſe habere oues. Hæc cum non coacta aut contorta ſed ſimplex, ſit nuda, & cuiuis legenti obuia verborum horum intelligentia, quis non clarè videt Chriſtum totum ouile ſuum, id eſt, Eccleſiam ſuam vniuerſam, vnius Petri adminiſtrationi & regimini commiſiſſe, adeoque ipſum cæterorum quoque Apoſtolorũ principem & caput, ac ſui loco præpoſitum conſtituiſſe? Quid quòd multò antè quam traderet, hanc ei ſe daturum poteſtatem apud

Matthæum promiſit, dum ait: *Tu es Petrus, ſiue tu es Cephas* (Nam ea voce Chriſtum vſum fuiſſe Ioannes teſtatur, & in Hebræis codicibus qui hodie in manibus habentur, etiam hoc loco apud Matthæum inuenitur) Quæ vox ipſo Ioanne Euangeliſta interprete hoc Hebræis eſt, quod Græcis eſt πετρος, nobis ſaxum ſeu petra ſuper quam à ſe ædificandam eccleſiam ſuam dicit, omnibus ſignificare volens, à Petro tanquam ab vnico poſt ſe principio emanaturam eccleſiam, quodque haud ſecùs, ab illo hæc, de penderet, quam à ſuo fundamento dependet ędificium, adeoq́ue quòd omnes qui illi non cohærerent, non magis ad eccleſiæ ſuæ pertinerent vnitatem, quam ſi qua ædificij pars à ſuo diuulſa fundamento iaceret. Pergit Chriſtus, & Eccleſiæ huic Cephæ volut fundamento innitenti promittit, quod portæ inferi non ſint aduerſus eam præualituræ. Portas inferi ſine dubio hæreſes appellans, ſchiſmata, tyrannorum perſequutiones, & breuiter quaſuis tentationum procellas. Poſt hæc infert: *Tibi dabo claues regni cælorum.* Quibus verbis quid aliud quæſo ſignificare voluit, quam regendæ gubernandæque ſuæ eccleſiæ poteſtatem & authoritatem in vnum Petrum, ad quem hæc ſpeciatim cæteris adſtantibus & audientibus Apoſtolis dixit) ſe collaturum?

Nam regnum cœlorum hic appellari eccleſiam ex alijs eiuſdem Euangelij locis, quæ infinita penè ſunt, eſt certiſſimum. Atque in clauium traditione ſcimus ex more ciuili vel domum vel regnum adminiſtrandum committi.

Harum demum, quas ei ſe traditurum promittit, clauium energiam exprimens. Quodcunque, ait, ligaueris, & cætera, non ad certa contrahit aut coarctat, ſed quodcũque, ait, œcumenicam illi & vniuerſalem omnium, quæ in ampla hac eccleſiæ domo diſpenſanda, conſtituẽda, ordinandaq́ue forent, authoritatem tribuens. Atque hanc exercendi non certis circunſcribit limitibus, ſed abſolutè dicit ſuper terram. Orbem videlicet terræ vniuerſum eius ſubijciens imperio, legibus & præceptis. Hæc duo, quæ produximus diuinæ ſcripturę loca (vt alia prætereamus) an non certò perſuadent, imò fateri cogunt Apoſtolum Petrum totius eccleſiæ caput, ſummumque in terris paſtorem, penes quem ſit ſumma rerum poteſtas, à CHRISTO ſuper omnes conſtitutum? Certè negare non poſſumus, quin hæc tacentis literæ ſimplex ſit intelligentia, quam & Germanum eſſe nemo dubitare poteſt, cùm ab initio vniuerſi ſcriptores Eccleſiaſtici Hieronymus, Auguſtinus, Ambroſius, Hilarius, Cyprianus, Tertullianus, nec latini modo, ſed & Græcis Cyrillus, Baſilius, Chryſoſtomus, Theophylactus, Origenes, atque alij, ex his diuinæ Scripturæ locis intellexerint hanc, quam diximus in Petrum à Chriſto collatam poteſtatem, quorum teſtimonia ne ſim moleſtus, & horam vobis precioſum ſumptum ſuffurer, hic referre ſuperſedeo.

Hæc ergo quæ poteſtate Chriſti ſunt, propria, vt eſſe fundamentum Eccleſiæ, eſſe caput Eccleſiæ, participatione quadam intelligimus eſſe communia Petro. Solus ſiquidem Chriſtus robur & incrementum membris præſtat. Solus Chriſtus ædificij molem continet, ſolus inquam, ſua ipſius propria virtute, atque hac ratione ſolus ipſe & caput, & fundamentum Eccleſiæ appellatur. Petro verò hæc tribuuntur propter poteſtatem à Chriſto in ipſum deriuatam. At verò ſi Petro hæc collata poteſtas eſt, vt veriſſimè eſſe oſtendimus in ipſo, & ſucceſſoribus eius eandem datam eſſe, neceſſe eſt intelligere, eas ob cauſas quas antè reddidimus, nimirum vt ſchiſmatis tollatur occaſio, & Eccleſiæ ſua conſtet vnitas. Niſi quis dicat pro ſolis illis, qui tum in corpore degebant Chriſtum mortuum, atque illis vita defunctis, & Chriſti in terris Eccleſiam pariter interijſſe, Sed longè ſecùs res ſeſe habet.

Non præteribit (inquit Chriſtus) *generatio hæc donec omnia hæc fiant.* Certè dubium nemini eſſe poteſt Apoſtolos iam præterijſſe, præterijſſe & cæteros, qui tum in viuis erant, nec tamen ad hũc vſq́ue diem expleta cũcta cernimus, quæ prædixit Chriſtus. Quare de Chriſtianorum generatione, quæ à Petro tum ſumpſit exordium, hæc verba intelligere eſt neceſſe, eamque ab ipſo, à quo cœperat ad nos deriuatam eſſe, duraturam vſq́ue dum omnia fiant, id eſt, vſque ad ſeculi conſummationem, quemadmodum ex cap. 24. Matthęi diſcimus. Et apertiùs idipſum ad Epheſios docet Paulus, vbi de Chriſto & eius eccleſia loquens. *Et ipſe* (inquit) *dedit quoſdam quidẽ Apoſtolos, quoſdam autem Prophetas, alios vero Euangeliſtas, alios autem paſtores & doctores.* Qui omnes ad vnum ceu caput, neceſſariò, vt antè oſtendimus, ſunt referendi: Dedit autem illos ad conſummationẽ ſanctorũ in opus miniſterij, in ædificationẽ corporis Chriſti, non in centũ tantũ annos, ſed donec occurramus omnes Filij Dei, in virũ perfectũ. Vides ordinem quẽ in Eccleſia Chriſtus ſua authoritate diſpoſuit, perpetua ſucceſſione duraturũ, quoad ipſius corporis conſummatũ fuerit penitus ędificiũ, quod tunc erit, quando tradet regnum Deo, & Patri, cum erit

Luce. 21. b

Ephe. 4. b

Deus omnia in omnibus. Quare quod dictum Petro eſt: *Paſce oues meas.* Rurſus: *Tibi dabo claues regni cœlorum*, non vni perſonæ Petri dictũ Chriſtus voluit, ſed in illo omnibus qui vicaria ordinatione ipſi ſuccederêt.

Vnum hoc nunc reſtat oſtendere, videlicet, Romanum Pontificem eſſe legitimum ſucceſſorem Petri, adeoque Chriſti in terris vicarium, nec hoc ſanè difficile. Habemus traditionem antiquam iam inde ab initio ad nos vſque deriuatam, quæ quidem adeò plena eſt veritatis oſtenſio, vt ea maior, aut certior, alia haud vlla eſſe queat. Scripturæ adulterinus ſenſus affingi poteſt, ac traditæ doctrinæ non item. Ac primum, quod ita ſenſerit Eccleſia ante annos quadringentos, vt hinc incipiamus, diſcimus ex Bernardo, qui ad Eugenium in hæc ferè verba ſcribit. Epiſcopus Romanæ eccleſiæ eſt ſummus pontifex, primus Epiſcoporum, poteſtate Petrus, vnctione Chriſtus, vnus omnium paſtor, cui claues traditæ ſunt, cui oues creditæ ſunt alij paſtores greges ſibi habent aſſignatos, ſinguli ſingulos ecclesiæ autem Romanæ Pontifici vniuerſi ſunt greges crediti, non modò oues, ſed & paſtores. Alij multi Epiſcopi vocati ſunt in partem ſolicitudinis, ſolus ipſe plenitudinem habet poteſtatis. At verò Eccleſia tempore Bernardi hoc credidit & docuit, quod ante annos pluſquam quingentos inuenit docuiſſe Eccleſiam temporibus Hieronymi, & ante hunc temporibus Cypriani. Patet iſtud ex epiſtola Hieronymi ad Damaſum Papam, & longiſſima illa pariter & eruditiſſima Epiſtola Cypriani ad Antonianum. Tum in tractatu eiuſdem de ſimplicitate prælatorum. & alijs locis quámplurimis, vbi Romanæ Eccleſiæ Epiſcopum docet eſſe, qui ſecundum ſucceſſionem Petro vicaria ordinatione ſuccedit, atque hunc Catholicæ, id eſt, vniuerſalis Eccleſiæ Epiſcopum eſſe, qui canones tradat vniuerſales, id eſt, ab omnibus obſeruandos Epiſcopis, eoſque ſcindere vnitatem Eccleſiæ, qui ſe contra illum erigunt. Rurſus, quam viuente Cypriano Eccleſia doctrinam profitebatur, eandem tenuit & docuit Eccleſia iam olim ante mille trecentos annos temporibus Irenæi, qui Polycarpi diſcipulus fuit: ille vero Ioannis Euangeliſtæ, & ab eodem deinde Epiſcopus Smirnæis datus, familiariter verſatus, & cum alijs Apoſtolis. Hic, inquam, Irenæus eadem planè quæ Cyprianus de cathedra hac & ſucceſſionis ordine libro tertio contra Hæreſes Valentini capite tertio tradit. (Verba breuitatis ſtudio omittimus.) Vbi & commemorans, qui à Petro alij alijs ſucceſſerint, tandem nunc, inquit, duodecimo loco epiſcopatum ab Apoſtolis habet Eleutherius. Quemadmodum Epiſcoporum ſibi inuicem ſuccedentium ordinem ad ſua vſque tempora deducens Auguſtinus finit In Anaſtaſium epiſtola centeſima ſexageſima quinta. Ab hoc ſi enumerare iam pergas, qui deinde alij alijs ſucceſſerint, indiſrupta ſeriè decurres vſque ad Paulum tertium Romanorum Pontificem. Quam profectò ſucceſſionem, cùm nec tyranni, nec hæretici, nec machinæ demum vllæ diabolicæ infringere hactenus valuerint, cùm dixiſſet Chriſtus: *Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam*, rectè ſubiunxit. *Et portæ inferi nõ præualebũt aduerſus eam.* Ex his quæ diximus, certum eſt Romanum Pontificem eſſe Petri ſucceſſorem, adeoque Chriſti in terris vicarium, ac vniuerſalis Eccleſiæ Epiſcopum: Non quidem ob id, quod doceat ſic Bernardus, non rurſus quia hoc tradit Cyprianus, Hieronymus, Auguſtinus aut cæteri, ſed quia iam inde ab initio ad hæc vſque tempora Eccleſia ſic credidit, tenuit, docuit, & prædicauit, quæ vt diximus, pleniſſima veritatis oſtẽſio eſt. Atq; hac potiſſimũ machina ſanctiſſimi patres aduerſarias munitiones deiecerunt, cunctæque hæreſes vſq; abolitæ ſunt. Quid inquit Irenæus, ſi nec Apoſtoli ſcripturas reliquiſſent nobis, nónne oportebat ordinem ſequi traditionis, quem tradiderunt his, quibus committebant Eccleſias? Oportebat ſanè.

Sed iam orationis corpus paucis contrahamus: Oſtendimus hactenus vnam eſſe Eccleſiam, quæ ab ipſa ſtatim mundi origine cœpit in primis parentibus, quæque à Chriſto vt Chriſtiana dicatur, nomen eſt ſortita, duratura vſque in finem ſeculi, hãcque ibi nunc inueniri, ibi ipſum, quo colligata eſt, vinculum inuenitur. Ibi porrò vinculum hoc inueniri, vbi ordo diuinitùs in ea inſtitutus inuenitur. Hunc autem ibi inueniri, vbi præter fidem, qua in mediatorem creditur, vera reperitur ſubiectio, hoc eſt, obedientia erga Præſidem, qui Chriſti in terris vices gerit. Atque ex his quod in quæſtione proponebatur, definitur certiſſimè, videlicet, Eccleſiam Romano Pontifici ſubiectam, eſſe ipſam Chriſti Eccleſiam, cùm ille huius vices in terris gerat. Neque verò hæc ſolis Europæ populiſſimæ terminis quemadmodum malè vulgo, perſuaſum eſt, cohibetur. Sunt hodie in Aethiopia ſexcenta regna, quæ eandem nobiſcum fidem & doctrinam profitentur, vt teſtantur qui illinc veniunt.

Sunt & in longiſſimè diſsitis, & nobis hactenus, & priſcis antè ſeculis incognitis inſulis fidei noſtræ vexilla, licet recens

illata. Neque vero propterea Catholica appellatur Eccleſia, quod vbiuis gentium vno ac quouis tempore eam ſit inuenire, aut eſſè oporteat, ſed quod nulli affixa loco, nulli genti aut ſamiliæ alligata, omnes omninò homines intra gremium ſuum complectatur, qui in Chriſto baptizati, veram fidem retinent, quicunque tandem illi ſint, cuiuſcunque gentis vel cognationis, vbicunque locorum, in partibus mundi inacceſsis licet inueniantur, Quodque apud illas gentes, vbi necdum eſt, neque antè fuit, illic futura ſit Chriſti Eccleſia. Prædicabitur, inquit, hoc Euangelinm regni in vniuerſo mundo, & tunc veniet conſummatio. Atque ad hunc modum intelligenda ſunt prophetarum vaticinia, quibus deſignatur ipſa quaquauerſum proferenda, vſque ad extrema quoque terræ. Hanc Eccleſiam, quæ ab vnitate præſidis vna eſt, à ſucceſsionis ſeriè Apoſtolica profitemur, dum in ſymbolo dicimus Sanctam Eccleſiam Catholicam. In hac permanendũ nobis, ſi membra Chriſti eſſe velimus. Ab hac qui abſiſtunt, malæ ſententiæ ſunt, hæretici ſunt, nón ad Chriſtum, ſed ad Diaboli corpus pertinent. Iactent quantum velint fidem in Chriſtum, iactent vel maximè tenere ſe verbum Dei, & ſi placet, ceruices ſuas etiam pro Chriſti nomine præbeant, nihil eſt, alieni ſunt, prophani ſunt, hoſtes ſunt: Martyres Dæmonis eſſe poſſunt, Chriſti non erunt. Cum capite congregari non poſſunt, qui corpus deſerunt: Deſerunt autem corpus, qui à communione illius ſe Eccleſiæ ſeparant, vbi Epiſcopatus vnus eſt, hoc eſt, ab vnitate proficiſcitur, vt explanatum eſt. In hac nos, qui intus ſumus, in finem vſque ſeruet. Ad hanc qui foris ſunt, reducat & abducat ipſe qui eam fundauit, & acquiſiuit ſanguine ſuo Chriſtus Ieſus, cui gloria & imperium in ſecula ſeculorum, Amen.

Obiectio.

CONtra eam orationis partem, qua dixi Eccleſiam bonos complecti pariter & malos, arguit doctiſsimus præſes diſputationum harum in hunc modum. Eccleſia vnum quoddam corpus eſt, cuius Chriſtus caput, & nos membra de carne eius, & de oſsibus eius: non autem eſt membrum corporis, præſertim viui, quale hoc intelligitur, quod nullum recipit influxum à capite, quod nullam cum cæteris membris communionem, nec conſpirationem habet, Non igitur mali ad corpus Chriſti, quod Eccleſia eſt, pertinent. Propoſitio prima ſumpta eſt ex Epiſtolis Paulinis. Altera notior eſt, quam vt probatione indigeat. Conſeqnentia patet, quia mali vitæ ſpiritualis omnino expertes ſunt, cùm vacui ſint 1. Cor. 6. charitate. Et Corinthijs ſcribens negat palam Apoſtolus, communionem eſſe poſſe lnci cum tenebris τις δε κοινωνια, inquit, φωτι προς σκοτος. Vnde eiſdem mandat, ne cũ peccatoribus, vt ſunt fornicarij, auari, ebrioſi, vel cibum capiant. His vt reſpondeamus, aduertendum eſt in primis doctrina quam capit. 18. apud Matthæum proponit Saluator: Si peccauerit, inqnit, in te frater tuus, vade & corripe eum, Cræcis ελεγξον quæ vox anceps eſt apud eos, quemadmodnm arguere apnd latinos. Allud enim intelligo dum apud Poetam lego, degeneres animos timor arguit. Aliud dum audio apud Paulum *Peccantes coram omnibus argue.* Illic oſtendere, hic reprehendere ſignificat. In priori ſignificatione putant quidã vſum eſſe Saluatorem, vt ſenſus ſit. Argue, id eſt, rationibus & admonitionibus peccati periculũ detege. Verũ mihi magis placet quod vertit interpres maximè cum Lucas ελεγχειν per επιτιμαν reddiderit cap. 17. *Si peccauerit in te frater tuus*, επιτιμησον αυτω, inquit, id eſt, Increpa illum. Si vero poſt increpationẽ tuam nihilominnns pergat adhibe tecum adhuc vnum, vel duos: Non quidem quibus delictum detegas, ſed quos preceris & inducas, vt ipſum vnà tecum obſeruent, nnm ſecundo in idem delictum incidat. Teſtes enim adhiberi iubet, hoc eſt, præſentis delicti, inſpectores non autem præteriti examinatores. Nam addit. Vt in ore duorum, vel trium teſtium ſtet omne verbum. Qnod ſi & hos deſpexerit, Eccleſiæ rem aperias vt ipſa qua dignum eſt ſeneritate, arguat peccatorem tam pertinacem, Sed nnnquid Eccleſia de his qui ſoris ſunt, iudicat? Quid mihi, inquit Paulus de his qui ſoris ſunt iudicare? Nónne de ijs, qui intns ſunt, vos indicatis? Nam eos qui foris ſunt, Deus iudicabit. Eſt ergo peccator in Eccleſia. Sed & Paulns Corinthios reprehendens, quod pnblicum illum & nefarium ſcortatorem in Eccleſia tolerarent inde vt eijciant, præcipit εξαρατε (ait) τον πονηρον εξ υμων αυτων, id eſt, Profligate iſtum malum ex vobis ipſis. Ex his locis diſcimus, peccatores tãtiſper eſſe in eccleſia, qnoad ipſius eccleſiæ iudicio ac authoritate eijciantur, vel certè ipſi ſeſe præcipitent vltro, qnod per hæreſim fieri & ſchiſma certum eſt. Hæreſis ſiquidem fidem qua eccleſię incorporamur, impngnat. Schiſma, ordinem, quo eccleſia in vnũ continetur, ſcindit ac rumpit. Quare qnod ex Apoſtolo nobis opponitur, Eccleſiã vnũ quoddã corpus eſſe, cnius Chriſtus caput, &c. fatemur & nos verũ eſſe. Quod vero ſubiſigitur. Non eſſe corporis membrum, quod nullum

nullum recipit influxum à capite,neq; hoc diffitemur.Sed quando ſubſumitur,peccatorem nullum à capite influxum recipere, nullam habere cum cæteris membsis communionem,hoc prorſus negamus: Quanquam enim peccator doni illius quod Græci αγαπηυ vocant prorſus expers ſit,nec vitæ influxum percipiat , recipit tamen influxum ſpiritus à capite , quo cæteris membris vnitur,videlicet veracē fidei confeſsionem & ſubiectionem ſub ſacrum principatum. Diſcere iſtud licet ex collatione, quam facit Apoſtolus inter noſtrum hoc & myſticum Chriſti corpus.Etenim in noſtro corpore varia membra videre eſt: at ea non influxum omnia vitalem à capite percipiũt, atque ea quæ percipiunt, non æquè hunc percipiunt. Suut namque & languida,inter corporis membra, ſunt & arida ac mortua, omnia tamen hæc membra: & qnod membra,virtute & vi ſpiritus eſt,qui à capite profluit,ac inde occulto lapſu means, perq́ue ſingula diſcurrens membra ea vel animat, vel vegetat,aut certè vigore ſuo præſtat, vt cæteris vnita maneant. Aliud ergo eſt influxum vitæ recipere,aliud influxum ſpiritus, quemadmodum & diuerſa ſunt, eſſe membrum corporis,& eſſe viuũ membrũ in corpore. Ad hæc illas functiones quæ faciunt augmentum totius corporis in ędificatione vniuscuiuſq; mēbri, malis iuxta ac bonis idem ipſe ſpiritus à Chriſto capite manans

1.Cor.12. diſpertit.*Vnicuique*,ait Apoſtolus,*datur manifeſtatio ſpiritus ad vtilitatem. Alij quidem per ſpiritum datur ſermo ſapientiæ,alij autem ſermo ſcientiæ ſecundum eundem ſpiritum,alteri fides in eodem ſpiritu,alij gratia ſanitatum in vno ſpiritu,alij operatio virtutum,alij prophetia,alij diſcretio ſpirituum,alij genera linguarum,alij interpretatio ſermonum.Hæc autem omnia operatur vnus atque idem ſpiritus.diuidens ſingulis prout vult.*Et nonnullis interiectis: *Quoſdam poſuit Deus in Ecclesia*,ait, *primum Apoſtolos,ſecundo Prophetas,tertio doctores,deinde virtutes,exinde gratias curationum,opitulatione,gubernationes,genera linguarum,interpretationes ſermonum.*En corpus Eccleſiæ ac eius membra,functionesque à ſpiritu in mēbra diffuſas.*Poſuit*,inquit,*in Ecclesia primum Apoſtolos.* Sed nunquid Apoſtolus non erat Iudas?Erat ſanè.An tu,ait Bernardus, de illius Apoſtolatu dubitas, quem Dominus elegit?Nonne ego, inquit vos duodecim elegi?Sed iuſtus ne erat Iudas?Audi quid de eo ſubijciat. Et vnus ex vobis diabolus eſt: *Poſuit*,inquit,*in Ecclesia primum Apoſtolos, ſecundo Prophetas,tertio doctores,deinde virtutes,exinde gratias curationum.Sed nunquid nō multi dicturi ſunt in die illa,Domine Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia multa eiecimus,& in nomine tuo virtutes multas fecimus?* quid audituri ſunt: Nunquam noui vos.Falſum proinde eſt, peccatorem non eſſe capacem influxus,qui à capite in membra per ſpiritum diffunditur.Falſum quoque eſt ipſum nullam cum cæteris membris habere conſpirationem vel communionem. Communicat enim verbo,fide,& ſacramentis. Et ſicut fide,ita cæteris etiam donis,quæ iuxta analogiam fidei ipſis membris partitur ſpiritus, non omnibus omnia, ſed alijs alia atque alia, hocq́ue ideo vt dum quoduis alterius opera indiget,velut vnius alicuius animantis membra mutuo ſeſe complexu foueant, alant,tueanturque , quemadmodum in ea quam ad Romanos ſcripſit,& in epiſtola ad Corinthios atque alijs docet Apoſtolus. Porro quod 1.Corinthios.6.ait.Nullam luci cum tenebris poſſe eſſe communionem, de ea intelligimus communione , quæ ſecundum animorum concordiam eſt, qualis eſt ea,qua aut fouetur impietas,aut fauetur eidem vel tacendo vel approbando. Quod vero Corinthios.5.præcipit. Ne vel cibum cum ebrioſis atque alijs id genus hominibus capiamus, cauſſam habet,lucrum videlicet, & cuſtodiam charitas. Lucrum quidem , vt eum à cuius conſortio nos ſeparamus, hoc modo lucrifaciamus Chriſto. (Sæpe enim ea ex cauſa quia deſeritur, reſipiſcit peccator) cuſtodiam vero charitatis in nobis atque alijs , ne malorum contubernio ipſi inficiamur. His ſimilibusque cauſis ceſſantibus ceſſant , ait Auguſtinus, & prohibitiones ipſæ. Nam & Saluator cum ſuo traditore ad vltimum vixit oſculum,&cum publicanis manducauit,& bibit.

Quæſtio ſecunda.

SEcunda quæſtio eſt: Quomodo ſcribatur apud Ioannem: Eſt peccatum ad mortem,non pro illo dico vt roget quis,cum de nullo mortalium quoad viuit deſperare liceat? Nouatiānus,qui Cypriano hoſtis pœnitentiæ dicitur , omnibus à Baptiſmo in peccatum lapſis ſpem veniæ adimebat, definiens omne eiuſmodi peccatū eſſe ad mortem,hoc eſt,vt ipſe volebat, peccatum omnino irremiſsibile. Sed longe abeſſe debet hæc ſententia à cordibus credentium,cum ipſe Dominus apud Ezechielem palam teſtetur,ſe nolle mortem peccatoris,ſed vt cōuertatur & viuat.Et hac ſua Epiſtola ipſe Apoſtolus Ioannes eos, qui in Chriſto baptizati erant exhortans. *Hæc*, inquit , *vobis ſcribo,vt non peccetis,ſed & ſi quis peccauerit, aduocatum habemus apud Patrem Ieſum Chriſtum iuſtum,& ipſe eſt propiciatio pro peccatis noſtris,* Ioa.1.cap.5. Ezec.18.

uetur difficultas, ſi ipſius Apoſtoli verba diligentius inſpiciamus. Ait enim: Hæc eſt fiducia quam habemus ad Deum, quia quodcunque petierimus ſecundum voluntatem eius, audit nos. Ex hac deinde iſtam infert ſententiam. Qui ſcit fratrem ſuum peccare peccatum non ad mortem petat, & dabitur ei vita peccanti non ad mortem. Ac ſi dicat: Cùm ea nobis ſit apud DEVM impetrandi quod petimus, fiducia, haud quaquam omittere debemus, quin pro peccatis fratrum, quæ fragilitate humana, vel alias, non ex malitia aut conſuetudine, committũtur, deprecemur, plenè perſuaſi quod veniam impetrabimus. Cæterum pro peccato ad mortem non dico, quis oret, hac nimirum impetrandæ veniæ fiducia, quod ad ſuam petitionem mox illi reddetur vita. Quid ergo? quaſi diffidens confidat, & non oret, ſed gemat, plangat, ſaccum adhibeat, & clamet in cœlum, ſi fortè exaudiat Deus, & miſereatur. Non ergo abſolutè orare vetat, ſed negat eam hac in re iuſtis poſſe eſſe fiduciam: quod ſi orent, facilè ſint exoraturi.

Hanc puto germanam eſſe ſententiam loci hnius, quamquàm nòn ignorem aliter interpretari Ambroſium, cuius commentarius (ſi fortè id ſcire quis deſideret) eſt capite nonò primi libri, quem de pœnitentia ſcripſit.

Tertia quæſtio.

Exod. 20. a TErtia quæſtio eſt. Quomodo Moyſes *Deum reddere peccata patrum in filios, in*
Ezech. 18. c *tertiam & quartam generationem*, cum apud Ezechielem legamus: *Non portabit filius iniquitatem patris.* Quæſtio hæc adeo facilis Hieronymo viſa non eſt, vt de ſe ingenuè teſtetur, quòd poſt lectionem legis ad id vſque tempus, quo in caput Ezechielis decimum octauum commentaria conſcriberet occultùm paſſus ſit ſcandalum, quod iniuſtitia videretur Dei, alinm peccata luere, quam tamen ſententiam explicare putabit Exodum. Primum ergo quæramus, quæ ſit vera intelligeutia legis, qua inuenta, diuinæ iuſtitiæ rationem reddere conabimur. Deinde hnius atque illius, quæ apud Ezechielem eſt, ſententiæ tollemus ſcandalum, Cũ enim idem Deus ſit, qui hic & qui illic loquitur, inter ſe diſcrepare non poſſunt. Diuus Hieronymus, atque hoc, ipſo, vt putat, docente Ezechiele, ſcribit Exodum accipi debere, quaſi parabolam, vt aliud in verbis ſonet, aliud in ſenſu teneat. In verbis prætendit filios puniri ob peccata parentum, quod ille prouerbio. Patres noſtri comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obſtupeſcnnt, exprimebant Iudæi, ſed grauè ipſos legem intellexiſſe docet Ezechiel, dũ reprehendens eos, ait. Quid eſt, quòd inter vos parabolam vertitis in prouerbium? ac ſi dicat: Cur ſententiam Exodi ſic accipitis, quaſi hiſtoriæ veritatem, vt aliorum ſcelera in alijs vindicentnr, cnm ea ſit parabola? Non enim ideo puniuntur in tertia & quarte generatione, qnia deliqnerunt patres eorum, ſed quia patrum extiterunt æmulatores, hæreditario malo & impietate in ramos quoque de radice creſcente. Ad hunc ferè modnm Hieronymus. Verum ſi id tantùm voluit Exodus, cur non potius filiorum, quam in filijs peccata patrum vindicari dixit, cum & ipſi ſicut patres, peccatores extiterunt?

Sed & quid dicemus ad ſcripturas apertiſsimas, quibus manifeſtè docemnr, peccata parentum ad filios redundare? Nónne Geneſeos nono, peccante Cham, ac irridente nuditatem patris, ſententiam non ipſe qui riſit, ſed filius eius ſuſcepit Chanaan? Nónne peccauit Dauid adulterans Vriæ coniugem, atque in puero recens nato peccatum vindicatum eſt? Nónne Hieroboam ob patris delictum regno ex parte exutus legitur? Nónne peccatorum Achab regis Iſrael in eius poſteros pœna eſt dilata? Nihil ergo incommodi, ſi dicamus ſcripturam hanc Exodi ſimplicem explicare ſententiam, nimirum peccata patrum in filijs & nepotibus vindicari, cùm eam tot alijs in locis agnoſcamus. Et ſi attentè qnis Ezechielem legat, deprehendet apud ipſum parabolam dici, non hanc ſcripturam Exodi, ſed quam paſsim ipſi in ore habebant. *Patres noſtri comederunt vuam acerbam, & cætera.* quod ex his quæ dicturi ſumus euadet manifeſtum. Antè tamen diuinæ iuſtitiæ rationem reddamus. Quomodo videlicet iniuſtum non ſit peccata patrum viſitari in filios. Et quidem biſariam id accipi poteſt. Vel vt intelligas ipſa peccata redundare ad filios, ità vt vere illorum participes fiant, & peccatores conſtituantur. Hoc modò docente Scriptura, ſolius primi parentis Adæ iniquitatem portamus, at quæ id iuſtè quidem, quia illa quæ originis iuſtitia appellatur, data illi erat, non vt ea ipſe ſolus iuſtus eſſet, ſed vt ab eo ceu fonte quodam ad poſteros manaret. Hanc quia peccando amiſit, & nos in illo eandem perdidimus, quia ipſo peccante, & nos in illo ſecundnm Paulum peccauimus, nam in lumbis eius eramus. Verum hæc explicandi ratio in Exodo locum non habet, cùm de proximorum peccatis parentum ſermo ibi ſit. Altero modo accipi poteſt, vt pœna paterni delicti, & non ipſum delictum in filio deriuetur. Cumque du-

plex ſit pœnarum genns. Alterum quod in præſenti vita infertur. Alterum quod poſt mortem in gehenna infligitur de priori tantùm genere intelligenda eſt Scriptura. Sicut enim promiſsiones legis, ita & comminationes temporales erant. Hoc autem quomodo diuinæ iuſtitiæ non aduerſetur, haud difficulter intelliget, qui ſecùm ſtatuit, quod res eſt. Iſta quæ vulgo appellantur mala, vt ſunt paupertas, ſeruitus, morbus, exilium, mors, ἀδιαφορα eſſe, hoc eſt, nec bona, nec mala, ſed talia cuique qualis ipſe eſt qui ea patitur. Cum igitur prodeſſe hæc poſſint, nihil iniuſtè agit Deus, dum ea innocentibus etiam immittit, ſed materiam præbet exercendæ virtutis, Et quamuis pœnæ propriè dicendæ non ſint, quatenus ab his qui non peccauerunt, tolerantur, cùm omnis pœna, ſi iuſta eſt, peccati pœna ſint, ob quorum peccata infliguntur, quare & rectè in tertiam & quartam protrahuntur generationem, quia ad tantùm ſere tempus olim viuebant homines, vt quartam à ſe viderent progeniem, qua aduerſa patiente ipſi non poterant non cruciari.

Iam reliqua eſt quæſtiuncula: *Si Deus viſitat iniquitatem patrum in filios, & filios filiorum, & qui naſcuntur ab illis*, quid eſt quod dicit Ezechiel: *Non portabit filius iniquitatem patris.*

Videntur enim hæc ex diametro pugnare. Nam filium non portare iniquitatem patris, eſt ipſum neque culpæ neque pœnæ paterni delicti obligari, quemadmodum id non obſcurè docet ipſe orationis textus, ſi penitiùs inſpicitur, Dico, alia & alia reſpicere tempora locum hunc Exodi atque eum, qui apud Ezechielem eſt. Ille ſiquidem ad vetus pertinet teſtamentum, quæ eſt lex timoris, ſeueritatis, ac vindictæ. Sententia verò Ezechielis de nouo teſtamento continet prophetiam, quę quidem lex amoris, & manſuetudinis, & gratiæ eſt, in qua illæ pœnarum comminationes multiplices, ſicut & promiſsiones ipſe mutatæ ſunt. Quod dum propheta in ſpiritu præuideret futurum, dixit parabolam illam: *Patres noſtri comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obſtupeſcunt*, è medio tollendam. Viuo ego, dicit Dominus Deus, ſi vltra vobis parabola hæc in prouerbium erit, fuit ergo tempus cùm illa locum haberet. Quòd verò nouum reſpiciat teſtamentum, diſcimus ex Hieremia qui cap. 31. eandem hanc referens ſententiam. In diebus illis, inquit, non dicent vltrà. Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obſtupuerunt: ſed vnuſquiſque in iniquitate ſua morietur. Omnis homo qui comederit vuam acerbam, obſtupeſcent dentes eius. Et explicans quos intelligi velit, dies illos, ſubijciet. *Ecce dies venient dicit Dominus, & feriam domui Iſrael, & domui Iuda fœdus nouum, non ſecundum pactũ, quod pepigi cum patribus veſtris in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti, pactum quod irritum fecerunt, & ego dominatus ſum eorum dicit Dominus, ſed hoc erit pactum, quod feriam cum domo Iſrael. Poſt dies illos dicit Dominus, dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam, & ero eis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum. Et non docebit vltra vir proximum ſuum, & vir fratrem ſuum dicens: Cognoſce Dominum. Omnes enim cognoſcent me à minimo eorum vſque ad maximum, ait Dominus, quia propitiator iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius.* Quæ omnia ad nouum teſtamentum & Chriſti tempora pertinere, ex Epiſtola ad Hebræos, palàm eſt.

Quanquam & ea quæ ante hanc prophetiam cap. 31 leguntur, ſatis declarent, quod tempus reſpiciat Propheta. Cùm enim præcedat. Nouum faciet Dominus ſuper terram, fœmina circundabit virum. Rurſus: Seminabo domum Iſrael, & domum Iuda, ſemine hominum, & ſemine iumentorum. Et ſubijciatur: In diebus illis non dicent vltra, Patres comederunt vuam acerbam, certè tempus nouæ legis ſignificare voluit, Alij aliter de quæſtione hac different. Nos, quod nobis viſum fuit, diximus.

IN MORTEM F. ADAMI SASBOVT DELPHII EPITAphium authore. D. Cornelio Muſio:

ADamus nomen, Batani mea patria Delphi:
Progenies Sasbout non inhonora fuit,
Traiectum Latias & Graecas tradidit artes,
Louanium Hebraeis addidit atque ſacras.
Quas vt proferrens (culpa eſt ſepelire talentum,
Et Domino vſuras non ſoluiſſe ſuas)
Commoda viſa mihi Franciſci ſemita, at illam
Dum ſequor, in medijs curſibus eripior.

FINIS.

COLONIAE AGRIPPINAE
APVD IOANNEM BIRCKMANNVM.

ANNO SALVTIS
M. D. LXVIII.

